
BIBLIOTECA NAZIONALE
VITTORIO EMANUELE
6
33 B
24

IACOBI SADOLETI CARD. ET EPISCOPI CARPENTORACTENSIS

VIRI DISERTISSIMI,

Opera quæ exstant omnia:

AD ELOQVENTIAM, PHILOSOphiam, ac Theologiam pertinentia.

NVNC PRIMVM E VARIIS Bibliothecis simul edita & aucta.

ADHÆC ANTONII FLOREBELLI Mutinensis Orationes III.

SERIEM SEQVENTES VITAM paginæ exhibent.

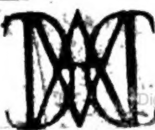

MOGVNTIÆ,

Ex Officina Typographica Balthasari Lippij,

Sumptibus IONÆ RHODII.

ANNO DOMINI M. DCVII.

REVERENDA DIGNITATE ATQVE EXCELLENTI DOCTRINA PRÆSTANTISSIMO PATRI PETRO WINÆO, Sacræ Theologiæ Doctori Collegij SOC. IESV Moguntinensis Rectori Magnifico.

S. D.

IN tanta hodie & ſcriptorum & librorum non copia, ſed abundantia, quanta poſt literas natas nata nunquam fuit, ſæpè mecum ego de ſeculi noſtri fertilitate dicam, an luxuria, in hoc genere, tum contra de rebus ipſis & ſcribendi legitimis argumentis ſoleo cogitare. De illa quid ſentiam, & in futurum quid ominer, apud me premere tacitus malo, quàm in vulgus promere, ne malorum augur & vates importunus habear, quem multi non ſine irriſu & cum ſententia mea inſectatione ſint audituri. Proinde de rebus ipſis & argumentis, quæ iure cadant ſub ſcriptionem, breuibus aliquid dicam. Omnium autem, quæ poſt veteres tot ac recentes ipſos non pauciores ſcriptores ſcribi hodie poßint, & debeant deinceps, tria facio capita ſiue claſſes, quibus nec puto fore quicquam ἀξιόγραπτον quod non includatur. In primo ordine ſtatuo, qui aut noua prorſus inueniunt, aut veterum inuentis addunt: in ſecundo, qui opiniones antiquorum in artibus & ſcientiis quibuſcunque, quocunque modo vel caſtigant vel dirigunt, ipſas autem res meliore via & ad diſcendum accommodatiore tradunt: in poſtremo, qui ſcripta ipſa priſcorum omnis generis vel obſcura illuſtrant, vel emendant maculoſa. Pri-

mis nihil dignius: qui hos subsequuntur, nihil vtilius: quos vltimos feci, iis verò nihil magis necessarium. De omnibus latissimus dicendi est campus, si ingenio quis permittat expatiari, quod arctioribus habenis ita moderandum hic mihi, ne magis, qua de re, quàm ad quem, & qua lege scribam, videar meminisse. Falcem enim alienæ inserere messi, deq́; aliorum quibusuis scriptis temerè ferre sententiam prudens semper abstinui, quin potius omnium bonorum scripta atque labores summis laudibus veneror, ac quantum in me est, ab interitu vindico. Qui quidem mei conatus, maximum, vti spero, elucubrationibus insudandi præbent incentiuum. Quorsum enim opus foret, tot curis, vigiliis, laboribus, nec sine maximo vt plurimum valetudinis detrimento, vt quisquam se maceret, si ipsius lucubrationes, quæ vtilitati plurimorum inseruire possent, omninò sopirentur. Iniuriosumq́; adeo est, in doctorum virorum lucubrationes, quibus carere omninò, citra barbarici metum, posteriora secula nequeunt, vt simus iniquiores; Vita enim huius seculi, si vnquam, vel hodie maximè, breuis, memoriaq́; labilis admodum, ars verò longa, omnisq́; scientia, vt Aristoteles ait, infinita est, nec parare nobis doctrinam atque scientiam eadem via, qua didicerunt & docuerunt prisci, possumus. Tollamus enim priscorum scripta, quid nobis relinquetur?

Atque hinc etiam factum est, vt maiores nostri per multa secula certos quosdam eosque probatiores, in qualibet scientia autores, in quibus nimirum maximam vim rationis lumenq́; veritatis animaduerterunt, selegerint, eosdemque vt oracula scientiarum omni posteritati commendarint; ne videlicet scientiarum nauem inter scopulos erroris fluctuantem sine anchora certoq́; gubernatore relinquerent. Hinc Ptolomæum in Astrologia, Boetium in Musica, Euclidem in Geometria, Hippocratem & Galenum in Medicina, Ciceronem in Eloquentia, Platonem & Aristotelem in Philosophia & Dialectica prætulerunt, omniaq́; pro re nata, dubia ex eorundem scriptis deciderunt. Periculosum enim existimabant, Solis & Musarum vehiculum tot seculis sapienter ab illis gubernatum, vni Phaethonti temere gubernandum committere.

Sed enim non carent nostra etiam sæcula ingeniis maximopè admirandis. Non dicam iam de felici multorum industria, qui n expurgandis veterum scriptorum prodigiosis corruptionibus antoperè desudant; quo factum, vt hodie summa multorum um laude extent in optimis autoribus tam variæ lectiones, tot otæ, tot scripta critica, tot Aristarchorum de vera sententia oncertationum plenæ disputationes, tot monumentorum & colicum manuscriptorum allegationes; quibus sane studiis exciantur atque indies ad diligentiam maiorem studiumq; indefesium magis magisq; ingenia acuuntur, nec defatigantur in extiranda barbarie, nec finem faciunt, antequam vestigia eius nulla mplius inuen ant. Et quamuis magna subinde dubitationum nateries, imo & fœcunditas quotidie quasi subolescentium proumpat, dum oriuntur ex aliis aliæ, quoq; plures tolluntur, hoc epullulare plures videntur, dubitareq; adeo necesse sit. pluresne lubitationes sublatæ sint à prioribus, an posterioribus relictæ ommentatoribus; de quibus vtrinque incertum, illæne plus olim iegotij præteritis ingeniis fecerint, an hæ futuris deinceps aßiduo int facturæ; Nihil tamen arduum animo magno, nihil nimium mprobo labori existimantes, luctantur cum difficultate, capiuntque spiritus ab ipsa rei mole, in qua vel adnisum esse, pulchrum, iec destituit fortuna conatum omnium, si quorundam minus idiuuat.

Tametsi verò ij quos iam dixi, de re literaria egregriè merenur, magis tamen eandem promouent, qui peculiares in quauis cientia materias tersiori eodemque eloquenti iucundæ lectionis lylo pertractant quippe cui semper maximus est honos habitus, ributumque plurimum ijs, eodem qui excellere visi sunt. Etsi nim nihil arti, nihil Eloquentiæ Carneades tribuit, sed ita hanc ios esse in lucem prognatos contendit, vt & blandiri illis à quibus aliquid petendum, & rem gestam exponere, & id quod inendimus, confirmare, & quod contra dicitur, refellere, & ad xtremum conqueri ac deprecari poßimus; Eloquentiam tamen um politiori stylo coniunctam, adeoq; styli exercitationes cum antarerum præclararum supellectile comparatam habere, maimum est ad sapientiam aßequendam momentum. Est enim, vt

 Cicero

Cicero vult, Eloquentia copiosè loquens sapientia. Estq; oratoris graui nomine dignus, qui, Crasso si credimus, quaecunque res inciderit, quae dictione explicanda, non modo compositè, ornatè, memoriter, & cum quadam actionis dignitate, verum etiam prudenter dicere potest. Eiusq; officium est, vt doceat, vt delectet, vt moueat: quorum nihil praestabit, si aridam, ieiunam, sterilem, exuccam, exanguem; non eruditam ac sapientem, nō rerum ac sententiarum floribus conspersam, non doctrinae notis illuminatam orationem protulerit. Et damnarunt semper veteres loculeios ac loquaces, multum eloquentiae, parum sapientiae habentes; nihilq; tam furiosum esse statuerunt, quàm verborum vel optimorum atq; ornatissimorum sonitus magnos, nulla aut sententia aut scientia subiecta; inanem loquendi profluentiam, circulatoriam ac ventosam linguae volubilitatem oderunt: in illam quoq; sedulò curam incubuerunt vt omnium eorum, quae ad hominum mores, ad virtutem, ad vitam, ad Rempub. ad alia pertinerent, cognitionem cum dicendi ratione coniungerent. Testis rei huius locupletissimus est Demosthenes, qui, vt ex Hermippe Plutarchus refert, Platonis diligens auditor fuit: octies descripsit Thucydidem, indeq; plurimum adiumenti ad eloquentiam accepit. Testis Pericles ille, qui propter animorum motus fulminare ac tonare est iudicatus: dicendo excelluit, quod Anaxagora Philosopho Praeceptore vteretur, non rhetoribus tantum aures praeberet. Testis etiam est hic noster IACOBVS SVDOLETVS, qui non naturae duntaxat vnitate fretus, vel verborum suffultus copia ac ornatu, vel praeceptorū quae in arte traduntur, nuda nixus scientia, sed praeclararum quoq; rerum cognitione instructus, eloquentiae operam dedit, indeq; multum opis atque auxilij rebus humanis attulit; Estq; stylus ipsius ad illud absolutissimum Ciceronianae eloquentiae exemplar omni diligentia conformatus. Vt interim nihil dicam, quanta sit in eo recondita sapientia, quàm variarum disciplinarum eruditio, quàm graues sententiae; ad capessendam virtutem & literarum studia amplectenda, mirabiles in Iuuenum animis ignes elicientes; quibus artes, homine liberali minus dignae, omniaq; vitia tanquā fumi euanescere videantur.

Me quod attinet, pro meo benè de re merendi literaria voto ac

studio.

ſtudio, in eam, aliquot hinc ab annis curam incubui, vt Autores, vtilitate ſeſe ſua puritateque præ aliis commendantes vel ab interitu vindicarem prorſus, vel ſumptibus meis recognitos, notis atq; caſtigationibus, aut alia etiam aliqua acceſsione locupletatos Atticè & venuſtè perpolirem, typisq; imprimendos committerem. Vtut enim, hoc dum facerem, eorum ſubeunda mihi cenſura, voces audiendæ parum æquæ commodæq; eſſent, qui nihil niſi ipſi quod fecerint, fieri rectè opinantur; plus tamen ponderis apud me momentiq; ſemper publica habuit, vt haberi meritò debuit, vtilitas: magni iudicia eorum facienda; locum precibus relinquendum eſſe duxi, qui grato labores hoſce meos ſumptusq; eam in rem factos agnouerunt animo; vtque propoſitum hoc deinceps quoque vrgerem, autores mihi ſuaſoresq; extiterunt. Quo etiam nomine factum eſt, facile vt eorum voluntati atque ſuffragio calculum meum adiicerem, qui nec operæ nec impenſæ in recudendis IACOBI SADOLETI operibus, quæ ſparſim alioqui preſtabant, parcendum eſſe exiſtimarunt. Neque verò ad famam per ſudores alienæ virtutis enitor, nec inde lauream expectaui vnquam. Abunde mihi gloriæ eſt, abundè fructus, ſi & pubertati & paupertati, quæ tot, tantis tamque iuſtis voluminibus emendis non eſt, qualicunque labore optimè proſpiciam; quæ in re ſi peccaſſe dicar, feram oportet id æquo animo, & potius ſapienter cum ſapientibus peccaſſe, quam cum ſtultis ſtultè ignoraſſe ac ſenſiſſe malim.

Cæterùm, cùm tranſmiſsis nuper ad me IACOBI SADOLETI operibus, de eorum & publicatione & dedicatione quamprimum cogitarem, amplexus eam ſum rationem, quam cum animus ipſe mihi ſubiecisset meus, amicorum etiam ſententia videbam comprobari. Eſt hæc illa, quæ ſolennis hodie pleriſque omnibus in iſto genere ſcriptionis in vulgus nouitia videtur, & huius inuentum æui, apud doctos antiquam eſſe conſtat, & veteribus etiam frequentatam. Singulis libelli ſinguli inſcribuntur; cuius aliis alia, nec vna fortaſſe cauſa, mihi præter vnam hanc nulla, niſi vel amantibus mei vel benè iam meritis de me viris, amoris in eos contra mei gratiq; ſignificationem aliquam ani-

 mi,

mi, publico eiusmodi monumento referre. Atque in ista quidem cogitatione multi sanè occurrebant, quibus officium hoc deberem. Obnoxium enim me quàm multis fecit humanitas ac beneuolentia in me insignis illa, quam vestrates, cum Moguntiæ nuper essem, cumulatam omni genere comitatis explicarunt, vt istum in hominem ignotum antea vobis, prolixißimum affectum, de immerente merendi benignißimam non voluntatem, sed cupiditatem & mirarer vehementer, & cum mirari non possem satis, etiam venerarer. Itaque difficultas orta mihi magna in electione, cui cum secernere arduum esset, quos non liceret; tam metuendum erat, ne offenderem quos necesse esset præterire. Et diu sanè anxius hic hærebam, adeo vt fluctuare iam inciperem de toto consilio inscriptionis, nec aberam procul, vt damnarem, cum amici trepidantem confirmarunt vicißim & labentem erexerunt, ita mihi seriò magnaq; asseueratione, multa etiam suadæ sua vi dicentes, nullam esse causam hanc, vt ab incepto desisterem, neque fore in præiudicium aliis, si alios prætulissem, neque posse queri se neglectos, quos coactus essem posthabere. Tandem & ipse mecum cogitabam, si qui ægriuscule laturi essent, posse me iis deinceps ita satisfacere, vt solutionis huius moram vel in lucrum sibi sint deputaturi.

Te verò, Vir Venerande, præ cæteris hoc ipso tempore nec volui nec debui præterire, non quod opera hæc SADOLETI *nemini poßint obtrudi, sed quia nemini magis volo; quem vt censerem inter primos mihi demerendum, plurimæ causæ effecerunt, non omnes hoc loco exponendæ: quia & ipsi tibi audire pro modestia tua molestum sit, & alij dari auribus tuis suspicentur. Ac sanè famæ credebam antea, cui fidem nunquam abrogo de viris magnis: sed hanc superasti tu profecto apud me, qui præsens & agnoui quadantenus quæ prædicasset illa, & quæ prædicari ego quidem nec audieram, cognoui. Sed in laudes & has & alias tuas nolo hîc diffundi. Vt gratum aliquo pacto pro humanitate singulariq; beneuolentia mihi exhibitis, me videas, hæc* SADOLETI *Opera impensiori quàm hactenus studio impressa tibi offero. Sicq; habebo: quo censura tua fuerit acrior, eò impensius*

tibi

tibi placuisse. Vtut autem placere illuc poterit, addictissimam tibi voluntatem placituram omninò confido, quam lubens amplecteris & valebis, meq́ꝫ habebis de meliori nota commendatum. Francofurti, 30. Augusti Anno 1607.

T. Magnif.

offic. colens

IONAS RHODIVS, Ciuis & Bibliopola Francofurtensis.

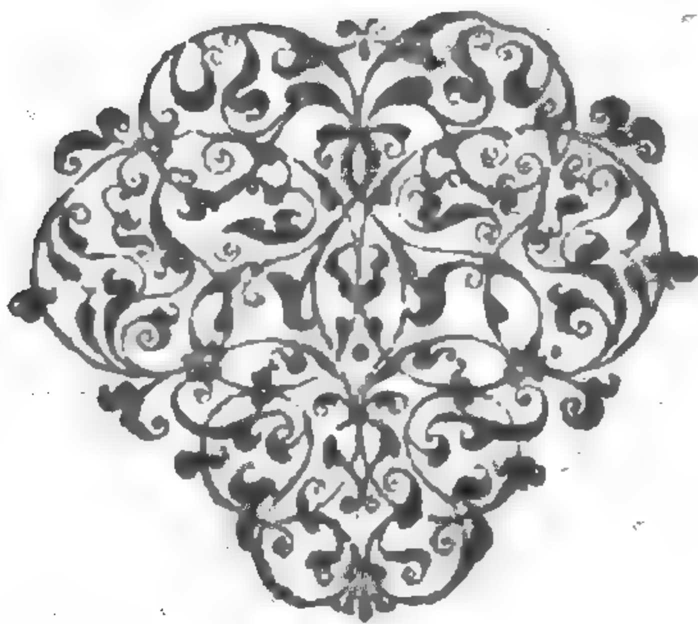
ILLVSTRISSIMO AC REVERENDISS. D. ASCANIO COLVMNÆ S. R. E. CARDINALI, & regni Aragoniæ Pro regi DANIEL RANSTIVS Senatorius Antuerp. D. D.

EMORIA teneo, Amplissime Cardinalis, duos insignes eloquentia Cardinales aureum illud Leonis X. Pont. Max. sæculum, (quo existere potissimum in Italia ac renasci litteræ, Barbarie dudum oppressæ, in exterasque gentes propagari cœperunt) extulisse: IAC. SADOLETVM, ac PET. BEMBVM; Venetum hunc, & Poëticæ atque Etruscæ linguæ in primis studiosum, illum vero Mutinensem, quiq; Philosophiæ studio sacras etiam litteras, vt Præsulem decebat, adiunxit. Carpentoracti enim Episcopus omnes eo cogitationes vigiliasque retulit, vt à fide religioneque maiorum aberrantes, ac deprauatarum opinionum æstu abreptos, quoad eius fieri posset, salubri consilio in viam reuocaret, ad obedientiamque vni in terris Pastori, vno in ouili præstandam omni eloquentiæ vi hortaretur. Eius ego Scripta difficillimis hisce temporibus, quibus exstincta pænè Pietas est, & hæreses magis magisque, pro dolor, inualescunt, eo consilio in manus capere, colligere, vnoque fasce colligare cœpi, cum vt animi mœrorem temporum calamitate contractum identidem detergerem; tum vt salubres ab erroribus admonitiones inde haurirem. Hominis enim piam

piam Eloquentiam atque eloquentem Pietatem, cùm à Ciceronis lectione discessero, iam inde à puero admirari, & admirando adamare animum induxi meum, suadente GASPARO CHARLÆO, Iureconsulto eruditissimo, propinquo meo, Ciceronianæ dictionis studiosissimo; vt relictum eius nobis *Myrothecion Ciceronis*, grandius longe quam MARII NICOLII opus, testatur. Vt autem BEMBI opera pridem collecta circumferuntur; sic & SADOLETI dispersa passim variisque in locis ac temporibus euulgata colligere placuit, vt Bibliothecis deseruirem. Eorum enim laudari video industriam qui vel auctoris eiusdem, bonæ sane notæ lectuque digni, omnia coniungunt; aut saltem argumenti eiusdem pleraque, vt ad manum sint, compingere consueuerunt. Sed de SADOLETO nostro, vnum de sexcentis Elogium ad feram, ciuis eius CAROLI SIGONII, bone DEVS viri quam diserti! Sic enim ad Ciceronis, qui intercidit, *Hortensium de Philosophiæ laudibus. Nostra*, inquit, *ætate* IACOBVS SADOLETVS *Cardinalis, vir amplißimus, tum omnium litterarum cognitione clarißimus; cum argumenti huius præstantiam animo cogitaret, dedit operam, vt quantum in se fuit, eo tractando Hortensii Ciceroniani desiderium æquiore animo perferemus. Scripsit in libros duos, vnum, in quo Philosophiæ studium accusauit; alterum in quo defendit. Quorum vtrumque tanta cum ingenij ac iudicij laude, tanta demum verborum ac sententiarum copia est assecutus, vt acriúsne ab eo reprehensa, an ornatius laudata Philosophia sit, haud facile iudicare poßis.* Adiecimus hic & ANT. FLOREBELLI disertas tres orationes, cum quia idem argumentum continent; (ad concordiam enim fidei Germanos Britannosque inuitant) tum quia patria vtriq; communis Mutina, studiorumque similitudo. Disertus enim vterque, & hic SADOLETO ab Epistolis VITAM eiusdem contexuit. Cogitanti vero mihi, cuinam potissimum offerendus labor iste, hortante in primis AND. SCHOTTO, SOCIETATIS IESV Sacerdote, qui Te Salmanticæ, ac

post Romæ in oculis tulisset; ex omni nobilitate, tuum in primis nomen occurrit, qui Romane & dicere & loquentes Romane admirari soleas. Tu enim Salmanticæ Iuris Ciuilis studio incumbens in funere Annæ Austriacæ, Philippi Regis Hispaniarum coniugis, Paceaugustæ pie defunctæ, dum Rex in Lusitaniæ expeditione versatur, sic in Academiæ totius conuentu perorasti, vt exinde omnium in te ora vultusque conuerteris. Post etiam Barcinone coram Rege ipso Latine disseruisti; & illustris viri M. Antonii Colvmnæ nauali prœlio ad Echinadas insulas, exercitus Pontificij ductoris ac victoris filius dignus es habitus: mox etiam amisso in Tarraconensi profectione parente, in Purpuratorum Patrum Collegium merito es adlectus: deinde secunda Regis Catholici & incolarum voluntate Aragonici Regni Pro-rex honoris gratia renunciatus, eandem prouinciam feliciter administras. Quod tibi bene feliciterque euenire Devm venerans precor. Vale.

IAC.

IAC. SADOLETI CARD.
Operum Catalogus.
PHILOLOGICA, ORATORIA, Philosophica, & Poëmata.

VITA IAC. SADOLETI per ANTON. FLOREBELLVM Mutinensem.
Epistolarum libri XVI. & ad PAVLVM SADOLETVM Episcopum. lib. vnus.
Epistola ad S. P. Q. Geneuensem.
Epistola consolatoria ac meditatio in aduersis ad IOANNEM CAMERARIVM Episcopum VVormatiensem.

ORATIONES.

De liberis rectè instituendis.
Phædrus, seu de laudibus Philosophiæ libri duo.
De Pace ad IMP. CAROLVM V.
De bello Turcis inferendo.
Ad Principes populosque Germaniæ exhortatio.

Accesserunt

ORATIONES III.

ANTONII FLOREBELLI MVTINENSIS.

De auctoritate Ecclesiæ ad SADOLETVM.
Ad Germanos oratio de Concordia.
Ad PHILIPPVM & MARIAM reges de restituta in Anglia Religione.

EIVSDEM SADOLETI Poëmata.

De Laocoontis statua, quæ Romæ in Vaticano spectatur.
De C. CVRTIO Cos. An. V. C. 308. à quo CVRTIVS FLACVS.
Ad OCTAVIVM & FREDERICVM FREGOSOS.

THEOLOGICA.

In Psalmum L. *Miserere mei Deus*, Commentarius.
In Psalmum XCIII. *Deus vltionum Dominus.*
In Epistolam Pauli ad Romanos Commentarior. Libri tres.

ELO-

ELOGIVM
IACOBI SADOLETI.

DOMO MVTINA. CARPENTORACTENS. IN GALLIA EPISC. A LEONE X. P. M. POST PRESB. CARD. TIT. S. CALISTI, MOX S. PETRI AD VINC. IN ESQVILIIS A PAVLO III. CREATVS XI. KAL. IAN. ANN. CIↃ. IↃ. XXXVI.

ORATOR prudens, & Philosophus, Episcopatum annos plurimos in Gallia, non ingenio solùm scribendique facultate, sed industria etiam & fide summa administrauit. Magna purpuratorum Patrum, hominumque lætitia & gratulatione in collegium est adoptatus: nec à lucubrando cessauit: scripsitque sacra plurima. *In Epistolam D. Pauli ad Romanos*; *in Psalmos aliquot*; *variasq. Homilias*: & *orationes de bello Hungarico*; & *de suscipiendo bello aduersus Turcas*. In Philologia verò vt erat inter doctissimos idem eloquentissimus, *Epistolarum libros XVI. De liberis instituendis*: &, *De laudibus Philosophiæ.* vt Hortensij M. Tullij iacturam constantius feramus. *Poëmata item exstant duo: Curtius, & Laocoon.* Vitam eius accuratè ANT. FLOREBELLVS descripsit. Obijt Romæ septuagenarius. Fratrum filij hoc illi cenotaphium in æde S. Petri ad Vincula, quæ curationis eius fuerat, fecerunt.

D. O. M. S.

IACOBO SADOLETO EPISCOPO CARPENTORACTIS S. R. E. PRESB. CARD. VIRO MORVM GRAVITATE, PRVDENTIA ET VITÆ INTEGRITATE PRÆSTANTISSIMO, DOCTRINA ET ELOQVENTIA CVM IIS QVOS MIRATA EST ANTIQVITAS COMPARANDO: PAVLVS SADOLETVS EPISC. CARPENTORACTIS, ET CAMILLVS SADOLETVS FRATRVM FILII MOESTISSIMI MVLTIS CVM LACRYMIS PATRVO B. M. POSVERVNT.

VIXIT ANNOS LXX. M. III. D. VI.

EPI-

EPITAPHIVM IVLII FRATRIS IACOBI SADOLETI,

ROMÆ
In Templo S. Laurentij in Damaso.

D. IMM. S.

PIETATI ET MEMORIÆ IVLII SADOLETI
SACERDOTIS LAVRENTIANI DE COLLEGIO CANONICORVM,
GRÆCIS ET LATINIS LITTERIS SINGVLARITER ERVDITI
OMNIBVS OPTIMIS ET DISCIPLINIS ET MORIB. ITA ORNATI
VT EIVS INGENIVM, COMITATEM,
LIBERALITATEM ET ANTE ANNOS PRVDENTIAM
NVLLA SATIS ÆQVARE POSSIT ADMIRATIO
IAC. SADOLETVS FRATRI CONCORDISS.
ET SPE DE EO MAXIMA ORBATVS
MVLTIS CVM LACRYMIS POS.
VIXIT ANN. XXVI.

IACOBVS SADOLETVS. CARDINALIS.

Ut Plato facundâ decoravit dogmata linguâ,
De priscæ Sophiæ dogmata ſumpta ſinu:
Eloquij ſic tu decoraſti flumine manãdo,
De ſacro CHRISTI *dogmata ſumta ſinu.*

Bened. Arias Montanus

ANTONII FLOREBELLI DE VITA IACOBI SADOLETI S. R. E. PRESBYTERI CARdinalis Commentarius.

IACOBVS SADOLETVS Mutinæ natus est, loco honesto, & vrbe Cisalpinæ Galliæ imprimis nobili. Parens ei Ioannes Sadoletus fuit: homo ea vitæ ac morum integritate, eaque iuris ciuilis ac Pontificij scientia, vt iudicari haud facilè posset, vtrū melior esset, an prudentior. Is cùm Ferrariæ, vbi apud Herculem, eius ciuitatis Ducem, autoritate & gratia multum valuit, ius ciuile magnis præmiis, maiore nominis sui celebritate & laude publicè doceret, filium suum ijs disciplinis ac literis, quibus puerilis imbui ætas solet, diligenter instituendum curauit. Erant tum in ea vrbe omnium liberalium artium magistri ac doctores egregij. In his Nicolaus Leonicenus, qui non scientia solùm medicæ artis excelluit, sed philosophiam etiam magna cum laude professus est. Eum Iacobus penè etiam puer Aristot. libros de morib. publicè interpretantem audiit. Tantum n. iam propter admirabilem ingenij vim profecerat, vt qua ætate cæteri laborare in linguis discendis solent, ea Græcas ipse & Latinas literas egregiè callens, nobilissimi omnium philosophi præcepta cognosceret. Hunc tali ingenio præditum, atque ita institutum, pater amplecti iuris ciuilis stadium voluisset (plerunq; enim hoc fit, vt parentes quibus ipsi artibus & studiis dediti fuerint, eisdem liberos suos operam dare cupiant) sed tamen naturæ eum, & studijs suis obsequi passus est. Ete-

nim egregius adolescens maiorum iam & grauiorum artium studio tenebatur: eloquentiæ enim & philosophię amore exarserat. Itaque Ciceronem sibi, & Aristotelem penitus cognoscendos proposuerat: quorum ex altero philosophorum omnium principe, rerum cognitionem, ex altero Latinæ eloquentiæ parente, orationis elegantiam & copiam hauriret. Nec verò non poetices etiam studiosus fuit: in qua quidē quantum excellere potuerit, si ei se studio penitus dedere voluisset, complura quæ ab eo adolescente facta sunt poemata declarant. Itaq; illud in primis, quod CVRTIVS inscribitur: ex quo intelligi licet, grauē eum, & grandiloquum (vt ita dicam) poetam euasurum fuisse. Is cùm ætate iam aliquantum processisset, & ipsam ætatem virtute ac doctrina longè anteiret, patris voluntate Romam se contulit, Alexandro sexto Pontifice Maximo. Amplissimi tum Romanæ ecclesię ordinis virtute atq; existimatione princeps & erat, & omnium iudicio habebatur, Oliuerius Carafa Neapolitanus: ab eo cupidissimè statim in fidem & cōtubernium receptus est: atq; hoc primum prudentię specimen ea in vrbe dedit, quòd ad eum se potissimū contulit, nō qui opibus & diuitijs maximè præstaret, (multi enim Romæ tum ditiores opulentioresq; eius ordinis viri erant, quorum illi omnium domus patuissent) sed qui integritate, qui prudentia, qui religione cæteris antecelleret. In eius castissima domo multos annos ita vixit, vt & ad optimarum artium studia assiduè incumberet, & cùm reliquis omnibus, tum illi grauissimo viro probatissimus esset: à quo etiā honesto in vrbe Roma sacerdotio ornatus est. Erat autem in eo iuuene præter excellens ingenium, incredibilis quidam pudor, ac singularis modestia: quæ nō modò in eius sermone extabat, sed in vultu etiam ipso, & oculis eminebat. Cōmendabat eū præterea omnibus ijs, qui illum nossent, grauitas quædam, maior, q̃ quæ ab illa ætate postulanda esset, eximia humanitate temperata. Referta tum ea Vrbs erat eruditissi-

tiſſimis, & in omni doctrinæ ac literarum genere præſtantiſſimis hominib. eos ille omnes celeriter amicitia & cõſuetudine cõprehenderat, ex quo celebre iam eius nomen, & principib. quoq; viris, ijs præſertim, qui eiſdem ſtudiis delectabantur, notum erat: quorũ breui tẽpore omnium gratiam ſibi & beneuolentiam conciliauit: in primis autẽ Federico Fregoſio Salernitano Pontifici familiaris fuit, viro cùm genere ac nobilitate, tum virtute doctrinaq; præſtanti: cuius etiam contubernio aliquandiu poſt Oliuerij Carafæ obitum, vnà cum Petro Bembo optimo & doctiſſimo viro vſus eſt. Horum inter ſe amicitia Romæ poſteà maximè illuſtris fuit. Etenim iam inde ab eorum adoleſcentia inſtituta, per omnes ætatis atque honorum gradus, vſque ad ſummam ſenectutem ſanctiſſimè conſeruata eſt: erat enim virtute, & ſtudiorũ ſimilitudine, firmiſſimis animorum vinculis, iuncta & conſtituta. Iam quantopere Sadoletus eo tempore virtutis & eloquentiæ gloria floreret, ex eo facilè iudicari poteſt, quòd Leo Decimus, acerrimo ingenio, & grauiſſimo iudicio princeps, ſimul ac creatus eſt Pontifex Maximus, eum ſtatim, & Petrum Bembum ex omni doctorũ hominum copia delegit, quorum in conſcribendis epiſtolis opera & ingenio vteretur: quod apud Romanos Pontifices munus longè honeſtiſſimum eſt. Is autem eo ita munere functus eſt, vt non ingenio modò, & ſcribendi facultate, qua nemo ętate noſtra ad illam antiquorum ſcriptorum laudem propius accedere exiſtimatus eſt: ſed induſtria etiam, & fide principi illi maximè ſatisfaceret. Itaque apud eum autoritate & gratia multum valuit: & ea re facillimè augere honeſtatem & facultates ſuas potuit: Verùm vſque eò ab hac cupiditate remotus atque abhorrens fuit, vt (quod vix credibile viſum iri puto, his præſertim temporibus & moribus) nullum ſibi vnquam ſacerdotium à liberaliſſimo, & ſui amantiſſimo Pontifice petierit: cum tamen amicis ſuis probis idoneiſq; hominibus, &

alienioribus etiam, permulta & peteret & impetraret. Tanta idem abstinentia fuit, vt cùm pro loci eius quem apud principem tenebat autoritate, munera ei multa & ampla mitti solerent, ea semper repudiarit. Hac ille cõtinentia ita delectabatur, vt pleriq; pecunia, aut elegantiore veste ac supellectile delectari solent. Sua porrò cõmoda negligentem, aliorum vtilitati inseruire, eum autoritatis & gratiæ fructum esse putabat maximum. Cùm profectus esset, voti & religionis causa, ad Lauretanæ virginis templum, Carpentoractensis ecclesiæ Pontificatus in Gallia vacauit: eum delatum vltrò sibi absenti à Pontifice Maximo aliquandiu recusauit: cùm interea eundem Leo flagitantibus alijs denegasset. Vt redijt, diutius illi eum recusare non licuit. Itaq; vt illud magni animi fuerat, tam honestum sacerdotium vltrò à Põtifice Maximo delatum, à se reijcere: ita hoc moderati & Christiani, vocanti ad eiusmodi munus Deo obtemperare. Hoc ille sacerdotium adeptus, primò quanta maxima potuit absens diligentia, commissam sibi ecclesiam per idoneos homines rexit. Pòst cum ex hac vita Leo excessisset, statim rebus Romanis relictis, Carpentoracte migrauit eo cõsilio, vt populis fidei suæ creditis boni & diligentis Episcopi officium prçstaret: neq; principibus amplius, sed Deo vni, & rectissimis suis studijs inseruiret. Exceptus est aduentus eius maxima lætitia & gratulatione illorum hominum: tantam illis iam absens de se opinionem, expectationem commouerat: cui tamen expectationi pòsteà egregiè satisfecit. Nam & rebus diuinis procurandis, & vitæ innocentia, & admirabili in primis quadam in eos homines charitate, optimi & religiosissimi Episcopi munus obijt. Vixit in ea vitæ quiete ac tranquillitate quoad Hadrianus Pontifex Maximus, qui Leoni successerat, vixit. Creato enim post Hadriani mortem Clemente Septimo Pontifice Max. ab ipso statim euocatus, accersitusq; est: quem cùm eximiè diligeret, multisque & magnis eius officijs obstri-

obstrictus esset: quin ei pareret, tam amanter & tam acriter euocanti, facere non potuit: neque adeò rectum, neq; fas esse existimauit, tam bene merito de se Pontifici, præsertim optimum in Christianum Rempublicam præ se ferenti, operam suam denegare. Itaque etsi inuitus fecit, vt ab ecclesia sua discederet, tamen ad eum se contulit: verum ea lege, vt ne plus triennium abesset: vtique eo exacto tempore, remigrare sibi Carpentoracte voluntate ipsius liceret. Romam igitur cum venisset, versatus est in intima eius Pontificis amicitia & familiaritate. Nec verò ingenio hominis solū Clemens, sed consilio etiam in administranda repub. vsus est. Ad deliberationes eas, quas habebat de maximis & grauissimis rebus, eum vnà cum aliquot alijs amicis adhibebat: curas illi omnes & cogitationes suas impertiebat: tantum deniq; eius fidei, tantum prudentiæ tribuebat, vt multa quæ ad Christiani nominis quietem, & ad morum ac disciplinæ publicæ correctionem pertinebant, eius potissimum admonitu & consilio sibi agenda constitueret. Atque vtinam is Pontifex ea quæ interdum præclaro quodam animi impetu agere meditabatur, ad exitum perduxisset: profectò cùm vniuersa Christiana Respublica meliore loco esset: tum ipsa Italia, atq; vrbs Roma, eas quibus postea afflicta oppressaq; es calamitates effugisses. Non enim in eo Pontifice rectum in Republica sensum requisiuisses: cōstantiam potius, & perseuerantiam maiorē in bonis consilijs desiderasses. Itaque cum salutaribus Sadoleti consilijs sæpe vsurus esse videretur, flectebatur posteà aliorum quorundam, qui longè plurimum apud eum poterant, oratione. Intimus erat Pontifici illi Maximo Sadoletus: amplificandę fortunæ ac dignitatis suæ facillimam rationem in manib. habebat: colebatur præterea, & magno honore afficiebatur ab omnib. pro sua tamen in Rempublicam voluntate, nullam cōmodorum suorum rationem ducens, ex ea temporum ac rerum perturbatione, maximo animi

 dolo-

dolore assiduè tangebatur: qui quidē extremum, cum rem in eum locum adductam intelligeret, vt nihil bene monendo & suadendo proficere amplius posset: statuit, quando Reipub. prodesse iam nihil posset, suæ saltem ecclesiæ prospicere atq; consulere. Itaque cum operam suam triennium iam Clemēti summa cum fide & integritate nauasset: etsi nōnulla cōcordia & compositionis spes inter eum Pontificem, & Carolum Imperatorem allata erat, iamq; inter eos induciæ pactę fuerant: tamen in sententia permāsit. Nec verò non mouebatur animo, cum ab eo Pontifice esset discessurus, quem cum ob eximiam quādam eius humanitatem, tum ob perpetuam erga se beneuolētiam mirificè amabat. Sed cum cogitaret quanto ecclesiæ suæ officij ac necessitudinis vinculo obstrictus esset, cumq; Carpētoractensis populi desiderium ferre diutius non posset, longiorisq; in vrbe Roma commorationis causam ambitionem iam potius, quàm officium visum iri suspicaretur, omnino sibi abeundum esse statuebat: cuius iustæ voluntati, ac precibus, ad extremum Clemēs cedere coactus est. Comprobauit eius consilium is profectò qui intimos hominum sensus perspicit, neq; vnquam non rectis bonorum voluntatibus fauet, Deus. Etenim tam opportuno tempore discessit, vt vix dies viginti ab eius discessu intercesserint, cum vrbs Roma, decepto à Caroli ducibus per inducias Clemente, absente ipso ignaroque (vt opinio fuit) Carolo, capta atque direpta est: vt is singulari Dei erga se beneficio horribili illi cladi substractus fuisse videatur. Tum verò, quanquam serò, intellectum est, quam & prudenter sentire Sadoletus, & fideliter monere solitus fuisset. Ille enim & initio dissuasor belli aduersus Carolum, & posteà deponendorum armorum assiduus hortâtor, pacisq; quibusuis conditionibus accipiendæ autor semper extiterat, qui quidem cum sæpe aliàs, tum eo tempore, quo Christianis Principibus intestino bello implicatis, bellum à Turcarum Rege Pannoniæ illatum est,
cum

cum regnum illud, quod Christianæ Reip. firmissimum ad eam diem propugnaculum fuerat, maximo in discrimine versaretur: honestissimè ab ipso Pôtifice Maximo pacis mentionem fieri, & de deponendis ac potius abijciendis armis agi posse censuit: idq; eum admonere non destitit. Sed nimirum Deus nobis ob peccata nostra iratus atque infensus, cum illa vrbi Romæ ac sacerdotum ordini infligẽda plaga, nos vt resipisceremus, admonere statuisset: eam illi Pontifici mentem minimè dedit: vt tam honestam constituendæ concordiæ occasionem arriperet. Clade hac cognita, Sadoletus eum quem par erat, dolorem cepit, cum vrbis longè omnium nobilissimæ direptione & vastitate vehementer doluit, tum varij & graues multorum clarorum virorum, ac sibi amicissimorum hominum casus, quos tempestas illa oppresserat, in primisq; ipsius Pontificis Maximi calamitas magnum illi mœrorem attulit. Non tamen angoribus sese dedidit: sed cum Pontifici Maximo, ac multis præterea amicis tali eorũ tempore literas amicissimè & prudentissimè scriptas misisset: tum ipse doloris sui leuamentum à Deo, & ab ijs studiis, ijsque actionibus, quæ cum Deo in primis gratis, tum etiam animis salutares sunt, petiuit: ad sacrarum enim literarum studia toto tum (vt aiunt) pectore incubuit: quæ post aliarum literarum & artium cognitionem à se vehementer culta temporib. quibusdam, propter occupationes remiserat. Nec vero legendo solum, sed commentando etiam & scribendo, tum sibi, tum alijs prodesse conatus est. Nam cum religionem videret seditiosorum quorundã hominum impietate magnopere vbique perturbatam: tuendæ eius studio incensus Diui Pauli ad Romanos epistolam maxima religionis nostræ mysteria continentem & obscurissimis quæstionibus refertam, tribus libris non minus piè, quàm ornatè & dilucidè explicauit. Commissis verò sibi populis ita præfuit, vt nullum in eos fortis & diligentis Episcopi munus prætermiserit: quos quidẽ quanti

faceret, nulla re potuit apertius declarare, quàm quòd eorum causa, amplissimi & potentissimi viri simultatem (qui eo tempore legatus, Auenionem, & finitima illi vrbi oppida, quæ in fine ecclesiæ Romanæ sunt, regebat) homo in iniurijs perferendis quę ipsi fierent, incredibili lenitate, ac nimia propè patientia, suscipere veritus non est. Multas enim ecclesiæ suæ iniurias inferri, multa tum à legato, tum ab eius magistratib. ac ministris iniquè decerni atq; agi, pro munere ac pro persona quã sustinebat, minimè sibi ferendum existimauit. Ac primò quidem illum ab eis institutis, hortando & amicè sæpius monẽdo, deterrere conatus est: sed cũ nihil hac ratione proficeret, cumque eius, quanquam absentis, Romæ magna apud Clementem Pontif. Max. esset autoritas, breui tempore perfecit, vt legatus sese colligeret, & eos quibus præerat populos, magna in posterum ęquitate & diligentia regeret. Qua in re Sadoleti officium, ac pietatem potius adeò is aliquantò pòst amauit, vt non modò cum eo in gratiam redierit, sed ex eo tempore illum & vereri maximè, & patrem etiam appellare solitus fuerit. Recreatis hac eius actione Carpentoractensibus & reliquis illis populis, altera ab eo actio non minus pia nec minus illis grata ac salutaris suscepta est. Maxima iamdiu Hebræorum multitudo apud eos consederat: ij Christianos homines imperitos & incallidos circumuenire, & quibus pecunias credidissent, eos fœnoris grauitate, & renouandis multiplicandisque vsuris, ad extremum fortunis omnibus euertere solebant. Eorum quoq; auaritiam & fraudes, suscepta miserorum populorum causa, eaque diligenter apud Pont. Max. & magistratus vrbanos per literas & procuratores acta, magna ex parte repressit tandem ac coercuit. Quinetiam orationem in eos pro Christianis composuit, & eam quidem omniũ, quę ab eo scriptę sunt, disertissimam. Alia præterea multa varijs temporibus in Carpentoractenses & rem eorum publicam officia contulit: qui-

bus

bus planè declarauit, nunquam vnum cuiquam chariorem fuisse, quàm ipsi fuerit vniuersa eius ecclesia. Vsu sæpissimè venit, vt illi aut Pontifici Maximo, aut Gallorum Regi, aut ijs qui plurimum apud eos poterant, commendandi fuerint: non dici potest: quo animi studio, ac potius qua solicitudine id egerit, prorsus vt multò vehementius, quàm si ipsius ageretur res, laborare eorum causâ videretur. Eorum liberi parum idoneis antea doctoribus vsi fuerant: hoc quoque ad officium suum pertinere existimans, vt illi optimis & moribus & disciplinis imbuerentur: curauit, vt doctores semper egregij ad eos instituendos conducerentur, quibus ipse quò diligentius officio fungerentur, præter eam mercedem quę eis publicè dabatur, non exiguam pecuniam contulit. In eo verò longè maximam curam ac diligentiam adhibuit: vt tam turbulentis temporibus, ecclesiam suam in fide, & recta erga Deum religione contineret. Itaque si quos in errorem impulsos, à recto itinere declinasse cognouerat, paternis eos admonitionibus in viam reducere studebat. Si cuiuspiam concionatoris fides & disciplina illi suspecta erat, is ne quem aut publicis concionibus, aut priuatis disputationibus corrumpere posset, prouidebat: denique eiusmodi concionandi munus illis mandabat, quorum pietas explorata ipsi esset & cognita: quos ipsos etiam attentè audiebat. Non continebat tamen illos homines in officio tantopere hæc eius diligentia, quàm ipsius innocentia, liberalitas, continentia. Non modò enim neminem vlla vnquam affecit iniuria: sed multorum ipse iniurias ita pertulit, vt eos patientia & lenitate sua ad extremum sibi amicissimos reddiderit. Duriore annona magnum hominum egentium numerum alebat. Patebat eius domus semper honestis illius præfecturæ ac vicinitatis hominibus. In alios præterea honestos ac pios sumptus, vectigalia sua sic solebat impendere, vt vertente anno par ratio esset accepti & impensi: neque enim quicquam tanto-

pere detestari solitus erat, quàm in sacerdotibus studium cogendæ & coaceruandæ pecuniæ. Erant ei omnino modica vel exigua potius vectigalia: sed frugalitate & temperantia in victu cultuq; domestico, assequebatur, vt eius liberalitati sufficerent. Hoc eius vitæ genere, hisque officijs fiebat, vt illi eum populi incredibili pietate & cultu prosequerentur, ac summam, vti parenti, fidem rerum suarum omnium haberent. Delecti quidem (hoc communis eorum consilij nomen est) ad eum de rebus omnibus publicis referre, eius sententiam imprimis sciscitari, & exquirere solebant: eius denique vnius monitis & consiliis nitebantur. Nec verò illis modò populis tantopere charus & probatus erat, sed omni ferè Gallia magnum eius erat nomen, magna virtutis & integritatis opinio. Itaque Franciscus Rex cùm Lugdunum quodam tempore venisset: atq; ibi officii causa à Sadoleto conuentus fuisset: eum & comiter admodum atq; honorificè excepit, & ex collocutionibus aliquot, grauitate hominis prudentiaq; perspecta, si manere apud se vellet, honestissimum illi in amicitia sua locum, & amplissima præmia detulit. At is cum Regi gratias egisset, de tam propensa erga se voluntate, exposuit quo consilio res Romanas reliquisset, petijtq; ab eo, vt se ad officium & munus suum redire pateretur: cuius consilio animoque collaudato, Rex eum amantissimè dimisit. Discessit autem illinc cū Regis iudicio probatissimus, tum collecta multorum ex amicis & purpuratis Regis gratia, quorum studia & beneuolentiam erga se, varijs postea ecclesiæ suæ temporibus expertus est: velut eo tempore, quo Franciscus Allobrogum regulo bellum intulit: ea autem res ita se habuit: Per Carpentoractensem agrum Regis exercitus iter faciebat: in eo exercitu Gulielmus quidam erat, qui magnam Germanorū manum ad regem adduxerat, homo iracundus & præceps. Accidit, vt cùm aliquot eius milites Carpentoracte ingressi petulantius sese gererent, eorum contu-

contumeliis & insolentia accensi commouerentur primò nonnulli opifices, deinde tota ferè (vt fit) ciuitas cõcitaretur: quo in tumultu vno alteróue ex Gulielmi militibus occiso, reliqui ex oppido expulsi, se ad ducẽ suum receperunt. Eam ille suorum cædem & iniuriam vlturus, cùm ira exarsisset, copias suas continuò vnà cum aliquot tormentis bellicis Carpentoracte adducere parabat. Hac re cognita Sadoletus, cùm fortè tum extra oppidum esset, suorum periculo exanimatus, paratusq; eandem quam illi fortunam subire, properè accurrit. Ad eum statim concursus factus est, illum omnes intuebantur, quid agerent, quò se verterent nesciebant: Germanorum enim cohortes iamiam affuturas esse nuntiabatur. Is nuntios statim & literas ad præfectum regium pro ea quæ inter eos erat notitia mittit, ciuitatis periculum exponit, auxilium implorat. Præfectus autoritate hominis & precibus adductus, Gulielmum accersit, cum ęgrè ac vix placatum, incepto cogit desistere. Ita Carpentoractenses cum iam propę de salute & fortunis suis desperarent, Episcopi sui beneficio ex ingenti periculo erepti sunt. Gesta autem ea res est mortuo iam Clemente Pontif. Max. cum Paulus ei tertius successisset. Huius quoque Pontificis accersitu Romam Sadoletus redire coactus est. Etenim is sui Pontificatus initio spem atq; expectationem omnium mirabiliter erexit: ostendit enim sibi in animo esse, nouis legibus solutam sacerdotum disciplinam astringere: & sublatis eis, quæ à superioribus Pontificibus Romanis instituta, minus probarentur, sanctiorem gerendi summi Pontificatus rationem instituere. Eius rei perficiendæ causa è longinquis locis accersiuit, quos doctrinæ, integritatis, & prudentiæ maximam opinionem habere intelligebat: vt cum eis, cumq; alijs præterea quibusdam, quos ex amplissimo ordine adhibiturus erat, tantarum rerum cõsilia communicaret: eorumq; admonitu ea quæ aut abroganda essent, aut sancienda, cogno-

scer

pere deteſtari ſolitus erat, quàm in ſacerdotibus ſtudium cogendæ & coaceruandæ pecuniæ. Erant ei omnino modica vel exigua potius vectigalia: ſed frugalitate & temperantia in victu cultuq́; domeſtico, aſſequebatur, vt eius liberalitati ſufficerent. Hoc eius vitæ genere, hisque officijs fiebat, vt illi eum populi incredibili pietate & cultu proſequerentur, ac ſummam, vti parenti, fidem rerum ſuarum omnium haberent. Delecti quidem (hoc communis eorum conſilij nomen eſt) ad eum de rebus omnibus publicis referre, eius ſententiam imprimis ſciſcitari, & exquirere ſolebant: eius denique vnius monitis & conſiliis nitebantur. Nec verò illis modò populis tantopere charus & probatus erat, ſed omni ferè Gallia magnum eius erat nomen, magna virtutis & integritatis opinio. Itaque Franciſcus Rex cùm Lugdunum quodam tempore veniſſet: atq; ibi officii cauſa à Sadoleto conuentus fuiſſet: eum & comiter admodum atq; honorificè excepit, & ex collocutionibus aliquot, grauitate hominis prudentiaq́; perſpecta, ſi manere apud ſe vellet, honeſtiſſimum illi in amicitia ſua locum, & ampliſſima præmia detulit. At is cum Regi gratias egiſſet, de tam propenſa erga ſe voluntate, expoſuit quo conſilio res Romanas reliquiſſet, petijtq́; ab eo, vt ſe ad officium & munus ſuum redire pateretur: cuius conſilio animoq́ue collaudato, Rex eum amantiſſimè dimiſit. Diſceſſit autem illinc cũ Regis iudicio probatiſſimus, tum collecta multorum ex amicis & purpuratis Regis gratia, quorum ſtudia & beneuolentiam erga ſe, varijs poſtea eccleſiæ ſuæ temporibus expertus eſt: velut eo tempore, quo Franciſcus Allobrogum regulo bellum intulit: ea autem res ita ſe habuit: Per Carpentoractenſem agrum Regis exercitus iter faciebat: in eo exercitu Gulielmus quidam erat, qui magnam Germanorũ manum ad regem adduxerat, homo iracundus & præceps. Accidit, vt cùm aliquot eius milites Carpentoracte ingreſſi petulantius ſeſe gererent, eorum

contu-

contumeliis & insolentia accensi commouerentur primò nonnulli opifices, deinde tota ferè (vt fit) ciuitas cõcitaretur: quo in tumultu vno alteróue ex Gulielmi militibus occiso, reliqui ex oppido expulsi, se ad ducẽ suum receperunt. Eam ille suorum cædem & iniuriam vlturus, cùm ira exarsisset, copias suas continuò vnà cum aliquot tormentis bellicis Carpentoracte adducere parabat. Hac re cognita Sadoletus, cùm fortè tum extra oppidum esset, suorum periculo exanimatus, paratusq; eandem quam illi fortunam subire, properè accurrit. Ad eum statim concursus factus est, illum omnes intuebantur, quid agerent, quò se verterent nesciebant: Germanorum enim cohortes iamiam affuturas esse nuntiabatur. Is nuntios statim & literas ad præfectum regium pro ea quæ inter eos erat notitia mittit, ciuitatis periculum exponit, auxilium implorat. Præfectus autoritate hominis & precibus adductus, Gulielmum accersit, cum ęgrè ac vix placatum, incepto cogit desistere. Ita Carpentoractenses cum iam propè de salute & fortunis suis desperarent, Episcopi sui beneficio ex ingenti periculo erepti sunt. Gesta autem ea res est mortuo iam Clemente Pontif. Max. cum Paulus ei tertius successisset. Huius quoque Pontificis accersitu Romam Sadoletus redire coactus est. Etenim is sui Pontificatus initio spem atq; expectationem omnium mirabiliter erexit: ostendit enim sibi in animo esse, nouis legibus solutam sacerdotum disciplinam astringere: & sublatis eis, quæ à superioribus Pontificibus Romanis instituta, minus probarentur, sanctiorem gerendi summi Pontificatus rationem instituere. Eius rei perficiendæ causa è longinquis locis accersiuit, quos doctrinæ, integritatis, & prudentiæ maximam opinionem habere intelligebat: vt cum eis, cumq; alijs præterea quibusdam, quos ex amplissimo ordine adhibiturus erat, tantarum rerum cõsilia communicaret: eorumq; admonitu ea quæ aut abroganda essent, aut sancienda, cogn-

scer

sceret. Hi autem qui accersiti sunt omnino sex fuerunt, in quibus Iacobus Sadoletus fuit, qui tam grauem ob causam Pontificis Maximi literis euocatus, paruit ei, vt debuit. Agitata ea res fuit complures dies, Sadoleto & reliquis grauissimis viris nihil earum rerum obticentibus, quæ ad sedandam sacerdotum, imprimisq; summi illius sacerdotij inuidiam, pertinere videbantur: quo quidem tempore Sadoletus etiam eis de rebus aliquot orationes scripsit, quò Pontificis Maximi animum ad rem tam præclaram, tamque Reipublicæ salutarem, perficiendam acrius accenderet. Verum cùm tota ea res postea ob multas & magnas difficultates, & impedimenta quæ obijci videbantur, vel refrixisset, vel dilata in aliud tempus fuisset. Sadoletus non amplius Romæ sibi terendum tempus existimans, de reditu cogitabat: cùm repentè vnà cum quibusdam optimis & præstantissimis viris in senatum Romanæ ecclesiæ à Pontifice Maximo cunctis illius ordinis suffragijs, magna bonorũ omnium lætitia & gratulatione delectus est. Tum is Carpentoracte spectans, & ad ecclesiam suam redire cupiens, cùm pristinam vitæ suæ rationem ea dignitatis amplificatione obturbatum iri intelligeret, eum honorem recusare in animo habuit: iamq; hac de re epistolam cõposuerat, quam ad Pontificem Maximum mittere cogitabat. Sed cum in eo accipiendo honore amicorum consilio autoritatiq; cessisset, ita in Remp. versatus est, vt nihil præter ipsius Reipublicę commodum, & sedis Apostolicæ dignitatem, propositum vnquam habuerit: ac sententiam suam ea qua decuit libertate & constantia semper dixerit. Huius adeo animi ac libertatis suæ magnum Reipub. pignus dedit, quo primum die sententiam in senatu dixit: planè enim declarauit, nihil sibi vnquam sancta illa maiorum nostrorum disciplina, nihil fide sua & officio futurum antiquius. Fortè eo die agebatur de amplissimi & nobilissimi cuiusdam hominis honore & commodo: erat autem Sadoletus non

colle-

lega, eius recens solũ, sed vetus etiam amicus. Iaque
n poterat non inuitus homini, quem multis de causis
arimi faciebat, refragari: tamen cum causa esset eius-
odi, vt illum honeste, saluis sanctissimis legibus, sen-
ntia sua adiuuare non posset: illud quod boni & con-
antis senatoris fuit, fecit, vt legibus ipsis potius, &
ligioni suæ consuleret. Nec verò non eadem liber-
tate & constantia vsus est, quotiescunque accidit, vt
e ipsius Pontific. Maximi commodis, aut etiam hono-
e ageretur. Libertate autem vti sic solebat, vt neminem
a iure posset offendere: leniebat enim illam eiusmodi
rationis modestia, quæ cogebat eos ipsos, quib. aduer-
aretur, in optimam partem ea quæ is dixisset, accipere.
Sed vt amicitiæ & gratiæ nihil dabat: cum id fieri eius
ides minimè patiebatur: ita cum è Republ. esse cense-
bat, quempiam in amplissimum ordinem asciici, aut a-
lio quopiam ornamento atque honore affici, cupidissi-
mè ei ac studiosissimè fauebat. Itaque complures egre-
gios & virtute ingenioq; præstantes viros, quò in sena-
tum legerentur, aut alijs sacerdotijs ornarentur, Pon-
tifici Maximo partim coràm, partim absens per literas
cõmendauit: idq; illis sæpe inscientibus: non enim hoc
ambitione adductus faciebat, sed studio Reipubl. Nec
verò silendum est de illis officijs, quæ in quosdam Ger-
maniæ Principes, ipsorum quidem etiam, sed multo ma-
gis Reipub. & communis religionis causa contulit: sem-
per enim illa tot Germaniæ populorum & principum
defectione, ecclesiæ luctuosa, ipsis pestifera, grauissimè
doluit: semper vt ij, qui & poterant & debebant, tanto
illi vulneri mederentur optauit. Sed cum sedulitate sua
ijs qui tum ab ecclesia & Pontifice Romano penitus a-
lienati erant, prodesse nihil posset, enixè id operam de-
dit, vt eos saltem qui sua sponte in recta religione per-
manserant & sedi Apostolicæ amici erant, officijsq; suis
aliquanto etiam amiciores & firmiores redderet. Itaque
Georgium in primis, & Gulielmum, hunc Bauariæ, il-
lum

lum Saxoniæ ducem, omni ſuo ſtudio officioque complexus eſt: quæcunq; ab eo proficiſci potuerunt ad illos ornandos, & cohoneſtãdos, profecta ſunt: in eorum negotiis de quibus cum Pontifice Maximo agendum eſſet ipſorum procuratores, & legatos, opera, conſilio, autoritate ſua ſemper adiuuit. Eius porro officia adeò grata illis fuerunt, vt & amiciſſimè ei ſcribere ſoliti fuerint, & gratias agere, & procuratoribus ſuis, vt eius potiſſimum opera & conſilio vterentur, præſcribere. In grauiſſimum poſtea morbum incidit, ex quo nondum planè ſeſe confirmauerat, cum proficiſcentem Paulum Pontificem Maximum ad reconciliandos Carolum Romanorum Imperatorem, & Franciſcum Gallorum Regem, graue inter ſe & diuturnum bellum gerentes, ſecutus eſt: quo in itinere cum Placentiam veniſſet, de integro ægrotauit. Ibi cum aliquot dies curandi ſui cauſa ſubſtitiſſet, vt primum conualeſcere cœpit, feſtinans properanſque optatiſſimę illi de pace actioni intereſſe, itineri ſe commiſit: neq; deſtitit, quin Nicæam quò conuenturi illi erant Principes, perueniret. Tum verò tempus illud ratus eſſe, quo bonos omnes pacem vrgere oporteret, vti ea fieret pro ſua parte vehementer enixus eſt. Deinde cum ea minimè conuenire potuiſſet, pactis Pontificis Maximi opera decem annorum induciis, cum is Pontifex Romam reuerteretur, ipſe conceſſu eius Carpentoracte, reficiendi & confirmandi ſui, ac reuiſendæ eccleſiæ cauſa ſe recepit. Commoratus ibi eſt, vt rem familiarem planè cõſtitueret, aliquanto diutius, quam ſe facturum oſtenderat: ne tamen operam ſuam interea Reipublicæ nauare deſineret, opus præclarum ſanè, & Reipublicæ temporibus aptum aggreſſus eſt, de extructione catholicæ (ita enim inſcribebat) Eccleſiæ: quod opus Ioanni Saluiato collegæ ſuæ deſponderat, cum propter veterem eorum inter ſe neceſſitudinem, tum ob excellentem eius viri in ſacris literis & cæteris diſciplinis, quæ magno viro dignæ ſunt, ſcientiam.

Verum

Verùm propter itinera & occupationes, quæ illum aliæ ex aliis postea impeditum tenuerunt, nec tres, quos iam confecerat eius operis libros, perpolire, nec quartum, quem illi tanquam fastigium addere in animo habebat, instituere potuit. Reuocatus enim Romam, vix dum ibi constiterat, cum renouato quibusdam de causis inter Carolum & Franciscum bello, & ob eorum discordias Republica Christiana iterum in maximum discrimen adducta, quippe cum Turcicum bellum impendere videretur: Paulus Pontifex Maximus per legatos cum vtroque eorum de pace agendum esse existimauit. Itaque delectus ipse est, qui legatus ad Galliæ regem iret: qui quanquam affecta iam ætate esset, tamen nullum pro Republica laborem aut periculum recusans, legationem eam suscepit: adhibitaq; diligentia, quantá maximam ferre senile corpus poterat, maturè in Galliam peruenit. Talis viri autoritate regem permotum esse res postea declarauit. Nam cum ei Sadoletus Pontificis Maximi mandata ac monita exposuisset, post aliquot congressus, animum eius, quanquam armati & viribus suis fidentis, ad pacem flexit. Itaque ex magna desperatione concordiæ, subitò in spem compositionis ventum erat, si modò alterius legati qui in Hispaniam ad Carolum missus fuerat, felicior fuisset legatio. Non est autem omittenda illa in legatione singularis eius abstinentia: nam cum legatorum qui à Romanis Pontificibus mitti solent, quandiu extra vrbem Romam sunt, varia & multiplex sit potestas, & eam ob causam facultatem habeant magnæ conficiendæ pecuniæ, neque id propter inueteratam aliorum consuetudinem turpe habeatur: ea tamen potestate ipse ad quæstum abuti minimè sustinuit, neque nisi graui ex causa vsus est: ac ne comites quidem suos quicquam, præter mercedes pro scriptura, aut huiusmodi quapiam opera debitas, quas ipsas etiam imminuit, accipere passus est. Vt à rege autem discessit, Carpentoracte venit, quò reliquam ibi hyemem mane-

maneret, seq; ex assiduis laboribus reficeret: id enim ei Pont. Maximus, ætati hominis & valetudini parcens, permiserat. Hoc quoq; Sadoleti integritatis exemplum sit, quòd cũ extremo legationis tempore integri mensis sumptum accepisset, atq; ante exactum mensem Carpentoracte peruenisset: decem dierum sumptum (tot enim dies reliqui fuerant) referri vtique ad quæstorem Pontificis Maximi, quanquam dissuadentib. amicis, & nimiam eius religionem accusantibus, iussit. Eodẽ tempore clientes domesticos, quorum opera strenua & fideli in legatione vsus fuerat, alium alio præmio, & quidem supra facultates suas remuneratus est. In sequenti ęstate in Italiam non sine magno Carpentoractensium dolore discessit. Eò cũ venisset, interfuit colloquio Pauli Pontificis Max. & Caroli Romani Imperatoris, qui in agro Parmensi congressi sunt. Iter tum ex Hispania Carolus in Germaniam habebat: oblata ea occasione, Sadoletus magnum laborum quos in legatione pertulerat fructum captum iri à se existimauit, si illum quoque ad pacem hortatus esset. Redierat enim ex legatione Gallica, animumq́; eius regis ad concordiã propensum cognouerat, vel ipse potius effecerat. Verũ adeò Carolus dolore iraq́; exarserat, quòd à Rege Galliæ bellum renouatum fuisset, vt neq; accurata Sadoleti oratio neque ipsius Pontif. Max. autoritas quicquam profecerit. Is tamen postea, lenita videlicet ira, post victum & in deditionem acceptum Sicambrorum ducem, qui regis partes secutus fuerat, & expugnata nonnulla Galliæ oppida, pacem cum eo rege fecit: qua ex re Sadoletus tantum lætitiæ ac voluptatis cepit, vt Deo bonorum omnium autori, ab ecclesia sua meritum continuò honorem haberi iusserit, & scriptam ipse orationem paulò pòst Carolum miserit, per quam illius sapientia & moderatione laudata, gratias ei egit suo & Christianorum omniũ nomine: & ad ea quæ pro religione, & concordia, ac libertate Christiani nominis agenda restabãt,

cum accendere atque incitare conatus est: cuius optatis magna iam ex parte, optimi & fortissimi Imperatoris virtus, pietasq; respondit. Fuit enim hic vir incredibili quodam in Rempublicam Christianam studio: vt ego quidem, qui pro diuturno contubernio sensus eius satis cognitos & perspectos habui, hoc de eo affirmare nõ dubitem, plus illum doloris semper ex malis hausisse communibus, contraq; ex publicis commodis gaudij, quàm rebus suis vel secundis lætatus sit, vel aduersis doluerit. Idem moribus fuit facillimis, animo aperto ac simplici, natura omnino ad iracundiam procliuior, sed eius comprimendæ assidua meditatione tantũ profecerat, vt lentus potius esse videretur: ac si quando paulò esset commotior, tum maximè sedata & voce & oratione vteretur. Amicitias summa cum fide, & quibuscunq; potuit officiis coluit: familiam suam ea charitate est prosecutus, vt cum de suis minimum, de illius commodis plurimum laboraret. Patrem, iuuenis: matrem, senex ferè octogenariam amisit: ambos quoad vixerunt summa pietate dilexit & coluit. Fratribus, qui ei complures fuerunt, partem suam primo paternæ hæreditatis donauit, post aliis quoque eos beneficiis affecit. Adiutor ad regendam Carpentoractensem ecclesiam, cum iam senex esset, vt sibi Paulus Sadoletus fratris patruelis filius daretur, à Clemente impetrauit: idq; non tam propinquitati à se datum dicere solitus est, quàm adolescentis ingenio, atq; virtuti. In literarum studiis summa industria versatus est. Lucubrare autumno ineunte benè mane incipiebat, hyeme verò multò etiam maturius: id tempus grauioribus studiis aut scriptioni dabat: quod supererat tẽporis, id totum literarum studiis reddebat. Hactenus ea quæ de vita eius memoriæ prodenda esse visa sunt, scripsimus: nunc de eius obitu pauca scribemus: qui quidem vitæ eius integerrimè atq; innocentissimè actæ, planè consentaneus fuit. Habitare trãs Tyberim cœperat, in ædibus D. Mariæ templo ... nctis:

ibi autumni initio in febrem incidit, quę leuis primò ac propè contemnenda esse videbatur: sed cũ nunquã planè decederet, morbus ingrauescere cœpit. Tum is statim accersiri sacerdotem iussit: eo adhibito, ritè & summa cum religione, omnia quæ diuinitus ad expiandos animos & placandum Deum instituta sunt, seruauit: re quidem diuina coram eo facta, antequam sacrum illud & salutare Domini nostri corpus acciperet, cum CHRISTVM Deum ac conseruatorem nostrum, subleuatus à suis, venerari, & supplici quadam oratione affari cœpisset: tantam subitò lacrymarum vim profudit, vt eam precationem præ fletu ac singultibus absoluere vix potuerit: supremis propè vocibus ac mandatis Paulo Sadoleto, qui ei summa pietate assidebat, ecclesiam suam cõmendauit: ac paulo pòst magno suorum luctu, magno bonorum omnium mœrore ac desiderio, animam Deo reddidit. Doluit eius morte Paulus Pontif. Max. doluit senatus: à Ioanne quidem Petro Carapha Sabinorũ Episcopo, quo primum die post eius obitum senatus habitus est, ea de illo habita est, magno cum assensu cũ reliquorum patrum, tum ipsius Pont. Max. oratio: vt neq; vberius cuiusquam vita laudari, nec mors dolentius deplorari potuisse videretur. Laudauit eum item luculenta oratione, maxima honestissimorum cuiusq; ordinis hominum frequentia, in æde D. Laurentij, Iacobus Gallus, ciuis Romanus in primis honestus. Obijt annum agens Septuagesimum. Sepultus est sine vlla funeris pompa (ita enim ipse præscripserat) in æde quæ curationis eius fuerat, Diuo Petro in Exquitiis sacra.

FINIS.

IACOBI SADOLETI EPISCOPI CARPENTORACTI, S.R.E. CARDINALIS EPIstolarum libri sexdecim.

Nunc multò quàm antehac vnquàm diligentiùs recogniti, atq; in lucem æditi.

EIVSDEM AD PAVLVM SADOLETVM Epistolarum liber vnus.

ALEXANDRO FARNESIO S.R.E. CARdinali Paulus Sadoletus Episcopus Carpentoracti, S.P.D.

VM Sadoleti patrui mei obitus, amplißime Farnesi, eum mihi luctum ac mœrorem attulisset, quem paterna eius in me beneficia, meaq; perpetua erga eum pietas postulabat: nullum doloris mei expertus sum melius aptiusq; solatium, quàm quòd extremo illius mandato, & meo vnà officio, conor Deo infirmitatem meam adiuuante, satisfacere. Nam cum is & sæpe alias, & cùm iam penè animam exhalaret, hanc mihi Carpentoractensem ecclesiam, quam ipse præsens quoad ei licitum fuit, summa cura & diligentia rexerat, pro sua paterna in eam charitate, diligentißimè commendasset, meq; vt ab eius custodia nulla re vnquam auellerer, vehementissime hortatus esset: nullam moram post eius mortem interposui, quin ad parendum tam salutaribus præceptis, & ad obeunda tam sancti & præclari muneris officia, me conferrem: cuius mei consilii maiorem indies fructum capio. Sed cum officii mei ratio,

 & illa,

& illa, quam sanctißimæ patrui memoriæ debeo, pietas; hoc præterea à me postulare videretur, vt illius scripta, & lucubrationes, quæ penes me essent, ederem: ad eas me legendas, & accuratè considerandas (socio hac in re, & adiutore vsus Antonio Florebello) dedi: cum is vt summè gratus, officiosusq; est, vnam ob causam hanc, quòd homini de se optimè meritò, cuiq; iure & charißimus, & probatißimus fuit, mecum vna fidem suam officiumq; præstaret, accersitu meo se ad me in Galliam contulisset. Atque eam quidem eius scriptorum partem, quibus locos ad religionem & sacras literas pertinentes tractat: quanquàm multa ab eo in hoc genere egregiè ac præclarè instituta comperimus: tamen edenda minimè putauimus. Non quin eadem in illis, quæ in reliquis eius libris, qui eo viuo exierunt, & pietas extet, & sacrarum rerum scientia: quæ & nos magnopere delectarent, & cæteris item iucunda ad legendum fore non dubitaremus. Sed cum ea quæ aliquot hisce annis instituerat, propter crebras (quod tute scis) summi Pontificis interpellationes, multasq; & magnas in vrbe occupationes, absoluere atque expolire minimè potuerit: satius esse duximus, non quæ nos de illius scriptis probaremus, sed quæ ipse probaturus fuisset attendere. Cùm verò orationes quasdam, & magnum præterea epistolarum aceruum inuenissemus, eas potius edendas esse iudicauimus: non omnes quidem, sed eas tantum, quæ accuratius nobis scriptæ esse videbantur. Atque orationes quidem aliàs. Hoc autem tempore epistolas in decem & septem volumina digestas, emisimus: quas vtinam etiam ipsas patruus meus antequam diem suum obiisset corrigere ipse atque emendare potuisset. Sed etsi non dubito, quin illius correctio, & (vt ita dicam) expolitio multum illis additura fuerit venustatis atque elegantiæ: non propterea tamen sum ab edendo deterritus, cùm sperare mihi videar, studiosis eloquentiæ hominibus earum lectionem, neque iniucundam, neque infructuosam fore. Eas autem idcirco ad te Farnesi amplißime, mittendas putaui, quòd meæ singularis in te obseruantiæ, & gratæ animi voluntatis pro tuis erga me & patruum meum meritis, quæ & multa sanè & insignia fuerunt, & abs te nuper præstanti tua erga me & fratrem meum liberalitate cumulata atque aucta

sunt

unt, signum ac testimonium aliquod extare volui: præsertim cum ad eas, quæ in te elucent virtutes, hanc quoque laudem accedere intelligerem: quòd tu etsi maximis & grauissimis occupationibus & curis, quas tecum auus tuus Pontifex Maximus, idemq; princeps sapientissimus partitur, nunquam ferè non distringeris: quod tamen interdum otii tibi & vacui temporis datur, id in optimarum artium studiis libentissimè consumis. Quippe ex quibus præterquam quòd maxima cum animi voluptate recrearis, ad magnas res agendas & tractandas vehementius instrueris. Te autem cognouisse videor, huius generis scriptorum patrui mei delectari præcipuè esse solitum: quò etiam libentius feci, vt non eas modò epistolas, quæ ad te scriptæ ab eo fuissent, in tuo nomine ederem: sed vniuersas etiam, quæ ad cæteros, ad te mitterem. Equidem maiora tibi præstare pro tuis in me meritis & cupio, & debeo. Sed tamen quando maioribus officiis non possum, hoc saltem munusculo meum summum erga amplitudinem tuam studium declarandum esse existimaui. Vale. Carpent. 1549.

ARGVMENTA EPISTOLArum librorum XVII.

IAC. SADOLETI CARD.

LIBRO I.

EPIST. I. Narrat gesta itineris sui, gaudetque se liberatum à molestijs.

II. Petit promissa sibi seruari.

III. Agit gratias pro amico humaniter accepto.

IV. Narrat miserias omnes, easq; se fortiter ferre.

V. Gratulatur amico de felici euentu, prosperamque fortunam suam narrat.

VI. Dolet amico non patuisse aditum, agitque gratias.

VII. Hortatur amicum ad summa quæque.

VIII. Commendat Franciscum Binum, eumque summopere laudat.

IX. Commemorat beneuolentiam cum amico suo, & eum seque solatur in miseriis.

X. Refutat amici consilium.

XI. Laudat summopere amicum.

XII. Suum erga amicum animum beneuolum commemorat.

LIB. II.

EPIST. I. Laudat librum amici Petr. Bembi Card.

II. Iterum laudat amici librum, excusatque suum consilium amico dandum.

III. Suadet amico bene sperare de quodam, laudatque eius institutum.

IV. Literas frequentiores petit.

V. Narrat quid egerit cum sibi commendato; errorem suum excusat.

VI. Librum suum commendat.

VII. Literas solidas expetit.

VIII. Laudat eum ad quem scribit, eumque hortatur, vt euoluat Aristotelis libros.

IX. Congratulatur amico de dignitate quam adeptus erat.

X. Laudat sibi commendatum, captatque beneuolentiam.

XI. Scribit, quem dolorem hauserit ex discessu amici, eumque laudat.

XII. Dissuadet amico accessum ad alias partes.

XIII. Laudat Thomam Caietanum Card. a patientia in rebus aduersis.

XIV. Scri-

XIV. Scribit se seriò acturum de negotijs pacis, hortaturque Thomam Caietanum, vt ea de re ad se perscribat.

LIB. III.

EPIST. I. Inquirit à Frederico Fregosio, quonam se conferet, ab eoq; literas expetit.

II. Congratulatur Frederico Fregosio de recepta valetudine, hortaturq; eum, ne maneat in Italia.

III. Capit consilium cum amico ad quem locum sint conuenturi.

IV. Narrat beneficia sua sibi collata à Frederico Fregosio, excusatque tarditatem literarum.

V. Scribit, quibus commentatorib. vsus sit in explicatione Ep. D. Pauli ad Romanos, exponitq; suam sententiam de Fide & operibus iustitiæ, alijsq; Theologicis.

VI. Scribit de interpretationib. variorum locorũ S. scripturæ.

VII. Scribit quid sit tractaturus in rebus Theologicis & de futuro Concilio agit.

VIII. Desiderat videre librum ab amico compositum.

IX. Excusat se, quod minus frequenter scripserit, gaudetque Matthæum Gibertum libros quosdam edidisse, auetq; scire quando omnino absoluti erunt.

X. Agit gratias eidem Matthæo pro libellis, quos ab eo dono acceperat, & hortatur eum, vt libellos alios edat.

XI. Laudat hospitem suum, eumque commendat Matthæo Giberto.

XII. Laudat Ægidium Cardinalem à beneuolentia animi, & aliquorum certior fieri desiderat.

XIII. Laudat Ioannem Picum Mirandulanum scribitque de libellis, quos meditatur.

LIB. IV.

EPIST. I. Hortatur Erasmum, vt à contentionibus abstineat, opemq; adferat fidei Catholicæ labenti.

II. Laudat Erasmum atq; eius interpretationem Psalmi.

III. Scribit de libello, quem meditabatur.

IV. Commendat quendam Desiderio.

V. Agit de suo libello, quem ad Erasmum mittit.

VI. Desiderat fieri certior ab Erasmo, in quo statu sit.

VII. Agit de sententia Bonifacij Amerbachij de cœna Domini, agitque gratias pro dedicatione Basilij Magni.

VIII. Respondet gratulationi Germani Brixij.

IX. Excusat errorem cōmissum in commentarijs Epist. D. Pauli ad Rom. & nonnihil extenuat laudem suam, petitq; fieri certior a Germano Brixio de iudicio Theologorum de suo illo libro.

LIB. V.

cere, petitq; à Galeatio Florimonte suum in Psalmum XCIII. commentarium corrigi.

XIIX. Dicit de variis eruditis sui temporis hominib. suamq; aduersam fortunã narrat, ponitq; causam discessus sui ex vrbe Roma.

LIB. VI.

EPIST. I. Commendat Paulum Sadoletum Ioanni Bellaio.

II. Agit gratias Ioanni Bellaio fratriq; eius Langæo pro acceptis ab eo beneficiis.

III. Gratias refert Bellaio ꝓ beneficiis Paulo Sadoleto collatis.

IV. Narrat miseriam suam alienamque, congratulaturq; Antonio Prato de adepta dignitate.

V. Commendat Antonio Prato Ioannem Fraxinum ad sacerdotium aspirantem, vt ei procuret munus aliquod Ecclesiasticũ.

VI. Scribit Antonio de morte Cossinerij Aquensis Præpositi, eumque summopere laudat, petitq; ne se suosq; deserat.

VII. Agit gratias Antonio pro Paulo Sadoleto liberaliter ab eo accepto, & q̃dã cõmemorat de suo in Epistolas Pauli cõmẽtario.

VIII. Gratiam habet Antonio Prato pro testimonio veri pro se dato, suumq; erga regem animum commemorat.

IX. Declarat lætitiam suam, gaudetq; D. Pauli Epistolas publicè explicari, laudatque institutum.

X. Excusat tarditatem literarum, congratulaturque Francisco Turnonio de adepto honore.

XI. Testatur suum erga Franciscum Turnonium desiderium.

XII. Congratulatur Antonio Puccio Cardinali, quod successerit in locum Laurentii Puccii patrui sui, quẽ & summopere laudat.

XIII. Commendat Paulum Sadoletum Ioanni Lotharingo.

XIV. Agit gratias Ioanni Lothoringio pro auxilio & ope Paulo collata.

XV. Commendat suam beneuolentiam erga Lothoringium.

XVI. Scribit Ioanni Lothoringio se comiter excepisse Florentium Volusenum eiq; eundem commendat.

XVII. Cõgratulatur N. Acromõtio de amplificatiõe dignitatis.

XVIII. Augustinum Triuultium laudat, iubetq; Pontifici scribere, cui illum commendasset.

XIX. Congratulatur Aug. Triuultio, quod populos quosdam Pontifici commendauerat.

XX. Narrat quædam de negotiis publicis, petitq; ab Aug. Triuultio, vt de eisdem rebus cum Pontifice agat.

LIB. VII.

EPIST. I. Suum beneuolum animum commemorat & congratulatur Benedicto Accolto de dignitate quam erat cõsecutus.

II. Benedictus Accoltus offert Iac. Sadoleto operam suam in quauis re, eumq; hortatur vt ad se veniat.

III. Laudat prædictum Accoltum à virtute constantiæ in amicitia, eiq; suam erga eum voluntatem commemorat.

IV. Petit a Benedicto vt Antonium Gornazanum procuratorem suum hospitio suscipere dignetur.

V. Agit gratias Benedicto pro beneficijs sibi ab eo collatis.

VI. Laudat Epistolas Benedicti Accolti à sermonis elegantia, eiq; congratulatur, quod ad tantam literarum doctrinam pertigerit: scribitq; de miserijs reipub. seq; ipsum solatur.

VII. Narrat felicem successum pugnæ Heluetiorum contra hæreticos, in quorum numero erat Zuinglius, qui eo prælio est interfectus.

VIII. Paul. Sadoletũ constituit in socium & adiutorẽ suę Ecclesiæ adsciscere, declaratq; iudicium suum de publicis negociis.

IX. Commendat Accolto Didacum Mendosam, vt eum in amicitiam recipiat.

X. Solatur Accoldum in morte patrui, atque congratulatur de rebus bene gestis.

XI. Commemorat beneficia & amorem sibi præstitum à Blosio Palladio.

XII. Excusat tarditatem literarum suarum, agitq; gratias Vbaldino Bandinello, quod suæ prouinciæ causam tam accuratè apud Pontificem egisset, eiq; indicat, quis sit præfectus statui prouinciæ suæ.

XIII. Congratulatur Laurent. Campegio de reb. bene gestis, indicatq; se bene sperare de tollendis & exterminandis hæreticis.

XIV. Laudat Hippolytum Medicem, quod Antonium Pulleonem Burgium largo congiario prosecutus sit, quo Antonius nubiles filias suas nuptum daret.

XV. Respondet Hippolytus Medices laudibus illius dotis, easque extenuat.

LIB. VIII.

EPIST. I. Laudat Iacobum Sadoletum Polus Card. hortaturq; vt Paulum ad Theologiam promoueat, seque in eadem scientia exerceat.

II. Laudat Reginaldum Polum, eiusq; monitis respondet.

III. Reginaldum laudat, suumque erga eum beneuolum animum indicat.

IV. Reddit rationem, cur in artibus liberalibus & maximè in Philosophia tempus suum conterat.

V. Scribit se curasse librum suum typis excudi.

VI. Congratulatur Hieronymo Nigro de doctrina eius, narratq; quomodo tempus suum transigat.

VII. Congratulatur Sadoleto Niger, quod à belli tumultu liber sit, suadetq; ei, ne domicilium mutet.

VIII. Laudat Hieronymi Nigri desiderium erga literarum studium, docetq; de morte Leonis.

IX. Petit sibi à Nigro procurari professorem literarum.

X. Curat quosdam ex suis amicis per Nigrum salutari.

XI. Indicat consilium suum, quo decreuit ad Calendas Maias Patauium proficisci.

XII. Reprehendit argumentum carminis Ludouici Pariseti.

LIB. IX.

EPIST. I. Congratulatur Paulo III. quod ad Pontificatum sit euectus, eumque summopere laudat.

II. Indicat Paulo III. Pont. Max. causas, cur Paulum suum ad eum miserit, Pontificemque laudat.

III. Agit Paulo III. Pont. Max. gratias pro beneficiis ab eo acceptis.

IV. Congratulatur Alexandro Farnesio de honore & dignitate, quam erat consecutus, hortaturque vt Pont. Max. Vidam imitetur.

V. Respondet hic monitis Sadoleti, petitque vt sibi in suis rebus auxilio sit.

VI. Laudat Epistolas Sadoleti ad Alexand. Farnesium missas, petitq; ab eo, vt subinde similes literas mittat Farnesio.

VII. Respondet literis præcedentibus Ioan. Petri Crassi.

VIII. Congratulatur Gasparo Contareno de fortuna prospera, eiq; gratias agit pro beneficiis sibi ab eo collatis.

IX. Commemorat suum beneuolum animum erga Contarenũ agitq; de explicatione quorundam locorum Epistolæ D. Pauli ad Rom. in suis commentariis explicatorum, petitque à Contareno, vt curet ne suus liber Venetiis ante secundam editionem Lugdunensem imprimatur.

X. Agit de quibusdã Theologicis, cõmunemq; miseriã narrat.

XI. Extenuat laudem suam agitque gratias Archiepiscopo Capuæ pro beneuolo erga se animo.

XII. Teneri se desiderio Marij Maffæi, laudem suam extenuat, petitque ab eo corrigi suum librum.

XIII. Agit gratias Grano Signiæ & Mario Aligero pro acceptis ab eo beneficijs.

XIV. Indicat se teneri desiderio Marij Maffæi hortaturq; eum vt ad se veniat.

XV. Laudat Antonium Sutianum, quod defenderit suam innocentiam, beneuolentiamque complectitur.

XVI. Reddit rationẽ sui itineris ad vrbẽ, narratq; quid ibi agat.

XVII. Commemorat mutuam amicitiam inter se & Benedictum Accoltum.

XVIII. Re-

LIB. X.

LIB. XI.

Iulij Pflugij beneuolentiam; laudat iudicium Cochlęi de sua oratione, eiusq; librum probat conscriptum in vesanas Lutheri declamationes.

VIII. Exponit dolorem suũ de morte Georgij Ducis Saxoniæ.

IX. Indicat dolorem de morte principis Georgij, suumque animum erga Cochlęum declarat.

X. Petit a Gulielmo Bauariæ Duce Stocamerum quo cum sua consilia communicet.

XI. Reddit causam, quare fuerit sollicitus.

XII. Excusat tarditatem suarum literarum, scribit quædam de publicis miseriis, laudat Gulielmum Bauariæ Ducem, suamque ei operam defert.

XIII. Laudat desiderium Gulielmi erga fidem tuendam.

XIV. Laudat Franciscum Fregepanum, eiusq; desiderium erga religionem.

XV. Lætatur de confirmatione Ecclesiarũ, & mutatis capitib.

XVI. Hortatur Fregepanum in publicis miseriis prouidendis officio suo non desit, eumq; solatur in voce populi, dicentis libertatem eius potiùs esse superbiam.

XVII. Excusat tarditatem literarum, & quod ad hæreticum scripserit.

XVIII. Narrat incommoda ex eo prouenientia, quod concilium non fuerit habitum, solaturq́, Ioannem Archiepiscopum Vspalensem, qui miseriæ fluctibus iactabatur.

LIB. XII.

EPIST. I. Petit ab Alexandro Farnesio, vt Auenione aliquem constituat, qui vices ipsius agat, assidueque in ea vrbe commoretur.

II. Petit à Farnesio, vt pro se intercedat apud Paulum III. Pont. quo tempus absentiæ suæ ab Vrbe prorogetur in proximum Aprilem.

III. Gratulatur Farnesio de ipsius familiæ aucta dignitate.

IV. Laudat Farnesium, qui in augendo honore Bembi assiduus fuit, petitq; suo nomine agi gratias summo Pontifici.

V. Petit a Farnesio excusari, quòd Romam venire nequeat, exponit causas, quare Carpentoracti manere debeat: conqueritur, quòd Iudæi vbiq; extollantur: pauperes Catholici deprimantur, censetq; illi rei esse occurrendum.

VI. Congratulatur Farnesio de itinere feliciter peracto, gratiasq; agit, quòd eius commendatione apud Pont. voti sit compos redditus.

VII. Exponit dolorem suũ, quo erat affectus ex eo, quòd Hieronymus Alexander Brundusius Cardinalatu defunctus erat, petitq; tacitè a Pont. Max. eum in pristinam dignitatem restitui.

VIII. Ex-

LIB. XIII.

IX. Offert operam suam Poieto Regique.

X. Congratulatur Poieto de bonis omnibus ablatis ab eo iniuste & sine causa ei restitutis.

XI. Solatur Petrum Carafam in miseriis publicis.

XII. Agit Francisco Quignonio gratias pro beneuolo erga se animo, redditque causas cur ad vrbem accedere nequeat.

XIII. Laudat Dionysium mutuamq; amicitiam commemorat.

XIV. Mutuam cum Dionysio Card. amicitiam commemorat.

XV. Petit à Dionysio librum suum de ædificatione Ecclesiæ legi & corrigi.

XVI. Commemorat dolorem, quem perceperat, quòd audisset Dionysium esse mortuum.

XVII. Petit à Marcello Ceruino librum suum corrigi.

LIB. XIV.

EPIST. I. Laudat Polum & epistolam Ioannis Marij: quoddam tamen vitium in eo reprehenditur, quod nimis magnam iudicij sui opinionem haberet.

II. Veterem & mutuam amicitiam commemorat offertque suam operam Nicolao Rodulpho.

III. Reddit causam, cur rarius scribat ad Rodulphum.

IV. Mittit Saluiato librum de extructione Catholicæ Ecclesiæ, scribitque se laboraturum sedulo, vt aliquam opem reipub. adferat.

V. Commendat Alexandro Cesarino patrocinium suorum populorum.

VI. Agit gratias Alexandro, ꝙ populis suis patrocinatus fuerit.

VII. Mittit Iacobo Symonetę orationem suam corrigendam, scribitq; de oratione quadam ad amicos mittenda, sollicitum se esse ait, an Iacobus saluus Romam peruenerit.

VIII. Congratulatur Iacobo, quod saluus Romam peruenerit, & suorum populorum patrocinium commendat.

IX. Agit gratias Francisco Turnono, quod populū suum à militibus liberarit, eiq; commendat Albertum Pighium.

X. Petit cognoscere ex Ambrosio Catharino quid agat, & quibus ipse rebus occupetur indicat.

XI. Laudat librum Ambrosij de originali peccato.

XII. Ponit iudicium suum de libro Ambrosij Catharini de originali peccato.

XIII. Laudat librū Ambrosij Catharini de Iustificatione, eumque hortatur, vt cito edat librū de prouidētia & prædestinatione.

XIV. Declarat in publicis miserijs ad Deum esse confugiendum, habendumq; esse concilium. Laudat librum Hermanni Archiepiscopi Coloniensis de sacramentis, suumq; iudicium de eo ponit.

XV. Com-

XV. Commemorat mutuam amicitiam, suamque ei operam affert.

LIB. XV.

EPIST. I. Laudat Herculem Gonzagam, cui data erat Mantua regenda, eum instruit ad regendum probè; declarat Italiam modo in hac calamitate versari, quòd malos rectores habuerit.

II. Indicat dolorem suum ex morte Laurentij Campegij Episcopi fratris; eumq; solatur.

III. Gratulatur Ioanni Morono, qui Bononiensis legatus erat, eiq; commendat Hieronymum Gratum.

IV. Mittit Gregorio Cortesio librum suum, eumque corrigi postulat.

V. Ponit iudicium suum libri Sadoleti de Purgatorio; scribit animos omnium esse suspensos, quid publicis rebus fiet.

VI. Laudat Iacobum Sabellum, eumque eo firmam petit amicitiam.

VII. Petit ab Antonio Perenotto curari, vt sua oratio in manus Cæsaris tradatur.

VIII. Indicat Ioanni Toletano caussas, quibus detinetur, quò minùs iussu Pontificis Romam venire queat; eique illud negotium commendat.

IX. Laudat Ranutium Farnesium, eumque hortatur, vt in virtutibus pede certo pergat.

X. Dissuadet Ranutio Farnesio Cardin. ne eat ad ius, sed ad Theologiam, virtutesque eum hortatur.

XI. Respondet laudibus, quas ad se Christophorus Madrucius miserat.

XII. Solatur Christophorum Madrucium de morte fratris.

XIII. Commemorat beneuolentiam mutuam, eique commendat Ioannem Marsupinum.

XIV. Scribit quid Romæ existens ibi agat.

XV. Respondet gratiarum actioni Henrici Lusitani; hortatur vt desiderium erga fidem seruet: curetque vt frater ipsius rex idem desiderium non permittat interrumpi.

XVI. Laudat poëma Georgij Cœlij Lusitani.

LIB. XVI.

EPIST. I. Ponit iudicium suum de libro Alberti Pighij de hierarchia Ecclesiastica, suamque erga eum beneuolentiam indicat.

II. Iocatur cum Lazaro, eique commendat Paulum Sacratum ad eius scholas ire desiderantem.

III. Com-

III. Commendat Romulo Amasæo Iacobum Bordingum Medicinæ studium Bononiæ perficere volentem.

IV. Laudat Scipionem Blanchinum, quod Iacobo Bordingo auxiliatus fuerit: mutuam amicitiam commemorat.

V. Agit gratias pro beneficiis sibi collatis à Prospero Sanctacrucio, suam erga eum voluntatem exponit.

VI. Disputat hîc vtrum sit licitum homini in aliquo publico honore posito, (cum aduersis omnium voluntatibus videat se nihil proficere, quod ad Reipub. pertineat salutem, habeat autem idem domi & priuatim præclaras gerere actiones, in quibus versatur & se exercere eiusdem Reipub. commodo queat) dimittere curas publicas, & ad studia priuata se conferre: quæ nihilominùs in publicam vtilitatem redire videantur.

VII. Agit Bernardo Feliciano gratias, quod suis honoribus insudârit.

VIII. Agit gratias Donato Rullo pro libro ad se misso.

IX. Commendat mutuam beneuolentiam: miratur cur ab Donato Rullo pridem non acceperat literas.

X. Scribit quid sentiat de rebus publicis.

XI. Commemorat quædam de suo libro de peccato originali, quem mittit Isidoro Claro.

XII. Gaudet quod Nicolaus Peitellius bene suum populum Carpentoracti instituat, eiq; agit gratias.

XIII. Hortatur Florentium Volusenum, vt Catholicæ religioni insistat.

XIV. Indicat dolorem suum ex morte Pet. Bembi, hortatur Florentium vt pergat, quo cœpit, pede.

XV. Scribit Francisco Mario Molsæ Poëtæ se pro eius causa apud Pont. egisse, petitque an sua commendatio ei profuerit.

XVI. Scribit Sadoleto, quid ex eius commendatione apud Pont. effecerit, laudatq; Sadoletum.

XVII. Commemorat suas miserias, & aliquorum vult fieri certior.

XVIII. Ponit iudicium suum de oratione Antonij Florebelli, eumq; hortatur, vt pede cœpto pergat.

XIX. Petit Antonium sibi comitem.

IACOBI SADOLETI EPISTOLAE ad Paulum Sadoletum.

I. Reddit Paulum memorem mandatorum discedentem; quid domi suæ agatur, ei nunciat, petit ab eo sedulo laboret, vt literarum professorem inueniat.

II. Latinum Iuuenalem, qui literas ad eum ferebat, in amicitiam recipi iubet.

III. Indicat Paulo, se laboraturum in causa Mutinensium, seque hominem literarum studia docendo aptum comperisse, respondetq; variis eius literis.

IV. Mandat Paulo variis salutem impertiri: miratur eum politicum esse, se in lucem emissurum Commentaria in Epistolam ad Galatas; petitq; vt ex Pontifice quærat, quod ipse potissimum argumentum desideret.

V. Relinquit ei liberum vel Romæ manere, vel ad se redire.

VI. Respondet Sadoleto de variis amicis, qui eum salutârant, eumque hortatur, vt reditum cautè instituat.

VII. Mittit Paulus Sadoletus librum patrui sui Bembo, ab eoque petit corrigi, se redeuntem ad patruum Bembum visurum.

VIII. Commendat Rodolpho Pio, vt Molsam in amicitiam recipiat.

IX. Scribit quid Mutinæ agat, redditque Paulum quorundam certiorem.

X. Reddit Paulum certiorem eorum, quæ tum Romæ, tum Parmæ gesta sunt.

XI. Desiderat eum videre, iubetque ad se venire, reddit variorum certiorem.

INDEX, COMMONSTRANS, *quis, cui scribat, & quoties.*

Prior nota librum; posterior epistolam denotat.

Anto-

IACO-

IACOBI SADOLETI, EPISCOPI CARPENTORACTI, S. R. E. CARDINALIS EPISTOLARVM LIB. I.

Epist. I.

IAC. SADOL. EPISC. CARP. IOAN. Matthæo Giberto Episc. Veronæ, S.P.D.

POSTQVAM veni Carpentoracte, has primas exaraui literas, easque ad te, aliquanto serius, quòd fueram sanè incommoda ægritudine impeditus: senseram enim ex itinere δυσκρασίαν, quo morbo tamen releuari iam videor. Sed siue illam mihi maritima iactatio contraxit, siue iter terrestre aliquid postea addidit ad illius morbi molestiam: omnino intelligo, me hac corporis imbecillitate iam non ad aliam rem vllam, quàm ad ocium & quietem idoneum esse. Quod ipsum videor nunc demum, tuo singulari beneficio, & summa principis benignitate consecutus. Nos à portu Centumcellis Nicæam vsque nauibus peruecti fuimus, nihil ipsi illa, quod appareret, maris agitatione offensi: cùm cæteri omnes ferè, qui erant mecum, graui nausea conflictati essent. Nicçæ duos dies mansimus. Inde digressi à Valdemontio: cuius mihi humanitas magnæ voluptati fuit, iumentis pretio coactis iter terra fecimus: septimo die Nicæa peruenimus Carpentoarcte, ad diem 5. Nonas Maij, læti, velut ex diuturnis fluctibus stabilem aliquando & desideratam terram aspicientes, si lætitiam nostram rumores de rebus vrbanis non interpellassent: parum illi quidem constantes, sed tamen mihi molesti. Audieramus autem Labeone iam conscendentes, Germanos milites, quos nos, ab Vrbe cùm proficisceremur, pro pacatis reliquimus, animis commutatis, spectare denuo ad arma: remque iterum adductam esse in discrimen. Hic mihi metus, atque hæc solicitudo ita hæsit in animo, vt postea euel-

 li non

li non potuerit: nec sum sedato animo futurus, quoad certum sciero, quid euenerit, & num salus nostra etiam nunc infesta, an improborum & perfidorum consilia, vel ipsa per se se consenuerint, vel metu compressa sint. Equidem interim illa consolatione sustentor, quòd video dies iam complureis rumores illos conticuisse, non enim simile esset veri, si quid accidisset postea tumultuosius factum, tantas res tandiu silentio iacere oppressas. Sed quoquo modo se se habet res, me meus incredibilis erga summum Pontificem amor, neutiquam patitur curæ & angoris expertem esse. Qui si aliquo est adhuc proprio in periculo (quod vtinam ne ita sit, atque in hoc Deus misericors nostras preces exaudiat) nę ego perquam doleo grauiter, tum eius ipsius causa, cuius ego salutem semper anteposui meæ: tum etiam mea. Viderer enim mihi ab officio quasi desciuisse si hoc tempore tali dominum deseruissem: atque eum dominum, in quo ego amando, ornando omni pietate atque omnibus officiis colendo, neque virtuti ipsius vnquam; neq; meo studio satisfacere potuissem. Sed & tunc quid me angeret, quo esse vinculo Deo immortali obstrictus, quo denique animo, qua spe placatiorum rerum, ab eo digressus sim, ipse tu optimus es testis. Et nunc in his quoque locis ac terris ea mente sum, vt secundas res ipsius aliis fruendas libentissimè relinquam: aduersarum non recusem esse particeps. Deum autem quæso, id quod acturus assiduè & precaturus eum sum, vt pacem & otium aliquando afferat & Pontifici Max. & Italiæ: quò liberius ac diutius illius eximia virtute & humanitate frui omnes possumus. Sed hæc hactenus. De teipso, mi Giberte, aueo plurimum, & ex te cognoscere: quem ego habeo autorem meæ tranquillitatis: cui vni beneficio alterum par nunquam reperietur. Itaque quantum tibi debeam & ipse sentio: & dabo profectò operam, vt cæteri omnes intelligant. Ego nunc quod maximè est necesse, recuperandæ valetudini studeo, quam cœlum istud vrbanum valde mihi labefactarat: vt id quod agere festino, commodius deinde nauare possim. Rapior enim cupiditate incredibili, ad veræ immortalitatis spem, quam videor mihi habere in manib. maximis Dei beneficiis, & mea summa voluntate incitatus. Itaq; & ad gerendum piè ac sanctè sacerdotium hoc, animo sumus alacres, & ad artium honestissimarum studia inflammati. In altero, vt ne ithinc obturber, tuę & eximiæ autoritatis, & summi erga nos amoris præcipuæ partes sunt: in altero mea fuerit culpa, si non & tuæ, & cæterorum de me opinioni respondero: liceat modò per valetudinem. Efficiam n. profectò vt omnes fateantur, meam vel egregiam operam, vel pręclaram certè voluntatem extitisse. Quo in genere, quid tibi receperim, quid Pont. Max. fuerim pollicitus, optimè in memoria habeo.

beo. Tu vt me sicut consueuisti diligas ac tueare, te maximopere mi Giberte iucundissime rogo. Vale Carpentor. XVI. Cal. Iunias, M.D.XXVII.

II.

IAC. SADOL. EPISC. CARP. LAZARO Bonamico, S. P. D.

SI vales gaudeo. Post meum ab Vrbe discessum nihil adhuc omnino à quoquã literarũ: ac ne à meis quidem. Itaq; in desiderio sum, & de illis, & de te, & de cæteris amicis aliquid audiendi: atq; vtinam omnia ex mea sententia. Nos venimus ad Carpentor. ad V. Non. Maias, summa horum hominum gratulatione, quorum auxit lætitiam inopinatus noster aduentus. Itaq; quod semper optauimus, ex diuturnis fluctibus, videmur tandem portum esse consecuti: modò vos isthic salui, summiq; Pontificis res eum teneant statum, quàm maximè cupimus, nihil mihi ad spem beatæ vitæ non abundè videtur affore. Nam & paruis sat contẽti sumus & in hoc honore piè sanctèq; administrando quoad nobis datũ diuinitus fuerit. Deo ipsi eidem deseruire contendemus: & in libris ac literis toti volutabimur: veterẽq; ac diuturnam sitim optimarum artium nostro tandem arbitrio, in ipsis fontib. explebimus. In hoc genere toto, q̃ pertinet ad artes honestas, & ad nostra illa tibi ignota studia, video te vnum maximo esse posse mihi adiumento. Nam & de tuæ doctrinæ vbertate hauriendum nobis erit, & bonorum librorum ex te copia requirenda. Quorum alterum tute mihi recepisti cum adhuc essem Romæ: alterum mihi semper patuisse intelligo. Sed de libris peto à te magnopere, vt promissa mihi perficias: ea in re impensæ parci nolo. Gratiam autem eam tibi referam, quæ maximè & tua virtute & nostra amicitia erit digna. Ego ei nunc præuerti volo curæ, vt valetudini recuperandæ studeam, quam vrbanum istud cœlum non mediocriter labefactarat: & spero me optati fore compotem. Te si rogem, vt pristinum tuum amorem erga me conserues, faciam & tibi profectò, & amicitiæ nostræ iniuriam quod videar quasi constantiæ tuæ diffidere. Itaq; non committam vt de hac re iure me accusare possis. Tantum à te petam, vt Vbaldinum, Sangam, Lælium, Pyrrhinum, Colotium, cæterosque, partim amicos, partim etiam discipulos tuos, saluere iubeas meis verbis: nec patiaris hebescere in eis igniculos beneuolentiæ, qua erga me videbantur esse affecti. Imprimis verò amplissimis viris Campegiis patronis tuis, & patri & filio, quibus ego mirificè deditus sum, idque eorum merito, salutem à me dicas plurimam. Vale mi Lazare suauissime, & tibi persuade, te à me valdè amari. Carpent. XVI. Calend. Iun. M.D.XXVII.

III.

IAC. SADOLET. EPISC. CARP. PETRO Bembo S. P. D.

DIu est, quòd destitimus inter nos missitare literas: neque enim inueteratæ amicitiæ tanta coniunctio, talem operam vllam, aut oblectamentum requirebat. Alia porro non fuerunt, de quibus esset opus alterum nostrum ab altero certiorem fieri. Sed cùm tu in ocio atq; literis assiduus esses, ego maximis Romæ curis & solicitudinib. impedirer, in longe dispari conditione vitæ, pari tamen beneuolentia inter nos iuncti semper fuimus. Nunc autem, postquam Dei immortalis admirabili beneficio ex illis turbulentis fluctib. me euolutum, & ad portum ociumq; traductum, ea excepit vita quam maximè semper appetiueram: non existimaui nostra necessitudine, aut ipso tempore alienum esse, aliquid ad te literarum dare: præsertim cùm tu mihi idoneam ad scribendum occasionem præbuisses. Cognoui enim ex Bini nostri literis, quas ille ad me Venetiis misit, vigere apud te beneuolentiam mei absentis, & memoriam amicitiæ nostræ cum fide conseruari: cum is se ad te visendum accessisse, aliquotque horas consumpsisse tecum sermonibus suauissimis confirmet: eaque de te prædicet, quæ & tuis plurimis maximisque virtutibus, & meo perpetuo de te iudicio consentanea sunt. Ac mihi quidem quòd intelligo me amari abs te, non tam nouum nunc quidem, quàm semper gratum atque optatum accidit. Quòd verò erga Binum ipsum egregia humanitate vsus es, eique & operam, & studium, & autoritatem tuam detulisti, quodque hoc etiam prolixius causa mea fecisti: de eo habeo tibi magnam gratiam. Certè enim is & diligitur à me, & per se dignus ipse est, quem tu quoque diligas: est enim summa modestia, & summa probitate præditus: doctus præterea, & elegans, & cum laude versatus in vtroque genere scribendi. Sed hoc tu facile pro tuo singulari ingenio perspicere per te potes. De me autem ipso si cupis nosse qui noster status sit: Ego Carpentoracti habito, quo veni ante diem V. Nonas Maias, id tandem assecutus, quod & meæ quietis causa tantò antè optaueram, & Deo immortali iam diu debueram. Locus ipse ab omni terrore & tumultu liber: hominum secunda in nos voluntas: ocij iam non spes, neque desiderium, sed certa, & haud dubia possessio. Denique omnia eiusmodi, vt planè me in limine positum beatæ vitæ fuerim arbitraturus, nisi ad mea priuata incommoda Reip. calamitas quoque tanta accessisset. Nam quòd ego fortunis omnibus spoliatus, tanquam naufragio facto, nudus ad littus euaserim: non tam graue mihi quidem est, iam vsu & ratione edocto, fe-

cto, ferenda esse fortiter vulnera fortunæ (etsi quod fuit grauissimum, libri quoq; mei eandem calamitatem subierunt) quàm audire vrbem omnium nobilissimam, domiciliū Imperii ac dignitatis, sedem & patriam omnium nostrum, ita captam ac direptam: clades, cædes, strages tot, tamque inauditas, ab hoste immani & impio fuisse factas. In quibus & Pont. Max. quem ego incredibiliter amo, indigni casus: & multorum præterea charissimorum atque amicissimorum hominum mortes & exilia, me vehementer perturbant. In quo angore animi etsi ea requiro ex studiis doctrinæ doloris solatia, quæ mihi adiumento & leuationi esse possint: tamen haud ita multum vsque adhuc profectum est. Omnē enim medicinam vincit dolor: nec sic possum studere constantię, vt obliuiscar humanitatis. Sed hæc Deus viderit: cui me totum addixi. Ego si ab his difficultatibus quæ me plurimæ præmunt, & ab omni parte circumsistunt, respirare aliquando cœpero: efficiam profectò, vt aliquis studiorum meorum & ocii fructus appareat, in quo præclaram tuam voluntatem imitabor: ingenium & facultatem non assequar. De omnibus autem scito tuam iudicationem fore. Vale, & nos dilige. Nauagerio tuo, & M. Antonio Michaeli nostro, Nigro, duobus Teupulis, cæterisque amicis (sunt enim vtrique nostrum fermè communes) plurimam meis verbis salutem dic. Carpentor. III. Non. Nouemb. M.D.XXVII.

IV.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT.
Petro Bembo, S.P.D.

NOLI admirari, si & mea, & tua expectatione serius, meas hasce dedi, ad tuas amicissimè atque humanissimè scriptas literas: morbo impeditus satisfacere officio non potui: quo tamē leuari iam videor. Itaque vt primum facultatem nactus sum, non commisi, vt desiderares à me hoc officium: vel ego potius vt desiderarem. Miro enim studio tenebar respondendi tibi: cùm vsq; eo accuratè, & suauiter mihi rescripsisses, vt omnem amorem tuum erga me in illis planè literis intueri liceret. Nam & iucundam memoriam vetustæ inter nos beneuolentiæ declarabant: & societatem doloris eius, quem ex communis Reipub. calamitatibus vterque nostrum suscepisset: & quod maximè tua virtute & prudentia dignum erat, leuationem à molestiis, quam & tu adhiberes, & mihi ipsi censeres esse adhibendam. Quorum alterum mansueti animi & misericordis, commoueri aliorum miseriis: alterum etiam sapientis, si quid ad te priuatim iacturæ perueniat, scite adhibere ea solatia, quæ ad continendum animum in officio, apta esse videantur. Itaque ego, etsi mea sponte non admo-

di m imbecillus, tuo tamen hortatu atq; exemplo fortior factus sum: nam me quidem non tam priuatæ meæ difficultates mouebant, (quæ, quanquam multæ, & magnæ, tamen non tam acerbæ, quia graues: quàm tolerabiles, quia non nouæ videbantur) quàm tot innocentium atq; amicissimorum hominũ exitiis, tanta Latini penè nominis internicione, perturbabar. Præsertim cũ & is Pontifex in crudelissimorum hostium venisset potestatem, quem ego summè amarem: & ea vrbs oppressa esset ac direpta, à qua ego essem & fortunæ meæ subsidia, & artium optimarum ornamenta (si qua modò sunt in me) omnia consecutus: quo etiam difficilior mihi erat ad consolandum ratio, quàm fuerit tibi. Tu enim quibus auxiliis summæ virtutis, & prudentię, ad confirmandum animum vsus es: ea ipse domo, atq; abs te ipso attulisti. Ego quæ solatia meo dolori adhibere cogito, ea ab vrbe illa ipsa accepi, cuius causa mihi maximè dolendum est: vt idem mihi doloris monumentum sit, quod debeat esse leuatio. Itaq; illæ ipsæ literæ, quas tu proponis nobis, & quarum certè nos ope & auxilio plurimum vti cogitamus, planè hærent in ancipiti & conturbatæ sunt. Si adsunt mihi, metuunt ne ingratæ sint in illam vrbem, vnde sunt profectæ: si desunt, ne parum functæ officio videantur. Sed, quomodo nunc se res habet, consoletur nos profectò tum ratio ipsa tum earum rerum, quæ postea secutæ sunt vis ac natura: Pontifice iam liberato ex impiorum manibus, vrbe Roma reuiuiscente, arbore ea, quæ excisa fuerat, tanquam ab radicibus, de integro fruticante: nisi grauiter pertimescerem, idque videre iam viderer, ex tantis, & tam acerbis calamitatibus, quas per tot annos Italia passa est, gradum potius aliquem ad futura mala iactum esse, quàm præteritis cumulum adiectum. Quòd si tu aliter sentis, habesque in alteram partem quod potius sequare: quæso me hoc metu quàm primum libera. Dices: Quid ergo? etiam si hæc ita futura sint, idcircóne angoribus dedere nos debemus? Minimè hercule istud quidem: neq; enim est fortis viri pendere ex alienis euentibus. Sed tamen φιλανθρωπία quædam est, quæ nos afficit: cogitque, vt vultum ex vultu, sic animum ex animis necessariorum nostrorum immutare. Quantum autem mihi & tibi cum Latio sit, quantum cum Italia, quàm arctum deniq; cum ipsa vrbe Roma vinculum intercedat, non solùm coniunctionis, sed sanctissimæ cuiusdam quasi necessitatis, magis perspicuũ est, quam vt commemoratione egere videatur. Quapropter, vt hanc orationẽ totam iam concludam, & ita fero fortiter cõmunes miserias, vt non obliuiscar humanitatis: & sic doleo aliorũ vicem, vt putem mihi nequaquam propterea ab animi constantia desciscẽdum esse, Confugio igitur, te eodẽ hortante & suadẽte, ad literas, quarũ nimiũ iam diu cõmertio & assiduitate cõsuetudinis carui.

Quo quidem ipso fit, vt tibi nihil possim ex eo genere in præsentia mittere quod lectione dignum sit: dies fortasse aliquid adferet & meæ spes, commentationesq; non semper abibunt irritæ. Sed abs te, quẽ librum Vrbinatem te scribis confecisse, eũ ego auidè expeto. Recordor n. primo illo fœtu cùm eum recens peperisses, quantopere mihi is liber arriserit: quàm mihi mirè placuerit & elegantia in eo sermonis, & copia, & grauitas ipsa, ac prudentia. Quæ cùm ego tum plena iam & perfecta esse arbitrarer: tu tamen homo lynceus, & acutius cernens, quàm cæteri omnes, perspiciebas animo quiddam præstantius, quò nos ne cogitatione quidem aspirare possemus. Ita multorum annorũ mora & lima, & vetustatem illi ac dignitatem, & nobis desiderium legendi auxit. Quòd si certos nactus fueris, qui deferant, (nam vt non tuto committas, minimè postulandum est) gratissimum mihi feceris, si eum mihi quàm primum miseris. De Bino meo quòd ista in illum voluntate es, & lætor, & habeo gratiam. Scripsi ego ad eum statim acceptis tuis literis: sed ita acciderat, vt cùm eæ mense Decembri datæ essent, mihi Martio deniq; redderentur: quo tẽpore ille Venetiis iam excesserat, & ad Pontificem erat profectus. Vbicunq; is erit, tamen magno illi honori & emolumento semper erit, tũ domus tua ac familiaritas: tum apud cæteros autoritas & cõmendatio. Quod quidẽ eo cupidius manere illi saluum apud te opto, quòd duriore adhuc fortuna conflictatus exitũ suorum consiliorum etiam nunc nullũ videt. Nos hîc viuimus in fortuna tenui, de reliquo sat contenti, nã & amœnis in locis sumus, & in amore omnib. quodq; cunctorum maximũ est, quæcunq; pacem & tranquillitatem animi turbare possunt, omnia penitus ex animo ipso eiecimus atq; expulimus. Itaq; nullã iam cogitamus, nisi cũ philosophia habere rationẽ, quo in genere vt aliàs scripsimus, te adiutore potissimũ & duce vti meditamur. Egidiũ Cardinalem minùs commodè valere mihi valde molestum est. Amo n. hominem maiorẽ in modum. Nam cũ omni eximia virtute & humanitate præditus est: tum & mihi, & tibi semper fuit amicissimus. In tanta autem penuria nostri temporis virorum talium, & amandus & colendus à nobis præcipuè est. Ei vt plurimam dicas meis verbis salutem, itemque nuncies, ad eum me scripturum fuisse, nisi valetudini eius parcendum esse duxissem, vehementer te rogo. Vale mi charissime & suauissime Bembe, nosque vt facis dilige, communibusque amicis salutem à nobis dic. Vale Carpentoract. prid. Idus Maias, M. D. XXVIII.

V.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT.
Hieronymo Nigro, S. P. D.

EX eis literis, quas abs te IV. Idus Iulij datas, V. Calen. Septem. accepi, cognoui, quod per mihi gratum fuit, te ex illo acerbo & horribili casu, quo vrbs Roma, & totius ferè Italiæ reliqua dignitas, immanis barbariæ fluctibus oppressa est, amissis rebus cæteris saluum ipsum atque incolumem in patriam reuertisse: quod & de te cognosce, & de aliis item nonnullis qui ob virtutem & amicitiam mihi sunt charissimi, non mediocre mihi solatium in meis maximis doloribus præbuit. Quanquam enim, vt tute scribis, fortunis spoliari graue est, præsertim innocenti, cui nullo ipsius merito ista accidunt: grauius etiam amittere optimorum studiorum lucubrationes, multis vigiliis, & multo sudore diu collectas: tamen ea vis malorum, & tantus concursus omnium calamitatum fuit, vt non pessimè cum illis videatur esse actum, quibus libertatem in hoc tempore, & salutem tueri fuit licitũ. Quod tibi & aliis plerisque tui similibus, meis familiarissimis, Dei immortalis ope & auxilio contigisse lætor. Nam quod ego sapientia quadam videar consecutus, vt abfuerim in tam acerbis rebus, atque temporibus: nequaquam id mihi arrogo, sed hoc eiusdem Dei erga me beneficium agnosco, gratiasque ago illi, quantas equidem possum. Nam quas debeo vt agam & referam, non modò meæ, sed ne vllius quidem humanæ facultatis est. Certè enim si quid ego vidi, aut præmonui: si quid in me aut boni sensus in tanto rerum motu, aut prouidentis in posterum consilii fuit, totum id fuit à Deo: cui dum cupio dare eas operas, quæ à mea fide & à pietate mea requiruntur: quid mirum, si ita accidit, vt bonũ consilium euaserit sapientia? Nec verò ego aliud medius fidius statuo esse sapientiam, quàm meminisse vnumquemque, quid sui officii & muneris sit: idque cum fide & cum integritate præstare. Quod si hi fecissent, qui maximè debuerunt, (de summo Pontifice non loquor, cuius mihi virtus, clementia, integritas semper visa est non solùm magna, verùm etiam admirabilis) quod nunc ad omnium iniurias & contumelias proiectum est, in pristina sua veneratione maneret sacerdotium. Sed recordatis profectò reliquorum ordinum, morumque communium labem & confusionem: quos ego accusando non insequar: non quin causa fuerint vniuersæ calamitatis: sed quia non possum commemorare sine dolore, quæ & vrbi omnium nobilissimæ & hominibus multis mihi necessitudine iunctis, infanda & atrocia contigere. Illud dico, quod sentio, Deum hominesque contestans, cupisse optimum Pontificem mederi moribus perditis. Sed cùm res ferro egeret, non malagmate: ipsius autem natura & lenitas à vehementioribus remediis abhorreret: vt in corporũ solet morbis, sic in corruptis moribus, quæ intempestiuè adhibita est, auxit morbum potius medicina quàm leuauit. Mihi quidem sæpe summi Pon-

mi Pontificis virtutem ac probitatem, beneuolum etiam aduersus ipsum me animum, egregiamque humanitatem, mecum reputanti, sic amore animus incenditur, non aliquo nouo videlicet, sed illo veteri & diu antè suscepto: vt interdum mihi peccare videar, quòd non præstò sim, tantarum illi miseriarum & consolator, & comes. Quòd si non his vinculis sanctioribus detinerer, nec tanti munere officij Deo essem astrictus: aut si arbitrarer, posse me vnà cum Dei, & Christianæ Reipublicæ honore ac commodo, illius saluti, dignitatiq; prodesse: crede mihi, quo minus me in omne demitterem discrimen, non periculo vllo, non vlla propòsita acerbitate deterreter. Sed rem intelligo adductā in eum locum, vt lugendum tantummodo nobis sit, nec meam vicem mihi quidem (quoquo enim modo se habet res, mea nauis est in portu) sed humanitate vincor, & mollicia animi quadam, vt aliorum incommoda ducam pro meis. Nam me, etsi eadem, quæ tam multos pessumdedit, fortuna afflauit: quod meis & meorum familiarium non tam fortunis, quàm reliquiis veterum fortunarum amissis, omnes ad me nudi atq; egentes conuolauerunt: tamen quoniam ferre hæc modicè didici, vel natura, vel consilio, vel etiam vsu planè doctus: viuo autem degoq; & in ea gente regioneq; terrarum, quæ pace & concordia inprimis sedata est, & in eo obeundo munere quod mihi maximè congruens & honestum est: non meam vicem doleo, sed aliorum. Nam mihi quod ipse gratuler habeo potiùs, quàm quod lugeam. Eorum verò, quos amaui, amoq; incommodis quin mouear, fieri nullo modo potest. Habeo tamen spem, & rationem quandam, quæ mihi, vt in malis, non parum solatij affert: illam videlicet, quam ad Deum ipsum refero: quem scio, & noui, ita irasci solere peccatis hominū, vt sibi solui eas pœnas velit, quæ illis ipsis, qui deliquerunt, vtiles sint & salutares. Quam eandem rationem te reputantem (petis enim à me per literas, vt tibi aliquid consulam, quod sit leuamentum doloris tui) volo bene sperare de reliquis rebus. Cui enim castigatio fuit, eidem erit Deo salus nostra curæ. Porrò ea magis ex virtute & religione, & probatis moribus quàm ex opibus multis & lauta supellectili spectanda est. Quòd si multò minore in bono læsi fuimus, vt in eo quod maximum bonum est, augeamur, quis lugeat iure? neq; hanc felicitatem quandam potiùs, quàm calamitatem fuisse ducat? Sed de his satis. Ego te tuos labores, & studiorum vigilias perdidisse, valde molestè fero: quod mihi idem accidit, casu propè mirabili, euentu tristiore. Cùm enim direptis rebus cæteris, libri soli superstites ab hostium iniuria intacti, in nauim coniecti, ad Galliæ littus iam peruecti essent: incidit in vectores, & in ipsos familiares meos pestilentia. Quo metu ij permoti, quorum ad littora

nauis appulsa fuerat, onera in terram exponi non permisere. Ita asportati sunt in alienas & ignotas terras: exceptisq; voluminibus paucis, quæ deportaui mecum huc proficiscens, mei reliqui illi tot labores quos impenderamus, Græcis præsertim tot codicibus conquirendis vndiq; & colligendis: mei tanti sumptus, meæ curæ, omnes iterum iam ad nihilum reciderunt. Ex quo sat perspectum est, præter communes cũ genere Italo hoc tempore inimicitias, proprium aduersum me bellum gerere fortunam. Sed nihil illa proficiet: maximum habeo in summo Deo, non paruum in æquitate animi perfugium. Non me tantum quotidianæ illius iniuriæ conuellunt, quantum assuefaciunt ferre hæc humana fortiter atq; constanter: atq; eò quidem fortius, quòd Deum mihi patronum non deesse intelligo: nullo hoc merito, nullis virtutum officiis fateor. Sed quid refert, si is adest tamen, meque ipse & protegit, & tutatur? cuius, quò minus ego illis dignus sum, hoc sunt maiora erga me & pręstantiora beneficia. Pro quibus vtinam aliquando gratus in illum esse possim. adnitar quidem certè, maiusq; etiam donum eius agnoscam, si gratus fuero: quàm cætera cuncta pro quibus gratia debeatur? Quid ergo est? hoc vulnere quo nullum grauius studiosis hominibus infligi potest, amissarũ scilicet vigiliarum & lucubrationum, tu leuius multò percussus es, cui ingenium & ætas suppeditat, quàm ego: cui quantulum quæso est reliqui? Sed tamen ne sic quidem deficio animo: tibique autor sum, eadem illa studia acrius repetendi: vt non plus detractum fortunæ iniuria, quàm per diligentiam additum esse videatur. Illud fuit extremum in tuis literis, velut approbatio amoris erga me tui: quod scribis nihil tam optabile tibi esse, quàm esse apud me, & hoc ocio frui mecum. In quo, ne viuam mi Niger, si tibi concedo, vt tu me cupidiùs appetas, quàm ego te. Amaui semper plurimum ingenium, probitatem, sedatum animum, spectatos mores: sed inprimis tuum bene mihi perspectum erga me amorem. Quò minus autem, quod summè cupiebam, aliquod illustre ad te commodum atq; ornamentum ex nostra amicitia proficisceretur: meministi profectò quæ res fuerit impedimento. Quod nunc quidem vertit in bonum: si quidem minus malum est carere, quam amisisse. Quæ autem sunt in his locis, eiusmodi sunt: vt animus si sit æquus vacuusq; cupiditate, nihil fieri possit amœnius, &, si his rebus contentus esse possit, hoc est, paulò minùs quam mediocribus: ocii quidem & honestissimarum ac iucundissimarum voluptatum affatim est: quodq; inprimis tibi esse gratum scio, summa nostra in te constat beneuolentia. Sed de re tota tuum consilium est, vtrum videlicet, & quando. Nos quidem tui sumus. Lazarum queror ita nostri oblitum, vt nihil adhuc ad me dederit literarum. Nec puto tamen ab eo me non amari,
quem

quem ego mirificè diligo. Eum de hoc commonefacias velim, multamque & illi, & cæteris amicis salutem à me dicas. Vale mi Niger, & nos amare perseuera. Iterum vale. Carpentoracti, V. Id. Septemb. Anno M. D. XXVII.

VI.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARpent. Federico Fregosio Archiepiscopo Salernit. S. P. D.

PAulus ad nos reuersus, simul vt in me incidit, ipso primo aspectu & colloquio, statim interrogatus à me nunquid Lugduni tecum esset congressus, & te, quod tantopere cupiebat, conuenire potuisset: Ego verò & conueni hominem, & multum cum eo vt essem, valde mihi ex sententia contigit: neque arbitror, inquit, alios dies mihi in vita illuxisse iucundiores, quàm hos, quibus frui tanta virtute atque humanitate fuit licitum. Tum multa de te, de moribus, de literis, de omni genere sermonum, consuetudinumque tuarum est locutus. Quæ cùm ego audirem, meo perpetuo de te iudicio consentanea, non mediocriter lætabar, prædicationem veterem nostram huius quoq; adolescentis asseueratione & testimonio confirmari. Qui (quod mihi credas velim) non paulò est, quàm vsus ferat, & quàm ætas illa postulet, prudentior. Sed cùm neq; ille laudandi & prædicandi, neq; ego percontandi finem facerem, is dies in sermonibus de te nobis totus consumptus est. Non enim satiari poteramus, cùm quem ego amorem erga te diuturnum iam dudum & stabilem conseruarem, ille eo recente flagraret. Quod mihi quoq; accidisse recordabor primis illis temporibus amicitiæ nostræ, ac familiaritatis: quibus ita eram studio tui, propter tuas eximias & maximas virtutes incensus, vt tum demum conquiescerem animo, cùm tecum essem: neq; aliud tempus vllum gratum mihi atque optatum accideret. Eisdem nunc vestigiis Paulus ingressus, ab eadem virtute tua, quæ me cepit, ipse quoque arreptus est: vt in amore tui & obseruantia habiturus sis posthac non hominem vnum ex nostra familia, sed familiam cunctam. Sed quòd tu aliis occupationibus impeditus, quemadmodum constitueras, in hæc loca venire nequiueris: mihi (vt verè fatear) valde molestum est. Iam enim præceperam animo fructum eximiæ cuiusdam voluptatis, quem in te videndo & amplectendo percepturus essem. Tum autem erat multarum rerum, consiliorum etiam multorum, inter nos communicatio facienda: in quibus & tu sententiam meam penitus cognouisses, & ego tuam exquisissem. Ita parati vterq; nostrûm (sicut ego opinor) vt vter consiliũ attulisset melius, id ambobus

bobus ratum esset. Accidit autem eiusdem fortunæ iniquitate quæ me semper eludere conata est, vt me hæc quoque expectatio summæ iucunditatis frustraretur. Quod si me procuratio Ecclesiæ, & διοικήσεως meæ non tenuisset, quam hoc tempore obire more maiorum & explorare est necesse: nulla res mihi fuisset tanti, vt non ad te subito conuolarem: quod tamen sum, die quidem incerta etiam nunc, sed tamen aliqua facturus. Nam & longo interuallo te reuisere perquàm opto: & quò propiores sumus, hoc te careo ægrius: cui nostræ ægritudini tuo aspectu & colloquio subueniendum omnino est. Quibus autem de rebus ego cogitaram sermones inter nos conferri oportere: eæ res partim ad Rempublicam & ad temporum horum, naturam conditionemq; pertinent: quod genus cùm non satis tuto literis committatur, prætermittere totum est satius: partim in ratione traducendæ vitæ, & in omni genere studiorum literarumq; versantur. De quibus & communicare inter nos etiam absentes, & crebro epistolas mittere licebit. Quanquam in hoc genere quidem, & meorum consiliorum rationes Paulus ad te pertulit: & de tuis mecum vicissim est locutus. Atque vt perspicio, haud ferè dissentimus. Nam quòd tu Hebræas, ego potiùs Græcas secutus sum literas: idem est spectatum ab vtroq; nostrûm. Quid enim interest qua quisque semita, dum eò tamen perueniat, quò veniendum est? Sanè solùm in eo paruula inest dissensio: quòd tu ita sacras literas videris esse amplexus, vt alias omnes reieceris, & seposueris: ego sic ad easdem propero, atq; contendo, vt tamen aliarum comitatu velim accedere instructior. Sic enim intelligo, (quod idem omnibus patere arbitror) vt in hisce militaribus & bellicis studiis, quò quis fortior est vir, & imperatori suo acceptior: hoc armis & equis, & omni militiæ instrumento magis curat vt sit instructus: sic nobis in hac cœlesti militia summo omniũ Regi & Imperatori Deo nosmetipsos exercentibus, nullum externum ornamentum, quod huic studio non officiat, esse repudiandum. Sed de his, vt etiam dixi, & scribã ad te accuratiùs, cùm sensum tuum omnem ex literis tuis cognoro, & vt ad nos planiùs ipse omnia perscribas vehementer à te postulo. Illud constare debet vtriq; nostrum, quod conuelli nullo modo potest: in omni genere scriptorum, studiorumq; nostrorum, Latinam linguam præcipuè à nobis excolendam esse, qua nec grauior vlla est, nec præclarior: præterquam quod nobis ab eis viris maioribus nostris tradita est, quorum admirabilis incredibilisq; sapientiæ neminem potest omnino pœnitere, in qua quidem ego cum spero te atq; opto vnà cum cæteris artibus optimis, quibus mirificè deditus es, assiduè versari, tum ego certè versor: hoc etiam commodius, quòd tua bibliothecæ gratissimo mihi munere copiosior

factus

factus sum. Pro quo ago equidem tibi gratias: sed eas referre mallem quàm agere: cui rei occasionem aliquam aliquando dies allatura est. Tu vt valetudinem tuam diligenter conserues: nosq; quod facis, ames: & te à nobis plurimum amari scias, & si petere videtur esse superuacaneum, tamen abs te peto. Vale. Carpent. Idib. Maiis, M. D. XXVIII.

VII.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARP. FEDErico Fregosio Archiepiscopo Salerni, S.P.D.

QVòd cognoui ex literis tuis te valere rectè, memoriamq; mei absentis & beneuolentiam conseruare, eo valde lætatus sum. Quod verò in eisdem literis erat ascriptum, te proficiscentem Lugduno illas ad me dedisse, id mihi nonnullam afferebat molestiam. Non enim possum non cum aliquo morsu doloris ferre: te, cui ego vni omnium hominum cupio esse coniunctissimus: disiũgi etiam magis à me, & ad remotiores regredi terras: cùm ego te abeuntem, quem corde & animo amantissimo prosequor, pedibus consequi non possim. Nec videre mihi videor interdũ, quid me retineat: cùm multa tamen impediunt, quibus à spe propinqua videndi & conueniendi tui sum exclusus. Sed quod corpore non possum, id amore equidem & cogitatione facio, vt tecum sim: neq; hora vlla à contemplatione tui absentis mihi præteris vacua. Quòd si liceret vnà esse, vt ego te ad præclara illa studia, quib. aliquando simul fuimus dediti, excitarem? vt te non paterer siue diffidentia quadam, siue aliarum potiùs occupationum concursu, à spe præstantissimarum rerum relanguescere? Etenim visus sum perspicere tuis ex literis sententiam quandam eiusmodi tuam, quasi tu mediocritate contentus sis. Quod sanè nollem, ita enim natura factus es, ita institutus, vt summa ac prima magis spectare debeas. Atq; ego, qui te adhortor, non is sum tamen, qui autoritate multum valeam: aut qui sciam mihi id capere consilij, cuius tibi sum autor: quippe qui negligentia naturæ, vel imbecillitate quadã animi, quotidie multa constituens, nihil audeam aggredi. Verùm non qui ego sim, sed qui tu esse possis, tibi est cogitandum. Quòd si tempora impedimento sunt, rerumq; tuarum rationes ita te implicatum cum multis retinent, vt conseruandi officij causa necesse sit & sæpe te, & à multis perturbari: sustineat hanc etiam fortuna, cum plurimis aliis peccatis, iniquitatis suæ culpam. Nos autem id demus operam, de quo est in tuis literis præclarissimè scriptũ, vt quotidie efficiamur meliores. Et est hæc vna tamen omnium maxima præstantissimaq; doctrina, quam non Platoni, neq; Aristoteli, sed omnium doctori & creatori Deo

acce-

acceptam ferimus. Nam de ratione scribendi, vtrum Latinè inter nos oporteat, an secus, liberum sit vtrique nostrûm. Ego tuis literis, cuiuscemodi illæ fuerint, contentum me fore confiteor: modò accipiam crebrius. In quo peto à te, vt non inuideas hanc exoptatam voluptatem expectationi meæ. Nihil enim mihi potest esse iucundius, quàm de te crebrò, & ex te ipso cognoscere. Quo quidem in munere ego tibi præibo, vt tu me imiteris: sæpiùs ad te scribam, vt eliciam tuas. Paulus in studiis remissior nunc quidem est: quem ego languorem libenter asscribo tempori. Nihil enim est, quòd nolim potiùs existimare in causa esse, quàm naturam, aut voluntatem adolescentis: qui si quo incredibili ingenio est præditus, totum intendere ad optimas artes amplectendas voluerit, næ ille non solùm nobis, qui propinquiores sumus, sed alienioribus etiam magno futurus est ornamento. Nos ambo valemus, teq; valere plurimum optamus, & beneuolentiam nostri conseruare, sicuti à nobis quidem summa ea cum fide & constantia erga te conseruatur. Vale. Carpent. XV. Cal. August. M.D.XXVIII.

VIII.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. HERculi Conzage S. R. E. Cardinali, S. P. D.

IOannes Franciscus Binus, qui tibi has literas reddidit, vir est eis virtutibus ornatus, quas cognoui semper & requiri à te, & amari. Nam cùm in scribendo literarum venustate ac manu omnibus, quos quidem ego adhuc viderim, facilè antecellit: tum verè in dictando, & lucubrando tanta facundia est, vt idoneus fuerit habitus, qui mihi in eo munere succederet: quo, vt tu optimè nosti, Romæ non mediocri cum dignitate fungebar. Est enim meæ disciplinæ alumnus: deditq; mihi aliquot annos non mediocri mea cum vtilitate operas: tantumq; ingenio & labore profecit, vt in Pontificis epistolis ac diplomatis, facilè iam eius scripta pro meis probarentur. Quodq; paucis admodum contigit, in vtraq; lingua, & Latina, & vernacula, ea videlicet, quæ nũc est Italiæ familiaris, pares progressus fecit. Adiunxit porrò ad has artes, quæ ingenij & doctrinæ sunt, illas quoq; quæ sunt bonorũ & virorum, & morum: iam & fide, & probitate, & omni diligentiæ genere atq; assiduitatis, & mihi, & omnibus prorsus satisfecit. Is, vt dicebam, cùm locum honorificum apud summum Pontificem esset nactus: cumq; & testimonio meo, & suæ virtutis commendatione, Principis summam gratiam ac beneuolentiam obtineret: eiusdem fortunæ iniuria, cuius iniquitate cætera ceciderunt, è summa spe & honore pristino deturbatus est: re familiari

suâ

sua, quod durius etiam est, nec satis commodè antea constituta, & nunc penitus direpta. Quod quidem fato quodam meo illi accidit: qui cùm se, & spes ac rationes omneis suas in meam fidem contulisset, vehementerq; ego cuperem illius consulere fortunis, & id sæpiùs conatus essem: non potui tamen assequi vt id ipsi efficerem. Quod autem fuit proximum, id effeci, vt eum in eo loco constituerem, vbi & sperare vberiora, & adipisci posset. Nunc in his vrbis Romæ & totius Italiæ ruinis, quæ me & communis patriæ, & plurimorum amicorum ac necessariorum incommodis, & imprimis summi Pontificis, quem ego omnibus vnum antepono, caussa, vehementissimè perturbant: cum ad humanitatem nihilominus pertinere arbitrer, suscipere curam eorum quos & iudicio meo, & beneuolentia sum complexus: existimaui, si res Romanæ ita cecidissent, & collapsæ essent, vt ex tanto, tamq; acerbo naufragio, ne tenues quidem superessent reliquiæ pristinæ dignitatis, essetq; ipsi Ioanni Francisco reditus ad suum obeundum munus penitus interclusus: neminem esse digniorem qui potiretur hanc gloriam, tali viro opitulandi, quam te, cuius ego & amplitudini semper faui, & virtutem & liberalitatem naturæ sum admiratus. Quæ quidem hoc in te illustriora omnibus videantur necesse est, quòd cæteris Italiæ luminibus extinctis, sola penè tua virtus & nobilitas relicta est. Itaque nequaquam quidem mirum est, si, qui suæ confidunt virtuti, fortuna verò duriore vsi sunt, hoc tempore te intueri vnum, & in te spes suas constituere coguntur: sicut & Binus ipse constituit, & ego vt ita faciat, illi quoque autor sum. Sed quod ad commodum & vtilitatem tuam pertinet, si hunc hominem amplecti tua beneuolentia, & in familiaribus tuis habere institueris, eiusque operam & industriam in tuis rebus adhibere: parce mihi, & cautè de eo est dicendum: ne videar cum beneficium à te petam, potius afficere beneficio velle: cùm præsertim quantum ex tali ministro commoditatis, opportunitatis, dignitatis, principi viro accedere possit, tu pro tuo ingenio & prudentia statuere optimè queas. Quod autem attinet ad me, qui in summo dolore, quem ex rebus publicis capio, hac quoque cura solicitor, vt hominis mihi dediti, omnique virtute præditi, quem ego summè diligo, tranquillitati & commodo consulatur: peto à te mi optime, & præstantissime Hercules, atque omni animi studio te maximo opere rogo, si quid mei amoris resider in te, & si communium studiorum coniunctio, quæ in amicitia vim habere maximam ad beneuolentiam solet, me ex animo tuo effluere passa non est: mihi des hoc absenti, quod ego maximè expeto, voloque, vt hominem hunc, de manu mea, in manum istam tuam beneficam & liberalem acceptum, in familiaritatem

tem & gratiam recipias, velisq; illi apud te esse locum, quò suo labore, industria, fidelitate, amorem tuum & iudicium emereri possit. Quod illum ita maturè itaque officiosè facturum esse confido, vt tu si meo testimonio fidem habere, & mihi morem gerere animum induxeris, quod te equidem facturum non dubito, facilè & quamprimum sis intellecturus, ad tua multa & fortunæ & familiæ ornamenta, ex huius hominis familiaritate magnum quoque decus accedere. Me quidem tanto tuo beneficio deuinxeris, vt tibi perpetuam pro eo gratiam sim debiturus. Quod vt facias vehementer etiam atq; etiam rogo. Vale. Carpentoracti, XIV. Calend. Iulij, M.D.XXVII.

IX.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. IO. Saluiato S.R.E. Cardinali, S.P.D.

NOuem menses ferè sunt, cùm ego Carpentoracte, vt meam ipse gererem & gubernarem Ecclesiam, me recepi: cùm viginti ipsis diebus antè Roma essem profectus, quàm illa acerba horribilisq; clades vrbi illi omnium clarissimæ & nobilissimæ incidisset. Qua mea illinc profectione, cùm res illas libenter relinquerem, ab vno Pontifice Maximo & clementissimo ægrè fui diuulsus. Amo enim eum, & amaui semper: nec meo in illum studio & voluntate quicquam adhuc in vita expertus sum ardentius. Quo etiam maiorem ex illo grauissimo casu cepi animo dolorem: quem tamen scribendo non persequar, ne & meam ipse molestiam augeam: & te videar velle ad luctum illarum rerum mecum vnà reuocare. Quod autem ad meum officium & obseruantiam erga te pertinet, posteaquam huc veni, cogitaui iam sæpius ad te scribere. Nō enim te fugit, dum Romæ fuimus ambo, te mihi semper propositum fuisse, quem præcipuè colerem: non solùm amplitudinis & dignitatis tuæ causa (hoc enim tibi commune erat cum multis) sed multò etiam magis, quod tu mihi videbaris, in illo genere & ordine, vel solus, vel certè cum paucissimis, antiquæ illius virtutis exemplum retinere. Eram igitur tibi ex animo deditus: neq; tu id nescis. Quam meam opinionem & obseruantiam confirmabat, tum insignis beneuolentia, qua fui semper coniunctus cum patre tuo clarissimo viro: tum tua erga me perpetua præstansq; humanitas, cuius nullo tempore obliuisci possum. Cogitaui igitur scribere ad te. Sed cum nullum suppeteret, (his quidem temporibus miseris, perditisq;) argumentum, quod vel mihi scribenti, vel tibi meas literas legenti, esse aptum videretur, distuli vsque in hunc diem: nec medius fidius, quò nunc habeam magis quid scribam, quam habuerim antea. Sed quia quie-

quid nunc demum scripsissem, id te putaui placatiore animo esse lecturum: cùm non solùm dies, id quod omnibus commune est, sed etiam prudentia, quæ tua laus propria est, sedasset in te animi molestias. Quanquam qui sedari possint, non planè perspicio. Non enim sunt nostra mala eiusmodi, vt si in vna parte offensum sit, in altera sit prosperè actum. Sed cùm vno interitu omnia iaceant prostrata, vbi amplius spe nulla nitamur, non habemus: nisi ad eum solum respiciamus, qui altissimum posuit refugium suum: quò videlicet, neq; mali flagellum aliquod, neq; fortunæ temeritas potest aspirare. Quod equidem oro, optóq; quotidie, vt ita fiat. Sed si cæteris non possim, mihi quidem ipsi consulere potui: habeóq; constitutum, nequaquam amplius posthac à summi Dei cultu ac famulatu me seiungere, cui vni sum dicatus ac deditus: hoc arctiore fidei & deuotionis vinculo, quàm plerique: quod cognoui meam illi salutem & libertatem esse curæ. Itaque certum est, quod tempus vitæ reliquum mihi fuerit, id omne ad Dei immortalis cultum, & artium optimarum studia conferre. Quod scribo ad te aliquanto libetius. Sensi enim, te nunquã abhorrere à talibus consiliis, quæ cum Deo coniuncta sunt: quæ qui deludere & aspernari solebant, cùm opes & potentias nimiũ sectarentur, intellexerunt, ipso euentu docti, falso se consilio à veris rationibus aberrasse. Sed de his hactenus: neq; enim hæc eiusmodi sunt, in quibus immorari admodum lætabile sit. Ego quem amorem, quamq; obseruantiam erga te iam inde ab initio nostræ coniunctionis cœpi, perpetuò sum conseruaturus. Tu me vt diligas, & in tuorum numero ducas, tibiq; deditissimum esse existimes, magnopere à te peto. Vale. Carpentoracti, III. Nonas Februarij, M.D.XXVIII.

X.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARP. IOANni Saluiato S.R.E.C. S.P.D.

TVis literis plenissimis humanitatis & beneuolentiæ, quibus ad meas rescripseras, nihil adhuc respondere potui, morbo impeditus, non negligentia retardatus. Fuerunt autem illæ, vt quidem esse debuerunt, mihi iucundissimæ. Nam & memoria mei tua mirum in modum me delectauerunt: & in optimam partem accepi, tum iudicium, quod ipse de me in illis faciebas: tum consilium, quo cohortabare, vt nollem hoc tempore deesse reip. cui tot annos summa cum fide & diligentia seruiuissem. De iudicio quidem, quòd tibi ego idoneus videar, in quo sit aliquid opis & adiumenti reipub. (quando hoc ita accipio, vt id tui potiùs erga me amoris indicium esse putem, quàm vllius meæ virtutis testimonium)

monium) habeo tibi magnam gratiam. Talis enim viri beneuolentia satis mihi pro illustri testimonio est. Quòd verò aut me deceat, aut id vera & recta ratio a me postulet, vt referam me rursus in illos fluctus, ex quibus Dei immortalis incredibili benignitate semel ereptus sum: quanquam in omni genere prudentiæ plurimum tibi tribuo, tamen in hoc planè quidem non assentior. Est enim meum mihi munus attributum, quod nec deserere debeo, neque ab hac mente, illius piè recteq; administrandi, ipse deseri. quod quidem ego perspicere non possum, quo pacto absentes probè administrent, cùm ego ipse qui adsum, attendoq; re experiar, hanc vnam omnium maximè laboriosam & difficilem esse prouinciam. Sed vt hoc mutari conuelliq; possit: quis mihi præstet, ritè omnia deinceps in vrbe actum iri? optimus quidem & iustissimus est Pontifex: sed cuiusmodi cæteri ordines? cuiusmodi tempora? Qui hominum mores? Nos verò qui satis diu satisque vehementer illis rebus dedimus operam, & in qua inseruiendo reipub. naufragia iam fecimus, aliquando littus portumq; nacti, obnixè illum teneamus. Equidem quod reliquum dabitur vitæ, id etiã Deo & musis sic impendere totum deuoui, vt aliam nullã cum quoquam cogitem habere rationẽ. nec despero in hoc ipso quoq; genere vitæ, fore me & ipsi summo Pontifici, quem incredibili quodam amore prosequor, & cæteris amicis, ornamento aliquando ac voluptati. Tantum tenere mihi hanc pacem animi, & hunc fructum tranquillitatis, quo mirificè perfruor, ad diem vitæ vltimum liceat. in quo mens quidem mea perquàm est constans, sed fortuna est ipsa pertimescenda, cuius tanti & tam varij sunt ad lædendum conatus, aduersus quam illo perfugio vti meditamur, quod est vnum omnium certissimum & maximum, vt in Deo ipso omnis spes vitæ, omnia subsidia fortunæ constituamus: qui si fuerit nobiscum, quis contra nos erit? Atq; hæc pauca ad te, velut excusans opinionem meam, si non ea est omnino sententiæ tuæ consentanea: cùm præsertim probè intelligas ipse, etiam si in me esset ingenium atq; eloquentia, quæ quidem perquàm minima est, quàm nihil tamen illa profectura sit in tam auersis ab æquo & bono, cunctorum moribus ferè & voluntatibus: quæ non modò nihil appetunt rectum, neq; honestum: sed ne in eo quidem ipso, quod perperàm appetunt, habent certam & constantem rationem appetendi. Sed hæc fortasse plura, quam oportuit. Quòd autem priuati iam tecum officij est; quòd tu meam beneuolentiam & agnoscas erga te, & tuam mihi ipse vicissim tribuas, meque in numero ducas tuorum: vehementer (vt verum fatear) mihi gratum est: tibiq; confirmo, si quid aliquando euenerit, vt re ipsa declarandum sit, quo sim in te animo: me non solùm æquaturum, sed (si licebit) superaturum etiam tuam de

me opinionem. Tu vt mei memoriam conserues, hominiq; omnibus ingenij & virtutis ornamentis prædito, Alberto Pio Carporum principi, plurimam vt dicas meis verbis salutem, te magnopere rogo. Vale. Carpentoracti, III. Nonas Maij, M. D. XXVIII.

XI.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. *Des. Erasmo Roterod. S. P. D.*

ACcepi tuas literas, Basileæ Calen. Octobris datas, in quibus erat manu tua asscriptum, alteras te eodem exemplo antè dedisse: quas non acceperam: Sed & hæ tardiùs huc allatæ sunt, medio enim Nouembri mihi sunt redditæ: Quas habui, mi Erasme doctissime, omni ratione gratissimas. Nam & effigiem tuæ eximiæ virtutis, summæq; humanitatis, mihi ante oculos totam posuerunt, quam ego semper soleo & mirari, & amare: & tuæ erga me singularis beneuolentiæ fuerũt mihi fidelissimæ testes. Quòd enim tantam de salute mea curam susceperis: atq; vsq; eò fueris sollicitus, quoad habueris certum, quid me factum esset: meq; in his locis constitisse cognoueris: amici nimirum animi, & egregiè beneuoli, hæc magna est significatio, in qua ne viuam mi Erasme, si tibi concedo, vt in amando me sis superior. Multa equidem quæ in te sunt, atq; haud scio an multò plura quàm in quoquam alio, dilexi semper & admiratus sum, ingenium, eruditionem, copiam: atq; illud imprimis, quòd tu ista tantæ doctrinæ ornamenta ad pietatis studium, & ad Christi celebrandũ nomen contulisses. Huic verò tuo tanto in meipsum amori, etsi animo ac beneuolentia sum par, verbis tamen & literis satisfacere non possum. Dum enim auidè cupio exprimere quàm me tibi deuinctum putem, mihi nec stylus, nec oratio suppetit: quòd tu per te melius poteris existimare. Sanè, quod ad me attinet, admirabili Dei beneficio salus mihi tum & incolumitas est inuenta, cùm viginti diebus ipsis ante misertimum casum Romæ, ex vrbe illa exiui, iter habens ad Ecclesiam meam, & in ea residere, quod reliquũ esse vitæ, constituens: quo quidem voto iam antea Deo eram obstrictus. Nec verò dubito, quin recta & grata Deo hæc voluntas, causa meæ incolumitatis extiterit. Nam mea reliqua eiusmodi sunt, vt mihi illius magis misericordia sit opus. Sed quò ego minus meritus sum, hoc summi eiusdẽ Dei clementiæ & benignitati maior à me debetur gratia. Meas quidẽ fortunas omneis, acerba mihi vrbis fortuna eripuit. In his ipsam bibliothecam, quam ego Græcis & Latinis libris magna diligentia vndiq; comparatis, confeceram: quæ omnium fuit, vt & tu existimas, & ipse sentio, ia-

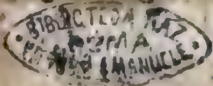
ctura grauissima. Sed tamen omnia in partem bonã accipienda sunt. De Bembo meo nihil est quod labores. Is vico etiã tum Leone, morbo coactus, cœli mutandi causa, contulit se Patauium: ibidemq; consedit, & nunc quoq; commoratur, totus literis & studiis deditus, omnemq; habens cum Musis rationem: quem ego arbitror pangere profectò aliquid, quod ipsi laudi futurũ sit, cæteris non mediocri voluptati. Vrbis Romæ casum quem plurib. defles, non alterius arbitror eloquentia dignè posse deplorari, quàm tua. Incredibile est, quantũ calamitatis & damni, ex illius vrbis ruina, omni humano generi inuectũ sit. In qua etsi vitia quoq; nonulla inerant, maximã tamen multo partem dominabatur virtus: domicilium certè humanitatis, hospitalitatis, comitatis, omnisque prudentiæ ciuitas illa semper fuit: cuius excidio, si qui, vt scribis, lætati sunt: ij non homines, sed feræ potiùs immanes sunt existimandi. Quanquã hoc paucis vsu arbitror contigisse, vt aut nõ doluerit nobilissimæ omnium & multò præstantissimæ vrbis clade: aut si furore quodam vsq; eò debacchati sint, vt hoc illi exitij maliq; optauerint, nunc saturatis odiis non aliqua furoris sui pœnitentia, & vicissitudine rerum humanarum moueantur. Sed de his viderit Deus. Quos tu quod scribis, resipiscere iam cœpisse, cupio equidem vt ita sit: idq; precari Deum nõ desinam: non enim odi illos, quin eos reuerti ad sanitatem opto: sed tamen Deus viderit. Ego quòd te habeo socium huius doloris, neq; parum ex eo me consolor, & de tua optima mente atq; natura egregium iudiciũ facio. Quod vtinã pacis & concordiæ communis aliqua aliquando ratio habeatur: quò meliùs consolari nosmetipsos, & rectè sperare de omni repub. possimus. Nunc & tu prudentissimè scribis, & ego intelligo, omni hac spe (nisi Deo aliter statutum sit) penitus sublata, nihil neq; bonis literis loci, neq; studiis pietatis, relictum iri. Nec tamẽ propterea deficere animo, aut defatigari debemus, quin cuncti, qui artibus optimis imbuti & instituti sumus, subueniamus pro sua quisq; parte huic tanto damno, communiq; iacturæ: & in libris nauemus pacis & pietatis operã, si minus in repub. & in cœtu hominũ possumus. In qua quidem actione & ego elaboro, & te video tantam iam laudem consecutum esse, vt non modò assequi te, sed vix imitari quisquã confidat. Nam quæ nos multo cum labore, longo tempore rudia tamen & imperfecta facimus, tu nullo negotio breuissimo in tempore, planè expolita absolutaq; lucubraris: vt iam nõ in te curæ sit, sed naturæ, orationis ille nitor, & verborum sententiarumq; incredibilis vbertas. Quo etiam minimè mirum tibi videri debet, multos esse obtrectatores tuæ laudis, & inuidos: est enim edita in altũ laus tua, neq; omnes eiusmodi, vt magis eos virtus ad amorem, quam celebritas famæ ad maleuolentiam adducat. Qui tamen abs te contemnen-

audendi & nihil faciendi sunt: non enim digni sunt, quorum vel habeatur mentio. Ego sicut & amor erga me tuus, meusq; vicissim erga te, & mea natura, & inprimis officium amicitiæ postulat, semper futurus sum, & tuarum clarissimarum virtutum fautor, & dignitatis ac nominis præcipuus amator. Vale. XII. Cal. Decembris, M.CCCCC.XXVIII. Carpent.

XII.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. Bonifacio Amerbachio Basiliensi S.P.D.

Legi tuas literas, plenas beneuolentiæ, & officij: in quibus quòd merita mea erga te tantoperè commemoras, facis tu quidem abundantia amoris: nam ego eiusmodi officia, quæ similibus tui viris probis doctisq; tribuuntur, magis honestare eos qui tribuunt, quàm eos quibus deferuntur, semper arbitratus sum. Quamobrem si quid egi tui causa, non tam mihi te gratias, quam me occasioni agere oportet. Atque vtinam, qua in te voluntate sum, tantum mihi dedisset fortuna facultatis, vt magna aliqua in re meum animum meliùs perspicere potuisses: non te fefellisset opinio tua, si quam de natura & moribus meis susceptam habes. Etenim cùm sim virtutis atque doctrinæ planè studiosissimus, teque vtraque earum plurimum valere perspexissem: iam ex eo tempore, quo te primùm Auenione cognoui, amaui te perpetuò postea, nihilq; non tua causa mihi faciendum esse duxi: neq; me meæ semel susceptæ in te beneuolentiæ vnquam pœnituit. Nunc verò, cùm te ostendas tam memorem, tamq; gratum, humanissimisque verbis omne tuum studium mihi deferas, etiam amantiùs absentem studiosiusq; complector. Quid enim faceres, si aliquo magno beneficio à me esses ornatus, cùm pro tam praua re, tam magnam te mihi debere gratiam præ te feras: omnino omneis habeo causas diligendi tui. Quapropter velim hoc tibi persuadeas, paucos te habere, de quibus tibi æquè, ac de me polliceri possis. Sed hæc factis libentiùs præstabo, quàm verbis. Irenæi librum accepi, quod sanè mihi iucundum munus fuit: gaudeoque ea quæ diu abscondita fuerunt, nostra ætate potissimùm luci esse reddita. Ego assiduus in literis sum: cudo etiam nescio quid: quod si confecero ex sententia, erit aliquid, credo, ad veræ pietatis studia profectum. Sed incredibilis in me est tarditas: in quo ego soleo Erasmum nostrum maximè admirari, eiusque ingenij vim, & orationis suspicere copiam. Cui tu plurimam salutem dic, tametsi eius quoque literis ipse rescribo. Vale mi Amerbachi, & nos dilige, omnesque istic viros, doctos, qui rectè

pieque sentiunt, meis verbis saluta. Carpentoracti, XI. Calend. Decembr. M.D.XXVII.

XIII.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARP. N. Senatus Tholosani Præsidi S. P. D.

CVm venissem Carpentoracte ad V. Nonas Maias, meæ Ecclesiæ deseruiendi, & Deo in ea operæ officiiq; impendendi causa, rebus Romanis aliquando penitus relictis, quod quidem meum consilium, Dei eiusdem erga me benignitas, & secuti exitus postea, comprobauerunt: quæsiui statim ex his quos scire putabam, quibus in locis esses, cupiens scribere ad te, & fundamenta nostræ beneuolentiæ iam pridem auspicato iacta (si quidem optimum auspicium virtus est) literis confirmare. Cùm autem mihi de te nihil certi responderetur, propterea quòd negotiis publicis à Rege assiduè adhibitus, itineribus crebris distraherere, neq; diutiùs ferè vno in loco consisteres: & ob eam causam, & quod deinde tristibus nuntiis ex Italia multis allatis, & priuata mea incommoda, & multò magis publicæ calamitates animum meum non leuiter perturbauerant, vsq; in hunc diem à scribendo fui retardatus. Nunc verò, depulsis nubibus illis mœroris ac molestiæ, quas mihi in animo tantorum malorũ cogitatio congregarat, cùm (quod solet esse non difficillimum iis, qui in summo Deo spes suas posuerunt) spretis humanis casibus ad serenitatem animi, & ad constantiam me retulissem, statui has ad te dare literas: quas vbicunq; esses, tamen speraui ad te aliquando perlatum iri, per quas & officio satisfacerem (sum enim tibi pro tuis multis erga me meritis iam pridem valde obstrictus) & renouarem in te, quoad fieri posset, memoriam ac beneuolentiam mei nominis. Ego iam ab eo tempore, quo primùm ad senatum Tholosanũ (cui tu maxima cum dignitate praees) causa Ecclesiæ meæ fuit delata, cognoui meorum procuratorum, hominum probatissimorum, testimonio, qui vir esses, qua integritate, qua prudentia, quanta autoritate præditus: intellexi quoq; tum illud, te ita esse studiis optimarum & artium & literarum deditũ, vt in eo genere laudis & scientiæ excelleres. Quod quidem ego maximum in homine, si cum virtute innocentiaq. iungatur, statuo ornamẽtum esse. Non enim si rarum est, idcirco desinit esse præclarum. Quin ad splendorem & nobilitatem huius doctrinæ, qua expolitur humanitas, quæq; vna præcipuè animos hominum ad veram dignitatem honestatemq; instituit, addit quandam admirationẽ etiam raritas. Magnum est enim & prorsus admirabile, ita quæri à quopiam in hoc tempore sapientiam, vt ea non ad quæstum vllum

lum, sed tantùm ad bene beateq; viuendi rationem referatur. Equidem his tot tuis ornamentis laudibusq; acceptis, susceperam iam erga te nō mediocrem beneuolentiam: cùm accesserunt officia deinde tua erga me absentem, meosq; presentes, qui causam meam apud senatū istum defendebant, plena gratissimæ humanitatis. Ostendisti enim illis, te (quòd meæ quieti & tranquillitati, quoad æquitas ferret, cuperes esse consultū) in tota ratione iuris administrandi, quod tu pro tua singulari iustitia potissimùm obseruaturus esses, habiturū libenter rationem mei: vt, cùm primùm rectè fieri posset, de re transigeretur: atq; ego curis illis & molestiis omnibus liberarer. Quam voluntatem erga me tuam vsq; adeò memini tum mihi accidisse gratā, vt nullum tantum onus gratiæ esset, cuius non me tibi debitorem putarem. Nihil n. est, quod me magis alliciat, vel rapiat potius ad amandum, quàm amoris erga me significatio. Quæ cùm in te nō mediocris apparuisset, multaq; essent præterea, quæ ego in te nō probarem solùm, verùm etiam admirarer: memini tum me ita constituere, tanti viri amicitiæ nil mihi esse debere optatius Itaq; & statim tibi de hac meā voluntate literas misi, & multis mandaui, vt coram eam tibi exponerent. Secuta sunt tempora, quib. tu, Regis tui de tua præstanti virtute, iudicio, ad grauiores res obeundas Tholosā euocatus, ego in illis Italiæ fluctibus versatus, ambo grauibus curis negotiisq; districti, à scribendo cessauimus. Nūc autem, cùm Dei immortalis incredibili beneficio, cui meā salutem cognoui fuisse curæ, ego in portum ex alto tandem peruectus sim: habeamq; constitutū, quod reliquum vitæ est totum in eo munere fungendo ponere, quòd à me eidem Deo maximè debetur: putaui conuenire beneuolentiæ in te meæ, te de aduentu nostro, omniq; statu facere certiorem: vt scires, me repudiatis pristinis illis vitæ actionibus, quæ, etsi à me non mediocri dignitate tractabātur, ad illa tamē iam aspiranti, quę diuina immortaliaq; sunt, impedimēto magis erāt, quàm adiumento, reuolutum totū esse in eas literas, & ad ea honestissimarum artium studia, per quę nosmetipsos noscēdi, & ad Deū ipsum propiùs accedēdi, ampla nobis facultas parata sit, quā facillime consequemur, si cum studio veræ sapientiæ cultū puræ sanctęq; religionis in vnū quasi complexū copulabimus. Quod sumus Deo adiuuante studiosè effecturi. Et quoniā te quoq; eadē voluntate ad hęc pręclara studia propensum esse intelligo: audebo te hortari, non tam ambitione, quā beneuolentia adductus, vt mādas in sentētia, atq; inter publicas res administrādas, impertias huic etiā curæ aliquid temporis: quò & fructus vberiores vitæ beatæ percipias, & fias ad illa gerēda atq; tractāda, si fieri potest, etiā instructior. Ego quā semel erga te singularē suscepi beneuolentiā eam perpetuò & cū fide cōseruabo. Tu si me vicissim, vt spero, & vt instituisti facere, dilexe-

lexeris, mihiq; aliquid aliquando literarum miseris, dabo operam profectò, vt te ne vnquã nec iudicij de me tui, nec nostræ institutæ necessitudinis pœniteat. Vale. Carp. XI. Cal. Nou. M.D.XXVII.

IACOBI SADOLETI EPISC. CARPENTORACTI EPISTOLARUM Lib. II. Epist. I

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENTORACT. Petro Bembo, S. P. D.

SVBITVS discessus Pauli Sadoleti (qui fratris Patruelis filius, mihi ad manum adolescens, non solùm summa spe atq; indole omnium virtutum, sed ipsis iam virtutibus præditus, repentino nuntio de patris morte coactus, à me proficiscitur) facit, vt conturbatiore animo ad te scribam de tuo libro quæ scribenda sunt. Quem ego librum tibi remitto, nactus idoneum hominem, qui perferret. De quo ipso tamen accipe pauca. Lectus enim est à me perdiligenter: mirumq; in modum ea me lectio delectauit. Nam & charissimi amicissimiq; hominis præclara ingenij ac doctrinæ monumenta aspiciens, eum ipsum, quem maximè diligo, visus sum aspicere: & ipsa oratio ac dicendi genus, eiusmodi est, vt nihil nitidius, nihil elegantius, neq; venustum magis possit desiderari, vel in delectu cultuq; verborum, vel dignitate & copia sententiarum. Itaq; ego, qui eas parteis in dialogo gero, quas tu me pro tua in me beneuolentia gerere voluisti, sumq; in illis testimonium illustre tui de me iudicij consecutus, facilè agnosco, in istis ipsis scriptis me multò disertius & commodius loqui, quàm soleam in meis: proq; eo magnam tibi habeo gratiam. Quod enim maximo cum labore, nequeo tamen assequi, id sum tua opera sine labore vllo meo perfacilè adeptus. Ac ad reliquas quidem suauitates, multas ac magnas, quibus me affectum sensi, illa accessit, cæteris non minor, quòd temporum nostrorum, veterumq; dictorum, ac factorum, quæ nobis vnquam inter nos acta & communicata sunt, omniũ est mihi memoria ex illo libro renouata, tum cùm erat nostra ætas ad omnem alacritatem & animi hilaritatem longè aptior. Habita quoq; est illustris mentio multorum fortium virorum, quibus cùm vtriq; nostrûm iucundissima fuit familiaritas: quorum partem maximam mors nobis eripuit. Quo etiam tu maiorem officii & pietatis laudem es meritus. Quos enim iuuenis apprimè dilexisti, eos ætate iam prouecta eis honoribus exornas, per quos & virtus vnà eorum, & tui præstantis ingenij laus immor-

mortalitati consecratur. Sed hæc hactenus. Etenim cùm scribam negligentius, simq; animo suspensior, verendum mihi est, ne tanquam omnia conans dicere, parum tamen dixisse videar de eo, de quo nihil satis pro dignitate dici potest. Itaque venio ad alteram partem. Contendisti enim tu à me per literas pluribus verbis, vt in corrigendo & mutando, quæ mihi mutanda esse viderentur, neu stylo parcerem, néue vllam in eo amoris, aut indulgentiæ ducerem rationem. Ergo obtemperare tuis præceptis volens, annotaui nonnulla, hercule magis vt fidem tibi facerem diligentiæ meæ, quàm quòd valde necessarium arbitrarer. Sed malui tibi superstitiosus, quàm parum seruans religionis videri. Ea tu porrò in optimam partem accipies. De reliquo, mi Bembe, aliqua semper inter nos: in quo te non desinam hortari, vt omissis alieniorjb. scriptis, te ad hoc genus scribendi totum conferas, in quo quidem facilè tueri principem locum potes. Illustrabit, mihi crede, hæc tempora, & nomen simultuum Latina oratio, quæ & grauitatem maiorem habet in sese, & vtilitatem ad omneis res accommodatiorem. Quanquam & hoc, & omnia, multò tu melius. Federicus Fregosius his proximis diebus in Italiam profectus est, matris etiam ipse morte euocatus. Ei ego misi commentarium quendam, in quo de sacris agitur reb. Venetiis imprimendum. De quo si tu quid audieris, (nam non sum ausus hoc genus scriptorum ad tuum iudicium deferre tanquam à leuioribus studiis alienius) peto à te pro nostra amicitia, vt aliquam curam adhibeas, quo sine mendis edatur, hoc sola autoritate assequi potes: & si tibi ostenderis gratum id futurum esse. Nostris communibus amicis, & Colæ tuo, quem ego quoque non mediocriter diligo, plurimam dic salutem. Vale mi charissime Bembe, & nos vt facis ama. Carpentoracti, VI. Cal. Iulij.

II.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. *Petro Bembo S.P.D.*

QVod excusationem præponis in tuis literis, quamobrem libri tui non tam citò missi mihi fuerint: in eam accipio partem, vt tu potius humanitate tibi solita vtaris, quàm quòd id fuerit necesse. Nihil enim tuum, vllo vnquam tempore, venire in suspicionem negligentiæ potest. Et illi quidem auidè expectabantur à me: verùm vt tamen, quoquo venissent tempore, gratissimi futuri essent. Sed, vt perspicio, correxit moram omnem liberalitas tua: cum fenore enim redditi nobis sunt, accepimusque plus quàm speraremus, & quàm fuerat inter nos pactum. Itaque magis est cur tibi gratias agam, quàm quod de tuorum, vt scribis,

tarditate querar. Ego verò illos & legi, & lego: tantumque ex lectione eorum capio voluptatis: quantum verbis consequi non possum. Nam & sermonis nitor atque elegantia, & rerum, quæ inibi explicantur, vbertas, varietas, dignitas, & amicissimi hominis in eis imago ac monumentum, & meus mehercule erga te ipsum amor, omnia eiusmodi, vt miranda mea quædam sit in legẽdis illis delectatio. Nec multò secus in vernaculis. Non n. credo existimare te, funditus me gustũ omnem illiusmodi scriptorũ etiam perdidisse: facisq; nonnullam amicitiæ iniuriã, qui me in inuidiam eam voces, tanquã illa sint non mei stomachi: sic n. scribis. Quasi non ego possim pronuntiare cõplura tua in eo genere, quæ olim à me memoriæ mandata sunt, cum Asulanis tuis ediscẽdis, operæ & temporis non minimum impendissem. Sed tu fortasse coniicis ex eo, illa mihi non placere, quod te auocare solebã ab illis literis. Faciebã ego id quidem, sed consilio, vt videbar, bono. Cũ enim in Latinis maior multo inesset dignitas, tuq; in ea facultate princeps mihi longè videtere, non tam abstrahebam te illinc, quàm huc vocabam. Nec studium reprehendebam in illis tuum, sed te maiora quædam spectare debere arbitrabar. Quòd si tu ea magnitudine ingenii es, vt præclarè vtrumque præstiteris, non mea ratio redarguenda, sed tua prædicanda, & ferenda in cœlum est virtus. Paulus quidem meus ita incensus est studio tua legendi, vt satiari non queat, quem hic nos habemus non iam discipulum nunc quidẽ, sed mirificum comitem studiorum nostrorũ. Tantos enim progressus habet in literis, vt eius quoq; nos iudicio in nostris scriptis libentissimè vtamur. De Iouio quod scribis, gratũ est: cognoui ego illum semper mihi amicissimum, & verè etiam tibi. Habet enim ille quod pauci, vt in eadem palæstra, in qua ipse se exercet, aliorum nihil inuideat industriæ: ex quo maiore etiã laude est dignus. Meum quidem consilium huc concedendi, & in his permanendi locis, cùm semper mihi placuit, tũ etiam magis mihi probatum debet esse, si tibi est: & illis, quibus cum te locutum Bononiæ, & illorum opiniones de me inaudisse narras. Quos gaudeo equidem in ea esse sententia, vt probent: sed tu vnus mihi multorum instar: Equidem ipse quod ad mei animi sensum attinet, maiorem indies capio ex eo consilio voluptatem. Non eram enim natus omnino seruituri: & erat tempus aliquod nobis ad recolẽda nostra illa præclara studia sumendum. Tum ætas iam ad ociũ senectutemq; deflexa, me ad requietem, & tanquam in portum inuitabat. Tum autem alia multa. Quanquam quid ego singula cõmemorem cum id ita vt facerem, suaserim mihi omnia? Egi igitur quod putaui esse rectum: quam sapienter, nescio, fortiter quidem, & feliciter certè. Ea enim sunt consecuta, vt qui etiam non ex ratione, sed ex euentis consilia hominum ponderant, meũ fa-

ctum

ctum non ſint auſi vituperare. Quare quoniam ſumus in portu, teneamus ſtationem quam cepimus, & quod reliquum fuerit vitæ, honeſtiſſimis ſtudiis atq; actionibus impendamus. Deus modò propitius ſit, & commodè valere liceat: præſtabimus, vt ratio extet otij noſtri. Vnus nobis deeſt conſpectus, vel potius congreſſus tuus, qui nunc quidem foret, vt tu ſuauiſſimè ſcribis, noſtrûm vtriq; dulciſſimus. Sed quoniam id non poteſt, ſimus hac epiſtolarum inter nos collocutione contenti: quæ quidnam prohibet quæſo, vt ne ſit crebrior? Amabô, te quando ad eam vrbem es, in qua omnium ferè gentium negotia geruntur, perſpice, quorum fide & opera optimè inter nos commeare poſſint literæ: equidem ſequar conſtitutum tuum. Commentarium meũ planè nolo Venetiis imprimi, ab illo ἀρχετύπῳ duntaxat, qui commutatus fuit pluribus locis. Eum Lugduni imprimendum curauimus: cuius mittimus tibi volumen vnum, veritus aliquantum nos quidẽ exiſtimantes, non placiturũ illum tibi, nec tui fore ſtomachi: nec tã me hercule, quod non præclaræ in eo agantur res: ſed quia barbara multa & obſoleta neceſſario aſperſa ſunt: noſti enim morẽ huius ſcriptionis. Tu boni conſule quicquid eſt, & nos amare perſeuera, mi chariſſime atq; optatiſſime Bembe, amore illo fraterno, quo iam diu coniuncti inter nos ſumus germanum in modũ. Flaminium optimum adoleſcentem, & eundem deditum optimis ſtudiis, Colamque item tuum, cuius ego fidem, diligentiam, virtutem, quotidie pluris facio, ſaluere iube plurimum verbis meis. Vale. Ex ſuburbano noſtro Carpentor. XI. Cal. Aug. M.D.XXX.

III.

IAC. SADOLET. EPISC. CARP. PETRO Bembo S. P. D.

GRATVM eſt mihi, quod video tibi curæ eſſe, quemadmodum crebro inter nos per literas colloquamur: quando quod potuit eſſe gratius, vt liceret nobis garrire coràm quæcunq; in buccam veniſſent (qui quotidianæ fructus familiaritatis vberrimus eſſe ſolet, & ſuauiſſimus) nobis fato quodam eſt ereptũ. Sed tamẽ ne huius quidẽ officii exercitatio deſpicienda eſt: eſt enim & iucunda & dulcis: modò literæ curſum haberent & ſecundum & facilem. Video enim tuas datas Ianuario mẽſe, mihi extremo Maio fuiſſe redditas, cum hæ prius ad aulam Regis perueniſſent, & illinc demum, tanquã errore agnito, ad me ſe vix aliquando recepiſſent. Ego tamen in dandis literis ſequar inſtitutũ tuum, vt Lugdunum mittam, vnde Venetias poſtea perferantur, ad Lazarum Bayſium legatum Regis, hominẽ vt ego quoq; cognoſce videor, & doctum & perhumanum. Qui cùm ad me prior ſcripſiſſet, non exiſtimauit

nit amicitiam petitis altè principiis, & magno ambitu verborum conciliandam esse. Sed scripsit apertissimè & familiarissimè, vt ingenuæ suæ naturæ illustre testimonium iam tum mihi dederit. Amo igitur eũ, neq; id mediocriter. Porrò accedet corollarium, mihi quidem non molestum, vt item ad illum semper aliquid dem, quò etiam meæ ad te commodius ferantur. Sed ad literas tuas. Illæ verò, mi Bembe suauissime & optime, admirabile est, quanta animum meum voluptate affecerint: quod, vtrum eloquentiæ in illis tuæ tribuendum putem, an amori in me tuo, qui vndique in illis literis se ostendit, difficile est dictu. Eminet enimuero vtrunque, meque ita delectat, vt nihil vnquam magis. Sed de genere orationis stylique elegantia, vereor, ne si plura dicam, tibi etiam ipsi videar ineptus. Testatum enim iam diu apud omneis est, & qui tu sis, & de te ego quid sentiam. De amore ergo potius, quem tuum esse erga me tantum, quantum audeo optare, & video, & vehementer lætor. Itaque illa quàm suauiter scripta, de mea beneuolentia erga te, tibi planè perspecta, de fratrum nostrorum filiis, de studiis domesticis, de omni cura cogitationeque rerum etiam intimarum? quæ tu tam amanter, tam fraternè singula commemoras, vt non tuas literas legere, sed teipsum videar audire loquentem: quem ego absentem, tanquam præsentem, & audio mediusfidius, & quotidie intueor. Ac (si verum loqui volumus) hoc est propriè amare, communicare videlicet recondita consiliorum suorum: non id quod plerique facimus, cùm nullo argumento proposito accedimus ad scribendum, verbis crebrò iactare, & quasi ostentare beneuolentiam. Sed ne viuam, si concedo tibi, vt plus me ames, quàm ego te amo: qui in hac ratione præsertim, debeam partes ferre potiores. Nam vt mittam initia & ortus familiaritatis nostræ, quorum semper mihi quidem iucunda est recordatio, cùm tu principio à me appetitus, dedisti mihi te promptum & facilem, ac in omni genere elegantem ac perhumanum: vtque reliqui deinceps temporis indicia tuæ erga me voluntatis prætercam, quæ & magna & multa sunt: hoc tuo officio quid potest esse constantius, quòd eandem amicitiç fidem absenti mihi præstas, quam olim præsenti iam diu præstitisti? Namque ego, qui veteribus necessitudinib. relictis, ad nouas atque insolitas fortuna quadam translatus sum, si conseruo memoriam meorum familiarium, quid quæso, aliud facio, quàm id quod natura fert? scilicet vt leniam desiderium animi mei recordatione eorum quos diligo? Tu qui domi cum tuis charissimis remansisti, qui amicis abundas, cuius domus assiduè floret copia lectissimorum hominum: cum me ipsum tanti absentem facis, in amoreque persistis, nec diuturna iam disiunctione nostra quicquam esse imminutum de tua pristina voluntate significas, & beneuo-

beneuolentiæ in te meæ faces subiicis: & tibi officii summam laudem vendicas. Quæ nulla re à me potest, nisi magnitudine amoris compensari. Sed quid ego? labor equidem longius: etsi enim hæc grata memoratu, minimè tamen necessaria sunt. Quapropter ea missa faciamus. Quòd tuus in fratris filio instituendo labor non eum adhuc exitum assecutus sit, quem tu sperares: credas mihi hoc velim, non minus curæ mihi rem eam esse, quàm tibi ipsi. Quid enim interest, vtrum tuus sit, an meus? Sed ego spe quadam adducor, vt confidam, fore tibi illum aliquando voluptati. Multùm enim illum ætas, multùm imitatio domestici exempli adiuuabit: nec boni seminis virtus facilè est interitura. Quapropter suadeo tibi, vt neque spem de eo, neque studium deponas. Meus quidem, cùm est vti ego maximè volo, Deo habeo gratiam. Is te vnum summè omnium colit: miroque afficitur desiderio, tum visendi te, tum arctius adhærendi tibi; cui rei vtique aliqua aliquando capietur occasio. De studiis nostris, in quæ præter expectationem suam, & cæterorum, vterque nostrum delapsus est, hoc de me tibi habeo dicere: visum fuisse mihi, ista magis conuenire huic iam ætati, & huic personæ quam gero, esseque officio meo coniunctiora, quàm illa quæ lucis quidem habent ac laudis plus, sed vtilitatis certè minus. Itaque in hæc iam totus immineo: perfectoque Hortensio, quem habeo nunc in manibus, etsi negotij eius magnitudo penè vt desperem facit, (est enim res prorsus maximi operis) sed tamen eo aut perfecto, aut abiecto, non facilè aliud agere me, neque alibi vspiam, quàm in sacris literis versari cognosces. Tua verò susceptio conscribendæ historiæ, dignitatis plena est (vt ego iudico) non mediocris: nam & honorifico senatusconsulto ad hoc munus vocatum fuisse, eximiæ tuæ est gloriæ: præsertim cùm illud non ambitione expressum, sed sponte, & ipse iudicio senatus exortum fuerit: & tua summopere laudanda ac prædicanda est pietas, non denegasse patriæ hanc operam, vt illius gestæ res tuo ingenio potissimum, grauissimoque testimonio posteritati proderentur. Quare id cupio tibi bene & feliciter euenire. Quanquam non illud quidem tibi tam optandum est, quàm vt incolumis diu valetudine bona perfruare: cætera enim abundè adsunt, per quæ & tui ingenii laus, & Rei tuæ publicæ monumentorum memoria consecretur immortalitati. Tibi sanè ea res cecidit non incommodè: non enim necesse habuisti, id id quod mihi contigit, deflectere à vetere curriculo studiorum tuorum, & velut incognita in via imprimere nouas orbitas, siquidem hoc opus est, (vt ille inquit) omnium vnum oratorium maximè. Sed ne illud quidem assertior, visum iri hoc tibi difficile, aut laboriosum: quid enim est, quod tibi, pro tuo isto ingenio, istaque doctrina, ac eloquentia, qua insigniter

ter præditus es, aut nouum accidere, aut difficile possit? Verùm de his satis: Colam meum tantopere probari à te, & magnifieri, neque miror, & vehementer gaudeo. De Flaminio idem sentio, quod tu. Lazarum Bonamicũ audio tradere Patauij publicè doctrinam bonarum artium iuuentuti. Eum ego hominem maiorẽ in modum diligo: neque dubito, quin tibi iam factus sit perfamiliaris: summo est ingenio, excellentiq; doctrina. Sed virtus, & probitas, & in omni officio fides atq; constantia, in primis in illo homine amanda & complectenda est. Eum tu saluere iubebis verbis meis plurimum. Credo te memoria tenere, confectam à me olim, cùm Romæ etiam essem, orationẽ quandam in Iudęos, quam ego caussam in duas actiones partiri institueră: sed prior fuit pars tantummodo absoluta, si tamen absoluere est, quod parũ politè efficias: eam ego nunquam duxi edendam, neq; hercule nunc in alia sum voluntate. Sed cùm flagitanti iam sępiùs, & amicitiæ nomine vim quasi afferenti, Herculi Gonzage, homini & nobilitate virtuteq; maiorum suorũ, & suis ornamentis ac laudib. amplissimo, omniumq; & cultu & amore dignissimo, resistere amplius non possim, illam ad eũ mitto, (modò n. in fasciculũ coniecta est) hac lege tamen, in quo multis precib. cũ eo ago, vt ne cuiquam omnino copiam illius describendæ faciat, præterquã tibi, si id fortè petiueris: & si damni nihil putaueris, bonas horas tuas in ea legenda consumere non bene. Quod tibi notũ esse volui, vt cum de meo animo certior factus esses, quid tibi esset faciendũ, ipse statueres. Vale mi optatissime atq; humaniss. Bembe, & M. Anton. Michaëlem, quẽ ego vnice semper dilexi, quemq; mei vicissim cognoui amantissimum, saluta meis verbis, etiam atq; etiam. Carpent. XI. Cal. Iulii. M.D.XXXI.

IV.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT.

Petro Bembo, S.P.D.

CVM haberem plus aliquantũ otij quàm tu, seruaui vetus institutũ, vt Latinè ad te scriberẽ: tametsi quacunq; lingua scribatur inter nos, neutri quicquam accidere potest iucundius. De te enim sentio, item vti de me ipso, cui omnis tua epistola incredibilem semper quandam adfert voluptatẽ. Cepellus ille, quem tu mihi commendas, ad me ipse non adiit: literas tuas misit. Ei ego denunciari iussi, si quid opera mea vellet vti, omnia me tua caussa, quæ is vellet, esse facturum. Orationem meam tibi tam placuisse, quàm scribis, vehementer gaudeo: & si hoc mihi præter opinionẽ accidit. Semper enim ego de illa fastidiosius iudicaui. Sed tu amore fortaisse inductus, quo erga me, & res omneis meas afficeris, honorificentius sentis de illa, quàm res ipsa ferat. Quod si ita est,

ego

ego tamen iacturæ nihil facio, quantum enim de fructu ingenij deperdo, tantum mihi ex amore tuo erga me voluptatis adiicitur. Fregosium nostrum futurum tecum aliquot menses, peream, ni inuiderem tibi, nisi te tantopere amarem. Sed amabò mi Bembe suauissime, dato hoc mihi, vt de vestris mirificis sermonib. aliquid nos quoq; qui absumus, degustare possimus. Id perlepidè fiet, literulis ab vtroq; vestrûm familiariter ad me scriptis: quas ego loco vestri exosculer, & in manibus assiduè habeam, colloquarq; cum iis: & quoniam in viuis capitibus non possum, in imagine talium amicorũ, amori meo in vos incredibili aliquid oblectamẽti, & exoptatæ voluptatis dem. Equidem qui alioquin hic libenter sum, cùm fructus illos dulcissimos vestri congressus cogito, relegatus mihi videor. Sed obdurandũ est: est n. quiddam, quò ego aspirare conor, quod vtriq; esse statuo cæteris rebus præstantius: idque etiam facit, vt tuo amantissimo consilio, quo mihi præcipis, quas parteis in scribendo sequi debeam, minus facilè obtẽperem. De tuis scriptis atq; historiis, in quas ingressus es (vt anteà tibi scripsi) mea summa est expectatio: neq; ea tamen maior ingenij tui viribus. Itaq; iam videre mihi videor, patriam tuam, suis opib. florentem, tuæ vocis testimonio etiam futurã ornatiorem. A Lazaro accepi literas, illisq; respondeo. Te quòd delectet veteris nostræ coniunctionis memoria, haud mirandũ est: nihil n. illa amantius, neq; fidelius. Sanè eadẽ mihi ita iucunda est, vt non solum fructu suauitatis, sed ornamento etiam non mediocris honoris me afficiat. Quippe cũ tibi me esse cordi, vim mihi in se magnam laudisq; ac iudicij habere videatur. Vale mi charissime atque optatissime Bembe. Carpent. V. Idus Martias M.D.XXXII.

V.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT.
Petro Bembo S.P.D.

CVm Auilam tuum per se libenter vidi, hominẽ (vt tute scribis, & ego semper cognoui) & prudentem, & probum: tum autem, quòd veniebat a te, & è tuo sinu quasi erat profectus, nihil accidere potuit mihi illius aduentu colloquioq; optatius. Itaq; noli existimare, alios sermones biduum illud, quo nobiscum mansit, cum eo mihi fuisse, præterquam de te: Omnia sum expiscatus, quę de homine coniunctissimo, omniumq; mihi lõgè charissimo, aut quærere nostra diuturna iam disiunctio mihi suadebat: aut audire amor erga te meus summus expetebat. Quæ quidẽ cuncta esse sicuti ego maximè cupio, teq; eũ tenere statum, qui sit maximè ad tranquillam & honoratam vitam appositus, & tibi gratulor, & mihi summopere gaudeo. Quoniam n. ij inter nos sumus, vt pro

frater-

fraterna nostra necessitudine omnes nostri in vnum conspirent & consentiant sensus: ego in bonis tuis rebus me eundem statuo esse atque te, & eadem mihi videor frui fortuna, quando eadem, qua tu, perfruor voluptate. Sed ad reliquas quàm plurimas iucunditates, quas Auilæ aduentus mihi attulit, permagna mihi accessio fuerunt tuæ suauissimæ ornatissimæque literæ: quibus ego sæpissimè legendis non tamen satiatus sum: tantum in illis humanitatis, tantum officii, tantum incredibilis cuiusdam spirat beneuolentiæ. Atque hæc præterea, sic suauitate orationis omnia condiuntur, nihil vt mihi videar vnquam legisse dulcius. Me verò in illis cùm valde delectauit iudicij tui testimonium, quod mihi de mea oratiuncula das, plenum vt ego perspicio, & fidei & amoris: tum verò grauis illa & sapiens admonitio amicissimi mihi hominis imprimis visa est, qua à me requiris meæ pristinæ vitæ consuetudinem: eò quòd tibi videar in illum hominem aliquanto acerbius esse inuectus, quam moderati hominis natura postulet. Ego verò mi Bembe, cum nil tuo iudicio statuam esse grauius, facilè ita esse adducor vt credam, discedo in sententiam tuam, meque duco errasse, quando is tibi videtur error. Sed ego primùm in oratione illa antiquum morem dicendi imitari conatus sum. Scis enim ipse, quàm asperè, quamque vehementer in improbos inuehi soliti sint ij, quorum nobis ingenium atque eloquentia præcipuè probatur. Sordes porrò & amentia, vel feritas potius quædam hominis illius, in quem inuehebamur, sustinere illiusmodi orationem videbântur, præsertim cùm tractarem eum locum: nihil magis perniciosum esse Reipub. quàm principum auaritiam, & nimiam pecuniæ coaceruandæ cupiditatem. Is autem in quem scribebamus, infinitis in eo genere sordibus, non solùm commaculasset famam sacerdotij: verùm omnia omnino non æquitatis modò, verùm etiam humanitatis iura conturbasset. Postremò, id quod mihi maximè fraudi fuit, non magis exituram orationem illam putaui, quàm eas, quas nunquam scripseram. Quod quando contigit secus, si tamen contigit, (est enim illa penes amicissimos, qui sciunt me eam vulgari nolle) danda opinor nobis est opera, vt actionem alteram aliquando, hoc est corpus totum causæ conficiamus. Cuius rei cùm tempus venerit, (nam, vt nunc est, aliis rebus occupatus sum) tunc te adiuuante, & suppeditante ingenium tuum lucubrationibus nostris, illa in manus hominum egredietur limatior. Verum de oratione hactenus. Te procedere in conscribenda historia, iamque octo annorum res gestas complexum esse valde lætor: sum enim ea in expectatione, visuros nos, quod iure comparemus ac exæquemus antiquitati. Ego in eis adhuc studiis versor, quæ tibi minus probari intelligo. Sed cùm iam pridem opus quoddam incepissem, cui

perfi-

perficiendo præfinieram hyemem eam quæ iam exacta est, in hoc tempus sum valetudinis incommodo reiectus. Quare æstatis quoque huius vacationem postulo: nam ineunte proxima hyeme constitui omnino reuerti ad Hortensium, omnesque in eo absoluendo adhibere & industriæ neruos, & diligentiæ meæ. Lampridium tecum multum esse, hominem dignum eis studiis, in quibus semper magna cum laude versatus est, plurimum gaudeo: cui tu quòd testimonium eximiæ virtutis apud me das, non fuerat id necessarium: ego enim hominem satis bellè noui. Sed tamen mihi fuit iucundum: talium enim virorum mentione mirificè delector. Lazaro nostro Bonamico rescripsi: eas tu curabis reddendas literas, cumulumque addes salutem illi meis verbis. Itemque Colæ tuo, & M. Antonio Michaeli, cuius mihi assiduè viuit memoria. Tuque imprimis mi Bembe, si nos amaris, curabis valetudinem tuam diligenter, atque ista animi tranquillitate ocioque perfruere. Vale etiam atque etiam. Carpent. VI. Idus Maij, M.D.XXXII.

VI.

IACOB. SADOL. EPISC. CARPENT. PEtro Bembo, S.P.D.

COMMODVM recognoueram librum de liberis rectè instituendis, daturus illum librariis describendum, ad teque postea missurus, vt antequam exiret in manus hominum, tuo imprimis iudicio penderetur, cum mihi nec opinanti nuntiari iussit, homo & laude virtutis & nobilitate præstans Reginaldus Polus, cras statim se Patauium proficisci, & si quid ad te vellem, me admonuit. Eum ego in crastinum diem expectabam. Sed talem hominem qui perferret nactus, quo meliorem, & certiorem ne optare quidem potui, præcipitaui libri descriptionem: neque vnius manu fui contentus, totusque nunc sum in ea diligentia atque cura, vt is absoluatur, (si modò assequi potero) ad teq; deferatur. Quem, oro te mi doctissime Bembe, ita legas, vt persuasum tibi imprimis habeas, me abs te opem expectare, non laudem. Scio quantum tribuam & doctrinæ, & iudicio tuo: iure vtrunque quidem. Quis enim est hac nostra ætate te vno dignior, cui omnium bonarum artium studiosi primas deferant? Sed amor ille tuus mihi perspectus & cognitus, quo me complecteris, interdum dubitare me paululum cogit, ne indulgentius agas mecum, quàm mihi fortasse expediat. Hoc ego vellem, & hoc te etiam rogo, vt ad meam hanc lucubratiunculam perlegendam, eo animo accedas, quasi mihi studeas obtrectare potius, quàm plaudere. Non enim dubito, si talem curam adhibueris, quin aliquot deprænsis sublatisque errorib. liber splendidior & limatior prodeat. Sed hoc ni-

mium vehementer te rogare, alienum esse videtur à fraterna nostra necessitudine: quæ ipsa per sese admonet vtrunq; nostrum, vt ea inter nos officia tribuamus, ac expectemus vicissim, quæ veritatem amicitiæ maximè confirment. Equidem, si id tibi rectè fieri posse videbitur, vt aliorum quoq; doctorum hominum de eo iudicia exquiras, libenter concessero. Etiam vt describendum aliquibus des, si quis fortè extiterit, qui hanc & papyrum & operam velit perdere, quòd non nolet fortasse Gonzaga noster vir bonarum literarum sitientissimus. Sed ego ita tibi hoc permitto, si menda prius sustuleris, non scriptoris magis illa, quam autoris. Denique vt tuo periculo cuncta fiant. Nam ego in tua fide, beneuolentia, humanitate, totus requiesco. Nigro meo dicas velim, accepisse me eius literas, quas dederas ad me ab vrbe discedens, & eleganter & amicè scriptas. Quibus quò minus adhuc respondeam, certa causa est, quam oportuno tempore expositurus sum. Interea quidem vt me diligat, seque à me apprimè diligi sibi persuadeat, ab illo meis verbis petito. Lazaro nostro scribam aliquid, quanquam & parùm habeam temporis, & valdè sim occupatus: quæ res etiam facit, vt ad te quoque minùs accuratè nunc scribam. Vale, III. Nonas Septembris, M.D.XXXII.

VII.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. Petro Bembo S. P. D.

NON scribo tibi, sero me accepisse tuas literas, (te quoque enim scire video id ipsum) cùm, priùs quę missæ fuerant, in itinere ipso deperierint. Has quidem, quas accepi, scribo mihi fuisse iucundissimas. Nec tam me hercule ob eam rem, quod fortasse suspicari possit non nemo, nempè quòd te laudant, inquiens. Puto id quidem etiam aliquid esse: (non tam enim iudico verecundi esse hominis, & ipsa moderatione animi tẽperati, quàm & insulsi & stupidi, talis viri approbatione & testimonio, qualis tu es, non delectari) sed ego ad animi mei lætitiam palmarium esse in illis statuo, quod video te eorum sermonib. qui de me honorificè loquantur, non secus ac tuis laudibus, vt tute ad me scribis, gaudere & triumphare. In quo agnosco non amorem solùm, sed planè magnitudinem animi tuam, qui nisi esses ipse omni laude cumulatus, non tam libenter faueres eorum famæ, qui quantauis ipsi laude virtutis floreant, te ipso tamen se confitentur inferiores. Ego verò mi Bembe neq; quibus ornatus sim virtutib. scio: (nihil enim in me esse intelligo, quod magnopere spectandum prædicandúmue sit) & de te sentio idem quod sem-

per sensi, nihil fieri posse tuo ingenio, eloquentia, virtute, humanitateque præstantius. Polus quidem noster, vt est blandus conciliator amicitiarum, voluntatumq; conglutinator, non amantius profectò mihi testimonium apud te potuit dare, quam tibi sæpe tribuit apud me. Cuius ego tibi familiaritatem & quotidianum vsum inuiderem, nisi & illum, & te in oculis gererem: amo enim vtrunque vestrum. Itaque vereor, ne si quid mihi seorsum ab alterutro, ex vobis appetam, facere iniuriam amicitiæ videar: quæ præscribit, vt amicorum commodis æquè gaudeamus ac nostris. Quòd si in Italia constituissem, certè nusquam me conferrem aliò quàm ad vos: in vestraque consuetudine potissimum, in vestris familiaritatibus & amantissimis congressibus conquiescerem. Sed neq; ea de re deliberare fas mihi puto, & meus reditus in Italiã, etsi munere hoc officii imprimis quod sustineo, tamen etiã voluntate mea mihi penitus præcisus est. Hîc n. ita viuo, vt mori hîc ibidem velim: eademq; terra, quæ vitam meam sustinet, corpus etiam ipsum, cum supremus venerit dies, contegat. Massiliam accessi, Pontificem salutatum, vt debui: illo enim officii vinculo me obstrictum esse in primis arbitrabar. A quo sic fui exceptus, vt nihil mihi in mentem venerit optare, in quo non eius benignitas, & singularis humanitas, mihi pene se obuiam obtulisse visa sit, vsque eò facilem eum, & liberalem in cunctis sum expertus. Sed & multorum præterea, qui ex vrbe venerant, egregiam erga me voluntatem studiumq; cognoui. Ex quo valde lætus discessi illinc: non emolumentis præmiisque fortunæ, quæ iam apud me valent minimum, sed multis & claris testimoniis amoris ac beneuolentiæ, quæ ego maximi facio, à compluribus viris amplissimis atq; ornatissimis honestatus. Quamobrem stemus in eo, quod iam dictum est, vt familiaritatis nostræ desiderium mussitandis literis leniamus. Non enim est causa cur transmittendæ alpes, aut mare inferum cur pernauigandum sit: cùm crebra inter nos scriptio, & suaues huiusmodi epistolæ, si non alternos nobis vultus, at effigiem certè animorum, & vim amoris totam ante oculos ponant atq; constituant: in quo voluptas nostra præcipuè sita est. Neque eò dico, quin mihi te videre, atq; intueri, foret dulcissimũ: sed illud sperare, imprudentiæ est: optare temeritatis. Hoc quidem quod nostrum est, quod nostri arbitrii ac potestatis, in quo nullũ ius sibi fortuna vendicat, præstemus vterq; nostrum, vt fructum amicitiæ nostræ, charitate, ac beneuolentia, iucunditatem consuetudinis, epistolis repræsentemus: quorũ in altero fides, in altero voluptas a nobis est attendenda. Nigrum meũ amo, vt debeo: ad eumque puto me daturum literas. De Lazaro aueo scire quid agat: nihil enim iam diu ab eo literarum, ac ne nuntium quidem ex quo

nosse potuerim. Colam tuum saluere plurimum iubeo, cuius & memoria mei, & beneuolentia delector. Te de meis capere eam voluptatem, quam capio egomet, & tibi prorsus credo, & mihi est pergratum. Certè quod ad ocium senectutis meæ attinet, quę aut instat iam, aut admodum propinqua est, videor habiturus, in quorum pietate & modestia acquiescam. Ambo quidem literis mirificè dediti, & tui imprimis studiosi peramantesque sunt. Quod cùm agunt, non se addere tibi quippiam, sed se ornare adolescentiam suam clarissimi tui nominis cultu, & singulari obseruantia arbitrantur. Vale. VI. Idus Martiales, M. D. XXXIII.

VIII.

IAC. SADOL. EPISC. CARP. HERculi Gonzagæ S. R.E. Cardinali S.P.D.

SVPERIORIBVS proximis diebus, cùm tibi lucubrationem quandam meam misissem, neque ipse tunc propter valetudinem scribere potuissem: monui meos, vt me tibi excusarent, perpetuamque meam in tua amplitudine omnibus meis officiis colenda, tibi declararēt voluntatem, qui se id diligenter fecisse, teque in optimam partem omnia accepisse, mi rescripserunt: insuperque te eis præcepisse, vt scriberent ad me: si quid haberem in præsentia elucubrati, aut quandocunque aliquid haberem, id ne grauarer communicare tecum: ne si secus agerem, grauior fieret a me amicitiæ nostræ & veteri inter nos coniunctioni iniuria. Quo ego nuncio dupliciter delectatus sum: Nam & tui de me animi iudicium, & egregiam tuam cognoui ad optimas artes amplectendas voluntatem: quæ mihi semper in te omni digna honore, & laude visa est, hoc etiam magis, quòd in tanta raritate & penuria eorum, qui nobilitatem cum virtute habeant coniunctam, tu vnus excellis: qui vtrunque ita adeptus sis, vt in tuis plurimis maximisque ornamentis, maior tamen multo virtuti tuæ, quàm fortunæ gratia habenda sit. Itaque recordor iam inde ab tua ineunte adolescentia, me semper iudicasse, te fore vnum, aut certè præcipuum inter cæteros, in quo his temporibus perditis lumen veræ dignitatis illucesceret: qui omnibus & naturæ & fortunæ bonis instructus, nobilitatem & potentiam, nō arma iniuriæ, sed instrumenta bonitatis esses habiturus. Postea verò quam ego in has sanè longinquas regiones me contulissem, tuque ad vrbem accessisses, domiciliumque in ea fortunarum ac dignitatis tuæ constituisses, nunquam mihi inauditus fuit splendor tuus, & singularis in omni genere morum elegantia, & comitas. Quæ cùm vna & constanti omnium voce laudaretur, non dici potest qua lætitia afficiebar: cùm intelligerem,

cæterorum quoque hominum iudicia cum meis de te iudiciis consentire. Atque hæc quæ nobilitati & generi, & tuæ maiorũq; tuorum dignitati debita erant, illustrius tamen abs te gerebantur, quàm reliquorum vsus ferat. Quid? illa quæ iam tua sunt & propria, quæ pauci isto loco attingunt, quanti tandem facienda sunt? quòd bonas literas, quòd optimas artes, omniaque honestissima studia ita consectaris, vt in honore ipso, non insignibus honoris, quibus solis plerique nituntur, statum tuæ dignitatis positum putes. Atqui ab his initiis viri illi oriuntur, quorum nunc consiliis maximè eget Respub. quæ, nisi me fallit, adducta est in id discrimen, vt vehementer nobis sit de communibus fortunis extimescendum. Sed qui in secundis rebus comparant sese, vt possint aduersas & dubias, si quando inciderint, consilio regere, & virtute sustinere: hi omnia in se obtinent beatæ vitæ præsidia: ad quæ tute eximiè paratus es. Facilè enim & prudentiam in capiundis consiliis, & in dandis fidem, autoritatem in sententia dicenda, in omni vita constantiam & grauitatem, ista tibi optimorum autorum lectio suppeditabit, accedente præsertim vsu atque ætate. Quorum quidem princeps Aristoteles, cuius libros, eos qui de moribus & de repub. sunt, habere te in manibus, & ego confido, & imprimis planè expedit: omnes enim in illis & prudentiæ, & doctrinæ scatent fontes. Sed ego fortasse ineptus, qui hæc ad te scribam, quæ tu melius scis, quàm ipse qui scribo. Facit autem amor, non temeritas mea, me loquaciorem. Quapropter de his hactenus. Quod ad meas autem lucubrationes attinet: Ego illas orationes, quas requiris, neque confeci, neque adeo amplius mihi conficiendas puto: alienæ enim videntur hac iam ætate, & hoc genere vitæ quod profitemur. Vnã earum quã perscripseram, misissem tibi, ni veritus essem, ne quorundam offendere animos, qui mihi necessariò in illa oratione nominandi sunt. Sed loco illarũ mittam tibi cùm primum probare cepero, dialogum de optimo genere instituendæ adolescentiæ, quem æstate proxima confeci: in quo multa, & magna complecti conatus sum: hoc labore maiore, operaq; difficiliore, quòd neminẽ habui veterum, qui me adiuuaret. Vnus omniũ antiquorum (quod sciam) de hac eadem re Plutarchus scripsit: sed non in eum modum, vt mihi magnopere imitandus esse videretur. Nunc habeo in manibus de Philosophia librum, in quo illa à me defendenda est, grauiter vituperata à T. Phædro: etenim partes illas ei dedi, amico homini iam mortuo, per quas & ingenium illius, quod erat in eo summum, & natura prompta ad accusandum lacessendumq; commendaretur posteritati. Sed est opus arduum admodum, & perdifficile. Nam cùm de rebus altissimis, & maximè remotis a communi hominum sensu, differen-

dum est: tum obscurissimæ res illustribus verbis & sententiis explicandæ. In quo alter est cogitandi & concipiendi labor, alter non minor, cogitata exponendi. Spero tamen fore, si ad calcem peruenero, vt maximis vtilitatibus, quæ è Philosophia sunt, intellectis, & tota vi præstantissimæ disciplinę cognita, multum posthac luminis dubiis hominum mentibus afferatur. Sed de his quoque satis. Extremum est, vt te orem, vt me tui amantissimum studiosissimumque & diligas absentem, & tuo patrocinio protegas, ac tueare. Vale. Carpentoracti, VI. Calend. Februarij, M. D. XXXI.

IX.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. *Hippolyto medici S. R. E. Cardinali. S. P. D.*

QVANTAM voluptatem acceperim, & quo fructu lætitiæ ac iucunditatis fuerim cumulatus ex amplificatione dignitatis tuæ: peto à te, vt ne meis ex literis coniecturam facias, cùm id facilius sit tibi existimare, quàm mihi scribere. Certè ita lætatus sum, vt ex paucissimis, quæ maximè desideraui, hoc mihi imprimis gratum optatumq; acciderit. Factum est autẽ Dei immortalis benignitate, vt nostrum gaudium omni ex parte fuerit expletum, bona iam valetudine Pontificis maximi patrui tui nobis nuntiata: in cuius salute & vita cum salus omnis mea reposita sit, cumque ego eum præter venerationem debitam, vsque adeò à me, semperque amauerim, vt neminem ardentius: nil mirum est, si ex vobis & vestro in vtranque partem statu, status omnis pendet & periculi & salutis meę. Nam de te quidem ipso nominatim quid dicam? in quo ego statim ab ineunte pueritia, ea perspexi indicia ingenij, humanitatis, modestiæ, cęterarumq; virtutum omniũ, vt iam tum facilè appareret qualis tu in ætate vir postea esses futurus. Cuius tamen ętatis legitimum quasi tempus expectare noluisti: sed optimis artibus literisq; deligendis, ac prudentiam hominum familiaritate adhibenda, perfecisti, vt virtutis in te cursus, quàm ætatis fuerit celerior. Gratulor igitur, & verè, ac ex animo gratulor, cùm dignitati tuæ, tum illis eximiis virtutibus, per quas omni honore & amplitudine dignissimus es iudicatus. Et tum hoc gaudeo, tũ etiam illud, quod ad eam sectam vitæ potiùs es conuersus, quæ & longè tutior, & ad beatam trãquillamq; degendam vitam accommodatior multò est. Quamobrem, quod est omnis veræ gratulationis extremum, Deu immortalem supplex deprecor, vt tibi iste honos proprius, & quod in istum ordinem dignitatemque venisti, id tibi faustum, felix, prosperum, fortunatumq; perpetuò sit: quod eiusdem

idem summi Dei benignitate & clementia, tua adiuuante virtute, sic confido futurum esse. Et quoniam iam tu quoque harum gentium pastor & rector, & huius tuæ alterius patriæ, quam diuino iudicio es consecutus, patronus factus es: horum populorum causam, salutem, iura, libertatem, fortunasq; omnes tibi ita commendo, vt maiore animi studio commendare non possim. Egent enim maximè tua cura, patrocinio, fide, vigilantia, sicut quotidie ipse multis ex rebus cognosces. Illud item testabor, te in vicario pristino retinendo, multum & populi studiis, & ecclesiæ tuæ vtilitati consuluisse. Est enim vir omni virtute integritateque præstans: ac, quod ad rem non parum pertinet, etiam aspectu & facie venerandus: affinis præterea summi omnium & maximi iureconsulti Ioan. Francisci Ripæ Auenione habitantis: cuius egregiam operam & singularem vtilitatem, in omnibus tuis rebus tibi paratã & promptam experiere. Ego neq; meipsum qui iamdudum tuus sum, neq; mea studia atque officia tibi polliceor, ne videar quæ tua in potestate iamdiu sunt, si ea de integro tibi deferam, noui quotidie muneris gratiam abs te inire velle. Vale, & nos dilige. Carpent. VI. Idus Febr. M.D.XXIX.

X.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. *Andreæ Alciato* S. P. D.

NVNQVAM essem arbitratus accidere posse, vt ex amici hominis molestia aliquid veniret ad me voluptatis: sum n. si quisquam alius, officij in eo genere retinendi maximè cupiens. Sed nunc planè ex instituto meo depulsus sum. Quòd enim Medullionis Brixiaci controuersia tuas ad me elicuerit iucundissimas literas, mirificè (fateor) sum delectatus: cùm illæ præsertim ita scitè ac eleganter scriptæ sint, vt singulare meum ac perpetuum de tuo ingenio ac virtute iudicium, non confirmarint solùm, verùm etiam vehementer auxerint. Quas quòd te tardius ad me dicis dedisse, parcentem occupationibus meis, vt ne meis studiis intempestiuius obstreperes: in eam partẽ accipio potiùs, vt tu de tuis studiis nolueris esse detractum: cùm in omni genere artium optimarum tu excellenter & eximiè, nos aliquantò etiam minùs quàm mediocriter versemur. Sed vtut est, auderem vota facere, vt tibi quotidianæ ad me scribendi occasiones darẽtur: nisi vererer, ne eodem tempore multorum lites & dispendia precarer. Quare sic habeto: tuis literis nec fuisse mihi aliquid complureis hosce dies, nec potuisse esse gratius. Medullionẽ quidem ipsum cuius volo causa, hoc etiam diligentius cõmendaui iudici Symonetæ per literas: quòd perspexi eius causam à te

 doctissi-

doctissimo homine probari, quem nollem mehercule quicquam negotii habere nec molestiæ. Sed quid id refert: *τὰ χρήματα ἀνθρώποισι τιμιώτατα, δύναμίν τε πλείστην τῶν ἐν ἀνθρώποις ἔχει.* Igitur adiuuandus est, saluo tamen officio, quod te autore videor mihi rectè facere. Pro quo tu quoque quòd eidem Symonetæ scripsisti, maximè illius causæ profuturus es, *πᾶν γὰρ ἐξαιρεῖ λόγος, ὃ καὶ σίδηρος πολεμίων δράσειεν ἄν.* Erit autem hoc grauior tua commendatio, quod non solū amici in amicum studium, sed hominis etiam doctissimi & consultissimi, iudicium atque autoritatem affert. Illa duo extrema sunt in tuis literis: vnum, quòd affirmas me egere non posse opera tua, cum ego ea semper egeam: quis enim potest talis & viri, & amici quotidiana opera non indigere? Alterum, quòd optas, vt in his studiis esse assiduus possis: atque incredibilis tua ingenii magnitudo facit, vt nequaquam optato opus sit. Quod enim nos, & vnum tantum, & id spissius: tu idem celerrimè, & præterea alia plura comprehendis. Quapropter est magis, cur tibi ipse gratulere, quàm cur quicquam optes. Quòd si mei suffragii prærogatiua eam haberet religionem, quam in antiquis comitiis habere erat solita: in quibus nemo vnquam à prima centuria renuntiatus est consul, quin fuerit idem magistratum illum assecutus: peruellem te totum, quantuscunq; es, nostrum omnino esse, arcemq; & vitæ tuæ & doctrinæ, in his liberalioribus & vberioribus studiis collocare. Quod si contingeret, nullam profectò barbariam te socio atque adiutore pertimescerem. Et tamen sic etiam diuisus, & in alteram fortè partem propensior, maximo es & temporibus his, & rei literariæ, ornamento. Ego, quod ad animum meum erga te attinet, tantum tibi tribuo, quantum profectò paucissimis: ita te amore complexus sum, vt omnia tua causa mihi videar debere. Quod si acciderit, vt opera id ostendendum sit, efficiam vt intelligas, maximam apud me rationem esse & amoris mutui nostri, & tuæ eximiæ præstantisque virtutis, Vale. pridie Calend. Maij, M.D.XXIX. Carpent.

XI.

IAC. SADOL. EPISC. CARPENT. Andreæ Alciato S.P.D.

CASTELLANVS noster legit mihi particulā literarum tuarum: qua rationib. tui discessus expositis, adscribis, si eæ mihi probatæ rationes fuerint, te satis habiturum: neque quid alii sentiant, aut loquantur, valde laboraturum. Quod ego ita accipio, vt agnoscam in eo tuum pristinum erga me amorē. Tantum enim iudicio meo tribuis, quantum ego mihi non arrogo. Sed

quod

quod ad tui facti iudicationem attinet: ego, mi Alciate, tantum constituo in teipso esse & virtutis & consilij, vt quodcunq; agas, id mihi ab optimo animo & eximia prudentia semper proficisci videatur: causasq; tui abitus existimaui iustissimas, quæ te virum talem ad nouum capiendum consiliũ impulissent. Sed quod me tangit priuatim, quodq; ego ex meo sensu loquor, nunquã profectò dissimulabo, discessum illum tuum mihi dolori nõ mediocri fuisse. Nec tamen velim te hoc ita accipere, quasi ego factum tuum aliqua ex parte reprehendam, nõ enim reprehensionis ille fuit dolor, sed mei in te amoris. Etenim si, cùm in his locis esses, infinita penè commoda egregiasq; vtilitates mihi in te paratas esse intelligebam: quòd & in natura tua comitatẽ, & in ingenio præstantiam, & in amicitia ingennè conseruanda fidem, & in omnibus partibus vitæ atq; sermonis, humanitatẽ, elegantiamq; experiebar: quid mihi priuato his tot bonis, doloris accidisse ex tuo discessu putas? cùm præsertim, quod pluris est quàm cætera omnia, mihi quotidie versanti in eis literis, in quibus tu excellis, vbi laboris atque hæsitationis aliquid incidisset, paratum esset, te præsente, perfugium optimi & amicissimi, & in omni literarum & doctrinarum genere longè præcellentis viri: cuius vel solo habitu vicinitatis, & animus, & vires meæ ad studia reficiebantur. Itaque (ingenue enim fatebor) quas in omni reliqua vita facio minimi, tunc opes non parum expetendas duxi. Non mea mehercule causa (turpe enim est id Philosopho, Christiano præsertim) sed quòd eas tunc si possedissem, hoc tantum lumen hęc prouincia non amisisset. Sed etsi grauis mihi iactura, & his populis omnibus tua decessione facta est: tamen quòd audio dignum tua virtute & singulari præstabiliq; scientia, conditionem tibi esse delatam: teque in Biturigibus summa illorũ hominum voluntate, & concursu maximo auditorum, ius ciuile tradere: mei animi molestiam tuæ virtutis dignitas consolatur. Hoc etiam magis, quòd video id esse gratum homini omni honore & dignitate amplissimo Francisco Turnonio vestro Episcopo Biturigum: cuius ego multas eximiasq, virtutes cũ venerer: multis quoq; illius erga me olim meritis, de quib. à meis certior sum factus, obligatus vehementer sim, cogor illo ipso officio, quod ego præcipuè in omni vita colo, ipsius voluntatem meis rationibus anteferre. Quem quòd audio aucta & amplificata dignitate, in Cardinalium ordinem honoremque peruenisse, equidem maiorem in modum gaudeo & gratulor: sed tamẽ vt illi ordini magis aliquantum putem, quàm ipsi in hoc tempore ex eius honore splendoris & honestatis esse acquisitum. Ad eum ego cùm cuperẽ scribere & agere pro eius veterib. in me beneficiis gratias: illa ratione sum retardatus, quòd prius scire ex te volo, ecquid putes

nostras ad illũ literas nõ inopportunas futuras. Quod ipsum quęso scribe ad me, nosq; quod facis, dilige, ac valetudinem tuã conserua diligenter, tibiq; persuade, me, & mea omnia nõ minùs tibi prõpta esse, quàm mihi ipsi. Vale. VIII. Cal. Feb. M.D.XXX. Carp.

XII.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. *Andreæ Alciato S. P. D.*

LIteras tuas ad quartum Cal. Iun. datas, pridie Nonas Quintileis accepi: quæ me tui erga me amoris significatione vehementer delectauerunt. Magno enim argumento mihi est, me abs te diligi & magnifieri, quòd adis me cum fide, tuis de reb. consilium meum vnà atq; operam expetens. Quorum vtriusq; vtinam tantam haberem facultatem, vt & tibi & tui similibus abundè possem suppeditare. Sed de consilio mi Alciate, quod tibi respondeam parum admodum est: vel quòd eius in teipso satis statuo esse, vel quod ipse quod feci, cùm illa turbulenta & dubia (vt mihi quidem videbatur) reliqui, quò hæc multò quietiora consectarer: id indicio esse potest vnicuiq; quid sentiam. Quanquam enim noua hac pace videantur vetera bella Italiæ repentè esse sublata: tamen recentibus etiam nunc vulneribus nondum cicatrix planè obducta est: animiq; iidem permanent mutuis exasperati odiis, & partium studio infecti. Quibus quantum sit confidendum, tuæ imprimis prudentiæ est existimare. Tibi autem ipsi, si in ea loca migraueris, vt contingant reliqua ex tua sententia, grauiora certè prælia excipienda erunt, vel obtrectantium tuæ laudi, vel commoda tua oppugnantium. Nam quòd te patriæ amor eò vocat, humanum id quidem est: sed & sapienter ab illo Poeta dictum legimus, Patriam esse vbicunq; sit bene. Verùm de hoc, vt dixi, tuum consilium sit, meum est potiùs ad omnia quæ tu velis, operam tibi meam studiumq; deferre. Itaq; quod quæris, ecquem Bononiæ amicum habeam, qui tibi operam dare in tuo hoc negotio agendo possit, qui & mea causa velit, & autoritate ad agendum sit idoneus, vix videor habiturus. Omnes enim ferè quibus cùm mihi fuit familiaritas, alio casu alius diem suum obierunt: vt de quo tibi pollicear nominatim habeam neminem: nisi fortè Bartholomeum fratris filium Cornelij nostri Voltæ, summi viri & nobis amicissimi, qui magno cum gemitu omnium, & de hac Prouincia nuper, & planè modò de vita decessit. Huius vt dico, fratris filius, etsi ætate iuuenis est, propter virtutem tamen, familiæq; dignitatem, & clarissimi optimiq; patrui memoriã, gratiosus est apud omnes. Eum ego confido suscepturũ esse has partes, præsertim in causa illustri & honorifica. Habet n. hominis doctissimi

ſimi commendatio non mediocrem dignitatem. Sed ego, ſi tibi videatur ad legatum ipſum quoq; & ad quadraginta viros literas dabo, tribuamq; debitum tuæ virtuti teſtimonium: neq; ſolùm hortabor, ſed obſecrabo etiam, vt de tali viro atq; doctore acceſſendo ſtudioſis iuris ciuilis, & ſuæ ciuitati eſſe conſultum ac prouiſum velint. Hæ literæ quid profuturæ ſint neſcio: nihil obfuturas videor poſſe præſtare. Sed vt ego oſtendo tibi quid ſim facturus, ſic tuum nunc iam, quid placeat tibi & quid me agere velis, facere me per literas certiorem: ſimulq; rationem aliquam inire, quò illę celerius huc perferantur: vt tibi, cui valde cupio, non voluntate ſolùm, ſed diligentia etiam ſatisfaciam. Vale. Ex hortis noſtris ſuburbanis, VIII. Id. Iulij, M.D.XXX.

XIII.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT.
Thomæ Caietano S. R. E. Cardinali S. P. D.

LÆtus ſum, te Romam ſaluum atq; incolumem reuertiſſe: quod vt primùm cognoui ex meorũ literis, confeſtim ſcripſi hæc ad te cupiens tecum loqui per literas, quando (quod libentiſſimè facere ſolebam) coram amplius non poſſum. Non enim meus in te amor, & ſingularis obſeruantia, qua te ſemper ſum proſecutus, aut ſpatio temporis, aut locorum interuallis diminuta eſt. Nec ego vnquam obliuiſcar, vnum te ſemper extitiſſe, qui me ex animo dilexeris, fueriſq; mihi in rebus meis omnibus perpetuus propugnator & fautor. Pro quibus meritis ego tibi viciſſim omne meum ſtudium, omnem meam obſeruantiam, cultum, honorem, beneuolentiamq; dicaui: fuiq; tuarum maximarum virtutũ, quas ego admirabar, apud cæteros prædicator. Nũc diſiunctis nobis tanto terrarũ & regionum ſpatio, & tuum nihilominùs amorem erga me eundem manere confido, & de meo tibi planè polliceor. De temporibus autem his, deq; hac ſtrage rerum omniũ & ruina, per quam cuncta oppreſſa ſunt, nihil ſanè tibi ſcriberem in hoc tempore, neq; tantorũ malorum acerbam memoriam refricarem, niſi intelligerem, quod cæteris dedecori & calamitati fuit, id ad ſingularem tuam laudem eſſe conuerſum. Quòd enim aduerſos caſus patienter tuleris, fortunarumq; tuarum iacturam pro minimo habueris, præſtiteriſq; te in omni fortuna firmum atq; conſtantem, pręclara laus, & docto homine ſapienteq; digna. Sed tamen tibi cum quibuſdam eſt aliis communis. Non enim defuerunt (quam ego coniecturã de meipſo facio) quos bonorum ſuorum amiſſio de ſtatu ſuo minimè dimouerit. Sed quod in tanto armorum ſtrepitu tumultuq; bellorum, furore hominum crudeliſſimorum atq; auariſſimorum omnia perfrin-

gen-

gente, tam multis cædibus, direptionibus, incendiis, in pace & odio esse potueris, & ad literas sacras toto animo ita incumbere, vt vtrumq; Instrumentum nostræ fidei sanctissimæ interpretandum susceperis, totumq; penè absolueris: nec te aut periculi tui metus, aut alienorum incommodorum dolor, ab ea cura & intentione animi auocare potuerit: hoc est, quod ego inprimis nouum & admirabile esse duco. Insolita ista virtus, & incredibilis quędã animi altitudo fuit, quæ effecit, vt in tantis communibus miseriis solus & placatus, & beatus esses. Quò etiam magis tuum hoc opus videre desidero: quod posteris quidẽ nostris tui excellentis ingenij, nobis verò etiã virtutis & admirabilis constantiæ perhibeat testimoniũ. Equidem, quod ad me attinet, ipse quoq; in literis versor: sed conditione impari. Nam nec ingenio multũ possum & animo sum infirmior: quanquam mei damni cogitatio me nunquã, plurimũ autem afflictæ reipub. misericordia cõmouit: tum autem maximis hîc difficultatib. in re familiari sum conflictatus. Etenim mihi fuit necesse pro natura & instituto cõsuetudinis meæ, omneis meos & veteres, & nouos recipere familiares, qui vndiq; egentes & nudi ad me confluxerunt. Sed de his satis. Ego, vt etiã dixi, amorem & obseruantiam, quam erga amplitudinem tuam semel iustissimis de causis suscepi, eam inuiolatam retineo, semperq; retenturus sum. Tu vt in me amando pari voluntate sis, tuumq; animum illum pristinum, quem ego multis rebus olim habeo cognitum, erga me conserues magnopere à te peto. Vale. Nonis Nouemb. M.D. XXIX. Carpentoracti.

XIV.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. Thomæ Caietano S.R.E. Cardinali S.P.D.

DE tua erga me beneuolentia sæpe mihi à meis scribitur: quam equidem non dubito firmam esse, idq; magnopere habeo gratũ. Animus quidem meus erga te idem est, qui semper fuit, cùm tibi mirificè deditus, tum tuarum præstantissimarũ virtutum admirator & cultor: quas ego ab ineunte fermè adolescentia omni semper honore & obseruantia prosecutus sum. Itaq; recordor, & me in philosophiæ studiis nõ minima ex parte olim à te adiutũ instructumq; fuisse, & tuam mihi nullo loco defuisse neq; opem & autoritatem in publicis rebus, neq; in priuatis meis beneuolentiam. Sed quæ tua erga me plurima extant beneficia, ea mihi fideli magis memoria conseruanda sunt, quam multis verbis iactanda & commemoranda. Quod autem est & tuæ summæ virtutis amplissimæq; dignitatis proprium, & idem aliqua ex parte etiam ad me pertinet, id ego ex te nisi quid impediat scire

sanè

sinè velim: Quem tu, scilicet, huius concilij, de quo tam multi sermones increbrescunt, effectum aut exitum futurũ putes. Nam si res agatur seriò, spesq; aliqua sit latum iri auxilium bonis moribus & legibus, aduersus tot & tam graues, cùm dissensiones in fide & religione, tum in communi vita corruptelas: optandum est omnibus nobis, & vehementer Deo supplicandum, vt bene ac prosperè procedat res. Egoq. quanquã imbecillitate valetudinis, & domesticis difficultatib. valde impeditus nullum discrimen recusaturus sum, quò in eo interesse conuentu possim. Sin autẽ totum negotium fuerit simulatio, libentiùs mansurus in statione mea sum: neq; eò venturus, vbi mea opera nemini vtilis, mihi autem ipsi incommoda vehementer futura sit. Hæc ego à te, si tua spectetur grauitas & dignitas, tanquam à patre requiro: si excellens singularisq; doctrina, tanquam ab eo, qui non meus, sed omnium esse magister possis. Hoc quidem sic existimo, si saluo officio fieri posse decreueris, te nihil in hac re prętermissurum esse, quod ad me monendum, instruendumq; pertineat: etsi nulla maior mihi futura est instructio, quàm exploratio iudicij ac voluntatis tuæ. Quod vt facere velis, deq; eo ad me scribere, magnopere te rogo. Ego hic in literis & libris assiduus sum: neq; intelligo iam, quid sit aliud beatè viuere, nisi quod prædicare solebat Solon, quotidie aliquid senescentem addiscere. Quod nos hoc melius facimus & præstantius, quòd ea consectamur addiscimusq; per quæ ad noscendum fruendumq; ipsum Deum spe firma exoptatæ immortalitatis adducimur. Tu vt valeas, meq; absentem, quod facis, diligas, & patrocinio tuo tueare à te peto. Vale. Carp. M.D.XXX.

IACOBI SADOLETI EPISC. CARPENTORACTI EPISTOLArum Lib. III. Epist. I.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARP. FEDErico Fregosio Archiepiscopo Salerni, S.P.D.

POST tuum è Gallia discessum, adhuc nihil abs te accepimus literarum. Quod mirarer equidem, & tecum quasi expostularem, si hanc tuam culpam, ac non eorum esse arbitrarer, qui quas literas suscipiunt perferendas, eas aut negligentia, aut perfidia nõ curant reddere. Nam quin tu iam aliquid scripseris, mihi persuadere nullo modo possum. Admonet enim me, cùm ipsum spatium eius temporis, quod à tuo abitu ad hunc diem intercessit, mensium trium iam ferè: in quo

in quo non scribere modò nobis, sed scriptitare etiam potuisti: tum verò tua illa mihi nota humanitas & insignis erga me beneuolentia, vetat me quicquam de officio tuo suspicari, quod aliter sit ac deceat. Etenim profectò memor non solùm expectationis meæ, sed tuæ etiam promissionis: cùm Lugduno confestim iam decedens Italiam versus, literas ad me manu tua dedisti: in quibus erat scriptum, te cùm primum in Italia constitisses, curaturum, vt de omni tuo statu fierem certior: rationemq; initurum qui & tutò, & facilè commeare inter nos literæ possent. Ac mihi quidē, cur in expectatione non parua tuarum literarum esse debeam, causæ complures sunt. Primùm, meus summus in te amor, qui nō finit intermitti apud animum meum cogitationem tui. Quapropter etiam de salute & incolumitate tua solicitus, omnem euentum itinerum tuorum scire valde cupio: neq; solùm vt valeas, sed quid agas etiam, acturusq; sis, & quibus in locis concessurus, Romæ ne, vt est nonnullorum opinio, an alibi certo aliquo in loco. Deinde de Psalmo meo aueo mehercule aliquando cognoscere quid sit factum: & si hæc quidem cura & cogitatio non minùs ad te, quàm ad meipsum pertinet, communis enim ex illo ambobus nobis est honos: si tamen ex illo aliquis honos. Sed mea præcipua erat expectatio, quod maximè in hoc tempore meis rationibus conducebat, illum iam esse editum. Hanc spem tardari, & differri in tam longū tempus, sanè mihi quàm molestū est, eritq; quousq; quemadmodum sese habeat res, ex tuis literis certum cognoro. Nam si ij, quibus liber imprimendus missus est, rem forsitan contemnāt, neq; statuant idoneam, in qua videatur esse elaborandū, præcisum isthic quidem est omne negotium: sed citò id mihi oportuit significari: vel enim abiecissemus de eo curā omnem, vel ad Lugdunenseis tuos impressores conuersi fuissemus. Sin est autem vt & probent materiā, & in scriptione vitium non reprehendant, quod equidem malim, permagni faciens hominum doctissimorum iudicia, quorum & copia, & gloria abundat illa ciuitas, quænam ista quæso, & vnde exoritur tanta cunctatio? Sed vt fit in his rebus quæ ignorantur, quarum ratio certa coniici nulla potest, sic mihi permulta de hac re cogitanti, vagari suspicione quà volo licet: firmo aliquo consilio consistere nō licet. Qua solicitudine animi quiesci tum poterit, cùm tu me de re omni certiorem feceris. Tertiū illud est, quod ego expecto à te, vt sciam, quà, & per quos epistolas mittere tutò possim: mirū enim me tenet desiderium sępius lacessendi & compellandi tui: cùm tu præsertim iam locis à nobis factus disiunctior, omnem spem oblectationis meę tecum, in literis solis reliqueris. Cuius ego discessu in hoc tanto regno videor penè solus relictus: hoc etiā magis, quòd profectionem tuam propè continuo est Paulus noster consecu-

secutus. Is enim paternæ mortis subito casu, & insperato compulsus incommodo, quò rem familiarem & pupillos fratres suos inuiseret, constitueretq; res domesticas ante diem V. Cal. Iun. hinc est profectus, cùm tu octo dieb. ipsis antecessisses: cuius tamen reditus nunc nobis in expectatione est, extremus enim Sextilis erat reuersioni constitutus: quam diem intelligis appropinquare. Qui si tecum potuit in Italia congredi, quod quidem ipse & maximè expetebat, & fieri posse nõ diffidebat, planè ab eo fueris de omnibus nostris rebus edoctus. Nos literas eius non habemus ex ante diem X. Cal. Quintilis, neq; hoc sine aliquo animi nostri scrupulo. Cogit enim nos vereri propemodũ omnia, vel beneuolentia, qua illum vt si filius esset vnicus, complectimur, vel posteritatis cogitatio, cuius omnem spem & rationem in illo vno reposuimus: vel quòd graui anni tempore, & insalubri ferè vbique gentiũ cœlo, omne corporis periculum videtur esse pertimescendum. Sed tamen in spe bona sumus. Tu si nos diligis, quod profectò facis, ne me patiare obsecro, tamdiu in desiderio tuarũ literarum esse. Etiam pro tua humanitate curabis, vt aliqua volumina ad nos libro impresso demum mittantur, quò possimus amicis munuscula cum epistolis deferre. Vale, & ad nos quamprimùm scribe: Bembumq; nostrum mirificum hominem, omni summa virtute præditum, eundemq; coniunctissimum vtriq; nostrum, aliquando nactus oportunitatẽ, meis verbis iube salutere quamplurimùm. Carp. Idib. Augusti, M. D. XXIX.

II.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARP. FEDERICO Fregosio Archiepiscopo Salerni, S.P.D.

Accepi literas tuas, ante diem XV. Cal. Ianuarij datas: ex quibus cognoui, quantò pòst meæ ad te perlatæ essent, quàm fuerant datæ: & quæ te occupatio moraq; tenuisset, quò minùs, vt cupiebas, maturè ad nos scriberes. Ego verò cùm tanto iam interuallo nihil abs te accepissem, neq; adeò de te: solicitarer autem non parum cupiditate cognoscendi, quid tibi & rebus nostris communibus contigisset (sunt enim inter nos omnia communia) cùm me præsertim in ea cura & cogitatione amor erga te meus summus quiescere non sineret: fateor me diu in expectatione fuisse tuarum literarum: nonnullamq; cepisse admirationem earũ tarditatis. Sed tamen vt suspicarer potiùs alia omnia, quàm coniunctionem nostræ necessitudinis vel minima ex parte imminutam esse, quà vel in amore apud te, vel quà in omnibus officiis conseruandis fide ac diligentia. Nunc cùm tu & valetudinis incommodo aliquandiu conflictatus, & molestissimis negotiis

tiis distentus fueris: atq; ea nunc impedimenta partim Dei beneficio, partim prudentia tua à teipso repuleris: gaudeo primas eas fuisse literas, quæ mihi lætum nuntium attulerunt: quæ si citius venissent, molestiæ mihi fuissent. Tuamq; tibi recuperatam valetudinem, & sapiens consilium vitandæ vrbis, vehementer gratulor: pristinam quoq; tuam agnosco animi magnitudinem. Vidi enim te olim cùm viueremus vnà, hæc ipsa contemnentem, quæ vulgus admiratur: tum scilicet, cùm ea adipisci facilimè poteras. Et erant illa eiusmodi, vt haberent aliquam, si non veram dignitatem, at speciem tamen, & simulacrum quoddam dignitatis. Nunc verò: Sed quid ago? aut cur nequicquam sumo hanc operam? Ad nostra potiùs, De Psalmo cognoui, quo loci sit res. Sed ego ingenuè tibi indicabo, cùm iam desperassem isthic rem confici, misi Psalmum Lugdunum, aliquot correctum locis, vt imprimeretur ibidem, quartodecimo admodum ab hinc die, hoc est ad IIII. Idus Decembr. vt intelligas me moderatum cupiditati meæ, quoad in spe fuerim isthic rem confectum iri, octauo mense videlicet postquam tu ex his locis discessisses. Nec tamen puto te existimaturum, me egisse aliquid quod sit contra officium. Nunc siue hîc, siue illic, nostra vtiq; de eo conquiescit cogitatio: nec tamen adhuc quippiam habebamus certi, quid fieret Lugduni. Sed de his satis. De te autem ipso, & de tuo discessu in Italiam, qui meus tum fuerit sensus nihil me attinet dicere: nisi illud quod proprium est amoris, profectionem tuam dolori mihi non mediocri fuisse. Causas equidem discessus, & graues, & iustas esse arbitrabar: quæ te hominem prudentissimum mouissent. Mansionem autem in Italia tuam, neq; ego probo, neq; teipsum probaturum esse arbitror: quanquam enim ibi officio pio & necessario detineris: tamen cùm tibi tantundem ferè in Gallia cum Deo negotij sit: & eadem te huc religio reuocet: quæ in Italiam euocauit: non video, peractis eis rebus quæ ad prouidendũ consulendumque populis more & instituto maiorum inuentæ sunt, quid te sit in Italia diutiùs retenturum, quando cætera omnia, quod opinor te iam cognoscere, vsq; eò confusa perturbataq; sunt, vt nulla res in istis locis sit, quæ prudentem quempiam aut bonum virum possit delectare. Quare si tu idem senties, fuerisq; expertus, poteris me autore officium & munus præstandæ Deo religionis, ad causam tui reditus, rectè interpretari. Ibi enim potissimum commorari debemus, vbi plurimum proficere nos posse sentimus: aliis quidem præterea etiam, sed nonnihil & nobismetipsis. In quo ego disputarem copiosiùs, nisi te doctissimũ hominem, & optimè hæc ipsa videre mihi persuasissem: & vererer ne tu fortasse magis ab amore meo erga te, & desiderio tui, quam a vero & integro iudicio huiusmodi orationem proficisci

putares,

putares. Quamobrem hæc missa. Paulus nobiscum est: nec sinit me diutius in expectatione sui esse: extremo enim Sextili ad nos rediit, estq; nunc totus in Græcis literis: quod si perfecerit studiũ, non dubito, quin omnia deinde facilia sit habiturus. Nos nihil scribimus impræsentia, legimus autem libentissimè: multasq; & magnas iam parteis Aristotelicæ doctrinæ transegimus, imprimis τὰ μετὰ τὰ φυσικά: in quibus visi sumus nobis non pauca subtilius & acutius comprehendisse, quàm anteà. O te si haberẽ, quo cum communicarem nihil crede mihi fieri posset beatius. Hæc enim animi lætitia, ac in studiis voluptas socium requirit: sine quo non illa quidem manca est: sed esset ea mediusfidius hilarior tamen, atq; vberior. Paulus nondum tantis rebus par. Tu maximo animo, præstantissimo ingenio, summa in me beneuolentia, eximia scientia. Sed fortuna obstat, & quæ ipsam etiam fortunam vincit necessitas. Ergo idipsum ferendum est. Tuum constitutum dandarum & missitandarum literarum seruabo diligenter. Bembo meo asscribes, quoties ad eum scripseris plurimam meis verbis salutem. Tu vale, & nos dilige: quod te facere ita non dubito, vt nihil habeam tuo in me amore nec certius, nec iucundius. Vale. IX. Calend. Feb. M.D.XXX. Carpentoract.

III.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARP. *Federico Fregosio Archiepiscopo Salerni, S.P.D.*

CVm in Gallia esses, crebro commeabant inter nos literæ: quod fiebat tum propinquitate locorum & regionum (minus enim magnis omnino & spatiis viarum & difficultatibus intercepti eramus) tum quòd eorum qui literas perferrent, maior erat copia. Postea verò quam tu in Italiam profectus es, omnia hæc nobis spissiora & difficiliora facta sunt. Quod mihi sanè magnæ est molestiæ. etenim eiusmodi sunt tempora, & eæ impendent res, vt si vnquam aliàs, nunc cùm maximè tuum mihi consilium & beneuolentia requirenda sint. Quæ si vicinioribus in locis esses, parata mihi arbitrarer. quia abes longè gentium, nõ illa quidem mihi erepta, nec adeo tamen in promptu adesse mihi intelligo. Sed quid me angat, solicitumq; habeat, etsi te per te satis existimare arbitror, quòd eisdem affici te puto in hoc tempore animi solicitudinibus & curis, tamen aliquid tibi à me ea de re putaui esse scribendum: vt quoniã amore & optima in rem Christianam voluntate coniuncti sumus, nostras quoq; cogitationes & consilia coniungamus. Increbrescit enim quotidie magis (vt tute scis) de concilio rumor: cuius habendi multæ quidem sunt causæ iustæ ac graues: ac si verè loqui volumus, etiam necessariæ.

Sed ecquid sperandum ex eo boni sit, magnæ videtur esse considerationis: quæ fortasse ad nos nihil pertineret, nisi grauis officij onere premeremur. Quod præstare debemus, non tam hominibus quidem, quibus (si bene coniectura vtor) sancta & seuera cõsilia haud ita multis placitura sunt: sed prępotenti Deo, cuius tantis aucti beneficiis, nihil habemus neq; in vita, neque in fortuna, quod non pro illius honore & nomine effundere simus parati. Hanc ego sententiam cùm mihi tecum statuam esse communem, reliqua iam sunt communicanda inter nos: quod consilium sequi, & quemadmodum nosmet gerere debeamus. Nam si (vt dico) fructus est expectandus aliquis ex hoc principum Ecclesiæ & Episcoporum conuentu, qui sit Christianæ Reip. profuturus: non dubium est, quin conueniamus, quemcunque fuerit in locum concilium indictum, nec laborem vllum, discrimẽue fugiamus: tametsi mihi ipsi, propter domesticas aliquot difficultates, imbecillitatemq; corporis, futura sit res molesta. Sin autem, quod magis vereor, propter inextricabiles difficultates temporum totum hoc remedium ad sedandas discordias, & ad morbos ex animis tollendis inane futurum sit, atq; irritum: est iam non paruæ deliberationis res, quid agendum nobis, & vtrum accedendum eò, an manendum domi in vigilia nostra sit, cùm alterum fortassis consilium inutile, alterum planè honestum semper habeatur. Hęc ego si mihimetipsi considerem, exquisita potius & explorata scriberem ad te: cùm verò tantum tuæ prudentiæ confidam, quantum meum perpetuum de tuo singulari ingenio iudicium postulat: peto à te & pro amicitia nostra rogo, vt suscipias totius negotij deliberationem atque curam: & siue habes iam statutum, quid tibi faciendum sit, siue es deinceps constituturus, me omnis participem consilij & voluntatis tuæ facias. Ego enim eo sum animo, vt quicquid à te probatum fuerit, id vt sapienter sanctéq; constitutum, ipse quoque secuturus sim. Quare tu & de rumore ipso, totaq; re, & de loco, temporeq; conueniendi, si quid habebis indagatum & compertum, facies me (si videbitur) tuis literis certiorem. Imprimisq; hoc ita cogitabis, si veniendum aliquò sit, summoperè cupere me, quod sine incommodo tuo fiat, contubernalem tibi esse. hoc mihi gratius atque optatius accidere nihil potest. Vale. VI. Calend. Februarij, M.D.XXX.

IV.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARP.
Federico Fregosio Archiepiscopo Salerni, S.P.D.

ETsi quotiescunque literas tuas lego, toties sentio me noua quadam lætitia affici, vt nihil esse mihi possit earum lectione iucundius: tamé proximæ literæ tuæ, quas ego Nonis Iulij abs te datas, tertio Nonas Septemb. accepi, mihi molestiæ aliquantum plus, quam voluptatis attulerunt. Nihil enim grauius accidere mihi potuit, nec quod minùs ferre possent sensus animi mei, quàm intelligere, te suspicari, aliquid mihi accidisse abs te, ex quo animus meus in te esset offensior: cùm presertim id agas tam multis verbis, vt verè de me nescio quid dubitasse videare. Ast ego contra, primum hoc dico, nihil me vnquam esse in te conspicatum, quod vel proprium esset tuum, vel mecũ tibi in nostra amicitia commune, in quo non & admirabilis mihi tua virtus, & beneuolentia erga me, eximia visa fuerit. Et in vtroq; quidem multa mea extant, neq; ea obscura, de tua virtute humanitateq; testimonia. Sed non sumam mihi impręsentia, cuncta vt commemorem. Illa perstringam breui, quæ tui amoris erga me propria sunt, quorum nunquam me quidem cepit obliuio. Sed commemorationem antehac verecundia impediuit, cuius tu nunc nõ pręter-mittendæ necessitatem quandã mihi affers. Nam siue prima nostræ familiaritatis initia spectemus, quid tua tunc erga me comitate, liberalitate, beneficentia illustrius? siue hęc postręma (nam media fortunæ vitio, occupationib. maximis vtriusq; nostrum, & locorum disiunctione, non tam testata esse potuerunt) quem ego possum afferre ex plurib. amicis, quos mea mihi officia quamplurima conciliarant, qui maius erga me ostenderit sui animi studiũ, aut cui tantopere salus mea curæ fuerit? Veni in Galliã, nudus rerum omniũ, tanquam ex naufragio in terram eiectus. An me oblitum putas illarum literarũ tuarum, quas ad me prior misisti? in quibus cùm esset suauissima recordatio veteris nostræ necessitudinis & declaratio amoris in me tui: nonne cùm fortunas omnes tuas in communionem meorum temporum mihi obtulisti, tum humanissimis atq; amantissimis verbis paria facta respõderũt? Iuuisti me opibus, instruxisti libris, quorum ego iactura (maximã enim feceram) non mediocriter angebar: omnibus & prudentiæ, & liberalitatis tuæ consiliis auxiliisq; fouisti. Quo quidem tempore, cùm cętera mihi ex te iucundissima acciderent, illud tantùm submolestè ferebam, quòd maiora subire conabaris mea causa onera, quàm vt meus pudor facilè pati posset. Hæc ego qui nosse debeam & in memoria habere, quid ita, quęso, sum a te in iniustæ iracundiæ crimen vocatus? qui etiam si iustam aliquam haberem succensendi tibi causam, non possem id sine nefario scelere, & sine magna commutatione meæ naturæ ac voluntatis facere: quam ita iam pridem habeo institutam, vt nullas cognoscas iniurias, significationibus autẽ beneuolentiæ maximè

D a obli-

obligetur. Vide quæso dulcissime Federice, ne in hoc me aliquo inconstantiæ & leuitatis crimine condemnes. Quod etsi molestum mihi foret tibi ita videri: mea me tamen conscientia consolaretur. Mihi enim ipse sum cognitus, & scio nihil à me commissum, quod ad nostræ amicitiæ fidẽ, vel minima vlla ex parte violandam possit valere. Quanquam ne tu quidem de me aliter sentis: non enim dubito quin me firmũ & certum amicum esse constituas, potiusq; tua illa suspicio tota fuit amoris: & nimirum ita est. Habet enim hoc illa animi affectio peculiare, vt quod maximè appetit atq; optat, eius amittendi suspicione maximè stimuletur. Sed tu si verè de me existimare volueris, & cogitare cum animo tuo, quis aut ego sim, vel cuiusmodi esse debeam, præsertim aduersus te, cuius tot & tanta erga me extant merita: cognosces profectò, nihil fieri posse in omni amore & obseruantia tui, studio meo & voluntate flagrantius. Nam quòd iam diu non scripsi, primum, non fuit quod scriberem, nec per quos: neq; tu tamen in eo diligentior me fuisti. Deinde, nunquam ego in literis arbitratus sum iudicium omne amoris & beneuolentiæ consistere: vel eo argumento, quòd tam diu antea cùm nihil inter nos commeauerit literarum, incolumem tamen beneuolentiam seruauimus. Et tamen recordor me statim ad eas tuas rescripsisse, quas Auenione cùm essem, acceperam: Psalmiq; impressi volumen vnum tibi misisse, cùm si tum me aut tua Aristotelis reprehensio, aut cohortatio ad sacras literas commouisset, fuerim aliquod signum turbati animi tibi daturus. Ac cohortatio quidem tua mihi & sapientissimi consilij, & amicissimæ voluntatis semper plena visa est. Cum Aristotele verò nulla mihi est cognatio, nisi quòd hominis illius acumen & doctrinam præcipuè miratus sum: ac maximus mihi ille quidem & doctissimus Philosophorũ semper est habitus. Sed quid tam liberum esse debet, quàm suum vnicuique de re quaq; iudicium? opinionum porrò inter amicos dissensio aliqua aliquando est, voluntatum nunquam. Quamobrem de his tu & quemadmodum voles ita senties, & hoc nos animo erimus, vt Philosophiam cum sacra doctrina nunquam non coniungendam esse arbitremur. Sed hęc satis, aut nimis fortasse multa. Ego his diebus accepi ex Germania, aliquot doctorum hominum, & in his Erasmi literas. Psalmũ nostrum ibidem de integro impressum statim diuulgauerunt: vnum volumen miserunt ad me: rem mirabiliter probant. Erasmus quidem, vt sibi ipse displicere, & sua iam scripta contemnere videatur. Literæ scriptæ doctè & copiosè. Sed de doctrina nihil scilicet noui. De hominis probitate, ingenuitate, virtute, aliquid noui fortasse, vel enim nõ tantum, vel non ita putares. Scito igitur ea in illius literis elucere signa integri animi, & probi, & alienam virtutem studiosè amplecten-

plectentis: vt dignissimus sit, qui & ametur à nobis, & in honore habeatur. Cui ego me vt respondeam, patiar ne me humanitate & ingenuitate vinci patiar. Spes est aliquid in ea natione à nobis profectum fuisse: Quod si benignitate Dei fuerit factum, næ ego maximum, & maximè optatum mei laboris præmium fuero adeptus. Sed alias de his. Tu vt me ames, teq; à me & diligentissimè coli, & constantissimè amari, vt certum atq; exploratum tibi habeas, magnoperè à te peto. Vale. Pridie Idus Septemb. M.D.XXX. Carpentoract.

V.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. Federico Fregosio Archiepiscopo Salernit. S.P.D.

MAgnæ mihi delectationi fuerunt literæ tuæ: quæ mihi te cùm abundare ocio, tum autem id ocium consumere in optimis studiorũ lucubrationibus significarunt: beneuolentiamque erga me tuam, cuius mihi semper gratissima est commemoratio, etsi non apertiùs quam antea, vberius tamen aliquantò mihi declarauere. Gaudeo te eum esse, qui & tibi ipse summum bonum in vita, scrutandis & recolendis scripturis sanctis reperceris: in quibus certè, huius boni, quod non maximũ modò, verùm etiam solum est, cunabula sunt posita: & mihi eum animũ in amicitia præstes, vt mea tibi studia maximæ curæ esse ostendas. Quo quid potest esse amoris, officij, humanitatisq; significantius? Sed quoniam de his, quæ inter nos sæpe intercesserunt, officiis, deq; mutua nostra beneuolentia, & alias crebro à nobis fuit dictum, &, vt arbitror, etiam dicetur: veniamus ad literas tuas. Ac primũ illud a te deprecor, vt in meis quod prius fuerat scriptum, multa me inuenisse in Paulo, quæ fuerint prioribus seculis incognita, ne insolentiæ & elationi animi mihi attribuas: etsi piget me verborum illorum, quæ cùm illas scripsi literas, minus animaduersa à me fuerunt: quod accidit festinatione quadam accelerationeq; scribendi. Etenim non ad te solum illo tempore, sed ad complures præterea alios literas dabam: in qua occupatione & turba, cura mihi recognoscendi, & perpendendi ex ani[mo] excidit. Non enim volui incognita dicere simpliciter, sed de quibus mihi non constabat veterib. ea seculis à quoquam fuisse tradita. Nam hoc quidem planè, libereq; testor, me in abstrusas quasdã Pauli sententias penetrasse scrutando: quas, quoad nosse potui, adhuc intelligo fuisse vel occultas, vel certò minus dilucidè explicatas. Neq; id tamen meo ingenio, quod perpusillum est, sed diuino beneficio sine vlla hæsitatione tribuo. Solet enim Deus ipse, fons bonorum omnium, sic interdum etiam indignis impertire bene-

ficia sua: vt & hi, qui iis fruuntur, & qui hos vident perfrui, non humanum in eo meritum vllum, sed tantum diuinam liberalitatem & gratiam admirentur. Sic igitur sese res habet: vt ex illo meo labore atque vigiliis, præferente lumen menti meæ sancto illo spiritu, qui in domo quamuis sordida suam tamen intactam & illibatam retinet dignitatem, sperem fore mysteriũ fidei etiam incredulis, & prius ista contemnentibus, si modò rationibus acquiescere constituerint, clarum atq; illustre. Nam quòd me admones, vt interpretes eos legam, in manibusq; habeã, qui piè, & eruditè in Paulum commenti sunt: cõsilium tuũ mihi vehementer probatum est. Quod quidem etsi mihi antea venerat in mentem, fueramq; in eis libris, quos tu mihi proponis, diu & multum accuratissimè volutatus: posthac tamen studiosius etiam faciam, quòd tantopere tibi id placere intelligo. Veruntamen & Chrysostomus summus vir, atque eximius Pauli interpres, magno mihi vsui fuit: & cæteri simili pietate ac ingenio non parum opis mihi auxiliiq; contulere. Atq; hic quidem, modò quem nominaui, lingua expolitus, copia abundans, sententiis creber, genere quodam dicendi incitato atq; denso, non docet solùm nos ea quæ sunt fidei in Paulo, quod ipsum sanè egregiè, & perquàm doctè facit: verùm animos præterea quoq; nostros vsq; eò permouet, vt cùm eum legimus, accurateq; attendimus: tum maximè probi & iusti cupiamus esse, imprimisq; continentes. Augustini verò, cuius ego ingenium præcipuè soleo mirari, inchoatam in hanc epistolam ad Romanos scriptionem tantummodò habemus: & quædam item epistolæ obscuriora loca quasi subcisiuis operis tractata. Origines redundat & effluit, maximi vir ingenij, excellentisq; doctrinæ: sed cuius in tanta vbertate & copia, vix queas aliquid certi comprehendere. Huius sententias imitati recentiores plerique haud ita multum deinde de suo, quod accipere debeamus, attulerint. Ambrosius restrictus, & quasi refugiẽdo se ostendens, summa tamen doctrina & sanctitate vir. Laboriosus Thomas, idemque magis alienæ sententiæ narrator, quàm demõstrator suæ: qui tamen collectis omnibus iis propè, quæ ab aliis dicta sunt, & laborem minuit nobis inquirendi, & curam acuit diiudicandi. Hieronymus aliquanto demissior, (si tamen is Hieronymus) quàm videatur tantarũ explicatio rerũ postulare. Nam collectanea Græca quæ esse penes te scribis, (habeo enim ego ferè similia quædam composita ab Eunomio) nihil aliud, vt ego conücere possum, quàm Chrysostomi selecta & breuia dicta sunt. Vnus est reliquus ex iis, quos mihi nominandos duxi, Theophylactus: bonus nimirum autor, idem nudus ac venustus, & qui verum & germanum sensum Pauli breuiter atque aptè totidem penè verbis, quot ille scripsit, persequatur. Habes quorum ego potissimum
sub si-

subsidio & doctrina in hanc scribendi rationem ingressus sum: quibus tu, si habes alios meliores, aut quos mihi æquè existimes amplectendos, si eorum me certiorem feceris, obediam, & parebo autoritati tuæ: omniaq; te præmonstrante libenter exequar, quæ ipse consulueris, & ad quæ tu me fueris adhortatus. De quæstionum magnitudine, & difficultate, quæ in hac ad Romanos Epistola versantur, idem sentio quod tu: nihil esse illis implicitum, neque tamen excussum ac exagitatum magis: quas longo penè temporum interuallo sopitas, Lutherani rursum in contentionem & certamen deduxere. De iis quod sententiam meam exquiris, nõ est id vnius Epistolæ negotium: & satis tamen in commentationibus nostris de eis rebus disputatum est. Breuiter tamen sic habeto: Fidem à me distingui, & secerni ab operibus iustitiæ, iis, quæ per legem præcepta sunt: sine tamen iustitia quadam sua diuiniore multò & præstantiore, fidem nullam à nobis posse constitui. Nam quæ verbis tantum voceq; vsurpetur, si non sit radix in corde priùs validè defixa, similem eam esse ramis non cognatis cum arbore, sed hærentibus. Illa est fides Paulo, cùm corde creditur ad iustitiam: sic enim demum ore confessio est ad salutem. Itaq; idem ipse Paulus ad Philippenses scribens, cùm iustitiam se legis libenter reliquisse, vt eam quæ ex fide est iustitiam adipisceretur, exponit: fidem profectò ab humana iustitia hac segregat, & in diuina illam iustitia constituit. Quæ autem diuina sit iustitia, & quæ humana, & in libris nostris perscriptum est, & nos te ad illorum lectionem reiiciemus. Neque enim fas tantis de rebus tam exiliter impræsentia scribere. De libero arbitrio, & de Gratia, quæ duo videntur inter se ita esse opposita, vt maximis olim concertationibus agitata in Ecclesia Dei fuerint, & nunc ab his recentibus hæreticis repetuntur. Ego & Pelagium grauiter accuso, qui dari nobis præmium pro meritis nostris sine gratia voluit: cum nullum omnino meritum à nobis, nisi dono gratiæ prodeat, & proficiscatur: & Augustino non vsquequaque assentior. Nimium enim extremè ex contraria parte is diuersam mihi causam videtur defendisse: cuius ratio si vera sit, in maximas difficultates, & impeditissimas actiones consiliorum ac voluntatũ, hominum mentes incidere necesse est: vt nequeant explicare, quid optimum sit factu. Ego verò illam nostri animi ac voluntatis assentionem ad arbitrium nostrũ reuoco, qua præbemus nos Deo faciles & obtemperantes, vt is deinde nos fingat & flectat quò velit: omnem autem plenam actionem, omnemque laudabilem boni operis fructũ, & quicquid deniq; est in quo vis meriti insit, ad diuinam gratiam sine dubitatione vlla refero. Atq; hæc non modò sic ponuntur à nobis, sed validis (vt puto) rationibus argumentisq; firmantur, autoritate vbique scripturæ adhibita,

quæ commendet & corroboret rationem. Verùm de Paulo satis. Quòd scribis, damnari à me studiũ Hebraicarum literarũ tuum: non puto ea mente me ad te scripsisse, vt operam tuã in ea re damnandam esse dicerem: potiùs illud non tam reprehendi equidem in te, quàm desideraui, vt in Latinis & Græcis studiosiùs te exerceres. In quo ego nõ Hebraica studia contempsi, sed illis hęc anteposui: quæ sunt (meo quidem iudicio) ad id quod quærimus longè vtiliora. Etsi vereor, ne tibi videar arrogans, qui de incognitis rebus audeam iudicare. Sed (quęso) audi quid moueat me: Primum salus nostra in Euangelio est: id autem est totum Græcè traditũ. Deinde si ex vetere scriptura testimonia quærimus, quib. Euãgelio fides addatur, parúmne multa ex ea percepta habemus? At enim illa è fontib. haurire conducibilius multò est. Fateor: si possint haberi pura & liquida. Sed quid causæ est, quòd omnes penè qui ad eam linguam se dedunt, tanquam cæteri nihil antea viderint, nouas conuersiones nominum ipsi reddere conentur? quod ipsum & in his libris cernimus, qui vim singulorum verborum explicant, qui nullius fermè vocabuli significationẽ & sententiam referunt, nõ multiplicem. Cur Paulus summus legis doctor, natiuæ linguæ peritissimus, cùm sacros scripturæ citat locos, eos semper non ab isto fonte, sed à septuaginta interpretibus accersit? Nam quod de semine mulieris & serpentis tu commodè exponis, non aliter video à septuaginta fuisse translatum. Duo cherubin, duo testamenta existere, perbellè interpretatum est, a numero videlicet coniectura ducta. Nam si vtriusq; testamenti vis exprimenda fuit, decuit alterum cherubin, tanquam inferiorem & ministrũ, alteri ancillari: qui ambo tamen penes arcã Domini pares effecti sunt. Vide potiùs, ne ministerium Angelorum, quo Deus in populo illo dirigendo vsus est, eo monumento denotatum fuerit: qui duo statuti sunt, vt ab eo ordine vnitas, quæ sola est adoranda, remota esse intelligeretur. Quanquam ego in his non pugno: licitũ enim est vnicuiq; suo modo interpretari: cùm ad ea quæ ex Spiritu sancto perscripta sunt, omnes quæ ad pietatem faciunt, accommodentur sententiæ. Illud dico, esse quasdam prædictiones in sacris literis futurarum rerum, ita euidenter claras & manifestas, vt nusquam aliò, quàm ad Christũ referri possint: sicut illa est inter homines venturi Messiæ diuersatio: mors quoq; eius & ignominiæ ab Esaia propè depictæ, & Zachariæ illa crux: & Iacob prophetia: conuocatio quoq; gentium, & sponsi sponsæq; connubium, quod in Psalmo quadragesimoquarto ita decantatum est, vt perspicuè appareat, duos esse, quibus honos ibidem, & nomen Domini Dei attribuatur. Multa prætereo breuitatis causa, & quòd tibi notiora esse arbitror, quàm mihi. Nomen quippe Dei omnipotentis, Tetragrammaton ad

mira-

miracula patranda etiam valere, his qui illud nouerint, veteres existimauere: totamque eam scientiam appellauerunt Cabala. Cuius vis quæcunque sit, (non enim scio, neque didici) maxima sit quidem per me licet: non enim volo à me cuiquam arti esse detractum. Quod tamen sentio id proferam. Primùm, non egere nos huiuscemodi arte ad salutem nobis comparandam. Deinde visos à me permultos, qui ex hac scientia non religionẽ, neque pietatem: sed aut vanas aut etiam impias superstitiones susceperint. Quod etsi accidere poterit, hominum, non artis vitio: tamen timiditas mea eiusmodi semper fuit, vt nunquam passus sim eius rei nomen, nedum cognitionem & studium, ad aures meas propius accedere. Quid ergo est? num nam reprehendo ego eos, qui ista consectantur? Minimè: omnem enim cognitionem & scientiam dignam homine libero iudico: nec si quid fortasse ex aliqua aliquando periculi impendet, non tuam grauitatem & sapientiam superiorem omni periculo statuo: sed meam imbecillitatem vereor. Itaque aut non valenti mihi, aut non volenti, illa esse aliena & remota studia non admodum fero molestè. Quam etiam imbecillitate adductus, cùm suasi tibi, vt Paulum assiduè haberes in manibus: non id eò feci, quòd putarem illum minus tibi familiarem esse: sed quòd arbitrabar, quò plus in eo operæ studiique poneres, in Hebraicis autem literis minus, quantum temporis scilicet ex illis detraheres, ad Paulumque transferes, hoc melius & præstantius studiis tuis consultum fore. Qua in re, & in consilio eiusmodi dando, si erratum à me est, peto à te, mihi vt ignoscas: bono quidem animo id feci, quanquam fortasse imprudenter: Sed æquum est nos inter nos & non agnoscere sæpe culpas, & beneuolentiam semper adhibere. Etsi hoc quidem posterius tu vnum facis, ego cum amore culpam aliquam interdum in meis factis adiungo. Nunc venio ad quæstiones, de quibus sententiam meam sciscitaris, quarum duæ locorum sunt, altera rerum. Quæris quod fuerit Tertium cœlum illud, ad quod sublatus est Paulus. In quo respõdeo tibi: tertium ibi cœlum à Paulo pro summo & vltimo poni, in quo non sydera, neque astra, sed diuina mens inhabitat: nam & Tertium illud superlationis vim habet: & mox subiungit ipse, audiuisse se ibidem arcana verba, non contemplatum spectacula fuisse. Quanquam autem ista cœli mentio, non tam loci, quàm rei significationem habeat: (non enim in loco habitat Deus, sed ipsa Dei virtus & potentia semetipsa continetur: cuius arcana qui audiunt, à Deo edocti, ad domicilium Dei extolluntur) tamen etiamsi ordinis & loci reddenda est ratio, congruè cœlum istud tertium esse dicitur: quando primum, ducto hinc initio, est aeris & ignis circumiens vnà cum cœlo mundi inferior globus: qui non so-

lùm vulgò, sed ab omnibus poëtis Cœli vocabulo nuncupatum est: vsque eò, vt ne alienam quidem à natura ignei elementi superiorum orbium naturam esse veteres existimarint. Quod idem & in Genesis principio videtur comprobatum: quà firmamentum quod nominat cœlum, inter aquas duplices constituit Deus: tametsi de hoc quidem non tam mihi liquet. Alterum porrò cœlum astra signaque continet. Tertium est Deo, & cœlestib. illis mentibus attributum. Sed vt dicebam, non tam locum, quam rem notare voluit Paulus. Summum n. profectò cœlum illud est, ex quo hausta illi fuit diuina sapientia. Quod item de sinu Abrahæ, in quo recumbebat Lazarus, intelligendum est: nusquam enim ibi locus, sed res tantùm est descripta: cùm is qui iacebat in miseriis, Lazarum vidit in beatitudine recumbentem. Aut si in eo locus quærendus est, sinus Abrahæ regnum cælorum est. Sicut ipse Dominus alio loco, Venient multi, inquit, ex ortu, & occasu, & recumbent cum Abraham, Isaac, & Iacob in regno cœlorum. Filii autem regni eiicientur foras. Felicitas igitur eo loci, & miseria in euangelio est exposita: ea quæ morientes dispari sanè exitu exceptura est, locorum autem propriè non est spectata ratio. Inter felicitatem porrò & infelicitatem maximum vtique interpositum chaos est: quod etiam est impermeabile, iudicio Dei præmiis iam, pœnisque constitutis. Hactenus de locis. Nunc de rebus est dicendum. Ac primò, Auaritiam esse idolorum seruitutem; non vno loco dixit Paulus: ea ratione, quod qui pecuniæ student, totius vitæ suæ spem & fiduciam constituunt in pecunia. Quod in alijs cupiditatibus non fit: nam cæteræ cupiditates singulares sunt, auaritia vna reliquas omnes complexa est. Quæritur enim ad eam rem pecunia, vt cupiditatibus omnibus suppeditetur. Porrò ponere vitæ totius spem alibi quàm in Deo, alium sibi esse Deum adsciscere, & adoptare: quod in auaritia præcipuè quoque euenit, quando cupiditates aliæ subitis ferè motibus incitantur: auaritia habet certum & constitutum consilium. Ita & vitulum, quem dimisso Deo Iudæi adorauerunt, non sine mystico sensu, auaritiam esse cultum Idolorum, legimus fuisse aureum. Alter locus est apud Lucam, quo Dominus rediens à nuptiis, seruis fidelibus, qui vigilauerint, mensam appositurus est, eisque ipsemet ministraturus. Torquet enim te verbum illud Transiens: quòd non à transeunte, sed à permanente velles sanctis Dei & electis conuiuium exhiberi. Sed error est in verbo, non enim Transiens, sed Obiens, debuit transferri: id enim Græcè est παρελθών. Obire autem præter oculos discumbentium multa necesse est, cum qui pluribus velit ministrare: estque verbum illud non abitus, sed sedulitatis. His sic expositis, dicendum tibi à me ingenuè est:

in quo

in quo vereor, ne tu aliena sententia sis, qui humanam putes sapientiam, bonarum artium & literarum cognitionem esse, eam videlicet quæ est inimica Deo. Non enim ita est. Humana est illa sapientia, quam refutat & aspernatur Deus, aduersusque eam in honorem Stultitiam adducit, quæ illa sapit & meditatur, quæ ad fructus rerum mundanarum comparandos apta, appositaque sunt: quam nos Prudentiam vulgo appellamus: Solertiam quãdam accuratè & cautè internoscentem molestias, & voluptates: eaque adhibentem, quæ opes, honores, diuitias, potestatesque sint allatura: contraria verò reiicientem, atque euitantem. Hæc enim ad diuersum longè finem à Deo, tota directa est: & qui in hisce stultus est, hoc est, cui ista præ cœlestibus cordi non sunt, ille Deo præcipuè gratus & probatus est. Artium verò liberaliũ, & philosophiæ cognitio, in eximia parte veræ sapientiæ statuenda est: si sit ea ad Deum ascendere volenti tanquam gradus, non autem ad mundi fastum, præmiaque conuersa. Neque ego arbitror, quod audacter confirmare possum, quenquam in sacris literis, aut vlla denique in arte scientiáue satis vnquam instructum & eruditum fore, cui ignorata philosophia fuerit. Ad quam ego te adhortari pro coniunctissima nostra necessitudine non desino: vt quæ te in adolescentia tua aluit & produxit, eadem prouectiore quoque te ætate ornet & comitetur: tuque artis præstantissimæ & optimæ, cuius adminiculo & viribus theologia est innixa, vberiores inde fructus feras. Vale & nos dilige. Carpentoracti, III. Nonas Aprilis, M.D.XXXIII.

VI.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARP. *Federico Fregosio Archiepiscopo Salerni, S.P.D.*

IN extremis literis tuis, quas abs te Nonis Iulij datas, ego tertio Idus Nouem. accepi, ratio à te reddita est, quare epistola tua sit longior, teq; velut excusando exponis, non potuisse propter rerum copiã, & huius in scribendo muneris inexperientiam, (sic enim loqueris) breuius & contractius scribere. Quod ego quam in partem proferas, constituere adhuc non possum. Etenim si mea id causa dicis, quòd vereare, ne quid tuarum longitudo literarum offensionis mihi aut molestiæ afferat: arbitror fieri à te nonnullam & mihi, & mutuæ nostræ coniunctioni iniuriam, si putas me offendi posse tuis literis: aut si suspicari de me in animum inducis, quicquam mihi accidere abs te posse, quod non sit mihi omni cum lætitia ac suauitate, & expectatum, & gratum. Imò verò tu, si quando breuiter scripturus sis, ad id tibi potius excusationem comparato: quasi inuideas mihi

lùm vulgò, sed ab omnibus poëtis Cœli vocabulo nuncupatus est: vsque eò, vt ne alienam quidem à natura ignei elementi superiorum orbium naturam esse veteres existimarint. Quod idem & in Genesis principio videtur comprobatum: quà firmamentum quod nominat cœlum, inter aquas duplices constituit Deus: tametsi de hoc quidem non tam mihi liquet. Alterum porrò cœlum astra signaque continet. Tertium est Deo, & cœlestib. illis mentibus attributum. Sed vt dicebam, non tam locum, quam rem notare voluit Paulus. Summum n. profectò cœlum illud est, ex quo hausta illi fuit diuina sapientia. Quod item de sinu Abrahæ, in quo recumbebat Lazarus, intelligendum est: nusquam enim ibi locus, sed res tantùm est descripta: cùm is qui iacebat in miseriis, Lazarum vidit in beatitudine recumbentem. Aut si in eo locus quærendus est, sinus Abrahæ regnum cælorum est. Sicut ipse Dominus alio loco, Venient multi, inquit, ex ortu, & occasu, & recumbent cum Abraham, Isaac, & Iacob in regno cœlorum. Filii autem regni eiicientur foras. Felicitas igitur eo loci, & miseria in euangelio est exposita: ea quæ morientes dispari sanè exitu exceptura est, locorum autem propriè non est spectata ratio. Inter felicitatem porrò & infelicitatem maximum vtique interpositum chaos est: quod etiam est impermeabile, iudicio Dei præmiis iam, pœnisque constitutis. Hactenus de locis. Nunc de rebus est dicendum. Ac primò, Auaritiam esse idolorum seruitutem, non vno loco dixit Paulus: ea ratione, quod qui pecuniæ student, totius vitæ suæ spem & fiduciam constituunt in pecunia. Quod in alijs cupiditatibus non fit: nam cæteræ cupiditates singulares sunt, auaritia vna reliquas omnes complexa est. Quæritur enim ad eam rem pecunia, vt cupiditatibus omnibus suppeditetur. Porrò ponere vitæ totius spem alibi quàm in Deo, alium sibi esse Deum adsciscere, & adoptare: quod in auaritia præcipuè quoque euenit, quando cupiditates aliæ subitis ferè motibus incitantur: auaritia habet certum & constitutum consilium. Ita & vitulum, quem dimisso Deo Iudæi adorauerunt, non sine mystico sensu, auaritiam esse cultum Idolorum, legimus fuisse aureum. Alter locus est apud Lucam, quo Dominus rediens à nuptiis, seruis fidelibus, qui vigilauerint, mensam appositurus est, eisque ipsemet ministraturus. Torquet enim te verbum illud Transiens: quòd non à transeunte, sed a permanente velles sanctis Dei & electis conuiuium exhiberi. Sed error est in verbo, non enim Transiens, sed Obiens, debuit transferri: id enim Græcè est παρελθών. Obire autem præter oculos discumbentium multa necesse est, cum qui pluribus velit ministrare; estque verbum illud non abitus, sed sedulitatis. His sic expositis, dicendum tibi à me ingenuè est:

in quo vereor, ne tu aliena sententia sis, qui humanam putes sapientiam, bonarum artium & literarum cognitionem esse, eam videlicet quæ est inimica Deo. Non enim ita est. Humana est illa sapientia, quam refutat & aspernatur Deus, aduersúsque eam in honorem Stultitiam adducit, quæ illa sapit & meditatur, quæ ad fructus rerum mundanarum comparandos apta, appositaque sunt: quam nos Prudentiam vulgo appellamus: Solertiam quãdam accuratè & cautè internoscentem molestias, & voluptates: eaque adhibentem, quæ opes, honores, diuitias, potestatesque sint allatura: contraria verò reiicientem, atque euitantem. Hæc enim ad diuersum longè finem à Deo, tota directa est: & qui in hisce stultus est, hoc est, cui ista præ cœlestibus cordi non sunt, ille Deo præcipuè gratus & probatus est. Artium verò liberaliũ, & philosophiæ cognitio, in eximia parte veræ sapientiæ statuenda est: si sit ea ad Deum ascendere volenti tanquam gradus, non autem ad mundi fastum, præmiaque conuersa. Neque ego arbitror, quod audacter confirmare possum, quenquam in sacris literis, aut vlla denique in arte scientiáue satis vnquam instructum & eruditum fore, cui ignorata philosophia fuerit. Ad quam ego te adhortari pro coniunctissima nostra necessitudine non desino: vt quæ te in adolescentia tua aluit & produxit, eadem prouectiore quoque ætate ornet & comitetur: tuque artis præstantissimæ & optimæ, cuius adminiculo & viribus theologia est innixa, vberiores inde fructus feras. Vale & nos dilige. Carpentoracti, III. Nonas Aprilis, M.D.XXXIII.

VI.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARP.
Federico Fregosio Archiepiscopo Salerni, S.P.D.

IN extremis literis tuis, quas abs te Nonis Iulij datas, ego tertio Idus Nouem. accepi, ratio à te reddita est, quare epistola tua sit longior, teq; velut excusando exponis, non potuisse propter rerum copiã, & huius in scribendo muneris inexperientiam, (sic enim loqueris) breuius & contractius scribere. Quod ego quam in partem proferas, constituere adhuc non possum. Etenim si mea id causa dicis, quòd vereare, ne quid tuarum longitudo literarum offensionis mihi aut molestiæ afferat: arbitror fieri à te nonnullam & mihi, & mutuæ nostræ coniunctioni iniuriam, si putas me offendi posse tuis literis: aut si suspicari de me in animum inducis, quicquam mihi accidere abs te posse, quod non sit mihi omni cum lætitia ac suauitate, & expectatum, & gratum. Imò verò tu, si quando breuiter scripturus sis, ad id tibi potius excusationem comparato: quasi inuideas

mihi

mihi eximiam partem meæ voluptatis, cui iucundissima sunt scripta tua, eadem quæ longissima. Etenim cùm te ipso carere mihi necesse sit, tuamque optatissimam, & mihi certè spectatissimam virtutem, prudentiam, humanitatemque quotidie requirere in mentem veniat: quid magis solatio potest esse, & leuamēto, quàm in tuis literis, in tuis sermonibus scriptis, quando viua voce frui non licet, in tui memoria & cogitatione acquiescere? Quæ tunc me maximum in modum delectat, cum aliquid de te, vel abs te, recens ad me allatum aut audio, aut lego. Sin autem illud ipsum, scribere diffusè, & abundanter, tibi ipsi fortasse graue, odiosumque est, plusque in eo, quod multum scribis, laboris, quàm quod ad me scribis, inest voluptatis: equidem tuo imprimis commodo esse consultum volo. Sed tamen scito tua ista sententia (si modo ea tua est) nil mihi accidere posse incommodius. Sed neque vt hoc tu ita sentias, persuaderi mihi potest: & ego initium tuarum literarum sæpenumero degustans, in quo suauissimè atque amicissimè, tanquam deplorans disiunctionem nostram, & quotidianos mecum congressus expetens, scribis, postquam id nobis ereptum est, vt iam nequeamus esse vna, daturum te operam, vt sacris de rebus ac quæstionibus literæ inter nos, & percunctationes non conquiescant: cum facilè adducor vt credam, te quoque ad me libenter scribere: tum id certè tibi de me polliceor, & in scribendo ad te, & in tuas legendo, nullam à me percipi voluptatem, quæ quidem mihi maior esse videatur. Sed de his satis. Neque enim dubito, quin tu in amicitia nostra pari mihi & fide, & voluntate respondeas. Quod molestiam meam (sic enim appellas) tibi probatam esse dicis: gaudeo maiorem in modum, si quid fortasse imprudentius scriptum à me fuit, id à te in bonam partem accipi: plusque in hoc multò æquitati & humanitati tuæ, quàm meæ modestiæ & moderationi tribuendum est. Ego enim omnino scripsi inconsideratius: visusque sum præ me ferre (a quo certè abesse longè cupio) iactantiam quandam verborum, & animi leuitatem. Neutrum horum quidem ex ingenio meo: sed tamen nescio quo pacto mihi illud excidit, cuius me quotidie magis pœniteret (etenim magis indies ac magis difficultate suscepti oneris ac muneris retardor) nisi in eum hominem incidissem, qui cum summo & singulari iudicio, summamque æquitatem & clementiam naturæ habet coniunctam. Quapropter si me amas, quantum profectò amas, aut illa de literis meis verba tollito: aut ipsas potius concerpito literas: ne apud alios non tam æquos homines, neque tam amantes mei meum mihi dedecori erratum sit. De fide & Operibus, nec tuam, satis perspicere quiui sententiam, nec meam tibi paucis perscribere audeo, etsi eram tum, cùm has literas dabam, in eo ipso loco

& parte

& parte operis mei, in qua de Operib. legis agitur, recognoscenda, occupatus. Itaque in id tempus hæc tantæ quæstionis disceptatio reiicietur, cùm absoluto libro, aut illum integrum, aut saltem particulam istam excerptam ex eo ad te mittam. Responsiones meas tibi probari lætor: etsi id te magis confirmandi mei causa, quàm quòd tua illæ approbatione dignæ sint, ita sentire puto. Certè quod prouidebam & expectabam, potuisses tu me in maximas difficultates coniicere: si quâ sinum Abrahæ regnum intelligi cœlorum dixi, illud apposuisses, quærendo & percunctando, num ante aduentum & mysterium Christi quisquam omnino homo in cœlorum regnum introire potuisset. Scis enim his de rebus, quæ sit, & quanta contentio. Tertium autem cœlum sedem esse summi & præpotentis Dei, coniectura etiam magis, quàm cognitione certa suscipimus. Nam quòd ad omnia tu paratas velis scripturæ esse sententias & autoritates, sit id copiæ & intelligentiæ tuæ: nos enim in toto isto genere ieiuniores sumus. Quòd Hebraicæ linguæ tantum tribuendum putas, ego etsi in alia solitus sum esse sententia, non quòd linguam illam vnquam improbarim, sed quòd Græcis semper magis fui deditus: tamen cùm tantum tuum iudicium sit, facilè tibi assentior, rem ita se habere, vt tu dicis: hoc etiam magis, quòd tu vtriusque linguæ egregiè peritus & prudens, summam diiudicandi facultatem habere potes, mea quidem pigritia huiusmodi est, vt eo quod habeam, quamuis pusillo & tenui, cogar esse contentus: neque ad maiora illa aggredienda, aut animus mihi, aut vires suppetant. Quamobrem tu & tuam vicem, & meam, si in his elaboraueris, quæ tantopere nostræ religioni conducere existimas: mihi nil deperibit. Nam & vtilitate eadem tecum perfruar, & tuam gloriam (si modò est spectanda in hisce rebus vlla gloria) mihi quoque tecum statuam esse communem. In tali enim amicitia & coniunctione, cuiusmodi nostra est, nihil vtrique nostrum ab altero seiunctum potest esse. Deo Cherubin neque ego inficiatus sum duo testamenta rectè posse ἀλληγορεῖσθαι, & tamen ratio illa veritatis, quam in ambobus eundem gradum tenere vis, aliquantum mihi diuersa videtur. Nam & vmbræ verè sunt vmbræ, & corpus verè corpus: interest tamen non paruum inter vmbrarum & corporis veritatem: vtrunque enim æqualiter verum est, sed non æquale verum. Sic & cœlum scabellum pedum Dei, etsi de eo æque verè cœlum esse id dicimus, atque Deum esse: longo tamen differt veritatis interuallo à scabello suorum pedum Deus. Verùm hæc subtilioribus istis disceptatoribus relinquenda sunt. De arcana illa Hebræorum diuinaque scientia, quoniam nihil cognitum habeo, ne habeo quidem quicquam quod dicam: meam omnem sententiam ad tuum de illa iudicium ac

commu-

commodo. Quod mihi de ea submouerat aliquam suspicionem, & tibi ingenuè prolocutus sum: & tu scelus ac culpam nonnullorum in eo genere conuitiis insectatus es. Mihi, his dimissis, illud potissimùm curæ est, vt in Euangeliis & Paulo abstrusos & reconditos indagem sensus. Vtor autem interpretibus nullis accuratiùs, quam his autoribus ipsis, qui illa scripta diuinitus ediderunt, vt è fontibus magis, quàm ex riuis hauriam. Itaque locum illum de duob. gladiis in Luca meo quoque sensu interpretatus: rectè, an secus, vt tu queas diiudicare, misi ad te exemplum meæ lucubrationis, quam leges cùm tibi erit otiū. Quin & illud, quod penè fueram oblitus, scito datum mihi negotium à Pontifice Maximo, quem nos visum & salutatum Massiliam accessimus, vt totum illum sermonem interpreter, qui est à Christo habitus cum Nicodemo, cap. III. Ioannis, si ritè recordor: in quo de Spiritu spirante vbi velit, & quanquam vox eius audiatur, ignorato tamen vnde veniat, aut quo vadat, obscura admodum & perdifficilis est narratio, tantis doctissimorum dissensionibus vt mihi videatur fieri posse implicatius. Item & alter locus in extremo Euangelio mihi exponendus est, quo Christus Magdalenam ipsum agnoscentem prohibet ab amplexu. Noli me tangere, inquiens: nondum enim ad patrem ascendi meum. In his duobus locis explanandis si quid tu mihi afferes subsidij, atque opis, ac laborantem tuo præstante ingenio sublevabis: erit causa, cur hunc laborem mihi fuisse optandum putem. Quod obsecro te quidem vt facias, reque inspecta accuratè & diligenter participem citò me facias & sensus & iudicij omnis tui. Quid aliud tibi scribam? quid? illud nimirum, mihi esse molestissimum, quò vsq; eo tardè commeent inter nos literæ, quippe cùm recentes hæ tuæ quatuor menses ipsos in via moratę sint: quòd si idem euenturum est in meas, quæ spes est, nos posse hac iucundissima, & mihi multum exoptata consuetudine scribendi inter nos, curasque communicandi, perfrui? Quare si Lugdunum scripseris ad tuos vt studeant esse diligentiores, & illos credo expergefeceris, & mihi feceris gratissimum. Vale, Carpent. Idibus Nouemb. M.D.XXXIII.

VII.

IAC. SADOLET. EPISC. CARP. FEDErico Fregosio Archiepiscopo Salerni, S.P.D.

ACCEPI literas tuas, quas Bachij puer ad me attulit, à quo cùm percunctatus essem de te ea quæ volebam, atque is mihi omnia læta respondisset: alacriore animo conuersus sum ad lectionem literarum; in quibus recognoui animum tuum pristinum

num erga me, & plenam beneuolentiæ, atq; humanitatis voluntatem: qua nihil mihi accidere solet optatius. Hortensium meum valde tibi placuisse sanè gaudeo, cùm enim iudicium tuum faciam tanti, quanti certè facio, tum verò homini amicissimo, omniumque grauissimo, probari labores meos maximum certè mihi fructum voluptatis & lætitiæ affert. Siquidem ea quæ agimus, ab optimo quoque maximè probari cupimus. Et sanè in hoc genere literarum nunc studiosiùs versor: philosophiæque magis inhæreo quàm antea. Recordor enim prudentissimum consilium tuum, quod quibusdam ad Paulum literis mihi das: Videndum nobis esse, qui sacras literas tractamus, quemadmodum eas in publicum proferamus: quòd tantum sit hominum fastidium in hoc tẽpore, vt difficillimè reperiatur quod placere possit. Illarum verò tractatio etsi non hoc consilio a me erat suscepta, hominibus vt placerem, sed quoddam mihi officium iustum ac debitum suscipi videbatur: vt quoniam videbar mihi nonnullas Pauli sententias planius & diligentius declarasse, industriæ & vigiliarum mearum fructum communicarem cum aliis. Tamen cùm videam rem secus euenire, quàm putaremus: neque religionis, & pietatis studium, quod ego maximè spectaram, sed lites, & dissidia potius seri: abstinendum hoc quidem tempore opinor ab hac ratione scribendi, & ad philosophiam omnem operam conferendam. Quod sanè ego facio: iamque habeo mihi duo argumenta proposita, ad quæ, æstas cùm defluxerit, magno animo sum aggressurus. In quibus etiam religionis semina & inuitamenta quædam ita aspergam, vt appareat nos Christianos esse, cæterisque consultum in optima ratione agendæ vitæ cupere. Effugiemus enim hoc modo calumnias obtrectantium, quorum argumenta atque scripta si veram pietatem redolerent, animosque hominum ad amorem Dei accenderent: aut si denique ipsimet ea, quæ tanto strepitu spirituq. prouoluunt, mente atq; intelligentia ita conciperent, vt scirent planè quid loquerentur: essent eorum reprehensiones & monita cum summo honore à nobis accipienda. Sed quo animo ipsi contendant, nouit Deus: quàm verò scienter agant ac peritè, nos quoque possumus aliqua ex parte iudicare. Verùm his omissis, de Hortensio tibi respondeo, nullam mihi esse causam editionis festinandæ: cùm & multorum sententias ex Italia expectem, imprimisque Bembi nostri, & ipse etiam accuratius librum sim retractaturus. Magnam enim rem, vt illa est, maiore fortasse animo a nobis susceptam, quàm consilio, volumus etiam atque etiam considerare. Quod quando facturi simus, nondum habemus exploratum: & tamen cùm nobis constitutum id fuerit, certiorem faciemus. De concilio

verò

verò scribitur ad me ex vrbe, rem decretam esse: ad annumque nos Mantuam conuenturos: quò veniam equidem, neque pro mea parte huic officio deero: etsi maximo meo cum incommodo hinc sum me commoturus. Veruntamen impius, atque ingratus erga omnipotentem Deum essem, cui in corde meo purè seruire cupio, nisi meas eius officii partes susciperem. Vtinam modo agatur aliquid spiritu sancto dignum: nos quidem operam pro nostra exiguitate eam præstabimus, quam nobis præscripserit, & inspirauerit Deus. Quòd verò ibidem te visurum me confido, magnum erit id solatium meorum incommodorum. Itaque iam nunc tecum ago, vt tu, qui propius abes ab illis locis, futurúsque es ad omnia expeditior, si tibi videatur, des operam, quò vicinitate coniuncti esse possimus: maximéque vt librorum ad rem pertinentium copiam habeamus: quò communi ambo & studio, & voluntate, quantum in nobis erit, consulamus Christianæ reip. Ac de his quoque satis. Paulus te & veneratur & obseruat, idque optimo iure facit. Is mihi adiutor in hac regenda ecclesia & successor datus est à Clemente VII. Pont. Max. eiusq; rei diploma habemus Massiliæ confectum, nobisque perliberaliter, & sine pretio vllo traditum, quod te scire volui. Auere enim videbare in tuis literis id cognoscere. Vale. VI. Calend. Iunij, M.D.XXXVI.

VIII.

FREDERICVS FREGOSIVS ARCHIEpisc. Salerni, Iacobo Sadoleto Episc. Carpentor. S.P.D.

QVAM vellem mutua tibi amicitiæ nostræ officia ex meis studiis præstare posse: & te quàm simillimo munere remunerari. Sed quando pares tibi referre gratias minimè possumus, eò maiores habebimus. Quapropter hunc ad te ex nostris contubernalibus nuntium destinaui, vt esset cui tutò, ac sine vtriusque nostrûm solicitudine liber tuus committeretur, & ad nos quam celerrimè præferretur. Mira enim auiditate teneor tuorum scriptorum, dum ea non lego, & dum lego voluptate. Gratum tamen mihi admodum fecisses, si superioribus tuis literis libri argumentum significasses. Sed hoc te puto facere voluisse, vt vna tantùm, sed ea maiore lætitia perfunderemur. Tuæ autem prudentiæ erit sic librum inuoluere, & operimentis munire, vt à pluuiarum iniuria integer atque incolumis nobis reddi possit. Eum cum perlegero, sententiam de eo meam, atque iudicium diligenter perscribam: vt ex me cognoscere possis, quàm in tua scri-

pta atque in te ipsum iniquus sis iudex. Nemo enim est (mihi crede) à quo ea probari malle debeas, quàm à te ipso: nec grauius iudicium ad ea examinanda afferri potest, quàm quo in scribendo fuerint meditata. Scripseram ego quoque his diebus meditationes quasdã in duos Psalmos quàm breuissimos, in CXXX. & CXLV. feruenti sanè animi affectu, sed frigido atque inerti stylo: meo scilicet: quas ad te olim misissem, nisi & eadem librariorum penuria ac tu, hîc laboraremus. Et (vt verum fatear) acrimoniam ingenii atque iudicii tui subueritus essem, ne tu ab aliis exigeres, quod præstare solus potes. Illudq́ue veniebat in mentem, huic quid mihi cum tam seuero iudice, qui cùm sua scripta cæteris probentur omnibus ac permagni æstimantur, solus ipse non probat ac reiicit. Sed si æquiorem fore te in me iudicem, quàm in te ipsum sis, pollicitus fueris, fortasse mittam, & aliqua ratione eas describendas curabo: ea etiam conditione addita, vt nulli omnino eas legendas concedas, nisi planè intimus amicus tuus sit, ac propè domesticus: ne antequam adhortationibus tuis de atterendis Tullianis codicibus obtemperare cœpero, inertiæ ac tarditatis infamiam subeam. Misi eas tamen Ludouico Baiucensi episcopo, cuius iudicium non adeò reformido. In quibus eum vtinam affectum depræhendere posses, quo scriptæ fuerunt: minus enim essent ineptæ: attamen aliquantulam in sacris literis exercitationem agnosces. Sed de his nimis multa. Profectionem meam in Italiam ex primo vere in vltimam æstatem reieci. Quid etiam tunc facturus sim, mihi nondum planè compertum est, ita omnia mea consilia incerta atque implicata reddidere eæ calamitates, quæ ex Italia nuntiantur. Quicquid autem statuero, quàm primum vt scias curabo. Illo enim suaui amicorum nostrorum conuictu atque consuetudine, ex qua summam voluptatem percipere solebam, vix tam diu careo, vitamq́ue meam eo nomine acerbissimam puto. Hic verò nouos parare, qui loco illorum substitui possint, quos vel mors eripuit, vel fortuna disiunxit, mihi sanè est impossibile, his præsertim temporibus, his regionibus, his moribus. Fac vt valeas: & amicitiam nostram, vt literis mandas, ita etiam memoria conserues. Paulo verò nostro multam salutem. Diuione, pridie Non. Februarij.

IX.

IAC. SADOL. EPISC. CARPENT. IOAN. Matthæo Giberto, Episc. Veronæ S. P. D.

IAM diu est, cùm ego ad te nihil literarum dedi, quod accidit non obliuione tui mea, neque pigritia, aut negligentia nostra:

sed quod ipse meis occupationibus impeditus, dubitans de tuis, veritus sum ne mea sedulitas forsitan tibi molesta esset, si te a grauioribus & sanctioribus curis inanium lectione literarum auocasset. Et si inanes nunquam epistolæ esse solent, quæ vt aliud nihil afferant, testes tamen sunt amoris, & conseruatæ optimæ voluntatis. Verùm hoc testimonium neque (vt ego arbitror) tu à me desideras: neque ego abs te requiro, satis enim nostra vetus constansque amicitia testimonij vtrique nostrum præbet, esse nos inter nos quales esse debemus: amicissimo animo videlicet, & constantissima voluntate coniunctos. Ego ijs proximis mensibus audiui, impressos esse tua impensa, & opera, optimos autores Græcos: quorum in sacris literis interpretandis egregia doctrina est & autoritas, quo nuntio valde sanè lætatus sum, animumque tuum pristinum recognoui propensum ad bene merendum de artibus optimis. Quarum tamen princeps ista est, quæ ad Deum, & ad veram felicitatem est directa. Hoc si ita sit, quod ego confido esse, fretus tua animi præstantia & liberalitate, peto à te, vt me certiorem facias: vt, siue sit perfectum negotium, ipsis voluminibus & libris, siue in eo vt perficiatur, spe propinqui commodi oblectare possim. Nos hic commentarios in Epistolam ad Romanos scribimus: opusque difficilè & arduum ita tractamus, vt in eo præcipuè laboremus, quo extare possit tibi, quod iam pridem sumus polliciti: obscuras ancipitesque sententias in ea epistola permultas nostra cura & diligentia dilucidiores fore. Magno in eam rem animo incumbimus: maiore etiam labore. Sed neque animus noster, neque labor, sine Dei ope quicquam potest. Ad eum igitur confugiendum est, omnisque verioris scientiæ illuminatio ab eo vno poscenda, ac flagitanda. De cætero, sat rectè nos valemus, tametsi ingrauescente iam ætate appropinquantis senectutis incommoda incipimus præsentiscere. Sed illa feremus forti animo. Tua mihi curæ est valetudo, quam cupio prosperam atque bonam tibi perpetuò esse. Et quanquam dixi paulò antè à neutro nostrum debere desiderari mutuum amoris & beneuolentiæ testimonium, quòd illud vtrique nostrum de altero exploratum est: tamen si quandoque ad me scripseris, deque tua erga me voluntate certiorem me feceris, nunquam non maximam capiam ex tuis literis voluptatem. Hoc si tibi erit difficile ipsi, poteris idem per duos. Omnis enim de te significatio, & de statu tuo atque incolumitate, deque recordatione nostræ necessitudinis, semper mihi gratissima, atque optatissima futura est. Vale, & nos dilige. Carpentoracti, VI. Cal. Nouemb. M.D.XXXI.

X.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT.
Ioan. Matthæo Giberto, Epiſc. Veronæ S.P.D.

LIBROS tuos accepi vna cùm literis: quorum vtrum fuerit mihi gratius, conſtituere ſatis non poſſum. Nam & literæ tuæ beneuolentiam, qua me complecteris, mihi declararunt: & libri virtutem animi tui, illam ipſam priſtinam, quam ego anteà in te cognoui: per quam tu ad illuſtrandas, & in honorem prouehendas optimas arteis ſemper fuiſti propenſus. Ac reliqua quidem duo volumina Damaſceni & Enthymij mihi grata, illud verò in Pauli Epiſtolas Chryſoſtomi peroptatũ etiam fuit. Quid enim mihi accidere potuit optatius, & rationibus meis magis accommodatum, quam cùm in eadem me exerceam palæſtra, in qua tantus vir tantopere inſudauit, habere me eum & monitorem, & magiſtrũm, cuius doctrinæ & autoritatis neminem poſſit pœnitere? Qui cùm in omnibus operibus ſuis, quæ multa ſunt, vel penè dicam innumerabilia, & fluens ſemper ſit, & dulcis, & ſine labore cultus, ſine deliciarum ſuſpicione nitidus: tum verò in hoc opere ad ea ornamenta orationis, quæ dixi, neſcio quid plus grauitatis addidiſſe mihi viſus eſt. Cui ego palmam in intelligendis, ac enucleandis ſcripturis ſanctis, ſine vlla dubitatione tribuo. Proximus huic mea ſententia Auguſtinus: non ille quidem ingenio minor, nec ad ſcrutandum atque ad exponendum minus diligens. Sed Græcæ linguæ ignoratio, qua imperfecta Auguſtinus vtebatur, vim in eo maximi ingenij, tanquam virgultis & vepribus impeditam aliquoties detinuit. Habeo igitur tibi, atque ago, pro iſto tuo munere, & animo erga me, maximas gratias. In quo enim me hortaris, vt in hæc præc[illegible] ſtudia incumbam, beneuolentiam tuam mihi oſtendis, in q[illegible]erò opitulare, etiam liberalitatem. Ego verò magno animo operam do, vt quod opus inchoaueram, id ad exitum perducatur. Sed totis hic quatuor menſibus valetudine aduerſa à ſcribendo fui retardatus, nunc valetudine recuperata, nõ committam vt vllum mihi tempus vacuum à literis prætereat. Quòd te multa deterreant, quo minus ſuſceptam iſtam prouinciam optimorum autorum in lucem edendorum ſuſtinere poſſe confidas: ego rem totam tuo iudicio examinandam relinquo. Illud tamen confirmo, nihil fieri poſſe præclarius, neque tuo nomini honorificentius. Meas epiſtolas tibi ſemper gratas accidere lætor: daboque operam poſthac, vt & ad te ſæpius, & liberiore animo ſcribam. Vale, & nos dilige. Carpent. III. Nonas Maij. M.D.XXXII.

XI.

IACOB. SADOL. EPISC. CARPENT. IOAN. Matthæo Giberto, Episc. Veronæ S.P.D.

REGINALDVS Polus ea virtute, nobilitate, & doctrina vir quã tu optimè nosti, cùm reuerteretur in Italiam, pristinas (vt ego sentio) consuetudines doctorum hominum, & tuum imprimis conspectum appetens, ad me diuertit: ostenditque mihi eas literas, quas tu ad illum sanè quam amicè, eleganterque scripseras. In quibus erat quoque mentio mei & honorifica, & multa, quæ cùm iudicium tuum de me, tum multum magis studium beneuolentiamq; declararet. Ego verò, & si subito penè aduentu illius, ac festinatione discedendi occupatus, nec temporis satis ad scribendum, nec animi habere poteram: tamen putaui esse nefas, illum ad te sine meis literis accedere. Itaque has continuò exarauj: non tam vt gratias tibi agerem, quòd me assiduè in memoria haberes, (etsi illę quoque iure optimo tibi à me debentur) quàm vt indicarem tibi, summam me ex illis ipsis literis tuis cepisse voluptatem, quod me abs te intelligam amari. Quanquam hoc quidem minimè nouum mihi accidit, sed eius tum semper iucunda est commemoratio. In quo te arbitror existimare, me non posteriores in te amando ferre partes. Verùm harum rerum affirmatio iam toties iterata inter nos, minus fortasse in hoc tempore necessaria est. Illud quod te magis auere scire puto, quibus ego nunc in studiis verser videlicet, quid mihi habeam propositum, ipse Reginaldus tibi exponere poterit, qui exiguum hoc tempus, quod mecum fuit, totum posuit in inquirendo, percontando, quæ mea studendi, aut scribendi ratio, qui animus, quod consilium esset. Cu[illegible] planè omnium mearum actionum cogitationumque ratio[illegible] reddidi. Sed quod mihi in eo magnæ voluptati fuit, videor cognosse in illo, cùm summum ingenium, & excellentem in Græcis Latinisque scientiam: tum verò summam in moribus & congressu, elegantiam, atq; humanitatem. Quem hoc etiam nomine pluris facio, quòd intellexi te ab eo incredibiliter amari: vsque eò ille de te, & de tuis rebus omnibus & amanter, & honorificè semper loquitur. Eum igitur habebis tu scilicet, nosque in desiderio manebimus & ipsius, & tui, & aliorum multorum: quorum familiaritas, & amicitia, mihi & ornamento erat, & solatio. Sed hoc feremus, vt poterimus. Illud tibi de nobis persuasum esse volumus, viuere apud nos perpetuò & memoriam & beneuolentiam tui, deque tua mutua erga nos voluntate nobis vicissim exploratum esse. Tu vt studia ea vrgeas, quæ præclara & eximia maximo animo es aggressus, valetudini-

que

que ſeruias valde te & hortor, & rogo: nihil eſt quod maius, aut accommodatius ad beatam vitam facere poſſis. Vale. III. Nonas Septemb. M.D.XXXII.

XII.

IAC. SADOL. EPISC. CARP. EGIdio Cardinali. S.P.D.

SI quantum ex tuis literis accepi voluptatis, tantum ipſe meis literis exprimere poſſe conſiderem: nihil aliud agerem profectò hoc tempore, quam tibi miram quandam ex eis animi mei lætitiam, iucunditatemque perſcriberem, per quam intelligeres, laboris tui fructum egregiè tibi conſtitiſſe, cùm amiciſſimo tuo, eidemque tibi deditiſſimo, & vtilitatis tantum, & delectationis attuliſſes. Sed quoniam eo onere me oppreſſum iri planè video, ſi ſuſcipere nitar, quod perferre non queam, ignoſces mihi, ſi ne conabor quidem id aggredi, quod perficere poſſe deſperem. Illud tantum ſcito, tuis mihi literis nihil accidere potuiſſe optatius: nec ſolùm ex ea parte, qua ad ea quæ quæſiueram & doctiſſimè ſimul, & humaniſſimè reſpondes: ſed etiam ex eo, quòd videre videor in illis omnem expreſſam imaginem amoris erga me tui: tanta in illis ſuauitas, tantum ſtudium ſatisfaciendi mihi: tantus & verborum, quæ ad eam rem faciant, & optimarum electiſſimarumque ſententiarum ineſt lepos. Itaque intelligo nunc quidem, atque experior, meum de tua præſtanti eximiaque virtute, ſapientia, bonitate, veriſſimum ſemper certiſſimumque fuiſſe iudicium. Nec quòd antea vnquàm dubitarim, ſed quia dies, res, euentus, quotidie id magis comprobat. Nam ſi à mediocri viro, & mediocri dignitate prædito, hæc amicitiæ officia præſtarentur, laudandus ille vtique quicunque eſſet, & in paucorum numero reponendus: rem enim vulgò haud ita multum vſitatam in ſe ipſo oſtenderet. Ab homine verò ampliſſimo, & omnibus ingenii, eloquentiæ, honoriſque ornamentis cumulatiſſimo, retineri hæc officia fidelis amicitiæ, & in abſentem amicum nil beneuolentiæ humanitatiſque prætermitti, hoc eſt mi Egidi vir maxime atque ornatiſſime, quod in te habet laudis admirationem, non cum aliorum laudibus comparandam. Quantum enim te exæquas inferioribus amicis manſuetudine, beneuolentia, familiaritate, tantum altitudinem animi tui, virtutis gloria exaggeras. Sed hæc hactenus, ſunt enim maioribus theatris propoſita. Quod ad ea attinet, de quibus te conſulueram, ſatis omnino abs te mihi eſt factum, doleo tamen te tua in eo genere ſcripta deſiderare: quorum venuſtatem & elegantiam vel ex hoc conticere poſſumus cuiuſmodi fuerit, quòd illa barbaris idonea viſa

sunt quæ disiicerentur. Illud & optarim scire, postquam adsciscunt Moysis libros Maumethani, num & Prophetas suscipiant, multamque in veteri lege aspersam esse existiment futurarum rerum prædictionem: & an ipsi quoque Messiam aliquem expectent. Nam vsum quidem vini cur interdixerunt, cùm tantum vxoribus compluribus ducendis, pellicibusque habendis, libidini ab illis sit tributum? Si modo hæc vera sunt, de quibus cupio à te fieri certior. Ego, si mihi optata Deus concesserit, efficiam profectò, vt ne te pœniteat aliquantum hoc laboris mea causa cepisse. Sin autem (vt humana sunt) mea spes me fortè frustrata fuerit, tu tamen virtutis tuæ & officij fructum tecum auferes. Certè quod in obseruantia, omnique amore, & meritorum tuorum memoria, præstari à me tibi, nomini, laudi, honorique tuo vspiam poterit, largè enimuerò id & prolixè præstabitur. Vale. Carpentoracti.

XIII.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARP. Ioan. Francisco Pico, Mirandulæ Comiti, S. P. D.

SVMMA voluptate affecerunt me literæ tuæ, recognoui enim in illis tuam pristinam virtutem coniunctam singulari erga me beneuolentia: quarum alteram semper in te colui, atque admiratus sum: altera cùm me antea delectauit, tum verò præcipuè in hoc tempore delectat. quo ego absens liquidiùs possum de vniuscuiusque studio atque amore erga me, & de amicitiæ fide iudicare. Quam quòd in te egregiam esse conspicio, & cæterarum similem virtutum: tumque tu is vir sis, vt tuum de quoquo homine iudicium maximo illi ornamento sit quem diligas: meritò fit à me, vt ego omnium rerum charissimum habeam hoc testimonium tuæ erga me voluntatis. Quamobrem scito (iterandum est enim) nihil mihi potuisse accidere literis tuis optatius. Quòd autem scribis perhumanè atque amanter, te non parum mea tui memoria lætari: eosque reprehendis, qui tanquam expertes omnis humani sensus, his amicorum beneuolentiæ signis atque iudiciis non moueantur: facis iure tu quidem. Quid enim magis est hominis, quam amare velle, atq; amari? Aut qui omnino fructus communis vitæ est dulcior, quàm conuictus & consuetudo cum præsentibus amicis, inter absentes mutua recordatio? Sed ego memoriam tui, ne si velim quidem, dimittere vllo modo possum. Non enim leuiter fuit impressa: nec tu is es, in quo quid non insigne sit ad recordandum. Sed cum & velle obliuisci amici sit nefas: & tu inaudito quodam, & singulari genere virtutis communem laudem & vsitatam multum antecesseris:
non

non in memoria solùm nostra, sed in ore & oculis, & in intimis sensibus assiduus hæres. Cuperem nunc hic commemorare, quæ res me impulerunt in admirationem tui, & quam grauibus de causis sim tibi deditus. Sed quoniam tu homo sanctus & seuerus hæc ipsa contemnis, moderabor ipse mihi, nec tibi oneri ero. Tantum dicam, hac nostra ætate, his hominum moribus adhuc nusquam vidisse me in iis qui populis & cœtibus hominum cum imperio præsunt, vim cum iure, potestatem cum modestia, religionem cum armis, summam rerum atq; artium optimarum scientiam cum gubernandi labore atque cura, nisi in te vno esse coniunctam: vt qui te semel nouerit, idem si fiat postea tui immemor, facilè etiam probare possit, esse se oblitum sui. Verùm pauca hæc hactenus, quæ tamen vereor, ne tibi nimiùm multa esse videantur. De commentario meo incredibiliter gaudeo, & operam & studium meum tibi probari. Quapropter ego, etsi sponte mea satis in id studium animatus, tua tamen cohortatione, & monitis factus ardentior, enitar posthac, vt plura præstare possim. In quam euestigio curam & cogitationem incumberem, ni haberem in manibus veteres quasdam lucubratiunculas meas, quas perficere constitui, ne omnis anteactæ vitæ labor intereat. His quidem absolutis, quod breui fore confido, omnis mihi opera in sacris & rebus, & literis insumetur, Deus modo propitius sit, conabor efficere aliquid, quod si non propter doctrinam, quæ in me perexigua est, neque propter vitæ & morum sanctitate, à qua ego longissimè absum: at propter amorem & studium Christianæ religionis quo ego sum maiorem in modum incensus, afferre nonnihil luminis ad communem vitam & vtilitatis possit. Sed hæc Deus direxerit, is qui omnia vnus potest. Ego te mihi charissime, ac doctissime Pice, & amo coloque tantum scilicet, quantum cùm mea fides, tum tua eximia virtus postulat, & me abs te amari vehementer gaudeo. Habeoque Gregorio Liljo nostro gratiam, qui occasionem hanc præbuerit, & tibi vt scriberes ad me, & mihi tibi rescribendi. Quem quòd foues & sustentas in eius afflictis rebus, facis quidem quod te decet: neque ego habeo exemplum aliud quid deceat, quam te ipsum præstantius. Sed & mihi facis gratissimum, qui illum non mediocriter diligo. Erit igitur hoc quoque in numero tuorum optimè sanctissimeque factorum. Paulus meus, & idem tuus (te enim semper ferè habet in ore) mirificè literis bonis deditus est: quas etiam sequuntur mores boni. Itaque tantos progressus facit, vt mihi ipsi magistro iudicium eius in meis scriptis, non modo exquirendum, verum etiam extimescendum esse videatur. Eum ego confido (Deus ita conata adiuuet) & meæ, & vestrum, qui illum amatis, ex-

tis, expectationi cumulatè satisfacturum esse, atque in eam partem maximè, quam tu piè rectè probas. Is tibi refert plurimam salutem. Vale, & nos dilige. Ex suburbano nostro Carpentoracti, IX. Calend. August. M.D.XXX.

IACOBI SADOLETI EPISC. CARPENTORACTI EPISTOLArum Lib. IV. Epist. I.

IAC. SADOL. EPISC. CARP. D. ERASMO Roterod. S.P.D.

Annvs est, aut eo plus, cùm binas abs te literas accepi eodem exemplo: quarum quæ posterius scriptæ erant, cùm priores mihi redditæ fuissent, esset autem in illis tua de mea incolumitate, & opportuno ad meam ecclesiam receptu, gratulatio plena amicissimæ voluntatis: recordor me tum, vt noster amor ferebat, diligenter tibi rescripsisse. Pòst mihi allatæ sunt alteræ vna cum Psalmo LXXXV. & tua eius interpretatione: cuius ego lectione fui mirificè delectatus, tuamque illam admirabilem ingenii vim, & copiam, in eo etiam recognoui. Sed quo minus tibi de eo tum aliquid scriberem, fecit occupatio, & par quidem meus labor: quem ego in interpretando Psalmo XCIII. paulo ante susceperam. Sed neutiquam par tuæ facultas neque æqua ingenii ac doctrinæ vis, per quam celeriter opus à me institutum absoluerem. Sum enim in hunc vsque diem, vt vides, retardatus. Sed postquam tandem confecissem, nihil habui antiquius quàm hoc quicquid esset quod elucubraueram, continuo ad te mittere: χάλκεια ἀντὶ χρυσείων videlicet. Sed tamen siue tibi id probaretur, vt singularem animi voluptatem ex hominis omnium doctissimi ac mihi beneuolentis iudicio caperem, siue non probaretur, præceptis tuis atque doctrina in posterum melior fierem. Quorum vtrum malim, & vtrum mihi vtilius sit, non queo satis constituere. Approbato forsitan iucundior sit, quæ fit ab amico fideli eruditoque profecta: emendatio certè vtilior. Itaque te vehementer oro, atque rogo, vt si quid duxeris reprehendendum, aut quoniam erunt opinor multa, quæ tibi homini acutissimo minus placebunt, ne parcas agere mecum ingenuè ac liberè: fidemque amicitiæ, quam persanctè coli à te non dubito, in hac re mihi potissimum præstes: hocque sic statuas, tuum mihi iudicium in vtramuis partem gratum atque expectatum fore. Ego de tuo Psalmo, ac de cæteris, quæ

quæ in hoc genere plura, præclaraque edidisti, & quotidie edis, cùm ingenium, & copiam, & facilitatem tuam mirari soleo: tum animi virtutem, atque constantiam: quod plurimis æmulis tuæ laudi obtrectantibus, ab instituto labore minimè deterreris: studesque quotidie magis, vt bonis & literis, & moribus per te consulatur: in quo tua scientia & egregia voluntas maximis mihi videtur laudibus ad cœlum extollenda. Vnum est quod optarim, (quid enim me prohibet idem officium amici præstare tibi, quod ego abs te requiro?) vnum est, inquam, quod velim, idq; tibi vehementer suadeam, vt à contentionibus omnibus te auoces: & aliqua in scribendo prætermittas, quæ vt non sint à vera pietate abhorrentia, contrà tamen inueteratas populi opiniones, & quorundam hominum, siue etiam ordinum studia tendunt: quibus se non opponere maioris arbitror fore grauitatis. Quid enim te cogit hominem in omni doctrina summum, cum longè imparibus quasi altercando, & iurgiis concertare? cùm præsertim sacrarum scripturarum paratus campus sit, latè in omnem partem patens: vbi te ad tuum arbitrium exercere, & omnes in eo ingenij tui diuitias explicare possis: quas admirentur homines, non de quibus litem tibi intendant. Equidem quicquid scribo, scribo animo optimo atq; amicissimo: & quod maiorem in modum cupio, tantam virtutem, quanta in te est, ab omni non dicam labe, sed suspicione labis etiam apud vulgus alienam esse. Verùm hæc tu meliùs. Nos, mi Erasme, quantum possumus, vterque pro virili parte, feramus opem labenti fidei Christianæ, quæ vt vides ipse, non solùm vitiorum in hoc tempore dominatu, & multitudine facinorosorum hominum, quibus omnia redundant, sed externis domesticisque hostibus, omnibusque & bellorum & impietatis machinis oppugnatur: estque ad cadendum procliuis, nisi eam, qui vnus omnia potest, fulserit & sustinuerit Deus. Cui quidem Deo ac Domino si gratiam eam, quam debemus, conabimur referre, & beatam ipsi inueniemus vitam, & cæteris noster non inutilis erit, neque infructuosus labor. Quanquam tu quidem hortatione non indiges. Nos vt locum nostrum ne deseramus, debemus magis prouidere. Sed de his satis. Tu valebis, nosq; diliges, tibiq; persuadebis, esse nobis maximæ curæ & quietem, & dignitatem tuam. Vale etiam atque etiam mi Erasme. Amerbachio nostro plurimam salutem, à quo crebriores literas desidero. Carpentoracti, pridie Idus Feb. M. D. XXX.

II.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT.
Erasmo Roterodamo S. P. D.

TVum de meo Psalmo iudicium, tanquam profectum ab homine omnium doctissimo, & viro maximo, magna quidem animum meum voluptate affecit. Sed cùm tui nominis autoritas mi Erasme eiusmodi sit, vt breuis tua commendatio pro insigni laude cæterorum omnium valere debeat, facilè perspexi, quòd plus tu in laudes dixisti meas, quàm quod mei ingenij tenuitas sustinere posset: tum id abs te amori in me tuo fuisse datum, & tuæ pręstanti eximiæque humanitati, in qua tu mihi videris iam velle, sicut in optimarum artium tractatione & scientia, omnibus nobis antecellere. Etenim si meus frater germanus esses, qui potuisti magis, aut ostendere lętitiam animi tui, quam ex mei ingenioli partu, qualicunq; illo quidem percepisti: aut tuam erga me beneuolentiam declarare: in quo ipso vtique apparet & extat quędam rara omnibus seculis naturæ tuæ probitas, & singularis integritas, nullo infuscata obtrectandi studio. Quod tamen est veræ atque perfectæ virtutis proprium: cuius qui compotes sunt, cùm ipsi sibi confidant, alienas etiam solent virtutes exosculari. Sed ego me indignum tuo isto de me testimonio arbitraturus sum, si tibi concessero, vt tu in me amando priores partes feras. Non enim aut ita tardo ingenio sum natus, vt non cognoscam, quid requirant pręstantissimæ virtutes tuæ: aut ita ingrato, vt tuæ optimæ erga me voluntati non parem gratiam reddam. Sed quoniam hæc factis meliùs pręstanda sunt, quàm verbis: sed hactenus de eis dictum. Psalmum tuum mihi redditum, cùm in prandio essem, & aliquot graues viri mecum vnà essent, auidè perlegi, cursim videlicet, nec potui illum retinere quin mihi extorqueretur è manibus: tanta est cunctorum legendi tua cupiditas. Itaque expecto, dum eum de integro legam. Quantum tamen ex illo primo aspectu percipere potui, duæ me res in eo eximiè delectauerunt. Vna, quod vbique ferè, & omnibus in locis, stimulis quibusdam pietatis, ac religionis ex verbis tuis animum meum pertentari sentiebam: ita dulcis, & pia, & omneis deliniens sensus fluebat oratio. Altera, quòd tu certè in hoc genere factus es constantior aduersus ineptorum hominum molestissimas garrulitates non tam refutandas, quàm contemnendas. Quod ego te prioribus literis cùm hortabar, idcirco mi Erasme faciebam, quòd tuæ me dignitatis studium & cura stimulabat. Quanquam enim (vt tu scribis) altius vitiis dormientes inclamare asperius aliquando sit necesse: tamen id ita agere, vt non à stomacho neq; ab iracundia illiusmodi reprehensio profecta esse videatur, si cuiquam, tibi profectò conuenit. Difficile omnino est, vel potiùs inusitatum, non commoueri, cùm odiosè sunt, qui obstrepant: & quò ipsi aliquid sibi inanis gloriolæ aucupentur, inutilibus disputationibus tanquam gladiato-

diato-

diatoriis libellis laceſſunt ampliſſimos viros. Sed ad tuam cæterarum laudum omnium excellentiam hanc quoque accedere decorum tibi eſt, vt eos vel negligas, vel ſi obiurgandi ſunt, paterno quodam admoneas affectu, quando tu quidem in ſacris literis, ad antiquum decorem ſplendoremque reuocandis, & omnium noſtrûm, & huius ſeculi es pater. Illud item cenſuerim, cùm iam accepta vulgo quędam ſint, quæ ſuapte natura ita redolent pietatem, vt ſolùm in eis, quod nimium eſt, ſubaccuſare poſſe videatur (cuiuſmodi eſt quorundam ſanctorum veneratio, & picturarum crebritas) non eſſe popularibus ſtudiis obſiſtendum. Non quin multò ſit rectius figere in Chriſto cogitationem ſummam: ſed neque iſta à fide noſtra aliena ſunt, & non queunt omnes ad ſublimiora illa facilè aſcendere. Hæc ego temerè ſcribo fortaſſe, & parum conſiderans quis ad quem. Sed ignoſce, mi Eraſme, audaciæ meæ. Summus quidam & incredibilis meus in te amor me cogit vti libertate in amicitia propè ad temeritatem: quanquam tu quidem pro tua ſumma benignitate in bonam partem accipis. Sed ego ne ſim ſaluus, ſi quicquam aliud ſpecto, niſi quietem, & dignitatem, & amplitudinem tuam: quam ſemper tutatus ſum, & quantum in me fuit etiam affectam præmiis, atque ornatam eſſe volui. Itaque recordor, me quondam Pontifici Maximo, ei qui nunc eſt ſuaſorem fuiſſe, vt tibi inſigne ſacerdotium quoddam in Germania traderet. Quod ille, qua bonitate eſt & ſtudio erga homines doctos, erat facturus, niſi certi contradixiſſent: hacque aduerſus te nixi calumnia, bonum animum Pontificis in aliam vertiſſent partem. Stunicam autem hominem doctum meditantem aduerſus te ἀντιφωνήματα quędam autoritate & precibus ab ea voluntate ſententiaq; deduxi: nec quoad ego manſi Romæ, quicquã ille in te ſcribere eſt auſus. Quid ergo eſt? ego quod in hoc recente Pſalmo duarum illarum rerum, quas notaui, alteram video penitus prętermiſſam, alteram leuiſſimè tactam, mirificè ſum tua moderatione animi & prudentia delectatus. Nam cætera tua in illo & admiranda, nec noua, orationis ſplendor, grauitas, copia, rerum quæ tractantur in eo, veritas ac dignitas, & quidem triplicata ſerie, vt perſpicuum ſit, orationis theſauros non exhauriri apud te, tanquam collectos, ſed ſemper ſcatere. Atque ego cùm meum dicendi genus comparo cum tuo, aſpicio planè me ſerpere humi, & nimis familiariter illa diuina tradere, quæ tu μυστικώτερα eſſe facis, & ea in ſua veneratione grauitateque conſeruas. Et tamen quicquid ſumus ego & tu, à Deo ambo totum obtinemus: in quem grati eſſe, eiuſque honori & gloriæ perpetuò inſeruire debemus. De Heſychio quod quæris, habueram Pſalmorum Græcum librum, vetuſtate inſignem: in eo proœmium

Heſy-

Hesychij luculentè scriptum in eam sententiam, vt probare conaretur omnes Psalmos Dauidis esse. Is liber mihi cum cæteris omnibus periit. Reliqua sunt apud me Græca collectânea in Psalmos incerto autore: scripta non tam copiosè, quàm eleganter: quibus præcipuè vtor. In iis interdum citatur Hesychius. Sed ego cùm illa legi, & Latinorum aliquos de eorum numero quos prędicas: non tam illorum explanationem valde sequens, quàm Spiritui sancto permittens me totum, feror quacunque me ille vocat: cuius vtinam vt spiritualis in me homo, sic etiam corporalis templum idoneum esse posset. Sed crede mihi, mi Erasme, nostra nobis non parum adhuc obest infirmitas. Deus autem omnium potens, qui tibi labores, & solicitudines, & affectam valetudinem dat: quis scit, an maiore tuo bono id faciat, quàm si quietem tibi & molle otium præberet: equidem confido ita esse, nihil laboriosa solicitaque vita, sed quæ cum Deo prorsus coniuncta sit, videtur reuera fieri posse felicius. Germanicæ nationi bene sit: amo enim gentem totam, dignissimamq; arbitror, quæ in vera tuenda ac propugnanda religione suorum maiorum gloriam consequatur: cui qui obsunt, & contaminant patriæ suæ decus ad bonam eos mentem conuertat Deus. Tuæ in Psalmum meum annotationes mihi gratissimæ: itaque cogito magnam partem illorum mendorum tollere: nam aliqua sunt, quæ autoribus optimis nituntur. De me, mi Erasme, sic tibi persuadeas volo: quanquam ego tenuis sum, & magnis a fortuna detrimentis multatus: nihil me tamen habere, quod non tuum æquè velim esse ac meum. Neque in hoc solùm, sed in omni tua dignitate atque fama conseruanda hoc sum animo, vt sponte per me ipse, & abs te monitus, summam tibi fidem in amicitia ac beneuolentia semper sim præstiturus. Vale. XIV. Calend. Octob. M.D.XXX. Carpentoract.

III.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT.
D. Erasmo Roterodamo S.P.D.

QVòd literæ meæ ad te tardissimè perferantur, planè molestum mihi est. Cuperem enim illas maturè reddi: nec tam, vt te delectarent, quod tu humanissimè atque amicissimè fieri scribis, quam vt meum tibi officium celeriter esset cognitum. Tuas quidem tertio Calend. Martij datas, ineunte Maio accepi. In quibus quod mihi de valetudine prospera gratularis, equidem libenter accipio hanc gratulationem tuam, tui amoris eximij erga me testem. Veruntamen scito à medio Nouembri vsq; ad Aprilem extremum minus me commodè valuisse. Itaque toto hoc [illegible] tempo-

tempore & intermissa nostra studia conticuerunt, & ego nihil dignum viro potui exequi. Ad meam nunc tamen pristinam prouinciam sum reuersus, de qua antè ad te scripseram, vt commentarios in Pauli epistolam ad Romanos conscribam. Quod opus etsi difficillimum omnium est, sicuti & tu sentis, & ego re ipsa experior: tamen animo non deficio. Vtinam sic euentum meorũ consiliorum fortunet Deus, quemadmodum a mea parte nihil neq; laboris deerit, nec studij. Accidit autem mihi peropportunè, vt nanciscerer diui Chrysostomi commentarios in omnes Pauli epistolas Græca lingua impressos: qui mihi domo ab Episcopo Veronæ missi sunt: quorum ego famam, vel volumen etiã ipsum ad te puto peruenisse. Cupio quidem certè, vt quod tunc tibi defuisse scribis, cùm hoc idem opus esses aggressus, id nunc suppetat, si fortè tibi libeat quæ iam diu exorsus fueras, ea nunc pertexere. Frobenianam operam non repudiabimus, cùm tempus erit excudendi: præsertim te tanto autore, vt res rectè geratur, curam adhibente. Sed mihi magis, mi Erasme, tuo iudicio erit opus, quod ego semper maximi feci, & facturus sum. Res ardua est, ego difficiliter & tardè scribo. Nouos etiam, neque eos paucos, inuenio sensus: qui boni sint, an secus (ego enim mihi ipsi non satis fido) talium virorum, qualis es tu (si tamen aliqui tales) iudicium exquirendum mihi est. Tuum certè imprimis, qui aut vnus, aut præcipuè in hoc genere scribendi non doctrinam modò, quæ in te summa est, sed copiam etiam & dignitatem orationis adhibuisti. Basilium magnum sua loquentem lingua exisse à te, & in manus hominum diuulgatum esse, vehementer gaudeo. Nam quòd mihi à te sit inscriptus, id maius est tui de me iudicij testimonium, quàm ego expectassem: aut quàm me dignũ esse arbitrer. Sed tua humanitas & beneuolentia eiusmodi, vt nõ quid me accipere, sed quid te dare oporteat, potiùs expendas. Equidem maximas tibi de eo gratias habeo agoq; etiam relaturus, si occasio fuerit. Te ita crebrò, & à tam multis peti, & mirum sanè mihi, & permolestum est: nec video quæ sit causa, nisi fortè ea, de qua iam pridem ad te scripsi: existimatio tua videlicet, quæ in tam alto sita est loco, vt omnibus flatibus inuidiæ proposita esse videatur. Nam qui in hanc Theologiæ palæstram nomen suum profitentur, quò sibi de principio commendationis aliquid in vulgus quærant: nomen eligunt clarissimum, in quod inuehantur: auget deinde rixam ipsa contentio. Sed ego si isto loco essem, vna semel defensione, in vniuersum omnibus responderem: partim iuuentæ facta consiliaq; excusans, si quid fortè esset à me in illa ætate liberius scriptum: partim etiam modestè prudenterq; retractans, quæ eiusmodi essent: vt etiam si non verè, at saltem verisimiliter ansam aliquam possent præbere obtrectanti-

stantibus: quod summos doctores sanctissimos homines cernimus fecisse. Postremò verò, omnem sensum meum de fide Catholica ita exponens, vt non posset cuiquam esse dubium quid sentirem: hoc opere edito, perenne mihi silentium susciperem aduersus maleuolos, quorum insolentiam iniquasque calumnias, cùm res ipsa & veritas, tum tua excellens fama, virtusq; refutaret. Sed ego hæc non tam monendi tui causa loquor (non enim tu eges monitore) quàm testificandi sensus & animi mei. Oecolampadium extinctum, vtinam possem dolere iure. Sic enim literæ & doctrina hominis postulabant, nisi extitisset ille in alio genere perniciosus. Psalmum tuum auidè expecto, eumque perlegere cupio. Epistolarum tuarum volumen audio exiisse, Lugdunique haberi: id ego misi qui mihi emerent. Tu interea, mi Erasme, si nos diligis, da operam vt valeas, & sustentes ætatem istam tuam iis, quibus soles, optimarum artium studiis, & conscientia rectorum consiliorum. Nos qui te plurimum amamus, nullo vnquam loco deerimus, nec famæ, nec laudi, nec voluntati etiam tuæ. Vale. Carpent. VIII. Idus Maij, M.D. XXXII.

IV.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARP. DES. Erasmo Roterodamo S. P. D.

IS qui tibi has literas reddidit, minus mihi sanè cognitus est: neque ego hominis mores, naturamque perspexi. Sed cùm adiisset ad me, diceretque se celebritate famæ, & amore quodam nominis tui commotum, velle ad te proficisci, vt sub te magistro lautioribus literis operam daret: non potui non probare hoc eius constitutum: nam & rem pulcherrimam, & doctorem præstantissimum appetere mihi visus est. Proinde petenti à me commendatitias literas, libenter conseruaui consuetudinem meam: & in his, quæ ad humanitatem pertinent, facilem ei me prębui. Commendo tibi eum igitur: sed ita, vt cùm ipse de eo feceris iudicium, dignumque statueris, quem in amicitiam tuam recipias: tum eum sic adhibeas, & benignitate tua complectare, vt quod sine vllo tuo incommodo fiat, aliquem ipse fructum sui huius rectissimi studij consequatur. Ego posteaquam ad te proximè rescripserã, biduo illo aut triduo accepi libellos tuos, quorum iam bonam perlegi partem: imprimisque sum tuis defensionibus aduersus illos obtrectatores tuos mirabiliter delectatus, summam enim illæ doctrinam, & illam, quam ego maximè probo, egregiè redolent animi moderationem. De Basilio iterum

rum ago tibi etiam atque etiam gratias: quòd me ad eorum numerum, quos tui ingenij monumentis illustrare voluisti, aggregare dignatus es. In quo si tibi non par opera rependetur à me, at mea æqua certè tuæ isti præstanti erga me voluntati reddetur voluntas. Vale mi Erasme, & Amerbachium nostrum meis verbis saluta. Iterum vale. Carpentoract. VII. Idus Iunias, M. D. XXXII.

V.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. D. Erasmo Roterodamo S.P.D.

NOli amabo putare, mi Erasme, quicquam mihi esse, aut gratius tua erga me beneuolentia, aut iudicio grauius. Itaque & quicunque istinc veniunt, tuumque modò nomen, & nuntium de te aliquem ad nos perferunt, libentissimè à me accipiuntur: eoque etiam magis, si quod afferunt monumentum tui præstantis ingenij, præclaræque in rem & pietatem Christianam operæ ac voluntatis, qualia sæpe multa à te proficiscuntur: vt tibi molestum esse non debeat, illos tenui a me munusculo affici, qui id laboris mea causa suscepere. Et de tuo iudicio (ita mihi diuos omneis opto esse propitios) in ea sum sententia, vt nihil meorum mihi probari possit, quod ad religionem quidem, & ad literas sacras pertineat, si non id antea tibi sit probatum. Quapropter cùm confecissem commentarios in Pauli primam epistolam (quo labore, & quibus vigiliis, non dico: satis enim cognita tibi est illius Epistolæ obscuritas) statueram aliquot menseis quiescere, totumque me ab illa cura & cogitatione auertere: vt deinde recens, atque nouus ad meam recognoscendam, & accuratius expendendam lucubrationem accederem. Qui tamen mos & mihi consuetus est, & à viris doctis solet vsurpari. Eratque mihi in animo, neminem omnino participem facere, antequam ipse probassem. Sed cogitans casus humanos, & quanto mihi mœrori ac detrimento esse posset, si qua asperior fortuna, quæ in vtrunque nostrum profectò habet potestatem, commercium inter nos hoc literarium peremisset: librum è tribus primum, qui erat descriptus, dedita opera ad te misi, in quo maxima quidem sunt & pulcherrima fidei Christi mysteria. Quem peto à te mi Erasme & pro insigni ac mutua beneuolentia nostra rogo, eo animo vt legas: vti ita statuas, melius mihi abs te multò consultum fore, si reprehenderis in eo, quæ tibi reprehendenda esse videbuntur, quàm si laudaueris, si qua erunt laudanda. Ausus

equidem

equidem sum, id quod videbis ipse, ab itinere cæterorum, iam diu trito atq; vsitato deflectere: aliaq; quadam ingredi via, quæ mihi visa sit magis emergere ex fluctibus quæstionum, fortiusq; & splendidius ad veritatem contendere: Deumque vt mihi adesset, semper precatus sum. Sed falli tamen possumus. Quamobrem mi Erasme, omnis in te spes mihi est, tuum iudicium quod tu modestè imminuis, ego autem plurimi facio, idque non iniuria, nunc mihi quidem ipsum perfugium & portus est, & totius mei laboris expolitio, egoque in te vno, tuoque in me amore, ac tua spectatissima virtute, & doctrina acquiesco. Illud te nolo ignorare, deesse non pauca in hoc libro, quæ tunc adiicientur, cùm opus totum acriùs examinandum resumpserimus. Nam & multa in eo explicatiùs disserenda sunt, quàm nũc exposita sint: & collecta ex sacris literis testimonia aliquot sanè opportuna atque illustria tum sumus addituri, cùm de vulgando opere cogitabimus. Nam nunc quidem huic parti, quam ad te misimus, ne lectionem quidem adhibui: veritus ne correctionibus ac lituris ante tempus implicarer, quando omnem eiusmodi curam (vt dixi) in aliud tempus reieci. De impressione nihil mallem, quàm id quod tu mihi consulis, vt apud Frobenium transigeretur res: certus enim sum, nusquam melius: neq; sumptu permouerer, sed pudore quodam afficior propter bonitatem & modestiam Gryphij, qui mihi totus deditus planè est. Quanquam erit hac quidem de re spatiũ deliberandi. Illud te summè oratum volo, vt hanc partẽ commentariorum ita ostendas cui voles, vt nemini omnino describendi copiam facias: res enim nondũ planè perfecta est. Ego & familiariter ago tecum, & me id tutò facere posse arbitror: summa enim mihi est & de tua humanitate opinio, & de integritate fides. Quamobrem si quid tibi oneris impono, id ea mente facio, quod tibi volo esse persuasissimum nihil tibi esse vicissim in omnibus rebus tuis, & opera mea, & beneuolentia paratius. Declarationes tuas, etsi magnoperè probaui prima illa lectione, vt ad te scripseram, tamen de integro legam: nec dubito, quin sim omnia in illis, quæ à te commutata sunt, meliora ex bonis facta reperturus. Legi commentarium in Symbolum, quo mirificè delectatus sum. Os enim profectò obstructum iam est litigiosis hominibus, & sibi iniustam laudem ex obtrectatione aliorum quęrentibus, quos tua excellens virtus & autoritas satis per se ipsa refellit. Vale Erasme, & nostri memoriam retine, qui nunquam tui esse immemores possumus. Ad Amerbachium nostrum do literas, cui lucubrationem meam vel imprimis ostendi volo. Iterum vale. Carpent. V. Idus Iunij, M. D. XXXIII.

IAC.

VI.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT.
D. Erasmo Roterodamo S. P. D.

DIu est cùm ego nihil de te, ne rumoris quidem, accepi. Quòd si tu ades in eisdem locis, in quibus solitus es, tibique commoda valetudo est, sicuti cupio equidem, & spero, nonnulla de eo me tenet admiratio. Hominis enim πολυθρυλλήτου, καὶ πολυγραφωτάτου non est vsitatum hoc silentium. Sanè nos post librum illum tuum de Concordia Ecclesiæ nihil aliud accepimus, quod ab Erasmo scriptum esset. Itaque non sine aliqua sumus suspicione, ne aut minus fortasse valeas, aut in Belgas tuos profectus sis. Videbare enim in literis tuis postremò ad me scriptis, significare, te id cogitasse facere. Quod si ita est, mi Erasme, quæso, vt certiorem me de tuo omni statu facias, qui pendeo animi, donec exploratum aliquid de te habuero: nam mihi tua salus & tranquillitas mirabiliter cordi est. Non dedit nobis fortuna, vt in eisdem locis viueremus: quod vtrique nostrûm, arbitror, mihi quidem certè fuisset optatissimum. Potuissem enim apertius tibi, atque illustrius, omnem meum sensum & animũ declarare. Sed quoniam id præteriit, actum ne agamus, vt dicitur, animos certè virtus dedit in amore consentientes: in qua tu multò præstantior, maiores autem meæ partes sunt, te summum virum colendi, & diligendi. Tanquam igitur ad hominem omnium tibi amicissimum, vt de tuis rebus omnibus interdum scribas, vehementer te rogo. Mei in Paulum perfecti commentarij sunt: itaque eos propediem cogito edere. In iis plurimum mihi opitulatæ sunt correctiones illæ tuæ, quas in primum librum adhibuisti. Vellem idem in reliquos fecisses, maximo mihi emolumento ea res fuisset. Sed fortuna nobis disiungendis, multis meis & magnis inuidit iucunditatibus: cui quidem à nobis non potest obsisti, ea enim summas frangit infirmatque opes, nedum meas. Sed quod ad rem pertinet, potes perspicere mi Erasme ingenij tarditatem & imbecillitatem mei: qui tanquam χαμαιλεοντίδης diutino cursu cubitum vix processi, vt ex hoc quoque maior tibi à t[...] incredibili nauitate & industria voluptas pariatur. Verùm [...] hactenus. Te mi charissime atque optime Erasme oramus, vt semel amorem erga nos abs te susceptum constanter & perpetuò tueare. Carpentoracti, Calend. Nouemb. M. D. XIV.

VII.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. Bonifacio Amerbachio Basiliensi S.P.D.

NOlo te vereri, mi Amerbachi, ne tuæ literæ mihi aut intempestiuæ vnquam, aut minùs gratæ sint, cùm eas ego libentissimè legam, tuamq; in illis bene cognitam mihi modestiam semper mihi intueri videar. Quamobrem nulla te à scribendo eiusmodi suspicio retrahat, dum id tibi commodum alioquin sit: semperque ita existimes, te mihi quoties scribis, toties rem gratam facere. Tuam de cœna Domini sententiam, & cognosse mihi iucundum fuit, & eandem ego vehementissimè probo, illudque præterea adiungo; Tot seculorum perpetuam consuetudinem à communi Ecclesia vsurpatam, non sine approbatione Spiritus sancti tantum roboris habere potuisse: cùm præsertim tot ex illo numero sanctissimi viri extiterint, qui gratiam suam & amicitiam cum Deo miris rebus & multis ita declararint, vt dubium de eo esse non posset. Qui certè impij, nefarijque fuissent, & ab Deo penitus alieni, si panem pro Christi corpore, & rem prophanam pro rerum omnium effectore sumpsissent sibi adorandam, atque colendam. Quibus ipse Oecolampadius profectò nec sanctitate, nec doctrina fuit par. Atque is antequam excederet è vita, cùm audisset parteis suas, hoc est, eorum, qui impiè de sacramento corporis Christi sentiebant aduerso prælio afflictas, quod prælium non humana vi, sed numine omnipotentis Dei confectum esse constaret: si conuersus est ad meliorem mentem, eius doleo morte: doctus enim sanè vir, & bonis literis apprimè erat ornatus, etsi ego nunquam illi magnam eruditionem in Theologia tribui. Sin autem aduersus Deum perstitit contumax, equidem nunquam cuiusquam malo lætabor: verùm non iniquo animo feram, sementem tantæ prauitatis è medio sublatam esse. Vtinam isti ciuitati, & ciuibus in ea omnibus, rectus insideat in fide Catholica sensus: quorum ego alteri, propter nomen & nobilitatem vrbis, alteris ex pietate charitateque Christiana valde amicus sum. Qui si me audire volent, quod illis tu meis verbis (si videbitur, & si occasio dabitur) licebit dicas maiorum suorum potiùs in tuenda vera religione Christi laudem, quam temerè nouantium res bene constitutas, insaniam pergent imitari. Opera quæ scribis Erasmi valde auidè expecto, nec dubito cæteris futura dissimilia: hoc est, plena doctrinæ & vbertatis. Quòd mihi Basilius tantus autor fuerit inscriptus, habeo equidem magnam vobis gratiam: sed tamen alius erat quærendus potior, qui tali munere honestaretur: nam

ego ingenuè loquor, non huius mihi dignitatis conscius sum. Tamen tuam, & Erasini mei beneuolentiam agnosco, eamque gratissimam habeo: quam ego pari compenso voluntate. Carpent. VIII. Idus Maij, M.D.XXXII.

VIII.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT.
Germano Brixio S. P. D.

SVperioribus diebus, cùm per incertos tabellarios literas à te accepissem: in quibus neque locus vnde illæ datæ, neq; dies erat asscripta, etsi ex orationis tuæ filo styliq; elegantia, tum etiam amoris significatione aduersum me, non mediocrem cepi voluptatem: tamen diu suspenso animo fui, quidnam mihi in tali re faciendum esset, cùm ad rescribendum quidem officium me impelleret: quò autem, aut per quem literas ad te darem, nullum consilium capere sat certum possem. Pòst verò diligentiùs mecum meditatus, & illam faciens coniecturam, tales viros, qualis es tu, Lutetiæ Pharrhisiorum libentiùs sæpiusque commorari: propterea quòd illa ciuitas amplissimum est doctorum hominum domicilium, literas eò misi: vbi si te illæ reperissent, esset & officio meo, & animo satisfactum. Sin minùs ibi te offendissent, meque in eo opinio mea & coniecturæ ratio frustrata esset: per Budæum tamen ad te, vbicunque esses, mitterentur. Cui homini doctissimo atque optimo, tu simili virtute & doctrina præditus, incognitus certè esse non potes. Verùm quòd mihi in literis tuis gratularis, quòd me, quem diu antè mortuum existimasses, repentè non modò viuere, verùm etiam dignitate atque honore auctum esse audisses, gratulatio tua, vt quæ ab optimo proficiscitur animo, sanè mihi probata est. Sed tu si vnam illam esse mortem arbitraris, qua qui naturæ & mortalitatis conditioni satisfacit: planè nondum mortuus sum, neque supremum fati diem adhuc executus. Si verò grauiorem & veriorem putas mortem, cùm quis cogitur alieno viuere arbitrio, non suo: sanè & mortuus fui, & reuixi, posteaquam in hunc portum otij & tranquillitatis sum peruectus. Scito enim, me his quinque annis, posteaquam videlicet Romanis relictis rebus, in meam Ecclesiasticam prouinciam me contuli, solis gustasse qui sint fructus veræ vitæ, nihilque expertum fuisse postea quod pœnitendum mihi esset. Quare tu si κυρίως gratularis mihi, habes lætandi de amico & gratulandi causam. Sin autem vulgari consuetudine verbi locutus es: en tibi amantissimum tui hominem non modò non mortuum, sed viuentem nunc quidem beatius quam antea: cui ista ipsa dignitatis accessio, qua te

gaudere dicis, vtinam illa non magis oneri, quàm honori esse
Sed tamen quoniam diuino numine in hoc loco positi, & in ho
honoris gradu locati sumus: demus operam, quoad possumu
vt nostra eidem Deo & opera parata sit, & voluntas. De te autem
ipso mi Brixi, quando ex eorum hominum numero es, quos eg
colere & complecti studiosè soleo, dedistique mihi per liter
tuæ & doctrinæ & humanitatis specimen: sic me existimare p
ta, te esse dignissimum, quem omnes qui bonas arteis sectamu
in oculis assiduè feramus, nihilque vicissim accidere mihi pos
tua erga me beneuolentia gratius. Quæ quoniam (vt scribis)
te suscepta iam diu est, ex quo me scilicet primum Romæ c
gnouisti: peto à te maiorem in modum, vt & veterem illa
renouare, & si est augendi locus, etiam augere & amplificare ea
velis. In quo tibi polliceor, me curaturum, vt in nullo amicit
officio, nec in voluntatis studio me vincas. Vale. Carpentoract
X. Calend. Iulij, M.D.XXXII.

IX.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPEN

Germano Brixio S. P. D.

NOn potuit fieri commodius, nec magis vt ego vellem, qu
quòd meus liber tibi redditus fuit: primoque ipso in prel
vt aiunt, cum homine disertissimo doctissimoq; congressi
non dicam cum laude (abhorret enim mea mens ab eo qu
insolentius videatur dictum) sed certè sine ignominia discet
rit. Quanquam tu quidem etiam illum laudas: in quo agn
sco vel beneuolentiam erga me tuam, vel comitatem natu
qua es preditus. Sed quòd epistolam meā desiderasti, hocq; ge
officij quod in scribendis epistolis sitū est, imprimis inter amic
vsurpari iudicas conuenire: verè tibi dicam. Subitus discessus
ramandi, qui me festinare valde coegit, tum autem hæsita
quędam mea, cùm nec quibus in locis planè esses, nec quid re
gereres satis nossem: illudq; etiam valde vererer, ne tibi hom
vehementer in literis occupato obiicerem laborem: adduxit n
vt statuerem per nuntios potiùs, quàm per literas tecum agen
esse: pręsertim cùm homini & amico, & prudenti, id negotij c
mitterem. Qui, quàm mirificè functus officio sit, tum ex reb. ip
tum autē tuo imprimis iudicio testimonioq; cognoui. Illud ve
mihi pergratum accidit, quòd meum consilium istuc mitte
di librum & ad Theologorum vestrorum iudicium deferend
tibi quoque esse intelligo probatum. Quod equidem, mi Bri
ea ratione feci, quòd Christianam illam humilitatem anin
quam maximè in scriptis meis extollere, & in cœlum ferre,
rissim

tissimis laudibus soleo: non solùm verbis, sed ipsa re, quantum a me fieri potest, cupio semper mecum habere coniunctam. Cuius si vt nomen, ita veritas Christianis hominibus in cultu & in honore esset, tot hodie pestilentissimarum hęresum erroribus, & hac religionis labe careremus. Sed quòd scribis te curaturum, vt æquis iudicibus, & à politiorum literarum cultu non abhorrentibus, res permittatur, habeo tibi magnam gratiam: iamque id perfectum a te video. Scripsit enim ad me ex illis quidam sanè quàm liberaliter: vt mihi in mentem venerit lętari, esse apud Theologos vestros Musis etiam locum, verùm illis sanctioribus: quod tamen tibi & Budęo nostro acceptum ferendum est. Certe id quod sentis, est omnino verissimum: nec res tam pręclaras barbarè atque absurdè debere tradi, & quæ à me scripta in Paulum sunt, sine Latina & Gręca eruditione intelligi vix posse: aut ne vix quidem. Expertus enim sum ego, quæ subtilitas rerum, quanta & cuiusmodi altitudo maximorum in illis mysteriorum insit. Quæ tu quòd breui, & subita lectione tam accuratè perpenderis, non rerum facilitati, sed tui ingenij magnitudini est asscribendum. Quo nisi tu eximio pręditus esses, crede mihi, impeditius multò iter ad illa percipienda & intelligenda offendisses. Dies tamen, & mora, & crebrior lectio, quotidie magis indicabit, nihil fieri posse rebus illis reconditius. Quod tibi hoc libentiùs scribo, quòd te quoque video in eodem stadio currere. Non enim mihi ignota neque inaudita studia sunt tua: sed & ex pluribus cognoui, & legi ipsemet homilias illas Chrysostomi, quas tu è Græco sermone in Latinum vertisti, ea & elegantia verborum, & grauitate: vt non tam opulentissimum transtulisse autorem, quàm imitatus esse videare. Itaque expectabimus alias: gratumque mihi in eo feceris: si vt confectæ fuerint, mihi eas afferri quàmprimùm curaueris: etsi cùm ad conciones erit ventum, grauior tibi labor videtur fore propositus. Nosti enim profectò quàm ardenter ille, quàmque incitatè solitus sit auditores non magis docere (mihi quidem videtur) quàm aut obiurgare, aut accendere: etsi vtrumq; quidem, idque cum magna cura. Verùm cùm in multis interpretandis Pauli locis ab eius opinione dissentiam, iccirco tibi visus sum eum minus legisse. Ego verò in ipso legendo, expendendo, interpretando Paulo, cùm omnium ferè interpretum, qui aliquo numero sunt, scriptis & commentationibus vsus sum: tum verò Pauli eiusdem ope & doctrina plurimùm adiutus: qui quidem suimet longè optimus est interpres. Noli enim putare, me ad primam illam, quæ Romanis inscripta est, epistolam exponendam accessisse, nisi priùs perlectis, diuque volutatis, omnique animi attentione perspectis cæteris eiusdem do-

ctoris epistolis. Quarum assidua & acri lectione in eos diuinæ sapientiæ fontes sum inductus, ex quibus si non hausisse puriorem doctrinam, saltem leuiter ex illis aspersus fuisse videar. Vnum est in quo miror, quòd ita reprehendor a quibusdam, quasi deflectere vel tantulum à vetere translatione Pauli nephas sit. Cuius tu rei, mi Brixi, qui vtramque linguam probè nosti, optimus poteris esse iudex. Mihi enim si quicquam in illis commentariis est, quod probetur, illud præcipuè est, quòd visus mihi sum verba è verbis expressa verè Latina reddere, quæ antè nimirum alieniora pleraque erant, vt vis Apostoli sententiaque obscuraretur. Ea si conatus sum illustria & perspicua facere, quod ordine, & proprietate Pauli verborum accuratissimè seruata factum a me est: quidnam, quæso, ea in re admissum est culpæ? cùm præsertim gratius hoc etiam meum factum esse debeat, quòd Lutheranis vt sua παράδοξα faciliùs probent, imperitosque in fraudem inducant, ad ignoratam plerisque linguam sæpenumero confugientibus, hic vtique campus doli & fallaciarum intercludendus fuit. Si tamen ego non sum hallucinatus, quod fieri nimirum potuit, homo enim sum. Alia quidem via commodius illis contortoribus scripturæ sanctæ occurri, illorumque præstigias & machinationes redargui vix potuisse existimo. Itaque & initio mei operis hac potissimum de causa illam me sumpsisse enodandam epistolam sum testatus. Sed hæc hactenus. Venio nunc ad eas epistolæ tuæ partes, quæ partim me delectarunt mirabiliter, partim pudore etiam affecerunt. Nam quòd meæ lucubrationi tantum laudis impartis, quantum non tam à summo iudicio, quàm ab amicissimo animo profectum intelligatur: gaudeo equidem me abs te sic diligi, tuamque istam præstantem atq; egregiam erga me voluntatem permagni æstimo. Sed res ipsa planè vt erubescam me cogit. Etenim quis ego sum, quo ingenio, qua doctrina, quibus ornamentis præditus, cui ab homine doctissimo atque optimo tantum laudis tribuatur? Si enim in eo laudandus sum, quòd sim deditus optimis artibus & studiis: quàm multi sunt nostra hac ætate, qui in eodem genere studiorum excellunt? nónne horum talium frequentia Italia, & Gallia, & ipsa quoque Germania nunc referta est? Si verò quod optimas tueor & sustineo partes, ab antiquiorumque scitis atque decretis transuersum vnguem non discedo: non tam id laudi illi dandū est, quam vitio, secus si fiat, maximo. Nam quòd in portum me ex vrbanis illis fluctibus, & ex magna agitatione tranquillam in stationem recepi: ego sanè liberam & voluntariam vitæ agendæ rationem obnoxiis illis, & alienæ sententiæ addictis rationibus, ob eam primùm causam longè prætuli, quò vni iam Deo liberius famulari, & commissæ mihi ab eo
eccle-

ecclesiæ officium præstare præsens possem. Deinde vt mihi cum Musis iam diu optatum habere liceret commercium. Cuius quidem vitæ suauitas & delectatio tanta est, vt non regem esse, sed regibus non egere, verè regaliter viuere, & ipsa verè beata vita sit. Quanquam hoc argumentum nequaquam in vulgus edendum est, ne ad eos quidem, qui aliquam speciem bonorum doctorumque præ se ferentes, eisdem nihilominus, quibus vulgus, honorum atque opum cupiditatibus iactantur. Sed ego tecum tanquam mecum hanc rationem puto. Non enim mihi plus assumo in huius laude consilij, quàm tibi ipsi tribuo: quē & multis antea testibus, & tuis nunc ex literis planè intelligo in eadem mecum esse sententia: nisi quòd tua virtus hoc apparet illustrior, quòd ego multis diu curis, laboribus, vigiliisque vexatus, quas ad alienum arbitrium ferebam & suscipiebam, tandem tædio fractus, in quietis locum me contuli. Tu tua sponte, solutoque iudicio, studiis ambitionis missis, in eundem portum es peruectus. De qua præclara animi tui moderatione, rectissimoque consilio, & eiusdem mecum societate muneris, & tibi gratulor, & mihi apprimè gaudeo. Nullo enim alio comite ornatior, aut hanc inire prius viam, quæ minimè populo nota est, iamque ob desuetudinem dumetis inhorruerat, & stirpibus, aut nunc tenere eandem possum. Sed de his quoque satis. Iulij fratris mei quòd mihi mentionem facis, eodem penè amore ac si frater ipsius germanus fuisses, veteremque tuam cū illo familiaritatem prædicas: peream mi Brixi, nisi cum meum erga te studium ad summum creuisse crederem, maximus tamen hac de causa cumulus accessit: non enim existimaram nostram coniunctionē iam inde ab illius tecum consuetudine auspicatam fuisse. Neque verò aut te vrbanum meminisse mihi videbar, aut pòst in Gallia tibi quicquam rei cum fratre fuisse meo noueram. Sed omnis tui cognitio principio mihi in Gallia oblata est, primum ex literis tuis, quas iam longo interuallo accepi iucundissimas. Deinde ex epistolis & Erasmi ad te, & ad illum tuis, illoque imprimis opere mihi sanè probato, quod conuertendo Chrysostomo lucubrasti. Postremò verò Lugduni, deindeque Massiliæ, cùm ad summos principes salutatum accessissem, sermones cùm pluribus permultos & habui & accepi de te: cùm tua virtus & doctrina, maximeque ista animi æquitas, qua tu fortunæ & cupiditati tuæ modum constituisses, omnium vna & constanti voce laudaretur. Itaque cùm plurimas iam haberem tui magnificiendi causas: cumque hoc nouissimum studium, quod tu in meis exhibendis scriptis honoris mei causa suscepisses, vehementer tibi me obstringeret: illa tamen mei fratris cōmemoratio tā piè, tamque amanter abs te facta, prorsus effecit, vt te in illius penè loco

diligam. Quam ob rem rectè feceris, idq; mihi erit gratissimum, si ita statueris, quæcunque à coniunctissimo fratre officia sperari, aut expectari possunt: ea tibi à me prompta esse & parata: vt si vsus venerit quò memetipsum tibi patefacere penitus possim, non sis maiorem erga te beneuolentiam cuiusquam, neque fidem in amicitia integriorem cogniturus. Illud te rogo, vt quid theologi vestri de meis scriptis senserint, certiorem me facias: cura etiam adhibita, vt literæ ad me diligentius perferantur. Nam quas mense Aprili dedisti, eas mihi scito extremo Iunio fuisse redditas: quibus vt debui, sine mora respondi. Tuis addubitationibus, quæ ad linguæ Latinæ rationem pertinent, altera seorsum pagella conor satisfacere. Vale mi doctissime Germane, & nos amare perseuera. Carpentoracti, pridie Calen. Iulias, M.D.XXXIV.

X.

IACOB. SADOLET. EPISC. CARPENT.
Germano Brixo. S. P. D.

ET literæ tuæ, id quod aliàs quoque conquestus sum, tardissimè ad me perlatæ fuerunt: (datæ enim pridie Idus Februarias, post Nonas Aprilis denique mihi sunt redditæ.) Et ego quò minus ad eas continuò responderem, valetudine fui aduersa impeditus. Scito enim me octauum iam mensem pituita vsque eò laborare, vt & odoratum penitus, & vim etiam gustandi aliqua ex parte amiserim. Qui morbus hyemis tempore lentior, eoque magis tolerabilis: quòd humoribus pigrè & segniter se mouentibus, sensum in nobis mali obtusiorem aliquanto facit. Vere nouo excitatur, & ad nocendum corpori acuitur. Itaque & febricula aliquot diebus tentatus sum, & nunc capite frequenter langueo: non tam dolore quidem, quam grauedine quadam occupatus, atque pressus. Sed mihi multis adhuc frustra remediis adhibitis, recuperandæ valetudinis spes, secundum Deum, reliqua est in appropinquantis caloris aduentu. Quę si nos fefellerit, feremus humaniter, omneque Dei omnipotentis de nobis ipsis decretum in partem optimam accipiemus. Illud vtique præstabitur à nobis, vt ne qua culpa nostra morbus vim ad lædendum, incremētúmue accipiat. Habes caussam meæ tarditatis. Nunc reuertor ad tuas literas, quæ mihi mediusfidius extiterunt gratissimæ: vel quòd beneuolētia erga me tua eas mihi gratas semper efficit, vel quòd de libro meo quid actum fuerit, cognoui: de quo ad id tempus nihil acceperam. Eram autem non minimum sollicitus, quo pacto ex eo afficiantur animi vel audientium, vel legentium. Et nimirum hoc tempore, hisque animorum opinionumque dissentionibus, nihil tam nobis pertimescendum, quam calumnia est,

quod

quod iam vulgare quidem videtur esse vitium. Sed mihi, vt concertatio omnis permolesta, sic animi æquitas tutissimum est perfugium: quo sum vti solitus, si quis falsam mihi litem aut iurgium intendat: nam beneuolis castigatoribus vltrò magnam gratiam me debere confiteor. Quare quod mihi polliceris, vel potius recipis, te acturum accuratè cum theologis vestratibus, vt meum hunc animum æqui boniq́ue consulant, id ego abs te non mediocri cum cupiditate expeto. Nihil enim malo, quàm & suũ illis honorem, & mihi meam pacem ac tranquillitatem incolumem manere. Præterea faueo etiam ordini illi atque collegio, in quo video firmissimam anchoram fluctuantibus (vt nunc est) fidei nostræ rebus constitutam esse. Sed hæc hactenus: neque enim dubito, quin iam officio functus fueris: nihilq́ue reliqueris loci neque hortationi, neque admonitioni meæ, quippe qui non studium solum amoremq́ue in amicitia, sed nauitatem etiam, & diligentiam afferas. Quo quidem nomine non mihi vni, sed prorsus omnibus carus iure optimo atque amabilis esse debes. De Episcopo Parisiensi nostro istud idem sentio quod tu. Nihil illo homine elegantius: nihil bonarum artium fieri posse amantius: in quibus ille ita cæteris fautor est, vt præcipuam tamen laudem ipse obtineat. Ei te gaudeo tam familiarem, quàm tu scribis, existere. Neque illud est κολοιὸς παρὰ κολοιὸν, sed ad summum virum vir ingenio & doctrina præstans eos aditus habet, quos germana virtus illi patefecit. Eum ego etsi mirabiliter amo, coloq́ue, idq́; ipse non nescit: tamen mihi erit pergratum, si tu hoc idem in sermonibus crebro illi inculcaris. Cætera, quæ in tuis literis plenissima amoris atque officii sunt, iccirco à me prætereuntur, vt ne videar aut meis nimium oblectari laudibus aut tuas blandiùs sæpiusq́ue commemorare, quàm ingenuitas amicitiæ, & nostra firma iam atque constans necessitudo postulat. Illud habeto, tantum tibi tribui à me, quantum & doctissimo homini, & in officiis omnibus constantissimo, ab homine item officij doctrinæq́ue studioso & peramante debeatur. Cuius mei de te iudicij nunquã me profectò pœnitebit. Vale. Scriptis his literis, venit mihi in mentem requirere ex te, ecquem tu fortè isthic haberes liberalibus institutum artibus, qui & Latinis & Græcis docendis literis idoneus esset, idq́ue ipse profiteretur munus. Similem enim quempiam ego nactus, libenter eum huc sat bona (vt opinor) conditione accerserem: quòd ciuitas hæc nostra publico id, vti fieret, decreuit consilio. Vellem autem eum maximè, qui in Ciceronianis scriptis exercitatus esset, atque eruditus. Hac in re si quid est mihi quod præstare, & ciuibus in eo meis prodesse possis: peto à te, vt ne grauere suscipere aliquam curam, & te in eam cogitationem conferre. Certè enim si assequemur quod cupimus, ma-

gno nos omnes abs te affectos esse beneficio sumus arbitraturi. Iterum vale. Carpentoracti.

XI.

IACOB. SADOL. EPISC. CARPENT. GVlielmo Bellaio Langæo S.P.D.

CVM hosce plures iam menses vehementer de te & de tua salute solicitus fuissem, quod ignorans vbinam esses, te in illis Italiæ fluctibus etiam nunc versari arbitrabar: summam repentè accepi lætitiam ex optato nuntij aduentu, qui ex aula Regis nuper huc profectus, saluum ac valentem te sibi visum esse confirmauit. Quod si ita est, (vt ego spero & opto) cùm mihi ipsi gratulor, tum ago Deo immortali gratias. Facit enim incredibilis ille amor, quo te iampridem sum complexus, vt nihil mihi abs te neque secundarum, neque aduersarum rerum, esse seiunctum possit. Quanquam quas tu secundas tibi esse res putes nescio, præter Regis tui gloriam atque amplitudinem: Vidi enim te in maximis illis miseræ Italiæ turbinibus ac procellis, non ferentem modò omneis labores, & omnia pericula constanter, ac fortiter: sed adeuntem etiam vltrò, & plenè exposcentem pro tui Regis dignitate atque gloria, vsque eò quidem, vt nemo secundis suis rebus tam iucundè ad commodum & vtilitatem suam perfruatur, quam tu in turbulentis & asperis alacri animo versabare, quò fidei tuæ officioque satisfaceres. Quod etsi iure ac merito pro tanti honore Regis faciebas, tamen rarum nos in te, propeque inauditum fidei ac virtutis exemplum conspicientes mirabamur. Nunc autem si in portum peruectus es, instituistique commorari inter tuos, & ea artium optimarum studia quibus à pueritia mirificè fuisti deditus, in aliquo otio recolere: nuncio tibi me futurum socium eiusdem & voluntatis, & iudicij. Dedi enim me penitus & dicaui literis: neque aliud quippiam iam cogito dies noctesque, quàm quemadmodum possim veram & dignam Christiano homine immortalitatem consequi: cuius rei iudicium, & fructum etiam aliquẽ, velut otij mei primitias, celeriter, vt spero, in manibus es habiturus. Sed non audeo scribere de his nunc pluribus, donec sciero, vbi tu sis, quid agas, ecquam mei absentis memoriam beneuolentiamque conserues. Quod vt facias, mihique aliquando aliquid de tuis rebus scribas, te vehementer etiam atque etiam rogo: imprimisque tibi vt persuadeas, nullum vnquam tempus fore, quo tuorum meritorum erga me, & nostræ mutuæ insignisque beneuolentiæ, memoria moriatur. Vale. Carpent. XV. Calen. Martij, M.D.XXXVIII.

IAC.

XII.

IACOB. SADOLET. EPISC. CARPENT.
Gulielmo Bellaio Langao S. P. D.

NON puto te mei oblitum esse, id enim humanitas tua mihi perspecta & cognita, & mea constans erga te voluntas suspicari vetat. Cùm enim ego tantum te diligam, quantum literis exprimere non possum, quod meus in te amor omnem verborum vim, & orationis copiam longè vincit: non duco posse hoc accidere in natura ingenua, & liberali, cuiusmodi tua est, vt posteriores in amando ferre partes velis. Quamobrem certus sum me tibi esse cordi, quemadmodum quidem antea semper fui. Quòd autem lacessitus à me toties per literas, nullas mihi adhuc rescripseris, id occupationibus tuis totum attribuo: etsi vel versiculis abs te duobus, vt aliâs tibi scripsi, poteram esse contentus: qui mihi amanti, cupienti, de te multum cogitanti, maximi muneris loco accidissent. Siquidem in illis imaginem & animi, & amoris erga me tui, complecti & osculari mihi licuisset. Sed quando id præteriit, adest noua occasio, qua nauare mihi beneuolentiam tuam possis. Paulus Sadolet. fratris mei filius, is qui tibi has literas reddidit, adolescens est apprimè institutus artibus honestissimis, à meque in filij loco diligitur. Is iampridem flagrans cupiditate visendæ Aulæ Regiæ, & ipsius Regis salutandi venerandique tam suo, quàm meo nomine, hoc tempore à me potissimum dimissus est: quo mea quoque intererat, aliqua perferri ad Regem meis verbis: ex quibus ille pluribus suis beneficiis in me iam collatis, animum meum erga se & memorem & gratum cognoscere posset. Etenim iam dudum vereor mi Langæe, ne me rusticum hominem iam quędam, & parum vrbanum esse existimetis, qui officium iustum mehercule & debitum, ad vos isthuc veniendi, & coram memet Regi offerendi tamdiu distulerim. Sed eius me mei facti oppidò quàm puderet, si aliqua in me resideret culpa, ac non totum hoc crimen fortuna sustineret. Quibus autem de causis vsque adhuc retardatus sim, & quid potissimum velim in hoc tempore, cuncta ex ipso Paulo cognosces. Quem peto à te Langæe mi suauissime, teque magnopere rogo, vt omni tua humanitate, tua inquam illa præstante atque egregia, complectare. Nihil mihi omnino facere gratius potes, quam si in hoc adolescente quanti tu me facias, & quid mea causa cupias, ostenderis. Is à me habuit in mandatis, vt nihil omnino ageret, nisi de cōsilio tuo. Quamobrem eum totum suscipias oportet: & non solùm illi introductor, sed monstrator etiam sis, & monitor, quomodo, & quando,

aut ad Regem adire, aut reliquas eum res agere & tractare conueniat. Hoc cùm mihi feceris (vt dixi) gratissimum: tum tu virtuti & humanitati tuæ seruieris, quemadmodum quidem solitus es: ipsumque adolescentem dignum & fide & beneuolentia tua etiam experiere. Nos hîc de nuptiis tuis nescio quid audiuimus, easque plenissimas dignitatis esse intellexinus. Id si ita est, quod quidem cupio esse, tibi eam rem feliciter & prospere euenire opto: ac Deum quæso, vt eos ex te gignas liberos, qui tibi & voluptati, & generi tuo sempiternæ laudi esse possint. Vale mi Langæe, & me vt soles dilige. Carpentoracti.

XIII.

IACOB. SADOLET. EPISC. CARPENT. *Pino Riuensi Episcopo S.P.D.*

DIV est, quòd nihil ad te dedi literarum: non obliuione amicitiæ nostræ, sed quod cùm nihil haberem quòd scriberem tua lectione dignum, nullas volui potius, quàm inanes esse meas literas. Nunc verò cùm se mihi occasio, & propè dicam necessitas quædam obtulerit scribendi ad te, libenter hac oportunitate sum vsus. Etenim quibus in rebus egere mihi videor cùm eruditi hominis doctrina, tum amici fide, tu mihi statim occurris ad vtrunque aptus, cuius iudicium & integritas à me maximi æstimetur. His diebus absolueram commentarium in Psalmum XC. sanè maximo cum labore atq; cura, quod mihi ferè scribenti semper accidit, vt propter tenuitatem ingenij omnia difficillima esse videantur. Eum librum cùm cuperem communicare tecum, & cum aliquot viris doctis, vt quàm maximè emendatus in manus hominum exiret, difficultate librariorum fui retardatus, quorum est incredibilis in his locis inopia. Itaque ad impressores me necessariò contuli, ne nunquam quicquam ederem quod laude dignum esse posset. Nam cùm non insistendum mihi in hoc vno opere sit, sed ad alia, Deo bene iuuante, progrediendum: visum est fore vtile maturè intelligere, quid quisque in hac lucubratione mea prima ex me requirat, vt ex his, in quibus iure nunc reprehēdar, in alijs posthac cautior & sapientior fiam. Hac spe & fiducia libello exitum permisi, eumque e vestigio misi ad te: vt siue tibi probaretur, singularem animi lætitiam ex hominis doctissimi, atque amicissimi approbatione acciperem: siue minus probaretur, tua castigatione & monitis in posterum fierem melior. Quorum vtrumuis ita mihi gratum futurum est, vt vtrum malim nesciam. Vtile est reprehendi, cùm erres: Iucundum laudari, præsertim à laudato viro. Sed si hi sumus, qui esse debemus, hoc est veri recti que cultores, potior esse debet voluptate vtilitas.

Quamobrem à te peto, idque maiorem in modum, vt cùm hæc nostra leges, reperiesque aliquid quod tibi non satis probetur, sensumque acris iudicij tui aliqua in re offendat, ne parcas monere & reprehendere me, fidemque amicitiæ, quam a te sanctissimè seruari non dubito, in hac re mihi potissimum præstes. Vt enim dico, si minus in hoc volumine, quod iam editum est, at in aliis ad quæ ego me paro, plurimum mihi & tua eruditio proderit, & autoritas. Tibi equidem hoc confirmo, me in hac scriptura & lucubratione mea, non tam meam spectasse laudem, quàm eorum vtilitatem, qui legent: si fortè in hac tanta vitiorum vbertate, quibus hodie terrarum orbis laborat, aliquid ferre opis possim labenti iam, & grauiter affectæ religioni Christianæ. Quod optatum etsi maius multo est, quàm vt conueniat meis viribus: per quos tamen vult, omnia quæcunque vult, & potest, & potuit semper omnipotens Deus: qui à pecore pascendo, & à sycomoro, reges populo suo & prophetas accersiuit. Cuius nos honori, & nomini toto animo inseruientes, satis habituri sumus, si cui inter legendum nostra, aut Dei ipsius omnia intuentis timor solito maior, aut acrius desiderium rectè faciendi incesserit. Sed de his satis. Tu vt me diligas, tibique persuadeas, te à me & coli summopere, & amari, magnopere a te peto. Vale. Carpentoracti, Calend. Martij, M.D.XXX.

XIV.

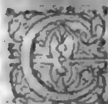
IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. *Aug. Grimaldo Episc. Grassa, S.P.D.*

OMnibus in rebus tuus amor erga me semetipsum ostendit: quod etsi mihi est peroptatum, re & factis sæpius apparere quantopere tu me diligas: tamen quòd tibi nihil adhuc possum reddere præter beneuolentiam, & memorem pro tuis iam pluribus officiis erga me voluntatem: aliqua cura afficior, ne cui indignus talis viri tanto erga me studio esse videar. Quod ego à te peto, vt ne ita credere animum inducas. Crebrior tibi, & felicior data est occasio bene merendi de me, & propter amplitudinem potestatis, & propter excellentiam virtutis. In quo verò & fides agitur, & officium, & fidelis amicitiæ firma coniunctio, mori millies malim, quàm quoquam in eo esse inferior. Sed quorsum ista? Paulus fratris filius, quem ego mihi pro filio duco, nuper reuersus ad nos, mihi narrauit, quo pacto fuerit acceptus à te: vt non solùm amorem, quo me prosequeris, sed humanitatem etiam, & liberalitatem tuam, quæ summa est, totam effuderis in eum: aliquotque locis ea de me præsentibus audientibusq; compluribus dixeris, ex quibus perspicuè pateret, & quantum me amares,

amares, & quàm amicè de me atq; honorificè non ſentires ipſe ſolùm, ſed alios etiam velles ſentire atque exiſtimare. Hæc tua recentia officia, quæ aliis iam plurimis accumulata ſunt, ſi obliuiſci aut diſſimulare velim, ingratus & nefarius: ſi verbis compenſare, ineptus ſanè exiſtimer. Sed in re difficili ad capiendum conſilium & dubia, malui tamen ſcribere ad te aliquid, & gratias tibi agere, quàm omnino me videri mutum. Eas igitur tibi & ago & habeo quam maximas, habiturusque ſum ſemper, donec vita ſuperabo mea. Et quoniam alia mihi non eſt de te bene promerendi facultas: illud quod ſperare nonnihil poſſe mihi videor, ſi hoc ocium quo nunc fruor, Deus mihi fortunabit, tibi polliceor, me omnem operam daturum, vt & tuæ eximiæ virtutis, & meæ erga te ſummæ beneuolentiæ ac voluntatis, aliquod non obſcurum iudicium prodatur poſteritati. Sed & hoc parum eſt, & tu multò maioribus es dignus. Nos tamen id quod poſſumus libenter præſtabimus, in quo animus tibi noſter, non res ipſa eſt ſpectanda. Vale, & nos amare ne deſine: tibique perſuade viciſſim, te à me non amari ſolùm, ſed mirabiliter etiam obſeruari, & coli. Carp. XV. Calend. Octobris M.D.XXIX.

IACOBI SADOLETI EPISC. CARPENTORACTI EPISTOlarum Lib. V. Epiſt. I.

IACOB. SADOLET. EPISC. CARPENT. Ioan. Saluiato S.R.E. Cardinali, S.P.D.

COGNOVI ex literis meorum, id quod mihi magnæ voluptati fuit, te ſaluum ad vrbem, & ad Pontificem Max. reuertiſſe: atque vtinam vt virtus tua mihi planè perſpecta & probata ſemper fuit, ſic habeat locum his duris temporibus, quo Reip. & Eccleſiaſticæ autoritati poſſit eſſe adiumento. Quod tamen confido fore, fretus prudentia tua, & optimi Pontificis ſapientia atque conſilio. Ego cùm tu etiamnum in Gallia eſſes, memoria teneo, me tibi ſcripſiſſe, excudi à me neſcio quid in ſacris literis: quod ſimulac abſoluiſſem, continuò tibi miſſurus eſſem. Id nunc mitto, commentarios videlicet in Pſalmum XCIII. aliquantò ſeriùs, quàm volebam: quòd expectatio mea quoad ſcirem vbinam locorum conſtitiſſes, ſtudium mittendi meum retardauit. Nam quin tibi in omni laude doctrinæ ac literarum plurimum tribuam, ne tu quidem dubitare quicquam potes. Noſti enim iam diu animum meum erga te, & perpetuum iudicium, quod ego cùm de ingenio tuo, tum de præſtan-

præstantissimis virtutibus, omnique tua integritate & modestia semper feci. Quæ hoc maiora ornamenta putanda sunt, quò rariora in hoc tempore cernuntur. Itaque gratum quidem mihi fuerit tibi probari lucubrationem meam, si tamen probanda sit. Verùm illud quoque gratius, me abs te admoneri, si quid inerit quod reprehensione dignum esse videatur. Tendenti enim mihi ad similia alia, admonitio tua præcepti in posterum, & doctrinæ apud me locum obtinebit. Sed de hoc satis. Reliquum est, quod ego nescio quamobrem hæsitem petere à te, cùm à tali viro, eodemque patrono ac defensore tum meo, tum meorum omnium, si qua opus sunt, audacter postulanda sint: neque tamen (vt ego arbitror) meæ modestiæ in petendo fines transiliam. Habeo sororis filium de tuo Ferrariensi populo, Paulum Sacratum, bene ac liberaliter eductum, optimisque institutum & moribus, & literis: qui mihi cordi vehementer est, & propter necessitatem sanguinis, & multò magis, quòd ex indole bona virtutis ac ingenij spem de se maximam omnibus nobis affert. Is ecclesiasticam sectam secutus, dedit in sacram militiam nomen, & à me iampridem sacerdotio quodam donatus fuit. Verùm pater eius Ioan. Baptista, cuius tibi virtus, pudor, integritas, nota est, tam multorum liberorum onere premitur, vt nequaquam id illi subsidij satis sit. Quare cùm ipsius Pauli egregia indoles, & optimarum artium ac literarum studium, tum domus illius ac familiæ nobilitas digna est, quam tu tua humanitate ac liberalitate complectaris. Feceris igitur rem tua virtute vehementer dignam, si sacerdotio alio quodam in ipsius patria illi deferendo eum iuueris, quò & studiosiùs colere bonas arteis, & patris fratrumq; onera, quæ multa & magna sunt, queat subleuare. Quod ego à tua amplitudine vt efficiat summoperè contendo atque imprimis, si tibi videatur, vt eum in illius Ferrariensis Ecclesiæ canonicorum, quos vocant, collegium ascribas. Erit hoc mihi ex multis tuæ erga me beneuolentiæ indiciis maximè gratum, prorsusque honorificum. Tu verò cùm illam familiam honestatis, in l[...]oq; statu collocaueris: tum egregiam illam, quæ de te est, & de tua singulari sapientia ac religione, confirmaris opinionem: tanquam sic statuas, sacerdotia, non ad temeritatem & arbitrium efflagitantium, sed ad ornandos homines idoneos, & ad bonorum mentes studio virtutis ac doctrinæ accendendas, dispensari oportere. Ego si hoc (vt spero) impetraro, maximo me abs te affectum beneficio, & perpetua debitione gratiæ tibi deuinctum esse arbitrabor. Vale mi Patrone, & patrem tuum chariss. mum virum meis verbis saluere iube quam plurimum. Carpent.

II.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT.
Ioan. Saluiato Cardinali, S. P. D.

SÆpius mihi iam contigit, vt ad te ſcriberem, aliquos tibi commendans: quod & dudum in ſororis meæ filio feci, cùm petij abs te, vt quoad commodo tuo fieri poſſet, aliquo cum ſacerdotio in patria ſua honeſtares. Et proximè his literis, quibus commendaui tibi cauſam meorum populorum, quorum eſt mihi ſalus, & meæ fidei potiſſimum ab Deo credita. Sed verè hoc loquar, tuum in me ſtudium, & præſtans in omni genere humanitas, longè vicit expectationem meam. Sic enim ex meorum literis intelligo, nullum tibi dari locum declarandi amoris tui erga me, quin id ita apertè prolixeque efficias, vt facilè appareat, tibi eſſe cordi & voluntatem, & commendationem meam. De quo gratias tibi ago quantas poſſum maximas, atque vtinam referre poſſem: eundem me re ipſa eſſe erga te experirere, quem oratione præ me fero. Sed crede mihi, ſi amor, ſi cultus, ſi obſeruantia, ſi tuarum plurimarum, earundemque præſtantiſſimarum virtutum prædicatio, aliquam partem obtinet referendæ gratiæ, te nullum meum officium deſideraturum, quod proficiſci ab homine gratiſſimo poſſit: daturumque me operam, quantum in me erit, vt quæ tua ſit integritas, quod ingenium, quæ virtus, & in conſeruandis ac tuendis clientelis, etiam abſentium, & veterum amicorum fides, non præſens ſolùm ætas, ſed etiam futura intelligat. Non enim parua laus, ſed meo quidem iudicio omnium propè maxima: homini potenti, & maximis opibus prædito, charam præcipuè eſſe & humanitatem in omni agenda vita, & in tuendis amicitiis fidem: atque hoc maior, quò rarior. Verùm hactenus de his: vberiorem enim ea orationem deſiderant. Quod ad ſororis filium attinet, accipio excuſationem tuam, & in ſeruandis promiſsis virtutem animi, conſtantiamque collaudo. Cùm autem poteris, cùm erit tibi commodum, tunc de eo cogitabis, ſi voles, & ſi tibi pro liberalitate tua, amplectenda probitas adoleſcentis, & ad optimas artes ad quas propenſa eſt, adiuuanda eſſe videbitur. De meis quidem populis te rogo atque obteſtor, vt cogitationem aliquam ſuſcipias. Incredibile dictu eſt, quantopere eos diligam: in quo mihi ab illis refertur gratia. Non enim ſuam penè ſalutem mea ipſi ſalute habent chariorem. Sed tamen multis iamdudum incommodis affecti, & inter nationes exteras quaſi exemplum quoddam præferentes, quid ſit ſub æquitate & ditione Romanæ Eccleſiæ viuere: digni ſunt, quibus maiore cum indulgentia imperetur. Itaque ego nec tot procuratorum ac iu-

e iudicum missionem, nec minas formidinesque probo, quibus omnium mentes à voluntate obtemperandi potius abducuntur. Ecclesiastica mansuetudine agendum cum illis est: id quod etiam magis puto profuturum. De quo si tibi videbitur, vt cum summo Pontifice loquare, aliquidque ad me quàm primum rescribendum cures, magnopere a te peto. De meo ad vrbem reditu, quem tu iampridem exoptare videris, agnosco equidem beneuolentiam tuam. Veruntamen confirmo tibi, si quis vspiam est, quem sui status minimè pæniteat, me eum esse. Nullam enim rem possum optare de eis rebus, quæ ad sedandum animum pertineant quam non mihi penè vltro diuina bonitas obtulerit. Absint opes à me, & eximij illi honores, & concursus hominum negotiorumque: quibus ego in rebus nullam vnquam partem beatæ vitæ repositam esse putaui. At multa adsunt, quæ ego statuo esse potiora: pax animi & tranquillitas, & mens mediocribus contenta rebus, tum amor cunctorum qui circum me sunt: inprimis verò studiorum, & literarum voluptas, ac delectatio: quæ & maxima est, & latam & rectam ad immortalitatem munit viam. Denique si mihi vitæ ratio esset ex omnibus vna eligenda, & quæ maximè faceret ad fœlicitatem: non videor aliam fuisse electurus, quam hanc quæ mihi singulari Dei beneficio nec opinanti tributa est. Quamobrem redeundi istuc quidem meum nullum consilium est. Sed mens certè & voluntas summo Pontifici & Sanctæ istius sedis honori & autoritati vehementer dedita, tuique imprimis peramans: quem ego patremque vna tuum virum clarissimum, atque vniuersam familiam vestram, omni semper studio & obseruantia sum prosecutus. Qua in sententia etiam quoad viuam permanebo: nec vllo vnquam loco, aut seges à me apostolica boni Episcopi, aut vos amicissimi ac beneuolentissimi hominis officium requiritis. Vale. VI. Calend. Martias M.D.XXXI.

III.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARP.
Iohanni Saluiato Cardinali S. P. D.

CVM in omnibus dictis factisque, quæ tu pro me vnquam, aut mecum egisti: tum verè in his præcipuè literis, quas proximè accepi a te, omnis tua humanitas patefacta mihi est, plena amicissimæ erga me voluntatis. Nam & comprobatio tua mei de Paulo iudicij, vehementer grata mihi extitit. Et quod tu eum in amorem tuum, & in familiaritatem tam libenter receperis, id quoque intelligo meo amori te fuisse datum. Quanquam meum quidem de eo testimonium, illius actionibus, ingenio, mode-

stia,

stia, apud te confirmatum esse summè gaudeo. Certè enim aut nemo est, aut omnino perpauci, quibus meas actiones atq; consilia, æquè ac tibi probata esse cupiam: quem ego & propter insignem prudentiam, ac integritatem, omni honore cultuque; & propter animum eximium erga me incredibili quadam beneuolentia prosequor, atque complector. Quod autem scribis gratum tibi à me fieri, quod nomen tuum meis scriptis concelebrare sim aggressus: non est de eo cur mihi gratiam debeas. Ego enim id reputans quod verum est, ex tuo nomine & commemoratione clarissimi atque ornatissimi viri, omnique virtute præstantissimi, non parum luminis in mea scripta deriuatum: suscepi negotium non tam tui (non enim virtus tua eget testibus) quàm mei honoris causa: atque vt literæ meæ, quæ sua sponte obsoletiores sunt, tuæ & autoritatis, & laudis gloria illustrarentur. Nec me tamen oblitum existimes velim eius orationis, quam habui tecum, cum tu apud nos Carpentoracti esses. Non enim si in alio argumento nunc versor, illud propterea abieci, quod tibi ostenderam me suscepturũ esse. Sed cùm & difficilius illud opus, & longioris multò temporis existeret, nostra autem festinatio amoris mei erga te aliquo indicio tibi declarandi moram tantam non ferret: ad id elucubrandum me conuerti, quod videbatur maturè confici posse. A quo tamen ipso & hyemis asperitate, & tenuitate meæ valetudinis aliquandiu sum retardatus. Sed repetam cursum, vt opinor: hocque acrius instabo & connitar, quò maior mea cupiditas perficiendi facta est. Tua in meæ sororis filium propensa beneficaque voluntas gratissima mihi est: eaque cumulum affert tuis erga me meritis, quibus iam plurimis tibi sum obstrictus. Ego tuis literis serius respondi, quòd cùm te Neapolim profectum esse constaret, de reditu tuo ad vrbem nihil ante hoc tempus audieramus. Vale. IV. Calend. Aprilis, M. D. XXXVI.

IV.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. Alberto Pio Carporum Principi, S. P. D.

NOLLEM te existimare, aut negligentia fieri mea, aut obliuione nostræ veteris amicitiæ, vt raras ad te dem literas: non enim ea causa est. Sed tui sæpenumero summa cum beneuolentia memoriam recolens, habeo tamen & temporis, & valetudinis tuæ rationem. Nam & duriores adhuc res tuæ, quàm tua virtus & dignitas postulabat, me sæpè conantem scribere retardarunt: non habentem præsertim opis atq; auxilij aliquid, quod tibi possem afferre. Et inualetudo tua ita mihi molesta est, vt

non tu

non tu interdum corpore grauius affecto sis, quàm ego tua causa perturbato sim animo. Quod cùm communis humanitatis est, aliorum incommodis commoueri: tum verò beneuolentiæ proprium, æquè ac suis. Sed te quamuis iactatum fortunæ iniuria, & valetudinis imbecillitate laborantem, tua tamen grauitas sapientiaque consolatur. Etenim multa tibi in te ipso præsidia sunt aduersus taleis casus comparata, literarum, ingenij, philosophiæ, atque in omni genere rerum agendarum, consiliorumque & capiendorum & dandorum prudentiæ, summæque autoritatis. Quibus rebus fit, vt tu in aduersis multò maior appareas, quàm in secundis hi, qui existimationem bonam ab hominibus nec dignitate mereri, nec per virtutem consequi potuerunt. Accidit, quod isti omnium maximo & præstantissimo Regi confido magnæ curæ esse quietem & trãquillitatem tuam: qui vt liberalis ac benefici erga omnes, sic grati aduersus de se benè meritos summam iamdudum laudem obtinet. Sed vt hæc tibi possunt esse solatio, quæ à me dicta sunt, etsi qua alia sunt huiusmodi ad firmandum animum apta atque accommodata, sic te experiri non dubito, id quod ego quoque facio, in cunctis casibus humanis, maximum & certissimũ perfugium esse Deum. In quo qui rationes & spes suas collocant, hi placatam in omni fortuna, & lætam præcipuè degunt vitam. Equidem quod ad me attinet, cùm ipse quoque fuerim multis (vt tute scis) fortunæ iniuriis incommodisque affectus: patrioque relicto solo, in alienas & penè ignotas regiones me contulerim: tamen hoc vno solatio semper maximè sustentatus sum, quod Deo certo reputans nostra curæ esse, cætera ferenda omnia fortiter & patienter duxi. Quam quidem rationem & persuasionem meam (si tamen persuasio, ac non certissima potius scientia appellanda est) vt ne sola cogitatione, sed scriptis etiam & literis vsurparem: confeci his mensibus commentarium quendam in Psalmum XCIII. sanè quàm laboriosè, quò enim meum tenuius est ingenium, hoc mihi maior in scribendo cura ac diligentia adhibenda est. Sed cum viderer in Psalmo illo multa perspicere lumina iustitiæ & prouidentiæ summi Dei: ætatem autem nostram intuerer (dubitatione credo, & quasi diffidentia rerum diuinarũ) tanta & scelerum & hæresum, ac propterea etiam calamitatum velut tempestate iactari: suscepi negotium vt quoad possem, Deo adiuuante, aliqua de ipsius altissimis consiliis explicarem: per quæ & veritas magis hominibus illucesceret: & qui iam aberrassent à via recta ad iter, si vellent, tutum conuerterentur. Qui meus labor, quid aliis profuturus sit, ignoro: me quidem certè non parum consolatus est, valdeq; confirmauit. Tibi verò (si quanquam domi tuæ ista iam trita sunt, vel vberiora etiam,

& præstantiora multò, quæ tu in tuis habes doctrinæ & sapientiæ thesauris recondita, tamen vnum volumen pro amicitia duxi esse mittẽdum: vt si fortè tu aliis curis impeditus, minus hæc ipsa cogitare in præsentia posses, mea sedulitate facilius admonerere. Sin hoc nihil fuisset necesse, ego tamẽ fungerer officio amicissimi ac beneuolentissimi: neúe scriberem quicquã talium rerum, quod non ad tuum arbitrium iudiciumque deferrem. Vale, & nos tui amantissimos dilige. XV. Calend. Augusti, M.D.XXX.

V.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. *Rodolpho Pio Episc. Fauentiæ S. P. D.*

POst acceptas literas tuas, quas vnà cum indice librorum tuorum iamdudum ad me misisti, cum me ad respondendum pararem, gratiasque tibi agere instituerem, quod laboris tantum mea causa suscepisses: factus interim sum literis amicorum certior, legationem tibi in Galliam decretam, teque primo quoque tempore itineris faciendi causa Roma exiturum esse. Quæ res me tenuit, quò minus ad te tunc darem literas, veritus scilicet, ne, si ad vrbem misissem, te minimè ibi conuento, meus irritus labor & inanis diligentia existeret. Nunc cum arbitror, te (non enim certi quicquam postea hac de re cognoui) iam eò peruenisse quò fueris missus: eaque munera apud Regem obire, quæ tibi mandata sint: non existimaui hoc à me officium iustum sanè & debitum differendum amplius esse, quin & scriberem ad te, & tibi agerem pro tuo singulari erga me studio gratias. Est enim tua in me beneuolentia cùm aliis sæpe locis atque temporibus, tum verò in hac cura & cogitatione copiosissimi indicis mittendi mihi planè perspecta: cum ea præsertim illud quoque indicet, nihil in tua insigni bibliotheca sic tibi sepositum esse, quod non idem mihi commune esse velis. Atq; ego quidem hoc animo sum, vt liberalius mecum agi arbitrer, si quis mecum libros suos, quam si diuitias communicet, quanto scilicet doctrinæ & sapientiæ, quàm auri præstantior & preciosior est possessio. Itaque nullo maiore beneficio cuiquam homini possum esse obstrictus. Cuius quando mihi copia & facultas abs te parata est, vtar equidem ea cùm fuerit commodum, & cum tu ad tuos reuersus fueris. Interea autem quod meæ gratissimæ naturæ memorisque voluntatis proprium est, & gratias tibi ago, & me eo nomine non mediocriter tibi deuinctum confiteor: huiusque meæ erga te voluntatis declarandæ, si res tempusque tulerit, occasionem vtique non prætermittam. Et quoniam qua cœpisti erga me liberalitate, eadem agere vti pergas, cùm mea spes de te,

tum

m tua imprimis virtus & constantia postulat: peto à te pro no-
a amicitia, si in Regia es, inque illis negotiis iam versaris: cùm
hi ibidem agenda res quædam sit, ad ius Ecclesiæ meæ ma-
operè pertinens: hominem mihi vt comperias & exercita-
n, & fidelem, qui tibi notus aut familiaris etiam sit, & cui
o meum negotium committere tutò possim. Nam quominus
lita opera hinc aliquem mittam, rei domesticæ angustiis sanè
ohibeor: & tamen confido, tua autoritate & gratia, quod cu-
m, æquè commodè hoc modo posse consequi. Quod vt fa-
s, mihique aliquid de eo rescribas, magnopere te, omniq́ue
ini studio rogo atq; oro. Vale. Prid. Idus April. M.D.XXXV.

VI.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. Francisco Guicciardino S. P. D.

T si ego te semper antea amaui, tuamq́ue industriam, consi-
lium, animi virtutem plurimi feci: tamen cùm modò venis-
d me Alfonsus Sadoletus frater, multaque mihi de te narra-
t, quæ insignem tuam quandam erga præsentem eum, me-
absentem beneuolentiam, tum autem optimum in nostram
nem familiam animum declarabant. Crede mihi, amore eo
te pridem diligebam, vehementius etiam sum inflammatus,
naque meæ opinioni accessio de te facta est: quod perspexi
n amicitiæ, quæ inter præsentes quoque rarò admodum
tur, eam à te erga absentes sanctissimè conseruari: quo ge-
laudis vix vllum meo iudicio reperiri maius potest. Atque
qui cum aderam istic, viuebamq́ue vobiscum, tuoq́ue inter-
aspectu & sermonibus perfruebar, fauebam tibi maiorem
odum, magnisq; gerendis rebus hominem te imprimis ido-
a esse arbitrabar: nunc altero hoc tuæ virtutis & humanita-
præclaro testimonio confirmatus, habeo iam non quæ lau-
m te solum, ac diligam, verùm etiam magis quæ admirer:
ro scilicet maiore admiratione digna virtus ea est, quæ pru-
ium bonorumq́ue iudicio, quàm quæ popularibus laudibus
ditur. Quòd si in eisdem locis, eisdemq́ue negotiis, quod
ntea faciebamus, versari vtrumque nostrum contingeret:
rarem tibi profectò beneuolentiam meam: omnibusq́ue
dictis factisque ostenderem, quàm mihi chara esset & ne-
udo nostra, & dignitas atque amplitudo tua: nullumq́ue à
fficium nec fidelissimi amici, nec coniunctissimi hominis
erares. Sed quoniam longè absum, magnisq; locorum in-
llis distracti inter nos sumus: cætera quidem amicitiæ offi-
bi ex me prompta esse non possunt, quæ coràm præstari so-

lita sunt, & expectari. Illud vnum verò, quod vel præcipuum est, & reliquorum omnium longè primum, à me certè non deerit: quo tuum semper nomen in intimis sensibus geram, conseruemque memoriam tui, & te colam beneuolentia sempiterna. Etenim cætera, amoris signa, & indicia quædam sunt: hic est ipse propriè amor, qui ea fide & veritate tibi à me præstabitur: vt nunquam tu, quæ in me atque meos studia contulisti, ea tanquam in indignos collata, sis reprehensurus. Ego tanquam procul absum à vestris grauioribus istis actionibus atque curis, quæ sonitum, atque turbam, & pompam quandam præ se ferunt: habeo tamen & ipse hîc quoque delectationes meas, quibus tranquillo animo mirificè fruor: quòd assiduus sum in studiis artium optimarum, & præclarissimarum: quæ me tanta iucunditate afficiunt, vt nihil omnino solicitudinis neque molestiarum ad animum meum sinant introire. Quam ego vitam etiamsi minus illustrem, aliquanto tamen beatiorem esse iudico. Sed de his alias. Reliquum est, vti te rogem, vt quam iampridem erga me suscepisti, in eadem perpetuò maneas voluntate: meosque tueri tua beneuolentia non desinas. Vale. Carpent. XIII. Calend. Aprilis, M. D. XXXIII.

VII.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARP.
Paulo Iouio Episcopo Nuceriæ S. P. D.

ETSI mihi dubium nunquam fuit, quin abs te summopere diligerer: tamen & literæ tuæ plenissimæ amoris atque officij, & ea quæ tuis verbis Polus ad me detulit, quæque ipse præterea commemorauit de te, planius mihi ostenderunt, tibi esse cordi & quietem & dignitatem meam: atque ea quæ quotidianis ex lucubrationibus à me proficiscantur, pluris à te æstimari propter amorem, quàm fortasse digna sint. Quam ego tuam erga me voluntatem, ne viuam mi Paule, nisi omnium rerum habeo charissimam. Nam cùm tu singulari doctrina, virtute, eloquentia prædictus, is vir sis, vt tuum de quoque iudicium maximi fieri debeat: tum verò incredibilis illa comitas, & quædam rara iucunditas, quæ tibi à natura data atque insita est, facit, vt nihil te fieri possit amabilius. Ex quo facile potest existimari, quantum ego mihi ornamentum in tua amicitia esse cõstituam: cùm & propter ingenij ac doctrinæ præstantiam, me ornare, & propter humanitatem suauitatemq; naturæ delectare etiam possis: non nolis autem vtrumque: cuius quidem tui animi erga me plura habeo indicia ac testimonia. Sed accidit præteritis temporibus, vt cùm & tu meam consuetudinem appeteres, & ego tuæ

eius

m sitientissimus, potentioribus tamen concedere fuerit ne-
:, qui te totum sibi arripuerunt: cùm tamen inter nos salua
per manserit amicitiæ coniunctio. Non enim ego vnquam
nisi, neque permissurus sum, vt tu in amore me vincas. Multa
adducunt, vt neminem te pluris faciam, paucos pari atque te
euolentia prosequar. Sed eo nihil est ad meum vinciendum
num arctius, quòd me à te amari intelligo. Eius rei duo signa
eo certissima: vnum, quòd locorum disiunctio non immi-
: beneuolentiam: alterum, quòd me tuis quotidie scriptis
decoras. Quæ si hoc solùm afferrent, vt testificarentur te de
sępissimè cogitare, ferreus nimirum essem, nisi te amarem
ctim, ferremque assiduè in oculis. Cùm verò scripta tua eius-
li sint, vt immortalitatem mihi polliceantur: quid aut tuo
in me officio maius, aut mea in te beneuolentia debet esse
antius? quam ostendam equidem tibi aliqua in re, mihi
e: & si defuerint cętera, eodem te genere remunerabor: e-
u fortasse impari, pari certè studio ac voluntate. Itaque & a-
ntisper studia intermittam, sicuti tu mihi suades, & ad phi-
phiam me referam, quemadmodum idem tu mihi es autor:
ibusque in rebus tuo iudicio atque consilio vtar libentissi-
Vtinam liceret nobis esse vnà. Sed quando diuersis non so-
locis, sed etiam opinionibus remoti absumus, quòd ego in
u libenter maneo, tu illis adhuc vndis & fluctibus delectaris:
olis missitandis inter nos assequamur, vt nunquam non esse
videamur. Quod te oro mi Paule suauissime, vt in eo me non
ras. Nihil mihi potest esse dulcius, quàm aut loqui tecum,
l iam ereptum est: aut tuas legere literas, in quo morem mi-
erere tuæ est potestatis. Quapropter tu qui omnes venusta-
que humanitatis articulos tenes, noli pati (obsecro) me hac
à & tam exoptata voluptate tuarum literarum carere. Vale,
os dilige, tibique persuade, te à me mirabiliter amari. Car-
oracti.

VIII.

IO. SADOLETVS EPISC. CARP.
Io. Francisco Ripæ Iurisconsulto S. P. D.

Va prętans doctrina, & summum ac singulare ingenium,
quod non modò in hac iuris ciuilis laude ac scientia, sed o-
bus bonis in literis artibusque excellit: faciunt, vt quicquid
ficiscatur à te, id non solùm vtile & commodum, sed etiam
bile omnibus esse debeat. Cùm verò nuper voluminibus
draginta editis, viginti interpretationum, totidemque
onsorum, omnem fermè ciuilem prudentiam explicare

& proferre in medium institueris: remque totam, qua nulla ferè subtilior, neque enucleatior excogitari possit, summo studio & cura, summis laboribus vigiliisque confeceris: diuque sub eadem expolitam lima adhuc compressam domi continueris: quid mirum mi doctissime Ripa, si ego, vt eam aliquando ederes, & ad publicam vtilitatem inuulgares, non hortator solùm, verùm etiam rogator accessi: cùm de tuo præcellenti & admirabili ingenio sentiens id quod necesse est, non æquo ferrem animo, tam diu differri commune omnium doctorum & bonorum virorum commodum, cùm præsertim ex eo egregia quædam laus & expetendus honor mihi ipsi quoque pareretur? Quo quidem nomine duplices tibi ago gratias: vnas cum cæteris hominibus communiter, quod ipse quoque tuis eruditissimis laboribus & monimentis ad fructum meorum studiorum vsurus sum: alteras proprias iam & singulares, quòd sum hoc tanto abs te & tam præclaro munere honestatus, quo meum nomen per tua scripta commendari immortalitati voluisti. Cui muneri si referri ea gratia posset, quam ego libenter redderem, crede mihi, cognosceres & experirere, in hominem memorem & gratum tua te officia & studia contulisse. Sed in hoc etiam tua humanitas & fortuna illustrior fuerit, quòd ea dare potuisti, quibus par recipere mihi posses. Ego tamen ad eam beneuolentiam, qua te semper maxima complexus sum, & ad id iudicium, quod de tuis ingenij & doctrinæ ornamentis eximium semper feci, adiungam vinculum officij & obligationis, qua tibi perpetuò deuinctus futurus sum: quanquam hæc quoque ipsa in vero amore & fideli amicitia, qua iam pridem copulati sumus, satis per se omnia insunt. De cætero quicquid ab vtroq; nostrûm in alterum profectum fuerit, id non nouam constituere, sed veterem & mutuam beneuolentiam nostram declarare videbitur. In quo vt tecum omnibus officiis certem, ita adnitar, vt siue victor, seu victus, in eadem & pari laude vtrumque sim positurus, quando non vinci beneficiis, quibus plerunque tempus & fortuna occasionem dant: sed in amore, & fide amicitiæ inferiorem esse, id probo viro maximè fugiendum est. Tu valebis, & perges quæ præclarè instituta sunt, ea quamprimùm emittere: meq; amabis, si tamen te à me vnicè amari verè existimas. Vale, Carpentoracti, XVI. Calend. Octob. M.D.XXVII.

IX.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARP.
Lazaro Bonamico S. P. D.

O Gratas tuas mihi iucundasque literas: quæ etsi tardissimè ad m[illegible] perlatæ sunt, (scriptæ enim V. Idus Maias, extremo ferè Octobri mihi sunt redditæ) tamen quòd primæ mihi de te, & de tua nihil commutata erga nos voluntate optatissimum nuntium attulerunt, non dici potest, qua à me lætitia & gratulatione fuerint acceptæ. Namque scito, has vnas mihi abs te post nostrum digressum ex vrbe fuisse redditas: perbreues illas quidem, sed plenas officij, suauitatis, beneuolentiæ: quibus etiam præsertim liber adiunctus fuit, & propter philosophiam gratus, & quòd à te profectus, est aliquanto gratior. Agnosco enim, prædicatione tua esse factum, vt ille mihi honos potissimùm haberetur. Tu enim facis tuo grauissimo testimonio, vt nos aliquid esse videamur: cùm ea sit de tua eximia doctrina, singularique iudicio apud omnes homines opinio, vt quem tu laude cohonestas tua, de eo non possit nisi honorificè & amplè iudicari. Agerem gratias, si hoc non alienum nostra familiaritate esse existimarem. Sed perinde sit atque si essent actæ. Ad Franciscum A[illegible]lanum dedi literas, gratissimum mihi illius munus, multoque magis quod de me facit iudicium, fuisse significans: conaturumque me, vt referam gratiam, si occasio fuerit. Quòd idem illi[illegible]s te ipso confirmari, teque meæ naturæ memoris atq; gratæ, [illegible]ud illum testem, &, si opus sit, etiam sponsorem esse opto. De [illegible]e autem, mi suauissime Lazare, sic habeto, nihil aliud iam mihi [illegible]e in optatis, quam quo pacto queam hoc, quod mihi reliquum [illegible] temporis, totum in optimis artibus studiisq; consumere. Mul[illegible] adhuc me impeditum tenuerunt, quæ ego partim iam remis[illegible]s curare cœpi, partim penitus abieci: vt tandem aliquando so[illegible]us & liber, in hanc vnam curam me conferrem. Itaq; mihi ipsi [illegible]n desum: assiduè lego, scribere etiam sum ingressus nescio [illegible]d: quod quidem si processerit ex sententia, maiore animo ad [illegible]qua sum perrecturus. O si te haberem, quos mihi spiritus tuus [illegible]doctissimus sermo, & familiaris vultus excitaret? Paulus mihi [illegible]udiis mirificus comes, rari alij, vel potiùs nulli: quanquam A[illegible]ione est Alciatus, vir omni cultissimus doctrina, mihiq; ami[illegible]mus: nonnulli præterea, sed pauci: verùm vt iam sint, qui mi[illegible]incipiant, & conentur idem facere. Cum Fregosio nostro fre[illegible]ns nobis scribendi commerciũ, occupationibus distinemur, [illegible] minùs vnum in locum conueniamus. Hæc quod ad docto[illegible] hominum consuetudines attinet. Cætera sanè iucunda & [illegible]ata. Ora hæc quam incolimus, ventis paulò infestior: cætero[illegible] amabilis, & imprimis amœna est. Nos hortos suburbanos diligenter instruimus & ornamus, vt appareat, in illis spem [illegible]iem ocij & oblectationis nostræ nobis esse repositam. Quos [illegible]quando viseris, reperies Quirinalibus illis nostris nequa-

quam inferiores: aquarum quidem abundantia, & vbertate pomorum etiam superiores esse: Habes statum nostrum. Tu de tuo vt nos facias certiores, idque crebrius, magnopere à te peto. Nihil est enim mihi iucundius, quam & sæpe de te audire, & loqui. Bembum, Nigrum, Michaelem, Teupulum, cæterosq; quos tute nosti esse amantes nostri, iube meis verbis saluere quam plurimum. Et tu salue ac vale mi charissime & optatissime Lazare: nosque amare perseuera tui prorsus cupidissimos. Carpentoracti, pridie Calend. Nouemb. M.D.XXVIII.

X.

IACOB. SADOLET. EPISC. CARPENT. Lazaro Bonamico S. P. D.

CVM iamdiu ignorarem quibus in locis esses, propterea quod recordabar, te postremis literis tuis, ad me nescio quid de tua quadam peregrinandi voluntate scripsisse: neque hi, qui istinc ad me literas dederant, vllam tui omnino mentionem fecerant, accepi literas tuas, ex quibus te apud tuos esse, & memoriam nostri pristina cum beneuolentia conseruare cognoui. Quæ quidem mihi iucunda cognitu fuerunt, sed illo nihil mihi iucundius, quòd intelligo te ita gerere, atque augere rem literariam, vt tua eximia virtus atque doctrina, & tibi maximæ laudi, & plurimis vtilitati emolumentoque sit. Etenim quid est (quęso) præclarius, quàm videre florem collectæ ex omni Italia iuuentutis, incumbere ad optimas atq; honestissimas artes: atque ad illud summum perfectumque contendere, in quo hominis virtus sita sit? Quod quidem facit, vt diis simillimi esse videamur: idq; te doctore magistroque contingere, vt qui tuam eruditionem, ingenium, probitatemq; cognoscimus, facilè coniectura prospicere iam possimus, quantum de noua sobole doctorum bonorumque virorum sperandum nobis sit: quæ maximè his literis, & his studiis potest frequentari. De qua re tibi hoc etiam scribo accuratius, quòd visus sum aspicere in literis tuis hæsitationem quandam tuam, tibi ne in ea sententia permanendum, nec ne sit. Quæ me certè hæsitatio molestia afficeret, si putarem tibi, aut per tuum, aut per aliorum consilium, vt ab isto munere desciisceres, liciturum esse. Sed cùm neque videam causam, cur te tam præclari instituti, non dicam pœnitere, sed non summopere cupidum esse oporteat, & nihil sit quod agere melius possis: non est cogitandum tibi, quid in eo laboris insit, sed quantum reliquis commodi: cùm præsertim munus nullum hominis magis sit proprium, quàm sua bona communicare cum cæteris, plurimumque vtilitatis & commodi ex se in alios profectum velle. Cuius generis

neris cùm maxima tibi facultas & à natura, & ab industria tua
sit: non debes profectò desistere, nec defatigari, quoad plu-
s per te Lazari Latinæ & linguæ & sapientiæ sublati sint. At-
ue ego qui te hæc adhortor, & moneo, non equidem consu-
mihi: spes enim mihi esset maior fruendi aliquando te ipso,
cumque viuendi, si ista cura vacares: sed habeo fructus pu-
lici rationem. Quanquam scribit ad me Niger, constitutum si-
tecum esse huc proficisci, duosque menses mecum ponere.
uòd vtinam videam illum diem, quo vos complectar ambos,
quantisperque expleat conspectu atque congressu duorum
hi amicissimorum & coniunctissimorum hominum: quos ego
on minùs diligo, magniq; facio, quàm ab iis sentio me & ma-
i fieri, & diligi. Sed de his hactenus, non enim animus meus er-
vos longa oratione mihi explicandus est, quando cum vos de
stro expendere sat potestis. De consuetudine & conuictu Poli
stri tantum capere voluptatis, quantum scribis, & minimè
ror, & tuum de illo iudicium vehementissimè probo. Quid
im esse potest homine illo humanius, eruditius, sanctius? Eum
o cùm hac iter haberet, paucis illis horis vix degustare qui-
m potui: sed tantas tamen ab illo omnium ornamentorum
itias tum mihi perspexisse visus sum, vt postea illum non a-
ore modò, sed insigni quadam obseruantia semper sim prose-
tus. Nam cùm illa mihi amabilia in eo sunt cognita, inge-
um, probitas, literæ, in quibus ille non mediocriter excellit,
m id prætereà admiratione summa dignum (quod ego primū
tuo omnium) quòd cum tanta generis amplitudine & nobili-
te, tanta naturæ bonitas atq; humanitas iuncta sit. Itaq; quan-
fieri à me putas, quod à te scriptum est, nomen sæpe meum ver-
i in sermonibus vestris? Ego verò vobiscum, ô amicissimi ho-
nes, & animo semper & cupiditate illa sum, vt si detur facul-
, vobiscum viuere potissimùm velim. Etenim si essemus v-
, Deus immortalis, quantas, & quàm varias caperemus sua-
tates? quæ studiorum coniunctio? quæ communicatio volun-
tum? qui denique ardor existeret animorum? vt ad illa præcla-
atque sancta Philosophiæ adyta copulati introiremus? in quo
ulus nobis non iniucundus esset comes: qui (aberat autem il-
à me cùm hæc scriberem, sed quod verè testificari de eo pos-
m) vtrumque vestrûm mirabiliter obseruat, & diligit. Sed
oniam optare nobis ista licet, sperare fortassis non ita licet:
ineamus incolumem beneuolentiam mutuam, stimulum au-
n & solicitudinem animi deponamus: quodq; est dignum iis
ximè quæ profitemur studiis, fidem amicitiæ etiam absentes
lamus. Sed de his quoque satis. Hortensium, de quo instas,
soluere adhuc non potui: fui enim maximis occupationibus
impe-

impeditus, & id ipsum diu. Retuleram me autem ad eam cogitationem atq; curam, vt conficerem: sed iam calores me obturbat. Enitar tamen vt & fidei in eo meæ, & vestræ expectationi satisfiat. Partem eam literarum tuarum, qua te de literarum missione excusas, non duco dignam responsione, ne tuæ integritati & constantiæ videar diffidere, qua nihil est apud me certius, nec exploratius. Vale, & summis viris Bembo, Polo, cæterisque quos a me amari scis, plurimam meis verbis salutem dic. Carpentoracti, Nonis Iunij, M. D. XXXIV.

XI.

LAZARVS BONAMICVS IACOBO SAdoleto Episcopo Carp. S.P.D.

IAM penè constitueram leuare me hoc impedimento verius, quàm onere, in quo biennium fui: cùm tuæ literæ perlatæ ad me sunt, quę summa quidem sententiarum grauitate, verborumque copia, admista incredibili quadam suauitate ingenij, excellentisque bonitatis tuæ, (quid autem dicam de beneuolentia, quæ nusquam tam efficax, tamque perspicua, quàm erga vos) vehementer ab hac ratione me reuocabant. Sed erat in his nihil quo cuperem mutare sententiam, quanquam omnia prudentissimè & amicissimè scripta non ignorabam. Nam quòd videbaris suspicari, me id velle, aut leuandi, aut fugiendi laboris causa: hoc tibi persuade, nihil tam alienum à me. Contra verò, hoc mihi semper animo insedisse: Homini turpissimum esse, labore frangi, industriáue debilitari, qui cæteris vsui ad virtutem esse, aut ipse magnam consequi præstantissimarum rerum cognitionem posset. Qua ex causa cum nobis à publico negotio in otio esse licet, tum maximè in studiis bonarum artium toto animo versamur, multoque plus laboris toleramus. Cognosce igitur, & iudica, quam falsa fuerit suspicio de me. Tu putas me Patauinæ cõditioni renunciare velle, laborem vt vitem: ego me cupere id scio vt plus laboris impendam. Nam quod proponis communem vtilitatem, eam nunquam deserendam existimaui. Sed cum maiora onera in re literaria nonnulli ex amicis me sustinere posse crederent, id consilij dabant, vt leuiora relinquerem, maiora amplexarer: idque boni viri esse docebant, atque ipsum mihi me diffidentem impellebant, vt non viuentium solùm, sed etiam posteritatis memoriæ consulerem: quam rem in hoc publico impedimento nihil erat cur quispiam optaret. Video & tibi & his idem placere, vt vtilitatib. hominum inuigilem, idq; mihi persuasissimum est. Sed imbecillitas ingenii venit in dubium. Alteram vtilitatem multò maiorem esse animaduerto: ad vtrã minus ineptus

sim,

;explicare non queo. Scio tamen in altera plus laboris & in-
ij inesse: quod vt perexiguum est in me, eoque deterreor: ita
ore nunquam impediri soleo, & propterea sum alacrior. Hæ
nt deliberandi causæ, cùm ad te scribebam: sed non audebam
tè scribere, quod erat scribendum aliquid de me ipso: quod
o periniquitus. Quamobrem multa prætermisi, quæ ab amicis
intur: falsa quidem illa, sed dicuntur tamen. Vtinam hîc es-
t aut te illi, aut illos tu in tuam sententiam adduceres (si mo-
lia esset tua) re quæsita inter vos & disputata: de qua iterum
n audire quid sentias: hoc est, ad vtram me hominum vtilita-
potius cohorteris. In quo tuo iudicio, obsecro te, vt nihil du-
, nos esse ad omnem laborem paratissimos. Scripsi proximè
Hippolytum Medicen Cardinalem carmen, nondum misi: id
hac epistola leges, raptim descriptum propter occupatio-
le quo qualis sit, tuum, Paulique nostri iudicium valde scire
: eo enim nihil politius esse arbitror, Bembus tuus tibi sa-
plurimam dicit. Vale, Patauij. VII. Calend. Septembr.
XXXIV.

XII.

*ZARVS BONAMICVS IACOBO SADO-
leto Episcopo Carp. S. P.D.*

NITAS naturæ tuæ omni ex parte se effert in iis literis quas
Nigrum scripsisti de quærendo Græcarum & Latinarum
rum doctore & magistro. Nam tibi satis non est officio tuo
esse, vt summa cum religione, pietate, fide episcopatum
uum, & in omni Christiani muneris administratione eum
eas, qui charus sis omnibus, atque admirabilis: sed quæ a-
æ esse debent, docendo, admonendo, cohortando, vt re-
curentur, omni contentione elaboras. Commouisti pro-
n a studio pulcherrimarum literarum abhorrentem. Hoc
tum bonitatis fuit, sed cum sapientia atque eloquentia
ctæ bonitatis. Ego & quia rem honestissimam esse, & tibi
video, & sum ipse ad communes vtilitates propensior, in-
ndo mentem & cogitationes meas figam. Mira est pauci-
um hominum, quod te fugere non arbitror: in ea tamen
extabit nostrum. De Hortensio caue ne lõgius tam præ-
opus ducas, quam in dialogo de educatione puerorum
sti. Turpe aliis, datam fidem non præstare: episcopo verò,
leto quidem episcopo, turpissimum: præsertim cum sis
us huius mendacij nostram ipsorum memoriam, atque
steritatem testem. Vide quanta cupiditate ardeam, qui
ea quæ ne suspicari quidem de te possum. Ignosces au-
tem

tem mihi, tuæ propè gloriæ faventi magis, quàm meæ. Hic de bonis literis bene mereri non desino: & in eo me planè navasse operam intelligo, quòd vndiq; cõcurritur. In hoc numero si quis erit idoneus, & impetrari id poterit (quod tamen difficile iudico) eum ad te mittam. Vale. Paulo nostro plurimam salutem adscribimus, Patauij, XVIII. Calen. Sext. M.D.XXX.

XIII.

IAC. SADOL. EPISC. CARPENT.

Lazaro Bonamico S. P. D.

PVPVGERVNT me nonnihil literæ tuæ VII. Cal. Septemb. Patauio datæ: meq; in eam suspicionem adduxerunt, vt vererer, ne quid a me antea imprudentius fuisset scriptum, quasi tu mihi in opinionem inertiæ desidiæque venisses. Quod ego non modò eo animo scripsi nunquam, sed ne cogitare quidem potui. Quid enim minus, quàm quod nusquam quicquam est, idque ego scio nihil esse? An te ego non noui? tuaq. mihi virtus, industria, nauitas parum perspecta est? aut quisquam omnium mortalium est, qui audeat affirmare, tuos sibi sensus melius quàm mihi, perceptos esse, & cognitos? Crede mihi, mi Lazare, memetipsum turpissimæ inscitiæ accusarem, si tibi ignauiæ notam vllam attribuerem. Sed quod tunc scripsi me existimare, laborem illum docendi & tibi honestum esse, & alijs permultis fructuosum ac vtilem, nec videri mihi causam cur defugiendus esset: non scripsi iudicans te laborem omnem velle fugere: sed cùm te in illo munere continere cuperem, iccirco illa a me tum suscepta cohortatio est: sic enim sentiebam, maximam laudem virtutis esse, prodesse quàm plurimis. Quod tu latius in posteritatem patere putas, quam si tantùm præsenti sæculo seruiatur: propterq; eam causam secreta & libera studia requiris: otiumque in illis, maiorem etiam laborem & maius negotium appellas: neque arbitraris vtrunq; abs te præstari posse, vt & priuatim tibi satisfacias, & cæteris publicè. Concedo: teque ad illa alta & magnifica philosophiæ studia aspirare planè video. Quid ergo, nónne commodissimè poteras istam ipsam artem omnium nobilissimam publicè profiteri: in eaque instituere adolescentes, vel separatim, si tibi ita fuisset visum, vel etiam cum Cicerone, & cum eloquentiæ studijs coniunctè? quam ego viam rationemq; docendi potissimam semper sum arbitratus. Hoc enim certè abs te si factum fuisset, vel etiam si nunc fieret, Deus immortalis, qui concursus præstantium ingeniorum, quantus amor sapientiæ in animis hominum existeret? Tu quoque qui nunc te quereris distrahi, coniungeres domestica tua studia cum forensib. & laborem vtrunque in easdem operas lucubratio-

brationesq; conferres. Sed ego tibi non præscribo, satisq; in te ipso statuo esse consilij. Hoc dico, quod habeo exploratum, te vtrò verteris, præclarè id quod susceperis esse effecturum. Quæ mea de tuo ingenio, & excellente doctrina opinio, non noua neque recens, sed iam diu antè mihi suscepta est. Legi carmen tuũ, idq; admodũ probaui: valde n. mihi graue & elegans visum est: vtinam fructum eiusmodi afferat, vt quod de Pericle scriptum est, aculeos relinquat in eorum animis, ad quos maximè ista pertinent. Tuas a Ioan. Caracciolo viro clarissimo literas, de quibus in quadam epistola fueras conquestus, iampridem accepi. Ille verò Brunus, doctus (vt ego conijcio) adolescens, scripsit ad me, se Greorgio Seluæ Vaurensi Episcopo, regio istic legato, cõtubernalem factũ esse. Quẽ hominem, mi Lazare rogo te vt nosse velis: talẽ enim offendes, ingenio, humanitate, probitate, doctrina, vt pluris tibi propter eũ Gallia futura sit. Polus ad me scribit, vberrimis elegantissimisq; literis, multa ille quidẽ digna illo ingenio & sanctissimis ipsius morib. Sed plurimũ tamen & præcipuè de te, quẽ ipse admodũ cuperet ad Theologiæ studia iam aliquando animũ adijcere. Quam ego cupiditatẽ eius vehementer probo, tibiq; suadeo, vt hanc diuinã imprimis facultatẽ & ad salutem nostram necessariam, diutius à tui ingenij thesauris ne habeas segregatã. Sed de his alias. Nunc tempus interpellat, luxq; & negotia instant, nam hæc manu mea scripsi ante lucẽ. Valebis igitur, & omnibus amicis, imprimisq; Bembo meo, plurimam à me salutem dices. Vale. IX. Calen. Decemb. M.D.XXXIV.

XIV.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT.

Lazaro Bonamico S.P.D.

EX tuis literis Idib. Martij datis, quas ego paulò antè Idus Maias accepi, illum facio quæstum, quòd optimi & doctissimi viri Aonij Palearij amicitia auctus sum. Quem ego me hercule hominem plurimi facio, vel propter eius virtutẽ atq; doctrinam, in suoq; genere scribendi elegantiã: vel quòd ea sunt illius animi erga me indicia ac monumenta, vt nõ modò amare, sed gratiam illi etiam habere sim cõpulsus, si tamen compellitur, qui libẽter quid facit, & studiosè. Amo certè illũ, & gratiam prętera habeo, qua de me ipse meritus est. Qui etiamsi nullo suo officio me sibi deuinxisset, propter ingenium tamen, propter optimarũ artium scientiam mihi erat amandus. Nunc quid me facere oportet, cũ tanto me obstrinxerit merito? Atq; is quòd tuam commendationem intercedere voluit in nostra amicitia concilianda, quanquã illi verè ac constanter id esse opus negasti: tamẽ ipse nonnihil

vidit.

vidit. Siue enim quòd ita iure fieri à me debere intelligit, siue quòd animum meum erga te habet exploratum, sensit id quod verissimum est, nullam esse tantam virtutis commendationem apud me, quæ non tuo testimonio multò fiat vberior. Itaque illum, quem sponte & per se iure quidem optimo antea dilexissem, tua nunc commendatione habeo chariorem. Quid autem de eo, deque eius scriptis sentiam, scribo ad ipsum quidem copiosius: sunt enim illa à me diligentissimè perlecta. Sed tibi quoque breuiter dico, probari mihi mirificè cùm ingenium hominis, & in scribendo elegantiam: tum illud imprimis religionis studium, quod præ se fert: quod quidem vbicunque adest, illa mihi & plena & grauia & pereruditа videntur esse. Phædrum meum, quòd sis ad calculos iudicij & prouidentiæ tuæ denuò reuocaturus, valde lætor: magnamque in tua consideratione & diligentia eius expoliendi spem habeo. Tantum à te peto pro iure amicitiæ nostræ, vt ne ambitiesè, néue erga me nimium indulgenter eum corrigas. Marcum Fortiacum gaudeo tibi esse cordi: certè mihi magnæ voluptati est tuum de illo adolescente iudicium cum ea opinione quam semper de eo habui, conuenire. Eum tibi ne cómendo quidem, video enim esse satis commendatum, vel ex eo quòd contubernio tibi coniunctus est. Paulus & te amat, & memoriam tui seruat quam debet, tuque crebrò in sermonibus nostris versaris, queis & consuetudo tua, & suauitas à nobis requiritur. Qua posteaquam carendum nobis necessariò est, tuas saltem optamus crebriores, mi Lazare, literas: quòd iis desiderium tui nostrum aliqua ex parte leniri sentimus. In quo nobis vt morem gerere ne graueris, equidem te vehementer etiam atque etiam rogo. Vale, & amicis nostris communibus plurimam meis verbis salutem dic. VI. Calendas Iunij, M.D.XXXVI.

XV.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT.

Aonio Paleario S. P. D.

SERIVS accepi literas tuas. Datæ enim illæ III. Idus Februarias, mihi medio fermè Maio sunt redditæ. Quibus perlectis equidem valde lætatus sum, cum tali ingenio, quale tuum mihi iam perspectum est, talem etiam animum erga me plenum amoris & desiderij, coniunctum esse. Quid enim est rerum omnino omniũ, quod mihi bonorum & doctorum beneuolentia videatur optabilius? Itaque cùm epistolam tuam primò legissem, eaque mihi vehementer placuisset, (est enim & suauiter, & ornatè, & peramanter scripta) ab illius statim lectione ad poema tuum me cõtuli, totumque perlegi triduo: singulis videlicet libris in singulos

dies

dies collatis. De quo, vt tibi verè exponam quod sentio, hoc iudi-
cij feci: eorum, qui in eo genere voluerunt esse, sanè quam pau-
cos, & nostra, & superiore memoria, æquè eleganter scripsisse at-
que tu: eruditius certè neminem. In quo mihi illud mirificè pro-
batum est, quòd hæc tua scripta non accersitis, fucosisque argu-
mentis, neque quò magis poetica videantur, à fabulosa illius no-
i Deorum vetustate repetitis: sed sancta, & vera religione con-
ita sunt. Vt quemadmodum vultus pacatus, & constans in ho-
mine, bene affectæ mentis, & probi animi est indicium: sic tua i-
a eximia erga Deum pietas, quæ sese in tuis scriptis primam of-
rt: nos cogit de te, deque omni sensu animi tui, excellenteque
ctrina præclarè existimare. At cætera quidem tuum carmen
rè mihi satisfecit: video enim quos imiteris, quid referre in tu-
is ipsis & exprimere conere: tibique neque in eligendo iudi-
m, neque in conando fructum laboris tui abesse intelligo.
spicio etiam verborum elegantiam, sententiarum acumen,
ierique apta & varia compositione delector. Sunt enim ista
ia in te ita studio & cura elaborata, vt sint vbique nihilomi-
ingenij luminibus lita. Illud vnum interdum (quanquam ad-
um rarò) desidero: quòd cupissem nonnulla a te differi ex-
itius, quibus nunc percipiendis mens nostra aliquantulum
at. Atque illa (ne forte mihi Lucretianum modum dicendi
nas) non sunt ex eo genere, quod difficultate rerum quæ
ntur, suapte sponte obscurum propè necessariò sit, in quo
usta esse scribentibus excusatio; sed è medio quædam sum-
ompressius abs te dicta sunt, quæ dilatari, & patere melius
sem. Neque ea tamen tam multa, vt pertimescas. Sed for-
nodus robur, & vt næuus decus aliquando, atque orna-
lchro corpori afferre solet: sic plerisque illa potuerunt vi-
irco esse quæsita: quòd cursus nostræ cogitationis, fluen-
ilitate orationis, aptè illis interdum, tanquam salebris,
r. Quod quidem ad veras laudes egregiè compositi car-
rtinet, totum tibi ita tribuo, vt hoc planè confirmem,
lius aliquot iam annis in eo genere editum legisse liben-
que te iam ne hortor quidem, vt quo itinere instituisti,
orrò pergas. Satis enim tibi incitamenti, cùm iudicium
ectatioque hominum, tum fructus ille ingenij suauissi-
n pangendo maximè & in commentando percipitur,
rre. Qui etsi omnibus eruditis datus est, cùm hi aliquid
creant atque gignunt: vberior tamen adest poetis.
ni ego te non poetam magis, quàm oratorem esse sta-
ci facio ex epistola tua coniectura. Ea enim ita com-
oncinniter scripta est: vt facile intelligam, te vtrun-
is, & suscipere & posse præstare. De me verò, quem tu

H tante-

tantopere in tuis scriptis ornas, eoque honore afficis, quo maiore nemo afficere quenquam potest, quid dicā, vix reperire mihi posse videor. Nam si eas in me laudes agnoscam, quas tu mihi tribuis, timeo, ne arrogans: sin repudiem planè atque reijciam, vereor, ne ingratus aduersus te sim, cùm de tuo iudicio ipse detraham, eo ipso vnde sim ornatus. Quamobrem vt in difficili eiusmodi causa, ad id me vertam, quod meo pudori maximè est consentaneum: vt tibi agam pro tua ista humanitate & erga me beneuolentia gratias, meque tibi hoc nomine obstrictum esse confitear. Quod facio equidem, & libens facio: tibique persuasissimum esse cupio, te à me singulariter amari, vel ingenij, & virtutis, & probitatis tuæ causa: vel eius officij atque amoris, quo me ipse prosequeris: vel quod eorum & temporum, & hominum, in tuis literis mentio facta est, quorum meam & memoriam, & erga illos beneuolentiam, dies nunquam delere obliuione vlla potest. Vt præter id, quod tuo nomine tibi debeo, quantum etiam illos dilexi, totum in te persequar. Quo me in te animo esse, si vsus venerit, re ipsa, experiendoq; cognosces. Vale. Carpentoracti, VI. Cal. Iunij, M.D.XXXVI.

XVI.

IACOB. SADOLET. EPISC. CARPENT. *Sebastiano Gryphio S. P. D.*

SVPERIORIBVS proximis diebus, cùm esset allatus ad me liber Aonij Palearij, de immortalitate animorum, præclarā inscriptionem præ se ferens, eamq; rem totam heroico carmine complexus, legere eum statim perquam auidè cœpi: quasi tentaturus, an promisso satisfaceret, qui tam sublimem titulum operi suo præposuisset. Atq; ibi video, id quod mihi primum summæ voluptati, deinde penè incredibili admirationi fuit, rem tantam quā ta altera nulla est, quæ quidem scriptorum ingenijs proposita sit, tam grauiter tam eruditè, tam etiam & verbis & numeris aptè atque eleganter tractatam esse, nihil vt fermè nostrorum temporum legerim, quod me in eo genere delectarit magis. Nam nec sententiarum orationisq; vbertas, in tam difficili ac penè spinosa materie, vlla desideratur, nec in exponendis rebus recondītissimis lux atque facilitas. Numerus porrò carminis is est, vt videatur Lucretium velle imitari, redolet enim antiquum illud: sed ita sapore humanitatis conditus est; vt asperitate dimissa, vetustatis tamen autoritas salua remaneat. Atque hæc in vniuersum. Illa iam partium singularum propria, nihil non Latinè dictum, nihil non accuratè, quóue iudicium & diligentiam adhibitā esse non pateat: multaque præterea vbique nitentia ingenij & venusta-

nustatis luminibus; &, quod ego pluris quàm reliqua omnia facio, Christiana mens, integra, castaq; religio, erga Deum ipsum honos, pietas, studium, in eo libro vel maximè, non solùm docere mentes errantium, sed etiam animos incendere ad amorem puræ religionis possunt. Sed quorsum hæc, mi Gryphi? Primum volui dare testimonium apud te doctissimo viro, vt quid de eo sentirem, tu planè cognosceres. Deinde à te petere, id quod ipse quoque eiius volo causa, & petit à te per literas, & summè flagitat, vt eius hosce treis libellos tuis formis exprimendos cures. In quo ille valde suo honori, ego meæ cupiditati satisfactum fore ibs te arbitraturi sumus. Noli enim putare non apud Italos omnes tuum esse nomen in magna gratia. Quicquid prodit ex officina tua, id ita demum & rectum & probatum habetur omnibus, si in eo tuum nomen sit præscriptum. Nota est enim probitas, & diligentia tua, nota eruditio. Quid igitur restat, nisi vt & bonis & amantibus tui morem libenter geras? Quod tamen semper sponte tua facis, nunc mea etiam causa facere pronius debes, qui meam fidem atq; officium in hac re agi iudi-. Sum enim, vt tu sciàs, in hoc ipse libro honorificentissimè appellatus, secundo (vt opinor) volumine, vt tibi hæc opera mihi que vnà cum Aonio, non ipsi soli præstanda sit: quandoquin tu me amore iampridem, atq; obseruantia tua mirificè es plexus. Nec erit cur te pœniteat, hunc talem librum Actij iceri, & Vidæ doctissimorum hominum, ac præstantissimorū tarum scriptis adiunxisse: cum quibus certè hic iure compapotest. Nam & in eadem argumenti sententia sanctitateque itissimè versatur, & philosophiæ præterea rationibus vberius structus. Sed hoc tu per te æquè bene cognosces. Illud vtiq; ersuasum habere debebis, quicquid in hac re ex mea & Aoluntate effeceris, id vtriq; nostrū forè gratissimum. Eadem re, quò eam magis mihi curæ esse intelligas, meis verbis aget vir optimus, ac vetere mecum amicitia coniunctus, has Sertinus: sic enim ei a me mandatum est. Qui & vt in me r perofficiosus fuit, & pro eo studio, quo probos & erudimines sui similes prosequitur, non dubito quin diligenter functurus sit. Vale mi Gryphi. Carpentoracti. III. Calend. D.XXXVI.

XVII.

OB. SADOL. EPISC. CARPENT. GAleatio Florimonti Suessano S. P. D.

s à te eodem tempore accepi literas: quarum alteræ ex bio Ferrariensi, vt scribis, VI. Cal. Ianuarij erant datæ:

alteræ Baucis pridie Calend. Iulij, quæ me vtræque mirificè delectauerunt, multis enim sunt & amoris tui erga me, & ingenij ac doctrinæ significationibus refertæ: ac, vt verum tibi confitear, longè aliam personam mihi, aliud specimen ingenij obtulisse visæ sunt, ac priores fecerant: quibus fueram adductus, vt te admonendum putarem, vt omissis leuioribus illis studijs, ad grauiores arteis te conuerteres. Quod etsi tunc à me optimo fuit factum animo, tamen nunc planè intelligo, non fuisse necessarium. Te enim id ita fecisse, multumque in omnibus artibus optimis profecisse sentio. Sed quæ tu de sacris literis, deque earum summis doctoribus ad me scribis, ea mihi vehementissimè probantur. Omnis enim nostra salus, omnis beatæ & immortalis vitæ spes, in illo potissimùm studiorum genere posita est. In quo verò aspernari videris philosophiam, & grauissimos illius autores reijcere, id mihi tecum conuenire non potest. Ego enim cùm me ex illius studio non admodum hebetem sentio esse factum, tum verò sic statuo, non lapidem lapidi, neque parietem fastigio vllum tam congruere, quam theologiæ & diuinis literis philosophiam. Itaque illud ipsum quod inducis tanquam illudens, tanti est, vt absque eo persuaderi quidem possit, & εἰ ἀνάγκη πᾶν τὸ κινούμενον ὑπὸ τινὸς κινεῖσθαι, existimari esse Deum, sciri autem nequaquam. Sed hæc hactenus: non enim huius sunt scriptionis, & temporis. Tu quod videris vereri, ne tuæ mihi literæ molestæ sint, facis mihi nonnullam in eo iniuriam: parum enim commodè de mea humanitate existimas. Scito igitur, tuas mihi literas, & anteà gratas extitisse, & in posterum fore semper gratiores. Commentarios meos in Psalmum XCIII. remitto tibi, quando me illius fefellit diligentia, cui primo negocium dederam. Facies autem tu mihi pergratum, si quando his studijs apprimè deditus es, si qua tibi non bellè in illis videbuntur se habere, de ijs me admonueris: hominisque amici verissimo officio fueris functus. Quod vt agas, studiosè abs te peto. Vale. Carpentoracti, X. Calend. Martij.

XVIII.

IACOB. SADOLET. EPISC. CARPENT.
Angelo Colotio S. P. D.

SÆPIVS iam literis meorum certior factus sum, viuere apud te & cæteros istic æquales nostros, quos fortuna nobis reliquos fecit, mei memoriam absentis: sanctumque illud fœdus amicitiæ, quo vetusto admodum coniuncti inter nos sumus, suam apud vos religionem obtinere. Quod mihi cognosse fuit iucundissimum: etsi hoc verbum, propter eas ruinas quib. oppressa sunt omnia,

mnia, iamdudum ex vsu atque animo nostro sublatum esse videatur. Sed tamen cùm mihi scribitur (id autem fit ferè quotidie) te & Petrasanctam meum, cuius ego excellens ingenium & naturam liberam atque ingenuam dilexi semper, & Thebaldeum magno honore ac laude dignum hominem: Curtium quoque nostrum, cuius plura iam extant cùm literarum atque ingenij, tum amoris erga me atq; officij indicia ac monumenta: amanter sæpè percontari de me, meamq; pristinam desiderare consuetudinem: profectò hominum cùm mihi mea voluntate & iudicio charissimorum, tum sua virtute ac dignitate honestissimorum, crebra de me mentio, eademque plena amoris & desiderij maximam mihi voluptatem affert. Nihil enim est homini cum fide amicitias colenti, quo me ex genere hominum esse profiteor, pari amicorum erga se voluntate optatius. Ac mihi recordanti spatium præteriti temporis, & vetera animo repetenti, cùm & plures conuenire soliti eramus vna, & erat ætas nostra ad omnem alacritatem animique hilaritatem longè aptior: quoties venire in mentem putas eorum cœtuum conuiuiorumque quæ inter nos sæpè habere solebamus? cum aut in hortis tuis suburbanis, aut in his Quirinalibus, aut in circo maximo, aut in Tyberis ripa Herculis, aliàs autem aliis in vrbis locis conuentus agebantur doctissimorum hominum: quorum vnumquemq; & propria sua virtus, & communis cunctorum prædicatio commendabat. Vbi post familiares epulas, non tam cupedia multa conditas, quam multis salibus, aut poemata recitabantur, aut orationes pronunciabantur, cum maxima omnium nostrum qui audiebamus voluptate: quòd & summorum ingeniorum in illis laus apparebat, & erant illa tamen quæ proferebantur plena festiuitatis & venustatis. Quo in genere recordor pressum & acutum Casanum, Capellam lætum sonantem, magniloquum Vidam, & proximè ad antiquam laudem carmen accederet: castigatum prudentem Beroaldum: vberes autem & suaueis Pierium, Marhalenum, Blosium, quosque complures nostra per[illegible] partim carmine, partim soluta oratione eximios: cum Nigrum nostrum Tulliana in dicendo grauitate: Antonium Venantium, & Binum in vtraque enitentem lingua. [illegible] in iudicando, & imprimis acutos, Vbaldinum, & Antonium cui Compater cognomen est. Quo è numero multi in genere dicendi egregiam sibi laudem à doctis omnibus [illegible]runt. Nam illa ornamenta & lumina Romanæ lin[guæ] [illegible]lius & Camillus Porcius, magno cunctorum incom[modo] [illegible] morte erepta nobis sunt: in quibus sedem sibi vi[debatur] [illegible]isse eloquentia: Cuius nunc honorem atq; nomen, [illegible] vrbanorum omnium, retinet Paulus Iouius, & in-

scribenda historia grauis & elegans, & in omni genere literarum perpolitus. Quin & duorum summorum hominum me admonet recordatio, fuisse quoque eorum conuentu nostras aliquando cœnas atque epulas exornatas: quorum est vnus Petrus Bembus, cuius in omni virtute laudeque eloquentiæ summa & singularis semper fuit gloria: alter qui nuper in Hispania decessit maximo cum mœrore omnium quibus fuerat notus, hoc est planè omnium, Balthasar Castilioneus, magnus vir imprimis, nec solùm nobilitate & genere, sed magnitudine etiam animi, & omni eximia virtute præstans: quique quod militari viro erat admirandum, omneis omnino arteis libero homine dignas, & omnia doctrinæ genera comprehenderat: quem ego recordor sæpè atque hilarè nostris cœtibus interfuisse: & ipsum, & eum qui paulo antè est mortuus, summa indole ingenij & spe maximæ virtutis, Ioan. Franciscum Furnium ciuem meum. Namque hos qui modò secutus supremum in Gallia obiit diem, pari cum illis virtute & nobilitate præstans, Andreas Nauagerius, tametsi nostris cœtibus minus sæpè interfuerat: propter excellentem tamen in literis & scientiam & gloriam, à nobis est perhibendus. Lazarum autem qui nunc abest à nobis, cuius in Græcis & Latinis singularis est eruditio, quique philosophiæ & sapientiæ studia non solùm scientia, quod faciunt permulti, in quibus tamen excellit: sed vita & moribus, & vera virtute complexus est: credo equidem vobis in desiderio esse. itemque Marium Volaterranum, hominem grauem iam & dignitate, & annis: sed cuius admirabile ingenium, summamque optimarum literarum cognitionem, nisi vrbs & vrbanæ curæ præpediuissent, plurimum lucis allaturum nostro seculo non dubito fuisse: à quo potissimùm exhilarabantur cœnæ nostræ: cùm & in lacessendo acutè, & in respondendo, omnes ex eius verbis atque vultu effluerent lepôres. Nam Marium Buccabellum quòd audio esse incolumem, maximoperè lætor: hominem cùm omni virtute ornatum, tum mihi amicissimum. Atque inter hos tot & tales viros, aliosque complureis, quorum omnium nomina persequi non huius est scriptionis, dulces quoque Corycij iracundias, & gratas ineptias Donati spectare haud displicebat: quos noster Sauoia homo omnium facetissimus & prouocare solebat studiosè, & ridere. Nam de te mi Colori quid ego dicam? Cuius in animo, ac natura mihi videntur Musæ effigiem sui moris ac decoris insculpsisse, vt esses pudore, virtute, liberalitate ornatissimus: cuius pectus atque ingenium doctrinis omnibus, domus autem ipsa tua omnibus doctis pateret. An est quicquam in rebus ad conciliandos natum animos, quod meã in te beneuolentiam non accendat; præsertim cùm me abs te tantopere intelligam

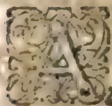
amari? Sunt quidem & multæ præterea amoris causæ: vetusta necessitudo inter nos. Societas etiam eorundem studiorum, tum cum dabamus Græco doctori Carteromacho simul operam. Quo quidem ex tempore recordor nec meam tibi insignem beneuolentiam, nec tuum mihi studium vnquàm defuisse: tum autem multa sæpè nobis communia, lusus, conuictus, deambulatio: par propè atque idem in amicis delectus, ex eisdem rebus delectatio. Sed quorsum ista? omnino longiùs sum lapsus, meque veterum & rerum & hominum cogitatio vlterius prouexit, quàm fuerat voluntas. Sed tamen illud intelligi à te volo, non vestrum solùm, qui valetis & viuitis, (quorum quidem salus mihi ita iucunda est, vt mea sit vita propter vos mihi charior) sed eorum etiam, qui fato functi sunt, quorum maior longè est multitudo, memoriam cunctorum mihi in intimis sensibus inhærere: quorum equidem omnium, (si hoc ocium, quo nunc perfruor, Deus mihi fortunarit) nomen non patiar apud posteros ignorari. Atque hæc tempora, & has vitæ iucundæ ac beatæ suauitates, insecuta clades & acerba fortuna reipub. disiecit. In quibus detrimentis, etsi maximum cepi ex vrbis graui casu, & vestrum omnium iacturis, quos illa calamitas oppressit, dolorem: tamen id mihi accidit non incommodè, quòd consilio & voluntate reliqui res Romanas, antequam illa me istinc tempestas extruderet. Direptæ meæ quidem omnes, dissipatæque fortunæ: idque non semel, sed bis, aut etiam tertiò: quódque durius visum, libri vnà erepti. At nihil tamen indignitatis, nihil fœditatis in corpore passus sum. Nudus in has oras, tanquam ex naufragio sum compulsus, ac liber animi, & placatus tamen: vtpote cui iam non in his rebus externis, non in honore & gratia populari, non in diuitiis atque opibus: sed in alia quadam certa ratione viuendi, animi sit quies, & vitæ beatitudo reposita. Itaque facilè patior, meum constitutum procul ab vrbe manendi, vinculis iam ineluctabilibus constrictum esse, non solùm voluntatis meæ, verumetiam necessitatis: cuius numini non repugnare ne Deos quidem ipsos vetere prouerbio iactatū semper est. Etenim cùm consilium cepi Roma exeundi, noli putare non multa extitisse, quæ me dehortarentur, & quæ animum meum quodam dolore flecterent: amor, consuetudo, spes honorum, amicorum & necessariorum lacrymæ, ornatissimorum hominum familiaritates: quibus ego (quod liceat sine arrogantia dicere) egregiè præter cæteros florebam: atque illi vt meipsum, non vt fortunam meam appeterent. Dices, quid ergo? quæ te ad discendum causa compulit? Illa, mi Coloti, quòd magna mihi vitæ parte in alienis rebus iam acta, ad ea quæ me attingunt propiùs, & in quibus mea salus & vera vita con-

sistit, mihi aliquando tandem reuertendum intelligebam. Dederam satis principibus, dederam satis amicis, dederam Reipub. mihi quando darem? si iam quinquagesimum attingens annum, non ex illis fluctibus in portum, & ab terrenis ad cœlestia & curam & animum meum reuocarem? His ego de causis vrbi salutem dixi: non amorem & charitatem Christianam deponens, sed contactum rerum turbulentarum reformidans. Sed quod dicebam modò, me vt absim ab vrbe, non solùm voluntatis, verùm etiam necessitatis vinculis constrictum esse, id eiusmodi est: Nulli vnquam sua patria, solumque illud in quo quisque natus, & alitus, gratam incunabulorum memoriam secum perpetuò fert, tam charum fuit, tamque amabile, quam mihi vrbs Roma, & sancti illi penates tot clarissimorum fortissimorumque hominum, quorũ penè in passus singulos, cum per vicos & plateas vrbis vadebamus, aliquod in monumentum, aliquamq; in historiam pedem ponebamus. Cur autem tantum amarem, & vetustatis admiratio faciebat, & præsens ciuitatis maiestas: & me hercule etiam magis, quod quicquid est in me humanitatis atq; ingenij (si modò est aliquid) omne hoc illi referebam acceptum. Hanc igitur Vrbem mihi dilectam & charam vsque eo, vt nihil in amore fieri possit ardentius, deformatam ruinis, exinanitam frequentia, plurimis claris viris, illustribusque orbatam, quorum in suauitate & beneuolentia mei (quos pro repub. capiebam) labores requiescebant, vt videre velim, animum inducere non possum: iactatam præterea etiam nunc procellis, obiectam tempestatibus. Ita quod prius amore repugnante, iudicio tantùm adductus faciebam: nunc eodem amore autore firmius facio: vt sedem mihi in his locis perpetuò domicilio constituerim. Si quidem amantis est non solùm appetere congressum eorum quos amat: sed si quid illis accidat miseriæ & calamitatis, cui ferre opem ipse non possit, non modò aspectum tanti doloris, sed mentionem quoque ipsam deuitare. Quamobrem immota hæc quidem & in omnem partem stabilis est animi mei sententia, tempus reliquum vitæ quod superest, non in vrbe Roma, sed Carpentoracti: neque ad hominis vllius arbitrium, sed ad summi Dei honorem atque cultum, mihi impendendum & consumendum esse: ita, vt optimis artibus & literis suam partem sim daturus. Qua spe, & quo euentu, quoniam nihil magnum de me polliceri possum, totum in aliorum opinionibus relinquo. Quod autem mihi vehementer cordi est, & de quo plurimum laboro, vt saluum maneat mihi & præcipuum ornamentum præteritæ vitæ, & futuræ solatium: hoc est, vt vestra erga me voluntas incolumis permaneat, quandó ex vestro amore erga me, vestroque iudicio, omnis prope mei animi lætitia pendet: id vos vehementer oratos & rogatos esse volo, vt mei au-

mei absentis memoriam retineatis: quaque ego fide, quaque constantia, fidem veræ amicitiæ conseruans vos in oculis atque in animo assiduè gero: eandem vos mihi fidem beneuolentiamque præstetis. Quod non vt diffidens postulo, sed vt amans, & quod omnium rerum mihi est optatissimum, me ab illis diligi, quos cunctorum amore dignissimos, ipsorum virtus, & doctrina, & summa humanitas facit. Valete. Carpent. M.D.XXIX.

IACOBI SADOLETI EPISC. CARPENTORACTI EPISTOLARUM Lib. VI. Epist. I.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARP. Ioan. Bellaio Episc. Parisiensi S.P.D.

AMOR meus erga Langæum fratrem tuum eximius & singularis, (quem ego propter eius multas & magnas virtutes diu antè susceptum, sanctissimè, fidelissimeque conseruo) fecit, vt simili in te quoque voluntate semper fuerim, eamque tibi beneuolentiam præstiterim, quam & fratris tui mihi perspecta, & tua sæpe audita, omniumque in primis probata testimonio, virtus postulabat. Sed accidit in hac coniunctione nostræ amicitiæ, vt vos essetis, quam ego multò fortunatiores. Cum enim nihil sit, neque natura ipsa præstantiùs aut clariùs, nec bono viro iucundiùs, quàm benefacere: vos omnis vestræ liberalitatis exponendæ occasionem in me sæpè habuistis: ego autem ne semel quidem facultatem sum nactus, quo fratris tui merita erga me paribus officiis compensare possem, & ostendere vtrique vestrum, concedere me homini profectò nemini, qui maiore animo & ad promerendam & ad referendam gratiam, aut propensiore ad benefaciendum natura sit paratus. Sed tamen quoniam vos quoque imprimis digni estis, quibus instrumentum fortuna suppeditet vestræ declarandæ virtutis & bonitatis: sit sanè in hoc sors vestra felicior, ego ad cæteras causas diligendi tui, hanc quoque habeo non minorem cæteris, quod in eiusdem collegij munus atque officium à Deo pariter vocati, huius sacri honoris societate cõiuncti sumus: quem & tu summa cum laude geris: & ego id adnitor, vt ne omnino improbandus sim. Hæc cùm ita se habeant, nulla iam apud me residet dubitatio, quin ego vicissim abs te diligar, quod tu quidem facere debes, vel fratris eiusdem tui causa, vel etiam tua. Conuenit enim naturæ & humanitati tuæ, vt in amore respon-

deas his à quibus diligare. Quod cùm ita esse mihi persuaserim, id à te institui petere, quod mihi hoc tempore maximum esset, maximeq. necessarium. Paulus Sadoletus mei filius fratris, adolescens institutus sanè quàm liberaliter, mihi iampridem à patre traditus, à me pro filio educatus est. Is affectus cupiditate visendæ aulæ Regiæ, & eius cognoscendi, ac meo etiam nomine venerandi Regis, de cuius plurimis ac maximis virtutibus quotidie & à me permulta, & a multis sæpè audit, istuc venit: quædam illi etiam expositurus, quæ à me mandata sunt. Eum ego & tibi, & Langæo fratri tuo potissimum commendo. Quanquam enim non egeo aliorum amicorum & beneuolentium copia, vel abundo etiam potius: tamen omnium hominũ nemo est, quem ego malim adhibere in meis negotiis atque rebus, quàm alterutrum vestrum. In quibus mea omnis reposita est fiducia, vos fraternè & amanter curaturos, vt ea quæ ego volo, quemadmodum quidem volo, ita maximè fiant. Quid autem velim, & quamobrem istuc miserim, ex Paulo ipso cognosces. Ei porrò mandaui, vt nihil omnino agere aggrederetur, nisi conuento prius Langæo: quem fortè in aula si non offendisset, ad te adiret, omniaque gereret de vestra potissimum autoritate ac sententia. Quapropter peto à te, vt hunc adolescentem, mihi & charum admodum, & probatum, omni humanitate tua excipias. Ego si ea abs te officia expecto, quæ tibi vicissim si casus ita ferret, libentissimè triburus essem: non tibi id mirum videri aut nouum debet. siquidem ex illis artibus literisque liberalissimis, in quibus instituti ambo atque educati sumus, sic didicimus, inter bonos agi liberè omnia, & familiariter oportere. Quorum verborum vim si attenderis, hoc profectò statues, & tuam mihi paratam beneuolentiam semper præsto esse debere, & meam tibi: quod à parte tua sperare, a mea polliceri tibi possum. Vale, & nos dilige tui amantissimos. Carpentoracti, M.D.XXXII.

II.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT.
Ioan. Bellaio Episc. Parisiensi S.P.D.

CVM aduentus Pauli summa me lætitia affecit, propterea quòd paterna illum iamdudum charitate complexus, eius ingenio, probitate, modestia, sic delector, vt omnia quæ parentibus a benè moratis liberis iucunda accidere solent, ab illo mihi accidant: tum verò cumulatus sum maximo gaudeo, cùm de tua erga me atque illum voluntate, deque omnibus officiis,

quæ

quę mihi absenti in illo pręstitisti, ipsius testimonio & verbis sum edoctus. Quæ quidem non solùm illo exponente cognita mihi sunt, sed tuis etiam humanissimis & elegantissimis literis confirmata. Ego verè (sic tua & mea salus perpetuò mi Bellai Deo cordi sit) vt istum animum tuum erga nos, amorem, studium, omnibus fortunæ pręmiis & honoribus antepono. Non enim quicquam duco in rebus humanis esse optabilius, quàm diligi ab his, qui propter virtutem & nobilitatem, dignissimi ipsi sunt ab omnibus qui diligantur. Quod quando mihi in te contigit, & tibi qui es mihi charissimus, ego quoque vicissim (vt video) non inamabilis sum: & mihi ipse gratulor, & tibi gratias ago. Quod nobis tuam opem & operam paratam defers, si quid mihi, vel Paulo istic fuerit opus, ego promissionem tuam neque contemno, & tamen istam tuam voluntatem omnium promissionum exitu habeo chariorem. Te enim ipsum potius expeto eximiumque in te bonum, & in Langæo fratre tuo mihi constitutum est, quos habeo ambos, quibus non beneuolentia solùm, sed vero etiam iudicio sim amicissimus. Quod quidem latiùs etiam manat, & in illum fratrem vestrum, qui Lutetiæ in senatum est cooptatus, & in vniuersam domum familiamque vestram. E qua cùm videam qui exoriantur viri, quibus ingenij & animi ornamentis pręditi, de generis vestri indole ac disciplina id statuo quod necesse est, esse illam in laude virtutis raram, in exemplo propè admirabilem. Quid enim vestra ista comitate, & in obsequendi studio, diligentia, sedulitateque spectatius? Sed hæc, quæ maiorem copiam orationis desiderant, in aliud tempus differenda sunt. Regi isti maximo, ac pręstantissimo, ego iampridem omni obseruantia & amore me addixi: cùm aliis quidem etiam de causis, vel quod ita debeo (sum etenim illius iuri potestatiq. subiectus) vel quod ipse humanitate, beneficentia, magnitudine animi, omnium cultum amoremq; demeretur. Verùm illa tamen pręcipuè me induxit ratio, quòd ipsius animum propensum erga bonas literas, dignum esse arbitror, cui ab eisdē literis & artib. quas amat, honos & gratia referatur. Quarũ ille artiũ causa cùm mihi nonnihil de sua beneuolentia impartiat, vt & tu scribis, & ipse ex multis indiciis cognoui: enitar, atq; contendam, quoad efficere potero, vt tanti Regis nomen per me quoq; propagetur in posteritatem. Omnino opus habeo in manibus vnum omnium difficillimum: de quo (vt video) ex Pauli sermonibus satis cognosti. Sed tamen in maximis conflictationibus altissimarum quæstionum, dabo operam, vt meæ diligentiæ ac laboris fructus aliquis appareat: etsi, quod mihi per quam cecidit incommodè, quatuor iam mensib. valetudine aduersa ab illo opere & cura fui distractus. Sed & ego incipio ex morbo recreari, &

re-

te depulso morbi periculo, tuam pristinam valetudinem recuperasse, vehementer lætor: neque me meam sperare propinquam iam salutem, quàm te tuam adeptum esse iucundius mihi est. Verùm de his hactenus. Ego & tibi & Langæo fratri tuo pro vestris singularibus officiis maximas gratias ago: & par vobis studium, similemque voluntatem polliceor. Quod autem est fidelis veræque amicitiæ proprium, vt nunquam vestrorum exeat mihi ex animo memoria meritorum: id ita pręstabo, vt vos nobis eiusmodi studia amorisque indicia tribuisse ne vnquam pœniteat. Valete. Carpentoracti, X. Calend. April. M. D. XXXII.

III.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARP. IOanni Bellaio S. R. E. Cardinali S. P. D.

NIhil quidem ad me nouum, sed tamen & optatum semper, & gratum ex vrbe rediens attulit Paulus, cùm de tua erga pręsentem se, meque absentem humanitate, beneuolentia, comitateque, plurima commemorauit. Quæ ego audiens, meaque vetera & perpetua studia erga te, & fratres tuos, animo recogitans, facilè mihi persuadebam, quod tantum vobis honoris semper atque obseruantiæ tribuissem, quòd tantum vos adamassem, omnibusque meis officiis vestram præcipuè familiam ex omni Gallica nobilitate fuissem prosecutus, positam à me operam perbęne, idque iudicium, quod de vobis fecissem, non tam vobis laudi, quam mihi ipsi ornamento esse intelligebam. Fortes enim viros, & liberales, eosdemque magni animi, etiam consilij, tum autem omnibus artibus ingenuis egregiè institutos, florentes gratia, honore, nobilitate, cùm amare cœpi, non solùm faui illorum virtutibus, sed meæ quoque laudi consului: cùm ex eorum amicitia factus ipse sum honestior. Neque hoc tamen malitiosè spectaui, vt ad meum commodum ista reuocarem: sed verò vestri memores, vestra virtus, vestra dignitas ad singulare quoddam de vobis iudicium adduxit. Et si (quod cum pudore quodam loquor) eos ex tua beneuolentia fructus percipio, vt quasi hoc ipsum antè prouidisse & spectasse quodammodo videar: vt quod egisti proximè in altero illo fratris mei filio, quem in clientelam & domum tuam receptum, non solùm opibus sustentas, quod ipsum per se magnum est: sed & (quo nullum signum amoris nobis illustrius præbere potuisti) consilium ipse dedisti Paulo, autorque fuisti, vt eum potissimùm familiaritate tua deuinciret: quò mores adolescentis, qui videbantur esse inconstantiores, tuæ grauitatis nutu coercerentur. Hæc res, etsi prętet animi mei sententiam sic acta est (ego enim aliam quan- [illegible]

dam vitæ rationem adoleſcenti ipſi præſcripſeram) tamen poſtquam id ita vti fieret, tua grauiſſima interceſſit autoritas, debeo exiſtimare, nihil non optimo à vobis factum eſſe conſilio. Tantùm a Deo peto, vt adoleſcens, quem ego certè diligo, dignum ſe tuo hoc beneficio, & inſigni humanitate prębeat. Quod autem ego plurimi facio, quodque mihi ad lętitiam animi, & ad voluptatem maximum eſt, habere tam illuſtre monumentum tui erga me amoris, de eo tibi optime atque ampliſſime Bellai, tantas habeo agoque gratias, quantas maximas & animus meus capere, & lingua verbis proferre ac nuncupare poteſt. Sed tu fortaſſe hos vocabulorum ſonitus non poſtulas, animum meum requiris: quem tibi ſemper deditiſſimum, quotidie etiam magis magiſq; conſtrictum atque obligatum habiturus es. Qui quidem ita tuus eſt, vt ferè ſine te, & ſine dulciſſima recordatione tui, mecum nunquam eſſe poſſit. Eum ego mecum vnà, cumque omnibus meis, qui omnes tui ſunt, dedo tibi atque trado: teque oro, vt tuam iſtam voluntatem erga me, quæ eſt mihi rerum omnium chariſſima, conſerues & tueare. Fratriſque mei filium, ætate etiam nunc & moribus adoleſcentem, ita tibi commendatum habeas, ſi ſe dignum patrocinio tuo præbuerit. Vale. III. Id. Martij, M.D.XXXVI.

IV.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT.
Antonio Prato, Epiſcopo Senonenſi, S.R.E. Cardinali S. P. D.

QVo tempore Romam à ſummo Pontifice ex mea Eccleſia euocatus acceſſeram, ea conditione eram profectus, vt conſtitutis rebus mei muneris (eram enim illi à conſiliis, vt tu ſcis) liceret mihi ad meam Eccleſiam reuerti, & in ea diu iam debitum, & nuper inchoatum Deo omnipotenti famulatum impendere. Quod & poſtea feci optima Pontificis voluntate, ita apto tempore atque opportuno, vt facilè appareret iuſta & recta cupientibus libenter Deum opem ferre. Viginti enim diebus ipſis antè ſum elapſus, quàm illa clades, horribiliſque calamitas vrbi Romæ incideret. Qua etſi meæ quoque fortunæ omnes diſſipatæ fuerint: ſalus tamen mea, & libertas, mihi incolumis retenta eſt. Mea igitur cauſa dolendum mihi non fuit, neque enim admodum ſum iactura rei familiaris commotus, alienam autem vicem quin dolerem humanitatis cauſa facere non potui. Graui itaque mœrore & acerbiſſimis animi angoribus ex multorum mihi amiciſſimorum, ac ſummi pręcipuè Pontificis incommodis

dis fui affectus: quem ego (Deum immortalem contestans) virum bonum, eundemque prudentem pacisque imprimis amantem esse semper cognoui: verùm aliquorum minimè prudentiú consiliis parum felicem. Sed mihi ad meam ecclesiam iam reuerso tua amplitudo proposita imprimis fuit. Arbitrabar enim mei officij esse, meæq; perpetuæ erga te obseruãtiæ, aliquid ad te scribere, ex quo & mea fidelis tuorum erga me meritorum memoria, & maximarum clarissimarumq; virtutum tuarum admiratio tibi significaretur: egoque quod diu antè cupiebam, amplificatæ dignitati tuæ gratularer: cuius ipse quoque pro virili mea parte, si non adiutor (tua enim summa & pręstabilis virtus atque autoritas meo adiumento non egebat) at certè conscius, & diligens minister extitissem. Accidit autem propter mea plurima incommoda, maximasq; omniũ rerum difficultates, vt ab hoc scribendi officio vsq; ad hunc diem fuerim retardatus. Gratulor igitur tibi, vereque & ex animo gratulor, quòd hunc istum amplissimi sacerdotij honorem ita es adeptus, non vt gratiæ ille datus, sed vt virtuti tributus fuisse videatur: vt in eo non fauor, sed meritum: non muneris, sed pręmij ratio, non voluntas dantis, sed accipientis dignitas fuerit spectata. Qui quidem honor in te collatus, mihi ipse honestior atque insignior multò videtur esse factus. Nam quod ad honorem ipsum attinet, multi sæpe indigni illum obtinuerunt. Sed habere vsum rerum maximarum, fugere infamias & turpitudines, abstinere alienis, iustitiam colere, negotiorum maximorum & curarum altissimarum autorem esse sapientem, ingenio, integritate, doctrinaq; pręstare, veri hi honores, vera ornamenta sunt. Quæ cùm in te mea sententia permaxima sint, magis honori ipsi propter te, quam tibi propter honorem ducimus gratulandum. Ille enim indicare tantummodo habet eius hominis, in quem collatus est, virtutem & dignitatem, in quo fallere sępe est solitus. Tu verò effecisti, non vt nunc demum verè indicet, sed vt plus in te etiam pręstare, quàm in aliis promittere posse videatur. Sed hęc clariora, quam vt multa egeant prędicatione, parcius attingenda sunt. Tantùm à Deo immortali est postulandum, vt tibi istum honorem fortunet, & perpetuæ felicitati iubeat esse: quod nos summa cum beneuolentia & amore erga te eundem ipsum Deum supplices deprecamur. De me autem ipso hoc tibi habeo dicere: cùm tua erga me vetusta merita grata mihi recordatione in animo semper versentur, non posse me obliuisci quantum tibi debeam. Itaque laboro dies ac noctes, vt aliquo modo possim in te videri gratus. Et quoniam cæterarum facultatem rerum fortũna mihi ademit, illud quod proprium est mihi ab Deo omnipotenti donum, quod ego sacris literis & præstantissimis disciplinis apprimè deditus colere

lere scribendo, nonnihil possum hominum de me & de ipsa virtute benemeritorum memoriam: totum tuæ laudi & amplitudini defero. Etenim hanc voluntatem meam si non fueris aspernatus, dabitur aliquando nobis locus, vbi memorem me tuorum erga me meritorum & tu ipse agnoscas, & ventura posteritas intelligat. Vale amplissime patrone, & tuo patrocinio nos fouere ne desine. Carpent. VII. Idus Sept. M.D.XXVIII.

V.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. *Antonio Prato S.R.E. Cardinali S.P.D.*

QVIA notum est meum erga tuam amplitudinem studium, & incredibili tui nominis obseruantia: ideo fit, vt quidam homines, de tua in me vicissim voluntate coniecturam facientes, cupiant tibi per me commodari. Quibus ego profectò hoc officium humanitati debitum non negabo: dum illud prius tester, in cunctis quęcunque a te petiero, ita mihi cupere morem geri: si ea tibi & facilia factu, & æqua atq; honesta esse videbuntur. Ioannes Fraxinus, qui has literas tibi reddidit, ciuis est Aueniononensis, imprimis honestus & bonus, mihi autem, & sua causa, & suorum necessariorum ac cognatorum, quos ego mirificè diligo, valde charus atque iucundus. Is ad nostrum hoc vitæ genus, & ad sacerdotalem ordinem aspirans, cuperet ecclesiastica aliqua vectigalia consequi: quod difficillimum sibi putat fore, nisi sacerdotiorũ in regno obtinendi aliquam facultatem sit nactus. Eam porrò arbitratur se tua vnius ope atque auxilio consequi posse. Itaque eum tuæ bonitati, beneficentiæ, humanitatiq; commendo: vt per te, perq; tuam gratiam ac benignitatem, optatum exitum votorum suorum consequatur. Quod faciliùs efficere poteris, quòd & ipse mediocria postulat, & tua etiam limitandi ac definiendi futura est potestas. Ego, si hoc in illum beneficium mea commendatione adductus contuleris, non mediocri me ipsum beneficio abs te affectũ esse arbitrabor. Erit enim hęc significatio tuæ erga me voluntatis, non modò honori mihi & ornamento apud hasce nationes, sed animo etiam meo pręcipuè grata: quippe qui fructum meæ in te summæ obseruantiæ summique amoris non alium prorsus quęro, quam amorem ipsum tuum: quo vt perpetuò dignus sim, omnibus meis studiis atq; officiis diligentissimè prouidebo: tuorumq; erga me meritorum memoriam grata semper recordatione prosequar. Tu vt nos diligas, habeasq; in numero tuorum, omni animi cura & studio abs te peto. Vale. Carpentoracti, XV. Calend. Martij, M.D.XXIX.

VI.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. *Antonio Prato S.R.E. Cardinali S.P.D.*

MEa tuarum maximarum occupationum cogitatio facit, vt minùs sæpe ad te literas dem, quàm cuperem. Sed vbi nominis tui honor agitur, non puto me alienum ab officio facturum, si quæ tuæ dignitati conuenire arbitrer, liberè ad te scribam. Sumus in maximo mœrore omnes, quibus rectus regendi ordo, & iustitia cordi est, ex Cossinerij Aquensis pręsidis viri clarissimi & sanctissimi morte. Qui his regionibus & populis abs te pręposítus, tanquam è cœlo nobis missus, nouæ integritatis & iustitiæ lumen quoddam omnibus ostendebat: suamque propè inauditam virtutem cum tua maxima laude, & istius regis admirabili gloria, labore & vigiliis suis, omnium hominum tempori & commodo expositam habebat. Qui alieno sanè tempore nobis ereptus est: suo ipse profectò non mediocri bono, sed cum nostro graui incommodo. Quanquam ego eum de facie non noueram. Verùm ita se gerebat in eo munere, quod illi abs te commissum fuerat, ita æquitatem, veritatem, imbecillitatem, aduersus iniuriam, mendacium, violentiamque protegebat, ac tuebatur, vt quotidianis illius laudibus, & commemoratione clarissimorum operum calerent aures meæ. In quo egregia quædam iuncta erat commendatio nominis tui, cum incredibili cunctorum erga te beneuolentia. Sic enim omnes iudicabant, ad tuas cęteras virtutes, quæ vno omniũ ore celebrantur, prudentiam, grauitatem, integritatem, doctrinam, quæ ita in te elucent, vt solus propè omniũ hominum tantis curis & negotiis, quæ gubernas, habeare par, hanc quoq; accedere laudem dignam sapientia tua, vt non solùm per te, sed per alios etiam, velles populorum & gentium saluti ac tranquillitati esse consultum. Cùm enim cerneremus omnes, quam tu curam suscepisses, vt optimus nobis rector pręficeretur: & tuam prouidentiam de nobis agnoscebamus, & in te amore incredibili accensi ferebamur. Ac nostra quidem erga amplitudinem tuam voluntas eadem futura est, eademque de tuis virtutibus opinio. Sed tu in quo spes nostræ sitæ sunt, cuius fiducia cuncti in tanto dolore aliquantũ acquiescimus: per Deum ipsum immortalem, qui hęc facta & opera imprimis intuetur, qui te merito voluit tanta potestate esse præditum, vt istam tuam mentem tot sapientiæ thesauris refertam, ad publici boni curam totã conferres: ne desere nos, eandemq; adhibe autoritatem & diligentiam, quam adhibuisti antea: vt similis nobis pręses iustus, ac grauis, tuæque imitator disciplinæ de-

integro præponatur. Quod cùm feceris, non magno tuo labore maximam es consecuturus apud Deum gratiam, apud homines laudem. Nos quidem qui tui toti sumus, & tuo nomini, famæ, honorique præcipuè deditì: quantum erit in nobis, non sinemus huius tui tanti ac tam insignis beneficij prędicationem, neque nunc silentio tegi, neque apud posteros mutam esse. Vale. Carpentoracti, Pridie Nonas Iulij, M.D.XXXI.

VII.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT.
Antonio Prato, S.R.E. Cardinali S. P.D.

QVæ tua fuerit humanitas in excipiendo Paulo meo, cùm is salutatum ad te meis verbis venisset: quanta declaratio eius beneuolentiæ, quam erga me susceptam habes, eo referente narranteque cognoui. Pro qua, quid ego tibi dicam? Habere me gratiam tibi? habeo equidem. Sed quid istud est, tantis iam à te beneficiis acceptis? An me relaturum eam aliquando? Quis audeat hoc loqui? aut quis non intelligat, sicut ad solis lumen lychni igniculum, sic ad virtutem, ad amplitudinem, ad autoritatem tuam, meas omnes fortunas nullius esse momenti? Sed ne ego planè ingratus sim, si non agnoscam, & cui, & quantum debeam, audebo nimirum agere tibi gratias, atque eas quidem quantas possum maximas: te vehementer deprecans, vt tua illa prę̨stans atque eximia erga me humanitas, qua me tibi in perpetuum obstrinxisti, hoc etiam addat ad reliqua plurima beneficia cumuli, aut meam hanc gratiarum actionem in bonam partem accipiat: meumque memorem, & gratum animum approbet, etiam si pares meæ voluntati effectus non sequantur. Id quod me à sapientia, & ab animi tui æquitate spero iam impetrasse. Ego hoc tempore versor in opere omnium difficillimo, vt diui Pauli epistolam interpreter ad Romanos. Cuius operis cùm primum quoq; librum confecissem (nam in tres libros tota diuisa commentatio est) forte iter hac habuit amplissimus vir Collega tuus Franciscus Turnonius, cognitaque meorum studiorum ratione, cùm me multum vt perseuerarem hortatus est, tum illud petiit, vt simul atq; hunc primum perfecissem librum, ad eum statim mitterem: quod idem postea per literas non destitit postulare. Id ego nunc feci: misiq; ipsum volumen, examinandum omnium doctorum iudicio, qui modò æquitatem animi cum doctrina habeant coniunctam. Nam quod ad me attinet, paratus ad vtrumq; sum, & probari, & reprehendi. Quæ etiã reprehensio si fuerit iusta, mihi futura est vtilior: quando per il-

Iam melior & consideratior fiam. Hæc ego ad te scripsi, magis ne quid mearum rerum tibi esset ignotum, quam vt audeam p stulare vti hæc legas. Quæ etiam si non indigna, attamen inco moda sunt tuis grauissimis & maximis occupationibus. Mihi t salus, dignitas, amplitudo, ita est cordi, vt Deum optimum M quò ista omnia tibi tueatur, quotidieq; ad secundiores proueh euentus, rogare non desinam: quod sit virtuti, & bonis morib ac legibus, sanctæq; fidei Catholicæ, cum tua insigni laude, co modo semper atque emolumento. Vale. Pridie Calend. Octo M.D.XXXII. Carpentoracti.

VIII.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARP.
Antonio Prato S.R.E. Cardinali S. P. D.

CVM Lugduni fuissem, speciemque illam in te summi & pr cellentis viri, de quo tam multa absens audieram, ipseq pluribus in rebus ita esse cognoueram, oculis mei præsens sub cissem, fuissemque eam magna mea cum voluptate, nec minc cum admiratione contemplatus: propterea quòd voluptate mihi meus in te perpetuus amor, singularisq; obseruantia, a mirationem verò sapientiæ & virtutis tuæ magnitudo afferebi possum tibi confirmare, post meum illinc discessum, memoria tui semper mihi in animo ita versatam esse, vt non dies, nequ noctes, mea de te cogitatio, & cura aliquid conandi, quò pr tuis plurimis erga me beneficiis gratus in te esse intelligerer, lo modo requiesceret. Etsi enim superioribus temporibus tu n quam destitisti de me bene mereri, tuamque ego in meis reb omnibus, quæ ope & auxilio tuo eguerunt, beneuolentiam e ga me, humanitatem, liberalitatem sum expertus: tamen hoc r cente facto, quo mihi dedisti preclarum apud Regem tui de m iudicij testimonium: idemque detulisti, ac de optimi Regis vo luntate mihi es pollicitus: si Regem, & Regiam colere, & s ctari vellem, amplissima mihi fortunæ premia non defutur Hoc inquam tuo prestantissimo merito, quo nullum maius tanto & tali viro ne optari quidem potest, ita sum ad omnem b neuolentiam & studium colendi tui ac venerandi nominis inc tatus, vt ne si vitam quidem pro te effundam, vel paruam parte tuorum meritorum videar consecuturus. Quanquam enim di est, quòd ego amplitudinem tuam & colo, & diligo, omniq; h nore, atq; obseruantia prosequor, multisq; tuis erga me bene uolentiæ significationibus summè deuinctum me atq; obliga tum esse sentio: tum autem de grauitate, doctrina, sapientiaqu tua ita existimo, vt nullum propè exemplum tale, hominis reru

moku

molem maximarum tanta facilitate prudentiaq; moderantis, ne antiquis quidem temporibus putem extitisse: tamen illud de te iudicium commune mihi cum multis semper fuit. Hoc verò quod præcipuè ac propriè meum est, quo tibi sum tanta & tam insigni tua humanitate obstrictus, sic me & cepit, & incendit, vt prorsus mihi necessariò confitendum sit, neq; ad referendam tibi gratiam aliquas opes meas, neq; verò ad commemorandam verba vlla suppetere. Et quoniam arbitror ad meum officiũ pertinere, vt tibi respondeam, de eo, quod tu mecum locutus es: agamque quoquo modo possum tamen gratias. Quorum alterũ tunc propter breuitatem temporis mihi non licuit: alterum nũquam planè licebit sic facere vt debeo: de eo primùm dicã, quod ad sectandum Regem pertinet: cui equidem sum toto animi mei studio addictus. Sed vt hanc vitã abiiciam pacatam, atq; tranquillam, in quam ego veluti in portũ, ex magnis ipse quoq; negotiis, & agitationibus, tanquã ex fluctib. me recepi: non casu neq; fortuitu, sed consilio certo, dataq; opera: nequaquam id videretur aut constantiæ meæ, aut verioris vitæ vtilitatib. conuenire. Non enim in opibus præcipuè, nec in diuitiis nostra posita bene agendæ vitæ ratio est: sed in eis magis studiis & actionibus, quæ & præsentem nobis iucunditatem præbent, & futuram immortalitatem pollicentur. Quod tu summus omnium & prudentissimus vir, in te ipso facilè potes recognoscere. Sed & si quieta vita hæc, illi alteri vitæ difficili & negotiosæ præponenda multum est: tamen cùm incidant interdum tempora, vt officium cæteris rebus sit anteuertendum, nec possit aliter virtus & veritas ritè conseruari, nisi labor aliquis negotiumve suscipiatur: si quod eueniret tempus eiusmodi, quo magna res aliqua Regis nostri, magnáue gloria ageretur, si modò ei ego muneri viderer esse idoneus: & si ea res cum fide & dignitate tractanda esset: in quo vtique video errare & decipi communem vitam, quæ versutas, & varias gerendarum rerum rationes, illis rectis & prudentibus actionibus anteponit. Si talis, inquam, actio, ac tale offerretur tempus: non denegarem Regi nostro profectò operam & fidelitatem meam. Neque cùm id facerem, viderer mihi ab hoc iam suscepto genere vitæ desciscere: id enim certè nunquam sum facturus. Sed officio tantisper me iudicarem fungi, vnaq; alia in actione ei Regi deseruirem, cui me omni honesta ratione, & propter potestatem eius, & propter virtutem atque humanitatem esse subiectum decet. Sed neque hoc vt contingat, optandum mihi est. Cupio enim rationes & consilia omnia Regis ita faciles cursus habere, vt non sit opera aut industria cuiusquam admodum requirenda. Et tamen si contingeret, non tantam in me ingenij vim agnosco, vt non multos Rex habiturus sit, quam

ego sum, magis idoneos. Quamobrem hac tibi mente & voluntate mea satis exposita, redeundum mihi ad id est, quod est omnium longè difficillimum: quo pacto tibi agam gratias. Quòd si aut tua non tam ampla autoritas, aut merita erga me mediocria saltem forent, conarer aliquid profectò, & aliquam partem gratiæ exequi me posse confiderem. Sed cùm & amplitudo tuæ dignitatis, & benignitas in me tua omnem meam agendi loquendiq; facultatem longè superet: peto a te, vt meum amorem erga te, & fidem & pietatem, quæ nunquam posthac à tui mihi venerandi nominis assiduo cultu, incredibiliq; obseruantia abfutura est, pro aliqua parte gratiæ recipias. Quòd si ea studia, in quibus quotidie versor, aliquid fortè aliquando habebunt autoritatis: dabo operam profectò, vt quanquam tuum preclarissimum nomen meis ipsum scriptis multò plus luminis allaturum sit, quam ipsi mea scripta, meum tamen de te, tuisq; prestantissimis virtutibus iudicium apud posteros appareat. Quod non ideo scribo, quòd magnam tibi rem polliceri mihi videar: sed quò tu magnam meam erga te intelligas esse voluntatem. Vale. Carpentoracti, V. Idus Iulij, M. D. XXXIII.

IX.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. IOanni Nicolao Aptæ Iuliæ Episcopo S. P. D.

VEllem tantum dari mihi ad scribendum facultatis, vt exprimere possem eam, quam concepi animo incredibilem letitiam, posteaquam audiui tua, & ceterorum Episcoporum, qui istic sedes & domicilia habetis, opera, autore & principe amplissimo legato, factum esse, vt diuinum illud Pauli epistolarum volumen publicè explanaretur: vosque vnà cum aliis multis, flagrantes studio sacrarum lectionum, in illud adiutorium conueniretis frequentes. Certè enim si Christianus sum, charamque imprimis habeo omnipotentis Dei gloriam (quemadmodum quidem habeo vita ipsa mea longè chariorem) hoc nomine maximè leter necesse est. Non enim alia re magis illa illustratur, neque ipsius Dei maiestas, infinitaque bonitas meliùs ostenditur, quàm cùm illius beneficia erga nos memorantur: plurima illa quidem passim & maxima, quæ omni humano generi ab eo tributa sunt. Sed quod ad fidem Christi, & adoptionem nostram in genus summi Dei pertinet, qua nos tanquam filij in hereditatem regni cœlestis vocati sumus, tale atque tantum, vt vix humana vlla cogitatione magnitudo illius beneficij possit concipi, cuius in vno Paulo sunt explicata mysteria: si verò legati summi viri laudi faueo, eiusque dignitatem cupio esse quàm amplissimam: sicuti

ficuti profectò omni cum beneuolentia facio: quid illo dignius? quid honori, nobilitati, nominiq; eius conuenientius, quam autorem esse tanti boni suis populis? suamque tantam & tam beneficam in omneis homines ostendere voluntatem: vt quos patrocinio tegit, consilio gubernat, imperio & autoritate in pace & officio continet, eos etiam studeat non solùm terrenis bonis, verùm etiam cœlestibus florentes sua opera fieri, ac beatos? Magna ista laus, & principe magno digna. Hoc ille nimirum suo facto, hac prouidentia, hoc insigni prçstantique beneficio planè aperit animi sui naturæque magnificentiam: & dignissimũ se demonstrat, in quem tam multa dona sint ornamentaq; fortunæ à Deo hominibusq; collata. Te verò, mi optime & iucundissime Nicolae, quibus efferam laudibus? cuperem de te omnia proferre quæ sentio. Noui tuam bonitatem, iustitiam, integritatem, sensus tuos noui plenissimos pietatis, animũ quoq; optimis semper deditum & artibus & literis, quod sçpe miratus sum. Atq; eò magis, quòd te ex maximis curis & occupationibus, quibus distinebare, aliquid semper videbam surripientem temporis, quod verioribus studiis impartires. Cuperem, inquam, hæc de te loqui, & enucleatiùs commemorare omnia. Sed vincit tua virtus studium meum, neq; est nostra tuis laudibus facultas vllo pacto par. Veruntamen etsi tu neq; nunc primum, nec vnquam mediocriter, sed diu antè totus in optimis studiis fuisti: hoc tamen recente tuo facto, quòd summi doctoris & prçconis magni Dei lectionem prouehere, atque illustrare pro tua parte conatus es, sic me tibi deuinxisti, vt in vetere nostra mutuaq; beneuolentia, meus in te amor quasi nouo igni inflammatior factus esse videatur. Itaque cùm te magis magisque quotidie amo: tum verò fratres illos nostros, qui tibi honore pares, me autem ipso omni dignitate superiores multò sunt, & colo nunc demum & veneror, quantum equidem possum, non quantum illi meriti sunt: qui tecum in tam prçclari operis societate consenserunt: qui ea quæ se digna sunt & fouent, & sectantur. Ex quibus ipsi quantum in animo suo lçtitiæ ac veræ voluptatis, quantum apud homines bonæ existimationis comparaturi sint, ipsa re, si perseuerauerint, experientur. Vrbi etiam isti Auenionensi gratulor: in qua si hæc vigere studia, & germinascere incipient, tantorum prçsertim adiuta autoritate virorum: maximum illi ciuitati non modò ornamentum, sed etiam commodum accessurũ est. Aperietur enim animis ingenuis, & altius quàm pro vulgi captu sese attollentibus, via, qua non è terra se natos neque in terram versos esse intelligant, sed cœli dominos sese & cœlestium rerum imitantur. Non in litibus conterant ætates: sed ipsi cæterorum litibus & controuersiis apponant modum. Non igna-
tus

uis, & abiectis, & vilibus curis, solicitudinibusque rerum, & opum terrenarum tantopere deprimantur: quæ hominem cogunt sui obliuisci, & à se ipso deficere, atque in turpem quandam & penè monstruosam degenerare naturam: sed celsi, & erecti, ac veris diuitiis opibusque fidentes, incolumem statum retineant dignitatis suæ. Atque hæc ego confirmo hominum naturis & animis agnasci ex his literis, & ex hac tanti doctoris lectione pręclara. Non de ieiuniis, nec de vigiliis, aut assiduitate orandi, aut paupertate profitenda nunc loquor: hæc enim quanquam sancta sunt, & cœleste præmium promerentur: tamen in alio quodam virtutis genere sunt spectanda. De illa vita dico, quæ posita in honoribus, referta diuitiis, in magistratibus collocata, animum secum affert ad ista omnia longè plus suis & propriis bonis, quàm his, quæ sunt fortunæ dona confidentem: quæ in negotiis & conuentibus hominum, in aulis, in conuiuiis, in omni sermone & familiaritate conuiuendi, ita voluptatem & lætitiam consectatur: vt à decore quodam suo, & specie præstantis viri non discedat: plena illa semper gaudij ac iucunditatis: nihil vnquam ferè molestiæ in se ac perturbationis admittens: cùm hi, qui terrenis istis cupiditatibus rapiuntur, & omnia in pecunia posita putant, nunquam verè, nec ex animo lætentur: sed habeant vitam solicitudinibus, scrupulis, auiditate, pœnitentiaque perpetuò infestam. Ad hæc tanta commoda, atque bona, quando inspirante summo Deo, maximi & clarissimi legati nostri sapientia ac liberalitate, vobis illius exemplum autoritatemque sequentibus, aditus iam in ista ciuitate patefactus est: & gratiæ à nobis Deo agendæ sunt, & ipse multum seduloq; orandus, vt nobis omnibus, quibus hæc legati prouidentia ac benignitas vberrimos fructus verissimorũ bonorum allatura est, felix & faustum hoc principium facere dignetur: vt bonis initiis meliores quotidie succedant exitus, & quæ bene incepta sunt, studiosiùs perficiantur. Sperandum enim est, hoc egregio opere perfecto, & cœlestis doctrinæ lectione inducta ac confirmata, adiecturum animum eundem ipsum legatum ad hanc tollendam confusionem, quæ in administrando iure nullum fermè iam vestigium veritati ac iustitiæ reliquum fecit: vt non sedandarum discordiarum causa, & vt ius suum vnicuique tribuatur: sed malitiæ, perfidiæ, auaritiæq; exercendæ gratia in forum atque vsum adducta videatur. Ex qua, magna cum clade detrimentoq; multorum, neque hominum solùm, verùm etiam populorum, certum quoddam genus vnum depascitur, quod est ad aliorum consumendos labores praua iam consuetudine inueteratum. Hoc restat adhuc, hoc in expectatione est, quod ab optimi pręsidis prudentia ac virtute po-

sule-

ftuletur: huius eſt muneris functio, & adminiſtratio reliqua: in qua tractanda, ordineque conſtituenda, quantum illi laudis ab omnium ſermonibus peruenturum & commendationis ſit, ex finitimo prouinciali exemplo poſſumus intelligere. Atque ego, qui ampliſſimi legati honorem & dignitatem præcipuè expeto, ipſumque incredibili amore obſeruantiaque complector, non ſum quietum animum habiturus, donec eum videro hanc ſibi etiam laudem, hoc apud homines clarum & celebre nomen comparare: præſertim cùm ſi ipſe tantæ adipiſcendæ gloriæ occaſionem prætermiſerit, alius qui ſucceſſerit (ita enim credibile eſt) libenter eam ſit arrepturus. Quid ergo eſt? non omnes omnia faciemus, vt is, quem maximè amamus, hac potiſſimum fama, hoc honore potiatur? qui noſtra omnia ad eum colendum contulimus, non hoc illi imprimis proponemus, in quo ipſe ſuſcipiendo ſuam longè adaugeat dignitatem, in ore omnium & laudibus cum admiratione verſetur, illuſtre teſtimonium præbeat ſuæ eximiæ virtutis & bonitatis, memoriam nominis ſui cum æterna beneuolentia cunctorum in omnium animis relinquat? Quid ipſe? Feret ne alium potius, quàm ſe, in huius boni poſſeſſionem accedere? Patietur tantum ingenium, tanta nobilitas, tanta virtus, alios ſibi occupare hanc gloriam? & in tam præclara actione, quã ipſe dimiſerit maiores ſeſe illo, & animi præſtantioris oſtendere? Non eſt ita exiſtimandum. Equidem quod ad me attinet, cum illum conuenero, omnibus precibus obteſtationibusque adnitar, vt ſe ipſe det ad hanc curam, ſua nobilitate prudentiaque digniſſimam. Cæterum tu optime Nicolae, qui cum illo aſſiduus es, cuius ille fide & opera plurimum vtitur, & amori integritatique maximè credit, (in quo quidem nil fallitur) enitere quæſo, contende, elabora, vt communem patronum noſtrum, ad cætera plurima maximaque ornamenta, quib. à Deo inſignis factus eſt, huius quoque facti clariſſimi & præſtantiſſimi, gloria videamus inſigniorem. Sed ego fortaſſe verboſior ſum, quam opus ſit. Id tu mihi ignoſcas velim, & ſic exiſtimes, ab initio tantum voluiſſe gratulari, cùm gaudium, quod ex lectione Paulina in honorẽ publicè adducta conceperam, continere non poſſem. Poſtea verò ad alia hæc ſcribenda amore, quo legatum, & hoſce ſimul populos proſequor, fuiſſe prouectum. In quo ſi quid à me peccatum eſt: tuæ eſt humanitatis, & erga me beneuolentiæ, in bonam partem accipere, atque errori meo veniam dare. Ego in te amando colendoque augebo potius ſemper, quàm vnquam diminuam ſtudium meum. Vale, & nos, quod facis, dilige. Carpentor. VII. Cal. Iul. M.D.XXXI.

X.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. Franc. Turnonio S.R.E. Cardinali, S. P. D.

DIu est, quòd ego & amore incensus tuarum clarissimarũ virtutum, & magnis tuis beneficiis obligatus, toto tibi animo fui deditus: tuamque amplitudinem omnibus meis officijs colendam mihi proposui. Sed hanc meam voluntatem quo minus tibi adhuc per literas declararim, id causæ fuit: quòd sperans aliquando congredi tecum, & coràm tibi animum meum patefacere: reseruabam me ad id tempus, quo præsens præsenti tibi & agerem pro tuis erga me beneficiis gratias, & totum me in potestatem tuam traderem. Sed cùm hoc longius iam fieret, multæque me causæ & difficultates quotidie detinerent, quominus in ista loca & ad summi Regis conspectum, sicut constitueram, accedere possem: statui non esse amplius differendas has literas. Quæ si non totam vim amoris in te mei, quæ permagna est, tibi explicarent: nonnulla tamen me liberarent culpa: quæ vereor ne à me suscepta sit. Feci enim certè, quod facere non debebam: vt nimis serò, quo animo sim erga te, tibi significauerim: commisique vt parum grati & beneuoli hominis officio videar functus. In quo oro te, & quæ tua est humanitas, vehementer rogo, mihi vt ignoscas, néue id negligentiæ meæ, aut obliuioni tuorum erga me meritorum, sed inani potius spei & cupiditati visendi & alloquendi tui attribuendum putes. Quod cùm confidam me à te pro tuæ naturæ benignitate iam impetrasse, accedam ad reliqua, quæ mihi scribenti in his literis proposita sunt. Primùm, vt tibi de tuæ amplificatione dignitatis gratuler: deinde, vt pro acceptis beneficiis gratias agam. Gratulor igitur tibi, & valde gratulor, quòd istum gradum honoris amplissimi ita es consecutus, vt non laus tua in illo honore posita, sed fortuna virtutem tuam secuta esse videatur. Nec verò vlla est verior, & magis te digna gratulatio, quam quòd tu is homo es, eis ingenij, virtutis, nobilitatis, prudentiæ ornamentis præditus, vt nullus sit tantus honor, qui tibi non ita debitus sit, vt tamen dignitati tuæ par esse non queat. Sed vt hæc mittam, quæ hoc etiam maiora in te ac præstantiora existunt, quòd omnis doctrinæ, & omnium artium optimarum comitatu ac scientia sunt instructa: illud in tua natura præclarum atque magnificum, quòd opes, & gratiam, & autoritatem tuam, quæ magna est, omnibus semper bonis vis esse adiumento atque præsidio: quánam id hominum laude, aut quibus tandem honorum insignibus potest compensari? Equidem de tuo honore ita sentio, vt eo omnes bonos magis quàm te ipsum lætari

lætari putem oportere. Siquidem illi fructus vberiores liberalitatis tuæ sibi in eo propositos esse sciunt: tu isti honori plus splendoris affers, quàm ipse honos tibi. Sed de his, quæ longiorem multo postulant orationem, tantum impræsentia dictum sit. Illud, quod mei priuati in te est officij, ingenuè aperteque confiteor, me tibi maximo tuo merito valde esse obligatum. Recordor enim cùm ego essem absens, ac hominum litigiosissimorum ac violentissimorum iniuria meæ fortunæ in graue iudiciorum discrimen essent vocatæ: te ita suscepisse meas partes & fauendo & scribendo, & præsens ipse meam causam commendando, vt nullum prorsus officium prætermiseris, quod homini amico à patrono amplissimo posset tribui. Idque neque tu rogatus à me, neque vlla mecum familiaritate coniunctus: vt eo plus beneficium tuum, & naturæ tuæ bonitas sua sponte propensa ad me benefaciendum appareret. Quæ si studia voluntatis tuæ erga me, aut in memoria mea perpetuò non hærerent, aut à me minoris quam dignum est æstimarentur, hominem ipse me non putarem. Sin autem rursus illis à me referri arbitrarer posse meritam gratiam: nimis amplè ipse de me, & de meis facultatibus existimarem. Quæ cùm ita sint, & cùm tua beneficia in me amplissima, ego natura certè & voluntate gratissimus, opib. & fortuna tenuior sim, quàm vt possit à me tuis benefactis & meritis officium par referri: peto à te, vt qua liberalitatis animique præstantia, me tibi ab initio deuincire voluisti: eadem nunc & bonitate, & liberalitate, animum meum flagrantem desiderio satisfaciendi tibi, gratiamque referendi, pro relata gratia accipias: meque tuum totum & in tuorum numero imprimis habeas. Ego enim tibi polliceor ac spondeo, si eandem tu mihi beneuolentiam benignitatemque præstiteris, quam ab initio ostendisti, meque semel susceptum in cliẽtelam pepetuò complexus fueris, daturum me operam, vt ne te huius de me iudicij, & tuæ amicæ erga me voluntatis pœniteat. Vale. Carpentoracti.

XI.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. Franc. Turnonio S.R.E. Cardinali, S.P.D.

SVAVISSIMAS tuas accepi literas, quas Lugduno in Italiam proficiscens ad me dedisti: librumque Budæi nostri cum his vnà, cùm ipsum mihi per se gratum, tum etiam gratiorem, quòd veniebat a te. Quanquam ne id ipsum quidem tãti, quàm quòd illo modo, & cum illa diligentia veniebat. Dedisti enim mihi amoris in me tui insigne testimonium, cùm tantam curam suscepisti, vt optatum illud donum ad me perferretur. De quo tibi hoc

confirmo, duplicem me cepisse voluptatem, & quòd materia digna est eruditis auribus, & quòd Regis nostri nomen talibus iam scriptis celebrari gaudeo. Budæus vellem genere ipso orationis aliquanto esset lenior. Summum quidem illius ingenium, & incredibilem doctrinam, tum autem coniunctam his tot ornamentis innocentiam vitæ, & probitatem, & dilexi semper, & admiratus sum. Sed mi humanissime Turnoni, qui tam repentè nobis te eripuisti, quæso ad quod tempus te expectaturi sumus? omnino puto magnis te de rebus eò fuisse missum: tametsi rumoribus multa circumferuntur, quibus ego neque omnino fidem habeo, neque prorsus derogo. Verùm alia sunt, quæ magis puto ad me pertinere: vrgeo enim dies & noctes opus illud, cuius tu partem in manibus habes: a qua te lectione abduci laborib. itinerum ac legationis, & planè suspicor, & parum tamen te iacturę in eo facere duco. Tuus mihi honos, & tua dignitas cordi est: atque vt legatione prosperè feliciterque perfuncta, quod tamen ipsum cum Christianæ fidei & Reipub. commodo coniunctum sit: cum omnium laude & gratia ad tuos te, & ad nos, qui maximè sumus tui, primo quoque tempore recipias. Vale, & nos, quod facis, ama. Carpent. XII. Calend. Febr. M.D.XXXIII.

XII.

IACOB. SADOLET. EPISC. CARPENT. Antonio Puccio Cardinali S. P. D.

CVM cognouissem ex literis meorum, Laurentium Puccium patruum tuum, virum amplissima dignitate & omni virtutis gloria florentem, cessisse à rebus humanis, teque in eius locum esse suffectum, qui eundem, quem ille, honoris & autoritatis gradum obtineres: sanè & dolui animo vehementer, & lætatus sum. Nam & illius amissi, quem in parentis loco semper habuissem, desiderio commouebar: & tuæ amplificatione dignitatis mirum in modum gaudebam. Qua in disceptatione doloris atque lætitiæ aliquandiu cùm fuissem: rationibus vtrinq; perpensis atque examinatis, tandē iudicaui æquius esse multò, tibi & dignitati tuæ gratulari, quam illius obitum decessionemque lugere: præsertim cùm hoc à me erga te officium amicitia vetus nostra requirat: illi autem nihil omnino mali contigerit, quod sit luctu & lamentatione dignum. Nam si vitam illam cogitamus beatam & immortalem, quæ in cœlo his qui cum fide & pietate hîc vixerunt, post mortē à Deo est proposita: nihil omnino earum rerū, quibus illa comparatur, prætermisit Laurentius. Mitto nunc bonitatem, mitto liberalitatem, mitto innumerabiles ab eo, & prope infinitos assiduè pro Republica susceptos labores, humanitatem

tem etiam, facilitatemq; prætermitto, qua ille ad se adeuntibus, & ipsius ope ac consilio vti volentibus, expositus semper fuit. Quid illa vel pietate & religione potuit esse illustrius, qua ipse erga Deum illius honoris studio incensus ferebatur: vel charitate, qua erga homines? cùm nec monere errantes, nec erigere lapsos, nec solari desperantes vllo vnquã tẽpore desisteret: omniaque sua cogitata, consilia, acta, eo potissimum conferret, vt sanctæ ecclesiæ honos apud omnes, & autoritas magna haberetur. Quòd si illa etiam spectantur, quæ in hac vita nobis, qui superstites adhuc sumus, allenamenta doloris sunt: nullius vnquam nomen nec clarius, nec frequentius, quam Laurentij toto orbe terrarum peruagatum est. Ille curiã regebat, ille & ciuib. & exteris lumen præferebat sapientiæ suæ: erga pauperes comis, potentibus non infensus, bonis omnibus fautor: nulli vnquam acerbus, maximis porrò Pontificibus & consilio semper, & opera, & omni fide atq; amore coniunctus & cõsentiens. Itaq; non dubito, quin ista tanta vrbs, & ista curia talis viri tam benefici, & tam salutaris, morte sibi tota squallens & penè ornamentis omnib. spoliata esse videatur. Ego verò, in quem plurima illius beneficia extiterunt, qui me in filij loco dilexerat, in quo ego patriam mihi sanctitatem & venerationem constitutam habebam, facere equidem non possum, quin graui & intolerando mœrore vrgear. Sed tamen magnum mihi affert solatium, quòd intueor te, quem fraterno amore semper sum complexus, cuius patrui tui virtutes egregiè imitatus es, eiusdem factum esse honorum & dignitatis hæredem. Quod & ex animo lætor, & tibi & generi tuo Reique publ. Christianæ bene id ac feliciter euenire cupio. Videor enim sperare debere, te talem patriæ & amicis futurum; vt eximias virtutes tuas ingenij, integritatis, doctrinæ, cum magno suo commodo Christiana imprimis religio experiatur: nosque, qui tibi amicissimi semper fuimus, tuorum ornamentorum, & laudum participes etiam simus. Ego quod ad me attinet, quem amorem & obseruantiam perpetuò erga te habui, & aucturus etiam magis, & conseruaturus sum, sicut & mea natura, & tua præstans dignitas virtusque postulat: tu vt me ope & patrocinio tuo, vbi vsus veniat, defendas ac tueare, magnopere te rogo. Vale. Carpent.

XIII.

IAC. SADOL. EPISC. CARPENT.
Ioan. Lothoringio Cardinali S.P.D.

EX quo tempore primùm Romæ te cognoui, tecumq; aliquoties locutus, perspexi planè & virtutem tuam, & humanitatẽ

non

non inferiorem esse, neque nobilitate generis neque fortuna: amaui semper te plurimum, amplitudinemque tuam singulari obseruantia sum prosecutus. Sed non contigit mihi ante hoc tempus, vt redigerem tibi in memoriam illa initia nostræ familiaritatis, quòd vtrique nostrûm & locorum disiunctio, & occupationum ac negociorũ dissimilitudo, alias curas attulit. Et tamen non dubito, quin sicut mihi hæsit in animo perpetua recordatio tui, cum insigni beneuolentia coniuncta: ita & tu aliquod vestigium etiam nunc tuæ erga me pristinæ voluntatis retineas. Hoc si ita est, quod confido esse, tua animi nobilitate & ingenuitate fretus: peto a te, vt has literas eo animo legas, quo legendæ sunt ab homine amplissimo simul atque humanissimo, hominis amãtissimi ac deditissimi literæ. Paulus Sadoletus adolescens eruditus sanè quàm liberaliter, mei qui fratris filius à me in filij loco diligitur, isthuc profectus est & visendæ aulæ Regiæ, & Regis ipsius meis quoque verbis conueniendi ac venerandi causa. Ei ego dedi in mandatis, vt ad te adiret potissimum, tuaque imprimis gratia atque autoritate vteretur. Eum igitur tuæ fidei, humanitatique commendo: primùm, vt eum ipse comiter excipias, deinde si ita opus esse cognoueris, vt præbeas illi faciles ad summum Regem aditus. Quanquam hoc fortassis per alios poterit consequi, veruntamen omnis tua amoris erga me significatio, magno mihi honori poterit esse: quam ego abs te vehementer mediusfidius expeto: nec tam vt apud cæteros honestus, quàm vt tibi ipsi charus esse intelligar. Summæ enim mihi futurum est voluptati, si intellexero, à tali viro, tantis ornato & ingenij & fortunæ bonis, eodemque in omni dignitate principe, studium atque obseruantiam meam erga se parui non æstimari. Quæ etsi per se non valde expetenda sit, propter tenuitatem videlicet fortunę nostrę, tamen quoniam nos ex eo genere hominum sumus, qui nunquã amicis solent esse dedecori: susceptamque semel amicitiæ & necessitudinis fidem summa cum religione retinemus, poterit tua quandoque amplitudo aliquantum etiam de me sibi polliceri, qui eo animo sum, vt & nobilitati tuæ honorem, & virtutibus laudem, & dignitati cultum, & humanitati ac beneuolentiæ erga me gratiam semper sim habiturus. Tu si hanc meam voluntatem gratam tibi esse acceptamque ostenderis, libenterque mihi aliquod tui amoris impartiueris testimonium: & studium meum augebis colendi perpetuò atque obseruandi tui, & hoc dignum ipso tuo genere, & maiorum tuorum, ac tua virtute efficies. Vale. Carpentoracti.

XIV.

IACOB. SADOLET. EPISC. CARPENT.
Ioan. Lotboringio Cardinali, S. P. D.

NON me fefellit, non minus esse in te humanitatis, quàm nobilitatis. Præclara omnino ingenia, quæ hanc laudem consectantur, vt non plus patiantur in se ornamentorum & dignitatis à fortuna esse, quàm à virtute: idque ego in te satis antea noueram. Sed tamen Paulus ad nos reuersus, ea mihi de te narrauit, hisque verbis animi tui egregias virtutes atque laudes est persecutus, vt ad summam meam tuæ liberalitatis & humanitatis opinionem addi iam nihil posse videatur. Equidem quòd me habiturus esses in memoria, quòd Paulo ipsi nullo loco defuturus, & speraui antea, & nunc re expertus sum. Sed quòd tam studiosè, tamque amanter id esses facturus, vicit in hoc (vt verum fatear) tua excellens bonitas expectationem meam. Itaque quomodo tibi agam gratias nescio: cuperem equidem referre & dignas, & debitas. Sed hoc etiam fuerit præstantis animi tui, scire promereri de altero, quantum tibi reddi non possit. Ego verò non tam fortunæ, neque opum præmiis & honoribus, quàm ista comitate naturæ, & significatione amoris sic obligor, vt nullum sit vinculum ad me deuinciendum potentius. Quo quando iam tibi ita obstrictus sum, vt solui eo amplius nec possim, nec velim: sic debes de me existimare, nullius tibi animum, nullius studium, nullius obseruantiam æquè esse paratam, vt meam. Et quoniam in gratia referenda nihil tibi possum de me polliceri, quod copiarum & opum sit, quibus tu pro tua & maiorum tuorum amplitudine ac dignitate honestissimè abundas, ego minus etiam quàm mediocribus contentus viuo: id quod in me est, quoque solent viri magni, & præcellentes, ab amicis tenuioribus cōtentū esse, polliceor tibi & recipio, si mea digna fuerint studia quorum testimonio virtuti honos habeatur, gratiam me tibi aliquam in illis, & veri amici fidem operamque nauaturum. Paruum hoc quidem, & cuius penè me pudeat. Sed tu qua magnitudine animi nostram spem de te tuis officiis superasti, eadem summam in nobis voluntatem referendæ gratiæ pro relata gratia accipies. Vale patrone noster, & nos tui studiosissimos tuo patrocinio semper tuere. Carpent. XVII. Calend. Septemb. M. D. XXXII.

XV.

IAC. SADOL. EPISC. CARPENT.
Ioan. Lotharingio S.R.E. Cardinali. S.P.D.

IN meo à vobis digressu, nescio quo pacto imago omnium vestrum, summiq; imprimis Regis, atque tua nō solùm me discedentem prosecuta est, sed vsque adhuc in animo meo permansit: ac, vt se habet res, etiam permansura videtur. Habet enim illa in me familiare sibi iam domicilium. Quod profectò euenit magnitudine quadam amoris, quo erga vos incensus sum. Iamdudum hoc quidem: etenim sat diu est, quòd mea & studia, & officia ad vtrunque vestrum colendum contuli. Sed mea hæc voluntas etiam confirmatior facta est, posteaquam ego sum cum ambobus vobis collocutus. Quo in congressu non tam potestas & amplitudo vestra, quæ quamquam permagna est, alios tamen & habuit pares aliquando, & habitura est: quam humanitas quæ illi amplitudini maximo est ornamento, & in qua vos singulares esse contenditis, fecit, vt vos ego præcipuè & colam & admirer. Itaque nil mirum, si vobis & amore, & obseruantia sum addictus: quorum alterum virtuti vestræ iure ac merito debetur, alterum potestati. Sed ego hæc cogitans, cùm animi mei studium & beneuolentiam vobis declarare cuperem, vel potius ab amore ipso cogerer: ad Regem quidem non sum ausus, neque sanè conueniebat: ad te verò, cuius mihi comitas magis est in promptu, has dedi literas: nihil aliud postulans, nisi te illis interpretibus, quando coràm non licet, & salutare, & venerari, & tibi memetipsum in memoriam redigere: petereque à te, vt me in numero tuorum habere pergas. Hoc cùm mihi optatissimum est, tum virtutis proprium, & humanitatis, & nobilitatis imprimis tuæ. Vale. Carpentoracti, V. Idus Iulij, M.D.XXXIII.

XVI.

IACOB. SADOLET. EPISC. CARPENT.
Ioan. Lotharingio Cardinali, S.P.D.

ETSI eæ sunt curæ & occupationes tuæ in hoc tempore vt magis tu votis precibusque nostris apud Deum adiuuandus, quam literis interpellandus esse videaris: propterea quòd hæc de pace actio, præclaraque tractatio, tota tuæ fidei diligentiæque permissa, in alias cogitationes minimè deriuanda est. Tamen cùm veniret mihi in mentem, te eum esse, qui summam nobilitatem tuam, quam à maioribus accepisti, virtute etiam & huma-

humanitate tua feceris ampliorem: ingenij autem tui magnitudinem nossem, qua tu obire simul multa, & conficere paratus es: non putaui molestum tibi me facturum, si eum hominem tibi commendassem, quem imprimis dignum tua beneuolentia esse arbitror. Florentius Volusenus, natione Scotus, elegantia morum, & literis Latinissimus, de quo homine sanè agendum paucis tecum est, quippe, qui tibi probè notus sit, & tuæ bonitatis ope ac subsidio, literarum studiis Lutetiæ aliquantum tempus operam dederit. Is cùm superioribus mensibus vrbis Romæ visundæ studio flagrans, de tua voluntate cum collega tuo Ioanne Bellaio, viro ornatissimo, in viam se dedisset, atque Aueniomem vsque esset peruectus: ibi aduersa valetudine, & inopia rerum necessariarum subsistere est compulsus: pauloque pòst ad me se contulit: quem ego, quanquam pertenuis, & magnis rei familiaris difficultatibus affectus, iucundè tamen, comiterque recepi, cognitoque mox hominis ingenio, & natura ingenua liberalique perspecta, etiam in honore deinde habui. Etenim nihil est quod agam libentius, quàm vt opituler, quoad possum, doctis viris & eorum animos ita sustentem, vt ne eos studium suum in optimis artibus posuisse vnquam pœniteat. Quòd si meæ huic voluntati fortuna benignius esset suffragata, nemo me (opinor) istam vel laudem, vel voluptatem bene de bonis promerendi, studiosiùs appetisset. Nunc in hoc meæ vitæ statu, qui, etsi multis externis rebus deficitur, eas tamen habet insitas animi iucunditates, vt mea maximè fortuna contentus viuam. Interdum tamen illud me angit, quòd non possum quemadmodum quidem cuperē, bonis & doctis hominibus prodesse. Quod iccirco ad te scribo, vt tu, qui potes, & qui hanc liberalitatis ac beneficentiæ laudem libentissimè soles vsurpare, gaudeas isto tuo tam excellente bono, hocque ita statuas, quod præclarè intelligis; Nihil esse beatius, quàm habere benè de multis promerendi facultatem, cum istiusmodi natura, & magnitudine animi, & nobilitate coniunctam. Sed vt eò redeam vnde diuerti, Florentius mecum nunc Carpentoracti est, maximoque animo, & incredibili assiduitate optimis literis, præsertimque Philosophiæ dat operam: mihique in quotidiana consuetudine admodum iucundus & gratus est. Te porrò dominum & patronum suum prædicat ipse, ac profitetur: inque ea parte semper futurus est, quacunque tu iusseris. Eum ego tuæ fidei, bonitati, liberalitatique commendo: & abs te vehementer peto, vt quando ipse non minus hic studia doctrinæ persequitur, quàm si Lutetiæ esset, velis pro tua præstanti liberalique natura, eam mercedem annuam illi saluam abs te esse, quam iampridem cōstituisti. Hoc cùm tua amplitudine, generisque tui, ac virtutis gloria maxi-

mè dignum est, tum mihi certè facturus es gratissimum: quia ea obseruantia, qua cœpi, te assiduè prosequor: amoremque meum semel erga te, optimo quidem iure susceptum, fidelissimè conseruo. Deumque immortalem supplex oro, vt cùm tibi salutem perpetuamq; incolumitatem, tum fructum & laudem benè confecti istius muneris, in quo honorificentissimè & summa omniũ cum expectatione versaris, præbeat & largiatur: vt tua ope, prudentia, labore, autoritate conciliata pax, nos non solùm in otio, & in tranquillitate constituat: sed ab iis periculis, quæ mihi videntur multa & grauia impendere, reddat tutos. Vale. 1536.

XVII.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARP.
N. Acromontio S. R. E. Cardinali S. P. D.

PAVLVS meus, qui istuc ad salutandum maximum istum Regem meo iussu accesserat, in reditu suo ad nos, de tua virtute, prudentia, autoritate multa mihi narrauit: illudque addidit, singularem tuam quandam erga se & eximiam humanitatem in omnibus rebus se expertum fuisse: prætereaque cognouisse pluribus signis atque indiciis me ipsum quoque tibi esse cordi: paratamque esse, si quid incidat vt opus sit, & operam mihi & beneuolentiam tuam. Quæ ego ita accipio, vt ad agendas tibi meritas gratias, animi quidem multum, facultatis autem parum habere mihi videar. Talis enim viri neq; testimonio ornatius quicquam, neque amicitia fieri potest optabilius. Sed ego, etsi tuæ amplificatio dignitatis in ea incidit tempora, quibus ego ab vrbe abfui: nominis tamen tui studio quodam etiam antea tenebar, quòd non pauca de te, & de virtutibus tuis audieram, quæ nunc quidem apud me expresiora facta sunt, postquam tua hac recente humanitate, tanquam quodam adhibito lumine, apertius nobis sunt demonstrata. Ac quod ad gratulandum tuæ dignitati pertinet: non te arbitror dubitare, quin mihi sit honos tuus charissimus, & amplitudo præcipuè grata: cùm tu præsertim istam ipsam dignitatem meritus antè sis, quàm obtinueris. In quo magis gratulandum mihi videtur, quòd tu non minus splendoris ipsi honori afferas, quàm honos tibi. Sed tamen spectatam virtutem his etiam insigniri fortunæ ornamentis optandum est: quod ego in aliis facio & semper feci magis, quàm in me ipso. Nam cùm cæteris qui benè essent meriti, omnia honorum insignia semper optauerim, mihi hanc delegi & fortunarum & vitæ mediocritatem, in qua beata præcipuè vita consistit, atque hoc animo ac iudicio ex vrbe Roma egressus, tanquam è magno mari, in hunc exiguum quidem, sed tamen tutum & tranquillum portum,

portum, me contuli: in quo sic viuo contentus, nullius fortunam vt anteponam meæ. Quanquàm hoc fortasse humilis animi sit, illud ampli & magni, virtutem æquare honoribus, quod in te factum esse mihi summæ voluptati est. Quare & honori tuo gratulor, & voluntati erga me maximas gratias ago: tibi vicissim pollicens, si quid acciderit, in quo mea tibi obseruantia & opera alicui possit esse voluptati, (nam commodo, aut ornamento, non ausim dicere) me sic amore, & studio, & vigilantia esse enixurum, vt tibi facilè pateat, te in homines non ingratos tua & officia & beneuolentiæ indicia contulisse. Vale. Carpentoracti, XVII. Calend. Septemb. M.D.XXXII.

XVIII.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARP. *August. Triuultio Cardinali S. P. D.*

QVanquàm tu paulò antè à nobis discessisti: tamen ne viuam, mi humanissime Triuulti, ni iampridem mihi factum esse videtur, cùm te non vidi neque tecum collocutus sum. Ita sum captus tua ista præstanti humanitate, suauissimisque sermonibus: qui inter nos tales extiterunt, quales amantium inter se, & beneuolentium esse solent, familiaritâte dulces, simplicitate aperti. In quibus ego & animum tuum erga me perspexi plenum amicissimæ voluntatis, & tu de meo persuasissimus esse potes. Sed etsi tuus nimium celer, subitusque discessus, non mediocre mihi desiderium tui reliquit: habui tamen in memoria, quæ tibi proficiscenti facturum me receperam, dediique ad summum Pontificem literas, tuum hac transitum illi declarantes, & quantum tu in omnibus sermonibus consiliisque rerum aut gestarum, aut gerendarum animo & cura mihi excubare visus esses: quo ipsius dignitas, & sedis Apostolicæ autoritas per te semper salua incolumisq. maneret. In quo debitum tibi tribui apud eum virtutis, & humanitatis, & prudentiæ testimonium. Hoc cùm a me ita factum sit, scripserimque præterea non pauca ad huius statum prouinciæ pertinentia: tuæ nunc partes sunt, certiorem eum facere per literas, quid tibi de omnibus hisce rebus videatur, vt si fieri potest, tua autoritate ad nostros scribendi rogandique labores accedente, maior ab illis habeatur horum locorum & populorum ratio, quam adhuc quidem habita est: & verè si cogitare volumus, habenda etiam est. Siue enim saluæ Italiæ res fuerint, quod opto equidem vt ita sit, & Deum immortalem supplex precor, magnum sacerdotalis famæ & dignitatis in his regionibus est ornamentum: siue illæ excidio calamitatique propinquæ, quod magis formido horreoque, hic

portus fortunis omnium futurus est tutissimus. Sed ego imprudentia labor, qui hæc te admoneam, cui non minus nota sunt, quàm mihi. Quamobrem de his hactenus. Illud silentio non præteribo, quod me meus erga te amor animo & lingua vsurpare sæpè cogit, me tuum esse cum omnibus meis, atque ita tuum, vt qui te ex animo magis diligat, quàm ego & diligo, & omni cultu obseruantiaque complector, habeas profectò neminem. Vale. Carpentoracti, VI. Idus Nouemb. M. CCCCC. XXXI.

XIX.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARP. August. Triuultio Cardinali S. P. D.

ACCEPI literas tuas, quas ex Vrbe ad me dedisti: in quibus recognoui animum tuum pristinum propensum in rem & dignitatem ecclesiasticam: tuamque erga me plenam amicissimi studij voluntatem: pro qua tibi me vehementer obstrictum esse sentio. Sed accidit mihi perincommodè, vt molestissimo morbo impedirer, quominus, quod maximè cupiebam, crebrius ad te scriberem. Nihil enim fieri potest amore in te meo, & voluntate tecum per literas quasi colloquendi, ardentiùs. Quo è morbo si emersero, nullum à me officium beneuolentissimi hominis requires. Nunc vt se res habet, quanquam spem propinquam optatæ salutis iam habeamus: sumus tamen admodum imbecilli. Quòd cum summo Pontifice diligenter egeris, populosque illi hosce commendaris, qui etiam sua sponte plurimum debent esse commendati, pertinuit hoc ad fidem quoq; tuam, & ad amplissimi hominis autoritatem: quæ tum maximè grauis est, cùm vtilitati publicæ suffragatur: in qua, quod te video & animo & cogitatione esse intentum, maiorem in modum tibi gratulor. Vera enim est laus, & meo quidem iudicio omnium maxima, dignitatem qua quis plurimum potest, & sapientiam qua est præditus, ad alienum commodum potissimum, & ad vtilitatem Reipub. conferre. In qua procuranda cùm & mihi, & cunctis qui ad commune bonum contendunt, proposita sit & opera & prudentia tua: iure & tu magnus, & nos qui tua amicitia fruimur, florentes per te, atque honesti sumus. Sed quid in his locis nunc agatur, quod quidem cognitione dignum sit, quoniam & legatus missus est dedita opera, qui Pontificem de omnibus rebus edoceat, & idem meas literas meaque mandata ad te pertulit, si modo isthuc peruenit, nunc non est commemorare necesse. Illud tibi non dubium esse volo: in omnibus quæ gerentur, quæque contingent, tam publicis, quam priuatis meis & propriis, me semper in tua fide, patrocinio, beneuolentia, autoritate,

plurimum

plurimum esse præsidij atque opis mihi constitutum arbitrari. Vale. III. Nonas Martias, M.D.XXXII. Carpentoracti.

XX.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. *August. Triuultio S.R.E. Cardinali S.P.D.*

NIHIL mihi accidere potest tua erga me beneuolentia gratius, quæ quidem quotidie magis apparet ex iis, quæ mea causa dicis, aut facis. In quibus etsi patrocinium hominis amplissimi, atque omni honore laudeque dignissimi mihi peroptatum est: amor tamen tuus multò est iucundior. Sed quod ad postulata illa attinet, quorum tu exemplum mihi mittendum curasti, res mihi ipsa iampridem fuerat nota. Nam & ille qui illas res petebat, diu antè mecum communicauerat: egoq; illi vehemens dissuasor fueram: non minus hercule quietis & vtilitatis ipsius, quam publici boni causa. Videbam enim, id quod certè contigisset, si hæc oppida permutasset Pontifex, non sine magno tumultu rem futuram. Sed etsi minimè illius hominis consilia mihi probabantur: tamen quòd cogitationes suas commiserat mihi, fidemq; imprimis habuerat: cuiusdam religione officij impediri me arbitrabar, quo illi minus obstarem. Atque ita etiam nunc interpretor: neq; existimo posse me fide integra quippiam aduersus eum moliri, aut scribere. Illud mihi quidem nouum & mirabile visum est, eum ipsum Regem, qui illum hominē alieno beneficio ornare conabatur: suis & maiorum suorum beneficiis, quæ ab regia liberalitate iam diu erant profecta, eum spoliasse, & priuauisse. Scito enim duo vel præcipua oppida fuisse illi adempta, & ad Regiam ditionem reuocata, quæ ipse & maiores sui tenuerant. Quanquā hęc lex non illi soli proposita est, sed omnibus ad quos quoquo modo Regū beneficia eiusmodi his ducētis annis peruenerunt: vt cogantur cuncta restituere, & quicquid illud est, quod ius aut nomen obtineat oppidi, id remittere regi. Quod vtinam hactenus tentatum sit, neq; transeat ad sacerdotes. Quod si acciderit, non mirabor, quando qui istic regnant, nomen fortunasq; sacerdotum omnibus modis dilacerandas præbent. Qui enim sancti apud cæteros, & venerabiles esse possunt, si a tutoribus suis sic despiciuntur? Quòd repugnantiam epistolarum mearum fidemq; testimonij, quod ego vnius hominis reprehensioni primum, deinde laudi præbui, excusaris apud summum Pontificem, veramque rationem in excusando adiunxeris: non dici potest, quàm mihi feceris gratum. Nec in eo tamen humanitate solùm & beneuolentia erga me vsus es, sed summa etiam & singu-

lari sapientia. Nam aut necesse est, si hæc permittitur testimonij mutatio, eos qui aliquando peccarent, nunquam rectè facere: aut eos qui semel accusando scripserunt, non rebus, sed hominibus semper inimicos esse. Ego verò hominem quenquam odisse, nunquam duxi esse sacerdotis. Rebus autem amicum aut inimicum esse, prout illæ res bonæ malæue sint, arbitror esse hominis, & Reipub. commodo, & suo officio consulentis. Itaque si (quod nolim) aliquid accidat eiusmodi, quo mihi denuo testimonium mutandum sit, non id facere verebor: neq; aliquam extimescam culpam, vbi veritas mecum steterit. Quapropter te vehementer rogo, vt repetito cum summo Pontifice de his rebus sermone, sensum hunc animi mei totum illi aperias. Glaucerium nostrum, hominem tua beneuolentia dignum, quòd benignè honorificeque tractaris: facis tu quidem semper quod virtus postulat tua, naturaque plena humanitatis ac comitatis. Sed ego totum illud tributum mihi intelligo, maximasque tibi de eo habeo agoque gratias: quanquam hoc officio mihi sæpiùs vtendum est, ita de me assiduè insigniterque mereris. Solùm ex omnibus tuis dictis ac factis aliquantum mihi molestum illud fuit, quod meis familiaribus affirmasti, nescio quid te de me, & de honore meo cogitare. Quæso humanissime atque optime Triuulti, an nondum cognosti mentem meam, qua ab omni mutatione fortunæ atque status nihil est abhorrentius? Vtinam mihi incolumitas hæc aliquandiu maneat, qua nunc diuino beneficio fruor: cæteris rebus omnibus sum beatissimus. Nec de beatitudine illa, quæ maximè meæ professioni conueniret, si essem is, qui esse deberem: sed de hac humana felicitate loquor. Quid enim mihi abesse potest iucunditatis ac lætitiæ, qui hac conditione fortunæ in qua sum positus, summè contentus sum? quin & in animo meo pacem, & in populis mihi creditis beneuolentiam, & in studiis meis admirabilem voluptatem, & in omni parte actioneque vitæ auream illam mediocritatem & consecutus sum, & quoad licet cõseruo. Noli me, oro, in illos fluctus ex hoc portu reuocare, neque mihi iniicere huiusmodi scrupulos, qui me (mihi crede) admodum stimulant. Demus potius operam, vt illis præclarissimis honestissimisque artibus, in quibus elaborauimus vsque a puero, dignum laborum præmium immortalitatem consequamur. In quibus ego te absentem cogitatione mea complector: habeoque iam paratum locum, vbi fidem illam citò præstem, quam cùm Carpentoracte discederes tibi dedi. Ad hæc tu me adiuua, & suscipe causam hanc multò accommodatiorem mihi. Quod facies si me amaris, & rebus omnibus tuebere, & quod præcipuum omnium est, meæ tranquillitatis fueris patronus. Vale. Carpentoracti, III. Nonas Maij, M.D.XXXII.

I A-

IACOBI SADOLETI EPISC. CARPENTORACTI EPISTOLARUM Lib. VII. Epist. I.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. Benedicto Accolto S.R.E. Cardinali S.P.D.

COGNOVI ex literis meorum, qui in vrbe sunt, te, (quod magnæ voluptati mihi fuit) saluũ & sospitem ab alienis oris, quò fueras horribili tempestate compulsus, Romam reuertisse: neque solùm vrbi illi afflictæ & mœrenti lucem tuæ virtutis & dignitatis attulisse, sed nobis quoque qui longè absumus, declarasse, quàm esset memor veteris amicitiæ, & quàm propensus ad inseruiendum commodis & vtilitatibus nostris animus tuus. Sic enim mei ad me scribunt, te ita cum eis de me collocutum esse, nihil vt prorsus fieri potuerit amantius. Quod etsi nunquam dubitaui, quin ita esset, confisus constantia & humanitate tua: tamen nosse quotidie magis, req; ipsa experiri, saluũ mihi esse præsidium amicitiæ apud eum, quem & dilexi semper præcipuè, & colui, mihi est gratissimum. Itaque quod ad parteis meas attinet, sic tibi velim persuadeas, ex his qui te obseruant & colunt, quorum maxima est pro tua amplitudine & liberalitate multitudo, nemini me concedere, neque in officio, neque in beneuolentia, neq; in recordatione pristinæ necessitudinis, neque in tuarum præstantium virtutum laude & celebratione. Dignitati verò tuæ hoc minus multis verbis in hoc tempore gratulor, quòd & mea tibi est sat perspecta voluntas, & honor iste non certior in te, cùm tibi datus est, quàm anteà, cùm speratus atq; præuisus. Et mehercule etiam, quòd tempora eiusmodi sunt, vt honori ipsi magis ex tua persona, quàm ex eo tibi videatur esse gratulandũ. Quapropter hoc tantùm dico: omnia quæ ad decus, & ad amplitudinem tuã pertinent, non minus grata atque optata accidere in te mihi, quam si in ipsum me collata essent. Quanquam habeo ego quidem id quod maximè semper expetiui, honestissimum otium, quod totum à me in regenda Ecclesia mea, & recolendis optimarum artium studiis summa cum animi voluptate consumitur. Tu si ista erga me voluntate perpetuò fueris, nosque absenteis tua fide & patrocinio tueri perrexeris, maximo me honore & præmio affectum esse arbitrabor. idque vt facias, te vehementer etiam atque etiam rogo. Vale, & patruum tuum hominem amplissimum meis verbis saluere iube. Carpent. XVI. Calend. Iunij, M.D.XXIX.

II.

BENEDICTVS ACCOLTVS S. R. E. CARDI-nalis, Iacobo Sadoleto Episc. Carpentoracti S.P.D.

NIHIL gratius, nihil iucundius accidere mihi potuit tuis literis. Tum quòd eas legens videbar tecum esse, quem loquentem audire semper mihi magnæ voluptati fuit: tum quòd erant plenissimæ & officij, & humanitatis, cum præclara significatione tuæ erga me voluntatis. Quæ etsi mihi iam antea perspecta erat, tamen quòd eandem illam absens ostendebas, quam omni tempore præsens declaraueras, fuit mihi summoperè gratum. Non quod de tua constantia dubitarem: sed illius commemoratione sum maximè delectatus. Ego autem, quod præclarè nosse debes, te ab ineunte ætate dilexi, fecique semper plurimi, neque solùm excellentem illam doctrinam tuam, sed grauitatem etiam, & prudentiam sum admiratus. Et, quod iudicium meum fuit de virtute tua, te vnum mihi in omni vita ab initio imitandum proposui. Quòd si eò quò tendebam, accedere non potui: tuum tamen in me studium cum paterna beneuolentia coniunctum, in eo nunquam defuit. Quæ res ita in animo meo residet, meque ita admonet, vt me tibi plurimum debere profitear. Quod cùm ita sit, persuasum tibi esse potest, omnia quæcunque in me sunt, quemadmodum etiam dixi tuis, ad commoda & dignitatem tuam prompta esse, atque parata: meque nullum vnquam officij genus prætermissurum, quod vsui possit esse tuis rebus. Tu quum perfunctis magnis laboribus, eò te receperis, vbi arbitrato tuo in literis, & cum dignitate viueres, non possum non probare otium istud tuum, quod & tibi honestissimum, & nobis fructuosissimum est futurum. Sed scito, res nostras hic te maximè desiderare: quibus profectò si adesses, plurimum opis afferre posses virtute tua. Et mihi imprimis gratissimum faceres: cuius ego quotidiana consuetudine, hominis omnium præstantissimi, quam familiarissimè vti vellem. Sed viro prudenti non audeo consilium dare. Patruus meus tibi salutem reddit. Vale, & me quod facis ama. Romæ XII. Calend. Iulij, M.D.XXIX.

III.

IAC. SADOL. EPISC. CARPENT. B. Accolto S.R.E. Cardinali S.P.D.

NIHIL recordor permultis hisce annis mihi accidisse gratius, neque optatius, quàm tuas nuper literas: plenissimæ enim fuerunt amoris, suauitatis, officij. Quodque ad præclaram

iam lau-

iam laudem tui prestantis ingenij pertinet, eo modo scriptæ, vt purius, aut elegantius, quod me legisse meminerim, habeam profectò nihil. Itaque duplici ex illis gaudio affectus sum. Nam cùm omnis tuæ erga me voluntatis significatio pergrata: tum verò orationis nitor, & verborum ac sententiarum venustas, quam in scribendo adhibuisti, mihi vehementer iucunda extitit. Simul enim intelligebam legens, & quàm tu de me amicè honorificeq; sentires: & in eo explicãdo, quàm tu existeres dignus, vt de te ab omnibus preclarè ac mirabiliter sentiatur. Nam illa tua dulcis commemoratio superiorum temporum, repetita propè ab vltimo, & perducta in hoc vsque tempus, cum illustri testificatione tui de me iudicij, perpetuæq; opinionis, tantam mihi letitiam attulit, & voluptatem, vt eam verbis consequi non possim. Planè enim perspicio, id quod his temporibus rarum est, in homine præsertim potente, firmam manere apud te amicitiæ fidem, per quam amici, quamuis absentis, memoriam beneuolentiamque conserues. Sed profectò illud verum est quod dici solet, eum qui bene à natura ad amplexandam laudem constitutus sit, omnes facilè in animo comprehendere virtutes. Quam ego ingenij indolem in te intuens, iam tum à primo, cùm etiam penè puer me tibi adiunctum in amicitia esse voluisti: cœpi sperare continuò magna, eaq; de te feci iudicia, quæ postea euentu ipso comprobata sunt. Etsi in eo quidem omnes decepti fuimus, quòd spem opinionemq; nostram, tuamq; vnà ætatem, virtus ipsa in te longè antecessit. Verùm hæc ad exponendum longius fortasse tempus & copiosiorem desiderant orationem. Quæ autem sunt officij, & exposita alias sunt, & nunc breuiter sic exponantur: vt scias, nihil mihi esse magis in optatis, quàm tibi persuasissimum esse, me inter tuos, qui pro tua dignitate & summa liberalitate permulti sunt, maximè omnium esse tuum. Id quibus aliis officiis possit declarari, si sciuero, non committam vt meum vllo in loco studium requiratur. Hoc quidem ipse per me prestabo semper, atque efficiam, vt neq; singularium tuarum laudum commemorationem, neque tuorum de me meritorum memoriam, quæ quidem hoc recente testimonio tuæ erga me tantæ voluntatis cumulata sunt, illa vnquam mihi ex animo aut ex ore ætas deleat. Quòd si hoc otium, quo ego maximè delector, & quod tu (quanquam te consuetudinem meam desiderare præ te feras) non probare tamen non potes, Deus mihi fortunauerit: dabo operam profectò, vt me neque in amore, neq; in fide amicitiæ, posterioreis ferre parteis aliqua in re intelligas. Vale, & nos absentes tuere. Carpentoracti, XVIII. Calend. Septembris, M. D. XXIX.

IV.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARP. Benedicto Accolto S.R.E. Cardinali S.P.D.

NON putaui me contra officium esse facturum, si tuam beneuolentiam & studium erga me, quod multis locis sæpe sum expertus, ad omneis res, quæ ad me ipsum pertinerent, tua ope conficiendas, familiariter aduocarem. Nam neque est omnino quicquam, quod mihi ego de te non pollicear, & tua egregia pręstansque liberalitas ea est, vt nos, qui te plurimum & obseruamus & colimus, iam pro nostro iure propè illa abuti posse videamur. Verùm id quod peto, huiusmodi est. Antonius Cornazanus, qui mea Romæ negotia procurat, vir probus & fidelis, & in omni officio retinendo imprimis diligens, mihi est propter virtutem & fidelitatem charissimus. Eum ego valde mehercule optarim reuerti ad nos, solitaque officia & munera obire mecum, quæ semper mihi ab illo grata acciderunt: quod etiam ipse non nollet. Sed cùm propter causas quasdam vel notas tibi, vel certè non difficiles cognitu, eius ad nos reditus hoc tempore videatur esse interclusus, inque hac re, quæ sanè incommoda mihi est, illud tamen possit inesse commodi, quòd in vrbe remanens, nostra obire negotia, & si quid mea interfuerit, quod vsu venire indies singulos potest, te ipso quidem patrono & defensore, id expedire ac transigere, plurimasque mihi in eo operas vtiles atque oportunas prębere poterit: statui, quod necessariò erat faciendum, ad id meum quoque consilium & voluntatem adiungere. Itaque ei permisi, vel potiùs cum hortatus sum, vt Romæ domicilium habere institueret, nec apud alium tamen, quàm apud eum, cuius ego (si istic essem) domo & contubernio potissimùm vterer. Apud te, inquam, tua vt esset in familia, mihi proponere euestigio cœpi. Nam nec honoratiorem sibi dominum, neq; maiore apud cunctos dignitate, in me ipsum beneuolentia, quam te, habere illum posse intelligebam: nec verò cuius & animus & autoritas meis rebus esset paratior. Quapropter cùm res sic sese habeat, equidem quod mihi abs te petendum est, quo id pacto petam non satis reperio. Si peto audacter & liberè, timeo ne nimis confidens: si religiosè & prudenter, ne vllius animi esse videar. Ita alterum meus pudor, alterum tua liberalitas, & nostra videtur coniunctio repudiare. Sed si ego in omni vita præcipuum comitem mearum actionum, consiliorum, voluntatum, pudorem semper esse volui: nihilque mihi fuit antiquius, quam cum retinere perdiligenter, in quo ornamentum totius vitæ mihi decreui esse positum: patieris tu, quæ tua est humanitas, te à me re-

me rogari atque orari: quod equidem ago studiosè, ac vehementer, vt familiarem meum virum optimum, quem ego multis de caussis mirificè diligo, tuum familiarem esse velis: statuasque eo apud te domi habendo, mei quoque absentis partem non paruam te habere: quippe cùm crebrior multò futura sit, & tuorum beneficiorum instauratio erga me, & significatio meæ perpetuæ erga te voluntatis: quæ quidem illo interprete quotidie magis tibi declarabitur. Sed vereor ne quod modicè, & cum religione me rogaturum dixeram: id iam non rogare, sed efflagitare videar. Quare plura hæc fortasse quàm opus fuit. Illud tantùm adiungam: si hominis opera & obsequio vti institueris, magnam te ex eius fide & diligentia commoditatem esse capturum. Mihi verò ita gratum facturum, vt tua quotidiana merita erga me, quibus ego tibi me deuinctum esse confiteor, hoc etiam facto non parùm cumulata futura sint. Vale. VIII. Calend. Octob. Carpentoracti, M.D.XXIX.

V.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT.
Benedicto Accolto S. R. E. Cardinali S. P. D.

NON reperio verba, quibus tibi agam pro tua eximia ac præstanti erga me voluntate gratias: quam tuis disertissimis literis præclarè declarasti. Voluntate autem dico? quis vnquam illustrius, & certioribus factis ostendit, alterius honorem sibi esse cordi, quàm tua erga me non dicam facta, sed merita iam complura sunt, Nam quòd fidem amicitiæ mihi absenti præstas eandem, quam præsenti olim officiis omnibus præstitisti: neque officit animi tui quasi luminibus, altitudo & fortunæ, & dignitatis tuæ, quò minùs me respicias, in eodemq; habeas loco, quo antea habere eras solitus: sit hoc virtutis, sit constantiæ, & animi magnitudinis tuæ. Quæ verò in ipsum me contulisti multa & magna non amoris solùm indicia, sed summæ etiam liberalitatis, quibúsnam ipse verbis, aut quo dicendi genere satis exprimere possim? Quòd fauisti mihi videlicet ex animo semper: quòd mei absentis famam & nomen aduersus maleuolos homines & alienæ laudi libenter obtrectantes, studiosè tutatus es, quòd meis, & meorum amicorum, affinium, familiariumque negotiis, nunquam tuum patrocinium & autoritatem deesse passus es, nemoque apud principem pro me aut sæpiùs intercessit, aut vehementiùs: quæso, ista omnia quanti? præsertim a tanto viro tanta autoritate, tanta eloquentia, tantis ornamentis honoris, fortunæ, ingeniique prædito? Quibus tamen contenta temeritas mea non fuit: ausus enim præterea sum (quid enim mihi non daret audaciæ

ciæ bonitatis tuæ fiducia, & opinio tui erga me amoris) ausus sum, inquam, cùm hominem vnum ex meis Romam mitterem, qui mea ibidem negotia gereret, collocare eum domi tuæ, & tanquam meo iure velle, vt is tuo sumptu atque impendio meis rebus deseruiret. Quam quidem meam temeritatem in eum modum tua liberalitas excepit, vt quod audacter feceram, sapienter fecisse visus sim. Nec solùm tu opibus tuis difficultates meas leuaueris, sed etiam virtutibus vitia obscuraris. Atque hęc cùm ita sint, scribis tamen ad me amicitiam nostram summis a me officiis cultam, à te solùm grato animo obseruatam fuisse. In quo admiratus valde sum nouam in te quandam atq; inauditam vim humanitatis, qui isto animo in amicitia colenda sis, vt cùm beneficia tribuis, accipere te arbitrere. At ego hoc solùm mihi reseruaueram ex omnibus officiis quæ sunt amicitiæ debita, vt cùm tu me autoritate & patrocinio tuo, cum opera & gratia, opibus etiam tuis foueres & sustentares: ego qui in cęteris tibi par esse non possem, ista ipsa de te prædicans, & magnum obligationis vinculum, quo tibi teneor astrictus, ingenuè confitens aliquam partem gratiæ referre tibi viderer. Quam si tu quoque laudem ad partes tuas rapis, & commutatis nominibus rerum, bene mereri de altero, in te vis esse idem ac alteri debere: amabo te mi Accolte optime atq; humanissime, quam nobis partem reliquam in officij laude facis? Sed ego ne sim saluus, si non contendero omni mea ope, atque elaborabo, vt mea quoque officia & studia erga amplitudinem tuam, etiamsi minùs propter status nostri mediocritatem, eximia magnaque fuerint: ab animo tamen amicissimo, & gratissima voluntate profecta videantur. Et si hoc ipsum quoque, vt mihi maius esset ac difficilius Rainerius meus fecit, qui nuper abs te reuersus, non destitit adhuc prędicare, nullum genus humanitatis liberalitatisque fuisse, quo tu non illum vberrimè atque amantissimè prosecutus sis. Quod ego totum mihi in illo abs te tributum esse sentio, agoque tibi propterea maximas gratias. Sed quæ ille ad me tuis verbis detulit de studio tuo & cura augendæ dignitatis meæ, id est eiusmodi, vt ista tua voluntate & in me beneuolentia nihil mihi quidem possit esse iucundius: rem autem ipsam cùm ætas nostra iam ingrauescens, tum studium artium optimarum, in quibus omni tempore versor, facilè patitur ad alios potiùs accedere, quibus ista magis cordi sunt, quam ad me, qui hisce rebus satis perfunctus sum, & nunc aliud quoddam genus vitæ consector (vt ego quidem statuo) aliquantò beatius. Ego in omni officio atque amore, tuæque amplitudinis obseruantia, eam tibi amicitiæ veritate, & id studiũ animi grati polliceor, quod cùm tua
excel-

cellens virtus ac dignitas, meritaque erga me plurima ac maxima, tum autem fides imprimis mea & natura postulat. Vale. Carpentoracti.

VI.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. Benedicto Accol. o S.R.E. Cardinali S.P.D.

TARDIVS mihi redditæ fuerunt literę tuę: eas enim X. Calendas Septembris datas ego circiter Nonas Octob. accepi. Sed earum lectione mirifica, incredibile est quanta animi voluptate fuerim affectus. Quanquàm quid primum de illis dicam, aut quid collaudem potissimum, nescio. Illud dico, nihil leporis esse, nihil venustatis, nihil omnino humanitatis, nihil beneuolentiæ, quod non in illis literis præclarè eximieq; luceat: & cum singularem tuam ingenij ac eloquentiæ laudem, tum amorem tuum erga me perspicuum mihi ponat ante oculos. Sed horum vtro magis sim delectatus, satis adhuc constituere non possum. Iucundior fortassis est amoris & voluntatis illa significatio: sed tua in scribendo subtilitas atq; elegantia multo certè admirabilior. In qua tantum te profecisse, vt ad summam laudem perueneris, nec iam cum nostri temporis hominib. sed cum antiquitate ipsa contendas: gratulor tua quidem mehercule imprimis: sed nonnihil etiam nostra causa. Facilè enim prospicio, cùm extare iam incipiat, quis tu homo, quanti me facias, fore, vt hoc tuum de me iudicium magno mihi ornamento apud omneis sit. In summa tibi hoc persuasum esse volo, nunquam quicquam me legisse his literis tuis, quas proximè accepi, castius, purius, liberalius. Itaque te iam ne hortor quidem, vt omnia summa tibi proponas, atque ita statuas, dignitatem tuam, quam ego intelligo esse maximam, non minus ex his optimis & præclarissimis artibus, quam in omni honore & præmijs fortunæ existere. Tua enim excellens & eximia virtus hortatione non indiget. Sed ego, quod proprium mei amoris in te fuit, & optaui semper te intueri talem, qualem nunc aspicio, & mei optati ac voti compos factus, iure nunc triumpho atq; lætor. Habeo enim id quod maximè optandum homini est, amicissimum meũ omnibus & fortunæ & ingenij bonis ornatissimum. Verùm hęc hactenus. Nam nec pluribus agere verbis de eis necesse est, & tantum quantum in te est, non potest tamen explicari. Quòd acceptorum beneficiorum commemorationes, actionesq; gratiarum, ac cętera eiusmodi amicitię verecũdioris officia, auferri iubes ex literis nostris, libereq; inter nos & perfamiliariter agi: agnosco magnitudinẽ animi tuam, qui fructum liberalitatis tuæ in ipsa liberalitate constituas.

Nam

Nam si scriptioni & operæ parcendum sit, mihi consulitur vni. Meæ enim illæ erant partes agendarum gratiarum: meum munus, in quo nec par quidem tibi esse poteram: cùm tu de me bene merendo, ego tibi gratias agendo, quotidie inter nos quasi certaremus. Sed vt tunc liberalitati & benignitati tuæ, sic nunc voluntati bonitatique concedo: patiorque ea à me silentio præteriri, quæ alioquin prætereunda non esset: nisi hoc mihi tu pollicerere, quod tamen pollicereris, te animum meum gratum & memorem non secus habiturum. De publicis rebus vtinam aut tu mihi nunciares lætiora, aut ego his quæ grauia impendent, aliquid opis ferre atque auxilij possem. Voluntas certè mihi non deesset, neque adeò etiam tibi. Nec verò tantum vllum esset periculum, tantus labor, quod nos pro salute & statu Christianæ Reipubl. defugere vellemus. Sed cùm neutrius nostrum sit potestas, cùm res eò deducta sit, vt omni cogitatione dignitatis iam dimissa, reliquæ salutis spem non in consilijs nostris, sed in incertis euentibus rerum totam reposuerimus: quid attinet solicitudinem capere velle de his, quæ nec prouideri à nobis possunt ne accidant: nec cùm acciderint vitari? Vna est ratio opitulandi reliqua: quæ sola mederi ijs incommodis queat: quam tu sanctissimè, & prudentissimè commemoras: si fortè Deum nostri misertum sit. Etsi de eo quidem non dubium est, quin ad miserendum sit paratus. Potius, si fortè bona fide nos aliquando ad illius opem & misericordiam studeamus confugere. Nam de ostentis & prodigijs, quæ multa scribis & mira Romæ inspecta partim, partim aliis ex locis nunciata fuisse, sanè ego quam minimum laboro. Quo enim portentorum significatione opus, cùm quæ è talibus solent significari damna, mala, incommoda, quotidie sentiamus? quæ satis ipsa portentum sibi sunt: nec ab aliquo disiuncto monstro, sed ex se ipsis non magis portendunt, quam inferunt calamitatem. Nihil certè nouarum cladium iam expectamus, quod non antè fuerimus experti: nisi fortè vniuersus impendet interitus. Sed hæc Deus viderit, in cuius manu sunt omnia. Nos damus operam quoad possumus, vt domicilium ibi nobis præparemus, vbi tantum datur verè viuere: ne cùm ex his locis fuerit migrandum, velut re noua atque inopinata perturbemur. Ad quod magna nimirum opus est non solùm cura, verùm etiam felicitate, & apud Deum gratia. Habemus multa vt homines, quæ nos interpellent, verùm tamen adnitimur. Tu qui in illis fluctibus versaris, qui sunt ventis pluribus expositi, maiorem artem & constantiam adhibeas necesse est. Quod ipsum tamen tuæ virtuti præstanti & singulari futurum est non difficillimum. Quod reliquum est, ego meum in te amorem, insignemque obseruantiam summa cum pietate conseruo. De tua voluntate

erga

erga me prorsus sum persuasus. Omnia tibi prospera & fausta euenire opto. Tuis opibus & facultatibus cùm vsus venerit, perinde vtar, vt meis. Denique tibi confirmo, nec habere te quenquã, qui te magis diligat, quam ego diligo: & me cui plus confidam, quàm tibi, reperire profecto neminem. Vale. Carpent. XVII. Calend. Nouemb. M.D.XXXI.

VII.

BENEDICTVS ACCOLTVS CARDINAL. Iacob. Sadol. Episc. Carpent. S.P.D.

CVM mihi nihil soleat in hac disiunctione nostra non solùm iucundius, verùm etiam vtilius accidere, quàm tuæ epistolę: vereor ne illud mihi sæpius, penè quodam fato, accidat perincômodè, vt siue tabellariorum negligentia, siue meis occupationibus, serius quàm ego vellem meæ ad te literæ perferantur: mihique propterea fructu iucundissimo atque vberrimo tuarum epistolarum diutius sit carendum. Nam etsi nihil statuam esse tanti, vt cum his honestissimis sermonibus, quibus absentiæ nostræ desiderium per literas suauissimè lenire consueuimus, sit conferendum: tamen ita negotiis quibusdam odiosis, atque adeò importunis, his diebus proximis distinebar, vt quod in superiore mea epistola tabellariorum culpa est commissum, vt tibi tardius redderetur: nunc planè sit effectum mea: qui ex illis molestiis non valuerim tantam demere temporis, quantum ad rescribendum ad disertissimam illam tuam epistolam plenam singularis tui erga me amoris, quam ad me XVII. Calend. Nouembris dedisti, satis esset. In qua tanti me à te fieri animaduerti, vt qualem me esse cupio, talem tu illustribus quibusdam amoris notis, pigmentisque lectissimis mirificè expresseris. Quod quamuis ab incredibili tua in me beneuolẽtia profectum agnoscam: amplissimum tamen istud, atque insigne tuum de me testimonium quanti à me fieri oporteat, quantumque ornamenti apud omnes bonos mihi sit allaturum, facilè intelligo. Itaque cùm tibi omnia me debere antea profiterer: nescio quo pacto magnus nunc (quod minimè iam posse euenire putaueram) innumeris singularibusque tuis erga me officiis, hoc etiam nomine sit additus cumulus. Atque vtinam aut ea quæ tu de me amicissimè sentis, præstare possim aliquando: (dabo equidem in eo sedulò omnem operam) aut cæteri tibi tantisper assentiantur, dum mihi facultas maior ad te pro tua singulari eximiaque virtute, egregiisque in Christianam rempublicam meritis, ornandum atque augendum detur. Tunc enim in magnitudine mei erga te amoris immẽsa atque mirifica tibi declaranda plenissimè mihi ipsi satisfacere posse confiderem.

Quod

Quod verbis, aut ſcriptione proſequendum non puto. Non ſolùm quòd eam eſſe volo animorum noſtrorum coniunctionem, vt re & beneuolentia, nō verbis inanibus confirmetur: ſed etiam, quòd in ea ſumma voluptate, quam ex tuis literis capio, ita puriſſimis illis atque ampliſſimis admirabilis tuę eloquentiæ ſplēdorib. mei ingenioli pręſtringitur acies, vt niſi ab illa tua in omnes, ſeorſumq; in me inſigni humanitate recreer, planè deterreat à ſcribendo. Verùm de his hactenus. De rebus publicis, eſt quod lętius quiddam tibi poſſim hoc tempore ſignificare, ex eiſdem enim qui hac æſtate proxima nuntiabant maximum illum Turcarum motum, nuper accepimus, ea quę ab illis nunc nobis impendent, multo eſſe commodiora. Nam ſcribunt, Turcas ipſos bonam illius bellici apparatus partem ad mare rubrum eſſe conuerſuros: vt per illud oceanum Indicum validiſſima clade delati, impediant Luſitanos, qui ad Indos aromatum gratia ſoliti ſunt commeare. Quod etſi nobis aliquid ſit allaturum incommodi, ſummæ tamen Chriſtianæ reipublicę Dei Optimi Maximi immenſo erga nos amore, ita conſultum vides, vt cùm è faucibus penè fati erepti ac planè conſeruati eſſe videamur: tum etiam aliquid nobis ſuperſit ſpatij in eas cogitationes incumbendi, quæ ſint & tantis noſtrorum temporum acerbitatib. aptiſſimæ, & antiquo Chriſtianæ pietatis decore digniſſimæ. Quod vtinam à nobis non prætermittatur, & his quæ quaſi dormientibus nobis à diuina clementia ſunt conceſſa, negligentiores non efficiamur: ſed ad ipſius Dei Optimi Maximi opem (vt eſt in tuis literis) bona fide confugiamus. Cùm enim nullum tempus pietati & religioni aptum non ſit, tum id magis eſt neceſſarium, quo maior in nos illius elucet benignitas, ne ipſius miſericordia fruſtra cadat: ſed ad ea potius pericula, quæ premunt, leuanda alliciatur. Aut ſi quid acciderit, nobis ad ſalutem tranquillitatemque perpetuam iter patefaciamus: néue quanto ille benignior fuit in nobis conſeruandis, tanto ſit in illis puniendis iratior, ſi quos tot tantaque beneficia pro maleficijs habuiſſe animaduerterit. Nam cùm ſæpe antea ipſius Dei Optimi Maximi immenſa noſtrarum rerum cura extiterit: tum verò non dubijs ſignificationibus (ſi modò ij erimus, qui eſſe debemus) ſperare nunc poſſumus, illum non ſolùm tantam malorum molem ab extero hoſte Turca iam pridem imminentem, à ceruicibus noſtris eſſe remoturum: verùm etiam eas omnes, quæ nuper à domeſticis proditoribus, quos hæreticos appellant, per vniuerſum ferè Chriſtianum orbem delubris templiſq; ſanctiſſimis nefario ſcelere ſubiectæ ſunt faces, ab ipſius præſente numine reſtinctum iri. Quis enim non videt ea quę ſuperioribus menſibus ab Heluetijs qui Catholicam fidem nobiſcum vnà retinent, aduerſus reli-

quos

quos eius gentis pagos qui à recta religione desciuerunt, duobus magnis prælijs sunt gesta, sine ope diuina geri prorsus non potuisse: cùm enim magna ipsorum pars teterrima illa impietatis labe dudum esset contaminata, (Nam ex tredecim pagis, quinque tantùm in fide permanserunt) decreuerunt illi, qui numero superabant, vi & armis ita cogere quinq; pagos veræ religionis amantissimos, vt illos suæ perfidiæ socios sibi adiungerent. Cumque iam res (vt te audisse non dubito) ad manus deuenisset, primo in prælio octingenti ex nostris maximo Christianę pietatis studio inflammati, paulum extra aciem, quæ ex octo tantum hominum millibus constabat, primi procurrere, incredibiliq; virtute & fortitudine viginti hostium millia sunt adorti. Quos continuò, occisis hominum amplius tribus millibus, & totidem ferè captis, qui proiectis armis mortē supplices sunt deprecati, in fugam cōiecerunt. Cuius victoriæ cursui quamuis nox magno fuerit impedimento, prœliumq; diremerit: in eo tamen illud maximè salutare accidit, & prędicandū, quòd cū hostes rem esse in angusto animaduerterēt, eos omnes quorū opera & artificijs plebs fuerat concitata, in primam aciem coegerunt procedere. Quod vbi sine mora facere, vel vt suis adderent animos, vel quòd ita necessitas postulare videbatur, minimè recusassent: interfecti sunt noti ferè omnes tantorū scelerum & perfidię autores, inter quos ceciderunt quam plurimi sacerdotes, qui abiurato veræ religionis cultu, sese in Satanæ famulatum coniecerant: repertusq; est multis vulneribus confectus Zuinglius qui primus ad Heluetios attulit pestifera Lutheranorum dogmata: eisq; ob singularem, qua maximè inter Heluetios florebat, opinionem virtutis, doctrinæ, & sapientiæ, assiduè imperitorum animos imbuebat: cognitumq; postea est, pagum qui Tigurinus appellatur, quique omnium illorum infideliū habetur caput, ex CCC. senatoribus, ad septem tantū, eo confecto prælio, esse redactum. In quo triginta tantū pedites à nostris sunt desiderati: relataq; sunt ex pugna ad pagum Lucernensem (qui itidem fidelium Heluetiorum est facilè princeps) complura signa militaria: inter quæ fuit vexillum maximum pagi Tigurini, & tormenta muralia XIX. quadringentaq; castrensia. Hoc prælio inter hæreticos nuntiato, quanquam nulli erat dubiū, quin illa omnia Dei Optimi Maximi felicissimis auspicijs à nostris essent confecta, mireq; ipsius Zuinglij interitus hostes perterruisset: multitudine tamen & numero suorum cōfisi, iterum prælio decertare, rursusq; fortunam experiri decreuere. Itaq; breui redintegratis viribus delectisque ex omnibus pagis, teterrimo illo scelere imbutis, & in vnū locum coactis, hominū millibus circiter triginta: additisq; præterea Germanorum auxilijs, qui superiore prælio nō potuerant inte-

interesse, in nostros castra mouerunt. Quibus cùm nostri appropinquassent, subitò & præter omnem spem hostium, concursu tam acri in eos impetum fecerunt, vt eum modò hostes ferre non potuerint. Itaque primùm loco pulsi, deinde dissipati, vniuersi terga verterunt. Quos nostri insequuti, compluribus captis, magnum eorum numerum trucidarunt: multos quoque ex eis repentinus suorum terror, ac fuga, in quasdam locorum angustias compulit. Quibus interclusi, ex præruptis altissimisque rupibus, nostris vrgentibus, se præcipitauerunt. Hoc prælio a nostris felicissimè confecto, rursusque hostibus profligatis, & insigni clade affectis, cùm Lucernenses, qui vt supra memoraui, inter quinque pagos fideles in maximo habentur honore, aliquot oppida ab hostibus occupata recepissent, ea qua Christianos decuit vsi mansuetudine, ac lenitate, legatos de communi quinque pagorum concilio ad Tigurinos miserunt: qui testarentur, se quæcunque fecissent, nullis priuatis inimicitijs, sed tantùm veræ religionis causa fecisse: neque quicquam aliud petere suis armis, quam vt ad auitum sacrorum morem rediretur. Quæ cùm æquo animo Tigurini, Dei (vt ego arbitror) ira perculsi, accepissent: omnes qui pertinaciores in eiuranda impietate sunt visi, confestim è pago expulerunt, seque Lucernensibus & alijs fidelibus adiunxerunt. His de rebus heri in senatu recitatæ sunt, magna omnium lætitia, literæ Episcopi Verulani, quem illuc Pontifex Maximus legatum miserat. Quibus nobis magnam spem facit, cùm vnus omnino sit hic pagus Tigurinus, cuius autoritate reliqui, qui à communi religione & Christiana pietate discesserunt, contineantur: fore, vt breui dimissa pristina errorum pertinacia, cum pagis fidelibus se coniungant. Quod si euenerit, tanto futurum est Cæsari adiumento in eo conuentu, quem pro sua summa pietate & religionis studio, ad abolendum, aut si id fieri non poterit, aliqua saltem ratione, reprimendum impium Lutheri scelus, aliaque hæresum monstra cõficienda, quę ex letali illo, ac pestifero fonte per omnem Germaniam longè lateque fluxere, ad Calend. proximas Febr. Ratisbonæ indixit, vt ipsum multò commodius, maiorique existimatione & dignitate, tantis vulneribus Christianæ reipub. Deo bene iuuante, mederi posse sperãdum sit. De rebus vrbanis nihil est quod scribam: nam & pleræque eodem loci sunt, quo reliquisti, & si quid præterea noui fit, puto te ab aliis certiorem fieri. Itaque venio ad postremam epistolæ tuæ partem, in qua de vitæ tuo instituto grauissimè scribis. Qua perlecta in eadem opinione continuò fui: eaque non modò eximiam quandam, & singularem pietatem, religionemque præ se ferre mihi est visa, verùm etiam iucunda accidit & salutaris. Cum enim semper iudicauerim hæc fortunæ mẽbra,
ciuitas,

diuitias, honores, dignitates, inania esse & caduca, magisque ad laborem & pericula, quàm ad salutem valere: semperque statuerim, ipsius Dei cultum, & salutem animorum longè his esse præuertendam; tamen vix dici potest, quàm hæc mea mens tuo isto iudicio sapientissimo, monitisque grauissimis fuerit confirmata. Itaque dum ea mihi spes propterea non euanescat, quæ me mirificè sustentat: fore, vt habita (quod dudum oportuit) eximię multiplicisque virtutis tuæ ratione, huc ad nos quandoque redeas: egoque hanc vsus & congressionis tuæ intermissionē, quoad mihi per tua tempora licitum fuerit, assiduitate & diligentia sarcire possim. Dum igitur spes ista non extenuetur, non solùm approbo sanctissimum istud tuum propositum, quo solo ad ęternam domum recta peruenitur via: verùm quantum potero enitar ipse quoq;, atq; à Deo Opt. Max. assiduis precib. contendam, vt tandē aliquando vtar pacatis fluctib. quò mihi securus ad verā tranquillitatem muniatur cursus. Interea si quid est, quod me tua aut cuiusquam tuorum causa curare oporteat, id tibi ne pollicendū quidem videtur, cùm & voluntatē meam tibi satis notā esse intelligam, & ea quæ restant, re tibi magis quàm verbis me probaturum confidam. Vale. Prid. Id. Decemb. 1531. Roma.

VIII.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT.
Benedicto Accolto S. R. E. Cardinali, S. P. D.

EGo humanitatis tuæ, & beneuolentiæ erga me vberes quotidie capio fructus: velut ex his literis, quas proximè ad me ex Ioan. Pisciæ sermone misisti. Quam illę amanter scriptę sunt? quàm prolixo animo? quàm (vt ita loquar) penè etiam ardenter? vt omnis tua in illis mihi gratificandi, & in omnibus morem gerendi, voluntas se ostendit? Non possum tam loqui quàm sentio: sed certè, si vllo vnquam tempore tuus aduersum me animus beneuolus atque constans, voluptati mihi fuit, his sum literis incredibiliter delectatus. E quibus illum tamen fructum vel maximum cepi, quòd meam erga te beneuolentiam, & singularē in omni genere obseruantiam, tibi perspectam & cognitam planè esse intelligo. Etsi enim peroptatum mihi est, me abs te diligi, charumque haberi: illud tamen etiam optatius, meam voluntatem, pari in beneuolentia vicissim tibi reddenda, tibi quoq; esse probatam & gratam, de qua autor sum, vt omnia ex me summa tibi pollicearis, non fallam existimationem tuam. Non enim minor voluptas est probis & constantibus viris, amare, quàm amari: præsertim cùm id iure fiat: sitque in eo iudicij quędam etiam laus, nō amoris solùm, & studij significatio. Quòd quoniam

mihi in te contigit: moriar, ni operam omnem dedero, vt quòd te amo tantopere coloque non solùm tuæ erga me beneuolentię relatum, sed tuis multis eximijsque virtutibus etiam tributum esse videatur. De Paulo quod me hortaris, ego iampridem istud ipsum commentor, vt eum mihi socium & adiutorem in huius ecclesiæ custodia adsciscam: qui mihi postea successurus sit. Sed veritus sum vsque adhuc ætatem eius: nam de Pontificis quidem maximi voluntate erga me, & de tua ope atque opera mihi parata, non dubito. Nunc verò cùm & annorum satis sit (agit enim ætatis quartum & vigesimum) & summum eius ingenium, optimi mores, ac singularis vitæ modestia exornet: maturè iam id videor posse facere. In quo (ita Deum velim propitium) vt hoc meum de illo iudicium, non tam consanguinitati, & generi, (quanquam ne id quidem non spectatum est) quam virtuti & meritis a me tribuitur. Sed de eo te ex alijs malo, quam ex me cognoscere. Illud quod mea valde interest, à te vehementer peto, vt cum nemine adhuc rem hanc communices, habeasq; eam tecū occultam & tacitam, quoad paratis rebus, tua mihi opera & autoritas requiretur. Quòd confidis in repub. meliora fore, quam quæ pertimueramus, vtinam quidem ita sit. Ego quid dicam, aut quid expectem nescio: in summo timore versor: nihil parati ad succurendum video, quod quidem validum firmumque sit. Fortunę parum habeo fidei: nostris consilijs vt valeamus exopto. Sed hæc quoq;, quando ea non sunt muneris nostri, Deo permittimus, qui vnus omnia potest. Ego superiorib. diebus, quanquam morbo graui impeditus, ex quo iam tamen conualescere incipio, dedi ad te literas, quibus ad illas tuas respondebam, quæ vberrimę atq; ornatissimæ pridie Idib. Decemb. datæ, secundum multas & magnas amoris tui significationes, de Helueticis rebus me docebant. Quas quoniam vereor ne non tibi sint redditæ, eodem exemplo rescribi iussi, & ad te mitti: non ea me hercule gratia, quòd illarum iacturam grauiter ferendam putem: quippe quę etiam scriptæ negligentius (vt ab ęgroto sunt) sed vt perspiceres, nullum a me tuendi officij, neq. amoris mei tibi declarandi locum prætermitti. Vale. Carpentoracti, V. Idus Martij. 1532.

IX.

IAC. SADOL. EPISC. CARPENT.
Benedicto Accolto S. R. E. Cardinali, S. P. D.

CVM iter hac haberet Didacus Mendoza, qui tibi has literas reddidit: adolescens summo quidem inter Hispanos genere & loco, & summa nobilitate: sed ingenio etiam & moribus, quam maiorum suorum clarissimorum virorum splendore ornatior: acci-

accidit, vt is mecum diem vnum esset, atque in sermonib. (vt fit) percontanti mihi, quò, & cuius rei gratia hoc itineris suscepisset: Romam inquit, vt bonarum artium studijs ibi operam dem. Quæ cùm responsio mihi præter opinionem meam accidisset (non enim soliti sumus videre ex illis oris ad Vrbem istius rei caussa venientes) admiratus, perrexi interrogare reliqua. Tum ille mihi animum suum totum aperuit, ita inflammatum ad eas arteis & literas, quas nos optimas appellamus, nihil vt fieri posset ardentius. Hic iam non te puto expectare, dum exponam, quo statim beneuolentiæ studio in illum accensus fuerim. Sum equidem semper propensus ad eiusmodi animos omni mea comitate complectendos. Sed tamen iuuenẽ hunc intuens, amplissimis fortunis, nobilitate eximia, cognationibus maximis, patriam in qua propè dominaretur, & penates suos relinquentem, peregrinantemq; in alienas & remotas regiones, nullius rei cupiditatis, præterquàm bonarum literarum causa: crede mihi, sum nõ mediocriter motus. Itaque tempus eius confirmandi & cohortãdi non omisi. Laudaui consilium: hortatus sum, vt magno animo incumberet in studia, ad summa contenderet: facilè eum si adniteretur, vel parteis primas, vel proximas certè adepturum. Quod hoc maiore cum spe faciebam, quòd videbam eũ sine monitore adhuc & magistro, sua ipsum sponte, sólo naturæ bono, tantam iam adeptum iudicandi facultatẽ, vt Ciceronis imprimis scripta in manibus haberet, ijsq; præcipuè delectaretur. Sed cũ ipse me rogasset, vt ad vrbanum aliquem ex meis amicis hominem doctum literas darem, cuius ipse, ad Vrbem cùm venisset, familiaritate atq; amicitia vti posset: occurristi tu continuò, vel ita doctus, vt excellens: vel ita amicus, vt tibi à me non fides solùm in tuenda amicitia, sed obseruantia etiam debeatur. Itaq; cũ eo de te multa locutus sum: dixi quæ sentio: ostendi nusquam eo magis, quàm apud te, voti sui futurum compotem: propterea quòd domus tua talium virorum & pręstantium ingeniorum cõuentu præcipuè celebraretur. Annuit gaudens: seq; ad te profecturum primò dixit. Qui cùm hoc animo istuc veniat, vt tibi sit vsu quàm coniunctissimus, nihilque omnino aliud abs te præter beneuolentiam tuam expetat: peto à te mi optime Accolte, vt hunc talẽ iuuenem sic recipias in amicitiã tuam, vt omni ille tua humanitate, quæ profectò summa est, ad arbitrium suum, & quãdocunque illi fuerit commodum, perfruatur. Est omnino hoc tuum, & naturę tuę pręstantis ac singularis, fauere bonis ingenijs, eaq; florentia atq; honesta esse velle. Sed quod tua sponte faceres in complectendo atq; extollendo hoc adolescente, vt mea quoq; causa studiosè magis & significantius facias, id ego te etiam atq; etiã rogo: imprimisq; vt illi eruditorum hominum beneuolentiam

tiam concilies, quorum frequentia & copia semper abundat domus tua. Quod cùm feceris, nam facturum non dubito, videor tibi posse polliceri, tantam te ex adolescentis nobilissimi atque optimi necessitudine, obseruantia, familiaritate, voluptatem esse capturum: vt in quo melius tuam liberalitatem comitatemque adhibeas, non sæpe sis reperturus. Vale. Carpentoracti, XI. Calend. Iunij, M.D.XXXII.

X.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. *Benedicto Accolto S. R. E. Cardinali, S.P.D.*

EODEM tempore & de tuo reditu ad Pontificem Maximum, & de patrui tui viri clarissimi, hominisque sapiētissimi, morte accepi. Quo ego nuncio variè commotus sum. Nam cùm valde mihi lætandum arbitrarer, in eis esse iam locis, in quibus tua excellens virtus & autoritas, & tibi celebritati atq; laudi: & nobis, qui in fide tua sumus, teq; vehementer colimus, vsui atq; emolumento esse posset: hanc tamen animi mei lętitiam obturbabat illa cogitatio, quòd intelligebam te funere domestico, & in eo funere, in quo tecum vnà magnam ornamentorũ & dignitatis suæ iacturam fecisset Resp. non priuatis solùm incommodis, sed propè luctu publico commoueri. Talis enim vir profectò amissus est, vt non solùm qui ex stirpe & genere eodem sunt, proprium illud damnum sentiant: sed & nos, qui vobis semper & vestrę familiæ dediti fuimus, & omnes boni, vniuersáq; ciuitas, communem hanc & suam ducat calamitatem. Etenim re vera vnius in interitu sua cuique pars incommodi & detrimenti inuecta est. Quis enim erat opis egens atque consilij, cui non esset in illius humanitate & sapientia paratum perfugium? quis in ciuili & pontificio iure ita hæsitabat, vt cùm accepisset cognossetq; illius sententiam, non ea tanquam oraculo contentus, omnes scrupulos dubitationum ex animo suo eijceret? quòd in illo inaudita quædam & propè singularis iuris scientia esse putabatur. Quæ porrò grauitas in eo? quę autoritas? qui cùm propter summam amplitudinem ac dignitatem, omnib. publicis consilijs non interesset solùm, verùm etiam præesset: propter opinionem tamen prudentiæ atque consilij id consequebatur, vt non cũ alijs multis vna, sed propè solus gubernare Rempublicam, & eam suis sustinere humeris videretur. Itaq; & illius potissimum monitis ac prudentia nitebantur summi Pontifices, & omnis penè Italia Christianumq; nomen cunctum consilijs eius acquiescebat. Sed etsi tanto incommodo, mœroreq; communi, vnius hominis mors omnibus lugenda est: nos tamen qui propiores illi extitimus in

Fami-

familiaritate atque amicitia, quíque ab ipso primùm pluribus beneficiis ornati, deinde à te proximo illi & coniunctissimo, omni humanitate accepti semper fuimus, haberemus grauiorem causam dolendi atque mœrendi, nisi nos tua præstans virtus consolaretur. Itaq; ne illas quidem rationes diligenter mihi exquirendas puto, quibus coner quasi leuare dolorem tuum: cùm te hominem egregia animi firmitate præditũ, fidentem eis muneribus, quæ tibi & a natura, & ab industria tua donata sunt, nulla res molesta de statu tuo dimouere posse videatur. Illa potius commemorabo, quæ non tibi, sed nobis esse solatio queant: hominem eum, qui florentissimè vixerit, summos honores gesserit, summam fuerit gloriam virtútis, doctrinæ, omnisque prudentiæ consecutus, tum autem diutissimè nobiscum versatus sit, in senectute extrema, & in ea ætate decesserit, quæ iam nulli idonea voluptati, tantùm ad labores, & ad miserias sit exposita, non esse deflendum velut mortuum: cuius præsertim imago virtutis, & dignitatis, & autoritatis, in te ipso nobis relata sit: vt nihil in illo amissum desiderare possimus, quod non in te nobis redditum cumulatè habeamus. Ac cæteras quidem rationes aptas ad consolandum, quæ ex Deo & religione, & ex illa altera vita cœlesti & immortali afferri possunt, tibi potius considerandas relinquemus, quàm ipsi nobis sumemus exponendas: cùm nihil à quoquam in eam rationem tam accuratè dici possit, quin tu id multò melius scias, magisque promptum habeas, quàm quiuis nostrum. In eo nos potissimum insistemus, atque inhærebimus, vt tibi in te ipso, & in eodem te, nobis omnis consolatio sit posita. Qui dum te habebimus, non sumus neque sine patrono nos, neq; Respub. sine egregio suorum ornamentorum defensore futuri. Quare hoc officio, si non commodè atque ornatè, piè certè, & amanter per me, & illius mortui memoriæ, & nostræ inter nos necessitudini persoluto: licere mihi iam arbitror de illa altera parte, quæ tota mihi iucunda accidit, hoc est, de reditu tuo ad Pontificem, pauca verba facere. Etenim noli existimare, mi optime Accolte, tuam istam absentiam non mihi nimis diuturnam fuisse visam: quanquam de rebus præclarè gestis, prouinciaque ritè & ordine constituta, cum omnium gratia, & laude, ad tuos reuertisse gratulor. Sed tamen non dici potest, quàm mihi videatur Reipub. esse vtile, te in hoc motu rerum, & tantorum congressu principum, ibi potissimum esse, vbi consilio & integritate tua res imprimis publica perfrui possit. Et si in hoc fortasse refero ad me aliquid, qui cùm tu abes, carere mihi videor tutore vel præcipuo omnium fortunarum mearum. Verùm quanquam hoc nonnihil forte est: illa tamen vehementiùs me adducit ratio, vt te optem istic esse, quòd scio quantum in tua virtute & elo-

quentia præsidij rebus communibus constitutum sit. Sed ne de hoc quidem longior mihi habenda oratio est: cùm præsertim verear, ne tibi in maiore aliquo negotio impedito intempestiuus obstrepam: tuasque grauissimas interpellem occupationes. Illud tantùm addo, me de aduentu tuo, & de laude gestæ conseruatæq. prouinciæ tibi ita gratulari, vt cupiam quæ de illis rebus ad nos perlata sunt, multorum celebrata literis & sermonibus tamen, quoniam confusè nobis significata sunt, singula melius nosse ex te, & enucleatius. Cuius rei cùm erit tibi otium, vt facilè præstare id possis, aliquam suscipies curam docendi me, certioremq; faciẽdi. Me quidem certè gloriæ tuæ fautorem, & laudum prædicatorem amantissimum ac fidelissimum semper habiturus es. Vale. Carpentoracti, XII. Calen. Februarij, M.D.XXXIII.

XI.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARP.
Blosio Palladio suo, S. P. D.

AMOR meus in te Blosi, qui etsi antea magnus semper fuit, nunc tamen ex hoc recente congressu nostro factus est ardentior, posteaquam diuturna absentia mea nihil de tuo summo erga nos amore detractum esse cognoui: non patitur ferre me moram scribendi ad te, quin quamprimum tibi & salutem nuntiem, & Deũ immortalem precer, vt vestra ista nauigatio omnibus vobis prospera & salutaris sit. Nam hìc nos quidem eramus solicito animo, quòd ventos vobis aduersos verebamur. sed in hac animi cura, & molestia, illa inerat consolatio: quod maritimo dimisso cursu, arbitrabamur vos iter pedibus facere constituisse. Hoc si ita est, nilque accidit vobis incommodi, est cur magnam Deo verè sospitali gratiam habeam. Nam mihi quidem nil euenire optatius potest, quam audire & nosse, incolumes vos & sospites domum reuertisse. Sic enim a vobis digressus sum Massilia discedens, sic in his oris terrisque remansi: vt tamen mecum vestrûm omnium memoria & acre desiderium consuetudinis vestræ manserit. Cognoui enim planè, reque ipsa sum expertus, nihil homini esse, vt poëta inquit quidam, homine amico amicius. Etenim, per Deum immortalem, si vobiscum assiduus fuissem, nullaque intercapedo temporis vsum & familiaritatem nostram diremisset, qui potuistis maius studium præ vobis ferre & voluntatem gratificandi mihi? qui tantum mihi à vestra consuetudine iam diuulso tribuistis, quantum ego, si in vestris oculis semper habitassem, vix ausus fuissem optare? Et ego his a vobis officiis prouocatus, pari vobis pietate & beneuolentia non respondebo? aut posterioreis in amando partes ferre me patiar?

mori me millies malim, quàm eiusmodi quicquam committere. Qui si ad referendam vobis gratiam parum idoneus fuero: ad commemorandam quidem certè & habendam, ero diligens. An ego optimi & maximi Pontificis tot beneficia erga me tacita sinam præterire? pro quo si vitam sanguinemque profundam, vix vllam partem ipsius erga me meritorum assequar. Quid? tua tam multa officia, mi Blosi, quæ mihi à te tributa sunt, obliuiscine vnquam possim? quid aliorum tot hominum humanitatem & studiũ? à quibus cũ tam longè septem annorum interuallo abfuisse, vix debui existimare vel tenue vestigium recordationis de me in eorum animis residere: qui tamen omnia mihi recentis beneuolentiæ signa præstiterunt. Quibus equidem cunctis sum obstrictus: sed in exoluendis nominibus ita reddam vnicuique, vt mihi tempus, occasio, facultasque suppeditarit. Nam tibi mi Blosi me totum iampridem dedidi: tuumque istum amorem aduersum me non minore ipse charitate beneuolentiaque sum amplexus. In qua quidem mutua voluntate nostra vt perpetuò maneamus, neuter profectò nostrum ab altero rogandus est, (quid enim nobis in vetere amicitia nostra tuenda constantius?) ego tamen morem secutus sic agendi, rogo te etiam atque etiam, vt me isto modo amare nunquam desinas: tibique vicissim de me ita persuasum habeas, esse te mihi & fore semper charissimum. Vale. Carpentoracti, VIII. Calend. Decemb. M.D.XXXIII.

XII.

IACOB. SADOLET. EPISC. CARPENT. *Vbaldino Bandinello S.P.D.*

PRIDIE eius diei, quo sum hinc Massiliam profectus, qui fuit dies tertia Cal. Octob. accepi tuas literas. Quæ etsi mihi gratissimæ fuerunt, declararunt enim planè tuum erga me amorem, eamque curam & diligentiam, quam tu in rebus meis agendis adhibuisses: tamen quoniam mihi tardiùs fuerant redditæ, egoq; tecum Massiliæ congressurum me arbitrabar, nullam tunc suscepi cogitationem respondendi tibi, cùm ad id potius me parassem, vt præsens tecum de omnibus rebus colloquerer. At posteaquam illuc veni, primùm id mihi accidit incommodi, quòd mihi ibidem Pontifex duodecim dies ipsos expectandus fuit. Deinde cùm ex eius aduentu eam certè voluptatem cepissem, quam meus in optimum atque humanissimum principem amor, totq; præterea hominum mihi amicissimorum insperatus conspectus attulisset: in tanta mea gratulatione illud accepi molestiæ, quòd neq; te, neque alios quosdam mihi amicissimos ho-

mines in conuentu illo affuturos cognoui. Ac de te quidem ita audiebam, cùm Pontificis missu in Hispaniam iter suscepisses, aliquotque iam dierum processisses viam, in itinere ipso ægrotum restitisse. Quo ego nuntio cùm essem sanè perturbatus, Binus noster, & is qui tibi & mihi est amicissimus Petrus Carnisecius plenus officij atque humanitatis adolescens, affirmauit periculum nullum esse: seque certò existimare, antequam conuentus Massiliensis dimitteretur, nobiscum te futurum. Id postea quàm non contigit, egoque tuo aspectu & colloquio fui priuatus, statui non amplius differendum esse officium meum. Itaque etsi Paulo mandaram Massilia iam discedens, vt aliquid daret ipse ad te literarum: tamen aliena illa opera non contentus, vt primum reuerti Carpentoracte, has ad te scribere institui, quæ tibi nuntiarent, gratum te mihi fecisse, quod meam, atque adeò quòd prouinciæ huius causam tam accuratè apud Pontificem egeris. Quanquam ille, qui fuerat huc missus, vt prouinciam seditionibus quibusdam laborantem, pace concordiaq; placaret, non sedator, neq; extinctor factionum, sed concitator potius apparuit. Venerat enim huc partibus illis addictus, quas maximè timebamus. Neq; ipse id dissimulabat, neque animi sui studium tegere poterat. Sed cùm cupiditate esset ita aperta, vt palàm omnibus pateret, quorum arbitrio gesturus esset magistratum, cumq; in causis paribus eorum qui rerum per se gestarum rationes essent redditur, non æquo iure aduersus omnes, neq; eodem vteretur: complures hinc boni viri & nobiles concilio habito, primum quæsitoris huius libidini se opposuerunt: deinde re ad maximum Pontificem Massiliam delata, facile ab eius clementia & singulari iustitia est impetratum, vt pro homine parum his populis probato, alium nobis daret, in cuius virtute, & integritate, & prudentia requiesceret Prouinciæ status. Quod & factum est, datumque negotium Paulo Capisuccio, homini eximia autoritate atq; doctrina, quem nunc maximè expectat Prouincia. Quæ ego tibi volui nota esse, vt intelligeres, neque tu me, cùm tibi ista exponebam, sine causa laborasse: & quàm gratum putes mihi accidisse hoc officium erga me tuum. Nam quòd de studiis meis cum eodem optimo Pontifice communicaris, gaudeo maiorem in modum, meorum illi studiorum rationem probari. Sed crede mihi, quantum literis potero, quantum scriptis, quantum hac mea ingenij mediocritate, & his facultatibus, quæ mihi à natura, aut à diligentia tributæ sunt, omnia sum ad eius ornandam atque illustrandam gloriam collaturus. Ita enim ille de me meritus est. Et hac in re, quod per me minus valebo, amor mihi ingenium & vires suppeditabit. Te quidem tacuisse cum illo id quo minimè prolato fuit opus, & probo factum, & in eo etiam beneuolen-

uolentiam tuam agnosco. Operam tuam in vrbe ita mihi paratam esse duco, vt meammet mihi. Sed mea istic pleraque parui momenti sunt. Quòd si acciderit, vt tua mihi gratia & ope sit vtendum, literis non parcam. Illud cuperem, de quo etsi tu Lugduni mecum modestissimè es locutus: tamen doleo vehementer, non ex mea id sententia quam primùm confici: vt hominis florentissimi, ac liberalissimi, gratiam & beneuolentiam tibi reconciliares. Quem hominem ego summè diligo atque colo: arbitrorque id me iure optimo facere debere: quando & illius eximia virtus spectata omnibus, & beneficia erga me complura ac præclara extiterunt. De me meisque rebus, & de publicis, nihil ego ad te scribo. Nam & quæ propriè ad me ipsum pertinent, parum idonea sunt quæ scribantur: &, si quod publicè factum est, quod sit dignum scriptione, plurimos earum rerum habiturus es & narratores, & testes. Tu vt valeas, nosque, quod facis, diligas, magnoperè à te peto. Carpentoracti, XII. Calend. Decembris, M. D. XXXIII.

XIIII.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. *Laurent. Campegio S. R. E. Cardinali S. P. D.*

NIHIL mihi potuit nuntiari lætius, quàm te ex Germanica legatione tua, saluum & sospitem, longo interuallo, ad tuos reuertisse, gratumq; & optatum conspectum tuum summo Pontifici, collegisque tuis omnibus atque ipsi vrbi imprimis retulisse. Non enim dubito, quin tua eximia virtus & autoritas, in his tantarum agitationibus rerum, sæpiùs requisita & desiderata fuerit. Quanquam seruiuit illa quidem Reipub. magnasque & maximè ægras illius partes consilio & diligentia absens sustinuit. Sed tamen quemadmodum ea membra quę cordi propiora sunt, plures & potiores habent in conseruando corpore functiones: sic summorum hominum sapientia & grauitas, proximè principem, & in ipso capite conciliorum statuenda est: vt latius in omnem partem illarum vtilitas possit dimanare. Verum vt se cunque res habet, labores tuos eiusmodi fuisse, vt ea, quæ grauissimè laborabant, iamque curam omnem respuere videbantur, in commodiorem tamen statum per te deducta sint, valdè & laudi tuæ, & publicæ vtilitati gratulor. Atque vtinam aliquando finem eius mali aliquem videamus, cuius tanta extitit vis, vt non solùm humanas, verùm etiam diuinas res & rationes potuerit peruertere. Nec verò nunc eius tollendi atque exterminandi non adest occasio, duobus summis optimisque principibus in vnum locum adductis. Qui si prudentia & facilitate perfecerint,

vt tertium hunc quoque cuius nos in regno viuimus, flagrantem studio Christianæ pietatis contra hæreticos tutandæ & protegendæ, in amicitiam & gratiam possint restituere: non metuo, quin clarius in cœlo sibi monumentum seruatæ religionis, quam in terra deuictarum gentium sint constituturi. Sed ego fortasse studio inani feror, atque ea curo quæ minus ad me pertinent. Quæ etsi in studiis & voluntatibus omnium communia sunt, in potestate tamen paucorum sunt posita. Quid ergo? nónne mihi licitum est optare, vt pauci illi qui possint, etiam velint consulere Reipublicæ? Quanquam vt dixi, de optima mente principum istorum dubium mihi non est. Res forsitan impeditiores sunt, & durior ac difficilior earum rectè tractandarum ratio. Recordor enim quam sæpè cùm ipse quoq; interessem rebus agendis, optima hominum consilia, grauis Reip. fortuna interruperit. Sed tamen vt ex instituto hoc sermone honestius abeamus, Deum supplices precemur, vt quod humana vis nequit, ipse sua clementia & ineluctabili potentia velit prouidere. De te autem ipso, Campegi optime, atque humanissime, illud quidem mihi persuasum habeo, quod tuæ est naturæ & bonitati imprimis consentaneum, eos qui te coluerunt semper & amauerunt; nequaquam tuo ex animo elapsos esse: neque vllam esse posse tam diuturnam absentiam, quæ te obliuisci veterum amicorum cogat. In quibus ego si principem locum appeto & diligendi tui, & amplè atque honorificè de tua virtute existimandi: haud sanè mirum videri debet. Sed tamen meas esse duxi partes, redigere tibi in memoriam, me eodem animo & obseruantia erga te esse, qua semper fuerim: & simul hanc voluptatem scribendi ad te, & tecum per literas quasi colloquendi, capere properaui. Qua quoniam diu mihi carendum fuit, dici non potest, quàm fuerim sæpè angore quodam animi solicitus: cùm tua in longinquis partibus commoratio, tecum hoc mihi commercium literarũ adimeret. Nũc posteaquam es reuersus (quod tibi benè prospereq; vt eueniat opto) renouabo, si tibi non fuerit molestum, hoc officium scribendi: teq; interdum meis literis appellabo. Tu quod proprium est constantiæ & virtutis tuæ, me, quem in fide tua semper habuisti, vt perpetuò tueare ac diligas, te etiam atque etiam vehementer rogo. Vale, Carpent. XII. Calend. Feb. M. D. XXXIII.

XIV.

IAC. SADOL. EPISC. CARPENT.
Hippolyto Medici S. R. E. Cardinali, S. P. D.

CVM ad me Roma scriptum esset, te viro optimo & homini prudentissimo, mihiq; vetere amicitia coniunctissimo, Antonio

tonio Pulleoni Burgio in magnis ipsius rei familiaris angustiis, tua ope & liberalitate auxilium tulisse, largoq; illum congiario prosecutum esse, quo is nubiles filias, quibus dotem aliter conficere non poterat, honestè atq; ex suæ dignitate familiæ nuptũ daret: equidem cepi eam animi lętitiam quam debui, plurimumque ambobus vobis absens sum gratulatus. Quòd cùm vtrumque singulariter amem, te verò pręterea obseruem etiam atque colam: eadem tua benignitate & illum leuatum onere atque incommodo, & te gloria ac laude auctum esse cognoui. Etenim bea demum vera liberalitatis est laus, cùm in illos confertur beneficium, qui sua dignitate donantis nomen illustrant. Ac quod ad illius virtutes attinet, exponerem libenter, quibus ille de causis & tuo & omnium amore dignus sit (quid est enim illius prudentia, quid temperantia, quid integritate, fideq; spectatius?) sed quoniam tu horum illi ornamentorum pręcipuus testis es, quippe qui cum non iudicio solùm tuo, quod à tanto viro satis magni æstimari debuit, sed opibus etiam tuis, & copiis, virtutis causa decorasti: supersedebo hoc onere, de illo narrandi ac pręclicandi quæ sentio, & ad te vnum conuertar: qui mihi visus es hoc pręclaro facto admonuisse cęteros, & docuisse, nihil esse tam proprium pręstantis eximiæque virtutis quàm aliorum & fouere & honorare virtutem. In quo magna mehercle naturæ vis, & imprimis mirabile consilium extitit. Quæ cùm duo virtutis genera constituisset, vt vna esset virtus ad iuuandum & commodandum se impartiens, altera idonea cui commodaretur: ita hunc complexum pręclaræ societatis iugatum inter se & annexum esse voluit, vt altera sine altera suum explere munus ritè nequeat: nec quisquam habere laudem rectè faciendi possit, nisi is in quo rectè fit, hoc sit munere & beneficentia dignus. Prębuit igitur tibi Pulleo noster facultatem ex tua eximia virtute agendi, quòd suis ipse meritis ac virtutibus magnitudinem animi tui prouocauit. Ille tibi à tua ineunte ætate, egregia cum fide & beneuolentia deseruiuit, tuosque teneriores annos aluit instituitque ad virtutem: vt tu nunc vir effectus, erga optimum virum, qui parentis tibi loco fuisset, pietatis officia vsurpares. In maximis rebus summo omnium principum patruo tuo, operam illi & diuturnam & valde vtilem nauauit: vt tu tunc illius industria & integritate muneribus honestanda, & acuti in pendendis hominibus, & propensi in adiuuandis famam & gloriam tibi compares. Difficultates ille domesticorum incommodorum, patientiamq; paupertatis, nec sine dignitate, & cum modestia diu tulit: vt tu in eo subleuando nunc ac recreando, insignem liberalitatis ac magnanimitatis laudem consequerere. Ita in hac veluti alterna quodammodo inter vos procuratione virtutem, cùm illa ita

ita separaret, atque excoleret, vt ad quamlibet magna promerenda beneficia esset aptus: tu excelso & magno animo omnium merita tua liberalitate anteire contenderes: factũ est id quod decuit, vt tua tamenvirtus existeret superior. Quantũ enim inter regem interest, & inter ciuem, tantũ distat inter gloriam dantis & accipientis. Itaque Pulleonis prudentiam, probitatem, modestiam, amamus & collaudamus omnes: tuam verò largitatem, beneficentiam, altitudinem animi summopere etiam admiramur. Tu enim hac tempestate vnus, aut certè cum paucissimis, opum & diuitiarum instrumento, quæ tibi pro loco, pro nobilitate, pro familiæ tuæ gloria sunt amplissimæ, non ad explenda auaritiæ studia, quæ semper infinita esse solent: sed ad effundendam tuam bonitatem in plurimorum commoda & emolumenta vteris. Tu talem iam te, annis penè adhuc adolescentibus, & nobis & Reipub. pręstas: quales fermè si essent hi, qui matura sępe ætate, & multo vsu rerum, honoribus & muneribus publicis pręficiuntur, splendere melius hoc seculum omni eiecta sorde auaritiæ cerneremus. Quæ maximè vna, altis & pręstantibus animis atque consiliis infecta atque inimica est. Quæ facit, vt dignitatis, & honestatis, & amplitudinis, aut nullam iam, aut sanè quàm exiguam partem teneamus. Cuius quando labis maculam tu & natura tua voluntateq; abhorres, & contrario amore virtutis & liberalitatis es incensus, illaque species & forma diuinæ pulchritudinis animo tuo illuxit: quid est cur dubitemus (pro communi nunc sensu omnium te amantium loquor) locare in te pręsidia spei nostræ, rationemque publicæ salutis ac dignitatis in tua potissimùm virtute constitutam habere? cùm quid à te expectandum firmioribus ætatis tuæ annis à nobis sit, obsidibus magnis iam edocti simus. Fortitudine tua superiore anno aduersus ferocissimos nostræ religionis hostes, & nunc benignitate ac beneficentia erga de te meritos. Quorum vtrumque cùm in ipso extremæ adolescentiæ tuæ tempore tanta cum laude gloriaque pręstiteris, certissima spe sumus, percepturos nos vberrimam frugem ex matura postea tuæ virtutis segete. Quod vt ita sit, idque nostra ex sententia eueniat, & ex tua dignitate, saluumque te, & magnum, & florentem diu videamus, ego cùm Deum immortalem supplex rogo atque oro, tum tibi pro ista tua tanta humanitate ac liberalitate, & meo, & Pulleonis nomine, ago gratias tuæque pręstantissimæ virtuti, ac tam egregiæ commemorandæq; naturæ, vehementer atq; ex animo gratulor. Vale. M.D.XXXIIII.

HIP-

XV.

HIPPOLYTVS MEDICES CARD. IAcobo Sadoleto Episcopo Carpent. S. P. D.

SI vllius vnquam honestæ rei, actionísve, iucundissimum fructum mihi capere visus sum, hæc profectò ea est, de qua tu mihi per literas grauissimè & copiosissimè superioribus diebus gratulatus es. In quibus dandorum recipiendorumq; beneficiorum adeò rationes omnes patefecisti, vt liberalis viri effigiem, quam optatissimè postea acutissimeq; verbis exornares tuis, te potiùs animo spectasse intelligam, quàm quod de te tam tenui ea sentias, quæ à te in hanc sententiam scripta sunt. Facis tu id quidem naturæ tuæ bonitate, vt si quid ab amicis rectè factum audieris, continuò id, qualecunque sit, in cœlum laudibus efferas: neque laudes solùm, sed admiratione ac plausu etiam prosequare. Ego autem ad hanc quam informandam suscepisti liberalitatis speciem, nihil adhuc (vt verum fatear) attuli prçter exiguum quiddam vix inchoatum, ac planè rude. Quod tu, qui vberrimis exercitationibus, grauiorum artium locupletissimis prçsidiis, memoria nostra id assecutus es, quod vel paucis antiquorum contigisse videmus: vestitu orationis adeò illustrasti, eò vt me redigas, vt nonnihil existimationis accepisse tuo hoc prçclarissimo testimonio non negem. Est igitur cur Puelloni gratias agam, cuius virtute ac probitate ea mihi de illo in animo opinio insederit, vt de augenda hominis vtilitate & commodis ratio tandem ineunda fuerit, hocq; quasi æs alienum, quo illi infirmiores ætatis meæ gradus obstricti erant, dissoluendum. Ita factum est, vt dum ab officio non discedimus, non solùm piè id factum, & humanè homines interpretentur, sed aliqua ex parte in societatem quoque illius prçstantissimarum laudum mihi deueniendum putent. Quod quoniam abs te probari sentio, tuo iudicio standum est. Itaque non pugnabo tecum, & omnia quæ de me scribis, deque mea humanitate, liberalitate, beneficentiaq; aduersus Puellonem eò pertinere arbitrabor, vt & tu quanti illum facias, & quanti rursus à me fieri velis, hoc tuo illustri testimonio testatum relinquas. Nam de superioris anni aduersus sçuissimos nostræ religionis hostes suscepta à nobis prouincia, nihil est quod tibi respondeam. In quo quidem ea mihi tribuis, quæ sine temeritatis nota vix possim agnoscere. Desiderio certè peracri, ac studio flagranti ad ea tunc arma accessimus: quæ si iterum nobis sumenda erunt, tantò Reipublicæ insigniorem operam nauare conabimur, quantò maiorem nobis corroborata iam ætas, consilij maturitatem, & rerum vsum attulit. Tu

verò

verò mi Sadolete, quem à nobis maximarum & grauissimarum artium studia, in quibus iam pridem magna cum laude versaris, abducunt, isto tuo sic fruere ocio, vt cùm te præclarissimis ingenij monimentis ab omni posteritatis obliuione vindicaueris, nonnihil etiam memoriam nostri conseruandam putes. Vale. Roma Idibus Iunij.

IACOBI SADOLETI EPISC. CARPENTORACTI EPISTOLARUM Lib. VIII. Epist. I.

REGINALDVS POLVS IACOBO SAdoleto Episc. Carpent. S. P. D.

GRATIAS tibi agam priùs (ita enim rerum ordo, & mei officij ratio postulant) deinde ad mandata tua conuertar. Neque verò illa solùm me ad agendum gratias impellunt, quæ tu in me præsentem officia contulisti: cùm me domo atque hospitio honorificè sanè lauteque acciperes, cùm animum meum, tui congressus cupidissimum, erudito illo & pleno grauitatis sermone retineres & planè pasceres: atque maximis de rebus quærentem & hæsitantem, omni prorsus scrupulo & dubitatione liberares. Quæ quidem quoties in mentem reuoco (reuoco autem sæpissimè) quod de Platonis cœna dixit Timotheus: cùm ab eo inuitatus esset, & eundem postero die vidisset, cœnas Platonis non modò in præsentia, sed in posterum quoque diem esse iucundas: idem ego multò prolixiùs de tuo hospitio dicere possum. Non modò in præsentia fuisse iucundum, sed in aliquot menses iam fuisse, atque idem, vt spero, in multos annos futurum. At verò cùm a tua consuetudine, cuius ego suauitatem tum primùm quasi gustare cœperam, tam citò dirimi, ac tanto locorum interuallo disiungi, animo sanè molestè ferrem, cùm nec mihi tum integrum esset aliter facere, rationibus meis sic ferentibus, & in hæc loca penè trahentibus: ne huic quidem dolori meo defuisti. Inita enim a te ratio est, quemadmodum eo quo tantoperè delectabar, nô vsquequaque priuarer. Sed vt te etiam absens aliqua ex parte fruerer, adiuncto mihi eiusmodi itineris comite, qui te mihi quotidie reddebat, qui iucundissimos tuos, & grauissimos sermones sine intermissione referebat, nec sanè intermori eam, quam ex consuetudine tua voluptatem cepi, vllo pacto sinebat. Quis enim te

ipsum

plum meliùs exprimere potuit, quàm tu, quàm scripta tua, quàm liber ille tuus quem per me Bembo reddi voluisti: in quo prudentia tua, grauitas, doctrina, quibus maximè delectabar, elucent. Hunc certè mihi comitis loco accepi, qui non modò mihi in breui illa & paucorum dierum via, quæ in Italiam properanti instabat, pro vehiculo fuit, quod de facundo comite dici solet: sed in longo totius vitæ cursu, in quo maximè, & periculosissimè laboratur, & vehiculi, & ducis locum facilè obtineret. Ex quo quidem hanc primo aspectu voluptatem cepi: quòd mihi cogitationem omnem de eo in quod ingressus eram itinere, impedito sanè & molesto, abstulit, meque totum in contemplationem præclari illius itineris abduxit, quod te duce & monstratore, adolescenti ad laudem & decus tendenti, certum & gloriosum proponebatur. In quo quidem valde delectabar, cùm quasi oculis, sic animo cernerem, te grauissimum & prudentissimum senem, vt peritum gubernatorem, gnarum & locorum & maris, siderúmque & tempestatum omniũ, sic animo prouidum, sic omnia pericula longè lateque perspicientem, vt nihil non prædiceres ac præcaueres, quod vel impedire tam præclarum cursum, vel in periculum adducere posset. Qui non cuiuis adolescenti, in vulgi moribus educato, vulgaribus parentibus orto, & qui filiorum educationem in postremis haberent, te ducem profitearis: sed illi qui ab optimis parentibus, penè antequam in lucem puer ederetur, huic tam præclaræ expeditioni fuerit destinatus: cuius educationi natura non obsistere, sed suas dotes benignè largiendo, se fautricem sponderet. Qui ab incunabulis sic eductus, sic literis & moribus formatus fuerit, quemadmodum est à te sanctissimè & prudentissimè præscriptum. Hunc verò talem cùm tibi ipse oratione formasses, vel potiùs natura sic formatum, & parentum votis huic rei destinatum, cùm Paulum tuum accepisses, quid non voluptatis mihi præbuit, præclarus ille quem recenses, in eo instituendo apparatus? Deinde cùm ex puerili institutione, tanquam ex angustiis eum abduxisses, & in latum illud, quod adolescentis institutioni quasi pelagus patebat, adduxisses, tum sanè maximè delectabar, cùm te secundissimo illo orationis cursu, plenis eloquentiæ velis, ita omnes artes doctrinasque percurrentem videre, vt cùm nihil tibi tum aliud propositum esset, nisi vt earum artium sedes & loca, vbi ad tempus insistendum, atque ad maiora & vlteriora tendenti commorandum esset, monstrares: ea tamen sic oratione illustras, sic artium singularum vires & virtutes explicas, vt propè monstrando in earum iam possessionẽ mittere adolescentem videaris, atq; eas recensenda tradere. Hæc certè magna cum voluptate contemplabar. Sed quò magis me delectabant, eò sanè auidiùs expectabam,

quò

quo tandem pręclarum istum cursum, quem tanto apparatu instituisti, dirigeres: quem tibi portum proponeres. In qua expectatione statim se mihi in conspectum obtulit philosophię portus, quò te velis remisq; properare, atque illic paulò pòst alumnum tuum relinquere videbam. Pręclarus ille quidem, & omnibus aliis portus pręferendus, si antiquis illis Aristotelis & Platonis temporibus, vel etiam si recentioribus M. T. Ciceronis, hic cursus abs te institutus fuisset, aut si ij gubernatores adolescenti tuo contigissent: nec enim illi profectò alium elegissent, nec facilè tum alius tutior vel commodior reperiri potuit. Sed cùm his felicibus temporibus cursum institueris tuum, quibus vt multi terrarum noui tractus, insulęque & portus antiquitati incogniti, inuenti sunt: pluribus eorum qui antiquitus celebres erant, vel mari obrutis, vel vetustate consumptis: sic etiam animorum portus multò tutior & tranquillior, Deo ipso, & eodem Dei filio duce & inuentore nobis apertus sit, quem antiqui ignorabant. Cumq; Sadoletus ipse, qui in hoc cursu gubernatoris locum obtinet, etsi appulsus quidem ad antiquorum portum, tamen pręteruectus sit, nec diutiùs ibi commoratus, quàm vt necessaria sibi inde sumeret ad reliquum cursum perficiendum: in hunc tandem, qui a Deo filio monstratus sit se receperit, vbi nũc summa cum animi tranquillitate & securitate viuit: quid est cur non Paulus tuus meritò tecum conqueratur, si in alieno & infido iam portu eum relinquas, cùm te ipsum in optimo & tutissimo collocaris? Ego certè illius verbis tecum expostulare nõ dubitabo, si iuuenem omnibus vel naturæ dotibus, vel doctrinæ pręsidiis tua opera instructissimum, & planè talem qualem tu parentum votis expetendum proponis, fluctuantem iam in philosophiæ portu reliqueris: quæ ne portus quidem iam nomine digna sit: sed vt de Tenedo dixit Poetá, Nunc tantùm sinus, & statio malè fida carinis. Atqui non nobis tantus iste in eo educando apparatus, nec pręclara ista tua institutio, talem nobis promisit, qui pręcepta tandem viuendi à Philosophis peteret, aut qui animi securitatis causa in illorum portum confugere necesse haberet: sed qui vel principibus ipsis Philosophorum, si iam reuiuiscerent, nouum & pręstantiùs viuendi genus ostenderet, quo illi nunquam aspirare potuerunt. Sapientiam autem & animi tranquillitatem longè aliam, & aliunde quàm à philosophiæ pręceptis petendam, tantò pręstantiorem & diuturniorem ea quam philosophia promitteret, quantò humanis pręstabiliora diuina sunt. Quare age mi Sadolete, noli promisso tuo, in tali iuuene instituendo satisfactum putare, si eum ad philosophiæ limites perduxeris, aut etiam si philosophiam ipsam integram tradideris. Soluas inde oportet, neque vnquam defatigere, donec in si-

in sacrum eundem portum, in quo tu ipse summa cum animi tranquillitate viuis, illum perduxeris. Nec enim conuenit tam prçstanti educationi, & illi quem omnium opinione, heredem virtutis & sapientiæ tuæ es relicturus, in alio quàm quo ipse tabernaculum vitæ posueris, portu conquiescere. Hæc ad te verbosiùs scripsi, vel tuo imperio obsequutus, qui me etiam de illo tuo libro, quem satis admirari non poteram, quid sentirem ad te scribere voluisti, vel meo in sacras istas Musas amori satisfaciens. Quas abs te illaudatas & tacitas prçteriri, cùm reliquas omnes artes & disciplinas dignis prçconiis ornaris, vix æquo animo spectabam. Vel etiam quòd Langço nostro, cuius liberis instituendis iste abs te labor prçcipuè sumptus sit, hoc imprimis gratum fore non dubitabam, si quod in philosophia & reliquis artibus facis, vt singularum laudes attingendo, ad earum studium adolescentum animos erigas, idem in Theologia facere non neglexeris: in qua reliquæ omnes, vt in oceano flumina, se immergere solent, & debent. Et certè conuenit, vt quæ te ipsum maximè ornat, & indies magis magisq; ornatura est, cùm de iis disciplinis sermo sit, quarum cognitio humanos animos colit & perficit: eius laudem haudquaquam silentio inuoluas: prçsertim cùm ad Langçum scribas, quem scio, quoties è negotiorum fluctibus, quibus in aula versantẽ iactari necesse est, emergere licet, in nullo libentiùs, quàm in Theologiæ portu conquiescere. Sed tu meæ loquacitati ignosces, qui cùm sanctè adiurare possim, me his quatuor annis non tantum quidem Latinè legisse, quantum nunc ad te scripsi, Theologorum libris auocatum, quos tamen in genere Latinorum scriptorum non pono: in hanc insolitam Latinè scribendi loquacitatem erupi. Sed vt loquendi tecum, sic etiam scribendi ad te, quo cum absente quasi loqui videor, dulcedo quçdam me longiùs vltra epistolæ fines prouexit. Cui tu pro tua humanitate ignoscas oportet. Nunc ad tua mandata venio. In quo eò breuior ero, quò pauciora mihi scribenda reliquerunt eorum literæ, ad quos mihi mandata & literas dedisti: quas iam spero ad tuas rescriptas te habere. Omnes enim receperunt, post paucos dies, quibus id commodè facere possent, se tuæ voluntati esse satisfacturos. Bembi verò literas cum his ad te mitto: quem cum Venetiis salutarem, eiq; tuas literas vnà cum libro darem, quantopere delectaretur de te, & de tuis studiis audire, pro vestra coniunctissima necessitudine, facilius est tibi existimare, quàm mihi scribere. Veronensi verò Pontifici, quem Veronæ salutaui, etiam tuas literas tradidi: qui me vnum diem apud se detinuit, cùm nullus penè nobis sermo esset, nisi de te, & de tuis studiis: cùm sçpe se valde dolere ostenderet, suauissima consuetudine tua, propter locorum interuallum, quo disiuncti estis, se priuari.

Lazarum tuum Patauij offendi, cui etiam tuas literas tradidi, cùm ad me salutatum humanissimè venisset. Omnes verò tibi de ista animi tranquillitate & ocio gratulantur: ex quibus tam prçclaros fœtus oriri, & prodire in vtilitatem publicam vident. Quæ vt tibi perpetua sint optant. Egoq; imprimis, qui non minùs prçclaros sciam te iam parturire, his qui à te iam sunt in lucem editi, hoc idem optare non desinam, partumq; felicissimum optari. Vale. Venetiis, IIII. Cal. Nouemb.

II.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARP. Reginaldo Polo S. P. D.

ILLVM primum cepi ex literis tuis fructum, quod cognoui ex his manu tua scriptis, te valetudine bona iam vti: de qua fueram mehercule aliquot antea diebus non parum solicitus, cùm Thomas tuus ad me Auenione scripsisset, te in eum morbum quo hîc laborabas, Venetiis denuò incidisse: nunc tuæ mihi peroptatæ literæ omnem mihi huiusmodi de te metum & solicitudinem meam penitus absterserunt. Confido enim (quæ tua temperantia est) hunc nuncium valetudinis tuæ, & lçtitiam quam nos ex eo capimus, diuturnam nobis fore. Alter autem fructus ex tuis literis non tam fortasse necessarius, quàm hic de quo dixi, sed certè ad voluptatem animi aliquantò vberior: quòd quantum tu me ames, & quàm de me honorificè sentias, ex eisdem planè literis perspexi. Etiam mehercule cuiusmodi tu sis, quàm doctus, quàm humanus, quàm elegans, quàm dignus qui ab omnibus his ameris atq; colaris, qui virtutem, & comitatem, & optimum sibi morem esse colendum putent. Sed quæ tu ad me de me ipso scribis, in quibus iudicium tuum est de me cum singulari beneuolentia coniunctum: omnia sunt eiusmodi, vt cuiuis intuenti facilè appareat, amantis illa esse hominis magis, quam iudicantis. Etsi enim tu hac ingenij quoq; & sapientiæ laude mirificè ornatus es vt possis commodè iudicare de altero: tamen id quoq; tibi esse impedimento, quod plurimis officit, vt amore inductus amici bona carius æstimes, quàm quanti illa sunt, minimè mirandum est: prçsertim cùm naturæ humanitatem habeas ingenio & prudentia non inferiorem. Mihi quidem, cùm ea quæ mihi tribuis, non continuò agnoscenda esse videantur, libenter illa refero & conuerto ad amorem: quo sanè dum charus tibi iucundusq; sim, satis tuo iudicio me ornatum esse puto. Non enim mediocris est operæ, neq; virtutis, tali viro qualis es tu, tantopere placere. De te verò, mi doctissime atq; humanissime Pole, si ea dixero quæ sentio, nunquid tu illa certo iudicio, ac beneuolentia

in-

In te meæ es ascripturus? Vtinam quidem possem verbis omnia complecti, quæ mihi de te in animo insita, penitusq; affixa sunt: non vererer nimium amantis suspicionem. Sed si hoc non queo, quod meos eloquendi, exprimendiq; conatus, tuorum ornamentorum copia obruit: illud quidem dicam quod in promptu est: vsque eò me aspectu, sermone, sanctissimis tuis illis, & modestissimis moribus, fuisse captum: vt nunquam postea mihi ex animo nostri illius congressus memoria exciderit. Quanquam enim perspiciendi tui penitus, ac fruendi exigua mihi potestas fuit facta, propter subitum à nobis discessum tuum, qui mihi mœroris non minus reliquit, quàm tuus lętitiæ aduentus tulerat: tamen vitæ cursum tuæ mecum ipse considerans, & summorum hominum testimonia, quæ tibi sępe egregia apud me ab illis data sunt, cogitatione mea repetens, quibus præsertim testimoniis breuis illa mecum congressio tua apprimè fidem fecisset: talem te in animo gerere cœpi, qualis profectò tu es. Neque aliter statuere potueram, quam eum, qui & nobilitate domi, & fortuna amplissimus, cognatos, familiareis, patriamq; reliquisset: & cùm flagraret studio atq; amore artium optimarum, ex vltimis orbis terrarum regionibus illarum adipiscendarum causa in Italiam se contulisset: ibique annos complures commoratus, ita se dedisset familiaritatibus amicitiisque doctissimorum ac pręstantissimorum hominum, vt illorum omnium iudicio imprimis dignus ipse haberetur, quem & propter fidem atque integritatem vitæ venerarentur omnes, & propter ingenium doctrinamque colerent: hunc ego (inquam) existimare alium non poteram, quam summum & singularem virum: hominemq; eiusmodi, cui nos ista qui pendimus & iudicare aliquid possumus, non beneuolentiam modò, aut honorem tacitũ, sed omnia cultus & officij aperta & perspicua studia deberemus. Accesserunt literæ tuæ præclaræ testes ornamentorum tuorum, atq; amoris summi erga me tui: quæ me totum tibi addixerunt. Quàm illæ humaniter scriptæ? quam eleganter? quàm argutè? nihil vt ingenij luminibus his quæ in eis plurima elucent, nihil vt præclara effigie pietatis tuæ, ac religionis erga summum Deum, quæ in illis expressa est, fieri possit illustrius. Et tamen tu is cùm sis, qui alicuius domum ingressus, intro tecum feras lętitiam hospiti tuo, atque honorem: agis mihi per literas gratias quòd te domi meæ libenter acceperim. Quasi non maximo mihi ornamento fuerit aduentus tuus, & voluptati sermo atq; congressus. Aut tu plus ex me, quàm ego ex te, & ex sermonibus tuis, adeptus fueris & suauitatis, & commodi. Ast ego tuum illud consilium fidele & sapiens nunquam è memoria depono: cùm tu mihi dubitanti, quodnam genus potissimum sequi studiorum deberem,

& quorum autoritati atque opinionibus assentiri: quòd erant, qui alia mihi studia quędam, & diuersas scribendi rationes proponerent: fidenter & promptè consuluisti, vt ea pręcipuè sectarer studia, quorum fructus in hac vita non solùm, sed in omni æternitate integri manere possent. Quo ego responso maxime adductus sum, vt me literis sacris totum dedendum putarem, ad quas eram iam quidem sponte mea propensior. Simulq; integritatem, & virtutem, & religionem tuam admiratus sum. Qui cùm inter eos homines diu versatus esses, quibus hæc studia minus probantur: atque eis artibus ipse instructus, quorum videtur lepos, eruditio, elegantia, ab his rudioribus (vt existimatur) studiis abhorrere: bonitate tamen naturæ, & ingenij vi, ac cęteris, anteponenda studia duceres: quæ non pręsentem modò suauitatem, sed multò magis rationem perpetuæ vtilitatis habeant. Sed quid ago: maioris ista sunt operæ & temporis longioris quam vt vna epistola comprehendi possint. Veniamus ad literas. In quibus quòd scribis, librum meum in via tibi pro vehiculo fuisse, valde mediusfidius id lętor: quodque eum probas ac laudas, mihi vehementer gratum (quid enim dissimulare est opus) Sed illud gratius tamen est, quòd ex illo te intelligo memoriam & cogitationem mei crebriùs aliquantò & diligentiùs vsurpasse: quo nihil mihi quidem accidere potest optatius. Mandata mea, quæ abeunti tibi dederam, diligenter te confecisse, neque miror (noui enim fidem & integritatem tuam) & te de ea re plurimũ deamo. Accepi iam quidem à Bembo meo literas, cùm vberes ad ea quæ ab eo requirebam, imprimisque & elegantes & eruditas: tum omnibus refertas officij ac beneuolentiæ signis. Expostulationem tuam qua vteris mecum, quòd locum Theologiæ in enumeratione earum artium, quibus recta institutio adolescentiæ continetur, nullum dederim, sed in philosophia totum hominem constituerim: sic accipio mi Pole, vt in omnibus tuis dictis atque factis tua animi virtus, & Deo dedita voluntas vehementer mihi probetur. Sed ego primùm nominatim de Theologia nihil dixi, quòd ea in philosophiæ nomine continetur. Est enim Theologia (vt ipse nosti) apex quodammodo philosophiæ & fastigium. Cuius tanquam magni cuiusdam corporis, cùm plura membra sint, vt ab Aristotele est perspicuè demonstratum: illa quæ de Deo pars, & de principe causa pertractat, sola propè digna est quæ philosophiæ nomine censeatur. Quæ etsi aliter ferè tractata a nostris est, ac veteribus fuit: eam tamen philosophiam nunc appellari video à doctissimis & sanctissimis viris, Chrysostomo, Basilio, ceterisque. Deinde cùm adolescentem sic instituam, vt eum duntaxat deducam ad annum ætatis quintum supra vigesimum, post id autem suo eum arbitrio permittam: non vi-

ſum mihi fuit conuenire, accuratiùs ad ætatem illam de Theologia verba facere: cùm hæc ars vna atque ſcientia ſenectuti maximè & ſedatioribus annis apta ſit. Et ſi pręcepta ſuſcipiendæ religionis neceſſaria etiam iuuentæ ſunt, quemadmodum vtique ſunt: ſatis illa à me in eo libro, quatenus quidem ad adoleſcentiam pertinet, ſint tradita. Poſtremò, cùm in Hortenſio diſtinctiùs de philoſophia acturus ſim, eamque in ſuas partes omneis diſtributurus, veluti de qua proprius ibi ſermo habendus eſt: non duxi eius dialogi ornamentum, quod in laudatione Theologiæ vel præcipuum futurum eſt, in hoc priùs libro delibari conuenire: cùm id iucundius tum futurum ſit, ſi ad hominum aures nouum atque integrum accedat. Habes rationem eius prętermiſſionis meæ, quam tibi cupio probatam eſſe. Certè enim ego quod iudicaui eſſe congruentius, id ſecutus ſum. Et nunc quidem perdifficilis foret commutatio. Plura enim mihi inuertenda in eo libro, vel totus potiùs liber alio ordine pertexendus eſſet. Verùm de his ſatis. Te amari à me mirificè, & coli, valde tibi perſuaſum eſſe volo: neque me magis appetere quicquam, quàm vt meæ erga te voluntati tua mutuò voluntas in me amando reſpondeat. Vale. III. Nonas Decembris, M. D. XXXII. Carpentoracti.

III.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARP. *Reginaldo Polo S. P. D.*

SERIVS reſpondi tuis literis, quàm volebam: quod accidit partim imbecillitate valetudinis, quæ etſi grauiter me non oppreſſit, fuit tamen mihi ad ſcribendum impedimento (deſtillationibus enim moleſtis diu ſum tentatus) partim quòd itineribus neceſſariis aliquantum tempus conſumpſi. Vt verò primùm opportunitas ſcribendi data eſt, nihil habui antiquius, quàm literis tuis reſpondere: pręſertim tam modeſtè, & tam eleganter ſcriptis. Summus enim tuus in illis pudor, & ſumma ingenuitas apparet. Sed quod tu multis verbis in illis diſputas, exiſtimare te, eas laudes quas tibi tribuerim, vel ab amore profectas eſſe, quo meum iudicium fallatur: vel ſi aliquid in eis iudicio ſit dandum, id eò intentum eſſe, vt non quia eiuſmodi ſis, ſed vt talis fias, quo laudes illæ te dignæ eſſe videantur: iccirco illam à me prædicationem virtutis tuæ dicas eſſe ſuſceptam. Facis hoc tu quidem quemadmodum cętera ſoles, vt omnibus in rebus quaſcunque agis, aut loqueris, mos tuus rectus & liberalis eluceat. Sed ego facilè me ab omni illiuſmodi diſputatione euoluo. Fateor enim

planè, quæcunque dixerim de te, omnia fuisse amoris: sed qui amor à vero & integro iudicio profectus fuerit. Non enim quia te amaui, talem te esse existimaui: sed quia talis mihi es cognitus, iccirco amor ille à me susceptus fuit. Atque vtinam mi Pole, tam facilè mihi esset omnia explicare verbis, quæ ego de te sentio, quàm facile est ea quæ dixerim, prɛstare. Verùm hæc hactenus: non enim postulat mutua nostra beneuolentia huius generis longam orationem. Illud mihi iucundissimum ex tuis literis accidit, quod cognoui tibi esse perspectum, te à me amari: quod quidem facere mihi necesse est, aut omnis penitus abiicienda est humanitas. Quod enim tantum in amando esse potest animi studium, vt non id virtus atq; amabilitas tua longè superet: tuum quidem animum aduersus me, & beneuolam plenam fidei & cõstantiæ voluntatem, ita contingant mihi ea quæ volo, vt omniũ rerum habeo carissimam. Quare nil restat, nisi vt paribus vtrinq; officiis amicitiam excolamus, quod ego & de me, & de te æquè polliceri possum. De iniuria quam à me videri vis Theologiɛ fuisse factam, satis me tibi esse purgatum arbitrabar. Verùm quoniã instas denuò, & vrges, dabo operam, vt tuum ad arbitrium per me illi satisfiat. Tu modò, quod bonorum est & prudentium iudicium, ita tabellam suspendito, vt in re non liquida nullum innocentiæ præiudicium afferatur. A Thoma tuo accepi literas, homine tua familiaritate dignissimo, & eis studiis in quibus quotidie versatur. Ei tu multam meis verbis salutem: itemq; cɛteris, quos nobis amicos esse scis. Paulus febri laborauit plusculos hos iam dies: ei tamen melius esse incipit. Itaque spe bona de illius salute sumus. Is si valuisset, non defuisset officio scribendi ad te, tui certè memoriam (vt debet) summa cum fide beneuolentiaque conseruat. Vale mi Pole. Carpent. Pridie Idus Iulij M.D.XXXIII.

IV.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. Reginaldo Polo S. P. D.

ACCEPI tuas plenas officij & humanitatis literas, omnemq; in illis probi ac prɛstantis ingenij tui, & pristini erga me amoris imaginem penitus recognoui. Quorum vtrumque quanti faciam, nihil attinet nunc me scribere. Vtroque quidem certè ita delector, vt nihil mihi accidere possit optatius, quàm me abs te tali viro diligi. Sed quæ à te de prɛtermissione officij scripta sunt, quodque in eo videris vereri, ne aliqua abs te culpa suscepta fuerit, amabo te mi Pole, sint ea ex mutuà nostra beneuolentia penitus sublata. Non enim recipit amicitia nostra

suspi-

ſuſpiciones huiuſmodi: nec tu peccare prętermittẽdo officio potes, nec ego animum tuum aliter atq; eſt interpretari. Quem cum officioſiſſimum & amantiſſimum mei eſſe cognoſcam, non ex euentis tua mihi voluntas, ſed ipſa per ſe & ſua ſponte ſpectata eſt. Equidem deſideraui nonnunquam tuas literas: neque id mehercule iniuria: quid enim eſt illis quod me delectet magis? Verùm ita deſideraui, vt ego illa me voluptate carere moleſtè ferrem: non vt te officio aut amicitiæ deeſſe arbitrarer. Cui tamen meæ aliquando intermiſſæ voluptati ſentio nunc à te cumulatè ſatisfactum eſſe. Caue enim putes, quicquam mihi accidere potuiſſe tuis literis dulcius. Quæ cum totæ vndique, tum illa me ex parte præcipuè delectarunt, qua tu Socraticè nimirum & vrbanè excuſationem tibi non ſcribendi ab orationis inopia & exilitate repetebas: qui totus elegantis ironię locus, & vultum mihi & animum ſuauiſſima hilaritate aſperſit. Obſecro iſtóſne tu riuulos ſqualentes & aridos, aut tenui aquulà interdũ fluenteis vocas? qui mihi ita currere viſi ſunt abundanter & largiter, vt appareat, non tenuẽ, ſed vberrimum & eundem perennẽ fontem illa fundere. Quanquam hoc quidem de te mihi iamdudum perſuaſum habui: te, quę concupiuiſſes, omnia effecturum eſſe. Notũ mihi erat ingeniũ tuum, nota virtus. Ardor autem ille, qui animis præſtantibus ad appetendas res magnas comes adeſſe ſolet, nihil mihi non de te vel maximũ pollicebatur. Speraui itaq; fore, nec ſum deceptus, vt tu ad iſtam ipſam, in qua nunc inſiſtis, doctrinæ & eloquentiæ coniunctam laudem peruenires. Quapropter & gaudeo pro amicitia, & tibi gratulor. Illud aliquantũ ęgre fero, quòd videre quaſi videor, hęc à te ipſo ornamenta contemni: quæ meo quidem iudicio tanta ſunt, vt ſine his conſtare ne illa quidẽ rectè queant, quæ tu omnibus anteferenda iure optimo putas. Quo de genere quoniam bis iam à te ſum laceſſitus, tempus non alienum videtur meam tibi ſententiam breuiter exponendi. Sacrarum rerum ſtudium, & diſciplinam tibi placet rebus cęteris anteponi. Quod ego quoq; tecũ vna confiteor. Cur ergo in artib. reliquis, & maximè in philoſophia, tempus conterimus? Quia nequimus ad faſtigium ſine fundamento, & ſine parietib. peruenire. Quid? iſta quandiu curanda nobis ſunt, vt non in vno illo ipſo, quod optimum eſt, omnia noſtra ſtudia ponamus? Ad quod dicendum eſt, eſſe boni patrisfamilias totius domus tutelam & procurationem, non vnius duntaxat partis gerere: verùm ita totius, vt potiſſimę quęq; in ea diligentius curentur partes. Et quoniam de domo & de ædificatione mẽtionem fecimus: quis nõ videat, Theologiam, quatenus in ſcientiæ ratione & genere reponatur, ſine philoſophia ſtare ipſam per ſe, & ſe ſuſtinere non poſſe? vtranque verò minùs aptè munus tueri ſuum, ſi à copia & facultate dicen-

di deferatur? At enim mundana ista sunt, & celebritatem ex hominibus quærunt, vulgique rumusculos & laudatiunculas aucupantur. Sunt enim nonnulli vsque adeò rudes, vt hoc quoque studiosis bonarum artium hominibus conentur obijcere. Quasi verò merces externa ingenuos moueat animos, parumque in eo fructus voluptatisque sit, cùm quis quid facit, vt id aptè ac venustè, & sine labe vlla maculaque efficiat. Nam laus quidem aduentitia res est, & in aliorum potestate sita: ad quam qui primò & præcipuè contendunt, ij non verè, neque ex animo bonis artibus, sed per simulationem dant operam. Omnis autem ingenij & virtutis actio præmium ipsa sibi in se continet, si ad perfectam speciem sui quæque generis perducatur: ipsaque rerum gerendarum pulchritudine contenti simus. Quòd si decor ab oratione remouendus sit, cur non idem etiam à moribus? non ijs dico quibus inest virtus, quæ ipsa quoque non alio fructu & emolumento, quam suo decore spectāda est: sed de eis loquor moribus, qui in gestu & omni motu corporis, ipsaque vocis atque vultus conformatione liberali, bene institutos homines ab agrestibus discernunt. An est quisquam qui reprehendere iure queat, quod seruus coram domino suo non modò fidelis atque frugi, verùm etiam sine sorde, cultu honestiore corporis studeat apparere? At iam ista ad summi boni adeptionem minus necessaria sunt. Ne sint: adiuuant certè, hocque sæpe efficiunt, vt multi ad illud expetendum procedant comitatiores. Et sanè videndum est, si circumcidamus amputemusque cætera, & tantum quod summè est necessarium relinquamus: ne dum diuini volumus planè fieri, humanitatis partem nullam teneamus. Sit modò nobis hoc fixum, quod vtique esse debet, vt omnia, in nobis si qua meliora sunt, accepta Deo penitus referamus: eaque ad eiusdem vnius gloriam conferamus. Hoc animo qui fuerint, cùm in ijs quas suscipient actionibus, rebusque quas gerent, summam sibi dignitatem operis proponent, summamque pulchritudinem, in quea eam amore & studio incitati ferentur: tum non erit in his talibus pertimescendum, quod inani laudis cupiditate deducti, à summo bono deficiant. Itaque ego & liberalibus artibus, quoad in illis nos, quantum proficiamus, non pœnitet, & imprimis philosophiæ operam dandam puto, sine qua (vt dixi) nec Theologia quidem constat. In qua quòd scribis te ita tempus omne consumere, vt ad cæteras artes atque scientias nihil spatij tibi ne respiciendas quidem relinquatur, non satis planè intelligo quid dicas. Patieris autem me pro nostra familiaritate, & meæ ac tuæ naturæ ingenuitate liberè agere tecum. Non intelligo, inquam, quid hoc tantum tuum sibi velit studium. Nam si ea tantùm nobis percipienda sunt, quæ ad credulitatem nostram, & fidem faciendam

endam de Dei clementia & benignitate erga nos pertinent: ea sunt nobis, nec multis, nec obscuris, sed claris & illustribus literis sat compendiosè tradita. Liber enim Euangeliorum omnem viam & rationem nostræ salutis continet. Si verò explicanda illa vberius sunt, & enucleatius tractãda: an te plus in eo tibi ab infinitis voluminibus istorum, qui ætati nostræ propinquiores, omnia referserunt inconditis libris, & litigiosè scriptis, quam à Paulo, & lege veteri, & à prophetis opis latum iri existimas? Pauci libri sunt, (nisi forte me fallit) in hoc à nobis genere perdiscẽdi: sed quos magna cum cura & attentione animi legere debeamus, si ad diuinarum rerum cognitionem cupimus aspirare qui non modò spatium locumque dant lectitandis aliarum artium ingenuarum autoribus: sed ab ijs ipsi liberalibus studijs non exigua accipiunt suæ vtilitatis & dignitatis adiumenta. Nisi forte existimamus, summos illos viros, qui primi hæc Christiana literis illustrarunt, sine comitatu optimarum artium tantos progressus in diuinis facere potuisse. Quo in numero Basilium, Chrysostomum, Augustinum, Hieronymum fuisse cognouimus. Sed de his satis, vel fortasse nimis multa. Lazarum meum, tuum contubernalem factum esse, morior, nisi mihi pergratum est. Quanquam enim corpore à vobis absum, animo tamen vobiscũ excubo: vt videar mihi interdum quæstiunculas vobiscum vnà, & familiares sermones texere. Eum porrò ego ad philosophiæ studia animandum nunquam censui: quippe quorum ipse studio & amore imprimis teneatur. De Theologia quidem tibi assentior, nunquam illum ad summum peruectum iri, nisi ad reliquas facultates & disciplinas, quas multas magnasque possidet, hanc quoque primariæ artis, nobilissimæque scientiæ cognitionem adiunxerit. Cuius ego tibi in Hortensio attexam laudationem, vtique quoad patietur ratio operis, in quo ego nunc me assiduè vehementerque exerceo: speroque propediem copiam me vobis facturum, qui meas ineptias irridere possitis. Io. Petri Carafæ Theatis episcopi, doctrinam, sanctitatem, virtutem, notam habeo iam diu, eamque in oculis fero. Gasparum Contarenum amo coloque, nec de facie mihi cognitum: sed de animi virtute, & de eximiæ eruditionis fama. Tu mihi gratissimum feceris, si vtrique salutem meis verbis plurimam dixeris. Contareno hoc amplius dictum mihi fuisse hoc anno, cùm essem Massiliæ, librum confectum ab eo, in quo de optimo ciuitatis statu grauiter doctéque dissератur: eum librum cupere vehementer me legere. Quod Superantius, homo ingenio & nobilitate præstans, cùm discederemus Massilia, pollicitus fuit mihi se curaturum, vt exemplum ad me primo quoque tempore mitteretur: eum ego oblitum arbitror. Tu qui autoritate & gratia plurimum polles, si

effeceris hoc mihi, vt quod sine onere aliquo tuo & sine incommodo fiat, cupiditati in hac re mos geratur meæ, magna me iucunditate mediusfidius affeceris. Quod vt contendas & enitare, magnopere à te peto. Vale. IX. Calend. Decemb. 1534.

V.

IACOB. SADOLET. EPISC. CARPENT. *Iacobo Simonetæ Episc. Pisauri S. P. D.*

SEMPER cognoui singularem in te prudentiam. Amorem verò erga me pluribus iam rebus etiam expertus sum. Sed crede mihi, posteriores literę tuę vtriusq; rei certissimũ testimoniũ mihi attulerunt. Nam & cũ beneuolentia consilium, & in consilio beneuolentiam erga me tuam omnem ostendêre. Itaq; ego, homo minimè timidus, qui ea quæ scripseram, curauerã etiam vt viderent isti ipsi quos contra videbantur esse scripta, vt eorũ iniquissimi in miserorum fortunas impetus magis refringerentur, cùm me non periculi mei cogitatio, sed officium & pietas imprimis mouerent. Vt primùm literas tuas legi, statui esse nefas, non parere sapientissimi atque amicissimi hominis autoritati: vetusque sustuli procœmiũ, atque omne argumentum alia quadã ratione explicaui. Quod ipsum, librũque totũ vnà inscripsi, atq; misi homini summa virtute ac omni dignitate ornatissimo Federico Fregosio Archiepiscopo Salerni, quocũ magnus mihi vsus, & omniũ officiorũ summa necessitudo intercedit, qui nũc in Italiam proficiscens, Venetijs imprimendum curaturus est. Quod si mihi librariorum copia fuisset, libenter tibi illũ antè legendum misissem, vsusq; essem tuo potissimum iudicio: cui plurimum profectò tribuo. Sed in summa inopia & difficultate eorũ qui describerẽt, feci quod necesse fuit: statuique esse cõmodius ad plurimorum manus eũ celeriter deuenire, quàm ad vnius serò. Quanquam vnus tu mihi pro plurib. sis semper futurus. Sed ignosces festinationi huic meæ, multis enim de causis properaui vt ille liber quã primum in publicũ exiret. Tu tamen sic eum legito vt si res in integro sit. Multa enim alia paro ac meditor, quibus accuratè perpendendis atque examinandis opportuna semper mihi futura est doctrina & admonitio tua. Sed hæc hactenus. De honore tuo quod ad me modestissimè atque humanissimè scribis, scito me hunc ipsum honorẽ quo prędicus sum, multo grauiorẽ illustrioremque putare, posteaq̃ tu ad eundẽ es vocatus. Facit n. tua eximia virtus, & pręstans in omni iustitię laude integritas, vt nullus honor tantus sit, quem tu dignitate personæ tuæ ornare amplificareque non possis. Sed hęc quoque, quę longiorẽ desiderant orationẽ, in aliud tempus reijcienda sunt. Tu valebis, & nos diliges,

ges, tibiq; persuadebis, te à nobis verè fraterno animo amari & coli. Carp. XVI. Cal. Iunij, M.D.XXIX.

VI.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. Hieronymo Nigro, S. P. D.

TVAS literas accepi XV. Calen. Aprilis ex Vrbe datas: quibus mirificè sum delectatus, sunt enim totæ rhetorum, nec solū disertè atque elegánter, sed ab eo etiam scriptæ, cuius charissimam habeo erga me voluntatem. In quibus quæ de vrbis & rerū vrbanarum statu ad me scribis, sunt illa quidem acerba & misera, nec possunt non dolore animum tantę rerū commutationis misericordia commouere. Sed tamen debemus aliquando esse viri, & ea fortiter ferre, quæ mutare minimè possumus. Quamobrem alia agamus, & quæ magis ad nos pertinent. Est autem imprimis mi Niger tibi gratulandum, quòd eum ex rectissimis studiis tuis assecutus es tuorum laborum & vigiliarum fructum, vt spe iam certa ad immortalitatem niti posses. Cuius diuino illo cupiditatis ardore qui semel correpti sunt, quid mirum, illis si deinde sordent ista omnia quæ vulgò habentur amplissima? & ad aliud vitæ feruntur genus? Obscurum in populo illud quidem: sed cœlesti vitæ imprimis accommodatum. Quod ego summa cum voluptate animi possideo & colo. Neq; verò arbitror maius mihi munus à Deo immortali potuisse tribui, quàm hunc animi sensum vitęque statum, in quo illa tantum procurans, quæ huius officii & muneris, quod sustineo, propria sunt: quod reliquum est tēporis, in eis studiis delectationibusq; consumo, quæ dignę sunt viro, qui quidem sit vir: hoc est, qui actionū consiliorumq; suorū non popularem iactationem & laudem, sed Deum veramq; sapientiam constituat sibi finem. Quocirca tibi facilè credo affirmanti, appetere te eandem vitam, mecumq; esse cupere. Noui enim omnes sensus animi tui cùm propensos ad quietis studium, tum moderatione concordiaq; placatos, vt verè beatæ vitæ desideriū, ista in te cæterarum rerum non corrumpat cupiditas. Quod scribis autem quo minus ad nos, vt constitueras, accedere potueris, corporis morbum tibi prius, deinde itinerum pericula fuisse impedimento: sanè quàm molestè fero. Sunt quidem omnia (vt scribis) vbique ita perturbata, vt ignores planè quo in loco potissimum consistendū sit. Sed si quod vspiam vestigium remanet etiam nunc quietis & ocij, in his certè est locis, in quibus homines natura magis quàm legib. ad sedatam & tranquillam vitā accommodati sunt. Vix audeo tibi exigua deferre, cuiusmodi sunt mea. Sed tamen qualiacunq; sunt, parata tibi semper non minus volui

esse,

esse, quàm mihi: vt tibi habere hoc debeas persuasum, mansuram semper apud me & fidem, & constantiam semel susceptæ erga te beneuolentiæ. Ego hîc habeo cum Musis rationem, verùm diuinioribus: iamque commentarium scripsi in Psalmum nonagesimum tertium: quem cùm legeris, cognosces, posse res sacras etiam Latinè, ornateque perscribi. Non quòd id à me perfectum sit: sed eius rei certè simulacrum quoddam est à nobis & imitatio adumbrata. Hunc iam misi homini omni virtute & dignitate amplissimo, mihique vetere amicitia coniuncto, Federico Fregosio Archiepiscopo Salerni: qui nunc in Italiam proficiscens, librum Venetiis imprimendum est curaturus ab Ausulano nostro, cui hanc me debere confiteor gratiam, si modò hæc gratia, ac non onus potius & labor. Nam ipsius Federici nomini liber dicatus est. In his ego nunc versor cogitationibus. Literas colo præcipuè, ab his cùm relaxo animum, refero me ad agriculturæ oblectamenta. Habeo autem prædia quædam rustica, quæ vestrum quemuis, qui estis vrbani, delectare etiam possent. In his suburbanos hortos, viriditate, ornatu, copia tam aquarum quàm arborum lectissimarum imprimis nobiles. Hos ego inuiso frequens, capioque haustus amœnioris cœli. Hoc enim Sauonium est, sic didici ex eius schola. Quære ex eo, narrabit tibi quo id pacto fieri oporteat. Qui quòd viuit, quòd saluus est, quòd, sicut consueuit, Democritio more ridet & despicit omnia valde mihi hercule gratum est. Semper ille quidem amabilis. Sed nunc etiam magis, quod ex magna amicorum & iucundorum hominũ turba nobis est penè solus relictus. Tu illi multam à me salutem: itemque cæteris, qui ex illa vetere nostra iucundissima sodalitate sunt reliqui. Tu vale, Niger, & nos dilige. Paulus mihi & in moribus, & in literis apprimè satisfacit. In quibus tantos iam habet processus, vt mihi ipsi magistro sæpe fiat monitor, πολλοὶ μαθηταὶ κρείττονες διδασκάλων: hoc in eo optimè quadrat. Ita confido, magno eum & familiæ nostræ, & amicis omnibus fore ornamento. Is tibi reddit salutem plurimam. Vale. Carpent. XVI. Calend. Iunij, M.D.XXIX.

VII.

HIERONYMVS NIGER IACOBO SADOLETO Episc. Carpent. S. P. D.

SATIS non fuerat, me è naufragio illo emersum, ad patrium littus adnatasse, nisi ad spectandos deflagratæ vrbis cineres rediissem. Sed is est rerum status, atque ea totius Italiæ calamitas, vt nullus sit angulus, in quo non aut hostes sæuiant, aut Tyranni dominentur. Quare haud iniuria gratulandum tibi est, quòd

in ...

in tantis tempestatibus, sis propè vnus in portu: fructusque vitæ percipias eos, qui à sapientibus viris maximi, iucundissimique habentur. Quem sanè portum & exoptaui ipse semper, & tu, quæ tua est benignitas, communem mihi esse voluisti. At nescio quo pacto me ad istum aciem, cursumque dirigentem, reflantes venti repulerunt. Quum enim recuperata valetudine ad te proficisci statuissem, cognoui, mare Ligusticum hostili classe, Cisalpinam omnem Galliam Hispanorum præsidiis teneri. Omnes denique aditus adeò armis occupatos, interclusosque esse, vt ne Dedalus quidem (quod aiunt Poëtæ) tutò istuc aduolare potuisset. Itaque Romam veni ad V. Idus Febru. adductus potius patriæ tædio, quàm desiderio Vrbis: Multa enim erant illic, quæ me molestia adficerent, cùm priuata, tum publica. Nam etsi nostra illa regio & natale solum, loci natura, atque humana ope munitissima est: omnique seditione, & ciuili vacat discordia: ad hæc nihil desiderat, quod ad commoditatem victus, & ad vrbanæ vitæ splendorem pertineat: sustinet tamen diuturnũ & grauissimum bellum, quod exinanito ærario, vectigalibusque diuenditis, priuatis ciuium fortunis geritur: nec ordini quidem nostro parcitur, nouo more, & ne quicquam reclamante Pontifice Maximo. Quod sanè incommodum nota tibi exilitas mei sensus ferre non poterat: præsertim quum rata non fuerint beneficia, quæ Pontifex Maximus in me olim te fautore contulisset. Quamobrem diuerti huc, eo scilicet animo atq; consilio, vt cum primùm per tumultus bellicos istuc liceat proficisci, vtar liberalitate tua: tecumque fruar isto otio, nisi tu fortè de repetenda vrbe cogites. Quod quidem consilium nec mihi facilè probatur, nec opinor pro tua prudentia tibi probatum iri. Quis est enim tam ignarus rerum æstimator, tam leuis, qui cùm quieti & honesto otio florentem vrbem & amplissimum locum posthabuerit, mox euersæ vrbi rebusque perditissimis, otium cum dignitate posthabeat? Nolo tibi ea commemorare, quæ vulgi animum mouent, amisisse nos hominum frequentiam, splendorem, patentem omnibus fortunæ campum: quibus omnibus (vt tute sapientissimè ad me scribis) vtilius est carere, quàm abundare. Illud vnum quod permagni ipse semper æstimasti, non præteribo: amisisse nos eruditorum virorum iucundissimam consuetudinem: qua sic caremus, vt vix vnum aut alterum inuenerim, qui cum Latinè in Latio loqui possem. Omnes enim ferè aut naufragio illo perierunt, aut tempestate compulsi sunt in longinquas oras, mentionemque ipsam vrbis haud immerito reformidant. Superest tamen ex sodalibus nostris Sauoinorum Princeps, illo eodem vultu, atque animo, quo iampridem fuit. Quem cùm fortè offendissem in via hilarem, & non minus curis dispoliatum, quàm fortunis:

tunis: continere risum non potui tanto in luctu & squalore ciuitatis. Vtinam, inquit, cum philosopho ambulassem. Hispanus miles tractauit me pessimè. Hæc habui, quæ ad te confestim scriberem. Nam pueri tui mihi denuntiarunt, proxima nocte certum hominem in prouinciam istam discessurum. Clemens Pontifex Max. è morbo tandem conualuit. Quotidie in ore habet diuinum consilium tuum, de profectione ad Cæsarem, & de pace publica: quo quidem consilio si integris rebus vsus fuisset, non laboraremus. Cura vt valeas: & Paulo fratris filio meis verbis plurimam dic salutem. Vale iterum, & me vt facis ama. Romæ. XV. Calend. Aprilis, M.D.XXIX.

VIII.

IAG. SADOLETVS EPISC. CARP. Hieronymo Nigro S.P.D.

NON mediocriter delectauerunt me literæ tuæ Idibus Aprilis datæ, quas ego ad XI. Calend. Iunij accepi. Nam & amoris tui erga me, vsitatū illud quidem, sed tamen semper optatum, & mihi iucundum testimonium attulerunt: & multa vt scirem effecerunt, de quibus audire antea auebam. Imprimisque de statu tuo, de quo quòd animo pacato & parato ad amplectendum otium es, & tibi valdè gratulor, & agnosco moderationem tuam: qui in illis fluctibus sic iactaris, vt fortunæ quidem nunc cedas, vel obsecundes potius, quando in altum dudum prouectus es: idq; non tam iudicio tuo ab initio, quàm vi quadam & tempestate: veruntamen portum semper ex illis spectes, & tutam magis ac tenuem, quam periculis copiisque coniunctam sedem iampridem expetas fortunarum tuarum: nihilque tantopere cupias, quàm toto animo vacare studiis honestissimis. Quæ voluntas docto & libero homine digna, si semper laudi fuit optimis etiam temporibus, quid censes perditis? neque eò dico, quòd eam in qua nunc versaris, vitæ rationem esse improbandam putem: sed vt hanc illi multò anteponam quatenus ea saluo officio possit suscipi. Sed vt liberæ virtutis deligere id quod est optimum, ita occupatæ atque constrictæ consolari se spe bona. Quod tu cùm facis, nō paruam iam nunc obtines eius tranquillitatis partem, ad quam totus propensus es. A Bembo meo acceperam literas paulò ante quam ad me essent allatæ tuæ. In his de illo senatusconsulto, & de suscepto onere conscribendi res Venetorum gestas multa mentio. Sed vt ipse rem arbitretur fore magni laboris, vt quæ delata inopinanti sit, neque vnquam antea in illa meditatione curaq; versato: gaudeo factum esse iudicium sanè honorificum ipsius dignitatis eximiæq; virtutis. Nunquam enim profe-

profectò ciuitas illa æternam suorum monumentorum memoriam illi commendasset, nisi summi viri ingenio, atq; eloquentia, suas quoq; laudes illustriores futuras iudicauisset. De Leonico malè factum. Optimū virum & doctissimum amisimus: quem ego amabam merito illius plurimum: neq; vnquam viderā hominem, nisi quòd virtus, eximia præsertim, nunquam non cuiuis nostrum conspecta est. Quamobrem doleamus nostra id quidem magis, quam ipsius causa: qui, vt scribis ipse, ad certam & veram vitam immortalitate iam translatus est. Verùm nostro quoq; dolori ea res fuerit solatio, quòd expressam habemus imaginē præstantissimi viri in eis libris, quos ipse & plureis & scriptos egregiè reliquit. Hi illum nobis referent, neque eum lugeri patientur pro mortuo. Lazarum tradere Patauij optimarum artiū doctrinam iuuentuti, nec sciui anteà, & nunc cognosce lætor. Dederam ego ad eum bis térue literas, neq; vllum ab eo responsum. Quod mirabar, & quidem vsque eò, vt de illo nescio quid timerem. Nunc video causam hanc aduersus me silentij, quòd cum discipulis illi plus satis colloquendū est. Equidem hominis eruditissimi, & mihi coniunctissimi, omni honore & commodo plurimum lætor: sed tamen me illi totum effluere ex animo, etiam molestè fero. Tu illi à me plurimam salutem. Quòd Psalmum meum probas, gratū mihi. Ego perfecto Hortensio, in quo quidem nunc elaboro, si tamē vt perficiam magnitudo rei patietur, totū me daturus sum ad sacras literas. In quibus & animi nostri voluptas plenior multò est, & cæteris vtilitas paratior. Tu vt valeas, & nos perpetuò diligas, veteresque nostros necessarios salutes meis verbis, si qui in vrbe Roma reliqui iam sunt, imprimis à te peto. Vale. Carpentoracti, III. Nonas Iunij, M.D.XXXI.

IX.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. Hieronymo Nigro S. P. D.

HIs diebus, cùm minus commoda valetudine vterer, dedi negotium Paulo, vt scriberet ad te de eis rebus quarum & mea & tua intererat, te fieri certiorem. Quod ab illo factum diligenter fuisse nō dubito. Nunc noua re oblata, in qua tua opera mihi expetenda esset, statui has ad te rursus scribere: petereque pro mutua nostra beneuolentia, vt quod imprimis cupio optoq;, quod tamen ipsum non ad meum illum priuatum commodum, sed ad officij nostri duntaxat & muneris functionem pertinet: in eo assequendo & operam mihi tuam, & studium præbere velles. Res porrò ipsa sic se habet. Quo tempore veni mi Niger in hanc prouinciam, non vt peregrinaturus in ea, sed vt domicilium

vitæ constiturus: hominum quidem horum virtutem, mansuetudinem, comitatem, probaui statim ex initio, amareque occœpi. animumque induxi, vt quod mihi necessariò per leges & religionem faciendum esset, id etiam à me prolixè libenterque fieret, hoc est, vt his essem quam maximè studio beneuolentiaque coniunctus. Sed inter multa quæ mihi erant voluptati & delectationi, illud vnum ægro animo ferebam, quòd nullam in his nationibus bonarum literarum cognitionem, nullum inesse studium optimarum artium videbam. Nec verò id facilè ego pati poteram: vt cùm à me mei ratio postularet officij, vt quacunque re possem, populis meis commodarem: earum adeo rerum, quæ ad benè ac beatè viuendum pertinerent, hanc vnam rem sic abire sinerem, in qua (vt mihi quidem videtur) vel beata præcipuè vita continetur. Itaq; quoad potui, hortando, rogando, commonefaciendo, aliquos tandem induxi, vt suos cupiant liberos erudiri his literis, quas nos appellamus optimas. Nam anteà nulli erat hic arti neque scientiæ quicquam loci, nisi iuris ciuilis peritiæ: quæ expetebatur ab omnibus, non vt discerent homines viuere liberaliter, sed vt lucro & arcæ consulerent. Nunc videntur in animis aliquorum eiusmodi semina esse iacta, vt si sit doctoris copia & facultas, ingenuas illas artes & disciplinas, quas nos eo vehementiùs probare soliti sumus, quòd animos illæ decent ac instituunt non deseruire pecuniis, sed ab omni illiusmodi cupiditate, vel labe potius solutos esse, in honorem adduci posse confidamus. Quanquam rei euentus in nostra potestate non est: exemplum certè introducere, & ordiri principium aliquod, rebusque bonis nec opera, nec studio, nec autoritate deesse, hominis est non sibi vni, sed & patriæ, ciuibus, & communi cunctorum vtilitati seruientis: quam nos imprimis rationem vitæ voluntatemque instituimus sequi. Est autem in ciuitate hac conuentus quidam monachorum, quorum rector maximè cupiditate hac incensus est: Græcasq; & Latinas literas cupit in familia sua propagari. Idemq; vniuersæ prouinciæ Narbonensis præest reliquis ordinis sui conuentibus: vt videatur huius præclari amoris stimulos in plures cœtus hominum esse disseminaturus. Sed (vt dixi) magister nobis deest & autor, & iuuenum quasi quidam moderator, huic idoneus muneri: quem si nancisceremur, spes foret, aspirante nostris conatibus Deo, aliqua hìc quoque excitatum iri ingenia, quæ ad nobilissimarum artium adipiscendam laudem egregiè apta existerent. Hunc nos magistrũ & doctorem à vobis quærimus. Habetis enim istic (vt ego arbitror) talium virorum copiam. Sed eum esse huiusmodi oporteret, qui mediocribus rebus posset esse cõtentus. Nam ne nos quidem in optando admodũ insanimus. Si Græcas nouerit probè literas, Latinas autem

autem mediocriter: ita tamen, vt vitia orationis promptè discernat: habeatque docendi, & instituendi planam ac facilem rationem, poterimus eo nos esse contenti. Merces sanè illi à nobis persoluetur, aurei nummi quotannis sexaginta: victumque & tectum commodè vt habeat curabitur, ad eandem videlicet modestiam & mediocritatem. Nunc cùm videas mi Niger quantæ hæc mihi curæ res sit, & quàm sit recta & honesta ratio huius consilij mei: peto à te pro nostra summa coniunctione, vt curam & cogitationem aliquam suscipias, quo huic rectissimo studio nostro satisfiat: aliquemque nobis inuenire studeas, qui sustineat partes hac in re amoris & pietatis erga hosce populos nostræ, meamque optimam in meos voluntatem ipse re expleat. Quòd si vnquam videro fieri, vt hi quos charitate nimirum Christiana in filiorum loco diligo, sectentur eas artes, quæ liberales sunt, auocantque ab omni sordida & inquinata cupiditate habendi: næ ego illi (crede mihi) cuiuscunque opera hoc assequar, planè me obstrictum, & in perpetuum obligatum esse profitebor: omnique studio diligenterque curabo, vt suum is huiusmodi officium non malè à se positum sit iudicaturus. Hac eadem de re vt Lazarum nostrum appelles, cum eoque accuratè colloquare, vehementer à te peto: mihique vt primo quoque tempore rescribas. Vale mi Niger, & Bembo meo, summo viro, plurimam salutem verbis meis dic. Carpentoracti, IV. Nonas Maij. M. D. XXXIII.

X.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARP.
Hieronymo Nigro S. P. D.

LEGI literas tuas, ad Paulum quas misisti, in quibus amor tuus pristinus erga me se ostendit: nouus ille quidem mihi nunquam, sed tamen semper & optatus, & dulcis: quem & feci, & facio mi Niger plurimi. Salus ad me per te missa à veteribus amicis, mihi iucundissima fuit. Nec quicquam est omnium rerum quod libentiùs faciam quàm vsurpare crebro memoriam eorum, quos charissimè semper constantissimeque dilexi, Esini, Colotij, Petrasanctæ, Thebaldæi, Blosij nostri, etiam Sauoiæ mirifici hominis, quem audio magnis de Republica occupationibus impeditum, quotidie minus se vobis fruendum præbere posse, te verò, mi Niger amo vt debeo, abs teque peto, vt eos amicos a me resalutes, quos modò nominaui, & omnes prætera reliquos, quos antiquæ academiæ esse cognoueris. Contarenum patronum tuum non amo solùm, sed etiam veneror: & cùm hoc ei tribuo, vt neminem illi in optimarum artium cognitione præ-

ponam: tum verò Deum immortalem, diuosque omnes contestans, sic planè statuo, nec meliorem virum, nec sanctiorem hominem, nec amantiorem veritatis, pietatis, synceritatis, reperiri quempiam posse. Itaque tanto & amore & cultu illum prosequor, quantum tantarum & tam præstantium virtutum excellentia postulat. Me ad concilium affuturum esse, si id habebitur, dubitaréne potes? Quanquam enim magno mihi ea res erit incommodo: tamen dare operam Deo, & illius honori ac nomini deseruire, quantum quidem in me erit, ita mihi constitutum est, vt etiam si sit vita mihi in illo opere profundenda, mecum præclarè iri actum putem. Tu vale, & nos ama, tibíque persuade, te vicissim à me singulariter amari. Ex hortis nostris suburbanis, IV. Nonas Iunij, M.D.XXXVI.

X I.

HIERONYMVS NIGER IACOBO Sadoleto Episc. Carpent. S.P.D.

ETSI pudet me post diuturnam cessationem nunc ad te scribere: tamen non dubito, quin pro tua in amore constantia, meæ (si qua fuit) negligentiæ benignus interpres sis futurus. Præsertim cùm nihil esset priuati quod scriberem: publica verò omnia copiosè ab aliis ad te perscribi non ignorarem. Nunc autem cùm decreuerim ex vrbe discedere: te, quem omnium consiliorum meorum, non modò conscium, sed autorem etiam semper esse volui, fas est profectionis meæ causas, rationesq; cognoscere. Nec vereor, ne non consilium tibi probetur meum: qui me semper non solùm monitis, verùm etiam exemplo ad quietem & otium inuitaris: quiq; ex veteri meo instituto intelligas, me non opum, aut honorum cupiditate, sed officio ac beneuolentia ad vrbem fuisse reuocatum. Cui quidem officio ac studio cùm iam satis factũ a me fuerit, viderer planè desipere, nisi quod reliquum est ætatis, mihi ipsi, hoc est meis studiis darem. Quamobrem constitutum habeo ad Calendas Maias Patauium proficisci, nactus opportunam occasionem, quòd eodem tempore Cornelius meus Brixianorũ Pontifex exire in prouinciam suam cõstituit. Erit autem otiolum illud meum, tui istius veri ac solidi otij simulacrũ quoddam: quòd tu in oris istis pacatissimis, omni vacuus molestia, cœlestem penè in terris vitam agis; mihi multa maximo futura impedimento sunt. Mitto rei familiaris angustias, quam etsi contempsi semper, tamen labores mei atque officia paulò æquiorem facere debuissent. In quo mihi temporũ iniquitas est accusanda: ne quid in eos grauius dicam, qui ea se ratione posse me perpetuis laboribus implicare, atque ab otio ad

ambi-

ambitionem transferre cogitarunt. Quod me vehementer vrges, imprimis est rei domesticæ cura. Viuit enim adhuc quidem pater, sed extrema iam ætate: sorores habeo domi nubiles: fratres extincti sunt omnes, præter eum quem iamdiu in Cypro insula degentem, nostri oblitum, rectè possumus inter mortuos connumerare. Itaq; mihi vni apprimè ad otium & tranquillitatē nato, quiq; ad hoc tempus in aliorū sedulitate ac diligētia conquieui, grauissimū iam onus gubernandæ familię subeundum est: ipsesq; illa mea tecum viuendi, quod maximè optabam, in aliud tempus reiicienda. Sunt hæc quidem magna incommoda, & à meo valde aliena constituto. Sed ea omnia veræ laudis atq; virtutis amor faciet leuiora. Quin maior mihi proposita est gloria, si tot circumfusus molestiis, in eum locum peruenero, in quem multi abundantes otio, atq; fortunis, peruenire minimè potuerūt. Quod an aliquando assecuturus sim, haud satis compertum habeo. Enitar certè, Deo hominibusq; bene iuuantibus. Proficiscar enim eò, vbi licebit veterum amicorum, doctissimorumque virorum perfrui consuetudine. Quæ quanti in studiis nostris momenti sit, tu maximè omnium nosti. Habebimus illic Bembum, Lazarum, Lampridium, Pierium, bone Deus, quo iudicio, qua eruditione homines? Nec dubitamus, quin & alios in dies habituri simus, pertæsos rerum vrbanarum, atque huius vrbis miserrimi status. Tu verò velim, qua consuesti fide ac religione, nostram inter nos amicitiam tuearis. Et quemadmodum ego te semper absentem oculis atq; animo requiram, ita tu beneuolentiæ in te meæ memoriam apud te interire ne patiaris. Quod equidem adscribo, non vt timens, sed vt amans. Literas tuas ad Petrum Bembum, quas mihi dedit Antonius, reddam diligenter: multamque illi, ac cæteris amicis salutem dicam tuis verbis. Illic otiosus plura ad te, literasq; ad Antonium, aut Binum mittam. Idem ipse si facies, erit mihi quàm gratissimum, atque vt facias oro. Vale omnium qui sunt, qui fuerunt, qui futuri sunt beatissimè. Valere etiam volo Paulum à quo literas accipere opto. Romæ. IV. Calend. Maij, M.D.XXXII.

XII.

IACOB. SADOLET. EPISC. CARPENT.

Ludouico Pariseto iuniori S. P. D.

LEGI tuum carmen: idque mirificè probaui: est enim quantum ego possum iudicare, cùm doctum & elegans, tum quo in genere esse vis, eius generis numeris omnibus absolutum. Sed eius ipsius argumentum carminis aliquandiu me suspensum, atque ancipitem animi tenuit: dum nequirem satis cōiectura per-

spicere, quid tu in illo tibi propositum habuisses. Nam si ornatum & cultum reprehendis orationis, eosque obiurgas, qui electis verbis, grauibusque sententiis sua sensa exprimunt, idque nituntur, vel quæ ab ipsis emittuntur, prodeant limatiora: tute tibi laqueum tendis, tute ipse te implicas: eos enim accusantem, qui studium & operam poliendæ orationi dant, nō decuit ipsum politè & disertè loqui. Quòd si ego is essem, qui mihi hanc styli elegantiam adsciscerem: responderem tibi id quod verissimum est, debere nos partus eos quos gignimus, optare nasci quam perfectissimos: nihil earum desiderantes rerum, quæ ad vtilitatem & ad decorem, corpore, animo, vita contineantur. Hocque non solùm in filiorum sobole corporea, sed multò etiam magis in fœtibus ingenij natura nobis esse dicerem insitum: neque vnquam naturalem hanc in nobis cupiditatem iure fuisse a quoquam vt vitium obiectam, quæ non ad popularem famam primò & maximè, sed ad expletionem naturæ spectet atque pertineat. Sed quoniam meum negotium non agitur, viderint alij. Ego te illud pro ætate & consuetudine mea non inuitus admonebo, vt ne te ab illa ratione falli sinas, quæ tibi fortasse bona visa est: siquidem existimas ita esse, vt scribis, nitorem, & copiam accurati sermonis, veritati fucum & falsum colorem obducere. Non enim ita se res habet. Nec qui in sacris literis disertius explanandis inuigilant, eiusmodi prouinciam suscipiunt, vt patefaciant veritatem, quæ ex diuinæ legis oraculis apertè & perspicuè suapte luce clara est, neque eget ad demonstrandum ingenio aut interpretatione cuiusquam. Sed refrigeratos iampridem mortalium animos, ad pietatis studia rursus capessenda monitis & cohortationibus suis conantur accendere: quod sine vi aliqua dicendi verborum grandium, & aptè significantium copia, commodè fieri non potest. Quare meum iudicium est, & semper fuit, non solum licere Christiano homini, verumetiam conuenire, atque adeo opus esse, si suo is ritè officio fungi velit, excolere orationem: quæ legentibus magis profutura sit, & magnifica præpotentis Dei opera vberius explicatura: laudemque ab hominibus (quæ modò princeps ipsa spectata non sit, eaque nobiscum vna ad Deum referatur) tanquam accessionem quandam non penitus aspernandam esse. Quod ego te quia facere mihi visus es, vt des te ad scribendum accuratè & subtiliter, & collaudo nunc quidem, & in posterum quoque in eo vt perseueres, vehementer hortor. Vale. Carpent. XVII. Calend. Decemb. M. D. XXXIV.

IAC.

IACOBI SADOLETI EPISC. CARPENTORACTI EPISTOLarum Lib. IX. Epist. I.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. *Paulo III. Pontifici Maximo S. P. D.*

PRIMVM, ſicuti debeo, ſanctitati tuæ gratulor, quod ad dignam ſua virtute & prudentia rerum adminiſtrationem vocata, amplam habitura facultatem eſt, ſeſe in maximis humani generis vtilitatibus & commodis exercendi. Quæ vna actio cum propria ſummi iſtius honoris, tum beatæ & iucundæ vitæ effectrix mihi videtur. Et cùm hoc gratulor, tum illud maximi facio, quod ſine ambitione vlla, ſine mora, contradicente nemine, omnibus ſuffragiis ſtatim renunciata eſt: vt renunciatio indicium fecerit dignitatis: ipſa verò celeritas renuntiandi, apertè oſtenderit, tantam tamque eximiam virtutem, quanta in te ſemper fuit, ad tantos motus rerum, quibus iactatur Reſpub. ſedandos, & ad ſalutarem portum conſiliis ſapientibus dirigendos, quamprimùm & quàm maximè neceſſariam eſſe. Itaque & nomen, & virtus, & dignitas tua, tanta nunc apud omnes in opinione eſt: ita tua ad ſummum Pontificatum electio ab omnibus eſt accepta, vt non hominum conſiliis, ſed diuinitus facta eſſe videatur. Atque hæc quidem & populi huius in quo ego verſor, & omnium Galliæ populorum ac principum eſt ſententia. Audio enim multorum voces, & video vultus. Vt enim quiſque hac habet iter, ita ferè congreditur & colloquitur mecum. Non equidem poſſum tantum, quantum res eſt, præſcribere. Sed hoc certè ſcribo, quod intelligo, & ſentio, nunquam animos hominũ lætiores, nunquam prædicationes magis honorificas, nec crebriores laudes de vllo Rom. Pont. extitiſſe: vt iam non ſanctitati tuæ me gratulari, ſed Chriſtiano nomini vniuerſo magis conueniat. Et certè ſi res veritaſque ſpectetur, boni & prudentis viri imperium procuratio eſt aliorum ſalutis: cuius fructus vtilitaſque ad alios, ad ipſum verò qui imperat, voluptas & lætitia rerum benè gerendarum peruenit. Habent igitur Chriſtianæ nationes quod expetebant: Pont. Maximum integra fama, ſumma virtute, ſingulari ſapientia præditum. Roma verò ipſa orbis terrarum caput, ſummi domicilium Pontificatus, præter gaudium de principe, quod commune omnibus eſt, qua præcipuè affici voluptate eſt exiſtimanda? quæ ciue ſuo, & nobiliſſimo quidem ciue, quæ tanto munere Dei immortalis, tantis honoribus, tot præmiis ornata, au-

cta, condecorataq; est? In quam tuæ sanctitatis liberalitas continuò se effudit: ipsoque statim Pontificatus initio ciuibus suis ostendit, quam beneuolo animo eos amplecteretur, quos haberet patriæ charitate, qua nulla est sanctior, sibi coniunctos. Sed ego, qui te quam plurimis ab hinc annis probè habeo cognitum, qui ad has populares tuas illustresque virtutes, illas etiam domesticas scio adiunctas esse, humanitatem, affabilitatem, comitatem: & quam ego plurimi semper feci, facioque bonarum artium omnium, literarumque egregiam scientiam: is sum præter cæteros, qui omnibus debeo exultare lætitiis. Nam & mihi amantissimo Reipubl. optimi principis imperium maximo gaudio esse debet: & virtutes veneranti, prudentissimi, & literis dedito, doctissimi. Illud verò non minimum ad animi mei lætitiam iucunditatemque augendam pertinet, quod inter sanctitatem tuam & me familiaritas aliquando aliqua intercessit: quæ etsi minus fuit quotidianis à me officiis culta, propter diuersa quidem vtriusque nostrum vitæ studia, dissimilesque occupationes: tamen neque ego vnquam tuam erga me beneuolentiam desideraui, neq. sanctitas tua meam erga se obseruantiam nō cognouit. Quam nunc quidem familiaritatem & amicitiam ad alia vocabula translatam esse vehementer gaudeo. Non enim mihi posthac ad amicum, & ad patronum: sed ad principem, & dominum cōfugiendum erit: ampliore eius potestate benignè mihi faciendi, si vsus venerit: eadem, vt spero, voluntate. Quapropter ago Deo omnipotenti maximas meritasque gratias, qui populo suo tam necessario tempore, talem Pontificem præficere est dignatus. Tibique vnà & cuncto Christiano nomini iterum ac sæpius gratulor. Fore enim confido, vt tua dignitas, atq; gloria, cum salute & maxima vtilitate Christiani generis coniuncta sit futura. Quod verò ad me propriè attinet, quoniam nō habeo verba quibus sensum animi mei planè exprimam, sanctitatem tuā precor, vt pro sua prudentia expendere ipsa & considerare velit, quo me gaudio repletum esse oporteat, ex honore summo amicissimi viri, doctissimi hominis, præstantissimi ciuis (siquidem ego quoq; iampridem ciuitate Romana donatus sum) quodque imprimis & super omnia lætandum mihi est, optimi Pontificis, & prudentissimi, & liberalissimi: vt in tot causis lætandi & gratulandi, cùm gaudium meum abundet, verba animi non suppetant, si tuæ sanctitatis interiorem voluntatem meam, ardentem studio atque amore, non hæc externa voluntatis indicia, quæ in mea oratione frigidiora multò sunt, accipere & comprobare. Quod si illud quoque non me indignum est, nec tibi ingratum, petere me à meo Principe quæ mihi opus sint: cùm ego Pater sancte iamdiu me in hanc meam Ecclesiasticam prouinciā receperim, nec ambi-

ambitionis ſtudiis, neque opum aut diuitiarum deditus cupiditati, vitamque in ea mediocritate traducam, quæ tantùm ad propullandas neceſſitates idonea ſit: vnam illam habeo curam, aſſiduamq. in animo meo cogitationem, vt huic ſanè tenui & puſillo gregi, qui tamen mihi pro mea paruitate nimis magnus videtur, mea induſtria & diligentia alicui emolumento ad Chriſtianas virtutes agnoſcendas, eaſdemque colendas eſſe poſſit. In quo ſanctitas tua plurimum me adiuuerit, ſi iura quædam & facultates, quas mihi ſemper amabilis & commemorandus Pontifex Clemens ſeptimus conceſſerat, ratas mihi & firmas eſſe iuſſerit. Quod vt faciat omni cum animi ſtudio rogo atque deprecor. Deus ſanctitatem tuam, Pater beatiſſime, incolumem nobis perpetuò conſeruet. Pridie Idus Decemb. M.D.XXXIV. Carp.

II.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT.
Paulo III. Pontifici Maximo S. P. D.

CVM & ætas mea iam ingraueſcens, eademque parum firma viribus: & ratio ſtudiorum ac conſiliorum meorum me detineret, quo minus (id quod ego maximè cupiebam, atque imprimis mihi conuenire arbitrabar) ad ſalutandam, venerandamque ſanctitatem tuam ipſemet me conferrem: ſtatui ad officium meum pertinere, aliquem pro me mittere, qui meam vicem ipſe hoc munere fungeretur, meamque ad te obſeruantiam beneuolentiamque perferret: animumq; omnem meum exponeret, cùm virtutibus optimi Pontificis, tum gloriæ & laudi ſummi omnium principis vehementer deditum. Nec verò in conquirendo ac deligendo nuntio diutiùs dubitandum mihi fuit, quia hunc iuuenem [illegible]tiſſimum mitterem Paulum Sadoletum filium fratris mei: quem ego maxima cum cura ac diligentia educaui: & in quo quicquid vnquam ex literarum ſtudiis, quicquid ex vſu rerum multarū atq; magnarum conſecutus ſum (ſi modò quicquam conſequi potui) ita imprimere totum ſum conatus, vt quòd hoc laborarim & ſtuduerim, ſatisfactū in eo à me naturæ, & patriæ meæ indulgentiæ erga ipſum ſuſceptæ, fuerit: quòd verò mei labores ſperatum atque exoptatum exitum aſſecuti ſint, maximam hoc nomine gratiam Deo immortali debeam. Certè enim ſi quid eſt quod ego præſtare aut polliceri poſſim, audeo hoc palam commemorare & proferre, neque in bonis literis, neque in optimis & modeſtiſſimis moribus, neque in ea quæ ad gerendas res apta ſit, fide, diligentia, taciturnitate, quicquam me eſſe auſum optare, in quo non huius mihi iuuenis, & ingenium, & voluntas cumulatè reſponderit. Quo quidem

etiam nomine, & spe maxima in eo virtutis adductus, meis etiam accedentibus precibus optimus Pontifex Clemens singulari beneficio adiutorem mihi eum in huius procuratione Ecclesiæ, & successorem dedit. Sed vt ad prima redeam, Causæ mittendi hæ fuerunt, primùm vt frueretur ipse aspectu & vultu sanctitatis tuæ, oculisque presens perciperet eam voluptatem, quam ego absens cogitatione capere non desino. Deinde, vt coràm tibi gratias meis verbis ageret, quod tui initio Pontificatus, mihi multa petenti & postulanti, quæ ad meam & Ecclesiæ huius dignitatem commodumque pertinerent, nulla in re nec beneficentiam, nec liberalitatem tuã clausam volueris esse. Quam quidem ego sanctitatis tuæ benignitatem erga me, ita inclusam in intimis meis sensibus habeo, vt sim omnino aliquando, si non gratiam (abhorret enim mea tenuitas ab huiusmodi verbo) at similitudinem certè aliquam gratiæ relaturus. Postremò ob eam etiam causam à me missus est, vt sanctitati tuæ, & meo, & suo, & Christianæ Reipub. totius nomine, gratularetur. Quanquam hæc gratulatio, neq; mea magis esse debet quàm cęterorum omnium: & si quod priuatum meum in gratulando officium quæritur, videor illi aliis meis ad ipsam literis fecisse satis. Verùm, Pater sancte, in illis tunc spei, expectationi, quam de te omnes habebamus, sum gratulatus: nunc perspectæ, ac cognitæ virtuti tuæ gratulamur, & felicitati. Non enim obscurum est, nec latere iam quenquam potest, quo animo sanctitas tua Pontificatum gerat: quæ illis primis sui honoris diebus à liberalitate erga ciues, à cura placandæ & ordinandæ Vrbis profecta, statim orbis terræ vniuersam salutem animo complexa est, suamq; de conuocando consilio voluntatem proposuit, cuius vel nomine ipso multorum antea animi terreri videbantur. Itaque seditiosis & impiis, omnibusque iis qui dissidium & co[illegible]ionem in Ecclesia Dei quærunt, videbatur hoc tutissimum esse impietatis suæ perfugium: vt cùm castigarentur, cùm monerentur, cùm vel ad pœnitentiam, vel ad pœnam vocarentur, ipsi ad concilij nomen confugerent, illudq; indici flagitarent, & poscerent. Quasi non minus terroris ex eo principibus Ecclesiæ Catholicæ allaturi, quàm in ipsis formidinis atque vecordiæ ex malæ conscientiæ stimulis insideret. Atque hoc magnanimi Pontificis factum, secuta illa est plena æquitatis & sapientiæ in regendis hominum cœtibus ratio: quod pluribus iam rebus & exemplis cognitum est, placere sanctitati tuæ, idque imprimis tibi curæ esse, vt ius idem sit pauperi, & diuiti: vt ne potentia imbecillitatem opprimat: vt qui opibus plus possunt, iis illi ad iniuriam faciendam ne abutantur. Quod institutum conueniens pręcipuè, & dignũ optimis principibus, sed iam desuetudine penè in obliuionem

ad-

adductum, tua sanctitas modò in consuetudinem & honorem retulit. Hæc & his similia multa cùm sanctitas tua ad summum Pontificatum euecta esset, sperantes tum gratulabamur, nunc gratulamur experti. Nec verò minùs iusta ad lætandum causa est, vidisse ea quæ pulcherrimè facta sint, quàm sperasse futura: cùm præsertim illud quoque accedat, vt hæc tempora, has actiones, hunc tuæ sanctitatis honorem atque statum, diuina liberalitas perspicuè comprobet. Quando enim tot iam seculis, tot conatibus, tot Pontificibus, maiorùm nostrorum votis atque ætatibus datum est, id quod ætati nunc est tributum nostræ, vt hostes Christianæ fidei, nostrum iam nomen, nostra arma, nostras vires timere incipiant? qui antea liberè omnia depopulabantur, qui nos quotidianis damnis & cladibus affligebant, semperque finitima quæque sibi corripientes, nos angustis iam finibus retinebant inclusos: hi nunc summi atque clarissimi omnium principis Caroli Cæsaris virtute, sapientia, felicitate, tuæ sanctitatis copiis consiliisque iuuantibus, toto repente mari infero depulsi, parte Africæ primaria, & vrbe opulentissima Thunete spoliati, de sua reliqua salute pertimescere coguntur. Cùm Christiani generis antiqua virtus, quæ iam dudum hebes facta & debilitata languebat, hoc præstantissimo duce & imperatore Carolo, non audeat nunc solùm consistere aduersus impios hostes: sed pestem etiam illis exitiumque minetur. Quæ ego cuncta cum animo meo cogitans, summoque meo quodam perpetuoque amore in Christianam Remp. incitatus, cùm cuperem conferre cum sanctitate tua, & de his illi, & cum illa, Reipub. Christianæ gratulari, ipse verò in his locis iustissimis rationibus retinerer, misi iuuenem hunc, tanquam me alterum, imaginem animi sensusq; mei, qui eadem istuc perferret, coramque tuæ sanctitatis pedibus aduolutus, cùm reliquas officij mei tibi debiti præstaret partes, tum de hac fortuna, de felicitate temporum, deq; summis Dei omnipotentis erga nos beneficiis, quæ omnia cum laude sanctitatis tuæ coniuncta sunt, tibi & meo & suo nomine gratularetur. Quem ego natura penè filium, amore verò & iudicio verè vnicum mihi filium, rogo atque oro sanctitatem tuam, vt libenter atque humanè pro sua clementia excipiat atq; audiat. Nullum ipse onus sanctitati tuæ est allaturus: nec quicquam de illius fortuna ad suæ vtilitatis fructum est allaturus: sumus enim ambo mediocribus rebus sat contenti. Humanitatem tantùm, & benignitatem tuam nobis expetimus, in qua vna nobis sunt omnia: atq; vt faciles ipse aditus habeat, sitq; illi & visendi, & adeundi, & interdum etiam alloquendi sui principis potestas. Nam quod ad ipsum quidem attinet, eum ego volo, perfunctum officio suo & munere, ista vrbe perspecta, moribus curiæ

cognitis, veteribus amicis nostris conuentis, & confirmatis, ad me protinus reuerti: quod eius pietate, & obseruantia, & fidelissimis officiis ad meæ subsidium senectutis vehementer indigeo. Quæ hoc mihi infestior impendere senectus videtur, quod studiorum assiduitas, à quibus auelli non possum, quotidie aliquid magis de meæ ætatis succo, & viribus corporis detrahit. Itaque illum abesse a me non facilè essem passurus, nisi si qua occasio incideret huiusmodi, vt actione aliqua prçclara ac laudabili, plenaq; dignitatis, illius mens operaq; occuparetur. In qua (quod confiderem eum egregiè facturum) explicare ipse ingenium suũ, declarare industriam, nauare suam virtutem & Christianæ Reip. & sanctitati tuæ posset. Sed hæc quæ meæ potestatis non sunt, ad Dei consilium nobis sunt reiicienda. Illud quod mihi scribenti fuit propositum, rursus deprecor sanctitatem tuam, vt & animum meum erga se, summamque obseruantiam agnoscere, & huic iuueni de sua humanitate impartire aliquid velit: nosq; ambos habere in numero eorum qui sanctitatis tuæ saluti, amplitudini, laudi omni animi studio sunt dediti. Deus sanctitatem tuam custodiat, eiusq; rectissima consilia ipsi & Christianæ Reip. fortunet. VI. Idus Septemb. M. D. XXXV. Carpentoracti.

III.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT.
Paulo III. Pontifici Max. S. P. D.

CVM Pauli reditus ad nos, magna per se lætitia me affecit, tum verò multò vberius gaudium meum factum est, humanitate earum literarum, quas sanctitas tua rescribere mihi dignata est. In illis enim non solùm benefici Principis erga fideles suos studium, sed optimi parentis indulgentia quædam planè mihi esse expressa videtur. Itaque ego quemadmodum gratias sanctitati tuæ agam, non reperio. Nec enim ad magnitudinem illius beneficiorum par à me ingenij vis, aut verborum copia afferri vlla potest. Neque verò ipsa rescripsit mihi solùm liberaliter: sed liberaliùs etiam mecum egit, nullasque meas preces irritas accidere auribus suis passa est. In Paulo autem ipso, quod maximè cupiebam, id mihi in omnem partem cumulatè præstitit, & vt illum ex meo testimonio benignitate sua libenter complecteretur, & illius mox ingenio probitateque perspecta, assensu suo grauissimo comprobaret in eo fidem testimonij mei. Ita si mihi liberalitas optimi principis quæsita est, nihil fieri potuit beneficentius erga me, quàm à sanctitate tua factum est, si iudicium atque honor, nihil ego expectare potui hono-

honoratius. Atque hæc Pater sancte indicia tam perspicua voluntatis erga me tuæ, si mihi ita tributa essent, vt aliqua ex parte merito meo viderentur data: haberem aliquid fortasse, in quo mihi ipse iure gratularer. Sed cùm nihil sit in me huiusmodi, per quod sanctitas tua ad tantum benignitatis adducta esse videatur, quantum esse onus illius gratiæ debet, quam ego sustineo? & quam conceptam & inclusam intus in animo gerens, nullis eam verbis neque factis aptè queo expromere? Sed quoniam & summo Principi decorum est, superare operibus suis hominum prædicationem, & nobis infimis hominibus non inhonestum, illius amplitudini maiestatique concedere: ago quidem gratias sanctitati tuæ quantas possum maximas, agamque semper: nec quin eas studeam referre (quantum in me quidem erit situm) vlla me vnquam rei difficultas deterrebit. Sed si illæ minores & leuiores fuerint, quam aut merita tua, aut gratissima mea voluntas postulat, quæso obtestorq́., vt id non naturæ meę, sed magnitudini tuæ, & beneficiorum tuorum attribuatur. Cætera quę Paulus mecum tuæ sanctitatis verbis egit, accurateq; collocutus est: etsi ea quoq; ab eodem fonte benignitatis profecta sunt, iniiciunt tamen mihi grauem curam respondendi, ne aut vendere operam meam iis, quibus debita iamdudum atq; obligata est: aut occultam aliquam in me ambitionem dissimulare velle videar. Sed opinor agam quod ingenuo & libero animo maximè dignū est, sicque sine omni fuco purè respondebo. Ego pater sancte nullum grauius incommodum sentire possum, quam ex his locis auelli, in quib. sum & sanctissimo voto & perpetuo firmoq; animi iudicio non locatus solùm, verùm etiā affixus. Sed tamen vbi res & tēpora postulabunt, gerenturq; ea & administrabuntur, quę ad cōmunem Christiani nominis concordiā cōsensionemq; spectātia, magis ex bonitate & prudentia sanctitatis tuæ, quàm ex conditione temporum possunt expectari: non deero officio, nec dignitati meæ: nullamq; operam, nullum diligentiæ, obseruantiæ & pietatis studium, neq; à Christiana Repub. neq; à sanctitate tua frustra desiderari ex me sinam. Extra hanc occasionem, cui rei possim valdè vtilis esse, non video. Sed tamen si quid prętereà fuerit ad sanctissima consilia de repub. Christiana pertinens, in quo mea opera & præsentia sanctitati tuæ necessaria esse videatur (quæ quomodo esse possit suspicari equidem non possum, totumque grauissimo iudicio tuo permitto) sed si quid fuerit, ita ipsa de me merita est, vt & ad vocantem accedere, & imperanti parere prompto animo sim paratus. Confido enim eam pro sua æquitate & sapientia, sine magna, & maximè necessaria causa, me ex his locis non euocaturam. Vnum illud semper excipio mihi, & reseruo, vt nullam in partem commutato meę for-

tunæ

tunæ statu, eis confectis rebus quæ mihi mandatæ fuerint, reditus mihi liber ad ecclesiam meam, exoptataque studia, & ad eam animi tranquillitatem pateat, quam ego omnibus opibus atque honoribus longissimè antepono. His de rebus ipsis, scripsi ad amplissimum virum Gasparem Contarenum Cardinal. qui sanctitati tuæ omnem animi mei sensum copiosius exponet. Valeat, agatque omnia feliciter sanctitas tua: quam omnipotens Deus sua semper cura custodiaque tueatur. III. Id. Martij, M.D.XXXVI. Carpentoracti.

IV.

IACOB. SADOLET. EPISC. CARPENT. *Alexand. Farnesio S. R. E. Cardin. S.P.D.*

QVo tempore primùm de tuo honore amplissimaque dignitate nuntius ex vrbe ad nos huc peruenit, etsi statim cogitans existimare cœpi, te, quanquam ætate adhuc esses adolescẽs, indole tamen virtutis, & commendatione ingenij dignum habitum esse, cui tantus honos iure committeretur: tamen quominus festinarem dare ad te literas, tuæque & præsenti, & speratæ amplitudini gratulari, illa res effecit: quod neque naturæ meæ, nec instituti vnquam fuit, ita accurrere ad laudem & ad gratulationem, vt fortunam magis, quam iudicium secutus viderer. Itaque etsi te probè noueram, quo ex genere ortus, & in qua familia educatus esses, splendoremque & nobilitatem maiorum tuorum, in tuis iam nunc moribus & in tua indole ac natura lucere intelligebam: tum autem sæpe videram quo studio, quantaque cura ac diligentia optimus & maximus nunc Pontifex, tunc etiam & semper hoo principatu dignissimus, erga omnes suos optimis & studijs & moribus imbuendos vti solitus esset: vt te illius sanguine creatum, præceptisque eruditum, in eum virum quem sperabamus, euasurum possemus iam confidere: tamen ne sic quidem properandum mihi duxi: sed expectare volui, quoad certius aliquid de te ipso ad nos perferretur. Postquam verò plurimorum literis ac nuntijs, vnaque & constanti voce omnium, de tuo ingenio, tuaque modestia, deque optimis & liberalissimis moribus illaque imprimis admirabili comitate verè nobilitatis socia, qua tu probos & doctos præcipuè complecteris, fama ingens increbuit: egoque Auenione tuas quasdam legi literas diligenter scriptas, quibus cura & solicitudo animi tui indicabatur: vt in ecclesia, quæ ad Deum, & ad cultum religionis pertinent, ritè atque integrè administrarentur omnia, quam ego virtutem omnium maximam esse iudico: tunc demum existimaui maturum esse scribere aliquid ad te, & tibi de tuis amplissimis ornamentis gratulari:

lari: cum iam non ad incertam amplius spem, sed ad firmam & fundatam de te opinionem, mea & lætitia & gratulatio dirigeretur. Gratulor igitur tibi, & ex animo gratulor: quòd tum honore isto quo es affectus, tum etiam spe quam de te eximiam summæ virtutis præbes, magnum in te præsidium simul & ornamentum, cùm ætas nostra habitura esse videatur, tum Christiana vniuersa Respublicæ. Non enim tibi à tantis initijs, talibusque profecto, exiguum quicquam aut mediocre spectandum est: neque opes atque imperia eò pertinent, vt augustis finibus vel actionum vel temporum, magnorum virorum animus includatur. Sed tibi de te ipso sic meditandum iam & constituendum est, vt ita te instituas atque appares, quò tua præstans virtus ac nobilitas, & publicè omnibus, & priuatim possit esse emolumento. Hæc enim vera dignitas est, veráque amplitudo, sic se exhibere cæteris, ingeniiq; & autoritatis opes ita expositas omnium temporibus habere, vt ad alios tuorum laborum fructus, ad te ipsum lætitia animi voluptasque perueniat. Quam rectè agendæ vitæ rationem qui secuti non sunt, ij non tam honore ipso, quàm vanis insignibus honoris habiti sunt ornati: sæpeque eos exitus habent, quos graue mihi est commemorare: tibi autem videre & intelligere in promptu est. Nihil enim stabile est in fortuna, neque perpetuum, quod prudentiæ, & æquitatis, imprimisque humanitatis & modestiæ quasi vinculis quibusdam constrictum non sit: & cui præpotens Deus fautor non accedat. Quo ab vno omnium bonorum & copia, & perpetuitas nobis est petenda. Atque hæc scire agere, atque suscipere, videreque quibus consilijs quàm optimè & quàm rectissimè vita dirigatur, non minimum quidem ab ætate atque à natura, sed plurimum ex literis philosophiaque acquiritur. Est enim ea sola ars rectè viuendi. Quæ è fontibus viuis, non ex riuis haurienda est, non ad instituendum duntaxat animum, sed ad ornandam quoque orationem adhibenda. Sed quid ago? aut quomodo à suscepto gratulandi officio, ad quandam præcipiendi rationem delabi me sum passus? qua tu non indiges. Aut si ea tibi quoquo modo opportuna est, habes domesticum exemplum præstantissimæ virtutis, vnde formare te, & fingere ad omnem excellentiam queas. Tuus enim Maximus est Pontifex, tuus iste honos, & domus tuæ gloria: ex qua qui virtute & sapientia primarius semper fuit, idem impræsentia orbis terrarum est princeps. Sed ignosces ætati meæ, eique amori quo in te mirifico sum incensus. Is enim me non sine vlla solicitudine esse sinit: nec de virtute tua quidem dubitantem, sed incredibilem de te hominũ expectationem pertimescentem. Fecitque vt te admonerem, cùm tu in hoc veluti theatrum publicæ de te lætitiæ & celebritatis ingressus sis, tantis diuinis muneribus ornatus, quanta vix optari

optari debere videantur. Et cùm tibi natura excellens ingenium, fortuna insignem potentiam, maiorum virtus summam nobilitatem, domestica institutio morem honestum, consuetudinem splendidam, rudimenta artium ingenuarum perliberalia tribuerit: vt intuerere & cogitares, quid expectari putes a te, quid tu reddere maioribus tuis, quid omnium spei de te præstare debeas. In quo tamen confido, Dei primum immortalis ope & beneficio, tua deinde virtute cum annis vnà adolescente, eis te instruentibus literis quarum tu optima & præclarissima studia tibi delegisti, cunctorum te opinioni & votis planè satisfacturum. Quod vt ita eueniat, tibique iste honos sempiternæ & laudi & felicitati sit, Deum eundem supplex omnibus precibus rogo atque oro. Vale. VI. Calend. Decemb. M.D.XXXVI. Carpentoracti.

V.

ALEX. FARNESIVS CARDINALIS IAcobo Sadoleto Episc. Carpent. S. P. D.

CVM de summis ac præclaris nostræ ætatis ingeniis sermo apud nos sæpius haberetur: audieram, Sadolete, ita virtutem laudari atque extolli tuam, vt te iam inde à pueritia mea incredibili quodam modo diligerem. Postea verò quàm beneficio Pontificis sanctissimi atque optimi, sacerdotium mihi Aueniońense est datum, eam intellexi amoris in te mei accessionem esse factam, quam & ætas iam adultior mea, & vicinitas sacerdotiorum nobis attulisset. Cùm enim ad propinquas ac propè coniunctas administrationes electi essemus, videbam (id quod maximè vtrique nostrum conueniebat) fore, vt amicitia quoque & amore singulari coniungeremur. Itaque dum in hac cogitatione versarer, atque instituissem scribere iam ad te, ecce mihi afferuntur à Paulo Sadoleto iuuene tui simillimo meique amantissimo literæ tuæ, prudentiæ, charitatis, humanitatisque plenissimæ. Hic me, quòd idem facere meditantem anteuertisses, officioque vicisses, pudor quidam suffudit. Sed tamen literis tuis lectis, adeò grauitate ipsa, coniuncta cũ summa facultate dicendi, sum delectatus, & illis optimis monitionibus tuis, vt cum vitæ cursum, quem tenendum mihi anteà statueram, addito tuo hortatu, multo sim alacrius persecuturus: ac summum Pontificem, quemadmodum tu amicissimè & prudentissimè mones, semper mihi ad imitandum propositum habiturus. Quod quidem consequi vt commodius possim, gratissimum mihi feceris, si sæpe me ad eorum præceptorum memoriam reuocabis. Excusationem tuam, quòd gratulatio dignitatis meæ non tam

fit

sit à te properata, quàm re probata, facilè accipio: vel quia sic debeo tibi magis, vel quia literæ tuæ nunquam mihi non iucundissimæ esse possunt. Itaque de eo te amo plurimum, quod fecisti: non accuso, quod reliquisti. Honoris autem nostri, sic videbor fructum esse amplissimum atque optatissimum consecutus, si multis prodero, si sæpè, si maximè: & si officii mei munera partesq; tuebor. Qua quidem in re cùm omnibus in locis, tum verò istic, quòd ab ecclesia mea Auenionensi non longè abes, magno mihi adiumento esse potes. Nam & multa agi illic me absente, quæ necesse non esset, & multa omitti necessaria cùm putem: vnum te esse video, qui partim monendis [illegible] meis, partim (quod commodo tuo fiat) scribendo ad me, valde ipsis rebus mederi queas. Quod vt facias, pro tua humanitate, & pro mea in te beneuolentia, etiam atq; etiam rogo. De me verò illud tibi persuadeas velim, nemini me vnquam esse, neq; studio in reb. tuis, neq. sanctitate amicitiæ concessurum. Vale. XV. Cal. Februarii, M.D.XXXVI. Roma.

VI.

IOAN. PETRVS CRASSVS EPISC. Viterbii Iac. Sadoleto Episc. Carpent. S.P.D.

VT primum literas tuas ad Farnesium nostrum scriptas legi, tali me ipsum beneficio tuo affectum putaui, vt gratias tibi omnino agendas duxerim. In hac enim prouincia, quæ Pontificis voluntate humeris meis imposita, meas vires longè exuperat, res adhuc nulla plus adiumenti conatibus meis attulit. Gratulationem enim quam institueras, ea prudentia temperasti, vt gratulationi immixta exhortatio, sapientissimis consiliis & nitidissimo ac dulcissimo genere orationis, quemuis alienissimum rapere atque inflammare ad summum virtutis amorem potuerit. Itaque nihil habui prius, quàm vt eas literas mecum assiduè haberem, & ad omnem loci & temporis opportunitatem, auribus oculisque adolescentis offerrem. Quid enim regendæ custodiendæque adolescentiæ magis necessarium, quàm assidua virtutis commendatio: qua & illa boni honestique incognita oculis pulchritudo, menti atque animo proponatur: & eximia virtutum præmia, ingentia vitiorum damna, dedecora, exitia demonstrentur: præcipuè verò pietas ac religio sic altè inseratur, vt diuinum numen dictis, factis, cogitatis omnibus semper præsens esse intelligatur. Quid igitur talibus literis tuis opportunius? Ego quidem non magis tibi ob illas iam scriptas arbitror agendas esse à me gratias, quam te iam etiam enixè rogandum, vt si tali es, quali ostendisti, erga maximę spei adolescen-

dolescentem, erga Pontificem ipsum animo: si CHRISTI ecclesiam, cuius vel præcipuo in præsidij loco hic adolescens positus est, ita diligis, vt tua spectata virtus omnibus persuadet: vt subinde aliquid eiusmodi vel breuiter scriptum mittere perseueres. Etsi enim elegantissimo superioribus annis opusculo edito mirificè studiorum & vitæ rationem formasti, multaque ac præclara in eo non modò ad docendos, verùm etiam ad impellendos animos posuisti: magis tamen apud vnumquemque valent, quæ priuatim ipsi, quam quæ publicè omnibus traduntur. Optima quidem adolescentis natura, & diligens adhuc educatio, & iam degustata studia, præcipuè verò Pontificis voluntas & cura spem nobis vel optimam afferunt. Sed item magno vt in metu simus, lubrica ætas, corrupti publicè mores, & magna hæc ipsa fortuna facit: quæ præter cætera hoc quoque habet incommodi, quòd ad optimam fortunam pessimus quisque auidissimè conuolat. Has nos quidem infaustas aues, vndique quanta possumus vigilantia excludimus. Sed ne frustra id à nobis & parum diu fiat, multò magis animi ipsius, quàm ædium aditus obseruandi sunt. Nec enim aut diu arceri, nisi displiceant: aut displicere vitiosi possunt, si vitia placeant. In hanc curæ ac solicitudinis partem bonos omnes libentissimè aduocarim. Quoniam verò huc te potissimũ vel amor tuus, vel publicæ causa vtilitatis adduxit: patere obsecro te precib. meis eodem nec frustra reuocari, quo tu ipse primũ vltro venisti. Nemo vel ob doctrinam vel ob innocentiam, vel ob nominis famam, plus hac in re autoritatis te vno habere potest. Nec tu quicquam vel publicè vtilius, vel Pontifici gratius potes efficere. Ego certè quantuluscunque sum, quot similis argumenti literas tuas videro, totidem me beneficiis maximis tibi deuinctum putabo. Vale. Romæ, Pridie Idus Decembris, M.D.XXXV.

VII.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT.
Ioan. Petro Crasso Episc. Viterbii S. P. D.

CVM ad Alexandrum Farnesium tuum dedi eas literas, quarum tu in tuis mentionem facis, & ex quibus sumptam tibi occasionem scribendi ad me præ te fers: equidem eo volui fungi officio, quod non tam prudentia mihi, quam meus perpetuus in illam familiam amor, & quædam mihi ingenerata voluntas omnia honesta & recta cupiendi, præscribebat. Sed verè dicam: subuereri mihi interdum veniebat in mentem, ne parum sapienter id negotij attigissem, quod minimè omnium mihi videretur conuenire. Quis enim ego sum, qui has mihi partes assumam docendi, & commonefaciendi florentissimi adolescentis, qui in præter-

præsertim & domestica exempla, & optimi domi doctores ad omne studium virtutis quotidie erudiant? Ego autem & longè absim, & nulla insigni facultate ad id agendum sim præditus? Sed (vt dixi) dedi illud magis ei beneuolentiæ, quæ mihi erga illum iam inde à maioribus ipsius suscepta est: quam aut euigilato consilio, aut vlli prudentiæ: satisque me honestè discessurum putaui, si in perfunctione amoris, temeritas tantùm mea non reprehenderetur. Tu & comprobas factum, & sæpius idem vt efficiam rogas. Fateor tuam apud me autoritatem esse plurimi, ac iure id quidem. Etsi enim nulla familiari notitia coniuncti inter nos sumus: tuum tamen ingenium, ac excellens virtus, cùm multorum sæpe testimonio ad me perlata est, tum in hac recente epistola, quam ad me misisti, totam se mihi penitus patefecit. Non enim video quid potuerit scribi vel elegantius, vel grauius. Mouet igitur multum autoritas me tua: sed hactenus mouet, vt quod adhuc à me factum est, id (quando tu ita sentis, teque & autore vtor, & approbatore) iam non imprudenter, neque temerè videatur factum: simque animo æquo ea de re, de qua antea nonnihil dubitabam. Quòd verò decere me arbitrer sæpius ad idem reuerti, ne cadere quidem in cogitationem meam potest. Siue enim me vnum maximè statuo idoneum cui obtemperetur, fidesque habeatur: quid me arrogantius? Siue curationi vestræ ingero me, atque intrudo, qui iure optimo delecti ad id muneris estis: quid imprudentius dici, aut cogitari potest? Ex quo mihi in mentem venit, mirari vim & grauitatem literarum tuarum, quæ me id videntur prudentissimè rogare, quod ego præstare salua prudentia non possim. Sed tamen mi optime Crasse, quandò res magna agitur publica, vt tu disertissimè scribis, cuius partes vel præcipuè commissæ huic adolescenti sunt: demus operam omnes, quoad possumus, vt bonum illius ingenium, optimaque ad virtutem indoles, in regionibus officij contineantur. Quod summus Pontifex autoritate atque exemplo, tu opera, consilio, assiduitate, egregiè præter cæteros efficere potes. Nulla pars est earum, quas in eo inchoatas, & tanquam pubescentes perfici optamus, quæ non in te præclarè appareat, absolutaque sit: siue metam grauitatem quærimus, siue optimarum artium scientiam. Enitere ergo, & elabora, vt in vno homine ornando, atque expoliendo, maximum a te beneficium habeat cuncta Respub. Nos quod in nobis est, studium tuum ac laborem, precibus votisque ad Deum subsequemur. Nec, si occasio fuerit, in eo quoque deerimus, in quo tu operam nostram tibi aduocasti. Sed omnis spes in te est: quem ego cùm antea diligebam, opinione virtutis, & multorum testimonio doctorum, proborumque: nunc meo certo

exploratoque iudicio ita diligo vehementer, magnique facio, nihil vt mihi neque tuis literis gratius, neque instituta beneuolentia optatius accidere potuisse videatur. Quam vt tueare & conserues, abs te ita peto, si tu me mutuum facturum esse existimas. Vale.

VIII.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. *Gasp. Contareno S. R. E. Card. S. P. D.*

SI verbis multis, & illustribus tibi de recenti honore gratulari vellem: verendum mihi arbitrarer, ne in ea oratione nimium insistens, & fortunæ munera aliquanto plus extollerem, quam fortassis æquum sit: & pristinæ tuę amplissimę dignitatis, quæ ex virtute maximè pendenda est, viderer esse oblitus: dum gratulationem meam ad fortunam potius, quàm ad eam ipsam virtutem adiungerem. Cum verò tu is vir sis, ea virtute, ea doctrina, prudentia, integritateque præditus, vt omni honore longè iudicere superior: gratulor eiusdem tibi, quòd habiturus sis locum tui & ingenii & animi in Christianæ Reipub. vtilitate & commodis vberius explicandi. Et eo magis gratulor, quod horaro adhuc exemplo ad obeundum summum & gerendum honorem, nihil huiusmodi cogitans, alieno tantummodo iudicio fueris vocatus. In quo sanè testimonium amplum est tuis præstantissimis virtutibus redditum. De ipso autem honore si gratulandum sit, honori mediusfidius magis gratulabor, quam tibi: qui quamuis splendeat, illustrisque admodum sit, tua tamen dignitate ipse effectus est ornatior. Sed vt quod sentio planè expromam, ego omni tua amplitudine & dignitate, Contarene optime, ita gaudeo & triumpho, vt nihil mihi sit optatius, quàm te videre autoritate & gratia prorsus florentissimum. Qui enim possum non incredibiliter lætari honore eius, quem ex ipsius scriptis doctissimum, prudentissimum: ex eis officiis, quæ in me ipsum ab illo collata sunt, quotidieque conferuntur, humanissimum, liberalissimum, meique inprimis amantissimum esse cognosco? Non essem dignus eis literis in quibus versor, non hac vita, non hoc spiritu, denique homo non essem, si aut preclarissimas tuas virtutes non agnoscerem, aut quenquam omnium pluris facerem quam te: & nisi te omni amore, studio, obseruantiaque complecterer. Ego cùm tuam Rempub. à Superantio accepi, cognoui tum primum quanti tu me faceres. Quare ex eo tempore mea beneuolentia, quæ propter tuas eximias virtutes suscepta mihi in te erat, fieri cœpit ardentior. Nam verò cùm ex Pauli mei literis intelligam, quanta tu illum humanitate com-

pias, quàm beneuolè tractes, quàm multa signa des summi tui cuiusdam erga nos amoris, quem in suscipienda rerum & negotiorum meorum cura magis etiam declaras: quas me tibi agere gratias, aut quibus vti verbis in meo tibi animo penitus patefaciendo oporteat, ego planè ignoro. Tu subueni, quæso, huic hæsitationi meæ, & ea verba, quæ apta sunt ad gratiam meritam commemorandam, vicem meam excogita: quando egi tanti officii onere oppressus, minus illa despicere, & inuestigare possum. Quę cùm tu pro tuo summo ingenio facilè & prudenter inueneris, omnibus me illis esse vsum putato. Certè nihil tam amplè, nec tam copiosè explicare poteris, quod gratam animi mei voluntatem superet. De tua Republ. quid sentiam, scripseram iam ad Paulum, ex quo iudicium meum potes cognouisse. Neque id tamen faciendum tam breuiter puto. Erit mihi locus ad hanc rem paratus, vt non solùm tu, sed cæteri etiam intelligant, quantum tibi à me in omni genere virtutis sapientiæque tribuatur: ad quod tempus me reseruo. Interea hoc affirmo, nihil me videre, quod in ea vera prudentiæ laude, quæ cum studiis doctrinæ coniuncta sit: inque eis actionibus, quæ sunt ab integro animo liberalique profectæ, quid vel ingenio tuo, vel in virtute, in institutis vitæ rectius aut splendidius requiri ac desiderari possit. Sed hæc hactenus. Ego & gratulor tibi, quemadmodum antè dixi: & maximas gratias ago: teque oro, vt tuum istum susceptum erga me amorem perpetuum mihi conserues: quo nil mihi charius neque iucundius accidere omnino potest. Vale. Carp. VII. Idus Nouemb. 1535.

IX.

IACOB. SADOLET. EPISC. CARPENT.
Gasp. Contareno S. R. E. Card. S. P. D.

TVA in literis causarum commemoratio, quibus tu iampridem adductus ad me diligendum es, tantam mihi præ se ferre visa est & humanitatem simul, & erga me beneuolentiam, vt nil sit quod audeam optare prolixius. Quod eò magis gratum & optatum mihi accidit, quòd tua ista eximia erga me voluntas, non amoris solùm habet fructum, qui est in omni vita vnus suauissimus: sed iudicii quandam etiam dignitatem. Amari enim à tanto viro idem esse videtur prorsus, ac probari. Quanquàm id tu quidem separatim etiam facis, vt de me commodè existimare te scribas. Sed ego id ita interpretor, vt in beneuolentiæ prorsus parte ponendum esse videatur. Mihi verò, qui te iam diu non diligo solùm, (nam id quidem etiam mediocribus hominibus pręstamus) sed propter excellentem tuam in omni genere

virtutis ac literarum laudem & scientiam mirabiliter colo, atque adeò veneror: quantopere esset elaborandum, si id agere nunc vellem, vt meus animus erga te cuiusmodi ille est, pateret penitus, manifestusque fieret? Quod quoniam & longioris temporis negotium esset, & grauioris curæ, supersedebo quidem hoc scribendi onere, meque ad commodius aliquod tempus reseruabo. A te verò impræsentia petam, teque plurimum precabor, id quod & ago maximè, & maximè impetrare à te cupio, vt tu me eo incensum erga te amoris studio esse existimes, quod ego nec literis satis persequi, nec verbis commodè queam exponere. Atque hactenus quod ad amorem attinet. Quod verò tuam ad humanitatem, quæ illi potest quæso oratio par inueniri? cùm præsertim tu ea me omnibus partibus epistolæ tuæ ita alliges vndique atque constringas, vt respirandi locus non sit. Qui te primùm in nostrum ordinem adscitum esse dicis, eamque rem auxisse beneuolentiam in me tuam asseueras. Quasi verò idem sit eiusdem ordinis esse, & multo superiore in loco atque honore esse positum: nisi tu cùm omni mihi dignitate plurimum antecellas, humanitate parem te efficere vis. Immò ego istud gratulor & triumpho, quòd tibi tuisque clarissimis virtutibus meritus honor datus est. Atque ille ita datus, vt plus tamē in te omnibus dignitatis, quam in honore ipso situm esse videatur. At ego si mediocrem hunc cū tuo si conferatur honorem (qui tamen mihi nimiū magnus est) non indignissimè gessero, præclarè mihi à Deo factum arbitrabor. Nam quòd fungar, eo vti oportet conueniensque est, ne idoneus quidem ad cogitandum sum. Sed & hoc, & omnia ad Deum à nobis referenda sunt. Paulum meum quòd amas & complecteris, mirabiliter gaudeo. Spero enim eum, quem optaui semper & optimum & rectissimis moribus ornatum esse, tua imprimis consuetudine, summæque tuæ prudentiæ & grauitatis exemplo, futurum etiam meliorem. Quod labores non paruos mea causa susceperis, ago equidem tibi gratias. Sed (vt dixi) non magnopere audeo aggredi, quod me perficere posse diffido. In his enim omnibus tua illa apparet extatque humanitas: quæ me ita concludit, vt neque vnde incipiam, neque vbi desinam, statuere sane possim. Quæ quidem in eo maximè clarissimeque se ostendit, teque mihi præbet noscendum penitus & conspiciendum: quòd tu tam ingenuè, tam apertè, tam familiariter quæ in meis scriptis desiderares exposuisti. Ex quo quidem ego vel maximum tui amoris erga me argumentum capio. Facit autem tua præstans doctrina atque autoritas, vt maximam mihi curam suscipiendam putem, quò tibi animi mei sensum penitus aperiam. Ego enim cùm Epistolam illam Pauli mihi exponendam sumpsissem, ac in commentariis multorum interpretum diu essem volutatus: non

mihi videbar assequi id quod cupiebam, vt in Apostoli sensum penitus introirem. Sed cùm ingenium, & doctrinam, & pietatem illorum magnoperè approbarem: erat tamen nescio quid in Paulo occultius atque abstrusius, quò illi vix dum mihi penetrasse videbantur. Itaque alium studendi & inuestigandi modum secutus, in Paulo ipso legendo, atque omnibus modis pensitando atque explorando, quam maximè me, & quàm diutissimè exercui: laboreque tamdiu & diligentia contendi, quoad ad eius intimum sensum peruenire mihi visus sum. Verè, an falsò, nihil nunc ad rem: non enim aliud, quam quod visum est, loquor. Sed cùm arcanas quasdam illius sententias, plurimum ad pietatem & cognitionem Christiani mysterij facientes, adeptum esse me arbitrarer: non putaui charitatis Christianæ esse, qualecunque id lumen esset, diutius illud inclusum continere. Itaq; cōmentarios illos scribere sum aggressus: in quibus quod maximè obscurum mihi, & anteà fide quidem acceptum & creditum, ratione autem ignoratum esse videbatur, mortis & crucis CHRISTI mysterium totum aperire atque illustrare sum conatus: causasque & rationes exponere, quamobrem salus nostra necessariò requisiuisset in mundum venire CHRISTUM: atque vti mortuus est, ita eum mori: quoque modo non exemplum solùm in eo sic à nobis agendæ vitæ, sed etiam mysterium nostræ & vitæ & salutis existeret. Atque hoc feci Pauli sententias constantes sibi semper in hoc argumento (vt mihi quidem videtur) & verba ipsa persecutus. Quòd autem parcior fui in præueniente Dei gratia explicanda, quam par esset: agnosco eum errorem, cùm tibi ita videatur. Sed tamen & Græcorum & Latinorum veterum exponendi morem secutus, à proposito Pauli argumento non discessi. Scis enim ipse, quàm rara de hac re mentio ac distinctio à Chrysostomo in hac Epistola quidem habeatur: quam non multa à Theophylacto, & ab Euthymio, cui ego sententias Basilij, Chrysostomique referenti, in Epistolis Pauli enodandis tribuo permultum. Ambrosius quoque non admodum sæpè ad illam diuertitur. Credo, quòd satis illis videbatur, ad Dei gratiam omnia vniuersè referre, quod in eorum scriptis creberrimè inuenitur: præsertim cùm certamen nullum propositum haberent, quod eos cogeret rem tam tenuiter distinguere: quod fuit Augustino necesse bellum sanctum & salutare aduersus Pelagium gerenti. Veruntamen ego, quibus in locis Paulus ansam mihi dedit, ita sum de Spiritu sancto locutus, vt & principia & fines Christianorum virtutum illi omnium attribuerim. Sicut in illis verbis facio, quà Paulus dicit, quòd charitas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis. Quo in loco (quem te relegere & ponderare vehementer cupio) non solùm à Spiritu sancto hæc

ctio hæc omnia in nobis fieri: ſed quemadmodum etiam fiant, atque vt Spiritum illum verè ſanctum in nobis habeamus, ponere ante oculos omnibus conatus ſum. Quam quidem euidentiſſimis rationibus (vt puto) penè demonſtrationem factam plerique interpretum cùm ad eum locum venirent, collaudantes tantummodo (idq; iure & meritò) benignitatem ſummi Dei, veluti ſcopulum quemdam refugiebant. Habes Chryſoſtomum, Theophylactum, Ambroſium, quos legere potes. Sed & illo in loco, quòd Spiritum adoptionis habemus, in quo clamamus Abba pater: de hac Spiritus ſancti item & vi in nobis, & gratia, loqui non prætermiſi. Non ſum equidem iiſdem verbis vſus, vt præuenientem ſubſequentemq; gratiam appellarem. Sed ſenſus tamen (vt opinor) idem eſt. De naturæ autem noſtræ imbecillitate, quæ in peccatum & mortem ab Adam inducta eſt, plura in eo loco verba facio, qua Paulus eandem rem de Adam & de peccati ab eo in omne humanum genus traductione loquitur. Et tamen illud tibi aſſentior, potuiſſe me opportunè aliquibus in locis de hoc ipſo morbo naturæ noſtræ, & de reparatione noſtri arbitrij a Spiritu ſancto facta diſputare. Sed ſi id prætermiſſum eſt, alio loco Deo iuuante (vt tu prudentiſſimè conſulis) reponetur: vel potius iam vt reponam, cogito. Scripſit enim ad me Lugduno Gryphius, ſe librum meum iterum impreſſurum eſſe. Faciam igitur interpoſitionem aliquam, per quam hæc res tota breuiter illa quidem, ſed tamen aptè, & quod ſatis ſit, declaretur. Quòd ſi fortè liber Venetiis eſſet imprimendus, de quo ſcripſit ad me Paulus neſcio quid, cuperem magnoperè: idq; te etiam atque etiam rogatū vellem, dares omnem operam, vt ne ante hanc ſecundam Lugdunenſem impreſſionem id fieret: quò exiret in manus hominum liber correctior & purior. Hanc rem tibi ita commendo, vt veriore animi ſtudio commendare eam non poſſim. Nam & hoc plus erit in Lugdunenſi libro, & nonnulla quoque alia, quæ (vt fit) a me vel mutata vel interpoſita ſunt. De initiis bonarum voluntatum, & de eiuſmodi genere toto, ſecutus equidem ſum Græcos autores libentius. Præſertim cùm Auguſtinus non ſatis ſe explicare mihi videatur. Verùm & Latini veteres eādem quam Græci ſententiam tenuerunt. Nec putaui hoc fraudi religioni noſtræ fore, ſi aliquid in noſtra voluntate nobis reliquerim. Neque item nunc puto, tantis & tam magnis autoribus munitus, dum illud modò ne ſentiam, à quo animus abhorret, aliquid nos operibus noſtris promereri, quod a diuina gratia profectum non ſit. Et hactenus quidem Catholica Eccleſia nobis præſcripſit, quantum ego ſcire poſſum, ne meritum vllum ex nobis tanquam ex nobis conſtituamus. De cætero Pelagianum eſſe non puto, ſi in initiis aliquid retineamus, quod ſit noſtrum. Sed tamen quæ-

niam in his nō humanam laudem quærimus, sed nostram & aliorum salutem, cedendum semper est maiorum autoritati: idq; ratum habēdum, quod doctissimus vir dixerit, hoc est, Gaspar Contarenus. Nam reliqua quidem obiecta hominis illius, facillimam habent responsionem. Non enim me attingunt: neque ego in meo libro aliud dico, quàm quod ipse disserit esse dicendum. Vnum graue erratum nuper commentarios meos relegens ipse deprehēdi, quod nescio quo pacto mihi exciderit: est enim prorsus a mea mente alienum. De quo & Lugdunum statim dedi literas vt corrigeretur. Et ad Paulum scribo, tecum vt communicet, quando tu tanta benignitate, tantoq; studio eam de me curam suscipis, vt si frater tuus essem, maiorem suscipere non posses. Cui tuæ humanissimæ & naturæ & voluntati vtinam aliquando referam gratiam. Conabor quidem certè: nec tu me vnquam ingratum aut immemorem iudicabis. Vale amplissime & doctissime Contarene, nosque semper dilige tui obseruantissimos. VI. Calend. Decembris, M.D.XXXV. Carpentoracti.

X.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. *Gasp. Contareno S.R.E. Cardinali S.P.D.*

LONGVM iam interuallum est, ex quo accepi tuas humanissimas literas, quas tu ad quartum Calendas Ianuarij dedisti: quæ mihi in omni genere mirabiliter satisfecerunt. Nulla enim est res in illis prætermissa, quæ vel ad sapientissimum hominem, vel ad amicum officiosissimum, vel ad grauem & sanctum autorem Christianæ pietatis pertineat. Certè nunquam tuæ literæ ad me perueniunt, quin deferant secum effigiem eius viri, quem ego talem esse posse vix vnquam credidi: his præsertim moribus, & his temporibus. Itaque incredibili sum amore incensus, & nouo quodam inflammatus studio, tui colendi, amplectendi, in oculis ferendi. In quo habeo propositum mihi exemplar eius vitæ virtutisque imitandæ, qua maximè beata vita contineri mihi videtur. Sed cùm tu initio tuarum literarum tantùm labores in excusanda tarditate responsionis tuæ, quam ad meas superiores literas distuleras, qua in re quidem peccati nihil fuit: quid mihi nūc reo veri criminis agendum est? Faciam breue opinor, & ad tuam facilitatem clementiamq; confugiam: teq; orabo & deprecabor, vt mihi lapso in hunc errorem veniam des. Nec tamen velim existimes me aut negligentia, aut obliuione tui, aut quòd officij immemor sim factus, duobus iam mensibus rescribere ad te distulisse. Nihil horum est. Sed cum scripsisset Paulus ad me, quædam te secum de me locutum, quæ vehementer ad me pertine-

rent, eáque ipse nonnihil in literis significasset, vberius autem coram se communicaturum diceret: expectare illius aduentum antè volui, quàm ad te scribere: ne si nihil ad te rescripsissem de illis rebus, aut tacere ingratè, aut dissimulare callidè viderer. Omnia autem quæ opus essent, scribere planè tunc non possem. Eò factum est, vt ad hunc diem vsque fuerim retardatus. Quæ vtrum idonea sit excusatio, nécne sit, ego ignoro: vera quidem certè abs te accipienda, si tuæ singulari humanitati, eximiæque æquitati constare voles. Quod te facturũ esse non dubito. Nunc eis partibus Epistolæ tuæ omissis, quibus tu humanissimè simul & modestissimè meum de te iudicium imminuis atque eleuas: tuum de me amplificas, atque auges: cùm iam decretum & iudicatum inter nos sit, quòd ego abs te diligar, totum id esse humanitatis tuæ: quòd verò ipse te colam atque admirer, tuis præstantissimis virtutibus omne deberi: veniamus ad ea quæ rem ipsam continent. In quibus illud primum de commentariis meis: qui quòd missi aliquanto antè Lugdunum erant, quàm inter me & hominem illum res conuenisset, iccirco non fuerunt correcta omnia loca, quæ ab eo adducta in controuersiam sunt. Sed quod tu me admonuisti, de eo missa est ad Gryphium additio. Et erant alia nonnulla, quæ ego sponte mutaueram. Neque tamen video in his ipsis quæ notata sunt, quid iure reprehensum esse videatur: cum verborum meorum sensus, id quòd patet Latinè intelligenti, in plerisque locis fugerit reprehensorem. Quod à me tibi duntaxat vni indicatum volo. Locum illum Esaiæ correxi libello misso ad Gryphium, cum iam liber ad exitum fermè adductus esset: cætera ferè eodem modo se habent. Et quoniam nunc de hoc genere rerum inter nos sermo est: cum scripsissem ad Paulum, me quadam in re leuiter à te dissidere, idque mihi dixerit, cupere te scire, vbi, & qua de re sit dissentio: primùm tibi prædico, me in illa de libero arbitrio sententia non omnino assentiri Augustino: qui libertatem nostræ voluntatis perspicuè aufert: dumque Dei gloriam maximè complecti vult, videtur mihi illi derogare aliquid potius, quàm quod debeatur, tribuere. Hæc si essemus vnà, librosque in manibus haberemus, facilè me tibi probaturum confiderem. Sunt enim in eo ipso, de quo loquimur, doctissimo nimirum sanctissimóque doctore, prorsus manifesta, quæ in illam extremam & remotissimam sententiam se contulit, odio hæreticorum & contentione disputandi (vt ego quidem arbitror) magis, quam considerata, & quieta ratiocinatione adductus. Nec tamen si non consentio cum Augustino, iccirco ab Ecclesia Catholica dissentio: quæ tribus tantum Pelagij capitibus improbatis, cætera libera ingeniis & disputationibus reliquit. De quibus ego meam sententiã in Commentariis protuli, nihil

mihi arrogans: (absit enim hoc à me) sed tantum ingenuè quid sentirem, exponens. Quod verò tu affers, moueri te verbis illis, quæ apud Paulum sunt, qua ille ait, Deum vt notas faceret diuitias gloriæ suæ in vasa misericordiæ, quæ præparauerat in gloriam, & quæ sequuntur: hæc ego verba quemadmodum interpreter atq; explanem, ne longum sit epistola complecti, ad meam expositionem horum ipsorum verborum in Commentariis meis te reiicio. Quæ quod abs te leguntur, gratum mihi est, sed tuis gratissimis studiis atque occupationibus parum arbitror accommodatum: cùm præsertim fontes à riuis non mutuentur: legereq. te nostra magis mihi honorificum sit, quam tibi vtile. Sed tu vt voles. Ego quidem hoc labore & onere, quod propter tuam admirabilem humanitatem mea causa suscipis, prorsus te libero. Fratrem tuum mortuum, non noueram: sed quia tuus erat frater, cùm præclarè de eius virtute ac natura sentio, tum illum nobis ereptum esse doleo, quem ego amo mediusfidius etiam vita functum, Deumque immortalem deprecor, vt illi ipse propitius & liberalis suæ cœlestis gratiæ sit. Tuam quidem animi firmitatem, sapientiam, religionem, & miror, & meritis laudibus in cœlum fero, qui tam mansuetè & patienter decreta Dei accipias. Verùm de his satis: responsum enim ferme est ad omne argumentum tuarum literarum. Nunc veniamus ad ea quæ pertinent ad me: pluribus mihi verbis exposita a Paulo, accurateque narrata. In quibus illud non nouum, quòd tua insignis erga me beneuolentia omnibus locis se ostendit: cui aliquando vtinam referam meritam gratiam: Hoc nouum, quòd tu de honore meo atq; ornamentis cogitans, id agis ac moliris, quo nil meis rationibus inueniri potest inimicitius. Ego enim vitam beatam in libertate animi, & in tranquillitate, eisque agendis & suscipiendis rebus, quæ è libera nostra voluntate dependeant, positam esse duco. Cuius etiam generis facultatem quandam nactus, exerceo me in illa, quoad quidem possum quantulumque mihi tenuitas mea, Dei adiuta ope, suppeditat & elargitur. Quæ ab hoc genere vitæ dissident alienaque sunt, tanquam aduersaria mihi & molesta multum, abiicio atque repudio: neque vllum eorum appetitum atq; sensum ad animum meũ introire sino. Quod acriore etiam iudicio facere mihi videor, quod vtriusq; vitæ vim conditionemque expertus, statuere facile possum, quantũ hæc illi in omni ratione beatitudinis antecellat. At interest Reipub. (cognoui enim ex eodem Paulo rationes omneis & disputationes tuas, plenissimas nempe & pietatis & doctrinæ) O doctissime, & optime Contarene: vtinam te ista spes nunquã deceptura sit. Tu eximia adhuc quadam bonitate veraq; prudentia & integritate ad hoc sperandum adduceris: cùm quod optimum factu esse intelligis, &

illis ipsis salutare, quorum causa es solicitus, id iam factum iri confidis, & existimas. Quod secus longè est, atque vtinam ne esset. An tu arbitrare, si esset spes aliquid praeclarè salutariterque agendi, quin ego memetipsum essem expositurus atq; oblaturus, non dico ad honores, (improbi enim illud hominis est & non Deo, sed sibi fauentis & inseruientis) sed in mortem atque crucem, vt caput Apostolorum dixit: cum quicquid meo incommodo & damno Reipubl. pareretur, ego maximum meum lucrum existimaturus essem? Sed (crede mihi) temporum horum vitia, & corrupta studia, istam probitatem sapientiamque non recipiunt. Caput (vt spero) egregiè probum habemus: hoc est Pontificem ipsum, cogitantem & cupientem ea quæ se digna sunt. Sed non plus ille potest, quam temporum peruersitas. Ægrotat enim corpus Reipub. & eo morbi genere ægrotat, quod præsentem medicinam respuit: magisq; esset longo circuitu ad partem aliquam sanitatis reuocãdum: sicut ipsum paulatim curriculo temporum in hanc tabem delapsum est. Multis (inquam) vigiliis, plurimis remediis, dissimulatisq; sæpenumero cõsiliis, salus esset & dignitas Christianæ Reipub. restituenda. Ac quoquo modo res quidem successura sit, si conuentus is agetur, de quo expectatio est: adero vna vobiscum, nec deserã partes meas, quantulæ illæ cunq; sunt, meumq. officium pium & debitum, tum Deo atq; Reipub. tum isti Sanctæ sedi Apostolicæ præstabo: teque & videbo, & complectar ita libenter, vt nullam maiorẽ lætitiam animo meo sim percepturus. Interea onus hoc feram, quod ab Deo mihi iniunctum atq; impositum est, si non aptè, & robustè, vt integrum & fortem decet, at certè non contumaciter. In quo pro mea parte sanè inseruiam Reipub. cùm meum pensum curabo. Aliquantumq; hic tamen proficiam; qui si istic essem, nec proficere quicquam possem, & proprium meum munus curationemque relinquerem. Quamobrem si me amabis (quod profectò facies) consules huic otio & tranquillitati meæ. Quæ si mihi salua permanebit, vberius erga te potero esse gratus, quàm si in illos fluctus, & turbidas rerum agitationes me coniicerem. Itaque rogo te atque obsecro, per fidem amicitiæ nostræ, quam sanctè inter nos constitutam, ad extremum diem vsque inuiolatam perducturi sumus, vt suscipias otij & libertatis meæ patrocinium: atque ab ea mente, de me quam suscepisti, desistas: meumque hunc statum, qui mihi maximè cordi est, & quo vitam ipsam non habeo chariorem, saluum mihi præstes, atque incolumem: de quo plurimum spei in tua autoritate, & prudentia, & amore aduersum me, repositurum habeo. Ego de hac re ad summum Pontificem scribens, ingenuè illi quidem animum meum expono. Sed vt tu subsequare literarum mearum sententiam tuis amantissimis

verbis atque consiliis (sic enim te facturum Pontifici pollicitus sum) peto à te magnoperè etiam atque etiam. Paulus tuus iam magis quam meus, nonnulla ad te meis verbis perscribit, ad rationes horum temporum spectantia: quorum vel supprimendorum, vel proferendorum tua erit potestas. Vale. III. Idus Martij, M.D.XXXVI. Carpentoracti.

XI.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARP.
Nic. Archiepisc. Capua S. R. E. Card. S. P. D.

LITERAE tuæ perbreues, sed amoris humanitatisque plenissimæ, hoc mihi etiam fuerunt iucundiores, quòd manu tua scriptæ, illud ipsum testimonium de quo scribis nostræ perpetuæ & constantis amicitiæ, grauius multò faciebant. Etsi illud in eis nimis liberaliter: quòd mihi ea honorum cognomina attribuis, quæ ego vobis summatibus libenter facileque concedo. Nam mihi sanè paruitas mea est voluptati, quæ in tranquillitate animi, otioque literario posita lętatur. Florere autem amplis titulis, & honorum ea insignia obtinere, quæ cum magnis curis & negotiis coniuncta sint, magis in te, cęterisque amicis meis, quam in memetipso gratum mihi est. Vestro enim patrocinio, vestro labore & opera, nos viuimus pacatiores. Quanquam nullus quidem mihi amicus est te antiquior, ac ne beneuolentior quidem. Ita enim & ad me scripsit, quoad in vrbe mansit, Paulus: & reuersus ad nos illud idem vehementius confirmauit, nullum sibi à te studium, nullum indicium amoris, quod quidem optari potuerit aut debuerit, defuisse: cùm & in deferenda ope tua, insignem in se beneuolentiam & in communicandis maximis rebus, summam fidem: & in omni sermone vsuque familiari, egregiam tuam comitatem se expertum esse, plurimumque adamasse testificetur: Quæ mihi omnia iucunda auditu, ipsa re pergrata, non quidem præter spem, sed tamen supra spem mihi tributa sunt: vt tantum tibi pro illis gratiæ debeam, quantum nostra amicitia patitur. Ea porrò vult, vt animo magis quam verbis gratam memoriam officiorum comprehendamus: quod tibi quidem à me, & amplitudini tuæ nunquam deerit. Tu quando mihi omne tuum studium & autoritatem & operam amantissimis verbis polliceris atque defers, summo me omnium beneficio afficies, si amorem istum tuum erga me conseruaueris.

Vale. III. Id. Martij, M. D. XXXVI.
Carpentoracti.

IAC.

XII.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT.
Mario Maffæo Volaterrano, Episcopo Cauallicensi
S. P. D.

PAVLVS ad nos reuersus, tanta se abs te comitate, ac tam lautè & liberaliter acceptum esse narrat: eosque se lepôres in te perspexisse ingenij, vrbanitatis, elegantiæ, vt difficillimum omnium rerum sibi fuisse affirmet, istinc se auellere, & ad nos proficisci, cùm in explicabili penè glutino admirabilis cuiusdam suauitatis teneretur. Quod ego, Mari, vsu illi venisse non miror: est enim hoc propriè tuum, & semper fuit, vt Syrenarum modo, non Mutianarum illarum, quibus Sauoia noster illudebat (recordaris enim profectò & hominum illorum & temporum) sed earum, quarum ex ore Homerus mellitissimas narrationes rerum gestarum manare dicit, homines captos tibi vinctosque detineas. Nam si ego cùm Romæ ambo essemus, semper te appetebam, assidueque tecum esse cupiebam, cùm repellerer a te, & absterrerer, omnibusque modis congressus meos deuitares, quòd natiuam illam tuam suauitatem sumpta ad tempus vocis, vultusque asperitas obscurare non poterat: quid nunc debuit euenire Paulo, cui tu non solùm omneis venustates tuas, quæ & plurimæ sunt, & amabilissimæ: sed animum, domum, penum omnem patefecisti? Etsi est in eo quiddam quod me mordet. Quo enim fato mihi infortunato contigit, vt te ita facili & hospitali non sim vsus? cùm nemo vnquam fuerit alienis cœnis tantoperè addictus, vt ego eram tuis: quarum vnum illud condimentum erat potissimum, quòd te frui ipso, ac vesci tum maximè licebat. Itaque putásne me tantam iacturam lepôrum, omnisque amœnitatis, æquo etiam nunc animo perferre posse, quibus tuarum fui paucitate cœnarum priuatus? Sed acta ne agamus. Quòd tantam humanitatem in Paulum ostenderis, valde mihi gratum: qui quidem tuus iam est magis, quàm meus: semperque in ore nomen tuum habet: neque loquendo, neque prędicando de te, satiari vnquam videtur. Ab eo etiam accepi tuas literas, amanter quidem scriptas, sed nimis festinanter. Video enim tibi propositum fuisse, vt citò te exolueres. Vtut est, gratia tamen est habenda, quòd abs te dignatus sim sonantibus illis vocabulis, in quibus me vsque eò reuereris, vt magnus esse homo videar: sed tantisper dum tuas lego. Nam vt a lectione earum digressus sum, statim irrideo ipse memet: nec tantam in me potentiam autoritatemque reperio, vt tu tam grauiter reuereri debeas. Sed omisso ioco. Ego mihi abs te familiarissimè scribi volo, atque ita, vt no-

ſtra vetus coniunctio plena iucundiſſimæ libertatis etiam nunc, quoad poteſt, in literis redoleat. Phædri inſcriptionem, quem modò ad te miſi, gratam tibi eſſe gaudeo vehementer. Gratiarum actionem reſpuo, meum enim fuit relinquere aliquod monumentum amicitiæ noſtræ, meique ſummi & perpetui erga te amoris: idque niſi feciſſem, magis agreſtis, quàm cùm id feci, officioſus debeo exiſtimari. Sed tu agis mecum liberaliter, cùm de iis gratias agis, quæ à me prætermitti ſaluo officio non poſſunt. Illud magis expecto à te, vt quando ego tantum tuo iudicio tribuo, quantum certè pauciſſimorum, ita legas librum, atque expendas, vt quoad eius fieri poterit, nihil obtrectatione dignum in eo relinquatur. Quod tuo imprimis acumine, & earum rerum prẹſtanti ſcientia de quibus in libro agitur, me aſſequi poſſe confido. Quòd mihi extremis tuis literis gratularis, quòd dignum & benemeritum ſucceſſorem mihi delegerim, id etſi ego feci bono (vt videbar) conſilio adductus: tamen actiones meas tibi probari mirabiliter lẹtor. Etenim tunc maximè noſtris operibus delectamur, cùm ea ab optimo quoque laudari intelligimus. Vtinam Deus noſtra conſilia fortunet. Nos certè id ſpectauimus, vt in ipſo amore noſtro & iudicio, maiores tamen virtutis partes, quàm conſanguinitatis exiſterent. Sed hæc hactenus. Ego & ſat rectè, vt nunc eſt, me habeo: & tibi ſemper rectiſſimè eſſe cupio: petoq; à te vt tibi certò perſuadeas, te à me conſtanter & ſingulariter diligi. Vale. IV. Calend. Aprilis, M. D. XXXVI. Carpent.

XIII.

IAC. SADOL. EPISC. CARPENT. Laurent. Granæ Signiæ, & Mario Aligero, Rheatis Epiſcopis, S. P. D.

CVM digreſſus à vobis, Romam verſus iter facerem: eoque itinere aſſiduè ob animum veſtra mihi virtus atque humanitas eſſet verſata: ſimul vt vrbem attigi, paululumque otij mihi datum eſt, nihil habui antiquius, quàm ad vos ſcribere, & facere vos de mea omni voluntate certiores. Verè enim dicam, cùm veniſſem Bononiam, ac multa antea ipſe de beneuolentia in me veſtra eſſem mihi pollicitus: re tamen ipſa expertus ſum, ſuperatam etiam opinionem meam veſtris officiis: nihilque eſſe a vobis prẹtermiſſum, quod vel hoſpiti & peregrinanti officioſus homo, vel amiciſſimus amiciſſimo præſtare poſſet. Itaque illo primo occurſu congreſſuque veſtro, omnis ea mœſtitia quæ animum meum obſederat, probè depulſa eſt. Cùm enim ſubinui-

tus,

ducendi, nisi tu dederis hoc vel amicitiæ nostræ, vel humanitati tuæ, vt nos tibi visendos esse statuas, conferasque te aliquantisper in hanc vrbem: quæ priuata conspectu tuo, cæteris qui te diligunt, ornamento suo spoliata, mihi vni deserta & penitus derelicta visa est. Nā si in itinere, inanis illa de te cogitatio tantum potuit, vt meos omneis labores faceret leuiores: quid faciet viua vox, quid vultus, quid ista significatio amoris, si tu mea causa adductus huc te retuleris? Credas mihi velim, non possum tantum exprimere, quantum mihi in animo est, vel studij, vel beneuolentiæ, vel ardoris, vt te tuaque & sperata & expetita consuetudine aliquandiu perfruar. Quod quidem minimè longum futurum sit: statutum enim mihi est, secundum Martium mensem vrbanas res relinquere, & vel proficisci Mantuam, si agetur conuentus is qui indictus est: vel in Galliam reuerti, vbi iucundum habeo & studiorum meorum, & omnis mei otij ac tranquillitatis domicilium. Quæ res cùm ita sese habeat, & hac occasione amissa, deinde facultas nulla futura sit, quæ sustentet animos vtriusque nostrûm spe iterum congrediendi inter nos & amplectendi: quo me dolore affectum iri putas, si hæc me expectatio, ac spes, quam nunc penè in manibus habeo, fruendi tui, fuerit frustrata? qui te vnum omnium plurimum & dilexi semper, & diligo: tecumque cùm sum, quod creberrimè sum expertus, nulla omnino molestia, neque grauiore solicitudine soleo opprimi. Quamobrem Mari optime atque humanissime, erit non humanitatis solùm tuæ, sed etiam eius virtutis & integritatis, quam in colenda amicitia semper adhibuisti, dare hoc nostris precibus, vt te hîc præsentem quamprimùm habeamus: facilitateque tua efficere, vt quamuis mea animi incitatio longiorem orationem desideret, tua tamen natura propensa ad morigerandum, breuiore contenta fuisse videatur. In quo & tui ipse similis eris, & vrbanis omnibus facies gratum: me quidem ipsum incredibili quadam lætitia & summo beneficio affeceris. Vale. V. Nonas Nouemb. M.D.XXXVI. Ex Vrbe.

XV.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT.
Anton. Suriano Patricio Veneto S. P. D.

CVM venissem ad Vrbem, à Pontifice maximo (quod te non ignorare arbitror) accersitus: atque ibidem de tua erga me beneuola voluntate complurium & grauium mihique amicissimorum hominum testimoniis cognouissem: faciendum mihi putaui, id quod meæ & naturæ & instituti est, vt scriberem ad te, agerémque tibi pro tua præstanti humanitate gratias. Verè enim tibi

tibi confirmo, cùm multa eueniant in vita, quæ hominibus grata accidere solent, nihil tamen mihi contingere potuisse optatius, quàm à te tali viro, omnibus & virtutis ornamentis, & fortunæ ac nobilitatis prædito, mei absentis famam innocentiamque defensam esse, cùm essem iniustis criminibus appetitus. Quid enim à me alienius, quam velle deflectere ab eis maiorum nostrorum sententiis, in quibus constanter & firmè retinendis salus & beata nostra vita consistit? Sed siue ille fuit quorundam error, siue religionis, vt videbatur, defendendæ studium: (non enim adducor, vt maleuolentiam fuisse credam) tu mihi ea officia pręstitisti, quæ vel frater fratri, vel filio pręstare indulgens pater solet. Nam & testimoniis tuis meam integritatem commendauisti, & illas falsas quorundam de me suspiciones ægerrimè ferre præ te tulisti. Quæ si aliquo meo erga te merito tributa mihi abs te essent, permagni tamen essent æstimanda. Cùm verò tu nullis meis prouocatus officiis, ita tamen parteis meas tutandas susceperis, vt si frater tuus fuissem: quo me studio gratiæ, quóue obligationis vinculo tibi esse obstrictum putas? Equidem gaudeo te eum virum esse, cui optimo iure omnis honos debeatur, etiam si nulla fortè deberetur gratia. Quid enim ingenio & doctrina tua, quid prudentiæ & virtutis laude illustrius? Cùm verò ad hæc tot tamque eximia in te ornamenta, illud etiam accedat, vt maximo tuo beneficio tibi deuinctus sim: crede mihi Antoni Suriane optime atque ornatissime, inter eos qui te amant & colunt, quorum, cùm tu talis, tamque benefica & liberali natura pręditus sis, magnam profectò necesse est esse copiam: me ita primas appetiturum esse partes, vt nihil sis vnquam in me ipso quod in constanti & fideli amicitia requiratur desideraturus. Itaque & quantum virtuti debetur honoris, id tibi à me nunquam deerit. Et quantum beneficio gratiæ totum tibi à me ita paratum est, vt omnia mea officia & studia in te potissimùm semper sim collaturus. Quòd si aliqua mihi oblata fuerit occasio, qua me tibi gratum & memorem probare possim, agam id ipse per me: sin a te fuero admonitus, efficiam vt intelligas, neminem te habere, cui aut fidentius imperare quæ velis, aut de quo plura tibi & maiora polliceri queas. Quæ quidem non ab opibus fortunæ, quæ tenues mihi sunt, sed ab amore & fide constantis amicitiæ possint proficisci. Interea iucundam nominis tui memoriam summa cum fide beneuolentiaque conseruabo. Vale. IV. Non. Nouembris, M.D.XXXVI. Romæ.

P IAC.

XVI.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT.
Antonio Pulleoni Siculo S. P. D.

IVCVNDISSIMAS accepi tuas literas XVIII. Calendas Octobris datas: quibus perspexi curam & solicitudinem animi tui, quam de salute mea suscepisses, cùm audiuisses (vt scribis) totum fermè id bellum, quod in Gallia prouincia gestum est, ad nos esse translatum. Quòd autem adiungis in eisdem literis, gaudere te, quòd a summo Pontifice accersitus, honestissima ratione ex illis periculis essem emersurus: equidem recognosco amorem tuum pristinum erga me, teq; in ea sententia esse planè mihi persuadeo. Sed profectò mi Pulleo alio ego modo metior pastoris & Episcopi officia, ac tu fortasse putas esse metienda. Non enim illi terrores aut pericula terrere me debuerunt, vt discedere illinc cuperem: sed magis gregis mei timor ac perturbatio, in eius me custodia retinere, vt in vigilando & gubernando tali eius tempore essem attentior. Quod & feci: omnemque rationem & periculi, & salutis meæ cum vicibus meis communicaui: nec ab illis cepi separatim vllum consilium, quod mihi vni præsidio esse posset. Itaque cùm in medio ipso tumultu belli ac periculo literæ Pontificis ad me essent allatæ, quæ me huc accirent: eo animo fui, vt nisi priùs Ciues meos extra omne discrimen positos viderem, non fuerim venturus. Sed Dei immortalis benignitate ac clementia haud ita multò pòst pacatis rebus paceq; illis regionibus reddita, non duxi tergiuersandum, quin me conferrem ad hanc vrbem. Inuitus quidem & gemens, quòd nil mihi magis contra animi sententiam potuit accidere, quàm cogi relinquere studia & literulas meas in pace, in quibus antea bello fuissem interpellatus. Verùm tamen ea causa afferebatur accersendi mei, atque is mihi proponebatur optimorum consiliorum fructus, vt me impium aduersus Deum iudicaturus fuerim, si non paruissem eius mandatis, qui me ad præclarissimas actiones vocandū censuisset. Itaq; hoc animo è meis locis sedibusque egressus, Romæ nunc sum: expectoq; quàm mox aliquid agatur, non modò dignum Optimi Pontif. virtute ac prudentia, sed etiam leuandis horum temporum calamitatibus necessarium. Eo enim statu (quod te non latet) Christiana est Respub. vt nisi aliquid noui remedij adhibeatur, omnia omnino ruitura sint. Sed hoc Deus viderit, cuius ego numini & voluntati totum me dedo penitusque. De me autem ipso, meoq; animo erga te, sic existimare debes Pulleo (quod tamen te facere tuæ indicant literæ) nihil te mihi esse in amore amicitiaq; coniunctius. Nam & iudiciū quod te m...

per de te feci, cùm de tua integritate, virtute, prudentia, honorificentissimè iudicaui, permanet idem apud me: & in suscepta erga te beneuolentia constantissimè maneo: partim sponte, & consuetudine naturæ meæ: partim verò maximè tuo in me perpetuo atq; insigni amore prouocatus. Cognoui enim te in omni tempore mihi esse amicissimum. Itaque quàm me putas cupere, vt tu nobiscum vnà hic adesses? atq; his interesses negotiis (si modò vllum tractabitur negotium) cùm intelligam tuam præstantem prudentiam magno Reipubl. posse esse adiumento? Quòd si mea pondus haberet autoritas, contenderem & eniterer, vt tu vocarere, tuaque nobiscum consilia conferres. Nunc optare id licet, sperare haud ita licet. Quanquam te honore & administratione honestissimi muneris a summo Pontifice ornatum esse tua causa vehementer gaudeo, tibique eam rem laudi atque emolumento esse opto. Sancius tuus ægrotabat cùm ego ad Vrbem veni, neque adhuc morbo satis leuatus est: itaque eum nec videre potui, nec alloqui. Quod sanè mihi fuit incommodum: hominis enim & probi, & experientis, opera atq: opportunitate carendū fuit: quem ego mediusfidius & tua & ipsius causa non mediocriter diligo. Paulus nobiscum est vna, magnopereque me in rebus omnibus adiuuat, particepsque est curarum consiliorúmque meorum. Is tibi præstat beneuolentiam quam debet, nec mentionem tui ferè intermitti sinit. Nos ambo te singulariter amamus, saluumque & florentem esse cupimus: petimusq; a te more tamen magis, quàm quod necesse sit, vt solitā tuam erga nos beneuolentiam tueare, atq: conserues. Vale. Idib. Nouemb. M. D. XXXVI. Ex Vrbe.

XVII.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARP. *Benedicto Accolto Cardinali S. P. D.*

NON potuit amantius neq; liberalius scribi, quàm scriptum est a te in eis literis, quas IIII. Non. Nouembris, ad me dedisti. Planè enim refertæ illæ fuerunt humanitatis, suauitatis, beneuolentiæ: & (quod in eiusmodi re mihi propè admirabile visum est) singularis etiam prudentiæ. Video enim te, cùm fortiter & inuictè feras casus humanos, in commemoratione tamen nostræ necessitudinis, & in amicitiæ memoria remollescere animo, quòd est bonitatis: molesteque ferre, quòd me & videre, & alloqui prætereuntem non potuisses. Quo mihi quoque ipsi nihil accidere potuit durius. Cùm enim redirem ad eam vrbem subinuitus, vnde, bonis etiam rebus meis, certo consilio discesseram: vna illa consolatione sustentabar, quòd reuisurus eram

amicos veteres, & in eorum congressu ac colloquio mœrorem omnem depositurus, quicunque mihi iucundissimum otium relinquenti, & in eosdem, quos priùs, fluctus è tutissimo ac tranquillissimo portu me referenti, ad animum obrepsisset. Quod etsi mihi aliqua ex parte contigit (certè enim multorum sum & vultu & animo amicissimo exceptus) te tamen vnum abesse, caput amicorum omnium, molestissimè ferebam. Itaque te tanto interuallo videre amplectique incredibiliter cupio: quod appetente vere faciundum mihi est. Cõstitui enim in Vrbe hyemem hanc manere. Qua confecta, aut ad Conuentum publicum profecturus Mantuam sum, si modò vllus is agetur: aut in Galliam, meam ad propriam stationem reuersurus. Istac vtrique iter facturus, vt optatissimo conspectu & sermone tuo ad arbitrium meum perfruar. Quanquam non diffido summum hunc pontificem, vt est singulari bonitate & clementia, honoris tui, ac dignitatis rationem quandoque habiturum. Quod autem scribis ad me, iucundum tibi esse, me in pristina erga te obseruantia voluntateque permanere. Ego mi amplissime Accolte, si is esse volo qui debeo, colam te atque amem summoperè necesse est. Cuius enim habeo plura erga me amoris & liberalitatis indicia ac monumenta? Quid virtus tua? Quid humanitas? Quid illa & crebrò & vehementer repetita amoris tui erga me significatio? Quid doctrina? Quid literæ? per quas suauissimo vinculo communium studiorum coniuncti inter nos sumus, parùmne ista valent ad animum meum tibi obligandum, totumque in ditionem & potestatem tuam tradendum? De tua autem in me beneuolentia hoc velim tibi persuadeas, neque me existimare honorificentius quicquam me assequi posse, quàm abs te sic diligi: nec aliquid animo meo accidere posse iucundius. Ludouicus medicus tuus, homo (vt mihi visus est) & peritus, & prudens, idemque studiosissimus tui, offendit me in via, cum lectica veherer, quod nondum etiam eram ex recente morbo confirmatus. Cum eo sermonem habui de te, quem illum ad te pertulisse arbitror. Iter item mecum ad Vrbem faciebat Molsa, summo ingenio & summa eloquentia vir, atque is quoque amantissimus rerum omnium tuarum. Sed est quod mihi ignosci a Ludouico penè velim. Egi enim cum eo parum sanè humaniter: qui cum sermones inter nos confereremus, sisti lecticam non iusserim. Cuius me mei errati acriter postea pœnituit. Considerantí enim post mihi, nihil visum est agi potuisse magis rusticè. Sed siue torpor quidam mentis atque ingenij ex morbo (vt arbitror) contractus, siue ipsa commemoratio de te, plena lætitiæ partim, partim etiam doloris, ita consilium mihi excussit, vt quid tum deceret nequierim perspicere. Huius meæ culpæ, cuius recordatio etiam nunc

nunc mihi molesta est, & abs te, & ab illo veniam peto dari, mihique ignosci peto. Reliqua mea officia in te, atq; in omneis tuos fidelissime semper amantissimeque constabunt. Vale. XII. Calend. Decemb. M.D.XXXVI. Ex Vrbe.

XVIII.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARP.
Cosmo Gereo Fani Episc. S.P.D.

LVDOVICVS Beccadellus familiaris tuus conuenit me, multamq; tuis verbis salutem mihi nunciauit: adiunxitq; in sermone, te moleste ferre, quod cùm ego per ista loca ad Vrbem proficiscens iter facerem, tu istic non affuisses: cupereque te in meo reditu, si eadem via iter facerem, videre me, & alloqui, hospitioque excipere, quem iam antè in amorem & in beneuolentiám tuam recepisses. Quæ cuncta mi optime Geri mihi abs te iucunda & grata accidere. Nam cùm de te iam pridem in eam opinionem venerim, vt de virtute & humanitate tua mirificè sentiam, multorum honorum testimoniis in hunc sensum adductus: tum verò hæc significatio tuæ erga me voluntatis & meum pristinum de te iudicium confirmat; & facit, vt te etiam mihi magis præcipua quadam beneuolentia diligendum putem: quem antea communi illo studio, quod virtuti debetur, tantummodò diligebam. Siquidem nihil est, quod me vehementius impellat ad amandum, quam cùm intelligo me amari. Quod quoniam mihi abs te contigit, sic velim tibi persuadeas, neque in fide amicitiæ, neque in beneuolentiæ studio, quicquam à viro bono desiderari conuenire, quod tibi à me non promptum & paratum futurum sit. Meque & tuam istam voluntatem, quam erga me eximiam ostendis, maximi facere: & tuis tantum tribuere virtutibus, vt existimem hanc modò inter nos initam amicitiam, mihi non solùm voluptati, sed honori etiam permagno fore. Quare ita sentias & constituas volo, me tibi prorsus esse amicissimum. De hospitio quòd mentionem facis: crede mihi, si te præsentem istic offendissem, perlibenter certè ad te diuertissem. Quid enim mihi tuo aspectu & familiaritate occurrisset dulcius. Neque recuso, si in reuersione mea in Galliam per eadem ista loca transiero, per quæ, vt nunc est, transiturum me arbitror: quin ad te rectè me conferam, tecumq; & apud te diem & noctem sim. Sed & pueri familiaresque tui, te absente eam mihi sedulitatem diligentiamq; præbuerunt, vt facilè appareret ex disciplina domestica, qui tu, & quam liberalis hospitum receptor esses. Nullum enim certè officium prætermiserunt, quod tam breui tempore, & peregrino, & hospiti potuerit præstari. In quo declararunt, cum

me tam studiosè inuitarent & colerent, quantoperè illud tibi gratum iudicarent fore. Quæ cùm omnia redeant eodem, vt sint amoris erga me tui indicia atque signa: ne viuam, mi Ceri, si concessurus tibi sum, vt tu plus me diligas, quam ego te diligo. Itaque & pro collegio & pro amicitia, paria tibi a me studia polliceor ac defero, atque illa sunt, quæ tu in me contulisti: & si fieri poterit, etiam ampliora. Sed de his satis. Ego genus tuum vitæ, consiliumq; in Ecclesia tua commorandi, vsque adeò probo, vt non desinam id & laudare summè, & admirari. Deumque immortalem quæso, vt dignum tua ista virtute animiq; constantia fructum atque euentum consilio tuo largiatur. Vale. III. Cal. Decembris, M.D.XXXVI. Ex Vrbe.

IACOBI SADOLETI EPISC. CARPENTORACTI EPISTOLarum Lib. X. Epist. I.

IAC. SADOLETVS S.R.E. CARDINAlis Herculi II. Duci Ferrariæ, S.P.D.

QVONIAM habeo te inter eos quos mihi eximiè semper colendos, obseruandosque proposui: ideo putaui mihi faciendum esse, vt ad te mea manu scriberem, nuntiaremque id quod mihi contigit. Heri enim nihil cogitans, ac ne cupiens quidem, sed præter omnem opinionem meam creatus sum Cardinalis. Cuius honoris magnum onus & splendidum, meis tamen humeris perquam graue est: non enim videtur meæ fortunæ tenuitas id posse perferre. Sed tamen feram vt potero: & si copiis opibusque deficiar, in eo elaborabo, vt fide, integritate, amoreque in Remp. muneri meo satisfaciam. Tibi verò præstantissime Dux, cuius nomini clarissimæque familiæ iam pridem valde deditus sum, ita mea studia officiaq; polliceor ac defero, vt tibi cupiam persuasum esse, ea tibi imprimis præsto semper fore: meq; eorum nemini qui te amant & colunt, quorum pro amplitudine & nobilitate tua, magna copia est, vnquam concessurum: semperque ea libentissime facturum, quæ honori tibi & ornamento esse possint. Sed hæc, cum vsus venerit, re magis præstabo, quam verbis. Tu vt me diligas, habeasque in numero tuorum, vehementer a te peto. Vale. Ex Vrbe, X. Cal. Ianuarij, M. D. XXXVI.

II.

IACOB. SADOL. S.R.E. CARD. PETRO BEMbo, S.P.D.

NEQVE hilariter possum, neq; tristib. etiam verbis ad te scribere: quod in altero mihi animus meus repugnat, in altero hominū opinio atq; iudiciū. Qualecunq; tamen id sit quod mihi accidit, scire te volo, me his proximis comitiis à Paulo III. Pont. Max. in amplissimū ordinem S. R. E. Cardinaliū esse cooptatum. Quod sit ne lætandum, nécne sit, equidem ignoro. Scio enim me alias huiuscemodi occasiones vitasse: & nunc quidem certè quod factū est, neq; ex voluntate mea, & præter omnem expectationē factum est. Ac singularis quidem Pont. Max. voluntas declarata est aduersum me, qui iudicauit eo honore me dignum, quo forsitan non sum dignus: vel potius planè non sum. quis enim est tam arrogans, qui audeat ipse de se facere iudicium dignitatis? Sed quod ego sine ambiguitate & sine vllo errore iudico, onera quæ honorem eum consequuntur, mihi ita grauia sunt, vt nō videam quo pacto possim ea sustinere ac ferre. Te quidem rogo mi optatissime Bembe, vt me amare non desinas. Minor apud te sum factus, quàm fuerim anteà. Hoc enim & ego suspicor & re ipsa ita est. Sed noli hoc quæso, meæ culpę adscribere: potius fortunam accusa, quæ me compulit in eiusmodi vada & cautes, vt aut fama omnis prudentiæ abiicienda mihi fuerit, aut libertas constringenda. Ego verò pudore & timiditate ingenua quadam malui constringi, quàm stultus iudicari. Si lapsus iudicio sum, ignorantiæ id meæ tribuendum est. Si verò mea ratio habet aliquam rationem, eam tu si defendendam susceperis, potero sperare, me omnibus purgatum & probatum fore. Te quidem ego indies magis magisq; diligo, plurimiq; facio. Lazarum meum meis verbis saluere iube: itemq; cæteros: quos ferè habemus amicos communeis. Me quo minus plura scribam, meæ molestæ grauesq; solicitudines, & cura rerum necessariarum auocat. Vale. Romæ, Calen. Ianuarij, M.D.XXXVII.

III.

IAC. SADOL. S.R.E. CARD. RODVLPHO Pio Carpensi S.R.E. Card. S.P.D.

CVM me tecum vnà, Paulus Pontifex Maximus in amplissimum S.R.E. Cardinalium ordinem cooptauerit: non tā res ipsa mihi iucunda accidit, propter prioris vitæ meæ (vt ego arbitror) beatioris desiderium, quam summi benignissimiq; Pontifi-

XII.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT.
Mario Maffao Volaterrano, Episcopo Cauallicensi
S. P. D.

PAVLVS ad nos reuersus, tanta se abs te comitate, ac tam lautè & liberaliter acceptum esse narrat: eosque se lepôres in te perspexisse ingenij, vrbanitatis, elegantiæ, vt difficillimum omnium rerum sibi fuisse affirmet, istinc se auellère, & ad nos proficisci, cùm in explicabili penè glutino admirabilis cuiusdam suauitatis teneretur. Quod ego, Mari, vsu illi venisse non miror: est enim hoc propriè tuum, & semper fuit, vt Syrenarum modo, non Mutianarum illarum, quibus Sauoia noster illudebat (recordaris enim profectò & hominum illorum & temporum) sed earum, quarum ex ore Homerus mellitissimas narrationes rerum gestarum manare dicit, homines captos tibi vinctosque detineas. Nam si ego cùm Romæ ambo essemus, semper te appetebam, assiduèque tecum esse cupiebam, cùm repellerer a te, & absterrerer, omnibusque modis congressus meos deuitares, quòd natiuam illam tuam suauitatem sumpta ad tempus vocis, vultusque asperitas obscurare non poterat: quid nunc debuit euenire Paulo, cui tu non solùm omneis venustates tuas, quæ & plurimæ sunt, & amabilissimæ: sed animum, domum, penum omnem patefecisti? Etsi est in eo quiddam quod me mordet. Quo enim fato mihi infortunato contigit, vt te ita facili & hospitali non sim vsus? cùm nemo vnquam fuerit alienis cœnis tantoperè addictus, vt ego eram tuis: quarum vnum illud condimentum erat potissimum, quòd te frui ipso, ac vesci tum maximè licebat. Itaque putásne me tantam iacturam lepôrum, omnisque amœnitatis, æquo etiam nunc animo perferre posse, quibus tuarum fui paucitate cœnarum priuatus? Sed acta ne agamus. Quòd tantam humanitatem in Paulum ostenderis, valde mihi gratum: qui quidem tuus iam est magis, quàm meus: semperque in ore nomen tuum habet: neque loquendo, neque prędicando de te, satiari vnquam videtur. Ab eo etiam accepi tuas literas, amanter quidem scriptas, sed nimis festinanter. Video enim tibi propositum fuisse, vt citò te exolueres. Vtut est, gratia tamen est habenda, quòd abs te dignatus sim sonantibus illis vocabulis, in quibus me vsque eò reuereris, vt magnus esse homo videar: sed tantisper dum tuas legô. Nam vt à lectione earum digressus sum, statim irrideo ipse memet: nec tantam in me potentiam autoritatemque reperio, vt tu tam grauiter reuereri debeas. Sed omisso ioco. Ego mihi abs te familiarissimè scribi volo, atque ita, vt no-

stra

stra vetus coniunctio plena iucundissimæ libertatis etiam nunc, quoad potest, in literis redoleat. Phædri inscriptionem, quem modò ad te misi, gratam tibi esse gaudeo vehementer. Gratiarum actionem respuo, meum enim fuit relinquere aliquod monumentum amicitiæ nostræ, meique summi & perpetui erga te amoris: idque nisi fecissem, magis agrestis, quam cùm id feci, officiosus debeo existimari. Sed tu agis mecum liberaliter, cùm de iis gratias agis, quæ à me prætermitti saluo officio non possunt. Illud magis expecto à te, vt quando ego tantum tuo iudicio tribuo, quantum certè paucissimorum, ita legas librum, atque expendas, vt quoad eius fieri poterit, nihil obtrectatione dignum in eo relinquatur. Quod tuo imprimis acumine, & earum rerum prestanti scientia de quibus in libro agitur, me assequi posse confido. Quòd mihi extremis tuis literis gratularis, quòd dignum & benemeritum successorem mihi delegerim, id etsi ego feci bono (vt videbar) consilio adductus: tamen actiones meas tibi probari mirabiliter letor. Etenim tunc maximè nostris operibus delectamur, cùm ea ab optimo quoque laudari intelligimus. Vtinam Deus nostra consilia fortunet. Nos certè id spectauimus, vt in ipso amore nostro & iudicio, maiores tamen virtutis partes, quam consanguinitatis existerent. Sed hæc hactenus. Ego & sat rectè, vt nunc est, me habeo: & tibi semper rectissimè esse cupio: petoq; à te vt tibi certò persuadeas, te a me constanter & singulariter diligi. Vale. IV. Calend. Aprilis, M.D. XXXVI. Carpent.

XIII.

IAC. SADOL. EPISC. CARPENT.

Laurent. Granæ Signiæ, & Mario Aligero, Rheatis Episcopis, S.P.D.

CVM digressus à vobis, Romam versus iter facerem: eoque itinere assiduè ob animum vestra mihi virtus atque humanitas esset versata: simul vt vrbem attigi, paululumque otij mihi datum est, nihil habui antiquius, quàm ad vos scribere, & facere vos de mea omni voluntate certiores. Verè enim dicam, cùm venissem Bononiam, ac multa antea ipse de beneuolentia in me vestra essem mihi pollicitus: re tamen ipsa expertus sum, superatam etiam opinionem meam vestris officiis: nihilque esse à vobis preteremissum, quod vel hospiti & peregrinanti officiosus homo, vel amicissimus amicissimo præstare posset. Itaque illo primo occursu congressuque vestro, omnis ea mœstitia quæ animum meum obsederat, probè depulsa est. Cùm enim subinui-

tus,

tus, & contra animi sententiam iter illud suscepissem, pietatem atque officium in eo, non vllum meum commodum secutus, etsi constanter id faciebam, quòd recti consilij nequaquam me pœnitebat: tamen insidebat in animo quidam dolor, quòd studiis meis, atque ea tranquillitate vitæ, quam ego maximè expeto amoque, vacare me aliquandiu necesse esse intelligebam. Incidi igitur in eos, qui & primi, & præcipuè illa me cura leuare potuerunt. In vestris enim vultibus, vestrisque sermonibus plenissimis officii, suauitatis, beneuolentiæ, tunc primum conquieui: vidique & perspexi, quod fidelis amicitiæ est proprium, mei nominis charitatem nequaquam apud vos ex diuturna absentia mea imminutam fuisse. Quo quid mihi potuit accidere optatius? Etsi enim alter vestrûm vetusta mihi familiaritate, alter recente est copulatus: tamen eandem propè vim habet naturæ bonitas in noua amicitia conglutinanda, quàm fides in vetere conseruanda. Fermè enim ad summum celeriter peruenit, quod firmis & validis radicibus est nixum. Quo in genere virtus magnas partes obtinet. Quæ cùm excellat in ambobus vobis, in me autem ipso non tam expressa illa quidem, quàm quibusdam quasi lineamentis sit inchoata: quid mirum si & tu, optime ac doctissime Grana, perpetuò me constanterque dilexisti: & tu Mari suauissime vix dum de facie cognitum, amare tamen cœpisti? Quanquam huius quidem amoris erga me, omnisque officij quod mihi tribuistis, causa in vestra singulari humanitate posita est. De qua habeo vobis magnam gratiam: neque recuso, nisi pari vobis beneuolentia respondero, quin me ex hominum non esse numero iudicetis. Respondebo enim certè, neque patiar me vllo in amicitiæ officio à quoquam vinci: cùm id præsertim non tam in rebus atque factis, quæ plerunque fortunæ & occasionis sunt, quàm in fideli & beneuola voluntate sit positum. Quæ nunquam vobis à me deerit, neque vlla vnquam efficiet dies, vt talium & virorum & amicorum memoria apud animũ meum obsolescat. Atque huius promissi animiq; mei quo beneuolentiam meam vobis dedo dicoq; has literas volui esse testes: vt intelligeretis, quæ studia in me contulistis, ea longè mihi gratissima accidisse. Reliquum est, vt vos rogem (id quod minimè videmini esse rogandi, sed tamen id more & consuetudine faciundum est) vt pristinum erga me amorem conseruetis, plurimamq; meis verbis Sfortiæ nostro legato amplissimo nuntietis salutem: gratiasque illi agatis, quòd ab eo & humanissimè acceptus, & hospitalibus illius donis, quibus me opiparè muneratus est, edoctus planè sum, meum illi aduentum & gratum & iucundum extitisse. Valete. VI. Nouembris, M. D. XXXVI. Ex Vrbe.

IAC.

XIV.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARP. MARIO *Maffæo Volaterrano Episcopo Cauallicensi, S.P.D.*

CREDO iam ad te esse perlatum, me accitum à Pontifice maximo, statuisse suscipere hoc iter: accederéq; ad eam Vrbem, in quam a me olim certo consilio relictam, nulla alia ratio, prçter eam quæ nobis proposita est, si fortè videlicet succurri per nos posset periculis communibus, me valuisset retrahere. Quanquam ad hoc quidem tanti ponderis negotium, mea & autoritas tenuis, & ingenij facultas admodum exigua est. Sed sit hoc illius fortasse error, qui hoc de me iudicium fecit: mihi quidem optima adest voluntas, cætera ab aliis meliora quærenda sunt. Nec tamen hoc mihi fuit propositum, vt de hisce rebus ad te scriberem. Illud meæ proprium argumentum est epistolæ, vt cùm ego sine te, neque vrbem hanc, neque eam quam viuo vitam, aut vitam esse, aut vrbem existimem: quòd omnis mea suauitas, omne perfugium curarum molestiarumq; mearum, omnis deniq; animi mei lçtitia in tuo mihi optatissimo complexu conspectuq; prorsus reposita est: te quidem orem atq; obsecrem, vti facias mihi tui præsentis copiam. Etsi quid eius amoris adhuc residet in te, quem erga me sæpe ostendisti, ne graueris capere breuiusculum hoc iter, quod ego longissimum sum emensus, quantis meis incommodis & detrimentis non dico: illud tantum dico, in quo satis incommodi est, aduersus certè omnem animi mei sententiam: sed & officio seruiendum, & religioni fuit. Illud tibi confirmo, me toto hoc itinere incredibilique illa quam capiebam itineris molestia, te mihi vnum propositũ semper habuisse, in cuius beneuolentia & suauitate omnem essem angorem & solicitudinem animi depositurus. Itaque quoties reuocare me a tristioribus curis ad aliquam animi hilaritatem & lætitiam instituebam, ad te ipsum protinus cogitatione reuertebar: mensq; erat vnus in mente mihi & in sermone Marius. Ille consolator mœstitiæ meæ, ille animi confirmator: in hoc denique dulcissimo & mihi carissimo nomine acquiescebam. Postea verò quàm veni ad vrbem, neque te hîc offendi: quid dicam Mari? pudet me proferre, quàm perculsus animo & destitutus fuerim: vt mihi sordere & iacere omnia viderentur, cùm tu deesses vnus: qui tamen mihi es pro omnibus. Et si cæterorum quidem officia amicorum mihi non desunt: sed illa mihi sic grata & iucunda futura sunt, si sale condita fuerint venustatis tuæ. Itaque in maximo desiderio tui videndi & complectendi sum: neque aliam spem vllam habeo reliquam huius non longi temporis, quo Romç sum mansurus, cum aliqua leuatione molestiæ tra-

ducendi, nisi tu dederis hoc vel amicitiæ nostræ, vel humanitati tuæ, vt nos tibi visendos esse statuas, conferasque te aliquantisper in hanc vrbem: quæ priuata conspectu tuo, cæteris quæ te diligunt, ornamento suo spoliata, mihi vni deserta & penitus derelicta visa est. Nā si in itinere, inanis illa de te cogitatio tantum potuit, vt meos omneis labores faceret leuiores: quid faciet viua vox, quid vultus, quid ista significatio amoris, si tu mea causa adductus huc te retuleris? Credas mihi velim, non possum tantum exprimere, quantum mihi in animo est, vel studij, vel beneuolentiæ, vel ardoris, vt te tuaque & sperata & expetita consuetudine aliquandiu perfruar. Quod quidem minimè longum futurum sit: statutum enim mihi est, secundum Martium mensem vrbanas res relinquere, & vel proficisci Mantuam, si agetur conuentus is qui indictus est: vel in Galliam reuerti, vbi iucundum habeo & studiorum meorum, & omnis mei otij ac tranquillitatis domicilium. Quæ res cùm ita sese habeat, & hac occasione amissa, deinde facultas nulla futura sit, quæ sustentet animos vtriusque nostrûm spe iterum congrediendi inter nos & amplectendi: quo me dolore affectum iri putas, si hæc me expectatio, ac spes, quam nunc penè in manibus habeo, fruendi tui, fuerit frustrata? qui te vnum omnium plurimum & dilexi semper, & diligo: tecumque cùm sum, quod creberrimè sum expertus, nulla omnino molestia, neque grauiore solicitudine soleo opprimi. Quamobrem Mari optime atque humanissime, erit non humanitatis solùm tuæ, sed etiam eius virtutis & integritatis, quam in colenda amicitia semper adhibuisti, dare hoc nostris precibus, vt te hîc pręsentem quamprimùm habeamus: facilitateque tua efficere, vt quamuis mea animi incitatio longiorem orationem desideret, tua tamen natura propensa ad morigerandum, breuiore contenta fuisse videatur. In quo & tui ipse similis eris, & vrbanis omnibus facies gratum: me quidem ipsum incredibili quadam lætitia & summo beneficio affeceris. Vale. V. Nonas Nouemb. M.D.XXXVI. Ex Vrbe.

XV.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT.
Anton. Suriano Patricio Veneto S.P.D.

CVM venissem ad Vrbem, à Pontifice maximo (quod te non ignorare arbitror) accersitus: atque ibidem de tua erga me beneuola voluntate complurium & grauium mihique amicissimorum hominum testimoniis cognouissem: faciendum mihi putaui, id quod meæ & naturæ & instituti est, vt scriberem ad te, agerémque tibi pro tua pręstanti humanitate gratias. Verè enim tibi

tibi confirmo, cùm multa eueniant in vita, quæ hominibus grata accidere solent, nihil tamen mihi contingere potuisse optatius, quàm à te tali viro, omnibus & virtutis ornamentis, & fortunæ ac nobilitatis prædito, mei absentis famam innocentiamque defensam esse, cùm essem iniustis criminibus appetitus. Quid enim à me alienius, quam velle deflectere ab eis maiorum nostrorum sententiis, in quibus constanter & firmè retinendis salus & beata nostra vita consistit? Sed siue ille fuit quorundam error, siue religionis, vt videbatur, defendendæ studium: (non enim adducor, vt maleuolentiam fuisse credam) tu mihi ea officia præstitisti, quæ vel frater fratri, vel filio præstare indulgens pater solet. Nam & testimoniis tuis meam integritatem commendauisti, & illas falsas quorundam de me suspiciones ægerrimè ferre præ te tulisti. Quæ si aliquo meo erga te merito tributa mihi abs te essent, permagni tamen essent æstimanda. Cùm verò tu nullis meis prouocatus officiis, ita tamen parteis meas tutandas susceperis, vt si frater tuus fuissem: quo me studio gratiæ, quóue obligationis vinculo tibi esse obstrictum putas? Equidem gaudeo te eum virum esse, cui optimo iure omnis honos debeatur, etiam si nulla fortè deberetur gratia. Quid enim ingenio & doctrina tua, quid prudentiæ & virtutis laude illustrius? Cùm verò ad hæc tot tamque eximia in te ornamenta, illud etiam accedat, vt maximo tuo beneficio tibi deuinctus sim: crede mihi Antoni Suriane optime atque ornatissime, inter eos qui te amant & colunt, quorum, cùm tu talis, tamque benefica & liberali natura præditus sis, magnam profectò necesse est esse copiam: me ita primas appetiturum esse partes, vt nihil sis vnquam in me ipso quod in constanti & fideli amicitia requiratur desideraturus. Itaque & quantum virtuti debetur honoris, id tibi à me nunquam deerit. Et quantum beneficio gratiæ totum tibi à me ita paratum est, vt omnia mea officia & studia in te potissimùm semper sim collaturus. Quòd si aliqua mihi oblata fuerit occasio, qua me tibi gratum & memorem probare possim, agam id ipse per me: sin a te fuero admonitus, efficiam vt intelligas, neminem te habere, cui aut fidentius imperare quæ velis, aut de quo plura tibi & maiora polliceri queas. Quæ quidem non ab opibus fortunæ, quæ tenues mihi sunt, sed ab amore & fide constantis amicitiæ possint proficisci. Interea iucundam nominis tui memoriam summa cum fide beneuolentiaque conseruabo. Vale. IV. Non. Nouembris, M.D.XXXVI. Romæ.

XVI.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT
Antonio Pulleoni Siculo S. P. D.

IVCVNDISSIMAS accepi tuas literas XVIII. Calendas Octobris datas: quibus perspexi curam & solicitudinem animi tui, quam de salute mea suscepisses, cùm audiuisses (vt scribis) totum fermè id bellum, quod in Gallia prouincia gestum est, ad nos esse translatum. Quòd autem adiungis in eisdem literis, gaudere te, quòd a summo Pontifice accersitus, honestissima ratione ex illis periculis essem emersurus: equidem recognosco amorem tuum pristinum erga me, teq; in ea sententia esse planè mihi persuadeo. Sed profectò mi Pulleo alio ego modo metior pastoris & Episcopi officia, ac tu fortasse putas esse metienda. Non enim illi terrores aut pericula terrere me debuerunt, vt discedere illinc cuperem: sed magis gregis mei timor ac perturbatio, in eius me custodia retinere, vt in vigilando & gubernando tali eius tempore essem attentior. Quod & feci: omnemque rationem & periculi, & salutis meæ cum ciuibus meis communicaui: nec a illis cepi separatim vllum consilium, quod mihi vni præsidio esse posset. Itaque cùm in medio ipso tumultu belli ac periculo liter Pontificis ad me essent allatæ, quæ me huc accirent: eo anim fui, vt nisi priùs Ciues meos extra omne discrimen positos vide rem, non fuerim venturus. Sed Dei immortalis benignitate a clementia haud ita multò pòst pacatis rebus paceq; illis region bus reddita, non duxi tergiuersandum, quin me conferrem a hanc vrbem. Inuitus quidem & gemens, quòd nil mihi mag contra animi sententiam potuit accidere, quàm cogi relinque studia & literulas meas in pace, in quibus antea bello fuissem in terpellatus. Verùm tamen ea causa afferebatur accersendi me: atque is mihi proponebatur optimorum consiliorum fructus, me impium aduersus Deum iudicaturus fuerim, si non paruiss eius mandatis, qui me ad præclarissimas actiones vocandũ ce suisset. Itaq; hoc animo è meis locis sedibusque egressus, Rom nunc sum: expectoq; quàm mox aliquid agatur, non modò d gnum Optimi Pontif. virtute ac prudentia, sed etiam leuand horum temporum calamitatibus necessarium. Eo enim statu (quod te non latet) Christiana est Respub. vt nisi aliquid noui re medij adhibeatur, omnia omnino ruitura sint. Sed hoc Deus v derit, cuius ego numini & voluntati totum me dedo permitt que. De me autem ipso, meoq; animo erga te, sic existimare debe Pulleo (quod tamen te facere tuæ indicant literæ) nihil te ma esse in amore amicitiaq; coniunctius. Nam & iudiciũ quod te

per de te feci, cùm de tua integritate, virtute, prudentia, honorificentissimè iudicaui, permanet idem apud me: & in suscepta erga te beneuolentia constantissimè maneo: partim sponte, & consuetudine naturæ meæ: partim verò maximè tuo in me perpetuo atq; insigni amore prouocatus. Cognoui enim te in omni tempore mihi esse amicissimum. Itaque quàm me putas cupere, vt tu nobiscum vnà hic adesses? atq; his interesses negotiis (si modò vllum tractabitur negotium) cùm intelligam tuam præstantem prudentiam magno Reipubl. posse esse adiumento? Quòd si mea pondus haberet autoritas, contenderem & eniterer, vt tu vocarere, tuaque nobiscum consilia conferres. Nunc optare id licet, sperare haud ita licet. Quanquam te honore & administratione honestissimi muneris a summo Pontifice ornatum esse tua causa vehementer gaudeo, tibique eam rem laudi atque emolumento esse opto. Sancius tuus ægrotabat cùm ego ad Vrbem veni, neque adhuc morbo satis leuatus est: itaque eum nec videre potui, nec alloqui. Quod sanè mihi fuit incommodum: hominis enim & probi, & experientis, opera atq; opportunitate carendũ fuit: quem ego mediusfidius & tua & ipsius causa non mediocriter diligo. Paulus nobiscum est vnà, magnopereque me in rebus omnibus adiuuat, particepsque est curarum consiliorumque meorum. Is tibi præstat beneuolentiam quam debet, nec mentionem tui ferè intermitti sinit. Nos ambo te singulariter amamus, saluumque & florentem esse cupimus: petimusq; a te more tamen magis, quàm quod necesse sit, vt solitã tuam erga nos beneuolentiam tueare, atq; conserues. Vale. Idib. Nouemb. M. D. XXXVI. Ex Vrbe.

XVII.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARP.
Benedicto Accolto Cardinali S. P. D.

NON potuit amantius neq; liberalius scribi, quàm scriptum est a te in eis literis, quas IIII. Non. Nouembris, ad me dedisti. Plane enim refertæ illæ fuerunt humanitatis, suauitatis, beneuolentiæ: & (quod in eiusmodi re mihi propè admirabile visum est) singularis etiam prudentiæ. Video enim te, cùm fortiter & inuictè feras casus humanos, in commemoratione tamen nostræ necessitudinis, & in amicitiæ memoria remollescere animo, quòd est bonitatis: molesteque ferre, quòd me & videre, & alloqui prætereuntem non potuisses. Quo mihi quoque ipsi nihil accidere potuit durius. Cùm enim redirem ad eam vrbem inuitus, vnde, bonis etiam rebus meis, certo consilio discesseram: vna illa consolatione sustentabar, quòd reuisurus eram

amicos veteres, & in eorum congressu ac colloquio mœrorem omnem depositurus, quicunque mihi iucundissimum otium relinquenti, & in eosdem, quos priùs, fluctus è tutissimo ac tranquillissimo portu me referenti, ad animum obrepsisset. Quod etiam mihi aliqua ex parte contigit (certè enim multorum sum & vultu & animo amicissimo exceptus) te tamen vnum abesse, caput amicorum omnium, molestissimè ferebam. Itaque te tanto interuallo videre amplectique incredibiliter cupio: quod appetente vere faciundum mihi est. Cõstitui enim in Vrbe hyemem hanc manere. Qua confecta, aut ad Conuentum publicum profecturus Mantuam sum, si modò vllus is agetur: aut in Galliam, meam ad propriam stationem reuersurus. Istac vtique iter facturus, optatissimo conspectu & sermone tuo ad arbitrium meum perfruar. Quanquam non diffido summum hunc pontificem, vt est singulari bonitate & clementia, honoris tui, ac dignitatis rationem quandoque habiturum. Quòd autem scribis ad me, iucundum tibi esse, me in pristina erga te obseruantia voluntateque permanere. Ego mi amplissime Accolte, si is esse volo qui debeo, colam te atque amem summoperè necesse est. Cuius enim habeo plura erga me amoris & liberalitatis indicia ac monumenta? Quid virtus tua? Quid humanitas? Quid illa & crebra & vehementer repetita amoris tui erga me significatio? Quid doctrina? Quid literæ? per quas suauissimo vinculo communium studiorum coniuncti inter nos sumus, parumne ista valent ad animum meum tibi obligandum, totumque in ditionem & potestatem tuam tradendum? De tua autem in me beneuolentia hoc velim tibi persuadeas, neque me existimare honorificentius quicquam me assequi posse, quàm abs te sic diligi: nec aliquid animo meo accidere posse iucundius. Ludouicus medicus tuus, homo (vt mihi visus est) & peritus, & prudens, idemque studiosissimus tui, offendit me in via, cum lectica veherer, quod nondum etiam eram ex recente morbo confirmatus. Cum eo sermonem habui de te, quem illum ad te pertulisse arbitror. Iter item mecum ad Vrbem faciebat Molsa, summo ingenio & summa eloquentia vir, atque is quoque amantissimus rerum omnium tuarum. Sed est quod mihi ignosci a Ludouico penitus velim. Egi enim cum eo parum sanè humaniter: qui cùm sermones inter nos confereremus, sisti lecticam non iussérim. Cuius me mei errati acriter posteà pœnituit. Considéranti enim postea mihi, nihil visum est agi potuisse magis rusticè. Sed siue torpor quidam mentis atque ingenij ex morbo (vt arbitror) contractus, siue ipsa commemoratio de te, plena lætitiæ partim, partim etiam doloris, ita consilium mihi excussit, vt quid tum deceret nequiuerim perspicere. Huius meæ culpæ, cuius recordatio etiam
nu

nunc mihi molesta est, & abs te, & ab illo veniam peto dari, mihique ignosci peto. Reliqua mea officia in te, atq; in omneis tuos fidelissimè semper amantissimeque constabunt. Vale. XII. Calend. Decemb. M.D.XXXVI. Ex Vrbe.

XVIII.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARP.
Cosmo Gerio Fani Epis. S. P. D.

LVDOVICVS Beccadellus familiaris tuus conuenit me, multamq; tuis verbis salutem mihi nunciauit: adiunxitq; in sermone, te molestè ferre, quod cùm ego per ista loca ad Vrbem proficiscens iter facerem, tu istic non affuisses: cupereque te in meo reditu, si eadem via iter facerem, videre me, & alloqui, hospitioque excipere, quem iam antè in amorem & in beneuolentiam tuam recepisses. Quæ cuncta mi optime Geri mihi abs te iucunda & grata accidere. Nam cùm de te iam pridem in eam opinionem venerim, vt de virtute & humanitate tua mirificè sentiam, multorum honorum testimoniis in hunc sensum adductus: tum verò hæc significatio tuæ erga me voluntatis & meum pristinum de te iudicium confirmat: & facit, vt te etiam mihi magis præcipua quadam beneuolentia diligendum putem: quem antea communi illo studio, quod virtuti debetur, tantummodò diligebam. Siquidem nihil est, quod me vehementiùs impellat ad amandum, quàm cùm intelligo me amari. Quod quoniam mihi abs te contigit, sic velim tibi persuadeas, neque in fide amicitiæ, neque in beneuolentiæ studio, quicquam a viro bono desiderari conuenire, quod tibi à me non promptum & paratum futurum sit. Meque & tuam istam voluntatem, quam erga me eximiam ostendis, maximi facere: & tuis tantum tribuere virtutibus, vt existimem hanc modò inter nos initam amicitiam, mihi non solùm voluptati, sed honori etiam permagno fore. Quare ita sentias & constituas volo, me tibi prorsus esse amicissimum. De hospitio quòd mentionem facis: crede mihi, si te præsentem istic offendissem, perlibenter certè ad te diuertissem. Quid enim mihi tuo aspectu & familiaritate occurrisset dulcius? Neque recuso, si in reuersione mea in Galliam per eadem ista loca transiero, per quæ, vt nunc est, transiturum me arbitror: quin ad te rectè me conferam, tecumq; & apud te diem & noctem sim. Sed & pueri familiaresque tui, te absente eam mihi sedulitatem diligentiamq; præbuerunt, vt facilè appareret ex disciplina domestica, qui tu, & quam liberalis hospitum receptor esses. Nullum enim certè officium prætermiserunt, quod tam breui tempore, & peregrino, & hospiti potuerit præstari. In quo declararunt, cùm

me tam studiosè inuitarent & colerent; quantopere illud tibi gratum iudicarent fore. Quæ cùm omnia redeant eodem, vt sint amoris erga me tui indicia atque signa: ne viuam, mi Geri, si concessurus tibi sum, vt tu plus me diligas, quam ego te diligo. Itaque & pro collegio & pro amicitia, paria tibi à me studia pol liceor ac defero, atque illa sunt, quæ tu in me contulisti: & si fieri poterit, etiam ampliora. Sed de his satis. Ego genus tuum vitæ consiliumq; in Ecclesia tua commorandi, vsque adeò probo, vt non desinam id & laudare summè, & admirari. Deumque immortalem quæso, vt dignum tua ista virtute animiq; constantia fru ctum atque euentum consilio tuo largiatur. Vale. III. Cal. De cembris, M.D.XXXVI. Ex Vrbe.

IACOBI SADOLETI EPISC CARPENTORACTI EPISTO- larum Lib. X. Epist. I.

IAC. SADOLETVS S.R.E. CARDINA lis Herculi II. Duci Ferrariæ, S.P.D.

QVONIAM habeo te inter eos quos mihi eximi semper colendos, obseruandosque proposui: ide putaui mihi faciendum esse, vt ad te mea manu scri berem, nuntiaremque id quod mihi contigit. He enim nihil cogitans, ac ne cupiens quidem, sed præter omnem opinionem meam creatus sum Cardinalis. Cuius honoris ma gnum onus & splendidum, meis tamen humeris perquàm gra est: non enim videtur meæ fortunæ tenuitas id posse perferre. Su tamen feram vt potero: & si copiis opibusque deficiar, in eo ela borabo, vt fide, integritate, amoreque in Remp. muneri me satisfaciam. Tibi verò præstantissime Dux, cuius nomini clari simæque familiæ iam pridem valde deditus sum, ita mea stud officiaq; polliceor ac defero, vt tibi cupiam persuasum esse, ea bi imprimis præsto semper fore: meq; eorum nemini qui te ama & colunt, quorum pro amplitudine & nobilitate tua, magna c pia est, vnquam concessurum: semperque ea libentissimè fac rum, quæ honori tibi & ornamento esse possint. Sed hæc, cù vsus venerit, re magis præstabo, quam verbis. Tu vt me dili gas, habeasque in numero tuorum, vehementer a te peto. Vale. Ex Vrbe, X. Cal. Ianuarij, M. D. XXXVI.

IA

II.

IACOB. SADOL. S.R.E. CARD. PETRO BEMbo, S.P.D.

NEQVE hilariter possum, neq; tristib. etiam verbis ad te scribere: quod in altero mihi animus meus repugnat, in altero hominũ opinio atq; iudiciũ. Qualecunq; tamen id sit quod mihi accidit, scire te volo, me his proximis comitiis à Paulo III. Pont. Max. in amplissimũ ordinem S. R. E. Cardinaliũ esse cooptatum. Quod sitne lætandum, nécne sit, equidem ignoro. Scio enim me alias huiusmodi occasiones vitasse: & nunc quidem certè quod factũ est, neq; ex voluntate mea, & præter omnem expectationẽ factum est. Ac singularis quidem Pont. Max. voluntas declarata est aduersum me, qui iudicauit eo honore me dignum, quo forsitan non sum dignus: vel potius planè non sum. quis enim est tam arrogans, qui audeat ipse de se facere iudicium dignitatis? Sed quod ego sine ambiguitate & sine vllo errore iudico, onera quæ honorem eum consequuntur, mihi ita grauia sunt, vt nõ videam quo pacto possim ea sustinere ac ferre. Te quidem rogo mi optatissime Bembe, vt me amare non desinas. Minor apud te sum factus, quàm fuerim anteà. Hoc enim & ego suspicor & re ipsa ita est. Sed noli hoc quæso, meæ culpę adscribere: potius fortunam accusa, quæ me compulit in eiusmodi vada & cautes, vt aut fama omnis prudentiæ abiicienda mihi fuerit, aut libertas constringenda. Ego verò pudore & timiditate ingenua quadam malui constringi, quàm stultus iudicari. Si lapsus iudicio sum, ignorantiæ id meæ tribuendum est. Si verò mea ratio habet aliquam rationem, eam tu si defendendam susceperis, potero sperare, me omnibus purgatum & probatum fore. Te quidem ego indies magis magisq; diligo, plurimiq; facio. Lazarum meum meis verbis saluere iube: itemq; cæteros: quos ferè habemus amicos communeis. Me quo minus plura scribam, meæ molestæ grauesq; solicitudines, & cura rerum necessariarum auocat. Vale. Romæ, Calen. Ianuarij, M.D.XXXVII.

III.

IAC. SADOL. S.R.E. CARD. RODVLPHO Pio Carpensi S.R.E. Card. S.P.D.

CVM me tecum vnà, Paulus Pontifex Maximus in amplissimum S.R.E. Cardinalium ordinem cooptauerit: non tã res ipsa mihi iucunda accidit, propter prioris vitæ meæ (vt ego arbitror) beatioris desiderium, quàm summi benignissimiq; Pontifi-

cis tale de me iudicium, & iucundum, & gratum extitit. In quo auxit permultum animi mei lætitiam, quòd te socium, vel potius ducem habiturus sum in omnibus præclaris actionibus quæ per nos ad Dei omnipotentis gloriam, & Christianæ Reip. salutem, & suscipiendæ fuerint, & tractandæ: vt etiam si virtute tibi impar, voluntate tamen proximus sim futurus. Sed de his aliâs. Nunc tibi ex animo gratulabor, teque videre quà primum opto: vt mutua nostra beneuolentia, quæ semper animo potius retenta, quam officiis inter nos vsurpata est, propter disiunctionem videlicet nostram, & vitæ, & locorum; nunc assiduitate consuetudinis, & communicatione consiliorum, vberiorem multo amoris fructum nostrum vtriq; afferat. Tu vale, & ignosce breuitati meæ: plura enim scribere meæ occupationes non sinunt. Iterum vale. Romæ, V. Cal. Ianuarij, M.D.XXXVI.

IV.

IAC. SADOL. S.R.E. CARD. MARIO Aligerio Rheatis, & Laurentio Granæ Signiæ Episcopis S.P.D.

CVM me nihil tale cogitantem, ac præter omnem expectationem meam, optimus Maximus Pontifex in sacrum collegiũ S.R.E. Cardinalium cooptasset, non existimaui tantum mihi curarum & solicitudinis ab ipso honore, qui certè maximis occupationibus est impeditus, afferri oportere, vt officij obliuiscerer, quo mihi videor ambobus vobis esse obstrictus. Tanta est humanitas earum literarum quas mihi rescripsistis: adeoque vestram propensam & beneuolam erga me voluntatem visus sum agnoscere. Quòd profectò gratissimum mihi accidit. Talibus enim viris, quales estis vos, probatum me esse, præcipuum præmium mihi videtur esse virtutis. Quæ quidem virtus si tanta in me existeret, quanta à vobis magis prædicatur, quàm à me ipso agnoscitur, gauderem maiorem in modum iudicio doctissimorum & amicissimorum. Nunc etsi opinionibus de me vestris imparem esse me sentio, amore tamen erga me vestro nihilominus lætor: facileque patior, videri vobis maiora quæ beneuolentia vobis depingit, quàm quæ veritas ipsa fert. Sed de his satis. Ego hoc honore factus sum vobis non amicus melior, sed aliquanto ornatior. Qui quidem honor magis mihi erit & optatus & gratus, si ex eo facultas mihi affuerit, bene de vobis, & de vestri similibus promerendi. Non enim alium ex illo fructum aut specto, aut percipere cupio. Vos si pristinam vestram beneuolentiam erga me continuabitis, & humanitati constabitis vestræ, & facietis mihi gratissimum. Valete. Scriptæ erant hæ literæ, cùm tuas eodem die Mar

docili

doctiſſime accepi literas, & ſimul alteras ad Paulum Granæ noſtri, vtraſque honori noſtro gratulanteis: quas nimirum libentiſſimè legi. Gratulatio veſtra optimi animi index mihi pergrata eſt. Vtinam ego talem me præſtare poſſim, qualem vos deſcribitis. Conabor quidem certè: & ſi aliud nihil, egregiam vtique voluntatem ad Chriſtianam Remp. afferam: cuius ſalus atque amplitudo ſemper erit mihi mea vita charior. Vobis autem duobus hoc nunc habeo quod pollicear ac ſpondeam, vos neque conſtantiam in beneuolentia erga vos mea, neque in amicitia fidem [illegible]e deſideraturos. Sicuti quidem & virtus veſtra, & meæ vitę perpetua conſuetudo à me poſtulat. Iterum ac ſæpius valete. Romæ.

V.

IACOB. SADOLET. CARD. MARIO MAFFAEO Cauallicenſi Epiſc. S. P. D.

ETSI nihil adhuc abs te ad meas priores literas erat reſponſum, quibus ita flagitabam aduẽtum tuum, vt nihil fieri poſſet ardentius: tamen cùm poſtea fato neſcio quo, aut ne fato quidem, ſed optimi ac præſtantiſſimi Pontificis nimis beneuola erga me voluntate, ignarus, & incogitans, in ſacrũ ordinem S. R. E. Cardinalium cooptatus eſſem, non duxi prætermittendum, quin ad te literas hac ipſa de re darem: quanquam eram, quod te intelligere puto, maximis curis occupationibusque diſtentus. Sed tamen amor meus erga te, & officii ratio, eius quod noſtræ amicitiæ debitum eſt, nullo impedimento teneri potuit, quin communicarem tecum hoc quicquid eſſet, ſiue gratulandum id ſit, ſiue non gratulandum, vt ambo id vnà communiterq; faceremus. Non enim quicquam à te ſeiunctum mihi eſſe poteſt: nec tu aliena tibi ea, quæ mihi accidunt, debes exiſtimare. Sed cum iam diu mutuus inter nos amor animos noſtros in vnum quodam modo conflauerit, debet vterq; noſtrum in altero ſemetipſum æſtimare & pendere. Ergo ſi ornatior ego hoc honore factus ſum, quàm antea, horum mihi ornamentorum pars æqua tecum eſt: ſi minus ornatus, minorisq; faciendus, (nam certè liber minus, & minus beatus redditus ſum) tu leuare debes onus noſtrum, æqua oneris parte mecum ſubeunda. Sed quoniam res in præſentia ad iudicandum difficilis eſt, egetq; diſceptatione maiore & tempore, illud vtique ſcire interim te volo, ſi te præſentem hic habuero, maximas partes lætitiæ & hilaritatis mihi fore reſtitutas. Nã & erit in cuius amore conſiliisque requieſcam: & nulla tam graui cura ſolicitudineque opprimar, quam aſpectus tuus, & familiaris ſermo noſter non continuò tollat, atque auferat. Tu vt va-

letudini tuæ seruias, mi suauissime Mari, & te huc aliquando conferre mea causa animum inducas, vehementer a te peto. Vale. V. Non. Ian. M.D.XXXVII.

VI.

IAC. SADOL. S.R.E. CARD. ANDREAE Gritto Duci Venetor. S.P.D.

CVM accepissem Amplitudinis tuæ literas, & Laurentii Bragadeni, hominis virtute & sapientia ornati, legati vestri verba audissem, qui suo sermone egregiè subsecutus est grauitatem earundem literarum: equidem non mediocriter sum lætatus, tale fieri iudicium de me abs te, & ab isto ampliss. senatu, in quo ego vestigia antiquæ dignitatis atq; autoritatis residere intelligo, vt me quoque non inutilem ministrum ad subueniendum Christianæ Reipub. esse existimetis. Verùm ista lætitia affert profectò secum maiorem etiam solicitudinem. Magis enim video mihi laborandum esse, vt iudicio vestro respondeam, quàm lætãdum, quòd sic de me vos iudicetis. Quòd si recta administratio huius honoris ac muneris, quod mihi nullo meo merito, sed quadam bonitate præpotentis Dei suscitantis de terra inopem, & de fimo pauperem erigentis, delatum est, à me ipso mihi speranda atque expectanda esset, diffiderem profectò, à vobisq; peterem, vt ne talem de me opinionem haberetis. Quid enim ego sum, si per memetipsum æstimer, nisi plebis abiectio? Sed quoniam ad clementissimum Deum toto animo conuersus, illius viuus & benignitati confido, & opem expeto: cupioq; illi, quanquam peccatis oppressus, studio tamen bonę volũtatis inseruire: spe teneor posse me diuino auxilio fretum, aliquando & Reip. afflictæ, & bonorum de me expectationibus aliqua ex parte satisfacere. Præsertim cùm hæc noua atque inaudita multis iam penè seculis summi potificis Pauli tertii bonitas ac sapientia, & collegarum meorum præstantissimorum hominum, virtus ac religio, animũ meum excitet atque erudiat: quorum ego vestigiis consectandis, virtutibusque imitandis, errare minimè potero. Quare in hoc mihi nouum vitæ genus hoc animo sum ingressus. Primum, vt Deo omnipotenti, eiusq; sanctæ fidei, omni studio, opera, labore, sanguineq; deseruiam. Deinde, vt sanctam sedem Apostolicam præsidemque illius Paulum ita meritum de me, vt omnes sciunt, quantum in me erit, in omni sua autoritate ac dignitate tuear, atque conseruem. Tertio loco, vt ea agam & mediter, quæ probis, & doctis, & amantibus mei, possint & honestati esse & commodo. Quo in genere gratias amplitudini tuæ agens, quod ad me tam humane & tam amanter scripseris, & tibi & isti amplissimo Se

mo Senatui ita mea studia polliceor ac defero, vt quoad per me rectè fieri poterit, paucos mihi pares in amore & cupiditate vestrarum rerum secundarum sitis habituri. Vale. XV. Cal. Februarii, M.D.XXXVII.

VII.

IACOB. SADOLET. S.R.E. CARD. CLAVdio Rangono Comiti, S.P.D.

QVAS ad me & ad Paulum meum misisti literas, gratæ mihi maiorem in modum fuerunt. Recognoui enim in illis pristinam illam tuam erga nos beneuolentiam, quam ego amare tantopere sum solitus. Præsertim adiunctis maximis virtutibus & animi & ingenii, quas ego in te ab ineunte tua adolescentia prospexi, easdemq; ad frugem bonam postea perductas cognoui. Quòd honore nostro lætatus sis, tam facilè tibi credo, quàm mihi ipsi. Quòd verò honos ipse magni æstimandus sit, disputas tu quidem & ornatè & subtiliter. Sed, crede mihi, alia erant potiora, quæ quidem ego magno animo eram persecutus. Nunc vereor ne me ipso factus inferior sim. Sed si erit locus Deo inseruiendi, nauandæque Reip. fortiter atque constanter, maximo me honore affectum arbitrabor. Quod quidem aut hoc optimo prudentissimoque Pontifice gubernacula tenente sperandum est fore, aut nullo alio. Quotus enim quisq; in hunc altissimum honoris & dignitatis gradum iam dudum sublatus est, cui Resp. fuerit cordi? Sed hæc Deus viderit, cuius potestate & arbitrio reguntur omnia. Te ego amo, vt debeo, meq; à te amari vehementer opto. Imprimisque id cupio, vt de meo optimo animo & voluntate erga te persuasissimum tibi habeas. Vale. Romæ. XIII. Idus Ianuarii, M.D.XXXVII.

VIII.

IAC. SADOL. S.R.E. CARD. FRANCISCO Bellencino Mutinensi, S.P.D.

AVDIERAM sæpe ex Paulo meo, qualis tu vir, & quam mirificè deditus liberalioribus studiis esses, ad quæ ab iure Ciuili, in quo eras multis iam annis omni cum laude versatus, etiam curam omnẽ animumq; transtulisses. Quod quidem erat apud me animi ingenui & præstantis indicium. Sed crede mihi, tuæ literæ non modò confirmarunt opinionem de te meam, verùm etiam auxerunt. Ita enim perfectæ atq; elaboratæ in omnem partem sunt, vt statuere satis non possim, vtrum elegantius scriptas putẽ, an amantius: ita omnia in illis & ingenii luminibus & amo-

ris sunt sita. Ex quo gratulari mihi in mentem venit communi patriæ, quæ tot ingenia ex sese, & talia efferre in hoc tempore, vt artium eam optimarum tanquam officinam quandam esse videamus. Quare quod mihi eloquentiæ laudem tribuis, feci equidem quod in me fuit, vt digitum intenderem in eam viam, per quam ad summum humanæ dignitatis gradum peruenire posse sum arbitratus, primus hanc ipse, aut certè cum paucis inirem. Sed nunc tam multi tanto cum studio in eam se iniiciunt, vt mirabilis concursus sit. In quo ego æquissimus spectator aliorum laudis, multos partim antecedentes iam me, partim etiam consequentes, mira cum voluptate conspicio, faueoq; impensius bonis ingeniis. Quo in numero cùm te vel imprimis constituam, debes existimare, gratum mihi accidisse istud studium quod præ te fers, & colendi (vt tu ais) & diligendi mei. Nam quòd honorem mihi hunc nouum gratularis, agnosco beneuolentiam tuam: sed magis iure mediusfidius illam pristinam meam vitam mihi esses gratulatus: qua ego beatiorem aliam nunquam iudicaui reperiri posse. Vt nunc res se habet, quādo in hunc locum euectus sum, dabitur opera a me Deo bene iuuante, vt noster honos neque inutilis Reip. nec bonis & doctis viris infructuosus sit. Quibus quidem si non re & fortuna, at opera certè & voluntate non deero. Nullumq; maius præmium me assecutum esse putabo, quam si facultatem ero nactus, bene de illis quacunque ratione promerendi. Tu vt valeas, nosq; diligere pergas magnopere a te peto. Vale. XII. Cal. Aprilis, M.D.XXXVII. Romæ.

IX.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT.
Petro Bembo S.P.D.

REDDITÆ à te breui tempore epistolę mihi sunt duæ, quarum in vna honori nostro amicissimè gratularis, altera habet defensionem facti nostri, ita accuratam & grauem, vt summus in ea amor tuus cum singulari prudentia certare videatur. Sic enim occurris omnibus dubitationibus nostris, sic omnia quæ contra dici possunt, rationibus tuis diluis atq; refutas: vt animus noster ambiguus antea & vacillans, metuensq; ne quid admisisset in sese, quod a reliqua via me videretur discrepare, tua nunc autoritate firmior, & in suscepta ratione constantior multo factus sit. Quanquam illa grauissima omnium ad consolandum est ratio: si mihi in hoc loco constituto, tribuerit fortuna facultatem bene de bonis & doctis promerendi: hoc si contigerit, cætera moderatè feremus. Nam quod ad ipsum me attinet, noli existimare, mi Bembe, non me aliquantum animo commoueri, cùm considerem

rem qui fuerim, quàm beatè, & quàm meum ad arbitrium olim vixerim. Nunc autem ex illis amplissimis atque amœnissimis libertatis spatiis, in breuem gyrum seruitutis sim redactus: præsertim cùm hic etiam honos non maiorem modò virtutem & sapientiam, quam mea est: sed longè opulentiorem fortunam requirat & postulet. Sed quoniam tuis præceptis constantia animi suscipienda est, & mollicies abiicienda, simus sanè in omni huiusmodi perturbatione fortes. Nostram perpetuam beneuolentiam inter nos, amoremq; incredibilem ac singularem quo coniuncti sumus, equidem à mea parte tueor, tueborque diligentissimè, citiusq; à vita deserar, quàm vt is vllum vnquam detrimentum apud me vel minimum patiatur. Tu vt eodem animo erga me sis, quo semper fuisti, non equidem te rogo: (non enim vereor vt secus facturus sis) sed tamen nescio quo pacto, vt optem mihi in mentem venit. Vale mi charissime atque humanissime Bembe. XV. Calend. Febru. M.D.XXXVII. Ex Vrbe.

X.

IAC. SADOLETVS S. R. E. CARD.
Andreæ Alciato S. P. D.

PLENAS amoris atq; officij tuas accepi literas: quæ & quòd profectæ a te, & quòd amicè atque eleganter erant scriptæ, plurimum mihi voluptatis attulerunt. Gaudebam enim Alciate tibi tali viro honorem nostrum probari: quo cum iuncta quidem est repentina propemodum totius vitæ commutatio, & ea mihi molesta, nisi interdum solicitudinem animi mei doctissimorum hominum atque amicissimorum, cuiusmodi es tu, gratulatio & lætitia leuaret. Etenim scis ipse profectò, quam vitam antea viuere eram solitus, quàm beatam, quàm liberam, quam omnibus iis fluentem rebus, quæ iucundæ hominibus in vita accidere solent. Quibus omnibus nunc carere est necesse, longeq; diuersa & studia & instituta sequi. Sed si hoc mihi vni incommodum, cæteris fortasse vtile, ac Christianæ imprimis Reipub. futurum est, vt tu suauissimè atque amantissimè auguraris: subeatur omne onus, & cuiuis iugo ceruices subdantur. Quanquam nil video esse in me aptum publicis commodis, præter benè & rectè faciendi voluntatem: quæ mihi quidem nunquam aberit. Est enim non cura mea aliqua, sed diuino in nobis beneficio innata, quæ si sola, & eis nuda præsidiis quæ ab ingenio & prudentia suppeditantur, potest quicquam prodesse rebus communibus, opera quidem mea non desiderabitur. Cætera in potestate Dei erunt, ad quem nos omnia sumus relaturi. De te verò mi Alciate, nunquam dubitaui quin summam lætitiam esses capturus, quacunque ex

que ex re, quam mihi honestam & vtilem fore arbitrareris. Noui enim animum tuum tum propensum erga me, tum suapte sponte bonis omnibus fauentem. Neque id me primum literæ docuerunt, sed hæ tamen iucundæ atque gratæ quòd testes extiterunt, non beneuolentiæ solùm, verùm etiam memoriæ mei tuæ. Quas ego legens videbar tecum loqui, tanta in illis suauitas, tantaque declaratio amoris tui erga me inerat. Quare te etiam oro, vt interdum ad me, cùm otium tibi erit, scribere ne grauere. Ego quod meæ voluntatis in te proprium est, sic te statuere, & tibi persuasum esse volo, qui te pluris quàm ego faciat habere te neminem. Quamobrem quicquid ego sum, aut esse vnquam potero, totum tibi confidas & tuis commodis paratum. Vale. XIV. Calendarum Februarij, M. D. XXXVII. Ex Vrbe.

XI.

IAC. SADOLETVS CARD. S. R. E.
Romulo Amasæo S. P. D.

NON erat opus mecum tot vti excusationibus: non enim vnquam dubitaui quin tu me diligeres. Sed tamen in te quodammodo excusando cùm adhibuisti non mediocrem diligentiam, simul & illud, quanti tu me faceres, ostendisti. Quo ego tuo vel de me iudicio, vel erga me animo mirificè delector. Virtutem tuam, quam amabam & excellens ingenium, quo es præditus, totum expressum vidi in tuis literis: quibus mihi elegantius nec eruditius legi à me potuit. Omnino egregiè sustines nomen quod adeptus es. De quo tibi non minus gratulor, quam tu honori meo es gratulatus. Cui ego honori vtinam par esse possim, vt ne obruar expectatione eorum, qui magna à me postulent, & maiora quidem, quàm queam præstare. Sed in hoc misericors Deus nos adiuuerit. Ego te diligo Romule, & de tuis virtutibus honestissimè sentio: meque vicissim cupio à te amari, paratus, si quid fortè vti opera mea volueris, ea tibi præstare, quæ ab amicissimo homine iure expectanda sunt. Pompilium tuum hìc sæpè video, eiusque probitate, & ingenio, ac in meipsum obseruantia summoperè delector. Vale. Romæ.

XII.

IAC. SADOL. S. R. E. CARDINAL.
Achilli Bocchio Bononien. S. P. D.

NVLLA fuit antehac mihi tecum familiaritas. Verùm literæ tuæ, quas proximè ad me misisti, eam inter nos beneuolentiam conciliauerunt, quæ instar antiquæ necessitudinis haberi possit.

posiit. Ita patuit mihi animus tuus, & vera visa est gratulatio, quæ ab optimo animo profecta est. Itaque te planè existimo hoc honore nostro vehementer esse lætatum. Qui quidem honos vtinam sit eiusmodi, vt ex eo ego, & Christianæ Reipub. (sicut tu sanctissimè atque amicissimè optas) prodesse possim, & doctis vnà & probis viris, in quos mea semper fuit propensa & est voluntas. Sed vereor ne quod piè volo, id re præstare minus idoneus sim. Non enim ea virtus in me, neque ea est doctrina, quam tu fortasse arbitraris. Sed cùm ad præpotentem Deum & tu omnia referas, & ego ad eundem confugiam; spes est, si is nobis fauerit, fueritque adiumento, aliquid aliquando nos effecturos esse, quod ad illustrandam ipsius gloriam, & ad aliquod commodum Reip. pertineat. Verùm hoc, vt illi fuerit placitum. Ego & gratulationem tuam gratissimè accipio, & te in suscepta erga me beneuolentia cupio permanere. Quod vt constantius facere debeas, pari ego te compensabo voluntate. Vale. Idib. Ianuarij, M. D. XXXVII. Romæ.

XIII.

IAC. SADOLETVS CARDINALIS
Lazaro Bonamico S. P. D.

BINIS abs te acceptis commendatitiis literis, iis quos mihi commendaueras, & vultu & verbis ostendi, quantum valeret apud me tua commendatio. Atque illi cùm adiissent me primò, responsumque tulissent, tua me causa omnia quæ ex me vellent, libenter esse factur**ū**: cùm reuersi postea non sunt. Credo, quòd me vidissent, & sese noscendos mihi obtulissent, satis putasse impræsentia se esse consecutos: redituros, cum opus fuerit. Tu verò ita constitue de me, & tibi ita persuade, quicquid tua agere causa contigerit mihi, id gratius mihi semper futurum, quàm tibi ipsi. Secutæ sunt postea tuæ gratulatoriæ literæ, qua Deus bone eloquentia? qua copia, quibus ingenij, & amoris refertæ luminibus? quæ cùm mihi redderentur, casus interuenit mirificus. Eramus enim in senatu, & prope me amplissimi viri Contarenus & Polus: à quibus lectæ, laudatæque mirabiliter. Farnesio lectissimo adolescenti deinde sunt traditæ, qui postridie domum mihi eas remisit. Ad eas quemadmodum debeam respondere ego planè ignoro. Video enim te tantum permittere amori, vt ex iudicij tui, alioquin recti & boni, regionibus, non parum egrediaris. Tùne tanti me facis, & vsque eò de me bene existimas, vt statuas magnum aliquod ex me commodum Christianæ posse euenire Reip. Vtinam hoc ita esset. Essem enim & fortunatior mihi ipse, & certè amicus tibi ornatior. Quid enim est quod

magis cupiam in vita, quàm huic tali tuo de me iudicio satisfacere? Quòd si tu de voluntate mea ita iudicas, nihil profectò falleris. Sin autem de facultate: quid, quæso, tantùm est in me virtutis & sapientiæ, vt huic muneri obeundo egregiè aptus sim? Sed tamen cùm voluntas sæpè si acriter sit incensa, inuenire sibi viam ad res gerendas possit, dabo equidem operam, vt si non omnino, at aliqua ex parte opinioni tuæ industria mea respondeat. Quod de Paulo Tertio optimo maximoque Pontifice & sentis præclarè, & prædicas: certè mi Lazare nouum hoc exemplum à præstantissimo Pontifice in Remp. introductum est, vel reuocatum potius ex ipso more maiorum, & longo interuallo repetitum: vt in mandandis honoribus non gratiæ, sed virtutis ratio habeatur. Quod in meis Collegis maximè patet. Quis enim est eorum non singularibus atque eximiis virtutibus ornatus & præditus? quorum ego numero vtinam adscribi dignus essem: constaretque in me summi Pontificis iudicium, sicut in aliis constitit, qui item ab eo sunt in hunc amplissimum ordinem adlecti. Sed (vt dixi paulò antè) hoc diligentia vtar maiore, quò ingenio imbecillior sum. Tibi porrò quid ego scribam? nisi & agere me tibi gratias, qui tantoperè meo honore gauisus sis, pristinumque tuum amorem erga me, omni mihi tempore probatum & perspectum, hac etiam in re totum exposueris atque ostenderis: & tibi polliceri, meam illam beneuolentiam, qua te semper mirificè sum complexus, non modò stabilem & saluam consistere apud me, sed factam etiam, quam anteà, aliquantò auctiorem. Siquidem magna ex parte spes lætius traducendæ vitæ in hoc ipso honore, qui mihi cæteroqui grauem seruitutem affert, in eo mihi posita est, si amicis & familiaribus meis, in quibus tu principem penè locum obtines, & lætitiæ potero esse & commoditati. Vale. XV. Calend. Februarij, M.D.XXXVII. Romæ.

XIV.

IAC. SADOLETVS CARDINALIS Augustino Beatiano S. P. D.

ELEGANS tuum carmen mira quadam suauitate me demulsit: vel propter lumina ingenij, quæ in eo multa extant: v[el] ob memoriam nostræ mutuæ beneuolentiæ dulcissimæque con[s]uetudinis, quæ nunquam mihi quidem ex animo lapsa est, s[ed] nunc grata recordatione repetitur. Quòd gaudeas honore me[o,] non mihi nouum est, neque inopinatum: eodem enim tempo[re] tuo ipsius honore lætaris. Quid enim est amicitia, nisi commu[ni]nio rerum & secundarum, & aduersarum? Vtinam modò hæ [se]cundæ sint, per quas auulsum me a rebus mihi iucundissimis [vi]deo. S

deo. Sed si quid hîc boni erit, in eo inerit, si & Reip. & amicis ego vsui potero & ornamento esse. In quo dabo vtique operam, vt quæ didici in otio, in negotiis expromam. Potestas modò detur agendi aliquid, quod sit viro dignum, meam constantiam & studium non desiderabis. Ego tuæ gratulationi ago gratias: maximeque opto, vt eadem qua fuisti erga me voluntate, semper sis: de meque ita constituas neminem te habere, in amore tui superiorem me, paucos pares. Vale. Romæ.

XV.

IAC. SADOL. S. R. E. CARDINAlis Lilio Greg. Gyraldo, S. P. D.

GRATÆ mihi tuæ literæ, testes tui perpetui erga me amoris, qui semper mihi iucundus accidit. In quibus quòd honori meo gratularis, agnosco eandem beneuolentiam tuam: & in eo etiam magis, quòd me existimas alicui vsui fore Christianæ Reip. quod vtinam ita eueniat. Non enim tum me beatiorem vitam amisisse existimabo, quæ mihi in otio & tranquillitate posita erat: si aliqua via operis & negotij, eandem beatitudinem potero consequi. Non enim minus ad felicitatem labore honesto, quam quiete animi peruenitur. Cuius facultatis si dederit mihi Deus occasionem, non committam, vt frustra quisquam meam operam, & officium boni viri videatur requisiuisse. Te cupio valere, & me à te diligi etiam opto, sicut ego quidem te diligo: quod re tibi declarabo, si acciderit, vt aliquando possim. Vale. ex Vrbe.

XVI.

IACOB. SADOLET. CARDINALIS Hieronymo Vidæ Albæ Episcopo, S. P. D.

GRATISSIMÆ mihi fuerunt literæ tuæ: quæ & veteris nostræ amicitiæ memoriam mihi renouarunt & declararunt, in te non parum adhuc amoris erga me ipsum residere: quo mihi nihil optatius, neque iucundius accidere potuit. Nam cùm te semper ingenij & virtutis tuæ causa plurimum dilexi: tum verò optaui vicissim diligi à te. Id rectè existimans, coniunctionem tecum meam mihi magnò honori semper fore: quòd tuum de quoque homine iudicium in vtranque partem magnam vim haberet, neque solùm impræsentia honorificum existeret, sed illucesseret in omnem etiam posteritatem. Quanquam hæc quæ notissima sunt, noua commemoratione mea non indigent. Venio nunc ad gratulationem tuam, quæ mihi magis propter animum

tuum propensum & beneuolum erga me, quàm propter ipsam, de qua gratularis iucunda extitit. Gaudeo enim à te viro honorem meum comprobari: ipso autem honore non-topere delector. Qui etsi magnus, & expetendus omnibus tur: mihi tamen boni multò plus abstulit, quam dedit. Ab enim otium, quietem, libertatem. Alia quædam reddidit, nequaquam cum illa felicitate prioris vitæ, meo quidem iud erant comparanda. Sed quoniam oppressi subitò optimi Po beneficio, spatij ad consulendum ac deliberandum nihil ha mus: pareamus sanè Deo, qui nos huic subiectos oneri es luit. Illud tamen curemus, in eoque elaboremus, vt quoad nostræ esse poterunt, hæc nostræ dignitatis accessio, Chr næ Reipub. & huic sanctæ Apostolicæ sedi possit esse vtilis. C conabimur quidem certe. Quantum autem præstare efficer possimus, id iam ad Deum ipsum referendum totum est: qu ciat nos idoneos ministros suæ voluntatis. Sed de his satis. té doctissime Vida & amaui semper, vt paulò antè dictum c tuo præstantissimo ingenio, eximiæque doctrinæ plurimum bui. In qua etiam nunc & opinione eadem sum, & voluntate biique hoc de me esse persuasum volo, si quem mihi aliqua locum tibi gratificandi dederis, magno me abs te affectum b ficio esse arbitraturum. Tu vt valeas, & me vt diligas, magn rè a te peto. III. Februarij, Romæ.

XVII.

IAC. SADOLETVS CARDINAL.
Germano Brixio S. P. D.

SEMPER hoc ferè euenit in tuas literas, mi humanissime xi, vt longo interuallo postquam à te datæ sunt, ad me perferantur. Velut has, quas recens acceptas, plenissimas a ris, humanitatis, officij, summa cum voluptate perlegi. Scr enim à te XIII. Calend. Februarij, octauo Idus Martias sunt redditæ. Credo, vt quò suauiores mihi & iucundiores hoc me diuturniore expectatione torqueant. Sed nihil agi tuna: cùm enim tuas literas non habeo, neque lego, tui ta memoria cogitationeque delector: quæ ita mihi infixa est mis in medullis, vt auelli non possit. Neque verò ego fructu vera amicitia, qualis profectò nostra est, esse vberiorem v puto, quàm habere amicos animo suo præsentes, quos loco longinquitas ab oculis distraxit. Hoc ego in te cùm faciam duè ac perdiligenter, quod te idem in me facere arbitror: vt que videor mihi consequi, vt neque crucier tuarum literarum siderio: & cùm eas accipio, vehementissimè gaudeam. Ic

qu

quibus quæso, putas me elatum esse lætitiis, cùm eas legerẽ quas proximè accepi, copiosas, graueis, suauissimè atque ornatissimè scriptas: quodq; pluris est quàm cætera omnia, ea indicia amoris præ se ferentes, vt iam non beneuolentiam erga me tuam videar agnoscere, sed singularem quandam atq; eximiam charitatem? Quid enim prætermissum est in declarando amore tuo erga me, cùm vel tantùm de honoris nostri accepto nuntio lætatum esse scribis, quantũ vix alius quisquam? vel de me ita laboras, vt cùm extimescas (timidus enim solet esse amor, præsertim in viris prudentibus, & circumspicientibus omnia) ne meus hic mihi honos animũ commutet, aliamq; personam, tanquam in scena, induere me faciat hoc extremo iam vitæ meæ actu, atq; à principio indutus fuerim: non solùm monitis, sed precibus etiã agis mecum, vt me eundem præstare studeam in celebritate, qui fuerim in frequentia: & quem Romana ambitio florentiore ætate nõ mouerit, eadem deflexa iam, & penè exacta, ne moueat. Fateor hoc tuũ consilium, prudens, & imprimis fraterni animi à me existimari. Sed tamen mi Brixi, res longè aliter se habet, ac tu suspicatus es. Non enim mihi adhuc videris perspicere, qui sit status causæ meæ, & quã mihi hac amplificatione dignitatis (sic enim populus fortasse existimat) nõ modò non lætandum, sed etiam dolendum esse putem: qui à verè beata & plena iucunditatum vita, me hac inani spe, graui ea quidem & molesta certè, distrahi sim passus. Quanquam non ego ita sum passus, vt me æquo animo duci permiserim. Sed cùm ignarus omniũ & nihil minus cogitans, nocte ea primum quæ antecessit comitia, certior Pontificis voluntatis ipsius nuntio factus essem, nec temporis haberem ad deliberandum satis: animo autẽ incredibiliter æstuarem, quòd neque res tota admodum mihi placebat: & tamen tantam voluntatem Pontificis optimi erga me, illudq; quod de me faciebat iudicium repudiare atq; aspernari superbum existimabam, detuli rem ad amicos, nõ tam quidem de re, vt sententias illorum exquirerẽ, (eram enim prorsus ad recusandum paratus) quam vt recusandi modum honestiorem quærerem: quem ego animo perturbato videre satis non poteram. Maxima autẽ afficiebar cura, vt me ita gererem, tractaremq; in recusando, vt & iustam penè iracundiam optimè meriti de me Pontificis ex repudiato illius beneficio, & famam stultitiæ ab omnibus hominibus vitare possem. Atq; hîc illi qui à me consulti sunt, cùm me grauiter increpuissent, quòd resistere conarer vocãti me Deo: cuius ego consiliũ & voluntatẽ sequi deberẽ, etiã si quò illa tenderet minus perspicerem: cumq; sanctissimum mihi Reipublicæ Christianæ nomen opponerent, neque cõcederent vllo modo, vt meas priuatas rationes anteponerẽ publicis: fecerũt, & ego è meis pristinis cõsiliis, depulsus, ex

tranquillissima vita, & iucundissima rerum omnium libertat commoditateque, non in honorem amplitudinemque, cuius m nima cura mihi semper fuit: & si vlla fuisset, non difficile fuiss superioribus temporibus eadem hæc assequi, quæ ego tum spo te libensq; fugi: sed in durissimam (vt ego intelligo) seruitute prudens ac sciens coniici me sim passus. Quæ ego icirco ad scribo, quòd tu, qui vtranque vitam nosse deberes, & quid inte sit huic ab illa optimè callere, quippe qui vtranque es expert addo etiam, cùm tantum ingenio valeas, tantum literis atq; d ctrina: cumque probitate & religione erga Deum sis admodu præditus, eosque fructus ex te quotidie ingenij & studiorum tu rum feras, quibus nihil dulcius neq; vberius sentiri possit: debu sti (vt mea opinio fert) potius ad me consolationē mittere, quà gratulationem: hortariq. vt ferrem forti animo, quòd tot su uitatibus pristinæ vitæ, eiusdemq; multò beatioris, essem priu tus. Nam vt tu scias, quod iuratus tibi confirmo, vixisse ego mi videor, non iam amplius viuere. Non enim appellanda vita es quæ tota ad alienum arbitrium ita degenda est, vt nihil tibi libe ri, neque vacui temporis ad animo obsequendum tuo relinqua tur. Quanquam potest ea quoq; habere suas partes voluptatis a lætitiæ, alio tamen ex genere: si vsus fortè veniat, vt seruire Re publicæ & satisfacere præpotenti Deo, & agere aliquid dignu viro possis: studiumq; tuum ac industriam, adde etiam autorita tem, si placet, in vtilitatib. publicis collocare, quo genere actio num maiores nostri sanctißimi homines, maximā sibi apud ho mines laudem, apud Deum gratiam gloriamq; comparauerun Quorum ego vestigiis insistere, factaque imitari summopere cu pio. Quanquam cæteris rebus omnibus longè impar, (agnosc enim imbecillitatem ipse meam) sed nemini tamen studio & vo luntate concedo. Itaq; hac mente nouam hanc viuendi viam sum ingressus, vt me à libera, vera, honestaq; sententia, nihil vnquam omnino deflexurum sit. Sed studia interea nostra, mi Brixi, qu abierunt? illa inquam studia, in quibus & tu iudicas, & ego se tiebam, beatam verè vitam esse repositam? In hac tu vita solicit fortuna, & misera propè dicam conditione rerum, etiam vereris ne quid arrogantiæ mihi aut durioris ambitionis obrepat? qu sum quam antè fui, multò abiectior, & mihi metipse vehemen tissimè displiceo: habeoque iam nihil in quo libenter acquie scam. Sed etsi hæc omnia ita sese habent, amorem tamen tuun valde exosculor: tibique de prudentibus monitis tuis atque con siliis gratias ago, habeoque pignus animi erga me tui. Nisi enim me summè diligeres, nunquam tantum de me curarum ac solici tudinis suscepisses. In quo mihi præstitisti id quod frater debe fratri, tametsi in nostra coniunctissima voluntate & amicitia

cùm

cùm fraterna ipsa charitas, tum omnia sanctarum necessitudinum nomina inclusa sunt. Quam quidem ego amicitiã & meam perpetuam beneuolentiam erga te, sanctè semper atque inuiolatè conseruaturus sum. Tu vt idem aduersum me facias, etsi minimè rogandus es (quid enim te fieri potest constantius?) tamen consuetudinis causa, te mi doctissime Brixi enixè atque vehementer etiam atq; etiam rogo. Gratissimum quoque mihi feceris si eos omneis præstantes viros atque doctos, qui tibi de nostro honore gratulati sunt, meis verbis saluere plurimum iusseris. Vale, & scribe ad nos quam creberrimè. Ex Vrbe.

XVIII.

IAC. SADOLETVS CARDINALIS
Frid. Nauseæ S. P. D.

CVM propter diuturnam absentiam meam ab hac Vrbe, minus mihi noti essent docti atq; insignes viri, qui in ista Germanica natione florerent: atque ego nuper Romam euocatus à summo Pontifice præter omnem etiam expectationem meam, in hunc sacrum ordinem S. R. E. Cardinalium adscitus essem: accepi tuas literas, plenissimas amoris, humanitatis, officij: quarum lectione mirificè delectatus (erant enim & piè & eleganter scriptæ) consului Antistitem Brundusinum, quòd is diu in istis locis versatus est, hominem, vt tute nosti, summi iudicij, optimi animi, excellentisque doctrinæ: atque cum de te accuratè percontatus sum, qui mihi ea de te narrauit, tuasque egregias virtutes tot apud me laudibus prosecutus est, vt non solùm tibi rescribere, sed gratias etiam agere, quòd prior ad me scripseris, debere me confitear. Quid enim mihi optatius, quàm adipisci bonorum beneuolentiam, vel ipsorum humanitate, vel meis studiis atque officiis erga illos, conciliatam mihi atque paratam? Quod quoniam mihi in te, atque adeò per te contigit (non enim vlla merita antecesserant erga te mea) crede mihi, mi Nausea, ad te amandum non mediocriter sum accensus. Facit enim apud me hoc virtus, vt quod in cæteris vsus & longa effecit consuetudo, ea repentè me ad eos in quibus ipsa inest, diligendos alliciat. Atque ego, qui ad instituendas cum bonis amicitias promptus & facilis sum, idem in eis tuendis soleo esse constantissimus. Quare sic tibi volo esse persuasum, omnia officia, quæ ab amico vetere, & multis in rebus probato, iure expectari possunt, tibi & esse à me, & fore semper parata: quemadmodum re ipsa, si vsus venerit, cognosces. De cõcilio quod quæris, Pontifex stat in sententia. Et quanquam permulta sunt, quæ nos hic retineant, imprimisq; discordiæ nostrorum principum, atque eius periculi suspicio, quod à

Turcis grauiter impendet: quoque omnia itinera omnibus pe-
nè in locis infesta sunt, vt qui conueniant ad concilij diem futuri
non sint, præter admodum paucos: sicut & vobis Germanis pa-
tere ac perspicuum esse non dubitamus: tamen & de profectio-
ne Pontifex loquitur, & iam ad iter aliqua parare incipit: nosque
sumus moniti, vt expediti ad tempus esse debeamus. Itaque puto
fore, vt exacto tempore ieiunij hinc proficiscamur. Vtinam, mi
Nausea, auspiciis bonis, hoc est, fauente bonis cogitationibu
Deo: quanquam ille quidem semper iis fauet. Sed tamen mult
mihi veniunt in mentem, quæ tibi item venire certò scio, quam-
obrem de toto exitu rerũ timendum magis mihi, quàm speran
dum esse videatur. Etenim partim mores hominum, partim et
iam maiorum opiniones ita corruptę sunt, vt medicinam nullam
salutarem inueniam, prætertim exasperatis animis & aduersu
verum contumacibus. Quod tu malum, quoniam istic es, & ab
errorum fontibus propius abes, facilius potes & sentire, & nosce
re. In quo tua quidem præstans atque eximia laus elucet: quòd
vir doctissimus, idemq; concionator eloquentissimus, recta sem-
per, firmaq; tenuisti summi Dei, & sanctæ ac Catholicæ religio-
nis vexilla: quo etiam nomine ego tibi plurimum debeo. Habe
de concilio sententiam meam: quòd si tu mihi scripseris, qui sin
habitus animorum apud vos: & quid istic agant, & moliantur
qui nouitates, & dissidia in fide Catholica quærunt: & sint ne a
æquitatem animi modestiamq; parati, nécne sint: cum nos cert
æqui, & faciles ad obsequendum, & indulgendum, quoad rect
perscribet ratio, futuri simus: dabis mihi materiem sæpiùs ad t
scribendi. Quod quidem & libenter, & studiosè faciam: tecum
que hanc societatem libentissimè inibo, vt ambo & coniunctè, &
pro sua parte vterq; huic tanto incendio, quantum nobis datum
fuerit, subuenire studeamus. Sed iam de his satis. Tua mei hono
ris gratulatio gratissima mihi est, proficiscitur enim ab optim
animo, & studiosa mei voluntate: quam ego potiorem ipso ho
nore duco. Nam honor sæpenumero temere a fortuna datur: ta
lia autem studia talium virorum, qualis tu es, assequi solius virtu
tis est: cuius ego fructum cæteris rebus omnibus antepono. Va
le. VIII. Calend. Martias M.D.XXXVII. Ex Vrbe.

XIX.

IAC. SADOLETVS CARDINALIS
Ioan. Bellaio S.R.E. Cardinali S.P.D.

LITERÆ tuæ non minus scriptæ sapienter, quàm elegante
dici non potest, quàm valde me delectauerint. Habuerun
enim nõ honoris huius, quo nuper affectus sum, gratulatione, [...]

cui

nim vulgare admodum & quorumuis hominum est) sed quod & tua prudentia acutissimè perspexit: & causa maximè postulabat mea, consolatione potiùs mecum es vsus. Vidisti enim omnium hominum ferè vnus, quid mihi extracto ex illo beatissimo otio, in quo cum omnibus artibus & studiis honestissimis dulcis mihi consuetudo, & commercium erat quotidianum: libertate præterea adempta, ad leuandam animi mei molestiam opus esset. Itaque tuum excellens ingenium, quod ego imprimis admirari sum solitus, eo potissimùm adhibuisti, vt lenires dolorem meum, non vt augeres lætitiam: quæ nulla à me sanè suscepta est. Et si intelligo diuinis consiliis esse nobis acquiescendum, eaque res vna ad æquitatem animi me reuocat. In quo vsque adeò mihi profuerunt literæ tuæ, vt quoniam non datur mihi tui præsentis potestas, illæ tuam vicem mè & consolaturæ semper sint, & quemadmodum in hoc munere me gerere debeam, ad omne tempus erudituræ. Quanquam, quod tui in me amoris maximum argumentum est, videris mihi tu plus aliquantò tribuere, quàm ego agnoscam. Quòd me liberè atque integrè dicturum in senatu sententias putas, in eo minimè falleris. Quòd verò aut mea eloquentia (sic enim scribis) aut apud summum Pontificem autoritas multum sit profutura Reip. in neutra re video quid assentiri possim. Nam neque consilio & oratione tantum valeo, quantum fortasse esset opus: & si maximè valerem, tamen Pontifex optimus & sapientissimus non aliorum consilio in rebus agendis vtitur, sed suo. Sed tamen vtcunque est: ego certè, quod partium est mearum, neque studio vnquam, neque fide, neque opera, neque perpetua mea vt rectè omnia agantur voluntate, Christianæ Reipub. deero. Vtinam haberem te autorem, & moderatorem consiliorum meorum: præclarè profectò inter nos conueniret. Sumus enim ambo ab eisdem propè disciplinarum fontibus profecti: tua & dignitas & doctrina longè est illustrior: sed certè animis non difficiles sumus. Verùm hæc viderit Deus, qui nos agit & versat, in quamcunque illi partem est placitum. Ego, mi præstantissime Bellai, de me tibi sic persuadeas volo: cùm te antea semper coluerim atque amauerim, vt quem maximè: nunc in hac noua status mei conditione, amori meo & obseruantiæ erga te, potiùs additum permultum, quam quicquam detractum esse. Sicut tamen & tua eximia virtus, & ea qua me prosequeris beneuolentia postulat: à te peto, vt eadem sis voluntate erga me, qua esse consuesti. Vale. Romæ, M.D. XXXVII.

XX.

IAC. SADOLETVS CARDINALIS IOAN. Saluiato S. R. E. Cardinali S. P. D.

IAM diu nihil literarum ad te dedi: quòd cùm non habere fermè quid scriberem (quæcunque enim hîc agerentur, ad perscribi a tuis sciebam) nolui te inanibus literis meis obtund re, & me hercule etiam id causæ fuit, quòd hoc nouo mihi vi genere a studiis meis abstractus, ægrè ad scribendum referre n poteram, & tamen quæ quotidie in senatu agerentur, admon tu meo ad te Antonius tuus scribebat: neque ea sanè multa, n sti enim ipse quàm pauca nobiscũ communicet Princeps. Nu prorogata Concilij die, & ea collata in Calend. Nouembris, h ad te duxi dandas esse literas: vt tuas elicerem, atque ex te sc rem, quid constitutum haberes: rediturúsne esses ad nos, an ist vbi es, alióue quopiam loco per æstatem mansurus. Alterum meæ cupiditati tuæ videndi magis aptum est: alterum tuæ for sitan valetudini, cui tamen potiùs inseruiendum est. Salubren igitur & amœnum locum aliquem tibi deligas censeo, in qu æstatis tempus transigas: cùm præsertim de nostro aduentu i istæc loca, animo iam possis esse ocioso. Ita enim prorogatur concilij tempus est, vt certus locus nullus ad conueniendum constitutus sit. Id accidit ex ea causa, quod Dux Mantuæ con cursum tot aduenarum in vrbem suam reformidans, hoc (vt scri bit ipse) turbulento & suspiciosissimo tempore, Mantuam s conuentui sine firmo militum præsidio commissurum negaui De hoc præsidio actum bis in senatu, omniumque sententii decretum, nullum omnino militare præsidium esse dandum, n Lutherani, qui nos suspectos sibi esse nunc simulant, si intra a ma & præsidia nostra venturi essent, verè atque ob rem id facer viderentur. Eius igitur loci spe adempta, alius erat nimirum con stituendus locus, quod fieri commodè inconsultis Christiani principibus non poterat. Porrò cùm adesset iam concilij dies neque ad eam diem de voluntate principum constare nobis po set, visum est necessariò concilium esse prorogandum. In han sententiam discessere ferè omnes. Vna duntaxat Campani sen tentia, & mea, prorogationem dissuasit, cùm videretur nobi plus multò vtilitatis in concilio habendo, quàm detrimenti i loci mutatione existere. Eligebamus autem ego Placentiam Campanus Bononiam: ille commodiorem nobis locum secu tus, ego Germanis oportuniorem. Ita enim Placentia Cæsaria nis est propinqua, qui armis atque exercitu in præsentia valent vt abstergere omnem metum eò aduenientibus Lutheranis pos

sit Cæs

sit. Etsi illi quidem disertè conuentu Smalcaldæ habito, negauerunt se venturos. Vterque autem nostrûm in eo consentiebat, vt quem nobis locum non voluntas nostra, sed necessitas offerret, cum nos non statam concilij sedem, sed diuersorum tantisper vocaremus: quoad ibidem de cunctorum consensu eorum qui adessent, eorum agendi conuentus locum constitueremus. Altera non mediocris opinionum dissensio: quòd ego in vrbe Pontificem retinebam, legatosque mittendos esse censebam: ille cum ipsum quoq; Bononiam extrudebat. Sed, vt dicebam, nobis frustra dissuadentibus, decreta nihilominùs est prorogatio. Vtinam consilio bono, & prospero Christianæ Reip. euentu: vehementer enim extimesco, ne hæc procrastinatio nostra aliquod magnum malum sedi Apostolicæ pariat. Certè enim quos adhuc ex illa propè aduersa & alienata natione in officio retinemus, vereor ne amittamus. Sed nos fortasse Deus benignius iuuerit. Paulum Sacratum sororis meæ filium, propediem istic affuturum esse confido: quem & fidei commendo & liberalitati tuæ: vt quoniam semel nos omneis tua beneuolentia complexus es, mihique recepisti te illius rationem, cùm affuisset occasio, esse habiturum: meminisse velis, nos tibi ita obstrictos esse, ob tua erga nos merita, vt tu humanitati ac liberalitati tuæ, nos tibi ipsi omnia debeamus. Antonius tuus funebrem Christi Domini nostri orationem in delubro (vt mos est) ædium Vaticanarum habuit, sanè luculentè. Ea nunc oratio versatur inter manus, & summa cum laude ab omnibus legitur: in quo tui quoque absentis honorem & memoriam non mediocriter intelligo versari. Vale, Romæ, M.D.XXXVII.

XXI.

IAC. *SADOLETVS CARDINALIS Reginaldo Polo S. R. E. Cardinali S. P. D.*

POST discessum tuum, nihil adhuc ad te dedi literarũ, quòd de publicis rebus acta omnia ad te mitti sciebam. De tuis autem nihil mihi nominatim mandaras proficiscens, quod me tua causa facere aut sentire oporteret. Quòd si fecisses, beneuolentiam tibi meam & præstitissem re ipsa, & literis sæpe declarassem: etsi ad meum tibi amorem testificandum, non opus puto esse literis. Hîc nos in magno metu Turcarum assiduè sumus: præsidia tamen adhuc nulla, quæ quidem appareant, comparata habemus: nisi illud vnum maximum nobis est præsidium, quod positum est in Principis consilio & sapientia: qui iam sæpiùs nobis confirmauit, se in communi tuenda salute, animo excubare. Et tamen arbitror à rerum peritis dictum, nisi extremo Sextili men-

se liberum ad nos cursum classem habere hostium non poss
Tuos conatus non eum habuisse exitum quem cuperemus, do
leo equidem vehementer. Sed hoc æquiore fero animo, quòd it
fore præuideram. Tu modò saluum te nobis exhibeas, atque re
stituas: occasiones aliæ non deerunt, non enim eundem tener
statum diu possunt, quæ tantoperè sunt commota. Nos hîc i
fortuna tenui sustinemus tamen onus dignitatis, quoad poss
mus: rectam adhibemus voluntatem, reliqua Deo permittimu
Te amamus & colimus, vt debemus, amarique item abs te cup
mus. Tu si quid forte mihi per literas mandaueris, efficiam, vt
non frustra id fecisse intelligas. Episcopum Veronensem nostr
plurimum meis verbis salutere iubeas velim. Vale. Romæ, 4. Non
Iulij, M.D.XXXVII.

IACOBI SADOLETI EPISC. CARPENTORACTI EPISTOlarum Lib. XI. Epist. I.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. Georgio Duci Saxoniæ S.P.D.

MIRABERIS fortasse, Dux præstantissime, quid mihi ego nunc volens, literas ad te dederim: qui neque vlla tibi familiaritate coniunctus, nec nomine ipso penè sim notus. Faterer mirandum hoc esse, nisi illud magis mirum futurum fuisset, cùm nihil ad alliciendum amorem virtute præstantius sit, si tua virtus insignis & spectata, tuum excellens Christianæ pietatis studium, tua religio, non me & iam pridem in amorem tui impulisset, & nunc animum tibi meum, quando coram non possum, literis vt indicarem, suaderet atque hortaretur. Non enim veritus sum, ne tibi ingratum officium hoc meum accideret: nec dubitaui, quin tu, qui virtutibus reliquis excellis, etiam humanitatis, quæ cęterarum decus lumenque virtutum est, maximas partes feras. Hac spe de te fretus, quod facere sæpe cogitaui, vt & meum amorem tibi patefacerem, & tuum conciliarem mihi: id agere nunc aggredior, incensus cupiditate tecum ineundi sanctissimi illius fœderis, quod Amicitiam appellamus: cuius inter nos auspex & confirmator Deus futurus sit, quandoquidem ambo illi puro corde, & religione integra seruire cupimus. Etsi in hac quidem coniunctione amicitiæ nostræ, tuam ego mihi duntaxat beneuolentiam expeto: ea enim mihi maximi muneris loco futura est: à me verò tibi nō solùm beneuolentiam deberi confiteor, sed summan

mam etiam obseruantiam & pietatem. Cur autem in hunc vsque diem dilata sit mea hæc voluntatis erga te, & beneuolentiæ significatio, patere, quæso, rationem à me repeti aliquando longius: quo & ipse tibi notior fiam, & tu intelligas melius qua mente ad scribendum nunc sim adductus. Ego cum apud Leonem Decimum Pontificem Maximum (quod te meminisse aliqua ex parte arbitror) honestissimum locum tenerem: atque illo tempore exorta essent noua hæc & turbulenta Lutheranorum dogmata: aliqua hinc quidem etiam culpa, sed tamen maiore temeritate eorum, qui ab odiis hominum ad inimicitias Dei sunt progressi, vt qui essem Christo & Christianæ fidei vehementer addictus, sanctúmque & inuiolatè seruandum morem maiorum esse ducerem, maximo ex illis rebus afficiebar dolore: neque quicquam vnquam vidi mea in vita tristius, quàm illud factum esse inter nos dissidium, quo non religionis solùm vnitas atque concordia, sed salus tota Christiani nominis in discrimen vocabatur. Augebat dolorem meum, quòd multa quoque ab hac parte fieri videbam parum accommodata temporibus illis. Nam neque ea, quæ huic malo apta poterant afferri remedia, nulla afferebantur: nec vox audiebatur bene monentium & suadentium: vt quæ mansuetudine, & à quibusdam rebus abstinentia temperantiaque poterant vulnera sanari, ea ne ferro & asperioribus quasi medicamentis incrudescere cogerentur. Excessit è vita Leo, breuique interiecto Adriani tempore, successit Clemens: vir natura bonus, idemque colens recti atque honesti, si perpetuò constare sibi ipse, & in consiliis suis manere potuisset. Hoc ego Pontifice speraui modum repertum iri pacandis dissensionibus. Nam & ipse hoc maximè agebat, volebatq;: & ego assiduus hortator illi aderam. Tunc agi cœptum est de conuocandis Episcopis ex omni regione orbis terrarum, quorum & doctrina emineret & integritas, vt eorum quasi opera atque consilio, sacerdotum mores, qui vehementer videbantur esse labefactati, in veterem statum redintegrarentur. Tunc cœpta iaci fundamenta sanctius colendæ & seruandæ religionis, sacerdotiique ex sordibus & maculis extrahendi. Res denique procedere cœperat: cùm bonus, & mitis & religiosus Pontifex, verum idem in suis consiliis retinendis aliquantulum imbecillior, quorundam artificiis, qui nimio plus apud eum, quàm Principi honestum sit, poterant: in bella & Principum inimicitias descendere, & à sanctis suis cogitationibus desciscere est coactus. Hic ego spe erepta, posse amplius per me Reipublicę consuli: priuatum autem meum commodum, neque in honore, neq; in fortuna admodum quærens, potiusque eligens, & Deo, & mihi, & peculiaribus populis meis satisfacere, transalpeis me meam ad Eccle-

siam

siam Carpentoracte contuli, adiutus tum etiam singulari Dei beneficio, quòd viginti diebus ipsis antè Roma sum egressus, quàm clades illa horribilis ac direptio huic vrbi incideret. Iam quemadmodum in Ecclesia mea per decem annos manserim, quomodo populos mihi creditos gubernarim, si non religione exemplóque præstabili, at animo pio & beneuolo certè, quantopere optimis atque honestissimis cùm Philosophiæ tum sacrarum literarum studiis fuerim deditus, nil me commemorare nunc attinet, cùm nec tua intersit ista intelligere. Illud commemorabo, quod huic tempori magis est appositum: me, cum animo obfirmato constitutum haberem, nunquam amplius abire ex eis locis, in quibus essem Deo quasi consecratus, nec stationem illam relinquere, in qua me volens ipse libensque collocassem: coactum tamen concilii nomine, & binis huius sapientissimi & optimi Pontificis literis ad Vrbem me euocantibus, per causam quæ érat ascripta, vt tractarentur antè & deliberarentur ea, quę mox in Concilio agi expediret. & vt morum ecclesiasticorum honestati ac decori consuleretur, Romam reuertisse, mœrentem quidem & inuitum, si spectentur cætera hoc vno me consolantem, quòd tantæ causæ Dei omnipotentis pro mea parte non adesse, alienũ mihi ab officio & pietate Christiana esse videbatur. Veni igitur, & imperio parui, atque ibi paucis illis diebus cùm essent comitia augendo numero S.R.E. Cardinalium facta, ego quoque inscius, & nil tale cogitans, iudicio tacito Pontificis Max. in amplissimũ ordinem cooptatus sum. Habes seriem & rationem rerum mearum gestarum. Nunc ad ea quæ principio mihi fuerunt proposita reuertar. Ego Georgi clarissime & optime, cùm semper tuum nomen, tuaque fidei Catholicæ propugnatio, iam inde ab initio temporum & dissensionum illarum omnibus in ore & in sermonibus esset, celebrarenturque aures quotidie meæ tuorum dictorum, factorum, consiliorumque ad vnitatem concordiamq; spectantium nuntiis & fama: cumq; & splendorem nobilitatis tuæ intuerer, & reliqua in te cognoscerem nobilitati paria: illam autem constantiam, & virtutem, & magnitudinem animi tui vel inprimis semper essem admiratus, quod in tantis Germaniæ motibus, tantis defectionibus eorum qui excursum & licentiam suis cupiditatib. quærentes, sobrium illum & abstinentem morẽ maiorum aspernabantur passim & reiiciebant, quorum etiam nonnulli honoribus tibi & propinquitate erant coniuncti: tu tamen perpetuo in optima ratione constans, & in sanctis consiliis fortissimus extitisses: tantum iam tunc ergà te amoris obseruantiæque suscepi, nihil vt vehementius cuperem, quam aliquo tibi facto meo posse, aut dicto, incredibile animi mei studium declarare. Fecit autem discessus meus, & longum absentiæ nostræ inter-
ualluin

uallum, vt minus adhuc id agere, moremque in eo mihi ipsi gerere potuerim. Nunc autem non modo retractus in hanc Vrbem, quam sponte prius reliqueram, verùm etiam in eo honore hoc munereq; affixus cùm manendum mihi posthac in hac senatoria quasi vigilia esse intelligam, tempestiuum duxi, scribere ad te: meq; ipsum totum tradere tibi, atq; dedere. Itaq; omni studio animi mei te rogo, si amor, si officium, si obseruantia erga te mea, si par atq; idem in vtroque nostrûm sensus, & religionis tuendæ sancta conspiratio, si deniq; amicissimi & beneuolentissimi hominis voluntas, in tua illa nobilissima mente, omnibus ornata, & virtutis & humanitatis laudibus, locum reperire sibi aliquem ad animum tuum mihi cōciliandum potest: Primùm, vt me in amicitiam tuam recipias. Deinde, quoniam nihil mihi magis est propositum, quàm fidem meam & operam Deo omnipotenti dicare, consiliis etiam tuis, & monitionibus iuues: mihiq; significes, quid tibi per me agi suscipiue posse, ad subueniendum his afflictis rebus, & perturbatis temporibus videatur. Polliceor enim tibi, si ad me interdum scribere, & tui consilii prudentiam mecum communicare volueris, me effecturum, vt appareat nullius vnquam hominis autoritatem apud quenquam plus valuisse, quam apud me tuam. Quod hoc fidentius tibi promitto, quòd cùm habeamus summum Pontificem nil aliud cogitantem dies & noctes, quàm quo pacto ista, quæ dissidiis & alienationibus animorum distracta sunt, in vnum rursus quasi corpus coalescant: eundemq; consilio & sapientia singulari: hoc tanto munere Dei immortalis, ad commune bonum Christiani nominis, omnibus vti nobis licebit. Extremum illud est: quod fidelis beneuolentiæ est proprium vt omnia mea tibi officia ac studia, omnemq; quantula ea cumq; est in me, autoritatem deferam atque pollicear. Proinde scito, nullo me abs te maiore affici beneficio posse, quam si occasionem mihi dederis in tuis & tuorum commodis atq; honoribus operam, curam, laboremq; omnem meum in hac vrbe & curia ponendi atq; impendendi, si quid scilicet acciderit, in quo amici tibi hominis diligentia requiratur. Etsi enim qui maioribus opibus, amplioreq; gratia tibi affuturi sint, multos habiturus es: tamen qui pari amore ac studio id agat, habebis profectò neminem, sicut tamen eadem probitas tua præstans & admirabilis, meumq; perpetuum de tuis maximis virtutibus iudicium, requirit & postulat. Vale. Romę, 14. Cal. Iulij, M.D.XXXVII.

II.

IAC. SADOLETVS CARD. GEORGIO Duci Saxoniæ, S.P.D.

Quòd

QVOD non tam cito tuis literis rescripserim, præsertim tam accuratè, tamq. prudenter scriptis, ignosce (quęso) mihi. Nō ea mea fuit culpa, sed cùm emergere cœpissem ex graui morbo, quo quatuor penè mensib. oppressus, periculū vitę non semel adij, allatę eę mihi sunt, meq; summa & incredibili quadam voluptate affecerunt. In eis enim non solùm recognoui tuam pristinā virtutem, & sapientiam, quam semper antea sum admiratus: sed singularem etiam & nouam quandam humanitatem cognoui. Sic enim benignè atq. amanter me in amicitiam tuam recipis, vt mihi qui hoc summè semper concupiui, vt tibi aliquo amoris vinculo coniunctus essem, nihil accidere potuerit optatius. Non enim ego, Georgi præstantissime, diuitiarum aut pecuniæ amator sum, nec honores & potentiam magno studio requiro: sed amo viros animo & virtute excellentes, inque eorum amicitia & mutua erga me beneuolentia incredibiliter acquiesco. Itaq; tua nunc erga me voluntate perspecta, crede mihi tanto in te studio sum accensus, vt nemini vnquam concessurus sum, qui aut ardētius te diligat, aut maiore cultu atque honore tuas pręclarissimas virtutes prosequatur. Quòd si locis disiuncti, congredi vna & colloqui coram inter nos non possumus, literis tamen & crebris scriptionibus idem propemodum assequemur. Sed de rebus, quæ in tua epistola graues, & magnæ, & grauiter sunt, tunc tibi respōdebo, cùm summū Pontificem fuero allocutus, atq; ipse quoque factus ero firmior. Nunc cùm nec mente adhuc, nec corpore satis consistam, accipe (quęso) breuē hanc epistolam, testem animi & amoris erga te mei. Cū primùm facultas dabitur, vberius ad te scribam: nec te patiar officium in eo meū desiderare. Tu vt valetudini operam des, nosq; diligere pergas, magnopere à te peto. Vale. Romæ IV. Cal. Ian. M.D.XXXVII.

III.

IAC. SADOLETVS CARDIN. GEORGIO *Duci Saxoniæ S.P.D.*

SVPERIORIBVS diebus, cùm accepissem tuas, non solùm elegantissimè, verùm etiam prudentissimè scriptas literas: ipseq; e graui morbo nondū recreatus, etiam tum nonnihil laborarem, vt domo pedem nequirem efferre: non potui ita cito illis vt cupiebam respondere: quanquam me & officiū stimularet, & amor mihique eam curam iniiceret, vt sapientissimi Ducis, & optimi partam mihi beneuolentiam, qua munus nullum maius à quoquam expectare potui, studiosè ac diligenter mihi tuendam putarem. Sed, vt dictū apud veteres est, necessitati ne Deos quidē ipsos repugnare, sic me corporis imbecillitas differre totum ho

neg

negotium coegit, maxima mea quidem cũ molestia. Quid enim mihi iam optatius, quam quo vno modo fieri potest, per literas videlicet colloqui tecũ? quem habeo propè vnum hoc tempore, de cuius virtute, sapientia, pietate, præstantissimũ iudiciũ faciam: & in cuius humanitate & beneuolentia erga me, animus meus præcipuè requiescat? Sed, vt dixi, vis fuit quæ me impediit, quo minus quod summè cupiebam, facere id exequiq; possem. Quam tu vim, & quam meam tarditatẽ cunctationemq; in rescribendo, pro tua illa singulari naturæ clementia æqui boni consules. Etsi his paucis dieb. dedi ad te literas: breues illas quidẽ, sed tamen testes huius eiusdem & animi mei, & voluntatis. Post illas autẽ datas, cùm factus essem aliquando firmior, nihil antiquius habui, quam adire ad summũ Pontificẽ, eiq; literas tuas ostendere. Quę, vt erant, sic illi videbantur planè accuratè scriptæ, & persapienter. Neque verò ille tacitum habuit, neque de tuis virtutib. non amplissimè est locutus. Sed cũ maxima significatione sui erga te amoris, & commendatione laudum tuarum, totũ penè curriculum vitæ tuæ mihi exposuit: Quid tibi ipse, quid sancta apostolica sedes deberet, quibus tu non operibus solùm, sed etiam beneficiis cunctum Christianum nomen comprehendisses. Hęc ego etsi vel omnia, vel multò maxima ex parte per me intelligebam: tamen non mediocri afficiebar lætitia, cùm audiebam summum virum, summi etiam principis voce & testimonio laudari. Itaq; hoc tibi planè confirmo, si qua sit res, quæ tibi videatur ad commodũ, aut honorem tuũ pertinere, quam Pontifex ipse efficere possit: facile te apud eum, & autoritate & gratia, vel meipso interprete, vel alio quouis valiturum. Non enim ipse minus gratus est quàm prudens. Et cùm per prudentiam optimè discernat, qui sint de Republica meriti: tum autem bonitate & beneficentia erga eos est propensus. Sed hæc hactenus. Nunc veniamus ad eas partes epistolæ tuæ, quæ maximam curam in respondendo requirunt. quarum omnium præclarè abs te positum illud fundamentum est, te semper existimasse, statum orbis terræ commodè regi non posse, si qui præsunt, & imperium obtinent, ij nõ singulari inter se consensu animorum sint coniuncti. Præesse autem Pontificem Maximum ecclesiæ, Imperatorem orbi, vt ambos necesse sit pia conspiratione ad salutem cunctorum esse copulatos. Hæc ratio conspirationis & concordiæ inter duos summos Principes, & mihi maximè probata est, & abs te verissimè affertur. nec dubitarẽ quin valitura esset, idq; efficeret, quod tu potissimè optas, si talia semper essent Principũ ingenia, quale tuum est, Dux sapientissime, quale eorum qui Reipub. bono non suis cupiditatib. addicti sunt, quorum minima semper, vt tute optimè nosti, fuit multitudo. pauci enim omnibus extiterunt seculis,

culis,quibus potior esset publicæ,quàm priuatæ rei cura, qui singulari quidem sua cum gloria, & in veterum monumentis, & in nostris sermonibus adhuc viuunt. Sed tamen ille virtutis splendor, animis praua affectione corruptis, minimè notus est. Cum ergò aut Pontifex sui officii immemor, posthabita ratione recti atque honesti, priuatas suas vtilitates persequitur: & vnde maximè eas se adepturum sperat, eò totus fertur cupiditate & studio: aut Imperator libidine dominandi, Pontificibus metum appetitæ ecclesiasticæ ditionis iniicit: tum illa contingunt, quæ tu & piè & grauiter detestaris. Quæ quoniam vtraque sæpius facta sunt, & vt Pontifex priuatum sequeretur commodum neglecto publico, & Imperator nonnunquam Pontificium ius vendicare sibi contenderet: iccirco exorta est tacita quædam cunctorum opinio, non posse ipsos inter se firma & fideli beneuolentia iungi. Quo quidem ex dissidio maximas tibi assentior Christianis populis inuectas esse calamitates. Sed quemadmodum vetera transacta sunt, ex antiquis Annalib. edocemur. Quid autem euenturum sit, nobis incertum est, nisi quod illud non tam explanandum nobis nunc quidem est, quàm quodammodo significandum fore aliquando vt reperiatur remedium, si hęc consilia tua in medium proferre licitum fuerit, quæ meis in hoc genere planè sunt consentanea. Non enim si tu me, & cæteros prudentia vincis, quòd profectò facis: id tibi etiam concedo, vt religione & studio bene agendi vincas. Si ergo promere tales rationes, & eos qui audierint velle illis obtemperare rationibus contigerit: non dubito fore locum sanctissimis optatis tuis vt & perpetua inter duos hosce principes concordia constituatur, & è Repub. mala omnia tollantur. Quanquam quod optamus, & de quo disputamus admirabili Dei beneficio hoc tempore videmur consecuti. Nam & Pontifex is est, qui nulla cupiditate extraordinaria se trāsuersum agi, neque ferri passus est: qui patrem se omnibus communem præbet: qui nullas partes dissentientium est secutus. Et Imperator optima mente, summo consilio, ac studio in tuenda Christiana Repub. propè singulari, quodque imprimis ad rem pertinet, ambo inter se coniuncti cùm amicitiæ fide, tum eisdem penè studiis ad communem salutem & voluntatibus. Quorum consensionem & beneuolentiam mutuam, qui labefactare & conuellere fictis suis sermonibus & iniquis delationibus conati sunt, illa suspicione freti, de qua dixi paulò antè, per quam inter eos existere posse amicitia non putatur: ij non virtutem & voluntatem optimorum principum mutauerunt, sed magis improbitatem ostenderunt suam. Quorum talium vtinam aut minor copia, aut ea minus idonea ad nocendum esset. Sed cùm tui desiderii euentum iam bona ex parte videamur nacti, duob. his principibus a-

mic

micitia iunctis, bello tetro atque exitioso per inducias dilato, aut (quod ego malim) penitus sublato: spe pacis iniecta, quam auidissimè cuncti & ardentissimè expectamus: reliqua est cura & cogitatio conuentus publici: qui in vrbe Vicentia, loco opportuno & libero, omnibus qui in Christiana religione censentur, est indictus, post aliquas temporum prorogationes, quas necessitate fuisse expressas, qui sine cupiditate iudicant, possunt facilè cognoscere. Eo in conuentu si concursus fuerit is, qui ad rem tantam requiritur, non diffido fore, quin ad iniustam cuiusdam potentiam, sed ad bonum commune consilia conferantur. Præsertim si tu, & qui virtutum ac religionis tuæ imitatores sunt, concilio interesse studuerint. Nam Pontifex quidem noster optimo animo & summa temperantia præditus, multa vestro, & tuo imprimis consilio, recta existimaturus est, quæ nunc contrariis ex partibus disputantur. In quib. tua imprimis & cæterorum bonorum autoritas plurimum valitura est. Neq; ego sanctis & salutaribus Christianæ Reipublicæ consiliis vllo loco deero. Sed *est hîc* quiddam quod mihi à te petendum sit: scilicet consilio vti me iuues: quando nil fugere tuam excellentem prudentiam potest. Peto autē, non quidē quo pacto in concilio me geram: scio enim debere hoc me Deo, & fidei meę, vt nihil in eo dicam, aut sentiam, nisi quod mihi rectū esse videatur: à quo ego proposito nunquam ne digitum quidem sum discessurus. Noui n. quid hęc professio nostra, quid sacerdotii munus, quid Dei omnipotentis timor à me postulet. Quæ si non essem literis & libris edoctus, in quibus omnem meam ætatem contriui, atq; consumpsi: negotia tamen, & rerum tantarum longus vsus, in quantis ego versatus sum, facilè potuerunt me instruere & docere. Non igitur quæro, quo pacto in concilio me geram: sed quemadmodū erga aduersarios Lutheranos mihi agendum sit: qui primū dubito intera futuri sint concilio, necne. Quanquam si pax vobis diuino beneficio donata fuerit, Imperatore Carolo soluto à bellicis curis, facilè (vt arbitror) cogi poterunt, vt intersint. Sed siue id fiat, siue non, anceps animi sum, quomodo cum eis agam: vtrum acriter ac vehementer, an mansuetè & comiter. Primum quàm malè processerit iis, qui via illa ingressi sunt, intelligo. Alterū ego cùm experiri conatus sim, literasq; ad eorum nonnullos dederim humanè, ac satis etiam honorificè scriptas: sentio quàm malè sim à multis in ista Germanica natione acceptus, qui me aut scripsisse ad hęreticos homines, aut illo modo scripsisse arguūt, ac reprehendunt. In quo ego si consilio lapsus sum, studio certè & pietate erga Deū non sum lapsus. Quid enim aliud ego quæsiui, quam dum honorificè & comiter ad illos scribo, vt ipsi quoq; ad parem moderationem & quandam etiam beneuolentiam mei inflecte-

flecterent se, atque adducerentur? Quod si essem adeptus, spe
ui maiora me multò & commodiora ad spem concordię & rati
nem publicæ vtilitatis esse facturum. Quę voluntas mea cer
reprehendenda non est. Nam de iudicio, & vtrum id sapiente
me factum fuerit, an secus, tuum præcipuum iudicium Dux pr
stantissime requiro: quod apud me maximum semper & graui
mum futurum est. Tu enim mihi propositus es, qui & norma
siliorum meorum, & actionum omnium regula, quę ad istius
di res & negotia pertinebunt, futurus sis. Facit etiam amor i
meus, & fides institutę iam inter nos amicitię: vt meas abs te
tissimum actiones aut probari velim, aut corrigi: cùm appro
tio summam mihi animi voluptatem, correctio autem maxim
vtilitatem sit allatura. Siquidem tuis castigationibus & mon
fiam melior. Summopere igitur te rogo, vt de hac re scribas
hi sententiam tuam. Nam si susceptum mihi hoc negotium
bendi ad Lutheranos, & cum eis humaniter agendi, ad quod
go accedere cœpi studio concordiæ & Christianæ consensio
adductus, tu non improbaueris: pergam vt institui, & plures
genere officii comprehendere, ac mollire contendam. Sin
tem hæc tibi tota inanis actio & minus honesta esse visa fue
tuum ego consilium potissimum sequar: nec vnquam tam firm
vlla in opinione ero, (de his loquor opinionibus, quę ad quo
dianas rerum gerendarum deliberationes pertinent) quin tu
iudicium anteponam meo. Verùm de his satis. Ego in amici
hac nostra, cùm & officiosi animi tui, & optimæ erga me volu
tatis, ea indicia habeam, quæ habere semper concupiui, da
profecto operam, idque meo incredibili erga te amore per
tuaque & singulari obseruantia consequar, vt me tibi iunctum
micitia esse nunquam te pœniteat. Vale Dux præstantissime. R
mæ XVII. Cal. Februarii, M.D.XXXVIII.

IV.

IAC. SADOL. CARD. GEORGIO DVCI Saxoniæ, S.P.D.

NON possum sine aliquo dolore animi scribere ad te, &
humanissimis ac prudentissimis literis respondere. Quę
redditæ mihi essent illo ipso tempore, quo mihi proficisci ex
be necesse erat, & summũ Pontificẽ qui antegesserat sequi:
habui tum spatium quicquam rescribendi. Nec verò itinere
vsq; ad Niceam, vbi principum congressus cum summo Pon
te erat futurus, data est mihi facultas, non modò mandandi
ris cogitationes meas, sed ne cogitandi quidem quippiam: q
& itineris molestia & difficultas, mihi ex superiore morbo

dum penitus recreato, & renouatus deinde Placentiæ morbus, qui me ad interitum penè perduxit, impedimento fuit, quò minus ad te, ad quē maximè cupiebam, & quem mihi assiduè ante oculos propositum habebam, literas darē. Cùm interim meus in te amor perpetuus atq; constans animū meum requiescere non sineret:inq; eo mihi viderer peccare,in quo non peccabam. Ita n. cogitabam tacitus, atque hæc menti meę subiiciebam : quid ille nunc talis vir, & Princeps, cuius tu amicitiam præstantissimis illius virtutibus permotus tam cupidè appetisti : si literas flagitat tuas, per teque potissimum de rebus quę aguntur cupit fieri certior,tuumque repentinum admiratur silentium literarum:quam tu eius suspicionem de tua negligentia & tarditate excitabis: crede mihi Georgi clarissime atque optime,hæc animi mei solicitudo ad morbum adiuncta, ipso mihi morbo aliquantum erat grauior. Etenim si quisquam est qui officium colat diligenter, & indulgeat amori,vbi eum semel erga quenquam susceperit:ego me illum esse existimo: erga omnes quidem, in quibus aliquæ insunt causæ cur debeant amari : (nihil enim est mea natura ad amandum,& ad fauendum bonis propensius in te ipsum verò hoc acrius ac vehementius, quòd nec dignior quisquam ab vllo vnquam hominū qui ametur delectus est : nec eis virtutib. ornatior,quæ non solùm officia beneuolentię requirant, sed obseruantię etiā summęq. venerationis.Quæ cùm ita sint, cumq; ego tibi iamdudum meū omnem amorem,studiū, honorem, obseruantiamque detulerim:te rogo atque oro,vt hanc meam prętermissionem officii in eam partem accipias,quasi hæc culpa non mea sit,vt certè non est,sed fortunæ : quæ fecit, vt nec ego meę cupiditati ad te scribendi obsequi possem,& tu diutius,quam par erat, literis meis careres. Habes causam meæ taciturnitatis, quam tibi pro tua singulari bonitate & sapientia planè probatam iri confido. Nunc audi reliqua. Nicæam veni quomodo quidem potui, delatus lectica,omni ratione adnitens,vt interessem consiliis,in quibus de summa Republica agebatur : cùm tamen quotidie aliquot horas leui febricula laborarem, essemq; inualidus : qua inualetudine adductus non sum vt desisterem a muneribus publicis. Non enim mihi corpus esse magnifaciendū duxi, dum aliquam operā nauarem tum ipsi immortali & omnipotenti Deo, tum puræ illi sanctæq; Christianæ fidei,quam nos erga eundē Deum cōstanter retinemus. Cuius tu quidem fidei Georgi hoc tēpore præcipuus es,& propugnator, & signifer. Itaque in senatu, cùm his haberetur,semper interfui:dixiq; de pace,de cōcordia,de statu Christianę Reip.sententias. Collaudaui summum Pontificem,bene institutam ab eo, susceptamq; pacificandi prouinciam vehementer comprobaui : precatus sum vt pergeret, instaret, rē vrgeret. No-

sti iam cętera, quę in hanc rationem dici possunt. Id quoque
priuato officio, vt cum vtroq; principum colloquerer, deq; e
dem rebus cum illis agerem suaderemq; vt ciuilibus extinctis di
cordiis, Christiano nomini ob eorũ dissensiones pręcipuè lab
ranti, & ab hostib. Turcis in extremũ penè iam discrimen add
ćto, coniunctis animis ferrent opẽ, hostésq; comprimerent:
linquerent hanc tanti nominis tantęq; gloriæ hæreditatẽ libe
suis. Quæ quidẽ hæreditas neq; iis qui illam reliquissent, neq;
qui accepissent, vnquam esset interitura. Nam cętera quæ sun
fortuna, opes, diuitias, honores, imperia, omnia fluxa & cadu
existere: neq; quenquam ea scire quandiu sibi aut suis mansu
sint. Hoc pietatis erga Deũ specimen, hoc officiũ verè Christ
norũ Principũ, sine vlla controuersia fore sempiternũ. In his s
monib. cùm vterque Princeps aptè admodum mihi, atq; huma
responderet, perspexi optimũ animum Christianissimi Regis: C
saris autem virtutẽ & animi magnitudinem vehementer proba
Post consecuta ea sunt, quæ tibi nota esse certò scio. Primũ, qu
ad inducias decem annorum attinet. Deinde quod ad colloqu
ipsorum Principum, eorumq; inter se complexus, congratu
tiones, lacrymas: vt omnia optatæ à nobis & desideratæ pac
non solùm signa atque indicia, sed certissima etiam pignora h
beamus. Quæ mihi cùm sua sponte iucundissima sunt, (nihil
nim vidi in vita quod lętius mihi, aut optatius acciderit) tum v
rò cumulatur gaudiũ meum cogitatione illa, qua te quoq; sum
mo ob easdem res frui gaudio non dubito. Itaq; & sæpius releg
epistolam tuam hanc, quæ postrema ad me missa est, in qua im
go vera optimi Principis expressa cernitur: & ea memoria rep
tens, quæ sæpius à me tibi significata sunt, & mente & volunt
te summi Pontificis à dissidiis aliena, de coniunctione eiusde
cum Cæsare, de rebus cæteris: valde sanè delector, & meam
dem apud te constitisse, & ea quæ optando in literis tuis sanct
simè prudentissimeque designas, ex sententia tibi atque eade
etiã mihi Dei immortalis incredibili beneficio feliciter eueni
Sed de his satis: etenim vereor ne hæc ipsa epistola modũ iã tr
ierit. Ego à Nicæa Carpentoracte ad meam ecclesiam diuer
locorum vicinitatem, & spem commodiorem ex morbo conu
lescẽdi secutus. Vbi nunc sum, nec me hac hyeme in Italiam tr
iturum arbitror, vt postea melius confirmatus ad vrbẽ profici
possim, atq; ibi Reip. atq; amicis operas meas impendere. Nu
tibi mitto oratiunculam quandam meam, quam ego Romę co
feceram ante discessum, modò Carpentoracti relecta ea à me e
& aliquot locis commutata. Ea continet sanè modestam (mihi
videtur) & cuilibet rectè iudicanti probabilem sanctæ Roma
Ecclesiæ & totius sacerdotii defensionem, aduersus probrosas
pe

penè quotidianas Lutheranorum vituperationes. De qua oratione aut continenda aut inuulganda tuũ iudicium potißimum expecto, si eam vtilem, si profuturam existimas. Namque ego irritare neminem prorsus volo, nec serere contentiones: hortator enim sum pacis & autor: id scribere opto, quod nec Lutherani iniquo omnino animo ferant, & Catholici accipiant æquißimo. Hoc tu Dux optime diligenter animaduertes, mihique sensum animi tui significabis, & suadebis quid agendum sit. Te, & item Cochlæum, & Iulium, tuos viros optimos, & optimè de Christiana religione meritos, quos ego quoque valde diligo, rogatos volo, vt antequam ad me quid sentiatis, rescripseritis, egoque vobis responderim, in alienas manus orationem meam ne exire patiamini. Vale. Carpent. XI. Calendas Octobris, M. D. XXXVIII.

V.

IAC. SADOL. S. R. E. CARDINALIS Iulio Peflugo decano Misnensi, S. P. D.

NOLI mirari, si tuis sanè iucundis mihi & suauibus literis serius respondeo, quam æquum fuit. Cùm enim in illo ipso nostro ex vrbe Roma discessu, quo Nicæam omnes contendebamus, eas accepissem: neque tum spatium habui rescribendi, & toto illo itinere incertis febribus doloribusq; intestinorum grauißimè vexatus, vix vitam potui retinere: quæ certè fuisset amissa, nisi Dei summi bonitas & clemẽtia opem mihi tulisset. Quanquam vtrum mihi magis expediat vtiliusque sit, viuere, an mori, ego nescio: neque horum alterutrum mea multum interest, idque ad Dei voluntatem totum reiicio. Literis quidem tuis, vt primum commodè licuit, respondere non prætermisi: quas mihi scito fuisse gratißimas. Nam & ingenij tui specimen mihi detulerunt, & indicium erga me non mediocris amoris. Quorum alterum facit, te dignum omnium beneuolentia iudicem: alterum, vt ipse quoque te diligam. Quod quidem ita necesse est, si is volo esse, quem tu tibi alias cognitum ita humanum & comem esse scribis. In quo profecto non aberrat a natura mea prædicatio tua: sum enim ad fauendum bonis mirificè propensus. Itaque quod meam in fidem & patrocinium contulisse te scribis, ego verò te Iuli charißime in ius & in amicitiæ fidem libenter recipio, vel tuæ virtutis, vel cognati tui hominis amplißimi collegæ mei causa, quem ego & viuum dilexi semper, & mortuum eadem beneuolentia prosequor, nec vnquam illius eximias virtutes officiaque erga me è memoria deponam. Est & illa causa, cur te debeam amplecti, quòd videre mihi videor in literis tuis pietatem eam qua erga Christianam Remp. es affectus. Sic enim quereris, sic

luges rerum præsentium statum, vt appareat te meliora valde cu-
pere. Cui cupiditati tuæ, meæque vna earundem rerum volunta-
ti, vtinam præpotens Deus secundo aliquando exitus concedat.
Sed hæc hactenus. Ego impræsentia Carpentoracti sum, à Nica
huc digressus, quiescendi aliquandiu & valetudinem curan
gratia. Tu si quid opera mea indigueris, dum in his sum locis, p
literas, cùm Romæ fuero, vbi me vere proximo futurum esse a
bitror, præsens ipse ita te & res tuas tuebor, vt quoad eius fi
poterit, te aliquod in me præsidium tuis & rebus & fortunis co
stituisse nunquam pœniteat. Vale. Carpentoracti, XI. Calen
Octobris, M.D.XXXVIII.

VI.

IACOB. SADOLET. CARDINALIS
Ioanni Cochlæo, S. P. D.

TVAS literas XVII. Calend. Augusti Misnæ datas, ego Ca
pentoracti VIII. Calen. Decem. accepi. Eas tu me Rom
aut in itinere sperasti accepturum. Quæ opinio non solùm t
sed me ipsum etiam fefellit. Nam summum Pontificem ad co
ciliandos Principes Nicæam proficiscêtem, ego ex vrbe profec
tus, toto illo itinere Placentiæ præsertim, grauiter ægrotaui. N
tamen destiti quin peruenirem Nicæam, illisque sanctis & sal
taribus negotiis interessem. Pòst conuentu soluto, locorum vi
nitatem, & cœli salubritatem secutus, Carpentoracte meam
Ecclesiam me recepi, vbi etiam nunc commoror, nec ante pro
mum ver in Italiam rediturus sum. De his omnibus, deque ind
ciis & compositione inter dissidentes antea inter se Principes f
cta, scripsi superioribus diebus ad clarissimũ virum Ducem tuu
quas ad eum literas hoc tempore arbitror esse perlatas, & cu
cis vna oratiunculam quandam meam, quam ego Romæ co
scripseram antequam inde proficiscerer, ad hæc ipsa negotia
delicet, & Germaniæ & Lutheranorũ pertinentem. De qua or
tione tum Georgij ipsius optimi, doctissimi, religiosissimi pri
cipis, tum tuum etiam iudicium exquirebam: edendáne esse
deretur, an potius domi continenda: quod vt magis putem t
literæ faciũt. Scriptæ enim sunt & accuratè, & prudenter. Vide
enim (quemadmodum tute scribis) disceptatio ad vos, ad n
autem iudicatio magis pertinere. Itaque ego, qui de tua & d
ctrina, & probitate, semper optimè sensi: nunc ex his literis tu
& ex eo libello, quem ad Sturmium misisti, qui a me lectus fu
ma cum voluptate est, addidi etiam aliquid ad opinionem pris
nam. Non enim solùm mihi doctè, verum etiam moderatè,
léniter scribere videris: quam ego scribendi rationem & vi

iisq;

imprimis probare soleo. Dederam sanè ego quoq; ad Sturmium literas, eum leniter obiurgans: quarum exemplum misi ad te, vt si tibi etiam viderentur inuulgandæ, tuo arbitratu statueres. Decet enim nos istorum insolentiam non exasperare conuitiis, quo in genere maximè exultant ipsi: sed mansuetudine retundere, quod proprium officium Christiani hominis est. De concilio spem non amisi, bene enim sentio de Pontifice maximo. Hæc certè postrema eius prorogatio, rogantibus & contendentibus ambobus principibus, facta est. Quare ego quoq; ad id temporis quo auspicandum concilium est, in Italia esse cogito. Albertum Pighium, hominem meo quoq; iudicio doctissimum, audio ex te libros edidisse de Ecclesiæ Principatu: quos equidem habere cuperem, libenter enim lego eius hominis scripta. Quòd verò in quibusdam tibi videatur nimis ille exaggerare summi Pontificis autoritatē, idq; tametsi verè fiat, tamen in hoc tempore nonnihil periculosum esse, noli ægrè ferre. Vtinam tam mores nostri probati essent hominibus, quam est Pontificis potestas sine vlla dubitatione maxima. Neq; hoc nocere publicæ causæ (vt ego arbitror) potest. Reliquum est, vt à te petam, vt ad me frequenter scribas, faciasq; me de istis rebus Germaniæ quā sæpissimè certiorē: quò nihil gratius expectare à te possum. Mea & beneuolentia & opera semper est tibi, & erit parata. Vale, & Georgium ducem præstantissimum omnium, meis verbis iube saluere quàm plurimum. Carpent. Pridie Calend. Decembris, M. D. XXXVIII.

VII.

IAC. SADOLETVS CARDINALIS Iulio Peflugo, & Ioanni Cochlæo, S. P. D.

COMMVNES ad vos dedi literas, quòd eram multis occupationibus impeditus: vestras autem amborum & diligenter, & non sine aliquo animi dolore legi. Quæ statum mihi Germaniæ ante oculos posuerunt & infelicem, & miserum: & cui (vt perspicio) non à nobis, sed à summo Deo auxilia sunt petenda. Quanquam ego quidem pro mea parte nō deero. Sed quid possum vnus, aut certè cum paucis? video enim omnino paucos quibus ista negotia sint cordi. Concilium futurum sit, necne, non possum affirmare certò. Spe tamen teneor, Pontifici Maximo hanc rem fore curæ: optimè enim ipse & loquitur & sentit. Quo autem tempore aut quo Christiani populi commodo sit futurū, nō habeo quid dicam. Primum pendet nō è Pontifice solùm, sed Christianis etiā ex principibus, qui maioribus curis districti mihi videntur: præsertim tanto conflato aduersus Turcas bello. Alterum, quidnam euenturū ex cōcilio sit, nec satis scio, nec si sciam

ausim dicere. Maxima mihi videtur ratio fore cõstituendæ Christianæ Reipub. si Pontifex vnus ad corrigendos mores Ecclesiæ incubuerit. Quod ipse tamen prædicat & promittit se facturum. In vestris porrò literis tua pietas in Christi rem & fidem mihi lu probata est, & beneuolentia erga me iucunda, neque ego ti propter virtutem tuam propterq; eum Principem, cuius tu co tubernalis, ego amantissimus & studiosissimus sum, vllo vnqua loco sum defuturus. Tu verò Cochlæe, nihil mihi gratius face potuisti, quam me de illis in oratione mea partim meis, parti etiam librarij erratis admonere, quæ ego corrigi iussi. Hoc tu, me amabis, semper vt me admoneas facies. De oratione edenc scripsi ad Clarissimum Ducem Georgium quid mei consilij fi Tu illas leges literas, & ages quod vtile tibi videbitur Christian esse Reipub. Librum tuum in illas vesanas Lutheri declamatio nes, legi summa cum voluptate, vehementerque probaui. Arbi tror posse me affirmare, raro adhuc vidisse in eo genere qui quam editum, quod distinctius mihi, & accommodatius scr ptum videretur: atq; ex ea quidem doctrina, quam ego maxim probo: non spinosa & cautllosa: sed plana, atque illustri, è pur sacrarum literarum fontibus deprompta. Quamobrem miror i lum hominem impurissimum, ita ferreum os ad contentionu studia afferre, vt cum neque vitæ neque impietatis suæ pœnitea Sed illum vlciscetur improbitas sua. Ego quodam alio in oper quod nunc cudo, habeoque in manibus, nonnulla insector Lu therani dogmata, eorum quæ maximè ad refellendam Chris religionem intenta sunt. Rectène an perperam, tuum & alioru erit iudicium. Mihi quidem voluntas bona est, & ad tutandar autoritatem Ecclesiæ animus paratus: sed vires interdum me de ficiunt. Quicquam tamen erit à me, ad Dei gloriam & fidelis po puli salutem totum erit. Tu vt scribas ad me crebro Cochlæ atque adeo ambo vt scribatis, vobisque persuadeatis me omn cupere & velle vestra causa, à vobis peto. Valete. Carp.

VIII.

IACOB. SADOLET. CARDINALIS *Ioanni Cochlæo, S. P. D.*

BINAS à te vno ferè tempore accepi literas, quæ vtinam a me nunquam fuissent allatæ. Tristissimum enim mihi nun tium attulerunt, de Georgij morte optimi & sapientissimi Prin cipis. Quem ego propter præclarissimas illius virtutes, æquita tem, religionem, integritatem, prudentiam, summo in honor habebam: eumque ita amabam, vt si fuissemus eodem ex vter geniti, neque maior meus erga illum, neque iustior potuerit

amor

amor. Itaque tanto dolore ſum affectus, vt moderari mihi ipſe non queam. Quid enim eſt quod me amantiſſimum & talium virorum, & rei Chriſtianæ publicæ, maiore vulnere conficere potuerit, quàm tanti Principis mors? quæ, vt ipſi forſitan matura, rei quidem publicæ extitit peracerba. Mihi verò tantum mœroris, tantumque luctus attulit, vt penè mihi ſolus in hac calamitoſa conditione temporum videar eſſe relictus. Qui cùm die noctuq; de Repub. cogitans, in eo curas conſumerem omnes meas, vt aliquando reconciliata Eccleſiæ vnitate, in pace & otio debitum cultum Deo tribueremus: maximam eius rei ſpem in illo ſapientiſsimo Principe repoſitam habebam. Quo nunc ſublato, quid eſt quod ſperare amplius, aut quod noſtris conatibus & cõſiliis confidere debeamus? Quanquam ſolet Deus, cùm ad deſperationem penè res ipſa nos deduxerit, ſubitas interdum ſpes & improuiſa auxilia fidelib. ſuis oſtendere. Quem equidem ſupplex omnibus precibus obteſtor primùm, vt animæ illius præſtantiſsimi viri clementiam & miſericordiam ſuam tribuat. Deinde, nobiſcum ita agi permittat, vt ne cogamur eum nimis ſæpe, nimiſque acriter & dolenter deſiderare. Etenim video pericula quæ impendent: tuque ſatis planè ad me omnia perſcribis. Sed tibi mi Cochlæe, quantum in me eſt, quodq; meæ exiguæ fortunæ mihi concedunt, ita beneuolentiam meam polliceor, vt nulla ſim vnquam in re tibi defuturus. Cum hæc ad te ſcriberem, aberam ab vrbe, deque meo illhuc reditu nondum quippiam certi cõſtitueram; vt te non poſſem Pontifici Max. præſens commendare. Sed quod abſens efficere poſſum, ſcribam ad ampliſsimum virum Gaſparem Contarenum, vt is & ſuam & meam vicem in te commendando ſuſcipiat: addatque ad amorem eum quo te ipſe diligit, aliquid præterea mei honoris, & mea erga te voluntatis cauſa. Quod facturum illum nõ dubito, tanta eſt virtus hominis, & in omneis bonos beneficentia. Ego, quæ meæ erunt partes, nomen & memoriam ſanctiſsimi Principis mortui, chariſsimè ſemper diligentiſsimeq; cuſtodiam. Tibi autem & Iulio ita ero affectus, vt plus quidem vos in me facultatis ad vos ornandos, amoris autem & ſtudij nequaquam plus ſitis deſideraturi. Tu cura vt valeas, & in omni fortuna eam patientiam præſta, quam Chriſtiana virtus poſtulat. Carpen. VII. Idus Iulij, M.D.XXXIX.

IX.

IAC. SADOLETVS CARDINALIS Ioan. Cochlæo, S. P. D.

DOLORE non paruo affectus ex tuis literis, quas abs te menſe Auguſto datas, ego VI. Idus Nouembris accepi, ſtatim

has ad te scripsi: non sine aliqua aduersus fortunam querela. Quòd cùm iam antea tibi, & illi præstantissimo Duci Georgio de mea ad Germanos oratione nō vulganda rescripsissem: deinde ex binis literis tuis, primùm de obitu filij, deinde de ipsius etiam morte certior factus, tibi quoq; tum respondissem, illius religiosissimi Principis obitum, & simul Reipub. Christianæ calamitatem deplorans: intelligo nihil mearum ad te literarum allatum fuisse: cum tamē abiens adhuc & in Ecclesia mea manens Carpentoracti, meis qui in vrbe sunt, præcepissem, vt omnes meas ad te literas per Ambrosium Theutonem, quem tu mihi nominas in literis, ad te mittendas curarent, quod ita factum esse ab illis non dubito. Sed fortuna profectò mihi mœrorem renouare voluit, quem ex Georgij optimi & sanctissimi Principis morte acceperam, cuius mihi mentio & nomen ita hæret in intimis sensibus, vt nunquam Deo pro mortuis supplicem, quin illum nominatim & imprimis diuinæ misericordiæ commendem. Sed hæc quæ ad priuatum officium pertinent, non tam nobis cōmemoranda, quam præstanda sunt. De te mi Cochlæe velim hoc tibi maximè persuadeas, eam me suscipere cogitationem, quā frater de fratre suscipere solitus est. Amo enim te, tum probitatis, religionis, doctrinæq; tuæ causa, quā ego magnifacio: tum etiam quòd intelligo me abs te amari. Itaque facultates meas, quantulæcunq; eæ sunt, omnes tibi libenter defero. Si cætera te deficiant, quæ aliunde maiora & vberiora expectare potes, digna virtute & laboribus tuis, apud me quidem receptus tibi est, & communicatio fortunarum mearum: quæ etsi pertenues sunt, animis tamen à cupiditatibus liberis, & maioribus virtutis ac literarum subsidiis præditis, exiguæ opes ad bene viuendum sufficiunt. Si Romæ essem, plura polliceri tibi possem: nunc cum sim in his locis, neque illhuc (vt nunc est) me cōferre cogitem, causis & multis & necessariis adductus, vt Euangelij verbis vtar, quod habeo, mi Cochlæe, hoc tibi do. Tu certè nunquam in me nec fidem, nec officium, nec amicitiæ memoriam, nec beneuoli hominis animum desiderabis. Iulium tuum quem singulariter diligo, cupio tecum omnia habere prospera. Faueo certè vtrique vestrum & vestro proprio, & communis religionis nomine. Quæ scribis ad me de Ecclesiis istic desertis à cultu Dei, deque concionibus aduersariorum nostrorum, periculisque omnibus quæ piis & probis hominibus impendent: ita mihi acerba & luctuosa visa sunt, vt non audeam ea, tanquam vulnera animi mei, verbis refricare. Deum supplex oro, vt aliquando ipse benignioribus oculis nos respiciat, non enim iam illis nostris in consiliis, sed in eo vno sunt omnia, ad quem spes nostras penitus habere conuersas debemus. Vale. Carp. Pridie Idus Nouemb. 1539.

IAC

X.

IAC. SADOLETVS CARDINALIS GVlielmo Duci Bauariæ S. P. D.

CVM ab Carpentoractensi Ecclesia mea Romam rediissem Pontificis maximi iussu non modò euocatus, verùm etiam compulsus, nihil habui antiquius, quam vt ad te literas darem: per quas testarer, illum ipsum amorem, illam insignem beneuolentiam simul & obseruantiam, qua te & fratrem tuum clarissimum virum, vniuersamque domum & familiam vestram semel sum, non casu, nec fortuitò, sed propter maximas virtutes, vestraq; in Christianam Rempub. egregia merita complexus: manere & perseuerare eandem, nec ob meæ absentiæ diuturnitatem quicquam ibi detrimenti, aut diminutionis accidisse: meq; eo esse animo, quo semper fui: vt vestro honori, commodo, dignitati, ornamentisque omnibus, incredibili animi studio sim addictus. Sic enim & summa virtus vestra nobilitasque meretur, & meæ constantiæ ratio postulat, & tempora ipsa præcipuè requirunt: in quibus turbato statu orbis terrarum, diuinis humanisque legibus penitus contemptis atque reiectis, vestra imprimis pietas, & sapientia, tanquam in tenebris lumen elucet. Itaque ego, qui ob propinqua pericula quæ instant nomini Christiano atq; imminent, dies noctesque assiduè solicitor, nec vllam partem capio quietis: vehementissimè equidem optarim habere Stocamerum nostrum, aut alium quempiam tuorum, qui cùm ea quæ me angunt & solicitant, communicare tutò possem. Profectò enim si cæteris auxiliis, opibusque deficior, quas si haberem, libentissimè tibi deferrem: non omnino monita, consiliaque mea tibi aut ingrata essent interdum, aut inutilia. Sed tamen ita Stocamerum habere velim, si id quoque reliquis tuis rationibus conducat. Etenim scito, me grauiter angi, quòd video nos omnes in extremum iam ruere discrimen. Quando ista auxilia apparatusque Germaniæ, qui feruntur, me quidem non consolentur, sed perterreant. Quamobrem & quibus de causis, non est epistolæ committendum. Sed hæc hactenus. Et quando iam Romæ, & apud Summum Pontificem sum, ita hîc tibi operam, fidem, studium, beneuolentiamque meam defero atque polliceor: vt tibi hoc esse persuasissimũ velim, neminem te vnquam reperturum esse, aut amantiorem tui, aut qui maiore studio & diligentia tuis rebus deseruiat. Vale. Romæ, VI. Idus Maij, M.D.XLII.

XI.

IAC. SADOLETVS CARDINALIS GVlielmo Duci Bauariæ S. P. D.

ACCEPI tuas Dux præstantissime literas, ex quibus duplici lætitia affectus sum. Nam & de tua, fratrisque tui clarissimi viri salute & incolumitate nuncium mihi optatissimum attulerunt, & vestram mei erga vos amoris memoriam declarauerunt apud vos vigere. Quorum vtrum mihi iucundius acciderit, iudicare difficile est. Sed quod pertinet ad eas curas, & solicitudines, quibus cùm ad te scribebam, vehementer eram districtus, & ob quas Stocamerum hìc adesse cupiebam: vt satisfaciam desiderio tuo, qui te cupidum cognoscendi esse scribis, quæ me res tantoperè solicitum tunc habuerit scio me, cùm dolerem vehementissimè & angerer, regnum Vngariæ ab immanissimo hoste nominis nostri Turca Christianæ Reipublicæ esse ereptum. Maiore quoque metu præterea fuisse, ne expeditio ista Germaniæ, & conatus vester regni illius recuperandi cumularet potiùs clades & ruinas nostras, quàm leuaret. Cur autem ita pertimescendum putarem, has habebam causas. Primùm videbam exercitum conflatum ex variis nationibus, non facilè in vnum posse consensum conspirare: vt omnium prorsus eadem esset, & vis & voluntas. Deinde, intelligebam nullum esse certũ nostri exercitus ducem eiusmodi, qui scientia rei militaris regere, autoritate & fama rerum antè gestarum, milites ad promptè alacriterq; parendum cogere & compellere posset. Tum autem territis altero iam, aut tertio aduerso prælio nostrorum animis, non magnoperè confidendum putabam. Postremò, vt essent tolerabilia cætera, videbam tamen in vno prȩlio periclitari fortunam totius Christianæ Reipubl. quæ, si fusi, fugatique essemus, (quod quidem Deus omen in suos hostes conuertat) nullum mihi videbatur præterea habitura præsidium, quo aut se sustinere diutiùs, aut vnde niti ad se vindicandam posset. Etenim quis non intelligat, si victus sit noster exercitus, Austriam continuò in hostium ditionem concessuram? Germanos Principes vt quisque proximus Austriæ sit, differendi supremi exitij causa, pactiones & fœdera cum Turcis quȩsituros? Maximum subitò equitatum hostium in Italiam irrupturum: omnia denique terrore & tumultu completum iri? Atque hæc cùm timerem, grauius etiam illa re exterrebar, quòd contra apud hostes omnia se habebant. Vnus Dux summa potentia, & autoritate, exercitus numero infinitus, concors inter se atque consentiens, idem consuetudine vincendi ad pericula audax: equitatus præterea propè innumerabilis: quem quidem equitatum quomodo nostri sustinere possent,

ſent, non facilè rationem inueniebam. Hæc cùm cogitarem, Dux optime, & perhorreſcerem caſum propinqui certaminis, non immeritò (vt arbitror) quietem animo non percipiebam. Nunc pars mihi aliqua timoris adempta eſt, ſi Rex hoſtium (vt aiunt) ad exercitum non eſt venturus. Quanquam his paucis diebus cõtrarij venere nuncij: qui pertulerunt illum ad iter ſeſe, & ad bellum accingere. Habes rationem angorum & ſolicitudinum mearum. Sed de his ſatis. Ego tibi & fratri tuo, totique familiæ veſtræ ita ſum animo beneuolentiaq; addictus, vt nihil ſit quod vehementiùs optem, quam & diligi à vobis, & meum vobis amorem omnibus in rebus præſtare atque oſtendere. Romæ. X. Calendas Auguſti, M. D. XLII.

XII.

IAC. SADOLETVS CARDINALIS GVLIELmo Duci Bauariæ S. P. D.

QVOD poſt reditum meum ad Vrbem, non continuò dederim ad te literas: nec veteris meæ erga te obſeruantiæ beneuolentiæque memoriam renouarim: non mea negligentia, neq; adeò obliuione mutui noſtri amoris: ſed potiùs pudore quodam accidit. Cùm enim ſæpiùs iam conatus eſſem, exoluere me his vrbanis curis atque negotiis, & in Eccleſia mea Carpentoractenſi Deo, & mihi, & populis meis duntaxat viuere, ſtudiaque ea perſequi, quorum & liberaliſſima eſt cognitio, & fructus iucundiſſimus, neſcio quo meo fato ſiue iniqua potiùs conditione fortunæ (namque ego meas partes ſedulò & accuratè egi) contingere tamen mihi non potuit, vt animo meo morem gererem: colerémque eam vitam, in qua qui doctiores & ſapientiores ſemper exiſtimati ſunt, munia beatæ vitæ maximè poſita eſſe cenſuerunt. Sum enim quotieſcunque illuc me contuli, toties huius Pontificis Maximi, à quo etiam præſertim mihi aſſentiente, commeatum obtinueram, iuſſu atq; imperio in hanc vrbem reuocatus. Quæ ſi meæ, ac non alienæ voluntatis commutatio varietaſque extitiſſet, puderet me vehementer inconſtantiæ meæ, neque auderem quicquam hoc ad te tempore ſcribere. Quid enim eſſet quod polliceri alteri de me poſſem, ſi mihi ipſe & conſiliis meis non conſtarem? Sed cùm, ſi qua in hac re culpa ineſt, ea certè mea non ſit, potiuſque tempori & rebus quotidie nouis, quàm conſilio cuiuſquam aut voluntati illa ſit attribuenda: peto a te Dux humaniſſime atque optime, vt quòd ego toties domicilium commutaſſe viſus ſim, id Pontificis voluntati tribuas: quòd ſuam ille voluntatem, id aſſignes tempori. Proxima enim cauſa illinc me extrahendi & Romam euocandi, concilij habendi neceſſitas

ſuit

fuit & cogitatio. Quod vtinam consilium bonum ac prosperum Christianæ sit & religioni & Reip. Etsi Deum quidem confidere debemus tandem aliquando populis suis esse consulturum: sed tamen, vt se nunc res habent, quid spei certæ sequamur, non videmus. Illud quidem in hac tanta perturbatione temporum, singulari tamen nobis est lætitiæ & voluptati, quòd apud omnes bonos tuum nomen in summa est gloria. Nihil enim tam celebre, neque tam commemoratum est, quam tuæ virtutis, constantiæ, pietatisque prædicatio: quæ vna & consentienti omnium voce in cœlum meritò fertur. Itaque ego qui tuam amplitudinem iam diu omnibus meis studiis officiisque sum complexus, quotidie non beneuolentia quidem (nam ea ad summum iam peruenerat) sed meis dictis, testimoniis, scriptis, ad te colendum honestandumque sum propensior. Gaudeoque vehementer, & tibi gratulor, quòd in reddenda tuis clarissimis virtutibus debita laude, ego qui tantùm cæteris studio erga te amoreque anteeo, prædicatione tamen tuorum meritorum superior esse non possum: tantus est consensus omnium, de te omnia præclara egregiaque memorantium. In quo non magis homines, quàm Deus ipse, cuius tu integram & veram religionem sustines atque defendis, de tua fide & sapientia illustre testimonium fert. Sed hæc quæ theatrum maius & grauiorem operam desiderant, in tempus magis idoneum differenda sunt. Ego sicut tibi sæpe alias scripsi, quicquid in me est, quantulum id quidem est, ingenij, diligentiæ, studij, autoritatis, totum tuis commodis & voluntatibus ita polliceor ac defero, vt si quid vsu venerit, in quo tua causa mihi sit elaborandum, id sim alacrius multò, libentiusque facturus, quàm si mea ipsius causa idem mihi conandum & suscipiendum esset. Quod cùm acciderit vt agam, cura quidem & amore satisfaciam tibi: studium autem & cupiditatem meam satisfaciendi nunquam assequar. Nunciatum est nobis fratrem tibi decessisse ornatissimum, atque nobilissimum: quod mihi auditu sanè quam molestum fuit. Amaui enim illum semper tecum vna, dignissimumque illo loco & honore iudicaui. Quòd si de tua virtute & sapientia non eam haberem opinionem, quam certè habeo, aggrederer fortasse aliquid ad te consolandum: exponendisque rationibus, quare tu hunc casum animo æquo ferre deberes, leuare dolorem tuum adniterer. Sed cùm tu aliorum consiliis non indigeas, magisque ipse ad consilium aliis dandum sis paratus, supersedebo hoc genere orationis. Tantùm te hortabor, vt animum illum, illamque prudentiam, quam in cæteris rebus eximiam præstas, eandem in hac quoque re adhibere meditere: vt omnes homines intelligant, nihil tibi deesse: quò minùs & in secundis rebus & in aduersis, par & perfecta vndique

aliquae & virtus sit, & constantia tua. Iterum & sæpiùs vale. Romæ, XVII. Calend. Augusti, M.D.XLV.

XIII.

IAC. SADOLETVS CARDINALIS *Gulielmo Bauariæ Duci S.P.D.*

CVM ex literis tuis multiplici sum ac varia animi lætitia & voluptate affectus, tum quod in extremis illis à te est positum, grauissimisque & ornatissimis verbis explicatum, id mihi maximè iucundum, & de tua singulari eximiaque virtute etiam admirabile accidit. Sic enim scribis, te hanc piam & sanctam Catholicæ fidei, & Christianæ religionis causam, quæ omnium bonorum Principum communis, & quorundam etiam magis propria esse deberet: nulla iacturæ & periculorum, quæ plurima iam adiisti, habita ratione, & amplexatum esse adhuc constanter ac fortiter, & ad vltimum vsque spiritum amplexaturum esse. Quibus tuis verbis quàm expressiorem habere desideraréue possimus Principis optimi & præstantissimi imaginem, non video. Faxit ille ipse omnipotens Deus, quem tu in literis tuis omni cum fide & pietate inuocas: vt talem animum, dignamque omni ipsius gratia & beneficentia mentem, ea præmia consequantur, quæ & in cœlo & in terra debeant iudicare maxima. Quanquam cui in hac vita pacatus cum Deo animus, & secum ipse concors, in altera domicilium beatæ immortalitatis est propositum, is semper maximis & verissimis præmiis à Deo affectus esse videatur. Sed tamen ne hæc quidem quæ in his locis expeti solent, tibi defutura confido. In tanta enim rerum omnium confusione, quantam alia ætas nulla vnquam vidit, aberrantibus ferè cæteris omnibus, & propè mente dimoto, quibus harum rerum gubernandarum & regendarum potestas erat data: consiliaque sua non ad salutem publicam, sed ad propriam ipsorum (vt illi putant) vtilitatem, vt autem res indicat, & magis etiam quotidie indicatura est, perniciem conferentibus, stare & eminere vnum, in cuius animum atque virtutem, cùm hæc temporum mala damnaque incurrunt, tanquam fluctus saxo, sic illa eius consilio sapientiaque frangantur: non solùm his temporibus nouum quodammodo & penè inauditum est: sed apud bonorum iudicia imprimis admirabile. Itaque necesse est, posteaquam satis fuerint debacchati, qui ex incommodis publicis sua priuata commoda venari & captare soliti sunt: posteaquam edormierint sui erroris crapulam, & nihil inuenerint verarum diuitiarum in manibus suis: vt experrecti tandem aliquando & resipiscentes, cum stupore quodam maximaque admiratione

intueantur eos, qui in tanta iactatione tempestatis publicæ, sol tenere portum & voluerunt, & valuerunt. Quorum vtinam quidem magnam copiam haberemus. Sed tua insignis virtus atque constantia, Gulielme præstantissime, multorum in eo nobis Principum vicem præbet. Es enim tu & castæ integræque religioni illustre exemplum populis Christianis omnibus, & in omni posteritate consequentium temporum, futurus es veræ sapientiæ veræque virtutis egregium documentum. Quam cunctorum de te summam existimationem, non video posse fieri, quin aliqua terrena etiam, non modò quæ è cœlo sint, præmia comitentur. Hac igitur ego tua laude & Christianæ pietatis summa gloria (vt initio epistolæ scribere fueram orsus) præcipuè sanè delectatus sum. Cætera quæ scribis de tuo animo erga me amico ac beneuolo, deque ea cupiditate, quam præ te fers, factis mihi probandi qua voluntate in me sis: sunt mihi quidem gratissima & iucundissima omnia: sed vno (vt mihi videtur) amicitiæ nomine cuncta continentur. Sic enim ego memetipsum donaui dicauique tibi: sic tu me tua humanitate & beneuolentia es amplexus, vt quod iam bonorum virorum, & fidelis amicitiæ proprium est, certare officiis inter nos debeamus. In quo ego quæ ad tuam amplitudinem colendam & obseruandam pertinebunt, omnia summa cum fide beneuolentiaque præstabo. Tu si me dilexeris, charumque habueris, maximum hunc me adeptum ex tua amicitia fructum semper sum existimaturus. Vale. Romæ, VI. Idus Decembris, M.D.XLV.

XIV.

IAC. SADOLETVS CARDIN. FRANcisco Fregepani Vngaro, Episc. Agriensi S.P.D.

ACCEPI tuas literas mihi gratissimas: in quibus illud per humanum, quòd mea erga te officia plurimi facere videris. Quasi verò non ego ita agere debeam: aut sit quicquam, quòd à me tuæ eximiæ virtuti & amori erga me non debeatur. Imò verò quæcunque mihi dabitur tibi commodandi, & rem gratam faciendi occasio, sic ea vtar, vt eodem tempore beneficium me ab te accipere sim arbitraturus. Quid enim est, quod potiùs agamus, quàm vt faueamus bonis, & virorum insignium virtutes, cuiusmodi tù profectò es, iustis honoribus afficiamus? præsertim tanto amicitiæ fundamento inter nos iacto, quod non solùm beneuolentia mutua, sed iure etiam hospitij sancitum sit. Noli enim putare me obliuisci posse illius humanitatis, qua tu adductus, Carpentoracte vt me inuiseres diuertere voluisti. Quo quidem tempore cepi fructum permagnum è conspectu & sermonibus

nibus tuis. De quibus ſcripſi ad Pontificem ea quæ mihi videbantur: illud præcipuè ſpectans, vt ſi quid antea ille fortè in tua natura fuiſſet offenſus, animaduerteret & ſciret, inter elationem animi & libertatem plurimum intereſſe. Quod de Eccleſiarum dilatione confirmationis ſcribis, cùm mihi tuæ literæ ſunt redditæ, vnà item Roma ſcriptum a Ioanne Marſupino tuo eſt, omnia eſſe iam tranſacta: præſertimq; quod ad te attinet, fuiſſe perfectum. Quo equidem nuntio valde gauiſus ſum. Illud tantùm dolui, me non fuiſſe in ſenatu, cùm mentio de te facta eſt: iuſtis enim & debitis laudib. dignitas & virtus nō caruiſſet. Quanquam illa quidem ſine cuiuſquā noſtrûm teſtimonio per ſeſe ſplendida ipſa eſt. Ego illa verba in literis tuis maximoperè probo: tibique imprimis conuenientia eſſe duco: quib. te confirmas nullis vnquā iniuriis ab honore & cultu ſanctæ ſedis Apoſtolicæ eſſe diſceſſurum. Certè ſic facere decet eos, qui Deum, non qui homines intuentur: quique, vt tu grauiſſimè & ſanctiſſimè ſcribis, ſpectant ea quæ non videntur, non ea quæ oculis & ſenſib. ſubiecta ſunt: in quibus homines falli & errare iam quotidianum eſt: Sed de his ſatis. Tuæ epiſtolæ longiſſimæ mihi forent ſuauiſſimæ. Nam quas accepi, perbreues viſæ mihi ſunt, tanta à me cum voluptate ſunt lectæ. Qui ſi Romæ eſſem, laceſſerem te crebrò meis ſcriptis. Nūc longè gentium abſum, neq; ſanè mihi conſtat quod ad tempus ſim in Vrbem reuerſurus; nam neq; quicquam adhuc video quod me illuc attrahat: & multa ſunt hîc quæ me detineant. Proinde ſcito, labare meum illud primum conſilium Romam redeundi. Quicquid tamen egero, faciam te certiorem. Tu me vti diligas, Regiq; tuo meam & fidem offeras & obſeruantiam, Brodericumque plurimum meis verbis ſalutes, valde te rogo. Carp. VII. Idus Iulij, M.D.XXXIX.

XV.

IAC. SADOLETVS CARD. FRANCISCO Fregep. Vngaro, Epiſc. Agrienſi S. P. D.

ACCEPI tuas literas datas Viennæ extremo menſe Iunio, ad me Septembri ineunte perlatas. Ex quibus cognoui, quod mihi fuit iucundiſſimum, te rectè valere, & apud Regem Romanorum eſſe Reipubl. cauſa: accepiſſeq; optatum nuntium de confirmatione veſtrarum Eccleſiarum. Quæ diu antè debita, aliquot de cauſis dilata, poſtremò tandem a ſummo Pontifice facta eſt. Qua etiam ego de te dederam ad te literas, quas te accepiſſe poſtea arbitror, & meam de omnibus tuis commodis lætitiam, ex eis cognouiſſe. Etenim noli exiſtimare optime Franciſce, quicquam mihi poſſe euenire optatius, quam audire taleis viros ad guber-

nacula Ecclesiarum deligi, & vocari: qui tantum onus & consi lio regere, & virtute tueri, & religione ac pietate illustrare etiam possint. Cuius quidem generis hominum quanta sit penuria his afflictis temporibus, vtinam potiùs priuatis [illegible] incommodis nostris, quàm publicis calamitatibus sentiremus. Sed de his viderit Deus, quem tantum orare atque obsecrare reliquum nobis factum est. Quid autem geratur, quid paretur, quò tantis damnis eatur obuiam, nihil dum cernimus. Sed vt ad propositũ redeam, ego honorem tibi delatum vel comprobatum potiùs, & tibi honestum, & Reip. Christianæ vtilem esse foreq; non dubito. Mihi quidem certè, qui te vehementer diligo proboq. iucundissimum. Qua eadem in causa Broderico etiam nostro gratulor: a quo habeo literas, quibus ille à me quiddam petit, nimirum Romæ me nunc esse suspicans. At ego nondum de Ecclesia mea decessi: vbi multas habeo commorandi causas, nullam adhuc aliò me conferendi. Quòd si Romæ fuissem, & vobis id significassem, & nullum meum officium, quod ad vos quidem pertineret, desiderari essem passus. Nunc absens, id quod queo, vos absenteis amo. Vbi proficiscar ad Vrbem, omnes meæ & operæ, & diligentiæ fructus vobis imprimis promptos atque expositos esse intelligetis. Ioannes Marsupinus tuus planè mihi satisfacit: est enim in scribendis ad me rebus vrbanis admodum diligens. Idem tibi apud me maximas sæpe agit gratias, tuæq; erga se beneuolentiæ & liberalitatis complura iam indicia non desinit prædicare. Quæ mihi quoque ipsi grata sunt, eaq; vt persequare à te vehementer peto. De rebus Turcicis nihil habeo quod placeat mihi ad te nũc scribere. Tu quò propior illi es, hoc melius nosse omnia potes. Nos illud timemus (in quo vtinam fallamur) ne iam de nobis ac Christiano nomine actum penè sit: ita laboramus intestinis externisque malis, nec quicquam firmi auxilij paratum nobis esse vlla ex parte cernimus: nisi quòd in Deo vno sunt omnia. Sed hęc hactenus. Vina Gallicana te interdum optare, suaue admodum mihi est intelligere ex tuis literis. Quod longè esset suauius, si te illorum possem facere participem. Non enim mihi bibere illa tam foret iucundum, quam tecum bibere. Quod forsitan Romæ aliquando licebit vtrique nostrûm. Regi tuo optimo & clarissimo Principi, plurimam meis verbis salutem dic. Vale. Carpentoracti, IIII. Idus Octobris.

XVI.

IAC. SADOLETVS CARD. FRANCISCO *Fregep. Episcopo Agriensi S. P. D.*

ETSI literæ tuæ tardissimè ad me fuerant perlatæ, tamen cùm esset occasio Romam scribendi, nolui præterire, quin ad eas responderem. Quanquam mutata temporum conditione, te iam extra periculum & timorem huius anni esse suspicarer. Nihil enim hostes adhuc mouerant, quod quidem fama ad nos pertulisset. Neque dum tamen pax inter vos dicebatur esse constituta. Cùm autem præcipitante æstate, hyems antè videatur affutura, quàm administrari bellum possit: spes est, aut discussum iri, aut in longius tempus collatum id malum, quod te pro tua pietate curaque Reip. solicitat. Equidem video res Principum Christianorum ita contractas, vt nihil neque sperari boni possit, neque non metui mali. Sed erit ingenij, & virtutis, & prouidentiæ tuæ, primum agere omnia, quantum in te sit, quò imminentibus isti regno è Turca periculis occurratur. Id si autem nõ poteris, neq; erit tuæ facultatis prouidere: tum tibi ipsi parare aliquod subsidium, quo, si ita res cadat, sustentare fugam atq; exilium tuum possis. Quanquam quod ad nostram amicitiam & amorem mutuum attinet, ego memet tibi, & mea defero omnia, quantulacunque ea sunt. Sed tamen te tuis fortunis frui malo, quàm alienis egere. Si tamen alienæ dicendæ sunt, quæ ab amicissimis hominibus libenter deferũtur. Id autem cùm in potestate nobis non sit, videanturq; casu magis & temeritate, quàm aut hominum consiliis, aut prudentia Principum regi, & pendere omnia: ego qui tutiores & ab omni periculo remotiores oras incolo, perfugium habeo paratum eis omnib. quos & propter necessitudinem, & propter virtutem dignissimos statuô, qui a bonis diligantur. Quo in numero tu mihi inter primos propositus es. Sed de his satis. Diplomata vestrarum Ecclesiarum nondũ vobis esse reddi[illegible]miror videoq; vbi resideat culpa. Est enim genus quoddam [illegible]nonnullis hominib. sapientię, quod quibus modis res geri tractariq; conueniat, penitus nescit. Itaq; etiam quæ bene facta sunt, sæpe ingrata accidunt illis, in quorum gratiam & vtilitatem sunt facta. Sed tamen habebam ex vrbe a Marsupinis literas, Ius tibi, consecrationem, & Pontificatus (vt mos est) insignia accipiendi, esse datum. Quod idem valere debet, ac si ipsum diploma commendatæ tibi Agriensi Ecclesiæ testimonium habuisses. Quòd libertatem tuam homines perperam interpretentur: eamque magis velint superbiam existimare quàm libertatem: noli mirari, Francisce optime, in tam corrupto seculo, tamque seruilibus moribus. Vtinam verò semper apud nostros Principes libera vox valeret: cuius inopia & egestate est factum, vt aut nulla aut rara consilia ineantur, per quæ decus atque splendor, salus etiam & incolumitas Christianæ Reipublicæ restitui possit. Sed hæc quæ ab hominibus aut prodita, aut deserta sunt, diuinis

consiliis gubernabuntur. Te quidem sensisse hominum perfidiam, neque suis promissis stetisse eos, qui te in spem illam adduxerant, iccircò non ægerrimè fero, quoniam nihil video quod sit expetendum in eo præmio, quod fuerat tibi ostentatum. Quin lætor magis, quòd magnitudinem animi tui agnosco: quam vehementer probo: magisque virtuti & constantiæ tuæ gratulandum à me esse arbitror, quam consolationem vllam adhibendam. Sed hęc hactenus. Ego etiam nunc Carpentoracti maneo: nec cogitationem vllam habeo digrediendi ex his locis. Literæ tuæ, quanquam tristioribus curis refertæ, me quoque tecum in eandem penè solicitudinem & societatem mœroris attraxerunt, tamen in eo mihi fuerunt periucundæ, quòd magnum mihi dederunt testimonium tui erga me amoris: qui me potissimum delegisti, cum quo omnia quæ te angebant, communicares. De qua re velim sic constituas, te neq; fideliorem deligere potuisse quenquam, neque amantiorem tui. Vale. Brodericum nostrum diem suum obiisse molestum mihi fuit: amicum certè hominem, & eundem virum bonum prudentemque amisimus. Iterum vale. Carpentoracti, X. August. M. D. X L.

XVII.

IAC. SADOLETVS S. R. E. CARDINAlis Friderico Nausea S. P. D.

TITVBANS, infirma manu, contra valetudinis commodum, hæc ad te mi Nausea scribo, vt succensere mihi desinas. Etenim scito, biduo post, aut triduo, quàm accepi tuas literas, & illam eruditissimam orationem, qua me nihil vnquam delectare potuit magis, me in grauem morbum incidisse, febribusque vexatum & adductum fuisse, vt aliquando de mea vita desperatum sit. Quo tamen periculo Dei clementia liberatus, in ipsa remissione morbi nondum nec mente nec corpore satis consisto. Quòd si tu humanos casus considerare voluisses, omnia priùs cogitare debebas, quàm me neglecti officij accusare: etsi gratum id quidem mihi accidit. Video enim & beneuolentiam erga me tuam & desiderium literarum mearum. Ad hominem illum scripsi, bono, vt mihi visus sum, consilio: sancto quidem, & pio certè. Neq; enim aliud quæsiui, nisi conciliare mihi eius voluntatem. Quod si ex sententia mihi successisset, crede mihi, aliquo præclaro munere Christianam Rempub. affecissemus. Cur autem eæ literæ tantoperè reprehendantur, causa certè non est: nihil enim est in illis, nisi priuata familiaritate præscriptum. Fortasse aliquando humilius, quam nostra dignitas ferat: sed ego inter homines grauitatem meam conseruo, in causa Dei depono. Siquidem

dem & Dauid ante arcam Dei pietatis memor fuit, non dignitatis. Nam quòd ego ad Lutheranos desciscam, quis suspicari ex illa epistola potest? cùm testificer in ea, me opinionibus ab eo dissentire? Amo ingenium hominis, doctrinam laudo, sententias certè non probo. Ex quo mirum mihi valde accidit, id quod tu scribis: videri me iis literis & summum virum Symonetam, & totum collegium nostrum quasi perstringere. Hoc tu, quæso, quibus ex verbis epistolæ meæ colligere potuisti? Ego collegis meis omnem vbique honorem defero, & in Catholica veritate constantissimus sum, eroq; quoad viuam: potiusq; de vita, quàm de sententia decedam. Cupiebam plura, sed languor animi corporisq; prohibet. Cùm valetudinem recuperaro, crebritate literarum tibi satisfaciam. Interea quando in imprimenda epistola mea id agere cœpisti, de quo ago tibi gratias, famam & existimationem meam tibi commendo. Vale mi Nausea. Vale, & perpetuò dilige. Romæ. X. Calend. Decembris, M. D. XXXVII.

XVIII.

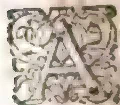
IAC. SADOLETVS CARDIN. IOAN. *Archiepisc. Vpsaliensi Gotto, S. P. D.*

AD XV. Calend. Ianuarij cùm essem in mea Ecclesia Carpentoracti, quò post discessum à Nicæa summi Pontificis me contuleram, accepi tuas literas tertiodecimo Calend. Nouembris Venetiis datas. Ex quibus cognoui iustissimam querelam tuam, & dolorem eum, quem ex publicis incommodis, tuisq; priuatis, non sine magna ratione susciperes. Itaque tuis literis ad dolendum tecum vehementer permotus, optaui equidem esse Romæ, quò tibi præstarem eadē officia quæ apud summū Pontificem antea præstitissem. Sed cùm id fieri non possit, absum enim ab Vrbe passuum sexcentis amplius milib. nullum habens remedium quo à me posses iuuari, cùm sim ego quoque in angustiis positus: has constitui scribere ad te literas, quibus de mea erga te voluntate certior fieres: & quoniam operam meam non posses, animum saltem meum in te propensum beneuolumq; recognosceres. Quod scribis perniciosum fore fidei Catholicæ concilium habitum non esse, nostrosque aduersarios ea de causa iam insolentiores esse factos: nihil sanè mihi significas noui. Ego enim & hoc prouidi ita futurum: & posteaquam contigit, vt concilij habendi spes omnis extingueretur, auctos animos eorum, qui contra Romanam inuehuntur Ecclesiam, multorum nunciis literisq; cognoui. Quin quotidie aliqua ad aures meas perueniūt de opinionibus illorum hominū aduersus Deum impia, ob multitudinem eum illis consentientium periculosa: neque adhuc

video quid nobis iam reliquum ad ſpem rerum meliorum eſ
poſſit. Etſi Pontifex Maximus (quod ego ſcire tum potui) ad omi
tendum concilium non ſua ſponte, ſed duorum ſum moru prin
cipum conſilio fuit adductus, qui negabant tempus idoneum
eſſe tantæ agendæ rei, quæ & tranquilliorem Chriſtianæ Reip
ſtatum & otium à Turcis ac fidei hoſtibus requirebat. Itaque eg
eodem conſilio vſus quo tu, pariq; dolore affectus de Chriſtian
Reipub. incommodis: optimum factu mihi conſtitui manere i
hoc portu, & in hoc meo exiguo gubernando grege Deo ac fid
meæ ſatisfacere. Cùm præſertim in optimarum & ſanctiſſim
rum literarum ſtudiis aſſiduus ſim: Chriſtique fidem, quam auc
ritate & opibus non poſſum, meis quoad licitum eſt ſcript
meiſque vigiliis in veterem dignitatem reſtituere coner. Alia t
cauſa eſt, qui non portum tenes, ſed tempeſtate iactaris, & fluct
bus. Quod mihi quidem dolori eſt: eoque magis, quòd quema
modum tibi opituler non habeo. Sed ſi diligentiùs tecum ip
ſcripturæ ſanctæ documenta recolere volueris, intelliges, ta
bus potiſſimùm qui propter defenſionem veritatis & iuſtitia
hominum impiorum odia inſectationeſque perpetiuntur, r
gnum cœlorum & promiſſum eſſe & paratum: in quod per ær
mnas & huius vitæ calamitates oportet nos ingredi. Nō afferā
ſcripturarum teſtimonia: quæ tibi nota ſunt: illud dicam, Nu
lum mihi malum in iſta tua miſera afflictaque fortuna vide
ineſſe, ſi modò tu is es, quem te mihi Romæ oſtendiſti. Cù
ego & ſcientiam tuam bonarum literarum artiumque adama
rem, & conſtantiam animi in rebus aduerſis laude proſequere
Nec verò vllum cuiquā malum dominari poteſt, cui Deus pro
ſus, & ſuum in Deo ſummum bonum ſit repoſitum. Sed hæc h
ctenus: non enim arbitror te egere noſtris admonitionibus. Eg
quoniam Romæ non ſum: tibique in ea vrbe operam nauare n
queo, ſcribo ad Contarenum talem virum, qualem tu noſti, ſc
entia, religione, integritate, omnibus præſtantem: vt is cauſa
tuam, & ſuo & meo nomine apud Pontificem agat. Ad quem ſi t
quoque dederis literas, measque haſce ante tuam profectione
in Germaniam acceperis: non dubito, quin aliquo gene-
re ſubſidij à ſummo Pontifice tibi ſubueniatur.
Vale. Carpentoracti.

IACOBI SADOLETI S. R. E. CARD. EPISTOLARVM LIber XII. Epist. I.

IAC. SADOLETVS CARDIN. ALEXANDRO Farnesio S.R.E.Card.S.P.D.

VENIONE cùm essem, adierũt ad me consules cum multitudine honestissimorum ciuium: sacerdotum etiam ordine adiuncto: vehementerque à me petierunt, vt cùm ipsi scripturi ad te essent, & cùm vir amplissimus legatus idem esset facturus, ego item scriberem, vt omnes vno consensu te rogaremus, quo velles tam nobilẽ & tam illustrem ciuitatem ornatam esse abs te Episcopo, qui vicem tuam sacris præesset, assiduéque in ea commoraretur, quãdo quem tu huic curæ & muneri pręfecisti, is & abest multo maximam partem temporis, & rarò Auenionem commeat. Accidunt autem ferè quotidie multa in tanta vrbe, quæ egeant Episcopo: præterquam quòd non mediocre sibi ornamẽtum deesse ciuitas putat, si Episcopus præsens non adsit. Hac de re cùm ipsi ad te accuratè dant literas, tum ego quoq; optime Farnesi summo animi studio te rogo, vt satisfacias florentissimæ ciuitati: præsertim quæ in te vno spes suas omnes collocatas habet. Facies enim eis gratissimũ: meq; qui pro illis rogo, magno ornamento affeceris, si passus fueris preces meas, illorumq; vna autoritatem, quæ certè parui non facienda est, apud animum tuum, ad impetrandum quod petimus, valere. Ego cùm te semper optimo ingenio, egregiaq; natura præditũ esse cognoui: tũ illud tibi imprimis curę esse debere arbitratus sum, vt istam felicitatẽ atq; fortunam, quæ te complexa est, in iis præcipuè actionibus adhibeas, atq; exponas, quæ ad beneuolentiam hominum virtute ac beneficiis tibi conciliandam sint accommodatæ, ne tibi postea vlla rerum temporumq; commutatio nocere possit: tuq; iudicio & prudentia tua magnus semper sis, non casu. Sed ego fortasse ineptus, qui hæc ad te scribam: cùm tu domesticis & admonitionibus & exemplis quotidie fias doctior. Verũ ignosces mihi, maiorẽ amoris mei erga te, quam eius officii quod mihi conueniat, rationem nunc ducenti. Quem maximè apud se cupiant esse Episcopum, Auenionenses ipsi ad te scribunt. Hortor & oro, vt eorum voluntati morem geras: & tamen pręscribas, quibus eum finibus vti velis potestate, quem sacris rebus tuo nomine tractãdis agendisq; pręficies. Quo maximè modo sine vllo honoris & famæ tuę periculo, tuis ꝑ te populis & ciuitati nobilissimę erit consultum. Sed hęc hactenus: non

enim vereor ne iustissimæ preces locum apud te non habeant. Summus Pontifex mihi mandârat, cùm me in hæc loca ex Nicæa essem recepturus, vt curam & vigilantiam adhiberem, quod ad hosce populos in recta religione continendos pertinet: quod audiebat Lutheranos in his regionibus valde increbrescere: quod idem ego quoque multorum literis cognoueram. Itaq; huc postquam veni, quid egerim & Carpentoracti & Auenione, quomodo insidias omneis eiusmodi rerum, suspicionesque compresserim, quàm nunc omnia composita sint & sedata, malo eum ex literis aliorum cognoscere quàm ex meis. Certè eam & voluntatem, & obedientiam, quam illius sanctitati debeo, perpetuā præstabo. Et quoniam vt hic maneam vsque ad proximum ver, & multas & necessarias causas video me coacturas: rogo te amplissime Farnesi, mihique meritò charissime, vt in tuis cum Pontifice Max. sermonibus, interdum mei mentionem facias, neque memoriam mei apud eum intermori totam sinas, habeasque tibi & fortunas & dignitatem meam apprimè commendatam, si tamen tua officia apud hominem gratum positurum te intelligis. Vale. Carpent. IV. Cal. Octob. 1538.

II.

IAC. SADOLETVS CARD. ALEXANDRO Farnesio S. R. E. Card. S. P. D.

GRATÆ mihi tuæ literæ tantúmne? imò verò & peroptatæ, & dulces: quæ aliquam mei memoriam residere apud te mihi indicarunt. Quod ego quanti faciam, non nunc scribo: aliud erit tempus ista commemorandi. Hoc dico, in tuis iucundissimis literis illud tamen offensionis fuisse, quòd hæ tardissimè ad me perlatæ sunt, scriptæ enim à te VII. Idus Septembris, tertio Idus Octobris mihi sunt redditæ: sexto & trigesimo die videlicet postquam tu eas dederas. Sed quod ad rem pertinet, vtinam Farnesi amplissime vobis vocantibus, quemadmodum quidem cuperem, subitò parere possem: neminem profectò promptiorem ad obtemperandum vobis inueniretis. Sed quæ me impediant causæ quominus statim accedam, scribo ad Pontificem Max. scriboque non tam sapienter, quàm ingenuè & liberè. Quod Pontifex ipse pro sua perpetua præstantique humanitate in bonam partem accipiet. Earum ego literarum exemplum ad te misissem, nisi illas communes tecum fore existimassem: quod certè ita futurum est. In iis ego peto atque oro, vt tempus meæ absentiæ mihi prorogetur vsque ad proximum mensem Aprilem: quo tempore in Italiam reuerti mihi in animo est. Hac in re Farnesi optime, te mihi aduocatum esse cupio, vt facilius impetrem, quod æquissimè à

me petitur. Neque tamen recuso, si vos omnino ita statueritis, quin primo quoque tempore istuc veniam. Sed cùm neque magnum fructum ex me istic percipere possitis, quòd in tot sapientissimorum patrum consiliis, & prudentia, parum eminere opera mea potest: & ego magni mea interesse sentiam, aliquandiu hîc manere: erit humanitatis & liberalitatis vestræ, faciles vos præbere in eo, quod vobis parum admodum, mihi autem plurimum profuturum sit. Sed de his reiicio me ad eas literas, quas Pontifici scribo, futuras (vt dixi) tibi etiam communes. Te quidem ipsum rogo, vt mei absentis famam atque fortunas in tua fide & patrocinio esse patiare: talemq; te mihi præstes, qualem ego animum erga te in omni tuo honore dignitateque tuenda, si res ita ferret, plenum amoris & diligentiæ afferrem. Vale. Idibus Octobris, M.D.XXXVIII. Carpent.

III.

IACOB. SADOLET. CARD. ALEXANdro Farnesio S. R. E. Card. S. P. D.

SVPERIORIBVS his diebus tuis literis, quibus me Romam euocabas, respondi: reddidique rationem meæ hic non modò iustæ, verùm etiam necessariæ vsque ad certum tempus commorationis. Quod item aduersus summum Pontificem feci, cui mea acta atque consilia imprimis cupio esse probata. An verò mea excusatio in bonam accepta partem à vobis fuerit, nondum equidem sciebam: nullas enim ea de re acceperam literas. Sed tamen confidebam, vestræ naturæ clementia & bonitate fretus, non frustra vobis oblatas fuisse preces & obtestationes meas. Itaque sedato eram animo, totus ad literas & studia conuersus, nescio quid excudebam, quod in hac perturbatione temporum alicui fortassis vsui esse possit. Postea venerunt ad me ex vrbe literæ, omnia de vobis læta nunciantes, quà de nuptiis & affinitate Cæsaris: quà de vestræ familiæ aucta & amplificata dignitate: quod vtrunque mihi iucundissimum auditu fuit. Cùm enim habeam summum Pontificem auum tuum omnis mei honoris & dignitatis autorem, omnia ego vobis debeam necesse est. Itaque ex hac vestræ amplificatione fortunæ tantum lætitiæ capio ac voluptatis, quantum ex mea aut meorum, si isto ego loco essem, profectò non caperem, Deumque supplex oro, vt ista vobis rata & perpetua esse statuat. Et tamen, vt timidus est amor cogitanti mihi rerum vicissitudines, & temporum, atque in secundis & prosperis varia & dubia semper pertimescenti, videbantur vestra hæc, siue fortunæ, siue etiam humanæ prudentiæ pręmia, clauo vt dicitur trabali firmiter ad diuturnitatem temporum figi posse, si quam sapientiam

hoc tempore in amplificanda generis ac familiæ suę dignitate, summus Pontifex adhibuit, eandem ad religionem Dei redintegrandam, sanctosque mores in sacerdotum ordine reuocandos, quemadmodū quidem initio agere aggressus est, vsq; ad præclarissimi operis affectum adhibuerit. Quod mihi sanè videtur non diuturnæ consultationis, sed magni animi & parati fore negotium. Vt enim nauis aduersus vim & metum impendentis tempestatis duabus anchoris religari solet, quarum maior altera dicitur, altera minor: sic vos maiore anchora fortunarum vestrarum in ipso Deo iacta atque firmata, ab omnibus tempestatibus tuti atque muniti, secundos semper cursus tenebitis. Sed ego ineptus qui ad ista progrediar, quasi verò aut virtus vobis desit, aut consilium: quod vtrunq; in vobis cernitur abundare. Illud meum est, Farnesi amplissime, vt & vobis gratuler, quod equidem libentissimè facio, & optem vestris secundis rebus perpetuitatem: quod semper animo amicissimo sum facturus. Vale. Carpentoracti, pridie Cal. Decemb. M. D. XXXVIII.

IV.

IAC. SADOL. CARD. ALEXAND. FARnesio S. R. E. Cardinali S. P. D.

ETsi aliquanto antè idem cognoueram ex literis meorum, quod tu ad amplissimum nostrum collegam Polū de amplificata Bembi summi viri dignitate & præstantissimo erga eū Pontificis Maximi beneficio scripsisti: tamen omnia illa tuę literę mihi vberiora, lætioraque fecerunt, cùm essent abs te ipso scriptæ, qui autor etiam tam præclari operis extitisses. Scito enim nos certiores esse factos, maximè insignem atq; egregiam in illo ornando, operam tuā, autoritatemq; fuisse. Quod etsi tu liberalitati, nobilitati virtutiq; tuę pręcipuè tribuisti: quo his initiis, & veluti fundamentis tua in posterum præcellens dignitas in immensum quasi cresceret, tamen quoniam eius beneficii magna quoq; pars ad me ipsum peruenit, qui pro homine amicissimo, & fraterna mihi necessitudine coniuncto, amplius etiam quam pro me ipso egissem, & vehementius laboraui: sic habeto, maximas me tibi pro eo & agere & debere gratias, neque ex multis officiis, quæ tua mihi insita in animo & in memoria sunt, vllum me habere, cui iustius & libentius me obligatum esse confitear, quàm istud ipsum, per quod, in Bembi mei honore me non mediocriter a te esse ornatū intelligo. Verum in his tua tibi virtus & liberale ingenium, etiam si minus gratiam nos referre poterimus, qui animo quidem sumus alacres, sed parum valemus opibus, maximum fructum & verissimę animi voluptatis, & singularis laudis afferet:

nos certè id agemus, quod est gratorum hominum, vt beneficia vestra memoria & prædicatione nostra, pioq; animo semper prosequamur. In quo cùm ego neque erga te, neque erga summum Pontificem facere satis animo & cupiditati meæ possim, rogo te amplissime atque ornatissime Farnesi, atq; omnibus precib. vehementer oro, vt tu meam vicem Pontifici agas gratias: quantumque me ille sibi hoc nouo munere deuinxerit, quem tot iam vinculis habuerat antè obstrictum, explices & exponas facundia tua: quando ad magnitudinem rei mea vox satis virium non habet. Quod abs te gratissimum mihi, & simile futurum est tuorum omnium. Polus tuus, vir fortissimi animi, virtutisque non eximiæ solùm, verùm etiam admirabilis, (quod ipse & aliàs sæpe, & nunc cùm maximè, in hac iniquitate fortunæ, acerbisque suorum euentibus declarauit) summa mea cum voluptate nunc est Carpentoracti. Itaque ab omnibus colitur, & in honore habetur, vt non hominem nostri temporis, sed quasi è cœlo demissum, aut ab antiquitate nobis redditum, videantur intueri. Tanta est is sapientia, modestia, humanitate, religione: quod quidem etiam in gloriam vestri nominis cedit: cùm videant hę nationes, cuiusmodi vos viros ad sedis Apostolicæ gubernacula acciendos esse putaueritis. Sed hæc notiora sunt, quàm vt noua commemoratione indigeant. Tu valebis Farnesi optime, & nos gratia ac præsidio tuo tuebere. Vale. Carpentoracti, Calend. Maij, M.D.XXXIX.

V.

IAC. SADOLETVS CARD. ALEXANDRO *Farnesio S. R. E. Card. S. P. D.*

TVVS subitus discessus, & festinatio Romam perueniendi fecit, vt quod maximè cupiebam, atq; optabam videre te & alloqui, id mihi fuerit ereptum: tamen iudico te quicquam nisi bona adductum ratione fecisse: quòd vel pietas tua erga tuos, vel desiderium rerum vrbanarum, quòd sæpe ætate iam prouectis, nedum adolescentibus, magnum calcar affert: vel forte Pontificis imperium & voluntas approperare te coegit. Tamen in expectatione maxima tui videndi & complectendi cùm essem, quòd mea me spes frustrata est, non possum non dolere. Qui si tuo inductus nuntio non fuissem, quo me Carpentoracti subsistere, & tibi hospitiū parare iussisti: obuiam certè tibi Auenionem processissem: & si non omnem, at aliquam tamen partem cepissem speratæ voluptatis. Nam & conspectus tuus mihi iucundissimus, & mea tibi obseruantia (vt arbitror) non ingrata extitisset. Nunc cum neq; hîc, neque alibi conspicere te potuerim, measq; tecum rationes

rationes familiariter conferre, cumque ciues mei, penè populariter, summa cum alacritate & lætitia obuiam tibi prodire, festumque diem agere aduentus tui constituissent: potes pro tuo ingenio existimare, fuisse nobis molestum, quod tu in aliud repentè sensum, & aliud iter te conuerteris. Sed si hoc quod nobis accidit perincommodè, tibi idem commodum atque opportunum accidit: & si iter totum sic ex sententia confecisti, vt ad tuos saluus incolumisque redieris (quod ego & spero, & Deum quæso vt ita sit) vincat sanè vtilitas tua cupiditates nostras: sitque nobis potior tua salus & voluntas, quàm omnes eæ rationes, quibus nos sperauimus ex congressu tuo gaudium nobis & lætitiam posse comparari. Nam quæ ego coram tecum eram acturus, parum sanè interest, vtrum ea voce, an per literas exponam. Quod verò summæ voluptatis & lætitiæ ex tuo aduentu ad nos percipere potui, id amissum, sic animo æquo fero, si tibi id fuit gratius, atque optatius. Dabitur enim mihi (opinor) aliud tempus, meam tibi obseruantiam, & gratam in omneis tuos voluntatem declarandi. Nunc vt veniam ad id quod egi tecum, cùm fuisti Auenione, de diuturniore mea mansione in his locis: id te oro atque rogo Farnesi amplissime, vt in memoria habeas excusesque me apud summum Pontificem, totumque me denique & tuendum tibi, & defendendum suscipias. Ego nec vllo patrono possum esse munitior, quam te, si modò dignus à te fuero iudicatus, qui in fide & clientela tua sim: nec tu opinor, dedecus vllum ex tua erga me humanitate suscipies. Ita enim me geram, & eam operam dabo, vt te mihi præsidio adiumentoque fuisse ne vnquam pœniteat. Cur autem istuc venire non possim, causæ partim necessariæ sunt, partim habent in se honestatem & laudem. Necessitas in confitendo nonnihil pudoris affert, ingenuis præsertim animis: quam tamē necessitatem vos intelligere, etiam tacente me, potestis. Nec tamen propterea ambio à vobis quicquam, aut flagito. Sed si ego ea natura præditus sum, vt nemini velim sumptui esse, & oneri: decet vos quoque ea esse benignitate, vt me commodum meum sequi, & vestræ liberalitatis insignibus ornatum, vbicunque sim, duplicem vobis habere gratiam patiamini, & maximi honoris ac beneficii, quod in me contulistis, & summæ benignitatis, qua me morem mihi gerere, & meo obsequi animo indulgentissimè permittitis. Sed (vt dixi) necessitas verecundiam quandam habet: honestas est prædicabilior. Dico igitur, me hîc manere non inuitum: quod & inter amantissimos mei versor, & multa quotidie ex me commoda atque adiumenta his populis prouenunt: quòd diurnis nocturnisque meis cogitationibus hoc consequar, vt & pace atque concordia eos contineam: & propulsem hinc impios, qui veritatem catholicæ religionis conantur euertere, quo-

rum, nisi ego huc venissem, magna iam copia in his locis existeret. Nunc meis vigiliis atque curis fit, vt illi non modò ad nos, sed ne ad vicinos quidem nostros se audeant conferre. Contingit enim peropportunè, vt cùm apud populos etiam alieniores fides mihi non parua sit: tum verò senatoria consilia quæ Gallicanis præsunt prouinciis, vt Aquense, vt Tholosanum, vt Gratianopolitanum, meo non minimum testimonio moueantur. Itaq; cùm his paucis diebus diploma ad me Pontificium esset allatum, quo datur mihi in Lutheranos inquirendi atque animaduertendi potestas: accepi equidem illud venerabundus, & gratulans: gratiasq; de eo summo Pontifici egi, qui tantum mihi honoris suo iudicio detulerit: quas etiam à te Farnesi optime meis illi verbis agi, cupio, idque vt facias rogo. Sed quod ad vsum istius potestatis pertinet, equidem si necesse erit, vtar: dabo operam tamen ne sit necesse. Nam quibus ego armis libentius vtor, ea vt leniora sunt ad opinionem atque aspectum, ita ad conuincendos improborum animos longè sunt validiora: cum non terror ab illis, neque supplicium, sed veritas ipsa, sed & Christiana imprimis mansuetudo, confessionem erroris, corde magis quàm ore prolatam exprimit. Est autem hoc loco quod vobis à me apertè iudicandum sit: de quo tecum habui si recordaris, mentionem cùm tu in Hispaniam iter haberes: deque eadem re tecum postea, me absente amplissimus Polus collocutus est: cui tu, & mihi benignissimè es pollicitus, de Iudæorum negotio videlicet: quibus aliquando frænum aliquod imponi profectò est necesse, si non illorum auaritiæ infamiam, qua gens illa præter cæteras laborat, transferre ad nos totam volumus. Agam fortiter, vtarque libertate, quam tribuit mihi Deus: neque eum Principem, cui omnia debeo, cuius eximiam laudem virtutis, probitatis, sapientiæ, vllis hominum sermonibus infringi aut imminui iniquissimo animo patior: falsis assentationibus in errorem inducam. Sed dicam apertè vt se res habet. Quî potest videri amore religionis in suis prouinciis Lutheranos persequi, qui in eisdem prouinciis tantopere sustinet Iudæos? Sustinet autem? Imò verò auget, condecorat, honestat? Nulli enim vnquam vllo à Pontifice Christiani tot gratiis, priuilegiis, concessionibusque donati sunt, quot per hosce annos Paulo Tertio Pont. honoribus, prærogatiuis, beneficiis, non aucti solùm, sed armati sunt Iudæi. Ac cæteris quidem fidelibus & optimè meritis, noua iuris beneficia, ad propulsandam, si qua illata sit, iniuriam conceduntur: Iudæis solùm ad inferendam. Quanquam non est ista Pontificis optimi culpa, sed eorum qui ad suum ex Iudæis quæstum, Pontificis nomine abutuntur, de quibus honestius est vos existimare, quàm me scribere. Iudæi quidem opibus referti, fautoribus insolentes, inter has

plebes,

plebes, tanquam inter pecudes lupi grassantur. Oppida iam multum pleraque vastata sunt, familiæ plurimæ exturbatæ laribus suis & extorres factæ, dispersæ inter finitimas nationes, queruntur horum conditionem temporum, & miseras fortunas suas: cùm tamen quotidie Iudæi istinc ex vrbe à præfectis ærarij noua ad nos priuilegia deferant. Et in his nuper duo, quæ maximè valentia sunt ad euertendos Christianos, scilicet nutu ibi quod volunt consequuntur, nec est quicquam iam sanctius, & ad reconciliandam ecclesiasticam dignitatem, quæ propè omnis iampridem amissa est, vtilius, quã fouere Iudæos: quibus (quod omnibus seculis inauditum est) licitum sit solis tanta frui apud magistratus autoritate & gratia, vt ad impetrandum omnia quæ poscunt, eorum accusatio audiatur sine reo, causa cognoscatur sine teste, sententia feratur sine iudicio. Et hæc vos tandem quomodo ab his trans alpes nationibus accipi existimatis, quarum in oculis & in conspectu posita sunt? Quæ rationes carent omnes hac Iudæorum peste, nec abominantur peius quicquam, quàm Iudæorum nomen, quos tantopere vident istic in delicijs esse. In tantáne defectione animorũ omnium iam à nobis gentiũ (planè enim dico omnium, quod ego ita esse intelligo: vos haud ita sentitis, propterea quòd aurib. vestris vulgò homines blandiuntur) in tantáne inquam defectione omnium, & propè execratione autoritatis ecclesiasticæ, magno Reip. præsidio futurum putatis, si sic alueritis, sic extuleritis Iudæos? fideles autem, & pauperes populos vestros sic lacerari ab illis, & diripi neglexeritis? Porrò in hæc loca, quod tu transiens nosse potuisti, prouinciæ maximè concurrunt, Italia, Hispania, Gallia, atque Anglia: è quibus qui hàc iter faciunt homines, conscios eos esse huiusmodi querelarum, easq; domum ad suos referre, sanè existimationi vestræ & communi saluti non expedit. Sed ego hæc ad te verè quidem & liberè, forsitan autẽ dolentius, quam necesse erat, scripsi. In quo ignosce mihi optime Farnesi. Pastor sum populorum horum, non mercenarius. Moueor, si quisquam alius, in improbos stomacho, erga pauperes misericordia. Fungor officio meo, & fungar. Si potero opem ferre & consulere meis, habebo Deo omnipotenti, & optimo maximoq; Pontifici gratiam: sin minus, totũ hoc onus reijciam in vos, qui principes pastorum estis. Vos & meam vicem & vestram, eidem summo Deo rationem reddetis, quando vestra, non mea, omnium rerum est potestas. Vnum, quod ad te ipsum propriè pertinet, (dat enim mihi ætas mea, non autoritas quidem, neq; prudentia, apud te loquendi veniam) vnum inquam, te admonebo: cùm tu istis initiis nobilitatis, fortunæ, honoris, ingenij, ad summam omnium hominum commendationem, & spem præstantissimæ virtutis productus sis: si tales causas & huiusmo-

iusmodi patrocinia susceperis, ostenderisque tibi curæ esse (id quod tamen facis, in quo nos admodum lætamur) æquitatem, iustitiam, pacem populorũ, & erga Deum religionem: quæ quidem res sanctissimæ, ac præclarissimæ, nulla re alia magis quam cupiditate lucri, auaritiaq; fœdantur, quàm isti palam præ se ferunt, qui Iudæis tantopere studere se nõ dissimulant, stabile (mihi crede) & firmum fundamentum in omnem posteritatem tibi subieceris ad dignitatem & gloriam nominis tui quotidie magis augendam, altiusque exstruendam. Quam nunc & magnam admodum, amplamq; esse vehementer lætor, & maiorem indies futuram esse confido. Vale. Carp. IV. Cal. Augusti, M. D. XXXIX.

VI.

IAC. SADOLETVS CARDINAL.
Alexan. Farnesio S. R. E. Cardinali S. P. D.

ACCEPERAM ex Vrbe literas, te à summo Pontifice è Belgis Romam esse reuocatum: futurumque in via ad medium mensem Maij. Quod simul atque cognoui, statim misi Paulum meum obuiam tibi Lugdunum, & simul cum eo ad te literas, vt quoniam præsens ipse nõ possem, illo modo te salutarem, & obirem absens meæ in te obseruantiæ munia, quæ, coram cùm sum, libentissimè tibi præstare soleo. Accidit autem celeritate tua, & studio properandi, vt Paulo nõ fuerit necesse Lugdunum peruenire. Cum enim abesset ab ea ciuitate diei vnius iter, certior factus est amicorum literis, quibus negotium hoc fuerat datum, te repentè ante omnium expectationem eò venisse, statimq; profectum: nec punctum ferè temporis Lugduni commoratum esse. Quocirca ille meis Lugdunum missis literis, quæ te, quod fieri posset, cõsequerentur, ad nos reuersus, hunc mihi nuntium retulit. Accepi dolorem scilicet, quòd cupiditas mea mei officij atque amoris tibi declarandi, bis iam conãdi mihi, irrita cecidisset. Sed tamen me consolatus sum quòd existimaui studium tuum perueniendi ad Vrbem, meo tui videndi studio anteponendum esse. Nunc rursus cùm ad me scriptum sit, te saluum atq; incolumem ad tuos rediisse: magnamq; esse lætitiam ex tuo aduentu Romæ concitatã, volui tibi his literis nõ gratulari solum, quod faustum & fortunatũ iter habuisses, multaq; ex sententia & tua & aui tui Principis sapientissimi cum Cæsare cõfecisses, sicut amantissimo & deditissimo animo tibi gratulor: sed etiam gratias quam maximas possem agere, quòd tua commendatio rerum causarumq; nostrarũ, hoc est prouinciæ huius, quam ex vrbe discedens apud animum Pontificis reliquisti, vsque eò nobis profuit, vt simus omnia quæ volumus, quæ ad horũ fidelium populorũ fortunas

ac salu-

ac salutem potius, aduersus Iudæorum improbitatem ac fraudes tuendam, pertinebant, ipsius non solùm æquitate & iustitia, sed summa etiam clementia & benignitate consecuti. Qua in re tuus consanguineus Ascanius Sfortia, singulari virtute & supra ætatem prudentia præditus adolescens, dignissimus eis honoribus, quibus tecum simul fruitur, nobis amicissimè & constantissimè suffragatus est. Quapropter cùm quoquo me verto, habeam vestigia ante oculos vestrorum plurimorum erga me meritorum: nihilque iam sit, quod non vobis debeam, vel in honoribus, vel in vita, vel in fortuna: potestis existimare, si me institutum optimis artibus esse cognoscitis, neminem vos habere, qui maiore studio, beneuolentiore animo, sanctiore obseruantia, vobis, & nomini, honorique vestro inseruire paratus sit. Sed hæc hactenus. Ego cùm tecum postremò Auenione locutus sum, visus sum videre imaginem in te quasi florescentem in ætate viridi, egregiæ grauitatis, eius videlicet, quæ maximè solet decere nobilitatem, quæ sit cum humanitate comitateque coniuncta. Itaque tum à te gaudij plenus discessi, nec destiti postea hoc de te & sentire & prædicare. Nunc Cæsar Triuultius Episcopus Comensis, vir doctus & prudens, reuersus è Gallia, idem ait & sibi & compluribus eorum, qui iudicare sciunt, in aula Regis, cùm ilhàc iter fecisses, fuisse visum: magnamque opinionem & spem de tua futura virtutis amplitudine, in qua vera inest dignitas, in animis multorum conceptam esse. Cuius hæc oratio, & de te testimonium, pristinam illam animi mei lætitiam renouauit. Quid enim est, quod auribus meis accidere possit iucundius? Tu verò macte virtute, qui tam diligenter exprimas domestica exempla & prudentiæ, & grauitatis. Et nimirum nulla est species vsquam præstabilior, quàm humanitatem cum grauitate ita habere temperatam, vt altera alteri non modò impedimento nulli, sed decori etiam & ornamento potius sit. Difficilis omnino res, sed in quo ea inest, is diuino quodam spectaculo oculos, atque animos hominum cunctorum commoueat, necesse est. Cuius te ab ingenio, & à natura præclarissimi doni, compotem iam factum esse, vehementissimè lætor. Sed de his etiam satis. Illud amabo te, mi Farnesi, suscipe, & supple quod mihi deest, vt quas ego dignè non possum, tu Pontifici Maximo non meis solùm verbis, sed tuo etiam nomine agas gratias. Nam quæ ad nos ab illo beneficia profecta sunt, ea tibi ab eo primum data, per te verò deinde ad nos transmissa sunt. Quare tu quidem illi, ego ambobus vobis maximam gratiam debeo, quam equidem sanctam & inuiolatam perpetuò sum seruaturus. Vale, & nos dilige. Carp.

Pridie Non. Iulij, M. D. XL.

VII.

IAC. SADOLETVS CARDINALIS *Paulo III. Pont. Max. S. P. D.*

Cogit me ratio temporum, & sanctitatis tuæ bona existimatio, quæ iam in animis omnium gentium & nationum insita est, eademque mihi omni alia re longè est charior: vt quoniam colloquendi facultas commoda nondum fuit, scribam ad te id quod animum meum stimulat: & quod ad tuam summam laudem, publicamque vtilitatem valde iudico pertinere: satis fidens, te pro tua singulari humanitate & sapiētia, libertatem hanc meam in optimam partem esse accepturum. Cùm enim Pater sancte appetere iam incipiat agendi concilij dies, idque intelligam ab vniuerso terrarum orbe tantopere expeti, atque omni ratione flagitari, vt nullo pacto differri sine pernitie, aut graui saltem periculo posse videatur: nondum tamen benè parata aspicio ea arma, quibus muniti contra aduersarios esse possimus. Ac video id quoque, multa etiam forsitan impendere quæ hîc nos retineant: sed aduersus ea, difficile illud quidem, veruntamen aliquod inuenietur remedium: propria enim hæc sapientiæ tuæ futura est consultatio. Ego tantum nunc de eo, quod ad concilij rationem attinet, munere atque officio loquor: in quo etsi spe bona sum Deum omnipotentem nobis & veræ atq; honestæ causæ non defuturum: idque ego pro mea parte vt ita fiat contendam & elaborabo, cæterosque item pro sua spero esse facturos: tamen angit me, & solicitum vehementer habet, quòd vnum opportunissimum & imprimis vtile membrum nostri corporis video languere. Non vtar circuitionibus, neque obscurè aut obliquè tecum agam: sed aperte, atq; vt veritas ipsa & fides mea fert. Incredibile est, Pater sancte, quantum dolorem acceperim, quòd summus & doctissimus vir Hieronymus Alexander Brundusinus Archiepiscopus ab eo honore exciderit, ad quē ego vocatus sum: quo adiutore & socio, ambobusq; nobis, vt etiam apud Homerum est, studio locoq; coniunctis, alacris animo eram, planeque Deo fretus, confidebam, nos nō modò apertos impetus hostium, sed absconditas etiam insidias facilè propulsaturos. Multa enim collecta sunt in eo homine magna atq; præstantia, quæ in cæteris singula vix insunt, eaque omnia maximè & huic tempori, & huic causæ necessaria. Linguarum summa cognitio: conciliorum, rerumq; quæ ad eam rationem pertineant omnium memoria, scientiaq; admirabilis: vsus & consuetudo tum exteris nationibus, ac cum Germanica natione præsertim, in qua diu, & acriter, addo etiam feliciter, negotia Catholicæ fidei tractauit. Quò

ergo tantum bonum à nobis reiectum est? Nollem detrahere cuiquam, nō enim id naturæ, nec consuetudinis est meæ: sed tamen sedis apostolicæ amor, qui mihi penitus insitus est, vincet in hoc loco naturam. Etenim si cōfidit sanctitas tua res bene processuras horum Theologorū ope, qui in doctorib. istis recentioribus tantū exercitati sunt: credat mihi ipsa, in quo mentiri cupio, acerbiore dissidio, & multiplicatis hæresibus nos ex concilio esse discessuros. Quamobrem & quomodo hoc futurum putem, aut alias dicam, aut res ipsa indicabit. Doleo igitur, & vehementer doleo, quòd Alexandrum comitem mihi fortuna inuiderit. Nam cùm in me aliquid fortasse insit, quanquam exiguum id & tenue, at tamen publicæ causæ non inopportunum, id illo comite & adiutore amplius & valentius certè erat futurum. Omnino semper consilium tuum sapiens, nihilque nisi summa ratione abs te agi solet: mihi tamen & dolere, & timere necesse est, quòd vereor, ne sit non leuis plaga publicæ causæ iniecta. Atq; hic Deum testor inspectorem cordium, me hoc testimonium de illo viro, neque gratiæ dare, neque vlli cupiditati meæ: sed vnam mihi veritatem, vnam vtilitatem publicam, vnam rationem honoris eius & nominis quod tibi eximium & memorabile partum est, esse propositam. Neque tamen audeo à sanctitate tua postulare, id quod postulandum est, neque rogare quod rogandum: prohibet enim pudor meus, præsertim ab eo Principe, cui omnia debeo: ne temerarius à sapientissimo existimer, impudens ab optimè de me merito. Hoc solùm affirmare non dubito: si sanctitas tua suam prudentissimam atque optimam mentem ad hunc honestandum hominem deflexerit, præter rei Christianæ commodum & tuam suam laudem, omnes & res & homines tale tuum iudicium atque factum summopere esse comprobaturos. Romæ, M.D.XXXVII.

VIII.

IAC. SADOLETVS CARDINALIS *Paulo III. Pont. Max. S. P. D.*

ACCEPI ab optimo atque amplissimo Cardinale Farnesio literas, datas VII. Idus Septembris, mihi autem tardius sanè quam vellem, hoc est tertio Idus Octobris redditas: quibus ille me hortatur & admonet, ac sanctitatis tuæ verbis etiam mandat, vt iam exacto ferè eo tempore, quod meæ absentiæ abs te præstitum fuerat ad Vrbem quam primum me recipiam: quò interesse eis consiliis possim, quæ iamdudum a sanctitate tua inita, Christianæ religioni commoda & salutaria, promere nunc demum atq; exequi tempestiuum ipsa indicat: dignamq́ue molitur virtute

virtute & sapientia sua, cùm correctionem emendationemque præsentium meorum, tum veteris innocentiæ & integritatis in sacerdotibus, hoc est in Christiano populo vniuerso, restitutionem. Ego verò his acceptis literis, cum insigni quadam lætitia animi ac voluptate, tum non minore solicitudine & molestia affectus sum. Nam cùm lætarer magnopere, & gauderem, quòd intelligebam meum absentis nomen hærere etiam nunc in memoria sanctitatis tuæ, quo nihil mihi euenire optatius potest: illud tamen grauiter molesteque ferebam, quòd non videbam hoc tempore, quo pacto possem, id quod semper maximè cupio, mandatis tuis voluntatique parere. Itaque cùm pararem ipse me ad scribendum sanctitati tuæ, vt appropinquante iam exitu mei commeatus, longiorem mihi a te diem prorogari peterem: allatæ ad me interim sunt Farnesij literæ, quæ me sanè admonent, vt id quod facere decreueram, faciam etiā accuratius: ne qua aliena a mea erga sanctitatem tuam obedientia & voluntate animum tuum forte subeat opinio. Ego enim Pater sanctissime, cùm semper apud sanctitatem tuam esse cupio, quam habeo autorem meæ omnis dignitatis: tum huic etiam honori & muneri, quod mihi ab eadem commissum est, deesse profectò non debeo. Vt enim solum amore, qui certè meo in animo erga te flagrans & perpetuus est, sed ipso etiam viri boni officio appetere cogar, tum frui optato & desiderato conspectu tuo: tum senatoria opera muneraque obire: ea videlicet, quæ ad bonum, & diligentem, & amantem Reipub. Cardinalem pertinent, quemadmodum certè mihi agere semper propositum est. Quocirca non ego hîc quidem maneo inuitus, in tanta horum populorum omnium erga me beneuolentia & voluntate, tam salubri cœlo, tot etiam ex meis actionibus ad fructum meorum populorum, & ad seruandam in his rectam religionem, quæ oppugnabatur, prodeuntibus. Sed tamen sanctitatem tuam, vrbemque Romanam assiduè ante animum mihi propositam habeo: non quòd meum priuatum aliquod commodum, aut maior istuc iucunditas me vocet: sed quia ratio officij, quæ apud me semper plurimùm valet, desiderare me cogit, vt eo sim in loco, in quo & fidem ac pietatem meam sanctitati tuæ, & Reip. studium atq; operam nauare commodius possim. Verùm mea hæc voluntas, aliquot domesticis difficultatibus implicita, valdeque impedita est. quas quidem cōmemorare difficultates tenue est, & in tantis tuis curis occupationibusq; ineptum. Tacere autem non licet, si me excusare verè, & is volo esse qui semper cupij, vt veritate & recta conscientia fretus, nihil subticeam eorum, quæ res & causa postulat: quòd ingenuo animo ac liberaliter instituto dignum semper duxi, vt nec falsas confingeret eius rei, quancunque agere statuisset, causas:

nec veras reticeret. Ergo quo minus sanctitatis tuæ imperio, ac mandatis vt ad ipsam me conferam, obtemperare statim possim, non iam valetudo prohibet, (satis enim planè mihi videor esse confirmatus) sed illa res magis, quod prouidendum mihi vehementer est, ne dum Reip. animo optimo deseruio, priuatim in aliquod dedecus incidam: quod fidei meæ, quam habeo vita longè chariorem, maculæ & detrimento esse possit. Hæc me res adhuc hic detinet, quod facilius hic videor posse necessitatib. meis subuenire, & obuiam ire meæ famæ periculis, quàm in Vrbe facere possem: tanto tibi sumptu in omneis ferè res necessario, tamque exiguis meis vectigalibus: quibus præsertim tertia ferè pars in Veronensi pensione detracta sit. Quæ tametsi me libente quidem in optimos vsus consumitur: hoc tamen efficit, vt mihi vrbem Romam incolere nō liceat: hac præsertim durissima conditione temporum, de qua multorum ad me literis nuntiisque perfertur. Nec verò hæc proferens, fortunam meam accuso, quæ mihi si locuples fieri vellem, maximas sæpè temporum opportunitates obtulit: in quibus ego magis officium & abstinentiam, & in omneis homines comitatem ac liberalitatem, quam studium lucri aut pecuniæ sum secutus. Et sanctitati tuæ maximas gratias habeo, atque ago: quæ totiens iam mihi ferre subsidium ex pecunia sua largè ac liberaliter, annua etiam constituta mihi mercede voluit. Quod ego beneficium tuum erga me, ita amplum atque magnū, vt ei nunquam a me referri possit gratia, cum animo gratissimè accepissem, re ipsa tamen accipere recusaui. Non ob eam causam quidem vt minus tibi obligatus, sed vt mei magis essem similis: qui ita natus, ita institutus sum, vt neque pecuniam admodum concupiscam, & parum decorum esse arbitrer animis ingenuis & dignitatis veræ notionem aliquam habentibus, eiusmodi mercedibus & pecuniis quasi obstringi, nisi quibus à Principe onus aliquod imponitur, & eiusmodi mandatur administratio, quæ maiorem fortè sumptum, apparatumq; requirat. Tum enim legitima quædam sunt constituta præmia, quæ accipere non fas solùm, sed perquàm etiam honestum est. Neq; ego iudicium animi mei exponens, eos reprehendo, si qui fortè sunt, qui annuas & menstruas mercedes ex ærario accipiāt: fieri enim potest, vt illi multò sapientius hac de re constituant, quàm ego iudicem: sed tantùm eam opinionem & sententiam, quæ mihi insita penitus & planè innata est, apud sanctitatem tuam fidenter profero. Sola ea cupio vectigalia nancisci, quæ cùm ecclesiastica sint, posita sunt in medio sacerdotibus dispertienda, habentque administrationē & procurationem sacerdotiorum coniunctam: ad quæ meo iure nonnihil aspirare mihi posse videor: non vt cursem huc illuc, eorum adipiscendorum causa: neque vt ab aliis Prin-

Principibus ea obtinere contendam: sed meam ſpem duntaxat in tua optima aduerſus me voluntate, quam mihi ſæpe benigniſſimis verbis oſtendiſti, & quam nulla adhuc occaſio cõſecuta eſt, repoſitam habeam. Tranquillum equidem ſemper habeo animum, & nulla ſolicita expectatione ſuſpenſum, quòd conſtantiam animi malo & modeſtiam retinere, quàm plurimos fructus vectigalium eccleſiaſticorum acquirere: vt in omnibus pudor meus mihi, non flagitandi importunitas proſit. Verùm hæc ego fortaſſe verboſius: cùm ſanctitate tamen tua, tanquam cum parente egi. Reliqua nunc agam, vt cum domino meo, vt cum Principe. Si iudicarem, Pater ſancte, meam iſtic aut operam, aut præſentiam valde opportunam eſſe vtilitatibus publicis: nullo expectato tuo imperio, nulla ratione incommodi vllius habita, ad Vrbem ſtatim aduolaſſem: neque me aut valetudinis meæ, aut etiam periculi cogitatio vſquam retinuiſſet. Cùm verò in tanto conſilio tuo, tantaque ſapientia, adſtantibus etiam tibi tot prudentiſſimis doctiſsimisque patribus, quorum tanquam orbis terræ luminum abs te habitus delectus eſt, mei conſilij autoritas parum, aut nihil elucere inter cæteros poſſit: ſanctitatẽ tuam ſummè rogatam à me volo, vt cum bona ipſius venia commorari hîc vſque ad ver proximum, quò tempore in Italiam & ad concilium omnino cogito: colligereque tantiſper mearum fortunarum reliquias mihi liceat: in quo magnum in me collatum abs te beneficium ſum arbitraturus. Sin aliter ſanctitatis tuæ ſententia eſt, eaque me vult ad Vrbem omnino accedere, ſi leui modò ſignificatione hanc eius voluntatem cognouero, accurram, & approperabo: neque me cauſa, neque difficultas vlla detinebit, quo minus & tibi & cæteris oſtendam, nihil omnium rerum mihi magis eſſe cordi, quàm vt præſto ſim, & paream iuſſis omnibus, ac mandatis tuis. Quodque hic manere aliquandiu cupiam, totum neceſſitatis cuiuſdam eſſe: quòd verò in Vrbem & ad ſanctitatem tuam accedere, ipſa iubente paratus ſim, id eſſe propriæ & perpetuæ meæ voluntatis. Vale. Carpentoracti, Idibus. Octo. M. D. XXXVIII.

IX.

IAC. SADOLETVS CARDINALIS Paulo III. Pont. Max. S. P. D.

CVM huc eſſet allatus nũtius de creatione Cardinalium, quos ſanctitas tua proximè in Ampliſſimum collegiũ cooptauit: equidem de cæteris nihil mihi ad iudicandum aſſumens, quorum vitam moresq; ignoro; ſatisq; confidens abs te omnia & ſapienter, & optima ratione fuiſſe acta: de Scoto illo vehe-

menter probaui consilium tuum. Perspexi enim penitus cùm altitudinem animi tui, tum vim singularis prudentiæ, per quam pati non vis, impium Regem vacantem domesticis finitimisque periculorum suspicionibus, impunè ac licenter in depopulanda Dei Ecclesia debacchari, quod consilium simul & factum sanctitatis tuæ Deum immortalem fortunaturum esse non dubito, idque vti ita eueniat, Deum eundem precor. Quòd verò inter cæteros vnum adhuc Venetum in ordinem legendum nostrum tibi reseruasti, en Pater sancte occasio & locus, quo sanctitas tua potest clarissimo viro, & omni virtute, doctrina, eloquentiaque ornatissimo, hunc honorem si detulerit, non tam quidem sibi nouam comparare gloriam præclari sui in hominibus diligendis iudicij, quàm veterem & iam partam confirmare: vt non solùm ab his, qui abs te honestantur, sed præterea ab omnibus qui in toto orbe terrarum coniectos habent in te oculos, cùm laudibus feratur in cœlum tua virtus, animi magnitudo, sapientia: tum maxima tibi & perennis gratia habeatur. Est enim omnium commune beneficium, quod confertur in hominem, & bene de multis antea meritum, & paratum ad bene merendum. Qualis certè Petrus Bembus est, qui hoc etiam magis beneficentia tua videtur amplectendus, quòd complures annos diligenter atque honorificè Romanæ curiæ inseruiuit. Quam vnam in me ipso rationem sanctitas tua secuta est: cùm me nõ aliis meis meritis, sed sua incredibili benignitate ac liberalitate adsciuit in eum ordinem, vnde mihi celebritas & bona fama magis etiam ex iudicio tuo, quàm ex honore ipso acquisita est. Pro quo amplo insigniq; erga me beneficio, si me perpetuò adstrictum tibi, tuoq; cuncto generi & nomini esse sentio: cupio etiam à sanctitate tua intelligi, si Bembum summum virum pari quodammodo eiusdem beneficio collegam fuero nactus, non me vno & simplici vinculo, quanquam eo firmissimo & arctissimo: sed pluribus, & nunquam extricabilibus laqueis tibi obligatũ fore. Deus omnipotens omnia & cœpta & consulta sanctitatis tuæ ad optatum finem, & eundem sibi gratum, acceptumque perducat. Carp. Non. Ian. 1539.

X.

IAC. SADOLETVS CARDINALIS Paulo III. Pont. Max. S. P. D.

PRIMVM deprecor sanctitatem tuam vt mihi liberius fortasse quàm humilitatem meam deceat, meum apud ipsam desiderium expromenti, ignoscere ne grauetur: deinde vt quod dicturus sum, pro sua sapientia examinet, & perpendat. In altero enim singularis tuę sanctitatis humanitas, in qua ipsa quoq; vult, quam

quàm in honoribus fortunæ esse excelsior, dat mihi fiduciam: alterum, quia cum vtilitate Reip. & cum tua laude coniunctum est, dignum mihi videtur, quod & a me proferri, & abs te debeat diligenter considerari. Etenim Pater sancte ego mecum sæpenumero recordans illa præclara initia gerendi Pontificatus, tum cùm sanctitas tua correctione morum sacerdotibus indicta, multisque viris clarissimis & omni virtutis laude pręstantibus, ad summos honores Ecclesiasticos vocatis, vniuersum terrarum orbem in spem meliorum rerum erexit (Deum immortalem testor) cupiui ex eo tempore semper vt illa propria & perennis tua esset gloria: néue eam vnquam in deligendis optimè meritis hominibus, aliqua adiuncta obscurior electio infuscaret. Memini enim quanta celebritate famæ, quibus hominum sermonibus, qua admiratione virtutis, prudentiæ, magnitudinis animi tui, illud egregium & commemorabile facinus fuerit acceptum. Itaque ego, qui in colenda, amanda, venerandaque sanctitate tua, arctiore multo beneficij vinculo, quàm cæteri omnes, astringor: propterea quòd alij multum quidem habuerunt in se omnes & virtutis & meritorum, quamobrem beneficium tuum illis quodammodo debitum videretur: ego autem nihil: sed omnis meus honos, meæque dignitatis amplificatio, liberum fuit iudicium & propria liberalitas sanctitatis tuæ: sicut plus quàm cæteros tibi debere me intelligebam, ita maiore etiam quàm illi, in tanta tua gloria & prædicatione amplissimæ laudis, animi lætitia & voluptate perfruebar: qua assiduè quoque in posterum frui cupio. Nec mihi quicquam magis est in optatis, quam audire, sanctitatem tuam, non cupiditatibus huius, aut illius, sed suæ potissimùm sapientiæ, & Christiani nominis vtilitati inseruientem: si supplendus ordo noster sit, quem suppletum iri fama nunciat, habere hominum dignissimorum, vt solita est, delectum: & optimos ac doctissimos in amplissimum collegium adsciscere. Namque Pater sancte præter communis Reipub. commodum quæ inclinata iam & propemodum corruens, talibus columnis maximè fulcienda est: hi præterea soli omnino sunt, qui fidem præstant suam honoris sui autoribus: quique eos & in ipsis, & in posteritate eorum, semper saluos, honestos, florentesque esse cupiunt: cæteris (vt sanctitas tua animaduertere sępe potuit) qui non ex virtute, sed ex ambitione lecti sint, studia & actiones suas, non officio aut honestatis decore, sed emolumenti compendio ferè dirigentibus. Atque hæc quidem tuæ sanctitatis erit consideratio. Illud meum desideriū, de quo agere eram exorsus, vt in habenda Cardinalium cooptandorum ratione vnum tibi hominem nominarem, tua vt dixi, benignitate fretus, quem certè dignum omni honore arbitror, & in

quo ornando iudicium tuæ sanctitatis summam consecuturum laudem esse non dubito. Is autem est Gregorius Cortesius, Abbas, de quo nemo est profectò qui nesciat, quæcunque in magno & bono sacerdote postulanda sint, omnia in eo excellenter inesse, ingenium, consilium, eloquentiam, doctrinam, & quæ his quoque laudabiliora sunt, quoniam Christianis moribus sunt propiora, pietatem præterea, continentiam, religionem. Neque verò aliter de eo sanctitas tua iudicauit, tum cùm eum vocandum in consilium maximarum rerum putauit. Hunc igitur ego in supplendo Cardinalium collegio sanctitati tuæ vehementer cupio esse commendatum. Et eò magis, quòd Federico Fregosio tanto & tam præstante Cardinali nuper amisso, dolorem quem ex illius morte incredibilem accepimus, huius honore, si tua ita voluntas fieret, consolabimur. Atque ipse quidem nihil omnino huiusmodi rerum cogitat: ego autem laboro, qui & illum diligo, virtutis quidem causa, & inprimis tamen decus sanctitatis tuæ habeo mihi ante oculos propositum. Ad cuius insignem laudem si hoc factum redundaturum est: si consueuit ipsa nihilominùs honores ecclesiasticos talibus viris libenter mandare: ne aspernetur quæso preces & obsecrationes meas: meque dignum efficiat, cuius voluntati suam rectissimam & benignissimam accommodet voluntatem. Equidem Pater sancte si hoc me beneficio, & Christianam mecum vna Remp. affectam esse videro, qui sum plurimis iam tuis erga me meritis deuinctus, maximo me hoc munere cumulatum arbitrabor: tibique perpetuas & agam, & referam, quoad licebit, habebo quidem certè & prædicabo gratias. Deum omnipotentem oro, vt sanctitatem tuam saluam & florentem diu nobis conseruet. Carpentoracti, VII. Calend. Decembris, M.D.XLI.

XI.

IAC. SADOLETVS CARDINALIS PAVLO III. Pontifici Maximo S. P. D.

FACERE non possum, vbi virtuti, & dignitati, multisque præterea & magnis erga Sanctam sedem Apostolicam meritis, testimonium mei iudicij tribuendum est, quin id tribuam: partim natura in hanc erga bonos voluntatem adductus, maiore autem ex parte sanctitatis tuæ clementia & benignitate prouocatus. Quæ cùm potestate & amplitudine cæteris hominibus omnibus antecellat: maiorem tamen vult suæ humanitatis esse, quam potestatis gloriam. Ea igitur fretus, non possum tibi non commendare homines eos qui mihi tuo digni iudicio, digni etiam honore, qui fructus est iudicij, esse videantur. Cum ergo proxi-

mis Cardinalium comitiis, quæ instare iam iamque & propè adesse sermonibus hominum circumfertur, sit sanctitati tuæ locus, suam, quemadmodum consueuit, liberalitatem & beneficentiam in benemeritos exercendi: putaui ad meam fidem atque officium pertinere, duos tibi commendare, quos tibi ipsi non dubito esse probatissimos. Quod equidem facio, non illorum precibus efflagitatus, absunt enim ambo à me longè gentium, meæque huius cogitationis penitus ignari sunt: sed hoc officium atque operam, virtuti, & veritati, & amicitiæ sponte tribuens. Sunt igitur quos ego dignissimos omni honore existimo, Hieronymus Capoferreus designatus Nicensium Episcopus, & Thomas Campegius Episcopus Feltren. Neque ego hos duos ita laudo, vt cæterorum laudibus, si qui sunt, qui virtutibus ornati, Curiam istam sequantur, esse detractum velim: sed quia in his præter eximia animi, & ingenij ornamenta, quibus vterque eorum præditus est, illa quoque insunt, quæ maximè mouere animum tuum & solent & debent, vt magnam tibi horum honoris & commodorum habendam esse rationem putes. Alter propè simulatque natus est, in fidem abs te & clientelam receptus, vbi accessit ætas, qua declarare animum atque ingenium illius posset, nihil aliud vnquam sibi propositum habuit quàm vt suas omneis curas, omneis voluptates, studia omnia in sanctitatis tuæ cultu, atque obsequiis figeret, & locaret. Multis in vrbe & magnis muneribus ac negotiis abs te præpositus, extra vrbem etiam maximos ad Principes sæpe, maximisque de rebus missus, nec fidem suam nec consilium, nec diligentiam vsquam passus est desiderari: omniaque prestitit, quanquam penè etiam adolescens, quæ à viro prudentissimo, & ætatis vsu eruditissimo requiri atq; expectari solita sunt. Quodque in eo mihi peregregium & commemorabile imprimis visum est, non ille suos labores, suas vigilias, sua & corporis & fortunarum dispendia, cùm tibi inseruiebat, ad spem honoris & commodorum suorum direxit, aut retulit. Sed tantum illud spectauit, vt Domino, & Principi suo satisfaceret: fidemque & pietatem, non spem vllam propriam sibi habuit propositam. Quæ si rara sunt, & omnibus propè seculis in paucis animaduersa, singularem quoque ea promerentur à tua benefica voluntate ac natura, & honorem & beneuolentiam. Quid cætera commemorem, quæ in eo præclara insunt? ingenium, literas, humanitatem, comitatem, liberalitatem, illamq; venustatem & elegantiam moris atque sermonis, qua in rebus gerendis ita aptè vtitur, vt non minus gratiosum se reddat iis Principibus, ad quos missus est, quàm illis a quibus missus? Omnia sunt in hoc homine eiusmodi Pater sancte, vt ipsa per se, sine vllius commendatione & testimonio, vincire animum tamen

etiam durioris alieniorisq; Pontificis posse videantur. Quid mitissimi facient? quid liberalissimi? quid beneuolentissimi? Non enim dubito virtutes Capoferrei sanctitati tuæ non notissimas modò esse, verùm etiam charissimas. Quare cùm de honore eius certus esse debeam, qui & de gratissima ac beneficentissima tua mente atq; natura certus sum, hoc officio perfunctus, ad alterum conuertar. Atq; hîc ego intelligo, obiici mihi posse nimiã quandam imprimis audaciam, vel temeritatem potiùs, qui tantis de rebus cum maximo & meo & omnium Principe, tam familiariter & tam liberè agam. Sed in hoc me tamen illa summa & propè incredibilis humanitas tua consolatur. Illud est difficilius, quòd ego quorundam hominum virtutes & merita sanctitati tuæ demonstrans, videor non satis intelligere, quo cum Principe mihi agendum sit, quàm sapiente, quam sagaci: cuius acre ingeniũ, summum acumen, admirabilem perspicaciam, nihil est omnino quod fugiat aut lateat. Verùm hic mihi ignoscat quæso sanctitas tua, & patiatur me meo animo, & illi beneuolentiæ qua optimos viros prosequor, morem gerere. Si enim de quoquam commodè sentio, si quenquam videor propter eius virtutes, & propter singularia partim erga me ipsum, partim verò maximam erga sedem Apostolicam studia atque officia diligere debere, Thomas profectò Feltrensis Episcopus, mei & amoris & iudicij, in his rebus omnibus primas partes obtinet. Quòd si ego solus ita sentirem, mea tamen apud te commendatio aliquid habere deberet, si non autoritatis, at certè excusationis. Sed ego mihi sic persuadeo, eadem in talem virum & mente & opinione, cùm reliquos, tum te ipsum imprimis existere. Atque ego mitto in eo splendorem nobilitatemq; familiæ, quæ summo honore nuper in Laurentio Campegio eius fratre ornata atque florens, postquam ipso illo honore fortunæ & mortis iniuria spoliata est, videtur ea ab æquissimo clementissimoq; Pontifice in pristinum decus restitui debere. Quæ tua tamen plena bonitatis & prudentiæ consideratio in pluribus iam perspecta est. Mitto etiam literas, Iuris ciuilis Pontificiique scientiam, bonarum artiũ cultum, in Theologicis rebus vsum, intelligentiamque penè singularem. Illud est quod ego sanctitati tuæ potissimùm in hoc homine cogitandum propono: quòd nullus eo in Rom. curia publicisq; negotiis laboriosius, fidelius, diuturnius, iustius, his quamplurimis annis versatus est: cùm interea in tanta varietate rerum gerendarum, nemo vnquam illius superbiam, nemo auaritiam, nemo negotiorum quæ is suscepisset neglectum, nemo vllam vel minimam suspicionem criminis in eo annotauit. Variis laboriosisq; munerib. diutissimè exercitatus, libellis postulatisq; suppliciũ aut subscribendis, aut referendis: causis litigantiũ committen-

mittendis, iudicibusq; dandis: regendo quoque & in officio continendo scribarum ordine: in quo horum munerum non egregiam fidem, prudentiam, abstinentiamq; præstitit? Tanta in audiẽdis hominib. mansuetudine, in expediendis negotiis diligẽtia, in rebus omnibus integritate & innocentia, vt præclarum in eo exemplum verissimi & optimi magistratus, ac sedis apostolicæ ministri, fuerit constitutum. Quod quidem exemplum Pater sancte abs te pro tua gratissima mente, admirabilique sapientia, merito honore afficiendum est. Etsi enim caput ipse es totius orbis, tamen propius atque coniunctius vrbis Romanæ es caput: in quo tuo præcipuè corpore, membra quæ præstantiora sunt, beneficiis tuis ornare debes: vt inde animi voluptas ad nos, ad te bene iudicandi laus perueniat. Quanquam non his solùm de caussis Thomas Campegius sanctitati tuæ debet esse commendatus: sed ex eis quoque laboribus & operis, quas is peculiares tibi præstitit. Toties abs te in legationes missus non solùm difficiles & asperas, verùm etiam periculosas: tam multis negotiis, curationibusque præfectus: quem laborem vnquam periculúmue refugit, quo sanctitati tuæ tanquam illi addictus toto & corpore & animo deseruiret? cuius quidem ad mandata omnia peragenda, solitam suam secum ipse semper & diligentiam & integritatem: voluntatem autem vnius tuæ sanctitatis, non suam, extulit. Sed non omnia commemorabo, (nota enim tibi sunt.) Tantum ego alumnus amatorque Romanæ curiæ, illius honestatem atque decus cordi habens, orabo atque obtestabor ipsius curiæ Principem, & Principem quidem, non solùm potestate, sed magis etiam omni illa quæ isthic plurimum potest, pollétque, acie ingenii, electissimaque sapientia, vt in Feltren. Episcopo, doctissimo, iustissimo, laboriosissimo, & nos omnes qui virtutibus fauemus, & ipsas virtutes, & Romanam imprimis curiam, proprium ac præcipuum corpus tuum, quæ illius honore ornari se arbitrabitur, hocque impensè ipsa poscit atque desiderat, tibi habeas commendatam. Dominus Deus sanctitati tuæ omnia semper prospera & fœlicia largiatur. Ex Feliciano Carpentor. diœc. VI. Idus Augusti, M.D.XLIII.

XLI.

IAC. SADOLETVS CARDINALIS PAVLO III. Pontifici Maximo S. P. D.

ACcepi sanctitatis tuę literas, per quas illa dignum me duxit, quanquam nullius admodum pretii hominem, perinde tamẽ ac si momẽti alicuius futura sit pręsentia isthic mea, ob hæc Reip. tempora, ad vrbem Romam accersere. In quo quantũ mihi offi-

hi officii onus impoſitum ſit, ſanè intelligo. Sed ego paucis antè diebus ſcripſeram Ampliſſimo Cardinali Farneſio, rogans eum & obſecrans vt ſi quid tale accideret, vt vocarer: mihi ipſe apud ſanctitatem tuam teſtis eſſet, cupidum me quidem eſſe parendi, & obtemperandi: ſed ob domeſticas multas magnasque difficultates, hoc tempore nullo modo venire poſſe. Quem quidem, qua diligentia atque humanitate eſt, officio functum eſſe non dubito. Etſi non videtur egere hæc cauſa apud ſanctitatem tuam teſtibus. Sed tamen quoniam ſæpe hoc iam contigit, vt vocarer: egoque maiorem in eo voluntatis tuæ quam incommodorum & difficultatum mearum rationem habui, iisque propterea etiam magis nunc oppreſſus teneor: cogor nunc neceſſariò omnem meam cauſam eidem ſanctitati tuæ breuiter exponere: audaciùs fortaſſe, quam aut humilitati meæ, aut ſummæ illius amplitudini conueniat. Sed opinor illa admirabilis humanitas, quæ tuam maximè ornat augetque dignitatem, faciet, vt quod audacter agere videor, id nec temerè, nec inopportunè agam. Dico igitur non latuiſſe ſanctitatem tuam meorum præteritorum curſum omnẽ temporum. Nemo enim te neque ad intelligendum acutior, neque ad iudicandum ſapientior vnquam fuit. Non latuit ergo te, cùm fungerer negotioſo & ſat honorifico munere apud duos ſummos Pontifices, magnamque ex eo pecuniam magnasque diuitias honeſtè comparare poſſem: neglexiſſe tamen multoque maximam illius temporis partem gratis me Reipublicæ & vrbanis, aduenisque omnibus ſeruiuiſſe, quòd in me nullam cupiditatem quæſtus atque lucri natura ingenuerat. Pronuntiatus ſum à Leone Epiſcopus cum eſſem abſens. Hoc quoque meminit profectò ſanctitas tua recuſaſſe me illud onus quoad potuerim, & quietam ac priuatam vitam honoribus ſemper præferre cupiiſſe. Honores enim ego tum, non honores, ſed tanquam compedes liberioris vitæ eſſe exiſtimabam. Non multis pòſt annis veni ad Eccleſiam meam, cupidiſſimus in ea perpetuò manendi. Factus eſt Clemens Pontifex, is ſtatim vehementer à me contendit, vt me ad eum conferrem. Itaque Romam reuerſus ſum. Non potui enim Pontifici optimè de me merito operam & obſequium meũ denegare. Anno illius quarto in eccleſiam meam redii. Sic enim fueram cum illo pactus, in quo ille mihi egregiè fidem ſuam præſtitit. Vrbs non multo pòſt capta & direpta eſt: meę fortunæ, & antea naufragio, & tum quoque iterum in vrbis calamitate omnes diſperierunt. Adhuc quis fuit locus, vbi aliquod meum apparuerit ſtudium, rem meam familiarem augendi & amplificandi? At ego dico, neque tunc me, neque vnquam antea, neque adeò etiam pòſt, aut pecunia, aut veſte, aut argento, aut lautiore aliqua ſupellectili ornatum [illegible] inſtructumque fuiſſe, ſe[illegible] nec de[illegible]de-
raſſe

nasse me ista confirmo. Stultè fortasse, sed tamen solutum animum ab his cupiditatib. habere valde me iuuabat. Tantum annis illis decem, quib. in mea ecclesia commoratus sum, reditus annuos meos quotannis integros expendebam, ita, vt vertente anno, nec deesset mihi quippiam, nec superesset. Non enim vllum vnquam omnino coaceruandæ pecuniæ studium me tenuit. Interim sanctitate tua ad summum Pontificatus honorem meritissimum subiata, secundo opinor anno ab ea accitus sum: ad quam, vt debui, statim veni, continuoque sum ab ea in amplissimum ordinem S.R.E. Cardinalium cooptatus. cuius sui iudicii rationem ipsa nouit. Equidem quod ad me attinet, nec meritis vllis, nec virtutib. meis dignum me tam honorifico eius iudicio, & tam eximio honore vnquam arbitratus sum. Quo etiam maior tibi a me gratia debetur: ac prorsus tanta, vt si vitam pro tuo honore dignitateque profundam, ne minimam quidem partem eius beneficii sim consecuturus. Accessit cùm ego ægrotarem, cognossetque sanctitas tua multis rebus me egere, vt suo illo excelso & liberali animo commota, magnificentissimum donum mihi mitteret, præsentem pecuniam satis grandem, & præterea subsidium centenûm aureûm nummûm in menses singulos ex fisco suo cõstitueret. Qua ego tam singulari & eximia benignitate ac liberalitate penè attonitus permansi. Atque hic est locus, Pater sancte, in quo ego aliquantum hæreo: qui tam duro & agresti animo tũ fui, vt potuerim illud honestissimum, mihi quidem certè opportunissimum & necessarium donum recusare. De quo etiam nunc rogo & deprecor sanctitatem tuam mihi vt ignoscat. Non enim profectò aut peruersitate ingenii, aut moris naturæue contumacia in id rusticitatis sum lapsus: sed quòd diu antè statuerã, meorum sacerdotiorum fructib. duntaxat viuere, nihil pecuniæ extraordinariæ capere, quodcunque, aut vndecunque vnquam mihi obuenisset. Itaque constantiam illius meę sententiæ retinere volui. Quod siue rectè egi, siue perperam, certè nihil vnquam postea sum assecutus, quod ad sustinendam molem huius tanti honoris, mihi auxilio esse posset. In hoc ergo statu meo, consulo ipsam sanctitatem tuã quid me agere par sit. Si habuissem à principiò subsidia huic tuendo honori necessaria, nunquam ego ab eius latere discessissem. Non inficiabor equidem, si meum sit iudicium liberum, me hanc ociosam & literis deditam vitam, omnibus honorib. & diuit[illegible] antelaturum esse: sed amor, officium, ipsaque cupiditas referendæ gratiæ, affixum me tibi semper tenuisset. Nunc tenuibus fortunis, perexiguis facultatibus, re idonea nulla satis instructus, quomodo isthuc veniam, ne cogitare quidem possum. Quòd si tanti ipse me facerem, vt meam isthic operam, præsentemq; autoritatem vel mediocriter vtilẽ fore arbitrarer,

traret, venirem vtique quoquo modo possem: nec indignitatem, si esset perferenda: nec famem, si esset patienda: nec mortem, si esset obeunda, pro sedis apostolicæ & tuæ sanctitatis dignitate refugerem. Sed cùm in tanto cœtu prudentissimorum, & doctissimorum patrum, mea opera potius superuacanea futura sit, ego autem impotens omnino ad veniendum isthuc sim; rogo, oro, obtestorque sanctitatem tuam, velit aliquando meatum difficultatum grauiumque detrimentorum aliquam rationem ducere. Si occasio dederit, vt aliqua eius liberalitate, aliquib. subsidiis ecclesiasticis subleuer, non expectabo donec accersar. Egomet enim adero, meque tuæ sanctitati ita adiungam, vt nulla deinde ab eius conspectu & comitatu fortuna me vnquam separatura sit. Nunc si non venero, cùm iter mihi iam toties per Italiam faciendum sit, inter tot notos & propinquos, & ad eam vrbem accedendum, in qua apparatus, impensæ, domestica onera, meis pusillis facultatibus planè intolerabilia sunt: spero æquissimum animum tuum iustissimam excusationem meam boni consulturum, mihique hîc manendi veniam daturum. Quòd si ad Concilium, si modò id futurum est, accedere me oporteret, qua de re ad eundem Farnesium scripsi, nulla harum rerum & difficultatum me impediret. Nam & per ignotos liberum ac sine rubore iter, & in Consilio frugalitas laudi potius esset. Quod sanctitati tuæ puto accuratè esse considerandum. Nam si in Germania futurum est Consilium, verumque est id, quod a multis mihi nuntiatur, meum nomen apud illas gentes non omnino esse contemptui, cùm suspicer magnos in sanctitatis tuæ, & sedis apostolicæ dignitatem, seditiosorum hominum fore impetus, possem fortasse illhic esse, Deo iuuante, idoneus ad prohibendum aliquid & moderandum, si eò sponte mea venirem, quò etiam alii Cardinales, Galli præsertim, priuato suo nomine ituri dicuntur. Sed de hoc, vt dixi, sanctitas tua, si videbitur, cogitabit: cuius voluntati omnes meas rationes cogitationesque permitto. Ego quicquid sum, quantulumque possum & valeo, Deo primùm omnipotenti, eiusque sanctissimæ Christianæ fidei: deinde sedis apostolicæ & tuæ sanctitatis nomini, honori, dignitatique deuoueo totum ac dedico. Quo in eodem officio multos doctiores, grauiores, prudentiores habitura est sanctitas tua: fideliorem quidem certè, & officiosiorem quam me, neminem. Deus sanctitati tuæ omnia sua vota optataq; secundet. Carpent. XII. Cal. Febr.

M.D.XLV.

IAC.

XIII.

IACOB. SADOLET. CARD. PAVLO III. Pont. Max. S.P.D.

HODIE cupienti mihi accedere ad sanctitatem tuam, coramq; illi dolorem meum declarare, quem ex eius domestico mœrore & incōmodo accepissem, qui præsertim etiam ad me ipsum mœror, propter eximias præstantissimę illius fœminæ virtutes, meamq; in illam & eius liberos obseruantiam, beneuolentiamque pertineret: cùm hoc ita esset responsum, nolle sanctitatem tuam silentium & cogitationes suas interpellari: visum tamen non alienum est, hoc quicquid esset mei sensus & animi, ad ipsam scribere, & quod præsens non potui, id per literas efficere: vt hominis amantissimi, & tuæ sanctitati deditissimi officio aliquo fungerer. Quanquam hoc ipsum imprimis mihi dubitandum esse video: vtrum mœstitiam tuam lenire verbis, an constantiæ eiusdem, animiq; virtuti gratulari debeam. Cùm enim amissa tali filia, qualem tot & tam eximiis ornamentis præditam, virtutis, ingenii, humanitatis, prudentiæ, nostra nos alteram extulisset ętas, nos hesterno die sanctitatem tuam maximo dolore affectam, & propè afflictam esse arbitraremur, essetque ei tunc diuina res facienda: nihil ipsa tanto vulnere retardata, in conspectū omnibus sese dedit, obiuitque ea, quæ ad religionem & summum Deum pertinebant: neque eorum colloquia, qui ab ea aliquid petebant, deuitauit. Talem deniq; se omnibus in rebus pręstitit, vóce, vultu, sermonis animiq; firmitate, vt miraremur cuncti, mutuoq; inter nos quæreremus, quónam telum illud abiisset, quod tam validè immissum in tuum pectus à fortuna videbatur. Sed profectò res ita se habet, vt nullum sit munimentū nec animi, nec corporis, sapientia pręstantius: qua sanctitas tua complures iam annos socia, & adiutrice consiliorum actionumque suarum omnium cùm sit vsa, non est quòd vereamur, ne huic nouo vulneri & dolori carissimà amissę filiæ cedat illa atque succumbat. Quòd si tamen, quæ est & naturæ nostræ infirmitas, & humanarum rerū varietas, altius fortasse in animo tuo iste insedit dolor, quàm vt facilè possit vel ratione comprimi, vel ea, quam adhibere in omnibus rebus soles, sapientia tolli: putaui mihi esse faciundum, non vt te quidem docerem ea, quæ melius multò ipse nosti, quam quisquam nostrum, nos omnes homines esse: ea conditione natos, vt nullo habito delectu vel ętatis, vel generis, vel fortunæ, in quemuis nostrum liberam habeat mors ipsa potestatem: neque in re quæ certa sit, de incerti temporis euentu quæri nos oportere: si fortè maturius quā expectaremus, accidit nobis

id quod casurum omnino sciebamus. Cum in hoc præcipuè vis prudentiæ maxima insit, vt ad ea quæ incerta sunt, muniat se & præparet, in rebus autem certis, natura, non prudentia, habeat dominatum. Non, inquam, vt hæc & his similia multa commemorem: quæ sanctitati tuæ & longo vsu, & doctrina notissima sunt: sed vt tibi redigerem in memoriam, quæ nunc maximè instant, quæ aguntur, quæ premunt, hæc a me opera, coniuncta officio, meæque in sanctitatem tuam pietati est suscepta: si fortè animus tuus luctu impeditus, minus hæc nunc animaduerteret. Quod tamen in tanta tua sapientia, tantaque animi virtute, minimè est credibile. Sed tamen in hac orbis terræ perturbatione, cùm alienatis tot gentibus, infensis multis regibus, dissensione de rebus diuinis & humanis vbique ferè gentium excitata, atque commota, spes tota rerum meliorum in vnius sanctitatis tuæ autoritate, prudentia, consilioque reposita sit: non decet profectò talem animum, qui maximis vulneribus Christianæ Reipub. medendis atque sanandis, Dei hominumque consensu idoneus qui præficeretur iudicatus sit, paruis ipsum ictibus fortunæ commoueri: & in quo Pontifice grauitas, & temperantia, & rerum omnium moderatio, sedem ac domicilium constituisse visa est: in eodem vulgares hasce & quotidianas animi imbecillitates, non inesse quidem (non enim nec veritas, nec mea vnquam opinio huic verbo assensura est) sed tamen tanquam insint, ab ignaris rerum commemorari. Quæ quidem commemoratio mihi sanè quàm molesta est. Siue enim magno dolore (vt nonnulli prædicant) afficiare, non possum non propemodum æquè atque tu pro mea in te propensissima voluntate, & in illam mortuam beneuolentia dolere. Siue hoc vt cætera, moderatè agas, & perferas: molestum tamen mihi est, summi Pontificis virtutem singularemque animi magnitudinem in aliam ac debeat partem ab imperitis accipi. Sed ego, si rectè noui, (vt mihi quidem videor) quæ sit mens tua, quæ totius vitæ ratio, quæ cura tuendæ seruandæque grauitatis: & cùm considero te optimè nosse, quid à te expectetur, qui sit in te oculorum animorumque nostrorum cõiectus, quàm omnia à nutu tuo & arbitrio pendeant: nullo modo dubito, quin posteaquam naturæ & amori exiguum quid dederis, tantum videlicet, quantum & humanitas postulat, & ipsa planè sapientia nequit recusare, ad pristinam tuam animi magnitudinem reuersurus: & omissis his omnibus, quæ populi sunt & quorumlibet hominum communia, ad id quod in te est singulare & proprium nempe orbis terræ, & Christiani generis tutelam, regimen, procurationem, celeriter rediturus sis. Cùm præsertim illi, quam lugemus omnes, nihil euenerit triste nec acerbum. Sed qua virtute illa inter nos versata est, cùm & gratiam qua plurimũ

valebat,

valebat, & ingenium quo admirabili erat prædita, & opes quibus egregiè florebat, ad subsidium impotentium, ad tutelam viduarum & pupillorum, ad gratificationem omnium qui ad eius opem auxiliumque confugissent, semper omnes conuerterit atque adhibuerit: eadem virtute sibi ad æternam fruendam beatitudinem munierit viam: & velut de domo in meliorem domum, sic è terris in cœlum, Dei illam clementia excipiente, migrauerit: eiusmodi sobole filiorum relicta, quam nostrûm omnium spes atque opinio, ipsorum autem nota iam atque perspecta in plerisque excellens atque eximia virtus, tali dignos matre, tibi auo suo iucundos, nobis omnibus gratos & venerabiles reddit. Quæ omnia Pater sancte tibi debent esse solatia doloris, firmamenta animi, monumenta diuinę erga te indulgentiæ & bonitatis, vt cùm hæc sanctitas tua meminerit, suisq; cogitationib. proposuerit, referat se ad suam veterem atq; perpetuam firmitatem animi atq, constantiam, quemadmodum & nos precamur, & reipublicæ tempora inprimis requirunt & postulant. Vale. Romæ, VII. Calend. Iunij, M.D.XLV.

XIV.

IACOB. SADOL. S.R.E. CARD. PAVLO III. Pont. Maximo S.P.D.

CVM multa sint indicia diuinæ erga sanctitatem tuam beneficentiæ, summæque liberalitatis: tum nullum est præstantius, quam quòd eodem dono nunc Deus propagationem familiæ tuæ, & publicam pacem ac tranquillitatem est complexus. Geminis enim pronepotibus ex summi Imperatoris filia, & nepote tuo in lucem nobis editis: addidit ille quidem decus generi, ornamentum familiæ, subsidium nomini, cuius recens hic partus perpetuitatem quandam denuntiat: sed in tanto priuato sanctitatis tuæ commodo, illa etiam maior in ipsius animo lætitia insidet, quòd omnibus iam suspicionibus penitus elisis, quæ nos solicitos aliquandiu habuerunt, communi Italiæ paci & ocio à Deo est consultum. Duorum enim maximorum principum sanguine in vnum genus, vnamque prolem deriuato, atq; conflato, animos quoq, eorundem in vnum sensum confluere necesse est. Qui sensus, si tuę sanctitatis consilia valebunt, sicut certè valitura sunt, ad tranquillitatem publicam, ad quieté Italiæ, ad conseruationem pacis, cuius ipsa tu auctrix semper fuit, sine dubio spectabit. Quare agimus quidem gratias præpotenti Deo, qui te hoc tanto, & tam eximio dono est prosecutus. Facit enim mea in sanctitatem tuam obseruantia, vt nihil tibi prosperum & fortunatum accidat, cuius non sim ego particeps. Sed agimus etiam ob

eam rem maiores, quòd cum tanto in te beneficio, publici quoque boni beneficium coniunxit. Nec verò dubium nobis est, quin sanctitatis tuæ lætitia, quæ in illius animo ex hoc expectato atque exoptato partu iure meritoque exorta est, hac re longè sit cumulatior: quòd, quo ipsa ingenio, & qua prudentia prædita est, videt planè & prospicit, suum hoc priuatum gaudium cum publicis vtilitatibus esse coniunctum. Etenim habet obsides iam Respublica duos duorum præstantissimorum Principum liberos, qui vtranque nobilitatem in vnum genus iungunt, qui spondent pollicenturque nobis omnibus immotam pacem, securum otium, animorum concordiam Romæ & in Italia fore: quibus quidem muneribus nullum nobis à Deo, in hoc præsertim tempore, accidere potest optatius. Quapropter gratulor equidem sanctitati tuæ, quòd eius res, rationes, commoda, Deo immortali curæ esse intelligo. Sed in hac felicitate magis etiam illi gratulor, quòd non est ipsius commodum à publica vtilitate seiunctum. Quòd si beneficia Dei immortalis erga te tanta iam sunt, vt videatur mens hominis nihil amplius posse desiderare: erit quoque tuæ curæ & prouidentiæ, ea quæ bene cœpisti, de tollendis hæresibus, de sedandis discordiis, de bonis moribus, castaque religione in Christianum nomen, ordinesque præsertim ecclesiasticos reuocanda: ita gubernare, regere, ad exitum deducere: vt quoad homini fas est, par tot diuinis & singularibus donis abs te gratia relata esse videatur. Deus in sanctitate tua suam benignitatem perpetuam conseruet, Romæ, IV. Calendas Sept. M.D.XLV.

XV.

IAC. SADOLETVS CARD. GVIDO ASCANIO Sfortiæ Cardinali, S. P. D.

CVM tantum in te habeam fidei, quantum & tua præsens probitas, & ad omnem egregiam ac præstantem magni hominis facultatem expectata virtus habere me hortatur: egoque pro amore & obseruantia qua te prosequor, non me indignum ducam, cuius tu aliquam habeas & honoris & voluntatis rationem: his de causis adductus, suscipio onus populos hosce meos tuæ amplitudini commendandi. Quos ego quidem verè paterna beneuolentia complector: proq; eorum salute & commodis laboro, etiam aliquanto acrius, quam pro meis. Sed sine vobis, hoc est, sine auo tuo optimo & sapientissimo Principe, & sine tua apud eum autoritate & gratia, parum ipse per me prodesse illis possum. Ita confugiam ad vos necesse est: quos tamen non dubito fore ad omnia quæ æqua postulabuntur paratissimos. Atque

his qui-

hi quidem populi legatos ad Vrbem mittunt, qui aduocatis sibi peritis isthic rerum, Pontificem edoceant, quibus maximè rebus nunc egeat prouincia. Quæ quidem nullum grauius incommodum patitur, quàm ex Iudæis: qui maximis priuilegiis, concessionibus, beneficiisque muniti, grauiter hic vexant & populantur Christianos. Neque solùm cladem & miseriam his populis afferunt, sed apud transalpinas etiam nationes ordini nostro & nomini infamiam non mediocrem: quod te ipsum ignorare certo scio. Non enim ingenua tua mens, & voluntas bonitate prædita, hanc tantam iniquitatem vllo pacto ferret. Sed tamen quoniam tuum nomen in diplomatis præscribitur, tuq; videris esse indignæ huius rei autor: non putaui alienum à fide mea, eoq; officio quod tibi debere me intelligo, facere te de his rebus certiorem: teque vel monere pro ætate, vel rogare pro summa mea in te obseruantia, vt hæc animaduerteres, haberesque existimationis, & famæ, ac dignitatis tuæ rationem: nec tuum nomen in re tam inhonesta interponi sineres. Nam quid est turpius, quàm tantopere suffragari Iudæis, idque contra Christianos: & eorum causa ius, æquitatem, vinculum religionis, pauperum iniurias, calamitatesque negligere? Cùm præsertim pateat omnibus, & perspicuum sit, quid sit, quod Iudæos efficiat tam valde gratiosos. Ego, qui tuæ laudi tantum faueo, vt non plus certè meæ, quique & spero ipse de te, & cæteris sum autor eadem sperandi, nos te in nostro collegio, & amplissimo ordine, magnum & grauem virum & omni præstantem autoritate visuros esse: cupio ea abs te iaci iuuentæ tuæ fundamenta, super quibus postea ampla dignitatis moles extrui possit. Quapropter hoc animo fretus, & liberiùs hæc ad te scripsi, & tamen non dubito, te in optimam partem omnia accepturum esse. Extremum est, vt te orem, vt horum meorum populorum commodis & saluti tua benignitate & gratia faueas, & suffragere: quod mihi à te futurum est rerum omnium grauissimum. Præstantissimæ omnium fœminarum matri tuæ, quam ego in summo honore habeo, ac mirificè colo, plurimam quæso dic meis verbis salutem. Vale. Carpen. Pridie Non. Octob. M.D.XXXIX.

XVI.

IACOB. SADOL. CARD. GVIDO ASCAnio Sfortiæ S. R. E. Cardinali, S. P. D.

IN eis literis, quas proximè à te accepi, quib. mihi de re & negotio Iudæorum diligenter respondes: sic imago tota virtutis, ingenii, & probitatis tuę expressa est, vt ego, qui te mirabiliter diligo coloq;, sępius in eam intuens, mihiq; de eo quod iamdudum

feci de te iudicio gratulans, tuas etiam atque etiam literas, & in illis te absentem, animo & beneuolentia sim exosculatus. Video enim atque perspicio, quod mihi maximè in optatis est, id genus, eamque familiam, cui ego omnia mea honoris atque vitæ ornamenta refero accepta, non solùm florere virtute & prudentia maiorum natu, eorum videlicet, qui res summas administrãt: sed habere etiam in liberis & adolescentibus paratam certissimam spem, nihil eos à parentum grauitate & sapientia esse deflexuros. Quod mihi, qui vobis non minus faueo, quam si ex meo sanguine essetis geniti: quique omnia mea officia atque studia vobis & laudi ac dignitati vestræ penitus addicta esse volo: non spetare solùm de vobis, sed experiri iam, & reipsa nosse, iucundissimum est. Facilè enim indicant literæ tuæ, verissimumque dicunt testimonium, cuiusmodi tu ingenio, & qua naturæ bonitate præditus sis. Sed hæc & alias dicta sunt, & sæpius, vt video, dicentur. Quod ad rem ipsam & ad Iudæos pertinet, noli quęso existimare, humanissime Sfortia, me quicquam illiusmodi rerũ abs te ipso vnquam profectum putasse: noui enim integritatem, & ingenuitatem tuam: nec sum tam iniquus, vt cuiquam vitio vertam id, quod ab illius abesse iudicem culpa. Alios quosdam suspicatus sum, neque nunc secus suspicor, ad suos, & sibi non insolitos quæstus tuo nomine fuisse abusos. Quod cùm in aliquam notam recideret tui honoratissimi, & mihi charissimi nominis: pro meo amore erga te, proque ea qua tuam amplitudinẽ prosequor obseruantia, existimaui liberè tibi à me hanc suspicionem & querelam deferri oportere. Quare quem tu in meis literis stomachũ, aut quam tecum grauiorem dicas expostulationem, non intelligo. Scripsi equidem commotiore animo: verùm non iracundia adductus, quæ mihi nec ad modum vsitata aut familiaris est: & in te certè semper existeret non iniusta solùm, verùm etiam inepta: quo vtroq; à vitio plurimum me abesse cupio. Sed meum animum misericordia mouerat eorum, quibus non in pecunia & bonis, (nam id esset aliquo modo tolerabile) sed in libertate & corpore, ab hoc improbissimo hominum genere quotidianas inferri iniurias videbã. Porrò quorum salus mihi ab Deo tanquam parenti & pastori est concredita, eorum me incõmodis & calamitatibus permoueri, mirùmne cuiquam videri debet? Et quidem scio obsoleuisse iam magna ex parte hæc Episcoporum munera atque officia: plebium enim passim & gregis cura negligitur: aliarum rerum maior ratio ducitur. Verum ego clara voce prenuntio atq; testificor, me nunquam fuisse, neq; adeò fore de numero eorum, qui hanc animi labẽ propè inexpiabilem, in alterã illam vitam ante conspectum Dei secum deductam velim. Satis multis aliorum generum criminibus & delictis premor: ab hoc
equi-

equidem crimine cauebo; quantum Deo adiuuante potero consequi, vt qui meæ tutelæ & fidei erunt crediti, non eorum salutis & commodorum maiorem suscipiam curam, quàm meorum. Nec verò huius me animi & sententiæ esse pœnitet: tantam experior in bene agendo, & in virtutis, atque officij ratione ducenda, inesse voluptatem: quam nosse nō possunt, (crede mihi optime Sfortia, qui & ætate longè iam prouectus, & multarum ac magnarum rerum vsu diu edoctus sum) non inquam nosse possunt hanc animi lætitiam, voluptatem, pacem, qui spirituali imperio populis præfecti, omissa cura & diligentia consulendi commendatitiis suis, ad suas potius priuatas opes, & ad hunc externum splendorem atque fastum studia omnia conuertunt. Quorum quidem cunctorum exitus atque casus, si commemorare nunc vellem, id quod & verè, & copiosè possem facere: equidem vererer, ne ex epistola tragœdiam viderer efficere. Quare ab hoc toto genere sermonis abstinebo: tantùm te rogabo atque hortabor, vt quam spem & expectationem tuæ præstantis eximiæque virtutis, tuæque futuræ summæ amplitudinis nobis excitasti: eam tu spem in nobis, & in cæteris omnibus, præclarè semper agendo, & virtuti ac veræ dignitati seruiendo, tueri, augere, confirmareque non desinas. Quod tibi futurum est (vt alias etiam dixi) in omni & fortuna, & varietate temporum, maximum, tutissimum, iucundissimumque perfugium. Sed vt reuertar ad Iudæos, quòd illi ferri & sustineri apud nos debeant, fateor Christianæ hoc esse humanitatis: estque ita nobis à sacris patrum decretis præscriptum. Qui si priuilegiis etiam muniendi sunt, ne afficiantur ipsi iniuria: muniantur sanè: nihil ego in hac re magnopere repugno. Non enim hominibus infensus sum, sed hominum illorum vitiis. Vt verò ad inferendas vltrò iniurias, ad circumueniendos, euertendosque Christianos, tot quotidie decretis concessionibusque instruantur, atque armentur: potéstne hoc vllius hominis recta, & pretio ac pecunia non contaminata ratio, æquum esse arbitrari? Liberius tecum loquor, quòd te expertem omnis omnino in hoc genere suspicionis esse non dubito. Quid enim mihi tua probitate, moderationeque perspectius? Sed habeo quos timeam, quos etiam facilius animo designare, quam exprimere oratione possum. At mos hic iam inueteratus est, talibus Iudæos priuilegiis ornandi & fulciendi. Scio, & noui: veruntamen idem ego & video, & scio, propter huiusmodi morem, aliosque multos similes, orbis terræ populos, & prouincias iam permultas; ab istius sanctæ sedis nomine & fide defecisse, quas vtinam cæteræ non sequantur, quod ne accidat, paruula modò aliqua mutatione Principum facta vehementer cogor pertimescere. Sed ne plura de his. Ego si in meis literis, aut priori-

 bus,

bus, aut in his quas nunc scribo, aliquid insit dictum inconsideratius, quoque animo tuo minus accidat gratum: peto à te, mihi vt ignoscas. Non enim animo lædendi quempiã, teq; omnium minimè, quem incredibili quodam amore & planè optima opinione prosequor: sed studio subueniendi meis, quibus sum sanctissimæ necessitudinis vinculo obstrictus, liberius interdum cogor scribere. Quæ libertas si imprudentia appellanda est, non obstabo quin ita appelletur: dum ea cum pietate, & cum pastoris boni officio intelligatur esse coniuncta. Etsi tuæ quidem naturæ bonitas vt confidam facit meas preces & postulationes à te in meliorem partem acceptas fuisse: qui mihi liberalissimè rescribis, te & daturum per te operam, & apud Pont. Max. curaturum, vt restrixius posthac & cautius cum Iudæis agatur, quàm adhuc actum sit. Quam ego tuam promissionem in earum rerum numero repono, quæ mihi charissimæ & iucũdissimæ sunt. Non enim ea solùm mihi spem facit, forte tua ope & autoritate populis meis melius consultum: sed eadem id confirmat, quod ego de te & sentire & prædicare libenter soleo, magnum in te nostro ordini ornamentum, magnos ex te fructus aliquando ad Christianam Remp. esse venturos. Quorum vtrunque nobis vt ex sententia eueniat, & tu operam dabis, & ego Deum assiduè obsecrabo. Sed hæc hactenus. Meum erga amplitudinem tuam studium, meaque grata in omneis tuos voluntas, honosque præcipuus in lectissimam omnium fœminarum matrem tuam, perpetuò vobis constabit. Vale. Carp. Pridie Id. Ianuarij, M. D. X L.

XVII.

IACOB. SADOLET. CARDINALIS
Guido Ascanio Sfortiæ S. R. E. Cardinali S. P. D.

ETSI acceperam iampridem à te literas, quibus mihi significabas negotia huius prouinciæ, quã pertinet ad Iudæos, ita per te confecta, easque Iudæis esse viuendi leges impositas, vt nihil iam nos posthac, quod hoc nomine possemus iure conqueri, habituri essemus: tamen in maxima mea, quam ex eius literis cepi, lætitia, assiduaque cogitatione tuæ virtutis, quæ mihi in animo semper infixa est, ad eas adhuc nihil rescripsi: non negligentia, sed valetudine retardatus. Nam cùm tuæ essent eo tempore mihi allatæ literæ, quo contigit vt minus belle me haberem: postea verò quam melius mihi esse cœpit, esset iam in expectatione legatorum reditus, qui harum rerum agendarum causa Romam missi, de suo iam ex Vrbe discessu literis significarant, commodissimum duxi eos antè audire, quam ad te scriberem. Qui vt tandem aduenerunt ad VII. Calend. Iulij, omnibus rebus expositis

quas

quas in Vrbe gesserant, diplomatisque prolatis, quæ ibidem obtinuerant, maximas apud suos ciues gratias egerunt: Primùm Pontifici Maximo, cuius iustitiam, clementiam, sapientiam, summis in cœlum laudibus extulerunt. Deinde tibi, quo vno autore adiutoreque potissimo perfectum esse dixerunt, multis contra nitentibus, & pro Iudæorum causa acriter pugnantibus, vt aduersus æquum atque bonum, contraque commoda & salutem Christianorum, nihil Iudæorum astutia, nihil importunitas, nihil pecunia, nihil promissio donorum largitionumque valeret. Quam ego laudem tuæ innocentiæ, rarissimæque virtutis, ista præsertim ætate tua, hisque hodiernis moribus omnium honoribus atque fortunis longè anteponendam iudico. Itaque mihi credas velim cùm magna voluptate afficerer, legatis talia commemorantibus, ex lætitia & gratulatione meorum ciuium, quos, verè dicam, patrio animo & Christiana charitate amantissimè complector: tum illud mihi etiam magis ad nouam quandam & singularem animi iucunditatem valuit: quòd te in cuius amore & beneuolentia ardens sum, quem colo atque obseruo, habeoque semper in intimis meis mihi propositum sensibus, iustissimam videbam gloriam consecutum, non solum æquitatis & integritatis, sed singularis etiam constantiæ, eximiæque animi virtutis. Etenim quid vel in bona ratione firmius ea mente & voluntate dici aut cogitari potest, quæ honestate sibi dignitateq; proposita nullis hominum artibus & machinis à recto sensu se dimoueri passa est? vel ea iracundia & permotione animi generosius, qua tu iure optimo incensus, eorum interpretationes & additamenta, qui diplomatis sententiam ad commodum Iudæorum detorqueri valebant, calamo sumpto obliterasti, omniaque ad splendidam & veram rationem redigi voluisti: cùm tu homo adhuc adolescens, fortunæ quidem muneribus insigniter ornatus, sed naturæ bonitate ingenioque ornatior: senum morbos & vitia, tua prudentia corrigeres: nec virtutis tuæ lumen aliorum tenebris commaculari sineres. Ac, vt de ipsa ratione iuris aliquid loquamur, si maioribus nostris, sanctis illis & diuinis viris, non solùm verum pietatis & religionis testimonium, sed etiam doctrinæ & summæ sapientiæ tribuimus: viuatur legibus illis, quas de Iudæis illis constituerunt. Quòd si quæ sunt præterea amplius Iudæis data, concessa, permissa, facilè ipsa se ostendunt quibus è radicibus nata sint: cùm perspicuum sit apud omnes, non fuisse illa æquitate impetrata: sed nescio quo pacto, occultis certè artibus, & tanquam cuniculis obtenta. Quid est, quòd isti tam diligenter exquirunt mala iura Iudæis, qui in Christianis optima, perdita, & profligata iacere patiuntur? Neque tamen is ego sum, qui antiquam illam continentiam seuerissimamque

rationem redigi omnia contendam oportere, planè enim intelligo hoc contrarium esse temporibus, nec facilè mores nostros posse pati id quod plus diuini in se quam humani cōtineat: ideoque Dei misericordiæ amplior apud nos est locus, quòd delicta seculi etiam crebriora existunt. Sed tamen modus omnibus in rebus, & modestia quædam seruanda est. Si sit dandum aliquid Iudæis, semper ita detur, vt ne apertè Christianorum commoda oppugnemus: vt pupillos, vt viduas, vt homines rusticos & simplices, cæterosque item, qui cum labore corporis victum sibi, & liberis, suis manibus quærunt, vel egestate vel inscitia paratos decipi, ab eorum insidiis & circumscriptionibus custodiamus. Etsi hoc meum quidem optatum serum iam est: sic enim omnia hæc genera hominum oppressa hîc atque obruta ære Iudæorum sunt, vt nisi subsidio fuerit tua virtus, & Pontificis optimi sapientia, pecuniarum Iudæis debitarum exactio sine maxima clade & vastitate totius prouinciæ, fieri nullo modo possit. Quanquam & tu bona ex parte his malis prouidisti: & nos ad eundem Dominum & patrem, non modò nostrum, sed totius nominis Christiani confugiemus, vbi res postularit: cuius tantam benignitatem atque iustitiam in his ipsis curandis de quibus agimus prouinciæ vulneribus paulò antè experti sumus. Nunc cùm res hoc tempore in optimum locum Pontificis Maximi beneficio, & tuo simul adducta sit: populisq; hisce, dignis certè multas ob causas quorum magna habeatur ratio, vel ad remunerandum eorum fidelitatem, vel ad vestræ benignitatis exemplum, quo quidem circumiectas vndique huic regioni maximas nationes commoueri necesse est, optimè ac liberalissimè à vobis sit consultum: reliquum est amplissime, & mihi omni ratione charissime Sfortia, vt quæ bene acta & constituta sunt, nulla apud vos cuiusquam machinatione labefactarentur. Scio fore non paucos, qui Iudæorum pecunia conducti (nulla enim alia potest subesse tam iniquo patrocinio causa) hæc ipsa, quæ per vos nobis concessa sunt, conabuntur euertere: non solùm obliquis viis, sed interdum etiam recta, & palàm: onera & tributa Iudæorum exponentes, eaque verbis & querimoniis adaugentes, quæ ærario Principis ab illis inferuntur: quæ dependere, nisi habeant ipsi creditarum pecuniarum suo arbitratu exigendi facultatem, Iudæi nequaquam possint: vt animos vestros nō splendore honestatis, qui apud vos præcipuè semper debet valere, sed vtilitatis & lucri mentione commoueant. Quos contra dicendum est, Iudæos in his regionibus abundare non pecuniis solùm, sed & agri etiam, & prædiorum, & horum bonorum quæ loco moueri non possunt, esse ditissimos, quæ bona ad publicum principis tributum persoluendum abundè sufficiant. Ad priuata fortasse tributa nōnullorum,

necel-

necessaria illiusmodi est actio, quæ vt cum iniquitate & iniuria impunè fiat, iccirco illæ clàm aliquibus suppeditantur pecuniæ. Sed ne hæc impræsentiã verbis pluribus disputemus: illud à vobis petimus, quod æquissimum est, si quid fortè aliquando venerit in controuersiam, resque aliquas rescindi aut commutari petitum fuerit: vt vos meis ciuibus vocatis, locum illis quoque suæ tutandæ causæ præbeatis. Quanquam non hæc nunc admodum nobis pertimescenda sunt, te patrono & defensore rectissimi iuris, qui & in præteritis rebus tuæ optimæ mentis dedisti documentum, & de futuris facis vt eadem confidamus. Nam per Deum immortalem, si nos excellens aliquod consilium, & magnam quandam sapientiam quærere studuissemus, quæ his populis rationem suæ expediendæ salutis ostenderet, qui potuimus maiorem, quàm in te ipso reperire? Si fidem, virtutem, abstinentiam, integritatem tanta ea in te eluxit, tamque illustri in causa declarata est, vt laudis tuæ splendor, non contentus iam Italiæ terminis, ad nationes exteras progrediatur. Quorum quidem alterum in tua ista ætate admirabile valde est, alterum in his moribus. Sed vt hæc missa faciamus, aut in aliud tempus ea referuemus: ego de meo erga te officio pauca tibi exponam. Iamdudum enim est optime Sfortia, cùm de indole tua & spe præstantissimæ virtutis præclarum iudicium feci: porrò ea mihi de te quotidie magis duplicatur opinio. Non enim iam initia in te virtutis, sed virtutem ipsam intueor, & quidem expressam atque perfectam omnium bonarum artium & partium lineamentis, quæ verum tibi honorem & veram dignitatem semper allatura est. Nam opes hæ, & diuitiæ quæ extra nos sunt, si animus intus à bonis artibus vacuus sit, nihil omnino ad nos pertinent. Vna, & sola est virtutis integritatisque possessio, quæ nos faciat beatos. Quam te iam adeptum esse, in eiusque possessione consistere, & gratulor tibi, & pro tantis erga populos meos meritis debitas gratias ago: quas vt aliqua ex parte aliquando referam, iam nunc mihi magnopere videndum & cogitandum est. Nos hic confecta messe consilium totius prouinciæ conuocaturi sumus, vestraque beneficia in medium coram omnibus prolaturi: quo tempore dabitur à me opera, vt quam ad rem hæ gentes suapte natura & sponte propensæ sunt, meis etiam monitis hortationibusque excitentur, vt non obscuro videlicet aliquo indicio eorum grata erga vos voluntas, & memoria accepti beneficij appareat. Vale. Carpentoracti, Pridie Non. Iulij. M. D. XL.

XVIII.

IAC. SADOL. CARD. MARCEL. Ceruino Episcop. Neocastrensi, S. P. D.

SCRIPTVM mihi à meis est, te Pontificis Max. beneficio, omnium bonorum consentiente lætitia, collegis meis amplissimis patribus libenter prompteq; sententias dicentibus, in eum ordinem cooptatum esse, qui maximè istam virtutem, prudentiam, integritatem, quæ in te est, requirit & postulat. Quo ego nuntio ita gauisus sum, vt si germanum fratrem meum eodem honore esse affectum cognouissem, non maius ad me gaudium peruenire potuerit. Faueo enim virtuti: & si quisquam est, qui probos & doctos viros ad honores & publica munera prouehi lætetur, eum ego me esse confiteor. habeo enim arctam, & habui semper, cum bonis necessitudinem: nec plus valere apud me sentio sanguinis coniunctionem, quàm virtutis. Qua cùm tu ex mei animi iudicio egregiè sis præditus: cumque tui mores, pudor, ingenium, grauitas, semper mihi summè placuerint, quæ hoc etiam illustriora sunt, quòd artium liberalissimarum cognitione & scientia sunt ornata, non potui non magnopere, & episcoporum ordini gratulari, & Pontifici Maximo, Farnesioque nostro clarissimo & spectatissimo iuueni agere gratias, qui talem virum ad Christianæ religionis gubernacula induxerint: cuius similes quàm multos si haberet nostra ætas, non tam graui infamia atque odio apud omneis ferè nationes sacerdotum nomen laboraret. Vides ipse profectò (potuisti enim iter faciens multa cognoscere) quanta in inuidia simus apud omnes, quàm malè quisque de nostris moribus sentiat. Cui quidem incommodo remedium est opportunissimum, si præficiantur hi ecclesiarum administrationi, qui ad eas gerendas non cupiditatem quæstus, nec popularem pompam & iactationem: sed fidem, sed iustitiam, sed religionem afferant. Quod quidem Paulus tertius Pontifex maximè omnium, quos ego nouerim, Pontificum effecit. Est enim semper in cœlum tollenda iustissimis laudibus præstantissimi Pontificis virtus & voluntas. Tantum cuperem, vt quod ipse per sese facit, cæteros quoque, qui habent nominandi facultatem, agere idem, atque obseruare cogeret. Sed ego in hæc paulisper digressus sum, vt intelligas Marcelle mihi charissime, quod in negotium, & quam in curam sis vocatus: quàm splendidam, quam amplam, quam difficilem (hoc quidem tempore) & penè inusitatam: etsi non eges tu quidem cuiusquam admonitione. Veruntamen amor in te meus suscipere me partes beneuoli certè, si minus necessarij monitoris coegit. Sed quod extremum est,

ego &

ego & tibi quoq; isti honori, quem iam pridem meritus nunc demum adeptus es, & Ecclesiæ tuæ Neocastrensi, quæ tam spectatum præsidem sit nacta, valde ex animo gratulor. Deumque oro, vt ista res vobis bene feliciterq; eueniat: tuq; maioribus quotidie honoribus dignus existimere. Quod quidem factu perfacile tibi erit, qui & probitate, & prudentia instructus es: nosq; qui te amamus, tuæ nunquam laudi dignitatiq; deerimus. Quandoquidem sanctis honestisq; consiliis, cuiusmodi tua confidimus semper futura, Deus, & fortuna, & bonorum amor assiduè suffragatur. Vale. Carp. X. Calend. Octobris, M. D. XXXIX.

XIX.

IAC. SADOL. CARDINALIS HIPPOlyto Estensi S. R. E. Cardinali, S. P. D.

POSTEAQVAM nuntium accepi de amplificatione dignitatis tuæ, teq; in ordinem amplissimum S. R. E. Cardinalium magno omnium consensu cooptatum esse cognoui, tantum cepi ex isto honore tuo voluptatis, quantū & virtus tua, & mea perennis, ac meorum omnium, ab vltimis vsque maioribus penè nostris in familiam tuam obseruantia, & fratris tui clarissimi Principis aduersus me beneuolentia postulat: cuius ego ita multa signa amoris erga me habeo, vt ei me deuinctum non mediocriter putem. Maximum porrò illud meæ in te obseruantiæ & voluntatis vinculum, quòd sub ditione familiæ vestræ omnes mei ferè & nati, & educati: neque solùm hi qui nunc sunt, verùm etiam anteà qui fuerunt, & suam ipsi fidem constanter atque integrè vobis præstiterunt, & à vobis ciuilibus sæpe honoribus & præmiis, virtutis causa sunt honestati. Quam ego necessitudinis memoriam & vetustatem sanctissimè mihi conseruandam esse iudico. Atque huius mei animi cùm Alfonsus pater tuus optimus esset testis, si viueret, cuius ego temporibus, quantum salua fide mea mihi licuit, omni in varietate rerum nunquam defui: tum fratrem tuum arbitror non leuia mea huiusce voluntatis signa indiciaque perspexisse. Sed hactenus præterita. Nunc quod huius est temporis, cùm tua virtus & nobilitas aditum tibi præstantissimo in honore, ad tuam declarandam animi magnitudinem, eamq; voluntatem, quam erga Christianam Rempub. habes, aperuerit: quæ quidem Respub. si aliàs vnquam, hoc cùm maximè tempore talibus & viris, & subsidiis eget: primùm gaudeo, tibi oblatam occasionem, omnibus ostendendi, quo è genere, quaque ex disciplina, hoc est, quibus ex fontibus honoris, virtutis, nobilitatis, ad commendationem hominū, famaq; processeris: deq; eo tibi, & generi tuo, nostræq; cōmuni patriæ

tiæ vehementer gratulor. Deinde, polliceor tibi atque confirmo me in tua colenda amplitudine, ea semper officia tibi præstiturum, vt nunquam me non tui cupidissimum atque obseruantissimum sis iudicaturus. Et quoniam diuino quodam consilio in eandem Reip. gerendæ societatem ambo vocati sumus, si tu ad capessendam Rempub. senatoriaq; munera obeunda dare te volueris, quod tamen imprimis à virtute tua expectatur, estque in nostri ordinis hominibus ab Deo omnipotente præcipuè propositum, vt sententiis in senatu dicendis rectè & fortiter publicæ saluti consulamus: promitto me tibi in ea ratione gerendi honoris ita assiduum comitem futurum, vt præeunte semper prudentia & virtute tua, te meæ quoque societatis, & optimæ in Remp. voluntatis nunquam pœniteat. Vale. Carp. M. D. XXXIX.

XX.

IAC. SADOL. CARDINALIS PETRO *Bembo Cardinali, S. P. D.*

PVTO esse iam maturum aliquid me ad te scribere: non gratulandi quidem causa, nam etsi tuæ dignitatis amplificatio mihi æquè grata & iucunda accidit, atque acciderit tibi, quo etiam nomine optimo Pontifici Paulo III. me obligatiorem factum esse confiteor: tamen quoniam multa insunt in ea, quæ puram & liquidam lætitiam ad nos peruenire non sinant, ego ex mei animi sententia de tuo sensu iudicans, statui illo gratulationis munere mihi supersedendum esse. Idque etiam fuit causæ cur nullas adhuc ad te literas dederim, quòd nesciebam quo me potissimùm vti argumento conueniret. Nunc dimissa mentione tui honoris atque status (quem tamen honorem Deum tibi & diuos omneis fortunare volo) fraterno nostro more atque instituto hæc pauca ad te exarare constitui. Ex quibus nosse posses, valere me, hærereque mihi in animo perpetuam memoriam tui absentis. Nihilque mihi magis in optatis esse quàm vt te florentem beneque valentem in omneis partes audiam saltem, si minus tam maturè quàm ego cupiissem congredi, & de rebus nostris coràm alloqui contigerit. Nam ego quidem partim caritate & penuria earum rerum omnium, quæ ad victum pertineant, quo incommodo audio Italiam, & ipsam præcipuè Vrbem premi: partim domesticis meis difficultatibus impeditus (vt ea tantùm commemorem impræsentia, quæ necessitatem mihi in his locis consistendi afferunt) in Italiam hoc anno transire non cogito. Quod hactenus quidem mihi molestum est, quòd multorum amicissimorum & suauissimorum hominum familiaritate atque conuictu, mihi carendum erit, atque imprimis tuo. Nuntiatum

tiatum enim mihi est, te primo quoque tempore ad Vrbem profecturum esse, atque ibi aliquandiu mansurum. Qui certè si adessem, & tua dulcissima consuetudine ipse fruerer, & tibi quoque ex me aliquas voluptates darem. Nunc hanc ægritudinem animi eis leniam commodis, quæ mihi hîc multa nec iniucunda suppetunt: præsertim his quæ capio ex optimarum artium studiis, quæ me sola adhuc detinent: delectationibus cæteris aut consenescẽtibus omnibus, vt penitus iam extinctis. Quanquam quod ad suauitatem amicitiæ & familiaritatis attinet, multorum mihi amicorum vicem præstat vir clarissimus Polus, qui apud nos complures iam est menses: quo homine caue mi Bembe quenquam existimes aut dulciorem in congressibus, aut fideliorem in consiliis, aut sanctiorem in omni parte vitæ optimisque moribus existere: præterea summæ ipsum doctrinæ, summique iudicij. Sed quid ago? tibíne ego eum laudo, qui tibi ipsi melius notus est, quam mihi? illud affirmare possum, hòc illius sermones mihi etiam gratiores esse & iucundiores, quòd in magna copia & varietate rerum, de quibus colloquimur, sæpe nobis de te in loquendo incidit mentio, in qua diutiùs commorari solemus, Priuulo præsertim tuo materiam & copiam sermonibus suppeditante. Florebellum meum tam humanè à te, tamque liberaliter tractari, gratissimum mihi est. Ego illum iuuenem non mediocriter diligo: summaque in spe sum, fore eum huic seculo & suis temporibus ornamento. In quo tua quoque laus non minima futura est, quòd ex domo tua atque ex disciplina, tale ingenium prodeat. Is maximas tibi sæpenumero apud me per literas agit gratias. Quare eum tibi ne commendo quidem, video enim minimè esse id necesse. Hoc te scire volo: quicquid in eum comitatis & beneuolentiæ tuæ contuleris, id me existimaturum in me abs te collatum esse. Vale mi charissime Bembe. Carp. VI. Idus Septemb. M.D.XXXIX.

XXI.

IAC. SADOLETVS S.R.E. CARDIN.
Federico Fregosio Cardinali S.P.D.

PRIMO illo nuntio, quo te, quanquam absentem & totius negotij ignarum, præclaro tamen Pontificis Maximi de tua virtute & dignitate iudicio, magnoque consensu bonorum omnium, in amplissimum ordinem S.R.E. Cardinalium cooptatum cognoui, cepi equidem eam voluptatem, quam vetus nostra coniunctio, & insignis ac mutuus inter nos amor postulabat. Sed verè dicam, in ea animi mei lætitia & gratulatione, maiorem duxi rationem meæ commoditatis, quam aut vtilitatis, aut digni-

dignitatis etiam tuæ. Nam tibi quidem ipsi pro tui nominis fama, & multarum ac magnarum celebritate virtutum, quæ in te elucent, non multum mihi afferre atq; adaugere videbatur ista honoris accessio. Ego verò qui talem collegam essem nactus, socium in consiliis, coniunctum olim quidem in vita & in amicitia, nunc etiam in Repub. omni laude virtutis prudentiæque præstantem, charissimis mecum constrictum summæ beneuolentiæ vinculis, non potui non efferri maximo gaudio: reputans identidem ipse mecum, spem fruendæ tuæ optatissimæ consuetudinis, qua mihi quondam neq; dulcius quicquam fuit, neq; honorificentius, aut restitutam mihi denuò, aut certè ostentatam esse. Video enim, si ita res tulerit, vt mihi ad Vrbem omnino sit redeundum, habiturum me tecum familiaritatem quidem eandem quam priùs, vtilitatem autem in eo genere maiorem, quòd te optimorum in Repub. consiliorum non tam comitem, quàm ducem habiturus sum. Quod vtrique nostrûm hoc etiam arbitror futurum esse iucundius, quòd habebimus magnos viros, omnique præditos virtutis & religionis studio, integerrimos ornatissimosq; Cardinales, Contarenum, Polum, Bembum, aliosque satis multos, qui de Republica optimè sentientes, & animorum concordia & suauitate conuictus nobiscum coniuncti erunt. Hæc igitur erant, quæ primo illo tui honoris nuntio ego cum animo meo tacitus agitabam, non tam de te, quàm de me ipso cogitans: qua quidem cogitatione non mediocriter oblectabar. Tibi autem ipsi vt ne tum subitò gratularer, illa res effecit: quòd statuebam mihi priùs expectandum & factum esse, & iudicium tuum. Anceps enim animi eram, neque certum habebam, quid esses facturus. Memineram enim superioribus comitiis, quibus nos adlecti in senatum fuimus, te vel recusasse quodammodo honorem eundem istum, qui ad adipiscendum facilis tibi fuisset: vel certè non curasse. Qua ex re etiam magnam te laudem consecutum intelligebam. Sic enim tum omnes iudicarunt, te magnitudine quadam animi præditum propè singulari, plus in te ipso & virtutibus tuis honoris, quàm in externis istis insignibus repositum putasse. Nunc mutata tota ratio est. Vt enim magni tum animi fuit, negligere honores: sic nunc oblatos vltrò repellere & Pontificis optimi liberalitatem aspernari, superbum certè extitisset. Quam te vitasse offensionem, & Dei vocationi, ac Principis voluntati non restitisse, & mea, & tua, & Christianæ Reipublicæ causa vehementer gaudeo. At nunc tibi gratulor, idque ago & animo amicissimo, & incredibili cum lætitia serò fortasse, si iterum & temporis ratio sola putetur. Sed huius tarditatis culpam infirmitas meæ valetudinis sustineat, quæ me perdiu detinuit, vt fungi ipsemet officio scribendi non possem. Nec tamen in gratulatio-

tro longior, quando nec tibi id magis, quàm Reipub. est tribuendum: & tu etiam me tacente animum probè nosse & perspicere meum potes. Illud, quod ad priuatum meum erga te officium pertinet, libentiùs commemorabo. Ego cùm te amaui semper, omnique honore & obseruantia dignissimum duxi: tum tuis plurimis beneficiis affectus atque ornatus, cui plus debere me confiterer, quam tibi, habui vnquam neminem. Non enim oblitus sum perpetuæ tuæ erga me liberalitatis, & contubernij olim nostri: quo tempore domus & familiaritas tua maiori etiam honori mihi fuit, quàm commoditati. Quarum ego rerum memoriam conseruo, & gratissima mente prosequor. Tulit autem posteriorum temporum fortuna, vt diuersis locis occupationibusque distracti, frui suauitate nostræ consuetudinis non possemus: cuius nunc repetendæ ac recuperandæ spes mihi est oblata. Quæ si mihi, vt cupio atque opto, sic ex sententia processerit, perficiam profectò, vt meæ in te obseruantiæ, summique amoris, tu fructus eos percipias, qui maximè vestra amicitia & tua amplitudine digni, tibique præcipuè à me debiti sunt. Vale. Carpent. IX. Calend. Maij, M.D.XL.

XXII.

IAC. SADOLETVS CARDINALIS
Gregorio Cortesio Abbati S.P.D.

FRVCTVS nostræ amicitiæ, qui ex vsu & congressu quotidiano, communicationeq; sermonum & cogitationum omniũ, percipi vberrimus solet, fuit ille quidem nobis multa & rerum varietate & temporum interruptus: quòd in simili & voluntate, & natura, dissimilitudine quadam curarum atque actionum, & longinquitate regionum fuimus ferè disiuncti. Sed tamen & tua eximia virtus, præstansque optimarum artium scientia, te animo meo præsentem semper constituit: & amicitiæ fides, (sicut ego mihi persuadeo) item me tuo: vt si abfuimus corporibus, animis tamen proximi, copulatique fuerimus. At nunc tanto interuallo literarum inter nos facto, quòd propter consuetudinem ad te scribam, ne forsitan mireris, ratio tibi à me mei facti reddenda est. Ego te, Cortesi optime, & doctissime, cùm talem iamdiu virum esse cognouissem, qualem omnes existimant, omnibus ingenij, humanitatis, doctrinæ ornamentis præditum, amare cœpi ab initio non mediocriter: nec communi illo, quo omneis bonos diligimus: sed præcipuè quodam, & singulari amore. Quam animi mei propensionem erga te, secuta aliquot locis inter nos, breuis quidẽ illa, sed iucunda congressio, confirmauit. Neq; verò postea memoriã vnquam tui, quanquã absens,

intermisi. Sed quod vsu venire interdum solet, vt accidant res occasionesque nonnullæ, quibus ad acriorem amicorum absentiũ recordationem animus commoueatur: id mihi nunc contigit, aduentu ad nos, vel reuersione potiùs, Anto. Florebelli nostri. Quem & ipsum doctissimum iuuenem, mihiq́ue carissimum, cum per se libentissimè vidissem: tum accessio ad eam voluptatem, quam ex eius aduentu cepi, non exigua fuit, quòd is de absentibus amicis ac necessariis meis, ea quæ scire cupiebam, exposuit mihi omnia: in quibus multus de te nobis sermo, isque iucundissimus. Faciebat autem & conditio temporum & necessitas rerum communium: quas hodie videmus in graue discrimen adductas, vt in percontando de te diutiùs commorarer: partim id mihi sumens ad animi solatium & oblectationem: partim, in eam solicitudinem atque curam, quam pro Repub. capio, conuertens & referens. Ac mihi quidem in magno meo ac penè intolerabili dolore, quem ex Federici Fregosij, vtriusq; nostrûm, vt tute scis, amicissimi, summi præterea & singularis viri ac Cardinalis, morte acceperam: non mediocris leuatio erat tuarum insignium virtutum, & mutuæ inter nos beneuolentiæ commemoratio. De Repub. autem ita cogitabam, cùm ea tali suo tempore, ex tanti viri interitu grauissimè esset affecta, debere nos omnes, qui eam saluam & incolumem esse cupimus, dare operam, & elaborare pro sua quenque parte, vt ad ipsius gubernacula ij admoueantur, qui ferre illi opem, & subuenire periclitanti possint. Quo quidem è numero tu cùm semper aptus, tum hoc tempore præcipuè præstans eximiusque iudicaris: cùm reliquis tot iam luminibus extinctis, eluceat virtus, & doctrina, & integritas tua. His ego curis & cogitationibus excitatus, præter & meam & tuam expectationem, vt ad te scriberem, adductus sum: non memoriam tui & beneuolentiam, tanquam obsoletam renouans, quæ semper apud animum meum incolumis seruata est: sed hoc recens tibi consilium meum scribens, qui decreui, & statutum habeo, curare atque eniti quantum in me est, vt ab iis quos penes est potestas, tui honoris ratio, & vtilitatis simul Reip. habeatur. Hoc si in vrbe & curia presens adessem, agerem fortasse accuratiùs & vigilantiùs. Nunc quando absum longè gentium, sicut ipse perspicis, ita contendam tamen, vt mea mihi teste animi conscientia, quam ego omnium rerum facio longè plurimi, nullum à me officium, quod sit vel amicitiæ vel Reip. debitum, prętermittatur. Tu interim, vt valetudini seruias, saluumq́ue te nobis conserues, & Isidorum Clarium tuum, hominem doctissimum, virumq; optimum meis vt saluere verbis iubeas, abs te peto. Carp. M.D.XLI.

IAC.

IACOBI SADOLETI S.R.E. CARDINALIS EPISTOLArum Lib. XIII. Epist. I.

IAC. SADOLETVS S.R.E. CARDINAlis Gaspari Contareno S.R.E. Cardinali, S.P.D.

POLVS collega noster, optimus atque amplissimus vir, dignissimus illa fortuna in qua erat natus, non hac quæ nunc illi obstat, grauiterque infesta est, iter faciens in Hispaniam, Carpentoracte ad me diuertit: suoque mihi aduentu cùm non mediocrem dolorem, tum magnam etiã attulit voluptatem. Videre enim & aspicere hominem eum, quem summè diligo, & affari præsentem, quem absentem desiderare sum solitus, insigni quadam lætitia me afficit. Audire autem ex eodem acerbos familiæ suæ casus, & nobilissimam immanitate teterrimi tyranni penè extinctam domum intelligere, sanè vsque eo mihi miserum & crudele visum est, vt nisi eiusdem Poli, cui erat illa calamitas inflicta, virtute & sapientia lenitus essem, modum meo dolori facturus non fuerim. Verùm ille, qua suis in rebus omnibus animi constantia & moderatione est, cùm Deo semper se subiiciens, atque illius voluntati obtemperare paratus, de suis acerbissimis rebus, tanquam de alienis loqueretur: suum domesticum quidem incommodum fortiter ferebat: de publico verò Christiani nominis incommodo grauius commouebatur. Cui certè communi Christiano nomini ab impio Rege (si Rex est appellandus is, qui feritate animi & magnitudine crudelitatis iam ne hominis quidem appellationem retinet) noua atq; inaudita omnibus seculis iniuria allata est. Quod tamen ego diuina prouidentia fretus non diu illi inultum futurum esse confido. Sed cum Polo nostro reliqui sermones habiti, qui sunt partim de Rep. rebusq; vrbanis, partim de amicorum & familiarium nostrorũ statu, gratia, autoritate, periucundi nobis fuerunt. In quibus nimirũ de te plurima mentio. Nam nec mihi percontandi, neq; illi commemorandi de tuis dictis factisq; omnibus satietas erat vlla: tanta est vtriusque nostrûm virtutis tuæ opinio, iure illa quidem à nobis suscepta. Quid enim tua prudentia, integritate, sanctitate est illustrius? Sed quò ista in te maiora præstantioraque sunt, hoc noster amor in eundem te ardentior, disiunctionem à te meam (de me enim præcipuè loquar) molestiorem mihi facit videri. Itaq; quanquam hic multa sunt, quæ me non inuitum detineant: locorum amœnitas, cœli salubritas,

earum rerum omnium, & quidem optimarum copia, quæ ad vitam victúmque pertinent: tum autem vel imprimis amor horum populorum, qui vt à me diliguntur, ita me vicissim diligunt ipsi, omnesque in meo vultu atque in excubiis quodammodo meis acquiescunt. Tamen vt Romam interdum desiderem, vos, vos amici mei facitis: & imprimis tu optime Contarene, cui omnes mei sensus ita valde sunt consentientes, vt nulla nostram nō fortuna, sed iudicio contractam familiaritatem, atq; amicitiam, labefactura ætas sit. Sed nimis longè progredior in his rebus, quæ nec modum vllum, nec finem habent. Quæ enim meæ erga te beneuolentiæ simul & obseruantiæ par inueniri possit oratio? Quare, vt in pauciora conferam, scito, me tui absentis memoriā summa cum fide & beneuolentia retinere. Heri vesperi accepi ab Vrbe literas, in quibus mihi illud iucundissimum, quòd mei certiorem me faciunt, te libenter meo rogatu recepisse causas Ducum Bauariæ summo Pontifici commendandas: quo nil mihi gratius efficere potuisti: neq; item (vt arbitror) tuæ virtuti, autoritatiq; conuenientius. Illi enim fortissimi ac nobilissimi Principes, & in causa Dei religionisque firmissimi, dignissimi profectò sunt, quorum ab omnibus nobis, quibus Christiana Respub. est curæ, honoris ac dignitatis ratio vel maxima habeatur. Quapropter abs te peto, vt & pro amicitia nostra, & pro constantissima fide tua, quod iam susceptum abs te est, in eo nauiter persistas: remque ita geras, vt Duces illi intelligant, me etiam absente sibi non deesse in vrbe Roma optimorum & diligentissimorum Cardinalium patrocinium. Iisdem de rebus scripsi ad Ambrosium Gupembergum, hominem vsu multarum rerum præditum, ad te vti adiret, communicaretq; tecum cogitationes quasdam suas & consilia, quibus commodissimè rationibus obuiam iri Lutheranis, & cōsuli eius nationis populis ac principibus possit. Quem tu pro tua singulari humanitate diligenter audies: reliquaque ages apud Pontificem maximum, quæ tibi Reipub. vtilia esse videbuntur: imprimisque ipsum Ambrosium in fidem tuam vti recipias, & quoad honestè facere poteris, faueas illi tua autoritate & gratia in eis rebus consequendis quas ipse optat, te amplissime Contarene rogo atque oro. Vale. Calend. Febr. M.D.XXXIX. Carpentoracti.

II.

IAC. SADOLETVS CARDINALIS *Gaspparo Contareno Cardinali, S.P.D.*

TE & amici, & optimi atque integerrimi hominis officio apud summum Pontificem, & reliquos nostros collegas fun-

ctum esse gaudeo. Id certè egisti, quod ab vno te potissimùm, & à tua præstantissima virtute potuit expectari: cùm idem tu & grauissimus testis, & verus amicus, & maximè peritus earum rerum, de quibus agebatur, existeres. Quare hoc quoque sit in magno numero tuorum erga me meritorum. In epistola mea ad Geneuates, ea quæ notas legi perdiligenter, totamque rem cum eruditissimo Polo communicaui. Quod in ea scripsi, visum esse Spiritui sancto & mihi; in eo nihil sum equidem elatum neque arrogans meditatus: quinetiam me deprimere volui, ne si tantummodo mihi visum id fuisse dicerem, plus mihi ipse tribuerem, quàm ferri posse videretur. Atque illud dictum tamen dupliciter sum interpretatus: nam & scripturæ sacræ morem loquendi imitari me dixi, & re vera ita esse, vt quæcunque recto & pio erga Deum aguntur animo, ex Spiritu sancto cuncta sint. De iustificatione & iustitia, placet mihi vehementer tuarum rationum contextus & distinctio ex Aristotele sumpta. Sequitur enim certè charitas cursum illum antecedentem, quo ad iustitiam peruenitur: non tamen sequitur eadem charitas (meo quidem animo opinioneque) iustitiam, sed eam ipsa constituit: vel potiùs charitas ipsa est iustitia. Habet enim formæ vim charitas: forma autem est id quod ipsa res. Cùm ergo acceditur præeunte illa præparatione ad iustitiam, acceditur vna & ad charitatem: ad quam cùm est peruentum, tum iustitia per ipsam charitatem constituitur. Iustitiam voco, non vulgari, neque Aristotelico nomine, sed Christiano more & modo, eam quæ omneis virtutes complexa continet: neque id humanitus, sed instinctu influxuque diuino. Quam ipsam iustitiam quòd talis ea & huiusmodi sit, hoc est Christiana atq; diuina, charitas sola efficit. Hæc orationem fortasse longiorem requirerent, nec mihi fuit in aliis scriptis occasio ista explicandi. Sed quod ad rem nunc pertinet, scito me sentire tecum: ita tamen vt charitas non iam partam iustitiam subsequatur, sed formet ipsa & constituat iustitiam. Qua tamen in sententia tu quoque videris esse. Sed (vt dixi) pluribus hæc fortasse verbis essent exponenda, nec facilè committi epistolæ possent: præsertim his qui iam flagrare incipiunt caloribus. In quibus mei suburbani horti hoc mihi amœniores iucundioresque sunt, quòd eos interdum amplissimus vir Polus noster visere humanissimè, & mihi cupientissimo suauitatis suæ copiam facere non grauatur. Vtinam, iterum dico vtinam, te nobiscum vnà optime Contarene haberemus, disceremus profectò simul viuendo & lætando quibus in rebus beata verè consistat vita. Sed hæc alias. Vale. XIII. Calend. Iunij, M.D.XXXIX.

III.

IAC. SADOLETVS CARDINALIS *Caspari Contareno Cardinali S. P. D.*

POLVS noster, qui à nobis hinc discessit, ita magnum sui mihi reliquit desiderium, vt à cogitatione & dolore auocare animum non possim. Non solùm enim beneuolentia erga illum moueor, verùm etiam indignissimæ illius fortunæ misericordia: quæ talem virum tam acerbè opprimit, vt omnino virtuti inimicam se offerre videatur. Sed certè hos non illius tantùm priuatos, sed publicos Christianæ Reipub. casus, quos principes nostri tam lentè ferunt, Deus sibi sumet & prouidendos, & vindicandos: atque vtinam non iam cœpisset vlcisci. Ego enim quantum humana ratione assequi possum, non video quem exitum Principum consilia sint habitura: à quibus vtinam aliquando optimus Pontifex noster se emergat. Pro cuius honore & salute excubo animo, gratiamque me illi maiorem habere iudico, qui de me optimè meritus est, si timeam ea quæ accidere multa possunt, quàm si præsenti illius fortunæ sim gratulatus. Sed quoniam de his aliud erit loquendi tempus, id quod mihi fuit in scribendo propositum, nunc potius exequar: vt tibi optime & mei amantissime Contarene, meos hosce populos omni studio commendem: in quos ego sum tanta beneuolentia affectus, vt parentum charitati erga filios non cedam. Ipsi legatos mittunt ad vrbem, qui de incommodis prouinciæ summum Pontificem edoceant: petantq; remedia suis rebus necessaria. Præcipuè contra Iudæos, quorum est dominatus in his locis nō ferendus. Nam tot priuilegiis istinc muniti sunt, vt planè domini Christianorū sint effecti, cum maxima quidem pernitie & tanquam strage horum populorum: è quibus quotidie aliquos cedere bonis, & suis laribus familiaribus emigrare cogunt. Quod nationibus finitimis omnibus, quæ carent prorsus hac Iudæorum peste, & mirabile videtur in sedis Apostolicæ imperio, & non sine graui infamia nostra est diuulgatum. Sed ego singula non colligam. Statum & salutem huius prouinciæ tuæ fidei, integritati, iustitiæque commendo: vt faueas, vt suffragere, vt te apud summum Pontificem interponas, quo ea quæ honestè petierint, facilè etiam consequantur. In quo quàm gratum mihi sis facturus, ne conabor quidem tibi exponere: cùm tu id per te satis cognosse queas. Tuum equidem amorem, studium, diligentiam, si alia vlla in re, in hac permaximè flagito. Verùm pluribus apud te vti verbis, nostræ fortassis coniunctissimæ necessitudini non conuenit. Quare hic finem faciam: de te id semper optans atque sperans, quod

mihi

mihi ipsi sumo quantum possum: vt reposita omni in Deo nostrarum rerum spe, læto & iucundo animo vitam traducamus. Vale amplissime, & mihi charissime Contarene, etiam atq; etiam vale. Carpentoracti. Prid. Nonas Octobris, M.D.XXXIX.

IIII.

IAC. SADOLETVS CARDINALIS
Gasparo Contareno Cardinali, S.P.D.

SVPERIORE anno confeceram quidem secundum meum de Aedificatione Ecclesiæ librum: sed non retractaueram, quod deinde æstate proximè exacta feci: cumque describendum curaui: quem nunc ad te mitto, tuæ & prudentiæ & doctrinæ totum me permittens, teque enixiùs rogans, vt ea qua soles humanitate & beneuolentia, me & corrigere, & admonere ne graueris. Forsitan facio interdum temerè, qui sententias meas aduersus tuas argumentationes defendam. Sed debet hoc esse (vt ego iudico) in nostra familiaritate liberum: ne assentari inter nos, sed amicorum vti officio videamur: præsertim cùm editio libri in longum tempus sit conferenda: & quoad is excuditur ac perpolitur, licitum sit nobis disputare & ambigere: nec refellere solùm, verùm etiam refelli. Nam cùm edendi quidem dies aduenerit, nihil omnino sine tuo consilio faciam. Nec verò habeo in præsentia aut doctiorem quenquam, cuique magis confidam, quàm ipsum te: aut amantiorem etiam mei. Atq; ego quidem obtundere te non desino, & in tua grauiora studia importunus irrumpere. Sed ignosce mihi, facere aliter non possum: ea est opinio mea de te, ea spes & expectatio amoris erga me tui, vt quicquid ego agam, quoquóue modo me geram, nihil omnino assequi mihi videar, nisi id & communicatum tecum, & abs te potissimùm approbatum fuerit: Facit autem naturæ tuæ bonitas, humanitas, liberalitas, vt non liberiùs solùm ad te adeam, verùm etiam audaciùs. Sed vt ne de his plura (etenim vereor, ne hæc quæ dicta sunt, in tanta nostra coniunctione amoris & animorum, etiam nimis multa esse videantur) habes librum, quem vt perlegas totum, & accuratè excutias rogo. Multa sunt in eo de sacramentis Ecclesiæ conscripta contra Lutheranos: in quibus si non doctrina & ingenium, mea tamen voluntas in veræ pietatis studio egregiè constans apparebit. De quibus rebus omnibus exquiro iudicium tuum: idq; præterea te precor, vt cum amplissimis collegis nostris, & concordissimis fratribus, Fregosio, Bembo, Polo, meā lucubrationem communices. Neque vrgeas tamen, nisi tantum, quantum eos videris in legendo oneris atq; curæ libenter velle suscipere. Ne fortè dum ego meam vtilitatem quæro, aliis moles-

stus sim: & prçsertim iis, quorum ipse omnes solicitudines & molestias meo labore atq; ærumna redimere paratus essem. Ad horum numerum addes Rodulphum Pium collegam nostrum, dignissimum (meo iudicio) qui in summorum & optimorum Cardinalium numero censeatur: eundemq; præterea amantissimũ mei. Sed ne tibi præscribam omnia, ages in meorum scriptorum lectione & correctione, quod tibi ex fide tua & amicitia nostra æquum rectumque videbitur. Nos hîc optimè valemus: in literis assidui sumus, nec in suauitate huius vitæ quæ mihi in his locis proximè accedere ad cœlestem illam vitam alteram videtur, quicquam habemus quod nos angat atque turbet: nisi interdum Reipubl. statum, quam video quotidie in deterius ferri. Quòd si priuatim quoque aliquid aliquando sentimus molestiæ, id omne nascitur ex eo desiderio, quo tecum & cum cæteris similibus tui nonnunquam esse, & viuere cuperemus. Sed hæc Deus viderit. Tu vt valeas tibique vt persuadeas, me ex omni mente, & ex omnibus sensib. penitus esse tuum, à te optime atq; amplissime Contarene peto. Carpent. III. Calend. Feb. 1541.

V.

IAC. SADOLETVS S.R.E. CARDIN.
Reginaldo Polo S.R.E. Card. S.P.D.

QVANQVAM literæ tuæ, quas Idibus Nouembris Veronæ dedisti, seriùs ad me allatæ sunt: easque ego ineunte Ianuario accepi: tamen quoniam in illis tuum nomen, & tua mihi perspecta, eademq; semper dulcis, insignis erga me beneuolentia se ostendebat: non illæ semel à me, sed sæpiùs etiam atq; etiam perlectæ sunt, cùm te mecum quasi loquentem in illis viderer audire: tuamque illam mihi non ignotam virtutem, humanitatem comitatem, in eisdem recognoscerem. Qua dum frui mihi fuit licitum, quamdiu videlicet mecum in his locis commoratus es nihil meæ felicitati deesse existimabam. Nunc absentem ita animo requiro, vt in magno dolore diremptæ suauissimæ consuetudinis nostræ, tui tamen nominis memoria & recordatio mutui nostri amoris, magnoperè me sustéret. Atq; ego quidem post discessum tuum cùm solicito diutiùs animo nuntiũ de te expectans tandem aliquando literis tuorum, quas Paulus acceperat, certior factus essem, te in eum locũ, quò maximè optâras, hoc est Veronam, & ad vtriusq; nostrum hominem amantissimum, ipsumq; dignissimum qui ab omnibus nobis ametur, Episcopum Veronensem, tutò peruenisse: statim exhilaratus animo, literas ad te dedi, quas tardiùs suspicor ad te fuisse perlatas: aut ne perlatas quidem. Siquidem habeo Roma sat recentes, in quibus fac-

eu

culi nostri mentio nulla fit, cùm tamen dierum ratio apertè indicet, literarum reddendarum tempus iam præteriisse. Sed quicquid acciderit de literis, non est in chartis, neq; in atramento positus noster amor: sed in cordibus vtriusq; nostrum, non tam inscriptus ille quidem, quàm inustus, vt deleri non possit. Quod quoniam neutri nostrum de altero potest esse dubium, huius sanè rei commemoratione omissa, ad ea quę sunt huius temporis veniamus. Quanquā quòd Simonetę nostri mortē in tuis literis defles, nihil facis alienum humanitate tua: planeq; ego agnosco quantū mihi in eo tribuas. Scio enim te mea imprimis causa, illius summi viri casum ægrè ferre: quem mihi amicissimum, & tu esse intellexeras, & ego re ipsa quotidie experiebar. Sed etsi tu rationes affers, quare minus dolendum nobis sit: egoque & sapientiæ, & autoritati tuæ assentior: tamen illud efficere non possum, vt meo arbitratu dolori moderer. Non sum equidem ita institutus, sed ita sum natus, vt quos amare semel cœpi, (quod multis de causis sæpe accidit: præcipuè autem eam ob causam, cùm me amari intelligo mutuò) eorum amissionem molestius feram, quàm videatur hominis in rebus fortuitis multum exercitata ratio postulare. Quamobrem facere non possum, quin desiderem illum mortuum: multisq; & magnis illius officiis virtutibusq; priuatus, non incōmodum meum lugeo (est n. id degeneris animi) sed familiaritatem hominis, sed integritatem, sed fidem, constantiamq; amicitiæ, quam ille mihi cumulatissimè præstabat, vehementius requiro: quod absque dolore animi fieri non potest. Vt enim illi nihil euenerit mali, quod quidem ita esse persuasus sum, cùm audio eum cùm sua pietate, tum Dei fretum bonitate & clementia, non solùm alacriter, verùm etiam libenter è vita excessisse: habet tamen amor aculeos quosdam, quos difficillimè vitare viri boni possunt: qui me pungunt & stimulant, & in recordatione faciunt dolorem. Sed opinor his nos modum constituemus. Simonetę memoriam & nobis ipsi seruabimus, & in precationibus eam Deo subiicemus: quod vnicum iam est fidelis nostræ amicitiæ officiū. De te ipso mi Pole, quòd Romā saluus perueneris, quòd ipso primo in introitu in duo lumina nostri ordinis incideris, Contarenum & Bembum, quod fueris ab optimis, amicissimis, præstantissimisque hominibus summa cum lætitia & hilaritate acceptus, & gratulor tibi, & mihi plurimum gaudeo. Videor enim mihi quasi vobiscum vnà adfuisse. Etenim quid tādem interest, vtrum gaudeas ipse an lętantibus amicis simul gaudeas? quin maior etiam (meo iudicio) voluptas est, gaudere gaudiū amicorū, quàm suum. Siquidem vbi plus officii fit, ibi maior esse animi lætitia solet. Vos ergo inter vos congressu complexuque vestro, ego absens auditu vestræ jucundissi-

mæ congressionis lætatus sum. Si tamen ego absens, qui & ipse per me suspicor, & ex tuorum literis intelligo, plurimum vobis inter vos sermonem de me fuisse: cum in ore trium optimorum, atque omnis penè memoriæ, honore, ingenio, innocentia, doctrina ornatissimorum hominũ, meum nomen versaretur. Quos ego iure iamdudum treis elegi, in quibus mea studia omnia & officia collocarem: quos haberem in amore & in obseruantia omni eximios. Hîc est tibi Pole videndum, ne, quod in literis tuis facis, vt mea erga te officia verbis magis augeas, quàm illa merita sunt, facias idem apud alios: ne ea in te, quæ cæteris in rebus abundat, in hac re vna duntaxat prudentia requiratur. Quid enim ego egi, quod sit vel minima laude dignum, aut quod non tibi multo maius a me officiosiusque deberetur? Si communia quædam officia, quæ in mediocreis etiam homines conferri solita sunt, in vnum omnium præstantissimum virtute, nobilitate, dignitate, contuli: iccircóne videbor magnum quid egisse, quodque tu tam gratis & amantibus verbis prosequaris? Imò ego, qui te certè amo coloque mirabiliter, rusticitatis tamen meipsum condemno, quod nesciui quemadmodum voluissem, & quemadmodum tua excellens dignitas postulabat, beneuolentiam in te meam tibi declarare. Quare cùm tua commemoratio meorum erga te officiorũ ruborem mihi potius incutiat, quàm vllam afferat causam, in hoc genere quidem, bene de meipso existimandi: quæso obtestorque, vt conseruato inter nos necessitudinis vinculo, quo ad æternam (vt ego statuo) amicitiam & beneuolentiam coniuncti sumus, reliqua alter alterius officia, non tam efferamus verbis nos quidem, quam cùm opus erit, mutuo requiramus. In quo tuę semper partes ampliores futuræ sunt, & gratificandi, & beneficiis afficiendi: cùm non ego solùm, sed mei hi populi omnes, in tua ope, autoritate, patrocinio, magnam spei suæ partem repositam habeant. Quicquid porrò meis commodatur, mihi certè cõmodatur, qui illorum causa nunc cùm maximè laboro. Etenim vt tu scias, dilatio data debitoribus Iudæorum, cuius tu vel imprimis extitisti auctor, ad exitum iam adducta est: neque quicquam vltrà iam in expectatione est, nisi vt secundum hoc biduum, complectatur carcer hominum miserorum, & ad soluendum impotentium, durissimo tempore anni, annona carissima, pauperibus pessimè affectis. In quo magnus quamplurimis luctus, mihi animi dolor paratus est: cùm tamen interea actorem Prouinciæ satis pridem in vrbe habentes, nihil adhuc humanitatis & misericordiæ potuimus consequi. Id credo fit summi Pontificis occupationibus, propter quas fortasse aditus ad eum non fuit. Nam illud quidem mihi persuadere non possum, tam sapientem Principem, si cognouerit incommoda suorum populorum, non opem illis & remedium

dium

dium allaturum. Nos interim patiemur acerba, & (vt ego iudico) minimè æqua: sed sunt qui contra putent. Verùm suus cuique sensus, suaq; existimatio est. Apud nos minimum vtilitas, plurimum semper valebit officium atque fides. Nullaque erunt bona veritate & virtute nobis potiora. Sed hæc hactenus. Habeo à Bembo suauissimè scriptas literas: quibus impræsentia valetudine impeditus, accuratè respondere non possum. Epiphora enim tentor, eaque mihi in dentes & gingiuas dolorem inicit: qua etiam molestia coactus sum aliquot hosce dies studia intermittere, hasceque ad te literas negligentius scribere, quàm volũtas mea ferret. Quin Paulus quoque leniter ęgrotat: verùm id perbreue futurum est, omniaq; iam illi sunt ad salutem explorata. Ille verò & Paulus alter vnà, vel tota potius nostra domus, quæ tua eadem est, eiusmodi & tui & tuorum memoriam conseruat, nihil vt fieri possit, neq; in amore, neq; in desiderio vehemẽtius. Tu Contareno, & Bembo, Ludouico item, & Priulo tuis, plurimam à nobis omnibus salutem. Legi sanctissimæ & prudentissimæ fœminæ Victoriæ Columnæ ad te literas, in quibus illa mei mentionem facit, videturque hic nostram stationem approbare, quod ego incredibiliter gaudeo, mea consilia tantæ esse & virtuti, & sapientiæ probata. Te quidem rogo vti operam des, quò hæc illa ex te, meamque præterea in se obseruantiam beneuolentiamque quàm primum intelligat. Nos hîc audiuimus quę comitia habita sunt, ad quæ tu tempore ipso aduenisti: nil dum tamen earum rerum quas cupimus, cognouimus: quæ vbi singula ad nos certiùs & distinctiùs fuerint allata, tum constituemus, quid nobis etiam agendum sit, & quibus, quatenusque gratulandum. Tu valebis, & nos diliges, etiam atq; etiam. Vale. Carpent. XVI. Cal. Febr. M.D.XL.

VI.

IAC. SADOLET. CARD. REGINALDO Polo S.R.E. Cardinali S.P.D.

TVIS literis mense Februario ex Vrbe datis, quòd adhuc non responderim, iusta mea hæc apud te erit excusatio, quòd minus commodè valui. Multa enim pituita & alui fluxionib. diu cõflictatus, laboraui morbo, nõ tam periculoso illo quidem, quàm molesto: abfuit enim febris. Sed tamen & meę vires debilitatæ, & corpus vsque eo fuit extenuatum, vt non esset certa, neque explorata mihi ratio salutis. Nunc cum Dei benignitate melius mihi sit, iamque ad literas & studia mea pristina reuerti cœperim: non putaui mihi prætereundum esse, quin ad te primo quoque tempore literas darem. Scito igitur tuas mihi fuisse iucundissi-

mas. Etsi enim constituta amicitia, & amore mutuo perfecto, studium scribēdi videtur esse superuacaneum, nisi si quid sit eiusmodi, quod absentiū amicorum scire atq; intelligere intersit: tamen omnis semper cōmemoratio beneuolentiæ iucunda est, etiam si non sit necessaria. Priulum quidē meum concertasse tecū, causamq; meam tueri & defendere conatū esse, quemadmodum mihi scribis, ita credo. Sed tamen vereor ne magis suum ipse ostentare ingenium, quàm ius meum tutari voluisse videatur. Solent enim magni isti patroni, qui suæ eloquentię plurimum confidunt, suscipere interdū non bonas causas, vt cū iudicio vicerint, non iuris veritas illis suffragata, sed ipsi ius sibi fecisse, & veritatem causæ appinxisse videantur. Qui si in disputatione quam habuit tecum, me amantissimum tui esse dixisset, nec sine aliqua solicitudine animi fuisse, quoad tuis de rebus certior fierem: verè illa egisset, eaque dixisset, quæ mihi vsu certè euenerunt. At non hoc fuit satis ingenioso homini, suamq; dicendi copiam vbiq; ostendenti. Iam enim illa non vera, te culpam admisisse, mea multa & magna erga te officia extitisse. Quorum primum in tuam naturam virtutemque non cadit, alterum ego non agnosco. Quicquid enim egi tua causa, si quid modò egi, inferius id multò est, quàm tuæ præclarę virtutes postularint. Nec verò video me egisse quicquam, nisi quod prętermitti sine scelere non potuit. Quin interdum memetipse rusticitatis arguo. Tali enim à me viro, qualis es tu, non animus, neque domus, quæ cōmunia sunt, sed salus ipsa & vita debuit esse exposita. At tu, quantum, quæso, honoris mihi habuisti? quantum etiam fidei? qui te mihi potissimum & meis tectis commisisti? quod tuum testimonium meæ integritatis, atque officii, cùm mihi vehementer honorificum fuerit, si id cogitasset, & sibi proposuisset Priulus, non ille te in me negligentem, sed me in te potius minus gratum dissetuisset. Sed tamen, quando amore mei adductus, fauere mihi voluit, & quodammodo assentari: diligam hoc nomine etiam hominem necesse est, & amantius complectar, quòd meas absentis partes defendendas susceperit. Quare tu illi plurimam à me etiā atq; etiam dices salutem. Dialogos de me cum summo Pontifice à te habitos libentissimè legi, tuamq; pristinam erga me beneuolentiam recognoui: cui nunquam parem gratiam referre potero. Hæc enim ea sunt officia, quæ me vehementissimè obligant. Illud mihi accidit optatissimum, quòd de me reuocando verbum ab eo nullum. Ad quod, quæso incumbe mi Pole, vt mihi viuere in honesto ocio liceat: quando ista negotia placere mihi non possunt. Qui si nosses quæ nunc sint rumoribus hominū peruulgata, etsi ea fortasse scis, (non n. obscura sunt, sed passim in circulis angulisq; omnibus iactantur) dolore animi mecum vna rabesce-

tabesceres. Erumpunt porrò omnia in illius caput & nomen, quem nos & veneramur, & diligimus, & cuius beneficiis maxime obstricti sumus. Quę ego non commemorabo, ne & augeam dolorem meum, & tibi molestiam afferam. Illud certè patet & perspicuum est, quicquid eueniat in Repub. Christiana aduersi atq; mali, de eo statim homines culpam in nos, & crimen conferre paratos esse, vt occultari dissimulariq; non possit, quæ sit omniũ mortalium de nobis & de moribus nostris planè iam existimatio. Sed abeamus ab his, quæ præter modum molesta sunt. Contarenus noster valdè humanè egit mecum, qui me voluit absentẽ nihilominus participem esse earũ pecuniarum, quę nostro ordini attributę, distribui solitæ sunt duntaxat inter præsentes: quod ego profectò nec cogitaui vnquam, nec postulaui: quò etiam illius benignitas erga me eminentior. Nam quod a Casulano mentio fuerit facta, ille sponte sua hoc egit, nullo admonitu meo. Nõ enim meum est aucupari lucra, nec ea quæ mihi non debeantur flagitare. Sed & Casulanus vir optimus, qui me admodum diligit, mei commodi curam, me etiam inscio, sibi habendam putauit: & apud illam præstantem atque eximiam Contareni nostri virtutem, humanitatem, integritatem, video monitore nihil fuisse opus, per se enim ille propensus ad me iuuandum, & omnibus beneficiis afficiendum assiduè est. Cui vtinam aliquando referam meritam gratiam: habebo quidem semper. Nam etsi mihi nullum emolumentum, nullaque vtilitas ita est cordi, vt vel minimum velim de mea dignitate propter eam deperdere: tamen habere hæc indicia amoris à summis viris, maximam ego arbitror esse dignitatem. Quapropter abs te peto, vt illi & meis, & tuis etiam (si tibi videbitur) verbis agas gratias. Prouinciales hîc nostri te maximum in modum diligunt, atque colunt: suamque tibi salutem referunt acceptam. De meis studiis nihil possum tibi impræsentia polliceri: instat enim æstas, quod ego tempus consumere in mansuetioribus literis soleo. Librum tuum magna ex parte legi, animumque in eo tuum magnum atque præstantem, copiamque vna & eruditionem, imprimis verò studium pietatis ac religionis vehementer probaui. Da operam vt valeas. Carpent. IX. Cal. Maij, M.D.XL.

VII.

IACOB. SADOLET. CARDINAL. GVLIelmo Poseto Cancellario Galliæ, S. P. D.

ACCEPI literas tuas tertio Idus Nouemb. Lutetiæ datas, plenissimas amoris, humanitatis, prudẽtiæ, quę meũ, quod ego diu ante de tua præstanti virtute & dignitate feceram iudicium,

non modò confirmarunt, verùm etiam auxerunt. Ita enim scriptę sunt, vt nullum omnino in illis officium, quod vel à sapiente homine expectandum sit, vel benignitati & amicitiæ debitum esse videatur, abs te sit prætermissum. Quodque me mirificè imprimis delectauit, omnia in tuis literis sic aptè, ornatè, grauiterque explicata, tum verbis, tum sentētiis, vt mihi videaris, id quod magnorum quidem virorum est, sed tamen non tam valde occupatorum sicut tu, cùm rerum gerendarum prudentiæ, elegantiam quoque orationis vt coniungeres, non mediocriter laborasse. In quo genere laudis (dicam enim quod verum est) expectationem meam longè superasti. Cognoram equidem antea excellens ingenium tuum, & in arduis rebus agendis atque administrandis consilium, diligentiam, industriamq; perspexeram. Non enim mihi tuus animi sensus, & ad laudem impetus fuerat ignotus. Sed re vera in tanto cumulo pondereq; negotiorum, quę tibi maximis curis occupationibusq; districto, quotidie affluant, & superfluant necesse est: quòd aliquam quoq; partem cogitationū tuarum & temporis liberalib. studiis impertires, non mihi venerat in mentē de te existimare. Quod quoniam nunc habeo ex tuis literis exploratum & cognitum, si quid ad eam addi beneuolentiam potest, qua ego te iam pridem singulari sum complexus, erit hæc etiam causa vnà cū reliquis & sancta & grauis, quamobrem tu à me plurimi videare esse faciendus. Sed hæc quæ longiorem desiderant orationem, in aliud tempus differenda sunt. Venio nunc ad ipsas literas, in quibus mirari mihi visus es, quod ego in graui meę dignitatis & libertatis dispēdio, tantula de re (ita enim scribis) tantopere laborarem. In quo si pecuniariæ iacturæ causa id laboris & molestiæ suscepisse me existimes, obsecro te Poiete charissime vt me hac tam graui infamia desinas onerare. Nihil ego turpius esse iudico, quam moueri pecunia: & quidem moueri in vtranq; partem, vt vel adducta nobis magnam lætitiam afferat, vel ablata molestiam. Et tamen recordor scripsisse me tibi, pecuniam mihi leuissimam, honestatem autē grauissimam semper esse. Quare desiste, si me amas, hoc tam iniustum de me facere iudicium, quod alienum certè & mea natura, & nostra necessitudine est. Si verò, quod meam læsam dignitatem apud te sum conquestus, id leuius à me factum arbitraris: quæso, quid apud te futurū graue est, si leuis fuerit dignitas? Sed ego hæc quæ nunc loquor, non ita accipi volo, quasi doleam hæc à te mihi fuisse scripta, non enim ita est: sed quia cupio doctis & sapientibus viris, cuiusmodi tu es, meam & cognitam, & probatam naturam esse, ac voluntatem, quæ ab hisce vitiis illiberalitatis & sordium longè profectò aliena & abhorrens est. Ac ne ad ea quidem respondebo, quæ à te scripta sunt de potestate eorum iudicum, qui-

quibus vos ecclesiasticas causas & iudicia commisistis. Satis enim in literis prioribus sum testatus, existimare me, nihil neque à te, neque ab isto præstantissimo Rege, sine magna ratione & consilio factum esse. Ad id potius me conuertam, quod & huic tempori est aptius, & meæ naturæ certè conuenientius: vt & tibi, & nostro optimo maximoq; Regi agam gratias, quòd meæ & quietis, & dignitatis, pro vestra singulari bonitate rationem habueritis. Tametsi intelligo, eas nequaquam à me satis dignè agi posse: vincit enim & Regis beneficentia, & tuum erga me officium, facultatem in hoc genere meam. Ago tamen quantas possum maximas, meq; huius vestri erga me beneficij memoriam perpetuo seruaturum polliceor. Quanquam nec ad meam in summum Regem obseruantiam quicquam videtur posse accedere: nec ad eam quam erga te iamdudum suscepi voluntatem. Sed tamen, siue in hoc portu, in quo me locatum per literas gratularis, & quidem iure, (in eo enim diurnis nocturnisque commentationibus rerum, vt ego arbitror, altissimarum simul & sanctissimarum sum deditus) siue in negotiis & fluctibus actionum, in quos me redire fortasse erit necesse, (non enim ego illam conditionem vitæ asperner, si mihi ea offeratur, quæ in rebus cum virtute & cum prudentia religioneque tractandis, futura sit occupata) siue ergo hîc, siue illic, ego meam omnem operam, studium, fidem, amorem, diligentiam, autoritatemque, quæcunque ea in me fuerit, & nostro Christianissimo Regi, & tibi optime Poiete defero atque dico. Cui quidem Regi quòd meum interdum te nomen in memoriam redacturum polliceris, est hæc tua mihi gratissima voluntas: idque vti facias, te vehementer rogo. Quid est enim quod malim, quàm me illi Regi in memoria esse, cui propter altitudinem, nec tam fortunæ quidem, quàm ipsius virtutis & humanitatis, vel notum duntaxat esse, summus honos censendus est? Et quidem imprimis ac maximè illius erga me beneuolentiam quæro: hac mihi nihil potest euenire optatius. Cætera quæ ab illius liberalitate possunt proficisci, quæ à me vt fluxa, & caduca negligi scribis, non eo quidem sum animo vt mihi negligenda esse videantur: sunt enim bene institutis mentibus egregia instrumenta bonitatis & liberalitatis: non tamen per ambitum & cupiditatem iudico esse petenda. Itaque ego, qui hæc quæ obtineo, quantula ea cumq; sunt, aliena sponte omnia, non mea cura & contentione sum consecutus, si quid mihi quandoque eo modo deferatur, magis iudicio Principis, quàm meo commodo lætor: ob eamq; etiam causam bene de me merentib. maiorē gratiam habeo. Sed de his etiam satis: Tu mi doctissime Poiete me amabis, & totum tuū duces: dabisq; operam, vt valeas: hoc mihi facere gratius nihil potes. Vale. Carp. XV. Cal. Ian. 1540.

VIII.

IAC. SADOLET. S. R. E. CARDIN.
Gulielmo Poieto S. P. D.

CVM neminem habeo ad quem libentius scribam, quàm ad te: tum verò id libentissimè facio, cùm quis & tua dignus beneuolentia & mea meis tibi literis commendandus est. Quod si aliâs vnquam mihi accidit facere vt deberem, nunc profectò maximè debeo: quòd eum tibi cómendo, cui aut neminem, aut paucos certè, in omni laude doctrinæ & literarum iudico esse pares. Nec tamen dubito, quin tibi Alberti Pighij nomen sit auditum: tanta id & celebritate est omnibus pene in gentibus, & eruditionis fama. Nos quidem qui complura eius ingenij monumenta legimus, non solùm probamus scientiam hominis, & doctrinam, quæ multiplex in eo, & varia, & referta est: sed etiam propositum animi, & insignem Christianæ pietatis cultum. Incredibile est enim quantum hic vir de fide Catholica, & Christiana religione sit meritus. Is ergo istuc veniens, vt salutet ac veneretur nostrum Regem, agatque cum eo quibusdam de rebus suis tum sponte sua (est enim tui nominis amantissimus) tum suasu etiam meo: magnam spem habet in te suorum negotiorum bene expediendorum positam. Quæ ne eum spes fallat vehementissimè te rogo. Multa sunt mi Poiete, quæ præclara & egregia facere potes: dedit enim tibi summum ingenium natura, fortuna etiam facultatem. Sed certè nihil videris facere posse præclarius, quam tales viros in fidem & patrocinium recipere: eisque adesse vbicunq; sit opus, opera, gratia, beneuolentia, autoritate. Quòd nisi tua præstans humanitas mihi esset perspecta planè & cognita, vterer verbis pluribus. Nunc tantum dico, quicquid in Pighium contuleris officij & studij, id à bonis omnibus in eam partem acceptum iri, vt si tu id, non in hominem, sed in virtutem ipsam & doctrinam contulisses: tantum nos & ipsius eruditioni tribuimus, & tuæ laudi gloriæq; fauemus. Illud extremum erit, vt te velim id quoque existimare, si eum amanter, comiterque mea etiam causa exceperis, mihi in ea re gratissimum te facturum. Vale. Carpentoracti, Idibus Nouembris. M. D. X L I.

IX.

IACOB. SADOLETVS S. R. E. CARD.
Gulielmo Poieto S. P. D.

PVTO te audisse, nos omneis qui de Cardinalium collegio sumus, summi Pontificis literis ad Vrbem esse accitos. itaque,

que, etsi ægrè ab ecclesia mea diuellor, mihique cùm hoc iter, tum verò in Vrbe mansio in omnem partem incommoda futura est, tamen quando excusatio, qua vsus fueram, accepta non est: ea quæ huic itineri necessaria sunt, comparo: meque his viginti circiter diebus, profecturum hinc arbitror. Memor autem nostræ mutuæ insignisque beneuolentiæ, statui meum ad officium pertinere, scribere hæc ad te, & tibi, si vnquam aliàs, nunc quidem quàm maximè, meam operam, studium, beneuolentiamque deferre. Futurus enim sum in eis locis, in quibus, quo sim in te animo, multo illustriùs tibi declaraturus sum, quàm declarare potuerim in his, in quibus ad hoc tempus fui. Itaque quæ de laude, de honore, de virtutibus tuis mihi agenda, & commemoranda erunt vel in nostro senatu, vel ad Pontificem, vel apud reliquos ordines, agam ipse per me: nec expectabo de ea re literas & admonitiones tuas. Si quid præterea erit, quod tu meam operam diligentiamque requiras, si me feceris literis tuis certiorem, dabo operam vt intelligas, te id non frustra fecisse. Vnum est, quod ego multo vsu rerum & obseruatione præteritorum euentuum edoctus, animaduerti à vobis, & in memoria haberi cupio: id porrò est, vt sedis apostolicæ honorem & autoritatem, coniunctionemque cum ea, vobis cordi esse omnibus signis ostendatis: hoc enim si fiet, omnia vobis profectò erũt faciliora. Sed sapienti pauca, vt dicitur. Illud etiam à te mi humanissime Poiete postulo, vt omne quicquid ego sum, aut esse possum, regi nostro meis verbis pollicearе & deferas. Parum latè fortasse & prudentia mea & autoritas patet. Sed certè quæ ab integerrima fide, & summo amore postulanda sunt, ea illi à me non deerunt, si quid vsu venerit, in quo gloriæ illius & maiestati inseruire possim. Extremum est, vt meas absentis, & meæ ecclesiæ res, negotia, iura, itemque huius patriæ mihi charissimæ salutem & tranquillitatem, tuæ humanitati, fidei, virtutique commendem: abs teque petam, quod tibi pro tua præstanti autoritate agere facillimum est, vt ne quid aut mihi absenti aut meis hîc præsentibus oneris, molestiæ, iniuriæque à vestris inferatur. Vale, & nos mutuò dilige. Carpent. XIII. Calend. Martij, M.D.XLII.

X.

IACOB. SADOL. S. R. E. CARD. *Gulielmo Poieto S. P. D.*

ET ijs quæ tibi dudum aduersa euenerunt, pro nostra amicitia vehementer dolui: & nunc, quod audio te tibi esse atque tuis restitutum, pro eadem nostra coniunctione gratulor: etsi videntur fortunæ tuæ aliquid fortasse detrimenti accepisse. Sed in tanta

in tanta tempestate, & maximorum periculorum procella, quam tibi inimici & inuidi tui concitarant, cùm & caput, & fama, & fortunæ tuæ essent in discrimen adductæ, saluo capite quoquo modo euadere, magnum profectò fuisset visum: nisi illud etiam maius multò esset, quòd in tantis inimicitiis potentissimorum hominum, tot insidiis, tam multorum contra te concordi & consentiente calumnia, ad extremum tamē innocentia ipsa tua, exitum sibi ac viam ad salutem inuenerit. Quam ego tibi maximam eorum incommodorum, quæ cepisti, consolationem esse non dubito. Quid enim nobis est interius, magisque coniunctum, & quo lætari magis iure debeamus, quàm conscientia cuique suæ bene actæ vitæ? quæ in quocunq; inest, is & in aduersis rebus interitus, & in periculis fidens, & contra omnem calumniam fortissimo animo est: quemadmodum quidem te fuisse ipsa res est indicio. Equidem nunquam ipse de tua virtute ac fide dubitaui. Sed vt vulgus est hominum, apud quos Principum longè pollens & grauis est autoritas, vt quisq; in crimen, & in iudicium vocatus est, ita statim non Regi, sed reo criminis culpa infertur: quasi ipsi Reges errare non possint. Quam nunc de te hominum suspicionem, si quæ fuerat suscepta, hæc rebus omnibus diligentissimè excussis, post longam & grauem disquisitionem, tui liberatio penitus extinxit. Itaq; qui antea virtutis tuæ lumen non bene perspexerant, postquam illa prodire in publicum, & certare palàm cum iniuria & cum iniquitate coacta est, vicitque tandem ipsa fraudem & improbitatem, non solùm videant illud, sed laudent etiam, & admirentur necesse est: vt maior nunc quidem apud omnes vir appareas, quàm paulò antè fuisti, tum cùm in illa occupata & negotiosa vita, tamen eras maximus. Sed illic inuidia, & æmulatio, & iniquorum fraudes plus potuerunt, quàm integritas tua. In hoc autem otio ad quod es compulsus, fœlici (vt ego quidem iudico) & optanda calamitate, cùm tantum valeas ingenio, quantum mihi optimè notum est, sisq; non iuris ciuilis scientia duntaxat, sed optimis etiam & liberalissimis artium ingenuarum studiis instructus, quæ tibi maximè iucunda atq; grata in tali tuo tempore esse possunt: teque (vt antè dixi) & casus tui, & ipsorum inimicorum tuorum de te iudicium, ab omni iam indigna suspicione vindicet: debes (opinione quidem mea) non solum pacato ferre animo ea quæ acciderunt: sed gaudere etiam & lætari, quòd ex turbulento & agitato tot ambitionum ac insidiarum fluctibus mari, in tutum & tranquillum portum aliquando sis peruectus. Quòd si (vt decet virum fortem magnumque) & senseris ita & egeris, cùm meam pristinam de tua virtute opinionem confirmaris, tum istius tuæ firmitatis atque constantiæ vberem apud omnes fructum laudis feres. Ego, sicut fides mea, &
nostra

nostra mutua beneuolentia postulat, cùm tibi defero quicquid in me est, aut opis ad leuandum, aut ingenij ad consolandum incommodum tuum, tum tibi imprimis hoc esse persuasum volo, neminem te habere fortasse, qui tui amantior, quàm ego sim, esse possit. Qui verò fidelius aut constantius amicitiæ memoriam tueatur, habere te quidem certè neminem. Vale. Romæ, V. Idus Nouembris, M.D.XLVI.

XI.

IACOB. SADOLETVS S. R. E. CARD. Ioan. Petro Carafæ, S.R.E. Cardinali S. P. D.

Maxima cum animi mei lætitia legissem tuas literas (significabant enim humanitatem & beneuolentiam erga me tuam, quam in alleuando fidei meæ onere adhibuisses: quod ego tuum imprimis erga me officiũ à tua virtute & prudentia postulauerã) nisi eædem ad me literæ detulissent querelam quandam multarum molestiarum, quas sustines, & non obscurum iudicium doloris tui, quẽ video tibi in animo exortum propter temporum calamitates, quibus & intus & extra sic premimur & vrgemur, vt consolationem vllam vix possit quisquam, quamuis sapiens, inuenire. Sed ego qui ad dandum tibi consilium aptus non sum, tamen confido te, cùm temetipsum respexeris, nec ex ijs quæ extra te, sed quæ in te ipso sunt, expenderis, multas reperturum ad te cõsolandum vias. Omnino cuncta & ab impetu hostium infesta, & seditionib. ac sectis, quæ inter nos ipsos ardent, grauiter vexata sunt: animis præsertim hominum, qui vbiq; sunt his temporibus ac moribus vehementer infensis. Sed tamen in quo culpa nostra non est, id animo æquo omnes ferre debemus. Sed nõ ingrediar ad disputandum, neq; tibi meam sapientiam ostentabo, quæ prorsus nulla, magisq; ea mihi abs te est mutuanda. Quod partiũ est mearum & mei muneris, id facere conabor: vt tibi agam pro tuo erga me singulari merito gratias, quas equidem habeo agoq; maximas: teq; obsecro: vt quę restant ad res illius monachorum ordinis, qui meæ fidei crediti sunt, constituendas, eodem quo instituisti consilio prudentiaque gubernes: quo quidem nihil mihi accidere potest gratius. Vale. Carpent. II. Nonas Septemb. 1539.

XII.

IAC. SADOL. S. R. E. CARD. FRANcisco Quignonio Cardinali sanctæ Crucis S.P.D.

Qvas postremas accepi à te literas, eis non respondi, quoniam tu ex Vrbe per æstatem in alia loca salubriora secessseras.

feras. quod mihi idem facere fuit necesse. Et sanè ipsis in caloribus difficilis esse solet scribendi, & quippiam accuratius agendi ratio. Nunc æstate exacta, cùm frigidiora tempora etiam maturius aliquanto aduenerint, quàm soleant, egoque ad intermissa mea studia reuerti cogitem, nihil mihi prius faciendum putaui, quàm vt ad te darem literas: primumq; gratias agerem de omni significatione tuæ erga me voluntatis, quam ego mihi beneuolam pluribus in rebus iam expertus sum: quas quidem tibi & habeo & ago maximas. Deinde etiam tibi amantissimè suadenti, vt aliquando ad Vrbem me referrem, eas dicerem causas, quæ me hìc retineant: vt neque tuo prudentissimo consilio, neque meæ tibi obtemperandi voluntati satisfacere tam citò possim. Nam cùm mea istic præsentia aut nullius omnino, aut parui certè momenti in rebus publicis sit: eadem hic his populis non solùm commoda est, verùm etiam salutaris. Quod enim vel ad veram religionis normam, vel ad pacem concordiamq; inter ipsos pertinet, non leue habet pondus mea apud eos hortatio & autoritas. Deinde multa alia sunt pastoris boni officia, quæ hic præsens melius quàm absens exequi possum: imprimisque hac caritate annonæ, cùm impendere fames videatur, compluribus egenis ferre opem potero. quod, Romæ si essem, facere certè non possem. Vectigalia enim ecclesiæ meæ, quæ per sese magna non sunt, dabunt tamen hic mihi aliquid ad aliis subueniendum facultatis: quæ si in Vrbe domicilium haberem, ne meæ quidem ipsius familiæ necessitati sufficerent. Quod etiam ipsum per se considerandum est, quomodo Romæ in hoc tanto honore, sine idoneis vitæ adiumentis, quæ in re familiari & vectigalibus annuis posita sunt, retineri dignitas possit: præsertim cùm alienis opibus viuere prorsus indignum ducam. Hæc me Pater amplissime, & optime, adhuc hic detinent. Nec tamen hæc cùm ego narro, ambio, aut flagito à quopiam quicquam: non enim meus hic mos, nec mea vnquam flagitatrix fuit natura: sed eius fortunis quæcunque ad manũ sint, bene & liberaliter vti, semper magis proprium viri esse existimaui. Pontificem porrò maximum, cui me totum & debeo & iamdudum tradidi, video ipsum carere hac distribuendi ecclesiastica vectigalia facultate, principibus omnia ad suum arbitrium trahentibus: quibus me subiicere, & ad eorum accedere fores, consilium non est. Nec tamen ita vrgeor cupiditate habendi, vt non hoc statu, in quo sum, possim esse contentus. Viuo enim inter hos populos & diligens eos patria charitate: & (vt videre mihi videor) ab eisdem etiam dilectus. Quæ amoris mutui consensio vitam beatam facit: præsertim cùm est ad Deum, & ad summum bonum relata. Quos ego nunc populos tuæ commendem fidei, iustitiæ, integritati, est necesse. Illi enim ad Vrbem nuntium

nuntium mittunt, quò doceant summum Pontificem de incommodis prouinciæ, quibus illa premitur. Eos igitur tuæ æquitati & sapientiæ ita trado atque commendo, vt maiore animi studio commendare non possim. Quicquid certè in illos beneficij, patrocinij, auxilij, contuleris: id mihi sic futurum est gratum, vt ex tuis plurimis erga me meritis, hoc vel maximū semper omnium sim iudicaturus. Vale. Carpentor. pridie Nonas Octob. 1539.

XIII.

IACOB. SADOLETVS S. R. E. CARD. Dionysio Cardin. Sancti Marcelli, S. P. D.

AD eam voluptatem, quam acceperam ex amplificatione tuæ dignitatis, (quòd iste honos cùm similibus tui, hoc est doctis viris prudentibusque defertur, gaudere semper soleo) accessit suauitas literarum tuarum, quæ me ita affecit, cùm commemoratione tui pristini erga me animi, tum declaratione præsentis voluntatis: vt ego, qui te antea tacito potius quodam de tua virtute iudicio, quā aperta amoris significatione diligebam, quòd nulla admodum inter nos intercesserat consuetudo: nunc ex literis tuis, tam amanter, tamque honorificè de me scriptis, non amem solùm, sed tanquā amicissimum, & familiarissimum, omni animi mei studio & beneuolentia te amplectar. Equidem sentiebam optimè de te, nec tam mea sponte, (non enim fuerat notitia inter nos, egoque multis & magnis meis difficultatibus abstractus, diutius in Vrbe esse non potui) sed eorum testimonio, quos ego vehementer cùm probarem, intelligebam ab illis te quoq; probari. E quibus vir clarissimus, & mihi quoad vixit amicissimus Symoneta, multa mihi narrare de te solitus erat. Sed iam nullum amplius quæro de te testimoniū: tuæ enim virtutis, tui ingenij, tuæ humanitatis, satis mihi graues & certas literas tuas misisti testes. Quæ ita scriptæ sunt, vt neq; ornatus in verbis, neq; in sententiis prudentia desit. Quanquā in eis mihi tu quidem plus tribuis, quā ego intelligo me posse sustinere. Sed hoc amori in me tuo assignandum est, & illi, de qua modò locutus sum, humanitati. Quod autem ad amicitiæ fidem pertinet, quæ iam inter nos & pro collegio, & pro similitudine studiorū debet esse instituta, atq; cōiuncta, primū de isto honore, qui in te iure ac meritò collatus est, tibi gratulor, deq; eodē mihi gaudeo: si quidē omniū rerū inter amicos cōmunicatio esse debet. Deinde memetipsum tibi, & mea omnia studia, omnemque beneuolentiam ita defero atq; trado, vt sim gratissimū habiturus, si tu in eis, à quib. te diligi putas, me Principē locū velle obtinere duxeris. Quē ego animū cùm cæteris tuis virtutib. & ornamentis debeo, tum ei præcipuè,

 quam

quam singulariter præ te fers, beneuolentiæ tuæ erga me, & voluntati. Vale. Carpentoracti, Idibus Februarij, M.D.XL.

XIV.

IACOB. SADOLETVS S. R. E. CARD. *Dionysio Cardin. Sancti Marcelli, S. P. D.*

ALTERAS habeo iam à te literas, similes prioribus & humanitate & beneuolentia: quæ mihi fidem prorsus faciunt me abs te diligi. Quod cùm ita sentiam, certoque opiner: debes existimare, si me arbitrare dignum eis studiis, quæ ambobus nobis communia, & ad integritatem morum ingenuitatemq; naturæ animos informant, in quibus ego & ætatem meam cõsumpsi, & tu excellente, vt video, ingenio versaris: non tibi me concessurum, vt in amore, aut vllis in officiis me vincas. Nam si quoties mihi datur occasio, fauere soleo doctis viris, idque mea sponte, nulla intercedente nec re, nec familiaritate, quòd vno tantum doctrinæ nomine ad eos amandum & complectendum adducor: quid facere debeo erga te, à quo sum prouocatus? præsertim cùm & tua præstans doctrina, compluribus aliis virtutibus, & virtus summo honore præclaroque omnium hominum, Pontificis imprimis maximi, & totius nostri ordinis de tua dignitate iudicio, non comprobata modò, verùm etiã ornata, illustrata, & in altum edita sit? Quæ res etiam effecit, vt ad cæteras mutui inter nos amoris causas, Collegij coniunctio, & sanctissimæ necessitudinis vinculum accederet. Sumus enim vterque nostrum diuino quodam nutu, in societate bene gerendæ Reipub. nõ solùm eiusdem munere officij, sed animorum etiam, & studiorum consensione copulati. Quæ cùm se res ita habeat: nec iacta solùm inter nos amicitiæ fundamenta, sed ipsa super extructa, & planè iam confirmata amicitia sit: dabimus operam vterq; vt in amore omnibusq; officiis, alter alteri satisfacere cõtendamus: in quo erimus semper fide & beneuolentia pares. Cætera vt fors feret, aut ego te factis ipsis atq; officiis vincam, aut æquissimo animo à te vincar. Illud quidem prior faciam, in quo tuæ partes iam apparebunt superiores, te vti rogem, vt meam absentis dignitatem, vbi opus erit, defendas & tueare. Vale. Carpent. IX. Cal. Maij. M.D.XL.

XV.

IACOB. SADOLETVS S. R. E. CARD. *Dionysio Card. Sancti Marcelli S. P. D.*

NON mihi opus esse arbitror longo tecum procemio vti, & laborare in ipso scribendi principio, quò tua mihi beneuolentia

lentia concilietur. Satis enim ea mihi, non meo quidem merito, sed tua humanitate parta & quæsita est. Cum enim ad me binas literas misisti, obsides tuæ erga me beneuolentiæ & voluntatis: tum tu te ipse mihi dedidisti: tum te obligasti, quasi ex pacto & conuento, nihil quod amicitiæ & officio deinde deberetur, te mihi negaturum. Itaq; fidenter accedo ad te, non minus te mihi obligatum ex literis illis, & fide viri boni esse existimans, quàm si te omnib. sponsionũ verbis obstrinxisses. Sed grauius ne aliquid expectes aut vereare: scito id me petere à te, quod & mihi ad petendum honestissimum sit, & tibi ad tribuendum largiendumq; facillimum. Id porrò huiusmodi est. Annus hic agitur tertius, ex quo ego, cùm me Carpentoracte retulissem, aggressus sum opus laboriosum sanè, atque magnum, vt de ædificatione Catholicæ Ecclesiæ conscriberem: illud mihi pręcipuè propositum habens, vt quoniam hæc quæ nunc est, & nominatur Ecclesia, vehementer labefactata est, nec potest (vt ego ex omnium gentium aduersus nos odiis, & graui apud cunctos inuidia nominis nostri, magnum in timorem venio) ab extremo suo periculo longè abesse: ego pro loco, & pro pietate, qua Deo conseruatori meo sum obstrictus, exemplum eius incolumis atque integræ, quoad per me posset, absolutum & perfectum in literis expressum relinquerem. Quo liceret vti, si quis attendere animum vellet vel ad hanc fulciendam reparandamq; Ecclesiam, quæ iam ad procumbendum vehementer prona est, & inclinata: vel ad nouam & firmiorem aliam, super idem tamen fundamentum, constituendam. Hoc ego animo erga Christianam Remp. affectus, sumpsi onus huius laboris atque officij, maximè id conuenire honori & professioni meæ reputans: iamq. instituti operis duos libros absolui, & tunc in tertio lucubrando versor: neque laboribus in eo, neq; vigiliis parco. Contendo denique, atque nitor, vt habeat hoc à me Resp. cùm boni & amantis ciuis sacerdotisque officium, tum testimonium meæ perpetuæ sententiæ & in se voluntatis. Sed horũ duorum qui confecti sunt librorum, prior anno superiore à me ad Vrbem missus, in manus tuas (vt opinor) non incidit, neque habeo impræsentia idoneum eius exemplum quod ad te mittam: idq; cùm habebo, certè sum missurus. Nunc cùm secundum mitterem ad amplissimos viros, mihique & Reip. imprimis amicissimos, Contarenum, Fregosium, Polum, Bembum: mandaui isthic meis, vt post quàm ij legissent, meum ipsi librum continuò ad te deferrent: quem, te oro atq; rogo Dionysi doctissime, vt attento animo perlegas: meq; tibi monendum, & vbicunque opus sit (erit autem opinor in multis) etiam reprehendendum & corrigendum suscipias. Nam ego quidem hoc corrigendi reprehendendique officio, modò id ingenuè & beneuolo animo fiat, nul-

lum ab amico homine nec gratius possum expectare, nec optatius. Quid enim est reprehendi, nisi alieno labore fieri meliorem? Et sanè is ego sum, qui in meis scriptis, præsertimq; recentib. minimum mihi confidam. Itaq; audio libenter cunctorum opiniones: iactàriq; in manibus doctorum hominum mea scripta, atq; excuti cupio: quo deinde ex omniū iudiciis atq; dictis, quod melius sit, & verius mihi eligatur. Interea quidem (id quod me impetrare æquissimū est, petere & precari ab omnibus soleo) vt ne quis ex meis scriptis, quoad illa sunt sub alienum iudicium subiecta, quicquā decerpat, in quo se putet quasi consignatam ratamq; habere meæ sententiæ autoritatē. Etenim qui se submisit aliorū iudiciis, nihil adhuc ipse habet decreti & iudicati. Qui verò non expectato idoneo tempore, res etiam nunc dubias, tanquā certas accusant, & in earū autores inuehuntur (quo à genere hominum & mihi est nonnunquam, & multis sæpe probis negotium facessitum) hi profectò magis maleuolentiam suam iudicant, quam alterius innocentiæ labem & detrimentum afferūt. Sed hæc aduersus aliquos fortasse necessaria: tecum quidem, mi Dionysi, neq; oportuna, neq; apta est oratio: nisi quatenus querelam & dolorem horum temporum conferre cum amico, & communicare iucundum est: quod ego sanè tecum & amanter, & liberè facio. In quo verò & mei optati ac postulati ratio, & tuæ virtutis atq; humanitatis vis tota consistit, te obtestor atq; oro, vt legere accuratè meum librum, meq; admonere & docere audacter omnibus de rebus velis: vt quoniam ego & in doctrina, & in beneuolentia tua maximam spem repono, id per tuam fidem ac diligentiam consequar, vt ex fontibus scientiæ & eruditionis tuæ, mei tenues riui vberius irrigentur, tuaq; opera & ope fluant pleniores. Cui ego tuo officio, magnam profectò gratiā, & eam perpetuam debiturum me confiteor. Vale. Carpent. XVIII. Cal. Aprilis 1541.

XVI.

IACOB. SADOLETVS S. R. E. CARD. Dionysio Card. Sancti Marcelli S. P. D.

CONTIGIT mihi in te, quod haud scio an nemini, vt cum te luxisse mortuum, repentè nec opinato nuncio tuæ salutis & incolumitatis, ex summo dolore ad summam lætitiam traducerer. Sic enim fuerat ad me scriptum, te contracto in Hetruria morbo, in oppido Luca opinor, grauiter ægrotum, delatum Florentiam, post aliquantum temporis diem extremū tuum obiisse: quæ res animum meum valde perturbarat. Nam cum propter insignem beneuolentiā, qua te sum complexus, & quę est cùm amicitiæ nostræ, tum tuis virtutib. debita: tum verò etiā, quòd breui

tempore post meum à vobis digressum, multis ex nostro ordine clarissimis viris, eisdéq; mihi amicissimis & me & Remp. fortuna spoliarat: mihi tua mors cumulum maximum attulisset doloris, nisi meliora Deus de vtroq; nostrum constituens, & tibi salutem, nobis quidem peroptatam, reddidisset: & mihi molestiam, ac mœrorem abstersisset. Cui quidem Deo omnipotenti & immortali maximas (vti debeo) & meritas gratias ago. Nunc mi Dionysi, quoniam saluus & sospes nobis es restitutus, tuæ erit posthac virtutis & diligentiæ, dare operam, eniti, efficere denique vt valetudinem bonam tuearis & custodias: nosque qui te diligimus, lætis de te nunciis quotidie afficias: quod erit nobis abs te omnium rerum gratissimum. Illud quidem arbitror à me peti non oportere, vt conserues memoriam nostri: non enim dubito, quin par mihi in officio & in omni fide beneuolentiæ esse velis. Tantùm te rogo, tibi vt persuadeas, me & percupidum & peramantem esse tui. Vale.

XVII.

IAC. SADOLETVS S. R. E. CARDIN.
Marcello Ceruino Cardinali S. P. D.

CREDO amorem nostrum mutuum non egere testib. Etsi enim non admodum magno inter nos vsu & familiaritate coniuncti fuimus, propter occupationes quidem vtriusque nostrûm, quæ impedimento fuerunt: tamen neq; ego vnquam de tua erga me beneuolentia dubitaui, neq; tu potuisti dubitare de mea. Itaq; & cùm de te, tuaq; virtute, modestissimisq; moribus, optimum semper iudiciũ fecissem, lętatus sum maiorem in modum incremento & amplificatione tuę dignitatis: & posteaquam in istum locum atq; honorem sublatus es, quo esses erga me animo liquidius etiã cognoui: optimo videlicet atq; amantissimo: quemadmodum & Ludouici Beccadeli, hominis officiosi & prudentis, sępe literæ, & tua in meis meorumq; negotiis opera ac benignitas aliquoties iam declarauit. Quare cùm constitutam habeamus inter nos eam amicitiæ necessitudinem, quæ ex morum, & studiorum, & (vt opinor) etiam sententiarum similitudine maximè stabilis & sancta existere solet, mutuaque illam & pari inter nos voluntate tueamur: æquum est, vtrumq; nostrûm alterius ope atq; consilio, in his quæ vsu quotidie veniunt, ita vti, vt eiusdem amicitiæ officia non verbis tantùm, sed factis etiam & rebus ipsis vsurpemus. Ac vt breue faciam, quod abs te postulo, id huiusmodi est. Cùm esses anno superiore in Gallia, legisti primũ meum de Aedificatione Catholicæ Ecclesiæ librum. Sic enim ad me scripsit Triuultius noster: id fuit mihi nõ mediocriter gratũ,

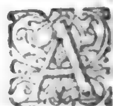
verùm gratius etiam fuisset, si idem fecisses quod ille, vt me de his, quæ tibi visa essent minùs commodè in eo libro à me scripta, admonuisses. Soleo enim ego hoc maximè à doctissimis expetere, vt eorum labore & annotationibus lucubrationes meæ fiant meliores: neq; arbitror alia in re magis elucere officium id, quod amicitiæ debeatur, quàm in hac solicitudine atque cura, quam quis suscipit, quò alterius famæ & existimationi bene sit consultum. Hoc ego à te & tunc desideraui, & nunc expeto: vt tu ingenuo quidem & beneuolo animo, sed tamen audacter libereque reprehendas, quicquid tibi videbitur in meis scriptis esse reprehendendum. Ego enim cùm aliorum opiniones & sententias audio, cum mea in manibus iactata scripta, & multorum obiectionibus veluti excussa sunt: tum colligo memetipse, habeoq; delectum, & quod probabile mihi ac verum visum sit, id sine vlla priuata cupiditate in meas lucubrationes libenter transfero: mutoq; facilè sententiam, si rectius esse videatur. Veruntamen antequam hoc fiat, diuq; mea scripta sub alienum iudicium subiecta sunt: non arbitror esse rectum, ex meis dictis, si qui fortè in illis error aut non bona ratio sit deprehensa, de me ipso iudicari: qui enim aliorum iudicium expectat, nondum vtitur suo. Quare iniqua est eorũ ratio, qui scriptorem accusant de iis rebus, quæ ipsi illi qui scripsit, nondum sunt probatæ nec ratæ. Sed tu non eo de numero es, qui natura ingenua, & liberali doctrina, & singulari temperantia ac bonitate es prędìtus. Cùm igitur mitterem ad vrbem secundum mei illius operis librum ad Amplissimos collegas nostros, Contarenum, Polum, Fregosium, Bembum: mandaui meis, vt posteaquam ij legissent, illum ad te deferrent. In quo oro te atq; rogo mi optime Marcelle, vt hanc eius perlegendi operã, siue etiam molestiam, non grauatè recipias meæ vtilitatis causa: tribuasq; hoc cùm amicitiæ nostræ, tum humanitati etiam tuæ: vt tuo labore, cura, diligentia, meus liber efficiatur correctior: primùm in his, quæ ad integritatem religionis pertinent: quam ego sanctè, atq; piè semper per me esse cultam volo. Deinde, ne mea fortè in scribendo libertas cuipiam molesta esse possit: præsertim eorũ, quibus omnia me debere & nunc confiteor, & semper professus sum. Nam quod ego Christiano animo cupiam videre emendatiorem Ecclesiam, quàm ea nunc sit, nunquã certè inficiabor. Quòd verò huius præclari operis gloriam atq; fructũ ad eos optarem potissimùm peruenire, qui à me summo honore & obseruantia coluntur, Deum immortalem testor, nihil me vnquam cupiisse ardentiùs. Et fuerat quidem ab initio egregium susceptum iter, sed postea nescio quo pacto aliquantum de via declinatum est. Nec tamen video, quid ad illam præclaram & sempiternam laudem, firmamentum non nominis solùm atque

famæ,

famæ, sed posteritatis etiam & generis, horum mortalium & terrenorum bonorum possit comparari. Sed de his satis. Fac mi Marcelle humanissime vt valeas, nosq; tui amantissimos vt diligas. Vale. Carp. 17. Calend. April. M.D.XLI.

IACOBI SADOLETI S. R. E. CARD. EPISTOLARVM LIber XIIII. Epist. I.

IAC. SADOLETVS S.R.E. CARDIN. Ioanni Mariæ Montio S. R. E. Cardinali, S. P. D.

ADVENTVS huc Poli amplissimi collegæ nostri, & magnum mihi dolorem attulit, vt tu quoq; futurum videras, & non minorem etiam voluptatem. videre enim hominem amicissimum vtriq; nostrûm, summa ipsum virtute, summa temperantia, modestia, sanctitate vitæ prçditum, sanè iucundissimum mihi fuit. Eundem autem videre tot appetitum iniuriis, atq; alienæ impietatis & crudelitatis scelere, in tantas, & tam graues coniectum calamitates, certè nõ mediocriter mihi molestum accidit: cùm præsertim non amici solùm in eo incommoda, sed Christianæ etiam Reip. vulnera, vno & eodem tempore, dolere & miserari cogerer. Atq; ipse quidem, quo animi robore, & qua erga Deum pietate munitus est, ferebat res aduersas fortiter atq; constanter. Ego verò qui nequaquam simili virtute prçditus sum, cùm me afflictarem in eius acerbis casibus, illo ipso consolatore subleuatus sum, cui me afferre solatiũ magis oportebat. Atq; is vnum diem apud me cùm fuisset, ita a me discessit, vt præter pristinam meam de illo opinionem, nouam etiam admirationem suæ spectatissimæ virtutis in animo meo relinqueret. Sed quo mea tamen in eius aduentu lætitia foret vberior, tuæ suauissimæ & mihi iucundissimæ literæ fecerunt: quas cùm auidè legerem sic familiariter scriptas, ita mihi Deum propitium esse opto, vt omnes meos sensus intimos incredibilis quçdam voluptas pertentabat. Videbar enim mihi tecum tunc esse, & in tuo illo familiari vultu requiescere: cuius si mihi præsentis facultatem fortuna tribuerit, crede mihi eos exigam fructus, qui nescio quo pacto olim a me prætermissi sunt, cùm tua ista dulcis amabilisq; natura nondum se mihi totam patefecisset. Illud nollem, quòd in Epistola tua mihi nimis magnum imponis onus iudicij & testimonij tui. Et si verum audire vis, is mihi visus est in tua simplici, & aperta scribendi comitate, quasi quidam næuus interuenire: quod à nostris familiaribus epistolis abesse debet. Nam si de eo, in quo me laudas, respondendum à me tibi sit,

nihil ego video esse in me, quod non idem in te multò sit præstantius. Alia præterea multa tibi egregia adsunt, quæ ego commemoraturus impræsentia non sum nec commissurus, vt à quo te genere scribendi abstinere cupio, in id ipse genus incidam. Quare agamus inter nos, vt cœpimus, cùm liberè, tum amanter: ad quod (vt mihi intelligere videor) vterque nostrûm natura propensus est, quanquam aguntur à te omnia venustiùs. Ego meum in Italiam reditum, nisi Pontifex isthuc, aut ad concilium venerit, vsque in mensem Septembrem differre cogito. Deque ea re dedi ad summum Pontificem literas. Hîc non desino & legere, & scribere: quid effecturus operis sim, nescio: meditor certè pręclara. Sed non vt volumus (inquiunt) verùm vt quimus. Quicquid egero, vtar tuo quoque iudicio. Tu vt valeas mi Monti suauissime atque amplissime, totumque me tibi addictum esse persuasum tibi habeas, amoremque istum tuum erga me mihi perpetuum conserues, te etiam atque etiam rogo. X. Calend. Aprilis, M.D.XXXIX. Carpent.

II.

IACOB. SADOLET. CARDINALIS
Nicolao Rodulpho Cardinali, S.P.D.

NOLI putare, me, quòd ad te adhuc nil scripserim, tui immemorem factum esse: non sic virtus tua nec mea natura postulat. Nostra autem inter nos vetus necessitudo cum summa mea erga te obseruantia coniuncta, etiam illud exigit, vt colam te cùm pręsens, tum absens, præcipuo quodam officio & insigni beneuolentia: quod facturus semper sum, abs teque vicissim peto, vt quem mihi amorem tuum multis in rebus præstitisti, eundem pro tua præstanti humanitate conserues: meque absentem omnibus rebus, quibus fuerit opus, defendas & tueare. Ego si quid vsu venerit, quo tuum patrocinium mihi sit expetendum, confugiam ad te, nisi tibi id molestum futurum sit: non propter naturam quidem, sed propter occupationes tuas. Nam illa semper in te plenissima humanitatis fuit. Occupationes verò efficiunt interdum, vt non sit nouis curis & cogitationibus locus. Sed tamen in tuis assiduis studiis, procurationeque Reip. nonnihil mihi loci vacare in tuo animo vehementissimè cupio: quo sit mihi receptus vbi ad tuam fidem confugiendum erit: quod potest in dies singulos contingere. Non sum oblitus, nec verò vnquam obliuiscar, quibus me officiis & beneuolentiæ significationibus prosecutus fueris, cùm proximè Romam veni: quo quidem tempore non prius penè pedem in Vrbe, quàm in tuis beneficiis posui. Cura enim potissimùm ac diligentia tua domũ egregiè instru-

structam atque ornatam ipso meo in ingressu statim sum nactus. Quæ tua bonitas ac liberalitas altius mihi tum hæsit, quàm vt facile sit verbis explicare. Non enim ego is sum qui meum commodum magis, quàm ipsius commodi autorem amem. Fontem enim beneficiorum magis specto, quàm ipsa beneficia: qui quidem fons amor est. Eundem igitur in me animum tuum si conseruaueris, Rodulphe humanissime, gratissimo omnium & optatissimo beneficio me affeceris. Sed ne multis, totum me tibi & tuæ fidei beneuolentiæque dedo, atque commendo. Vale Idib. Ianuar. 1539. Carpent.

III.

IAC. SADOLET. S.R.E. CARDIN. NICOlao Rodulpho Cardinali, S.P.D.

NOn obliuione mutuæ beneuolentiæ nostræ, rarius ad te do literas, quàm forsitan vsus veteris nostræ coniunctionis postulet: sed pudore quodam id fit potius: quòd vereor, ne tuis grauiorib. curis intempestiuus obstrepam. Nam mihi quidē otiū est (vt tute scis) absenti à negotiis publicis: si tamen in tantis calamitatibus Reip. otium cuiquam aliquod esse potest. Sed tamen ex alterius voluntate non dependent actiones meę, quas ipse mihi ad meum arbitrium comparo. Itaq; mihi ad scribendum tempus suppeditat, & soleo ego amicos libenter salutare literis. Sed ea (vt dixi) ratione deterreor, quod metuo, ne occupationibus illorum molestus interueniam: tuisq; præsertim, qui publicis negotiis priuata etiam tua & domestica addidisti. Non n. tu, vbi à senatu dimissus es, refers te continuò in otium, aut vllam partem temporis desidiæ & cessationi das: sed Reipub. curas, illa domi præclara artium optimarum studia excipiunt, in quibus ætatem tuam rectè collocandam putasti. Est autem hoc tempore non modò prudens hoc consilium, verùm etiam vnicum propemodum & solum salutare: parare sibi quenq; domi ad bene beateq; viuendum copias. Cum enim videamus quantò labantur in deterius quotidie rationes publicæ, cur non domesticis bonis nos ipsos muniamus? quorū bonorum (vt tu optimè nosti) caput omnium est, cū cęterarum quidem liberaliū artium, tum Christianę imprimis Theologiæ scientia. Quanquam vos quoq; arbitror, sub sapientissimo Pontifice aliquid isthic opis atq; auxilii cadenti Reip. esse reperturos. Equidem qui lætis rebus, & ex sententia fluentib. à strepitu isto Vrbis & curiæ ab honoribus & pompis æquo animo absum: idem si quid durius increpuerit (quod quidem Deus omen in barbaros hostes cōuertat) promptissimè accurram: nec tam vt præsens consilio vos iuuem, (istud enim in me exiguum sanè, &

parui

parui admodum momenti est) quàm vt pietati meæ erga Remp. satisfaciam. Sed vt ad id quod primo proposueram reuertar, cupio maiorem in modum, doctissime humanissimeque Rodulphe, vt me, siue loquentem tecum per literas, siue etiam tacentem, manere tamen semper in eodem amore & obseruantia erga te, tibi planè persuasum habeas. Vale. Carpent. VII. Calend. Decemb. M.D.XLI.

IV.

IAC. SADOLETVS CARDIN. IOANNI SALuiato, Cardin. S.P.D.

NE me fortè putes tui oblitum esse, & quoniam de gloria librum, quem tuo nomine scribendum susceperam, non sum persequutus, in alias me curas & cogitationes remotas a nostræ amicitiæ memoria aduersum esse: accipe argumentum multò grauius, (vt ego arbitror) & vtriusque nostrum personæ accommodatius: quod ego de Extructione catholicæ ecclesiæ exorsus sum, tuoque id nomini dicaui, vt quoquo modo possem, tuis erga me meritis gratiam aliquam referrem. Huius ego operis duos iam libros confeci: sed cum prior liber aliquanto videretur esse limatior, non duxi procrastinandum, quin mitterem eum ad te, vt perspicere primò quoq; tempore posses Saluiate amplissime, quam in intimis meis sensibus fortiter inhæreres. Videbantur duo adhuc restare libri, quos vt absoluam atque perficiam, maximę quidem mihi curæ est. Sed omnino magnitudine rerum impediebatur vis ingenii nostra: etsi ànimo quidem sumus alacres, sed copiis haud ita firmi. Est autem quòd Deo habeatur a nobis gratia, quod hoc otium, quod oblatum fuit nobis quasi fortuitò, ita fuit expetendum, vt nobis diuina quadam sorte donatum fuisse videatur: quo in hisce curis, & splēdidissimis (vt ego iudico) animi mentisque agitationibus, traducere tempus possemus. Quanquam non desunt in hac quoque licet exigua meæ ecclesiasticæ diœcesis procuratione, occasiones honestissimæ, quæ virtutem prudentiamque requirant: quam vtinam nos præstare sic possemus, vt ea & sæpe à nobis, & vehementer exquiritur. Sed tamen cùm illam animi iucunditatem, quę ex rectè factis suauissima percipitur, præcipuè nobis propositam habeamus, Deo bonis (vt scribitur) mentibus occurrente: nihil est quod non illius ope & auxilio freti, in nostro munere obeundo, & suscipere posse, & agere confidamus. Quod ad studia bonarum artium pertinet, quando quidem nec mihi in otio consenescendi consilium est, & nihil nunc præstantius propositum est quod agamus, potes existimare, Saluiate, me & diurnis & nocturnis lucubrationibus ac vigiliis, assi-

assiduam operam daturum esse, quo laboranti Christianæ Reip. si non subsidium per me repugnantibus temporibus, ac subueniendi tamen cupiditas, & boni sacerdotis officium præsto esse videatur. In quo duplicem assequar fructum. Nam & religioni prę-stabo pietatem quam debeo, & multorum à me insignium præstantiumque virorum, quorum mihi & virtus & dignitas est cordi, nomen ac memoria literis mandabitur. Verùm hæc posterius. Illud te rogo, vt cùm liber satis apud te fuisse videbitur, Romam postea illum ad Contarenum nostrum remittas: ad quem ego hac de re scribo, vt ibi quoque tanti viri grauitate & scientia, & eorum quos ille adhibuerit iudicio, diutius perpendi & omni ex parte excuti diligenter possit. Quando quidem quæ de religione scripta sunt, non erratis solùm, sed etiam omni vel minima errorum suspicione carere debent. In quo nos libenter doctorum hominum iudicia reprehensionesque subire semper parati sumus. Tu valebis optime Saluiate, & nos quod facis diliges. Carpent. V. Idus Decemb. M.D.XXXIX.

V.

IAC. SADOLETVS CARDINALIS ALExandro Cæsarino Card. S.P.D.

NON sum ausus dare ad te antehac quicquam literarũ, quòd cùm res non esset vlla digna quę scriberetur, inanem sermonem literarum tibi iniucũdu fore putaui. Etsi me quidem ad scribendum sępius stimulabat cùm mea insignis erga te obseruantia, simul & beneuolentia: tum illud iudicium quod ego de tuis eximiis virtutib. præclarum iampridem feci: posteaquam cognoscere cœpi in senatu tuis audiendis notandisque sententiis, quę tua esset in Christiana Rep. mens, quam rectus sensus: vt prudens, & apta consiliis explicandis, ex tuo ore manaret oratio. Verum, vt dixi, veritus occupationem & grauitatem tuam, nihil adhuc ad te scripsi. Nunc cum & magna res mea agatur, (siquidem nihil mihi ab his populis qui in fide mea sunt, esse disiunctum potest) & in tua non solùm autoritate & gratia, quam ego permagni facio, verùm humanitate etiam & bonitate, magnam mihi spem habeam propositam, ea consequendi, quæ huic prouinciæ salutaria esse possint: constitui scribere ad te, & tibi vel imprimis caussam populorum meorum commendare: omni te animi studio deprecans, vt quanquam mea erga te merita nulla admodum sint, quæ cuperem equidem permulta esse, quo meum erga te studium atque animum cognoscere potuisses: tu tamen nobilitate & liberalitate naturæ tuæ adductus, suscipias horum patrocinium populorum: atque in eis rebus obtinendis, quas ipsi iustas honestasque

que petierint, fautorem illis & patronum apud summum Pontificem præbeas. In quo non mihi solùm rem gratissimam feceris: hancque tibi gentem in perpetuum obligaris: sed consules etiam officio & dignitati tuæ. Nam & nobilitatis est, plurimos homines beneficiis comprehendere: & horum populorum in istam sanctam apostolicam sedem ea est fides, tam insignis constansque obedientia, vt non videam qui illis in hoc genere virtutis & fidelitatis pares habendi sint. Itaque quicquid illis datur, id sedi apostolicæ & ecclesiasticæ autoritati datur. Quapropter eos tuæ etiam atque etiam fidei, benignitati sapientiæque commendo. Quid postulent, & quas querimonias deferant, ipsi te per legatum & suarum rerum actorem edocebunt. Nec tamen grauiore malo premuntur, quàm Iudęorum, qui, incredibile est, quantis & quàm variis hanc totam prouinciam damnis iniuriisque afficiant. Quos ita ferre, vel ita fouere potius, non solùm his plebibus pernitiosum est: sed nomini etiam nostro apud transalpinas nationes turpe. Verùm tu hæc melius pro tua summa prudentia considerabis. Ego pro officio meo, & quòd hos populos verè paterna charitate complector, tantum capio de commodis & rebus eorum omnibus curam, vt maiorem certè de meis capere non possim. Quo etiam maius tuum erga me hoc beneficium futurum est, quàm si pro meo ipso aliquid laborasses: cùm horum hominum susceperis defensionem, quorũ mihi salus & tranquillitas in intimo corde penitus infixa est. De hac eadem re dedi ad sacrum collegium nostrum literas: quas tecum iussi antea communicari, vt cum iudicasses reddendas, tum redderentur. Vale amplissime Cęsarine, & mei absentis tibiq; deditissimi, res (vt pręcipuè decet nobilitatem) tibi habe commendatas. Iterum & sæpius Vale. Carpent. Pridie Non. Octob. M.D.XXXIX.

VI.

IACOB. SADOLET. CARDIN. ALEXANdro Cæsarino Card. S.P.D.

QVA virtute, qua autoritate & constantia, causam horum populorum in Vrbe tutatus esses, fuerat mihi quidem à meis scriptum, inprimisq; à Carolo Gualteruccio, qui & mihi amicissimus est, & tuæ amplitudinis (vt multis ex rebus cognoui) studiosissimus. Sed nouissimè legatus prouinciæ huc reuersus, apertius omnia & certius explanauit: idemque demonstrauit Ciuibus suis, quòd vetera iura & beneficia Romanorum Pontificum, quæ huic nationi, pro singulari eius erga istam sanctam sedem fide, & obedientia sæpius concessa, tributaque sunt, noua Pontificis approbatione firmata fuerint: tua id potissimum autorita-

te &

te & gratia fuisse effectum. Quam legati orationem commemorationemque maximi abs te accepti beneficii, summa ab his populis laus & summa beneuolentia consecuta est. Itaque nomen hic tuum in magna nunc gratia & gloria est. Nos autem cogitabamus, vt primum esset messis facta, conuocare totius prouinciæ consilium, faceréque omnes, earum rerum, quæ in Vrbe essent gestæ, participes. Quod cùm fiet, si bene ego horum hominum animos perspectos habeo, non commissuros puto, vt in ingratos tantum tuum donum collatum esse videatur. Nec tamen vltra progredientur, quam vt de fructibus prouinciæ aliquid in istam Vrbem mittant, quò patronis & defensoribus suis optimum suum animum possint declarare. Sed hæc quæ alienæ potestatis sunt, parcius a me sunt prædicanda. Quod autem propriè ad me ipsum pertinet, cùm intelligam, te in hoc patrocinio populis meis præstando, magnam honoris mei habuisse rationem: & ad tuam præstantem beneficamque naturam aliquid momenti & ponderis addidisse eam beneuolentiam qua me prosequeris: vellem equidem, sed non inuenio apta verba, quibus tibi agam meritas gratias. Sed tamen quas oratione exponere non possum, vt tibi aliqnando rebus ipsis referam, omni amore, fide, studio, diligentiaque curabo. Quapropter hoc officium in tempus aliud magis commodum reiiciamus. Ego, quod semper maximo opere optaui, posteaquam sum tua bonitate consecutus, vt in fidem tuam clientelamque reciperer: te rogo atque oro Cæsarine præstantissime, vt eodem erga me animo esse perseueres. Principia mei absentis tuendi, atque fouendi, à tua nunc libera voluntate profecta sunt: fuerunt enim tota humanitatis & liberalitatis tuæ. Nunc legem tibi ipse benignitatis constantiæque tulisti: qua quidem lege summi viri, & nobiles, & magnitudine animi præcellentes, libenter astringi solent. Quorum tu similis & par, etiam hoc genere virtutis atque officii nemini futurus es secundus: vt qui se tibi semel addixerunt, eos tu semper tua gratia autoritateque protegas. Ego quæ meę erunt partes, operam assiduè dabo, vt neque de tua erga me beneuolentia, neque de mea in te obseruantia rubore vnquam vllo afficiare. Vale. Carpentor. Prid. Non. Iulij, 1540.

VII.

IAC. SADOLETVS S.R.E. CARD. IACOBO Symoneta Cardinali, S.P.D.

ACCEPI literas tuas, datas XVIII. Calen. Septemb. cùm te Vincentiæ id tẽporis esses: quibus summa cũ mea voluptate, non semel, neque bis, sed sępius lectis, in mentem mihi venit cogitare,

gitare, quid tu tibi tandem appetens, cùm multarum iam scientiarum gloria laudeque floreres, nostras etiam artes nobis ereptum veneris: in quibus nos, qui ætatem in illis cõsumpsimus, cedamus iam necesse est tuorum scriptorum vbertati & elegantiæ. Ita enim scriptæ literæ tuæ grauiter, ita ornatè, ita copiosè sunt: vt non quæ in iurisconsulto, sed quæ in summo requiritur oratore copia facultasque dicendi, ea in te omnis insit. Sed profectò verum est quod dicitur, qui egregio ingenio sit prædirus, cum ad omnes artes, omnia disciplinarum genera, facilem aditũ introitúmque habere. Quod tibi doctissime Symoneta contigit: qui cũ inter iureconsultos nostræ ætatis habeare omnium iudicio consultissimus: non contentus vna laude, vt cæteris quoque in literis ingenuis & liberalibus emineres, studio tibi omni esse elaborandum putasti. Verum mittamus hæc quæ satis sibi ipsa perhibent testimonium, meo vt testimonio nihil indigeant. Ad illam tuam eximiam præstantemque humanitatem conuertor. Tantum ne, quæso, amori tuo erga me indulgere potuisti, vt eis me laudibus afficeres, quæ longè iustius conueniunt in te, quàm in ipsum me? Etsi ego quidem illa legens, quæ tu mihi in tuis literis tribuis, gaudio quodam afficiebar penè singulari. Non ea quidem in me cognoscens, sed de tua in me tam insigni beneuolentia mihi ipse gratulans. Quanquam eo quidem me esse animo non inficior erga Remp. quo tu prædicas. Sed multa nimirum me deficiunt, vt illi possim & vtilitati esse, & ornamento, quæ ego à te petam, cũ vsus fuerit: teque ducem mihi & autorem rectorum consiliorum tam in ipso senatu, quàm in cæteris rebus propositum habebo. De oratione mea sic volo te existimare monita mihi omnia valde tua placuisse. sed accidit casus sanè mihi molestus: vt in ipso motu rerum, cùm Roma migrandum nobis esset, iterque Nicæã versus ingrediendum, schedula illa deperierit, in qua annotationes tuæ perscriptæ erant, cùm saluas tamen literas tuas mecum extulissem. Quare postea orationem meam relegens, quantum consequi memoria potui, correxi ea omnia quæ tu minus probaras. Si quid fortè à me tum obliuione prætermissum est, si quando edenda erit oratio, iterum ad te meam lucubratiũculam mittam, vt de integro abs te corrigatur. Eius ego orationis vnum tãtum exemplum adhuc in Germaniam misi, ad Georgium Ducem Saxoniæ: sapientem & pium Principem: nullo meo inscriptò nomine, magno opere rogans, vt ea contineatur domi, quoad is de suo ad me omni iudicio perscripserit. Alterum cogitabam Patauium mittere ad meos familiares doctissimos homines: sine titulo tamen, & sine inscriptione: vt (qui meus est mos) amicorum iudiciis mea scripta submitterem. Sed de his quoque satis. Te Romam incolumem peruenisse, nondum quidem mihi erat audi-

cum:

tum: sed tamen confidebam, te iam venisse: itineris tui rationem dierum mecum ipse supputans, quomodo ea a te in literis tuis scripta est. Sum tamen in aliqua animi solicitudine, & cura: quoad certò cognouerò, vbi sis, & num rectè valeas: quod mihi profectò maximè (vt debet) curæ est. Ego in his locis hyemem hanc commorabor, cùm sponte mea, tum tuo etiam amantissimo consilio adductus. Sed cùm Farnesius summi Pontificis verbis atque iussu, me per literas euocarit, ad quas ego me excusans respondi: te vehementer rogo, vt causam meam apud Pontificem agas, meamque hic mansionem tranquillam & liberam, ad diem vsque concilii, tua mihi autoritate præstes & tueare. Vale. Carpentoracti, VI. Cal. Nouemb. M.D.XXXVIII.

VIII.

IACOB. SADOLET. S.R.E. CARD. IACObo Simoneta Card. S.P.D.

IVCVNDISSIMÆ mihi literę tuę. Iucundissimę solùm? immò etiam salutares. Quòd enim te saluum mihi & sospitem nuntiarunt, per eas mihi quoque incolumitas est restituta: de qua re, & tibi gratulor, & mihi gaudeo: Deumque supplex oro, vt te in optimo statu diutissimè valere iubeat. In iis quòd tuam mihi opem & beneuolentiam paratam semper ostendis, iamdiu est cùm ego ita iudico, neminem me habere neque amicum nec patronum, ad quem fidentius omni meo in negotio, quàm ad te ipsum confugere possim. Quanquam facis tu quidem secus, quàm cæteri omnes. Alii enim prius pollicentur, quam quicquam præstant: tua beneficia liberalisq; natura bene mereri antè incipit, deinde etiam verbis benignitatis officia prosequitur. Sed hæc & mihi aliâs dicta sunt, & suis dicentur locis. Curam quam adhibes in conualescendo, laudo atque probo, teq; vehementer hortor, vt nullum tibi studium sit salute tua potius: quæ ipsa quoque nobis tui amantissimis communis tecum est: & in ea tamen est fons studiorum officiorumque omnium. Signandorum libellorum ius, dandorumq; iudiciorum, quòd vltro tibi à Pontifice Maximo delatum sit, non ego miror in hoc factum optimi Pontificis: cui ita facere, si suæ sapientiæ constare voluit, fuit necesse. Quis enim te peritior in eo munere sustinendo? quis iustior? quis iurisconsultior? Nec tuo commodo gaudeo, res enim plena est sollicitudinis & laboris: sed communi hominum vtilitati & commoditati gratulor. Ad eum enim hominem ea collata est potestas, qui & sciat, & velit ius vnicuique suum tribuere. Quare tu quidem eadem & integritate, & prudentia hoc munus tractabis qua cætera solitus es. Sed mihi accidit peroportunè, vt quod

facturus fueram omnino, nunc propensius faciam: quando & pro amicitia, & pro æquitatis patrocinio, quod tibi cùm semper antea, tum nunc maximè susceptum est, (siquidem factus es magister æquitatis, qui eras antea fautor) confido fore, vt me hi abs te populi facilius & melius, quæcunque ęqua postularint, consequantur. Quos notum tibi esse arbitror, quanta beneuolentia, & quo amoris studio, iam inde ab initio, cum Dei voluntate meæ fidei & curæ concrediti fuerunt, amplexus sim: verè vt parentum in liberos charitati mea in illos beneuolentia non cedat. Hi ergo nonnullis incommodis publicè oppressi, maximeq; iniquitate & perfidia vexati Iudæorum: quos nimium multis istinc honorib. priuilegiisq; insolentes, eorum calida crudelisq; auaritia huic hominum generi perniciosos reddit: mittunt legatum ad vrbem, à summoque Pontifice, & a sede apostolica remedia suis sanandis vulnerib. quærunt. Quos ego tibi quibus verbis commendem, nescio: cum illud te scire velim, multò plus, in eos si beneficia tua contuleris & si eorum causas vt cognoscas & defendas fueris adductus, quàm si in me ipsum eadem contulisses, me tibi deuinctum, obligatumq; futurum: quanquam fortasse non est nouæ iam in me obigationi locus. Sed tamen sic habeto. Ex omnibus tuis in me meritis, quæ plurima sunt, hoc me vel imprimis magnum existimaturum. De rebus suis ipsi te edocebunt, neque ita manente, tua imprimis ope auxilioque nitentur. Eos ego tuæ iustitiæ fideique commendo. Dedi etiam ad sacrum collegium nostrum super hac re literas: quas tu leges & perpendes, & tuo omnia arbitrio sapientiaque moderabere. Polus amplissimus vir, certe incredibili quadam virtute animi & sanctitate vitæ præstans, totus tibi deditus est, plurimamque tibi reddit salutem. Is in viam se daturus est hodie, aut cras, vt proficiscatur ad vos: cuius ego abeuntis desiderium non sine magna molestia perferam. Vale, & me, quod facis, dilige. Carpentoracti, V. Calend. Octob. M. D. XXXIX.

IX.

IACOB. SADOLET. S. R. E. CARDINAL. Francisco Turnonio Cardinali, S. P. D.

PRIMVM tibi ago maximas (vti debeo) gratias, quòd tua opera & autoritate est factum, vt nos hìc qui hybernis militũ grauissimè pressi eramus, Regis clementia & benignitate leuaremur. Quod tuum in meos hosce populos beneficium hoc mihi accidit gratius, quàm si in me ipsum propriè collatũ fuisset, quò plus apud me ratio officii valet, quàm commodi. Certè enim nihil est homini optandum, quod ego malim meum esse, quàm eorũ qui

meæ

meæ fidei & custodiæ ab ipso Deo crediti & commendati sunt. Sed grati animi nostri erga te declarandi alius dabitur locus. Nunc instat occasio vt eandem tuam humanitatem requiram, quam erga me propensam sæpe iam expertus sum. Albertus Pighius, cuius tibi quoque nomen propter virtutis & doctrinæ excellentiam, auditum esse arbitror, istuc venit, aditurus Regem aliquot de causis. Hunc ego tuę fidei humanitatiq; diligentissimè commendo. Amo enim hominem, idq; maiorem in modū. Nec solùm amo, verùm etiam admiror. Facilè enim intelligo, idque audacter non dubito confirmare, eorum qui ex cæteris nationibus doctrinæ & literarum nomine ad cognitionem meam peruenerint, neminem neq; doctiorem, neq; variis scientiis instructiorem atque ornatiorem, quàm hunc, mihi notum fuisse. Accedit, quòd Theologiæ scientiam, qua mirabiliter est præditus, ad eos vsus conuertit, qui maximè sancti & salutares populo Christiano sint. Semper enim fidem catholicam, & ecclesiam Romanam nostram acri & inuicta propugnatione, plurib. egregiis voluminibus editis est tutatus: vt hoc quidem nomine noster illi ordo plurimum debeat. Quocirca cùm ita se habeat res, tuaque in huiusmodi homines propensa semper & benefica extiterit voluntas: oro te amplissime Turnoni, & omnibus precibus rogo, vt hominem in fidem & patrocinium tuum receptum, tua apud Regem gratia, quæ maxima est, foueas & tueare: atq; ad eam benignitatem, quam tua sponte illi esses præstiturus, aliquid quoque præterea mea causa addas, quo mihi facere nihil gratius potes. Illud tibi confirmo, si hominem hunc humanitate tua & liberalitate fueris complexus: maximam gratiam ab omnibus iis, qui vbique terrarum optimis artibus dediti sunt, initurum te esse. Vale. Carpentoracti, Idib. Nouemb. M.D.XLI.

X.

IAC. SADOLETVS S.R.E. CARDIN. AMbrosio Catharino Polito, S.P.D.

NON potui perferre diutius desiderium tui, quin sciscitarer ex te per literas, quid ageres rerum, quomodóue valeres: quod tamen æquius fuerat me cognoscere ex tuis literis: tuæque in illis erga me beneuolentiæ habere testimonium: nec tamen puto me totum tibi ex animo affluxisse. Etsi enim habes patronū eiusmodi, præ cuius ingenio, virtute, elegantia, nos tibi fortè sordere videamur: tamen vt ille præstantia & grauitate dignitatis suæ superbum te aduersum nos reddere potuit: sic humanitate idem & comitate, qua singulari est præditus, docere te debuit, non esse absentium amicorum memoriam deponendam. Sed

iam serio, mi Catharine: cupio vehementer audire quid agas. In studiis te esse arbitror: quod enim iam aliud tibi est negotium? Veruntamen si mihi aliquando indicasses, quæ tibi opera nunc sint in manibus, valde mihi rem gratam mediusfidius fecisses. Ego hîc quanquam familiaribus curis grauiter implicatus, quòd multa necesse habeo extricare, quæ antea contraxi: tamen scribendi & elucubrandi curam non desero: volumenque contexo, quod si Deo bene iuuante ex sententia processerit, nonnihil certè arbitrabor esse actum. Habeo autem propositum argumentum, vt tu scias, de ordinib. & constructione catholicæ ecclesiæ: reliqua iam tu nosti. Magna res est, meisque viribus longe superior: sed tamen quoniam semel suscepta est, non est per ignauiam abiicienda. In tanta re vtar ope & consilio tuo cum opus fuerit. Nunc volui te fieri participem consilii mei, vt videres & animaduerteres, me ne in otio quidem otiosum esse posse. Otium porrò est vbi Roma non est. Sed hæc hactenus. Tu vt me diligas, quemadmodum quidem soles, valetudinemque tuam diligenter tueare, à te etiam atque etiam peto. Vale. Carpent. V. Idib. Decembris, M.D.XXXVIII.

XI.

IACOB. SADOLET. S.R.E. CARDIN. AMbrosio Catharino Polito, S.P.D.

MAXIMA mea cum voluptate eum accepi librum, quem ad me de peccato originis misisti: in quo vt inscriptiones titulique indicant, sunt & alia præclara multa. Sed huius loci planè cognoscendi summa quidem cupiditate sum affectus. Itaque quanquam solennibus occupatisque diebus (hodie enim dominicæ mortis memoria recolitur) tamen cùm hæc pauca scriberem ad te ante lucem, iam bonam partem disputationis tuæ, non tam legeram quidem, quàm eram helluatus. Tantam titulus ipse in me legendi cupiditatem excitarat, cum tuam præsertim lucubrationem scriptoris autoritas & doctrina mihi magnopere cōmendaret: & sanè omnia mirabiliter placebant. Sed ego ad aliam accuratiorem & attentiorem lectionem me reseruo. Quod tamen hactenus perlectum mihi est, & subtiliter & perdoctè mihi videtur scriptum. Tu quod facis, vt perpetuò facere possis, Deum immortalem quæso, vt te diu nobis incolumem conseruet: multa enim profectò tuo isto singulari ingenio, quæ in obscuritate diu iacuerunt, poterunt illustrari. Vale. & nos dilige. Carp. XXV. Apr. 1541.

XII.

IAC. SADOLET. S. R. E. CARDIN.
Ambrosio Catharino Polito. S. P. D.

ACCEPI literas tuas pleniſſimas amoris: quibus à me petis, vt de tuo libro, quem de originali peccato edidiſti, & quem penè totum maxima mea cum voluptate, impeditiſſimis diebus illis, me quaſi deuoraſſe ad te ſcripſeram, proferam tandem quid ſentiam & ſenſum meum tibi explicem. Addiſque humaniſſimè, ſi quid inſit, quod minus mihi placeat, te mihi aut ratione, aut emendatione ſatisfacturum. In quo agnoſco equidem æquitatem & facilitatem tuam. Sed non eſt de hoc controuerſia, quid mihi in tuis ſcriptis placeat, aut ſecus: cùm omnia mihi tua perplaceant, ſiue ingenium in illis, ſiue in dicendo lepos & copia, ſiue ipſa rerum, quas tractas, enodatio ſubtilitaſque pendatur. Illud eſt, quod tibi à me indicandum eſſe puto, cùm perlegiſſem librum tuum, viſum quidem mihi eſſe, tuam opinionem, & ſententiam refelli, reiicique non poſſe: tanta eſt vis in argumentis, tantus & tam inter ſe aptus rationum contextus, tantum acuminis & probabilitatis in dicendo. Sed vt ſolent qui vincti ſunt, habere quidem conſtrictum corpus, & ad eius nutum neceſſariò paratum qui eos conſtrinxerit: quoſdam tamen motus inchoatos & imperfectos ejuſdem corporis ſibi retinere, quibus fruſtra & inaniter nitantur: ſic mihi, cùm mea mens & cogitatio tuis argumentis capta & colligata eſſet, reſtabat tamen adhuc in animo neſcio quid dubitationis & ſcrupuli. Itaque cum tuum librum bis iam legiſſem, ad tertiam eiuſdem lectionem me parabam: quò tibi poſtea liquidius totum animi mei ſenſum cogitatumque exponerem. Sed ſcito hac mutatione rerum, quæ incidit in his locis, Legato ſuperiore vita functo, nouoque ſuffecto, tantum mihi laboris & negotij contractum eſſe, vt non modò legendi, aut ſcribendi, ſed ne conſiſtendi quidem vllo certo in loco fuerit poteſtas. Cogor enim homo omnium quietiſſimus, meorum interdum populorum cauſa, hoc eſt, eorum qui meæ fidei & curæ crediti ſunt, non mediocreis ærumnas & ſolicitudines capere. Quòd ſi aut mihi dabitur otium, aut tu fortè aliquando in has regiones te contuleris, aut ſcriptis inter nos, aut coràm communicabimus ea quæ de hoc ipſo originali peccato, vel dubitanda nobis, vel comprobanda videbuntur. Nunc tibi hoc ſignifico & nuntio: nec tuo mihi libello doctius aut ingenioſius quicquam, nec eo argumento quod tractas difficilius videri poſſe: & ſupereſſe tamen adhuc quiddam, quod mihi à te cupiam diligentius explicari. Nam ſpeculo illo tuo hæreticorum (tertium enim li-

brum de vera iustificatione nondum legi, eisdem, de quibus dixi angoribus animi impeditus) possum tibi confirmare, nihil me vnquam nec eruditius legisse, nec quod cum singulari eximiaque doctrina, plus etiam prudentiæ & veræ religionis coniunctum habeat. Vale, & nos dilige. XIII. Calend. Iunij, M.D.XLI. Carpentoracti.

XIII.

IAC. SADOL. S. R. E. CARD. AMbrosio Catharino Polito, S. P. D.

VT primùm otium & tempus scribendi nactus sum, duxi esse rescribendum eis literis, quas ego abs te superioribus diebus mihi iucundissimas accepi. Atque eo magis duxi, quò cùm legissem iterum tuum de perfecta iustificatione librum: atque eodem fermè tempore binæ ad me ab Vrbe essent allatæ schedæ, in quibus erant perscripta capita, de quibus in conuentu Ratisbonensi inter Theologos nostros & aduersarios conuenisse dicebatur: facilè intellexi tuam sententiam ab illiusmodi concordia discrepare. Qua in re mea semper opinio tuæ rationi, quæ in scriptis tuis sese ostendit, suffragata est. Nunquam enim mihi persuaderi potuit, fidem solam per se sine operibus bonis ad adipiscendum regnum Dei idoneam censeri debere. Tu videlicet & doctius & explicatius ista disceptas. Sed mihi tecum eadem rei summa est, vt iudicem, ad veram iustificationem fidem cum operibus coniunctam esse oportere. Et scripseram quidem ipse quoque ad Vrbem quid mihi sentiendum in hac causa esse videbatur: cuius meæ pagellæ misissem ad te exemplum, ni omnia in tuo libro multò diligentius enodata declarataq; reperissem: qui liber mihi mirificè probatus est. Misi autem earum exempla pagellarum, quæ ad me ex Vrbe perlatæ sunt: vt videres, & animaduerteres, ecquid ea concordia Christianæ rei vtilis & salutaris haberi deberet. Verùm tu hæc considerabis diligentius. Ego tuam de prouidentia & prædestinatione lucubrationē summopere expecto: spero enim hausturum me inde nitidissimas aquas, quibus mea diuturna sitis, & illarum rerum auiditas cognoscendi, summa mea cum voluptate aliquando expleatur. Tu, quæso, da operam, vt illam primo quoq; tempore accipiamus: quod facilè tibi erit factu, propterea quòd inter bibliopolas Lugdunenses & Parisienses frequens est harum rerum commercium. Ego vt scripsi ad te antea, à literis aliquandiu feriatus fui, & nunc æstiuis caloribus impedior, quo minus (quemadmodum vellem) ad earum consuetudinē me referam: quod tamē paulò pòst videor esse facturus. Tu quòd Lugduni commorari annū hunc statueris, mihi valde gratum:

rum : ſpei enim nõnihil habeo fore vt interdum nos (quod commodo tuo facere poſſis) inuiſas. Illud me pupugit in extrema tua epiſtola, quòd optimum & coniunctiſsimum collegam meum Nicolaum Gaddum, laborare febricula ſcripſiſti : quo nihil mihi potuit accidere moleſtius. Incredibile eſt, quãti ego illum, quanti ſummam illius humanitatem, mitiſſimos mores, imprimiſque notam mihi & perſpectam erga me beneuolentiam faciam. Quapropter ſi me amas, viſe eum quamprimùm meo nomine, meiſque verbis amantiſſimè ſaluta : & hortare etiam atque etiam vt omnem curam & diligentiam ad conualeſcendum adhibeat. Abs te autem peto, quæſoque vt primo quoque tempore facias certiorem. Vale. Ex ſuburbano noſtro Carpentoractenſi.

XIV.

IAC. SADOLET. S. R. E. CARDIN. *Hermanno Archiepiſc. Colonienſi, S. P. D.*

CVM legiſſem commentarios, quos tu de concilio epiſcoporum prouinciæ tuæ, more maiorum per te habito actoque, de corrigendis moribus ſacerdotum, deque eccleſiæ ſacramentis eruditiſsimè ſcriptos, in lucem edidiſti : equidem commotus admiratione tui præſtantiſsimi conſilij, eiuſque actionis, qua nulla maior hoc tempore, nec Chriſtianæ Reip. vtilior ſuſcipi potuit : auxi maiorem in modum beneuolentiam erga te meam, quam aliquot de cauſis conceptam anteà habebam : teque & magnum virum & optimũ antiſtitem, omniq; honore ab omnibus digniſſimum iudicaui. Non enim ſolùm tu primus aliquot iam ſeculorum ſpatio eam ad ritè & ſanctè gerendum ſacerdotium tuum, viam tibi aperuiſti, quæ anteà ob diuturnam deſuetudinem, tanquam impeditiſsimis ſtirpibus penitus erat obſepta : ſed etiam cæteris exemplum illuſtre præbuiſti, vt te imitarentur, ſi qui vellent, & ſi quorum in cordibus pietas & religio Chriſtiana locum aliquem haberet. Nec tamen omnibus hoc liberum fortaſſe, nec par atque eadem cunctorum conditio eſt. Vidi enim ego, cùm in Vrbe eſſem, & cùm in ſenatu noſtro hæc de communi omnium Epiſcoporum concilio habendo, cauſa ageretur : multa reuera oſtendi impedimenta, quæ Pontificis Maximi ſtudium retardarent. Sed tamen ego & tunc ita ſenſi, & nunc ſentio, aut vna hac ratione concilij ritè congregandi, ſubueniri poſſe his tot incommodis quotidianiſq; detrimentis, quib. vrgetur & ad interitũ agitur Chriſtiana Reſpub. aut ſi hoc remedium non ſit profuturum, nullo alio hominũ conſilio à peſte ſummi exitij Remp. poſſe prohiberi. Non enim ſi conciliũ caſtè legitimeq; habitũ non proderit, alia erit expectãda medicina quæ opẽ ferat. Sed illud certè ab

omnibus nobis existimandum, Deum infensum delictis nostris, reposcentemq; à nobis scelerum & peccatorum pœnas, quæ ipse ad summum intelligat esse perducta, supremum iam decretum de interitu nostro fecisse. Quapropter occurrere illius iracundiæ nos oportet, & precibus atque operibus quæ à vera humilitate in nobis, vera religione, vera pœnitentia veterum malefactorum, nouaque insequentis vitæ integritate & iustitia proficiscantur, anteuertere vindicantis seueritatem, cuius lenitatem tolerantis tamdiu despeximus. Hoc enim si egerimus, & confugerimus ad ipsius misericordiam, gemitusque eos ediderimus, quos acer peccati dolor à nobis expresserit: flectetur ipse, & vt bonus est infinitè, ac misericors, conuertetur ab ira sua, simulac nos conuersos à peccato senserit. Quo nobis reconciliato atque placato, cessabunt continuò ista quæ nos domi forisque perturbant, non solùm hostilis arma crudelitatis, sed etiam venena domesticæ perfidiæ. Verùm hæc reconciliatio nullo alio prorsus pacto vniuersa & integra commodè fieri potest, nisi generalis concilij quodam quasi feriendo fœdere sanciatur. Nam si vniuscuiusque arbitrio (id quod ferè nunc fit) suæ vitæ correctio permittatur: primùm, haud ita multi sunt, qui sua sponte moueantur ad piè religioseque viuendum. Deinde, quàm multos esse existimamus, qui iter rectum nesciant: quam multos, qui in hoc vitiorum regno, quæ nostra hac ætate plurimum pollent vigentque multa sibi arbitrentur licere, quæ tamen improbanda & reprehendenda sint. De quibus etsi possunt à sacris literis, & earum gnaris ac peritis doctoribus admoneri: tamen in hoc penè communi generis humani ad vitia consensu, obstrepit bonis & veris admonitionibus mala consuetudo, magisq; plerique mores suos ex prauis eorum qui præsunt moribus, quam ex eorundem proba oratione effingunt: cùm præsertim seuera lex nulla sit, quæ homines à delinquendo coërceat. Quanquam non desunt quidem leges seueræ, & graues: sed earum fidi custodes profectò desunt, defueruntque iamdiu: ita vt non prauis solum, & vitia ipsa consultò sectantibus: sed etiam cæteris, quos bona disciplina fortasse, si esset adhibita, efficere bonos potuisset, ampla præbita sit occasio, vel illecebra potius, corruptè, inquinateque viuendi. Quibus omnibus damnis & detrimentis, diuinæque vna aduersum nos iræ mederetur sine vlla dubitatione Concilium, quod & ritè indictum esset, & ex fide bona ageretur, si in id non solum à Rom. Pontifice, & à nobis, verùm etiam à reliquis Christianis principibus conueniretur. Quod enim publicæ vtilitatis causa comparatum est, omnium debet assensu & comprobatione firmari, præsertimque eorum, qui opibus & potentia antecellunt, quorum cæteros possit autoritas permouere. Tale igitur si haberetur, celebrare-

turque concilium, non dubium est, quin aspirante bene cœptis rebus Deo, hominum studiis consentientibus, misera & infelici præsentis nostri status conditione demonstrata, facilis esset & parata in Christiano nomine malorũ motum emendatio: quòd & veteres leges sanctæ & salutares de integro sancirentur, & nouæ promulgarentur: maliq; pœnarum & ignominiarum metu, cæteri exemplis doctrinaque sacerdotum ad veræ pietatis & religionis erga Deum officia redigerentur: totaq; consentiente in laudem Dei, & in correctionem Christiani populi catholica ecclesia, ex multis personis, vt est ab Apostolo Paulo dictum, multiplices preces & gratiæ referrentur ad summum Deum. Quòd si hoc modo coire fortasse Concilium non possit (video enim tempora, video difficultates) multum sit omnino de spe nostra detractum. Sed tamen si qua reliqua ratio iniri queat, non tam confirmandæ nostræ quidem nec stabiliendæ, quàm ad tempus aliquod sustentandæ salutis: ea mihi in isto potissimùm concilio videtur esse posita, cuius tu initium in tua prouincia fecisti, remque omnium pulcherrimam & Deo acceptissimam es auspicatus. Sic enim statuo, post Christi Dei nostri aduentum ad nos, missionemq; ab eo Apostolorum ad exteras gentes, nulla magis re creuisse, amplificatamq; esse Christianam & religionem & Remp. quàm his prouincialibus Episcoporum conuentibus, qui per nationes & prouincias anniuersarij fiebant. Qui mos iampridem vnà cùm plurimis aliis optimis & probatissimis, penitus extinctus, magis desiderare nós cogit vetusta tempora, quàm hodiernis confidere. Hunc igitur sanctissimum omnium & præclarissimum moré, quòd tu in lucem & vsum reuocare conatus es, tuæq; virtutis & religionis exemplo, tanquam quodam altè sublato lumine, aut ostendisti, aut certè in singulos dies es ostensurus, qui sint in Christiano sacerdotio Archiepiscopi aut primates illo honore & loco digni, & qui secus: verè tibi dicam, Hermanne optime, & sapientissime nulla mihi laus videtur cum tuo isto facto posse comparari. Et si non his quidem rebus & actionibus laus hominum quæritur, sed ad Deum sunt directa huiusmodi consilia: qui vnus nostra merces, nostrum præmium est: & cuius in sancto nomine quæ geruntur, ea sola & recta & gloriosa sunt. Cuius quidem Dei immortalis & omnipotentis remunerationi atq; iudicio quoniã sunt bona hominũ opera reseruata, æquum est, vt nos hîc de illis parcius commemoremus. Venio nunc ad sacramentorum librum, quod tu Enchiridion appellas, cuius sum lectione incredibiliter delectatus. omnia enim quæ pro Dei causa, & catholicæ fidei ac religionis propugnatione, aduersus illius inimicos & obtrectatores afferri possunt, sunt à te in eo libro accuratissimè collecta: talibusque explicata cùm verbis, tum sen-

tentijs, vt cum summa rerum in illis diuinarum cognitione, sedatus planè animus, & in docendo redarguendoque singularis modestia coniuncta appareat. Quæ scribendi ratio verè Christiana est. Non enim tantum in verbis pietas, sed etiam in moribus multò magis requiritur: in quibus verior quoque Christi est imitatio: cui cùm malediceretur, ipse nemini contra maledicebat. Proinde sit hæc aliorum propria insolentia clamare, maledicere, conuitia iacere, & inuehi petulanter: atq; vtinam ne sit quidem: à cunctisq; potius & animi æquitas, & studium amplectendæ veritatis adhibeatur. Nos sanè mansuetudinē & Christianam charitatem teneamus, quæ à te mirificè in tuo libro retenta est. Itaque mihi non solùm admirari & laudare doctrinam tuam, sed etiam morem diligere necesse est. Es enim tu, quod hoc tempore rarum est, non solùm scientia, sed etiam vita Christianus: quam nobis imaginem præstantis & virtutis & eruditionis tuæ, tua scripta repræsentant. Atque hæc hactenus. Vnum tantùm in tuo libro est, quod ego desiderarim, quodque mihi percontatione dignum visum sit. Sum enim tacitus mecum nonnihil admiratus, quòd tu capite eo libri tui, in quo de sacramento pœnitentię verba facis: vbi ad tertium illius membrum, quod satisfactio est, venitur, nullam prorsus in eo mentionem purgatorij facias, cùm & hoc maximè locus ille requirere videatur, & nos cum Catholica Ecclesia vnà teneamus, illa satisfactionis opera non tam ad declinandas temporarias pœnas, quas in hac vita à nobis pro peccatis nostris Dei seueritas reposcit, quàm ad leuandas illas & mitigandas, quæ in altera vita nobis purgandis proponūtur, vim habere. Nisi hoc fortasse tu eodem modo intelligis, in pœnasq; temporarias etiam eas includis, quæ subeuntur in purgatorio igne. Est enim temporarium, quicquid non est æternum. Veruntamen (vt mihi videtur) oportuit in eo loco aliquam purgatorij fieri mentionem: ne aduersariis in hac re fidem Catholicæ Ecclesiæ impugnantibus, quasi quodam silentio victoria traderetur: qui iniustè certè & sine ratione insimulant Ecclesiam. Nam si remissa nobis culpa à misericorde Deo, pœna tamen aliqua restat, quæ soluenda sit, vt tu quoq; piè religioseq; confirmas: non potest huiusmodi pœna ex his tantum huius vitæ temporalibus incōmodis censeri. Primùm quia hæc incommoda Christianis hominibus non semper mala sunt, sed habent plerunq; virtutis in se & patientiæ exercitationem: vt sæpe à Paulo repetitum legimus, sæpiusque bonis inferuntur a Deo, quam malis. Siquidem oportet Christi sectatores multa in hoc pati seculo, vt confirment erga se promissiones Dei, quemadmodum scripturæ sacræ multis in locis testātur. Deinde multi, qui grauia & improba multa admiserunt, postquam redierunt ad cor, & ex pœnitentia in gratiam sunt restituti,

pœnas

pœnas tamen hasce in hac vita effugerunt: in quo esset quædam quasi iniustitia summi iudicis, si nullas vsquam hi soluerent peccatorum pœnas, & nimirum nisi pœnæ in purgatorio abeuntibus his ex hac vita, quanquam a culpa absolutis, sint propositæ, (si tamen pœnæ appellandæ sunt, quæ non puniunt, sed purgant) videatur vacillare Dei seueritas, & iustitia: cuius ratio reddi idonea nulla potest, quamobrem ex eodem scelere hic in hac vita à Deo puniatur, ille impunitus euadat: nisi, quod & impium est ita de Deo cogitare, & in purgatorio æqua fit omnium compensatio. Deinde, cuius esset erroris accersere sibi quempiam præsentia corporis incommoda, vt futura in hac eadem vita deuitaret: ieiunare, algere, sudare, bona sua elargiri: vt paupertatem in posterum effugeret, vt ærumnam, vt vigiliam, vt famem, præsertim quæ forsitan non essent euentura, sicut non omnibus qui peccarunt, eueniunt? Non cohærerent ista, si effugiendarum huius tantùm vitæ temporalium pœnarum causa pœnas quasdam nobis in satisfactione, voluntarias adsciscetemus. Sed hæc opera satisfactionis suscipiuntur omnia, primùm obedientiæ & humilitatis causa: Deo enim & sacerdoti sic præcipienti obtemperamus: deinde, vt aliquo nostri hîc corporis incommodo aut tollamus omnino, si fortè datum sit, aut certè minuamus alterius vitæ purgatorias pœnas: earumque aut magnitudinem, aut longinquitatem contrahamus. Quæ potior mihi ratio ex sententia Ecclesiæ semper visa est, quare nobis sacerdos confessis peccata nostra, opera illa satisfactoria post absolutionem imperet: quæ etsi valent, aptaque sunt ad nos in bono more recteque pieque agendi, magis confirmandos, quod & confiteor, & tecum vna, cumque Ecclesiasticis cæteris doctoribus sentio: tamen id potissimùm in illis spectatum est, vt quoad possumus, post extremum diem, semper abundante erga nos Dei misericordia, aut nulla aut leuia purgatorij ignis cruciamenta perferamus, cùm eorum iam nonnullam in hac vita eiusmodi operibus subierimus partem. Hæc habui Antistes optime & præstantissime, quæ tibi à me putarem literis esse declaranda: qui & eximiis tuis virtutibus mirabiliter faueo, omnique tibi cultu & beneuolentia sum deditus, & in qua re aliquid à te prætermissum putem, ingenuè de eo tecum & liberè loquendum arbitror. Tu si meum erga dignitatem tuam studium amoremque singularem pari tua in me voluntate exceperis: efficiam profectò, occasione oblata, vt neminem tui amantiorem quàm me facilè reperias. Vale. Carpentoracti, III. Calend. Decembris, M. D. X L I.

IAC.

XV.

IAC. SADOLETVS CARDINALIS Ioanni Hurtado Mendozæ S.P.D.

IACOBVS, & Martinus Monachi Hispani, duo (quantum ego ex breui cum illis sermone perspicere potui) religiosi homines, & egregiè prudentes, cùm à superiore vsque India in has nostras regiones, adeundi conuentus causa, qui ipsorum ordini in Italia indictus est, se conferrent: mandatum sibi abs te esse dixerunt, vt hac haberent iter, mihique salutem tuis verbis dicerent, & de tua erga me insigni beneuolentia narrarent: quam quidem non solùm ex eorum sermonibus testimonioq; cognoui, sed ex tuo erudito & pereleganti carmine, quod ad me misisti, aliquantò etiam luculentiùs. Vidi enim & perspexi ex ipso poemate tuo, & quàm ingenio valeas, quamq; sis liberalibus artibus instructus, & quantum me, quanquam tibi de facie minimè cognitum, diligas. Quorum alterum facit, vt tu & mea, & omnium beneuolentia dignissimus meritò iudicere: de altero ago tibi atq; habeo magnas gratias. Non enim mediocrem animi voluptatem capio, cùm sentio, me à tali viro, qualis es tu, & probari, & diligi. Quòd si me non indignum his studiis, quibus vterque nostrûm deditus est, existimas: debes hoc tibi persuasissimum habere, me non concessurum tibi esse, vt in amando sis superior: sed quod & communis humanitas, & mea natura imprimis postulat, omnia me facturũ, si oblata fuerit occasio, quamobrem tu de mea erga te voluntate nõ minora indicia habere possis, quàm ego habeo de tua. Quare, quod iidem Monachi mihi exposuerunt, cupere te quandam tuam lucubrationem à me perlegi, & meum de ea iudicium tibi indicari: vtinam quidem aptus sim ad id pręstandum quod tu requiris. Sed certè quicquid in me est vel ingenij, vel facultatis: etsi est exiguum, tamen ita tibi totum promptum & paratum est, vt eius ad tuum omne arbitrium reuocandi, & quocunque libuerit tibi, conuertendi, summam habeas potestatem. Hunc ego animum cùm nobilitati debeo & præstanti virtuti tuæ, tum ipsi præcipuè amori, quo iam tibi in perpetuum sum deuinctus. Vale. Carpentoracti, XVII. Calend. Aprilis, M.D.XLI.

IACO-

IACOBI SADOLETI S.R.E. CARDINALIS EPISTOLArum Lib. XV. Epist I.

IAC. SADOLET. S.R.E. CARDINALIS Herculi Gonzaga S.R.E. Cardin. S.P.D.

VM esset nuntius ad nos allatus de morte præstantissimi viri, atq; omnibus nobis charissimi, Federici fratris tui, equidem eum cepi animo dolorem, quem & meus perpetuus erga vos amor, & ratio ipsa temporum, conditioque afflictæ Italiæ postulabat: quæ aliis compluribus incommodis detrimentisque affecta, hoc quoque nunc amisit præsidium, quo videbatur in aduersis rebus nonnihil posse subleuari. Itaque luxi non propriam tantùm familiæ vestræ, sed communem Italiæ calamitatem, à qua si noster hic dolor disiunctus esset, cætera sanè ferenda nobis modicè essent. Non enim mihi conueniret, neque tibi, qui spes in Deo nostras collocatas habemus, quique optimè nouimus, non esse hanc nobis valde expetendam vitam, quæ mortalitate fragilis, & semper infesta est: sed illam alteram potiùs optandam beatam & immortalem, ad quam nos pietas & Christiana religio deducit, vnius hominis morte tantoperè commoueri: de quo præsertim spe bona nixi essemus, aditum illi in cœlum, atque iter diuina clementia esse patefactum. Non igitur, inquam, id me maximè permouit: quod esset fratris tui, non extincta illa quidem, sed translata in melius commutata vita. Cogitabam enim primùm, nihil illi ipsi omnino mali accidisse. Deinde videbam, domui vestræ paratum in tua virtute, sapientia, amplitudineq; subsidium: populosque eos, qui vestra ditione imperioque reguntur, sine vllo penè rerum commutatarum sensu, in eadem erga vos fide officioq; mansuros. Atq; in omnibus his rationibus & argumentis appositis ad consolandum, amor tamen ipse tanquam stimulos quosdam doloris admouebat: quos tibi tecum statuo fuisse communes, quanquam tu vnius hominis morte mœres: ego & eadem morte, & tuo insuper dolore non mediocriter moueor. Non enim mea erga te vulgaris est beneuolentia: sed & magna, & multis de causis, iustissimisque suscepta. Etenim patiere nunc tu quidem me meum de te liberè proferre iudicium: non enim blandiendi causa loquar, sed verè de te dicam quod sentio. Ego paucos homines mihi vidisse videor: quanquam quid dixi paucos? vtinam alter mihi facilè veniret in mentem, qui tecum videretur esse comparandus. Sed tamen paucissimos esse iudico, qui

qui tanta in nobilitate, tantam mansuetudinem: in tam amplis domesticis copiis, tam modestum earum vsum: in tam corruptis horum temporum moribus, tantam æquitatem, temperantiam, moderationem animi præstent atq; exhibeant: quanta in te mihi cognita iam pridem, atq; perspecta est. Sunt alij insignes viri, atq; in Collegio præcipuè nostro, omnium virtutum laudibus excellentes, quibus suus honor, & sua debita laus tribuenda est. Sed tua ista præstans eximiaque nobilitas, consociata pari adiunctaque virtuti, omnia facit maiora atque illustriora. Accedit id, quod maximum est, & quod ego pluris facio quam reliqua omnia, quòd timorem illum Domini, quem initium sapientiæ vocant sacræ literæ, qui autem eas literas subtiliter & piè interpretati sunt, ex illo non inchoari modò, verùm etiam perfici sapientiam disseruerunt (non enim eum ex eo genere timorem esse, quem eijciat foràs atque expellat, sed quem augeat magis & cõfirmet ipsa charitas) hunc timorem inquam, qui est robur animi nostri, & fortitudo, per quem Deum nobis ante oculos ponimus, arbitrumq; eum, & iudicem omnium nostrarum actionũ constituimus: in tuo versari animo atq. hærere semper sensi. Quo non maius mihi, neque certius argumentum confirmatæ in te ipso virtutis, egregiæq; in Christianam Remp. voluntatis, vllum offerri potest. Sed quorsum hæc? Non enim sine causa hæc suscepta est impræsentia tuarum à me virtutum commemoratio. Dabit porrò mihi vel ætas mea, vel tua potiùs humanitas, fiduciam & libertatem, quæ visa fuerint, loquendi. Non enim aut non vera, aut non cum maxima tui charitate loquar. Ista in te peregregia quæ dixi, faciunt vt veniam in rerum pulcherrimarum spem: abs teque requirere & postulare audeam: vt omnium oculos hoc tempore in te putes esse coniectos. Certè enim impositum tibi est regere Mantuæ ciuitatem, illosque vnà populos, qui familiæ vestræ fidei, curæ, vigilantiæque commissi sunt. Sic enim fraterna necessitudo, & tutoris nomen tuaque imprimis dignitas postulat. In quo videndum tibi est, Hercules optime & præstantissime, in quem & rerum statum, & temporum, tuum hoc munus incurrat. Habemus patriam omnes Italiam, quam vt charissimam parentem diligere debemus. Ea porrò hac ætate quemadmodum perdita afflictaque sit, nec solùm domesticis malis, sed externis etiam periculis terroribusque concutiatur, obscurum nemini est. Patet enim, neque oculos solùm ea res nostros, sed intimos etiam sensus, & cor ipsum vulnerat. Quid ergo est? omnes qui illius sumus alumni, officio fungi ac pietate debemus: & tanquam parenti optimè meritæ opem pro se quisq; & auxilium afferre. Nec tamen imminentibus aliunde & extrinsecus malis obuiam verè vnquam ibitur, nisi priùs domestica fuerint emendata, at-

ta, atque correcta. Quibus vtinam mederi vtriusq; nostrûm posset, vigeret summa inter nos profectò salutis & dignitatis publicæ constituendæ concordia. Quod etiam non leuiter tentatum quandoque est, vt videremus quid proficere possemus. Nunc quando ego penitus exclusus sum, tuq; in eum locum adductus, vt si non re tota, neque vniuersa potestate, at præclaro tamen rectè imperandi beneque regendi exemplo, plurimum opis ferre laboranti patriæ possis: ego tibi exponam breuiter, quæ in hac re dicenda meo animo concurrunt, & tu plura etiam, & meliora pro tua sapientia cogitabis. Omnium malorum, exitiorum, calamitatum, quibus per hosce annos vexata Italia est, & nunc cùm maximè ad interitum prolabitur, fons & origo (mea quidem sententia) ex praua ratione gubernandi populos manauit: quibus ad eum modum principes imperant (de iis loquor qui in culpa sunt) vt illos non in numero hominum, sed in gregibus videantur habere mancipiorum. Ad semetipsos enim in gubernando omnia referunt: non (quæ vera est principatus ratio & via) salutem suorum & commodum spectant populorum. Ita fit, vt nec ipsi iam qui imperant, dignos imperio vlla ex parte gerant animos: & quibus imperatur, hi assiduitate onerum & acerbitate exactionum exhausti, oppressi, lacerati, tanquam omnia iam desperantes, lucem quodammodo fugiant, omnemque virilem animi motum atque sensum abijcere cogantur. Nam dum omnibus rebus, & fructibus, & operis, & aduectionibus, atque euectionibus ipsis etiam itineribus, & viis, passim vectigalia imponuntur, nominaque conquiruntur tributorum indicendorum, nihilque tam tenue, neque tam vulgare, neque tam sordidum est, quod suo onere portorij permittatur vacare: fitque ita quotidie, nec in cogendis quacunq; ratione pecuniis tempora discernuntur: seruitq; ista exactio deliciis, non necessitati: primùm illi qui sic imperant, mergunt ipsi sese in curas ignobiles & contemptas: fractumq; minutis illis & quotidianis solicitudinibus animum, nullam ad rem splendidam, & principibus dignam viris queunt attollere. Non enim idem laudis & sordium domicilium esse potest: neq; in qua mente pecuniarum summulæ, subductiones, ratiunculæ, omnibus penè versantur horis, in ea mente licitum est consiliis prestantibus, non modò sedem suam, sed ne vestigium quidem ponere. Nemo igitur, huiusmodi iam populorum rectores amplum aliquid de Repub. & de sua dignitate cogitare existimat: & vnde lumen aliquod possit miseræ Italiæ, atq; extrema metuenti, melioris spei salutisque illucessere. Quid? qui seruiunt his, & subiecti sunt, sic tractati, exinaniti, & vexati, afferéntne vnquam animos ad laudis spem & ad cupiditatem gloriæ erectos? vt eorum aut in pace consiliis, aut fortitudini in bello

possit acquiesci? Minimè istud quidem. Itaque quod accidere te sequi talia in gubernando consilia necesse est, omnia & in moribus hominum nostrorum, & in voluntatibus, hac quidem ætate, vsq; eò sunt inquinata, peruersa, corrupta, conturbata, nullum vt antiquæ illius virtutis & præstantis disciplinæ, in genere hominum suapte natura nobilissimo eodemq; fortissimo, vestigium appareat, quod totum ex praua & imperandi consuetudine, & parendi vsu, euenire cernitur. Et sunt qui mirentur, cur generosos illos spiritus, & magnificos animos, quorum apud maiores nostros tanta redundauit copia, iam diu parere & procreare. Italia destiterit? Quasi verò non videamus, etiamsi indoles & natura seminis bona sit, praua tamen cultura, & præpostera educatione eam corrumpi. Esset eadem nimirum Italia, quæ iam fuit, si eadem qua quondam, disciplina, eisdem item consiliis institutisque regeretur. Cuius ineundæ rectè gubernandi rationis & viæ, cùm Principum virorum sit potestas: iccirco paulò antè dixi, licere nunc tibi diuo quodam (vt arbitror) consilio, præclarum imperij & populorum gubernationis exemplum, tua ipsius virtute atque prudentia, ante oculos omnium ponere & constituere, quod imitentur, si qui fortè erunt, qui semetipsi, & ancipitem ac dubium suarum fortunarum statum, exitiumque impendens parenti nostræ Italiæ respicere velint. Quæ tibi profectò facilis (si bene vim ingenij & altitudinem animi tui habeo cognitam) imperandi, & moderandi populos ratio futura est. Nam & laxare eos angustis tot illis & concisis exactionibus oportebit, locumque illis & spatium respirandi concedere: eaque tantùm vectigalia retinere, quæ non ad domesticas delicias, superuacaneosque apparatus, sed ad continendam & vinciendam communem vtilitatem pertineant. Homines autem eos qui tibi sunt subiecti, pro cuiusque genere, institutis, & vita, appellare liberaliter, excipere, adhibere: a plebe propulsare famem, atque iniurias: lautioribus ciuibus communem te affabilemque prębere: aduocare tibi interdum in consilium eos, qui ingenio & rerum vsu politiores cæteris esse videantur: castigare verbis errantes: honestis studiis & actionibus deditos laudare, atque extollere: & si incidat vt commodè fieri possit, beneficiis etiam eos tuis munerari: quòd his maximè modis & rationibus in hominum animis inseritur, & quasi ingeneratur, amor ille virtutis, & cupiditas acrior quædam comparandæ sibi laudis & gloriæ. Quæ quorum insedit in mentibus, & accensa est: hos illa fortes, & fideles, & ad omnia adeunda pro suo Principe pericula paratos facit. Quo maximè hominum genere & nostra ætas, & communis patria Italia indiget. Atque hi qui sic reguntur & instituuntur, qui temporibus tranquillitatis & otij liberè agere res

vrba-

vrbanas suas, & soluto animo rusticari possunt: neque illis semper exactor, semper tributum, semper crux aliqua ante oculos est proposita: iidem vbi tempestas & periculi terror intonuit, nō opibus solùm, sed studiis etiam suis, & animis, ad propulsandum tanquam commune incendium alacres concurrunt. Sed ego lo igiùs labor, præsertimque tecum, qui abundas ipse per te consi io: nec mea aut cuiusquam admonitione indiges. Quod mihi ignoscas sanè velim, non enim te docendi, sed & beneuolentiæ meæ erga te declarandæ, & mei sensus atque animi, quem in Rempublicam habeo, testificandi causa, vlteriùs fortasse quàm decuit, aliquantum sum prouectus. Et tamen arbitror omni hac mea scriptione esse patefactum, quid de tua eximia excellenteque natura ego sentiam: & quàm ea abs te expectem, quæ nisi à viro fortissimo, & ab homine sapientissimo non queunt expectari. An ego, cùm viderim (quod sanè sum non leuiter admiratus) honorem hunc quo vterque nostrûm sacra collegij necessitudine coniunctus est, maximum illum quidem, & in Ecclesia Dei amplissimum (quem cæteri ferè omnes tanto sibi ambitu expetere consueuerunt, non spiritualium ornamentorum, ad quæ institutus est, sed terrenæ, & mundanæ dignitatis consequendæ causa: atque vt oculos hominum fulgore purpuræ, non animos religione & continentia vitę permoueant) cùm inquam, viderim, hunc honorem ipsum, in quo tibi præcipuè tanta in familia nato, concedi posse videbatur, vt altior ex eo atque honoratior inter homines incederes: tamen à te intra suos fines ita esse reuocatum, vt is tibi, quemadmodum quidem debet, pietatis erga Deum monumentum assiduum sit, non instrumentum ambitionis: idem ego verebor expectare à te, aut petere, vt errorem alterum seculi nostri, in re quidem dispari, ex ipsa tamen ignorantiæ cæcitate parem: quo terrena ista dignitas, non exercitatione prudentiæ, nec consiliis consequendæ laudis, sed voluptatibus & deliciis, & exquisito corporis ac cubiculorum cultu, imprimisque bene plenis ac refertis nummariis thecis penditur, corrigas, atque tollas? cùm rei huius aut perficiendæ, aut certè tentandæ, & ad imitandum cæteris proponendæ, magna tibi facultas oblata sit: tuque in ea opinione apud nos omnes sis, vt omnia ampla atq; egregia à tua virtute requiri debere videantur? Certè si te hanc curam, Hercules Gonzaga, actionemque contraxeris: tum tu pręclaras, perpetuoq; commemorabiles in Dei hominumq; conspectu, exequias fratri tuo duces: nosq; tui amantissimos maximo gaudio cumulabis: ipse verò vberrimū tuarum virtutum fructum, sempiterno beatitudinis in cœlo: in terris, & famæ, & celebritatis pręmio diuinitus consequere. Vale. Carpentoracti, VIII. Calend. Octob. M.D.XL.

II.

IAC. SADOLET. S.R.E. CARDINALIS
Tho. Campegio Episc. Peltrensi, S.P.D.

VELLEM posse ad te hilariore animo scribere, cuius mihi amor hæsit in intimis sensibus: longo ille quidem tempore antè iam conceptus, sed ex eo amplificatus & auctus, cùm tu mihi a summo Pontifice Romam accersito, disciplinæ publicæ corrigendæ, & meorum imprimis vrbanorum causa, amicissimo ac fidelissimo animo præstò fuisti: & qui in vrbe assiduus fuisses, me post annos decem tanquam postliminio in eam redeuntem, diligenter & studiosè, pro tua in Christianam Rempub. voluntate, docuisti: quæ tibi vel soluta à vetere disciplina, vel à bonis moribus detorta, vel mala consuetudine deprauata, contaminata, corrupta, egere nouis remediis, aut restitutis antiquis legibus videbantur. Qua ego tua tum admonitione factus sum ad dicendas illis de rebus sententias paratior. Noli enim existimare, mi optime Campegi, tuum id studium atque officium non mihi in animo hærere: cuius quidem officij, quoad ego viuam, nulla vnquam obliuio me capiet. Sed quò minùs ad te familiariter & iucundè (vt cuperem) scribam, mors Laurentij fratris tui viri clarissimi facit. Quæ me quidem ita conturbauit, vt vobisque qui illi sanguine eratis coniuncti, in deplorando tanto communi incommodo non cedam. Etsi nulla quidem maior potuit esse coniunctio, quàm ea, quæ inter me atque illum fuit: qui amicitia primùm, pòst collegio,, deinde consensione animorũ & voluntatum, in capiendis de Republica consiliis, sic copulati eramus, vt videremur ad salutem & vtilitatem Reipub. vno propè sensu & eodem spiritu duci. Quare pro me quidem ego tristi illo nuntio ita sum affectus, vt consolari ipse me non queam. Quo etiam minùs sum ad vos consolandum accommodatus. Difficile enim est, eum qui sibi mœreat, aliorum opitulari mœroribus: & qui animo ipse perturbato sit, ex aliorum animis turbidos motus eijcere. Sed cùm meo ipso in dolore, amor item ille meus emineret, quo te, quo Alexandrum Episcopum Bononiensem, quo reliquam omnem Campegiorum familiam semper complexus sum: non duxi alienum necessitudine nostra, pauca ad vos verba facere: quæ si non solatium vobis, at mihi certè aliquam à dolore aberrationem: etsi non prudentiæ meæ iudicium ad vos, at significationem optimæ voluntatis afferent. Dico ergo, vos qui non minùs similitudine virtutum, quàm cognationis vinculo, summo illi viro adiuncti eratis, debere illius quoque fortitudinem & patientiam imitari; qui in tanta imbecilli-

cillitate corporis, tam graui morbo, tam asperis omnium artuum doloribus, nihil vnquam egit, neq; dixit, quod indignum esset illa gloria, quam ex multis & maximis virtutibus sibi comparauerat. Qui si est à vobis ereptus, magnumque in eo ornamentum vestræ familiæ ablatum: tamen id amisistis, quod perpetuum vobis esse non potuit. quod verò neq; ipsi illi mors, neq; etiam vobis potuit adimere, id semper retinebitis: vt illius honores, magistratus, publica munera, legationes, summam in iure ciuili & Pontificio scientiam, summam integritatem, summam autoritatem, præterea animum in Christiana religione prestantem & integrum, nulla ex animis hominum deletura sit obliuio. Et quoniam quæ voluntate & numine præpotentis Dei fiunt, commutabilia non sunt, estque hic euentus omnibus propositus, qui in hanc lucem nascimur, & ad vitam non stabilem, sed caducam producti sumus: non est grauiter dolendum de eo, quod omnibus communiter accidit. In quo verò singularis atq; eximia vestræ familiæ laus posita est, quòd talis vir potissimùm in vestro genere sit natus: id cùm vobis, tum mihi, qui mirabiliter faueo vestris ornamentis & laudibus, etiam cum aliqua animi lætitia sæpiùs recolendum & commemoratione vsurpandum est. Et nunc is quidem sublatus in eas cœli regiones, quæ piis & probis mentibus propositæ sunt, fruitur præmiis pietatis & integritatis suæ, quibus, per Dei præcipuè clementiam & benignitatem, dignus effectus est. Ego verò, qui hoc animo sum erga collegas meos, vt quoniam in eadem tempora incidimus, & in eodem orbe Christianæ Reipub. versando, & moderando, sub optimo & prudentissimo Pontifice vnà exercemur, arcto me omnibus illis vinculo amoris atq; obseruantiæ esse obstrictū sentiam: non possum non affici dolore & desiderio, quòd talem atq; tantum, non collegam solùm, verùm etiam amicum, & defensorem veterem amiserim. Cuius interitu, nō orbus quidem senatus, multis summis viris ordinem eum ornantibus: sed res certè publica nō mediocre detrimentum passa est. At nobis priuata forsitan res vestra nunc quidem curæ est: quod ego non reprehendo: est enim humanitatis domesticis suis incommodis angi. Sed tamen ex eo cōsolari vos potestis, quòd tibi in fratre, cæteris qui ex familia vestra sunt, in suo cuiusq; aut patre, aut patruo humanis rebus exempto, quicquid contigit damni, id commune omnibus etiam alienioribus contigit: tanti autem viri famæ laudisq; perpetuitas, propria ac perennis vestra futura est. Sed ego longiùs prouehor, amore videlicet impulsus: nec satis animaduerto, me ad viros fortes, & artibus optimis, disciplinisque instructos, nec consolationis à quopiā egentes, orationem habere. Quare finē faciam. *Tantū* te admonebo mi Thoma, id quod meæ erga te beneuolē-

tiæ est proprium, amisisse te quidem in fratre tuo, quod maximũ in eo fuit, & quò nos aspirare non possumus, summam virtutem nimirum summamque autoritatem, quæ in illo vtraque peregregia fuerunt. Amorem autem & charitatem erga te nequaquam amisisse, quandoquidem ego illi in te amando par, & in reliquos omneis tuos, qui genere ex eodem sunt, simili animo atque erat ille, & eadem voluntate affectus sum. Quod tu illis & denunciabis à me omnibus, & mea fide pollicebere. Studium tuum, & cura quam suscepisti, quo pars illa ædium Vaticanorum, quam frater obtinebat tuus, mihi assignaretur, gratissima mihi fuit: sicuti cætera omnia, quæ pro me facis, aut dicis. Sed ego habita ratione temporum, non duxi esse tentandum, quod non confidebam posse obtinere. Quem tamen morem omnibus in rebus teneo. Si enim mihi mea dignitas, & pudor meus non prodest, extorquere & eripere Principis beneficia non postulo. Quæ si minùs crebra ad me perueniunt, idque mihi à nonnullis tribuitur inertiæ, quàm mitiore vocabulo, nimiam illi molestiam appellant: scio ego quid agam. Nam & extra competitorum certamina, atque contentiones, quæ molestiarum plenæ, & grauium offensionum sunt: extraque periculum repulsæ, qua ingenuis & liberis animis nihil accidere potest acerbius: placatus interim, atq; tranquillus vitam ago. Quiq; meæ fidei & gubernationi populi commisi sunt, & quarum mihi rerum administratio est tradita, in ea ita me gero: studiisq; præterea in talibus artium optimarum & præstantissimarum versor, vt alia quadam via, & quidem certiore ea multò, ac magnificentiore, in hominum beneuolentiam & bonam existimationem me vindicem. Vale. IIII. Calend. Septemb. M.D.XXXIX. Carpentoracti.

III.

IAC. SADOLETVS S.R.E. CARDIN.
Ioan. Morono Card. Legato Bononiæ S.P.D.

TE honorifico Pontificis maximi, totiusq; Apostolici senatus consensu atq; decreto electum esse, qui Bononiensi ciuitati preesses, partem Italiæ vel florentissimam regeres, & legatione illa nobili fungerere, summoperè & tibi gratulor, & mihi ipsi gaudeo. Quòd enim video honorem esse habitum virtuti atque prudentiæ, quam ego in te semper eximiam esse iudicaui, lætor duplici de causa: & quòd homini amicissimo præmium meritum persolutum est, & quòd ego memet in illo simili pene honore affectum arbitror. Etsi enim impari laude, neque eodem fructu, ego easdem arteis semper secutus sum, in quibus tu excellis: tamen quicquid virtuti datur, quoniam ego eius perquàm studio-

studiosus sum, id mihi quoque ipsi dari & tribui puto. Sed meus quidem à me iam penè ætatis cursus confectus est: tu viridi etiam nunc ætate, cùm tam maturè in tantas laudes ingressus sis, quò te sperare debemus esse peruenturum, & existimationis, & amplitudinis? Equidem pro mea summa erga te beneuolentia hunc legationis honorem, & hanc summam hominum de tuis clarissimis virtutibus opinionem, Deum tibi fortunare, & quotidie magis augere cupio. Hoc doleo, me tibi non potuisse præsentem gratulari: cognosces enim apertiùs quo in te animo affectus sim. Atq; vtinam suauissimam tuam consuetudinem diu antea mihi expetitam, deinde breuiter, & quasi in transitu ostentatam, tum cùm ego Roma in Galliam legatus proficiscerer, continuare diu inter nos potuissemus. Neque ego humanitatem tuam, nec tu meam erga te obseruantiam desiderasses: tum autem de nostris inter nos rebus ambo familiariter & liberè collocuti fuissemus. Sed posteaquam id non contigit, sumusque non regionibus locisque solùm, sed dissimilitudine etiam actionum consiliorumque distracti: erit tuæ integritatis & fidei, idem facere erga me, quod ego me tibi præstaturum esse polliceor: vt nunquam nomen tuum, neque ea beneuolentia qua te iam dudum sum complexus, ex animo & ex sensibus egrediatur meis. Atque hæc hactenus. Nunc aptum atque opportunum mihi visum est, patefacere fores benignitatis tuæ, vt per eas homini omni virtute doctrinaq; ornatissimo mihi charissimo, ad tuam ipsius amicitiam & beneuolentiam sit aditus. Is est Hieronymus Gratus ex ista ipsa ciuitate cui tu præfectus es, & ex nobili in ea genere familiaq; procreatus: qui primo ætatis suæ tempore, cùm ad iuris ciuilis disciplinam se contulisset, media fermè in adolescentia, omnium consensu promeruit, vt ad id docendum, quod licet præmaturè, tamen præclarè videbatur didicisse, se dederet. Itaque conductus honestissima mercede, ius ciuile aliquot annos in patria sua docuit. Pòst quærendum sibi nomen atque famam in externis nationibus existimans, sanè forti animo patriam suam domesticosque penates liquit, & huc in transalpinam Galliam peruectus est: vbi celeriter cognitus, habitusque in honore & admiratione, Valentiæ diu magno stipendio, & maiore sui nominis fama, iuri ciuili docendo, & consulentibus respondendo qui vndique ad eum penè certatim confluebant, insignem operam dedit. Itaque charus his gentibus, egregieque probatus, cùm de eius augendis commodis mercedeque amplificanda quotidie ab eis cogitaretur: repentè decreto ciuium suorum & seuero & vehementi in patriam reuocatus, istuc parat proficisci, reuisens quidem patrios lares libenter, sed tamen magnum desiderium sui his nationibus relinquens, quo ipsius quoque animus non

potest non commoueri. Eum ego aduenientem, vt tu humanissime Morone omni tua comitate & beneuolentia amplectare, quanto animi possum studio te vehementer etiam atque etiam rogo. Quanquam de isto quidem fortasse non es rogandus: Quid enim tibi familiarius, quàm tales complecti viros, & amore & beneficiis tuis? præsertim qui sint ex eo genere hominum, qui tuæ fidei & curæ commissi sunt. Sed ego ad illam tuam solitam erga bonos humanitatem, liberalitatemque accedere aliquid abs te insignius mea causa opto: vt Hieronymus ipse cognoscat re ipsa & experiatur, valde sibi profuisse commendationem apud te meam: seq; propterea ampliùs quiddam & maius assecutum quàm communis tua bonitas & natura cæteris largiatur. Hoc ego à te ita expecto, vt nihil sit quod possim expectare gratius, aut optatius. Vale. Carp. IX. Calend. Iulij, M.D.XLIIII.

IIII.

IAC. SADOLETVS S.R.E. CARDIN. Greg. Cortesio Cardin. S.P.D.

MVTVA nostra vetusque beneuolentia, quam sanctè & fideliter ab vtroq; nostrûm cultam esse intelligo, facit, vt in meis maximis rebus, quæ nunc quidem in sacrarum literarum studio omnes mihi constitutæ sunt, tuum imprimis amorem, tuamque eximiam excellentemque doctrinam, mihi requirendam esse putem. Cùm enim (vt tute scis) commentarium quendam de peccato originis iam pridem confecissem, hacq; maximè te & ratione, facultatem in has regiones reuertendi à summo Pontifice essem consecutus: quod me (quoad possem) otium & tranquillitatem nactum, literis & scriptis sanctam fidem Catholicam, decusq; & autoritatem Apostolicæ Ecclesiæ defensurum pollicitus essem: statui mihi, vt primùm huc me retuli eundem esse librum accuratiùs retractandum. Quod cùm diligentissimè fecissem addidissemque non pauca, quæ mihi ad rem vberiùs explicandam idonea visa sunt: illum tanquam meæ diligentiæ testem, Pontifici ipsi maximo autori mei otij mittendum putaui: scripsiq; ad amplissimum Cardinalem Farnesium vt eum quibusdam ex collegio nostro, tibiq; imprimis legendum & considerandum traderet. Quod factum fuisse, etsi certi nihil dum scio, vt confidam tamẽ adducor. Nunc alterum ὑπόμνημα iam elucubratum, in manibus habeo: nondum illud quidem expolitũ, quemadmodum & res ipsa, & mea diligentia postulat: sed tamen eiusmodi, vt ex eo, quanquam imperfecto, intelligi possit, quid ego habeam de purgatorio persuasi atq; certi: quę res vna omniũ maximè, hoc perturbatissimo tempore, ab Ecclesiæ (vt scis) hostib.

oppu-

oppugnatur. In quo ego catholicæ suffragor ecclesiæ: quod sanè mihi in omnibus meis & curis & actionibus semper est propositum. Eum ego librum statui mittendum ad te esse, vt tu mi optime doctissimeque Cortesi, pro tua in me beneuolentia, proque ea fide quam ego tibi habeo summam, laborum meorum multarumque vigiliarum partem aliquam mecum subeas: meque adiutum velis opera & sapientia tua. Primùm, vt quæ scribuntur à me, ea sanctè, & rectè, & ex integra veraque religione scripta sint: deinde, quæ pertinent ad politiores literas, quando vtriusque facultatis summum tuum est iudicium, de his etiam me admoneas: neque patiaris quę aptè & ornatè imprimis oportet scribi, ea me barbarè & inconditè scribere. Quanquam hoc leuius fortasse est. Illud grauissimum, vt ne quid prorsus à nobis effluat, quod cuiquam bene intelligenti, queat vel minimum aliquem spiritum peruersæ religionis afflare. Etsi enim ego in hoc quidem offirmantissimo sum animo, ita vt corpus & vitam potius, quàm studium veræ pietatis amittere paratus sim: idemque cum Catholica Ecclesia arctissimè sum coniunctus: propter tamē imbecillitatem ingenii mei, tenuitatemque doctrinæ, diffidere mihi cogor, & doctiorum, ac sapientiorum quàm ego sim, hominumque præsertim nostri ordinis iudicia implorare. Quo è numero cùm mihi præcipuè occurras qui consulendus sis: mihique iamdiu persuasum sit, te & velle mea causa, & pro singulari doctrina, qua es præditus, posse plurimum mihi opis & subsidii afferre: omni animi studio te obtestor, vt quicquid futurum est negotii & laboris in legendis duabus hisce nostris lucubrationibus, eisque acriter expendendis, id ne te pigeat summo tuo in me beneficio suscipere ac perferre, cùm honoris mei, tum aliorum etiam vtilitatis causa: cum omnes qui in hoc gradu tanti honoris locati sumus, hæc aut agere ipsi, aut agentibus adesse fauereque debeamus. Vides tempora, vides hominum mores: vt quisque nostrum aliquid edit in publicum, quod aut contra falsas religiones, aut pro veris scriptum sit: non modò qui palam aduersantur nobis & repugnant, (nam hi fortasse minus pertimescendi sunt) verū etiam qui nostrarum ipsarum sunt partium, quasi ex insidiis repentè egressi, circumsistunt, accusant, inuehuntur: veluti proditionis insimulāt: nec quicquam hoc tempore periculosius est, quàm de rebus bonis sanctisque disserere. A quo genere scribendi si abstinere velimus, cautiores forsitan sapientioresq; iudicabimur: iustiores certè, & meliores non erimus. Non enim qui talentum condidit sub terra, sed qui id exercuit, fructumque ex eo quęsiuit, is à Domino in Euangelio laudatus est. Quem quidē ego negociatorem bonū studeo imitari: ita animo paratus, vt omnibus iis qui me redarguunt, meaque mihi errata indicant, modò vt ipsi

sine contumelia id agant, non solùm non succenseam, sed magnarum etiam illis gratiarum debitorem me confitear, neque enim quicquam facere erga me possunt, quod mihi accidere queat vel vtilius, vel gratius. Quamobrem mi optime Cortesi, cùm ego & iudicio tuo plurimum, & voluntati erga me omnia tribuam: simque ipse (vt tute nosti) semperque fuerim tui cupidissimus & amantissimus: da mihi hanc operam quæso, & in hac re officio veræ amicitiæ inserui: vt meæ lucubratiunculæ tua sint doctrina & lima emendatiores. Vale, & nos dilige. Ex Feliciano Carpentoractensis diœcesis, V. Idus Iunii. M.D.XLIV.

V.

GEOR. CORTESIVS CARDIN. IACOBO *Sadoleto Cardin. S. P. D.*

ETSI ratio officii postulabat, vt post tuum à nobis discessum crebras ad te literas darem, quibus & de rebus publicis, & de priuato rerum mearum statu fieres certior: (hoc enim & constitutæ inter nos amicitiæ, & maximis beneficiis in me tuis fuisset consentaneum) nescio tamen quo pacto factum esse dicam, vt cùm dies nullus esset, quo non id facere cogitarem, omnes tamē re (vt ita dicam) infecta elaberentur. Cùm verò tandem me diuturni silentii suppuderet, constituissemque omnino in posterum eiusmodi negligentiæ maculam epistolarum frequentia delere: repente redditus est mihi à te fasciculus, in quo nō solùm ad me, & ad complures amicos literæ fuerunt: sed elegans etiam de Purgatorio loco libellus: cuius (vt facilè intellexi) maxima apud omnes expectatio iam anteà concitata erat: quod dum tu Bononiæ esses, nescio quid de ea re & doctis, & tui amantissimis fuisses pollicitus: visum est nobis nihil opportunius accidere potuisse. Quod enim prius, cùm nihil haberem quod scriptione magnopere dignum esset, facere cogitaram, vt ad te scriberem: nunc tali proposito argumento longè facilius mihi videor esse facturus: etsi adhuc quidem accidit incommodissimè: tanta enim fuit flagitantium molestia, vt vix semel libelli legendi, & id ipsum cursim, facultas nobis data fuerit. Qui enim literas tuas reddidit, nescio qua ratione intellexerat, librum in eundem fasciculum fuisse cōiectum: cumque id ex eo cognitum fuisset: non potuit à me, amicis postulantibus, diutius denegari. Ex eo tamen quod primis, vt aiunt, labris gustare licuit, intellexi maximè obscurum locum, & à nullo anteà satis diligenter tractatum, & nescio an omnium qui nunc præcipuè in controuersiam venere, longè difficillimū, à te & tractari commodè, & luculentissimè explicari. Qua de re tamen, non solùm quid ego sentiam, cùm ex amicorum manibus librum

librum recuperauero, sed & quid ipsi iudicauerint, summa fide & diligentia te faciam certiorem. Nunc ea tantum de causa ad te scripsi, ne fortasse, vt nunc sunt tempora, suspicareris, literas tuas ad nos non peruenisse. Quod ad publicas res attinet, scito, omnium animos de rerũ euentu hîc magnopere esse solicitos: nec quieturos prius quàm ad huius miserrimi belli exitum peruentum fuerit. Etsi enim non magnopere adhuc Romæ tumultuatum est, summi Pontificis consilio singulari & prouidentia: cùm tamen omnia armis vndique circunsonent, vix fieri potest, vt ex aliorum calamitatibus, non cogamur de propriis periculis cogitare. Tu, quando honestissimum otium nactus es, & in eo potissimum oppido, in quo & tui sacerdotii munera præsens obire potes: & quod cœli clementia, & amœnitate locorum, maxima te potest afficere iucunditate: partem velim credas magnam felicitatis te esse assecutum, præsertim cùm propè omne tempus insumas in opprimenda extinguendaque perditorum hominum impietate: qui non iam, vt anteà, occultis cuniculis: sed apertè arcem ipsam caputque totius religionis inuasere. Vale. Et recuperato ab amicis libello, longiores à me literas expecta. Romæ, Calend. Iulij.

VI.

IAC. SADOLETVS S.R.E. CARDINAL. IAcobo Sabello Cardin. S.P.D.

ANTONIVS Florebellus, maximus laudator & obseruator tui, ex Italia reuersus ad nos, cùm multis aliis de rebus me docuit, quæ in istis locis publicè gerantur: tum ea de meis priuatis amicitiis ac necessitudinib. mihi nuntiauit, quæ ego maximè audire expetebam. In quibus id mihi fuit gratissimum, quòd eorum quos ego diuturno iam amore & fideli beneuolentia prosequor, animum mutuum erga me, & parem voluntatem esse declaraui. Quo equidem nuntio nihil vnquam possum audire optatius. Nã cùm natura mea eiusmodi semper fuerit, vt omnem propemodum meam delectationem vitæ in bonorum & doctorum amicitiis habuerim constitutam: nunc cùm vna hæc mihi, cæteris aut iam planè amissis, aut certè extenuatis exolescentibusque voluptatibus, remaneat iucunditas, quòd in amicorum cogitatione & memoria suauiter acquiesco: cùm de eorum officio ad me perfertur, nihil est ex quo lætitia affici maiore possim. Ac ille mihi de aliis quidem multa, de te verò Sabelle optime atque humanissime ea mecum locutus est, quæ ego cùm in te etiam tum adolescente multis primo mihi nuntiantibus, deinde breui illa consuetudine nostra, tanquam florescentia perspicere cœpissem,

gaudeo ferre illa nunc eos maturitatis fructus, vt iam non sperare, sed admirari tuas eximias & singulares virtutes debeamus. Amabam equidem nobilitatem & animi & generis tui, elegantiam morum, in congressibus humanitatem, in dictis factisq; constantiam. Sed illa me res prętercęteras delectabat, quòd videbã, qua voluntate in publicam rem Christianam esses, quo studio erga optimas artes, qua mente ad cupiendum vt rectè omnia fierent mouerere. Quæ tibi egregia & summa animi bona, primùm à natura insita, deinde educatione disciplinaq; firmata, Dei primum omnipotentis, deinde etiam bonarum artiũ literarumq; auxilio, ad eam nunc frugem perducta sunt, vt habeamus in viridi etiam nunc tua ætate, quam cum grauissimis & probatissimis ordinis nostri patribus conferamus. Atq. hæc ornamenta animi ingeniique tui, etiamsi mihi tecum nihil vnquam fuisset, si non te amore eo prosequerer, quo iam pridẽ mirifico sum cõplexus: tamen me ad te amandum non inuitarent solùm, verùm etiam inflammarent. Cùm verò de homine mihi & virtutibus suis, & amicitię nomine charissimo, tales ad me nuntii perferantur, statuere ipse potes, quanta ex eo lætitia & animi iucunditate afficiar. Sed me cogitantem de te, & penè ante oculos imaginem tuam habentem, etsi vt persistam diutius quasi in colloquendo tecum, beneuolentia hortatur: retinet tamen modestia, aptius enim & liberius de tuis laudibus cum aliis (vt soleo) loquar, quàm cum teipso. Quare finem faciam, si duo hæc prius precatus fuero: vnum, vt tibi ea fortuna sit, quam ista virtus probitasque meretur. Alterum, vt in nostra amicitia coniunctioneque tuenda, quo ego in te animo sum, tu similem mihi in me diligendo voluntatem præstes. Quo quidem munere nullum à te præstantius accidere mihi potest. Patri tuo clarissimo viro, quem ego omnibus de causis iurę facio plurimi, cupio salutem per te plurimam meis verbis nuntiari. Vale Carpent. V. Idus Iunij, M. D. XLIV.

VII.

IAC. SADOLETVS S.R.E. CARD. ANTONIO Perrenoto Epist. Atrebatensi, S.P.D.

CVM scriberem ad patrem tuum clarissimũ virum, non putaui mihi prætereundum esse, quin ad te quoque aliquid literarum darem: cùm & te non mediocriter diligam, multis quidem de causis, ingenii, doctrinæ, humanitatis tuæ adductus, & de tua in me vicissim beneuolentia persuasus sim. Scribendi autem causa hæc fuit. Ego post pacem factam, qua nullum maius neque pręstantius hoc tempore beneficiũ à summo Imperatore Carolo in Christianam Remp. potuit proficisci, secutus maiorum exempla, qui

qui testimonium laudis & iudicii sui, optimè meritis principibus libenter dabant: exaraui oratiunculam, qua gratias Cæsari communi Christianorum populorum nomine agens, illum prætereà ad eas res gerendas suscipiendasque adhortor, quas maximè illius amplitudo & dignitas, reique publicæ salus videtur ab eo postulare. Quo genere scribendi veteres summi & doctissimi viri egregios Principes decorare soliti sunt: sicut multorum declarant orationes, ad Philippum, ad Alexandrum, ad C. Cæsarem, ad Traianum, ad Constantinum, ad plures alios scriptæ. Idem igitur ego, his quidem omnibus ingenio & facultate impar, sed dignitate causæ aliquanto superior, instituo suadere Cæsari, vt in eas se conferat curas & cogitationes, quæ illius admirabili prudentia & maxima autoritate præcipuè sunt dignæ. Quod tute nosse ex mea oratione, si eam modò duxeris legendam, facilè poteris. Cũ ergo hanc ipsam orationem ad fortissimum virum Ferrandum Gonzagam per eum tradendam Imperatori miserim, amicitiam secutus, quæ mihi cum illius omni nobilissima familia permagna est: rogaui patrem tuum per literas, vt addesse in tradendo, aut si Ferrandum fortè aliqua res impedierit, ipse eam per se reddere Imperatori velit. In quo mi charissime Perenote, tuam quoque operam & beneuolentiam mihi aduoco. Si erit non indigna lucubratio mea quæ agatur, maximum me existimabo laboris mei fructum esse adeptum; quòd laudem optimi Principis, coniunctam cum ea spe, quam de illius virtute, animiq; magnitudine, Christianæ Reip. futura salutari, iam concepimus, meis literis ornatam illustratamq; videbo. Sin ea sordebit, ego tamen hoc assequar, vt meo exemplo, doctiores alii in eandem curam & studiũ scribendi se dedant. Sed de his rebus mãdaui tabellario huic meo, vt meis verbis tecum accuratius loqueretur. Ego quod ad me attinet, amorem eum conseruo, quem iam ab eo congressu quo ad Nicæam primum vnà fuimus, erga tè suscepi: in quo meæ in te amando constantiæ plurimum tuarum virtutum recordatio suffragatur. Tu si pari erga me voluntate fueris, non solùm meę expectationi satisfacies, sed humanitati etiam constabis tuæ. Vale. Carpent. V. Idus Nouemb. M.D.XLV.

VIII.

IAC. SADOLETVS S.R.E. CARDINAL. IOan. Toletano Episc. Burgensi. S.R.E. Card. S.P.D.

LONGVM interuallum est, cùm literas ad te dedi nullas. Quod accidit, non remissione obseruãtiæ in te meæ, nec obliuione virtutis, & humanitatis, & beneuolentię erga me tuæ: sed quia multis & molestissimis occupationibus impeditus, fratris etiam

mei mihi chariſſimi morte, qua grauiter affectus ſum, omneis meas curas ad luctum mœroremque reuocante, alia quoque officia permulta deſerere coactus ſum. Nunc cùm tempus venerit, quo tempore, ſi aliàs vnquam, tua mihi & beneuolentia & autoritate maximè ſit opus: fretus tua virtute & bonitate, cauſam omnem meam tibi imprimis exponendam commendandamque putaui. Pontifex Maximus me per literas ad Vrbem vocat: quod ego facturus ſim libenter, vocantique obtemperaturus, ſi mihi id per meas rei familiaris anguſtias, & maximas difficultates facere liceat: eaque habeam facultatum ſubſidia, quibus & itineris ſumptum, & vrbanas illas impenſas ſuſtinere poſſim. Video enim quid mei officii ſit: quid poſtulent ſedis apoſtolicæ tempora: cui ſi non ingenium atque prudentiam, quæ in me aut nulla, aut ſanè quam exigua eſt: at animum certè bonum, & fidelem operam præſtare debeo. Sed ita omnium ad iter ſumptumque neceſſariarum rerum inops atque egens ſum, vt ab omni iſtuc veniendi & voluntate, & conatu, deſiſtere cogar. Et quoniam te æquum iudicem & ſapientem nactus ſum, ſi hoc non alienum tua grauitate exiſtimas, audi quæſo breuē meorum præteritorum temporum rationem, & ſermoni meo benignitatem tuam accommoda. Ego olim honeſtiſſimum locum apud ſummos Pontifices Leonem, & Clementem obtinens (vt te ſcire arbitror) cum magnos ex illius autoritate loci, bona & vſitata ratione, quæſtus facere poſſem, & ad opes facilè diuitiasque peruenire, abſtinui tamen: neque me ſtudium coaceruandæ pecuniæ vllum vnquam tenuit: ſed gratuitam omnibus tam vrbanis, quàm aduenis, operam meam ac diligentiam aſſiduè præbui. Poſteà voti cauſa ad Lauretanum Diuinę virginis templum profectus, cùm abſens à Leone Epiſcopus pronuntiatus eſſem, vt primùm in vrbem redii, onus illud à me quoad potui, excutere conatus ſum. Non enim huiuſmodi honores mens mea vnquam appetierat: liberamque ego vitam magis ſequebar. Atque harum rerum grauiſſimos ampliſſimosque collegas noſtros, Saluiatum, Rodulphum, Gaddum, teſtes tibi exhibeo: & ſi qui alii ſunt, quibus illorum temporum res acta curæ fuerit cognoſcere. Poſtea Leone mortuo, in meam hanc Carpentoractenſem eccleſiam aduenien, cupidiſſimus in ea perpetuò manendi, facto Pontifice Clemente, ſtatim ab illo euocatus ſum. Cui optimè anteà de me merito, fidem operamque meam negare non potui. Hoc cum eo tamen pactus, vt operam illi meam triennium nauarem: quòd reliquum vitæ meæ tempus, non iam hominibus, ſed vni Deo in eccleſiæ meæ cuſtodia tribuere ſtatuiſſem. Quod ille, vt erat natura bonus, & mihi pollicitus eſt: & præſtitit. Roma igitur profectus, viginti diebus ipſis antequam Vrbs caperetur, eo animo Carpentoracte redii, vt hîc domiciliū

non

non solùm corporis & fortunarum, sed omnium rationum consiliorumque meorum: totius denique meæ vitæ perpetuum collocarem. Itaque & literis iis quæ huius maximè loci sunt & muneris, tum me penitus dedidi: & quod solent hi qui frugalitate & rebus exiguis delectantur, nec veste, nec argento, nec supellectili lauta, domum meam ornare atq; instruere vnquam curaui: tantum meos reditus annuos in eos sumptus qui obtingebant integros erogabam, vt vertente anno nec deesset mihi quicquam, nec superaret. In hac mihi iucundissima & verè beatissima conditione vitæ, cùm decem annos ferè exegissem: repentè ab hoc summo Pontifice Romani accersitus, in sacrum vestrum istud Collegium, nihil tale suspicans, cooptatus sum. Cuius quidem tanti beneficij gratia à me huic Pontifici maximo debetur sempiterna. Sed magnus honor, & meis longè superior viribus, infirmis admodum & imbecillis ad sustinendum humeris meis impositus est. Ego enim qui nec pecuniam vnquam numeratam possederam, & instrumento omni honestiore carebam, meosque fructus annuos, qui mille ferme & sexcentos aureos efficiunt, (tot enim ad me omnibus deductis possunt peruenire) vniuersos expendere eram solitus: nouis subitò & magnis oneribus sumptibusque oppressus, magnum æs alienum conflare necesse habui: nec mihi posteà rem familiarem meam explicare licitum vnquam fuit. Accesserunt tot itinera, tum multæ & crebræ vltrò citroque prætervectiones, ex Vrbe in Galliam, & ex Gallia rursus ad Vrbem: vt nunc planè omnibus consumptis atq; detritis, non solùm equis, mulis, veste, instrumento ad hoc iter idoneo nullo munitus sim: sed ne spem quidem videam aut rationem vllam reliquam instruendi mei, cum nihil omnino sub cœlo habeam quod meum propriumq; sit, quodque si sumendæ mutuæ pecuniæ sint, (quod tamen ipsum in hac iam ætate est miserum) creditoribus pignori & fiduciæ esse possit, præter vnam tantummodo vineam, quæ mihi in Vrbe est, quæ ne ipsa quidem à creditoribus est libera. Has meas difficultates ipse summus Pontifex non ignorat: qui mihi etiam sæpe ostendit, se meis commodis consulturum, idque aliquo ecclesiastico reditu: nam alio genere subsidij non delector. Quod cum ille adhuc non fecerit: non voluntate quidem, quæ optima certè illius erga me est: sed difficultate temporum impeditus: æquum erit mihi ignosci, si necessitate cogente, cui diuina etiam cedere veteres Philosophi dixerunt, ad Vrbem me conferre non potero. Etenim voluntas quidem mea prompta ad parendum est, sed facultas penitus mihi erepta. Quamobrem peto à te, precorque Ioannes amplissime, vt pro tua autoritate, quæ meritò maxima apud omnes est, tueare, vbi opus esse videris, & caussam & famam clientis tui: neq; meum factum in aliam partem, quàm

quàm vt à me tibi res est exposita, accipi, impetrariue patiare? si tamen iure & rectè te id facere posse existimas. Namque ego qui mearum rerum satis mihi conscius sum, eum, qui magis etiam est conscius, Deum omnipotentem testor, & inuoco, me non videre, quemadmodum possim ita in Vrbe domicilium constituere, vt illas impensas vrbanas sustineam: præsertim qui nec petitor vnquam, nec flagitator, nec sacerdotiorum auceps esse animum induxi. Sed semper his fui contentus, quæ aliena sponte, non meo flagitatu delata mihi fuerunt. Summa hæc est: cum omnes meæ facultates & fortunæ, tenues ipsæ per sese, æri etiam alieno multisque aliis oneribus hoc quidem tempore impeditæ sint: egoque præterea & a pecunia, & ab omni itineris instrumento imparatus sim, atque nudus: nullo modo honestè me posse de meo aduentu ad Vrbem cogitare. Quòd si aliqua in hoc motu rerum, & expectatione propinqui (vt homines fuerunt) concilij, opera mea requiritur, (quanquam ego in tanto cœtu sapientissimorum & doctissimorum patrum infimus sum omnium) tamen & per amplissimum Cardinalem Farnesium antea Pontifici maximo, & denuo per meas literas paratum me esse ostendi, ad concilium ipsum (si ei videatur) ire: etiam priuato meo nomine, si ita magis placuerit. Eaque ibi, quantum mea infirma & tenuis autoritas patietur, officia & studia sanctæ Apostolicæ sedi, & summo ipsi Pontifici præstiturum: vt mea & integra & grata in eius sanctitatem maximè extet voluntas. Etenim potero commodius illò, quam ad vrbem accedere. Propterea quòd quæ in vrbe Roma ordini nostro indecora sunt, illic arbitror fore honorifica: tenuitatem, frugalitatem, comitum paucitatem, & omnium rerum humilem summissamque modestiam. Habes causam meam, quam totam tuæ fidei, virtuti, humanitatique commendo. Tu quicquid in me studij, officij, beneuolentiæque contuleris: persuadeas tibi velim, te in hominem gratissimum, & tui obseruantissimum esse collaturum. Vale. Carpentoracti, XIV. Calend. Februarij, M.D.XLV.

IX.

IACOB. SADOL. CARDINALIS
Ranutio Farnesio Card. S. P. D.

QVæ in hanc Vrbem de tui ingenij, summiq; ad omnem liberalem percipiendam doctrinam studij, fama & laude perlata sunt, eademq; vno & constanti omnium sermone confirmata: tantum mihi ea voluptatis attulerunt, vt id literis satis explicare non possim. Fuerunt enim & eximia, & noua, atque einsmodi, vt non modò lætitiam omnibus qui te diligunt, verùm etiam ignotis

ignotis & alienis, amorem erga te, & admirationem potuerint excitare. Sic enim dictum, & percelebratum est, te ista ætate, quæ nec dum matura ad cognoscendam percipiendamque vim scientiæ & virtutis esse solet: & ista fortuna, quæ cum amplior atque opulentior facta est, præsertim in pueris & adolescentibus, sæpius ad optimas artes capessendas est impedimento: tantos tamen fecisse in virtute doctrinaque progressus, vt nihil eruditius, nihil à quoquam viro ingeniosius, ne in moribus quidem totiusque vitæ modestia, compositius possit expectari. Quod magno in conuentu amplissimorum hominum, magnis de omni literarum genere disputationibus, cum omnium admiratione declaratum in te aiunt esse atque perspectum. Quam ego tuam non iam spem, neque indolem, sed præsentem laudem vberemq; fructum eximiæ virtutis, cùm te pro mea in vniuersam domum & familiam tuam perpetua singularique & voluntate & obseruantia in filij loco diligam, ad magnum quoque animi mei fructum duco pertinere. Siquidem non minus fruimur aliorum bonis, cùm ex ea re gaudemus: quam illi fruantur ipsi, qui ea bona obtinent. Quod hoc etiam mihi in te cumulatius contigit: quod non vulgaribus tuis, neque communibus bonis: sed summis & singularibus gaudeo atque lætor. Atque in ista tua admirabili progressione ad virtutem, in qua longè ætatem tuam ipsa industria superat, agnosco quidem vim generis, virtutem sanguinis, fortunam familiæ tuæ, quæ semper istiusmodi viris atq; ingeniis fuit referta. Etenim quis hominum vnquam tuo auo sapientior, quem ad summum in orbe terrarum sanctissimi honoris principatum, ipsa sapientia prouexit? Quis fratre tuo Alexandro probior, liberalior, moderatior: qui cùm & fortuna, & dignitate, summis antecellat: humanitate tamen omnibus vult esse par? Non commemorabo cæteros: sunt enim omnes ex eadem stirpe & sanguine procreati. Ad te ipsum reuertar, in quo virtus & nobilitas generis tota relata planè, & præclarè expressa est: teq;, quod mei iam in te amoris est propemodum paterni, hortabor & rogabo, vt hoc cursu quo cœpisti, ad summam laudem sic contendas & enitare, vt statuas, tibi hominum expectationem, quæ magna & incredibilis de te excitata est, non modò explendam, sed omnibus partibus & numeris absolutissimæ virtutis etiam superandam esse. Quod etsi perquam difficile videtur esse, tuis tamen ingenij neruis, & tuæ naturæ præstantia dignum est: optimeque id & commodissimè fiet, si bonorum morum velut firmo fundamento substrato, studia deinde & genera doctrinarum ita super extrues, vt in eligendis, quæ opportunissimæ sint, & in addiscendis quatenus possunt esse vtiles, non solùm cura atque consilio, sed diuina etiam sorte quadam adiuuere.

iuuere. Qua de re dabitur aliquando nobis tempus inter nos colloquendi. Nunc quod à me breuiter significatum est, non id docendi tui causa à me est susceptum (non enim tu ingenio neque optimis monitoribus indiges) sed volui mei etiam beneuolentiæ erga te, & voluntatis, aliquod ad te testimonium peruenire. Vale. Romæ, V. Calend. Octobris, M.D.XLV.

X.

IACOB. SADOL. CARDINALIS *Ranutio Farnesio Card.* S. P. D.

CAPIO non mediocrem curam debitam illam quidem egregiæ indoli tuæ, & ei opinioni quam ego de te iamdudum maximam concepi: vt quæ commota est hominum expectatio (cùm ferè omnes in te & oculis, & mentibus conuersi sint) ea cùm ingenij tui laude, tum virtutis & probitatis gloria expleatur. Quod etsi difficile videtur esse, quòd nihil à te expectatur aut vsitatum aut mediocre, tamen proprium est generis & præstantis animi tui, eò velle conniti, quò nemo alius non modò peruenire, sed ne aspirare quidem posse videatur. Mihi quidem pro mea summa erga te beneuolentia, sæpe desideranti congressum atque conspectum tuum, & ob hanc causam te in Vrbe videre cupienti, illa leuatio desiderij semper proposita est, quòd intelligo, te dum abes à nobis, id agere tamen, & ei rei operam dare, vt cum Romam tibi fuerit reuertendum, maior multò ad nos atque ornatior redeas. Sic enim nobis de te pollicentur eximiæ illæ artes & præclara studia, in quibus tu, consentiente omnium fama, noctes & dies assiduè versaris. Etsi (quòd mihi magnæ fuit admirationi) nouus quidam hominum sermo percrebuit, auum tuum, & dignitate & sapientia omnium principem, tibi iam autorem esse, magnopereque suadere, vt omissis his liberalioribus studiis, ad ius ciuile perdiscendum te dedas. Noua res, & mihi inexpectata: sed tamen, si ille ita vult, & si hoc illi statutum est ac deliberatum, nil contradico: parendum est summæ autoritati, summæque potestati: præsertim cùm nihil ille sine maximo consilio, maximaq; ratione facere existimandus sit. Sin autem, quod magis puto, magisque credibile est, non ille imperantis modò, sed veluti tentantis, & quasi communicantis, hac de re tecum locutus est: videlicet, vt eliceret sensum animi tui: existimaui mei officij esse, quid in hac re mei sit iudicij, breuiter ad te perscribere. Nam si tu natus in fortuna tenui, exiguis ad magnam dignitatem assequendam præsidiis munitus esses, laudarem ipse etiam huiusmodi consilium, tibique vt ad ius ciuile te conferres, autor existerem. Est enim apta & omnibus patens via, ijs qui humilitate ge-

tate generis, & rei familiaris angustiis laborant, ab studio iuris ciuilis atq; scientia ad magnos sæpe honores opesq; perueniendi: neque aliam ob causam ius ciuile discitur, nisi vt per illud ad aliquam cognitionem hominũ, & meliorem fortunæ conditionem veniatur. Tu verò qui illustriore multò ratione, nempe Dei immortalis beneficio, & virtute maiorum tuorum, in excelso & fortunæ & honoris gradu iam constitutus es: eaque adeptus sine vllo labore, ad quæ iurisconsulti tantis contentionibus aspirant: quî tibi nunc constes, si ineas istam viam, quæ te eò deducat, quò fœlicitate quadam iamdudũ es peruectus? Non ergo tibi est ius ciuile percipiendum eorum adipiscendorum præmiorum causa, quæ illi studio præmia proposita sunt. Habes enim illa & possides, neque tibi, vt ea quæ extra te bona sunt, consequare, iam est laborandum. Quod ergo tuum studium? quæ debet esse animi tui contentio? Nempe mi Ranuti, vt ea addiscas, concipias, meditere, quæ teipsum maiorem, quàm tua fortuna est, efficiant. Aliter enim tu neq; diuinis de te ipso iudiciis, neque hominum expectationi satisfacere potis es. Consistit porrò vera hæc & propria hominis magnitudo duabus potissimum in rebus: quarũ vna est, vt te ipsum iustitia temperantiaque exornes: altera, vt cæteros consilio & prudentia tua regas. Atque harum rerum neutram ius tibi ciuile, vtramque tradere & largiri philosophia potest: modo ea sit ingenuè ac liberaliter, nõ inchoata solùm, sed ad fastigium vsque sacræ Theologiæ, & veræ Dei cognitionis perducta. Etenim si verum est, quod sæpe dictum est, & quotidie dicitur, talem quemque fieri hominum, quales sunt res, & qualia studia, quibus ille delectatur & ducitur: quid potest à iuris scientia magnum præclarumque existere? in qua primum tenues sunt res & minutæ: in quibus tractandis animus occupatus, frangitur ipse quoq; & comminuitur, ita vt vix amplum quippiam aut magnificum cõcipere postea possit. Deinde, id quod magis etiam animaduertendum est, ciuile ius totum ad eam vnam rem præcipuè intentum est, vt de pecuniariis controuersiis, quibus maximè tumultuatur atque agitatur hominum genus, iudicia reddantur, quo in genere qui versantur, vel iudicando, vel causas agendo, cum vident tantum hominũ pecuniæ vel quærendæ, vel retinendæ studium, ipsi quoq; vehementiore aliqua pecuniæ cupiditate sæpenumero tanguntur. Quod vnum ad adipiscendam animi virtutem maximè homini infestum atque aduersum est. Et sunt tamen ex numero iurisconsultorum clari aliqui & præstantes viri, quales in senatu nostro non paucos cernimus, aptos ad populos ciuitatesque regendas: verùm illi bonitate ingenij, & naturæ præstantia, non iuris ciuilis studio tales effecti sunt: præsertim si ad legum scientiam, id quod plerique eorum fecerunt, optimarum

quocque artium cognitionem addidere. Illud quidem certè non est inficiandum: probi iurisconsulti munus humano generi esse perutile: quòd legum imperio & prouidentia, cohibita vi fraudeque, hominum inter ipsos societas conseruatur. Sed tamen legum tota vis in re familiari sua cuiq; conseruanda, non in homine ipso ornando magnificandoque consumitur. At philosophia relictis eis solicitudinibus atque curis, quæ ad compendium & quæstum pertinent, atque illis prorsus pro nihilo habitis: ipsummet suscipit hominem formandum sibi atq; expoliendum: vt ex hac extractum communi infirmitate, quoad eius fieri possit, similem Deo constituat, nihil sibi quod externũ & fragile sit, auidè appetentem: consulentem libenter cæteris, omnia sua bona in virtute posita ducentem. Quæ quidem virtus gratuita sit, nihilq; foris quærat, quodque omnium summum & præstantissimum est, omnibus in rebus, quid deceat, intelligentem: quæ est vna omnium difficillima generi humano scientia. Ille enim decori splendor, quo ad Dei proximè imitationem accedimus, vsq; adeò hoc tempore oppressus & perturbatus est, auaritia, ambitione, cupiditatibus cæteris, quæ tenebris & caligine animos hominum infuscant, vt ne minimam quidem partẽ luminis sui videatur obtinere: qui tamen è philosophia bonis ingenijs inserendus atque insinuandus est: si qui videlicet sunt, qui verè magni viri, & in seipsis perfecti homines cupiant euadere. Nam quod ad regendos & moderandos alios pertinet, nulla est scientia, nulla ars omnino, ad hanc docendam prudentiam, quàm philosophia, præstantior. Illa enim cùm in consiliis præpotentis Dei vestigandis atque indagandis quotidie versetur, quibus ille hunc mundi complexum, tamq; immensam molem, & constituit ab initio diuina quadam sapientia & assiduè continet, vegetat, moderatur: verendum erit credo, ne nos parum doceat, quæ sit ratio optima gubernandi: & quemadmodum hominum cœtus, quas ciuitates appellamus, regendi à nobis sint: cùm præsertim in eo genere nil melius agere possimus, quàm vt omne nostrum consilium ad illa præcelsa & sempiterna Dei consilia referamus; qui ex illis bonis, quæ nobis suppeditat, nullũ sibi ipse appetit: sed suis quibusdam maioribus multò, longeque eximiis contentus est. Quam præclarissimam rationem nostræ virtutis, ac prudentiæ in gubernatione populorum exercendæ, sola philosophia tradere nobis & docere potest. Quemadmodum est de Pericle Atheniensi scriptũ: qui cùm illam Remp. quadraginta annos continuos rexisset, mirarenturque homines qui potuisset populum illum, suapte natura admodum insolentem, & fastidientem crebrò rectores suos, tam longo tempore gubernare: intellectum est, ea id ratione accidisse, quòd Pericles Anaxagoræ in Physicis auditor, & in illa rerum na-

rum naturalium scientia, percipiendis naturæ consiliis exercitatus & doctus, animum quem summis rationibus erudierat, prudentiamque quam maximam inde compararat, ab illis altissimis rebus, ad hæc inferiora tractanda agendaque transtulisset. Sed quid ago? epistolam institueram scribere, ea autem crescit in volumen. Finem igitur faciam: teq; & orabo & hortabor, vt (quod aui voluntate fiat) ita ad philosophiam animum tuum applices, vt statuas, ex illa, nec aliunde vsquam, veram tibi laudem, veramque dignitatem acquiri oportere. Vale. Romæ, XII. Calend. Octob. M.D.XLVI.

XI.

IAC. SADOLET. S. R. E. CARD. CHRIstoph. Madrucio Episc. Tridentino S. R. E. Card. S. P. D.

AD eum amorem, quem antea erga te susceperam, & ad eam obseruantiam quæ tuis plurimis magnisq; virtutibus à me tribuebatur, incredibile est, quantum accesserit ex eis literis, quibus proximè ad meas respondisti: plenissimis amoris, officij, humanitatis, elegantiæ: denique talibus, quales à doctissimo, & liberalissimo, omnique dignitate & prudentia ornatissimo homine debuerunt proficisci. Quibus ego certè ita sum delectatus, vt nulla te vnquam magis. Nam si diligi & probari à summis viris, homini non inhumano solet esse iucundissimum, quid est in tuis literis, hoc quidem in genere, quod abs te mihi tributum non sit? Potuitne aut amantius scribi, quàm scriptũ est, aut honorificentius sentiri de me, quam abs te est factum? Quanquam ego de iudicio ipso, quod tu de me facis, multum tibi remitto: de amore quidem nihil. Nam amari à te cupio, & volo: idque quàm maximè: nec est quicquam quod mihi euenire possit optatius. In quo etiam enixurus sum, vt merito id meo à te fiat. Non enim neque in amore, neque vllo in officio tibi sum concessurus. Tanti verò fieri à te, quantum tuæ literæ declarant, neque postulo, neq; me admodum esse dignũ arbitror. Sunt in me fortasse vmbræ aliquæ virtutum magis, quàm virtutes. Sed hæ tenues, & subobscuræ, nec illustribus satis ductæ lineamentis: quas cùm tantopere ipse auges atq; ornas, facis tu quidem quod natura tua, & candor animi eximius postulat. Sed in eo bonitatem, & liberalitatem, & virtutem tuã magis ostendis, quàm illustras meam. Quòd enim me cum Polo meo, tua opinione sententiaq. cõiungis, homine summa eruditione, summa pietate, summa prudẽtia prædito: optasq; denos vtriusq; nostrum similes, si fieri possit, existere: quorũ fide, vigilantia, consiliis afflictæ Christianæ Reip. subueniatur: est quidem hoc & tuæ probitatis, ac religionis argumentum maximũ: &

eius opinionis, quàm de me habes conceptam, indicium insigne. Veruntamen scito, cum iamdiu sit, quòd ego virum illum & colo, & admiror, nunquam me optare esse ausum, vt cum eo compararer: tantum sat mihi duxisse, si illius modò persequi vestigia, vel procul obseruando atque imitando possem. Itaque habeo eum & in vita, & in disciplina, & in omnibus forensibus, senatoriisque actionibus, ducem ac magistrum. Quem quòd tu quoq; tam studiosè laudas & probas, periucundum id mihi est: propriumque eiusdem præstantis animi tui, de quo iamdudum loquor. Pares enim cum paribus (vt est in prouerbio) facilè coniunguntur. Sed mihi sæpe in mentem venit optare, qualem vos ambo Christianam Rempub. esse cupitis, talis vt ea, si non hominum opera, at diuino tandem aliquando beneficio constituatur. In quo tua autoritas, & erga Deum religio, aliæque complures animi ingeniique virtutes, plurimum eidem Reip. profuturæ sunt. Sed de his satis. Ego quod mei iam priuati erga te officij est, & maximas tibi gratias ago, habeoque, quòd tantam, & tam beneuolam voluntatem erga me susceperis: & tibi vicissim spondeo atque polliceor, qui maiore cum fide, ardentiore studio, fideliore obseruantia colat te & diligat, te non alium facilè esse reperturum, quòd si venerit vsus vt re ipsa declarandum sit, me tui cupidissimum semper esse cognosces. Vale. Romæ, XIII. Calend. Februar. M. D. XLVI.

XII.

IAC. SADOLET. S. R. E. CARDIN. *Christoph. Madrucio S. R. E. Card. S. P. D.*

CVM huc allatum esset, fratrem tuum Aliprandum, virum clarissimum, diem suum obiisse: etsi ego quoque hoc nuntio grauiter eram perturbatus, quòd & illius mortui virtus, & mea in te beneuolentia communem mihi eam calamitatem faciebat: tamen non alienum duxi amicitia esse & coniunctione nostra, quæ mihi venirent in mentem ad tuum dolorem leuandum, aliqua ad te perscribere. Non quòd dubitarem, quin à te ipso commodè & sapienter id fieri posset: sed quia forsitan dolore impræsentiâ impeditus, minus illa perspiceres. Atque ego, cùm te ipsum absens intueor animo & contemplor, cumque de virtute tua, de vsu rerum maximarum, de optimis artibus, quibus es egregiè & liberaliter instructus, cogito: vix videor posse credere, te cedentem fortunæ oppugnationibus de statu discedere grauitatis tuæ. Rursus, cùm mecum reputo quem virum amiseris, cuiusmodi tibi frater sit ereptus, quo & quàm insigni lumine atq; ornamento orbata sit domus & familia tua: cogor ignoscere humani-

manitati, & veniam dare, si mollius fortasse aliquanto fers, quàm constans & firma ratio magni hominis postulet. Sed tamen si quid tibi rei nouæ accidisset, quod apud cæteros esset inusitatum & insolens, posses iure tu quidem propriam aduersus te fortunæ iniuriam accusare. Sed si hoc omnibus planè est propositum, vt moriendum sit: neque vllum in eo inter claros & obscuros, senes & adolescentes, bonos & malos, omnino discrimen est: cur mœremus illius obitu, qui expleuit suæ ætatis cursum, si non annorum numero, at certè rebus gestis, & magnitudine honorũ, quos summa cum laude est adeptus? At non vides & cogitas, non modò in longa, sed mediocri etiam in ætate, omnibus propè mortalibus vsu hoc venire, vt circumfusi strage amicorum & beneuolorum, quos variis casibus amiserint, desertam propè à prioribus necessitudinibus, quæ maximè solent esse iucundæ, reliquam vitam degant? Quod mihi quidem hoc tempore præcipuè & præter cæteros accidit: qui & multis antea partim cognatis, partim hominib. amicissimis & iucundissimis, & proximè duobus propè animi mei pignoribus, Bembo meo, & Victoria Columna, sanctissima, atque omni tum animi, tum ingenij laude præstantissima fœmina, priuatus sum. Sed quis finis lugendi sit, si cunctos quos amauimus, velimus amissos mœrore diutius & lacrymis ꝓsequi? Nos verò tollamus potius animos ad immortalitatis spẽ: & illud cœleste regnum quod nobis Deum in CHRISTO ritè colentibus, ab eodem Deo oblatum propositumq; est omnibus nostris virib. studeamus adipisci: intelligamusque, nos ad agendum res præclaras, non ad plorandum esse natos. Sicut & ipse frater tuus optimè intellexit: qui in omnibus vitæ suæ consiliis & actionibus, non vt diutissimè viuere posset, sed vt fortem & illustrem vitam ageret, semper est meditatus. Quem nunc ablatum nobis, & in eam vitam quæ multò melior est multoque præstantior, cùm suarum virtutum merito, tum diuina imprimis benignitate translatum, laude quidem debemus & pia commemoratione, non autem lamentis & comploratiombus prosequi. Qui si vixisset, teque, quod potuit accidere, ante se vita functum lugere necesse habuisset: nónne vides, qua ille in te fuit pietate & beneuolentia, quàm duram & asperam fati conditionem subiisset? qui nunc ab omni eiusmodi cura periculoque solutus, in summa gloria fœlicitateque versatur. Atqui si illum amabas, vt profectò amasti, patere quæso meliorẽ hoc esse illius conditionem, quàm tuam, quòd ille in vera perpetuaque lætitia, tu inani nunc in dolore positus. Quem tamen dolorem dies tibi ablatura est, etiam si ratio & virtus tua cessauerit. Quapropter vide quid tibi sit necesse: omnes de te ita opinamur, & sentimus, vt de fortissimo & constantissimo homine sentiendum est. Qui si tuis tot aliis egre-

gijs ornamentis, hanc vnam deesse virtutem senserimus, patientiam in rebus aduersis, & in retinenda animi firmitate constantiam: non nos quidem mirabimur, humanum enim hoc, & commune est peccatum: veruntamen non magni illius est viri, quem & tu præstare te debes, & nos optare vt talis ab omnibus esse cognoscaris. Ego beneuolentia erga te inductus, hæc ad te pauca scribenda mihi duxi: quibus multò plura & meliora, & ingenium tuum, & quibus semper operam dedisti, doctrinæ studia tui suppeditabunt. Quòd si aliquid erit à me his literis effectũ, quod valeat vel ad mitigandum dolorem tuum, vel ad virtutem animi excitandam: habebo amicitiæ nostræ magnam gratiam, quæ me hoc vt facerem non solùm suasit, sed etiam impulit. Sin autem tua prudentia ista non requirente, ego minus necessario officio fuero functus: tu tamen pro tua humanitate & bonitate, hæc nostra ab optimo animo & propensissima erga te voluntate profecta accipies. Reliquum est, vt tibi redigam in memoriam, me ab eo tempore quo te amare cœpi, tuis humanissimis literis prouocatus, mansisse semper in amore, & mansurum esse: atque ita, vt dies potius allatura semper aliquid incrementi sit, quam quicquam de mea in te singulari beneuolentia detractura. Vale. Romæ, III. Idus Martij, M.D.XLVII.

XIII.

IAC. SADOLETVS S. R. E. CARD. ADAMO ab epistolis Ferdinando Regi Rom. S. P. D.

IOANNES Marsupinus, homo ea comitate, eoque ingenio, quod tibi quoq; video esse notum, atque idem in rebus gerendis summa fide, diligentia, assiduitate præditus, sæpius olim ad me cùm Roma abessem, de tuis virtutib. permulta scripserat: taleq; tibi testimonium apud me dederat, vt ego te cùm virum doctum atque grauem, tum verò etiam imprimis prudentem, & iure isti clarissimo Regi gratum atque probatum esse iudicarem. Posteaquam autem & idem ascripsit, & ego ad Vrbem paulò antè reuersus, ex eis quas ad eum dedisti literis ipse perspexi, te non solùm mei amantissimum, sed scriptorum etiam meorum perstudiosum esse, quæ abs te vndiq; conquirentur, vt quàm plurimum mecum quasi colloqui posses. Dicam id quod res est, in tantum tui studium & amorem adductus sum, vt continere me non potuerim, quin has statim ad te exararem literas: tibiq; & animum meum totum, & sensum patefacerem. Nam si quisquam est, optime & suauissime Adame, qui aliqua significatione alterius erga se beneuolentiæ capiatur, ego me eum esse cõfiteor: cui nil accidere possit optatius, quã a bonis viris, & tui similibus diligi. Nec

verò

verò fructum vllum in agenda vita maiorem aut vberiorem percipi posse arbitror, quamprimùm quidem mereri: deinde etiamsi non ita planè mereamur: tamen adipisci aliquo casu, vt chara sit prudentibus viris atque bonis, non modò salus nostra, sed etiam memoria. Quod quando non tam meo quidem vllo merito, quàm tua præstanti humanitate consecutus sum, vt abs te tantoperè diligar, tantiq; fiam: nisi par tibi in omnibus officiis beneuolentiæ extitero, hominem ipse me non putabo. Quamobrem velim sic tibi persuadeas: habeasq; certissimum, neminem esse qui tui amantior, quàm ego sum, esse posthac possit: omniaq; & studia & officia amicitiæ, in quibus ego seruandis ac retinendis admodum sum diligens, tibi ita à me prompta esse & parata, vt gratissimum sim habiturus, si mihi occasionem aliquam obtuleris, per quam mea erga te voluntas, & animus amicissimus perspici liquidò possit. De meis scriptis nihil sanè erat quod tibi pollicerer. Habebam equidẽ inchoata nonnulla, sed nihil erat perfecti: nisi fortè orationem libenter lecturus es, qua ego Cæsari pro pace Christiano nomini concessa superioribus mensibus gratias egi. Eius ego orationis describendæ, si id volueris, faciam Marsupino nostro potestatem. Atq; ipsum Ioannem Marsupinũ prorsus amantissimum & studiosissimum tui, etsi minimè opus esse arbitror, tamen ita tibi commendo, vt maiore studio, magísue ex animo, neminem cuiquam commendare possim. Amo enim iuuenem hunc mirabiliter: cùm ingenio ipsius, & singulari probitate, tum plurimis erga me eiusdem officiis adductus. Quare sic existimes volo, quicquid in illum studij & beneuolentiæ tuæ contuleris, totum id abs te in me collatum me esse iudicaturum. Vale. Romæ, V. Idus Iulij, M.D.XLV.

XIV.

IAC. SADOLETVS S.R.E. CARDIN.
Didaco Mendozæ S.P.D.

AB eo tempore, quo tu me primùm Carpentoracti vidisti, & cùm illac iter in Italiam haberes, apud me inuitatus familiarissimè diuersatus es: ego iam tum cognita & virtute & humanitate tua suscepi eum amorem erga te, quem etiam nunc summa cum fide tueor: neq; mihi longinquitas temporis quod postea intercessit, neq; locorũ distantia, quibus seiuncti fuimus, de meo iudicio quicquã beneuolentiaq; imminuit. In qua te eadẽ puto & amoris constãtia erga me mansisse, & voluntate. Secuta sunt tempora quibus vterq; nostrûm ad varias deinde & curas, & actio-

nes vitæ distractus est. Ego in hanc vrbem bis, térue accersitus, quanquam ægerrimè à studiis artium optimarum diuellerer, vitamque illam pristinam plenam suauitatis & otij commutare nollem: tamen Pontificis maximi imperio subire senatorij huius muneris onus, & publicis negotiis me dedere compulsus sum. Tu Imperatorem Cæsarem secutus, cuius magnitudo plurimas orbis terræ & Christianæ Reipub. partes complexa est: probata illi fide, industria, & vigilantia tua, magnis ab eo sæpe rebus & negotiis præpositus es. Itaque ego vt proximè redij in hanc vrbem, à qua aliquot abfueram annos, cùm cognouissem te legatum esse apud Venetos Cæsaris, munusque illud egregia quadam cum dignitate & gratia sustinere: cogitaui ilico scribere aliquid ad te, & renouare illius primæ congressionis nostræ per literas memoriam: vt si tu vinculum illud initæ tunc inter nos amicitiæ firmum retineres, ipse quoque tibi ostenderem, me non esse tui neque nostræ coniunctionis oblitum. Sin te fortè graues aliæ occupationes atque curæ ab hac de me cogitatione abduxissent, vt insinuarem rursus me tibi, antequā totus planè ex animo tuo effluerem: Scito igitur me nunc Romæ esse, implicitum quidem his solicitudinibus atque curis, quas & rerum omnium perturbatio, & durissima tempora Reip. ferunt. Quanquam in hac occupatione animi, atq; molestia nitor eum tenere cursum, vt non in sermonibus solùm communibus qui quotidie incidunt: sed etiā sententiis in senatu dicendis meus in Repub. sensus, meumq; iudicium appareat. Non enim desino hortari & monere, rectè iam agi necesse esse omnia, si saluam Christianam Rempublicam sistere velimus, & veterem illam sanctitatem Christianæ religionis in mores & studia hominum reuocari oportere: in qua imprimis sententia Pontifex ipse Maximus est. Itaque datum ab eo est & legatis qui præsident, & concilio patrum qui conuenerunt, negotium, vt consulant ipsi & considerent, quæ videantur esse corrigenda, quod eorum monitis atque consiliis ipsius diligentia & autoritas minimè defutura est. Quamobrem venio magnam in spem, bene actum iri cum rationibus publicis, si & Cæsar tuus vnà cum Pontifice in hoc incubuerit studium, vt in reparanda religione Christiana & Repub. communis quoque pacis, & omniū dignitatis ratio habeatur: quod sublatis odiis diffidiisque, illaque æquitate animi moderationeque suscepta, quæ Christianis principibus maximè digna est, ipso iuuante imprimis & opem ferente Deo, si eum nos piè deprecati fuerimus, non difficiliter poterit obtineri. Verùm hæc ad eiusdem Dei præpotentis arbitrium summumque concilium reiicienda sunt. Quod autem ad priuatum nostrum officium pertinet, ego te mi Didace, non solùm diligo, quod iam pridem facere institui, sed etiam in oculis

fero,

fero, quòd meis optatis de te tua virtus atq; industria mirificè respondit. Petoque à te, vt quoniam propiores iam sumus, quàm fuimus, facilisq; est inter nos missio literarum, ne me tuarum rerum inscium atque expertem esse sinas: scribasque interdum ad me, fructumque hunc vel amoris, vel humanitatis tuæ mihi tribuas, vt ex literis tuis intelligam me tibi esse cordi. Quanquam, (quod mihi fuit molestissimum) audiui te laborare quartana febri. Sed fretus prudentia tua, & verni temporis auxilio, quod iam appetit, confido tibi celeriter futurum quemadmodum cupimus: nempe vt valeas, firmusq; sis. Quod ex sententia tibi & tua & nostra vt contingat, Deum rogo supplex atq; oro. Vale mi Didace. Romæ, M. D. XLVI.

XV.

IAC. SADOLETVS S. R. E. CARDIN. Henrico Lusitano S. R. E. Cardinali, S. P. D.

ACCEPI literas tuas, plenas humanitatis atque officij: in quibus quòd mihi gratias agis, quòd te mea sententia in sacrum collegium nostrum cooptandum duxerim, eiusmodique cooptationem non differendam in aliud tempus: quæ antequam locus mihi dicendi datus est, in senatu sententia valere videbatur: sed statim & in præsentia declarandam censuerim: facis tu quidem grato animo, agnoscoque in eo humanitatem tuam. Sed ego in ea opinione sum, quæ claris & præstantibus viris officia tribuantur, ea non tam gratia ab iis qua tributa sunt, quàm gratulatione ab omnibus celebrari conuenire. Ego cùm de tuis plurimis magnisque virtutibus, quæ & ad doctrinam, & ad religionem pertinent, multa sæpe audissem, quæ mihi penitus insederant in animo: essesque tu præterea eius regis frater, quem nos penè vnum verè Christianum Regem hac nostra ætate possumus appellare: purum atque integrum ab omni Christiani sanguinis macula, fidem Christi sanctissimam longè lateque propagantem: quid mirum, si omneis meas curas, omneis contentiones, omnia studia ad augendum honorem & amplitudinem tuam contuli? præsertim cùm is sim, qui erga tales animos incredibili quodam studio beneuolentiaque afficiar. Quamobrem quod ego feci, id summo vestro merito à me factum est. Quod tu autem agis, vt mihi ex eo gratiam te debere agnoscas, magis id bonitati tuæ, quàm vlli meo merito æquum est assignare. Sed de his satis. Illud quod est in literis tuis scriptum, quodque ego plurimi facio, imprimisque expecto à te vti præstes. Scribis enim te & fidei Catholicæ, & sedis Apostolicæ autoritati, quarum vtraque magnis in hoc tempore procellis tempestatibusq; iactatur, para-

tum esse vel tuo sanguine subuenire, si ita res ferat: conaturumq; id facere omnibus tuis opibus, hoc maiore animo, quò iste honos, atq; istius amplissimi sacerdotij dignitas maiorem tibi facultatem eius rei agendæ videtur allatura. Iste animus tuus, Henrice optime, tuaq; præstans atq; eximia in Christianam Remp. voluntas, ea est profectò, quæ te superiorem omni honore facit. Tu verò subuenies (mihi crede) tuaq; opera plurimum & autoritate Remp. adiuuabis. Quid enim est quod tanta virtus non queat efficere, præsertim tot ornamentis fortunæ & nobilitatis adiuta? Sed initium tam præclari operis, nisi ego fallor, tibi inde ducendum est, vt frater tuus, clarissimus Rex, veterem suam & suorum maiorum omnium in hanc sanctam Apostolicam sedem obseruantiam: quæ vestræ regiæ familiæ & nomini vestro maximam semper laudem attulit, nullis hominum insidiis, nullisq; machinationibus patiatur interrumpi. Quod non scriberem, nisi mihi quædam intuenti, nonnulla extimescenti, tu opportunissimo tempore visus esses vocatus ad eum honorem diuino propè consilio, in quo tuæ partes pręcipuè futuræ essent pacis & amicitiæ stabilis retinendæ. Quod quidē a tua virtute atq; prudentia maximè expectatum est. Sed de his quoq. plus etiam satis. Extremū est, vt tibi omnia tua studia mihi pollicenti, non solùm agam, vti debeo, gratias: sed pari voluntatę & beneuolentia ita respondeā, vt amicitiæ fides, & bonorum virorum mos & natura ipsa postulat. Quare sic habeto, me & permagni facere amorem erga me tuum, & in omnibus rebus quę ad dignitatem tuam pertinebunt, ea semper acturum esse, eaque sensurum, ex quibus meus vicissim amor in te summus, & singularis obseruantia appareat. Vale. Romæ, XII. Calend. Septemb. M.D.XLVI.

XVI.

IAC. SADOLET. S.R.E. CARDINALIS Georgio Cælio Lusitano S. P. D.

LITERAS tuæ, quas mense Septembri Vlixipone datas, ego ad tertium Idus Aprilis accepi, summam quandam mihi atque incredibilem voluptatem attulerunt. Vidi enim in illis & perspexi, non solùm qui tu vir esses, quo ingenio, qua doctrina, qua etiam eloquentia pręditus: sed etiam quantoperè me diligeres: quo munere atq. honore, à tali viro pręsertim, nihil habeo quod vel optare possim pręstantius; quanquam tu in me laudando aliquantò es effusior. Sed vt ego eas in me laudes non agnosco, sic beneuolentiam tuam erga me amicissimè complector, parq; in me amoris & voluntatis studium refero tibi, atq; reddo. Poema tuū (quod patere omnibus necesse est) omni ex parte ela-

bor-

boratum & elegans, magnopere me delectauit: nihil enim video te subterfugisse in eo, quod ad mundiciem Latinæ linguæ, omnesque in ea lepores & venustates pertineat, quas apud nos propè iam intermissas, & quasi obsolescentes, tu homo non in Latio natus, tam diligenter consectaris & exprimis, vt aut mutata hominum locorumque conditio, aut Latium hinc ad vos videatur esse translatum. Sed vt cætera in tuo carmine digna approbatione, sic illud maximè laudandum extollendumque est, quòd veræ atque incorruptæ religionis patrocinium præstas: quę religio in hoc tempore calamitoso, oppugnata vndique, atq; vexata, quò pauciores habet à quibus & legitimè & fortiter defendatur: hoc magis ipsa suorum defensorum & nomen & memoriam tueri debet: & cùm illis præmia apud Deum immortalia parata sint, humanos quoque honores impartire. Quorum quidem in numero te egregias tenere partes, præclara illa Christiana patientia, quam carmine tuo tam accuratè illustras, vel in primis ostendit. Sed hæc hactenus. Ego & beneuolentiam erga me tuam magni facio, & meam tibi non minorem polliceor: tibique hoc sic persuasum esse volo, me in omnibus officiis, quæ fidelis amicitia requirat, nec studio, nec voluntate tibi vnquam defuturum. Vale. Carpent. V. Non. Maij. M.D.XL.

IACOBI SADOLETI S.R.E. CARDINALIS, EPISTOLArum Lib. XVI. Epist. I.

IAC. SADOLETVS S.R.E. CARDINAL. Alberto Pighio Campensi, S.P.D.

TVos libros de Hierarchiæ ecclesiasticæ principatu cùm legerem, plurimaque in illis inuenirem, quæ tua cura & diligentia in lucem è tenebris, quasi vetustatis prolata sunt: scatereq; ibidem omnia optimis & sententiis & autoritatibus cernerem: equidem ingenium, & doctrinam, & notitiam tuam rerum antiquarum sum admiratus. Probitatem autem & religionem illa mihi res etiam in te ostendit, quòd vidi & cognoui, te opimo animo & consilio adductum, quò Christianæ Reipublicæ tot malis detrimentisq; affectæ, opem pro tua parte ferres, tantum negotii & laboris suscepisse. Quæ res, & mea simul propensa in doctos probosq; homines voluntas, effecit, vt has ad te instituerē dare literas, quibus tibi iudicarem, cùm mihi vehementer tua scripta probentur, pietatem tamen, & voluntatem tuam, multo etiam magis proba-

bari. Itaque quod solet sequi necessariò, vt cùm de quopiam bene existimamus, illum etiam diligamus: scito, me tantum suscepisse beneuolentiæ erga te, vt si quid extiterit, quod tibi ex me commodum aut honorificum possit accidere, neminem qui me vincat in amore & studio tibi gratificandi sis habiturus. Ego Romæ non eram cùm has scribebam literas: sed in ecclesia mea Carpentoracti, quò Nicæa veneram, vt ex longo & difficili morbo perditam propè valetudinem recrearem: quibus in locis hyems me oppressit. Nunc in Italiam & ad Vrbem cogitabam: quò cùm his paucis mensibus, vt spero, peruenero, (si mihi id Dei benignitate saluo facere licuerit) ita memoriam tui, & meritorum tuorum apud summum Pontificem Collegasque meos sanctæ Rom. Ecclesiæ Cardinales excitabo, & calefaciam: vt & ipsi, & cæteri omnes intelligant, doctis & excellentibus viris, quanquam alienigenis & absentibus, magnos tamen fautores in vrbe Roma non deesse. Nec tamen prætermittam, quin interea dem ad Pôtificem Max. literas, debitúmque impertiam tibi & virtuti tuæ apud illum testimonium: quòd hoc triduo omnino sum facturus. Sed quod ad priuatas meas cogitationes attinet: scito Alberte doctissime, me ex tuis libris in maximas angustias & solicitudines animi coniectum esse. Versabar enim in eisdem planè studiis, & in eodem argumento elaborabam: iamque confeceram bonam partem lucubrationis meæ, cùm tui ecce libri mihi inopinanti aduenerunt. Nunc quo me vertam nescio: si pergo atque insisto, videbor omnia abs te esse mutuatus. quid enim tu cuiquam reliquisti, quod is tanquam nouum aut inexpectatum possit dicere? Si desino, durum erit frustra à me susceptos fuisse tot labores. Quid igitur agam? quid? opinor id, quod veteres etiam philosophi & iureconsulti faciebant, eisdem de rebus, alio modo. In quo hauriam de fontibus quoque tuis: nec me tantum scriptorum tuorum excellentia deterrebit (quanquam deterret illa quidẽ, & vt quiescam suadet) quantum adiuuabit copias quæ facit, vt maiore etiam animo quàm antea, & minore meo cum labore, confidam, spatiũ me curriculi mei, in quod ingressus sum, bene & celeriter esse cõfecturum. Vale, & nos tui amantissimos dilige. Carpentoracti, III. Calend. Martij, M.D.XXXIX.

II.

IACOB. SADOLET. S.R.E. CARDIN. Lazaro Bonamico S.P.D.

ADVENTVS ad nos Florebelli nostri, cùm mihi per se magnæ voluptati fuit: tum eò etiam gratior, & iucũdior, quòd & tuas is mihi attulit literas, & percontationibus meis quas habui

bui de te, peritissimè respondendo, omnia tua diligenter est persecutus. Quo quidem sermonis genere, in quo videlicet Lazarus meus, is & amicus, & vir, quem ego & iudicio animi, & studio, & beneuolentia complector propè singulari, vltro citroque versatur, nullum facile possum reperire suauius. Illud cupiissem, vt te tuæ occupationes non detinuissent, quo minus ad me longiorē epistolam mitteres. Non enim dici potest, quàm libenter tuas epistolas legam, & quidem longissimam quanque libentissimè: vt illas legens, tecum mihi videar loqui. Quòd si olim in collocutionibus nostris, illud inerat & vsitatum, & dulce, quòd liberè, & sine cura vlla, sine cautione inter nos efficiebamus quæcunque in buccam venerant, quam nobis licentiam familiaritas dabat: quî nunc conuenit restrictos esse in scribendo, cùm liceat eadem fiducia & libertate loquendi literas conficere, qua sermones conferebamus? Sed tu vereris fortasse, ne tibi in epistolis tuas facundiæ opes explicanti, postea cùm è suggestu iuuentutem doces, contra causidicos desit oratio: quorum tu, quanquam optimus dialecticus es, captiones tamen vitare nequiuisti. Quid vis fieri? sua cuique hominum generi sophismata sunt, quibus captent aduersarios, & in laqueum inducant: quanquam capitaliora fortasse quæ aurum, quàm ea quæ mentem ex suis educant locis. Sed quid ago? cùm ad iocandum minimè idoneum tempus sit: & ego id non cogitans, ad veterem inter nos consuetudinem sic garriendi relapsus sim. Nam si verum scire vis, mi Lazare, ego cùm has scriberem literas, & in maxima eram solicitudine de Repub. quā vides ipse profectò quo in statu, vel potius quo in motu posita sit: omnia quidem vt aduersa in ea, & aspera horrere debeamus. Et tantum doloris acceperam ex morte summi viri, mihi collegæ, omnibus & amoris, & officii vinculis coniunctissimi, Federici Fregosii, vt adhuc animus illo vulnere æger, ex mœrore & tristitia recreari non posset: cui tamen vulneri paulum quid medicamēti lenioris induxit tui absentis recordatio. Nunc reuiuisceret dolor, nisi eum ego ab huius argumento epistolæ penitus exclusum vellem: præsertim cùm alia quadam mea lucubratiuncula tanti viri obitum satis sim lamentis prosecutus. Eam schedam ad te perferet Paulus Sacratus meus, quem ego cupientem iamdiu vestrum istud gymnasium Patauinum inuisere, & in eo dare operam non studii solùm artium optimarum, sed studiorum etiam in disputando & cum æqualibus differendo exercitationibus, libenter ad vos dimisi: tua fretus imprimis humanitate, & in nos beneuolentia: non enim dubito, quin eum tu sis eodem loco habiturus, quo ego habere soleo. Itaque illum ne commendo quidem: satis enim tibi nostra amicitia commendat. Tuam ad Donatum Rullū epistolam legi perlibenter, non solum quia disertè & eruditè scri-

pta est, ita vt accedat ad antiquitatis laudem: sed etiam, quia ad hominem eum missa est, quem ego mirabiliter diligo, tum virtutibus eius, tum etiam officiis erga me, vel beneficiis potius prouocatus: cui ipsi, quæso meis verbis dicito, si nos dignos statuerit, quos aliquando in hæc loca veniens inuisat, permagnum me ex aduentu eius, & ex conspectu lætitiam esse capturum. Vale mi Lazare. XII. Cal. Octob. Carpent.

III.

IAC. SADOLETVS S.R.E. CARDIN. Romulo Amasæo, S.P.D.

VENIENTI isthuc Iacobo Bordingo, qui Scholæ Carpentoractensi triennium præfuit, optimo viro, & Græcis Latinisque literis eruditissimo, non potui nihil ad te literarum dare: tum vt commendarem tibi hominem, quem mediusfidius ego singulari beneuolentia complector: tum etiam, tu vt agnosceres, memoriâ me tui cum summa item beneuolentia retinere. Is ea de causa Bononiam proficiscitur, vt quoniam dedit aliquot annos medicinæ operam, id studii & laboris in ista vrbe perficiat, doctorumq; iudicio statuatur dignus, qui ipse quoque possit eam ciuibus suis artem & scientiam profiteri: quod illud magna cum ingenii & doctrinæ laude adepturum esse confido. Nunc, etsi non dubito mi Romule, quin quem à me, & diligi & probari intelligis, eũ sis tuis studiis atq; officiis omnibus prosecuturus: tamen sic volo te existimare, vix quenquam inueniri posse, in quo tua mihi officia accidere possint gratiora, quàm in Bordingo, cui omnibus de caussis meritò amicissimus sum: cupioq; eum quam maximè & celebrari & ornari. Quod tu præter cæteros egregiè mihi præstare potes, qui præes Bononiensi iuuentuti, & elegantib. ingeniis dominaris, in ea vrbe natis, è qua eruditio, & optimarum artium disciplina, in has transalpinas nationes dimanasse creditur. Porrò autem hæc sunt quæ ego te posco: Primùm vt diligas hominem ipse, & charum habeas: deinde, vt eidem doctos isthic viros concilies, reddasque eum, & meo, & tuo testimonio omnibus notum. Postremò, vt cùm publicè iudicium de dignitate Bordingi per doctorum collegium fiet: tu cum tuis omnib. vestrò eum comitatu frequentiaque honestetis. Quanquam summa postulatorum meorum hæc est: te vti ita geras aduersus Bordingum, amore, studio, diligentia: vt intelligat ipse, meam hanc sibi commendationem apud te plurimum profuisse: egoque in hoc homine experiar, id quod tamen iampridem scio, me abs te non solùm diligi, sed etiam vehementer amari. Vale mi Romule. Carpent. IV. Cal. Octob. M.D.XL.

IV.

IAC. SADOLETVS S.R.E. CARDIN.
Scipioni Blanchino, S. P. D.

BORDINGVS meus suis literis, quę tamẽ ad me tardissimè sunt perlatę, de eis rebus scribens, quæ isthic ipsi honoris sui comitia obeunti, valde fœliciter & ex sententia processere: cùm multa multorum erga se officia commemorat plena amicissimi in me, qui illum absens meis literis commendaram, studii & beneuolæ voluntatis: tum tibi dat præcipuè, summæ erga se humanitatis, & præstantis cuiusdam liberalitatis testimonium: coactuq; tuo diuersatum se esse apud te, & domo tua, tanquam sua comiter ac iucundè vsum esse perscribit. Quod ego mi Blanchine in eam partẽ accipio, vt quanquam tu omnium doctorum virorum & fautor, & obseruator sis: tamen hoc mihi in ipso Bordingo honoris abs te atque officii tributum esse non dubitem. Non n. sum oblitus, cùm ego olim isthac iter facerem, Bononiamq; venissem: te mihi ad hospitium publicum præsto fuisse: inuitasseq; domum tuam studiosè, & omnia signa egregii cuiusdam amoris mihi ostendisse. Qua ego tua tum humanitate cùm non essem vsus, quòd mihi iter instabat præproperum ac necessarium: recordor tamen, perinde me habuisse, ac si & tecto, & opibus tuis ex labore viæ planè recreatus fuissem. Neque verò postea (vt sum natura factus) ex animo vnquam excessit meo, illius tui facti officiiq; memoria, nũc in Bordingo ipso renouatum per te, factumque est excitatius: quod non obsoleuerat quidem in mente mea, sed se ad occasionem aliquam tempusq; reseruabat, studium meæ quoq; tibi vicissim beneuolentię aliquibus tibi signis indiciisq; declarandæ. Quod quoniam propter diuturnam absentiam meam te ipsa efficere difficilius videtur esse, & spissius: iccirco has ad te interim dare institui literas, quib. tibi significarem, animum tuũ istum erga me, & mihi perspectum iampridem, & nuper in Bordingo apertiorem etiam factum fuisse: quem tu honoris mei gratia tam honorificè amanterq; tractaris. Quòd si locum mihi fortuna præbuerit, vt possim, quanti te faciam, & quid tua causa velim, quemadmodum quidem cupio atq; opto declarare: perficiam vt intelligas, te homini gratissimo, & similiũ tui amantissimo, præstitisse ea officia, quæ non ideò solùm permagni æstimanda sunt, quòd à beneuolentia & amore proficiscuntur: sed etiam quòd gignunt ipsa & procreant summam beneuolentiam: quam iam inter nos mutuam conflatam esse, & à mea parte conscius mihi sum, & è tua cõfido. Tu mihi Blanchine da operam vt valeas: nosq; fac absenteis vt diligas. Matthęum Curtium medicum apud nos insignem,

signem, & doctissimum hominem, Romulum, totamque simul Campegiorum domum, qui omnes in Bordingo suum mihi animum & amorem patefecerunt, meis diligentissimè vt salutes verbis, gratiasque cunctis hoc nomine agas, etiam atque etiam à te peto. Carpentoracti.

V.

IACOB. SADOLET. S.R.E. CARD. Prospero Sanctacrucio S.P.D.

MAGNA me voluptate affecerunt literæ tuæ: ex quibus perspexi, vigere apud te, & memoriam amicitiæ nostræ, & studium propensæ erga me voluntatis: quam ego habui semper carissimam, ab eo tempore vsque, quo tu Patauii optimis artibus operam impendens, nonnulla iam illhinc ad me tui amoris indicia misisti. Quo quidem tempore memoria teneo, me dupliciter ex te lætari esse solitum: cùm ab eisdem testibus cognoscerem, & quantum tu mihi tribueres, & quantum cæteris ipse æqualib. tuis, qui tunc in eodem versarentur cursu, industria & omni laude ingenii antecelleres. Secutū est tempus, cùm fuimus Romæ: omniaque ea quæ inter nos intercesserant tanquam elementa & semina futuræ familiaritatis, congressu nostro mutuisque sermonibus alta, educta, confirmataque sunt: nostraque coniunctio in eum statum adducta, vt & tua mihi obseruantia, & meus tibi animus amorque patuerit. Sed quorsum hæc? Vt intelligas, mi carissime Prosper, ea quæ tu scribis in literis tuis, de tuo studio & beneuolentia erga me, deque ea fide ac diligentia quam in causis meorum sis præstaturus, etsi iucundissima mihi fuerint legenti literas, tamen etiam sine literis, animo mihi præcepta, ac minimè dubia fuisse. Carolum quidem meum optimo iudicio vsum esse video, qui te & Aragonium nostrum patronos populis meis asciuerit. Quid enim mihi vtriusque vestrum fide, doctrina, beneuolentiaque exploratius? Equidem laboro meorum ciuium causa: idque me & iustè & piè facere iudico. Agitur enim illorum res: meum autem officium: quod ego ita sanctè diligenterque tueor, vt nihil sit omnino quod habeam antiquius. Quòd si in humanis actionibus & negotiis, valuit semper apud me ratio officii plurimum, quid facere debeo in diuinis? Ex Deo enim est hæc, non ex hominibus, quæ mihi cum his populis necessitudo contracta est: quam ego dum integrè casteque custodio, si minus seruio commodis & vtilitatib. meis: illos tamen fructus multò vberiores cōsequor, quòd pacatus intus, & totus mihi concors, optima cum spe viuo. Cum igitur mei huius laboris atque officii bona pars ad vos delata vel potius mihi communicata sit vobiscum: peto ambobus

bobus à vobis, vt eiusdem etiam mecum & studii & curæ participes esse velitis. Quanquam non tam hoc petere, quam me vobis gratias agere oportet: tanta mihi satisfaciendi voluntas in literis est declarata. Cuius ego certè memoriam perpetuò conseruabo. Vale mi Prosper, & tibi ita persuade, me si facultas & occasio affuerit, fautorem semper fore & amplificatorem tuæ dignitatis. Aragonio plurimam dic meis verbis salutem. Carpentoracti, Pridie Idus Ianuarii, M.D.XL.

VI.

IAC. SADOLET. S.R.E. CARDIN. IOAN. Baptistæ Speciano S.P.D.

SICVTI mea & natura & consuetudo erga amicos postulat, facio hoc & sæpe & libenter, vt absens te absentem meis cogitationibus proponam: gratamque recordationem vsurpem, cùm virtutis tuæ, tum mutuæ beneuolentiæ nostræ. Quin illum quoque diem, quo postremò fuimus vnà, sermonemque totũ, quem contulimus inter nos, in memoria semper habeo: cùm tu mihi Carpentoracte redeunti ad portam Mediolani in diuersorio præsto fuisti: mecumque primo amicissimè conquestus, quod non introissem in vrbem: quòd nec tuo, nec summi viri fortissimiq; ducis Alfonsi Dauali hospitio essem vsus: cùm tibi mei facti atque consilii rationem attulissem, consuluisti boni: ad eaq; officia mihi tribuenda conuersus, quæ maximè tempus illud meum, & itineris ac periculorum quæ impendebant, ratio requirebat: nihil prætermisisti, quod vel in me adiuuando, studium tuum atque amorem vel in docendo & commonefaciendo, prudentiam desideraret. Quo quidem tempore illud mihi fuit iucũdissimũ, quòd vidi, tibi quoque quem ego alieniorem ab huiusmodi sententia fore arbitrabar, meum relinquendi res propemodum perditas, & in solitudinem abeundi consilium, probari. Habebat autem nõnihil cõtrouersiæ & disceptationis res: vtrum liceret homini hoc honore prædito, partesque eas in Republica obtinenti & autoritatis & scientiæ, quas longa iam ætas, & vsus rerum plurimarum mihi attribuerat, discedere a consiliis publicis, & ad priuatas cogitationes se referre. Quanquam, hoc quidem modo re proposita, nulla videretur esse excusatio, quæ me vindicare a culpa & peccato posset. Quo quid homini, ea quæ gerat, rectè atque ordine gerere cupienti, posset accidere grauius: Exponamus igitur causam alio modo, & ita quæramus: vtrum licitum sit homini in aliquo munere publico & honore posito, cùm aduersis omnium voluntatibus videat nihil se proficere posse, quod ad Reip. pertineat salutem: habeat autem idem domi & priuatim præclaras genere

actiones, in quibus versari & se exercere commodo eiusdem Reipub. queat: dimittere curas publicas, & ad priuata studia se conferre quæ præsertim nihilominus in publicam vtilitatem reditura esse videantur. Sic enim proposito statu causæ, facilior erit explicatio veræ rationis, & mei facti defensio. Nam si ego operam meam vtilem esse Reipub. existimans, subtraherem me a negotiis publicis, & otii fruendi ac desidiæ causa Vrbem curiamque relinquerem, ne me ipso quidem iudice, a maximi criminis culpa essem absoluendus. Etenim quid cogitari potest iniustius, quàm si quæ habeas animi aut ingenii bona, quæ in communi hominum vtilitate elucere possint, ad eaq; exhibenda, tui honoris munere atq; officiosis obstrictus: non illa ad publica emolumenta conuertere, sed quęrere tibi ipsi priuatim otium, cùm tuus labor proficere ad plurimorum hominum fructũ & commoditatẽ possit: Vera hæc est ratio, neq; excusationem habet huiusmodi voluntas. Sed si, quò res collapsæ in suum ordinem & locũ restituerentur, veraque regendi & gubernandi ratiò à principibus nostris iniretur: neq; temeritati, & fortunæ, cupiditatibusq; inconsultis permitterentur omnia, multa sæpe a me & dicta & tentata sunt: nihilq; prætermissum, quod vel ad docendum, vel ad cohortandũ vel ad rogandum etiam valeret: porrò autem nullæ meæ sint in Republica præterquam sententiæ dicendæ, & consilii explicandi partes: quid facere debui, postquam omnia conatus, niti me frustra, & laborare intellexi? An contra fluctum flatumque (quod aiunt) nauigio tenui, remis velisq; contendere? Quòd si spes aliqua tamen extitisset melius fore aliquando: & si isti, quorũ imperium summum est & potestas, non præcipitanter prorsus & præruptè, sed cum timiditate tamen & cautione aliqua in ea consilia se coniicerent, quæ sunt & ipsis perniciosa, & Reipublicæ potuissem aliquandiu forsitan dolorẽ pati, potuissem occasionem expectans dissimulare, quoad veniret tẽpus, in quo ex mei animi sententia, quę certè in hoc genere rectissima & sanctissimá est, possem opem ferre auxiliumq; Reip. cũ conatus meos, & labores omneis, quos pro illa susciperem, fore illi subsidio, nec casuros irritos existimarẽ. Cũ verò nostri principes, qui maximè tueri & regere Christianam Remp. deberent, nihil videatur sibi habere propositũ, nisi exitiũ & euersionem earũ ipsarum nationũ, quarũ præcipuè salus a præpotente Deo illorum est fidei commendata, & credita: cumq; ea illi sola consilia exquirant, & appetant, quæ sibiipsis, omissa consideratione Reip. arbitrantur vtilia: (in quo falluntur quidem sed doctorem monitoremq; nõ recipiunt) seseq; ita gerant, vt quasi mercede a Barbaris hostibus Christiani nominis conducti, operam illis ipsis in profliganda re Christiana strenuam studeant nauare: quid me tandem agere cõsule-

fulcréue oportuit? Spectatorémne me communium miseriarum constituere? Et essem tam ferreo animo præditus, vt atrocitatem illius spectaculi perferre possem? Qui enim mœror meus in calamitate tot populorum, qui animi dolor esset? qui non mihi corporis vel asperrimus cruciatus, leuior tamen illa acerbitate accideret? An cùm in hoc communi tanquam nominis & generis nostri incendio, omnes ferè non ad auxilium, sed ad direptionem conueniant, ego quoque particeps aliqua ex parte illius prędę esse debui? At mihi prius millies mors acerba eueniat, quam vt illiusinodi culpam labémue vllam suscipiam: de qua ne cogitari quidem posse sine scelere & parricidio ab homine vllo puto. Ergo id, quod fuit reliquum, atque solum, sumpsi mihi, & constitui: concedendum mihi esse in ea loca, quò nec Pelopidarum nomē, neque facta meas ad aures perlaberentur. Quod etsi non omnino assequor, multas habeo tamen & iucundas à molestissimis hisce curis & solicitudinibus animi auersiones, quas mihi potissimum præclara artium optimarum studia suppeditant. Et si verum scire vis: ego cùm viderem multis & variis modis ac impugnationibus labefactari rem religionemque Christianam: habereque eam hostes & externos & domesticos, qui hoc etiam deteriores perniciosioresque existunt, quòd illi externi, bona hęc terrena sua sponte caduca per seque interitura, nobis eripiunt: hi cœlum, & patriam illam beatam atque sempiternam conantur eripere: quæ ad vim hostilem reprimendam idonea sunt arma atque consilia, ea principib. terrenis à Deo permissa sunt, si illi nutum & voluntatem summi Dei voluerint attendere, quibus verò prauæ huiusmodi opiniones, quæ in CHRISTI fidem veramque & puram Dei religionem, magno cum omnium salutis beatæque vitæ amittendæ periculo, non diu antè irruperunt, coerceantur & retundantur: illa ego mihi sumo, & ad hoc opus saluberrimum atque sanctissimum studium, operam, laborem, curam, diligentiamq; meam omnem polliceor atque profiteor. Itaq; si meis optatis Dei benignitas affuerit, opera ea sum effecturus, quæ si nō magnitudine & numero, ac perspicuitate & intelligentia, certè multa fidei in CHRISTVM nostrę mysteria ita apertam in lucem proferent, vt velut magno illato lumine, facile sit futurum vnicuique, qui animū modò æquum attulerit, ad cognoscendū, inter verum atque falsum discernere & iudicare. Quod meum consilium cum maximè ad commodum & summam Christianæ Reipub. spectet vtilitatem, eiusque ad partem illam tuendam fouendamque pertineat, quæ præcipuè ægra, eademq; nomini Christiano maximè salutaris sit: ego qui ex illis fluctibus in hunc portum me recepi, & in eis commoror nunc locis, vbi plurimum illi opitulari & prodesse queam, non deseruisse curam cogitatio-

nemque de Repub. sed illam nűc demum verè & vtiliter suscepisse sum existimandus. Sed, vt ad prima redeam : cùm antea te dilexissem, & virtutibus tuis multis, & etiam officiis erga me prouocatus: tum verò extremus iste congressus noster, prudentiam maximè mihi tuam & æquitatem animi probitatemq; aperuit. Vidi enim, vidi, te & lugere eosdem Reip. casus, quibus ego afflictor: & eodem animo appetere honestum otium, quo ego id sum consecutus. Quod etsi fœlicius mihi obuenit, quam adhuc fortasse tibi: magnum tamen præ se fert probi & sapientis animi indicium, illa eiusmodi mens, quæ tædio malè rerum contractarum, & exitum sibi, & facultatem fruendæ libertatis quærit. Quod solet accidere fermè iis, qui optimo ingenio & natura ingenua in lucem editi, postquam diu versati in principum negotiis, aliquandò perspexerunt, quàm illa aliena a tranquillitate animorum, vel potius inimica beatæ & iucundæ vitæ sit viuendi ratio: quippe quæ tota angoribus assiduis, maximisque solicitudinibus, tanquam sentibus & spinis, intestinos sensus nostros lacerat atque cruentat: aut è vestigio si possunt, aut saltem pedetentim & cautè, illis sese laqueis & compedibus conantur exoluere. Quæ cùm in vtroque nostrum similis volũtas sit, eodemque ambo studio, optimis & artibus & literis dediti simus, ad multas & graues nostræ coniunctionis mutuęq; beneuolentiæ causas, hæc quoq; similis sensus & communium studiorum ratio, tam magni momenti pondus affert: vt ego amorem quem erga te suscepi, quoad vixero perpetuum sim seruaturus. Quod vt de me tibi polliceor, sic mihi vicissim de te persuadeo. Tu, si eiusdem tibi erga me animi cõscius es, id mihi literis tuis si declaraueris, facies rem mihi vehementer optatam atq; gratam. Alfonsum Daualum, cuius ego virtuté, nobilitatem, magnitudinem animi, mirificè & cultu & beneuolentia mea prosequor, vt saluere iubeas meis verbis, summeq; me ab eo cupere diligi illi vt confirmes; magnopere a te peto. Vale. Carpentoracti, Idib. Septemb. M.D.XLIII.

VII.

IAC. SADOLET. S.R.E. CARDIN. IOAN. Bernardo Feliciano S.P.D.

ETsi in summa expectatione eram, post Rulli mei literas, quibus ad me de Appiano Alexandrino scripserat, illius libri habendi, meęq; in eo legendo explendę cupiditatis, qua diu fueram huius egregii (vt ego sentio) scriptoris ipsius lingua cognoscendi, non mediocriter accensus: tamen non exiguum fructum eius moræ, quæ mihi afferebatur, tuas accepi literas: quæ, & qui tu vir esses, & quam beneuolentiam erga me suscepisses, planè mihi indica-

dicarunt. Sunt enim amanter prorsus, & perdisertè scriptæ. In his quòd tarditatem negotij tantopere excusas, tua quidem diligentia mihi vehementer grata: sed excusatio non ita necessaria fuit. Facilè enim intelligo, ea quæ aliena fide operaque gerantur, non admodum sæpe respondere votis eorum, qui suum in iis rebus officium agi putant. Quod tamen officium magis à te ex humanitate tua susceptum est, quàm quòd ego de te vlla in re bene sim meritus. Sed tamen quicquid est, quod abs te actum est mei honoris causa, id mihi prorsus non modò accidit gratissimum: sed magnam etiam curam attulit, vt si fuerit occasio, coner te compensare non impari munere, præsertim cum videam quanta cum diligentia & literarum elegantia scriptus liber, idemque à glutinatoribus quam aptè & compositè concinnatus sit: in quo amoris & liberalitatis primas Rullo partes, tibi secundas sine dubitatione defero. Agoque propterea ambobus vobis magnas gratias. Tibi autem, qui me in tuis literis eis laudibus exornas, quas ego non agnosco: totumque id refero amorem ad eundem, qui tuus erga me mihi iam perspectus est: his meis Feliciane literis hoc respondeo: te, etsi nequaquam antea mihi fueris notus, tamen hoc recente officio ita animo insedisse meo, vt quidem te posthac in meorum amicissimorum numero habiturus sim. Neque id solùm, verùm etiam optaturus, locum & tempus aliquod mihi dari, quo tu me item tui amantissimum esse intelligas. Vale. Carpentoracti, Idibus Iunij, M.D.XLI.

VIII.

IAC. SADOLET. S. R. E. CARDIN. Donato Rullo S. P. D.

SAT longum interuallum factum est, ex quo ego tuas literas accepi, XII. Cal. Aprilis Venetijs datas: Quæ etsi summam significationem tui erga me amoris habebant, erantque ita scriptæ, vt nihil illis suauius, nihil ingenui animi liberalisque naturæ significantius fieri posse videretur: tamen quoniam habebant Appiani Alexandrini mentionem, teque adhibuisse diligentiam, vt is liber Græcè describeretur, mihique mitteretur, indicabant: non putaui mihi quicquam rescribendum, quod certum scirem, quò allatus iste liber, & cuius fidei ac diligentiæ mihi reddendus cõmendatus fuisset. Nihil enim erat de hac re in tuis literis scriptum: neque valebam coniectura assequi, vnde illum mihi, aut quo pacto accersendum putarem. Quò cùm longius duceretur, egoque in maxima expectatione tui mihi optatissimi muneris essem: recordor scripsisse ad Priulum, talem virum, qualem tu quoque existimas: hoc est, omnibus ingenij, officij, virtutisque

ornamentis præditum: vt is re explorata, quamprimùm hac me expectatione liberaret. Qui cùm ad me ipse scripsit, tum misit etiam Ioannis Bernardi Feliciani (hominis docti, &, vt perspexisse videor, mei quoque studiosi & amantis) literas: ex quibus dupliciter lætatus sum, quòd in eis luculentum inerat testimonium & tuæ singularis beneuolentiæ erga me, & item suæ. Neque tamen statim liber tunc vnà cum literis, sed post aliquot dies, mihi tandem redditus est. Quem ego, mi suauissime Rulle, ea cum animi lætitia accepi, qua solent, qui magnum honorem aliquem aut regnum concupiuerunt, ad sui desiderij exitum peruenire. Nam mihi quidem regnum atque honos literæ sunt: in quibus ita versor, vt non ex illis lucem aut gloriam, sed moderationem animi, & regulam quandam vitæ pacatius traducendæ, mihi sumendam putem. Porrò autem hunc autorem semper imprimis admiratus sum, prudentiamq; in eo penè singularem cognoui: etsi cùm Latinum legerem, neque verba satis in eo, neque sententiæ constabant: perspiciebam tamen in eius scriptis nescio quid, quod se mihi extollere super communem vsum cæterorum scriptorum, præsertimque Græcorum videretur: quod nunc tuo insigni mi Rulle beneficio melius & liquidius diiudicare potero. Totum enim scriptorem hunc planè penitusque comprehendam, & perscrutabor: ad quod me adiuuabit, quòd ita & scriptus, & glutinatus liber est, iisque & literarum intus, & extra pegmatis illustratus: vt nō solùm vtilitas, verùm etiam voluptas me ad legendum vehementer sit allectura. In quo video tuam summam diligentiam, cum summo amore, quem in me habes, certasse. Quare gratias tibi equidem ago pro tua erga me liberalitate, & habeo maximas. Sed in quo etiam gratius mihi es facturus, si me diligis, & si hominem esse me existimas non indignum eis studiis, in quibus ambo educati sumus, persuasissimum tibi habebis, nunquam tui huius officij elapsuram mihi memoriam ex animo: nec modò me adductū beneficio, verùm etiam imprimis beneuolentia erga me tua, curaturum omni studio, vt aliquod aliquando mei in te amoris & gratissimæ voluntatis indicium appareat. Vale. Ex Feliciano Carpentoractensis diœceseos, Idibus Iunij, M. D. XLI.

IX.

IAC. SADOLETVS S. R. E. CARDINAL.
Donato Rullo S. P. D.

QVINTVS hic agitur mensis, ex quo tempore ego in hanc vrbem me retuli: non mea sponte, quidem neque voluntate huc adductus, sed inuitus, ac dolens Pontificis Max. imperio literisq; compulsus, cùm mihi in otio studiisq; meis honestissimè simul

ſimul ac libentiſſimè commoranti, hoc ſanè iter perincommodum, & valde contra animi ſententiam accidiſſet. Sed vt primum Romam attigi, fuitq; cum quo de meis rebus loqui familiariter, & liberè poſſem: id quod & tua erga me officia meritaq; poſtulabant, & mei animi grata fideliſq; memoria mihi ſuggerebat: ſtatim de te & de tuo omni ſtatu percontatus ſum. Noli enim putare mi Rulle non mihi inſidere in animo perpetuam memoriam illius liberalitatis tuæ, cùm miſſo ad me tranſalpis vſque optatiſſimo libro, non ſolùm conſuluiſti ſtudiis meis: ſed quo tu eſſes erga me animo, qua beneuolentia oſtendiſti. Neq; hoc tantum: verùm illud etiam perſpicuè declaraſti, ſingulare quoddam tibi eſſe ingenium, ſummumq; iudicium in perſpiciendis hominum voluntatibus & deſideriis: tuaq; liberalitate ad illorũ vſum tempusq; accommodanda. Cum id mihi, homini etiã tum tibi ignoto, muneris deſtinaſti, quo nullum nec tibi in dando conuenientius, nec mihi in capiendo honeſtius eſſe potuit. Quæ res fuit ea quidem mutuæ initiũ beneuolentiæ noſtræ. Sed ego longius, pro mea natura, progreſſus ſum. Ex eo enim tempore ita te amare cœpi, vt nullum vnquam ſtudium erga te amiciſſimi hominis intermiſerim. Itaq; Romæ vt primum mihi conſiſtere datum eſt, tu mihi ferè occurriſti primus, de cuius ſtatu & incolumitate amicos ſciſcitarer. A quibus cùm id quod maximè optabam mihi eſſet reſponſum, te ſcilicet valere in omnem partem, pauloq; antè viſendæ rei pulcherrimæ, hoc eſt publici Chriſtianorum conuentus ſpectãdi cauſa Tridentum acceſſiſſe: laudaui equidem & animum & ingenium tuum, qui nunquam ab ingenuitate tua, & ſolita tibi probitate diſcedas. Etenim videre mihi videor, quàm tu ſis cupidus rerum bene reſtituendarũ: quàm in eiuſmodi ſtudio & voluntate flagrans: vt te angat & ſolicitum habeant ea, quæ quotidie afferũtur impedimenta. Sed de rebus illis Deus viderit. Nos quidem optamus, & aſſiduè vota facimus, vt quàm rectiſſimè omnia agantur: veruntamen quid ſperare debeamus, incertum eſt. De te ipſo autem, id quod ad me nunc pertinet, eſtq; mei in te ſummi amoris proprium, nonnulla mihi, Donate, incidit ſuſpicio, & metus quidem, ne ex animo tuo penitus elapſus ſim. Quid enim eſt? quinquéne iam menſes ſunt, fluxitque tantum temporis, neq; dum mihi abs te quicquam, ne ſalus quidem, aliorum ſaltem literis, tuis verbis nunciata? tantóne tibi labor ſcribendi aut monendi moleſtior, quàm mei abſentis fuit appellatio iucunda? Quomodo ergo hoc lues? opinor ſi & literas mihi miſeris, & doctiſſimorum hominum contubernalium tuorum, Aloiſij, Priuli, & M. Antonij Flaminij acta aliqua ad me perſcribes. Niſi fortè omnem tuam mentem, cogitationemque rerum cæterarum, illa prope immenſa ſuauiſsimi huius tui comitatus

voluptas sic obruit, vt despicere in partem aliam non queas: præsertim, omnium hominum longè & virtute, & comitate, & prudentia præstantissimo, Polo, tuos oculos animumque complente. Quod si est ita, ignosco tibi equidem, neque te amplius vllo crimine accerso. Sed in magno meo desiderio retinendi tui, illa me res tamen plurimum consolatur, quòd intelligo, plus semper apud me officij ac diligentiæ in tuenda amicitiæ memoria residere. Quare si me amabis, & ipse ad me scribes; & hæc præterea efficies, vt te internuntio, sodales tui & me sui amantissimum esse cognoscant: & ego illos memores intelligam mei. Quod probè eueniet, si illi mihi salutem ex tuis literis dixerint. Quam ego vt illis plurimam à me nunties, vehementer abs te etiam atque etiam peto. Vale. Romæ, IX. Calend. Octob. M.D.XLV.

X.

IACOB. SADOLETVS S. R. E. CARD. *Isidoro Clario Abbati S. P. D.*

COMMODVM emerseram ex tertiana febri, cùm tuæ mihi allatæ sunt literæ, datæ XVI. Calend. Augusti Tridenti: aliquanto autem serius, quàm dierum & itinerum ratio postulabat, tabellariorum negligentia nobis redditæ: quibus in literis facilè & amorem tuum erga me, & memoriam veteris nostræ consuetudinis recognoui. Sed quominus ad eas tum celeriter respõderim, partim imbecillitas corporis, partim etiam publica hæc negotia, quæ nos hìc anxios & solicitos admodum habent, aliquandiu retardarunt. Video enim Isidore, id quod tu quoque in literis tuis significas, rem communem nostram, hoc est, causam Christianæ religionis (quid enim est quod magis nostrũ esse possit:) eò deductam esse, vt grauissimorũ concursum periculorum metuere debeamus: spe præsertim concordiæ penitus sublata, qua anteà sustentabamur. Nam qui anteà, cùm à nobis & ab Ecclesia Catholica grauiter dissentirent, omnia sua tamen concilio se esse permissuros pollicebantur: nunc posteaquam indictum conuocatumque concilium est, cùm retractent promissionem suam, plurimaq; dent indicia, non solum non commutati pristini animi sui, verùm etiam in prauis opinionibus vehementius pertinacis: qua spe possumus niti, vt turbæ hæ, quæ omnia diuina humanaq; permiscuerunt, aliquando pace consensioneq; tollantur? Atq; vtinam, quod tu videris cõfidere, mea opera atq; industria aliquid prodesse posset Christianæ Reip. nos hoc damnum violatæ perturbatæq; religionis, vel nostro ipsorum sanguine libenter redimeremus. Sed cùm neq; ingenio multum, & autoritate nihil possim: quòd tantum mihi tu tribuis, id ego amori tuo

erga me, nõ illi quo cæteris in rebus plurimum vales, iudicio esse assignandum puto. Verùm quoquo se modo habeant Christianæ res, illa est spes nobis in Deum coniicienda firmior, quòd is pro sua summa perpetuaque benignitate & clementia populos suos seruabit ab interitu: neq; gentem delectam ab sese nonnullorum scelere atq; perfidia dari in exitium volet. Quam ego vnam consolationem, nec aliam præterea vllam, his tot malis reperio. Sed de his satis. Quòd scribis, iucunda isthic multorum cõsuetudine, imprimisque eorum qui legationis munere apud vos funguntur, amplissimorũ, sapientissimorumq; hominum, comitate erga te, summaque liberalitate leuari molestias tuas: facile adducor in eam sententiam, vt tibi ista peregrinatio non defugienda fuisse videatur. Nihil enim potest esse dulcius, quam cum doctis, cum probis, cum tui amantibus versari. Quibus quidem legatis, quos ego omneis summo cum honore colo obseruoque, plurimam vt salutem verbis meis nunties, nõ rogo te solum, verùm etiam flagito. Lucianum, sodalem & contubernalem tuum, vidi Ferrariæ, sumque cum eo bis collocutus, & quantum illo breui tempore iudicare potui, eius excellens ingenium, singularemque doctrinam summopere probaui. Eum tu, & item contubernalem tuum Chrysostomum, quem testimonio tuo, & amare cœpi, & virum egregium esse arbitror, meis verbis salutere iubeas velim. Fac valeas, nosq; mutuò diligas. Romæ, Calen. Septembris, M.D.XLV.

XI.

IACOB. SADOLETVS S. R. E. CARD.
Isidoro Clario Abbati, S.P.D.

ACCEPERAM tuas vnà & Luciani nostri literas, gratas mihi vtrasque: sed cùm illi tum aliqua rescripsissem, distuli scribere ad te, quoad haberem absolutum meum de peccato originis librum. Quem nunc tibi mitto, correctum aliquot in locis: non quæ mihi viderentur ab integra in Deum fide esse aliena: sed vt cõtentiones fugerem quas studio omni semper deuito, si tamen id mihi aliqua ratione concedatur: est enim seculum hoc, si quod vnquam aliud, vt tu quoq; scribis, ita paratũ ad insidias omnium scriptis lucubrationibusque tendendas, vt transiri nusquam sine periculo possit. Sed si virilis animi nõ est, deterreri metu ab actionibus honestis: ne meum quidem erit, si quid sit in quo prodesse possim fidei Catholicæ, quam ego sanctissimè & constantissimè colo, desistere a conando hominum contentiosorum causa. Ego pro mei captu ingenij (quod sanè quàm exiguum est, sed cupiditate incensum indagandæ veritatis) conatus sum, quoad potui, aperire rem obscurissimam: & hoc originis peccatũ, quod sem-

per adhuc mihi latuiſſe viſum eſt, in conſpectum hominum lucemq; proferre: ſi id tamen ſum aſſecutus. Quod iam nõ meum, ſed aliorum erit iudicium: & imprimis tuum, Iſidore chariſſime, comitumque tuorum vnà Luciani & Chryſoſtomi: quos ego ſcio non certandi ſtudio, ſed animo cognoſcendi, amicè & ingenuè mea ſcripta lecturos. Habes igitur librum, in quo legendo quædam à te peto: primùm, vt attento animo cum perlegas, deque tota materia nõ antè quicquam ſtatuas, quàm illa tibi bene percepta & cognita fuerit: habet enim (vt opinor) ſubtiliores nonnullas conſiderationes. Deinde, vt cùm legeris, remque cum familiaribus tuis communicaueris, ſi qua offendes in eo, quæ apertè videãtur à Catholica fide diſcrepare, mihi antè nunties, quàm cuique notum facias: vt poſſim, id quod maximè opto, non ſolùm probus eſſe eccleſiæ filius: ſed etiam videri. Equidem laboraui, & adnixus ſum: omniaque circumſpexi, ne imprudens inciderem in ſententias reprehenſione dignas. Nam de induſtria in eas incurrere perquam impium eſt: neque id vnquàm ſinat me Deus. Inſcium autem & oſcitantem labi aliquando, & errare, eſt humanum. Sed tamen, vt admonitu beneuolorum error ſtatim tollatur: quo ego mediusfidius ſum animo, vt & auditurus ſim libenter errores meos, & illos ſtudioſè emendaturus ac correcturus. In quo mi Iſidore tuam imprimis operam beneuolentiamque requiro. Si ergo erit quippiam eiuſmodi, me quàm primùm certiorem facies: reliquos celabis: donec tibi à me fuerit reſponſum. Cùm reliquos dico, tuos comites excipio: quorum ego permultum, & confido probitati, & tribuo doctrinæ. Sin autem nihil fuerit quod Chriſtianæ pietati ſit aduerſarium: erunt autem aliqua, quæ diſputationibus trahi in diuerſam partem poſſe videantur: ijs poſthabitis atque neglectis, librum communicabis quibus cum voles. Nam certè res ipſa & veritas ſe ipſam tutabitur. Aut ſi quid erit fortaſſe, quod nequeat defendi: tarditas mei ingenij accuſabitur, non in Deum fides: quorum primum tolerabilius eſt, alterum ferri nullo modo poteſt. In conferendo autem & communicando, rogo te vti habeas potiſſimum Ambroſium Catharinum: omniaque ita agas & tractes, vt tua in me beneuolentia, & mea erga te mutua poſtulat. Quanti momenti ſit, & quantopere conducat hominibus Chriſtianis, cognoſcere hoc originis peccatum, qua in re conſiſtat, & ad fidei noſtræ myſteria intelligenda quam habeat vim, diſſererem pluribus, niſi te optimè id noſſe ſcirem: quamobrem ſuperſedebo hac parte orationis. Tantum te orabo atq. obſecrabo, vt ſuſcipias hunc laborem non inuitus, mei honoris cauſa: tuamque ſolitam humanitatem & beneuolentiam ſæpe mihi perſpectam, in hac re potiſſimum exhibeas mihi & præſtes: quod ego ſummum à te officium &

indi-

indicium animi amicissimi sum habiturus. De prædestinatione quid statuam, & quam cum Luciano mea mens consentiat, ex hoc meo quoque libro poteris habere compertum. Vale. Romæ, XIII. Calend. Febr. M. D. XLVI.

XII.

IACOB. SADOLET. S.R.E. CARD. Nicolao Peitellio, S. P. D.

PAVLVS ad me scribit, in eo obeundo munere, quod rogatu meo suscepisti: te & Carpentoractensibus ciuibus vsq; eò satisfacere, vt in sacris illis concionibus, quas ad populum habes, nec religionis studium ardentius, nec rerum copia vberior, nec orationis subtilitas maior desiderari posse videatur. Itaq; admirabilem ad te audiendum hominum cuiusq; generis, ætatis, ordinis, concursum fieri, vt prorsus nunquam istic quisquam maiore hominum vel frequentiâ, vel admiratione, eius generis conciones habuerit. Quod mihi quidem, qui præstantissimum ingenium tuum, pari vitæ integritate ac pietate coniunctum, istic cùm essem, facilè perspexi, minimè mirum visum est. Non possum tamen facilè verbis consequi, quàm id gratum mihi & iucundum acciderit. Nihil enim vehementiùs studeo atque opto, quàm illos homines, quos fidei meæ commissos, paterno planè amore prosequor, his tam turbulentis temporibus, quibus multi quotidie à vera religione abducuntur, in recta erga Deum fide atque officio manere. Itaque cùm tu ad eos continendos, tam fidelem, tamq́ue egregiam operam mihi absenti naues, incredibili quadam voluptate afficiar necesse est. Tibi verò eo nomine tantùm debere me intelligo, quantum equidem vix posse vnquam videor persoluere. Sed tamen, & is primùm, qui pias hominum actiones cœlestibus præmiis remuneratur Deus, cui tu in primis deseruis, tam præclari officij tui amplissimam tibi mercedem reddet: & ipse non desistam, quin tibi pro tantis tuis in me, meosq́ue ciues meritis, aliquam aliquando gratiam referam. Tu vt ciuitati isti pergas rectam, quemadmodum facis, salutis & immortalitatis viam ostendere: meq́ue apud Deum precationibus tuis iuues, vti mihi ad Ecclesiam meam regendam redire illius benignitate contingat, abs te vehementer peto. Vale mi Peitelli. Romæ, M. D. XLVI.

XIII.

IAC. SADOLETVS CARDINALIS *Florentio Voluseno Scoto, S. P. D.*

EVM, qui superioribus diebus tuas ad me attulit literas, testimonio tuo adductus, libenter vidi: opemque illi & studium meum detuli, vt multum apud me valuisse commendationem tuam facilè intelligere potuerit. Nec te tua sanè, quam de me habes, opinio fefellit. Sumus enim, semperque fuimus, ad bene de doctis & probis hominibus merendum, si minùs opibus & facultatibus instructi, at certè natura studioque propensi ac parati. Te quidem, quem & optimis artibus eruditum, & in his de religione dissensionibus optimè sentientem semper iudicauimus, eo quo debemus studio & amore prosequimur. Itaq; quòd sententiam exquiris nostram, quam viam cùm in patria tua consisteris, in qua maximas de religione contentiones esse scribis, insistere debeas: nos id tibi consilij dabimus, quod & amore nostro ergà te, & virtute ac pietate tua dignum sit; quod tamen à te iam pridem captum esse minimè dubitamus. Nam cùm & sacræ nos literæ, & rerum euentus ipse docuerit, Ecclesiam Dei turbulentis hominum seditiosorum consiliis perpetuò infestam esse, & obnoxiam nimirum permittente Deo, quò hic bonorum exploretur fides atque constantia: profectò dubium esse non potest, quin quod sanctissimi viri huiusmodi dissidiis & contentionibus exortis, semper fecerunt: vt Ecclesiæ partes sequerentur, eique tanquam firmamento veritatis inniterentur: id hoc quoq; tempore optimus & grauissimus quisque facere debeat, & sanctissimam parentem omni pietate & studio constantissimè tueri atq; defendere. Etenim summæ sit non dicam imprudentiæ, sed amentiæ, Catholica relicta ac deserta Ecclesia, eiusque perpetuo consensu, & tot sanctissimorum patrum autoritate contempta, eorum sectam sequi, qui impulsi odio, & furore quodam rapti, tam temerè ac nefariè ab Ecclesia desciscere, eamque vexare atque oppugnare ausi sunt. Quos vt corrupti sacerdotum mores grauissimè offenderint, nequaquam ea tamen, aut alia omnino vlla, turbandæ pacis & commouendæ seditionis causa iusta esse potuit. Quamobrem te quidem nec consilio, nec cohortatione mea egere arbitror. Sed tamen quandò me, quomodo gerere te in patria tua debeas, consulendum putasti, credo quo autoritate mea consilium tuum confirmaretur: suadeo, hortor, & moneo, vt maiorum nostrorum vestigiis insistas, atque ea quæ statuit, decreuit, & tot iam seculis obseruauit Ecclesia: tanquam Spiritus sancti, qui illi custos & veritatis omnis doctor perpetuò adest,

decre

decreta & instituta sanctissimè seruanda esse censeas: vtque hæc quæ tibi a Deò data sunt, ingenij, doctrinæque munera, ad eos quibuscum viues, in fide & vera religione (quantum in te erit) continendos, sedulo vt Christiano homine dignum est conferas. Hæc profectò vna rectissima ad æternam salutem via est: hanc qui insistunt, Deique & Ecclesiæ præceptis ac legibus obtemperant, ad illam quæ Christianis hominibus proposita est felicitatem sine vllo errore perueniunt. Sed hæc vt voluntati tuæ obsequerer, non quò te putarem de his rebus non optimè & sentire, & tecum statuisse, iam attigi. Tu velim beneuolentiam erga me tuam conserues: tantumque de animo & voluntate mea tibi pollicare ac spondeas, quantum virtus & probitas, & vetus tuum erga me studium postulat. Vale. Romæ, M. D. XLVI.

XIV.

IAC. SADOLETVS S. R. E. CARDIN. *Gabrieli Paleoto Bononiensi, S. P. D.*

ACCEPI literas tuas, testes cùm eius ingenij quod ego in te summum esse audio: tum etiam officij atque amoris, quem erga optimum & clarissimum virum mortuum, quemque in me ipsum habere te ostendis: quorum vtrumque nequaquam mihi quidem præter opinionem accidit. Cognoui enim semper vestram familiam cùm ingenij & literarum laudibus, tum probitate & in amicos obseruantia, in ista ciuitate facilè excellere. Quæ penè propria & domestica ornamenta tui generis in te ipso non relatum solùm, sed etiam cumulatum iri confido atque opto. Quod autem scribis in literis tuis, te arbitrari, collegæ mei, vel fratris charissimi potiùs Petri Bembi Cardinalis, importuna morte me grauiter afflictum, & prostratum iacere: non fallit in eo te opinio tua. Nihil enim mihi potuit euenire acerbius, quam diuelli ab eo, cuius ego amicitiam fraternamq; coniunctionem quatuor & quinquaginta annos inuiolatam tenueram: quem propter ipsius præstantissimas virtutes, summamque humanitatem, probitatem, suauitatem, singulari quodam & penè inaudito amore prosequebar: quo cum eram omnibus & studiorum eorundem, & voluntatum, tam in familiaritate & consuetudine nostra, quàm in ipsa Repub. vinculis & necessitudinibus astrictus: vt eo mihi nunc erepto, solus planè, & ab omnibus mihi desertus esse videar. Ex quo non possum non dolere casum meū. Nam illum quidem lugere non esset fas. Caue enim putes quenquam vnquam vlla in gente, vllo tempore, vixisse tam beatè, quam Petrus Bembus est mortuus, siue diuinæ in eum beneuolentiæ indicia spectentur, siue humanæ. Quæ magna quidem

mihi

mihi est consolatio: sed nequaquam adhuc mœrori meo par. Verùm dabimus operam, quoad Deo adiutore poterimus, vt dolorem minuamus, qui est imbecillitatis: memoriam autem talis viri, id quod ad fidem amicitiæ, & ad illius virtutum gratã commemorationem pertinet, assiduam retineamus. Tu mi Palcote perge, vt cœpisti, atque ita te confirma, vt ei expectationi, quæ magna de te concitata est, speique tuorum cumulatè satisfacias. Fratribus tuis humanissimis ac suauissimis, Galeatio, Camillo, & Astori, plurimam à me dic salutem. Vale. Romæ, V. Nonas Februarij, M. D. XLVII.

XV.

IAC. SADOLETVS S. R. E. CARDIN. *Francisco Mario Molsæ suo S. P. D.*

COGITANTI mihi ad te rescribere, commodùm allatæ sunt ex Vrbe literæ, quibus certior factus sum, summum Pontificem in Vrbem ingressum esse, teque cum Farnesio tuo optimo ac liberalissimo iuuene esse assiduum: eos quoque, de quibus nonnullam ad me detuleras querelam, quasi illis abstens, quibus minimè debebas, esses contemptui, tecum nunc adesse, teque illos planè habere in potestate. Quæ res breuiorem me in scribendo facit: res enim tuas in tuto positas, teque iam mea nec consolatione egere, nec consilio, nec cuiusquam ope ampliùs arbitror: cùm sitiens, ab ipsis fontibus restinguere sitim tuam nunc facilè possis. Ego sanè cùm essemus etiam tum Niceæ, de tuis difficultatibus exponens, commoram Pontificis animum: optimumque principem sua sponte fauentem tui similibus, hoc est, doctis, & bonis viris, etiam magis vt tibi consuleret atque opitularetur, mihi vt visum fuit, accenderam. Secuta est postea (vt tute scis) distractio omnium nostrûm: cùm me huc vt conferrem, valetudinis ratio non modò me hortata est, verùm etiam coegit. Nec tamen dubito, quin mea illa opera, aut tibi attulerit iam fructum, aut certè allatura sit: cùm præsertim tua virtus, excellensque ingenium, omnibus sit amabile. Id si factum est, aut certè cùm fiet, vt mihi literis tuis significes, planè tibi mando. Epistolas omneis tuas, quas & ad me, & ad Paulum misisti, legi summa cum voluptate, vehementerque probaui. Nec vnquam sanè dubium mihi fuit, quin quascunque tu ad res ingenium tuum applicuisses, dummodò in vna ratione vnoque genere scribendi commoratere, futurus fueris omnium longè primus. Sed hæc tu meliùs. Nos hic conualescere iam cœpimus: omnino sumus adhuc imbecilli, sed spe nitimur bona. Nostrum ad Vrbem reditum aliquot menses necessariò differemus. Vale

mi Mol-

mi Molsa, & cùm erit otium, nos tuis literis sæpiculè appella. Carpentoracti, VIII. Calend. Septemb. M.D.XXXVIII.

XVI.

FRANCISCVS MARIVS MOLSA,
Iacobo Sadoleto S.R.E. Card. S.P.D.

QVIBVS me absentem officiis complexus sis, Pater amplissime, ex Pauli Sadoleti tui epistola, accuratè admodum ac peramanter scripta, certior factus sum. In quibus cùm iucunda multa acciderunt: tum illud iucundissimum fuit, quòd a nemine nec leuiter quidem admonitus, me tamen Pontifici Max. his verbis commendaueris, vt mihi singularis cuiusdam beneuolentiæ indicium, ac iudicij testimonium, quo nihil grauius esse potuit, impertieris. Quanquam subuereri venit mihi in mentem interdum, ne maiorem tua prædicatione de me expectationem (quæ tua scilicet in amicis tuendis est diligẽtia) excitaris, quàm ego sustinere possim. Vtrunque certè eo studio es persecutus, vt amoris erga me tui, rationibus meis consulendo: iudicij verò de ingenio bene sentiendo, egregiam significationem dederis. Amori certè quoad eius fieri poterit, respondebo, tuorumque erga me meritorum memoriam studiosissimè diligentissimeque seruabo. Iudicij verò si minùs satisfecero, mihi ignosces, imò etiam tibi, qui me ad eam laudem vocaueris, eaq; de me fortasse receperis, ad quæ consequenda, cùm vires omnes animiq; cogitationes, operam, diligentiam, cæteraque omnia quæ in mea sunt potestate, attulero, si minùs fidem tuam liberabo, omni tamen culpa prorsus sim vacaturus. Quod ad Pont. pertinet, vix dici potest, in eius liberalitate quàm nihil propemodum spei mihi ponendum iudicem: qui eo ingenio est, vt si etiam velit, ita tamen frigidè ac cunctanter velit, vt ei qui illius arcæ confidat, priùs sit conturbandum, quàm subsidio aliquo subleuetur, necessitatiue eius subueniatur. Itaque statuo ipsius liberalitatem afferendo æri alieno multò aptiorem esse, quàm dissoluendo. Quicquid tamen inde commodi ad nos peruenerit, id totum à te profectum iudicabo. Meas interim angustias (quod nunquam futurum putassem) amare incipiam: quæ mihi causam harum literarum dederunt. Optabam siquidem iam pridem Sadolete vir omnium sanctissime, atque doctissime, te meis literis compellare: idq; ob eam vnam causam vt tuas elicerem literas. Cur enim ego cupiditate non ardeam, vt aliquo in loco scriptorum tuorum nomen interi possit meũ? cùm ea eloquentia præditus sis, vt si in veteres illos Crassos, Antonios, addo etiã Cicerones, ętas tua incidisset, cũm multis tamẽ nunquã numeratus fuisses. Ea verò do-

ctrina, vt nemo illorum temporum neque vberioribus floruerit artibus, neque eloquentiam grauiorum disciplinarum instrumento ditauerit. Huius ego rei cùm nullum exitum reperirem, propterea quòd te ista dignitate, grauitate, doctrina, interpellare me posse non videbam sine maximo scelere: præstò tandem fuit, adiuuitque hunc animi mei ardorem, egregia tua ac singularis erga me pietas: qua factum est, vt eam iuuandi mei atque ornandi actionem cogitationemque susceperis, quæ silentio præteriri non possint. Itaque sum consecutus, vt non modò omnes nihil mihi tam paratum esse intelligant, quàm operam & autoritatem tuam. Sed etiam scribendi ad te occasionem (quod maximè cupiebam) nactus sum: quam mihi oblatam nullo pacto dimittendam censui. Huc accessit, quòd is qui me in scribendo impediebat, tui interpellandi metus, eò minùs nos commouit, quòd te laboribus senatoriis muneribus liberatum, Carpentoracti vestro illo familiari in loco oblectari iam puto. Quod etsi nobis perincommodè cecidit, qui aduentum tuum auidissimè expectabamus: non tam mœrendum tamen nostra causa, quam lætandum tua arbitratus sum: quòd te in domesticam illam sedem receperis, vbi & valetudini tuæ commodè inseruias, & honesto otio ac optato perfruare. Dum id sic tibi sumas, vt tantisper ibidem manendum putes, dum efferuescat calor, tuque cùm meliusculè tibi erit, id est, cùm planè confirmatus fueris, dare te viæ velis, ac Romam redire, quæ virtutis tuæ semper aptissimum domicilium fuit. Hæc scripsi paulò verbosiùs, timens, ne ad eum vitæ cursum relatus, à quo Reipub. causa inuitus aliquantum deflexisti: veterem viuendi libertatem tibi sequendam statuas: qua te adeò delectari solere non sum nescius, vt ab ea vix digredi posse mihi persuadeam. Neque verò est, quòd me in his literis facilitate tua abusum existimes. Non enim eius generis sunt officia tua, quæ gratiarum actionem non desiderent: neque ego is sum, qui nisi aliquem mihi splendorem aliunde arcessam, eo non sim penitus cariturus. Vale. Romæ, Pridie Non. Iulij, M.D. XXXVIII.

XVII.

FRANCISCVS MOLSA, PAVLO Sadoleto, S. P. D.

PVTABAM ego post tuum & Sadoleti patrui tui ab Vrbe discessum, maximam mihi Quirinales vestros hortos obeundi facultatem datum iri: quorum amœnitate cùm tui desiderium, loco ipso admonente, lenirem: cum me ipsum maximis solicitudinibus pene confectum colligerem, ac interdum aliquid etiam

com-

commentarer, quò tibi cùm redieris, otij mei fructus extaret aliquis: cuius rationem diligentiùs, cùm discederes, exacturum confirmasse te memini. At quam me frustra spes ea consolata sit, accipe. Non modò ego ad illos nullus accessi, sed P. Paulus etiam vester, quasi edicto prætoris prohibeatur, ne vidit quidem. Obsecro te, quid est hoc? Tantáne illum, quem vos præfecistis, parsimonia in rebus alienis vti, vt eos etiam quos vobis sciat esse charissimos, non admittat? Vinitorem, nauum ac industrium hominem quem à vobis sibi commendatum in finem receperit, vexet? nam quòd eius superbiam ferre non possit, illum discessisse mihi videor exaudisse. At fructuosas res sibi habeat: Gallina abundet, abundet olea, malo, fama, & rerum rusticarum gloria se duci præ se ferat: horum nihil impedio. Nobis qui animi, vitandique caloris causa, illuc conuenire cousueuimus, vmbram, apricationem, ac ne me deliciis omnibus bellum indixisse putes, rosam non inuideat. Liceat Curtio, liceat Bino, Sauoiæque etiam nostro, mihique ex condicto olusculis cœnare, ac tui nominis memoriam nostris collocutionibus tueri, donec tu cùm aduene ris, nos apparatioribus (vt soles) epulis accipias: draconemque istum, qui tuos hortos circumplicatus, nobis omnibus aditum obstruxit, exturbes, expellas, extermines. Extra iocum mi Sadolete, P. Paulum gallica illa simplicitate ac libertate imbutum, valde commotum vidi, quod eius puer, hortorum aditu esset prohibitus: cùm nihil tamen aliud petitum iret, quàm λευκοῖα, quibus herilem mensam ac puluinum inspergeret. Verùm custodes illi diligentes sanè ac fideles, λευκᾶ ἴα timuerunt, de quo illi cùm recepissem, me per literas te facturum certiorem paulisper requiescere est visus. De meo negotio, nihil est quod ad te scribam ampliùs, in quo Deos omnes mihi iratos planè video. Nam quid minus ferendum, quàm me Mottam etiam ipsum deseruisse, hominem mihi cùm multis officiis, tum amicitiæ vetustate coniunctissimum? Quod etiam eo indignius videri debet, quod literis Calend. Maiis datis, nos in spem summam adduxerat, biduo aut summum triduo, se perfecturum, vt tandem hac solicitudine liberaremur. Hoc non modò non effecit, sed neq; vllam literam ad me: cùm Romam quotidie epistolas mittat, easq. etiã inanes, ac nugarum plenas. At qua tandem in re tantoperè laboramus? num vt principem locum, aut honorem aliquem publicũ tuear? num vt abacos complures auro argentoque celato exornem? num vt exquisitioribus epulis mihi quotidie mensæ extruãtur? nihil nobis alienius. Tantùm illud laboro, vt ea quæ vsui sint ad vitam, non omnino incommodè agendam suppetant: néue his qui me malè oderunt, despicatui sim, ac ludibrio. Nolo commemorare quibus angustiis premar: hoc tantùm affirmo,

nullum genus incommodi reperiri posse, quo ego non vrgear. Quod si in eam me expectationem Motta literis suis nõ vocasset, aliquid certè noui consilij capere potui. Nunc eò res est deducta, vt nec Roma exeundi, nec (quod peius est) remanendi ratio vlla iam proponatur. Adesses tu saltem, minùs multum profectò laboraremus. Hæc nõ eò scribo, quòd te his meis angustiis aliquo pacto mederi posse confidam: (nam si id per te fieri potuisset, esset iam planè factum) sed ne hoc quoq; ad summum mœrorem addatur, mihi deesse, qui cùm liberè omnia communicem, ac quasi mecum colloquar. In quo tuam aliquot iam dierum cessationem ægrè ferrem, ni Sadoleti patrui tui valetudo, cui tamen melius esse intelleximus, eius omnem causam sustineret. Nam literas nostras ad te non proferri quî putem, cùm eas semper in fasciculum eum conijciam, qui à tuis Cardinali ipsi inscriptus, tabellariis ad vos perferendus datur? Quòd si olim rescribendi aliqua tibi sese occasio obtulerit: scito, te nobis satis non esse facturum, ni tuas epistolas quodam quasi cumulo addito, ponderosiores effeceris: quò nos scilicet de Regum congressu, deque pacis conditionibus (modò inter eos conueniat) certiores facias, idque τυπωδῶς, ne nos omnino abfuisse videamur. Hæc ego scribam nono Calend. Iunij maximo imbri, ac Ioue tonante: vtinam etiam approbante: quo quidem tempore si rectè itineris illorum tempora disposuimus, rem satis calere arbitrabamur. Nonnihil tamen de vobis adhuc suspenso animo eramus: nec dum satis constituere poteramus, vtrum vos profectos pro certo haberemus, an potiùs alicubi istorum locorum concedisse, ob patrui imbecillitatem arbitraremur. Quapropter cùm primum poteris, hic quoq; scrupulus nobis tuis literis eximendus erit. Vale, & me ama. Romæ.

XVIII.

IAC. SADOLETVS S. R. E. CARDIN. Antonio Florebello suo, S. P. D.

ET priùs epistolam tuam libenter legeram, & pòst oratione tua huc ad nos allata mirificè eius sum lectione delectatus. Est enim ornatè atque amplè scripta, teque ipsum mihi ante oculos constituit: cuius ego ingenium & copiam admodum semper probaui. Pauca sanè quædam adnotaui in ea, quæ haud magni momenti sunt. De quibus mandaui Paulo, vt certiorem te faceret. Nunc mi Antoni, quando eos cursus cepisti, qui ad summam laudem deducere te possunt: perge porrò atque enitere, vt spes nostra de te indies fiat erectior, magnumque ex te accedat nostræ communi patriæ ornamentum. Non eges tu quidem hortatione: sed tamen amor meus non patitur à me prætermitti, ne hoc officium

officium quidem: vt te horter & admoneam, vt instare atque vrgere tantam gloriam ne cesses. Ego ita faueo tibi, vt filio: ita in tuis laudibus acquiesco, vt illis me quoque existimem ornari. Quare si hoc animo fueris, vt & meam & tuam vicem tibi conandum atque elaborandum esse putes: non dubito, quin ad summũ honorem huius facultatis sis peruenturus. Vale. Ex hortis nostris, IIII. Non. Iunij, M.D.XXXVI.

XIX.

IAC. SADOLETVS S.R.E. CARDINALIS Antonio Florebello suo, S.P.D.

SVPERIORIBVS proximis diebus dedi ad optimum virum Ioannem Nicolaum patrem tuum mea manu scriptas literas, quibus cupiditatem illi meam tui reditus ad nos, nõ mediocrem significabam: magnopereq; eum hortabar, vt is quamprimùm te de nostra huiusmodi voluntate faceret certiorem. Quæ literæ satísne fideliter perlatæ sint, ignoro: nullum enim à te ad eas adhuc accepi responsum. Cùm autem res ipsa, & tempus meum postularet, vt instarem & vrgerem, quòd tua, aut alicuius tui similis, (si tamen alij similes) opera, fide, industriaq; vehementer egeo: statui mihi ipsi scribendum esse ad te, cùm neque haberem quenquam, quem pro meo iure fidentiùs atq; amãtiùs, quàm te ipsum possem accersere: & si multi essent ad nutũ nobis parati, quem præferremus tibi, neminem tamen inueniremus. Ac ne mirere, vnde hæc nostra tui euocatio tam incitata & vehemens nata sit: scito Paulum tuum, qui mihi in meis omnibus curis, studiis, actionibus, vigiliis, summa cum fidelitate & diligentia præstò semper fuit: suoq; labore, & in omni genere excellenti virtute operaque effecit, vt te tantisper abesse à nobis æquiore animo ferremus: nouo nunc magistratu impeditum (huius enim Prouinciæ rector constitutus est) non ita multum esse iam nobiscũ: neq; eam, quam solitus est, operam posthac nauare nobis posse. Cuius ego etsi honore laudeque virtutis vehementer lætor, & quòd in eo munere tractando, ad quod est vocatus, ita se gerit, vt cum maxima laude omnium summaq; & prudentiæ, & æquitatis fama, & suam & nostræ familiæ dignitatem reddat illustriorem: tamen non queo mearum rerum priuatarum non sentire incommodum & pristinam illius consuetudinem vtilitatemque non desiderare. Quapropter cogor alium quempiam sufficere in eius locum: qui & mearum cogitationum particeps, & fortunarum socius existat. Eum ego te esse opto, mi Antoni, & præter cæteros expeto. Tu enim solus, aut certè optimè omnium, & desiderium nostrum hoc lenire, & sarcire incommodum tua

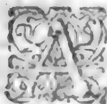
pręsentia potes. Nam cùm de tuo ingenio, doctrina, probitate, singulare iudicium semper feci: tum te habui proximum, quem æquè penè atque illum ipsum diligerem. Præterea te mihi obstrictum fide & promisso esse arbitror: Discessisti enim à nobis me concedente & permittente, cùm Patauium es profectus, ea lege & conditione, vt simul atq; inclamassem, opusq; esse duxissem, reuolaturum te reciperes. Quare cùm tui accersendi tempus venerit: egoque te non vocem solùm, verùm flagitem etiam, atque expetam: tuarum nunc partium est, tuique etiam pudoris, & eius ingenij, quod optimum in te cognitum & perspectum mihi est: non solùm operam dare, vt restituas te nobis: sed vt confestim & sine vlla mora restituas. In quo ipse volo tibi persuadeas, te à me non modò in consuetudinis & familiaritatis consortium, sed in omnis fortunæ, tum dubiæ, tum secundæ, societatem vocari. Has ego cùm scriberem literas, cupiebam vehementer tibi eas citò reddi: vt tu primo quoq; tempore, quid de hac re statutum haberes, facere me posses certiorem. Si enim tua consilia (id quod opto & spero) cum expectatione mea consenserint, ad iter statim te parabis. Sin autem fortè (quod vix fas esse arbitror) alieno fueris a nostra voluntate animo, nosse aueo tamen, idque quamprimùm, consilium omne tuum: vt si mihi pręcisa spes tui aduentus fuerit, alium alicubi quæram, qui mihi & ad manum & ad curarum communicationem pręstò sit: quem tamen neque alium, quàm te esse velim: & potissimum omnium te fore confido atq; auguror. Vale, & rescribe. Ex Feliciano nostræ diœceseos, XVI. Calend. Septemb. M. D. XLI.

FINIS LIBRI DECIMISEXTI.

IACOBI SADOLETI EPIST.

AD PAVLVM SADOLETVM Lib. Epist. [illegible]

IAC. SADOLETVS EPISC. CARP. Paulo Sadoleto S. P. D.

ALTERAS has ad te scribo literas, prouocatus tuis, quas Viglania proficiscens dedisti. Nam cùm primas meas scriptas 11. Cal. Octob. ad 8. item Cal. Auenione misissem, vt celerius illinc ad te perferrentur: postridie vesperi redditæ mihi sunt tuæ: in quibus mihi illud periucundum, quod te asperiorem itineris tui partem sine detrimento vllo emensum esse cognoui. Et quidem cùm hæc scriberem, in illam opinionem coniectura ducebar, vt te putarem iam venisse Muti-

Mutinam: erat enim sextus hic dies & decimus tui discessus: vt etiam si diem vnum Mediolani, alterum Parmę ponere instituisses, commodum tibi tamen fuerit eò peruenire. Ego verò non solùm prosperum & fortunatum tibi iter, sed facile etiam & expeditum imprimis cupio: si rediturus es ad nos, mea etiam causa: sin id minus, vtique tua, quod tamen ipsum mea maximè interest. Nihil enim est tuum, quod pro paterna mea erga te indulgentia, mihi non meis omnibus aliquantò coniunctius sit. Sed quoniam Mutinæ iam mentio facta est, tametsi ego in accuratione diligentiáque tua magnam spem habeo rectè à te omnia & circumspectè gestum iri: nihilq; te prętermissurū eius officij, quod ad nos pertineat: tamen vellem tibi ἐμφατικώτερον mandasse, quod ad Ferrariensiū ducem attinet. Quem cùm tantùm & colamus & diligamus, quantum illius dignitas, & erga nos beneuolentia postulat: tum etiā non mediocrem illi profectò debemus gratiam, quòd is amorem suū erga nos, signis & rebus iam multis patefecit. Quem ego ipsum nunc abs te, nec conueniri tuo commodo, nec præteriri saluo officio posse video. Quare etsi hæc in me non iam suo tempore incidit cogitatio, me tamen illa solicitum vehementer habet. Quòd nisi (vt dixi) in tua prudentia huius quoque rectè obeundi muneris spem maximam ponerem, penderem animi multò magis: sed me ipse consolor, quòd tibi consuesse hæc venire in mentem certò scio. Negotia Mutinensia quòd tibi cæteris difficiliora ob animum versari scribis, non video causam cur ita esse debeat. Facilis enim est negotiorum gerendorum ratio, iis qui fideliter illa atq; integrè tractant. Quòd si aliqui sunt aliquando, qui rationi bonæ recusent assentiri, in ipsis culpa resideat: τὸ δὲ καλὸν πρέπει σοι, cuius tibi potissima semper sit cogitatio. De rebus nostris hîc nihil est sanè noui, quod cupias scire: res in eodem statu sunt, quo reliquisti. Nos victus totam rationem domi commutauimus: compulsi enim grauibus periculosisque distillationibus, cœna abstinemus, cui solebamus libentiùs indulgere: ad prandia sumus conuersi: idq; facimus palam, tricliniumq; sterni in maiore aula iubemus. Quod sentimus familiæ mirè esse gratum: celebratur enim domus, & simul absentiæ tuæ mœror hac ratione etiam magis lenitur. Conuiuæ assidui Verorus, & Augustinus, aliiq; præterea quos interdum sors obtulit. Quin habemus materiem sat bellam hilariùs nos habendi. Medicus est quidam subrufus, breuis statura, oculis disiectis, quem tu nosse fortassis potes, haud enim ita diu est quòd se contulit in hanc vrbem: de eo mihi cùm esset dictum, acutum hominem esse, & Philosophum, iussi ad prandium vocari. Aderat Stephanus Ruffus, & cum eo cæteri ordinis illius nostri (vt tute scis) in disputationibus concertatores: Isnardus nobiscum vnà. Lacessiui hominem,

minem, cùm se excitasset: Ruffus noster suscipit negotium. Diutiùs ducta cōtētio est. Ego spectator attentus: quid enim dicam auditor, cùm omnis nō audiendi, sed spectandi fuerit voluptas? Quanquam ille quidem in disserendo & argumentando nō imperitè se habuit: sed corporis vultus, oculorū eiusmodi agitatio, vt nihil videatur ridiculosius posse reperiri. Itaq; hominem sępiùs vocaturus sum. Nam quod ad valetudinem attinet, videor iam nonnihil hoc nouo more, mihiq; insolito, esse cōsecutus. Vrgeor enim minùs, & caput non tam infestum habeo quàm anteà. Verùm de his dies ipsa exploratiùs iudicatura est. Nunc ades ad parendum. Recordor enim in mandatis hoc tibi à me vel præcipuū fuisse datum, vt magistrum huic Iuuentuti erudiendæ quæreres. In qua te obtestor Paule, vt laboris & diligentiæ reliquum mihi facias, quo nostri optati compotes nos efficiamur. Nihil est hac curatione neque honestius nobis, nec ciuibus nostris vtilius. Quorum quidem causa cùm cupiamus omnia, cur non in hoc potissimùm officij honestissimo genere, omnibus neruis contendamus, vt & illis, & nobis ipsis satisfiat? Anteà castigare illos solebamus, quòd ad suum tantum bonum minùs essent attenti: nunc vicissim illi me appellant, atque vrgent: neque dies ferè vllus est, quin ad me accedant eorum aliqui rogatum. Quibus respondeo, tibi susceptum esse hanc prouinciam: neque te quieturum, quoad idoneum repereris: cum hac spe dimitto illos. Et si quæris, maximo eos studio in hac re ferri video. Proinde enitere atque elabora, vt talem aliquem inuenias, qualem nos cupere nosti: hoc mihi gratius facere nil potes. Plana hodie à legato reuersus, multam mihi salutem illius verbis nuntiauit: eaque mihi de eo retulit, quæ certè mihi iucunda sunt: perbellè illum valere, gratissimumque habuisse, quod ego illi iussissem nuntiari: si qua in re tua in Vrbe opera vti vellet, te ei & studio omni & beneuolentia præstò futurum. Egit gratias: nil se de nostro animo dubitare dixit: vsurum cùm res posceret, affirmauit, & quod intelligere facilè queas, habuit certè gratum. Atque ego hoc egeram dedita opera, vt suspicionibus nonnullis occurrerem, de quibus ad te scripsi Crucianum mecum locutū fuisse, & tamen simplici animo ac syncero omnia à me geruntur. Quid enim minus homine ingenuo dignum, quàm aliud in corde gerere, aliud habere promptum in lingua? Sequamur igitur vera rectaque consilia, à quibus deflectere nullam in partem possumus. De rebus vrbanis (vt antè ad te scripsi) tunc & quærendum mihi abs te, & ibi præcipiendum putabo, cùm te Romam peruenisse cognoro. Nunc, vt se res habet, illa cogitatione supersedendum est. Mutinensia acta expectabo interim, quæ in manibus sunt: cætera vt dies afferet, & fortuná dispensabit, sic mihi deinceps pa-

ceps literis facias notá. Nos hîc fructibus annuis condendis, non parum laboris molestiæque suscipimus, è quibus decumæ vini vsque eò fuére vberes, vt eas nullæ neque cellæ neque apothecæ capere potuerint. Itaque necesse est, lacus eos ipsos, in quibus musta ferbuerunt, doliorum instar adhibere: quibus a summo munitis compactis asseribus, & ad omnem introitum externi aeris probè obstructis, confidunt ista qui norunt, vinum incolume nos seruaturos. Ego hæc non tam quidem intelligo, quàm quæ peculiaris mea curatio est. Hortos suburbanos ita pulchrè habeo instructos omni huiusmodi copia, vt optimè prospectum in æstatem proximam sit: ad quod tempus te expectabimus: &, nisi erit maior isthic manendi causa, etiam accersemus. Vale mi Paule, & si nos diligis, valetudinem tuam cura diligenter. Florebello nostro & cæteris salutem. VI. Cal. Octob. M.D.XXXV. Carpentoracti.

II.

AD EVNDEM.

LATINVS Iuuenalis, homo & ingenio & rerum vsu pręstans, mihi iam inde ab adolescentia notus, hàc iter faciēs Aueniorem versus, rerũ illarũ quæ ad ecclesiam Aucnionensem spectāt constituendarum gratia legatus à Pontifice: mecũ erat plurib. de rebus collocutus, de quibus aliis literis scriptum est à me tibi perdiligenter. Verùm cùm is tum à me discessisset, tanquam alio itinere rediturus ad vrbem, neq; me amplius visurus: nihilominus mutata sententia, heri vesperi huc se retulit, amanterq; est à me hospitio acceptus. Sumus enim perdiu iam familiares. Cogitabat autem ipse hodie cum prima luce proficisci, (nam hæc ego scribebam ante lucem) & cum eo aderat Raymũdus Vitalis noster. Has ei literas daturus sum ad te perferendas, quas cùm acceperis, fac vt conuenias hominem, eumq; tibi in amicitia adiungas: probũ enim virum, & integrum, & magni animi, & bonorum amantem, fautoremq; cognosces. Plura ad te scribam cùm tuas aliquando accepero quas auidè expecto: neque enim citeriores iis habebam, quas ad Tarum dedisti. Vale.

III.

AD EVNDEM.

LITERAS tuas pridie Nonas Nouembr. vesperi, & ipsis Nonis postridie manè, cùm in prandio iam discubuissem, essentque mecum vnà Cæsarista, Cusanus, Oppeda, Vellarenus, multiiuges accepi, & Florentiæ, & Viterbij, & in ipsa vrbe iam bis datas:

quarum sum mirifica cura & copia delectatus. Ac primùm illud gaudeo, te itinere toto acto ex sententia, incolumem ipsum atq; cæteros Romam peruenisse: ibique fuisse acceptum vt maximè volebamus. Sed quoniam mihi ad omnia rescribendum est, seruabo ordinem, vt priorib. prius respondeam. Quod ergo ad negotia Mutinensia pertinet, matrem & fratres mihi commodè valere, peroptatum mihi est: teque ab illis amanter fuisse acceptum. De ære alieno matris fratrisque demortui, habeo iam rationem atque consilium quo illos expedire ab omni difficultate possim: quare audacter promitto, eam rem vt rectè agatur fore tibi curę, annuo enim ab vtroque nostrum spatio sumpto, quod in tempus facultas soluendi cadere nobis possit, aureos trecentos numerabimus. Puerum quidem ipsum penes me habere cupio, si est talis, vt spes de eo nobis esse possit, in eum virum euasurum, quem quęrimus, & quod de fratre tuo iam confidere cœpimus, facilē nobis ductu futurum, vt fingamus in eo formam illam, quæ sit maximè ad decus & ad dignitatem idonea. Doctorem huic iuuentuti & magistrum ab te quæri non puto fore amplius opus. Narrabo enim tibi, simulque tu agnosces, quanto plus sæpe fortuna polleat, quàm hominis consilium. Receperam me forte in bibliothecam nudius quartus, cùm esset iam nox: ibique attentius libros quosdam voluebam: cum cubicularius nuntiat, esse qui me conuentum velit. Rogo quis homo? Togatus inquit. Iubeo intromitti. Accedit. Interrogo quid sibi velit, quia illa hora adeat ad me. (cupiebam enim absoluere ocyus hominem, & ad studia me referre.) Tū illē repetito altius principio, ita aptè mecum, ita accuratè & modestè locutus est, vt mihi curam iniecerit cognoscendi interius, & percunctandi. Itaque clauso libro, ad eum totus conuersus, sciscitari incipio, cuius sit, quam disciplinam profiteatur, quid sibi quærens in has regiones venerit. Ac ille: Scotus sum, inquit. Ex vltimáne, inquam, orbis terræ natione? Etiam. Vbi ergo disciplinis liberalibus operam dedisti? (quod ideo interrogaui, quia eius sermo & Latinitatem, & ingenium redolebat.) In patria primum inquit, complureis annos philosophiæ operam dedi: deinde Lutetiæ sum eruditus, ibique Eboracensis Card. fratris filiū in disciplina mea habui. Pòst cùm patrui mors à puero illo nos distraxisset, ad Bellaium Parisiensem Episc. me contuli, eramque cum illo Romam profecturus, nisi morbus me grauis in itinere ab eo disiunxisset. Quid ergo tibi hìc expetis? inquam. Cupiditas, inquit, primùm tui visendi, quod maximè optabam, huc me cōpulit. Deinde cùm Auenione esset mihi dictum, te alicuius hominis indigere, qui iuuentutem tuam hanc erudiret, si fortè ego essem isti negotio aptus, offerendum tibi ego me duxi: non tam onus illud appetens quidem, quàm tibi gratum facere studens: &
simul

ſimul intelligens, fore mihi laudi quodcunque munus apud te, & tuo iuſſu, hortatuque ſuſcepiſſem. Quid quæris? vſque eò mihi placuit, vt primo mane Glocerium conſulem, atque Heliam accerſierim: expoſui de homine quid ſperarem, & quæ mihi in eo egregiè complacita eſſent, omnia narraui. Certè enim eiuſmodi modeſtiam, prudentiam, compoſitionem oris atque vultus, vix in Italo homine talem expectare potueramus. Neque hoc contentus, ad prandium inuito, cùm Florentium ipſum, (hoc enim illi eſt nomen) tum medicum noſtrum, de quo ſcripſeram ad te antea: itemque Heliam vnà cum conſulibus. Poſt prandium, ſtatim diſputationes me cohortante inductæ ſunt: argumenta phyſices aſſumpta: certatum a medico noſtro acriter, obtorto vultu, magnisque anhelitibus. Ille alter, modeſtus, placidus, nihil non ad rem, nihil non accuratè & ſobriè, ſanè quam peritè omnia, & intelligenter. Quin cum ego concluſiſſem argumentum quoddam aduerſus medicum tortuoſum ac difficile, in quo erat enodando magnus illi labor: iſte petita venia, ſolutionem protulit quàm maximè fieri potuit doctè, atque accommodatè. Quid quæris? accenſi omnes deſiderio ſunt retinendi hominis, conſulesque eũ ſeuocauerunt. Res pacta eſt aureis nummis centenis: tanta cum voluptate ciuium, ſicuti ego audio, vt omnes nouam quandam felicitatem huic vrbi eſſe exortam putent. Quin circunferuntur ſermones, quos cum conſulibus habuit, ita liberales atque ingenui, vt nil poſſit ſupra. Quamobrem ſpero huic negotio & muneri optimè prouiſum fore: & ſpero adhuc, tamen nondum compertum habeo. Sed videbimus reliqua. Habet autem iſte, quod mihi maximè voluptati eſt, Græcarum etiam literarum quod pueris imbuendis ſis ſatis. Quocirca tu de eo ſine cura eſſe potes. Mutinenſes ciues noſtros rectè habere ſe, tibique officia præſtitiſſe quæ in vtrunque noſtrum beneuolentiam ſignificarent, maximè lætor. Quæ ad Quirinales hortos pertinent, à me tibi miſſa, hæc me ſcribente tibi iam accepta eſſe confido. Erat enim hic vndecimus dies, quo tabellarius qui attulit, diſceſſerat. Reſpondi literis Florentinis, nunc venio ad Romanos: in quibus hoc primum lætor, binas iam te ibidem meas accepiſſe. De Capiſucco gratiſſimum mihi eſt, & Romæ eum commorari, & habere locũ quem virtus eius meretur, quanquam non vt meretur quidem, eſt enim vir ſummis honoribus dignus: qui quod tui amantiſſimũ ſe oſtenderit, non eſt aliena illius naturæ & humanitati, hæc comitatis exercitatio. Eum ego maiorem in modum diligo, & diligam ſemper: ſummasque eius virtutes, atq; imprimis humanitatem illam qua ſingulari eſt præditus, omnibus meis officiis complectar. Eum tu meis verbis & ſalutes centies, & amplexere etiam velim. Quòd Iudæorum mentionem intuliſti: in cauſa illa omnes

nunc laboramus: itaq; rogatus sum à Delectis huius præfecturæ, quorum de numero sunt qui heri mecum in prandio fuerunt, vt cum ijs vnà ad legatum accedam: quod libenter annui. Dies dictus est accedendi ab hoc die tertius, quò etiam propero magis, vt ad te antea scribam: ne negotio illo hęc opera distrahatur. Propter quam causam etiam habiturus es literas inaccuratas, atq; illepidè scriptas: non enim est otium describendi. Sed vt de re: cùm essent conditiones Iudæis latæ à Delectis, quibus noua illorum iura restringebantur: easq; illi recusassent: interuenit Latinus Iuuenalis, ad quem est aditum à nostris, idq; meo consilio: petitumque vt æquitatem concessionũ Iudaicarum inspiceret, ad Pontificemq; referret. Nõ recusauit laborẽ, vocauit Aueniones Iudęos: parteis ambas audiuit. Correxit ipse nonnulla, quę nos heri proposuimus Iudęis, interrogauimusq;, nũ illis stare animum inducturi essent. Tempus postularunt ad respondendum. Biduum datum est, vt perendie, qui dies erat futurus VI. Idus, mane responderent: decretumq; inter nos, vt responso quocunq; habito, ad legatũ statim proficisceremur. Atq; hoc à nobis de industria factũ est, vt si repudiassent illas conditiones, Latinum inimicum sibi redderent, cuius autoritatem tam parui fecissent: quanquam intempestiuum nunc quidem est de Iudæis scribere. Amicum illum nostrum nondum inuenisse exitum reb. suis magnopere miror: eiusque actiones minimè probo, in quo tu quoque potes animaduertere Paule, quàm popularis hæc quæ videtur sapientia, à vera viuendi ratione, verisque prudentiæ consilijs aliena sit. Sed hæc missa. Ego versor in studijs languidius, & de gloria quidem aliquantum processi: sed nescio quo pacto piger magis etiam sum ad scribendum, quàm solebam: legendi voluptate ducor: sumque reuersus ad Aristotelis scripta, quæ quotidie mihi maiora, præclarioraque videntur. Procœmium de gloria miseram tibi, quod postea mutaui aliquot locis, neque nunc vellem Saluiato lectum. Sed ego hoc confecto de gloria libro, optimum illum principem omnino sum explicaturus, si impedimento nullo fuero tardatus? Cùm huc à me peruentum esset, sustinui scripturam, si quid forte mihi in mentem venire posset, quod præterea esset scribendum. Interim conuertam animum ad literas Contareno scribendas, si & tempus & ingenium mihi suppeditaturum sit: quod sanè diffido. Ad Contarenum non succedit quod scribo, quare in aliud tempus differamus: & sanè sum aliquantum μετέωρος, scriptio autem ad talem virum ab animo vacuo & soluto petenda est. Tãdem confeci ad Contarenum literas, quas quoniam examinare, vt soleo, non possum, neque ingenium ad iudicandum attendere, tibi Florebelloq; permitto, vt nisi duxeritis idoneas, ne reddatis. Vale, & salue mi Paule: imprimisq; animaduerte, neque frequens

tua ad primores accessio aliquam indignam nobis ambitionis suspicionem excitet. Gallicis sanè quidem illa moribus, quam Romanis est congruentior. Quocirca temperato tibi ab ea, & lõgiora spatia intermittito. Iterum vale. 8. & 7. Id. Nouembr.

IV.

AD EVNDEM.

CVM venissem Auenionem ad XV. Calen. Decemb. ob causam publicam aduersus Iudæos illuc euocatus, protinus mihi ex equo descendenti, literas tuas Vitalis obtulit, 3. Non. Nou. scriptas: quas non mediocri cum voluptate legi. Delectabat autem me in illis cùm summi Pontificis de te opinio, tot iam signis iudicijsque declarata, quam tibi & honori & ornamento fore confido: tum veterum amicorum nostrorum, summorum hominum, erga me voluntas non solum non extincta diuturnitate nostræ disiunctionis, vt mihi ex literis tuis conspexisse videor: verum etiam beneuolentior facta, postquam tu tuis officiis, tuaque diligentia acriores quodammodo faces illorum animis adhibuisti. Sed præter omnia maximè mihi iucunditati fuit Contarenus: cuius ex epistola dici non potest quale de eo iudicium fecerim. Et re vera exemplum mihi illa attulit humanitatis eius, probitatis, benignitatis, prudentiæ. Primum, quod ad me prior ipse scripsit. Obsecro, hoc quãti? Deinde, quòd illo modo, quòd tam ingenuè, tã fraternè, tam amanter scripsit: & cũ pro me omnia summa fecisset, non tacuit etiã in literis: in quo me sibi visum ieiuniorẽ arbitraretur. Crede mihi, amo hominem, & tanquam alterum me esse iudico, quando ita sumus consentientib. sensibus, vt simplicitatem illam, quam ego tãtopere amplector, & quam tibi amplectendam semper magnopere prædico, ambo eodem quasi inducti spiritu, tenemus. Ac de magistro quidem lætor, & eum illũ nõ esse quem fueramus suspicati, & de omnibus controuersiis inter nos conuentum esse: quem iam diligere incipio, tuo imprimis testimonio adductus. Proinde, etsi stigmata adhuc in fronte gerimus eius dedecoris, quod mihi ab illo vel per illũ inustum est: facile tamen & libenter obliuiscimur pristini doloris, atque ad fraternam beneuolentiam animum nostrum conuertimus. Ad Cõtarenũ rescribo, cui cũ reddas meas literas, de meo in ipsum animo, deq; maximis obligationib. quib. illi sum obstrictus, tu quoque ea loquere, quæ ex mea fide & natura esse scis. Bellaio etiã ages meis verbis gratias: ipsiusq; erga nos voluntatẽ neq; vnquam mihi incognitam, & semper optatam atq; gratam ostendes esse. Nam quod hortatur vt in Epist. ad Gal. commenter, satis tibi exponere non possum, quàm à scribendo nunc abhorreat animus, etsi

etsi hoc fortasse breuis desidiæ sit. Verùm si scribendum maximè sit, num tu ad sacrarum rerum commentationes me hortare, quarum scriptio tot insidiis & calumniis est infesta? Illud me mordet, Pontifici te esse pollicitum: quanquam hoc fuerit bonitatis. Te autem existimare, breui à me tempore elucubrari quicquam posse, quod lectione dignum sit, id sanè in te vehementer sum admiratus: qui nosse tarditatem, & cunctationem meam maximè omnium debeas: qui crebro me desperatione susceptá opera penè abiicientem videris. Tibi ne venisse in mentē, menstruo spatio posse aliquid a me confici? Ne tu in hanc opinionē de me discesseris vnquam: néue tibi persuaseris, eum esse me semper, quem tu interdum expertus es, hoc est in potestate & arbitrio: vel (vt nonnulli dicere solent) in numerato semper orationis copiam habentem. Sed quoniam promisso satisfaciendum est, tuaq; fides exoluenda, quam Pontifici adstrinxisti: magnopere velim te expiscari & indagare, quo ille argumento potissimum lætaturus sit: atque vtinam ipsemet mihi præscriberet: fierem enim attentior illo mihi admoto veluti stimulo. Quid autem? quicquid dummodo ne de conciliis: quòd in eo genere & permulta scripta sunt: & volo fidei meæ testimonio derogari, si fortè in concilio quid sentirem de his rebus, esset mihi expromendum. Poteris igitur, si cum eo familiarius loquendi tibi potestas fuerit, sciscitari de comet, quid sibi maximè placeat. Ad Farnesiū composui gratulatorias literas: serius fortasse, q̄ expectarit: sed ita accuratè, vt nihil mihi in ea re videatur potuisse scribi grauius. Florebellum summopere diligo, & quanquam mihi illius absentia incommodo est, atq; vt prisco vtar verbo, diuidiæ: tamen florere eum in celebritate magis opto, quàm mecū in silentio, & quasi in solitudine viuere: idq; adeo illius causa, quem ego dignum omni honore statuo. Gratum ergo erit mihi intelligere, esse cū eo loci positum, vbi spem magnam capere suæ liberaliter fortunę cōstituendę possit. Nos hic sat belle habemus: asperiorem aliquanto sentimus hyemem, quàm in his regionib. solita sit: annona & reliquis fructib. abundamus. Frater tuus quotidiè magis & morib. honestis, quod videmus: & literis, quod speramus, proficit. Sacratus in officio est, commodamq; mihi præbet operam. Amici & familiares valent. Reliqua si qua sunt, à domesticis ad te scribi copiosè puto. Carpent. VI. Cal. Decemb. M.D.XXXXV.

Nigrum meum saluere plurimum iubeas velim: quem ego amo mediusfidius, & in medullis habeo: eius literis non rescripsi, satis spatii non habens: & tamen nullam ei epistolam arbitror te internuncio futuram gratiorem.

AD

V.

AD EVNDEM.

SCRIPSI literas ad te speciosas, quas Pontifici ostendere posses: in quibus de tua istic mansione, redituue ad nos, cõsilium illud do, quod vnũ in huiusmodi re visum mihi est dari tibi oportere. Nunc scribo has familiariores alteras, vt etiam hoc addam, quod mihi maximæ curæ est. Nam cum ego prius quietiore animo essem, in reditum tuum expectans ad eam diem, quæ fuerat dicta: hoc est, circiter mensem Aprilem, postquam tu non semel, sed bis iam scripsisti ad me, cupere te anticipare illam diem, & primo quoque tempore ad nos reuerti, magna sum incensus cupiditate videndi tui. Sed tamen, quod est mei paterni animi erga te proprium, semper commodum & vtilitatem tuam meæ voluntati præuerti volo: vt si habiturus sis splendidam occasionẽ istic commorandi, agas quod animo tuo lubuerit, quemadmodum tamen in alteris literis, quæ ad speciem factæ sunt, consilium meum tibi de hac tota re explicatum est. Illud tantum te admoneo familiarius & propius, vt ita statuas, idque habeas exploratum, si semel in illam nassam te inieceris, liberum tibi posthac inde exitum non futurum. Nos enim ipsi, id quod tu scis, nisi diuino potius quàm humano certè consilio, emissi ex illis vinculis, tanquam è custodia fuissemus, adhuc impediti & constricti hæreremus. Neque ego te impedio, nec deterrere te volo, quo minus istic maneas, si commodum tibi sit. Sed vtrumque putaui meum esse, & quod faceres approbare, & quod sentirem id verè expromere. Confeci etiam ad Pontificem epistolam, quam omnino conueniret reddi: est enim scitè (opinor) satis & grauiter scripta. Quam quidem vt conscriberem, illa me res præcipuè impulit: quòd nosci ab eo, & à cæteris omnibus volo, firmum animi mei propositum, huius qua nunc fruor, retinendæ tranquillitatis, & libertatis meæ, vsque ad extremum spiritum conseruandæ. Amicos nostros quidem omnes, sed imprimis, ac præcipuè Blosium meum omni a me salute & charitate complectero. Vale.

VI.

AD EVNDEM.

BINAS à te acceperamus literas, datas mense Nouembri: nũc accepimus trinas ipso natali Dei & domini nostri die. Respõdebo igitur ad omnes. De tua cupiditate, vt sis mecum, & mihi audire gratum est, & te video postremis tuis cognouisse iam de eo sententiam meam: nempe te non minus auidè expectari à me, quam

quam desiderari me tibi: quamobrem ages quod quandoque tibi videbitur. Illud tantum te admonitum volo, vt cautè iter facias. cùm propter anni tempus, est enim hyems: tùm quòd cum non maximè comitatus sis, sisque per ea loca, eosque homines transiturus, quorum mos & natura mihi valde est suspecta: non sine animi solicitudine esse possum: neq; soluto animo de te cogitare. Quare fac vt omnem adhibeas cautionem & diligentiam, quò te nobis saluum atque incolumem sistas: fidosq; habeas & comites, & viarum duces: in quo neq; operæ, neq; pecuniæ parci à te volo. Et quoniam vno aliquo egemus qui a pedibus sit, Fabritium eram desideraturus. Sed is retinetur a Florebello, cuius commodum facilè antepono meo, alium adduces quemlibet, quem tu idoneum & fidelem esse iudicaris. Cæsium Cardinalem & amaui, coluique semper, (quemadmodum tute scis) & valde bene de eius ingenio, prudentiaque iudicaui: meque ab eo diligi etiam sensi: quod est caput meæ in eum obseruantiæ, eximijque amoris. Qui quòd tibi se comiter amiceque dedat, habeatque nonnunquam de me mentionem: gratissimum mihi est: teq; illi meis verbis & agere gratias, & mea in illum perpetua officia polliceri, planè volo. Lapidem autē illum quin ferat causa nulla est: quare nisi iam fecisti, facias illi primo quoque tempore eius auferendi, & sibi habendi potestatem. Marium nostrum aueo scire quid agat, & quo animo proœmium nostrum acceperit: tu si ab eo aliquid, continuò facies me certiorem. Gambarum conuentum a te, & meis saluere verbis iussum, admodum lætor: illudque magis, quòd tibi visum scribis fuisse, me ab eo diligi. Quod ego non parui facio: eius enim de ingenio, & de nobilitate animi, summaq; humanitate, semper existimaui bene: quapropter item meis verbis ages illi de hac eius voluntate erga me gratias. Petrum Lambertum meum, optimum sanctissimumq; virum, eundemque omni virtute atque humanitate præditum, sic non amo solùm, verùm etiam colo ac veneror, vt nullius hominis amplitudini & dignitati plus tribuam, quam eius vnius integritati ac virtuti. Qui quòd me, teque diligit, suamq; omnibus in rebus ostendit aduersus nos beneuolentiam, tam gratè accipio, vt nihil supra. Sed quando tot eius erga nos meritis referetur à nobis gratia? vtinam veniret mihi in mentem, qua re possem me illi exhibere, agereq; aliquid, quod tali viro accideret optatum, testimonium meæ ardentis erga illum voluntatis. Sed, si omnia ad gratiam ostendendam nobis reliqua sunt clausa, testimonium certè tantæ virtutis ac benignitatis pro virili nostra in posteritatē propagauimus: est enim mihi ille semper in intimis medullis infixus. Tu ei a me millies salutem, vel centies millies potius: nemo est cui me magis charum & cōmendatum esse cupiam. Quòd autem

illle tibi

ille tibi suadet, vt munus consecrationis, vel facultatem potius eius muneris accipias, idem ego & probo, & te hortor. Moroni Episcopi Mutinensis nostri virtute & dignitate plurimum lætor: teq; iniisse cum eo amicitiam valde laudo. Caluum habeo in memoria, fuit enim semper mei amicissimus: ipse certè (quod nosse de illo potui) ingenio animoq; erectior quã videretur illius fortuna postulare: quem salutes velim à me: eique dicas, gratum illum mihi facere, quòd memoriam mei non intermittit: peteréq; ab eo me, vt hoc assiduè faciat. Capisuccum meum, talem tibi beneuolentiam ostendere, tantumque impartire amoris, quantum scribis, incredibile est quantopere gaudeam, & certè nihil fieri potest illius virtute præstantius, humanitate lenius, familiaritate dulcius. Et tamen hæc in eo antea etiam cognoram: nunc verò, quod tantam fidem præstet amicitiæ, quod ita memor sit eorum à quibus ipse mirificè diligitur, quanquam longè absentium, hoc prope singulare est & summũ in hac ætate optimi viri indicium: cui ego toto corde & animo penitus sum addictus. Illud doleo, quod cum ipse facultatẽ amplam habeat crebro nobis amorem suum ostendendi, nos nihil simile aduersus eum agere possimus. Sed aliquando poterimus: aut ipse eadem virtute, animiq; ingenuitate, qua nos officiis omnib. prosequitur, nostram voluntatẽ erga se pro relata gratia accipiet. Quòd eius omnib. in rebus ope & consilio vteris, facis rectissimè, idq; vt semper facias tibi potissimum mando. Ad Gonzagam amplissimum virum suades vt scribam. Enimuerò quid? præsertim cum ascribas occupatissimum illum esse. Videtur tibíne rectum, vt obtundamus eum inanibus epistolis? Ac delectatur stylo & genere meo dicendi. Primùm, nõ video cur delectari debeat, quid enim est in meis scriptis egregiũ, quodq; non imprimis humile & serpens humi sit? Deinde, si maximè delectetur, iuuenile est summos viros literis lacessere, quæ nil afferant aliud, præter animi delectationem. Imò verò habeat ille hoc pignus nostræ summæ erga eum obseruantiæ, maximiq; quo illum prosequimur honoris, quod vacuas rebus & negotijs literas ad eum dare erubescimus. Quẽ quod scribis omnia summa officia Accolto nostro in illius grauissimis incõmodis præstitisse, lætor virtute & laude amplissimi ac nobilissimi hominis: multumq; ego quoq; hoc nomine illi debere me intelligo. Gratum & id mihi, quod de Vbaldino nũtias, esse eum cum Accolto in amore & gratia, hominemq; sese in illius aduersis reb. præstitisse. Laudo virtutẽ, officiumq; diligo. Sed de eo ipso est quod expostulem. Tandiúne, cùm in Vrbe assiduus fuerit, nihil ad me literarum, ac ne per alios salutẽ quidem? at tu illi à me plurimã. Cui indicabis, etiam si ipse me minus diligat, summè tamẽ eum à me & amari & semper amatũ iri. Hortos nostros Quirinales scripsi vt redimeres: nunc

nunc si tibi videtur commodius sinere eos vti sunt, ea ratione, ne si ab vno auellantur in aliquem potentiorem incidant, à quo nó tam facilè postea possint auelli: facies quod iudicaris rectum, totum enim hoc negotium tibi permitto. Latinum Iuuenalem amo maiorem in modum, meque ab eo amari opto: tu me illi & mea omnia, & res prouinciæ huius commendabis. Æmilius quoda me petit, neque facile id factu est, & certè alienissimum nostræ integritatis. Nos officia amicitiæ illi præstitimus, quoad licitum fuit: sinat nos nunc officij nostri habere rationem. Nam vt nos cogitationibus vrgendis, & aduersarij persona suscipienda, lites prosequamur, neque honestum, neque decorum nobis est: longeque remotum à more & professione nostra. Libellum hîc retinebimus, quoad ipse inueniat qui rem exequendam curet: quem ex prouincia ipsa esse oportet: & tamen magnus numerus eorum hominum solet in Vrbe esse: vt futura sit ei alicuius copia, qui id agat sedulò & diligenter: quando quidem ad talia genus illud hominum est aptissimum. Si qua re honesta Æmilius meam beneuolentiam erga se expectet, experietur semper me amantissimum sui. Ain tu Romæ esse Hieronymum Alexandrum? quem ego abesse longè putabam: audieram autem esse eum Venetijs: gaudeo mediusfidius, datam tibi facultatem, hominis omnium doctissimi & noscendi, & visendi: quem quòd scribis mei esse peramantem, moriar ni eo nuntio mirabiliter sum delectatus. Hic de illis Paule est, quos ego imprimis mirari soleo. Incredibile propè est, quæ sit hominis scientia, memoria, cognitio rerum plurimarum, de quo sæpe equidem tecum locutus sum. Sed nunc cùm nactus occasionem es, complectere hominem omnibus officiis, & te illi insinua: abibis enim semper ab illius latere & colloquio doctior: quem salutari à te meis verbis studiosissimè volo. Tantum vtrumque nostrum ab amplissimo viro Contareno amari, quantum tu scribis, summæ mihi voluptati est: vtinam ille modò habeat iustas causas id agendi. Ipse quidem illi omni obseruantia iure optimo sum addictus: cuius legi adnotationes, & tamen est quiddam, in quo leuiter dissentimus: in quo tamen meis rationibus allatis illius sententia potissimùm staturus sum. Sed oporteret nos colloqui: quod aut faciemus coacti concilio, si modò vnquam cogetur: nam ego quoq; Christiano illi negotio pro mea parte non deero. Aut si facultas ea non dabitur, & desperaro posse nos congredi, per literas accuratius & sciscitabor sententiam eius, & explicabo meam: quamobrem tota ista res in id tempus differatur. Mendum illud in libro meo, quòd ipse quoque corrigi debere dicat: proberque in eo opinionem meam, quæ tamen eadem semper fuit, neque quo pacto in verbis illis fuerit immutata scio, nec miror, & tantò magis

dari à

dari à te operam volo, vt in omnibus libris, quotquot fieri poterit, error ille tollatur. Ad postremas venio literas: Saluiatum & Campegium, & Symonetam, quantum colam tu optimus testis es: qua autem illi in rebus nostris beneuolentia vtantur, cognoui ego ex tuis literis. Agito igitur illis maximas à me gratias, omnemque meam obseruantiam, officium, amorem, eisdem defero: quod commodissimè facies, cùm commeatum petes ad nos reuertendi gratia. Hortensium lætor bonis ingeniis probari Octauio Pantagatho optimo atque eruditissimo viro, cuius officium gratissimum habui, meam item gratam esse & memoriam eius officij, & erga ipsum voluntatem gaudeo. A Steuco accepi literas humanissime scriptas, quæ me maiorem in modum delectarunt. Quòd ad Fregosium scripsisti, laudo. De pensione illa tua petere à rege vt eam autoritate sua comprobet, indignũ est. Nostra erga illum officia eiusmodi sunt, vt si fortunam sequeremur, maiora ab illo expectare deberemus. Nunc cum è fortuna non pendeamus, infringere in re parua magnitudinem animi nostri, ne cadere quidem in cogitationem nostram debet. Si pensio per Pontificem potest roborari, honesta est actio, & petere non indecorum. Si ad Regem confugiendum est, non est tanti pensio, cur hanc demissionem animi alienã à moribus & natura nostra subeamus. Nihil est quod te pigeat reddidisse primò Farnesio literas, & eius opem & gratiam implorasse: non enim dubito, quin negotium suscepturus ex animo, idque quod volumus à Pontifice impetraturus sit. Quod si etiam fiat serius, semper tamẽ futurum est his populis gratum. Non te oblitum arbitror, quod tibi discedenti de Alfonso fratre in mandatis dederim. Id tamen, quoniã (vt debet) magnæ mihi curæ est, repetendum his literis duxi, vt instes contendasq; apud Pontificem Maximum, quò magistratus ei aliquis illius virtute dignus mandetur, in quo possit & doctrinam suam, & integritatem exercere. Non enim diffido optimum Principem, pro sua clementia & erga nos voluntate, habiturum rationem rogationis nostræ: nobisq; ea præbiturum, quæ communia ferè sunt: cùm nos, qui nihil magnum neq; insigne quærimus, ac ne optamus quidem, neque ob eas res aures Principis nostri obtundimus, hoc simus qui parua & vulgaria impetremus digniores. Ages igitur cum illo nostris verbis, & diligenter, & audacter: vt habere velit fratris mei rationem, & docti, & prudentis viri: cuius iam probitas, iustitia, & integritas, in aliis magistratibus, quos alias perhonorificos gessit, magna cum ipsius laude spectata est. Causas celerioris reditus tui, vel quod iustæ sunt, vel quia ego rei ipsi faueo, habeo sanè quam probatas. Tantùm te moneo iterum atq; iterum, vt cautissimè iter facias. Iulium puerum hoc tempore viæ committi nõ placet: primo vere curabitur

vt tutò & commodè veniat. quod etiam eius deducendi onus Nicolaus Capellus sibi ait impositum a mulieribus fuisse: qui cùm illhuc cupiat redire, comitum penuria etiam nunc detinetur. Literas meas ad Pontificem maximũ, quas poscebas, cùm hæc scribam ad te, perlatas esse arbitrabar, teque illis iam visum eo quo vtendum putasses. Accoltũ doleo excedere ex ea vrbe, in qua ego maximè eum morari vellem: vt enim nobis est amicissimus, sic pluribus rebus nauare nobis posset beneuolentiam suam. Sed ferenda humana. Quas quidem ad eum scripsi literas, non minore motu animi a me scriptæ sunt, quàm ab illo fuerint lectæ. Claudium opto mecum esse, tametsi ego in scribendo & lucubrando factus sum segnior: itaque scito, nihil à me hac hyeme compositum fuisse, quod momenti alicuius sit. De gloria inchoaueram, sed citò intermisi: habeo tamen in animo opus illud persequi, in quo Saluiato, cui tantum debemus, referatur aliqua ex parte à me gratia: quod etiã per te illi volo exponi, & declarari. Tu semper de Blosij Palladij nostri humanitate, comitate, beneuolentia erga nos aliquid ad me scribis: tibi autem quid ego rescribam? nisi illud, quod solenne & fixum est, eum à me scilicet incredibiliter amari. Quod cùm summè faciam, non tamen tantum mihi videor posse facere, quantũ illius erga nos officia postulant. Vellem scripsisses ad me, ecquid habeat gratum, quod ego illum in meo Hortensio intexui: & certè habere debet: non tam, quod magnum aliquid propterea sit assecutus, quàm quòd ego illi in conspectu propemodum pono vniuersam imaginem illorũ temporum, in quibus nostræ vtriusq. iuuentæ desideria illa ardentia ferbuerunt, quorum est recordatio vtriq. nostrum iucunda. Eum tu meo nomine amplectere, & salutem illi plurimam dices. Florentium magistrum huius iuuentutis quotidie magis probo: nisi quod videtur mihi factus taciturnior, & solitudinis amantior: in quo mihi est admonendus, (quod facere cogito) vt caueat, ne hoc sit μελαγχολίας vitium non animi iudicium: omnique modo ad hilaritatem est prouocandus. Ei stipendium publicè constitutum est satis amplum. Cuius tertia pars illi a nobis soluetur, quẽadmodum cùm tu etiam adesses, eramus ciuibus polliciti. Frater tuus mihi admodum satisfacit, seque exhibet & facilem & cupidum obtemperandi mihi: & certè (vt ætas illa est) nihil, aut admodum rarò delinquit. Spero de eo optimè. Sacratus in suis studijs est assiduus: cæteri familiares benè habent. Nos hic in suauissimo otio viuimus: copia rerum abundamus (preterquam pecuniæ) penè omnium. Multum mihi tuæ ad Bembum placuerũt literæ: vt, si homo es, magno animo dedere te debeas ad hoc Latinè scribendarum epistolarum genus. Ad postremas tuas literas nihil est quod rescribam amplius. Satis enim ad omnia arbitror esse re-

esse responsum. Tantum Iaccobaccio humanissimo viro vt gratias agas meis verbis mando, atque vt eidem omnia nostra commendes: meq; confirmes memorem semper & ipsius officiorum erga nos, & patruorũ eius futurum, quos ego vehementer amaui dum viueret, neq; desisto diligere etiam mortuos. Adscribam hoc quoque: nisi ex tuis literis fecerô coniecturam, diutius te isthic, quàm nũc facturũ te ostendis, commoraturũ esse, nullas amplius literas me ad te scripturum: sed tempus & curam omnem positurum in sacrarum literarũ studijs: quæ narrare tibi nequeo quantopere me delectent. Tu vt eo animo ad nos venias, tanquam te in eadem studia totũ immersurus sis, omnino facito. Vale etiam atque etiam. Durando cubiculario summi Pontificis multum intelligo me debere: suis enim in te officiis egregiè promeruit, vt ego quoque illi deuinctus essem: quamobrem ages meis etiam verbis ei gratias: meque totum suum vt existimet, admonebis. Iterum vale. V. Cal. Ianuarij, M. D. XXXV. Carpent.

VII.

PAVL. SADOL. PETRO BEMBO.

EX eis literis, quas ad Lazarum nostrum Papia proficiscens dedi, me in Italiam venisse, Romamq; iter habere, & quæ profectionis nostræ causæ, quæve consilia essent, cognouisse te arbitror. Illud quidem certè cognosse te non dubito, quòd ei nominatim vt te edoceret mandaueram, deferre mecũ me patrui mei de laudibus philosophiæ librum, quem is paulò ante absoluerat: atque ab illo mandatum habere, vt simul ac constitissem, statim eum describendum, & fideliter ad te perferendum curarem: mirificè enim eum cupere, vt tu illum primo quoq; tempore, atque omniũ princeps haberes: cùm eius amicitiæ, quæ inter vos intercedit, causa, (præsertim cùm tu illum ab eo librũ tantopere efflagitasses) tum verò vt lucubrationem suam ad iudicium tuum deferret, tuaque imprimis opera, cura, diligentia, fide, in illa expolienda vteretur. quod ipsum etiam, posteaquam ad Vrbem veni, diligentius mihi per literas mandare, meque vt approperarem vrgere nunquam destitit: facilè vt appareat, quanquam magna quædam in eo libro se esse conatum existimet, non tamen eum illi librum antè probatum iri, quam is grauissimo atque acutissimo iudicio tuo fuerit comprobatus. Quamobrẽ Matthæo Dandulo ciui tuo, eidemque tui nominis (vt mihi perspicere visus sum) studiosissimo, mihi ex Contareni Card. familiaritate cognito, & propter eius virtutem atque humanitatem vehementer probato: cùm in isthæc loca proficisceretur, ipsum descriptum ad te librum dedi, eiq; quam maximè potui commendaui: quem effecturum non dubito, vt is fidelissimè ad te celerrimeque

perferatur. Nunc te Bembe optime ac præstantiſſime, patrui mei verbis etiam atq; etiam rogo, fidemq; a te amicitiæ, quam nobis omnibus in rebus diligentiſſimè præſtare conſueuiſti, in hac re potiſſimum imploro, vt ad eum legendum eo animo accedas, nõ vt ſi quid laudandum in illo, ſed vt quidquid reprehenſione dignum ſit, tibi id notandum atque animaduertendum putes: atque ita ſtatuas, nos a te non tam voluptatem vllam ex laudatione tua, quam maximam ex correctione vtilitatem expectare. Id porrò optimè fiet, ſi in legendo iudicis partes ſuſceperis, amici depoſueris. Subuereor enim interdum, ne te nimius amor noſtri in fraudem inducat, tibique omnia quæcunque à nobis proficiſcantur, arridere faciat. Quare cum tu Bembe amorẽ in iudicium ne adhibueris, ſanctiusque apud te ſit religionis atque officij nomen, quam vlla amoris ac familiaritatis ratio. Quanquam quod certius ac proprium magis eſſe cenſendum eſt amici munus, aut quis ex amicitia capi vberior fructus poteſt? quàm vt quiſq; doctrina, ingenio, magnarum rerum vſu quam maximè excellit, ita ea illum omnia ad amici voluntatem atq; arbitrium ſummo eius tempore, quàm libentiſſimè conferre? ijs præſertim de rebus, quæ & iam in manus hominum venturæ ſint, & ad poſteritatem etiam ipſam forſitan peruenturæ? vt opera ac fides tua à te nobis ita debeatur, vt eadem etiam pertineat ad vniuerſos. Illud te admonitum volo, poſſe legi librum, itemque ab amicis noſtris doctiſſimis viris deſcribi, Polo, Lazaro, Lampridio, quorum item quod de eo iudicium ſit, valde auemus ſcire, imprimi verò atque edi nequaquam poſſe: vult enim patruus ampliore temporis ſpacio facultatem ſibi eſſe, mutandi & corrigendi, ſi quid ex tuo præſertim iudicio, emendatione dignum videbitur. Verum eadem hæc patruum per literas tecum egiſſe confido. is enim ad me proximis literis ſcripſit, ſe literas à te, Iulio (vt arbitror) menſe datas, tunc demum accepiſſe, atque vt ad eas reſponderet, ſe parare. Tu cùm ſcribere ad nos voles, cenſeo huc ad Nigrum, qui vtriuſque noſtrum amantiſsimus eſt, ipſas literas mittas, qui eas mihi, quamdiu hîc ero, eueſtigio reddet: poſtquam autem diſceſſero, Carpentoracti etiã nobis eas curabit reddendas: ſic enim optatiſsimæ tuæ literæ, quanquam paulò longiore erratione, certius tamen, ac plerunq; etiam celerius ad nos peruenient. Quod autem ad me ipſum attinet, ego cùm in Italiam venire conſtituiſſem, ita peregrinationis meæ partes diſtribueram, vt ſtatuerem te iſthic in reditu meo inuiſere, quem ad menſem Aprilem coniijciebam fore. Te autem iccirco videre omnibus votis cupiebam primùm, vt ſummum meum erga te ſtudium, ſingularemque obſeruantiam qua te iampridem ſum complexus, coram tibi declarare conarer: fruererque exoptata voluptate videndi atque alloquendi

quendi eius viri, cuius virtute ac monumentis nostra hæc ætas illustrior, & ad posteritatem commendat or futura est. Deinde, vt etiam ex tua aliquorum dierum consuetudine, aliquid ipse ad vsum meum transferrem, quod ad optimum atq; honestissimum vitæ cursum mihi constituendum valeret. Nam cùm hæc sola ferè causa sit, quamobrem hanc à me vrbem, quæ semper domicilium virtutis atque prudentiæ optimo iure habita est, visendam atque inspiciendam putarim, vt scilicet in meis vitæ rationibus prudentior ex eo, atque moderatior fierem: meque ad præstantium virorum, qui in ea sunt, exemplum atque imitationem conformarem, quantopere mihi tuus Bembe aspectus exoptandus est, qui mihi vnus totius vrbis esse instar potes? Quare statuebam (vt dico) te videre antequam in Galliam me referrem: maneoq; etiam nunc in sententia: modò stet illud quod diximus, de tempore, ad quod cogitabamus reuerti. Nam si expectabimus Aprilem mensem, te omnino videbimus. At si quis interuenerit casus, quo hyeme cogar reuerti, id quod potius formido, aliud erit mihi commodius atque expeditius iter suscipiendum: atque ita, ad molestum sanè itineris, atque hyemis laborem, illud etiam mihi grauius accedet incommodum, quòd tuo mihi optatissimo congressu carendum erit. Quicquid autem ceperimus consilij, te de eo certiorem faciemus. Vale. decimo Calend. Decembris M.D. XXXV. Romæ.

VIII.

PAVLVS SADOLETVS RVDOLPHO Pio S. R. E. Cardinali, S.P.D.

DECIMVS circiter mensis agitur, cùm ego & F. Molsa noster, Io. Fr. Fallopium ciuem nostrum iuuenem honesto loco natum, ác liberaliter institutum, amplitudini tuæ diligenter commendauimus: à teq; omni studio ac precibus contendimus, vt eum mirificè cupidum ac sitientem familiaritatis tuæ, velles in fidem ac familiam tuam recipere: multaque addidimus, quamobrem & ille tantopere id cuperet, & tu nolle nō deberes. Atque hoc à nobis (quod te meminisse non dubito) quodam die factū est, cum ad prandium apud te, certo consilio, ego atq; Molsa venissemus: cumq; à te lautè ac peramanter accepti, loquendo (vt fit) ac deambulando, in angustam quandam ac penitissimam bibliothecæ tuæ partē soli tecum vnà peruenissemus, opportunum sanè locum, vt non inde tu facilè, nisi ea quàm à te petebamus, venia nobis data elabi posse viderere. In quo illud mihi sanè gratum atq; imprimis iucundum accidit, quod præclarū eo die specimen vidi eximiæ cuiusdam liberalitatis atque humanitatis tuæ.

 Nam

Nam cùm à nobis vehementius premerere: ac tibi quominus cupiditati nostræ, quemadmodum voluisses, obsequi statim posses, rei familiaris tuæ non paucæ (vt tute affirmabas, id quod nos etiam agnoscebamus ipsi) difficultates obstarent: vidi te tamen mente sæpius hæsitantem, vtrum maior tibi cõmodi tui ratio habenda esset, an studij ac voluntatis nostræ: quasi tibi durius esset, nobis quippiam abs te petentibus non satisfacere, quàm contra rei familiaris tuæ rationes atq; commoda facere. Itaq; ea tunc ab amplitudine tua inita est ratio, quæ & rebus tuis commodior, & æquè nobis futura esset grata. Petiisti enim à nobis, vt certos aliquot, 4. opinor menses, Fallopium ipsum sustinere se, ac commodum tuũ expectare iuberemus: quo tempore domesticas tuas difficultates explicari posse sperabas, auctis per eos dies ex Gallico sacerdotio vectigalibus tuis. Tum enim demum te illi, nobisque tantopere pro eo laborantibus morem esse gesturum. Quod cum Fallopio renuntiauissemus, magnũ se quiddam per nos adeptum esse arbitratus est: ac cum magnas nobis, tum amplitudini tuæ maximas apud nos gratias egit. Sibi enim facile aiebat fore, quãdiu tu velles expectare: vt qui nulla necessitate, nullaue inopia ad tuã exoptandam familiaritatem adduceretur: sed sola ea fama ac hominũ prædicatione, quæ de tua virtute, & animi magnitudine, summaq; humanitate incredibilis pene est, studio atq; amore tui accensus & inflammatus, cuperet ei viro cultum atq; operam suã dicare, cuius ipse ex nomine & familiaritate fieret ornatior. Accidit, vt tu breui interiecto tempore, à summo Pont. ad Galliæ Regem legatus de pace mitterere. Et paulò pòst secuta est ipsius Põtif. nostraq; cum ea vna ab Vrbe profectio: tantæq; deinceps res, te imprimis interprete ac administro, inter maximos principes actæ tractatæque fuerunt, vt nihil de eiusmodi priuatis rebus, ne cogitandi quidem daretur loci. Nunc autem cùm sedatis illis vrbanarum rerum agitationibus, & publica re bene constituta, vnumquemque ad priuatas suas rationes, atque ad instituta vitæ cõsilia reuerti liceat: admonet nos perpetui sui optati Fallopius, sibique nunc demum post decimum mensem, patere aditum ad familiaritatem tuam petit: meque & Molsam sponsores suos appellat. Nos verò, præstantissime Rodulphe, fidem illi nostram præstare non possumus, nisi benignitate ac liberalitate tua adiuuemur. Itaque Molsa quidem qui isthic adest, communem hanc causam nostrã apud te aget pluribus. Quem etsi sciebam, propter ipsius suauitatem excellentemque doctrinam, apud te apprimè gratiosum esse, nec verò minus eum valere eloquentia grauitateque verborum, quàm gratia: vt vbi ille præsens esset, mea vox ac commendatio nõ magnopere desideranda esse videretur, tamen vt ego quoque meam fidem ac diligentiam homini amicissimo

proba-

probarem, has ad amplitudinem tuam dedi literas: te etiam atq; etiam rogans & obsecrans, vt æquum te ac facilem postulatis nostris præbere, hominemq; imprimis honestum & probũ, necnon singulari quadam industria atque artificio præditum, qua de re tecum alias sum locutus, benignitate tua amplecti atq; in tuis esse velis: præsertim cùm ille non casu, vt pleriq; faciunt, ad familiaritatem tuam appetendam delatus sit: sed vnum te ex vniuerso amplissimorum isthic virorum numero, sibi iudicio certo delegerit, quem patronum totius fortunæ constitueret suæ. Hunc si ad te admiseris, atq; in familiam tuam receperis: equidem tibi audeo polliceri, magnam te ex illius fide ac solertia voluptatem esse capturũ. Mihi sanè cùm illud gratissimum erit, propter amici mei commodum, cuius ego causa vehementer cupio: tum etiã intelligo, quàm honorificum apud municipes meos Mutinenses mihi futurum sit ac gratiosum, tanti videri esse apud summos viros commendationem meam, vt illorum beneuolentiam ac gratiam ciuibus meis conciliare, eosq́, opera ac diligentia mea iuuare possim. Quod si vides mihi amplum esse, ac penè gloriosum: existimare debes, me tibi, cuius bonitate ac beneficentia eã apud meos fuero laudem assecutus, quam maximam ac perpetuã gratiam pro tali tuo beneficio habiturum: & ad multas eas & graues, quas cum Patruo meo communes habeo, tui amandi ac omnibus studiis colendi causas, maximam etiam ex hoc tuo in me priuatim ac propriè collato beneficio cumulum accessurum esse. Vale. VIII. Calend. Nouemb. M.D.XXXVIII. Carpent.

IX.

IAC. SADOL. PAVLO SADOL. S.P.D.

DECIMOOCTAVO die postquam à te discesseram, Mutinã veni, Idib. ipsis Maiis: ibi Alfonsum fratrem offendi valentem, & salua cætera quæ quidem domesticas ad res pertinent. Sed illi penè inopinatus fuit aduentus meus. Etsi enim imperium nouerat, quo ego accersebar, de mea tamẽ voluntate fuerat dubius: itaq; affui quasi improuiso. Nostri quidem ciues officiosè atque amanter visum ad me & salutatum frequentes adierunt. Ego illo triduo Florebellum Bononiam misi, & ad Farnesium literas, nihil dissimulans de mœstitia mea, & simul exponens, quàm mihi graue extitisset venire in Italiam, & alienissimo meo tempore iter illud suscipere. Petebam autem vt transacto cum Cæsare colloquio, liceret mihi Carpentoracte reuerti, quod iam vnum atq; solum à summo Pontifice expeterem beneficium. Erat & illa excusatio in literis, me non continuò Bononiam profectum esse, quod de via fessus, aliquot dierum quiete, reficiendi mei causa

indigerem: me tamen quod ipsi imperassent esse facturum. Responderunt, posse me Mutinæ ipsorum voluntate residere, donec vocandi abesset opportunitas. Quo ego nuntio accepto, in Corlianum nostrum me contuli, vbi sextum diem iam ago, nitens quoad possum, reficere animum: eumq; reuocare ab iis sollicitudinibus, quæ me præter consuetudinem vehementer agitauerunt, quod literarũ imprimis beneficio bona ex parte consecuturum me arbitror: tametsi libris careo, neq; habeo prętter duos aut treis. Sed tamen & perfeci librum illum de peccato originis, vt is iam exire in manus hominum me concedente possit: & alia commentor, quæ si res mihi facultatem dederit, in lucem editurus sum. Illud quidem mihi sentio vsu venire, vt nunquam ex studiis literarum tantum voluptatis ceperim, quantum hoc tempore: vel quòd nullam aliam habeo suauitatem, in qua acquiescam: vel quòd maior in morbo medicinæ vis apparet. Hic rumor erat ortus (vt dicebat) Bononiæ mihi legationem illam à Pontifice esse decretã. Sed sine capite hic rumor: nihil enim habebat certi nec constituti: tantummodo sermonibus hominum res iactabatur. Quod quoniam mea neutram in partem interest, vtrum magis velim planè nescio. Ego, si mihi detur optio quid expetam, domũ cupio, & reuerti ad vos, & agere vitã cum meis amatissimis. Quòd si procul à meis tanquam in exilio vitam ducere necesse est, reliqua est deliberatio, mihíne expediat habere legationem: Sed de his satis. Aduentus Cæsaris adhuc in expectatione est, nihilq; de eo certi ad nos allatum. Dicebatur tempestatibus retentus conficere cursum non potuisse: & tamen sunt qui nuntient, peruectũ eum ad Insulas quæ supra Massiliam sunt. Quod si est ita, citò Genuæ illum habituri sumus. Nostrum quidem illud inuentum ad concordiam pertinens, quod tu quoq; tantoperè probabas, scito non suppressum modò fuisse, sed sicubi fuit illius enuntiandi necessitas, alio atq; erat modo interpretatum: verùm ista viderit Deus. Ego post discessum isthinc meum, nec literas à te nec nuntium vllum accepi, quod mihi molestum est: nihil enim vehementiùs opto, quàm de te audire ea, quæ mihi iucundissima sint, vt rectè valeas: vt in magistratu te geras: quid ciues mei, quid reliqui omnes agant, quorum nobis & salus & memoria est iucunda. Tectum Felicianum absolui volo. Viaticum huius itineris, pro ratione dierum qui in itinere consumpti sunt, misi ad Carolum nostrum Gualterruccium vti peteret: res æqua & legitima nihil habuit difficultatis: trecenti statim numerati sunt, in quo opera Ardinghelli eximia & amor erga me singularis. Illud ex hac mea postulatione mihi accidisse gaudeo, quòd desierunt mirari ac reprehendere, quòd ducentos illos reddidissem, posteaquam viderunt me trecentos poscere. Non enim iam illa morositas

mea,

mea, sed religio iudicatur. Adhuc hæc erant quæ tibi ex me nota esse vellem. Si quid ampliùs euenerit, curabo vti scias: & vel ipse ad te mea manu scribam, vel delegabo Florebello. Catherinum, Glocerium, Verotum, & reliquos familiares nostros saluere iubebis meis verbis. Curabisq; præ cæteris rebus omnibus, vt mihi à te literæ crebrò longissimæque reddantur. Vale mi Paule, & Deum precare vt redeamus. Iterum & sæpiùs vale. Ex Corliano, VI. Calend. Iunias, M.D.XLIII.

X.

IAC. SADOL. PAVLO SADOL. S.P.D.

DATIS ad te literis illis, quas in Corliano scripseram, hæc secuta postea sunt. Ego cùm angerer animo, diremptum me ab eis optimarum artium studijs, in quibus beata mihi vita erat reposita: & reliquisse tamen cum illis vnà, cùm eos homines, qui mihi essent charissimi, tum eas regiones, in quibus mihi summa cum libertate animique iucunditate, meo arbitratu, viuere erat concessum: tentandum & conandum esse duxi, si quo pacto possem me hinc explicare, & ad vos, quibus cum esse maximè cupio, primo quoq; tempore me referre. Itaq; cepi consilium opinione mea solers plenumq; summæ rationis, si tamen ratio omnibus in rebus locum haberet. Scripsi enim literas, quarum exemplum tibi misi: & ad eum scripsi, qui maximè mihi suffragari meæ voluntati posse videbatur: idq; ipse non nolle, quando eodem his studio mecum, eodemq; erga literas animo est coniũctus. Qui mihi post triduum rescripsit, omnia se summa egisse: longum habuisse cum Pont. sermonẽ, visumq; sibi illum animo erga me propenso & beneuolo: certum tamen responsum meis postulatis in propinquum colloquium reseruatum esse. Et simul eisdem literis me admonuit, vt cùm primũ commodo meo possem, Bononiam me conferrem. Erectus eram in spem, vt nõ diffiderem aliquid posse fieri eorum quæ cupiebam: nec tamen planè confidebam. Res ipsa & postulatorũ æquitas me vt spérarem, hortabatur. Cur enim difficilis deberet esse Pontifex in ea re mihi concedendá, quę sine vllo onere ipsius proprio, & laudem illi & genus quoddam honestissimæ vtilitatis esset allatura: Rursus conditio temporũ, & impendentes quotidiani penè vndiq; metus, ab ea spe me abducebant: nonnihil enim in persona mea ad subueniendum tantis præsentibus Reip. fluctibus hominum iudicio videbatur esse positum. Anceps igitur animi, & dubius, quid casurum esset, Bononiam perrexi Nonis ipsis Iuniis, diuerti ad Paleotos, quorum vetus hospitium nobiscum, hac noua familiaritate renouatum est. Postridie mane Pontificem summum conueni. Acceptus sum

ab eo perbenignè: laudauit operas nostras legationis Gallicæ, aduentum nostrum ad sese sibi imprimis gratũ esse affirmauit: ostẽdit sibi curæ fore commoda nostra, idq; breui nos re ipsa intellecturos pollicitus est. Egi gratias, commemoratisq; causis, quibus ad veniendum effectus fueram difficilior, instititi repetere eadem quæ in literis scripserã: nihil me malle in hac iam mea præcipitate ętate, quàm in otio viuere, & quib.me donis Deus ornare (si tamen vllis ornauit) voluisset, ea ipsa dona ad illius laude gloriamq; conuertere: esse mihi in animo laboranti fidei Catholicæ ferre opem, si quam possem: pręsertim quæ tam multis oppugnatoribus labefactata atq; vexata, paucos qui se defenderent, iam haberet. Hoc autem dicebam, quòd de duorum doctissimorũ hominum morte, Alberti Pighij, & Ioan. Ecchij nuntij huc peruenerãt. Proinde rogauit vt mihi reditũ concederet in ea loca, in quibus hoc optimè fieri a me & commodissimè posset. Respondit in præsentia nihil se de hac re constituere posse: videre me statũ periclitantis Christianę Reip. in ea regenda egere se ope multorum atq; cõsilio: in eoq; nõnihil mihi subblanditus est. Hoc sermone habito, dabatur enim eo die senatus Episc. Geneuati nuper in Card. collegium allecto, tum primum ad Põtificem venienti, sessum omnes concessimus. Postridie, qui fuit dies 6. Id. Iunij, senatus iterum vocatus est: causa conueniendi fuit, quod cum superioribus diebus fuisset de consilij sententia decretum, si Cęsar Bononiam venire recusaret (properare enim dicebatur, nec spatiũ habere tam longè ab itinere declinandi) vt ne vlteriùs procederet Põtifex, sed vel illum Bononiæ exciperet, vel si id nõ contingeret, inappellatum abire pateretur: cùm tamẽ si quid in congressu agendum esset, id mittendis nuntiis facilè posset sarciri. Ratio autẽ ita decernendi fuerat, quòd videbatur hoc dignitati & grauitati sedis Apostolicę maximè conuenire: simulq; ætatem Pontificis pergrandem tot itinerum laboribus obijci non placebat. Ergo hæc eadem res iterum abducta erat in disceptationem: placerétne vlteriùs obuiam procedi néene. Nam Cæsar quidem Parmæ se ostenderat Pontificem libenter conuenturum: hic quinq; ante me rogati, in sententia pristina manserunt: cum exceptione tamen, nisi certa spes aliqua de pace esset oblata, quæ iter suaderet: tum enim iri oportere censuerunt. Ego rogatus, contrariam sententiam dixi de valetudine & incolumitate corporis ad Pontificis iudicium reieci, Dignitatem in eo dixi positam, si quæ vtilia & commoda Reipub. Christianæ essent, agerentur: hanc vnam me agnoscere, neque aliam præterea vllam in Ecclesiasticis hominibus dignitatem. Inquirere certam spem in eis rerum euentibus, quos suæ potestati Deus reseruasset, non esse nostrũ: velle & conari bona, quod in nobis esset, ad nos id pertinere: me tamen sperare,
cum

cùm Cæsar & tempus anni, & Pontificis ętatem laboresq; cõspexisset, habiturum illum officij rationem, & ad pacis consilia si nõ promptè (quod tamen ipsum à tanto Principe expectandum nõ esset) attamen, inductum pudoris stimulis, facilius de se daturum, in hac quidem re suadenda plus effecturum esse præsentem Pontificem, quam si absens per nuntios hæc eadem ageret. Postremò vel hac vna ratione necessariò dixi proficiscendum, vt rumores hominum comprimerentur. Erat enim sermo latè dissipatus, ortas esse Pontifici cum Cæsare simultates: quarum, si fuisset colloquium deuitatum, non sine periculi alicuius suspicione altius hominum mentib. opinio insedisset. Hac à me sententia dicta, ab omnibus deinceps in eandem est discessum. Itaq; Parmam venimus, heríque Pontifex ingressus vrbem est: cras verò aut perendie Cæsarem expectamus. Is porrò si venerit, poteritque a nobis conueniri, quod dabimus operam vt fiat, & spatium cũ eo habuerimus colloquendi, non deero officio & pietati in Rempublicam meæ: animo equidem sum optimo, sed diuina imprimis benignitate est opus. Illud mihi admodũ molestum est, quòd non potest persuaderi hominib. ex hoc congressu aliud quippiam quęri, nisi priuatũ aliquorum cõmodum. Itaq; mira iactantur in vulgus, quæ vobis quoque audita esse arbitror. Ego quoquo animo fuerint alij, integrũ me quidem à labe omni seruabo. Hęc scribebam, 16. Cal. Iulij, cogitans cras conuenire Farnesium, agereque cũ eo de ijs rebus, de quibus tu ad me scripseras, vt commendem illi causas populorum suorum, qui non voluntate, sed propè necessariò magistratibus imperio minus audientes fuissent. Nec diffido iuuenem illum, vt est clementia insigni & bonitate prędítus, ad omnia æqua descensurum. Iam sum cum Farnesio locutus, gratũ habuit consilium nostrum: omnia vti fierent, quæ ego suadebam, præcepit: negotium datum Andringhello est, homini prudenti (vt tute scis) & erga nos imprimis officioso. Tu rem totam quomodo se habeat ex Florebello cognosces. Ego in hac molestia & dolore animi, quem ex publicis rebus capio, hoc tamen me consolor, quòd careo ipse omni culpa, & quæ mihi aut monenda aut accusanda videntur esse, libera voce pronuntio: sumque hanc libertatem perpetuò seruaturus. Omnib. quidem ex locis terra marique aduersæ res audiuntur, itaq; mihi impendere videtur iã extremũ. De Cęsare adhuc incertũ, sit ne, nécne Parmam venturus. Incidunt enim quotidie nodosiora quædam, quæ explicatu perdifficilia sunt, cùm enim hodie aut cras expectaretur à nobis, in X. Calend. reiecti repentè sumus. Vtinam mihi liceat aliquando redire ad vos: cui meo optato si fortuna, vel Deus ipse potius fauerit, nunquam istinc viuus amplius exiturus sum, mea me suauissima studia, & studiorum amœna diuersoria, imprimis-

que

que libertatis tranquillitatisq; cupiditas, & vigilantē & in somnis semper ad vos rapit: vnumq, iam meum est desiderium, cum hominib. istius prouinciæ mei amantissimis, vicissimq; mihi carissimis, & habitandi, & viuendi, quos tu omnes quidem, præcipueq; Carpentoractenses meos, & priuatim & publicè meis salutabis verbis: eximieq; eos quos scis a me valde diligi, quanquam in amore quidem pares habeo cunctos, in familiaritate non ita. Ioanni Francisco & cæteris nostris contubernalibus salutem dic: ipsumq; imprimis hortare, vt ad me & crebrò & copiosè scribat. Si res meas constitutas haberem, statuerem quid agendum mihi esset, quod pertinet ad eum & ad cæteros. Adhuc nihil habeo nisi verba, quibus in Septimum vsq; annum iam sum productus. Sed hæc Deus viderit. Tu mi Paule vale, & nos amanter expecta. Parmæ, XV. Cal. Iulij, M.D.XLIII.

XI.

IAC. SADOLET. S.R.E. CARDIN. PAVLO SADOLETO, S.P.D.

ACCEPI nudiusquartus tuas, & Ioan. Francisci literas, ex quib. illam lætitiam primo aspectu cepi, quod de vtriusq; vestrum valetudine quæ maximè optabam, ea mihi attulerunt. Quin etiam cumulus additus est, quòd in suis sacris literis Ioan. Franciscus de tua quadam egregia in se fouendo & subleuando cura sic studiosè loquitur, vt salutem suam prorsus tibi acceptam videatur referre. Reliqua quę scribis de Nicolao Peitellio nostro, quod is mirificè tibi & in concionibus & in vita moribusq; satisfaciat, ea mihi iucundissima fuerunt: nec cū tamen tantopere abs te laudari miror: summam n. ego quoque cùm isthic essem, in eo probitatem, summam modestiam, excellentem cū linguarum, tum optimarū artium scientiam eruditionemq; cognoui. Eius verò cōcionandi genere nihil arbitror fieri posse, nec sententiarū pietate sanctius, nec rerum ordine distinctius, nec oratione elegantiùs atque subtilius. Qui quòd tam egregiam nobis, ac tam fidelē operam apud ciues nostros nauauerit, eis in recta & à maioribus nostris tradita religione ac fide continendis, & dolis insidiisque hæreticorum hominū aperiendis, ac tanquam sub aspectum ponendis: dici non potest quantopere illi me in perpetuū hoc nomine obstrictū esse intelligam. Ei te maximas volo meis verbis agere gratias: quas vti etiam referam maximè mihi curæ est: etsi hanc eius remunerandi rationem propter summam hominis abstinentiam, de qua tu sępe ad me scripsisti, difficilem fore video: cū is nullum huiusmodi spectari vnquam a se laborū suorū præmium prę se ferat. Sed quo ille moderatior, hoc omni a nobis honore

nore & remuneratione est dignior. De tuo aduentu ad nos, quòd te paratum ad veniendum ostendis, mihi valde gratum. Farnesius mihi certè confirmauit, se tibi successorem hoc Septembri mense omnino missurum esse: quapropter Octobri in viam dare te poteris. Equidem auidè te expecto, cùm propter alia multa, tum vt de committenda tibi Ecclesia summum consilium capiamus. Ego enim Paule iam nec honores, nec diuitias, nec vllum statum vitæ in quo splendor sit aut dignitas, sed tantum quietem, & silẽtium, & otium his meis extremis annis peto. Quod non possum quidem adipisci impræsentia, ob ea impedimenta quæ tu nosti. Veruntamen non absum longè ab hac spe, consultum aliquando fore rationib. meis, quæ ad hoc genus vitæ cunctæ respiciunt: qua de re tota, cũ veneris, deliberabimus. Etsi id quoq; mihi est concedendum, vt frui aliquãdo tuo optato aspectu, & mei animi sensus mihi conferre tecum liceat. Quam communicationem nostram sermonum & voluntatum, tibi quoque olim solitam videri suauissimam recordor. Quòd quæris, vtrum malim per Fortiam an per Olgiatum accipere hic ex permutatione pecunias: iam te puto intellexisse ex literis Florebelli nostri, conditionem Olgiati multò esse potiorem, quòd neque intertrimentum vllum cum eo sit, & nummos anticipare aliquantum antè est potestas: cuius nũc commoditatis non prętermittendę longè opportunissimũ tempus est, cùm annuum penu totum simul est congerendum. Itaque tenendus quidem est Fortia, sed tamen quoad licebit hac liberalitate Olgiati vtemur. Hactenus heri scripseram. Hodie ad me fuit Olgiatus, dixit se habere literas à socijs suis Pantiaticis Lugduno, V. Cal. Iunij datas, quib. illi eum faciunt certiorem, se nummũ adhuc nullum de quadringentis accepisse. Porrò biduo pòst Colybum futurum esse Lugduni, hoc est ad tertium Cal. Iunij: ad qui diem si nihil esset solutũ, socios non parum detrimenti esse facturos. Sanè dolui, non tam rem meam quàm fidem in discrimen vocari. Nam quod iacturæ hi facient, si modò quicquam facient, ęquum id quidem est resarciri per nos. Quòd verò conductor vectigalium nostrorum fidem meis literis non habuerit: fuerítque veritus, ne fortè ego bis eandem pecuniam acciperem, & hîc, & istic, visúsque sit integritati meæ diffidere, id sanè mirũ mihi accidit: quòd is me, quem optimè nosse debeat, nõ ex proprio quodam meo genere, sed ex communi & quotidiana horum hominũ qui hodie sunt, conditione existimet. At ego tibi dico etiam atq; etiam me non cũ Fortia, sed cũ Olgiato pecunias semper permutaturum, quoad scilicet licitum erit. Quamobrem si ad diem dictam pecunia non soluta est, saltem curato vt sciamus quid factũ sit iacturæ, vt satisfacere socijs possimus: quando fides mihi quidem quam vita, nedum quam pecunia longè est carior. De locis

sacris

sacris violatis, quòd perperam fuerit huc scriptum, gaudeo rem vt scribis ita esse: fugio enim contentiones. Sed eo tamen animo sum, vt temeritati eorum, qui ad hæc audenda facilè adducuntur, nihil sim vllo pacto concessurus. Factos Coss. optimos & iustissimos viros, quorum sub tutela & custodia florebit ciuitas, summæ mihi & voluptati: & amo equidem omneis, sed cum duobus Helia & Papio, scis magnum mihi vsum magnamque familiaritatē semper fuisse. Iis igitur tu plurimam meis verbis salutem. Nam quod de sarto tecto diui Siffredi templo præstando decreuerint, tu continuò ad me scribes. Honorati Ebredunensis hospitis nostri valetudinem magnæ tibi curæ fuisse, vehementer mihi gratū est, gaudeoque homini sanitatem esse restitutam. Eum ego bonum semper virum cognoui, & amantem nostri, & dignum cuius causa laborem libenter suscipiamus. Omnino hæc humanitas, qua vtimur erga omnes, cùm laudanda per sese est, tum cùm in bene meritos de nobis confertur, non solùm laudem habet, sed mirificam etiam quandam animi voluptatem. Nec verò, cùm multa sint mea, quæ tu expressa in tuis moribus refers, quicquam mihi accidere in te potest optabilius & gratius, quàm ista benefica & liberalis erga notos ignotosque, quam adhibes, voluntas. Prolegatum arbitror in hortis nostris abs te bene fuisse acceptū: eius ego nuntium comiter hic excepi, multaque dixi, quæ ad meam in illum declarandam beneuolentiam pertinebant. De te quidem ipso ita cum eo actū est à me, & antea etiam à Florebello, vt ille in hanc totus opinionem discesserit, se a te non mediocriter diligi. Annibalem quæsisse nouas nuptias non reprehendo, affinitatem probo. Doleo de Nicolao. Eorum vtrunque saluere meis verbis iubebis. Nunc, vt de me ipso aliquid tibi scribam. Ego inuitus quidem in hac vrbe maneo, longè alieno loco à meis agendæ vitæ consiliis. Sed tamen firmo animum ad perpetiendum, & ferendum, quoad offeratur mihi occasio honestè hinc discedēdi, quam prætermissurus non sum. Neque eò dico, quòd me quāti fiam ab hoc populo, & ab hac curia pœniteat. Sed nihil mihi iam dulce est, præter solitudinem & silentium. Itaque nec Carpentoracte, nec Felicianum, neque hortos iam quosuis tam mihi propono, quàm locum aliquem solum vbiuis gentium, in quo mihi deponere omnes harum rerum & temporum curas & solicitudines liceat. Qua etiam de causa cupidius te requiro, quòd mihi non videor quicquam agere rectè sine assensu tuo, & sine communicatione tecum omnium rerum posse. Ego hoc ipso tempore, quo hæc scribebam, habitabam in ædibus quæ adiunctæ sunt templo Diui Petri cognomine ad vincula. Eę enim mihi cum titulo vna obuenerunt: & est earum tamen prospectus, quam opportunitas, commodior: vnum enim tantum ordinem cubiculo-

rum habent, inter se peruium totum, tanquam longam lineam omni latitudine carentem: sed hoc inest commodi, quòd in contignationibus quatuor, quibus domus in excelsum sublata est, in medio duo sunt ordines cubiculorum, alter alteri superpositus. infimus locus culinis cellisque deseruit: summa omnium est ambulatio longè lateque prospiciens: frons ipsa ædium ad Septentriones conuersa: itaque salubris locus existimatur, & matutinis deambulationibus accommodus: habetque hoc præterea boni, quod vineæ nostræ Quirinali propinquus est. Quæ quidem vinea etsi a me satis accuratè excolitur, te tamen, longè studiosiorem quàm me, & meliorem sui cultorem expectat. Hæc scripsi dans operam purgationibus, non enim satis belle me habebam, & hoc ipso die mane potionem acceperam. Hoc autem scribendi genere vsurus tecum sum sæpius, si per calores & valetudinem licuerit. Nostri omnes in officio sunt. Camillus noster pudore, modestia, & pietate erga me, egregiè mihi satisfacit. Is te eximiè diligit, ac tuum aduentum auidè expectat. Sperat adolescentem magnæ *nobis* voluptati fore. Tu fac vt valeas, omnibusque amicis saluté nuncies, præcipueq́ Catharino nostro, quem ego hominem facio quotidie pluris, magisque & magis diligo, quemadmodum mihi videntur ipsius optimi mores & virtutes eximiæ mereri. Iterum vale. Romæ, VI. Idus Iunij,

M.D.XLVI.

FINIS.

Philo-

Philosophicæ CONSOLATIONES, ET MEDITATIONES IN ADVERSIS: IACOBI SADOLETI CARDINALIS.

IOANNI CAMERARIO DALBVRGIO, Pontifici Vormaciensi, Iacobus Sadoletus, cubicularius Apostolicus, S.

POSTEAQVAM certior factus sum, de lugubri atque acerbissimo tuæ Matris obitu, fœminæ sanctissimæ, & singularis exempli Matronæ, nec minus ob alia tibi charæ, quam quòd mater erat: non potui, mi amantissime pater, non vehementer commoueri animo, ac grauiter molesteque ferre. Quicquid enim calamitatis incommodique tibi acciderit, pro ea, qua inuicem iuncti conglutinatique sumus beneuolentia, mihi quoque ipsi commune vt existimem, necesse est. Quod autem nihil hactenus ad te scripserim, doloremque tuum, quod inprimis erat officii mei, non sim consolatus, id potissimum causæ fuit: Quia cùm Matrem amiseris, quam tum humanitate tua, tum propter eius vitæ sanctimoniam, reliquasque innumeras corporis animique dotes egregias, non tantummodo matris, verùm etiam numinis cuiusdam salutaris haberes loco: Illa autem iam te non solum diligeret vt filium, sed etiam vt patrem & obseruaret & veneraretur: ac propter huiusmodi grauem atque acerbam calamitatem, consternatum fractumque animo esse te non mediocriter, audirem: sub ipsum mortis tempus, recentique mœrore vexatum, interpellare adhortariq; vt æquo & patienti animo quicquid acciderit ferres, & importunū & ineptū videbatur. Quin potius tecum simul dolere, angiq; non mediocriter, eo tempo-

tempore, iudicio meo, necessarium erat, idque facere hac in re, quod periti prudentesque medici consueuerunt. Non enim ad continuos vehementesque effluxionum impetus, statim medicinarum auxilium adhibent, sed quibusdam primo vnguentorum exterioribus in locis appositionibus ac delinimentis, ardorem illum incendentem, donec per seipsum maturescat, dimittunt. Cũ igitur tantum intercesserit spatij: quo, cùm tempore, quod omnia reddere matura solet, tum etiam prudentia tua, vulnus hoc, quanquam graue, non solùm medicam manum non reformidet, verùm etiam libenter admittere, & quodammodo requirere videatur: conueniens esse nobis persuasimus, vt tentaremus consolationis genus aliquod inuenire, quod dolorem tuum leniret atque remitteret. Nullum autem, cogitantibus nobis diligenterq; considerantibus tibi, viro præsertim bonarum artium eruditissimo, & sanctioris philosophię studioso, aptius visum est, magisq; idoneum, quàm si id oratione faceremus. Quippe quæ, vt est in Gręcorum prouerbio, ægrotantis animæ curatio esse optima perhibetur. Verùmque illud, ac diuinum sapientissimi Tragœdiarum scriptoris Euripidis propemodum est: vt vnusquisq; morbus proprio pharmaco, ita etiam intestinus animi dolor humana benignaque familiarium oratione curatur. Itaque sic accipias velim epistolam hanc, tanquam ad leuandam animi tui molestiam atq; tristiciam quam maximè accommodatam, ac tibi missam ab eo, qui te iustissimis de causis non mediocriter amat, & huiusmodi perturbationis calamitatisq; non est inexpertus. Paucis enim (vt scire te puto) antè annis, itidem ego dulcissimæ genitricis meæ crudelissima nece grauissimum vulnus accepi. Quam ob rem ea, quę mihi ipsi tunc & dixi & consului: si quid etiam amplius ex antiquorum librorum lectione postea cõparaui: tecũ pro nostra beneuolentia cõmunicare decreui. Id quod equidẽ facio, non quia mihi sit a memetipso, aut ab aliis persuasum, cõmentationibus nostris te magnopere indigere, cuius ęquitas, & moderatio animi singularis, probè perspecta est omnibus, & iampridem in multis rebus arduis cognita etiam nobis: Sed cùm sis vtriusq. linguæ doctissimus, ac scientiæ ciuilis põtificalisque consultus, & in omni genere disciplinarum vel vnicus ætate nostra longè consummatissimus, adeò, vt pro exquisita illa, & certè rarissima diuinarum humanarumque rerum cognitione, qua polles, in vniuersum, & quasi ex toto, nihil in te desiderari possit: quod ad summum virum, præstantissimum sapientiæ doctorem, optimum præsulem pertinere videatur, hæc tibi omnino, qualiacunq; sint futura, censui scribenda. Primùm, vt inopiæ & egestati propriæ consulens, in tanta magnitudine pristini doloris me ipsum consolarer: Deinde vt pulsa grauiter socordia, & omnis inscitiæ pu-

dore deposito, non erubescerem, sed aliquando auderem, beatam Latinorum copiam experiendo, & ex felicibus quondam Graiorum syluis aliquid eruendo, tandem securior perspicacissimi & sublimis iudicij tui censuram, vel potius expertæ benignitatis indulgentiam, subire. Hanc enim semper amaui: alteram verò, tanquam acerrimam, ab ineunte adolescentia semper non modò nõ mihi non valde pertimescendam, qui parũ industria, parum ingenii acumine & arte dicẽdi valeo: sed etiam doctissimo cuiq;, quãtumuis diserto aut eloquenti, non immeritò existimaui plurimùm reformidandam. Reliquum postremò consilium fuit, haud omnino temerè hac in re nostram explicare sententiam: vt si mihi in præsenti, amicus aliquis, aut familiaris antiquus, imbecillior, & prudentiæ inferioris, communiter esset consolandus, siquidem illum quasi me alterum diligerem & secundùm te obseruarem: aliquà ratione tibi, quàm cuiquam alteri, prius constare posset, palamque fieret, qua id ego maximè via tentandum efficiendumque fortassis putarem.

Hoc itaque primum & maximum sic habeto: cùm multa sint affectuum genera, quibus hominum animus & perturbatur & afficitur, nullum immoderato effrenatoque dolore grauius, acerbius, perniciosius, quodq; minus hominem deceat, natum esse. Multos enim propter dolorem in amentiam & insaniã, quosdam in morbos non curabiles incidisse: aliquos verò sibi ipsis manus intulisse, apertius est, quàm vt exemplis, quæ plurima suppetunt, agere necesse sit. Hæc enim sunt quæ poëtis argumenta, & maximè Tragicis, amplissima in scenam subministrauerunt. Nullo tamen pacto existimes velim, cùm hæc de dolore ad te scribo, putare me ideo non dãdam esse tibi veniam, quod Matris tuæ mortem grauiter molesteq; feras: quin potiùs affirmo, dolorem, quẽ ex familiarium nece concepimus animo, non in nobis ipsis esse ac constare: sed à natura ipsa originem sumere. Omnes mortales ita non instituti sed nati sumus, vt eorum, quibus cum diutissimè vixerimus, præsentia & consuetudine lætemur, absentia verò & peregrinatione contristemur.

Nam pia mens nobis, mollis nec pectore ferreus
Est animus, duróue rigent præcordia ferro:

vt Calypso ait apud Homerum. Neque sum ita inhumanus, vt censeam eos esse probandos, qui in familiarium & propinquorũ mortibus, agrestem & ferinam potiùs quam virilem, seu duritiem seu asperitatem, magnopere commendare solent: cùm præsertim ea & naturam nostram excedat, & non modò nulla in re nobis conferat, sed, quod deterius est, non mediocri afficiat detrimento. Hoc enim modo è medio tollitur ac dissoluitur ea, quæ ex eo, quòd inuicem & amamur, & amamus, conflata est mutua beneuo-

entia: quam præ cæteris rebus conseruari augerique necesse est. Efferri autem extra mensuram, doloreq; tanquam torrẽtis cuiusdam impetu, rapi, ac luctus augere, contra naturam, esse & fieri ex stulta falsaq;, quam nobis persuasimus, opinione, omnino videtur. Quapropter vt asperitas illa nimia, ita hæc mollities, vtpote damnosa & vana, virisq; studiosis minimè conueniens, abiicienda: mediocritas verò, quam cùm omnibus in rebus, tum maximè in dolore auream appellauerim, amplectenda. Cupiamus enim vt rectè Academicus Crantor monet, ne vnquam ægrotemus: ægrotantibus verò, sensus doloris adsit: cùm nostri pars vel incidatur vel euellatur. Hæc namque corporis & animi (vt ita dixerim) indolentia, non sine ingenti mercede ac pœna innascitur homini: cùm omnino necessarium sit, in hac quidem posteriori animum, in illa verò superiore corpus efferari. Quamobrem eos qui prudentes sunt, neque omnino immobiles esse ac huiusmodi calamitatum genere non affici: rursus verò eos mœrore ac molestia confici non debere: ratio ipsa dictat & præcipit. Vt enim illud asperum immite ac ferinum, ita hoc molle dissolutum effeminatumque est. Qui autem in huiuscemodi rebus terminos finesque proprios non transgreditur, optima cum ratione, quæcunque accidunt in vita, siue bona siue mala sint, modestè commodeq; ferre ac tolerare potest. Quemadmodum enim in Republica vsuuenit, vbi magistratus sorte traduntur: & eum, cui sors euenerit, imperare: qui verò assequi non potest, non molestè sed patienter ferre fortunam suam decet: sic & in vita quodcunque eueniat, benignè ac facile tolerare, nec fortunam accusare, sed sequi, eique obedire necesse est. Qui enim facere hoc non potest, idem quoque bona in fortuna felicitateque non mediocris, sed insolens superbusque omnino futurus est. Quamobrem benè Tragicus quidam: Neminem felicitate fortunaq; aliqua, plus iusto efferri aut gloriari debere: nec rursus infortunio aut casu remitti deiicique: sed vtrobiq; fortiter manendum, & tanquã in igne aurũ, ita conseruandam esse in calamitatib. constantiam, præcipit. Est n. benè instituti & prudentis viri officiũ, generosè ac fortiter seruare modũ in rebus, tum secundis tũ aduersis: ad hocq; præcipuè ratione sese parabit, confirmatusq; erit: vt, quod Oratius scribit, vt ipse ait, Iupiter: vt ego, Deus: modò tranquillitatem, modò informes hyemes reducat: Verumq; esse Homericum illud putet: Deos hominib. non omnia simul concessisse: Cumq; aliquid in vtramuis euenerit partem, statim ratione ac prudentia monente considerabit, nullũ omnino esse mortalẽ felicẽ: & id, quod fieri necesse est, non fieri, penitùs impossibile. Quemadmodum enim in plantis & segetib. aliquando fructuũ prouentus vberes, aliquando steriles: sic et in animatis reb. generationes modò, mo-

dò corruptiones fiunt, vtq; in mari partim tranquillitas est: partim verò tẽpestas horrida omnia confundit & turbat: sic multæ variæq; reuolutiones, hominẽ in contrarios casus & euentus circũducunt. Quos si diligenter consideremus, non ab re quod Agamemnoni dicitur in Tragœdijs, nobis item ipsis dicere possemus: Nos non, vt bonis omnibus frueremur, natos: sed, velimus nolimúsue, necesse est, postquam mortales sumus, modò gaudere, modò dolere. Quamobrem diuinè admodum, vt pleraq; alia Socrates in Phædone: Quàm miranda, inquit, res, socii, esse videtur, id quod appellant homines suaue ac voluptuosum, quamque admirabiliter ex sui ipsius natura ingenitum est, vt cũ eo, quod omnino cõtrariũ eius existimatur esse, insuaui scil. ac luctuoso, cõcors pacificumque sit. Ambo etenim simul nullo pacto, apud eundem hominem, eodemq; tempore, diuertere volunt. Sed si quis ex his alterum sequatur & assequatur, eundem quasi semper necessitate vrgeri, cogique vt recipiat etiam alterum: quasi vtrisque ab eodem vertice ac principio simul iunctis, cùm tamen duo sint. Hæc Socrates: à quib. Tragicum illud fluxisse videtur: *Nulla sors longa est: dolor & voluptas inuicem cedũt: breuior voluptas.* His quoque nec dissonare videntur ea, quæ clarissimus comicorũ Menander prudentissimè ait: Nullũ esse animal quod celeriùs in luctum & miseriam ex felicitate mutetur quàm homo. Quod quidem non absq; ratione summa euenit. Cùm enim aliis omnibus natura debiliores infirmioresq; nos simus, maximis tamen rebus nos donat fortuna. Quas cùm postea ipsi repetere visum est, tanquam ex præcipitio quodam deiectis plurima illa & maxima bona nobiscum deiiciuntur & conteruntur. Quæ considerans poëta quidam Græcus, licet iocosè, non absurdè tamen in epigrammatib. ait: Hominum vitam nihil aliud esse, quàm lusum, aleamq; fortunæ ludentis: vt per hoc instabilitatem eius, indice quodammodo demonstraret. Cùm tamẽ hæc ita se habeant: quidam stultitia vel insolẽtia sic afficiũtur, si quodammodo eis arriserit fortuna, vt elati & insolentes effecti, diuitiis, vel imperio, vel honoribus, humiles & abiectos contemnere ac despicere audeant. Contra quos Latinorum poëta clarissimus quodammodo exclamare videtur his versibus:

Nescia mens hominum fati sortisq; futuræ,
Et seruare modum rebus sublata secundis.

Si n. cogitarent animo humanarum rerum infirmitatem atq; instabilitatem: quamque celeriter sublimia humilia fiunt: & rursus infima, &, vt ita dicam, terrestria, pernicibus & velocibus fortunæ mutationibus subleuantur: non ita profectò efferrentur. Quapropter manifestum est, eos qui stabile aliquid in rebus instabilibus quærunt, nõ rectè aut sincerè iudicare. Rota enim currente,

rente, ac circumeunte, modò vna, modò altera pars superior est, vt ait Græcorum prouerbium. Firma igitur ac potissima ad ferendas constanti fortique animo huiusmodi alternationes & varietates, medicina est, ratio ipsa. Per eam namque prudentis viri animus, ad omnes humanæ vitæ mutationes & confirmatur & munitur. Oportet enim cogitare hominē non solùm ipsum mortalem esse natū: verùm etiam quod res & bona sortitus est mortalia. Vt enim humana omnia & mutabilia, & quotidiana & vana sunt: ita etiam effectus, felicitates, generaliterq; omnia, quæ in vita nostra reperiuntur, fragilia, caduca, & mortalia sunt. Quæ si vitare consilio aliquo, vel effugere posse speramus, magno in errore versamur. Quippe qui, vt Pindarus ait, Ferreæ necessitati subiecti sumus. Quamobrem rectè & prudenter Demetrius Phaleræus, dicente in Tragœdia Euripide: Felicitatem non stabilem, sed quotidianam rem quandam esse, quodque & vna dies sæpenumero, & alta deiecit, & humilia sublcuauit: optimè ait, omnia poetam dixisse: veruntamen melius fuisse, si non vnam diem, sed punctū temporis indiuisibile dixisset, quo humana verterentur. Cùm igitur omnia nostra talia sint: nihil tamen homine ipso magis fragile, magis caducum, quodq; infinitis subiaceat casibus, inueniri potest. Quam rem significare volens Pindarus: Hominem nihil aliud esse ait, quàm vmbræ somnium: artificiosè mediusfidius & significanter, hyperbolisq; efficacibus, quæ qualisque esset vita hominum, expressit. Quid enim debilius est vmbra? vmbræ verò ipsius somnio, inferius aliquid non solùm non dici, sed ne cogitari quidem posset. Quæ Crantor, vt Plutarchus refert, imitatus, in oratione qua Hippoclem de filiorum morte consolatur, scribit in hanc sententiam. Et si nihil eorum quæ antiqua sanctaque Philosophia fieri iubet, ac præcipit, nec probaremus nec reciperemus: at saltem hominum vitam, vt ipsa docet, multis modis laboriosam valde difficilemque esse verissimum est. Quamuis enim ex sui ipsius natura neque calamitosa neque misera sit: tamen tum erroribus nostris, tum etiam fortuna quadam obscura & incerta, quæ de longinquo, & quodammodo à principio nō boni alicuius nostri causa nos insecuta est, effici videmus, vt ad tantam nequitiam & corruptionem veniatur. Quapropter benè dicitur, statim natis hominibus immisceri malum fatum. Mortalia enim semina statim cum hac causa communicant: ex qua latenter obrepere & serpere videtur, primùm animæ nostræ hebetudo & quasi ineptia: deinde morbi ac dolores: postremò innumerabilia mala, quæ homines impeditos alligatosque quasi tenacibus vinculis tenent. Hæc Crantor. Quæ ideo hic apposuimus, vt scire possemus, non esse nouum aut inusitatum, si homo in miserias & calamitates incidat, infelixque sit. Sed iisdem ca-
 sibus,

sibus, iisdemque mutationibus, quicunque nati sumus, & obligamur & subiicimur. Fortuna enim non ad certum aliquem locum aut scopum, sed vbicunque libitum est, sagittas dirigit, iaculaturque, vt Theophrastus ait. Aptissima namque est, à nobis, sine vllo certo aut constituto tempore, ea quæ magnis laboribus vigiliisque acquisiuimus, auferre, deiicereque nos ex vmbratili hac felicitate nostra. Quæ omnia cùm cuilibet benè sentienti, tum tibi, viro prudentia & doctrina non mediocri prædito, non solùm cogitare in animumque traducere per teipsum facillimũ est: verùm etiam audire antiquos illos sapientesq; viros, eadem sentientes, licet. Quorum primus & maximus Deus ille poetarum Homerus est, dum ait:

Cùm generet varijs animalia multa figuris,
Quæ vel humo serpunt, viridi vel sub æquore viuunt,
Quæq; secant liquidum stridentibus æthera pennis,
Nil magis infirmum nutrit pulcherrima tellus
Debiliusq; homine, cui cùm Fortuna secunda est,
Diiq; fauent, nunquam aduersos putat ipse futuros.
Sed mala cùm dederint superi casusq; sinistros,
Non animo fortis, tristi sed corde labores
Inuitusq; feret. Quoniam mortalibus ægris
Instabilis mens est: talisq; in pectore sensus,
Qualis Fortuna est, tribuit quam Iupiter ipse.

Et alibi dum Glauci Lyciorum Regis congressum cum Diomede narraret, Diomedemque eum, qui & ex quibus esset, interrogantem induxisset: Glaucum ei respondere facit in hanc sententiam:

Cur genus à nobis Tydide maxime quæris?
Quod foliis simile est frondentis in arbore rami:
Vtq; notus frondes ad terram deiicit imam,
Post alias viridi producunt vertice syluæ,
Dum roseo tellus floret pulcerrima vere:
Sic genus humanum rursus crescitq; caditq;.

Quam sententiam ipse idem approbare videtur Homerus, ex eo, quòd in sequentibus Apollinem, quem Deorum omnium prudentissimum existimabant antiqui, dicentem inducit: Stultum esse, si Dii immortales inter se ipsos inimicitias & discordias exerceant, mortalium hominum causa, qui similes foliis modò corpore viridi & robusto sint, modò quasi desiccati & corrupti, consumuntur ac pereunt. Simile quoque his illud est, quod Lyricus Simonides, Lacedæmoniorum Regi Pausaniæ, dixisse fertur. Cùm enim a Simonide irridendo petiisset, vt aliquid sapiens in medium afferret: Tunc ille, qui Pausaniam propter ea, quæ cum Medis terra marique gesserat, insolentem

superbumque esse sciebat: Consulo tibi, inquit, Rex, vt te hominem esse memineris. Quod quidem non ab re monuisse ex euentu postea compertum est. Paulò n. post, cùm venisset in suspicionem, quòd Regi Persarum Græciam prodere vellet, ne ab Ephoris insequentibus caperetur, in Sacellum fugit: in quo obseruatus, & custoditus, in omni rerũ inopia magnaq; ignominia mortuus est, deditq; omnibus documentum, quàm fragilis caducaq; esset humana conditio, quæ modò in hanc, modò in illam partẽ verteretur. Quamobrem Philippus Macedonum Rex, cùm triplicis ei felicitatis nuncius eadem die venisset: primùm Olympiis quadriga vicisse; quodque præfectus eius Parmenio, Dardanos pugna superasset: tertiùm verò vxorem filium peperisse: sublatis in cælum manibus dixisse fertur, O dij, mediocre aliquod infortunium tot tantisq; felicitatibus meis opponatis oro. Sciebat n. prudentissimus Rex, contra humanam conditionem esse, vt homo in eodem statu ac tenore diutiùs permaneret: timebatq; fortunæ inconstantiam, quæ magnis felicitatibus inuidere solet. Huic quoque Macedonis sententiæ astipulari videtur Amasidis Ægyptiorum Regis opinio. Qui cum Polycratem Samiorum Tyrannum, eius imprimis amicum intellexisset omnium fortunatissimum esse, nihilque ei, ad illud vsque tempus, molestum accidisse, ad eum scribens: Quamuis mihi, inquit, iucundissimum sit, virum & familiarem & hospitem, esse beatum: tuæ nihilominus magnæ felicitates mihi non placẽt, ô Polycrates, quippe qui sciam quàm sit fortuna inuida. Malo n. me, omnesque quorum habeo curam, partim quidem felices, partim verò infelices vitam ducere, & quasi permutationem quandam facere potius, quàm omnino beatos esse. Neminem namque ex eis vnquam audiui, qui omnibus in rebus felices beatique fuissent, vt non miserè & calamitosè, quasi radicitus euulsi, perierint. Quòd quidem verissimè Amasis de Polycrate vaticinatus est. Non multo enim pòst tempore, à Darij præfectis felicissimus ille omnium, cruci affixus, assequi non potuit, quod etiam infimo cuiq; conceditur, vt saltem post crudeliss. genus mortis, non sub sole sed humi putresceret: credo non volente fortuna: vt eum, tanquam trophæum quoddam suum, omnibus gentibus ostentaret. Theramenes Atheniensis quoque vnus è numero triginta Atheniensium Tyrannorum cùm domus, in qua simul multi cum ipso cœnabant, subitò corruisset, ac cæteris omnibus elisis & suffocatis, præter spem solus euasisset, ab omnibusque felix & beatus propterea appellaretur, inter huiusmodi gratulationes altissima exclamans voce: O fortuna, inquit, in quodnam tempus me reseruas? Et, tanquam casum suum, qui postea euenit, præuideret animo, cum ea questus est. Etenim a socijs, & collegis Tyrannidis,

discerptus, & crudelissimè vexatus, miserrimè vitam finiuit. Omnium verò maximè idem consolari nos videtur Homerus, dum facit Achillem, alloquentem Priamum, qui ad eum venerat, vt corpus Hectoris redimeret. Cumque Priamus humi sederet mœstus, ac puluere deturpatus, eum Achilles inuitans, vt in thronum regium se reciperet, consolatur his versibus:

Nunc agedum sedeas Throno, sauosq; dolores
Ponamus, mœsti quamuis, lachrymisq; madentes:
Nunquam etenim luctu sine viuere possumus atro,
Sic voluere truces voluunt quæ stamina Parcæ,
Vt miseris gemitus semper mortalibus adsit,
Solaq; cœlestûm natura beata quiescat,
Quos neq; sollicitat luctus, nec cura remordet.
Nam duo celicolûm seruantur Regis in aula
Vasa, quibus bona sunt donat quæ Iuppiter ipse,
Et mala, discretisq; cadis hæc porrigit orbi.
Cuiq; pater miscet gemino de vase Deorum,
Per varios casus vita iactabitur, & nunc
Lætitiam fortuna feret, facietq; beatum,
Nunc varios gemitus lachrymans feret atq; vicissim:
At cui non mixtos dederit pater ipse liquores,
Infelix hic semper erit, peruersaq; fama
Hunc aget, imperio Diuûm, fatisq; sinistris,
Errando & quamuis totum vel circuat orbem,
Illum non homines non Iuppiter altus amabit.

Hesiodus quoque Homerum imitatus, licet fabulosè, &, vt poëta, seruiens argumento suo, perpulchrè tamen ac verissimè conditionem humanam expressit. Ait enim Iouem Prometheo ac generi humano iratum, quòd is Prometheus ignem cœlestem à superis furatus esset, communi Deorum consilio mulierem ex luto finxisse, eamque Pandoram appellasse, ex eo, quòd Dij omnes ad eam faciendam aliquid de suo contulissent: tradidisseque Mercurio, eam hominibus deducendam. Quam cùm accepissent, statim miserias calamitatesque omnes mortalibus accidisse. Habebat enim secum hæc mulier dolium malis omnibus refertum ac plenum. Quod cùm aperuisset, per omnes homines mala huiusmodi statim dispersa esse. Versus autem, in quibus hæc narrat, hi sunt:

At Pandora cadum manibus detexit, & inde
Tot mala dispersit miseris mortalibus, vna
In medio sed spes fundo constricta remansit.
Nam vetuit mulier, iam iamq; exire parantem
Hanc tenuit, fortiq; seram conamine clausit.
Ast aliæ pestes numero quas dicere non est,

Nunc

Nunc mare, nunc terras, celeri petiere volatu.
Hinc mortes, morbiq; truces, lachrymaq; , dolorq;,
Improuisi adsunt nobis, quos nulla potestas
Effugere est: quoniam Diuûm pater atq; hominum Rex,
Abstulit his vocem, & clam dedit esse nocentes.

Ex his itaque omnibus manifestum est, cùm quid in vita molesti aduersique acciderit nobis, si grauiter id ferimus, & lugemus immoderatè, tum iniquè tum stultè nos facere: quippe qui legi, secundùm quam nati educatiq; sumus, non obtemperamus, speramusque luctu & lachrymis nostris calamitates lenire ac leuiores facere, quæ potius ab eis nutriuntur & augentur. Vt enim Comicus prudenter ait: Si lachrymæ gemitusque dolores nostros leuare possent, conueniens esset vt lachrymas auro permutaremus. Verùm cùm mortalia omnia, seu lugeamus, seu non, eadem omnino non incedunt via, nihil amplius lugendo proficimus. Dolor namque, tanquam arbor aliqua, lachrymas pro fructu habet. His quoque non dissimilia dicere videtur apud Tragicum Dictys, vbi Datem, de nece filij muliebriter dolentem, consolatur his verbis:

Deós ne surdi credis inferni, tuos
Curare luctus? quos roges licet gemens
Nunquam redibit natus in lucem tuus.
Ergo quiescens luctibus modum feris
Regina ponas. namque si casus graues
Hominum reuoluas, quisque quot ferat mala,
Viros cathenis quot malus carcer premat,
Orbi senescant prole quot senes sua,
Fortuna regum quot vel abstulit potens
Quondam beatos, nunc qui sunt prorsus nihil,
Modus querelis hic erit forsan tuis.

In quibus versibus animaduertendum etiam illud est, non absque ratione moneri Datem, vt aliena cum suis comparet mala. Nihil enim est quod æquè ad animi nostri molestias sanandas faciat, quàm si aliorũ hominum calamitates ponderemus, ac trutina quodammodo cum nostris expendamus. Semper namq; alienas miserias aut maiores, aut certè pares, inueniemus. Hocque maximè modo leuia & non grauissima perpeti nobis ipsis persuadebimus. Quo genere consolationis vsus esse fertur Antimachus poëta. Mortua enim eius vxore, quam afflictim amabat, elegiam, cui titulus est, Lyda ex coniugis nomine, composuit. In qua antiquas & heroicas omnes calamitates diligenter enumerans, alienis infortunijs dolorem suum mitiorem fecit. Quam rem significasse etiam Socrates artificiosè ac philosophicè multum videtur. Existimabat enim, si Deus aliorum omnia infortunia

vnum in locum congereret ac cumularet, humano deinde generi ex æquo ea diuidere velle se diceret, libentiùs vnumquemque hominum propria contentum calamitate discessurum fuisse. Quod quidem sapientissimi Philosophi dictum nos instruere videtur, quòd is qui dolorem consolaturus est, si ostenderet, huiusmodi calamitatem communem & humanam esse, multisque ante eum aliis accidisse: exemplis ex historiis & ætate nostra repetitis doceat: multò minorem calamitatem, quàm antea existimabatur esse, dolenti persuadebit.

Ex hac exemplorum congerie, cùm multa scribenti mihi ad te suppeterent succurrerentque animo: ideo in præsentia enumerare plura supersedi, quia prudentiæ ac doctrinæ tuæ merito, per te ipsum ea facillimè inueniri posse, non ignorabam: ex quibus te ipsum consolari, animaduertereq; poteris, vt cum aliis hominibus antea, itidem nunc tecum egisse fortunam. Si verò mihi fortasse dicas, Præsul doctissime: id quod ego tamen, à summa religione & sapientia tua cùm alienissimum sit omnino, minimè te facturum mihi persuadeo: te non tantùm Matris discessu angi ac dolere, quantum morte ipsius conturbari: vtpote quæ omnibus mortalibus formidolosa sit: ideoque parum commodè cum genitrice tua actum esse existimas quòd vitam cum morte commutârit: quasi omnium malorum mors ipsa supremum atque vltimum videatur: ac eius propterea mortuæ tanquam miseræ ac calamitosæ vicem doles: possum tibi cum Æschylo poeta respondere, qui optimè videtur eos, qui necem malam existimant, reprehendere dicens:

Non iustè mortem nempe mortales timent,
Quæ tanta vita finit ac leuat mala.

Quem imitatus etiam videtur Euripides, dum ait:

Io mors, quietis portus & salus, veni,
Veni mederis sola quæ nostris malis.

Et certè ita est. Quapropter quid in morte aut difficile aut malum sit, non video. Ea etenim quæ in moriendo accidunt nobis, quoniam consueta, & quodammodo nobiscum simul nata, nescio quo pacto misera ac calamitosa nobis esse videatur. Quid enim miserum est, si id quod incidi potest, inciditur? si liquetabile liquefit? si combustibile comburitur? si corruptibile corrumpitur? Quando fuit tempus aliquod quo homines non morerentur? aut potiùs quod non tempus fuit, quo in nobis ipsis adhuc spirantibus non sit mors? Nam, vt Heraclitus ait, idem est viuens & moriens, vigilans & dormiens: iuuenis & senex. Estque in nobis vicissitudo quædam & communicatio. Ac quemadmodum ex luto seu cera, potest quis animalia fingere: deinde ea rursus confundere: aliaque identidem, ex eodem luto instaurare

incessanter: ita etiam parens natura, priùs quidem progenitores nostros, ex eadem materia, ac successione continuata patres, deinde nos protulit: postea quoque alios & alios, quasi in orbe ac rota quadam currente formabit. Nec vnquam generationis nostræ amnis, qui continuò fluit, arescet. Et rursus è contrario, alter corruptionis fluuius, seu Acheron, seu Cocytus à poëtis appellatus, non deficiet. cum hac etenim conditione in lucem editi sumus, cum hac solem & sidera ipsa suspicimus, vt cùm fatalis dies aduenerit, eorum nobis aspectus auferatur. Cuius rei vt quotidie admoneremur, prudentissimè natura prouidit, vt continuatis vicibus, modò dies, modò nox esset: modò somnus, modò vigilia: ex hac mutatione ostendere nobis volens, vitæ mortisq; alternationem. Quamobrem rectè dicitur: vitam nobis à natura vsurariam esse concessam, eamq; precario quodammodo nomine nos accepisse. Quod, cùm naturæ ipsi suum repetenti reuocare libuerit, si facilè ac sine dolore aliquo reddiderimus, boni viri officium faciemus. Est enim æquissimum, tam diu liberalitate hac nos vti, quàm diu natura voluerit: cùm verò ei repetere placuerit, non molestè, sed æquo & patienti animo ferre. Cuius tamen rei contrariũ omnes penè facimus, statimq; ad ipsum mortis nomen ita exhorrescimus, vt quiduis potiùs facere ac perpeti, quàm mori velimus. Ac propterea existimo, naturam ipsam, cùm animaduerterit hac in re timiditatem nostram, voluisse, vt incertus & incognitus esset dies mortis. Si enim eum præuideremus, dolore ac metu mortis multi perirent, qui antequam moriantur, morerentur. Quod profectò non faceremus, si vitæ nostræ incommoda, si miserias, si calamitates, versaremus animo: quæ tot ac tales sunt in vita, vt multi ex clarissimis philosophis affirment, nemini omnino expedire vt viuat. Hominum enim, vt Simonides inquit, paruæ admodum ac tenues sunt vires, inutiles & vanæ curæ, ac in eorum breuissima vita infiniti labores, nouissimeq; capitibus nostris imminet ineuitabilis mors, cuius partem boni ac mali iuxta sortiti sunt. Cùm igitur talis hominum sit vita, vt isti aiunt, & nos, si rectè cogitamus, oculis quodammodo videmus: nonne conuenientius est, vt eos, qui huiusmodi seruitute liberati sunt, felices planè ac beatos existimemus, potiùs quàm dolore & lachrymis, tanquam miseros prosequamur? Quod vulgares plerique ob ignorantiam faciunt. Ac Socrates, Delphici Apollinis oraculo sapientissimus omnium iudicatus, adeò, cùm nihil mali putaret esse in morte, eam contempsit, vt neque patronum quæsiuerit ad iudicium capitis, neque iudicibus supplicauerit, sed magno & forti animo coram ipsis disputarit, nihil omnino mali esse in morte. Similem enim aiebat esse eã, aut profundissime somno, aut peregrina-

tioni cuidam longinquæ, ac multi temporis: vel tertiò, corruptioni animæ & corporis. Quodcunq; autem ex his fuerit, per vnumquodque procedens, nullo modo malum esse affirmabat. Si enim somnus quidam est mors, per immortalem Deum, quidnam mali potest esse in ea, cùm dormientibus nobis mali aliquid prorsus non sit? Cùm potiùs nihil dulcius aut suauius esse, quàm profundissimus somnus, qui pacatissimam quietem afferat, manifestum est hominibus. Quod quidem etiam Homerus ipse testatur. Vbicunque enim dicere vult, aliquem optimè quieuisse, dormisse ait somnum morti maximè similem. Quem imitator eius Virgilius noster, ad verbum interpretatus inquit:

Dulcis & alta quies, placidaq́; simillima morti.

Ac sæpe idem Homerus, germanum Lethi, soporem dicit. Vtque idem prudentissimus vates, somni necisque similitudinem ostenderet ac significaret, eos alibi non fratres, sed geminos appellauit, ac eodem partu editos. Gemini enim, maximè sunt similes etiam aspectu ipso. Rursus, vt etiam insensibilitatem, quæ in morte est, nos doceret, mortuum quendam dormisse ait ferreum somnum. Quod & Virgilius æmulatus inquit:

Olli dura quies oculos & ferreus vrget
Somnus.

Huic quoque haud dissimile est illud Cynici Diogenis. Cùm enim proximus esset morti, in somnumq́; vt fieri solet, incidisset, excitanti medico, interrogantique: Nunquid nam mali haberet? Nihil inquit. Frater enim fratrem suscipit: sopor scilicet necem. Quapropter non absurdè, medius fidius, dicere possemus: inter somnum & mortem nihil interesse: sed eodem modo ad inuicem se habere, quo apud Athenienses quondam Eleusina sacra, quæ parua & magna dicebantur. Et quemadmodum parua in vrbe: ita etiam somni mysteria in vita celebrari: rursus verò, vt magna extra vrbem, ita mortis ceremonias extra vitam exerceri. Si autem, quod secundum erat, similem peregrinationi cuidam mortem esse dicamus, neque sic malum, cùm magis hoc modo, mors optimum quoddam est. Solui enim ac liberari corpore, eiusque affectibus ac perturbationibus, à quibus animus noster diuulsus ac turbatus, diuinitatem suam mortalibus illecebris coinquinare atque inficere cogitur, fortunatum beatumque planè existimo. Infinitas namque occupationes ac impedimenta nobis, propter eius necessariam curam & alimenta, præbet corpus, vt Plato ait. Quam rem sensisse Homerus etiam videtur, cùm ait:

Nil magis est miserum diri quàm cura laborq́;
Ventris, cui nos praebere alimenta necesse est.

A ventre, id est à parte, totum corpus, more poëtico, nuncupauit.

pauit. Affectus quoque, ac ægrotationes, quotidie corporis caussa nos aggredientes, abstrahunt diuelluntque ab illa summi boni contemplatione, ad quam noster animus, vtpote ab illo fluens, suapte ipsius natura fertur: ac è contrario, vanis quibusdam cupiditatibus, & inanibus timorum amorumque imaginibus, nos replent, adeò vt, quod aiunt, nihil vnquam prudenter nobis cogitare per corpus liceat. Quid enim circa ipsum est aliud, quam pugnæ, seditiones, ac bella? Ex quibus oriuntur pessimæ omnium cupiditates. Cuncta namq; bella pecuniæ solùm comparandæ caussa, suscipiunt homines, ad quam tanto impetu ferimur, nullam ob aliam rationem nisi vt per eam, corporis nostri cultui seruiamus, ex quibus omnibus necesse est, vt philosophiæ cognitione omissa, circa ipsius corporis vacemus curam. Quódque omnium maximum est, si quando per eam, quod rarò euenit, otium nobis agere licuerit, conuersique fuerimus ad altiorem aliquam contemplationem, nihil est, quod magis ad eius assequendam cognitionem nos impediat, quàm corpus. Circumquaque enim, animi nostri diuinitatem crassitudine ac terrestreitate (vt ita dicam) sua obruens, tumultum ac perturbationem ingenerat nobis, adeò, vt nunquam veritatem, propter eius impedimenta, cernere possimus. Quapropter luce clarius est, si cuius magnæ rei cognitionem puram, sinceramq; habere voluerimus, necessarium omnino nobis esse, vt animum quàm longissimè à corpore ad seipsum euocemus. Quod quidem fieri perfectè non potest, nisi cùm summus ille rerum opifex Deus, qui nos in corporis carcerem detrusit, idem quoque nos soluerit. Tunc enim licebit nobis, pura & immaculata mente atq; anima, contemplari omnia. Tunc assequemur id, quod maximè omnes homines, & cupimus & amamus, veram scilicet cognitionem ac sapientiam. Quod viuentibus nobis, corporisq; nexibus alligatis, fieri non posse, nisi priùs ab eis liberati simus, manifestum est. Si enim omnino in corpore existentibus nobis, nihil purè cognoscere licet: de duobus alterum vt sequatur, necesse est: aut nunquam sapientiam, quæ est diuinarum humanarumque rerum scientia, nobis assequi, aut certè, mortuis permissum est. Igitur demus operam, vt, quantum fieri potest, viuentes, à corporis contagiis puram immaculatamque animam conseruemus, cùmq; summus ille parens ac Deus noster, iusserit nos demigrare, cum eo simul esse possimus, eiusq; claritatem, pura mente nostra contemplari. Quam quidem rem, si lutulenti ac sordidi illuc accederemus, facere nullo modo possemus. Impuro enim & coinquinato rem puram nitidamq; aptare atq; coniungere nefas omnino est, vt Plato ait. Quapropter ex his omnibus manifestum esse arbitror, quamuis dicamus mortem transmigratio-

grationem in alium quendam locum esse, neque sic formidolosi, miseri, calamitosíue in se aliquid habere. Quin potiùs felicem ac beatam rem propemodum esse, Plato ipse in Phœdone ac apologia demonstrauit. Quamobrem diuinè admodum Socratem dixisse ad iudices, qui eum morti condemnauerunt, idem Plato refert, in hanc ferè sententiam: Nihil aliud est, inquit, ô iudices timere mortem, quàm eum qui non sit, putari sapientem. Quippe, qui existimatur ea scire, quæ nunquam cognouit expertusq; est. Nullus etenim viuentium hominum, qualísnam sit mors, scire potuit. Quæ cùm humanarum rerum supremum & maximum bonum sit, ab omnibus tamen ita vehementer cauetur, tanquam si reuera cognoscerent, eam supremum ac maximum malorum esse. Cui non dissonare videtur poëticum illud:

Nemo necem timeat, qua curas atq; dolores
Soluit, & humanis est medicina malis.

His quoq; astipulari videntur Deorum & oraculorum testimonia. Plurimos etenim scimus, propter singularem pietatem, ac religionem in Deum, morte, tanquam omnium excellentissimo munere, donatos: quorum multos, ne modum excedat oratio, numerare supersedeo. Eos tantùm, qui maximè clarissimi fuere atque in omnium linguis & ore versantur, nominabo. Ac primùm ea, quæ de Arginis adolescentibus, Cleobi scilicet ac Bitone, clarissimus historiarum scriptor Herodotus refert, in medium afferam. Ait enim eorum matrem, Iunonis Argiuæ sacerdotem, cùm ad solenne statumque sacrificium itura esset extra oppidum: ad quòd curru vehi, religio erat: Iamque in templum ascendenti, vt sacra perficerentur, cùm iumenta, quibus ad plaustrum alligatis veheretur, in tempore non adessent, iuuenes, ne piaculum committeretur, corporibus oleo vnctis colla materno iugo supposuisse, eoq; modo à filiis adductam in templum sacerdotem, rem diuinam perfecisse. Ipsam verò filiorum religione mirum in modum gauisam atque exhilaratam, Deam precibus petiisse, vt illis præmium daret pro tam insigni pietate, quod maximum hominibus dari posset à Deo; pòst, epulatos cum matre adolescentes, quieti se dedisse, manè inuentos esse mortuos, quasi nihil maius aut melius morte, quòd eis in religionis remunerationem daret, habente Iunone. Simili quoque precationis genere vsos Trophoniũ & Agameden Pindarus refert. Qui cùm Delphis, templum illud pulcherrimum atque ornatissimum, Apollini ædificauissent, venerantes Deum, pro mercede laboris ac pietatis suæ, id quod homini habere optimum esset, rogauerunt. Quibus se id traditurum Deus spopondit, post eius diei diem septimum. Interea corpora curare, lætosque conuiuari iussit. Eos verò, postquam id quod mandatum erat, fecissent, septima demum

mum nocte somno se dedisse, nec ampliùs surrexisse. Ferunt etiam ipsum Pindarum, cùm Legati Boëtiorum, ad consultandum Apollinem mitterentur, iussisse, vt Deum inter cætera interrogarent, quidnam esset homini longè optimum? Cui vates respondit: neque ipsum Pindarum id ignorare, si ea, quæ de Trophonio & Agamede scripta essent, re vera illius, & non alterius sunt, sin experiri quoque cuperet, haud multò pòst ei manifestum fore. Quæ cùm audisset Pindarus, coniectasse dicitur: Deos mortem existimare optimum. Paruo deinde tempore interiecto, cùm caput dormiens in sinum pueri deposuisset, suauissimè vitam finisse. Ea quoque, quæ de Euthynoo adolescente Italo referuntur, non parua sunt, ad fidem faciendam: nihil mali esse in morte. Hunc enim, patria Terrinaeum, Elysij cuiusdam, qui primũ nobilitate, diuitiis & gloria, ibi teneret locum, filium fuisse aiunt, ac immatura morte surreptum decessisse, incerto obscuroq; genere morbi. Itaq; Elysium suspicatum fuisse, quod facilè quiuis alius cogitasset, eum fortè veneno interemptum. Erat namq; vnicus patri, ditissimo tum agri tum pecuniæ. Hunc igitur Elysium, dubitantem, quónam potissimùm modo, de filij nece quæstionem ageret, venisse ferunt ad psychomantium quoddam, ac de more, post sacrificium quieuisse. In somnis visum sibi aduenire parentem iamdiu mortuum. Cùm igitur eum vidisset, statim, quid filio suo accidisset, narrasse, rogasseq; mirum in modum, vt simul cum eo daret operam, si quo pacto filij ac nepotis interfectorem possent inuenire. Cui parens, propter hoc solùm, inquit, ad te venio: sed potiùs ab hoc suscipe, quodcunque tibi fert. Sic enim manifestè scies, id quod tu, tanto cum mœrore ac lachrymis, quæris. Esse autem, quem demonstrabat, adolescentulum ponè insequentem, Euthynoo simillimum, facie ac ætate quam proximum. Cumq; eum interrogasset Elysius, quisnam esset? Ego, inquit, sum genius ac Dæmon filij tui, & cum dicto porrexisse ei tabulam quandam: quam, cùm Elysius aperuisset, tres huiusmodi versus inscriptos reperisse, quos Cicero sic conuertit:

Ignaris homines in vita mentibus errant.
Euthynous potitur fatorum munere lato.
Sic fuit vtilius finiri ipsiq; tibiq;.

Hæc itaque ex antiquorum historiis collecta, Socraticam illam distinctionem adiuuare videntur. Cuius tertium erat membrum, quanquam mortem dicamus corruptionem esse, corporis animique, nec sic quoque aliquid in se mali continere. Hoc namque modo, erit mors, insensibilitas quędam, ac liberatio curæ, laborumq; humanorum. Vt enim, si animus cum corpore interiret, nihil boni esse posset in morte, ita etiam nihil mali. Ac quemadmodum circa id tantummodò, quod subsistit ac reuera est,

bonum aliquid fieri natum est, eodem modo etiam malum. Nullum etenim illorum suapte natura coniungi posse cum his quæ non sunt, manifestum est, adeò, vt probatione non indigeat. Quapropter si hoc certum, si verum esset, eodem loco essemus ac conditione vita functi, quo eramus antequam nati. Quemadmodum enim nihil ad nos pertinebat, priusquam nasceremur, siue bonum siue malum id esset, ita etiam nec post mortem. Ac sicut res ante nos, nihil ad nos, eodem modo nec ea quæ post nos. Vt enim est in prouerbio, non tangit illos mortui corporis dolor. Idem namque status est hominibus ante generationem, qui post mortem. Quòd si quis differre aliquid existimat, id, quod nunquam fuerit factum, ab eo, quod postquã fuerit, deficiat: idem quoque intelligere poterit, quid inter domum ac vestem, post corruptionem intersit, & tempus, quo hæc nondum suta, & illa non fabricata erat. Itaque si in his nulla est diuersitas: manifestum est etiam, nullam esse post tempus mortis, cum eo quod ante nos fuit, differentiam. Hæc, & his similia, Socrates paulò ante mortem disseruisse fertur. Quibus simile est illud Arcesilai, qui vrbanè admodum, hoc, inquit, malum quod mors appellatur, solùm ex omnibus, quæ ab hominibus existimantur mala, præsens quidem nullum dolore molestiáue affecit vnquam, absens verò atque expectata vehementer cruciat & affligit. Reuera enim multi propter timiditatem huiusmodi, quod etiam superiùs diximus, ne moriantur, moriuntur. Bene quoque ac sapienter Epicharmus de homine mortuo locutus est, cùm ait: Concretum & discretum est, rediitque ad eum locum vnde priùs venerat, terra scilicet in terram: spiritus verò ad superiora, quorum nihil difficile ac malum est. Non minùs quoque præclarum ac generosum Laconicum illud tetrastichon memoratur in primis, quod Lacedæmoniorum adolescentes in choris saltantes canebant:

Quondam alij, nunc nos, subitò crescentq; minores,
Quorum nos stirpem fata videre negant.

Hæc sunt, mi sapientissime pater, quæ, vt eximiè nouisti, de morte antiquiores illi & clarissimi viri, philosophati sunt. Ex quibus cuiuis persuaderi posse arbitror, ne dicam tibi, eminentissimo Præsuli, & literarum studiis optimè instituto viro, mortem non tanquam summum malum, fugiendam execrandámue esse. Quam ob rem non est quòd doleas, quòd te affictes, aut maceres, si dulcissima & illustris mater tua a nobis discesserit. Quin potiùs, mihi crede, illi gratulandum est, quod ex vitæ nostræ turbinibus ac miseriis, ad profundam illam quietem felicitatemq; euolauerit. Nisi te illud fortasse angit & excruciat, quod adhuc firma constantiq; corporis valetudine, ac mente integra, certisque

que ſenſibus, nondum reſolutis ætate longæua in totum annis, tanquam adhuc (vt nimirum pro eius frugalitate, continentiaque ſingulari, & naturæ compaginatione mirabili, videri poterat) ſatis immaturo interitu, aut inopinata repentinaque deceſſione, Mater tua è medio ſublata eſt. Hoc enim maximè commouere plurimos homines ad lachrymas ſolet, hoc gemitus infinitos penè concitare. Quod quidem an grauiſſimum ſit, & immoderatè ferendum, præclarè ac diuinè nos docere videtur, ex Græcis Comicorum quidam, qui dolentem de immatura morte conſolatur his verſibus:

Si tu ſciebas, illi quod ſequens bonum
Tuliſſet ætas, & beatè viueret,
Dolenda mors eſt, quæ nimis fuit repens.
Potentis at cùm fata quid ferant Dei
Incerta ſit ſpes, & latent ſequentia,
Vtrùmne vitam fortè vixiſſet miſer:
Benigna mors eſt, flenda nec nobis diu.

Ex quibus Poëtæ verbis admonemur, minimè debere nos intempeſtiuis noſtrorum mortibus commoueri: vtpote cùm ſit omnino incertum, obſcurumque quid nobis vel illis expedierit, vita ne an mors. Illudque omnium maximè hac in re oportet expendere & cogitare, non omnia quæ vana inanique perſuaſione decepti, per eos ſperabamus, aſſequi nos poſſe. Adeò enim nihil certum, nihil ſtabile in rebus hominum eſt, vt ſperare aliquid in his, non prudentis, timere autem, ſapientis omnino ſit. Animaduertendum etiam nobis illud eſt, vitam quamuis longiſſimam, non eſſe humanis in rebus optimam: ſed eam, quæ ſine calamitatibus & miſeriis, in inquiſitione virtutis conſiſtat: eandem etiã longè omnium feliciſſimam, quamuis breuiſſimam. Vt enim non qui plurimum ſagittis ac cithara vtitur, bonus Citharœdus vel Sagittarius, ſed qui optimè, quamuis ſemel, vtrumuis fecerit, peritiſſimus exiſtimatur: ita etiam non quantum, ſed quàm bene ac feliciter, quiſpiam vixerit, inſpiciendum eſt. Ac proptereà felix beatusque, & quem maximè amarent Dij, antiquis & heroicis temporibus eſſe exiſtimabatur ille, qui vitam breuem glorioſo clauſiſſet exitu:

Stat (enim) ſua cuique dies, breue & irreparabile tempus
Omnibus eſt vitæ: Sed famam extendere factis
Hoc virtutis opus.

Quamobrem, ſummos & clariſſimos heroum, quos Diis genitos & nutritos ferunt, omnes penè vitam reliquiſſe antequam ſeneſcerent, Poëtæ fabulati ſunt:

Ille etenim quem vel magnus dilexit Apollo,
Cuiq; Deûm ſummos genitor conceſſit honores,

Ante diem placida consumptus morte quiescit.
Nec tremula diuum limen calcare senecta
Huic dabitur: Vt Homerus ait.

Quæ omnia illuc tendunt, potiùs in vita spectandam esse ... nem cum virtutibus iuuentam, & ætatem vitæ intermedi... quàm sine ipsis longam & maturam senectam. Quod quide... his quoque in rebus nobis vsuuenit. Nam & eas arbores ... mas, quæ paruo in tempore plurimum fructum afferant, ex... mamus: & ea animalia, plurimum nobis in vita vtilitatis aff... iudicamus, à quibus temporis modico interuallo adiuuar... Quòd si rectè & prudenter considerare voluerimus extrem... tem ipsam, nullum penitus modici magníue temporis discri... esse inueniemus. Quid namque non paruum est, si ad eam in... xerimus? non modò ætas nostra, quæ incredibili celeritate f... ac labitur, sed vrbium quoq; ipsarum, quæ antiquitate glor... tur, longissima secula, nihil omnino sunt. Multa enim (vt ... clarè admodum Simonides ait) annorum millia, eius respe... indiuisibilis puncti speciem, seu rectiùs breuissimæ ipsius part... læ instar habent. Quomodo enim aliter appellari potest id, q... quantumcunq; longissimè diuturneq; vixerit & durauerit, t... ne minima quidem pars eius infiniti temporis sit, quo non v... rit aut superfuerit. Quemadmodum igitur, si bestiolis quæ in... to, apud Hyppani ostiũ, mane gigni, meridie iuuenescere, ve... re autem senescere ac mori dicuntur, mens ratióue aliqua in... humana, non lugendum aut lachrymandum esse, quilibet f... mentis existimaret, sed si qua vel ante vel circiter meridiem p... ret, quippe quæ paucis post horis interitura esset omnino, ... rursus eam quæ occidente sole moreretur, quod in extrema s... ctute decederet, felicem beatamq; esse putaremus, vtpote c... tota vita breuis & circumcisa sit: ita etiam non est quod in n... de breuitate vitæ queramur doleamúsue, qui paulò pòst or... nò finituri eramus: nec è contrario longitudine lætemur eff... múrue, cuius quantumcunque fuerit incrementum, non ... tum distet à nihilo. Quapropter voces illæ atque exclama... nes, quæ vt plurimum in huiusmodi casibus audiri solent, sim... citatis vanitatisque plenæ existimandæ sunt. Non decebat... quiunt, non iam dico adolescentulam, aut in medio ætatis ... fœminam, sed, vt eorum verbis vtar, ne adultam quidem ac m... mè venerabilem summæq; authoritatis, & in ipso vitæ autu... matronam, id est, in ipso primo limine senectutis matrem f... lias, cui saltem nullo negotio, in tanta rerum felicitate, tot ... niis, tot vitæ meritis ad quintum & vigesimum vsque annum ... stri caussa commodè spatium viuendi prorogari poterat, ... videlicet vitæ statu, in quo maximè homines animi vi poller...

incipiunt, restinctis affectibus, vera sapere, non decebat, inquiunt, talem tali tempore rapi extinguique. Quis nostrûm scire potest, quod non deceret? Multa quoque, quæ nos prauo & corrupto iudicio, fieri non debere putamus, priùs facta sunt, & fiunt quotidie, fientq; sæpenumero velimus nolimúsue. Non enim vitam hanc ingressi sumus, vt tanquã Magistratus quidam perinde leges ferremus, sed vt potiùs prouidentiæ ac fatorum edictis, quæ nobis Deus ille optimus maximus, omnia sapientissimè gubernans & moderans, promulgauit, obedientes essemus. Libenter itaque ego eos qui luctu affecti, tantoperè defunctos mœrent, interrogauerim, suíne ipsius caussa, an defunctorũ lugeãt? Quòd si hoc facere dixerint, proprio ipsorum incommodo, vtpote cùm se, vel voluptate, vel præsidio eorum, qui paulò antè viuebãt, priuatos sentiant: huiusmodi lachrymas & gemitus non amoris ingenui occasione nasci, sed seruilis quodammodo lamentationis speciem præ se ferre, quilibet benè institutus nónne iudicabit? Non enim mortuos puro mentis affectu lugere, sed suarum rerum cogitatione moueri dicuntur, quod eorum scilicet morte magnis, quas sperabant, vtilitatibus frustrati sint. Si verò, quod secundum erat, illa res cruciat eos, quòd mortuorũm miserias lugeant, cùm rectè animaduerterint, nihil mali esse in morte, vt satis iam disseruimus, dolorem citò ponent: antiqua & sapienti quadam ratione persuasi, quæ nos monet ac præcipit, ea quæ optima sunt quam maxima facere ac exaltare, rursus mala & pessima, quantum fieri potest, cohercere atque humiliare. Quamobrem, si luctus ac dolor bonum est, cum in infinitum producamus, omnis in lachrymis gemituque vitæ nostræ consumatur dies, sine mœrore ne temporis quidem particula transigatur. Si verò, quod omnes confitentur, & re vera est, omniũ quæ sunt in vita longè miserrimum calamitosumque cognoscitur, cur nõ potius operam damus, vt eum quàm breuissimum faciamus, & ad nihilum redigamus, deleamusque, quantum fieri potest à nobis. Quod quidem facile esse, cum multis aliis, tum ex huiusmodi consolatione manifestum est. Aiunt enim ex antiquis philosophis quendam, cùm ad Arsinoem Reginam, filij necem molestissimè ferentem, introisset, tali vsum oratione. Fuit quoddam tempus, inquit, ô Regina, quo Iuppiter Dæmonibus & Diis honores distribuebat. Luctus verò, qui tunc aberat, paulò pòst superuenit, iam tunc omnibus distributis. Cumque instaret apud Iouem, sibi quoq; honorẽ decerni: Deus autem dubius animi esset, quémnã potissimũm ei traderet, cùm iam omnes inter alios cõsumpti essent, tandem tribuisse honorem, qui in hominũ mortibus & funeribus adhiberetur, lachrymas scilicet ac dolores, dicitur. Quemadmodũ igitur ait, ô Regina, omnes homines Dij ve-

hementer amant, qui eos prosequuntur honoribus ac sacrificiis, nec ab illis discedunt, talem quoque esse luctum censeas velim. Nam si eum non honorabis, nullo pacto adhærebit tibi. Si verò à te coletur diligenter, vt facis, doloribus & lachrymis, quæ in portionem datæ sunt ei, te & amabit & amplectetur, semperq; tibi tale aliquid pręparabit quo continuò eum honores. Præclarissima mediusfidius fabella, & quæ non minus veritatis quàm Pythium oraculum contineat, qua mulieri demonstrasse videtur prudentissimus ipse Philosophus, & dolorem posse depelli, & apud eum, qui blandiatur ipsi, libenter manere. Posset etiam hoc modo aliquis ad lugentem dicere: Vis ne vnquam luctibus finem ponere, an potiùs deliberas, vitam omnem tuam in miseria ac lachrymis, continuoq; squalore ducere? Quòd si mœrorem sequeris, te numero viuentium eximes, tibiq; ipsi perpetuam calamitatem ac miseriam præbebis, & acerbissimam vitæ tuæ infelicitatem indices, nullàm aliam ob causam nisi animi tui mollicie atque humilitate. Sin diuturnitate omnino mutaberis, quæ maximos luctus vetustate tollit & remouet, cur iam te ipsum non eximis è miseria? Cur non eadem ratione, qua procedente tempore dolor, quamuis acerbissimus, efferuescet, cur non, inquam, te calamitate ac molestia liberas? Cùm præsertim optimum sit affectibus corporis, quantum fieri potest, celeriùs liberari. Quod itaque in gratiam temporis paulò pòst facturus es, cur non prudentia consilioque anteuertis & præripis? Quantò magis doctrinæ, & grauitati tuæ conuenit, & rationi, finē luctus facere, quam expectare consuetam illam & peruulgatam temporis medicinā, quæ mulieribus quoque communis est. Quòd si aliquando in memoriam veniret nobis, homines nos esse ista lege natos, vt fortunæ imperio subiecti mancipatique essemus, nunquam profectò, cùm quid aduersi accideret nobis, frangeremur animo. Ac propterea in huiusmodi calamitatibus vtplurimum vociferamus, exclamamusque: Nunquam speraui, me hoc passurum fuisse, nunquam expectaui, decepit me fortuna. Nunquam expectasti? At si hominem te esse meminisses, expectare omnino, & quicquid tibi euenire poterat mali, proponere animo debebas. Bene etenim apud Euripidem Theseus ait: se à sapientibus institutum viris didicisse, homines vtplurimùm iactari curis & calamitatibus in vita, atque ideo in animum induxisse sibi ipsi, omnes humanas miserias ei euenire posse, exilium scilicet, mortesque immaturas suorum, & mille talium malorum. Quæ si animo non præuidisset antea, tanquam nouum aliquod insuetumque cùm accidisset, affligereturq; doleretque. Quam rem si nos quoq; sæpenumerò faceremus, nunquam imparatos nos & incautos, tanquam subitò irruentibus hostibus, fortuna reperi-

ret & caperet. Quod quia non facimus, cùm vulnus aliquod inflixerit nobis, vtpote tyrones atq; inexercitati, lugemus maceramurque. Quidam etiam adeò rudes & inconsiderati sunt, vt tanquam furore quodam perciti & bacchantes, ad extremas miserias calamitatesque conuersi, proprium corpus, quod sine culpa est, miris & inauditis affligant modis, & vt Acheus poeta inquit, quod sanum est, simul dolere cogant. Quapropter bene ac sapienter monuisse videtur Plato, in huiuscemodi aduersitatum principiis, oportere quietem agi, cogitareque nos lachrymis & miseria nihil profecturos, sed consilio & prudentia dolorem abijci posse, vt existimemus docet. Et quemadmodum in lusu aleæ, secundum iactum disponere oportet ludum, ita etiam in aduersitatibus dolorem sedandum esse, eo maximè modo, quo ratio ipsa optimè fieri posse suadet ac dictitat. Non enim decet, cùm quid aduersi acciderit nobis, tanquam pueros vociferare, ac turpes eiulatus edere, doloremque amplecti, & quodammodo deosculari, sed statim recipere animum oportet, ac quærere genus aliquod medicinæ, quæ ægrotantes deiectosque curet & releuet. Præclarè mehercule apud Latios olim tulisse quidam legem dicitur, qua præcipitur ciuibus, cùm in lachrymis & squalore versantur, ne muliebres induti vestes hoc faciant. Quod quidem fecisse videtur prudentissimus legumlator, vt ciuibus suis ostenderet, luctum propriè mulieris affectum esse, quodque minimè ornatos ac bene institutos viros deceret. Re enim vera est animi effeminati, ac imbecilli, ignobilisque officium, lugere. Eamque ob rem fœminæ magis quàm viri luctus amant & colunt, minusque afficiuntur eruditæ gentis homines quàm barbari. Ipsorum quoque barbarorum non hi qui generosissimi sunt, Scythæ aut Galatæ, cæterique animo præstantiore nati, sed molles & effeminati Syri, Aegyptijque, ac Lydi, omnesque his similes, quorum, vt Virgilius ait:

Et tunicæ manicas & habent redimicula mitræ,

in luctu & mœrore volutantur. Quosdam enim ipsorum, memoriæ proditum est, scrobes & foramina intrantes, multos dies ibi manere, nec Solis lucem videre sustinentes, quoniam scilicet mortui, quos lugent, ea priuati sint. Alij quoque ex eis partes quasdam corporis abscindunt, aures & nares, totumq; dehonestantes corpus existimant propterea mortuis gratificari. Verùm cùm hæc ita se habeant, licet quidam fateantur, non omni nece lugendum: tamen immaturas adolescentiorum, & adhuc ætate florentium mortes, æquo animo ferendas non putant: ea scilicet ratione, quòd vitæ suauitate priuati sint, vtputa nuptiis, solatio prolis, institutione, profectione, honoribus, magistratibus, repub. Hæc enim maximè sunt, quæ dolore afficere solent eos,

qui insperatos, immaturos, intempestiuosq; obitus lugent. Videtur enim sublata ereptaque ea spes, quam de illis conceperant animo. Quibus illud respondendum arbitror: Nihil interest, quantum ad hominum naturam, intempestiuáne sit mors, an matura. Cùm enim necesse omnino sit, omnibus ad eam, tanquam communem patriam, peruenire: quídnam differre dicamus, si quidam perueniunt celeriùs, quidam tardiùs aliquantulum sequuntur? Omnes tamen in eundem locum confluant, nec plus assequantur qui tardiùs, quàm qui celeriùs appulerint. Quòd si per seipsam mors immatura esset malum, acerbiora, eodem modo, puerorum funera: acerbissima verò eorũ qui sunt in cunis, existimare deberemus. At contrà, eorum mortes facilè, ac sine molestia vtplurimum ferimus, adolescentiorum verò & florentis ætatis hominũ iniquissimè toleramus. Quod quidem nullam ob aliam rationẽ, quam propter inanes, quas nobis promittebamus, spes vsuuenit. Quippe qui expectaremus, cuncta, quæ sperabamus, bona omnino, si vixissent, euentura. Quapropter, si ab immortali Deo, vita hominũ longissima, ne viginti numerum annorum excederet, constituta esset, eius, qui decennio tantùm vixisset, non immaturam mortem, sed conuenientis ætatis mensura impleta decessisse putaremus. Qui verò viginti annorum expleuisset numerum, beatissimũ esse existimaremus, quod felicem & perfectissimam vixisset vitam. Sin ducentorum esset annorum vita humana, eius, qui centesimo anno decessisset, obitũ intempestiuum omnino esse iudicantes, ad gemitus lachrymásq; conuerteremur. Quamobrem cuiuis manifestum esse arbitror, mortem non ideo esse dolendam, quod ante tempus venerit, cùm parui temporis accessio nihil esset profutura, neque etiam quòd his, quæ in vita iucundissima existimant, commodis, ab ea priuati sint: quin potiùs à malis, quæ communi humanæ conditionis sorte eis impendebant, abduxisse putanda est: In quæ si ad senectam vsq; durâssent (tanta est humanæ vitæ fragilitas, quod superiùs demonstrauimus) fortasse incidissent. Aptissima est enim hominum natura:

In pectus ruere, ac retrò sublapsa referri.

Atque ideo pręclarum illud Callimachi poëtæ dictum memoratur inprimis, multò sępiùs Troilo Priamum lachrymâsse. Qui si viuis filiis, incolumi regno, & florenti ætate, decessisset, non in ea, quæ postea euenerunt, mala incidisset. Quæ quot, & qualia essent, ipsemet enumerat apud Homerum, dum Hectori filio persuadere cõnatur, ne cum Achille singulari certamine dimicare velit, cumq. ingredi vrbem hortatur:

Ergo agedum subeas muros, seruare ruentes
Vt valeas Troas. laudem neu nate superbo

Peli-

Pelidæ, dulci priuatus flore iuuentæ,
Dones: mox miseri lachrymas luctusq; parentis
Et spirantis adhuc miserere inopisq; senisq;
Quem pater omnipotens extremo in fine senectæ
Non prius (heu) diræ spoliabit lumine vitæ,
Quàm mala multa oculis cernam lachrymansq; gemensq;,
Omnia crudeli videamq; ruentia fato.
Hinc natos belli furiis & sortè peremptos,
Inde trahi natas thalamis, nurusq; modestas
Spemq; mei generis, paruos dulcesq; nepotes
Allidi terra, saxisq; trementia membra.
Heu sæuis manibus dominimur, belloq; nefando.
Me quoq; post cunctos lacerabunt dentibus, eheu
Quos alui, mensaq; canes, domibusq; recepi,
Postquam aliquis Danaum sæuo vel cominus ictu,
Eminus aut iaculo, vita spoliabit inerti.
Hæc Priamus: canos vellitq; à vertice crines.

Eum igitur, qui hæc mala ob vitam longiorem perpessus est, nónne melius fuerat, ante senectutem vel potius adolescentiam mori? Si enim his, quæ in vita bona existimantur, caruisset, non etiam in tot miserias calamitatesq; incidisset, quarum vel minima quibuscunque vitæ bonis opponenda est. Possum infinita Regum, & magnorum virorum exempla in medium ducere. Non est enim angustus hic locus. Si circumspicimus omnes historias, paucos inueniemus, in quib. nõ aliquid fortuna immiscuerit aduersi. Qui si antea decessissent, à magnis, quæ postea insecutæ sunt, miseriis liberati essent. Quorũ plurimos, ne modũ excedamus, omittere visum est: paucos tantùm ex Atheniensiũ, & Romanorũ historia, si adduxerimus, reliqua prosequemur. Primus ex Atheniensibus occurrit nobis clarissimus ille Miltiades: qui Datin Regis Persarum præfectum, innumerabilesq; eius copias, profligauit in campis Marathoniis, primusq; docuit Græcos, non esse barbari Regis, vt antea existimabant, insuperabilem potentiam. Quid igitur illo felicius, quid beatius, quid gloriosius dici excogitarísue poterat? Si celeberrimo illo pugnæ die pro patria occubuisset, vel saltem paulò pòst mortuus esset, cùm recentem adhuc eius victoriam, in theatris vrbs tota cantaret: cùm non solum Athenienses, verùm etiam tota Græcia, eum admiraretur, & heroicis honoribus prosequeretur. At exigui temporis adiectio, quid ei contulit nisi omnem calamitatem & infamiam? Paulò enim pòst ille, qui de barbarorum cęde ac fuga, gloriosissimum tropheum fecerat, inimicorum inuidia in teterrimum coniectus carcere, marcenti & fœtido corpore mortuus est. Themistocles quoque, si post pulcherrimam omnium quæ sub Sole fuerunt naualem de

Xerxe victoriam, cùm Græcia omnis conseruatorem suum & fateretur & prædicaret, vitam cum morte commutâsset, nónne beatus fuisset & fortunatus? Non enim qui paulò ante conseruator Græciæ fuerat, eiusdem prodendæ autor ab inimicis suis insimulatus esset: non patria exul tot vrbes cum periculo capitis circuisset: non Molossorum Tyranno, quem toties spreuerat, supplex fuisset: non deniq; barbari Regis, quem paulò ante omni potentia spoliatum Græcia expulerat, tanquam Dei cuiusdam genibus volutatus esset. Quo quid fœdius? quid turpius excogitari potest quam Themistoclem Xerxis beneficio viuere? Nónne melius etiam cũ Demosthene Oratore actũ fuisset, si eadem, qua coronatus fuerat, die obiisset. Qui enim, toto inspectante Atheniensium populo, & approbante, virtutis & beneuolentiæ fideique erga Remp. causa, dignus corona existimabatur, paulò pòst maxima inimicorum flagrauit inuidia. Quam si quis ideo in malis eius non ponendam censeat, quòd superior fuerit, idem tamen non negabit, si eadem hora decessisset, quod non eas, quæ postea ipsi calamitates inciderunt, vidisset, patriam suam, quod maximè abominabatur, à Macedonibus subactam, se verò, ne ab hostibus ludibrio haberetur, vix potione venenata vitare potuisse. Cn. verò Pompeius si, cùm Neapoli ęgrotabat, extinctus esset, non pręclarè cum eo actum esse diceremus? Nónne indubitatus Populi Rom. princeps defunctus esset. At quia vixit, cum Socero (vt ait Cicero) bellum gessit, imparatus arma sumpsit, vrbem Italiamq; fugiens coactus est linquere, vidit senatum & legiones, floremq; totius Italici sanguinis, in conspectu suo cæsos & trucidatos, nudus denique in seruorum manus & ferrum incidit, sacrosanctam, ac reuerendam etiam inimicis faciem Eunuchus Ægyptius impuris & incestis manibus pertractauit. Eius etiam socer, C. Cæsar, si, cùm totam Galliam vincendo lustrabat: cùm impetum eius neque illarum gentium ferocitas, neque Oceani profunditas, continere posset, cùm plures quàm Romanorum cuiquam supplicationes, ob res gestas in eius honorem decernerentur, si eo, inquam, tempore mortuus esset, Scipionibus & Camillis fortitudine ac iusticia prælatus decessisset. Verùm quia superuixit, Tyranni, & oppressoris patriæ libertatis appellationem subiit, eiusque res, licet magnæ, tamen Reip. perniciosæ iudicatæ sunt, interfectoresque, tanquam boni ciues, & Tyrannicidæ, tum Græcis tum Latinis historiis honorantur. De M. autem Cicerone quid opus est dicam? cum ipsemet fateatur, si antè obiisset, calamitatibus & miseriis potuisse liberari. Quòd si hæc dicebat, cùm adhuc tamen tolerabilia essent quæ acciderant, quomodo exclamasset? quomodo deplorasset suam ipsius senectutem? cùm strictos in senatorum & ciuium capita mucrones, diuisaque latronibus

bus clarissimorum virorum bona, ac proscriptionē illam omnium nefariam & crudelissimam vidit? Mediusfidius existimo eum sæpenumero pœnituisse, quòd Catilinæ sicas vnquam deuitâsset, à quibus eum fortuna liberâsse videbatur, & pro vno, tantum Catilinarum cerneret. His atque aliis huiusmodi exemplis docti & moniti, considerare debemus, non paucos morte liberari malis, quæ, si diutiùs vixissent, omnino experti fuissent. Atque ideo non benefacere illi existimandi sunt, qui extra omnem mediocritatē & naturam, ad luctus ac dedecores lachrymas conuertuntur, putantes hoc maximè modo gratificari defunctis, eosque amare: ignorantes amorem ac beneuolentiam non in eo constitutam esse, vt quis se ipsum affligat & cruciet, sed vt amatum beneficiis adiuuet. Beneficium verò mortuis est honor, qui eis maximè omnium gratus est, cùm eos dulci memoria veneramur & colimus. Etenim cum boni omnes non lachrymis & mœrore, sed laudibus & hymnis, non luctu & gemitu, sed gloriosa & celebri memoria, prosequendi sint: omnium tamen præcipuè defuncti, qui soluti à corporis seruitute diuiniorem quandam vitam sortiti sunt, semoti à curis & miseriis, quas necesse omnino est nobis ferre ac perpeti, donec vitæ spatium, quod Parcę, secundum poëtas, neuerunt, expleamus. Quod quidem non æternum dedit natura, sed vnicuique particulatim dissectum ac diuisum distribuit, quēadmodum leges æternæ fatorum voluêre. Quamobrem (quod superiùs diximus) prudentes viros dedecet, infinitis & barbaricis luctibus macerari, illudque quod multis sæpenumero vsuuenit expectare, vt prius vitam quàm luctus dimittant. Quos quidem homines admonendos censeo Virgiliano versu:

Nox ruit interea nos flendo ducimus horas.

Cur ergo tam breue spatium vitæ nostræ non potius aliis potioribus rebus, quam luctu & mœrore consumimus? Expectamúsne, vt eodem sepulchro corpus & miserias nostras claudamus? Quòd si dolorem æternum esse speramus, in magno sumus errore ac ignorantia. Licet enim totis viribus teneamus, licet ei libentissimè inhæreamus, tamen renitentibus etiam nobis, atque inuitis, aliquando relaxabitur & remittetur. Nónne quotidie multos videmus, qui impatientissimi calamitatum, luctuosissimiq; videbātur ętate ipsa & tempore mitiores aliquantulum factos? Qui cùm paulò ante suorum nece quodammodo efferati, perennes gemitus ederent, manibusq; pectora tunderent, nunc conuiuiis, cantibus & lyra, cæterisque rebus lætis, libenter diffundi atq; exhilarari? Quamobrē furentis quodammodo esse videtur, existimare ac persuadere sibi ipsi, luctum semper nobiscum sedere, aut stare posse: sapientis verò, considerare tempus illud, quod lachrymis & dolori concedimus, frustra teri atq; consumi. Quicquid e-

nim factum est, vt eleganter Pindarus ait, infectum reddere neq; omnium Deus Iuppiter posset, verùm huius remedium obliuio est. Quod etsi præter spem opinionemq; euenerit nobis, ipsis tamen rebus cognoscere possumus, circa nos fieri, quod omnino in hominum natura consueuit. Nónne superiùs disseruimus, mare & terram, malorum omnium plenam refertamq; esse, quodq; vt faber lapides, ita etiam mala super malis fata hominib. imponunt? Ac propterea non nuper, sed iam diu, à sapientib. quibusdā viris vita humana defleta est ac deplorata. Inter quos Alcidamus, Rhetor antiquissimus, & Cyrenaicus Egesias, pręcipui sunt. Quorum Egesias prohibitus esse dicitur à Ptolemæo, ne illa in scholis disputaret: quoniam multi his auditis, mortem sibi consciuerūt. Idem & Cicero in eo libro, quo seipsum consolatur de morte filiæ, fecisse se diligentissimè scribit. Qui omnes vno quodammodo fatentur ore, vitam nostram pœnam miseriamque nobis esse, maximamq; hominis calamitatem, natū esse. Quod & ipse Plato manifestè sensisse videtur, in eo dialogo, qui Euthydemos, vel de anima, inscribitur. Ait n. in hanc ferè sententiam: Tradita est nobis opinio quædam, famaq; inter omnes peruulgata, cognita nō noua, sed omnium quæ didicimus aut audiuimus antiquissima, quòd scilicet optimum sit homini, nunquam nasci: deinde melius esse mori quam viuere: multisque, hoc ita se habere, à Diis immortalibus demonstratum est. Quod etiam Midas, Phrygiorum Rex, comperisse traditur. Cùm enim Silenum in venatione cepisset, eum quídnam esset hominibus longè optimum, quodque maximè optandum, interrogasse dicitur. Qui primò Silenus, nihil respondere voluisse, sed vocem continentissimè pressisse fertur. Postquam verò omnes machinas artesq;, vt ad loquendum alliceretur, adhibuisset Rex, vix tandem coactum hæc postea locutum esse: O Dæmonis laboriosi, ac pessimæ fortunæ quotidianum semen, Cúrnam me cogitis ea patefacere, quæ ignorare vos melius erat? Vita enim vestra, si mala propria nescíretis, minus in se doloris habitura erat. Hominib. autem longè optimum est omnino non nasci: proximum autem optandum esse, quamprimū mori. Hæc Plato. Qua etiam est sententia in Chresphonte vsus Euripides, cuius versus sic Cicero interpretatus est:

Nam nos decebat cœtus celebrantes domum
Lugere, vbi esset aliquis in lucem editus,
Humana vita varia reputantes mala.
At qui labores morte finisset graues,
Hunc omnes amicos laude & lætitia exequi.

Ex his igitur manifestum est, antiquiores & clarissimos, tū poëtas tum philosophos, tum oratores, existimâsse: melius esse mori quàm viuere. Possemque infinita & innumerabilia eorum afferre testi-

testimonia, nisimodum excederemus orationis. Quamobrem non oportet cum adolescentiorum tum maiorum ætate mortem fugere, quòd vitæ bonis & suauitate priuati sint: cùm incertum sit, vt sæpe iam diximus, vtrum a bonis, an potius à malis discesserint, maximè, cum nobis sępius hæc quàm illa eueniant, vtpote cùm longè plura numero sint mala, quàm bona, & hæc magno cum labore vix assequi liceat: mala verò facillimè, nolentibus etiam nobis & ignorantibus, occurrant. Aiunt enim ea rotunda esse ac continua, multisq; causis & modis inuicem connexa: bona verò disiuncta, & quæ difficulter in idem vsque ad vitæ finem cõcordent & maneant. Hoc etiam imprimis hac in re animaduertere debemus & cogitare: nihil proprium possidere nos, sed quæcunq; habemus in vita, dignitatem, diuitias, affines, parentes, germanos, non tanquam nostros sed commodatos tenere. Est enim πυθικὸν illud verum: nos tanquam colonos ea quæ deorum sunt, non nostra colere, quorum nobis illi gratis vsumfructum relinquunt, cuius tempus tanquam Domini temperant & arbitrantur. Non igitur dolendum est, si ea, quæ nobis vtenda concesserunt, repetunt, sed ea reddere appellatos sine conuitio decet. Neque enim argentarii, vt depositum reddant interpellati, molestè ferre consueuerunt, si modò boni ęquiq; sunt: alioquin his, qui non facilè ac libenter exoluunt, iure meritoq; dicere quispiam potest, Non rectè facis, qui depositũ abnuas: an oblitus es te accepisse vt redderes? Quod etiam mortalib. omnib. dicere conueniens est. Habemus namq; omnes vitam, tanquam depositũ quiddã Dei, cuius reddendi nobis non conditio, non modus constitutus est, quemadmodum etiam nec argentariis, sed incertum omnino est, quando à nobis exacturus sit. Quicunq; igitur id, aut moriturus ipse, aut morientibus suis, grauiter molesteque fert, nónne eũ sui ipsius ac humanæ conditionis oblitum dicemus? quod scilicet & ipse homo, & sui homines nati sunt. Non est profectò sapientis viri officium, ignorare se mortale animal esse, quod vt deficeret ac moreretur natum est. Maximè omnium, quæ Delphis in templo scripta sunt, præclara, & vitæ nostræ necessaria memorantur: inprimis duo illa: Te ipsum nosce: &, Ne quid nimis. Ex his enim dependent cętera quoque omnia. Ipsa verò adeò sunt inter se conuenientia & concordia, vt in altero alterũ ostendi ac declarari videatur. Nam & in sui ipsius cognitione continetur, Ne quid nimis: Rursus quoque in hoc suiipsius cognitio versatur. Ideo Poëta eleganter dicit: Nosce te ipsum, verbum facile, ac breuissimũ dictu esse, re autem atq; opere præstare, adeò rerum omnium difficillimum, vt omnes Dij id, præter Iouem, ignorent. Cui simile Satyricũ illud est: E cęlo descẽdit, γνῶθι σεαυτόν. Pindarus quoq; sapiẽtes, inqt, viri, hoc verbũ, *Ne quid nimis*, maximè

sempe

ſemper probauerunt. Et Comicus Terentius, hoc apprimè arbitror in vita eſſe vtile, vt ne quid nimis. Hæc itaque duo tanquam cœleſtia & diuina præcepta, quicunque in animo ſemper habuerit, facilè poterit ſe ipſum ad omnes humanæ vitæ caſus accommodare, ipſoſque modeſtè ferre. Hoc etenim modo naturam ſuam reſpiciens, in rebus lætis ac felicibus extra lineam non effundetur, aut ſuperbus aut inſolens erit: neque rurſus cũ quid aduerſi acciderit, humiliabitur, aut ſeipſum deiiciet, nec ad gemitus lachrymaſq; propter fortunæ animiue debilitatem conuertetur: Illud denique conſtantiſſimè, quod Pythagorei præcipiunt in aureis verſibus, retinebit:

Quam tibi tribuerit partem fortuna malorum
Hanc habe, neu Diuos irata voce laceſſas.

Hoc enim ſtultiſſimi viri eſſe perhibetur: in calamitatibus iraſci: Qui verò neceſſitati ceſſit, hic & prudens inter homines, & erga Deos, vt Euripides ait, pius religioſusq; iudicatur. Vulgus verò, quod incertum & indoctum appellauerimus, cum quid eis præter ſpem opinionemq; eueniat, continuò amentes & conſternati, Deos mali cauſam exiſtimant: atque ideo in omnibus dolentes gementeſque fortunam ſuam accuſant & deteſtantur: cùm non Deus calamitatum cauſa, ſed ipſimet ſint per ignorantiam & ſtultitiam, quę innaſcitur eis ex indocilitate. Propter hanc itaq; vanam falſamque opinionem decepti omnino morti ſuccenſent. Quomodocunque enim acciderit, cauſas dolendi & lachrymandi inueniunt ſtatim. Si quando etenim aliquis in peregrinatione deceſſerit, ſubitò gementes inquiunt:

Infelix, non te genitor, non te optima mater
Condet humi.

Si verò domi præſentibus ſuis, lugent affliguntúrq;, quòd in oculis omnium, ex manib. ex ſinu parentum ereptus ſit. Si ſine voce mortuus eſt, nihil aliud dolere ſe dicunt, quàm quòd verbum emiſerit nullum, quòd mandata non dederit. Si aliquod extremũ faucibus euolauerit verbum, huius continuò tanquam doloris igniculi meminerunt. Cùm celeriter obiit, tanquam citò raptũ dolent. Cùm morbi genere longiori, cruciatibus tantum de longioribus moueri ac conturbari dicunt. Omnis demum occaſio ſufficiens eſt, ad eorum luctus concitandos augendoſque. Quod, vt ſæpius diximus, ideo euenit, quia non cogitant ſe eſſe homines, ſed quodammodo immortales ſeipſos & felices ſemper futuros putant, atque ideo in propinquorum mortibus Deos atq; aſtra vocant crudelia: Quę tamen benigniùs nobiſcum agunt, q̃ noſmetipſi conſuleremus nobis, ſi id poteſtate arbitrioq; noſtro diſponeremus. Quis enim ſcit, an forſitan ille mundi arbiter, & gubernator Deus, non Domini aut Regis, ſed parentis vice, humani

mani generis curam gerens, cum diuinitate sua prævideat ea quæ omnino euentura fuerant mala, quosdam propterea, quod in ea incidissent, è vita, vt nos credimus, intempestiuè, vt ipse iudicat, maturè abducit: Quamobrem existimare debemus eos nihil miserum calamitosumque pati. Nihil enim graue mortalibus quod necessarium est, neque eorum quæ rationabili causa, neque eorum quæ consequuntur, accidunt. Cogitare quoq; nos decet, vt plurimum necem ante multa, quæ impendebant, mala venisse: quodque pluribus neq; vnquam nasci, quibusdam nasci tantum, & simul mori, alijs adolescentiam vsque, nonnullis paulò vlteriùs ad senectutem prouehi, vtile ac commodum erat. Omnes igitur huiuscemodi mortes, æquo animo ferendæ sunt: præsertim cum sciamus eam nullo ingenio aut arte nostra euitari posse. Est etiam docti & benè instituti viri officium, in mente illud habere, ac identidem cogitare: Quod hi, quos putamus maturè decessisse, nō diu nos (si quid tamen diu mortalibus est) sed potius breui temporis puncto præcesserunt, ac citò secuturos dimiserunt. Quod quidem vsque adeò non cogitant, nec animaduertunt multi, vt prius eos, quos sic muliebriter fleuerant, insecuti sint, quàm luctum & miseriam deposuerint, nullam ex huiusmodi afflictione lachrymisque leuationem calamitatum suarum inuenientes, ac frustra, seipsos tantùm mœrore cruciantes, mortui sint. Quod inspicientes nos, eorum exemplo moniti, id breuissimum tempus quod nobis concessum est, non dolentes continuò transeamus, neque miserrimo luctu & gemitu nos ipsos corrumpamus: sed, quantum fieri potest, modestè humaneq; toleremus & perferamus, demusque operam, vt viros inueniamus, non qui nobiscum simul doleant, sed illos procul à nobis expellamus, quemadmodum Euryali matrem incendentem luctus, Ilionei monitis Troiani, fortesque & constantes viros quæramus, qui graui generosaque consolatione miserias nostras leuent & consolentur. Quòd si fecerimus, vano inaniq; mœrore liberati, hoc, quantulumcunque vitæ nostræ tempus futurum est, sine tumultu, ac perturbatione animi, quietè feliciterq; agemus. Optimum etiam ad dolorem sedandum erit, si venerint in mentem nobis ea, quæ sæpenumero in similibus calamitatibus, tum amicis, tum affinibus nostris diximus, & consuluimus: Neque in hoc (vt Seruius ait) imitemur malos medicos. Vt enim illi alienis in morbis profitentur tenere se medicinæ scientiam, ipsi se curare non possunt: itidem etiam nobis ipsis, ijsdem quibus alios consolati sumus verbis, nihil ad leuandas animi molestias proficere videbimur. Quos quidem, si quis taliter affectos videat, non absurdè notissimo Comici versu, paucis immutatis, irridere poterit: Facilè hic, cùm valebat, recta cōsilia ægrotis dabat. Quod ne nobis

eueniat,

eueniat, diligenter cauendum censeo. Quin potius animi no
mœrorem, Pharmaco rationis curemus, quantum fieri potest,
lerius, nec lenti aut negligentes esse debemus in huiusmodi cu
tione, sed peruigiles sine intermissione aliqua vulneris sanitat
quærere. Nam cùm omnis rei dilatio noceat, vt Hesiodus inqu
omnium maximè periculosa, plurimumq; detrimenti afferre
cenda est pœna, cùm grauissimi animæ affectus & morbi, do
risq; sanatio in aliud tempus differtur. Proponamus etiam no
oportet clarissimorum virorum exempla, qui magno & forti a
imo suorum mortes tulerût, adeò vt ea quæ omnes alij aspera e
stimant, magnanimitate animi sui lenirent placidè ferendo. I
ter quos præcipuus memoratur Anaxagoras Clazomenius, qu
de rerum natura cum amicis quibusdam notisq; differentem,
runt, cùm filij mors ei nuntiata esset, quietû se continuisse: Pa
lò enim pòst conuersus ad præsentes, Sciebam, inquit, fili m
genuisse mortalem. Quem imitatus fuisse dicitur discipulus ei
Pericles, Atheniensiû in repub. princeps, Olympius, propter si
gularem prudentiam & fortitudinē animi, cognomento app
latus. Cùm enim duos, octo dierum spatio, filios, & adolescent
optimos, Paralum & Xanthippum amisisset, nihil tamen ino
nato casu turbatus motusq; est, quo minus postera die, de patr
suæ consuetudine ac more, veste alba indutus, coronatusque
concionem veniret, Atheniensiq; populo prudentissimè de to
belli gerendi ratione consuleret: adeò constanter & fortiter,
omnis eum populus & admiraretur & coleret. Xenophon etia
Socraticus, cùm rem diuinam faceret aliquandò coronatus,
dissetq; filium, Grillum nomine, quem vnicum habebat, in exp
ditione decessisse, corona statim deposita interrogauit, quóna
genere mortis obiisset? cumque intellexisset eum generosè for
terq; pugnantem, magna prius hostium strage facta, strenuè
cubuisse, dolorem ratione frenans & continens, paruo pòst ho
spatio, & coronam capiti reposuisse, & inceptum sacrificium p
fecisse dicitur: locutusq; ad eos qui nuntiauerant: Deos, inqu
rogaui, vt filium mihi non immortalem, neque longæuū darer
quippe qui, an hoc ei expediret, ignorarem, sed vt optimum,
triæq; amatorem, facerent: quod me impetrasse video, ideoq
voti compos gratias illis debeo. Dionem quoq; Syracusium, P
tonis familiarem, domi sedentem cum amicis, ferūt magno sub
toque tumultu & clamore facto inter familiares, causam requi
isse. Vtq; intellexit filium, quem habebat puerū, quod ex alti
loco ceciderat, mortuum esse: nihil motum turbatumue ma
dâsse mulieribus corpusculi curam, vt secundum patriæ leges
peliretur, dicunt: ipsum verò ad amicos conuersum, ea, de quib
antè considerabat & loquebatur, non reliquisse. Hos quoq; vi
imit

imitatus esse videtur Demosthenes orator: qui filia, quã vnicam habebat, amissa, septimo die indutus albis vestibus, coronatusq; processit in publicum, Dijsq; solenni more sacrificauit & gratias egit: quod Æschines, itidem orator, eius æmulus, postea publicè obiecit, inhumanum durumque appellans Demosthenem. Sed profectò lædendi accusandiq; cupiditate adductus Æschines, nõ vidit, quod per ea quæ probro dabat, eum magnopere laudare videbatur: Ostendens, quod caritatẽ patriæ atque amorem, dolori quem de filiæ morte cõceperat, prætulisset. Rex verò Antigonus, audita filij Alcyonei morte, qui dimicans magno animo medijs in hostib. occubuerat, aliquantulum tacitus stetisse fertur. Deinde ad circumstantes versus, paulumque turbatus, O Alcyoneu, inquit, tardiùs quidem opinione mea cecidisti, scio: audacter in hostem impetum faciens: vt neque salutis tuæ, neque admonitionum mearum curam habueris. His clarissimis viris, fortitudine animi non inferior memoratur apud Romanos Horatius Puluillus Pontifex Maximus: cui templum Iouis in Capitolio dedicanti, cùm mors filij esset renuntiata, nihil tam inopinato casu permotus, cœptum sacrificium perfecit, solemniaque carminis pontificalis verba, non luctuosã & gementi, sed clara & constanti voce concepit. Vt verò domum redijt, filium luxit aliquantulum, curatoque funere in Capitolium reuersus est, læto atque hilari vultu. Paulus etiam Æmilius, qui deuictis Macedonibus, speciosissimum & nobilissimum triumphum egit, duos septem diebus filios continuatis funeribus extulit, nec tamen animo consternatus fractusque est. Cumque in forum, qui paulò antè duobus natis latus vtrinque fulcientibus veniebat, solus orbatusq; descendisset, flente Po. Ro. immotus stetit, concionatusque est: Deos se rogasse præfatus, vt si quid propter immodicas felicitates inuidiæ apud superos Respub. contraheret, id potiùs suo quàm publico damno solueretur. Quod cùm impetrâsset, gratias dixit se magnas Deo habere atque agere. Nec L. Bibulus, C. Cæsaris Dictatoris in consulatu collega & aduersarius, prætereundus est. Cuius duo filij, per omnem rerum verborumq; contumeliam ab Ægyptio milite prius habiti, postea crudelissimè necati sunt. Idem tamen postridie eius diei, quo geminum funus renuntiatum est, in forum senatumq; processit, ad solita & publica officia obeunda. Ipseq; C. Cæsar, dum in Britannia militaret, audita nece Iuliæ filiæ suæ, Pompeio Magno nuptæ, quam primùm vt filiam, deinde tanquam potentiæ suæ causam instrumentumque diligebat, eam tamen satis existimauit honoratam, si triduo luxisset: atq; ita intra tertium diem finito luctu, se militum conspectui reddidit, imperatoriumq; munus strenue obijt. Eius etiam nepos, & per adoptionem filius, Diuus Augustus, liberis, nepotibus, & omniũ suorum

rum Cæsarum turba, exhaustus orbatusque, cunctorum mortes fortissimè tulit. Dignissimus etiam est, qui in hoc fortissimorum virorum numero referatur clarissimus vir M. Fabius Maximus, ex ea familia, quæ toto Latio, in ipsa denique vrbe Terrarum Dea gentiumque Roma, semper sapientiæ domus, militarisque disciplinæ habitaculum, & dicta & habita est: cuius singularem constantiam fortitudinemque animi, ætate nostra incredibilem vidimus. Huic aliquando negotium publicum gerenti, eo in magistratu, qui senatori proximus ædilitas appellatur, nuntiatum est vno eodemque die, primo ædium ruina obtritam vxorem, singularis pudicitiæ fœminam, formæque dignitate conspicuam: deinde quam vel sola senectus (erat enim annosissima) venerabilem inuiolabilemque fecisse poterat, Matrem carissimam, pari calamitate, ac ingenti mœrore animi, simul repentè extinctam: cuius ille prudentia, præcipuoque & supra naturam muliebrem consilio, summam in rebus tam publicis quam priuatis laudem autoritatemque ab ipso Magistratus sui primordio, primo ætatis flore fuerat assecutus: quam nemo erat qui non putaret propter auitam incorruptamque eloquentiam, & certè ob quandā quasi priscam Sabinarum grauitatem, vel nostri sæculi alteram Hortensiam, aut Gracchorum matrem Corneliam. Postremò autem allatum est, filium adolescentem optimæ spei, quem vnicè ac mirè humanissimus pater non minus etiam propter morum elegantiam diligebat, proximè in Vmbria, cùm ex agro Piceno reuerteretur, decessisse. Cuius nuntii acerbitate lachrymabili & propè inaudita, commoti consternatique, qui circa illum erant, collegæ ac familiares cùm lugerent: ipse solus, commotis omnibus, vultum non flexit, nec a negotio publico conuersus est. Hos itaque viros vt plurimum homines propter animi magnitudinem verbis & laudant & admirantur, re autem atque opere imitari, propter animæ imbecillitatem non possunt, quę, vt iam diximus, ex ignorantia eis innascitur. At viri docti, optimeque instituti, his, quas superiùs enumeraui, causis rationibusque adducti, facilè præstant. Quorum multos cùm ex Græca tum Romana historia numerare possem, nisi hos paucos ad rem nostram probandam sufficere putaremus. Hos te, vt facis, imitari pro tua prudentia & doctrina decet, eorumque vestigia sequi potius, quam communi vulgarium hominum errore duci; cogitantem id quod superiùs etiam diximus, eos, quos Deus maximè diligat, siue sint adolescentes, siue ætate intermedia, aut adhuc constanti & viridi senecta vigentes, vt plurimum tunc, cùm ab illo diliguntur, mori. Quorum è numero suauissima dulcissimaque genitrix, & proculdubio sancta, mater tua existimanda est: Quæ cunctis matronalibus functa officiis, omnibusq; naturæ atq; fortunæ muneri-bus

bus eximiè adornata & prædita, superstitibus florentissimis filiis, te amplissimo pontifice, & fortissimi animi viro germano tuo, strenuo milite, domiq; & foris nobilissimo Duce, ætate penè sua, suoq; tempore, læta gaudensq; decessit, dilecta amataq; omnib. & in summo venerationis honore semper habita, & culta, cùm ob vitæ sanctitatem, tum propter morum elegantiam ac suauitatem. Fratri tuo vtpote filio obsequentissimo, in cuius præclara & adulta iam sobole, crescentiq; & summæ spei prole, paterni generis splendorem & maternæ stirpis gloriam agnouit, clemens & pia. Tibi autem, quem parentis loco amabat, venerabatúrq; pientissima, & summè officiosa. In cuius n. admirabili ingenio facundiaq; cælesti, decus Imperii & Maiestas Romana, prisco superiorum ætatum laudatissimorúmq; principum sæculo, nō cessit, sed lacertos mouit, & vigorem antiquæ virtutis Germanorum ostendit: multum illa sibi complacuit. In cæteros verò tum benigna tū affabilis tum humana. Seniores quidem honore obseruantiaque singulari, ipsamet venerabilis & obseruanda, religiosa quadam pietatis imagine prosequebatur. Æquales autem, & sui stemmatis socias, illustres Rheni & ciuitatis suæ fæminas, amore atq; affabilitate dulcissima complectebatur. In hospites quoque, ac cōciues & subditos, comis & liberalis, adeò vt eam ciuitas tota & amaret & laudib. prope diuinis prosequeretur. Quod etiam extremo eius funere declarauit. Eam enim in omnibus pietatis officiis, quę mortuis exhiberi possunt, decorauit, nomenq; eius in omniū ore ac linguis, non sine magna virtutis eius ac morum cōmemoratione, vel potius stupore, versatur. Fuit hęc vnica splendidissimę domus tuæ Domina, & Regnatrix: tam inaudita mansuetudine, grauitate, vigilantia, exemplo, disciplina, vt ad summum nata imperium videretur. Ad hæc virtutes alias vt præteream, quæ difficillimè in illo sexu, perpetuo tenore ætatis, simul coniungi posse putantur, doctrinam, eloquentiam, pudicitiam, modestiam, omnibus hæc illis ita sæculo nostro præstitit, vt iam toto vitæ suæ tempore non amplius mortalis, sed perennis, & cuidam Deę cælesti, æternoq; numini similis futura crederetur. Quibus de rebus summo semper honore habita nomen sibi clarissimum peperit, famamq; de se posteritati immortalem reliquit. Huius igitur matronæ & clarissimæ fæminæ mors, cui omnia, quę merebatur, officia pro insignibus virtutibus & viuæ & mortuæ, tributa præstitaq; sunt ab omnibus, mediocriter toleranda. Quin potius ei gratulandum reor, quod ex hac fragili caducaq; vita, tanquam è symposio, priusquam in ebrietatem, id est, decrepitæ senectutis molestias incidisset, libera sit. Quòd si Poetæ clarissimi aiunt, & Philosophi docent, nos verò à sanctissimis religionis nostræ parentib. instructi, & moniti, certissima & inconcussa fide tenemus, eos

qui religiosè pieq; vixerunt, in cælum euolare, vbi felices beatiq; perpetuo æuo fruantur: Optimè sperare te de matre tua decet, eam quoq; cùm taliter vixerit, in eorũ numero futuram omnino.

Hæc ferè sunt mi amantissime & veneratissime Pater Ioannes, quæ in mentem mihi, diesq; noctesq; de te cogitanti, & dolorem meum cum tuo comparanti, venerunt, quibusq; adhortari posse mihi visus es ad leuandam molestiam angoremq; animi tui. Quæ tecum communicaui, vt amici ac beneuolentissimi officio fungerer, non sine commemoratione aliqua laudum virtutumq; suauissimæ, tantiq; nominis fœminæ, Matris tuæ. Quarum pro tempore memoriam feci, aliâs latius, pro arbitrio tuo & amicitia nostra, id facturus, vt saltem, quantum in nobis est, quæ breuiter tibi nec satis diu vita, gloria sibi quàm longissimè viuat. Rectè itaque atque prudenter facies, si generosi fortisq; viri, è tali matre geniti, officium præstes: Si animum tuum ad te reduxeris: si te ipsum ex squalore ac miseria leuaueris: si ad pristinam viuendi cõsuetudinem reuerteris. Da hæc mihi, amico & familiari tuo, roganti monentique: Da propinquis: Da etiam suauissimæ omnibusque sæculis celebrandæ fœminæ Matri tuæ: quæ, in quacunq; cæli parte sedet, dum luctus lachrymasq; tuas percipiet, quo erga te amore ac pietate singulari fuit, non libenter afflictum audiet: Da hoc illibatis intemeratisq; Virginib: nostri sæculi integerrimis: quæ assidua & nunquam intermoritura beneficiorum eius recordatione, die noctuq; sacris operantur, rerum omnium opifici & liberatori Deo, eiusq; filio, cęlorum Regi, in Hymnis & Cãticis iugiter psallunt: Da hoc honestarum mulierum cœtui, & sanctę viduarum consocietati, quæ tuæ parentis opibus, quam sibi defunctam satis luxerunt, vtique viuunt, & beneficentiæ illius memores inuicem sanctimonialiter sustentantur: Da hoc venerabili & augusto Ecclesiæ tuę collegio, in quo tot nobiles & clarissimi homines conspiciuntur, tot generosi eruditissimique viri te prępsule sapientissimo gaudent & perfruuntur: Qui licet omnes per vniuersam propè Germaniam, pia inter se animorum concordia, & perpetua in te veneratione & obseruantia, vbiq; sint nòti, ac probatissimi censeantur, reliquis tamen in prouinciis & nationibus, te optimo Antistite, quietis fundatore, alumno religionis, & optimarum artium amplificatore, summoq; virtutum pręside beati, pro tuorum insigniis ornamentorum, omnino celebriores habentur: Cuius fama cęlum penetrat complerque: Cuius ęterna gesta sparsa ac disseminata sunt, in laudis pręconiorum memoriam sempiternam: Cuius dignitas in arduis & grauissimis administrandi totius orbis terrę consiliis, Diuo Cęsari & inuictiss. Imp. Maximiliano, ęterno principi (cuius nutu sola terrarum sanctissimè, iustissimè ac clementissimè reguntur & temperantur) dies & noctes

noctes semper affixa, vix potest vel tempora subcisiua recreandis viribus corporis transmittere. Et tamen ex admiranda tui altissimi ingenij abundantia, cui nihil est ignotum, cum omnium admiratione circumfusis vndiq; negotijs, tanta sapientia, & elati celsiq; animi altitudine, vbiq; magnus occurris, vt omnes omniũ gentium oratores, omnes nationes te suspiciant, obseruent, & admirentur, quodq; admodum paucis euenit, vnioè diligant, singulariter & vehementissimè ament, mirificisq; laudibus ad cælum efferant. Quo tibi celerius luctum censeo deponendum. Da hoc etiam populo tuo fidelissimo, id potissimum precanti & requirenti. Totus enim, queadmodum amplitudo tua nouit, ex te vel maxime dependet. Da hoc vrbi tuæ, & clarissimæ ciuitati, cui te Deus ad salutem Reip. Christianę, & generis humani commodo, pręfecit. Postremo da hoc fratri tuo, qui rerum tuarum admirator, & certissimus imitator, cum sit hoc tempore communi gemitu non mediocriter exasperatus, non est pietatis erga eum tuę luctu incendere, tristioremque tua tristitia facere. Quod etiam antehac fecistis, ita vt vobis nihil, sublata è medio matre (cui vos viuenti ambo eratis tanquam duo lucidissimi oculorum eius radii) quantum ad pietatis officia pertinet, nisi numerum, quem illa triplici beneuolentię nexu, & mutuo amoris vinculo, suę corporalis præsentiæ ternarium reddere solebat, omnino deesse sentiatis. Vale. Romę, ex palatio Apostolico VII. Kal. Nouemb. Anno salutis nostræ. M.D.II.

FINIS.

IACOBI SADOLETI ROMANI CARDINALIS EPISTOLA AD SENATVM POPVLVMQVE GENEuenſem;

Qua in obedientiam Romani Pontificis eos reducere conatur.

IACOB. SADOLETVS EPISCOPVS Carpentoracti, S. R. E. Tituli Sancti Calixti Presbyter Cardinalis, ſuis deſideratis fratribus Magiſtratui, Concilio, & Ciuibus Gebennenſibus.

CHARISSIMI in Chriſto fratres, pax vobis & nobiſcum, hoc eſt cum Catholica Eccleſia matre omnium noſtrûm atque veſtrûm, amor atque concordia, à Deo patre omnipotente, & vnico eius filio D. N. Ieſu Chriſto, Sanctoque ſimul Spiritu, quæ eſt vnitas in tribus perfecta, cui laus eſt & imperium in omne ſeculorum æuum, Amen.

Arbitror, fratres chariſſimi, aliquibus veſtrûm eſſe notum, me nunc degere Carpentoracti: quò veni ab Nicea, ſummum illuc Pontificem, ad pacificandos Reges ex vrbe Roma proficiſcentem, prius proſecutus. Amo enim Eccleſiam & ciuitatem hanc, quam mihi ſpiritualem & ſponſam & patriam Deus eſſe voluit: populoſque hoſce meos verè paterna charitate complector: diſiungique me ab illis valde ægrefero. Quòd ſi honos iſte Cardinalatus, qui mihi inopinanti & inſcio delatus eſt, Romã me coëgerit redire (vt certè coget) quò in ea vocatione in qua ſum vocatus ibidem Deo ſeruiam: non is tamen meum animum atque amorem ab his populis auocabit, quos habiturus ſum in mediis cordis

mei penetralibus semper infixos. Igitur Carpentoracti cum essem, audiremque multa quotidie de vobis, quæ partim quidem mihi dolorem, partim etiam spem nonnullam excitarent: vt non diffiderem, nos & vos, qui fuimus quondam in recta erga Deum religione vnanimes, eodem Deo benignius nos respiciente, ad eundem consensum cordium esse redituros. Visum est Spiritui Sancto & mihi (sic enim scriptura loquitur) & certè quæcunque integro & pio erga Deum geruntur animo ex Spiritu Sancto omnia sunt. Visum est mihi, inquam, scribere aliquid ad vos, & eam animi curam ac solicitudinem, quam pro vobis capio, literis vobis declarare. Non enim, charissimi, noua est hæc mea erga vos suscepta & beneuolentia & voluntas. Sed cum ab eo tẽpore quo ego Dei voluntate Episcopus Carpentoractensium factus sum, annis ab hinc tribus ferè & viginti, propter commercium, quod vobis cum meis his populis frequens est, multa de vobis absens & de moribus vestris cognouissem: amare iam tum cœpi nobilitatem vrbis vestræ, ordinem formamq; reip. dignitatem ciuium, & illam imprimis vestram laudatam ac probatam apud omnes, erga externos homines & aduenas, humanitatẽ. Et quoniã vicinitas quoq; non exiguam sæpe partẽ ad diligendum affert, sicut in vrbe propinquæ domus: sic in orbe finitimæ prouinciæ amoris inter vicinos conciliatrices sunt. Non contigit ante hoc tempus, scilicet, vt vos huius mei erga vos animi aut fructum perciperetis, aut aliquod signum indiciumq; haberetis: non enim opera vspiam eguistis mea, quæ vobis profecto paratissima fuisset: verum nulla sese adhuc nobis obtulit occasio. At nunc quidem certè non contigit solũ mihi, verũmetiam necesse est, vt quo in vos animo sim affectus, vobis demonstrare adnitar: si fidem meam erga summum Deum, & Christianam illam in proximum charitatem retinere mihi cupio. Etenim post quàm fuit ad aures meas delatum, homines quosdam astutos, inimicos Christianæ vnitatis & pacis, id quod in aliis antea nonnullis fortissimæ gentis Heluetiorum oppidis & pagis iam fecissent, item in vobis & ciuitate vestra malæ discordiæ semina iecisse: Christíque fidelem populũ à via patrum maiorumq; suorum, & à perpetua Catholicæ Ecclesiæ auertisse sententia, omniaq; dissidiis & seditionibus implesse. (Qui tamen mos proprius eorum semper est, qui auctoritate Ecclesiæ oppugnanda, nouas sibi potentias & nouos honores quærunt) Testor Deũ omnipotentem, cum ipsum qui nunc intimis meis cogitationibus præsens adest, me & indoluisse grauiter, & duplici quadam misericordia affectum fuisse: cum ex vna parte viderer mihi audire gemitum plorantis matris nostræ Ecclesiæ & lamentantis, quæ tot & tam dilectis filiis vno tempore esset orbata: ex altera, vestris, ô charissimi, incommodis & pe-

sæculis commouerer. Sciebam enim ego, tales viros nouatores veterum & bene constitutarum rerum, tales turbas, talia dissidia, non solùm animabus hominum pestifera (quod tamen malum omnium maximum malorum est) sed rebus etiam & priuatis & publicis perniciosa existere. Id quod vos quoq; ipso euentu rerum edocti, cognoscere potuistis. Quid ergo est? cùm meus erga vos amor, & mea in Deum pietas me cogat, vt tanquam frater fratribus, & amicus amicis, intimum omnem animi mei sensum vobis liberè exponam: vos plurimum rogatos volo, vt bonitatem illam vestram, qua semper vti consueuistis, mihi quoq; in præsentia, meis nō ingratè accipiendis & legendis literis prębeatis. Spero enim, si ęquis modò mentib. hęc quæ scribo attendere volueritis, vos, si non consilium meū, at animum certè rectū & simplicem, & vestræ imprimis salutis cupientem, non minimū probaturos: neq; me quæ mea sunt, sed quæ vestra commoda atque bona, quęrere intellecturos. Neq; ego tamen spinosas & subtiles ordiar disputationes: quam philosophiam beatus Paulus vocat, & fideles Christi semper monet, ne se per eam patiantur decipi: per quam isti quidem vos circumduxerunt, cùm inter imperitos obscuram quandam iactarent scripturæ interpretationem, fraudemq; & maliciam, pręclaro illo quidem, sed falso atq; alieno doctrinæ & sapientiæ nomine honestarent. Ego ea proponam, quæ clara sint atq; illustria, quæ nullam in se erroris latebram, nullum fraudis & fallaciæ habeant diuerticulum: cuiusmodi tamen semper est veritas. Ea enim & in tenebris lucet, & nemini nō perspicua est, & a doctis iuxtà atq; indoctis facilimè percipitur: pręcipueq; in Christiano genere doctrinæ, non syllogismis, nec verborum captionibus: sed humilitate, sed religione, sed erga Deū obedientia est subnixa. Viuidus est enim sermo Dei & efficax, & concidentior omni acuto vtrinq; gladio, penetratq; ad iuncturas spiritus atq; animæ, & ad intima compaginum ac medullarum, neq; animos illaqueat impeditis argumentationibus: sed cœlesti quodam interueniente cordis affectu, planum sese & patentem mentibus nostris offert: vt non tam humana intus ad intelligendum ratio, quàm ipse ad se qui nos vocat, operetur in nobis Deus. Quem ego Deum patrem omnis rectæ intelligentiæ supplex precor, vt & mihi ad dicendum & vobis ad percipiendum, ea adiumenta suæ benignitatis prębeat, per quæ possimus iterum in vno corde erga ipsum & in vna mente consentire. Atq; vt inde initiū capiamus, vnde maximè opportunum esse ducimus: Ego, fratres charissimi, sic existimo, me & vos, & reliquos prætereà omnes, qui in Christo spem & fidem suam posuerunt; id ea vna de causa ita facere & fecisse, quò salutem sibi atque animabus suis, non hanc mortalem & citò interituram, sed illam sempiternā & immor-

mortalem quærerent, quæ in cœlo solum verè obtineri, in terris autem nullo modo potest. Est quidem ita dispartitũ hoc officium nostrum, vt iacto primùm fidei fundamento, hic deinde laboremus, quò illic quiescamus: in terra semen iaciamus, quod in cœlo postea possimus demetere: & quib. hic in operibus, quibúsue in studiis nosmetipsos exercuerimus, similes deinde atq; dignos operum & laborum nostrorũ fructus in altera vita adipiscamur. Cumq; via Christi ardua, & ratio degendæ nobis secundum eius leges & præcepta vitæ perdifficilis sit: propterea quòd animos nostros ab omni terrenarum iucunditatum contagione auocare, & in eo ipso vno figere: despicere præsentia bona quæ in manibus habemus, & futura quæ non cernimus, appetere iubemur: tanti est tamen vnicuique nostrum sua & suæ animæ salus, vt nihil recusare asperum, nihil laboriosum non pati, animum inducamus, quò tandem aliquando vna nobis spe salutis nostræ proposita, per ærumnas multas, & per solicitudines, (præeunte semper actionibus nostris Dei clementia & misericordia) stabilem salutem illam & perpetuam consequamur. Hac spe Christus annunciator veri boni, quondam ab orbe terrarũ tanto consensu & studio omnium acceptus fuit: hac ratione a nobis adoratur & colitur vereq; agnoscitur Deus esse, & Dei veri filius: quòd vnus ipse ab initio omnium seculorum animos hominum Deo omnipotenti, in quo solo vita est, mortuos ac huius quidem mundi fallacibus & caducis blanditiis paulùm temporis viuentes, mox prorsus & ex omni sui parte ad interitum condemnatos, à mortuis, hoc est, ab hoc maximè perniciosο mortis genere excitauit: primusque ipse semet, salutem & liberationem & doctrinam nostram esse volens, morte carnis accepta, & paulò post vita non iam amplius mortali recuperata: suo exemplo nos instruxit & docuit: vt contraria longè ac prius consueueramus via, mundo huic & carni, hoc est peccato mortui, Deo deinde viueremus: spesq; in eo nostras bene ac beatè perpetuò viuendi poneremus: quæ est propria, & verè digna Dei omnipotentis gloria & maiestate, nostrorum omnium à mortuis suscitatio: qua non vnus aut alter homo, sed cunctum hominum genus à terra & funesta animæ morte, ad veram & cœlestem eiusdem animæ vitam reuocatũ est. Hanc huiusmodi à mortuis suscitationẽ sibi proponens Paulus, maximumq; in ea intuens diuinitatis Christi argumentũ atq; indicium: Separatus ego in Euangelium Dei (inquit) quod promiserat per Prophetas in scripturis sanctis de Filio suo, genito quidem ex semine Dauid, secundum carnem, determinato autẽ & declarato filio Dei in potentia per Spiritum sanctitatis: hoc est, in potentia spirituali, quæ propria Dei potentia est: quòd nõ corpore Deus, sed spiritu mirabilia sua agit. Imperare enim ventis,

& cęcis verbo lumen reddere, & mortuos excitare: non corporea, sed spirituali, quæ eadem & diuina est, fiebat potestate. Declarabatur igitur Christus Dei filius ex hac spirituali potentia, quæ sola diuina est. Et quod subiungit Paulus, ex suscitatione a mortuis: non tam ea quidem qua corpus Lazari, aut filium viduæ, aut principis Synagogæ filiam (quanquam ista quoque opera Dei erant) verùm ea etiam suscitatione magis, qua Mariam Magdalenę à dæmoniis septem, Matthæū à telonio, multos à terrena & moribunda vita, omne denique genus humanum à peccato & peccati morte, & à potestate huius mundi tenebrarum, ad cælestem appetendam atq; sperandam & cognationem & lucem excitauit: demersosque in luto terræ hominum animos, erexit ad cælum, atque extulit. Atq; hoc maximum Iesu Christi erga nos beneficiū, præcipuumque in eo ipso diuinitatis argumentum, idcirco & institutum à Deo in missione filii sui, & ab ipso filio susceptum, & suo nobis tempore per eum datum tributumq; est: vt omnibus & diuinis & humanis in vno Christo consiliis, auxiliis, virtutibusque adiuti, nos animas Deo nostras saluas sistere possemus. Tanta est nobilitas, tam insigne precium, tam grandis æstimatio huiusce rei, quæ anima hominis est: vt quò ne ea perderetur, sed & Deo ipsi & nobis lucrifieret, conturbatis penitus totius naturæ legibus, atque ordine rerum permutato, & Deus descenderet in terras, vt fieret homo, & homo erigeretur in cælum, vt esset Deus. Credimus ergo in Christum (vt dicebam) omnes, quò salutem animabus nostris, id est, nobismetipsis vitam inueniamus. Quo nullum optatum vehemētius, nullum bonum interius, nec magis coniunctum ac familiare nobis adesse potest. Quantum enim sese diligit vnusquisque, tantum ipsi salus chara est sua: quæ si negligatur, & abiiciatur, quod tandem erit præmiū quod possit par acquiri? Quam enim dignam accipiet homo compensationem pro anima sua, inquit Dominus; aut quid proderit homini, vel si vniuersum mundum lucretur; animæ autem suæ iacturam patiatur? Hæc igitur tam ampla, tam chara, tam preciosa possessio, quæ nostræ animæ salus vnicuique nostrûm est: omni vi & conatu nobis retinenda est. Siquidem cætera bona omnia quæ appetimus, externa atque aliena nobis sunt: hoc vnum bonum conseruatæ animæ nostræ, non solum nostrum: sed verè nosmetipsi istud ipsum bonum sumus. Quod qui neglexerit atque amiserit, is ne bonum quidem aliud habere vllum poterit, quo fruatur: quippe cum ipse ille qui debuisset frui, iam se primùm perdiderit. Assequimur porrò bonum hoc nostræ perpetuæ vniuersæque salutis, fide in Deum sola & in Iesum Christum. Cū dico fide sola, non ita intelligo, quemadmodum isti nouarum rerum repertores intelligunt: vt seclusa charitate, & cæteris Christianæ

stianæ mentis officiis, solam in Deo credulitatem & fiduciam illam, qua persuasus sum in Christi cruce & sanguine mea mihi delicta omnia esse ignota. Est hoc quidem etiam nobis necessarium, primusque hic nobis patet ad Deum introitus: sed is tamē non est satis. Mentem enim præterea afferamus oportet, pietatis plenam erga summum Deum, cupidamque efficiendi quæcunque illi grata sint: in quo præcipuè Spiritus sancti vis inest. Quæ mens, etiam si interdum ad exteriora opera nō progreditur: ipsa tamen ex sese ad bene operandum iam intus parata est, promptumque gerit studium, vt Deo in cunctis rebus obsequatur: qui verus diuinæ iustitiæ in nobis est habitus. Etenim, quid aliud significat, aut quam aliam nobis offert intelligentiam & notionem nomen hoc ipsum iustitiæ, si non respectus in ea ad bona opera habeatur? Dicit enim scriptura, Quòd misit Deus filium suum, vt faceret sibi populum acceptabilem, sectatorem bonorū operum. Et alio loco, Vt ædificemur (inquit) in Christo ad bona opera. Si ergo missus est Christus, vt benę operantes, per eum accepti Deo simus, atque vt in eo ædificemur ad bona opera, certè fides quæ in Deum nostra per Iesum Christum est, non solùm vt confidamus in Christo, sed bene in illo operantes, operariúue instituentes, vt confidamus, imperat nobis ac præscribit. Est enim amplum & plenum vocabulum fides, nec solum in se credulitatem & fiduciam continet, sed spem etiam & studium obediendi Deo, & illam, quæ in Christo maximè perspicua nobis facta est, principem & dominam Christianarum omnium virtutum charitatem: qua in charitate propriè & peculiariter Spiritus sanctus inest, vel potius ipse est charitas. Siquidem Deus charitas est. Quamobrem sicuti sine Spiritu sancto nihil nostrum, neque gratum, neque acceptum Deo est: ita neque esse sine charitate potest. Cum ergo dicimus fide sola in Deum & Iesum Christum saluos nos esse posse, in hac ipsa fide charitatem vel in primis comprehendendam esse ducimus, quæ princeps & potissima nostræ salutis est causa. Sed vt abeamus a disputatione, & reuertamur eò vnde sumus digressi: Ostendimus vobis, fratres charissimi, vel ostendere potius conati sumus (non enim æquat magnitudinem rei oratio nostra) quanti momenti sit, quantopere ad nos pertineat, nostræ nobis animæ eiusque salutis procuratio, qua nostra in anima nosmetipsi toti sumus: bonumque hoc propriè & vnicum nostrum est, cætera bona, aliena nobis omnia atque disiuncta: quibus ne ipsis quidem frui vllis possumus, si ex hoc principe & verè nostro excidamus. Pro quo sibi tuendo & conseruando animæ bono, tot quondam Christi gloriosissimi martyres, mortalem hanc vitam prompto animo posuerunt: tot sanctissimi doctores nocturnis diurnisque sudoribus ac vigilijs, quò nos in

viam rectam inducerent & constituerent, sibi elaborandum esse statuerunt: tota olim tam multas & tam graues ab impijs tyrannis & præsidibus gentium iniurias & calamitates pertulit Ecclesia. Quæ ideo omnia & à præpotente Deo permissa, & à fortibus illis viris, Christi verè cultoribus suscepta, tolerata, decertataque sunt: vt per omne experimentorum & probationum genus, plurimis veluti malleis excusa, multo igni purgata, tantis sanctorum ærumnis atque laboribus conflata, consolidata, expressa, & maximam apud Deum gratiam fidelitatis suæ Ecclesia obtineret, & summam apud homines auctoritatem. Hæc nos Deo Ecclesia in Christo regenerauit, hæc nos aluit, confirmauit, instruxit quid nos sentire, quid credere, in quo spem ponere, qua via in cœlum tendere nos oporteat, ipsa eadem edocuit. Nos in hac communi Ecclesiæ fide incedimus, nos illius leges & præcepta retinemus: & si quando fragilitate & incontinentia victi ad peccandum prolabimur (quod vtinam saltem rarò ac non nimiùm sæpe in nobis accideret) in eadem tamen fide Ecclesiæ exurgimus, quibusq; illa expiationibus & pœnitentiis & satisfactionibus peccatũ nostrum ablui, & ad integritatem pristinã, clemente ergá nos semper & misericorde Deo, nos restitui docet: eas expiandi & satisfaciendi rationes suscipimus & adhibemus. Idque ita cum facimus, confidimus nos veniæ & misericordiæ locum apud Deum inuenire. Non enim præter sententiam & auctoritatem Ecclesiæ arrogamus nobis quicquam, nõ plus nos sapere, quàm oporteat sapere nobis ipsis persuademus: non superbiam afferimus ad contemnendum Ecclesiæ decreta, non animi elationem, neque ingenium inter populos nostrum, aut nouam quandam sapientiam ostentamus: sed (de probis & rectis Christianis loquor) in humilitate ingredimur atque in obedientia: & ea quæ per maiorum nostrorum sanctissimorum hominum, sapientissimorumq; auctoritates tradita nobis & constituta sunt, tanquam per Spiritum verè Sanctum dictata atque præcepta, omni cum fide suscipimus. Etenim nouimus & scimus quantum habeat viriũ, quanti sit momẽti, quanti ponderis apud Deum humilitas, quæ vna virtus imprimis Christiana est, eamq; semper maximè Christus Dominus noster & monitis, & præceptis, & factis atq; operibus suis præ se tulit, paruulisque solis, id est humilibus propositum dixit esse regnum cœlorũ. Non enim refert, corpore ne parui an magni simus: sed illud plurimum refert, vtrum animo simus humili, an-ne superbo: superbia quæ angelos deiecit de cœlo, hominibus eadem iter in cœlum impedit. Vnde cœleste animal Angelus, propter superbiam expulsum est, eò terrenum animal homo, propter humilitatem extollitur: vt appareat planè, constitutum esse nobis in humilitate potissimum, & adiumentum perpetuæ

salutis

salutis nostræ, & huius beatæ ac iucundæ spei, qua ad cœlum tendimus, firmamentum. Quæ cum ita sint, charissimi fratres, cum nostra salus nobis, cum vera vita, cum æterna felicitas, cum nosmetipsi denique nobis ipsis imprimis & maximè cæterarum rerum omnium chari esse debeamus: cum si nosmetipsos perdiderimus, nihil vspiam nostrum, id est quod iuuet, aut quod pertineat ad nos, simus amplius reperturi: cum nullum grauius damnum, nullum exitiosius malum, nulla acerbior calamitas amissione & iactura animarum nostrarū accidere nobis possit: quanto, obsecro, studio, qua animi cura & solicitudine prouidere debemus, ne in hoc tantum periculum salus & vita nostra coniiciatur? Dabitis vos profectò mihi & concedetis, nihil perniciosius neque funestum magis euenire nobis posse, quàm amissionem animæ vnicuique suæ. Dabitis ergo etiam illud, opinor, nihil esse à nobis maiore diligentia & studio, quam ne id accidat, præcauendum. Cuius enim mali sors, si ea in nos incidat, omniū malorum est deterrima: eiusdem mali periculum maximè omnium nobis esse formidolosum debet. Etenim quanta est in malo moles, tantus in periculo mali, necesse est vt sit timor. Atque vt qui horrent & metuūt in pelagus præcipitari, hi ne ad præruptā quidem & imminentem pelago rupem audent accedere: sic qui terribile illud Dei & damnatoriū iudicium perhorrescunt, ab eo fugiunt imprimis periculo, quod sempiternæ illi miseriæ maximè finitimum proximeq; adiunctum est. Neque ego hoc in hoc dico nunc loco, non omnes peccare homines, non omnes nos quo ad hanc viuimus vitam, in periculo semper esse (sumus enim planè, & aberramus, & offendimus, & labimur, interdū omnes, sæpius, rarius, prout cuique sua & ex Deo insita ad se cohibendum virtus inest) verumtamen peccata cætera, præsertim quæ non iudicio stabili, sed per fragilitatem admissa patrataq; sunt, ad summi Dei misericordiam facilem reditum habent. Illud autem peccatum horribile & pertimescendum, quo prauè colitur Deus, qui rectissimè debet coli, & quò falsa de illo sentiuntur, qui est summa solus veritas. Illud, illud inquam est peccatum, quod non solum in proximo periculo æterni mali nos constituit: sed spem propè etiam & conatum declinandi & fugiendi eiusmodi periculi nobis aufert. Nam reliquis nostris in peccatis tanquam in vitæ fluctibus, illa tamen anchora nostræ nauis salua est, quæ nos prohibet à scopulo & naufragio: quòd cogitationes interdum nostras in Deum conijcientes, & stimulis dolorum propter peccata compuncti: tacitis suspirijs, & confessione iniquitatis nostræ, illius misericordiam imploramus. Atque ipse, vt bonitatis & clementiæ plenus est, flectitur statim ad ignoscendum: moreque pij patris filiorum suorum preces placatus admittit. At in hoc

truci,

truci, horribilique peccato præpostetæ falsæque religionis, nec Deum nobis, nec anchoram amplius relinquimus. Quapropter hoc præcipuè periculum, fratres charissimi, si salui esse volumus, accuratissimè & studiosissimè vitandum nobis est. Potest hic dici, cum vel corruptæ vel integræ religionis varia sint iudicia, & diuersæ hominum, in hoc præsertim tempore, sententiæ, aliusque hoc modo, illo alius interpretetur: satis videri debere, si vnusquisque ad id quod primum occurrerit credendum, sincero animo accedat, suumque iudicium submittat hominum se doctiorum & peritiorum iudiciis. Fateor, fratres charissimi, has esse voces hominum simpliciorum, & quorum ingenia naturâ hebetiora sunt: quos qui detorquent & abstrahunt à via recta, maius illi multo in se peccatum habent: nam peritis quidem & callidis, oratio ista non conuenit. Sed vt nunc temporis causa confitear, omnibus ista & doctis & indoctis incerta esse (quod tamen est secus) habet enim Catholica Ecclesia certam regulam, qua à veris falsa discernat. Verum esto, concedamus dubia esse: non-ne quoniam de periculo nostræ salutis agitur, quoniam animas nostras, hoc est, nosmetipsos plurimi facimus: nec nunc in discrimen aut fortunarum, aut valetudinis, aut etiam corporis & mortalis huius vitæ venimus (quorum omnium iacturam viri fortes pro Christo & pro sua anima constanter sæpe pertulerunt) sed de nobis id decernitur, vtrum sempiternè miserrimi, an beatissimi simus victuri: circumspicere, considerare, perpendere diligenter nos oportet, vt eo nos constituamus in loco (de re loquor veluti dubia, quæ tamen non est) vt ibi inquam consistamus, vbi minus multò nobis timoris atque periculi, longeque plus spei & alacritatis ostenditur. Nemo hoc, credo, negaturus mihi est, quin in re ancipiti & dubia (in qua præsertim summa agitur vitæ & salutis nostræ) id potius capere & sequi consilij debeamus, quod ratio nobis suaserit, quam quod fortuita obtulerit temeritas. Videamus igitur vtra in parte, & in vtra secta maius sit, à Deo longius nos remouendi, & ad perpetuum exitium propius nos admouendi periculum. Quam rem ita agam & proponam, quasi habeam vos adhuc deliberantes, nec dum animi certos: quorum potius aut voluntatibus obsequi, aut consilijs credere debeatis. Disceptatio est, vtrum vestræ saluti magis expediat, gratiusque Deo vos facturos existimetis: si ea credideritis, eritisque sequuti, quæ Ecclesia Catholica cunctum per orbem terrarum annos iam mille & quingentos amplius, aut (si claram certamque rerum gestarum memoriam & notitiam quærimus) annos iam amplius mille & trecentos, magno consensu comprobat: an hæc quæ vafri homines, atque, vt sibi ipsi videntur, acuti, aduersus tot seculorum vsum & contra perpetuam Ecclesiæ auctoritatem, his annis quin-

quinque & viginti innouauerunt: qui certè ipsi Catholica non sunt Ecclesia. Est enim Catholica Ecclesia (vt breuiter definiamus) quæ in omni anteacto & hodierno tempore, omni in regione terrarum, in Christo vna & consentiens, vno Christi spiritu vbique & semper directa est, in qua nullum potest dissidium existere: omnis enim ea inter se connexa & conspirans est: quòd si quid accidat dissensionis & dissidii, magnum quidem corpus Ecclesiæ idem permanet: fit autem apostema, quo corrupta aliqua caro, ab animante corpus cunctum spiritu diuulsa secernitur, nec de substantia vlterius corporis Ecclesiastici est. Non ego hîc deueniam ad singulas rerum disputationes, neque aures vestras copia verborum atque argumentorum onerabo: Tacebitur à me nunc de Eucharistia, in qua nos verissimum Christi corpus adoramus. Isti sanè parum gnari quemadmodum in vnoquoque genere doctrinæ adhibere argumenta & rationes oporteat: ex alienis & longè diuersis dialecticæ inanisque philosophiæ rationibus, Dominum ipsum vniuersi, & diuinam in eo spiritualemque potentiam (quæ prorsus libera & infinita est) in angulos corporeæ naturæ, quæ suis cancellis circumscripta est, conantur includere. Non loquar de confessione ad sacerdotem peccatorum: in qua, quod maximum est nostræ salutis fundamentum, vera Christiana humilitas, & à scriptura demonstrata, & ab Ecclesia præcepta ac constituta est: quam isti humilitatem, & per calumnias eludere, & per arrogantiam abijcere studuerunt. Silebo de precibus, aut sanctorum pro nobis apud Deum, aut nostris, pro mortuis: quas iidem isti cùm aspernantur & irrident, easque nullius penitus esse momenti dicunt: quid tandem sibi volunt? num-nam animas arbitrantur vnà cum corporibus suis interire? & nimirum id videntur innuere, quod agunt etiam manifestius, cùm libertatem sibi vitæ ab omnibus Ecclesiasticis solutam legibus, & licentiam cupiditatum comparare adnituntur. Si enim mortalis anima sit, edamus & bibamus, inquit Apostolus, paulò pòst enim moriemur: sin autem sit immortalis (vt certè est) vnde, quæso, tantum & tam repentè factum est corporis morte dissidium; vt & viuentium & mortuorum animæ inter se nihil congruant; nihil communicent; omnis sint cognationis nobiscum, & communis humanæ societatis oblitæ? Cùm præsertim charitas, quæ præcipuum Spiritus sancti in Christiano genere est donum: quæ nunquam non benigna, nunquam non fructuosa est, & in eo in quo inest, nunquam inutiliter consistit, salua semper & efficax in vtraque vita permaneat. Sed vt relinquam controuersias, easq; ad sua tempora reseruem, excutiamus id quod priùs est propositum: vt videatur & quæratur, quid nobis magis conducat, factuque rectius sit; quid ad gratiam summi Dei obtinendam magis sit ac-

ſit accommodatum; ſentire-ne cum vniuerſa Eccleſia; eiuſque decretis & legibus & ſacramentis cum fide obtemperare, an aſſentiri hominibus diſſidia & res nouas quærentibus? Hic locus eſt, chariſſimi fratres, hoc illud eſt biuium quod diuerſa duo in itinera ſcinditur: quorum iter alterum ad vitam, alterum ad perpetuam mortem nos deducat. In hoc diſcrimine & delectu agitur ſalus animæ cuique ſuæ, aguntur pignora futuræ vitæ: vtrum videlicet nos æternæ felicitatis, an miſeriæ infinitæ ſimus futuri compotes? Quid ergo dicemus? Fingamus hic duos, qui ex vtroq; genere, hoc eſt, vtroq; ex itinere, ante illud terribile ſummi iudicis tribunal ſint conſtituti: quorũ cauſa cognoſcatur & expendatur, quò vel damnatoria in eos ſententia vel ſalutaris iure ferri poſſit. Interrogabuntur fuerintne Chriſtiani? Fuiſſe ſe ambo dicent. Recténe crediderint in Chriſtum? vtriq; pariter reſpondebunt, Næ. Quid autem crediderint, aut quo modo crediderint cùm explorabũtur (nam hæc de fide recta cognitio, illam quæ eſt de vita & moribus antecedit) cùm igitur ab eis exigetur rectæ fidei confeſſio: dicet ille quidem qui in Catholicæ Eccleſiæ gremio & diſciplina fuerit educatus. Ego cùm inſtitutus eſſem à parentibus meis, qui & ipſi à patribus ſuis & auis acceperant: vt cunctis in rebus Catholicæ Eccleſiæ eſſem obſequens, eiuſq; leges, & monita, & decreta, tanquam à teipſo, Domine Deus, lata, obſeruarem & colerem: cumq; omnes eos ferè, qui in Chriſtiano nomine cenſerentur, quiq; & nobiſcum, & ante nos, longè & latè per orbem terrarum tua ſigna eſſent ſecuti, in eadem ſententia eſſe & fuiſſe animaduerterem: vt cuncti matrem fidei ſuę hanc ipſam Eccleſiam agnoſcerent & venerarẽtur, & ab eius pręceptis conſtitutisq; diſcedere ſacrilegij inſtar putarent: in hac eadem fide, quam Catholica ſeruat docetq; Eccleſia, probare tibi me ſtudui. Et quanquam venerant homines noui, ſcripturas multum in ore & manibus habentes, qui noua quędam commouere, vetera labefactare, Eccleſiam redarguere, obedientiam quam illi nos omnes prębebamus, eripere nobis & extorquere conarentur: in eo tamen conſtanter manere volui, quod à patribus meis, & à cõmuni ſanctiſſimorum doctiſſimorumque patrum conſenſu, iam inde antiquitus in Eccleſia fuiſſet & obſeruatum & traditum: etſi multorum quidem pręſidum hominumq; Eccleſiaſticorũ, præſentes mores eſſent ij, qui mihi ſtomachum mouere poſſent, quibus tamen nõ ſum à ſententia deductus. Ita enim conſtitui, eorũ pręceptis, quæ certè ſancta erant, obtemperare me debere (ſicuti tu Deus in tuo Euangelio pręceperas) vitæ autem & geſtorum te vnum iudicem eſſe oportere. Præſertim cùm ego quoque, his tot peccatis, quæ in hac mea fronte en tibi manifeſta ſunt, commaculatus atq; infectus, aliorum dignus iudex eſſe non poſſem. Pro

quibus

quibus nunc adsto ante tribunal tuum, non seueritatem tuam, clementissime Deus, sed misericordiam potiùs & placabilitatem implorans. Dixerit hoc modo iste causam suam: Citabitur alter, comparebit: Imperabitur illi vt dicat. Hunc habebit exorsum orationis suæ (fingatur enim de illis vnus esse qui sunt aut fuerunt dissensionum auctores: melius enim credo tutabitur iste causam suam, qui se doctorem cæteris ad deficiendum ab Ecclesia fuerit professus) Mihi, inquiet, ô summe Deus, intuenti mores hominum Ecclesiasticorum vbique ferè corruptos, & sacerdotes nihilominùs religionis gratia, in honore omnibus esse cernenti, opesque illorum iniquo animo ferenti: iusta (vt puto) iracundia animum inflammauit, vt me illis aduersarium constituerem: cumque respicerem meipsum, qui tot annos operam literis & Theologiæ dedissem, non tamen habere eum in Ecclesia locum, quem labores mei meriti essent, multos autem indignos ad honores & sacerdotia extolli perspicerem: ad eos (fateor) insectandos me contuli, quos tibi quoque ipsi minimè placere & satisfacere sum ratus. Et quoniam eorum potentiam reuellere non poteram, nisi obterrerem priùs leges ab Ecclesia latas: populi magnam partem induxi, vt ea Ecclesiæ iura contemneret, quæ diu antè rata inuiolataque fuissent. Quæ si in conciliis vniuersalibus fuissent decreta: conciliorum auctoritati non concedendum esse dixi. Si instituta à priscis patribus & doctoribus: veteres patres vt imperitos & bonæ expertes intelligentiæ sum criminatus. Si per Romanos Pontifices, eos sibi astruxisse tyrannidem, & falso nomine vicarios se Christi dicere affirmaui: omnibus denique modis contendi, vt hoc tyrannicum Ecclesiæ iugum, quæ cibos interdum prohibet, quæ dies seruat, quæ confiteri nos vult peccata nostra sacerdotibus, quæ vota impleri iubet, quæ homines in te Christe liberos tot seruitutis vinculis alligat, à nobis cuncti qui te colimus, excuteremus: solamque fidem in te, non etiam bona opera, quæ maximè extolluntur & prædicantur in Ecclesia, iustitiam nobis & salutem parere confideremus. Cùm tu præsertim pœnam pro nobis pependisses tuoq; sancto sanguine cunctorum delicta & scelera deleuisses: vt nos hac vna fide in te freti, liberiùs deinde agere quęcunq; nobis libuisset, possemus. Scripturas etiam ingeniosiùs sum perscrutatus quàm veteres illi: ac tum quidem maximè, cùm aliquid quęrebam in eis, quod cõtra istos detorquere possem, qua etiam doctrinæ & ingenij opinione, apud populos famam & existimationem nactus, totã quidem Ecclesiæ auctoritatem euertere nõ potui: magnarũ tamen seditionũ in ea, & scissionũ fui autor. Hæc vbi iste dixerit, & verè dixerit (neq; enim mentiendi apud illum cœlestẽ iudicem est locus) tametsi multa idẽ de ambitione sua, de auaricia, de studio po-

pula-

pularis gloriæ, de fraudibus & maliciis intestinis, quæ intus ipse agnoscat, in sese reticuerit, quæ tamen illi, prima ipsa in fronte apparebunt inscripta: Quod tandem, ô Gebennenses fratres mei, quos ego in Christo, & in Christi Ecclesia vnanimes mecum habere opto, non solùm de his, sed comitibus assectatoribusque eorum, iudicium fore existimatis? Nonne hic certè qui Catholicam Ecclesiam fuerit secutus, nullum suum erratum in hac re afferet? Primùm, quia non errat, neque adeò errare potest Ecclesia, cuius illa publica & vniuersalia decreta atque concilia Spiritus sanctus assiduè gubernat. Deinde etiam si errasset ea, aut erraret (quod tamen creditu & memoratu est nefas) nullus huic quidem suus exprobraretur error, qui sincero animo, & propter Deum humili, maiorum fidem suorum & auctoritatem esset persecutus. At iste alter suo innitens capite, neminem habens veterum sanctorum patrum, ac ne generalium quidem ex omnibus Episcopis conuentuum, quem honore dignum putet, cui inducat animum cedere & obtemperare, omnia sibi arrogans, ad obtrectandum magis, quàm ad discendum, docendúmue paratus: cùm à communi Ecclesia desciscit, quem respicit portum fortunarum suarum? quo propugnaculo confidit? quibus apud Deum aduocatis fretus est? vt non grauiter debeat metuere, eiectum se iri in tenebras exteriores, vbi erit fletus & stridor dentium, hoc est, vbi miserias suas perpetuò defleturus, & contra semetipsum dentibus increpiturus sit: quòd cùm posset, si id studuisset, illam acerbissimam vitare calamitatem, id facere neglexisset. Quàm porrò infausti & incommodi comites traducendæ vitæ sint mœror & furor, vnus per sese quisq; satis potest intelligere: præsertim cùm illiusmodi mali atque damni nullus futurus vnquam finis sit, nulla determinatio, nunquam ibi plorare, nunquam desinatur irasci. Atqui si reliqua istorum omnia aliquo tamen pacto perferri & tolerari possent, hoc quemadmodum ferretur (in quo mihi videtur ne ad ignoscendum quidem illis, locum vllum veniæ & misericordiæ apud Deum dari posse) quòd sponsam hi Christi vnicam discerpere sunt conati; quòd tunicam illam Domini, quam prophani milites diuidere noluerunt, isti ausi sunt, non diuidere solùm, sed lacerare? Quot enim iam, istis initium facientibus, sectæ Ecclesiam disciderunt; neque cum istis congruentes, & ipsæ inter se discordes? quod manifestum esse falsitatis indicium, omnis doctrina confirmat. Veritas enim vnica semper est, varia autem & multiformis est falsitas: & simplex quod rectum est, multifidum quod obliquum. Sed huiusmodi scissionem, huiusmodi sanctæ Ecclesiæ dilaniationem, potestne quisquam Christum agnoscens & confitens; & cuius aliquando menti atque cordi Spiritus sanctus illuxerit;

non

non intelligere, Satanæ, & non Dei propriam operationem esse? Quid imperat nobis Deus? quid præcipit Christus? Nempe vt vnum omnes in ipso simus. Quò datum est nobis è cœlo atque Deo illud singulare & præcellens charitatis donum, quod Christiano duntaxat generi, non cæteris gentibus diuinitus infusum est? Nonne vt omnes vno corde & ore Dominum confiteamur? An arbitrantur isti Christianam religionem aliud omnino esse, quàm pacem cum Deo, & cum proximo concordiam? Videamus quid ipsemet loquatur in Ioanne Dominus, patrem suum pro discipulis deprecans. Pater sancte, serua eos in nomine tuo quos dedisti mihi, vt sint vnum sicut & nos: non pro his autem rogo solùm, sed & pro eis qui credituri sunt per verbum eorum in me, vt omnes vnum sint, sicut tu pater in me & ego in te, vt & ipsi in nobis vnum sint, vt credat mũdus, quòd tu me misisti: & ego gloriam, quam dedisti mihi, dedi eis, vt sint vnum, sicut & nos vnum sumus, ego in eis & tu in me, vt sint perfecti in vnum. Videtis, fratres charissimi, & in clara Euangelij luce discernitis, quid sit verè esse Christianum, cùm fides in Deum nostra, cùm Dei omnis gloria, quæ & ipsius apud nos, & nostra apud eum esse possit, in hac sola inter nos vnitate consistat: cùm hoc vnum requirat & postulet à patre de nobis Christus, isque suos in hoc labores, suas ærumnas, suam susceptam pro nobis humani corporis fragilitatem, suam crucem, suam mortem, sic fructum allaturam sibi putet, & ad gloriam patris, quam maximè expetebat, & ad salutem nostrã, pro qua erat moriturus: si nos inter nos, & in ipso fuerimus vnũ. Atqui hoc semper laborat, hoc adnititur Ecclesia Catholica, vt sit consensio nobis, & in eodem spiritu vnitas: quosque homines aut spatia disiungunt terrarum, aut interualla temporum, quòd coire in vnum corpus omnes non possunt: eos vnus tamen spiritus, qui vbique idem semper est, & foueat & regat. Hi quidem Ecclesiæ Catholicæ & Spiritui sancto, hi se aduersarios è regione profitentur, qui vnitatem frangere, qui varios spiritus immittere, qui consensionem soluere, qui tollere concordiam de Christiana religione conantur, tanta cupiditate, tanto studio, tot machinationibus & artibus: vt eorum solicitudinem & anxietatem nulla satis dignè exprimere oratio possit. In quos ego quidem id non imprecabor, vt disperdat Dominus vniuersa labia dolosa, & linguam magniloquam: neque item, vt addat iniquitatem super eorum iniquitatem: Sed vt conuertat eos, & ad spiritum bonum deducat, Dominum Deum meum supplex rogabo, sicuti rogo. Vosq; & oro, & hortor fratres mei Gebennenses, vt, discussis aliquando ab oculis mentis vestræ erroris nebulis, & patefacta luce, ad cœlum illud oculos attollentes, quod perpetuam patriam vestram, si in vnitate Ecclesiæ manseritis, proposuit vobis Deus: re-

dire in concordiam nobiſcum, & fidele obſequium præſtare matri noſtræ Eccleſiæ, colereque Deum in vno nobiſcum ſpiritu iam velitis. Nec ſi mores noſtri vobis fortaſſe diſplicent, ſi quorundam culpa ſplendor ille Eccleſiæ, qui perpetuus & incontaminatus eſſe debuit, aliquando fit obtuſior: veſtros id animos moueat, aut in diuerſam & contrariam trahat partem. Odiſſe forſitan perſonas noſtras poteſtis (ſi id ab Euangelio conceditur) doctrinam certè & fidem habere odio non debetis, ſcriptum eſt enim, Quæ dicunt, facite. Neque verò nos aliud dicimus, quàm quòd noſtram veſtræ ſalutis cupiditatem vobis indicamus. Quæ ſi à vobis, Gebennenſes chariſſimi, in bonam partem fuerit accepta: ſi me amantiſſimum veſtri gratis animis audieritis: non pœnitebit vos profectò, & apud Deum recuperatæ priſtinæ gratiæ veſtræ, & apud homines laudis. Ego quæ meæ partes ſunt, & quod beneuolentia erga vos mea mihi præſcribit, aſſiduus ero ad Deum pro vobis deprecator: meo quidem ipſe indignus vitio, ſed forſitan charitas efficiet me dignum. Tum autem quicquid valeo, poſſumque, etſi id quoque paruum admodum eſt, ſed ſi quid eſt in me ingenij, conſilij, autoritatis, diligentiæ, id ita vobis totum & veſtris opportunitatibus defero: vt pro magno meo commodo habiturus ſim, ſi vos aliquod ex me commodum fructumque meæ operæ & laboris & in diuinis rebus & in humanis percipere potueritis. Extremum eſt, vt vos orem, vt eum nuntium quem ad vos cum his literis miſi, ea comitate ac benignitate accipiatis: quam & humanitas veſtra, & ius gentium, & inprimis Chriſtiana manſuetudo poſtulat & requirit: quod vobis honeſtum, mihi autem vehementer futurum eſt gratum. Deus vos dirigat, & propitiùs tueatur, fratres chariſſimi. Carpent. XV. Calend. Aprilis, M. D. XXXIX.

FINIS.

IACO-

IACOBI SADOLETI DE LIBERIS RECTE instituendis LIBER.

IACOBI SADOLETI AD GVlielmum Bellaium Langæum, De liberis rectè instituendis LIBER.

EVRIPIDIS est, in Andromacha opinor, non tam formam fœminæ, quàm virtutes esse quæ delectent coniugem. Te verò Gulielme Bellai, optime amicorum omnium, quanta oportet affici voluptate: qui eam vxorem nuper duxeris, cuius ad egregias animi virtutes atque dotes species ac forma adiuncta sit, digna electissimis moribus: quos habuit quidem illa vnde disceret, nata in familia nobilissima, & in eis educta quotidianæ vitæ consuetudinibus, quæ splendorem & elegantiam optimi generis apprimè redolerent. Sed tibi certè contigit ex tui animi sententia, vt talem haberes, qualem semper optasti. Nam cùm etiam tu antiqua nobilitate, & claris maioribus procreatus, plura, ac multò præstantiora ornamenta tibi ex virtute acquisiueris, iis quæ à natura & à fortuna multa ac magna accepisti. Sanè fuit ęquum, vt sociam thori, atq; vitæ eam tibi adiungeres, cuius ingenium & virtus tuis humanissimis moribus responderet. Maximè autem in hoc laudanda FRANCISCI Regis nostri sapientia est, & consilium summo principe dignum; qui quod cæteri ferè in equis & canibus, ipse præcipuè in viris facit, vt prouidentiam omnem adhibeat, quò ex spectatis vtrinque generibus electi in hoc sanctum fœdus matrimonij conueniant, vt ex bonis parentibus nascatur progenies, quæ postea & Regi, & patriæ possit esse vtilis. Etsi in eo præterea necessaria esse disciplina quędam videtur, quemadmodum domi ali atque institui debeant pueri atque adolescentes. Quo de genere nos, cùm nuper nescio quid conscripsissemus, viam patri-

 bus,

bus, & rationem ostendere conati, qua bene atque ingenuè erudire liberos possent, statuimus tibi deferre hoc múnus, quod futurum esset monumentum nostri in te amoris: & si tu minimè omnium huius quidem pręceptionis indigeas. Quis enim est, de instituendis rectè liberis scribere aliquid volens, qui non plura & potiora domi vestræ huiusce generis documēta reperiat, quàm ipse ad instruendum alios possit afferre? In quo sępe solitus sum mirari parentis vestri felicitatem, an virtutem, an verius dicam vtrumque: qui cùm plures sustulerit, alueritq; liberos, sic eos omneis æqualiter artibus optimis, & pręclarissimis moribus expoliuit, vt cuncti ex eadem quasi forma humanitatis, simul ac dignitatis conflati, & quodam modo excusi esse videantur. Sed tamen non inacceptum tibi fore hoc animi mei studium sum arbitratus, quod & iucundum amicitia, & opportunū recens tuum coniugiū facturum sit: E quo Deum immortalem precari non desino, vt te gignere prolem eam contingat, quæ paternam & auitam virtutis imaginem in omni posteritate possit prorogare. Verùm vt ad ipsum iam sermonem de liberis rectè instituendis veniamus: Cùm sederem olim in meridie domi ociosus, nescio quid tum de meis studiis cogitans, accessit ad me Paulus Sadoletus, adolescens sanè quàm deditus studiis honestissimis, quem ego fratris filiū, traditum mihi à patre, in filij educans loco, omnibus cum instituere contendebam & literis bonis, & moribus. Quem tamen laborem leuem mihi & iucundū faciebat, cùm summum eius ingeniū, tum voluntas natura & consuetudine iam ad omnem optimā partem, rationemq; propensa. Is tunc cùm introiisset ad me aliquantum temporius quàm solebat (erat enim tempus diei certum constitutum, quo audiebat quotidie de me Aristotelis Ethica) Sic eum interrogare ingressus sum. IACOBVS. Quid est Paule, quod te huc tam maturè? num te fefellit hora? aut aliud quid fortè apportas noui? PAVLVS. Nihil quicquam magnoperè Patrue mi, aut si non tam huius quæ in corpore fit, quàm sanctioris in animo generationis & meæ pietatis erga te propriū nomen quęritur, longè iustius mi Pater. Sed ego ad te accessi prudens aliquantò maturiùs, nō ipse aliquid apportans noui, sed expectans potiùs à te. IAC. Quid istuc quod expectas? age, expromé, nihil enim recto studio tuo abnuet vnquam voluntas mea. PAV. Scio ego istuc, etiam te tacente, mi Pater: facilè enim mihi declarat res ipsa. Sed modò percunctanti mihi cùm cubicularius dixisset ociū tibi esse, non inopportunum sum arbitratus petere à te, vt de instituenda rectè adolescentia ea mihi in vnum pręcepta componeres, quæ sparsim & intercisè sępe edere es solitus: cupio enim habere mecum tanquā commentarium pręceptionum huiusmodi, è quo ipse me conformare ad virtutē possim, vt talis fiam, qualem tu me

esse vis. Sed hoc nisi molestum est, & si nō aliud quid anteuertendum putas. IA. Mihi molestum? aut aliud quid anteuortam? an est quicquam omniū rerum quod malim, quàm te & optimum, & doctissimum esse? Sic enim puto te hoc quærere, vt quod & ad bonos mores attinet, & quod ad literas bonas, totum tibi id à me explicari cupias. PAV. Istud ipsum est quod ego cupio. IA. Atqui Paule si rem tractare, & exequi ordine suo volumus, ab ipsa pueritia exordiendum est. Nemo enim institui rectè potest adolescens, qui nequiter fuerit eductus puer: nā vt radix indolem ingeniumque arboris, sic bene moratam & compositam adolescentiā pueritia ipsa producit. Hoc primū tempus ætatis, quod imprimis lubricum est, atq; anceps, minimè est omnium legibus, his quibus nunc vtimur, animaduersum atq; tractatum, neq; adhibita cura, vt id publicè excolatur, cùm maximè in eo vno ciuium boni mores & ciuitatum salus constituta sit. De actionib. & controuersiis inter sese ciuiū accuratè iura constituta sunt: in quo autem fermè sunt omnia, de genere vitæ eligendo, de educatione liberorū, de officio parentum, de virtute, de moribus, quas quemq; sequi artes, & quas reiicere conueniat, mirum silentium est, pręterquā si qua sunt Pontificio iure ad doctrinā virtutis ac religionis pręcepta iuuentuti, vel generi potiùs certo, iis videlicet qui sacris initiati sunt, nec tamen ea ordinatim, neq; à pueris, vt potiùs innuisse pręclara quędam, quàm diligenter exposuisse videantur. Gręci diligentiores: nec tam in agendo pręcipiendoq; ea quæ sunt virtutis: (in hac enim laude nulli omnino nationi neq; generi prisci illi maiores nostri concessere: quod veterum rerum monumenta perspicuè indicant) quàm in conseruando & tradendo posteris ea quæ optimè essent statuta. Cùm apud nos & XII. tab. lex totiùs æquitatis ac iuris seminarium, & vetera omnia plebiscita, S. consulta, magistratuum edicta, nouorum iurisconsultorum infinita quadam vbertate & redundantia iam diu offusa & obliterata sint. At mehercule apud Græcos non modò Draconis ac Solonis veteres quamplurimæ leges, verùm etiam Lycurgi rhetræ, vt illi appellant, conseruatæ perquàm diligenter sunt. Quod eò est miserabilius, quòd ille bonam partem legum suarum, non in tabulis, sed in mentibus atq; animis ciuium suorum inscripserat, vt vsu, non scriptura perdiscerentur. Redeo ad Solonem, cuius legibus sic ad vnguem & propè curiosè omnia perscripta sunt, quod ad educationem quidem attinet puerorum, nihil vt omnino, quod ad eam spectet rationem, omissum sit. Est enim ille quæcunque etiam minima tenuissimè persecutus, qua de gymnasiis, qua de pędagogis, quota diei hora, quosq; ad ludi magistros veniendum esset, quo etiā vestitu & comitatu incedendū: ac ne illud quidem pręter missum, vt cùm procederent in publico, intra pallium ma-

truci, horribilique peccato præpostcræ falsæque religionis, nec Deum nobis, nec anchoram amplius relinquimus. Quapropter hoc præcipuè periculum, fratres charissimi, si salui esse volumus, accuratissimè & studiosissimè vitandum nobis est. Potest hic dici, cum vel corruptæ vel integræ religionis varia sint iudicia, & diuersæ hominum, in hoc præsertim tempore, sententiæ; aliusque hoc modo, illo alius interpretetur: satis videri debere, si vnusquisque ad id quod primum occurrerit credendum, sincero animo accedat, suumque iudicium submittat hominum se doctiorum & peritiorum iudiciis. Fateor, fratres charissimi, has esse voces hominum simpliciorum, & quorum ingenia natura hebetiora sunt: quos qui detorquent & abstrahunt à via recta, maius illi multo in se peccatum habent: nam peritis quidem & callidis, oratio ista non conuenit. Sed vt nunc temporis causa confitear, omnibus ista & doctis & indoctis incerta esse (quod tamen est secus) habet enim Catholica Ecclesia certam regulam, qua à veris falsa discernat. Verum esto, concedamus dubia esse: non-ne quoniam de periculo nostræ salutis agitur, quoniam animas nostras, hoc est, nosmetipsos plurimi facimus: nec nunc in discrimen aut fortunarum, aut valetudinis, aut etiam corporis & mortalis huius vitæ venimus (quorum omnium iacturam viri fortes pro Christo & pro sua anima constanter sæpe pertulerunt) sed de nobis id decernitur, vtrum sempiternè miserrimi, an beatissimi simus victuri: circumspicere, considerare, perpendere diligenter nos oportet, vt eo nos constituamus in loco (de re loquor veluti dubia, quæ tamen non est) vt ibi inquam consistamus, vbi minus multò nobis timoris atque periculi, longeque plus spei & alacritatis ostenditur. Nemo hoc, credo, negaturus mihi est, quin in re ancipiti & dubia (in qua præsertim summa agitur vitæ & salutis nostræ) id potius capere & sequi consilij debeamus, quod ratio nobis suaserit, quam quod fortuita obtulerit temeritas. Videamus igitur vtra in parte, & in vtra secta maius sit, à Deo longius nos remouendi, & ad perpetuum exitium propius nos admouendi periculum. Quam rem ita agam & proponam, quasi habeam vos adhuc deliberantes, nec dum animi certos: quorum potius aut voluntatibus obsequi, aut consilijs credere debeatis. Disceptatio est, vtrum vestræ saluti magis expediat, gratiusque Deo vos facturos existimetis: si ea credideritis, eritisque sequuti, quæ Ecclesia Catholica cunctum per orbem terrarum annos iam mille & quingentos amplius, aut (si claram certamque rerum gestarum memoriam & notitiam quærimus) annos iam amplius mille & trecentos, magno consensu comprobat: an hæc quæ vafri homines, atque, vt sibi ipsi videntur, acuti, aduersus tot seculorum vsum & contra perpetuam Ecclesiæ auctoritatem, his annis

quin-

quinque & viginti innouauerunt: qui certè ipsi Catholica non sunt Ecclesia. Est enim Catholica Ecclesia (vt breuiter definiamus) quæ in omni anteacto & hodierno tempore, omni in regione terrarum, in Christo vna & consentiens, vno Christi spiritu vbique & semper, directa est, in qua nullum potest dissidium existere: omnis enim ea inter se connexa & conspirans est: quòd si quid accidat dissensionis & dissidii, magnum quidem corpus Ecclesiæ idem permanet: fit autem apostema, quo corrupta aliqua caro, ab animante corpus cunctum spiritu diuulsa secernitur, nec de substantia vlterius corporis Ecclesiastici est. Non ego hîc deueniam ad singulas rerum disputationes, neque aures vestras copia verborum atque argumentorum onerabo: Tacebitur à me nunc de Eucharistia, in qua nos verissimum Christi corpus adoramus. Isti sanè parum gnari quemadmodum in vnoquoque genere doctrinæ adhibere argumenta & rationes oporteat: ex alienis & longè diuersis dialecticæ inanisque philosophiæ rationibus, Dominum ipsum vniuersi, & diuinam in eo spiritualemque potentiam (quæ prorsus libera & infinita est) in angulos corporeæ naturæ, quæ suis cancellis circumscripta est, conantur includere. Non loquar de confessione ad sacerdotem peccatorum: in qua, quod maximum est nostræ salutis fundamentum, vera Christiana humilitas, & à scriptura demonstrata, & ab Ecclesia præcepta ac constituta est: quam isti humilitatem, & per calumnias eludere, & per arrogantiam abijcere studuerunt. Silebo de precibus, aut sanctorum pro nobis apud Deum, aut nostris, pro mortuis: quas iidem isti cùm aspernantur & irrident, easque nullius penitus esse momenti dicunt: quid tandem sibi volunt? num-nam animas arbitrantur vnà cum corporibus suis interire? & nimirum id videntur innuere, quod agunt etiam manifestius, cùm libertatem sibi vitæ ab omnibus Ecclesiasticis solutam legibus, & licentiam cupiditatum comparare adnituntur. Si enim mortalis anima sit, edamus & bibamus, inquit Apostolus, paulò pòst enim moriemur: sin autem sit immortalis (vt certè est) vnde, quæso, tantum & tam repentè factum est corporis morte dissidium, vt & viuentium & mortuorum animæ inter se nihil congruant, nihil communicent; omnis sint cognationis nobiscum, & communis humanæ societatis oblitæ? Cùm præsertim charitas, quæ præcipuum Spiritus sancti in Christiano genere est donum: quæ nunquam non benigna, nunquam non fructuosa est, & in eo in quo inest, nunquam inutiliter consistit, salua semper & efficax in vtraque vita permaneat. Sed vt relinquam controuersias, easque ad sua tempora referuem, excutiamus id quod priùs est propositum: vt videatur & quæratur, quid nobis magis conducat, factuque rectius sit; quid ad gratiam summi Dei obtinendam magis sit ac-

sit accommodatum; sentire-ne cum vniuersa Ecclesia, eiusque decretis & legibus & sacramentis cum fide obtemperare; an assentiri hominibus dissidia & res nouas quærentibus? Hic locus est, charissimi fratres, hoc illud est biuium quod diuersa duo in itinera scinditur: quorum iter alterum ad vitam, alterum ad perpetuam mortem nos deducat. In hoc discrimine & delectu agitur salus animæ cuique suæ, aguntur pignora futuræ vitæ: vtrum videlicet nos æternæ felicitatis, an miseriæ infinitæ simus futuri compotes? Quid ergo dicemus? Fingamus hic duos, qui ex vtroq; genere, hoc est, vtroq; ex itinere, ante illud terribile summi iudicis tribunal sint constituti: quorũ causa cognoscatur & expendatur, quò vel damnatoria in eos sententia vel salutaris iure ferri possit. Interrogabuntur fuerintne Christiani: Fuisse se ambo dicent. Rectène crediderint in Christum? vtriq; pariter respondebunt, Næ. Quid autem crediderint, aut quo modo crediderint cùm explorabũtur (nam hæc de fide recta cognitio, illam quæ est de vita & moribus antecedit) cùm igitur ab eis exigetur rectæ fidei confessio: dicet ille quidem qui in Catholicæ Ecclesiæ gremio & disciplina fuerit educatus. Ego cùm institutus essem à parentibus meis, qui & ipsi à patribus suis & auis acceperant: vt cunctis in rebus Catholicæ Ecclesiæ essem obsequens, eiusq; leges, & monita, & decreta, tanquam à teipso, Domine Deus, lata, obseruarem & colerem: cumq; omnes eos ferè, qui in Christiano nomine censerentur, quíq; & nobiscum, & ante nos, longè & latè per orbem terrarum tua signa essent secuti, in eadem sententia esse & fuisse animaduerterem: vt cuncti matrem fidei suę hanc ipsam Ecclesiam agnoscerent & venerarẽtur, & ab eius pręceptis constitutisq; discedere sacrilegij instar putarent: in hac eadem fide, quam Catholica seruat docetq; Ecclesia, probare tibi me studui. Et quanquam venerant homines noui, scripturas multum in ore & manibus habentes, qui noua quędam commouere, vetera labefactare, Ecclesiam redarguere, obedientiam quam illi nos omnes prębebamus, eripere nobis & extorquere conarentur: in eo tamen constanter manere volui, quod à patribus meis, & à cõmuni sanctissimorum doctissimorumque patrum consensu, iam inde antiquitus in Ecclesia fuisset & obseruatũm & traditũm: etsi multorum quidem pręsidum hominumq; Ecclesiasticorũ, præsentes mores essent ij, qui mihi stomachum mouere possent, quibus tamen nõ sum à sententia deductus. Ita enim constitui, eorũ pręceptis, quæ certè sancta erant, obtemperare me debere (sicuti tu Deus in tuo Euangelio pręceperas) vitæ autem & gestorum te vnum iudicem esse oportere. Præsertim cùm ego quoque, his tot peccatis, quæ in hac mea fronte en tibi manifesta sunt, commaculatus atq; infectus, aliorum dignus iudex esse non possem. Pro

quibus nunc adsto ante tribunal tuum, non seueritatem tuam, clementissime Deus, sed misericordiam potiùs & placabilitatem implorans. Dixerit hoc modo iste causam suam: Citabitur alter, comparebit. Imperabitur illi vt dicat. Hunc habebit exorsum orationis suæ (fingatur enim de illis vnus esse qui sunt aut fuerunt dissensionum auctores: melius enim credo tutabitur iste causam suam, qui se doctorem cæteris ad deficiendum ab Ecclesia fuerit professus) Mihi, inquiet, ô summe Deus, intuenti mores hominum Ecclesiasticorum vbique ferè corruptos, & sacerdotes nihilominùs religionis gratia, in honore omnibus esse cernenti, opesque illorum iniquo animo ferenti: iusta (vt puto) iracundia animum inflammauit, vt me illis aduersarium constituerem: cumque respicerem meipsum, qui tot annos operam literis & Theologiæ dedissem, non tamen habere eum in Ecclesia locum, quem labores mei meriti essent, multos autem indignos ad honores & sacerdotia extolli perspicerem: ad eos (fateor) insectandos me contuli, quos tibi quoque ipsi minimè placere & satisfacere sum ratus. Et quoniam eorum potentiam reuellere non poteram, nisi obterrerem priùs leges ab Ecclesia latas: populi magnam partem induxi, vt ea Ecclesiæ iura contemneret, quæ diu antè rata inuiolataque fuissent. Quæ si in conciliis vniuersalibus fuissent decreta: conciliorum auctoritati non concedendum esse dixi. Si instituta à priscis patribus & doctoribus, veteres patres vt imperitos & bonæ expertes intelligentiæ sum criminatus. Si per Romanos Pontifices, eòs sibi astruxisse tyrannidem, & falso nomine vicarios se Christi dicere affirmaui: omnibus denique modis contendi, vt hoc tyrannicum Ecclesiæ iugum, quæ cibos interdum prohibet, quæ dies seruat, quæ confiteri nos vult peccata nostra sacerdotibus, quæ vota impleri iubet, quæ homines in te Christe liberos tot seruitutis vinculis alligat, à nobis cuncti qui te colimus, excuteremus: solamque fidem in te, non etiam bona opera, quæ maximè extolluntur & prædicantur in Ecclesia, iustitiam nobis & salutem parere consideremus. Cùm tu præsertim pœnam pro nobis pependisses tuoq; sancto sanguine cunctorum delicta & scelera deleuisses: vt nos hac vna fide in te freti, liberius deinde agere quęcunq; nobis libuisset, possemus. Scripturas etiam ingeniosiùs sum perscrutatus quam veteres illi: ac tum quidem maximè, cùm aliquid quęrebam in eis, quod cõtra istos detorquere possem, qua etiam doctrinæ & ingenij opinione, apud populos famam & existimationem nactus, totã quidem Ecclesiæ auctoritatem euertere nõ potui: magnarũ tamen seditionũ in ea, & scissionũ fui autor. Hæc vbi iste dixerit, & verè dixerit (neq; enim mentiendi apud illum cœlestẽ iudicem est locus) tametsi multa idẽ de ambitione sua, de auaricia, de studio popula-

pularis gloriæ, de fraudibus & maliciis intestinis, quæ intus ipse agnoscat, in sese reticuerit, quæ tamen illi, prima ipsa in fronte apparebunt inscripta: Quod tandem, ô Gebennenses fratres mei, quos ego in Christo, & in Christi Ecclesia vnanimes mecum habere opto, non solùm de his, sed comitibus assectatoribusque eorum, iudicium fore existimatis? Nonne hic certè qui Catholicam Ecclesiam fuerit secutus, nullum suum erratum in hac re afferet? Primùm, quia non errat, neque adeò errare potest Ecclesia, cuius illa publica & vniuersalia decreta atque concilia Spiritus sanctus assiduè gubernat. Deinde etiam si errasset ea, aut erraret (quod tamen creditu & memoratu est nefas) nullus huic quidem suus exprobraretur error, qui sincero animo, & propter Deum humili, maiorum fidem suorum & auctoritatem esset persecutus. At iste alter suo innitens capite, neminem habens veterum sanctorum patrum, ac ne generalium quidem ex omnibus Episcopis conuentuum, quem honore dignum putet, cui inducat animum cedere & obtemperare, omnia sibi arrogans, ad obtrectandum magis, quàm ad discendum, docendúmue paratus: cùm à communi Ecclesia desciscit, quem respicit portum fortunarum suarum? quo propugnaculo confidit? quibus apud Deum aduocatis fretus est? vt non grauiter debeat metuere, eiectum se iri in tenebras exteriores, vbi erit fletus & stridor dentium, hoc est, vbi miserias suas perpetuò defleturus, & contra semetipsum dentibus increpiturus sit: quòd cùm posset, si id studuisset, illam acerbissimam vitare calamitatem, id facere neglexisset. Quàm porrò infausti & incommodi comites traducendæ vitæ sint mœror & furor, vnus per sese quisq; satis potest intelligere: præsertim cùm illiusmodi mali atque damni nullus futurus vnquam finis sit, nulla determinatio, nunquam ibi plorare, nunquam desinatur irasci. Atqui si reliqua istorum omnia aliquo tamen pacto perferri & tolerari possent, hoc quemadmodum ferretur (in quo mihi videtur ne ad ignoscendum quidem illis, locum vllum veniæ & misericordiæ apud Deum dari posse) quòd sponsam hi Christi vnicam discerpere sunt conati; quòd tunicam illam Domini, quàm prophani milites diuidere noluerunt, isti ausi sunt, non diuidere solùm, sed lacerare? Quot enim iam, istis initium facientibus, sectæ Ecclesiam disciderunt; neque cum istis congruentes, & ipsæ inter se discordes? quod manifestum esse falsitatis indicium, omnis doctrina confirmat. Veritas enim vnica semper est, varia autem & multiformis est falsitas: & simplex quod rectum est, multifidum quod obliquum. Sed huiusmodi scissionem, huiusmodi sanctæ Ecclesiæ dilaniationem, potestne quisquam Christum agnoscens & confitens, & cuius aliquando menti atque cordi Spiritus sanctus illuxerit,

non intelligere, Satanæ, & non Dei propriam operationem esse? Quid imperat nobis Deus? quid præcipit Christus: Nempe vt vnum omnes in ipso simus. Quò datum est nobis è cœlo atque Deo illud singulare & præcellens charitatis donum, quod Christiano duntaxat generi, non cæteris gentibus diuinitus infusum est? Nonne vt omnes vno corde & ore Dominum confiteamur? An arbitrantur isti Christianam religionem aliud omnino esse, quàm pacem cum Deo, & cum proximo concordiam? Videamus quid ipsemet loquatur in Ioanne Dominus, patrem suum pro discipulis deprecans. Pater sancte, serua eos in nomine tuo quos dedisti mihi, vt sint vnum sicut & nos: non pro his autem rogo solùm, sed & pro eis qui credituri sunt per verbum eorum in me, vt omnes vnum sint, sicut tu pater in me & ego in te, vt & ipsi in nobis vnum sint, vt credat mūdus, quòd tu me misisti: & ego gloriam, quam dedisti mihi, dedi eis, vt sint vnum, sicut & nos vnum sumus, ego in eis & tu in me, vt sint perfecti in vnum. Videtis, fratres charissimi, & in clara Euangelij luce discernitis, quid sit verè esse Christianum, cùm fides in Deum nostra, cùm Dei omnis gloria, quæ & ipsius apud nos, & nostra apud eum esse possit, in hac sola inter nos vnitate consistat: cùm hoc vnum requirat & postulet à patre de nobis Christus, isque suos in hoc labores, suas ærumnas, suam susceptam pro nobis humani corporis fragilitatem, suam crucem, suam mortem, sic fructum allaturam sibi putet, & ad gloriam patris, quam maximè expetebat, & ad salutem nostrā, pro qua erat moriturus: si nos inter nos, & in ipso fuerimus vnū. Atqui hoc semper laborat, hoc adnititur Ecclesia Catholica, vt sit consensio nobis, & in eodem spiritu vnitas: quosque homines aut spatia disiungunt terrarum, aut interualla temporum, quòd coire in vnum corpus omnes non possunt: eos vnus tamen spiritus, qui vbique idem semper est, & foueat & regat. Qui quidem Ecclesiæ Catholicæ & Spiritui sancto, hi se aduersarios è regione profitentur, qui vnitatem frangere, qui varios spiritus immittere, qui consensionem soluere, qui tollere concordiam de Christiana religione conantur, tanta cupiditate, tanto studio, tot machinationibus & artibus: vt eorum solicitudinem & anxietatem nulla satis dignè exprimere oratio possit. In quos ego quidem id non imprecabor, vt disperdat Dominus vniuersa labia dolosa, & linguam magniloquam: neque item, vt addat iniquitatem super eorum iniquitatem: Sed vt conuertat eos, & ad spiritum bonum deducat, Dominum Deum meum supplex rogabo, sicuti rogo. Vosq; & oro, & hortor fratres mei Gebennenses, vt, discussis aliquando ab oculis mentis vestræ erroris nebulis, & patefacta luce, ad cœlum illud oculos attollentes, quod perpetuam patriam vestram, si in vnitate Ecclesiæ manseritis, proposuit vobis Deus: re-

dire in concordiam nobiscum, & fidele obsequium præstare matri nostræ Ecclesiæ, colereque Deum in vno nobiscum spiritu iam velitis. Nec si mores nostri vobis fortasse displicent, si quorundam culpa splendor ille Ecclesiæ, qui perpetuus & incontaminatus esse debuit, aliquando sit obtusior: vestros id animos moueat, aut in diuersam & contrariam trahat partem. Odisse forsitan personas nostras potestis (si id ab Euangelio conceditur) doctrinam certè & fidem habere odio non debetis, scriptum est enim, Quæ dicunt, facite. Neque verò nos aliud dicimus, quàm quòd nostram vestræ salutis cupiditatem vobis indicamus. Quæ si à vobis, Gebennenses charissimi, in bonam partem fuerit accepta: si me amantissimum vestri gratis animis audieritis: non pœnitebit vos profectò, & apud Deum recuperatæ pristinæ gratiæ vestræ, & apud homines laudis. Ego quæ meæ partes sunt, & quod beneuolentia erga vos mea mihi præscribit, assiduus ero ad Deum pro vobis deprecator: meo quidem ipse indignus vitio, sed forsitan charitas efficiet me dignum. Tum autem quicquid valeo, possumque, etsi id quoque paruum admodum est, sed si quid est in me ingenij, consilij, autoritatis, diligentiæ, id ita vobis totum & vestris opportunitatibus defero: vt pro magno meo commodo habiturus sim, si vos aliquod ex me commodum fructumque meæ operæ & laboris & in diuinis rebus & in humanis percipere potueritis. Extremum est, vt vos orem, vt eum nuntium quem ad vos cum his literis misi, ea comitate ac benignitate accipiatis: quam & humanitas vestra, & ius gentium, & inprimis Christiana mansuetudo postulat & requirit: quod vobis honestum, mihi autem vehementer futurum est gratum. Deus vos dirigat, & propitiùs tueatur, fratres charissimi. Carpent. XV. Calend. Aprilis, M. D. XXXIX.

FINIS.

IACO-

IACOBI SADOLETI DE LIBERIS RECTE instituendis LIBER.

IACOBI SADOLETI AD GVlielmum Bellaium Langaum, De liberis rectè instituendis LIBER.

EVRIPIDIS est, in Andromacha opinor, non tam formam fœminæ, quàm virtutes esse quæ delectent coniugem. Te verò Gulielme Bellai, optime amicorum omnium, quanta oportet affici voluptate: qui eam vxorem nuper duxeris, cuius ad egregias animi virtutes atque dotes species ac forma adiuncta sit, digna electissimis moribus: quos habuit quidem illa vnde disceret, nata in familia nobilissima, & in eis educta quotidianæ vitæ consuetudinibus, quæ splendorem & elegantiam optimi generis apprimè redolerent. Sed tibi certè contigit ex tui animi sententia, vt talem haberes, qualem semper optasti. Nam cùm etiam tu antiqua nobilitate, & claris maioribus procreatus, plura, ac multò præstantiora ornamenta tibi ex virtute acquisiueris, iis quæ à natura & à fortuna multa ac magna accepisti. Sanè fuit ęquum, vt sociam thori, atq; vitæ eam tibi adiungeres, cuius ingenium & virtus tuis humanissimis moribus responderet. Maximè autem in hoc laudanda FRANCISCI Regis nostri sapientia est, & consilium summo principe dignum; qui quod cæteri ferè in equis & canibus, ipse præcipuè in viris facit, vt prouidentiam omnem adhibeat, quò ex spectatis vtrinque generibus electi in hoc sanctum fœdus matrimonij conueniant, vt ex bonis parentibus nascatur progenies, quæ postea & Regi, & patriæ possit esse vtilis. Etsi in eo præterea necessaria esse disciplina quędam videtur, quemadmodum domi ali atque institui debeant pueri atque adolescentes. Quo de genere nos, cùm nuper nescio quid conscripsissemus, viam patri-

bus, & rationem ostendere conati, qua bene atque ingenuè erudire liberos possent, statuimus tibi deferre hoc munus, quod futurum esset monumentum nostri in te amoris: & si tu minimè omnium huius quidem pręceptionis indigeas. Quis enim est, de instituendis rectè liberis scribere aliquid volens, qui non plura & pretiora domi vestræ huiusce generis documēta reperiat, quàm ipse ad instruendum alios possit afferre? In quo sępe solitus sum mirari parentis vestri felicitatem, an virtutem, an verius dicam vtrumque: qui cùm plures sustulerit, alueritq; liberos, sic eos omneis æqualiter artibus optimis, & pręclarissimis moribus expoliuit, vt cuncti ex eadem quasi forma humanitatis, simul ac dignitatis conflati, & quodam modo excusi esse videantur. Sed tamen non inacceptum tibi fore hoc animi mei studium sum arbitratus, quod & iucundum amicitia, & opportunū recens tuum coniugiū facturum sit: E quo Deum immortalem precari non desino, vt te gignere prolem eam contingat, quæ paternam & auitam virtutis imaginem in omni posteritate possit prorogare. Verùm vt ad ipsum iam sermonem de liberis rectè instituendis veniamus: Cùm sederem olim in meridie domi ociosus, nescio quid tum de meis studiis cogitans, accessit ad me Paulus Sadoletus, adolescens sanè quàm deditus studiis honestissimis, quem ego fratris filiū, traditum mihi à patre, in filij educans loco, omnibus eum instituere contendebam & literis bonis, & moribus. Quem tamen laborem leuem mihi & iucundū faciebat, cùm summum eius ingeniū, tum voluntas natura & consuetudine iam ad omnem optimā partem, rationemq; propensa. Is tunc cùm introiisset ad me aliquantum temporius quàm solebat (erat enim tempus diei certum constitutum, quo audiebat quotidie de me Aristotelis Ethica) Sic eum interrogare ingressus sum. IACOBVS. Quid est Paule, quod te huc tam maturè? num te fefellit hora? aut aliud quid fortè apportas noui? PAVLVS. Nihil quicquam magnoperè Patrue mi, aut si non tam huius quæ in corpore fit, quàm sanctioris in animo generationis & meæ pietatis erga te propriū nomen quęritur, longè iustius mi Pater. Sed ego ad te accessi prudens aliquantò maturiùs, nō ipse aliquid apportans noui, sed expectans potiùs à te. IAC. Quid istuc quod expectas? age, exprome, nihil enim recto studio tuo abnuet vnquam voluntas mea. PAV. Scio ego istuc, etiam te tacente, mi Pater: facilè enim mihi declarat res ipsa. Sed modò percunctanti mihi cùm cubicularius dixisset ociū tibi esse, non inopportunum sum arbitratus petere à te, vt de instituenda rectè adolescentia ea mihi in vnum pręcepta componeres, quæ sparsim & intercisè sępe edere es solitus: cupio enim habere mecum tanquā commentarium pręceptionum huiusmodi, è quo ipse me conformare ad virtutē possim, vt talis fiam, qualem tu me

esse

esse vis. Sed hoc nisi molestum est, & si nō aliud quid anteuertendum putas. IA. Mihi molestum? aut aliud quid anteuortam? an est quicquam omniū rerum quod malim, quàm te & optimum, & doctissimum esse? Sic enim puto te hoc quærere, vt quod & ad bonos mores attinet, & quod ad literas bonas, totum tibi id à me explicari cupias. PAV. Istud ipsum est quod ego cupio. IA. Atqui Paule si rem tractare, & exequi ordine suo volumus, ab ipsa pueritia exordiendum est. Nemo enim institui rectè potest adolescens, qui nequiter fuerit eductus puer: nā vt radix indolem ingeniumque arboris, sic bene moratam & compositam adolescentiā pueritia ipsa producit. Hoc primū tempus ætatis, quod imprimis lubricum est, atq; anceps, minimè est omnium legibus, his quibus nunc vtimur, animaduersum atq; tractatum, neq; adhibita cura, vt id publicè excolatur, cùm maximè in eo vno ciuium boni mores & ciuitatum salus constituta sit. De actionib. & controuersiis inter sese ciuiū accuratè iura constituta sunt: in quo autem fermè sunt omnia, de genere vitæ eligendo, de educatione liberorū, de officio parentum, de virtute, de moribus, quas quemq; sequi artes, & quas reiicere conueniat, mirum silentium est, prçterquā si qua sunt Pontificio iure ad doctrinā virtutis ac religionis prçcepta iuuentuti, vel generi potiùs certo, iis videlicet qui sacris initiati sunt, nec tamen ea ordinatim, neq; à pueris, vt potius innuisse prçclara quçdam, quam diligenter exposuisse videantur. Grçci diligentiores: nec tam in agendo prçcipiendoq; ea quæ sunt virtutis: (in hac enim laude nulli omnino nationi neq; generi prisci illi maiores nostri concessere: quod veterum rerum monumenta perspicuè indicant) quàm in conseruando & tradendo posteris ea quæ optimè essent statuta. Cùm apud nos & XII. tab. lex totiùs æquitatis ac iuris seminarium, & vetera omnia plebiscita, S. consulta, magistratuum edicta, nouorum iurisconsultorum infinita quadam vbertate & redundantia iam diu offusa & obliterata sint. At mehercule apud Græcos non modò Draconis ac Solonis veteres quamplurimæ leges, verùm etiam Lycurgi rhetræ, vt illi appellant, conseruatæ perquàm diligenter sunt. Quod eò est miserabilius, quòd ille bonam partem legum suarum, non in tabulis, sed in mentibus atq; animis ciuium suorum inscripserat, vt vsu, non scriptura perdiscerentur. Redeo ad Solonem, cuius legibus sic ad vnguem & propè curiosè omnia perscripta sunt, quod ad educationem quidem attinet puerorum, nihil vt omnino, quod ad eam spectet rationem, omissum sit. Est enim ille quæcunque etiam minima tenuissimè persecutus, qua de gymnasiis, qua de pçdagogis, quota diei hora, quosq; ad ludi magistros veniendum esset, quo etiā vestitu & comitatu incedendū: ac ne illud quidem prçtermissum, vt cùm procederent in publico, intra pallium manus

nus continere deberent. His, vt mea opinio & coniectura fert, nequaquam indiligentiùs maiores nostros illos veteres accurauisse, quæ ad disciplinam iuuentutis facerent, existimandũ est: nam & illæ in campo quotidianæ exercitationes hoc declarãt, & tempus militiæ pręscriptũ, & gerendi mutandiq; vestitus diuisa tempora, cùm à prętexta ad togam puram, inde ad togam virilem transitus esset, quęq; huiuscemodi multa, non tam ex antiquis legibus, quarum scriptura interiit, quàm ex annalium monumentis & rerum gestarum historia seligere licet: quibus promptũ est cognoscere, ex illis disciplinæ bonæ seminibus, atq; illa tanquam noualium ægrorum, sic recentium animorum diligente cultura, eas virtutum & morum optimorum fruges fuisse effusas, quibus prisca ętas redundauit. Nos ista contemnimus scilicet, curamque penitus liberorũ parentũ permittimus arbitrio. Ast quotusquisq; est qui sapiat rectè? & aut liberos studeat effici quam optimos, aut etiam si id velit, nouerit tamen modum & viam instituendi? nónne ignaris plerunq; hominum mentibus lumen à legib. pręferri oportuit, quo & volentes docerentur, & cogerentur inuiti? Nunc in hac perturbatione vitæ atq; morum, mihi venit in mentem canticum illud quod vsurpatum olim apud veteres, cùm esset laus iam priscorum temporum vnà cum Rep. & libertate Pop. Rom. profligata, nostra ætate instaurari video. PAV. Quodnam id est? IA. Aetas parentum peior auis, tulit nos nequiores, mox daturos progeniem vitiosiorem. PAV. Iam memini Horatianũ. IA. Iam illud maximum vinculum in legibus Solonis, ad continendos patres in officio, atq; vti liberorum curam secundũ præscriptum legis gererent. Quandoquidem, si prætermisissent, & vel auaritia vel scelere compulsi violassent sententiam legis in educandis atq; instituendis liberis suis, propositæ erant pœnæ, & grauis iudicij metus, ad quod eos adduci a quolibet volente, & nomẽ deferri illiusmodi patris licebat: legitima quoq; illis adempta, quæ naturæ lege quadã atq; humanitatis patri debeat filius: nam neq; colere illum talem cogebatur, nec reuereri, nec sustentare suis opibus egentem aut debilem. Deniq; qui parentis boni officio in filium vsus non esset, in eum noluit lex vllum à filio pietatis & grati animi officiũ sua autoritate extare. Illud vnum excepit, sanè quàm humanè, vt defuncto eiusmodi patri, iusta tamen filius faceret: cùm in eo nõ vllum commodum ageretur parentis. Sed illa pietas naturæ, ipsiq; humanitati debita redderetur. Sed quorsum hęc? vt intelligas Paule magnam huiusce primæ ætatis curam rationemq; ducendam esse, à sapientissimis fuisse iudicatum: vt quæ vestibulum quodammodo vitæ sit, totamq; annorum consequentium quasi formam quandam & ædificationem pręparat. PAV. Sanè persuasum mihi habeo optimo hęc abillis consilio

insti-

stituta fuisse, quæ & rationem bonã in sese habeant, & egregiam cæteris omnibus vtilitatem afferre videantur: quò etiam magis cupio explicari mihi ea à te, & sub vnum quasi aspectum pueritiam cum adolescentia constitui: non enim mihi hoc soli, sed pluribus fortasse erit emolumento. IAC. Benè ominaris Paule, itaq; est faciendum: & quoniam omnium rerum bonarum principia ab Deo immortali ducenda sunt, ambo eum venerantes obsecremus, vt volens & propitius adsit nobis, sibiq; grata, & reliquis vtilia iubeat à nobis proferri. PAV. Sic agamus. IAC. Est igitur huius nostræ preceptionis ratio in duas diuisa partes. Altera in moribus pars, altera in literis tota consistit. Mores pertinent eò, vt quodcunq; fiet dicetúrue, habeat in sese modestiam quandam, ordinemq; agendi aptum & conuenientem, in quo splendeat decorum illud, quod non animos modò prudentium, sed imperitorum etiam oculos delectet, moueatq; necessariò in admirationẽ sui. Literarum verò & artium earum, quas vocamus optimas, ea vis est, eaq; natura, vt quod caput in nobis est, atq; adeò quod verè & propriè sumus ipsi, id tanquam inchoatũ & rude acceptum à *natura*, ad summã ipsæ dignitatem perpoliant, exprimantq; in eo formam diuinæ illi similem. PAV. Par est preclarum mediusfidius mi Pater, si quidem altera ex parte facit vt similes Deo simus, ex altera vt videamur. IAC. Atqui Paule hoc tibi imprimis & maximè animaduertendum est, hoc penitus tenendum & comprehendendum, nõ esse nos quod oculis cernitur hoc corpus, & hanc compactam ex ossibus & neruis molem carnibus contectam, cute vestitam: neque hunc vultum nostri primam imaginem, in quo notare signa interiorum sensuum solemus, atq; animum penè ipsum in eo noscere. Sed quo sapimus intus, & cogitamus, vnde omnis est nobis ratio atq; consilium, hoc nos homines esse, factũ ipsum quidem ad imaginem effectoris sui Dei. Sed obscurum per se & languens, nisi scientiæ & literarum lumen accendat. Iam quod dicebamus rectam educationem in literas & in mores distributam esse, rursus alia diuisione secandum est, quatenus quidem pertinet ad mores: nam literæ continenti ferè cursu gradus habent suos, quorum ex alio ad alium transitus fiat: mores diuisi nec ratione solùm, verùm etiam tempore. PAV. Quo pacto? IAC. Non est eorum vnum genus, neq; simplex tractatio: Aliud enim in moribus profectò est, quod aliena cura & ratione imprimitur in nobis. Aliud quod à domestica mente atq; consilio nobis ipsi consciscimus. PAV. Quid amborũ vt diuisa tempora sint, nónne vna ac eadem est ratio? IAC. Quorũ alterum cum ratione est, alterum nullam continet rationem, non potest amborum vna atq; eadem ratio esse. PAV. Cupio mihi hoc fieri planius. IAC. Conabor equidem, quod melius vt possim, simile tibi proponam, in quo

intueri imaginem meæ rationis possis. Dic ergo tu mihi, vidistin' Romę Apollinē illū, qui in xysto positus ad hortos Vaticanos, anteriorem illam ambulationem, & omnem gyrum viridiorum exornat, cui proximum est Laocoontis simulacrum, ea qua scimus omnes artis præstantia & nobilitate? PAV. Amplum illud signum dicis & procerū, facie augusta hominis plus paulò quàm adolescentis? quod tanquam sagittam emiserit ex arcu, diducto gestu brachiorum, videtur expectare, an quò intentum fuit telū eò perueniat: in quo lenes illi conatus motusque corporis, atque oris eximia pulchritudo, summam & opificis artem, & operis gloriam demonstrant. IAC. Illud ipsum. PAV. Et vidi sæpenumero, & contemplatus sum. IAC. Quæro ergo ex te, si ipse Iouis Apollo filius illa prorsus facie sit, ab eoq; in lapidem omnia descripta sint, oris, & corporis liniamenta, gressus quoque & motus, nec non voces, soniq́ue verborum, ita vt nihil fieri possit similius, mētis verò & cogitationis nihil omnino intus sit, dixérisne tu vnam eandemq; rationem Apollinis in Deo & in marmore esse? PAV. Agnosco ὁμώνυμον. & simul venit in mētem imaginis illius, quam Nube caua tenuem sine viribus vmbrā in faciem Æneę finxit, nō tam Iuno suis manibus, quàm carmine maximus omnium Poëta. IAC. Optimum isthuc quidē, & ad id quod dicebamus etiā appositius: cuius ego in memoriam si rediissem, non habuissem necesse certare cū Polycleto, & tanquam addere conari quæ ipsius statuarię arti deessent ornamenta: cum multò pręstantior ille Polycletus simulacrū cuiusmodi quęrebamus, omnibus absolutum & perfectum artis ornamentis, nobis effinxisset, sed simulacrum duntaxat, hoc est, quod non mente & voluntate sua, sed imitatione quadam solùm moueatur: quod ego te arbitror non eiusdē modi, neque vnius generis cum vero ipso Ænea existimaturum esse. PAV. Minimè verò existimem: iamq; intueri mihi videor, quæ sit vtriusque moris distantia, alter enim extrinsecus inductus est, & aliena ratione impressus, suæ expers rationis, tanquàm inanimatus mos, veri moris simulacrum, & quędam quasi penicillo in aliena tabula ducta similitudo. Alter quem sua & propria ratio gignit formatq;, consultò istud agens, gnara muneris sui atq; officii eademque continet, quod in priore illo genere non accidit: ita hoc veritas est, illud veritatis adumbratio. IAC. Nunc mihi tu sapis, & veram insistis rationem, non enim in puero, neq; homine pueri simili, qui sit mentis suę & consilij inops, illa extrinsecus inducta moris imitatio, aut certi ordinis vim, aut virtutis proprium nomen habet. PAV. Assentior. IAC. Quin & vocabulis quoque ac nominibus rem distinctam esse video, quod extraneum illum morem disciplinam vocamus, proprium autem & nostrum, virtutem. PAV. Quid ita? IAC. Disciplina est, assuescere ad alienæ virtutis

tis imperium: virtus, ad suæ. PAV. Iam intelligo. Sed quid tandem isto more opus, ac non sua potius ratio ad informandum optimis moribus hominem in vnoquoque expectatur? IAC. Rem iacis Paule difficilem cognitu, iuuenibus præsertim, quos nondum dies, & vsus, & rerum multa cognitio edocuit, quanta sit consuetudinis, & quàm propè ineluctabilis vis, quo etiam non conuenit, neque potest cadere in ætatem istam exacta illa & subtilis virtutis notio, quam etiam senecta ætate qui consequuntur, beati iure appellantur. Sed vobis pueris vel etiam adolescentibus scientiæ & cognitionis loco persuasio quædam tradenda est, vt credatis & pareatis maioribus natu, quos tamen existimatione hominum probari intelligitis: nihil enim in laude hominum, bonaque opinione versari diu potest, quod abhorreat ab æquo atque vero. Quantum autem afferat ad virtutem consuetudo, vel ex eo patet, quòd quæ de virtute philosophia pertractat, ea non a consilio, neque à scientia, sed ex more ipso appellata est moralis: non enim magis corpus tenerum in membris manu fingitur, atque componitur, quàm animus purus atque recens in eum discedit morem, in quo instituitur. Quemadmodum enim in stirpibus, sic in hominum animis, quam diu molles hi sunt, atque tractabiles, quæuis facile inducitur forma: quæ si postea vsus & die callum obduxerit, fit propè immutabilis. Cum autem illud incommode natura paratum esse videatur, vt tantò ante in animis nostris cupiditates rationem anteueniant, omni ope curandum est, vt extraneæ interea cogantur obedire rationi, dum sua & domestica aduenter ratio, cuius tanquam legitimæ dominæ imperia libentius deinde exequantur: nam si quoad illa abest, nullius cura coercitæ, regnum sibi in animo vindicare conatæ fuerint, & quæ libuerit omnia ad voluntatem gerere, næ frustra post reclamabit, & aduersus illas necquicquam contendet ratio. Ac vt tibi, quanquam adhuc penè puero (annum enim modò ætatis vndecimgesimum attigisti) aliquid tamen aperiam de opere ipso, consilioque naturæ, quando studium me tuum & ingenij bonitas inuitat. Sic habeto, duas in homine esse animi partes, dissimiles natura inter se, & fermè repugnantes: vnam rationis, alteram cupiditatis: harum partium ratio perspicax ex sese est, & luminis particeps, mentisque habet oculum cernentem clarissimè atque acutissimè omnia: cæca, & luminis penitus expers est cupiditas. Porrò harum partium vtrique consiliarij sui adsunt bini: in suadendo vnus, in dissuadendo alter. Rationi quidem ipsi atque menti, honestum & turpe: Cupiditati, iucundum & molestū. Hi cuncti numero quatuor, cum cōtubernales sint, & in vnis cōmorentur ædibus, si non cōsentiant & congruant inter se, sed sint turbulenti atque discordes, quas tu ibi rixas atque pugnas, quos

perturbationum motus, quantos fluctus seditionum inesse putas? cùm aut tanquam turpe repellit ratio, quod sibi iucundum cupiditas adsciscit: aut cupiditati molestum est, quod ratio iudicat honestum: clamores intus assidui scilicet, tumultus, prælia. Quæ est igitur vera ratio bene viuendi? hæc nimirũ, vt sese exæquet cupiditas, & componat rationi, suumque iucundum cum illius honesto, & cum turpi molestum coagmentet, & constrũat: quod assuescendo maximè, & agendo, commode fit: nihil enim tam iucundum, quàm illud in quo assueueris, esse potest: hoc tu in tuis sodalibus ac socijs, nec non in eis locis in quibus es alitus, studiisque quæ pertractas facilè per te potes Paule existimare, a quibus si quis te auellat, conuertatq; ad familiaritates alias, & ad alia studia, moleste accipias, quod insolitum & inusitatum morem odiosum ducas: ad consuetum verò cum voluptate delabare. Quod tantum habet consuetudo & inconsuetudo virium, vt altera effectrix iucundi sit, molesti altera. Cùm itaque se sic habeat res, contendendum est omni studio parentibus, vt liberos à teneris rectè doceant assuescere. Quanquam enim mos iste aliena cura impressus, non vera virtus est, sed simulacrum imitatioq; virtutis: tamen, quemadmodum de Pygmalionis muliebri statua in fabulis traditum est, processu temporis euenit, vt Deorum aliquo beneficio, in spiritum & vitam veræ virtutis transeat. PAV. Ni te à primo aliud percontatus essem, libenter paterer te hunc diem totum in his sermonibus ponere: ita cùm perpulchra sunt ista quæ narras, tum mihi quidem vehementer iucunda. IAC. Atqui iucundiora multò tibi erunt Paule, cum re ipsa experieris ita esse, & quæ nunc auribus & cogitatione tua concipis, etiam vsu intelligentiaque percipies, à quibus tamen ingenium tuum iam propius abest, quàm ætas: finxit enim te natura ad studia virtutis aptum. Cura etiam accessit patris tui primùm, deinde nostra. Proinde iactis præclare adolescentiæ tuæ fundamentis, tua reliqua est contentio, vt spei laborique nostro, aliorum quoque expectationi, quæ multa de te excitata est, studio & diligentia & omni virtute respondeas. PAV. Incensus amore sum mi Pater, cùm sponte mea, tum tuis imprimis monitis & hortationibus incitatus, ac magis etiam aliquantum, postquàm sum à te in Græcæ linguæ cognitionem, & philosophiæ studia inductus, ex quibus quidem dici non potest, quot & quantæ ad animum meum perueniant voluptates. IAC. Macte virtute, taleis enim animos haud est difficile rectè instituere, tanquam autem si omnes cæteri eodem animo sint, sic nos ad educationem pueritiæ prius, ac deinceps adolescentiæ aggrediamur. PAV. Quid si non sint eodem pater, & naturam difficilem, minusq; aptam afferant? IAC. Meministi, opinor, quod à tuo Poëta de labore est dictum. PAV. Qua

Qua ille labore improbo vinci omnia affirmant, id fortasse dicis. IAC. Dico enimuerò: verùm & illud quoque quod in communi prouerbio fertur, vsum fieri alteram naturam. PAV. Fertur quidem, atque imprimis. IAC. Veruntamen sic habeto, si natura minus idonea sit, posse quidem euinci labore atque industria, vt is quicunque ille fuerit, sub disciplinam bonam datus, minus incommodus euadat, nulla insigni re ad turpitudinē notatus: præclaram autem illam speciem, decusq; eximiæ virtutis, nemo potest omnino sine initiis naturæ, & naturalibus quasi seminibus acquirere. Quæ cum ita sint, nobisque id optandum sit in puero, in quo naturæ est potestas, non nostra, ingenium bonum videlicet, quid obstat vt non id optemus quod sit commodissimum, quod item de genere, & fortuna, & conditione eius quem instituturi sumus est dicendum, vt sit honesto genere, bonis parentibus, locuplete familia, legitimo coniugio procreatus: non quòd cæteris, quibus cuncta ista non adsunt, sit interdicta ad virtutem via: sed quoniam his certè qui à talibus principiis proficiscūtur, magis expedita sit & planior. Prudenter enim Græcus Poeta, cum crepido generis non bene statuta sit, fermè progeniem inhonoratam prædicat sequi: & reuera illud altum & fidens & liberum in animo, contrahat sese & minus audeat necesse est, cum est generis sui probris in parentibus ipsis notatum. Nato igitur puero, nam quoad materna aluo continetur infans, & si quædam de exercitatione corporum, ac de quotidiani victus disciplina matribus præcipi non inutilia possunt, tamen quoniam ventrem non omnes æqualiter ferunt, suntque aliæ alijs magis imbecilles, naturæ illius temporis sit cura potius, quàm patris. Natum quidem infantem curare protinus debet pater, vt vberibus mater præcipue suis alat, & propter cognationem sanguinis, & quod ea res nō mediocre vinculum adiungit amori: in quo enim plus laboratur, id cùm perfectum fuerit, plus etiam diligitur. Verum si aliquo casu nutrix fuerit adhibenda, deligere oportet vnam, quæ sit moribus casta, ingenio prouidens: vt enim affici animum etiam nostrum, non corpus solum, eis cibis cernimus, quæ à nobis quotidie sumuntur: sic lac ex eo corpore haustum, quod temperato regitur animo, animi ipsas illas qualitates in infantis naturam non minimum defert. Prouidere autem oportet, ne aut asperior in puero tractando nutrix sit, néue rursus quàm fuerit æquum, blandior: obrepit enim mos ex illo vsu non quotidiano solum, sed singularum penè horarum & punctorum etiam temporis, in naturam pueri, vt vel asperitate perterritus demittat animum, atque illiberalem quandam timiditatem contrahat: vel si blandimentis nimiis fuerit corruptus, non queat deinde diutius in vna voluntate consistere. Sed cum

omnes

omnes ipso initio vitæ protinus nati ad fletum & vagitum simus quasi præsagiente natura fortunam humanæ conditionis, quæ miseriarum plena est, non dubium est per oculos & aures infantium, tanquam rudes rerum omnium, & penitus insuetos, sensiones adlabi ad animum etiam in somnis, quæ eum concutiant & terreant: quòd, vt iam diximus, omne inusitatum fermè molestum accidit, atque inde illis assidui fletus excitentur: cui rei remedio est assidua vectatio, & nutricum cantus, atque vt in vultibus & in affatibus familiarium infans assuescat. Ac vectatio quidem maximè in omnem partem est salubris: nam & confirmat corpus, & animũ illis terriculamentis liberat: motu enim externo interiorem illum motum, vmbratilemque vincente ac dissipante, sensionum impulsiones illæ hebetantur: ob eamque causam & cunæ repertæ sunt, quasi natura ipsa commonstrante quid conueniat agi, & gestatio in vlnis puerorum assidua. Quare danda opera est, quoad eius fieri potest, vt quę pueros fœminæ alunt, habitent tanquam semper nauigantes. Cantus verò eam vim habet, vt non modò turbatos sedet animos, sed sæpe etiam furentes, sicut in Corybantibus fit manifestum. Iam cùm ad id ætatis fuerit ventum, vt puer concipere iam verba, & auscultare attentius loquentium sermones incipiat, tunc maxime patrem attendere oportet, & circumspicere familiæ disciplinam, ne quod turpe verbũ, aut impium erga Deum ad aures pueri allabatur: neúe quis gestus obscœnior in oculos incurrat. Ac matris tum quidem etiam præcipua est curatio, illi enim in sinu, atque in vultu præcipuè hæret infans, ingredique ab ea & fari discit. Quapropter ductare eum ipsa, ac gestare debet, ad templa, ad res diuinas, ad familiarium matronarum colloquia atque conspectus, vt cognatos affinesque diligere iam puer, & eos discernere, atque distinguere non de facie solùm, sed ipsis nominibus queat: nec eum tamen vllam in domum introduxerit, in qua non casta, & grauis sit disciplina, vndique enim tanquàm à locis circumcirca salubribus salutares auræ, sic ab integris & sanctis ex omni parte moribus, afflatus bonæ disciplinæ in animum pueri influendus est. Procedunt anni, fitque indies puer & animo & corpore vegetior, vt tanquàm idoneo in solo iam seri aliquid possit: nullumq; semen est aut prius aut præstantius, nec quod vberiores ex sese fruges, aut vtiliores ad beatam vitam efferat, quàm inijcere illi in intimos animi sensus & nomen, & cogitationẽ præpotentis Dei: vt eum incipiat & amare, & reuereri, a quo sibi omnia dari atque donari quotidie audiat, quod commune iam est vtriusque parentis officium: quem enim ipsos viderit adorantes, & cui agentes pro benefactis gratias, eiusque opem atq; auxilium in rebus dubijs implorantes supplici vultu atque gestu, de eo iam ipse eam opinio-

opinionem concipiet, tanquàm quiddam sit, hominum, quos ipse nouit, & potestate & natura multò maius: presertim si, vt fit, cùm quid puer appetiuerit quod sibi flagitet dari, aut bullam, aut prætextam, aut quippiam simile, quod ad ingenuitatis & familiaris nobilitatis pertineat cultum, quotienscunq; dabitur, totiens Dei illud esse donum atque munus puero inculcetur, vt de principio amare condiscat, quem necesse est etiam timere, non timore illo seruili, is enim neque gratus Deo esse potest, neque ad innocentiam, veramque virtutem quicquam proficit. Sed ipso eo, qui cum amore ita coniunctus est, vt nequeat auelli: De quo diuinitus scriptum est in sacris literis: Timorem domini omnis sapientiæ initium esse. Et verè cuius in animo insederit iste Dei siue amor, seu timor, quando vtrumque in vtroque mixtum & copulatum esse dicimus, de eo nunquàm extimescendum est, quòd ad malas vitæ rationes, quisquis ille est, penitus se dedat: quod in puero potissimum conandum est, vt hæc bona radix ad beatam vitam fruticans, in eius animo quàm maturissime, & quàm solidissime pangatur, dum vacuus locus est, neque alienis aut etiam contrarijs animi conceptionibus propter nouitatem naturæ, atque ortus, mens etiam nunc occupata: cùm quæ primo & spatiose deposita sunt semina firmiter comprehendunt, nec stirpium adhuc multarum sylua in angustum coguntur. Atque humana quidem eiusmodi sunt, vt errare & labi quandoq; sit necesse: verumtamen si ista pietatis erga Deum puræq; religionis tanquam arbos intus adoleuerit, sicut inutiles herbas vmbrosis in locis nasci fortasse & virere contingit aliquandiu, maturescere quidem certe, & frugem ferre commodè non contingit: Sic omnia vitia quæ capitalia fuerint, hac demum religionis velut vmbra necabuntur. Atque hoc quod de Deo, & de religione in Deum dictum à nobis hoc loco est, sic primum est in puero & ante omnia curandum, vt nihilominus intelligatur in omnem id vitam pertinere debere: omnis enim profectò virtus, omnis dignitas, omnis vitæ iucundæ ac beatæ spes, in hoc vno studio præcipuè posita est, vt Deum & amare & vereri non desinamus. Sequitur altera puerilis animi cultio, posterior ea quidem illa quam modo diximus, sed cæteris longè antecedentior, vt pater qui filium suum alere atque educere ad laudem excellentis viri cupiat, talem sese illi ostendat ipse, qualem eum effici vult: non enim vlla hac esse potest præstantior disciplina. Neque hoc eò dico, quò non multa sint quotidie vitæ ornamenta adaugenda in pueris, quæ in parte fortasse non sunt: vt literarum, verbi causa, atque artium illarum quæ optimæ nominantur studium atque cognitio, aut iuris ciuilis, Pontificijúe scientia, belli quoque & militiæ, si id ita contingat, exercitatio atque vsus, fieri enim potest vt pater horum

omnium

omnes ipso initio vitæ protinus nati ad fletum & vagitum simus: quasi præsagiente natura fortunam humanæ conditionis, quæ miseriarum plena est, non dubium est per oculos & aures infantium, tanquam rudes rerum omnium, & penitus insuetos, sensiones adlabi ad animum etiam in somnis, quæ eum concutiant & terreant: quòd, vt iam diximus, omne inusitatum fermè molestum accidit, atque inde illis assidui fletus excitentur: cui rei remedio est assidua vectatio, & nutricum cantus, atque vt in vultibus & in affatibus familiarium infans assuescat. Ac vectatio quidem maximè in omnem partem est salubris: nam & confirmat corpus, & animũ illis terriculamentis liberat: motu enim externo interiorem illum motum, vmbratilemque vincente ac dissipante, sensionum impulsiones illæ hebetantur: ob eamque causam & cunæ repertæ sunt, quasi natura ipsa commonstrante quid conueniat agi, & gestatio in vlnis puerorum assidua. Quare danda opera est, quoad eius fieri potest, vt quę pueros fœminæ alunt, habitent tanquam semper nauigantes. Cantus verò eam vim habet, vt non modò turbatos sedet animos, sed sæpe etiam furentes, sicut in Corybantibus fit manifestum. Iam cùm ad id ætatis fuerit ventum, vt puer concipere iam verba, & auscultare attentius loquentium sermones incipiat, tunc maxime patrem attendere oportet, & circumspicere familiæ disciplinam, ne quod turpe verbũ, aut impium erga Deum ad aures pueri allabatur: neúe quis gestus obscœnior in oculos incurrat. Ac matris tum quidem etiam præcipua est curatio, illi enim in sinu, atque in vultu præcipuè hæret infans, ingredique ab ea & fari discit. Quapropter ductare eum ipsa, ac gestare debet, ad templa, ad res diuinas, ad familiarium matronarum colloquia atque conspectus, vt cognatos affinesque diligere iam puer, & eos discernere, atque distinguere non de facie solùm, sed ipsis nominibus queat: nec eum tamen vllam in domum introduxerit, in qua non casta, & grauis sit disciplina, vndique enim tanquam à locis circumcirca salubribus salutares auræ, sic ab integris & sanctis ex omni parte moribus, afflatus bonæ disciplinæ in animum pueri influendus est. Procedunt anni, fitque indies puer & animo & corpore vegetior, vt tanquam idoneo in solo iam seri aliquid possit: nullumq; semen est aut prius aut præstantius, nec quod vberiores ex sese fruges, aut vtiliores ad beatam vitam efferat, quàm inijcere illi in intimos animi sensus & nomen, & cogitationẽ præpotentis Dei: vt eum incipiat & amare, & reuereri, a quo sibi omnia dari atque donari quotidie audiat, quod commune iam est vtriusque parentis officium: quem enim ipsos viderit adorantes, & cui agentes pro benefactis gratias, eiusque opem atq; auxilium in rebus dubijs implorantes supplici vultu atque gestu, de eo iam ipse eam opinio-

opinionem concipiet, tanquàm quiddam sit, hominum, quos ipse nouit, & potestate & natura multò maius: prǽsertim si, vt fit, cùm quid puer appetiuerit quod sibi flagitet dari, aut bullam, aut prætextam, aut quippiam simile, quod ad ingenuitatis & familiaris nobilitatis pertineat cultum, quotienscunq; dabitur, totiens Dei illud esse donum atque munus puero inculcetur, vt de principio amare condiscat, quem necesse est etiam timere, non timore illo seruili, is enim neque gratus Deo esse potest, neque ad innocentiam, veramque virtutem quicquam proficit. Sed ipso eo, qui cum amore ita coniunctus est, vt nequeat auelli: De quo diuinitus scriptum est in sacris literis: Timorem domini omnis sapientiæ initium esse. Et verè cuius in animo insederit iste Dei siue amor, seu timor, quando vtrumque in vtroque mixtum & copulatum esse dicimus, de eo nunquàm extimescendum est, quòd ad malas vitæ rationes, quisquis ille est, penitus se dedat: quod in puero potissimum conandum est, vt hæc bona radix ad beatam vitam fruticans, in eius animo quàm maturissime, & quàm solidissime pangatur, dum vacuus locus est, neque alienis aut etiam contrarijs animi conceptionibus propter nouitatem naturæ, atque ortus, mens etiam nunc occupata: cùm quæ primo & spatiose deposita sunt semina firmiter comprehendunt, nec stirpium adhuc multarum sylua in angustum coguntur. Atque humana quidem eiusmodi sunt, vt errare & labi quandoq; sit necesse: verumtamen si ista pietatis erga Deum puræq; religionis tanquam arbos intus adoleuerit, sicut inutiles herbas vmbrosis in locis nasci fortasse & virere contingit aliquandiu, maturescere quidem certe, & frugem ferre commodè non contingit: Sic omnia vitia quæ capitalia fuerint, hac demum religionis velut vmbra necabuntur. Atque hoc quod de Deo, & de religione in Deum dictum à nobis hoc loco est, sic primum est in puero & ante omnia curandum, vt nihilominus intelligatur in omnem id vitam pertinere debere: omnis enim profectò virtus, omnis dignitas, omnis vitæ iucundæ ac beatæ spes, in hoc vno studio præcipuè posita est, vt Deum & amare & vereri non desinamus. Sequitur altera puerilis animi cultio, posterior ea quidem illa quam modo diximus, sed cæteris longè antecedentior, vt pater qui filium suum alere atque educere ad laudem excellentis viri cupiat, talem sese illi ostendat ipse, qualem eum effici vult: non enim vlla hac esse potest præstantior disciplina. Neque hoc eò dico, quò non multa sint quotidie vitæ ornamenta adaugenda in pueris, quæ in parte fortasse non sunt: vt literarum, verbi causa, atque artium illarum quæ optimæ nominantur studium atque cognitio, aut iuris ciuilis, Pontificijúe scientia, belli quoque & militiæ, si id ita contingat, exercitatio atque vsus, fieri enim potest vt pater horum

omnium

omnium expers parentum suorum culpa, vel etiam fortunæ exi-stat ipse, quæ tamen in filio procuranda sunt: commune enim est & à natura inditum in omnium animis parentum desiderium, vt filios relinquant meliores & clariores se, quod euenit amore quodam naturali, neque magis filij, quam sui ipsius in vnoquoque, propter insitum & innatum studium perpetuandæ vitæ, quo ad cupiditatem rapimur immortalitatis: pater enim in filio ipse viuere, & transferre semetipsum in suam imaginē sibi videtur. Sed vt aliqua in parte desint, ad quæ non amplius iam illa est ætas, fundamentum tamen omnium in ipso est, bonus rectusque mos videlicet, & cōstans ac grauis domi disciplina, de qua summatim nobis dicendum est, & hic locus totus continenti oratione breuiter comprehendendus: quandoquidem quæ ad literas & ingenuas disciplinas attinent ordine paulò ante proposito, in secundum locum dicendi reiecta sunt. PAV. Et rectè quidem, nō enim difficile postea fuerit reuerti ad annos & pueritiæ primordia, si sic fuerit opus: & ego nunc quidem hac parentum virtutis, & quasi quadam in filiis delineatione valde delector. Siue quod est egregia & digna animaduersione ista res, siue quòd horum maximam partem ego quoque in memet à vobis, qui me aluistis, ac produxistis, expertus sum. IAC. Sit igitur hæc prima parentibus proposita lex erga eos liberos, quos ipsi volunt ad virtutis optimam frugem producere, vt quales eos effici student, tales ipsi eis videantur. Neque hoc tamen quod præcipitur à nobis facile factu admodum est: quod ei qui velit assequi, noscenda & tenenda est in rebus mediocritas: cuius vsus difficilimus, fructus præclarissimus semper fuit. Verum si quis forte fuerit pater qui minus ipse regendo filio idoneus, illum tamē cupiat in virum magnum adolescere, requirat magistrum aptiorem, cuius in disciplinam filium suum committat: satius est enim externis moribus probum, quàm domesticis degenerem filium educari. Et hoc tamen factitatum sæpe à summis viris non legimus solùm, sed perspeximus ipsi: nisi forte Philippi regis Macedonum consilium reprehendendum est, qui cum Alexandrum filium haberet ea spe atq; indole maximæ virtutis, quam res deinde ab illo gestæ comprobauerunt. Tradidit eum a puero summo Philosophorum Aristoteli instituendum. Sed nos quidem sic nunc ponamus, tanquam parens ipse ad puerum instituendum atque erudiendum aptus sit, quod & sæpe animi ardore quodam efficitur, vt etiam si antea minus cogitauerit quæ ad eiusmodi vitam moderatam atque grauem pertineant, amore filij incensus in eam curam totum se conferat. Adhibenda igitur, vt diximus, est mediocritas, sine qua nihil vel specie præclarum, vel vsu iucundum verè esse potest: cuius etsi integram, plenamque notionem sola philosophia præbet, at-

bet, attamen qui natura bona præditi, atque ingenio bono, laudem sibi adipisci ex virtute contenderunt, etiam absque philosophia aliquam aliquando in se imaginem huius omnium virtutũ dominæ mediocritatis haud ignobilem expressere. Hoc ex genere hominum sit pater: natura moderatus, virtutis ac dignitatis studio præcipuè flagrans, qui se totum in animum ingeniumque pueri per oculos & aures illius infundere studeat. Statim enim conijcit oculos puer in patrem familiæ, vt primum valere cogitatione incipit: attentiusque omnia illius dicta & facta intuetur, vt magnopere sit prouidendum, ne quem fingere ipsi atque formare ad omne virtutis decus cupimus, aliquo ex nobis cum dehonestamento potius inficiamus. Quoniam verò sensus oculorũ sensum audiendi anteit, priorque adhibet vim sibi a natura traditam, ponendã primum ante oculos filij species in patre est grauis viri, quæ in amictu, & omni motu corporis animique consistit, inque *his rebus* omnibus quæ domi geruntur quotidie, in quibus pater *seruare* vestitus consuetudinem eam debet, qua populus *maximè vtitur*, ita vti neque nimis vestimentis lautus, quod leuitatis: neque rursus plebeius sit, aut sordidus, quod aliquando negligentiæ, sæpius autem ascribitur auaritiæ: motus verò animi sui atq; impetus, qui ab iracundia, ab aliqua molestia, ab amore, ab odio, à spe, ab inopinato gaudio, ab alicuius mali & calamitatis metu, à subitis tristium rerum nuncijs, à cæteris cuiúsque modi affectibus, intestinisque pulsionibus feriunt animos & quatiunt, & de statu eos demouere conantur, ita sustentet & regat, vt appareat intuenti, motus illos animi quamuis incitatos & celeres, expectare tamen & morari rationis imperium: nec excurrere audere, nisi cùm, & quoad illa præstituerit: quo spectaculo quidem nihil cerni in rerum natura potest diuinius. Quid enim oculis hominum tam præclarum, tamque magnificum, atque in omni pulchritudinis dignitate tam eminens accidere potest, quã virtutem animi intueri moderantis motus, & cupiditates suas, easq; ad rationis normam apte dirigentis: qua consuetudine si à primo imbutus puer in parente ipso fuerit, næ ille egregiam sementem in animo conceperit futuræ in se præstantissimæ virtutis. Sed hanc modestiam & temperationẽ animi sequitur corporis in omni motu ac gestu quædam quasi tarditas: non ponderis illa, neq; lentitudinis, id enim plerunq; ignauiæ, & desidiæ potius est, aut etiam stultitiæ interdum, & stoliditatis. Sed quæ se ad illam interiorem grauitatẽ accommodet, eisdemq; & astringatur habenis, & laxetur, quibus regitur animus, vt cum eueniat interdum vt acrius aliquid agendum contendendumq; sit, manuum, pedumque celeritas, & vultus, vocisq; acrimonia, non interdicta nobis à natura, sed ab ratione intus atque consilio ad vsus necessarios

satios reseruata fuisse videatur. Hoc, vt dixi, quod est ipsius vitæ quasi decorum quoddam, ornans illam totam atque illustrans, nosse quid quacunque in re deceat, & quando & quatenus, maximè quidem comprehēditur & perficitur ex philosophia: quæ vna facit, vt sit ipsum sibi vndique, & in omnem vitam semper consentiens: sed plurimum etiam ætas, & rerum multarū vsus affert, & in humanis euentibus quid plerunq; acciderit, & accidat, diligens animi aduersio, quæ & philosophiæ ipsi materiam instrumentumque suppeditat, & sola sine philosophia in homine acuto natura, atq; probo, speciem potest effingere viri sapientis: plenam autem ac perfectam sapientiam nequaquam potest. Debet autem paterfamiliæ cùm semper animum suum habere in potestate, tum verò cum præsente filio aliquid eiusmodi contingit, in quo videatur debere commoueri, aduocare meminerit cōsilium rationis: neq; solum quod conueniat, agere id atque exequi: sed cum quadam etiam dignitate, vt quàm maxime fieri potest, in animo pueri illæ præclaræ species insinuentur, & insideant, quæ vbi sedem sibi, locumque in eo constituerint, vsumque & autoritatem domicilij fuerint nactæ, nullo postea modo passuræ sint dedecorosas alias, deformeisque species prope se accedere, aut diutius considere. Sit itaq; pater ab hoc vitæ instituto pius ac reuerens erga Deum immortalem, cum æqualibus comis, maiorū absque assentatione & venditatione sui obseruator: in seruos verò ac domesticos mitis potius, quā asper: verùm vt retineat grauitatem imperij, sibique ad nutum omnis præsto esse instituat, vtaturq; domi breuiloquio, voce leni quidem, atque placata, sed verbis valentibus: neq; seruorum congressus & colloquia nimis sæpe appetat, adeuntibus tamen, & aliquid expostulantibus, semper sit comis, respondeatque summatim quod sit æquum & bonum. Vt autem ipsi inter se sint concordes & pacem colant, neminiq; fiat iniuria: atq; vti inopia laborantibus, vel etiam morbo oppressis ipse subueniat cum quadam cura, significationeque beneuolentiæ, verbis quoque & factis aliquantò benignioribus: hoc patri vtiq; familias non in vltimis habendum est, si eos continere in amore sui, & in magno metu suæ amittendæ familiaritatis velit, quam illi sic tractati, sæpenumero vita sua habent cariorem: & inest tamen in hoc toto genere grauitas quædam & autoritas imperij, specimen dignitatis eximium demōstrans, quæ ad magnificentiam animorum exaggerandam pertineat: ingenerandum est enim in animo naturaque pueri excelsum illud & rectum, quod nec in potentioribus obseruandis grauitate careat, neque in regendis humilioribus mansuetudinem deponat, cuius vti pulcherrima, sic difficillima est tractatio: & tamen eius prima lineamenta ducere in animo filij, sui imitatione debet pater, quæ

post a

postea in eo ætas illustret, vsus confirmet, philosophia perpoliat. Atque hæc nos sermone percurrimus, non vt instituamus familiæ patrem, maius enim id negotium & maioris operæ sit: sed quantum ex eo manare ad filium boni moris quadam specie virtutis ac dignitatis imitanda potest, id vt quasi penicillo leui ducamus, & describamus in animo recente & tenero, quo tanquam in arbuscularum molli adhuc cortice incisæ literæ: sic hæc virtutis in puero descriptio, tempore demum aucta & confirmata obcalleat. PAV. Optime istuc quidem, nam nec difficile fuerit, meo quidem animo, vbi tales parentes extiterint, filios probos & prudenteis existere. IAC. Rectè sanè: sed ego illud abs te existimari Paule volo, cum virtutis omnis doctrina aut in exemplis constituta sit, aut in præceptis: hoc est, vt vel oculis, vel auribus in animo concipiatur, maiorem propè habere vim hæc quæ quasi prætereundo, & non dedita opera fieri videntur, tantumque exemplo mouent oculos ad informandas puerorum ad virtutem mentes, quam quæ ad hunc eum ipsum finem palam intenta sunt: mouet enim illa admiratio paternæ virtutis, quæ in quotidianis moribus elucet, pueriles animos ad voluntatem imitandi, præclaroque spectaculo inuitat, vt fieri cupiant similes: cùm præsertim videant eos qui circùm sunt, cum silentio & veneratione patrisfamiliæ imperia exequi: obuersatur enim illis ante oculos & in intimos sensus obrepit, nec vigilantibus solùm, sed sæpe etiam in somno, decorum & pulchrum illud, quod est solum per se, suaque sponte spectabile: cuius aspectus & admiratio prompta est, eaque omnium communis. Scientia verò paucis concessa, atque in hoc quidem genere tacita magis, quàm vocalis patris eloquētia ad instituendum filium proficit, ea videlicet quæ ipsis factis loquitur: nam verbis agere, & dare ea vitæ præcepta filio, quæ pater ipse sibi non sumpserit, idem est ac profiteri se itineris ducem esse in eum locum, à quo ipse longè diuersus abscedat. Quòd si talem vt queat gerere personam, aut à natura non accepit pater, aut sibi ipse studio & meditatione fingere non potuit: eum, vt iam diximus, hominem requirat, cui rectè in disciplinam filium possit tradere. Verum nos, vt cœpimus, in patre insistamus, qui aut esse talis debet, aut vt sit, optandum certè est, qui præeundo filium possit ipse in iter rectum ad virtutē deducere. De quo nondum a nobis dictum est, quod est maximum, & ab hominum vsu fortassis atque opinionibus longè remotissimum. PAV. Quod nam quæso istud est? magnum enim esse profecto, quicquid sit, necesse est, quod ad tot res, tam præclaras, quot iam strictim oratione percursæ sunt, aliquam accessionem queat afferre. IA. Hoc nimirum est, in quo vita communis tanquam in scopulo erroris allidituṛ, quod omnes pene homines diuitias putant & magnitu-

dinem pecuniæ ad vitam benè ac lautè agendam, maximum simul adiumentum, ornamentumque existere. Atque hoc fortasse non vsquequaque falsum est, magna enim commoda atque adiumenta hominibus, non ad vitam solùm, sed ad vsum etiam exercitationemque virtutis, à pecunia parata atque à domesticis opibus sunt. Sed hac opinione & sententia longius ductos, nescire sibi constituere finem, & modum ignorare tam quærendi quidem, quàm etiam vtendi: nullam hac ego statuo pestem in humano genere perniciosiorem incidere potuisse: per quam quod patet scilicet, & perspicuum est, hominum inter se societas & fides iampridem sublata penè, & de vita tota exterminata est. Ast ego contra contendo, domum eam quæ diuitiis, pecuniáque redundet, necessariò omnis recti moris, & propter eam causam vitæ quoque pacatæ ac iucundæ expertem esse. Neque ideo dico, quòd paupertatem & inopiam è contrario adsciscendam putem: facilè enim assentior Regi sapientissimo Deum obsecranti, vt nec diuitias sibi, nec paupertatem, sed tantum ad degendam vitam donet necessaria: quam item sententiam, pater ille philosophorum, noster Plato comprobat. Sed cum flagitia hominum & scelera maiora quædam sint, alia minora, suscipiendum est, maioribus nimiam rerum copiam fontem originemque esse, minoribus inopiam causam afferre. Ego verò malim eius familiæ, è qua ingenuum puerum, adolescentemque instituimus, sic opes domi, & fortunas esse constitutas, vt dominus quæstum nullum faciat, sitque domesticis vectigalibus contentus, quæ potissimum consistant in fructibus prædiorum, ea porrò suppeditent ad vsum cultumque quotidianum, non modò commode, verùm etiam liberaliter: sed quibus dispensandis frugalitas adhibeatur: nam luxum, & opulentiam, & varietatem supellectilis, multiplicesque domi ornatus, atque cultus, tanquàm vitæ venena imprimis fugienda esse duco: frangit enim, & conterit vim totam virtutis, animumque prorsus dissipat illa a[illegible]torum, mancipiorum, gemmarum, tabularum pictarum, vestisque stragulæ elegantia, ac varietas, suique inani in admiratione detinet: vt vanissimis studiis homines occupati, ad ea quæ sunt virorum industriæ neruos & continentiæ nequeant intendere: ac tunc minimè, si in quotidianis epulis, & ijs quæ epulas sequuntur, ludis, iocis, cantibus, festiuis lepidisque dictis, omnis & vitæ & pecuniæ fructus reponatur. Hoc enim ex genere vitæ, & assiduis domi delitijs, vini, cibique affluentia, ac quotidianis quodam modo lustris, cum dies, & horæ, & tempora in aliqua semper voluptate consumantur, non modò feroces, & infesti, & arrogantes animi adolescentium fiunt, sed immoderati etiam, & effrenati, & crudeles, atque in omni genere deprauati: vt in naturam mentemque tyrannicam

eam euadant, nihilque iudicent rectum, nisi ipsis quod libuerit: cæteros autem homines pecudum ac iumentorum instar sibi seruire statuant oportere: vt confitendum planè sit, qua in domo, atq; adeo qua in ciuitate huiuscemodi vigeant mores, sementem in ea omnium malorũ & calamitatum esse iactam: nec fieri posse, vt status illius reip. aut diu quietus, aut in vniuersum diuturnus sit. Atqui hanc vulgus liberalem vitam appellat: falsò istud quidem, vti alia multa: quippe cùm ex hac potissimum consuetudine viuendi, his profusis & luxuriosis sumptibus, auaritiam existere necesse sit, illam violentam & rapacem dico, per quam nationes vrbesq; euertuntur. Sed quoniam de his rebus subtilius disserendi non est in præsentia locus, sic patrifamilias præscribamus (sit modò is qui liberos cupiat in viros fortes, industriosque euadere) frugalitatem domi, & temperantiam, ac in omni cultu victuque parsimoniam illi retinendam esse: quæ tamen absit à sorde, nec minuti angustique animi indicium præseferat: quod fiet, si quotidiano & penè stato apparatu, mensis mũdis potius quam *locupletibus*, non obsonium parcè præbitum, sed conquisitio & varietas fuerit repudiata: videtur enim in hac moderatione vitæ ratio inesse splendida & liberalis, vitium in vtranque partem deuitans, digna sapiente patrefamilias, cuius quod ad liberos educandos pertinet, in hac parte quidem peculiaris curatio est: nam matres ferè & fœminæ omnes indulgentiores sunt, itaque infarciendo & suggerendo quodcunq; expetitum fuerit, corrumpunt mores puerorum, neq; aduersus eorum voluntatẽ vel ipsæ quicquam moliuntur, aut dicunt, vel alios patiuntur loqui: quo vno maximè regnum in anima cupiditatum, & Tyrannis ipsa alitur. An non attendisti his diebus Paule, cum Persarum res gestas legeres (me enim autore & Cyrum Xenophontis, & Herodoti historias Græcè amplexus es) quantum ex diuerso cultu institutioneq; puerili, diuersæ Regum illorum naturæ, & contrarij inter se mores extiterint? Cyrus ex patre nobili ille quidem & imprimis claro apud Persas, sed tamen in illis moribus educto, quibus panis & aqua cibus, obsonium autem nasturtium herba, aut si carnibus vellent vesci, illæ erãt labore & sudore, nec sine vitæ interdum periculo in syluis & à feris expetendæ, magnus extitit Rex, natus ad res gerendas, laudem & gloriam in imperio amplificando vnam præcipue spectans: cuius erga populares comitas atque æqualitas, in bello victas nationes clementia, atq; iustitia effecit, vt non magis eum carum haberent ciues sui, qui semper amauerant, quam deuicti hostes, qui antea illi grauiter offensi fuerant: nomen quidem illustre est, & sempiternã laudem virtutis ad posteritatẽ consecutus. Hic Cambysen filium, quẽ hæredem nominis, atq; imperij relicturus erat, aliis ipse videlicet negotiis occu-

patus, alendum mulieribus permisit: non enim virtutis vim, neque rationē è philosophia, quæ vna facit, vt illa sit sibi in omnem partem consentiens, sed à natura tantum acceperat: ergo dignum inuenit in progenie sua muliebris disciplinæ fructū: omnibus enim in delitiis, & mulierum blandimentis educatus Cambyses, & assuefactus à puero, nihil offendere quod esset suis cupiditatibus obuium, postea Rex appellatus, ad eam intemperiem animi amentiamque progressus est, nihil vt eum neque saturare, quod vsitatum esset, neque quod legitimum delectare posset: ita ad cædes multorum, & in his fratris sui germani, furore quodam amentiaq; inductus, cum etiam Deorum immortalium numini illuderet, ad extremum sibi manibus allatis, & semetipsum vna & totam Cyri domum pessundedit. Delatum est postea ad Darium Persarum regnum, spectatæ nobilitatis inter Persas, sed cuius tamen domi cultus atque fortuna longe à regalibus delitiis abfuisset. Is porrò ad imperandum non eandem fortasse animi magnitudinem quam Cyrus, parem quidem iustitiam atque humanitatem attulit: quare eius quoque opera regnum Persarum maius effectum est: è quo genitus Xerxes ab eadem atque Cambyses educatione muliebri, paternaque negligentia, Persas honore & laude cumulatos, graui ipse dedecore & calamitatibus plurimis affecit. Atque hæc iccirco memorata sunt à me, tibi Paule, vt appareat quod pluribus verbis fuit necesse dici, nullum esse obicem ad virtutem adipiscendam maiorem, quam delicias domi, & conquisitiores, quam moderata ratio postulet, rerū apparatus: quorum studio si captus fuerit parens, nil est quod contendat fortem & strenuum, & idoneum magnis rebus post se filium relinquere. Quid ergo est? placet mihi seueram & castam domi esse disciplinam: neque eam tetricam tamen, sed conditam liberali quadam comitate, vt domestici nullius rei indigeant, amici autem & hospites intro libenter commeent: ad quorum aduentus, inuitationesq; paterfamilias splendorem conuiuij, & hilaritatem vultus ac sermonis maiorem aliquantò illa quotidiana adhibeat: lautius quoque accipiat, & elegantius, nec tamen profusis sumptibus (hos enim semper abesse a bene constituta domo volumus.) Quin in ipsis epulis & vino tacita poterit inesse exploratio & obseruantia quædam, quo se nam pacto filius gerat: num patriæ disciplinæ ac moderati vsus memor, pudorem in conuiuio modestiamque retineat; nouerit que sibi ipse in poculis temperare: hoc enim documentum capi in pueris atque adolescentibus imprimis conducere censet Plato, ad speculandum quæ sit natura cuiusque: neque id nos repudiamus, etenim consilium est periculo vacuum, præditum vtilitate, in quo si satisfecerit adolescens, lætitiamque conuiuij hilaritate potius & sermone liberali,

quam

quàm palato & gutture metiendam sibi duxerit, næ de eo non nequicquam sperare licitum fuerit, talem eum fore, qualem quisque debet vnus suum optare filium vt sit pater. Sed vt nostræ in hoc genere perceptionis summam faciamus: debet is paterfamilias, qui in ingenua disciplina ac liberali, eademque casta & moderata alere liberos suos vult, sic habere constitutam domi quotidianæ impensæ rationem, vt & parsimoniam sciat tenere sine sorde, & splendorem ac liberalitatem adhibeat, cùm venit vsus, sine profusione & luxuria: ab omni quidem parua & concisa cogitatione rei cuiusque vel minimæ curandæ prorsus refugiat, qua omnis planè eijcitur ex animo ingenuitas, & virtutis indoles obsolescit: hoc enim ex genere morosi, & difficiles, & molesti homines efficiuntur, nec cæteris solùm, sed sibi ipsi infesti, omnia quasi semper desperantes, ijdem lucifugi, pusilli, vbi in cœtus se dedêre, ridiculi, siti prope in angulis, nihil latum & liberum in animo comprehendentes: oppleti mentem sordibus, & minutissimis occupationibus, quo quid virtuti, grauitati, dignitati, altitudini animi fieri potest inimicius? Sed, vt ab hoc aliquando genere abeamus, habes Paule in patre formam eius exempli, effigiemque dignitatis, cuius ego aspectum & contemplationem propositam velim filio ei, qui ad magnas spes alatur, ad imitandum atque assequendum: quæ quidem in oculorum sensu posita sit, quorum interdum muta speculatio non minus proficit ad virtutem, quam aurium auditus vocalis, de quo ipso posthac dicendum nobis est: hic enim sensus disciplinæ est & doctrinæ & omnis sapientiæ peculiaris ac proprius, vt qui animum solus cernat, quem nequeunt oculi intueri. Itaque Socrates ille Græciæ sapientissimus, oraculo quoq; Delphico sic iudicatus, cum adolescentem quendam facie honesta ac liberali diutius contemplaretur, illeque adstaret tacitus, dixisse fertur: Tandem vt te videam aliquid loquere adolescens: videlicet ille hominem esse ipsum animum, animi autem cognitionem & perspicientiam nõ oculis, sed auribus attribuebat: neque id iniuria, hauriunt enim aures vocem, quam format & distinguit oratio, quæ cum sit simulacrum cogitationis atque mentis, vehiculum sensuum intestinorum, ex animo ad alium animum viam sibi faciens, perfert meditationes & commenta illius mentis, vnde ipsa profecta est, per aurium meatus ad alteram mentem, legationeque opportunissima & maximè vtili fungitur, vt quæ in arcanis mentium penetralibus occulta alioquin laterent & abdita, hæc auditus vocisque ministerio, cum tota humanorum animorum nobilissima atque acutissima gente communicentur. PAV. Et si quæ de visione oculorum dicta à te sunt, quatenus per eos species quædam magnifica atque grauis transmittitur animo, cuius ille exemplo

& imitatione sit ornatior, summopere me delectauerunt: tamen expecto non minorem ex aurium sensu voluptatem: quippe cùm earum ope, illa ipsa quoque quæ de oculis dicta sunt, ad animum meum grata iucundaque peruenerint. Namque & tu ad hunc ipsum sensum ornandum ac commendandum ijs verbis vsus es, vt non mediocris mihi sit in te audiendo facta expectatio. IAC. Agemus hoc loco Paule id quod tu paulò ante dixisti facto opus fore, si accideret vsus, vt reuocemus orationem ad priores annos, quos noster sermo erat prætergressus, perueneratque ad quandam metam, hoc est ad terminum eius ætatis, quam nos tribus septennijs, & quarti dimidio admodum intendimus definire: illo enim institutionis genere, quod exemplis & moribus maiorum intuendis vitam virtutis imitatione exornat, tota modo à nobis adolescentia comprehensa est. Cùm verò ad ea referri orationem oporteat, quæ in præceptis & monitis, assiduisque parentum vocibus erga filios posita sunt, quò illis non solum proponatur, sed exponatur etiam ipsa virtus, Principium fuerit nobis ad hoc quintus ætatis annus: nam & is dimidium ferè staturæ conficit, quod ad mensuram corporis pertinet, quantum alterum tantum videlicet, auctionis & incrementi viginti cæteri anni addunt consequentes: & eo vertente anno, primum puer qui in potestate mulierum totus antea fuit, ad curam patris bona ex parte traducitur: Iam enim & proloqui expeditè, quæ ipse intus concepit omnia, & planè intelligere alios loquenteis potest. Ergo ab eodem initio & fundamento, quo prius omnem nostræ ædificationis substructionem de integro coagmentantes, ab religione inquam, & ab Dei immortalis amore atque cultu, principia iterum nostræ ducamus orationis: non enim si solem quotidie oriri & reuerti iucunde cernimus, propter excellentiam claritatemque maximi syderis, cuius splendore & lumine exhilarescunt omnia, minus debet ad animum voluptatis accidere, cum de Deo sæpius eadem repetimus, atque adeo multò plus, quando omnis pulchritudo, & fulgor, & varietas cœlestium astrorum, ab eius ipsius summi Dei infinita pulchritudine, tanquam exiguis riuis deducta est. Primum igitur & ante omnia curare debet pater, vt animum pueri illo timore Dei imbuat, de quo antè dictum est, qui timor solus ad inuictam fortitudinem animi aduersus humanos omnes casus firmandam & constituendam maximè facit: quod erit si vim illius, & vbique præsentiam, immensamque maiestatem, non tam rationibus quidem, quas nondum capere potest filij ætas, quam exemplis, & narrationibus rerum earum, quæ diuinitus miræ acciderunt, exposuerit filio: in beneficijs quoque eiusdem Dei commemorandis, quibus & priuatim ipse ab illo, & omne genus huma-

humanum communiter affectum est, & assiduus fuerit & diligens: in quo mysteria nostræ religionis continentur, quæ sunt tradenda & insinuanda penitus, neque hac informatione filij ad pietatem & religionem, quicquam habendum est antiquius. Quod præclare fiet, si quæ sancte & pie filio de rebus diuinis monstrauerit pater, ea non verbis ipse tantum, sed factis & operibus vsurpabit. Secundum Deum autem Diuosque omnes, quos aut bonitas Dei statim ab initio, aut post præclara ipsorum in terris merita, & honestissimè acti dies in cœlum sustulerũt, quorum vtique debet præcipuus vigere honos, & immortalis apud mortales gloria, parentes suos cuique maximè docebit esse honorandos, & reuera cum ferè omnia parentibus debeantur, ortus enim noster & vita, lux quoque ipsa hæc diurna, quam ore, oculis, naribus, totius denique corporis contactu volutatuque libenter & iucundè percipimus, ipsis accepta referenda est: tum autem labores ab eis causa nostra suscepti, pleni curarum & solicitudinis, quos illi vt alant nos, & producant, sistantque honestè in *cœtu ciuium*, atque æqualium nostrorum, non modò non refugiunt, sed appetunt vltrò, & consectantur: digni profecto sunt, vt illis omnis à liberis gratia debeatur, quæ pietate potissimùm, & cultu eximiæ cuiusdam venerationis reddenda est: quã sequitur procuratio illorum vitæ ac salutis, & vt eorum necessitates, atque incommoda, labore, ac diligentia nostra depellamus: suppeditemus egestati, infirmitatem sustineamus, omnes domi forisque molestias, quæ vndecunque inferantur, ab illis propulsemus. Etenim si bene Hesiodus, qui iubet pari mensura reddere beneficium, quod ab alieno acceperis, aut cumulatiore etiam, si queas, quantum tandem erit parentibus impendendum, quorum beneficijs par nulla est gratia quæ possit reperiri? nec verò etiam quamuis infirmi, decrepiti, depositi, vnquam inutiles filiis parentes sunt. Sed vt Diuorum imagines, & simulacra colimus, ob memoriam beneuolentiamque eorum, quorum vultibus assimulandis illa effictasunt, & quòd arbitramur ipsos illos Diuos propterea ad benigne nobis faciendum propensiores fore: sic nullum Dei immortalis simulacrum apud nos, quàm in patre & matre potest esse præstantius. Atque his ita erudiendus est tener animus filij in honore cultuque parentum, vt pater matrem filio, mater patrem, vtrumque autem domestici ac familiares colendum ac venerandum puero proponant. Neque in solis tamen parentibus hic a liberis honos insistere: Sed ad auos, reliquosque maiores, si forte superstites adhuc sint, progredi etiam debet: cùm in illis omnium quæ à parentibus accepimus causa videatur etiam esse antiquior. Porrò ab hac in patres auosque reuerentia, hocque honore pio ac debito, reliquus quoque iste

honor & communis cultus, qui senibus, & grauibus, & ætate affectis hominibus impenditur, tanquam ex alueo pleno pudoris & probitatis exuberat: iustus ille quidem, neque illi ætati non congruens, quæ sibi patrium non immerito nomen vindicat: nam & de principio pueri quos nondum subtiliter & exquisitè ex oris vultusque lineamentis possunt discernere, illo aspectu senili admoniti, cunctos vocant patres: & deinde postea cum æqualibus consuetudo propè fraterna coniunctioque amoris præbet in patribus eius nominis communionem. Iam illa ætate quicunque est, si non generatione, at consiliis potest puero atque adolescenti fieri pater. Quam ob rem rectissime Romulus, siue ille Numa extitit, quorum alter vrbis, alter iuris & religionis Romanæ fuit parens, hac senectutis cum nomine paterno cognatione adductus, summum consilium Ciuitatis Senatum, ipsos autem Senatores Patres nominauit: statuitq; seniotibus decedi de vi , caput nudari, & assurgi aduenientibus ab iunioribus debere: quod maximè ac diligentissimè Lacedæmone obseruatum fuisse literis traditum est: mirum enim quanto in honore habita fuerit semper in illa ciuitate prouectior ætas. Ex quo extat illud: ab homine Spartano salsè ac doctè Atheniensibus exprobratum. Ludis enim Athenis cùm Lacedæmoniorum legati in gradibus orchestræ honorifico sanè loco assedissent, postque aliquantum pleno iam theatro ingressus senex, innixus baculo, homo sanè haud magni pretij, circumiret quærens locum, neque eum sessum reciperet quisquam: vt venit ad Lacedæmoniorum legatos, illi confestim ob ætatis reuerentiam honorificè assurgentes, superiore illi subsellio concessere: propter quod eis cum esset maximo plausu ab vniuerso theatro gratulatio facta, vnus eorum non illepidè, Ergo probè, inquit, norunt Athenienses quid facere rectum sit, sed id facere ipsi negligunt. Formandus itaque parentum præceptis & diligentia est puer, vt honorem senibus, & maioribus natu habere condiscat, habeatque eos penè in parentum loco: proficit enim huiusmodi obseruatio cultusque maiorum ad omnem vitæ modestiam adolescentibus plurimùm, quod & pudorem in animis eorum ingenerat, & multos illi actorum dictorumque suorum constituit testes, vt nullam in partem ipsi audeant extra honestum & rectum se commouere. Dum enim quos verentur & colunt, eorum magisterium (vt ita loquar) & malam de se reformidant opinionem, difficilem habent magis rationem peccandi, deprehensique erubescunt: vnde à verendo dicta est verecundia, quæ est actus ipse pudendi atque erubescendi, in vultu peccatum pingens, & liberalem ferens criminis commissi multam: vadem boni ingenij tamen, & expectatæ in puero virtutis, vt sanè appositè videatur di-

ctum, Erubuit, salua res est. Nam pudor ipse habitus est cauendi, & prouidendi, ne quid tale contingat vt sit erubescendum, omni quidem ætati congruens, sed ornamentum præcipuum adolescentiæ: quem si amotorem flagitiorum, & propugnaculum continentiæ virtutisq; dixerimus, haud sanè falso eum appellauerimus nomine. De quo suaserim equidem parentibus, quibus nostra non leuis futura est autoritas, vt hanc pudoris stirpem in ingenuis animis satam à natura, omni ipsi ope fouere ac propagare in liberis non postmittant: fructus ex ea vberes suorum lab orum percepturi. Quamuis enim non sit pudor idem planè quod virtus, firmamentum est tamen præcipuum virtutis: malæ enim de se opinionis atque infamiæ est timor, in quo seuera est & diligens virtutis custodia. Itaq; qui pudorem diuinum timorem esse dixerunt, huius vim affectionis melius denotasse sunt visi. Solus enim pertimescit ne id amittatur à nobis, quod vnum obtinemus honore ac dignitate propemodum diuinum, decus atque honestatem videlicet. Ac cæteros mortis & periculorum pauores, metus, formidines, qui animos abijciunt ac propè exterminant, cùm plerunque vanos atque inutiles, tum semper turpes esse meritò existimamus, quorum etiam species ipsa indecora & illiberalis sit, nam & lurido pallore os, & tremoribus membra concutiunt atque deformant: quod accidit animo refugiente ad arcem vitæ quæ in corde est, & omnia illuc subsidia vndique aduocante: vt quasi deseruisse exteriorem mœnium ambitum, & cessisse hosti loco videatur: pudor verò occurrit foràs, extra enim est periculum, ab opinione scilicet, atque oculis, & ruborem in vultu, tanquam personam ad peccatum opponens, se cælatum cupit, in quo ipse sese indicat, nec tamen magis deliquisse sese, quam vri in animo, quod deliquerit, ostendit: idque ita venustè facit, vt cùm videatur fateri peccatum suum, in eo ipso deceat in quo fatetur. Sed quoniam de his satis multa, redeamus ad id quod dicebamus, illud idemque de integro sępiusque dicamus, huius affectionis vim atq; naturam quæ timorem alit in animis ignominiæ, atque propagat, ab eis patribus, quibus recta liberorum educatio est cordi, studiosè in filiis inserendam, colendam, adaugendamque esse, vt quæ quoad vera ratio & philosophia ipsa aduenter, bonam in eis mentem, opinionemque custodiat: in quo aliqua non leuis à parentibus diligentia & cura est adhibenda. PAV. Quæ mi pater? incredibile est enim quantoperè audire cupiam. Nam & si acceperam à vobis, qui me aluistis, atq; instituistis, honorandos esse parentes, & maiores natu colendos, idque ego pro mea parte vt agerem, essemque vobis dicto audiens, studiosè enitebar: nunc tamen cognita vtilitate vestri consilij, & quantus inde pudoris existat fructus intelligens, quod

niam multa cadunt in hanc ætatem, quæ sunt interdum vitio propiora, quam virtuti: quod quidem necessarium videtur ita esse, propter efferuescentiam cupiditatum, tum maximè, & quod nondum adulta in pueris & adolescentibus est ratio, quæ postea quam bene confirmata est, vix etiam videtur posse senes, & ætate prouectos homines, ab omni errato & culpa cohercere: diligenter videndum est patri, vt ad regendam & gubernandam lubricam ætatem filij multum æquitatis & patientiæ afferat, acuteq; dispiciat, si quid sit commissum virtuti alienum, atque officio: num id ex eo genere crimen sit, quod ad bonum morem corrumpendum valeat, an quod ab ætatis & adolescentiæ quasi fermento quodam fuerit profectum. Horum nos criminum genera in præsentia non distinguimus, alienus enim de his differendi est locus. Sed tamen sunt nonnulla, in quibus pater dissimulare & pati, & aliquid permittere adolescentiæ poterit, dum teneant illa aliquem modum, neque habebit necesse omnia pro suo iure exequi. In quibusdam autem acrior, & vigilantior sit necesse est, nec patefieri aditum sinat ad ea insinuanda vitia, quæ cùm ætate postea accrescunt simul, indolemque statim ab initio, si inualuerint, virtutis, mox & rem, & omnem bonam famam eijciunt: cuiusmodi aleæ, ganeæ, atque impotentes illi amores sunt, quos tyrannos animi præclare describit Plato. Ac in superiore quidem illo genere, quod mitius est, minusque periculosum, si euenerit vt non possit, aut ne debeat pater dissimulare, adhibeat filium, leniterque eum obiurget, suam de illo curam, solicitudinemque, & suum illi ipsi errorem detegens, oret, obtestetur, vt ne patris & propinquorum spem, suamque ipse laudem speratæ, atque exoptatæ dignitatis contendat ire perditum. Nec multa erunt opus, si ritè ego coniecto, & superiora prudentis disciplinæ præcepta constabunt: grauior erit patre improbator sui facti ipsemet filius, minusque sibi ignoscet, magnoque cum dolore feret preces & monita charissimi parentis. Sin autem (sed nollem tristius aliquid ominari, cùm in hac familia, & in his moribus nihil videatur accidere posse secus, quàm velimus) Sed tamen si quid deterius fuerit factum, vehementer quidem agendum erit à patre, & verbis grauioribus: non tamen vsque eò, vt ad trucem illam iracundiam se rumpat, quæ cùm vocem vultumque perturbet, gestusque omnes impediat loquentis, nunquam non de grauitate detrahit, & spectato viro semper indecora est. Sed imitabitur senem illum Terentianum, sat seuerè, vt videtur, obiurgantem filium. Hem tibi, ne hæc diutiùs licere speras facere me viuo patre? Amicam vt habeas propè iam vxoris loco? Erras, si id credis, & me ignoras Clinia. Ego te meum esse dici tantisper volo, Dum quod te dignum est facies. Sed si id non facis: Ego, quod me in te

sit fa,

sit facere dignum, inuenero. Videntur ista permotura quemuis corruptum filium: hoc magis si fuerint ab ea disciplina, & ex eiusmodi patris, qualem suprà formauimus, ore prolata: cuius nullo exemplo in paternæ culpæ similitudinem filius deductus sit. Erit item remedio, si grauitas rei postulabit, ad quod tamen extremum decurri placet, Si pater à filio videbitur factus alienatior, nec eum amplius vt consueuerat, adhibebit, paulatimque pristinam suam in illum indulgentiam, & antea solitam restringet liberalitatem: vel enim proderunt ista, vel aliud erit agendum. Verùm quod nos prohibemus in filio, ne eum pater verberibus cædat, nec ingenuam naturam ad seruilem detrahat conditionem, id in seruo & operario homine facilè permittimus: cuius ea sit natura, quemadmodum de Phryge vetus prouerbium est, vt plagis fiat melior: quod etiam erit studiosius faciendum, si quod peccatum in filio ægrè ferat pater, id contingat in seruo delicto simili vt sit puniendum: vt omnibus modis intelligat filius, mentem ab sese patris, quamdiu ipse illiusmodi fuerit, & à similibus factis vehementer abhorrere. Verùm hęc nos vaticinamur, & nequicquam tanquam accidere possint pertimescimus: à quibus omnis natura abhorret, non enim nec suspicandum quidem est, quos talis aluerit, instituerit que disciplina, & ad rectum iter virtutis induxerit, vt eorum possit natura & voluntas ad praua studia conuerti. Reliquum illud tantum videbit pater, & in eo quidem intendet animum curiosius, vt perspiciat, & animaduertat cuiusmodi sint qui de familia aut ex iuuentute, multa familiaritate atque vsu adhęrebunt filio: vigilandum est semper, multæ sunt insidiæ bonis nostris, inquit Ennius: & profectò vix datur spatium diligenti patri vllius capiendæ quietis. Sed vt illis sollicitudinibus & curis, si bene locatæ sint, nihil fieri possit dulcius. Ac de familia quidem breue pręceptum est (quanquam sui cuique domestici debent esse noti) vt omnes æqualiter colant, honorentque filium, & aliquid mandanti dicto audientes sint: quotidianum autem obsequium, & cultum circa eum hi gerant, qui sunt nominatim pręfecti à patre. Si quis verò extra ordinem insinuare sese in comitatum & consuetudinem nimis studeat, is tanquam aliquid malitiosè cogitans repellatur. In iuuentute maius periculum est, nam & maior sępe in magna copia sodaliũ dissimilitudo inest morum, & sunt inter eos aliqui natu grandiores, vel etiam annis longius prouecti, qui ex illa ætate simplici atque lubrica variis suis cupiditatibus pastum quærunt, quorum imprimis perniciosa ingenuis moribus est consuetudo: qui quidem omni & sono & strepitu, tanquam insidiosæ aues, ab grege mansuetarum perterrendi sunt. Iuuenem autem à iuuenũ æqualium congressu, & consuetudine arcere æquum non est. Igitur ad

omnia

omnia huiusmodi pericula remedium iam antiquitus vsitatum, pædagogorum cura atque industria: qui cùm assidui comites sint adolescentibus, continent in officio, & aliquid prauè cœptantibus obuiam eunt: quos maximè probatos, & sibi fideles eligere debet pater. Sed etsi horum studium ac diligentia nonnihil aliquando proficit, nullum tamen fortius est in adolescentibus virtutis præsidium, quam pudor, de quo antè diximus, & illa ordine directa ac sibi bene constans disciplina familiaris, patrisque imprimis sapientia & grauitas, quam cum vsu quotidiano imbiberit filius, exemploque illo domestico & præceptis patriis imbutus, præclaras decori honestiq; imagines, quæ in animo illius penitus insederint, detulerit secum in forum, & se cum cęterorum moribus studiisq; composuerit, tum incipiet notare atq; discernere, quid inter se atque eos intersit, qui nequaquam simili à disciplina profecti sunt: nec tantum habuerunt Deorum immortalium beneficium. Tunc suis fortunis gratulabitur, gaudebitque experiri, & quotidie aliquid agere ex illo ingenuo more atq; modo, cuius fructum percipiet non solùm in animo suo lętitiam, sed ab æqualibus honorem, & a senibus admirationem, ab vniuersis insignem quandam beneuolentiam: eoq; velut stimulo amoris & laudis ad vlteriora semper incitatus, fiet quotidie in omni bona parte vsu confirmatior, benignitatemq; imprimis exercebit, iuuabit quos poterit, omnibus erit comis, molestus nemini: probos & bonos arctiore sibi vinculo familiaritatis adiunget, reliquos non aspernabitur: ita aget dicetq; omnia, vt in verbis & in factis existat dignitas, non seuera illa & grauis, quæ maioribus natu consentanea est, sed quæ cum hilaritate modestiaq; coniuncta maximè deceat adolescentiam. Deniq. omnem illam paternæ virtutis ac dignitatis, optimorumq; morum similitudinem nondum planè robustam, sed veluti cum ætate secum vnà pubescentem, in cœtum æqualium & comitum suorum domo transferet, vt multi qui intuebuntur ex eodem loco, eademq; ætate, quosq; illa egregia & peruenusta species virtutis commouerit, videantur fore eo animo, vt conentur imitari: ex quo potest coniectura capi, quantum ciuitati & toti reip. euenturum sit boni, si hęc rectè instituendæ adolescentiæ disciplina aliquando publicè coletur, cùm vnius interdum exemplo intelligamus cunctam penè iuuentutem ad imitationem virtutis facilè accendi posse. PAV. Ita afficior mi pater, cùm te hęc audio loquentem, vt lętitiam meam ipse vix feram: quippe qui Dei immortalis maximo dono adeptus sum, vt & hac voluntate ad consectandam virtutem, & in hac disciplina altius essem, ex qua fructus iam aliquos capere incipio ex his qui a te modò numerati sunt: sed cùm in hunc vitæ statum & virtutis vsum perductus est adolescens,

quid

quid nam quæso illi amplius deest, quo minus felix sit ac beatus? I A C. Totum id Paule quod est maximè necessarium, virtus ipsa videlicet, cuius vmbram rectū esse morem iam totiens diximus: nobis verò vestigandum & tenendum corpus est, ne tanquam in somno visis manibus decepti, sed vigilantes, & reuera summi boni efficiamur compotes. P A V. Iam intelligo te velle philosophiam dicere. I A C. Volo inquam verò: illa enim est vna, sine qua nullius hominis vita (diuinam semper excipio sortem) suopte certè ipsa consilio, nec sapiens vnquam, nec beata esse potest. P A V. Cur igitur non quamprimùm ad illam tertiam partem nostræ institutionis tendimus? in qua, vt arbitror, philosophia ipsa inest: cuius tota est, vt dicis, virtutis expolitio. Etsi enim me summoperè hæc delectant quæ dicta sunt & dicuntur, tamen ad ipsum fontem & caput omnium virtutum cupio accedere. I A C. Vnum etiam restat Paule, de quo à nobis aliquid dicendum est, quod cum honore atq; vtilitate primarium sit, propter quandam tamen opportunitatem in oratione à nobis factum est postremum: nullum enim adhuc verbum de veritate fecimus. At ea est præcipua non solùm bene moratæ, sed etiam verè beatæ & sapiētis vitæ procreatrix, sine qua nihil neq; probum, neq; prudens, neq; liberale, neq; magnificum verè potest existere. Quis enim mentiri & fallere non dico assuefactus (monstrum enim illud hominis potiùs quàm homo est) sed vel paululum modò inducens animū, licere aliud sentire aliquando, aliud loqui, & habere linguam a corde discrepantem, in numero eorum ponendus est, in quibus species à nobis futuræ eximiæ dignitatis constituatur? P A V. Videtur verò repudiandus quisquis ille est: nec mihi venerat in mentem, cùm tamen iam quotidie magis ex te, & in Aristotele ipso, quem te hortante ac præmonstrante in manibus habeo, possim incipere nosse hoc tantum & tam eximium bonū veritatis. Sed cur de ea mentionē in hoc extremo, vt tute inquis, loco faciendam tibi reseruaueris, id ego audire ex te expeto. I A C. Quia anceps est in vtramq; partem, & cùm in omne genus doctrinæ scientiæq; diffusa, tum ad bonum morem etiā pertinens: quoniam autem de more & disciplina domestica, qua imprimis assuefaciendus ad omnia recta & honesta est adolescens, dictum à nobis fuit: non quin plura alia possint dici, sed quia hęc futura sunt satis. Nunc autem ad ea tendimus, quæ non tam consuetudinis, quam certi consilij, & suapte scientia ac ratione directæ voluntatis sunt: veritatem in vtroq; genere instituendi præcipuam & primas ferentem parteis, in hoc potissimùm loco constituimus, vt cum vna eademq; dominetur vtrobique, vna quoq; & morale illud ac molestum facileq; monenti rectè, obtemperans cogat agmen, & hoc sapiens eruditumq; ducat. P A V. Quasi

veritatem vinculum dicas, quo ambo genera ista contineantur. IAC. Imò lumen à quo ambo & creantur & illustrantur, hoc quidem diurno sidere tantò potentius, quòd sol iste oculis, veritas mentibus lucem & diem affert, atque hic facit vt res, quales sunt, tales etiam cernantur: illa, vt quod sunt, id illud ipsum sint. Sed hoc lumen & propriè & proximè philosophia ipsa sectatur: omnemque suam curam, omnem operam studiumque impendit in eo, vt huius luminis percipienda veritate fiat compos, quod cùm apprehenderit, suumque & proprium tenuerit, iam ipsa in luce & in veritate habitans, attollit in altum circum circa errantibus, vt communicatione lucis illi admoniti, minùs ruant in tenebris, minùs perturbentur: in quo maximus est concursus omnium mortalium, maxima varietas: hi enim quanquam luminis aliqua ex parte participes, vmbris tamen plurimis impediti atque impliciti, quæ quò longiùs absunt ab editiore lumine, hoc volitant maiores, sępissimè falluntur in eo quod appetunt, & pro bonis mala amplectuntur: cumq; se pedem tutò ponere existimauerint, labuntur præcipites: hoc lumen, quod est sua cuique ratio, certissimis scientiis ac doctrinis illuminata, & sibi ipsa in omni consilio actioneque pręgrediens, neque alieno indigens ductu, philosophia ipsa continet: ad quam quod sit rectum iter tertia mox nostræ institutionis pars indicabit. Sed vt in hoc lumine summè & maximè veritas est, sic in illo genere posteriore virtutis, quod disciplina & monitis diximus comparari, quemadmodum luminis, ita & veritatis radius quidam inest: non principem, sed accersitam insinuans lucem. De quo nobis restabat aliquid dicendum, antequam de moribus & disciplina sermonem totum compleremus: Ideoque seruauimus in hunc locum, vt à radio ad lumen, & ad veritatem ipsam à veritatis simulacro propinquus transitus foret. PAV. Commodè sanè & ita fuit faciendum. Sed quis est qui ista considerans, non ad amorem & studium philosophiæ totus rapiatur? IAC. Deberet hoc quidem ita esse: Sed tamen non desunt Paule, qui illam cõtemnant, atque adeò vituperent, & in inuidiam ad populum adducant. PAV. Iniquos homines narras: estque propterea iamdudum à te suscepta philosophiæ defensio aduersus vituperatores huiusmodi, quam vt perficias, atque aliquando edas, cùm alij sępe multi, tum verò duo doctissimi & tibi amicissimi homines Paulus Iouius, & Lazarus Bonamicus te quotidie flagitant: quorum de virtute & doctrina quid sentias crebrò ex te audire soleo. IAC. Quid ni audias de hominibus cùm amantissimis nostri, tum dignissimis ipsis qui ab omnibus amentur, quorum magnum in vtroque nostræ ætati positum est decus? Nam Iouius non solùm medicinæ scientia, in qua excellit, tam cognitione artis, quam vtili-

vtilitate ex ea & obſequio erga amicos, verùm omnibus ingenuis & liberalibus diſciplinis inſtructus, inprimiſq; eloquentia, & dicendi genere quodam magnifico contulit ſe ad ſcribendam hiſtoriam, in qua veterum optimorum ſcriptorum & fidem & gloriam in noſtram ætatem refert. Lazari verò in Latinis & Græcis literis, præſertimq; in hac de qua loquitur philoſophia, tanta eſt eruditio, eaque præſtantis ingenij vis, vt ipſum cùm audimus, nullius ex antiquis aut nouis doctoribus, aut ſcientiam maiorem, aut copiam requiramus: quod quidem in eo ſpecioſius exiſtit, quòd ita viuit, & ita factus ipſe eſt, vt in omni virtutis & humanitatis officio, philoſophiam habuiſſe videatur, non dicendi magiſtram, ſed faciendi. Quibus quidem ambobus hoc quod dicis a me deſiderantibus, quippiam negare eſſe arbitror nefas. Sed qui ſcit an diuino quodam conſilio hic illi noſter dialogus fortè præpoſitus fuerit? PAV. Quid ita? IAC. Vt per gradus, & velut planiore via, ab his præceptis, & rectè conſueſcendi diſciplina, ad illa altiora philoſophiæ conſilia, & ipſum apicem virtutis aſcendatur. PAV. Veriſimile hoc quidem, nam & bene cogitantibus ſemper adeſt Deus. IAC. Redeamus Paule ad partem illam veritatis, quam moralis huius diſciplinæ eſſe diximus, aut potiùs quò meliùs hæc veritatis diuiſio intelligatur, ſic agamus. PAV. Quo pacto? IAC. Falſum, natura quædam eſt maximè cõtraria & inimica veritati. PAV. Ita eſt. IAC. Huius partes ſunt duæ. PAV. Quæ? IAC. Vna pars cernitur in eo cùm ipſi noſmetipſos decipimus, & praua aliqua opinione inducti, aut captioſis rationibus argumentisque conſtricti, quæ cùm aliquam cupiditatem valentem in nobis ſuffragatricem nacta ſunt, maximam habent vim ad mouendum & perſuadendum, ſcire nos arbitramur, quod nequaquam ſcimus, hęremuſq; in eo, & reſtamus cõfidenter: quod accidit, cùm vel id quod eſt, non eſſe, vel quod nõ eſt, eſſe, aut cuius eſt generis, rationis, qualitatis, efficientiæ, id non illius, ſed alterius modi eſſe ſuſcipimus. PAV. Intelligo. IAC. Hoc falſum Paule quod eſt erroris, mendacij, & totius ignorantiæ caput, Dijs mediusfidius & hominibus eſt inimiciſſimum, quanquam in diuinam naturam non cadit falſitas, neq; error: veruntamen tanquam è regione illi ſempiternæ veritati oppoſitum, non ſolùm hominum mentes quotidie, ſed & illas cœleſtes, & incorporeas potuit olim peruertere: nec verò grauiore vllo malo, acerbiore atq; exitioſiore alia vlla peſte vita noſtra conflictatur & perturbata eſt, quam huius labe ignorantiæ, quæ ſibi ipſa ſcientia eſſe videatur: hinc ſuperbia, hinc contumacia, hinc illa immoderata atq; infinita cupiditas, hinc nimius ſuiipſius amor, & iuris atq; iniuriæ parum æqua deſcriptio: ex qua deinde illa in vitam tot incommoda dimanant, iræ, inimicitiæ, bella, cę-

 des,

des, vrbium & nationū funditus euersiones, vnicuiq; secum, non solum aduersus alios, semper ferè dissensio, & cū popularib. cum ciuibus, cum affinibus, cum cognatis grauis sæpe discordia: denique omnis hominum ad homines societas, quæ naturæ fœdere ipso & conciliata & sancta est, huius tanti pernicie mali iamdudum violata, conuulsa, & in totum pene dissipata est. PAV. Magnum incommodum prædicas ignorantiæ, mi pater. IAC. Quid mirum, cum illa lumen animi nostri mentem ipsam extinguat, & falsis persuasionibus tanquàm clauis excæcet, si erroris & temeritatis & variarum offensionum plena sunt omnia. Sed hoc tantum malum sola philosophia se ablaturam esse pollicetur: idque adeo præstat, si ritè tractetur, sitque ad Deum & summum rerum omnium bonum tota cum fide & religione conuersa. Quod nobis verum Deum & filium Dei colentibus, vnis assequi diuinitus est concessum. PAV. Sanè præclarum est hoc & philosophiæ, & Christianæ religionis donum. IA. Res ipsa indicio fuit ita esse, sicut dicis Paule: Sed quoniam non est huius temporis insistere in his diutius, ad alteram partem falsi, quo de agimus, accedamus. PAV. Equidē te in his morari diu vellem: nec est quicquam quod audiam iucundius, rursusq; philosophiæ amore incendor. Sed vereor ne mea ignorantia mihi quoque ad illam adipiscendam impedimento sit. IA. Nequaquàm Paule, nec tu istam ignorantiam pertimueris, quę ad discendū, & accipiendū parata est, tanquàm vacua domus & patens, vtq; honesta supellectile instruatur expectans. Illam tu mihi ignorantiam præsta vt caueas, quæ falsis opinionibus referta, in eisque pertinax, cum orichalcum pro auro ipso amplexa fuerit, veras amplius opes nil moratur, aderit tempus, vel potius adest, cum explebis cupiditatem istam tuam, & nobilissimorum amorum fies compos: quorum iam gustū aliquem ex Ethicis Aristotelis, ad quæ paulò ante es ingressus, percipere potes. PAVL. Sic faxit ille summus nostri generis conditor, idemque post eiusdem per vnigenum filium suum contaminati & perditi liberator effectus, cui me tota mente atque omni corde deuoueo. IAC. Atqui hoc sentire & sic facere Paule, & prima & summa est philosophiæ veritas. Nunc attende de altero illo falso quid rei sit. PAV. Dic modo. IAC. Hoc falsum tanquàm virgultum & propago ab illius prioris falsi radice prouenien, consistit in eo, si quis non se ipse fallens nec mentiens sibi ipsi, sed callidus & gnarus apprimè, quid agatur, alterum velit circumuenire & fallere, vt in errorem inducat, vt aliud illi pro alio obiiciens, longè eum abducat & dimoueat a vero: iccirco autem proficiscitur a primo hoc alterum falsum, quòd nequaquàm circumuenire & fraude irretire alterum conaretur quispiam, nisi esset ipse prius praua illa opinione captus & circumuentus, quęrendum

esse

esse quoquomodo auariciæ, libidini, aut cuiq; cupiditati pastum. Sed hæc consuetudo atque exercitatio fallendi alterum, & mentiendi, his quibus hodie viuitur moribus, sic in omnes ferè vitæ sectas ac quotidiana vitæ officia effusa est & dimanauit, vt angustum admodum inter homines locum veritati & fidei reliquisse videatur. PAV. Fertur vulgò quidem ita se rem habere. IAC. Quid ni feratur quod extat ante oculos, quod eminet. Quis enim est vel paulum modo in hæc communis vitæ studia ingressus, qui cum commercia hominum inter ipsos viderit, qua fide gerantur, non intelligat quemadmodum gladio in præliis milites ad deiiciendum capiundumúe hostem, sic fraude plurimum & mendacio vti homines, qui quidem malitiæ quasi gladius est, ad proximum constringendum, vt supplantato altero, ad sua quisq; optata facilius perueniat. Sed quamuis desueta iam hisce moribus ac temporibus, quamuis neglecta atq; posthabita, tamē quò rarior, hoc clarior est & preciosior fidei possessio. Licet qui vafri sunt, astuti, versipelles, cuiusuis precij homines ducantur, hisq; a populo plaudatur interdum, & qui callidè circumuenire aliquem, aut lepide norunt imponere alicui, omniaq; ad gratiam & ad voluptatem agere, in aulis etiam principum, magni habeantur: tamen nec vnquam tuta, & semper ipsis turpis, aliis etiam perniciosa horum est ratio vitę, atq; exercitatio: nihil enim potest esse decorum neq; splendidum, neq; idem sibi fidens, aut sat munitum aduersus casum, atq; fortunam, vnde absit veritas, quę cuius insedit in animo, & sancto cum illo fœdere copulata, omnium eius dictorum atq; factorum fit particeps, admirabilem quandam illi autoritatem & speciem prębet inter homines, tanquam mortalis Dei. Debet igitur pater huius posterioris falsi (quando ad illud maius, quod a philosophia ipsa depellitur, ętas adhuc nō est adolescentis) culpam omnem & labem a filio propulsare: monereque & præcipere diligenter, vt ne vnquam inducat animum aliud sentire intus, aliud loqui. Sed in puero facilis est præceptio, neque enim multum malicia illa ætas peccat: cum adolescente iam facto, accuratius est insistendum, vt animaduertat, sibiq; persuasum habeat, neq; virtutis vim, neq; exemplum optimi moris, nec verò honorem illum qui ab ęqualib. expetitur, nec dignitatē ad quam omnia consilia diriguntur, sine fide & integritate cuiquam constare posse: vt assuescat abhorrere à mendacio, & linguam habeat semper cordi consonantem: nec solum in verbis & sermonibus ad alterum, recta, vera, simplicia discat loqui: sed in consilijs & factis nihil fictum, nec fallax, nec simulatum habeat: quo enim facta verbis potiora sunt, hoc magis in ijs quā illis mentiri decipereq; est dedecorosum: mentiuntur autē qui versutiloquis (vt ille ait) malicijs, honestam speciem virtutis parum honestæ prætendunt

honor & communis cultus, qui senibus, & grauibus, & ætate affectis hominibus impenditur, tanquam ex alueo pleno pudoris & probitatis exuberat: iustus ille quidem, neque illi ætati non congruens, quæ sibi patrium non immeritò nomen vindicat: nam & de principio pueri quos nondum subtiliter & exquisitè ex oris vultusque lineamentis possunt discernere, illo aspectu senili admoniti, cunctos vocant patres: & deinde postea cum æqualibus consuetudo propè fraterna coniunctioque amoris præbet in patribus eius nominis communionem. Iam illa ætate quicunque est, si non generatione, at consiliis potest puero atque adolescenti fieri pater. Quam ob rem rectissime Romulus, siue ille Numa extitit, quorum alter vrbis, alter iuris & religionis Romanæ fuit parens, hac senectutis cum nomine paterno cognatione adductus, summum consilium Ciuitatis Senatum, ipsos autem Senatores Patres nominauit: statuitq; senioribus decedi de via, caput nudari, & assurgi aduenientibus ab iunioribus debere: quod maximè ac diligentissimè Lacedæmone obseruatum fuisse literis traditum est: mirum enim quanto in honore habita fuerit semper in illa ciuitate prouectior ætas. Ex quo extat illud: ab homine Spartano salsè ac doctè Atheniensibus exprobratum. Ludis enim Athenis cùm Lacedæmoniorum legati in gradibus orchestræ honorifico sanè loco assedissent, postque aliquantum pleno iam theatro ingressus senex, innixus baculo, homo sanè haud magni pretij, circumiret quærens locum, neque eum sessum reciperet quisquam: vt venit ad Lacedæmoniorum legatos, illi confestim ob ætatis reuerentiam honorificè assurgentes, superiore illi subsellio concessere: propter quod eis cum esset maximo plausu ab vniuerso theatro gratulatio facta, vnus eorum non illepidè, Ergo probè, inquit, norunt Athenienses quid facere rectum sit, sed id facere ipsi negligunt. Formandus itaque parentum præceptis & diligentia est puer, vt honorem senibus, & maioribus natu habere condiscat, habeatque eos penè in parentum loco: proficit enim huiusmodi obseruatio cultusque maiorum ad omnem vitæ modestiam adolescentibus plurimùm, quod & pudorem in animis eorum ingenerat, & multos illi actorum dictorumque suorum constituit testes, vt nullam in partem ipsi audeant extra honestum & rectum se commouere. Dum enim quos verentur & colunt, eorum magisterium (vt ita loquar) & malam de se reformidant opinionem, difficilem habent magis rationem peccandi, deprehensique erubescunt: vnde à verendo dicta est verecundia, quæ est actus ipse pudendi atque erubescendi, in vultu peccatum pingens, & liberalem ferens criminis commissi multam: vadem boni ingenij tamen, & expectatæ in puero virtutis, vt sanè apposité videatur dictum,

ctum, Erubuit, salua res est. Nam pudor ipse habitus est cauendi, & prouidendi, ne quid tale contingat vt sit erubescendum, omni quidem ætati congruens, sed ornamentum præcipuum adolescentiæ: quem si amotorem flagitiorum, & propugnaculum continentiæ virtutisq; dixerimus, haud sanè falso eum appellauerimus nomine. De quo suaserim equidem parentibus, quibus nostra non leuis futura est autoritas, vt hanc pudoris stirpem in ingenuis animis satam à natura, omni ipsi ope fouere ac propagare in liberis non postmittant: fructus ex ea vberes suorum laborum percepturi. Quamuis enim non sit pudor idem planè quod virtus, firmamentum est tamen præcipuum virtutis: malæ enim de se opinionis atque infamiæ est timor, in quo seuera est & diligens virtutis custodia. Itaq, qui pudorem diuinum timorem esse dixerunt, huius vim affectionis melius denotasse sunt visi. Solus enim pertimescit ne id amittatur à nobis, quod vnum obtinemus honore ac dignitate propemodum diuinum, decus atque honestatem videlicet. Ac cæteros mortis & periculorum pauores, metus, formidines, qui animos abijciunt ac propè exterminant, cùm plerunque vanos atque inutiles, tum semper turpes esse meritò existimamus, quorum etiam species ipsa indecora & illiberalis sit, nam & lurido pallore os, & tremoribus membra concutiunt atque deformant: quod accidit animo refugiente ad arcem vitæ quæ in corde est, & omnia illuc subsidia vndique aduocante: vt quasi deseruisse exteriorem mœnium ambitum, & cessisse hosti loco videatur: pudor verò occurrit foràs, extra enim est periculum, ab opinione scilicet, atque oculis, & ruborem in vultu, tanquam personam ad peccatum opponens, se cælatum cupit, in quo ipse sese indicat, nec tamen magis deliquisse sese, quam vri in animo, quod deliquerit, ostendit: idque ita venustè facit, vt cùm videatur fateri peccatum suum, in eo ipso deceat in quo fatetur. Sed quoniam de his satis multa, redeamus ad id quod dicebamus, illud idemque de integro sępiusque dicamus, huius affectionis vim atq; naturam quæ timorem alit in animis ignominiæ, atque propagat, ab eis patribus, quibus recta liberorum educatio est cordi, studiosè in filiis inserendam, colendam, adaugendamque esse, vt quæ quoad vera ratio & philosophia ipsa aduentet, bonam in eis mentem, opinionemque custodiat: in quo aliqua non leuis à parentibus diligentia & cura est adhibenda. PAV. Quæ mi pater? incredibile est enim quantoperè audire cupiam. Nam & si acceperam à vobis, qui me aluistis, atq; instituistis, honorandos esse parentes, & maiores natu colendos, idque ego pro mea parte vt agerem, essemque vobis dicto audiens, studiosè enitebar: nunc tamen cognita vtilitate vestri consilij, & quantus inde pudoris existat fructus intelligens, quod

 antea

antea non animaduertebam, ero posthac in parendo, & perseuerando etiam constantior: quod quidem mihi præcipue præter cæteros conuenit: quando cæteri a singulis, ego ex binis parentibus ad venerandos, colendosque maiores productus sum. IAC. Lætor Paule non inaneis fuisse operas nostras, quibus te ad philosophiæ studia applicare cepimus, iam enim mente concipere te intelligo, quantum ad rectum morem vera ratio & scientia ipsa firmamenti afferat. Sed quod de pudore in liberis alendo & conseruando dicebam, id eiusmodi est, vt patres quos iste amor filiorum ad decus & ad dignitatem instituendorum, dignus patria charitate indulgentiaq; cepit, suscipiant negotium cum lenitate & mansuetudine, nec vllam asperam, ac perterricrepam (vt vetus Poëta inquit) erudiendi atque instituendi ineant viam: verùm facilitate, clementiaq. nitantur: verùm vt in omnibus seruetur semper grauitas: non enim vsq; eò demittere se debet pater, vt familiarem se, & veluti sodalem constituat filio: ex quo oritur in puero patris contemptio, & fiducia quędam suipsius, vt tanquam nulla astrictus lege, quodcunque libuerit, præfractius id concupiscat: neq; rursus ita austerus esse & pertinax, vt non multum comitatis atq; humanitatis filio impertiat: viuamq; imaginem sui, qua nihil est parentibus in omni vita dulcius, non ardore quodam beneuolentiæ foueat charius atq; amplectatur. Sed vt moderandum est amori, ne nimia indulgentia corruptus puer, exuat metum & reuerentiam sui patris: sic a præcipiti & prærupta asperitate vehementiùs etiam abstinendum est, quæ amorem e[illegible]idit ex animo filij, eumq; in id voluntatis & studij adducit, vt quæcunq; patri placere in se cognouerit, habeat ipse odio: & vel ad illiberalem animi timiditatem se abijciat, vel si fuerit natura contumacior, nitatur in aduersum, & detrectando imperium patris, quotidieq; deterius aliquid faciendo, quasi paternas iniurias sibi videatur vlcisci. Hæc intuens qua fuit sapientia & quo vsu rerum maior ille Cato, imprimis ferre, & habere in ore solebat, Non minus pollui, & detestandos esse patresfamilias, qui cōiugibus & liberis, quam eos qui delubris Deorum immortalium manus attulissent. Et verè si cogitare volumus, cùm nemini expediat metu contineri in officio, minimè conuenit liberis, quorum præsertim animos ad decus & ad honestatem cupimus informare: infirmus enim & debilis virtutis custos metus est: quem qui adhibere in filiis volunt, audiant Terentium è communi vita huiuscemodi patres commodè admodum obiurgantem: Et errat longè mea quidem sententia, qui imperium in liberos grauius & stabilius esse putat, vi quod fit, quam quod amore adiungitur. Sit igitur hoc patri imprimis propositum, vt se amari & magnificari velit à filio: quod assequetur, si neque morosus, neque asper,

aspet, neque singula curiosiùs insectans, nullamq; in partem immitis fuerit, & truculentus, prębueritq; se facilem & indulgentem filio, grauitate tamen vbiq; retenta: id autem erit, si ita facta dictis temperauerit, inter seque miscuerit, vt in his quæ erunt studij alicuius & voluptatis (quæ quidem sit concessa atque ingenua) nihil aut parum verborum interponens, largiter, cuncta suppeditauerit filio, siue equis ille oblectetur, seu canes ad venandum appetat, vestitu etiam indulserit liberali & splendido, neque nimio tamen: ac deinceps hisce omnibus vt vocare æquales suos, hospitesq; accipere domi, munerare etiam interdũ aliquem ex sodalibus suis possit: hæc enim pater si nihil priùs garriens cum filio, neq; ineptis collocutionibus iocũ & hilaritatem quęrens, grauiter atq; magnificè, ac tanquam consilio certo vtenda, agenda, tegendaq; concesserit: mirum quantus in animo illius insidebit, & ad amorem, & ad reuerentiam, nihil vt audeat, ne cogitare quidem filius, in quo displiceat patri. Rursus si in his quæ erunt virtutis atque officij, quæ ad modestiam, quæ ad continentiam, quæ ad comitatem cum æqualibus pertinebunt, humanitatem cum inferioribus, erga superiores cultum, atque honorem, pater orationi præceptisque non pepercerit, fueritq; in monendo & docendo assiduus: Porrò autem in rebus ipsis atque factis, in quibus recta disciplina cernitur, nihil gratiæ causa permiserit filio, neque siuerit vt suo ille arbitrio, ac non ex præscripto patris, præceptisque virtutis quicquam gerat, agatque: nimirum hoc modo maximè, illa pudoris fertilis virtutum & frugifera radix, idoneos nacta cultus, ad summam dignitatem in puerorum animis adolescet: neq; illis solum metum ignominiæ, sed amorem etiam inijciet & cupiditatem incredibilem adipiscendæ laudis: altitudine quoq; animi & celsis rectisq; voluntatibus illos adornabit, vt abhorreant omnẽ sordem indignitatemque: optimus enim artifex pater atque is qui refert ad dignitatem omnia, cùm se & propter indulgentiam suam amari à filio, & propter grauitatem metui obtinuerit, facilè illius ducet animũ in quamcunq; volet partem, nec vllum semen in eo virtutis frustra iaciet. Itaque se ille primum cupiet à patre & laudari & probari, laudato ipso (vt Hector ille Neuianus inquit) viro: deinde ad æqualium familiaritates & consortia ita se dabit, vt cum splendore vitæ, & morum nobilitate illis antecellat, humanitate tamen velit esse par. Sic vita erit, noster inquit Terentius, facilè omnes perferre ac pati cum quibus erit, cumque vnà his sese dedere, eorum obsequi studiis, aduersus nemini: nunquam præponens se illis, ita vt facilimè sine inuidia laudem inuenias, & amicos pares. At noster iste aliquantum plus: pręter laudem enim atque amicitiam nouam, etiam admirationem summę virtutis obtinebit. Sed quoniam

niam multa cadunt in hanc ætatem, quæ sunt interdum vitio propiora, quam virtuti: quod quidem necessarium videtur ita esse, propter efferuescentiam cupiditatum, tum maximè, & quod nondum adulta in pueris & adolescentibus est ratio, quæ posteaquam bene confirmata est, vix etiam videtur posse senes, & ætate prouectos homines, ab omni errato & culpa cohercere: diligenter videndum est patri, vt ad regendam & gubernandam lubricam ætatem filij multum æquitatis & patientiæ afferat, acuteq; dispiciat, si quid sit commissum virtuti alienum, atque officio: num id ex eo genere crimen sit, quod ad bonum morem corrumpendum valeat, an quod ab ætatis & adolescentiæ quasi fermento quodam fuerit profectum. Horum nos criminum genera in præsentia non distinguimus, alienus enim de his disserendi est locus. Sed tamen sunt nonnulla, in quibus pater dissimulare & pati, & aliquid permittere adolescentiæ poterit, dum teneant illa aliquem modum, neque habebit necesse omnia pro suo iure exequi. In quibusdam autem acrior, & vigilantior sit necesse est, nec patefieri aditum sinat ad ea insinuanda vitia, quæ cum ætate postea accrescunt simul, indolemque statim ab initio, si inualuerint, virtutis, mox & rem, & omnem bonam famam eijciunt: cuiusmodi aleæ, ganeæ, atque impotentes illi amores sunt, quos tyrannos animi præclarè describit Plato. Ac in superiore quidem illo genere, quod mitius est, minusque periculosum, si euenerit vt non possit, aut ne debeat pater dissimulare, adhibeat filium, leniterque eum obiurget, suam de illo curam, solicitudinemque, & suum illi ipsi errorem detegens, oret, obtestetur, vt ne patris & propinquorum spem, suamque ipse laudem speratæ, atque exoptatæ dignitatis contendat ire perditum. Nec multa erunt opus, si ritè ego coniecto, & superiora prudentis disciplinæ præcepta constabunt: grauior erit patre improbator sui facti ipsemet filius, minusque sibi ignoscet, magnoque cum dolore feret preces & monita charissimi parentis. Sin autem (sed nollem tristius aliquid ominari, cùm in hac familia, & in his moribus nihil videatur accidere posse secus, quàm velimus) Sed tamen si quid deterius fuerit factum, vehementer quidem agendum erit à patre, & verbis grauioribus: non tamen vsque eò, vt ad trucem illam iracundiam se rumpat, quæ cùm vocem vultumque perturbet, gestusque omnes impediat loquentis, nunquam non de grauitate detrahit, & spectato viro semper indecora est. Sed imitabitur senem illum Terentianum, sat seuerè, vt videtur, obiurgantem filium. Hem tibi, ne hæc diutiùs licere speras facere me viuo patre? Amicam vt habeas propè iam vxoris loco? Erras, si id credis, & me ignoras Clinia. Ego te meum esse dici tantisper volo, Dum quod te dignum est facies. Sed si id non facis: Ego, quod me in te sit fa-

sit facere dignum, inuenero. Videntur ista permotura quemuis corruptum filium: hoc magis si fuerint ab ea disciplina, & ex eiusmodi patris, qualem suprà formauimus, ore prolata: cuius nullo exemplo in paternæ culpæ similitudinem filius deductus sit. Erit item remedio, si grauitas rei postulabit, ad quod tamen extremum decurri placet, Si pater à filio videbitur factus alienatior, nec eum amplius vt consueuerat, adhibebit, paulatimque pristinam suam in illum indulgentiam, & antea solitam restringet liberalitatem: vel enim proderunt ista, vel aliud erit agendum. Verùm quod nos prohibemus in filio, ne eum pater verberibus cælat, nec ingenuam naturam ad seruilem detrahat conditionem, id in seruo & operario homine facilè permittimus: cuius ea sit natura, quemadmodum de Phryge vetus prouerbium est, vt plagis fiat melior: quod etiam erit studiosiùs faciendum, si quod peccatum in filio ægrè ferat pater, id contingat in seruo delicto simili vt sit puniendum: vt omnibus modis intelligat filius, mentem ab sese patris, quamdiu ipse illiusmodi fuerit, & à similibus factis vehementer abhorrere. Verùm hęc nos vaticinamur, & nequicquam tanquam accidere possint pertimescimus: à quibus omnis natura abhorret, non enim nec suspicandum quidem est, quos talis aluerit, instituteritque disciplina, & ad rectum iter virtutis induxerit, vt eorum possit natura & voluntas ad praua studia conuerti. Reliquum illud tantum videbit pater, & in eo quidem intendet animum curiosiùs, vt perspiciat, & animaduertat cuiusmodi sint qui de familia aut ex iuuentute, multa familiaritate atque vsu adhęrebunt filio: vigilandum est semper, multæ sunt insidiæ bonis nostris, inquit Ennius: & profectò vix datur spatium diligenti patri vllius capiendæ quietis. Sed vt illis sollicitudinibus & curis, si benę locatæ sint, nihil fieri possit dulcius. Ac de familia quidem breue pręceptum est (quanquam sui cuique domestici debent esse noti) vt omnes æqualiter colant, honorentque filium, & aliquid mandanti dicto audientes sint: quotidianum autem obsequium, & cultum circa eum hi gerant, qui sunt nominatim pręfecti à patre. Si quis verò extra ordinem insinuare sese in comitatum & consuetudinem nimis studeat, is tanquam aliquid malitiosè cogitans repellatur. In iuuentute maius periculum est, nam & maior sępe in magna copia sodaliũ dissimilitudo inest morum, & sunt inter eos aliqui natu grandiores, vel etiam annis longiùs prouecti, qui ex illa ætate simplici atque lubrica varijs suis cupiditatibus pastum quærunt, quorum imprimis perniciosa ingenuis moribus est consuetudo: qui quidem omni & sono & strepitu, tanquam insidiosæ aues, ab grege mansuetarum perterrendi sunt. Iuuenem autem à iuuenũ æqualium congressu, & consuetudine arcere æquum non est. Igitur ad omnia

omnia huiusmodi pericula remedium iam antiquitus vsitatum, pædagogorum cura atque industria: qui cùm assidui comites sint adolescentibus, continent in officio, & aliquid prauè coeptantibus obuiam eunt: quos maximè probatos, & sibi fideles eligere debet pater. Sed etsi horum studium ac diligentia nonnihil aliquando proficit, nullum tamen fortius est in adolescentibus virtutis præsidium, quam pudor, de quo antè diximus, & illa ordine directa ac sibi bene constans disciplina familiaris, patrisque imprimis sapientia & grauitas, quam cum vsu quotidiano imbiberit filius, exemploque illo domestico & præceptis patriis imbutus, præclaras decori honestiq; imagines, quæ in animo illius penitus insederint, detulerit secum in forum, & se cum cęterorum moribus studiisq; composuerit, tum incipiet notare atq; discernere, quid inter se atque eos intersit, qui nequaquam simili à disciplina profecti sunt: nec tantum habuerunt Deorum immortalium beneficium. Tunc suis fortunis gratulabitur, gaudebitque experiri, & quotidie aliquid agere ex illo ingenuo more atq; modo, cuius fructum percipiet non solùm in animo suo lętitiam, sed ab æqualibus honorem, & à senibus admirationem, ab vniuersis insignem quandam beneuolentiam: eoq; velut stimulo amoris & laudis ad vlteriora semper incitatus, fiet quotidie in omni bona parte vsu confirmatior, benignitatemq; imprimis exercebit, iuuabit quos poterit, omnibus erit comis, molestus nemini: probos & bonos arctiore sibi vinculo familiaritatis adiunget, reliquos non aspernabitur: ita aget dicetq; omnia, vt in verbis & in factis existat dignitas, non seuera illa & grauis, quæ maioribus natu consentanea est, sed quæ cum hilaritate modestiaq; coniuncta maximè deceat adolescentiam. Deniq; omnem illam paternæ virtutis ac dignitatis, optimorumq; morum similitudinem nondum planè robustam, sed veluti cum ætate secum vnà pubescentem, in coetum æqualium & comitum suorum domo transferet, vt multi qui intuebuntur ex eodem loco, eademq; ætate, quosq; illa egregia & peruenusta species virtutis commouerit, videantur fore eo animo, vt conentur imitari: ex quo potest coniectura capi, quantum ciuitati & toti reip. euenturum sit boni, si hęc rectè instituendæ adolescentiæ disciplina aliquando publicè coletur, cùm vnius interdum exemplo intelligamus cunctam penè iuuentutem ad imitationem virtutis facilè accendi posse. PAV. Ita afficior mi pater, cùm te hęc audio loquentem, vt lętitiam meam ipse vix feram: quippe qui Dei immortalis maximo dono adeptus sum, vt & hac voluntate ad consectandam virtutem, & in hac disciplina altius essem, ex qua fructus iam aliquos capere incipio ex his qui a te modò numerati sunt: sed cùm in hunc vitæ statum & virtutis vsum perductus est adolescens, quid

quid nam quæso illi amplius deest, quo minus felix sit ac beatus? IAC. Totum id Paule quod est maximè necessarium, virtus ipsa videlicet, cuius vmbram rectũ esse morem iam totiens diximus: nobis verò vestigandum & tenendum corpus est, ne tanquam in somno visis inanibus decepti, sed vigilantes, & reuera summi boni efficiamur compotes. PAV. Iam intelligo te velle philosophiam dicere. IAC. Volo inquam verò: illa enim est vna, sine qua nullius hominis vita (diuinam semper excipio sortem) suopte certè ipsa consilio, nec sapiens vnquam, nec beata esse potest. PAV. Cur igitur non quamprimùm ad illam tertiam partem nostræ institutionis tendimus? in qua, vt arbitror, philosophia ipsa inest: cuius tota est, vt dicis, virtutis expolitio. Etsi enim me summopere hæc delectant quæ dicta sunt & dicuntur, tamen ad ipsum fontem & caput omnium virtutum cupio accedere. IAC. Vnum etiam restat Paule, de quo à nobis aliquid dicendum est, quod cum honore atq; vtilitate primarium sit, propter quandam tamen opportunitatem in oratione à nobis factum est postremum: nullum enim adhuc verbum de veritate fecimus. At ea est præcipua non solùm bene moratæ, sed etiam verè beatæ & sapiētis vitæ procreatrix, sine qua nihil neq; probum, neq; prudens, neq; liberale, neq; magnificum verè potest existere. Quis enim mentiri & fallere non dico assuefactus (monstrum enim illud hominis potius quàm homo est) sed vel paululum modò inducens animũ, licere aliud sentire aliquando, aliud loqui, & habere linguam à corde discrepantem, in numero eorum ponendus est, in quibus species à nobis futuræ eximiæ dignitatis constituatur? PAV. Videtur verò repudiandus quisquis ille est: nec mihi venerat in mentem, cùm tamen iam quotidie magis ex te, & in Aristotele ipso, quem te hortante ac præmonstrante in manibus habeo, possim incipere nosse hoc tantum & tam eximium bonũ veritatis. Sed cur de ea mentionē in hoc extremo, vt tute inquis, loco faciendam tibi reseruaueris, id ego audire ex te expeto. IAC. Quia anceps est in vtramq; partem, & cùm in omne genus doctrinæ scientiæq; diffusa, tum ad bonum morem etiã pertinens: quoniam autem de more & disciplina domestica, qua imprimis assuefaciendus ad omnia recta & honesta est adolescens, dictum à nobis fuit: non quin plura alia possint dici, sed quia hęc futura sunt satis. Nunc autem ad ea tendimus, quæ non tam consuetudinis, quàm certi consilij, & suapte scientia ac ratione directæ voluntatis sunt: veritatem in vtroq; genere instituendi præcipuam & primas ferentem parteis, in hoc potissimùm loco constituimus, vt cum vna eademq; dominetur vtrobique, vna quoq; & morale illud ac molestum facileq; monenti rectè, obtemperans cogat agmen, & hoc sapiens eruditumq; ducat. PAV. Quasi

veritatem vinculum dicas, quo ambo genera ista contineantur. IAC. Imò lumen a quo ambo & creantur & illustrantur, hoc quidem diurno sidere tantò potentius, quòd sol iste oculis, veritas mentibus lucem & diem affert, atque hic facit vt res, quales sunt, tales etiam cernantur: illa, vt quod sunt, id illud ipsum sint. Sed hoc lumen & propriè & proximè philosophia ipsa sectatur: omnemque suam curam, omnem operam studiumque impendit in eo, vt huius luminis percipienda veritate fiat compos, quod cùm apprehenderit, suumque & proprium tenuerit, iam ipsa in luce & in veritate habitans, attollit in altum circum circa errantibus, vt communicatione lucis illi admoniti, minùs ruant in tenebris, minùs perturbentur: in quo maximus est concursus omnium mortalium, maxima varietas: hi enim quanquam luminis aliqua ex parte participes, vmbris tamen plurimis impediti atque impliciti, quæ quò longiùs absunt ab editiore lumine, hoc volitant maiores, sæpissimè falluntur in eo quod appetunt, & pro bonis mala amplectuntur: cumq; se pedem tutò ponere existimauerint, labuntur præcipites: hoc lumen, quod est sua cuique ratio, certissimis scientiis ac doctrinis illuminata, & sibi ipsa in omni consilio actioneque prægrediens, neque alieno indigens ductu, philosophia ipsa continet: ad quam quod sit rectum iter tertia mox nostræ institutionis pars indicabit. Sed vt in hoc lumine summè & maximè veritas est, sic in illo genere posteriore virtutis, quod disciplina & monitis diximus comparari, quemadmodum luminis, ita & veritatis radius quidam inest: non principem, sed accersitam insinuans lucem. De quo nobis restabat aliquid dicendum, antequam de moribus & disciplina sermonem totum compleremus: Ideoque seruauimus in hunc locum, vt à radio ad lumen, & ad veritatem ipsam à veritatis simulacro propinquus transitus foret. PAV. Commodè sanè & ita fuit faciendum. Sed quis est qui ista considerans, non ad amorem & studium philosophiæ totus rapiatur? IAC. Deberet hoc quidem ita esse: Sed tamen non desunt Paule, qui illam cõtemnant, atque adeò vituperent, & in inuidiam ad populum adducant. PAV. Iniquos homines narras: estque propterea iamdudum à te suscepta philosophiæ defensio aduersus vituperatores huiusmodi, quam vt perficias, atque aliquando edas, cùm alij sæpe multi, tum verò duo doctissimi & tibi amicissimi homines Paulus Iouius, & Lazarus Bonamicus te quotidie flagitant: quorum de virtute & doctrina quid sentias crebrò ex te audire soleo. IAC. Quid ni audias de hominibus cùm amantissimis nostri, tum dignissimis ipsis qui ab omnibus amentur, quorum magnum in vtroque nostræ ætati positum est decus? Nam Iouius non solùm medicinæ scientia, in qua excellit, tam cognitione artis, quam

vtili-

vtilitate ex ea & obsequio erga amicos, verùm omnibus ingenuis & liberalibus disciplinis instructus, imprimisq; eloquentia, & dicendi genere quodam magnifico contulit se ad scribendam historiam, in qua veterum optimorum scriptorum & fidem & gloriam in nostram ætatem refert. Lazari verò in Latinis & Græcis literis, præsertimq; in hac de qua loquitur philosophia, tanta est eruditio, eaque præstantis ingenij vis, vt ipsum cùm audimus, nullius ex antiquis aut nouis doctoribus, aut scientiam maiorem, aut copiam requiramus: quod quidem in eo speciosius existit, quòd ita viuit, & ita factus ipse est, vt in omni virtutis & humanitatis officio, philosophiam habuisse videatur, non dicendi magistram, sed faciendi. Quibus quidem ambobus hoc quod dicis a me desiderantibus, quippiam negare esse arbitror nefas. Sed qui scit an diuino quodam consilio hic illi noster dialogus fortè præpositus fuerit? PAV. Quid ita? IAC. Vt per gradus, & velut planiore via, ab his præceptis, & rectè consuescendi disciplina, ad illa altiora philosophiæ consilia, & ipsum apicem virtutis ascendatur. PAV. Verisimile hoc quidem, nam & bene cogitantibus semper adest Deus. IAC. Redeamus Paule ad partem illam veritatis, quam moralis huius disciplinæ esse diximus, aut potiùs quò meliùs hæc veritatis diuisio intelligatur, sic agamus. PAV. Quo pacto? IAC. Falsum, natura quædam est maximè cõtraria & inimica veritati. PAV. Ita est. IAC. Huius partes sunt duæ. PAV. Quæ? IAC. Vna pars cernitur in eo cùm ipsi nosmetipsos decipimus, & praua aliqua opinione inducti, aut captiosis rationibus argumentisque constricti, quæ cùm aliquam cupiditatem valentem in nobis suffragatricem nacta sunt, maximam habent vim ad mouendum & persuadendum, scire nos arbitramur, quod nequaquam scimus, hęremusq; in eo, & restamus cõfidenter: quod accidit, cùm vel id quod est, non esse, vel quod nõ est, esse, aut cuius est generis, rationis, qualitatis, efficientiæ, id non illius, sed alterius modi esse suscipimus. PAV. Intelligo. IAC. Hoc falsum Paule quod est erroris, mendacij, & totius ignorantiæ caput, Diis mediusfidius & hominibus est inimicissimum, quanquam in diuinam naturam non cadit falsitas, neq; error: veruntamen tanquam è regione illi sempiternæ veritati oppositum, non solùm hominum mentes quotidie, sed & illas cœlestes, & incorporeas potuit olim peruertere: nec verò grauiore vllo malo, acerbiore atq; exitiosiore alia vlla peste vita nostra conflictatur & perturbata est, quàm huius labe ignorantiæ, quæ sibi ipsa scientia esse videatur: hinc superbia, hinc contumacia, hinc illa immoderata atq; infinita cupiditas, hinc nimius suiipsius amor, & iuris atq; iniuriæ parum æqua descriptio: ex qua deinde illa in vitam tot incommoda dimanant, iræ, inimicitiæ, bella, cę-

des, vrbium & nationũ funditus euersiones, vnicuiq; secum, non solum aduersus alios, semper ferè dissensio, & cũ popularib. cum ciuibus, cum affinibus, cum cognatis grauis sæpe discordia: denique omnis hominum ad homines societas, quæ naturæ fœdere ipso & conciliata & sancta est, huius tanti pernicie mali iamdudum violata, conuulsa, & in totum pene dissipata est. PAV. Magnum incommodum prædicas ignorantiæ, mi pater. IAC. Quid mirum, cum illa lumen animi nostri mentem ipsam extinguat, & falsis persuasionibus tanquàm clauis excæcet, si erroris & temeritatis & variarum offensionum plena sunt omnia. Sed hoc tantum malum sola philosophia se ablaturam esse pollicetur: idque adeo præstat, si ritè tractetur, sitque ad Deum & summum rerum omnium bonum tota cum fide & religione conuersa. Quod nobis verum Deum & filium Dei colentibus, vnis assequi diuinitus est concessum. PAV. Sanè præclarum est hoc & philosophiæ, & Christianæ religionis donum. IA. Res ipsa indicio fuit ita esse, sicut dicis Paule: Sed quoniam non est huius temporis insistere in his diutius, ad alteram partem falsi, quo de agimus, accedamus. PAV. Equidẽ te in his morari diu vellem: nec est quicquam quod audiam iucundius, rursusq; philosophiæ amore incendor. Sed vereor ne mea ignorantia mihi quoque ad illam adipiscendam impedimento sit. IA. Nequaquàm Paule, nec tu istam ignorantiam pertimueris, quę ad discendũ, & accipiendũ parata est, tanquàm vacua domus & patens, vtq; honesta supellectile instruatur expectans. Illam tu mihi ignorantiam præsta vt caueas, quæ falsis opinionibus referta, in eisque pertinax, cum orichalcum pro auro ipso amplexa fuerit, veras amplius opes nil moratur, aderit tempus, vel potius adest, cum explebis cupiditatem istam tuam, & nobilissimorum amorum fies compos: quorum iam gustũ aliquem ex Ethicis Aristotelis, ad quæ paulò ante es ingressus, percipere potes. PAVL. Sic faxit ille summus nostri generis conditor, idemque post eiusdem per vnigenum filium suum contaminati & perditi liberator effectus, cui me tota mente atque omni corde deuoueo. IAC. Atqui hoc sentire & sic facere Paule, & prima & summa est philosophiæ veritas. Nunc attende de altero illo falso quid rei sit. PAV. Dic modo. IAC. Hoc falsum tanquàm virgultum & propago ab illius prioris falsi radice proueniens, consistit in eo, si quis non se ipse fallens nec mentiens sibi ipsi, sed callidus & gnarus apprimè, quid agatur, alterum velit circumuenire & fallere, vt in errorem inducat, vt aliud illi pro alio obiiciens, longè eum abducat & dimoueat a vero: idcirco autem proficiscitur a primo hoc alterum falsum, quòd nequaquàm circumuenire & fraude irretire alterum conaretur quispiam, nisi esset ipse prius praua illa opinione captus & circumuentus, quęrendum

esse

esse quoquomodo auariciæ, libidini, aut cuiq; cupiditati pastum. Sed hæc consuetudo atque exercitatio fallendi alterum, & mentiendi, his quibus hodie viuitur moribus, sic in omnes ferè vitæ sectas ac quotidiana vitæ officia effusa est & dimanauit, vt angustum admodum inter homines locum veritati & fidei reliquisse videatur. PAV. Fertur vulgò quidem ita se rem habere. IAC. Quid ni feratur quod extat ante oculos, quod eminet. Quis enim est vel paulum modo in hæc communis vitæ studia ingressus, qui cum commercia hominum inter ipsos viderit, qua fide gerantur, non intelligat quemadmodum gladio in præliis milites ad deiiciendum capiundumue hostem, sic fraude plurimum & mendacio vti homines, qui quidem malitiæ quasi gladius est, ad proximum constringendum, vt supplantato altero, ad sua quisq; optata facilius perueniat. Sed quamuis desueta iam hisce moribus ac temporibus, quamuis neglecta atq; posthabita, tamē quò rarior, hoc clarior est & preciosior fidei possessio. Licet qui vafri sunt, astuti, versipelles, cuiusuis precij homines ducantur, hisq; a populo plaudatur interdum, & qui callidè circumuenire aliquem, aut lepide norunt imponere alicui, omniaq; ad gratiam & ad voluptatem agere, in aulis etiam principum, magni habeantur: tamen nec vnquàm tuta, & semper ipsis turpis, aliis etiam perniciosa horum est ratio vitę, atq; exercitatio: nihil enim potest esse decorum neq; splendidum, neq; idem sibi fidens, aut sat munitum aduersus casum, atq; fortunam, vnde absit veritas, quę cuius insedit in animo, & sancto cum illo fœdere copulata, omnium eius dictorum atq; factorum fit particeps, admirabilem quandam illi autoritatem & speciem prębet inter homines, tanquam mortalis Dei. Debet igitur pater huius posterioris falsi (quando ad illud maius, quod a philosophia ipsa depellitur, ętas adhuc nō est adolescentis) culpam omnem & labem a filio propulsare: monereque & præcipere diligenter, vt ne vnquàm inducat animum aliud sentire intus, aliud loqui. Sed in puero facilis est præceptio, neque enim multum malicia illa ætas peccat: cum adolescente iam facto, accuratius est insistendum, vt animaduertat, sibiq; persuasum habeat, neq; virtutis vim, neq; exemplum optimi moris, nec verò honorem illum qui ab ęqualib. expetitur, nec dignitatē ad quam omnia consilia diriguntur, sine fide & integritate cuiquam constare posse: vt assuescat abhorrere à mendacio, & linguam habeat semper cordi consonantem: nec solum in verbis & sermonibus ad alterum, recta, vera, simplicia discat loqui: sed in consilijs & factis nihil fictum, nec fallax, nec simulatum habeat: quo enim facta verbis potiora sunt, hoc magis in ijs quā illis mentiri decipereq; est dedecorosum: mentiuntur autē qui versutiloquis (vt ille ait) malicijs, honestam speciem virtutis parum honestæ prætendunt

dunt cupiditati, neq; ad veritatem referunt, neq; quia ita decet neque quia ita rectum est, sed inclinant & vergunt ad alterum aliquem finem: qua quidem ementita virtute nullum vitium est monstrosius. Atq; horum quidem illa obstructio simulationis neque diuturna est, & ab acutioribus statim perspicitur, dant enim manus, oculi, vultus, celeriter aliqua signa: nec vnquam vsq; eò occulij & abscondi potest veritas, vt non emergat aliquà, atq; appareat: vbi verò deprehensi sunt, & persona detracta producti in publicum, maiore in vituperatione ignominiaque versantur, quàm si vitium palàm ex initio fuissent professi. Atqui ex fide bona adolescens studuerit virtuti, decusque & ornamentum vitæ à veritate sibi duxerit, nullum vnquam locum simulationi & mendacio in moribus suis esse sinet: nisi ioci interdum causa: cùm non fraus fuerit, sed lusus, atque id tamen parcè & molliter, vt ne lædat eum cui vult illudere: scitè enim & aptè scire hoc agere, condimentum est nonnunquam sodalitij & familiaritatis: nec nos austerum, aut tetricum, aut difficilem esse adolescentem volumus, sed hilarem, & comem, descendentem ad omnia quæ illa ætas natura fert, modestiam tamen & mediocritatem secum deferentem. In eandem quoq; mendacij & simulationis affinitatem transit imitatio: quid enim aliud est imitari, quàm capere similitudinem eius quod non sis? Sed hoc si fiat in eam partem, vt effingas imitando quæ recta honestaq; sunt, vt si eius gestum vultumque imitêre, qui dolorem corporis fortiter tulit, aut in voluptate fuit temperans, aut amissam iam aciem restituit, referas eum voce, motu, corpore, laudabilis est imitatio, nec veritatem reijciens illa, sed aduocans: quemadmodum etiam nostra hæc de qua disseruimus, probata domi disciplina, verę virtutis dicta est imitatio. Si verò imitationem conuerteris ad deteriora, & aliquos mimorũ motus, vultusq; scurrarum, eorumq; dicta & facta, captandi risus gratia, volueris imitari: nihil est hoc genere ludendi illiberalius, nec quod pudori & modestiæ magis contrarium sit: extremæ enim impudentiæ est, adde etiam si vis stultitiæ ac leuitatis, velle deridiculum esse: nec aliquid bonæ indolis residere in eo potest, qui id agit ipse vt rideatur. Sed vt hoc turpe & sordidum lusionis genus reijcimus, sic multas relinquimus adolescenti lætitiæ & hilaritatis vias. Decet enim adolescentem, hunc, quem nos instituimus, ita studere præstare cæteris in omni ornamento honoreque virtutis, vt ad illa, quæ sunt adolescentium communia, cum paribus suis æqualiter se dedat: currere, saltare, ludere, eos vtiq; lusus, quibus corpus exerceatur: choreas ducere interdum, conuiuium habere, cachinari aliquando liberius, iocis & dictis hilaritatem accersere, sed vt seruet in his quem sępius diximus modum: in quo ipso inest id quod decet: quod non erit illi diffici-

difficile notare ab illis patriis institutis, disciplinaq; domestica: per quam sensim illa diuina decori species moribus eius adlita & insinuata fuerit. Consequitur autem ex his, vt cùm propter facilitatem, humanitatem, comitatemque naturæ plurimum eum sui æquales diligant, tum verò propter virtutem, integritatem, elegantiam morum, etiam cum quadam illum admiratione venerentur: summamq; habeant illi omnium rerum fidem, & propè voluntarij illius sese imperio subijciant, multi etiam vt studeant imitari: & quidem omnes ferè ex quotidiana consuetudine atque vsu, aliqua ex illo virtutis lineamenta in suos mores transferent: nonnulli verò accedent propiùs, & similes fieri conabuntur, vt quod alias diximus, & dicendum sępiùs est, perfacilè possit iudicari, quantum sit bonum euenturum ciuitati, primum si puerorum recta educatio publicè excolatur: Deinde ab vnius sæpe bene instituti adolescentis imitatione atque exemplo. Quod potuisti modò in te expertus commodè existimare Paule, cùm enim in te vnum spectet iuuentus nostræ ciuitatis, cunctaq; sese ad te applicet & familiaritate tua maiorem in modum gaudeat, potuisti reprimere paulò antè maledicentiam, quæ increbuerat in iuuentute tam promptè de altero & tam libenter detrahendi: quo more cùm pro natura tua abhorrens ipse, comiter ab iis petiisses vt abstinerent, facta est iuuentus tua opera modestior. PAV. Equidem quid egerim nescio, nec si quid etiam ago, id mihi pater tribuendum est, sed tibi: veruntamen illud & cognosco & fateor, plurimum in eo fore ornamenti & commodi ciuitati, si iuuentus bene instituta sit: quod vt contingat, vtinam ea omnes, quam tu mihi modò præscripsisti, vtantur disciplina: quicunq; ille quidem extiterit sic educatus atq; alitus, hic maximum habiturus est profectò Deorum immortalium erga se beneuolentiæ testimonium. IAC. Nimirum ita est Paule, orandusq; Deus, vt quamplurimos velit suæ huius benignitatis esse participes. Verùm nos hoc transacto bonorum morum & disciplinæ rectæ curriculo, rursus alium cursum veluti reprehendentes ad caput & pueritiæ principia iam tertiò redeamus. PAV. Nempe vt quæ literarum iam & doctrinæ sunt, artiumque earum quas vocamus optimas, eorum ornatu & ordine instituas adolescentiam; IAC. Næ: atque vt vbi vera residet virtus, non vbi imitatio agitur virtutis, eam illuc deducamus. PAV. A Diis penatibus ad Apollinis & musarum videlicet. IAC. Quid si ad eam sapientiam potiùs, quæ è capite patris prognata, & eodem amoris spiritu cum patre ipso nexa atque concors, ad omnem mortalium illustrandam vitam olim egressa est, & cùm nihilominùs permaneret in patre, ad nos se contulit, vt abiectos humi, & nil sublime meditantes, ad cœlestium bonorum, & certam immortalitatis spem excitaret? huic enim de-

betur quodcunq; perfectum est, quòd in trinitate potissimè est spectandum. PAV. Sic quidem oppidò melius, sed ego latino more locutus sum. IAC. Quod quidem ego minimè reprehenderim Paule: dare enim aliquid stilo & consuetudini eius linguæ, in qua velis loqui, concessum sanè est: Sicut & nos vbi de diuinis nominatim non agitur, figuras illas & modos Latinæ dictionis ad illuminandam orationem nō inuiti adsciscimus: vt mehercule interdum dicamus, mediusfidius, Deos etiam immortales plurium numero nonnunquam proferimus, non sensum ex his verbis vllum, sed sonum duntaxat quærentes, atq; vt splendidior & fortior, nec abhorrens ab ipsa antiquitate procedat oratio: quando ea quidem suis ornata atq; instructa dotibus, ad docendum quid verum, sanctum, rectumq; sit, & ad impellendum in id quod conueniat agi, maius multò pondus & maiorem quandam vim affert. PAV. Nauiter studendum est igitur orationi, & stilo, vt te intelligo loqui. IAC. Et maximè quidem si quid agere aut perficere vis quod sit egregium: nam philosophia, & quam præcipuè quærimus, virtus ac sapientia, si tibi tecum viuendum esset soli, forsitan se vna contenta foret, neq; requireret quicquā ampliùs. Cùm verò tibi in cœtu hominum, & cum plurimis viuendum sit, omniumq; studiorum, vtilitatum, officiorumq; & tuorum cum illis & illorum tecum communicatio facienda, ad hanc humanæ vitæ societatem aptè commodeq; gerendam, nullum instrumentum est oratione præstantius. Itaq; & facio sæpe, & facturus sum, vt te adhorter imprimis ad hæc studia, quibus dicendi egregia & præstans ratio comparatur: hoc etiam studiosiùs, quòd me quātum proficias, & quid mihi spei præbeas nil pœnitet. PAV. Faciam equidem quod meum est, vt labore & diligentia tibi satisfaciam mi pater: quantum verò effici per me possit, totum tuo iudicio permittam. IAC. Dabitur hac in re opera ab vtroque nostrûm Paule, vt rectè sit. Sed nos aliud initium nostri sermonis facientes, redeamus ad eandem pueritiam de qua totiens iam iterauimus loqui: vt eam alio quodam itinere, alia semita ad indagandum melius virtutem deducamus: nam quæ adhuc de virtute dicta sunt, etsi verissima ea sunt, creduntur tamen a iuuene, non intelliguntur. Hic autem tertius quasi actus nostræ deductionis reliquis perfectior, in eum locum adducet adolescentiam, vnde nō alienos imitari gressus, sed ipsamet cernere quò & quà vadendum sibi sit tanquam è specula poterit, suiq; erit consilij domina & voluntatis. Igitur puerum vt primum fari commodè, & verba disertè proloqui poterit, aliquosq; ingenij cœperit igniculos iacere puériles, studiosè inducat pater in opinionem & desideriū addiscendarum literarum: quod perquam aptè fiet, si accersendis maiusculis pueris, qui iam aliquantum in legendo profecerint, & illis

& illis auſcultandis, laudauerit præſente filio rectè recitantes, exoſculatusq; fuerit, aliquid etiam dederit muneris ac præmij: mouebitur enim animus filij ad eadem æmulanda ſtudia, in quibus alterum ſic probari perſpexerit: ipſeq; vltrò petet, ipſe flagitabit eaſdem ſibi tabellas, & eandem exercitationem dari. Quæ dandæ erunt, cùm ornatæ ipſæ & concinnæ per ſeſe, tum illuſtribus ſcriptæ literis, vt omnibus rebus, quibus capi poteſt illa ætas, ad amorem & cupiditatem legendi perliciatur. Semper enim prouidendum diligenter eſt, vt literarum deſiderium ita antecedat in puero, vt nunquam ſatietas nimia conſequatur. Sed etſi pater eiuſmodi ſit, vt omnibus ipſe optimis artibus literisq; eruditus, docere poſſit filium, & præclarè eum in omni doctrinæ genere inſtituere, cenſuerim tamen idoneum illi magiſtrũ eſſe eligendum, qui huic vni vacet negotio, nullaq; omnino re alia, neq; occupatione teneatur, ſed ſit in hanc curam erudiendi filij totus intentus, à qua patrem ſæpe familias, tam forenſibus quàm domeſticis negotiis neceſſe eſt auocari: hanc noſtram de adſciſcendo liberis magiſtro ſententiam M. Cicero comprobat, qui cum ea eſſet ingenij, literarum, & omnis ſcientiæ gloria, vt locupletaſſe ipſe & ornaſſe potiùs eloquentiam, quàm vlla ab ea ornamenta ſumpſiſſe videretur, in erudiendo tamen filio alienis magiſtris vſus eſt: verum hoc quod facile eſt præceptu atq; imperatu, re ipſa & experiundo vehemẽter fit difficile. Rari enim ſunt, vtinamq; adeò rari iſti, aliqui tamen eſſent, qui comprehendiſſent animo, quid ſit verè ſapere & vinculum illud quo omnes humanitatis artes inter ſe continentur, ad cuius vnius ſapientiæ ſpem & alimus & conſtituimus filium, quale ſit, tenerent: neque ij aut oſtentandi ſui cauſa, aut lucri faciendi, aut popularis auræ colligendæ, ad ſingulas addiſcendas ſeſe dederent artes: ſi tamen addiſcere eſt ignorare, quem ad finem percipiendum ſit quod addiſcas. Sed quoniam de hoc errore vulgato & propè cõmuni in noſtro de laudibus philoſophiæ libro ſatis eſt dictum, & alibi ſæpe dicetur, reuertamur ad puerum eum quem in manibus habemus, magiſtrumq; illi præficiamus è literario ludo, cuius mores probati ſint, & diligentia in docendo cognita: qui ita quotidianum penſum legendi & ſcribendi à puero exigat, vt nulla in re ſit aſper, nec minis, aut violentia vtatur: ſummoperè enim cauendum eſt, ne eas literas odiſſe incipiat puer, quas nondum poteſt ipſarum cauſa diligere: ſpe ille potiùs & laude prouocandus eſt, interdumq; ex pacto agendũ, vt cùm plures horas ſibi ipſe ſumpſerit ad pueriles obeundos luſus, vnam aliquam præbeat magiſtro. Legendi ergo & ſcribendi prima præceptio eſt pueritiæ, & primum rudimentum: quod promptè & celeriter facere debet puer, ac ſine vlla dubitatione vel minima noſſe literas,

vel ipsas per sese, vel in syllabis dictionibusque coniunctas: nec nosse solùm, sed pronunciare commodè sono vocis simplici rectoque, literis neq; oppressis nimium, neq; expressis: itemq; perlegere cursim quicquid scriptum oblatum fuerit: idq; & prorsus & rursus retrò contraq; revoluere: hæc enim quamuis minima videntur, tamen quoniam fundamenta sunt cæterorum, firmiùs sunt statuenda, immorandumq; in his aliquantò diutiùs, quoad planè resideant, atque comprehendant. Quod autem de literis, vel de literarum potiùs elementis ac notis dictum est, non de Latinis tantùm, sed de Græcis quoq; volumus intelligi: harũ enim vtramq; linguarum ab eo volumus addisci, qui ad eximiam spem summæ virtutis alatur: vtriusque enim maximi & doctissimi autores sunt, omniaq; doctrinarum genera in vtraque egregiè sunt tradita: tum autem prudentiæ, sapientiæ, eloquentiæ vtrobique summa vis, & ita nexa inter se, ac mutuò se continens, vt qui alteram sine altera perceperit, debile quiddam & mancum esse adeptus videatur. Ad vtramq; igitur & Græcam & Latinam orationem legendis & scribendis literis statim de principio imbuendus est puer: in quo illud primum admodum occurrit laudabile, quod est in more positum, vt simul cum literarum notis, elementa quoque Christianæ religionis in puero insinuentur: nam, vt dictum est, nec virtus, nec doctrina, nec spes honestæ aut beatæ agendæ vitæ vlla est, qua non pertinet, nec comes est religio: grauesq; tum sententiæ summorum autorum proponendæ illi sunt, ad sanctitatem vitæ, & ad exemplum fugiendarum aut expetendarum rerum pertinentes, quas animus tener bene apprehendat, deferatque secum in omnem posteriorem vitam. Sed hanc consuetudinem legendi iam scribendiq; familiariter sequitur cõtinuò grammaticæ ars: cuius nomen ductum quidem à literis, tenuem videtur habere appellationem, sed est eius facultas vberior: non literas enim solùm, & nomina, verbaque, ac reliquas omnes orationis partes, sed poëtarum quoq; & oratorum cognitionem ita complectitur & pertractat, vt paruum in iis relinquere videatur velle aliis artibus quibusdam locum: quod meo est animo nõ tam grammatices proprium, quàm eorum qui ad suam ex aliis generibus facultatem doctrinamq; ostentandam, huius artis nomine abuti voluerunt. Scripserunt enim de ea complures docti viri, cùm Græci, tum Latini: sed alij alio modo, pressè castigateq; nonnulli, multi abundantiùs: nisi fortè necessariò credimus tria millia librorum ampliùs à Didymo in arte grammatica fuisse scripta. Apollonius in Græcis, & Herodianus probatiores: magnam laudem apud nostros meruit Donatus, & qui illum Seruius æmulatus est: tum deinde multi. Sed nostrum non est enumerare scriptores: potiùs illud videamus, quomodo & quatenus gramma-

grammatice tradenda puero est: neque vim artis totam, sed captum ætatis illius consideremus: nam si qua sunt in illa arte difficilia & ardua, non tam necessariis quàm subtilibus implicata disputationibus, reiiciantur in id tempus, cùm aliis pluribus disciplinis instructus adolescens, otium conterere in huiusmodi quæstionibus poterit: quæ tunc vltrò sese illi offerent, & ex aliena quadam facultate acutius disceptabuntur: tenerum quidem pueri animũ onerare his difficultatibus, nullius consilij est. Quid enim illi proderit nosse cõtrouersiam, vtrum participium sit pars orationis, an redigatur sub verbo: & vtrum vocabuli an nominis in rebus appellandis potior vsus sit: & similia multa, quæ ne intelligentibus quidem admodum vsui esse possunt? Potius mihi is ad illa aperte & simpliciter perdiscenda ducatur, quæ necessariam habent vtilitatem, vt literas distinguat, aliasque nouerit vocales, quæ purum ex se proferant sonum, alias consonantes, quæ cum illis iunctæ & compositæ sonent, rursusque ex consonantibus semiuocales, quarum sonus incipiat a vocali: cæteras mutas, in quibus vocalis sonus tantum desinit. Intelligat etiam bisonas, quas διφθόγγους Græci, ex duabus vocalibus esse compositas: tum his adiungat omnibus pronuntiationem congruam. Ad dictionum verò syluam ita traducatur, vt sine vlla ambiguitate addiscat octo illas peruulgatas orationis partes: quarum singularum proprietates, & quasi insignia quædam, debet cognoscere, vt sciat internosse: vt verbi causa, Nomen esse quod rei naturam aut qualitatem denotet in suo statu manentem, idque casibus deflecti, speciebus diuidi, numeris mutari, generibus variari, figuris distingui. Verbum esse, quod rem in motu aliquo signet vel agendi vel patiendi, in quo pro casibus sunt temporum flexiones. Participium, quod affine vtriq; & verbo & nomini: tempus & motum accipiat a verbo, in reliquis sequatur nomen. Pronomen verò quod vicem præbeat nominis, in ijs nominibus scilicet quæ propria sunt, & certam personam aliquam indicãt. Aduerbia porrò & præpositiones illa, quod nisi verbo adiuncta vim habent nullam, hæ vel nominibus separatim appositæ, idque ferè semper præeundo atque antecedendo, vnde nomen nactæ sunt, vel etiam cum his & cum verbis in compositione copulatæ augent, vel minuunt, vel vertunt sensa eorum, quibus cum componuntur. Coniunctiones verò, quòd superiores quinque partes orationis binas trinasue adhærescendo coniungant. Interiectiones è contrario, quòd cursum & sensum clausulæ interpungunt aliqua voce humani affectus indice interposita, quæ habeat spẽ, lætitiam, metum, dolorem, alacritatem, admirationem, & similia quædam. Sed hæc, quæ in puerili disciplina commodius traduntur, perstringenda tantummodo nobis sunt. indicamus en m

iter duntaxat, non disciplinam ipsam tradimus. Sequuntur flexiones quatuor primarum partium orationis, quarum tres casibus, verbum ipsum temporibus tantum inclinatur, quæ probè & penitus memoriæ mandandæ sunt: earumque varietas facilimè est & familiarissimè discernenda: tum autem qui cuique verbo casus subsequatur, quíue antecedat, hæc enim summa est meo quidem animo grammaticæ facultas, scire ita struere & contexere orationem casibus, numero, genere, temporibus, vt nihil sit perturbatum, nihil non concors, nihil non inter se aptè cohærens & consonum, quod tam in versibus, quam soluta oratione tenendum grammatico est: est enim & huius artis propria quantitatis syllabarum notio, & quis cuique carmini pes conueniat, nam verborum & nominum quæ communi analogiæ præuaricata sunt, & discrepantes a consimilium cæterorum ratione inducere formas, vsus & cognitio, non tam scrupulosis anxiisque præceptis, quam ex bonorum autorum crebra lectione percipienda est: quod idem de rectè scribendi scientia, quæ Græcè orthographia est, dicimus: hanc enim onerosam & difficilem pueris ad noscendum, si per regulas præceptaque tradamus, assiduus legendi scribendiq; vsus melius confirmat, & in vniuersum tota grammaticæ ars plurimum communi consuetudine loquendi, & veterum doctorum autoritate nixa est: cuius extremum & finis est scire aptè construere, & coagmentare orationem, vt nihil discors in ea, neque præposterum sit: idque tum fusa oratione, tum carmine, in quo syllabarum præterea quantitas expendatur. Hoc cum efficere poterit puer promptè & paratè, atque vt in agendo nihil hæsitet, est enim propterea quod hæc ars fundamentũ est, & veluti solum reliquarum artium, vt si ea debiliter comprehensa sit, omnem superextructionem nutare oporteat, diligentius in ea elaborandum, optimè vt teneatur. Cùm inquam fuerit hæc puero benè percepta, & cognita, tum audentius quicquid libuerit oneris est illi imponendum: nam & ipse his nodosis & minutis difficultatibus expeditus, quæ laborem animi in puero non mediocrem, delectationem habent propemodum nullam, tanquam equus modo domitus gestiet in campos procurrere liberiores, & suarum virium, suique ingenij aliquod periculum facere: Ita quæ sequentur iam non laboriosa illi, sed grata iucundaq; erunt. Igitur è vestigio ad exercitationes & præcepta artis rhetoricæ traducendus est: cui eadem quidem quæ ipsi grammaticæ subiecta est materia, nominum & verborum videlicet, & omnis formandæ componendæque orationis, verum alio modo. Illa enim, vt diximus, sat habet struere aptam inter se & congruentem personis temporibusque orationem, aut carmen suis pedibus & numeris integrum componere, eoque functa officio quiescit,

ſcit, nec habet cauſam vlterius progrediendi. Rhetorica verò hoc quidem accipit ab illa, tanquam ſibi neceſſarium, ſed nulla eſt in neceſſariis dignitas. Itaque ſic excolit acceptum atque exornat, vt illo apparatu inſtructuque orationis nihil fieri poſſit admirabilius. Hac de arte plura dicenda eſſent, quippe è qua tantum ſit humanæ vitæ ornamentum, niſi in Cicerone præclariſſimè expreſſa eſſent omnia: quem & meo hortatu, & voluntate tua aſſiduum in manibus Paule geris: hic enim tibi & nunc, & poſtea, & ſemper legendus eſt: nec legendus ſolum, ſed omnibus intimis ſenſibus & modis deuorandus: nulla eſt enim laus prudentiæ, nullum lumen orationis, nulla ſententiarum dignitas, nulla verborum, nullus in dicendo lepos, nullum acumen ingenij, nulla vis animi, quæ non in eo nón dicam appareat atque extet, verùm ita emineat, acriſque ad permouendum vehemenſque ſit, vt torrente quodam omnium ſuauitatum obruat ſenſus animoſque legentium. Sed etſi in hoc vno omnia inſunt, quæ ad huius *præclari generis* facultatem videntur eſſe requirenda: prætereaque & doctrinæ & ſapientiæ maxima cum his coniuncta vis: tamen vbi te ad huius imitationem conformaueris, neque colorem ſolum, ſed fuccum etiam & habitum illius orationis fueris nactus: tum legendi cæteri quoque tibi ſunt autores Latini, Græcique, tum oratores, tum etiam poëtæ. Eſt enim huic ætati, in qua tu es Paule, & verò etiam conſequenti magno ornamento ſimul & emolumento, videre multorum ingenia atque ſcripta: quòd & multa addiſcuntur à multis, quæ ad vſum & manũ quotidie opportuna accidere poſſunt: & lectio varia ac multiplex iudicandi vim prudentiamque confirmat: quæ ſi in vno duntaxat genere verſetur, nec habeat qui cum quid comparet, non delectu vllo ad id ſe applicuiſſe, etiam ſi ſit optimum, ſed caſu & fortuna in illud ſolum incidiſſe videatur. At nos delectu volumus & iudicio valere vel maximè eius adoleſcentis naturam, de quo iamdudum inſtitimus loqui: quanquam non eſt adoleſcentiæ iudicare, vigere ingenio illi ætati potius conuenit: porrò autem ingenij eſt cùm percipere celeriter id quod tradatur, tum verò arrepto à demonſtrante principio, præcurrere aliquantum, & ex paucis ſtatim plura aliqua intelligere: quod quidem eximium, imprimis optabile Deorum immortalium in nobis donum eſt: iudicandi autem ipſa vis, non tam celeritatem, quam pondus habet, neque in præuidendo magis, quàm in circumſpiciendo eſt poſita: ex multis enim circumcirca ſeſe offerentibus eligat illud oportet, quod maximè ſit accommodum: quod quidem fieri ſine comparatione plurium non poteſt: quam nobis probandi & adſciſcendi potiora facultatem vſus rerum

multa-

multarum, & in hominum consiliis, fortuitisque euentibus longa agitatio, imprimisque lectio erudita & varia affert: neque tamen absque illo naturæ munere, quo bono ingenio præditi in lucem venimus: nam si ingenium absit, pro nihilo cuncta sunt: vt naturam vbique præcipuè dominari appareat. Sed etsi non est iudicatio propria adolescentiæ, eis tamen armis, & eo cultu comitatuque rerum illa ornanda ætas est, vt cum maturum fuerit, acutè queat & rectè iudicare: in quo maximam partem literarum scientia adiuuabit, & cognitio vetustatis, & lectio quamplurima summorum probatissimorumque autorum, quorum nemo est aspernandus ex his, quos iniuria temporũ de multis reliquos nobis fecit: nec solum egregia vtilitas, sed maxima quoque delectatio ex illorum lectione varia percipietur. Iuuabit cognosse ac mirari vnà vim illam incredibilem vehementiamque Demosthenis: cuius oratio sic sensis inter se, quasi hamis, conserta esse mihi videtur, vt si literam vnam tollas, seriem totam labare sit necesse: ita quidem est pugnax, vt semper vincere: ita plena ac referta, vt obruere: ita arguta, vt nunquam non decipere aduersarios possit: quàm crebra præterea in ea prædicatio antiquitatis, qui delectus verborum ac sententiarum, quam multæ ad laudem & ad decus sumptæ ex tempore & ex causa cohortationes? vt merito huius vnius principis in dicendo gloria Graiæ gentis eloquentia nitatur. Huius inimicus & in repub. aduersarius Æschines toto genere omissior, canorum tamen habet quiddam & profluens. Subtilis Lysias & verbis maximè proprius. Nam Isocratis eloquentiam probatam alioquin, nimiæ concinnitates, & quædam quasi delitiæ, vt minus videretur virilis efficere. Horum & cæterorum, vt dico, crebra lectio non solum voluptate afficit cognoscendis summorum hominum ingenijs ac dissimilitudinibus, sed auget etiam facultatem inter dissimilia & varia genera dijudicandi. Quod idem de rerum gestarum scriptoribus est dicendum, quorum nostris mehercule non minor est quàm Græcis aut elegantia aut copia: atque in his aliquantò etiam expressius apparet, quod ad confirmandam prudentiam hominũ pertinet: veterum enim ducum, & eorum qui in gubernatione rerum publicarum floruerunt consiliis actisque perdiscendis, & quid cauendum in vita, & quid sectandum sit ex euentis illorum facilè intelligitur. Quid de Poëtis dicam? quorum cernis profectò & quæ in vtraque lingua copia, & quanta non solum ad demulcendos, verùm etiam ad impellendos animos nostros vis sit: atque hoc genus sanctum, & Dijs amabile semper habitum est: non enim tam studio humanáue cogitatione, quàm spiritu quodam diuinitus inflati, videntur illa effundere, quæ sonis numerisque constructa aures sensusq; corripiunt: & ad permiscendos animos

animos nostros tanquam illiquefacta funduntur: vt in quamcunque impulerint partem, non videatur posse obsisti. Quo etiam ex illa Platonis repub. quam is in libris perfectam condidit, poetæ exire iussi sunt, ne si ad suum arbitrium, & quodcunq; eorum animis libuisset scribere ac diuulgare aggressi essent, quod in communi liberum erat Græcia, ciuium suorum mores facilimè corrumperet: & genera plus est in hac facultate momenti, quàm quisquam forte suspicetur, tum ad frangendos, atque eneruandos voluptate, aut cæteris permotionibus animos, tum rursus ad eosdem virtute & constantia corroborandos. Sed quoniam hoc videtur esse communis Musicæ officium, cuius pars vel præcipua poëtice est, eaque adeo sedes & basis, qua tota ars Musica collocata est & sustinetur, de ea est aliquid dicendum, si quid nobis relimus hoc cursu & hac commemoratione artium ingenuarum, & quem ad finem contendamus prius exposuerimus. PAV. Equidem pendeo animi quo tu loco statuas esse Poëtas, & illam Platonis sententiam pertimesco: sed tamen cum recordor me te autore cum illis viuere iamdudum familiariter, eosque sæpius in manibus habere, consolor ipse me, nec vereor vt tu mihi illam vel oblectationem & requiem à seuerioribus studijs, vel etiam vt ego experior non mediocrem vtilitatem ad linguam & vitam excolendam, adimas: nam si quis mei ingenij captus est ad ista expendenda, in quibus tamen quotidie versor, nec intelligo quid Homero vberius aut magnificentius legere possim, nec quid Virgilio diuinius: qui duo cum sint non singulorum sæpe hominum studio solum, sed ipsarum nationum contentione inter se comparati, vtri dandus sit in hac laude principatus, soleo crebrò vsurpare sententiam tuam: qui sic dicere es solitus, plurima esse in Homero quæ in cœlum tolli, nihil in nostro quod melius possit optari: ab illo tamen tanquam fonte & patre omnium doctrinarum cæteros veluti riuos fluxisse putas. Nam quòd comœdiam sæpe affirmas priuatæ vitæ & ciuilis cōsuetudinis esse magistram, speciem habet, vt ego arbitror, hos quoq; poëtas non repudiantis: quorum Terentius ceu sedatus amnis quemadmodum fluat pure & leniter, nihil secum turbidum neque fucatum deferens: vtque se accommodet ad omnia quæ incidunt, apte, scite, eleganterq; & narranda & respondenda, quis legens non cum quadam animi delectatione miretur? in quo mihi videtur habitare ipsa modestia: sic enim cauet ab obscœno spurcoque, vt interdum quid quamque deceat personam parum attendere videatur. Plautus fortasse licentior: sed tamen quid eo ad locupletandam latinam orationem & facilitatem sermonis copiamque verborum, potest esse vtilius? De poëtis cæteris non loquar, quorum est & Græcis & Latinis festiua copia: plura enim genera poëtarum ha-

rum habentur, quod in oratoribus fortasse non ita est. Sed hoc dicam communiter de vniuersis, cùm sit aliquid in vnoquoque quod excellat in aliqua ingenij parte, & in plerisque laudabilia permulta, non videri hoc genus ab institutione bonorum morum & a studiis doctrinæ eius quam expetimus repellendum esse. Quòd si fortunæ & temporis iniquitas aut nobis in vetustis conseruandis autoribus tragœdiam reliquisset, aut non ademisset Græcis comœdiam, magnam opinor voluptatem ex Græcorum & Latinorum inter se scriptorum contentione caperemus. Sed quando hoc nobis bonum ereptum est, siue hæc hominum iniuria fuerit, siue temporis, ex alternorum tamen lectione licet animaduertere, quæ sit vtriusque generis vis, quanquam tragœdia fortè turbulentior, & ad concitandos diuersis affectibus animos non parùm certè potentior. IAC. Polite ista admodum & perquàm commodè Paule: itaque gaudeo tua ista in expendendis scriptoribus Græcis & Latinis attentione ac diligentia, in qua specimen nobis eximium tui ingenij præbes: mihi quidem non paruam laboris partem ademisti in discernendis & dijudicandis poëtis, nam hos modo quos commemorasti, & alios ferè horum similes non legendos solùm, sed habendos tibi perquàm familiareis puto: nec vsque eò Platonis illud interdictum horreo, vt non putem bonum morem potiùs poëtis, quàm poëtas bono mori legem esse laturos. Sed tamen neque ille in eo statuendo non aliquid secutus est: & nos te nolumus in numero ducere poëtarum sotadicos istos impuros versificatores, qui ad omnem petulantiam progressi, omnia scurrilibus probris referserunt. PAV. Nequaquam mi pater, intelligo enim quos dicas, nisi si quando illi legendi sunt, vt excellentium & grauium poëtarum virtus & sapientia magis eluceat. Sed quod de Musica te velle dixisti dicere, id ego audire sanè aueo. IAC. Quippe qui in hac arte patris tui cura apprimè à pueritia instructus fuisti. Sed ego non ea dicam quæ huius vulgatæ & triuialis Symphoniæ sint, cuius auribus tantùm suauitate demulcendis omne est lenocinium, & quę in sola penè vocum flexione ac modulatione ipsa consistunt: hanc enim velut bonis moribus inimicissimam iure & ab repub. sua exclusit Plato, & in suas ciuitates Aegyptij nunquam admisere. Sed dicendum est de vera Musica, cuius animis ab agresti illo rigidoque sensu ad vrbanitatem reflectendis, & eisdem rursus ne mollitia nimia perfluant, virtute & constantia vinciendis, totum officium est: & quoniam diximus esse quiddam quod anteuertendum primo nobis videretur, sic habeto: cùm, quemadmodum in stadio fieri solet, nos in hoc disciplinarum & artium ingenuarum veluti decursu quasi è carceribus deducamus adolescentiam, vt eam in loco vbi est præmium

mium certaminis positum sistamus: summum esse illud & extremum quo tendimus, ipsam illam de qua totiens iam locuti sumus, perfectricem naturæ humanæ ac rationis & beatæ vitæ largitricem philosophiam; ad quam cum fuerit peruentum, constituenda in ea sedes est, & omnium consiliorum collocandum domicilium: quippe cum nec quod ad salutem nostri, tranquillitatemque pertineat, nec quod ad sani animi plurimas capiundas voluptates vtile sit, quicquam ibi possit deesse: porrò exorsus huius nostræ deductionis grammatice ipsa extitit: è qua cum tantum institeris in ea quantum fuerit necesse, ad ornandam & excolendam, alia quadam arte & doctrina orationem discedendum est, cuius imprimis necessariæ & maximè præclaræ facultatis studium in omnem reliquam deinceps vitam pertinere debere diximus: tanquam sine qua magnus vir quispiam, & inter cæteros gloria eminens nec domi, nec verò etiam belli existere facilè possit. Verum etsi hanc exercitationem grauiter, distinctè, ornatéque differendi, qua de re cunque fuerit propositum comitem adoscenti, in omnem ætatem tradimus, vt cùm vnà cum eo ad philosophiam tanquam ad mare fluuius peruecta fuerit, coalescat cum illa in vnum quasi corpus & confluat: sic eam volumus aliarum artium ac disciplinarum, tanquam aquarum & fluminum accessu, vberiorem fluere. Itaque nulla est earum artium, quæ liberales sunt, & ingenuo homine dignæ existimantur, non suscipienda adolescenti quatenus commodum sit, hoc est vt tantum in vna quaque ponatur temporis, quantum fuerit satis, nam neque erit negotium difficile, & illæ tamen societate & consensu quodam nexæ inter se & colligatæ sunt, vt qui in vnam penitius intrarit, facilem sibi aditum patefaciat ad cæteras. Itaque antiqui illi Græci, qui hæc curiosius & in maiore otio quam nostri tractauerunt, cum cernerent ad perfectam summamque sapientiam, quam illi in gubernatione rerum publicarum: & in excellendo ac præstando cæteris hominibus consilio ac eloquentia positam arbitrabantur, iter esse per huiuscemodi artes, præceptores quidem dicendi simul & sapiendi quos illi Sophistas vocabant, quasi ciuilis prudentiæ magistros, impenso conducebant pretio liberis: vt affixi illis semper, ab eorum latere nunquam discederent: ad alios verò doctores Geometras, Musicos, Astronomos, filios tanquàm deambulatum iubebant duci: apud quos tamen aliquid reperirent quod operæ pretium esset addiscere. Sed cum ætas puerilis & paulò etiam magis adolescens plurimo igni citata & viuida, quiescere nullo pacto queat, semperque in agitatu motuque sit, nec garriendi, cursandi, clamandi constituat modum, quas putauerunt artes regendæ illi ætati & temperamēto quodam fingendæ idoneas potissimū esse, eas pri-

eas primas adhibuerunt, gymnasticam videlicet & musicam, quarum altera corporis in puero motus, altera animi, effusos ipsos per sese & immoderatos, sub leges quasdam redigeret: vt cum suos naturæ cursus impetusq; permisisset, affingeret tamen quiddam ex arte & disciplina, quod cum venustatem omnibus illis motionibus, tum corpori valetudinem, animo modestiam præterea posset afferre. Ac quod ad corpus quidem & eius exercitationes attinet, permulta ex illo antiquo vsu contraria consuetudine sublata sunt: non enim nos neque frequentibus balneis vtimur, neque quotidie lauamus, quod illi studio faciebant: nec oleum iam diu aut palæstram vllam nouimus: tantum quæ erant Romanæ exercitationis propria in nostris moribus remanserunt, pleraq; equitare, currere, pila ludere, iaculum mittere, certare rudibus, & si qua eiusmodi sunt ad laborem corporis valetudinemque spectantia, quæ non tam sunt artis, quàm studij: & in quibus decor omnis accersendus est, non à præceptis magistri, sed ab ipsius ingenio & modestia adolescentis. Vnum etiam reliquum est commune gymnasticæ & musicæ agitandi corporis artificium, quod in choreis situm est, & in ipsa arte studioque ad fidium sonitum tibiariumúe saltandi. In quo ipso tamen musice priores partes obtinet, ad quam, quoniam de gymnastica satis est dictum, eis coloribus quos probauit antiquitas in puerorum animis depingendam iam transeamus. PAV. Quam vereor, ne hoc quicquid ego didici musices, ex eo genere sit, quod tibi minus probandum esse videatur, quamquam ego iamdudum ab illo propè desueui, &, vt tu videre potes, minus minusque eo quotidie delector, & ad hanc grauiorem & nobiliorem musicen, quam conspicor in poëtis, libentius me dedo, quæ animum meum illis numeris & dignitate ac grauitate sententiarum propè in cœlum rapit. IAC. Quod didicisti Paule de vocibus & tonis (sic enim vos appellatis) aut tollendis in acutum, aut rursus in graue deprimendis, itemque de certis, falsisque voculis, nec non de eo quantum integer tonus, quantum dimidiatus pendat, quæ sit in diapason vis, quæ in diapente, qui gradus vocum numerique & ipsorum inter se permutationes, quæ cui voci cum voce quaque consonantia, & si qua sunt talia musici ludi documenta, non inficiabor ea abs te & rite & necessario percepta esse. Sed harum rerum cognitio est non difficilis: illud videndum, ne malo vsu ars sine dubio ad hominis naturam imprimis accommodata, si corrupta ea sit, mores deinde quoq; & animos nostros ipsa corrumpat: etenim nihil est profecto ad obligandum & comprehendendum animum numero potentius, nec quod se magis illi insinuet, aut normam legemque præscribat, quemadmodum eum velit moueri & affici: declarat hoc tacita ipsa sæpe lectio oratorum &

rum & poëtarum, quando in vtrisque numerus modique sunt, & mensuræ interuallaque verborum, & si in poëtis id multò est expressius: sed tamen hos cum legimus, sentimus non intus affici, & qua numerosa illa vis sese inferat, cum hac vna ferri, & in omnem partem pertrahi sensus nostros. Quod si vox cantusque accedat illi compositioni accommodatus & congruens, vix vllum animi robur obstiterit, quin det manus, & se ducendum tanquam addictum præbeat. Quid ergo est? quò plus in hoc genere est actionis & virium, hoc magis prouidendum erat, quod tamen nequaquam fit, vt ne cuique liberum esset, quemadmodum quisque vellet musicæ modos & variare & flectere, sed statis quibusdã & publicè probatis omnes cogerentur vti: quod quidem antiquitus Lacedæmone vsque eò seuere fuit obseruatum, vt Timotheum Citharœdum nobilem imprimis magno concursu artem Spartæ profitentem, quod chordam vnam addidisset in cithara, tanquam soluentem leges, & labefactantem iuuenum disciplinam, illa ciuitas exterminandum curauerit. Quod si quæratur qui modus sit in musicis tenendus, hæc ego omnia attendenda esse puto: cum constet chorus ex tribus, sententia, rythmo (hic enim numerus nobis est) & voce, primum quidem omnium & potissimum sententiam esse, vtpote quæ sit sedes & fundamentum reliquorum, & per se ipsa valeat non minimum ad suadendum animo vel dissuadendum: numeris autem modisque contorta penetret multò acrius: si verò etiam cantu & voce fuerit modulata, iam omnis intus sensus & hominem totum possideat. Videndum est igitur acutè vel ciuitati, si quæ forte aliquando publicè huius rei susceperit curam, vel priuato ciui, qui benè & pudice erudiendi filij certè sit curiosus, ita vt addiscatur hæc ars, vt quod subiectum materiesque est artis, verba videlicet & sententiæ, ex genere eo sint, quod ad optimos conseruandos alendosque mores valeat plurimum: quod idoneè fiet, si aut laudes clarorum virorum, eorumque dicta & pronuntiata ad virtutem pertinentia, aut diuinæ res, & de Deo ipso ea prædicabuntur, quæ habent illius bonitatis, benignitatis, clementiæque commemorationem, cum maxima nostra vtilitate beneficiisque coniunctam: cuiusmodi primum scripsit in originibus Cato, vsurpatum fuisse apud veteres Romanos, vt post epulas ad tibiam fortium virorum laudes, & præclara in patriam merita canerentur: altero interdum vtuntur poëtæ, vt apud Virgilium Iopas, de sole, & luna, & cœlestibus rebus illic canens: apud nos verò sublimius multò atque sanctius, qui sacris numeris diuinæ potestatis, & erga nos beneficentiæ mysteria cecinerunt: quod & nuper musis omnibus approbãtibus fecit homo ingenio & eloquentia & Christiana pietate in omni poëtica facultate præstans Actius

Syncerus: hac quidem basi supposita & collocata, adhibendus iam deinceps numerus est: qui nequaquam poterit profecto fluidus esse, & mollis, & inconstans, si dignitatem illius sententiæ aptè debeat modulari: sed habebit suauitatem austeram & virilem necessariò, grauesque consectabitur modos: non enim aut natura ipsa fert, aut nostra potest pati expectatio, vt factum egregium Mutij Scæuæ si quis narrando astringat, numeris celeribus id iambis debeat euoluere: festinationis enim & auiditatis, & turbati iratique animi pedes illi sunt, non constantis inuictæque virtutis: neque item deuotio illa Deciorum, & in medios hostes procursus, cùm se illi pro patriæ salute ad certam proiecere mortem, mollibus elegis aut fluentibus dithirambis vinciendus est: sed heroum quærit carmen, vt dignitatem rerum par numerus consequatur: Porrò sententia & numero consonantibus nō poterit vox illis solidum & virile tenentibus ipsa infracta & muliebris esse, qui iam erit concentus non solum ad bonos mores & disciplinam vtilis, sed etiam, vt mea fert opinio, iocunditate ipsa, & amœnitate longè superior: non enim dulci quodam veluti decocto satietatem cito afferet, & sensus fastidio abalienabit, sed suauitatem autoritate condiens tenebit diutius, atque in adolescentium animis insinuans præclarum illud fœdus honestatis cum voluptate, quod caput esse bonorum morum diximus, idoneum erit id & conciliare in animo, & conseruare. Hanc ego musicam & tibi Paule & omnibus adolescentibus, qui virtutis volunt esse studiosi, & sectandam cupide, & firmiter comprehendendam præcipio: quanquam tu quidem nostra monita tuo studio antecedis. Nam ista quæ nunc vulgò & passim celebris est musica, quid habere in se potest recti ac decori, quæ aut nulla verborum fermè & sententiarum sede suffulta sit: aut si etiam habeat subiectam aliquam sententiam, illius tamen sensum ac notionem concisè fractis ac vibratis inter fauces vocibus infuscet & impediat: quasi verò iccirco reperta musica sit, non quæ mulceat temperetque animos, sed quæ auribus tantum deseruiat & imitetur volucrum ac bestiarum cantus, quarum tamen similes esse nollemus: at hoc est corporeū animum efficere, & minimè compotem sui: à quo iure optimo cum abhorreret Plato, huic esse tali musicæ in sua ciuitate noluit locum: namque vbi molles, infractæ, voluptariæq; sententiæ paribus numeris, & simili vocum modulamine proferuntur, vel ad libidines fluxæ, vel in doloribus languentes, vel ad subitos turbidi animi motus præcipites, & concitatæ, quàm tu ibi labem virtutis, quam bonorum morum vastitatē fieri putas? Et nimirum hoc modo primum pristinum suum morem rectum & laudabilem corrupit Græcia theatris & scenis nimirum frequentandis, chorisque illis imprimis a discendis,

scendis, qui suauitate aures, animos autem maximè affectionibus varijs permouissent: inde in vrbem Romam deuecta illa pernicies, neruos antiquæ grauitatis perfregit, & discidit: nostra autem hac ætate quid sperari debeat boni ex huiuscemodi musica, promptum est cognoscere, cum videamus quibus moribus sint hi, qui eam tradunt & profitentur. Quamobrem non illa hæc est digna homine libero, sed quam paulò ante protulimus, laudabili sententia, grauibus numeris, voce virili ad studium virtutis animum accendentem: cui si adiungatur præterea motus agitatioq; corporis ad sonum numerumq; conuersa, iam saltatio exoritur, & choreæ ipsæ, quarum nos vsum non penitus interdicimus adolescentiæ, rarò modo illæ & sobriè exerceantur: nō inutiles erūt exhilarandis animis, & ex studiorum labore & contracta illa cura reficiendis: verùm missas eas facere celeriter oportet, & saltationem totam deserere: maturè enim fit inepta, neq; potest cum grauitate virili, sedatioribusq; moribus vllo pacto in vnum locú tempusque conuenire: paulatim deinde quoque cantus & vocis modulatio relinquenda est, vt ne vtamur ea ipsi, non vt ne audiamus vtenteis alios. Nam auditio cuicunque ætati concessa sanè sit, etiam senectæ, & vltimæ, dum modice fiat, neq; nimis dedita opera expetatur. Rhythmos quidem & sententias numeris astrictas ex illo genere graui, siue in legendis poëtis, siue in carminibus interdum etiam pangendis, omnis vitæ comites volumus esse, habent enim amœnum iuxta atque opportunum a seuerioribus sæpè studijs & publicis curis occupationibusque diuersorium. PAV. Percepi planè mi pater, & quid tu adsciscas, probesque in musicis, & quid repellas: dabo operā igitur vt tibi in vtroque ac veritati ipsi satisfaciam. IAC. Ne Arithmetica quidem Paule non aduocanda est in cæterarum consortium disciplinarum, quæ est ipsa ars & scientia numerandi: cuius vsus ita nobis necessarius est, vt videamur absque ea ne quot digitos quidem habeamus in manibus, aut quot oculis intueamur scire posse: quod ridicule videtur accidisse priscis hominibus ante Palamedem, cuius hoc inuentū apud Troiam fuisse fertur: quo quidem tempore neque Agamemnon tanti exercitus dux, neque is qui in consilijs excellere ab Homero dictus est Nestor, neque verò Vlysses mortalium omnium versutissimus, numerum earum nauium, quibus appulerunt ad Troiam, potuissent dicere. Sed fabulis missis, huius artis scientia atque exercitatio adolescentibus tradenda est, quatenus quidem expedit: principia enim certè percipienda sunt, & introrsum nonnihil penetrandum, vt numerorum differentias, parisque & imparis vim, ac ipsorum inter se multiplices ac varios intelligamus nexus, responsusq; propè mirabiles referentiū certis interuallis & spatijs

plius requirat: nec suæ tranquilissimæ voluptati populari extrinsecus plausu velit obstrepi. PAV. Dij immortales tornē & tanta nobis cognoscenda esse præcipis, præsertim properantibus ad philosophiam? quæ videantur singula vnius ætatē hominis distinere facile posse: etsi tibi ego assentior, fateorque debere omnia percipi, si etiā potis est, ad eamq; rem sane alacris animo sum: sed audio tamē sæpe permultos accusantes breuitatem hominū vitæ, & difficultatē, ac magnitudinem huiuscemodi artium verbis exaggerantes, quasi earum finis nulla capi possit. Itaq; habent illud Theophrasti identidem in ore, qui moriēs accusasse naturā dicitur, quæ brutis animantibus, volucribusque nonnullis perlonga viuendi spatia tribuisset, cum eorū nihil illa res interesset: hominem verò qui esset ad intelligendum & contemplandum natus, tunc potissimū extingueret, cùm is mente & ratione bene vti vix cœpisset: quorum de opinione quid sentias, itemque ad philosophiam percipiendam quam præcipue sectamur, ecquam in istis, quas commemorasti, artibus opportunitatem esse constituas, audire si placet sanè velim. IAC. Maximam Paule, vt tibi ad posterius tuum respondeam prius: neque eam simplicem & vniusmodi, sed multis rationibus vtilem & accommodatam: nam cum omnis cognitio & scientia est liberalis, tum autem artes hæ, de quibus iamdudum loquimur, illius ipsius quam appetimus philosophiæ, tanquam vnius magni corporis quasi membra quædam sunt: quicquid enim in rerum naturis tractandis noscendisque, quocunque illæ è genere sint, & in illarum vero intuendo versatur atque inhæret, totum sub ditione philosophiæ est, ac lumine illius, tanquam veritatis radio illustratur: porrò in philosophia quædam sunt quæ cæterorum maxima præstantissimaque habentur: qualis est de summo omnium bono cognitio, deque eo quod summum est, quodque cęteris causam vt sint prębet: & si qua sunt alia eiusdem modi naturæ illius eximiæ & principis cognata atque affinia: ad quæ intelligenda, quoniam in excellissimo mentis loco posita sunt, per huiusmodi studia & disciplinas, tanquam per cliuos gradusque scanditur: multaque adhibentur ex hisce ipsis facultatibus mentem animumque adminicula, quæ in sublime tollunt: sine quibus labare atque errare ferme esset necesse, vt harum in hac quoque parte egregia artium opera vtilisq; reperiatur: verum illa palmaris, quòd auocant animum à sensibus, ipsumq; docent, per semetipsum quę cōsideranda sunt, ea seorsum à sensionum corporearum strepitu, solum in semetipso considerare & cernere, quod est maxime certū & proprium philosophi munus: nam cum naturas rerum omniū, & illud ipsum quod sunt, vel summouerit procul natura à conspectu nostro, vel quas etiam obtulit, & tradidit nobis penè contuber-

tubernales, tantis eas tamen inuolucris contexerit, vt aures, oculos, cæterosq; sensus permoueant modo, menti autẽ ipsi, conanti apprehendere illud quod quidque est, offundant tenebras: non fuit mediocris operæ, neq; exigui laboris, facere animum ipsum sibimet viam per mediam turbam, concursionemq; sensilium, & illud ipsum inuenire, quòd quæq; res vna est, vnum ipsum scilicet idemq; semper, neque tempore vllo, neque mutatione variabile. Quod quoniam nullo pacto fieri potuit, nisi coercitis & reiectis sensibus, ac illis etiam imaginũ similitudinibus, quæ ex sensionibus rerum exterarum introductæ in animum atque impressæ volitant vagæ, contemplantiq; obstrepunt, silere penitus iussis: idcirco vt quæq; ars sic se gerere animum, atq; à sensibus quoad potest discedere, redireq; in sese maximè docet, ita maximè ad philosophiam vtilis ea, atq; opportuna est, quod in his numerandi metiendiq; disciplinis præcipuè licet cernere: illæ enim menti ea tractanda cogitandaq; proponunt, quæ à motu, quæ à sensu, quæ à tempore, quæ à varietate, à discrepantia, à cõtrarijs pulsionibus penitus remota alienaq; existunt, perpetuamq; obtinẽt & immutabilem in se ipsis cõstantiam ac veritatẽ: quæ cum sit familiaris philosophiæ facultas, mathematicæ istæ artes & sciẽtiæ, vel quod animum sic erudiunt vt solus ad speculandum sua vi niti & confidere cõsuescat: vel quod ipsæ quoq; philosophiæ partes & membra quodam modo sunt, ad illam ipsam aspirantibus noscendæ quadam tenus, nec sine honore debito sunt prætereundæ. Nam quod magnitudo earum deterreat nonnullos, & desperare penè sibi cogat, non est hoc artis nec difficultatis ex arte, sed imbecillitatis, & desidiæ vitium: equidem non eo inficias, esse in artibus ipsis non difficultatem mehercule, neq; operositatem (vt ita loquar) abhorret enim res à natura verbi, sed subtilitatẽ potius, & abstrusionem quandam rerum intelligibilium, nequaquã expositam populo, nec patentem hebetibus tardisq; ingenijs, quæ tamen acutorũ, & valentium ingeniorum aciem non effugiat, quo illa paruo ductu exiguaq; monstratione intenta tam facile tamque celeriter penetrant, nõ vt alienas & inhospitas peragrare regiones, sed vti in suo regno dominari videantur: est enim permagna hominũ ingenijs innata vis, in quibus illa hominibus ab natura benè locata & cõstituta sunt: atq; ita magna, vt neq; numero rerum, quas concipiunt, apprehenduntque, vincantur, neq; amplitudine & mole opprimantur, nec tenuitate acumineque frustrentur. Sed quemadmodum oculi, quibus à natura vegeti & perspicaces sunt traditi, facili leníque conuersu in quam se cunque dederint partem, celeriter omnia & sine labore quæ volunt contuentur: Sic mens benè instituta & subornata a natura ad omnia comprehendenda, in quæ intenderit, est perspicax,

rum habentur, quod in oratoribus fortasse non ita est. Sed hoc dicam communiter de vniuersis, cùm sit aliquid in vnoquoque quod excellat in aliqua ingenij parte, & in plerisque laudabilia permulta, non videri hoc genus ab institutione bonorum morum & à studiis doctrinæ eius quam expetimus repellendum esse. Quòd si fortunæ & temporis iniquitas aut nobis in vetustis conseruandis autoribus tragœdiam reliquisset, aut non ademisset Græcis comœdiam, magnam opinor voluptatem ex Græcorum & Latinorum inter se scriptorum contentione caperemus. Sed quando hoc nobis bonum ereptum est, siue hæc hominum iniuria fuerit, siue temporis, ex alternorum tamen lectione licet animaduertere, quæ sit vtriusque generis vis, quanquam tragœdia fortè turbulentior, & ad concitandos diuersis affectibus animos non parùm certè potentior. IAC. Polite ista admodum & perquàm commodè Paule: itaque gaudeo tua ista in expendendis scriptoribus Græcis & Latinis attentione ac diligentia, in qua specimen nobis eximium tui ingenij præbes: mihi quidem non paruam laboris partem ademisti in discernendis & dijudicandis poëtis, nam hos modo quos commemorasti, & alios ferè horum similes non legendos solùm, sed habendos tibi perquàm familiareis puto: nec vsque eò Platonis illud interdictum horreo, vt non putem bonum morem potiùs poëtis, quàm poëtas bono mori legem esse laturos. Sed tamen neque ille in eo statuendo non aliquid secutus est: & nos te nolumus in numero ducere poëtarum sotadicos istos impuros versificatores, qui ad omnem petulantiam progressi, omnia scurrilibus probris refersferunt. PAV. Nequaquam mi pater, intelligo enim quos dicas, nisi si quando illi legendi sunt, vt excellentium & grauium poëtarum virtus & sapientia magis eluceat. Sed quod de Musica te velle dixisti dicere, id ego audire sanè aueo. IAC. Quippe qui in hac arte patris tui cura apprimè à pueritia instructus fuisti. Sed ego non ea dicam quæ huius vulgatæ & triuialis Symphoniæ sint, cuius auribus tantùm suauitate demulcendis omne est lenocinium, & quę in sola penè vocum flexione ac modulatione ipsa consistunt: hanc enim velut bonis moribus inimicissimam iure & ab repub. sua exclusit Plato, & in suas ciuitates Aegyptij nunquam admisere. Sed dicendum est de vera Musica, cuius animis ab agresti illo rigidoque sensu ad vrbanitatem reflectendis, & eisdem rursus ne mollitia nimia perfluant, virtute & constantia vinciendis, totum officium est: & quoniam diximus esse quiddam quod anteuertendum primo nobis videretur, sic habeto: cùm, quemadmodum in stadio fieri solet, nos in hoc disciplinarum & artium ingenuarum veluti decursu quasi è carceribus deducamus adolescentiam, vt eam in loco vbi est præmium

mium certaminis positum sistamus: summum esse illud & extremum quo tendimus, ipsam illam de qua totiens iam locuti sumus, perfectricem naturæ humanæ ac rationis & beatæ vitæ largitricem philosophiam: ad quam cum fuerit peruentum, constituenda in ea sedes est, & omnium consiliorum collocandum domicilium: quippe cum nec quod ad salutem nostri, tranquillitatemque pertineat, nec quod ad sani animi plurimas capiundas voluptates vtile sit, quicquam ibi possit deesse: porrò exorsus huius nostræ deductionis grammatice ipsa extitit: è qua cum tantum institeris in ea quantum fuerit necesse, ad ornandam & excolendam, alia quadam arte & doctrina orationem discedendum est, cuius imprimis necessariæ & maximè præclaræ facultatis studium in omnem reliquam deinceps vitam pertinere debere diximus: tanquam sine qua magnus vir quispiam, & inter cæteros gloria eminens nec domi, nec verò etiam belli existere facilè possit. Verum etsi hanc exercitationem grauiter, distinctè, ornatèque differendi, qua de re cunque fuerit propositum comitem adolescenti, in omnem ætatem tradimus, vt cùm vna cum eo ad philosophiam tanquam ad mare fluuius peruecta fuerit, coalescat cum illa in vnum quasi corpus & confluat: sic eam volumus aliarum artium ac disciplinarum, tanquam aquarum & fluminum accessu, vberiorem fluere. Itaque nulla est earum artium, quæ liberales sunt, & ingenuo homine dignæ existimantur, non suscipienda adolescenti quatenus commodum sit, hoc est vt tantum in vna quaque ponatur temporis, quantum fuerit satis, nam neque erit negotium difficile, & illæ tamen societate & consensu quodam nexæ inter se & colligatæ sunt, vt qui in vnam penitius intrarit, facilem sibi aditum patefaciat ad cæteras. Itaque antiqui illi Græci, qui hæc curiosius & in maiore otio quàm nostri tractauerunt, cum cernerent ad perfectam summamque sapientiam, quam illi in gubernatione rerum publicarum: & in excellendo ac præstando cæteris hominibus consilio ac eloquentia positam arbitrabantur, iter esse per huiuscemodi artes, præceptores quidem dicendi simul & sapiendi quos illi Sophistas vocabant, quasi ciuilis prudentiæ magistros, impenso conducebant pretio liberis: vt affixi illis semper, ab eorum latere nunquam discederent: ad alios verò doctores Geometras, Musicos, Astronomos, filios tanquàm deambulatum iubebant duci: apud quos tamen aliquid reperirent quod operæ pretium esset addiscere. Sed cum ætas puerilis & paulò etiam magis adolescens plurimo igni citata & viuida, quiescere nullo pacto queat, semperque in agitatu motuque sit, nec garriendi, cursandi, clamandi constituat modum, quas putauerunt artes regendæ illi ætati & temperamēto quodam fingendæ idoneas potissimū esse, eas pri-

eas primas adhibuerunt, gymnasticam videlicet & musicam, quarum altera corporis in puero motus, altera animi, effusos ipsos per sese & immoderatos, sub leges quasdam redigeret: vt cum suos naturæ cursus impetusq; permisisset, affingeret tamen quiddam ex arte & disciplina, quod cum venustatem omnibus illis motionibus, tum corpori valetudinem, animo modestiam præterea posset afferre. Ac quod ad corpus quidem & eius exercitationes attinet, permulta ex illo antiquo vsu contraria consuetudine sublata sunt: non enim nos neque frequentibus balneis vtimur, neque quotidie lauamus, quod illi studio faciebant: nec oleum iam diu aut palæstram vllam nouimus: tantum quæ erant Romanæ exercitationis propria in nostris moribus remanserunt, pleraq; equitare, currere, pila ludere, iaculum mittere, certare rudibus, & si qua eiusmodi sunt ad laborem corporis valetudinemque spectantia, quæ non tam sunt artis, quàm studij: & in quibus decor omnis accersendus est, non à præceptis magistri, sed ab ipsius ingenio & modestia adolescentis. Vnum etiam reliquum est commune gymnasticæ & musicæ agitandi corporis artificium, quod in choreis situm est, & in ipsa arte studioque ad fidium sonitum tibiariumúe saltandi. In quo ipso tamen musice priores partes obtinet, ad quam, quoniam de gymnastica satis est dictum, eis coloribus quos probauit antiquitas in puerorum animis depingendam iam transeamus. PAV. Quam vereor, ne hoc quicquid ego didici musices, ex eo genere sit, quod tibi minus probandum esse videatur, quamquam ego iamdudum ab illo propè desueui, &, vt tu videre potes, minus minusque eo quotidie delector, & ad hanc grauiorem & nobiliorem musicen, quam conspicor in poëtis, libentius me dedo, quæ animum meum illis numeris & dignitate ac grauitate sententiarum propè in cœlum rapit. IAC. Quod didicisti Paule de vocibus & tonis (sic enim vos appellatis) aut tollendis in acutum, aut rursus in graue deprimendis, itemque de certis, falsisque voculis, nec non de eo quantum integer tonus, quantum dimidiatus pendat, quæ sit in diapason vis, quæ in diapente, qui gradus vocum numerique & ipsorum inter se permutationes, quæ cui voci cum voce quaque consonantia, & si qua sunt talia musici ludi documenta, non inficiabor ea abs te & rite & necessario percepta esse. Sed harum rerum cognitio est non difficilis: illud videndum, ne malo vsu ars sine dubio ad hominis naturam inprimis accommodata, si corrupta ea sit, mores deinde quoq; & animos nostros ipsa corrumpat: etenim nihil est profecto ad obligandum & comprehendendum animum numero potentius, nec quod se magis illi insinuet, aut normam legemque præscribat, quemadmodum eum velit moueri & affici: declarat hoc tacita ipsa sæpe lectio orato-

rum &

rum & poëtarum; quando in vtrisque numerus modique sunt, & mensuræ interuallaque verborum, & si in poëtis id multò est expressius: sed tamen hos cum legimus, sentimus non intus affici, & qua numerosa illa vis sese inferat, cum hac vna ferri, & in omnem partem pertrahi sensus nostros. Quod si vox cantusque accedat illi compositioni accommodatus & congruens, vix vllum animi robur obstiterit, quin det manus, & se ducendum tanquam addictum præbeat. Quid ergo est? quò plus in hoc genere est actionis & virium, hoc magis prouidendum erat, quod tamen nequaquam fit, vt ne cuique liberum esset, quemadmodum quisque vellet musicæ modos & variare & flectere, sed statis quibusdā & publicè probatis omnes cogerentur vti: quod quidem antiquitus Lacedæmone vsque eò seuere fuit obseruatum, vt Timotheum Citharœdum nobilem imprimis magno concursu artem Spartæ profitentem, quod chordam vnam addidisset in cithara, tanquam soluentem leges, & labefactantem iuuenum disciplinam, illa ciuitas exterminandum curauerit. Quod si quæratur qui modus sit in musicis tenendus, hæc ego omnia attendenda esse puto: cum constet chorus ex tribus, sententia, rythmo (hic enim numerus nobis est) & voce, primum quidem omnium & potissimum sententiam esse, vtpote quæ sit sedes & fundamentum reliquorum, & per se ipsa valeat non minimum ad suadendum animo vel dissuadendum: numeris autem modisque contorta penetret multò acrius: si verò etiam cantu & voce fuerit modulata, iam omnis intus sensus & hominem totum possideat. Videndum est igitur acutè vel ciuitati, si quæ forte aliquando publicè huius rei susceperit curam, vel priuato ciui, qui benè & pudice erudiendi filij certè sit curiosus, ita vt addiscatur hæc ars, vt quod subiectum materiesque est artis, verba videlicet & sententiæ, ex genere eo sint, quod ad optimos conseruandos alendosque mores valeat plurimum: quod idoneè fiet, si aut laudes clarorum virorum, eorumúe dicta & pronuntiata ad virtutem pertinentia, aut diuinæ res, & de Deo ipso ea prædicabuntur, quæ habent illius bonitatis, benignitatis, clementiæque commemorationem, cum maxima nostra vtilitate beneficiisque coniunctam: cuiusmodi primum scripsit in originibus Cato, vsurpatum fuisse apud veteres Romanos, vt post epulas ad tibiam fortium virorum laudes, & præclara in patriam merita canerentur: altero interdum vtuntur poetæ, vt apud Virgilium Iopas, de sole, & luna, & cœlestibus rebus illic canens: apud nos verò sublimius multò atque sanctius, qui sacris numeris diuinæ potestatis, & erga nos beneficentiæ mysteria cecinerunt: quod & nuper musis omnibus approbātibus fecit homo ingenio & eloquentia & Christiana pietate in omni poetica facultate præstans Actius

Syncerus: hac quidem basi supposita & collocata, adhibendus iam deinceps numerus est: qui nequaquam poterit profecto fluidus esse, & mollis, & inconstans, si dignitatem illius sententiæ aptè debeat modulari: sed habebit suauitatem austeram & virilem necessariò, grauesque consectabitur modos: non enim aut natura ipsa fert, aut nostra potest pati expectatio, vt factum egregium Mutij Scæuæ si quis narrando astringat, numeris celeribus id iambis debeat euoluere: festinationis enim & auiditatis, & turbati iratique animi pedes illi sunt, non constantis inuictæque virtutis: neque item deuotio illa Deciorum, & in medios hostes procursus, cùm se illi pro patriæ salute ad certam proiecere mortem, mollibus elegis aut fluentibus dithirambis vinciendus est: sed heroum quærit carmen, vt dignitatem rerum par numerus consequatur: Porrò sententia & numero consonantibus nō poterit vox illis solidum & virile tenentibus ipsa infracta & muliebris esse, qui iam erit concentus non solum ad bonos mores & disciplinam vtilis, sed etiam, vt mea fert opinio, iocunditate ipsa, & amœnitate longè superior: non enim dulci quodam veluti decocto satietatem cito afferet, & sensus fastidio abalienabit, sed suauitatem autoritate condiens tenebit diutius, atque in adolescentium animis insinuans præclarum illud fœdus honestatis cum voluptate, quod caput esse bonorum morum diximus, idoneum erit id & conciliare in animo, & conseruare. Hanc ego musicam & tibi Paule & omnibus adolescentibus, qui virtutis volunt esse studiosi, & sectandam cupide, & firmiter comprehendendam præcipio: quanquam tu quidem nostra monita tuo studio antecedis. Nam ista quæ nunc vulgò & passim celebris est musica, quid habere in se potest recti ac decori, quæ aut nulla verborum fermè & sententiarum sede suffulta sit: aut si etiam habeat subiectam aliquam sententiam, illius tamen sensum ac notionem concise fractis ac vibratis inter fauces vocibus infuscet & impediat: quasi verò iccirco reperta musica sit, non quæ mulceat temperetque animos, sed quæ auribus tantum deseruiat & imitetur volucrum ac bestiarum cantus, quarum tamen similes esse nollemus: at hoc est corporeū animum efficere, & minimè compotem sui: à quo iure optimo cum abhorreret Plato, huic esse tali musicæ in sua ciuitate noluit locum: namque vbi molles, infractæ, voluptariæq; sententiæ paribus numeris, & simili vocum modulamine proferuntur, vel ad libidines fluxæ, vel in doloribus languentes, vel ad subitos turbidi animi motus præcipites, & concitatæ, quam tu ibi labem virtutis, quam bonorum morum vastitatē fieri putas? Et nimirum hoc modo primum pristinum suum morem rectum & laudabilem corrupit Græcia theatris & scenis nimirum frequentandis, chorisque illis imprimis adiscendis,

ſcendis, qui ſuauitate aures, animos autem maximè affectionibus varijs permouiſſent: inde in vrbem Romam deuecta illa pernicies, neruos antiquæ grauitatis perfregit, & diſcidit: noſtra autem hác ætate quid ſperari debeat boni ex huiuſcemodi muſica, promptum eſt cognoſcere, cum videamus quibus moribus ſint hi, qui eam tradunt & profitentur. Quamobrem non illa hæc eſt digna homine libero, ſed quam paulò ante protulimus, laudabili ſententia, grauibus numeris, voce virili ad ſtudium virtutis animum accendentem: cui ſi adiungatur præterea motus agitatioq; corporis ad ſonum numerumq; conuerſa, iam ſaltatio exoritur, & choreæ ipſæ, quarum nos vſum non penitus interdicimus adoleſcentiæ, rarò modò illæ & ſobriè exerceantur: nō inutiles erūt exhilarandis animis, & ex ſtudiorum labore & contracta illa cura reficiendis: verùm miſſas eas facere celeriter oportet, & ſaltationem totam deſerere: maturè enim fit inepta, neq; poteſt cum grauitate virili, ſedatioribusq; moribus vllo pacto in vnum locū tempusque conuenire: paulatim deinde quoque cantus & vocis modulatio relinquenda eſt, vt ne vtamur ea ipſi, non vt ne audiamus vtenteis alios. Nam auditio cuicunque ætati conceſſa ſanè ſit, etiam ſenectæ, & vltimæ, dum modice fiat, neq; nimis dedita opera expetatur. Rhythmos quidem & ſententias numeris aſtrictas ex illo genere graui, ſiue in legendis poëtis, ſiue in carminibus interdum etiam pangendis, omnis vitæ comites volumus eſſe, habent enim amœnum iuxta atque opportunum a ſeuerioribus ſæpè ſtudijs & publicis curis occupationibusque diuerſorium. PAV. Percepi planè mi pater, & quid tu adſciſcas, probeſque in muſicis, & quid repellas: dabo operā igitur vt tibi in vtroque ac veritati ipſi ſatisfaciam. IAC. Ne Arithmetica quidem Paule non aduocanda eſt in cæterarum conſortium diſciplinarum, quæ eſt ipſa ars & ſcientia numerandi: cuius vſus ita nobis neceſſarius eſt, vt videamur abſque ea ne quot digitos quidem habeamus in manibus, aut quot oculis intueamur ſcire poſſe: quod ridicule videtur accidiſſe priſcis hominibus ante Palamedem, cuius hoc inuentū apud Troiam fuiſſe fertur: quo quidem tempore neque Agamemnon tanti exercitus dux, neque is qui in conſilijs excellere ab Homero dictus eſt Neſtor, neque verò Vlyſſes mortalium omnium verſutiſſimus, numerum earum nauium, quibus appulerunt ad Troiam, potuiſſent dicere. Sed fabulis miſſis, huius artis ſcientia atque exercitatio adoleſcentibus tradenda eſt, quatenus quidem expedit: principia enim certè percipienda ſunt, & introrſum nonnihil penetrandum, vt numerorum differentias, pariſque & imparis vim, ac ipſorum inter ſe multiplices ac varios intelligamus nexus, reſponſusq; propè mirabiles referentiū certis interuallis & ſpatijs

priores in numeris antecedentibus affectiones ac notas posteriorum semper numerorum, ac si qua sunt alia eiusdem modi; quæ cum ingenua oblectatione noscendæ artis liberalissimæ, ad acuendum excitandumq; ingenium præcipuè idonea sunt: mentemque præterea à corporeis abstrahunt rebus, & ad meliorem suimet vsum conuertunt: vt sua vi nixa, neque sensibilium rerum diuerberata, cogitationibus in illa æterna & immobili veritate intuenda firmius hærere possit, id quod scientia hæc habet imprimis: est enim numerorum ea natura & vis, vt nullo aut minimo commercio cum fluxis rebus, & nunquam in eodem statu manentibus, implicata sit, sed tanquam pura & simplex, & sibi seposita virgo, non adeuntium oculis, nec manibus, sed castis tantummodo mentibus attrectetur: quo etiam deterius sibi ex illa & suæ vitæ auspicium faciunt, qui illam eius partem, quæ in subducendis & colligendis summis posita est, quam ratiocinatiuam appellamus, conferunt ad quæstum, neque emolumentum ex ea sibimet ipsis, sed arcæ & loculis suis appetunt: & si enim huic quoque ministerio apposita est, non alio fini tamen rectè vsurpatur, quàm vt belli & domi benè geratur respub. & priuatæ quoque rationes ordine administrentur, quæ sine hoc studio teneri ritè non queunt. Ac quæstus quidem ingenuis animis turpis semper & sordidus est: recta autem communis rei priuatæque gubernatio sapientis hominis propria. Quid quod ab ista arte cæteris omnibus artibus, quas mathematicas vocamus, principia traduntur, nec sine hac illæ suum munus obire possunt? Quid enim sine notione numerorum Musica? Quid Geometria? Quid ipsa cœli & syderum speculatrix Astrologia potest efficere? Quæ cum artes ab hac arte numerum tanquam animũ acceperint, vestiunt deinde illum ipsæ, & de suo aliquid quasi corpus adglutinant: vt verbi causa vnitati, qua nihil est in natura rerum simplicius, neque in seipsa contractius, & ab omni omnino aliena re absolutius, situm & positionem Geometria addit, Musica sonum, visum etiam & motum adiungit Astrologia. Quid Geometriam, quibus verbis honestabimus? cuius vis disciplinæ latius etiam permanat, & in omneis artes penitus opificiaque humanæ vitæ diffusa est? cum enim puncti sit linearum, superficierum, figurarum tam in plano, quam in solido scientia, certissimisque nixa rationibus & fundamentis, nusquam labatur, nunquam titubet cùm admirabiles præbet in tuenda veritate animis voluptates, tum omnibus apta rebus non solùm atque apposita, verum in primis etiam & maximè necessaria est: illud enim quod vnum continet omnia quæ arte & manu effici solent, libratio ipsa & collocatio, & vnius ad alterum proportione facta commensio Geometrica tota est: neque starent tecta vrbium & mœnia, il-

nia, illaque ampla & præclara operum monumenta, quæ in templis, theatris, fornicibusque vetustis Romanæ vrbis adhuc conspicimus, non tanta admiratione nos afficerent, nisi geometricis fuissent elaborata mensionibus. Quid columnæ, porticusque? Quid belli instrumenta, & machinæ? Quid fingendi, pingendi, & aut ex ære, aut ex marmore cudendi tantis opificum ingeniis nobilitata quondam & solis ingenuis permissa ars? ipsaque tota nauigatio, & locorum, orarum, regionum, littorum ex geographia sumpta descriptio? agrorumque dimensus, & aquarum deriuationes? ac denique, ne singula memorem, quicquid vel oculis spectabile & magnificum, vel ad vsus vitæ commodum ac necessarium est, huius omne est artis & Geometricæ facultatis inuentum. Quanquam quid nos manu facta recensemus, cum ipsa hæc cœlestia quæ supra nos, circumque torquentur: quorum & species & vtilitas nulla est oratione explicabilis, ipsaq; item leuis & grauis in inferiore mundo & commutabili connexio librataque paribus momentis æqualitas, qua diuersæ res, & plurimum inter se repugnantes, ita ligantur & vinciuntur vna, vt cum se alternæ maximè fugiant, sic maximè contineantur, ratione geometrica quidem, sed ea diuina, fabricata sint. Hanc tantam huius artis vim & potestatem cum intelligeret Archimedes, qui vnus fuisse traditur in hac scientia longe omnibus præstans, dictitare solitus erat, confidere sese, si alter inuentus foret terrarum orbis, hunc posse ad illum applicare & adiungere: & sanè ea ille de se indicia perhibebat, vt non id loqui temerè, neque inaniter, & falsò gloriari videretur: ponderum enim & mensurarum rationes, quibus reguntur, diriguntur que omnia, cum ex Geometria optimè calleret, intelligebat earum vim nō quotidianis modo his instrumentis subsidiisque communis vitæ, sed maximis etiam voluendis & moliendis rebus idoneam esse. Atque hic tantus vir, qui patriæ suæ obsessæ contra exercitus Romani vim, & maximi imperatoris virtutem, propter Geometriæ & ponderum scientiam vnus fuit auxilio, reprehensione tamen non caruit, quòd scientiam hoc ipso in primis nobilem, quòd a sensibus oculisque remota, sola mentis vi intelligentiaque nitatur, quasi direpto honore produxisset in publicum: etenim apud illos eruditos Academiæ pulueres, vbi ista quondam liberalius tractabantur, potior quædam & magis occulta expendebatur huiusce artis vis, fructusque petebatur alendis atque ornandis bonis ingeniis multò vberior, qui non in oculis & admiratione vulgi, sed in ipsius veri contemplatione artisque speculamentis, quæ theoremata Græci vocant, positus esset, quę perpetua serie aliud ex alio, tanquam orta tractaque, sic subtiliter verè perspicueque monstrantur, vt illa cognoscendi suauitate contentus animus, nil am-

plius requirat: nec suæ tranquillissimæ voluptati populari extrinsecus plausu velit obstrepi. PAV. Dij immortales totné & tanta nobis cognoscenda esse præcipis, præsertim properantibus ad philosophiam? quæ videantur singula vnius ætatē hominis distinere facile posse: etsi tibi ego assentior, fateorque debere omnia percipi, si etiā potis est, ad eamq; rem sane alacris animo sum: sed audio tamē sæpe permultos accusantes breuitatem hominū vitæ, & difficultatē, ac magnitudinem huiuscemodi artium verbis exaggerantes, quasi earum finis nulla capi possit. Itaq; habent illud Theophrasti identidem in ore, qui moriēs accusasse naturā dicitur, quæ brutis animantibus, volucribusque nonnullis perlonga viuendi spatia tribuisset, cum eorū nihil illa res interesset: hominem verò qui esset ad intelligendum & contemplandum natus, tunc potissimū extingueret, cùm is mente & ratione bene vti vix cœpisset: quorum de opinione quid sentias, itemque ad philosophiam percipiendam quam præcipue sectamur, ecquam in istis, quas commemorasti, artibus opportunitatem esse constituas, audire si placet sanè velim. IAC. Maximam Paule, vt tibi ad posterius tuum respondeam prius: neque eam simplicem & vniusmodi, sed multis rationibus vtilem & accommodatam: nam cum omnis cognitio & scientia est liberalis, tum autem artes hæ, de quibus iamdudum loquimur, illius ipsius quam appetimus philosophiæ, tanquam vnius magni corporis quasi membra quædam sunt: quicquid enim in rerum naturis tractandis noscendisque, quocunque illæ è genere sint, & in illarum vero intuendo versatur atque inhæret, totum sub ditione philosophiæ est, ac lumine illius, tanquam veritatis radio illustratur: porrò in philosophia quædam sunt quæ cæterorum maxima præstantissimaque habentur: qualis est de summo omnium bono cognitio, deque eo quod summum est, quodque cęteris causam vt sint prębet & si qua sunt alia eiusdem modi naturæ illius eximiæ & principis cognata atque affinia: ad quæ intelligenda, quoniam in excellissimo mentis loco posita sunt, per huiusmodi studia & disciplinas, tanquàm per cliuos gradusque scanditur: multaque adhibentur ex hisce ipsis facultatibus mentem animumque adminicula, quæ in sublime tollunt: sine quibus labare atque errare ferme esset necesse, vt harum in hac quoque parte egregia artium opera vtilisq; reperiatur: verum illa palmaris, quòd auocant animum à sensibus, ipsumq; docent, per semetipsum quę cōsideranda sunt, ea seorsum à sensionum corporearum strepitu, solum in semetipso considerare & cernere, quod est maxime certū & proprium philosophi munus: nam cum naturas rerum omniū, & illud ipsum quod sunt, vel summouerit procul natura à conspectu nostro, vel quas etiam obtulit, & tradidit nobis penè contuber-

tubernales, tantis eas tamen inuolucris contexerit, vt aures, oculos, cæterosq; sensus permoueant modo, menti autē ipsi, conanti apprehendere illud quod quidque est, offundant tenebras: non fuit mediocris operæ, neq; exigui laboris, facere animum ipsum sibimet viam per mediam turbam, concursionemq; sensilium, & illud ipsum inuenire, quòd quæq; res vna est, vnum ipsum scilicet idemq; semper, neque tempore vllo, neque mutatione variabile. Quod quoniam nullo pacto fieri potuit, nisi coercitis & reiectis sensibus, ac illis etiam imaginū similitudinibus, quæ ex sensionibus rerum exterarum introductæ in animum atque impressæ volitant vagæ, contemplantiq; obstrepunt, silere penitus iussis: idcirco vt quæq; ars sic se gerere animum, atq; à sensibus quoad potest discedere, redireq; in sese maximè docet, ita maximè ad philosophiam vtilis ea, atq; opportuna est, quod in his numerandi metiendiq; disciplinis præcipuè licet cernere: illæ enim menti ea tractanda cogitandaq proponunt, quæ à motu, quæ à sensu, quæ à tempore, quæ à varietate, à discrepantia, à cōtrarijs pulsionibus penitus remota alienaq; existunt, perpetuamq; obtinēt & immutabilem in se ipsis cōstantiam ac veritatē: quæ cum sit familiaris philosophiæ facultas, mathematicæ istæ artes & sciētiæ, vel quod animum sic erudiunt vt solus ad speculandum sua vi niti & confidere cōsuescat: vel quod ipsæ quoq; philosophiæ partes & membra quodam modo sunt, ad illam ipsam aspirantibus noscendæ quadam tenus, nec sine honore debito sunt prætereundæ. Nam quod magnitudo earum deterreat nonuullos, & desperare penè sibi cogat, non est hoc artis nec difficultatis ex arte, sed imbecillitatis, & desidiæ vitium: equidem non eo inficias, esse in artibus ipsis non difficultatem mehercule, neq; operositatem (vt ita loquar) abhorret enim res à natura verbi, sed subtilitatē potius, & abstrusionem quandam rerum intelligibilium, nequaquā expositam populo, nec patentem hebetibus tardisq; ingenijs, quæ tamen acutorū, & valentium ingeniorum aciem non effugiat, quo illa paruo ductu exiguaq; monstratione intenta tam facile tamque celeriter penetrant, nō vt alienas & inhospitas peragrare regiones, sed vti in suo regno dominari videantur: est enim permagna hominū ingenijs innata vis, in quibus illa hominibus ab natura benè locata & cōstituta sunt: atq; ita magna, vt neq; numero rerum, quas concipiunt, apprehenduntque, vincantur, neq; amplitudine & mole opprimantur, nec tenuitate acumineque frustrentur. Sed quemadmodum oculi, quibus à natura vegeti & perspicaces sunt traditi, facili lenique conuersu in quam se cunque dederint partem, celeriter omnia & sine labore quæ volunt contuentur: Sic mens benè instituta & subornata a natura ad omnia comprehendenda, in quæ intenderit, est perspicax,

An si hoc esset difficile, tantopere plurium artium scientiâ & copiis se instruere, tot olim è scholis Græciæ doctissimi homines prodiissent: illamque magnificam & gloriosam (vt tum quidem videbatur) promulgassent vocem, sese paratos esse omnibus quacunque de re quis quæreret statim respondere. Quod primus fecisse traditur Leontinus Gorgias: cui quidem ob eam rem tanti honores a communi Græcia habiti sunt, vt ex omnibus vni non inaurata Delphis, sed aurea statua collocaretur: quæ tamē nouæ ostentationis professio principio in admiratione habita, postea turba & multitudine idem facientium, profitentiumque euiluit: atque alij tamen suo ingenio & studio ostentando artium istarum, quas liberales dicimus, & bonarum literarum regionibus se tenuerunt. Hippias verò qui in olympiorum celebritate totius Græciæ multo maxima non solum ingenuas omneis disciplinas callere sese, earumque idoneum cuiuis autorem & magistrum se fore professus sit, sed palam audiente Græcia, etiam annulum quem in digito haberet, soccos quibus indutus, palliū quo amictus esset, ab sese factos & fabricatos gloriatus est, nonne declarat nullam esse artem quæ effugere hominis ingenium aciemque possit? quanquam iste quidem fortassis nugator, & cæteri cum illa gloria non ferendi. Ad illos te reuoco, qui summam vim & gloriam perfectæ sapientiæ sine vlla ostentatione consecuti sunt. An tu putas quicquam fuisse in rerum natura, aut in vllius artis scientia, quod aut amplitudinem, prudentiamque Platonis, aut acumen ingeniumque Aristotelis, aut vbertatem Theophrasti, aut Polemonis, Arcesilæ, Chrysippi, Carneadis copiam diligentiamque præterierit? quanquam horum quidem talium & multitudine & gloria redundauit vetus Græcia, vt singulos nominare non sit necesse. Nostri in hoc genere infrequentiores, quod accidit fortunæ vitio. Vix enim aperto ad philosophiam aditu, primus M. Varro veterum omnium doctissimus, deinde flumen illud aureum eloquentiæ Cicero eo se immiserat, Romanaque ingenia secum pertrahebat, cum repentè commutato reipub. statu, barbari & mores & literæ silentium optimis artibus indixere. Sed vt ab illis antiquis seculis ad nostra tempora deueniamus: non te puto arbitrari eum quem maximè miraris, quem semper in manibus habes, quem assidue legis, Petrum Bembum, sine multarum disciplinarum cognitione & scientia ad tam eximiam laudem eloquentiæ totiusq; sapientiæ peruenire potuisse: in quo quidem homine maximum est ornamentum ætati nostræ constitutū, & mihi singularis ex eo lætitia, quando nos inter nos sanctissimo fœdere amicitiæ iam inde ab adolescētia cōiuncti, nihil germanis fratrib. in amore mutuo concedimus. Quid de Hieronymo Aleandro? Quid de Desiderio Erasmo dicā, hominibus doctissi-

doctissimis & omnium artium ac doctrinarum cognitione, vsu, memoriaq; celebratissimis? Quid de Andrea Alciato nostro? ac ne longiùs abeas: tuus Paule Gregorius Lilius, cuius tu primo cum patre tuo, etiam dum cùm esses, autoritate & diligentia bonis literis imbutus es: nónne complurium doctrinarum scientiã sine difficultate tanta assecutus est? Nam is quo cum ipse assiduè viuit, quem nos quoque admirári soliti sumus, vir clarissimus & nobilissimus Ioan. Franciscus Picus, cuius tandem scientiæ aut disciplinæ expers vlli vnquam visus est? qui cùm haberet domesticum exemplum quod imitaretur, hominis omnium in omni virtute & doctrina maximi, Ioannis Pici patrui sui, suo ingenio diligentiaque perfecit, vt non illum desiderare iam mortuũ, sed eum in huius ipsius eodẽ sanguine procreati, doctrina & moribus recognoscere possimus. Verùm ne sit infinitum numerare omnes, qui studio acri atque ingenio præditi in pluribus artibus facultatibusque viguerunt, sic in præsentia concludamus. Cùm hæc quæ in ingenuis & præclarissimis artibus posita sunt, habeant quandam in dissimilibus generibus, consimilem tamen ad quærendum & inuestigandum viam, per quam tanquam vno eodemque spiritu omnia contineantur: facilè patere ea bonis & acutis & vigilantibus ingeniis, iisque ad comprehendendum parata expositaque esse: tardis autem, atque hebetibus, & imbecillitate desidiaque corruptis apparere difficilima, verissimè vt dictum esse videatur, aut citò ea percipi, aut nunquam: quòd non varietatis in illis, neque artium difficultatis, sed ingeniorum & voluntatum omne sit discrimen. Nec si qui extiterunt, extantque quotidie, qui singularem aliquam ex his artem cùm sibi tractandam cognoscendamque proposuissent, omnem suam ætatem in ea consumpserunt, id sanè mirandum est: quod idem potest contingere nauigantibus, vt cùm sibi portum aliquem proposuerint, quo velint proficisci, capti fortè inter nauigandum alicuius loci amœnitate, dimisso pristino cursu, resideant ibidem, & sua omnia componant: properantibus quidem ad philosophiam, vt tu modò dixisti, in qua est portus nostris fortunis constitutus, hæc tanquam diuersoria capienda sunt, commorandumque in his quoad expedit, & cognitioni satis sit, quæ hactenus esse debet, vt locorum situm & mores, cultusque hominum non tanquam ciuis & incola, sed vt curiosus viator inspexisse videare: vt cum eodem fortasse redeundum tibi fuerit, non itineris monstrator quærendus, sed notum & familiare hospitium sit ineundum. Sic in disciplinis & artibus cæteris, per quas gradimur tendimusque ad philosophiam, ipsa artium principia & fundamenta cognoscenda sunt, capitaque illa rerum è quibus omnis postea ad singulas tractandas & confirmandas res argumentatio ducitur,

cipienda penitus, & in memoria sunt constituenda: aliquæ etiam singulares noscendæ quæstiones, neque omnes tamen, quæcunque in illa arte colligi & concludi possunt: id enim iam infinitum est, & in quo complures viri boni tempus omne suum atque ocium disposuere, capti illecebra desidiosæ cuiusdam delectationis: parit enim ex sese semper aliquid atque gignit ipsa in vnaquaque arte assidua volutatio, quod cum voluptate contemplere, dum res cunctas minutatim obire vult, quę sub illius artis cadunt notionem: nec modum sibi facit, nisi is se euoluat & explicet qui quemadmodum Vlysses maiore vi ad se eijciendum nixus est, quam vt ad Sirenarum cantus possit adhærescere. Illud possum ego confirmare & polliceri audacter, si quis per hasce facultates & disciplinas contenderit ad philosophiam, & illarum cognitione doctrinaque mediocri non tam instructus quàm imbutus, huic omnium scientiarum dominæ totum sese dediderit, fore vti postea cum vsus acciderit, ad illarum vnam quancunque rediens, & aliquid in ea nosse tractareq; instituens, multo id & facilius agat & melius, quàm si expers philosophiæ in illius vnius studio ætatem totam contriuisset: reuertetur enim ex opibus copijsque philosophiæ & animo & ingenio multò paratior. PAV. Iam intelligo mi pater & facilitatem illam quam dicis, & modum, & ordinem quem tenendum putas, prorsusq; ita agi oportere persuasus sum. Sed quod sæpius iam mihi te loquente accidit, vt amore quodam ferrer ad philosophiam, eo nunc vehementius me inflammari sentio, quòd nihil vsquam præclarum neque appetendum esse video, quod non ex illa, aut propter illam sit. Ecquis igitur mihi ille erit dies, cum in tanti possessione boni Deorum immortalium summo, & tuo pater beneficio positum esse me cognoscam? IACOB. Et breue est quod tibi viæ etiam nunc restat, & omnia futura sunt tuo isti animo facilima: ac moralis quidem philosophiæ initia iam attigisti, ad summas autem & altissimas philosophiæ partes ac rationes certa semita est, qua ego te deducam, cùm curriculum hoc confeceris, quod tamen totum penè percucurristi: cæteris enim liberalibus disciplinis à te perceptis, Geometriæ aliquantum plus & Astrologiæ quoque studij ac temporis est impendendum: quod tamen vtrunque vna æstas effecerit, atque ita vt omnia è Græcis scriptoribus petas, quando latina perturbatius scripta sunt. Et quoniam de Astrologia adhuc nihil diximus, ne ea quidem silentio videtur prętereunda esse, quæ est cœlestium non tam naturarum & corporum (id enim philosophię munus est) quàm motuum illorum tot atque tantorum, & diurnarum ac nocturnarum concursionum circuitionumque tam in vniuersis globis continentibus omnia, quàm in ipsis stellis sideribusque scientia: cuius non omneis partes,

res, neque singula articulatim membra nosse necesse est, nisi si quis illam artem velit profiteri: scire quidem quantum satis est, ad philosophiam tendentibus, & quod in facultatis illius principijs consistit addiscere, certe humanum est. Quis enim est tam agresti animo, & tam auersus aureis suas ab ipsa voce naturæ, qui non spectaculo & contemplatione tantorum luminum, ad aliquam eorum considerationem moueatur? aut qui non studeat nosse locum in quo siti sumus, medius, infimus, an summus ille sit: ortus quoque signorum & obitus, solisque & lunæ, & cæterorum errantium conuersiones, tum dispares inter se, tum suis tamen vnam quanque spatijs & temporibus solennes atque statas: astrorum quoque ipsorum vnius ad aliud accessus, & plerunque antecessus, subitos etiam interdum recessus: defectus item (vt poeta inquit) Solis varios, Lunęque labores, Cur tantum oceano properent se tingere soles Hyberni, vel quæ tardis mora noctibus obstet, & cætera eiusdem modi, quæ qui percipere animis suis contemnunt, non vt philosophiam ijdem percipiant, sed vt homines esse existimentur magnopere est illis elaborandum. PAVL. Vere ita est, nam si orta est ex admiratione cura cognoscendi & percipiendi, vt te sæpe audio loqui, nihil est profecto rerum istarum quæ in cœlo sunt contemplatione admirabilius. IAC. Hoc quidem cursu Paule confecto (quoniam ad tuæ ætatis spatia iam accessimus, nihil enim tibi, aut paulùm quiddam adhuc deest ex his quæ supra dicta sunt) intrandum demum est in philosophiæ campos latos atque patentes, eosdemq; feraces & frugiferos rerum omnium, quarum ad alendam beatissimam vitam vsus esse aliquis atque opportunitas potest: quod nos quidem facere in te cœpimus, qui te admonuimus ad Aristotelis Ethica: qua ex lectione intelliges quæ tibi in moribus recta atque ingenua sunt, vsu & disciplina comparata, non ipsam virtutem esse, sed simulacrum imaginemque virtutis: cui tamen, vt alio loco diximus, spiritum atque animam philosophia infusura, & simulacrum exanime ac mutum, vitale simul ac vocale effectura est. Verùm huic philosophiæ studio dialecticam esse adiunctam oportet, quam eandem & logicam appellamus: cuius artis partem eam, in qua de figuris & modis argumentandi traditur, iampridem te docuimus, quarum ipse argumentationum multis iam rebus vsum vtilitatemq; cognosti: sed restant multa atq; ardua, quæ si intractata imperceptaq; sint, labare mẽtem nostram in maximis inuestigandis rebus fermè sit necesse: est enim certa quædam via & persubtilis ratio explorandi in vnoquoque genere quo de quæratur aliquid, quid sit illius generis cognatum imprimis & proprium, vnde ad cõcludendũ & demõ-

strandum

strandum firmissimè res argumentationesque ducantur, quod hoc enucleatius scire, nosseque oportet, quod infinitæ penè sunt aptæ ad fallendum & in se quidem ipsæ longè alienæ a vero, sed veri tamen similitudinem præ se ferentes rationes: quæ non imbutos modò mediocriter, sed sæpe homines doctissimos eruditissimosque peruertunt, stantesque deijciunt, & circumueniunt cautos: quibus nisi arma dialecticæ scienter periteque tractentur: minimè possit obsisti. Sed quoniam & hæc ipsa quæ nunc de dialectica dicimus & totam illius vim & potestatem paulò pòst in ipsis Aristotelis libris nobis monstrantibus cogniturus es, non attinet plura loqui, nisi id tantùm monere & præcipere, quoniam in ipso iam limine philosophiæ constitutus es, vt optimos autôres scientiæ præstantissimæ, tibi semper legendos volutandosque proponas: Platonem imprimis, & Aristotelem: quorum quidem duorum cœlestibus ingeniis admirabilique scientia, iure se omnibus gentibus anteponit Gręcia, tum autem Græcos potissimùm interpretes: nam hos qui latinam scriptionem professi, barbara omnia, pollutaque reddiderunt, & inquinatis literis, præposterisque quæstionibus, magnas offuderunt philosophiæ tenebras, magnoperè tibi vitandos & fugiendos esse sentio: nihil enim afferunt ingenui neque recti: sed cùm veram ignorent philosophiæ vim, & rationes nothas, quas Græci sophismata vocant, pro legitimis & veris rationibus consectentur, ad clamandum quidem & litigandum valde robusti sunt, in doctrina verò, & in ipsa sapientia prorsus sunt imbecilles: qui etiam vanitate quadam ingenij ignorantiaque inducti, in eis rebus populi aucupantur famam, quarum eos rerum maximè pudere oporteret: sed horum turba ineptiisque reiectis, tu Paule sic philosophiam amplexator, vt eam intelligas artem esse bene beateque viuendi: nec intelligendi solùm, sed etiam agendi, faciendique magistram: hæc tibi constantiam & firmitatem in bonis moribus allatura est: hæc copiā & vbertatem pulcherrimarum rerum ac sententiarum orationi tuæ suppeditabit: hæc te optimis instituet & consiliis & voluntatibus, fideique tibi erit & officij & integritatis semper magistra: hęc efficiet vt illud excelsum & erectum & liberum in animo, in quo inest dignitas, nunquam cedat fortunæ, non secundis illis rebus, non aduersis permoueatur. Quòd si qui huc peruecti & vberibus philosophiæ aliquandiu aliti, ad alia vitæ studia deinde se conuerterint, siue ius ciuile voluerint exequi, siue reipub. curam domi belliue, siue quamcunque aliam artem sectamque earum quæ cum honore laudeque suscipiuntur, sciant illi ad quam se cunque dederint partem, & facilitatis multò plus in assequendo, & in agendo prudentiæ atque industriæ esse secum

eum delaturos. Qui verò in philosophia perpetuum vitæ suæ domicilium constituerint, eos Dei potiùs similes, quàm ex communi hominum more ac natura iudicandos esse. Quorum quidem de numero te imprimis cupio esse Paule, vt tua ad virtutem indoles, nostrumque desiderium optimo ac præclarissimo fini terminetur. Egoque, qui nullos refugio vt te erudiam & instituam labores, hac potissimùm in te posteritatis spe consolationeque sustenter.

FINIS.

IACO-

IACOBI SADOLETI EPISCOPI CARPENTORACTI S.R.E. TITVLI SANCTI Calixti Presbyteri Cardinalis PHÆDRVS, seu de laudibus Philosophiæ libri duo.

CAROLVS SIGONIVS NOTIS ad HORTENSII *Ciceroniani Fragmenta.*

Nostra ætate IACOBVS SADOLETVS *Cardin. vir amplissimus, tum omnium literarum cognitione clarissimus, cum argumenti huius præstantiam animo cogitaret, dedit operam, vt quantum in se fuit, eo tractando Hortensii Ciceroniani desiderium æquiore animo perferremus. Scripsit enim libros duos, vnum, in quo Philosophiæ studium accusauit, alterum, in quo defendit. Quorum vtrumque tanta cum ingenii ac iudicii laude, tanta demum verborum ac sententiarum copia est assecutus, vt, acriúsne ab eo reprehensa, an ornatius laudata Philosophia sit, haud facile iudicare possis.*

Commendat & auctor ipse Philosophiam Epistolarum lib. V. Epist. 13. & Epist. 17. vt Theologicis studiis necessariam.

IACO-

IACOBI SADOLETI EPISC. CARPENTORACTI S.R.E. Tituli S. Calixti Presbyteri Cardin. ad Marium Maffeum Volaterranum de Philosophia, lib. I, qui inscribitur PHÆDRVS,

In quo accusatio Philosophiæ continetur.

OMNIS, Mari Volaterrane, quæ ad bene beateque viuendum pertinet doctrinæ institutio, ducta primum mihi quidem à Philosophiæ præceptis videtur esse: atque ab eius facultate disciplinæ, quæ in contemplatione rerum naturalium, & moribus ad virtutem fingendis, constituendisque cernitur. Post autem his literis, quæ quemadmodum sunt, sic etiam vocantur sacræ: in quibus vera Dei percipitur cognitio, cùm aucta & corroborata, tum ad extremum ex variis fluctibus iactationibusq; vitæ, quas nostra imbecillitas fert, ad stabilem certamq; spem immortalitatis conuersa, atq; translata. Ac nos, qui (vt tu ipse optimus testis es) harum artium vtramq; adamauimus semper, & nunc quidem iam in alteram hanc, quæ nostræ & personæ propria est, & religionis, tanquam in portum vela deflectere, & pleno cursu contendere cogitamus: adhuc tamen in Philosophia magis exercitati, quod in illa plurimum operæ, & quantum ab occupationibus publicis, quæ nos diu & multum districtos tenuerunt, disiungi licuit, antè actæ ætatis consumpsimus: duximus non alienum, nec nostra dignitate, nec eorum, quos ad virtutis studium atque amorem genuit ipsa natura, vtilitate, nos facturos, si quæ de hominbus doctissimis, Græcis præsertim, quorum in hac laude sine vlla dubitatione excellit industria, accepta à nobis fuissent, ea Latino sermone conscriberemus: primumque gratia hac debita ea quidem & merita Philosophiæ reddita, toto deinde pectore, vt dicitur, maturescentibus etiam annis ad illam cœlestem scientiam incumberemus. Atque hoc ita agere id studiosiùs etiam sumus meditati, quod in hoc tempus Latinis quidem literis desiderari videtur Philosophia: non quin & apud veteres, & nostra etiam, ac patrum auorumque memoria extiterint docti viri, qui eam velut incertis sedibus peregrinantem & vagam, & maximè quidē posteaquam eiecta è Græcia est, in hanc vrbem adsciscere & potuerint, & partim etiā conati sint: sed ita ferente casu quodā bonis artib. infesto, & qui voluerunt variis plerunq; rationibus impedi-

pedi-

pediti, in medio spatio restiterunt: & qui potuerunt non ferè sunt ad eam voluntatem adducti. Ita illa necessariò penes barbaros morata, tanquam iuris nostri morisque expers, caruit honore & nomine ciuitatis. Ac vt illum omnis doctrinæ & eloquentiæ parentem potissimum nominemus, M. Tullius Cicerò etiam professus fuit hoc se populo exhibiturum, vt Græcè tum loquentem Philosophiam ad Latinam sermonis consuetudinem adduceret: quem ego vnum maximè statuo incredibili quadam magnitudine ingenij, qua & omnes longè vicit superiores, & posteris spem penè sui imitandi ademit, cumulatè quod susceperat, præstare potuisse. Verùm siue infinitis nouæ Academiæ (sic enim appellabatur orta ab Archesila, à Carneade, confirmata disciplinæ ratio) disputationibus impeditus, quarum illa contra omnia dicendo nunquam terminauit modum: siue quòd propinquo & celeri cùm suo tum Reip. fato, illius per vim nefariâ fuit interrupta industria, minus aliquantò nobis præbuit, quàm aut optaremus, aut ab illa diuina mente potuit expectari. Moralem partem Philosophiæ persecutus est, eamque carptim separatis quæstionibus: in physicis quidem nihil attigit: nec verò de ea parte, quæ ad disserendam tota est, literam omnino fecit vllam. Quòd si ille tum hoc conatus est, in quo illi non animus aut ingenium, sed ex parte quadam fortuna defuit, vt Philosophiam è lingua nobili, & inprimis memorata transferret in Latium, aliquantumque ei splendoris & dignitatis se adiuncturum à Romana facundia existimaret: quid nos tandem, & nobiscum vnà cæteros omneis, quibus cordi Philosophia est, agere conuenit? aut quanto elaborare studio, vt tendentem nobis vltrò manus, fidemque & opem nostram implorantem, pro sua parte & facultate quisque à barbarorum inscitia & moribus in Latinitatem vindicemus? Etenim quid est quod æquo minus queat animo ferre quisquam institutus liberaliter, quàm caput artium optimarum, ornatricem vniuersæ vitæ Philosophiam possideri ab iis, qui vt acutè forsitan aliquando moueri videantur ad disserendum de ea, inaniter tamen & id agunt & orationem afferunt ineptam, & horridam, turbantem cogitata tum deblaterantium ipsorum, tum eorum qui audiunt: nihil vt ex ea proprium, nihil vt dilucidè significans percipi possit? Ex quo factum est non vt in exquirenda veritate, quod est vnum munus Philosophiæ maximè proprium, sed vt in verborum, & inanium quæstionum vtilibus controuersiis omnis iam pridem ab his susciperetur contentio. Sed vt in veteri prouerbio est, Balbi balbos, sic istos sui & agnoscunt & probãt. At nos, quibus expetenda illa semper, & precipuè colenda visa est, quæ sapientiæ cum eloquentia naturalis est societas, quique mentis simulachrum ducimus orationem, vt ex nu-

ex huius forma & pulchritudine, illa quoq; quæ intus est spectari animi dignitas & elucescere foris possit: demus operam, si modò assequi possumus, vt Philosophiam iam pridem laborantem barbariæ nomine Latinis literis illustremus. Quod profectò adnitemur, eo ingressi animo, vt nisi vitam vis aliqua presserit, aut autoritas maior occupauerit, omnem ipsam Platonicam, & Aristotelicam formam disciplinæ non interpretis munere, sed ordine & iudicio nostro nostris hominib. tradere parati simus. Quod maiore etiam cum spe, lætitiaq; aggredimur, quod intelligimus non solùm in Italia, quæ semper omnium bonarum artium parens iure existimata est: verùm etiam trans alpes in Galliis, Germaniisq; quam multi iam existant, qui se ad politiores dedant literas: quiq; hæc ipsa, quæ nos reprehendimus, minimè probanda putent: etiã insectentur eorum infantiam, qui audeant præclaras è Philosophia sententias, sermonis ruditate, tanquã cœno aliquo inquinare. Qui quidem tali ingenio prediti, barbari certè non sunt. Non enim quos à nobis aut montiũ excelsitas, aut latitudo æquorum disiunxit, sed qua cùm veræ religionis cultu non peragrauit humanitas, & artium amor ingenuarum, ea certa, & sola est barbaria. Atqui horũ ope atq; auxilio, aliorumq; multorum, quos similiter ad iudicandum, agendumq; idoneos ingenij dotibus natura ipsa subornauit, si plures in hanc preclaram voluntatem consenserint, haud diffidendum sanè est, quin celeriter è sordibus omnibus se emersura Philosophia, & dignitatem ad quam spectat, obtentura esse videatur. Quibus cum aut nostra communicabitur laus: aut si prior nostra sors in hoc certamen exierit, non dubium est futuros, qui eandem petessant gloriam: à quibus non certari modò nobiscum, sed vinci etiam nos æquo pati animo sumus parati. Quippe qui non tam singularem nostram laudem, gratiamq. deposcimus (etsi ne ea quidem, cùm bonorũ cõsensu rectè factis tribuitur, à præstantibus animis repudianda est) quam bene de ciuibus nostris promereri studemus. Quod si in eis actionibus, quas huius optimi ac maximi principis beneficio cum aliqua autoritate tractauimus, innocentiam & fidem probauimus nostram, nostraque foris acta consiliaq; omnia non ad priuatos quęstus, sed ad beneuolentiam hominum nobis omnibus officiis conciliandam, & ad communem bonorum vtilitatẽ spectauerunt: erit hæc iam intra domesticos parietes cùm cura præstantior, tum labor etiam multis vtilior, si qui nostris hortationibus vel excitati, vel firmati, nihil sibi magis expetendum in vita, quam virtutem & abstinentiam, & studium veræ sapientiæ duxerint. Sed quoniam antequam è Philosophia quicquam, de ipsa Philosophia aliquid est dicendum: eiq; iusta & debita laus tribuenda, sine qua nihil quicquam verè esse laudatum potest:

cùm præsertim non desint, qui petulanter in eam quacunque de causa, etiam hoc studiosiùs inuehantur, quòd se putent ea re gratiam à vulgo & ab imperitis hominibus inituros, visum fuit faciundum, vt eam ederemus eius defensionem, quam habuimus Mari, nos quidem aliquot ab hinc annis in Iacobi Galli suburbano, cùm à T. Phædro affine tuo, homine (vt meminisse facilè possumus) cùm docto & copioso, tum parato ad lacessendum, respondendumque, esset vituperata. Nam cum Floralibus manè ad Gallum in hortos, quos ille vir, vt tute scis, in omni vita politissimus, in campo fœniculario secundum Adriani molem sibi ferè communes, & doctis omnibus parauerat, conuenissemus ego & F. Citrarius, homo cùm studiorũ similitudine mecũ, tum multis amicitiæ officiis coniunctus: offendimus ibidem, qui paulò nos anteuenerat, cum ipso Gallo sermocinantem T. Phędrum. Igitur cõgressi amicè & comiter, salute data acceptaq; in hyppodromo (id erat decumano limiti nomẽ) manus cõplexi inter nos, vt mos amicorũ est, inambulare cœpimus. Tum Gallus: Quidnã hoc esse dicam, inquit, nobis à natura datũ, vt tantum boni in eorũ, quos familiariter diligimus, congressu & colloquiis experiamur esse, vt sine iis nullam integram voluptatem ad animum nobis accedere sentiamus? velut mihi nunc accidit, qui etsi hoc loco vehementer delector, quod & amœnus satis est, & solent vnicuiq; sua, in quib. quis elaborauit, valde iucunda existere: tum autem hac hodierni diei tranquillitate aëris, & nitore cœli exhilarari animos necesse est: nec solùm nostros, sed cæterarum etiam animantium. Siquidem, vt à Vergilio scriptum est, vertuntur species animorum, & pectora motus. Nunc alios, alios dum nubila ventus agebat, Cõcipiunt: vnde etiam volucrum cantus, & lætitiam pecudum, & insolitam quandam in animis dulcedinem ait exoriri. Requirebam animo tamẽ nescio quid: neq; tam animaduertebam primò quid illud esset, quod mihi abesse quasi videretur, quam posteaquam vos aduenistis: sentio nunc demum meam expletam, cumulatamq; esse lętitiam: ita ad societatem illam ad quam à natura facti sumus, qua homini ad hominem naturalis est applicatio, accedit ista ex delectu amicitiæ incredibilis quędam iucunditas: quam qui non norunt, ij mihi videntur ex alieno quodam genere homines esse, nõ tam mente prędici, quam forma humana. Tũ Phędrus: Rectè sanè loqueris Galle: repugnat enim hoc naturæ, vt qui sint, quos tantũ in rebus humanis bonũ non alliciat: & tamen experimur interdũ nonnullos, qui ita aut animo sunt agrestes, aut morib. ad omnem inhumanitatem assuefacti, vt non modò neminem eximiè charum habeant, sed æquè oderint omnes, tanquam communes cunctorum inimici: Sicut de Timone illo Gręcæ loquuntur historiæ: quem etiam ferunt, cùm haberet se-

cum

cum in cœna similem sui prorsus, & inhospitalitate (non enim mihi nunc succurrit, quo alio nomine appellem μισανθρωπικὸν) & moribus Apemantum: atq. ille ea solitudine delectatus, dixisset, Pulchrum hercule nostrum hoc conuiuium, ô Timon: respondisse, Atqui pulchrius multò futurum erat, si tu non adesses. Tales ergo nonnulli, sed contra naturam tamen: atque vt hoc fortasse rarius, sic vtinam non multa quotidie in nobis ab eadem natura optimè inchoata, consuetudinis vitio deprauarentur. Sed de se, vt volet quisque, nos, qui liberaliter sumus eruditi, de nobis ipsis ita sentiamus, vt vitam sine conuictu & consuetudinibus amicorum nullam ducamus esse. Atqui Galle, inquit Ciccratius, quantum tu bonorum amicitiæ, omniq; humanitati tribuendū statuas, res ipsa palàm facit, neq; indiget id nostra vllius oratione: nemo est enim qui non oculis cernat, quanti sint ad te hominū, aliquin ingenij laude splendentiū, concursus fieri soliti, atq; vt ornatissimorum hospitum & amicorum quotidianis conuentib. floreat domus tua. Quod profectò haud ita foret, nisi tu, si quisquā alius vnquam, honestissimorū, optimorumq; amicitia, ac familiaritatib. delectarere. Verū quod est modò à Phædro nostro dictū, rarius vsu hoc venire, vt quis amicitiæ dulcedine non tangatur, vtinā id quidem ita esset, atq; ea vna esset in causa, quæ ab eo exemplo etiā Timonis commemorata est, naturæ quædam quasi feritas, sed latiùs patet hoc malum, & quod maximū venenum fidelis beneuolētiæ est, simul vt quis nimiū sibi deseruit, ita minimè fidē in amicitia tuetur. At huiuscemodi hominum innumerabilis est multitudo. Quis enim est studiosus pecuniæ presertim, & cui (vt Terent. verbis vtar) nihil preter lucrum dulce sit, qui vllum vel tenuem possit habere gustum huius ex amicitia iucunditatis, quam tu modò Galle narrabas? quique sublata vtilitate, quæ contineat necessitudinem, nō continuo nuncium remittat amicitiæ? Plena horum vita est, rarumq; illud potius, vt cui cognita aspectaque sit simplex illa, & vera, & per se, suaq; sponte amabilis ex amicitia voluptas, quæ ab amico proficiscitur, & in eo ipso vertitur, nihil querens extra, nec cupiens, cuius amor fructus maximus, virtus optima conciliatrix est. Sed quò rarius istud, hoc prestantius. In quo genere, optimo te excellere iure, Galle, fecisti tu quidem omnibus iam fidem. Nam, vt ille, quicunque hostem feriet, is mihi fuerit ciuis: sic tu amicos ex vna virtutis commendatione continuò probas: non ex eis ad te vti referas aliquid, sed vt ubi illi nihil magis promptum esse intelligant, quàm te, domumque tuam, operam, gratiam, pecuniam, autoritatem: quæ cunctis etiam hoc gratiora ex te accidunt, quod tua ista incredibili humanitate condiuntur: quam tibi in verbis quidem & vultu, omnique corporis motu insculpsit ipsa natura. Sed ea fa-

ctis, & in experiundo fit illustrior. Itaq; es assecutus, vt non magis vnum vnus, quam te diligant vniuersi. Quam ob rem, quod paulò antè dixisti, nullam te integram sine congressu amicorum percipere voluptatem, & de eo tibi assentior: & (vt pro cæteris etiam loquar) experimur idem in nobis omnes erga te aliquantò etiam vberius. Sumus enim hac tua fruenda humanitate, hoc ingenio, his optimis & suauissimis moribus, in mutua nostra beneuolentia propemodum beati. Tum Gallus: Gaudeo sanè Cittari, inquit, præclaro hoc, quod mihi tribuisti, vel iudicij tui, vel, vt ego potiùs interpretor, amoris testimonio. Atqui, inquit Phædrus, Galle, vtrumque est, & iudicium, & amor. Sed quando de amicitia aliquid omnes, quid Sadoletus? Et ego: Quid inquam Phædre? nisi me vehementer hoc vestro sermone esse delectatum: ac sentire quidem vobiscum vnà, nihil esse in vita pręstabilius amicitia: quæq; in Gallo nostro, laudibus extulit Cittarius, verissima confiteri. Sed quod vnum vel pręcipuum ab eo video prętermissum, idem me referri, & commemorari debere puto: non enim natura solùm, & propensione animi quadam, aut fortuito euentu lapsus in hanc rationem Gallus, ad liberalitatem, & beneficentiam, veritatemq; amicitiæ totũ se contulit: sed aliquandò magis accepit à Philosophia, vt ista eadem recto iudicio & constanter ageret, in quo quidem vno est posita virtus. Nouit enim quemadmodum de statuis Dædaleis à doctissimis proditum est, eas cùm præclaro opere perfectæ & eximiæ pulchritudinis existerent, nisi tamen artissimis vinculis, constringerentur, dilabi facilè, & perfugere solitas, quòd earũ incerta esset, & lubrica possessio: sic optimum quenq; morẽ, nisi ratione & pręceptis Philosophiæ fuerit confirmatus, stabilem sua sponte nõ esse. Est igitur ad hæc philosophiæ studia, in quib. a prima adolescentia admodum se exercuit, longo interuallo nunc reuersus, & quidem animo maiore quàm vos fortasse suspicamini: quod ego nosse possum, propter quotidianum vsum, quo cum eo assiduus sum. Quanquam illi quidẽ haud ita multũ ad legendum otij à forensi opera relinquitur, sed est totus in quęrendo & percontando: me quidẽ quem in his literis maximè videt occupatũ, audiendi aliquid videlicet, & disputãdi causa, sępissimè vt lacessat: Quod ego pergratè accipio, vel quòd obsequor studiis optimi & amicissimi viri, vel quòd illius acuto, & acri ingenio meũ quoq; ad discendum excitatur ingeniũ. Hoc loco Phædrus, vt erat natura vehemẽtior, & Philosophiæ multis iam signis habebatur infensus. Pręclarã mehercule laudem, & inprimis commemorandã, qua te isti afficere conãtur Galle, cùm te tanquã puerum nobilẽ sub pędagogo, sic a Philosopho aliquo admonitũ, nihil nisi ex pręscripto rectè agere posse volunt: ac ne quid desit, manum etiam sub ferula, vt dicitur, tradi-
gnum

dignum illud quoq; quod virtutem in vna statuunt Philosophia: Quo quid dici impudentius potest? quando enim Philosophiæ quidquã omnino fuit cum virtute, cum amplitudine, cũm dignitate commercij: aut quos ex eius ipsius sinu prodire conspicimus ad vllam rem gerendã aptos, quæ quidem digna sit viro? Imo verò tu, inquit, esto nobis Galle & naturali virtute, & tuo ipsius consilio institutoq; talis, qualem te esse cernimus omnibus eis animi dotibus instructũ, quæ magno homini conueniunt. Sitq; tua ista propria, & peculiaris laus, nõ Philosophiæ, quam summus ille vir tuus nouus hospes & amicus P. Bembus, cuius tanta fertur apud omnes virtutis & literarũ gloria, iure sanè in te cõtulisse mihi visus est, cùm ita diceret, vrbem hanc tot antiquorũ monumentis, tanta etiã nunc horum temporum magnificentia ornatã: sibi tamen maiorem atq; ornatiorem fuisse visam, quod te in ea ciuem esse contigisset. Hoc de te ille ita vt sentiret non tu, opinor, promissa barba es assecutus, nec tunica pulla, nec trito pallio, nec inepta, & intempestiua loquacitate, sermonib. per omnes circulos conferendis: longè enim hæc aliena graui viro, Philosophis verò quotidiana sunt: sed liberalitate & prudentia, & quod quum te multi fortuna & copiis in hac vrbe antecedant, nemo est tamen, qui ad bene de probis & doctis hominib. merendũ te vno sit propensior. Nam quod ad Sadoletum attinet, quem ego & amo medius fidius, & florentem esse cupio, nõ possum nõ molestia affici, quum illum video subducentem se amicorum & familiariũ cœtibus, in hac squalente & sordida Philosophia tabernaculũ penè vitæ suæ collocasse, doleoq; meam tam parui apud eum fuisse autoritatẽ, vt ipsum ab hoc errore nequiuerim adhuc ad cõsilia grauiora retrahere. Atq; ad me conuersus, In mentem venit mihi, inquit, ea proferre aduersus te, quę in Euripide Zethus ad Amphionem fratrẽ protulit, quorũ equidem sententiam, non numerum recordor. Negligis ô frater, inquit, ea quę te oportet diligere, naturamq; animi tuapte sponte nobilem, puerili quadã concinnas formã: & neq; in iudiciis commodè loqui studiũ tibi est, inq; iis cernere quod æquũ idoneumq; sit: neq; alios iuuare consilio potes tuo. Ac de tuo quidẽ, inquit, ingenio quid sentiam, mihi ipse conscius sum: quantũ autem te diligam, tu optimus es testis. Sed quod tibi soli seorsum sæpe dixi, in quo frustra à me consumpta opera est, idem nunc his audientib. vt dicã, moneamq; te aliquot annis minorẽ natu audacter, idem amor me cogit. Vereor enim, vel potius formido certò, ne istam tuã ingenij animiq; indolem, qua te ad grauiores res tractandas idoneũ semper iudicaui, hoc Philosophiæ studio penitus corrumpas: in quo si esset ipso aliqua fortasse liberalis oblectatio: quæ tamen in tanta vanitate illius scientiæ esse qui potest? tibi tamen videndũ arbitrarer in ciuitate

tam occupata, in qua honores & præmia nõ otiosis, sed industriis hominib. proponuntur, quî factũ tuum ꝓbari illis posset, qui scirent de vita cuiusq; & institutis iudicare. Inquiritur enim in vitã tuam, mihi crede, curiosiùs quàm tu fortasse existimes. Nã cùm à primo cõmosses animos multorũ expectatione quadã, nunc te velut inertia desedisse, nõ possunt non mirari homines, idq; non reprehendere: cùm in popularibus studiis, & his quæ frequentiæ ac celebritatis sunt, siue in foro malis, siue ad principes viros, vindicare te in aliquã laudem possis: illa tamen quæ silentij, & solitudinis sunt, malle persequi. Quorũ profectò opinioni & iudiciis inseruias oportet, si aliquo numero esse optas, aut si eam verè assequi vis, quam tibi falsò promitti [illegible]ilosophia, sapientiã: neue te in tenebris abdas, cùm facilè in hominũ oculis queas, & in luce consistere. Quæ cùm ille dixisset aliquantò commotius, quod cum ad hanc rationem concitationemq; dicendi & voce, & motu corporis, & animo flagrãte, ac subitò natura formauerat, summumq; illi prætereà ingenium, summum in pronunciando leporem addiderat: Citrarius, O amœnum diem hunc, inquit, & mihi diu, ac Gallo desideratam opportunitatem, aliquando te Phædre in vniuersam inuehentem Philosophiam audiendi: Equidem interfui sæpe, idq; locis pluribus cùm carperes Philosophiam, in quo ego potissimùm attendere solitus sum acumen ingenij tui, & facetissimis dictis delectari. Sed de ea tota quid haberes dicere, percontandi ex te, cùm id maximè auerem, ante hunc diem facultas non est data: quam nunc oblatam libentissimis nobis, nostra fuerit culpa, si amiserimus: aut si non ex te omnia, quæ volumus de tuo in Philosophiam animo ac iudicio, audiẽdo fuerimus consecuti. Imò, inquit Gallus, & hic locus maximè aptus est, & tempus idoneũ: nec est quicquam, in quo iucundius hunc consumamus diem: quam ob rem da hoc nobis Phędre, vt te de vniuersa Philosophia quid sentias audiamus. Audietis, inquit, sed hac conditione, si omnibus sum facturus gratum. Hic ego arridens, Mihíne, inquam, esse gratum potest, in tantum discrimen venire Philosophiam? Quid ita, inquit Citrarius, non tu eam dicere es solitus veritatis patrocinio sat tutã esse? Siquidem, inquam, veritate, non eloquentia causa pendetur. Pendetur, inquit Gallus, & bono es animo: non enim hic imperitæ multitudinis concio, ad quam in inuidiam facilè, & in suspicionem Philosophia adducitur. Sed auium concentus, & florum tanta hæc varietas ac copia, huius orationi coronam factura est. Atqui, inquam, Galle, huius orationi (siquidem ea in vituperanda Philosophia futura est) auium iste concentus obstrepat sanè velim. An non tu hosce flores, qui tantam nunc odorũ amœnitatem naribus nostris aspirant, & mox auritos, & posteà etiam vocaliores fore

re [illegible]

re putas, quàm eſſe poſſet ipſa illa, de qua nunc dicebas, imperitæ multitudinis concio? Sanè, inquit, hoc eſt, quod ego gaudeo: intelligo enim præter voluptatem, quam audiendo percepturus ſum; huius mei præterea ſuburbani precio permultum acceſſurum eſſe, quod quidem diſputatione veſtra hac celebratius multo futurum eſt, quam aut peregrinis arboribus, quæ in hunc ipſum locum vndique accerſitæ ſunt: aut nobilitate eius picturæ, qua eſt ſuperior porticus exornata. Quin tu, inquit Phædrus me intuens, veritatem finito venire in certamen, tumet ſilentium teneto. Age, age, inquam Phædre (video enim te in procinctu eſſe, pugnæ auidum) illud moneo, parcius: ne ſi vno hoc prælio penitus Philoſophiam obtriueris, non habeas deinde quicquam, in quod ita ſtudioſe, & libenter inuehare. Nullum eſt periculum defore, inquit ridens, dum quidem tu extiteris, qui ab ea auelli nulla ratione potes. Quod quum dixiſſet, omnes ad audiendum animos ereximus. Tum ille, Videntur mihi, inquit, priſci illi veteres, qui primi ſemetipſos ſapientes, & artem eam, quam profitebantur, ſapientiam appellauerunt, aut callido conſilio quæſiiſſe in vulgus celebritatem: aut errore quodam puerili decepti fuiſſe. Etenim ſi cùm ſcirent, & intelligerent ipſi, inanem eam eſſe, quam habebant in manibus, ſcientiam: appellatione tamen præclara illam adducere in honorem ſtuduerunt, cæteriſque perſuadere id, quod ipſis neutiquam de ea erat perſuaſum. Aſtuta illorum ratio, & callidum imprimis conſilium fuit: ſed ita, vt ſæculi illius ingenijs nihil iudicarent eſſe rudius. Sin autem & eandem ipſi fidem habuerunt de ſapientiæ diſciplina, & cæteris facere conati ſunt, puerorum mihi morem videntur fuiſſe imitati: vt enim pueri imagunculas ſæpe nacti ligneolas, aut è cera: eaſque charius amplexi, veſte atque auro exornant, Deorumque, quorum libitum fuerit, imponunt eis nomina, demumque longius prouecti credulitate puerili, quaſi rem ſeriam agentes, rei ludicrę diuinos honores tribuunt: Sic Philoſophiſti veſtri (me autem intuebatur loquens) quos ſolos penes eſt ſapientia, quique eam ipſam ab ſeſe vnis peti atq; addiſci volunt, tantò pueris leuiores, quantò illis ætas ludum ſuum concedit, his alienum ſtultitia: inane diſciplinę ſimulachrum ſplendidiſſimi nominis appellatione honeſtauerunt, quo non poſſunt quidē non allici aliquando & inuitari nonnulli, vt inſiſtant aliquantū, cupiantq; interiora cognoſcere. Quod n. ſapientia nec in cœlo, nec in terra quicquā eſt præſtantius, idcirco ipſo nomine cōmoti, accenduntur ad cupiditatem aliquā cognoſcendi. Sed ſi qui leniore paulò ingenio ingreſſi fuerint, maturè vt abalienentur. Ex quo illud Neoptolemi apud Enniū, philoſophandū ſibi eſſe, ſed paucis: nā omnino, haud placere. Credo homini milita-

ri ex bellica virtute veriorem meditanti gloriam, conueniens fuisse visum, quid isti profiterentur, agnoscere: quæ verò minutius superstitiosiusque tractarent, & in quibus frustra contererent ætatem, ea ceu veræ sapientiæ repugnantia, penitus despicere atque contemnere. Et nimirum magna, eximiaque professi, in minimis ferè versantur. Quòd si splendore nominis remoto, rem ipsam introrsum magis aspexeris, totamque istam artem, quæ se magistram tradendæ sapientiæ profitetur, in manus sumptam diligenter expenderis: non tu in ea quidem sapientiam vllam, quæ sit verè & solidè sapientia, sed imaginem potius inanem quandã deprehenderis sapientiæ, sine corpore, sine mente, ipsius illius sapientiæ operib. atq; muneribus sola voce resonantem. Nam cum rerum gerendarum, sit sapientia, imperij gubernandi, dignitatis ac potentiæ sibi comparandæ, Philosophia pro his maximis, maximeque expetendis rebus, tanquam immunitatem laborum in beneficij loco illi tribuens, eam in verbis pensitandis, & argumẽtorum conclusiunculis arte astringendis, rebusque ijs, quæ nihil pertineant ad nos, accuratius indagandis, festiuo opere occupat: vt suarum virium & grauitatis oblita, à cœtu hominum, atque ab regendis ciuitatibus, ad solitudinem, inertiamque traducatur. Atque huic arti tamen sapientiæ nomen est datum: in quo primũ istorum est arrogantia reprehendenda. Quis enim illis hoc concessit: aut quo nam iure fuit ab ipsis vsurpatum, vt artem suam, cuiusmodi eã cunque sit (nondum enim de hoc disputo, pòst videro) in ipso statim ortu atque initio, inscriberent Sapientiam? cumque needum planè perspectum, cognitumque esset, hominúmne vitæ vtilis futura esset illa, néene esset, tamen tanquam ratio absque ea rectè, ordineque viuendi cunctorum iam confessione constare non posset, ita summum rerum humanarum titulum illi præscriberent? Verum fuerit hoc vitium superiorum illorum, & qui septem dicti sunt, quos tradunt cunctos in Græcia Delphis primum conuenisse, Athenis prætore Damaso: iterum deinde Corinthi: cùm eos Periander Corinthiorum tyrannus hospitio accepisset, circiter quadragesimamquintam olympiadem, quo tempore Romæ L. Tarquinius Priscus regnum obtinebat. Atqui hi isti ipsi, si sua sententia se appellauerunt sapientes, indulserunt sibi profectò, quàm par erat, vehementius. Sin autem populorum suffragio vocati sunt, habent egregiam sui cognominis, & quo iure glorientur, autoritatem. Siquidem ad imperitos & stultos delatum fuit de sapientibus iudicium, & si video non istos solum, sed alios complureis, si fama & opinione vulgi sapientia censeatur, nulla illustri de causa passim habitos sapienteis: simul vt quis enim in illa rude indoctaque vetustate vel dixerat aliquid, vel egerat concinnius, ita ascribebatur ad numerum, &

nomen

nomen sapientis. Quo ex genere maternus auus Thesei Pittheus, quum versibus pangendis sentētiolas quasdam cōplecteretur, in primis iudicatus est sapiens. Lycurgus verò eundem nominis honorem iustius est assecutus, quòd enim confusam & perturbatam, ac (vt Herodoti vtamur verbo) κακονομωτάτην Lacedæmoniorum Rempublicam legibus latis constituerat, ferendisque laboribus, & periculis alacriter adeundis, ciues ad fortitudinem, & ad omnia belli munia apprimè erudierat, comparata sibi autoritate & gloria, sapiens meritò existimatus est. Sed vt ab hoc magno sanè viro abeamus, quid cuiquam esse tunc potuit in sapientiæ nomine gloriosum, cùm Homerus, cuius dicta pro decretis habenda sunt, etiam fabris attribuat sapientiam? Ac ne quis illorum septem, quos & nos nimium iam sæpe in medium adducimus, & negat Dicearchus autor haud ignobilis, nec Philosophos nec sapientes fuisse, vllam alio ex genere putet fuisse sapientiam, quàm eam, quæ dicta in Pittheo: Primùm poëtæ plerique, iique adeò perfrigidi: deinde argutulis quibusdam, vt sibi videbantur, sententiis, multitudinis plausum captantes. Quid enim Chiloni Lacedæmonio (vt de eo potissimum loquar) triáne dicta sapientię laudem afferre debuerunt? At ea in foribus templi Delphici sunt inscripta. Quid tum? non enim qui inscripsit, aut qui insculpsit (opinor) faber sapientior fuit? Ne quid nimis: rectè hoc quidem, & sibi ille admodum constitit: paucissima enim locutus, multam sibi parauit sapientiæ famam. Sed quid illis sapientibus fiet, qui suis libris, atque scriptis omnia referserunt? Nosse verò se quenque, quamuis habeat, si ab hoc communi atque vsitato sensu abieris, ipso illo interprete qui edidit, censeo esse quærendum. Nam illud quidem inopinatum ac nouum, & nescio vnde erutum: nemini enim vnquam in mentem venire potuisset, Comitem esse æris alieni miseriam: Quid? hiccine solus vadimonium deserere coactus fuerat, eiusque bona proscripta fuerant? Sed quoniam in singulis non est immorandum, & vnius tamen exemplo cæteri noti esse possunt, ratio concludenda est, Sapientium nomen, ab ipsis vsurpatum, plenum arrogantiæ esse: à populo delatum, inanitatis. Correxit errorem hunc veterum Pythagoras, imminuitque inuidiam nominis, quòd primus Philosophiam pro sapientia instituit appellari. Is in illa sua peregrinatione, in qua, vt de Vlysse scribit Homerus, multarum gentium mores & instituta perspeculatus fuerat, cùm peragraret in reditu veterem Græciam, atque illo itinere venisset Sicyonem, ibique cum Leonte Sicyoniorū tyranno congressus, interrogatus ab eo esset, quem nam ipsum se profiteretur, num sapientem? respondit soli Deo congruere nomen sapientis: se vero Philosophum esse: hoc est, studiosum, & cupidum sapientiæ. Graue responsum & dignū moderatissimo viro,

nihil sibi arrogauit, nihil subiatius de se locutus est, tantùm etiam cupiditatem, quæ cuncto generi humano è natura insita est, sapientiæ adipiscendæ, in se aliquando fortassis acriorem inesse significauit. Plena igitur grauitatis oratio: neque ipse non idoneus, cuius autoritatem cæteri sequerentur, si in eadem porrò sententia constitisset, neque dissensisset postea à sese, cęterisque rebus non iam se moderatum & grauem, sed flagrantem ambitione importuna prębuisset. Nam quid illa iactatio popularis & Græciæ omnibus in locis, vbi cœtus celebrari erant soliti, sui ostentatio? Quid nudatio femoris aurei Olympiæ, quum ad ludos solennis cuncta adesset Græcia: aliud in eo indicant, quam speciosum illud sapientis nomen, quod ipse paulò antè ab hominibus cunctis abiudicarat, & Deo vni tribuendum censuerat, quum conaretur apparere ipse Deus, vsurpare illum confessione reliquorum, & ad semetipsum vertere, tanquam præstigijs quibusdam, voluisse? Quanquam femoris quidem aurei illa nudatio, ignarum forsitan vulgus commouere: ijs, qui hominem nouerant, meminerantque ex aurificina paulò antè ad Philosophiam egressum, miraculo esse non potuit. Quid quòd ad Italiam se contulit & Metaponti sedem, ac domicilium statuit fortunarum suarum? qui conueniebat homini Samio, pręsertim cùm plus honoris, quàm satis opus esset in germana Græcia paribus illius haberetur? Sed, opinor, occupatis ibidem populorum animis opinione, & fama superiorum sapientium, cùm eum, quantum assequi posset, celebritatis pœniteret: nouas illum sedes, & vberiorem segetem suæ propagandæ laudis, vacuis etiam tum à Philosophia harum gentium animis, in Italia quæsiuisse. Quibus in locis disciplinæ sectam eam condidit, quæ Pythagorica est appellata, magistra illa taciturnitatis. Hoc confiterer commodè, si vt in addiscendo sic etiam ad docendum adhibitum silentium fuisset: huius enim molestiæ parte iam careremus. Porrò apud eum mos iste tenebatur, vt qui se huic dicassent disciplinæ, obmutescerent integrum quinquennium, docerenturque primò communia quædam, velut elementa artis: deinde secretiora & quasi mystica: neque id à magistro: ille enim abditus & semotus ab oculis, nemine se communicabat: sed responsis, & tanquam oraculis erudiebat iuuentutem, donec tandem perspecto ingenio, moribusq; probatis, qui iudicati fuerant digni, admittebantur ad conspectum magistri, commerciumque sermonis. Quod qui assequebantur, confestim domum ad necessarios suas literas, nuntiosque gratulandi causa mittebant, tanquã eximium quiddam & optandum adepti. Hanc vitę, morisq; eius insolentiã secuta illa arrogantia est, quòd vnus ferè Philosophorum omnium dictum & autoritatem suam sanctam haberi instituit

tuit pro ratione. Vnde enim celebre illud αὐτὸς ἔφα, vsurpare soliti erant, qui tuebantur Pythagoream sententiam, si quando (vt fit) in disputando premerentur, vt delitescerent in sapientis magistri autoritate & nomine? At hoc ne tyranni quidem in oppressis ciuitatibus facere soliti sunt, tùm quid de pristino statu volunt dimouere, vt non aliquam proponant causam & rationem voluntatis suæ. Sed de egregijs autoribus tanti nominis. artisq; huius appellatione ac titulo, dicta hęc sint. Quæ vna si disciplinam profitetur sapientię, ridiculè arrogans est: sin studium duntaxat, & cupiditatem, sicut ipsa vis vocabuli declarat, nihil habet eximiũ præ cęteris, nec quo tantopere glorietur præter cæteras. Quis enim est quocunq; ex studio, quacunque ex disciplina, qui nō maxime cupiat sapientem esse se: aut cui quicquam omnium rerum videatur sapientia esse diuinius? Illud nunc videamus, qua autoritate, prodierit in lucem, fueritq; iam inde ab initio accipientibus cōmendata: est n. profectò aliqua ex origine etiam & generis stirpe censenda nobilitas. Vt n. in editione in lucem, ac procreatione liberorũ, nisi parentũ distinguant nomina, & gentes, pares principio censeantur esse clari obscuris, ingenui seruis: propterea quòd nihil nunc demũ oriens, habere potest ex sese in populum nobilitatē: Ita Philosophię prima cōmendatio à suis inuentorib. & tanquam parentibus, repetenda est. Vtris igitur tandem tanti inuentionem boni assignaris? Gręcis, anné Barbaris? Video magnum esse certamen: habetque pars vtraq; fortes aduocatos, veruntamen ipsorum etiam confessione Gręcorum superiores Barbari. Itaque & Ægyptij suum Osirin iactant: Vulcanumq; Nili filium aperuisse Philosophię principia annis prope innumerabilibus, antequam in Græcia de his ipsis rebus mentio vlla haberetur, & Gymnosophistas apud Indos, Druidas apud Gallos, vel ipsa teste Græcia, magnam sapientię famam video consecutos. Druidarum quidem nomen in summa vt tũ habebatur diuini humaniq; iuris notitia, non solũ Græcis literis celebratũ, sed & ipsi Græcò vocabulo Semnothei sunt appellati, propter scientiam colendorum Deorum videlicet, & celebritatem religionis: atque ijdem de rebus occultissimis primi non pauca ad cognitionem hominum attulisse existimati sunt: magno sanè munere insignique beneficio, tanquam parum multa essent in oculis omnium posita, & in conspectu, quæ ingenium diligentiamq; requirerent. Prædicant Zamolxin Thraces, quem ex abdito specu responsa sapientiæ percontantibus edentem, nuncq; velut euanescentem ab hominum oculis, rursum autem sese in conspectum dedentem, inducti, deceptiq; præstigijs, diuinitatis honore donarunt populares: itaq; & sacrificia illi solennia habita, & epulæ institutę sunt. Athlantem laudib. Lybes ferunt: ob imitationē n.

cœlestium circulorum in sphæra lignea relatam, quodam quasi sapientiæ præmio, ipsius humeris cœlum sustineri nimium simplex illa memorauit antiquitas:vt illum suæ artis: si modò sapit quicquam, necesse sit pœnitere, siquidem ob eam tanto oneri ferundo perpetuo addictus est. Ochum habent Phœnices authorem sapientiæ suæ:at Phœnicas Græci, neque hi solùm, sed gentes ferè omnes:literarum enim vsum, sine quibus nimirum sapientia non constat, omnium consensu Phœnicibus acceptum latum fuisse legimus:ijdem isti, quod quidem sapientiæ partem aliquam attingit propius, ad maritimos cursus dirigendos, atque vt non iam fortis esset, sed consilij nauigatio, minorem Vrsam notauerunt, eandem Cynosuram, qua fidunt duce nocturna Phœnices in alto, quæ hoc etiam certior dux est nauigantibus, quòd gyro interiore breui conuertitur orbe. Quid dicam de Chaldæis, Magisque, quorum alteri spectandis syderibus, & cœli conuersione intuenda cum status illic, solenneisque motus deprehendissent, solisque & lunæ, cæterorumque errantium ordines, concursiones, momenta perpendissent, quæque, quóue die in cœlo euenire necesse esset, aliquanto antè prædicerent, scitum quiddam in vita comperisse visi sunt, idque populare, atque plausibile. Sed illud in ea arte cæteris fallax, ipsis illis fructuosum, quod per vanissimas prædictiones fatalium euentorum, animis imperitorum superstitione implicatis, viam sibi ad quęstum inuenerunt, & ad dignitatem. Magi porrò iam inde à principe illo Zoroastre eadem penè via ad similem honorem in Persis sunt euecti: sacris enim & cerimonijs Deorum procurandis, cùm de naturalibus quoque principijs nonnulla differerent, adiungerent præterea diuinationem ex alio certo genere, ac Chaldæi, animos & regum, & gentium illarum, captos admiratione sui, tenuerunt. Atqui ab his, quos memorauimus, alijsque præterea quàm multis, quos nostra nunc prudens prætermittit oratio, antiquitus proditum est fuisse orta Philosophiæ principia: barbariq; omnes ferè, qui in huius laudis contentionem vocati sunt:quorum si inuentum sapientia ista vestra est, atque ab eis, tanquam à principibus, autoritas est huic arti tribuenda. Primum quo nam abierit Græciæ infinita illa & intolerabilis gloriatio, omnia sibi vindicantis, & quæ omnium artium laudatarum initia, progressus, fines cùm ab sese ortos, tum apud se perfectos vult? Deinde (faueo enim ego quoque hoc ioco quidem Græcis) esto, sit tanti, quanti esse vos vultis, Philosophia. Quid aut elegans ab indoctis, aut humanum à feris, aut politum à rudibus, aut denique eximium & nobile à barbaris potuit proficisci? Si verò Græciæ adscribendus est iste honos, id quod me hercule malim, si per ipsos liceat, ac nisi domesticis testibus, ijsque admodum probatis, lis secundũ
aduer-

aduerſarium detur, erit aliqua fortaſſis in origine Philoſophiæ commendatio, propter ingenium, famamque Græcorum, ſed tamen perexiguè, atque infirmè à paucis poſitum eſt, primis harum rerum inuentoribus Lino memoratas eſſe Thebas, Muſæo Athenas, qui etiam primus Deorum generationes fertur tradidiſſe: quod equidem miror filio datum, cum Eumolpi patris inſtitutum Athenis fuerint myſteria. Attamen ſiue his, ſiue illis hoc tantum humano generi munus ferendum acceptum eſt, cum illud dicetur, quod tamen etiam ante dictum eſt, coarguendam eſſe eorum temeritatem, qui artem nouam atque incognitam in lucem modo prodeuntem rei eiuſce titulo nuncupauerunt, in qua peruestiganda, atque in conſtituendo ecquid nam ſapientia ſit, ecquid in ſe contineat, tot poſtea eſt ſeculis, tantis & ingeniis, & ſtudiis elaboratum: tum idem hoc iſtis ipſis, qui huic arti tantum tribuunt, teſtibus confirmabitur, quod in progreſſu reprehenderunt ipſi ſeſe, tumoremque & elationem nominis aliquanto verecundius vſu ipſo & tractatione admoniti, in Philoſophiæ appellationem ſubſidere voluerũt. Quod ſi illi hoc fecerunt medio in curſu, cùm rem eam, quam aſſiduè tractabant, habere iam notiorem cœpiſſent, vt imminuerent aliquid de prioris appellationis grauitate, & nomine: nobis non licebit in ipſa pene calce conſiſtentibus, & iam planè edoctis, quàm puerilis ars tota iſta Philoſophiæ ſit, diripere illi quod reliquum eſt autoritatis, eamque haudquaquã ſibi debiti honoris inſignibus nudatam, è ſuggeſtu, ſedeque principum, in ſcholarum angulos, & homunculorum inerticulorum diſceptationes eijcere? quæ præſertim tam ſit auida, & helluatrix, vt nullis certis finibus contenta, in omnia omnium conetur inuadere. Præclarum quibuſdam videtur eſſe cœleſtia contemplari: arrogat hoc ſibi in primis Philoſophia: Moderari politias, ne in hac quidem parte cuiquam relinquit locum: Scire agere vitam prudenter, & nauiter: hoc verò præcipuum ait eſſe munus inſtructi ab ſeſe ſapientis: Aptè, & cõgruenter temporibus loqui, vnumque facundia excellere inter multos: huius quoque ſiue artis, ſiue peritiæ, viam a ſe prædicat, & rationem eſſe petendam. Sunt etiam ſubtiliores, & minimè populares artes, ſcientiæque Mathematicorum, in quas temere irrumpat. Quæ (malùm) iſta tanta cupiditas, quæ impudentia eſt! Quoquo modo certè ea non ferenda, ſuique tandem aliquando huic procaci Philoſophiæ ſunt conſtituendi termini, ne ad libidinem euagetur, depaſcaturque omnia omnium: neúe ex alienis opibus intumeſcat: in quo tamen quantus (ô Dij) error eſt eorum, qui illi omnia in ſinum ſtudent congerere: dum enim eam in omneis regiones, oraſque diſciplinarum deductam eſſe cum imperio volunt, ſtabilem ei nullam relinquunt ſedem, vbi tanquam

quam in paterno regno, & auito dominetur: sed semper illi cum hospite litigandum sit: quam nos litem sic dirimamus, si placet: Si vna quæque ars suum & certum habet nomen, quo appelletur, separatimque, & seiunctè denotetur a cæteris, neque potest vnius certæ artis duplex æquè esse nuncupatio: non erit Astrologia, Philosophia, non Geometria, non Musica, non Arithmetica: habent enim singulæ hæ scientiæ appellationes suas, in queis & sua cuiusque artis vis, facultasque comprehenditur, & à cæteris ea seiungitur. Itaque si Erasistratum suæ artis, & professionis nota iudicare voluerimus, appellabimus (opinor) medicum, & Hipparchum astrologum, & Aristoxenum fortasse musicum: Philosophi autem nomen ab vnoquoque horum segregabimus. Si verò ad proprias artium cunctarum appellationes cōmune omnibus nomen accesserit Philosophia, iam non magis fuerit in Astrologia sapiens Eudoxus, quam in statuaria arte Phidias, nec minus sapiens pictor Apelles, quam Philosophus Plato. Quod idem in reliquas etiam vulgares, & mechanicas artes, vel Homero teste, deductum, efficit id, quod antea dixeramus, ridiculam esse horum professionem, qui sibi soli doctrinam arrogant sapientiæ. Quare si sententiam tueri & existimationem volunt suam, tanquam eximium quiddam minimeque vulgare adepti, contrahant Philosophiam necesse est intra fines suos, neque eam liberè ita depopulari sinant aliena, ne si aditum ad prætorem sit, improbitatis damnetur, alienoque cum ignominia reddendo, suas ipsa etiam fortunas, si quas modò habet, mulctæ nomine abijciat. Subijcere igitur Philosophiæ siue mauultis sapientiæ, certam rem & propriam, quasi materiam quandam oportet, in qua sola ipsa dominetur, neque in ea admittat consortium reliquarum. Quæro ergo, quam? Hic tibi aliquis verborum credo amplitudine nos deterrere posse postulans, Philosophia est, inquit, rerum diuinarum humanarumque scientia. Agnosco sonitum, pompamque verborum, certi in te nihil video. Quis hunc non irrideat tanto cum strepitu tam timidè se inferentem? Ecce alter de transuerso festinam affert collectionem. Si vt quis in quaque arte excellit, inquit, in ea ipsa arte sapiens perhibetur: verbi causa Phidias, si in suo opificio summus est, in eo etiam est sapiens, item in pictura Apelles, in fundendo ære Lysippus, sapientium nomen propter egregiam in arte sua cuiusque præstantiam sunt meriti, quod idem valet in reliquis: erit ipsa per sese simplex & absoluta sapientia, rerum in mundo præstantissimarum scientia. Huic cyathus mulsi dandus fuit, valde enim credo laborauit, vt quid denique esset sapientia, haberemus exploratum. Nam non videtis ex his quidem definitionibus nihil afferentem quod clarè & dilucidè de se polliceatur, falsæ modò in popu-

populum opinionis aucupatricem esse Philosophiam? Verùm his omissis, requiramus potius terminos, quos peregere ij, qui in ea autoritatem sunt consequuti, Platonem dico, & Aristotelem: hos enim video à vobis in toto genere hoc constitui principes. Hi ergo partitionem Philosophiæ trimembrem esse voluerunt, vt triplex eius munus esset, trina functio: vna pars in rerum cœlestium contemplatione, causis, effectibusque naturæ indagandis versaretur: Altera amores, leges, instituta, virtutes, vitiaque hominum cõstitueret: Tertia disserendi rationem, dijudicandique quid verum esset in disputando, quid falsum, quid consentaneum, quid repugnãs contineret: ita in treis partes omnis diuisa Philosophia est, Naturalem, Moralem, Dialecticam, quam eandem, si Latinis malumus vti, quàm Græcis (etsi Græca quoq; ipsa nomina iam in consuetudinem nostram adsciuimus) rationalem forsitan rectè possumus appellare, quod idem est, & Logicã. Hac diuisione constituta congrediamur propius, atq; ita vt ne vibrare arma tantummodo, & quosdam edere motus, sed vt manum etiam conserere, & prælium videamur inire voluisse: singulasq; hasce partes, quid vnaquæque earum ad sapientiam valeat, consideremus: vt si vniuersæ artis inutilitatem & ignauiam quodammodo (sic enim dicendum est) potuerimus demonstrare, multorum animos hoc errore liberatos à superstitiosis & inanibus curis, ad illustres & serias occupationes transferamus: nisi quid ad hæc vos. Quid nam? Citrarius inquit, nisi nos in magna audiendi expectatione esse: vt experiamur, Phædre, tua ista singularis eloquentia num nam queat in maxima causa stabilem & fixam multorum de Philosophiæ virtute labefactare opinionem. Nec tamen ego is sum, qui bellum illi habeam indictum: nec tamen reprehendendam & abijciendam Philosophiam, quàm modum in ea quærendum puto, in quo sentio Phædre, aliqua ex parte tecum, proboq; Neoptolomij sententiam, quæ mihi cum Sadoleto meo vna est dissensio. Ille enim (vt vides ipse) operã omnem in ea locari, & nihil agi aliud in vita rectum putat. Sed tu perge quæso, & in hanc partem si potius incumbe tamẽ: nam qui amplius æquo collaudant Philosophiam, nimium sæpe multi, & mihi molesti sunt. Atqui, inquit Gallus, mihi contra modò mirari veniebat in mentem, cum Philosophiam venerer etiam summoperè, non solum diligam, qui possem non æquis auribus modò, verumetiam studiosè audire eam vituperantẽ Phædrum. Sed profectò sic est, vt dicitur: Nil tam iniquum, quod non dicendo æquum videri queat. Cùm enim tãtus in hoc homine lepos sit, vt me illius quidem semper, sed & alios omneis sæpè mirabiliter delectet oratio: eum vis ingenij tanta, vt in quam se cunque incitet partem, aliorum secum studia pertrahat, & vim quodãmodo afferat sensibus audien-

audientium, itaque vereri iam ipse cœpissem, ne quid de mea p
ſtina voluntate erga Philoſophiam dimitterem, niſi me con
maret expectatio defenſionis, quam Sadoletus noſter eſt ha
turus: quod ipſum illi quidem non difficilius futurum eſt, qu
tecum nunc non adeſt is, qui eſſe ſemper vnà ſolet, nec à te
quam, Phædre, diſcedere, alterum lumen vrbanæ huius facun
Camillus Porcius. Hic ego, Hoc Galle, inquam, quod mea fi
cia teipſum confirmes, vide ne in fraudem potius te deduc
namque ego quis ſum? aut quid poſſum per me denique? Se
quid fuerit, quod vtinam aliquid ſit, bonitas cauſæ ſuppeditā
mihi facultatem aliquam reſpondendi: & tamen Phædrum n
ſtrum paratiorem eſſe video, quàm expectaremus, quam enim
bi accuſandam & refellendam aſſumpſit Philoſophiam, ab
ipſe arma videtur mutuatus, quæ in illam ipſam demum ora
rijs viribus, & neruis intorqueat. Equidem vellem Marius Vo
terranus adeſſet, amiciſſimus omnium noſtrum, homo qu
acerrimi ingenij, tum omni quidem ille liberali doctrina, ſed
his Philoſophiæ ſtudijs in primis exercitatiſſimus, quem n
omnes audiuimus ſæpe quacunque eſſet de quæſtione propo
tum, in vtramuis partem diſſerentem ita copioſè atque amp
vt quemadmodum de Carneade dictum reliquit Cato, quod n
poſſet eo dicente diſcerni quid verum eſſet, & quid falſum: qu
incredibili quadam ingenij & orationis copia audientium m
tes obruebat. Sic huius ſit & ſublimibus ſententiis, & acutiſſi
argumentis referta diſputatio: in extenuando verò, & ampli
cando, tanta vis, vt nihil illo laudante humile, nihil vitupera
videatur excelſum: haud ſanè ille nunc pateretur deſertam
oppugnatam iacere Philoſophiam: præſertim in eam impet
faciente Phædro, quo cum ille ſemper fuit cunctorum opinio
quaſi comparatus: ſummum in vtroque ingenium, ſumma e
ditio, ſalis & facetiarum vbertas par, verum ille Philoſophiæ
quantum & ſtudio, & amore coniunctior. Phædrus hanc popu
rem orationis laudem magis eſt ſequutus, qua nunc fretus, ſi i
iudice populo vti poſſet, næ ille cauſam, vt ego arbitror, par
æquam, haud difficiliter obtineret. Sed bene agitur cum Phi
ſophia, quod à populari diſceptatione remota eſt: quamobr
ede nobis Phædre ea, quæ aduerſus eam nunc primum tu q
dem, neque leuiter, ſed & diu antea, & perquam accurate es n
ditatus. Tum ille, Faciam equidem, inquit, atque hoc tibi ſ
dioſius nunc morem geram, quo ſis in metu poſtea aduerſar
lenior: Nec tamen mihi interdictum putabo, quin ſi ad pauc
iudices me perculeris, ad populum mihi parata ſit prouocat
Hic cùm arriſiſſemus, Videtur, inquit, ordo rerum & natura
ſtulare, vt prius deſcribamus ſapientiæ formam: quæ, mea q
d

dem sententia, cùm aprior ex seipsa sit, tum ad vitam splendide, & cum laude degendam accommodatior: qua posita, facilimum postea fuerit, qui ab hoc signo, tanquam nauigantes ab Arctico polo, aberrauerint, eorum errorem, insipientiamque coarguere: Quoniam igitur sapientem eum esse volumus, non qui in solitudine, neq; cum paucis ineptis, sed qui in cœtu, conciliisq; hominum vitam agat: communesque cæterorum voluntates & studia secutus, referat ad sese omnia, quæ quidem sint expetenda, siue adeò quæ expetantur: expetitur enim idem, & expetendum est, quod opinione plurimorum iudicatur dignū, vt in eo adipiscendo omnis cura, industriaq; ponatur: erit sapientia, earum rerum comparandarum scientia, quæ ab eo genere hominum, quo cum verseris, & æstimentur plurimi, & maximè expetantur: hoc definitione breuius comprehensum, oratione est dilatandum. Tria sunt (vt mihi quidem videtur) in quibus omnis humani consilij desiderijque, & ratio vertitur, & appetitio, eaq; veteri etiam prouerbio notata, quo sic distinguitur: Optimum esse bene valere, honorari pulcherrimum, iucundissimum frui eo, quod quis maximè cupiat, ita salutis, gloriæ, iucunditatis præclara esse videtur & expetenda adeptio, nec verò quenquam esse omnino omnium mortalium reor, qui non hæc sibi cuncta adesse maximè velit. Sed voluntas nullam habet laudem: libera enim est omnibus, & tardis iuxtà, sollertibusque communis. Scire autem inuenire sibi ad potiunda hæc aditum: & cùm vniuersa in hoc certamen tanquā in cursum, aut luctam descendat multitudo, præripere vnum cæteris palmam adipiscendi, aut certè inter paucos suum locum & partem obtinere: hoc iam proprium illius sapientię est, cuius nos iudicationem non vni, aut alteri, sed frequentissimo consilio permittendam statuimus. Nam si quis singulari quadam opinione præditus, diuersus longè à populi iudicio, aliam sibi nescio quam nocturnis lucubrationibus in silentio & cubiculo effingit sapientiam (vt nunc taceamus alienam eum quandam & deuiam, longeq; aberrantem à communi prudentia, ac plenam vanitatis sequi rationem) quid, quæso, aliquid is vt efficiat, quàm erit amplum illud atque magnum, in quo neminem ille omnino æmulum, nullum riualem est habiturus? An ignoramus contentione certantium, ac veluti licitatione quadam, augeri rerum precia, atq; æstimationes? certoq; indicio esse iacere eas res, & penitus abiectas esse, in queis nulla inter se contra licentium studia confictantur? At hoc minimè vult sapiens: verùm quod maximi & est, & habetur, in eo maximè conatur excellere. Ad multitudinis igitur iudicium acta sua præcipuè consiliaque accommodat. Vt enim habitum corporis, atque vestitum: vt ædificationis formam, domiciliorumque: vt lauandi, cœnandi, loquendi mo-

rem: sic actiones, & consilia totius vitæ ad populi iudicia flecte-
re, dirigereque debemus: porrò illa temporibus reguntur. Est er-
go primum sapientis munus seruire tempori, & semper in eo
quodcunque plurimi fuerit, præcipuas suas partes, & principem
autoritatem esse, postulare. Iam ne cernitis totius sapientiæ in-
telligentiam, quam Philosophi suam esse volunt, populum sib
potiore iure vendicare? Et sanè æquius multo est, vnum conce-
dere sententiis plurimorum, quam vnius plurimos. Desciscer
autem ab opinione & decreto multitudinis, aut arrogantiæ c
non ferendæ, aut leuitatis irridendæ. At populus nunquam di
in eadem sententia permanet. Quid tum? Turpe est sapienti
variare decreta. Quid tu postulas sempiterna esse hæc, quæ gene
rata sunt mortalia? vt enim Valetudo non ex eisdem semper, se
ex alijs, & alijs retinetur cibis: sic sapientiæ consilia non perpe
tuò vna sunt, sed ad tempus se accommodant, & ad fortunam
cuius præcipuum est, in humanis rebus posse dominari. Nec ta
men etiam si non semper sibi multitudo in eadem opinione con
stans est, sed aliò alias, & tanquam fluctu quodam fertur ad iud
candum, iccirco de honore detrahitur sapientiæ. Sed haud sci
an vegetior hac re quidem, & semetipsa solertior quodammod
sapientia ipsa fiat: ac vti facem motus, sic illam mutatio, & v
riatio accendat. Vt enim si idem mos perpetuò tenendus esset,
consuetudo eadem, facile esset vnicuique inueteratam vsu, & p
manus traditam, vitæ sapienter degendæ retinere disciplinam
Sic quoniam mutandæ sæpe opiniones, ferendæ vicissitudine
studia in diuersam partem conuertenda, prioris vitæ ratio omn
atque descriptio sæpe etiam repentè denuo fingenda est, hab
munus sapientia non minus difficile, quàm præclarum, in vari
sese formas crebrò commutandi: vt ad omnes euentus reru
varietatesque temporum promptam solertiam afferat. Flor
in gubernatione Reip. P. Scipio Nasica Pont. Maximus: neq
ea solùm sapientis viri laudem, sed optimi etiam cognomen
natus iudicio, matre Idæa Pessinunte hospitio accipienda, m
ruit. Atque is ipse cùm subitis seditionibus turbata esset Respu
lenitatem illam suam pristinam, odio inimicorum incrudesce
passus est: nec minus dissidentibus factionibus victores suos e
voluit, quàm antea tranquillo Reip. statu, ornatos florentesq
voluerat. Lælius verò eodem illo tempore etiam proprio cogn
mine dictus est Sapiens: quia cùm agrarijs prius legibus faut
rem se præbuisset, simul ac præsensit multorum se odia in cap
suum concitaturum, destitit ab incepto, transijtque ad eam p
tem vt locupletes censeret in agrorum possessione esse retine
dos. Flexit horum vterque consilia & actiones suas ad id, qu
expediebat, quodque tempus ferebat: egere sapienter. Quod
lem

ſeueritatem Scipio, conſtantiam Lælius tenuiſſent, præceptis forſitan huius veſtræ paruiſſent Philoſophiæ: ſapientium quidem nomine, & laude caruiſſent. Vnus eſt ex omni antiquitate, quem maximè admiror, C. Iulius Cæſar: cuius tanta animi virtus, tantùm ingeniũ fuit, vt anguſtius theatrum gloriæ ſuæ orbem hunc terræ, quem incolimus quàm ipſe meritus ſit, habuiſſe videatur. Hic nõ ad vnam, alterámue laudem, ſed ad omnia ſumma natus: cum etiam tum adoleſcens probari in foro eloquentiam videret, adhibuit ſtudium, in ea nemini vt eſſet ſecundus: ex bellica porrò virtute gloriam ſibi meditatus, & potentiam: magnitudine animi perfecit, & induſtria, vt non ſolum gentium omniũ victor, ſed naturæ etiam eſſet, Oceano domito, atque eo toto ſummotis nationibus, nõ ſolùm inueſtigatis, verum etiam bello armisq; ſubactis: fluminibus, quæ neutiquam permeabilia viderentur, iugo pontium deuinctis: infinitis ſpatijs terrarum celerius curſu, quam fama peragratis. Atque hic idem, domi & in patria, vbi intellexit priuatim quæri opes, Rempub. in medio prædæ omnibus eſſe: operam dedit, vt cunctorum exiſteret princeps, imperiumque ſibi acquireret: ad ſalutem illum quidem, non ad perniciem ciuitatis, ſi per homines impios ea quæ conſtituerat efficere ſitus eſſet. In hoc ego homine maximam vim ſapientiæ fuiſſe duco: & certè talem ſtatuo eſſe debere, quem iamdudum effingere conor ſapientem, alto animo, acutum, ſagacem, induſtrium, longè prouidentem in poſterum, ſuam virtutem impartientem omnibus, ſibi præcipua & maxima appetentem, opes, imperium, autoritatem, gloriam: non enim obliuiſcitur ſui ſapientia, nec ſuorũ penitus commodorum curã abijcit, ſed refert ad ſe omnia ſapiens, conſulitque ſibi potiſſimum: nec putat digniorem eſſe quenquam, qui commodis vitæ honoribusq; fruatur: habetque illud in ore, opinor, Pacuuij, Sapientẽ qui ſibi prodeſſe nequeat, nequicquam ſapere. Hanc ego artem, & diſciplinam agendæ vitæ ſapientiã voco, ciuilem quandam popularemq; philoſophiã, erigentem homines ad facta tum ſplendida, tum in multitudinẽ glorioſa: eosq; magnos, potentes, nobiles: atque, vt vno verbo cõplectar omnia, principes deniq; efficientẽ. Conferte nũc iſtam veſtram, ſi placet, quam in ſcholis quotidie declamitatis Philoſophiam, vt hæc ab illa quid interſit, dijudicare poſſimus. Ac primum, tanquam veſtibulo amplo, atque excelſo ornare illam cupientes, præponitis rerum cœleſtiũ contemplationem & occultarum rerum, cauſarumque indagationem: ea enim eſt Phyſice, quæ primũ tota incerta eſt, minimeq; comprehendibilis: deinde etiam ſi comprehendatur, prorſus hominum vitæ inutilis & ſuperuacanea. Quid enim poterit gloriari ſe adeptum eſſe, qui illa cognouerit, cùm nõ ſua, ſed aliena cognouerit? verum cognoſci

non possunt. An ille mundi effector, & fabricator tanti operis Deus, tantis locorum interuallis à semetipso nos disiunxisset, si suas sedes, arcanaque consilia nobis nota esse voluisset? Quid est aliud bellum indicere Dijs, more gigantum, quàm illuc niti ascendere, quò nobis aditus omnis penitus est interclusus? Atqui mihi videntur veteres illi haud illepidè de gigantibus fabulati, quò horum insolentiam, temeritatemque arguerent: quod ea re firmius adducor, vt credam, quòd vt illi montibus tribus tanquam gradibus, sic Philosophi trinis, antea à nobis memoratis Philosophiæ partibus, in altissima loca moliuntur ascensum: Ter sunt conati imponere Pelio Ossan, Scilicet atq; Ossæ frondosum inuoluere Olympum: ter pater extructos disiecit fulmine montes: Scripsit diuinè, vt omnia, poëta omnium maximus: nec tam ille vt gigantum, qui certè nulli id egerunt, quàm vt hominum suis ingenijs nimium confidentium arrogantiam refelleret. Quanquam non ingenij est, sed dementiæ, quæ nullo intelligi pacto queunt, in ea nihilominus mentis aciem ad intelligendum intendere. Nam isti quidem ingenium si habuissent, primum quidem sciri ista non posse vel ipsi cognouissent, vel doctissimis hominibus, ac principibus disciplinarum suarum affirmantibus credidissent. Deinde ea omnino nihil ad se pertinere. Postremò quas ad res ingenium adhiberi, & prudentiam oporteret, ad eas res adhibuissent, in cœtibus hominum videlicet, & conciliabulis ciuitatum, vbi non in vmbra, & cubiculo, sed in sole atque campo: non in argutijs & conclusiunculis, sed in agendo & regendo sapientia ipsa cernitur. Verum ad hoc genus vitæ præstabile atque eximium, tanquam abortu naturæ quodam cum minimè idonei nati essent, confugientes in otium & solitudinem, ignauiæ culpam & tarditatis, ad cœlestis scientiæ laudem transferre tentauerunt: cœlique res, rationes, causas, freti ocij abundantia, formam, motum, materiam ex qua constet, opificem à quo sit factus, finem quo intendat, inquirere: quum terrena, & quæ in manibus, quæque ante oculos erant, percipere non potuissent. Quod est ante pedes nemo spectat, cœli scrutantur plagas. Antiquus versus in hosce factus: sicut Thaletem vnum è septem illis argutè lusum ab anicula legimus, qui quum domo semel antelucanus egrediens, vt siderum quorundam annotaret cursum, in subiectam pedibus foueam, quam non animaduerterat, cecidisset: quid, inquit anus ancilla acutè procax, à te expectandum Thales est, vt nobis de remotissimis rebus perceptum tradas, cùm ante pedes quæ sunt, ea minimè intueare? Acris in illum obiurgatio, sed valet in reliquos. Omnes enim qui huic arti se, & studio dediderũt, aut desperatione ducti, posse se inter cæteros suum locum & statum obtinere, huc

huc sunt compulsi, aut vanitate quadam ingenij, leuitateque naturæ friuolam oblectationem hanc, & arridentem otio, desidiæque disciplinam serijs occupationibus antetulerunt. Huiusmodi homo Anaxagoras fuit, qui percontanti cuidam, Quonam esset natus: Ad cœlestium contemplationem, inquit. Si oculis intuendam, nihil ille habebat, quam cæteri homines plus. Si mente, & scientia comprehendendam, ne Anaxagoras ad rem nullam natus, siquidem ea sequebatur, quæ non poterat assequi, haud secus multò, ac mens ipsa illa, cuius idem ipse repertor fuit, quam infinito antea tempore cessantem, tandem admouisse manus tradidit, ad minutissimas particulas corporum naturalium in vnum confusas secernendas: quæ infinita & interminabilis secretio, non tam Anaxagoream mentem arguit frustra suscepti laboris, quam Anaxagoram dementiæ: atque hic ipse, quò liberius hisce commentitijs rebus vacaret, néue aliam in partem cura vlla abduceretur, agros quos fructuosissimos habebat, incultos dicitur reliquisse, nequaquam laboriosam mentem illam, quam tantopere adsciscebat, imitatus: cùm non laborem ipse modò, sed cogitationem quoque effugeret laboris. An hoc conuenire sapientiæ existimauit, quum laborem mentis tantis præconijs efferret, se nihil laborare? & quum mens alieni tantam curam gereret, sua ipsum negligere? Quanto sapientior eius auditor *Pericles*, hac maturè dimissa disciplina, ad regēdam Remp. se contulit: in qua per quadraginta fuit annos, non Athenis solùm, sed in tota Græcia ferè princeps. Atque hæc sententia, nullam sublimium rerum atque occultarum nec sciri posse à nobis nec percipi, si autoribus nobis nunc demum prodijsset in lucem, non dubitaremus eam sanè cùm asseuerare constanter, tum etiam rebus & argumentis confirmare fortiter. Verum si qua eius tamen inuidia apud aliquos est, nihil prohibet opinor, quin eam à nobis depellamus, & ad eos ipsos, quos contra dicimus, reijciamus. Etenim, quod sacræ testantur literæ, à Rege superbissimo extructam turrim, cuius apex & celsitas in cœlum finienda esset: tum Deum ad disturbandum opus varietates linguarum, & versiuocales sonos, discrepantiasque verborum immisisse, vt aliud petentibus, aliud accipientibus ijs qui fabricæ instabant, ab opere desisteretur: idem mihi optimè quadrare in Philosophos videtur, quorum Deum quum misereret potius, quàm his iratus esset (nescit enim diuina bonitas irasci) de summis rebus acerrimis illos dissensionibus inter se concitauisse, vt alius alium redarguendo, omnes ineptam curam deponerent. Enimuerò quem primum testem ab istorum parte, contra istos eos ipsos excitabimus? Opinor illum, quem vos principem, quē authorem, quem parentem Philosophiæ dicitis, Socratem. Quid ergo is, quid af-

fert: Se scire hoc vnum, quod nihil sciret: atq; hanc vnã sibi adesse sapientiã, quod incerta pro certis nõ duceret. Nec verò sensit hoc solũ, sed palam quoq; omni tempore prędicauit: nec pdicauit modo, verùm etiã re ipsa sequutus est. Quum n. Archelai in Physicis discipulus fuisset, eius, qui Anaxagoram audierat, totã eam penitus abiecit, contempsitq; scientiã, tum quòd certi in ea nihil inesset, tum quòd minimum conduceret (vt ipse dicebat) ad beatam vitam, in qua vna conquirenda potissimùm homini esset elaborandum. Neq; adeò leuius ille Anaxagoram accusabat, quàm nos eundem paulò antè reprehenderimus: quòd (sic enim eũ loquentem inducit Xenophon) altum quiddã, & supra se sapiens, Deorũ opera patefacere tentasset, quæ illi operta esse voluissent. Empedocles verò cuius elegans de rebus naturalibus poëma, plus ingenij & venustatis, quàm sapientiæ profectò continent. Interdum quasi furore incitatus, nihil posse percipi, ne sensibus quidem exclamat: nihil nos cernere, omnia in abstruso penitus abdita esse. Idemque ait, ad rem præsentem quidem, & quæ occurrerit, consilium homini adesse: mutatis autem iis rebus, in quas antè intuebatur, mutari & hominis sensum ac consilium: vt videatur Protagoream rationem, quæ pòst exorta, & copiosiùs defensa est, his paucis verbis innuere: cum quo sentiens Parmenides vetustus autor & nobilis, Quo quisque membrorum temperamento præditus est, inquit, sic habet mentem temperamentum illud sequentem. Extat enim responsum Anaxagoræ, Talia esse cuique quæ occurrant, qualia ab eo concipiantur. Tanta enim mobilitas, & quasi fuga rerum cunctarum à veteribus illis animaduertebatur, vt negaret Heraclitus bis nos in eodem lauari flumine: quod idem est ac negare, bis eadem nos verè vti posse ratione. In quo facetum illud Cratyli, qui quum Heraclitum reprehendens, ne semel quidem id fieri posse censeret, iam oratione in rebus enarrandis nihil vtebatur, quòd negaret rem expectare moram dictionis posse: sed tantummodò sublato digito, capiteque reiecto actum non esse agendum indicabat. Democritus verò naturæ veluti succensens, obuoluta dicit esse omnia, & in profundo penitus à nostris aspectibus retrusa. Quãquam hic quidem, quò melius credo, illa cerneret, oculis se dedita opera dicitur priuauisse: quum iam Empedoclem idem furor, ne diutiùs is frustrà in quęrendo operam sumeret, in crateras Aethnæ præcipitem iecisset. Vtor singulis testibus, iisque spectatis: quorum si authoritati fides adiungenda est, nihil est cur inanem hunc laborem in Physicis, illis ipsis desperantibus, nos subeamus. Neque enim aliud est veritatem inquirere, vt ait Aristoteles, quam volantia sectari: hoc est, ea quæ comprehendi non possunt, captare cupere. Sin autem deroganda, his

da, his præclaris autoribus inprimis, nixa in lucem prodiit Philosophia. Quid secta vna Philosophorum, & quidem ea nobilis Academia, siue ea vetus, siue noua sit, nónne hoc dogmate vniuersa, & tanquam fundamento nititur, nil percipi certo posse, nec rei cuiquam assentiendum esse? Quum enim visa (ea Græci phantasmata) quibus mens pellitur, & ad iudicandum adducitur, talia prorsus à falso esse possint, qualia sunt à vero, non esse regulam, qua liquidò demonstretur, altera ab alteris quicquam interesse. Huius sententiæ princeps fuit, vt mihi quidem videtur, Plato, atque ab ipso illo Socrate: sed hic primus rationem hanc dubitandi in scriptis prodidit, effinxitq; Socraticum morem, cuius admirabilis eloquentia mihi omni Philosophia videtur prestantior. Sanè ergo is non tantoperè Socratis ἐποχὴν illam, nos sustinentiam, si placet appellemus, nihil pro certo affirmandi, literis persecutus esset, si non eandem ipse sententiam tenuisset. Hanc a Platone acceptam, aliquot annis pòst Polemonis auditor renouauit Arcesilas: Quintus deinceps ab eo Carneades etiam acrius defensitauit. Hæc me labore hoc leuat, vel inuidia potiùs. Quod enim est à me positum, causas rerum occultas, & scientiam cœlestium non posse percipi, hæc non modò suscipit defendendum, sed dilatat etiam: & quidem ampliùs aliquantò quàm velim. Tollit enim præterea etiam iudicia sensuum, neque relinquit omnino quicquam, in quo possit assensio nostra consistere. Quamobrem relinquamus hanc qua ex parte fundit se latiùs, & suam litem facit, eam ipsam quoque manifestò insanientem: quod enim percipi non posse sentit, idipsum illa vehementer, vt percipiat, elaborat. Quatenus verò nobiscum facit, cùm præsidio quidem vtamur illius, tum autem non minùs eorum, qui perceptionem admittunt, atque scientiam: quos inter si tot iam seculis conuenire potuisset, vt de omnibus, aut saltem de primis atque præcipuis sentirent eadem, esset aliquid fortasse, in quo nobis quoque acquiescendum putaremus. Nunc quid de occultis rebus, atque obscuris dicam, quum in clarissimis tanta sit dissensio? Sole hoc quid lucidius esse potest? vnde omne lumen, omnis claritas, omnis in cœlo & in terra est radiatio: atqui hunc ipsum, cuius aspectus maximè implet oculos nostros, non modò quid sit, sed ne quantus quidem sit, horum adhuc concordi sententia potuit definiri. Epicurus bipedalem eũ esse, aut nõ multò plus, vel minus, scilicet hic omnia suis oculis indulgens, quorũ vt saluum teneat, incolumeq; iudicium, audet negare etiã impudenti mendacio, sibi vnquam cùm torsisset aciem, duas è lychno flammulas vibrare visas. Mathematici duodeuiginti partibus maiorem quàm terram: Nũ hæc exigua differentia est? Creuit impudentia: centũ enim & sexaginta

partibus sunt, qui velint terram à sole superari. Adhibeamus Architectum peritum qui horum septempeda controuersias coërceat: verùm non metiendo, opinor, sed cædendo. Nam qua ex materia, quóue ex corpore factus sit, ausus solus est Anaxagoras dicere: ferrum esse illum igne penitus candens, veritus credo ne si ad secernendum hunc quoque mens illa sua manus admouisset, solem in mundo non haberemus. Hoc fortassis Democritus neglexisset: Anaxagoras pertimuit: itaque muniuit & duritie ferri, & ardore ignis: atque ne illum parum forsitan profecisse hac sententia existimetis, hoc nomine ab Atheniensibus impietatis est damnatus. Quid nobis omnibus magis esse potest persuasum (nam perceptum non audeo dicere) quam cœlum circumcirca nos torqueri: terram in infimo mundi iacere immobilem? Extitit tamen Philosophus Syracusanus Niceas, qui stare cætera cuncta censeret, solamq; rerum omnium terram circum axem moueri, ex eoq; fieri, vt eadem apparerent omnia, quæ circumuerso cœlo eueniunt: Huic vt defuerit sua ratio, temeritas certè pro ratione affuit: adeò nihil tam absurdè dicitur, quod non aliquo autore defendatur Philosopho. Iam cœlestium orbiū numerus num adhuc satis peruestigatus est? finem equidem video nullum fore, si quod vsque adhuc factum est, singulis propriè seculis nouus aliquis orbis præterea adijciatur. Nam de epicyclis astra ferentibus, ac de orbibus à medio mundi dimotis, quos eccentricos ipsi vocant, sintne, néene sint, digladientur per me licet cum Philosophis Astrologi: quorum alteri statos fieri motus sine his, alteri cum his naturam stare posse negant. Atq. hæc tam perspicua in mundo & manifesta quæ palam feriūt oculos, auersosque etiam in aliam partem, rerum pulcherrimarum spectaculo ad contemplationem sui trahunt, si ignorata sunt, & imperceptа, quid erit de obscurissimis rebus, & à sensu nostro absconditis dicendum? Omittamus de Diis loqui, quo in genere nos Deum vnum agnoscimus, tribus personis, eadem mente, eodem numine, eadem natura, eadem potestate in absolutam & simplicem vnitatem redeuntem: non enim hoc à Philosophia, sed ab ipsomet Deo, & Dei filio accepimus: irrideamusque in hac re tanta Philosophorum ineptias: delitias videlicet Epicuri monogrammos Deos constituentis, sine corpore, sine sarto, sola circumcirca lineata descriptione, humanæ figuræ similes. Stoicorum quoque anum illam fatidicam contemnamus: Illud strictum attingamus, quod sanè non concesserit nemo: principio incognito, quæ ex eo principio gignantur nequaquā posse cognosci. Quod ergo non est rerum naturalium principium? num aqua, quod Thales posuit? quanquam ille veluti diuinans, quod siti atque æstu esset moriturus, conciliare sibi tanto honore curauit aquā:
An aer,

An aër, vt placuit Anaximeni? vel ignis, quod Heraclito? item finitum principiúmne, an infinitum? mobile, ánne immotum? Video maximas dissensiones. Nam atomi Democritica innumerabiles quotidie mundos fortuitis concursibus efficientes, consumunt cogitationes nostras immensitate regionum, quas peruagantur, & turba copusculorum. Materiam porrò sua Aristoteles, quam sine forma vlla, & sine ratione esse voluit, vnde cognosci posset: quomodo ipse cognouit? Longum est enumerare singula: & patere tamen arbitror, ignorari Physica illis autoribus, quibus tractata sunt: quorum simul vt quis sententiam suam dixerit, non mecum ille quidem, sed, cum cæteris Philosophis futurum sit negotium, clamore ac iurgio pro contraria parte tendentibus. Sapientiæ quidem in hac parte Philosophiæ tantum abest, vt aliquid insit, vt contrà sapienter deliberet, qui hæc tanquam ingeniis nostris longè exuperantiora omittenda penitus ducat. Non enim profectò tantis sese à nobis spatiis Deus abiunxisset, neque tot aliud supra aliud circumduxisset, tam vasta & diffusa elementorum corpora, igne quoque postremò commutabilem mundum hunc vallasset, superinduxisset irrequietos ambitus cœlestium orbium tot, atque tantorum, cursuque eos immenso, ac inenarrabili in gyrum concitasset, solidissima & firmissima compactos materia, si à nobis homunculis humi stratis, & in infimum locum deiectis percipi hæc omnia, & comprehendi voluisset. Sed fac cognosci: quid tandem quasi nostra interest? Chreme, tantúmne ab re tua est otij tibi, aliena vt cures, ea ad te quæ nihil attinent? Iure igitur Socrates scientiam hanc reiecit, vel vt obscuram, vel tanquam non necessariã. Philosophiamque peregrinantem procul à nobis, & in cœlo errabundam, credo hospicium quærentem deduxit quasi manu in ciuitatem, versarique inter homines assuefecit, eique præfecit muneri, vt de bonis rebus & malis ad vitam potiùs pertinentibus inquireret. At enim ingenua est, & homine libero digna hæc speculatio: cur non curiosa potiùs, & ei ipsi molesta, cui te nimium studeas insinuare? An ego si quæ domi ago, & in cubiculo, ea curiosiùs quis perscrutetur, feram molestè? neque verum arbitrer pati, vt meis intimis rebus speculator immineat? & Deum persuasum nobis habebimus hac inani nostra curiositate delectari? Nam de principibus quid narrem? quorum ad Deum propiùs accedit imitatio? Regis Persarum ferunt speciem, & maiestatem eiusmodi esse, nihil vt illa augustius, nihil spectabilius nec cogitari quidem possit. Ipsum quidem Susis, aut Ecbatanis se continentem, abditum à multitudinis oculis, habitare regalem domum admirabili opere perfectam, cuius parietes ex omni parte auro, ebore, electroque perfulgeant: vestibula porrò domus multa ex-

tare, amplaque, ſeptis diſtincta pluribus, aliquot inter ſe ſtadiorum interuallo, muris præaltis, & æneis foribus munita, quorum cuſtodes ſint eximiæ dignitatis viri: è quibus principes & ſummates qui ſunt, duces, dynaſtæ, ſatrapes in primo proximè regiam aſſident veſtibulo, cæteri deinceps ordine ſuo ſuccedunt, omnes magnifico cultu pro honorum ſcilicet & dignitatis ratione. Ianitores deinde cum his, & qui oculi auresq; regis appellentur Græco vocabulo apta coagmentatione ὠτακουσαι, quorum vſu ac miniſterio & videat rex cuncta, & audiat. Tum autem diſpoſiti ſuis locis, quæſtores, ſcribæ, familiarum & venationum duces, quiq; adeuntium dona recipiant, quorum quidem donorum innumerabilis quotidie ad regem confluat multitudo. Denique operum, negotiorumq; cunctorum quæ ad gubernationem regni neceſſaria ſint, ſui cuiuſq; muneris curatores, atq; præfecti: ipſam autem vniuerſæ Aſiæ dominationem terminatam ab Occidente Helleſponto, ad Orientem Indis, per regna & nationes & ſatrapias tributam, præſidibus eſſe ornatam ſuis, qui ſe ſeruos magni regis cuncti confiteantur: tum infinitam multitudinem exiſtere curſorum, tabellionum, ſpeculatorum, nuntiorum, ac montanorum præcipuè ignium, quibus rerum nouarum ſigna, ſi quæ de improuiſo res accidant, & procul & properè dari poſſint. Quorum quidem omnium tantus ſit ordo, & ea celeritas, ac diligentia, vt quod in vltimis oris imperij nouatum ſit, id eodem ipſomet die, ſuccedentibus ſibi inuicem nunciis, ignibuſque, Suſis, aut Ecbatanis à Rege intelligatur. Ad hunc talem, tantumque Regem, inq; eius aulam, ſecretumq; cubiculum ſi quis aſpirare conetur, rimando & ſpeculando ſingula curioſiùs, vtrum ab eo initurus gratiam, an offenſionem contracturus eſſe videatur? Quæ ergo audacia eſt, nihil vereri Deum in eadem cauſa, in qua pertimeſcimus regem? & rimari ac indagare eius arcana conari, quæ ne ſi oculis quidem intueamur, quæ & quanta ſint, capere animo poſſimus? An non diuino oraculo eſt proditum, Cœlum cœli Domino, terram verò homini eſſe datam? vt cùm eos fines, quibus circumſcripti ſumus, agnoſceremus, extra hos egredi, & ad ſublimiora euolare velle non contenderemus. Sed de huius ſcientiæ inutilitate, necnon vanitate, impudentiaq; eorum, qui tantum ſibi ex ea arrogant, etſi plura poterant dici, tamen quoniam ſatis multa diximus, tranſeundum ad mores eſt, in qua parte maximè Philoſophorum ſe iactat oratio, audent enim (quid eſt autem quod non audeant?) palàm de ſe prędicare, idq; cùm ſermonibus, tum in ſcribendo aſſerere, ciuitates ab ſeſe conſtitutas, leges humano generi datas, artemque totam, rectè & ordine viuendi à Philoſophia & inuentam, & perfectam fuiſſe. Habeo hiſce gratiam, magno enim errore ſum liberatus:

ratus: quod enim antea ignorabam Philosophum fuisse Romulum, qui hanc vrbem, quam incolimus, omniũ sine controuersia maximam, & multò præstantissimam, condiderit: id nunc horum beneficio scio. Velim tamen audire, si commodum est, quam in Philosophia sectam fuerit professus Romulus. Atqui huius ætati longè dispares septem illi, quorum nomen in Græcia floruisse diximus: necdum Philosophiæ vox vsquam gentium fuerat audita, quum Romulus singulari quadam, & penè diuina sapientia præditus, ex eo videlicet sapientiæ genere, non quod isti, sed quod nos supra descripsimus, anno, vt est literis traditum, septimæ Olympiadis primo, Charopo Archonte Athenis, non solùm condidit hanc ciuitatem, sed etiam optimis exornauit & legibus, & institutis, taleq; studium virtutis iniecit, vt ab eo primo inductu, ceu aquæ percussæ in circulos solent, vsque ad vltimos orbis terrarum terminos imperium populi Romani fuerit propagatum. Et quoniam argutulè verba isti captant, in quo vno studio illorum omnis opera consumitur: teneamus stabilem distinctionem illam, rationemque veræ sapientiæ, quam nos anteà edidimus, disiunctam ab horum inani, futilique sapientia: ne similitudine verbi aberremus, neue quum quid sapienter factum dicimus, id intelligamus philosophicè (vt sic loquar) esse factũ: sed prudenter, sed strenuè, sed nauiter, ad laudem honorificè, ipsi illi qui fecerit, commodè & vtiliter. Conantur isti quidem vno sapientiæ verbo inuoluere omnia, sed resistendum impudentiæ est, atque è duabus diuersissimis vnius vocabuli sententiis, sapientia nobis ipsa prehendenda est, illis sapientiæ vox quædam relinquenda: qui primum quum de moribus ordiuntur dissertationem, hoc veluti fundamentum scientiæ suæ subiiciunt, virtutem in actione esse: neque intelligunt homines stultissimi damnari ab sese primo statim inceptu artem suam. Si enim virtus in agendo consistit, quid attinuit tot voluminibus editis, quum de eisdem præsertim rebus plures scribant, reuocare eam ad verba, & pro ipsa virtute, picturam quodammodo virtutis amplexari? Scribis de virtute, diuidis in partes, species singulas definis: disputas in vtramque partem, remque positam in factis & in vigore quodam animi naturali, ad conclusiunculas, & syllogismos traducere vis: atque idem dicas virtutem non in ratiocinando cerni, sed in agendo: qui potes magis tecum ipse pugnare? Tibi itaque ergo credamus affirmanti, virtutem abs te petendam esse, qui non virtutem teste ipso te, sed simulachrum quoddam in tabulis descriptum obtines virtutis. An Vlysses, cui tantoperè laudi datur ab Homero, quòd mores hominum multorũ vidit & vrbes, si nationes easdem, quas peragrando obiuit, eadem maria, in quibus toties naui fracta pe-

cta periclitatus est, ex descriptione orbis terræ in tabula depicta contemplatus fuisset, moresq; & ritus variarum gentium aliquo narrante didicisset, ipsam illam haud iure esset laudem a summo poeta assecutus: & nobis persuadebimus, ex verbosis voluminibus istorum, tanquam ex pictura, virtutis officium & laudem nos posse consequi? Atque hæc ego perinde loquor, vt si isti tamen aut de virtute rectè sentiant, aut in eo quod sentiunt inter se sint concordes: neutrum horum est, & vtrumq; nobis breuiter perstringendum. Virtutes volunt esse mediocritates: Quæro ergo, quæ sit ista mediocritas? huius enim stabilem & certam si afferre queunt rationem, afferant aliquando, figantq; terminos, ac locum ipsum signent, vt vbi sit, & in quo consistat virtus, possimus ad puuctum constituere: sin autem mediocritatem istam suam inconstantem & vagam, ceu nauem fluctuante salo, anchoris quidem alligatam ne illidi ad littus possit, medio autem in spatio huc illuc decursantem, variari moribus, temporibus, opinionibus volunt: nec eandem vbique, neque vnam semper esse: quid nobis dat explorati atq; percepti, horum volubilis de virtute definitio? Sic enim, si rectè recordor, inquiunt: temperantem esse, verbi causa, qui his oblectetur, quibus oportet, & quando opus est, & quemadmodũm decet: atq; hanc virtutem mediocritatem esse intemperantiæ ex vna parte; ea enim est, quæ se in omnes passim ingurgitat voluptates: stupiditatis ex altera, qua sensus hominis ad omnem gustum voluptatis penitus est obtusus. Quibus autem oporteat temperantem vti, & quando, & quomodo nihil certi nobis præscribunt. At hoc est illud, quod maximè quærebam: quo sine (autore te) nec vsus virtutis vllus, nec ratio constare potest. Item quum liberalem in medio statuunt auari, atq; prodigi: fortem, qui ignauo, & audaci sit interiectus: quid me docent de fortitudine, de liberalitate, de cæteris partibus, membrisq; virtutis? me dixi? quid alium quenquam, qui quidem sit illorum scriptis & oratione ad virtutem paratior? Nam si rogem eos, amabo hoc mihi expedire, vtrúmne sentitis virtuté sine Philosophia obtineri posse, necne? Quid respondebunt? Posse annuent? confecta res est, profligatum negotium: quo enim nobis iam erit Philosophia opus? Negabunt? Quid fiet tot clarissimis ducibus, optimis fortissimisq; ciuibus, quorum egregiis testata operibus, nominis gloriam virtus, cum ipsa penè æternitate adæquauit? Horatius Cocles cùm libertati ciuium suorum, quàm nuper expulso Tarquinio rege comparauerant, vim fieri à Porsenna indignè ferret, ingruentem exercitum Hetruscorũ in primo ponte sublicio sustinuit solus, tamdiu, quoad pons rescissus à tergo, aditusque hosti ad vrbis mœnia interclusus foret: quo facto, proiecit se in fluuium, & vulnere accepto incolumis tranauit ad suos.

ad suos. Quæro ergo, num ille hac definitione fortitudinis à Philosophia inductus, tam memorabile facinus effecerit? an insita magnitudine animi & constantia naturali? Paulò post eiusdem regis Porsennæ castra ingressus est Mutius, dissimulato habitu, vt eum hostem, quem Respub. vniuersa non poterat, ipse vnus ferro a ceruicibus patriæ depelleret: cuius inuictam mentem cùm elusisset fortuna, scriba pro rege obtruncato, quasi repetens ab sese erroris admissi pœnas, dextram foculo iniecit, vrique immoto corpore est passus: hic quoque in laude, & in virtute non mediocre profecto aliquid, nec ex istorum disciplina, sed omnia summa spectauit. Quid Marci Curtij illa de memorabili pietate dicam? qua compulsus in terræ hiatum ingentem, præcipitem se iecit, vt oraculo obtemperans labentem patriæ salutem morte sua sisteret. Est ea quidem accuratè à te & grauiter laudata, Sadolete, hexametris haud ita multis versibus: quorum lectione ita delector, vt memoriæ pleraque mandarim: nec venio ferè ad eum locum, vbi ille consecrat sese, deuouetque Dijs inferis, salutem patriæ excipiens, quin misericordia fortissimi iuuenis mihi animus deliquescat. Sic enim sacris ritè peractis, inducis ipsum ad illum terræ discessum horribilem, tanquam ad aram victimam vltro accedentem:

Ille autem (nam fata premunt, longasq; recusant
Ferre moras) coràm vacuum progressus in æquor,
Vt stetit abrupta titubato in margine ripa
Pallidus, inq; atram deiecit lumina noctem,
Rettulit os rursum cælo, sublatasq; tendens
Brachia, in has supplex exoluit pectora voces.

Cernitis constantem & certum, ne ea quidem metuentem, quæ supra captum humanæ fortitudinis esse videantur. Audiamus quid precetur:

Dij patrij, quorum auspiciis stat maxima Roma,
Et pater omnipotens, & nostri sanguinis autor
Bellator Mauors, Vulcane, paterq; Quirine,
Vestalesq; foci, Ianiq; biuerticis ora,
Audite hæc, sanctumq; precanti aduertite numen.

Deos testes inuocat, ad quos paulò pòst ab hominibus est discessurus. At quid nam est, quo inuocet?

Si qua (nefas) virtutem odit crudelis Erinnys,
Ad pœnamq; vocat, fraus hinc communis abesto,
Vnus ego haud segnis dextra, nec frigidus armis,
Hanc animam inferno vmbrarum regi, & Stygiis Diis
Deuoueo, lucemq; volens, aurasq; relinquo.

Quid ita Marce Curti? aut quid tibi hac capitis deuotione expetens?

petens? num domesticum aliquem vtilitatis fructum? Nequaquam, inquit:

Tantum dura mei fugiant discrimina ciues,
Hanc spem, quam patria incolumis dant fata, sepulcri
Et mortis comitem posco, ac metum ire sub vmbras.

Ergo hęc te spes vna consolatur morientem, quòd patriam relinquis incolumem. Quid Dijs inferis, quam in te esse potestatem vis: Exequamur deinceps, vt videamus nihil esse tam asperum, quod frangere bene à natura constitutam, & maiorum disciplina, non dictatis Philosophię, corroboratam animi fortitudinem potuerit:

Tum vos infensi manes, queis Romula virtus
Displicet, inuidiamq; mouent ingentia facta,
In me omnes conferte iras, & quicquid acerbum est
In caput hoc quodcunq; atrox, sæuumq; parastis,
Vertite ab excidio patriæ exitioq; meorum,
Ipse luam. ---------

Dignus cuius Iouem ipsum spectantem è Capitolio caperet misericordia: etsi ei tum iter illud non ad exitium, sed ad immortalitatem erat, sequitur enim:

---- Simul hæc dixit, simul astitit olli
Conspicuusq; auro, & Massyli pelle leonis
Acre fremens bellator equus, quo tendere in hostem
Primus, & obstantes in se irrumpere turmas
Suetus erat, subitaq; acies turbare procella.
Hunc vbi terga premens, dorsoq; exceptus amico
Impulit, & notis habilem tremefecit habenis,
Nil mortale putans, animiq; interritus heros,
Visa hominis maior facies, procul ære refulget
Sanguineo galea, & flammas rutila arma coruscant.

Prouehor longius illecebra carminis: itaque redeundum ad institutum est. Hanc pręclaram imaginem pietatis & fortitudinis, num è Philosophorum scholis putatis esse deprompam? Deprompsisse te dices, Sadolete: quanquam ego te arbitror ex poëtica facultate potius. Verũ ille quidẽ iuuenis fortissimus harũ rerũ tam rudis, patrij moris peritus erat, quo omnis omnium erat ad virtutem & laudem contentio. Non disputo hoc loco quàm sapienter manifestã in mortẽ se obiecerit: impetus fuit in illo animi ad gloriam singularis, cuius fructum nullum viuus erat percepturus: piè quidem & fortiter certè. Quanquam huius similes permultos quondam tulit hæc ciuitas: quos si Philosophorum oratio, ac non habitus naturæ præclarus, atque diuinus patriis legibus obtemperans, ad virtutem animasset, nę haud vnquam hic locus orbis terræ imperio domicilium præbuisset. Quo ergo nos

go nos adiuuat horum ea, de qua iamdudum loquimur, mediocritas, quæ aut inutilis est, quòd incerta: aut irridenda, quia nulla. Quid? nónne vosmetipsi commemorare soletis, Stoicos nobilem in primis, vestra etiam existimatione, vestroq; iudicio, Philosophorum sectam, subtilius certe creditam, velut ad examen, perpendere singula: sustulisse funditus omnem istam mediocritatē, magnisq; clamoribus a Philosophis reliquis dissentire? Atqui hi cum stirpitus euellunt ex animis nostris omnes affectiones, quòd iis nulla ex parte volunt perturbari sapientem: adimunt profectò virtuti campū hunc à veteri Academia datum, in quo metando, capere medium sibi ipsa locum, & ita demum profiteri se virtutem possit. Etenim si nullus extiterit animorum motus, nulla iracundia, nulla formido, nulla molestia: si nullus flagrauerit ardor cupiditatum, intestinarumque appetitionum: sed constanter & firmiter ab omni vel tantulo motu partis in animo ratione carentis, auersa semper erit & aliena ratio, mensque sapientis: neque ea magis appulsu perturbationū huiusmodi, quàm saxum fluctu commouebitur: nihil erit omnino in virtute, quod ex mediocritate spectari debeat: sed in alia quadam facultate & ratione existet virtus. Si verò & hos ad animum sapientis pertinere motus, ac in eis ipsis mediocritate temperandis consistere virtutem, & Peripateticis, & veteribus Academicis fidem habendum: alia tamen commodior, alia hosce certior flagitanda definitio est: vt si doctrinam sibi sumunt virtutis instituendę: sumant vsquequaq;, nosq; certis vestigiis quasi manu deducant ad cognitionē perfectam: titubātemq; istam mediocritatē ratione aliqua, tanquā vinculo constringant: vt minimè illis obscuris, sed claris & constantib. notis ea comprehendi à nobis possit: neque eam reijciant ad tempora, & ad occasiones, quarum nunquam est similis neque eadem obseruatio. Sin autem quæ sit in vnaquaq; re tenenda mediocritas, suo cuiusq; consilio statuendum permittunt: verendum credo, erit, ne qui naturæ bono & ingenij sui viribus perspicere poterit quid sit in quaque re tenendum, & quatenus: idem non intelligat fugienda extrema esse, difficileq; statuat ieiunitatem, vitare & crapulam, cum (in quo inest virtus) quod medium inter vtrunq; est, escis & potionibus vti ad corporis valetudinem optimè sciat. Et tamen si tanti ista est mediocritas, eaq; ab his & ritè inducta, & optimè percepta: cur ab ea tantū ipsi verborum & loquendi profluentia discesserunt? an cæterarum quidem rerum modum, loquendi fines nullos esse voluerunt? Atqui ego nil video neque sententijs sapientium, neq; cōmunibus prouerbijs, loquacitate notatum magis esse: quorum enim est, Multiloquio inesse stultitiam: nónne horum istorum, qui sapientia verbosius tradenda committunt in decretum ipsi

suum?

suum? Sectemur Philosophos, virtutis ab his vsum & disciplinam petamus, inque eorum libris euoluendis tempus omne conteramus: vt quum verba pro factis, virtutem pictam pro vera fuerimus amplexi, tum in eo ipso, quod turpissimum est (quid enim est graui & sapienti viro garrulitate fœdius?) ne in nostris quidem definitionibus insistamus: simulque asseramus mediocritatem, simul ipsi nimij simus: vt quod & verba sunt, & verborum modus nullus est, vtraque re à virtutis præstantia, & grauitate desciscamus. Atque hac definitione labefactata, quæ tanquam arx est totius horum scientiæ, corruere quidem virtutes cæteras extructas super mediocritate illa præclara cernimus. Sed de ipsa Iustitia seorsum aliquid est dicendum: non enim hanc fortitudini, similiter & temperantiæ volunt esse mediocritatem: sed mediocritatis potius in alio effectricem: vt si quis inferenda iniuria in superiore loco factus sit, mulcta dependenda ad æquum redigatur. Hic enimuero breuiter & expeditè quæro, Iustum naturane sit, an in legibus hominum duntaxat, & in opinionibus ac disciplina: si enim à natura est, quæ fuit multorum in Philosophia principum sententia, atque opinio, quodque idem in primis sensit Pindarus, Legem, inquiens, reginam mortalium omnium, & immortalium, agere ius violenter præpotenti manu: ea re facere se coniecturam hanc, quod Herculem legerit, nec emptas, nec donatas Geryonis boues abegisse. Si inquam præstantioris è natura est in inferiorem dominatio, & ad eius qui plurimum possit, arbitrium iuris tota ratio flectenda ac moderanda est: qui primum erit, quæso, iniuriæ locus? vt quæ iniuriarum dabitur actio, quæue recusatio? vi enim dominante, omnis euestigio iuris regula, iniuriæque sublata est: deinde sequetur illud quoque, vt legibus scriptis parere ratio nulla sit. Quid ita? quia quod è natura est idem semper & vniusmodi est: leges verò cùm variæ, & commutabiles, tum plerunque inter se contrariæ: dissentientes igitur à iusto: ita si iustitiam naturalem tenere voluerimus, quæ quidem verè his & propriè erit iustitia, ius Quiritium legitimum, ac ciuile omne negligemus. Non ergo in hac humana societate, neque in his vrbium cœtibus, quos nos legibus sæpe latis, eisdemque & correctis, & immutatis, & antiquatis, & denuo sæpe rogatis, regi, gubernarique perspicimus, versabitur istiusmodi iustitia: sed alios extrà requiret homines, alias ciuitates. Nos verò qui iure scripto æqualitatem illam ciuilem retinemus, à vera prorsus iustitia, cuius exemplum in natura quærendum est, alieni erimus? & hoc Philosophus dicere audebit? ac euertere ciuitates, quas à se potissimum vult esse constitutas? Iure ergo Athenis capitis sæpe damnati, sæpe acti in exilium, & antiquitus aliquot senatusconsultis ab Italia summoti sunt Philosophi. Si verò id, quod vsu & vita magis

magis comprobatum est, iustum nihil habet omnino cum natura commercij, sed opinionibus totum & consensione plurimum in vnum coetum coeuntium conficitur: expeditior fuerit quidem de iusto & iniusto ratio. Sed huc nihil Philosophiam cōuenit aspirare: non enim ad hanc quærendam agendamq; iustitiam definitiones aut præcepta Philosophorum, sed suę cuiq; ciuitatis leges & patrij ritus erunt cognoscendi. In hac sententia Aristippus fuit princeps Cyrenaicę sectę, nihil omnino natura esse iustum, iniustum, turpe, honestū: sed hęc expendi omnia & effici opinione. Sensit hoc idem Archelaus Socratis doctor: cui in Physicis consummato, atq; perfecto fides habenda est, tanquam nullam in natura, quam proferre posset, iustitię speciem intuēti. At eiusdem Socratis discipulus Aristippus: vt eandem de iusto iniustoque sententiam vtrisque interiectum tenuisse Socratē possimus suspicari: quum quod alteri tradidit, ab altero tulerit acceptum. Quanquam si Philosophiæ cum legibus, quod quidem cōmunis vtilitatis intersit, facienda est contentio, quid simile? vt fortem virum exempli causa constituamus, definire fortitudinē esse habitum animi ferentem aspera, & difficilia constanter, quatenus decet, & quando, aliaque similia multa, & legis iussa attendere. Miles qui sacramentum iustum dixerit, ad signa frequens esto, imperia seruato, acie ne excedito iniussu imperatoris: néue locum ab eo assignatum deserito, nisi teli petendi, aut hostis feriundi causa: qui harum rerum migrassit, mors pœna esto. Nónne à lege hæc vobis fortitudo, à Philosophia oratio fortitudinis videtur tradi? Eodem modo in cæteris. Est enim grauitas legis & authoritas in iubendo, atque vetando: Philosophiæ vaniloquentia in hisce rebus omnibus ad disceptationes & verba reuocandis, quo esse nil potest à vera virtute alienius. Marcus Cato ille sapiens, qui etiam ex sapientia hoc cognomen inuenit, antequam in hanc esset vrbem Philosophia perlata, cùm Carneadem, & Diogenem Philosophos legatos ab Atheniensibus in causa Oropi missos ad senatum, rem suæ ciuitatis audisset orantes, perturbatus eorum oratione, quàm primùm censuit dimittendos, iuuentutem enim à studijs militiæ ad eos audiendos conuersam esse, simulque intonuit, velut oraculo quodam, Tunc orbis terræ imperio ciuitatem hanc spoliatum iri, quum in ea esse honos Philosophiæ cœpisset. Neque ille opinione fallus est, omnes enim postea huius præstigiatricis, & tanquam veneficæ inuectu in vrbem; industriæ nerui, & disciplinæ soluti sunt: [illegible] desijt è virtute agere quisquam, quam de ea loqui didicisset. Sed quoniam nos quidem præclarissimum nomen hoc virtutis à cognitione hominum & disciplina nō remouemus, quod eo è communi vita, tāquam sole è mundo sublato, nedum agendi

ſplendidè, ſed ne loquendi quidem, via & ratio vlla patere poſſit: quod antè fecimus de ſapientia, vt exponeremus, quidnam ea eſſet, ſententiam noſtram, idem nunc conabimur de virtute: nec tanquam è Philoſophorum ſchola, quorum ego nec probaui vnquam, nec penitus noui artem, ab ipſoq́; primo limine tum nouis atque abſurdis ſententijs eorum tum iurgantium inter ſe, rixantiumq́ue clamoribus fui repulſus: ſed tanquam homo in hac vrbe diu multumq́ue verſatus, in qua quod omnibus aſſentientibus verè dixerim, tota mihi & agendi ritè, & iudicandi ratio cùm inuenta fuiſſe videtur, tum tractata ſemper, atq; perfecta. Hanc igitur vrbem ipſam ſi vere, ſi iure, ſi merito laudibus efferentes præſtitiſſe eam cunctis nationibus, cùm conſilij & ſapientiæ gloria, tum virtute atq; factis exiſtimamus: rectè omnis fuerit ab illa in noſtram diſputationem & ſapientiæ, & virtutis ſpecies deſcribenda. Vt enim ſi quis fingendi artem aut cælandi comparare eſſet meditatus, melius credo & facilius à Ioue Phidiæ Olympio menſiones, cõuenientias, lineamentaq́; deduceret, quàm ex vllius ſtatuarij, ſi opus ab illo nullum proferretur, poſſet oratione: Sic nobis ad indagandam, vel intuendam potiùs virtutem ac ſapientiam, non Philoſophorum inanis ſermo, ſed ſimulachrum nobile præſtantiſſimæ ciuitatis debet eſſe propoſitum. Quod igitur vrbs Roma, vel ciuitas potius, quæ hunc murorum cinctum, quam vrbem dicimus, incolebat, de principio ſibi orbis terræ imperium deſignauit, quarumq́; rerum, atque artium vſu, atq; exercitatione illud poterat comparari, eas res omneis arteſque adhibuit in diſciplinam, legibus conſeuit, honore aluit, præmijs corroborauit: idcirco nos ſapientiſſimę ciuitatis exemplum imitati, ſapientiam eam deſcripſimus, quæ eſſet earum rerum ſcientia comparandarum, quæ communi æſtimatione hominũ maximi penderentur: eas porrò res diximus opes, potentiam, imperiũ, gloriam: quanquam in vno fortaſſe imperio inſunt omnia. Sed quia nõ ſemper peruenitur ad ſummum, in quoto quoq; virtutis & ſapientiæ gradu inſiſtere exoptandum eſt. Quoniam verò non in vna ſapientia opis tantum eſt, vt a ſemetipſa efficere omnia ea poſſit, cumulateque explere, & conſequi beatiſſimam vitam, niſi ad eius opus, munusq; quod in proſpiciendo eſt ac præſpeculando, tum finem quo intendit, tum vias atque itinera, qua ad eum finem peruenitur, natura acris & vegeta adiungatur effectrix conſultorum, quæ fuerint deliberata ratione: idcirco ad ſuis omnibus & partibus eam, & numeris inſtruendam, quemadmodum in corpore oculis manus, ſic virtus in animo ſapientiæ neceſſariò comes & adminiſtra data eſt, vis & efficientia quædam in animo cuiuſque, qui quidem ſit ad res gerendas natus, vigorque & diligentia naturalis, hanc Græci δεινότητα, nos Latinè, & quidem aliquanto ſigniſi-

gnificantius, nauitatem possumus appellare, insitam illam industriam peragentē impigrè prudentiæ decreta: cuius cum ingenij, consilijque lumine societas & conspiratio, nimirum illa chorum illum explicat, consensumque virtutum, quarum Philosophi dant atque nomina, viri fortes rem effectusq; nouere. Nam vt sese prudentia nauitasque coniunctè vel ad labores, periculaque deduunt, vel ad voluptatem, vel ad pecuniæ vsum & tractationem: ita sua in quoq; genere exsistit, elucetque virtus, tum liberalitas, tum fortitudo, tum temperantia. Ac vt in eodem exemplo insistamus, nō sat fuisset profectò vrbi huic, nec videre, summè omnium esse expetendum cæteris gentibus imperare, nec verò quibus id rebus commodissimè agi & cōfici posset, etiam prouidere; nisi virtutem, hoc est, nauitatem, & industriam ad agenda quæ videat, adhibuisset: quam quòd adhibuit, & quidem ciuitatibus cæteris multo magnificentius, iccirco cunctarum sibi gentium peperit dominatum: imperioque constituto, atque opibus omnium suæ potestatis factis, finem nacta quo intendebat, effudit demum ipsa ex sese plurimas, & maximas in omne genus hominum vtilitates. Siquidem ex loco & solo hoc, ex his ipsis mœnibus, nō tam substructione murorum, quàm antiquæ maiestatis gloria & religionis honore munitis, omnis humanitas, omnis prudentia, leges, iura, ritus sacrorum, cultusque vitæ lautior, omnes deniq; optimæ atq; honestissimæ artes in orbem longè & latè terrarum inundauere. Hac descriptione a nobis facta, quæ iam vera virtus sit, quóue ea spectet, tanquam ad finem quidem, & quid sibi porrò expetat, arbitror vobis esse patefactum. Nam quem isti finem virtuti statuunt, si modo seriò id agūt, neq; illudunt expectationi nostræ, est sanè causa quur dimoueamus: aiunt enim virtutis finē, ipsam esse virtutem. Quomodo hoc narrant? non enim satis quid dicant intelligo: vt virtus sibi ipsa finis sit: hoc est, vt quærat ea, & appetat semetipsam. Qui fieri potest? an cur se iam nacta, vel agat quicquā, vel moliatur ob adeptionem sui: neq; potius iam contenta, & plena conquiescat: vt prorsus nulla a virtute, si ita se habeat res, proficiscatur actio? Nam quid ab se egrediatur aliquid operę laborisq; propter se suscipiens? aut cur è complexu diuellatur suo, quo rursus deinde redeat ad sese, cùm iam in seipsa posita & locata sit? Nam quos nos illi fines proposuimus, nō illi quidem idem sunt, quod virtus: sed vota, effectiones, pręmiaq; virtutis, ad quę duce & comite virtute peruenitur. Imperiū, & potestas, & autoritas, & gloria, opesque, materiæ cæterū cupiditatum, quas insitas in natura hominis, ad eum modum gubernat ratio, vt sine damno, dedecoréue optata nobis suppeditantes, vitā iucundam & beatam efficiant. In hæc aciem & lumen mentis omnino intendit prudentia. Iustitia verò, si

subtiliter tota & penitus introspiciatur, nihil aliud agit profectò, quam vt comparata sibi inter homines autoritate atque fide, honoribus vltro, & præmijs cumuletur. Nam temperantia voluptatibus adhibet modum: non odio quidem, aut contemptione voluptatum: sed vt sanitatem in corpore, tranquillitatem consefuet in animo: quorum altero assequimur vt de voluptate ipsa liquidius iudicemus, quod ipsum ad gustum eius & iucunditatem conducit plurimum: altero, vt diutius illa, & suauius perfruamur. Vna est virtus fortitudo, quæ declinare aliquantum à lege sapientiæ, & laboribus quandoque tolerandis, periculisque alacriter subeundis, parum commodi sui rationem ducere videatur: verum tanta est lux eius illius gloriæ, quam sibi habet propositam, vt quemadmodum in solis lumine colores cæteri discerni non facilè possunt, sic splendor laudis perstringat sæpe non solum fortunarum, sed salutis etiam & capitis cogitationem. Nec verò Philosophi non in fine ipso titubauerunt: ijdem enim virtutis finem, virtutem: ijdem beatam vitam virtuti, vt finem, statuam voluerunt: quod quidem probabilius dictu est: aliud enim necesse est finem, aliud eam esse rem, cui is sit finis. Sed de beata ipsa vita quid sit, aut ea in quo consistat, quid est tandem ab his communi omnium sententia quasi feritatis lege sancitum, in quod intuentes dirigere eodem rationes omneis nostras, & consilia totius vitæ conferre debeamus? O confusam & perturbatam disciplinæ rationem, quæ veritatis notionem professa, in maximis errorum tenebris versatur: & artem bene ac beatè degendæ vitæ se tradituram pollicens, non modò nihil certi dat, nec explorati, verùm si quid a nobis vel communibus animi cōceptionibus, vel vi ipsa naturæ, quæ omnibus profectò in rebus valet vna plurimum, comprehensum est, atque perceptum, id totum contortis quibusdam rationibus, & fallacibus plerunque argumentis conuellit vltro, & labefactat: vt neq; vnde deducti simus, neq; quò progrediamur possimus vllam in partē constituere. Quid inquam est ab his in re vna omniū maxima, constituendis vitę nostrę finib. hoc est, viuendi iure, lege, more, ordineq; tradendo, fixum, firmū, ratumq; statutū, quod sequamur, quod & actionib. nostris, & cogitationib. anteponentes, ritè recteq; viuēdi officium omne expleamus? At quanta in finibus disceptandis tumultuantium certamina Philosophorum sunt? quanti ipsi tumultus? quomodo varię & dissentientes, & controuersę sentētiæ? Voluptatem finem posuit Aristippus, & eam quidem, quę sit corporis: quòd cùm dulci aliquo, & iucundo motu in sensib. perfundantur, summū tum in eo existere hominis bonū. Idem voluptatis nomen in fini statuenda secutus est Epicurus, sed aliqua in re ipsa tamen est dissensio. E contrario graue, & seueram honestatem
oppo-

oppoſuit Zeno, eamq; vitæ beatæ dominam eſſe voluit: ſpreuit
autem penitus & abiecit voluptatem. Neque tantùm inter hoſ-
ce contrariarum partium duces acris pugna eſt, ſed promouet v-
terque acies ſuas, Cyrenaicas ille, Zeno autem Stoicas: nõ vt diſ-
ceptantium numero cauſa definiatur, ſed vt clamores & iurgia
augeantur. At Calipho tanquam iudex blandior, litis fugitans, &
ſe vtriſq; venditare cupiens, voluptatẽ coniunctam cũ honeſtate
ſtatuit eſſe finem: vacuitatẽ cum eadem doloris Diodorus Peripa-
teticus: nam Hieronymi Rodij ſentẽtia cauta mihi magis, quam
fortis videri ſolet: ille enim vna indolentia ſummi boni nomine
honeſtanda, non tam adipiſci bonum, quàm vitare ſtuduit ma-
lum. Tribus autem tanquam finibus contineri beatam vitam, &
veteres Academici, & princeps Peripateticę ſectę Ariſtoteles vo-
luere: trinaque ab illis genera bonorum inuenta, quę animi eſ-
ſent, & quæ corporis, & quę fortunæ. Contrà Euclides Megaren-
ſis, ipſe quoq. à Socrate, è quo Megarici Philoſophi, ſummum
bonum eſſe quod eſſet vnum, & ſimile, & idem ſemper: nec tamẽ
illud quodnam eſſet, ſatis explicauit. Quid aut impatibilitatem
Pyrrhonis (eam Græci ἀπάθειαν) aut ſcientiam Herilli, aut in-
differentiam Ariſtonis: aut mentem, aciémue mentis, qua verum
cerneretur, quam Menedemus intulit, & ab eo qui ſunt Eretriaci
appellati: in ponendis finibus commemorem? Qui quidem fines
innumerabiles penè Philoſophis ſitut: ijdemque direpti ſæpe
Philoſophorum inter ſe contentionibus, ſæpe vltro citroque
ſtatui, rurſusque commutati, neutiquam adhuc finium regundo-
rum ſtabile iudicium, nec certam menſionis notam tenuerunt:
quoque magis tantas iſtorum inſanias mirere, poſſeſſione neque
vberi, & ea admodum litigioſa: at ita fuſæ ſunt eorum & diſcre-
pantes, ac ferè ad libidinem, contentionis ſtudio, de his ipſis fini-
bus bonorum effutitæ ſententiæ, vt nemo mehercule ſit, neq; ita
orbatus animo, neque oculis vſq; adeò captus, atq; conniuens,
qui in quamcunq. partem temere fortuitoq; ſe mouerit, non in-
currat aliquam earum, quas de ſummo bono tractãt Philoſophi,
opinionem atque ſententiam. Quæ igitur grauitas, qui ordo,
quæ conſtantia? quid in Philoſophia iſta veſtra tale atq; eiuſmo-
di, vt in ea accuratius verſati, aut quietiores animo, aut conſul-
tiores iudicio atq; ſcientia, moribus ornatiores, ſapientia inſtru-
ctiores ſimus? Et hęc ea eſt (ſi Dijs placet) quę nos ſe erroribus o-
mnibus erepturam, in viam veritatis inducturam, ad bene beate-
que viuendum erudituram pollicetur. Simile verò eſt eximere er-
roribus, & his maxime inuoluere: offerre dubitantibus lucem ve-
ritatis, & clariſſimis vltro rebus omniũ tenebras dubitationum
offundere: tradere vitæ beatæ rationem ac regulam, & in ipſa
conſtituenda beata vita, ſumma cum miſeria, & pertinacia, tur-

pissimis altercationibus, & maximis contentionibus conflictari. Quæ quoniam me bona ex parte vobis demõstrasse arbitror cuiusmodi sint, & quàm inania ab his, qui se magistros volunt, & doctores sapientiæ esse, nõn suscepta solum, verum etiam inconstanter, leuiter, contentiose, nequiter & disputata & tradita: deq; parte hac, quatenus quidem pertinet ad mores, satis est dictum: quæ reliqua sunt breui iam sermone percurramus. Restat enim pulchella & concinna, non iam illa matrona, sed meretrix Dialectica: De qua quid est cùr iam multa dicamus? Etenim ea si corpus suum haberet, & propriam subiectam huic arti materiem in rebus & in natura positam, in qua se versaret, formamq; sibi inde alicuius certæ excuderet disciplinæ, esset forrassis aliquid, quod contra eam serio dicere possemus. Nunc autem quid agamus? suscipit illa iudicis, disceptatricis q; personam, cuius munere decuriæ? Nullius: neq; enim in albo prætoris vlla mentio, & suscipit tamẽ, verùm impudenter, neq; adeò huius indignitate impudentiæ stomachum vt hominibus, sed vt risum moueat: veri se & falsi ait esse disceptatricem, & de ea re laturam iudiciũ. Quos inter? num Medicos, si quid incidat (vt assolet) controuersiæ de genere morbi, & num mittendus sanguis, aut aluus ducenda sit? hic verum illa dijudicabit, aut falsum. Quo pacto? aut quid ad eam attinet de medicina loqui? An inter Mathematicos? quid eius vllam in partem interest, puncta, numeros, lineas, sonos, motus, interuallaque cognoscere? nam cum duabus cæteris, quas nos paulò antè perstrinximus, Philosophiæ partibus, si quid haberet communitatis, aut commercij, nequaquam esset illa ab his partis suæ proprijs insignibus, & ipso nomine discreta. Quid ergo est? nudata rebus omnibus, exclusaq; doctrinis, vt est nimium ambitiosa, & in numerum procedere cupiens, format sibi ipsa atque fingit articulam quandam verborum scilicet: & eorum nodorum, vt aliquid saltem hoc pacto esse videatur: terminos, propositiones, syllogismosque fabricans, & syllogismorum figuras, tum simplicium, tum (vt vocat ipsa) connexorum: quas etiam memoriæ videlicet, & docilitatis causa carminibus comprehendit, sane quàm lepidis. Atqui videamus quam rem agat: Omne animal est substantia, omnis homo animal. Quid ad te Dialectice, homo animal sit nec ne? hoc Physices est, & eius disciplinæ, quæ rerum naturalium profiteatur notionem. Nihil, inquit: sed exempli causâ infero, vt argumenti vis intelligatur. Ergo tu serias res exempli causa affers, vt friuolas amplectare? Agam, inquit, alia ratione. Omne b, est a: Pulchrè: Omne c, est b: Probè: ergo omne c, est a: Admodum. O libidinem effrenatam garriendi: tanti ne est hæc perplexa vestra cognoscere? quorum perceptio difficilior est propter nouitatem nominum nimirum; & contor-

contortionem argumentorũ, quàm sit cuiuslibet alterius scienciæ integra disciplina. Similia sunt illa: Si est a, est b: non est, b: non est ergo a. Ne sit sanè. Quid enim quoniam quidem à ludo literarum discessimus, nostra quasi refert: Verum tu grauis planè iudex, veri disceptator & falsi, quid habes dicere, cur tua ista ars aliquid veri nos doceat, quum sit inanis tota, nec habeat quicquam in natura rerum cõsistens, quo tanquam fundamento niti possit: falsi vero vitandi, quî nos efficiat cautos, cùm si quid tamen agit, illud potissimum agat, vt captiosis & fallacibus conclusiunculis, si cui quid perceptum est, & comprehensum, id inuito, ingratisque extorqueatur? Vnde enim Sorites? vnde mentiens? vnde illud Corneum, præclara sophismatum, & cauillantium argumentorum nomina? nam ignauam rationem (ἀργὸν λόγον vocant Græci) optimè in hos conuenire non negarim, veluti è qua omnis eorum vita dependeat. Sed quæro, num statutum etiam nunc nauis illa 30. remorum in portu Athenis, qua vectum in Cretam Theseum Minotauro interempto, septem illos nobiles pueros in patriam reduxisse incolumes fama narrabat, sit ne ea ipsa, quæ fuerat Thesei? an prorsus alia? cum quod ex ea vetustate deperierat, deinceps fuisset refectũ? Quin & alia hisce consentanea: Est ne tacentem loqui? nequaquam: at cùm lapidem loqueris, tacentem loqueris, acutè, quid ergo vetat lapidem esse te, etsi loquaris tamen, sed quæ lapidibus digna? Item illud, Est ne sanctè iurantem peierare? nihil minus: atqui iuratus se peieraturum, vbi peierauit, sanctè iurauit: igitur tu, qui veri tibi arrogas iudicium, horum testium, qui vt sanctè iurent, libenter peierabunt, fidem dicto adiungendam putabis? Nam me hercule illud festiuum: Quo: Coriscum verberari vidisti, hoc Coriscus verberabatur: Næ, at vidisti oculo Coriscum verberari. Cernitis vt plena omnia ineptiarum sint, nihilq; ab hac disciplina solidum, nihil sit firmum: neque aliud quid tamen, quod in vsum prudentiæ aliquem, aut scientiam nos inducat, sed in ea laqueos tantummodo & tendiculas confici captandis ingenijs adolescentulorum: quibus si qua antea ordine statuta sunt, mox destituantur: vt Penelopen telam suam ferunt: quantum texuisset interdiu, tantundem nocturno opere retexentem. Eadem quum essent nomina rerum causa indicandarum reperta, primùm ipsa rebus omnino prætermissis, in ipsis nominibus versandis, ac citro vltroque torquendis operam omnem sumit. Deinde etiam alia sibi fingit, tanquam ex argilla, & luto, quæ non rerum nomina sint, sed nominum. Tum autem toto isto in genere vsque eò illudit tortuosè, atque ambiguè, vsque eò sibi in eo vehementer placet, si quem inexpectatò, & præter concessorum sententiam captionibus includat, inopinantemque irretiat, vt ca-

ſum pro caſu, genus pro genere, tempus pro tempore, nomen pro nomine permutet ſæpè, & apertiſſimè atque impudentiſſimè cauilletur, puerilemque ſibi ex hac re gloriolam & laudem intempeſtiui acuminis quærat. Quapropter melius Zeno, quanquam & hic Philoſophus, attamen ille melius, quam aut Menedemus, aut Stilpho, ipſi quoque probati in Philoſophia & clari, quorum in his ſophiſmatis & argumentorum fallacijs omnis induſtria conſumpta eſt. Etenim Zeno, quum dialectico argumento eſſet ab adoleſcente quodam laceſſitus, atque vti reſponderet efflagitaretur: Amabò noli, inquit, ad ſtudia me puerilia reuocare. Stilpho autem tantum in his nugis poſuit, vt capta per vim patria, quum admoneretur à propinquis, ſi quid de bonis ſuis ſeruatum vellet, extra vrbem vt efferret, reſponderit, omnia ſe bona ſua ſecum ferre. Quanto hic arti ſuæ plus autoritatis contuliſſet, ſi illaqueaſſet argutijs Demetrium regē, ne quod ille inſtituerat, Megaras vrbem opulentam militibus diripiendam permitteret. Nam Menedemi fertur illud in primis: Alterum ab altero alterum eſt: prodeſſe alterum à bono: igitur prodeſſe non bonum. Dignus cui Rex Macedonum Antigonus, qui in hunc Philoſophum plurima contulit, nunquam quicquam prodeſſet: vt quod non erat bonum, eo illum ne afficeret. Sed hæc friuola, eaque innumerabilia, quippe in queis tota iſta ars & ſtudium eſt ſitum, prætermittenda nobis ſunt: finiſq; faciendus, tum quòd ſatis iam de tribus partibus Philoſophiæ diſputatū eſt, omniumquè inutilitas & vanitas demonſtrata: tum vt ne in idem ipſi vitiū garrulitatis incidamus, quod in his reprehendimus. Reliquum nunc eſt, idque extremum vt videamus quid afferant, non dico iſti, qui Philoſophiæ palam omnem honorem tribuunt, qui ſine illa arbitrantur nullius eſſe momenti viuere: nam hi quidem ſua ſtultitia dupliciter mulctati ſunt, & quòd ineptiſſimis in rebus tempus omne ſuum, & ſtudium diſpoſuerunt, & quòd ne hoc ipſum quidem intelligunt, ſe oleum (vt dicitur) & operam perdidiſſe. Sed qui cùm tantum Philoſophiæ non deferant, affirment tamen non eſſe illiberale hæc ipſa cognoſcere: ſcientiam enim omnem in partem bonorū eſſe: ita Philoſophiæ ſtudium, vt nihil magnoperè proſit, tamen nihil obeſſe: Qui mihi videntur non ea loqui, quæ ſentiunt, ſed quia ſi plena manu collaudent Philoſophiam, ſibilum metuunt, cùm cupiant diſſimulare, vereri ne ipſi quoque ad Philoſophorum numerum irriſione vulgi aggregentur, ſi qui præſertim prouectiore iam ætate hoc faciunt, nam pueris & adoleſcentulis (dicam enim ingenuè quod ſentio) hæc quidem conceſſa ſit poteſtas Philoſophos tantiſper ſectandi, omnis enim illam ætatem decet ludus, quòd non grauitas ab ea, non conſilium poſtulatur: quin habet aliquam indolem

dolem ingenij, aliquod ſpecimen ingenuitatis iſta ipſa in pueris, vt balbutiendi, ſic etiam Philoſophandi grata intuentibus naturæ inchoatio: verum vbi grauiores anni accedunt, dieſque ipſa aliam vitam affert, alios mores poſtulat, perſeuerare in his rebus, & ludicris exercitatiunculis ſerias res poſthabere, ſummæ non ſolum ignauiæ, verum etiam amentiæ eſt. Etenim nobis poſita eſt ante oculos vita communis, quæ nos incendere habeat ſtudio, & cupiditate carũ rerum aſſequendarum, in quibus cunctorum ſtudia & cupiditates flagrare cernimus: Sunt honores, qui ſpecie ipſa pulchritudinis & dignitatis alliciunt ad ſeſe animos noſtros, & aduocant: Sunt imperia in quibus conſtituti qui ſunt, cùm Deorum quaſi ſimilitudinem videantur referre, fruuntur cultu multitudinis, & magnitudine potentiæ ſuæ: Sunt opes atque diuitiæ, ſubſidium vitæ, ornamentum otij, virtutis atque prudentiæ neceſſaria ſupellex, ſolatium in laboribus, auxilium in periculis, quarum qui potiuntur, ij neque vllam ipſi fruſtra ſuſcipiunt cupiditatem, & cæterorum quoque cupiditatibus liberaliter inſeruiendo, ſtudia ſibi hominũ, & voluntates ad quodcunque libuerit perficiendum, adiungunt: Eſt autoritas, atque exiſtimatio, quam qui in ciuitate ſua obtinent, fide ſibi apud omnes comparata, facilius & tutius, tanquam inobſeruatis veſtigijs, quo intenderint, poſſunt peruenire: eſt denique tota illa domi ſplendida, in foro illuſtris, ad populum gratioſa, in ſenatu grauis ratio vitæ, atque deſcriptio: quæ cùm ſibi in omnes partes congrua & conſentanea fuerit, cumque ea ſe ingenij, & fortunæ munierit apparitione, vt beneuolis gratiam, inimicis metum poſſit afferre: neque aut propter debilitatem animi in aduerſis rebus ſuccubuerit, aut propter inſolentiam in ſecundis immoderatius fuerit elata: ſed eum ſemper tenorem, eam conſtantiam adhibuerit, vt neque animo vnquam labefiat, nec conſilio: admirabilem quandam ſpeciem profert ſummi & excellentis viri, qualem nos omnes iamdudum ſapientiæ laude decoratum eſſe volumus. Atque hæc tot atque tanta, quæ qui hominis prima & præcipua eſſe negant, homines mihi non videntur ipſi, cùm optabilia ipſa per ſe, & ſuapte vi expetenda ſunt, tum hoc magis inflammant mentes noſtras ad appetitionem ſui, quòd omniũ ſtudijs atque votis vehementiſſimè conquiruntur, incitamur enim omnes profecto ſimilitudine & æmulatione quadam ad id certamen agendum, in quo videamus ab omnibus certari, vt in eo maxima prorſus vis natura eluceat. Quis enim in ſtadio currentibus ſubitò cæteris, non continuò ipſe animatur ad curſum, vt etiam ſi ſe tenere velit, nerui nihilominus venæque turgeſcant, & tanquam ſignum expectantes pulſu vegetiore ad proſiliendum concitentur? Quis aut in lachrymis circumſtantium ſiccos, aut in

plausu & lætitia mœrentes tenuit oculos? cui quamuis timido & insolenti sonitus tubarum, & Martius ille clamor prælium poscentium militum, non perfudit animum alacritate quadam, vt ad eadem arma tractanda cupiditate tacita inuitaretur? Quem aut proximorũ metus ad formidinem, aut fiducia ad spem nõ iniecit? ac vt breui comprehendam, id quod in fidibus lyrę videmus accidere, vt si contentæ duæ eisdem tonis fuerint, alterno pulsu resonent inter se: sic cùm in omnib. rebus, quæ natura eadem cõmunicant, tum autem in hominum genere, in quo pręcipue, tanquam in pulcherrimo & nitidissimo speculo natura cernitur, magna vis est similitudinis, eaq. maximè naturalis: cui qui repugnare conantur, nec eodem cursu ferri, eadem cum populo opinione atq; sententia se permittunt regi: ij Philosophiam non sapientiæ, vt veritas ipsa conuincit, sed amentiæ & peruersitatis amplectuntur rationem. Quòd si hęc ipsa, quæ modò numerauimus, eximia atq. ampla, lusu quandoq; & temeritate fortunæ non ad industrios & laboriosos homines, sed ad desides inertesq; deferuntur, non tantam tamen afferunt iucunditatem, vt si sint eadem studio & labore quæsita: mirabile enim est quantopere his delectemur, in quibus ipsi elaborauimus: & quàm omnis magis nos afficiat voluptas, quam aliqua molestia antecessit, & solicitudo: vel quia omnis boni maliue, suauis ac molesti iudicatio, in comparatione quadam est: vel quòd bona nostra, quæ industria nostra assecuti sumus, chariora multò nobis ipsis sunt, quàm quę à fortuna accepimus: nihil quidem natura vt sit fructuoso labore iucundius: sed quem in hac tanquam acie populari, in tanta varietate & copia rerum amplissimarum, quibus quidem intermixtæ sint difficultates non mediocres, odia, pericula, contentiones, inuidiæ, aptè & nauiter versari oporteat: profectò cernitis cuiusmodi eum esse necesse sit, acrem, firmum animi, consilio cautum, celeres motus habentem, non solùm mentis atque ingenij, sed corporis etiam atq; oculorum: vt rectus ipse & ab omni parte munitus, quatenus quidem expediat, inimicis pericula, amicis commoda creare possit. Protrahamus nunc medium in forum consuetudinemq; communem Philosophos istos vestros, vt quam Philosophiæ debeant gratiam ab ipsa instituti & aliti possimus coram constituere. Ac primùm hos non tanquam ex equo Troiano claros duces, sed vti narrant eos esse, qui sub terram aliquandiu fodiendis metallorum venis detenti sunt, squallenteis & horridos, sordida barba capilloque, cadauerosa (vt ille inquit) facie esse reperietis, qui primo sui aspectu moueant admirationem, vt percontentur homines inter se, illudque Plauti habeant in ore, vnde est ista auis? Et hercule, quoniam quidem auium mentio facta est, non maiores ad noctuam mirantium

aniculorum, quàm ad hos barbaros concursus vulgi fiunt. Expectatur itaque ab his nouum aliquid & inusitatum simile habitus & coloris, & eius quam gerunt frontis, ac supercilij. At illi tanquam modò de tenebris extracti, ne rectis quidem oculis diem & lucem intueri valentes, perinde ac cunctos paulò antè habuerint participes inanium curarum & commentationum suarum, effutiunt [illegible] aliquid, aut de scientiarum varietate inter indoctos, aut de prudentia inter fatuos, aut de iustitia inter eos, quorum nunquam futurum est iuris partem vllam administrare: & hactenus quidem feruntur, quod ad vultum quidem attinet, atq; vocem: nam odore corporis non sunt ferendi: verùm vbi ipsis vicissim aliquid earum rerum tractandum est, quas vita postulat communis, vsq; eò apparent absurdi in omni genere atque incompositi, tantosq; risus concitant, vt conuerso quodam, & præpostero modo, quæ paulò antè Philosophi species contractionem animi & tristitiam denunciabat, ea nunc rursum pro ridiculo & delectamento omnibus sit. Quapropter mirari satis nõ queo, quid Platoni in mentem venerit, Socratem doctorem suũ sic vituperare: siquidem in Gorgia quasi gloriari videtur Socrates, quod cùm tribus sua prærogatiuam ferret, atque ipsi forte contigisset, vt custos esset suffragiorum, punctorumq; numerũ ad consiliũ deferret, se quod aptè id facere nesciuisset, totius populi risum concitauisse. Atqui riserint sanè tunc illi haud iniuria inscitiam ineptiasq; Socratis: ego quod ipse de se hoc prædicet, & velut gloriando commemoret, nõ solùm risu, sed maxima irrisione dignum puto. Quanquam quid in vno insistimus Socrate, cùm turbam legamus Philosophorum tantum sibi assumpsisse licentiæ, vsq; adeò a pudore, a modestia, a communi vsu hominũ, ab ipsa lege præscriptioneq; naturæ absuisse, vt sine vllo rubore, velut animo abalienati, ea palàm in foro ipso, in cœtibus hominum facere & perpetrare auderẽt, quæ nos in conclusis, & semotissimis cubiculis vix audeamus: quæ ne apertè commemorem, (equidem pudore impedior) quum illi homines planè lauti atq; mundi ita porrectis digitis ratiocinando concluderent, nihil esse reuera turpe, nec cum rubore agendum, quod necessitatem vel etiam caussam haberet naturalem: ita quorum nos propè parietũ ipsorum ac noctis conscientiam formidamus, in iis illi & populum, & lucem volebant habere testem. Verum sit hoc genus quoddam ineptum, & rude Philosophorum, qui sine mente, sine ingenio, lingua tantum volubili & concitata, nec quando, nec quatenus, tanquam qui in tenebris vixerint, nec verò quid, aut etiam apud quos pensi quicquam ducentes, ludos se maximos reddunt hominibus, eidem omnium prædæ & contumeliæ expositi: quod quidem non iam liberi hominis, sed abiectissimi

ma-

mancipij est existimandum. Sunt alij odiosiores, qui dum volunt concinni esse, atque vrbani, primum isti ipsi Philosophiæ (cuiusmodi ea cumque est) non verè, neque ex animo, sed ostentationis causa dant operam: domi otiosi & desides, in compitis lectioni dediti, semper aliquid librorum in manibus habentes, commurmurantes ipsi secum, & tanquam ad ea quæ legũt acrius animum attendant, nunc collum subrigentes, frontemque & supercilia conduplicantes rugis, tanquam scopulo in legendo, sic ambiguitate aliqua offensi, mox continuò exhilarati, nutu significantes quod obstructum aliqua difficultate fuerat, ingenio esse patefactum: interdum constrictis & compressis buccis admirationem in vultu deformantes, quasi præclarum aliquid inuenerint tum maximè atque diuinum: sæpe cogitatione tacita in obtutum oculorum defixi, suffurantes interim oculis, si qui fortè prætereuntiũ obseruet se, & diligentius intueatur: ijdem in circulis & corona, vbi ad disceptandum aliqua de re est ventũ, contentione pertinaci tantis rem agentes clamoribus, vt facilè appareat, nihil esse tam diuersum, neq; tam discrepans, quàm à vita Philosophorum orationem: Hi ipsi cùm se ad familiaritates hominum, præsertimque locupletum, & ad conuiuia sodalitiorum dediderint, tanta in vtroq; intemperantia ferũtur, vt nec poscendi vnquam modum, nec liguriendi finem statuant: sæpe etiam madidi vino & semisomnes è conuiuio auferantur: atque dum se vrbanos volunt ostendere, quod nulla salis neq; facetiarũ norunt condimenta, aut apertè & asperè maledicunt absentibus, aut in præsenteis turpiter & conuitiosè inuehuntur: nec verò lucello aliquo oblato non omnia perpeti animum inducunt, quæ fœdis assentatoribus, & leuibus parasitis sæpè sunt proposita: vt non oblitos vultus solum, colaphorumq; messem perferant vberem: sed aulas quoq; interdum, quemadmodum poeta ait quidam, in caput suum commeare patiantur. Horum nimirum turba fores Dionysij tyranni refertæ fuerũt, quum ille nescio quibus propositis pecuniolis, Philosophorum vndique greges atq; examina, & in his tanquam regẽ apium Platonem ad sese illexisset: vbi tum, quæso, erat virtus, vbi continentia, vbi illa tantopere laudata & expedita libertas? quã prodebant vltro ipsi profectò, quum se ex Sophocleo carmine in domum potestatemq; tyranni, hoc est in seruitutem dabant: nempe tota in libellis relicta domi, in queis omnis semper Philosophorum sapientia fuit: nullam eius partẽ in animo, nullam in vita gerebant: itaque per abusum contemptumq; tyranni, adigebantur subire ea, & perpeti, quæ ne liberis quidem mulierculis ducerentur tolerabilia: vt & procumbere in faciem adorantium gestu, & in conuiuijs nudi, vel muliebribus stolis induti saltare cogerentur: quanquam erant ex eo numero,

mero, qui iocis & cauillis eleuare conarentur tantam illam impositam Philosophiæ contumeliam. Tertium genus est eorum qui ingenio acutiore, animo aliquantum sublatiore à natura instructi, quum se de principio vel parentum culpa atque inscitia, vel fortuito casu aliquo ad Philosophiam contulerint, multumque in ea temporis, optimamque partem ætatis consumpserint, nec sapientia sibi ex ea comparata, quod verbis & syllogismis sapientia non traditur: nec vsu, more, studiisque hominum satis perspectis, propterea quòd in illo inani studio occupati, seriis rebus operam dare nequiuerunt: vbi tanquam è somno expergefacti [illegible] instituunt sese ad ciuiles occupationes, consuetudinesque communes, profundunt ex se subitò agmen veluti omnium cupiditatum, furentesque ambitione importuna, ac summum in locum quoquo modo ascendere instituentes, non callide neque dissimulanter (non enim astutè apteque consilia exequendi, aut artem vllam nouerunt, aut modum) sed vastè, atque perfricte perrumpunt omnia cædibus, incendiis, rapinis: nihilque sibi faciunt reliqui, dum ad eum perueniant, quem cupiditatum duntaxat exatiandarum causa appetierint principatum: et quidem nulla vsquam maior, quàm ab hoc genere hominum pernicies atque calamitas liberis ciuitatibus & Reipub. inuecta noscatur. Declarant hoc veteres Græcorum historiæ, quæ ex eorum numero multos, quos sapientium nomine insignes fuisse diximus, ciuitatibus suis cladem & seruitutem prædicant intulisse: Quorum imprimis vnus è septem Periander Cypseli nobilissimam ferè totius Græciæ altam vrbem Corinthum [illegible] tyrannide tenuit oppressam, vt posteaquam cædes ciuium maximas fecisset, matronas palam die festo atque solenni omni mundo muliebri perornatas dispoliasset, sacra profanaq; omnia ad suum commodum libidinemq; conuertisset, miserit ad extremum nauim onustam puerorum nobilium, qui execandi donabantur, nescio ad quem barbarum regem: quæ postrema nimirum ciuitati illi calamitas incidisset, nisi eos ipsos pueros in nauigando Iunonis Samiæ numen, & religionis illius cerimonia liberasset. Quid illas deplorem omnium artium ingenuarum nutrices Athenas, quæ cùm è satis amplo potentiæ & dignitatis gradu in humilem locum essent deiectæ, quum multas do[illegible]itiones, multos exterorum hostium incursus, plurimas ini[illegible]imorum regum & finitimorum Philosophorum iniurias [illegible], nunquam tamen adeò grauiter affectæ, neque tantis [illegible] exitiis & calamitatibus afflictæ, & perditæ, quàm quum ab A[illegible] Philosopho in acerbissimam seruitutem fuerunt redactæ, qui homo sceleratus & impius, omnique belua longè im[illegible], quum stupris, & vi nefaria omneis ferè familias nobiles deho-

dehonestauisset: ciues qui virtute atq; ingenio præstare videbantur, exilio partim, partim cædibus sustulisset, omnium bona atque fortunas prædam suam duxisset, permisisset seruis Thracibus & barbaris possidendam vrbem, ad extremum obsessus ab exercitu Romano, L. Sylla duce, maluit ciuitatem omnium clarissimam interire secum direptione atque incendio, quam vnus ipse cedendo liberam incolumemq; relinquere. Hæc sunt præclara, atque eximia Philosophiæ istius vestræ documenta: sic ab ea virtus hominibus & sapientia traditur: tales ab ipsius cura atque lacte prodeunt alumni, qui nec rectam ipsi viuendi rationem vllam tenent, nec si ad potestates & ad imperia efferantur, cæteros sinunt tenere. In hac deniq; ars est, & ratio, & consilium, & autoritas bene, beateq; viuendi: è qua qui progrediuntur, & se dant in conspectum, aut tarditate ignauiaq; perridiculi sunt, aut scelere atque malitia nobilitantur. Quanquam quid ego de viuendi ratione Philosophiam insector? quum ipsa se mortis commentationem esse dicat: vtinam quidem esset, sicut in Cleombroto Ambraciota fuit, quem ferunt lecto Platonis libro de immortalitate animi, vale soli dicentem (vt in Græco Epigrammate est) in mare sese ex altis rupibus præcipitauisse: eandem viã tenerent cæteri, néue commentatione tam diuturna indigerent, discederent aliquando è medio nugaces isti, suaq; nos obtundere loquacitate desinerent. Sed fortè expectant illud eis dum obijciam, in quo maximè gloriari sunt soliti, infestam inprimis & inimicam religioni esse istorum artem. Quod mediusfidius non faciam: neq; vllam in hos ex aris atq; templis, sed suis ipsorum, & proprijs ex criminibus inuidiam colligam: simul locum haud præbebo ostentandi ingenij, inque eo gloriandi, quasi longè & multò plus videant ipsi, quam nos faciamus, qui maiorum institutis & legibus facilè acquiescimus: idcircoq; ob eam rem imperiti ab his, & idiotæ appellitamur. Sed per deos immortales, eritne aliquis ad spes magnas institutus, qui in hac vanissima, inertissimaq; scientia ætatem rectè conteri putet? qui veras arteis, studia grauia, occupationes illustres, quibus ad commoda vitæ, & ad dignitates aditus sit, postferendas esse ducat fictis & commentitiis iam non illis rerum, sed volitantium quarundam opinionum simulachris? fora relinquat, vt domi sit deses? consuetudinibus viuentium careat, vt cum mortuis fabuletur? ea quæ sunt, & quæ extant in promptu, ingenio industriaq; parata, contemnat omnia, dum quæ vel nusquam sunt, vel si sint, vtilitatem tamen aliquam hominibus afferre non possunt, inani studio consectetur? Quæ ego omnia tibi imprimis, Sadolete, prouidenda esse censeo: illudq; maximè videndum, ne in tua ista Philosophia, quam ceu sororem osculari vnanimem videris, longius progrediare, quam vt pe-

vt pedem postea referre facilè queas. Non ornat ea homines, sed contaminat: nec instituit ad virtutes bonum ingenium, sed corrumpit. Quod si tu neque amicorum monitis, neque eis, quas supra aduersus eam attulimus, rationibus facilè cedis: etiámne spem tuorum, quæ in te vno posita, & opinionem principum virorum, quæ de teipso suscepta est, falli omnino sines? Habes optimum & clarissimum virum patrem tuum Ioannem, qui quũ ingenij memoriæque gloria, tum iuris ciuilis singulari quadam scientia quum præstet omnibus, haud profectò tantùm in te erudiendo studij & laboris impendisset, neque te à se diuelli fuisset passus, nisi huius vrbis, & curiæ commercio, honores domum te, & fortunæ præmia referre voluisset. Habes patronum, ad quem te applicuisti, summa grauitate, summa sapientia, genere, honore, existimatione, copijs, sacri senatus principem Oliuerium Carrapham Pontificem Neapolitanum, qui admirabili qua est præditus prudentia, docere te possit, quæ sit via ad nomen & ad decus in ciuitate obtinendum maximè accommodata: vt tibi exemplum degendæ vitæ idoneum quærenti, grauior non sit autor requirendus: quæ si valere cuncta apud animum tuum sines, neque sanis eorum, qui te diligunt, & fidelibus consiliis obstrues aureis tuas, & auguror mecum certus, & tibi spondere non dubito, magnum in te ornamentum domui & familiæ tuæ, magnum amicis commodum, ciuibus tuis præsidium paratum fore. Hic ille finem quum fecisset, nosque aliquandiu admiratione defixi silentium teneremus. Gallus, Quid est, inquit, Sadolete, ecquid tibi Phædrus videtur, non subita neque improuisa, sed & accurata & præmeditata oratione ad euertendam Philosophiam accessisse? Quantum in illo copiæ, quantum neruorum fuit? Equidem intelligo magnum tibi onus respondendi esse impositum, neque adeò, quod tam difficile sit pro Philosophia, quam contra Phædrum dicere: sed tollendum id tamen, ne & nostra summa, quæ nunc pendet cùm maximè, per te destituatur expectatio, & tu eam, cui te totum dicasti, quamque ego etiam te autore complexus sum, hoc maximè necessario tempore prodas Philosophiam ac deseras. Tum ego, Id, inquam, Galle, tacitus mecum nunc meditabar: nam si aliàs vnquam in dicendo fuit aliquid Phædrus, hodie mihi visus est se ipso longè fuisse superior: nec verborum solùm vbertate, & sententiarum, quibus omnis eius referta & locuples redundauit oratio: sed quod earum Philosophiæ partium, in quas inuectus est, omnium mihi visus est esse peritissimus. Itaque aut desistamus aliquid contra, aut longius nobis spatium ad cogitandum sumamus. Minimè, inquit Citrarius, neq; ego a te patiar deteriorem in locum, quam nunc sit, Philosophiam tuam deduci

quæ

quæ si tua hac subita dictione defensa, & aduersus torrentem orationis, qui modò ab ore Phædri profluxit, stabilis & firma retenta fuerit, erit causa, cur de illius grauitate & præstantia amplè existimemus: sin aliquid offenderit, ascribetur tempori & inapparitioni culpa, non Philosophiæ. Quamobrem aggredere quæso, & da te in certamen, in quo tibi, vt ego quidem sentio, nec turpe est vinci, & perhonestum vincere. Conandum nobis est, inquam, quandoquidem vos ita vultis. Volumus, inquit Gallus, neque est aliud quicquam, quod velimus potiùs. Sed quoniam æstus increbrescit, nec satis iam nobis aduersus solis vim in harum arborum vmbra præsidij est, ad villam censeo reuertendum: ibi inferiorem ad partem spatium est, locusque opacior, & exædra, huic diei, tempori, & nostro valde opportuna sermoni. Hoc sic omnibus cùm placuisset, paucis sanè passibus ad villam nos recepimus.

IACOBI SADOLETI EPISC. CARpentoracti S. R. E. Tituli sancti Calixti Presbyteri Cardin. ad Marium Maffeum Volaterranum de Philosophia Liber II.

NON me præterit, Mari Volaterrane, fore non paucos, qui, cùm ego tantum laboris, tantumque operæ in optimis artibus & studiis ponendum putem, plusque statuam multò in his, quam in ambitione honorum, & in conquirendis opibus esse elaborandum: grauiter hoc meũ consilium institutumque reprehendant, ad eamque me curam atque cogitationem potiùs opinione sua vocent, vt quum in foro, atque curia versari cum aliqua autoritate cœperim, iamque à summo principe consiliis fuerim interioribus adhibitus: eam vitæ sectam studiosiùs persequar, per quam ad spem honoris, ac fortunarum munitur via, aditusque facilis ad amplissimam dignitatem comparatur. Quæ quidem horum reprehensio vehementiùs me moueret, si non aut ab leuissimo autore proficisceretur populo: aut si viderem, id quod minimè intueor, eos qui ita egerunt, ac popularibus hisce opinionibus obsecuti, per summos labores, maximasque contentiones ad concupitos sibi honores tandem euecti sunt, cum eodem populo in gratia & in existimatione bona esse. Nunc autem quum intelligam id quod omnibus est apertum, quid de istis sentiant homines, qui dum splendorem honoris duntaxat sibi ante oculos proponunt, ad eumque vnum studio omni inflammati feruntur, illud nequaquam attendunt, quod erat hominibus veri honoris cupidis maximè

ximè animaduertendum, quanta indignitas sit, quanta abiectio animi, ac leuitas in affectando, & ambiendo: non est causa, opinor, cur magnopere conturber vulgi sermonibus, aut cur de ea animi constantia firmitateq; decedam, per quam neq; pecuniæ augendæ, neq; honoribus consectandis volo esse addictus. Non dico hoc loco quod mihi & cæteris, qui accuratè voluerunt attendere, perceptum planè, obseruatumq; est: eos esse plerunque horum ambitiosorum exitus, vt neminem vel paulò temperatiorem, mediocris status sui, minusq; inuidiosæ fortunæ pœniteat. Quanquam fortibus quidem, & bonis, & sapientibus viris, qui in quoque honoris gradu collati sunt, & positi, nullam maculam vult afferre oratio mea: sed tamen illud euenire fermè cernimus, vt nullorum sit quàm istorum, qui domesticæ inanes & vacui dignitatis, externam aliam quandam & aduentitiam dignitatem tantoperè expetunt, cùm angoribus amicorum, tum volubilitate, inconstantiaq; opinionum ac voluntatum, vita perturbatior. Mihi verò aliò rationes meas dirigenti, semper id verissimũ esse visum est, quod est à sapientissimis proditum: re scilicet familiari antea commodè constituta, eisq; paratis fortunæ subsidiis, quæ & ad subueniendum necessitatibus vitæ idonea sint, & ab inuidia omni infamiaque remota; maiorem quandam nobis tum demum & longè diuiniorem sequendam esse vitæ rationẽ, per quam adniteremur, non vt honorum insignibus è turba emineremus, sed vt ad Deũ proximè adiungere nos possemus: quod tamen nobis natura est ita insitum, vt qui in aliam partem ac rationem sua studia contulerunt, optimum hi sibi hominis statum inuidisse videantur. Etenim quis est (modò idem sit qui ingenio vegetiore à natura præditus, animum quoque habeat ab his terrenis sordibus liberum) cui quum cœlum in conspectu sit, & hęc cœlestia, quæ tanta mente ordineq; geruntur, vt eorũ solennem, æquabilemq; in summa varietate constantiam, nulla hominis ratio arte imitari queat: non pręclara ipse cupiditate accendatur ad cognoscendum, & considerandum? quumq; rursus aciem animi in hæc humana deflexerit, tumultumq; aspexerit vagæ huius, ac fluctuantis, & cum tempestatibus omnium perturbationum ceu conflictantis vitæ, nõ alium sibi potiorem viuendi ordinem, alia consilia rerum gerendarum esse ineunda putet? quod quidẽ iam est proprium sapientiæ munus, cuius adipiscendæ Philosophia sola magistra est, aut nullo alio pacto ad eã potest perueniri. Quanquam de his quidem quæ ad philosophiæ officium pertineant, atq; eius artis diuinæ ac pręcellentis vtilitate, atq; præstantia, satis à me explicatum esse arbitror in hoc secundo libro, in quo illa à me defensa est, quum esset oppugnata, & reprehensa à T. Phædro. Quem quidem ego hominem, Mari, valde

dilexi semper, idoneumque existimaui, cui hanc potissimùm personam imponerem, atque eas tribuerem in sermonibus nostris partes, vt esset ille disciplinæ nobilissimæ accusator. Erat enim (vt tute nosti ac optimè omnium quidem: quippe qui illi & municipio, & propinquitate, nonnunquam etiam contubernio solebas esse coniunctus) ad obtrectandum dictis, & lacerandum aliquantum inclinatior: nec tam maleuolentia ille quidem, mihi vt videbatur, quàm ardore quodam animi, & celeritate ingenij: quibus rebus fiebat, vt nullum paulò facetius, idemque asperius & mordacius dictum facilè posset continere: cæteris quidem partibus officij, suauitatis, diligentiæ, cum optimo quoque erat comparandus. Quapropter nos, quando ipse agnosci ex suis scriptis haud ita iam potest: quæ etsi multa egregiaque confecit, orationibus maximè pangendis, quas antea pronuntiasset: illa tamen nescio quo pacto effusa post mortem eius, distractaque euanuerunt: iucundum etiam nunc nobis amici nomen, ab obliuione hominum vindicare sumus conati. Quod idem, si vita suppetet, de eis omnibus studiosè faciemus, quorum nobis in amicitia ipsorum, ac familiaritate & virtus animi cognita, & spectata erga nos voluntas fuit. Genus quidem orationis, Phædrique consuetudinem dicendi, quantum assequi potuimus, in his libris expressimus: Quos ad te, Mari, potissimùm vt mitteremus, quum ingenium tuum, ac virtus, excellensque scientia artium optimarum, tum suauissimi mores tui, dulcisque illa coniunctio & studiorum, & animorum, quæ summa inter nos beneuolentia nos astrictos reddit, suasit mihi vehementer atque hortata est: amo enim te in germanum modum, tuoque in nomine libentissimè acquiesco: teque inprimis habere cupio meorum studiorum & cognitorem, & participem. Quare attende quæso, num tibi in his libris Philosophiæ vis ac potestas satis diligenter à nobis videatur esse exposita. Vt enim ad porticũ sub villa peruenimus, atque in Xysto, loco sanè amœno id temporis & salubri, aduersi consedimus omnes, cæteris in me vnum intuentibus, sic ego exorsus sum:

QVÆ fuerit Phædri nostri in accusanda Philosophia dicendi vis, qui orationis cursus, quæ copia, nil me referre nec commemorare attinet, ipsi vos paulò antè iudicium fecistis: quippe qui eius orationem non voce, laudeque verborum, quod ipsum admodum iam vulgare & vsitatum, sæpe etiam temporis causa suscipitur & simulatur: sed admiratione potiùs tacita fuistis prosecuti. Nam, vt laus illorum sit quæ quamuis rectè atque concinnè, ex communi tamen, & penè quotidiano more fiunt: sic admiratio eorum, quæ hominum vsu, ac facultatibus videntur superiora. Sed quo huius vel oratio plenior, vel ingenij vis acrior,

crior, & vehementior vobis visa est, hoc mihi grauius onus re-spondendi est impositum. Ad eas enim partes repentè defendendas accedere me sentio, quas hic vt oppugnare atque euertere faciliùs posset, assidua iamdudum commentatione se instruxit: in quo neque ingenium illius apparationi defuit, nec tempus ingenio: quum ego vtroque horûm nunc quidem deficiar. Nam & tardior sum ad excogitandum, quæ sint accommodata causæ, & propter subitam, improuisamque dictionem imparatior. Accedit illud præterea incommodum, quod ei succedo statim orationi, quæ non præteruolauit aureis vestras, sed in vestris animis & mentibus penitus insedit. Vt enim Corybantas ferunt numine illo percitos, etiam postea quam tibiæ canere desierint, gerere vsque tamen illarum in auribus concentum, & ad earum modos incitari. Sic non dubito, quin quamuis tacente iam Phędro, tamen eius ipsius in intimis mentibus vestris & vigeat adhuc, & loquatur oratio. Hanc vim dicendi fuisse in Pericle, qui princeps Græciæ habitus est, æquales temporum illorum poëtæ deprædicant: vt quum concionaretur, non solùm tonare, fulgere, ciere fulmina, sed post dictionem etiam aculeos relinquere in animis auditorum putaretur: quid ergo est? prodámne causam, & deseram? Minimè istuc quidem, non enim viri foret boni, & eius qui se iam diu Philosophiæ addixerit, idque certo iudicio & explorato fecerit: subitò ab illa discedere atque eam summo illius tempore destituere. Sed sequar officium, opinor, vestræq. vna autoritati, qui hoc me deposcitis, obtemperabo: quum præsertim sperem, atq; confidam, vos onus hoc mihi quod imponitis, eosdem etiam esse subleuaturos. Nam si in aliqua populi concione, aut corona cuiusq; modi, dicendum mihi contra Phædrum esse, næ ego verbo hiscere non auderem, non quod diffiderem causæ, quid enim verius, quàm & laudare & defendere Philosophiam, cuius vsus atque tractatio Deorũ vitæ est similima? sed quia concitatos iudices extimescerem. Nunc vobis duobus doctissimis, prudentissimisq; iudicibus in pace & silentio suum obtinebit locum veritas. Itaque Phædro nostro eloquentiæ palmam dabimus, vt suum veritati honorem non negemus: Est enim veritatis tum noscendæ, tum agendæ etiam atq; nauandæ studium profectò sapientia. Vtemur enim hoc in Philosophia verbo, tametsi in eo Phædrus facetè nos admodum, & crebrò eluserit. Sed qui duas hasce res arcta naturæ cognatione inter se coniunctas, eloquentiã dico & sapientiã, quando vtraq; res perfectio quędam, & altera mentis virtus est, altera orationis, diuellere primus & separare est ausus, siue Leontinus ille fuit Gorgias, siue alius quis: maximam is profectò sementem malorum omnium in humano genere iecit. Primus enim

docuit, id quod omnium rerum est deterrimum, mentiri virtutem: aut si omnino virtus mentiri non potest, nec falsam eiusmodi personam sustinere, instrumentum certè primarium virtutis, ipsam interpretem animi & mentis orationem, falsos suscipere vultus coëgit, vt quum a vera sapientia non esset profecta, assimulatione tamen imagineque sapientiæ, quam plurimos in fraudem & in errorem induceret. Ex quo linguæ cordisque dissidio, ingens hæc, quam cernimus, in omni vita sequuta est perturbatio. Fraudes enim & malitiæ omnesque fallendi & ementiendi artes hinc exortæ, hinc sese in hominum studia, moresq; profuderunt, omnis inquam hinc falsitas, omnis circumscriptio, & insidiæ omnes, ab hoc primo erroris fonte manauere. Nam cùm ex duobus inter se quasi de regno decertantibus, alterutrum in nobis dominum constituere nos oporteat: siue rationem velimus tanquam aliquem Deum, siue cupiditatem velluti belluam quandam: non tantum in eo mali est (quanquā nec mediocre illud est malum) veruntamen non vsq; eò id pollet ad pestem perniciemq; communem, oppressam plerunq. & perditā meliorem iacere partem, insolentem autem cupiditatem in animo dominari, quàm illud est & horribile, & exitiosum, linguam sæpe instructam cupiditatū fallaciis, perferre foras mandata legationesq; perinde vt à sancto & legitimo intus rege, ac non ab improbissimo tyranno, ipsa videlicet cupiditate, missa sit: quæ æquitatis & veritatis fucatis coloribus, callidas suas machinationes depingat, quo labefactatis bonorum consiliis, eorumq; fracta & imminuta autoritate, aditum sibiipsa ad omnium fortunas patefacere possit. In quo mirari satis non queo, non intelligere eiusmodi homines, quum tantum virtutis simulatione proficere se putent, quantò se plus arbitrarentur vera virtute esse profecturos. Sed vt ad naturam redeamus, nil potest esse tam copulatum inter se omni necessitudine, vinculoq; naturæ, neq; tam consentiens, quàm aut cum affectionibus animi vultus, aut cum voluntatibus sermo: vt enim lætitias mœroresq; intestinos frons atq; oculi, sic voluntates & consilia lingua continuò refert, quæ si officio fungi ritè atque legitimè, suumq; planè illud munus tueri velit, non solùm verè & incorruptè consilia mentis, atq; decreta reddat necesse est, sed qualia etiam illa intus sunt talia ea foris proferat, atq; exponat: quod in vtro defecerit, dedecus ibi statim existit, & claudicatio: hoc est, non integrum illa, sed mancum sui officij munus assequitur. Itaq; & ampla magnificè differere illa debet, & copiosa largè, & alta sublimiter, tenuia subtiliter, misera dolenter: deniq. vt quo habitu intus ornatus animus, & quibus copiis instructus fuerit, talem eum extra efferat, & repræsentet oratio. Hanc speciem eximiā perfectæ absolutæq; sapientiæ,

quæ

quæ in potissimis vitæ nostræ ducibus, mente, orationeq; videlicet, & in eorum inter se concordia, conspirationeq; consistit, si quis facilem esse & in promptu omnibus putet, nempe ille fallatur: Omne enim præclarum rarum, & quæ communia cunctis esse possunt, nunquam in magno honore sunt habita. Sed est tamen in ea consectanda, & adipiscenda ordo quidam, ac modus: vt si ad summum perueniri non possit, in eo quod quisq; adeptus fuerit, cum quadam prudentia, moderationeq; versetur: neq; se amplius ostentet, quam quoad idoneus est prçstare. Hoc enim qui sic egerit, vt totam sapientiam non possideat, non minimam is tamē illius partem fuerit consecutus: intelliget enim quid sit illud, quod in quaq; re est decere: quod vnum est præcipuè sapientiæ omni propositum: nosse enim, & tenere quid in quaq; re deceat, maximè proprium putatur esse sapientis. Qui ergo ad summam sapientiam omni studio contendens, aliquo in inferiore gradu restiterit, & mediocritatem in ea fuerit assecutus: vel cùm in alterutra illius parte se exercuerit, alterius factus sit expers: vt si quis in cogitando quidem eruditus ac prudens, idem in eloquendo infans atq; imperitus sit: aut contra, quum abundet orationis copia, magnarum tamen rerum cognitionem non teneat: is si finibus se suis continuerit, nec in ea parte studuerit se iactare, cuius sit imperitior: sapientis ille laude & existimatione nō carebit. Non enim exiguas in sapientiæ laude possidet partes illa virtus, quæ a temperatione, & modo, prçclaro quidem vocabulo, est appellata modestia. Ac vt in ædibus atq; templis, etiam si magnificentia absit, sæpe tamen opere in paruo decor nihilominùs elegantiaque artis apparet: Sic angustioribus interdum hominum ingeniis, exiguisq; facultatibus, sapientiæ aliquis radius potest illucescere. Si qui non maximis fuerit ingenij opibus præditus, is cohibuerit semetipse, nec vltra id quod potuerit, progrędi erit conatus. Verùm vt horum numerus existat aliquis, qui mediocriter effecti sunt sapientes: ad illam quidem summam & absolutā laudem accedere sapientiæ, paucis adhuc est datum: quorum nimirum nomen colimus tanquam consecratum immortalitati. Ac vt omittamus de eis loqui, quos non ex ipsorum scriptis, sed aliorum testimonio cognitos, & Græcæ, & Latinæ nobis indicant literæ: vt de parente totius Philosophiæ Socrate, de Anaxagora, de Empedocle, Democrito, Pythagora, Varrone, Nigidio, aliisq; compluribus: isti ipsi quos nouimus, quos mirantes legimus, quos in manibus semper habemus, Platonem dico, Aristotelem, Theophrastum, Ciceronem, & rçliquos, qui ad horū principum æmulationem studia sua contulerunt: quales tandem nobis hi, & cuiusmodi videntur? nónne eximij, nónne admirabiles, nónne vndique atque in omni parte summi, atque per-

fecti? An aliquid est in illis præterea, quod requiramus? quorum vt tabulæ egregiè pictæ luce atque die, sic istorum incredibilis rerum prudentia, orationis lumine longè fit illustrior: qui ita implent sensus, animosq; legentium docendo, & disputando, vt neq; ad intelligentiam rerum quicquam mens nostra, neq; ad iucunditatem animi ampliùs auris requirat. Sed vt cœperam dicere, qui ad hoc fastigium ascendere nequiuerunt, si ijdem, in suo genere quisque, modesti prudentesque extitere, non caruerunt parte meritæ laudis. Qui verò quum totam sapientiam persequi neglexissent, & ad captandas magis opiniones vulgi, quàm ad veritatem doctrinæ se exercuissent, maiores tamen quam erant, videri studuerunt: hos video fermè in duo genera esse distractos. Alij enim rerum omissa & posthabita cognitione, in verbis tantùm ipsis, & in quodam loquendi artificio elaborauerunt: Alij præ studio percipiendæ doctrinæ, excolenda oratione minùs sunt exercitati. Quorum vtrorumque non mediocris error, & ad inspiciundam sapientiæ vim, obtusa atque hebes mens eorum extitit: quanquam priores quidem illi malitiæ, inscitiæ posteriores magis sunt arguendi: hi enim non tam astuti mediusfidius, neque tam vafri, qui diuinarum rerum atque humanarum notitiam professi, à cultu & elegantia sermonis longissimè absunt, quam incomptè & ridiculè in liberaliores cœtus sese dent, ipsi videtis: in eo quidem admodũ nobis odiosi, quod libris quotidie edendis, & conscribendis, semetipsos nobis, & opinionibus nostris intrudere conantur, vimque quodammodo sensibus student afferre, quò de illorum bene ingeniis existimemus: in quo imprudentia labuntur: non enim vnquam mihi, neque cuiquam præterea (vt ego quidem arbitror) ingenuè instituto persuadere poterunt, vt cùm barbara & lutulenta vtantur lingua, genusque scribendi adhibeant inconditum, & illiberale, iudicari debeant Græca aut Latina eruditione esse præditi: quum neque id, quod sapientiæ proprium esse diximus, videre in re quaque quid deceat, in ipso primo aditu sui conatus intelligant. Nam quæ horum ista esse sapientia potest, quæ prima egressione è penetralibus suis, vt primum in conspectum hominum proditura est, turpiter sese in oratione ipsa dare, progredique indecorè animaduertit quidem? Atque hi tamen, cuiuscemodi ipsi sunt, minùs multò sunt nocentes, atque malefici, quàm illi, qui ex ornatu solo, copiaque verborum, doctores se sapientiæ populis sunt professi: maiore enim ij perfidiæ instrumento ad euertendas hominum fortunas parati accessere. Rursusque hi dupliciter: aut enim cùm se ad Rempub. gerendam contulissent, propter vbertatem elegantiamque sermonis, fide sibi prudentiæ atque virtutis in populo falsò comparata, ciuitatibus suis plerique exitio fuere.

Quo

Quo in primis malo, & rhetorum orba veris sapientiæ dotibus eloquentia, non illæ modo tot præstantium ingeniorum eductrices Athenæ, sed cuncta olim Græcia planè concidit. Aut qui non tantum habuerunt roboris, vt se regendis & moderandis hominũ cœtib. iudicarent idoneos, ij sordidiorem etiam fallendi & decipiendi artem secuti sunt: vt cùm per omnem vagarentur Græciã, adolescentes ad se vanis pollicitationibus allicerent, quod his se notitiam gubernandarum ciuitatum, & illam præcipuè artẽ dicerent tradituros, per quam scirent illi & tenerent, quemadmodum causa inferior (sic enim loquebantur) dicendo fieri superior posset: hoc est, quemadmodum falsitas veritatem, æquitatẽ autẽ atq; iustitiam iniuria ipsa superaret. Sophistæ hĩ nominabantur: quorum quondam multitudine & cœtib. vetus Græcia abundauit, nomenq; eorum aliquandiu in magno honore est habitum. Sed quum ijdem illi ciuilium rerum peritiam, virtutisq; & vitij profiterentur notionem: ipsi verò moribus atq; vita à contemptissimo quoq; nil differrent, spreti postremo ab omnibus, atque illusi, dederunt locum Philosophiam vituperare volentibus, vt id maximè secundo populo facere possent: in quos extrema in oratione, me quidem perlubente, inuectus est Phędrus: qui si has huiuscemodi Philosophias falsa appellatione in nomen sapientiæ temere inuadentes, sumpsit sibi vituperandas, adscribat, licet ad iudicium suum opinionem etiam meam: sin autem id molitur, & agit, vt omnino abijcienda sit, & repudianda Philosophia, nõ est nobis committẽdum, vt desertam illam & indefensam relinquamus. Nanque hercule, inquit ille, hoc etiam restat, vt plureis iam pro vna Philosophias habeamus. Non ita res sese habet, inquam: nec tu istam multitudinem artibus ipsis attribueris, sed facultatibus potius eorum, qui dissimiliter illas tractant, atq; suscipiunt: omnis enim ars vna in sese, simplexq; semper & eiusdem modi, non eodem tamen modo adhibetur ab omnibus: quod ne longe abeas, in tua ipsius arte potes, Phædre, perspicere: quum enim te oratorem nobis præbeas grauem, atque magnum, quod idem facere nituntur in hac ciuitate permulti, quid causæ est, quod te dicente concurrimus omnes vndique, attendimus, admiramur, tuæque eloquentiæ fulmina quasi extimescimus: quod sentimus idem vsu venire nobis in Camillo Porcio: est enim ille ex tua & disciplina, & amicitia tibi in hac laude geminus, ac prope par. Laurentium autem Colaianum, & hunc stultissimum omnium hominum Pionem, qui obsoletis & horridis consectandis vocabulis, laudem in his dicendi se assecuturum putat, etiam eludimus, atque aspernamur. Num tu hanc varietatem & discrepantiam arti, ac non hominibus ipsis attribuis? Omnis ars, Phædre, quæ quidem di-

gna hoc nomine sit, vna ipsa in sese, & sui vndique similis, dissimilitudine illorum, qui eam tractant, dispares aliquando suscipere videtur formas: quum ita, vt fit, variè ex ea ingenia afficiantur, ab aliisque rectè exerceatur illa ars, ab aliis perperàm: & in his munus ipsa egregiè tueatur suum, in illis minùs id possit. Quod quum similiter in principe artium Philosophia eueniat, quid obstat, quin tollatur omnis controuersia: & quum ego Philosophiam veris laudibus extulero, tu malos Philosophos iure redarguendos ducas? Nequaquam hoc sic abierit, inquit: ego enim illam ipsam accuso, quam tu necessum est fiteare, tot huiuscemodi nebulonum & nugatorum esse veluti matrem. Hostis, inquam, Philosophiæ es Phædre, asperéq; nimium exerces inimicitias. Sed quoniam video te nullam omnino vocem æquis aurib. admittere, quæ nomen modò Philosophiæ cum honore aliquo pronunciet: aggrediar ad defendendum, si pauca antè de meo officio fuero præfatus. Etenim ego quum plurimum te amo, idq; merito tuo: multa enim signa vicissim tu mihi, neq; ea obscura, amoris tui erga me tribuisti: & in iis hoc recens, quod Curtianum meum carmen humanissimis verbis prosecutus es: tum mihi illud in te vsu venire experior, quod vllius vnquam vix familiaritate æquè sum delectatus ac tua: nihil enim fieri te vno aut amabilius potest, aut salsius: quod si ita non esset, tuum tamen excellens ingenium, tua egregia virtus, humanitas, literæ, non solùm meam, sed omnium tibi beneuolentiam facilè conciliarent. Quod autem me sæpe & multum monuisti, vt dimisso Philosophię studio ad grauiores res tractandas me conuerterem, probasti mihi in eo tu quidem studium & voluntatem tuam: consilium verò & iudiciũ non ita: non enim si tibi omnia amicitię officia pręstare debeo, quod faciã equidem semper, & faciam sedulò, iccirco tuis etiã opinionibus annuere sum obstrictus: assentatoris esset, nõ amici sic agere, tibiq; ita obsecundare, vt cùm meã rectè ac commodè tutari possem, tuã potiùs sententiam sequerer atq; amplexarer. Illud cum dolore aliquo fero, quod video esse in hac causa necessariũ, vt mihi tu oppositus sis, quem refellere coner, in quo tu meliore multò conditione vsus es, qui tibi Philosophiam quam oppugnares, nõ me ipsum proposuisti. Quamobrẽ si redarguendi causa acrius agere interdum fuero coactus, quæso vt bona tua cum venia facere id mihi liceat; non enim tui refellendi, sed eius confutandæ rationis gratia, quæ ex ore tuo modò Philosophiam vt euerteret, equis virisq; connixa est: vehementiùs mihi nonnunquam erit agendum: quod tu in bonam partẽ accipies, mihiq; pro veritate, tanquam pro patria propugnanti, hanc curam, & hoc studium etiam adscribes laudi. Illud item peto, si contigerit aliquo loco, vt mihi de re quapiã interrogandus sis, id

ſis, id quod vides in tam graui cauſa fore faciendum, facilem te mihi in reſpondendo, & clementem præbeas. Interroges licebit, inquit, ſed parcius; nam ego audire continentem orationem malo. Geram tibi morem, quoad potero, inquam. Sed vt nonnunquam opus eſt in ea diſputatione, quæ ex contrarijs partibus defendatur, inueniundi veri cauſa interrogare, & interrogari, refellere, & refelli, quod aliter ſæpè nihil expediri, nec ad exitũ commodè deduci poteſt. Sic illud non ſolum Philoſophia, verum hominis etiam mediocriter eruditi prudentia indignum, vtrumuis iſtorum cum iracundia, aut cum pertinacia efficere. Enimuerò vnde ego nam potiſſimum ordiar? aut quod initium meæ orationi ſummã? an ab eo ſapientiæ verbo, in quo tu omni cum ſale, cùm priſcos illos ſeptem, tum Philoſophiam omnem eludendo exagitaſti? in quo etſi nos mirabiliter delectaſti, vel varietate rerum earum, quæ à te ipſo proferebantur, vel lepore ſententiarum: tamen, quod pace dixerim tua, fluctuare interdum, curſusque magis & copiæ, quam aut diſtinctionis aut ordinis cupida, ferri tua mihi torrẽs videbatur oratio. Quid ita, inquit: aut quæ nam ſuit iſta fluctuatio? Quia, inquam, quum temeritatem illorum, & arrogantiam reprehendebas, qui primi ſapientium ſibi nomen & profeſſionem vſurpaſſent ſapientiæ, nimiumque ſibi eos, & quod ferri non poſſet, appetijſſe dicebas, ea re quidem, quod (vt aiebas ipſe) nihil ſit omnium rerum neque in cœlo, neque in terra ſapientia diuinius, mirabilem quandam rem profecto, & cæterarum omnium longè maximam, huic ſapientiæ verbo conſtituebas ſubiectam. Rurſus vbi eorundem leuitatem & inſcitiam irridebas, qui profeſſionis ſuæ titulo inflati, & tumidi, præſtare cæteris ſe arbitrarentur, propter illud vnum ſapientiæ nomen, quod in reliquas omnes etiam abiectas & ignobiles conueniret artes, fabrorumq; ſapientiam in eo & Homerum teſtem adducebas, nihil huic voci relinquebas ſubiectum quod æſtimatione vlla videretur dignum. Ita quum duabus diſiunctiſſimis in rebus, vna eximia atque primaria, altera porrò abiecta atq; ignobili, eodem ſapientiæ nomine vterere, quid mirum ſi fluctuare mihi oratio tua, nihilq; ſtabile & firmum in animis noſtris conſtituere videbatur? Atqui ignoſco equidem: ſunt enim iſta rhetorum: pompam quærunt & gloriam, nec tam exactam in audientium animis earum rerum ſcientiam, quas tractant, quam exigui temporis poſtulant opinionem: non enim docere propoſitum illis eſt, ſed mouere. Itaque nullis certis in dicendo finibus continentur, quoque fuſiores, & abundantiores ſemper ſint, vt litigioſi vicini terminos, ſic iſti vocabula, rerũ notas cõfundunt: cumque vnius verbi inuolucro plura complectentis, in quam commodum eſt, vſi fuerint partem: tum vbertate & copia, nu-

meroque bene compositæ & iucundæ orationis in auditorum animos influentes, vim sæpenumero afferunt veritati. Contra hæc omnia Philosophia, rem ipsam aperit, ambigua distinguere vult, inuoluta euoluere: hoc ipso tamen imbecillior, quod vt feré acerrimæ inter sanguine coniunctos eueniunt dissensiones, sic ista ab ea, cui germanitatis vinculo coniuncta fuerat eloquentia, deserta, non modò minus habet splendoris ad illustrandam, virium ad confirmandam virtutem: sed eius ipsius eloquentiæ inimicissimos impetus vix ab sese potest propulsare. Quo vtique dissidio, vt antè dixi, magna hæc, quam cernimus, in omni vita exorta est perturbatio, quod si mea vox vnquam quicquam habuerit autoritatis: omni ope adnitar, vt omnib. suis partib. & numeris perfecta, integraq; sapientia, ingenuis mentib. restituatur. Ergo in nomine sapientiæ ambiguus Phædrus: Quid in ipsa re? Descripsit enim ipse sapientiæ quoque formam veræ illius atque eximiæ. Audio: Sed tamen eam totam è vulgi iudicijs esse aptam voluit. Vnde tantum repente in vulgo autoritatis? Nam & hoc loco quarto, Dixeras illos septem, si populorum suffragio dicti essent sapientes, non habere eos causam iure gloriandi, propterea quod stultorum de sapientibus iudicium nullum existeret. Quo pacto igitur qui de sapiente nec iudicare quidem possunt, horum iudicijs niti & opinionibus, ea sola iudicabitur ritè sapientia? Sic enim (si memini) positum abs te est: Quicquid in bonis numerarit populus, & quæ studia cunq; magni fecerit, in his necesse esse apprimè versari sapientem, si velit esse sapiens: nec eum à populi studijs, & voluntatibus vel tantulum discrepare. Quid habet igitur præclari ista sapientia, si nil aliud ipsa sit, quàm vulgi opinio? Nam nos quidem cùm notionem sapientis, quá in animis nostris natura inseruit, ipsa nominis voce excitati, cogitando pertractamus: proponimus nobis longe præstantius quiddam, quàm quod assequi, quóue aspirare vulgus ipsum facile queat: speciemq; eam in animo informamus, in qua nihil temeritatis insit, nihil festinationis, nihil inconstantiæ: quæ quidem vulgi & populorum vitia sunt notissima. Neque est quisquam versatus inter homines, & qui ipse modo sibi notus sit, qui aliam formam sapientis mente concipiat, quàm hominis grauis, atque firmi, nequaquam pro temeritatibus vulgi sua studia regentis, sed ipsius vltro moderantis, vltro cohibentis populum, si populus autore eo vti ad capessenda rerum gerendarum consilia velit, sin minus, sententiam tamen suam præstantis, non populi. Quod de Phocione claro Athenis viro memoriæ proditum est: qui cùm reclamante populo Atheniensi, dissuasor fuisset eius belli, quod post Alexádri morté aduersus Antipatrũ & Bœotios, duce Leosthene, gestum est; resque initio prospere Athenas renun-

renuntiarentur, essetq; ob eam rē in lætitia & gratulatione ciuitas: interrogatus ecquid illa sic cecidisse moleste ferret, quę contra eius sententiā suscepta essent? Nequaquam, inquit, veruntamen ego in sententia mea nihilominus permaneo. Satis declarauit eo responso vir prudens, non ex fortuitis euentib. sapientiam, neq; ex leuitate iactationeq; populari, sed ex grauibus certisq; ue consilijs pendendam esse. Et sanè quidem illius exitus belli Atheniensibus extitit calamitosus. Atqui talis nobis ob animu versatur sapiens, qui frenis sæpe quibusdam quasi contineat populum temere ruentē in ea, quę concupiuerit: nō qui conuellatur vltro ipse, & auferatur a populo: qua specie quidē in sapiente, nihil nec cogitari potest indignius. Tu cōtra, nouo de sapiēte iudicio veteris, nihilque neque rectum, neq; graue existimas, quod non a populo prius probatum, adscitumque sit: vt tibi in hoc paulisper assentiar (nam quid verius sit, mox videro) Agè sanè, Sit munus primarium sapientiæ studia vulgi persequi. Rationem atque tempus huius fungendi muneris quæro: non enim semper (vt tu ipse inquiebas) modo eodem conuenit: Quid ergo? quum vulgus semper varium incertumq; sit, atque vt in euripis & fretis vndarum assidua est conflictatio, fluctusq; fluctum identidem & impellens, & reuocans, sic temeritas populorū incitata & volubilis, contrarijs veluti æstib. frangat sæpenumero, impediatq; semetipsam: quod erit populo tempus, iudicij faciendi, ferundæq; de sapiente viro sapientiaque sententiæ? Tum ne, cùm repentino aliquo studiorum motu incitatus, ad appetendum aliquid feretur effusius? An pòst, cùm reprehenso errore, vel etiam sola mobilitate pœnitens, repudiabit illud quod paulò antè intenderat? In hac inquam varietate, & in his errantib. populi opinionib. & studijs, vtrū tandem quasi æstum sequens sapientia, ius suum & nomen ritè obtinebit? vt de Q. Fabio Maximo legimus, eo qui bellum cum Annibale gessit. De quo Ennius,

Vnus qui nobis cunctando restituit rem:
Non ponebat enim rumores ante salutem:
Ergo magis magisq; viri nunc gloria fulget.

Atqui gloriam ille istam fuerat adeptus, quod à populi voluntate dissentiens, fortunam Reipub. in discrimen pręlij non adduxerat, ob eamque rem ab eodem postea populo sapiens est iudicatus. Quæro igitur, quando sapiens? quum populi & militum incitatis ad pugnandum studijs obsistebat, & quia minus illorum cupiditati obsequebatur, suæ famæ & dignitatis detrimentum accipiebat? At non hoc modo pendeat è vulgi opinionibus sapientia: An pòst, cùm cunctorum voce & concursu maxime laudatus est, quod leuia vulgi iudicia contempsisset, suumq; ipse iudicium fortiter retinuisset? At hoc posteriore populi iudicio, id quoque

est

est ab eodem populo iudicatum, nequaquam esse sapientis imperitæ multitudinis studijs obsequi, nec consilia sua ex populi opinionibus moderari. Ita inanis in omnem partem sapientiæ iudex est populus: minimeque idoneus, cui hoc tantum munus committatur, atque id decretis non solum grauium atque prudentum, verum etiã suis. Verùm hoc fortasse haud ita vult Phædrus, neque omnibus ipse populi scitis sapientiam adiungit, sed ea sola in hanc laudem recipit, quæ non mobilia & vaga, sed firma, constantiaq; sunt, nec vlla vnquam vicissitudine permutantur: ac ne multis, ad ea bona nos reuocat stabilia atque rata, quæ semper populus maxima iudicat bona, diuitias, honores, imperia, voluptates. Huc enim conuersam omnem vult esse sapientiam, ac in his potissimum appetendis, cum populo eam ait consentire oportere: munusque sapientis præcipuum esse, vt referat is ad sese omnia quæ concupiscat populus, partesque suas in ijs longè principes esse studeat, neque alium esse arbitretur, qui illis potiatur, se ipso digniorem. Quod si ita sit primùm, quî conuenit, eundem populum, quem temeritatis & inconstantiæ plurimarum rerum arguas, atque condemnes, repentè vna certa in re, & ea quidem maxima, idoneum statuere sapientiæ autorẽ? Quis hoc sic dijudicauit? Quis distinxit? Quis has veluti prouincias sic partitus est? vt ex eodem autore quæ prodeunt, horum partim sapienter decreta existimari debeant, partim stulte. Deinde, si hæc semper fixa de diuitijs & voluptatibus populi est opinio: quomodo tu non frustra illam nobis imaginem ante oculos effinxisti, qua paratum ad subitos excursus sapientem constituebas: cum quidem eum veluti Scytham aliquem, aut Nomadam, cui nullum vsquam certum domicilium esset, tanquam in rheda collocasti, ad prosiliendum attentum: vt simul atque populus nouo æstu aliquo cupiditatis efferuescens, delabi quopiam, confluereque cœpisset, eòdem ipse præcurrere & aduolare niteretur? Quid inquam opus fuit hac mobilitate, & hoc tanto excubandi, vigilandique negotio? & cur non protinus sapientem in ipso opum & voluptatum regno constituisti, fruentem pacato animo eius rebus, in quibus fructus sapientiæ præcipuè cernitur, nulla eiusmodi ancipiti cura distractum, tanquam rescissurus aliquando populus decretum suum, & de huiuscemodi bonis sententiam mutaturus sit? Iam illud quidem, quod maximè ad rem pertinere arbitror, quærendum in primis mihi statuo, Vnde tanta sit æstimatio hisce bonis: Ex ipsis ne? hoc est, ab ipsorum conditione atq; natura, vt sint ipsa per se & sua vi æstimanda? An à populo? eò quòd populus illis hoc tantum autoritatis attribuat? Si ab ipsis, quonam sapienti opinione populi multitudinique iudicio fuerit opus? An dubium id est, quin ipse melius & consideratius

multò,

multò, quàm imperitum vulgus soleat, de eo quod bonum est, constituturus sit, & iudicaturus? quippe cùm sapientiæ in primis sit, non aliena eam subsequi, sed sua ipsam iudicia proferre, quæ alij potius sequantur: aut ne nomen quidem suum ipsa retineat, si in iudicando alijs concesserit. Si verò bona illa magni iccirco facienda sunt, quod eadem plurimi fiunt à populo, nullum erit illorum veritate neque natura, sed tantum vulgi opinionibus bonum: ita in bonis existimatis & opinatis, non in ijs quæ verè bona sunt, egregia ista popularis sapientia enitebit. Quid ergo illa, quæ vera bona sectatur, & in illis appetendis vtitur iudicio non vulgi, neque imperitorum, sed suo: quo tandem nomine fuerit appellanda? Num ea quæso indignior habebitur, quæ sapientiæ nomen obtineat? & iccirco eam popularis sapientia anteibit, quod hæc veritatem bonorum amplectitur, illa ipsa duntaxat opinionem? nisi fortè nullum omnino re & veritate est bonum, omnisque boni ratio ex sola opinione existit. Quod si ita esse suscipiatur, rursus Protagorea ratio inducatur necesse est, nihil re ipsa videlicet, neque natura verum, neque bonum esse: sed quale cuique quid videatur, id illi tale existere. Quæ positio Sophistæ in primis (vt tum habebatur) nobilis, diu & multum in Græcia iactata, ad extremum doctissimorum disputationibus fracta, atque conuicta est. Etenim tum perspicuè est demonstratum, si ita se res haberet, primùm, contraria in eodem & repugnantia simul conuentura esse, quod nullo modo fieri potest: quippe quum contrariè diuersis de quaque re videatur: deinde artem omnino nullam neque scientiam habere locum posse: nihilque interfuturum esse inter doctissimos, & imperitissimos, neque inter eos qui omni rerum prudentia vsuque se excoluissent, & eos qui nunquam animum omnino ad augendum quippiam aut considerandum appulissent: Ita omni omnium rerum penitus sublato delectu, omnibus consilijs iudicijsque peremptis, fore planè nihil quo res rei vlli momento aliquo antecelleret. Sed nos illis disceptationibus omissis, quæ latiores sunt, quam vt angusta & breui oratione concludi possint: ad ea quæ nobis sunt propiora redeamus, idque dicamus, quod reticentibus etiam nobis necesse est intelligi: si boni verique ratio opinionibus duntaxat pendenda sit, populum ipsum iure vnum appellari conuenire sapientem, Quippè quum plurimum concors consentiensque opinio, singulorum sententijs sit anteponenda: Populus itaq; solus sapiens. Qui ergo nobis constamus ipsi, dum hoc communi loquendi more errorem, inconstantiam, vanitatem populis ascribimus? verbaque stultitiam & temeritatem significantia, in genere sapientissimo vsurpamus? Num aut maiores fortè nostri aberrauerunt hi, qui rebus imposuere nomina? aut nos illa ipsa nomina

perpe-

perperam præpostereq; accipimus, alienaque prorsus loquimur, cùm ordinem, grauitatem, constantiam, cæterasque huiusmodi virtutes ab errore leuitateque disiunctissimas, vnanimes comites sapientiæ attribuimus? At enim æquius multò est vnum concedere sententijs plurimorum, quam vnius plurimos: sic enim dicebas: Quid cùm plurimi ex contrarijs partibus dissentiūt, multitudinesq; ipsæ inter se sunt discordes: numero ne semper, nunquam autem pondere grauitateque disceptantium lis dijudicabitur? Quid cùm non hominibus solùm, sed populis vniuersis diuersæ sunt sententiæ? Lacedæmone furari ingenuis adolescentibus est permissum, Athenis nihil minus. Contra, Atheniensibus lege otij erat mulcta, at liberale vel maximè id apud Lacedæmonios. Ex quo illud legati Spartani dictum, qui Athenis quendam damnatum otij duci cùm videret, quæsisse fertur perstudiosè, quis esset ille, qui tam liberalem subijsset mulctam. In dissimilibus ergo duorum principum populorum opinionibus & sententijs, vtram tandem veriorem & sapientiæ congruentiorem dicemus esse? aut si non facile id est iudicatu, tuam scilicet, Phædre, sapientiam adsciscentibus: cōstituemus quidem hoc certè, quod est necesse, hominem vnum atque eundem Lacedæmone sapientem, Athenis stultum fore: vt cùm secum foras extollere domesticam sapientiam nequiuerit, in alienam ciuitatem, quemadmodum hospes, sic etiam insipiens introijsse dicatur. Verùm vt congrediamur propius, ac de eo ipso genere bonorum, quò Phædri ista in primis aspirat sapientia, de diuitijs inquam, ac voluptatibus verba faciamus, quando horum bonorum iudicium omne ipse attribuit populo: si varia existant, hac quoque de re populorum decreta, quid erit tandem statuendum? Lacedæmone durissimis Lycurgi legibus, quoad illæ viguerunt, neq; ad pecuniam, neque ad delicias aspirauit quisquam. Nemo igitur illis tot seculis in ea ciuitate sapiens: ne Romæ quidem, qua tu è ciuitate exemplum omnis sapientiæ & virtutis in nostros animos transcribebas, primis illis CCC. LXXXIII. annis diuitiæ admodum in vsu, aut in honore vllo fuere: neque publicè id adeò, neque priuatim. Ac publicè quidem, Q. Fabio Pictore, L. Quint. Consf. nummus in hac vrbe primùm argenteus signatus est, annis quinque ante primum Punicum bellum: cùm antea graui ære, inepto ad coaceruandum, ac seponendum, omnes vterentur, priuatim verò qui argentum possidere comperti essent, hi neque legum pœnas, neque censorias notationes effugerent. Ita in hanc vrbem aditus omni illo tempore sapientiæ interclusus fuit: nisi forte tum populi Romani opinione & iudicio, ex alieno quodam genere sapientia extitit, nō voluptatis & copiarum, vt nunc est, sed abstinentiæ, frugalitatisque magistra: cuius tamen

men moris ac disciplinæ temporibus optimis Pop. Rom. non pœnitebat, tum cùm ab aratris accersebantur homines, quibus magistratus, curationes, imperiaque mandarentur, totaque Respublica committeretur regenda: quorum quidem cõsilijs, fortitudine, iustitia potissimum effectum est, vt hæc ciuitas ex minima, ad summum rerum humanarum fastigium perueniret: nam ab hac quidem populari sapientia quotus quisque est, qui ad gubernacula Reipub. translatus, officium suum, atque operam valde probet populo? Quod si populum quoque velim in hac ratione defendere, nónne id dicam, quod ab omnibus concedi necesse sit? nõ hosce cupidos & ad omnia progredientes, quibus omne in pecunia, & in ambitione honoris positum bonum est: quique quò plurimum in sua ciuitate possint, anxij semper, atq; solliciti, omnes intendunt machinas, omni via moliuntur: sed abstinentes, sed moderatos, sed graues, eos esse, qui a populis præcipuè & probentur, & diligantur, quorum se fidei libens multitudo ipsa committat. Videtis campum, in quo exultare possit oratio mea. Sed mittamus: sitque sanè & Phædro, & populo teste, opum & iucunditatum consectatrix sapientia: Illud quæro: in quo vim & facultatem istius sapientiæ ponitis? Vtrum si adipiscatur commoda fortunæ hæc, quæ vos tantopere extollitis: an si viam, rationemque commonstret adipiscendorum? Hoc est, Vtrum in euentu adipiscendi, an in consilio duntaxat insit sapientia? Si in euentu, atque vt adipiscatur, qui iam distinguemus fortunatum à sapiente? aut cur non idem atque vnum fortuna ac sapientia fuerit? Et quidem hunc honorem in scena & à Comœdia cernimus Fortunæ datum, Centum doctorum hominum consilia hæc vna deuincit Dea Fortuna: atque hoc verum est, perinde vt quisque ea vtitur, ita præcellet, atque exinde sapere eum omnes dicimus. Bene vbi cui discimus consilium accidisse, hominem cautum eum esse declaramus: stultum autem illum, cui vertit malè. Nostis carmen profectò, quo, scenæ, vulgique iudicio, in sede sapientiæ fortuna constituitur. Et ridiculus Pacuuius, qui de Fortuna secus sentit: Fortunam insanam, & cæcam, & brutam perhibent Philosophi, saxique instar globosi prædicant volubilem, qui enim ea poterit volubilis atque insana esse, si cum sapientia semper coniuncta sit? Quanquã Pacuuius (quod ita Phædro videatur necesse est) nequaquam satis idoneis testibus Philosophis, fortunam in crimen & in vituperationem videtur accersere. Sed persequamur, vt cœpimus, hocque vrgeamus: si in adipiscendo & potiundo vitæ commoda sapientia tantummodo sit, nihil inter eam, interque fortunam interfuturum esse, casuque & fortuito quenque effici posse sapientem: vt enim ad honores quis & ad diuitias euectus fuerit, ita sapientiam euecti-

euestigio fuerit consecutus. Vbi circumspectio igitur, vbi consilium, vbi illa accurata & diligens consideratio, quæ habita est semper propria sapientis? qui se nunquam in præcipitem locum committit, certaque ratione dirigens appetitiones suas, diuitias & potestates sæpenumero prætermittit, quò se bona existimatione in populo communiens, veras vitæ voluptates, quæ ab honestate & innocentia seiunctæ esse non possunt, tranquillo animo consequatur: nihilque vnquam molitur, in quo subductis calculis non plus consilij & rationis insit, quàm fortunæ. Quod si non tam in adipiscendo, quàm in acute acriterque peruestigando, quibus ad fortunæ præmia itineribus veniatur, sapientia magis elucescit: equidem non negarim hoc sapientiæ munus magis congruere. Adest enim iam consilium & cogitatio, quæ sunt cognata & familiaria sapientis. Sed quid, si, omnia ipsa cum egerit, vehementerque elaborauerit (quandoquidem euentum atque fortunam præstare nemo potest) spe & conatibus suis fuerit decepta, retinebitne sic elusa atque irrita, sapientiæ nomen, nécne retinebit? Si non retinebit, falsum erit in explorando, & indagando spectari sapientiam: rursusque omnis sapientis approbatio à casu, & à fortuna erit repetenda. Si retinebit, poterit iam certè esse aliquis sine fructu vllo & sine emolumento sapiens. Quod neque tu Phædre ita vis, & ego maximè alienum à sapientia statuo. Quid enim, rem ne vnam omnium pulcherrimam & maximam, ad quam nostra vota & desideria præcipuè contendunt, possideri sine fructu, atq; adeò sine maximo fructu, in animum inducere poterit quispiam? nō cadit hoc in cogitationem hominis, nostræque id mentes penitus respuunt: potius quicquid vitam exornat atque excolit, facitque vt pacatè & splendidè, & cum voluptate viuamus, totum consilio & sapientiæ referatur acceptum, vt cui sapientia ipsa adsit, ea illi inutiliter & sine maximo fructu nequeat adesse. Relinquitur igitur vt iunctum vtrumque & copulatum, sapientiam constituat: hoc est, vt vera germanaque sapientia sit, cùm potiri fortunæ bonis, tum studio ijs nostro industriaque potiri: quod sic recordor abs te fuisse positum, iucundiora esse munera fortunæ, quæ aliquis labor antecesserit & molestia, quam ea quæ sua sponte nec opinanti aduceniunt, propterea quod voluptas omnis ex contentione ipsa molestiæ percipiatur vberior. Si inquam ita sit, suauioraque sentimus, quæ cum labore quodam & solicitudine animi, nobis ipsi expugnauimus, quam quæ vltro accepimus oblata: optanda est mala valetudo, vt eius prosperæ atque bonæ lætitia amplior nobis adueniat. Falso igitur est in communibus votis vsurpatum, rem esse optandam nobis, nō partam labore, sed relictam. Quanquam ista quidem leuiora sunt: illud porrò graue, grauiterque animad-

animaduertendum. Quod si ab industria coniunctè & à fortuna efficiatur sapientia, neque alia conditio quæpiam, modusque alius apponatur: hoc est, quo cuique ordine, qua temperantia, qua etiam à malis facinoribus abstinentia, ad opes & imperia peruenire sit licitum: nil causæ fuerit, quin quæ ad quæstum maximè, & ad pecuniam appositæ fuerint artes, eæ potissimum nomine sapientiæ ornentur. Erunt igitur fœneratores in hanc laudem vocandi, erunt circumscriptores, erunt testamentarij. Denique quotquot sibi periurio, & fraude, & malis artibus rem aut potentiam quærunt, modò assequantur id quod concupierint, prouidi hi, & solertes, & sapientes esse iudicabuntur. Quid ergo? hanccine placet constitui sapientiam, & talem eam in hominum conuictus, commerciaque produci, quæ populatoribus humanæ societatis non solum impunitatem, sed gloriam etiam nominis sui proponat? nonne plurimum intererit, quo pacto quisque ad opes, honoresque perueniat, & qua ad fortunæ bona nitatur via? Nam qui iustè & castè id egerit, idemque ea fuerit constantia præditus, vt maius sibi bonum in virtute atque honestate, quàm in voluptatum, opumq; affluentia constituat, eũ sanè nos virũ bonum appellabimus, maximamq; illi fidem rerũ omniũ habebimus: sapientem verò etiam, si cũ integritate vnà & cũ iustitia, mẽtis præterea, ingeniiq; acumen habuerit coniunctum: quod omnino sapientiam in actione mentis, & quasi ingenij vigilia quadam constituimus, quæ si à virtute & innocentia disiuncta sit, suisq. propriè consilijs absq; iustitia veritateq; nitatur, non iam sapientia, sed malitia sit nominanda, vt quæ celeres quidem animi motus, & ad videndum quid expediat acutos: sed eosdem prauos & inconstantes & perfidiosos habeat. Quapropter decuit abs te, Phædre, sapientem tuum ex hoc genere constitui, qui polleret quidem mentis intelligentiæque consilijs, verùm idem omnia tamen ad virtutem æquitatemque referret. Quem tu nunc cuiusmodi, quæso, & quo ex genere nobis effinxisti? occultum quendã & cautum designasti artificem simulandi, dissimulandique, qui cùm specie quadam splendida & liberali oculos nostros quasi perstrinxisset: intus autem copi pectore (vt ille inquit) arcana continuisset studia malitiæ suæ, tum vt sese vlla aperiret occasio, reiectis inuolucris dissimulationis, ad illa fortunæ bona prorumperet, quorum adipiscendorum gratia, nec violare ius fasque, nec cæteros supplantare indignum arbitraretur: qui si non vastè ac præruptè, vt de Philosophis ipse dicebas, at elegantiore quadam improbitate magisque concinna præriperet cæteris adipiscendi palmam. Vafrum inquam nobis hominem & astutum, plerumq; doli ac perfidiæ descripsisti, atq; eum qui cùm nullã veram speciẽ sapientię nosset, virtutemq; ac dignitatẽ vtilitate sola me-

tiretur, præstare semper arbitraretur pudere magis, quàm pigere: multoq; plus doleret non adeptus, quod concupiuisset, quam in impuritate aliqua facinoreq; deprehensus verecundaretur. Detorquebas interdum tu quidem, & splendidis ac sonantibus verbis vmbram illi appingere virtutis contendebas. Sed facilè patebat, totamq; se indicabat oratio tua. Dum enim inobseruatis vestigijs aiebas curaturum esse sapientem, ut quò intendisset expeditius perueniret, non mediusfidius lucem neq; diem, sed noctem & tenebras quærebas sapientiæ. Quod si huiuscemodi sapientiam esse placet, quæ eos, quibus æmulatur, tyrãnos imitetur: vt quemadmodum illi segregatos ab sese habent omneis bonos, seruorum autem, & facinorosorũ, & barbarorum circum se comparant manum: sic ipsa veris virtutibus eiectis, fraudum insidiarúmq; comitatu, ad opes sibi acquirendas stipata incedat. Nimirum nobis præterea nihil est dicendum: quandoquidem non parte aliqua, sed tota sapientiæ ratione dissentimus. Nam ego illam ex alieno longè genere, prorsúsque contrario esse statuo. Hic Gallus, Nequaquam hoc verere Sadolete, inquit, vt quisquam nostrum (nam pro Citrario tibi etiam spondeo) sapientiam cum scelere, & cum perfidia putet iungi: neq; verò Phædrus hoc perspicuè posuit: videbatur quidem interdum oratio eius abundans & concitata, labi huc, atq; effluere. Sed nosti Rhetorum morem: mihi quidẽ ratio illa vehementer probatur, nec sine veris germanisq; virtutibus sapientiam, nec sine sapientia virtutes ipsas existere: sapientiamq; ingenij & mentis actionem, nõ fortunæ euẽtum esse ducendum. Sed quid si iccirco plurimi sapientia sit, quòd ea nobis bonæ fortunæ effectrix, atq; administra est non malis insidiosisq; artibus, vt tu modò improbabas, in quo tibi planè assentior, sed virtutum choro nixa comite, fidemq; & veritatem ad omnia adhibens, vt sapientis sit honestis rationibus vitæ copias consequi, sapientiæq; effectus fortunata vita sit, nũ hoc quoq; fuerit eiusmodi, vt alienum grauitate sapientiæ esse videatur? Mihi quidem notio illa, quam in animo insculptam de sapientia gero, hac ratione etiam pulchrior, magnificentiorque occurrit, si sapientem omnibus subsidijs fortunæ florentem atq; ornatũ esse videamus, addet enim hic externus copiarum apparatus, illius profectò decori dignitatique permultum. Dicuntur ista, Galle, speciose inquam, & aliqua ex parte etiam probabiliter, sed videndum tamen est, ne conturbemus. Etenim si hoc ita intelligatur, vt sapientiæ fructus omnis in fortuna sit, & cùm fortunam adepta erit sapientia, tum demum nomine illo digna censeatur: aut nihil ipsa omninò per sese fuerit: aut, quoniam fortunam præstare nemo ne sapiens quidem potest, sine vllo commodo & emolumento adesse nobis sapientia poterit: hoccine igitur

tu ita

tu ita vis? minimè, inquit. Sed ego cùm maximas per se vtilitates in ipsa sapientia inesse statuo, tum arbitror vberius illam fore ornatam, si fortunæ quoq; benignitas accesserit. Facilè hoc tibi concesserim, inquam, dum ne illud ita sentias, omnem vim sapientiæ huc intentã esse, vt fortunæ ea nobis conciliatrix sit. Sequitur quidem fermè fortuna sapientiam: rarumq. admodum, & difficile factu est, vt sapiens idem & infortunatus sit. Ex quo dictum ab antiquis, Suæ quenque fortunæ sibi fabrum esse. Sed tamen fortunarum consecutio appendix quædam bonorum consiliorum est: modicaq. semper est, ritè æstimantibus, ad sapientiam fortunæ accessio. Nanque ipsa sapiẽtia maiores sibi multò opes, & præstãtiore ex genere in se paratas habet: neq; ex alienis generibus bonorum, sed ex se, & sua vi commendat nobilitatem suam: quæ si domesticis fructibus non contenta, alienis opibus perficere se cogatur, non iam neq; libera ipsa iurísue sui, nec vllius compos dignitatis fuerit: seruiet enim necessariò fortunæ, totamque sese ad illius nutum finget, atq; conuertet, vt suum bonum, quod habet in illa repositum, illius ipsius beneficio possit consequi. Quare si huiusmodi sapientia sit, quibus ea quæso, ornamentis dignitatis, aut quo honore libertatis poterit esse prædita? Nam vt seruire hominem homini dicimus, non eum solùm qui emptus pecunia & mancipio acceptus sit: verumetiam illum, qui cuius ipse rei egens est, eam rem cogitur ab alio ambire, & mendicare. Sic cùm propter fortunam sapientia expetenda sit, iam non ipsa domina rerum, sed pedissequa fortunæ existimanda est. Etenim quicquid amatur aut appetitur propter aliud, id non ipsum appetitur per sese, sed omnis illi dignatio prouenit ex eo, ad quod hoc tanquam intermedio itur atq; contenditur: vt posteà finem, atq; extremum quod optabamus consecuti, horum quæ adhibuimus tanquam adminiculorum ad potiundum & consequendum, iam ne reminiscamur quidem: eorũ enim consumpta opportunitate, nulla reliqua in ipsis remanet dignitas, quæ nostros animos teneat. Sed nostrum omne bonum in illo summo agnoscimus, ad quod de principio iam tum tendebamus: sicut portu adepto, nauigio non amplius opus est, & victoria constituta, arma deponuntur bellica: Sic fortunæ opibus comparatis, inanis de cætero sapientia est. Igitur in hoc ordine, & tanquam curriculo quodam interuenientium rerum ad aliosq; fines properantium, sapientia si constituatur: nõ ea spoliata solùm suo decore, seruiat & ancilletur fortunæ necesse est: verùm quũ fuerit ad fortunam peruentum, nullam iam vlterius partem commodi, neq; æstimationis obtineat. Quod est rursus illa sapientiæ notitia indignum, quam in animis nostris natura ipsa descripsit. AGE agè, Gallus inquit, cogor enim tibi hac ratione assentiri, fortunã nõ esse sapiẽ-

tiæ dominam: quæ videretur fore, si ad eam vnam sapientia tota pertenderet: Sed quin sit sapientia ex comitatu bonæ fortunæ splendidior, hócne inficiari quisquam, & deterere dicendo ex animis nostris poterit? Quid possit, inquam, alio loco videro: Nunc hoc sic habeto, Si acri acie mentis naturam rerum intueri volueris, te non difficiliter animaduersurum, in tanta varietate & artiũ & operum, quanta hominum labor atq; industria quotidie efficit: nihil in eis rebus inesse dignitatis, quæ ad propulsandum incommodum duntaxat, & ad necessarios vitæ vsus repertæ sint: quod huiuscemodi quæ sunt, seruiunt omnia necessitati, neq; habent in se quicquam soluti, & liberi: sed alienis astricta legib. tenentur. Quod enim fugere incommodum atq; malum à natura ipsa cogimur, idcirco sunt ista vi & necessitate expressa, vt naturę præstò sint, vitamq; ac salutem hominis custodiant. Nihil autem coactum suapte natura est laudabile. Vbi ergo existit dignitas? vbi laus? Nempe in his, quæ necessitatis soluta vinculis, ipsi nostræ voluntati sunt libera: Nam quoad laboramus & tendimus, vt subsidijs fortunæ conquirendis fulciamus & tueamur vitam nostram, quoniam id non sponte, sed naturæ lege atq; imperio facimus, hactenus sumus & laudis, & criminis expertes. Quod enim alieno gerimus coactu, neutram id in partem attribuendum nobis est, quandoquidem nulla in hoc animi nostri neque ex virtute, neque ex vitio declaratur affectio. At cùm superesse incipit necessitatibus nostris diuitiarum copia, & fortunæ quasi quædam vbertas, materiemque habemus ampliorem, in qua liberè versari voluntas nostra, & suo se arbitratu gerere in ea possit: tunc si rectam rationem, consiliumque bonum administrandis fortunæ facultatibus adhibebimus, ornabit quidem fortuna sapientiam: sed propter eam causam ornabit, quia ipsa antè à sapientia fuerit ornata: omnis enim illa directio, & prudens aptaque dispositio, tractatioque opum & fortunarum, sapientiæ tota est: atque eadem sapientia ea est, quæ in potestatibus & opibus, omnibusque bonis, muneribusque fortunæ lumen illud accendit pulchri atque decori: cuius non solum oculi hominum ad aspectum, sed mentes etiam ad admirationem conuertuntur. Nam ipsa quidem fortunæ bona, si per se illa spectes, quid habent in se præclari atque magni? quæ iacerent penitus inanimaduersa & mortua, nisi actum tanquam animam à ratione vtentis acciperent: perinde autem vt quis vtitur, ita efficiuntur & laudis participia, & vituperationis: si enim ordine & ratione disponuntur, nihil spectabilius, si per inconsultam, cæcamque cupiditatem effunduntur, nihil fieri potest turpius: vt cùm ad homines indignos delata sunt, augeant potius & cumulent illorum indignitatem, quam quicquam illis splendoris aut ornamenti afferant. Igitur quic-

quicquid ex fortuna est, quod superfluat, vltraque vsus vitæ necessarios sit, totum supellex est, & instrumentum liberæ voluntatis, particepsque hactenus & virtutis & vitij, ex alio genere vtile, quam quomodo ea sunt, per quæ necessitatibus vitæ subuenitur: illa enim ad incolumitatem duntaxat vtilia sunt: hæc ad amplitudinem, ad gloriam, ad dignitatem: cuius quidem pulchrioris, præstantiorisq; vtilitatis amore & studio, liberę in primis mentes & ingenuæ excitantur: plusq; multo sibi statuunt in honestatis decore, quam in salutis incolumitate esse repositum. An vos aliam esse causam, & rationem putatis, quamobrem non solùm erectioribus animis qui sunt, verùm ignauiores etiam alij & demissiores, nisi illi similia brutis mancipia omnino sint, flagrent nimis acriter interdum studio rerum gerendarum: seseque adhibendi in aliquod opus illustrius, suique ingenij periclitandi cupiditatem habeant insitam: nisi quòd amplitudinis splendore illo ad amandum arrepti, cupiunt sese in illa luce constituere, & nobilioris fieri naturæ participes? vegetiore verò qui sunt animo, vt requietem nullam inueniant, vt tanquam œstro quodam exagitati & perciti, Themistocleo exemplo, nihil aliud noctu interdiúque cogitent, quàm quemadmodum queant maiores atq; honoratiores cæteris existere: atq; ardorem animi sui, quem compressum atq; retrusum ferre non possunt, in illustrib. actionibus exponere, ac patefacere: hinc honorum ambitus, hinc magistratuum, hinc omnis opum pecunięq; cupido, suscepta quidem illa primo honesti decoriq; causa, vt in oculis hominum splendidi incedamus, vt aliquid ipsi esse videamur: verùm pòst ob inscitiam veri boni, erroremque ignaræ mentis, ad inanem oculorum ostentationem, improbioresque exaturandas cupiditates, quæsita atque translata: quam nunc quidem sectandæ sapientiæ rationem, frequentiorem nimirum magisq; in populo vsitatam, Phędrus omni sua oratione communiuit. Sed nos qui ex eo genere hominum volumus esse, quod rarius quidem est, verum multò præstantius: quodq; amore diuinæ pulchritudinis incensum, dignitatem sibi pręcipuè proponit: fertutq; omni studio ad illud potiundum bonum, quò naturę ipsius instinctu ferè omnes, certo iudicio sanè quàm pauci nouerunt niti. Si Philosophiam nobis ducem adhibemus, quæ se effecturam ampliter pollicetur, vt sine errore vllo, sine offensione, optatum animi nostri valeamus consequi: quis hoc nobis iure ascribet vitio, ac non laudi potius ducet, quòd in cupiditate tanta, nos tamen ita contineamus, vt non impetũ animi, nec quicquid statim nobis expetendũ occurrerit, sed certam consilij & rationis regulam, cuius quidem sola Philosophia magistra est, in dirigendis nostris opinionibus persequamur? Hic Citrarius, Probè loqueris, inquit, & continea-

mus sanè nos, si modo quod pollicetur, præstare idonea Philosophia est, cuius tantam hanc vim iamdudum expecto nobis vt patefacias. Tempus admonet, inquam, & res ipsa eò iam me vocat: nam adhuc quidem velitati magis inter nos sumus ego atq; Phædrus, quam iusto prælio congressi. Nunc quoniam legibus iam, & ritu Philosophorum disserendum mihi est, qui captiones verborum excutiunt, nihilq; obscurum neque ambiguum in oratione esse patiuntur: nomen mihi primò sapientiæ nõ definiendum nunc quidem (alius enim erit magis aptus ad id faciendum locus) sed in qua ponatur re, peculiariter est indicandum. Etenim cùm duo sint à veteribus illis verborũ & linguæ repertoribus facta vocabula, quæ ad duas res in tota hominis natura multò præstantissimas, significandas valeant, prudentia videlicet & sapientia: equidem non abnuerim horum duorum vocabulorum vsum ab optimis interdum autoribus promiscuè fuisse sumptũ: quod (vt mihi videtur) & sæpius, & liberius facere solet Plato. Aristoteles quidem, & prorsus cæteri omnes vbi ad germanas & proprias rerum declarationes fuit veniendum, sic distinxerunt: vt prudentiam eis rebus humanis præficerent ratione consilioque gubernandis, quæ in motu & in varietate semper essent, nullamque certam haberẽt in se, quapropter hoc magis, quàm illo modo euenturum quicquam esset, causam aut necessitatem, quam illi partem rerum opinabilem omnem vocant, habitumq; animi illis imperantem & moderantem, prudentiam. Alteram verò partem diuinarum rerum & immutabilium, quarum perpetuus semper & vniusmodi esset status, sapientiæ voluerunt esse subiectam, vt in ijs cernendis contemplandisque duntaxat, nullo alio munere, districta sapientia teneretur. Hac diuisionis & nominum ratione, Græci eos nominauerunt prudentes, qui autoritate in publicis rebus & consilijs floruere: quæ in illis locis magis valuit nominatio, vbi minus roboris in legibus, & in communibus moribus minus firmitatis, maior autem vis in subitis populorum scitis, quæ sophismata appellant Græci, extitit. Qua de causa plures Athenis prudentes fuisse memorantur, quàm fuerint Lacedæmone: quod validæ illic leges Lycurgi, atque firmæ, minus ingenio loci & callidis consilijs dabant. In rebus autem incertis, & variè se habentibus, maximè existere videatur prudentia. Quod etiam Phædrum nostrum similitudine induxit, vt consiliorum hanc varietatem, mutationemq; actionum sapientiæ ascriberet. Sapientia porrò est, vt ex communi hominum sententia constituamus hoc nomen, siquidem verborum vsus & significatio à populo, rerum autem intelligentia à sapientibus est petenda. Sapientia inquam est, ex qua eos etiam, qui huius, quam diximus, prudentiæ expertes & essent, & haberentur, in astrorum cœlique & rerum il-

larum

Ierum sublimium ac mirabilium aspectu, contemplationeq; versatos, sapientes nominandos Græcia censuit: cuiusmodi septem illos consensu populorum vocatos fuisse, literis proditum est: prudentem autẽ Periclem, & eum, qui fluctum Barbariæ è Græcia expulit, Atheniensem Themistoclem: Quã nos eandem sermone nostro patrio rerum nominumque distributionem, acceptam à Græcis, secuti sumus. Quod si ratio quoq; reddenda huius distinctionis sit, nimirum ea esse intelligatur, quæ etiam est in communibus hominũ sensibus posita, decreui enim, quoad quidem potero, non difficiles aliquas vobis neque contortas, sed è medio sumptas, proponere rationes: ad quas percipiendas, non exquisita quadam doctrina, sed parua tantummodo admonitione opus sit. Est hoc igitur in omnium ferè hominum opinionibus insitum, vt vnus sese quisq; ad res gerendas autorem esse idoneum arbitretur: sibiq; persuadeat, si ad lectionem Reipubl. ipse adhibeatur, facilè se & magnitudini rerum, & expectationi hominum satisfacere posse. Itaque nemo est fermè tam imbecillo animo, tamq; abiecto, qui non aliquam partem prudentiæ, sua sibi ipse opinione arroget: vsq; eò quidem, vt in genere illo non facilè alteri cedat: & si alium viderit honore atque autoritate in administratione rerum publicarũ sibi antecellentem: felicitate quadam, non ingenio, se ab eo putet vinci & superari: qua rursus populari confusaque existimatione, in idem videtur fortuna & prudentia conuenire. Ac de prudentia quidem, vt videtis, sic sentiunt omnes: animiq; habitum hunc communem & vulgarẽ esse putant, hoc est, in communibus quasi principijs naturæ omnibus hominibus insinuatum & traditum. Sapientiam verò, cuius est nomen positum in altissimis rebus, quarũ rerum cognitio à vulgo est longè semota, cuiusmodi cœli illa, & cœlestium rerum indagatio est: illis attribuerunt, qui in sola mentis atq; animi exercitatione versati, res in natura abditas, ad quas populus ne aspirat quidem, inuestigare sunt conati. Itaque sapienti vnusquisque de populo, in facultate illa & cognitione rerum sublimium facilè cedit: prudenti, & perito rerum gerendarũ haud ita cedit. Quoniam autem ars ista indagandæ, speculandæq; naturæ in suo munere occupata, curam rerum gerendarum non sæpe admodum appetit, suisque oblectationibus contenta, quas & plurimas semper, & maximas habere solet, in hos populares æstus ambitionum & cupiditatũ se ne committit quidem: icirco & totum sapientiæ studium tanquam inane, atque iners à Phædro conuitijs agitatum est: & priscis item temporibus, sapientes in societate hominum, & rebus publicis inutiles, infructuosique sunt existimati. Ex quo & Thales ab anicula, & Socrates ab Atheniensi populo, Crates quoque, Anaxagoras, Democritus à

suis ciuibus iure lusi videntur. His sic demonstratis, accedamus propius ad declarandam Philosophię vim: quæ cùm harum duarum rerum præstantium & singularium, sapientiæ, prudentiæque videlicet, siue eas facultates quasdam, siue scientias, siue habitus animi præclaros atque diuinos, velimus intelligere, notitiam & adeptionem, si se sequi velimus, daturam nobis pollicetur: diligenter inspicienda ipsa à nobis est, & vndiq; excutienda, an quod profitetur, præstare parata sit. In quo sensim tamen nobis & consideratè est progrediendum: vt quoniam excelsum fastigium cōstituere volumus, habeant fundamenta soliditatem stabilem. Ac vt, quemadmodum cœpimus, ab insitis in animis nostris notionibus ducamus exordium, quas in nobis penitus hærentes, sed longa forsitan desuetudine obscuratas, aliquantū opus est extergere, & illustrare, quò facilius mentibus nostris illucescāt: agnoscimus sic natura comparatum esse, vt omnium rerum, quæ gignuntur, & fiunt, præstantior semper sit vsus, quàm cuiusque rei effectio. Exempli causa: Fabrica æraria, quæ lebetes, & cacabos, & labra, vasaque eiusmodi plurima efficit, cuidam alteri arti deseruiat, & famuletur, opus est, quæ vasis illis vtatur: siue ea ars coquinaria, siue balneatoria sit, atque vsque eò quidem deseruiat, vt suum in excudendis illis iudicium ipsa adhibeat nullum, sed tantummodo eius quæ his vsura est artis lege ac præscripto moueatur, formam enim ab altera arte & modum efficiendi accipit: neque hoc solùm, verum id quoque euenit, vt si æneis vasis, ars quæ vtatur nulla existat, ne ærariæ quidem fabricæ in natura rerum sit locus: tanta est vis & potentia ipsius vsus, non solum vt præcipiat, & imperet efficienti arti: sed in numero etiam rerum vt illa sit, tribuat: quod vna in arte demonstratum, valet idem in cæteras: Etenim si non sit qui maritimis cursibus vtatur, quæ sese ars pangendis nauigijs addicet? Et si equitandi peritia nulla sit, quis frænorum & ephippiorum fuerit artifex? Denique vt in vnū omnia comprehendamus, perspicuè intelligi arbitror: artes efficientes, earum quæ vtantur nō solum ancillas existere, sed hoc ipsum omnino, quod sunt & in natura locum & partem ipsæ habent, ab illis totum obtinere. Hoc similiter & eodem modo in natura tota est, in qua nihil est non ad aliquem actum vsumque creatum: sed est fortasse consilium naturæ in plerisq; obscurius: reuelemus igitur illud quoad potest & proferamus: atque ita, vti planè queat conspici. Etenim si esset aliquid in natura rerum, quod nihil ageret, neque vllum sui exhiberet vsum: cùm causa fuisset nulla cur gigneretur, ne genitum quidem fuisset: Siquidem nil absque causa aliqua gignitur: quocirca esset id omnino nihil. Cur quicquam antè gignatur, causa ea est, quæ in fini extremoque generationis, vel gignenti arti, vel naturæ ipsi est proposita:

sita: Vt si dicamus, baccas arborum propter eam causam genitas à natura, vel vt ex illis pastus animantibus sit, vel vt arboribus plantisque ad perpetuandam speciem suæ cuiusque naturæ sit progressus, verè quidem dicamus alterutrum, & vtrumque etiam simul, nam & ad propagandum genus cuiusque suum, & ad animantium vitam sustentandam, fruges & poma à natura creata sunt, sed hic tamen est finis naturæ aliquanto remotior, quod sic intelligi volumus, vt naturæ quidem consilium & procreandi ratio, ad hæc vlteriora extremaque perueniat, labor autem & operatio eiusdem non perueniat: vt enim primum ad speciem suam quæque res à natura perducta, & naturalem facultatem agendi ex sese, & operandi nacta est: tunc conquiescente ibidem naturæ opere, suaui ipsa, & sua sponte deinde cætera molitur: quod in feris manifestissimè cernimus: hæ enim catulos cùm genuerunt: eosque nutricatu, & multa assiduitate confouerunt, vsque ad eum terminum, quoad illi per sese niti, & sibi conquirere vitæ subsidia possint: tum deserunt ac derelinquunt illos, atq; ad alia ipsæ sibi naturalia munera conuertuntur. Ex quo patet, naturam, cùm in quaque re speciem illius rei propriam finxerit atq; insignierit, ad peculiarem aliquam agendi facultatem finxisse rem illam & genuisse: quæ si nullum sui vsum præstaret res aut haberet proprium, vel nulla ipsa specie insignita, nusquam etiam locorum existeret, vel illud frustra retineret insigne. Quid ergo referret, esset ne insignita, néne esset? volo enim per hoc insigne accipi, illud suum cuiusque & singulare, quo differt à cæteris, vimq; & naturam habet sibi vni congruentem: quòd si nullam ad peculiarem actionem natum sit, quid, aut quale sit, ne cogitari quidem potest. Quemadmodum de materia intelligimus, illa vltima loquor, in quam & intereunt omnia, quæ dilapsa occidũt, & ex eadem cuncta rursus efficiũtur: hæc enim quòd nulla specie propria insignita est, ne sentitur quidem vspiã esse, nullamque suam habet actionem propriam: sed tantummodo efficientibus causis parata est, vt ex ea concrescat aliquid, atque gignatur: vbi verò aliqua iam impressa forma, suum & certum genus in numero rerum accepit, statim ad actiones cõuertitur suæ naturæ proprias, quod omnis est vis, omnis actio, omnis nitendi aliquid, operandique facultas, ex specie cuique rei sua peculiariter insita. Quamobrem, hoc quoque constituto, quicquid creatum & genitum in natura rerum sit, ad aliquem vsum esse genitum, vsumque rei semper effectione potiorem existere, ipsumque in causa esse, cur quæque res & gignatur, & fiat: videamus dehinc, inter ipsos vsus num discrimen aliquod sit, & differentia eiusmodi, vt alius alio debeat duci præstantior: quod quidem dupliciter necesse est ita esse: nam & rebus vti nobilitate impari-

bus, ad eandem actionem possumus: vt ad procurationem rei & priuatæ & publicæ, vel liberis hominibus, vel seruis: ad militiam iis, qui aut stipendia multa meruerunt, aut tyronibus: in quo, nō vsus, sed res adhibita ad vsum, discrimen habet dignitatis & indignitatis: Et sæpe in ipso vsu per sese, cùm res illa, qua vtimur, eadem vnaque sit: ea differentia inest, quòd & bene vti & malè eadem re possumus: sed quoniam nihil est neque ab arte, neque à natura ad eos fineis effectum, vt peruersè & præposterè in vsum adhibeatur, sed vt aptè & conuenienter: sit, quod paulò antè dicebamus vsum rei effectione semper præstantiorem esse, nunc sic nobis interpretatum, vt de laudabili & recto vsu dictum intelligamus: hoc est enim idipsum, quò contendit natura, & in eo vim suam omnem positam agnoscit: vt quodcunq; gignitur ab ea, atque fit, id ad exequendum munus sibi congruens sit procreatum, atque factum. Quòd si & rei, qua vtimur, nobilitas, & vsus illius rectus id efficit, vt quæ illo modo aguntur & geruntur, bene, præclarè, sapienter, vtiliter dicantur geri: nulla nobis potest esse præstantior actio, neq; ad naturam vitamq; accommodatior, quam nobismetipsis, qui in ordine rerum, summum propè & nobilissimum genus sumus, rectè & commodè & conuenienter vti: in quo & naturæ nostræ perfectio maximè inest, & vera vitæ felicitas. Ac nos quidem vocabulis abutimur, si quid fortè pronuntiamus in rerum natura se ipso posse vti, nisi quod ratione præditū sit: nam quæ inanimata sunt, nullo modo ipsa se ipsis, sed illis alia vtuntur: quæ autem vitæ & sensus sunt participia, vt videantur vtentium imaginem quandam habere, vtuntur enim & baccis & frugibus, & latibulis, & semetipsis ad conseruationem sui volucres, atque feræ: itemque in aquis quæ demersa animantia sunt, suos rerum sibi congruentium vsus habent: non tamen vsus illiusmodi laudem recipiunt, aut vituperationem, propterea quòd non a soluto, & libero animi iudicio, sed tantùm ex instinctu naturæ proficiscuntur. Qua etiam de causa, eodem semper propemodum fiunt modo: non enim visis & imaginibus rerum, quæ occurrunt atque offeruntur, resistere bruta possunt: sed permouentur & cedunt, eoque necessariò feruntur, quò appetitus ea traxerit. At nos, qui rationis dono diuino atque mirabili, a natura ipsa locupletati sumus, non in appetitu potissimùm insistimus, quærentes quid vel delectet duntaxat, vel prosit, quæ duo nobis cum brutis communia sunt: sed sequentes nostræ naturæ diuinum ducem, ad illa expetenda inprimis ferimur, quæ sunt ipsorum vel præcipua bona Deorum, vt decus, vt laudem, vt dignitatem, vt amplificationem quandam nostri et, & quasi ex hominibus in Deos conuersionem, potissimùm persequamur: quorum quidem bonorum, neque participes nobiscum vllo pa-

cto bel-

cto belluæ sunt, & nos in his versando ac proficiendo, id certè assequimur, vt perficienda ac perpolienda natura nostra, cognationem nostram cum Dijs arctiorem faciamus. Proprium igitur naturæ nostræ munus tum maximè obimus ac fungimur, cùm ad ea quæ sunt laudabilia & honesta, vsum nostrimet adhibemus. Et est hic quidem rectus nostri vsus, ad quem sumus facti à natura atque geniti. Sed quoniam ea ipsa ratio, quæ vt tanti boni consequendi facultatem habeamus, vim nobis præbet, eadem etiam dat menti nostræ libertatem, & consectandi huius boni, & aspernandi: neque vllà ad alterutrum necessitate nos astringit, iccirco ad vtram partem nos dederimus, iure nos insequitur laus, aut vituperatio. Quorum neutrum, si ad alienum præscriptum agere omnia nobis esset necesse, ad nos ipsos pertineret: sed eò potius referretur, vnde illa nobis inuecta esset necessitas. Quamobrem vt concludamus, quum in solis nobis iure possit pronuntiari & asseri, nos esse vnos, quibus conueniat nobis vti, quod soli ex libera voluntate id agamus: sit autem vna quæque res nata ad id agendum quod ipsi est rectissimum: vel in primis confitendum est, nos ad vsum nostri rectum & laudabilem esse natos. Verum ista laus non simplex, neque vniformis, sed in duas partes principes distincta: suos deinde vnius cuiusque partis & varios habet gradus: nõ enim in ijs quæ ratione recta geruntur, pulchrum & conueniens in omnibus idem est, sed plurimum interest, vt semper consilio mouearis & ratione, quos fineis tamen tibi proponas & intueare, finium enim diuersitas, differentiam quoque actionum facit: in quo illud accuratè est animaduertendum omnium rerum quæ sint, fiant, atque gerantur, bonum in fini atque in extremo esse positum, quò cùm peruenerit, res quæque conquiescit. Porrò bonum cùm dicimus, id volumus intelligi, quod cuique naturæ potest esse optimum: siue illud splendidis & magnificis verbis exponendum sit, vt quod pulchrum, decens, honestum, siue commodis & voluptabilibus, vt salutare, iucundum, vtile: sunt enim omnia hæc vocabula cum bono ipso tanta cognatione constricta, vt diuelli non possint. Sed ad nos vt reuertamur. Pulchrum & bonum eorum, quæ recta à nobis ratione geruntur, in fini semper inest. Interest igitur, cuiusmodi sit ipse finis, qui prima, vt dicebamus, diuisione est duplex, quòd aut extra nos, aut in nobis ipsis est situs. Etenim cùm quid suscipimus & molimur, si alterius cuiusquam rei extra nos efficiendæ causa id agimus, nõ in nobis, sed illa ipsa in re quã affecerimus, bonum omne hærebit, si verò nostra actio nihil spectabit externũ, sed in se ipsa cõuersa, finẽ suũ & vltimũ intus cõtinebit: tuc [illegible] mus nos ijsdẽ qui agimus, totius boni ac decori compotes.

Supe-

Superioris generis artes ferè sunt omnes, quæ in subiecta aliqua materia, corpore & manu operando versantur, cuiusmodi statuaria est, & ædificatoria: quarum quidem artium & similium cæterarum, facultas omnis & apparatio, non seipsa finita est, sed ad aliud extra se tendit, & elaborat extremum, in quo suum bonum positum sibi sentit. Quæ verò ex virtute geruntur, & ex animi quadam moderatione, quoniam se ipsis terminata sunt, suo ipsa, & eo insito fruuntur bono, neque id in alio, quid sit à se diuersum, exponere coguntur, approbat hoc tacito suo, parum quidem in vulgus notato animaduersoque iudicio natura ipsa, quæ in templis & ædificijs magnificè structis, simulachrisque affabre factis, facit nos, nec opinanteis, oculos mentemque defigere, opusque ipsum intueri, ab eo verò qui fuerit operis artifex auertere, atq; amouere: quod ratione ea fit, quia bonum artis in opere ipso, tanquam in extremo & fini, non in artifice inest. Incredibile autem est, quantopere nos & amore boni natura ardeamus & aspectu delectemur. Itaq; nemo vnquam fuit, qui non Iouem Phidiæ multò magis, quàm Phidiam ipsum sit admiratus? at vbi actum aliquid est magnanimè, temperatè, prudenter, fortiter, cuiusque hominis talibus actionibus referta vita sit, in quibus præsertim adhibita fuerit constantia, quod nō subiti animorum impetus, sed liberum consideratum, perpetuumque iudicium factis tribuit dignitatem. Tunc, quoniam bonum omne in eo ipso inhæret, qui sese in his sæpenumero probauit, concursus in eo fiunt, & spectationes, & admiratio eiusmodi, illa vt dicatur, Hiccine est Telamon ille, quem spectabant, cuius ob os Graij ora obuertebant sua? Themistocles quidem post explicatā maximis è periculis, & suo vnius consilio liberatam Græciam, quum ad Olympia accessisset, ac multitudo, quæ ad ludos frequentissima conuenerat, dimisso certaminum spectaculo, ad eum vnum intuendum conuersa omnis esset, maximum tum se laborum suorum præmium percipere dixit. Et reuera, auersis etiam nobis, & aliud cogitantibus, tacitè insinuat ipsa natura, vt eas potissimum actiones appetamus, quarum splendor & dignitas in autore ipso permanet: non in alio extrà opere quopiam est spectanda. Sed quorsum hæc tot & tanta? Nempe huc vt veniremus, quod iam breuiter comprehendendum est: summā esse hominis præstantiam ac nobilitatem, rectè semetipso vti, ad eos quidem vsus, ex quibus decus, & dignitas, & pulchritudo: non in externa aliqua re, sed in eo ipso, qui vtitur, hæreat & constituta sit. Hoc si aliena lege præscriptoq; gereretur, & ad tenendū vitæ ordinē hunc atq; cursum, sine errore vllo natura sola sufficeret: non esset opinor, causa, quur disciplinā aliquā agendæ vitę quæreremus: principijs enim naturalib. abunde suppeditati, superuacaneis laboribus & curis

curis non implicaremur. Si verò hoc lumine obscuro atq; occulto, naturæ quidem ipsius instinctu, ad magnas quasdam res appetendas agi stimulari nos sentimus: quæ verò illæ res & cuiusmodi, quóue in loco positæ, & constitutæ sint, propter ignorantiã minimè sæpe animaduertimus: nobisque tanquam in tenebris errabundis, aliud pro alio frequenter accipitur: ex quo offensiones, & peccata, & præcipites lapsus, scopuli denique vitæ penè innumerabiles existunt. Amabo si qua est ars, aut scientia, quæ se nobis caliginem hanc ab oculis erepturam, iterque rectum demonstraturam polliceatur, & ad eos fineis nos deducturam, qui maximè è natura sunt, & in queis summa & absolutio vitæ nostræ contineatur: eritne quisquam tam abhorrens ab æquo & bono, qui ad hanc vocem occludere aureis suas, tantique promissi magistram despicatui ducere, & præterea exagitare contumeliis audeat? Atqui hoc promissum, hoc munus, hoc officium Philosophiæ est: illaque nobis hanc doctrinam pollicetur, vt nobis quam optimè vti, & dirigere actiones nostras sine errore vllo possimus. Quid ergo est? Nihilne hoc vobis videtur: an cæterorum omnium longè maximum? nam reliquis quidem rebus quum vtimur, agro, veste, ædibus, equo, mancipio, neque omni tempore illis, & cum eis vna nobis quoque ipsis vtimur: nostri autem vsus, cùm plurimus vbique est, tum nullo vnquam vel minimo temporis momento intermittit: siue enim laboramus, siue requiescimus, siue rusticamur, siue sumus vrbani, siue publicam agimus rem, siue priuatam, siue cum aliis, siue soli nobiscũ, siue in seriis, siue in ludicris sumus: nulla vnquam est intercapedo temporis, quin assiduè, perpetuò, sine intermissione vlla nobis ipsis vtamur: quod, quum in omnem prorsus vitam permanet, atque pertineat, si prauè perperamque agatur, miseram mehercule & infelicem necesse est a nobis degi vitam: contraque si bene, ac prudenter, beatam atque felicem. Hoc totum igitur est, quod Philosophia profitetur: daturam se nobis viam & rationem, qua nobis ipsis quàm rectissimè vtamur: quod cùm promittit, eadem nobis opera beatam vitam se daturam promittit. Atque hæc est illa vna omnis sapientia, quæ nos similes Deorum immortalium, & eorum vitæ æmulatores esse facit: quæ sola constituit beatam vitam atque confirmat, si nobismet ipsi aptè, decorè, commodè, semper vtamur. Quam quidem ad excellentiam cognationemque diuinam, nisi lumen nobis Philosophia præferret, non modò aditum non inuenire, sed ne vestigio quidem vllo duci ad indagandum possemus, ita vt sine sensu, sine gustu, sine sapore vllo præstantissimæ vitæ, futuri semper fuerimus, nisi ducem nobis ad viuendum adhibuissemus Philosophiam. Declarat hoc, & magis quidem quàm vellem, communis

delicet naturam, quæ non solitaria simpléxue sit, sed ex pluribus quasi rebus conflata consistat, genus habere suum, propriamque generis appellationem, ex illa parte sui, quæ in quaque re eiusmodi princeps sit: quod in coniunctione plurium, vni semper naturæ traditus principatus est. Quod cùm ita sit, & in nobis longè dominetur ratio, principatumque ipsa teneat: quicquid sumus ipsi, totum id accipimus & possidemus è ratione, vt sit ratio illud ipsum planè, quodcunque est homo: Sequitur deinceps, vt distinguamus quæ harum partium cuiusque vis, quæque facultas sit, seorsum primum & per se, deinde in iugatione cum aliis partibus copulatuque exposita: Etenim aliud est, quod vnaquæque animæ pars per se singulariter agere nata est: aliud, quod in aliarum partium comitatu & coniunctione: quod naturæ simplicis, simplex est actio: conflatæ, mixtæque coniuncta. Sed de mixtis mox, nunc simplicia illa munia, atque officia singularum animæ partium videamus. Ac illius primum quæ sine cura vlla nostra, sine rectione viuit in nobis ac viget, quam vegetabilem animam nominamus, ea enim est qua alimur & sustentamur, & extenuamur, & augescimus, accipimusque habitum hunc, & figuram corporis quæ in nobis est, & fingimur carnibus, ossibus, neruis, cute, sanguine, & ad gignendum quod in eodem genere simile nobis sit, natura proni sumus: cui sunt animæ quædam membra attributa, quæ sine nutu nostro, & considant, & excitentur, eaque est vna fundamentum & stabilitas animarum reliquarum: quæ nisi adesset, neque sensus in nobis, neque ratio esse posset: & tamen ipsa ita est necessaria, vt sit reliquarum longè infima. Atque hactenus ferè huius animæ pertinet potestas. Illa verò sentiens, quæ aliquo iam cognoscendi iudicio prædita est, vim habet sibi peculiarem videndi, audiendi, tangendi, olfaciendi, gustandi: atque inter hæc sensilia differentias notandi, contrariaque in suo cuiusque sensili genere distinguendi: necnon rerum motus, figuras, magnitudinesque percipiendi, oculis quidem & aspectu quàm maximè, sed cæteris quoque sensibus nonnihil. Eiusdem est animæ officium, ea quæ sensibus semel comprehensa sunt, etiam postea quam illa abierint è conspectu, interiore nihilominùs animi facultate quadam, imaginibus repræsentare, & tanquam in thesauro in memoria recondere, aliquantumque ibidem temporis spatium custodire: quod illis formis, & imaginibus, ad inquirendum maximè aliquid, & ad declinandum, animalia moueantur. Tertia est ratio peculiaris generis nostri, quæ nullo alio in genere animantium cernitur: per quam nos omnibus mundanis rebus præfecti sumus, cuius munus proprium & primaria facultas est, intueri quidem illud primo, & per se, quod semper idem est, atque eodem modo se habens, quod

necessariò immortale est, atq; diuinum, in eoq; tanquam in familiari & cognato genere versari, veritatisq; ibidem pasci cibo, suauiore multò, quam ambrosiæ & nectaris. Quandoquidem in eis solis, quæ sibi perpetuò constant, & vsquequaque immutabilia sunt, habitat ipsa veritas, eadem in fluxis & continéter labentibus, tanquam simulachris & similitudinibus illuditur. Sed si ad hæc quoque, quæ non vniusmodi semper sunt, ipsam conuerti rationem oporteat, in iis eius sit officium præscribere, ordinare, dirigere, imperare: quod huius naturæ præcellentis ac diuinæ solius est imperandi, & præcipiendi potestas. His singulatim de vnaquaque partium animæ a nobis sic expositis, veniendū deinceps est ad functiones eas, quæ ex partium coniunctione inter se, copulatione que existunt: quarum medius fidius incredibilis est multitudo, nec numero ea solùm, sed modis etiam, & conditionibus, multiformis, ac varia. Sed nos genera duntaxat ipsa perstringemus: ad minutissimas partes explicandas non accedemus. Ex parte igitur sentiente, & vegetante, ambarumque inter se iugatione, atque complexu, primùm cura & studium custodiendæ salutis, deinde voluptas, molestiaque exoritur. De ea voluptate nunc loquor, quæ maximè sentitur in ipsa coniunctione molestiæ, vt sitientis est ideo cum voluptate bibere, quia cum molestia sitiat: cuius quidem molestiæ ea est vis, vt cum primùm desierit sitis, simul item desinat bibendi delectatio: hoc genus voluptatis (nam est aliud quoddam purius, atque præstantius, quod nulla omnino admixtum molestia est, de quo alio loco fiet mentio) hoc inquam mixtæ voluptatis genus, quod etiam vehementius videri solet, propter appositionem, adiunctionemque contrarij; dicimus ex hac copulatione sensibilis & vegetabilis animæ primò nasci, vt in ipsa quidem vegetabili situm, fundatumque sit, a sentiente autem percipiatur & iudicetur. Verùm habet id terminatas in animantibus cæteris varietates, in homine verò si rationalis anima huic curæ se submiserit, & ad sectandas huiusmodi voluptates sit conuersa, crebrius idem multò, & multiplicius factum, innumerabiles illas gignit cupiditates, quas volitare in anima ipsa passimque discurrere ac tumultuari sentimus. Hinc iræ, hinc reconciliationes in gratiam, hinc amores, hinc odia, hinc libidines, hinc ambitus, hinc suspiciones, obtrectationesque, hinc alacritates, consternationesque animorum, & quæ quasi capita omnium huiusmodi perturbationum sunt, spes, metus, lætitiæ, dolores. Sed nos his breuiter percursis, ad illam alteram complexionem, temperationemque rationalis animæ cum reliquis duabus naturis, accedamus. Ex qua quidem copulatione non pauciores profectò quam ex cæteris effectus prouenimt: etsi ex alieno hi tamen sunt genere. Namq; ipsa ratio, quæ si pura

 si; per

sit per se atque simplex, in eo, quod idem semper est, contemplando, perpetuò inhæreat, neque sponte se vsquam a diuina illa disiungat veritate, indidem huc euocata, atque huic corpori nodo inextricabili, quoad in his fuerit locis adstricta, comitatu importuno sensuum, & cupiditatum, desciscat a semetipsa necesse est: & ad hæc infirma, instabiliaque consideranda torqueatur: quorum primo obtutu tanquam caligine occæcata atque conniuens, vt quæ ex illo illustri æternæ veritatis loco, in tenebras repentè venerit, aduocare sibi cogitur communes quasi administros & suos & sensuum, per quos item commune opus cum illis vnà peragat, atque exequatur, fidem, opinionem, consilium, cogitationem: quorum fides quidem mentis animique est assensio, assertioni credentis, quæ sine ratione quippiam confirmet: opinio autem intus concepta existimatio est, non sine ratione quidem, sed tamen infirma ratione subnixa: quæ rem aliquam arbitratur aut esse, aut non esse, aut huiusmodi eam, aut alio modo existere: ac in his duobus ratio consistit tamen, & requieta est, quod eo est contenta, quod quoquo modo sibi fuerit oblatum, in illo autem altero pari, consilio, cogitationeque, iactatur adhuc, positaque est in motu, necdum eò peruecta, quò affectat & tendit: est enim consilium, quasi itineris & viæ inuestigatio quædam, conquisitioque adiumentorum, quibus id queamus, quod designauimus consequi, cogitatio verò eiusdem fermè modi est indagatio: verùm non ea efficiendi quidem quippiam, sed tantùm intelligendi causa suscepta. Hactenus informata nobis sit, & tanquam leui ducta penicillo agnitio nostrimet, quæ etsi propria Philosophiæ consideratio est, nõ maxima tamen videtur indigere admonitione ad spectandum & percipiendum. Nunc hoc rationale animal, quod vocatur homo, tribus ex naturis cohærens atque conflatũ, quod fungi debeat actiones, & singularum naturarum proprias, & omniũ communes: fungiq; ratione & ordine, si vitam eam velit degere, quæ felix & beata sit, tradamus Philosophiæ instituendũ, ac poliendum: vt videamus si dictis eius atque promissis, facta etiam consentiant. Quid promittit illa autem? nempe scientiam se & facultatem homini præbituram, qua is semetipso commodè vti & ad omnia rectè exhibere se possit. Atqui nihil omnium rerum melius, neq; pręstabilius profectò est, neq; ego solus hoc dico, sed tu quoq; Phędre, & quicunq; educti liberalius sunt: nemoq; potiùs omnium mortalium tam abiecto animo, tamque infima & sordida conditione vitæ est, quin si diligentiùs consulat semetipsum, & cogitationes suas expendat, hanc huiuscemodi scientiã omnibus anteponat opibus, atq; fortunis: quippe qui ex ea se assecuturũ omnia optata sua confidat, & ad suorum votorum summã peruenturum. Veniat igitur in medium promissum hoc magnificum,

eum, & graue, vt excutiatur à nobis, & consideretur, in quo sic primum ordietur Philosophia. Etenim fingamus sisti illi a nobis & commendari, ac de manu in manum (vt aiunt) tradi hunc eum ipsum, quem cupimus huius tam eximiæ facultatis, & præclari luminet visus fieri compotem: illa enim, credo, vt primùm aspexerit adolescentem, nostrosque sermones audierit, hac initio statim oratione vtetur: Equidem præstabo (inquiet) quod pollicita sum, viamq; bene & beatè viuendi sine vllo errore tradam: sed opus est animo non repugnante: quanquam hoc fortasse non satis sit: ingenium adsit oportet, & veluti oculi in corpore, sic in mente luminis acies, ad intuendam formam veræ pulchritudinis à natura parata: quam postea ego quocunq; fuerit opus, meo arbitratu dirigam, atque conuertam. Sed quod dixi de non repugnantia, ob eam causam dixi, quòd ferè ad me qui accedunt, afferunt prauas secum è vulgo opiniones, quas nulla nostra ratio potest euellere: aut enim in aliqua populari sententia statuti atque firmati, velut expetendas præcipuè esse opes, honores ambiendos, voluptatem sequendam, ad omnem deinde vocem veritatis obsurdescunt: aut etiam si rationi se præbeant dociles, vno aliquo vitio, nonnunquam etiam pluribus contaminati atque imbuti, permulta secus faciunt, quàm vera illis dictet, ac præcipiat ratio. Ex quo neq; illis magna ex me vtilitas, & mihi grauis ex ipsis calumnia conflatur. Videor enim postea ob hanc præcipuè causam, sapientiam tradere, non rerum, sed verborum: quod tamen secus est: mea enim disciplinæ institutio, ad res potissimùm, & ad facta ipsa spectat: formatrix autem orationis hactenus quoque sum, vt sine fuco & fallaciis, cum optimis eam moribus, & cum præclaris animi cogitationibus velim congruere. Quòd si tu (ita enim prosequetur ad adolescētem conuersa) ita ad nos paratus venis, vt te nobis totum sis permissurus, eijcias è te ipso oportet omnem opinionem alienam constantis & firmæ rationis: animumque tuum mihi purum & purgatum præbeas, quo possim ego in eo diuinam illam speciem, quæ à me vna fingitur, atque exprimitur magnanimi viri, & verè præstantis inscribere. Quid respondebit adolescens? primùm pudore credo deijciet oculos: pòst nouis quibusdam ardoris stimulis, ad spem magnarum rerum intrinsecus excitatus, quod de Alcibiade scriptum reliquit Plato, flens sese & salutem suam Philosophiæ commendabit. Sequetur itaque primam illam nostri met, quam diximus, cognitionem, altera præceptio: vt consideremus attenteq; intueamur, quum trium illarum partiū, ex quibus constituti sumus, singularum proprij & sui fines sint, in queis cuiusque earum sit positum bonum: nos ex naturis illis omnibus in vnam rem conflatos, non posse vnius tantùm partis

 extre-

extremo & fini contentos esse: sed quemadmodum treis animæ habitus & facultates obtinemus, ita tria nobis habere proposita bona, quorum singula partibus singulis, coniunctè autem omnia vniuersitati ipsi conueniant. Persequamur enimuerò quod cuiusq; partis extremum atque idem bonum sit: quò meliùs deinceps queamus iugum illud, & vinculum totius communionis aspicere. Illi igitur parti & animæ inferiori ac ignobiliori, per quam sustentamur, & alimur, ceu finis & vltimum incolumitas proposita est quæ eadem salus & vita est intelligenda, genusque illud boni, quod vtile appellatur, in hoc genere animæ præcipuè est fundatum: vtile enim potissimum id vocamus, quod ad salutem & incolumitatem vel dandam, vel conseruandam, vel restituendam etiam pertinet, quod inter reliqua bona maximè necessarium est: etenim est cæterorum tanquam solum, fundamentumq; bonorum, quo subducto, atq; sublato, reliqua non videātur bona vspiam posse consistere. Atq; huius quidem etiam boni participia illa sunt, quæ omni carent sensu: vt stirpes, arboresq; & cætera eiusdem modi, quorum est natura in toto animanti genere longè subiectior: nihilq; in se continens, nisi quod necessitatis sit: ideoq; honore nullo, nec nobilitate prædita. Altera est natura iam sentiens, vimq. & facultatem habens huiusmodi insitam, vt affici quodammodo rerum appulsionibus, idq; ipsa sentire, ac propterea moueri ad appetendum, vel ad aspernandum, possit: cuius finis & proprium bonum intelligitur voluptas: certè enim nisi aliud quid præsit, quod moderetur, & corrigat, semper vt ad suum summum, summeq; expetitum bonum, sensus ad perfruendam rapientur voluptatem. Tertium porro animæ genus, quod rationis particeps, vel ea ipsa potiùs est ratio, cœleste atq; diuinum: cuius præ nobilitate ac præstantia, reliqua genera aut nullius quodammodo, aut certè ita parui sint momenti, vt ne cōparanda quidem sint: finem suum & vltimum propositum sibi habet, si ipsum per se solum spectes, scientiam & veritatem, si cum reliquis coniunctum, decus atq. honestatem. Est enim honestas, quam eandem dignitatem, decentiam, amplitudinemq; appellare iure possumus, si acu è inspiciamus, nil aliud profectò, quam veritas, cum reliquis aliarum partium finibus, vtilitate videlicet, voluptateq; coniuncta. Vt enim luminis natura candens ipsa per sese, & suo quodam splendore lucida, si illustrandis rebus admisceatur, colores eos excitat, qui varietate & pulchritudine decentes sunt: Sic veritas adiuncta hominum studiis & affectionibus, cùm in agendo, regendo, communicandoq; expromitur, illam inprimis gignit, quam ingenuæ mentes tantoperè mirantur, conuenientiam rerum omnium, & dignitatem. Atq; his trib. finib. propriis trium partiū iam cognitis, in quorum vnoquoq; ue

suum

suum cuiq; parti bonū est: videamus nunc totū hoc complexum & copulatū, quod est homo, quos ad fineis à natura directū sit, & quam vitā agere debeat, quoq; modo semetipsum in vsum sui adhibere, si ad extremū & vltimum suæ naturæ bonum sit peruenturum. Atq; horum quidem trium, primū illud Philosophia duntaxat docet: reliqua autē duo præterea etiā tradit. Quid est autem quod doceat? Nempe sicut nos cōiuncti, & temperati ex trib. naturis sumus, sic etiā illa bona in vnū miscenda nobis esse, & capiēda, si beatam, & expletam suis omnib. numeris vitā velimus cōsequi. Quid ais Zeno? Quid nouas verborum contechnationes implicas, quib. nos captare, & illaqueare coneris? Bonum esse quod honestum sit: Assentior, & ex præstantissimo quidē genere confiteor esse bonū: At id solum bonum, prorsus nego: nisi aut vnicum tantummodo bonorum genus in natura rerum sit: quod cuinam quæso queat pbari? cùm omnib. reb. natura & specie inter se plurimum differentibus, suum cuiq; earum in fini atq; extremo sit positum bonū, quod esse idem diuersorum nō possit: & ni ita sit, frustra pleraq; creata à natura, & nullos ad fineis effecta intelligantur. Aut si alia quoq; bonorum genera sint, quoniā de hominis bono nominatim nunc quærimus, ex vnica natura nos, hoc est, mente duntaxat & ratione, oporteat esse factos. Atqui alias præterea naturas in nobis obtinemus: Vbi ergo repentè deserimus illarū bonum? quod si assequi possimus, intelligamus id certè ad aliquam partem nostri pertinere: Nisi fortè reliquarū partium bona stare, atq; coniungi cum rationis bono nō possunt: q; vsq; eò falsum est, vt in illis p æcipuè sibi accommodandis, & cōcordibus secum faciendis, enitescat & elaboret nostra ratio. Sumus ergo ad ista tria bona & appetenda, & consequenda à natura facti: quorū quidem communio bonorum, in ipsa partiū nostrarum cōiunctione spectatur. Sic n. debemus exquirere, & cōsectari singula, vt ad communitatem tamen omnia referamus: atq; hic illud peruidendum est, vsq; eò congruere tria hæc inter se bona, & velut conflata esse, vt quanquam vnumquodq; illorum suo, & proprio genere censeatur, societatem tamen cum reliquis generibus, & naturalem quandam intelligatur habere cognationem: nam & quod vtile cui est, id suapte etiā natura conueniens illi est, ac iucundū: & honestas suam vtilitatem ac iucunditatem secum adiunctam habet: & cum voluptate, quæ è natura sit, sua est vtilitas, conuenientiaq; coniuncta. In quo perspicuè natura contra Stoicorum rationem decernit, illud verè perfectum, & cumulatū hominis bonū esse, quod sit ex his trib. in vnum quasi temperatū, atq; mixtū. Sed nos cùm suos cuiusq. naturæ fineis appellauimus, illis nominibus singulos indicauimus, quæ præcipuam, & principem in vnaquaq; natura rationem boni declararent, ad quam cæ-

atque vnguibus, vel asperæ rei alicuius fricatione, & attritu. Ponite vobis nunc ante oculos formam atque imaginem huius prurientis: videtis ne vt miserè ipse se exerceat, mixtamque ex voluptate & ex molestia, indignantis simul & lætantis exhibeat faciem? cumque intrare eò digitis planè non possit vbi maximè fodicat, & stimulat vis morbi, quemadmodum cutem suam dilaceret, vocibusque inconcinnis obganniat, anhelitus efflet graues, & mirandum in modum corpus, vultum, membraque iactet, atq; distorqueat? qualem hunc, quæso, & quo ex genere hominem esse statuetis? Atqui talis ferè est, attente si inspexeritis, vniuersa corũ vita, qui se potissimum dicant, & dedunt corporis voluptatibus: alij enim in epulis, & ebrietatibus hoc idem efficiunt: alij in congressionibus corporum, turbitudineque libidinum: nonnulli etiam sitim medicamentis colligunt, vt sit potandi maior quædam iucunditas: plures sine fame & siti, & sine vehementi aliqua cupiditate, sola recordatione suauitatis adducti, vino, gulę, libidinique inseruiunt: qui semet etiam inuitant ipsi excitantque languenteis: nihilque prorsus præterire earum rerum volunt, quas aliquando nouerint afferre delectationem solitas. Quod quidẽ proprium & præcipuum falsæ atque corruptæ in nobis rationis malum est: idemque non necessarias suscitans cupiditates: Nam cætera animantia quoquo pacto se gerant, cum contrariis molestiis ad appetendas illiusmodi voluptates compulsa sunt, naturæ tamen plerunque finibus continentur. Homo solus corporis voluptatem, non necessitate (nam ea quidem faceret sibi ipsa modum) sed ratiocinatione falsa demetiens, in eiusmodi genere cupiditatum, insatiabilis prorsus, & infinitus efficitur. Atque horum duorum generum quæ memorauimus, auari illius dico, huiusq; voluptarij, tanta est à ratione recta animi & voluntatis auersio, vt nulla bestia sit, quam vtrunque est istorum, aduersus vocem veritatis agrestior: nam neque castigatores vllos hi perferunt, & rectè suadentibus semper sunt inimici: ipsi verò vltro eludunt etiam cæteros, suaque cuique alibi studia, quàm in corporis voluptatibus collocanda esse negant, propterea quia quicquid non manu & corpore teneatur, inane id totum, & supernacaneum iudicant esse. Sunt alij, nimis cupidi illi quidem, & studiosi voluptatum, sed tamen in eo vitio aliquanto leniores, qui voluptates potissimum eas consectantur, quæ sensuum propriè sunt: nec ita magnam habent cum illa corporea parte contractam rationem, vt qui musicis & cantibus assiduè dediti, personare aures suas vocum, & fidium, & tibiarum cantu semper volunt: aut qui oculis rapiuntur in omnem cupiditatem, vt signorum, tabularum pictarum, argenti vestisque stragulæ, gemmarum quoque & margaritarum studio propè infinito ducantur, domos autem suas ita re-

tertas

fertas habeant atque exornatas, vt nihil festiuius, neque concinnius ne cogitari quidem possit. Sunt etiam qui odoribus præter modum delectentur, & eorum innumerabilem vndique conquirant varietatem. In quis tribus sensuum voluptarijs generibus, luxuria præcipuè ea inest, quæ etsi libero homine putatur esse dignior, frangendis tamen & viri, & virtutis neruis, vim permagnã habet. Restat vt de genere illo tertio & præcellẽte dicamus, quod si peculiari suo solùm munere fungatur, & in vna contemplatione veritatis positum ad reliquas partes aspectum nullum re-rat: homines efficiet squallenteis & mœstos, nil ferè habentes cum humanitate commercij: & ad omnia quæ occurrerint quasi obstupescentes. Sin autem cum sensibus sociatum atque iunctum, illis vt ministret, & subseruiat, adductum fuerit: eo maximè adnitetur, vt popularem gloriam, & potentiam in primis assequatur: vimque aliquam vehementiorem nactum, vrbes, populos, regna sæpenumero euertet. Sin autem animo fuerit infirmiore, & tenuioribus opibus, ad illa conuertetur, vt nimio vestitu cultuque corporis, aut alio quodam ostentationis artificio, cogat se spectari. Sed quid ago? sanúsne sum, qui tantam errorum molem quantam omnis vita fert, euoluere me posse atque explicare sim ratus? Hic Citrarius, Imo fecisti tu planè operæ pretium, inquit, qui ista nobis ante oculos adduxisti, ex quibus facilè deinde sit ad reliqua coniectura accedere: Video n. iam planè, & cum animo meo cogitans intueor: non hos solum, qui in vnius partis fini præcipuè insistunt, sed istos etiã qui cunctarũ fines partiũ, atq; extrema consectantur, nisi apto cõmensu quodã, & bene examinata ratione id faciant, inæqualem eos, & confragosam vitam ducere consiciq; semper solicitudinibus & molestijs: vt non minutissimis corpusculis Democritium inane, quam huiusmodi dissidijs & conflictationibus animorum, refertior vita sit: quibus quidem rebus lumen afferri, atq; ordinem, præclarissimam rem esse, intelligere mihi videor: si tamen hoc præstari à Philosophia ipsa possit. Atqui, inquam, pollicetur illa hoc quidem: Sed illud quoq; Citrari, intelligere te puto, ordinem istum, atque lumen, de quo narras, sine cognitione certa earum rerum, ad quas adhibituri nosmetipsos sumus, haberi planè non posse. Quid ni intelligam? inquit: an quisquam rerum earum, quas minimè nouit, prudens director esse potest? Quid si, inquam, homo eiusmodi est, vt si se totum præstaturus sit, cuius rei disciplinam, vt antea diximus, Philosophia profitetur, omnia illa intelligat, & noscat necesse est: quibus cum, commercio, aut vsu, aut cognatione aliqua est implicatus, num tibi videbitur quicquam in rerum natura penè esse, quod non illi cognitum, & perceptum esse debeat? Vix videor hoc posse inficiari, inquit. Atqui confiteare hoc quidem

Superioris generis artes ferè sunt omnes, quæ in subiecta aliqua materia, corpore & manu operando versantur, cuiusmodi statuaria est, & ædificatoria: quarum quidem artium & similium cæterarum, facultas omnis & apparatio, non seipsa finita est, sed ad aliud extra se tendit, & elaborat extremum, in quo suum bonum positum sibi sentit. Quæ verò ex virtute geruntur, & ex animi quadam moderatione, quoniam se ipsis terminata sunt, suo ipsa, & eo insito fruuntur bono, neque id in alio, quid sit à se diuersum, exponere coguntur, approbat hoc tacito suo, parum quidem in vulgus notato animaduersoque iudicio natura ipsa, quæ in templis & ædificijs magnificè structis, simulachrisque affabre factis, facit nos, nec opinanteis, oculos mentemque defigere, opusque ipsum intueri, ab eo verò qui fuerit operis artifex auertere, atq; amouere: quod ratione ea fit, quia bonum artis in opere ipso, tanquam in extremo & fini, non in artifice inest. Incredibile autem est, quantopere nos & amore boni natura ardeamus & aspectu delectemur. Itaq; nemo vnquam fuit, qui non Iouem Phidiæ multò magis, quàm Phidiam ipsum sit admiratus? at vbi actum aliquid est magnanimè, temperatè, prudenter, fortiter, cuiusque hominis talibus actionibus referta vita sit, in quibus præsertim adhibita fuerit constantia, quod nō subiti animorum impetus, sed liberum consideratum, perpetuumque iudicium factis tribuit dignitatem. Tunc, quoniam bonum omne in eo ipso inhæret, qui sese in his sæpenumero probauit, concursus in eo fiunt, & spectationes, & admiratio eiusmodi, illa vt dicatur, Hiccine est Telamon ille, quem spectabant, cuius ob os Graij ora obuertebant sua? Themistocles quidem post explicatā maximis è periculis, & suo vnius consilio liberatam Græciam, quum ad Olympia accessisset, ac multitudo, quæ ad ludos frequentissima conuenerat, dimisso certaminum spectaculo, ad eum vnum intuendum conuersa omnis esset, maximum tum se laborum suorum præmium percipere dixit. Et reuera, auersis etiam nobis, & aliud cogitantibus, tacitè insinuat ipsa natura, vt eas potissimum actiones appetamus, quarum splendor & dignitas in autore ipso permanet: non in alio extrà opere quopiam est spectanda. Sed quorsum hæc tot & tanta? Nempe huc vt veniremus, quod iam breuiter comprehendendum est: summā esse hominis præstantiam ac nobilitatem, rectè semetipsō vti, ad eos quidem vsus, ex quibus decus, & dignitas, & pulchritudo: non in externa aliqua re, sed in eo ipso, qui vtitur, hæreat & constituta sit. Hoc si aliena lege præscriptoq; gereretur, & ad tenendū vitæ ordinē hunc atq; cursum, sine errore vllo natura sola sufficeret: non esset opinor, causa, quur disciplinā aliquā agendæ vitę quæreremus: principijs enim naturalib. abunde suppeditati, superuacaneis laboribus &

curis

curis non implicaremur. Si verò hoc lumine obscuro atq; occulto, naturæ quidem ipsius instinctu, ad magnas quasdam res appetendas agi stimulari nos sentimus: quæ verò illæ res & cuiusmodi, quóue in loco positæ, & constitutæ sint, propter ignorantiã minimè sæpe animaduertimus: nobisque tanquam in tenebris errabundis, aliud pro alio frequenter accipitur: ex quo offensiones, & peccata, & præcipites lapsus, scopuli denique vitæ penè innumerabiles existunt. Amabo si qua est ars, aut scientia, quæ se nobis caliginem hanc ab oculis erepturam, iterque rectum demonstraturam polliceatur, & ad eos fineis nos deducturam, qui maximè è natura sunt, & in queis summa & absolutio vitæ nostræ contineatur: eritne quisquam tam abhorrens ab æquo & bono, qui ad hanc vocem occludere aureis suas, tantique promissi magistram despicatui ducere, & præterea exagitare contumeliis audeat? Atqui hoc promissum, hoc munus, hoc officium Philosophiæ est: illaque nobis hanc doctrinam pollicetur, vt nobis quam optimè vti, & dirigere actiones nostras sine errore vllo possimus. Quid ergo est? Nihilne hoc vobis videtur: an cæterorum omnium longè maximum? nam reliquis quidem rebus quum vtimur, agro, veste, ædibus, equo, mancipio, neque omni tempore illis, & cum eis vna nobis quoque ipsis vtimur: nostri autem vsus, cùm plurimus vbique est, tum nullo vnquam vel minimo temporis momento intermittit: siue enim laboramus, siue requiescimus, siue rusticamur, siue sumus vrbani, siue publicam agimus rem, siue priuatam, siue cum aliis, siue soli nobiscũ, siue in seriis, siue in ludicris sumus: nulla vnquam est intercapedo temporis, quin assiduè, perpetuò, sine intermissione vlla nobis ipsis vtamur: quod, quum in omnem prorsus vitam permanet, atque pertineat, si prauè perperamque agatur, miseram mehercule & infelicem necesse est à nobis degi vitam: contraque si bene, ac prudenter, beatam atque felicem. Hoc totum igitur est, quod Philosophia profitetur: daturam se nobis viam & rationem, qua nobis ipsis quàm rectissimè vtamur: quod cùm promittit, eadem nobis opera beatam vitam se daturam promittit. Atque hæc est illa vna omnis sapientia, quæ nos similes Deorum immortalium, & eorum vitæ æmulatores esse facit: quæ sola constituit beatam vitam atque confirmat, si nobismet ipsi aptè, decorè, commodè, semper vtamur. Quam quidem ad excellentiam cognationemque diuinam, nisi lumen nobis Philosophia præferret, non modò aditum non inuenire, sed ne vestigio quidem vllo duci ad indagandum possemus, ita vt sine sensu, sine gustu, sine sapore vllo præstantissimæ vitæ, futuri semper fuerimus, nisi ducem nobis ad viuendum adhibuissemus Philosophiam. Declarat hoc, & magis quidem quàm vellem, commu-

nis hominum vita: quæ vulgo ignara sumet, seseq; in vsum quemadmodum adhibere debeat, parum attendens: in tantis versatur errorum, & ignorantiæ tenebris, vt nõ incredibile modò sit, tantam vim mentis atq; ingenij, quantam in hominibus natura inseruit, cæcamque, & propè amentem aberrare rationem: verùm etiam miserandum. Quotus enim quisq; est, ex eo genere etiam hominũ, Phædre, qui sapientiæ illius tuæ præceptis instituti, diuitias & potestates sibi potissimùm asciscunt: qui quum sibi optimè consulere credat, dum bonum illud occulto naturæ instinctu appetit, cuius formam & faciem propter ignorantiam nesciat, nõ ruat pręceps in aliquod dedecus: eosq; æstus animi, atq; angores contrahat, qui vitam efficiunt amarissimam? Neminem nominabo, neq; sanè necesse est: obruimur enim exemplorum copia. Sed certè communis vita vsq; eò veris bonis, & recta viuendi regula, ac ratione orbata est, vt neq; in cupiditatibus modum, neq. in aduersis secundísue modestiam sciat retinere. Cuius quidem erroris tam latè diffusi, tamq; vniuersi, correctionem, sola Philosophia pollicetur, si qui reperiantur, qui se illi curandos instituendosq; permittant. Sit igitur hæc à nobis, tanquam primis ducta linea mentis, simplex adhuc, & inchoata Philosophiæ descriptio: esse eam scientiam videlicet, semetipso rectè conuenienterq; vtendi: atq; ita vtẽdi, vt totius hominis vsum, & vniuersam in homine rationẽ ipsa complectatur. Nam cæteræ artes atq; scientiæ, quæ nominatim alicui certo generi addictæ pręfectæq; sunt, & in eo vno versantur, non sunt hominis propriæ vt homo est, sed talis hominis, puta geometræ, aut statuarij, aut musici. Philosophia autem totum illud ipsum quod est homo, perficit, atq; exornat: id porrò integrum quiddam est, & vniuersum, è quo ceu fonte ex amplissimo, deducti riuuli, in singulares deinde: & limitibus certis circumscriptas diuiduntur artes: in quas singulas tantum de homine ingreditur, quantum de ratione, quod multò quidem contractius, angustiusq; est, quàm totus homo, & tota ratio. Quare quæ vniuersam rationem scientia perpolit, ea meritò ars artium nominanda est, & scientia scientiarum. Sed quando primam Philosophiæ quasi formã delineauimus, ducendi nunc colores sunt, singulaq; illustranda: & omnes eius pulchritudines, quæ innumerabiles penè sunt, in suo lumine collocandæ. Diximus Philosophiam scientiam esse bene & laudabiliter semetipso vtendi: in eoque munere, si quis id aptè riteq; exequatur, beatam vitam pręcipuè contineri diximus. Nunc istud ipsum munus præclarum atq; eximiũ, quibus ab initiis nascatur, intelligi nobis oportet: nempe enim rectum nullius rei vsum tenere possumus, nisi priùs cognouerimus, quid illa res sit, & quam vim habeat, quasque ad res agendas à natura sit parata. Itaque primo inceptu, statim ad

præce-

præceptum illud reuocamur, quod in foribus Delphici templi inscriptum, quia superius ingenio videbatur esse hominis, vni omnium Deo prudentissimo est attributum: Nos videlicet ipsos vt noscamus. Et nimirum si commodè vti nobis ipsis volumus, ab hac cognitione proficiscamur oportet: qui enim poterimus rectum tenere iter, si neque naturam nostram ipsi, nec quæ naturæ consentanea sunt, percepta habuerimus? Noscendi igitur nobis nosmetipsi, & in id curriculum vitæ inducendi, in quod natura ipsa nos immittit. Quæ sanè nostrûm cognitio, non ab exquisitis & abditis primò rationibus, sed a communi hominum intelligentia petenda est: fit enim postea increbrescente studio, & progredientibus rationibus, vt nostri nobis notio in dies reddatur certior. Quæ ex his quidem in præsentia quæ sunt in promptu, & omnibus patent, explicanda nobis est, in conspectuque ponenda. Perspicuum enim est, idque planè extat, treis esse in hoc inferiore mundo animantium naturas, quorum partim viuunt duntaxat, idque alieno munere, nihil ipsa afferentia ex sese, quam ob rem hoc magis, quàm illud sequi, & appetere velle videantur: quam vitam degunt cuncta ea, quæ tenentur solo infixa, eamque vegetabilem vitam appellamus. Partim iam sensibus prædita, & suum aliquod nacta viuendi iudicium, vim habent à natura insitam discernendi quodcunque oblatum illis fuerit: idque vel appetendi, vel aspernandi, vel insequendi, vel fugiendi. Tertium porrò genus & reliquum est, quod cùm ambo ista contineat in sese, vt & viuat, & sentiat: habet præterea præpositam hisce omnibus, & antecellentem honore, atque imperio, rationem, supra quam nullus iam est vllo ex genere vitam hic degentium, nobilitatis ascensus. Atque hæc tria simul copulauit in genere humano, intexuitque natura. Sed duo hic animaduertenda sunt, vnum quod patet ex se, manifestumque est, in his tribus scilicet naturæ quasi generibus, quod maximè necessarium ad vitam sit, id cæterorum esse indignissimum, maximeque ignobile: quod iam cum superioribus nostris sermonibus congruit, quibus dignitatem à necessitate nunquam non segregatam esse diximus: & reuera seruum semper est natura id, quod obnoxium necessitati est: liberum enim ius suum nullum id habet, sed ad alienum imperium præstò est semper, nec vllo dignitatis suæ honore censetur: hoc itaque vnum non tam nunc quidem positum à nobis est, quàm à natura omnibus propositum, animam illam quæ vitæ soli sit attributa atque addicta, quam vegetabilem appellamus, in toto animali genere longè subiectissimam atque ignobilissimam esse, infimumq; eam locum obtinere. Alterum vero duorũ, quæ diximus, diligentiùs aliquantò nobis est attendendum: omnem videli-

deli-

delicet naturam, quæ non solitaria simplexue sit, sed ex pluribus quasi rebus conflata consistat, genus habere suum, propriamque generis appellationem, ex illa parte sui, quæ in quaque re eiusmodi princeps sit: quod in coniunctione plurium, vni semper naturæ traditus principatus est. Quod cùm ita sit, & in nobis longè dominetur ratio, principatumque ipsa teneat: quicquid sumus ipsi, totum id accipimus & possidemus è ratione, vt sit ratio illud ipsum planè, quodcunque est homo: Sequitur deinceps, vt distinguamus quæ harum partium cuiusque vis, quæque facultas sit, seorsum primum & per se, deinde in iugatione cum aliis partibus copulatuque exposita: Etenim aliud est, quod vnaquæque animæ pars per se singulariter agere nata est: aliud, quod in aliarum partium comitatu & coniunctione: quod naturæ simplicis, simplex est actio: conflatæ, mixtæque coniuncta. Sed de mixtis mox, nunc simplicia illa munia, atque officia singularum animæ partium videamus. Ac illius primum quæ sine cura vlla nostra, sine rectione viuit in nobis ac viget, quam vegetabilem animam nominamus, ea enim est qua alimur & sustentamur, & extenuamur, & augescimus, accipimusque habitum hunc, & figuram corporis quæ in nobis est, & fingimur carnibus, ossibus, neruis, cute, sanguine, & ad gignendum quod in eodem genere simile nobis sit, natura proni sumus: cui sunt animæ quædam membra attributa, quæ sine nutu nostro, & considant, & excitentur, eaque est vna fundamentum & stabilitas animarum reliquarum: quæ nisi adesset, neque sensus in nobis, neque ratio esse posset: & tamen ipsa ita est necessaria, vt sit reliquarum longè infima. Atque hactenus ferè huius animæ pertinet potestas. Illa verò sentiens, quæ aliquo iam cognoscendi iudicio prædita est, vim habet sibi peculiarem videndi, audiendi, tangendi, olfaciendi, gustandi: atque inter hæc sensilia differentias notandi, contrariaque in suo cuiusque sensili genere distinguendi: necnon rerum motus, figuras, magnitudinesque percipiendi, oculis quidem & aspectu quàm maximè, sed cæteris quoque sensibus nonnihil. Eiusdem est animæ officium, ea quæ sensibus semel comprehensa sunt, etiam posteaquam illa abierint è conspectu, interiore nihilominùs animi facultate quadam, imaginibus repræsentare, & tanquam in thesauro in memoria recondere, aliquantumque ibidem temporis spatium custodire: quod illis formis, & imaginibus, ad inquirendum maximè aliquid, & ad declinandum, animalia moueantur. Tertia est ratio peculiaris generis nostri, quæ nullo alio in genere animantium cernitur: per quam nos omnibus mundanis rebus præfecti sumus, cuius munus proprium & primaria facultas est, intueri quidem illud primo, & per se, quod semper idem est, atque eodem modo se habens; quod
necess-

necessariò immortale est, atq; diuinum, in eoq; tanquam in familiari & cognato genere versari, veritatisq; ibidem pasci cibo, suauiore multò, quam ambrosiæ & nectaris. Quandoquidem in eis solis, quæ sibi perpetuò constant, & vsquequaque immutabilia sunt, habitat ipsa veritas, eadem in fluxis & continéter labentibus, tanquam simulachris & similitudinibus illuditur. Sed si ad hæc quoque, quæ non vniusmodi semper sunt, ipsam conuerti rationem oporteat, in iis eius sit officium præscribere, ordinare, dirigere, imperare: quod huius naturæ præcellentis ac diuinæ solius est imperandi, & præcipiendi potestas. His singulatim de vnaquaque partium animæ a nobis sic expositis, veniendú deinceps est ad functiones eas, quæ ex partium coniunctione inter se, copulatæque existunt: quarum medius fidius incredibilis est multitudo, nec numero ea solùm, sed modis etiam, & conditionibus, multiformis, ac varia. Sed nos genera duntaxat ipsa perstringemus: ad minutissimas partes explicandas non accedemus. Ex parte igitur sentiente, & vegetante, ambarumque inter se iugatione, atque complexu, primùm cura & studium custodiendæ salutis, deinde voluptas, molestiaque exoritur. De ea voluptate nunc loquor, quæ maximè sentitur in ipsa coniunctione molestiæ, vt sitienti est ideo cum voluptate bibere, quia cum molestia sitiat: cuius quidem molestiæ ea est vis, vt cùm primùm desierit sitis, simul item desinat bibendi delectatio: hoc genus voluptatis (nam est aliud quoddam purius, atque præstantius, quod nulla omnino admixtum molestia est, de quo alio loco fiet mentio) hoc inquam mixtæ voluptatis genus, quod etiam vehementius videri solet, propter appositionem, adiunctionemque contrarij, dicimus ex hac copulatione sensibilis & vegetabilis animæ primò nasci, vt in ipsa quidem vegetabili situm, fundatumque sit, a sentiente autem percipiatur & iudicetur. Verùm habet id terminatas in animantibus cæteris varietates, in homine verò si rationalis anima huic curæ se submiserit, & ad sectandas huiusmodi voluptates sit conuersa, crebrius item multò, & multiplicius factum, innumerabiles illas gignit cupiditates, quas volitare in anima ipsa passimque discurrere ac tumultuari sentimus. Hinc iræ, hinc reconciliationes in gratiam, hinc amores, hinc odia, hinc libidines, hinc ambitus, hinc suspiciones, obtrectationesque, hinc alacritates, consternationesque animorum, & quæ quasi capita omnium huiusmodi perturbationum sunt, spes, metus, lætitiæ, dolores. Sed nos his breuiter percursis, ad illam alteram complexionem, temperationemque rationalis animæ cum reliquis duabus naturis, accedamus. Ex qua quidem copulatione non pauciores profectò quam ex cæteris effectus prouenient: etsi ex alieno hi tamen sunt genere. Namq; ipsa ratio, quæ si pura

sit per se atque simplex, in eo, quod idem semper est, contemplando, perpetuò inhęreat, neque sponte se vsquam à diuina illa disiungat veritate, indidem huc euocata, atque huic corpori nodo inextricabili, quoad in his fuerit locis adstricta, comitatu importuno sensuum, & cupiditatum, desciscat a semetipsa necesse est: & ad hæc infirma, instabiliaque consideranda torqueatur: quorum primo obtutu tanquam caligine occæcata atque conniuens, vt quæ ex illo illustri æternæ veritatis loco, in tenebras repentè venerit, aduocare sibi cogitur communes quasi administros & suos & sensuum, per quos item commune opus cum illis vnà peragat, atque exequatur, fidem, opinionem, consilium, cogitationem: quorum fides quidem mentis animique est assensio, assertioni credentis, quæ sine ratione quippiam confirmet: opinio autem intus concepta existimatio est, non sine ratione quidem, sed tamen infirma ratione subnixa: quæ rem aliquam arbitratur aut esse, aut non esse, aut huiusmodi eam, aut alio modo existere: ac in his duobus ratio consistit tamen, & requieta est, quod eo est contenta, quod quoquo modo sibi fuerit oblatum, in illo autem altero pari, consilio, cogitationeque, iactatur adhuc, positaque est in motu, necdum eò peruecta, quò affectat & tendit: est enim consilium, quasi itineris & viæ inuestigatio quædam, conquisitioque adiumentorum, quibus id queamus, quod designauimus consequi, cogitatio verò eiusdem fermè modi est indagatio: verùm non ea efficiendi quidem quippiam, sed tantùm intelligendi causa suscepta. Hactenus informata nobis sit, & tanquam leui ducta penicillo agnitio nostri met, quæ etsi propria Philosophiæ consideratio est, nō maxima tamen videtur indigere admonitione ad spectandum & percipiendum. Nunc hoc rationale animal, quod vocatur homo, tribus ex naturis cohærens atque conflatū, quod fungi debeat actiones, & singularum naturarum proprias, & omniū communes: fungiq; ratione & ordine, si vitam eam velit degere, quæ felix & beata sit, tradamus Philosophiæ instituendū, ac poliendum: vt videamus si dictis eius atque promissis, facta etiam consentiant. Quid promittit illa autem? nempe scientiam se & facultatem homini præbituram, qua is semetipso commodè vti & ad omnia rectè exhibere se possit. Atqui nihil omnium rerum melius, neq; pręstabilius profectò est, neq; ego solus hoc dico, sed tu quoq; Phędre, & quicunq; educti liberalius sunt: nemoq; potiùs omnium mortalium tam abiecto animo, tamq; infima & sordida conditione vitæ est, quin si diligentiùs consulat semetipsum, & cogitationes suas expendat, hanc huiusce modi scientiā omnibus anteponat opibus, atq; fortunis: quippe qui ex ea se assecuturū omnia optata sua confidat, & ad suorum votorum summā peruenturum. Veniat igitur in medium promissum hoc magnificum,

eum, & graue, vt excutiatur à nobis, & consideretur, in quo sic primum ordietur Philosophia. Etenim fingamus sisti illi a nobis & commendari, ac de manu in manum (vt aiunt) tradi hunc eum ipsum, quem cupimus huius tam eximiæ facultatis, & præclari simul vsus fieri compotem: illa enim, credo, vt primùm aspexerit adolescentem, nostrósque sermones audierit, hac initio statim oratione vtetur: Equidem præstabo (inquiet) quod pollicita sum, viamq; bene & beatè viuendi sine vllo errore tradam: sed opus est animo non repugnante: quanquam hoc fortasse non satis sit: ingenium adsit oportet, & velut oculi in corpore, sic in mente luminis acies, ad intuendam formam veræ pulchritudinis à natura parata: quam postea ego quocunq; fuerit opus, meo arbitratu dirigam, atque conuertam. Sed quod dixi de non repugnantia, ob eam causam dixi, quòd ferè ad me qui accedunt, afferunt prauas secum è vulgo opiniones, quas nulla nostra ratio potest euellere: aut enim in aliqua populari sententia statuti atque firmati, velut expetendas præcipuè esse opes, honores ambiendos, voluptatem sequendam, ad omnem deinde vocem veritatis obsurdescunt: aut etiam si rationi se præbeant dociles, vno aliquo vitio, nonnunquam etiam pluribus contaminati atque imbuti, permulta secus faciunt, quàm vera illis dictet, ac præcipiat ratio. Ex quo neq. illis magna ex me vtilitas, & mihi grauis ex ipsis calumnia conflatur. Videor enim postea ob hanc præcipuè causam, sapientiam tradere, non rerum, sed verborum: quod tamen secus est: mea enim disciplinæ institutio, ad res potissimùm, & ad facta ipsa spectat: formatrix autem orationis hactenus quoque sum, vt sine fuco & fallaciis, cum optimis eam moribus, & cum præclaris animi cogitationibus velim congruere. Quòd si tu (ita enim prosequetur ad adolescẽtem conuersa) ita ad nos paratus venis, vt te nobis totum sis permissurus, eijcias è te ipso oportet omnem opinionem alienam constantis & firmæ rationis: animumque tuum mihi purum & purgatum præbeas, quo possim ego in eo diuinam illam speciem, quæ à me vna fingitur, atque exprimitur magnanimi viri, & verè præstantis inscribere. Quid respondebit adolescens? primùm pudore credo deijciet oculos: pòst nouis quibusdam ardoris stimulis, ad spem magnarum rerum intrinsecus excitatus, quod de Alcibiade scriptum reliquit Plato, flens sese & salutem suam Philosophiæ commendabit. Sequetur itaque primam illam nostri met, quam diximus, cognitionem, altera præceptio: vt consideremus attenteq; intueamur, quum trium illarum partiũ, ex quibus constituti sumus, singularum proprij & sui fines sint, in queis quisque earum sit positum bonum: nos ex naturis illis omnibus in vnam rem conflatos, non posse vnius tantùm partis

extremo & fini contentos esse: sed quemadmodum treis animæ habitus & facultates obtinemus, ita tria nobis habere proposita bona, quorum singula partibus singulis, coniunctè autem omnia vniuersitati ipsi conueniant. Persequamur enimuerò quod cuiusq; partis extremum atque idem bonum sit: quò melius deinceps queamus iugum illud, & vinculum totius communionis aspicere. Illi igitur parti & animæ inferiori ac ignobiliori, per quam sustentamur, & alimur, ceu finis & vltimum incolumitas proposita est quæ eadem salus & vita est intelligenda, genusque illud boni, quod vtile appellatur, in hoc genere animæ præcipuè est fundatum: vtile enim potissimum id vocamus, quod ad salutem & incolumitatem vel dandam, vel conseruandam, vel restituendam etiam pertinet, quod inter reliqua bona maximè necessarium est: etenim est cæterorum tanquam solum, fundamentumq; bonorum, quo subducto, atq; sublato, reliqua non videãtur bona vspiam posse consistere. Atq; huius quidem etiam boni participia illa sunt, quæ omni carent sensu: vt stirpes, arboresq; & cætera eiusdem modi, quorum est natura in toto animanti genere longè subiectior: nihilq; in se continens, nisi quod necessitatis sit: ideoq; honore nullo, nec nobilitate prædita. Altera est natura iam sentiens, vimq; & facultatem habens huiusmodi insitam, vt affici quodammodo rerum appulsionibus, idq; ipsa sentire, ac propterea moueri ad appetendum, vel ad aspernandum, possit: cuius finis & proprium bonum intelligitur voluptas: certè enim nisi aliud quid præsit, quod moderetur, & corrigat, semper vt ad suum summum, summeq; expetitum bonum, sensus ad perfruendam rapientur voluptatem. Tertium porrò animæ genus, quod rationis particeps, vel ea ipsa potiùs est ratio, cœleste atq; diuinum: cuius præ nobilitate ac præstantia, reliqua genera aut nullius quodammodo, aut certè ita parui sint momenti, vt ne cõparanda quidem sint: finem suum & vltimum propositum sibi habet, si ipsum per se solum spectes, scientiam & veritatem, si cum reliquis coniunctum, decus atq; honestatem. Est enim honestas, quam eandem dignitatem, decentiam, amplitudinemq; appellare iure possumus, si acutè inspiciamus, nil aliud profectò, quam veritas, cum reliquis aliarum partium finibus, vtilitate videlicet, voluptateq; coniuncta. Vt enim luminis natura candens ipsa per sese, & suo quodam splendore lucida, si illustrandis rebus admisceatur, colores eos excitat, qui varietate & pulchritudine decentes sunt: Sic veritas adiuncta hominum studiis & affectionibus, cùm in agendo, regendo, communicandoq; expromitur, illam inprimis gignit, quam ingenuæ mentes tantoperè mirantur, conuenientiam rerum omnium, & dignitatem. Atq; his tribus finib. propriis trium partiũ iam cognitis, in quorum vnoquoque

suum

suum cuiq; parti bonū est: videamus nunc totū hoc complexum & copulatū, quod est homo, quos ad fineis à natura directū sit, & quam vitā agere debeat, quoq; modo semetipsum in vsum sui adhibere, si ad extremū & vltimum suæ naturæ bonum sit peruenturum. Atq; horum quidem trium, primū illud Philosophia duntaxat docet: reliqua autē duo prçterea etiā tradit. Quid est autem quod doceat? Nempe sicut nos cōiuncti, & temperati ex trib. naturis sumus, sic etiā illa bona in vnū miscenda nobis esse, & capiēda, si beatam, & expletam suis omnib. numeris vitā velimus, cōsequi. Quid ais Zeno? Quid nouas verborum contechnationes implicas, quib. nos captare, & illaqueare coneris? Bonum esse quod honestum sit: Assentior, & ex prçstantissimo quidē genere confiteor esse bonū: At id solum bonum, prorsus nego: nisi aut vnicum tantummodo bonorum genus in natura rerum sit: quod cuinam quçso queat pbari? cùm omnib. reb. natura & specie inter se plurimum differentibus, suum cuiq; earum in fini atq; extremo sit positum bonū, quod esse idem diuersorum nō possit: & ni ita sit, frustra pleraq; creata à natura, & nullos ad fineis effecta intelligantur. Aut si alia quoq; bonorum genera sint, quoniā de hominis bono nominatim nunc quærimus, ex vnica natura nos, hoc est, mente duntaxat & ratione, oporteat esse factos. Atqui alias præterea naturas in nobis obtinemus: Vbi ergo repentè deserimus illarū bonum? quod si assequi possimus, intelligamus id certè ad aliquam partem nostri pertinere: Nisi fortè reliquarū partium bona stare, atq; coniungi cum rationis bono nō possunt: q; vsq; eò falsum est, vt in illis p çcipuè sibi accommodandis, & cōcordibus secum faciendis, enitescat & elaboret nostra ratio. Simus ergo ad ista tria bona & appetenda, & consequenda à natura facti: quorū quidem communio bonorum, in ipsa partiū nostrarum cōiunctione spectatur. Sic n. debemus exquirere, & cōsectari singula, vt ad communitatem tamen omnia referamus: atq; hic illud peruidendum est, vsq; eò congruerē tria hæc inter se bona, & velut conflata esse, vt quanquam vnumquodq; illorum suo, & proprio genere censeatur, societatem tamen cum reliquis generibus, & naturalem quandam intelligatur habere cognationem: nam & quod vtile cui est, id suapte etiā natura conueniens illi est, ac iucundū: & honestas suam vtilitatem ac iucunditatem secum adiunctam habet: & cum voluptatē, quæ è natura sit, sua est vtilitas, conuenientiaq; coniuncta. In quo perspicuè natura contra Stoicorum rationem decernit, illud verè perfectum, & cumulatū hominis bonū esse, quod fit ex his trib. in vnum quasi temperatū, atq; mixtū. Sed nos cùm suos cuiusq; naturæ fineis appellauimus, illis nominibus singulos indicauimus, quæ præcipuam, & principem in vnaquaq; natura rationem boni declararent, ad quam cę-

tera adiuncta bona pro accessionibus ducerentur: quemadmodũ in sequentibus fiet manifestum. Etenim notatis iam, & constitutis finibus ad quos hominis vita, naturaq; contendit, aperiendus dehinc est communis penè cunctorum hominum error: quos ignaros, quatenus quicquam conueniat, illamq; partium in nobis consensionem violantes & distrahentes, stultitia in vita quasi furia quędam, incitat, atq; perturbat: vt neque placati sibiipsi, neque cum cęteris concordes esse possint: quos cùm ab hoc tanto malo se abducturam Philosophia polliceatur, & in possessionem summi boni inducturam, perspiciamus, quæso prius aliquantum magnitudinem mali: vt quantum deinde illi beneficium debeatur a nobis, meliùs agnoscamus. Etenim si quisquam est, cui hæc tanta communis vitæ confusio curam aliquam inijciat noscendi, & contemplandi, vnde illa & quibus quasi radicibus exorta, quotidie magis fruticetur, & ingrauescat: is reperiet primùm ignorationem sui in vnoquoque, deinde prauum vsum, qui nec rectus esse ignoranti semetipsum potest, hanc tantam errorum syluã profudisse, per quam exclusa luce veritatis, totum fermè vitæ iter nobis impeditum atq. cæcum factum est. Nam vt fines eos, ad quos natura generati sunt, nequaquam homines mente, & intelligentia comprehendentes, feruntur fortuitò, & temerè: & vt ad vnum aliquod studium, quasi fluctu, delati sunt, ita inhærescunt in eo, cæteraq; nosse & vestigare contemnunt: ex quo statim diuellitur in nobis naturæ illa consensio, maiorq; pars nostri neglecta à nobis inaccurataq; relinquitur: Aut qui pluręis fineis tenere constituunt, ignari quid postulet illorum vnusquisque, & quantũ cuiq; tribuendum sit: inepta & dispari compositione, non illos conciliant inter se, sed committunt: ex quo seditiones graues, & prælia in animis intus excitari necesse est. Ac vt rem exemplis notiorem faciamus, diximus vtilitatem, voluptatem, dignitatem, humanorum esse desideriorum vltima, copulata ipsa inter sese, quando & nos conflati ex triplici natura sumus: vt cuiq; naturæ suum vltimum sit, non illud quidem abiunctum omnino, & separatum à cæteris, sed proprium tamen cuiusque, atq; præcipuum. Quid ergo? Nonne cernimus ex hominum numero nonnullos, qui quum vtilitatem nimis adamauerint, quòd ad eam sunt, aut consuetudine diuturna, aut propinquorum imitatione atq; exemplo, vt æqualium hortationibus adducti, paruam voluptatis eius, quæ alieno ex genere sit, nullam omnino dignitatis ducunt rationẽ: sed ambo hæc genera reliqua in vna sibi vtilitate constituentes, vni illi seruiunt vitæ, quæ animantibus quoq; reliquis & stirpibus communis est, cuius fundamentum & stabilitas in parte animæ ignobilissima consistit: reliquas verò naturæ partes, deserunt, atque despiciunt. Itaque rei faciundæ maximè addicti & mancipati, nul-

ti, nullum sordidum neq; turpem iudicant quæstum, vnde ad vitam vtilitas aliqua perueniat: ex quo infinita in illis quotidie magis pecuniæ cupido adnascitur. Atq; hi sunt, qui solliciti semper & anxij, minutatim & pauxillatim omnia expendentes, nati esse videntur ad omne perferendum dedecus: litigiosi, difficiles, scrupulosi: qui ne irrisi quidem, & ludibrio habiti, animaduertere possunt, quam misera conditione viuant, tantumq; illud pertimescunt, ne quid ab iis petatur, aut auferatur: itaque & fugiunt bonorum cœtus, & a consuetudinibus hominum abstinent, nec audent quicquam facere, aut dicere vnquam fortiter. Hos tu homines esse statuas, infimæ illi vitæ, & ignobilissimo generi bonorum addictos, ac tanquam spongias lapidi, sic ipsos auro affixos & pecuniæ? His è regione alij, nulla neq; vitæ, neq; vtilitatis habita ratione, ad voluptatem vnam toti sunt delati: in eaq; exquirenda vndiq; ac perfruenda, summam sibi vitam constituunt: cuius quidem voluptatis, eius nimirum quæ populo & nota & nominata est voluptas, regnum in parte naturæ sentiente constitutum est: nam neq; voluptas est, nisi sentiatur, sensusq; perfundantur & deliquescant ex ea. Et memoria preteritorum, expectatioq; futurorum, quæ ambo in solis sentientibus sunt, productas tempore & spatio, facit sentiri voluptates, quas sola instantis breuitas temporis inanimaduersas & imperceptas transire cogeret. Ergo ad voluptatem qui sunt omni studio conuersi, cùm genus eius nullum repudient, nec prætermittant, in eo tamen genere plurimum adhęrescunt, quod ex sentiente ac vegetante anima coniunctum est: quando id quidem omnium est acerrimum, & ad concutiendum totum hominem maximè vehemens: est autem id positum in eo, vt cùm pars illa vitalis & vegetabilis, quæ cæterarū partium rudis & corporea maximè est, defectionem naturæ suæ, & maiorem aliquem discessum à temperamento patitur, in quo molestia iam inest, & quasi naturæ tristitia quędam non mediocris: si subleuetur, ad naturamq; restituatur, incredibili quadam videatur sibi perfrui suauitate: quod vt in comparatione nigri color albus, sic in adiunctione molestiæ voluptas acrior sensibus nostris appareat. Atq; hæ huiusmodi in primis plebeiæ & sordidæ sunt voluptates, quæ ab hominibus nequam atque ignauis potissimùm expetuntur, quarū vim conditionemq; cunctarum, in vna si placet specie, eademq; notissima, parumper consideremus. Est enim morbus vulgaris sanè, & omnibus notus, quem psoran Gręci vocant, nos vertimus scabiem: cùm sanguis intus biliosus & acescēs sparsim è cute conatur erumpere, & quacunq; funditur, propter acumen stimulis pungit, inficitq; corpus, & inficiendo pruritus acreis ciet, qui sunt quasi fermenta quędam & nuncij appropinquantis doloris. Huic malo, & molestiæ subuenimus scalptione

atque vnguibus, vel asperæ rei alicuius fricatione, & attritu. Ponite vobis nunc ante oculos formam atque imaginem huius prurientis: videtis ne vt miserè ipse se exerceat, mixtamque ex voluptate & ex molestia, indignantis simul & lætantis exhibeat faciem? cumque intrare eò digitis planè non possit vbi maximè fodicat, & stimulat vis morbi, quemadmodum cutem suam dilaceret, vocibusque inconcinnis obganniat, anhelitus efflet graues, & mirandum in modum corpus, vultum, membraque iactet, atq; distorqueat? qualem hunc, quæso, & quo ex genere hominem esse statuetis? Atqui talis ferè est, attente si inspexeritis, vniuersa corũ vita, qui se potissimum dicant, & dedunt corporis voluptatibus: alij enim in epulis, & ebrietatibus hoc idem efficiunt: alij in congressionibus corporum, turbitudineque libidinum: nonnulli etiam sitim medicamentis colligunt, vt sit potandi maior quædam iucunditas: plures sine fame & siti, & sine vehementi aliqua cupiditate, sola recordatione suauitatis adducti, vino, gulę, libidinique inseruiunt: qui semet etiam inuitant ipsi excitantque languenteis: nihilque prorsus præterire earum rerum volunt, quas aliquando nouerint afferre delectationem solitas. Quod quidẽ proprium & præcipuum falsæ atque corruptæ in nobis rationis malum est: idemque non necessarias suscitans cupiditates: Nam cætera animantia quoquo pacto se gerant, cum contrariis molestiis ad appetendas illiusmodi voluptates compulsa sunt, naturæ tamen plerunque finibus continentur. Homo solus corporis voluptatem, non necessitate (nam ea quidem faceret sibi ipsa modum) sed ratiocinatione falsa demetiens, in eiusmodi genere cupiditatum, insatiabilis prorsus, & infinitus efficitur. Atque horum duorum generum quæ memorauimus, auari illius dico, huiusq; voluptarij, tanta est à ratione recta animi & voluntatis auersio, vt nulla bestia sit, quàm vtrunque est istorum, aduersus vocem veritatis agrestior: nam neque castigatores vllos hi perferunt, & rectè suadentibus semper sunt inimici: ipsi verò vltro eludunt etiam cæteros, suaque cuique alibi studia, quàm in corporis voluptatibus collocanda esse negant, propterea quia quicquid non manu & corpore teneatur, inane id totum, & superuacaneum iudicant esse. Sunt alij, nimis cupidi illi quidem, & studiosi voluptatum, sed tamen in eo vitio aliquanto leniores, qui voluptates potissimum eas consectantur, quæ sensuum propriè sunt: nec ita magnam habent cum illa corporea parte contractam rationem, vt qui musicis & cantibus assiduè dediti, personare aures suas vocum, & fidium, & tibiarum cantu semper volunt: aut qui oculis rapiuntur in omnem cupiditatem, vt signorum, tabularum pictarum, argenti vestisque stragulæ, gemmarum quoque & margaritarum studio propè infinito ducantur, domos autem suas ita re-

fertas habeant atque exornatas, vt nihil festiuius, neque concinnius ne cogitari quidem possit. Sunt etiam qui odoribus præter modum delectentur, & eorum innumerabilem vndique conquirant varietatem. In queis tribus sensuum voluptatis generibus, luxuria præcipuè ea inest, quæ etsi libero homine putatur esse dignior, frangendis tamen & viri, & virtutis neruis, vim permagnā habet. Restat vt de genere illo tertio & præcellēte dicamus, quod si peculiari suo solùm munere fungatur, & in vna contemplatione veritatis positum ad reliquas partes aspectum nullum referat: homines efficiet squallenteis & mœstos, nil ferè habentes cum humanitate commercij: & ad omnia quæ occurrerint quasi obstupescentes. Sin autem cum sensibus sociatum atque iunctum, illis vt ministret, & subseruiat, adductum fuerit: eo maxime adnitetur, vt popularem gloriam, & potentiam in primis assequatur: vimque aliquam vehementiorem nactum, vrbes, populos, regna sæpenumero euertet. Sin autem animo fuerit infirmiore, & tenuioribus opibus, ad illa conuertetur, vt nimio vestitu cultuque corporis, aut alio quodam ostentationis artificio, cogat se spectari. Sed quid ago? sanúsne sum, qui tantam errorum molem quantam omnis vita fert, euoluere me posse atque explicare sim ratus? Hic Citrarius, Imo fecisti tu planè operæ pretium, inquit, qui ista nobis ante oculos adduxisti, ex quibus facilè deinde sit ad reliqua coniectura accedere: Video n. iam planè, & cum animo meo cogitans intueor: non hos solum, qui in vnius partis fini præcipuè insistunt, sed istos etiā qui cunctarū fines partiū, atq; extrema consectantur, nisi apto cōmensu quodā, & bene exanimata ratione id faciant, inæqualem eos, & confragosam vitam ducere conficiq; semper solicitudinibus & molestijs: vt non minutissimis corpusculis Democritium inane, quam huiusmodi dissidijs & conflictationibus animorum, refertior vita sit: quibus quidem rebus lumen afferri, atq; ordinem, præclarissimam rem esse, intelligere mihi videor: si tamen hoc præstari à Philosophia ipsa possit. Atqui, inquam, pollicetur illa hoc quidem: Sed illud quoq; Citrari, intelligere te puto, ordinem istum, atque lumen, de quo narras, sine cognitione certa earum rerum, ad quas adhibituri nosmetipsos sumus, haberi planè non posse. Quid ni intelligam? inquit: an quisquam rerum earum, quas minimè nouit, prudens director esse potest? Quid si, inquam, homo eiusmodi est, vt si se totum præstaturus sit, cuius rei disciplinam, vt antea diximus, Philosophia profitetur, omnia illa intelligat, & noscat necesse est: quibus cum, commercio, aut vsu, aut cognatione aliqua est implicatus, num tibi videbitur quicquam in rerum natura penè esse, quod non illi cognitum, & perceptum esse debeat? Vix videor hoc posse inficiari, inquit. Atqui confiteare hoc quidem

 necesse

necesse est: omnia enim prorsus illi noscenda, & comprehendenda sunt: veruntamen modo quodam singulari atq; suo. Est enim duplex rerum cognitio: Altera, quæ in partibus explicat se, atque dispertit: Altera, quæ in genere summo, atq; vniuerso est collecta. Primam illam artes & opificia, & circunscriptæ terminis limitibusq; scientiæ: secundam verò cognitionem Philosophia sola complectitur: atq; vt dicebamus, talem præstare hominem, aut talem, huius esse, vel illius artis: ipsum autem hominem præstare quicquid ipse est, proprium esse Philosophiæ. Idem dicimus nunc in cognitione talem esse rem, aut tantam, aut huiusmodi ad scientias artesq; peculiares: id autem ipsum simpliciter, quod res quæq; est, ad Philosophiam vnam vt cognoscat, pertinere. Quid est ergo quod vehementius homines in errorem inducat & fraudem, quam inferioribus niti notionibus, superiores autem illas & primas non tenere? Vt puta, diuitias sibi bonum arbitrari, cùm quid bonum sit, & quæ sit eius rei vis ac natura, in vniuersum non intelligatur. In quo quidē vno principe bono atq; summo, eiusque cognitione & scientia, omnium deinde bonorū, quæ ex illo effluunt, posita & collocata est veritas. An tu alium fontem bonorum vllum & noscendorum & tenendorum existimas esse, quā veritatem? Veritas est lumen illud atq; ordo, quem modo adhiberi rebus aiebas oportere. Quod cùm animi oculus cognitione, intelligentiaq; comprehenderit, idq; & actionibus suis proponere, & præferre sibi ipse cœperit: tum tutò vestigia ponere, tum vanos illos terrores, inanesq; blanditias falsarum opinionum, quæ totam improuidam vitam perturbant, deprehendere, atq; discutere, & se in arce veri boni poterit constituere: Veritas enim est, quæ instruit nos & docet, quid quæque res, quantiq; sit, & quantum eadem nobis conferat ad viuendum. Veritas est, quæ nos nostrimet gnaros & prudentes esse facit: nec solum primam illam & inchoatam, quam supra diximus, sed absolutam, & integram nobis dat nostrum cognitionem. Veritas, cùm res nobiscum, nosq; cum ipsis rebus comparat, atque componit, modum ipsa vna & dimensum illum tradit, per quem res nobis, nosquemet rebus ipsis ita applicamus, & adiungimus, vt neque obruamur nimia copia earum, neque remaneamus ipsi vspiam inanes. Quid est, quod verorum bonorum & intelligentiam monstrat nobis, & adipiscendorum tradit facultatem? Quid nos ipsa via & explorato itinere ad optatos fineis ducit? Quid potissimum facit, vt sine metu, & sine pœnitentia rectis consilijs vsi, pacatam, ac iucundam traducamus vitam? Nimirum omnium huiusmodi bonorum, & aliorum etiam maiorum ac præstantiorum, quæ à notione vulgi magis remota sunt, origo nobis, & caput, & stabilimentum, est ipsa veritas. Vt ambulare in tenebris

nebris sine lumine, sic periculosum, & præceps est peragrare, & conficere vitæ viam sine veritate: & mehercule, si alterutrum è mundo tollendum sit, multò minore incommodo diurno sidere, quam veritatis luce careamus. Quis enim falso bono potiri voluit aliquando: aut quis vnquam extitit, qui duros, & graueis in vita cum exantlasset labores, eo ad extremum præmio cõtentus esse posset, quod inanis & falsa vtilitas attulisset? Quapropter, Phædre, cùm sapientiæ omne iudicium ad multitudinis opinionem contulisti, haccine spreuisti Philosophiæ vocem, quæ veritatis studium primarium esse omnibus vult: rectasque etiam opiniones, si quæ aliquando absque certa veritatis cognitione existunt, cæcis comparat, casu rectum iter insistentibus: an est quod proferri indignius possit, quam sapientiã nescire se ipsam, sed tantummodo quadam opinione de se niti? Quis hoc è vulgo infimus homo non facit? Ergo satis erit nobis, non quidem scire beatè viuere nos, sed solum opinari viuere nos beatè. Quot multos enimuero hominum, quotidie ista opinio decipit? Non est hac opinione contenta, non in hoc nostra conquiescit Philosophia. Scire nos id ipsum ac nosse apprimè vult. Itaque tradit vias noscendi, & intelligendi, neque beatam vitam, nisi scienter illa animaduertatur, & agnoscatur, vllius nobis ad iucunditatem animi, esse momenti putat: non plus quidem, quàm stipiti aut arbori, quæ ramis pomisque insigniter adornata, suam ipsa viriditatem feracitatemque non attendat. Quod si veritas quoque definienda est, & tanta res tam paucis in conspectu quasi ponenda: Dicimus, veritatem aliam in ipsis rebus inesse, aliam autem in nobis. In rebus veritas est, primum illud ipsum, quod quæque per se res est, quod tantum habet vnaquæque res de natura, quantum habet de veritate. Deinde, si rerum ipsarum inter se consensio & concordia, quum responsus quidam in his sit, aptaque compositio, secunda quodam modo naturæ veritas est, orta illa quidem ex superiore illa, & simplice: sed nobis, qui ab humilioribus scandendo ad alta nos attollimus, anterior & primò obuia. Ad has porrò naturæ percipiendas veritates, cùm se applicat nostra intellectio, ad easque sese componit, atque exæquat, tunc naturalis illa veritas, tanquam in speculo, relucens in anima nostra, imaginem diuinæ nobilitatis in nobis constituit, si & noscamus opera, atque consilia præpotentis Dei, & quoad homini licitum est, in consilijs item nostris illa imitemur. Ac vt præclaro hoc ab auspicio, & veritatis tanquam fundamento, proficiscamur ad reliqua: percipiendum vobis illud est, trinas illas in nobis facultates animæ atque partes, ex quibus nostra omnis natura compacta sit, non posse ritè præstare commune omnibus munus, nisi in suo quæque peculiari munere

priua-

priuatim prius instructa & erudita sit: quod in illa infima parte statim fit manifestum: ea enim sola a cæteris partibus abiuncta, opus tueri suum potest: in sensibus quidem, quis non videat, non posse hoc album attumue, quod ad functiones vitæ pertineat, appeti aut vitari: nisi prius atrum cognoscatur, atq; album? Quanquam de cæteris minus negotij fortasse sit, ratio quidem nostra, quæ illud ipsum est, quod sumus nos, domina & rectrix humanæ vitæ, per quam habemus atque obtinemus, non quod viuimus duntaxat (id enim potuit vegetabilis pars, quæ infimi generis & muneris est, præstare) neque verò etiam illud, quod cum voluptate & suauitate viuimus. Est enim sensilis in nobis facultatis in primis hęc oblectatio: Sed quod decoram, & splendidam, & cum dignitate agimus vitam, præcipuum est in communitate rationis munus, atque officium. Hæc igitur inquam ratio, nosse ipsa prius & apprimè tenere debet, quid pulchrum sit, quid honestum, quid splendidum, antequam illud in commercium reliquarum partium deferat. Et denique princeps omnis veritas rerum illi percipienda est, antequam eam exprimat, ac referat in veritate actionum. Quæ cùm totam ratio vitam hominis contineat, partesque illi cæteræ pareant, eamque consequantur: nimirum de ea nobis potissimum sermo habendus est, vt videamus primum, qui rectus illi vsus fuimet per semetipsam & separatim a reliquis sit, deinde qui in reliquarum partium comitatu & coniunctione. Quod his duobus rite expositis, cunctam vim Philosophiæ, vt opinor, explicatam, & perspicuam habituri sumus. Est igitur rationis, cuius nomen à rato deductum est, discernere ea, quæ rata esse debeant: hoc est, vera, firma, constantia: quam facultatem profectò in his mortalibus & fluxis reperire ipsa nequit. Quocirca ad ea conuertat se, & cõferat oportet, quæ sunt perpetua & immortalia, quod si etiam in his, quæ gignuntur passim, & intereunt, aliqua imago existeret perpetuitatis, qualis fortasse in ipsis generibus inest, quorum vniuersum semper permanet, indiuidua quotidie dilabuntur: in optima tamẽ & constantissima parte naturæ illa quærenda est, vt vbi maximè lucet, ibi potissimum veritas exquiratur. Est enim eiusdem scientiæ & facultatis, cùm tractare de re, quæcunque illi res subiecta sit facultati, tùm de ea summa absolutissimaque tractare. Quum igitur peculiare officium rationis sit, indagare veritatem, in diuinis autem & sempiternis maximè existat veritas, diuinorum indagatio in primis rationi est proposita. Hic me recens ista academia non permouet, quæ percipi & comprehendi negat posse veritatem. Neque enim illi ne istud quidem ipsum esse perceptum potest. Non est omnino de singulis argumentandi locus. Tantùm contra dico, si ita res se habeat, quemadmodum autumat illa, & perstrepit, frustra & in nobis, & in natura

tura

tura ipsa factam & constitutam esse rationem. Vt enim suprà demonstrauimus, quod vsum sui nullum habet, id non modò frustra est, sed neque vllo pacto esse potest omnino. Vt si intellectio non sit, ne ratio quidem existat, cuius officium quum sit intelligere, solum autem quod verum est id intelligatur: adempta veritate intelligendi, funditus tollitur è natura, & exterminatur ratio, cui conclusioni constanti & firmæ, quam multa incommoda, absurdaque sequantur, profectò intelligitis. Sunt alij agrestiores, negantes vtilem homini esse diuinorum cognitionem: quos patet nullam vtilitatem agnoscere, præter eam, quæ tactu & corpore percipiatur. At ea maximè bruta, & aspernabilis præstantibus animis iudicatur vtilitas. Sed vt redeamus, vnde digressi fuimus: Ratio semetipsa volens vti, & separatim exequi munus suum intuendæ veritatis, sensuum quidem adminiculo primum nixa est: initium enim illi primum animaduertendi, deinde pertentandi, ac paulatim altius erigendi se, atque attollendi à sensibus factum est: ex admiratione enim eorum, quæ in natura sensili maximè spectabilia sunt, primùm orta esse dicitur Philosophia: pòst verò vbi satis his instructa & adminiculata ratio esse cœpit, cùm ad principes naturæ causas, illasque generales notitias, rerumque rationes inuestigandas se datura esset, ne simulachris sensilibus distraheretur, quæ varia & multiformia, sæpeque inter se repugnantia, mentem cogitationemque obturbant, necesse habuit subsidio sibi aduocare artes alias quasdam, tanquam puriores exercitationes sumet: quarum vsu tractationeq; assuefacta, posset paulatim extollere se, atque eminere, vt Arithmeticam, omnemque Mathematicam cognitionem: cuius ea vis est, eaque exercitatio, vt mentibus nostris rerum in corporibus iacentium, atque insitarum, naturam, speciemque proponat, sine vlla corporis mixtione. In primis autem & maximè asciuit Dialecticam, quæ ars nulli nominatim rei naturæue præfecta: ipsas tantummodo ratiocinationes per sese, & mentis quasi ex vno in aliud transitiones ac peragrationes, metiri, & perpendere, & æstimare nata est: quæ cui videlicet ratiocinationi ratiocinatio conueniat, aptaque sit: quam quæ antecedat, aut consequatur: quid sit repugnans in illis, & ambiguum: quid distinctum, & illustre, quæ sit: plurium inter se ratiocinationum contexio, aut etiam disparatio: & quarundam insociabilitas, aliarum ita arctè hærens connexio, vt diuelli nō possit: his enim ipsa ratio in se prius examinatis, ac perpensis, vbi vires suas domi iam perspexit, exploratasq; habere cœpit, tum demum sic egredi in aciem, & ad contemplationem naturæ tutò ausa est accedere. Ac primo quidem ortu Philosophiæ antiquitas (sicut monumentis literarum est mandatum) ex rerum illa cœlestium aspectu excitata ad cupiditatem

tatem

tatem cognoscendi, cùm Solis & Lunæ, errantiumque syderum, nec non eorum quæ semper cœlo inhærent, motus, formas, pulchritudinesque spectasset, vicissitudinesque notasset anniuersarias, & cum admiratione maxima tantarum descriptiones rerum contemplata esset, ex ratis ordinibus eorum, perpetuisque cursibus, eadem semper interualla lege certa seruantibus, suspicari cœpit, esse autorem & principem huic mundo quendam, cuius imperio & nutu mouerentur cuncta, & regerentur: Neque sola hac suspicione contenta, ad peruestigandum se dedit, si quid posset de eo firmi, certique concipere. Amoto igitur oculorum sensuumque adminiculo, ipsum motum in sese, ipsumque tempus, & quæ horum duorum considerationi adiuncta sunt, infinitatem diuisionum, æternitatem seculorum, diuersitatem naturarum, inquirere est conata: quumq; videret nil tam cognatum esse cuique naturæ, quàm motum proprium illi & congruentem, quòd in eo primum natura rei cuiusque ostenditur: perspicere cœpit, ex dissimilitudine naturalium motuum, dissimiles item rerum naturas indicari: itaq; cœlum propterea ex alio genere esse intellexit: atq; ista inferiora corpora sunt quatuor, quæ generationi suppeditant: quòd illud orbiculari motu deferatur: ipsa hæc recto. Et cùm orbicularis motus perpetuus esse possit, rectus autem nequaquam: distincta à terrenis cœlestia mortalitate esse, & immortalitate intellexit. Porrò autem cùm motus omnis aliquid quærat, quod non habet in se: idque cupiat assequi, ex quo omne quicquid moueatur, haud planè perfectum nec cumulatū omni bono esse intelligatur: ipsum autorem & principem vniuersi, vnde omnis ista tantarum rerum, motuumque descriptio ortum atque ordinem suum obtinet, vnum & sempiternum, eundemque præpotentem & prorsus immutabilem necessario esse cognouit: Ad quem intelligendum, riteque comprehendendum, quando quidem sine eo nec veritatis, nec ordinis, nec cōuenientiæ vllius, ipsiusque decori notio vlla firma & stabilis haberi potest: quum in primis vocet nos, & acuat Philosophia: vtinam eo tam facilè aspirare possent mentes nostræ quàm nos id auemus, & cum ardore maximo expetimus. Sed si minus nominatim & directè, aliqua tamen circuitione, & exemplo, informanda nobis nunc est præclara hæc, & admirabilis Dei summi cognitio: cuius similitudinem in ea re capiemus, quæ sensibus nostris vna omnium maximè aperta patensq; est. Siquidem hoc Sole, qui fons diurni luminis est, nihil nec cogitari potest illustrius. Quoniam autem sicut omnis cognitio mente atq; intelligentia nobis est comprehendenda: sic sensuum quendam habemus, qui simili ferè modo naturā luminis percipiat: noscenda huius ipsius sensus vis, actioque est, vt eam deinceps cum mente & actionibus mentis compa-

pare-

patemus. Nam quum omnium sensuum facultas, ad ea quæ cuiq; sensui subiecta sunt, percipienda, nata sit in omnibus reliquis satis est adesse subiectam rem vt sentiatur: in oculo & visione non est satis: tertiam enim quandam naturam adesse oportet, & eam quidem multo præstantiorem, splendoris, luminisque videlicet, quæ ad hanc rem eam ipsam facta, creataque est, vt visioni ipsa sit adiumento: tantò fabricator ille cunctorum sensuum Deus, vim videndi cæteris pretiosiorem finxit: iugauit enim facultatem & videntis rei & visæ, vt ad videndi actum venire posset splendidissimo naturæ genere: nisi fortè vile & abiectum est in natura quod nominamus lumen. At qui huius tam ampli, tamq; præclari muneris, quod lucere est: itemque eius, quod effluit, manatque ex isto, quod est cernere, atque cerni, vnum in cœlo dominum autoremque agnoscimus, per quem optimè ista, perfectissimeque fiunt: quem nuncupamus Solem: nempe quia solus cœlum atque terras lumine suo compleat: reliquaque ab eodem astra mutuentur lucē eam, quam possident: porrò oculus ad Solem, tanquam ad suum bonum natura est conuersus: non quòd oculus quidem nec quòd ipsa visio efficiantur Sol: sed quia sensus hic vnus maximè est solaris, visq; ea omnis, quæ ad videndum sit, ex hoc sidere tota hauriatur, & perfluat, vsq; eò quidem, vt & quòd intuemur Solem eum ipsum, & quòd præterea reliqua cernere omnia possumus, totum ab illo cœlesti lumine teneamus. Hunc igitur ipsum Solem, diuinæ illi essentiæ & vnitati, quæ cunctorū summa, & princeps causa est, fonsque bonorum omnium, & verum ipsa solumque suapte vi bonum, imagine quadam comparamus, similemque ostendimus: vt eodem modo illa in intelligibili loco: Sic enim conuertimus, quod Græci νοητῷ. Et sanè necesse est, fidentius vti verbis in summis rebus explicandis, & declarandis: quod etiam modo factum à nobis est, cùm essentiæ nomen, Græco nomini, quod οὐσία est, Latinum reddidimus: faciemusq; in eo quoque, si necesse fuerit, vt verbum infinitum, sine persona & tempore, nominis loco ponamus: quod cùm Græcis ipsis per quam vsitatum sit, videtur quoq; nobis interdum esse concedendum. Sed vt dicere cœperamus, ita illa alta & longè eminens rerum omnium ratio intelligibili in loco, ad mentem habet se, & ad ea, quæ mente percipiuntur, quemadmodum in hoc visibili sol sese habet ad oculum, & ad ea quæ oculis comprehenduntur: oculi enim si ad eas intuendas res conuersi sint, quarum colores non diurnum sidus, sed nocturnæ luces offundant, hebescunt quodammodo, & retunduntur: similesque fiunt cæcutientium, & hallucinantium oculis, ea re quidem, quòd pura ipsi visione minimè tunc fruuntur: Si verò eò se moueant & intendant, qua sol illustrat: tum & clarè, liquidoque

doque cernunt, & eadem quoque claritas in eis ipsis inest. Igitur in anima eadem proportione est noscenda ratio, atque attendenda: Dum enim anima ad id percipiendum intendit se & adnititur, in quo veritas & ipsum esse è regione refulget: quod est, vt lux à Sole, sic istud ex Deo intelligibile quasi lumen: intelligit id planè atque noscit, mentemque sibi ipsa habere in se & possidere tum videtur. Cùm verò eò se cõuertit, vbi tenebræ admixtæ sunt: in id quod generatur scilicet, & quod corrumpitur, quodque simulatis & fictis obtunditur imaginibus: tunc hallucinatur nimirum, & quasi somniat: variisque vltro ac citro iactata opinionibus, mentis sibi ipsa, ac intelligentiæ videtur inops. Hoc igitur summe præcellens ac diuinum, quod & rebus cognitis præbet veritatem, & cognoscentibus vim cognoscendi: caput ipsum naturæ totius, & absolutissimam speciem omnis boni, in Sole nobis similitudine propinqua, repræsentari cernimus: quod idem omnis scientiæ & veritatis est causa: veritatis, inquam, in rebus quidem factis, quatenus illas vt sint facit: nostra autem in anima, quatenus eam lumine illo intelligibili, & ex sese, & ex rerum essentijs ab eodem ipso manantibus, informat, atq; illustrat: qua quidem ex veritate generatur scientia, quæ est rerum eodem modo semper se habentium firma mentis intelligentiæque comprehensio. Sed vt in natura visili, oculum & lucem, solares quidem virtutes, & facultates conuenit appellare: Solem autem nequaquam, quod Sol vtrisque his multo præstantius quiddam, atque eminentius in sese habeat: sic in intelligibili genere, scientiam & veritatem, res nimirum bonas atque diuinas, non tamen Deum ipsum atque illud supremum bonum existimare debemus: quippe quod admirabili quodam interuallo virtutis, amplitudinis, potestatis, his omnibus antecellat: magnificentiusque multò sit, quam vt veritatis, & scientiæ finibus possit includi. Atque vt pergamus etiam ad vlteriora, in eadem tamen similitudine insistentes, Sicut Sol ijs, quæ cernuntur, nõ solum facultatem hanc præbet, vt queant cerni, sed generationem etiam, & accrementum suppeditat, & educationem: quod horum omnium genitis rebus atque alitis, Sol causa est, neque ipse tamen vspiam est generatio: sic his quæ cognoscuntur & intelliguntur, non hoc tantum ab summo adest naturæ bono, vt intelligantur, sed vt sint ea etiam, atque existant, & vt suam quodque illorum obtineat essentiam. Sed vt aliquando abeamus a similitudinis comparatione, quam præsertim vel leuiter indicasse affatim vobis sit; dico hoc munus esse menti nostræ peculiari ipsius officio attributum, vt in intelligibili percipiendo genere, & inquisitione veritatis se exerceat: quam si in æternis, & sibi semper constantibus nõ perspexerit, neque in illis veritati familiarem se effecerit: næ illa in

his va-

his variantibus semper & diffluentibus, nunquamque in eodem permanentibus statu, frustra venari illam, & indagare conabitur: infirmisque semper nutabit assensionibus, & ambiguis opinionibus distrahetur: viam vitæ certè nullam vnquã inibit, qua æquo animo vsque ad extremum patiatur se deduci: sed reuocabit crebrò se & retexet, sæpeque in pœnitentias graueis, & mœrores, tanquam in scopulos saxaque delata, faciet veterum suorum consiliorum naufragium. Quod in illis magnis & præpotentibus viris, qui in hac vrbe & Rep. quondam, alijsque item in ciuitatibus ac populis, autoritate & gloria rerum gestarum florere visi sunt, fermè omnibus contigit. Sed vt sint, qui hanc præcipuæ summæque veritatis absolutam notionem ad cõmunem hanc peragendam vitam haud ita multum esse necessariam putent, in quo etsi imprudentia labuntur, habeut tamen paratam ex hominũ quotidianis moribus & studijs erroris sui defensionem. Nos qui veram hominis præstantiam ac dignitatem è Philosophia quærimus, summumque ex ea bonum nitimur consequi, si rerum altissimarum cognitione nos esse instructos volumus, num sumus propterea iure reprehendendi? Atqui dicimus planè, sine ijs, ordinem rectè viuendi teneri nullo modo posse: nisi enim prius ratio ipsa explicuerit semet, totamque perspexerit, & domestica sui primum, æternæq; secum veritatis scientia erudita, tum demum accesserit ad considerandum hæc humana, eaque tractandum ac dirigendum, ars benè viuendi perpetuo constare nulla poterit. Sed cùm rerum earum, quæ in mundo & natura sunt, causarumq; quibus illæ effectæ in lucem prodierunt, indagationem omnium & curam cognoscendi Philosophia profiteatur, singularum est explicatio in suis libris atq; locis, cùm ab autoribus cæteris, tum verò in primis ab Aristotele petenda, non enim propositum est in præsentia singulas res persequi. Illud propositum, vt quoniam ratio nostra nõ ad intelligendum solùm, quod ipsa per se & seorsum facit, verum etiam ad agendum atque imperandum, quod est illi in communitate cum cæteris partium officium genita factaque est: istud ipsum, in principe & moderatore omnium rerum Deo, consideret prius, & intueatur, quod regere est & imperare: vt illius deinde exemplo, & imitatione erudita, diuinam quandam illinc magnificentiam, & administrandis rebus facilitatem, ad hæc humana & inferiora transferat: quod est totum illarum actionum, quæ positæ in concilijs sunt, non in operibus manu factis: quarum quidem actionum splendor omnis, & pulchritudo hæret in ipso homine, penitusque insita est. Etsi enim cœlum hoc, totusque iste mundi ornatus, pulchritudine & decore præclarissimus sit, diuinique ordinis conuenientiam & venustatem, cum admirabilitate maxima, mortalibus oculis ostendat:

vt quod vndiq; effulgeat pulcherrimorum luminum distinctione & copia, cursibusque propè immensis, & non enarrabilibus torqueatur, vsq; eò quidem, vt satiari mentes humanæ non queant spectando illud, atq; mirando: tamen pulchriora multò sunt & magnificentiora Dei consilia, quib. editū id in natura, & eiusmodi factum est. Videndum est igitur hoc consilium, & tantæ gubernationis ratio est noscenda, quò nos, qui participes esse diuinitatis cupimus, ad rationem eandem deinde, simileq; consilium, nostra & cogitata & acta accommodemus. Nec verò dubium esse potest, quin decor, & dignitas, & pulchritudo, in summo Deo, omnibus rebus ortum causamq; præbuerit. Est enim pulchritudinis, maximè conciliare amorem, appetitumq; gignere cōgrediendi, & potiundi: quo quidem appetitu ex illa Dei specie honestissima in natura excitato, cūctus iste mundi, & corporū omnium apparatus, ad conquirendum Deum, vt suum bonum, se erexit. Pulchrum porrò est, quod semetipso decens est, & commodum, atq; vtile cæteris. De illa pulchritudine nunc loquor, quæ mente intelligentiaq; comprehenditur, cuius vmbrā quandam fert, hæc quæ in corporibus descripta est pulchritudo, tantam ipsa quoq; vim possidens, vt non absurdè de illo rege videatur dictum, speciem primùm dignam esse imperio. Sed vt ad pulchrum princeps, illud quod est rationis, & intelligentiæ, redeamus. Nemo vnquam veriorem, digniorem, appositiorem pulchri ac decori speciem rationémve expresserit, quàm hanc quæ sit in eo, quod est prodesse cæteris, sibi sufficere, & conueniens esse, quod vtrunq; in pulchro inesse est necessarium. Nam vt in corporum formis videmus, quarum omne oculorum est iudiciū, si qua pars corporis à cæteris partibus sui dimensus portione discrepet: non verè illū, in quo insit vitiū hoc, formosum posse appellari, propterea quòd species in eo à conuenientia discessit, egetque alio quopiam, vt expleatur & perficiatur: icirco & amabile minus est, & minus appetitur, quod neque delectare admodum potest propter incongruentiam, neque adiuuare propter egestatem: eget enim & ipsum aliunde adiumento: sic illud simplex, & menti propositum pulchrum, quod omnes congruentias honestatesq; in se continet, nulla ipsum parte sui imminutum, nec indigens, contraq; omni bono ac decore cumulatum, atque completum, cōcursus omnium rerum excitat ad obsequendum, & obediendum sibi, vt quælibet res ad nutum præsto sit cupiatq; illi nauare operam suam: quippe quæ experiatur & sentiat pro eo, quantum illi se dediderit, & ad accipienda illius imperia se subiecerit, tantum se & iucunditatis, & commodi ad suam explendam naturam esse reportaturam. Hac igitur imperium ratione Deus, & hac facilitate regit vniuersa ac permouet, quod

sem-

ſemper agit id, quod ſe ipſum primùm deceat: deinde ſit vtilis cæteris: & cum alijs bonum vtilitatis impartiuerit, ipſe ſuum retinet, quod eſt decori, dignitatis, amplitudinis bonum. Quò etiam ſit, vt in effectionibus naturæ & operibus, nulla verior ratio, neque conſtantior reddi poſſit, quam ob rem quicque ſic effecerit Deus, quam hæc, quod ita eum facere decuit, & quia rei effectæ illud fuit optimum, vt & à dignitate illius qui agit, & ex eius, quod agitur, emolumento ac commodo, valida in primis fortiſque ſit argumentis concluſio. In quo tamen ipſo vbique & præcipuè, decorum illud elucet, quod præclarum in ſe atque munificum, dupliciq́ue hac de cauſa amabile cæteris, facit, vt facile imperium ſit in volentibus, nulloque niſu conatúue laborioſo, omnis rerum molitio gubernatioque tranſigatur. Et hactenus quidem Philoſophia hominis rationem in ſuo & proprio munere continet, vt in ſpeculandis naturæ operibus illam exerceat, eaque eam edoceat, in quibus origo eſt, & ſedes, & domicilium veritatis. Quæ quatenus in ſummis & ſempiterna immutabilitate conſtantibus verſatur rebus, iure ac merito dicta eſt ſapientia: fontes enim in illis ſunt & ſcientiæ omnis, & prudentiæ. Qua verò ad mutantia genitabiliaque confertur, ſcientia naturalis, eadem Græcè Phyſice eſt appellata. Moralis autem, quum humanis dirigendis actionibus adhibetur. Qua trimembri diuiſione in Philoſophia expoſita atque monſtrata, præclarè illa definitur rerum eſſe ſcientia, & diuinarum ſimul, & humanarum. Nunc quando iam ſatis, quod ad præſentem quidem noſtram diſputationem pertinet (nam ad rem ipſam plenioremque doctrinam non ſatis) de officio ſeorſum & per ſe humanæ mentis eſt dictum: quod in prioribus duabus illis Philoſophiæ partibus, ſapientia videlicet, & naturali ſcientia, poſitum eſt: Reſtat communis totius hominis, non iam partis in eo ſeparatim alicuius actio, atque exercitatio, moralis ſcientiæ propria: ad quam eum nunc Philoſophia deductura eſt: rectumque ſumet in eā vſum, ita illum edoctura, vt nulla neque virtutis, neque officij pars, quæ ad beatam conſequendam vitam pertineat, in hoc quoque genere prorſus relinquatur. Etenim ab illis altiſſimæ veritatis conſilijs, & rerum æternarum ſpeculandis rationibus, in quibus tanquam cognata illarum, atque eiuſdem cum illis nobilitatis conſors, ſemetipſam mens præcipuè agnoſcebat: fruebaturque cum vero, & ſuæ naturæ munere, & ſapientiæ nomine: deflexa ad animaduertendum conditionem neceſſitatis ſuæ, quòd quum alienis & longè diſſimilibus ſibi generibus conflata, permulta obire ſimul cum ijs, atque vnà agere cogeretur: primò quidem aſpectu vehementer perturbata eſt:

assueta enim tranquillitati, & ordini rerum sibi constantium, & nusquam ab eo, quod idem est, digredientium: vt vidit motus sociarum partium incertos, & varios, nullum neque modum, neque ordinem suapte sponte retinere, eosque cùm importunos sibi, ac sæpenumero molestos, tum inter se ipsos quoque rixari dissentientes: defleuit quidem illa primò conditionem status sui: quòd à beata illa cura fruendæ, & contemplandæ veritatis directa, in turbam sese & in factionem impediuisset: veruntamen celeriter ad officium conuersa, cùm intueretur consilium & voluntatem summi Dei, non solùm æquo, sed alacri etiam animo ad obediendum illi se dedit. Quid enim faceret secus, in illa serie rerum, ex quibus nexus est mundus, exercitata atq; alita? quarum admirabilis, continensque complexus, paratus vbique ad obediendum Deo, apprimè eam instruere potuerat, suum cuique rei bonum, in ordine & obedientia huiusmodi, maximè quærendum esse. Igitur in hanc deliberationem se contulit, vt quos diuina sors sibi dedisset comites, cum eis statueret pacatè & concorditer viuere. Atque, vt in re perdifficili & ardua, ad Philosophiæ, quo solebat, confugiens opem admonita ab ea ipsa est, vt agitatioris & incertioris agendæ vitæ disciplinam, ab eis rebus acciperet, quas stabiles & certas in natura cognouisset: regendique & imperandi ordinem totum atque exemplum, illinc huc transferret. Quod quidem sic agere constituit: primumq; illud animaduertere cœpit, expressam esse in sese, & in corpore eo, quod ipsa rectura esset, imaginem quandam tum præpotentis Dei, tum eius mundani operis, quod creatum factumque à Deo, eiusdem etiam imperio & numine regeretur: vt quemadmodum Deus in summo omnium consistens, rebus incitatis & mobilibus imperat, immotus ipse, & semper permanens in eodem, globisque corporum cœlestiũ alias præponit mentes, quæ in eum ipsum intuentes, ac nusquam ab eius lege & ordine deflectentes, moueant citeriora corpora: ipsas verò varias & multiplices elementorum concursiones, conflictus, illisiones, quoniam minutatim sub ordinem certum redigere non licebat, illa vniuersa lege coërcuit, qua paribus omnia liberata ponderibus, & vim inter se æquam obtinentia, finibus se suis singula continent: neque aliud alij supergredi, aut viribus & potentia præponderare est licitum. Sic mens ipsa tanquam alter in corpore humano Deus, stabili veritate semper nitens, reliquas animæ partes mouendo corpori appositas, suapte sponte ordinis finiumque expertes, ad intuendum eum ordinem, quem vera in sese descripsisset ratio, reuocaret: formamque illis decori pulchrique offerret: qua specie diuina illectæ illæ ad amorem, studioq; accensæ eiusdem imitandæ pulchritudinis, & participandæ, cùm suum etiam præsertim in eo commo-

commodum sentirent, atq; experirentur, facilè rationi imperiũ, & nulla impeditum controuersia, relinquerent. Itaque mens stipata egregio comitatu illarum cognitionum quas in contemplandis rebus æternis antea percepisset, sapientiam primùm deuocauit de cœlo, eamque nonnihil hæc quoque inferiora vt animaduerteret, compulit, vocauitq; eo nomine prudentiam: quòd hoc verbum a peruidendo ductum, voce ipsa indicat, in res obscuras & suapte natura perspicuæ lucis expertes, aciem esse ingenij, & mentis intendendam. Porrò autem sapientia in eo aliquãdiu commorata, vt cupiditatum, & affectionum, omniumque earum appetitionum, quæ multiplices, ac variæ in animis nostris concursant, causas, fineis, naturamque cognosceret, cùm videret eas temeritate quadam præcipites, subitasque ferri, & ad ea expetenda, aut refugienda, quæ per sensus interpretes, lætabilia formidolosáue oblata essent, sine modo discurrere: intellexit harũ rerum causam esse comitatum illum, quo sentiens anima, cum vegetante coniungitur: quòd ex huiusmodi coniunctione plus illi parti abiectæ & ignobili, ab alijs sæpè partib. tribuatur, quam sit æquum. Itaque prudentiam, quam ab se instructa consilijs, & rationibus ad res gerendas iam adhibebat, rectionemque illi rerum humanarum in diuinis ipsa resistens, per manum quasi tradebat: admonuit, vt notaret, animumque aduerteret, primam directionem humanæ vitæ, & fundamentum vniuersæ salutis, potissimum in eo consistere, si singulæ in homine animæ partes, suum vnaquæque & pensum, & pretium obtineret: neque alteri altera de eius quicquam iure, honoréue decerpet, hoc enim vno modo demonstrauit, concordiam & pacem in animis constitui, viamque ad beatam vitam posse inueniri: si, quæ regendis, & in vnitate continendis ciuitatibus, in primis necessaria est, prima in ipso homine iustitia extitisset: quòd ea virtus virtutum est sedes, & fundamentum reliquarum: per quam quisque suarum rerum diligens curator, atque custos, aliena minimè appetit: neq; munus interrumpit alieni officij: quod vbi fit, ibi cum lætitia, & cum tranquillitate maxima vita degitur. Hoc igitur primum suscipiens prudentia, idque exprimere ac proferre in agendis rebus studens, pensitatis cunctarum in homine partium conditionibus & meritis, statuit parti illi vitali & infimæ tantum esse tribuendùm, quantum ad vitam, & ad incolumitatem sat esset: cumque ea pars consilio omni orba, legem, lumenque rationis nõ modo nullum habeat ipsa in sese, sed ne aliunde quidem possit accipere: quo etiam nomine contemptissima est partium reliquarum, & obscurissima: quandoquidem, quod nec sua, nec aliena splendeat ratione, ordinis & elegantiæ totum est expers: tamen quia necessaria ad consistendum est, stabilitatemque, &

veluti solum, reliquis partibus animæ præbet, non mediocri studio à nobis conseruanda est: vt illo tanquam firmamento innixi, ad potiora obeunda vitæ officia nos attollamus. Quam ob rem primum illi tempus, & prima curatio suppeditandis vitæ necessitatibus attribuitur. Quo nomine ea etiam sit alicuius honoris particeps: vt si nobilitate cæterarum postrema est, anterior sit tempore: vsque eò mirabilis ille prudentiæ contextus, in temperando, ac constituendo concordi homine, omnia inter se vinculis amabilibus illigat atq; constringit. Sentientem verò animã, quæ nõ omnis penitus necessitate deuincta est, sed habet aliquid in se liberale & splendidum: nam & voluptatibus fruitur purioribus, & intelligibilem pulchritudinem illam, in aspectabiles oculis species, & sensilia simulachra quodammodo transfert: eadem mens à prudentia instructa, vt sociam, æqualemque complexa, eius rationis quam ipsa in se insitam, atque innatam continet, & veritatis eius, quæ ex intelligentia rerum semper in eodem manentium, illi percepta est, participẽ facere conatur. Qua ex communione mentis atq; sensus, ritè & ordine per prudentiam facta, dignitatis species illa, quæ vna omnium rerum humanarum pulcherrimum est oculis præclarissimumque spectaculum, in vita & moribus & actionibus hominum exprimitur. Vt enim alio loco me recordor dixisse, in copulatu & compositione rerum pluriũ, consensus ille, atq; ordo, & æquabilis omniũ inter se conuenientia, intelligentiæ atq; menti veritas est: oculis & sensib. pulchritudo ac dignitas, vt dignitatem definire si velimus, rectè sic dicamus, translatam illam ad sensum & ad oculos, esse veritatẽ: quæ dignitas aspectibus subiecta, quũ tantos amores sui in omni hominum genere concitet, cunctumq; orbem propè terrarum irrequietum & sollicitũ semper habeat: intra eos fineis est ingenijs liberalibus permittenda, vt ne vnquam prodat, neq; deserat veritatem: hoc est concentum & concordiam animæ partium ne diuellat, in quo & ambitioni & populari gloriæ, & huic imperandi cupiditati, qua homines proiectè nimirum, & præter modum efferuntur, posita lex erit. Vult igitur mens, partem hanc sensilem ita suis frui voluptatibus, vt aliena commoda non præterrumpat: & neq; illud inferius animæ genus, suis defraudet vtilitatibus, neque rursus menti ac rationi ad constantiam, & veritatem omnia reuocanti intempestiuis suis interpellationibus officiat: eademque ratio, quæ totius hominis rectrix est, quum ad sua munera fungenda ipsa se confert, habet tamen semper alieni quoq; temporis, & opportunitatis rationem: vt, vbi socijs, & cognatis partibus optimè prospexerit, tum libera & vacua, diuinis illis iucunditatibus sese impleat: ita æquatis omnium officijs, perpensisq; muneribus, quũ vnicuiq; datur parti quod est illi consentaneum,

neque

neque alia de alia pars parte quicquam detrahit: regnatque, quod ad regnandum natum est: paret, quod ad parendum: tum iustitia primum in interiore homine per prudentiā existit. Deinde ex iustitia oritur temperantia, ordo quidam vitæ, & ornatus, ac moderatio appetitionum omnium, non voluptatum illa penitus contemptrix, sed ingenuis ex eo genere, & liberalibus voluptatibus modestè dedita. Quarta verò & difficillima omnium virtus, quæ est fortitudo, oritur quidem illa ex superioribus, sed non tam optabilis ea viro forti est, quam interdum necessaria: non enim labores, ærumnæ, pericula, mortes, ipsa per se appetuntur: neque libens quispiam vitam & salutem proijcit, sed vbi in discrimen venitur, vt aut ista suscipiēda sint, aut honestas amittenda, sine cunctatione vlla vir magnus atque præstans, honestatem sibi mauult, quam vitam retinere. Quod contingere nequit, nisi in animis, ita & virtute, & disciplina constitutis, vt in illis maxima sit autoritas rationis, quæ quum præscripserit aliquid, quod rectum esse, ac decere decreuerit, iusseritque id agi, reliquæ ad obtemperandum partes præsto sint, imperiumq; rationis nauiter exequantur. Verùm quum virtutes omnes reliquæ, tum in primis hæc, de qua loquimur fortitudo, maximè alitur & corroboratur rerum æternarum scientia & cognitione. Nam, nec qui infinitatem temporis mente comprehenderit, is ob cupiditatem vitæ paululum propagandæ, aliquid indignum forti viro admittet, nec qui immensitatem mundi, orarum, regionumq; fuerit animo peruagatus, regnum vllum tanti æstimabit, vt eius assequendi causa, iusiurandum violare arbitretur esse fas: dènique pulchri ac decori illa cognitio, cui firmè & probè fuerit mente concepta, hic cœlestibus opibus scientiæ & veritatis locuples factus, atque (vt heros noster Plato inquit) natiuum in anima aurum possidens, nunquam profectò pecuniæ gratia sordidum quicquam, & illiberale efficiet. Ex quo intelligi potest, virtutum omnium semina, quæ à natura in animis nostris sata sunt, ex vna ritè ali, excolique Philosophia, neque sine ea vnquam ad bonam frugē posse adolescere, cùm qui naturalibus virtutibus tantummodo, aut etiam more opinioneque comparatis, nixi sunt: hi, vt vnam in partem aliquam præclarè se dederint, in alia tamen parte non mediocriter sunt prolapsi. Plena exemplorum est historia: sed mihi properandum necessariò est, inclinat enim iam ad vesperum dies. Talis ergo iste vir, quem Philosophia instituerit, rectèque eum semetipso edocuerit vti, constitutis per prudentiam partium singularum terminis, vt aliam alia pars non supergradiatur, nec opprimat; regnum ciuile & patrium obtinente intus ratione: placatus sibi ipse atque concors, tranquillam & felicem degēt vitam, diuinamque illam regendi artem adhibebit,

quæ quidem omnium est potentissima & maxima, vt quod in eo præstat, eminetque, mens & ratio videlicet, suum decorum ipsa in rebus omnibus agendis, præcipuè atque semper, alienum autem procuret bonum. Quo vno modo potissimum, & inferiores partes sua sorte contentæ, tranquillè se habebunt: & propter decori illius in principe parte pulchritudinē, amore summo & studio ad parendum adducentur. Verùm ita institutus hic quidem homo est, vt secum solus ipse possit, aut cum familia sua commodissimè viuere: qui iam in publicum producendus est, & in communes consuetudines deducendus: non commentatus antea in tenebris, vt modò Phædrus dicebat, sed in lumine illo cœlestium veritatum, & ad exemplar illarum conformatione suimet exercitatus, atque prudens: Qui cùm dictante ratione, & gubernatione illa summi rectoris Dei sic monstrante, intellexerit, non se sibi soli natum esse, sed & patriæ præterea, & ciuibus suis, partemque sui non minimam cognato quoque, ciuili generi & esse debitam: cumque se ipse sociabile in primis esse animal attenderit, virtutem viderit que eam, quæ maximè naturam hominis contineat, sine exercitatione, atque opere imperfectam existere: neque efficere posse beatam vitam, si non promatur ad res gerendas, & adhibeatur: quod iam & homines, quibus cum versetur, & instrumenta ad agendum, quibus vtatur, requirit ac postulat: in quo nonnulla pars nimirum attribuenda est Fortunæ. Cùm, inquam, ista omnia noster Philosophus cognouerit, sine tergiuersatione vlla ad obtemperandum rationi sese dedet: prudenterque, & accuratè omnia circumspiciens vbique præeunte eius consilijs Philosophia, instrumentum primarium conuiuendi & communicandi, quo prima interni hominis effigies oculis spectantium obijcitur, atq; proponitur, formabit aptè & compositè orationem: eamque tanquam alteram personam perinde excolet, vt si totum sese in illa sit expressurus. Curabit igitur vt commodè, vt distinctè, vt propriè possit loqui, verbisque vtetur lectis, ex communi quidem sumptis loquendi vsu: sed tamen vividis magis, quàm sonantibus: copiam autem orationis hactenus adhibebit, vt aptè, & rotundè sensa animi sui, cum significatione mediocri interiorum motuum, explicet atq; exponat: nam oratorios quidem illos animorū impetus, forensibus causarum patronis derelinquet: ipse verò sedatè, & grauiter, leni gestu atque vultu, omnia persequetur: Atque ab hoc aditu talis & animi, & in agendo prudentiæ atque virtutis, ad conuictus hominum, ad commercia, ad consuetudines intromissus: quum quacunque se intulerit, quicquidq; gesserit, illud in semetipso exemplum summi & præpotentis Dei secum deferat, vt custodiat semper decorum suum, & alienum procuret bonū: quæro à vobis, & abs te in primis,

primis, Phædre, num huiuſmodi cùm ſit, videatur cœtibus hominum regendis, & gerendæ Reip. autor fore idoneus? cùm præſertim ipſe quidem optimè ſe rexerit, per Philoſophiam autem inſpexerit, quod in vnoquoque hominum diuerſis ex naturis & partibus conflatum eſt, idem notari in ciuitate & diſtingui poſſe. Quam igitur vim prudentiæ edoctus à Philoſophia & in illis altiſſimis cauſis eruditus, in ſemetipſo priùs exercuerit, eandem transferet ad hominum, vrbiumque rectionem, ac plebem quidem infimam, quæ maximè neceſſarias in ciuitate obit partes, vt verſetur in agris colendis, oneribus vehendis, materia cædunda, opere faciundo infimæ illi in homine parti genitabiliq; collatam, paſtu contentam, & coniugio, procreationeque liberorũ: curabit, vt ſit ſuis oportunitatibus inſtructa, omnemque ab illa iniuriam remouebit, diligentia adhibita, vt ne illa vnquam opere tamen vacet, ſed tempeſtiuis aliquibus ſemper laboribus diſtringatur. Eademque ratione, ſi quid illi fortè exuberare ſenſerit, & ſuperfluere, relicto ſemper quod ſatis ſit, reliquum in publicas vtilitates conuertet, neque ſecius tamen vrgente aliqua calamitate, eidem egenti atque oppreſſæ, de publico opitulabitur. Genus autem alterum ordinis medij, quod ſenſili in nobis animæ comparatum eſt, vt magis honoratum quamprimùm, liberalis quidem habebit, & cultius, particepsque conſiliorum ac dignitatis, quoad licebit, efficiet. Sed tamen quoniam ſenſilibus id oblectationibus maximè eſt addictum, inter quas dominantur hæ, quæ oculorum ſunt, in externas illud & peregrinas mittet regiones: quò varias in illis ſpecies rerum intuendo, merceſque coëmendo, patriam, vrbemque ſuam, rerum ſpectabilium, & earundem vtilium, commoditatibus reſarciat, luxuria tamen ſemper, præcipueque amputata: ne fortè ſublatum ſtudiis inanibus inſolensque effectum, dum ſuis finibus egredi, & in alienos conatur inuadere, veriores impediat vtilitates conſenſionis publicæ. Nobilitatem verò, hoc eſt, ipſos optimates, qui non tam ex fortuna ſint aut genere, quàm ex virtute pendendi, mentis in homine & rationis inſtar; vniuerſæ ciuitati præficiet: quorum erit curatio, prouidere ac præcipere, vt omnia gerantur in Rep. rectè atque ordine: parteſque in ſocietate & concordia teneantur, nihilque cuique deſit, quod neceſſarium ſit ac legitimum: quos vbi vacare ipſos operibus publicis contigerit, tum eos maius illud in ſe bonum atque præſtantius quod obtinent, in rebus item præſtantioribus collocare diſponereque præcipiet: vt mentem, animumque videlicet, ad diuinarum rationum ſpeculationem: opes verò ingenij, autoritatis, fortunæ, conferant, & conuertant ad liberalitatem ac beneficentiam: omnibusque modis nitantur & elaborent, vt virtutem vberrimè atque ampliſſimè exerceant:

in cuius vnius studio atq; vsu, fructus beatæ vitæ, nec solùm princeps illa & propria optimatum ordinis dignitas, sed vtilitas etiam honestiore multò ex genere, & voluptas ea quæ purissima est omnium voluptatum ac suauissima continetur. Atq; hactenus quidem illa in Deo pręstans, & eminens diuini rectoris effigies à Philosophia cognita, in homine impressa, in cunctam postremò ciuitatem inducta, & translata est. Sed, vt ad eum, quem Philosophia hoc modo instituit, docuitque semetipso rectè vti reuertamur: aliquandoque peroremus: Cernitis profectò quicquid in natura est, quod sit pulcherrimum, ac magnificentissimum, id totum in hac vna specie hominis verè Philosophi mentibus vestris expositum esse. Nam primùm diuinum illud & longè dominans, quod vnitatis, & veritatis & sapientiæ summæ est compos, extat præclarè in hoc Philosopho, atque cernitur: vnus enim & iste quoq; concordia, & conspiratione suarum partium omniū, & in eodem sibi semper constans, diuinarumque rerum veritatibus instructus, nunquam à sapientiæ consiliis deseritur, nunquam varietate opinionum distrahitur: sed quacunque se infert, regulam illam rectè agendæ vitæ: id est, veritatem, tanquam lumen de cœlo libatum, præ se ferens: res quantumuis obscuras ac dispersas, & in lucem producit, vt videri: & in vnitatem colligit, vt mente comprehendi possint. Quodq. in Principe & Rege totius naturæ Deo maximè præcellit, eximiumque est, quod ille diuinis bonis omnibus confertus, ac redundans, neque alienas opes fortunæ expectat, & suas ipse in aliorum largè effundit commodum: suaque id solum interesse iudicat, vti quicquid agit, maximè ipsum deceat, cæteris idem iucundum vtileque sit: quòd in hac pulchri & decori perfecta absolutaq; specie, omne imperium, omnis maiestas, omnis veræ dignitatis atq; potentiæ inest ratio. Similiter id in nostro, qui cœlestium diues bonorum, menteq; insignibus donis veritatis illustratus, nulla effrænata cupiditate animi ad ea fortunæ bona appetenda proripitur, quæ præter subsidium necessitatemque naturæ, extraordinariis præterea cupiditatibus sunt proposita: magisque id sibi studio & curæ habet, vt aliis sit ipse adiumento & commodo, quam vt aliorum opibus augeatur: solum autem suum & proprium bonum ipse id existimat, quod est aptum, conueniens, decorum, pulchrum. Ac quemadmodum propter decori eiusdem dignitatem atque præstantiam, facile est Deo in omnem naturam imperium: vt illi, sponte sua ac volentes, cœlestes primùm globi, siderumque, & stellarum æterni ignes: deinde propiora quoq; nobis elementa, stirpiumq; & animantium cuncta genera, sedulò, libenter, enixeq; obediant: quòd amore pulchri illius incensa atq; correpta, quod in Deo præstantissimè elucet, proximè

se ad

se ad eum conantur adiungere, illiq; quoad licitum est, cupiunt inhęrere. Item hominis ratio pulchritudine simili prędita, nempe quoad imitatio assequi primigenum & summum exemplar potest, eiusdemq; honesti ac decori Philosophiæ beneficio particeps, primùm interioris animæ partes studiosè sibi habet obtemperantes: vt amoris imperio, quod fortissimum est, & vehementissimum, non vi, neque metu, infirmis imperij custodibus, facilimè omnia & regat, & tueatur: deinde in commercia & societates hominum translata, vbi Rempub. & ciuilem statuerit ad se pertinere (non enim Philosophum nos patre operario, neq; rursus ex stipite aut lapide natum esse volumus: sed ex eiusmodi sanguine, in quem liberalium artium cogitatio, & studia humanitatis videantur aliquando cadere potuisse) quósnam progressus vobis videtur habitura? Nónne qui ab hac præclara disciplina profectus fuerit, vt primùm agere cœperit secus, quàm ab egregia illa Phædri sapientia est præceptum, vt non sequatur, nec imitetur populum, nec se inconsultis ferri opinionibus sinat: tantumque absit, vt præripiat aliis opum adipiscendarum palmam, quòd ruentibus, tumultuantibusque cæteris, solus ipse stabili, & quieto animo permaneat: neque se vlla eiuscemodi cupiditate permittat trahi: conuertet in se primò aspectus populi, deinde multorum sermones excitabit, mirantium & percontantium, quinam sit; & vnde, qui tam robusto, & alto sit animo, vt non eisdem rebus ipse, quibus vulgus, moueatur: quòd si quos etiam eorum, qui ad rapiendum & congerendum, mala cupidine incitati se proiecerant (vt sæpe fit) spes aut fortuna grauior fefellerit: nónne hic, qui se continuit ac repressit, plus multum vidisse, quàm cæteri, sagaxq; inprimis & prouidus esse existimabitur? Et quoniam vita fert, rerumq; & temporum exigunt inclinationes, vt periculum cuiq; sui, ex natura, & instituto suo faciendum sæpe sit, qui hanc constantiam rectè, ordineque omnia agendi, quam Philosophiam nominamus, ad omneis res adhibuerit: nec cuique rei plus minúsue quàm quantum par sit, æquumq; tribuerit: fidem & veritatem sanctissimam habuerit in vita, nusquam ab eo, quod deceat honestumq; sit, discesserit: eorum qui ad ipsius curam, fidemque pertinebunt, commoda inprimis, ornamentaq; prouiderit, maximum ipse sibi ornamentum retinuerit dignitatem: postremò in tota vita, in suis dictis, consiliis, factisque omnibus, similis sui vndique, & semper sibi congruens, æquabilisque constiterit, quòd nemo planè, nisi idem sit, qui è Philosophia sit eruditus atq; instructus, probè potest & ad amussim facere: verendũ credo erit, ne nõ omniũ in se amores, atq; studia, omniũ mentes animosq; conuertat. Admonebuntur, (mihi credite) homines specie illa honesti, quæ in graui viro & consi-

dera-

derato eximia est: commouebuntur, impellentur: primum vt oculorum animorumque contuitus in illum vnum cuncti coniiciant: deinde, vt ament: postremò, cùm tota illius vitæ iam ratio deliberatioque patuerit, ac perspecta fuerit, vt se & sua omnia illius fidei, vigiliæ, prouidentiæque studiosissime permittant: qui enim poterunt agere secus, quum viderint illum nil meditari aliud in vita, neque præ se ferre, quàm vt Deum, præclara imitatione, in seipso referens, suum decorum, honestumque perpetuò custodiat: alienum autem procuret bonum? Species hæc inquam præstabilis, planeque diuina, semper hominum mentibus atque animis dominata est: semper voluntates omniũ in potestate habuit. Quid deinde autem, quid eueniet? Tantúmne tu putas, Phædre, sapientem tuum per astutias & simulationes, vafrámque illam gerendarum rerum calliditatem, honoris & fortunarum adipisci posse, quanta hunc fortunæ & honorum præmia, non dico consequentur, sed planè obruent? Etenim quæ vsquam natio est tam immanis, & barbara: quis tam crudelis, impiusque tyrannus, qui non specie tali istius viri commoueatur? vt etiam si eum diligere fortasse non possit, propter insitam animi feritatem: hac tamen perculsus tam eximiè formæ dignitatis, incidat in admirationem necesse est. Et qui sensu humaniore præditi homines sunt, summi, infimi, ciues, externi, nequaquã vlli profectò se & sua fidentius commendabunt, quàm isti ipsi: nec quenquam cupidius ad suas fortunas regendas accersent quàm hunc, quem viderint in aliorum bonis commodisque procurandis, suum ipsum omne bonum & commodum constituentem, itaque omnia suscipientem ac gerentem, vt suorum laborum & operum, ad cæteros vtilitas, ad ipsum autem fructus virtutis atque officij qui maximus in vera vita & vberrimus est, perueniat. Coletur igitur, honorabitur, amabitur, ipsiusq; consilio & autoritate gerentur plurima: neque ipse tamen alienis negotiis se offeret, neque expetet admodum publicis procurationibus se distringi: sed quicquid eiusmodi aget, atque suscipiet, totum officio dabit atque humanitati: ipse verò in illa beatissima cura rerum cœlestium & diuinarum permanebit, quoad poterit, contemplandarum: vitamque eam inprimis amplectetur, quæ maximè è natura est, maximeque hominis propria. Siquidem non corpus, neque animus reliquus, sed mens sola est id illud ipsum, quod est homo. Quapropter veras idem etiam ac proprias hominis consequetur voluptates: non illas animæ infimæ, quæ & brutæ maximè, & eædem falsæ inanesque ferè sunt: neque rursus eas, quæ in sensibus consistunt, vagas & errantes, & varietate ipsa semper instabiles; sed cùm has vtrasque modo rationeque finitas, cum illas plenè & cumulatè, quæ arctè,
& com-

& compressè, & peculiariter attingunt hominem, inque eum ipsum penitus se infundunt, & illiquefaciunt, suntque menti, & iis, quæ ex mentis officio geruntur, agnatæ maximè & familiares: quarum vt verissima, atque purissima, sic iucundissima & suauissima est perceptio. Quocirca homo præceptis Philosophiæ edoctus, ac semetipso in omnem partem rectè vtens, similem sese (quoad fas est) efficiet Deo, tum in vitæ ratione, dum quo ille modo omnia agit, eodem iste modo cuncta & aget, & exequetur, vt deceat sibi, semper prosit aliis, tum in perpetua animi lætitia ac voluptate. Qui si præter has communeis Philosophiæ rationes, quæ similitudinem & imitationem præpotentis Dei insinuāt nobis atque proponunt, illa quoque præterea maxima atque amplissima eiusdem Dei beneficia in genus humanum cognouerit, quæ vni tantùm generi nominique nostro, qui Christum filium vnigenum Dei colimus, & profitemur, propriè ac singulariter data sunt: quod in hac vna religione, & salus hominibus est, & vera beatæ vitæ in terris ratio, in cœlo immortalitatis adeptio: nedum per Philosophiam, à pura & integra religione non deflexerit, quemadmodum tu, Phædre, dudum calumniabare: sed magis in ea etiam statuetur, & confirmabitur, ad eos enim amores, qui communibus beneficiis Dei summi debentur, accedent alij magis peculiares & proprij, per quos fortissimè cum Deo erit colligatus. Non enim de leuibus sophistis in præsentia, neque (vt opinor) de futilibus hominibus quibusdam, sed de consideratis & integris & constantibus est sermo, qui omnia metiuntur consilio & probitate, neque à maiorum suorum, de quorum integritate, & sapientia optimè sentiant, decretis atq; scitis vllo pacto recedunt: sed quo ingenio hominis, atque doctrina perueniri non potest, de eo patiuntur Dei immortalis numine, & veterum autoritate sanctissimorum hominum, facilè sibi persuaderi. Hic paulùm quum requiessem, Exposui vobis, inquā, quemadmodum quidem potui, & vim vtilitatemque Philosophiæ, & eius viri qui ritè ac legitimè philosophetur, speciem atque formam. Quæ mea expositio vniuersè facta, satisne respondere Phædri calumniæ videatur, vestrum iam est iudicium. Mihi quidem & magnitudo rei, & breuitas temporis, & mehercule, rem, si quo modo ea est, fateri volumus, mei etiam ingenij ad tantum tollendum pondus exilitas, vehementer obstitit, quo minùs vobis omnia, quemadmodum quidem cupissem, potuerim exprimere: in quo non recuso, quin meæ tarditati culpam, non Philosophiæ ipsi assignetis. Hic Gallus, sanè quam probasti tu mihi, Sadolete, defensionem tuam, inquit, nec video, Philosophia quid possit esse diuinius. Itaque ego, qui in eam antea propensione animi ferebar, nunc planè illius amore totus ita

ardeo,

ardeo, vt non ſim eam vnquam è complexu meo dimiſſurus: illud aueo quàm maximè, & quam primùm, vt iſta quæ ſunt a te diſputata, in commentarium referantur, quo ocyus queam exemplum Vrbinum mittere ad meos amicos, taleis viros, quaļeis tu quoque in primis exiſtimas. SVMMOS & ſingulareis dicis, inquā, quorum conuentu apud lectiſſimam omnium fœminarum HELISABETAM reginam Vmbriæ illa ciuitas atque adeo Italia omnis ornata eſt. Vero, nec iniuria, inquit, non enim vſpiam alibi terrarum, neque noſtra, opinor, neque antiquorum memoria, tot & taleis principes ingenij ac literarum facile vno in loco quiſpiam poſſit nominare, quot nunc Vrbini præclarum cœtum conſtituunt: quippe cùm illic adſit & Petrus Bembus maxima celebritate & nomine vir: quem præter eximiam omnis virtutis & humanitatis laudem, verè parentem, cùm Romanæ veteris, tum recentis huius Italæ eloquentiæ poſſimus appellare: & duo fratres Italię vel pręcipua lumina, Federicus & Octaui: nus Fregoſij, nobilitate, dignitate, prudentia, literis maximè illuſtres: itemq; ſpectatum ac nobile par Baldaſarus Caſtillioneus, & Cæſar Gonzaga: qui militaribus ambo & bellicis virtutibus inſignes, ad illam fortitudinis laudem, optimatum quoque & literarum, & artium, non inferius decus, addidere. Quanquam ne ſingulos colligam, illam ego vrbem hoc tempore, non hominum cuiuſquemodi domicilium, ſed Muſarum diuerſorium eſſe puto. At ego, inquit Citrarius, habeo ſtatim queis cum communicem, familiareis hos noſtros, quorum quotidianis cœtibus domus tua, Galle, celebrabatur, Camillum Porcium, & Bloſium Palladium: quorum ingenijs, ſpectabilique morum & ſermonis elegantia ſoliti ſumus omnes apprimè delectari: Etſi, quanquam vterque vtranque, tamen alter eorum oratoriam magis laudem, alter poëticam eſt proſecutus: Tum autem Camillum Paleotum, & Philippum Beroaldum, hunc iuniorem dico: Nam ille ſenior haud ſanè vſquequaque doctorum iudicio idoneus eſt qui probetur: hi autem duo ſuis ingenij & virtutum ornamentis, non municipio Bononienſi modò, vnde oriundi ſunt, ſed huic vrbi tantæ, non exiguum decus potuerunt afferre. Nam Euangeliſtam Mathalenum, tuum familiariſſimum, Sadolete, quemq; nos omnes plurimum ipſius merito, & quanquam doctus admodum vir eſt, humanitatis tamen ac liberalitatis cauſa præcipuè diligimus: quo ego gaudio ſublatum iri puto, cùm te operam hanc nauaſſe Philoſophiæ laudemque ex eo conſecutum eſſe intelliget? Vtinam quidem inquam, talibus ingenijs, mea hæc opera & voluntas iure probata ſit. Sed quid ait nobis Phædrus? Egóne: inquit: te alieno quodam in hominum genere tatum iſtum ſapientem, tanquam

quam in somnijs constituisse. Nam his quidem hominibus, quibus cum viuimus, mea sapientia ad manum semper futura est paratior. Quæ quum essent dicta, surreximus omnes, aliquótque deambulationibus vltro & citro factis, reliquum conuiuio, varijsque sermonibus, Phædro inprimis multa facetè, vrbaniterque dicente, hilarem & lætum consumpsimus diem.

FINIS.

IACO-

IACOBI SADOLETI ORATIO DE PACE AD IMPERATOREM CAROLVM Cæsarem AVGVSTVM.

HVIVS tanti, & tam diffusi gaudii, quo pace per te, Imperator Cæsar Carole Auguste, Christiano nomini data, omnium mortalium mentes incredibiliter exultant, vtinam possemus, quemadmodum cuperemus, in agendis tibi gratiis magnitudinem verbis exprimere. Sed cùm eam capere nec animis nostris valeamus, nulla erit profectò oratio, quæ aut tanto tuo in omnes homines merito, aut tantæ nostræ voluptati, & lætitiæ par, atque idonea inueniri vnquam possit. Non enim nostræ fortunæ duntaxat, quæ legibus extinctis, & æquo iure sublato, insolentum vbique hominum licentia, & detrimentis diuturni belli fractæ erant, & dissipatæ, per te nobis redditæ, & constitutæ sunt: neque ipsa salus, vitaque nostra, ea, quæ corporis incolumitate continetur, cùm nusquã tutum antea neque commorandi locum, neque progrediendi haberet, per eundem te, à metu, à periculis, ab exitiis omnibus seruata, & liberata est. Neque verò in liberis, fratribus, consanguineisque nostris, quorum sæpe salus nostra nobis vita est charior, à discriminibus præliorum, à metu quotidianarum cædiũ, ab iniuria, libidine intemperantium hominum, saluis iam, & incolumibus nobis restituendis, tua liberalitas constitit: sed quod maximum horum omnium multoq; magnificentissimum est, cœlum, cœlum hoc ipsum inquam, portum laborum, ærumnarumque nostrarum; quod religione Dei immortalis, aut contaminata vbiq; ferè gentium, aut interempta iamdudum amiseramus; id nunc tuo diuino, & singulari beneficio, Imperator, recepimus. Atque hęc tua tanta, & tam eximia dona, quibus Christianas gentes vniuersas es complexus, si per seipsa separatè pendenda essent: cùm nulla videatur esse æstimatio, quæ ad pondus earum, & dignitatem posset aspirare: tum hoc nobis maiora, chariora, optabilioraque fuerunt, quòd inopinato, nec expe-

expectantibus nobis, in ipsa pene iam extrema rerum omnium desperatione sunt collata. Sic enim iacebamus afflicti ante, & perditi: sic omni calamitatum genere premebamur, vt nullam iam omnino spem melius aliquando nobis fore retineremus, vt miseræ illius & infelicis vitæ finem non alium, quam miseriorem etiam mortem expectaremus: cum te, ô clementiss. & optime Imperator, bellum quidem vrgente fortiter, atq; feliciter: sed nihilo minus pacis consilia tacitis tuis cogitationibus fouente, quòd te nostrorum malorum, quotidianarumq; calamitatum iampridem erat misertum: nos exanimes, stupefacti, oppressi nuncio pacis, tuæq; bonitatis, & sapientiæ lumine nobis oblato, statim à caliginosa, & turbulenta vita ad serenam, atq; tranquillam, a desperatione ad spem, ab infinito omnium rerum mœrore ad summam alacritatem, & lætitiam consurreximus. Quid ergo esse potest, vel in diuinis muneribus, vel in humanis, quod non secundum Deum quidem, & secundum illius immensam ineffabilemq; bonitatem tibi acceptum referre debeamus? qui vitam, qui salutem, qui libertatem, qui leges, qui hominum societates, qui humanitatis iura, qui pignora naturæ, domesticæq; charitatis, & sanguinis; qui agros, qui familias, qui vrbes, qui domicilia, pacem, ocium, tranquillitatem, concordiam; qui spem denique cœlestium bonorum, & illius beatæ optatæque immortalitatis, quæ tantum fide Deo piè, sanctèq;, atque ita vti à maioribus nostris præscriptum est, habenda, retineri à nobis potest; tuo ipsius munere incolumem obtinemus. Quæ omnia prorsus erant nobis ablata, nisi bonitas tua illa restituisset. Equidem dolebam, & pro mea constante, ac perpetua erga Christianam Remp. voluntate sæpissimè hoc cogitans angebar, quòd inter te & inter Galliæ Regem Franciscum, quos probitas, & virtus, eademq; erga Deum religio; tum autem sanctæ necessitudinis vinculum maximè coniungere, & vnanimes efficere omnibus in rebus debebat; tantum, & tam atrox bellum incidisset. Cuius belli quidem auctores, & hortatores qui fuerint; tacendum mihi esse arbitror: quæ verò, & quanta ex eo bello Christiano nomini damna, atq; exitia inuecta sunt, quis potest tacere? Nam si vllum vnquam fuit bellum gestum à barbaris, quod vel asperitate odiorum, vel cupiditate vlciscendi, vel etiam innata quibusdam gentibus crudelitate, cladem, & vastitatem intulerit nationibus, internecionem populis, omniaq; humana, ac diuina, impetu suo, incursuq; peruerterit: Hæc omnia vidimus efficere istud bellum, quod tamen inter duos optimos, atque humanissimos principes gerebatur: cum alter Insubres sibi ereptos, alter subalpinas gentes quereretur: deposceret autē ita vterq; id, quod iactaret suum, ut reddendi mentionem non faceret. Neque tamen fuisset ea disceptatio

IACOBI SADOLETI ORATIO DE PACE AD IMPERATOREM CAROLVM Cæsarem AVGVSTVM.

HVIVS tanti, & tam diffusi gaudii, quo pace per te, Imperator Cæsar Carole Auguste, Christiano nomini data, omnium mortalium mentes incredibiliter exultant, vtinam possemus, quemadmodum cuperemus, in agendis tibi gratiis magnitudinem verbis exprimere. Sed cùm eam capere nec animis nostris valeamus, nulla erit profectò oratio, quæ aut tanto tuo in omnes homines merito, aut tantæ nostræ voluptati, & lætitiæ par, atque idonea inueniri vnquam possit. Non enim nostræ fortunæ duntaxat, quæ legibus extinctis, & æquo iure sublato, insolentium vbique hominum licentia, & detrimentis diuturni belli fractæ erant, & dissipatæ, per te nobis redditæ, & constitutæ sunt: neque ipsa salus, vitaque nostra, ea, quæ corporis incolumitate continetur, cùm nusquã tutum antea neque commorandi locum, neque progrediendi haberet, per eundem te, à metu, à periculis, ab exitiis omnibus seruata, & liberata est. Neque verò in liberis, fratribus, consanguineisque nostris, quorum sæpe salus nostra nobis vita est charior, à discriminibus præliorum, à metu quotidianarum cædiũ, ab iniuria, libidine intemperantium hominum, saluis iam, & incolumibus nobis restituendis, tua liberalitas constitit: sed quod maximum horum omnium multoq; magnificentissimum est, cœlum, cœlum hoc ipsum inquam, portum laborum, ærumnarumque nostrarum; quod religione Dei immortalis, aut contaminata vbiq; ferè gentium, aut interempta iamdudum amiseramus; id nunc tuo diuino, & singulari beneficio, Imperator, recepimus. Atque hæc tua tanta, & tam eximia dona, quibus Christianas gentes vniuersas es complexus, si per seipsa separatè pendenda essent: cùm nulla videatur esse æstimatio, quæ ad pondus earum, & dignitatem posset aspirare: tum hoc nobis maiora, chariora, optabilioraque fuerunt, quòd inopinato, nec expe-

expectantibus nobis, in ipsa pene iam extrema rerum omnium desperatione sunt collata. Sic enim iacebamus afflicti ante, & perditi: sic omni calamitatum genere premebamur, vt nullam iam omnino spem melius aliquando nobis fore retineremus, vt miseræ illius & infelicis vitæ finem non alium, quam miseriorem etiam mortem expectaremus: cum te, ô clementiss. & optime Imperator, bellum quidem vrgente fortiter, atq; feliciter: sed nihilo minus pacis consilia tacitis tuis cogitationibus fouente, quòd te nostrorum malorum, quotidianarumq; calamitatum iampridem erat misertum: nos exanimes, stupefacti, oppressi nuncio pacis, tuæq; bonitatis, & sapientiæ lumine nobis oblato, statim a caliginosa, & turbulenta vita ad serenam, atq; tranquillam, à desperatione ad spem, ab infinito omnium rerum mœrore ad summam alacritatem, & lætitiam consurreximus. Quid ergo esse potest, vel in diuinis muneribus, vel in humanis, quod non secundum Deum quidem, & secundum illius immensam ineffabilemq; bonitatem tibi acceptum referre debeamus? qui vitam, qui salutem, qui libertatem, qui leges, qui hominum societates, qui humanitatis iura, qui pignora naturæ, domesticæq; charitatis, & sanguinis; qui agros, qui familias, qui vrbes, qui domicilia, pacem, ocium, tranquillitatem, concordiam; qui spem denique cœlestium bonorum, & illius beatæ optatæque immortalitatis, quæ tantum fide Deo piè, sanctéq;, atque ita vti à maioribus nostris præscriptum est, habenda, retineri à nobis potest; tuo ipsius munere incolumem obtinemus. Quæ omnia prorsus erant nobis ablata, nisi bonitas tua illa restituisset. Equidem dolebam, & pro mea constante, ac perpetua erga Christianam Remp. voluntate sæpissimè hoc cogitans angebar, quòd inter te & inter Galliæ Regem Franciscum, quos probitas, & virtus, eademq; erga Deum religio; tum autem sanctæ necessitudinis vinculum maximè coniungere, & vnanimes efficere omnibus in rebus debebat; tantum, & tam atrox bellum incidisset. Cuius belli quidem auctores, & hortatores qui fuerint; tacendum mihi esse arbitror: quæ verò, & quanta ex eo bello Christiano nomini damna, atq; exitia inuecta sunt; quis potest tacere? Nam si vllum vnquam fuit bellum gestum à barbaris, quod vel asperitate odiorum, vel cupiditate vlciscendi, vel etiam innata quibusdam gentibus crudelitate, cladem, & vastitatem intulerit nationibus, internecionem populis, omniaq; humana, ac diuina, impetu suo, incursuq; peruerterit: Hæc omnia vidimus efficere istud bellum, quod tamen inter duos optimos, atque humanissimos principes gerebatur: cum alter Insubres sibi ereptos, alter subalpinas gentes quereretur: deposceret autē ita vterq; id, quod iactaret suum, ut reddendi mentionem non faceret. Neque tamen fuisset ea disceptatio

tanti, facileq; iniri ratio concordiæ aliqua potuisset, si non suspiciones, si non animorum offensiones, si non dicta vtrinque, factaque nonnulla, quæ speciem iniuriæ videbantur habere, iras, & animos ad perseuerandum inflammassent. Quanquam si verior huiusce mali causa proferenda nobis est, infensus hominum peccatis, & sceleribus Deus, cùm suum nomen negligi, suasq; passim pollui religiones videret, hoc calamitosissimo bello pœnas à nobis sui violati numinis expetiuit. Nam quid aliud credi, aut existimari potest, duobus talibus inter se dissidentibus principibus, quorum vterq; mitis, clemensq; natura, ab huiusmodi stragibus hominum, & ab effundendo sanguine Christiano vehementer abhorreret: nisi Dei occulto, iustoq; iudicio hoc bellum inter amicas, & eisdem legibus coniunctas nationes, tanta obstinatione animorum, quantam experti sumus, tam multis annis, tanta cum pernicie Christianorum populorum, & susceptum fuisse, & gestum, & continuatum? Cuius tamen belli si qua nonnunquam interualla fuerunt, vel tacitis induciis, vel consensione factis: quod quidem in tam longo tempore aliquando fuit necesse, defatigatis manibus, mentibusq; eorum, qui vsu armorum assiduo sua corpora contriuerant: id tu tibi tempus, maxime Imperator, non ad præteritorum tuorum laborum requiem, sed ad nouorũ gloriam iustius adipiscendam sumpsisti. qui magnis sæpe exercitibus comparatis, maximis classibus instructis, & adornatis, contra nostræ religionis hostes toties iam bella terra, mariq; mouisti. Ex quo patere rectè iudicantibus potuit, te, cùm arma sumeres aduersus Christianos, necessitate sumere; cùm aduersus barbaros, voluntate. Itaq; ad Viennam primum Austriæ vrbem, quæ in fratris tui clarissimi Regis Imperio, & ditione sita est, cùm ad eã oppugnandam innumerabiles barbarorum copiæ conuenissent, & quòd præsidium in vrbe nõ satis firmum esse videbatur, vi eam expugnandi magnam spem cepissent; quòd eo deinde tanquam Germaniæ, Italiæq; euerso propugnaculo, liberos sibi excursus quascunq; in oras, & regiones vellent, fore intelligebant: tu qui tum fortè in Italia, & locis Galliæ Cisalpinæ remotioribus eras, re audita, confestim subsidio accurristi, manusq; multæ fortium virorum te eodem secutæ sunt. quorum aduentu, tuaq; inprimis fama, & nominis tui auctoritate hostes deterriti, consilium fugæ statim inierunt, neque putauerunt, cuius absentis nomen sustinere non possent, eius præsentis, armaq; vibrantis vocem, & vultum se laturos. Itaq; & tibi Imperator tum iucundũ visu fuit, & nobis auditu certè mirabile, illa infinita hostium agmina (nam ad sexcenta millia armatorum in obsidionem illam conuenisse constabat) nullo audito tubæ sono, nulla aduersa acie prospecta, nullis signis collatis, tantummodò rumore, & fama, aduentus tui,

fusa, dissipata, fugata, velut apum examina, subitò euanuisse. Quo quidem tempore nos cum maximis in cœlum laudibus virtutem tuam tolleremus; tum salutem quoque Italiæ acceptam tibi referre non dubitabamus. Secuta est maritima expeditio in Africam; quò tu cum copiis cùm traiecisses, Tunetum opulentissimam vrbem primariam totius Africæ sobolem, atque genus magnæ illius, & vicinæ, desertæque Carthaginis, possessam à piratis, & barbararum gentium armis, copiisque ita refertam, vt capi non posse videretur, vi tamen, & virtute recuperauisti: maximosque Numidarum exercitus, qui obsessæ vrbi auxilium ferebant, prælio collatis signis profligasti, partaque illustri victoria, & rebus compositis, cùm dominatum omnium gentium illarum retinere tibi posses, vrbem illam nihilominùs, & totum regnum pristino Regi suo, qui illinc antea expulsus, in fidem, & patrocinium tuum confugerat, reddidisti. Eoque memorabili facto ostendisti, non virtutem solùm tuam bellis inuictam, sed fidem hostibus etiam sanctam esse. Quid dicam de classe illa maxima, & ornatissima, quam tu, & qui tecum præclaro fœdere tum coniuncti fuerunt, Paulus III. Pontifex Maximus (cuius semper mens, & cogitatio ad hoc sanctissimum contra barbaros bellum aspirauit) & Veneti, quib. paulò antè perfidus Turca fœderib. ruptis insignem iniuriã apud Corcyram fecerat, comparaueratis? nónne cũ opposita hostiũ classe nauali prælio iã iamq; esset dimicandũ, tua classis iudicio omniũ, & armis, & animis longè tum superior habita est? Quæ tamẽ subito aduerso coorto vento, ad littora Epiri coacta est deflectere. Cùm nemini dubiũ esset, si prælio res potuisset decerni, quin se ad tuas partes victoria fuerit deditura. Nam illam alteram tuam contra Algerium vrbem Mauritaniæ maritimam expeditionem ij fortunæ casus consecuti sunt: vt videatur illa cum summi Imperatoris virtute, & sapientia venire in certamen, & pro laude, ac victoria pugnare voluisse. Cùm enim illa vrbs loco, manuque munita sedes esset, & receptaculum omnium prædonum, qui ex ea exire ad populanda littora Italiæ, & Hispaniæ, & eodem se referre omnibus è locis solebant: tu delendæ huius maculæ, & periculi Christianis nationibus depellendi cupidus, eò cum maxima, & instructissima classe celeritate incredibili transmisisti: continuoque expositis in terram militibus, mœnia adortus oppugnare cœpisti. Cum pugnantibus fortissimè tuis, te ipso nullum locum consulendi, adhortandique prætermittente, iam pars montis superior, quæ oppido imminet, fugato præsidio hostium à cohortibus tuis teneretur, diffiderentque piratæ, & oppidani vim tuã ampliùs posse sustinere, repẽte obducto densissimis nubibus cœlo, magnaq; coorta tempestate; cũ ingentibus

procellis maximi effusi imbres; reuocare te milites tuos ab oppugnatione, & quòd classis nondum satis erat subducta; etiã compingere in naues coegerunt. Quo in tumultu cùm perturbatè õmnia agi esset necesse: cœlo tonante desuper: omnia conuoluente vento: pluuiis obruentibus, quis ignorat quàm admirabilis tum virtus tua, quam cõstans animus, imperturbatusq; extiterit? Cùm tu discurrens in omnem partem milites tuos vndiq; colligeres, eosq; verbis consolarere, & ad conscendendum ante te compelleres. Quò illis tuta à tergo omnia tuo periculo, & diligentia pręstarentur. Quis tum non vidit? quis non cognouit? in illo infesto casu, qui pręter naturam illorum, consuetudinemq; locorum inopinatus acciderat, magni Imperatoris, Ducisq; virtutem, acrius etiam explorati in aduersis rebus, quàm in secundis? Si is non armis deterritus hostium, non circumuentus consiliis: sed ea habens aduersaria, quibus vis humana obsistere non potest, æquitatem nihilominùs animi erga Deum, aduersus hostes fiduciam, in rebus turbidis consilium, iudiciumq; retineat? Quæ omnia tum Cæsar tibi ita affuerunt, vt nullius spectatior vnquam virtus Imperatoris in victoria, quàm tua fuerit in illa offensione. Nec verò ea in contentione tibi quidquam fortuna eripuit, præter victoriam, quam tu de hostibus tuis propemodum partam iam habebas. Illud quidem in te eadem perfecit, vt perspicuum omnibus fieret, maioris esse roboris fortunã sapientia, quam armatos hostes prælio superare. Sed quorsum hæc: quorsum? nempe Imperator, vt rerum præclarè à te, fortiterq; gestarum memoriam vsurpantes innouemur ad pristinam illam spem, quam de tua eximia in Christianam Remp. voluntate iam antè susceperamus: qua vna spe soliti eramus niti: Sed eadem post nobis multarum concursu calamitatum, quas diuturnum istud, atroxq; bellum, quod tibi cum Galliæ Rege intercessit, populis Christianis inuexerat, fueratq; ablata, cùm virtuti quidem tuæ, animoq; non diffideremus: sed de infelicitate nostra conquereremur, tametsi culpa erat illa nostra potiùs, quàm infelicitas. Cur enim non apertè, planeque confiteamur? Cum innumerabilibus peccatis, & malis facinoribus, quæ in Christiano genere iam diu viguerunt, offensa Dei omnipotentis voluntate, & illius nos clementiam à nostra prouidenda salute auertissemus; & tuam ille à commodis nostris procurandis facultatem. Neque enim hoc tu Cæsar ita voluisti, nos miseri vt essemus, nec tua ista pręstans natura humanitas, animique probitas hoc pati potuisset, sicut nec ad extremum quidem passa est. Sed tamen (etsi præter voluntatem tuam) hoc tum nobis ex isto bello euenerat, nihil vt iam superesset, quod vel in vita, vel in fortuna, vel in ipsa Dei præpotentis religione tutum vsquam, aut stabile, aut integrum teneremus. Iacebant diutur-

diuturno bello perculsa, & prostrata omnia, quibus cultus vitæ, & humanæ societatis iura continentur: neque erat quisquam tanti mali omnino expers. Italia, Germania, Gallia, Hispania, quæ solæ propemodum nobis, hoc est, populo, nomini que Christiano à furtis Turcarum verius dicam, quàm ab armis (quid enim illi vnquam sua virtute potiùs, quàm dissensionibus nostris sibi pepererunt?) reliquæ erant factæ; gemebant, & afflictabantur vniuersæ: populi vbique exhausti: multæ, & magnæ vrbes direptæ; aliæ incendiis, aut deformatæ, aut euersæ; militaris ætas bellorum longinquitate consumpta, humanitas ex animis hominum assiduo vsu crudelitatis deleta. Et quod erat malum reliquum, quod in calamitatibus nostris non inesset? nullum certè videbatur. Cùm ecce perpetuus ille humani generis prædo, & acerrimus hostis, Satan, qui nunquam sinit nos requiescere liberè, qui semper fraudes, semperque insidias nostræ vitæ, salutique molitur, amplam nactus occasionem inimicitiarum inter nos, discordiarumque nostrarum; &, quòd in bonis terrenis nimium occupati, illa cœlestia haud ita appetebamus; genus quoddam hominum nouum excitauit, quod nouo item quodam crudelitatis genere Catholicam Christi fidem, integritatemque nostræ religionis inter Christianos ipsos labefactare contenderet: & ad cætera tot, tanta, tamque intolerabilia mala, quibus hæc mortalis vita nostra premebatur, illam etiam, illam omnium teterrimam pestem adijcerent: vt spe cœlestium præmiorum exclusi, cùm hinc discederemus, quod omnibus in morte necessariò est faciundum, ne in Dei quidem misericordia, qua is propitius peccantibus nobis, sed implorantibus tamen veniam fieri solet, perfugium haberemus. Atque huius mali semina primum orta in Germania, deinde impunitatem simul, & audaciam præbente hominibus cupidis rerum nouandarum, hac tanta orbis terræ perturbatione, longè, lateque dispersa, Christianas ferè omnes prouincias sic occuparunt, vt ea fruticari vbique largiter, & maiora quotidie obsidere spatia oculis propè cernantur. Et ego, qui ita eram natus, & ab initio ita institutus, vt, cùm vitam omnem meam liberalibus primò studiis, deinde etiam sacris, religiosisq; dedissem, illa potissimùm valere semper cuperem, quæ de Deo, Deique filio credenda à nobis, & sentienda, quæque item in legibus bonis, & honestis moribus seruanda, & custodienda, sancta Ecclesia nobis diuino spiritu edocta præstituisset; cùm viderem illa contemni passim, & repudiari, quo in mœrore eram? quàm grauiter fortunam communium temporum lugebam? quantis animi doloribus afflictabar? Erat omnino tam varia, tantaq. acerba omnium malorum facies, vt quare potissimùm angerer, statuere vix possem. Ca-

des fiebant quotidianæ;has meæ naturæ humanitas vehementer abhorrebat: direptiones,incendia,rapinæ;quid poterat cogitari atrocius?populorum oppressiones,pauperum hominũ dispersiones, quibus præsertim opitulari non posses,tanquam vulneribus animum meum fodiebant. Neq; hæc oculis magis hauriebamus, quam auribus:nec spectata maiorem nobis dolorem inferebant, quàm audita:præsertim cùm vndique,& omnib. horis tristes istarum rerum nuncij ad nos perferrentur. Erat etiam noua species auxilij (si id auxilium, ac non initium exitij grauioris existimandum est)classis Turcarum velut ad præsidium Gallici littoris missa, speculatrix illa quidem nostrarũ miseriarum, quæ non alterũ è vobis contra alterum adiutũ;sed vtrosq; perditos,& exterminatos cuperet. Nam quid aliud possumus de illarum impiarum, & barbararum gentiũ crudelitate,perfidia,cupiditateq́; sentire?Sed tamen in tam immensa mole malorum omnium, quib. Christiana Resp.premebatur,nullum neq; grauius me,neq; vehementius angebat, quàm fidei Catholicæ, & Christianæ religionis tanta perturbatio:quippe quæ illam etiam extremam spem,& expectationem pacati apud Deum,felicisq; perfugij nobis auferebat. Nã cæteris in rebus, quamdiu hanc in terris vitam degimus, gradus permulti sunt, quorum ex vno si excidas,queas in alio consistere. Fortunæ amissæ sunt,nõ desunt amici,qui te suis opibus,beneuolentiaq; sustentent. Hi quoq; si euanuerunt, habes domestica pignora,quæ tibi in rebus aduersis tamen sint solatio. Enimuerò tibi ista etiam, vel natura denegârit,vel fortuna eripuerit,cum incolumi sis corpore, potes noua tibi subsidia alicubi comparare. Morbo,& corporis doloribus,quod extremum iam incommodũ est, iaceas oppressus: tibi sic affecto ipsa mors medicina putanda est. Quid?mortis ipsius,vitæq; amissionis, quam tamen summum malum complures nominauerunt, ecqua sunt solatia? reliquum vnum est duntaxat,& maximum omnium id quidem. Sed prorsus supremum,& vltimum,quodq́; nisi obtineatur,tota res planè desperata est, quòd iis,qui piè,& cum religione vixerunt, Christianamq; erga Deũ fidem, sanctè,constanterq; retinuerunt,cœlum perpetuæ domicilium felicitatis est propositũ. Vbi hi cum Deo omnium bonorum, & gaudiorum largitore, cumq; eius mundissimis, & præclarissimis comitibus,qui vel ab initio ortùs sui in illa cœlesti regione constiterunt, vel è terris postea Dei benignitate, suaq; ipsum innocentia,ac integritate in eadem loca sublati sunt, beato, & sempiterno æuo perfruantur. Hanc spem, leuamentum malorum,incommodorumq; omnium,quæ plurima hęc mortalis vita cunctis hominibus affert; quæque præcipuè nostra hac ætate innumerabilia, & maxima propter iniquissimam conditionem temporum in nostrum caput fortuna coaceruauit; tu mihi

mihi nouator rerum, religionumque eripias? &, cum labore, ac diligentia maiorum nostrorum, sanctissimorum hominum, qui ab Apostolis vsque in hæc propinqua nostris temporibus sæcula continuata serie deuenerunt, munita nobis, & complantata in cœlum sit via; tu alios nobis calles, alias semitas commonstres? per quas, & breuius, & tutius ad eundem locum dicas posse perueniri? Primum qui es tu, qui hoc nobis proponere, & polliceri audeas? qua auctoritate vir? qua grauitate? qua doctrina? qua castitate vitæ? vt tibi noua quædam, & insolita inducenti, assentiri facilè, & acquiescere debeamus? deinde nónne omnibus apertum, & perspicuum est (id quod ne tu quidem vnquam tegere, aut dissimulare potuisti) te non quia de religione à nobis dissideres inimicum nobis esse factum: sed quòd inimicitias antea aduersus nos suscepisses, icirco post dissidere de religione cœpisse: vt non salutis communis studio, neque intelligentia verioris boni; neque verò ob eam causam, quò hominibus suaderes, quæ putares esse sanctiora; sed iracundia; sed contentione; sed odio nostri ordinis, cupiditateque detrahendi, ad tantas in fide Catholica seditiones excitandas compulsus sis? In quo fatendum, ac ingenue est, quod negari nec potest, nostra tibi vitia, variaque peccata, quæ in natione sacerdotum permulta jam increbuerunt, ansam, facultatemque præbuere, vt eis coarguendis, & in inuidiam apud populos, crimenque vocandis, populariter agere, & alienare animos hominum ab honore sacerdotij posses. Quod tu non tamen ex Christiana charitate fecisti: neque piis in eo præceptis Christi paruisti, cùm, si eius leges, & mandata seruare voluisses, probi sacerdotes amandi tibi fuerint, improbi potiùs docendi; ipsum autem sacerdotiũ, quoquomodo quidem cætera se haberent, sanctũ, & inuiolabile apud populos retinendũ. Quòd si etiã aliquo non magno discrimine, neq; nostræ æternæ vitæ, salutisq; periculo nouaretur aliqua res earũ rerum quidem, quæ ad veritatem religionis pertinẽt, possemus forsitan dissimulare, & tacere. Nunc, cùm veritas nobis in iis rebus vitã, falsitas verò mortem cum miseria æterna afferat; ego ne perpetuũ tot sæculorum consensum, tantam auctoritatem Catholicę Ecclesiæ deseram? tibi vt assentiar, qui neq. in vita, neq; in doctrina eximium quicquã, aut singulare possides? quòd etiamsi possideres, nunquã tamen tanti cuiusquam auctoritas esset, vt ea auctoritati Ecclesiæ deberet se opponere. Semper n. qui legib. Ecclesiasticis subiecto animo paruerunt, doctiores hi multò, & sapiẽtiores habiti sunt, quàm qui nouis institutis, insuetisq; doctrinis peruertere illam, & commutare sunt conati. Nam, si in hoc continenti mille & quingentorũ annorum curriculo, ex quo Dei filius humanum corpus assum-

psit, Catholica perpetuò Ecclesia eundem sensum, eandemque fidem de diuinis rebus seruante, ac retinente, quamplurimi è nostrorum cœtu, ipsius præceptis Ecclesiæ instituti, aditum sibi in cœlum inuenire meruerunt; quid est, cur nos ab illa tuta, & iam explorata via discedere nunc debeamus? Sin autem nemo adhuc extitit, qui causam rectè cognosceret religionis, eamq; nunc primum isti ostendere nobis, aperireque cœperunt; est ne quod cogitari possit indignius, quódue magis impium, quàm seruatorem nostrum Iesum Christum, mentem, consilium, & sapientiã sempiterni patris sui Dei, tantò priùs, quam oportuerit, quamque humano generi expedierit, in crucem sublatum, & mortem perpessum esse? Cùm hoc diuinum illius in omnes mortales beneficium, qui morte eius vitam ipsi adepti sumus, tam multis deinceps sæculis sterile sui fructus fuerit futurum? At primi id optimè senserunt; nos prolapsi sumus: non in decretis quidem, non in sententia fidei, non in opinione, assensuque veritatis. Aliqua fortasse in moribus labes facta est, cui decuit alia subueniri ratione, alio prouideri consilio: omnia quidem certè agi ita oportuit, vt Christianæ tamen vnitatis vinculum inter nos ne descinderetur. Sed hæc, quæ clariora sunt, quàm vt ambiguitatem recipiant, omittamus: ad illa redeamus, quæ nobis à principio fuerant proposita. nempe quòd cùm tam misero esset in statu Christiana Respub. nec illi extremum vix spiritum trahenti, alia re vlla, quàm pace vestra inter te, Cæsar, & Regem Galliæ ferri subsidium posset, repentè, nec opinato clemens, & misericors Deus res desperatissimas, animosque amborum vestrûm dissentientissimos ad pacem, ad concordiam, ad pristinam inter vos beneuolentiam, charitatemque adduxit, vt cùm spem omnem salutis nos penitus abiecissemus; tum maximè sperare, & erigere animos inciperemus. Et solent quidem huiusmodi esse Dei omnipotentis dona, opinionibus inexpectata, temporibus opportuna, magnitudine immensa: vt nobis tum præcipuè, cum viribus nostris, consiliisq; diffidimus, bonitas diuina subueniat: quò omnis ei à nobis gratia, omnisq; nostra salus accepta referatur. Sed, quoniam id quoque fuit necesse, vt amborum Regum mentes diuinis sponte inspirationibus consentirent: iisq; ambo consensere: est quidem vterque vestrûm egregiam laudem meritus: sed tua, Cæsar, in hac re præcipua fuit gloria. Tu enim pacem, & bellum in potestate habebas, & vtro te dedisses, eò te fortunam sequi Reip. erat necesse. si bellum maluisses, vt semper esset misera: sin ad pacem te inclinasses, tùm vt suorũ ornamentorũ (si qua ei tamen reliqua adhuc sunt) retinendorum, aut etiã recuperandorum, quæ plurima illi sunt amissa, spem aliquam conciperet. In qua ancipiti futuri euentus expectatione cùm vehemen-

tet

ter animi penderemus, essemusque tamen ad metuendum, quàm ad spectandum propensiores; aut si id, quod res est, apertius est dicendum, timor plane in eo spes nostras obrueret, subito, & inexpectato Dei immortalis munere, tua te ad hanc optimam partem, Carole Cæsar, inducente prudentia, pietate, virtute, lætissimus confectæ pacis nuntius per omnes oras, regionesq; Galliæ, Italiæ, Germaniæ, Hispaniæque cucurrit. Quo nuntio excitati animi cunctorum sunt: & ad cœlum omnes cum voluptate intuendum vultus suos erexerunt: quos antea timor, & omnium rerum desperatio in terram illis defixerat. Atque ego non dubito, quin tu hac semper mente, & voluntate fueris, vt per te potissimum velles communi Christiani nominis saluti esse cōsultum. Quid enim aliud tua illa inuicta toties iam arrepta contra hostes fidei Christianæ arma nobis indicabant? quid classes? quid exercitus? quid tuum ipsius corpus, terra, atque mari omnibus sæpe periculis expositum à te, atque obiectum? nisi te ea semper cogitare, moliri, agere, quibus maximam gloriam tuam cum summa Reip. vtilitate coniungeres? Quanquam, quod dixi non dubitare me, rectius nunc dico, mihi plane fuisse cognitum, cum non coniectura mihi res pendenda sit; sed isti tuæ optimæ, præclarissimæque voluntati penitus sim conscius. Qui quidem tecum, & Niceæ bis: cum tu eò, & Rex Galliæ Franciscus, Paulo Pontifice Maximo vocante, ob causam agendi de pace conuenissetis: & Busseti semel in Placentino agro: quò te eiusdem Pontificis rogatu contuleras, congressus, in varijs, multisq; sermonibus facile perspexi, nihil te habere consiliis tuis magis propositum, quàm exactionem barbarorum, restitutionemque veteris Imperij, & Christianæ religionis propagationem. Quarum rerum pulcherrimarum, atque amplissimarum conatum, atq; curam, cùm magno quidem tuo cum dolore, hæc tibi cum Rege Gallorum dissensio suscepta impediret; recordor me cum multa tibi suasisse, quæ pertinebant ad pacem; tum hoc imprimis dixisse, constanterque affirmasse, non posse mihi persuaderi, quin te vnum Deus ex tam multis principibus, qui tot antè fuere sæculis, legisset, per quem vellet honorem sui nominis, & inter Christianos sanctis moribus reducendis, & inter barbaros impietate excidenda, vbique propagari: cum is tantam Imperij potentiam, cum tanta in te, & magnitudine animi, & prudentia copulasset: neque credibile esset rebus Christianis, & extrinsecus, & intra iam profligatis, & prope perditis, quin meditatum, & paratum iam afforet ab ipsius Dei prouida, & misericordi mente, in te, & in tua virtute, auctoritateque præsidium. Quamobrem te hortabar, vt ne tempus amitteres: & cum nosses hoc tam præclarū de te Dei omnipotentis iudicium, cum eo Rege bello ne contenderes, quo cum

tibi arcta affinitas iam esset: summæ autem beneuolentiæ, summæq; necessitudinis charitas facile coïre inter vos, & conciliari posset: in eos auté hostes tua arma conuerteres, quos nec amicitia tibi adiungere propter illorum impiam contra sanguinem, & nomen nostrum crudelitatem: nec fœderibus obligare, propter eorundem perfidiam posses: & qui præcipuè te ipsum proprijs iniurijs sæpius iam lacessissent. Quibus tum meis suasionibus, & precibus memini te Imperatoria illa tua grauitate decentem leniter admodum, & sedate respõdere: Cum hæc diceres, summum quidem tuum studium, summamq; cupiditaté semper fuisse bello barbaros, & Turcas insectãdi, eiusq; tui animi satis multa te existimare signa, atq; indicia Christiano nomini abs te fuisse data. Sed tamen nõ posse in præsentia pati dignitatem tuã, cum te Rex Galliæ imparatum, & absenté, & propter inducias, quæ inter vos fuerant dictæ, nil tale suspicantem, improuiso bello lacessisset, nonnullaq; tuæ ditionis oppida subito aduentu suo occupauisset; vt tu eam iniuriam placato animo ferres. Cum si id ita faceres, quasi vlciscendi, & vindicandi tibi non esset facultas; & inimici tui animos aucturus, & in tua existimatione maculam contracturus esses. Multa præterea dixisti, cur tibi tunc firmam, & veram pacem cum eo sperare non liceret. Quæ ego audiens equidem diluere conabar, veneram enim à Gallica Legatione recens, quò me Pontifex Maximus pacis suadendæ gratia ad illum optimum certè, & omni humanitate ornatissimum Regem miserat: illius animum perspexeram: a studio pacis eum non alienum intellexeram. Quæ cum commemorare, & persuadere cuperem, necesse mihi ad extremum fuit orationis grauitati, & firmitati tuæ voluntatis cedere: tantum discedens tibi dixi, dolere me quidem peruehementer, quòd exoptatos fructus præstantissimæ virtutis tuæ istæ sociales inter vos discordiæ nobis interrumperent: sed tamen, quòd spe certissima tenerer non frustra te à Deo talem, & tantum Principem nobis tributum esse, sed vt esset qui Christianos populos à barbarorum iniurijs, contumelijsque defenderet: facturum me (quod in me esset) vt assidue dies, & noctes omnipotenti Deo pro vita, & salute tua supplicarem. Quod feci, Imperator, & facio, tantoque posthac amantius, & studiosius facturus sum, quanto intelligo, pace inter vos constituta, & meorum exitum votorum quotidie magis, & tuæ in nostra salute stabilienda speratæ laudis appropinquare. Sed, quod dicebam; cum abiissem à te mœrens, mihique ob animum tua durior quidem illa, quam tum mihi debere esse videbatur, belli cum Rege Galliæ gerendi deliberatio versaretur: non tamen vidi; id quod si videre, & perspicere potuissem, non ego humano, sed diuino quodam ingenio fuissem præditus: parque (quod optandum est magis, quam sperandum)

randum) tuæ incredibili sapientiæ mea mens extitisset: non vidi (inquam) inuolucrum abstrusum, & multiplex, prudentissimarum cogitationum tuarum, quæ cum eodem omnes intenderent, quò nos cupiebamus: cum tibi hoc vnum esset maximè semper propositum, vt propugnationem populi Christiani aduersus Turcas susciperes, itinera tamen, atque vias, quibus ad illius consilij exitum posset perueniri, tu solus acutissimè cernebas: nos ignorabamus. Fateor, Carole: non dissimulo: latuit me altitudo, & consilij, & animi tui; quæ ne nunc quidem mihi satis perspecta esset, nisi eam exitus ipsi rerum patefecissent. Itaque quod solebamus sæpe, aut cum alijs loqui, aut per nos ipsi sentire, cum de te, deque tuis rebus gestis mentionem haberemus, quod in omnibus fere cõgressibus, & circulis contingebat, donatum esse a Deo nobis Principem, cuius similem alterum vix vlla vnquam habuisset ætas: consilio præcellentem, belli armis inuictum, nihil animo concipientem, nisi quod altum, quod insigne, quod gloriosum existeret: tum humanitate, continentia, cæteris virtutibus singulariter ornatum: quæ quidem summum Principem virtutes, Imperatoremq; deceant, quique magna iam indicia virtutis suæ, & erga Deum pietatis populo Christiano dedisset, pro cuius Dei nomine, honoreque tutando, tot iam aduersus barbaros bella suscepisset; totiens mare transisset; tam præclaras domum victorias reportasset: Constantinum illum primum, aut Theodosium, aut illum etiã ipsum, qui vestri generis, & nominis fuit auctor, Carolum Magnum videbamur tanquam è cœlo nobis redditum, & restitutum in te possidere: quin etiam maiora de te sperabamus, quàm de illo accepimus. In hac tanta commemoratione laudum, virtutumque tuarum inerat tamen quiddam, quod desiderabatur. Nosti enim, Cæsar, hominũ mores, atque ingenia: quò plura, & maiora in quopiam ornamenta conspiciunt, hoc magis ad requirendum, si quid abest, conuertuntur. Nec vero in tanta luce laudum tuarum, quæ te circumfulgebant, quicquam poterat esse non apertum, quod dissimile esset partium cæterarum. Lenitas quædam in te maior, & clementior animus ad deponendas offensiones requirebatur: vt cum sociales discordias Reip. condonares, ad gerenda sanctiora, & magis necessaria bella expeditior fores. Cuius quidem communis pene nostrum omnium opinionis de te, & iudicij nunc me vehementer pudet. Clementiam ne in te nos, & placabilitatem quærebamus? aut hæc eximia virtus in tuis tot cæteris ornamentis te vna deficiebat? Tu ista natura, isto genere, isto animo, ista sapientia ferus, & implacabilis esse posses? quid essent, Cæsar, reliquæ tuæ virtutes tantæ, & tam multæ, nisi tu eas humanitate, clementiaque condires? Nam arma quidem tracta-

re fortiter, gerere res constanter, terribilem esse hostibus, inuictum in rebus aduersis, acrem, & persequentem in secundis, complures veterum ducum, atque Imperatorum, & studuerunt, & valuerunt. Illud, illud in paucis fuit admirabile, illud laudandum, si qui extiterunt, qui in magna fortuna mite ingenium, & moderatum animum potuerint retinere. Cuiusmodi fuisse illos accepimus, quos paulo ante ex tam magna copia tam paucos commemorauimus. Ex quibus præcipue Carolus, cuius tu & nominis, & Imperij hæreditatem, tot sæculis post assecutus es, tanta & pietate erga Deum, & benignitate aduersus omnes, qui ad eum adibant, fuisse dicitur: vt cum plurima, & maxima bella Christianæ propagandæ religionis causa confecisset, plures gentes tamen propter humanitatem eius, quàm propter potentiam ad fidem Christi confiterentur se esse conuersas. Hunc igitur cum habeas specimen, & exemplum vitæ bene dirigendæ, immitis tu, & inhumanus esse possis? res ipsa indicauit, cuiusmodi fueris: qui cum intulisses Galliæ bellum, longeque introrsum cum tuis copiis in eam penetrasses, ad Lutetiæ Parisiorum mœnia propius accessisses, magnis iam rebus gestis, compluribus munitissimis oppidis, vi, & oppugnando in tuam ditionem redactis; quanquam Francisco Rege singulari virtute, ac vigilantia omnibus tuis conatibus obsistente: tamen cum à spe victoriæ tua opinio non abhorreret, vt primum tuæ existimationi satisfactum esse duxisti; sensistiq; tempora Reip. hoc postulare, nec communem Christianarum gentium salutem vestra huiusmodi dissidia amplius perferre posse: præter omnium mortalium spem, & exspectationem repente pacem cum ipso Rege Galliæ, hoc cupiente, & optante complexus es, atque eiusmodi pacem, per quam non vetus modo vestræ necessitudinis sanctitas renouata, sed magnis accessionibus charitatis, & amicitiæ aucta etiam, & cumulata esse videatur. Quid ergo est? cur hoc idem cum posses, de principio non egisti? cur tantum moræ, tantum formidinis, tantum malorum, & periculorum intercedere passus es? in quo nobis orantibus, & supplicantibus, vt paulò ante dicebam, videbaris esse durior? Patere, obsecro, Cæsar, tuas à me cogitationes explicari; & illa alta, magnificaque consilia, quæ in intimo pectore admirabilis tuæ prudentiæ inuolucris tegebas, in lucem proferri: si tamen hoc, nec tua Maiestate indignum, & fructuosum cognitu omnibus futurum est. Neque enim est vlla disciplina præstantior, quam ea, quæ ex optimi Principis consilijs, atque factis, non solum homines ingeniosos, & bonos; sed ipsum etiam vulgus erudit. Ita igitur cogitasti. Cum talis esses, tantusque Princeps, & is, qui amplissimam tuam potestatem magnitudine semper animi, fortunam virtute superauisses; non posse dissimulari abs te,

abs te, inultumque dimitti, quòd te Rex Galliæ inexpectato bello lacessisset. Quid ergo? ita ne vindicare parabas, vt sanguinem, & vitam Regis necessarij peteres? Minimè. An illo expulso è Regno, & exturbato, ex calamitate illius crescere, & opes tuas amplificare volebas? ne hoc quidem tibi fuit tum propositum. Quæ igitur causa, quæ ratio tam implacabilis dissidij: Cum Paulus Summus Pontifex, missis ex nostro amplissimo sanctæ Romanæ Ecclesiæ Cardinalium ordine ad te, & ad Galliæ Regem Legatis, ad pacem vtrunque vestrum hortaretur, egoque tum Legatus ad Christianissimum Regem venissem, animumque illius ardentem dolore, & iracundia, quòd legatos suos contra fas (vt aiebat) à tuis interfectos querebatur; eamque sibi causam capiendorum armorum fuisse dicebat, multis tum rationibus ad studium pacis, concordiæque flexissem, in quo (dicam enim libere id quod cognoui, & sensi, nec laudibus maximi Regis fidei meæ testimonium denegabo) visus est mihi Rex ille, ad summum, excellensq; ingenium, quo largiter à Deo, & à natura est instructus, summamque omnium rerum peritiam, quæ res vel ad pacem, vel ad bellum pertineant, tantam adiunctam habere probitatem animi, & erga Deum veram, certamque religionem, vt dignissimus illo regali fastigio, indignus ea dissensione, & discordia, quæ illi tecum erat, ab omnibus iudicandus esse videretur. Cum igitur ex vna parte res essent paratæ, Rexque Franciscus pacem æquis conditionibus non respueret; quarum ille conditionum Pontificem Maximum arbitrum, & moderatorem esse volebat. Cum ego proximo hoc tuo in Italiam aduentu, tecum congressus multis verbis suasissem pacem, cunctiq; te rogaremus, omnesq; & noti, & ignoti hoc idem à te peterent, nec videretur Christiana Resp. multis iam lacerata, atque vexata immanium Turcarum non victoriis, sed furtis, sine pace vestrum, & sine concordia posse consistere: tu tamen celans animi tui arcanũ, quod salutare, & commodum Reip. Christianæ ipse intelligebas, te inexorabilem cunctis præbuisti, omnium preces tua perseuerantia oppressisti: confirmasti te bello iniurias tuas persequuturum: conflasti maximos exercitus: armasti, cum omnes tuam lenitatem requirerent, illamq; vim, & impetum incitati animi tui in Turcas potius conuerti omnibus votis expoteerent. Quem tamen eundem finem tu te tibi, neque alium prorsus vllum, in illis armis, delectibus, totoque apparatu bellico proposueras. Non enim bellum contra Galliam suscipiebas, vt nationem illam & religiosam, & fortem funditus euerteres: nec iniurias tuas eo animo vltum ibas, quòd eas sui sanguine Christianorum velles, sed quòd nominis tui ingens, ampleque auctoritas, si contumeliam lento animo tulisses, in suspicionem humilis, & demissi animi videbatur ventura, præsertim

ſertim apud Turcas, qui inſolentiam, & iactationem, fructum altioris fortunæ cum ſtatuant; hanc Christianam manſuetudinem, & placabilitatem, ſanctaque cœleſtis doctrinæ præcepta non agnoſcunt. Quò igitur aduerſus illos terribilior exurgeres, cum hi viderent te nulla vi, nullo periculo, nullo labore frangi, quominus hoſtes tuos omni ope, omnique opera, nunquam deſeſſo animo perſequerere: idcirco Gallica expeditio à te ſuſcepta eſt, non oblectamentum iracundiæ tuæ, ſed firmamentum auctoritatis. Atque hoc illud fuit, in quo nos decepti ſumus. Non enim tam profundè noſtras cogitationes immerſimus, vicitque in eo ſapientia tua omnium hominum prudentiam. Nam nos pace tibi cum Christianiſſimo Rege facta, cum paratas copias, & omnia tibi prompta ad gerendum barbaricum bellum putaremus; tu altiore multo, abſtruſioreque conſilio, ſi ſtudium tuum ad noſtra ſtudia tunc accommodaſſes, maximum tibi belli inſtrumentum, & certiſſimum pignus futuræ victoriæ, auctoritatem abfuturam intelligebas. quæ certè iacturam, & diminutionem eſſet paſſa, niſi & nos, & cæteri, & omnes denique homines, ipſique in primis Turcæ ipſo euentu rerum docti perſpexiſſent, quicunque tuam dignitatem violaſſet armis, cum de Imperio tecum etiam, & de vita eſſe dimicaturum. Hanc auctoritatem igitur, vt ea tibi ſalua, incolumiſque maneret, omni cum cura prouidiſti, præſidiumque fortiſſimum tuæ potentiæ, dignitatis, nominis, afferre aduerſus hoſtes tecum voluiſti, ſine quo nimirum res magnæ geri non poſſunt. Nam quod ad potentiam attinet, imperas tu quidem, Cæſar, fortiſſimis nationibus, eæque prouinciæ, quæ ſemper viris, ſemper animis excellere iudicatæ ſunt, Italia, Germania, Hiſpania, tibi dicto ſunt audientes: ex quibus, legere optimos milites, quales ex reliquo orbe terrarum non queant legi; magnoſque ex illis conficere exercitus: poſſidere claſſibus maria: ſuppeditare copias, & commeatus poſſis. Veruntamen iſta, niſi tua inſigni prudentia, conſilioque regerentur, ad bellum per ſe gerendum non ſatis eſſent idonea. Animo enim opus eſt, qui iſta omnia gubernet, & prouido, & ſapiente: quibus tanquam acies gladio, ſic ille copijs, apparatibus, potentiæ, vim, & acumen præbeat. Ipſa vero prudentia, quæ ferme domina eſt rerum cæterarum, & quæ, in quocunque Principe ineſt, magnũ eum bonis, & venerabilem, formidoloſum impijs, atq; improbis hominibus facit, quam in te Imperator ſummam eſſe, & ſingularem cernimus: quæ quamuis polleat vehementer in omnibus rebus humanis, tamen ea quoque interdum fortunæ ſubiecta eſt: præſertim ſi cum audacia, & cum temeritate veniat in certamen: quod ſæpe in bellis accidere eſt neceſſe. Non enim raro conſideratiſſimi Duces à proiectis, & præcipitibus ſuperati

ſunt:

sunt: & sunt tamen aliquando apud Barbaros nonnulli, qui sua consilia nostris consilijs opponant. At vero hæc, de qua iamdudum loquor, auctoritas, quæ est de tuo insuperabili ingenio, deque infatigabili in contentionibus omnibus animi virtute, cum magna celebritate, & gloria tui nominis, in animis gentium impressa opinio: hæc inquam ea ipsa est, quæ te non inuictum solum, sed terribilem vltro hostibus tuis facit. Quam tu, quòd reiectis superiore anno precibus omnium nostrum, consilijs, quæ de ineunda cum Rege Gallorum concordia tibi proponebantur, posthabitis, gerendo potius bello seruare tibi incolumem voluisti: nimirum plurimum vidisti, maximumque propugnaculum tuæ existimationis, & nominis nõ restituisti modo, verum etiam auctius, munitiusque reddidisti: cum tamen iniurias tunc acceptas commemorans, & obstinatum animum vlciscendi præ te ferens, asperitatem quidem in verbis, atque vultu, in animo autem clementiam, & humanitatem contineres. Quæ fuit ratio (vt antea dixi) nobis quidem omnibus abscondita; sed tua, Cæsar, insigni prudentia vehemẽter digna. Non enim Christianam Rempub. tum lædebas, vt quibusdam forsitan videbare: sed pro Christianæ Reip. salute seueritatem illam suscipiebas, maiorisq; boni nobis conciliandi causâ, minus illud bonum tunc negligendum ducebas. Et reuera nullum neq; maius, neque præstantius Christianæ Reip. potest esse bonum, quam auctoritas, Cæsar, tua, & iste animus, quo eam totam conferre in barbarorum excidium, & restitutionẽ veteris Christianæ dignitatis vis. In quo opere profecto sancto, & commemorabili, illa tibi futura est & acies fortissima, & exercitus robustissimus: non enim vnquam auctoritas vincitur, nec potest ipsa non vincere: quippe quæ vel procul, & antequam veniat aduersarijs in conspectum, ipso rumore, & nomine bella conficere soleat, eripiatque hostibus, & consilium, & audaciam: vt cum audierint armatum incedere contra se Principem illum, Imperatoremque, quem sciant eo animo bella suscipere solere, vt aut vincere ipse, aut omnia abijcere sit paratus, qui sibi confidat, nullum noscat timorem, concedat omnino nemini, fortunæ ipsi non succumbat: atque hæc non temeritate, nec subita concitatione, sed consilio agat, sed sapientia, sed magnitudine animi, sed longo vsu bellorum; in quibus iamdiu sit multis, & magnis non expeditionibus solum, sed victoriis eruditus: concidant statim animis, orbentur omni consilio, casumque propinqui periculi sui vehementius perhorrescant. quos nunc sic affectos tua ingens auctoritas, paxque cum Christianissimo Rege, maximo in nos omnes Dei omnipotentis dono opportunissime facta, sine vlla dubitatione tibi traditura est. Quamobrem, Carole Cæsar, honore Imperator, virtute verè Auguste,

cogita

cogita iam ipse, quid tibi deinceps sit ad deliberandum, & ad gerendum reliquum. Quanquam quid, vt cogites, peto? quid, vt ipse tuimet memor sis, postulo? quod enim vnquam consilium magnanimum, & sapiens à tua ista mente, & cogitatione abfuit? Sed, quo solemus modo agere erga Deum, cum quid illum iam certum quid facturus sit, cum precibus tamen, & cum pietate poscimus: eodem agimus erga te; vt Christianæ Reip. extremo illius tempore, & extrema pene iam necessitate subuenias. Hoc quidem ipse ita cogitas: hoc habes propositum tibi, & constitutum: sed tamen liceat nobis implorare opem tuam: liceat commiserari dolores nostros: liceat vulnera detegere, quibus afflicta Resp. & lacerata est, nec tu ea non cernis: quis enim acutius, aut altiore ex loco prospicit? sed ideo nos illa proferimus, quò tu in illis vindicandis non solum spectes gloriam tuam, sed salutem etiam nostram. Et sane in primis sanctæ religionis causa à te est suscipienda. Cuius moderator quidem, & arbiter Romanus Pontifex esse debet: qui suam huiusce rei voluntatem etiam bis indicto Christiani nominis concilio est testatus. Sed sine præsenti ope tua; sicut re ipsa perspicuum factum est; nihil neque institui rectè, nec ad optatum exitum perduci potest. Huc igitur in primis animum tuum conferas, & conuertas oportet. Hæc enim causa ea est, in qua (nisi fallor) cæteræ quoque causæ, quæ ad cõmunem salutem constituendam pertineant, cunctæ complexæ sunt. Auerso enim à nobis propter istas innumerabiles dissensiones, quas ipsi de eius religione habemus, sine dubio Deo, qui vnitatem, & consensum præcipuè à nobis postulat, quid potest reliquis in rebus remanere apud nos inuiolati, atque sancti? Itaque & ius iamdudum è moribus hominum exterminatum est, & iniuria introducta, tantisque simulationibus, odijs, suspicionibus, insidijs referta hominum vita est; vt eius bene agendæ, neque ordinem rectũ iam, nec modum inueniamus. Quæ tot mala, tamque perniciosa, si vere, & sancte, sublatis dissidijs religio constituta fuerit: neque ea solum in rectis opinionibus, sed in bonis etiam, ac ipsorum præsertim sacerdotum moribus restituta, sicut nebulæ oriente, & se attollente Sole; sic illa Deo ad nos clementibus iam oculis, & serena fronte conuerso, è vestigio dissipabuntur: lucemque nobis integram, puramque relinquent. Neque tu hoc tibi, Cæsar, graue, & laboriosum esse duxeris. nõ est in disceptationibus, nec in controuersia res. omnia, quæ ad veram Dei notionem, verumque cultum pertinent (in quo quidem vno nostra perpetuo salus sita est) singulari maiorum nostrorum prouidentia, & Spiritus sancti ope, qui semper Catholicæ Ecclesiæ comes affixus est, sanctissimis decretis, & præclarissimis legibus sancita sunt. Qua ratione nos gerere; quod cæteris exemplum

vitæ

vitæ bene, pieque agendæ in nobis ipsis constituere: quæ de Deo sentire, & de diuinis rebus debeamus, iam diu est nobis diligentissime, ordinatissiméque præscriptum. A qua præscriptione qui discesserunt, miseri ipsi & errantes, qui agunt, & egerunt, vt alij quoque discederent, ii impij merito semper sunt iudicati. Nec verò in altercationibus, & dissidijs inter nos: sed in charitate, mutuaque benignitate, beata à Deo nobis, & immortalis vita est proposita. Quam ob rem non erit hic tibi mora, aut durior aliquis labor, quominus recipere te celeriter ad bellicas curas, & cogitationes possis. moribus enim correctis, sacerdotumque potissimum, quorum inuidia tot, & tam perniciosæ vbique turbæ, grauesque seditiones concitatæ sunt, omnibus fiet iam discordijs, & dissensionibus finis. Et qui nunc acerbè admodum, & pertinaciter inter se dissident, in vnum omnes sensum, vnamque voluntaté conspirabunt: quæ vera, & propria Christiani nominis est professio. Atque huius quidem præclari muneris, atque operis Romanus Pontifex, dux, & auctor futurus est, pro loco, pro honore, pro ea auctoritate, qua ab Deo est munitus: sed tua quoque voluntas, Cæsar, & Galliæ Regis tecum, vehementer est necessaria. Vos enim duo ij estis, quos populo suo Deus gubernatores potissimum præfecerit, & magistros: quorum Imperium, & auctoritatem reliquus Christianus orbis sequatur: qui antea vestris discordijs omnia perturbabatis, ijdem nunc in vnam sententiam, vnamque mentem conuenientes, tanquam conflatis amore, & beneuolentia animis, omnia estis in integrum restituturi. Quid enim aliud nobis polliceri debemus ex ea pace, quam sine dubio inter vos, non vlla humani consilij, aut ingenij vis, sed Deus ipse, ipsemet (inquam) Deus, salua dignitate vtriusque vestrum constituit? Non ne futuram eam, & stabilem, & sanctam? non ne communia vobis consilia, quæ ad salutem publicam spectent, omnia futura? non ne animos vestros (quod ex magnis inimicitijs accidere interdum solet) sicut paulo ante vehementibus odijs arserunt, sic pari nunc beneuolentia, & mutua flagraturos? præsertim cum Deus ipse suum opus, suum munus, suum beneficium tutaturus sit: cum nihil posthac videatur posse accidere, sublatis omnium iam discordiarum causis, quod dissidium inter vos, contentionémue commoueat: cum tu, Cæsar, planissime, & certissime, pro tua admirabili prudētia iam intelligas, quanto expeditior, & paratior ad illa tua magna consilia exequenda futurus sis, adiuncto tibi per amicitiam Christianissimo Rege, quàm eodem odijs, dissensionibusque seiuncto. Qui quidem Rex iam etiam tecum, non vno, neque simplici, sed pluribus vinculis copulatus sit, affinitatis olim, nunc etiam & fœderis, & * sententiæ, & fortunæ ornatissimus Rex. Credas mihi hoc velim,

Cæſar, non enim res mihi ignotas profero, quæ etiam ſi dubiæ eſſent, nequaquam à me pro certis commemorarentur, ſed vidi, ſed interfui, cum manſiſſem apud illum aliquot menſibus Pontificis Maximi, ſedisque Apoſtolicæ Legatus, hancque ipſam pacis actionem cum eo, cauſamque tractaſſem: ille (inquam) mihi mirabiliter ſatisfaciebat. Habebat tum arma in manibus, viribus ſuis fidebat, dolore aduerſus te, & ira commouebatur: & tantam ſibi a tuis contumeliam in ſuis Legatis impoſitam nimis te tuliſſe negligenter conquerebatur. Sed tamen in illo tanto motu animi, & iracundiæ impetu ſæpe flectebatur ad audienda conſilia pacis. quam ego nactus opportunitatem Regis rationi magis, quàm iracundiæ obſequentis, illius ingenio, & prudentia fretus, qua is inſigni, & magna præditus eſt, eò tandem rem deduxi, vt ille ad extremum Pontificem Maximum arbitrum iuris ſui, & omnium controuerſiarum, quæ inter vos eſſent, iudicem, moderatoremque ſtatueret. Sed in quo intimos eius ſenſus ego penitus perſpexi, poſteaquam non alienus à ſtudio pacis eſſe cœpit, quotiens ille inter ſuos de hac pace veſtra, & reconciliatione priſtinæ gratiæ loquebatur? quotiens cum gemitu declarabat dolorem ſuum? quòd veſtris illis tunc odijs, ac diſcordijs in vltimum diſcrimen Chriſtianæ Reipub. prope ſalus decidiſſet? quantopere optabat, quàm cupiebat: vt ambo vnà animis, ſtudijsque coniuncti, depoſitis inimicitijs ea gereretis, eaque ſuſciperetis, quæ eſſent veſtræ quidem potentiæ, veſtræque fortunæ: ſed multo magis honori, nomini, virtutique conſentanea? quod nunc ita factum eſſe, veſtraſque mentes in vnum, & eundem ſenſum amore, concordiaque coiſſe, & Deo immortali meritas, debitaſque gratias, quantæcunque à nobis concipi, & haberi poſſunt, & tibi, Imperator, maximas habemus. Etſi enim Chriſtianiſſimi Regis grata nobis voluntas, & animus eſt probatiſſimus, tibi tamen, in quo pacis, & belli ſummum arbitrium ineſt, quòd ſaluos fore nos poſſumus iam ſperare, referimus acceptũ. Tuum eſt enim hoc beneficium, Cæſar; tua gratificatio; tuum munus; tua in omnes populos nũc ſe clementia, & bonitas effudit, quòd pacem Chriſtianis populis præbuiſti; qua non ſolum homines, ſed nimirum pecudes, agri, tectaque lætantur. Quòd ſi tu is eſſes, qui magnitudinem animi tui ſpacijs, regionibusque terrarum; nominis autem famam tempore aliquo definires: & ſatis multa iam extarent tuarum clariſſimarum virtutum indicia, ac monumenta; & nos hoc ſingulari pacis per te nobis redditæ beneficio contenti in præſentia eſſemus. Communi enim ſalute (quod ad tollendas inteſtinas diſcordias attinet) per tuam nobis prouidentiam conſtituta, cætera, quæ ſuperſunt grauia illa quidem, atque magna, Dei conſilio, & futurarum rerum euentibus

tibus permitteremus. Sed cum nec tuus iste animus plenus maximarum, pulcherrimarumque cogitationum conquiescere possit, donec ea pariat, quæ iamdudum illi cócepta sunt, & tua semper consilia spectauerint æternitatem, nec se vllis temporum curriculis circumscribi passa sint, quid est iam, Cæsar, quòd tibi aut nos subijcere, aut tu per te capere, & deliberare possis: nisi illud extremum tanquam portum, vt nauigationum, sic præteritarum actionum omnium tuarum, vt terminos Imperij, & magnitudinis tuæ, in Turcarum, & Barbarorum regna promoueas, quæ ita tuæ virtuti, atque laudi cum nostra omnium spe, tum Dei prouidentia reseruata sunt, vt de diuino consilio certè dubitare non debeamus. Quid enim fuit, quòd illius Imperio, & ditione inter nostrarum occasiones discordiarum ijs aliquot iam annis vehementer auctis, Ægypto ad veteres eorum opes adiuncta, Persis summotis, Illyrico vexato, victis, & subactis Pannoniorum fortissimis gentibus, quas armis suis sæpenumero ante lacessitas, neque vnquam domitas, audita pridem Cæsar, te penè inspectante, ante oculos (inquam) propemodum tuos, non victoria, sed occasione oppressere: cum tu Gallico bello distractus, auxilium illis tum ferre non posses: quid fuit (inquam) quòd, cum insultarent maximè, cum vrgerent, cum in nostro sanguine, nostrisque cladibus insolentius quotidie, crudeliusque debaccharentur, repente ista pax ex tantis, & tam implacabilibus inter vos (vt videbatur) iris, atque discordijs, velut insperatum de cœlo lumen effulsit? Nónne hoc nobis indicauit Deus, & voce sua quasi testatus est, velle se eum, quem haberemus præcipuum tutorem, & defensorem Christiani nominis, à cæteris curis, & impedimentis liberare: quò is neruos omnes suos consilij, fortitudinis, potentiæ, quibus firmissimis, & validissimis est præditus, in hanc vnam cogitationem, & studium belli sanctissimi apparandi conferret? quid? in eodem te ab eodem Deo, nónne diuina illius mens, & voluntas nobis est significata? cum Christianis nationibus in plures principatus, variaq; imperia, nõ tam diuisis paulò ante, quàm fractis, ob eamq. causam armis Turcarum resistere minus valentibus, quòd in difficili consensione nostrorum illi vno capite, & vno corpore consentientes ingruebant; tu ab eo ipse Deo in tam multis sæculis vnus electus es, in quem mirabili quadam, nõ fortuna, sed eiusdem Dei prouidentia, inopinatis quidem certè rerum euentibus, totũ Christiani nominis robur confluceret: qui summum honoris in toto orbe principatũ pari fortuna, & sapientia cumulares. Ergo hæc tibi, Cæsar, omnia ab Deo, & data, & parata sunt, quò aditus apertos ad res gerendas maximas haberes. nunc tibi videndum ipsi, quid sis facturus. Pendemus de te omnes, qui Remp. saluam esse cupimus. ea porrò

nequit esse salua, nisi Turcarum vires, animique frangantur: eæque ab illis prouinciæ repetantur, quas ipsi in amentibus discordijs nostris insidioso bellandi genere nobis surripuerunt. Tu vnus ad hanc actionem tantam, tamque præclaram idoneus nobis diuinitus donatus es. Nonne ergo tua mens cum Dei omnipotentis iudicio de te, menteque consentiet? Omnibus es munitus, Cæsar, instructusque præsidijs, quæ ad huiusmodi bellum aggrediendum sunt requisita; virtute, potentia, consilio, magnitudine animi, scientia bellorum gerendorum; quodque ad rem non mediocriter pertinet, plurimumque in bellis valere solet, militum etiam robore, & fortissimorum Ducum vsu bellandi, ac peritia. Namque hoc tamen commodi ex præteritis Reip. malis, incommodisque accepimus, quòd maximas manus veteranorum militum paratas, armatasque habituri sumus. Quid res gestæ tuæ? quid tuus inuictus animus, neque solum aduersus homines, sed contra ipsam etiam fortunam, omnesque casus humanos immobilis, atque constans, quem satis hostes nostri spectatum habent, & cognitum? quid nomen? quid auctoritas? quæ tanta in te est, quanta in omnibus Romanis principibus, post Theodosium, Carolumque non fuit? parum ne illa hostes tuos deterritura est? qui quidem paulò ante, dum tu Gallico bello implicatus tenerere, tot, & tam magna timoris de te sui signa dederunt: maximas classes in auxilium Galliæ miserunt: Italiæ, & Siciliæ littora depopulati sunt: Viennam vrbem tuæ, fratrisque tui clarissimi Regis ditionis obsidione tentauerunt: omniaque contenderunt, quò tu domesticis malis diutissime impeditus, ad eos accedere, & conuertere in illos iusta arma ne posses. qui te, cum tantopere formidauerint impeditum; solutum, & liberum quonam modo pertimescent? An tu præter pietatē etiam tuam, præterque munus officij, quod Christianæ Reip. Imperator præfectus sustines, etiam illorum in te ipsum iniurijs, grauibusque contumelijs non commouebere? non illas vltum ibis, cum is sis, qui omnia potius perpetienda tibi ducas, quam vllam vel minimam violationem dignitatis tuæ? Tu, qui paulò ante duobus potentissimis principibus resistebas vnus, cum & Gallico bello occuparerē, & eodem tempore Turcarum arma propulsares; nunc Rege Christianissimo, nouo tibi fœdere, nouaque beneuolentia adiuncto, qui antea quoque fraterna tecum erat necessitudine coniunctus; nouis, magnis, firmisq; auxilijs auctus; cum, quod contra te erat, id pro te futurum sit, teque vehementer adiuuet, quod antea impediebat, nudatas spe, & occasione, qua maximè nitebantur, Turcarum vires non despicies? At permagno illi valent equitatu, quo in genere tamē numero se magis, quam virtute ostentant. non est omnino hoc de ijs singillatim rebus loquen-

quendi, & deliberandi tempus, quod tum erit aptius, cum iam decreto bello, aut voluntate tua, Imperator, perspecta, ista suis locis venient in consultationem. Sed tamen, si aliquid est a nobis aduersus hanc famam hostilis equitatus dicendum: nos, tametsi equites etiam nobis sunt, quos virtus potius commendat, quam numerus, non ne legiones præterea fortissimas? non ne exercitatissimos in armis pedites obtinemus? quibus carent illi, & in queis præcipuum exercitus robur, spesque, & ratio victoriæ certior locata est? Nam equitibus quidem multæ formidines, & moræ, multaque obijci impedimenta possunt, vel locorum, vel fluminum, vel militariũ etiam inuentorum: quibus freti quondam populi Romani Duces, nunquam sibi ad committendum prœlium cum hostibus, multitudinem equitum impedimento fore putauerunt: propterea quòd facile perturbatur id copiarum genus. Nam equi nec ratione doceri, nec cohortationibus confirmari queunt, vt stent, vt confidant, vt ne vlla obiecta formidine terreantur. Quibus de rebus memoria teneo tecum me, Imperator, ad Niceam esse locutum: cum ego tibi non nulla huiusmodi commenta, quæ ad turbandos equitatus hostium idonea esse viderentur, exponerem: tu verò plura multo, & meliora prospiceres. Igitur indociles equi: at peditum ad omnem nutum & paratus animus; & ad vincendum pertinax est contentio. Nam quod ad copias, & commeatus, & ipsas pecunias attinet, quos neruos belli plerique vocauerunt, potest ne esse dubium, quin ciuitates, populi, Christianæque nationes, quæ in hæc socialia bella inuitissimæ contulerunt, in hanc sanctam, & salutarem omnibus expeditionem libentissime sint, non tantum opes suas, sed corpora etiam, & liberos collaturæ? quanquam & bellum alere se ipsum solet, si ratione, & ordine sit administratum: quæ quidem ratio, visque prudentiæ in te, Carole, summa est, si in vllo vnquam fuit. Quamobrem aggredere (quæsumus) hoc opus pulcherrimum omnium, & maximum, & cui tua magnitudo par sola est. Non est illud Imperatorium, neque Regium (crede mihi) contentum esse terminis, qui à maioribus sint relicti, aut proferre eos conari ex sociorum detrimentis, atque damnis: quasi parum multa sint in conspectu Barbarorum regna, parum multæ hostiles nationes, in quas iure inuadi, & quibus sancte bellum inferri possit: nec rursus dedere se delitijs, & voluptatibus, id quod à tua mente semper abhorruit. Non enim tu ad otium, nec ad desidiam, sed ad maximas semper res agendas, & cogitandas natus es, nullam habet maiorem iucunditatem virtus, quam recordationem rerum pulcherrime gestarum. nihil est animis præstantibus propositum ad diligendum, & cupiendum, quod finitum terminis sit. Caduca sunt enim, & fallacia omnia,

quæ ſpatijs circumſcribuntur: animos magnos, atque excelſos in immenſum excurrere oportet, cùm regionum, terrarumque Imperio, tum famæ, & laudis in poſteritate, tum vero beatitudinis, & felicitatis in illo cœleſti, & immortali regno*. Ad quod Regnum, Carole Cæſar, & ad quæ præmia, decreta, & conſtituta illis, qui diuinis muneribus ornati, ad eiuſdem Dei gloriam cohoneſtandam vſi ſunt, tua te laus, atque virtus, tuus iſte longè præſtans, atque eximius animus, tua natura, tua ſumma prudentia, tuus ille notus immortalitatis amor, tuæ curæ, tui tot antea à te ſuſcepti pro Rep. labores, tuus honos, dignitas, exiſtimatio: in primis autem in Deum, & Chriſtianam religionem tua pietas vocat: ipſique nos cuncti (pro omnibus enim loquor) eundem te, & vocamus, & flagitamus: vt, cum gratias tibi tantas pro hoc exoptatæ pacis opportuniſſimo dono per te nobis conceſſo, datoque debeamus, quantas perſoluere non poſſumus, eò te ſublatum gloriæ, amplitudiniſque videamus, quò noſtra deſideria aſpirare vix poſſint: &, cum omnia omnes egerimus, quæ vel in gratulando tibi, vel in gratias agendo, vel in celebratione tuarum maximarum laudum, vel in commemoratione rerum à te pulcherrime geſtarum effici à nobis poterunt; nunquam tamen tam alte officijs aſcendere valeamus, quin diuina tua in nos, & in Chriſtianam Remp. merita ſemper multo ſint ſuperiora.

FINIS.

IACO-

IACOBI SADOLETI EPISCOPI CARPENTORACTENSIS, DE BELLO SVSCIpiendo contra Turcas ad Ludouicum Christianissimum Galliarum Regem, ORATIO.

SI QVIS antea fuit, LVDOVICE Rex, qui maximis nationibus præpositus, & in hanc celsam honoris sedem sublatus, fortunæ locum illum, singulari hominum beneuolentia, & summa virtutis existimatione tueretur, cum te esse arbitror hoc tempore, in quem ita omnium bonorum studia incubuerint, vt cum multa ex rebus domi, & militiæ gestis, cùm animi tui, tum consilij documenta ceperimus: quibus ad incredibilem erga te amorem conflagrauimus, arduũ admodum sit constituere: Vtrum ornatioribus iudicijs magnitudinem tuam, an votis amantioribus salutem prosequamur. Sed quo propensior nostra eiusmodi voluntas sit, illa etiam ratio in causa est: quod eandem hanc virtutem, quam egregiam in te & præstabilem esse cognoscimus, communi quoque Reipub. & Christianæ religioni imprimis speramus fore salutarem. Quantum enim longo iam interuallo, partim crudelissimorũ hostium iniurijs, Turcarumque contumelijs: partim temeritate & negligentia superiorum Principum, amisit fides nostra, tum auctoritatis, tum dignitatis, tantum videris tu breui tempore referre Reip. posse: Si quantum in te potestatis fortuna esse voluit, tantum tu studij impendere in communem salutem institueris. Ac nos quidem cum bellicorum operum tuorum monumenta intuemur, planè intelligimus, non aliunde potuisse illa, nisi ab optimo consilio & animo maximo proficisci, quia enim rerum gerendarum origo ab interioribus fontibus prudentiæ deducta est, icciro necesse est, vt quid egregiè gestum sit, antea fuerit præclarè cogitatum: cum vero animi tui præstantiam & magnitudinẽ tenemus, certam in spem ducimur, tanto maiore laude tuendæ religionis tibi

tibi proposita, quanto illustrius est publicæ vtilitati consulere magnum Regem, quàm priuatæ, te non minora dehinc tuæ pietatis pignora Reip. daturum, quàm antehac dederis fortitudinis. Neque huic nostræ opinioni atque sententiæ humana tantum consilia adstipulantur, sed multo magis diuino numine erecti & confirmati sumus. Quis enim animum referens ad ea bella quæ gessisti, victoriasq; quas es adeptus, tuamq; in illis, non solum administrandis vim animi atq; fiduciam: sed etiam in conficiendis celeritaté cogitans, non intelligat Deorum immortalium nutu ac voluntate, ad functioné pulcherrimi operis, te & vocatum, & instructum esse, vt sis sanctæ Christianæ religionis speratus ille, diuq; exoptatus votis omniũ, cùm auctor resurgentis, tum vltor violatæ atq; punitor: cum illi omnibus cœlestibus beneficijs in te conferendis, non solum te ornasse ad tuam laudem decorandam: sed etiam armasse ad suam religionẽ defendendam iudicio ac liberalitate sua videantur. Quod si in hominum vita atq; victu: & in ea societate communi, quæ cognationis quasi vinculis quibusdam, & naturali ipso iure continetur, ij præcipuè existimantur officij retinentes homines: omniumq; beneuolentia digni, qui accepti beneficij memores, quã possunt auctoribus suorum commodorũ alacri animo gratiam persoluũt: Quanto tandem te studio, quanta alacritate decet summi ac præpotentis Dei & beneficia agnoscere propter prudentiã, & gratiam referre meritis ꝓpter pietatẽ: præsertim cum quid ille abs te repetat, quoq; operam tuã flagitet, propè voce testetur, clara enim hæc est Dei immortalis vox & oratio: suos à te hostes se vinci velle & deprimi, cum tuos tibi vt superares concesserit: nec est vlla insignior appellatio pietatis atq; officij, quã declarare beneficio cuiusmodi reposcas gratiã. Quamobrem ille Regũ Dominus constitutorque Principum Deus: cuius benignitatem & tu sensisti, & cæteri per te expectant, cum suo quodam diuino occultoq; iudicio, quò nos cogitatione aspirare non possumus, tibi amplissimos fines: tibi innumerabiles populos, tibi regna, tibi laudem, victoriam, triumphumq; contulit, non tibi profecto soli ista detulit, sed etiã reip. nec vno in homine fidem beneficiorũ suorum constituit, sed per vnum hominẽ statuit vbertatem cœlestis beneficentiæ in vniuersos homines infundi oportere. Ergo & hæc tibi Ludouice pro maiestate & amplitudine tua Christianæ fidei suscipienda propugnatio est: & illud enixè contendendum, vt in maximis rebus aggrediendis ac perficiendis, dignus & salutis hominũ auctor, & diuinæ liberalitatis minister esse videare. Nobis porrò qui tot iam annis in summa desperatione omniũ rerum ita iacuimus, vt offusa nostris mentib. sempiterna nox videretur, hæc primùm è cœlo spes bonæ salutis illuxit, quam ijdem dij immortales in te nobis propo-

propositam esse voluerunt, ob quã erecti atq; excitati, te melioris fortunæ, quasi signum extollente, nosmetipsos, res, rationesq; nostras, omnemq; spem incolumitatis ac salutis, in tua vnius virtute fiximus ac locauimus. Tantam enim animi magnitudinem, tam insignem admirabilemque prudentiam, tantos ac tam prosperos fortunæ & inauditæ felicitatis cursus, certè ad vtilitatem publicam incitatos esse arbitramur: nec persuadere nobis possumus, nec aliter sentire atque existimare, cùm in rebus inchoandis tantam laudem assecutus sis, quantam omnes gentes commemorando celebrare non desinunt, te, ad ea quæ restant, longè maiora ac vberiora, non eandem tuam illam vim virtutis & sapientiæ esse conuersurum. Atque hæc nostra cupiditas & expectatio, vt tibi opes tuas, cùm fortunæ, tum consilij atque auctoritatis in salutem Reip. collocare libeat, & si plurimum nostris rationibus accommodata est, quibus optabile est, diuque votis ac precibus efflagitatum, aliquando tandem à continuis periculis detrimentisque conquiescere: tamen non minùs perspicua habet in sese testimonia communis in te amoris, & iudicij, quam desideria salutis. Quid enim aliud est optando deligere ex omnibus vnum, à quo te vel ornari vel conseruari cupias, quàm illius quem deligas & gloriæ fauere, & de virtute præclarè existimare? Atqui hæc sententia omnium ac voluntas si tibi honorifica est, pertinetque ad laudem tuam, teq; in excelsissimo loco auctoritatis atque existimationis communi opinione statuit: est profectò & tuæ humanitatis, hominum studiosissimorum, tuiq; amantissimorum salutem conseruandam suscipere, & summæ virtutis præstantisq; sapientiæ iudicia omnium gentium, quæ maxima de te ornatissimaque sunt facta, Turcis frangendis atque à ceruicibus Reip. summouendis, sanctissimoque bello pro communi religione suscipiendo comprobare: vt illi qui te ad tantam laudem flagitant, nec repudiati in beniuolentia, nec decepti in iudicio esse videantur. Quanquam quidem huius de te opinionis non nos soli participes sumus: nec proprium nostrum est hoc iudicium, sed nobis cum ipsis hostibus commune, non enim minùs verè & grauiter illi de te iudicant, quàm nos iudicemus: nec tua ista imperij & auctoritatis amplificatio maiorem nobis letitiam attulit, quàm illis formidinem: ac illi metu nunc perterriti atq; exanimati rumore tui nominis, tot victoriis illustri, ad extremas nationes peruagato, cùm ita reformident aduentum tuum, vt ad omnem mentionem tui perhorrescant: id profectò facere existimandi sunt, quod in tali re atque periculo fieri passim solet, vt ante Deorum suorum imagines (quos illi peruersè admodum & superstitiosa ritu colunt) procumbant supplices, precibus obtestentur, impenseque obsecrent, quo tu ab huiusmodi præclara

voluntate abducare. Quod si tu in medio cursu felicitatis ac victoriarum iam vsque eò progressus, vnde promptum atque expeditum iter est ad peragenda quæ restant, te ea quidem vberiora, ad gloriam: ad opus vero & laborem leniora, repente constiteris, te represseris, tantamque lucem dignitatis amplitudinis, & ipsius (vt ita dicam) immortalitatis, aut non aspexeris propositam, aut reliqueris vltrò atque contempseris sese offerentem, nimirum id quod cum nostra, tum vero honoris tui abominamur causa, & hostibus tuis infestissimis insperatam lætitiam, & socijs amantissimis inopinatam calamitatem importaueris. Itaq; illi frustra se pertimuisse, falso de te iudicasse se arbitrabuntur, inanemque suam de tua virtute opinionem irridebunt, iactationibus efferentur, lapsum & quasi ruinam laudis auctoritatisque tuæ, suæ auctoritati existimationique fortitudinis ascribent: impunitatemque sibi præteritarum iniuriarum, non solum donatam putabunt, sed etiam licentiam nouarum: nos vero quorum erat saluti, & fortunis per te consulendum, omni spe orbati desolatique auxilio, miserabimur grauiter conditionem nostram, perpetuoque lamentabimur: plus illorum ad multa & irrita Deorum simulachra, superstitiosas preces, quàm nostras veras lachrimas, iustosque dolores apud Dei omnipotentis animum valuisse: & cum ipsorum illis Dij propitij esse non possint, cum Regem qui nobis possit, quique in nostra spe & salute retinenda, vicariam propemodum habeat Dei immortalis potestatem: pro hostium potius votis, contra dignitatem suam, quàm pro salute sociorum ex amplitudinis suæ gloria egisse. Quod eò etiam erit indignius ferendum, quod illorum vota nihil aliud spectant, quàm facultatem inferendæ nobis iniuriæ ac calamitatis: nostra ad vnam rationem intenta sunt, recuperandæ honestatis. Quapropter est hoc omnino tua Maiestate dignum, hoc debitum excellentiæ tuæ, hoc proprium tanti Regis, hoc & ijs rebus quas gessisti & ei expectationi, quam concitasti imprimis consentaneum, vt te in huius præstantissimi facti cogitationem dedas, Turcarumque imperium, quod nostra cum pernicie, & Christianæ religionis, vnde tu clarissimum cognomen accepisti, labe atque ignominia auctum adhuc & cumulatum est, tollendum funditus atque extinguendum tuæ virtuti felicitatiq; assumas. Nam quod aliud munus est regnandi, quàm in his rebus meditandis & gerendis, quæ Rempublicam vtilitate beneficioque comprehendant, & alienæ commoditati elaborare & suæ laudi. Sane est hoc ita agnatum regib. & quodammodo affixũ, vt qui ab hac præclarissima mente desciuerunt, neq; nomẽ regiũ, neq; dignitatem vnquam potuerint sustinere: sed falso quidem vsurpauerũt regum & principum nomen, rem autẽ ipsam repudiarunt penitus atq; contem-

tempserunt. Magna est species, magna grauitas, magna maiestas principatus: quam qui non in purpura, non in opibus, non in insignibus & comitatu, sed in virtute, sed in iustitia, sed in animi magnitudine, sed in sapientia positam esse putauerunt, ij reuera principes: neque hoc tantùm, sed optimi & clarissimi principes fuerunt: qui ad commoditatem eorum qui suæ fidei commissi concreditique essent tuendam: & ad communem generis humani vtilitatem procurandam se esse natos existimauerunt: qui ita constituerunt: propterea quidem, quod Imperium nihil aliud intelligebant esse, nisi curam alienæ salutis, exercitationem propriæ virtutis, studium commodi publici, negligentiam priuati, se potestatem quandam ad Dei similitudinem inuentam obtinere: idque operis sibi incumbere vt generi humano benefici imprimis & salutares reperirentur. Quo etiã eorum est nomen magis ab omni memoria detestandum, qui in tam celsum gradum honoris sublati, potestate, quam habuerũt, non ad vllam illustrem rationem, sed ad priuatos quęstus & libidines sunt abusi: horum nimirum scelere atque importunitate nos afflictos & perditos, pluresque à gremio sanctæ religionis prouincias dolemus esse distractas: Sed illi qui in flagitiis atque in omni libidinum genere suis cupiditatibus morem gerere studuerunt, ab eis rebus quas tantoperè amplexi fuerant, direpti morte, atque diuulsi, æternis nunc, & meritis suppliciis exercentur: nos verò eorum culpa in extremum discrimen adducti, hoc maiore sollicitudine animi & labore, tuam & fidem, & diligentiam imploramus: vt laboranti Christianæ Reipub. subuenias, superiorumque temporum ruinas tua virtute & pietate fulcias. In quo vide quam in opinionem de te discesserimus: magnum verè iudicamus Regem, qui subditorum suorum saluti consulit: estque hoc ita proprium Regis, vt sine eo nec munus regale, nec officium constet: Igitur cum te ad orbis terræ vniuersi salutem deposcimus: quæ recta religione communicanda victis ac victoribus futura vna & eadem est: cùm inquam te ad hanc rem tantam gloriæ celebritatisque plenissimam idoneũ putamus, nónne dignum qui omnibus gentibus imperes arbitramur? Enimuerò ex tuis rebus gestis, multa habuimus in te ipso virtutum documenta maximorum: nam & prudentiam in consiliis, & fortitudinem in periculis tuam cognouimus, & vehementiam in agendo, celeritatem in conficiendo, clementiam in ignoscendo: quæ sunt omnes imperatoriæ virtutes maximi ducis propriæ, bellicæque laudis & victoriæ comites: quibus condocefimus te ad sanctissimi belli, quo te adhortamur, expeditionem, copiis, & omni facultatis genere esse instructissimum: sed vna eius rei voluntas ac deliberatio te Regem omnium præstantissi-

mum declaratura est: hoc vnum ad summam amplitudinem nominis tui reliquum est: hic restat actus, in quo omnes quidem elaborare debent, qui in Regnis & Imperiis sunt. Sed tu imprimis ac vehementissimè, qui cognomen Christianissimi à maioribus omnium, quæ vnquam virtus cuiusquam, aut fama appetiuit: maximum clarissimumque obtinuisti: nam Regem quidem esse, humanæ dignitatis est, Christianissimum verò, diuini honoris: & in vtroque tamen Christianæ Reip. curam & quasi procurationem cernimus tibi esse commissam: ex quo intelligi licet, quò te res ipsa, quò fortunæ fauor, quò merita Deorum, quò singularis illa nobis perspecta maximis in rebus & in admiratione habita animi tui magnitudo vocet: cùm quale munus tibi, & cuiusmodi exercitatio suscipienda sit, nominibus ipsis commoneare: quod si illi, qui tecum aliis rationibus coniuncti, & iuris, & religionis, & quandoque societatis, hac vna tantummodo causa, atque hoc iustissimi belli prætextu, quod nimis cupiditate in alienos fines imminere videbatur, victi abs te atque redomiti: nihil aliud appetierunt, nisi vt potentiam tuam infringerent: terminisque imperij tui summouendis, suos ipsi vt promouerēt: fidem autem, & religionem, nec offensam vnquam, nec violatam esse voluerunt: quos tamen non solùm vi atque armis, sed felicitate, & Deorum immortalium nutu ab imperio & de auctoritate pristina depulisti. Quid tandem tibi suscipiendum animi est aduersus eos, qui natura barbari, feritate crudeles, scelere impij, & tibi, & nobis, & vniuerso nomini Christiano sempiterni hostes extiterunt? qui fidem sanctissimam, qui diuinam religionem, qui illam alteram partem tuæ amplissimæ dignitatis, quæ quidem & ad veritatem potior est, & ad commemorationem famæ certè gloriosior, quam tu Christianitatis nomine consecutus es, fœdârunt, diripuerunt, omni semper immanitate & inaudito furore lacerârunt? Profectò si fuit magni Ducis eos qui arma contrà ferrent, virtute, & consilio, & militari robore retudisse, est optimi mediusfidius, & Christianissimi Regis, quæ tua maior atque illustrior laus est, nomen sanctissimæ religionis, salutem populi fidelis, contra nefarios hostes defendendam recipere: neque committere vt hæc orbis terræ spes & expectatio, quam incredibilis omnium erga te beniuolentia aluit, tuæ virtutis opinio cōfirmauit, Deorum eximia aduersum te beneficia corroborauerunt, ratio & necessitas Reip. sustentat, frustra esse commota videatur. Ac mihi quidem ad initia generis tui præclara sanè atque illustria animum & cogitationes meas referenti, videntur maiores illi tui, qui primi regnum Galliæ sua virtute constitutum posteris tradiderunt: hac vna re potissimùm, quod fidem Christi cupidissimè ac religiosissimè acceptam, per finitimas nationes

propa-

propagare sunt nixi, auctoritatem sibi, & firmamentum, ac robur imperio comparasse: quorum Pipini duo, & interiectus inter hosce Karolus Martellus, Pipini primi filius, posterioris pater, cùm etiam tum barbaris & idolatris redundaret Gallia, Germaniæque magna pars auersa a religione, fidei nomen, non solùm odio, sed etiam armis persequeretur, in hac vna cura omnes, & virtutem & vim sapientiæ suæ posuerunt, vt superstitione omni ex eis regionibus extirpata, verus Dei cultus vbique consereretur. Itaque Germani ab illis domiti, Phrixones subacti, Saxones in fidem recepti. Quæ integræ & validæ nationes iugum idem & vestri imperij, & sanctæ religionis vnà subierunt: ex quo profectò intelligere possumus, quantam illis gloriam victoria dederit, cum victis calamitas attulerit salutem: Karoli autē Magni summam, inauditam, incredibilem, ac penè diuinam animi magnitudinem, pietatem, virtutem, quibus adhuc laudibus celebramus, quo honore prosequimur, qua beniuolentia complectimur? qui cùm multa bella gessisset, partim tuendorum finium causa, partim inductus propagandi imperij cupiditate, quæ plerunque excellentibus animis innata est: habuit in cæteris causam vel iustam, vel necessariam: quæ verò pro Repub. Christiana gessit, Sarracenis, qui latissimè se effuderant vltra Bethin summotis: Hispanis ad fidem adductis, Saxonibus non minùs religione, quam armis subactis, in tanta sunt gloria, vt illius nomen charissimum nulla vnquā ex animis hominum deletura sit obliuio: nulla diuturnitas illius laudes obliteratura, nullius vnquam vox illius clarissimas virtutes sit tacitura: quod si illi domesticis semper seditionibus impliciti, bellumque intra fines perpetuum gerentes, tantum tamen virtute, & diligentia perfecerunt: vt idem terminus esset eorum propemodum & nominis, & imperij, vt nusquam arma mouerint, vnde victoriam non reportârint: nullam gentem vicerint, quam non & clementia sua, & veritatis doctrina conseruauerint. Quid tandem est abs te requirendum? qui cùm virtute illis (vt speramus) par: tum verò opportunitate certè es superior. illi enim regno constituendo, finitimisq; nationibus adiungendis, tanquam gradus tibi construxisse videntur, quibus te nunc in cœlum possis attollere. An verò tibi nō dispar longèq; dissimilis horum ipsorū videtur, quos modò nominauimus, fortunæ atq; aliorum conditio Galliæ Regum, qui nequaquam sibi in simili laude elaborandum esse putauerunt? Intuere paulisper animo, quoniam oculis non potes, longum ordinem Regum eorum qui te antecesserunt: & cogitationes tuas ad spatium recordandum præteriti temporis reuoca: nónne ipsi illi fidei propugnatores, qui Reges Christianissimi, non solùm nomine, sed etiā veritate se esse voluerunt: stare tibi videntur in immensa diuturnita-

nitate, insignes atque conspicui, tanquam ad sempiternam virtutis, & gloriæ vitam erecti: vetustate inuicti: ac indies potiùs magis efflorescentes? cæteris prostratis atque abiectis: neque solùm morte, id quod communis infirmitatis est, sed etiam, quæ inertiæ peculiaris pœna est, obliuione oppressis: mihi mediusfidius videntur illi elucere tanquam lumina: & cùm longinquitas temporis sensim rebus obducere obscuritatem soleat, omnem caliginem vetustatis clarissima luce nominis sui vincere. Quos cùm cæteri Reges atque Principes diuerso ex genere, remotissimis in terris proponere sibi ad exemplum rerum bene gerendarum soliti sint: tu domesticis exemplis non accendare? Non foret hoc animi, non ingenij tui: ne nostræ quidem spei atque opinionis, quam de tua sapientia concepimus: Illud potiùs tuæ & eximiæ virtutis, & excellentis animi magnitudinis efficere: vt cùm illi in maximis difficultatibus, regno nouiter instituto, finitimis omnibus ad arma contra eos euntibus, tantum labore & diligentia enixi sint, vt latissimè fines & imperij, & religionis excēderint: tu in summa rerum, quæ ad hoc bellum idoneæ sunt, facultate & copia, in amplissima auctoritate, in robore exercitus inuicti, tot & tam magnas oportunitates, tanta virtute excipias, vt illi minùs multò præ te virtute, quam occasione valuisse videantur. Nam quid ego de cæteris dicam ex eadem, vel familia, vel patria maioribus tuis? tulit enim, tulit hæc terra duces plurimos, cùm ex bellicis laudibus illustres, tum animo in religionē pręstantes, nónne Karolus Tertius eodem itinerē suscepto, quò maiores suos institisse ad summam laudem viderat, eorum vestigia magna cum cura est persecutus? cui quidem Normanni, gens ferox armisque indomita, quod credunt Deum verum, quod cognoscunt, quod in spem salutis & æternitatis eduntur in lucem, atque educantur, totum acceptum referunt. Quid illi, qui hoc ipsum idem bellum, cuius vbi nunc & cupiditatem, & victoriam votis & desideriis nostris adoptamus, singulari felicitate & gloria confecerunt? Gothifredus, Balduinus, Vgo, Roberti duo, quā tandem in celebritate famæ, & quàm grata commemoratione omnium gentiū versantur? Quos, cùm neque regnum obtinerent, neq; summam haberent potestatem: tamen in sanctissimam expeditionem proficiscentes, innumerabilis ex Gallia multitudo fortium virorum consecuta est: atque illi signis aliquotiens collatis, maximis exercitibus aduersariorum fusis atq; fugatis: vrbibus munitissimis expugnatis, omnia à Bosphoro & Propontide, ad vsque Aegyptum armis perdomuerunt: cùm eorum virtutem, cœlestibus præsidiis armatam, nulla hostium tela, nullæ obiectæ altitudines, nulla vis opposita retardare potuisset. Itaque illorum tunc opera & regnum Hierosolymis constitutum est, & barbaræ nationes

tiones edoctæ, nobis ad hostes retundendos, violatamque religionem persequendam, non vim plerunque aut facultatem, sed curam abesse: quod grauissimis intra nos dissensionibus distracti, temeritati potius & iracundiæ, quàm sanis consiliis adhęremus. Neque hoc barbarorum fefellit astutiam, qui virtute nunquam nobiscum, temporibus semper pugnauerunt: nam tum pulsi penè omni Asia, aliquot quieuere annos, dum nos ad nostram amentiam & fatalem quasi calamitatem rediremus: cuius mali simulatque signum à nobis cecinit, continuò in nostras seditiones ac discordias impetus ab illis factus est. Qua in clade periculoque nostrorum, duo maximi fortissimique Galliæ Reges, diuersis tamen temporibus, laboranti in his locis populo Christiano succurrere sunt conati, Philippus, & is qui ob eximias dotes fidei, pietatis, continentiæ in diuorum numero relatus est, Ludouicus sanctus, cuius quidem laus hæc propria est, quod in Asia primùm, mox in Africa, barbaris atq; infidelibus bello consectandis, integram consumpsit ætatem: verè magnus ille Rex, qui semper & Regiæ dignitatis officia, & Dei immortalis beneficia ante oculos proposita habuit: verè ad hominum salutem natus & tutelam, qui cùm eas contentiones refugit, quæ ad Christianorum perniciem, tum ea bella suscepit, quæ ad hostium etiam liberationem pertinerent: meritò igitur ille ac iure optimo felix fortunatus, cuius inter homines nomen, in cœlo spiritum ad æternitatem vitæ cernimus consecratum. Porrò autem te ipsum tantæ circumstant nocte & interdiu maiorum tuorum autoritates, vt domesticæ laudis recordationem intermittere non queas: his tu exemplis, his documentis præstantissimæ virtutis, quæ domi tibi nata sunt, omnibus quidem proposita ad imitandũ, tibi verò vni insita ac penitus affixa, atq; ab his initiis generis, virtutis, dignitatis, potentiæ: quod nam tandem appetere fastigium gloriæ debes, tanto altiore ex fortuna, cùm illi aliquantò inferiore ex loco ad summam laudem nihilominùs contenderint. At enim bellum graue est, & periculosum, hostesque ij qui & manu, & copiis, & omni apparatu bellico maximè sint formidabiles. Primùm si ita esset, quod est longè secus, tamen esset magni regis, non aduersariorum potentia deterreri; sed virtuti suæ confidere: tantoque maiore cupiditate incendi ad inferendum bellum, quantò esset victoria, potentissimis hostibus deuictis, futura illustrior. Deinde ne hoc quidem spectandum semper est, vt ne potentioribus bello lacessendis, in discrimẽ status & salutis nosmetipsos coniiciamus. Etenim si hoc cautũ perpetuò atq; obseruatum fuisset, nunquam neq. magna imperia concidissent: neq; multæ resp. ab exiguis in-

firmisque principiis ad summam amplitudinem fuissent elatæ: Sed homines animo valentes, consilio prouidi, cùm hoc animaduerterent, omnes res humanas, cùm infirmas & instabiles, tum præcipuè regna atque imperia assiduis conuersionibus, & crebris fortunæ varietatibus esse obnoxia, sæpenumerò pro augenda, vel conseruanda dignitate, pericula adeunda sibi putauerunt. Neque hoc Turcæ ipsi nostri æterni hostes non viderũt, qui cùm primò è Scythiæ tenebris erupissent, Albanosque conterminos Rom. Imperij, quod etiam tum latè patebat, aduentu subito oppressissent, ex eo deinde loco, assiduitate & diligentia, & nostris intra nos dissensionibus aucupandis, latrocinando potiùs quàm bellando vniuersam Asiam prouinciam occupauerunt: atque horum ipsorum si esset, vt etiam dixi, non insidiis & latrociniis, quemadmodum est, sed virtute & viribus exaggerata potentia, tamen ad tuam tantam existimationem virtutis pertineret, eos appetere hostes, quos & piè lacessere, & cum dignitate superare posses: præsertim cum suo ipsi exemplo te docerent, non esse in suscipiendis bellis alienam potentiam pertimescendam, sed suam fortunam periclitandam. Verùm ad facultatem conficiendi negotij hoc percommodè cadit, quod non vllam habent potentiam virtute fundatam, sed tantùm falsa opinione earum gentium, quas nunquam maiores nostri bellis idoneas esse iudicauerunt. Quid enim imbellius Asia: quid illis populis mollius? quid ad prædam & direptionem expositius? qui incursionibus subitis, atque eo genere pugnandi, quod fugæ magis quam prælij simile est, aliquid fortasse valent aliquando: robur autem nostrorum exercituum, vimque fortissimorum militum, non modò vnquam non pertulerunt, sed ne expectare quidem, aut aspicere sunt passi. At quomodo tantos imperij & fortunæ successus habuerunt? Equidem si occultam esse decoris nostri causam existimarem, dissimularem & ipse vtique, nec in maximis incommodis detrimentisque nostris verecundiam quoque fatendi sustinerem. Sed quoniam & eius rei ratio ita exposita ac patens est vt celari nullo modo possit, & ad rem maximè pertinet, intelligi omnia alia, potiùs quàm vim virtutemque hostium causam nobis calamitatis fuisse: proferendum est opinor, intestinas nostras cupiditates, amentesque discordias, & hanc vnam quasi fatalem nostri generis pestem, quod sociorũ iniurias acerbiores habuimus semper quàm hostium: & facultatem illis summam inferendæ iniuriæ, & impunitatem factæ tribuisse. Quo quidem in malo illud tamen inest boni, quod id quod ad nostrũ dedecus, turpissimum videtur esse, ad spem recuperandæ dignitatis est aptissimum. Nam si aperta hostium vi, & virtute, fracti superatique essemus, minùs quidem turpiter cecidissemus, quod enim

enim dubius belli Mars, ancipitesque præliorum solent esse exitus. Idcirco qui honestè calamitatem subeunt, misericordia potius quam vituperatione digni iudicantur: sed in reliquijs retentæ honestatis, omnes salutis reliquias amisissemus: nec solùm redintegrandæ veteris fortunæ spes extincta in nobis fuisset: sed etiam vitæ obtinendæ ratio funditus sublata: quis enim & hostium, & victorum, aut sorditudinem rursus lacessere, aut crudelitatem effugere valeret? Nunc maiore in macula nostri nominis atque labe, quod culpa lapsi, non fortuna putamur, & amentia nostra contractam, non hostium viribus inustam turpitudinem ferimus, amplus nobis ad bene sperandum aditus est: si à socialibus inimicitijs & simultatibus conuertere animum ad arma pro summa religione honestius tractanda voluerimus, facillimam nobis rationem resarciendæ dignitatis fore. Atque hæc, vt non tam verbo posita, quam ratione firmata videantur, breuiter est, quemadmodum res processerint, à nobis perstringendum. Bizantij sedes fuerat imperij: non dicam hoc loco, quam prauo ac pernitioso consilio illius, qui vrbem Romam ea Colonia exhauserit: imperium diuiserit: vires populi Romani distraxerit: vnitatem & concordiam de principatu sustulerit: hoc dicam, cum Vrbs illa ob crebras mutationes Principum atque imperatorum, intestinis seditionum fluctibus agitaretur propè quotidie, Turcis occasionem inter eorum discordias ad occupandam Asiam fuisse patefactam. Dissensit postea Græcia à nobis: nec tantum odio, quo semper illa gens nostros homines prosecuta est, sed etiam de summa fide & religione: cum homines illi ingenij existimationis cupidi, Latinorum sapientiæ cedere: auctoritatemque sanctæ Rom. ecclesiæ grauissimam habere animum non inducerent. Itaque hæc quoque nobilis terrarum pars à corpore Christiani imperij abrepta atque diuulsa est: Thracia: Pontus: Maxima Illyrij pars: vicinæque prouinciæ complures, eisdem dissensionibus debilitatæ, cum qui finitimorum armis impares fuissent barbarorum auxilijs vterentur: eodem perfidiosissimorum hostium iugo sunt oppressæ. Accidit enim vt quasi fatali quadam vecordia obsessis eorum, qui in eis regionibus imperitabant animis, finitimi semper reges dum inter se atque hostem aliqua gens & natio intercederet id se temporis tantisper lucrifacere arbitrati, auersiq; penitus cæcitate & amentia, continente mox incendio, eadem periculi flamma corriperentur. Restabat lumen orbis terrarum: caput omnium prouinciarum: domicilium imperij: sedes veræ religionis Italia: quæ & ipsa multitudine Regulorum ac principum discordijs in plures partes dissecta: quod integrum vnius corporis robur non habebat, nefarijs hostium excursionibus aliquotiens vexata est. Dicam equidem, & dolenter dicam, id

quod sine magno gemitu animi loqui non possum, cùm inter Principes Italiæ, atque inter eos qui se suarum nationum Reges aut Duces appellari volebant, tantus versaretur furor: tanta & tam acerba odia intercederent, vt alius in alium, non tanquam in socium, aut in ciuem, aut ex eadem lingua & genere, aut denique tanquam in hominem, sed tanquam in acerbissimum & teterrimum hostem alieni generis contrariæ religionis: dissimilis naturæ: inhumano odio: inusitatoque ferretur: neque iræ modum vllum: neque inimicitiarum constitueret: eò scelus erupisse quorundam, vt ad vlciscendas finitimorum iniurias, & iracundiam suam sanguine ciuili explendã barbarorum Christi hostium auxilia aduocauerint, & quoad eorum fuit, in prædam illis & seruitutem Italiam obiecerint. Quid hac re crudelius & sceleratius dici, aut excogitari potest? Adeóne apud homines impios nihil sanctum: nihil legitimum: nihil fas valuisse: vt quos illis natura genuit hostes, cum eis ipsis nefariam societatem coierint: qui verò essent plurimis necessitudinibus coniuncti, & iuris, & religionis, & patriæ, eos interneciuorum hostium loco habendos duxerint? patriamque & suam, & communem fidelium salutem: orbisque terræ statum ob hanc vnam causam, vt ipsi inimicorum incommodis videndo fruerentur, in periculum extremæ calamitatis adduxerint? Verùm hæc quæ grauiorem querelam desiderant, in aliud tempus reijcienda sunt. Illud autem quod fuerat nostræ orationi propositum clarescere iam arbitror: Turcas his semper artibus, his insidiis vsos, tantum terrarũ Christiano nomini per discordiarũ nostrarũ occasiones intercepisse: quantum nos cupiditatibus & seditionibus auersi dimisimus. Ac si diligenter rem expendere: & de eorum successibus verè existimare voluerimus: reperiemus Turcarum imperium non vlla ipsorum fortitudine propria, non exquisitis consiliis, & inaudito quodam genere prudentiæ, non terrestribus maritimisque victoriis, in quibus aperta, & veritate illustris virtus enituerit: sed nostris dissidiis: nostris furoribus: nostra amentia, & institutum fuisse, & auctum, & confirmatum. Quid enim illi vnquam agere fortiter, aut cum virtute facere potuerunt? qui neque exercitus habent statarios: neque acies pedestribus copiis firmas, in quibus præcipuum robur militiæ consistit: neque cataphractos equites, qui pro muro in prœliis esse solent ad propulsandos hostium impetus, suorúmque immittendos: Sed tantum leui vtuntur equitatu, apto ad excursus, si nihil obstiterit: si nemo arma contra mouerit: sin autem aliquis fuerit obiectus terror, aptiore ad fugiendum: vt cùm in conserenda cum illis manu dubium vehementer sit, vtrum plus periculi in fuga, an securitatis sit in virtute, hæc res maximè

animos

animos nostrorum militum confirmatura in pugnando sit, fortitudinemque excitatura: numero quidem sunt infiniti, sed bene institutæ militaris disciplinæ semper fuit, qua nostri valent plurimùm, virtutem intueri, multitudinem contemnere: Quis enim vnquam magnus imperator ad præclaras res gerendas, turbam hominum & multitudinem potiùs, quàm robur, & scientiam præliandi requisiuit? Atque hæc ita à nobis disputantur, quasi vt cognoscamus quid illi facere potuerint: illustrius est commemorare quid fecerint. sic enim facilius intelligemus falsam esse de illorum potentia opinionem, quæ ignaras mentes nonnullorum occupauerit. Hic ego antiqua omnia prætermittam ea, quæ vetustioris memoriæ fuerunt: neque illa reuocabo oratione mea, quæ maiorum tuorum laudem cum exemplo pulcherrimæ virtutis habent coniunctam: Non narrabo hoc loco Gothifredos, Balduinos, Ludouicos, Philippos: non dicam hisce in Asiam transmittentibus, & per omnes orientis prouincias fidei vexilla inferentibus, quotiescunque signa cum Turcis collata sunt, quæ sæpissimè certè fuerunt, quotiens vrbs aliqua nobilis obsessa, quotiens aut in campis, aut pro muris prælio decertatum, totiens fractos hostes, & tamdiu cæsos, quoad manus nostræ sufficere ad laborem potuerunt, cùm illorum aliquos numerus, non ipsorum virtus texisset, transitum nostris ad Aegyptum vsque per suorum cadauera corporum præbuisse: hæc ego omnia prætermittam, & si quæ alia eiusdem modi, quæ remotioris temporis sint: pauca tantùm recentia, atque omnibus nota commemorabo: quæ nuper facta sunt, quæ vel ipsi vidimus, vel proxima ætas sensit. Clara adhuc Mathiæ Regis inclyti memoria extat, atque omnibus grata: qui cum Pannoniis præesset, regnumque obtineret: opibus tenue: copiis non ita firmum: solitudinibus propè desertum: perpetua nihilominùs cum Turcis finitimis bella gessit: quorum inimicitias vsque adeò appetiit, vt in eis persequendis gratam se rem Deo facere: fidem defendere, honori suo consulere se arbitraretur: robur autem eorundem & audaciam, ita non extimuit, vt cum sexaginta milibus equitum suum regnum quandoque ingredientes, ipse non ampliùs quam duodecim militum milia ducens, Marte collato profligauerit: vltroque in eorum fines sæpe intrauerit: omnia populationibus & rapinis infesta reddiderit: quibus illi rebus territi, magni atque inuicti (vt ipsi aiunt) Asiæ & Thraciæ dominatores: legatos ad Mathiam regem miserunt: qui perpetuam pacem ab eo & fœdus æternum postularent: qui tamen re inexorata, domum remissi sunt: cum Rex ille fortis atque magnanimus, dignus illo loco, & nomine, bellum illud, non periculo sibi, sed saluti, atq; illorum

rum inimicitias, non vexationem quietis suæ, sed alimentum gloriæ esse existimaret. Hic ego te, LVDOVICE Rex, non solùm ad considerandam hostium ignauiam, sed ad intuendam virtutem fortissimi Regis voco. fuit ille tibi nomine regio par, dignitate inferior, opibus, & potentia nequaquam conferendus: virtus porrò vtriusque vestrûm, maximis in rebus perspecta & cognita: sed illius adhuc quidem ad communem beniuolentiam aliquantò gratior, propterea quòd in iis rebus gerendis versata est, quæ ad Deum, & religionem, & salutem cunctarum gentium pertinebant. Tu vicisti populos auctoritate graues, copiis refertos, ditione præpollentes, longa & diuturna imperij dignitate memoratos. Sed tamen id bellum confecisti, quod exitum habuit illustrem, causam non iucundam: quis enim vnquam bono consilio præditus, fidelium arma contra fideles sumpta comprobauit? Et sunt tamen quandoque necessariò sumenda: vt tibi fortassis fuerunt: neque nos bellum susceptum reprehendimus: sed de necessitate belli conquerimur. Itaque virtutem & consilium & clementiam tuam laudamus, quod non solùm scisti vincere, sed etiam parcere: pietatem requirimus, hoc est, in Deum gratam voluntatem: vt cùm ea quæ ad dignitatem & cautionem tuam pertinere putasti, ipsius Dei auxilio confeceris, nunc quæ ad illius dignitatem amplificandam, religionemque pertinent, suscipienda tibi putes: cùm præsertim & ij hostes sint, qui non sint pertimescendi, & ille Rex eos sæpe vicerit, qui tibi nequaquam par vlla in re, vel facultate habitus sit. Nam quid ego illam ad Belgradum Pannoniæ oppidum contra eosdem barbaros nostrorum victoriam commemorem? quæ eiusmodi fuit: vt cùm de paucitate nostrorum militum audiremus: vix credere possemus, vel infirmam manum aduersariorum ab eis potuisse superari, cùm de infinita barbarorum multitudine intelligeremus, vix vllos maximos exercitus illis potuisse resistere arbitraremur: nónne tunc illius exitu prælij, & nostrorum virtus, & hostium ignauia demonstrata est? quod si occurratur, illam nobis victoriam Deorum immortalium munere fuisse donatam, quorum nusquam vllo in prælio, aut periculo, neque fauor apertior, neque beniuolentia in nos manifestior fuit: quandoquidem inermi homine præeunte, crucis tantum vexillo illato atque obiecto, stupefacti hostes, & diuino numine attoniti sese in fugam & stragem præcipitauerunt: quídnam est, quod aut gratius accipere: aut libentius confiteri debeamus, quàm Deos immortales, qui sua vi, & potestate omnia gubernent, placatos nobis atque propitios, ad Græciam, atq; Asiam in ditionem nostram redigendam, suam opem & auxilium polliceri? An si paucorum

rum audacia ad tam præclarum facinus peragendum, Deorum numine instincta, innumerabilem barbariam fundere, & profligare potuit, tui fortissimi exercitus robur, legionesque totidem ferè victoriis, quot præliis exercitatæ, ducibus eisdem Diis immortalibus, ignauissimos hostes, magisque ad fugam, quàm ad pugnam paratos, ferre vim suam & grauissimam impressionem sustinere permittent? Quid illa Rhodiorum vrbis oppugnatio, quàm clara ad homines fuit, quàm animaduersa apud Deos: quanta clade hostium, atque ignominia notata? quæ Vrbs inuictissima, Deoque & sanctæ religioni fidelissima, cùm ad omnes barbariæ fluctus, tanquam scopulus opposita sit: eorumque immanes & furibundos impetus elidat sæpe, & reprimat: non ita multis annis, maximis Turcarum exercitibus terra marique obsessa est: quo quidem in tempore tanta Rhodiorum equitum virtus: tanta eius populi constantia & fortitudo fuit, vt cùm hostes ter magna vi irrumpere conati essent, ter essent repulsi atque eiecti, maximo suorum numero interfecto aut capto: reliqui salutem sibi fuga quærere sint coacti. Hic etiam dicent credo, quo de nostrorum laudibus detrahant, non hominum fuisse, sed Deorum illam victoriam, quod fulgore insolito cœlitus ad confirmandos nostros apparente, plerique Turcarum in acie sine vulnere, sine sanguine, sine vlla aperta vi conciderint: quasi verò quicquam sit, quo nos magis iure gloriari possimus, aut non ipsi citiùs impietatem suam nuncient, quàm nostram laudem minuant: Nulla præstantior virtus est, quam quæ Deorum immortalium iudicio est probata: nec vllorum laus ad celebritatem insignior, quàm quibus laudem Dij ipsi immortales tribuere. Verùm nunc non de nostra laude, sed de illorum ignauia, & falsa opinione fortitudinis disputamus: qui in dissensionibus nostris locum insidiando, ac latrocinando sibi inuenerunt: qui pleraque omnia dolo & furto subripuerunt: nunquam autem frontes nostras & nostrorum militum vim & impetum sustinuerunt: horum nos hostium, huiusmodi nos Barbarorum iactantiam, & minas, & crudelitatem perferemus? Hos diutiùs insultare capitibus nostris: hos agere, ferre fortunas nostras: ab his contemni Deum: ab his despici fidem: ab his sanctam religionem lacerari patiemur? O indignitatem non tolerandam: quid enim minus ferri, aut dissimulari potest, quàm fortes viros ab inertibus impugnari, sanctos à sceleratis, fideles à perfidis? At enim hæc nostrarum rationum argumenta sunt, quid? illi quódnam de se iudicium, & de sua virtute fecerunt? Operæpretium est cognoscere, vt intelligamus quantum illis terrorem nostra arma iniectura sint, cùm cognouerimus eos armorum fama, & solo rumore no-

stri exercitus penè de imperio fuisse depulsos. Primus ad Italiam, nostra memoria trans alpes cum exercitu accessit Carolus Rex ante te Galliæ: accersitus ab iis qui salutem suam illius præsidio munitiorem fore putauerunt: venit armatus: bellum plerisque principum intulit: tantos autem, & tam incitatos cursus habuit vincendi, vt illum non vlla vis hostium bellica, non rupes inuiæ, non munitissimæ vrbes, sed oppositum mare, & alterius natura elementi, fluctus denique ipsi retardârint: quid tum igitur, quid audiebamus? Quid erat certissimis nunciis & literis allatum? nónne id quod etiam nunc recordantes tantam occasionem è manibus amissam fuisse querimur? Regem videlicet Turcarum metu perculsum & territum, relinquendam sibi Epirum & Græciam putasse: præsidia ex oppidis omnibus deducta: copias omnes Byzantium fuisse reductas: classes ad Hellespontum adesse iussas: cùm non iam de obsidione perferenda: aut de vlla ratione resistendi: sed de fuga & traiectione in Asiam cogitarent. Quod indicium de illorum timiditate certius quærimus, quàm quod ipsimet de se ediderunt? Illi Galliæ copias: illi Galliæ impetus sustinere vt possint, qui fama: qui nomine: qui rumore appropinquantis Gallici exercitus, in fugam sunt traiecti? An tu Carolo Rege vlla re es inferior? num virtute: num auctoritate: num felicitate: num prudentia? Ille Italiam cursu peragrauit: tu imperio comprehendisti: ille resistente nemine, quacunque voluit, iter fecit: tu validissimos exercitus, qui obstare conati sunt cedere tibi loco coëgisti: nihil fermè illi, nisi fortuna: tu pleraque assecutus es consilio: itaque illius extremi rerum exitus parùm felices: tui adhuc quidem clari & secundi: sed si ad huius belli curam incubueris, quod certò de voluntate Deorum prænidemus futuri etiam gloriosi: quod si Regis illius aliquantò inferioris aduentum, vel inanem potiùs aduentus famam, Barbari hostes vsque adeò extimuerunt, vt de relinquendo imperio cogitauerint, tua ipsius signa, qui auctoritate quidem illi, potentia omnibus præstas: tuos non auditos, sed visos exercitus, certè non ferent. Sed quid ista repetimus? aut cur tam longè argumentamur, cùm quantum tu barbaris infidelibus omni facultate bellandi pręstes, clarissimũ documentũ in manibus habeamus? Domuisti Venetos, vrbem pręclaram, atq; omnibus rebus insignem, cuius diutinam potentiam, magnis suffultam copiis, omnes miraremur profectò, tam repentè, tamq; pręter expectationem, vnius offensione pręlij, in quo abs te victi & superati sunt, concidisse, nisi eodem tempore, & de tua incredibili virtute, & de Deorum immortaliũ voluntate indicaremus. Verùm ista ciuitas, grauis antea & firma, multis iam seculis cum Turcis bella gessit: fa-

ctum

ctum est periculum vtrorumque potentiæ, & maritimis sæpe, & terrestribus prælijs: cum mari superiores semper Veneti essent: in terra ita se gererent, vt ab illis non vincerentur: id certè inter prudentes homines & bellorum gnaros constare intelligebam, nisi Veneti suspicionibus distracti, & finitimorum inimicitijs abducti ab ea cura fuissent, inque id bellum animo integro, & ab alijs occupationibus soluto intendissent, facile fuisse illos ex omni contentione barbarorum superiores discessuros: qui tamen tuæ virtuti felicitatique cesserunt: nec tuam tuique fortissimi exercitus vim perferre potuerũt: Turcas verò pluribus sæpè prælijs terra mariq; vicerunt: qui si Venetis victis abs te & profligatis, pares bellando non fuere, tuúmne illi vt nomen, tot victorijs nobile & memoratum, tuam & præsentis maiestatem & instantis vim ac grauitatem, vocem denique tuam, vultusque impetusque tuos vt sustineant? non est credibile, non sperandum, ne fieri quidem posse existimandum. Quæ igitur mora & cunctatio huius belli reliqua esse debet: cuius facilitatem in vincendo hostium ignauia, gloriam eorum imperij latitudo, victoriam tuus tibi & fortis & victor promittit exercitus? Enimuero hæc honoris & amplitudinis tuæ augendæ propria sunt: quid illa quæ infamiæ propulsandæ? An grauior Regi clarissimo causa videri debet ignominiæ vitatio, quam laudis spes? Veruntamen hoc vltimo inter Turcas & Venetos bello, cum Veneti abs te quod fœdere tecum coniuncti erant, auxilium petijssent, idque, tu & amicitiæ & religioni tribuisses, classemque omnibus rebus ornatam misisses: factum est in maritimo illo cursu & nauigatione, vti paucæ naues tuorum, cæterarum comitatu destitutæ & derelictæ, ad Lesbum appellerẽt: nec ita multi milites egressi, ad vrbem antiquã & nobilem Mitilenas vsque, quod nullam apertam hostium vim propter fiduciam virtutis metuebant, prædando discurrerent: qua re animaduersa hostes, quod aduersis occurrere non audebant, ex circumuentione & insidijs, atque ex locis superioribus, qui mos semper pugnandi hostibus fuit, incautos oppresserunt: ita fortissimi milites non virtute, neque aduersariorum vi, sed fraude & dolis interfecti, atque omni immanitate sunt necati: hic tu si publicarum iniuriarum vltor esse recusaueris, priuatas non persequere? Hic te dolor non tanget? hæc te iniuria non stimulabit? vt parentare militibus tuis, fortissimis viris, supplicio hostium, tuamque offensam existimationem vendicare contendas? Nam per Deos immortales quid putas illos miseros (quamquam miseri esse non possunt, qui cœlum sunt adepti) veruntamen hoc vno miseriæ & calamitatis participes fuerunt, quod non ita, vti decebat fortes viri à fortibus,

ſed ab ignauis & timidis ſtrenui necabantur, quid inquam illos putas, cùm iugulum hoſti dare cogerentur, cùm non ſolùm enſibus & gladiis, ſed probris & contumeliis omnibus impeterentur, doluiſſe aliud, niſi ignominiam tuam? non mortem illi ſuam deflebant, quæ pro mortali conditione vitæ æternitatem illis eſſet allatura: non de exitio, non de ſanguine, non de laceratione ſui corporis conquerebantur, quam ſibi non modò toleranter ferendam, vt à fortibus, ſed etiam alacriter ſubeundam, vt à Chriſtianis intelligebant: ſed ſui Regis maieſtatem, tuam inquam auctoritatem, ſplendoremque nominis tui, minui ea re, & violari, atque offendi illis in ſe acceptis contumeliis cruciabantur: hic vnus erat gemitus: hæc vna doloris vox & lamentatio, quam ab illis non mortis timor, ſed in ſuum Regem beniuolentia exprimeret: ita cum cæteris mors ſummæ acerbitatis ſenſum afferat, milites tui mortem quidem illiuſmodi optandam, ſed labem & vituperationem nominis tui grauiorem ſibi morte putauerunt: quorum te per fortunas extremæ illæ preces, & crebræ implorationes tui ad ſuſcipiendum animum Regis maximi moueant: vt gratus in fide tuorum, in calamitate miſericors, in tua ipſius exiſtimatione vindicanda acer eſſe videare. Quod ſi tu tuorum, id quod tamen in tanta clementia naturæ fieri nullo modo poteſt, miſericordia non tangeris: ánne illa quidem barbara inſultatio hoſtileſque contumeliæ, animum tuum iuſta iracundia inflammabunt? Noli enim Ludouice exiſtimare, vllas in vllis diſſimilibus feris, tam acerbas inimicitias natura eſſe genitas, quàm tibi eſt genus illud impium, infeſtum, atque inimicum: tum propter nobiliſſimum tuum hoc cognomen, quod ita præ te fers, vt defenſor videare eius veræ religionis, quam ipſi auribus & animis non ſolùm reſpuunt, ſed etiam abominantur: tum propterea quòd potentiam tuam & formidatam habent & ſuſpectam: quippe qui habere in fatis dicantur & in antiquorum vatum prædictionibus, imperium ſuum à Rege olim Galliæ extinguendum eſſe: itaque neminem peius te neque grauius oderunt. Quapropter in illo graui tuorum caſu, occaſione ſibi exercendæ crudelitatis oblata, nihil ſibi reliqui ad expromendum odium ſuum aduerſus te fecerunt: cùm in illis fortibus viris, militibus tuis, ferro conficiendis, atque omni immanitate lacerandis, ſe contrucidare dignitatem tuam, ſe abolere nomen tuum, ſe Galliam ipſam mactare exitio arbitrarentur. Quas tu illorum tunc in te abſentem minas, quas illuſiones fuiſſe putas? eſt hoc omnino abiectorum hominum, metuque puſillanimum, vt in periculis timidi ſint, de reliquo inſolentes: itaq; iidem illi barbari, qui tibi ita inſultauere abſenti,

vt ia-

vt iactationis & insolentiæ finem non facerent: si modò tua signa, & tuorum pilorum cuspides procul aspexerint, aut certe armorum, & equûm strepitum exaudierint, in fuga & in metu moderari sibi non poterunt. Hic tibi profectò videndum Ludouice est, vt labem hanc nominis tui eluas: teq; in orbis terræ opinionem vendices: nec inustam hanc tuæ maiestati vituperationem esse velis: nam cùm omnis contumelia grauis, tum illa quæ perfertur, cum vindicari possit, habet non solum in re ipsa miseriam, sed multo magis in ferendo turpitudinem: videtur enim qui contumeliam patienter accipit, non solum alieno facto condemnari, sed etiam iudicio suo: itaque ingenui homines, ac liberali loco orti nullam vnquam fortiorem ad excitandos animos necessitatem, quàm metum ignominiæ putauerunt: vnus enim vel certe præcipuus dignitatis atque honestatis vindex pudor est: quem qui diligenter tenuere, ij in laude semper hominum, & in omni virtutis officio excellentius sunt versati. Iam regiæ huius potestatis atque præstantiæ, num quem maiorem fructum putas, quàm quod in eo loco constituta est, vt iniuria attingi, neque impune videatur posse violari? Quod si homines mediocri loco orti contumeliam omnem atque iniuriam quocunque modo queunt, de fama, de nomine, & ab existimatione sua propulsant: Tu cuius potentiam cognoscimus: cuius felicitatem miramur, cuius nomen ad socias nationes illustre, & amplum est, ad exteras terribile: quem armis: quem opibus, quem fortitudine: quem prudentia orbis Christiani longè principem omnes gentes populique confitentur: in quo ad summas res extollendo, fortuna videtur consensisse virtuti: cuius neque vim potentissimi hostes: neque consilium sapientissimi sustinere potuerunt: tu inquam ab hac auctoritate: ab hac amplitudine: ab hac sapientia, violatam existimationem tuam: nomenq; maximi Regis in vituperationem adductum, ab ignauis & barbaris hostibus patiere? Adde quod illorum res eum statum nunc tenent, vt nunquam nec imbecilliores, neque procliuiores ad delapsum fuerint: nam & is qui omnibus præest vnus, cæterisque imperat barbaris tyrannus, ita & senio & valitudine confectus est, vt neque mente iam, neque animo consistat: itaque eius auctoritas in constitutis quidem rebus, & inueterato more gubernandi, ad homines dicto parere solitos, alicuius fortasse momenti est: Siquid verò noui periculi & perturbationis accesserit, nec pondus vllum prorsus, nec grauitatem est habitura. Liberos habet, eosque nec numero paucos, & ætatibus firmos: quam ego rem si prudentia adsit, & æquitas in coniunctis amore voluntatibus, magnum imperij eorum munimentum fore non negem, sed illorum hominum & generis illius proprium semper fuit, vt quia singulares in imperio qui re-

rum potiuntur esse volunt: id quod antiquitus ab illis ferè est vsurpatum: cæteros necessarios vt quisque sanguine coniunctissimus est, ita hostium loco ac numero habeant: eosque quacunque via possunt è medio tollendos curent. Quamobrem ipsi iam fratres inter se exulceratis, vel suspicione, vel metu, vel etiā cæcatis cupiditate regnandi animis, nequaquā fraternis vultibus atq; oculis intuentur: nec huic tanto eorū malo quod remediū adhiberi possit vllum reperitur. Quid enim eos in officio & pudore contineat? mos ne maiorū, at eo ipso instituti atq; formati, versari in clade & exitio propinquorum: haurire sanguinem suorū, nō solùm licere sibi putant, verum etiā oportere. An patris auctoritas & obsecratio? at is fratrem germanum suum adductus eadem obtrectatione regni & familiari vsu crudelitatis, vsque eò persequi armis non destitit, quoad illi necessitatem attulit, ad nos quos inimicissimos atque infestissimos sibi hostes rebatur, exagitato fraternis armis odijsq; confugere: cum is hostiles animos placatiores sibi multo quàm fratris fore existimaret: qua in re intelleximus quanta in opinione apud eas gentes & auctoritate sit Gallia, cum is qui prudentia & fortitudine excellere inter barbaros dicebatur, dignitate certè erat, & nobilitate maximus, cæteris principibus Christianis omnibus prætermissis, ad vnum Galliæ Regem se contulit: illiusque potissimum opem & potentiam implorauit: quem suis maximè sciebat formidini & terrori esse. At enim si hæc parum valida eorum beniuolentiæ & conspirationis præsidia fuerint, res eos communis, & periculi salutisque coniunctio, discrimenque eorum status, & imperij concordia atque amicitia illigabit: quî fieri potest? cum hoc ita reputent, & hanc rationem subducant, bello suscepto atque contracto, siqui eorum a nostris partibus steterint: suaq; cum nostris arma consociauerint: maximam illis partem dignitatis propositam esse: Si vero ad vnum quemuis eorum res omnis & imperij summa redierit, vllam ijs ne fieri quidem spem reliquam salutis: ita quod magnum hostibus præsidium fore videbatur, liberum Regiorum ætas & multitudo, id contra in nostra causa vel præcipuum reperitur esse adiumentū. Reliqui sunt prouinciarum præsides & militaribus copijs præfecti, homines vt barbarorum opinio fert, spectati bellicis in rebus: Sed si quid earum rerum peritis credimus, nequaquam cæteris in hac laude præstantes: veruntamen isti ipsi, vt hominum est genus dominandi cupidum, quod perpetua imperia non tenent, & in spem successionis liberos tollere, gentemque constituere non queunt, ingratis Regis honoribus & beneficijs vtuntur: vt coniecturam vehementem habeamus, si qua illis ostentata spes fuerit perpetuandæ possessionis, statusque
& im-

& imperij in familias propagandi, esse eos & superstitioné suam, & præsentis fidem officij, nostræ & religioni, & amicitiæ posthabituros. Quid dicam de populis, qui cuncta Græcia atque Asia ferè sunt nostri: rectam enim fidem cognoscunt: diuinis legibus obtemperant, barbarorumque & hostium communium neque imperia pati possunt propter crudelitatem, neque commercia propter superstitionem, ac illi incertas quasdam antehac, & nescio vnde inuentas spes aluerunt, recuperandæ aliquando salutis & libertatis: ita tamen vt omnes semper suas ad Galliam cogitationes retulerint, Galliam vt desiderijs: Galliam vt votis, Galliam vt voce ipsa & appellatione vsurparint. Sciunt enim Galliam in expeditionibus Asiaticis semper fuisse felicem: nec solum de virtute illorum hominum, sed etiam de opinione virtutis apud hostes quanta sit intelligunt. Nunc verò hisce rebus auditis, & celebritate tuæ victoriæ cognita, alacriore spe refecti atque erecti, expectant quàm mox de tuo aduentu ad eas nationes aliquid optati rumoris afferatur. cupiunt enim tibi esse præstò: operamque suam sentiri aliquam in tanta laude clarissimi operis volunt: neque diffidunt singularem tuam virtutem, quæ in his rebus, quæ ad fortitudinem pertinent, egregia de se documenta præbuerit, in eas dein quæ ad pietatem & religionem spectant maiore cum gloria se daturam. Atque his tot hostium incommodis & quasi vulneribus eorum reip. adhuc secundæ res obtentui mirum immodum fuerunt: quod enim aduersarios non habuerunt: neque in certamen de imperio sunt adducti, iccirco minus contrectari à nobis illorum vlcera, & læsæ partes cognosci potuerunt. Sed vt in corpore humano, si sanitas, & recta valetudo adsit, membrorum vitia dissimulantur facile atque occultantur: sin autem morbus inuaserit, singulæ quoque affectæ suo loco respondent partes: si quid luxatum fuerit: si quid contortum: si quid aliqua re aut ratione læsum: sic si quod incendium in barbarorum fortunas conflatum, & periculum intentatum illis fuerit, erumpent occulta vitia, nec solùm virtute nostrorum, qua ipsi egent, sed etiam domesticis malis, quibus abundant, opprimentur. Quid? illud quanti? quod & si vulgo minus animaduersum est, in prudentium tamen consilijs, & in ipsa veritate est positum: quod eorum imperium auctum ad hunc diem atque ita aceruatum, vt ad fastigium hæserit, vertatur iam retro & ruina quadam cõcidat necesse est: præsertim quod nullos progressus virtutis habuerit, multos ac magnos fortunæ & temeritatis. Nam cum illa cõmuni mortalitati lex edicta sit, conditioq; imposita, vt ne quid omnino humanis in rebus stabile aut perpetuũ teneatur: tum ne diuturna quidem esse imperia queũt,

quæ

quæ non validis hominum & Deorum beniuolentiæ præsidijs muniuntur. Opinor enim vt tectorum firma fundamenta, sic virtutem ac religionem imperijs fundamento esse oportere: Hostes autem ipsi vtro minus valeant, fortassis est dubitandum, qui neq; virtutis laudem vnquam tenuerunt, & propter superstitionem Deo sunt infesti. Quid igitur in eorum rebus firmamenti, quid roboris inesse potest? qui neq; concordiam habent, aut sapientiam principum: neq; fida imperia Ducum: neque vim & virtutem militum: neque beniuolentiam & studia populorum: Dei autem immortalis iudicio & humanarum rerum vicissitudine, ita ad occasum sunt vicini, vt eorum vires etiam sine aduersarijs infringi iam ipsæ per se ac debilitari, nec vltra in eisdem vestigijs mansuræ videantur. Hanc igitur occasionem tantam, tam paratam, tam expeditam cum tuæ virtutis materiem, Ludouice, esse cupimus, vtrum te ad dubiam periculi aleam, an ad certam victoriæ laudem cohortamur? Etenim sic, quæso, considera tecũ ipse & de tota ratione summam fac. Tua te & virtus & fortuna in editissimo auctoritatis loco, ex prouidentia Dei constituerunt: omnium oculi in te sunt coniecti: liquidò patet, atque omnibus constat, ex illiusmodi potentiæ fastigio, quocunque te miseris, nullam vim, nullas difficultates, nullos obices, tibi moræ aut impedimento futurum: quod omnia vi atq; armis perrumpere paratus es: hostes sunt ij, quos relinquere iniquum ac pestiferum est, opprimere, non solum sanctum, verùm etiam necessarium: atque ij ita imbecilles reuera ac infirmi, vt minore aduersario casuri facile sint: Tu in omni facultate tantus, vt grauiores longè hostes valeas superare: reliqui socij atque amici, quorum per te, & fortunis, & saluti est consulendum. Vident porrò omnes hoc interesse inter casum, atque virtutem, quod qui auctore casu magna assecuti sunt, illi quæ reliqua sunt ad tuendam, vèl amplificandam laudem, nec cogitare sciunt, propter imprudentiam, neque exequi valent, propter inertiam: quibus autem virtus splendorem attribuit, ijs perfectum nihil videtur esse, si quid etiam nunc restat quod sit faciundum: ita tui arbitrij est, vtrum malis cunctarum gentium iudicio, ea quæ hactenus gessisti maxima & præclarissima, per fortunam tibi collata, an per virtutem adepta existimari. Quid dicam de nobis, qui quòd te salutarem fore Regem credimus, singulari in te beniuolentia conflagramus? Noli enim putare, Ludouice, Gallicas nationes te amare, teq; in oculis ferre, Italas autẽ in alia esse voluntate: fuere quondam vtræque gentes, vt locis disiunctæ sic voluntatibus: discrimenq; alpes faciebant non minus animorum, quàm terrarum: nunc & amicitia, & commercijs, & legibus coniuncti omnes sumus: omniaque eiusmodi discrimina sanctissimæ religionis iugo. atque

hac vna

hac vna fide, quod Deum, Dei filium venisse in terras nostræ salutis causa recepimus, sunt exæquata: hoc cœlesti vinculo illigati inter nos, & vincti studijs eisdem, & beniuolentia conspirauimus. Quare cum illum habemus verum legitimumque principem, quocunque ex genere sit, quacumque è regione, qui subditorum suorum commodis, & saluti studet, qui populorum beniuolentia muniendum sibi regnum suum putat, tum regem de cœlo missum arbitramur: qui ad tuendam religionem, quæ nobis multo vita nostra est charior, & animo sit, & copijs armatus. Itaque qua patet nostra religio: qua diuina fides est cognita, omnes terræ: omnia maria: omnes gentes: nationes: principes populi: ipsa etiam littora: insulæ denique omnes tuum vnius nutum intuentur: teque ad hoc præclarissimum bellum expectant, & flagitant: de potestate tua sciunt: de voluntate sperant: non enim iam vlla in te facultas externa aut fortuita requiritur: non magis idoneũ tempus optatur: non Dux præstantior ad communem salutem expetitur. Sunt ista tam largiter & in promptu, vt facile appareat, non humano consilio, sed diuinitus tantas opportunitates in vnum locum, in vnum hominem, in vnum tempus collatas fuisse. Verùm hic totius rei nodus est: in hoc salus & summa Christianæ reip. consistit, vt tu eam qui potes seruare etiam velis esse saluam. Cuius igitur opem ad tantam rem tamque difficilem obtinendam implorabimus? cuius opera vtemur? quæ nobis hoc vel fortuna obtulerit? vel tempestas aduexerit? aut quæ consilia hominum expedient, vt tu ad istam voluntatem adducare? Rem enim postulamus difficultate grauem: consuetudine inusitatam: magnitudine laboriosam: imò vero qua nulla facilior sit, nulla paratior: tui enim arbitrij est, non alienj: quæ ita ad laborem facillima est, vt tamen ad laudem sit maxima. Etenim vel remp. seruare, totum virtutis est: posse autem, fortunæ: quod si illa quæ alienæ potestatis fuerunt, ita in te cumulata sunt & coacernata, vt nemo te inter Christianos Principes, aut nobilitate sit, aut auctoritate, aut latitudine regionum, aut numero populorum, aut robore exercituum, aut firmitate imperij, aut denique omni copiarum genere abundantior. Tu id quod in te situm est, & in tuo solo nutu positum, quod totum virtutis est & pietatis, deliberationem videlicet, & curam, ac voluntatem sanctissimi belli religionis causa suscipiendi non adiungas? reliquasq; opes tuas tot atque tantas, quæ suapte natura fugaces, lubricæ, caducæque sunt, in vtilitate publica disponendo, ad æternitatem nominis tui non denuncias? Equidem nihil intelligo subesse causæ, quo minus studijs desiderijsque nostris voluntas tua consentiat: non enim te fugientem laboris, non insolentem armorum nouimus: non inertem: non segnem: non quietis potius & tranquil-

litatis,

litatis, quam & celebritatis, & famæ appetentem: quæ quondam causæ multos ab hoc illustri munere, & omni reipublicæ cura deduxerunt: sed fortem, sed acrem: sed animi maximi: consilij sagacissimi: cuiusmodi extitere alias fortassis nonnulli, qui egregiè facti à natura ad omnem excellentiam fuissent, nisi propensa illis in Deum & religionem mens defuisset: hæc vna voluntas cœlestibus consilijs dedita, discrimen semper fecit inter improbos Reges atq; probos: inter fortes & segnes: inter graues humano generi & gratos. Enimuero tu cum per hosce annos totiens traductis in Italiam legionibus, Insubres primum: dein Ligures: postremò qui validissimi florentissimiq; fuerunt, Venetos bello appetiisti: maximisque facinoribus editis, fortitudinis & sapientiæ, Cisalpinam Galliam armis subactam, ad tuum imperium adiunxisti, quid consilij aut rationis secutus es? Quæro enim hoc loco: Iniuriásne ire vltum aliquas voluisti? an in tuo iure armis vendicando, tuę etiam & posterorũ tuorũ securitati prospicere? an imperiũ, an, qui fructus imperij maximus est, cõparare gloriam? Omnino video aut aliquod horum, aut omnia tibi fuisse proposita: atque illud vnà sentio, quæ causæ tibi huius belli socialis idoneæ visæ fuerint, eas multo iustiores esse in barbaros expeditionis. Ac de iniurijs quæro, vtrum maiore odio fuisse aduersum te putes, eos qui & maximis abs te beneficiis affecti aliquando fuerunt, & nonnulla ipsi in te sua merita queunt commemorare, an eos quibus cum tibi grauissimæ semper inimicitiæ, nullæ vnquam, non modò fœderum conditiones, sed ne induciarum quidem intercesserunt: eos qui propter aduentitiam, vel cupiditatis causam, vel suspicionis aduersarij tibi extiterunt, an eos qui ita natura tibi hostes geniti sunt, vt nulla omnino causa ad vllam beneuolentiæ coniunctionem possint adduci? eos qui partem aliquam tuorum finium diripere voluerunt, quam tamen haberent ipsi, non quam perderent, an eos qui ita crudelitate & sanguine delectantur: vt quæcunque de nobis ceperint non tueri, sed cruore & flamma delere gestiant? Denique eos qui semel tantummodo contra te exercitus eduxerunt, an eos qui & classem tuam tormentis, & fortissimos milites vulnerib. & te ipsum contumelijs absentem appetierunt? qui in maioribus olim tuis Asia expellendis, nullam acerbitatem odij neq; iniuriæ omiserũt? grauemque & generi tuo, & clarissimo cognomini notam fœdatæ sanctæ religionis inusserunt, cuius tu proprius ac legitimus defensor esse existimare? Profecto si illorum voluntas, qui tibi obesse conati sunt, id quod tamen non perfecerunt, merito puniẽda tibi visa est, horum non solùm voluntatem, vel efferatam potius rabiem nocendi tibi, sed & veteres & perpetuas illatas iniurias non est tuæ maiestatis relinquere impunitas. Nam

de

de iure quidem status & regni vendicando, quis dubitare vel minimum possit, quin non dicam equidem iustius, sed illustrius multo ac magnificentius, tui iuris sit Asia quàm Gallia Cisalpina? Primùm quod Regis Christianissimi propria est earum rerum recuperatio, quæ ab hostibus Christianitatis iniquissimè detinentur: Deinde quod Asiam bello subactam à maioribus tuis, & pluribus annis obtentam atque possessam, ad eum vendicare pertinet potissimum, cui hæreditas, non solùm Gallici imperij, sed & auitæ virtutis auctoritatisque venerit, vt non vana appellatione titulorum, quæ quandoq; perridicule à nonnullis iactata atq; vsurpata est, sed summo iure ac æquitate patrimonium idem tuum sit, & maiorum tuorum dignitatis, & veteris Asiæ possessionis. Quod si in eis rebus quas gessisti, id caput consilij tui fuit, vt vicinis grauibus summouendis, tuæ & posterorum tuorum quieti tranquillitatique prospiceres, finibusque tuis me tum alienæ seruitutis depelleres: non dico tota ratione aberrasti, sed ad breue tempus fortassis nonnihil, ad longinquum certe parum profecisti: Etenim si Venetis, qui per te debilitati admodum, atque eneruati sunt, vel crebris lacerationibus consumptis, vel repentino impetu oppressis, Turcæ sese ad te propius admouerint: locumque sibi aliquem in Italia ad vexandam orbis terræ nobilissimam partem munierint, id quod futurum omnino est: nisi tu illorum vigilantiam, & insidiosos conatus, tua virtute anteuerteris, quid venturum est? Non dicam Regni tui finibus: qui quotidianis hostium incursionibus erunt expositi: non successoribus tuis, qui non se ornatos abs te beneficio, sed oppressos periculi onere arbitrabuntur: sed omnino nomini ac memoriæ tuæ? Qua in inuidia nomen tuum? quantis in omnium gentium luctibus & lamentis commemoratio tui versabitur? Quo autem dolore ardebunt animi populorum? cum sentient vnde tutelam sibi ac salutem expectauerint, inde vastitatis & miseriæ causam processisse. Sanè vniuersi siquid incommodi euenerit, quod summe Deus auerte quæso omen & detestare, cum lachrymis & gemitu diuinæ seueritatis acrimoniam obtestabuntur. Tu vero quocunque in loco tunc fueris, plorantium medius fidius execrationes, & procellas querelarum ferre non poteris. Namq· ante hosce annos, quotiescunq; barbari ad Italiam furore quodam & crudelitatis studio rapti sunt, totiens illis arma eorum, quos tu vicisti, & maritimæ Venetorum vires oppositæ obstiterunt: vt si horum cupiditas sæpe finitimis infesta, diligentia certe nonnunquam salutaris Italiæ fuerit. Nunc continens imperium tuum ad barbaros, parua tantummodo linea distinguitur: nihil inter te, atque illos intercedit mediũ, quod alicuius moræ sit aut momenti: an hoc nõ vides? an hoc nõ cogitas? ꝙ tibi nõ solùm animo insitum: sed

sed in oculis propemodum debet esse fixum? qui vnquam longius se abesse à periculo arbitrati sunt, quam aut Græci cum ad Ponti & Thraciæ fines à barbaris pugnaretur? aut Bulgari cum ad Græciæ? aut Pannonij cum inter Turcas & Bulgaros certamen verteretur? Atqui propter eorum omnium negligentiam, & improbam spem propriæ salutis, alieno labore & periculo defendendæ, omnia in eandem calamitatis ruinam sunt detracta: nunc in ratione haud absimili sumus: hoc nos etiam periculo propiores, quod tunc ad remotiorem quamque gentem transitus Turcis per loca & syluis & armis impedita, vi ac manu faciendus erat: nunc vna velificatione classium: aut paucorum dierum excursu per Istriam, & Carnos equestres barbarorum copiæ ad nos videntur peruenturæ: quæ præsertim vastandi ac depopulandi studio, non minore prope celeritate in imparatos tendunt, quàm paratos fugiant. Hoc loco omnes quibus Italiæ salus, & religionis dignitas cordi est, tuam LVDOVICE, prudentiam non requirunt solùm, sed etiam obtestantur: vt te in hanc curam & cogitationem conferas. Communis fuit nostra tuæ felicitatis & victoriæ gratulatio: Tum propterea quod virtuti tuæ fauimus, tum vel maximè quod te duce & religionis signifero, in spem venimus honestatem pristinam recuperandi. Verùm (dicam enim quod sentio, id quod volo in bonam partem accipi) nisi tu vera animi magnitudine, & fidei, ac pietatis studio adductus, cursum hunc tuum virtutis, atque fortunæ ad Asiam vsque pertenderis, cœlestisque victoriæ trophæa Hierosolymis in illo sacro atque edito colle constitueris, nec tu regno & posteritati tuorum satis prospexeris, & opinione ipsi, ac iudicio tuæ virtutis nos deceptos cõquereremur. Est igitur sapientiæ tuæ, cùm illud videre, Turcas qui nunc terrore tui nominis, & inuicti Gallici exercitus metu, finibus suis se continent, simulatq; te in diuersam curam aliquam occupationémve contuleris, continuo occasionẽ nobis nocendi arrepturos: tum ne id accidere possit prouidere: armaq; ea, quæ ab illis in nos & caput nostrum impendent, aduersus illos antè capere: vt fructus diuini beneficij tui, non ad posteros tantum tuos, & regni tui stabilitatem ac tutelam, sed in omne genus hominum gratus integerque perueniat. Iam imperij atque gloriæ, si hosce tuarum dimicationum fines attendisti, ea vis est, eaque natura, vt alterum tibi dissuadendum non sit: alterum etiam magnoperè alendum ac vehementissimè corroborandum. Nam cum appetitio dominatus excellentibus viris a natura ita insita sit, vt auelli nullo modo queat, tum gloriæ cupiditas sic cum animi magnitudine est coniuncta, vt qui studio laudis non ducuntur nullam indolem virtutis ad maximas res idoneam videantur posse retinere: Veruntamen si amplitudo imperij te delectat, par-

paruámne tibi accessionem tuarum rerum proponimus Græciam atque Asiam? Quarum regionum altera propter nobilitatem quondam ingeniorum famamq. sapientiæ tanta etiam nunc apud doctos auctoritate est, vt maximo tibi fore ornamento tuis finibus adiecta videatur: Alteram ob copiam rerum omnis generis quæ ad vsus vitæ aptæ accommodatæque sunt, & magnitudinem vectigalium, veteres semper Reges potentissimique populi vel adiungendam sibi, vel adiunctam omni studio conseruandam putauerunt. Neque enim vnquam controuersia fuit, quin & cultu hominum, & frequentia ac celebritate vrbium, & feracitate soli, & vectigaliũ copia, & abundantia earum rerum omnium, quæ hominum commodis importari atq; exportari solitæ sunt, omnibus terris Asia antecelleret: eadem præterea tanta amplitudine est, vt dimidium orbis terræ suis spacijs comprehendere putetur, tanta ad vincendum facilitate, vt non natiuis gentibus parata, sed inuadentibus semper fuerit exposita. Itaque & Galli antiquitus domo profecti, cum non iustis exercitibus, sed tumultuaria quodammodo manu in eas terras peruenissent, vniuersam tamen occupauerunt: pacisque conditionibus & legibus toti Asiæ latis: locum sibi ex vberrima copia in finibus Paphlagoniæ ad habitandum delegerunt: & rursum propinquioribus nobis seculis maiores tui clarissimi viri, Gallico exercitu in eas oras adducto, eandem Asiam detentam à Turcis atq; oppressam non minus fortiter quàm feliciter sibi & fidei nostræ recuperarunt: vt vtroque ex facto & vetus illius terræ ad resistendum Gallicis copijs imbecillitas, & præsentium hostium ignauia demonstretur. Sunt igitur tibi ad amplificationem imperij tui propositæ Græcia atque Asia: quæ ambæ regiones si vetustatem spectes nobilissimæ existunt: Si copias, opulentissimæ: Si vero causam iuris tui in eas tractare volueris, inuenies vtrasque, vt etiam diximus, proprias & tuas esse, eo vtique iure quod optimum semper fuit, iure, inquam, virtutis, iure religionis, iure hæreditatis. Nam illud quidem nequaquam dici hoc loco potest quod ad causam vitandi laboris ab inertibus animis prætendi est solitum: satis tibi amplos regni fines, satis iustam imperij magnitudinem esse: es tu quidem omnino & regionum spacijs & copiarum opulentia maximus ac potentissimus Rex, id quod ita perspicuum est, vt in oculis omnium sit. Veruntamen celsis semper ingenijs eminentibusque animis quantæ vis opum & fortunarum accessiones, non tam cumuli ad præteritam potentiam fuerunt, quàm gradus ad futuram: præsertim si qui ex regnis & potestatibus, non imperium ipsum finem, opúsue imperandi, sed laudis & nominis celebritatem spectauerunt. Ac si verum sentire volumus, quod ego si recte animi tui magnitudinem noui, postremum à me di-

ctum, primùm tibi arbitror propositum fuisse: finis rerum gerendarum, totque & tantarum quas adijsti dimicationum, non alius tibi fuit quàm gloria: hæc laborum tuorum solatium, hæc periculorum incitamentũ fuit: hæc virtutis maximum verissimumque præmium. Quæ quidem ni adsit, vbi tandem istuc latet præclarum atque magnum, quod ex regnis atque imperijs tantopere quærendum esse videatur? quo per fluctum & flammam, vt aiunt, contendamus? Quid est aliud Sisipheo more saxũ tollere, quàm in ijs rebus tantum laboris ponere, quæ propter infirmitatem & inconstantiam labuntur continenter & fluunt? Quis autem non intelligat regnorum conditionem cùm semper incertam esse, tum nullo modo constitui posse sempiternam? Maxima olim & florentissima imperia quæ fuerunt, nulla iam sunt, & quæ nunc stare pulcherrimè videntur, erit quando non erunt. Nihil enim est aut manu factum, aut hominum consilijs diligentiáue prouisum, cui non finem & exitium afferat aliquando temporis diuturnitas. Itaque clarissimi olim reges summiq; imperatores, qui in rebus gerendis, non solùm animo magno, sed etiam consilio sunt versati, cum orbem terræ victorijs, & suarum virtutum monumentis complessent, successionẽ semper imperij, vt incertam, & caducam fortunæ dimiserunt: in quam verò fortuna ius non haberet, possessionem gloriæ sibi retinuerunt. Itaque illorum labores & opera periere, fama non interijt. Hunc eundem finem æternitatis, te quoque, LVDOVICE, & voluisse imprimis, & spectasse arbitramur, fuit enim hoc tuum: fuit sapientiæ tuæ: Non enim credo imperium ipsum nudum concupiuisti, quod ni gloriæ adsit iucunditas, oneri potius, & labori esse solet quam voluptati, sed ab imperio virtutis exercitationem & fructũ laudis appetiuisti, quod cum excellentium animorum proprium semper fuit, tum tui maximi ac præstantissimi esse debet. Huc igitur si contendisti: idque potissimum à te elaboratum est vt in posteritatis fama versarere: Dij immortales quæ occasio honoris, quãta gloriæ opportunitas, quam alias inaudita, quàm nemini vnquam concessa, tibi vni fato quodam diuino, & singulari, peculiariter tradita, prompta tibi sese offert atque expedita? Et enim cum illam potissimum virtutem gloria comes sequatur, quæ ita sese exercet ac gerit, in eoq; vim suam explicat, vt vniuerso generi humano commoda sit, & maximè salutaris, quo opere nullum neque magnificentius, nec Deo similius reperiri potest: veteres illi ex omni antiquitatis memoria fortissimi duces, qui ad celebritatem nominis omni studio contenderunt: partim quidem quod volebant sunt assecuti: partim verò maximam à proposito veræ laudis itinere aberrauerunt. Suas enim resp. imperio vt augerent conati sunt, id quod perfecerunt: at alienas resp. deuastarunt:

runt: at suos ciues dignitate honestauerunt: at alijs hominibus libertatem ademerunt. Ita illorum virtus paucis grata, pluribus incommoda & exitiabilis fuit. At verò in nouo quodam ac mirabili, & prorsus inusitato ducibus vincendi more, ad eos hostes debellandos depoposceris, quos si intactos relinquas, vehementi sane eis noceas: Sin autem eos armis & victoria domes: & spem illis & notitiam sempiternæ salutis afferas: qui nisi à te læsi fuerint, salui esse non possunt: neque ad gustum veræ felicitatis, nisi ab incommodo & calamitate peruenire. Atque illi qui nunc tibi & nomini tuo infestissimi sunt atque inimicissimi, teque asperrime grauissimeque oderunt, antequam vlla in re violati per te atque offensi sint: ijdem si mox illos victos atque perculsos ab imperio deturbaris: vique & metu subactos de nefaria superstitione ad pietatis cultum adduxeris: tuum secundum Deos nomen venerabuntur: teq; æterna laude & beniuolentia prædicabunt & colent: tibi gratias agere, te salutem suam appellare immortalitatemq; veræ ac beatæ vitæ, ad quam per te instructi, & edocti fuerint, tibi acceptam referre venturis vnquam temporibus non cessabunt. quod si victi hoc in te animo futuri sunt, quid facient victores? Quid vel optari in salute vel sperari in dignitate: vel in omni ratione honorum ac commodorum excogitari amplum & præclarum potest, quod nō ijs qui tecum vicerint, per te sit vberrime cumulatissimeq; deferendum? Quanquam (mirum enim fuerit quod dicam, attamen verum) ipsa per te victoria ius suum incredibili quodam modo, & conditionem solitam commutatura est: cuius cum ea natura sit, vt diuersarum partium alteram lætitia & gratulatione compleat: alteri perniciem afferat & calamitatem, tua ista omnibus commodis atque bonis, quæ in spem & cogitationem hominum cadere possunt, ad tuum & tuorum arbitriū translatis, plus tamen aliquanto victis contulerit, quàm victoribus addiderit: Siquidem & gratius ad memoriam multo est, & præstantius ad salutem, liberari summo malo, quàm secundis rebus augeri. O admirabilem & imprimis commemorandam victoriæ conditionem, quæ cùm victoribus summam gloriam dederit: tum victis felicitatem est allatura: in qua non minus gloriari ipsi hostes deuicti calamitate sua poterunt, quàm nos prosperitate: nec minus ab illis belli offensio optanda, quàm nobis victoria fuerit quærenda: hi sunt fontes veræ gloriæ, tibi parati & in promptu, si penitus intrare in illos volueris: antiquis ducibus clausi, qui veritatis lucem non aspexerunt: à nostris non animaduersi, propterea quod plerosque parua ambitio & iniquæ cupiditates, animusque ad sociorum iniurias paratior, quàm hostium in malas causas & detestandas cum ciuibus contentiones abstraxit. Ciues namque omnes sunt: qui si minus eiusdem

ciuitatis mœnibus, at certè quæ sanctior necessitudo est, eisdem religionis legibus coniunguntur. Atqui multos legimus, vidimus nonnullos è principibus nostris, qui cum in castris & in bellis, & in omni labore militari fortitudinem suam probarent, tamen quod fidelibus populis & Christiano nomini, id quod minimè ab illis expectandum fuit, infesti immitesque fuerunt, nec virtutem suam, nec consilium probauerunt: tantumque abest vt id quod tantopere quærebant sint assecuti, vt illos à commodis voluptatibus vitæ mors: ab omni verò laude & beniuolentia hominum, ipsorum nefariæ cupiditates, & mens seditiosis consilijs dedita abstraxerit: non enim omnis est laudanda victoria, sed illa commemoranda, cuius initia æquitatem habuerunt, extrema religionem. Neque tu LVDOVICE hoc etiam dum adeptus es vt tui nominis commemoratio futura ad posteros in amore & laude videatur: paratum te quidem & armatum intelligimus ad maximas occasiones assequendæ gloriæ: gloriam autem ipsam nondum consecutum. Siquidem gloria est celebris & grata ad æternitatem prædicatio, maximè alicuius virtutis in humani generis vtilitate beneficioq; versatæ: tua verò gesta, quæ adhuc vidimus (dicam enim verè) si per se ipsa spectes, non vsque quaque grata, si ad hunc finem sanctissimi in Turcas belli intenta fuerũt, etiam habenda sunt gloriosa. Sint igitur illa tibi ex maximis clarissimisque victorijs tanquam gradus quidam ad tanto insigniorem victoriam facti & instituti, quanto quidem est & in inuicto duce præstantius communes hostes superare quàm proprios: & in optimo rege magnificentius, publicas vtilitates priores ducere quàm priuatas: cum tamen & publicis periculis propria pericula tua: & commodis communibus tuorum quoque commodorum ratio contineatur. Nec verò mihi procrastinandum videtur esse, nec in longiorem diem conferendum: sed occasio ipsa arripienda: dum recens est terror: dum formidolosa hostibus tua virtus & auctoritas: dum feruens amore laudis & consuetudine vincendi audax ac sibi fidens tuus exercitus: dum denique cursus felicitatis tuæ, & celer & secundus. An tu hostium ipsorum rationem aliquam habendam putas? quasi verò cum eiusmodi aduersarijs res nobis sit, quos ex vetustæ societatis fœdere in aliquam cupiditatem & iniuriam prolapsos, ad sanitatem consilij reducere, potius quàm armis vlcisci intendamus. Quid enim per Deos illi nõnne ij sunt qui insidijs freti & fraudibus & maioribus olim tuis Asiam abstulerunt? & tibi occupauerunt? qui nomen tuum odijs semper omnibus atq; execrationibus dilacerauerunt? sanctissimũ verò nobilissimumq; cognomen nouis perpetuo ignominijs & acerbissimis iniurijs dehonestauerint? qui fortissimos milites tuos non solùm vulneribus & ferro: sed illusionibus & contu-

contumeliis miserum immodum mactauerũt? cum in illis tuam quoque maiestatem iugulare se, & annihilare dignitatem arbitrarentur? qui classem tuam defensoribus nudatam, nõ sine nominis tui macula atque labe domum remiserunt? qui sanctam & diuinam religionem, in qua omnes spem nostræ sempiternæ salutis repositam habemus, inaudito furore & immani quadam crudelitate vexauerunt, fœdauerunt, conculcauerunt? cum interea tot iam seculis illi, tot rapinis, tot populationibus, neque auaritiæ suæ famem explere direptione fortunarum nostrarum: nec crudelitatis sitim sanguine nostro potuerint exaturare: qui ijdem, nisi per te huiuscemodi Hydra extincta, & capita serpentum recisa fuerint, annorum aliquot processu in tuos fines irrupturi sunt: teq; vel posteros tuos: vel memoriam certè nominis tui, fœdum immodum habituri, & in graue, vel salutis, vel laudis amittendæ discrimen sunt adducturi: vt præter honoris & dignitatis tuæ causam, quæ in hoc præcipuè consistit, vti tu tantus, & tanta opinione virtutis ac fortitudinis Rex, communem religionis causam suscipias, nominisque tui & amplissimi cognominis existimationẽ inuiolatam esse velis, maiorumq; tuorum vestigijs consectandis hæreditatem eorum, non minus gloriæ quam imperij cernas, & in iure tuo Asiatici imperij armis repetendo, perpetuisq; iniurijs persequendis, contractam iamdudum nomini tuo maculam eluas: præter inquam, hanc laudis causam & amplitudinis, quæ semper honestis mentibus idonea visa est, quamobrem labores atque pericula minimè viderentur esse fugienda, necessitas tibi quoq; illa imponatur, si incolumem regni tui statum esse vis, præripere illis nocendi occasionem, & pericula inferre potius quàm repellere. Atq; hæ tot & tantæ causæ mihi quidem ad curam & deliberationem tuam inferendi iustissimi belli, tanti ponderis videntur, vt si in humanis tantummodo rationibus insistere velimus, nihil quicquam sit præterea requirendum: quibus enim causis vnquam permouebuntur, qui his moti non fuerint, quæ pertinent ad salutem, pertinent ad dignitatem, pertinent ad securitatem? Verùm nos qui semper terrenis cœlestia antetulimus, & vnde benefactis nostris vberrima & maxima præmia expectamus, eò quoq; potissimum consilia & cogitationes nostras referimus, vnã religionis & gratæ in Deum volũtatis causam, maximè grauem ac prorsus necessariã iudicandam arbitramur, cæteris dimissis, & præ vnica pietatis ratione nullo penè in numero ductis: nam vt nullus sit honos: nullus periculi metus: nulla laudis appetitio, vt existimatio contemnatur, beniuolentia hominum repudietur: iudicia gentium, tot & tam egregia de te omnia reprehendantur: vt hæc inquam omnia prætermittantur, & quæ summa sunt fingantur esse nulla. Illud quonã modo ferri,

aut per negligentiam haberi potest? quod tu simulatq; in cœlum oculos sustuleris, & Regis illius altissimi diuinam erga te liberalitatem recognoueris, exemplo cogites necesse est, te tantis propterea ab eo esse ornatum muneribus, vt sis ad referendam illi aliquanto illustriorem & vberiorem gratiam, non solùm voluntate paratus, sed etiam omni armatus atque instructus facultate. Sanè sumus omnes ab illo rerum omnium capite atq; fonte ita in naturam & in lucem editi, vt penes quenquã magnitudo diuini beneficij remunerationis locũ non habeat: sed sumus tamen dispari conditione atq; fortuna: neque omnibus par atq; idem officij munus est iniunctũ: communis porrò summis ac infimis est fides: cõmmunis innocentia, cõmune pietatis, integritatis, & continentiæ studium. Sed ad has artes atq; virtutes in quibus sese quisq; pro virili sua agendis Deo gratijs versare debet ac exercere, vt imperia & opes, nõ necessariò requirũtur: Propterea quod sine ijs partes ipsæ frugalitatis & tẽperãtiæ haberi facile possunt: Sic quib. illa etiam vltro sunt tributa, ij non sibi tantũ probi, sed & omnib. preterea cõmodi: nec solum quod ad ipsorum salutem pertineat attenti, sed ẽt in eo quod omniũ saluti opus sit, debent esse vigilantes: vt quantũ in illis diuinę liberalitatis & beniuolentiæ redundarit, tantũ appareat in suos ac debitos, tanq̃ altioris officij & pietatis gradus esse distributũ. An verò tu in memoria non retines, id quod ex ore tuo, atq; verbis, in omnes terras diuulgatum, cunctorũ tibi studia & vota conciliauit? Cũ ita asseuerares, te inter cęteras causas, quib. bellum Venetis indicendũ putares, hac potissimum adduci, quod his tanq̃ impedimentis è medio dimotis, vnde quieto animo finitimus nemo, & suarũ rerũ tranquillo, propter cupiditatẽ Venetorum esse posset: & quodammodo obicibus ac repagulis sanctissimi in Turcas belli diffractis atque reuulsis, liberos tibi & patentes aditus in perpetuos hostes fidei & religionis esse velles. Quid ergo, quid actum est? num surdæ Dei visæ sunt aures? num tibi ille vllo in loco aut periculo defuit? num benignitatem suam aduersum te clausit, quantum tu quidem ad rationem dignitatis tuæ ausus es optare? Quid est aliud voti damnatum esse, atque conuictum, quàm propter quam causam quid à Dijs immortalibus postulandum duxeris, eo impetrato atque obtento, reliquum te deinde, cuius causa priora illa flagitata sint, iam Dijs ipsis immortalibus debere? Atque ego non dubito quin is, qui ex illis excelsis & peramplis cœlestis oræ regionibus, omnis suæ liberalitatis fontes tuis honoribus, & commodis effudit, ab eisdem omnia illustrantibus, atque omnia prospectantibus locis, tuam nunc mentem obseruet: animumque speculetur, quemadmodum in tantis cœlestibus beneficijs ad referendam gratiam te gerere studeas: an tot diuinis muneri-

neri-

neribus pietas tua respondeat: nisi forte existimamus non esse Deo nostras res curæ: id quod impium est: aut si illum rerum omnium factarum, & earum quæ fiunt faciundæve sunt, auctorem confitemur, euentus tamen bellicæ victoriæ decusq. triumphi, ab illius cura & potestate seiungimus, quæ ornamenta tanti fiunt consensione omnium, vt non in consilijs hominum posita, sed in quadam diuina sorte videantur esse constituta. Quanquam vel sine ijs mihi in ipsam regalem fortunam & dignitatem animo intuenti, in mentem venit existimare, neminem profecto fuisse nostri generis regem, ita cupiditatibus obsequentem suis: sic auersum à religione, & in omni vita crudelem ac nefarium, qui tacitis aliquando suis cogitationibus: aut in somnio aliquo monitus vel periculo: cum ad hanc meditationem accederet, quantis diuinitus ornamentis honorũ, & imperij affectus esset: quam ipse ingratus in Deum, ac cœlestis beneficentiæ negligens fuisset: quod se in fastigio excelsæ potestatis constituto, illius terrestre Hierosolymorum regnum seruire perfidis nationibus, pro sua parte sineret, quem ipse auctorem sui regni haberet: nemo, inquam, tam sæuus: tam impius: tam detestabilis Rex in hanc curam & cogitationem lapsus est, qui non exhorreret animo: non cunctis artubus contremisceret: Scilicet sedeat ipse in solio, sceptrumque manu teneat, auro amictus & purpura: abundet opibus, circumfluat delitijs, voluptates vndique conquirat, quibus suas possit libidines explere: seq; & metui velit, & ab omnibus vsque quaque coli: cum interea ipse ille, cuius munere hæc omnia possidet, Deus summus & omnipotens, non solùm ab impijs gentibus contemptus, illusus, in contumelijs habitus: sed vetere etiam regno sanctæ ciuitatis, atque adeò orbis terræ imperio, propter huiuscemodi regum negligentiam, spoliatus, ne sepulchrum quidem corporis sui à barbarorum spurcitia inuiolatum retinuerit: Et is se regem à suis coli, & salutari volet, qui monumentum sui, & omnium Regis, fœdatum atque pollutum pro se pati non recusat? aut se dignum, qui multis gentibus imperet arbitrabitur, cum Dijs ipse immortalibus nolit obtemperare? aut denique hominum merito fuerit dominus, qui cupiditatum sit seruus? Quod si quis vel tanta importunitate naturæ extiterit, vt cum hæc videat ipsa, penitusque animo recognoscat, rapi se tamen in diuersa omnia, & salutis cogitationem præsentibus cupiditatibus superari permittat: vel tam duro, & pessimis in rebus obfirmato corde, vt in illius pectus illabi hæc cura, & pietatis cogitatio penetrare ad intimas sedes animi nullo pacto queat, illum vltimus vitæ dies, & extremi illi imminente iam morte cruciatus, aliquanto grauiores animi quam corporis, expectant: cum omnia vitæ commoda relinquenda, & ad formido-

midolosum illud tribunal adeundum : quo iniquos reges, cœtus scelerum : & horribilis comes malè actæ vitæ, pœnitentia, metusque infiniti supplicij consequetur : quo tum vultu aderit ante iudicem ? aut quam malè miser trepidabit, qui cœlestium beneficiorum Rex dum viueret oblitus, cupiditatum & vitiorum greges, quos in vita charissimos sodales habuit, astare circum se acerrimos atque inimicissimos aduersarios, tanquam proditione circumuentus intuebitur ? hiscere mediusfidius præ metu, & in terrorem diuinæ seueritatis attollere oculos nõ audebit, quod si huc in tantam pœnæ vltionisque formidinem rei citantur reges, qui nomen tantum regale, nudamque cæteris ornatibus regiam ipsam potestatem tenuerunt : quid existimandum est, maximis præterea accessionibus adiunctis auctoritatis, felicitatis, victoriæ ? Quo tibi, Ludouice, vehementer contendendum est, vt cum aliis in partibus & muneribus vitæ constantiam perpetuò, & æquitatem & clementiam, & optimi regis virtutes, reliquasque rationes rectè, & ordine administrandi imperij seruaueris, hac quoque in causa religionis defendendæ, gratum te Deo præstes. Cæteræ enim virtutes suas habent vnaquæque singularesque laudes, pietatis autem gloria complectitur vniuersas: & omnem in se continet humanam dignitatem, quod spectat ad diuinam : vt tibi in salute Christianæ Reip. constituenda maximè sit elaborandum, ne quod in te facultatis & potentiæ redundat, suis partibus officij vacare videatur. Nam quid ego dicam de occasione ? quæ tanta est, vt si nuncius aliquis delapsus è cœlo mandatum tibi cœleste attulisset capessendæ huius expeditionis bellique in barbaros commouendi, non signis certioribus, atque adeò clariore voce non vteretur, quam hæc est tam paratæ opportunitatis vox quasi imperantis Dei appellatio : velle sese in hanc amplianda religionis curam te totum discedere, cùm tuos ipse scrupulos omnes ex animo tibi extraxerit : omnes suspiciones : omnes discordas : omnes finitimorum regum inimicitias, quæ tibi cum illis acerrimè intercedebant, sedauerit : omniaque ad pacem & ad concordiam traduxerit : te non solùm tranquillo ex omni obtrectatione domestica, sed firmissimis insuper præsidiis finitimorum munito. An tu in hac ipsa re noua mediusfidius ac mirabili, imperium Dei immortalis non exaudisti? aut prouidentiam non intellexisti? Quid enim vnquam tam alienũ ab omnium spe & expectatione fuit, quam tot potentissimos inimicissimosque inter se Reges, veteres & diuturnis odiis exacerbatas simultates deponere? deposuerunt : amicitiam etiam coire & societatem ? coierunt : in commune consilia & rationes conferre ? contulerunt. Quid tam incredibile, quam quas iniurias vlcisci multi non cupiebant solùm, verùm etiam sperabant

eas

eas derepentè & nouis fœderibus, & liberalitati suæ remisisse? ita remiserunt, vt eædem illæ iniuriæ causam coniunctiori necessitudini dedisse videantur. Quid verò tam vel ipso rei exitu nouum, vel celeritate inauditum, quàm tot disiunctos animos, tam infestas inter se, dissentientesque voluntates, ita subitò ad vnitatem reconciliatas fuisse, vt prius penè transactum audiretur quam tractatum? sunt hæc omnia, quanquam diligentia hominum administrata, tamen per prouidentiam Deorum constituta. quod si ante actis temporibus, qui laborem huius sanctæ & memorabilis pro Deo & religione militiæ detrectabant, hac vna causa inertiam suam tegere nitebamur, quod odiis ac simultatibus finitimorum circumfusi, liberam non haberent bene de rep. cogitandi facultatem: profectò qui hanc causam, tanquam impietatis & negligentiæ latebram remouerunt, id poscere apertè Dij immortales, & flagitare videntur, quòd quò minùs antea fieret, ea vna causa allegabatur impedimento: non enim impedient iam qui antea impedire fortassis fuerant parati, sed etiam vltrò ac studiosissimè adiuuabunt. Atque huius rei effectum iam cognoscimus. Sentio enim ego ab vltimis terrarum finibus clarissimum regem ita in hanc curam sanctæ expeditionis, animo & desiderio intentum, vt apparationem belli quotidianis penè literis & nunciis vrgere non desinat, vt virtutis laudem nullam putet, nisi in qua se Deo & religioni exercuerit: quòd enim aliquot iam bella in fidei salutem confecit: nonnullas prouincias ad Christianam remp. adiunxit: gustu veræ beatitudinis semel percepto, inducias eius honestissimæ cupiditatis nullas habere potest. Ego te ad eandem industriam & pietatem adhortor & voco, cum Deorum beneficio, florentibus fortunis tuis, nihil circumcirca sit quod suspectum habeas. Hic ego regem neminem nominabo nisi Cæsarem: qui tibi & locis proximus, & in hanc expeditionē maximè potest esse vtilis. Is fortissimus Rex & summus Imperator, qui tecum ex maximis inimicitiis, in gratiam ita reconciliatus est, vt non maiores antea dissensionum causæ fuerint, quam nunc amoris & necessitudinis sint: nec pluribus iamdudum suspicionibus animi abalienati, quàm hoc tempore beneficiis sint conglutinati: communicare tecum in hac laude præstantissimi facti volet, nedum vt te vlla ex parte conetur impedire: cuius tibi beniuolentia & coniunctio, vt summo consilio quæsita est, sic constanter est retinenda. Nihil enim nec gratius Deo, nec ad animi fructum & tranquillitatem, hominumque famam efficacius, quam cùm in magno rege, & animi facultates quærantur & consilij, esseque is debeat non minùs lenitate, quàm virtute spectandus, mansuetudinem aduersum eos qui legibus & religione coniuncti sunt exercere, virtutis autem & pe-

tentiæ exercitationem inter ipsos hostes religionis quęrere: Nec verò absunt huic occasioni cęterę, quę ad cōparandos retinendosq; exercitus copię sunt opportunæ: de quib. disputarem equidem subtilius, nisi tibi totam eius rei descriptionem explicatam esse considerem: nunc tantum id dicam: cum omnis conficiendi & alendi exercitus ratio, & genere ipso militum constet, & facultate stipendiorum: alteram partem quæ plus habere videatur difficultatis, quæ in ærario & pecunia posita est, largiter tibi & à vectigalibus tuis, quæ & pro amplitudine imperij maxima semper sunt: & pro ratione belli tum fient vberiora, & decumis sacerdotiorum binis etiam, ternisué, prout tempus ipsum postulabit: voluntarijsq; præterea ciuitatum priuatorumque collationibus suppeditaturam: nam cum hoc fuerit egregium ciuitatibus publice tali casu, & apparatione sanctissimi belli, communē ciuium, & in Deum immortalem animū, & in suum regem beniuolentiam declarare: tum nemo erit tam auaro ingenio priuatus modo bona ad religionē mente sit prędit⁹, qui familiaris opes & facultates suas, potius suis cōmodis condere, quàm in fidei & salutis subsidium malit depromere. Quod verò ad milites exercitusq; pertinet: sunt tibi victrices tuæ legiones robustissimorum peditum, quæ auspicijs tuis exercitatæ prælijsque assuefactæ, eundem semper euentum & pugnæ, & victoriæ cognouerunt: neq; sciunt quid sit aliud conferre signa, nisi vincere, sunt alæ frequentes nobilissimorum equitum, qui perpetuis stipendijs tuis sacramento obligati, virtute perficiunt, vt tua in illis retinendis liberalitas & prudentia commendetur: erit eo tempore numerus nō mediocris euocatorū: vt n. quis animo & nobilitate præstabit, sic ad imperium tuum tibi erit pręstò: iubentisque auctoritatem voluntate præcurret: atque ad has militares copias tui inuictissimi exercitus, quas Turcæ ipsi & barbari, quo pacto sustinere vel intuendo possint, ne adhuc quidem comminisci rationem vllam queunt: accedet tibi cùm summa facultas delectuum habendorum, supplementique instituendi, ex strenuissimis maximeque gnauis ad prælia Gallicis nationibus: tum externa quoque & gratuita auxilia conuenient fortissimorum virorum: qui quidem complures numero, virtute & genere præcellentes, iamdudum in speculis sunt, animoque cupidissimo contemplantur, ecquis alicunde extet qui huiusce belli classicum aliquando canet: ecquis magnus Rex & Imperator patrocinium salutis publicæ & religionis causam suscipiat: cupiunt enim eam vitam, quam mors suspectam perpetuo & meticulosam facit, opesq; diuino sibi beneficio datas, ac donatas impendere in vtilitatem reip. qui quod & frequentes sunt, & fortitudine præstant, non solùm numero cohortes tuas, sed etiam virtute victorias adaugebunt: vel enim

certo

certo mortis periculo proposito parati sunt animo libentissimo donare religioni, quod omnino debent necessitati: quod si locus in tuis castris omnes capere voluntarios milites posset, crede mihi Ludouice, id quod tamen vides ipse, non tu multitudinem & copiam, sed modum quærendo laborares: approperarent enim omnes vndique, qui aliquam animi & virtutis possessionem retinerent: neminem liberorum charitas, neminem domesticum ocium, neminem priuata prædia, neminem viæ difficultas & labor à tam præclaro studio retardaret. Etenim quis vnquam votis, ac desiderio illuc perueniendi suspexit in cœlum? aut quem cupiditas pulcherrimæ laudis assequendæ extimulauit: Quis denique summi Dei in nostrum genus merita, aduentum in terras, ortum, obitumque hominis facti, labores, sollicitudinesque nostræ salutis causa susceptas, grata & pia cogitatione recordatus est? Quin hac tali opportunitate oblata, occasionem sit arrepturus, & gratiæ Dijs immortalibus referendę, & nominis perpetuandi, & cœli adipiscendi? Ac illud quoque manifestum, ad hostium loca perueniendi duplicem tibi itineris rationem esse propositam: Siue enim terra exercitum ducere institueris, tuto tibi id facere amicissimis Germaniæ ac Pannoniæ regibus licebit. Sed erit longitudo eiusmodi viæ propter difficultates terrestres, aliquanto fortasse laboriosior: siue classe duxeris transmittendum, id quod probari à peritis & prudentibus video, præsertim cum & maritimæ opes tuæ dominentur, & hæc quoque ad belli gerendi opportunitatem naualis tota ratio necessaria sit, promptum tibi fuerit quodcunque ad littus appellere volueris, eo in littore castris locum munire: exploratisq; hostium consilijs decernere: Vnde potissimum exordiri bellum placeat: & quamprimum in partem virtutis tuæ impetus immitti. Quæ tibi deliberatio, tutis à tergo & placatis omnibus ob fœdus & amicitiam coniunctissimorum Regum: aut si qui nunc populi tibi sunt offensiores, ijs tum aut virtute tua perditis: aut clementia conseruatis, & ad beniuolentiam traductis: hoc etiam erit procliuior, quod ne suspicandum quidem est, hostes ipsos terra, marisue suas tibi acies esse opposituros: quod enim copijs parum ad pręliandum idoneis, minime autem animi virtute valent: Iccirco nec imperium: nec salutis euentum suæ in ancipitem prælij fortunam sunt commissuri: quod ego tibi, & militibus tuis fortissimis viris molestum fore puto. Virtutis enim proprium est, & fortitudinis, eam appetere victoriam, non quæ per hostiũ ignauiam oblata, sed quę labore videatur esse parta. Veruntamen barbari, non signis conferendis, sed itineribus tuis insidiandis: subitisque terroribus ostentandis: eandem viam & periculi tui, & salutis suæ tentare aggredientur. Quorum tu fraudes, pruden-

tia tua, incursus constantia refutabis. Qui verò nodus in omni peregrina militia rei frumentariæ, & reliquorum commeatuum, vel difficillimus videtur esse, cum tibi partim Græciæ & Thraciæ populi expedient, qui imbutis Christiana religione animis, omnes tibi futuri sunt præstò. Partem verò maximam suppeditante Italia: prouinciis subministrantibus, classe tua fortissima atque instructissima legente semper oras propinqui littoris, exercitusque tui vestigia obseruante, omnium rerum copia in tuis castris constabit. Quid dicam de sublationibus ciuitatum in eis regionibus, seditionibusque populorum? qui aura propinquæ libertatis à tuo exercitu eis afflante, ibunt ad arma profectò contra eos quorum nefarium dominatum tot iam annis perferre sunt subacti: vt Turcis consistendi nusquam locus, facultasq; respirandi libera nulla futura sit. Vnam illis rationem resistendi in obsidionibus perferendis video esse reliquam, si neque signa conferre, remque fortunæ permittere audebunt, quod propè exploratum nobis est: neque insidiis tendendis, commeatibusque intercludendis quicquam proficient: quod nos cùm ad prudentiam consilij tui respicimus, penitus vereri desinimus. Verùm in hac ipsa re quanta illos incommoda cõsecutura sint animaduertite: primùm animos ipsi suos demittent, nostros exaugebunt: Deinde genus latissimè vagari solitum, qua vna in re tota corũ virtus & disciplina militiæ constat, inclusum muris & penè constrictum, ne insolitam quidem pugnandi rationem conabitur exercere: postremò vt & velint ipsi, & audeant insistere in mœnibus munitionesque tueri, cùm paucissima habent loca manu munita, in quibus spem salutis suæ si constituerint, de reliquis profectò desperasse intelligentur: tum ne ipsa quidem illa tuorum militum virtutem, vimque tormentorum sustinere sunt idonea. Vna est vrbs Constantinopolis, quæ propter amplitudinem ciuitatis, mœniumque & loci situm, multitudinemque propugnatorum, aliquantum moræ & difficultatis videatur habitura: Si animus videlicet barbaris ad resistendum suppeditauerit. Hic tibi, inquam, fortassis quid tuæ possint imperatoriæ virtutes fuerit experiundum, & id tamen tuus animi ardor, tuorum militum fortitudo postulatura est. Sed ego quid planè velim satis constitutum non habeo: optem tibi leuem eius vrbis expugnationem? nimium hostibus tribuere, & tuæ virtuti non planè videbor confidere: difficilem cupiam esse & laboriosam? tuæ virtutis laudem illustriorem optauero, at salutis communis cursum retardauero. Tamen si ex veritate res, non ex fortissimorum virorum & cupiditate pugnæ flagrantium desiderio iudicanda est, ne eius quidem vrbis oppositus celeritatem victoriæ tuæ remoraturus est. Nam cùm milites huiusmodi ex illo eque-

ftri & fugaci pugnandi genere, minimè defendendis mœnibus sunt apti, tum crebris transfugijs Ducum, qui vel pristinæ religionis stimulo, vel præsentis periculi metu adducti, extremam belli fortunam non expectauerint, & amissione omnium rerum debilitatis remanentium animis, nec vires barbaris, nec consilia constabunt. Adde terrores intestinos Christianorum ciuiū: quorum vrbs refertissima est, omnia ad seditionem & tumultum vocantium. Adde vehementissimam impressionem ingruentis extrà exercitus tui, quæ diuina ope & virtute incitata, viam sibi latissime perruptura est: quandoquidem etiam non dubitamus Deum omnipotentem, astantem in illo sanctissimi laboris opere, & fauentem suis tonitribus de cœlo, si opus fuerit & frequente fulminum iactu in illorum ora vultusque: qui adesse in mœnibus defendendi causa instituerint, tormentorum tuorum ruinas accumulaturum. Etenim si Hispaniensibus bellis quæ aduersus Mauros pro religione gesta sunt, & in illis Belgradi ac Rhodiæ ciuitatis oppugnationib. præsens Dei numen affuit semper, victoriamque nostris concessit & adoream, num verendum est vt non adsit in illo amplissimo labore & certamine, in quo summa religio & cœlestis reip. dignitas versatura est? Igitur Byzantio recepta, & hoc obice reuulso ac deiecto, reliquus iam tibi nō ad vincendum labor, sed ad peragrandū Asiam cursus superfuerit. Quæ quidem prouincia nō arma tibi & aduersos exercitus, sed pompas & celebritates, & festiuos dies aduētus tui latura obuiam est. In quo tuę iam sapientiæ est, cogitatione antecapere illius temporis, quam fore tibi gloria & gratulationem putes. Nam si ex hac recenti victoria, qua Veneti imperio per te & vetere fortuna euersi sunt, tantum hilaritatis & lætitiæ ad animū tuum peruenire sensisti, vt tibi pulcherrimus ille dies, & totius vitæ fortunatissimus sit visus, in quo iure imperij tui armis vendicato fortitudinis & felicitatis laudem aliquam meruisti, pietatis nullam: Quid tuæ spei propositum esse debet ab illa victoria, quæ tibi orbis terræ imperium, & gratulationes omnium gentium collatura est? in qua virtus tibi tua, veraque animi magnitudo & felix conscientia auctæ restitutæque religionis: Deus deniq; omnipotens & summus gratulabitur? Huc igitur te, huc inquam te, cum & dignitas tua, & optimi Regis munus deposcat cognomenq. Christianissimi, cum omnium gentium desideria atque vota, cum iniuriæ hostium veteres & acerbæ, cum salutis securitatisque ratio, cum ius, cum æquitas: cum maiorum virtutes: facta, exempla: cum imperij amplitudo: laudisq; splendor & gloriæ: cum imbecillitas hostium: robur tuorum exercituum, occasio temporum: opportunitas omnium rerum ad orbis terræ regnum tibi & sanctissimæ fidei subiungendum te vocet, cum deniq; Deus ipse immorta-

mortalis signis, indiciis, victoriis, imperio propemodum & voce, tuam ad hoc bellum virtutem voluntatemq; requirat. Tu quidnam afferre causæ in hac cura subterfugienda, & tanto Deorum hominumque consensu repudiando, in qua tandem latere excusatione queas? An quod liberos non habes? (Sic enim iactari interdum audio) qui si adessent, impedimento tibi potiùs quam incitamento essent: patria enim indulgētia & charitate victus, perdifficiliter à tuorum liberorū conspectu & complexu diuellerere: nunc hęres tibi quidem non deest imperij: nominis autem tui & virtutis hęredem posteritatis memoriam repudiare: non est profectò sapientiæ tuæ. An te itinerum difficultates, & tenuitas valetudinis tuæ deterret? quasi verò aut tibi tanto Regi parum commoda leuandi laboris ratio, & fatigatio viæ valde molesta esse possit: aut cùm perspicuum sit infirmitatem humani corporis fortuitis semper casibus & periculis obnoxiam esse, non magnæ virtutis sit singularisque prudentiæ in iis potissimùm rebus eam exercere, quæ cùm mortem longissimè fugant, tum verò accersunt & pariunt immortalitatem. Nam si te, id quod tamen in magno Rege simile veri non est, tanquam perfunctum rebus amplissimis laboribusq; maximis: domus iam ipsa aspectusq; tuorū: & ocium reliquæ ætatis: pax: quies: tranquillitasq; delectat: eisq; iucunditatibus, quæ tibi in regno tuo suppetunt, cogitas esse cōtentus. Primùm nec expectationi nostræ cumulatè, nec tuæ laudi satis adhuc fecisti. vt enim sæpe iam diximus, virtus tua priuatas hactenus vtilitates persecuta est, nondum attigit publicas: est autem summæ virtutis, vereq; animi magnitudinis, nō tantùm quæ propria sunt attendere, sed in commune potiùs consulere. Deinde hæc fruendarum voluptatum meditatio, a nomine, & laude optimi regis abhorret: non fructus est imperij voluptatum conquisitio, non otij desidia: non inertiæ studium: non vacatio operæ & cessatio: Sed labor: sed splendor: sed publicæ salutis cura: sed exercitatio virtutis cultusq; religionis. Ac eiusmodi quidem voluptates: quæ per quietem & inertiam subijciuntur, fallaces penitus ementitæq; sunt: quibus dolor comes est: quas subitum fastidium corrumpit: quæ breuem habent suauitatem, perpetuam pœnitentiā. Virtutis autem & pietatis fructus sempiternus. Quod si voluptatis studio tantoperè duceris, num tu maiorem eius ipsius vsum vlla ex re percipi putas posse, quam ex virtutis operibus, & defensione religionis? Etenim attende, attende Ludouice: percipe animo veræ voluptatis gustum: quam tibi non mortalis vlla oblectatio, sed instar sempiternæ in cœlo beatitudinis is dies expresserit, quum tu tantis regionum spatiis terra mariq; emensis, tot vrbibus & gentibus in fidem receptis, orbe terræ ad imperium tuum adiuncto, immortalitate comparata, rebus iis gestis

quas

quas laudare pro dignitate poterit vnquam nemo, imitari ne sperabit quidem maximus omnium Rex: qui sint, fuerint, futuriue sint, in finibus ipsis sanctæ ciuitatis vestigia impones, eminentiaque procul tecta & Hierosolymorum turres aspicies. Quæ tibi tum diuinæ species occurrēt fidei cœlestis qua conseruati sumus, quasi incunabula ipsa intuenti? quàm omnes præteriti labores pro nihilo in contentione tantæ iucunditatis æstimabuntur? Milites porrò tui, quibus tum clamoribus per vniuersum agmen sublatis Hierusalem salutaturi, quo fletu excitato vrbem sanctā sunt adoraturi? Conflagrabunt studiis. Vrgebunt signiferos, inferent gradum: Sua quenque pietas, suus ardor stimulabit. Nihil illis longius videbitur, quàm dum in illis religiosissimis templis sanctissimisque delubris corpora sternere, & exoptatis amplexibus, iucundissimisque lachrymis satiare conceptam religionē animi sui possint. Tu verò inter militares illas conclamationes, & gratulantium inter se gaudentiumque lachrymas, inflexo ad sensum pietatis animo, inaudita quadam alacritate, & pio religionis horrore perfundere. Quid quum circumfusus corona procerum, regalique habitu insignis & equo, ad portas & mœnia Hierosolymorum conspicuus accedes? Crucemq; manu inferes? Crucem, quam nunc gementes & prostrati suppliciter deprecamur, vt tibi voluntatem huius belli victoriamq; contribuat, tunc parto iam triumpho ouantes adorabimus: Crucem inquam, quæ quondam humano generi salutem peperit, tunc ipsa vicissim per te seruata videbitur. O felicem & semper commemorandum illum diem, quem qui præsentes oculis hauserint, Deorum vitam fuerint consecuti: O iucunditatem non anteà cognitam: O gratulationem non enarrandam. Quis enim tanto ingenio, tanta eloquētia, qui explicare verbis, atq. adeò complecti cogitatione queat celebritatem spectaculi illius, quum tu armatus & victor, nondum absterso itineris puluere & sudore: neque enim ardor tuæ cupiditatis siuerit, ante sanctissimum Domini nostri sepulchrum prostratus, & humi hærens, amplectendo, exosculando, pios gemitus edendo expleri nequiueris: tantò maior & excelsior Rex, quantò te summo illo Rege minorem profitebere. Quod tuum tunc erit gaudium? quæ communis omnium lętitia? quantus & quam incredibilis fluxus lachrymarū? quum infinitum amorem & beniuolentiam erga te, vimq; illam summi gaudij animi hominum capere non poterunt. En cur nos reges esse optare debeamus: & cur fortunæ nonnihil deferendum putemus: non vti falsas voluptates consectando, quæramus libidini prædam & cupiditati, sed vt ad potentiam & copias magnitudine animi pietateque adiuncta: hos fructus veræ iucunditatis: hæc præmia æternitatis, vigilando pro communi salute & reli-

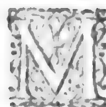
religione laborando, altè semper spectando consequamur. Nam cæteræ quidem quæ temerariis opinionibus aluntur humanæ spes & sollicitudines, plenæ somnij & vmbrarum simillimæ sunt: vna extat religionis procuratio quæ ad immortalitatem adipiscendam veritate expressa est. Atque ego qui natus in fortuna tenui, & in his temporibus versatus virtuti infestis, nec opis in me aliquid, nec in mea auctoritate præsidij doceo esse reip. & eo etiam magis, quod ita meæ fidei sanctissimæ amore ardeo, quæ mihi salutem dedit, vt libenter gladiis vitam obtulerim, si meo sanguine redintegrari vetus dignitas religionis queat, omnib. qui aliquo in numero esse volunt, vel a fortuna locati, vel per industriam constituti, in hoc ipso munere iuuandæ religionis magnopere suadeo esse elaborandum. Non sumus ad ocium facti: nec ad desidiam: nec nobis curriculum huius vitæ solutum a metu & cura est. Sed omnibus dies dicenda est ab illo naturæ rege: quem qui indulgentissimum parentem non agnoscunt, sæuerum iudicem experientur: nec idem tamen postulatur ab omnibus, facultatum gradus distincti sunt, operæ esse debent: vt tamen ab inæqualibus fortunis, æquam vnusquisque voluntatem in communionem publicæ vtilitatis conferat. Ac si ingenium & literæ affuerint, cohortando: Si auctoritas, admonendo: si vis, exequendo: omnibus hic præclarissimus labor Christianæ reip. nauandus est, vt propter quem ipsi honesti sumus præpotentis Dei honorem potissimum habeamus. Quamobrem cum hæc ita se habeant, Ludouice: cum virtutis laus: officij ratio, pietatis meritum constare tibi melius nusquam possit, quàm in communis salutis patrocinio & tutela religionis: respice aliquando ad te: & ad facultates tuas virtutesque animi tui, ad omnium nationum desideria accommoda: Recognosce qui sis: vnde ortus: in qua fortuna positus: quid à te præstari reip. quam gratiam Deo referri conueniat. Plane videmus omnes tantis te affluere fortunæ ornamentis, quanta nullum adhuc regem ab antiquitatis seculis circumsteterunt. Sed illud quoque intelligimus, nihil in eis re ipsa præclarum esse atque magnum, nisi iudicium & sapientiam dispensantis, quis autem ad res perpendendas rectum consilium adhibens, vagam & inconstantem semper, volucremque fortunam non laboret nectere eis vinculis quæ æterna sint? quique non malit his tanquàm exterioribus adminiculis nixus, tendere ad immortalitatem quam auctoritatis peculium quodammodo & potentiæ in breuissimos vsus mortalis vitæ consumere? An non animaduertis, quos adhuc beniuolentia nostra celebramus clarissimos illos veteris memoriæ duces, nequaquam tantis ab radicibus quãtis tu niteris, ad orbem tamen terræ suis victoriis illustrandum sola cupidine gloriæ fuisse excitatos? Iulios Pompeios: Scipiones: Traia-

Traianos: qui cum nequaquam parem tibi causam secuti fuerint: neque ad cœlestem finem aspirauerint: Tu tanto nobiliore & fini, & causa non illis par omni virtute fueris? Tu tam præclaram occasionem non agnosces? Tu omnium gentium iudicia refelles: Te tua & tuorum salus: Te conscientia intimæ voluntatis: Te ipsa obtestatio laborantis reip. Te tui nominis sempiterna prædicatio ad Christianum genus in libertatem pristinam asserendum non vocabit? Minime: minime: non id esset magni ducis: non Christianissimi regis. Quin exuere tandem aliquando temetipsum. Magnitudinem animi tui excita. Exurge in hanc excelsam laudem: Ad immortalitatem contento cursu nitere: Deo immortali obtempera: Amplectere orbem terræ imperio: Cœlũ animo: Æternitatem gloria: Humanum genus beneficio: vt nos, & qui post nos futuri sunt, quiq; in longa posteritate inerunt, virtutis tuæ merito honestati, laboribusq; conseruati, perpetuam nostram salutem, & dignitatem tuæ semper laudi & memoriæ acceptam referamus: Tu verò quantum terrarum spacii ad imperium tuum adieceris, tantundem tibi ad fruendam immortalitatem loci in cœlo compares.

FINIS.

IACOBI SADOLETI SACRÆ ROMANÆ ECCLESIÆ CARDINALIS, AD PRINCIPES populosque Germaniæ exhortatio grauissima, vt desertis & abiectis pestilentissimarum hæresium insanijs, in gremium Catholicæ & Apostolicæ Christi Ecclesiæ redeant.

MAXIME erat optandum, Principes populique Germaniæ, vt nos cuncti, qui Christianam fidem profitemur, atque in ea vna, spem nostræ salutis perpetuæ repositam habemus, vno ore atque corde eadem sentiremus, quodque inprimis à Domino nostro Iesu Christo nobis est imperatum atque præscriptum, omnes in ipso Iesu, & in eius patre summo Deo, sicut ipsi inter sese vnum sunt: item nos, & in illis vnum, & inter nos essemus, Quę recta & vnica ad salutem nobis est via. Sed quoniam prauis hominum cupiditatibus omnia miscentibus ac perturbantibus, facta est in Christiano populo magna dissensio, cuius isthinc ortus atq; initia deriuata in cęteros, maximis tamen incrementis in Germania aucta sunt, neq solum a Christianæ disciplinæ moribus, sed a vetere etiam sanctæ religionis instituto variè discessum est. Visum est mihi, Deo adiuuante, pro eo amore quem erga istam fortem inuictamq; nationem semper habui, multis multa scribentibus, nō silere, tanto meo in dolore, tandiu, sed pro mea virili parte, in medium aliquid proferre, quod cæteris vtile esse possit, mihi autem ipsi apud summum Deum, patrem misericordiæ, locum aliquem veniæ & facilitatis ad ignoscendum meis peccatis pariat. Quod mihi ab diuina illa bonitate & clementia contingere ita opto, si animo bono, si mente integra, si tantum studio concordiæ atque vnitatis adductus, nulla affectione improba, nullis cupiditatibus deuijs, nulla vllius præmij spe contaminatus & corruptus, ad hunc scribendi laborem me confero. In quo vos Germani Proceres & populi, qui ab optimis partibus statis, qui constantiæ

& pie-

& pietatis vestræ clarissimũ lumen cęteris errantib. pręferre non desinitis, quorum virtute & sapientia & religione, veritas atque vnitas fidei Catholicæ in istis oris nondum etiam dissipata est, neq, (vt spero) dissipabitur, Oro atq; obtestor, vt & mea verba libentibus animis audire, & piam meam hanc voluntatem cõprobare studijs atq; authoritate vestra velitis. Ego enim etsi is sum, qui nulla eximia animi virtute, nullis præstantibus ingenij ornamentis præditus sim: tamen in hac medioeri & dignitate & doctrina, quæ à Deo Opt. Max. mihi donata est, profiteor hoc assiduè & prę me fero, nihil mihi magis cordi esse, quam vnitatem & pacem, nulla me studia, nullos amores, nullas vtilitates ei cogitationi & curæ anteferre, quæ de concordia reconcilianda sit, & ad tutandam ac propugnandam Catholicam fidem pertineat, quæque alternis querimonijs expostulationibusque extinctis, faciat eorum animos qui Christi sanctum nomen semel agnouerunt, in vnum rursus conuenire. Hac voluntate cum sim, cumque meus amor erga vos Germani, plurimis iustissimisque de causis diu ante susceptus, appetere me & optare dissidij aliquando finem, pristinæque fidem & communionem beneuolentiæ desiderare compellat: dignus certè sum, cuius a vobis non spernatur neque repudietur oratio. Præsertim si ea quæ dixero, plena æquitatis & summi in vos amoris visa fuerint, Amo enim vos, quod quidem ne temerè & sine causa facere videar, exponam vobis breuiter amandi & Germanum nomen magnifaciendi causas. Ego enim (vt vetera omittam) quæ antiquorum monumentis nobis sunt tradita, in quibus de maiorum vestrorum fortitudine, de vita atque factis, de rebus gestis, de hominum multitudine atque frequentia, de ingenuitate morum, de seruanda fide, si qua à vobis data esset: de cæteris rebus permulta scripta sunt, quæ ad eximiam laudem generis vestri pertineant, quodque eo tempore Romani Principes, qui orbem terræ imperio complectebantur, vestræ semper amicitiæ & societatis erant appetentes: neque quemadmodum ipsi ex vobis crescerent, sed quemadmodum vos firmos in amicitia tenerent, præcipuè laborabant, Quippe qui & externa bella vestris inprimis auxilijs, & virtute vestra conficiebant, & in ciuilibus seditionibus, suum potissimum corpus vestræ committebant fidei, vt perspicuè appareret, quid illi iudicij de vobis facerent, tam in virtute animi, quam in fidei constantia. Vt hæc, inquam, omittam, quæ qui legerunt & didicerunt, non possunt aliquam non in admirationem de vobis ac Germanicæ nationis beneuolentiam adduci: Quæ sunt nostrorum temporum atque etiam multo superiorum affinia, libentius commemorabo. Vos enim Germani, cum primum Christi nomen inter vos palam prædicari cœptum est

quod quidem factum est duobus Romanis Pontificibus Gregorio & Zacharia, maximè procurantibus, Bonifacio Episcopo nominatim ad id negotium misso, homine & pietate & doctrina tam insigniter ornato, vt ei, quæcunque ille agere aut suadere insisteret, & Dei omnipotentis gratia, & hominum prompta ad obediendum voluntas adesset: cœleste fidei sanctæ lumen, & veritatis doctrinam protinus admisistis, viuamque in spem salutis æternæ regenerati, & de integro nati, quæ ab illo viro sanctissimo atque optimo, eiusque deinde successoribus, huius sanctæ sedis Apostolicæ documenta vitæ atque præcepta quasi per manus vobis tradentibus, didiceratis, ea inuiolata, atque rata fidelissimè custodijstis. Erant quidem etiam ante nonnulli, qui in vestris oris & regionibus de Christo aliquid audierant, eiusque fidem atque nomen suos inter necessarios familiaresque confitebantur: Verum ij tum pauci atque dispersi, tum nihil quicquam publicè magnopere audentes. Quod autem nomen illud sanctissimum, in quo vno salus nobis consistit, neque aliud vllum in cœlo aut infra cœlum est, in quo spem ponere possimus, vobis patefactum, declaratum, & in cordibus vestris per fidem inscriptum est: hoc Romanis Pontificibus acceptum referre debetis, quorum (vt in vetustis annalibus legimus) cura atque industria in vobis conseruandis fuit singularis, vt si beneficium hoc magnum sit, quod quidem tantum est, vt eo maius nullum, non modò ab hominibus, sed ne ab ipso quidem omnipotente Deo possimus expectare, gratia de eo aliqua in vestris animis remaneat necesse est, vt si quibusdam etiam Pontificum posteriorum infensi estis, quod iniurias ab eis cœpisse vos arbitramini, ipsum tamen Pontificium nomen colere, huiusque Apostolicæ sedis authoritatem, grauem atque sanctam habere debeatis, è qua vestræ perpetuæ salutis initia, vitæque diuinitus agendæ documenta in vos profecta sunt. Sed vt redeam ad causas mei in vos amoris, Quid gratius homini verè Christiano (qualem me ego esse etiam si sæpius vita à professione discrepet, ipsa tamen voluntate & fide profiteor) quid optatius quàm videre, audire, legere, gentes magnitudine animi inuictas, multitudine innumerabiles, moribus & studijs a consuetudine cęterorum alienas tam subito & tam facilè audito nomine Christi, mansuescere, & quos nulla vnquam hominum vis, nullæ minæ, nullus terror, ad parendum & obediendum compellere potuisset, eos statim audito Dei verbo, vnius homunculi oratione captos, colla cœlesti iugo supponere atque subijcere. Quæ vestra laus Germani penè est propria. Nam cæteræ gentes ac nationes, quæ ad fidem & ad Deum conuersæ sunt, non generatim neque vniuersæ, sed partibus temporibusque diuisis, ad veritatis notionem sunt adductæ, vos simul atque intelligere

figere cœpiſtis, quid vobis proponeretur, regnumq́ue Dei & vitæ melioris præcepta auribus & mentibus veſtris concipere, non pauxillatim, ſed cateruatim, Spiritu ſancto afflante corda veſtra reiectis vitæ ſuperioris ſtudijs, ad Deum & ad Dominum Ieſum Chriſtum vos contuliſtis. Quæ veſtra bonitas & facilitas, cui quęſo Dominum eundem Ieſum Chriſtum pio animo colenti, non amanda ſit & complectenda? Atque hoc etiam magis, quod cum patefactum tum fuerit, quo vos præpotens Deus amore complectteretur, qui vos ſuos facere & ſibi tantopere ſtuduit conciliare, neceſſe eſt, quos Deus tantopere diligat, eoſdem a nobis qui Deū timemus & colimus, non diligi ſolum, ſed plurimi etiam fieri. Quanquam illa Dei in vos beneuolentia, admirabilis quædam prouidentia fuit rerum futurarum, vidit enim ille & proſpexit, nominis Chriſtiani, quod præcipuè conſtituere ipſe idque ſibi proprium adoptare volebat, quodq́ue iam tum in orbe ferè terrarum per nationes erectum increbreſcere paſſim & frequentari cœperat, vos præcipuum quondam robur & fundamentum fore, quorum fortitudine præſtantiq́ue pietate, Catholica Eccleſia & aduerſus hoſtiles impetus tuta, & à domeſticis factionibus eorum qui illam concerpere & lacerare conarentur, incolumis eſſet retinenda. Tale ergo Germani de vobis & tam honorificum iudicium fecit Deus, quod ipſe æterno è principio cognitum ſibi habuit, nos deinde comprobatum iudicijs hominū perſpeximus. Nam cum imperium Romanum, quod ex Oriente in Galliam fuerat translatum, & Carolo Magno ſummo atque inuictiſſimo Regi, qui tamen è vobis originem ducebat, per Rom. Pontifices Adrianum, Leonemq́ue delatum, ſecundum Ludouici tempora, qui Carolo ſucceſſerat, imminui vehementer & labefactari cœpiſſet, neque vllam certam iam haberet domicilij ſedem, ſed regulorum in Italia contentionibus huc atque illuc traheretur: Videntes poſteri Rom. Pontifices, nullam eſſe in ijs qui tanti honoris nomen ſibi vſurpabant, excellentem dignitatem, imperium autem ipſi ſtabili in loco atque honorifico conſtituere cupientes, vt eſſet vnde aduerſis in rebus præſidium, vel Italiæ Barbarorum aliqua incurſione laboranti, vel vexatæ atque oppugnatę ſanctæ Rom. Eccleſiæ, afferri poſſet, veſtram illi potiſſimū Germani nationem, veſtros Principes, veſtros Duces delegerunt, quos idoneos iudicarent, quibus maximi in orbe terrarum honoris, & dignitas ſimul & procuratio committeretur. Itaque decretum a Gregorio V. Rom. Pontifice factum eſt, quo Cæſaris Regiſq́ue Romanorum creatio ſoli Germanicę nationi tradita, & ex Principibus Germaniæ perpetuò permiſſa eſt. Quo quidem decreto ad hæc vſque tempora, annos amplius ſeptingentos, diuina ſic conſtituente ſapientia Rom. Pont. & huius Apoſtolicæ

ſedis beneficio ius ſummi imperij & dominatum orbis terrę vos obtinetis. Quod etſi conſilio optimo tum ex ipſo Deo, tum etiam ab hominibus factum eſt, quandoquidem vos ſoli, propter virtutem animi, magnitudinemque regionis, & Principum veſtrorum nobilitatem ac frequentiam, capere tantum hoc nomen, & ius firmare imperij perpetuumq; in vobis ſtabilire poteratis: Tamen vnde hæc in vos profecta ſunt, vnde vobis donata & tradita, ſanctam hanc Rom. & Apoſtolicam ſedem, quę pię matris officio erga vos functa eſt, pro naturę certè veſtrę clementia & bonitate habere in honore, gratosq; vos illi ac memores oſtẽdere debetis, neq; perferre tam negligenter, ac pati, vt quorundã illa factionib. apud vos tantopere oppugnetur. Sed quoniam de his alius erit nobis conquerendi locus: redeamus ad ea quæ cùm de virtutibus actionibusque veſtris, tum de meo iure ſuſcepto erga vos virtutis cauſa amore conſtituta mihi ad commemorandum ſunt: Vidimus enim præclarum Dei omnipotentis de vobis iudicium: Vidimus Rom. Pontificum egregia erga vos merita, qui & ſalutis æternæ veſtræ, de Principio, & poſt ſummi etiam inter homines honoris auctores extiterunt. Nunc videamus, ecquid tantis honoribus & iudicijs virtus veſtra reſponderit, ecquem nos fructum ex vobis vtilitatemque ſenſerimus. Atque hic, vt perſtringam vetera, quoties videlicet à nobis bellum illatum Turcis & trans mare traiectum ſit, quod factum eſt Vrbano II. primum Pont. Maximo procurante, annis ab hinc circiter quadringentis & quadraginta, cæteriſque deinceps Pontificibus inſtantibus atque adiuuantibus, vos veſtras partes in illis expeditionibus eximias & graues ſemper eſſe voluiſſe, cumque Itali & Galli magnam quoque ipſi laudem ex prælijs illis reportarent, vos non minora virtutis & fortitudinis in eo bello opera edidiſſe, veſtros deinde Duces, veſtros Imperatores, ſuo nomine ſeparatim ad id bellum eſſe profectos, Barbaras nationes non paucas, quæ vobis finitumæ exiſterent, armis per vos deuictas ad Chriſti fidem accipiendam fuiſſe adductas. Plurima denique per vos geſta, quæ & ad terrorem valuerint hoſtium, & ad ſalutem confirmationemque ſociorum: vt hæc inquam vetera non obliuiſcamur, hoc quod recens & poſtremum accidit, quod ætate noſtra factum eſt, in quo nos omnes, cum actum primo de nobis & de ſalute noſtra exiſtimaremus, virtute mox veſtra Germani, veſtraque fortitudine, ac inuictiſſimi Imperatoris veſtri Caroli ſingulari prouidentia atque conſilio ex ſummo timore ad ſummam hilaritatem & lętitiam fuimus traducti. Quibus tandem explicare verbis, aut qua digna laude proſequi illuſtrareque poſſumus? Venerat hoſtis ſuperbus & inſolens Rex Turcarum, cunctumque orientem ſecum, nec non è Græcia,

cia,

cia, Thracia atq; Illyrio maximas manus adduxerat, trecenta milia equitum habebat in exercitu, totidem ferè peditum, Pannonas legibus suis obstrictos seruos magis suos, quam hostes numerabat. Viennam appetebat. Vrbem vestri nominis florentem atque amplam, quo capta ea, vt confidebat, atque oppressa, ac tanquam perfractis Italiæ repagulis, in nostras deinde oras irrumperet, illaq; colluuione maximi exercitus premeret vniuersa atq; obrueret. Ipse gloriabundus & præferox, quoad inter suos fuit, suarum magnitudine copiarum inflatus omnia sibi superaturus & facilè prostraturus esse videbatur. Erat summus omnium nostrum timor, summa expectatio, quo nam euaderet tanti periculi ingruentis tempestas, cum ille ad Viennam accessit, quam antea etiam, necquicquã obsidione tentauerat. At posteaquam cognouit Imperatorem ibi Carolum adesse, quem virtutis & sapientiæ gloria, pacisque & belli artibus consiliisque insignem, ipse grauiter reformidabat, magnasq; manus Germanorum conuenire, subsidij ferendi causa, intellexit, perculsus subito Germani mentem animumque vestræ virtutis, & in bellicis rebus fortitudinis fama, concidit totus, neque solum vestra arma non expectanda, sed ne ora quidem vultusque vestros sibi inspiciendos esse statuit. Itaque fecit similem fugæ discessum: quiq; tanto cum exercitu, tanta cum audacia, superbiaq; venisset, nullis conspectis aduersariorũ signis, nulla acie visa, terrore tantũ nominis vestri, meticulosus atq; pauens, turpiter in regnum suũ est reuersus. Hoc factũ vestrum Germani, cum omnibus nobis stabilitatem & salutẽ, vobis cum salute, præstantissimã etiam gloriã conseruati Christiani nominis attulerit: erit credo quisquam tam auersus à Deo, tam inimicus & patriæ & suorũ, qui non salutẽ suam vobis acceptam ferat? qui nõ agat pro virili sua facultate gratias? qui virtutẽ vestram charissimo animi affectu nõ prosequatur? Equidem, quod ad me attinet, cum omniũ officiorũ inprimis colens sim: cumq; eas mihi leges vitæ agendæ iam diu præscripserim, vt semper gratus in bene meritos, in eos qui virtutis laude antecellũt, propensus ad fauendum & diligendum sim. Quid est tandem gratiæ, aut eximij cuiusdam amoris quòd vobis à me non debeatur? Quos optime sæpe de Christiana Rep. meritos, & in omni bellica ciuiliq; virtute ab antiquis vsq; temporib. intelligo fuisse præstantes. Atq; hæc publica gesta, atq; facta, priuati quoq; vestri mores antea comprobauerunt. Sic enim ex multis audio, idq; mihi persuasum iampridem est, Germanos ante hęc turbulẽta tempora, q̃ aliquã profecto splẽdori vestræ nationis offuderũt nebulam, eis institutos morib. fuisse, nihil vt illis humanius, nihil erga hospites aduenasq; liberalius, cõmemorari posset, pace autẽ & concordia inter se, religione erga Deũ, in qua omnes vnũ atq; idẽ sentiebãt,

 id si-

id scilicet quod à sancta Ecclesia Catholica eis præceptum esset & demonstratum, vsque adeò fuisse deuinctos, vt qui peregrini & conuenæ per Germaniam iter facerent, templum quoddam pietatis & officinam hospitalitatis, vbique videre se & experiri faterentur. Audiebam sæpenumerò multos, qui isthic aliquandiu inter vos commorati in patriam deinde erant reuersi, Italos atque Gallos, de vestris moribus mira quædam memorantes, quos ego libens auscultabam: ea enim narrabant, quæ mihi pro mea perpetua in vestrum genus beneuolentia, maximè erant iucunda atque grata: Cum illi ita dicerent, se ægrè atq; inuitos à vobis discessisse. Nullam gentem esse, in qua pacatius & tutius viui posset. Fidem sanctam apud Germanos, hospitij ius inuiolabile haberi, peregrinos & aduenas tanta comitate excipi, vt nō propensiores Germani videantur esse in suos, quàm sint erga externos. Furtis & rapinis non esse apud eos locum. Ciues pace & concordia inter se contineri. Dolos, fraudes, malitias ab Germanica natione ita explodi & reijci, nihil vt grauius illi & vehementius auersentur. Contra bonitatem, integritatem, fidem, innocentiam, maximo apud eos in honore & haberi & coli. Deo autem & Ecclesiæ, & Christianis cultibus ac ceremonijs ita esse deditos, vt in orando obsecrandoq; Deo, seruandis Ecclesiæ præceptis, templis fanisq; rei diuinæ visendæ & audiendæ gratia, frequentandis, nulla gens illis, neq; religionis studio, neque humanitatis cultu, facilè æquari possit. Hæc ego Germani sæpius eadem audiēs, flagrabam non studio solum & amore erga vos, sed tacito quodam etiā desiderio aliquando ad vos proficiscendi, isticque inter vos manendi atq; degendi, quod isthæc mihi vita maximè ad naturā est, eosq; qui illam degunt, inprimis felices & fortunatos esse existimo. Et nimirum, quid est quod possit cogitari beatius, qui vester ille tūc status? cuiusmodi vita? quanta & quā secura felicitas? quæ animorum iocunditates, quæ delitiæ? An est quicquam præterea, quod amplius optari à bonis & prudentibus possit? Equidem nihil video. Illa mihi videtur esse summa consiliorū cogitationumque nostrarum, si sapienter & beatè vitam traducere velimus, vt habeamus pacē inter nostros, laudem apud alienos, vt simus cum Deo fide, & pietate coniuncti, vt aduenas humanitate, bonos etiam hospitio comprehendamus, & nec versutia fraudibusq; obtrectatorum dissidia serentium, in aliquod ipsi iniustum odium adducamur, neq; tamē eludi nos contemnive sinamus. Hanc qui capere vitam exequiq; potuerunt, hi mihi videntur verè beatam vitam, quoad scilicet homini concessa illa est, fuisse planè adepti. Quæ vobis Germani omnium gentium penè solis domestica & familiaris aderat. Vos enim armis semper inuicti, cum cæteris omnibus terribiles nationibus essetis, vbi tamen primum arma posita,

posita, statim ad studia clementiæ atq; humanitatis, & ad proborum hominũ officia redibatis. In quo erat spectaculum mẽtibus hominum prudentium iucundum & admirabile, nempe videre homines eos, qui modò armati nihil terribile neque formidolosum extimuissent, eosdem armis, vel victoria positis, vel pace dimissis, mansuetudine domi & humanitate erga omnes imprimis esse pacatos. Hæc fuit vestra diu peculiaris laus, hoc præstantissimum bonum, si tamen id perenne & proprium tenere potuissetis. Cõtigit enim nostra hac ætate misera plane atq; infelici (etenim sicuti modò de vestris laudibus loquẽs, alacritate animi & insigni lętitia quadam affici me sentiebam, sic nunc argumento mutato, cum de calamitatibus nostrorum temporum dicendum mihi sit, graui & intolerando dolore afficior atq; opprimor) contigit inquam proximis his & superioribus annis, vt ea de vobis Germani videremus, quæ videre sanè rati numquam essemus. Pacati antea & concordes inter vos viuebatis, nunc nulla vsquam atrocior est in vobis dissensio: Deũ & Diuos omnes summa cum pietate colebatis, nunc pietate extincta, studia veræ religionis apud magnã partem vestrorũ obsoleuerunt. In eis legibus continebamini, quę ad sobrietatem & abstinentiã à maioribus nostris, sanctis illis viris & antiquis patribus latæ, omnium deinceps seculorum obseruantia acceptæ fuerant & comprobatæ. Nunc prostratis legibus, rerum discrimine sublato, remissis continentiæ frænis, omnia vobis libera & soluta voluistis. Summam apud exteras nationes modestiæ & religionis laudẽ obtinebatis, eam ipsam amisistis. Quãquam ego hæc quæ loquor, non vniuersè de Germanis dicta esse volo, sunt enim & erunt in ista fortissima inuictissimaq; natione, qui sustineãt veræ religionis causam, qui tueantur morem maiorum, qui a Deo & veritate se abduci nõ sinant. Neq; verò tu aliter ô præpotens & bone Deus, Pater summe omnium nostrum, permittas & patiare. Sunt inquã, multo maxima ex parte, qui & nobilitate & potentia & magnitudine animi, & pietate erga summũ Deum præditi, optimam rationem & foueant & tueantur. Quos vtinam nominare & meritis laudibus cunctos efferre licitũ mihi esset. Sed quoniam id esset infinitum, & eorum eximia præstansq; virtus, etiam sine mea & cuiusquam oratione, debitam gloriam possidet: Ego ad vos Germani, vniuersos etiã quidem, sed tamen præcipuè ad eos ex vobis qui aberrauerunt, & odio iracundiaque potius quàm vlla honesta ratione incitati, Christianum nomen, & populos Dei fideles, tot & tam grauibus referserunt seditionibus, verba mea deinceps orationemq; conuertam. In quo id primum exponere conabor, si tamen potero, quid sibi volentes, & quo sua consilia referentes, qui nouas opiniones in Ecclesiam Catholicam inferre conati sunt, nouisque moribus tam in vita,

quàm in religione volunt esse distincti, minimè laborant, si propter ipsos, cuncta acerbis dissidijs, tanquam incendijs correpta misceantur. Hoc enim primo aditu ad causam patefacto, facile deinde erit, vt arbitror, eorum dictis & rationibus respondere. Qui ergo a more maiorum, à vetustis Ecclesiæ & sententijs & ritibus, a seculorum consensu, sese abscindunt & amouent, aliqua id ratione suscipiant necesse est. Porrò nulla communior, neque ad speciem honestatis ratio accommodatior est, quàm dicere & præ se ferre, id, quod omnes isti præ se ferunt, & dicunt, sese scripturas sanctas diligentius considerantes, habere in eis quædam ad salutem nostram pertinentia loca certius sibi nũc & planius cognita, in quibus maiores errore fuerint decepti, hoc est, vt eandem rem de integro proferam, sesé melius intelligere scripturas, quàm tot sanctissimi patres, virique doctissimi, tot Dei acceptissimi homines, neq; singuli solum per se, sed sæpe in vnum locum, maximis conuentibus coacti & congregati perceperint atque intellexerint. Cum tamen illis antiquis diuinisque doctoribus tot sæculorum series, quantum videlicet à Christo temporis annorumq; defluxit, tanta, & tam multa, tamque acuta ingenia, quæ intercurrerunt, dent veritatis & sapientiæ & solidæ pietatis testimonium. Hos verò nouarum opinionum repertores nemo facilè accipiat, nisi idem simplex quispiam & imperitus sit, aut odio aliquo & prauis animi affectionibus impeditus: nemo inquam est, æquum modo ad cognoscendum afferens animum, qui plus hisce tribuere possit, quàm tribuat veteribus illis, qui tot abhinc sæculis Christianæ fidei dogmata constituerunt. Qui cum excellerent ingenijs, scientiaq; præstarent, flagrarent autem studio & pietate erga summum Deum, non suo instinctu solum, sed Spiritus sancti numine afflati, diuinas posteris leges declarauerunt, quas tueri & custodire vnica nostra salus est. Quibus quidem tanta cum cura & diligentia in labore scribendi, quo nos rectè instituerent, viamque nobis cœlestis vitæ aperirent, versatis, tanquã parentibus multo potioribus, omnia pietatis officia debemus, nedum vt veniat quispiam & dicat illos ignorasse de sanctis scripturis, quæ ipse melius certiusq; habeat explorata & cognita. Etsi enim cæteris in verbis sententijsq; scripturæ, licitũ est cuiuis ingenium periclitari suum, & noui quotidie aliquid inuenire ac proferre. Quod tamen sit in literis sanctis ita positum, vt Christi primum Domini nostri auctoritate & decreto, deinde Apostolorũ scriptis atq sententijs, post sanctorum patrum generaliumq; Conciliorũ iudicijs ac interpretationibus, ad fundamenta fidei constitutũ sit, ac diffinitũ, id attingere & violare omnib. modis est nefas. Quid ego hic commemorem vetera Christianæ religionis vulnera, Arrios, Nestorios, Eutiche tas, Eunomios, reliquos-

liquosque quàm multos, qui dum suo plus ingenio, quàm bene sentientium monitis consiliisque nituntur, ad grauem impietatem lapsi & præcipitati sunt. Etenim iste ipse, quisquis est, qui se melius intellexisse dictitat, quàm veteres sancti, doctiq viri fecerint; cedò cuius nititur consideratione & iudicio: suóne At nemo in sua causa iudex esse æquus potest: propterea quòd amor sui, qui omnibus natura insitus ingeneratusque est, quod cuique iucundum exoptatumque est, id etiam verum facillimè facit videri: In quo est fons errorum falsarumque opinionum omnium. An si suam sententiam muliereulis hominibusque aliquot rusticis probauerit, idcirco magni sese faciet? permultumque ipse sibi videbitur adeptus? Sed quis non intelligat ab homine, fictam speciem grauis & religiosi viri præ se ferente, non esse magni operis, rusticos & mulierculas & similes his homunculos, in fraudem induci? Quod quidem magno illius fit scelere qui decipit, & maiore etiam malo. Sed tamen illa decipiendi circumueniendique facilitas, nequaquam ingenij aut exquisitioris doctrinæ est testis. Quid amentius Manichæis? Quid furiosius Donatistis proferri aut commemorari potest? qui cùm literas sacras penitus ignorarent, peruersè autem & præposterè omnia loquerentur, nullo ingenio, nulla constante, atque adeò probabili ratione freti: discipulos tamen & sectatores inuenerunt. Etenim quædam est apud leues homines, aut etiam sæpe malitia præditos, nouitatis voluptas, quæ his quidem quæstus spem & inanis gloriolæ falsum honorem subijcit, leuiores verò facilè tollit & suadet, vt commutationem sententiæ sapientiam maiorem putent. Sed quorsum hæc? Nempe vt intelligatur, eos qui in suo ingenio tam confidenter insistunt, vt cæterorum ingenia, præsertim doctissimorum & probatissimorum reijciant, atque aspernentur: hos aut mentis ratione orbatos, aut certè superbiæ inflatu tumidos & arrogantes exi-stere, qui etiam ita dicant vetustos illos sanctos errare potuisse atque falli, quasi verò ipsi naturam nacti sint, omnis omnino erroris vacuam atque expertem. Porrò superbia, cuiusmodi crimen sit, quàm inimicum, quàm infestum aduersus Deum, ille nos docuit qui primus in oris cœlestibus pulcherrimus nobilissimusque creatus, hoc ipso bono concidit: quo omisso Deo, ad sui ipsius superbam admirationem est conuersus. Etenim nos, qui Christi nomine signati & salutaribus sacris ab Ecclesia imbuti sumus: non in superbia neque in arrogantia, sed in humilitate summissioneque animorum regnum cœleste obtinemus. Hæc virtus propria est Christiani nominis & generis: hanc qui non amplectuntur, nec adsciscunt: necesse est vt fateantur, se Christum frustra confessos esse. Non debemus nobis ipsi

vsque

vsque eò fidere, vt cæteros contemnamus. Ingrata sunt Deo nostra omnia, quæ non ex imitatione sui dilecti filij, in nobis existunt. Ille cùm humilitatem & patientiam & tolerantiam omniũ incommodorum nos docuerit, non solùm verbis & præceptis nos admonens, sed multò etiam magis re atque factis, suoque ipsius exemplo nos instruens, nos quantum ab humilitate & patientia eiusmodi discedimus, tantum à Christo nos remouemus. Quantò ergo satius est, non sibi vni omnia tribuere, non obtrectare antiquis viris, non reuocare in dubium, quæ sanctè & piè constituta sunt, non se nouarum rerum auctorem facere, quod maximæ sæpe seditiones & perniciosa inter populares bella sequi solita sunt. Sicuti quidem in Germania sunt secuta. Non enim stragem illam hominum cladem que inuectam populis Germaniæ, hanc vnam ob rationem, quòd extiterunt, qui nouare res, tam in fidei doctrina, quàm in consuetudine bonorum morum, concupierunt, possumus adhuc aut obliuisci, aut non grauiter dolere. Atque hæc perinde loquor, vt si isti ipsi qui suas intrudere doctrinas auribus atque animis vestris Germani studuerunt, antiquatis atque abrogatis omnium superiorum sæculorum auctoritatibus & doctrinis: id tantum egerint confidentia ingenij, aut ambitione adducti, hocque solum spectauerint, vt peritiores cæteris apud vos & doctiores haberentur. In quo esset vt dixi, vel amentia quædam vel superbia reprehendenda. Non illi prorsus in hoc genere peccant, scio enim non parum multos in eo numero existere, qui & ingeniosi sunt, & bonis literis eruditi: quodque ad laudem non mediocrem Germaniæ cederet (si reliqua modò salua salutariter constituta essent) non mediocri eloquentia præditi: Quos fraterno equidem animo complecti cupio, neque mihi quicquam foret optatius, quàm vt liceret nobis conferre & communicare inter nos alternas rationes cogitationesque nostras: Verùm non certandi studio, sed animo veritati acquiescendi. Neque hoc quod nunc facio, vt fidem & fidei fundamenta, aut si qua etiam fundamentis adiuncta sint, tutari & sustinere conor: ad vllam cuiusquam vel minimam contumeliam referri volo. Mihi enim necessitas imposita est sic agendi, si Christum rectè professus sum, si ab ea spe nolo deijci, quæ mihi æternæ vitæ & salutis proposita est: Quæ maximè tum amittitur, si vel nos aduersus Ecclesiæ Catholicæ decreta constitutaq; consurgimus, vel si insurgentes alios, illaque oppugnantes, pro nostra virili parte non repellimus. Conuitia autem & contumeliæ, & omne genus maledicti, abhorret a mea natura, alienumq; est, nisi, sicubi id exprimat pertinax malè sentientium iniquitas. Quod interdum quoque a Domino nostro Iesu Christo omnis clementiæ & mansuetudinis fonte, necessariò legimus esse factum.

ctum. Sed vt dicere incipiebam: non isti qui nouare omnia & permutare concupiuerunt, sola ambitione & studio acquirendæ laudis sunt adducti, peruersa enim illa esset via & longè in diuersum ducens. Neque istud ipsi nesciunt, sed multos illorum iracundia: plures auaritia: non paucos etiam cupido illa, excitauit quod vinculis legum Ecclesiasticarum exoluti, obsequi animo suo, & quæcunq; eis venissent in mentem iucunda & voluptaria, ea persequi posse sine metu & cura potirique voluerunt. At quomodo hoc cognoscitur? Quomodo ex fructibus cognoscitur arbor (vt scriptum est) quomodo ex gestis & actionibus homo, quomodo ex frondibus & foliis propinqua æstas. Hi enim cùm se adeò Euangelicos esse prædicent, atque vni sese Euangelio fidem habere esseque addictos profiteantur: quid tandem agunt hac sancta Euangelij prædicatione dignum? Qui primum concordiam vnitatemque Ecclesiæ disijcere & lacerare ausi sunt, cùm scriptum sit in Euangelio, precante Domino, Pater sancte serua eos in nomine tuo, quos dedisti mihi, vt sint vnum sicuti & nos. Qui vult ergo nos esse vnum, & simili quidem vnitate, atque ea quæ Deo patri suo cum filio est: quî potest probatos eos habere, qui tantarum in Ecclesia dissensionum velint esse authores? Nisi fortè isti à Deo patre Christo dati non sunt: nec in numero eorum, qui Christiana appellatione digni habeantur, repositi. Neque verò his hoc licet dicere, sese veram & Catholicam Ecclesiam existere magisque conuenire cæteris, vt ad ipsos se conferant, quàm sibi, vt ad alios. Dicunt eorum nonnulli istuc quidem, quod & impij Donatistæ facere solebant, vt sese prædicarent veram esse Ecclesiam. Sed non tam errore hi, quàm impudentia feruntur. Norunt enim, aut certè facilè nosse possunt, constitutis iam rebus, & publica firmata re siue ea humana sit, siue diuina, qui miscere & nouare res studuerunt, eos semper turbatores pacis & concordiæ fuisse habitos. Quod si in hominum rebus publicis iure ita fertur & iudicatur: quantò plus Catholica in Ecclesia, quæ non humanis consiliis, sed diuina prouidentia iam inde de principio constituta est, eademque tam multis sæculis corpus suum syncerum solidumque retinuit, corrupta membra reiecit, optimo iure dicendum & sentiendum est? Nónne qui ab ea disiungunt se & auellunt, hi viuifico illo Spiritu Christi, quo corpus totum sustinetur, sunt priuati? Nihil ergo est cur Euangelium iactetur, si maximum mandatum Euangelij prætermittitur, quo præceptum inprimis est, vt omnes in charitate simus vnum: nullo enim pacto seditiosos, turbatoresque concordiæ admittit charitas. Sed, vt dicebam, non omnibus ambitio, verùm permultis eorum iracundia, nonnullis auaritia animi æquitatem & vim rectè iudicandi eripuit. Quorum quidem

duorum

duorum, iracundia probabiles interdum videtur habere causas sese excitandi, & acrius omnia inflammatiusque agendi, etsi ne hoc quidem sapientibus, ac multò minùs Christianis est permissum. Charitas enim (vt scriptum est) omnia suffert. Auaritia verò, tum apud eos qui Deum verum nunquam agnouerunt, quam apud nostros, qui ex Deo ipso sunt regenerati atque nati, quas quæso iustas aut probabiles potest habere rationes, cur sui quęstus & emolumenti causa omni penitus dimissa æquitate, per factiones & discordias in aliena inuadere licitum sibi esse arbitretur? Sed vt veniam ad ea commemoranda, quæ occasionem dederunt res turbare volentibus, & tanto incendio tanquam faces subiectæ sunt. Confiteor ego Germani atque suspiro, sacerdotij splendorem multorum culpa dedecoreque pollutum: resque Romanas, è quibus omnia omnium virtutum & omnis temperantiæ lumina in vniuersum orbem & dimanârunt quondam, & semper fluere dimanareque debuerunt, nunc tanquam fuligine vetustatis oblitas, atque id quod natura in omnibus ferè fert rebus, spatio temporis senescentes, dimissoque veteris abstinentiæ sanctitatisque curriculo, ad studium conquirendæ pecuniæ aliqua ex parte conuersas: plerisque bonorum stomachum iracundiamque mouisse. Quod quidem Germani præcipuè vestra in natione contigit. Vos enim pro vestra animorum acrimonia, pro ingenuitate naturæ, pro studio vestræ tuendæ libertatis, non modò veras nulla ratione iniurias: sed ne speciem quidem iniuriæ ferre facilè potestis. Atqui vt confitear nonnulla in hac vrbe fieri, quæ minùs sanctè, minusque temperatè fiant (non enim mihi malas res defendere in animo est, neque agere id possum vllo pacto, neque debeo; semper enim mea natura fautrix iustitiæ & æquitatis fuit) vt confitear inquam nonnulla apud nos minùs bono more committi, quæ bonorum animos non sine causa offendant. Idem ego tamen affirmo, multò plura esse, quæ tum optimo iure sustineri, tum commoda & salutaria Christiano orbi debeant existimari: quibus etsi non condonari ea quæ secùs fiunt peto: nulla enim ratio est tolerare alicubi quæ fiant prauè, quoniam in eodem loco eademque ciuitate bene multa gerantur: Tamen ita vniuersè accersere omnes atque omnia in crimen, quod qui se absciderunt a communi Ecclesia assiduè faciunt, omnibusque passim rebus quæ gerantur sceleris notam inurere: ac propterea populos concitare ad seditionem, clamare, vrgere, partem in peiorem cuncta interpretari, maledicta congerere, nunquam vt opinor, neque Christiani hominis, neque vel mediocriter sapientis viri habitum est. Cuius quidem rei indicium sæpius iam vos fecistis Germani: Qui in côuentibus publicis, quos, communis Germanicæ rei statuendæ &

dæ & ordinandæ causa, habere estis soliti: & in quibus plurimi nobilissimiq; Principes, ex ordinibus item cæteris electi viri conueniunt, cùm grauamina quędam, sic enim appellatis, in mediũ proponeretis, quibus ab hac sancta Apostolica sede vos lędi arbitraremini: aliquoties iam moderatè admodum & persapienter de totius consilij sententia decreuistis, vt earum rerum expostulatio cum Rom. Pontifice fieret: peteretusq; ab eo omni cum reuerentia & modestia, vt grauamina eiusmodi aliquando tollere, & patria indulgentia satisfacere vestris desideriis vellet. Quibus ego grauaminibus, siue adeò postulatis in conuentu publico Augustæ, annis ab hinc 10. circiter editis: cùm ego tunc abessem ab hac vrbe, atq; in Ecclesia mea residerem: post reditum hûc meũ, legi responsiones, summa cum æquitate & significatione beneuolentiæ, à Clemente VII. siue eius Legatis & Procuratoribus datas. In quibus non pauca vobis conceduntur, atq; in gratiam vestri remittũtur. Reliqua quæ ex bono & æquo retineri possunt, retinet & sibi seruat Apostolica sedes: verbis tamen humanissimis affert rationes, cur ea sibi seruanda & retinenda esse ducat: equidem vti mirer, quod ad concordiam & consensionem in postulatis pertinet, rem adhuc non conuenisse, neque esse transactam. Quòd si Pontifice Clemente, res ad maximam æquitatem, & ad studium gratificandi vobis iam erat inclinata atque propensa: quantò eadem propensior & inclinatior futura est, Paulo III. Pontifice? qui nihil sibi magis habet propositum, quam vt Pontificatum gerat eo maximè modo, quo vnois geri cum dignitate & cum iustitia potest. Itaque & solus omnium nostræ, superiorisque ætatis Pontificum, a factionibus Principum armisque tractandis abstinuit: Quod maximo quidem indicio omnibus esse potuit nihil eum extraordinarium neque appetiisse neq, appetere, & quod anteriores Pontifices iamdudum ausi non sunt, Conuentũ publicum totius Christiani nominis, eumq; liberũ primus edixit, in quo agi de eis rebus, quæ ad fidei integritatem, & ad bonorũ morum præsertim in sacerdotib. restitutione spectent, audacter ab omnib. & liberè liceret. Hoc Põtifice Germani nõ solùm bono, verùm etiã persapiente & graui, in vos quidem certè patria quadã animi beneuolentia affecto omnia quæ voletis, vos obtinebitis, æquitatem modò animi afferatis vobiscũ, rationeq dare æquè & accipere sitis parati: Quodcunq probatũ fuerit ratione atq, consilium, vestris in eo postulatis & voluntatibus Pauli Pontificis benignitas iustitiaq; nõ deerit: Neq, ego vos, si vestram animi virtutem & nobilitatẽ rectè noui, aliud arbitror esse postulaturos, quam quod honestum iustumq; fuit enim semper hoc proprium generis nominisq; vestri, vt iniuriam & iniquitatem odio haberetis, veritatem atque iusti-

iustitiam amore complecteremini, nec minùs abstineritis ab inferenda iniuria, quàm abhorreretis ab accipienda: Quid igitur obstat, quò minùs, cùm hæc ita sint, cùm & vos ab æquitate & eo quod rectum sit in vestris postulatis recedere non cogitetis, & Pauli III. Pontificis Max. benignitas erga vos sit propensa, res tota conueniat, pacatique & concordes animi cunctorum sint? nisi quo propinquo in conuentu Vincentiæ indicto, cuius iam appetere incepit dies, omnia hæc agenda, tractanda, conficiendaque sunt, vt quod publicè propè in concilio orbis terræ factũ fuerit, id plurimorum conscientia teste, & arctioribus legum vinculis inuiolatum & stabile teneatur. Sed quo argumento vti institueram, cùm vos Germani in vestris publicis conuentibus, in quis (vt dixi) tot & tam eximij Principes, tam frequens nobilitas, tam multi ex omnibus ordinibus viri spectati & graues, omnesque penè Germaniæ honestates dignitatesque interesse solitæ sunt: consilio compluribus diebus habito, re multum examinata atque perpensa, actoribus auditis, de totius ferè Germaniæ sententia, petere Romano a Pontifice summa cum temperantia ac modestia, & quod ad postulata vestra attinet, rogare eũ atque obsecrare, vt consulere paci & tranquillitati omnium vestrùm velit, consueueritis: cùm hic mos moderatus atque constans summisque in cœlum laudibus efferendus, domesticus fuerit nominis Germanici, vt omnibus videremini in rebus, non impetu animi, nec cupiditate ferri, sed æquitate ac sapientia. Decuit ne? fuit ne rectum? priuatos homines, quibus insigne nihil adesset, neque ad auctoritatem, neque ad prudentiam, sola iracundia & calore animi percitos, totum eum morem penitus abjicere: & quæ vos publicè omni cum modestia agitis, priuatim eadem ipsos & alia multò plura grauioraque immodestè admodum & valde petulanter agere? Qui primùm verbis turpissimis aduersus sanctam hanc Apostolicam sedem inuehi non desinunt. Deinde cùm scripti aliquid edunt, quod quidem quotidie apud illos fit, tot infarciunt ingeruntque sacerdotali ordini contumelias, vt statim appareat rectè iudicantibus, non eos exponendæ rei causa, qua de re acturos se in inscriptione libri polliciti sunt: sed saturandæ iracundiæ, odij expromendi, & maledictorum gratia coaceruandorum, eam scribendi prouinciam assumpsisse. Quodque mirabilius etiam, & ab homine non stultissimo longe est alienum, hoc ipsi tum maximè faciunt, cùm in eas commentantur literas, quæ a Spiritu sancto diuinitùs dictatæ, hoc vnum semper præscribunt nobis atque præcipiunt, vt alter alterius onera portantes, iniurias obliterantes, bona pro malis referentes, vnitatem & concordiam inter nos teneamus. Quid igitur potest habere auctoritatis ad docendum huiusmodi

sacra-

sacrarum literarum expositio, quæ plena stomachi & inimicæ voluntatis sit? quæ non ad pacem mansuetudinemq; suadendam, sed ad infringendam vnitatem Ecclesiæ, populosq; iracundia & seditione concitandos, inprimis sit suscepta? Non isti se norunt? Nónne intelligunt facere se repugnantia? Non in eo ipso, cum animo suo commouentur, tum corpore etiam perhorrescunt, si quicquam ex sancto codice sunt interpretati? Illæ enim cœlestes literæ, illi sensus, illa Dei omnipotentis oracula, admonent profectò eos & tacitè coarguunt, agere illos contra quàm tum profiteantur. Non enim patientiam intoleranter, neq; humilitatem arroganter, neq; clementiam ac misericordiam Dei atrociter esse interpretandam, neq; verò cætera quæ in sacris literis aut prçcepta nobis, aut ex Dei benignitate ostentata sunt atq; promissa, ita esse exponenda, vt etiam si linguam fortassis ad ea explicanda eruditam, mentem tamen immitem & immisericordem afferas. Quid ad hęc responderi potest? aut quid respondent isti? nisi id, quod iactatum diu, & identidem commemoratum est, sese indignitate plurimarum rerum, & sacerdotum prauis moribus commotos, Pontificiæ tyrannidis (sic enim appellant) iugum amplius ferre non potuisse, Quippe qui viderent quotidie & experirentur, Apostolicam sedem, vna cum his qui in ea essent prȩfecti, quam piam matrem antea Christiani populi existimassent, nunc charitatis pristinæ oblitam, nulla filiorum ducta ratione, quęstus sibi vberes ex eorum incommodis & conscientiæ suspicionibus instituisse: Quæ & olim leges perquàm multas edidisset iubendi quidem aliquid aut vetandi causa, & alias nouas quotidie ederet, quibus populus teneretur, non vt legibus illis salutare quippiam efficeretur, sed vt animis hominum superstitione implicatis, quicunquę legibus illis solui cupiissent, id sibi licere pecunia grandi redimerent. Hæc & alia multa his similia posteaquā commemorarunt, eaq; conuiciis refersérunt & execrationibus, tum ad fontem omnium malorum illas, quas vocant indulgentias, reuertuntur, quibus Leonis Christi Pontificatu tota Germania perturbata est, Quas ego indulgentias, atq; adeò potiùs indulgentiarum illarum ministros, neq; nunc defendo, & tunc cùm decretæ illæ atque publicatæ sunt, recordor me & contradixisse, pro illo honore & gradu in quo tunc eram, & cum mea sententia nihil profecissem, vehementissimè doluisse, non quòd ignorarem indulgentias a Rom. Pontifice concédi, & eorum quæ peccatis nostris debeantur, suppliciorum spatia ac tempora, & contrahi posse ab eodem & penitus tolli: cùm clauium cœli potestas & administratio summo Pontifici Christi Vicario, diuinitus in Apostolo Petro sit data: Sed quia in indulgentiis tribuendis is modus seruandus est, qui nunc ab optimo Pontifice Paulo III.

summa cum cura diligentiaque seruatur: vt indulgentiæ gratis concedantur, nullaque in iis fiat pecuniæ mentio: & vt Dei benignitas & misericordia ære non ematur, aut si quid tamen interdum sit erogandum, id in pietatis studia erogetur. Quam ob rem vitio iam omni quo offendebantur mentes hominum ex indulgentiis, sublato atque exempto, de reliquis aliquid etiam dicendum est. Ego, vt paulò antè sum testatus, quæ in hac vrbe minùs rectè fiunt, defensurus ea non sum, & quidem non inficior, aliqua multa esse à vetere curriculo innocentiæ & integritatis in sacerdotibus non mediocriter deflexa, quæ correctionis indigeant: quod cùm Pontifices aliquot sæpiùs iam tentârint, euentu tamen seueritatis suæ sunt frustrati. Nam & Clemens V. Viennæ, & Gregorius XI. Auenionæ, & Pius II. Mantuæ, aliiq; aliis in locis, leges de sacerdotum moribus in meliorem cultum restituendis, aut renouârunt veteres, aut nouas constituerunt: quibus ipsis etiam tunc authoribus viuentibus, celeriter quod constitutum fuerat, obseruari desitum est. Non enim facilis res est, mores eòs qui inueterauerunt, repente velle vertere & commutare, vbi enim multitudo ad vitia est consentiens, & difficilis semper, & interdum etiam periculosa est emendatio. Quin autem bonorum morum corruptrix auaritia, in hac alma vrbe sensim obrepserit, resque ab initio aliquot sanctissimè ad salutem hominum vtilitatemque institutas, longius aliquantū quàm oportebat progrediens, paulatim peruerterit: neque ego inficior, & res ipsa per se sat manifestum facit. Sed videndum tamen est, vtrum hæc calamitas, Romani tantùm nominis aut cuncti etiam Sacerdotij, quemadmodum exprobrant multi atque obijciunt, propria sit: an omnes ordines, omnia collegia, omne hominum genus penè iam comprehenderit. Qui enim locus in orbe terrarum ab hac peste intactus relictus est? quod munus, quæ procuratio, quod officium, quæ potestas, non omissis iis propter quæ instituta fuerat, iam ad quæstum omnis intenta est atque conuersa? Qui porrò hi sunt, qui cùm aliena tam facilè reprehendant, sua ipsi & domestica minimè respectent, stipulamque ex alterius oculo extrahere volentes, trabem non animaduertant, qua oculus eorum totus oppressus est? At enim turpior est in sacerdotibus, quàm in cæteris, auaritia. Quis negat? sed tamen in hoc Sacerdotali ordine, multi sunt sancti, & graues, & spectati viri qui criminis huius omnino sunt expertes. At in cæteris ordinibus item multi. Nempe, verum tamen exemplum ad vtilitatem cęterorum in Sacerdotibus est illustrius. Sed, vt his omissis, concludamus quod concludendum est: confitemur nosmetipsi & concedimus aliqua fieri in hac vrbe, quæ meritò reprehendenda sint: non pauciora tamen esse affirmamus, quæ summè sint

sint laudanda: Nusquam enim charitas, nusquam amicitiæ & familiaritatis fides, nusquam in egentes misericordia, neque sanctius colitur, neque maiore studio curáue exercetur. Ipsa verò erga Deum pietas ac religio hic maximè sancta & semper syncera est. Sunt quidem vitia his intermixta permulta, quod necesse est, ex omnium penè gentium conuentu conflata hac ciuitate. Sed tamen in turba & colluuione vitiorum, multorum eximiæ virtutes elucescunt, quibus æquum profectò fuit parci ab iis, qui omnes & omnia in crimen atque in inuidiam vno nomine vocant. Etenim cùm Deus pollicitus fuerit Abrahæ, si in Sodomitis & Gomorritis, & in omni illa natione, decem soli boni viri extitissent, reliquis omnibus eorum causa veniam se daturum: Quid faciendum fuit his, ad quos cùm neque attineat (non enim ipsis data est correctio rerum, reique publicæ procuratio) neque ipsi satis puri atque mundi ab omnium criminum maculis sint: solum hi tamen, vna vituperatione, Sacerdotium, caputque Sacerdotij Romanam Ecclesiam, proscindere & lacerare non sunt veriti, cùm & aliis in locis probi quamplurimi grauesque sacerdotes: & in hac præcipuè vrbe permulti sint, qui hoc sanctum Sacerdotij nomen, quæque sunt huic nomini apta & consentanea, summa cum innocentia religioneque custodiant. Et tamen in hac vrbe, his quoque vrbanis vitiis, præsertim auaritiæ, in qua maximè populus offenditur, reprimendis ac moderandis, & ad veterem morem, castum illum ac modestum redigendis: accersiti sunt ab hoc sapientissimo & optimo Pontifice ex variis orbis terræ locis delecti viri, iidemque in summo honoris gradu positi ab eodem & collocati, quo maiore præditi authoritate curam hisce rebus & diligentiam adhibeant. Et res quidem adhuc variis disputationibus extracta (non enim desunt, qui diuersas partes tuantes & propugnantes, aliquid aliquando boni & æqui dicere videantur) ad extremum appropinquanti iam conuentui, & in eo summi Pontificis consultissimæ, vna cum concilio, deliberationi reseruata est. Sed vt aliquando veniam Germani ad ea, quæ ab istis qui se a communi Ecclesia disiunxerunt, odiumque & inimicitias contra Apostolicam sedem sunt professi, tum nobis obiecta sunt, tum etiam ab eis ipsis fiunt ac perpetrantur: Vos primùm, id quod æquissimum est, rogatos volo, vt verba mea attentè audiatis. In quo verò gratia præterea ac beneficium quoddam a vobis per me petitur, summoperè vos obtestor atque obsecro: vt donec animus meus erga vos fuerit perspectior, & planè vobis cognitus: quem res diesque ipsa quotidie magis magisque declarabit, aliquam de me interim vsuram bonæ opinionis suscipere velitis, meque aman-

tissimum nominis Germanici, studiosum vestræ laudis, pacis & concordiæ cupidissimum conciliandæ, promptum ad ea omnia pro vobis & sentienda & suadenda, quæ pro loco hoc, pro honore quem gero, agi & tractari & persuaderi per me poterunt, credere atque existimare. Quæ si de me opinio vos vnquam fallet, tum tu Deus optime max. qui omnia cordium arcana nosti & perspicis, ita iubeto & agito, vt me quoque spes illa quam de tua erga me misericordia & benignitate habeo, decipiat atque fallat. Non ego is sum Germani, qui alios decipere velim, in quo ipso me maximè inprimisque decipiam. Didici enim vereri, & rectè colere Deum: à quo se maximè disiungunt, qui alios maximè circumuenire student. Equidem sum ipse grauibus delictis pro humana fragilitate coopertus & penè oppressus, sed tamen in his omnibus abest à me malitia, & studium ac voluntas quempiam decipiendi: proximo enim meo ita sum affectus ferè vt mihi ipsi. Itaque quanto me affici dolore putatis ex his dissidiis ac dissensionibus, quæ tam perniciosæ & graues in Christiano nomine excitatæ sunt? nostra illæ quidem nonnihil etiam culpa: sed tamen multò maiore eorum, qui odium acerbum & inexaturabile contra nos cùm cepissent, quo proiectius iracundiæ frena laxarent suæ, omnes & diuinas & humanas leges, omnes veteres mores, omnes superiorum atque inferiorum ordinum distinctiones, curationes, gradus miscere & confundere sunt conati: quantis vestris Germani detrimentis atque damnis, quóue Germaniæ malo, vos primi experti estis: nos paria nunc propè & similia inuecta vbique penè per hos eosdem ipsos omnium bonorum morum legumque contemptione sentimus. Qui primum ita dicunt: Rom. Pontifici non conuenire, neque id rectum æquúmue esse, vt is quicquam accipiat emolumenti & commodi ex iis, in quibus vel soluit legibus homines, cùm illi sibi hoc concedi & indulgeri iusta de causa petunt: vel qui priùs in leges commiserint, eos ad pristinam gratiam integritatemque restituit. Quam ego quæstionem sæpiùs Germani ita vidi agitari, atque in vtramque partem tot argumentis disputationibusq; defendi: vt nondum etiam planè constitutum videam, quid iudicandum sit. Quòd si in eam ego partem fortè propensior sum, vt in soluendo legibus maior mihi cautio adhibenda esse videatur: in restituendo quidem & in integrum reconciliando eos, qui contra leges fecerint, eritne quisquam tam iniquus ipse, qui neget esse æquum aliquam his mulctam pœnæ nomine imponi? Nam quod de dimidiis partibus fructuum conqueruntur, quas in conferendis sacerdotiis Pontifex sibi reseruat, nullam in eo profectò intelligo esse iustæ querelæ causam. Quid enim summus Pōtifex
qui

qui hunc locum atque honorem ita sustinet, vt sit cunctorum causis precibusque audiendis & priuatim & publicè quotidie expositus: a quo omnis omnibus petitur, aut leuatio, si quis onere conscientiæ se oppressum videat; aut consolatio, cùm ad spem æternæ vitæ quispiam, quam crimine suo amiserat, restitui sese per eum ipsum cupit, quem scit vnum in terris hac cœlesti potestate præditum esse, qui fauet ingeniis, qui virtutes ornat (de vero & probo Pontifice nunc loquor) qui circumspicit omnia, attenteque considerat, ne qua ex parte integritas fidei Catholicæ, in qua potissimùm salus nostra consistit, alicuius culpa & scelere etiam in aliorum perniciem lædatur: qui omnibus beneficus, omnibus est salutaris: Iste inquam, qui laborat assiduè & vigilat, quò Christiana res in suo honore officioque contineatur, nullis ne commodis, nullis ne præmiis ab his eis ipsis quos tutatur ipse atque conseruat, dignus est iudicandus? Quis vnquam muneri vlli publico curationíue præpositus est, quis in magistratu locatus, cui non de publico stipendia sint constituta? cùm nemo suo ære militare cogatur, cùm qui altari seruit, de eodem altari debeat viuere, & si spiritualia seminamus (vt verè diuinus ille doctor gentium inquit) num indignum est, vt metamus ea quæ ad victum cultumque corporis pertineant? Quòd si de fructibus sacerdotiorum, in quos magna est summi Pontificis potestas & iurisdictio, nonnulla tamen quorundam est querela, quid tandem isti Romano Pontifici quo decus ille & amplitudinem suæ auctoritatis retineat, esse indulgendum aut concedendum putabunt? At contrà ego dico, minùs gratè multò minusque liberaliter à populis agi, gentibusque Christianis erga summum Pontificem quàm conueniat certè iustúmue sit: cùm appareat quid Iudæi Deo præcipiente (quod tamen præceptum ad nos quoque peruenit) suo Pontifici tribuere sint soliti. Qui primum decumas omnium suorum fructuum, quos annis singulis ager extulisset, ad sacerdotes suos & Leuitas qui suæ cuiusque tribus essent, fideliter omnino atque integrè deferebant. Vrgebat enim in eo præceptum Dei grauiter minitantis, si qui fraudem vllam aut deductionem in decumis fecisset. Tum deinde collectis & coaceruatis decumis, ex omni ea summa, decuma rursus pars Iudæorum summo Pontifici erat assignata: Et præter hoc decumarum vectigal sanè pergrande & ad retinendam Pontificatus honestatem idoneum, victimæ præterea, & quæcunque dona templo offerebantur, quæ & opulenta admodum, & quotidiana penè erant, summo Pontifici sacerdotibusque cedebant, vt meliore illi aliquantò conditione, inchoatæ religionis atque adumbratæ fuerint auctores, quam nos perfectissimam saluberrimamque

administremus. At habet Pontifex terrenum multorum populorum dominatum, ex quo viuat, & vnde honestè dignitatem tueatur suam. Quid ciues qui patrimoniū suum priuatim possident, cum ad rectionem Reip. sunt vocati, num ideo minùs publica mercede sunt honestati? Quod quidem optimo iure fit. Quia enim curare aliorum res, omissis suis coguntur, iccirco illis premium publicè est constitutum, ne duplici damno afficiantur: solicitudine animi videlicet in rebus alienis, detrimento in suis. Quare Pontifici quoque max. huius ipsius gerendi Pontificatus nomine, aliquid profectò vel inprimis tribuendum est ab iis ipsis, qui eius vigilantia diuinaque potestate, pacem amicitiamque cum Deo, & ad illius gratiam aditum habituros se cōfidunt. Nam quòd dimidiæ illæ partes ad bellum instruendum contra Turcas, decretæ olim sunt, fuit quidem illa ratio decernendi, Quod verò minimè in id bellum erogentur, sed scribis & confectoribus diplomatum sunt assignatæ (hoc enim aliquos audio queri) primùm quia non omni tempore occasio est bellandi, tantisper illæ pecuniæ in tuto positæ sunt, neque id absque vtilitate & emolumento publico: Deinde quoties bellum illud necessariò susceptum est, num quando Romani Pontifices sumptui & labori suo pepercerunt, quo communem rem Christianam eo in bello adiuuarent? Atque ego de antiquioribus Pontificibus nihil dico, totumque hoc ad illarum rerum scriptores reijcio: mea quidem ætate, quod ego scire possum, propterea quòd intimus fui duorum Pontificum consiliis, aureûm nummûm trecenta ampliùs milia in id bellum scio erogata fuisse, cuius quidem erogationis commodum magna ex parte Germania sensit: quam cum his proximis annis, infinita propè cum manu & robore maximi exercitus Turcarum Rex appeteret, vestra quidem ille inprimis Germani vi atque virtute, sed magnis quoque submissis ab hac sancta Apostolica sede auxiliis, turpiter est repulsus: vt nemo de dimidiis illis partibus iure iam conqueri possit, quasi illæ alios in vsus auersæ sint, ac non eò quò institutæ fuerant conuersæ. At mali quidam Pontifices fuerunt, qui & his ipsis vectigalibus & omni diuina humanaque potestate deterrimè sunt abusi. Tu ergo, qui te à communi Ecclesia separas, & à Christianæ charitatis veritate desciscis, argue illos si ita videatur, qui improbè se gesserunt, in quo nostrorum quoque permultos habebis fautores, qui te collaudent & probent, iureque malos abs te reprehendi fateantur. Ipsum autem honorem summi Pontificatus, ipsam cœlestem diuinamq; potestatem per quam cuncta certè Europa, (vt de reliquis orbis terræ partibus nunc taceam) tuaq; inprimis Germania, ad spem nequaquam ambiguam beatæ in cœlo assequen-

quendæ immortalitatis olim erecta edoctaque est, iusta veneratione prosequere. Hoc enim sic agendo, & virili dolore permotus, & Christiana simul charitate videbere esse præditus. Propter odium autem quantumuis iustum aduersus quosdam, qui malè præfecti rebus diuinis, deterius etiam illas administrauerunt, velle eripere Pontificibus suum honorem, eosq; in ordinem cum cæteris Episcopis redigere, pugnareque vt eximatur è Catholica Ecclesia Principatus, quo vniuersus fidelium cætus in fide & in officio erga Deum continetur, nunquam Christiani hominis habitum iri puto, cum tamen, quicquid dicant peruersi homines & pacis cōcordiæque inimici, Petrus huius terrenę Ecclesiæ fundamentum solus sit. Est enim illi peculiariter dictum, Tu es Petrus, & super hanc Petram ędificabo Ecclesiam meam, quod etiam in gręca lingua planius atque lucidius intelligi potest. Non enim differt in ea, Petra a Petro, sed vtrumque verbum eadem significatione Petra est. Cum ergo Dei filius Simoni commutauit nomen, eumque Petrum voluit appellari, id illi nomen tribuit, quod maximè aptum & accomodatum fundamento est, quo neutiquam nomine cęteri Apostoli sunt vocati. Petrus itaque vnus Catholicæ Ecclesiæ fundamentum est, super quo tota consistit ædificatio, neque ea verba in Euangelio, quisquam vnquam Pontificiæ potestati obtrectans, aliter poterit interpretari, sit licet ille ingeniosus, sit astutus, sit vafer (quemadmodum quidem esse multi concupiuerunt) nunquam inquam, ita adornabit interpretationem suam, vt in ea æquis & eruditis mentibus satisfaciat, sunt alia quidem loca in Euangelio complura, quę hoc ipsum confirment & corroborent, quod etiam orbis vniuersus ab initio generis nominisq; Christiani perpetuò cōprobauit: sed nos orationē, non disputationē teximus: & vnus hic locus ad demonstrandum satis est, esse Rom. Pontifices apud Christum idem illud ipsum, quod apud eundem fuit Petrus: si quidem non vnus homo a Christo Pontifex factus, sed in homine vno instituta Pontificia potestas est. Quod & in Saule factum legimus, in quo non hominis vnius honor sed regnum ipsum deinceps est Iudæorum nationi constitutum. Quæ cum ita sint, fuit ne æquum (vobis ego loquor, qui diuersa sentitis) Romanos Pont. tot onerare conuitijs, & tam multa probra in eos iacere, vocareque Antichristos, qui Christi ipsius certissimi Vicarij sunt? quorum si mores aliquorum parum vobis erant probati, debebat tamen vel Pontificatus dignitas, vel vestra moderatio, vel charitas Christiana, vos ab istiusmodi insolentia reuocare: cum præsertim in his quæ ad veram fidem, verumque Dei cultum maximè pertinent, in quo pręcipuè salus nostra est posita; nunquam Pontifex Max. impiè sensisse, aut aliena

& praua statuisse intelligatur. Verùm, esto, concedatur vobis, malos maledictis & verborum licentia esse conscindendos. Quid probi? quid innocentes? quid religiosi? eisdem ne conuitijs videntur onerandi? Qui verò nunc gerit Pontificatum & sustinet, hortator pacis & compositionis publicæ Paulus III. qui armis semper abstinuit, quæ ex superioribus Pontificibus nonnulli (ne grauius quid dicam) satis incommodè tractauerunt, inque eo ipso ostendit, se nullis factionum præmijs contaminatum esse, nulla extraordinaria cupiditate transuersum agi, qui edixit commune omnium gentium Christianarum Concilium, quod vos maximè petere & flagitare solebatis, nunc posteaquam indictum & constitutum est, fugere illud maximè & declinare conamini, quem ad numerum vobis videtur esse aggregandus? Quem etiã, cum causas in medium adduceretis, quamobrem ad concilium non essetis venturi, reum vos facere velle professi estis: & illud verbum inhumanum & insolens, à quo quidem verbo maximi quondam Imperatores, & summi in terris Reges proferẽdo semper abhorruerunt, vos nequaquam eius authoritatis homines, inconsiderata quadam mentis temeritate protulistis. Quanquã, quid ego disputem quo animo sitis erga Pontificium nomen, cũ videam leges & decreta, quæ à summis Pontificibus, quoquo tẽpore facta & promulgata sunt, omnia à vobis vno ordine repudiata esse & abiecta? Et quò vestrorum animorum moderatio, Euangelijque disciplina, quam sequi vos prædicatis, magis appareret, in concione gregalium vestrorum ignibus etiam tradita. Quibus tamen legibus & decretis, multa ad abstinentiam, multa ad frugalitatem, plurima ad seruandam integram atque incorruptam in Deum fidem præcepta erãt & constituta, per quæ nos illa cum custodissemus, & in hac vita sobrij atque casti, & ad beatorum numerum in altera possemus esse asscripti. At enim sobrietas ista & continentia minimè vobis placuit. Alios saltem ne corrupissetis: nunc vestro exemplo, vestra imitatione, vestris suasionibus, plurimi proruptis & conculcatis sanctis legibus, ad multa intemperantiæ genera se proripuerunt. Est enim facilis vulgi inductio ac deceptio. Cum sub falso religionis nomine, cupiditatibus libertas & licentia proponitur. Quo in genere decipiendi ac circumueniendi, vos nimirum assidui & perdiligentes fuistis. Iam ista sollicitatio vestra & curiositas fallaciç plena atq; insidiarum, quo procliuior vobis atq; explanatior esset, dogma illud inprimis, tãquam propugnaculum causç vestrç proposuistis: SOLA in Deum fide homines effici iustos, ad iustitiã in nobis conficiendam bona opera nil referre. Qua quidem voce per populos promulgata, authoribusq; auditis: quis non intelligat, maximos motus animorum, id quod factum est, necessariò fuisse concitan-

citan-

citandos? Cum enim credere in Deum facile sit: difficile autem cupiditates suas temperare? nemo paulo mobilior atq; imperitior esse potuit, qui non exiguo illo credendi negotio, liberam suis cupiditatibus inseruiendi facultatem redimere sibi vellet. Quod sanè à vobis vafrè & maliciosè factum est: vidistis enim si maneret concordia in Dei Ecclesia, si status Germaniæ pacatus esset, si bonis artibus ad aliquam dignitatem esset accedendum: Vos (de primis illis authoribus seditionum loquor) non cum fortasse locum quem cupissetis, habituros. Itaque in nouandis rebus, in patria gente vestra nationeq; perturbanda, omnem prorsus operam & industriam vestram posuistis: quóque frequentiores ad vos cōcursus hominum imperitorum fierent, solius doctrinam Euangelij populis estis professi, sancta ô summe Deus præclaraq; professione, si tamen vobismet ipsi non repugnaretis. Nunc nihil Euangelicū cognoscimus in vobis, præter ipsam vocē, siquidē sanctum Euangelium, vnicam Dei sponsam & immaculatam vult esse Ecclesiam, at vos & vnitatem ab ea & pudicitię omne decus vestris multis ꝓbris & conuitijs abstulistis: itē vult nos cōcordes in vno corde cunctos, & in anima vna esse, at vos odijs atque dissidijs omnia repleuistis: vult quoq; Christianū genus vno Christi corpore totum comprehensum esse, at vos corpus istud ipsum cruenta in frusta iam complura, meseraque fragmenta discidistis. Etenim quot à vobis iam errantium sectæ, neq; Ecclesiæ Catholicæ consentientes, & à vobis quoq; ipsis alienæ, prodierunt? Quod quidem non iniuria accidit: vbi enim semel ab vnitate Ecclesiæ & ab vnius in ea rectoris authoritate discessum est, non est præscripta cuiquam neq; firma & rata lex vlla viuendi. Sed vt redeamus ad Euangelium vestrum: cuius vnius sectatores vos esse affirmatis: Fuit ne Euangelicum, tot serere dissensiones, rerum atque hominum ordines conturbare, dare arma plebibus aduersus rectores suos, totam Germaniā tumultu, discordia, direptione, cęde miscere & inuoluere? Nisi fortè illud vel maximè Euangelicū est, (audite vos qui talia perpetrastis, maxima enim cum attentione & diligentia a vobis est curatum) quod bona Ecclesiarum diripuistis, possessiones occupastis: templa Deo immortali consecrata, solo æquastis, scilicet vt Dei ipsius omnipotentis non veneratio solum, verumetiam memoria in illis locis moreretur, quo solutiore animo vos ex manubijs non hostilibus, sed diuinis, vestræ auaritiæ & cupiditati suppeditaretis. In quo fuistis etiam Turcis hostibus crudeliores: Illi enim templa vero Deo dicata si quando vi & armis ceperint, in alterius ea vsum religionis conuertunt: falsæ quidem quis negat? sed tamen etiam si veritatem cultus amittunt, nomen tamen Dei & religionis retinent. Quod vos ipsum quoq; funditus sustulistis: nihilq; magis cupere vos o-

stenditis, quàm vt memoria hominum de ea re factoq; vna vestro omnis extingueretur, nempe vt obliuiscerentur cuncti aliquādo & nescirent, loca illa quondam Dei sacra fuisse, agros, possessiones, ædificia, prædia quę à pijs olim vereq; Christianis hominib. ad victum ibidem deseruientium Deo, & ad impensam quotidiani sacrificij assignata fuerant, per Euangelicos viros, scilicet vt Euangelio aliena rapere iubenti, ab ipsis obtemperaretur, fuisse interuersa, atque horum malorum, aliorumq; compluriū (vt dixi) origo & fons inprimis fuit vestra egregia illa positio, quam iactare ac proponere omnibus soletis, Fide videlicet in Deum SOLA, iustitiam nobis, non etiam bonis operibus acquiri. Hæc propositio aditum vobis ad commouendos simpliciorum animos, hæc occasionem diripiendi patrimonij Ecclesiastici præbuit, à vobis simulatè & fallaciter iactata, à plurimis propter imperitiam atq; etiam ob licentiæ solutioris cupiditatem alacriter suscepta. De qua quidem positione nobis dicendum est, vt quantum cum Dei ope poterimus, quibusdam malitiæ fraudisq; tegumentum, alijs falsæ errorem opinionis auferamus. Etsi sunt inter vos nonnulli modestiores, qui temperatius agunt, atq; vt ego intelligo, etiam eruditius, qui bonis operibus aliquem relinquūt locum, & ea tamen opera a iustitia seiungunt. Quibus cum potissimum agendum mihi est, quod enim antea effusè prorsus & petulanter, primis ab auctoribus huiusmodi dissensionum, in populo proferebatur, fidem in Deum SOLAM iustos nos efficere, opera nobis bona ad iusticiam nil prodesse, vel potius ea omnia peccatum esse, id isti cautius & modestius tractant, bonaque nobis opera necessario suscipienda esse dicunt, quò sic præcipienti Deo in illis per nos obediatur. Ea tamen negant ad iusticiam in nobis vllius esse momenti, quippe cum fide SOLA iusti facti iam fuerimus: quam ego conclusionem, quo pacto confirmari & sustineri possit non video. Primum ita quæro: Si quis opera non bona sed mala efficiat, is ne fide SOLA erit iustificatus? Non accidet hoc, inquit, fidem enim ipsam bona opera consequuntur. Atqui istud ipsum quæro: Sequāntur ne fidem opera bona necessario, nec ne sequantur? Si necessario sequuntur, quid attinuit ab ea iustitia quæ per fidem imprimatur, opera bona seiungere? cum ea ita complexa & cognata ipsa cum fide sint, vt simul cum ea adsint, & simul cum ea iustificent, tanquam ad rationem fidei substantiamq; pertinentia. Quod enim stare per se sine altero non potest, habet illud certè quo sine non potest esse, ad naturam suam penitus adiunctum: simile ergo esset, dicere fidem SOLAM iustificare, vt si diceret Iudæus, legem Moysis SOLAM iustos nos efficere. Quod pronunciatum plures haberet intelligentias, vel enim significaret, extra

legem

legem Moysis neminem posse iustum esse, quod nos de fide Christi verissimè dicere possumus, extra quam qui sunt, tantum absunt à iustitia, quantum à veri Dei & eius filij notione: vel cum proferret legem, totam intelligeret, totamque ab ea nobis iustitiam asseueraret dari, cum videlicet non solum vnum Deum coleremus, sanctumq ipsius nomen veneraremur: sed cum parentibus pietatem, cum proximis humanitatem, cum omnibus innocentiam, cuncta denique decalogi præcepta custodiremus. Quam nos sententiã eandem in fide Christi sequimur. Est enim fides amplum nomen & fœcundum, quod in se continet permulta, quæ & in credendo Deo & in agenda nostra vita seruari nobis præcepta sunt, quæ si compleamus, tum meritò iusti per fidem efficiamur, ita fide simul, bonisque operibus iusti sumus. Quòd si Iudæus vbi dixerit lege iustos nos fieri, non de vniuersa intellexerit, sed vnam aliquam ex ea decerpere voluerit partem, verbi causa, primum decalogi præceptum: & affirmauerit, si vnum tantum Deum coluerimus, nos fore statim iustos: hic ab ipsamet lege euestigio redarguetur, quæ extremis in execrationibus, quas cœlo & terræ, Deo & hominibus, auctor ipse legis, siue adeo minister Moyses vult esse manifestas, eos omnes execratur, qui non vnum tantum hoc mandatum, quanquam præcipuum id & maximum, vt vnum Deum colamus solum, sed qui non omnia ad vnum præcepta legis custodierint. Quæ execratio eam vim habet: vt quisquis quanquam vnum Deum colens atque agnoscens, in alio legis mandato offenderit, hic non modo non iustus, sed legis totius violator esse censeatur. Sic istos SOLA ex fide iustitiam in nobis constituentes, hoc est delibantes ex Euangelio partem illam, quæ solum in credendo & Deo ipsi confidendo sita est, quasi in sanguine & cruce Iesu Christi filij sui Domini nostri Deus nobis omnia peccata nostra ignouerit: & ex hac nostra in Deum credulitate & fiducia iustitiam nobis, subito agnasci affirmantes, ipsum Euangelium pluribus quidem in locis redarguit, quæ loca a multis quotidie iactata & peruulgata nos in præsentia breuitatis causa omittimus. Vnum tantum ex Euangelio afferemus locum, in quo apertissimè maximeque appareat, quantum ad vim rationemque iustitiæ in bonis operibus situm intelligatur: etenim hoc arbitror efficit in nobis iustitia, quæ eadem in sacris literis bonitas & innocentia, & erga summum Deum pietas, in proximum fides, humanitas ac misericordia est, vt per eam digni cœlestibus præmijs reddamur. Quid enim aliud est iustificare, quàm facere iustum & bonum, in quo simul cum fide erga Deum sanctitas morum & omnis actio recta continetur? Cum ergo dominus IESVS supremum illum in Euangelio denuntiat iudicij diem, quo

omnes

omnes omnino homines, quicunq; sumus, fuimus, erimus, ante illud horribile tribunal constituemur: qua se voce vsurum, postquam iudicium fecerit, profitetur? Nónne ad bonos quidem & electos ea, qua opera illorum misericorditer facta collaudans, regnum se illis propterea perpetuum dare pronunciat? quia cum me videritis esurientem, inquiens, pane vestro recreastis & pauistis: cum nudum, vestijstis: cum in vinculis positum, vestro ad me accessu consolationeque fouistis. Ad impios autem, immisericordes contraria. Si ergo iustitiæ in nobis effectus, remuneratio regni est, atque id regnum, testimonio Iesu Christi operibus bonis est destinatum: quis erit tam auersus à vero, qui opera ad iustitiam bona conducere non putet? Quod si opera bona non necessario fidem consequuntur: & ea sunt tamen propter mandatum Dei suscipienda (hæc enim erat altera diuisionis pars) occurro statim, itaq; insisto, cedò hominem igitur credentem quidem in vnum Deum & per Iesum Christum sibi ignotum putantem, licentius hoc autem & liberius cupiditatibus obsequentem suis, quod nihil omninò de iustitia quam per fidem acquisierit, detractum iri per mala sua facinora putat, Quod tum monstrum statim, quod prodigiũ mihi dederis? Quanquam huiusmodi quidem monstra permulta iampridem conflata in vestra Germania sunt. Atqui hoc quod ego peto, facile sanè est, idq; accidere quotidie potest, si quidem nõ est necesse opera bona cum fide omninò esse coniuncta. Tu verò qui iustitiam in fide SOLA constituis: si hunc cum talis sit, qualem ego descripsi, fide ex SOLA reputas iustum, nónne honorem sancti nominis iniquitati & intemperantiæ intelligis te deferre? At enim plura sunt elogia in sacris literis, quæ hoc ipsum disertè enuncient. Iustitiam fidei videlicet ab operibus seiungi: quod princeps ille omnis Christianæ sapientiæ Paulus sæpenumerò repetit, Arbitrabamur, inquiens, hominem iustificari fide, nõ operibus. Et alio loco: Gratia seruati estis per fidem, idq; non ex vobis, Dei donum est, non ex operibus, ne quis glorietur. Item quia scribit, quod iustitia nunc Dei sine lege facta est manifesta, ea iustitia scilicet, quæ sine legis operibus iustos nos facit. Quod magis vt confirmet, subiungit, omnes qui peccauerunt, & indigent gloria Dei, iustificantur gratis per ipsius gratiam, per eam redemptionem quæ est in Christo Iesu. Hæc ego elogia & verissima esse assentior, & à tanto Apostolo diuinitus iudico fuisse scripta. Non tamen ex eis vt concludatur, fidem seorsum ab operibus bonis, nos SOLAM iustificare. Ac quod opera quidem sine fide, quæcunque illa sint, nihil nobis conducant ad Christianam iustitiam, & confiteor planè, & pleno ore pronuncio. Quod autẽ fides SOLA, nulla omninò habita ratione operum, iustos nos efficiat, id mihi videtur eidem

eidem Paulo & scripturæ esse contrarium. Christus dixit: Amici vos mei tunc eritis, si egeritis ea, quæ præcipio vobis. Et alio loco: Veniet filius hominis, & reddet vnicuique quod suis operibus quisque fuerit meritus. Et Paulus: Gloria, & honor, & pax omni operanti bonum. Et alio item loco: Nos spiritu ex fide spem iustitiæ expectamus, vbi fides spem creat iustitiæ, non statim iustitiam ipsam. Quanquam quid testimonia in hanc operum partem colligo? cum cuncta nos ad bona opera adhortetur scriptura, tanquam nobis necessaria ad salutem, cui quidem parti operum consulendum etiam fuit, tum vt veritati satisfieret, & conscientiæ, tum ne spoliatis hoc decore rectis actionibus nostris, quasi eæ minimè ad iustitiam sint vtiles, illicitum improbis imperitisque daretur, non ex præcepto & lege, sed suo cuique arbitratu viuendi. Nunc ineunda nobis ratio concordiæ est, illudq; demonstrandum, alterna elogia ex scripturis nequaquam inter se esse contraria. Quod vt perspicuè magis pateat, ab aduersariorum confessione faciemus initium. Vos fide ex SOLA iustitiam nobis insinuari exponitis, ea re quidem, quòd vbi quis ad credendum hoc accesserit, neque ad credendum solum, verum etiam ad confidendum, quod Deus omnipotens pater omnis misericordiæ, in sanguine filij sui & morte, quam is pro nobis vt satisfaceret, nostraque deleret peccata, perpessus est, delictis nostris veniam dedit, remissioque in nobis peccatorum est facta, statim per Christi meritum vna hac fide, quæ non credulitatem nobis tantum, sed fiduciam etiam absolutionis nostræ & cum Deo ipso reconciliationis afferat, nos effici iustos. In quo ex vobis quæro, vtrum charitas cum hac fide iuncta sit, & societate iustificandi cum ea coëat: an hoc in officio a fide sit seiuncta? vos quidem eam repellitis, & ad alia opera illam reijcitis, cum hoc absurdum protinus eueniat, charitatem, quæ maior fide sit in effectione iustitiæ, qua nullum opus dari potest præstantius, nullam partem in nobis neque vim obtinere. Illud præterea docto homine indignum: quod, cum istam ipsam fidem, in qua vna hæretis, a spiritu sancto nobis conceditis dari, non videtis eum in amore & charitate esse datam. Quid enim aliud Spiritus sanctus est, quàm amor? Quod etiam vt prætereatur, cum fidem esse fiduciam affirmatis, qua certo confidimus nostra nobis peccata à Deo per Christum fuisse ignota, spem, quamuis imprudentes, in hac fiducia inseritis: non enim sine spe potest esse fiducia. Quòd si spem, profectò etiam amorem, sic enim confidimus nostra peccata nobis condonari, vt non modo id speremus, sed etiam amando optandoque expetamus vt ita sit: quoniam omnis ratio spei atque fiduciæ, quacunque versetur in re, amore rei illius nixa est quam nos esse adeptos aut adepturos confidimus. Ita in fide vera

spes,

ſpes, & charitas ſic implicita eſt, vt nullum eorum poſſit
diuelli. Quomodo igitur opera cum fide ſimul neceſſariò
cant? cum ſæpe abſque operibus faciat SOLA fides iuſtiti
in latrone fecit, vt in alijs multis, quos ex hiſtorijs Eccleſ
poſſumus colligere? Nempe, Quia habitus iuſtitiæ, quo a
operandum propenſi efficimur, fidei ipſi ab initio ſtatim p
amorem & charitatem eſt annexus, vbi enim amor Dei in
in vera illa fide protinus elucet, ſimul illa ſubitò adeſt pro
animi & cogitatio: eſſe in actionibus rectis amori no
Deum, & Deo ipſi ſatis faciendum, admonenti nos illi &
ti, ſi diligamus eum, vt mandata eius ſequamus. Hic interſti
ſtitiæ habitus, non conflatus ex operibus & actionibus
ſed cum ipſa fide charitateque coniunctim diuinitus no
preſſus, is ille ipſe eſt, qui iuſtos nos facit. Et ſanè conuen
eſt, vt a iuſtitia iuſti, quam a fide nominemur. Tametſi (
omnia hæc in vnum connexa ſunt & cohærent. Hunc ha
præclarè exprimit Paulus diuinis illis verbis, quibus ad E
vtitur, ſic ſcribens: Gratia ſeruati eſtis per fidem, idque
vobis, Dei donum eſt: Non ex operibus, ne quis glorietu
enim ipſius ſumus effectio, ædificati in Chriſto Ieſu ad op
na, quibus præparauit Deus in illis vt ambularemus. Ad
itaque per Chriſtum accedenti, ſtatim ad rectè faciendum
pta facilitas quædam & voluntas bona agnaſcitur. Porrò
habitus iuſtitiæ tunc abſolutè in nobis perfectus eſt, cum
cat ſeſe, & exerit in ſanctas actiones: exercitationemq́; co
iuſtitiæ cum ipſa exercendi voluntate coniunctam. Ipſo
fidei initio, aut cum ſpatium non eſt rectè faciendi, licet
perfectionem iuſtitiæ non teneat, idem tamen nobis po
ſalutem quod abſoluta plenaque iuſtitia. Quam quidem
diſtinctionem, alio loquendi modo ſcriptura ipſa deno
cum loquitur de Abraam: Quòd credidit Abraam Deo, &
tatum eſt illi ad iuſtitiam, hoc eſt, perinde habitum in eo, a
ſtitiam totam iam impleſſet. Quod idem Paulus, credem
quit, in eum qui iuſtificat impium, fides hæc ea ipſa reputa
iuſtitiam. Quibus ex omnibus patere planè iam arbitror
bona cum fide ad iuſtitiam conſtituendam in nobis ita c
ceſſaria, vt nihilominus Deus propter abundantiam boni
miſericordiæ ſuæ, ſolo in nobis interdum iuſtitiæ habitu
ipſemet in nobis effinxerit, etiam nullis conſecutis operibu
tentus eſſe ſoleat. Hac controuerſia imminuta (mihi vt vi
reliquas quæ ſuperſunt, quæ ſanè plures exiſtunt & varia
niam earum non eſt huius temporis tractatio; præſenti d
tioni, ſi quando congredi cum aduerſarijs dabitur, reſeru
relinquam. Nunc hoc dico, hanc poſitionem, quam vos,

fuit seditio, quàm patriæ vestræ quies iucundior, in medium protulistis, atque eam passim inter homines iactandam diuulgandamque curastis, videlicet ex fide SOLA iustitiam, non etiam ex operibus bonis constitui: facem extitisse tantorum incendiorum, quibus hoc tempore, instigatoribus vobis, correpta omnis Europa est. Quid? vos nè fortè pœnitet tantæ authores in Christiano nomine calamitatis fuisse? an si quando oculos in cœlum attollitis, atque illa regna diuina & immortalia quæ Christianis hominibus & cuncto generi nostro, a Deo parata & proposita erant, multis per vos interclusa atque erepta cogitatis, nulla animos vestros attingit consideratio, non posse cœlum patere vobis ipsis, nisi per pœnitentiam fueritis restituti, quod cæteris per vos sit obseratum & clausum? Quid est quod grauius ferat pater omnium nostrum præpotens Deus, quam esse astutos homines, qui sui quæstus, aut alicuius acquirendæ potentiæ causa, aut quô iracundiæ, aut quô intemperantiæ suæ seruiant, simpliciorum animos inducant in fraudem: eosque à præmijs cœlestibus auertant, quæ præmia talibus maximè prompta & proposita sunt? Legite Euangelium vestrum, in eo Christus vos docebit quod discere certè debuistis, quanti hoc ponderis scelus, quanti ad iram Dei excitandam momenti crudelitas ista sit: si tamen vestrum est Euangelium, quod vos ad peruersè interpretandum legitis, ad decipiendum alios proponitis, ad perrumpendum leges omnes, tanquam machinam quandam adhibetis, factumque est per vos fundamentum salutis nostræ, perpetui iam multis exitij instrumentum. Nunc plebes Germaniæ, multique item ex illis, quos longe erat honestius suorum virtutem imitari moremque maiorum, quàm à pristina sui generis nobilitate religioneque deficere, quàm in præcipitem locum per vos sunt deducti? Quis iam confidat, quis sibi habeat persuasum, esse aliquod iter verè in cœlum nos ducens? si circumferendi simus omni vento doctrinarum, vt Apostolus inquit, si nouis quotidie opinionibus & commutationibus rerum vetustarum, imbuendi animi sunt? Atque ea quæ maiores nostri sanctissimi viri, ijdemque doctissimi, de vita Christiana, de moribus, de ieiunijs, de abstinentia ciborum, de pietate, de misericordia, de humilitate animi, de votis quibus Deo obstringimur, de cæteris virtutibus diuinitus scripta, posteris prodiderunt, nouitijs quibusdam auctoribus reprehendentibus illa, & quæ sensibus nostris magis blandiantur, in medium proferentibus, a nobis sunt repudianda? Nisi fortè credibile est, paucis trucibus, iracundis, impetu magis ad omnia quam ratione delatis, in hoc extremo tempore, adesse Spiritum sanctum; qui tanto seculorum numero non affuerit tot patribus sedatis, grauibus, rerum diuina-

diuinarum ſcientia & ſanctitate vitæ præclaris. At enim
nem vobis omnia ſic peruertendi, ſacerdotum corrupti
& Romana vitia præbuerunt (ferè enim ſemper huc reue
& prætextum facinoribus veſtris ex aliorum culpa & faci
ſimitis.) Ego ſacerdotium non exigua ex parte his tem
contaminatum eſſe fateor, & Romana vitia non probo
tamen ad curandum dico eſſe faciliora, quàm iniquita
rum, qui, vt hominibus detrahant, ipſa etiam diuina in
eſſe non ſinunt. Etenim huic ſacerdotum morbo, quæ e
à vobis allata medicina? qui ſi reprehenſores vos morum
rectores vitæ ſacerdotibus eſſe profitebamini, debebatis
ſine vitio vllo & ſine reprehenſione eſſe. Nunc neque no
vllam in partem adiuti & ſubleuati ſumus, & quæ mane
huc in Germaniæ populis virtutes, humanitas, patienti
ſtia, quibus quidem virtutibus cum religione coniunctis,
ximè datum eſt rapere cœlum & poſſidere: hæ multis per
ereptæ penitus, aut certè magna ex parte turbatæ & lab
ſunt. Quo enim nos eramus (vt vos dicitis) auariores, l
rum virtus humaniter ferentium, magis erat admirand
de morum correctione agendum eſt, propè adeſt conci
eaque appetere incipit, ad quam nos interfuturi publico
uentu ſumus, easque & vitæ & auaritiæ noxas, quæ nob
brantur, iudicio æquo ſubiecturi. Quod item vos facere
vt veniatis, veſtrasque de nobis querimonias coram ex
quo accuſatores veri & integri, non falſi calumniatore
deamini: quod hoc commodius facere poteritis, quòd ſi
cepturi perhumanè & comiter. Non enim odio ferimur
iuriarum memores ſumus: donamus iſta omnia & pern
Deo, veſtram ſalutem communem, concordiam, honor
maniæ, publicum Chriſtianæ Reip. bonum expetimus. A
admodum nos ſuſcipimus & confitemur aliqua multa e
vrbe, quæ in his confectionibus diplomatum & conceſ
ſacerdotiorum antiquitus rectè inſtituta, paulatim poſt
tis paſſibus ad nonnullam culpam ſunt prolapſa, quod
tium & hominum & temporum ſemper eſt commune, e
randa & reſecanda, vetuſtumque ad morem redigenda ce
cuius inprimis ſententiæ, ſummus ipſe Pontifex eſt: Si
dum quidem nobis eſſet, ſed tamen dolorem hunc mod
rimus, quod vos omnia paſſim noſtra, vllo abſque diſcri
culpam & crimen vocanda exiſtimatis, cum (vt antea dix
tutes in vrbe Roma vitijs multo ſint potiores, & vos v
non magnis veſtris virtutibus fretos, aliorum vitijs tan
inſultare. Expilari quotannis Germaniam, & in hanc v
rum tranſmitti, vociferamini. Quis vnquam interdixit

bus hoc commercium, vt quo quæque gens egebat, cum aliunde id expeteret, deferret ipsa vicissim quoque aliud quiddam ad illos indigentes vnde sibi suppeditabat? Et tamen nummus (vt ego prædicari audio) sponsor est rerum omnium quæ ad hominis vitam necessariæ sunt. Aurum ex Germania quotannis Romam? Quid ad cæteras Prouincias in quibus Germanica natio negociatur? num ibi inueniunt gratis Germani quod secũ in patriam mercis & emolumenti reportent? quanquam non eadem nec vniusmodi omnis est negotiatio. Etenim videtur hæc querimonia pertinere vel ad dimidias partes fructuum ex sacerdotijs vacantibus, vt paulò ante dictum est, de quibus qui queruntur, queruntur iniuria, vel quod isti clamitant, quoniam in confectionibus expeditionibusque diplomatum circumuentiones & onera indies grauiora petitoribus sacerdotiorum imposita esse dicuntur, quæ ego ignoro cuiusmodi sunt, multos certè de ijs audio queri, neque nunc repugno, quin esse aliqua possint: iam enim fassus sum, nonnullorum auiditatem curriculo temporum longius progressam aliquantum quàm decebat, cui nunc retundendæ atque in legitimos finêis coercendæ, & consilia capiuntur à summo Pont. & concilium indictum est. Circumuentores verò, si qui sint, ij non publicè, sed priuatim improbi sunt, & fraudulenti. Quod vtinam genus hominum ex Christiano dispereat. Nam quod a vobis etiam prædicatum, & sæpenumero palam iactatum est, leges omnêis pontificias, non virtutis neque continentiæ in populis informandæ, sed quæstus gratia fuisse latas. Leges illæ ijs temporibus latæ sunt, quibus nulla omninò erat in Pontificibus auaritiæ suspicio. Etenim, qui Pontificatum ita tum accipiebant, vt illum esse scirent pignus sibi certissimum ad cruciatũ & mortem pro Christo perferendam, valde illi videlicet pecuniam concupiscebant, quam etiam cum haberent, in pauperes statim & in egenos erogare erant soliti. Quorum si beatissimæ & constantissimæ in testimonium Christi & fidei mortuorum famæ obtrectatis, quid tandem esse potest, quod laudando comprobetis? leges illi condiderunt, quæ non ipsis emolumento, sed omnibus saluti esse possent & felicitati. Non enim cœlum, vt videmini vos existimare, voluptatibus corporis acquiritur, nec per libertatẽ carnis cœlestis vita obtinetur, sed compressa carne, cum libertas spiritus eminet & reuincta est, tum est via nobis ad scandendum in cœlum ardua quidem illa semper, sed tamen facilior expeditis & magis parata, quam illæ viam nobis leges munierunt: neq; aliud sanctissimi illi viri spectauerunt, quam vt carnalibus desiderijs, quæ nos deprimunt in terram, amputatis & recisis, planius iret in cœlum & solutius haberemus. Eas leges vos postea quam proiecistis, & veluti cœnum pedibus conculcastis, libertati Christianæ

vos restitutos gloriamini. Nempe, veruntamen ei lib
carnis est, & non spiritus libertas, & propterea etia
Christiana. Et tamen cum hæc molimini & permisceti
profitemini esse Euangelicos, Scilicet nos profani, v
Deum minus rectè colentes, vos veram illius colendi
vni habentes: à nobis scripturarum sensus absconditu
tus idem vobis & manifestus. Nos, qui veterum sente
stituta sequimur, & Catholicæ Ecclesiæ decretis obe
norumque mille & quingentorum documenta à tot
sanctissimisque patribus accipimus, quomodo scilice
uendum sit, quid omnibus in decretis fidei, & si qua
pendices decretorum illorum sint, tenendum ac sentie
id spiritu sancto authoritate facimus, sed temerita
ignorantia, quandoquidem in vos solos spiritus sanc
est. Quod vtinam ita esset, non in solos quidem, sed
sanctum in vobis haberetis, qui idem amor & charitas
probris profectò nos, non tam grauibus acerbisq; mal
tres in Christo vestros quotidie insectaremini? Quid e
ritate & spiritu sancto est alienius? Quapropter, cum
libellos quotidie in vulgus spargitis, cum inuidiosas
de nobis habetis, cum leges sanctissimas ea vna de cau
la per Rom. Pontifices inuentæ sunt, promulgatæ, lat
hominum inimicas vociferamini, num id ex Euangeli
doctiq; facitis? At in eo dictum est: Quicunq; dixerit
fatue, reus est gehennæ. Et nos tamen omnia hæc pati
mus, non contrà execramur, non maledicimus: nou
præcipuam in Christianis virtutibus esse, animi humili
vt omittamus cætera, quid sibi ista tanta vestra curio
sollicitudo, tamq; assidua & tam acris diligentia vult?
de loco superiore in omnibus populis, omnia loca per
singulos aditis, appellatis, corrumpitis, componitis scr
plurima, atque ea in nationes disseminanda curatis, f
ferta, & inexpiabili odio: quod quidem legentibus
indicat, nec facit æquis & prudentibus hominibus f
gus tantum ad iram & odium nostri inflammat. Cui e
tando & acrius cõmouendo, falsas fabellas, & eas lugu
fingitis, eorum quos a nobis iniquè atque iniuriosè d
se damnatos: cum tamen illi & iure optimo damnati,
potissimum patribus auisque fuerint. Fuit enim judic
in Germania & per Germanos factum, cui vos iudicio
rima affingitis. Sed respondete quæso mihi, qui vos
Euangelicos, num talia ista sunt ex charitate? Cur e
Paulus: Charitas tolerans est, charitas benigna est, ne
non temere agit, non inflatur, non quærit quæ sua sun

citatur, non accipit in partem malam, omnia contegit, omnia sustinet. Si vos nihil omninò horum quæ charitatis sunt, adhibetis aut agitis, etsi contraria omnia potius persequimini, an vos cum sustuleritis è vita charitatem, Euangelicos vos ritè potestis appellare? cum plus etiã in Euangelio charitati tribuatur, quàm in cœlestibus regionibus ipsi Soli. Vt igitur, si quis è cœlo Solem deijceret, minimè esset ipse cœlestis, sed cœlo potius infestus & inimicus: Sic vos, ablata ex Euangelio charitate cõtrarios Euangelio vos potius statuite. Quanquam maior etiam in his eorum est culpa, qui se Euangelicos eodem modo prædicantes, maiore quadam potentia præditi, Ecclesiarum bona corripuerunt. Illi enim vos summittunt, & vestro ministerio, vestrisque operis ad suam obtegendam iniquitatem, abutuntur, nempe intestino metu perterriti, qui iniqua perpetrantibus assiduus esse comes solet, ne si quando pax pristinaque religio locum & authoritatem suam recuperare cœperit: ipsi, amissa præda quam malè pepererunt, cogantur vltro reddere suorum malefactorum rationem. Itaque permiscent omnia & confundunt, istamque labem vitiatæ religionis, quàm plurimos in populos contendunt propagare. Sic enim statuunt & iudicant, quò plures secum socios assensoresque habuerint, & quò plura fœdera cum similibus suis coierint: hoc altiore vallo, aduersus minas iuris atque legum, fore se munitos. Qui tamen nihil agunt. Etenim vos credite mihi, qui templa Deo dicata & consecrata diruistis, qui agros & possessiones Ecclesiasticas retinetis, qui pacem & solatium fidelium mortuorum ad vestras iniustas cupiditates transtulistis, etiam si ab hominibus timendum vobis non sit, vos Deum tamen vindicem non euitaturos. Ille vestris mentibus, ille vestris animis scrupulos eos immittet, vosque angoribus ijs curisque extimulabit: vt non sit futurus vobis, ad quiescendum locus. Nullæ enim hominum excubiæ quicquã valent aduersus Deum, nulla est audacia, nulla animi firmitas, quæ vbi vulneribus occultis conscientię labefactata est, nõ agitetur assiduis terroribus & solicitudinibus angatur: Mala illa facinora, quæ conscijs animis occurrunt, & sese illis ostendunt formidolosè & minaciter: tanquã faces quædam furiarũ ardentes sunt, quibus exagitetur animus, grauiterq; perterreatur. Et nũc qua vos existimatione ac fama apud cunctas nationes esse existimatis, cum pateat omnib. & planè perspicuũ sit, vos non religione, sed auaritia, vt nouas quęreretis religiones, adductos fuisse? Quòd si illa delubra & sacra loca ab indignis tenebantur (soletis enim causam hanc auaritiæ vestræ prętendere) quæ nam in eo fuit vestra iudicatio? Detulissetis querelam ad legitimos iudices: instituissetis vt corrigerentur, q; fuit hominũ & proborũ & nobiliũ, cum verò illorũ possessiones vos occupaue-

ritis, & Deo dicata deuotaque bona, domum vestram a
Quis non intelligat, vos non indignitate possessorum
lendos illos, sed amore prædæ compulsos fuisse? Qu
expelli eijcique debuerunt, contra fas omninò contra
leges, non tamen bona illa ad vos, sed ad egenteis &
fuerunt deferenda, quorum inprimis causa alendorum
diuitias possidet, quæ si minus interdum suo officio fun
rum videlicet culpa qui præsunt, non ornamentis pro
spolianda, sed ad id præstandum quod debet requiren
vt (his omissis) aliquando ad vos Principes populiq
niæ redeam, qui Deo melius obtemperantes estis, qu
gloriæ maiorum vestrorum in vera pietate & religion
respondetis, doleo vehementer & mœrore quodam
mea perpetua erga vos beneuolentia vexor atq; confic
ista inuicta natio, quæ splendore quondam suo cætera
tium maculas eluebat, nunc aliquot ipsa maculis inu
scata est, non bonorum quidem culpa, sed eorum qu
mere nimisque licenter in vestris regionibus, conniue
nis impunè debacchati sunt, duoque sunt præcipuè me
conati: vt & religionis integritatem, & sanctæ Apost
infringerent auctoritatem. Ac Deus quidem, cuius di
testatem & sapientiam effugere nemo potest, requir
quoque, tempore idoneo, sua cuiusque vitæ consilia a
Sedes autem Apostolica à vestris popularibus tam ve
exagitata, & in inuidiam adducta: ad vos confugit Ge
stramq; fidem & memoriam suorum erga vos benefic
plorat. Quæ si loqui per se posset, hæc profectò diceret
Germani, cum ab initio Christiani nominis atque gen
rem à vero Deo auersos, falsis obsequi Dijs, & cultu
strum impendere, eamque rem vobis exitio & perpetu
tioni esse animaduerterem, maximam cœpi curam, vt
tem & ad salutem vos ipsi reciperetis: Quo per Dei o
tis gratiam, nostra assiduitate & industria, munere per
ra nostra fuit cura, vt rationem vitæ bene traducendæ
moribus & sanctis legibus teneretis. Quibus dum esti
vestra inprimis laus, & Germanici nominis gloria, in
populos & nationes floruit: Eadem ego deinde, cu
meam spem stabiliendæ ornandæq; Christianæ Reip.
in virtute vestra reposuissem, qui potuit summus in te
honor, cum vobis potissimum habendum curaui, R
Imperij potestatem, & præstantissimam terrenis in re
ritatem, in vestro genere locare & constituere nõ dubi
ex honore maximo atq; amplissimo plurimi deinde in
nores & dignitatum gradus, orti & distributi sunt. Qu

potui pro vobis efficere, quàm feci? quæ & aditum vobis in cœlum, & orbis terræ principatum, largita sum, complura præterea, procedentibus sæculis, in vos à me beneficia, & priuatim, & publicè, profecta sunt, pro quibus profectò non commerui, vt hæc tam mala gratia mihi referretur. Nunc si quorundam ex illis qui mihi præfuerunt, vel inscitia gubernandi, vel etiam auaritia, aliquid aliquando incommodi perpessi estis, quæ mea fuit culpa? cur ego pro aliorum criminibus atq; peccatis rea subijcior? quæ semper eodem animo affecta sum, cupiens vt rectè vbique & ordine omnia gerantur: atque inprimis vobis vt Germani cuncta ex me honesta & iucunda eueniant. Amore enim vestri iam diu sum correpta, inque augendis vobis & quàm maximè ornandis, semper elaboraui. Quam voluntatem conseruo & seruatura sum, quinimò illos ipsos, qui me tam iracundè & tam crudeliter oppugnant, totque mihi immeritæ ingerunt contumelias: & resipiscere cupio, & materno complecti affectu animi sum parata. Illud postremum Germani vos rogo, & obtestor: vt si hominum iniurias à nobis propulsare negligitis, Dei saltem honorem, & veritatem Christianæ fidei, è qua vna, vt ea à maioribus tradita est, vestra dependet salus, stabilem & inuiolatam custodiendam curetis. Hæc inquam Germani, si sancta Sedes Apostolica vobis loqueretur, & vobiscum sic ageret, nónne ea diceret, quæ, si æqui esse velletis, profectò comprobaretis? verum ego neque de virtute ac integritate vestra Germani dubito, & vos similes maiorum vestrorum semper fore confido. Deum tantum supplex oro, ac deprecor, vt qui & dissentiunt à nobis & vestri nominis gloriæ his dissensionibus officiunt, in vnum cor nobiscum, & in Germanitatem vnam copulentur. Quò cuncti vnà coniuncti in eodem pacis & Christi Domini Spiritu ac penè conflati, debitum Deo honorem, vnitatem Catholicæ Ecclesiæ, Germanico generi suam gloriam, cunctis qui in Christiano nomine censentur, concordiam & tranquillitatem, diuina ope redditam & restitutam gaudeamus.

FINIS.

ANTONIVS FI
REBELLVS DE AVCT
TATE ECCLESIÆ, AD AMP
virum Iacobum Sadoletum, Episcopum Ca
toractensem, Sanctæ Romanæ Ecclesia
Presbyterum Cardinalem.

QVOD optare Sadolete antea, & precari à
Max. solebamus, vt huius proximi socialis
ge omniũ calamitosissimi, in quo & mœsti
per cognoui tuam, & meæ mihi ipse sum c
nem aliquãdo videremus, id superioribus diebus admi
beneficio, incredibili & nostra & omniũ lætitia factum
cum id bellum nõ modo extenuatum diuturnitate tem
set, sed maiore etiam animorum contentione, quan
antea, gereretur, iamque occasus Christiano nomini
plane impendere videretur, incumbentibus etiam ad
nostram externis, eisque potentissimis & crudelissimis
repente præter spem atque expectationem nostram,
gum inter se dissidentium animos ad consilia pacis & c
flectente, tanti, tam diuturni, tam longe lateque diff
dij scintillam reliquam nullam vidimus. Cuius diuinæ
tatis erga nos magnitudinem quæ tanta ingenij præst
sit, aut tanta orationis vbertas, & dicendi vis assequ
enim hoc Dei erga nos beneficium ad res tantummo
nas, ad bona, fortunas, domicilia, ad libertatem, ac
ad incolumitatem nostram obtinendam spectat, sed,
tim prudentissime iudicasti, ad religionem constitue
æternam, quæ inde pendet, omnium salutem immortal
pertinet. Quis enim ignorat intestinas hasce Principu
stianorum discordias, tanquam alimenta fuisse alteri
miserioris belli, quod cum sacrosanctis mysterijs, cu
cerimonijs, cum Dei Ecclesia à turbulentis hominib
ptum est? Quis est, qui nesciat illud ea re auctum esse,

tantum malum aut exortum opprimere, aut latiùs serpens reprimere potuissent, & profectò nō noluissent, bello grauissimo implicati, has de religione contentiones neque pro potestate discutere, neque Concilio ex auctoritate Pont. Max. conuocando sedare potuerunt: quos nunc cum abiectis armis reconciliatos inter se, nec solùm sanctissimo fœdere, sed etiam nouæ affinitatis pactione coniunctos esse videamus: quis dubitet, quin Deus, cùm bellum quod inter homines gerebatur, extinxerit, hoc sit etiam, quod cum ipso geritur restincturus? Ac mihi quidem sæpe ac multum non sine maximo animi dolore, de his Ecclesiæ dissidiis cogitanti, illud minus mirum videri solet, extitisse seditiosos quosdam homines, qui ocium & pacem Ecclesiæ perturbarent. Habuit enim ille perpetuus humani generis hostis paratos semper eximios aliquos, quibus ad excitandas seditiones huiusmodi, & homines à vera religione abducendos administris & adiutoribus vteretur: neque ignoro, qui mores hominum sint, & quam graui iam pridem sacerdotum ordo inuidia laboret. At verò illud multò magis admirari soleo, quod cùm isti nullam innocentiæ & sanctitatis opinionē haberent, non doctrina, non eloquentia excellerent, perinde tamen, ac si sanctissimi, doctissimi, eloquentissimi essent, quamplurimos deceperint. Quod ipsum tamen non tantoperè admirandum videretur, si leues tantùm & imperitos quosdam homines induxissent. nunquã enim imperita multitudo constans, nunquam considerata, nunquam non & voluptatum appetens, & studiosa rerum nouarum fuit. Sed quod non paucos etiam, ex his, qui doctiores & grauiores esse videbantur, corruperint, atque vt ipsis potiùs, quàm Ecclesiæ assentirentur, adduxerint: hoc verò multò admirabilius videtur, quod tamen ipsum, cum memoria vetera repeto, & humanorum iudiciorum infirmitatem considero, admirari desino. Quid enim mediocriter eruditos homines labi mirum sit, cùm vel sanctissimi viri, & longè omnium eruditissimi nonnullis in rebus errauerint? Aut quando vllæ in Ecclesia excitatæ seditiones sunt, quin earum aliqui docti quidem homines, sed doctrina ipsa inflati & humanæ gloriæ cupidi, auctores extiterint? & ad eas augendas alios item non indoctos homines adiutores habuerint? Verùm & si hoc non ita mirandum, tamen magnoperè dolendum videtur, eos, quibus præstantiora quam multis aliis ingenia & maiorem rerum cognitionem Deus donauerit, diuinis abuti muneribus: cùm meminisse deberent, ea se à Deo bonorum omnium largitore accepisse ad defendendam ipsius Ecclesiam, nō ad oppugnandam: ad augendam religionem, non ad minuendam: ad fratres infirmiores fide & officio continendos, non ipsorum exemplo & auctoritate corrumpendos. Ipsi quidē, & si quod

ad vitæ rationem, & pręceptorum Dei obseruationem
peccare nos persæpe, & de recto curriculo deflectere n
mus: cùm tamen nunquam non nostrorum nos delicto
niteat, tamen quod ad fidem spectat, hoc gratissimo an
dem Dei erga nos beneficium agnoscimus, quod in sa
parentis Ecclesiæ sinu & complexu ita inhęremus, vt n
mus vi inde dimoueri atque abstrahi. Illa nos in lucem
cepit, in illius gremio & viuere, & mori deliberatum ac
est. Atque vtinam quanto studio & pietate erga sanc
parentem incensi ferimur, tantùm aduersus hostes eiu
li ac subsidij ferre in hoc tempore possemus. Sed tam
mum fortissimo propugnatore munita est, eo, qui est ex
Dominus, cuius præsidium & misericordia nec superi
temporibus defuit, nec hoc tempore aut in posterum
defutura est: Deinde multi ætate nostra viri, pietate,
eloquentiaque præstantes, tecum vna pro illa fortiss
cant: quibus ego etsi ingenio ac doctrina longè inferi
nim perexigua in me sunt) studio tamen & voluntate
ipse quoque Ecclesiæ propugnationem suscipere, pro
mortem etiam, si ita accidat, oppetere dubitet? cùm p
ri, sit mortalem vitam cum immortalitate commuta
præclaro & glorioso certamine, etsi multi, vt dixi, str
& fortem operam nauant: tamen vt in prælijs etian
viribus dispares sint, non propterea tamen qui infirm
ociosos se spectatores præbere reliquorum debent
pugnantium: ita in hac dimicatione non vitæ quide
lis, nec bonorum terrestrium, sed æternæ salutis regni
stis, nec me, nec alium quenquam à pugnando & labor
terrere debet aliorum maius ingenij robur, auctoritat
stantia. Atque ego quàm opportuna sit, & quam firm
quàm arx auctoritatis Ecclesiæ mecum reputans, sic st
& diligenter muniatur, & fortiter defendatur, nullum
mius, nullum tutius ad omnes seditiosorum hominu
propugnaculum opponi. Nam alterum, quod eis obi
sacrarum literarum munimentum, id captiosis illi inte
nibus tanquam cuniculis solent suffodere, neque vllum
sis testimonium diuinorum librorum tanquam telum
torquere, quin illud declinatione quadam effugere so
hil est enim hoc hominum genere captiosius, nihil i
giendi & elabendi ratione agilius. At verò si hoc const
teneatur Ecclesiam nunquam labi, nunquam in err
posse, semper eam à diuino spiritu regi & gubernari, c
ferè de re sermo disputatioque incidat, non possit du
quid Ecclesia ipsa aut obseruet, aut sentiat: Ita & obtr

eius amentia facilè conuincatur, & institutorum sanctitas, veritasque opinionum defendatur. Hoc igitur præsidium, Deo iuuante, munire instituimus, quoad quidem facultas nostra feret, eo consilio, vt cùm Ecclesiam minimè errare potuisse constiterit, ne rudes quidem homines, ab istis, qui omnibus locis occurrunt, ad circumscribendum & decipiendum parati, facilè corrumpi, & in errorem induci possint. Quem librum in tuo Sadolete nomine edendum putauimus. Ad quem enim iustius hoc, quicquid est lucubrationis nostræ mitteremus, quàm ad eum, quem & propter summam vitæ integritatem, excellentemq; virtutem admiramur, & propter eximiam ac perpetuam erga nos beneuolentiam, singulari quodam amore, obseruantiaq; prosequimur? A quo non indigni habiti, cuius & intima familiaritate frueremur, & præceptis institutisq; formaremur, vt alia tua erga nos merita sileamus, tantum tibi eo nomine debemus, quantū commemorare vix possumus. Huc accedit, vt de Ecclesia liber, ei iure optimo fuerit mittendus, qui cùm in illa honore ac dignitate antecellat, eius auctoritatem non minore studio & pietate, quàm doctrina & eloquentia solitus est defendere. Id quod scripta longè grauissima declarant tua, quæ partim emissa iam à te, circumferuntur, partim nondum edita accuratiùs limantur. Et si autem intelligo omnibus numeris absoluta esse debere, quæ ad te mittantur, tamen si in hoc minus iudicium meum tibi, at grata certa, vt spero, voluntas erga te, & animus erga communem omniū nostrûm parentem, pius probabitur.

SED antequam Ecclesiæ causam agere incipiam, illud ab iis, quorum ad manus hæc nostra peruenient, deprecor, atque obsecro, vt tantisper dum ea perlegant, æquorum disceptatorum & iudicum personam induant, animi attentionem in cognoscendo, æquitatem adhibeant in iudicando. Neque enim leui de re agitur, sed nimirum omnium grauissima: quippe ex qua vel maximè salutis nostræ, & vitæ æternæ ratio apta atq; suspensa est. Nihil porrò inquirendæ atque indagandæ veritati tam aduersarium est, quam obtrectandi cupiditas, quàm contradicendi pertinacia, quam altercandi voluptas. Nam qui animos ad cognoscendum afferunt his motibus perturbatos, qui antequam contrariæ partis rationes cognouerint, iudicium fecerūt, & in eo pertinacissimè perstare constituerunt, eos nullius omnino quamuis grauis auctoritas, nullæ quamuis probabiles, quamuis firmæ, quamuis certæ rationes de sententia possint deducere. Hebetat enim eorum aciem iudicij contentionis studiū, & mentis, vt ita dicam, lumina obstruit illa refellendi, quicquid contra, quamuis probabiliter dicatur, peruersitas, quæ si in minimis rebus vituperatur, tanta in re non turpis modò, sed etiam perni-

ciosa est. Neque est, quod quenquam à dimittenda, qu
tea probauerit sententia pudor deterreat, si ratio eam, s
conuellerit. Quid enim vnicuique aut veritate potiùs, au
& incolumitate sua antiquius esse debet? Equidem me &
aduersariis, quod ad hunc locum attinet, disputari sole
cognouisse arbitror, & tam perspicuas rationes allatur
spero, vt Ecclesiæ causam omnibus me probaturum ess
dam, nisi si qui obstinatè cum illa bellum gerant, & i
tias inexpiabiles exerceant. Atq; hunc à me laborem sus
profiteor, non magis eorum causa, qui concordi animo
te nobiscum in Ecclesiæ communione permanent, quà
rum, qui ab aduersariis decepti, se a nobis remouerunt.
nim vllum ob eam causam in eos odium concepimus: s
propter memoriam prçteritæ necessitudinis, tum ob spem
concordiæ non & eos diligere & de ipsorum salute labo
soliciti esse non possumus. Sed iam rem ipsam aggrediamu
inde ordientes, vnde omnis disputationis initium duci del
mum quid sit Ecclesia videamus. Ecclesia græcum voca
est, cui latinum nomen concio respondet. Significatur au
nomine populus alicuius sciscendæ atque accipiendæ le
ob aliud aliquod negocium publicum vocatus, atque v
locum congregatus: Nostri autem illud, sicuti alia multa
cis mutuati, & ad religionem nostram aptissimè transfe
eorum multitudinem qui à Deo vocati, summi legum
Christi religionem & disciplinam asciuerunt, Ecclesiam
nârunt. Ea commodè ita definiri potest: vniuersitas hom
recta fide Christum colens, concordiam seruans; terrar
be diffusa, successione perpetua. Fides autem est constan
ma mentis assensio eis omnibus, quæ hominibus sunt i
salutis causa diuinitus tradita. Huius sanctæ & religiosæ
tis originem non alienum est ab eo, de quo agitur, paulo
repetere. Nam cum primorum parentum nostrorum cul
Dei prçcepto minimè obtemperârant, in omnem poster
propagata, humano generi nõ solùm immortalitatis spem
tudinisq; prçcidisset, verùm etiam summas in hac vita ær
post mortem autem grauiora etiã, eaq; æterna supplicia
tasset: Deus pro sua summa clementia hominib. statuit tu
mune illud natiuumque peccatum, tum reliqua delicta
condonare, adeoq; placabilem se & lenem prçbuit, vt qu
gnosceret, filio suo non pepercerit. Ergo is cùm redimend
ris humani maturitas fuit, è sinu patris in terra delapsus, a
mana natura diuinitati suæ mirabiliter copulata, in ter
quandiu versatus, discussa perniciosorum errorum, supe
numq; caligine, salutarẽ hominib. veræ religionis lucem

& viam consequendæ immortalitatis demõstrauit, atq; ad extremum morte sua peccatis illorũ expiatis aditũ eis in cœlum patefecit. Quare omnes qui vel ante aduentum Christi diuinitus edocti, illum generis humani conseruatorẽ fore cognouerunt, eique tanto ante salutem suam cõmendarunt, vel postquam is homo factus est, hoc tam admirabile diuinæ clementiæ beneficiũ grato animo acceperunt, & liberatori suo rite initiati sunt, in hanc diuinam ciuitatẽ sunt ascripti, cuiuscunq; generis, nationis, ac gentis extiterint. Hæc n. ciuitas cùm ortu, tum diuturnitate par mundo ipsi atq; æqualis est, neq; vt reliqui hominum conuentus, murorum quodam ambitu circumscribitur, ac ne alicuius quidẽ regionis finibus terminatur, sed ab ortu ad occasum patet, à meridie ad septentriones pertinet. Sæpe enim sacræ testantur literæ nõ hos magis quàm illos homines gratos Deo acceptosq; esse. Omnes illum saluos esse cupere, omniũ salutis causa Christũ esse mortuũ. Nos tamen breuitatis causa testimoniũ vnum alterúmue duntaxat ex sacris literis proferemus. Est igitur apud Malachiam sic: Non est mihi voluntas in vobis dicit Dominus exercituum, & munus non suscipiam de manu vestra. Ab ortu enim solis vsq; ad occasum eius magnum est nomen meum in gentibus, & in omni loco sacrificatur & offertur nomini meo oblatio munda. Item Esaias de ecclesia loquens: Lætare sterilis, inquit, quæ non paris. Erumpe & clama, quæ non parturis: quoniam multi liberi desertæ magis, quam eius, quæ habet virum, dicit Dominus. Dilata locũ tentorij tui, & pelles tabernaculorum tuorum extende. Ne parcas, longos fac funiculos tuos, & clauos tuos consolida. Ad dexteram n. & læuam penetrabis, & semen tuum gentes hæreditabit, & ciuitates desertas inhabitabit. Atq; has quidem sanctissimorum vatum prædictiones ipse rerum exitus comprobauit. Cum n. discipuli Domini, quibus de prædicando omnibus gentibus euangelio præceptum fuerat, prouincias inter se partiti essent, factum est, vt quas quisq; eorum gentes ac nationes adijsset, eas à simulachrorũ cultu ad veram Dei religionẽ & Christi fidẽ pari felicitate conuerteret. Atq; vt reliquos omittã, quorũ hic ad Indos, ille ad Æthiopes, alius ad aliam gentẽ se contulit. Vnus Paulus Arabiam, Iudæam, Samariam, Syriam, Asiam, Macedoniam, Græciã, Epirum, Illyricum, ipsam denique prouinciarum tum reginam Italiam, & vrbem Romam totius fere terrarum orbis imperij domicilium Christi religione gloriaque compleuit. Longum est enumerare singulas nationes, quæ postquam Christi nomen increbescere & celebrari cœpit, eius religione ascita in Ecclesiam confluxerunt. Illud tamen silentio minime præteriri potest, quod patrum nostrorum memoria contigit, ex quo vel maxime Dei bonitas & clementia in proferendis ecclesię suę finibus persp[illegible] & declara-

declarata est. Nam quas nationes maiores nostri non
quam adierant, sed ne fama quidem cognouerant, ad
pridem Christi euangelium & religio diuinitus pen
populi moribus barbari, superstitione impij, multitu
merabiles, locis remotissimi luce veritatis oblata, ad
colendum conuersi ecclesiam auxerunt. Neq; aut regi
ginquitas, aut intericcti oceani vastitas, aut ventoru
statum magnitudo, aut insolita nauigandi ratio obstit
nus illi quoq; cœlesti doctrina erudirentur, & diuinor
beneficiorum participes. Sed quamuis tam antiqua sit
ge lateque pateat Catholica, quæ dicitur ecclesia, m
tericctis populis, qui aut Christum nondum colunt,
corrupta & syncera fide colunt, minime cohęrere vide
ea multiplex tamen, sed singularis atq; vnica: de quo
illi Pontifices, qui ad Nicęnum conciliũ conuenerui
consenserunt, vnam esse confessi sanctam ecclesiam c
Et sane cũ ecclesia Christi corpus sit, & caput Christ
vt vnius ea capitis est corpus, ita vnius caput ille corp
cesse est. Quemadmodum autem ciuitas ex plurimis co
lijs, quæ ad res suas obtinendas iure sunt ac legibus c
ita conuentus omnes hominum, vnũ Deum, eundem
quamuis regionum locorumq; interuallis distent, co
ter se vnius fidei religionisq; vinculo, hanc diuinam
constituunt: quę hoc terrestre domicilium incolens, t
altera parte respondet illi cœlesti beatissimarum me
cilio, eisque postquam hoc humili tanquam diuerso
rit, ascribi, consociarique expetit, sicuti quidem qu
qui pie, sancteque vixerunt, in eum sunt iampridem
beneficio ac munere recepti. Atque vt illius cœlesti
multifariam distributi vnus princeps, moderator, a
est summus ac præpotens Deus, ita ecclesia hæc, de e
cum in plures ordines descripta sit, singulorum illa q
num præfectos eos habet, quos à speculandi & custo
nere Episcopos appellamus: sub vno tamen tanquam
mus exercitus imperatore meret Iesu Christo, eiusq
cum infestissimo hostium genere, libidinibus, volup
norum, diuitiarum, opum cupiditatibus, reliquisqu
vitijs, quæ animis nostris interitum afferre possunt, c
bellum gerit: quo bello quicunque fidelem & strenu
nauarit, ei salutis æternæ & immortalitatis præmiun
est ac paratum. His de ecclesia præpositis, iam de eiu
re disseramus, quo nullus fructuosior, neque hoc tem
necessarius locus tractari potest. Exorti enim quidar
stra sunt, qui ecclesiæ auctoritatem & consensum in

temere aspernantur, atque repudiant. Etenim peruulgato more eorum, quicunque ab ea dissentire vnquam ausi sunt, illam iampridem in maximis erroribus versatam esse confirmant, & veritatem ex densissimis tenebris sua ipsorum opera erutam atque in lucem prolatam fuisse gloriantur: quos contra accurate à nobis disserendum est, vt Ecclesiæ auctoritatem aduersus ipsorum calumniam obtrectationemque tueamur, & eorum disciplinam prauam ac perniciosam esse doceamus. Nos enim maiorum nostrorum vestigijs insistentes, quos longe istis meliores & sapientiores fuisse non dubitamus, sanctissimam parentem nostram ea, qua decet, pietate veneramur, illi nos permittimus, illi credimus, illam audimus, illam secundum Deum ipsum veremur, quæ de diuinis rebus ipsa sentit, sentienda, quæ de humanis præscribit, facienda, quæ vetat, vitanda esse sine vlla dubitatione censemus, ab istis longe dissentientes, qui perinde ac si de anu aliqua delira, & superstitiosa, ac non de sapientissima Christi sponsa loquerentur, eam non modo errare posse insimulant, sed per multa etiam secula errauisse audent dicere. Qui primum bis impie faciunt. Etenim de Deo ipso, non solum de ecclesia detrahunt. Huius enim auctoritatem imminuunt. Illius clementiam, sapientiam, iustitiã omnem tollunt. Nam quid tam alienum fingi potest à cura & prouidentia Dei, qua rebus ille humanis consulit? quid tam disiunctum cogitari ab illa eius admirabili clementia & misericordia, qua extremis mundi temporibus humanum genus filij sui sanguine redemit, quam vt tantæ hominum multitudinis, quanta per hosce mille annos extitit, salutem neglexerit? Quid est porro, quod in Dei sapientiam minus cadat, quam inconstantia? quam mobilitas? quam consiliorum indies mutatio? Cuius autem inconstantiæ fuisset, cum homines summis superstitionum erroribus liberauisset, & ad veram religionem conuersos adoptauisset, in tanto eos insistentes honore atque gratia repente sine causa destituere ac deserere, & quasi liberalitatis ipsum & benificentiæ suæ pœnitere cœpisset, pati eos rursus diuelli à se, rursus perniciosorum errorum caligine inuolui, rursus in malorum dæmonum potestatem dominationemque recidere? Postremo quid eodem iniustius, quid iniquius esset, si nos hoc demum tempore per istos interpretes tantarum rerum mysteria edocuisset, quæ patres & maiores nostros tam diu celatos voluisset? Nos illis videlicet probiores, nos innocentiores sumus? nos tanto Dei beneficio ac munere digniores? Quænam ista opinionum portenta sunt, quæ non solum res humanas permisceant, verum etiam Deum ipsum conuertant atque alium fingant, ex iusto iniquum, ex constante mobilem, ex benigno immisericordem efficiant? Ille vero contra atque isti eum videri volunt, & summe semper iustus est,

est, & summe sapiens, & summe misericors: neque eccles
lutem vnquam negligit, neq; consilia indies mutat, neq
gis, quam illos diligit, nulli, qui summe bonus est, inuide
saluos esse & beatos studet. Sed vt pressius ad hunc locum
mus, quid est cur cum euangelijs sine vlla dubitatione
dum sit, non par Ecclesiæ fides habeatur? Num Christus
lia scripsit? num vt scriberentur ab alijs mandauit? Ille
literam ipse vllam reliquit: præcepta enim & instituta s
minum animis inscripsit, vt ab Hieremia prædictum era
tabulis consignauit, neque vt literis disciplina sua man
sed vt concionando prædicandoque per totum terrarum
diuulgaretur, Apostolis suis, discipulisque præcepit.
quidem illi libri statim sub eius ascensum in cœlum scr
sed multis annis post, alijs alij & temporibus, & locis, ac
muni quidem Apostolorum consilio, sententiaque conf
Quæ quidem argumento sunt, etiam si euangelia scri
fuissent, manente tamen Ecclesiæ consensu, sicuti quide
sario mansurus fuit, ipsam quoque Christi religionem
plinam mansuram fuisse: quemadmodum ad quoddam
ante eorum librorum confectionem viguerat. Atqui si
clesiæ consensio tantum habuisset auctoritatis & põderis
la desideranda fuerit scriptura, cur editis euangelijs mi
auctoritas existimetur ecclesiæ? cum præsertim quantum
eius fide imminuerit, tãtum sit de ipsorum euãgelioru
ritate detracturus. Cur enim de rebus tam inopinatis, ta
randis, tã non modo sensum, sed etiã intelligentiæ, & co
nis humanę vim effugientib. quatuor omnino eorũ lib
ctorib. assentimur? cur neq; falso quicquam ab eis scriptũ,
postea seculis affictũ, detractũ, immutatum ab alijs susp
nisi quod, vt Augustinus ait, ecclesiæ nos ea probantis m
ctoritas? Quod si ipsi euangeliorũ scriptores pauculis il
lis vniuersa religionis nostræ mysteria, omnes ritus, om
monias, cuncta sacrorum mysteriorumq; solennia cõplex
persecutos esse testificati fuissent: istorũ causa ecclesię cõ
negligentiũ aliquanto probabilior videretur. Nunc aper
nes admonuit nos, & testatũ reliquit paucis illis literis
attigisse se potius, quàm sigillatim enarrauisse Christi
nostri acta. Est n. in extremo eius euangelio sic: Sunt aut
multa, quę fecit Iesus, quæ si scribantur per singula, nec ip
dus caperet eos, qui scriberentur, libros. Testificatur quã
consulto à se fuisse prætermissa, quæ non modo egisset, se
locutus esset Iesus. In eius n. sermonibus & concionib. m
prodendis, multo plus operæ, quam in factis cõmemora
fuit. Sed quid Ioannis testimonium profero? nonne Chr

aperte testatus est, multa se spiritui diuino reliqua fecisse? cum ita dixit: Adhuc habeo multa vobis dicere, sed non potestis portare modo. Cum auté venerit spiritus veritatis, docebit vos omnẽ veritatem. Num potest igitur dubium esse, quin illis euangeliorum libris minime contineantur vniuersa, quę ad constituendã Ecclesiam, quæ ad fidem, quæ ad religionem, quæ ad ritus, cerimoniasque pertineant? cum Christus ipse diserte neget se veritaté omnẽ docuisse, sed venturum Spiritum sanctum esse: cuius afflatu Apostoli reliqua edocerentur omnia, quæ ipsi, eorumq; deinceps successores per manus, vt ita dicã, ecclesiæ traderent. Atqui vbi illa tam multa perscripta sunt, quæ a se prætermissa Dominus, & spiritui diuino reseruata esse dixit? Num eo cómentariolo, qui acta Apostolorum inscribitur? At is non modo non reliquorũ Apostolorum, sed ne ipsius quidẽ Pauli, de cuius vnius rebus gestis scriptus videtur, omnia acta complectitur. Num ergo pauculis illis Pauli, & Apostolorum aliorum quorundã epistolis continentur? Primum quis id plane cõpertum atq; exploratum habet? Nusquã n. Paulus, nusquam reliqui earum auctores hoc scriptum reliquerunt: neq; se epistolas illas eo consilio scripsisse sunt testati, quo omnia, quæ edocti à diuino spiritu fuissent, illis epistolis consignarent. Deinde quis ignorat, illas scriptas fuisse ad corrigendos conformandosq; eorum mores, qui Christo initiati iam erant, & quæ ipsos credere & sentire oporteret, acceperant? ad stabiliendã in illorum conuentib. amicitiam atq; concordiam? deniq; in eam potissimum sententiam conscriptas, quã ipsorum, ad quos mittebantur, temporis ratio postulabat? vt si quæ inter eos altercationes, cõtrouersiæ, æmulationésue excitatæ fuissent, sedarentur: si minus honeste & sancte viuerent, castigarẽtur: si a pseudoprophetis abducti ac decepti fuissent, ad rectã fide reuocarentur: Si ad fungenda charitatis officia segniores essent, incitarentur. Huiusmodi n. fere sunt illarum epistolarum argumenta. Scriptæ enim sunt vt dixi, ad eos, qui iam Christo crediderant, & quid credendum ac sentiendum esset tenebant. Id quod intelligi licet ex ipsis epistolis: tametsi multa quoq;, vel dicã plurima, in illis recõditiora attingi solent. Sed quæ illis literis significabantur interdum potius, q explicabantur, ea ijdem Apostoli, quum cõuentũ aliquẽ Christianorum hominum adijssent, vberius docere, & alia præterea multa tradere, viua, vt dici solet, voce, consueuerant. Id quod indicat ille ex epistola Pauli ad Thessalonicenses locus: Itaque fratres state, & tenete traditiones, quas didicistis, siue per sermonem, siue per epistolam nostram. Quibus verbis significat, illis se tradidisse nonnulla, quæ non scripsisset. Idẽ ad Corinthios ita scribit: Cætera, cum venero, disponam. Et alio loco: Laudo autem vos fratres inquit, q per omnia mei memores estis, & sicut

tradidi vobis, instituta mea tenetis. Timotheo vero scr
igitur, inquit, mi fili confortare in gratia, quæ est in Ch
& quæ audisti à me per multos testes, hæc commenda
hominibus, qui idonei erunt & alios docere. Ea certe,
Thessalonicensi Ecclesiæ se tradidisse significat, tum i
se, cum Corinthum venisset, ac traditurum Corinthi
tur, scripta nusquam sunt: sicuti ne illa quidem, quæ T
ab ipso accepisse scribit, neque omnino aliquid eorum
multis ab se peragratis locis docuerat, constituerat
Quod vero Timotheo præcipit vt illa, quæ ab ipso didi
neos homines edoceat, alijs eadem deinceps traditur
ex eo intelligi licet multis de rebus, quæ literis manda
rant, edoctam ab Apostolis recentem illam Ecclesiam f
Apostolorum successores Episcopi ab eis accepta ipsi r
cessoribus suis Ecclesiæque tradiderint? Id quod cum I
le vir sanctissimus, in eis libris, quos aduersus hæreses co
tum alij locupletissimi auctores multi testati sunt: ne
stolos in ecclesiæ tanquam thesaurum, diuitias congest
tiæ suæ doctrinæque cœlestis: vnde perpetua succeder
deinceps Episcoporum dispensatione omnis veritas pr
Itaque doctrinam illam institutionemque Apostolicam
mam veritatis regulam Apostolus & fidei normam con
ab ea institutione recedi prohibuit, etiam si angeli co
ter docerent. Sic enim ad Galatas scripsit: Cæterum eti
aut angelus è cœlo, prædicauerit vobis euangelium
quod prædicauimus vobis, anathema sit. Quemadmo
diximus, & nunc iterum dico, si quis vobis prædicauer
lium præter id, quod accepistis, anathema sit. Non di
vos docuerit, aliter quam Matthæus, aut Lucas, aut M
Ioannes scripsit, scripturusue est, aut aliter quam ipsi s
Nullius scripti ille euangelij, nullius epistolæ mentio
Quid ergo ait? præter id, quod prædicauimus vobis,
liter quam coram vos docuimus, & concionando tradi
bis: & præter id, quod accepistis, hoc est audiuistis, &
dicistis a nobis. Si igitur Christus cum discipulos suos in
permulta reticuit, quæ spiritui sancto reseruanda puta
omnia quidem, quæ illos docuit, literarum monumen
sacris historiæ scriptoribus sunt mandata: si ne Apostol
quæ aut à Christo acceperant, aut a Spiritu sancto l
scriptura persequi singula curauerunt: sed ex ijs, quæ di
quædam sine scripto aliquo ecclesiæ tradiderunt: non
quæ in sacris literis aut omnino prætermissa, aut certe
rè posita forent, assentiri nos Ecclesiæ, eiusque testimo
re, tum Christus, tum Apostoli diuino afflati spiritu v

Nam si futurum erat, vt ecclesia ea, quę accepisset, non fideliter retineret, cur non aut Christus disciplinam suam mandari literarum monumentis iubebat? aut Spiritus sanctus Apostolos monebat, vt scribendo potius, quã concionando ecclesiam erudirent? Nonne negligentes euangeliorũ scriptores fuerint, inconsiderati Apostoli, Christus improuidus, Spiritus sanctus futurorũ ignarus si istos obtrectatores ecclesiæ audiamus? Quod si quis etiam pertinacius contendet, nihil in sacris libris omnino prætermissum fuisse, quod ab homine Christiano sentiendũ atq; tenendum sit: is tamen concedere cogetur aliquẽ esse eorũ librorũ interpretem oportere. Etenim si aut eorũ scriptores adhuc viuerent, aut illi vocales essent, ac seipsos quotiescunq; aliqua de re altercatio oriretur, explanare possent: alium profecto interpretem nullum requirerent. Nunc auctoribus mortuis, vel potius meliore & beatiore vita fruentibus, nullam illi libri possunt explicandi sui causa vocem mittere. Muti enim atque elingues sunt, quare interpretem & tanquam lumen desiderant: vt quæ obscure posita in eis sunt, declarentur, quæ ambigue, distinguantur, quæ præcise & nimis breuiter, dilatentur: postremo vt quæ pugnare nonnunquã videntur, consentire ea inter se & congruere perspicuũ ac planum fiat. Hoc autẽ interpretandi & explanandi munus non erunt profecto tam impudentes aduersarij, qui Ecclesię id eripere conentur, etiam si ad Pontificem Max. eiusq; consiliũ pertinere negauerint: quippe qui vt reliqua fere huiusmodi hominũ genera, hostes se illius sanctissimę sedis profitentur acerrimos. Atqui frustra hoc munere Ecclesia fungatur, nisi Spiritus sanctus ei semper adsit, qui illam errare nunquam sinat. Non est autẽ consentaneũ Spiritum sanctũ, qui minime labi patiatur ecclesiam in sacris interpretandis literis, pati eandẽ tamen superstitione opprimi, & vanis ac diuinorũ librorum sententię repugnantib. opinionib. imbui. Non n. hic illo minus turpis, nec minus perniciosus Ecclesiæ error sit. Ita eo, quo minime volunt, reuoluentur. Sequitur enim, vt etiam si quid Ecclesia teneat, quod non sacrarum literarum testimonijs confirmari posse videatur, eam tamen hallucinari nequaquam putandũ sit. Nefas n. id profecto est suspicari: neq; dubitandum est, quin sententiam illam Ecclesia ab Apostolis ipsis veritatem omnem diuinitus edoctis acceptam retinuerit. Quam multa enim sunt, quæ minime in controuersiam vocantur, cum tamen de eis nulla proferri ex sacris literis possint testimonia. Vbi enim scriptum est Spiritũ sanctum ex patre simul & filio procedere? Id tamen ne Lutherus quidem aut quisquam alius ex aduersarijs in dubium reuocauit. Quid? Mariam sanctissimam Domini nostri matrẽ post cœlestem illũ partũ, nullos liberos genuisse, virginẽ perpetuo mansisse ecquo loco scriptũ est? nullo profecto. Id tamẽ

Ecclesia credit, neq; ab ipsius consensu hac de re isti a
sentire. Quid? infantes pueros Christo initiari posse n
scriptum est? ne hoc quidem: eos tamen Ecclesia init
suit, ipsis etiam approbantib. aduersarijs, qui de hoc
xime cum Anabaptistis dissident. Quid? eos quos sem
prauis de religione opinionib. infecti, & ea re ab Eccle
ti Christo initiauerint, iterum initiari non licere? nus
quidem habetur in sacris libris. Quod si confessione i
uersariorum constat, & hæc & alia multa, quæ homin
no suscipienda atq; credenda sint, minime scripta esse
teri coguntur standum esse iudicio & consensu Eccles
non omnes illius opiniones & decreta perspicuis di
brorum testimonijs comprobentur: Aut si errare illa
stimant, cur tantis de rebus fidem illi sine dubitation
dam putant? Quid? quod si hac Ecclesia condition
possit, omnium conciliorum acta & decreta infirme
ruant: Quid enim afferri potest, cur si Ecclesia errore
non illi etiam sacerdotes, qui ad ea concilia conuene
& de rebus ad fidem ac religionem pertinentib. non so
bernationem Ecclesiæ, perperam statuere, & iudicare
Nihil igitur actum fuerit Nicæno illo trecentorum
cto patrum concilio, nihil Chalcedonensi, nihil ijs,
Constantinopoli, tot alijs in locis fuerunt habita,
totius Christiani nominis communia extiterunt: pa
ius nationis propria: partim ex medio quodam gene
actis in dubium reuocatis, quæ, bone Deus, eccl
quæ nox, quæ tenebræ offundentur? quippe omnes
iam inde ab excessu Christi fuerunt, impiorum & turb
hominum disciplinæ, illorum conciliorum decretis &
te refutatæ atque extinctæ reuiuiscere poterunt: atq;
lijs temporib. reuiuiscent: cum nunquam leues & sedi
nes defecturi sint, qui commutationem rerum cupidi
vel honoris vel gloriæ opportunã, & eorum quorum d
uideant, inutilem fore sperent. Existat igitur aliquis, q
gma defendens patrem filio maiorem esse dicat. Quid
so homini respondebis? Num illum ab eo furore N
auctoritate concilij deterrebis? at ille nihil sibi illius
ctoritatem, aut decreta dictitabit: & in eo sese vehem
bit, quod, cum vniuersa Ecclesia errare possit, multo
sacerdotes, minima Ecclesiæ particula, labi fallique pot
ba etiam Christi secũ facere dicet, quib. patre maiore
fessus est. An distingues, & quæ sit illorum verborum
docebis? At is ea verba mordicus, vt aiunt, tenebit:
terpretatione esse opus: plana, aperta, perspicua esse

tur. An proferendis alijs ex sacra historia locis illum refelles? At nullum proferre poteris tam apertum, tam facilem ad intelligendum locum, quin ille sese explicet, eiusq; loci sententiam captiosa aliqua & callida interpretatione nihil aduersari contendat opinioni suæ. Nihil est enim hoc hominum genere pertinacius, nihil plerumq; versutius, & captiosius. Nec vero vllum praui alicuius dogmatis auctorem tam sacrarum literarum imperitum, ac tam rudem accepimus fuisse, qui non aliquibus cùm aliorum diuinorum librorum, tum ipsorum euangeliorum verbis impiam opinionem suam confirmare, & vt ita dicam, fulcire conaretur. Equidem nemini diuinorum librorum vel nomen sanctius, vel auctoritatem grauiorem, quàm mihi videri arbitror: neque hoc, quod timide sum dicturus, ita accipi velim, quasi aut eorum fidem eleuare, aut homines ab illorum lectione velim deterrere. Non sum tam impius, ne tam imprudens quidem. Tamen hoc dico, nisi verissima eorum librorum interpres existimetur Ecclesia, sitq; eius in illis enodandis explanandisq; auctoritas, vt debet, grauissima, nihil fide nostra futurum instabilius, nihil opinionibus mutabilius. Etenim sacræ, quæ vt sunt, ita appellantur literæ, sunt illæ quidem ab hominibus diuino ipso exceptæ dictante spiritu, neq; illis quicquam esse potest auctoritate grauius, veritate syncerius: ad quas si quis intelligendas interprete ac duce vtatur Ecclesia, offendere ac labi nunquam possit. Verum si quis vastum hoc & scopulosum, vt ita dicam, mare infirmo confisus ingenij sui nauigio ingrediatur, & in Ecclesiam tanquam in clarissimos septentriones minime intuens, cursum se ex sententia confecturum, & in portum peruenturum esse confidat, is modo ad scopulos appellatur, modo ad vada & breuia adhærescat. Nihil eo est mari specie tranquillius, nihil temere ingredienti reuera periculosius. Neq; alia profecto causa est, cur iam inde ab ortu religionis nostræ tam multi non modo illiterati homines atq; hebetes, sed summis ingenijs, & summa doctrina præditi naufragia fecerint, & horum studiorum tanquam gurgitibus voraginibusque demersi sint: nisi quod ingenia sua magnopere mirantes, auctoritatem Ecclesiæ contemnētes, non vt meliores fierent, sed vt maiorem sibi eruditionis & sapientiæ gloriam cōpararent, ad hæc se studia conferebant. Sed vt eo referat se, vnde est digressa, oratio, si, quæ concilijs omnibus acta, decreta, dijudicata fuerint, in cōtrouersiā vocabuntur, si ea firma, si rata non erunt: quod certe futurū est, nisi grauis Ecclesiæ habeatur auctoritas, nōne obscura omnia, controuersa, dubia, incognita, incerta erunt? Nonne refractis tanquam impietatis claustris repente seditiosorū hominū agmina in Ecclesiam erumpent? noui eā inuadent Arrij, noui se inferent Eunomij, noui existēt Macedonij, noui exorientur Pelagij,

noni Sabellij volitabunt. Quid igitur istorum opinionē
psa magis impium, vel exitu magis periculosum fingi po
Ecclesiam errare posse tam temere imprudentérque con
Qui si humanis rationibus conuinci se, & refutari min
entur, ne Christi quidem & Apostolorum auctoritate, de
praua impiaque sententia depellentur? An non Christus
discipulis suis, hoc est vna cum Ecclesia se commoraturu
mansurum vsque ad consummationem seculi spopondit
idem discipulos suos paulo ante obitum suum hac est
consolatus: Ego rogabo, inquit, patrem, & alium paracl
bit vobis, vt maneat vobiscum in æternum, spiritum
Quod cum discipulis suis promittebat, non illis duntax
na cum eo discubuerant, promittebat, sed cunctæ nimir
in illius versabatur animo, pollicebatur Ecclesiæ. Illi en
ad tempus victuri. Hęc autem vsque ad consummatione
xit, seculi erat permansura. Quid ille gentium Doctor, e
vas, euangelij tuba, columen Ecclesiæ Paulus, qui in c
cerat, quæ in terris expromeret: nonne priore ad Timo
pistola tantam Ecclesiæ auctoritatem attribuit, vt eam f
tum & columnam veritatis appellet? Cuius igitur inscit
scitię autem? immo vero cuius impietatis, fidem Ecclesia
licæ abrogare, eamque insimulare iampridem erroribu
tam, & anilibus infectam superstitionibus fuisse: quam
nunquam deserit, nunquam relinquit? quam Spiritus
spiritus inquam veritatis afflare, fouere, vegetare nunq
nit? quam Apostolus columnam, firmamentum, robur
nominare non dubitat? quæ si iam diu errauisse, aut om
rare posse censeatur, non solum de eius auctoritate, sed
euangeliorum fide, de diuina clementia, sapientia, iusti
hatur: euangeliorum auctores, Apostoli, Christus ipse, &
sanctus culpam grauissimam non effugiant: omnium
conciliorum actis rescissis, summa disciplinæ, religionis
torum, perturbatio: summa diuinarum & humanarum
mnium confusio consequatur? His rationibus testim
conuicti aduersarij concedant profecto necesse est nunc
rore duci posse Catholicam Ecclesiam. Verum aliam c
ipsi commentitiam Ecclesiam, cum à vera desciuerint,
milem illi ciuitati Platonicæ introducunt. Ex quibus si
sciretur, quęnam ea sit, & quibus regionibus tam diu abs
cognitaque latuerit, nonne ipsos pudere commentorum
oporteat? Negarunt eorum nonnulli illos, qui delinqu
in Ecclesia numerandos: quo quid imperitius dici potest
insita omnium animis Ecclesię notione alienius? Quis e
Ecclesiam dici audit, non cœtum omnium Christo init

intelligitur sunt in eis plurimi non iusti plane, non continentes, non integri. Esto, quotus enim quisq; non interdum delinquit? non aliquando ab religione officij declinat? nunquã in hoc tam lubrico vitę mortalis curriculo prolabitur? Si dixerimus inquit Ioannes, quoniam peccatũ non habemus, ipsi nos seducimus, & veritas in nobis non est. Quid? ecclesia non quotidie Deũ precatur, vt sibi debita, hoc est peccata sua cõdonet ac remittat? & quidẽ illa precandi formula ab ipso est Christo Domino nostro cõposita. Quid? Paulus, non ea epistola, quę est ad Corinthios, Corinthiorum Ecclesiæ mores & vitia, seuerissima oratione reprehendit, cum eam tamen epistolam Ecclesię Corinthiorum inscripsisset? Quid? ea, quam ad Hębreos scripsit, nonne cũ illa verba ex Deuteronomio protulisset, Dominus iudicabit populum suũ, adiunxit: horrendũ est incidere in manus Dei viuentis? quos autem terrebat? quib. metũ inijciebat? nonne delinquentib. atq; improbis? eos tamen ipsos quoq; Dei populũ appellat. Quid sibi autẽ illæ Domini nostri similitudines volunt, regnũ cœlorũ (sic n. appellare solitus est Ecclesiã) modo decẽ virginib. partim fatuis, partim sapientib. comparatis: modo verriculo pisces bonos & malos cõtinenti: modo segeti tritico lolioq; permixtę? Quid aliud intelligi voluit, nisi eam ex duob. hominũ generib. conflatam esse, & cõstitutã, vno eorũ, quos electos vocamus: altero eorũ, quos reiectos dicere possumus, qui scelerũ suorũ æterna sunt supplicia pensuri: quos tamen, quoad viuunt, non ex hac Ecclesia sua eijcit, non exterminat mitis & misericors Dominus: sed retinet, & vt ad recte viuendũ pręceptisq; suis obtemperandũ conuertantur, exoptat. Is est n. qui dixit, nolle se mortẽ peccatoris, sed vt conuertatur & viuat. Quo ergo tẽpore boni separabuntur ab improbis? quando hic delectus habebitur? Tũ, quum summus ille & extremus dies venerit, quo iudiciũ de vniuerso genere humano futurũ est. Tum n. omnes vitę & factorũ suorũ rationem dabunt. Tum loliũ à tritico secernetur. Tũ fatuę virgines segregabuntur à sapientib. Tũ pisces nequam à suauib. discernentur. Tum paleis, vt Ioannes inquit Baptista, cõbustis triticũ ipsum in horreo recondetur. Quod si ex solis electis Ecclesia constaret, ne infrequẽs admodũ esset? Multi n. vt est in sacris literis, sunt vocati, pauci vero electi. Deinde nulla satis certa nota agnosci posset, quo enim signo ij, qui salui futuri sunt, ab eis internoscantur, qui sint propter ipsorum scelera ad inferos detrudendi? cũ nec simulata vitæ sanctitas facile dijudicetur à vera: & eorũ, qui impure ac flagitiose ad quoddam tempus vixerint, nonnulli ad bonam se, vt dicitur, frugem recipere soleant, atq; ex pristinis vitijs diuino auxilio euersi, continentię specimen post, & integritatis existant? contraq; qui per sancte aliquãdiu vixerint, non raro immutentur, & anteactã

vitam retexant? Atqui Ecclesia non eiusmodi esse deb
gnoretur, & aspectum ac sensum effugiat: sed aspectab
mnib.nota:quo concilia conuocari atq; haberi possint
bus Ecclesię postulantib. quo omnes, qui saluos esse s
cõmunem parentẽ, quęnam ea, & vbi sit, nouerint, ac
gregare,cui consentire,cuius auctoritatẽ sequi, pro qu
stare cõmotis dissensionib. debeant: id quod tanti refe
priano,& aliis viris sanctissimis credimus, vt qui ab ea s
sit,quamuis pie atq; integre viuere, quamuis constante
fortiter pro Dei religione emori videatur, tamen salu
lumis esse nequeat. Quid, quod si vniuersa ecclesia ign
talis,qualẽ eam nonnulli finxerunt, ne singulares quid
siæ,quæ illius partes sunt,& tanquam mẽbra,notæ sint.
& notas esse, & quibusdam ex causis nonnunquã adir
ipse nos docuit.Si peccauerit inquit, in te frater tuus,
gue eum inter te,& ipsum solum, si te audierit, lucratu
tuum.Sin autẽ te non audierit:adhibe tecum adhuc vnu
os:vt in ore duorũ,aut trium testium consistat omne ve
si nõ audierit eos, dic Ecclesię. Quod si Ecclesiã non au
tibi velut Ethnicus & publicanus. Cuiusmodi Eccles
deferendæ querelę causa Dominus noster iubet? ignot
aliquam,atq. incognitã,& eiusmodi, quæ ex innocent
xat,aut certe electis hominib.constet? At ad eã, quę no
quo pacto aspirare quisquã possit? quę puram inquiunt
disciplinã & instituta retineat: optime. Verũ fac imper
piam ac rudem hominem consilium cepisse deferendi a
querimoniam suam. Qui statuere poterit, núm pura ist
lij disciplina ab illo cœtu retineatur suo? Nã qui hoc ve
perpendere, vel explorate iudicare possit: is nec medio
ctus, & valde sapiens sit necesse est. Quid igitur aget? q
capiet? Nẽpe conueniendus illi prius, & consulendus e
ex istis verissimis, vt sibi videntur, euãgeliorum interpre
erudiatur,& discat,ea ne,quã adire velit, Ecclesia vera,
rum cõuentus sit. Fac tanti esse ad quos potissimum tã
disciplinæ causa se conferet? neq, n.inter se de hac pur
sentiunt:sed vehementer digladiantur & pugnant, dum
puriores nimirum & doctiores videri volunt: quã de ips
sensione alio agetur loco. Nunc concedant necesse est
de illa Ecclesia minime locutum esse: quã ipsi sibi ima
tione depinxerũt:sed de ea q̃ omnes nouerint,quę certo
sistat,quę cogi,quę adiri possit: ex qua ne illi quidẽ con
pellendi & eijciendi sint,qui interdũ peccent, & iniurijs
fratres suos. Nã quod ecclesia Catholica,sancta,vt est, n
ri solet: admonendi sunt imperitiores homines, eius

verbi vis sit, ac significatio. Nam primis illis Ecclesiæ temporibus sancti vocabantur, quicunq; Christo nomen dedissent, eiusque Ecclesiæ ascripti fuissent. Indicant id verba illa ex extrema Pauli ad Philippenses epistola: Salutate omnem sanctū in Christo Iesu. Et illa ex inscriptione prioris ad Corinthios epistolæ: Ecclesiæ Dei, quæ est Corinthi sanctificatis per Christum Iesum vocatis sanctis. Sanctos vocat Apostolus, qui Christi cultum ac religionem asciuerant: tametsi ex illis multi minus sancte integreque viuebant: id quod ex grauissimis eius licet obiurgationibus intelligi. Idcirco autem tum a Paulo, tum ab alijs antiquis auctoribus Christiani homines hac insigni appellatione honestabantur, quod semel certe cum se Christo deuouerant, remissis sibi & condonatis omnibus sceleribus & peccatis, quæ ante sanctissimum illud cœlestis militię sacramentum commiserant, iusti & sancti effecti erant. Ecclesia item vacare macula, & ruga dicitur: non quin peccatorum sordibus inquinati in ea permulti insint: sed quod eorum fides nulla prauarum opinionū labe aspersa infectaq; est. quanquam illo vniuersi generis humani iudicio facto proborum illud hominum electorumq; concilium, omnibus delictorū sordibus expiatis expers macularum omnino rugarumq; futurū est, de qua nimirum tam casta, tam pura, tam munda Ecclesia Paulus ea, quæ est ad Ephesios epistola mentionē his verbis facit: Viri diligite vxores vestras, sicut & Christus dilexit Ecclesiam, & semetipsum exposuit pro ea, vt illam sanctificaret mundatam lauacro aquæ, per verbum, vt adhiberet eam sibi ipsi gloriosam Ecclesiam, non habentem maculam aut rugam, aut quicquam eiusmodi: sed vt esset sancta & irreprehensibilis. Verum nos de ea in præsentia loquimur: quam Christus tum reti in mare iacto cuiusque generis pisces inclusos continenti: tum decem virginum choro, quarum quinque fatuæ erant, totidem sapientes: tum tritici segeti lolio distinctæ similem esse dixit: de ea, quæ nondum aut pro fide & rectè factis præmium accepit: aut pro delictis supplicium, ac pœnam subijt: quæ in hac mortali vita stipendia merere: quæ in acie stare, quæ pugnare dicitur: quæ fidei vinculo longe arctissimo capiti suo Christo annectitur. Cuius fidei tanta vis est, ac tanta dignitas: vt ne eos quidem, qui delinquere soleant: quibus illa modo insit, Spiritus ille diuinus indignos ducat, quibus munerum & donorum suorum vtatur dispensatoribus: quorum opera, & ministerio vel peccatis homines liberet, per aquæ primum salutaris immersionem, iterum & sæpius per solennem delictorum confessionem: vel cœlesti eos cibo reficiat: vel afflatu suo corroboret ac confirmet: vel matrimonij fœdere sociatos non dissolubilibus vinculis astringat: vel affectos morbo sacri vnctione olei lustret atque expiet. Quod

si propter ministrorum indignitatem diuina essent irr
inania munera: nimis iniqua profecto & dura Ecclesiæ
statueretur: neque id esset magis sacerdotibus ipsis, q
quis, captiosum. Constituta igitur nō humanis solum a
tis, sed diuinis etiam testimonijs auctoritate Catholi
siæ, quam nec errare ipsam vnquam posse, nec alios in
impellere demonstratum est: omnes, quæ cuiquam off
sent, errorum tenebræ facile discutiantur & euanescan
do animus & mens semper ad columnam illam & firma
veritatis Ecclesiam referatur. Vt enim lydio lapide auru
ratur, & probum ab adulterino facile internoscitur: it
de syncerum, quid instituto rectum sit, quid contra, e
sensu, consuetudineque intelligitur, ac sine vllo errore
tur. Cum enim quid illa sentiat, & quæ instituta tenea
uertitur: quid probandum, aut faciendum: quid rursus
dum, aut fugiendum sit: obscurum nemini esse potest
perfacilis hæc obseruatio atq; animaduersio videtur: ta
nouarum disciplinarum auctores homines fere esse sole
astuti, callidi, ad decipiendos incautos & credulos hon
gulari quodam artificio eruditi: ac modo religionis, r
probitatis, beniuolentiæ etiam, in eos, quos inducere
mulatione se insinuent: modo eloquentia, & disputan
tatione, & sacrarum literarum locis captiose interpret
ciant, vt probabilia eorum dogmata, & ad reprehende
ficilia videantur: ad eorum dolos, insidiasque vitanda
culi magnitudine animo paratum vnumquemq; & in
se oportet. Non enim fortunas illi nostras nobis erip
non hac terrestri patria eijcere nos conantur: non ex
ni, non honori, non libertati, nō huic mortali vitæ insi
parant: quæ tamen si nobis eripere conarentur, eorun
consilijs obuiam iremus. Verum non ea petunt: at mu
ra & veriora bona petunt. Id agunt, id moliuntur, vt ex
nos Christi Dei nostri & conseruatoris abducant: vt e
ctissimæ parentis Ecclesiæ auellant: vt ex cœlesti dor
turbent. Agitur fides: agitur religio: in qua spes omr
æternæ salutis, immortalitatis, felicitatis nostræ sita &
Agitur, vtrum Dei filij, fratres Christi, mentium beat
consortes, cœli incolæ simus: an tam ingentium atq;
lium bonorum spe assequendorum deiecti æterna ap
impiorum supplicia subeamus? Quamobrem aduigila
dere, adesse animo oportet: si qua in re ad credendur
tiendum minimè procliuem esse conuenit: id quod
pientis est habitum, in hac longe omnium maxima ca
consideratissimi esse debemus. Sed quo aduersus frau

los callidissimorum & maximè insidiosorum hominum munitiores & cautiores simus: illa semper Domini nostri oracula in animo nobis & in intimis sensibus hærere, & infixa esse debent. Is enim de salute nostra sanctissimo suo sanguine redempta sollicitus futurum prospiciens: vt in Ecclesia sua pseudoprophetæ & pseudoapostoli omni tempore existerent, sedulo nos diligenterque præmonuit, vt ab hoc hominum genere caueremus: ne nos simulata eorum pietate induci, ne apposita ad fallendum oratione decipi sineremus: ne illis fidem haberemus: ne si mirabilia quidem facinora ac præter naturam efficerent: Tunc si quis vobis, inquit, dixerit, ecce hic Christus, aut illic, nolite credere. Surgent enim pseudochristi & pseudoprophetæ, & dabunt signa magna & prodigia: Ita vt in errorem inducātur, si fieri possit, etiam electi, Ecce prædixi vobis. Si ergo dixerint vobis, ecce in deserto est, nolite exire: Ecce in penetralibus, nolite credere. Pseudochristos & pseudoprophetas Dominus appellat turbulentos homines commentitiorum dogmatum auctores, & prauarum disciplinarum magistros: qui cum à Christo defecerint, eius tamen Apostolos se, & spiritus diuini interpretes esse ementiuntur: quorum furori obnoxiam fore Ecclesiam prædicit. Tunc si quis, inquit, vobis dixerit, ecce hic Christus, aut illic, nolite credere. Quam apte, cum imitatus eorum orationem est, tum etiam arrogantiam expressit? Semper hic eorum mos & consuetudo fuit, vt Christum alibi negarent esse, quam vbi eum ipsi monstrarent, ac docerent: vt se verius sentire, quam vniuersam ab ipsis dissentientem Ecclesiam dictitarent: vt etiam si vno tempore quamplurimi existerent quam maximè distracti inter se opinionibus ac sententijs, vnus tamen quisque eorum disciplinam suam reliquis omnibus rectiorem, sanctiorem, cum Christi disciplina institutisq; coniunctiorem. & sibi ipsi persuasum haberet, & cæteris persuadere conaretur. An non nostris quoq; temporibus animaduertere licet huius generis hominum spiritus atque insolentiam? Quid enim Lutherani? nónne certos se esse Christi internuncios, veros Euangeliorum interpretes gloriantur? solis sibi Christum notũ, solis singulari atq; eximio Dei beneficio omnia, quæ maiores nostri ignorauerint, cognita atq; comperta? Nónne iam diu latentem atq; abditam veritatem sua ipsorum opera patefactam atq; illustratam dictitant fuisse? & humanum genus plurimis & inueteratis erroribus liberatũ? Hæc illi quidem gloriari reliquorum more pseudoprophetarum solent. At vanæ ipsorum & subdolæ orationi Dominus assentiri nos vetat: Nolite inquit, credere. Num verbis tantum? imò ne ostentis quidem atque prodigijs. Sequitur, Ecce prædixi vobis, hoc est, præmonui vos: nempe vt ab eis caueretis: ne vos magnificis & speciosis eo-

rum dictis, neu admirabilibus factis in errorem & frau
pelli patiamini. Addit, si ergo dixerint vobis, ecce in de
nolite exire: ecce in penetralibus, nolite credere. Quà
ter, quam accurate præcipit, atque inculcat nobis, vt
gorum & insidiosa oratione moueamur: vt ipsum nec
dine ac desertis locis latitantem: nec in tenebris atqu
abstrusum credamus esse: sed in clarissima luce assidue,
Ecclesiæ suæ frequentia cōmorantem? Quid hac adm
Domini amantius? quid prædictione porro verius di
Nónne simul ac ille in cœlum remigrauit, ea quæ de no
gmatū auctoribus vaticinatus fuerat, continuò eueneru
primum Simon ille Samarites exortus est, quod prodig
Deus? quod portentum? qua superbia? qua arroganti
etiam summum Deum existimari voluerit, & artium m
præstigijs veneficijsq; perfecerit, vt complures decepti
lum afficerent honoribus. Hic princeps Ecclesiam non
ne constitutam vexare cœpit, & tanquam fax seditioni
marum fuit. Huic enim nec arrogantia, nec impietat
discipulus eius successit Menander, à quo Menandrian
hæresis. Ex eodem fonte manarunt Saturninus ille Anti
cuius sectatores Saturniniani sunt vocati, & Alexandri
des, qui cum nouarum ipsi quoque sectarum principes
lent, noua opinionum portenta commenti sunt. His G
signi admodum titulo successerunt, quorū auctor fertu
Carpocrates, quorū disciplinam memoriæ proditum e
flagitiosam: nomini minimè congruentem fuisse: q
sunt, qui Gnosticos à Carpocratianis separent. In ead
niana hæresi post Cerinthus fuit: tametsi noua is quæd
maximè impia dogmata introduxit. Huius autem & su
omnium absurda & detestanda commenta Valentinus
cibus fabulisq; confictis innouauit. Cuius ita inuentor
Ptolemæus & Secundus fuerunt, vt nonnulla ipsi quoq
pepererint. Extiterat autem iam ante illa impurorum
secta, quæ sibi à Nicolao vno ex illis, qui ab Apostol
fuerunt diaconi, nomen imposuerat: cum eum tamen
illius disciplinæ nequaquam auctorem fuisse quidam
reliquerint. Fuerant etiam Hebionitæ auctore Hebion
propter inopiam & imbecillitatem mentis illa fertur
maximè conuenisse. Inde aliæ exortæ sunt hæreses, q
ctores Cerdon, & qui huic successit Marcion Ponticu
cionis discipulus Apelles fuerunt, quorum sectatores
doniani Marcionistæ, Apellitæ nominati. Secutus
nus, Encratitarum, vt quidam putant, auctor hære
cum Iustini Martyris doctissimi & sanctissimi viri

fuiſſet, tanti doctoris diſciplinam dedecorans, Cerdonis & Valentini dogmata renouauit. Poſt hunc Montanus exortus eſt, quo nullum terrius monſtrum fingi potuit. Is fidem & auctoritatem ſuperioribus omnibus derogans, ſpiritum illum ſanctum ſe eſſe prædicare auſus eſt, quem Chriſtus venturum, & diſcipulis ſuis omnia, quæ ipſe reticuiſſet, enunciaturum promiſerat. Itaque inuenta ſua non mediocriter commendare conabatur: quippe quæ Spiritus diuini oracula exiſtimari volebat. Atque illa tamen oſtentatione tam ſtolida, non multos modò ab Eccleſia ſegregauit, ſed funeſtis ſacris ſuis vel maximum piis omnibus odium infamiamq; conflauit. Fecit Montani tam inſignis & planè incredibilis arrogantia, vel dicam inſania, vt præ eius ſecta illi ignobiles admodum & contempti fuiſſe videantur, Quintiliani, Artotyritæ, Alogiani Heleheſeitæ, Theodotiani, & qui auctore Nouato Nouatiani dicti ſunt: quanquam ne hi quidem mediocriter arrogantes fuiſſe videri poſſunt, qui ſibi inſignem Catharorum, hoc eſt mundorum titulum vendicarunt, & qui Catharis ſplendore nominis inferiores eſſe noluerunt, Apoſtolici. Cùm tot tamque impiæ ſeditioſorum hominum factiones Eccleſiam vexauiſſent, ac tandem aliquando eam conſtitui & conquieſcere oporteret, noua excitata ſeditio eſt. Extitit enim Perſa quidam, cuius ſectam ſecutis Manichæorum nomen ex eorum auctore inditum eſt. Is diſciplinam quandam ex inſanis nefariiſque commentis temperauit: quæ partim ipſe confinxerat, partim à ſuperioribus acceperat. Huius quoque teterrimi monſtri furore perdiu infecta Dei fuit Eccleſia. Prætereo Sabellium, Paulum Samoſatenum relinquo, & Paulianæ diſciplinæ Photinum defenſorem acerrimum. Omitto Neſtorium atque Eutychen, illum Neſtorianæ, hunc Eutychianæ ſectæ principem. Ad Arrium venio, qui maius etiam quàm ſuperiores omnes in Eccleſia incendium excitauit: quod quidem non Alexandriam & Aegyptum modò, verùm etiam Aſiam, Bithyniam, Thraciam, Græciam, & magnam occidentis partem corripuit: cùm illius impias opiniones non ſolùm maximarum quarundam & primariarum ciuitatum Epiſcopi comprobarent: ſed Romani quoque Imperatores Conſtantius, & poſt eum Valens acerrimè pertinaciſſimeque defenderent: adeò vt diſſentientes Epiſcopos, proſcriptionibus, vinculis, relegationibuſque mulctarent. quo factum eſt, vt vniuerſa Eccleſia diutiſſime omni crudelitatis genere vexaretur. Diuiſa poſt tam turbulenta & frequens Arrij ſecta eſt. Succedentes enim Arrio Eunomius Macedoniusq; Conſtantinopolitanus Pontifex, & Aerius, illius diſciplinam variè immutatā ſtudioſiſſimè defenderūt. Ita nouæ ſeditiones atq; hęreſes Eunomiana, Macedoniana,

Aeria-

Arriana, illis sunt auctoribus concitatæ. Ex eodem fo
næ impietatis vberrimo Apollinaris quoque suam h
tur nefariam impiamque sententiam. Nec verò præte
dentur ociosi illi & desides Euchetæ, propter insigne
implicatam superstitione crudelitatem: quos ferunt n
tita, vt oportuerat, habuisse orandi Deum, agendiq
ra: sed sine intermissione vlla ne de quotidiano qui
laborantes, precari Deum solitos fuisse: quem illis er
superstitionem potiùs quædam Christi & Apostoli v
rectè intellecta attulerant: quibus credulitate nimia
runt, qui nudis semper pedibus ingredi sunt soliti, cùn
præceptum fuisse accepissent. Donatus initio se ab Eccl
taxat separàrat. Pòst multis quoque erroribus imbut
suam in Aphrica maximè frequentauit, cui Catholica
nomen non dubitauit imponere. Priscillianus inde in
Gnosticorum & Manichęorum portenta permiscuit: &
dam de suo attulit. Ita disciplina quędam varia, multip
struosa conflata est. Multæ & variæ post Hieronymi, A
que temporibus, Iouiniano, Luciferio, Vigilantio, H
Pelagio ducibus impiorum hominum factiones Ecclesi
ferunt: ex quibus Pelagiana factio tum ob frequenti
etiam propter Cœlestij, qui illius tanquam signifer e
signem doctrinam atque eloquentiam, maximè nobi
ad quas propulsandas, duo illi summi & sanctissimi v
nymus, Augustinusque, neruos omnes ingenij & eloqu
tenderunt. Ex his igitur iam tot ac tam turbulentis, q
clesia extiterunt, seditionibus, satis opinor intelligit
mum illud Domini nostri de futuris pseudoprophetis
fuisse. Nos quidem perpaucas commemorauimus, plur
prætermittendas putauimus: non solùm vt satietati le
curreremus: sed etiam quòd propè infinitum videbatur
recensere. Id quod vel ex eo conjici licet, quòd August
bro, quem de hæresibus scripsit, centum propè hæreses n
quæ ad illud tempus post Christi in cœlum ascensum ex
Intercerant autem anni tum circiter quadringenti int
ortum, & illam, qua Augustinus vixit, ætatem. Cùm an
le & quingenti iam ampliùs anni ad hæc tempora, à d
Christi intercesserint, existimari hinc licet, quantò plu
doprophetæ seditionum concitatores extiterint inter
centum ampliùs annos, quot ab Augustini ætate ad hoc
præterierunt: præsertim cùm tantum iam pridem de r
ac pietate erga Deum remissum atque imminutum sit, q
mis illis quadringentis annis pubescentis (vt ita dicam
siæ, quibus vsque eò religio viguit: vt cùm homines à Ch

ta, omni calamitatum & suppliciorum genere persæpe deterrerentur, inuenirentur tamen non dicam aliquam multi, sed agmina interdum hominum cuiusque generis, ætatisque maxima, quæ certatim ad exquisita supplicia subeunda concurrerent potiùs, quàm à Christo desciscerent. Quod si hæc Ecclesiæ conditio fuit, vt omni ferè tempore huiusmodi in illa dissidia & seditione existerent: quid est, quod quisquam miretur hanc ætate nostra turbulentam tempestatem nonnullorum furore excitatam fuisse? cuius quæ causæ vt commoueretur, extiterint, paulò pòst exponemus. Nunc illud confirmare non dubitamus, huiusmodi Ecclesiæ perturbationes probis & constantibus hominibus propè exoptandas esse. Vt enim cùm ab iis, qui apertè hostes sunt religionis nostræ, Ecclesia oppugnatur, qui minis suppliciisq; propositis minimè exterrentur, eorum fortitudo & virtus à Deo cognoscitur & probatur: ita commotis huiusmodi tumultibus intestinis, & vexata domesticorum hostium dolis turbulentisque consiliis Ecclesiæ, qui prudentiam in cognoscendis insidiis, consilium in cauendis, constantiam in tuenda Ecclesiæ causa, quamuis multis ab ea deficientibus adhibuerit, is à Deo facilè in optimam partem cognoscitur eius virtus, grauitas, fides: quo perturbatior est Ecclesiæ status, hoc cùm insignis magis, tum ipsi est Deo gratior atque acceptior. Itaque Paulus epistola ad Corinthios: Oportet, inquit, hæreses esse, vt probati manifesti fiant in vobis. Sed vt ad hanc (quæ temporibus nostris exorta est) Lutheranam hæresin veniamus, repetat vnusquisque memoria obsecro illa verissima Christi Domini nostri auguria de pseudochristis & pseudoprophetis futuris, & ipsius amantissima præcepta recordetur. Ita subdola istorum oratio & speciosa vocabula plus valebunt ad detegendas insidias, quàm ad occultandas. Deinde reminiscatur & cogitet ante hos a Luthero concitatos tumultus, quínam esset status Ecclesiæ. Erat enim si non à bellis vel socialibus, vel externis, at ab huiusmodi certè seditionibus & turbis tranquillus maximè & quietus, confutata enim impietatisq; damnata Constantiensi illo concilio Ioannis Viclefi, Ioannis Husi, & Pragensis Hieronymi, trium turbulentissimorum hominum disciplina, sedatisque eis discordiis, quæ diu Ecclesiam perturbarant: Omnes iam occidentis & Septentrionum Ecclesiæ Italiæ, Siciliæ, Hispaniæ, Britanniæ, Galliæ, Germaniæ, Pannoniæ, Sarmatiæ, Noruegiæ, Gotthiæ, Suetiæ mirabiliter inter se consentiebant. Nulla omnino inter eas erat dissensio, nulla controuersia, nulla varietas, de mysteriorum vi atq; numero: de sacrificio: de tertio animorum receptaculo ad expianda delicta constituto: de ratione confitendorum peccatorum: de venerandis iis, qui cœlestium concilio ascripti fuissent: de co-

de eorum imaginibus: de vita cœlibe sacerdotum: de p
& iure Sedis Apostolicæ, omnes vnum idemq; sentieba
etiam vniuersa Græcorum gens, & Asiaticæ Ecclesiæ f
stinis controuersiis ad Sedis Romanæ auctoritatem r
quod idem Armeniorum natio fecerat. Non solùm a
clesia constituta concordia coaluerat: sed iam etiam pa
moria, vt suprà demonstrauimus, augeri propagarique
cùm quidem disiunctissimæ gentes eam terrarum ora
incolentes, quam maiores nostri ne habitabilem qu
putauerunt: Christi religionem, & ipsam Ecclesiæ Rom
plinam diuino instinctæ spiritu ascivissent. Hic Ecclesi
tus, hæc tranquillitas, hęc quies: cùm exortus est Lut
tantam Christiani nominis pacé turbaret, consensione
meret: qui elatus superbia (quæ omnis mater impiet
impulsus odio: quod iam diu in Pontifices Romanos co
continebat, repente suæ venenum impietatis euomuit
bulentam impiamq; disciplinam cum vitæ licentia, qua
ctatoribus largitur: tum verò ordinis sacerdotum grau
terata inuidia studiosis rerum nouarum hominibus co
uit. Nactus est autem tempus ad excitandam in Ecclesi
nem opportunum atq; idoneum, propter intestinas reg
cipumq; discordias. Inuentorum porrò suorum eos hab
los, consiliorumq; adiutores, qui non modò illius auc
& impietatem assecuti: quod tamen vix fieri posse vide
rùm etiam superârunt. Ita repente Christianã disciplin
mutare atque dissoluere, Pontificum Romanorum le
gare, maiorum instituta conuellere, diuina denique &
omnia miscere, perturbare, confundere aggressus est, C
pus Ecclesiam discidit, ex Christiano populo concordi
lit, Sacerdotum inuidiam inflammauit atque auxit, G
maximam partem à piorum concilio separauit, reliqu
nes solicitare non desiit. Hæc ne obsecro cuiquam san
eo auctore accidisse possunt videri, qui, vt Apostolus in
cis est non dissensionis Deus? cui nihil quiete gratius, n
cordia acceptius, nihil mutua populi sui inter se charit
uolentiaque iucundius. Potest ne dubium esse, quin p
Ecclesiæ hostis Satan, per hos satellites & administ
has tantas turbas seditionesque commouerit? D· qu
si quis etiam dubitet, num dubitare diutiùs poterit
mum retulerit ad eas calamitates, quæ propter tu
Lutheri consilia fortissimæ illi, & quondam maxim
tioni inciderunt? Etenim cogitet, quoties eius gent
ob hæc dissidia ad arma ierint: quoties inter se colla
dimicârint: quoties campi humani sanguinis effusion

darint: memoria repetat reliqua ciuilium dissensionum damna ac detrimenta, incursiones, vastitates, depopulationesque agrorum, oppidorum direptiones atque incendia. Veniant illi in mentem immania illa facinora, quæ non ad hominum iniuriam, sed ad ipsius Dei contemptionem à religiosis hominibus edita atque parata sunt. Sanctissima templa & continentes illi sacerdotum domus compluribus in locis ab impia illa Lutheri manu primùm expilatæ atque direptæ, pòst aut inflammatæ, atque à fundamentis dirutæ, aut certè fugatis inde interfectisue sacerdotibus peruastatæ: virgines Deo dicatæ aut expulsæ, aut ex sanctissimis adytis ac penetralibus abstractæ ad nefandas libidines, incestasque nuptias. Quæ ego vidi teterrimi belli & barbarico quodam furore gesti vestigia, cum proxima æstate per Heluetios iter facerem? quo mœrore sum affectus, cum oculis passim ruinæ templorum atque ædium sacrarum occurrerent? cùm imagines diuorum omnium deletas: cùm illius sanctissimæ crucis, quæ Christum pro salute nostra morientem sustinuit, monumenta fracta vbique, prostrata, conculcata, conspicerem? quo horrore perfusus sum, cùm animum vicissem, & templum quoddam pagi Tigurini primarium, si illud templum nominari fas est, sustinuissem me ingredi, vt oculis subijcerem ea, quæ credere audita non poteram: quæ tum mihi species? quam tetra? quàm horribilis obiecta est? cùm diu contemplans nusquam vllum aræ vestigium aspicere potui, nullam vestem, nullum ornatum, nullum lumen, nihil denique templi simile, præter tectum ac parietes, & pauca subsellia, vt ipsa etiam barbararum efferarumq; gentium delubra maiorem religionis speciem habere non dubitem. Nihil horum, ita Deus mihi propitius sit, à me fingitur, nihil oratione maius fit, quàm quantum re ipsa sit. Nota hęc sunt & peruagata & illustria, neque aut testimonium cuiusquam desiderant ad probandum, aut orationis copiam ad augendum. Quo enim pacto illa augeantur? quæ ne pro rerum quidem atrocitate satis dignè deplorare quisquam possit? Erit ne igitur quisquam tam stultus, tam à sanitate alienus, qui tantorum malorum, tam grauium calamitatum, tam impiorum inauditorumque facinorum recordans illudi sibi diutiùs speciosis nominibus veritatis & doctrinæ Euangelicæ patiatur? non facta verbis potiora ad iudidicandum existimet? vereatur ne Spiritus sanctus Lutherum ad has commouendas dissensiones impulerit? Quæ porrò istorum impudentia est? qui tantorum facinorum sibi conscij, tamen conuenticulis suis Catholicæ audent Ecclesiæ nomen imponere? Vt omittam illa, quæ gesserunt. Quid Ecclesiam Dei terrarum orbis angulo inclusam & abditam esse censent? Vbi

igitur

igitur illa sanctissimorum vatum oracula, qui eam toto t
orbe diffusam fore toties cecinerunt? Vbi Dei promissa,
Isaac & Iacob polliciti benedictum iri omnibus gentibus
& futurum semen eorum sicut harenam maris & pulue
ræ, & propagatum iri ad orientem & occidentem, septe
ac meridiem? Quid? quod ne tota quidem illa natio ab
defecit, magna eius pars singulari Dei beneficio ab hac
tegra inuiolataque permansit: sunt eius adhuc gentis v
simi Principes: sunt viri doctissimi: sunt populi plurimi
dei religionisque colentes, eiusque propugnatores, vind
fensores acerrimi: quorum religio, grauitas, sapienti
eminet atque elucet magis, quantò se finitimarum ci
dissimiliores præbuerunt. Heluetiorum quidem natio
uisa in partes duas sit, ea, quæ in Ecclesia permansit, tan
pietatis odium præ se fert, vt non modò fortunas & om
subsidia, sed vitam etiam, & sanguinem potiùs, quàm v
cultum abiectura esse videatur. Sunt hæc impietatis Lu
totius Lutheranæ disciplinæ argumenta imprimis pro
At verò illud vel maximè ad rem pertinet percunctari &
re, ecquæ nam Ecclesia Catholica fuerit tot seculis, an
Lutherus natus esset. Hinc enim facilè quiuis eius discip
prauam, falsam, ac pestiferam esse perspiciet, nisi prauis
tè opinionibus ita corruptus sit, vt à veritate cognoscen
tus abhorreat. Quæramus igitur ex istis, vlla ne ante Lu
Ecclesia fuerit: alterutrum respondeant necesse est, aut ex
illam antea penitus & deletam, hoc demum tempore Lu
pera reuixisse: aut pusillum aliquem gregem tanquam I
næ Ecclesiæ seminarium mox futurum extitisse superio
culis: Si occidisse illam funditus & euanuisse responder
illa Christi promissa se vsque ad consummationem & fine
li vna cum Ecclesia sua permansurum? vbi illa tanta fun
torum Ecclesiæ firmitas, quæ vt Dominus in Euangelic
ne inferorum quidem portæ possint labefactare vnqua
conuellere? quæ sunt autem inferorum portæ, nisi hære
clarè verò illa fundata super sedem Apostolicam fuerit,
abhinc & eò ampliùs annis, nulli ea sede Pontifices re
de sentientes sederint: si & ipsi superstitiosi atque impij
& cuncta vna cum eis à fidei veritate aberrauerit Eccle
superioribus temporibus semper exiguam aliquam fa
dixerint fuisse, quæ Lutheri disciplinam tantò antè, qu
rerum natura esset, probaret: istuc ariolari & diuinare er
vt exclamare omittam & requirere, vbi vaticinationes
ctissimorum vatum? vbi Dei pollicitationes de Ecclesi
regionum spatio immensa, hominum multitudine pro

nita? Illud quæro, quænam hæc Luthero astipulantium turba fuerit? cur non nominant? cur non proferunt? Deinde, si singulari Dei beneficio ipsi minimè errabant, vtrum animaduertebant errare alios, an non? Si non, igitur ipsi quoque errabant, (nam si ipsorum fides & vitæ instituta aliorum dissimilia fuissent) ex eo ipso profectò, quantopere errarent cæteri, cognouissent. Ergo ne ipsi quidem ex cœtu piorum erant: ita funditus Ecclesia extincta ac deleta erat, quo nihil magis nefandum atque impium dici potest. Sin autem id animaduertebant, cur non errores suos cæteris indicabant? Quid, eo ex grege nemo nunquā prodire, nunquam veritatem patefacere, nunquam indicare præclaram illam disciplinam ausus est? Cur non humano generi tam inueteratos errores eripere curauit? Cur hoc venturi Lutheri beneficium esse maluit, quàm suum? Si gloriam contemnebat, tam erat durus, tam immisericors, tam maleuolus, tam contemptor & negligens præceptorum Domini, vt nō fratrum suorum cùm posset, saluti consuleret? vt eos perniciosis superstitionibus oppressos esse negligeret? Si inuidiam metuebat: tam meticulosus erat, tam timidus, tam diffidens Deo: vt vllo periculo deterritus officium desereret? Dei & religionis causam suscipere atque agere non auderet? Sin in Deum culpam conferent, vt ferè faciunt, cùm exitum reperire non possunt: præclara erit & pietatis plena defensio. Rursus igitur quæro, vbi Dei bonitas? vbi rerum humanarum prouidentia? vbi beneuolentia? & misericordia erga humanum genus? cur veritatem tot & tantarum rerum per tot secula ignorari & latere voluit? hac demum ætate Martini Lutheri opera inuestigari & percipi voluit? cur tantam hominum multitudinē interire est passus, cum veritate patefacta & cognita posset conseruari? Age si Ecclesia illa sine nomine, quam isti Catholicam dicent fuisse, sibi quiescendum putabat: quid ita opposita illi altera, quam impietatis & inueteratæ superstitionis insimulant, etiam ipsa quiescebat? Cur Romani Pontifices, quos tyrannos fuisse videri volunt: qui certè iuris ac dignitatis suæ semper retinentes fuerunt, tam æquo, vel potiùs iniquo patiebantur animo illum hominum cœtum cum Romana, cui ipsi præsidebant, Ecclesia dissidere? Cur non ob eam causam concilia conuocabant? Cur de concordia nō agebant? Quando enim vllum hominum genus aut tam numero exiguum, aut tam locis dispersum ab sede Apostolica dissensit: cui non Romani se opposuerint Pontifices & aut aduersariorum animos Dei auxilio sanauerint: aut in sententia pertinaciter manentes, grauissimis eos decretis confixerint? Somnia ista sunt, ridiculaque commenta fuisse superioribus seculis Ecclesiam nescio quam, quam nominare non possunt, nec

docere: ex quo hominum genere constiterit: quema
descripta fuerit: quam orbis terrarum partem incolu
cum disciplina, fide, mysteriis Lutheranam Ecclesiam c
& concordare, quæ si vlla vsquam fuisset, aliquid de ea
proditum, aliquid annalium monumentis mandatum
quæ eius alicubi reliquiæ superessent: aut suo illa ipsius
aut aliorum inuestigatione deprehensa fuisset, ac cogn
non similia atq; his temporibus, tum quoq; inter Eccle
las extitissent certamina. Quod si hoc, quo aduersarij
defensionis genus probabitur: si ad eleuandam Eccle
licæ, & Christianorum populorum contra ipsos stantiu
ritatem & fidem, licebit eis ad Ecclesiam quandam n
modò inauditam, sed ipsis etiam incognitam confuge
esse Catholicam Ecclesiam dictitare, illam esse quæ a d
ritu regatur, quæ minimè errare possit: cuius vnius grau
ctoritas debeat. hanc verò nostram, quam nos, patres, a
nostri, ac tam multorum seculorum antiquitas Cathol
xerit, errare ipsam, & errauisse iam pridem: neq; Christ
Antichristi Ecclesiam: si in hac inquam commentitiæ
calumnia delitescere eis licebit, ne apertè impij ac furi
mentur, si sine dissimulatione vlla ab Ecclesia Catholi
tiant: de concordia, de pace, de otio, de quiete, de tranc
Ecclesiæ in perpetuum actum est: non hoc modo tem
in posterum etiam seditiosissimus quisq; ad arbitrium
Ecclesiam perturbabit. Nihil est, quod quisquam sper
diis illam & contentionibus conquiescere vnquam po
ex aliis dissensiones orientur, sine vllo earum remedio
nim turbulentos homines ambitione, ira, odióue pe
instinctu Satanæ concitatos, à vexanda Ecclesia deterre
impediet, quò minùs vt cuiq; eorum libitum fuerit, se
tumultusque dogmatis alicuius nouitate commoueat
rum ne literarum testimonia? At sacris ipsis literis alite
clesia sentiat, interpretandis, quis ignorat solere hoc h
genus summa cum pertinacia suorum dogmatum un
tueri atque defendere? Quid enim Arrius: quid Mac
quid Eunomius? quid Sabellius: quid Eutyches? quid
quid Heluidius? quid Iouinianus? quid illi Cerdones? V
Manichæi? quid tot aliarum sectarum principes? ad co
das impias opiniones suas, quibus tandem aliis nisi di
librorum nixi sunt testimoniis? An verò sanctorum pat
ptis & auctoritate refellentur? At illos ipsos veteres
quantumuis licet doctrina, & vitæ sanctitate excelluer
etis explicandis literis, ac dijudicandis fidei controuersi
rimatos esse contendent. Illorum sententiam Catholic

bunt Ecclesiæ consensum fuisse. Num ergo ad concilium vocabuntur? Enimuerò concilio habito ipsi omnes, qui ab eis dissenserint, ac eorum disciplinam improbarint: iniquos iudices iurabunt: perperam iudicatum fuisse: circumuentos se & iniuria damnata ipsorum dogmata clamare, & vociferari non desistent, Pontificem Maximum eiúsue legatos, qui illi Concilio maiorum exemplo præfuerint: Episcopos, qui conuenerint, negabunt numerandos esse Catholicæ Ecclesiæ sacerdotes: eoq; minimè mirum esse, si errauerint: negabunt sacras literas rectè ab eis interpretatas atque enodatas fuisse: vt aliud habeatur Concilium, & ipsorum causa de integro cognoscatur, postulabunt. In quo si illis mos geratur, in infinitum res serpet. Semper enim de Concilij superioris actis, seditiosis hominibus postulantibus, nouum habendum erit Concilium. Ita nihil explicari nec transigi vnquã poterit: neque quid de quaque re credendum sit, constitui ac definiri: tantumque aberit, vt conciliorum auctoritate veteres discordiæ tollantur: vt etiam nouæ de ipsis Conciliis futuræ sint controuersiæ. Reliquum igitur erit vt huiusmodi hominum temeritati atque imprudentiæ, Catholicæ Ecclesiæ per terrarum orbem diffusæ opponatur auctoritas. At illi fatebuntur quidem grauem ipsis esse auctoritatem Ecclesiæ Catholicæ. Verùm si illius auctoritas eis obstiterit: veram illam esse, & Catholicam minimè concedent: & istorum exemplo commentitiam quandam Ecclesiam inducent: illam secum facere: cum illius fide & institutis dogmata sua congruere affirmabunt. Hîc si quis, quænam ea Ecclesia sit, ex ipsis requiret: & vt ea sibi commonstretur, postulabit: operam perdet, quorum ea hominum sit, scire se negabunt: aut certè aliquam impiorum hominum sectam iam pridem damnatam extinctamque proferent: quam veram & germanam defendent Ecclesiam fuisse. Quid igitur fide nostra incertius? quid institutis mutabilius? quid Ecclesiæ statu futurum est perturbatius? si dimissa vera Ecclesia, inducatur commentitia? si pro ea, quæ nota sit, asciscatur incognita? Quid Origene porrò, quid Tertulliano, quid Ireneo, quid Augustino, quid Hieronymo, quid aliis tam multis, tam doctis, tam sanctis viris fuerit insipientius, qui impiis temporum suorum hominibus nihil magis, quam Catholicę Ecclesiæ consensum opponendum putauerint? Næ illi facilè, ac nullo negotio poterant repelli: si eam, cuius auctoritate ipsi tantoperè nitebantur, veram esse aduersarij Ecclesiam negauissent. Hoccine defensionis genere isti vterentur: & hanc inanem ac nugatoriam Ecclesiam inducerent, si ex animo concordiæ studerent: si quietam in posterũ Ecclesiam esse cuperent: cum ea defensione leuissimo cuiq; aditus ad illam vexandam, oppugnandã, perturbandam pateat: cũ illa suscepta

commentitia Ecclesia, nihil inuestigandæ veritati, nil
interpretandis literis, nihil tollendis dissidiis loci, nil
Ecclesiæ ad tuendam dignitatem suam præsidij relinqua
jiciendum igitur, aspernandum, respuendum est à pior
minum animis atque auribus Ecclesiæ huius incognitæ c
tum: quo nihil nec vanius, nec ad commouendas & ale
ditiones aptius fingi potest. Quid ergo dixerit aliquis, n
superioribus temporibus quenquam inuentum fuisse,
gmata Lutheranorum defenderet ac probaret? Ego verò
hoc do, & concedo. Fateor permulta istos à variis varior
gmatum auctoribus transtulisse. Neque enim tantum
& solertia valuerunt: vt excogitare omnia ipsi, & com
potuerint. quiddam à Berengario didicerunt: multa ex
Viclefi eiusque discipulorum fontibus deriuârunt. Non
iam atque adeò multum Patauinus illos Marsilius adiu
enim mira hominum facilitas in inuentis perditissimi &
ssimi cuiusque approbandis: diligentia in transferendis
ego extitisse quenquam arbitror multis abhinc seculis ta
temptum atque ignobilem prauæ alicuius sententiæ au
cuius ex scriptis summa diligentia perquisitis non isti alic
cerpserint. Nec tamen parum multa ipsi suo vt dicitur, m
cogitârunt & repererunt: ne si omnino alieni fuissent
tardo videlicet extitisse ingenio viderentur. Verùm nequ
satis est, id quod neminem arbitror negaturum, hoc doc
alterúmue, aut plura etiam dogmata ex his, quæ Luther
que sectatores defendunt, vni fuisse alicui hominum ge
quando probata. Vt enim partem aliquam istius discip
nuerit, modò non omnem: nihilominùs ab Ecclesia alie
set. Illa, quam tantoperè iactant, & verbis defendunt, cum
lant: illa, inquam, Euangelica doctrina vniuersa neces
eo hominum cœtu retenta fuerit, quo is vera existimetu
sia fuisse. Nominent igitur nationē aliquam, si possunt: q
ctam Lutheranam istam disciplinam probauerit, quoni
dem eandem illam, atq. Euangelicam esse contendunt:
quam eadem, quæ Lutherus, senserit: quod ad ritus, quo
rimonias, quod ad sacra, quod ad instituta, quod ad myst
tinet: nulla de re omnino dissenserit. nullum, non dicam h
genus, sed ne singularem quidem hominem poterunt non
Sed quæ nam ab aliis isti acceperint, videamus: ac prin
sanctissimo Christi corporis mysterio agamus. Extitit igi
nis abhinc circiter quingentis Berengarius quidam. Is cu
tioribus omnibus seculis, ex eo tempore, quo Christus or
rat: tot, tamque impiorum & audacium hominum greg
tissent: nec tamen quisquam tam prætceps, tam perturban

clesiæ cupidus inuentus fuisset, qui illud sanctissimum mysteriũ, vel verbo violare ausus esset: cumque panem illum & vinum, post consecrationem non iam panem & vinum, sed verum corpus, & sanguinem Christi esse sanctissimi viri, auctoresque locupletissimi in diuersis orbis terrarum regionibus commorati vno ore consensissent ac scriptum reliquissent: Cyprianus, & Augustinus in Africa: Hilarius in Gallia: Ambrosius, Leo, Gregorius in Italia: Chrysostomus in Thracia: Theophylactus in Mœsia: Ioannes Damascenus in Syria: Origenes, Cyrillus & Athanasius in Ægypto: ex quo illum haud dubiè vniuersæ Ecclesiæ consensum esse intelligi liceret. Cumque Christi verba illud instituentis mysterium adeò perspicua & aperta essent: vt neque auctoritatem cuiusquam, neque interpretationem requirerent: repente furiosissimus Satanæ administer opponere se grauissimis auctoribus, repugnare consensui Catholicæ Ecclesiæ, aduersari sacris Euangeliorum verbis cœpit: & panis illius ac vini naturam contendit post consecrationem minimè mutari. Non manârat tamen malum istud longiùs. Nam & doctissimi viri statim hominis amentiæ obuiam ierant: & post eiusdem furorem concilia quædam damnauerant. Extiterunt aliquot post seculis Ioannes Viclefus, eiusque astipulatores, Ioannes Hussus, & Hieronymus Pragensis, tres seditiosissimi homines, qui alia quadam ratione violare mysterij illius sanctitatem ausi sunt: quibus tum quoque Catholica se opposuit Ecclesia: frequentissimoque Constantiensi Concilio eorum impietatem condemnanit. Eis portentis tantò pòst successit Lutherus: qui Constantiensis Concilij auctoritatem repudians, perpetuumque totius Ecclesiæ consensum pro nihilo putans, incredibili temeritate omnes populos, gentes, nationes, Italos, Hispanos, Gallos, Germanos suos, vniuersam denique toto terrarum orbe diffusam Ecclesiam ausus est simulachrorum cultus, ac summæ superstitionis arguere. Hîc trium seditiosorum hominum Lutheranæ impietatis suffragatorum commemoratio, vtrum ad istam disciplinam commendandam valebit? an ad condemnandam? assentiendum Luthero erit, quia Viclefi, Ioannis Hussi, Hieronymique Pragensis impiam sententiam reuocârit? an non potiùs ob eam ipsam causam dissentiendum, quòd eos huius sui dogmatis autores laudet, quos vniuersa iam pridem Ecclesia condemnarit? Nónne cum illi damnati sunt, vno eodemque tempore in Lutherum lata sententia est? isq; impius hostisq; Ecclesiæ est iudicatus? Quid aliud est Christum in deserto loco, in solitudine, in penetralibus quærere? nisi cum in Hussitarum grege, in Valdensium conuenticulis, in huiusmodi sectarum latibulis vestigare? Nam quòd moderatissimus homo & concordiæ pacisque aman-

tissimus, vniuersam Ecclesiam in rectores à Deo constitu
citare, populos regesq; Christianos seditiosissimis & se
concionibus inflammare in Romanos Pontifices, eorum
sedem Apostolicam, hoc est, fundamenta Ecclesiæ lab
atq; euertere conatus est, in eo furorem audaciamque
Marsilij renouauit. Ille enim quo se in Ludouici Bauari
insinuaret cum Pontifice Romano graues inimicitias ge
vt ex obtrectatione Pontificum Romanorum cresceret
edidit, quem pacis defensorem inscripsit: quo libro egre
cis defensor, quantũ in ipso est, Romanos Pontifices cir
bit, & cum diuinis decretis, tum humanis legibus conc
iura extorquet: atq; omnem illi augustæ sedi dignitatem
temq; detrahit. Quod verò Lutherus, & quidam eius d
omnia fato & necessitate fieri: nihil in potestate nostra
agi nos, non agere à principio dixerunt, cùm idẽ senseru
nonnulli quoq; veteres Philosophi: tum Viclefi illius sui
tijq; Vallensis opinionem impiam & humano generi p
sam reuocârunt: huius tamẽ postea impietatem dogmat
eam intelligebant nimis apertam atq; inuidiosam fore,
ex parte correxerunt. Ex quo ipsorum disciplinæ incons
mimaduersa est. In ea tamen sententia perstiterunt, vt ne
luntatem nostram esse, quod ad rectè agendum, & diuin
ptis obtemperandum attinet, liberam. Ita cùm in maxim
& ad salutem animorũ necessariis libertatem nobis eri
minimis & ad rerũ caducarum administrationem pertin
relinquunt. Quod contemnendã esse docent auctoritat
siæ abstinere nos statis diebus quodam ciborum genere i
Iouinianum huius impietatis auctorem secuti sunt. Quo
tollunt: quod negant orari Deum, nec rem diuinam fieri
re pro mortuis, quadam ex parte Aerianam illam, cuius fu
minimus, hæresin excitârunt. Quod sacerdotium peru
neq; sacerdotum ordinem ab reliquis, qui sacris initiati
separant: in eo non Aerij quidem amentiam innouant: se
profectò vehementiùs insaniunt. Ille cùm sacerdos esse
pontificatũ, quem concupierat, assequi potuisset: repul
re factus, vt Augustinus significat, Aerianus, sui credo co
di causâ, repente disputare & confirmare cœpit, nihil in
scoporum & reliquorum sacerdotum ordinem ac dignita
teresse: idq; non vt pontificiam dignitatem abijceret, se
norum sacerdotum extolleret. Isti verò non Aerij modo,
lefi etiam illius impietate superata, sacerdotium cum o
omnino prophanis hominibus communicant. Ita sacros
honorem multò etiam vehementiùs violant, atque dede
De imaginibus porrò eorum, qui propter sanctitatem

nocentiam vitæ, in cœlestium concilium sunt relati, ipsam Iconomachorum tot seculis post hæresim sunt secuti: cũ tamen eam non ignorarent primũ frequentissimo Romæ habito ob eã causam concilio, deinde Niceno posteriore esse ipsum illud dogma confutatũ atq; damnatũ. Atq; hæc, & alia non pauca (q̃ breuitatis causa omittimus) dogmata, ab alijs impiarum disciplinarũ magistris accepta & iampridem explosa retulerunt. Illa vero eorum peculiaria, & vt ita dicam, sunt vernacula: quod negant sacerdotium, negant matrimonium, negant confirmationem, quæ dicitur, habenda esse mysteria: extremam vero sacri olei vnctionem etiam verbis petulantissimis irrident. Ita ex septem illis sacrosanctis mysterijs, quæ iam inde ab Apostolorum temporibus vsq; ad nostra tempora sancta Catholica summa cum cerimonia semper vsurpauit Ecclesia, sublatis quatuor, tria omnino reliqua faciũt: de quibus tamen ipsis ne cum ecclesia quidem prorsus consentiunt: ne nimiũ credo, ecclesiæ consensiui tribuere viderentur. Tantũ eos rerum nouandarum studiũ inuasit: tanta Christianę disciplinæ cõmutandæ cupiditas: tanta obtrectandi & aduersandi ecclesiæ Catholicæ libido tenet: nouos quosdam ipsi ritus tũ initiandi homines Christo, tũ agendi salutaris illius instituti à Domino nostro conuiuij: nouam rationẽ confitendorũ peccatorũ imperitæ multitudini gratam admodum, & plausibilem inducunt. Quinetiam multi eorũ (ó inauditam impietatẽ) sacrificiũ ipsum quotidianum ad colendum, orandum, placandum Deum, atq; vsurpandam grato animo assidue Christi pro salute nostra in cruce immolati, memoriam comparatum, omnibus locis summa cum cerimonia semper factum: quod tanto antequam Christus nasceretur, Deus ipse Malachiæ ore testificatus est, tantopere gratum sibi & acceptum fore: illam inquam puram & mundam (sic enim Malachias appellat) oblationem, vt rem prorsus inutilem & superstitioni affinem repudiant. Prętere a epicurei theologi improbant sacerdotum, & aliorum, qui sacris initiati sunt, vitam cœlibem: hoc etiam Iouiniano illo, cuius supra meminimus, intemperantiores, quòd is cũ vitę cœlibi matrimoniũ ęquaret, gratũ illud tamen vitę genus Deo esse non negauit: atq; etiam ipse vixisse cœlebs traditur. Isti vero nec valere quicquã hanc vitę rationem ad conciliandũ nobis & placandũ Deum affeuerant: sicuti ne vlla quidẽ alia recte facta: & tantũ abfuit, vt cœlibem vitã degere voluerint: vt eorum plurimi doctorem suum Lutherum imitati, cum sacerdotes fuissent, & se cœlibes perpetuo victuros esse vouissent: sine vlla religione ductis vxoribus fidem Deo datam obstrictamque violarint. Itaque sodalitates eorum: qui Deo sua ipsorum deuotione consecrati quasi in familijs diuorum quorundam numerantur, illis ipsis Apostolorum temporibus insti-

tutas, vel maxime hoc nomine vituperant: quòd illis ascrip
paupertatis & obedientiæ: tum etiam vitæ cœlibis, perpet
continentiæ votum suscipere soleant. Et quòd vitæ gen
silius, Chrysostomus, tot alij sanctissimi viri vel maximis
bus extulerunt: vel etiam sunt secuti: ipsi Basilio, Chrysost
videlicet sapientiores vehementer damnant atque impr
Sunt quidem aliæ quoque non paucæ propriæ eorum pecu
que sententiæ: nos tamen eas breuitatis causa prætermit
quanquam horum quoque ipsorum, quæ commemorat
dogmatum nonnulla videri possunt a Ioanne illo Viclef
cisse: quem tamen temeritate, audacia, impietate superare
sunt. Sed quid plura de eorum arrogantia & cupiditate no
rum rerum commemorem? qui tanquam in illud summum
sti tribunal ascendissent; ita quæstiones exercent, iudicia f
non singulares homines, sed gentes vniuersas Ecclesia e
stultitiæ, superstitionis, impietatisque condemnant: non
modo nationes, Italos, Gallos, Hispanos: sed suos etiam i
maiores, atque vno verbo vniuersam Ecclesiam a Chri
pridem desciuisse pronunciant: ad arbitrium suum omni
cant: præscribunt ac decernunt, quæcunque eorum fert
Leges veteres antiquant: nouas sanciunt: totius Christian
nis consensum repudiant: conciliorum auctoritatem asp
tur: sanctissimorum virorum vetustissimorumque auctor
uant testimonia: Nouam ipsi Ecclesiam, nouos ritus, no
monias, noua sacra, nouum sacerdotum genus introducu
credendum, quid sentiendum, quid agendum sit, tanqu
cum Apostolo in cœlum rapti fuissent, ita se certum, comp
exploratum habere profitentur & dictitant. Quis statuer
vtrum impudentiores detestabilioresque sint, quod dog
liorum impietatis iampridem conuicta & explosa reuoca
quòd ausi sint noua ipsi, & post hominum memoriam i
portenta confingere? Et cum tam multa defendant, quæ
ctissima antiquissimaque concilia summo & perpetuo
Christiani nominis consensu damnauerint, non hoc ipsi
quæ eorum disciplinæ fidem abrogabit? aut quisquam
cors erit, tam a mente consilioque alienus, vt quæcunque
finxerint, ea Spiritus ipsius sancti oracula esse censeat? q
celeberrima frequentissimaque concilia Spiritu sancto i
decreuerint, quæ grauissimi auctores memoriæ literisqu
derint, quæ Catholica Ecclesia semper secum ipsa conien
concors senserit, ea præ vnius Lutheri, eiusque sectatoru
mentis despiciat atque contemnat? Ac si inter se tamen c
rent: minus aliquanto manifesta eorum impietas teneret
non hostiłcum magis, quam ipsi inter se digladiantur & d

quo nullum afferri certius argumẽtum eorum impietatis potest. In quo illis nimirum idem vsu venit, quod alijs sectis huiusmodi contigisse non paucis memoria proditum est. Sic illa Simonianæ tanquam fons hæresis in multos riuulos dimanauit: sic Arriana secta in Eunomianã, Macedonianam, Aerianam sectam est discerpta. Pari igitur ratione impiorum & seditiosorum hominum in Germania factio, in Anabaptistas, Lutheranosque diuisa est. Quæ duæ inter se manus non disputationibus tantum, altercationibusque certarunt: sed armis etiam & prælijs dimicarunt. Nec vero Lutherani diutius in vna constiterunt eademq. sententia. Ausi enim quidam sunt à Luthero haud leuiter dissentire ipsorum magistro ac principe. Itaque auctore Oecolampadio & eius subscriptore Zuinglio, ea rursus scissa est factio. Atque vt exempli causa rem vnam imprimis maximam & grauissimam proponam, de qua inter se dissentire cœperunt: Lutherus, & qui ipsum secuti sunt, censuit in pane naturam vtramque panis & veri corporis Christi post consecrationem coniunctam esse. Oecolampadius vero, & qui ab eo fuerunt, Christi corpus negarunt ad naturam panis accedere: sed panem illum etiam post illa solennia verba effata nihil aliud quam panẽ esse censuerunt. Ita vna eademq; de re; & ea quidem longe grauissima in magna sunt varietate & dissensione constituti. O disciplinam mutabilem, variam, inconstantem: modo hoc, modo illud defendunt. Atqui hæc sunt falsę eorum impiæq; rationis, non obscura, non adumbrata, sed expressa signa ac perillustria. Veritas enim haud quaquam esse multiplex potest: sed vt spiritus diuinus est vnicus, ita verum, quod illo docente cognoscitur, singulare atque vnum est. Quid ergo, si quispiam ab eorum causa minime abhorrens, illis se in disciplinam tradere cogitet, quo nam eorum vtatur doctore ac magistro? ad quem se conferat? quem cæteris anteponat? Lutherum ne? Istius ille quidem cùm dissensionis auctor, tum præclarę disciplinę magister fuit, princeps ille ætate nostra, vt gloriari solet, ista enunciauit & patefecit iampridem ignorata incognitaque mysteria. At ab illo discipulum abduxerint Oecolampadius & Zuinglius, neque passi fuerint probabiliorem Lutheri sententiam videri quàm suam. Quantas igitur illi misero offuderit tenebras istorum inter se distractio, & opinionum dogmatumque varietas? Nonne ergo ex hac quoque sententiarum dissimilitudine disciplinæq. mutabilitate quiuis intellexerit, quàm isti à vera Ecclesia longe absint? Nunquam enim ea à se discrepat, nunquam dissentit, at ne accidere id quidem pacto vllo potest. Cum n. firmamentũ illa & columnã sit veritatis, vt diximus, nec plus vno verũ, sicuti ne plus vno quidẽ rectum esse possit, semper sibi ista necesse est constet, mirabiliterq; consentiat. Isti vero tantum abest, vt

diutius inter se congruere potuerint: vt eorum pleriq; ij
rebus alias aliter senserint. Euenit igitur eis, quod vsu ve
torib. solet, si quando ab recto itinere aberrarint. Vt n. illi
alijs semitas ingredientes vagantur nullum secuti peritum
num ducem. Ita isti duce Ecclesia carentes, quam reliquer
de recto fidei religionisq; curriculo temere decesserint, a
lijs diuerticula impietatis ingressi sunt: neq; vlla alia fere i
si sentiendi contra atque Catholica Ecclesia sentiat, pe
permanent. Itaque vna aliqua de re eorum opinionem red
& prauam esse falsamq; doceas: non illi in Ecclesiæ sen
transeant: sed continuo pro ea, quam refelleris, aliam n
absurdam reprehendendamq; substituant, hanc quoq; ij
firmes ac reprehendas: ne Ecclesiæ quidem ita conuicti
ant, sed vt sunt in comminiscendo ingeniosi, atq; vt falsæ
nes vna eademq; de re possunt esse cōplures: cum verita
simplex sit: aliud quoddā statim portentū excogitēt. Deni
uis anfractus & tramites quamuis arduos deuiosq; pe
tur potius, quā in rectam & planā viam deducente Eccle
ant. Quamquā quid est, quod quisquam eos miretur cū
pertinaciter pugnare: quibus ne ipsis quidem inter se vide
uenire? Sed tamen vis est magna veritatis. Hęc illos tanta
rum obstinatione sibi obsistentes nonnunquam rapit: &
tionē sui reluctantes attrahit. Velut in ea quæstione, qu
est, & adeptione iustitię, aduersarij initio ducē & docto
Lutherum secuti, & quicquid ille effutisset, Pythagoreoru
defendētes, iustos per fidem solam nos effici persuasum
Fidem autem is intelligi volebat, per quam confideremu
ti nobis à Deo peccata omnia: & in eius gratiam nos rec
propter mortem, & satisfactionem Christi. Non ille am
charitatem erga Deum, non detestationem superioris vi
studium seruandi diuina præcepta in posterum requireb
na illa confidentia, & summa securitate animi totam
iustitiæ nostræ rationem locabat. Eam vnam qui afferret
illum, & pium, & sanctum effici dicebat: atq; ab omni leg
& liberum ac salute accepta, vt eius vtar verbo, securum,
que postea recte faceret: ita facere, vt nihil omnino de fa
amplius solicitus esset, atque anxius. Nec mirum, si recta f
peruacanea ducebat: cuius hoc decretum fuit inopinatu
atq; admirabile, omnia recte facta re vera esse peccata. At
men in ea definiēda fide minime sibi constitit, sed vt est in
& varius: cū multos variosq; libros ediderit: alibi eam a
scripsit: cum in definitionibus eius magna insit non ve
solum (nam id quidem ferendum esset) sed, quod turpissim
sententiarum etiam varietas. Is in hanc sententiam im

inciderat ipse: & sectatores suos adduxerat: proptereaque quod aliquot huiusmodi sententiæ in sacris literis occurrunt, fidem fuisse, quæ alicui salutem attulerit: credidisse quempiam, & ea re iustitiam fuisse, & Dei gratiam assecutum. Quamquam ipse existimauerim potius vafrum hominem, cum nosset homines natura propensos esse ad voluptates corporis, & ad vitæ luxum atque licentiam: & simul intelligeret, quam maximè rectè facta, piasque cogitationes & cõsilia nostra abiecisset: tam maximè visum iri Dei largitatẽ & misericordiam extolli eiusmodi excogitauisse dogma: quod ab improbis & flagitiosis hominibus, propter viuendi licentiam libenter susciperetur: Ab imperitis & rudibus inconsiderate propter speciem quandam modestiæ probaretur. Repugnabat huic eius decreto apertissimus ex epistola Iacobi locus, qua scriptum est, nõ ex fide tantum iustificari nos, sed etiam ex operibus. Homo impudentissimus, cum nullam excogitare captiosam eorum verborũ interpretationem posset: totam eam reijciebat ab vniuersa Ecclesia omni tempore comprobatã epistolam. Erat hæc opinio de adeptione iustitiæ absurda, falsa, perniciosa. Omnibus enim fere locis sacrorum voluminum scriptum est, seruari oportere præcepta, si quis saluus esse, & vitam æternam assequi cupiat. Deum vnicuique aut pro peccatis supplicia, aut pro rectè factis præmia redditurum: nequaquam satis esse Christo credere, cum ipsi etiam credant & contremiscant Dæmones: etiam si quis fidem omnem habeat, charitatem autem non habeat, nihil eum esse. Cum his, & alijs huiusmodi sententijs & cohortationibus ad rectè viuendum, & Dei præceptis obtemperandum Euangelia, epistolæ, sacri libri omnes plenizac referti sint: non potuerunt isti tot diuinorum testimoniorum pondus & grauitatem diutius sustinere: ne tam aperta eorum impietas, summa inscitia coniuncta fidem reliquæ ipsorum disciplinæ abrogaret. Itaque in nostrorum sententiam transierunt: & fidem per quam iusti efficiamur, viuam esse, hoc est cum charitate iunctam oportere confessi sunt. Non est omnino hic huius enodandæ atque explicandæ rei locus. Tantum eos, qui hæc nostra legent, admonendos putauimus, vt præter certissima illa sacrarum literarum testimonia Catholicæ Ecclesiæ sententiam cum Lutherana illa sententia conferant, & vtra earum ad coërcendas hominum cupiditates, ad refrenandas libidines, ad reprimendam iniustitiam: eosque, vt castè, vt modestè, vt piè viuant, incitandos, accommodatior sit, atque aptior: diligenter perpendant atq; considerent. Sic enim vtra earũ cautior sit, vtra probabilior, & verior, facile iudicabunt. Atqui Lutherus fidem inanem duntaxat, ac potius confidentiã quandam requirens, hoc sentit (neq; enim ne nũc quidẽ, qui in eadem sunt opinione, hoc

dissi-ru-

diſſimulant) eum, qui ſemel per eiuſmodi fidem iuſtus
effectus, & à Deo in gratiam receptus ſit: quamuis &
grauiter poſtea vſque ad ſupremum vitæ diem deliqu
quam tamen ex iuſto amplius iniuſtum effectum iri:
lum omninò quamuis atrox ab eo admiſſum ſcelus, c
atq; exitioſum fore. At hoc quibus hominibus perſua
haud dubie ad turpiter, obſcæne & flagitioſe viuendi
tur, atque alliciat: quippe qui vtcunque vixerint: ſalu
& beatos futuros eſſe nõ dubitent. nec vero eos delicto
rum vere, atque ex animo pœniteat: qui ſe illorum im
ac licentiam adeptos eſſe confidant. At vero Eccleſia
ocioſam, & ſolitariam: ſed cum ſpe & charitate, præ
dam ſocietate copulatam, atque connexam, ſemperqu
meditantem: quæ Deo grata, acceptaque ſint, vt iuſti
requires, eiuſmodi nobis vitæ licentiam omnem præci
porem, ſecuritatemque excutit, cauta enim eſt, & ſapie
diuina nos clementia & lenitate abuti: ſed Apoſtoli
rum memores eſſe vult admonentis, vt cum timore &
ſaluti noſtræ conſulamus: & vt qui ex nobis ſtat, videa
Ergo ſegnes, ignauoſque & deſides homines Lutheran
gma ad rectè agendum reddit: ad delinquendum vero
tatibus obſequendum non intemperantes ſolum, ſed
qui modeſtiores ſunt, incitat. Eccleſia contra a vitijs,
& ſuppliciorum metu nos deterret: ad vitam piè hon
que vti à Domino noſtro præſcriptum eſt, degendan
rum ſpe allicit, vt dubitari minimè oporteat: quin Lut
plina quàm pernicioſa, tam falſa ſit: Eccleſiæ vera, &
Nam quod boni quidam viri verentur: ne ſi paululum
ſtris rectè factis tribuerimus, in Pelagianæ arrogantiæ
cidamus: minimè id quidem verendum eſt. Etenim
ipſi omnia gratiſſimo animo Deo ipſorum auctori ac
rimus: quippe ſine cuius inſtinctu atque auxilio nihil
nobis, ac ne inſtitui quidem poſſe perſuaſum habemu
rectè viuendo æternam vitam promereamur, non id vi
ra ipſa noſtrorum rectè factorum præſtat: ſed diuinæ b
tis abundantia, pias actiones & voluntates noſtras, qu
cunque ſint, tanto præmio compenſantis. Sed alias for
locum ſubtilius vberiusque Deo iuuante, tractabimus.
Lutherum reuertamur. Is primo cenſuit atque ædito li
mauit, eſſe tertium illud animorum receptaculum: in
morum ſordes ac maculæ expientur: in quo quidem &
cæ conſentiebat Eccleſiæ, & grauiſſimis vetuſtiſſimiſq
ribus Origeni, Euſebio, Cypriano, Auguſtino, multiſq
ſentiebatur: tametſi de pœnæ & cruciatus genere no

dam cõmouebat: vt facile appareret, ne piè quidem ſentire eum ſine impietate poſſe. Nunc an ipſe ſententiam mutauerit, ignoro. quamquam hominis leuitas facit, vt mutauiſſe exiſtimem. Certè eius diſcipuli de hoc vel maximè ab Eccleſia diſſentiunt. Quid ergo iſtorum diſciplina inſtabilius? quid decretis mutabilius? quid tota ratione inconſtantius dici poteſt? Nunquam fere in vna eademque ſententia permanent. Huc & illuc eorum mentes vagantur & fluctuant: ab Eccleſia diſſident: a magiſtro ſæpe deciſcunt: ne inter ſe quidem cõgruunt, aut ſi ad quoddam tempus congruere ſe ſimulant tegendæ diſſenſionis ſuæ cauſa, paulo poſt tamen altercantur & pugnant. Vnde hæc tanta inconſtantia? vnde hæc tanquam fluctuum, ſic opinionum tam crebra mutatio? Si diuini Spiritus internuncij ſunt atque interpretes, vt videri volunt, ſelecti ab eo, ad hæc humano generi fundenda oracula: cur in decretis ſuis tantopere vacillant? cur tantis de rebus tam variè & ſcribunt & ſentiunt? Sin illo minimè afflati ſunt, vt res ipſa indicat: quid eis arrogantius dici poteſt? qui commentis ſuis maiorem quam perpetuo Eccleſiæ Catholicæ conſenſui fidem haberi velint. Hanc eorũ vt dixi, diſciplinæ inconſtantiam, & ſententiarum opinionumque repugnantiam, ac ſummam varietatem, qui diligenter ſecum conſiderarint: quod illuſtrius & grauius illorum impietatis indicium ac teſtimonium requirent? Quod ſi vel maximè inter ſe conſentirent: parum ne ex his, quæ diſſeruimus, perſpicuum eſt, quid de vniuerſa eorum diſciplina ſentiendum ſit? Primum enim docuimus Eccleſiam, à qua iſti diſſentiunt, nunquam errare poſſe, ſed veritatis eam & Religionis magiſtram vnam eſſe certiſſimam. Tum oſtendimus, cum Lutherus pacem ex Eccleſia ſuſtulerit: inimicitias, odia, diſſenſiones in gentibus, in ciuitatibus, in ſingulis propè familijs conflarit: tumultus domeſticos, ciuiles ſeditiones, ſocialia bella excitarit: cædium vbique, rapinarum, incendiorum, ſacrilegiorum, nefandarum libidinum, atque impuritatum licentiam, & cauſam attulerit: horum illi perditorum conſiliorum, nefariæque diſciplinæ nequaquã clementiſſimum Deum auctorem extitiſſe. Satanæ illum malorum omnium facinorum impulſori administrum ſe, & venturo Antichriſto ſatellitem præbuiſſe. Deinde eo rem deduximus, vt aduerſarij alterutrum defendere cogantur, aut ante Lutherum Eccleſiam defeciſſe, aut vbi ea latitaret, & ad quos redacta eſſet, obſcurum atq; incognitum fuiſſe: quorum vtrum dixerint, falſum ac nugatorium futurum, ac ne accidere quidem potuiſſe. Poſtremo demonſtrauimus, id quod ad rem vehementer pertinet, de maxima Lutheranorum dogmatum parte iam ab Eccleſia iudicium factum eſſe, falſa illa & praua & impia iudicata, & multorum conciliorum iampridem auctori-

tate condemnata. Reliquum est vt ex Lutheri persona
quidnam de eius disciplina existimandum sit, coniec
tur. Inuitus me hercule in hac oratione versabor
tantopere abhorret à natura ac moribus meis, quam
etiam si lacessar, etsi id & iure possim & verè facere,
Verum cum suscepta sanctissimæ parentis Ecclesiæ pr
& communis salutis studium hoc postulet: vt & de au
perniciosæ disciplinæ aliquid dicatur, officij ratio me,
petulantiæ suspicione vindicabit. Nec tamen de ho
dicam: tantum omnes admonebo, vt quoniam ad fa
dem permagni refert, quis cuiusque dogmatis author
vitam moresque considerent. Scurrilis enim hominis
& incredibilis arrogantia ex omnibus eius scriptis fa
perspici. Illæ vero eius innuptæ nuptiæ, nefariæ cuius
nis testes, iampridem peruagatæ & omnium sermon
celebratæ sunt. Tum cogitent, num vsq; eo graues &
in Dei pôpulo defecerint: vt neminem spiritus sanct
potiorem nec magis idoneum inuenire potuerit disc
blicæ correctorem, veritatis magistrum, oraculorum
terpretem? Num adeo effœta fuerit Ecclesia, vt nem
lia, Gallia, Hispania, Germania ipsa tot alijs in prouin
illo castior, modestior, probior, at certè minus impu
procax, minus improbus superesset? Qui si etiam egre
ratus, & summe sanctus atque innocens fuisset, contin
de æterna cuiusque salute agatur, fides illi habenda?
propter vnius hominis auctoritatem desciscendum ab
côtinuo patres, maiores nostri, tota antiquitas summa
da superstitionis atq; impietatis fuit? præsertim cum n
rem alteramue mutaret, sed totam Christiani homin
nam perturbaret, omnium animis insitas, & penitus i
niones euelleret, vetustissima instituta deleret, ponti
rescinderet, conciliorum decreta infirmaret, vniuersa
Christi Ecclesiam vnus oppugnaret homuncio? Non i
venit, quanta sit humanorũ ingeniorum infirmitas? q
summa sanctitate homines & pari doctrina præditi, te
etiam antiquis errauerint? Quis ex antiquitate omn
morari potest, Cypriano pietate sanctior, auctoritate
doctrina eruditior? Is tamen tantus tamque excellen
non minima errauit. Quantum Tertulliani ingenium
eloquentia, quantum defendendæ religionis nostræ s
terit, illius grauissima, quæ extant, scripta declarant: e
nonnullæ iure sunt reprehensæ improbatæque sententi
Origenis illius Adamantij, quam admirabilis ingenij
do? quanta cùm reliquarum disciplinarum omnium

ctum in primis sacrarum literarũ fuit? quanta porro apud omnes propter insignem eius vitæ sanctitatem, & propter innumerabilia pene ingenij monumenta, auctoritas? quanta nominis celebritas extitit? Ne is quidem tantus vir non in errores aliquot grauissimos incidit? Atque vt multos alios omittam, quem Augustino vel ex græcis, vel ex latinis auctoribus acutiorem proferre doctioremue possumus? Is tamen tanta vel ingenij præstantia, vel vitæ sanctitate vir & se errare posse ingenue est confessus, & sua ipsemet errata multa correxit. Quod si illi tot & tam clari Ecclesiæ proceres labi & errare potuerunt, sicuti quidem eos errauisse non est dubium, quis seditiosissimum hominem, vita vt fertur, impurissimum, ingenio certe & eruditione nequaquam cum illis summis & clarissimis scriptoribus comparandum, minimè errare potuisse existimet? Forsitan quærat aliquis, quid ita tamen multi ab eo inducti atque decepti sint? Cuius rei causas supra attigimus: quas tamen repetere hoc loco non alienum videtur. Nam mihi quidem consideranti, cur tam multi illius dogmatũ æmuli & sectatores inuenti sint: tribus id de causis potissimum accidisse videri solet. Nouitatis studio, viuendi licentia, sacerdotum inuidia. Primum enim disciplinæ suæ splendidissimum prætendere cœpit nomen doctrinæ, vt ipse dicebat, Euangelicæ. Veritatem gloriabatur se ex densissimis tenebris eruisse. Maiores nostros nullam sacrarum literarum intelligentiam habuisse dictitabat, quarum ipse videlicet perfectam esset cognitionem singulari Spiritus sancti beneficio consecutus. Est autem hæc humani ingenij natura, vt cùm speciosis facile decipiatur vocabulis, tum rerum nouitate maximè capiatur. Id adeo cùm multis alijs ex rebus intelligi, tum vel ex eo maximè iudicari potest, quod superioribus seculis nemo vnquam tam absurda, tam inaudita, tam apertè sacrorum librorum testimonijs repugnantia, tam à communi hominum notione ac sensu abhorrentia dogmata, potuit fingere, & comminisci, quin aliqui disciplinam eius non modo probauerint, sed tanquam diuinitus excogitatam suspexerint. Quæ enim illa Cerdonis? quæ Valentini? quæ Manichæorum? dogmata ne dicam, an somnia, fuerunt? quæ tamen tantum abfuit, vt continuo exploderentur, vt etiam plurimi diuina illa esse arbitrarentur oracula. Quid hoc in sacrarum literarũ studio duntaxat vsu venit? ac non cum in alijs disciplinis, tum imprimis in ea, quæ est de natura rerum, philosophia contigit? quæ enim cogitari sententia tam absurda, ac tam inopinata potest, cuius non aliquis & extiterit auctor & plurimos adstipulatores ac defensores inuenerit? Quid enim tam cõmentitium, quam illa Anaxagoræ homœomeriæ, hoc est, particulæ similes, & Sphærus (sic enim ille diuinam mentem appellauit) in eis

in eis secernendis occupatus? quid tam incredibile, c
mocriti corpuscula induidua, eaq; varia & multiformi
rum concursione mundi conflarentur innumerabiles
alij occiderent, alij orirentur. Quid tam inopinatum,
mens singularis Auerrois, quæ omnium cogitationib
præsto esset? Non est necesse antiquorum philosopho
absurda opinionum commenta, de Deo, de mundo, de r
tijs, de animi natura, de bonorum ac malorum finibu
rebus cognitione dignis persequi. Fuerunt enim propè
rabilia. Nec tamen defuerunt, qui illa quamuis apertè
irridenda, & verissima esse existimarent, & summo stu
naciaque defenderent. Ex quo intelligitur, quam pro
mines sint, & plerumque præcipites ad assentiendum
disciplinarum & sententiarum auctoribus. Ergo nouita
Lutheranæ disciplinæ suffragata est. Huc accessit vita
tumque licentia, cuius imprimis appetens atque auida
rita hominum multitudo. Itaq; cum Lutherus & cande
uendi licentiam cócupisset, & sectatoribus suis propon
que maiorum nostrorum leges tolleret: quæ sunt de ie
carnium ac ciborum quorundam statis anni diebus ab
ad coercendam carnis lasciuiam constitutæ, & illas qua
tum ordini & reliquis Deo consecratis viris ac fœmin
monio interdicunt: cumq; rectè facta omnia pro nihil
in vna fiducia ac securitate animi omnem salutis no
nem positam & constitutam esse assereret: grauissimu
ctabat seruitutis iugum hominum Christianorum ceru
cuteret: sectam suam hac in re Maomethis calliditat
tus propter has sensuum illecebras & delinimenta frec
Cum vero in Pontifices Romanos & cunctum sacerdo
nem, quem iampridem odio inuidiaq; flagrare intellig
bulentissimis scriptis & concionibus dicacissimus hon
retur: nihil eius inuentis plausibilius, nihil disciplina
lius videbatur. Quamobrem tum rerum nouarum stu
peritis hominibus natura vel maximè insitum, tum li
piditas, tum Pontificum & reliquorum sacerdotum
iampridem opes, offensaque propter multorum vitia
tio, plus apud multos valuit, quam maiorum auctorit
consensus Ecclesiæ, quam vetustatis vis, quam pontif
cerdotijque maiestas. Verum hæc ipsa, quæ vulgus ad tu
dum impulerunt, prudentes & graues viros hortari ad
dum debent. Primum disciplina istorum ob eam ipsa
quod noua est, pijs debet & consideratis hominibus tu
mouere, ne non probanda sit. Maiores enim, non no
sed etiam istorum, quorum nos auctoritate nitimur, c

illis otti eos impiè reprehendant, longe profecto plus viderunt, & maiore erga Deum religione præditi fuerunt. Est autem arrogantium hominum, maiorum suorum auctoritatem aspernari, & se illis vel ingenio, vel sapientia anteponere. Quod si in ijs cœtibus, quas ciuitates dicimus, seditionibus excitatis, eorum, qui a rerum nouarum consilijs abhorrentes, præsentem statum Reipublicæ defenderunt; merito semper fuit laudata constantia: nónne in Ecclesia quoque, qui simili grauitate atq; constantia ocio, quieti, & concordiæ consulunt, meliores iudicandi sunt, quam qui eius statum turbulenta ratione commutant? Nam quod à Luthero maior voluptatum fruendarũ potestas sectatoribus suis permittitur, id tantum abest, vt sapientes homines allicere debeat, vt etiam maximè debeat deterrere. Non enim illa animorum simul & corporum immortalitas ac summa felicitas oblectatione sensuum & viuendi licentia, quam isti falso libertatem vocant Christianam, paritur: sed continentia, sed frugalitate, sed vigilijs, comparatur. neque illud tam eximium præmium Dei misericordia ignauis & cessantibus, sed currentibus, laborantibusque largitur. Inuidiæ vero ratio sicut magnam ad animos imperitorum inflammandos vim habet: ita ad grauium & moderatorum hominum mentes impellendas infirma & imbecilla esse debet. Hoc enim ipsum, quod isti faciunt, quàm maximè Pontificum Romanorum & sacerdotum inuidiam augentes: indicat eos, quod causæ suæ minimè confidant, ad hoc perfugium non minus necessario, quàm libenter descendere. In quo nimirum oratores astutos & callidos imitantur: qui si quando causam minus bonam defendendam susceperint: odio, inuidia, & huiusmodi animorum motibus excitandis, iudicibus imperitis errorem obijcere conantur. Nihil autem minus in sapientem virum cadit: nihil tam ab eius grauitate & cogitata ratione alienum est, quàm vlla animi motione perturbatum ad iudicandum impelli. Aliud vero est sacrosancta religionis nostræ mysteria tollere: aliud corruptos sacerdotum mores reprehendere. Aliud leges optimas antiquare: aliud eorum vitam, qui legibus minimè pareant, vituperare. Aliud denique Pontificum aliquot Romanorum, qui potestate a Christo permissa forsitan aliquando abusi sint, factũ damnare. Aliud eos summos fuisse Pontifices, & summa potestate præditos negare. Hæc secerni, distinguique oportet, quo minimè error obijciatur. Ac ne quis, quæ reprehensione & correctione digna sint: aut non animaduerti à me, aut etiam probari existimet: non faciam, vt sigillatim enumerem instituta, quæ magnam neque omninò iniustam sacerdotum ordini inuidiam conflauerunt. hoc in vniuersum de sacerdotibus, dolenter quidem, sed tamen ingenue dicam & fatebor: factum esse mul-

torum vitijs & peccatis, vt cunctus iampridem ordo m
& deesse putetur officio ac dignitati suæ. cum tamen
quidem memoria pauci in illo ordine insint, probi & i
quibus nullam oratione mea labem aspergi volo. It
menter à Deo optandum est: vt corrigenda sacerdotu
na, hæc pars Reipublicæ Christianæ, ægra conualesca
Deo iuuante, bonis adnitentibus, futurū esse minimè
dum est. Non enim hanc morum & disciplinæ correct
uersarij magis verbo efflagitant, quam optimus quisq
reuera expetit. Neque ego istos eo nomine reprehend
seculi nostri vitia minimè sibi reticenda & dissimulan
rint. Id enim proborum & ingenuorum hominum,
publicæ consulentium fuisset: si ea modo, quam opo
lis adhibita fuisset moderatio. Sed quod tanta verbor
citate id egerint, tam petulantibus maledictis, tam
Sedem Apostolicam & cunctum sacerdotum ordinem
lijs, sine vllo bonorum, improborumque discrimine,
stia, sine grauitate: hoc vero magnoperè reprehen
conquerendum videtur. Quod vero ob eam causam &
ipsi ab Ecclesia: & alios ad defectionē solicitare, & diu
atque humana miscere instituerunt: cuius id tande
cuius temeritatis fuit? quo id, bonorum & pruden
rum exemplo factum? quo Christi? quo Apostolor
pto? Ecquando Christus præscripsit, vt in Ecclesia sua
rentur? commouerentur tumultus? seditiones ex
Ecquando iussit, vt oues Pastorem ab ipsomet imposi
ferent? illum insequerentur? illum oppugnarent? Q
quàm accuratè? quàm sedulo nos admonuit, vt paci
pore studeremus? vt concordiam & mutuam charitat
mus? quo studio Deum patrem est precatus, vt vnu
inter nos, quemadmodum ipse & pater vnum sunt? C
principi Apostolorū oues suas pascendas summa cum
regendasq; commisit, & in eius persona summum po
instituit, quo qui fungerentur, ipsius essent Vicarij: n
topere parendum eis, atque obediendum esset, apertè
Quæcunq; enim scripta sunt, ad nostram, inquit Apo
ctrinam scripta sunt. Cum igitur Ecclesiæ illæ Iudai
mulachrum & forma Ecclesiæ Christianæ fuit, vnus p
tum princeps sacerdotum, tum summus sacerdos & p
cebatur: cumq; ij qui amplissimo illo sacerdotio præ
nunquam ita viuerent vt eorum mores nequaquam
ne congruerent: num Christus eos ex illa sede detur
eijci, num priuari sacerdotio voluit? Ille vero discip
ferre mandauit, vt etiam talibus pontificibus obte

cathedram Moysi, inquit, sederunt Scribæ & Pharisæi: omnia ergo quæcunq; dixerint vobis, seruate & facite: secundum opera vero eorum nolite facere. dicunt enim & non faciunt. Quod si illis adumbratis Populi Hebræi Pontificibus, etiam si Scribæ & Pharisæi essent, tantam auctoritatem tribuit, tantumq; ipse, cum Dei filius esset, honorem habuit. quid nos, quantopere tandem domini ac Dei nostri Vicarios, Petri successores, vniuersæ Ecclesiæ principes, audire & colere debemus: præsertim cum omnis à nobis habitus illis honos, Christo, cuius personam sustinent, habeatur: neque sperni possint, quin is à quo constituti sunt, summus Deus & præpotens, contemnatur. Nulla est homine Christiano dignior virtus, nulla Deo gratior, quàm modestia, & humilitas, ac demissio animi, quæ dicitur. Hac virtute affectis, beatitudo à Christo, qui fidem fallere non potest, & domicilium cœleste promissum est. Beati, inquit, pauperes spiritu, quoniam illorum est regnum cœlorum. Quid? illius vita, quam in terris vixit, quæ nobis ad imitandum est proposita, nónne huius virtutis specimen atque exemplum fuit? Cuius enim animi humilitatis fuit, hominem fieri, qui Deus esset? seruum, qui omnium dominus? infimis hominibus parere, per quem reges ipsi imperarent? Atqui si qua in re hæc modestia cernitur, in obtemperando Magistratibus, & superiores colendo, maximè cernitur: quibus quidem vt pareamus, cùm alibi Paulus, tum ea quæ est ad Romanos Epistola, præcipit. Omnis anima, inquit, potestatibus supereminentibus subdita esto. Non enim est potestas, nisi à DEO. Quæ vero sunt potestates, à DEO ordinatæ sunt. Itaque quisquis resistit potestati, DEI ordinationi resistit: qui autem resistent, ipsi sibi damnationem accipient. Quod si cuiuis potestati, cui subiecti sumus, obtemperare & dicto audientes esse debemus, summum sacerdotem, cui cuncta Ecclesia commissa & commendata est, negligamus? Mores eius non fero. At DEVS, & illum fert, & te, fortasse ipso deteriorem. Eius institutis offendor. Quid? DEVM tu vitijs & delictis tuis magnopere delectari putas? Collocauit ille ea sede sacerdotem, qui moribus præesset tuis. Non à quo tu rationem vitæ arroganter reposceres. qui tibi quæ agenda essent præscriberet. Non cui tu ad arbitrium tuum imperares. Quis es tu, qui seruum tam arroganter iudicas alienum? Domino suo ille stat aut cadit: eique vni vitæ suæ & pontificatus commissi rationem debet reddere. Verum vt dixi, alia morum ratio est, alia religionis. Aliud est sacerdotum & pontificum vitam accusare. Aliud fidem & auctoritatem Ecclesiæ derogare. Neque ego cuiusquam vitia defendo: verum inique & impie facere eos censeo, qui propter corruptos hominum mores cum sanctissima parente nefarium bellum gerant.

Scelus est: parricidium est, eam violare matrem, qua
cem ediderit. quid? illam, quæ editos in spem cœlesti
tis iterum generauit: quæ tot diuinis beneficijs orn
auxit: quæ Deo nos vero patri nostro restituit: qua
scelus ac parricidium est oppugnare & deletam extin
pere: Quam autē isti spem habent? quid se profectur
Non vident cœci: non ex diuinis oraculis, non ex ter
intelligunt, se eam impugnare aggressos esse, quæ
quidem, & vexari ad quoddam tempus potest: tamen
atque opprimi non potest. Apud Esaiam enim Domin
clesiæ dicit: Sicut in diebus Noë istud mihi est, cui iu
ducerem aquas diluuij vltra super terram: sic iuraui,
scar tibi, & non increpem te. Montes enim commou
colles contremiscent: misericordia autem mea non r
& fœdus pacis meæ non mouebitur, dixit miserator t
nus. Christus vero apud Matthæum: Super hanc inq
ædificabo Ecclesiam meam, & portæ inferi non præua
uersus eam. Et alio loco apud eundem auctorem ait:
cum sum omnibus diebus vsq; ad consummationem s
igitur hominum consilijs deleri Ecclesia potest: cui
misericordia præsto est? quæ ita Apostolicæ inhæret
dini: vt nihil aduersus eam portæ valeant inferorum?
sti sponsi sui præsidio fulta atque munita est? Quid N
quid Domitiani, quid Diocletiani, quid Decij, Roma
peratorum crudelitas obfuit? quid Constantij furor
lentis impietas? quid Iuliani perfidia nocuit? Nón
immanissimi tyranni vehementius in eam sæuierunt
celebrior, splendidior, amplior, effecta est? Vbi nunc
Macedonij? vbi Nouati sectæ? vbi tot aliæ domestic
stium factiones, tam infestæ? tam frequentes? Nónn
ac superatis illis victrix egit Ecclesia Dei gloriosissim
phos? Atqui vt ex omnibus superiorum temporum
Lus incolumis euasit: profecto in posterum quoque D
te, salua permanebit: nec quæ tot alia portenta vic
rauit, vnius Lutheri furori audaciæque succumbet. Qu
omnes, qui ab illo corrupti deceptique sunt: etiam at
obsecro, considerent, quam reliquerint, quem sequan
ponant vnius hominis temeritati, auctoritatem totius
quam errare potest, Ecclesiæ. Anteponant Lutheri disc
ctissimos illos Patres auctoresque grauissimos, Basilio
stomos, Athanasios, Leones, Gregorios, Hieronymos
nos, Ambrosios, Cyprianos, & quoniam labi ac decipi
est, redeant iam in viam, redeant in sinum & complexu
simæ parentis: ad quos illa excipiendos summo cum

passis manibus occurrit. Non agitur, vt sæpius admonui, de huius mortalis vitæ subsidijs: non de opibus contenditur: non de fortunis disceptatur. De immortalitate animorum & corporum, de sempiterna felicitate, de illa cœlesti sede domicilioque decernitur: quæ omnia rectè viuentibus ita sunt proposita, si in Ecclesia permanserint. Ab ea vero seiunctis segregatisque nulla reliqua est spes nec beatitudinis, nec salutis. Vt enim quo tempore terrarum orbis eluuione est obrutus: qui extra nauem illam Noë fuerunt, eorum saluus & incolumis esse nemo potuit: ita qui Ecclesia temerè exierunt, nequeunt nisi in eam redierint, conseruari: nec potest Christo Ecclesiæ capiti annexus esse, qui sit ab Ecclesia ipsius corpore separatus. In quo vt omnes qui ab eo diuisi sunt, iterum coniungantur: & constituenda concordia omnes contentiones ac dissidia tollantur: suppliciter Deum, omni animi studio oro atque obsecro.

FINIS.

ANTONII FLOR

BELLI MVTINENSIS

GERMANOS ORATIO

de Concordia.

CVM pro mea summa pietate erga Christiana
pub. Germani, vehementer de belli, quod ad
gerebatur, euentu sollicitus essem, atque an
que me hercle magis extimescerem aduersa
sperarem secundas: repente perculsus sum atrocissimo
Ferdinandi regis Romanorum copias ab hostibus circum
atque deletas: oppidum Budam, & totam inferiorem
tam esse Pannoniam. Quæ Reipub. ac sociorum clades
mihi luctum, tantum mœrorem attulit, vt nihil mihi ips
sius, nihil acerbius accidere potuerit. Ego enim is sum,
ni, qui communibus periculis, & calamitatibus, præcip
dam animi dolore & sollicitudine afficior, atque angor.
bito, quin item vos tanto Reipub. detrimento vehemen
culsi, & commoti sitis. Est enim hominum, Christiana
tem colentium, in rebus suis aduersis, atque asperis, adh
nè animi æquitatem, atq; constantiam; communibus v
serijs, & periculis, vehementiùs commoueri. Equidem
moria repetens superiores Reip. calamitates, quæ multa
imprimis graues fuerunt, hanc duco omnium esse maxim
que grauissimam. Vt enim hominum sæpè & grauiter æ
tium posterior morbus solet esse superiore periculos
omnium, quas vnquam Respub. accepit, recèns hæc cla
uissima iudicanda est: eoque grauior, quòd ad superiore
serit. Proxima enim quæque hostium victoria quantop
rum spiritus atque opes ad Rempub. oppugnandam aug
topere animos nostros viresq; ad defendendam imminui
est autem, qui non intelligat, quantum ea hoc tempore, &
graue acceperit vulnus, amisso maximo non solùm orna
dignitatis suæ, sed etiam præsidio salutis? Erat enim Pan
regnum ita hostibus obiectum, vt eius oppositu, tanquam

quodam & aggere septa esset, ac munita. Ea porrò fuit omni tempore Pannonum virtutis in re militari, fortitudinisq; pręstantia, is in Remp. animus, antequam bellum inter Ferdinandum, & Ioannem reges existeret, vt nullum vnquam pro salute & religione communi periculum recusarint: Bellum continenter ferè cum hostibus nostris, & quidem magis animo parati, quam opibus, & facultatibus instructi gesserint: sæpe ingentibus eorum copiis parua manu superatis & fusis, clarissimas Deo opt. max. iuuante, nobilissimasq; victorias reportârint. Atq; hanc ego impendentem Reipub. ac sociis nostris tempestatem, Germani, tanquam ea, quæ oculis cernuntur, multò antè vidi, atq; prospexi. Nec verò quisquam tam rerum imperitus est, qui hoc, quod factum est, non potuerit futurum esse, prędicere. Quid enim erat, quod quisquam dubitaret, cùm attenderet, quantæ, quam diuturnæ, quàm propè inexpiabiles inter nos dissensiones essent, quin hostis eam, quam semper captare consueuisset, arrepturus occasionem esset vexandæ, & lacerandæ Reip.? Nunc pro vestra prudentia intelligere debetis, cùm salus omnium Christianorum hoc tempore summo in discrimine versetur, vestram tamen præcipuè salutem, ac libertatem agi: quippe cùm hostis tanta victoria sublatus, & ferox, occupato finitimo regno vobis immineat. Vos tamen minimè oportet, propter quos reliqui Christiani fortiores esse debent, ipsos ob hanc Reip. plagam, quanquam sit grauissima, animo deficere: sed patriam virtutem, ac verè Germanum animum capere debetis: & cùm fortiter hanc calamitatem ferre, vt magnos ac fortes viros decet, tum consilium inire, quo pacto fortissimorum virorum militum & sociorum vestrorum necem vlcisci, inustam vestro nomini ignominiam delere, salutem & libertatem tueri, aras, sacra, templa ex imminenti periculo eripere, & cõseruare possitis. Et quoniam salus vestra cum cęterorum omnium Christianorum salute coniuncta est, æquum est, quicunq; vobis consultũ volunt, eorum vos studium minimè aspernari: sed quid afferant, benignè ac diligenter audire. Nam de me sic habetote, Germani, Me, quæ dicam, non sine summo vestri omnium amore, & vestræ salutis ac libertatis cura esse dicturum. Amaui enim vestrum ego nomen omni mediusfidius tempore maiorem in modum: vosque & imperio, & omni laude, atque honore dignissimos iudicaui: ea fuit maiorum vestrorum in rebus bellicis gloria, ea rerum gestarum amplitudo: tanta cùm in vniuersos Christianos, tum in Pontifices Romanos beneficia; ac merita: tam honorifica atque ampla ipsorum Pontificum de principibus vestris, ac tota ista natione decreta atque iudicia. Nec verò virtute, ac magnitudine animi, vos non maiorum vestrorum similes extitistis, quos etiam optimarum artium studiis, atq;

omni liberali doctrina superastis. Equidem negare n
(vos appello, qui Christianam disciplinam comm
tis) non possum inquam negare, quin vos paulò fu
tiores optauerim: loquar enim ingenuè, vt natura
do mea postulat. Sed & si vestra non omnino con
tentias approbo, ita à vobis tamen dissentio, vt vos n
rim, nõ maledictis, non conuitiis insecter. Quin etia
ex nostris hominibus paulò fuisse doleo intemper
quibus etiam si mentem eorum optimam agnoscam
tamen illam, Christiano homine maximè dignam,
quiro, atque desidero. Nihil enim arbitror homini
alienius, quàm petulantiam, quàm verborum im
nem, quàm contumelias, quàm maledicta, quan
vt ad vos redeam, quod ego & vos antea de fide, c
de sacris, de cerimoniis idem omnino sensimus,
iam si plurimis maximisque de rebus dissentimus,
& eundem Deum colimus, vnum Christum seruat
agnoscimus & veneramur, Christianam disciplina
parte eandem tenemus, magnaque in spe sum, ve
tatem & moderationem delabentibus, breui nos e
ros: propterea vos in fratrum loco diligo, Deumque
vt mihi ipsi placatum esse cupio, atque propitium.
bis, & reliquis Germanis, quos pari studio & beneu
sequor, id consilij dabo, quod cùm vniuersæ Reip
cipuè vobis non solùm honestum esse intelligo, sed
re. Nam ego vestrarum magnitudinem virium, Gern
ipse considerans, gentem hodie in terris aliam esse
co, quæ hostem victoria exultantem magis compri
tus eius, ac ferociã frangere, ac debilitare possit. Siu
vestros intueor, regionum magnitudine sunt latiss
oppidorumq. frequentia celeberrimis sine genus hó
& natura est, & exercitatione robustum ac bellicosi
cogito, & copias, cùm publicè, tum priuatim prætes
tes dites, atq; opulenti estis. Vnum est, quod præterea
vt & vestram salutem ac libertatem tueri, & Reipub.
possitis: quod si aberit, non est sanè, cur magnope
affluentia, aut virorum multitudine, aut rei militari
fidatis. Quidnam illud est? Consensio, Germani, atc
dia. Etenim vobis consentientibus, & ad repellend
nem hostem communi consilio, & ope mutua parat
re audeo magis esse posthac illi de tuendis imperij fi
de proferendis: de salute sua, quam de nostro exi
dum. An ego verear, ne quæ gens vna ex omnibus
tum nationibus aduersus populum Romanum illu

morum regum, maximarum & bellicosissimarum gentium victorem tanta nominis sui laude & gloria libertatem suam defenderit, quæ Romanas sæpe legiones bellandi arte, atque vsu præstantissimas superârit: quæ a tot, tantisque Imperatoribus populi Romani nunquam subigi tota, & pacari potuerit: ea collectitios, & maiore ex parte Asiaticos Turcarum formidet exercitus? equidem quantaslibet copias penè inermium, peditum quamuis magnam, sed imbellem multitudinem, ac tumultuariam, paucas denique illas cohortes prætorias, quæ robur hostilium copiarum esse censentur, luxu & delitiis effœminatas minimè sustineat? & quorum magnos exercitus Pannones antequam intestinis dissensionibus vexarentur, sæpe fuderint, iis Germani nec virtute, nec rei militaris disciplina Pannonibus inferiores, numero autem, atq; opibus longè superiores, pares esse non possint? Ego verò consensui vestro ne orbem quidem terrarũ arbitrarer posse resistere. Sed me vestrę Germani intestinę discordiæ, vestræ simultates, vestra terrẽt dissidia, & cùm de vestra, tum de Reip. salute vehementer anxium, & solicitum esse cogunt. Iam pridem dissideris inter vos, dissidetis nobiscum: maius vobis & Reip. à vestris dissensionibus, quàm ab hostium multitudine periculum impendet. Hostis perattentè discordias nostras obseruare, & speculari solet: his gaudet, his confidit, has sibi opportunissimas ad totam, quod iam pridem animo agitat, subigendam Europam iudicat. Quare sic sentio, Germani, cùm vestra salus & libertas, è qua vniuersæ Reip. salus pendet, in summũ, ac planè extremum discrimen adducta sit, nihil esse tam necessarium, quam vt istæ, quæ vos à vobis, & à nobis distrahunt, dissensiones & discordiæ tollantur. Nihil enim profectò eis potest vobis & Reip. esse perniciosius. Id adeò ex superiorum temporum calamitatibus licet intelligi. Etenim quascunque superioribus temporibus clades, & calamitates accepimus, propter nostrarum pertinaciam dissensionum accepimus: quæcunq; regna, quæcunq; Reip. propugnacula, quæcunq; pręsidia communis salutis amisimus, propter nostras discordias, si rectè ratiocinari volumus, amisimus. Victi, quod dicere pudet, victi, non magis hostium viribus, quàm nostris contentionibus sumus. Amissa est Constantinopolis Grecorum sedes imperij. Quid ita? nempe quia inter se Grępiæ principes dissidebant, & cui hosti, si inter se, vt debuerant, consensissent, coniuncti haud dubiè resistere potuissent, singuli pares esse minimè potuerunt. Amissa paulò pòst Gręcia, Epirus, Macedonia, Mœsia. Nempe quia, quos reges callidissimus hostis vniuersos superare non poterat, eorũ discordiis obseruatis singulos oppressit, reliquorum auxilio destitutos. Amissa nostris temporibus Rhodus insula. Nempe icciro amissa est, quia regibus Christianis

inter se dissidentibus eius occupandæ occasio hostibus
est. Quid? patrum memoria principibus ac ciuitatibus In-
ter se pugnantibus, nónne Turcæ Hydruntem oppidum
mum Calabriæ occupârunt? quo quidem tempore, nisi
esset Rex mortuus, hodie Turcarum imperio pareret Ita
verò hac in re, singulari fato nostra fuit Respublica, o
hoc idem contigit rebus publicis, semperq; continget, vt
intestinas dissensiones in maximas incidant calamitates,
tremum etiam corruant. Quid enim aliud causæ fuit, cur
simæ & clarissimæ Græciæ ciuitates priscis temporibus c
aduersus innumerabiles Persarum copias tam fortiter t
rant, libertatem amitterent, & sub Philippi atq; Alexan
cedoniæ regum imperium ac ditionem redigerentur, ni
inter se bella, atq; discordiæ? Quid? Romanos toto penè
orbe subacto, cum nulla iam vi externa superari posse vide
nónne bella ciuilia, & intestinæ ipsorum dissensiones affli
& florentissimam omnium, quæ in terris vnquam fuer
maximè memorabilem Remp. euerterunt? Possem mul
ciuitates, multa regna proferre, quæ tum antiquis temp
tum memoria nostra propter intestinas discordias labefa
funditus euersa sunt. Sed in re perspicua nihil attinet pl
empla colligere. Quid est autem, quòd miremur rerum p
rum venenum ac pestem esse dissidia, cùm etiam priuatas
seruet, augeatq; Cócordia, pessundet, euertatq; discordi
si quis tam stultus atq; amens est, vt vllum aut regnum, au
publicam discordiis perturbatam, ac seditionibus stare p
stimet diutiùs, is illud quoq; nimirum opinabitur, nauig
tis & inter se, & cum gubernatore pugnantibus, nihilom
fluctibus ac tempestatibus ereptum iri, eoque, quò cursus
incolume peruenturum: quo quid cogitari potest ament
non, vt exercitus, militibus imperio ducum modestè pare
ipsis ducibus inter se consentientibus, facilè hostilem vim
petum sustinent, militum autem & ducum seditionibu
negotio vincuntur: ita Respublicæ summa principum,
quorum ciuium concordia gubernatæ facilè salutem & l
tem tuentur suam, dissensionibus labefactantur, & conc
Quòd si cui vnquam ciuitati, aut nationi summo studio
tinenda concordia: quibus, obsecro, studiosius ea fuit,
nobis, qui Christiani & esse, & haberi volumus, conser
Quid est, quod aut nobis sit dignius, aut Christo nostræ &
autori, & appellationis acceptius, quam pax? quàm fra
quidam, & mutuus inter nos amor? quàm summa senten
omnium, voluntatumque consensio? Pacem ille in ore h
semper, cùm in terris nobiscum versaretur, & præcepta

atque exempla degendæ vitæ, & consequendæ immortalitatis daret: Pacem, quamcunq, in domum introibat, vt eximium quoddam, & summè optandum bonum, ei domui precabatur: Pacem discipulos & sectatores suos, vt & ipsi retinerent inter se, & cæteris retinendam præciperent, diligentissime monebat. Et sanè quid dici tam absurdum potest, quam cùm ecclesiæ tanquā corporis vnius caput Christus sit: nos, qui eius membra corporis esse dicimur, simultatibus inter nos, ac dissensionibus diuulsos, atque disiunctos esse? Fieri posse censemus, vt membra, nisi inter se iuncta, atque connexa sint capiti apte cohæreant? aut in discordes animos, & odio ac simultate suffusos, Spiritus ille diuinus illabatur, & influat? Atqui, si memoria vetera repetamus, nullum vnquam fuisse tempus reperiemus (magno hoc dico cum dolore) quo maiores quàm tempestate nostra, in Republica dissensiones extiterint. Nam vt bella ciuilia, quorum adhuc finem nullum videmus, omittam, tametsi inducijs inter duos maximos reges in aliquot annos Pauli Pont. Max. consilio & autoritate factis Respub. paulisper conquiescit. Fuit quidem hoc ei propè dicam fatale, vt varijs extiterint temporibus, qui varias de fide ac religione controuersias excitarent, multaque ob eam causam à maioribus nostris viris sanctissimis ac religiosissimis habita scimus esse concilia, quo eis dijudicandis Remp. constituerent, atque componerent. Verum antiquis illis temporibus vna, aut altera de re, paucis certe de rebus, controuersiæ & altercationes oriebantur. Nostra autem ætate quàm multis, bone Deus, & quàm magnis de rebus ambigi cœptum est, & summa contentione disceptari? De enuntiandis coram sacerdote peccatis, de sacrificio, de baptismo, de ritibus, de sanctorum virorū, qui consecrati sunt, cultu & imaginibus, de expiādorum post mortem peccatorum locis, de fide & recte factis, de ieiunijs, de sacerdotum officio, potestate, cōnubijs, de sacerdotijs, de iure ac dignitate pōtificū Romanorū: quid multa? verè hoc mihi videor esse dicturus, in cunctis temporum superiorum concilijs tot, ac tantas res agitatas non fuisse, quot, & quantæ res, ætate nostra in controuersiam sunt vocatæ: de quibus etiam, quod meminisse horret animus, ferro iam aliquotiens, ferro inquam, & instructis vtrinq; copijs, maxima hominum Christianorum strage, sed multo maiore Christiani nominis dedecore, acerrime dimicatum est. Quo spectaculo quid sol vnquam vidit indignius? Quis igitur tot, tantasque cōtentiones, quibus ecclesia dissipata atq; discerpta est, diutius ali, atq; inueterascere, non, quam hostibus optabile, tā vobis & Reipub. fore perniciosum videt? Etenim per Deum immortalem, Germani, quo in statu sitis, & quanto in periculo cæterorum quidem etiam Christianorum, sed maxime vestra salus versetur,

tur, quæso diligenter attendite. Turcarum rex Chri-
nis non voluntate solùm, sed etiam natura hostis a
quo nulla est fides, nulla humanitas, nulla clement
gis noster, quàm nostræ religionis hostis atq; prædo
ta equitum & peditum multitudine Pannoniam ing
inter vos in concilio concertatis, dum de sacris, de ce
maiorum institutis altercamini, dum attentiores
cem refellendos, quàm ad hostes repellendos estis,
nando regi optimo quidem in Remp. animo & excell
sed haud magnis viribus, ea quæ debebatis, auxilia
tis, facile illius exercitum oppressit, & eam sociorur
stragem edidit, quam sine summo animi dolore, ac g
memorare non possum. Buda oppido munitissimo,
riore Pannonia, per causam ferendi regulo auxilij, in
suam contra fœdus & pactionem redacta, aditum sib
niam patefecit: cùm recenti victoria, & perpetuo rer
rum cursu, tum vestris dissensionibus spes eius subig
iecta est. Etenim quos consentientes formidaret, nec
re esse lacessendos putaret, dissidentes sanequam des
contemnit. Ferdinandum regem toties à se victum, t
exutum, non de renouando bello amplius, sed de fu
cogitare: vobis cædem, liberis vestris seruitutem, con
tumelias, agris depopulationem, ac vastitatem, oppid
atque inflammationem minatur. Vestras de sacris
concertationes non decretis, neque sententijs mo
nostrorum, sed instituto suo sacerdotum interemptio
rum spoliatione, atque incendijs se dijudicaturum e
at. Per Deum immortalem vtrum ego desipio, an pe
bis nobisque imminens maius etiam multo est qua
à me esse dicitur? Vt superiorum calamitatũ obliuisc
ne recenti clade magnum documentum cepimus, qu
nobis res, atque certamen sit? vel potius, quo cum
que prodigio: qui quocunque peruadit cum illa in fin
ac nationum barbararũ colluuie tanquam rapidissim
aut incendium ventorum vi diffusum, longe, lateque
sternit ac proterit. O miseram Christianam remp. q
non tam propter magnitudinem virium suarum, qu
pertinaciam contentionum nostrarum vexarunt om
ac lacerarunt. O nos amentes, quos innumerabiles p
nondum etiam admonuerunt, quàm nostræ nobis
rosæ exitiabilesque discordiæ. O stultos, qui Deum n
sidia nostra iratum, infestumque esse minime sentia
verò stultissimos ac dementissimos, si cùm id intell
men in contumacia perseuerantes illum posthac in

xem, ac non multò seueriorem, & vehementiorem existimamus futurũ. Nunc vos appello Germani, qui studio corrigendę Christianæ disciplinæ (sic n. præ vobis fertis) cum reliquis Germanis & nobiscum dissentitis, quæso me studio Reip. & vestri amore compulsum, paulo vobiscum seuerius agere sinite, & ea quæ dicam, in optimam partem accipite. Externis bellorum tempestatib. concussa est iampridem, & vehementer labefactata Respub. Cur eam, quam fulcire vestrum erat, vestris contentionib. pergitis labantẽ, & proclinatam impellere? Quid non intelligitis, si ea (quod Deus omen auertat) collapsa erit, nullos amplius fore sacerdotes, quorum mores & disciplinam corrigatis? nulla maiorum instituta, nullas cerimonias, nullas leges, quas abrogetis: nullam, quę commutetur, Remp. Vos deniq; qui cõmutetis, nullos fore. Ruere & perire vobiscum hæc omnia mauultis, quàm cum reliquis Germanis, ac nobiscum consentientes, vno animo, & communi ope atq; auxilio tueri salutem, tueri fortunas, tueri libertatem communem? Deniq. aras, templa, Christi seruatoris nostri religionem tueri? Quanto est sapientia vestra dignius, quanto vobis gloriosius, excitatum incendium, antequam latius serpat, extinguere, quam committere, vt vestris contentionibus augeatur, eoq; paulo post tota conflagret, ardeatq. Germania? Quod quidem mihi credite futurum est, nisi cum fratrib. vestris omni contentione, & simultate deposita, in gratiam redeatis. Fratres n. & consanguinei vestri sunt, qui similitudine morũ, atq; institutorum, qui religionis & sacrorum cõmunione, qui omnis & diuini & humani iuris societate vobiscum sunt coniuncti: qui eundem, quem vos in cœlo patrem habent, qui deniq; eodem Christi sanguine in spem æternæ ac cœlestis vitæ iterum sunt generati, atq; orti. Turcæ vero communes omnium nostrum hostes, qui præterquam quòd speciem hominum habent, cæteris rebus omnibus nobiscum dissident, disciplina, studijs, moribus, institutis, legibus. Nos libertati nati sumus. Illa barbaries seruituti. Nos ex rebus humanis fidem: ex diuinis iusiurandum sanctissimum putamus. Illa gens fallax, perfidiosa, periura, fœdifraga est. Nos Dei filium Christum seruatorem humani generis colimus, ac summa religione veneramur. Illa Christi religionem ex mortalium animis penitus euulsam cupit. Nostri reges erga populos suos benigni atq; elementes sunt. Eorum rex superbissimus omnes, qui sub eius imperio ac dominatu sunt, seruorum loco, & vilissimorum mancipiorum habet. Nostri reges bello victis non patriam, non agros, non libertatem eripiunt. Ille captos plerunq; omnibus supplicijs affectos necat. Deditis modò vna cum libertate patriam & fortunas adimit, modò patrijs sedibus exturbatos in longinquas solitudines, tanquam pecora, abigit, ac traducit. Illius teterrimæ atq; immanissimæ

nissimę belluæ superbissimum dominatum nónne etia
viuere liceret, tamen qui & liberi, & Christiani nati si
præoptaretis effugere? Atq; is vestris nunc mirum in m
tatur, exultatq; discordijs, quas quam maxime sperat, c
se diuturnas. Contra fratres vestrā diuturnam ab se ab
nem iniquissimo animo ferentes, vt sibi primo quoq;
conciliemini, votis omnibus expetunt. Vósne hosti pot
fratrib. salutis, libertatis, gloriæ vestræ cupidissimis, ob
nimum induceretis? Ille id optat, quod vobis turpe, quo
quod exitiosum est. Fratres, quod honestum, quod salut
pium. Plúsne apud vos hostis optata nefaria valebunt,
trum preces iustissimæ: obsecro vos, obtestorque per I
Dei nostri IESV Christi mortem, quam propter vitam
mitatem nostram æterno Dei patris decreto & volunt
natus obijt, consentite cum reliquis Germanis, consp
biscum, subuenite Reip. communi saluti, libertati, reli
currite. Siqua facta est propter diuturnas dissensiones a
vestrorum offensio, eam Christo seruatori nostro liben
tite, & condonate. Postremò quoniam commune Ch
concilium conuocari placet, atq; adeo necesse est, & qu
mo quoq; tempore, siue illud in Italia, siue in Germa
tur, neq; n. debet hac de re esse contentio, modò is loc
tur, quò tutò & commodè accedi possit, ad id vos non c
nis cupiditate commoti, sed studio reconciliationis, st
cordiæ adducti conuenitote. Confido tantam fore in a
ecclesiæ Romanæ senatu grauitatem, atq; virtutem, t
pontifice maximo moderationem ac sapientiam, tant
rolo Imperatore maxime religioso ac pio, reliquisqu
principibus cōpositionis cupiditatem atq; concordiæ, v
conuentura Respublica. Quod quidem faxit Christus, c
plex precor, vt vestras, & principum omnium Christian
tes ad studium reconciliationis impellat, & ecclesia
difficillimo, ac miserrimo tempore pro sua sum
ma clementia, misericordiaque
conseruet.

FINIS.

ANTONII FLOREBELLI MVTINENSIS, AD PHILIPPVM ET MARIAM REGES, de restituta in Anglia religione Oratio.

QVOD bonorum omnium votis maximè expetebatur Optimi & Religiosissimi Principes, & abs te Regina, simulac regnum adepta es, cœptum fuerat, cùm nōdum Maximo huic & Clarissimo Regi nupta esses: id iam pari amborum studio ac pietate perfectum videmus. Nobilissima hæc Anglorum natio, quæ nefarijs eorum consilijs à quibus oppressa tenebatur, ab Ecclesia Catholica fuerat seiuncta, & à vera religione deducta: cùm singulari Dei beneficio ac misericordia, tum vestris consilijs, curis, laboribus, auctoritate sublato dissidio, ad pristinam pietatem reuocata est. Post tot, & tantas Christianæ Reip. calamitates, tot populorum defectiones, tātam diuini cultus diminutionem factā, hoc primùm Ecclesiæ vulnus sanatum est, hîc primùm est restituta religio, hi primi populi ad Ecclesiam Catholicam sunt reuersi. Inueterauerat iam hoc malum, & ita corroboratum fuerat, vt actum hîc prorsus de religione, actum de huius gentis salute videretur. Dolebant boni omnes veræ lucem religionis ereptam huic nationi, quæ ab alijs olim ipsa gentibus maxima sua cum gloria, impietatis tenebras depulisset. Lugebat Ecclesia è sinu suo abstractos tot quondam adeò pios, & sibi obsequentes filios. Acerbissimè verò sedes Apostolica ferebat, hos populos, quibus Christi cultum & religionem ipsa tradiderat, quosque non solū propter ipsorum erga se pietatem, sed etiam ob sua in eos beneficia eximiè diligebat, à se alienatos fuisse. At vos simulatque inter vos matrimonio iuncti estis, nihil antiquius habuistis, quàm vt in regno, quod a Deo accepissetis, ipsius Dei religionē instauraretis, & hos vestræ fidei ab illo commissos populos, ad matrem ipsorum Ecclesiam reduceretis. Cùm tantā ad rē perficiendam multæ vobis pponerentur difficultates, & magna obstarēt impedimēta: nullæ

nullis nec laborib. retardari, nec periculis deterreri à p
sanctoque consilio potuistis. Hæc cura vna maximè vest
infixa fuit: hac de re inter vos estis multos menses assidu
tati periculorum vestrorum immemores, memores ve
rum erga vos beneficiorum, memores Regij muneris, i
que cognominum. Itaque non antè conquieuistis, qua
ptatum exitum adducta, suus in regno hoc vestro su
sto cultus, suæ Ecclesiæ filij, sua Christi vicario auctorit
ta. Habet hoc grati animi vestri testimonium Deus opt.
pietatis erga se signum Ecclesia, hoc pignus obseruan
Romanus Pontifex: postremò hoc gentibus omnibus
dedistis vestræ sapientiæ, virtutis, atq; constantiæ. Vest
in Christianam Remp. beneficium cùm per se maximum
hoc etiam maius, quòd iam sperare videmur fore, vt C
Principes ac liberi populi tam insigni exemplo com
colligant, & suæ saluti aliquando consulant, atq; prospi
eò magis, quòd iam experti sunt, quantas ipsis calamit
xerit perturbatio religionis, & ab Ecclesia Catholica
Quod quidem si fecerint, quemadmodum sanè & op
mnes, & à Deo precamur, vestrum eò latiùs beneficium
sin saluti simul & quieti suæ consulere, ac veterem pi
dem recuperare neglexerint, vestri tamen pulcherrim
& memoria nunquam interibit. Et si enim vos quidem
stianis Principibus dignum fuit, vnius Dei gloriam, &
tis salutem spectauistis: tamen vt Lucij Regis nomen i
celebratur annalibus: quo auctore Britannorum natio
hanc insulam incolebat, omnium prima publicè Chri
religionemque suscepit: ita qui res gestas horum temp
ris mandabunt, religionis in hoc primum regno, post d
dissidium vestra opera restitutæ, eiusmodi vobis prof
monium dabunt, quod nulla poterit nec diuturnitat
obscurari, nec posteritatis obliuione deleri. Quos enim
omnibus iam in locis sermones haberi? qua prædicatio
laudibus vos in cœlum ferri? quas hoc nomine Deo
putatis à pijs omnibus? Ipsa profectò templa, quæ in
sunt, & lætari videntur, & vobis gratias agere conari
ipsis sanctitas, suæ imagines, suæ aræ, sua sacrificia fuer
ta. Quid illos beatos cœlitum choros atque ordines?
gaudio? qua exultare lætitia? quos hymnos Deo caner
Etenim si vel vnius hominis causa, quem peccatorum
nituerit, tantam in cœlo gratulationem fieri, Christus
noster dixit: quid tanta natione ad pristinam pietat
quantopere tandem cœlum exhilaratum putatis, & c
gratias Deo agentium vocibus personare? Præclarè ig

estis tum Catholicorum Principum, tum Fidei defensorum officio; quæ cognomina, vt omnes augurabamur, & vt res declarauit, inter vos non sine diuino quidem consilio cōmunicata sunt. Preclarè & pietati vestræ constitistis, & eorum, à quibus orti estis, laudibus respondistis. Nam vt de patre, & maioribus tuis priùs loquar Rex clarissime: Ecquis plures pro Christiana Rep. labores suscepit? ecquis pluribus pro religione periculis caput suum obiecit, quàm parens tuus Carolus Imperator? Ille Turcarum Regis impetum, cum innumerabili equitum & peditum multitudine Pannoniam superiorem petentis, repressit, ac turpiter cum suos se in fines recipere coëgit: Ille Arriadeno Turcarum duce vna cum ingentibus Afrarum & Numidarum auxilijs in Africa deuicto, ac Tuneto recepto, viginti & eo ampliùs Christianorum millibus libertatem restituit. Ille iterum in Africam traiecit, vt Argieram vrbem maritimam, firmissimum hostium aduersus Christianos præsidium expugnaret, cuius vrbis propè iam captæ oppugnatione desistere coactus propter sæuissimas tempestates, & repentinum illud nauium incommodum, tantam tamen in illa offensione magnitudinem animi declarauit, vt plus ferè auctoritatis ipse ex aduersis rebus adeptus sit, quàm cæteri soleant ex secundis. Postremò ille vt Germanos Ecclesiæ reconciliaret, plurimum semper laborauit: ad extremum autem cum nihil proficeret, grauissimum ob eam causam susceptum bellum, & si felicissimè Deo iuuante confecit, tamen non sine maximo gessit & regnorum suorum, & capitis discrimine. Quid proaui tui Ferdinandi Regis Hispaniæ? quid eius vxoris Elisabethæ? quāta, & quàm illustria in Ecclesiam merita extitere: qui non in Hispania modò religionis nostræ fines protulerunt, verùm etiam gentes ab his, quæ notæ sunt, orbis terrarum partibus, vastissimo Oceano diuisas, & in alterum cœli verticem spectantes, nobiscum religionis & sacrorum communione iunxerunt. Quid Lusitaniæ reges Ioannes & Emanuel ille auus tuus maternus, hic proauus? nónne missis vsque in vltimas oras Indiæ classibus, & Christi illuc religione aducta perfecerunt, vt contrario itinere sol iam alter ex his occidentis partibus in orientem, & quidem multo splendidior, & salutarior commearit? Nam quid de te ipso dicam? qui tam piè, tam religiosè iam indè à puero vitam instituisti: tantum diuini cultus studium, omnibus dictis & factis præ te tulisti: tanto denique sacerdotes in honore semper habuisti, vt catholici cognomen non tibi à maioribus traditum, sed a te ipso inuentum & partum esse videatur. Nihil tu igitur pietate tua alienum fecisti, nec patri & maioribus tuis minus, quam ab eis acceperis, gloriæ reddidisti, nisi fortè minùs bene de Ecclesia mereri censendus sit, qui amissas prouincias ei restituat, quam qui nouas

adiungat: aut Ecclesiæ minùs intersit, hæreses, quæ
inis exitium & interitum afferunt, extingui, quam
corporibus tantùm nocere possunt, resisti: aut Chr
nibus minùs optabile sit ex satanæ faucibus eripi, q
num vinculis liberari. Quid verò tu Regina? nón
sanctissimæ Reginæ? nónne eorum quos modò co
Hispaniæ Regum, à quibus ipsa quoque orta es,
primis ipsius similis fuisti? Quis ignorat, quam tu
vera & syncera Christi religione, & fide erga vicari
seris ex eo tempore, quo Romanorum Pontificu
penitus auctoritas, Christi vero non commutata fu
ta, & funditus euersa religio? eorum iussu, qui tum
qui quidem postea meritas impietatis suæ pœnas de
centissimi hominu s cuiusq; generis atq; ordinis, qu
recusabant: aata illa in Deum & homines scelera,
cium rapiebantur, alij conijciebantur in vincula.
oculos versaretur illorum sanguis pro Christo mor
squalor in carcere habitantium: cùm tibi ipsi (ò re
custodes apponerentur, tamen nullius te periculi
contumeliæ, nulla interdicta à vera religione & pr
tua deducere potuerunt. Quin etiam ad eosdem sub
si tantū illi facinus in te ausi essent, paratā te fore o
passuram te potiùs ipsam Deo immolari, quàm tib
illud à Christo institutum sacrificium eripi. Vt Chr
in tuo castissimo pectore semper inclusum habebas
custodibus præsentem eum in Eucharistia, & summ
gentia in cubiculi tui pariete asseruatum, sanctissim
tu vno in calamitatibus tuis, & ill. indignissima v
fugio atq; solatio vtebare. Itaq; cùm illo turbulent
gij virgo generis, antiquam & veram religionem ta
& fortiter retineres, non minùs tu quidem vel Chri
lustrabas, vel bonorum animos confirmabas, quar
vinciri se, & perpetuis mandari tenebris malebant, q
probantibus Sacramenta tolli Christi amoris erga
& diuinæ misericordiæ pignora, aut præcidi sibi capi
tur, ne suum Ecclesijs Angliæ caput abscissum videre
cuit autem tibi tuum pro Christo sanguinem profun
te nimirum sibi ad hæc ipsa tempora reseruabat, vt
nomen rebus secundis redderetur illustrius, quod ia
fuisset aduersis. Atque hoc Dei fuisse consilium, re
pertissimè declarauit. Iam miris rerum euentibus &
tio is ad te detulit, & idem postea conseruauit: quę qu
bilia eius in te beneficia iuuat pia non modò memori
iam oratione prosequi. Quis n. apertiùs quam tu vnq

eo cōstitutus fuit, & in regali solio propè ipsius manu collocatus? Venerat aduersus te simulac frater tuus est mortuus, Dux Northumbriæ, qui regnum istud viuo etiamnū fratre tuo, spe deuorauerat. Magnas secum copias equitum & peditum adduxerat. Maritimos aditus intercluserat, non modò vt ne qua ad te ex Belgis auxilia mitti possent, sed vt ne effugere quidem tibi ex Insula liceret. Habebat secum plerosq; Angliæ principes, quos in verba sua iurare coëgerat: qui & si causam tuā probabant, & hominē ob impotentem eius dominationem, atq; intolerandam arrogantiā oderant, tamen nefarijs eius conatib. aduersari nec poterant, nec audebant, tantus ob eius potentiam timor omnes inuaserat: tenebat ærarium, tenebat vrbē hanc regni sedem atq; arcem. Quis non actum de regno, & de salute tua existimasset, cum & sola esses, & a rebus sane omnibus imparata? Qua tum boni omnes de te solicitudine? quo timore? qua cura afficiebātur? quæ vota faciebant? cū salus tua & religionis causa simul tanto in periculo versaretur. At tu in tanta rerū omniū inopia, tantoq; discrimine, præsidium ab animi tui magnitudine petijsti: & regnum quod armis recuperare nondum poteras, literis ac nuntijs in omnes regni partes dimissis, tibi, vel Deo potiùs repetere, ac vendicare minimè dubitasti. In primis verò ad ipsum Deum supplex confugisti, multis eum cum lachrymis testata, quò tua consilia spectarent. Iam eà, quæ secuta sunt, eiusmodi fuerunt, vt hostis ipse superbus, Deū à te stare planè senserit, & temeritatis eum suæ serò pœnituerit. Cùm enim excitato illo incredibili populorum erga te studio, maxima vndiq; ad te cuiusque hominum generis auxilia confluxissent, subitò desertus ab omnibus, & captus vna cum liberis, in potestatem tuam venit. Ita sine vlla non tumultum modò cæde, sed ne aduersariorum quidem, quos ipsos seruare, non perdere cupiebas, recuperato regno, vrbem hanc regiam victrix maximo plausu & gratulatione omnium ingressa es: Quam vnquam admirabiliorem victoriam? quem clariorem triumphum: quam vllius Reginæ speciem pulchriorem accepimus? O rem omnium annalibus & literis celebrandam: ò insigne diuinæ seueritatis in improbos, beneuolentiæ in pios homines, testimonium? Quam illustri atque mirabili exemplo, Deus docuit in sua esse potestate regna atque victorias: consilijs suis nullas posse humanas opes obsistere; impiorum res secundas, fluxas esse: irrita consilia, spes inanes: seruos verò suos à se nunquam deseri: curæ sibi eorū esse non salutem modò, verùm etiam dignitatem. En, qui tantas nuper opes & copias habebat, qui tantùm consilijs, tantùm affinitatibus, tantùm clientelis suis confidebat, qui tantùm auctoritate valebat apud exteros, tātopere verò ab omni Anglia metuebatur, ab inermi virgine deuictus subitò ita concidit, vt eius no-

men eodem, quo corpus tumulo fuerit obrutū ac sepul
verò sola, quę calamitosa, quæ ab omnibus nuda præsid
nis erat, in tam alto repentè honoris ac dignitatis grad
Deo est collocata, vt nullius iam Reginæ sit toto ter
be nomen illustrius. At quantam in rebus tam secundi
tionem animi adhibuisti? Alij Reges deuictos hostes,
à quibus adducti in summum capitis periculum fuisse
mè vlti essent, idque sibi & diuino & humano iure he
massent: tu vt in periculo fortis, ita clemens in victoria
cepto enim tanti sceleris principe, duobusque alijs,
supplicium sumptum fuit, & quidem multo lenius, q
commeruisse faterentur, omnibus qui contra te arm
maximo, & regio verè animo pepercisti, neminem i
um ex tot hominum millibus interfici passa es, nemine
bi, neminem vlla omnino in re violari, quin etiam
rum, qui Northumbriæ ducem secuti fuerant, in gr
miliaritatem tuam receptos, honoribus ac benefi
quorum postea strenua sanè & fideli opera vsa es, qu
futuram in illos, qui in officio ac fide mansissent, decl
in illos, qui contra te steterant, tam mitis, tam miseri
ricors autem? imò verò tam benefica fuisses? quàm
Deum grata, quæ hominum iniurias beneficijs repe
que hoc loco, silentio præterire non possum tuam
lebratam vocem. Nam nonnullis, quibus consilium
aperueras, optimum illis quidem animum tuum laud
men quòd eos amor videlicet timere omnia, & de sa
citos esse cogebat, vt cautiùs ageres, & vt nescio qua
maturitatem expectares hortantibus respondisti, vt D
nimè cunctatus esset in custodienda salute tua, & reg
dendo: ita nec tibi in sua illi restituenda Religione e
dum, neque timidè & diffidenter eius causam suscip
tuam tam apertè defendisset: ò commemorabilem
responsionem, testem pietatis tuæ, indicem constan
non procrastinasti, non moram vllam interposuisti. S
omni animi impetu, & tota mente ad instaurandam
religionem eius & cultum incubuisti. Cuius rei præc
damenta ieceras, cùm perpetuus ille humanæ salu
diuinæ gloriæ obtrectator, excitato in Cantio per a
hominem tumultu, tam sancta salutariaque cons
conatus est. Erat res in maximo discrimine, cùm &
propinqui essent, & eorum in dies numerus augeret
tibus plurimis, quos rerum nouarum studium & p
ditas rapiebat: nec verò paruum periculum a con
cijs imminebat, qui remotiores regni partes peter

ſis in locis alios vno tempore tumultus excitarent : ipſa autem ſanequam imparata eras, cùm id præter opinionem omnium accidiſſet, nec mirum : quis enim tanta nuper abs te parta victoria, ſublato Northumbriæ Duce, reliquis omnibus partim clementia tua, partim liberalitate deuinctis, cùm iam regnum ſummo omnium conſenſu obtineres, futurum quenquam tam audacem, tam amentem, tam furioſum exiſtimaſſet, qui nouas turbas commouere conaretur? Itaq; in maximum rurſus boni omnes timorem de te, & ſolicitudinem adducti erant. At tu cæteris tam repentino tuo periculo perturbatis, animo ipſa minimè fracta ac debilitata es, ſed ita te geſſiſti, vt omnes & prudentiam tuam admirati ſint, & animi magnitudinem agnouerint. Nam & celeriter tanta præſidia, quanta temporis patiebatur exiguitas, comparaſti: & populum hunc graui & illi tempori apta oratione confirmaſti. Appropinquante verò huic vrbi iam hoſtium exercitu, cùm tui te hortando & obſecrando vrgere non deſiſterent, vt in arcem te reciperes, ne tum quidem vllum timoris ſignum miſiſti, non tam copijs tuis nimirum, quàm Dei freta præſidio. Neque verò ſpem is tuam fefellit, neque obſcurè te ex tanto periculo eripuit, fuſis illa memorabili pugna, cæſisque hoſtibus, capto eorum duce, reliquis coniuratis antequam moliri, & turbare quicquam poſſent, repentino tuorum aduentu oppreſſis, ex quibus is qui & opibus, & auctoritate præſtabat, ò rem penè incredibilem, ferarum indicio captus eſt, ad quarum latibula confugerat. Tanta enim cauſæ tuæ pietas fuit, vt illi feræ etiam ipſæ fauerint, & hoſtes tuos, quos verbo indicare non poterant, latratu prodiderint: latebræ verò non ad occultandos eos valuerint, ſed ad detinendos. An erit quiſquam tam cæcus, ac potiùs tam impius, qui Deum tibi manifeſtò adfuiſſe non videat? qui aut tantam coniurationem tam celeriter patefactam, aut tantum tumultum tam feliciter ſedatum fuiſſe, ſine diuino auxilio & numine exiſtimet. Ecquo in bello Deus populum olim Hebræum ab ipſius hoſtibus apertiùs, quàm te hac tempeſtate aduerſus tuos tutatus eſt? Agnouiſti ſanè ipſa gratiſſimo animo cœleſtis amorem Patris erga te, quidq; is à te poſtularet, tam inſigni beneficio ipſius admonita intellexiſti. Itaque ad opus illud, quod iam inſtitueras, abſoluendum & perpoliendum, curam omnem & cogitationem tuam contuliſti. Ac primùm cùm pro tua ſumma prudentia intelligeres nihil eſſe tam populis ſalutare, quàm bonos & idoneos illis præeſſe paſtores, maximam in eo diligentiam adhibuiſti, vt Eccleſiæ quæ in regno tuo ſunt, à pijs & doctis Epiſcopis regentur: in eorum locum, qui aut deceſſerant, aut ex Pontificijs legibus abdicare ſe illo ſacerdotio coacti fuerant, ſuffectis ex Pontificis Maximi auctori-

tate viris spectatæ pietatis, & sacrarum literarum
stantibus. Cùm autem tui te assiduè hortarentu
idque & à populis, qui sub imperio tuo sunt, desid
regni quieti, tum etiam Religionis causæ expe
quòd seditiosi homines ad res nouas moliendas s
incitarentur: tu & si expertem nuptiarum vitam
gisses, vt DEO liberiùs seruires: tamen quò fa
us DEI honori, & commissorum tibi ab eo popu
pacique consuleres, socium tibi & adiutorem tua
marum actionum, hunc potissimùm Regem asciuis
nem sanè vel pietate, vel iustitia, vel probitate, v
tui similiorem deligere potuisti. Quas nuptias
ctiores? quas à DEO magis approbatas fuisse cen
quas Religionis amor tantummodò, & publicæ
dium conciliauit & iunxit? quo autem ex matrimo
vestræ parem, ac similem ortam esse accepimus? ex a
nuptijs corporum filij nascuntur. Vos, quot homine
clesiæ reconciliastis, tot Religionis filios suscepis
lius quidem, quamuis sanctæ virginitatis gloria
coniugij fœcunditate conferenda. Quanquam p
stra DEVS Optimus, dignam quoque profectò v
dabit, cui regnum hoc sitis, postquam illi vos diutis
ritis, tradituri. Iam beneficij vestri erga nationem
tudo, ex miserijs, in quas propter suam ab Ecclesia
STI vicario alienationem inciderat, facilè potest i
enim à CHRISTI corpore, quod est Ecclesia: & ab
qui Romanus est Pontifex, seiuncti fuissent, à C
quoque seiuncti erant, & ea re omnibus eius be
bant. Nihil ergo illis CHRISTI mors, nihil
ta mysteria, nihil vlla omnino ipsorum rectè fact
tantumque aberat, vt qui ex hac vita decessissent,
lam hæreditatem possent cernere, vt æternas ad
ipsius dissidij pœnas luerent. Quid hoc eorum
us? quid hac vitæ conditione horribilius dici aut c
fat? At nunc Ecclesiæ iterum adscripti, atque ita cum
eius capite coniuncti, omnia CHRISTI benefici
recuperarunt. Nunc ex CHRISTI morte, nunc
mis Sacramentis, nunc ex pietatis officijs, fructum
que percipiunt. Nunc illis DEVS pater est, quon
matrem ipsi Ecclesiam agnoscunt. Nunc illis de
in cœlum patet, quoniam ei reconciliati sunt, cui ab
STO, claues cœli traditas fuisse, quemque eius in
carium vniuersa semper consensit Ecclesia. Nón
iure ac merito parentes vos suos appellarint, quand

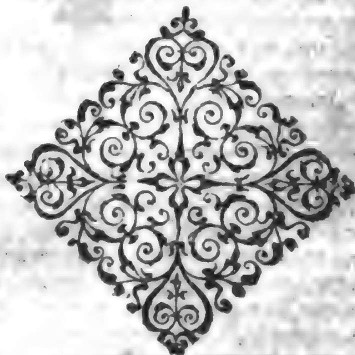
tudine nulla maior est inter homines, neque sanctior, quibus plus etiam quam ipsis debent parentibus? Ab illis enim ea acceperunt, quæ cùm caduca sunt atque fragilia, tum in eorum, qui superioribus annis in hoc regno dominabantur, erant sita libidine; quemadmodum quidem varij & luctuosi plurimorum casus, & indignissimæ calamitates docuerunt: quorum alijs libertas, alijs bona, alijs patria, alijs vita per acerbissimos cruciatus erepta est. At iam non ea modò securi vobis Regibus obtinent: & si qua præterea suo ipsi labore pepererunt vt honores ac dignitatem, verùm alijs verioribus & multò maioribus bonis beneficio vestro perfruuntur. Per vos enim illis Deus reconciliatus atque placatus est: per vos cœlestis illis ciuitas reddita: per vos omnia illis diuina restituta sunt munera: per vos denique ita renati sunt, vt qui a parentibus geniti sunt & mortales, & maximis miserijs obnoxij, iam immortalem & beatissimam vitam sibi possint comparare. Quibus vos tantis honoribus prosequi? quibus tam præclaris decorare monimentis poterunt? vt vel pro minima tot & tantorum erga se meritorum parte, satis gratum in vos animum queant declarare? O felicem te Anglia, cui ex tot nationibus ab Ecclesia segregatis, vni post diuturnas tenebras tanta diuinæ misericordiæ lux affulsit: & post illa miserrima & calamitosissima tempora, Rex & Regina a Deo dati sunt, tanta pietate præditi, & salutis tuæ tantopere studiosi? Vos verò beatissimos Optimi post hominum memoriam Reges, quibus hanc mentem & facultatem DEVS dedit, vt tantum in hos populos beneficium conferretis. In quo maiore nimirum DEI benignitate ipsi vsi estis, quàm cùm regnum istud eiusdem estis munere consecuti. Non modò enim Angliæ regnum, quamuis nobile & amplum, atque opulentum sit, sed ne totius quidem terrarum orbis imperium cum hoc, quo functi estis, erga DEVM simul & homines, officio est comparandum. Nam regnorum quidem possessio, item vt ipsa hominum vita, breuis & fluxa est, multasque secum molestias & curas affert. At verò huius officij fructus æternus est, & sempiternæ efficiens beatitudinis. Etenim si maxima illis merces est proposita, qui vel vnum hominem ab impietate ad religionem & cultum DEI traduxerint: quod tandem præmium vobis in cœlo paratum esse censetis, qui innumerabili hominum multitudini, quæ in hoc regno est, ad veram pietatem reuocatæ, salutem pijs vestris consilijs attulistis, neque eos modò conseruastis, qui sunt hoc tempore: sed posteritatem eorum omnem beneficio vestro comprehendistis? Quorum igitur Regum, Imperatorumque res gestæ tam amplæ vnquam ac tam magnificæ & gloriosæ fuerunt, vt sint cum vestræ huius actionis pietate, amplitudine, gloria,

comparandæ? Admirari solent plerique vel maximè Res à G
tifredo Boëmundo & Balduino clarissimis Ducibus gestas,
cum ingentibus olim copijs ex his occidentis partibus in A
profecti, victis ac superatis Christiani nominis hostibus, vrb
Hierosolyma, & sanctissimum illud Christi liberatoris nostr
pulchrum receperunt. Et sanè illi optimè de Christ. Repub
riti fuerunt, neque aduersus hostes res vlla vnquam à Maiori
nostris gesta est gloriosior, atque præclarior. Verum meo quid
iudicio factum vestrum gloriosius est, atq; præstantius. Illi er
Christianis hominibus, siqui peregrinari Religionis causa
lent, ad Christi sepulchrum iter patefecerunt. Vos tantæ huic
tioni aditũ ad cœlestem patriam & ad CHRISTVM ipsum
ruistis. Illi loca illa, quæ fuerunt tanquam nostræ Religioni
cunabula, Ecclesiæ reddiderunt. Vos Ecclesiæ, magnam ipsiu
nobilem in primis partem, quæ amissa fuerat, reddidistis. Po
mò illi res eas maxima Barbarorum quidem illorum, sed ta
hominum cæde gesserunt: vos hosce populos, qui propter i
rum ab Ecclesia disiunctionem iam perierant, ad vitam reu
stis. Et si autem tantam rem sine exercitu, sine vi, sine armis,
tate tantùm, & consilio, atque auctoritate perfecistis: ta
maximam à vobis & a bonis omnibus laudem merentur, tu
ctissimi homines cuiusque ordinis, qui communi huius ge
consilio à vobis conuocato interfuerunt, quòd tanto studi
instaurandam religionem consenserint, & ius suum atque au
ritatem sedi Apostolicæ ac Romanis Pontificibus redider
tum amplissimi viri, quorum consilio in administrando re
vtimini: qui non solùm consilia vestra, vt primùm hac de re
eis communicastis, approbarunt, verumetiam egregiam pe
vobis operam pro sua fide nauarunt. Nam Iulij quidem Ro
Pontificis ea in vos studia fuerunt: ea paternæ erga hos pop
voluntatis signa, vt nulla sanè maiora esse potuerint. Qui vt
mùm in spem venit huius regni sibi & Ecclesiæ reconcilia
omnem mentem, curam, cogitationem suam in hac sanctis
actione fixit ac locauit, neque vllum optimi Pontificis mu
prætermisit, vt & Christi, cuius in terris locum obtinet, hono
vestræ quibus maximè fauet, gloriæ, & huius quæ à Rom
Pontificibus semper eximiè dilecta fuit, nationis saluti cons
ret. Itaque vt, quod sibi de pietate vestra pollicebatur, efficer
præstare possetis, & nuptias vestras auctoritate sua studiosiss
comprobauit, & omnem in hos populos fontem suæ benign
tis effudit. Legatum verò cum potissimùm ad vos misit, cuiu
credibilis pietatis in Deum, amoris in patriam, fidei in te Re
viginti & eo amplius annorum exilium, & acerbissimi suo
casus, ac nobilissimæ familiæ euersio testis esset. Tantum e
illi

illi animi robur à Deo, tanta fuit data constantia, vt illo turbulentissimo tempore, quo nefaria consilia inibantur contra religionem, contra Romanos Pontifices, contra te Regina, non modò præmijs, quæ sibi proponebantur, amplissima, à fide officióque deduci non potuerit: sed & patriam, & fortunas, & matrem sanctissimam fœminam, & fratrem eximia pietate atque virtute, & fratris liberos sibi iucundissimos amiserit, omnesque acerbitates pertulerit, ne causam tuam, causam patriæ, causam Religionis desereret, ac proderet. Cuius in fungendo huius legationis officio curam, studium, laborem, industriam, diligentiam commemorarem (etenim harum rerum testis sum optimus) nisi & ipse vererer, ne hæc illum offenderet oratio, cuius omnia, facta, dicta, consilia ad DEI honorem referuntur, & vos ipsi alijs testes esse possetis. Quem nunc post tam diuturnum exilium, post tot, & tam graues calamitates, tot pericula, cum tanta omnium lætitia, tam honorifico vniuersi Anglorum concilij decreto, tanto vestro studio reductum in patriam videamus, & reductum ob eam ipsam religionis causam, propter quam discesserat: nónne præter alias res quamplurimas, quæ in hoc regno contigerunt, quibus vim & prouidentiam suam Deus apertissimè declarauit, vel hoc maximum, & in primis perspicuum est, ipsius prouidentiæ signum ac testimonium? nónne hoc quoque vel maximè omnium bonorum studia debet accendere, vt quibuscunque rebus possint, eius honori consulant, à quo videant bene de Religione ipsius, Ecclesiaque merentium non modò custodiri salutem, verumetiam augeri dignitatem? Quid verò illum vos? quo studio flagrare censetis, vt & Deo, à quo tot beneficia accepit, gratum se præstet: & cùm vestræ, qui tantam in eum beneuolentiam declarastis, laudi, tum patriæ, à qua tam honorificè & amãter exceptus est, cõmodis semper inseruiat? quæ quidem omnia præstare facilè poterit, si modò, quoniam hac legatione iam functus est, ad illam alteram fungendam, quæ pertinet ad extinguendum maximi & calamitosissimi belli incendium, quod inter Cæsarem & Regem Galliæ tam diu geritur, vobis, vt sperat, adiutoribus vtatur. Quamobrem pergite Clariss. Reges Dei honori seruire, vt omni tempore fecistis: pergite cùm de his populis, tum de vniuersa Christ. Repub. quàm optimè mereri: videtis quanto illa in periculo versetur propter bellum tam grauè, tam diuturnum, tam longè lateque diffusum. Non quæro, vtrius causa sit melior: non quæro, vter initium belli fecerit, & alterius fines prior inuaserit. Hoc dico, Christianæ Reipublicæ opes quotidie magis exhauriri, vel potiùs iam esse exhaustas atque consumptas. Ruere eam, nec diutiùs stare posse confirmo, nisi à vobis, qui & potestis & debetis, celeriter ei subueniatur. Subuenite

per Deum immortalem, per Christi mortem, per illam s
mam crucem, in qua is pro salute nostra pependit, subu-
li, vestram fidem, vestram opem atque auxilium implora
lebit profectò apud Cæsarem optimi filij voluntas, & pi
preces. Valebit apud Regem Galliæ, duorum tantorum
auctoritas. Reliquum hoc opus est, quod à vobis efficiend
& quidem id vel maximè conuenit huic rei, quam gessi
quemadmodum dissidium, quod inter hanc nationem &
siam erat, per vos sublatum fuit: ita bellum hoc, quo con
Christiana Respublica, vestra auctoritate & opera comp
Quod si perfeceritis, vt hæc natio à vobis conseruata
ita vniuersæ Christianæ Reipublicæ salutem
omnes vobis acceptam re-
ferent.

F I N I S.

POEMATA

IACOBI SADOLETI CARD. DE LAOCOONTIS STATVA, QVÆ ROMÆ in Vaticano spectatur.

Ecce alto terræ è cumulo, ingentisq; ruinæ
Visceribus iterum reducem longinqua reduxit
Laocoonta dies: aulis regalibus olim
Qui stetit, atque tuos ornabat, Tite, penates.
Diuinæ simulacrum artis, nec doctæ vetustas
Nobilius spectabat opus, nunc celsa reuisit
Exemplum tenebris rediuiuæ mœnia Romæ.
Quid primum, summúmue loquar? miserúmne parentem
Et prolem geminam? an sinuatos flexibus angues,
Terribili aspectu caudasq; irasq; draconum,
Vulneraq; & veros, saxo moriente, dolores?
Horret ad hæc animus, mutaq; ab imagine pulsat
Pectora, non paruo pietas commixta tremori.
Prolixum bini spiris glomerantur in orbem
Ardentes colubri, & sinuosis orbibus errant
Ternaq; multiplici constringunt corpora nexu.
Vix oculi sufferre valent, crudele tuendo
Exitium, casusq; feros: micat alter, & ipsum
Laocoonta petit, totumq; infraq; supraq;
Implicat, & rabido tandem ferit ilia morsu.
Connexum refugit corpus, torquentia sese
Membra, latusq; retrò sinuatum à corpore cernas.
Ille dolore acri, & laniatu impulsus acerbo,
Dat gemitum ingentem, crudosq; euellere dentes
Connixus, læuam impatiens ad terga Chelydri
Obiicit: intendunt nerui, collectaq; ab omni
Corpore vis frustra summis conatibus instat,
Ferre nequit rabiem, & de vulnere murmur anhelum est.

At serpens lapsu crebro redeunte subintrat
Lubricus, intortoque ligat genua infima nodo.
Crus tumet, obsepto turgent vitalia pulsu,
Liuentesque atro distendunt sanguine venas.
Nec minus in natos eadem vis effera sæuit,
Implexuque angit rapido, miserandaque membra
Dilacerat: iamque alterius depasta cruentum
Pectus, suprema genitorem voce cientis,
Circumiectus orbis, validoque volumine fulcit.
Alter adhuc nullo violatus corpore morsu,
Dum parat adducta caudam diuellere planta,
Horret ad adspectum miseri patris, hæret in illo:
Et iam iam ingentes fletus, lachrymasque cadentes
Anceps in dubio retinet timor. Ergo perenni
Qui tantum statuistis opus iam laude nitentes,
Artifices magni (quanquam & melioribus actis
Quæritur æternum nomen, multoque licebat
Clarius ingenium venturæ tradere famæ)
Attamen ad laudem quæcunque oblata facultas,
Egregium hanc rapere, & summa ad fastigia niti.
Vos rigidum lapidem viuis animare figuris
Eximii, & viuos spiranti in marmore sensus
Inserere aspicimus, motumque iramque doloremque:
Et penè audimus gemitus: vos extulit olim
Clara Rhodos, vestræ iacuerunt artis honores
Tempore ab immenso, quos rursum in luce secunda
Roma videt, celebratque frequens: operisque vetusti
Gratia parta recens. Quantò præstantius ergo est
Ingenio, aut quouis extendere fata labore,
Quam fastus, & opes, & inanem extendere luxum.

DE CAIO CVRTI
ET CVRTIO LACV.

IRE per æternos æui venientis honores
Conspicuum meritis & iugi viuere fama
Fas illum est, quem fata vocant, cui pectore præsens
Excubat, atque animum cælo adjicit ignea virtus:
Cuius sæpe sagax trepidis prudentia rebus
Vestigauit opem, docuitque haud sera Senatum:
Siue armis ille & dextra, seu morte cadentem
Seruauit patriam, atque hostes in funere vicit,

Nec tamen est decorum tantorum maxima merces
Laude hominum, aut positis triuio spectanda trophæis,
Quamuis longa datum struerent in secula nomen:
Verùm illuc melior spes euocat, vnde recepti
In lucem sumus, ac patrios reuocamur ad ortus,
Cùm cœlum superosq; lares, axemq; serenum
Suspicimus, rapido circum qui sidera flexu
Torquet, & immensos actu ciet orbibus orbes.
Hunc pater omnipotens alterna luce micantem
Constituit, nec vos pulcra in spectacula claris
Ignibus & multo stellantem insigniit auro
Dignam sedem animis præstantibus illa Deorum:
Illa domus nobis patria est. hic nobile magna
Accipiunt pretium, regnantq; per æthera mentes.
Sed fuit hoc olim, superas euadere ad arces
Regia tecta Deûm, cœtu meruere frequenti,
Magnanimi heroes, priscis quos extulit annis
Tùnc, cum larga ducum fundebat semina tellus.
At nunc (quandoquidem hac turpi consumpta veterno
Iam pridem infelix, inhonoraq; tabuit ætas,
Et cecidit decus & dominatum more sinistro
Eiectum ingenium, virtusq; facessere iussa est)
Nos veterum facta haud segnes repetamus auorum
Fortia, & ad priscum curam hanc vertamus honorem
Qua fortuna sinit, quantum est concessa facultas.
Sitq; prior, quem non metus, & grauis ira Deorum
Terruit, abyssa non monstra immania terra,
Quin facto egregio infernis se tradere aris.
Nam siue infensis Capitoli, arcisq; Lycea
Præsidibus superis, clausi seu turbinis æstu
Mota loco tellus spatii discrimine vasto
Absiterat, medioq; foro patefacta vorago
Abrupta in præceps, immensa, oriuq; profundi
Summotas reserans fauces (trepidabile visu)
Tartaream ad noctem, ac sedes penetrârat auernas,
Intuleratq; diem, cœloq; refuderat vmbram.
Prodigium horrendum, ceu nigro abducitur hiatu
Tænara, Cumeaq; domus latebrosa Sibyllæ
Extemplo exciti monstro populusq; patresq;
Concursu approperant magno, & de collibus altis
Densi adspectantes, Stygis vt portenta sepulcri,
Atq; atram videre luem, rimosaq; circum
Æquora, & immani iam iam vi rupta barathro,
Perculsi stupuêre animis, tum frigidus artus

Concussit tremor, & subitò per membra cucurrit:
Nec iam stare gradus, aut tumulis sublimibus audent
Sub pedibus latè scindi, infidumq; labare
Omne solum, collesq; ipsi subsidere in ima
Tartara, & obscura mergi sub nocte videntur.
Iamq; metu trepidos, subitaq; redire volentes
Inde fuga fallit conatus, agra receptum
Genua negant: gelido concretis sanguine fibris
Nec vires membris nota, nec vox sonat ore.
Ac veluti si quando truci sub imagine somni
Decliui è scopulo ripáue horremus ab atra
Praecipitem casum: refugit calor ossibus omnis
Et voces & membra cadunt: non anxia vocem
Verba sonant: pressos sopor, & timor alligat artus:
Haud secus Æneadæ gelida formidine tardos
Implicuere gradus, nec vis sua tollit euntes,
Spectantesq; fugam, prorsusq; extrema trementes.
Tandem vbi gliscenti grauis est mora visa periclo
Incubuitq; malum violentius, & metus alter
Excussit stupidos, ac mentis reddidit vsum:
Quaerere opem rebus summis & vtier omni
Auxilio, raptimq; cauas explere latebras
Aggere prosecto, & congestis molibus instant.
Incassum labor omnis, & irreparabile damnum
Humanam contemnit opem spes vna superstes.
Si quis apud diuos venia locus, ergo per omnes
Ire aras pueri & matres, timidaq; puellæ
Supplicibus votis certatim exposcere pacem
Numina sancta Deum, cœloq; extendere palmas
Nec minitis interea Tyrrhenæ gentis aruspex
Fata aperit, sic diuinis monstrantibus exta
Ore canens. O Dardanii spes inclita Iuli
Mars pater, astrifero genus & cui nobile cœlo,
Et virtute fidem, & praestantibus astruit armis,
Non hæc cœlicolum graue, & implacabile numen
Nunc portenta nouat, sed hianti luridus orco
Eumenidum dolor & rupta discordia terra
Insignis redimenda bono, quo maximus vsus
Imperii ad columen, famaq; sequentis honorem.
Hanc fati obscuram vocem, monitusq; Deorum
Concilio exceptos, non vnis mentibus omnes
Accipere: ambigui sensus, diuersaq; patrum
Murmura: nec cunctis eadem est sententia linguis.
Acer erat bello, & primis spectatus in armis

Curtius eductum Curibus quem antiqua vetustis
Nobilitas laude, & serie decorabat auorum.
Namque ferunt, vrbis iaceret cum prima superba
Fundamenta, pater, captaq; ex arce Sabini,
Fœmineo vltores raptus, iam valle subirent,
Conferrentq; aciem, atq; anceps fortuna duelli
Ambigeret: facinus clarum longeq; fuisse
Egregiam laudem, & nomen memorabile Curti.
Ipse diem, postquam ad pacem versa arma ducesq;
Imperii iunxere fidem, dextrasq; dedére
In partem merito patria & praclara vocatus
Pramia, nec studio deinceps, nec defuit vsu
Romulidis, longamq; dedit descendere prolem.
Tali ortus genere, & proauiti nominis heres
Curtius ardenti sæpe in certamine victor
Quæsierátq; manu decus, & virtute tenebat
Exuperans animi iuuenis: siue arduus alto
In pugnam se ferret equo, seu Marte pedestri
Aduersum exciperet collatis ictibus hostem
Huic pater ætheriam superi conuersor Olympi
Immittit subitò mentem, reseratq; latentes
Fatorum ambages, ipsumq; in funera posci
Submonet, & dubia quæ sit via recta salutis.
Ille ardet, largosq; alti bibit ætheris ignes
Diuinum spirans: nec iam mortalia cordi
In patriam quippe & pietas & funeris atri
Exequiæ laudum æterna, multusq; suorum
Vrget amor: tandem velut acri concitus œstro,
Irrumpit mediis testatus numina diuum.
Nec mora, pro patria infernis se destinat aris.
Arrecta mentes cunctorum, omnisq; recessit
Pectoribus timor, & cæcis lux reddita rebus
Magnanimi iuuenis fato inferiusq; propinquis.
Curritur, effusiq; senes, & vulgus inundant,
Agglomerantq; foro: & si qua despectus in vnum est
Aedesq;, tumulosq; & culmina Pallantea
Tarpeiamq; arcem, & diuum fastigia latè
Conuentu cumulant pleno, aduersantq; coronas.
Iamq; aderat longa senior cum veste sacerdos
Funereus mœrens vittis: sacrumq; litabat
Plutoni Stygio: ast alii nigrosq; iuuencos,
Et furuas iugulant pecudes: ipse ordine vota
Nuncupat & iuuencum spargit fluuialibus vndis,
Voce ciens triplicemq; Hecaten, magnamq; parentem,

Tergeminosq; Deos: tum numina dira precatur
Eumenidum, populoq; grauem depellet Erynnym.
Stant taciti circum, linguisq; silentibus vnum,
Vnum omnes fixi obtutu, inimotisq; tuentur
Armatum extantem, atque arata luce coruscum.
Ille autem (nam fata premunt, longasq; recusant
Ferre moras) coram vacuum progressus in aequor,
Vt stetit abrupta titubato in margine ripa,
Pallidus, inq; atram deiecit lumina noctem:
Rettulit os rursum caelo, sublataq; tendens
Brachia, in has supplex exsoluit pectora voces:
Dii patrii, quorum auspiciis stat maxima Roma
Et pater omnipotens, & nostri sanguinis auctor
Bellator Mauors, Vulcane paterq; Quirine
Vestalesue fori, Ianiq; binertici ora,
Audite hac, faustumq; precanti aduertite numen.
Si qua, nefas, virtutem odit crudelis Erynnis
Ad poenamq; vocat: fraus hic communis abesto.
Vnus ego haud segnis dextra, nec frigidus armis
Hanc animam, inferno vmbrarum Regi, & Stygiis
Deuoueo, lucemq; volens, aurasq; relinquo:
Tantum dura mei fugiant discrimina ciues.
Hanc spem, quam patria incolumis dant fata sepul.
Et mortis comitem posco, ac mecum ire sub vmbras.
Tum vos infensi Manes, queis Romula virtus
Displicet, inuidiamq; mouent ingentia facta:
In me omnes conferte iras, & quicquid acerbum est
Vertite ab excidio patria, exitioq; meorum:
Ipse luam. simul hac dixit simul abstetit olli
Conspicuusq; auro, & Massuli pelle leonis
Acre fremens bellator equus, quo tendere in hostem
Primus & obstantes incursu rumpere turmas
Suetus erat, subitaq; acies turbare procella.
Hunc vbi terga premens dorsoq; exceptus amico
Impulit, & notis habilem tremefecit habenis
Nil mortale putans animisq; interritus heros:
Visa hominis maior facies, procul aere refulget
Sanguineo galea & flammis rutila arma coruscant.
Interea caelo superum Rex magnus ab alto
Vrbem Dardaniam aspectans, sanaq; superbum
Contemptorem animum mortis, dubat inclyta facti
Praemia, secum animo voluens, curamq; fouebat:
Cum lacrymas promptumq; ferens maesto ore dolorem
Tristis sic medio caeli super axe Quirinus

Alloquitur: O cuncta pater, qui fata gubernas,
Aeternumq; regis: in quo spectata tuorum
Incidit, aut quali damnatur funere virtus.
Non hac exactis olim sperauimus annis,
Cum sedem hanc terra regno, externisq; triumphis,
Romanumq; tuo sancibas fœdere nomen:
Atq; antè hostilis virtutem opponere ferro
Vnum opus, & labor vnus erat, pretiumq; laboris
Imperium patria, aut lethi sors clara ferebat.
Nunc iam quid superest, aut quam fortuna sinit spem,
Si manes rigidos etiam, & fera tartara contra
Bellandum est? num dicta retrò mutata recurrunt
Fata tibi? aut cœpti piget, & sententia versa est:
Et nunc iste quidem iuuenis capite improba rerum
Detrimenta luit, vnusq; immittitur Orco
Iustitiæ vllius culpa sic digna rependis
Præmia, virtuti genitor hæc gratia prompta est?
Si quod conceptum est, in te facinúsue, scelúsue
Aeneadis generiq; meo, te verius ipsum
Tela dare & septem repetitis ictibus arces
Fulmine dejicere, ac sedes abolere nepotum
Sin autem & casta sunt res nec iustius vlla
Relligione, pater coleris, sub numine semper
Roma tuo, purosq; tibi meditatur honores:
Parce tuis, pacemq; refer: sic Romulus orsus
Tum pater æthereo pellit qui nubila vultu,
Talibus it contra; Nec te dolor iste timentem
Sollicitet, mea progenies, neue aspera tingas
Fata tibi, & cœptos animis dimitte labores.
Vrbi Romuleæ late debetur ab ortu
Quicquid ad occasum rerum iacet, & vaga quicquid
Tethys obit, refluoq; adlatrant æquora ponto,
Stat fixum hoc nec fluxa retrò sententia mutat.
Quin iam aderit, cum tu Romana in sceptra videbis
Hesperiamq; omnem & gentes transire remotas,
Imperiumq; geniumq; tuum, ne triste querare
Supplicium egregii iuuenis. non ille sub vmbras
Tartareas Manesue cadens descendit ad imos.
Hunc animum, has mentes, hæc corda excelsa tuorum
Esse velis, fretosq; sua virtute Quirites
Et conferre manum Fortunæ, & temnere mortem
Sic etenim via sidereas quæ ducit ad arces
Et famæ meritum steterit decus. his vbi mœstum
Leniit omnipotens dictis gemitumq; repressit,

Reddit amens, cœloq; dies oblata sereno est:
Emota extemplo cura, cunctiq; reuersi
Ereptum ad iuuenem sensus. viridis subit atas
Digna Deûm potius venia, fatisq; secundis,
Et decor, & mores placidi: tum clara recursant
Facta animis, tantaq; recens pietatis imago,
Verbaq; supremaq; preces: quo funere certus
Occiderit, patriasq; cadens seruauerit arces
Vltrò morte obita, & pallentes missus in oras.
Cùm tamen hunc miserum spes desolata parentum,
Coniugis & caræ fletus, natiq; vocarent:
Dilecti ad curam laris antiquosq; penates,
Tantum illum patriæ & generi tribuisse suorum,
Vt sese exitio & fatis communibus vnus
Traderet. hæc inter linquentia pectora dulcis
Stringere amor, lacrymæq; sequi & crebrescere voces
Laudantum, ac sortem miserantum mortis acerbam.
At iam confusum diuerso ex agmine murmur
Attollit magis atq; magis: iam sparsa solutis
Turba ruit cuneis: fremitu tonat arduus æther
Ceu quondam in siluis leui cum flamine primum
Offensa crepitant frondes, & lenta susurrant
Murmura: mox valido si turbine fortior auster
Incubuit, stragemq; dedit, strepit omne tumultu
Confusum nemus, & populata cacumina iactat,
Consternitq; solum ramis: it strider ad auras
Inmq; patres primiq; ducum, lectiq; senatus
Fatorum augurio proceres, quiq; alta gerebant
Imperia, aut sacros ornabant vellere canos
Incessu tacito coeuntis ad ostia terræ
Adueniunt, cinguntq; lacum: tum cætera circum
Turba premit, cœtusq; implet stipata profundos
Et nunc hac, nunc hac impulsum fluctuat agmen,
Dant fruges tumulo lætas, & munera prima
Apponunt, pars incensis altaria flammis
Constituunt, peraguntq; preces & ritè sacratos
Describunt fines lituo, frontemq;, latusq;,
Vltimaq; & meritos gnati testantur honores,
Certatim effusi in laudes: hinc nota frequentant
Militiæ decora, & murales sæpe coronas.
Defensumq; manu ciuem, sociosq; receptos,
Indomitumq; animi Volscum vel comminus ense,
Eminus aut iaculo atque irarum vindice dextra
Prostratum, spolia indocanis astantia tectis:

Vt non consilio inferior quàm fortibus armis
Sæpe locum insidiis deprenderit, ad iuga, sæpe
Inclinatam aciem turbataq; signa suorum
Acrius intulerit pugnæ, turmasq; morantes
Vt iuncta virtutis equoq; obnixus ab alto
Impulerit: tu nos hostili cæde tepentes
Sternere agros, nos magnanimum præferre trophæis
Martia dona ducum, laudis metamq; modumq;
Esse tua decorúmne sinis: tu sæua refutas
Portenta, & Stygium præclara morte furorem
Te diri stupuere amnes: te sancta cadentem
Concilium ad superûm cernentis & omnia cœli
Extulit & pietas, & vitæ prodiga virtus.
Salua certa salus patriæ: tibi præmia mille
Sidereis collata locis: nec plura mereri
Fas homini est, aut si fato quis maior eodem
In terram Deus ille alto demissus Olympo.
Et tamen humanæ quantum tibi reddere laudes,
Quantum animi linguaq; valent, non gratia deerit
Non amor officióue decus: celebrabere grati
Voce aui, generisq; tui seruator & vrbis.
Nec minus interea locus hic quem funere magno
Implesti moriens facti immortalis honore
Perpetuum sanctumq; tuum & memorabile nomen
Proferet, æternaq; aram virtutis habebit.

AD OCTAVIVM ET FE-DERICVM FREGOSOS, GENVENSES.

DIi, vobis grates refero & pro numine vestro
Supplicibus veneror palmis cœlestia templa,
Quod me ad fallaces fortuna mobilis auras
Vela expandentem dudum, & malefida legentem
Cum populo vada naufragis repetistis ab vndis
Seruatum in portus & sæuo ex æquore raptum.
Scilicet haud tanti est dites, vel carpere ramos
Extremorum Arabum, flauisq; insistere arenis,
Hermus vbi, aut multo quà circum turbidus auro
It Tagus, vt tantos æstus durosq; labores
Et motus varios animantum in pectora dira
Exacuant curæ, penitusq; Cupidine cæco

Inconsulta abeat saeclis fugientibus aetas:
Et dirum inuergat capiti nox atra soporem:
Haec est en potior quantò & magè tuta periclis
Vita coli? modico & contentum viuere paucis:
Haec est & Diis & votis comitata secundis.
Si non regificos incendit purpura cultus
Bis saturata ostro, Tyriis bis mersa venenis,
Nec matutino regalia limina circum
Concursu innumeros ingens capit aula clientes,
Ampla nec Inachiis insurgunt tecta columnis
Nec domus est luxu thalamisq́ue ornata superbis
At tutam dulce est crebrò oblectare quietem
Secessu placido, & viridantis gramine ripa.
At nescire dolos, & nullos nosse tumultus,
Armaq́ue, nec tepido spumantes sanguine campos.
Absunt hic fraudes periura, artesq́ue nocendi,
Insidiae, & simulati actus. & liuida cura:
Conscia q́ue haud molles excludunt pectora somnos.
Atque equidem sic euentus felicia ducant
Numina fortunentq́ue meos, primum ardua nitar
Astra sequi, & causas rerum explorare latentes:
Quis superûm rapidis discreuerit orbibus axem
Ingens ingentem & passim consperserit auro:
Atq́ue idem immensos quo concitat agmine motus,
Vnde per obliquum contra eluctantia tendant,
Et septem imparibus discurrant sidera signis:
Qui terris status, & refluus qua exuberet humor,
Qua ventis ratio ac nebulis, nec adire pigebit
Ortusq́ue, rerumq́ue obitus, vitasq́ue animantum.
Quin iam nunc amor est iucundis pascere curis
Spem tantam, & coeptis instare. Eia omnis abesto
Caussa morae vocat en flagrantis regia coeli
Diuinusq́ue aures complet sonor. O vbi celsis
Sideribus qui me, & lato deducat olympo
Singula mirantem circum spectacula, quiq́ue
Suadeat infectas terrai exscindere pestes,
Et purum aetheria mentis tutarier ignem?
Felix ille operum longè, egregiusq́ue laboris
Et decoris, qui non ignauo pondere pressus
Corporis eiicit molem, culpasq́ue morantes
Reppulit, atq́ue illum diuum indulgentia maior
Excepitq́ue polo, & nitidis superintulit astris.
Hanc vitam veteres olim tenuisse parentes
Crediderim, studiisq́ue agitasse in talibus aeuum:

Cum primum terris hominum praeclara propago
Extulit os, posuitq; pedem post Lemnia furta,
Vulnificosq; ignes, factumq; insigne Promethei
Ille quidem ut nostros glebaq; & flumine vultus
Finxerat effigiem ad diuum, Tritonia Pallas
Affuit & generosa artis mirata laborem
Iussit Apollineis simulachra accendere flammis.
Qua simulac contactu ignes hausere supernos,
Flagrantemq; animam, subito (mirabile dictu)
Contremere & trepidare nouo spirantia motu.
Atq; oculis primum vigor extitit: inde per omnes
Paulatim rigidi descendere corporis artus,
Ossaq; corripere, & membris inferre teporem:
Hinc homines mundo immissi, quos stirpe recenti
Progenitos, similesq; Deum volucresq; feraq;
Ipsi amnes, ipsa obstupuerunt aequora ponti
Ceu reges venerata suos: tum Daedala tellus
Nullis versa iugis nec duro exercita ferro
Sponte sua in Cererem campis se effudit apertis
Dulces suffectura cibos. Verum ocyus illi
Vt libo facili, aut pendentibus arbore baccis
Naturam explerant, & puri fluminis vnda.
Vertebant orbes oculorum ad sidera, & alto
Mentem affectabant caelo propè littora rubra
Tethyes, aut fuso qua Nilus adaestuat amne,
Et patria memores recolebant nomina gentis,
Astrorum incessus varios, Solemq; potentem
Constantesq; vias, solennesq; ordine motus,
Ipsumq; aethereum regem omnipotentis Olympi.
Huc me & iam stimulis nimio praestantibus actum
Parnassi aduersis sub rupibus, auia quanquam
Sit via, & erectis hinc atq; hinc ardua saxis:
Tum pondus graue me valles detractet ad imas.
Primaq; paene ipso titubet fiducia gressu,
Haec tamen ignea vis animi rapit, & cupidum ingens
Vrget amor, aderit Cyrrha Latous ab alta,
Collectosq; aestus lymphaq; vmbraq; leuabit.
Sin haec non molles mi abdicunt stamina Parcae,
Meq; labor primo subigit desistere cliuo
Ast ego tè haud vlla cunctantem fraude locorum
Adspiciam, Federice, alacrem, perruadere, & omnes
Exsuperare moras, arcemq; potirier altam:
Cui noua me virtus factisq; incognita priscis
Dulcis amicitiae sociatam foedere sancto

Addidit ò cordis merito pars maxima nostri,
O gentis Fregusa decus, & spes digna tuorum,
Aspice quæ coeant tibi numina: Cynthius auctor,
Pieridumq; chori, Dryades, Nymphæq; sorores
Dona ferunt, violæq; & purpureis hiacynthis
Spirat humus: sed enim ante omnes Iouis inclyta virgo
Attonsa foliis inuertit tempora oliuæ,
Dilectumq; sacra permutat ab Ægide pectus.
Porro ego inspiciens insignem latus amicum
Gratabor, festosq; dies hos nomine ducam.
Ipse legam Paphias vicino à littore myrtos
Aut capitis decus, aut vmbram: viridesq; Naxaas
Non illaudato reuocabo ad carmina cantu.
Fortunate animi, largo cui prodigus æther
Munere diuitias mentis indidit, & bona magnis
Intellecta dies, populo ignorata nocenti.
Fortunate animi (neq; enim est obscura premitq;
Fama fidem) non te ventosi gloria vulgi
Abstulit, in præcepsq; dedit: non terrea somnos
Rupit auaritia atq; auri custodia pallens.
Accumulant alii quæstus, precioq; superbos
Inuadunt fasces, aliena ad littora tendunt.
Mille sub insanis freta persoluentibus Euris.
Hic bellum & subitas accendit in arma cohortes,
Non dextra memor, & iurati numinis olim.
Plausum alius plebisq; auras meditatur inanes,
Hic varios sumit vultus, dominoq; potenti
Blanditur, grauis hos cura, & crudelis adurit
Ambitus: inuidia stimulis torquentur amaris,
Et taciti optatas inhiant in pectore mortes.
Interea non fas solenne, suusq; pudori
Dignus honos: gaudent superante libidine ferri,
Et nescire modum, finesq; habuisse refixos.
Qualis sæpe noua nimium dulcedine captus
Inuectus curru biiugo, vt dimisit habenas
Auriga, atq; ardens nota bis voce vocauit
Atq; acres animauit equos, illi agmine raptim
Prosiliunt, spatiisq; ingentibus æquora aperta
Per vacuum nunc sublimes nunc pectore proni
Corripiunt, certantq; fuga post linquere ventos.
Acrius hos stimulis agitator feruidus instat
Insanumq; adigit currum: non ille pericli
Fortunæq; memor, nec iam sudoris anheli:
Donec fraude soli scopuloq; offensus iniquo

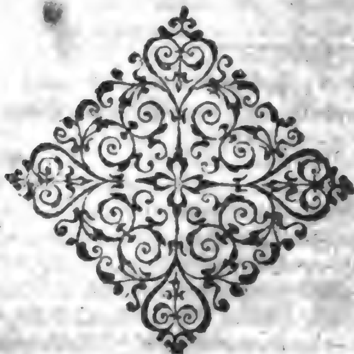
Præcipites proturbat equos: cadit alter & alter
Continuo consors, lapsu correptus eodem:
Corpora humi fœda impellunt: ruit arius axis,
Et currus super, atq; rotæ vertere gementes:
Fit sonitus, crescit sublatus in æthera clamor,
Ipse volutus agro cupidæ temerarius artis
Non plausus iam, nec laudes vocesque fauentem,
Sed passim effusos risus inimicaque sentit
Sibila: quam vellet prensis nunc parcere habenis,
Adductosque manu melius frænare iugales?
Non sic qui casus rerum & Rhamnusia secum
Fata agitat, metuitque cauens aduersa secundis.
Nam quem non strepitus vani, fortunaq; blanda
Fluctiuagas solido traxerunt littore in vndas?
Dii terris geniti, ac magno pietatis honore
Euecti ad superos, tuque ô sanctissima virgo
Sæpe humiles nostrum solita exaudire vocatus;
Hunc iuuenem seruate pii: sunt omnia in illo
Si prorsum egregia ingratis male cognita sæclis:
Et date inoffensos annorum extendere cursus
Fratrem etiam: neq; enim Octaui nos maxima fratris
Esse salus cura debet, mortalia quando
Ille animo factisq; supra: quis nobile & altum
Virtutis decus, atque viri præstantia corda
Nesciat? ac dignos laudum non reddat honores?
Vtque fidem sauis stabilem inuictamque periclis
(Testes Vmbra arces, flumenque insigne Metaurum)
Præbuerit? tanta est nullius gloria facti.
Cum ferus Ausoniæ prædo, cum raptor Iberus
Ferrum ignemq; ferens euerteret oppida muris,
Regnaq; concuteret bello, stragesq; cieret
Infandas: primum imparibus se obiecit in armis
Octaui dolor, absenti tutatus amico
Spem rerum extremam, & montis iuga celsa Feretri
Nec metus hostilesq; minæ, morbiq; famesq;
Visque infida intus mentem domuere, nec ipsa
Fædatura oculos crudeli funere mater.
Mater quæ misera è vallo captiua tyranni
Tendebat nato palmas: stetit aspera contra
Omnia & ipsa suo tenuit se robore virtus.
Quid narrem folio (indignum) vt turbatus auito
Aduersos placide casus gerat? illa virorum
Genua ferax, pelagiq; potens ingaunia tellus
Magnus & aeria qui prospicit ade Monacem

Nu-

Nunquam animum talem claras sub luminis auras
Effudere sibi hic non se, sed ciuibus ortum
Esse suis putat, & patria praestare salutem
Ante suam mauult: nec regni insignia tantum,
Quantum iustitiam ac veras sibi poscere laudes,
Macte ambo virtute noua, concordia fratres
Pectora, qui dulcem inter vos spiratis amorem.
Sicut Amycleos vulgata est fama gemellos
Consociasse animas: quorum cum Castor adempta
Luce grauem traheret stygiis sub vallibus vmbram
Regna inamœna habitans inferniq; atria Ditis,
Fratrem animi totas septem per denia lunas
Errasse in solis siluis: non luminis ille
Phœbei aspexit radios, non sueta relegit
Arma manu: squalent desertis cestibus arua,
Nec catus pugilum cursusq; agitantur equorum.
Tantum homines, lucemq; auersus, & immemor aura
Fletu indulgebat, & tu carissime frater,
Te surgente die, te sera nocte vocabat,
At quoties illum secreta in valle cientem
Ex alto gemitus, quoties suspiria ruptis
Turbantem lacrymis tacito cum flumine lapsus
Audiit Eurotas? questu nocturna relugent
Taygeta, & late vicinia mœsta Terapnes.
Quin (vrebat enim penitus praecordia mœror)
Ante Iouem tales fertur fudisse querelas.
Hunc ne mihi pater, hunc vitae immortalis honorem
Ingratum tribuisti, vt fratris acerba viderem
Funera nec tantos finirem morte dolores?
Et nunc quid iam optem iucundum aut dulce sine illo?
Solus ego tendam terras vbi vulnera praesens
Hauriam, & assiduus tractem? post sedibus addar
Caelicolum, ille absit stygiis diuersus in oris
Vnanimis? quid me ante tuo de sanguine cretum
Profuit? aut quae digna mali solatia tanti
Das nato pater omnipotens? heu iungere curas,
Nec capere affatus alternáue verba licebit
Amplius? issem imas fratri comes ipse sub vmbras.
Non me tantus edat victum dolor: aurea iuro
Sidera non vllam valeo sperare quietem,
Quod te per genua atq; tuum venerabile numen
Per si qua est lacrymis mens non aliena precantum
Obtestor, nati genitor miserere, mihiq;
Aut fratrem redde aut (hanc si via nulla sinit spem)

Ne permitte solo: paribus da occumbere fatis.
Dixit & in gemitum ac fletus prorumpit amaros,
Multa querens, crebroq; appellans nomine fratrem
Quæ motus pietate, & magno victus amore
Iuppiter à tenebris fratrem reuocauit Auerni:
Sideraq; amborum cælestibus addidit oris.
Quæ non tantum æther, sed pontus & alta sonantis
Æquora Neptuni norunt: quin sæpe videntur
Opportuna polo, vt tempestatis & atro
Turbine deprensis præsentia lumina nautis.

FINIS.

IAC

IACOBI SADOLETI EPISCOPI CARPENTORACTIS, INTERPRETATIO in Psalmum, Miserere mei DEVS, S. M. M. T.

IACOBVS SADOLETVS EPISCOpus Carpentoractis, Ioan. Matthæo Giberto, Episcopo Veronæ, S. P. D.

SÆPE in sermonibus nostris, quos amicissime, & suauissime inter nos habere soliti sumus, incidit mentio de literis sacris, quibus tu, pro tua præstanti in res Christianas voluntate, mirificè deditus es: cumque laudares vehementer Psalmorum volumen, deque eo ita sentires, nihil esse virtuti religionique conducens, quod non in illo libro præclarè scriptum & præceptum esset: memini assentiri me tibi, iacereque præterea significationem eiusmodi, cupere me, si vnquam otium essem nactus, interpretari volumen illud, & commentarios conficere, in quibus commouendis legentium animis ad amorem rerum sacrarum & studium veræ pietatis, omnem meam curam & diligentiam ponere cogitarem. Quibus te meis verbis recordor commotum suspirasse aliquanto contentius, atque vt facilè tua proba mens & animus erga Deum propensus appareret, institisse petere à me, vt si minus omnes, saltem psalmos aliquot in præsentia sumerem interpretandos, quò tibi maximè sitienti eorũ, quæ in his inclusa & abdita sunt, mysteriorum meam opinionem & sententiam aperirem. In quo, etsi vincebar omnino amore tui, tuæq; voluntati non parêre nefas ducebam, tamen quòd tibi mea occupatio ipsa denegabat, reieci te ad scriptores veteres sanctissimos homines, quorum plures ac variæ in id opus lucubrationes extant egregiè scriptæ, ex quibus posses intelligentiæ haurire tantum, quantum velles. Quos omnes tu

cum

cum optime haberes cognitos, dixisti, probare te quidem sc
illorum & maximi facere, sed quòd eorum nõnulli ieiunius
bant, quam tantarum rerum videatur explicatio postulare,
dam propositis sententiæ finibus egressi, alieniora quandoq
ligant, cupere te in alteris quidem aliquanto plus vbertat
alteris minus redundantiæ. Suscepi igitur tuo iusto desider
beneuolentia adductus, vnius Psalmi munus, non tam inter
tandi nunc quidem, quàm exempli in eo edendi: ad quod
quidem iudicio, omnem huiusmodi interpretationem tra
oporteret, non eadem fortassis vbique copia, sed eundem ad
dum, quò sensa illa mystica & diuina, non solum scrutantibu
tere possent, sed adhiberentur animis quoque ad amorem D
huius cœlestis scientiæ cultum accendendis. Nam qui in vn
sistunt litera, aut qui moralem sensum duntaxat, quique m
cum, allegoricúmve suscipiũt, ij mihi videntur in eo corp
quod tractandum totum est, sectiones facere minimè nec
rias: vt si in Phidiæ statua, cum integrum simulachrum cog
scere aueremus, basim ipsam tantummodo, aut aliquod seor
membrum niterentur demonstrare. Neque ego hoc, quòd
omnia putem confundenda. Quî enim id liceat, in tam imn
sa Spiritus sancti copia, cuius momento in vniuersa permean
est? Sed quod vt captus erit intelligentium, vtiliora quæque
præclariora statuam non oportere postponi. Verum de hoc
iudicio, tuum mihi Giberte doctissime, futurum est iudic
Elegi autem Psalmum hunc, qui mihi maxime & meis fort
aptus est, qui in his vitæ mortalis fluctibus enauigandis obru
planè, infirmo admodum & debili meæ virtutis remigio, ni
misericordiam Dei tanquam ad portum meæ spei & salutis r
ptum haberem: ad quam quidem poscendam atque implo
dam, hic proprie Psalmus ordine quinquagesimus, videtur
factus. Hanc verò ipsam lucubratiunculam, tibi potissimũ &
mini tuo dedicaui, multis quidem de causis, vel doctrinæ tua
virtutis, vel summi inter nos amoris. Nam cum nullum par c
bus nobis in hac ciuitate amicitia est coniunctius, tum tua vi
eiusmodi est vt penè incredibili & inaudita laude, neque m
marum multitudine occupationum de bonarum literarum
dijs aliquid imminuat, nec propter literas quicquam patiatur
gotijs esse detractum, fructus quin ipsos etiam doctrinæ ac sc
tiæ, præclaros & vberes, ad res gerendas transferat. Adde q
vel caput est necessitudinis nostræ, quod eidem Pontifici m
mo ambo operam nauamus, cuius mens præcipuè ad res sa
propensa est. Qui cura, labore, consilio, sapientia ad fulcien
Christianitatis ruinas a domino Deo electus, tam admirabi
præstat integritatem ac diligentiam, vt in hoc vno, illa lo
emin

eminens, & cæteris multum prælata pontificia dignitas, virtute ipsius tamen ac religione valde inferior esse videatur, cui dum inseruimus, satis nos beatos esse iudicamus. Sed hæc hactenus. Tu vt munusculum hoc à me gratè accipias, magnoperè à te mi Giberte iucundissime peto. Vale.

IN PSALMVM, MISERERE, Argumentum.

DAVID Isai Bethleëmitæ filiorum natu minimus, decorus & pulcher aspectu, cum quotidie greges patris sui ductaret ad pascua, muniente iam Domino ad liberationem humani generis viam in Christo Iesu filio suo ex sanguine Dauidis: eodem Deo Samuelem Prophetam ad id operis legante, inopinantibus omnibus, inunctus in Regem est. Quæ vnctio erat certissimum indicium futuri principatus: Reges tunc palam in populo suo Israël creante Deo, quod nunc in omni natione facit occultè. Itaq; haud multò pòst accersitus in aulam Saulis Regis, ac deinde ad exercitum factis fortibus cognitus, nobilitatus fama, diuinò etiam consilio de eo diuulgato, pro successore Regis haberi vulgo cœpit: ob quæ suspectus primo infensúsque Regi, atque eidem sæpe reconciliatus alterna nunc gratia, nunc inuidia, postremo quæri ad mortem ab eo cœptus est. Ita sæpe insidijs & periculis agitatus, ac quandoque penè circumuentus, Deo tamen inimicorum consilia aduersus seruum suum ad nihilum redigente, incolumis seruatus est, donec Saule & filio Saulis Ionatha à Philisteis in prælio interfectis, regnum Iuda primum, pòst totius Israëlis obtineret. Quod cum administraret virtute quadā egregia, gereretque sese aduersus Deum piè, erga homines prudenter: præsenti quoq; Dei auxilio, & magnis promissionibus confirmatus, qui perpetuaturum se Dauidis semen in Regni æternitatem spoponderat, auxit, & stabiliuit imperium, hostibus finitimis circumquaque perdomitis, re & gloria domi parta. Verum, vt sunt hominum ingenia procliuia ad delinquendum, quorum sæpe virtutis neruos secundæ res dissoluunt, quos aduersæ intenderant, in facinus & scelus, abalienato à Deo animo, libidine cæca lapsus est. Obsidebat ea tempestate Rabba oppidum vicinæ Syriæ, duce exercitus Ioab Saruiæ filio, ipse domi manens: vbi fortè die otiosiore, cum inambularet in perula excelso & circumprospectante loco, aspexit repentè è regione mulierem honesta facie & liberali, Bersabeam nominatam, vxorem Vriæ viri fortis, & tunc in exercitu pro Regis fama & victoria dimicantis. In ea

subitò

ſubitò commotus Rex,accerſitam compreſſit, grauidaq́ue fa
cum cerneret periculum illi à viro,à cæteris ignominiâ in pr
ptu eſſe,miſſis ad Duces ſuos literis, Vriam hoſtibus prodend
in prælio, & interficiendum curauit, ipſe Berſabea potitus
Non tulit hanc iniquitatem iuſtus Deus,miſſoque Propheta
than, denuntiauit vltionem Dauidi à domeſticis ſtupris & ca
bus,ab ipſius fuga,filiorum morte. Percuſſit ilico Regis anim
peccati deformitas, & priſtini ſtatus momordit recordatio,c
cogitaret iam confuſus mente ac perterritus, in quem locum
ſe imprudens demiſiſſet, & è quo diuinæ gratiæ gradu præcep
abruptum vitiorum datus eſſet. Igitur vrgente vi pœnitentia
horrore ſceleris inſuper inſtigante atque etiam deſiderio rec
ciliandæ Dei voluntatis augente dolorem,in huius ſancti & v
ſalutaris Pſalmi gemitum prorupit: peccatum quod ſedulò
cultarat, apertè confitens, ſupplicium quod comminatus fu
Deus, non recuſans, ipſius tantum miſericordiam & peccati
remiſſionem & veteris quoque gratiæ reſtitutionem implora
Qui Pſalmus cuncto generi humano peccatis flagitijsq́ue con
minato præcipue conuenit. Sed is nunc nobis ex Dauidis pe
na interpretandus eſt. Qui etiam Latinis & Græcis,in finem
ſcribitur, quoniam ſenſus eius & prophetia ad vlteriora tra
tempora.

MISERERE *mei Deus, ſecundum magnam miſeric diam tuam: Et ſecundum multitudinem miſeration tuarum, dele iniquitatem meam.*

Statim de principio apparet facinoris grauitas, & pœniten
vis, ac doloris magnitudo, magnam enim continuo implo
miſericordiam. Prætermiſit autem narrationem culpæ,quam
miſerat, vel tanquam aduerſus Deum, cui omnia aperta eſſe
telligebat, vel ſecutus effectum communis naturæ, quod ſole
qui aliquo intolerabili malo ita oppreſſi ſunt, vt neceſſitas au
lij non recipiat moram,demiſſis cæteris,illud ipſum vnum ite
re clamando, quod efflagitant. Sic Dauidi maximum erat ma
rum,& morte longe peius,alienum à Deo eſſe. Itaque miſeric
diam protinus implorat, excutere quippe à ſe conatur pon
peccati, quo deprimebatur, vt redire poſſit cum Domino in g
tiam, vnde vnius criminis culpa fuerat repulſus, ac deiectus.
in Dauide quidem hæc geminata, & vſque adeò vehemens di
næ miſericordiæ efflagitatio declarat, vim doloris, pœnitenti
criminis. Populo verò in captiuitate poſito, & nobis miſerè a
ctis, quodammodo neceſſaria eſt: qui non vno crimine conu
ſed vno vix, aut altero in vita rectè facto continuata ſcelera
ſtinguentes, hac ſpe ſola diuinæ miſericordiæ ſalui eſſe poſſum

Ne

Neque expetimus eam tamen, & obſtinati pergimus, ceu fluctum ex fluctu, ſic peccatum ex peccato inuenientes. At magnus ille Dauid ita paulò ante apud Deum gratioſus, vt maximi promiſſi ab eo dignus habitus eſſet, quique ipſo vtebatur Deo & patrono & conſiliario, nunc proſtratus & gemens, Miſerere mei Deus, inquit. Tantúmne? imo, ſecundum magnam miſericordiam tuam. Nam magnum ſuum intelligebat peccatum: ad vulneris porrò magnitudinem, par medicinæ vis adhibenda erat. Itaque oleum cœleſtis miſericordiæ totum in ſe effundi orat, & omneis miſerationum fontes immergi, vt deleantur penitus criminis ſui veſtigia. Cui ſi tanta vis miſerationis neceſſaria erat, quæ ſatis erit nobis? niſi quòd Dei miſericordia infinita eſt, infinitum eſt quod offendimus peccandò, doleamus modo hoc ipſum nos peccare, infinitum eſt quod parcit miſerendo.

Et ſecundum multitudinem miſerationum tuarum, dele iniquitatem meam.

Multiplex peccatum non vna miſeratione contentum eſſe poteſt, & ſanè multis modis deliquerat Dauid. Nam & libidinoſus, quòd non ſuam: & iniuſtus, quòd alterius toro caſtis nuptijs illigatam mulierem violauerat: & crudelis, quòd innocentem ſanguinem mandauerat effundi: & ingratus, quod homini de ſe bene merito, cruentam mortem obtulerat: quam excetram tot delictorum ab vno libidinis facinore prouenientium, multitudo quoque diuinarum miſerationum debuit extinguere. Multæ ſunt, inquit alio loco, miſerationes tuæ domine: quæ niſi valde multæ eſſent, nec ita multis ignoſceretur, nec ita ſæpe, neque ita multum. Tantæ autem & tam multæ ſunt, vt ſi in vnum locum conferantur, omnium hominum quot ſunt, fuerunt, erunt, iniquitates & peccata, quarum multitudo nullo contineri numero videtur, longè tamen ſint plures miſerationes Dei. Proinde nemo in diffidentiam cadat, ſed ad multitudinem iniquitatum ſuarum tollendam imploret multitudinem Dei miſerationum, & paucas ſecum lachrymas ſymbolum humilitatis & veræ pœnitentiæ afferat. Sit quantumuis coopertus ſceleribus, ſit & peccatis obrutus: tamen immenſum illi è veſtigio pelagus diuinarum miſerationum ad abluendum, delendumque peccata patebit.

Amplius laua me ab iniquitate mea, & à peccato meo munda me.

Amplius. Quid eſt hoc amplius? num parum fidis Deo dilecte Dauid, te ipſius eſſe miſericordiam cõſecutum? atqui eius tu poiſſimum qui cum familiariter prope verſatus es, naturam noſſe

Dei po-

Dei potes, plenam clementiæ & miserationis. Dedit iam ti
ne verere, veniam deprecanti: & peccatum tuum transtulit
animum & studium tribuit deprecandi. Sed pudebat opti
Regem vlceris sui: vlcus enim animæ, peccatum est, quod c
pitale non sit, si vel periculo iam euasit, vel ad periculum
accessit, fœditate tamen sua & purulentia odiosum est. H
cus, quod mortiferum modò vulnus Dauidi fuit, cœlestis
medicina misericordiæ in spem certam sanitatis reuocatum
toris adhuc multum, horrorisque retinebat: propter qu
ipse displicens Dauid, etiam atque etiam, laua me, inquit, a
quitate mea. Licet enim hæc sceleris mei plaga, Domine
tuæ misericordiæ dono ad mortem non sit: est tamen ad
mitatem, à qua mundare me velis, atque eiusmodi in me
omnes abstergere, vt in conspectu tuo mundo prodire lice
sanè quo emersus iam è barathro ad Dei lucem & pulchr
nem magis appropinquat, hoc eum offendit magis pecca
formitas. Orat igitur se ab iniquitate lauari, quod homici
est, & à peccato mundari, quæ libido est, vt ne signum qu
admissi criminis appareat. Ac nimirum pristinam Dei gr
appetit, quæ mundis datur, qua fruebatur ipse in primis,
quam tanto errore inuolueretur. Ad hanc anhelat, huc su
nec qui nuper ex illius gratiæ fructu beatus fuit, sola nunc
cina, quæ ad salutem sit, potest esse contentus: aliud en
ignosci errori, aliud, honorem haberi fidelitati.

Quoniam iniquitatem meam ego cognosco, & pecc
meum contra me est semper.

Publicanus qui orabat in templo, nec audebat oculos at
re in cœlum, cum ita precaretur, Deus ignosce mihi pecc
non ex illo gestu, aut illa deiectione oculorum, neque i
eis, quæ ore proferebat, verbis, iustificabatur: sed quia in i
corde suo se peccatorem agnoscebat atque indignum se i
bat. Non enim in eo quod loquimur, sed in eo quod sen
iustificatio est. Sic Dauid verbis quidem ad obsecrandum
mentibus, misericordiam Dei suppliciter deprecatus est. S
ba illa eatenus valent, quatenus indicia & notæ intestini d
sunt, quem dolorem contrahit peccati recognitio, & eund
primit in sermonibus humilis delicti confessio. Vbi ergo i
lor? Quoniam iniquitatem meam ego cognosco, inquit,
catum meũ contra me est semper. Ista iam sunt cordis ver
tius, quam oris, & quidem eadem vera arma sunt, quibus
mus iram Dei, & ab eo misericordiã extorquemus. Sit ille
tumuis iratus, quantumuis furore ardens, quantumuis
vlciscendum & paratus, vt iam distrinxerit gladium seu

suæ: agnosce peccatum tuum, & illud tibi aduersarium constitue, omnem subitò Dei iram & impetum perfregisti. Dixi confitebor aduersum me iniustitiam meam Domino, & tu remisisti impietatem peccati mei. Et ipse Dominus in Euangelio: Iudica temetipsum, inquit, & non iudicaberis. Et Paulus: Si nosmetipsos iudicaremus, non vtique iudicaremur. Vnde obsecro tanta vis huius est cognitionis & iudicij, quo quis aduersus se sententiam fert? nempe ex eo, quòd qui seipsum condemnat iusto iudicio, iustus iam fit, vt si prior iniquitas pœnam commerita erat, posterior hæc iustitia, suo non sit præmio fraudanda: vel eò etiam magis, quòd pœnam illi iniquitati hæc iustitia attulit: hæc enim illam condemnauit, hæc pudorem & pœnitentiam & dolorem prioris admissi dedit: passa est iniquitas aliquod supplicium: quis nunc mercedem reddat æquitati, nisi illam Deus in se benignitatis gremium recipiat? Vtinam nunc omnes nostra ipsorum seueritate condemnemur, ne inexorabili ad extremum Dei iudicio puniamur. Miserere ergo mei ô Deus, Dauid inquit, effunde super me omnẽ misericordiam tuam, amplius laua me & munda ab iniquitate mea. Magna est comprecatio, & quidem erga magnum Deum. Sed hactenus est rogantis. Quod verò sequitur, cur impetrare debeat, iam etiam est cogentis. Quoniam iniquitatem meam ego cognosco, inquit: Si enim propter crimen damnandus sum, ego ipsum me condemno: si pœna inferenda, & daturus sum, & do in præsentia pœnarum satis, dolore opprimor, verecundia flagro, dissidium tuum non fero, & quotidianum, perpetuumque supplicium à peccato mihi aduersante exigor. Noli obsecro tu Deus potenti manu tua augere hæc, & grauiora facere: habent ista per quod fiant. Non conuenit naturæ tuæ, nõ consentaneum est omnipotentiæ, vt contra folium quod vento rapitur, ostendas potentiam tuam, & stipulam siccam persequare. Tu fac ea potius, quæ nemo potest, nisi tu. Miserere tu Deus, quia alius nemo est qui misereatur. Dele omnem iniquitatem meam, quod facere alia nulla potest, nisi cœlestis tuæ misericordiæ medicina. Laua & munda me, quoniam tua hæc est, & non alterius potestas: solus enim tu, ex immundo facere mundum potes. Ego enim iniquitatem meam cognosco. Quid ista cognitio? quò spectat? vt fiat iustum, seuerumque iudicium. At non intulit mentionem iudicij, ea re quidem, quoniam idem est cognoscere peccatum & condemnare: non enim cognoscit, qui sub aliqua nihilominus boni specie id admittit. Nec verò sensus cæteri, si quid illis asperum & noxium offeratur, sentiunt illud simul & refugiunt, & mens tanto sensibus nobilior, vbi id cognouerit, quod eam maximè corrumpit, non reijcit illud a sese & repudiat: nam nec sensibus illa ipsa, quæ fugiunt, nocentiora sunt,

quàm peccata animabus. Subiunxit autem quod ex iud damnatione peccati sequitur, Et peccatum meum contra semper. Infestum enim, aduersarium, inimicum maximè tum sit, postea quàm illud tibi displicere cœpit: nam ant dem dum tibi blandiebatur, dum assentabatur, dum te v tis inescabat voluptatibus, gerebat inimicitias nihilomin occultas, & te proditione nefaria oppugnabat. Laruatum erat, præ se ferebat faciem blandi ac venusti, intus verò h lis effigies erat. Posteà verò quàm agnitum à te & repud est, quasi direptis laruis, quæ iam nulli vsui sunt, ad aperta versum omnem suam tibi offert monstrosam informitate get, terret, angit, quo te cunque verteris, obuertitur, teq vigilantem, nec in somnis patitur requiescere. In quo tan gore atque ærumna constituti, qui verum in Dei clement fugium non nouerunt, temeritate quadam inconsiderata i ipsum irruentes, quod fugere debebant, desperationi sese dere. De quibus trophæum miserum atque infelix, à pecca à patre potius peccati Diabolo est constitutum. Qui verò sibi consuluerunt, opem atque auxilium petierunt ab in peccati, videlicet Deo: nam nihil inimicius est, nec magi stum inter se, quàm peccatum & Deus: vt nullo pacto pos vnum conuenire. Peccatum tecum est, contra te est Deus: sus te est peccatum, Deus tecum est. Donet ergo ille nobi stibus semper esse peccati, vt sub ipsius excelsæ dexteræ pa nio possimus & securi degere, & beati.

Tibi soli peccaui, & malum coram te feci, vt iustifice sermonibus tuis, & vincas cum iudicaris.

Hic locus valde anxios habuit expositores, & multæ q ac variæ interpretationes sunt. Sed quæ apte cohæreat, nō reperietur. Sunt enim qui ex prophetico spiritu, longe præ in posterum & Regem Dauidem ad Iesum dominum facia quentem, cui soli peccatum est, quia solus ille sine peccato ficatus autem in sermonibus suis, vel quia dolus ac menda nō est in eo inuentum; vel quia venerat vocare peccatores, que iudicatus & damnatus morte sua mortem & mundum Pia hæc & vera sententia, sed neque tota inter se cohæren loci huius: quomodo enim cum his coniunctum est pecc Dauidis, & dictio illa, VT, quomodo quasi causam significa iustificatus sit & vicerit iudicatus? Alij propius ad verba accommodantes inquiunt, iustificatum fuisse Deum in ser bus suis quando seruauit Dauidi, quod fuerat pollicitus, lic mines arbitrarentur propter scelus commissum, mutata Dei voluntatem, quod quasi iudicium de Deo fieri vide

Sed in hac quoq; sententia scrupulus idem est, an idcirco Dauid peccauit, vt iustificaretur Deus. Quem scrupulum nonnulli effugere volentes, dixerunt, subintelligi oportere: peccaui, ignosce mihi, vt iustificeris. At & de ignoscendo iam sæpius rogatus fuerat Deus, & non fuit Dauidi difficile, id planius ipsum hoc quoque explicare in loco, vt ignosceret quo iustificaretur. Alij magis in vniuersum accipiunt peccasse Dauidem, & ad pœnitentiam peccati conuersum fuisse, vt iustificaretur sermo Dei dicentis: Nolo mortem peccatoris, sed potius, vt conuertatur &c. Quacunque hora ingemuerit peccator, non recordabor amplius eius omnium inquitatum. Vera ista sunt, sed vbi est iudicium? aut quis vnquam exprobrauit Deo, non esse apud eum peccatori veniam? Græci alio modo: Vt iustificeris, inquiunt, in sermonibus tuis, & vincas cum indicaris. Positis enim in contentionem & quæ tu erga me benignè fecisti Deus, & quæ ego impiè atque ingratè aduersum te egi, in comparatione & velut iudicio hoc elucet magis & splendescit iustitia & benignitas tua: vt iudicium accipiatur cum perpenditur quantum quasi intersit inter bonitatem Dei, & hominis prauitatem. Hoc vt laboriosius astruant, negant, VT, hoc loco esse indicium causæ: non enim vt iustificetur Deus à Dauide peccatum est, sed quia peccauit Dauid, iustificatus est Deus. Nos hunc locum ex ipso historiæ textu, & verbis sacri codicis proprijs intendimus interpretari: illud primo asseuerantes, in his verbis maximæ humilitatis & verissimæ pœnitentiæ, ac incomparabilis amoris erga summum Deum, certissima signa atque indicia Dauidem dedisse, cuius pietatis merito continuo ad veteris gratiæ fructum, & futurorum præuidentiam cœperit vocari. Tibi soli peccaui, & malum coram te feci. Vera & indubitata expositio est, solum fuisse Deum conscium Dauidici criminis: Primum quia ipse solus maximè cordium inspector est, è quibus vis & ratio & tanquam substantia affluit peccati. Quod dominus in Euangelio: Ex corde veniunt, inquit, cogitationes malæ &c. Vt penè dicere verò possimus, omnium criminum Deum vnum esse verè cõscium. Deinde peccatum certè Dauidis occultum hominibus fuit, ac adulterium quidem Bersabeæ, pauci fortassis Dauidis familiares & domestici quorum ipse ministerio necessario vtebatur, suspicari magis, quam cernere potuerunt. Cædem autẽ Vriæ quis nouerat a Dauide profectã? Populus non: bellici enim casus culpam hanc sustinebant. Duces ad quos fuerat scriptum, imperium quidem Regis executi fuerãt, sed suspicati sunt iusta aliqua de causa Regis iram fuisse concitatam. In summa, ordo, & series, & peccati ratio obscura omnibus fuit, præterquam soli Deo. Ab hac sententia alieni qui sunt, sancti & graues viri, audiant quid per Prophetam

suum dominus Dauidi minitando nuntiet: Dabo, inquit
res tuas proximo tuo, & dormiet cum eis in oculis solis huiu
enim fecisti in abscondito, ego autem faciam verbum ill
conspectu omnis Israël. Manifesta igitur a Deo pœna oc
crimini Dauidis per Prophetam est nuntiata. Hoc nunc p
tum profitetur & inuulgat ipsemet Dauid: Tibi soli pecca
malum coram te feci. Quod hic CORAM, paulo suprà,
TRA: & peccatum meum contra me est semper. Græcè
vtrobique est, ἐνώπιον, cui par Latinum est, aduersum: & c
men amborum affinis significatio. Hic autem & si rectè, co
nonnihil tamen etiam, contra: nullum enim peccatum nō
tra Deum. Vt iustificeris in sermonibus tuis, & vincas cum
caris. Videamus nunc de Deo iudicium, & quomodo iustifi
Deus, in quo incredibilis quædam huius magni Regis sun
sio, & in conspectu Domini humilitas deprehenditur. Quo
enim non solum nota erat, sed etiam in populo celebris c
potentis Dei in Dauidem suum beneuolentia, quódque eu
gregibus & pascuis ad regnum vocauerat, omnium illi pr
rum victoriam donauerat, finitimos in ditionem subiun
feceratque nomen eius illustre & gloriosum in omneis nati
& quod multò maius hisce omnibus erat, spoponderat ei p
tuitatem generis, æternitatem principatus, gentiumque
tionum hæreditatem omnium. Quoniam inquam hæc c
nota erant, & diuulgata, atque exitu ipso rerum bona ex
comprobata: idcirco successuris paulò pòst contrarijs a
dum signis & euentibus, quod & filij aduersus Dauidem c
raturi erant, & eius vxoribus vim allaturi, populi ab officio
de descituri, ipse extorris & profugus laribus suis, & vrbe d
Hierusalem cariturus: omnia deniq; illi, quæ comminatus
rat Deus, tanquam sectiones & cauteria abolendo carcino
peccati euentura, miraturæ procul dubio erant ignaræ ge
& emissuræ vocem eiusmodi: Quid ita suum Dauidem ins
tur Deus? quæ hæc eius mentis aut consilij mutatio? hum
pœnitet eorum quæ fecit illi, aut quæ pollicitus est? Hæc p
admurmuratio quodammodo Deum vocatura in iudicium
cum inquirerent in eum mutationis consilium, & causam
tanquam dicere cogerent. An hoc nos non quotidie faci
nónne vbi quid euenit nobis minus ex sententia, Deum i
quodammodo insistimus reum facere, tanquam iudicium
causæ dictionem intendentes? Quid ita mihi hoc? cur ista
tempestas? vnde hæc vis morbi? veluti succensentes non ess
consilia nostris stultis opinionibus accommodata. Ignaui
mentes, vt si lutum contra figulum exsurgat, & dicat op
ctori suo; non intelligis, irascimur ineptè serui aduersus d
n

num, mancipia contra regem, vermes ante summum Deum. Quòd autem in admurmurationem & inquisitionem huiusmodi aduersus Deum venturus erat populus, audiamus ipsummet Dominum loquentem Salomoni, postea quam ædificatum & sanctificatum esset templum: renouatis enim erga illum promissionibus, quas patri ipsius Dauidi fecerat, si modo esset paterna iustitiæ & veræ pietatis ac diuini cultus vestigia persecutus: mox si diuertisset à recta semita, atque ad alienos deos colendo se contulisset, cùm alia multa & aspera, tum amissionem regni, generi eius, ac templi illius ipsius desolationem minitatus est: Domus, inquiens, hæc erit in exemplum: omnis qui transierit per eam, stupebit & sibilabit: & dicet. Quare fecit sic dominus terræ & domui huic? Ecce iudicium in quod vocatur Deus, cum ex eo ratio facti quæritur: & respondebunt, quia dereliquerunt dominum Deum suum, cuius tot habebant beneficia, & secuti sunt deos alienos. Ecce iustificatio, vt iam in eiusmodi iudicio Deus victor factus sit. Simile ergo in se euenturum Dauid videbat, vt in disquisitionem vocaretur Deus. Quapropter qui & verus amicus Dei, & seruus fidelis erat, quique Deum & dominum suum, Deique honorem & nomen, sibi honorique suo & nomini anteponebat, vt iustificaretur in sermonibus, & in iudicio vinceret Deus: Tibi soli peccaui, inquit, & malum coram te feci. Quid autem? num vt Deus iustificaretur, peccauit Dauid? Nequaquam: sed vt iustificetur & vincat Deus, peccatum suum apertè profitetur. Quasi ita dicat: Peccaui equidem tibi soli, & malum coram te feci: sed hoc ipsum testor palam, & confiteor peccasse me, vt omnes intelligant iustum supplicium mihi abs te illatum fore: vt tui sermones quibus mihi tot ærumnæ & calamitates nuntiatæ sunt, iustificentur. Causam enim illis, non tua mutatio, sed scelera mea tribuerunt. Et vincas cum iudicaris: vel, vt ex Hebræo est, iudicaberis. Vt cum inquiretur in te, quid me tam acerbe insequare, pateat omnibus, non hoc repentè abs te factũ, sed mihi aliquanto antè denuntiatum. Denuntiatum autem ideo, quoniam grauissimè aduersum te per me esset peccatum. Pateat, inquam, omnibus me iniquum esse, vt tu cognoscaris iustus: me multò asperiora meritum, vt tu intelligare non acerbus. Tanta pium hunc regem Dei honoris cura & sollicitudo detinebat, vt vellet afferri ac publicari suam ignominiam iniquitatemque, quò magis ac magis splenderet Dei iustitia & misericordia. Quid huic addi humilitati potest? quid cum hoc amore erga Deum comparari? Num supplicium suum recusauit? num pœnam deprecatus est? num quò iram Dei ostenderet iniustiorem, peccatum suum leuius fecit? Imò contrà, in medio ipso metu & horrore imminentium acerbitatum, de Domini sui, eius ipsius à

quo tam grauiter plectebatur, honore & fama sollicitus
quid ei per populum stultum & imperitum detrahatur. O
memorandam omnibus seculis verè amantis Deum pieta
militatemque: quam illa eximia in tanto rege fuit, qu
quoquam etiam infimo homine quandoque est mediocri
nimirum est diligere dominum Deum suum ex toto cor
& ex tota anima, & ex omnibus visceribus suis: hoc illius
cum cætera omnia, tum semetipsum posthabere. Hac sub
ne animi, & in ipsum Deum omnipotentem amore, n
tanta iniquitas peccati, nulla sceleris enormitas, quæ non
nuò aboleatur. Hæc illa est humilitas, quæ in cœlum vs
missimis radicibus innititur, quæ Deo coniungitur, quæ in
sis honoratur, cuius mercedem Dauid è vestigio vberem e
secutus: interposita enim excusatione necessaria, ad occu
uinæ sapientiæ contemplanda, & ad fruendum gaudium p
erga se gratiæ Dei statim sublatus est.

*Ecce enim in iniquitatibus conceptus sum, & in peccat
cepit me mater mea.*

Non matrimonium accusat, nec coniugalem matris su
rum, legitima enim ista sunt, & sanctissimis ceremonijs co
ta: sed primordia peccati arguit, quæ ab Eua in omnem p
tatem dimanarunt. Propterea matris facit mentionē, quia
coniunctio matri cum filijs est. Gignit enim in semetipsa e
riuatq; magis in illos sanguinis & carnis peccatum. Quar
& Adam vxoris suasu in idem erratum incidit. Ab illis ce
neris nostri parentibus, vniuerso generi humano patefacta
linquendum via est, eaque deinceps vsu commeantium fr
tissimo trita, & quasi radix & procliuitas peccandi, in pe
posteritate propagata. Nisi enim illi sic deliquissent, non
set vitijs, morbisq; animorum obnoxium genus hominum
autē subiunxit ad superiora Dauid, vt quoniam quod pro
& suum scelus fuerat, humilitate & pœnitentia aboleuer
aspiranti ad pristinam Dei gratiam ostendat obstare non d
quòd ex eo genere sit, quod ad peccandum & ad delinque
est procliue, cuius procliuitatis à primis parentibus prodit
propria cuiusquam sit, sed generis culpa communis: si
quasi argumentatur: Ecce ego quidem cum hac naturæ im
litate conceptus sum, & generatus ab ijs, qui eadem infi
ris debilitate laborauerunt, vt in decliui semper ad delin
dum pendeamus. Quod tu Deus cum optime nosses, com
casti nihilominus mihi arcana consiliorum tuorum, & tu
lestis beneficentiæ fontes aperuisti, ex quibus in omnem p
tatem meam, æterna tuæ liberalitatis gratia esset dimar

Hoc tu, qui verax vnicè es, cuius verba non præterfluunt, quando iam mihi pollicitus es, si peccatum meum proprium, partim tua magna misericordia remisisti, partim iustis suppliciis es expiaturus: ne te, quæso, auertat & abducat à promissionibus tuis, hæc nostræ infirmitatis culpa communis: sed te in illis potiùs veritas tua confirmet.

Ecce enim veritatem dilexisti: incerta & occulta sapientiæ tuæ manifestasti mihi.

Iam fruitur gratia, iam alto illo prophetiæ spiritu in abysso diuinorum consiliorum lætus immergitur, peccati tantisper & doloris oblitus. Nam quò ista pertinent, rogo, nisi ad ea quæ tot seculis postea secuta sunt, & in Christo Iesu terminata: quæ enim est sapientia patris, nisi verbum: quod consilium Dei est, idemque filius: per quem omnia facta sunt? Quid porrò occultius, magísue obscurum? Nam illud, INCERTA, obscura melius, vt in Græco est, ἄδηλα, & si verbo verbum reddere volumus, immanifesta. Quid inquam occultius, obscurius, immanifestius, quàm id quod ne postea quidem quam esset factum, vlla humana mens potuit penetrare? Cùm enim vertex Apostolorum Petrus respondit Iesu: Tu es Christus filius Dei viui: Meruit audire à Domino: Beatus es Simon Barioná, quia caro & sanguis non reuelauit tibi, sed pater meus qui in cœlis est. Si ergo iam facta atque præsentia reuelatione Dei patris indigebant, vt cognoscerentur, quantò magis immanifesta sunt etiam nunc futura? Et hæc tamen Dauidi patefacta fuerant: nam & propter honorem, quem vni Deo inuiolatum perpetuò habuit, nec eius cultui ob alienos Deos vnquam præuaricatus est, dignus est habitus, quem inprimis diligeret, & confoueret Deus. Et quia ad eum maximè pertinebat, quod ex eius semine hic cœlestis omnipotentiæ Dei partus, redimendo ab interitu mortis ac peccati humano generi in lucem hanc nostram producendus erat, merito diuinorum arcanorum factus est particeps. Hæc Dei arcana & consilia antea intelligens, & Prophetæ spiritu ad futurorum præscientiam illuminatus, mox ab illa arce felicitatis & beatitudinis suæ, peccati violentia deturbatus fuerat: in quo casu præcipiti & periculoso, offensioni summi Dei tanquam saxo impactus, velut mente dimotus, in obliuione & cæcitate aliquandiu commoratus est. At vbi resipiscere cœpit, & damnum suum recognoscere, tot repentè circumuallatus angustiis, horrore sceleris, pœnitentia peccati, dolore amissæ Dei gratiæ, expectatione pœnarum, quæ acres illi & asperæ denunciatæ fuerant, ad certissima subsidia confugit, humilitatis in se, veritatis in summo Deo: cuius vtriusque adminiculo iam restitutus in gratiam,

& ad priorem participationem sapientiæ Dei reuocatus,
ta nunc sua voluptate, quo fructu iucunditatis in illa
præscientiæ specula, vnde ventura tam longè contemplet
sistere existimandus est? Perseuerat igitur quid ad eum ven
sit, ex his quæ præclara & mirabilia tantò antè cernebat
memorando & postulandò a Deo repetens.

Asperges me Domine hyssopo, & mundabor, lauabis super niuem dealbabor.

Hoc haud dubiè ad baptismum spectat. Nam quod al
lauacrú, quod purificet & abluat, & candidius niue faciat,
ptismus? Hac se baptismi vnda vult Dauid lauari, & hui
tiæ fonte optat purificari: vt illud ipsum quod paulò antè
rauerat, de fragilitate humani generis, & protopatrum pe
eleuatur in se: quò niue purior & splendidior factus, in De
re stabilius roboretur. Complectitur tamen vtriusque le
veteris, & nouæ mysteria, ac præsentibus futura coniungi
peculiare est prophetiæ donum. In veteri enim lege, aliq
hyssopum aspersiones fiebant, ad quas mysticè sanè adh
tur hyssopus, cuius quoniam propria naturæ vis est, cutem
bilem & bene coloratam continere, vt tumoribus & im
nosis ægritudinibus minùs obnoxia sit: transfertur ad a
tem animi internam & ad virtutis constantiam ista signi
Itaque & leprosis præcipuè aspersio ex hyssopo adhibeba
baptismum autem infunditur perfectæ gratiæ & munditia
Ita Dauid præsentia quidem & præterita non contemn
multò etiam vehementiùs expetit futura: quorum quider
rentia ex ipsis optantis verbis satis aptè indicata est. Quan
nim interest inter aspergere & lauare, inter mundare &
dius niue facere, tantum inter veteres expiationes, & nou
interest baptismi sacramentum. Hanc tam efficacis sacr
vim & præuidebat Dauid, & sperando cupiendoq; ad ea
nabat, optabatq; denuò audire ex Deo, quæ sibi & generi
riosa & mirabilia iam pridem audierat euentura.

Auditui meo dabis gaudium, & lætitiam, & exultab sa humiliata.

Nihil certè iucundius auditu, nihil lætabilius cognitu
suis poterat percipere Dauid, quàm si audiret Dominum
rem promissiones, quas antea fecerat: quando per eund
than Dauidi sic locutus est: Suscitabo semen tuum post te
egredietur de vtero tuo: & firmabo regnum eius: Ipse æd
domum nomini meo, & stabiliam thronum regni eius,
sempiternum. Ego ero ei in patrem, & ipse erit mihi in fi

paulò pòst: Et fidelis erit domus tua, & regnum tuum vsque in æternum ante faciem meam. Dicant quæso hunc Domini sermonem, hanc prædictionem mirabilium tantorum, in quo velint ratam factam, & euentu ipso comprobatam, perfectamque fuisse, qui Christianæ veritati detrahere conantur: qui non idem sentientes quod Petrus, Christum Iesum Dei filium inficiantur esse. Nam quo in alio regni æternitas? in quo fidelis perpetuatio veræ gloriæ Dei, de quo dedit testimonium pater? aut quis se patris filium esse alius testatus est? cui dedit alij in hæreditatem Dominus gentes & regna? Nam domus, & ædificatio, & templum, & thronus, figuram quidem corporis in veteri lege habuerunt, sed re vera in spiritu intelligenda sunt. Quomodo enim alioqui possunt esse æterna, vel quomodo potiùs fuerunt? Nónne quæ corporis extitere, prostrata, consumpta, ad nihilum redacta sunt, spiritus autem permanet in æternum? At etiam dum venturus est, in quo tam magnæ conquiescant promissiones. Sic enim occurritur a Iudęis, quibus ingenitum est pertinaciam amplecti libentiùs, quàm veritatem. Cur ergo iam in ipso Iesu Christo completæ sunt, cuius nomen & fidem orbis propemodum terræ vniuersus, eo animorum & voluntatum instinctu, atq; adeò impetu secutus fuit, vt liquidò appareret, diuinum illud esse quod operabatur, non humanum? Cur hic qui venturus est, tam graue præiudiciũ autoritati suæ, & tantò antè inferri passus est? Patriarchæ porrò sui Iacob prophetiã quomodo tuebuntur? qui in ipsa morte filiorum euenta prospiciens, vt venit ad Iudam: Nõ auferetur, inquit, regnum de femore Iuda, donec veniat, qui mittendus est. Atqui regnum quidem ab Iuda ablatum iam diu est: nec dum apparuit si quis expectandus est, his quidem impiis & peruicacibus, & fide menteq; orbatis. Nam nobis iam dudum apparuit, attulitq; secum & Dei patris promissa omnia, & salutem humano generi, ac liberationem. Hæc diu antè spiritu Dei edoctus Dauid prædixerat, beatamq; illam spem inenarrabili cum gaudio intus in animo continens, easdem pollicitationes iterari sibi nunc cupit, spem suam renouari, gaudium confirmari, promissiones illas gloriosas & admirabiles petit instaurari: Auditui meo dabis gaudium & lætitiam, inquiens, & exultabunt ossa humiliata. Hîc per ossa intelligit metaphorica quadam locutione firmitatem pristinæ fidei & amoris, quem habuit erga Deum, quam infregerat tamen peccatum. Vnde hîc ex Hebræo vertunt quidam: Ossa quæ confregisti, quæ dicit humiliata, hoc est, ad infimum redacta. Alii per ossa indicari volunt illud, quod in nobis maximè affine terræ est, & propterea ad delinquendum paratius. Verùm quocunque modo accipias: tanta erit vis diuinæ huius gratiæ, quam audiendo & experiendo hauriet, vt non solùm spiritum

& animam, quæ cœlestibus coniunctiora sunt, verùm etiam t
restria maximè, & in ipsam humum prona, cuiusmodi ossa su
ad gaudium & claritatem possit excitare. Atque vt est Spiri
sanctus, cuius ipse Dauid largo haustu factus erat particeps,
omnia statim & vsque ad extremum permeans, hoc loco D
ctores mystico sensu corporum nostrorum resurrectionem c
notari volunt, quæ vna cum animabus in altero Christi aduen
in ratam partem resurgent, vel gloriæ, vel pœnæ. Haurient tu
gaudium & lætitiam, qui audito tubæ illius ad vltimum iud
cium cientis sono, tuti ac fidentes conscientiæ suæ; quam fi
atque abstinentia, quoad fuerit datum, à noxiarum labe viti
rum immunem custodierint: aut per repudiationem pecca
fructumque pœnitentiæ mundauerint, resurgent alacres, & an
conspectum iudicis festinabunt se offerre.

*Auerte faciem tuam à peccatis meis: & omnes iniquita
meas dele.*

Mordet eum rursus peccati recordatio, quippe quod no
dum per supplicia debita fuerat expiatum: & illud quoque e
timescit, bene iam cognita, & magno malo perspecta fragi
tate sua, ne rursus ei peccandi & contra Dominum delinque
di adnascatur occasio: quod quidem post curricula temporu
etiam factum est. Restincto enim huius prioris criminis ince
dio, in cuius pœnam magnis periculis & detrimento affect
fuit, ac penè regno & finibus extorris actus, recuperata mox p
testate & autoritate pristina, in elationem superbiæ prouect
est. Voluit enim haberi censum vniuersi Israëlis, & capitum n
merum ad se referri, vt magnitudinem imperij sui & vim pote
tiæ sibi ipsi gratularetur. Quam eius insolentiam statim D
minus vltus est, immissa in populum pestilentia, quæ septu
ginta amplius hominum milia paucis diebus absumpsit: ita
eo ipso, in quo peccandi inuenerat occasionem rex Dauid, gr
uiter eum Deus puniit, vt videret & intelligeret, Domini esse o
bem terrarum, & qui habitant in eo, non autem regis. Qui erg
iam & in graue erratum aduersus Deum inciderat, & ne rurs
caderet, pertimescebat, iterum ad orandum & obsecrandu
Deum conuertitur, alternis versibus: tum vti deleat peccata s
omnia, tum vt spiritum in eo rectum & sanctum innouet, atq
constituat: cuius munitus præsidio, perpetuam innocentia
possit retinere. Quam cautionem & stabilitatem virtutis, n
à nobis ipsis possumus, sed à Domino Deo debemus postula
Ea est humanæ fragilitatis cōditio, vt nullo modo valeamus (n
admirabilis virtus Dei nobis astiterit) nostram fluxam & labe

tem ad delinquendum naturam iustitiæ & temperantiæ vinculis coërcere: nam habet hoc nostra mortalitas, vt in vnam partem obicibus bonę voluntatis coërcita, sępe more aquæ fluentis in alteram erumpat. Auerte faciem tuam à peccatis meis. Nequaquàm à me, inquit, sed à peccatis meis. Si enim non auertat faciem a peccatis Deus, subsequetur illud quod alibi inculcat: Vultus Domini super facientes mala, vt perdat de terra memoriam eorum. Et omnes iniquitates meas dele. Vetera enim delere necesse est, vt vitiorum fibras omnes euellere, stirpes elidere, semina flagitiorum extinguere, antequam de integro sementem facere & virtutes inserere, atque conserere in animis hominum pias & sanctas rationes queas. Quamobrem rectè subiungit Dauid:

Cor mundum crea in me Deus, & spiritum rectum innoua in visceribus meis.

Et hæc quoque omnia solus baptismus efficit: vtrunque autem orat saluum & incolume à peccati labe conseruari, & corpus & animum. Non enim eum latebat, quæ futura esset in resurrectione nostra animæ & corporis communio ad pœnam eandem, vel gloriam. Cor quippe corporis principium est, spiritus verò animi: quorum vtrunque innouari in se vult, tanquam prioribus per contagionem peccati infectis & contaminatis, vi vehementiore cœlestis sacramenti ad innouanda ea opus sit. Qui vtiq; Baptismus est: illo enim hæc omnia verè reparantur in nobis, cor mundum, spiritus rectus, æternæ beatitudinis firma spes, diuinitatis participatio. Siquidem per baptismum, filij Dei efficiemur, qui serui nati sumus.

Ne proiicias me à facie tua, & Spiritum sanctum tuum ne auferas à me.

Hic perspicuè apparet Spiritum sanctum Dauidi, hoc est, spiritum prophetiæ, qui a Deo est, iam fuisse restitutum, neque expectatum finem orationis, quæ in hoc Psalmo coram Deo effusa est. Non enim suppliciter Dominum precantibus, illius benignitas ad annuendum, indulgendumque est cunctantior. Sed quem iam recuperauit, eo rursus vt ne spolietur, obsecrando postulat, & nimirum tota hęc comprecątio, non tam ad prioris peccati veniam implorādam, quàm ad munimentum futuræ stabilitatis omnipotenti Deo porrecta est. Ne proijcias me à facie tua. Proijcit eum à facie sua Deus, cuius tutelam, custodiamq; dimittit: quod quidem malorum extremum est: cui enim id accidit, in eum irruit statim malorum omnium turba. Proiecit à facie sua Deus, non ipsum quidem Iob, sed substantiam & liberos illius, non multū tempus est extrema pernicies ac calamitas illorū interitum

teritum remorata. Proiecit pòst vrbem totam Hierusalem, & ipsa filium Dei a sese proiecerat. Quid illi infelici, atque mnosę ciuitati, miseriç & calamitatis abfuit, quod si abfuisset fortunatior vllam in partem & calamitosior dici posset? Ho quoque intelligamus ipsi ad nos pertinere, cum malis mult gemur inuiti, cum vel incommoda ea sustinemus, quæ iniq nimo ferimus, vel ad ea ipsa viam per longè deteriora & nc tiora commoda, luxum videlicet & auaritiam, nobis facimus ci nos à facie Dei, vt causas illas amoueamus, per quas pro sumus: & discedamus a fœdere peccati, ac salutare cum Deo dus ineamus. Et Spiritum sanctum tuum ne auferas a me. Ia nim semel cum à me abstulisti: quod iure quidem factum est. Vitio enim meo, tanto bono fueram priuatus: nunc qu per gratiam & clementiam tuam restitutus sum, ne quæso dam Domine in id rursus infelicitatis, vt & facie & spiritu quibus ego viuificor solis, merear spoliari.

Redde mihi lætitiam salutaris tui, & spiritu principali firma me.

Et hic locus altiorem habet intelligentiam: itaque placet sanctis viris est, per salutare Dei intelligi Christum Iesum, à salus est omnis & omnibus. Spiritum autem quoniam ter mus continentibus versibus nominatum, annuntiatam in tanquam figuratam esse diuinam trinitatem: ita vt spiritu ctus, filius sit, circumscripta tamen hominis persona, quo spiritus corpus non est: spiritus verò principalis, significet ter: nam Spiritus sanctus suo vocabulo apertè est demonstr Hæc sententia vt vera sit, sicuti quidem est, & his quoque ver Spiritu sancto comprehensa: quoniam per eius infinitam intelligentem omnia, innumerabiles res eodem prolatu ve rum & mentiũ conceptu quæ ab eo ipso inspiratæ sint, cõpre di possunt. Nos tamen quæ planiora sunt & propinquio communem intelligentiam, & adsciscimus libenter ipsi, & ris proponimus. Nam sicubi sensus ipse verborum recta via turorum enarrationem nos deducit, insistimus in eo potissim vt paulò suprà fecimus, de occultis sapientiæ Dei, de lauacr ptismi, de resurrectione corporum. Illic enim Propheta re tus ad Dei gratiam, & ad præuidentiam venturarum rerum, cul omni dubitatione instinctu Spiritus sancti, ad extremu que percurrens, fit eius ipsius felicitatis præsciendo & præu do particeps: ad quam deinde experiendo, posteri per Dei & mini Iesu Christi beneficentiam vocati fuere. Hoc autem commodius nobis videtur contexere præsentia proxime p ritis, vt perseueret Dauid id petere, ac deprecari a Domino

quod sibi ad fruendam ipsius gratiam maxime intelligit esse necessarium: stabilitatem videlicet in recta voluntate, & in operibus iustam actionem. Hoc ille alternis versibus facit: nunc auersionem vultus Dei a peccatis suis, & iniquitatum suarum abolitionem: nunc innouationem recti & incontaminati spiritus, ac firmitatem constantis in Deum voluntatis expostulans. Sed vti planè constet & appareat, quoties innouari & rectum dari spiritum, imperiumque rationis in se petit confirmari, toties & denotare eum, & appetere sacrosancti Baptismi verè cœlestem gratiam, per quam maximè omnipotenti Deo, depulsa labe peccati, quod ex origine primorum patrum traximus, in amicitiam atque adeò in affinitatem iungimur. Redde mihi lætitiam salutaris tui. Hoc salutare verè & propriè iustitia est, & eius maxime illa pars quæ directa est erga summum Deum, quæ eadem pietas & religio est, in hoc toto iustitiæ genere ita princeps, vt sit etiam sola. Qui enim tribuunt Deo quod suum est, nullam in se partem iniquitatis possunt accipere. In Psalmo item cxxxi. cum alia multa postulans à Domino Dauid, tum hoc quoque deprecatur: Sacerdotes tui, inquiens, induantur iustitia, & sancti tui exultent. At Dominus paulò pòst annuens postulatis, & concedit benignè cætera suo Dauidi, magnasque illas & diuinas confirmat promissiones, & de sacerdotibus ita respondet: Sacerdotes eius induam salutari, & sancti eius exultatione exultabunt. Totidem verbis, quot supplicatum fuerat, suo omnipotenti nutu supplicata roborans. Petita autem fuerat iustitia, datur salutare: atqui hoc loco idem est salutare, & lætitia hæc illam refert exultationem. Nonagesimo quoque Psalmo & VII. Notum fecit dominus salutare suum, in conspectu gentium reuelauit iustitiam suam. Et paulò infra: Viderunt omnes termini terræ salutare Dei nostri. Quanquam in altero hoc Psalmo apertè & perspicuè de Christo significatum est. Quid autem? iam reconciliato in gratiam Dauidi, iam reuocato ad cœlestia Spiritus sancti dona, & in præscientiam futurorum restituto, nondum reddita fuerat huius salutaris lætitia. Certè nondum. Hæc enim lætitia, & hoc salutare, non ex vno, aut ex altero pietatis opere percipitur: sed in continente & perpetuato habitu pie semper agendi posita est. Quam constantiam habitus in Dauide, quoniam grauis delicti atrocitas perfregerat, iam experimento doctus, & minus sibi ipsi fidens, Deum rogat, vt firmitatem, ac stabilitatem rectæ voluntatis, ac sanctorum operum sibi largiatur. Quo pacto etenim poterat lætitiam possidere salutaris Dei, quam & perpetrati sceleris dolor, & bene iam in se notę fragilitatis metus corrumpebat? Reddi igitur sibi illam orat, quam si obtineat, vniuersum genus iustitiæ planè est possessurus: quando huic parti diuinæ, ac excellenti pars etiam iustitiæ humana

mana

mana famulatur. Dare enim honorem Deo, velle illius mag & gloriosum nomen, vereri ipsius potestatem, agnoscere o potentiam, coram eo humilem & summissum se gerere; ill eundem toto pectore amare & venerari, vera hæc & summ stitia est, verum salutare, quod intelligere, sola sapientia est, te virtus, nauare & perpetuare vnica & æterna beatitudo. sapientiæ & virtuti, diuina illa & admirabilis, quæ omnem sum exuperat, omnemq; in comparatione sui offuscat volu tem, lætitia agnata est. Quam qui potiuntur, humanas iu leges quin conseruent, dubitandum non est: nisi amouente q doque dextram suæ protectionis Deo, incursu subitæ & veh tis cupiditatis à mente, consilioque deijciantur. Quod inter patitur diuina prouidentia, vt non in nobis ipsis, sed in eo sa spem reponamus, vt sit fidentibus metus, laborantibus auxi fidelib. spes, lapsis reparatio: atq; vt magnitudo misericordi omnibus ostendatur. Itaq; nec Dauidem continuit ruente graue scelus, nec Simonem Petrum immunem à peccato & negatione filij Dei conseruauit. Nisi n. peccarent aliquando & sancti viri amici Dei, quis esset de populo peccator, qui sperata venia negligeret confugere ad misericordiam Dei, q nullam esse putaret: Et spiritu principali confirma me: Spi principalis, ratio est: cuius finis intelligendo veritas, in age iustitia est, vt huius virtutis nomine, reliquas quoq; virtutes c prehensas intelligamus. Statui porrò in agendo quid bonum nequit: nisi in speculando cognoscatur, quid verũ: vt aduer animum quantum possint actionibus suis confidere, qui verũ um ignorant. Habet autẽ ista ratio imperiũ animi, eademq ctrix & moderatrix appetitionum omnium est, & hoc natur. vero etiam vsu, moreq; imperet: nec contumaciam sentiat, ne ditionem aduersantiũ sibi in animo cupiditatũ. Hoc iam om humanorum operum longe maximum & difficilimum est: q nauare soli possunt, quib. à Domino Deo data gratia, & vis m maior, quàm imbecillitatis nostræ possit esse, tributa est.

Docebo iniquos vias tuas, & impii ad te conuertentur.

Rectè & ordine firmari se in habitu virtutis & iustitiæ p petijt, vt deinde possint alij per ipsum vias Dei edoceri: alit nim docentis autoritas nulla est, si quos retrahere à vitijs c ptat, eorum ipse æquè est vitiosus. Itaq; dominus: Qui sic fec inquit, & docuerit homines, is erit maximus in regno Dei. B ergo qui fecerunt prius ipsi, deinde alios docuerunt. Quod qui ássequi minus possumus, qui vacillamus ancipites, & im cilli inter bonam quandoq; voluntatem & prauam consuet nem, saltem secunda linea id agamus, vt edoceamur, atque it

in

intelligamus viarum Domini multiplicem doctrinam esse, per quam iniqui corrigantur, & conuertantur impij. Aut n. continuantib. peccata, proponitur metus pœnę, & acris denuntiatio seueri iudicij Dei, quod crebris in locis scripturę sacrę vehementer expressum est: Aut, si voluerint, qui in viam se dederint peccatorum, omisso exitiabili vsu delinquendi, redire ad pœnitentiam, & ad clementiam Dei confugere: paratū illis ostenditur Dei misericordiæ gremium, quo ille veterū offensionū penitus immemor, humane & gratanter excipit se recipientes ad bonam frugem, neminemque benignitatis & misericordiæ suę expertem patitur discedere. Hoc vtrunque Dauid ex semetipso docere & demonstrare poterat, cuius peccati facinus non impunitū exstiterat, sed pœnitentia ad misericordiam non solum Dei, sed ad pristinam etiā gratiam fuerat admissa. Tertia autem via Domini longè præstantior, sed vsu & celebritate rara, & commeantium itineribus infrequens: in qua ipse Dauid perdiu institerat, vt eius illam demonstrantis habitura esset autoritatem oratio. Diligentibus enim Dominum Deum, & ad illius honorem ac laudem omnia referentibus, quàm ampla præmiorum merces, quis fructus beatæ vitæ propositus & paratus sit, ipse propemodum vnus ad id temporis poterat edocere. Qui vero animus nec suppliciorum metu frangitur, & misericordiæ ac veniæ spe oblata non flectitur, tantorum quoque præmiorum atque honorum, quæ piè Deum colentibus promissa sunt, desiderio non vincitur: is plane ex eo impiorum numero est, de quibus est scriptum: Non sic impij, non sic, sed tanquam puluis, quem proijcit ventus à facie terræ, qui non resurgunt in iudicio, neque apparent in iustorum concilio.

Libera me de sanguinibus, Deus Deus salutis meæ: & exultabit lingua mea iustitiam tuam.

Sunt qui referant ad Vriæ cædem & aliorum, qui occasione illa interempti fuerunt, quod nunc precatur Dauid, vt de sanguinibus liberetur: & hoc confirmant esse peccatum, quod is dixit contra se esse semper. Alij de domesticis cædibus volunt intelligi, quas denuntiarat Dominus per Nathan, dicens: Nō recedet gladius de domo tua in æternum. Sed neq; de primo sanguine liberari iam poterat: patratū enim facinus illud erat, & quantum ad ignoscentiā & veniam, à Domino fuerat iam de eo liberatus. De venturis verò cædibus, nullum in tota oratione hac deprecandæ pœnæ causa verbum cernitur emisisse: Nam cum decretum Dei omnipotentis iustum & debitum præsertim immutabile esse intelligebat: cū de integratione & gratia apud Deum laborabat sui, quā modo assequeretur, nihil sibi acerbū, aut triste ducebat,

Quare

Quare ea potius adſciſcenda ſententia eſt, vt petat liberari
guinibus, hoc eſt, de vitijs fragilitatis noſtræ, quorum o
cauſa, caro, ſanguisque ſunt. Nam neque caro & ſanguis
quicquam poſſunt ſublime ac ſupernum, ſuntque in terra
per prona: & Apoſtoli quoque teſtimonio, caro & ſanguis
Dei non poſſidebunt, dum erunt morti & corruptioni
obnoxia. Sed poſtea cum induerint ex mortalitate immort
& ex corruptione incorruptionem, poſſidebunt regnum D
cum ſpiritu & anima, ſi modo ad tantam & tam nobilem
tionem fuerint electa. Quo quidem euentu, erit laus Dei
ipſorum in ſecula ſeculorum, amen. Hæc cum præuideret
& ſe comitem electorum iam faceret, totusque exultaret
illa & cogitatione: quod ferè reliquum eſt Pſalmi, ita pr
temperat, vt quæ ſibi in rem eſſe putat, præſentia poſtule
quidem, verum illa tamen non ſeparet a futuris. Itaque l
ſe de ſanguinibus poſtulat, hoc eſt molliciem & facilita
peccandum, quo caro prona eſt, quo ſanguis effluit, vinc
uinæ opis & gratiæ frenari, ac coërceri: & ſi hoc fuerit f
tunc non ſolum miſericordiam Dei eſt laudaturus, ſed iu
etiam exaltaturus, hoc eſt, cum lætitia & gratulatione c
turus. Nam adhuc quidem nequaquam implorauit iu
ſummi Dei, ſed clementiam. Vt autem habeat ſuam laude
mentia, gaudium & exultationem certè non habet, nequ
lætando, exultandoque, ſed lachrymis fundendis & gemit
mittendis, quos peccati dolor expreſſerit, Dei clementia &
ſcentia ſit impetrabilis. At ſi frenatis & compreſſis Dei m
cupiditatibus, quæ ex carne & ſanguine referueſcunt, plac
tranquillus in poſterum, ac perturbationibus liber præcep
cuſtodierit fructu ſuæ pietatis percipiendo: laxabit lingua
in exultationem laudis iuſtitiæ Dei, cuius ſibi dona iure t
erunt tanquam immaculato, & innocenti. Et quidem o
diuinorum munerum hoc eſſet maximum, ſi liberaret nos
guinibus Deus, & à peccati periculo redderet ſecuros: qu
ſtulati magnitudinem vt declararet, ingeminauit appell
Dei, & ſalutem ſuam in hoc potiſſimum conſiſtere ſigni
Deus, Deus ſalutis meæ, inquiens. Cur enim non bis app
Deum tanta de cauſa, quem eadem ratione ter rogauit
Nam & ille de ſanguinibus vt liberaretur, dominum preca
quando legem in ſe carnis ſentiebat repugnantem legi o
inſtitutæ mentis. Sed & quod petit Dauid nunc in corru
præuidet ſibi mox datum iri in incorruptione, cum a ſupre
dicio Dei ad immortalitatem & gloriam, ſine contamin
amplius peccati, ipſe quoque conſurrexerit.

D

Domine labia mea aperies, & os meum annuntiabit laudem tuam.

In illa etenim surrectione suprema cum corporibus, etiam immortales erimus facti, & dominus labia ipsius aperiet, & os eius annuntiabit laudem Dei, cuius & exultabit lingua iustitiam: proprium enim hoc & maxime peculiare erit illorum, qui resurgent in gloriam. De eis enim scriptum est: Beati qui habitant in domo tua Domine, in secula seculorum laudabunt te: proprie quoque illorum labia aperiet Deus. Nam hic quidem dum sic sumus, & corruptibilem vitam viuentes seculi huius tempestatibus agitamur, affectionibus propè infinitis animorum, tanquam fluctibus, ventisque obnoxij: aut clausa tenemus labia nostra, ad annuntiandum laudem Dei, quippe obligante linguam peccato, opprimente vocem, obturante os: aut si aperiuntur ea aliquando ad proferendum nomen Dei, non tamen illa aperit Deus, sed vel spes aliqua nostra, vel desiderium, vel dolor, vel metus. Cum autem opem Dei, aut clementiam, aut in periculo præsens auxiliũ, aut in optatis assequendis benignitatem imploramus: ita aperiuntur quidem nonnunquam ad Deum labia nostra, sed non ea aperit Deus. Quando ergo illa aperientur à Deo? tũc cũ de sanguinibus liberati: & fluore carnis ac labilitate cõpressa immortales restituti, nihil habebimus propositũ desiderijs nostris præter solum Deum: cũ ille vnus amor erit nobis, vnus lætitia, vnus beatitudo, cũ in illum vnum vota, optata, cogitata nostra, & referẽtur omnia, & in eo ipso consumentur. Neq; erit tũ quicquam, quod oculos nostros in partẽ aliam diuertat, aures auocet, palatum alliciat, nares inuitet, transmoueat tactũ, mentem & intelligentiam impleat, nisi solius gloria & pulchritudo & infinita maiestas summi Dei. Quę quidem nobis ita ingeret se largè atq; abundanter, vt non modo omneis angulos, tum omneisq; inanitates sanctæ illius & beatæ tuncque maxime hiantis cupiditatis nostræ expleat ac referciat: sed vltro etiam addat vires & robur, ad cupiendum, capacioresq; efficiat: quo satiari affatim diuinæ illius voluntatis æterna & inenarrabili lætitia possimus. Nostra igitur tunc verè ora aperiet Deus, cum & ab eo aperientur, & in eo, & ad eum: cum ille vnus erit nobis omnia, & cũcta extra eum nihil, soloq; eo beati & contenti erimus: quod vtinam dono illius assequamur, ac sua faxit ipse bonitate, vt ad tanti boni participationem electi ab eo, & prædestinati simus. Qui quanquam indignè desideramus istud, quanquam peccatis sæpe auertimur, & ab eo quasi deficimus, multitudine quoque delictorum, & tanquam mole cooperti, oppressiq; sumus, credidimus illi tamen, spemque salutis nostræ vnicam in ipsius benignitate & clementia reposui-

 mus.

mus. Aperiat quæsumus nunc, Dei ipsius dono, ora nostra d
pro nostris sceleribus dolor, vt imploremus eius misericor
quò postea in gratiam recepti, & in regni cœlestis societate
sciti, apertis ab eo labijs nostris possimus prædicare & annu
re illius laudem. Hoc iam tum Dauid adesse sibi cupiebat
tum Spiritus sancti edoctus præuidentia, Christiana myster
telligebat, atque in eis spe certa & expectatione insistens, p
lis repudiabat iam & parui faciebat Iudaica, satis gnarus, i
vmbram esse, in nostris veritatem.

*Quoniam si voluisses sacrificium, dedissem: vtiq; holoc
non delectaberis.*

Petita à Deo liberatione de sanguinibus, quam solus, &
dem in hac vita vix cuiquam, in futura verò ijs quos sibi ipse
gerit, daturus est Deus, postquam repromisit Dauid in tan
neficij gratiam se exultaturum iustitiam Dei, & ipso aperien
bia sua, laudem eius annuntiaturū: subiungit daturum eti
quidem id quod in eo erat, sacrificiū & victimas fuisse: Sed
niam huiusmodi sacra & hostias aspernetur Deus, dare sese
dicare verum & iustum sacrificium, quod est spiritus humili
& cor contritum, quod vnum sacrificium gratè & libenter
mnibus accipiat Deus. In quibus quidem verbis ita persp
vt hæsitationi locus non relinquatur, vtriusque legis & ve
& nouæ ceremoniæ, ac mysteria comprehensa sunt: ac rep
ta quidem Iudaica, Christiana vero & significata, etiam ad
Nam in illis multum sacrificijs & holocaustis populus in
bat Hebræorum, magnoque apparatu & studio, eiusmo
cra cruenta plane, plenaque turbæ & tumultus procurabat
gis illa opes offerentium indicantia, quàm opem Dei prom
tia. Quæ quanquam præcepta fuerant ab ipso Deo, & pe
seruos instituta Mosen, & Aaron, tamen tanquam cortex
eorum, quæ illis inuolucris contecta, spiritu & veritate m
continebantur. Populum autem illum durum atq; tardun
tractabat & erudiebat Deus, vt si minus occultorum myster
multorum atque magnorum existeret capax, teneretur tam
nihilominus in cultu & veneratione vnius Dei, vt ne ad f
& ementitos elaberetur Deos. Ad quod quidem transfug
mobilitate quadam animorum, pronus erat. Neque desist
tamen quandoq; per ora prophetantium denuntiare palar
significare id quod requirebat. Vnde enim illud? Misericor
volo, non sacrificium. Et in proximo XLIX. Psalmo: Non
piam de domo tua vitulos, neque de gregibus tuis hirco
Nu quid ego manducabo carnes taurorum? ac paulò pòst a
ens quid velit: Immola Deo sacrificium laudis, inquit, & red
tu

tissimo, vota tua. Quænam vota? iuste, caste, integreq; viuendi. Atqui tale nos sacrum, talia vota offerimus, & habemus quidem ipsi quoq; hostias, verum cœlestes, quæ ab ipsa iustitia & castitate disiunctæ dari non possunt. Non enim taurum aut hircum, sed filium patri in altari offerimus, Deum Deo, omnipotentē omnipotenti, qui cum patre & Spiritu sancto non duo, vel tres, sed vnus est Deus: atq; is quoniam ex hominis persona caput nostrum est, nosq; ipsius membra coalita cum eo & cohærentia, nisi peccatis reglutinati diuellamur, in oblatione capitis nostri, nosque ipsos Deo omnipotenti offerimus, idq. in Spiritu sancto, in puritate & cōstantia fidei, in ardore charitatis, in spe futuræ beatæ immortalitatis. Hoc inducto vero & aduecto sacrificio, ac veluti nucleo legis retecto cortex abiectus est, vmbræq; & simulachra veritati concessere. Hæc igitur in lege veteri apud vulgus occulta, prudentibus tantum viris & sanctis patriarchis illis ac prophetis reuelabantur: ex quibus præcipui istam apud dominum gratiam tenuere Abraham & Dauid. Qui quidem Dauid, quanquam ipsum illum corticem & ritus patrios sacrificandi etiam tum more & vsurpatione retineret, voluntate iam tamen (vt ex verbis hisce apparet) ac sententia repudiabat, totumq. sese ad hæc nostra & Christiana conferebat: Neq; aut in sacrificijs cum mactatur ante altare Dei victima, aut in holocaustis, cum flammis hostia tota adoletur, spem suam reponebat, sed in vero & acceptabili sacrificio, quod est,

Sacrificium Deo spiritus contritus, cor contritum & humiliatum Deus non despicies.

Spiritus cōtritus fides est, per quam planè credimus in Deum, præceptisq; ipsius obtemperamus & libenti animo paremus, eiusq; institutis ac legib. facilè acquiescimus, sapimusq; non plus quam oportet, sed sapimus ad sobrietatē. Nam qui ingenijs arrogantib. præditi, altius & liberius volunt euolare, ac sibimetipsis confidunt, ij non spiritum contritum, sed vagū & tumentē in se possident, maximoq; sunt in periculo constituti, ne velut in fabulis Dędalus pennis cera compactis ex alto in præceps corruant. At illud Deo gratum, acceptumque sacrificium est, quod in fide pura illi offertur, & in animi humilitate: nec tamen quidquā est huius tā conficiens humilitatis, q̄ fides. Quis n fidem habet, & facile alij credit superbus? Ac pars quidē hominis potior mentis & rationis, cuius spiritus substantia est, viuit ex huiusmodi fide, per eam enim maxime Deo coniungitur. Altera autem posterior pars, quæ sensus & cupiditates omnes continet, quorum cor fons est & origo, vt totum hominem indicet sacrum Dei esse, & totum illi offerri oportere, per pœnitentiam & dolorem pecca-

torum conteritur, ac sub obedientiam Dei & ordinem r
tur. In quo quidem sacrificio, grato atque placabili, hum
tis nostræ expressa conditio est, qui nulla carnis aut san
necessitate compellimur, quo minus fidem integram & sta
teneamus, spiritumque erga Deum contritum, hoc est, non
non contumacem, non repugnantem illius legi. Ab eaden
carne & sanguine imbibimus (de illis non loquor, si quos D
hac vita præpotenti manu sua à labe perniciosorum crimini
læsos conseruat) vt simus ad delinquendum proni atq; proc
cuius tamen erroris emendatio est, delicti pœnitentia. Ita
tus quidem contritus subiectionem fidei & voluntatem fa
ac solutam ad credendum indicat, quæ nulla obdurescit a
sus Deum contumacia. Cor vero contritum & humiliatur
lorem facinoris admissi coarguit, quod salutaris expiat
tentia, quo nullum Deo gratius, nec minus despicabile à
est sacrificium.

*Benigne fac Domine in bona voluntate tua Sion, &
centur muri Hierusalem.*

Dixit de sacrificio, nunc loquitur de loco sacrificij, sed
quemadmodum verum sacrificium non in tauris & victimi
in spiritu & corde esse voluit: sic verum sacrificandi locum
ritali Sion & Hierusalem intelligat. Nam quid spiritui cum
nibus & operibus manu factis potest conuenire? ac consona
dem historiæ temporum hæc extrema orationis huius con
catio. Non enim a Dauide, sed à filio Dauidis Salomone con
cta mœnia Hierusalem, atque vrbs illa trino murorum am
cincta fuit. Templum quoque domino mirabili opere fuit
catum, quod eius condendi potestas ablata à Dauide fuera
pter bellorum vndiq. imminentium impetus, atq; vt omn
mini ædificationem, opus pacis esse appareret. Sed vt ista qu
optaret tunc & designaret Dauid, quem sæpe iam diximus in
ferè Psalmo hoc, ita describere præsentia, vt multo magis
reat futuris: quod quemadmodum rerum index oratio est,
illæ erant tanquam imagines & argumenta meliorum lōgè
venturæ erant, rerum: vt inquam desideraret Dauid muniri
rusalem: templum extrui, adorationes & sacrificationes &
ficia ibidem celebrari, tamen in illis corporum simulachris,
morti & ruinæ obnoxia intelligebat, non immorabatur,
proposito fini, sed longius spe ac desiderio progrediebatur
ad hæc perfecta iam & vera atq; æterna contendebat, spirit
sacrificium, ad spiritalem Sion, & Hierusalem referebat. Q
sensum eius prophetico spiritu tanto antè futura prospicien
Christus Iesus in Euangelio, ipso exitu rerum iam comproba

de

declarauit: cum Samaritanę mulieri, apud fontem Iacob percontanti vtrum ibi, an in Hierusalem adorari Dominum oporter, his verbis respondit: Mulier, crede mihi, venit hora & nunc est, quando neque in monte hoc, neque in Hierosolymis adorabitis patrem, sed veri adoratores adorabunt patrem in spiritu & veritate. Nam & pater tales quærit, qui adorent se. Spiritus est Deus, & eos qui adorant eum, in spiritu & veritate adorare oportet. En veram Sion, veramque Hierusalem. An magis possunt congruere ista inter se? aut maius testimonium quærimus, Dauidem pronuntiasse futura, quæ ijsdem propè verbis Dominus noster demonstret facta? Ille sacrificium & victimas Deo aspernabiles esse inquit: hic patrem eos quærere, qui adorent in spiritu. Ille spiritum & cor, verum & gratum Deo esse affirmat sacrificium: hic veros adoratores adorare Deum in spiritu & veritate. At enim Christus Iesus & montem & templum respuit, quæ ille sibi optat. Sed & Dominus repudiat corporeum: & ille adsciscit & designat spirituale. Benigne fac Domine in bona voluntate tua Sion. Sion, si corpus quæras & materiam, mons est, in quo Iebusei ciuitas condita fuit, quam Dauid sibi in regale domicilium electam voluit esse Hierusalem. Si vero intelligentiam, atque mysterium, Sion, speculatio est: Hierusalem, visio pacis: Muri porrò Hierusalem spes, fides, charitas. Bona autem voluntas verè illa est præsertim in Deo, quæ ad benignè faciendum immutabilis & perpetua est, quam illi ex cæmentis & materia constructæ Hierusalem, profectò cernimus non contigisse. Benignè ergo fac Domine in bona voluntate tua Sion, & ædificentur muri Hierusalem: isti quidem etiam mortales & interituri, staturi & ipsi tamen quoad licebit, quoad tua voluntas tulerit: verum illi multo magis æterni & incorruptibiles, qui excitabuntur ex spiritu, per quos cœlestis tua & vere spiritalis ecclesia munietur, in qua nomen sanctum tuum in spiritu & in veritate adorabitur. Cuius ecclesiæ fundamenta atque initia, consecranda sunt sanguine filij tui vnigeniti à nobis quoque oriundi: qui ex semine quidem nostro humanitatem accipiet, ex te vero æterno patre semper habuit diuinitatem, ac per diuinum illud & incomparabile sacrificium augurato condenda, ad immortalem gloriam tui nominis sempiterni. Cui tu Sion, & cui Hierusalem maxime benigne facies, cum filium trades tuum, in quo peccatum non erit, pro illis qui peccarint, in ara crucis immolandum: vt illius morte & sanguine redempti omnes, & à graui iugo captiuitatis liberati, quo domiti antea & subacti, principi tenebrarum exitialis militiæ nefarium sacramentum dixerant: ad sancta & legitima munia cœlestis militiæ reducantur, viasque eodem præeunte filio tuo edoceantur, & veritatis, & salutis, & immortalitatis.

Tunc acceptabis sacrificium iustitiæ, oblationes, & hol
sta: tunc imponent super altare tuum vitulos.

Constructis mœnibus Hierusalem, & ædificato templo
iam quidem Iudæa, atq; adeò ex finitimis quoq; nationibu
fluebant, qui Deo sacra facere & immolare hostias institu
eratq; celebre & frequens multitudine adeũtium, in templ
mini sacrificium. Sed hæc paulò antè sacra, hæc holocausta
diauit, neq; illis delectatus est Deus. Quo pacto igitur ea m
acceptaturus? aut quomodo loquitur Dauid non repugn
Animum aduertamus, quæso, & cum Propheta ipso intellig
quænam sacrificia acceptaturus Deus sit: ac quantum no
tum est, ea illi, & corde & opere offeramus. Nam si solitar
simpliciter sacrificium dixisset, erat ratio & locus dubitan
xit autem, sacrificium iustitiæ: quo verbo, omnis ambiguita
lata est. Non enim errat Spiritus sanctus, non labitur, non d
dia & pugnantia effatur. Iustitiæ sacrificium est, sine tauro
& victima. Taurum autem & victimam, & in vniuersum illi
di sacrificia aspernatus fuerat Deus. Sacrum verò iustitia
potest aspernari? Acceptat ille id semper & appetit, & odor
sentit suauitatem. Illud videamus, vtra magis in Hierusale
vtrò in templo sacrificium illi iustitiæ offeratur. In illáne
riali & corporea, an hac, quam Christus Iesus extruxit, cœl
spirituali. Nam si vetusta Iudæorum sacrificia attendimus,
niemus in illis non iustitiam, sed simulachrum quoddam p
& vestigium leuiter impressum iustitiæ extitisse. Quæ eni
tio, aut quod est æquitatis argumentum, vt tu grauiter delin
& morte victima plectatur? blandiri hoc est, & assentari n
psis. Quid commeruit ouis, animal sine fraude doloque, vt
verbis vtar, si tu facinus commisisti? aut qua spe putas, cum
tuo damnum aut contumeliam feceris, posse te scelus illu
sarum cruore victimarum expiare? Prorsus nil veræ, abso
que iustitiæ in sacrificijs talibus inesse potest. Quid ita
à Domino instituta fuerunt? diximus iam, vt populus pe
sacra in vnius Dei cultu teneretur. Primum enim vicin
deinde etiam contubernio, Ægyptiorum moribus assuef
vel etiam in ipso humani generis primordio, cum altiorum
dum mysteriorum capax esset, ab Deo ipso edoctus, cum
ficijs deditus esset, iustius vtique Deo viuenti sacrificaret, c
fictis & mortuis dijs. At cur eum quoque morem sancti
prophetæ, quibus arcana Dei reuelata fuerant, sequebantur
non erat fas, quod præceptum omnibus & multo maxima
ris causa statutum erat, paucos declinare, singularesque
colendarum religionum habere velle. Atque illi tamen qu

sacrificij vim & rationem ac futuram spiritalem Sion nouerant, venerabantur illam iam animo: cumque vsum communium sacrificiorum populo concederent, veritatem & intelligentiam sibi retinebant. In illis itaque Iudæorum sacrificijs, non in ipsis quidem, sed eatenus, quoad legi scriptæ & maiorum obtemperabatur autoritati, iustitia erat, vel iustitiæ potius imago, atq; vmbra quædam. Cum enim quis peccatum commisisset, quod mortem pœnam reposceret, dabatur quidem mors, sed per sophisma quodammodo & deceptionem, non hominis qui deliquisset sed ouis aut hirci, qui nihil commeruisset. Illud vnum verè sanctum in eo sacrificio atque iustum, quod in honorem Dei viuentis immolabatur, & illius nomini gratiæ tamen agebantur. In nostra verò spiritali Hierusalem, in qua solum adoratur Deus in veritate & spiritu, non modo iustitiæ sacrificia assiduè offeruntur, sed ea ipsa iustitia proprium Deo est sacrificium. Non enim deriuamus pœnas delinquentium in ignaras delicti & innocentes hostias: sed illud ipsum mactamus & immolamus Deo, quod peccauit. Siue enim exarsit libido, ieiunio & continentia illam iugulamus: siue iracundia incitata est, frangimus eam diuinæ offensionis metu. Tumorem quoque animi & arrogantiam, & effusas omnium generum cupiditates æquanimitatis & temperantiæ legibus coërcemus: atq; harum veluti belluarum, si quæ paululum modo perfractis vinculis, ac ruptis obicibus modestiæ, ad facinus aliquod proruperint, legisq; ac rationis imperium violauerint, adest continuo vltrix perpetrati sceleris pœnitentia, quę illas oblatas ante altare Dei hoc sacrificium iustitiæ maximè volentis pio & debito mactet supplicio: quarum cruor, lachrymæ sunt: balatus, Dei misericordię imploratio: mors ad immortalitatem se recipiens, vita. Hoc iustitiæ sacrificium verè acceptat Deus, hæc illi grata, hæc propitiabilis est victima, quam Iudæi in externa imagine & simulachro, nos in spiritu & veritate offerimus. Ac vt in omnibus rebus appareat, illos vmbras rerum: nos res ipsas complexos esse, illi sæpenumero falsis inanium deorum opinionibus deprauati, quas pecudes & hostias Deo debebant offerre, fictis dijs offerebant: quodque vnum in sacris suis iustum & salutare habebant, honorem videlicet & nomen omnipotens Dei, id vltro ad perniciem & ad iniquitatem conuertebant. Nos in intestino sacrificio vero & spirituali, si Dei honori & nomini victimas illas deferimus, nihil sanctius, nihil iustius, nihil salutarius. Vim enim totam pietatis & iustitiæ prorsus assequemur. Si verò hominum existimationi & laudi, & vel ambitioni nostræ, vel emolumento, atque vtilitati immolamus, vt illud Deo gratissimum sacrificium: sic hæc pessima & exitiabilis est idololatria, tanto Hebraicis illis aureis vitulis, Dijs gentium deterior, quanto

magis impium est corrumpere ipsammet iustitiam, quàm simu-
lachrũ iustitiæ peruertere. Hoc in Dauide Spiritus sanctus opti-
me prouidens, non solum oblatum iri sacrificium iustitiæ Deo
dixit, idque Deum grate acceptaturum, sed oblationes etiam ad-
didit, quæ sunt Græcè, ἀναφοραὶ, quasi dona, quæ propter virtu-
tem quidem & in præmij loco hominibus deferuntur. Sed ab eis-
dem postea ad Deum referuntur, postibusque in sacris ac parieti-
bus figuntur, vt sicuti ex virtutis merito, & quod cupiditates sua
egregie vicerit, laus ab hominibus tributa est, ad eam ipse non
modo vt ad finem non contendat, neque ipsi in virtute nauanda
elaboret, sed illam quoque præterea ante Deum suspendat, tan-
quam coronam & præmium publicè acceptum, secum vnà Deo
bonorum omnium largitori consecrans. Et holocausta, holo-
causta, inquam, vera sunt, cum correptis mentibus nostris amore
erga summũ Deum & voluntate eodem studio inflammata, tan-
tum ex ignibus illis charitatis flagrat incendium, vt cupiditate
quoque amissa contumacia & tanquam lasciuienti consumpta
viriditate, eisdem flammarum globis & verticibus hauriantur, ac
in amorem Dei omnes penitus conuertantur. Tunc imponent
super altare tuum vitulos. Quoniam veræ iustitiæ partes duæ
sunt: vna amor, & cultus, honorque summi Dei: altera beneuo-
lentia, & curatio proximi. Perfecta parte priore, & verè cœlesti
sacrificio ex ea Deo oblato, quando ex holocausto nihil omnino
relinquitur, quod Dei honori consumptum non sit, non omisit
etiam posteriorem, quæ amore & charitate in proximum tota
continetur: vt sacrificium iustitiæ plenum, atque perfectum pe-
nitus haberemus. Cuius quidem iustitiæ posterioris vsus, atque
exercitatio tam sæpe, tantóq; opere, in nouo & veteri testamen-
to præcipitur, tantisque condecoratur laudibus, vt facile appa-
reat, hac vna re potissimum, & charitate erga propinquos, di-
gnos effici, qui Deo esse curæ & cordi debeamus. Dimittimus
enim debitoribus nostris, si volumus nobis dimitti: & misericor-
diam impartimur, vt misericordiam impetremus; terrenamque
opem egentibus impendimus, vt vili sanè pretio, atque exigua
opella cœlestem illam ipsam opem demereamur. Vituli quippe
veluti delitiæ armentorum & exuberatio quædam est, vnde be-
nignè alijs faciendi copia suppeditat: his videlicet qui oppressi
paupertate atque inopia, subsidio indigent quotidiano: quibus
admirabili dispensatione magni Dei idcirco sæpe necessaria de-
sunt: vt tu, qui diuitijs abundas, sumministrando illis, & victui
incolumitatique eorum suppeditando, liberalitatis & humanita-
tis, & eius quæ omnium virtutum caput est, charitatis, meritum
& fructum consequare: tum etiam vt ij qui alienam opem exp
ctare coguntur, virtutũ vnam maximè perfectricem patientiam
melius

melius adipiſcantur. Præclarum quidem eſſet, & ipſis angelis penè par, largiri ipſa etiam armenta, omnemque prorſus ſubſtantiam & corpus integrum patrimonij in pauperes erogare, ſolo Chriſti nomine & amore contentum, negligentem in ſemetipſo partem eam, quæ lutea, fragilisq; eſt: illam verò perpetuam, ac ſpiritalem vnam attendentem, illi vni vacantem, atq; inſeruientem, per quam, ſi rectè ea curata nobis ſit, ſupra hominem euehimur, & ſimiles Deo euadimus. Sed ſi in tam diuerſo vſu, & vſque adeò diſtractis à ſenſibili mundo opinionibus, hæc durior vitæ pleriſque videatur eſſe conditio, ſaltem quæ exuberant tibi, ſaltem quæ ſuperfluunt, quæ à te in delitijs & ad redundantiam habentur, illa inquam ſaltem pauperibus tribuantur. Habes armentum, hoc eſt patrimonium, quo omnes à tuo capite neceſſitates, omnes propulſare difficultates potes: quid amplius opus eſt? Certa tibi vectigalia & vitæ adiumenta non deſunt: da egenis atque inopibus ſuperflua. Verum ita da, vt in altari Domini vituli abs te imponantur: vt prædixit Propheta Dauid, id eſt, vt apud Deum gratia, fructusque meriti huius non apud homines ponatur. Da, inquam, quærens Deo vni, non vlli humanæ affectioni, nec carni aut ſanguini ſatisfacere. Neque id ex triſtitia aut neceſſitate: Ob quod etiam vituli nominati ſunt, tanquam iugo adhuc nullo domiti & ſubacti, ſed ſicut ſponte deſtinati in corde tuo & in propria voluntate: Hilarem enim datorem diligit Deus, cui hoc oblato iuſtitiæ minoris ſacrificio, gradum nobis facile extruimus ad apicem & faſtigium diuinioris etiam iuſtitiæ perueniendi: quam cognoſcimus nos quidem, laudamus, expetimus, admiramur: facultatem quoque nobis dari eius aſſequendæ intelligimus: nec beatius quicquam reputamus, quàm Deo penitus eſſe & amore & ſtudio coniunctum. Quo minus verò id agamus, & operam nauemus, quod nauandum eſſe comprehendimus intelligentia: quænam obſecro cauſa, aut vis eſt, quæ nos auertit & abſtrahit? Qui obex, quod impedimentum, quæ intus, & in animo incluſa ſeditio? Cur ego, ſana mente cum ſim, & iudicio integro, non ago ſæpe ea tamen, quæ ſani hominis & rite iudicantis eſſe videantur? Quomodo iniquitates meæ ſupergreſſæ ſunt caput meum, & ſicut onus graue grauatæ ſunt ſuper me? Putruerunt & corruptæ ſunt cicatrices meæ à facie inſipientiæ meæ? Vſque eò ne prolapſus ſum, vſque eò ne relangui & defeci in memetipſo, & ab omni viri virtute, conſtantiaq; diſceſſi, vt ſtare his tandem quæ decreui ipſe ſæpe, quæque à me toties conſtituta ſunt, nondum etiam poſſim, nec Deo meo, meo, inquam, vni bono adhærere? O beatos qui potuerunt, felices qui adhæſerunt. Quando ego vos ô ſancti & beati, non laudabo ſolum, verumetiam aliqua ex parte imitabor? Dolet: dolet cordi

meo, cum intelligo qui sim, & quis nimirum essem, si Dei in
dona recognoscerem, atq; eius singularibus beneficijs, mea g
ta & constans debita pietate voluntas responderet: quæ velle
men hoc agere videtur, sed quod vult, nequaquam efficit: p
pter importunas quidem reclamationes, & dissidia intestina c
luctantium cupiditatum, quibus adhuc pares esse non possum
Circumuenti, circumuenti, inquam, ab illis fuimus, siue ign
ab initio quid ageretur, siue etiam negligentes. Quarum nunc
acerba & tristi obsidione, vt nosmetipsos eximere & liberare p
simus, non a nobis ipsis, sed ab eodem Domino Deo auxiliu
nobis est præsens expetendum. Domine ante te omne desideriu
meum, & gemitus a te non est absconditus: qui si vero dolo
expressus est, si hæ lachrymæ solent tuā inenarrabilem cleme
tiam ad ignoscendum miseris & ad iuuandum commouere, vt
læ peccatum commissum lauent: etiam in me obsecro atque c
testor omnipotentiam tuā, semen ipsum peccati & totum pla
tarium impuræ conscientiæ meæ proluant, vt omni mala st
pe radicitus euulsa, semen verbi tui sanctum & salutare frutic
in animo meo cum sexagesimo, aut quando benignitatis tuę m
dus non est, etiam cum centesimo possit. Ac posteaquàm mis
tus mei secundum magnam misericordiam tuam fueris, po
quam peccata mea dilueris, meque vltro etiam spiritu princip
confirmaueris, docere possim iniquos vias tuas, & laudem tua
pleno ore annuntiare, ac illud tibi offerre sacrificium iustit
quod supra omnia in conspectu tuo gratum, amabile, accepta
le, desideratumque est: per quod & salus nostra perpetua, &
tua sempiterna gloria apud nos constituitur. Qui
viuis & regnas in æternum, & vltrà,
Trinus, & Vnus, Amen.

FINIS.

IACO

IACOBI SADOLETI EPISCOPI CARPENTORACTIS IN PSALMVM XCIII. Deus vltionum Dominus; Interpretatio.

IACOBVS SADOLETVS EPISCOpus Carpentoractis FEDERICO FREGOSIO *Archiepiscopo Salerni S. P. D.*

QVOD diu ac multum optaueram, Federice Fregosi, vt mihi exoluto Reip. curis, & eis occupationibus, quæ me nimium diu in Romana aula, apud summos pontifices districtum tenuerunt, aliquando liceret in ocio esse, & sacrarum literarum, omniumq; artium optimarum studio, ac vera delectatione perfrui: id nunc demum, Dei immortalis beneficio propè singulari, videor consequutus: atque cuiusmodi diuina dona esse solent, nihil fermè habeo amplius, quod requiram. Nam quum in his locis constitutus sum, in quibus me maximè esse conuenit, vel officij Deo præstandi gratia, vel pacis & tranquillitatis in animo retinendæ: in Ecclesia mea videlicet, quam mihi cœlestibus nuptiis copulatam, omni à me ope ac studio curari & consoueri est debitum: tum verò cætera cum mea ista voluntate sic omnia consenserunt, vt facilè appareat, non solùm integrorum atque innocentium, sed eorum etiam qui labe aliqua peccati infecti sunt, quorum de numero ipsi sumus, piè tamen in eo spes suas collocantium, salutem & libertatem Deo esse curæ. Quanquam quod ad ipsius Dei infinitam atque immensam bonitatem pertinet, maior nostra esse debet,

bet, quàm vt huic orationi & tempori conueniat, prædic. de hominibus aliquid dicendũ est, quorum mihi ad ocium & teras properanti, benignitas simul & iustitia est suffragata: rum equidem nomen atq; memoriã grata recordatione sem prosequar. Nam quum Romæ (vt tute scis) interiorib. consil Clemente VII. Pont. Max. adhibitus, summã illius erga me manitatem, summã beneuolentiã obtinerem, meamq; ille in mis fidẽ operamq; probaret: tamẽ quòd diu antè intellexerat ad hoc ociũ, & solius iam Dei seruitutẽ aspirare vt vidit, ca honoribus præmiisq; posthabitis, quæ mihi ab eo multa parat rant, in sententia nihilominùs permanentẽ, non est ad extre voluntati meæ aduersatus, precibusq; concessit: ægrè ille quid amorem vt cognosceres, sed concessit tamen. Atque vt est in dibili quadam animi moderatione præditus, qua omneis appetitiones, omnia desideria sub leges æquitatis & temper tiæ redacta esse vult, maluit se opportunitate operæ meæ, qu me optato euentu consilii mei carere: cuius ego etiam nunc neuolentia & liberalitate sic fruor, vt patris in eo indulg tiam, cum maximi principis iustitia ac prouidentia quoti absens experiar. Restabat altera molestia, & alterum meæ q ti impedimentum allatum, quòd vetustis quibusdam agris at fundis, noua nonnullorum iniuria ac violentia, meæ Eccl ereptis, id quod maximè à meis moribus abhorret, ire mih litem tamen fuerat necesse. Quæ quum in senatu Tholosano c sa ageretur, remq; aduersarii variis calumniis extrahere non est passum diutiùs illud grauißimum sapientißimumq; c silium, veritate causæ perspecta, me meo iure, Ecclesiam suis sesionibus fraudari: fidemq; suam, & insignem iustitiam, qu omnibus paratam exhibet, mihi quoque illam imploranti, h grauatè præstitit. Quapropter ego his tot Dei & hominum neficiis, pacem animi iam & ocium adeptus, ingratus plane sem, si non reliquum tempus vitæ quod superest, in agendis omnipotenti gratiis, & in hominum bene de me meritorum moria ac laude recolenda, omne consumerem: nec ad eas con terer potißimum actiones, per quas gregi meo primum, & p lis meæ fidei creditis, deinde cæteris omnibus qui hac modo

te

rendæ ducunt, aliqua ex meis studiis atque vigiliis vtilitas pareretur. Quæ vt cunctis abundantior venire poßit, egoq; in eo præcipuè elaborem, quod & mihi honestißimum, & reliquis poßit esse fructuosißimum, ad meditandas atq; explanandas scripturas sanctas sum conuersus: in eis enim maximè fontes illi cœlestes scatere non desinunt, è quibus quantum vnusquisque vult, tantum ad cognitionem Dei atque sui, & ad beatam sibi vitam alendam atque irrigandam potest deriuare. Igitur quum superiorib. proximis diebus commentariũ in Psalmum XCIII. confecissem, quumq; iam edere ac vulgare opportunum visum esset, statui Federice Fregosi, nostra insigni amicitia & vetusta familiaritate dignum tibi huius lucubrationis opus & tanquã ocii nostri primitias deferre. Noui enim te in his sacrarum literarum studiis ita intentum dies & noctes, vt alium cultum vitæ sine his nullum esse ducas. Mihi porrò ex eo tempore quo Romæ mansimus vnà velut vnanimes, eodem conuictu, domicilio studiisq; coniuncti, annis ab hinc, si rectè recordor, fermè septendecim, ita inhæsit in animo tuarum præstantißimarum virtutum admiratio, & iucundißima consuetudinis memoria, vt quanquam postea vsus noster multa varietate temporum interruptus, & interuallis locorum etiam distractus fuerit, manserit tamen idem amor, & à mea parte castè integreq; seruatus, & ab tua signis iam pluribus declaratus. In quo ego & si plures & grauiores causas semper habui colendi & complectendi tui, quòd excellentem tuam virtutem, quòd prudentiam, quòd moderationem animi conspiciebam, religionem autem erga summum Deum etiam venerabar: tamen tu, qua semper fuisti humanitate præditus, parem meam conditionem tecum in nostra amicitia esse voluisti, statuistiq; eodem honore & loco esse debere, & virtutem ipsam & bonam ac propensam ad virtutem voluntatem. Accedit quòd ambo grauibus fortunæ iniuriis sæpenumero agitati detrimentisq; mulctati, alacres tamen animo sumus, eademq; spe & fiducia nitimur, quam habemus directam erga summum Deum, cuius munere & beneficio, quum maiorum multò veriorumq; bonorum poßeßio nobis sit donata, & in quibus nullam iam fortuna habet potestatem, eorum egregiam vtili-

vtilitatem & diuinos illos vberes opulentosq́; fructus ex his tißimùm libris literisq́; percipimus, quæ vti sunt, sic nomina tur sacra, in quibus & tu summa cum laude versatus es, & totum dedere me cogito: verùm alia quidem aliàs. Nunc hu interpretationem psalmi, nisi me fallit, ad communem vit. non minimum accommodatam, eo animo accipies, quo omn nostra solitus es accipere, amico beneuoloq́; videlicet: nosq; an re & studio tuo iuuare non desines, vt quæ ex me in hoc gen exitura sunt, talia sint, per quæ omni recto mori, & fidei sa ctæ, Catholicæ, nil vnquam detrahatur: sicut & ego in primis propositum mihi habeo, & tu fideli tuo consilio, præstanteq; doctrina mihi plurimum prodesse semper potes. Vale.

IACC

IACOBI SADOLETI EPISCOPI CARPENTORACTIS, IN PSALMVM NONAGESIMUMTERTIUM Interpretatio.

MVLTA incumbunt, & grauia onera, in ceruices nostras, qui Ecclesiasticis administrationib. prçsumus: prçclara eadem, & vitæ beatæ efficientia, rectè si gerantur: si secus, nihil esse illis potest perniciosius: neque nobis tantùm, sed cunctis populis, & nationibus, non solùm fidei nostræ commissis, verùm etiam in nos vndecunq; intuentibus. Sumus enim nos sacerdotes ad exemplum & normam viuendi omnibus hominibus propositi, vt quales nos fuerimus, tales reliqui efficiantur, moresque suos de moribus nostris conforment, & ad imitationem nostri instituantur. Quo autem quis honore & ordine est antecedentior, hoc magis in eam curam & cogitationem debet inuigilare, vt non suam solùm præstet, sed alienam etiam exigat, quantum in eo quidem est, & modestiam, continentiamq; vitæ, & erga Deum religionem, ac fidem. Hæc vna ratio, verusque viuendi modus, quamdiu quidem valuit ac seruatus est, tam diu fausti dies, fortunata tempora, felices rerum omnium euentus in Christiana Rep. simul floruere: duces enim tum erant ad bene beatéque viuendum sacerdotes. Iidem, vt quisquis in populo peccasset, tanquam peccatum ipsi in se recipientes, multis ad Deum precibus, lachrymisque intercedebant. Extorquebant sæpe irato tela de manibus, pacemq; & veniam ab eo hominibus impetrabant. Ergo hos, tali virtute & sanctitate præditos, principes gentium, & reges reuerebantur: cçteri ab illis tanquam à sanctissimis parentibus omnium bonorum morum, omnis puræ veræq; religionis exempla sibi expetebant: erat cum Deo in amore & gratia humanum genus, & terrena cœlestibus charissima necessitate deuincta erant: Illamque tanti, & tam beati fœderis societatem, non vlla impia vis labefactare, non hostis æternus noster, palàm iam distrahere ampliùs attentabat. Postea verò quam leonis facie dimissa, in qua parum profecisse sibi visus erat dæmon, idem insidiosus, & versutus, & fal-

& fallax, quemadmodum de Proteo in fabulis narratum est,
mam & fraudem draconis est indutus, arteque agere cœpi
venenum clàm spargere, quod sine violentia, necem tame
ferret, delinitis & captis paulatim intestinis cupiditatibus e
molliri & flecti ratio cœpit, tanquam per causam humana
becillitatis non omnia voluptatibus denegari possent, sed ta
vt seruaretur quidam modus: sic enim videbantur illæ ipsæ
luptates nos cogere, vt modicè sumptæ cùm essent, & si ne
quam iustam causam peccandi habuissent, haberent tame
stam ignoscendi: hactenusq; laberemur tanquam homines
non penitus vt deberemus Deo affixi, atq; inhęrentes, atta
non omnino diuisi ab eo, neque seiuncti, & quibus ad me
nam pœnitentiæ confugientibus, misericordia Domini fa
esset parata. Pòst autem, crescente vitiorum dominatu, cum
doris & religionis repagulis dimotis, quæ voluptatibus ipsis
peditaret, quotidie magis pecunia quæreretur, isq; in homi
mentibus quasi auaritiæ morbus increbresceret, diuitiarun
finita cupiditas secuta est, quæ & turbaret ordinum coniunc
nem, & omneis bonos mores, velut pestilentia quadam depo
laretur: Ita qui homines antea Deo & pietati apprimè de
sacerdotes ipsos in amore, in honore autem sacerdotium h
bant, mox tanquam genere diuisi, studiis dissentientes, odio
micitiaq; dirempti, machinari contra illos, inque vicem ab
metuere sibi, cauereque cœperunt. Ex quo factum est proc
temporum, vt timor Domini, quod est omnis virtutis sap
tiæque principium, sensim de cordibus hominum dilapsus,
que & humanæ societatis fides, sacerdotalis quoque autorit
veneratio tota ferè sublata sit: in quo tanto malo, & si com
res semper fuerunt è numero sacerdotum, itidemque ho
sapientiaq; præstantes, qui hominum cupiditates intra fine
ficij ac modestiæ cohercitas esse vellent, decusque & sanc
tem sacerdotij, quoad possent, tuerentur: àliis tamen ad co
riam vitæ partem magis inclinantibus, & sibi suisq; volun
bus nihil obstare cupientibus, tantus omnium penè mortal
mentes inuasit furor, eaq; rerum secuta est perturbatio, vt e
natis hominum cupiditatibus, & inflammatis habendi rap
dique studiis, non lex, non mos, non ratio, non patriæ char
non Dei omnipotentis metus posset modum imponere: no
gitatio suæ perpetuæ vitæ ac salutis, non Christiani nomini
recundia. Quin vidimus ipsi pontificem maximũ, eum qui r
est, voluntate & natura eximiè propensum ad publici boni
uidentiam, cùm corrigere mores prolapsos, pacemque re
& reuellere tela è corpore Christianæ Reipublicæ summo
conaretur, quæ varia multorum culpa infixa erant, cumqu
pl

plures ex ordine amplissimo, & cæteris deinceps ordinibus doctrina prudentiaque insignes assisterent, nos quoque ipsi tunc adessemus, ablatum tamen, hominum pacem aspernantium tumultu atque turba, suorum optimorum consiliorum exitus nullos reperire potuisse. Quo quidem turbine, & bellorum & temporum, vrbs Roma, Italiaq; omnis, ita nuper oppressa est, vt huius quoque humanissimæ maximeque hospitalis, & imprimis fidelis Deo & Christianæ religioni Gallicæ nationis multa ex eo incommoda, & grauia detrimenta sentire potuerimus. His nos tantis communibus damnis, quicunque sacerdotio, & sacro illo honore sumus præditi, omnes ferre opem pro virili nostra debemus, ordinemque eum, propter quem ipsi honesti volumus esse, nostris quoque operibus & meritis decorare: custodire in populis nostris charitatem, docere mandatorum Dei obseruantiam, omnem ipsi auaritiæ suspicionem fugere, propulsare hominum iniquorum arrogantiumque iniurias, aut si id minus potestatis nostræ sit, gregem tamen nostrum, quoad possumus, in patientia, & bona erga Deum spe continere debemus, & consolando singulos, & cum illis æquè mœrendo: vt quemaddum in Ose Propheta scriptum est: Si fornicaris tu Israel, non delinquat saltem Iuda. Duplex est porrò in hoc genere doctrina & consolatio: aut enim eos qui suis incommodis anguntur, feruntque ægrius, tanquam immerito suo illa patiantur, docere, & commonefacere oportet, ista homini bono esse: Dei consilium & prouidentiam, qua ad salutem hominis referatur, in his sæpe consistere: his nos plerunque adigi & compelli, vt omne perfugium salutis nostræ, in Dei ope atque auxilio melius constituamus: aut quos hominum impiorum secundæ res in aliquam de Deo & prouidentia Dei injiciunt dubitationem, hos vehementius etiam reuocare ab hoc errore necesse est, illudque demonstrare, longè miserrimam esse eorum vitæ conditionem, qui prosperis rebus elati, tanquam nil planè cum Deo illis sit, nullaque eos lex, nullius iudicij metus teneat, ita in omne facinus, & quò libido traxerit, dant sese præcipites, in quo sæpe acris vitiorum obiurgatio aduersus improbos ipsos necessariò suscipienda est. Quibus rebus omnibus, cùm ex volumine psalmorum, diuino illo atque præclaro, psalmus nonagesimus tertius nobis maximè appositus esse videretur, eum sumpsimus interpretandum: omnes enim dolore aliquo animi, ægritudineq; laborantes, atque eos præsertim, quicunque in fide nostra sunt, & docere & consolari cupimus, ac nosmetipsos quoque pressius & coniunctius ad Deum applicare. Quorum in vtroque probè rectèque conficiendo, quoniam nostra nobis plurimum indignitas, & propria peccata obstant, ipsique nihil omnino sumus,

veniant qui aliqua ærumna, aut dubitationis scrupulo
sunt, vel suarum rerum aduersarum in animo, vel secun
quæ prauos comitantur, in cogitatione & fide, vt cop
mnes procidamus & ploremus coram Domino, qui fe
quia ipse est Dominus Deus noster, nos autem populus
oues pascuæ eius: psalmumque illi nonagesimumtertium
temus, qui quam vim habeat & consolandi & confirmand
niam iam non nostra, sed spiritus sancti dictata nobis expo
sunt, ex sacra illius lectione magis operæpretium est cogn

DEVS *vltionum Domine: Deus vltionum ostendere*

HOC EST manifestum vltorem te fac, apertè age. Si
& Aquila Hebraicam vocem Græco verbo interpretatus
φάνηθι. Sanè congruentiùs, & magis apto sensu, quàm q
vulgata æditione circumfertur, liberè egit. Et hoc idem
germana ex Hebræo in Latinum translatione, Hieronym
probat. Hic Psalmus apud Hebræos ἀνεπίγραφος fertur, l
sine historiæ & temporis argumento. Sunt qui eum Moys
buant, nos Dauidis esse nil hæsitantes credimus, secuti
sententiam, qui omneis psalmos, quos Ecclesia sancta
nit, attribuunt Dauidi, præter paucos, qui nominibus au
suorum prænotati sunt, vt Moysis, vt Annæ. Nam Asaph &
re, & socij, quorum in psalmis quandoque præponuntur
na, cantores fuerunt, illis concinendis ante Deū in tabern
à Dauide constituti. Alios quidem aliorū psalmorū autore
tisse reor, sed in obliuionem temporū adductos, tū eos, tu
rum quoq; scripta & opera, præcipuos autē Dauidis perma
nam & egregius ipse fuit psaltes, vt sacræ de eo loquūtur hi
& primus illis in Ecclesia decantandis ordinē autoritatem
stituit: suosq; tradidit legendos, & pauculos quosdam su
rum temporum: Ita qui secuti postea sunt psaltæ minor
eandem vim spiritus habere potuerunt, nec similem suis
populo approbandis autoritatem. Omnino quidem, & in
regis virtute, & in Dei veri honore atque cultu, & in grati
eundem Deum, & in sapientia, & in spiritu, scientia ac prop
ante alios præcipuus fuit Dauid: Idque singulari Dei pro
tia, quando ex illius semine fuerat promissus, qui orbem
rum his omnibus virtutibus, & cœlestibus donis impleru
set: cunctosque secum vna ad fruendum regnum Dei, fide
ritate imbutos, vocaturus, cuius natiua ex Deo patre gen
non excluderet aliorum filiorum adoptionem, nec ipse sua
reditatem minui esset arbitraturus, si eam cum plurimis co
nicasset: quem liberatorem suum Iudæi etiam nunc expe
nos nostrum iam pridem & omnium agnouimus. Meri

Dauid, in hac quoque psalmodia, cæteris antelatus est: nam quum hoc genus scripturæ valeat ad vtrumque, & ad homines optimis moribus, veraque erga Deum religione imbuendos, & ad futuras res prouidendas, ac prænunciandas, neque præcepti vtilitas ab vllo potuit maior, quàm ab rege esse, neque futurorum prædicatio certior, quam ab eo, qui esset ipse eorum quæ præmonstraret quasi radix quædam, seminariumque futurus. Quapropter nos psalmum hunc Dauidi, cui item cæteros omneis attribuimus. Quod verò velut ἀνεπίγραφος receptus sit, id nos quoq; historiam temporum perpendentes, facilè intelligimus, argumento non carere. Est enim à Dauide tunc confectus, quum eum insequens Saul, qui fugientem illum receperant, quanquam ignaros & innocentes Achimelech sacerdotem, & alios cum illo quatuor & octuaginta item sacerdotes, ferro iussit interimi: Nobe autem sacerdotalem ciuitatem, cum omni populo, nullo ætatis aut sexus habito discrimine, ira & crudelitate incitatus, vniuersam ad interitum dedit. Hęc nimirum iniqui regis tanta atrocitas, Dauidem, qui suæ etiā vitæ vim atq; insidias ab eodem quotidie intentari intelligebat, ad pangendum psalmum hunc compulit: quo se primum, deinde reliquos omnes hortatur, & confirmat, vt improborum iniuriis agitati, Deū nobis vltorem affore confidamus: ipsumq; humana omnia intueri, curamq; gerere de omnibus non dubitemus, vt ne nos conturbent prosperæ aliquando hominum impiorum res, eorū autem contra qui boni sunt, habentúrue, nimiū asperæ interdum, atq; acerbæ: Deum enim iudicaturū & correcturum esse omnia, quietemq; his qui laborauerunt, gaudiū qui doluerunt, impiis autem & sceleratis, quorum est in vitio & iniquitate tota exultatio, multiplices ærumnas pœnasq; redditurum: sępe quidem & in hoc seculo, in illo autem altero atq; æterno, certo & ineuitabiliter. Siquidem apud Deum nullum habet locum, nullam sedem iniquitas: quem profectò haberet, si non per eum fieret iusta & æquabilis omniū cōpensatio Atq; hæc psalmi huius sententia est. Qui etiam canebatur apud Hebræos quarta sabbati, nec id absq; mysterio, ad cuius intelligentiā nos multa cogitatione peruenimus: cantabatur hic in Ecclesia illa vetere psalmus feria quarta, in hebdomadis medio, quòd erant vices & tempora, tum eorū qui in templo sacerdotes & cantores statis diebus deseruiebant Deo, quotidianasque illi laudes & gratias celebrabant: tum eorum etiam, quæ concinebantur: quæ suis quæque diebus distributa accommodabantur ad Dei opera, quæ quoque die constituisset Deus. Huius distributionis & ordinis non omnes psalmi indicium præ se ferunt, quòd multa sunt in eis die ipsa & vetustate deleta: in quibus autem etiam nunc extat, hi perspicuè indicant,

hoc pacto se rem habuisse, vt verbi causa, in psalmo vigesi
tio: Domini est terra, & in nonagesimosecundo, Domi
gnauit, decorem induit: quoniam in his sit præcipua de c
ne terræ mentio, ambo prima sabbati cantabantur, que
Deo condita fuit terra. Hic autem noster, quem habemus
nibus, in quartam sabbati descriptus est, nempe quòd
fuit tempus inductum in rebus, & institutum. Porrò auter
mi huius vtilitas & ægrotantibus medicina à tempore & p
tia ducta est, expectare enim iubemur tempus quo Deus
manibus iniquorum vindicaturus est, ipsis autem impr
iniquis mercedem suorum scelerum cumulatè relaturus.

Deus vltionum Domine: Deus vltionum ostendere.

FORTASSE videatur parum conuenire homini pro
pietatem colenti, instare apud Deum tam acriter, vt se
dat in impios vltorem, & eum, tanquam cunctantem
crastinantem, excitare. Sed hæc precatio rectè accipien
non enim illud, nec precatur Dauid, nec precandum
est, vt improbos ita vlciscatur Deus, quemadmodum ho
ira & odio incitati, suos sæpe vlcisci inimicos solent, sed
diuino more modoque puniat. Est autem Dei vltio plen
malorum medicina: nostra verò, interitus aliquando etia
norum: Ideoque verè Dominus vltionum ipse solus est
Nam nos quum pœnas sumere de inimico nos putamus, lo
re & opinione nostra fallimur. Quid enim nobis corpus i
obfuit? in quo tamen malè mulctando, si contingat omn
stras acerbitates expromimus. Quod te læsit, affecitque d
aut ignominia, animus fuit inimici: quem tu apprehen
retinere non potes, potest autem Deus: solusque ita po
nullo modo possit vim Dei & potestatẽ animus deuitare.
tumuis sit subtilis & velox, & ad elabendum paratus: quo
que fert, in manus Dei tamen incidat, necesse est. Ipsi ig
vindictam, & ipse retribuet: Quod sibi vt permittamus, ip
nos est cohortatus, ne si vindices ipsi velimus esse doloru
riarumque nostrarum, noceamus nobismetipsis aliquan
uius, quàm inimico: illum enim cùm vlciscimur, quo
vile est, minimique pretij, corpus illius scilicet affligimus,
lamus: in parte autem nostri optima & preciosissima, h
in animo, altam contrahimus labem, quod virtute inde,
nitateque exempta, culpas interdum in eo expiabiles susci
Quapropter oretur Deus, vt ipse nostrarum iniuriarum vl
qui solus rectè scit potestque vlcisci: atque ita sit vltor,
ipsum tantum quod nocuit, plectatur. Auarus aliquis p
te circumduxit, puniat in eo auaritiam: Superbus con

liam irrogauit, occidat superbiam: Flagitiosus attulit in domum tuam dedecus, extinguat illi libidinem. His pessimis animi & rationis consultoribus sublatis ac peremptis, mentem & rationem ipsam in diem & lucem veritatis restituat. Hæc est vindicta dignissima à Deo quæ exerceatur, à nobis quæ postuletur: quamdiu tamen in animo delinquentis aliqua etiam nunc bona remanet materies, quæ mereatur conseruari: dum est adhuc in peccando doloris aliquis morsus, & facinoris pœnitentia: dum non eodem modo semper agitur, habenturque alterna rectè & prauè faciedi internalla, & iuxta propheticum illud, Quum ceciderit, consurgit: quum sederit in tenebris, Dominus lux eius est: aliqua enim etiam tum residet spes in delinquente sanitatis apud Deum clementiæ. Vbi verò ventum ad extremũ est, omnibusque vitiis & omni intemperantiæ imperio ratio tota iam consensit, eaque in naturam & vim improbæ cupiditatis commutata est, alienosque induit vultus, nec sese quid ipsa esset amplius respicere voluit, hoc homine, vel non homine potius (Quid enim in eo iam hominis reliquum est?) quid faciundum sit, videat Deus. Nos id tantum oremus & omnibus precibus obtestemur, vt ab horum talium furiosa dominatione, si fortè plebibus aut populis præsidere iussi sint, fideles suos liberet dominus. Hoc item Dauid precabatur & postulabat, non Saulis sanguinem, nec cruentam mortem. Quis huic illius voluntati testis? Ipsemet. Etenim videamus quid egerit, quando facta certius testimonium perhibent, quàm verba: habuit Saulem persequutorem suum, & eundem autorem illius cædis crudelissimæ, postea bis in potestate, semel in spelunca, quo in loco illi se incoxanti partem paludamenti abscidit: iterum in tentorio suo dormientem, vnde cum hasta & poculo regio est regressus, libera ei vtrobique illum interficiendi facultas, & sese ab illius infesto odio & quotidiano vitæ suæ periculo eximendi: illum ipsum tamen, quem sibi hostem implacabilem, Deo & hominibus infensum, inuisumque esse intelligebat, traditum sibi ab eodem Deo in manus, non sustinuit occidere: quem maxime formidabat, contra quem paulò ante huius oratione Psalmi Deum vltorem tam vehementer aduocarat, quem si interemisset, erat ipse non solum ab omni errore & fuga conquieturus, sed ad regnum aspiraturus, eum ipsum inquam, non modo non occidit, sed nec mali quicquam attulit neque noxiæ: Quin incitantibus qui cum eo erant, & vt sumeret de hoste infestissimo pœnam adhortantibus, hoc respondere perseuerauerit. Non sibi, sed Deo tale iudicium conuenire. Ergo illo facto Dauid suum hunc Psalmum egregie ipse interpretatus est, cuius nos moderationem animi quoad possumus imitantes, eundem Deum contra impios cum pietate

inuocemus: ne si acerbitatis illi velimus esse suasores, re
primum in nobis, quod iure asperius debeat vlcisci.

Exaltare qui iudicas terram: redde retributionem supe

HIC iam fidei Christi & aduentus eius ac iudicij elucer
steria. Etenim sciendum est, eos Prophetas omnes quos S
sanctus impleuerat, habuisse propositum mentibus suis a
tum Christi Domini, mortemque illius & gentium libe
nem, tantoque antè prospexisse concursum omnium nati
ad meliorem fidem amplectendam, regnumque Dei illud,
iam non circumscriptum tempore, sed æternum futurum
constituendum: Quum hæc cuncta animo præuiderent
de magno illo Dei iudicio, quo orbis terræ & plenitudo
omnium, in veritate & in æquitate & iustitia erat iudic
non solum cognoscebant, sed crebrò & palàm & passim l
bantur, vt ex omnibus scripturæ veteris locis promptum
gnoscere. Hæc illi cuncta præuidebant, sed vt solent qui p
aliquid intuentur, aliquantò obscurius, quanquam era
magis etiã clarè dilucideq; cernerent, quod iustiore, vt dix
Dei donò assequebatur noster Dauid. Ac quod contingit
dum, valde aliquid desiderantibus, vt earum rerum, quar
expectatione sunt, quamuis eas nouerint longè post futura
piant tamen sibi lætitiam & commodum repræsentari, cr
que illas votis precibusque exposcant: & tunc cùm maxim
sus veniat, vt admodum opportunæ & necessariæ esse vide
Sic (alij alibi) hoc loco noster Dauid, exaltationem Don
aduentum eius, vimque & potestatem iudicantis adesse
iamque atq; instare postulat: ad refrenandam Saulis cru
tem, & ad populum ab illius cruci dominatu vindicandu
quęrendum hic primò, quur rogetur Deus vt exaltetur in
qui Dominus est terræ, quiq; eam continet vnus & conser
sit in ea semper ipse solus altissimus? In quo dicendum, D
plitudinem illam quæ in ipso infinita est, in cœlo & in terr
per eandem esse, in his verò quæ extra ipsum quodammod
in cœlis quidem perpetuum & immutabilem statum re
in terris aliquando minui. Maximus semper in seipso est
item in cœlo maximus apud illos beatos regni æterni inco
terra autem tunc magnus, quum qui penè Domini terra
hoc est vicem Dei gerentes homines, mandata ipsius præc
custodiunt, debitosq; illi habent, & perpetuos honores.
fer hoc idem in regem aliquem, & eum statue virtute & sap
prestantissimum, cuius tamen imperium & voluntas ha
leuior: erit ille in sese magnus, in populo multò minor. I
orbe terrarũ quum vitia dominantur, quum luxuria exulta

extollitur superbia, quum populatur & diripit omnia auaritia, tũ minor efficitur Deus, neque illius eminet tribunal, neq; ampla & grauis autoritas habetur: si vero ipse attollat sese, exurgatq; in altum, & se conspiciendum vindicem formidandumq; ostendat, sicut spirare incipiente Aquilone, contrarij venti noxij & insalubres, necnon nebulę nubesq. omnes, & quicquid prius turbidum aut corruptum erat, facessit continuo è medio, purgaturq; in serenum aera, & integram lucem intaminatamq. relinquit, Sic in sublime efferente se Deo, vitia peccataq; considunt, improbi homines metu comprimuntur, plerique etiam pœnitentia purgantur, inferni tenebrarum rectores prodire palàm non audent: lux, iustitia, veritas, mansuetudo charitasque dominantur. Hanc exaltationem domini & iudicationem terræ cum precabatur Dauid, habebat ille quidem recentem in Saulem iracundiam, qua aduersus illum, vt dominum inuocaret, fuerat incitatus: veruntamen non tam stricte, nec tam angustis finibus iudicium terræ & sublimationem Dei circumscribebat: sed animo & spiritu spectabat aliquid amplius, illudque iudicium, & illam exaltationem potissimum intuebatur, quæ illi maxime in animo lucebat, ad quam omni desiderio ipse æstuabat: parua enim terrarum portio Iudæa est: nec si in ea, aut pro ea tantum exaltetur Deus, idcirco sit in orbe terrarum sublimis, nec Iudæam iudicare, iudicare terram est, contraque potius vniuersi iudicij, & in toto terrarum orbe Dei exaltationis Iudæa futura erat accessio. Itaque illud est visum spectatumque iudicium, illa exaltatio efflagitata, qua Deus filiũ suũ aliquot post secula tanquam signũ sustulit, vniuersis nationib. ad vitam & salutem æternam omnib. ostendendam. Quo tẽpore dominus Iesus de seipso dixit, Quum exaltatus fuero a terra, omnia traham ad me: Atque idem de iudicio ita est loquutus, vt tunc maxime mundi iudicium fieri, tunc principem mundi exturbari foras diceret. Et is quidem tempore illo vsque adeo fuit exturbatus, vt aliquibus seculis expulsa impietate, repressisque omnibus vitijs, per quæ maxime Diabolus oppressum mundum tenebat, fides & veritas omnia obtinerent, tantiq; essent concursus cunctarum gentium ad Christi fidẽ veramq; religionem, & prioris vitæ erronsque pœnitentiam, vt liquido pateret, diuinum illud consilium diuinam vim esse. At enim reditum est postea in eadem quæ prius, & deteriora etiam mala: ergo alterum iudicium, alteraque Dei sublimatio orbi terrarum proposita est, quę quidem postrema futura est, nec erit vltra quicquam quod indicetur. Quam quidem Dei sublimationẽ, quodq; iudiciũ, quo animo expectẽt qui vitio & scelere perditi, vni tantũ seruiunt libidini & cupiditati suæ, æquitatẽ autẽ & iusticiã, & omne fas rectũmq; puertũt, prorsus intelligere nõ queo: nisi forte

hoc ita fore non credunt, de quo alio loco erit disputand
Nunc nos, qui ea futura certo credimus, agamus Deo & dom
nostro Iesu Christo gratias, quod exaltatus fuit, & iudicauit,
cesque & vota Dauidis prophetæ sui, sua benignitate est
secutus: illa prima exaltatione videlicet, & iudicio, quo v
homine culpæ totius reo, in crucem secum affixo, nos noui, v
ui perpetuo esse possemus, accepimus facultatem: Et quæ
maior superbis retributio fuit, quàm humilitatis patientia
doctrina? Nam & ipse dixit, Discite à me, quia mitis sum, & h
lis corde. Quis porrò magis idoneus ad docendum, quam D
lius? Quis grauior autor? Quis magister melior? quam is, q
mnium natura summus, sponte sua ac volens vsque eò effect
humilis, vt proposita sibi humani generis salute, graues iniu
indignissimas contumelias perpessus sit, mortem denique i
in suo corpore exceperit: quò nos doceret, quæ gradus nol
cœlum, & ad gloriam faciat, non superbiam eam esse, sed hu
tatem; regnumque mundi quod dicitur, superbię esse: quod
Dei, humilitatis. Huc Dauid sua vota & desideria intendeba
enim expetebat Saulis sanguinem, sed illius vim & iniquit
reprimi, populumque ab iniusto illius dominatu cupiebat
rari. Itaque prosequitur & instat.

*Vsquequo peccatores Domine, vsquequo peccatores glo
buntur?*

Hæc verborum geminata pronunciatio, ad indicandum
mi interiorem motum vim magnam habet, & ad aliorũ an
item concitandos, præsertim cum est interrogando facta: v
mens est enim interrogatio, eademque animos audientium
xime attentos facit, propterea quòd eodem temporis punct
quid tu quæras intelligunt, & quid respondeatur expectan
hementer igitur Dauid commotus, nec tam peccatis impr
rum (interdum enim peccare humanum est) quàm persev
tia in peccando, & quod extremum malorum omnium es
iam gloriatione in peccatis, quasi instat Deo, & nimiam illi
tientiam incusat, quòd ferat & toleret tam diu istorum inso
am: Atq; idem ipse, qui eũ fortem, & patientẽ, longanimũ, &
tum misericordem laudare, & prædicare erat solitus, nunc i
ad festinandum incitat: hac nimirum de causa, vt quam mi
multi de populo in vias impias abeant, & discedant, que
multitudinem ipse cernebat iam collectam circum Saulem
ruptam domini imitatione & exemplo, vt Doech Idumeu
complures alios: ergo vrget & instat, vt auferatur impijs pot
& gloriatio, vt ne dominentur, vt ne potentiam obtineant
quam viaticum vberius suæ iniquitatis: atque huiuscemodi
ri

riationem quid mali sit, magis etiam enucleate ostendere est exequutus.

Quousque peccatores Domine, quousque peccatores gloriabuntur?

Loquentur, & prædicabunt iniquitatem: loquentur omnes qui operantur iniusticiam?

Hæc est gloriatio, quæ in tota mole vitij summum locum obtinet: Loqui enim voluntatis est, operari potestatis, gloriari autem his præterea quoque, iam fastigium est, & intemperantiæ, ac vitio extrema manus apposita. Igitur his duobus adminiculis, & velut substructionibus, tota subnixa est prauitatis ædificatio: nam & qui loquuntur gloriantur, neque gloriarentur nisi facerent: Quæ ambo cum coniuncta sunt, nihil abest vitio, quin plene & cumulate sit vitium: sin autem diuisa & separata sint, leuius vtrumque multo, & minus graue efficitur. Nam qui loquuntur, ea mala quæ facere ipsi non possunt, hi stolidi potius & leues, quàm scelerati ducuntur: Qui vero faciunt, & à prædicatione abstinent, mali illi & improbi, non tamen extrema iniquitate cumulati sunt putandi: retinent enim adhuc pudoris & modestiç aliquod vestigium: Vbi vero vtrunque adest, & super vtroque extructa & exaggerata gloriatio: Vbi expugnatio alienæ pudicitiæ, non tam grata est, quamquam fuerit ea multo studio elaborata, quàm prædicatio exhausti laboris & operis: Vbi auarum & rapacem non magis raptus, quàm fraus in rapiendo adhibita delectat: Vbi iniqua iudicia fiunt, fidesque venalis habetur: vbi fas confunditur, ius violatur: vbi intemperanter & luxuriose viuitur, atque insuper hæc omnia in laude & in gratia gloriando ponuntur. Quis vllam inde abesse partem sceleris, improbitatis, & impudentiæ putet? Quid præterea quid agit ista gloriatio? Nónne ciuitatem donat vitijs, virtutibus exilium indicit? Nónne non solum pudicitiam corrumpit, sed pudicitiæ nullum relinquit locum? Nónne non modo ipsa rapit & furatur, sed implet omnia furibus & raptoribus? Quorum proh sancte Deus, quantos interdum greges conspicimus, atque hos quidem nos huiuscemodi homines, in hominum numero ponere vix videmur posse: qui si non essent aut non fuissent, dispersi multis in locis, vel omnia prope modum sæpe obtinentes, O fides Christi, quæ æternæ salutis viam omnibus credentibus aperuisti; O sancta illa & mundo toti salutaria Iesu Dei præcepta, sanctæ leges, sanctæ institutiones: quæ si rite seruatæ, & diligenter fuissetis, atque vt fuerat cœptum in honore habita, vberiore multo fructu cœlestium bonorum semina sparsissetis: quanto

esset vobiscum, & cum humano genere præclarius actum: quibus bonis abundaremus? Quantarum cladium fuissemus expertes? Nunc vobis spretis & contemptis in quæ præcipitauerimus mala dicendum non est: Illud dicendum, & sedulo rogandum, vt à prauorum & impiorum hominum potestate plebes suas liberet Deus. Illis vero vt pœnam inferat, & damnationem? Nequaquam, sed vt lucem eis potius suæ clementiæ, si capere ipsi possint, offerat, atq; ostendat. Atq; vt appareat necessario rogari Deum, vt populos suos eripiat ab illis, videamus quantum agant malorum, cuiusmodi scelera committant.

Populum tuum Domine contriuerunt, & hereditatem tuam vexauerunt.

Viduam & aduenam interfecerunt, & pupillos occiderunt.

Ex historia à Saule hoc in Nobensem ciuitatem perpetratum facinus est, in qua nullius vitæ omnino pepercit iracundia regis, neque vlla fuit, quo minus omnes ferro trucidati occumberent, ætatis, aut sexus aut generis facta distinctio. Sed ad omnes illiusmodi rectores & impios præsides extenditur, non enim arctatur angustijs Spiritus sanctus, neq; terminos habet intelligentię suę, nec regionibus circumscribitur, sed permeat in omnia: hocque in sacro volumine, quod ipsomet dictante, totum è cœlo, & cœlestibus diuinæ doctrinæ consilijs haustum, & expressum est, plura & longe maiora comprehenduntur, quam quanta capere potest hominis mens: quæ propterea tamen absistere non debet, nec spe intelligendi defici, sed niti potius scrutando, inuestigandoq; vt quotidie accipiat aliquid amplius. Paululum n. quicquid percipitur, quantulumcunq; sit, non paruum momētum ad beatam vitam affert. Quod de beato Pambo, in Ægypti solitudinib. Deo inseruienti, literis est traditum: qui cū accedens ad Doctorē, vt librum psalmorū ab eo addisceret, audisset primum versiculū psalmi XXXVIII. Dixi Domino, custodiam vias meas, vt non delinquam in lingua mea: eo contentus versiculo, discessit, annisq; triginta ad vitam recte instituendam illa vna sententia est vsus. Igitur aduersus Saulem ista quidem potissimum intenta est expostulatio: Sed valet aduersus similes cæteros. Atque is quidem, quum ira & crudelitate incensus, vniuersum populū illum militū gladijs trucidandum dederet, per causam, quod receptum Danidi primo, mox exitum ad fugam præbuissent: Quid poterat dicere, quamobrem id esset, non dico iure (nullum enim ius suffragatur crudelitati) sed mediocri saltem iniuria factum? Si illos egisse maliciose, odio vel contemptu sui existimabat, cognosceret causam,

ſam, daret ſpatium iræ, quoad nocentes ab innoxijs ſegregaret. Sed fac ciues omnes fuiſſe nocentes, qui tamen neutiquam erant, num etiam viduas, & aduenas, & pupillos oportuit occidi? Qui profectò miſeri, ab omni non modo culpa, ſed etiam ſuſpicione culpæ remoti erant, & omnes tamen eandem acerbiſſimæ mortis ſubierunt pœnam, contra omnia & Dei & legis Moſaicæ præcepta, in qua his maxime generibus hominum humanitatis officia impendi iubentur. Ita quibus ira etiam hoſtilis, vrbibus in bello captis per vim, parcere ſolet, eis non pepercit in pace iniuſta iracundia Saulis. Iam hic mos eſt animi effrenati & conſuetudine excitati, impetu ferri in id quod collibuerit: hæc improbarum cupiditatum vis & natura, vt ſatietatis in ſe finem non inueniant, eatenusque excurrant, quatenus non tam ipſa etiam voluptas, quàm cæca quædam temeritas prouocat, & qua defatigatio, non voluntaria illa interſpiratio conſtituit terminum. Hoc tum Saul in crudelitate: Quid in auaritia, quid in intemperantia quàm multi? Quid in iniuſtitia & iniquitate? præſertim ſi qui in imperio & iuriſdictione conſtituti, vim illam muneris ac poteſtatis ſuæ, non ad tranquillitatem & commodum populorum, ſed ad ſuas explendas cupiditates conferunt. Hi ſunt domine, qui populum tuum conterunt, qui diuexant & lacerant hæreditatem tuam. Tua enim hæreditas, tuum dilectum & charum patrimonium, fideles populi ſunt: in quorum bonis moribus diuitiæ tuæ, in quorum pietatis & nominis tui cultu, clara eſt & opulenta poſſeſſio tua. Qui quum in pudore & pudicitia corrumpuntur, quũ ad intemperantiæ ſtudium exemplis turpibus prouocantur, quum exagitantur iniquis iudicijs, iniquis imperijs, iniquis direptionibus, in eis tum nimirum hæreditas tua vexatur. Atque vt hæreditatem alieno ære merſam, qui ex teſtamento aut ab inteſtato ſucceſſuri ſunt, facile ſolent ſpernere & recuſare adire: ſic vehementer verendum nobis eſt, ne tu quoque Deus hanc tuam hæreditatem, culpis & vitijs contaminatam, multa penè deſperatione à te ipſo alienatam, recuſes cernere. Sed miſerere Deus, miſerere, & auerte iram tuam à tuis, in eosque potius conuerte, qui nec tui eſſe ipſi volunt, & alios, vt ne ſint, abſtrahere conantur, conteruntque plebem tuam: non vt publicis rebus conſulant, non vt aut iuſtum bellum inferant, aut refrenent hoſtium ingruentium impetus, non vt ſtatum & dignitatem ſuam tueantur: hæ enim cauſæ in ſummis regibus ac principibus, nunquam optandæ illæ quidem, ſed aliquando neceſſariæ, ſemper ferendæ cum modeſtia & patientia ſunt. Verum iſti ſuam vt expleant auaritiam, vt ſuppeditent intemperantiæ, vt ſeruiant ambitioni. Qui ſi etiam tales interdum ſint honore poteſtateque videlicet, vt illis æquitatis omniſq; abſtinen-

stinentiæ ac integritatis curatio fuerit demandata, ea vero lo.
porrò ad contrarios effectus recidunt. Hi sunt domine, qui n
solum conterunt populum & vexant hæreditatem tuam, se
quadam maiore crudelitatis & iniquitatis viduas & aduenas
terficiunt, pupillosque occidunt, in re quidem & corpore: qu
vt quis minus est ab ope propinquorum auxilioq; munitus, h
magis est istorum iniuriæ cupiditatique expositus: & quæ po
simum valere causæ ad excitandam fidem & diligentiam præsi
solent, orbitas, viduitas, peregrinatio: hæ turpes maxime infla
mant cupiditates, vt tanquam ad paratiorem prædam se conu
tant. In anima autem & mysterio, videamus quæ sit ista tanta
duarum & pupillorum internecio: Vidua, anima est, quæ aut
tionem nullam, aut eam imbecillam & inconstantem habet:
enim animæ ratio est, aut si est masculo nominis genere vt
dum, quando Græce dicitur λόγος, nos dicamus tantisper co
lium. Est igitur consilium vir animæ, quod si absit, aut infirmu
debileque sit, vidua anima est. Quid enim interest ad viduita
naturam, habere virum inutilem, aut omnino non habere? V
runtamen huiusmodi animæ, quo per se ipsæ imbecilliores su
hoc magis rectoribus & præsidibus sunt, ac fidei eorum comme
datæ & concreditæ, vt quod non habent domi, illorum pro
dentia accipiant, quotidianum videlicet adiumentũ salutis su
vt in integritate virtutis, & in bonorum morum bona valetu
ne teneantur: Quæ si cõtra exemplis turpibus corruptæ, ac ve
imbecilles, facile abductæ in viam interitus, tetram peccati o
eant mortem: tibi ô quicunque & vbicunque iniquè præes,
duarum huiusmodi adscribitur interfectio: tibi occisio aduen
rum & pupillorum: maiore etiam crudelitate, quàm si eor
bona & fortunas diripuisses, quanquam fit quidem sæpius vtru
que, sed grauiore multo in hanc partem scelere: Nam ad ide
exemplum aduenæ sunt, qui ignari morum & hominum, cum
aliquò conferunt habitatum, nouæ patriæ moribus instituere
se student, qui ad præclaram certe perueniunt tuæ disciplinæ
gulam. Pupilli vero hi, quos tu flectas & fingas quemadmodu
velis, in quibus penitus tui moris & voluntatis formam imp
mas, quos habeas deinceps, quibus confidas maximè, tanqua
filios vero orbatos patre, te patrem iniquitatis suæ vnum agn
scentes, quos statuas in omni tua libidine & cupiditate emis
rios. Hos tu interficis & mactas vniuersos, his ferrum ipse & p
gam & interitum affers: Quod non faceres, aut certè non ta
effuse, neque tam passim faceres, si Deo existimares ista esse cu
Nunc quæ nam ista est ratio & intestina cogitatio tua? Legan
prophetam, tua arcana consilia nudantem, tuas absconditas
gitationes in lucem proferentem.

Et d

Et dixerunt, non videbit dominus: nec intelliget Deus Iacob.

VIDEN' vt deprehensus es nefaria cogitare? Et nimirum radix, & origo omnium vitiorum est, falsa ista & longe mentiens de Deo persuasio: tanquam aut nullus sit, aut si sit Deus, nihil curet omnino res humanas. Duplex hic error, & quidem re duplex: quanquam verbo videantur qui alterutrum ponunt, de altero non contendere, necessario tamen in vtroque offendunt. Nam qui curare hæc nostra negant Deum, verbo Deum esse confiteri videntur, quod est longe secus: Qui vero ex omni eum natura penitus tollunt, non habent necesse dicere Deum inferiora ista non curare, quod tamen re ipsa astruunt: non enim oratio apta est, quum de eo quod nusquã est, ita dicatur, quasi quædam sint, quæ illi non sunt curæ. Sed Deum nihil omnino esse, paucissimi disputauerunt: quorum vnus, nescio qui, ἄθεος etiam dictus est: Aufert enim omnibus hominibus sensum & conatum sic censendi & cogitandi, Lux ista diurna, & nocturnorum luminum aspectus, tantusque, & tam admirabilis ordo rerũ pulcherrimarum, quæ dum alternis temporum interuallis occurrunt, & redeunt semper ad idem, vicissitudinesque illas conficiunt, per quas salus continetur vniuersi, neque vel tantulum ab præstitutis semel cursibus motibusque deflectunt, ipsæque diuersæ inter se, & plerunq; repugnantes, in vnum tamen concentum, & vnam concordiam omnes finiunt, declarant profecto & prædicant altius quiddam esse, idque summum omnium atque vnum cuius omnia lege & imperio moueantur: quod & vbique, & in sacris literis præcipuè, nominatur Deus. Cœli enarrant gloriam Dei, & opera manuum eius annunciat firmamentum. Hæc vox naturæ, Deum esse clamantis, tanto quoquo versum sonitu diffusa est, vt omnium gentium aures, omnium mortalium mentes, cordaque impleuerit, etiam nolentium & reluctantium: vt si paulum modo animum aduerterint in cœlumque suspexerint, esse quendam Principem & Dominum naturæ totius fateantur. Quare Deum nihil omnino esse nemo aliquo præditus sensu planè potuit affirmare. Ignorari autem ab eo, aut certe negligi res humanas, tam multi sibi ipsis persuaserunt, vt horum multitudine terrarum orbis laboret. Hi dicunt in cordibus suis, inquit Sophonias propheta, Non faciet bene dominus, & non faciet male. Hæc est persuasio, fons scelerum omnium, incitamentum flagitij, arx totius intemperantiæ & iniquitatis: à qua qui decurrunt, quin in omne flagitiũ, omnemq; cupiditatem præcipites ruant, nihil habent pensi, neque moderati: quorum quidem est deterrima & perniciosissima natio: Primum, quia multitudine ipsa est robustior, nam illi Deum vspiam esse negantes, improbi sanè, &

pœna

pœna magis, quàm verbis refutandi, attamen aliquot sęculis ferè sunt singulares: Deinde, illi ingenij iactandi gratia agere id videtur, isti intemperãtiæ & iniquitatis potius exercendæ. Postremò, illi & raros aut nullos habent assensores, & ab ipsis diuinis operibus facile refelluntur: isti cum sui imitatione plurimos corrumpunt, tum præbent suis factis & operibus occasionem de Dei prouidentia ac iustitia aliquando dubitandi. Ac si penitius magisque introrsum istorum impietas inspicienda est, hi sunt, qui aliquanto etiam efficacius Deum auellunt è rerum natura, quàm superiores illi, quum tamen eum verbo relinquere videantur, quod factis aduersus eum, non oratione pugnant. Qui enim quæso relinquis in natura Deum, si illi adimis prouidentiam? An tu rem vllam, nedum rerum omnium principium & caput, statuis esse posse in natura expertem eius muneris & functionis, quæ rei illius propria sit? Fieri hoc nullo modo potest, vt sit, vt stet, vt locũ habeat: vt enim, si ignem des quidem, & concedas in natura esse, eum autem neges calefacere, simul illi & actum suum, & naturam, hoc est, totum ipsum ignem è rebus tollas: sic qui prouidentiam & iudicium Deo auferunt, Deum ne esse quidem in rebus patiuntur: nec tamen in hoc fini insistunt, vt quasi cognitionis duntaxat & disputationis causa videantur iustitiam Dei è rebus tollere, sed fenestram sibi ad omneis libidines, & omnia scelera patefacere nituntur. Visne videre rem ita se habere? Accipe ex eisdem sacris codicibus oraculum, Dixit insipiens in corde suo, non est Deus. Hoc est, nobis non est, neque mortalium vllis, non inspector, non punitor facinorum nostrorum: Nam hoc & insipienti illi sat erat, & quo posito tamen, sequebatur etiam id quod modo diximus, Deum omnino nusquam esse: Verum ille non tam id quærere subtiliter laborabat, ad tactum, & gustatum, & corporea oblectamenta properabat, quibus vt posset frui liberius, hoc vno erat contentus, Deum sibi non esse. Itaque alio loco hoc idem ostendens de impio Psalmographus, Non est Deus, inquit, in conspectu eius. Et item, Dixit in corde suo, oblitus est Deus: auertit faciem suam, ne videat in finem. Quæ persuasio eam habet vim, vt omni obice pudoris & religionis emoto, vniuersum vitiorum flumen irrumpat. Ergo simul ac dixit insipiens in corde suo non esse Deum, quid sequitur? Quid? Corrupti sunt, & abominabiles facti sunt in iniquitatibus suis, nõ est qui faciat bonum. Igitur effectus illius persuasionis, omnis corruptio & abominatio est. Etenim non possent, qui se totos sceleri & intemperantię dedunt, tota mente in id vacare, si Deum curare ista, & vindicare arbitrarentur. Quapropter illo sese primum metu liberant, quoad tamen possunt: nam quid assequantur, alio loco fortassis erit disputandum. Conantur quidem certè

se li-

ſe liberare, ac exoluere. His nunc hoc animi morbo vehementer affectis, & vel ſuo ſcelere & intemperantia, vel alienæ improbitatis exemplo in hanc peſtiferam opinionem demerſis, ex huius Pſalmi ſaluberrima lectione affertur medicina, ſi capere eam velint, & ſapientiori credere, Deo iſta eſſe curæ: retractemus prius morbum, vt aptius poſt poſſimus apponere medelam.

Et dixerunt, non videbit Dominus.

DIXERVNT, de eo quem nos Dominum habemus, ipſi vero non habent: Qui enim habeant pro domino, cui eſſe curæ familiam negant? Dominus enim eſſe ſine domo non poteſt, porrò domus eſt, non tam domicilium ac tectum, quàm ipſa liberorum atque ſeruorum ſub vno rectore & magiſtro ordine inſtituta collectio.

Non intelliget Deus Iacob.

DEVS Iacob, Deus verus eſt, cæteri Dij gentiũ, ficti & ementiti. Quòd ſi verus Deus hæc noſtra non intelligit, cæteri quomodo intelligant? Et ſimul attende omnem omnino Deo auferri cognitionem, quando & ſenſus illi, & intellectus eripitur, neque ſolum in præſentia, ſed in poſterum etiam auferri: non ſolum enim non intelligere, ſed nec intellecturum affirmant Deum, quod idem eſt, ac dicere, eum ad intelligendum facultatis nihil habere, vt ſicut dicit Apoſtolus, peccatum peccantius ſit, duplexque maledictio duplicato proferatur, & in re geminata, & in tempore. Quid? Iſti videntúrne aliquid Deo in natura rerum præter caſſam vocem & nomen inane relinquere? Vidimus grauem morbum. Nunc ad medelam morbi, vnà cum Pſalte noſtro, Deo freti, conuertamur.

Intelligite inſipientes in populo, & ſtulti aliquando ſapite.

HAEC vehemens increpatio cum indignatione prolata, magni præceptoris indicat autoritatem, eſtq; ad vtilitatem doctrinamque, eorum qui errant & falluntur, ſuſcepta. Facit enim attentos, & ad expectandum aliquid magni, aures & animos audientium erigit. Sanè increpat vtroſque, & eos qui de populo, hoc eſt, de ſimpliciore hominum genere capti inductique ſunt, vt propter felices impiorum ſucceſſus, & ſæpe contrarios piorum, exiſtiment ab harum rerum gubernatione & cura abeſſe Deum, & qui ipſi impietate & ſcelere principes erroris & prauæ opinionis ſunt: Prioribus illis attribuit inſipientiã, quæ eſt ignoratio, doctrinæ non repugnans: Poſterioribus his ſtultitiam, quæ eſt ignoratio, doctrinam omnem repudians. Inſipientes ſunt, qui ita neſciunt, vt ſi quis eos doceat, poſſint iam ſcire, quæ antea

antea ignorauerunt: Stulti sunt, qui ita nesciunt, vt scir
optime, & callere omnia videantur: qua quidem scientiæ
persuasione inflati & tumidi, aditum amplius ad se veræ sci
non relinquunt. Hæc ignoratio, captis & orbis omni lu
oculis, comparata est: illa prior, conniuentibus. Igitur cu
pellauit insipientes in populo, & inuitauit ad intelligendum
nus hominum vocauit, quod simplicitate potius, quam c
lio, in dubitationis scrupulum de Deo, & diuina prouidenti
hæsisset, nec spone sua, sed imitando alios, multaque quo
boni moris & ordinis expertia intuendo, semetipsum quoq
eandem foueam erroris demisisset, & esset adhuc tamen dis
nabile. Qua autem est, Et stulti aliquando sapite: illos i
puit, quorum est prope salus & correctio desperata, qui hab
iam & callum teterrimæ ignorationis induxerunt: propt
que verbum apposuit, Aliquando, quod idem valet ferè
fieri potest, si vlla reliqua spes est, si quod à vestra voluntate
nere iam nequitis, aliquando à die & tempore accipiatis.

*Qui plantauit aurem, non audit, aut qui finxit oculum
considerat?*

RATIO physica est eadem cum interrogatione, tanqua
lum contorta, vt vim habeat ad refutandum maiorem: de
nos breuiter quidem, sed aliquanto accuratius disseremu
Spiritu sancto nos adiuuante, aliquod lumen possimus
stis philosophiæ errantibus attollere, per quod, omnia in
tem & intelligentem Deum, ipsi quoque intelligant. Sa
tota huius argumenti est, maiorem effectorem, eo quod e
tur esse. Quòd si tu quum non abs te ipso, sed aliunde sis, ha
que autorem tui & effectorem Deum, his facultatibus tam
viribus præditus es, videndi videlicet, audiendi, cæterarum
omnium: quid ita non putas easdem potestates & habere D
& melius quàm te præstantiusque habere? An quòd oculi c
in Deo non sunt, iccirco ab eo vim videndi segregas? At no
modo Iob, qui cum Deum optime videre sentiat, carnem t
& oculos separat ab eo. Quum enim sic interrogat, Nu
oculi carnei sunt tibi? aut sicut videt homo, & tu vides? Ide
fert, ac si diceret, non sunt carnei, neque ita vides, sed ac
multo, & præstantius vides. Et recte ille quidem: Nam ocu
caro ad id potius valent, non vt videatur, non enim vbicu
oculus est, ibi statim est visio: sed vbi oculo adest visus,
contracte & finite videatur: Nam videre ipsum per se si in
tione spectes, amplum in immensum & pertinens est. Vn
tem oculus quisque terminum habet, quo summum in
do potest peruenire, alius alio vegetior & magis prospici

omnes tamen in hac facultate finiti, vt insistant alicubi in videndo, nec vltra progrediantur, quam quatenus spatijs & terminis, quæ est corporum omnium natura, eorum vis & potestas sit circumscripta. Illud autem ipsum quod est videre, sua ratio videlicet ac videndi essentia, nullo impedita corporis, & propterea imbecillitatis vinculo, in ea mente profecto tota est, vnde in hos singulares oculos continenter est accersita: eademque infinita, hoc est, nullis omnino huius facultatis intersepta terminis, quā nihil earum prorsus rerum, quæ sub sensus illius notionem cadunt, vllo modo potest præterire, aut effugere: nihil vllis infuscatur aduersus eam tenebris, nihil corpore obtenditur, nihil interuallis & spatijs absconditur: corpus enim non est in Deo, cui alio corpore obstrui, aut quod terminis possit circumcludi, sed vis mentis, omnium effectricis & dominæ, ab omni mole corporea absolutæ: ideoque omnia facillimè administrantis & regentis, in qua cunctarum facultatum & virium, quæ in rebus factis insinuatæ sunt, tanta est abundantia, tam infinita, inexhaustaque vbertas, vt non solum omnibus & oculis, & auribus, & animis inde suppeditetur, quod illis satis superque suarum facultatum sit, sed si infinities totidem prodeant in natura rerum, quot prodierunt antea, vel post prodituri sunt, abunde tamen paratum omnibus, quod illinc hauriant, sit futurum. Ille ergo, qui totam vim videndi, & id ipsum quod purum & absolutum est videre, in se continet, quum illud dispertit in tot oculos, tantamque artem & rationem adhibet in fingendo & collocando: quid agat ipse, profecto videt, semperque vidit: neque est bono ædificatore inscientior, qui quas opportunitates in domo bene ædificata disponit ipse atque aptat, habuit in mente & ratione sua prius, & exactius etiam habuit. Siquidem descriptionibus, mensurisque rationis non possunt corpora ad amussim respondere. Atque hic mortalis & imbecillus est, non Deus, sed Dei similitudinem gerens, qui tamen ex ea arte, quam intus habet, & ratione illa ædificatoria, si corporis natura, implicatioque non obstet, afferatque difficultatem, innumerabiles quotidie domos possit extruere. Quid ille summus, & æternus, & omnipotens, nullo inuolucro corporis irretitus, & propterea vocans ea quæ non sunt, tanquam ea quæ sunt, in quo omnes omnino rerum omnium rationes, quæ sunt ipsæ essentiæ ac naturæ, & hæ absolutæ, perfectæ, vniuersæque insunt, quæ innumerabilibus ex sese rebus formandis & constituendis semper sufficiunt: quæ quum promantur quotidie, non exhauriuntur, quum delibentur, nunquam tamen decerpuntur. Quid ille inquam existimandus est? Non videre ne? qui visum cæteris præbeat: aut non audire, qui donet auditum? An verò alio sensu vllo, intellectúne carere est putandus,

dus, quem quæ sentiunt cuncta, quæque intelligunt effe
sensuum suorum, & creatorem confitentur? At enim vt
fortè, inquiunt, & intelligat hæc inferiora, nihil ea curat
Quando quidem si curaret, quum eius vim & potestaten
res effugiat, suo cuncta ordine, rectéque gererentur, qu
agi plurima, & fieri perperam, nullo ordine cernimus. C
omnium fontemque malorum, prauam hanc & peruer
Deo opinionem: quas illa strages in humano genere, quo
das & rapinas quotidie agit? Cui si primo hac responsio
curramus, falsò istis ita videri hallucinariqué eos in his
praue & perturbate geri videantur: Deum autem recte c
& disponere suo ordine omnia: quid tandem contra prof
Audeántne sese & visionem suam cum Deo comparare? A
contendere, rectius se quàm Deum de hisce iudicare? No
nor, sint vsque adeo impudentes: De illis dico, qui se do
nunt, qui fortuitò, non certa sententia in errorem hunc d
runt. Nam illi alteri, ne primas quidem huius orationi
bas, in animum suum patiuntur introire. Nondum Chr
arma capimus ad refutandum: Adhuc in communi scient
samur, Prophetæque verbis & sensis inhæremus, qui qu
xit, Qui finxit oculum non considerat? Miro profecto
lio considerationem à visione non disiunxit, vt si conuin
tur videre Deum, eundem considerare cogerentur fateri.
enim est visio, si non consideres? sine quo oculis sæpe ap
vigilantibus, si quid offeratur & occurrat, ne cernitur qu
vt appareat animi esse, & non oculorum videndi iudiciu
porrò attentio animi & consideratio, si curam cogitatione
non affert, quo pacto munus suum officiumque tueatur?
quàm non in Deo eodem modo, quo in nobis, sed illabo
eo, & expedita est. Neque hoc argumento ad refellendun
tentus Dauid, prosequitur amplius, & instat.

Qui corripit gentes, non arguet? qui docet hominem
tiam.

DVPLEX hic curæ & prouidentiæ Dei modus: aut eni
monet edocetque quid sit faciendum: aut declinantes à p
pris corripit & castigat: qui vtrumque horum agat, eum
& prouidere quicquam qui negat, profecto ipse quid senti
hil omnino videt: Atqui vtrunque manifestò agit Deus. Ag
primum communiter ad nationes, deinde ad electos Dei,
stros conuertamur. Est enim eò intenta hæc ratio, vt si quas
muni quadam scientia erudit gentes, eas tamen aberrante
ripit: multò id magis in nobis sit facturus, quibus edoc
præter leges, præceptaque naturæ, etiam peculiarem doctr

pre

propheticæ legis, & semetipsum postremò doctorem exhibuit. Videamus igitur, quæ sit ista scientia, quam communiter omnes homines edocet Deus: atque vt planius de ea loqui possimus, similitudinem primò illius in oculo exponamus: Dicimus enim necessariò munus, functionemque videndi docuisse nos Deum, propterea quòd quum in nobis oculos effinxit ad videndum aptos, & ea quæ hoc sensu visionis percipienda erant, proposuit ante illos clara ac illustria, lucemque adhibuit, quæ colores, varietates, distantias, motusque cunctorum patefaceret: nos eadem sæpius intuendo, artem videndi & peritiam quandam acquireremus, per quam quid esset iam, & quid valeret id quod cerneremus primo ipso iactu oculi motuque admoneremur. Item fecit in animo hominis Deus, longeque in eo præstantiorem constituit mentis oculum, ad intelligendum aptum, cui cuncta quæ fecerat, & semetipsum cognoscendum proposuit, vt ministerio sensuum primo nixus, deinde per semetipsum gradus sibi instruens, atque ab alio ad alium sublimius semper se erigens, in cœlum tandem se inferret, ac diuina illa & immortalia contemplatus, vbi illorum considerasset ordinem, Deumque effectorem omnium adorauisset, tum rediret ad sese, conaretur que, quantum quidem in eo esset, ad illorum exemplum & imitationem semetipsum formare, atque instituere. Hanc nimirum scientiam omnes homines docet Deus, non humano sermone eos erudiens, sed voce illa, quam alio loco cecinit Dauid Propheta, Cœli enarrant gloriam Dei, & opera manuum eius annunciat firmamentum: Dies diei eructat verbum, & nox nocti indicat scientiam: Non sunt loquelæ istæ, neque sermones, quorum non audiantur voces eorum: In omnem terram exiuit sonus eorum, & in fines orbis terræ verba eorum.

Vides ergo, & intelligis, homines à Deo scientiam esse doctos. At quam scientiam? Hoc enim iam demonstrandum est, quæ sit ista, & cuiusmodi scientia, cuius doctorem Deum meruerit habere humanum genus. Nec tamen dubitandum diutius est, quin IVSTITIA ea sit: Lex naturæ videlicet perpetua & inmutabilis, per quam quod suum est vnicuique custoditur, ita præclare in cœlo descripta, in cæteris rebus impressa, vt qui eam non inde in suos animos hauriunt, animum non habere, aut ne homines quidem esse videantur. Porrò suum cuiq; tunc custoditur, quum non solum locus, honos, officium, munus, functio denique sua vnicuique integra inuiolataque seruatur: Sed etiam vbi lapsum aut titubatum aliquid fuerit, & vel oppressione subsederit, vel accretione intumuerit, quum id in statum & ordinem pristinum reuocatur, præmiumque & merces sua cuique pro operibus &

factis digna rependitur. Illud primum, in æternis & inco
bilibus locum habet: hoc alterum, in fluxis & caducis. H
Iustitia, quæ in Deo consilium, & sapientia, & prouiden
est, quod quidem postremum nomen Iustitiæ imprimis
tum est, & familiare: neque enim vlla est iustitia non pro
eadem si eam tanquam sponsam de thalamo progredien
cœtum hunc præclarum tot rerum, tantarum, & tam va
deducas, ipsamque ad illas applices, & in illis constituas,
illa ordinis & nomen & rationẽ adipiscitur, vt iustitiæ no
tat. Est enim ordo nil aliud, quàm in rebus collocata & i
ta iustitia: Quæ simul atque enituit, in creatis rebus, &
minus in ipso Dei consilio menteque permanens, radium
tutis in omneis res explicuit, ordinemque distinxit: tum
rabilis iste ornatus emicuit tam superorum corporum qu
ferorum: suisque partibus & muneribus distinctus totus
que dispositus, complexum hunc mundi constituit ing
eumque circumcirca in globi speciem tornauit: nimirum
ea forma, quoad corpori fas est, ad similitudinem sui ef
proxime accederet. Quo etiam magis intelligitur & à l
ctus, & illius prouidentia perpetuò conseruatus. Eade
quæ effectrix, eadem inspectatrix est creationis suæ, Dei b
& iustitia, & prouidentia: conseruatque quod creauit, or
que tuetur in primis: qui si deficeret, aut permisceretur,
hæc, quæ tanta mente perfecta sunt, ad inane omnia e
conciderent. Ordinem igitur præcipue & maximè diligit
eoque teneri cuncta vult, nec potest vacuus esse volunta
Proinde & iustitiam productricem ordinis, in omneis æ
adhibet: Non enim in eo accidit, quod interdum in hom
imbecilla facultate præditis; vt hunc ipsum ordinem, h
Iustitiam in magnis rebus adhibeat, in paruis negligat: S
quaque arte & facultate, eiusdem est rationis, quæ sub il
tem facultatemque succedunt, pari cuncta studio, mini
diocria, maximaque curare: nec medicinæ ars id agit, vt c
put hominis, thoracemque curauerit, minora cætera m
partesq; alias negligat, sed omnibus æquam & similem a
diligentiam curationis suæ. Structoria vero aptandis co
tandisque lapidibus, sic paruos vna cum magnis compon
terserit, vt neget alteros sine alteris probum opus & firm
cere posse. Item de Deo necessario est intelligendum, qu
sit infinitæ potentiæ & sapientiæ compos, quum omne q
aut etiam esse potest, illius numini & voluntati præsto
nem autem ipse in primis Iustitiæ filium diligat, quo pa
tandus est eum quidem ipsum ordinem in summis & n
adhibere, in inferioribus alijs negligere? Quod si facere

tam ordinem ille, quàm res quaſdam adamaret: neque tam illi ordo, quam confuſio eſſet in rebus accepta: niſi fortè propter deſidiam & inertiam ab huiuſmodi cura vacare, aut propter inuidiam curare nolle, eſt exiſtimandus: quorum vtrumque quum vitium ſit, ab immenſa Dei bonitate longe abeſſe neceſſe eſt. Curat igitur, & prouidet, & ſuo ordine omnia regi vult Deus. Sed non omnium parem conditionem eſſe voluit. Itaque in cœleſtibus ordo iuſtitiæ ita præclarus eſt, atque conſtans, vt quamuis corpora illa numero multa ſint, effectionibus diuerſa, motibus contraria, nihil tamen vnquam ibi titubetur, nihil peruertatur, nihil diſſentiat. In his autem quæ inferiora & corruptibilia ſunt, alio quodammodo elucet diuinæ iuſtitiæ & prouidentiæ ordo. Nam vt medicinæ ars bifariam diuiſa eſt, & vna ſui parte ad conſeruandam bonam in corporibus valetudinem accommodata, Altera ad eandem, ſi amiſſa aut labefactata ſit, reſtituẽdam: Item in Deo effectrix illa & cõſeruatrix ordinis Iuſtitia, aut eum ipſum ordinem perpetuo & immutabiliter continet, in ijs quæ ita facta & apta nata ſunt, vt alienam naturæ ſuæ conſtantia mutationem nullam recipiant: aut ſi varietati & mutabilitati ſint obnoxia, quod deprauatum eſt, ſemper corrigit, & omni ratione amiſſum reſtituit: Mutabilitatẽ autem illam, & fluctus, æſtusq; quodammodo reciprocos, quotidianasque ſeditiones rerum corruptibilium, etiam ad bonum iubet redundare vniuerſi. Itaq; & elementorum rixa inter ſe, alternaque populatio, huius mundi inferioris vegetatio eſt: & plantarum animantiumq; genera, quæ ignobiliore loco, & honore inferiore conſtituta ſunt, ita in ſingularibus indiuiduisque corporibus commutantur, vt ſaluo in vniuerſum ſemper genere, pro qualitate ſubiectæ materiæ, iuſtitiæ & ordinis in illis quoq; lumen appareat: magno illo præcipue Dei prouidentiæ argumento, quòd quę illorum ad nocendum armata ſunt, rara in natura, & infrequentia exiſtunt: quæ vero innocentiora, maiore multo numero genus ſuum frequentãt. Homo reſtat vnus, in quo maxime deſideratur & quæritur hæc diuinæ prouidentiæ ac iuſtitiæ perſpicua monſtratio: Nam & quum ſint è numero hominum complures, qui confuſo in ſemetipſis & turbato ordine, eum vbique & in cæteris omnibus confundere ac perturbare maxime nituntur, abeſſe ab his profecto cernitur illa ordinis ſeruatrix Dei iuſtitiæ ac prouidentiæ ratio. Quum vero etiam præterea impijs & nefarijs ſecundi euentus rerum permittuntur, poteſtasque vltro & autoritas attribuitur, qua liberius poſſint & copioſius flagitijs, & improbis ſuis cupiditatibus indulgere, inde quoque correctrix illa, & emendatrix praue factorum Dei Iuſtitia procul abeſſe creditur: hic, vt opinor, totius difficultatis nodus eſt, hæc maxima dubitatio, ad quam, quan-

rum nobis inspirante Deo licitum fuerit, dissoluendam (quoniam hæc à nobis doctrina populo Dei, multis vbique affecto incommodis & difficultatibus sumpta est) accedere non grauabimur. Hic illud primum affirmabimus, non dici posse, quippiam esse in rebus omnibus, quod non possit Deus, est enim omnipotens: nec ordini eum & iustitiæ non fauere: est enim bonus infinite, & sapiens: neque vero propter desidiam atque segnitiam ab ijs quæ illi grata sunt prouidendis illum absistere, quum sit omni omnino summa virtute præditus, atque omnis idem contrarij vitij penitus expers. Ex altera porrò parte, haud ita quaquam de homine est sentiendum, tanquam ex eo genere rerum sit, quod propter inutilitatem ignobilitatemque videatur esse contemnendum, est enim in totò ordine rerum factarum propè nobilissimum ac præstantissimum: nec, quòd si in eo diuini ordinis, prouidentiæque ratio non insit, minimum propter id iacturæ ac damni vniuerso eueniat. Ordine enim ab hominum genere ablato, ipsum primo hominum genus, deinde totus penè terrarum orbis, & omnia ferè reliqua animantium genera confundantur, & conturbentur necesse est: quòd hæc reguntur ab homine, ille colitur & illustratur: & si hominis cultus curaque absit, illa interire plurima & corrumpi, hunc syluescere & inhabilem ac inaccessum esse necesse est. Nec verò in hominem, tanquam in alienum, curam & prouidentiam suam non conferet Deus, quum sit Deo homo similitudine cognatus: nec tanquam in ignarum, quum intelligens: nec tanquam in ingratum, quum sit idem Deo, vbi rectè institutus est, omni studio honoris ac pietatis maximè deditus. At enim cur iustitiam suam ac prouidentiam illam, conseruatricem dico, quam adhibet in cœlo, ab hoc tanto & tam præclaro genere amouit? Quur eum declinare & ruere in diuersa passus est? Quia, vt inquit Salomon, reliquit eum in manu consilij sui: quia hominem non seruum voluit esse, sed liberum: Quia ipsius honoris & dignitatis maiorem multo, quàm cæterarum rerum, rationem duxit. Nam posteaquam direxisset Deus ornassetque cuncta ordine sapientiæ suæ, posteaquam legem posuisset aquis, certaque lege vallasset abyssos, æthera firmasset sursum, terram autem & montes in infimo mundi loco graui mole constituisset, atque hæc omnia suis animantium generibus incolisque refersisset, vltimo demum loco ad creandum & faciendum hominem est conuersus: quod extremum manuum suarum opus esse voluit, siue quòd perfectius, magisque nobile cæteris futurum erat, quòd omnis in ipso fini perfectionem quærit actio, siue vt ostenderet sese rerum omnium esse finem, qui fuisset & principium, quando post cæterarum productionem rerum, quæ longius ab eo vide-

videbantur dissimilitudine discedere, ad semetipsum postremò, & ad suam similitudinem in vltimo suo opere exprimendam est reuersus: seu etiam quòd cæteris creatis à se omnibus, quam legem ipse ordinis iustitiæque edixisset, quum eam idem esset perpetuo actu prouidentiæ suæ in illis conseruaturus, vt nulli omnino generi à præscripto semel ordine & diuinæ legis præcepto deerrare aut recedere liceret: hominem, quem omni huiusmodi necessitate solutum voluit esse & liberum, æquum fuit post cætera, quæ continenti serie necessitatis vinculis astricta essent, vltimum procreare: Quem effecit vnum potentem arbitrij sui, vt necessitate nulla, sed suo potissimum iudicio moueretur, liberásque omnium rerum voluntates haberet. Itaque quum cętera omnia ferreis vinculis contineat Deus, hominem vnum aureolis habenis regendum sibi instituit, vt suasione quidem apud eum vtatur, vim autem nullam, nec asperum ac vehemens imperium adhibeat: Ac tanquam beneficiis vincere eum aggressus, præfecit etiam inferiori mundo, vicesque suas illi tradidit, alterumque penè Deum, & alterius orbis constituit conditorem. Hunc in tanta insistentem gloria, contemplatus alio loco Propheta, in admirationem illam prorupit, Quid est homo quòd memor es eius, aut filius hominis quoniam visitas eum? Minuisti eum paulò minùs ab angelis, gloria & honore coronasti eum, & constituisti eum super opera manuum tuarum: Omnia subiecisti sub pedibus eius, oues & boues vniuersas, insuper & pecora campi: Volucres cœli, & pisces maris, qui perambulant semitas maris: Domine Dominus noster, quàm admirabile est nomen tuum in vniuersa terra? Ex his enim, ô Deus, quæ in nostrum genus tot & tanta tuæ beneficentiæ dona contulisti, crescit maximè & eminet tui nominis admiratio. Nequaquam ergo mirum est, si tuæ conseruatricis prouidentiæ vinculo constricti non sumus, quum vim propriam ipsi, & intelligendi quid rectum sit, & id agendi custodiendique teneamus, si modo voluntati nostræ te habeamus propositum, si tibi placere, si morem tibi gerere studeamus. Nam si secus sumus animati, quando ad verum libet paratum est nostræ voluntatis arbitrium, in eas pestes incidimus, quas abominabile est referre. Et tamen ista hominum ordini libertas ipsius bono est data, vt scilicet maior seipso, & prestantior effici possit: quod vsuuenire non poterat, nisi eodem se etiam fieri posset deterior. Nam quum cætera genera, id quod sunt, necessariò semper sint: homo vnus, si libertatem voluntatis suæ fixerit in Deo, angelis par efficitur: si eandem in inferna deiecerit, impiam coit cum spiritibus immundis, & studiorum, & naturæ, & ordinis societatem: horumq; mauult, quàm cœlestium illorũ nobilitatis ac dignitatis esse particeps. Iã igitur

apparet ratio, & perspicua est, quamobrem illa conseruatrix Dei prouidentia in homine est interrupta: nempe, quoniam ab ea potest homo suo arbitrio solus declinare, ac deficere. Restat altera, & alterum iustitiæ munus, quod ad corrigendum quæ deprauata sunt, & collapsum ordinem in rebus restituendum paratum debet esse: Videtur enim, simul vt quis eò est iniquitatis intemperantiæque lapsus, vt facto & exemplo lædat populum, extemplo cum diuinæ iustitiæ gladio feriri oportere, quò & tantum quamprimùm è medio tollatur malum, & cæteri eiusdem diuinæ vltionis metu finibus modestiæ atq; officij contineantur. Hoc poscunt homines, qui conqueruntur Dei iustitiam à nostris rebus abesse: hoc requirunt, nec altum Dei ipsius intelligunt cõsilium. Accedant ergo ad cor altum, & exaltetur Deus: hoc est, nos quidem cuncti ascendere nitamur, Deo adiuuante, quoad possumus ad intelligendum ipsius cor Dei: Verùm ita agnoscamus, quantumuis altè ascenderimus, Deum tamen inde altius & sublimius se sublaturum: Vt nullo vnquam pacto ad illius summum cor, altissimumque consilium valeamus penetrare, & tamen ea quæ sunt nobis inspirata, loquamur. Omnes hi, quos in honoribus superbos, in licentia intemperantes, in potestate rapaces, in cæteris vitiis flagitiisque exultantes, poscit populus, & eos conqueritur nimium diu impunitos manere, dant cuncti pœnas improbitatis suæ. Sed non hoc multitudini satisfacit, non enim intelligit eas pœnas, quæ intus in discordibus animis longè quidem grauiores & acerbiores insunt, illas postulat, quæ impellunt oculos, quæ iram exaturant, quæ obsecundant crudelitati. Itaque illud poëticum, vt ille saxis vspiam affixus asperis, euisceratus pendeat, spargens saxa tabo, sanie, & sanguine atro: hoc volunt & flagitant, atque huiuscemodi suppliciis putant facinora impiorum ab Dei iustitia vindicari oportere: illis enim opibus & familiis, illis tricliniis & comessationibus, illa stragulâ & varia veste, argento, mancipiis, cantibus symphoniæ, cæterisque rebus inducuntur in errorem: neque putant qui sic viuant, eos miserè & infeliciter viuere. Esto, concedatur hoc illis, nihil in eiuscemodi vita incommodi & mali esse, quando ad hanc sapientiam non omnes perueniunt, neque illud pomum, per quod boni malique internotio data est, tam accuratè gustauerunt, fateamur aliud supplicij genus, atque aliam pœnarũ atrocitatem requirendam esse. Quid ergo? quot ex isto hominum numero incolumi salute ac honore ad senectutem accedere patitur Deus? vt non omnes ferè offendant in cursu, & aut seueris Dei hominũmue iudiciis, aut acerba morte, aut graui ignominia, aut fortunarum amissione, truces pœnas luant improbitatis suæ: aut certè (id quod nos ipsi in maximis semper versari re-

bus

bus planè cognouimus) perpetuo metu solicitudineq; suspensi, & demum ad desperationem adacti teterrima morte conficiantur. Non allegabo exempla, innumerabilia enim sunt: neque ea ex libris & monumentis veterum repetenda, sed quæ nostra vidit ætas: in quibus ita manifestè apparuit Dei ira, & præsens sceleratorum hominum vltio, tamque atroces pœnæ ab illis expetitæ sunt, vt ijdem homines, qui anteà vehementissimè oderant, ad misericordiam pòst commouerentur: quanquam iustis quoque & probis nonnihil quandoq; allatum est incommodi, quod in capite Ecclesiæ nuper accidit, & in quibusdam partibus, quo eas, tanquam aurum igni, sic ærumnarum grauitate purgatas in splendorem maiorem daret Deus: namque nefarij & impij non ea ratione ad supplicium vocantur, vt boni fiant, sed vt pereant malè. Habet igitur, habet illa Dei vltrix correctrixq; Iustitia in his quoque locum: At non semper habet, sunt enim aliquando aliqui, qui hanc Dei animaduersionem tamen effugiunt, & in lectulis suis senes pacatiq; moriuntur. Quid ergo? Num nam ęquũ est, quoniam hoc vsuuenit in paucissimis, idcirco illam Dei prouidentiam, illam Iustitiam, quam obeuntem & dirigentem omnia, & ea quæ sunt lapsa restituentem agnouimus, mancam putare esse & minùs perfectam, vt grauem patiatur ipsa iacturam muneris sui, neq; in omneis omnino res pertinere existimetur? Nónne illud æquius, te existimare & credere, quòd rari hic quidem homines nocentes, sed tamen aliqui impuniti dimittantur, altiore id Deum consilio facere, non quòd propter imbecillitatem conficere nequeat hęc pauca, qui potest vniuersa, sed ratione: vt animum aduertas atque intelligas, alium esse locum, aliud tempus, aliud tribunal, quò ista omnia deferri atque vbi iudicari & puniri sit necesse. Siquidem ineluctabilis Dei Iustitia est, nec potest vitari, nihilq; omnino est vel magnum vel paruum, quod illius examen animaduersionemq; effugiat, eademq; in se absoluta atq; perfecta, vt in hoc diuinæ iustitiæ, & summæ veritatis lumen intuentibus appareat immortalitas animorum nostrorum: quæ ex hoc impiorum, hic pœnas non pendentium, argumento, per quod maximè diuinæ iustitiæ obtrectari videbatur, apertè est, & perspicuè collecta atq; confecta: aut enim immortales nostros animos, aut Dei prouidentiam ac iustitiam oportet imperfectam esse. Quòd si in Deo nulla omnino est imperfectio, in nobis necessariò est immortalitas. Igitur ita iudicia hîc sua attemperauit Deus, & moderatus est, vt maiorem multò partem sceleratorum hominum in hac vita puniendo, adimat tibi causam de ipsius prouidentia prauè sentiendi, partem autem aliquã, quamuis paruam, in aliud tempus rejiciendo, det etiam occasionem de immortalitate cogitandi. Hanc scientiam, & hasce naturæ vitæq;

leges omneis nationes, & omneis homines edocuit Deus, qui modò dociles esse voluerunt, duasq; tabulas perdiscendas proposuit, quarum vnam in cœlo, alteram autem descripsit in terra: vt superiora illa, atque immortalia contemplantes, ad eorum similitudinem ac imitationē nosmetipsos conformaremus. Hanc ipse legem Iustitiæ & ordinis in magnis Dei operibus elucentem Dauid cantu magnifico est prosequutus: Lex hic Domini inquiens, immaculata conuertens animas: testimonium Domini fidele, sapientiam præstans paruulis: iustitiæ Domini rectæ, lætificantes corda: preceptum Domini lucidum, illuminans oculos. Et quod ex huius legis ac præcepti cognitione consequitur, Timor Domini sanctus permanet in seculum seculi: Iudicia Domini vera, iustificata in semetipsa: desiderabilia super aurum & lapidem preciosum multum, & dulciora super mel & fauum. His diuinæ sapientiæ iustitiæq; indiciis, vetus illa & nobilis gentiū philosophia, & inducta primò in notionem hominum, & pòst maximis doctissimorum ingeniis planiùs perscripta & demonstrata est: quam nos ita non repudiamus, vt ad beatam vitam traducendam magni momenti esse etiam experiamur. Non quin satis sit CRVX, & lignum illud quod Dominum sustinuit, ad enauigandos huius vitæ fluctus, & illum cœlestem portum capessendum, si illi prorsus recteque innitamur, & si eo vno confidamus. Sed vt sine cruce inutilis philosophia, sic si cum ea sanctum illud fœdus, quod pura fide continetur, ipsa coierit, pioq; ministerio sese illi vtendam regendamq; tradiderit, dat potestatem tam in hac vita, quæ cum morte semper coniuncta est, cœlestem illam vitam immortalemq; viuendi, nosq; postremo illuc introducit, ad fruendum Dei lumen longè paratiores. Nec solùm hanc naturalem communemq; scientiam iustitiæq; legem homines edocet Deus, sed eam etiam corrumpentes ac transgredientes pœnis afficit, nec singulos solùm, sed vniuersas nationes. Quot enim iam regna, qui populi, quam multæ opulentæ, illustresque nationes, quòd à cultu iustitiæ defecerant, imperio, libertate, sedibus suis expulsæ atq; exterminatæ, miserrimas pœnas dependerunt temeritatis suæ? Iuberem legi historias, nisi tantum nobis exemplorum suppeditaret nostra ætas, vt aliud non sit quærendum. Sed qui gentes & homines communibus tantùm legibus, & naturali scientia instructos arguit tamen aberrantes & corripit Deus: Quid nobis facturus est? & ipsis Iudęis quoque, in quos Dauid inuehitur, quum vtrumq; populum nō contentus docere cōmuniter, peculiaribus etiā legibus, sanctioribus pręceptis, omnibusq; suæ beneuolentiæ indiciis argumentisq; erudierit: tot tantisq; pręterea affecerit beneficiis, vt semetipsum illis ducē ad acquirenda terræ regna, infinitasq; difficultates, quæ obstabāt, perrum-

rumpendas atq; amouendas: nobis vero multo diuiniore dono etiã comitem primo, ac demum præcursorẽ ad possidendum cœlũ præbuerit, regnumq. patris sui omnipotentis, de IESV CHRISTO Dei filio Domino nostro nunc loquor, illamque æternam & solam optandam hæreditatem, quæ ad eum vnum tota pertinebat, nobiscum sic fraterne & liberaliter est partitus: quoque nos à morte acerba liberaret, vitam suam ipse nobis condonauit. His, his ille tantis donis, his beneficijs, his summi erga nos amoris indicijs & significationibus effecit, vt durior nostra, si ingrati & immemores pergamus esse, futura sit conditio: ac Iudęis quidẽ merces digna suorum scelerum ac impietatis, iamdudum à Deo reddita est: nobis vero ne quid simile eueniat, aut in grauius aliquod etiam exitium, si fieri potest, cõcidamus, eheu quam pertimescẽdum est. Quid enim sibi aliud ista perpetua iam arma, quid discordiæ implacabiles, quid cædes, quid rapinæ, quid populorum & vrbium interneciones volunt, quid diuinarum humanarumq; rerum sublatum omne discrimen, ipsius Dei & eius mandatorum contemptus, boni rectiq; perturbatio, iustitiæ exilium, dominatus iniquitatis, quid inquam aliud agunt ista & moliuntur, nisi vt quam in calamitatem Iudæos cernimus venisse, in eandem ipsi incidamus, hoc etiam acerbius, quòd ex maiore Dei indulgentia erga nos, quandoquidem ingrati sumus, maiora à nobis supplicia reposcuntur: O male nos paratos, & ad vniuersum excidium prolabentes, nisi tu nos fulseris & sustinueris ô Deus. Et tamen populus tuus sumus Domine, & oues pascuæ tuæ. Nunquid in æternum proijcies nos: aut non appones, vt cõplacitior sis adhuc? Aut in finem misericordiam tuam abscondes in generatione & generationem? Aut obliuisceris misereri? Aut continebis in ira misericordias tuas? Ne memineris quæsumus Domine iniquitatum nostrarum antiquarum, cito anticipent nos misericordiæ tuæ. Adiuua nos Deus salutaris noster, & propter gloriam nominis tui Domine libera nos, & propitius esto peccatis nostris propter nomen tuum. Hanc itaque tantam Dei seueritatem, omneis scrutantem peccatorum latebras, omnia abscondita cordium nostrorum in iudicium palàm & ad pœnam euocantem, erunt etiam qui requirent? & iustitiam eius desiderabunt? ac prouidentiæ detrahere conabuntur? neq; intelligent stulti, eam etiam acrius ac vehementius, quam cuiquam optandum sit, apparere: quum alios vlta iam sit, alijs mox impendeat. Iam qui hoc sibi parauerunt suorum flagitiorum scelerumq; perfugium, vt Deum negent quicquam horũ mortalium curare, suisq; interea cupiditatibus seruiunt, quum circũsonare omnia bellorũ strepitu, ruinisq; vrbium & populorum audiant ac videant, quumq; intelligãt vbique gentium homines ferè fame inarescere, pestilentia vastari,
quid

quid habent firmi in sua spe, aut muniti? vt non ingruens hæc turbinum procella eos quoque peruertat? Nunquid se latere Deum, aut suas se habere probe exploratas & sibi reconditas cogitationes existimant? Atqui scrutator cordium ille est, & omnium abditissimarum cogitationum intimus inspector.

Dominus scit cogitationes hominum, quoniam vanæ sunt.

Non solum videt, audit, nouitque omnia quæ in aperto, palamque sunt, quę patent, sed ad intimas, penitusque abstrusas hominum cogitationes illius facile penetrat cognitio: vanitatemq; humanarum opinionum intelligit: finxit enim ipse singillatim corda hominum, & intelligit omnia opera eorum. Quid ergo? Num vanæ omnes sunt hominum cogitationes? Vanæ, si in homine insistunt, & humanis rebus finiuntur: illæ porrò neutiquam vanæ, quæ tendunt ad summum Deum, & illum sibi finem signũque constituunt, quò & desiderijs & studijs & votis omnibus ferantur. Hæ enim iam non hominis, sed Dei cogitationes sunt: diuinæ inquam, non humanæ, si quidem ab extremo suo atque fini omnis & nomen & rationem acquirit sibi actio. Reliquæ non vanæ solum, sed si aduersus Deum faciunt, si contra eius præcepta, mandata, legesque suscipiuntur, impiæ etiam, & exitiabiles. Etenim quis est tam occultus & tectus, qui illum vehementem, omnia intuentis Dei oculum latere, aut tam sibi fidens, qui eiusdem vim posse se fugere confidat? quum ille vbique præsens adsit, idque omnibus, & semper: non solum spectator eorum quę aguntur, quæque cogitantur omnium, sed vindicator etiam & iudex. Videt ille te, ô auare, quum pauperem circumuenis, quum pecuniam malis fraudibus comparas, obscurus sis quamlibet & cautus, tuasque illas iniquas pactiones, falsas promissiones, veras circumscriptiones tenebris omnibus inuoluas tam rerum quam verborum, videt ille & perspicit: nec solum quæ fiunt aut quæ facta sunt, sed illos ipsos primos exortus cogitationum tuarum, illa fraudum diuerticula, malitiæ argumenta, simul vt existere cœperint, astans continuo spectat & intuetur: nec quicquam prius in animo intus productum, quam in Dei oculo subito est infixum. Videt te ô Iudex, qui fidem venalem & iusiurandum habes, qui iura pretio, non æquitate describis, qui veritatis & iustitiæ administrandæ facultatem, occasionem tibi ad quæstus nefarios esse existimas, labemque eam in animo concipis, quæ ablui postea nunquam possit: non enim sordida aut lutulenta aqua, sed sanguine pauperis penitus est infecta. Videt te inquam, & maxime atque acerrime contra te commouetur: etenim illo ipso quoque iudicandi munere, illo officio gloriatur. Itaque fert ægerrime,

quod

quod sibi ipse reseruauit tanquam eximium, & in quo terribilis ac præpotens in fine seculorum est appariturus, a te id seruo nequam & homunculo improbo corrumpi interim & contaminari: nec si non statim atque euestigio distringit contra te seueritatis suæ gladium, idcirco te euadere est passurus: sed maiore tuo malo profert pœnam, vt vehementior deinde illa & suo tempore grauior in te recidat: interea sanè fruere præda egregie parta, & cruentis illis manubijs, quas ex sudore pauperum & lachrymis comparasti, vt quotiescunque illas videris, toties tibi tuorum scelerũ & peccatorum veniat in mentem. Hos vero qui rapiunt etiam propalàm, qui omnium bona & fortunas prædam suam putant, num non videt Deus? Atqui vultus eius super facientes mala, vt perdat de terra memoriam eorum. Quid ni autem videat? quum ita sint aperti, vt maiore prope voluptate ex odio hominum, & ex rumore infamiæ, quàm ex rebus ipsis iniustis affici videantur. Videt ista, & intuetur, & in libro sui monimenti, vt sacræ literæ inquiunt, omnia describit Deus: res, homines, cogitationes, opera, momenta, tempora, omnibusque iustus & sapiens, & prorsus incurabilis adest iudex, partim laturus iamiamque sententiam, partim in illum supremum diem dilaturus: quò qui reiecti sunt, hi cumulatam recipient mercedem, vel integritatis, vel iniquitatis suæ. Vanæ igitur hominum opiniones, & cogitationes vanæ, quæ Deum ista non videre, aut saltem non curare, & negligere opinantur, atque adeò impiæ illæ quoque: cuius impietatis autores hi sunt, qui quò suam liberius expleant intemperantiam, prouidentiam Dei è medio conantur tollere. Nam qui istorum deinde flagitijs sceleribusque permoti, aliquid de Deo perperam sentiunt, accedunt quidem ad vanitatem impietatemque, nondum in ea tamen penitus sunt infixi. Videamus quid ad vtrosque loquatur Deus, & discrimen aliquod interesse inter eos intelligemus: Ac primum ad hos mitiores ex Malachia propheta. Hi sunt qui laborare faciunt dominum in sermonibus suis, in eo quod dicunt, omnis qui facit malum, bonus est in conspectu domini, & tales ei placent: aut certe, vbi est Deus iudicij? Et rursum, Vanus est qui seruit Deo: & quod emolumentum, quia custodiuimus præcepta eius, & quia ambulauimus tristes in conspectu domini exercituum? Ecce nunc beatos dicimus arrogantes: Siquidem ædificati sunt, facientes impietatem, & tentauerunt Deum, & salui facti sunt. Quid ad hos Dominus, prosperis improborum cucurribus turbatos, & propterea lapsos in hæsitationem, adhuc tamen medicabiles: Conuertimini ad me, inquit, ne recedite, & videbitis quid intersit inter iustum & impium, & inter seruientem Deo, & non seruientem: Ecce enim accedam ad vos in iudicio, & ero testis velox maleficis, & adulteris, & periuris, & qu calu-

calumniantur mercedem mercenarij, viduas, & pupillos, & opprimunt peregrinum, nec timuerunt me. Nam illis improbioribus ex Amo propheta grauius multò comminatur, Auaritia in capite est omnium, & nouissimum eorum gladio interficiam: Non erit fuga eis, fugient, & non saluabitur ex his qui fugerint quisquam: si descenderint vsque ad infernum, inde manus mea educet eos: & si ascenderint vsque in cœlum, inde detraham eos: Et si absconditi fuerint in vertice Carmeli, inde scrutans auferam eos: Et si celauerint se ab oculis meis in fundo maris, ibi mãdabo serpenti, & mordebit eos: Et si abierint in captiuitatem coram inimicis suis, ibi mandabo gladio & occidet eos: ponamque oculos meos super eos in malum, & non in bonum: Quoniam ego dominus, & non mutor. Hunc igitur dominum tantũ, & tam omnipotentem, eiusque oculos lustranteis, & perspicienteis omnia, revereantur potius qui sapiunt, & eius iustitiam præsentiamque reformident, nec in falsas de eo opiniones inducantur: sed vbi aliquod peccatum intestina cogitatio cœperit parturire, illum statim adesse, & intueri occulta haud quaquam vana persuasione existiment, dicantque cum Psalte nostro, Si defecero a te, si in leges tuas commisero Deus, si voluntatem tuam læsero: Quò ibo a spiritu tuo? & quò à facie tua fugiam? Si ascendero in cœlum, tu illic es, si descendero in infernum, ades: Si sumpsero pennas meas diluculo, & habitauero in extremis maris: Etenim illuc manus tua deducet me, & tenebit me dextera tua: Et dixi, forsitan tenebræ conculcabunt me, & nox illuminatio mea in delicijs meis: Quia tenebræ non obscurabuntur à te, & nox sicut dies illuminabitur, sicut tenebræ eius, ita & lumen eius. Vane ista non sunt, nec cogitata, nec dicta, sed quæ verissime confiteantur nulla nec spatiorum interualla: nec mœnium aut castrorum munimenta: nullas aut cauernarum, aut gurgustiorum, aut noctium latebras, nullam altitudinem, profunditatemque: nullam vim nec potentiam, nulla nec belli arma, nec fraudum & maliciarum machinamenta, aut Dei oculis subducere, aut potestati illius eripere nos posse.

Beatus homo, quem tu erudieris Domine, & de lege tua docueris eum.

Qui enim abs te fuerit eruditus, & de lege tua edoctus, nequaquam ille in prauas de te opiniones discesserit, nequaquam iustitiæ & prouidentiæ tuæ detraxerit, sed erit ex eo numero, quibus dicitur, Timete Dominum omnes sancti eius, quia nihil deest timentibus eum. Quibus autem nihil deest, hi certe beati sunt. Est enim beatitudo omnium bonorum cumulata possessio, quorum tamen cunctorum Deus est caput, vel vnus ipse potius omnia, qui ab his

ab his tenetur, à quibus pie colitur. Hoc loco Dauid, qui erat ipse à Domino eruditus, & in lege Dei eximie doctus, quanquam in angustijs & periculis versaretur, appetitus toties inimicorum insidijs, agnoscens tum beatitudinem suam, & quòd internum suum gaudium illa externa incommoda non corrumpebant, suo exemplo commonet cæteros, vt huius velint esse beatitudinis studiosi, cuius dum fidem habuerint Deo, & eius præcepta custodierint, omnes compotes fieri possunt: Itaque reprehensis supra conuictisque illis qui Dei curam atq; iustitiam ex humanis rebus exterminabant, conuertit se ad alteram scholam, vt eos in fide patientiaq; confirmet: qui iniurijs, damnis, contumelijsque vexati, quum nihil horum sibi meriti esse videantur, in indignas quandoq; de Deo cogitationes, & asperiores voces solent prorumpere. Qui probi quidem sunt, sed interdum cedunt iracũdię, succumbunt fragilitati: Quippe qui habent instigantem Satanam, suum semper negotium gerentem, & cupientem trahere illos ad sese, qui sedulo molitur & instat, vt augeat crebris imaginibus eorum malorum quæ perpetiuntur indignitatem, & cogitationibus illorum subijciat se esse ab Deo, quo vno maxime confidebant, in media turba malorum planè derelictos. His admodũ necessaria est Dei eruditio, & diuinæ legis disciplina, illa propior videlicet strictaque magis, quæ æquitatem animi, & bonam in Deo spem, non solum docet, sed etiam facit. Etenim triplex est ab summo Deo generi hominum eruditio ac doctrina: Vna communis, qua omneis homines gentesq; edocuit Deus, lege in cœlo, vt supra diximus, proposita: in terris imitatione trãscripta, ordinem iustitiamq; imprimis colendam esse. Qua lege qui erudiebantur, vitam in terris quidem tranquilliorem ornatioremq; degebant, ad Deum autem ipsum possidendum, qui solus prima & vera est beatitas, spe & cupiditate nulla erigebantur. Altera iam restrictior, quæ non passim, nec vniuersis, sed delectis nationibus, Iudæis primò, mox Christianis, ab ipsomet Deo & scripta & data est: per quam magis de propinquo, præceptisque expressioribus, ad colendum vnum Deum, amandumque vterque populus inuitaretur: Quanquam longo & beneuolentiæ Dei & præmiorum interuallo. Nam Iudæis quidem, mandata Dei seruantibus, terræ felicitas, nobis cœlestis beatitudo est promissa. Illos Deus per Moysen & Aaron sapientes homines quidem, & pietate summa præditos, seruos suos tamen: non per filium vnigenitum, qui idem esset & Deus, voluit esse edoctos: Vt perspicue pateat huius secundæ legis, quam Deus peculiaribus suis nationibus instituendis adhibuit, inchoatam in populo Iudaico, in nobis absolutã eruditionẽ fuisse. Sed qua lege tamen non cunctis datum sit, omneis euincere intestinos animi motus & immaculatos penitus se

custo-

custodire ab hoc seculo. Etenim acres multæ repugnant, & variæ cupiditates, obstant dolores, prohibent iracundiæ, ipsa blandissima meretrix Voluptas, nobis corrumpendis sedulum ministeriũ domino suo Satanæ semper præstat. Quibus in tantis animorũ nostrorum fluctibus, tantisque agitationibus, quum petamur semper alicunde, omnibusque insidijs; & quotidianis prælijs exposita sit vita nostra, difficile est, vel impossibile potius (nos enim quod Græce ἀδύνατον, Latine sic conuersum non repudiamus) aduersus inimici tela, omni tempore, atque adeo temporis puncto, fide & patientia semper esse munitos. Ergo tertia Dei doctrina, lexque accedit suis electissimis seruis, quos ex vtroque populo præcipuos delegit Deus, in quibus hanc admirandam vim suæ virtutis potentiæque ostenderet, vt essent constantia & firmitate cæteris superiores: Qui in illo cœtu veteris legis sat frequentes, in CHRISTI autem populo infiniti innumerabilesq; extitere, quos non ocium, non delectatio, non voluptatum appetentia: rursusq; è contraria acie, labores, contumeliæ, vincula, cruciatus, neces, non modo non mouerunt, vt vllam Deo aduersariam susciperent cogitationem, aut ad impatientiæ vocem laberentur, sed firmarunt etiam magis, vt cum lætitia & gaudio gratias agerent Deo, quòd se tanquam aurum igne, sic illis doloribus & tormentis pertentatos explorare voluisset, an esset eorum fides & constantia ipsius amore digna. Beati ergo hi, vereque & maxime beati, qui Deum communem omnium Doctorem, peculiarem magistrum habere meruerunt. Sed vt hi beatissimi, sic nos qui CHRISTI populus sumus, si euangelicam & apostolicam eruditionem feramus in pectore, eiusdem beatitudinis bona ex parte possumus esse participes. Legamus modo scripturas & diuina illa sensa perscrutemur, voluntateque & studio ad obediendum parati simus, sæpiusque intra nos, & cum animis nostris cogitemus, ista quæ nos maxima ducimus mala, filium Dei sponte instituisse pati: dolorem videlicet, contemptum, contumeliam, mortem, vt falso nos ab errore eriperet, exemploque suo edoceret, neque aliquod recte bonum à nobis desiderari, nisi solum Deum: neque aliquod malum iure, nisi alienationem à Deo euitari: Cætera bona maláue, vt in seipsis fortassè gradus varietatesq; habeant, si ad alterutrum horum respiciendum sit, esse inter se omnino paria. Non dubium erit, quum sanctam illam crucem respexerimus, & illa brachia aperta, quæ complecti mundum omnem, non solum parata, verumetiam cupida sunt, quum ceruicem domini deiectam, oculos clausos, latus vulnere apertum, quin ita ratiocinemur in nobis ipsis, quin aliquo dulci cum suspirio ita proferamus: Iste quidem Dominus omnium summus & omnipotens, cuius ad nutum mors & vita præstò sunt, qui vnus continet omnia, ita se

tractari,

tractari, ita lacerari sustinuit, quum verbo virtutis suæ posset suos inimicos disperdere, vt mihi ad immortalitatem aditum, patientiæ & virtutis exemplo patefaceret: Ego, quia pecunia mihi ablata, quia ius iniquum est dictum, quia contumeliam sum passus, aduersus Deum efferar, & iniquo animo tolerabo? Deique iustitiam ab improborum pœna abesse contestabor? Imò vero habeat quicunque vult pecuniam sibi iniuria partam, exerceat iniquitatem, mergatur voluptatibus, in omne genus sceleris intemperantiæque se inuoluat, ego Deo IESV meo me consolabor, documentaque patientiæ ab eo ipso petam, spemq; illam confouebo, si in illo firmiter hæsero, fructus mihi lætitiæ & felicitatis, sicut ipse pollicitus est, vberrimos post prouenturos esse. Hæc lex domini, & eruditio ac doctrina, vel communi & prorsus ad omnia aspera fortiter ferenda animum, vel saltem valebit.

In leniendo eum à diebus malis, donec fodiatur peccatori fouea.

Minus enim ægre feret, certe & spe bona nitetur, & suæ leuandæ calamitatis, & alienæ improbitatis aliquando ab Deo cohercendæ. Atq; hic iam versus totam vim ferè huius psalmi indicat: & quamobrem in quartam sabbati canendus Domino erat descriptus. Affert enim ad consolandum rationes ab expectatione & tempore, dum iubet leniter ferre nos, legem Dei interea meditantes, iniquorum hominum & improborum iniurias, donec fodiatur peccatori fouea, & quoad iustitia cõuertatur in iudicium: Atque vt in medio ferè operum suorum creatis cœli & siderum errantium motibus, tempus induxit Deus, sic pro portione, loco penè eodem, in hoc medio psalmo ex ratione temporis inducta est consolatio. Magna enim profecto vis est temporis magnum opus, magnum mysterium, per quod Dei omnipotentis virtus & sapientia, quæ in se infinita & vniuersa consistit, in rebus factis explicatur & tenditur. Dei enim consilia, quæ in semetipsis æterno ex principio, atque adeò omne ante principium rata, firma, stataq. sunt, tempore ad nos euoluuntur : Dei beneficia in nobis tempore collocantur: Nec si Deus immensitate virium & potentiæ suæ omnia vno momento potest efficere, etiam nos sine spatio & tempore capere illa possumus. Quapropter suis interuallis & locis omnia dispensat tempus, idq; operatur & efficit, vt quæ ante acerba intempestiuaq; acciderent, suo iam tempore matura concoctaque proueniant. Cuius tamen temporis, & momentorũ in eo omnium vis atque opportunitas ad quasque res, in actum & naturam intromittendas apta, nobis quidem aliquando ex aliqua apparet parte, Deo autem soli plenè & penitus est nota. Nemo sit ergo tam præceps ad iudicandum, tam præfestinus ad Dei

ferè semper cadentiū in præceps nefariorum hominum, etiam in hac vita, aspiciunt ruinas: nā in illa altera, quin in æternę damnationis cadant foueam, dubiū esse non potest. Sed nō sępe in diem extremū illum reijciuntur, hic dant facinorum & sufferunt graues pœnas: Sic enim de his est scriptū: Qui malignantur, exterminabuntur, sustinentes autem dominum, ipsi hæreditabunt terram. Et adhuc pusillum, & non erit peccator, quæres locum eius, & non inuenies: inimici enim domini mox vt honorificati fuerint, & exaltati, deficientes quasi fumus deficient. Et rursus: Expecta dominum, & custodi viām eius, & exaltabit te, vt hæreditate capias terram, quum peribunt peccatores videbis: Vidi impium superexaltatum, & eleuatum sicut cedros Libani: Et transiui & ecce non erat: quæsiui eum, & non est inuentus locus eius. Atque hæc quidem ex scripturis sanctis, & vetusto codice. Quæ quemadmodum à communi vita quotidie comprobentur, non grauaremur explicare, nisi inane videretur studium, Dei testimoniū humana fide astruendi, & tamen è medio exempla quę petātur proposita omnibus sunt. Proinde nos expectemus Dominum, agamusq; viriliter, & confortetur cor nostrum, sumus enim & erimus plebs sua illi curæ.

Quia non repellet dominus plebem suam, & hæreditatem suam non derelinquet. Quoadusque iustitia conuertatur in iudicium.

HIC iam de secundo aduentu Domini loquitur Propheta, in quo iustitia ipsa Dei, quæ cum Deo eadem, & idem quod Deus est, conuertetur in iudicium, quo extremo tempore videlicet, omnes à CHRISTO Domino & viui & mortui iudicabuntur. Est enim iudicium actus ipse iustitiæ extra se progredientis, & in alijs speciem dignitatis suæ atque ordinis imprimentis: tunc quum corrigit distorta, penitus autem corrupta & deprauata abijcit, infimoq; & fœdissimo loco, vt a rebus bene constitutis procul absint, iacere perpetuo iubet: ibi est fletus & stridor dentium. Illa vero quæ honorem sui generis, decusq. naturæ conseruauerunt, ac quantum eis fuerat datum, per virtutem ac bonorum operum gradus & adminicula applicare sese ad Deum, atq. illi diuinæ iustitiæ inhærere studuerunt, collocabit penes se, atque in splendidissima rerum naturæ parte, felicitate sempiterna præcipiet collucere. Quoad igitur hoc eueniat, quod statuto apud Deū tempore omninò euenturum, CHRISTVS ipse denunciauit, Prophetæ præuiderunt, prædicauerunt Apostoli, omnis scriptura sancta crebro commemorat: nequaquam interea populum suum repellet Deus, dum suus velit esse, dum ab eo non desciscat, neque

prauis de Deo opinionib. aut cupiditatibus iniquis contra Deum efferatur: sed inter ipsos mundi huius fluctus & æstus, quanquam iniurijs aut infortunijs agitatus maneat tamen in patientia: in partemq; bonã accipiat: & expectet beatam spẽ iustitiæ, & prouidentiæ summi Dei, quæ illũ postremo neutiquam deceptura est: Atque hæc quoque ad consolandum ac confirmandum ratio valde opportune à Dauide est apposita. Poterat enim occurri à plebe Dei, & sic dici: Non recusamus credere iudicem cunctorũ Deum fore, iampridem illi huius rei fidem, ac cæterarum habuimus. Veniet, referet vnicuique & præmij & pœnę pro eo quantum quisq; fuerit meritus. Esto, hæc nobis certa & firma est expectatio. Sed tamen longum fortasse ad illud supremum tempus iudicij interuallum est: Ac quandiu quidem hæc permanet vita, & si eorum fortè qui nos diuexant & lacerant deterior causa sit, in quo tibi ò Dauid hæc asseueranti credimus, nostra tamen non admodum optanda est conditio: Illi enim cupiditatibus effrenatis distracti præcipites aguntur, nos in angustijs & metu arctati sumus: illi quotidiana conscientiæ vulnera perpetiuntur, nos ex illis grauia detrimenta sentimus: In infamia illi & odio omnium hominum constituti sunt, quod ne floccifaciunt quidem, nos sanè obscuri atque abiecti viuimus: sua illos mala mens & voluntas, nos aliena improbitas exagitat: deniq; ita illi misere plerunq; & infeliciter tetram obeunt mortem, vt nos quoq; in eiusdẽ mortis plagas tamen incidamus. Veruntamen sit adhuc aliquod inter nos discrimen nostręque in eo potiores partes, quòd nos legem Dei & promissa attendentes, æquiore animo, & meliori spe viuimus: Quid inter obitum mortis, & diuini iudicij statum illum diem, nónne medium quod intercidit tempus idem ambobus & par est, idq; coæquat bonos & malos, vt nihil tum inter se differre videantur? Minime vero hoc vtiq;, inquit Dauid, nec vllo vnquam tempore plebem suam ab sese, & ab ope sua repellet Deus, nec hæreditatem suam derelinquet, quam post ea quam semel adijt & creuit, suæ iam diuinæ constantiæ ac immutabilitatis iudicat eam perpetuò tenere & conseruare: nec bono patrefamilias est indiligentior, vt quæ semel in bonis numerauerit, patiatur illa post incuria negligentiaque corrumpi. Illud ipsum tempus quod inter mortem iudicijque diem interfuturum est, suo bonos & pios honore non fraudabit Deus, nec rursum debito impios supplicio: Sunt enim in eius domo mãsiones multæ, ad varias hospitũ receptationes accommodatę. Ac quemadmodum humanis institutis & moribus, in quibus quod recte ordineq; fit, cœlestium institutorum & diuini ordinis est imitatio, qui capitis summique supplicij damnandi sunt, tetro tantisper asseruantur carcere, vt mala rem miseri, peiore spe anteueniant: Quibus autem honos & dignitas est decreta,

decreta, hi dum comitiorum adueniat dies amœno interea loco, honesto comitatu lectissimorum hominum diuersantur, sic tempus illud, quod secundum mortem, vsque ad iudicij diem intercesserit, plebem & hæreditatem suam Deus non solum non derelinquet, sed accurabit etiam indulgentius: dabitque in splendorem & pulchritudinem, quo sibi postea cum maxima gloria, & in omni sua maiestate ad iudicandum viuos & mortuos venienti, insignior multò ac exornatior occurrat. Confidant igitur omnes qui seruiunt domino, & qui custodiunt mandata eius: Quoniam nouit Dominus dies immaculatorum, & hæreditas eorum in æternum erit: Non confundentur in tempore malo, & in diebus famis saturabuntur: Quia Dominus amat iudicium, & non derelinquet sanctos suos, in æternumque conseruabuntur. Cæteraque omnia probis & iustis à Domino fient, quæ sunt in Psalmo XXXVI. diuinitus enunciata. Quocirca in omne tempus & vitæ & mortis, perpetua erit Deo cura seruorum fidelium suorum: quoad vsque iustitia conuertatur in iudicium. Quid autem quum factum iudicium fuerit, num tum demum derelinquentur a domino? Imò animum quæso omnes aduertant, qui testimonia CHRISTI ex sacris codicibus indagare nituntur, & attendant, quàm apte & quam perspicuè paucissimis verbis Deum hominem effectum, eumque iudicaturum viuos & mortuos David monstrauerit. Est enim acris dubitatio, Non deseret Deus hæreditatem suam, quoadusque iustitia conuertatur in iudiciũ. Quid postea facto iudicio, num tanquam tuto in loco iam constitutam tandem deseret? Accipe quàm amplo & sempiterno honore eam est prosequuturus.

Et continentes illi omnes recti corde.

Sic enim Latine reddi necesse est, & non quod vulgatum est: Et qui tenent eam omnes recto sunt corde. Græce enim ex Hebræo expressum à Septuaginta, quibus nos maximam fidem habemus: Quanquam enim in paucis quibusdam, quæ reuelato post CHRISTI mysterio apertiora facta sunt, nonnulli plus aliquando viderint, certe isti quòd & linguam vtramque probe nouerunt, & singula verba accuratissime perpendentes, de consilij sententia omnia conuerterunt, qui summam inter omnes obtineant autoritatem sunt digni. Est igitur ab illis hoc modo Græce scriptum.

καὶ ἐχόμενοι αὐτῆς πάντες οἱ εὐθεῖς τῇ καρδίᾳ.

Hoc est Latine,

Et continentes illi omnes recti corde.

Hæc tũc, inquit, ab illo supremo iudicio summa erit bonis mer-

ces, & maximum honoris ac beatitudinis præmium, quòd simul cum eo ipsi erunt qui iudicabit, ita copulati illi perpetuò, atq; adhærentes: vt alienæ naturæ medium nihil interueniat. Continentia enim sunt, quæ ita se assequuntur, suntque inter se coniuncta, vt extremitates suas habeant cohærentes: Continua vero, quorum extrema vnum & idem sunt: sicut Grece ἐχόμενα ϗ̀ συνεχῆ. Quod igitur continuum facit in corpore, continens facit in ordine, continentesq; sunt, qui cum eo prorsus coniuncti sunt cui cõtinentur. Quid autem ista iustitia: nónne ipse est Deus? aut quid aliud indicatum est per hęc verba: Quoadusq. iustitia conuertetur ad iudicium quam quoad Deus conuertet se ad iudicandum. Ad exercendum inquam iudicium illud se conuertet DEVS, quod in scripturis sanctis tam sæpe, tantaq; voce & admiratione pronunciatum est, vt videantur iam nunc aures nostræ, iudicis illius aduenientis strepitu ac tumultu maximo personare: de quo quidem iudicio dignatus est Dominus IESVS planius nobis explicare multa, cuiusmodi futura sint: & secundum IESVM vas delectum ab ipso, quod Spiritu sancto impleretur Paulus, de eodem iudicio non pauca loquutus est. Sed nos in scriptura veteri nunc insistamus, per quam hæc, quæ nondum facta erant, futura tamen prædicebantur: porrò autem in ea nihil omnium est, neque tam frequenter, neque tam grauiter prædicatum ac proclamatum, quam est illius iudicij expectatio, & venientis iudicis maiestas. Ac vt de aliorum testimonijs & prędicationibus prophetarum nunc sileamus, in hoc ipso Psalmorum libro, quoties est, & quàm præclare ac magnifice, ab Dauide nostro huius iudicij celebratio decantata: passim illa fermè & in omnibus locis. Sed in V. VI. VII. supra XC. psalmis etiam illustrius: Vbi enarrata grauissimis verbis ac sententijs maiestate summi Dei venientis ad iudicandũ, iudicium orbis terrarum futurum in iustitia, & populorum in æquitate, veritate que describit: quo iudicio quin omnes viui mortuiq, iudicandi sint, nulla reliqua in quoquam residet dubitatio. Huic igitur tanto & tam præcelso iudici omnes recti corde tunc continentes erunt, & in ordinem vnum cum eo & in vnam conuenientiam copulati. Quod quum homines nos simus, ipse autem Deus, in tanto interuallo, tantaque inæqualitate naturæ atque præstantiæ, nequaquam vnquam fieri potuisset, nisi homo item vti nos sumus, ipse factus esset Deus. Nam nobis quidẽ non licebat fieri dijs, non id nostrarum virium, non nostræ potestatis, infimi enim ad summum, ignobilis ad summe nobile nullũ germanitatis vinculum, nullam coniunctionis tam arctę applicationem habere poteramus, per quam illi contineremur: qui si etiam in honore habiti fuissemus, & in eius conspectu ac regno collocati, non fuissemus tamen illi continentes: multi enim ordines,

multa

multa angelorum agmina inter nos & Deum intercessissent, quæ abrupissent text m continentiæ: locisque honoratioribus, & magis propinquis ad Deum captis, nos longius ab eo ac remotius constituissent: vt ergo congermanesceremus, vt contineremur, ipse qui omnia potest tanquam vnus è nobis homo factus est, mutuatusque a nobis humilitatem & mortalitatem nostram, donauit nobis ipse postea quod proprium ipsius est, naturam immortalitatis, atque immutabilitatis: & vt cum eo in vnum quasi corpus coalesceremus effecit: cuius quidem ipse corporis esse caput, nos vero eiusdem corporis membra in CHRISTO IESV Domino nostro. Atque vt magis appareat quanta cum Deo homine iam effecto, eodemque futuro orbis terrarum iudice nobis futura sit coniunctio, quàm arctis vinculis necessitudinis & continentiæ illi astricti futuri simus, eo ipso teste de quo iamdudum loquimur CHRISTO IESV: non solum erimus illi in cœlo & regno continentes, sed in ipso munere honoreque iudicandi, sedes nostras proxime ad illius sellam constitutas habebimus, illud idem iudicium nos quoque pro parte nostra exercentes, tanta germanitatis cum Deo, & consanguinitatis fiducia, vt non homines solum, sed quemadmodum prædicat Paulus, angelos etiam ipsos simus iudicaturi. Hunc tantum honorem, hoc tam excellens & incomparabile præmium daturus est illis Deus, qui recto fuerint corde. At qui nam hi sunt? Est enim operæ pretium & de his intelligere: Recti corde sunt, qui cor suum dirigunt & intendunt ad solum Deum: qui siue quid faciendum est, suorum factorum rationes & fines ad illum referunt, siue quid credendum aut existimandum, vnius eius maxime credunt autoritati. Nam qui de Deo & diuinis rebus, quemadmodum ista se habeant, ex humanis quærunt rationibus cognoscere, si nihil in illis inueniunt, aberrant a Deo semper, abeuntque in diuersa: sin inueniunt, & ex illis postea ad Deum reflectuntur, non tamen recta a principio, sed sinuosa & angulosa tendunt via: neque recto corde feruntur ad ipsum Deum: ita fide maxime opus est, & credulitate, quam ipse Dominus maxime & semper exigere erat solitus, sibi enim credi volebat, nihil credenti difficile, fidei virtutem maximam omnium esse assidue prædicabat, qua vel montes in mare transmoueri possent: quum tamen ipse diuinitatis suæ, quam præcipue volebat credi, miracula tanta æderet, atq; argumenta, vt nō modo fidem suadere, sed necessitatem ad agnoscend m Deum afferre videretur. Recto igitur corde Abraam fuit, quòd statim & perfacile credidit Domino, reputatumq; est ei ad iustitiam, & tanto honore dignum habitũ, vt in eadem credendi Deo pura & sancta simplicitate, omnes tanquã patrem Abraam recognoscerent nationes: proinde qui Deo fidem habuerunt,

qui missis ab eo, & inspiratis diuinitus hominibus crediderunt, & quæ hominum syllogismis & argutis ratiocinationibus nequeunt concludi, ad animum suum tamen, & ad persuasionem admiserunt, hi vere recti sunt corde, digni cum eo qui contineantur, cui summam habuerunt omnium rerum fidem, iustitiaque & charitate in primis colenda, illi dicto fuerunt audientes. Hic iam cernimus, quot & quanta mysteria fidei nostræ, his paucis verbis à Dauide comprehensa sint, quamque ea arcte & significanter: non enim loquebatur perperam Propheta, non aberrabat: sed illustratus & monitus à Spiritu sancto, quæ præuidebat futura, diu ante testabatur: neq; aliter tamen poterat supra memoratæ dubitationi occurrere: At dixit aliquanto compressius, nempe quòd alijs Prophetia data est, alijs ab eodem Spiritu sancto sermonum interpretatio. Et Dauid quidem oraculorum more locutus est, nos autẽ ad excutiendum scripturas, & ad CHRISTVM IESVM Dominum in illis inuestigandum, quantum ipse nobis donat, debemus esse diligentes: neq; ita prorsus, vt omnia vetera facta atque dicta huc obtorqueamus, sed vbi emicat Spiritus sanctus, vbi feruet mysterium, vbi parturientis scripturæ est conceptio, ibi obstetricum more animum & curam adhibeamus, reuolemus quæ inuoluta sunt, partumque præclarissimæ diuinitatis pio & sedulo officio in lucem educamus: neque enim si non omnia omnibus aperientur, non erit tamen vnicuique pie indaganti aliquid patefactum. Sed vt ad eos reuertamur, è quibus digressi sumus, Agnoscant & intelligant, qui premuntur angustijs in hac vita, & qui iniquorum iniurias graues perferunt, si in Deo spes & voluntates suas constituerint: ipsique fidentes vni, sua animi solatia ab illius iustitia & prouidentia duxerint, quæ, quot, & quam ampla eos præmia consequantur. Primum in hoc seculo licet fluctuentur, anchora tamen iacta suæ salutis & firmitatis in Deo, pessum ire non possunt: quum aspiciant eos qui ventis & remis omnibus (vt dicitur) velificantur nefarijs suis cum cupiditatibus, in scopulum sæpe ignominiæ & clamitatis impingere: deinde morte obita, quam ipsi semper bona cum spe, scelesti vero & impij cum desperatione acerba, semper oppetunt, omne illud tempus, quod ad supremi iudicij intercesserit diem, cum Deo eos fore, ab eo nunquam derelictum iri: magnũ iam tum fructum illos suæ patientiæ probitatisque percepturos esse: Deinde posteaquam factum iudicium, & omnium sors iam fuerit decreta, maximum honorem & præmium adepturos: vt cum eo ipso Deo omnia iudicante, vnus ipsi ordo, vna societas sint, coniuncti cum eo, & planè cohærentes, vno corpore, vno regno, vna immortalitate, vna gloria, in qua tamen CHRISTVS caput sit futurus: vt si hæc subiecerint cogitationibus suis, & animo ac

mo ac spe sæpius contrectauerint, præ tanti honoris ac præmij expectatione & gaudio, omnia sibi humana pacate & leniter ferenda esse arbitrentur.

Quis consurget mihi aduersus malignos: aut quis stabit mecum aduersus operantes iniquitatem?

Hæc iam ambigua sunt, & quadrant ad vtramque partem: Siue auxilium petat ad reprimendum crudelitatem inimici regis, siue suæ vitę ab illius iniuria defendendæ postulet præsidium, & in vtroque tamen Dominus adiutor recte inuocatur, verum in posteriore magis: iustius enim est salutem suam, quàm pœnam aliorum domino commendare: Quam ob rem nos ad hanc partem potius interpretationem nostram adiungemus. Igitur hæc trepidatio, & in aduersis rebus circumspectio, si quid opis alicunde & auxilij appareat, ex affectu communi humanæ conditionis apte est expressa. Est enim natura sic constitutum, vt quum in aliquo vitæ, aut honoris, aut rei alicuius charissimæ amittendæ periculo positi sumus, circumspectemus animo & oculis in omnem partem, si qua nobis forte auxilij affertur aura, si fidum aliquem comitem, aut si quod perfugium tutum inueniamus: simulque præterita animo recolentes, vt quemque aliquo in periculo nobis recordamur opitulatum fuisse, ad mentionem illius suspiremus, eumque nobis optemus tunc potissimum dari. Hoc tunc ipsi Dauidi vsu veniebat, qui redactus in angustum, obsessus, penè circumuentus, cum sanguinem suum ab infesto rege quæri, vitam ad supplicium peti intelligeret, simul ex illa Nobensium calamitate inexpiabile eius odium erga se pendens, formidabat maiorem in modum, ne destitutus omnium ope, in inimicas manus incideret. Itaque qui magnis antea multorum amicitijs & familiaritatibus erat ornatus, & dum valeret apud regem gratia magnas sæpe militum manus sub signis duxerat, prælia multa confecerat, victorias reportarat, in exercitu honore & autoritate antecesserat: Is nunc illa omnia repetens animo, & secum tacitus implorans amicorũ & commilitonum fidem, requirit opem ab absentibus, postulat auxilium ab ijs, quos suis benefactis plurimos sibi arbitraretur debere esse deuinctos: quos omneis tamen, vt res humanæ sunt, mutata regis aduersus Dauidem voluntas, & ad contrarium odium conuersa, secum auerterat: solus illi filius regis Ionathas egregiam amicitiæ præstitit fidem: nec patrem tamen potuit, quanquam omnia conatus, ab illa praua voluntate deducere: Ac erat cum quidem cum Dauide militũ manus strenua atque fortis, ducem eum secuta, cupiens rerum nouarum, quæ spes & rationes suas in eo collocauerat: sed neq; ea sat pollens ad tantum periculum propulsandum, & formidanti

ac suspicienti omnia, nihil vsquam satis fidum, neque tutum
terat videri: Atque hactenus communi more, & humanæ im
cillitatis vitio trepidabat, & conturbabatur, vt auxilia homin
desideraret ac peteret: sed quum ad veram rationem & men
se referebat, certissimum perfugium intelligens solum De
tanquam nauis paulisper fluctu & vento agitata, cui statio e
in proximo, celeriter ad littus portumq. refugiebat. Hæc no
documento esse debent, hæc exemplo, vt vitæ nostræ præsidia,
in opibus hominum, aut principum gratia & familiaritate,
in Deo, & virtute constituere debeamus: Illa enim fallacia,
brica, incertaq; sunt: firmum autem & perpetuum præsidiũ v
est Deus. Recte ergo admonent scripturæ, Non in principib
neq; in filijs hominũ, sed in Deo rationem salutis esse, & vitæ
stituendam: Ad quem ex omni quidem turba ac periculo con
gium habent paratũ, qui non suo crimine, sed aliena culpa &
lere opprimuntur. Qui verò suis nefarijs vitijs atque factis m
atq; infortunio digni efficiuntur, qui fodiunt sibi ipsis foueam
dum in potestate sunt, ius, æquitatem, misericordiam, non ab
solum & ab animo operibusq; suis, sed ab omnibus qui circu
eos sunt: & ab omni publico munere reijciunt, & amoliuntur
rebus cõmutatis, quod quam crebro accidat debemus cõside
re, quod tandem habent solatium, aut leuamentum calamita
suæ? Licet pertentent omnia, licet experiantur, frustrantur ta
in omnibus: Atque vt in vetustis parietibus putres iam structu
solent eos qui se apprehenderint nitendi adminiculandiq. ca
non solum non sustinere, sed insequi etiam & obruere vltrò:
quodcunq; isti comprehenderint ad opitulandum, id illis ma
re malo obest, obstruente præsertim consiliorum exitus domi
& inopinatos casus inferente: sicut in Amo Propheta scriptũ
Quòd adueniente die Domini, qui tenebræ est illis, & non l
fugient à facie leonis, & venient domum, & ibi illis vrsus occ
ret: A quo vt euadant, innitentur manu sua super parietem, &
manum coluber mordebit: Nunquid non tenebræ dies illa D
mini, & nõ lux: caligo & non splendor: Quid autẽ Esaias? V
inquit, qui condunt leges iniquas, & scribentes iniustitiã scrip
runt, vt opprimerent in iudicio pauperes, & vim facerent ca
humilium populi mei: vt essent viduæ præda eorum, & pupil
diriperent. Quid facietis in die Visitationis & calamitatis de lo
ginquo venientis: Ad cuius cõfugietis auxilium? & vbi derel
quetis gloriã vestram, ne incuruemini sub vinculis, & cum int
fectis cadatis? Ac tales quidem isti suarũ improbissimarũ act
num spectant exitus, carmenq; hoc, angore, periculo, metu
exagitati, repetunt: Quis cõsurget mihi? quis stabit mecũ? S
imperfecte, non enim opem postulant contra iniquitatẽ, sed p

iniquitate: in quo non modò populus, sed qui illis antea familiarissimi coniunctissimique fuerunt, consurgunt & astant: verùm non vt tueantur, sed vt prosternant illos, cum plausu & lætitia illorum fœditatem ignominiamque spectantes. Non sic enimuerò Dauid, nec qui Dauidis similes pietate, meruerunt, vt iure confiderent Deo: ad hos pertinent enim ea quæ sequuntur.

Nisi quod Dominus adiuuit me propemodum adhabitasset inferno anima mea.

MAGNA in his tribus deinceps continentibus versiculis fidei quoque nostræ mysteria, magna sacramenta denotata sunt: quæ quanquam Iudæi etiam ex parte aliqua cognoscebant, inchoate illi tamen, nos autem perfectius & plenius obtinemus: & ea hic spiritus sanctus non tam verbosè, quam perspicuè indicat: gradu ille quidem posito primum in affectibus humanis, sed inde statim ad altiora diuinaque sublatus: neque enim per hominem & ex homine enuncians, fermè omnino sinit sine humanis cœlestia existere. Iam qui ipsi ad tantum munus gratiæ delecti erant, vt ventura viderent, populisque & regibus tantò antè prædicerent, aliquo prius spectaculo earum rerum, quæ tum gerebantur, permoti atque excitati, quum argumentum illinc dicendi Dei instinctu arriperent, siue conquerendum & redarguendum esset quippiam, siue gratulandum, humano dato initio, pòst volente spiritu, ad remota, sublimia, futuraque prouehebantur: Quorum & si ipsi non autores, sponte neque prædicatores, postea tamen conscij & memores etiam erant. Atque vt aues grauiore corpore antequam efferre sese in sublime, & volatu capessere summum aëra possint, cursu priùs p. d im, alarumque agitatu se incitant: sic in hominibus illis, superna diuinaque consilia ex humanis plerunque affectibus excitabantur. Hoc ipsi Dauidi tunc contingebat, qui in illo terrore & fuga, quum pericula multa adiisset, plurimas animi molestias & sollicitudines graues excepisset, in omnibus præsens Dei auxilium expertus, dat testimonium illius ergà se benignitatis: sed ita dat, vt non magis profectò præsentium sit testimonium, quam futurarum rerum diuinarumque mysterium. Nam prior hic versiculus, illud planè demonstrat, omnis omnino virtutis, omnis salutis atque incolumitatis effectorem nobis Deum esse. Alter verò & tertius insequentes, ipsum pœnitentiæ complectuntur sacramentum, sicut manifestum fiet procedentibus. Ita humilitas ac pœnitentia, quæ Christianorum hominum aut primariæ sunt virtutes, aut expiatione criminum reditus ad virtutem, his tribus versiculis expressæ sunt.

Nisi

Niſi quod Dominus adiuuit me, propemodum adhabitaſſet inferno anima mea.

AD hunc enim modum transferendum potiùs fuit ex Græcis codicibus, & ex Septuaginta: eſt enim ab illis ſic ſcriptum,

εἰ μὴ ὅτι κύριος ἐβοήθησέ μοι, παραβραχὺ παρῴκησε τῷ ἅδῃ ἡ ψυχή μου.

ET ſanè aliud Adhabitare, aliud Inhabitare eſt. Adhabitãt, qui in proximo ſunt: Inhabitãt, qui in eodẽ incolunt domicilio: quorũ priores vicini, hi domeſtici iam, aut contubernales nominantur. Volens igitur Dauid Dei beneficia erga ſe recenſere, & illi ferre acceptũ, quòd ſaluus & ſoſpes eſſet, prædicat niſi ab illo fuiſſet ipſe adiutus, ſe adhabitaturũ inferno fuiſſe: hoc eſt, ad infernum proximè acceſſurum. Et hic quoq; ambiguũ eſt: aut enim corporis & vitæ ſuæ incolumitatem acceptã Deo fert, aut animæ & cõſcientiæ: Ac corporis quidem, quòd quum cum Saul ſæpiùs interficere eſſet conatus, etiam antequam apertas indiceret inimicitias, lancea in eum bis térue coniecta, & rurſum capto ad eum interficiendum die, quo tempore Ionathas filius regis ope & conſilio ſuo Dauidem ſaluum emiſit, omnium illorum periculorum ſuorum amotorem & propulſatorem confitetur fuiſſe Deum: Animæ verò, quòd palàm iam oppugnatus & expulſus, omnibusque viis appetitus ad mortem, quum difficillimam haberet rationem ſuæ cuſtodiendæ ſalutis, non tamen propterea in deſperationem vllam, aut prauam cupiditatem lapſus eſt: nõ ad cędes & rapinas intendit animum, non vaſtitate & internecione hominum eſt delectatus, non cuiquam immerenti fuit exitio, non denique cum externis & hoſtibus populi Iſraëlitici vllam aduerſus populares ſuos coiuit ſocietatem: ad quæ omnia facienda, quum & animo & viribus eſſet aptus, iniuria etiam inimicorum, crudelitateque impelleretur, tamen integrum ſe ab his, & innocentem conſeruauit, Deo illum in omnibus & fouente & dirigente. Vtroque igitur illi modo perfectum à Deo eſt, vt ne adhabitaret inferno illius anima, ne in propinquis ad infernum locis incoleret. Quanquam videri poſſit fortaſſe, ſi fuiſſet occiſus, non adhabitaturus inferno, ſed in eo inhabitaturus potiùs fuiſſe: quod tamen non ita eſt, neque carent verba myſterio: illis enim Patriarchis & Prophetis etiam morientibus, infernus (hoc enim ex ſcripturis vtimur vocabulo) receptaculum non erat: vt infernum capiamus malorum dæmonum domicilium, & ſedem, vnde regreſſus iam non eſt: Sed loca quędam inferno propinqua, in quibus poſiti aduentum expectarent extracturi eos illinc, & reſtituturi Deo, CHRISTI. Ita illi ne mortui quidem ad infernum introibant, ſed adhabitabant inferno.

Viuen-

Viuentes verò, qui ſunt corrupti & contaminati vitiis, quo paulo adhabitent inferno, & niſi Deus adiutor aſſiſteret, quemadmodum humana omnis illuc delaberetur mortalitas, paulò altiùs à nobis eſt exponendum. Omnis natura hominis, vt ſacra pluribus locis hiſtoria teſtatur, vſque eò prona & procliuis ad malum eſt, vt ſine Deo ex nobis boni nihil, Apoſtolo affirmante, ne cogitare quidem valeamus. Ac ante diluuium quidem ipſemet Deus hoc generi humano ſceleris & malitiæ probrum obiectat: propter quam cauſam etiam ad abolendum ac extinguendum illud illuuione aquarum iratus adducitur. Poſt illam autem ſtragem & vniuerſum cunctorum interitum, ſolo Noë, homine iuſto, & eius familia ad propagationem generis conſeruata, quum increbreſceret denuò hominum genus, & frequentaret orbem terræ, populique & nationes de integro conſtitiſſent, lege ab Deo per Moyſen lata, iudicibus Prophetiſque miſſis, regno Iſraëlis ſtabilito & aucto, quum omnibus lumen diuinæ bonitatis allucere iam poſſet, nunquid pœnituit homines culparum veterum ſuarum, per quas tam atrox antea ſupplicium erant meriti? Imò reuoluti ad peiora vſque eò ſunt, vt ne vnum quidem ex eis iniquitatis immunem ſeligere liceret. In quo Paulus inſiſtens aduocat ſcripturæ teſtimonium: Dominus proſpexit de cœlo ſuper filios hominum, vt videat ſi eſt intelligens, aut requirens Deum: Omnes declinauerunt, ſimul inutiles facti ſunt, non eſt qui faciat bonum, non eſt vſque ad vnum. Idem & Hieremias, quum Dominum inducit ad populum ſic loquentem: Quid vultis mecum iudicio contendere? Omnes dereliquiſtis me. Igitur hoc tanto recidiuo morbo, quo orbis totus ægrotabat, ne ad ſummum interitum peruenirent homines, filius Dei carnem noſtram aſſumpſit, ſuſceptaque in ſe veterum omnium peccatorum noſtrorum pœna, pro nobis hoſtia, & placabile ſacrificium Deo patri ſuo oblatus eſt: cuius quidem tum myſterij ac diuini erga homines beneficij tanta vis fuit, vt quod nunquam antea fuerat viſum: Fides, & Charitas, & Innocentia, & omnium virtutum chorus imperium orbis terræ diu obtinuerint. Paulatim rurſus deinde dilabi Dei ille amor ex cordibus hominum, & veritatis ac iuſtitiæ deſeri cultus cœpit: quum tamen diuina non defuit prouidentia, ad ſuſtinendos aut reuocandos ſponte ſua in imum prolabentes homines, alternis nunc pœnis, nunc beneficiis, ſanctis etiam & ab ſe inſpiratis hominibus per interualla temporum ad arguendum, monendum conſolandumque miſſis: Vt planè conſtet, genus hominum, niſi Dominus aliquoties auxilium iam tuliſſet, procliuitate ſua, qua fertur ad peccandum, adhabitaturum inferno fuiſſe: hoc eſt, in maculis & ſordibus peccati inhabitaturum: vnde ad infernum poſtea propinquus

quus transitus est: Atque hoc in commune. Quid in singulis? Nónne eadem est ratio: Nisi enim Dominus adiuuet nos, adhabitat inferno anima nostra. Ope enim Dei priuati ac destituti, peccatorum & vitiorum sentina sumus, seruituti diaboli addicti, atque in proximo illi adhabitantes: Quod qui faciunt qui sibi illas sedes eligunt ad domicilium? iam nunc viui, & onus etiam corporis portantes, eandem penè vitam, eosdem & dolorum & voluptatum sensus cum dæmonibus ipsis suscipiunt vna, & experiuntur: quanquam vna his sola est & præpostera voluptas, quòd peccato delectantur, maximumque tunc experiuntur fructum, si plurimos sui similes possunt efficere: de reliquo quidem, quid est quod verè sentiant iucundi aut grati? Breues hilaritates, & eas inanes, aliquando capiunt: At longos mœrores, at animi morsus assiduos, at fastidia pręsentium semper voluptatũ, desiderium absentium, vagationem quoque mentis, instabilitatemque, sępe etiam amentiam: malas spes in animo continent, terroresq; simul & seditiones: omni strepitu perturbantur, omnẽ lucem reformidant, omnium hominum liberorum aspectu voceque exterrentur, ipsi in animo incerti dubiiq; semper, nihilq; habentes quo nitantur firmum atq; securum, prębent se impotentibus cupiditatibus distrahendos: Hoc statu qui sunt, verè adhabitant inferno, qui sedem sibi propè ad infernum constituerunt, iam commercium mutuum cum dæmonibus habentes, ad illos pòst paulò in totum migraturi: iidemq; viuentes, nec adeò minùs quam dæmones humanæ societati exitiabiles atque incommodi. Nam vt illuc ad infernum propè interdum etiam accedant probi & electi, errore & peccato compulsi aliquo, sedem tamen non statuunt, domicilium non collocant, celeriterque ad suum larem primum & ad viciniam cœli reuertuntur. Mirabile illud est & propè diuinum, vt quis non aliquo laboret vitio, etiam eorum quæ perniciosiora sunt: summoque Dei beneficio afficitur, cui puritas ista tanta donatur: sed in peccatis qui nec iacere in sorde, nec volutari in turpitudine lætantur, qui cupiunt emergere, qui ad Deum manus precesque tendunt, vt subleuentur, vt adiuuentur: qui in ea commissa incidunt, quæ videatur ab eis non voluntatis & naturæ prauitas, sed mortalis potiùs fragilitas expressisse, habent hi paratum, vbi volunt, veniæ & indulgentiæ apud Deum locum: confidant illi modo, & spem suam in eo collocent, instentq; lachrymis & orationibus, conatusq; suos quòd liberari cupiant, & salutem suam quum fuerint liberati, totam ab illo agnoscant: aderit Dominus sic coram eo se abiicientibus, ac prosternentibus, & ad ipsum vnum expectanda ope conuersis, gratumque sibi & celsitudini conueniens suæ in illorum humilitate constituet tabernaculum: quam quidem humili-

militatem virtutum saluberrimam, in veteri lege adumbratam, & in Euangelio clarius expressam, amplectamur præcipuè ómnes qui firmis deorsum radicibus actis, in cœlum volumus melius faciliusque consurgere.

Si dicebam, motus est pes meus, misericordia tua Domine adiuuabat me.

LVCET iam hîc & apparet confessionis sacramentum, Spiritu sancto, vt diximus, futura præsentibus coagmentante, quæ cuncta ipsi præsentia tamen sunt: Quid enim hoc ad periculum illud propriè Dauidis? Quid ad misericordiam in eo Domini pertinebat? cuius cùm implorabat Dauid auxilium, non ita opinor, necesse habebat loqui, & sic exprimere, Motus est pes meus, offendi, impegi: vt hoc cùm dixisset, Domini illum misericordia continuò sustineret: potiùs hunc versum sic pronunciaret & scriberet: Si motus erat pes meus, misericordia tua Domine adiuuabat me: Vt quum in omnem vitam & tempus illud totum periculi subsidium petiisset, tum vt aliquis casus inciderat grauior, in singulas res, singulare sibi a Deo adfuisse testaretur auxilium: quando etiam congruentiùs de auxilio, quam de misericordia loqueretur. Auxilium enim à Deo aduersus alterius peccatum & iniquitatem, non suo peccato misericordiam postulabat. Quòd si in alterum sensum mens Prophetæ interpretanda est, quando iam diximus ambiguas esse horum versiculorum sententias, & ad vtramque partem valere, siue Deo det testimonium suæ ab eo conseruatæ salutis in corpore, quòd non est inimicorum crudelitati ipsius vita donata: siue in anima, quòd Deo illum rectiùs dirigente, nequaquam ipse est ardore iracundiæ & studio vlciscendi ad vllam iniquitatem crudelitatemque prolapsus: planius etiam in hoc posteriore sensu confessio est significata: Etenim hoc modo loqui, Si dicebam, motus est pes meus, misericordia tua Domine adiuuabat me; apertè est dicere, confessionem proprij erroris ad prouocandam misericordiam Domini maximam vim obtinere: vt perspicuè appareat, Dauidem a peculiari sua causa, ad generis humani communem, & à corporeis offensionibus, ad spirituales, præeunte Spiritu sancto digressum esse: Cuius tamen in confessione, totaque pœnitentia veri mysterij sensum nos Christiani soli plenè retinemus: Nec dubitamus, quin non in animæ solùm abluendis expiandisque maculis, sed in corporum etiam periculis, diuina ope deuitandis, magnum momentum nobis afferat confessio: per quam a peccati vinculo soluti, & Dei gratiæ ac beniuolentiæ restituti, illo patrono & defensore melius confidimus. Hanc confessionem quicunque explodere, & ex hominum

cordi-

cordibus ac moribus delere voluerunt, hi vinculum pudoris & continentiæ dissoluere conati sunt. Quærit enim pudorem quendam, verecundiamque non seruilem, sed homine libero dignam, in proferendo crimine confessio, in qua satis pœnæ insit ad abluendum peccatum, & misericordiam Domini promerendam, quòd voluntariè suscepta est, & est tamen proborum, & non alienorum a virtute, illa pudoris affectio peculiaris. Neque enim nobis, vt Iudæis, terrore multo, grauitateque pœnarum, ac diritate execrationum, lex est à Deo composita atque perscripta: sed amor, pudorque propositus: vt quum præcipuè nos diligeret Deus, conciliaret sibi, non necessitate seruos, sed benignitate filios: pro quolibet autem magno peccato, paululum supplicij sat est patri. Ac peccatum quidem ipsum per se etiam, in improbis & nefariis hominibus, morsum doloris interiorem habet: stimulantur enim & punguntur necessariò qui peccant: quod suum malum intus, & maximum detrimentum, non potest non sentire anima: nec tamen ex eo vllum iudicium aperitur, melioris eam frugis in posterum fore. Vbi ergo elucet pudor, vbi probitas, vbi ingenij bonitas & naturæ? Tum, quum is qui peccauit, onus illud ferens grauiter, peccati quærit in confitendo & communicando medicinam, adhibetque intercessorem, quo sibi ad Dei conspectum, quem læserit, prodire cupienti, aditus sit fidentior. Est igitur signum imprimis euidens salui intus animi, & prauitate nulla adhuc corrupti, hæc commissi erroris voluntaria prolatio: indicat enim inuitum eum peccasse, qui fuerit lapsus, & nolentem in morbum incidisse, qui morbo remedium volens quærat. Quod quidem tantā vim habet, & semper habuit, quòd populi quoque gentium, qui optimas leges condidisse existimati sunt, quum hæc sancta & mystica nihil dum cogitarent, ipsa admonente impellenteque natura, latis legibus sanxerunt, eum qui seipsum criminis alicuius vltrò detulisset, aut omnino aut magna ex parte liberatum à supplicio dimitti debere. Atque vt est ingenui animi & recti, confiteri peccata sua, & errores agnoscere, quærereque aperiendo & communicando medicinam, sic qui illa occultare, & abdere in tenebris student, fugiuntque, quoad possunt ex confessione & communicatione remedium: hi non tanquam filij bono ingenio præditi, sed velut serui nequam, fouere & alere peccatum intendentes, malitiamque & simulationem veritati obtendere, dignis seruili suo ingenio pœnis afficiendi sunt. Quocirca rectè & ad Christianum verumque sensum Salomon, Qui abscondit scelera sua, non dirigetur, inquit: qui autem confessus fuerit, & reliquerit ea, misericordiam consequetur. Enimuerò illa abscondi Deo non possunt: ergo vult Salomon ea ad hominem necessariò proferri. Item & alio loco Dauid, Dixi con-

xi confitebor aduersum me iniustitiam meam Domino, & tu remisisti impietatem peccati mei. Atque vt non confessionem solam sine homine, quæ a Iudęis etiam nunc confitentibus vsurpatur, sed hanc Christianam & nostram, qua sacerdotem nobis adsciscimus significaret, protinus addit: Pro hac orabit ad te omnis sanctus, in tempore opportuno. Pro hac inquit, iniustitia, orabit, vt mihi abs te Deus ea dimittatur: Quo autem pacto orabit sanctus, si cum eo non fuerit communicata? Nam si ad Deum solum est confitendum, quid est sermone in confitendo opus, aut quid refert verbis exprimere animi sensa: quum Deus statim cognitor cordis sit? Quòd si confessio ore prolata & verba id faciunt, vt refellatur magis redarguaturque peccatum, sanumque consilium in animo, & mens antè impedita melius expediatur, hoc maximè pręstat in confessione sacerdos. Deinde, quis confidat certò, sua sibi peccata penitus esse cognita, quum sit scriptum: Delicta quis intelligit, ab occultis meis munda me? Quæ quum adhibetur, sacerdos quo cum & quæ aperta claraq; sunt, & quæ occulta aut dubia omnia communicentur, vel nihil latet eorum, quæ animaduertenda sunt, vel si quid etiam lateat, humilitate ipsa & diligentia Deo est satisfactum. Itaque ipsemet, Vbi duo fuerint vel tres vestrûm in nomine meo congregati, statim in medio sum, dixit Dominus. Digrederis igitur tu confessione facta, non tua persuasione, quæ fallere te potest, sed sacerdotis fide absolutus: quam si ipse minùs rectè pręstiterit, peccatum tuum transfert in se, pro teq; obstrictus Deo relinquitur. Ac ne illius quidem quęstionis laqueis Iudęi, & qui Iudęorum in hoc genere sequuntur sententiam, non implicati astrictiq; tenentur: Quòd non possunt rationem reddere, quamobrem cùm cętera sacrificia omnia, quibus expiare semetipsos, & placare Deum instituerint, per manus sacerdotis Deo offerant, hoc vnum confessionis sacrificium, imprimis sanctum, maximeque expiabile, existiment ritè se Deo sine sacerdote offerre. Nam & a Dauide suo sic expressum est: Sacrificium Deo spiritus contritus, cor contritum & humiliatum Deus non despicies. Quo quidem in sacrificio tantam inesse vim ad placandum Deum, Dauid idem confirmat, vt nunquam id non Deo gratum acceptumq; sit, spretis sæpe etiam & repudiatis cęteris sacrificiis. Iure igitur & piè, ac necessario ad salutem ritu, sancta nobis confessio, a Deo & ab Apostolis indicata, à communi Ecclesia constituta, à Christianis fidelibus semper vsurpata est. Cuius vim gentes, natura duce, cognorunt, Iudæi lege & more quadam ex parte amplexi sunt, nos plenè ac perfectè totam obtinemus. Quam vt ostenderet non solùm purgandis animi morbis, sed corporis etiam & vitæ periculis propulsandis vtilem & sospitalem esse,

Spiritus sanctus, idcirco Dauidem de quotidianis vitæ periculis tunc maximè dimicantem, in hæc Christianæ confessionis & salubris aduersus omnia mala remedij proferenda verba compulit.

Si dicebam, motus est pes meus.

QVOD ad liberandum à periculis attinet. Si indicabam tibi, qui me circumstaret & obsideret terror, quò incautius essem progressus, vbi me in plagas & retia inimicorum dimisissem, tua statim Domine misericordia me adiuuabat, & in tuto per te sistebat. Quanquam hoc minus propriè videatur dictum, nam nec indicare illa dicendo opus erat Deo, cui cuncta patebant, aderatque ipse præsens Dauidi aduocatus: & in periculis eiusmodi præsidium potentiæ magis, quàm misericordiæ summi Dei aduersus iniquam vim intentantes conueniebat implorari. Sed tamen declarari voluit Spiritus sanctus, ex confessionis Sacramento, propugnaculum nobis diuinæ misericordiæ aduersus omnia mala ac pericula præcipuè paratum esse. Sin autem ex illo altero sensu, quò minus ipse in aliquam iniquitatem & crudelitatem incideret, ad quam animi impetu quodam & feruore iracundiæ interdum ferebatur, Dei misericordiæ Dauid acceptum referebat: planius est iam nobis, & magis recta via indicata confessio. Sanè pedem motum esse, apta similitudine est in eiusmodi peccata incidere, quæ ambulantibus in hac vita obuiam necessariò habenda sunt, arridentq; ab initio vitam ingressis, & suauitate sua, antequam dijudicatrix & expultrix adueniet ratio, ita sese adlinunt, vt pòst vix multo studio & labore, nec sine Dei ope queant elui: sed quæ tamen misericordia digna sunt. Itaq; & illa lauandis discipulorum pedibus releuit Dominus. Nam si non pes, sed caput sit permotum, ipsaq; dominatrix animi ratio ac voluntas, à recto ita demota, vt non tam fragilitatis sordibus, quàm clauis atque vulneribus auaritiæ, iniquitatis, superbiæ tota confossa sit: Quid sperari possit de misericordia Domini, incertum est: Illud non dubium, ab insequentis versiculi intellectu ac fructu, per quem iucundæ bonorum spes, & beata etiam in periculis ac laboribus vita indicatur, huiuscemodi homines repulsos esse.

Secundum multitudinem dolorum meorum in corde meo, consolationes tuæ lætificauerunt animam meam.

DVO genera doloris intus in animo oboriuntur, & ex vtroque genere dolores penè innumerabiles. Vnum genus est, quod à natura & veritate nobis est inuectum, quum perpetrandis committendisque criminibus naturam intus animi ac præstantiam violamus: quæ in eum modum natura est constituta, vt sit domina ra-

ra ratio, reliquæ illi cupiditates omnes seruiant. Hunc ordinem quum perturbamus, itaque peruertimus, vt præficiamus cupiditatem rationi: quod tunc euenit, quum quæ sequi obtemperareque debebant, trahunt ipsæ, & trudunt iam rationem affectiones, non solùm loca & munera partium animi commutamus, sed naturalibus illius actionibus sublatis, & aliò versum transductis, ipsam etiam eius naturæ confundimus substantiam, quæ in recto illo ordine præcipuè elucebat: vt videatur ferè animus desinere esse animus, aut certè ex humani animi nobilitate ac specie, in alteram effigiem quandam abhorrentem ab homine, & monstri potiùs affinem transeat. Quod quum accidit, naturalis quidam e uestigio simul emergit dolor, tanquam naturæ suum casum deplorantis, multumque se affligentis, quòd se eat perditum, & lumen suæ præstantiæ veritatisque amittat: Atque hic dolor longè maximus omnium & grauissimus est: est enim veritate subnixus, & verè maximi mali compos. Siquidem deficere & discedere à semetipso omnium rerum cuique est miserrimum: sed hunc dolorem acrius illi sentiunt, qui rarius peccare & difficilius sunt soliti: qui partes longè pluresis sanitatis quàm morbi in animo intus possident: nam & fructum ac lętitiā animi bene se habentis, & sani integriq; diutiùs hi perceperunt, vt ipsa ex comparatione magis admoneantur, & multò plus in se retinent quod vim ad sentiendum vegetam habeat, quàm quod oporteat sentiri: Etenim quod corruptum est, neq; seipsum, neq; quod integrum est, agnoscit, ipsum autem ab integro incorruptoq; agnoscitur. Ita fit, quò animus intus efficitur corruptior, minus minusq; suum ipse malum & detrimentum intelligat: abit enim ad corruptionem, quam omnis dicimus sui ipsius sensus expertem esse: in qua & si aliqua etiam nunc radice naturalis substantiæ animus teneatur, fructus tamen suos ornatusque, & omnem suæ dignitatis speciem, omne decus amittit. Sed & si non sunt tam acres doloris morsus in impio, qui iam diuturna peste peccati & tabe totus disputruit, quàm in probo & pudente esse solent, qui sanus etiam nunc, multò maxima ex parte acerbius sentit doloris ex peccato, non morsus, sed vulnera: tamen grauius in impio illud ipsum malum est non sentiendi, quam si asperrimè dolores eos sentiret: conclamatum enim de eo esse iam indicat stupor ille animi, teterrimum suum malum minimè agnoscentis. Quod item accidere in morbis corporum videmus, in quibus pessimè affectæ valitudinis signum est, vim morbi non sentire: nec minus miseret nos eorum, qui abalienato sensu in morbo graui læti etiam esse videantur, quam qui lamētis iactationibusque se affligant. Quantū enim interest inter oblanguentem iam demoriētemque, ac eū qui fortis adhuc & validus, cruciatib: ingemiscat

miscat, quòd hic etiam nunc sentiat quæ dolet, ille est iam morbo confectus, atque victus: tantùm inter planè nefarium, & pudoris adhuc ac probitatis interest retinentem. Atque hoc genus doloris primum & certum maximè est, quod ex summo procedit malo: estque hic verè & nauiter dolor, non falsa aut vana opinione susceptus, sed veritate naturaque inductus: Alterum verò doloris genus, persuasionis & opinionis fermè totum est. Quum enim externa fortunæ incommoda, & corporis damna detrimentaque dolemus, propter eam causam dolemus, quòd mala illa esse opinamur, quæ plerunque mala non sunt, sed bono nostro à Deo nobis data atque inuecta: Quid enim mali esse in eo potest, quod si animo æquo accipiatur, partem in nobis optimam efficiat meliorem? Aut si sit ea contaminata grauiter & corrupta, spoliet eam tamen vitiorum instrumentis: Et tamen familiæ ruinas, filiorum orbitates, molestias morborum, discrimina mortis, existimationis pericula, cæteraque damna & detrimenta iure deuitamus. Nempe vsque eò, quoad illa subterfugere officio non repugnat. Quòd si in eum locum res adducatur, vt alterutrum duorum, mortem vel dedecus suscipi sit necesse, qui veram vim boni constantiùs tenuerunt, vitam potiùs quam honestatem, non dubitauerunt amittere: grauius enim tormentum verissimi doloris ex scelere sibi, quam ex morte subeundum esse iudicauerunt: Itaque illud vitauerunt potiùs. Qua in laude virtutis animique magnitudinis multi etiam apud priscos, in Christiano autem nomine innumerabiles reperti sunt. Iam naturæ consilio & arte quadam mirabili sic est dispositum, vt animus pessimè in se constitutus, minimum sua illa mala interiora & propria sentiat, hæc exteriora & alieniora maximè: si autem in eo bona sit constitutio, contrario se habeat modo ad sentiendum, maximè illa sua, minimum hæc: quòd suo naturali bono plenus ac refertus, omneis externos incommodorum appulsus leuiter contemptimque accipit. His sic expositis quæ fuerunt præmittenda, videamus dehinc qui sit animus bene constitutus, & qui iure possit huius cantum vel sibi, & gaudij cœlestis fructum vsurpare. Triplex animi bona est constitutio, à tribus mortalium sectis sua cuique animaduersa atque inducta. Vna est, quam Philosophi veteres, summis præditi ingeniis, hominibus prodidere, rationibus confirmatam & argumentis, per quæ quid nos ipsi essemus, & quæ in nobis præstantissima pars, qui actus hominum proprij, quæ beatæ vitæ ratio, eiusque adeptio, copiosissimè est demonstratum. Quemadmodum in tota animi natura arcem obtinet ratio, cui etiam animi imperium est permissum: quam appetitiones inferiores colere & obseruare, ad nutumque eius omnia agere debeant. Quod inquo ita fiat,

fiat, vti veritatis ordine legeq́ue est præscriptum, verè eum virum esse, fungiq́ue hominis munere atque officio: in quo autem turbatum & confusum sit, hominis hunc figuram quidem & debilem essentiæ rationem retinere, re autem vera in agendo non videri hominem, beatam porrò vitam in illo conseruando ordine existere: Quem habitum animi, rectè omnia appetentis, contineat ratio, pluribus iam dudum actionibus operationibusque exercitata atque confirmata, quæ eadem sit virtus beatæ vitæ præcipua effectrix. Hæc cùm Philosophi magna, atque egregia hominibus traderent, argumentisque ea subtilissimè cõfirmarent, omnino reliqua præclarè, in eo tantùm defecisse visi sunt, quod caput huius virtutis & beatitatis, nimis profectò debile infirmumq́ue posuerunt: statuerunt enim summum hoc hominis bonum, rationis duntaxat humanæ arbitrio quæri, cõstitui, comprobariq́ue debere: vt nosmetipsi essemus nobis tanti boni & adipiscendi autores, & adepti iudices. Quasi verò nunquam falli hominis ratio possit, aut ea non sit varietati opinionum, commutationiq́ue sententiarum, prout sese variæ & diuersæ dant res, semper exposita: Quæ etiam si quod rectè semel acceperit, in eo sit firmiter constanterq́ue permansura: sui tamen vnius iudicio & gratulatione contenta esse non potest, quæritq́; semper alicui maiori & grauiori iudici seipsam ostendere & probare, è quo & auxilium in laboribus, & firmamentum in periculis, & in re gerenda consilium, in bene gesta gratulationem, in omni autem cursu, actu, munereque totius vitæ, ex societate & communicatione omnium rerum, iucunditatem animi & lætitiam sibi esse paratam intelligat. Hæc enim præcipuè ex commercio & communicatione iucunditas solet nequaquam incomitem nec idoneam solitudini, sed societatis & communicationis imprimis appetentem naturam hominis pleno ex bonis rebus fructu lætitiaque cumulare. Nimirum philosophiæ illi & institutis hominibus ex illa hæc defuerunt, quæ prima spectanda sunt: neque enim poterat fieri vt quum aliquis virtutem instituisset acquirere, quò per eam sibi ipse constaret, fieretq́; in omni casuum humanorum varietate firmior, rursus suæ ipse virtutis & caput solus & firmamentum esset. Itaque cogente natura, quæ in solitario vnius iudicio, & singulari conscientia non conquiescebat, requirebatq́ue adminiculum potentius, quo niteretur, sustentaretque semetipsam, atque in eo melius & perfectius se agnosceret: qui ex philosophia nomen virtutis potiùs, quam virtutem sectati sunt, in celebritate famæ, & opinione hominũ suæ beatitudinis fructum, approbationemq́ue posuere: lucem enim quærebant, per quam cernerent etiam semetipsos, nec potuerunt apprehendere eam quæ vera lux est: Nam & Deũ quum

cognouissent, non vt Deum tamen sunt venerati. Ergo Iudæorum natio meliùs erudita ad animum bono rectoque more excolendum, & firma ratione ad virtutem astringendum, ampliùs addidit ipsummet Deum: cumque approbatorem virtutis & iudicem, caput denique esse voluit totius humanæ felicitatis: titubantemque hominis & imbecillam per sese rationem, ad rationem illam alligauit, qua nec sapientius quicquam, nec in omni æternitate solidius esse potest: vt neque falli deinceps posset, diuinis illis præceptis edocta, neque labi in aduersis, & sibiipsi diffidere, eiusdem Dei ope auxilioque munita. Sed neque Iudaica gens summam rei prorsus assequuta ipsa est: mercedem enim sibi ex Deo, mandata illius custodienti, fructus terræ potiùs annuos, & mortale regnum, quàm immortalia, & cœlestia bona expetebat: ad eumque finem sese illi probabat, vt esset in frugibus suis capiundis, & in liberis familiisque propagandis fortunatior: ita veneratrix cœli effecta præmium pietatis suæ in terra requirebat: timore etiam magis quàm amore ad colendum Deum mouebatur. Et sanè cum illis agebat Deus aliquantò seueriùs: magnus adiutor in periculis, & beneficiorum largus donator, idem, vbi deerrassent à via recta, pœnarum nihilo remissior exactor: ac denique populum illum, ex quo diuina erat progenies mundo oritura, ita tractabat, vt tanquam rudem massam paulatim perpurgaret, quò plenitudine temporis adueniente, posset formam diuinæ bonitatis & veræ pietatis melius accipere. Hoc ipsi etiam Iudæorum Principes, Patriarchæ, Scribæ, vatesq; intelligebant: etenim fatebantur, imperfectum esse, quodcunquè lege eorum esset traditum, expectabantq; perfectorem, quem magni consilij angelum affuturum ex Deo, impleturumque omnia, & regnum illis perpetuum stabiliturum prędicabant. Qui iam dudũ quum venerit CHRISTVS IESVS Dominus noster, filius Dei, & eiusdem ipse cum patre diuinitatis compos, haud tamen est ab illis nec agnitus, nec receptus: ea re quidem, quòd quum gens verorum bonorum ignara, diuitias, & opes, & terræ hęreditates primarias existimaret, speciem Dei in figura humili occultam, & fructum ex eo cœlestium bonorum non potuit intelligere. Hunc Deum, filium Dei nos admisimus, & ei ita credidimus, vt crederemus etiam in illum: cuius aduentum, diuinamq; virtutem tegumento carnis obuolutam, in seipsa prępotentem, in nobis & nostra specie mansuetudinis, humilitatis, patientiæque magistram, tanto concursu omnes gentes adorandam, colendam, venerandamq; suscepere, vt inter multa admiranda, quæ ab illo facta sunt, orbis ille concursus, ad confitendũ filium Dei, foret mirabilior. Is itaq; IESVS filius Dei, Dominus noster, tertiã in nobis, longè absolutissimã, & maximè

ximè perfectam, inseruit animi constitutionem, per quam veræ beatæ vitæ, & cœlestium gaudiorũ fieremus participes. Nã primo aliquot partibus generibusq; virtutis indicatis, atq illatis, quas præterita ætas, & philosophia ipsa ignorauerat, superbiam penitus excidit ex animo: æmulationis autem, & peruicaciæ, & plus habendi cupiditatis, tam in honore, quàm in pecunia studium, ita agnatum iam hominis naturæ, vt auelli posse non videretur, vsq; eò elisit, charitate introducta, quam nouã, & principem cęterarum, virtutẽ ab eo solo didicimus, vt qui prius homines trahere ad se quærebant, & nitebantur omnia, ijdem post libentius alterius commodo ob amorem Dei, quam vtilitati suæ deseruirent: Atque animo hominis per has virtutes constituto & confirmato, totius huius constitutionis & ordinis semetipsum caput custodemq; apposuit, vt in eum ipsum semper intueamur, nostra ad illum acta consiliaq; referamus, illius fidamus ope in aduersis, secundas nostras res cum illo gratulemur: qui fallere non potest, qui deesse non solet, qui sic est in iuuando omnipotens, vt in parcendo etiam, & lapsis ignoscendo, sit facilis ac benignus: in communicando vero & versando nobiscum ita dulcis, vt fratris, ac penè dicam, sodalis non videantur officia in eo desiderari. Amauit enim videlicet, amatq; nos, non amore mediocri, sed incredibiliter: quod eo planè ostendit, quod sanguinem suum pro nobis non dubitauit effundere. Quem nos contra si redamauerimus, si toto cum animi sensu, voluntatis studio, affectione cordis fuerimus amplexi, vt illi nos probare, vni illi satisfacere, cum eo semper esse in omnib. dictis factisq; nostris, & in omni tẽpore studeamus, tũ admirabiles quædã intus in animo lætitiæ: & inauditæ existũt iucunditates: paucis illæ perceptæ: atq; intellectæ paucis. Quis negat? quando præsertim etiam virtutis & pietatis iampridem studia obsoleuerunt, sed vt si quis eas gustare vel paululũ potuerit, percipiat statim ardorem illius sanctissimi amoris, & gustum suauissimæ voluptatis supra hominis sensus cogitatusque existere. Iam quod in hac Christiana & prorsus absoluta bene ornati animi constitutione, per IESVM CHRISTVM facta, primarium maximumque est, non ille lætitiæ nostræ fructus, non virtutis præmia, non honorem pietatis, ad terrena & mortalia voluit esse relatum, sed Deum, & semetipsum vnà cum Sancto spiritu Deo patri comparem, finem & præmium nobis proposuit: vt quum semel ad cœlum nos ipsos erexissemus, beatissimam illam vitam atque immortalem spe cõplexi, nequaquã amplius inde ad terram declinaremus: neq; alibi mercedem fidei, integritatisq; nostræ, quam in cœlo, & Deo possidendo, cõstitueremus. In quo Iudęi turpiter ignari, pertinacesq; sunt: redemptorem quippe suum etiam nunc expectant, qui terrenum illis re-

gnum, & pristinam libertatem restituat: è quibus si quæram: Age ô Iudæi, memorate nobis quid vobis tandem boni iste, à vobis tantopere expectatus Messias est allaturus? Quid possunt quæso respondere? Si illud dicant, allaturum eum omnia ista esse, quæ iam attulit nobis CHRISTVS IESVS, studia veræ virtutis videlicet, & vere beatæ vitæ præmia, firmam aduersus Deum fidem, inter homines charitatem, adeptionem quoque postremo regni cœlestis & immortalis, Quid iam amplius illo est opus? facta sunt hæc, & monstrata, & donata, iam adita cœlestium bonorum hæreditas: neq; melius præterea quippiam est quod possit dari: vt sit illius nimium ociose in via ambulantis accessus, atq; aduentus superuacaneus futurus: sin autem idcirco venturus est, vt vos congreget dispersos, reducatq; in regionem vestram, & regnum illic vobis stabile posthac constituat, faciatque fructibus terræ & copijs vos vberes ac beatos: vos vero habete vobis ista præclara dona, & terrena munera, quæ sine inuidia vlla teneatis, quando meliora ac præstantiora multo ab IESV nostro nos accepimus: Nec sanè vestra ista vnquam existimauimus digna, quę vel ab Deo tantopere denuntiarentur, vel ab hominibus, bene animo & virtute constitutis, tam vehementer expeterentur. Igitur vt ad Dauidem redeamus, hunc versiculum;

Secundum multitudinem dolorum meorum in corde meo, consolationes tuæ lætificauerunt animam meam:

SOLVS animus Christiana constitutione exornatus potest verè decantare: is enim percipit, & experitur vnus, quæ sint lætitiæ, quæ offendunt & obruunt intestinos dolores: nec sua ipsius solum fiducia conscientiaque nititur, sed habet præsentem semper adiuuantem, & consolantem Deum: illudque identidem secum commemorat, Signatum est super nos lumen vultus tui Domine, dedisti lætitiam in corde meo. Nec verò Dauid hoc non intelligebat, qui ex prophetia & diuina gratia, cuius ipse sancti germinis tanquam radix esset futurus, profecto iam tum præuidebat CHRISTVM IESVM, eumque gaudens venerabatur, particepsque iam tum erat huius in animo Christianæ iucunditatis. Quacunque porrò de causa isti multi & magni oboriuntur in animo dolores, statim cœleste consolationis & lætitiæ præsto adest medicamentum: siue enim pœnitentia commissi criminis, & læsæ Dei voluntatis acerrimo morsu doloris corripuit animum, teque ad lachrymas, & ad confessionem peccati, petendamque veniam ab Deo compulit, ille ipse qui læsus à te est CHRISTVS IESVS adstat tibi continuo sedulus consolator, ignoscitque & reuocat in amicitiam pristinam, iubetque te benignitati suæ confidere, vlcusque ex peccato in anima contractum,

oleo

oleo vltrò misericordiæ suæ inungit. Qua ex offensione, eoque casu, qui probiores natura & voluntate sunt, tanta Dei erga se humanitate compulsi atq; victi, acrius sæpe exiliunt ad amandum, conatuque maiore ad pietatem referuntur, lachrymisq; delictum lauant, quæ iam lachrymæ sunt, non doloris sed voluptatis, lachrymæ inquam lætiores multò, quàm istorum sint risus, qui nullos vnquam istiusmodi ex pœnitentia dolores ad animum suum introire sunt passi. Quòd si dolores extrinsecus inuecti sunt, si in re, aut in fama, aut etiam in valetudine & corpore damnum aliquod factum, & calamitas accepta est, si auditæ charissimorũ, aut spectatæ mortes, si discrimen mortis est aditum: Quid ista omnia, quid nam valere possunt ad intestinas illas lætitias corrũpendas? quum animus bonis cœlestibus refertus, Deoq. sibi præsente ad spem certam immortalitatis erectus, hęc accipiat omnia ad exercitationem atq; approbationem virtutis suæ: aut si obeunda sit mors, breue iam iter ad migrandum in cœlum æternumque regnum cum Deo perfruendum superesse sibi etiam gaudeat.

Nunquid adhæret tibi sella iniquitatis formans laborem in præceptum?

Ne huius quidem versus recta videtur fuisse conuersio: est enim à Septuaginta sic scriptum.

Μὴ συμπροσέστω σοι θρόνος ἀνομίας ὁ πλάσσων κόπον ἐπὶ πρόσταγμα.

Hoc est,

Ne simul adsit tibi sella iniquitatis, formans laborem in præceptum.

Et meritò hic multum laborauerunt interpretes. Latini ferè illam vulgatam secuti translationem, interpretationes varias ædiderunt, ingeniosæ nimirum & piæ omnes: sed nos in eo potissimum ducimus insistendum, vt cum præteritis apte præsentia cõtexantur, quod nos curare pręcipue oportet: dedimus n. ipsi huic Psalmo argumentum historiæ & temporis, firmis rationibus innitentes, quòd Dauid necdum rex: Non enim inueheretur tam vehementer in iniquitatem, quæ ne vigeret, si regnum ipse tenuisset, omnis illius futura erat potestas: & is in metu ac periculo tunc quum maxime versabatur, Saule illũ omni conatu & insidijs ad mortem conquirente: aperte quoq; illam cædem Nobensiu, in omnes ciues & incolas illius vrbis insignem crudelitatem Sauli cernitur exprobrare. Quapropter sic se habet res, & in eodem argumento ac ratione insistere Dauid est existimandus, vt propositam quidem habeat sibi coram Deo causam, quæ illi cum rege est, sed ab humanis curis, præsentibusque cogitationibus prosiliat interim, atque euehatur spiritu ad diuina, & ea quę ventura

sunt præuideat. His sic positis, antequam nos nostram ad expositionem veniamus, exponemus prius quid Græci hic senserint, quorum est imprimis probata sententia: Ac ipsi quidem omissa mentione historiæ ac literę, ad declarationem mysterij omnes conuersi sunt, bifariamque diuisa illorum interpretatio: Alij enim, quorum caput Hesychius, sellam iniquitatis diabolum esse dicunt: sella porrò magistratuum sedes est: In diabolo autem, vt in sua sede & sella considet iniquitas, quasi regnum suum atq; imperium in eo obtinens: qui & ipse iudex iniquitatis est, non tanquam iniquitatem condemnans, sed iniqua potius decernens. Hic in omne Dei præceptum, ut ab eo custodiendo nos auertat, laborem nobis, ęrumnam, difficultatemque subijcit, cogitationibus nostris amœnitatem & segnitiam, velut gratiora oblectamenta, identidem proponens. Et nimirum laborem in suo præcepto obseruando voluit inesse Deus, non vt maiore difficultate nos afficeret, sed vt maiora obseruantibus præmia impartiret: Vnus enim quisque secundum laborem suum, suam idoneam mercedem est accepturus. Hic itaque iudex iniquitatis in illo supremo iudicio nequaquam aderit: simul neq; assistet summo Deo: At angeli aderunt, sed angelorum iste vt retinuerit substantiam, amisit tamen dignitatem. Quid ita vero non assistet? Quia Deus iusti iudicator est, iste iniqui. Deus cum iustitia adiunget misericordiam, tanquam bene affectus erga hominum genus, iste, qui hominis nomen maxime perosus est, cum iniquitate adhiberet & crudelitatem: quod sequentia, inquit, etiam indicant, quæ de diabolo eiusque ministris & apparitoribus sunt dicta. Symmachus, & qui eum secuti sunt, alio modo. Nam & versum hunc aliter scripserunt.

Μὴ συναφθήσεταί σοι θρόνος ἐπηρείας πλάττων ταλαιπωρίαν κατὰ πρόσταγμα. Quod latine est,

Non coniungetur tibi sella calumnia, formans miseriam per præceptum.

Hoc est, non patiere tu Deus particeps esse cum his, qui inique iudicant, & qui contrariam tuis mandatis ac legibus ferētes sententiam, quæ tu præmio videlicet decernis digna, pœna ipsi afficientes: & quæ tu pœna, ipsi pręmio: illam, quæ hinc adnascitur, postea illis & aduenit, contrahunt miseriam perpetuamq; calamitatem. Sellam enim calumniæ iniquos & præposteros iudices appellauit. Hæc, vt dico, peregregia vtiq; sunt, & summo cum ingenio ac pietate indagata: Verum nos ad nostrum argumentum pristinum reuertentes, quod vsquequaque in omnibus cernitur conuenire, dicamus ad Saulem hoc primum pertinere, & in eum precipue intentū esse, refundi deinde & dimanare in omnes, qui

in potestate cuiusq; modi cõstituti, iniquis iudicijs & calumnijs, & iurisdictione improba delectantur: quorum quidem de numero diabolus inprimis est, vel ipse potius omnium iniquorum caput. Itaque Dauid, qui Dei opem in periculis, solatium in doloribus cõmodum sibi affuisse erat testatus, & qui omnibus fidentibus Deo simile ab illo auxilium paratum esse confirmauerat, conuersus nunc ad Deum, & causam suam, cæterorumq; qui iniuria oppressi sunt apud eum agens, rogat & orat, vt præter solatia & adiumenta, quæ ab eo plurima sperantibus in illum sunt, hoc etiam accedat, vt à prauis rectoribus, probi & innocentes quam primum liberentur, quo syncerum gaudiũ, & minime interpellatam angoribus ac molestijs animi lætitiam, in Deo ipso possint retinere, quam præterrumpebat non ipsorum solum miseria & difficultas, vt qui essent quotidianis iniurijs contumelijsque vexati, sed aliquanto etiam magis, quod vere Deum amantium est propriũ, ipsius Dei legum & præceptorum violatio, per quam Dei timor atque honor in populo quotidie leuior fiebat. Optat igitur, petitq; ab eo, vt ne patiatur sibi sellam iniquitatis assistere. Etenim populum primo quidem & maxime gubernat Deus, summumq; illi imperium in omnibus est: Sed adhibet ipse sibi postea ministratores & vicarios, muneris sui tanquam hypodidascalos, se primario magistro & præceptore, sellam suam ad ipsius tribunal apponentes, quos ipse singulis nationibus populisque præficit eisq; præscribit, vt diuinas imprimis leges & præcepta iustitiæ curent obseruari: Qui si amentia & scelere compulsi, contrariam Deo & gubernandi & iudicandi ineant viam, non iniquitate solum, sed proditione etiam, & perfidia sunt detestabiles. Sanè male atque incommode euenit populis illis, qui rectores habent, & iuri dicundo præfectos, contraria Deo ac repugnantia procurantes: Quod vbi contingit, orandus est Deus, vt ne patiatur ad tribunal iustitię suæ, sellam iniuriæ iniquitatisq; assistere. Porrò videamus cuiusmodi ista sella sit, & quid ex ea Dauid velit intelligi: etenim nusquam intelligemus vim & speciem primariam iniquitatis melius ac lucidius, quàm in paucissimis his verbis expressam esse: vt discant etiam admirari & colere hæc sacra, qui in humanæ sapientiæ studijs operam omnem consumendam arbitrantur: formare laborem in præceptum est, cognitis & bene examinatis hominum, qui reguntur abs te, studijs & facultatibus, eas potissimum leges, eaque edicta promulgare, quæ illorum vtilitati ac commoditati maxime contraria sint, vt quum ferre onus illud non possint, neque grauitatem imperij tolerare, in eos pœnarum laqueos incidant, per quos tu deinde possis vel crudelitati vel cupiditati tuæ pastum & prædam copiosius suppeditare. Tale fuit præceptum Pharaonis popu-

populo Iudaico, vt in opere faciundo corpora oneribus subijceret, quod qui non nauiter faceret, flagris admoneretur. Item & illud, vt qui filium masculum Iudæus genuisset, continuo illum deferret ad præfectos, in flumine Nilo demergendum. Quanquã horum exemplorum plena vita est, nec eorum ex libris & vetustate promenda memoria, quum videamus quotidie eos, qui lepide se magis scire furari putant, ad hæc vt plurimum edicta mandataque decurrentes, vt vel iubeant fieri aliquid, vel vetent; quod in vtranque partem magno sit populis labori ac detrimento: quo aut miseri redimere ius suum pretio, aut in acerbas pœnas incidere cogantur. Quòd si iniquitas illa permagna est, qua quis contra leges facit, & aduersus illarum præceptum sententiamq; iudicat, quanto hæc maior tetrior, exitiosior, quæ assertricem & patronam iniquitatis constituit ipsam legem: nimirum tota vis, & planè absoluta iniquitatis species his paucis verbis expressa est, ideoque illi insigne magistratus sella est attributum: vt appareat dominari hanc & principem esse. Sicut Esaias de ea scribit, Veh, inquit, qui condunt leges iniquas, & scribentes iniustitiam scripserunt: vt opprimerent in iudicio pauperes, & vim facerent causæ humilium populi mei, vt essent viduæ præda eorum, & pupillos diriperent. Viduas enim & pupillos, simpliciorem omnem populum, egentem opis alienæ atque auxilij vocat. Tales rectores & præsides, ac in vniuersum omnes eos, qui in imperio aliquo & iurisdictione positi, iure potestatis ad iniuriam abutuntur, meritò repelli optat, rogatque Dauid, vt eorum ne sit sedes ad domini tribunal iuncta, atque apposita: vt vicarij non sint diuinæ potestatis, quòd non iustitiæ ac voluntatis Dei in populo seruandæ, sed iniquitatis potius & impietatis existunt autores. Quod idem nos rogamus, ne defectio nos teneat, pro peccatoribus derelinquentibus legem Dei: Vt qui vias Domini rectas insistere, participesque esse Deum timentium cupiunt, cum tranquillo ipsi animo, pacatoq; viuere, tum gaudere ac lætari possint, leges & præcepta summi Dei, quæ ad beatam vitam, & immortalitatis præmium per laborem splendoremque virtutis directa sunt, eis legibus non interrumpi, in quibus seruilis labor, & maxima iniquitas populis est perscripta: quæ nullam aliã ad rem excogitatæ sunt, nisi ad illaqueandos iustos & innocentis sanguinis damnandi occasionem quærendam: Sicut Dauid clarius testatur, dicens:

Captabunt in animam iusti, & sanguinem innocentem condemnabunt.

Iam perspicue apparet, cuiusmodi leges istæ sint, quæ earum peruersitas atque malitia: quòd qui in eas committunt, iusti tamen sunt: & qui illarum sententia condemnantur, nihilominus inno-

innocentes, ac iustiores & innocentiores etiam, quàm si illis parerent, & quæ leges non sunt, arbitrarentur esse leges. Nam quũ legum ferendarum, quæ leges iure debeant appellari, duæ species sint: Vna quæ æternas Dei leges imitans, veram semper iustitiam, veramq. ex ea iudicandi rationem amplectitur: per quam, & quod cuiusque est, & quid cuique conueniat, semper bene perspecta ratione iudicatur: Altera, quæ ad congregandos, & eosdem retinendos, quosdam hominum cœtus, quas ciuitates appellamus, inuenta est & constituta: ad quam iura ista ciuilia, & plures accommodatæ sunt ciuium constitutiones, vtriusque harum specierum sua est iustitia, & suum ex his iusto nomen. Nam qui illam diuinam, immutabilemq; custodiunt, de qua scriptum est, Iustitia tua Domine, iustitia in æternum, & lex tua veritas: hi vere, & proprie, & semper vocantur iusti: Qui vero in illa ciuili coitione hominum, conuentuque ciuium patrias leges obseruant, iusti quidem sunt, non simpliciter tamen, neque absolute, sed cum ea exceptione iusti, quatenus ex ciuitatis illius institutis & moribus nomen iustitiæ adipiscuntur. Etenim vsuuenire hoc potest, vt non omnino ciuiles illæ leges, legibus diuinis æquatæ concordesque sint, propter dissensionem quidem, & variam vbique gentium interpretationem iustitiæ, quæ causas cunctorum disceptabiles facit: qua in varietate multi sæpe & varij errores interueniunt: sed tamen vt qui ciuis bonus sit, quique ex seipso perceptam atq; exploratam non habeat summam iustitiæ rationem, atq; illis patrijs institutis obediat, iustus non iniuria possit dici: qui si contra leges faciat, iure etiam plectitur: nam & contra commune commodum ciuitatis egisse iudicatur, & violatæ fidei est reus, qua se patriæ obstrinxerat, quum in ea ciuis esset adscriptus, patrias leges, & maiorum instituta obseruaturum esse. Hoc vero tertium genus legum ferendarum, quod eiusmodi est, vt non ad salutem & ad commodum ciuitatis, nõ ad retinendam virtutem ac dignitatem, sed ad alicuius improbissimi quæstum, aut paucorum libidinem tantummodo spectet, in parte ne vlla æquitatis & iustitiæ numerandum est? Ne sinat Deus: cuius sanctis vere iustisque legibus hæc lex, vel omnium potius legum, interemptio maxime est aduersaria. Dei enim leges, & quæ illas imitantur humanæ constitutiones, virtute & ordine ciuitatem exornant: Hæ & vitium inferunt, & turbam præterea, ac confusionem: ex illis in animis cunctorum libertas, lætitia, fiduciaque innascitur: ex his timor, solicitudo, desperatioque ingeneratur: illæ ad conciliandos inter se & concordia constituendos cœtus hominum inuentæ sunt, istæ ad dissipandos: in quibus etiam, vt diximus, ara totius iniquitatis est collocata: paratas enim habent tendiculas bonitati, laqueos innocentiæ, omneisq; ad exitus, &

tus, & ad opportuna omnia loca, sic retia apponunt, vt in ea iusti etiam necesse habeant incidere, quemadmodum est scriptum, Me expectauerunt peccatores, vt perderent me. Et rursus, Posuerunt peccatores laqueum mihi. Et, Quoniam gratis absconderunt mihi interitum laquei sui, superuacue exprobrauerunt animam meam. Quod sæpe Dauid ipse magno suo cum periculo fuerat expertus, quum illius vitæ insidians Saul, in omni bellico labore, vbi plurimum esset periculi, illum potissimum aduersus vim hostium maiorem opponebat: quum desponsa illi minore filia sua Michol, sponsalia ab eo & tanquam dotale munus, tot & toties præputia Philistæorum exigebat: quibus tamen ex laqueis & quotidianis vitæ insidijs, domino adiuuante, non seruatus solum, sed cum laude & gloria ad populares suos fuerat reuersus, sicut ipse testatur dicens:

Et factus est mihi Dominus in refugium, & Deus meus in adiutorium spei meæ.

OMNES qui in hac acie mortalis vitæ, & quotidianis operibus actionibusque versantur, si non penitus vagi animo, & dementes sint, statim de principio illud cogitant, quemadmodum possint instrumentum sibi idoneum ad traducendam commode vitam comparare: Hoc instrumentum, tanquam fundamentum reliquæ vitæ, alij certa quadam in arte, certoque opificio posuerunt, cuius vsum & tractationem quum essent labore & industria consequuti, facile ex eo deinde, quæ ad victum cultumque corporis necessaria sunt, parare sibi possent: Alij non tam certum genus vitæ vllum, nec definitam artem spectauerunt, quam ea sibi à principio quæsiuere præsidia, quæ ad omne genus viuendi variasq; actiones iudicassent opportuna: qui videlicet, non hanc vel illam nominatim sectam aut artem, sed totum, & vniuersum quod vita est, animo sunt complexi: atque vt vtriusque generis exempla aliqua ponamus: Qui rem & familiam imprimis sibi proponunt, id primum curant, vt vxore, domo, agrisque comparatis, certum annuum sibi constituant vectigal, quo constituto, procreationi deinde liberorum, & amplificandis domesticis facultatibus solutiore animo vacare possint. Qui verò literarum & doctrinæ studia præcipue adamauerunt, in supellectili librorum conquirenda potissimum elaborant, vt illo instrumento adiumentoque conuixi, queant facilius thesauros sibi eruditionis & sapientiæ in animo congregare: Ad eandem rationem studiosi militiæ, equos sibi & arma: Agriculturam sectantes, aratra, & tauros, omneq; rusticum, ad faciendum opus, instrumentum imprimis comparant: In regno autem & dominatu qui sunt, quando hi quidem ad pluneis & longe periculosiores casus humana-

rum

rum rerum sunt expositi, Vnum aut plura oppida sibi deligunt, quæ cum loco & natura munita sint, tum ipsi arte & manu efficiant munitiora: vt in eis paratum habeant, & præsentis imperij stabilimentum, & in aduersis rebus perfugium. Iam qui in instrumento & supellectili conquirenda non certum aliquod vitæ genus, sed vniuersam vitam potius spectauerunt, in varias ferè ipsi quoque abiere sententias. Alij enim regum & principum gratias ac familiaritates, firmissimum esse putauerunt ad vitam, commode & tutò degendam, fundamentum: Alij nobilitatem, clientelas, cognationes: In robore corporis alij, plures in opibus & diuitijs omne præsidium vitæ collocauerunt, Quidam bonam de se famam, & opinionem populi sunt aucupati: Multi in fraude & malitia, & arte quadam, peritiaq. fallendi non parum adiumenti ad vitam commode agendam positum voluerunt: Quorum omnium tam horum, quam superiorum illorum, ac cæterorum etiam quicunque similiter his senserunt vita atque sententia, tanquam in mare vastum atq. immensum infirmo nauigio, imperito gubernatore, inutilibus armamentis se cõmittentium, in primo ferè aut medio, vel certè postremo in cursu destituta & collapsa est: ea re quidem, quòd quibus quasi fundamentis aut anchoris stabilire sese reliquam omnem vitam arbitrati sunt, ea ipsa lubrica & infirma sunt fundamenta: quæ vt aliquod aliquãdo tempus super extructiones reliquas deferant, ad extremum tamen adueniente calamitate aut morte, vna cum eis etiam ipsa collabuntur. Soli qui studia sua in Deo collocauerunt, hocque totius vitæ fundamentum posuere, quod vnum solidum immobile sempiternumque est: Ac deinde iidem actiones eas & illa opera, quæ huic fundamento maxime congruebant, gerere sedulo & suscipere sunt conati, vt prima & potissima spectarent in agendo quæ vera bona sunt, pietatem, iustitiam, misericordiam, fidem: hi neque opinione & spe sua vnquam decepti sunt, & vere arcem munitissimam sibi constituerunt, quò nec mali flagellum aliquod, nec fortunæ temeritas aspirare posset: fidentesque semper & alacres, magnum hoc mare, quod laboribus & doloribus, tanquam diurnis & nocturnis fluctibus perpetuo agitatur, tuto nauigio sunt trauecti. Nam qui virtutem etiam & iustitiam absque Deo complexi sunt, quò se in studio recti hominibus approbarent, licet minus errabunde quam alij hoc vitæ salo nauigauerint, nunquam tamen, neque quo cursu præcipue ferri deberent, nec quem portum tutissimum petere, sat certa ratione constituere potuere. Solus ergo Deus, & sola illa studia quæ cum Deo coniuncta sunt, a fortuna & casu immunia sunt, ac libera, sola inquam illa certa, sola stabilia, sola sempiterna: quæ beatos faciunt eos, quibus sunt cordi, extraque omne

illos

illos periculum, & formidinem periculi etiam ponunt: neq; faciunt solum, vt pelagus hoc vitæ turbulentum pacate iucundéq; enauigetur, sed vt ad portũ cum fuerimus peruecti, vitæ ibi beatæ, eximiæque felicis, perpetuum domicilium constituatur. Atque vt in illis artibus alijs sectisque viuendi, quarum exempla supra retulimus, quædam est in ipsis earum artium fundamentis instrumentisque fiducia, & quædam in animo cuiusque posita spes, vt dum illa salua permaneant, quæ possunt tamen amitti, nõ videatur reliquarum dissipatio fortunarum frangere penitus hominis animum & ad desperationem eum abijcere posse: Sic in isto Dei amoris & gratiæ fundamento tanto amplior inest spes, & lætantis animi securique fiducia, quòd & hoc longe vitæ præsidium præstat cæteris, & ita firmũ est, vt nullis fortunæ aut temporis iniurijs vnquam possit labefactari. Forsitan dixerit aliquis, Ego in Deo quidem meas spes repono, habeoque illi fidem, bonis præmia, malis supplicia denuncianti, quantumque in me est, & meæ imbecillitatis sinit fragilitas, ab illius omni offensione & iracundia caueo quàm diligenter: nec intelligo tamen, quid mihi hæc pietas in hac vita prosit: nam in altera vita, quin mihi vehementer sit profutura, equidem nil dubito: interea vero dum hic sumus, dum hanc mœrorum & ærumnarum incolimus vallem, miseramque vitæ mortalis conditionem sustinemus, nunquid minus propter hanc in Deo spem mœrores & dolores ad nos perueniunt? num minus iactamur, impellimur, laboramus? num nõ inducti nos sæpe in laqueum, positæ turbationes in dorso nostro, impositi homines super capita nostra? minusq; multis improborum hominum iniurijs, aut cæteris calamitatibus sumus expositi? O quot sunt, semperq; fuerunt, qui cum in Deum spes suas contulissent, ab hominibus tamen, & fortuitis sæpe casibus male accepti, tractatique fuere, neque vllam in sua munienda salute, huius tanti perfugij vim, vtilitatemque senserunt. Horum sic sentientium vocibus, & ductis errore mentibus, pauca sunt respondenda: primumque dicendum, non omneis eos spes suas posuisse in Deo: quas si vere prorsusque posuissent, nihil ipsi vnquam præter spem & voluntatem suam fuissent passi. Quòd si qui stare quum posset in littore, fluctibus & mari committere se maluit, is deinde queratur tempestatem se & nauseam perpessum esse, huiusque sui incommodi culpam in alium reijciat, agat opinor iniuriose. Sic qui a Deo longius ipsi abscedunt, seséq; in humanas altius immergunt cupiditates, hi si quid postea in aliquo offenduntur, quod acerbius & ægrius ipsi ferant, iniqui de Deo profecto, & de sua spe irrita in Deum conqueruntur. Verum vt res tota melius intelligatur, euidentiusque patescat: quale & quantum sit istud in Deo perfugium, quando quidem in his degimus

locis,

locis, atque ei gregi præfecti sumus, quem & accendere in amorem Dei, & firmare in bona spe ac patientia cupiamus, sic aliquãtum altius ordiamur: Anima hominis, vt quæ multis & præclaris viribus facultatibusque prædita, apprime est vegeta, & prouida, & sagax: id semper agit, vt quod maxime semper appetit bonum suum, in eoque, vbi sit, inuestigando plurimũ elaborat, aliquando id tandem inueniat & consequatur, summum videlicet illud vltimum, quod quum fuerit potita, in illo demum plena & contenta conquiescat. Hoc signum omni humanæ animæ propositum est, quò naturale vocat desiderium: naturæque instinctus, & nobis in lucem æditis, agnata statim additaque appetitio: quæ quidem nos inquietos facit rursus & prorsus omnia pertentantes, si forte in id, in quod amore maxime ferimur cuiusque inuestigandi certam rationem non habemus, casu aliquo & euentu feliciore incidamus. Itaque quod solet contingere nouum amorem sentientibus, qui antea bene & pudice educti, tum primum patris imperio liberati sunt, vt quod adamauerunt, quodque tantopere auent ac desiderant, si id ignorent vbi sit, animi oblectandi & distrahendi causa, in varia studia ferantur, stimulati illo amore & perciti, nec possint vllo in loco consistere: Item omni euenit animæ, vt natura duce, omnes appetant bonũ, cuius amore & desiderio incensi rapiantur: quod quum non cognouerint vbi sit, nec qua ratione illis sit inueniundum, quærendo illud & vestigando, ad multas se, ac diuersas dedunt vitæ actiones, quodammodo explorantes, num fortè insit, in eo quod delegerint studio, bonum illud quod aliquando adepti, possint animum suum placare atque explere. Itaque opes alij ac diuitias, honores alij, multi voluptatem corporis, nonnulli virtutem animi pro summo bono appetiuere: Quorum quidem superiores tres illæ sententiæ, re magis etiam quam verbis, semper reuictæ & confutatæ sunt: statim enim vel paululum intuentibus fit manifestum, mali in illis nihil omnino minus quàm boni esse, plenasque laborum & sollicitudinis esse eorum vitas, qui ambitioni & auaritiæ tantum seruiunt: præsertim quum nunquam sine periculo sæpe cum damno ac ignominia, semper cum timore amittendi quæ habentur charissima coniunctæ sint. Voluptatem porrò corporis necessario fastidium sequitur: nec vero vlli ad dolorem & calamitatem procliuiores sunt, quàm qui sua studia in eis rebus reponunt, in quas magnam habet & variam fortuna potestatem. Virtus animi sola obtinet boni partem, sed ita, si caput suum recognoscat, figaturque in ipso Deo, nec ipsa velit sibi esse caput: quo vno modo tantum à priscis philosophis cognita & tractata est. Quibus tamen aspirantibus ad inueniendum veritatem, & ingenio ac ratione semetipsos adminiculantibus, verum

delabentibus ad hominum iudicia & opiniones, defuit manus Dei illos subleuantis: quam ipse maluit simplicioribus seruis suis Abraam, Isaac, Iacobque protendere: moxque ex eadem prosapia non paucis, post vero Christiano nomini generique etiam abundantius, quando non solum nos ad se studuit trahere, sed ipse vltro carne hominis suscepta, ad nos peruectus est: quodq; longe ante prædixerat Hieremias, in terris visus, & cum hominibus est diuersatus. Virtus ergo ista quæ ad Deum ipsum se inclinat & applicat, eique inniti vni & adhærere vult, purgatio est animi, omnem extra se sordem, omnem labem eijcientis, & tum demum Deum inuitantis hospitio, quum nihil intus manserit immundum aut pollutum, quod tanti hospitis oculos lædat: in domum sic paratam atque ornatam quum ingreditur Deus, templumque suum sanctum illam efficit, quod facit ille quidem hilare ac libenter, tum est vere summi boni anima compos, tum nihil habet amplius quod desideret: impleta enim tota est, suosque tandiu cupitos & exoptatos amores tanta cum iucunditate complectitur, vt voluptatis, lætitiæ, beatitatis non capiat modum. Itaque totam Deo se agglutinat, illum respicit solum, soli placere vult, soloque eo plurimum & maxime contenta est, nec aliquid curæ aut cupiditatis alienæ ad cogitationes suas patitur introire: quod quantum de hac vna dulcissima cura, & beatissima cogitatione detrahit, vt conferat in alias curas, tantum sibi de perfecto illo gaudio, summaque lætitia intelligit detrahi, quamobrem non committit vt in illum errorem incidat. Hic mihi nunc dicant, qui se fatentur non intelligere molestis in rebus, cuiusmodi sit istud & quantum in Deo perfugium, quo minus dolores iniuriasque sentiant, quibus quum se turbari experiuntur & affici, verbo quasi tenus à sanctis & doctis viris censent esse vsurpatum, laborantibus & periclitantibus adiutorem Deum adesse: quum si cum hominis statum, quem modo adumbrauimus, nam planè exprimere facultatis nostræ non est, diligentius cogitent, facile intelligant talibus viris aut nihil accidere omnino posse aduersi, aut si quid contingat, etiam eorum quæ durius vulgò accipi solent, præ magnitudine tamen interioris gaudij & familiaris iam beatitudinis, ne minimum quidem turbationis ac molestiæ ad illos peruenire: Atque vt apertius & planius prosequamur, Hi quum sint maximi ac verissimi boni possessores, nequaquam cum populo veniunt in certamen propter cupiditatem bonorum opinatorum, nō diuitijs mouentur, non honores ambiunt, nihil moliuntur cum offensione cuiusquam, nemini se opponunt, nihil contra petunt: tantumque abest vt aliena desideria impediant & interuertant, hisque se fallacibus & vanis implicent bonis, vt contra bonum id, quod ipsi sum-

ſummum in ſe poſſident, cæteris omnibus cupiant impartire: quod quidem bonum ex eo genere eſt, vt diſtributum ſemper & impartitum fiat maius, neq; deceptione vlla diuiſioneq; decreſcat. Hos quis corporis morbus temperatiſſimam vitam agentes, aut quæ hominũ inuidia humaniſſime conuiuentes, quis improborum impetus, quæ inſanorum peruerſitas, qui inimicorum dolores, quæ iracundiæ conabuntur peruertere? quum nihil ab eis incommodi in quempiam, nihil offenſionis proficiſcatur: non eorum opes alterius auaritiam, non contentiones inimicitiam, non elatio odium ſit prouocatura: Quin contra potius propter fidem, & iuſtitiam, & religionem quam obtinẽt, in amore omnibus ſint, in honoreq; habeantur: fiantq; reliquis in omni turbine eorũ & tempeſtate, quod ipſis Deus factus eſt, paratũ perfugium: nec ſine his quiſquam mœrorem animæ, quo intabeſcebat, & antiqui onus peccati deponere cupiens, aditum ſibi patere arbitretur ad ſummũ Deum. Quæ vitæ ratio atq; ſententia, cum iſta opinione hominũ beneuolentiaq; coniuncta, noſtro ordini potiſſimum nobis inquam ſacerdotibus maxime conueniebat, ſi nos eam tenere & conſeruare voluiſſemus: ſed & ſi vſque eò ſit à nobis in virtute iuſtitiaq; profectum, vt ſanctum templum ſuum, quod nos ſumus, incolat Deus, præſensq; auxilio & ope ſua nos communiat, tamen non eſt eius nobis defenſio tam ad euitandos caſus aduerſos, quàm ad fortiter ſubeundos ferendosque parata. Hoc enim dici poteſt ab his, qui niſi oculis viderint Deum, è medijs nos calamitatum aut mortis periculis manu extrahentem, in tutoq; collocantem, iſtuc perfugium in Deo cuiuſmodi ſit, nequeunt intelligere, quaſi verò id parum ſit, roborari atq; firmari, aut impatibiles repente iſti, & immortales fieri velint, qui ſe noſſe debeant, ad mentem & corporis variã offenſionem eſſe natos: qui quidem indicant profecto nimium vitæ ſe cupidos, & amantes corporis eſſe, quod Iudæi etiam non intelligebant, quum fumo diurno, flammaque nocturna præeuntem agmini ſuo, in illa vaſta ſolitudine Deum, quotidie cernerent, & hoſtium ſæpe ferociſſimorum impetus, quò minus Iudaico populo nocerent, ſuo præſenti numine ad nihilum redigentem. Veruntamen & ad hos dicendum eſt, damna, incommoda, pericula, quæ his afferuntur, qui iam toti in Deo ſunt, & in illis Deus, non modo nullum ad dolorem, ſed ad ſummam lætitiam, & incredibilem animi voluptatem illis valere: ſic enim maxime ipſi arbitrantur, ſe amorem ſuum, & ſtudium ſuæ voluntatis, ex illis incommodis Deo approbaturos. Quòd ſi ijs, qui honoris & celebritatis acquirendæ cauſa pericula libenter appetũt, etiam aliquid pati detrimenti eſt iucundum, quò ſuſius videantur in laude hominũ commemorationeq; verſari, Quid de noſtris dicendum eſt, qui nõ inanem ho-

minum rumorem, non famam populi, quæ celeriter interitura est, non illa insignia honoris ventosa atque fugacia, sed perpetuitatem vitæ, sed fructum æternum felicitatis, sed adeptionem Dei & summi boni, sempiternamque cum eo coitionem sunt consequuturi? Denique quod est suauissimum, & in comparatione omnium voluptatum cunctis multò præstantius, id experiuntur, vt demerendo quotidie aliquid, & se in illis laboribus ærumnisq; ostendendo, potiantur fructu & actu amoris erga Deum sui: Quod sic natura est comparatum, vt nihil omnino sit quod cupiamus ardentius, quàm vbi quempiam amauerimus, agere expeririq; omnia, quò ardorem animi, & studiũ nostri erga se amoris, is ille ipse qui amatur intelligat. Hoc amore rapti olim, atq; inflammati, qui IESV CHRISTI Dei beneficia recolentes, sese totos illi, suamque omnem vitam voluntatemque deuouerant, non modo non cedebant periculis, nec infringebantur doloribus, nec formidabant res asperas, nec principum minas terroresque extimescebant, sed parati erant, alacri corde & animo, omne membrũ corporis, quod impietas expetiuisset, pro nomine Domini IESV CHRISTI dare, atq; offerre; neq; hoc tantum, sed vitam etiam ipsam, sanguinemque profundere, quò dilectum sibi nomen IESV, mysteriumq; beatæ redemptionis, quod ex cruce extitit, cum salute credentium in populis & nationibus late frequentaretur. Ex eo fuerunt numero, qui quum carbonibus incensis cogerentur pedibus nudis insistere, affirmabant nihil interesse, vtrum per carbones illos, an per rosas humi sparsas sibi esset ambulandum: Et qui quum flagris neruisque cæderentur, dictitabant, vt triticum nisi bene exculcatũ & purgatum in horreo, sic animam in cœlo, nisi sic excussam & perpurgatam, digne stare non posse. Quanquam ad recensendum quæ innumerabilia sunt, & ad celebrandum quæ omnem admirationem vincunt, oratio nulla suppetit. Verum si quis huiusmodi athletarum & militum summi Dei labores & certamina, quæ ab illis exantlata sunt, voluptati illis & lætitiæ, non vlli acerbitati extitisse, velit planius cognoscere, præter rerum gestarum historiam, legat etiam Apostolum, qui non tam ea quæ facta fuerant, quam in sanctis martyribus futura prospiciens, mille suppliciorum modos, & pœnarum in illis tormenta enumerat: Quorum vnus ipse etiam, & quidem præcipuus erat factus: ac vt demonstret habuisse eos sibi illa corporis incommoda non ad dolorem animi, sed ad iucunditatem, ipse quoque cum quadam voluptate commemorat, quæ sibi aduersa & molesta accidissent, seq; libenter in infirmitatibus suis prædicat gloriari, vt in se inhabitet virtus CHRISTI. Quæ nam autem virtus? Munientis, roborantis, protegentis, ac propterea præmium etiam maius donantis Dei, suis amicis

atque dilectis per IESVM CHRISTVM Dominum nostrum, cuius nos in persona Deum omnipotentem maxime adamauimus: nam & ille nobis in filio sui quoq; erga nos amoris indicia maxima præbuit, quantiq; nos faceret ostendit, quòd vnigenum filium suum pro nobis hominem voluit fieri: Atque is fraterna quadam charitate quũ venisset ad nos, & tanquam vnus nostrum esset factus, quò nos vitam perpetuam & veram felicitatem inueniremus, permutatione quodam modo facta, alternisque diuinitatis & humanitatis vicibus inter se nexis, non huius ipse vitæ labores & discrimina, non inuidiam, non mortem, non sepulcrum recusauit: De quo eiusq; æqualitate cum Deo Patre & omnipotentia, quum illa certissimum perhibent testimonium, quæ ab eo multa & admiranda facta sunt, cæcorũ illustrationes, surdorum exauditiones, claudorum erectiones, mancorum integrationes, Mortuorum suscitationes, ipsa eius resurrectio, in cœlum palam ascensio, mundi ad eum properantis tanta & tam noua conuersio. Tum vero illa charitas CHRISTI, quæ exuberat in cordibus nostris, & diffusa est, ille in Deum amor omnib. antea ignoratus seculis, quo nos inflammati sumus, quo ferimur toti in illum, nec vitam sine eo optabilem iudicamus, maximum & apertissimum est argumentum, nos nunc quasi quodam Deo fœdere per IESVM CHRISTVM esse coniunctos: neque tanto ardore amoris conflagraturos fuisse animos nostros certò credimus, nisi diuinitatis faces accendissent. Quam ob rem hunc IESVM nos maxime sectemur, hunc amplexi teneamus, huic inhæreamus vni, animumque ei nostrum, vt habitet in eo, domicilium exornatum ac paratum præbeamus: omnibusque nostris rationibus salutis ac perfugij in eo vno repositis, nil vereamur, vt ea quæ extrinsecus illisa in nos fuerint incommoda atque damna, nos admodum perturbent: Quæ si quos forte etiam sic commoueant, intelligant illi quicunque turbantur, nondum etiam se præsidium vitæ suæ in Deo penitus constituisse. Qui enim fieri potest, vt qui amissam aut ereptam pecuniam lamentatione & desiderio prosequitur, non aliquam etiam nunc contineat inclusam in animo auaritiæ labem? Aut si ob contumeliam ira sit accensus, non propter superbiam iniquo animo ferat? Nam dolores animi aut corporis quum mollius impatientiusque ferunt, aperte demonstrant robur omnium virtutum fortitudinem abesse. Quam ob rem si Deo deditus quispiam, religiosusque admodum, & ab iniuria omni abstinens, in hæc incurrat incommoda, quæ ipse ægrius ferat, agnoscat is & fateatur, superesse etiã nunc in animo suo quod sit eijciendum: quod quum vitium sit, nullo illud modo fouere & tueri vult Deus, sed facile patitur manifestum ipsi fieri, qui suæ constantiæ in rebus molestis periculum

tunc facit, vt intellecto vitio, quod fortasse prius ignorabat, confugiat ad medelam, templumq; illud melius verrat, quod habitaculum mundum cupit esse Spiritus sancti. Itaque non modo non conquerendum, nec expostulandum est quippiam rebus duris obtingentibus, sed gratiæ insuper Deo agendæ: ille enim nos tum præcipue docet, & instruit, educitq; velut in aciem, vt claro aliquo facinore perfecto, coronam & laudem illustriorẽ in posterum assequamur. Et tamen vt de illis summis vereq; diuinis præmijs nunc taceamus, quæ in altera vita proposita bonis & fidelibus sunt, & omnem hominũ cogitationẽ longè superant, ad quæ cõtendere per ignem & aquam, hoc est labores doloresq; omnes etiam est optandum, sicut scriptum est, Transiuimus per ignem & aquam, & eduxisti nos in refrigerium: vt sileamus inquam ista nunc, nónne plurima sunt auxilia & admiranda præsidia, quæ sæpe seruis suis in huius mundi periculis & calamitatibus extra ordinem affert Deus? quum eos a morte, à carcere, ab ignominia, ab inimicorum manu atq; ferro, à vi tempestatis, à similibus permultis nouo, & insperato, & inopinabili modo liberat? Quorum quidem plena & vita & historia est: sed melius secũ poterit vnusquisq; recognoscere, qui nostra hæc legens animum attenderit, modo is sit qui fidem habeat in Deum, num quod ipse nouerit testimoniũ, quod proferat, aut suam, aut alterius salutẽ manifeste Deo fuisse curę: num quod incommodum, quod prius malum & damnosum sibi existimarat, postea tempore edoctus, cognouerit bono sibi potius, quàm vlli detrimẽto fuisse? Quod nos quidem in nobis ipsis crebro iam experti, vere possumus maximas semper Deo agentes gratias commemorare: non enim semel aut bis, sed profecto iam sæpius mortis aut captiuitatis certo impendente nobis periculo, diuina bonitate & prouidentia sumus liberati. Quod non prædicaremus, si vlla ex parte meritis nostris, ac non totum potius summi Dei benignitati adscribendum esset: sumus enim ex illis etiam nos, qui vt aliquid hauserint, habuerintq́ue a Deo bonæ voluntatis ad recte operandum, ipsis tamen operibus & factis etiam nunc vacillãt, iactamurq; humanis curis & cogitationibus, & quanquam ad litus tendimus, nequimus adhuc tamen in vado consistere. Sed quò nostra ingrata mens, & iniquitas multa, indigniores nos facit, hoc Dei præstantius erga nos & admirabile magis est beneficiũ: cui perpetua obligatione reddendæ gratiæ, obstricti profecto sumus. Qui si mihi & similibus meis sui præsentis in rebus aduersis auxilij vim & vtilitatem sæpe paratam esse vult: Quid faciet sanctis & electis, qui in illo & cum illo prope familiariter viuunt? Fit ergo, procul omni dubitatione, Deus illis perfugium, qui sese ad illum student applicare, & spes illorum adiuuat, quorum est ipse Deus: hoc est, qui ipsum Deum suum

ſuum & amant, & venerantur. Sicut Dauidi ipſi ſpes ac refugium factus eſt: Quem ſic coniectis à Saule inſidiis, vt non vitari viderentur poſſe, manu etiam armatorum oppoſita, quæ omnes circumcirca ad effugiendum clauderet exitus, è mediæ tamen mortis periculis ereptum, incolumem toties præſtitit.

Et reddet illis iniquitatem ipſorum, & in malitia eorum diſperdet illos Dominus Deus noſter.

HAEC vltio Domini contra penitus iniquos ita acerba & grauis eſt, vt eam optare ne inimiciſſimis quidem, non pietas ſolùm, ſed nec humanitas ipſa permittat: quando nihil eſt omnium malorum omnino terribilius. Nam in quibus inueteraſcit iniquitas, & ſucceſſione temporis, quotidianaque operum vſurpatione indies fit auctior, gradumque ſibi è gradu ad vlteriora ſemper extruit, O infelicem & calamitoſam iſtorum vitam, cęcamque penitus mentem, qui ad hoc tanti mali, extremiq; exitij deuenere: quam illis ſatius eſſet, nunquam fuiſſe natos: quanto minore ſuo malo, vt Dominus in Euangelio teſtatur, molam aſinariam ad collum alligati, in mare præcipitati, ac demerſi eſſent: quorum eſt vita reliquis quidem etiam pernicioſa, ipſis autem omni morte longè tetrior. Etenim, vtram tu execrationem in impios, & malorum imprecationem atrociorem eſſe putas, illámne Hieremiæ, quam is verbis vehementibus & violentis ſic iaculatur, Da filios eorum in famem, inquiens, & deduc eos in manus gladij: Fiant vxores eorum abſq; liberis & viduæ, & viri earum interficiantur morte: Iuuenes eorum confodiantur gladio in prælio, audiatur clamor de domibus eorum. Adducque ſuper eos latronem: & cætera quæ ſequuntur. An Dauidis, quum in LXVIII. Pſalmo paucis ſic effatur, Apponę iniquitatem ſuper illorum iniquitatem, & non intrent in iuſtitiam tuam. Ego verò milies malim omneis cruciatus corporis, morteſque perferre, quàm introitu ad diuinam iuſtitiam eſſe priuatus. Quid enim hoc atrocius fingi aut cogitari poteſt? Vt enim oculus, cuius propria eſt actio & naturæ eius vis ipſa ad functionem officiumq; videndi cœleſtis luminis participatio, ſi mentis & cogitationis fiat particeps, nullo vnquã pacto, nulla propoſita voluptate, nullo honore, nullis pręmiis ad eam conditionem adducatur, vt cętera omnia accipiat, careat autem vſu actuq; videndi, & communicatione diurnæ lucis: contraque potiùs, ſi neceſſe ſit, omnia in ſe morborum genera accipiat, omnibus tumoribus ac doloribus toleret ſe affici, quàm bonum ſuum, quod eſt lux ipſa, lumenque deperdat: Sic anima hominis, in qua certè ineſt ratio ac cogitatio, ſi non excæcet ipſa ſemetipſam, nec intelligendi cognoſcendiq; officiũ mente emota vltrò abijciat,

quosuis libentiùs perferat animi corporísque dolores, quàm quòd absit à bono suo, quod est illi veritas atque Deus, & à receptaculo in se boni quod in illa est iustitia atque ordo. Quòd si in illam amentiam inciderit, vt ipsas solùm tenebras iam diligat, lucemq; sit perosa, semperque in diuersum ab Deo longiùs cæcitatis, & malitiæ, & inanitatis nocte inuoluere se percupiat, vsque eò, vt suum iam malum, suam vltimam pestem nequeat ipsa sentire, neque cognoscere, quis erit extra positus animum, vel paulum attendens, tam immiti ingenio, qui non misericordia aliqua moueatur infelicis illius animæ, summam iam & cumulatam intuens miseriam ac calamitatem? Longeq; cum ea infortunatiùs actum ducat, quam si esset eadem aliqua saltem ex parte iustitiæ & veritatis compos, maximis angorum cruciatibus tormentisque lacerata. Itaque lumen omnis sapientiæ Paulus, qui non ex vulgari sensu, sed vera ex ratione, hominum bona malaque perpendebat, peccata illa, quæ pœnam merita essent, pœnarum quasi caput effecit: hominesque flagitiis sceleribusque pollutos, in reprobum sensum affirmauit dari: hoc est, Deo penitus, & propterea omni bono, relinqui orbatos: quo funestius nihil, neq; exitiosius homini potest accidere. Et sanè cętera tormenta suppliciaq; omnia hosce etiam sequuntur: verum id cunctorum est acerbissimum, per quod illa ipsa sunt meriti, ipsum videlicet facinus atque peccatum: non quod in singularibus actibus operibusque spectatur, sed quod cum anima tota commiscetur, atque adlinitur: omniique spiritu animali penitus corrupto, atque in semet transmoto, nulli bono iam spiritui intus relinquit locum: quod quidem peccatum in Spiritum sanctum illud esse credimus, in Euangelio à Domino significatum, quod nunquam remittitur. Etenim aliud est fluctuare hominis sensum & statum, quum aliquando ad malum appellitur, interdum ad bonum se recipit, aliud est in peccati scopulo considere: Prius illud non tam malitiæ, nec certæ obstinatæq; sententiæ videtur esse, quam fragilitatis: hoc verò posterius data iam opera in Spiritū sanctum inuehitur, indicitq inimicitias, nec vllam partem illi reliquam in humana anima esse sinit. Ergo illi qui in libidinem & intemperantiam vitæ toti effusi sunt, vel morbo auaritiæ immisericordiæq; penitus corrupti, aut qui vtrumque, quod est elegātius, iugatum inter se complexumq; tenuerunt, tanquam Carybdes, in freto aliquo voraginibus hiantes, aut Scyllæ famelicis canibus multis eminentibusq; succinctæ, ad populandum quidem & obsidendum vias atq; itinera transeuntium, omnem suam famem & rabiem edendi fraudibus & violentia armatam intenderunt: Sed isti dum metuuntur, dum fugiuntur, dum in horrore & abominatione omnibus sunt, multò ipsi tetriorem & funestiorem

rem degunt vitam, quàm illi ipsi, si qui eos pertimescunt: Atque iidem quum ad suas turpissimas se referunt voluptates, quum se maximè arbitrantur iucundè & suauiter viuere, aut quum iniuriis inferendis, alienisq; rapiendis soli ipsi potentes atq; opulenti esse volunt, tunc maximè reuera sunt miserabiles: iacent in lustris brutorum instar, volutantur in sordibus, ac veluti in stercore & fimo perditi adhærescunt: oculos autem ad cœlum, quod maximè est spectabile, animum ad Deum, qui maximè est amabilis, nequeunt attollere: quodque cunctorum est illis miserrimum, cauent fugiuntq; præcipuè, ne suum ipsi statum, suum morbum, suam tantam pestem possint cognoscere, nihilque aliud vehementius, quàm mali sui medicinam & sanitatis spem reformidant: itaq; non vocem vllam audiunt indicatricem veritatis, non vultus liberos ferunt, non autoritate, non exemplo, non ratione vlla permouentur: Qui si in potestatibus & iurisdictionibus etiam constituti, cœnum illud & lutum, in quo intemperantissimā & spurcissimam degunt vitam, pauperum & impotentium sanguine potuerunt conficere: ipsique eo inquinati ac fœdati, terribiles se & metuendos plebibus suis ostendunt. Hem horum infelicem & imprimis detestandam vitæ conditionem, consiliaque perdita, & cogitationes omni bona spe & rationis lumine orbatas. Quî enim his potest aut cœli lumen iucundum, aut consuetudo hominum grata esse & optabilis, quum illud eos detegat, atque in conspectum producat, turpitudine dedecoreq; notatos, hi verò illos execrentur, & prorsus ab illis abhorreant? Cui denique rei viuunt? Quibus cum versantur? Quam habent aut stabilitatis suæ pactionem cum casibus humanis, aut cognitionem suimet, vt non tanquam somnio quodam, sed vera aliqua ratione perfrui vita tamen, & aliquid esse in rebus videantur: quum penitus à Deo auersi sint, & Satanæ destinati: quum à veritatis luce abhorreant, in falsitatis tenebras quotidie magis inducantur? Quid est aliud, esse iumentis insipiētibus comparatos? Nónne in hos scriptum est, Obscurentur oculi eorum ne videant, & dorsum eorum semper incurua? Imò inhient prædæ, spolient pauperes, incumbant auro quoad possunt, cultumq; & gloriam omnipotentis Dei ad simulachrum fusile conuertant, fraude, inhumanitate, immisericordiaq; delectentur: Reddet illis Deus iniquitatem illorum: hoc est, reddet iniquitatis pretium quidem, etiam quod flagitiis illorum sceleribusq; debeatur, non abluet tamen, neque purgabit eorum iniquitatem, vt manente perpetua in eis labe, supplicia illa quoque perpetua remaneant: & in malitia eorum disperdet illos Dominus Deus noster. Illos disperdet, inquit, non illorum malitiam: nam quæ malitiam pœnæ disperdunt, vtiles semper sunt, ac salutares: quæ verò homines

in ipsa disperdunt malitia, quasi mucronem pœnæ totius ipsam constituunt malitiam: ita vt non supplicium sit quàm ipsa supplicij causa nocentior: Etenim quos mactabit Deus æternis suppliciis mortuos, hos culpa ipsa peccati, quæ quidem grauissima est pœna, mactat etiam viuos. Quam ob rem viui isti & mortui sempiternis pœnis & cruciatibus ab omnipotenti Deo mactabuntur. Quæ quum ita sint, quum in duobus extremis huius psalmi versiculis vtrasque vitas, & bonorum & improborum, à Dauide propositas liceat contemplari, & statum suum quenque in eis, tanquam in speculo, recognoscere, per Deum immortalem illum ipsum, qui & nobis est omnis virtutis autor, & idem peccatorum vindex est futurus: cuius voluntas salutis nostræ ipsius aduentu ad nos, & morte propter nos suscepta, planè est nobis demonstrata, atq; perspecta, si qui sunt, qui nondum etiam in totum profligati, nec contaminati vsquequaq; vitio, aliquam in se etiam nunc obtinent melioris spiritus partem, nec Spiritui sancto penitus sunt rebelles, hi tandem aliquando iam cogitent, sese ab instituto itinere peccati, & illo ad mortem cursu reuocare, cursumq; suum reprehendant, & subductis diligentius intra se rationibus videant quò perueniendum deniq; sit, si illa altera pergant via, quæ ad interitum & damnationem prona ac deiecta est: & quum animaduerterint, falsa se spe, & imagine boni somniculosa illectos, prauum iter instituisse, illud etiam cogitent, quod fuerat ipsis vt assequerentur propositum, num id fortè sint aut aliquam eius partem saltem consequuti. Bonum enim, credo, consectabantur, quod cùm adepti essent, satiato tum demũ animo & contento viuerent, sedatisq; omnibus solicitudinum aculeis, curisq; placatis, lętam in posterum degerent vitam. Quid ergo pacis illis in animo auaritia, quid impietas, quid superbia, quid intemperantia, quid in proximum odium, quid liuor & obtrectatio, quid deniq; vitium vllum, ipsaq; omnis iniustitia potuit conciliare? Scrutentur omnes intus latebras cogitationum suarum, excutiant sensus animi intestinos, libram & lancem ad expendendum adhibeant, plúsne illis mali an boni, solicitudinis, an pacis, molestiæ an lætitiæ iniquitas ipsa auaritiaque obtulerit: Quod quum intellexerint, longè plureis ex eo causas mœrendi quam lætandi esse, sese quietem appetere, nec quiescere tamen vnquam: cupere saturari, & fieri quotidie magis insatiabiles, porrò autem nihil solidum tenere, nulla re syncero gaudio perfrui, nunquam soluto animo & libero esse: vigilare ipsis in animo perpetuam obiurgatricem in malefactis conscientiam, quæ nullam eis propriam peccati voluptatem esse sinat: quum hæc inquam bene examinata & perpensa animaduerterint omnia, abjiciant quæso tandem aliquando opera tenebrarum,

brarum, & induantur arma lucis, conuersiq; ad dominum IESVM, expandentem in cruce brachia sua, ac semetipsum totum illis aperientem, nec aspernantem illos, eo quòd peccatores sint, sed vltrò cupientem & affectantem trahere eos ad se, ac sese illis primũ, deinde cœli reguũ, quod suum ipsius est, benignissime cõmunicare: pulset vnusquisq; manibus pectora, & pristinum crimen, veteremq; errorem suũ confitens, veniãq; & pacem exposcens à Deo, in hos gemitus erumpat: O tot meos ante frustra susceptos labores, O inanes curas, O infaustas solicitudines: Quid enim ego volui mihi miser, quid paraui: Pecuniam appetiui, quæ mihi habendi sitim extingueret, non quę accenderet, & illa nunc magis multò est inflammata: Alienas domos spoliaui, vt meam exornarem, & nunc ornata domus, ego dehonestatus sum. Pauperes circumueni, fraudaui, oppressi, & illi quidem coacti bona aduentitia amiserunt, ego amens sponte natiuis & proprijs sum orbatus: neq; ex omnibus his tamen aliud quippiam acquisiui, præter tristitiã quandam animi, & nubem in eo perpetui mœroris, quam excutere à me non possum, insidet enim & vrget, meumq; cor trucibus curis exedit. Non vigiliæ mihi lætę, non pacatus somnus, nõ moderata insomnia: Sed cuncta hæc atrocia, formidolosa, turbulenta. Et aurum quidem atque opes extra me sunt, neque ego illis adglutinari possum: quod autem vere sum ego ipsemet corruptus, contaminatus, perditus, medicinam tanti mali non reperio. Quò enim fugiam? Ad quem me conferam? Ad diuitiás ne? At illæ mihi hoc mali solicitudinisque contraxerunt: nec vero exinanito me intus & vacuefacto verissimis bonis, fide, iustitia, bona spe, lacunam illam animi possunt ipsæ explere. An ad homines? at hi me male oderunt, infestisque me oculis & animis intuentur: nam verba illa blanda, illæ assentationes, illi honores, quæ mihi coram subijciuntur, plena ludibrij & delusionis sunt: Metuimur enim; non diligimur, cauentque sibi homines à perfidia nostra, atque ab auaritia, non delectantur fide, neque sperant in beneuolentia. Quid si ego ad dominum Deum, & hunc filium Dei, qui mitis & misericors semper habitus est, IESVM CHRISTVM confugiamus? Quem ne ego toties tam grauiter læsi, cui fui inimicissimus, cuius contra honorem ac voluntatem plurima semper dixi atque feci? Et tamen ad hunc cõfugiendum est, nusquam enim alibi est salus. Ibo igitur, ibo: & quoniã ipsum affari, oculosq; ad eum non audeo tollere, parabo mihi precatorem, hanc venerandam CRVCEM, hoc salutare lignum, hanc tabulam inquam, quam ego in vastum hoc errorũ pelagus ingressus, à principio despexeram, naufragus nunc complectar, neque diuellar amplius ab ea, illa me secum deferet, ex fluctuque & salo liberabit, redderque me Deo conseruatori meo. O bona

Crux quæ summi Dei filium morientem sustinuisti, qui idcirco in te mortuus est, vt ego possem viuere. O bona crux quæ signum sustulisti omnibus laborantib. & peccatorum onere depressis, vt inniterentur tibi, tuoq; fulti subsidio, iter hoc mortalis vitæ alacriores conficerent. En ego supplex & infimus, accedo ad te, tuã opem postulans, & quærens per te Domino reconciliari meo. Multa mea sunt peccata, grauia scelera, innumerabiles iniquitates, sed quibus omnibus tamen huius in æternum viuentis mortui, quem grato pondere fers, misericordia sit maior. Hic enim, hic est qui similib. mei, peccato & scelere obrutis, quò salui fieri possemus, corpus & sanguinem & vitam suam condonauit. Hic pœnas nobis debitas, pro nobis vnus excepit, huius hoc tantũ & inauditum beneficium, proprie ac peculiariter fuit nostrum. Cui ego tamen ingratus & impius, inimicam gratiam retuli. O me infelicem, & omnes promeritum pœnas, illisq; iam deuotum, nisi mihi ab isto ipso quem violaui, aliqua salus sit. Inclina quæso tu eum parumper ad me, fac pedum saltem amplectendi & contrectandi potestatem, dignabitur ipse neq; complexus meos, quamquam peccatoris & polluti refugiet. O pedes, O claui, O vulnera, O beate sanguis, accipite me, ne aspernamini mea oscula, ne repudiate meas lachrymas, meos arctos & cupidos amplexus ne repellite, dolens, mœrens, gemensq; venio ad vos, vt cum immundus sim, mundus per vos fiam. Abite à me diuitiæ, recedite pecuniæ male comparatæ, redite ad eos vnde ereptæ estis, satis ego diu à vobis spe falsa lactatus sum, expergiscor iam & resipisco, in vobis quærebam solatium animi & requiem, & ea in ligno erat. O Crux bona, quanta est in te ad consolandum vis, ad ferendum opem miseris facultas: leuari iam sentio me illo onere, quod grauissimum modo in anima insidebat: ab his doloribus, ab his gemitibus, ab hac lachrymarum copia & vbertate lumen optimæ spei, & lætissimæ cuiusdam iucunditatis mihi intelligo intus aperiri: quod vt tenere valeam, vt possidere, vt id in me perpetuum manere possit, tibi Crux sanctissima & pendenti in te Domino ac Deo meo omnes deuoueo posthac meę vitæ rationes. Hæc & similia his plorantem coram Deo, suorumq; veniam delictorum exposcentem, arguentem sese peccati ac iniquitatis, humilẽ corde, prostratum animo, vnum in Dei misericordia auxilium reponentem, grate ac benigne accipiet, & à mortis interitu ad beatã vitam vindicabit IESVS CHRISTVS dominus noster, qui cum patre & Spiritu sancto viuit & regnat Deus in secula seculorum, Amen.

FINIS.

IACO-

IACOBI SADOLETI EPISCOPI CARPENTORACTIS IN PAVLI EPISTOLAM ad Romanos commentariorum

LIBRI TRES.

AD FRANCISCVM GALLIÆ REGEM Christianissimum Iacobi Sadoleti Episcopi Carpentoractis dedicatoria commentariorum in Paulum Epistola.

VOD virorum bonorum semper esse duxi, eorumq; qui Dei veri colentes & Christianæ religionis studiosi essent, vt cum eam ipsam religionem nostra hac ætate nouis quotidie seditionibus agitatam, & multitudine oppugnantium vehementer laborantem cernerent, pro sua parte quisque ad ferendam opem concurrerent: Idem ego quoque Rex omnium maxime ac Christianissime Francisce pro mea facultate iamdudum facere meditatus, sæpe ea de cogitatione variis rationibus depulsus sum. Nam nunc me ingenii mei paruitas, interdum tanta ista temporum perturbatio dehortata est: nonnunquam etiam ille metus, illaq; suspicio animum meum retardauit, quod intelligebam, id quod videram iam accidisse permultis, quodcunq; ego scripsissem, quãuis id pie ac religiose scriptum esset, nõ eos solum, qui palàm sunt aduersarii, nam hi quidem minus pertimescendi sunt, sed socios etiam mecum eiusdem & voluntatis & sententiæ maleuolos aliquos interpretes meis scriptis non defuturos, quo non leuiter vitio nostra ætas infecta est.

est. Postremo in tanto numero eorum, qui aut scripserunt antiquitus, aut quotidie scribunt partim sanctissimorum hominum ac doctissimorum, partim calliditate magis, & versutia quadam, quam pietate vera Christiana scripta tractantium (nam qui apertam impietatem præ se ferunt, eos in doctorum numero non duco) existimaui meum nomen neq; adepturum authoritatem inter tot egregios, neque habiturum pondus ad reprimendum insolentes. Quòd primum illud insignem quandam, & omni florentem orationis copia doctrinam postulat, quam ego in me esse non agnosco. Posterius autem sine priore nullius omnino ad coercendum & comprimendum momenti est. Sed etsi tot causis, & tanquam obicibus à scribendo sæpe iam deterritus; tamen reputans identidem ipse mecum omnia à nobis prorsus deberi Deo, cuius cœlestibus diuinisq; beneficiis non solum cum humano genere communiter, verum priuatim ego etiam, & proprie multis magnisq; sæpius affectus sum, nihil sum ratus valere apud animum meum oportere, quod me ab exercendæ pietatis studio retraheret. Etenim si ingenium præcipuè à nobis Deus requireret, petere id videretur, quod non est nostrum: quicquid enim valemus ingenio nostrum vnusquisque à Deo totum obtinemus, nullæq; nostræ in ea re quidem existunt partes. Verum ille à nobis non tam ingenium quam voluntatem bonam postulat, quæ aliqua ex parte est etiam nostra: hac enim & pietatem sanctitatemq; sponte colimus, & per hanc ad Deum, ipsius iuuante gratia, proxime nos adiungimus: cuius nostræ Deo voluntatis oblatio cum libera nobis sit, cum aliàs semper, tum hoc tempore potissimum in honorem illa & cultum eiusdem Dei à nobis adhibenda est: temporum autem perturbatio ea ipsa est, quæ hoc maxime exigit, vt in hanc curam, & studium iuuandæ religionis totos nos dedamus. Moueri porrò obtrectationibus maleuolorum, infirmioris animi est, quæ vt videatur virtus Christiana, & erga proximum charitas id posse concedere. Quod vero tam multi iisdem de rebus & scripserint olim, & quotidie scribant, deterrere nos non debet. Siquidem neque ij, qui ante nos extiterunt, fuere ipsi deterriti. Quapropter cum iustiores multò, & grauiores causæ sint agendi mihi

mihi aliquid quæ cessandi, non dubitaui ad extremum ea, quæ intra domesticos parietes multis diurnis, nocturnisq; lucubrationibus, multa cura, vigiliaq; elaborata mihi essent, quæ quidem ad aperiendum fidei CHRISTI mysterium, & ad doctrinam beatæ vitæ pertinerent, in vulgus publiceq; proferre, tua præsertim secundum Deum præstantissime Rex virtute, sapientia, autoritateq; confisus. Etenim tu cum eis maioribus sis ortus, qui omnia sibi pro fidei ac religionis tutela, ac propugnatione, & facienda semper & subeunda esse duxerunt, ad hanc illorum præclarissimam mentem, cum cæteris ipse rebus quamplurimis, tum occasionibus temporum superior accessisti: fuerint licet graues sæpe antea motus, & multorum dissensionibus infesta tempora, virtusq; maiorum tuorum in illis tum temporibus spectata atq; eminens: nunquam tamen neq; tantum extitit, in Christiana fide dissidium, quantum hodie extat, nec tanta virtute animiq; magnitudine obuiam itum est, quãta tu maximarum nunc nationum quæ sub ditione tua sunt & pericula eiusmodi propulsas, & mederis incommodis. Nec vero solum autoritate, & imperio, & magnitudine potestatis Christianæ fidei consulis & religioni: sed comitate etiam & hortationibus tuis facis, vt nos qui leniorem illam viam docendi scribendiq; sequimur, tua libentius causa ad hæc studia nosmet conuertamus. Meministi enim profecto, & quo tempore primum fratris mei filium officii ad te causa salutatum misi, & postea cum his, Lugduni primò, mox Auenione eodem egomet munere apud te functus sum, mihi omnia mea studia tibi deferenti, te fuisse autorẽ, vt in his potissimum insisterem argumentis & literis, quæ Christianæ rei possent esse vtiles: meq; opus, quod in Pauli epistolam ad Romanos in manibus tunc habebam, ocyus vt absoluerem etiam hortatum esse. Quod feci sane accurate quoad potui, confectumq; librum & absolutum tuo nomini, Rex fortissime, inscripsi, ac dicaui: non id quidem spectans, vt ex illo quicquam in tuam laudem redundet, siquidem neque ex flammulis quæ è lychnis prælucescunt, Solis lumen fit clarius: Sed vt mea scripta, quod suis opibus ipsa non queunt, tui nominis gloria opinionibus legentium melius commendentur, sintq; ad cõferendas in men-

in mentibus hominum pias & sanctas rationes efficaciora. Nam quo illa splendidiore titulo, aut qua grauiore ornari authoritate possunt, quam eius regis, in quo amplitudo maxime potestatis magnitudini animi nequit esse par? qui altitudinẽ fortunæ suæ, humanitatis, & liberalitatis laude superauit? cui tot & tanta adsunt à Deo bona? & quæ præterea ipso eodem adiuuante Deo sibi comparauit, plurimarum artium rerumq́ scientia, multarum etiam vsus in maximis rebus & suscipiendis & administrandis animus, consilium, comitas, eloquentia. Quæ insuper omnia cunctarum domina virtutum pietate erga Deum religioneq́ exornantur: quam nos in te diuinam imprimis eximiamq́ virtutem Francisce Rex spectantes ac venerantes, cum hæc tibi nunc damus, quæ adhuc nobis effecta sunt, tum alia quoque, si vita suppeditauerit, sumus daturi, ad hunc eundem religionis honorem & defensionem Christianæ veritatis pertinentia. Quandoquidem neque mihi quicquam magis conandum & contendendum est, neque tibi præstandum atque efficiendum, quàm vt incolumis cultus præpotentis Dei, & quæ sine eo cultu constare rite non potest, iustitia, continentia, pietas, hominum mentibus & studiis iam prope dimissa, restituatur. Quod Dei primum ope, tuaq́ deinde Christianissime Rex virtute aliquando factum iri sperare iure omnes & possumus & debemus.

ARGVMENTVM EPISTOLÆ.

CONtentio erat orta inter Iudæos & Romanos, qui Christo erant initiati, quorum vtrique alteros contemnebant. Iudæi de operum meritis gloriabantur, quod datæ sibi legi seruiissent, & ex hoc euangelicam gratiam tanquam debitã meritis suis percepissent: quare eam nolebant dari gentibus tanquam indignis propter idololatriæ cultum & alias vitæ sordes, nisi Iudaica sacramenta susciperent. Contrà verò Romani se Iudæis præferebant propter Philosophiæ & prudentiæ humanæ studia, & propter vocationis singularem gratiam, qua Christus Iudæis verbum suum respuentibus con-

uersus est ad gentes, tum etiam propter rationem imperij, quo Deus populum Romanum præ ceteris gentibus illustrasset. Quas controuersias Apostolus Paulus hac Epistola dirimere conatur, & neutros eorum sua iustitia salutem meruisse ostendit, sed vtrosque grauiter peccasse. Iudæos quidem, quod per præuaricationem legis Deum nō honorassent: Gentes verò, quod cognitum de creatione creatorem non vt Deum coluissent, sed eius gloriam in manu facta mutassent simulacra, & seruiissent creationi creatore prætermisso: Verum vtrosque à Deo veniam consecutos, æquales & pares esse demonstrat. Quare eos ad pacem & concordiam & vnitatem in Ecclesia tuendam hortatur.

Meminit huius sui Commentarii in Epistolam Pauli ad Rom. Iac. Sadoletus Epistolarum lib. III. Epist. 5. & 6. lib. IV. Epist. 9. lib. VI. Epist. 7. & 9. lib. IX. Epist. 9. & 10. lib XIII. Epist. 2.

IACOBI SADOLETI EPISCOPI CARpentoractis in Pauli Epistolam ad Romanos commentariorum

LIBER PRIMVS.

SÆPE mihi cogitanti de Christianæ fidei primordiis, & ipso ortu religionis nostræ, quę a cruce, & morte, & ab eis denique initijs profecta, quę maxime contraria, plurimumque repugnantia humanis studijs, & opinionibus sunt, in eam nihilominus creuit amplitudinem, vt cunctum fermè terrarum orbem quodam tempore ad cultū sui, venerationemq; conuerterit: cum vis ipsa cœlestis numinis & bonitas præpotentis Dei versatur ante oculos, quæ hoc maxime mirabili, imprimisque insolito genere se ostendendi patere voluit: tum vero duas reperio virtutes, humilitatem animi videlicet, alteramque Charitatem, quarum neutrius vim cognouit antiquitas, huius præclari operis & institutrices initio fuisse, & ad hoc tēpus esse conseruatrices. Atq; harum quidē, quas dicimus virtutū, & quib. laudem, ac decus & cōstitutæ, & auctę Christianę religionis asscribimus, hoc & ignorata apud veteros, & nobis, qui ad veram Dei cognitionem accessimus, facilis, & prompta fuit indagatio, quod illi ea, quę gerebant, quæque meditabantur, omnia ad

opes sibi comparandas, ad cupiditatem, ad dignitatem, ad potentiam suam reuocabant, studiumque omne suum in eis cogitationibus ponebant, per quas & valere opibus præter cæteros, & excellere industria prudentiaque existimarentur. Nos vero Doctoris nostri CHRISTI exemplo, monitisque edocti, in humilitate animi magnitudinem nostram, & in procuratione aliorum vtilitatis posthabita nostra omnem spem adipiscendæ felicitatis posuimus. Ac nequis sacrarum imperitus rerum forte miretur, qui stent ista simul, possintque in vnum cohærere, magnificari in humilitate videlicet, & in neglectu propriorum commodorum beatum esse, cum hęc pugnare potius, & inter se esse aduersaria videantur, is conuertat animum ad ea intuenda, quæ in Christo IESV Domino nostro incredibili modo facta sunt: desinet mirari profectò hanc congruere in membris discrepantiam, cum in capite ipso tantam rerum omnium maxime contrariarum concordiam inter se, consensionemque aspexerit. Etenim si quod maxime diuersum, & remotum sit in oppositione attendimus, quid est à terra, quā cœlum disiunctius: & quā ab homine Deus? aut quid absurdius est quam velle mortem cum vita conuenire, gloriam cum dedecore, infirmitatem cum potentia? Quæ tamen in illo sic omnia coierunt, vt ad ea bona, quæ is & summa, & immortalia est adeptus, ab his extremis, & contrarijs malis fuerit gradus, vel potius ex istis illa extiterunt. Neque ipse in se tantum hæc, quæ suapte natura sunt disparata, coniunxit, sed eadem quoque in nobis voluit coniungi, vt cum ipsius ingressi vestigijs institissemus eadem adepti bona, nouiq; ciues, & incolę cœli effecti terram in medio astrorum collocaremus. Sed quoniam de his aliud ad dicendum dabitur tempus, satis de eis sit in præsentia dictum. Ad illas deinceps veniamus virtutes, quarum modo à nobis facta mentio est. Etsi enim hoc tempore non ad nostrum scribimus arbitrium, sed in aliorum diuinitus scripta commentamur, tamen de eis aliqua præfari virtutibus, quæ pręeunt nobis, & magistræ sunt ad beatam vitam non cognitione solum, atq; scientia, verum etiam vsu, & fructu comprehendendam non nihil ad id quidem, quod instituimus pertinet. Ac humilitatis quidem hoc primum & præcipuum donum est quod diuinarum notitiam rerum absque ea habere non possumus. Credere enim est necesse eum, qui ad eas velit intelligentia penetrare. At nemo id facile agit, qui sit sibi ipse confidens. Porrò cæteræ artes & scientiæ istud ipsum postulant, vt qui ad eas ingressurus sit, callido is sit ingenio, atque magno, nullique rei facilè assentiatur, sed certam rationem in omnibus, argumentationemque requirat. Nostra vero hæc, quæ sola veram in se continet sapientiæ facultatem, sacrarum rerum, literarumque cognitio, tametsi ea summis, atque altissimis

tissimis diuinorum consiliorum mysterijs referta est, nullis tamē ingenijs, nisi credulis, atq; simplicibus percipiendam se præbet, genereq; nouo instituendi, & docendi prius persuasos vult esse sectatores sui, quam aliquid illis ipsa persuadeat: prius vt credant, quàm doceantur: prius vt ament, quam nouerint planè, quid illud sit, quod ante omnia illis est amandum. Eadem quoq; elatos animos, & appetentes gloriæ imprimis aspernatur, & repellit. Astutiam, audaciam, confidentiam ne intuetur quidem. Simplicitatem amat, huic sese dat: hanc benignissime complectitur. Humilitatem ipsam, & puros, credulosq; bonarum mentium cogitatus adhibet libenter ad secreta sapientiæ suæ, omnesq; illis thesauros suos ostendit, atq; offert. Ad quos qui illo fidei, & humilitatis aditu intrare meruerunt, ò semper illam quidem eximiam ac præstantem, sed nunc in hac ratione benigne faciendi singularem profectò, & inauditam Dei beniuolentiam erga nos, ac vere in omni genere infinitam bonitatem, quantum illic cœlestium diuitiarum, atq. opum? quantum ad explendos animos lætitiæ, summæq; iucunditatis abundat, & affluit? vt cætera tunc omnia pro nihilo sunt: vt quæ ad humanam pertinent sapientiam, leuia cuncta, inaniaq; ducuntur: Iacent tum reliquę artes omnes, ac scientiæ, atq; hæc vna in pretio sola est: vna contentos animos facit, composq; summi gaudij, & omnium bonorum copia redundantes: quam tamen, vt diximus, assequi nemo potest, qui non per fidei ianuam ab ipsa humilitate animi fuerit intromissus. Recte enim Propheta, Nisi credideritis, non intelligetis, inquit. Et Dominus IESVS fidem vbique, & ante omnia exposcens, regnum cœli, illi imprimis qui firmiter credit, & qui nihil in fide hæsitat propositum, & potestatem rerum mirabilium datam esse prædicabat. Atque hanc fidem, simplicitatemque mentium optimarum Christiani propriam nominis, quæ ab humilitate animi, tāquam à semine, radicibusq; profecta, in arborem amplam cœlestis sapientiæ adolescit, atq; vberes demum fructus beatæ vitæ fert, Charitas est, quæ præcipue continet: Charitas fidē alit, eadēque spem auget, & cum hoc mortali corpore dimisso ad alteram illam vitā cœlestem & immortalem nobis est transeundum: hæc vna fidelis semper nobis est, & perpetua comes: deductrix nostri in hac vita, consors, & congratulatrix in altera: Cuius contra omnem veterum seculorum sententiam proprium hoc munus, atque officium est, vt de aliorum salute, commodisq. solicita, nihil de se sanè, magnopere commoueatur: Fraternam enim ea habet cum omnibus fidelibus constitutam necessitudinem. Quandoquidem cuncti ex eodem Deo patre profecti, ab eodem Domino IESV Christo è seruitute redempti, Spiritus sancti eiusdem halitu regimur, ac sustinemur. Ex quo corpus vnum totius eccle-

siæ compactũ, conflatumq́; est, vno patre, vno capite, spiritu quoque vno, sed plurib. tanquam membris distinctum, atq; ornatum. Quo qui in corpore volunt cōiuncti esse, eodemq́; vnà cũ cęteris CHRISTI spiritu viuere, habeant illi charitatem, atq; exerceant necesse est: omneisq́; curas suas foras tendant, nihil omnino ad sese, sed ad proximum omnia, & ad Deum referentes. Hoc enim vinculum est, hæc firma connexio Christianæ societatis, in qua vniuersa tanquam in corpore suo Dei habitat spiritus, easque in nobis procreat virtutes, quę maxime præclarę, imprimisque admirabiles, vt in genus, & nomen summi Dei adoptemur, efficiũt. Quæ cum ita sint, cum tantus sit fidei, atque humilitati apud Deum honos, tanta fraternę cum omnibus coniunctionis vis, vt omnis beatæ vitæ & cognoscendę ratio, & adipiscendæ spes nobis potissimum in his posita, & constituta sit, quid est de hoc nouo hæreticorum genere nobis dicendum? qui subitò exorti non vnam partem aliquam, sed corpus totum ecclesiæ suis dissensionibus lacerare nituntur: qui à maledicentia primo, & odio quorundam hominum ad inimicitias progressi, in eis sese finibus tenere non potuerunt, longiusq́; impetu iracundiæ prouecti, cum leges multas salutariter latas, moresque optime ab ecclesia constitutos, tum vero non pauca fidei CHRISTI firmamenta cōuellere penitus, & disijcere sunt conati. Quorum vtinam cordib. Christianæ spiritum humilitatis aliquando immittat Deus, vt reminiscantur, & intelligant, non se hac ratione fraternę charitati consulere, neq; hoc ex Deo esse, vt pax atq; concordia in ecclesia perturbetur, vnitasq́; scindatur: Sed illud vere diuinum, & vere Christianum existere, amare proximum, tueri consensionem, morem maiorum, tot præsertim seculis inueteratum in ecclesia sanctum & salutarem ducere, eumq́; cum fide, & cum humilitate custodire. Nam quod isti, & ab eis qui sunt, cũ maxime omnia misceant, atq; confundant, libertatem sese Christianam aiunt repetere, quę sit hominum traditionib. (sic enim appellant) plurimisq́; impositis oneribus oppressa, atque erepta, perspicuum est cognitu, nō hoc esse, dare operam, vt spiritus liber sit, sed vt peccato seruiat. Caro autem in omnem licentiam fit soluta, & libera. Neque adeo illi sic se obscure gerunt, vt coniecturam eorum animi & voluntatis difficilem habeamus. Qui (omitto enim in præsentia, quæ faciunt, & fecerunt) hanc certè palàm introduxere sententiam, beatam vitam non operationibus bonis, sed sola fide erga Deum expetendam esse, perinde ac fidem in se velit Deus non integritatis, omnisque virtutis, sed intemperantiæ, & vitiorum esse conciliatricem. Quod si isti aut excellente doctrina, aut nouo aliquo dubitandi genere prauas opiniones in Dei populo intulissent, esset nobis quoq accuratius fortasse aduersus illos disputãdum,

dum, ipsiq; & monendi, & rogandi, vt dimissa cõtentione pugnādi, parcerent Christianę vnitati, néue suam primum, deinde aliorum etiam salutem perditum ire contenderent. Cum vero nihil attulerint de suo, sed pręteritorum temporum errorib. accruatis atque collectis vniuersos repente in ecclesia Dei renouauerint, quid attinet monere velle nõ ignorantes ista omnia cõuicta iamdiu, & damnata esse? Atq; vtinã tamen moneri se paterentur, piamq; humilitatẽ ad audiendum, & ęquitatem animi afferrent ad cognoscendum: Neq; rationibus rectis, & exemplis, authoritatibusq; sanctissimorum hominum tam pertinaces animos suos opponerent. Qui si aut iram aliquam suam exaturare, aut studio certandi obniti concupierunt, tot postea concitatis in populo Dei seditionibus, tot cladibus illatis, tot detrimentis inuectis, pateat eos tandem aliquando expletos esse, remittant aliquid pertinaciæ, ad Deum interdum respiciant, illamque eius admirabilem cogitent charitatem, qua adductus ipse cum filium suum in mortem propter salutem hostium, & inimicorum suorum tradiderit, non decet nos profectò illius sanctam fidem nomenque professos, fratres, & proximos nostros in hostium numero ducere. Sed de his videat, illisque consulat, & prouideat misericors Deus. Nobis quidem quod in illis pro Christiana charitate grauiter dolendum est in his Galliæ populis, & nationibus, in quibus me quoque Deus, tale nihil merentem, in numero tamen episcoporum voluit esse, vehementer etiam atq; etiam est lætãdum, quod ipsorũ quidem hominũ probitate etiam & religione, sed Christianissimi regis nostri Francisci imprimis virtute, & vigilantia ne parua quidẽ contagio illius tanti erroris in his regionbus potuit adhærescere. Cui quidem regi nil causæ est profectò, quin debitum laudis testimonium præbeamus. Etsi enim ab illo longissime disiuncti, ad aulæ curas, atque negotia ne aspiramus quidem, illius tamen ad nos quoque beneficia perueniunt: quæ hoc mihi maiora & chariora sunt, quod non peculiaria mihi ipsi, sed omnibus Galliæ populis mecum sunt communia. Pacem enim ab eo & ocium, & legum obseruantiam, & ęquitatem iuris obtinemus, quodq; cęterorum omniũ summum est, integram, atq; inuiolatam in CHRISTO fide religionem. Ad reliquas enim ipse animi virtutes, quæ in illo plurimæ sunt, & præstantissimæ, hanc quoque cæterarum longe principem virtutum tanquam fastigiũ appositam esse voluit, vt perpetuam sibi propugnationem susciperet pro CHRISTI honore, & nomine, aduersus homines eos, qui omnia sancta & recta peruertere nituntur. Ac bellicos quidem illius labores, grauesque pugnas, in quibus varia interdum fortuna, semper autem inuicta animi illius virtus extitit, laudabunt alij, qui ista magis extollunt, & admirantur. Nos ne in his

quidem commemorandis insistemus, quæ præclara in eo, & vere regia inesse cernimus, vt bonitatem illius, vt iustitiam, vt liberalitatem, vt magnitudinem animi pluribus verbis prosequamur. Illa mihi & prædicanda de eo, & in cœlum ferenda essent, quæ ad Dei omnipotentis in illo cultum, & ad honorem religionis pertinent, si par nostra maximi Regis laudibus esse posset oratio. Attamen ne aut summi Dei beneficium non agnouisse, qui talem nobis præposuit regem, aut regis ipsius merita, & laudes silentio obtexisse, & propterea in vtrunque ingrati esse videamur, vtq; animus regis sua sponte in Deum, & in religionem propensus, nostra etiam prædicatione ad pietatis studium magis accendatur: Dicimus illius studio, & pietate, & sapientia esse factũ, vt in tanto, & tam diffuso regno, tot populis, tot prouincijs, tanta hominum celebritate frequentibus, nusquam aut hæreticę impietatis labes existeret, aut subito exorta, & cõspecta vindicaretur. Fuit hoc toti Galliæ salutare, Deo imprimis gratũ, Regi ipsi gloriosum. Quid? in maxima nuper fame, cum sterilitate, & inopia frugum cuncta laboraret Gallia, nec inuenirent homines, pauperesque præsertim, quibus vitæ suæ subsidijs opitularentur, nónne patefecit penitus Rex omnis fontes bonitatis & liberalitatis suæ? pietateque erga Deũ, & in pauperes misericordia adductus permulta hominum millia complureis menses aluit? cura, & prouidentia non absistens, quoad nouis frugibus vberior annus, copiam passim frumenti cœpit suppeditare. Nã quod ipse & artiũ optimarum eximius amator est, filiosq; ad eadem studia præclarissima erudit tali patre dignissimos, & tanto regno, quodq; Doctores earum ipsarum artium, & sacrarum præcipue literarum conquirit vndique, magnisq; propositis præmijs erudiendę iuuentuti in amplissimis regni sui vrbibus præficit, quibus nam ista quæso laudibus, qua verborum vi, aut orationis copia dignè possunt extolli? Nempe hæc magna sunt, hæc immortalia, hæc diuina, quæ omnem laudem vincunt, quæ regem ipsum faciunt eminentius etiam in virtute, quam in fortuna esse magnum: vt cuncti iure, ac meritò gloriemur, quod in potestate, & in imperio maximo, maiorem tamẽ regem ipso regno habeamus. Verum vt conuertar ad Germaniæ principes, siqui sunt (sunt autem nonnulli, qui huic perniciosæ, & pestilentissimę sectæ aut aperte faueant, aut occultius animos subministrent, tantamq; Germanico nomini ac nationi fortissimæ & nobilissimæ, quod in ipsis est inurant maculam) cur hi quęso talibus exemplis, cur veterum doctorum sanctissimorũ hominum vita atq; doctrina? Cur Imperatoris sui CAROLI optime de Deo, & de fide catholica sentientis authoritate, perpetuo quoque ritu consentientis ecclesiæ non mouentur? vt reflectant animos ad considerationem sui, pristinæq; suæ, & maiorum suorum reli-

religionis, quæ vna recta, puraq; est, velint esse memores. An hoc sibi & laudi, & saluti magis fore existimant, si pro Christianis Lutherani appellentur? Quanquam his nos quidem, cuiuscemodi illi sunt, & quoquo modo de re Christiana meriti, placatum tamen Deum, & propitium precamur, atq; vt ipse eis reuocatis ad intuendum lumen veritatis suæ, sanguinem, & mortem filij sui, quæ pro cunctis suscepta est, valere ipsis etiam velit ad expiationem peccatorum. De qua CHRISTI morte totoq; illo redemptionis humanæ, & diuini consilij ad salutem nostram mysterio, etsi fides iamdiu, certaq; persuasio in Christiano nomine suscepta est, tamen quoniam eius fructum isti nunc labefactare contendunt, & sanctissimis, antiquissimisq; doctoribus, qui de hac re lucidius, copiosiusq; scripsere, nimis certè insolenter & superbe repudiatis, ad illos se recipiunt, qui propter altitudinem sententiarum, arcanaq; Dei consiliorum pressius, & difficilius sunt locuti, quo ipsi in illis latebrarũ perfugia sibi quærere, illorumq; verba ad suos sensus contorquere possint, visum nobis fuit faciendum, vt beati Pauli Apostoli epistolam ad Romanos, cuius isti in abstrusis abditisq; sensib. suæ imprimis malitiæ latibula cõstituunt, quantum nobis à Deo fuerit datum, accuratè exponeremus, quæ tota omnibus diuinitatis cognitionibus ita referta est, vt vix ad eam intelligendam mẽtibus humanis aditus esse videatur. Ita ad ostendendum crucis mysteriũ efficax, vt quicunq; eam recte perceperit, amplius vt nobis videtur, de fide Catholica nõ possit dubitare. Verum hæc nostra expositio non noua commentatio, sed veteris sermonis commemoratio recens fuerit, quem habuimus inter nos, cum Romæ etiam tum essem, ego & Iulius Sadoletus frater, qui Græce, Latineq; doctissimus, atq; in omni artiũ optimarum, præsertimq; philosophiæ cognitione non æqualibus suis solum, sed etiam maioribus natu longe præstans, multa quoque de sacris literis conferre sæpenumero mecum, & vel percontari de me, vel etiam disserere ipse subtilius solebat. Dabimus hoc charissimi, atq; optimi fratris nomini, ac memoriæ, vt Christianæ pietatis mysteria, quibus ille maxime semper deditus fuit, & summi doctoris cunctarum gentium scripta, atq; doctrinas, quarum altissima est explicatio, cum eo communicemus. Nec, si dialogorum morem fuerimus imitati, idcirco minus omneis sententias, verbaque persequemur. Quin aptius hoc quoque, & commodius videri poterit, si alternis diuisisq; personis suo quidq; loco & interrogabitur opportune, vbi erit aliquid dubitandum, & respondebitur. Sed vt ad rem, & ad propositum veniamus, cum olim Romæ diebus festis Pentecostes in hortis meis essem, quos in Quirinali colle, ad altam semitam, satis amœnos, vberesq; habebam, cumq; iam diei, & temporis calor increbresceret, cõsedi forte sub

vmbra quadam, volumen Pauli epistolarum Græcum in manibus habens, eramq; in eo legendo sane quam attentus, cum inopinato accessit ad me Iulius frater, & continuò salute data acceptaque, NON TV, inquit, mi frater vnquam ne ociosis quidem, festisq; diebus in ocio esse potes: etsi hoc tibi puto optatū & suaue esse ocium, siquid legas, aut scribas, quando te ferè omne tempus principis & curiæ negotijs tribuere necesse est, in quo video sæpe quàm sis maximis occupationibus districtus. Sed nunc quidem quem nunc authorem in manibus habeas, nisi molestum est, scire sanè aueo. Facile id quidem, inquam est, Pauli enim legebam epistolas, & nosti tu quidem iampridem animum meum, quantopereq; cupiam me ex ijs ipsis, quas narras, occupationibus exoluere, in ociumq; referre, vt in literis assiduus sim, & Deo aliquando, cui maxime debeo, soli seruiam. Sed hanc meam cupiditatem sic huius doctoris sanctissimi scripta incendunt, vt nulla alia re iam acquiescere animus meus possit. Caue enim mi frater putes hac lectione quicquam fieri posse diuinius. Assentior, inquit, neq; id mirum duco, quippe nō humana ista huius maximi Apostoli, sed diuinitus inspirata, atq; infusa est sapientia, quam ego quoq; cœpi degustare, verosque in ea intelligere beatæ vitæ repositos esse fructus, etsi meum studium aliquantum scriptorum difficultas & interpretum nonnunquam turba retardat. Atqui mi frater, quod hæc degustes, inquam, vel quod in omni genere potius literarum summo studio versere, planè mihi exploratū est: video enim maciem, damnumq; tui corporis. Itaque in metum interdum adducor, ne minus accurate valetudini tuæ consulas quàm satis opus sit, & quàm ego velim: quod sanè facere debes mi optime frater & saluum te nobis diutius conseruare, quando nostra omnis, totiusq; familiæ nostrę spes, in te vno præcipue, & in tua expectatissima virtute, ac dignitate posita est. Tum ille, Mortis nostræ, & vitæ, inquit, vnus est dominus & moderator præpotēs Deus, cuius ego voluntati totum me addixi. Neque vero video quid tantum intersit inter viuere, & mori, dum vtrumq; recte fiat. Interea quidem dum in his locis dego, vitā illam conabor imitari, quę in cœlo vere plena, & vere perfecta est, vt exercitatione mentis potius, quàm sensibus oblectandis viuam, quando & immortalitatem illam spero consequi, quam Deus fidelibus suis proposuit, nec id tamen meritorum meorum fiducia fretus, sed Dei ipsius clementia & bonitate. Hic ego animo non parum commotus: Macte virtute, inquam, mi frater, pietatem enim istam tuam exosculor, teq; ita sentire vehementer gaudeo: sed tamen fieri vtrumq: meo iudicio cōmode potest, vt & Dei totus sis, & vt te nostri quoq; interdum, qui te tantū amamus, subeat cogitatio. Et ille: Iam vero mittamus ista, inquit, & potius istud, modo quod legebas, communica

munica mecum: siquidem hoc fraternum imprimis, & tuum est velle quæcunq; habeas, ea tibi mecum communia esse. Epistolam legebam ad Romanos illam ipsam, in quã, quæ tota maximè scatet cœlestibus, abstrusisq; mysterijs. Peropportunè vero hoc, ille inquit, collecta enim iam habebam ex illa aliquot loca, de quibus sententiam tuam percontarer: at quando ocium nobis nunc quidem est, festiq; dies, & nihil aliud potius, quod agamus, gratissimum feceris mihi, inquit, si epistolam mecum vna percucurreris, & totam illam fueris interpretatus. Cupio enim maiorẽ in modum mihi de illa quid Apostolus sentiat, penitus liquere. Etsi enim plurimorum doctissimorum, eorundemq; sanctissimorum hominum scriptis, ac monumentis excussa ea sæpe, & pertractata est, quædam tamen remanet etiam nunc in mentibus nostris hæsitatio, vt nescio quid magnũ ac diuinum in illa videatur delitescere, quod nondum satis comprehenderimus. Faciam equidem mi frater, inquam, id quod tu vis, neq; quicquam optimo studio tuo abnuet voluntas mea: sed tamen hoc ipso in negotio nõ me confido plus profecturum ad dubitationes tuas ex animo tollendas, quàm fecerint illi, quorum tu lectione nondum planè es pacatus: nisi siquid forte scriptis, & commentationibus illorũ adiutus, ac tanquam manibus in sublime elatus, procul magis conspexero: de quo non mihi, sed illis habenda erit gratia, quorum laboribus, & vigilijs est effectum, vt aliquarũ iam huius epistolæ partium, nobis cognitio, & explanatio sit facilior. Non enim illi neq; in doctrina, neq; in pietate, neq; in spiritus sancti munere, ac virtute posteriores aliò quopiam tulerunt partes: sed ita voluit Deus sua arcana consilia ad cognitionem hominum dispensari, vt aliquid semper nouum scrutantibus appareret, nullaq; vnquam posset ætas, nulla decerpentium nec haurientiũ multitudo diuitias consumere infinitæ sapientiæ suæ. Sed si me epistolam totam interpretari vis, id ne etiam censes, vt proferatur codex, & Apostoli verba omnia recitẽtur? quod mihi videtur quidem fore necessarium. Prorsus, inquit, & cum hoc volo, tum illud imprimis abesse postulo, vt latine omnia atque vt inter ingenue eruditos maxime decet. Nam hos qui genere dicendi inaccurato, & incondito res theologicas scribere aggrediuntur, ego sanè nõ probo. Nullum enim inest in ijs scriptis veræ pietatis specimen, non ad inflammandos in amorem Dei animos vlla apposita oratio. Sed tu qui latinæ linguæ cognitionem hoc tibi chariorem sæpe esse dixisti, quod ea cum sacris literis coniuncta, Christianæ pietatis vis ad permouẽdos animos & fortior fieret, & ornatior: age quæso hoc mihi da, vt quoad quidem potest, cum pietate Christiana iuncta sit latinitas. Rem honestam postulas mi frater, inquam, neque enim decet ea, quæ præclara, & admirabilia sunt,

oratione sordida coinquinare. quod in prima illa Ecclesia Apostolis & Paulo nostro imprimis, necesse minime fuit. Tunc enim signis & miraculis longe efficacius, quàm vlla possit oratione, virtus Crucis comprobabatur. Nunc vero frigescente seculo, & ardoribus illis humanorũ cordium penè iam restinctis, cum miracula quoq; iampridem propter diminutionem fidei magna ex parte fieri desita sint, aliquid virium, & caloris afferat oportet ad concitandos animos oratio. Quod nos tametsi in hoc quoque munere parum apti, tamen vt poterimus experiemur, conabimurq; in eo morem tibi gerere mi humanissime frater, nisi sicubi subiecta materies aliquam exiget à nobis magis suam, & propriam, quàm latinitati congruentem loquendi rationem. Multa enim erunt vocabula à nobis ad communem nunc vsum loquentium deflectenda, quod te in optimam partem accepturum puto. Quidni accipiam, inquit, cum si possit quidem vtrunque præstari, hoc est, quod potissimum expetam: sin minus, vincat religionis causa potius, quàm Latinitatis. Hic ego, Librarium cum latino codice accersamus, inquam, qui recitet nobis verba Pauli, quibus ab illo prolatis, tum nos ad illa exponenda & declaranda id quod videbatur, nisi tibi aliud videatur melius. Tum ille imò optime, inquit, vocatoque librario & allato libro, nos quidem ambo consedimus: ille stans in hunc modum exorsus est.

Paulus seruus IESV *Christi vocatus Apostolus.*

TVM EGO: Multa hic quidem, inquam, præponenda essent, mi frater de nomine gemino Pauli: is enim & Saulus: de genere, de tribu, de harum epistolarum ordine, de modo & varietate adscribendæ in illis salutis, & cur hæc ad Romanos cæteris antelata est, quæ tamen scripta non fuerit prior. Vita quoque Apostoli, & mores, & assidua peregrinatio: res quoq; gestæ, & prædicationis ipsius magnitudo, atq; vtilitas. Sed nos neq; historiam in præsentia scribere aggredimur, & hæc tamen à plerisq; interpretũ egregie tractata, atque elaborata sunt, vnde easumi possunt. Nos statum temporum duntaxat, & habitus animorum, qui quidem in his erant, ad quos scripta est hæc epistola, breuiter exponemus, vt ex ijs argumenti, sententiæque scribentis cognitio sit facilior. Nam cum Euangelij nomen in toto orbe terrarum iam increbrescere cœpisset, & diuina in eo maxime appareret vis, quòd nõ humanis progressibus, ij enim tardiores, & impeditiores esse solent: sed inaudito, & admirabili cursu, tanquam fulguris de cœlo splendor, vox Euangelica veritatem, & salutem, & vitã æternam annuncians, per omnes iam prouincias, & regna cucurrisset, Romæ etiam, in qua ciuitate domicilium erat imperij orbis terrarũ, celebre factum erat nomen CHRISTI, multique ex Iudæis. & ex ciui-

ex ciuibus, incolisq; cęteris in ea vrbe verbum Dei acceperant, & Christianam fidem profitebantur. Cùm Satanas, is cui ista res, & noua mundi ad Deum verum conuersio mœrorem, & luctũ imprimis afferebat. Siquidem ipse regnũ, quod tot seculis sine molestia, aut controuersia aliqua possederat, adueniente Deo relinquere, & sese in angustum contrudere cogebatur, omnibus artibus obuiam ire cõstituit, duabusq; astutè comparatis fraudibus, altera, turbare eos, qui iam ad fidem venerant: altera, cęteros ne venirent, instituit deterrere. Ac primùm Simonem quendam è Samaria nactus, hominem magicis artibus deditũ, & maleficiis infamem, coniunxit eum cum Apostolis CHRISTI in ipso penè primordio exorientis Ecclesiæ, falsaq; vsurpatione fidei, & baptismatis in Christianum nomen illum insinuauit. Qua adiunctione quidem & societate scelestissimi viri, cùm item ipse, sicut cæteri, qui fide optima erant, Christiana appellatione vteretur, sacrificiis autem occultis, atq; infamibus, cuiusmodi magica illa sunt sacra, nomen CHRISTI vulgò in vituperationem adduceret, tanta sanctissimum Christianæ religionis nomẽ in illa patratione miraculorum, magicarum præstigiarum calumnia consecuta est, vt anceps diu postea, assiduumq; certamen cum falsitate habuerit veritas: & hi qui extra essent, proculq; tantum aspicerent, nec interius cognoscere curarent quid in re esset, & in veritate, illo rumore infamiæ adducti Christianũ imprimis nomen auersarentur. Sed hunc obicem ad auertendos hominum animos ab obtutu & cognitione veri luminis, diabolica fraude oppositũ, atque munitũ ipse perfregit, & submouit longè Deus, veritateq; per martyrum mortes, palmasq; patefacta, lata ad salutem, fidemque venientibus complanata est via, in quam omnes postea propè gẽtes nationesq; inundauere. Alterũ fuit Satanæ commentum, quo iam qui fidem CHRISTI ritè acceperant, ea quæ fidei sunt, minus attendentes operantesque, proposito, & spe sua cœlestis consequendi pręmij frustrarẽtur. Nam cùm & Dei amor, & proximi, & voluntatũ communio inter fratres, ac charitas pręcipuè postuletur, ipse pro his omnib. discordias, & dissensiones animorũ, iurgiaq; litiũ, & contentionũ conatus est introducere: idq; in principe terrarũ pręcipuè vrbe, spe non dubia fretus, si ibi turbare res arbitrio suo potuisset & consensionem fidelium diuellere, cœtusq; disijcere, reliquas orbis terræ ciuitates, atq; prouincias exemplum vrbis dominæ secuturas. Huic nunc periculo succurrere vult Paulus, legatus quidem à Deo, & Domino IESV Christo, ad veritatem Euãgelij gentib. annunciandam. Sed & ipse ita studiosus, & auidus omniũ salutis, vt non illum terræ, non maria, nõ labores, nõ ærumnæ, non minæ, nõ terrores, non verbera, nõ tempestatum casus, & naufragiorũ, non mortis timor, non corporis
dolor

dolor vnquam vel minimum retardare potuerint, quin ad eos qui ignorabant docendos, ad eos qui periclitabantur seruandos accederet, accurreret, aduolaret: non vitæ suæ vspiam, non saluti parcens, dummodo cæterorum tegeret, tueretur que salutem. Porrò autem hic est vas electum à Domino, in quo tantum abundauit diuinæ benignitatis gratia, primùm vt penè inuitus, & reluctans ad fidem CHRISTI compulsus sit: deinde tot cœlestibus bonis refertus, ac cumulatus, vt quæ duo inter se diuersa sunt, & neque simul ea haberi, neque in alterutro separatim ab homine excelli posse videatur, ipse egregiè vtraque fuerit complexus, summam videlicet rerum diuinarum scientiam, & summam in rebus gerendis alacritatem animi, & in toto actionum genere diligentiam, industriam, ac nauitatem. Etenim si scripta eius, & doctrinam accuratiùs intueare, non illa in terris inuenta, sed è cœlo deprompta penitus intelligatur, in quo semper mente, & cogitatione habitauit Paulus. Sin autem solicitudines, & ærumnas, & peragrata ab eo orbis terrarum spatia, & monendi, obsecrandi, pacificandique labores, vitam denique omnem plenam agitationum, & periculorum considerandam tibi proponas, admirere profectò, quo pacto tanta cœlestis sapientiæ in eo, cui otij nihil vnquam fuit, excreuerit magnitudo. Sed nimirum aliud est, quod hominis labor, aliud quod Dei virtus & potentia facit. Ille amore Dei ardens, & charitate erga proximum inflammatus, & sine labore, ac tempore altissima Dei consilia illo aperiente cognoscebat, & in iuuando seruandoque proximo laborem sibi omnem iucundum esse ducebat: qua eadem charitate incitatus, cùm audisset Romæ inter fratres dissensiones esse, & ipse ad eos tota mente properaret, præmisit hanc epistolam, vt quoad ipse veniret, haberent illi interea monumentum hoc, & velut testimonium literis consignatum suæ & de Deo, fideq; CHRISTI sententiæ, & erga eos voluntatis. Dissentiebant porrò illi ob has causas. Cùm vnam in fidem CHRISTI ciues Rom. complures conuenissent, & ex Iudæis permulti, quippe per quos CHRISTI cognitio Romam ex Iudęa fuisset deportata, eueniebat vt inter probos, integrosque multos aliqui fallaces, & versuti existerent, qui in noua religione non tam gloriam Deo, quàm sibi honorem, & quæstum aucuparentur. Atque ij ex Iudæis, qui antea præsertim in lege habiti peritiores, authoritatem legis & ciborum obseruantias, aliarumque cerimoniarum plurimum valere cupiebant, quò ipsorum etiam grauior haberetur authoritas. Hi vt genus vtrumque in potestate haberent, cùm se Apostolos etiam CHRISTI, & ab eo missos ad prædicandum Dei regnum gentibus affirmarent, primum suis Iudæis persuadebant ne à lege deficerent, & in ea cuncta obseruarent, quæ in lege

erant

erant præscripta, quasi sine illis salus esse non posset, idque etiam eos admonebant, vt gentium pollutos ritus abominarentur, neque familiari vsu cum illis sese iungerent, tantummodò in nomine IESV baptizarentur, & hanc lauacri sanctissimi munditiam ad cæteras legis purgationes adjicerent, quò fierent ipsi puriores. Deinde ad gentes conuersi, inutile illis CHRISTI nomen sine legis obseruantia, & circumcisionis sacramento esse dicebant: hortabanturque vt ad Iudæos se conferrent, & illorum ritibus cerimoniisque imbuti, sic demum ad CHRISTVM peruenire contenderent. His vocibus erat factum, vt hęsitatio primùm inter fratres, deinde obtrectationes occultæ, pòst apertæ dissensio existeret, quæ eruptura videbatur apertam ad seditionem, & ad defectionem à fide veri Dei, nisi diuina curante prouidentia Pauli virtus, & diligentia in tempore subuenisset. Nam cùm gentes insuetæ seruituti fidem quidem CHRISTI libenter acciperent, detrectarent autem iugum legis, & propterea Iudęi illas aspernarent, nec putarent dignas, quæ Deo essent cordi, quod pollutas esse dicerent, & in peccatis totas inuolutas, ipsi autem ex lege piatos sese, & mundos esse ducerent, cogebantur è contrario, qui è gentibus erant, præcipuè Romani his contumeliis permoti objicere Iudæis ignobilitatem nationis, & quod Romanorum serui iure belli effecti iniquè, atque iniuriè dominos suos auersarentur, cùm etiam quatenus ageretur de CHRISTO illi indigni essent, qui ab eo diligerentur, quem cruci affigendum curassent: ipsi verò dignissimi qui eum simul atque cognouissent, statim amare, venerarique, & filium Dei confiteri cœpissent. Hic erat status tunc iam Romæ coalescentis Ecclesiæ, hæ inter illos querimoniæ, animorumque dissidia ambitione & malitia nonnullorum instigante Satana concitata. Quibus Paulus in præsentia mederi intendit, & prout vnaquæque postulat res, errantibus, atque infirmis mentibus opitulari. Nam & Iudęos à causa quidem Dei profectos, sed superstitione aberrantes castigat, & corripit, reuocatque in rectam viam, ostendens legem præstantiore adueniente gratia inanem factam esse, solamque fidem CHRISTI ad salutem vim habere. Reliquos verò ad fidem quidem simpliciter accedentes, sed in Romanæ vrbis magnitudine, & gloria, ex qua oriundi erant, nobilitatem constituentes, & propterea aspernantes nationem Iudæorum, admonet, & docet non eam esse veram nobilitatem, quæ armis, & opibus, & mundanis imperiis, sed quæ ex honore, & iudicio omnipotentis Dei acquiritur, qui cùm honos generi Iudęorum ab ipso Deo tributus sit, ideo non eos contemni debere, sed in pretio haberi. Ita in vtrisque & quod per superbiam in ipsis intumuerat, coërcens, & deprimens: & quod per alternas contumelias

lias subsederat in æquum excitans, corpus vnum efficere conatur Ecclesiæ, sibi ipsum æquatum, & concors, & in omnibus rebus ad mutuã charitatem consentiens: quod spiritu CHRISTI totum possit viuificari, tanta vi, & copia Spiritus sancti, tanta cognitione consiliorum summi Dei rationes suas confirmans, vt nõ verear repetere id quod antè dixi, Quicunq; ad sensum & doctrinam maximi Apostoli diligentiùs intuendam, & perspiciendam accesserit, neq; is animum ad contradicendum paratum, sed æquum & permittentem se veritati attulerit, nunquam eum de fide CHRISTI, nec de crucis mysterio aliquid dubitaturum. Hic Iulius: Magna sunt, inquit, frater quæ polliceris, & mihi quidem vehementer expectata. Etsi enim ad animi mei confirmationem, quod quidem ad fidem Christi pertinet, nullius authoritate, nec rationibus indigeo, magno tamen commodo, & adiumento futurum arbitror fidelibus omnibus aduersus eos, qui religionem Christianam oppugnare conantur, præsertimque Iudæos, si ea, quæ polliceris, potueris præstare. Res ipsa indicabit, inquam, tantùm animus æquus sit, & veritati consultò non repugnans. Sed antequam ad exponenda Apostoli verba mi frater veniamus, id quod imprimis in hac causa est necessarium, supplices omnipotentem Deum obsecremus, vt nobis de spiritu sapientiæ suæ suppeditare dignetur; sine quo nil præclarum, & arduum ne cogitare quidem idonei sumus: illuminetq; mentes nostras, & donet eloquia casta, vt ea effari, & pronunciare valeamus, quæ ipsi quidem accepta, & grata, cæteris salutaria esse possint. Quæcunq; enim à Deo, & ab eius sancto Spiritu non proficiscitur oratio, ea nec vim ad imprimendam in cordibus cognitionem eius ipsius Dei habere potest, nec ad bonos mores formandos authoritatem. Ius & æquum postulas, inquit, sicq; faciamus.

PAVLVS *seruus* IESV *Christi vocatus Apostolus, separatus in Euangelium Dei.*

QVOD nomen suum Apostolus in Epistolis præponat, est id more vsitatum: quod non eodem modo in omnibus, sed variè id efficiat, huius quoq; dissimilitudinis ratio in personis eorum, ad quos scribit, & in temporibus est sita. In vna tantùm ad Hebræos Epistola id prætermissum est, quod ratione factum & consilio. Quoniam enim Paulo velut legem impugnanti Iudæi erant offensiores, noluit eos à saluberrima illius epistolæ lectione, primo statim aspectu ex sui nominis inuidia dimouere.

SERVVS autem IESV Christi, vt status sui humilitatem, & se alij laborare non sibi, quæq; ipse obtineat, ab alio se habere, hoc est à Deo, non à seipso ostendat: & hoc vt tacitè coarguat falsos Apostolos, qui nõ Deo, sed sibi seruiebant, Euangeliumq;

CHRI-

CHRISTI quęstui habebant, vel ad ambitionem suam referebant. Et illi quidem tales ex Iudęorum erant numero, legem Euangeliumq; miscentes, quatenus eis foret commodum, contra quos item intentum est, quod sequitur: VOCATVS APOSTOLVS, ab eodem Deo vocatus Apostolus videlicet: nam illi semetipsos Apostolos vocauerant, non decet autem sanctos, & probos ingerere se, sed vocari eos a Deo oportet, tanquam Aaron. Itaq; hoc more loquendi sæpe vtitur Paulus: Vocatis, inquit, IESV CHRISTI, & vocatis sanctis, quasi nihil in nobis veræ virtutis inesse possit, nisi omne à Deo fuerit datum, & tributum. Atq; illi quidem falsi Apostoli, vt diximus, nō Deo, sed cupiditatibus suis seruiebant. Paulus autem omni genere seruitutis Deo erat obstrictus. nam & eo modo seruiebat, quo opus opifici, & omnia condita conditori suo, quo sensu in scriptura dicitur: Omnia seruiunt tibi. Et velut à Domino pretio sanguinis emptus, & è seruo peccati, seruus effectus iustitiæ, quemadmodum ait ille, Vt liberati à peccato, iustitiæ seruiamus. Illa quoq; ratione seruus, quòd ministerium suum in Euangelio prębebat Domino: neq; ipse, sed potiùs in eo CHRISTVS, sua inter gentes beneficia diffundebat. Cuius simile de Moyse Deus: Moyses famulus meus mortuus est. Dominus enim per Moysen populum suum docebat, & gubernabat. Item sicut qui in bello capti sunt, victoris serui efficiuntur, sic Paulus hostis primo IESV Christi, postea diuina illius virtute captus & superatus, eius ipsius præda, & mancipium factus est. Et de seipso loquens: Ego Paulus vinctus IESV Christi. SEGREGATVS in Euangelium Dei, hoc est, ab aliis curis omnibus, negotiisque semotus, & huic vni opere prædicandi Euangelij totus addictus, vt ipsemet infrà: Cui seruio in spiritu meo, in Euangelio filij eius. Multis quoque aliis in locis necessitatem sibi ait prædicandi Euangelij, & væ sibi, si non prædicet: & suum vnum esse hoc munus, suum negotium testatur, à Deo sibi commissum, in quod solum incumbat. Nam & ad Corinthios scribens, non se ad baptizandum, sed ad euangelizandum missum esse confirmat. In actibus quoque Apostolorum eodem modo loquendi spiritus sanctus: Segregate mihi Barnabam, & Paulum, inquit, in opus ad quod vocaui eos, quod est, liberos & vacuos ab aliis negotiis reddite. Quanquam fuit etiam Paulus seorsum à cæteris Apostolis vocatus, & in hoc munus missus. Nam cæteri Apostoli item ad Apostolatum vocati erant, & prædicandi Euangelij etiam inter gentes munus commissum a CHRISTO sibi habebant: sed vno tempore & coniunctim vniuersi, quemadmodum in Matthæo præcipuè licet cognoscere. Paulus autem & separatim, & alio tempore ad illud idem officium legatus à Domino Deo est. Vocatus ergo Apostolus, sepa-

separatus in Euangelium Dei, Apostolus in Euangelium, quod est missus, separatus, quòd aliquantò post quam cæteri, Apostolatum, & prædicationem suscepit Euangelij, quam maximè ipse quidem inter gentes exercuit, & in hoc vnum opus fuit destinatus. Veruntamen vt authoritatem, & fidem suis dictis astruat apud eos, qui hanc Epistolam erant accepturi, & dociliores eos faciat, instituatque faciliùs, de se quidem modicè, de eo autem, qui eum misit, & de Euangelio, ad quod prædicandum erat missus, loquitur magnificentiùs. Nunc prædictiones, & promissiones summi Dei, illiusque benignitatem, potentiam, iustitiam, in tota Epistola, nunc virtutem, vtilitatemque Euangelij annuncians. Et sanè cùm Euangelium latinè bonus nuncius sit, lætitiam, spem, euentumque rerum meliorum nuncians, nihil vnquam lætius, neque optatius humano generi potuit accidere, quam intelligere se in gratiam venisse cum Deo, benignitatemque illius, & in omni genere beneficentiam, quæ priùs seculis omnibus sibi fuisset abscondita, tunc primùm expositam, & patefactam esse: bonaque omnia, quæ ex illo tanto authore manare in nos congruum fuit, effusè, & largiter nobis ab eo data, atque donata, cognitionem veri Dei videlicet, amoremque erga illum, nostrum, & illius mutuum erga nos: qui quidem & prior à Deo declaratus nostrum postea in Deum prouocauit amorem. Sic enim Ioannes: Charitas Dei erga nos extat. Non quod nos dilexerimus Deum, sed quòd ipse dilexit nos. Virtutum quoque omnium earum, quæ huic diuino amori perpetuæ sunt comites, præstabilem quandam insolitamque magnitudinem idem nobis Euangelium attulit: nec non & pacem animis, cum ipsis secum tum cum eodem Deo, adoptionis & filiorum Dei nomen, regnũ cœli, vitam æternam, hanc tantam vbertatem, & penè profluentiam omnium maximorum, verissimorumque bonorum, quam Euangelium vocamus, promisit quidem nobis, & prænunciauit iam diu pater noster Deus, sed ad nos pertulit Dei filius. Segregatus itaque in Euangelium Dei.

SEPARATVS in Euangelium Dei, quod antè promiserat per Prophetas suos in scripturis sanctis de filio suo.

QVOD Euangelium, inquit, Deus promiserat per Prophetas suos multis quidem in scripturæ locis, & multipliciter de filio suo, vt cùm ad Abraam dixit: In semine tuo benedicentur omnes tribus terræ. Et cùm per os Iacob: Donec veniat, qui mittendus est. Et Dauid: Mitte Domine legislatorem, vt sciant gentes, quoniam homines sunt. Idem quoque Dauid: O Domine bene prosperare, benedictus qui venit in nomine Domini. Et: Speciosus forma præ filiis hominum. Et: Dominus dixit ad me, filius

filius meus es tu: ego hodie genui te. Et Esaias: Egredietur virga de radice. Et paulò pòst: In die illa radix Iesse, quæ stat in signum populorum, ipsum gentes deprecabuntur, & erit sepulchrum eius gloriosum. Et Propheta alter: Hic est, inquit, Deus noster. Et paulò infra: Post hæc in terris visus, & cum hominibus versatus est. Quanquam non multa magis in scriptura testimonia, quàm tota scriptura de filio Dei est testis. Qui quidem Dei filius & annunciator, datorque est Euangelij diu antè promissi, & ipsemet Euangelium. Euangelium enim Dei, inquit, quod promiserat de filio suo. Etenim vita nobis & veritas, & summum ipse IESVS Christus est bonum. Ac nunc quidem iustius hoc Euangelium, quam antea in lege veteri, nominatur. Primum, quia olim in vna tantùm natione inclusum, & in ea paucis patefactum: nunc passim omnibus hominibus prędicatum, & annunciatum est. Deinde quia tunc in longum tempus differebatur eius expectatio, quæ modò omnibus hominibus est repręsentata. De his verò, qui postea prędicauerunt Euangelium, qui illud per orbem terrarum, circum gentes, & populos annunciauerunt, non siluit etiam scriptura. Dauid: Dominus dabit verbum euangelizantibus virtute multa. Et Esaias: Quàm speciosi pedes euangelizantium pacem? Quoniam autem filius Dei idem est, & filius hominis, ne fortè in animis legentium nascatur hęsitatio, occurrit Paulus de filio suo inquiens.

Genito ex semine Dauid secundum carnem: diffinito filio Dei, in potentia secundum spiritum sanctitatis ex resurrectione à mortuis IESV *Christo Domino nostro.*

LICET enim Christus filius sit Dauid secundum carnem, tamen minimum in eo, atq; infimum caro est, vnius autem cuiusq; rei ratio atq; essentia non ex ignobiliore, sed ex optima in eo parte iudicanda est. Vt enim hominem non ex sensu, neq; ex vita, sed ex ratione quæ in eo pars potissima est, æstimamus, Sic CHRISTVM ex his magis cognoscimus, quæ in eo longè præstantiora sunt. Habuit is carnem & rationem tanquam homo, quæ se triā prima oculis nostris obtulit: sed habuit vim, & virtutem, quæ supra omnem naturam esset, tanquam Deus. Ex hac igitur parte diuiniore potiùs censendus est: nam illud grecè ὁρισθέντος, si prędestinati conuertas, nihil alienius: Si declarati, accedas iam ad veriorem sensum: Si diffiniti, aut determinati & iudicati, totā vim verbi exprimas. Nam qui talia potuit, & valuit CHRISTVS, etsi homo is quoque, & in carne hominis fuit, tamen ex diuinitatis virtute à nobis iudicandus est Deus. Huic etiam rationi Ioannes Euangelista consentit. Vidimus enim, inquit, gloriā eius, gloriam vt vnigeniti à patre. Quem enim priùs hominem existimaueramus,

mus, hunc postea ex virtute, & mirabilibus factis iudicamus esse Deum. Virtute autem non humana, non corporea, non ex imperio, & potestate inter homines: sed virtute ea, & potentia quæ est secundum spiritum sanctum. Est enim in scripturis iste loquendi modus, vt cùm quid quale sit, volunt indicare, abstractæ in eo qualitatis nomen ponant: vt, odorem suauitatis, suauem filium charitatis, charum: de Paulo ipso CHRISTVS, vas electionis, id est, electum: Sic in hoc loco spiritum sanctitatis, spiritum sanctum. Validus ergo, & potens CHRISTVS per spiritum sanctum, atque in eo cuncta operans, diuina, mirabilique potentia, qua & resurgere ipse valuit a mortuis, & cæteris fuit ad infringendam tyrannidem mortis princeps & author. Mortis, inquam, non tamen communis huius, & corporeæ, quanquam & ista quoque è nostro mortali corpore CHRISTI dono ejicienda est, immortalitasque induenda: Sed illius spiritualis & perpetuæ, qua genus hominum vniuersum, nisi Dei in filio benignitas nobis subuenisset, Deo ipsi, & cœlesti vitæ, æternæq. prorsus fuisset mortuum: de qua huiuscemodi resurrectione in toto fidei CHRISTI & Euangelij mysterio præcipuè semper agitur. Ac Christus quidem ipse quoad vixit inter homines, cum hisq. versatus est, docendo, & sanando, etsi filius est Dei, tamen filius hominis plerunque & a cæteris vocatus est: vt ab illo clamante IESV fili Dauid miserere mei, & semetipse vocabat. Post mortis verò, crucisque mysterium, cùm in præstantiorem vitam surrexisset, moxque in cœlum ascendisset, & spiritum paulò pòst sanctum in discipulos effudisset, toto vtriusque vitæ actu & in se absoluto, & nobis demonstrato, humanis iam infirmitatibus in eo elisis, diuinisque virtutibus retentis, Filius Dei deinde frequentiore vocabulo appellatus, & iudicatus est. Atque in hoc loco æqualitas trinitatis mirificè expressa est. Si enim CHRISTVS, qui est virtus & potentia patris, per spiritum ipse sanctum, & in spiritu sancto potens est, vimque per eum, & potestatem suæ diuinitatis exercet, vbi sunt qui spiritum negant sanctum, parem personam cum cæteris in trinitate possidere?

Per quem accepimus gratiam, & legationem, vt obediatur fidei in omnibus gentibus super nomine eius, in quibus estis & vos vocati IESV *Christi.*

PER QVEM accepimus gratiam potiùs, quàm à quo: vt ostendat a patre per filium se accepisse gratiam, & nusquam amborum commune opus seiungat. Gratiam quidem quoniam totum a Deo est profectum, vt & idoneus ipse fieret, & factus idoneus mitteretur ad annunciandam fidem omnibus gentibus, quò illa ab omnibus acciperetur. Etenim sic est perspicuè in Esaia

ſaia ſcriptum: Parum eſt, vt ſeruias mihi ad expergefaciendum tribus Iacob, & ad conuertendum deſolatos Iſraël: ſed dedi te in lucem gentium, vt ſis ſalus ex me vſque ad extremum terræ. Omnes enim qui vbique ſunt, ad veri Dei cognitionem, & ſalutem ſuam vocati ſunt. Siquidem in omnem terram exiuit fidei, & Apoſtolorum ſonus. Non omnes tamen auſcultauerunt. Sed hoc ſua illorum, non Dei culpa. Qui verò audiuerunt, & paruerunt, iis in CHRISTI nomine credere fuit neceſſe. Quo pacto etenim fides Deo habeatur inuitanti ad veram ſui cognitionem, verumque cultum, & vitam propterea æternam, cœlique regnum promittenti, ſi is, qui hæc ex Deo annunciat, minimè cui credatur, idoneus iudicetur? Eſt autem plena fides, credere in Deo patre, & in CHRISTO Ieſu. Quid autem credere? eos eſſe (vt plurium numero nunc tanquam perſonas duas enunciemus) qui cœleſtia iſta bona & dare ſoli poſſunt, & daturi fidelibus ſuis ſunt, quæ eſt poteſtas vnius Dei, triniúque propria: noſtra igitur in Deum ipſum fides ſuper IESV Chriſto & nomine ſancto eius fundata eſt, in ipſo enim ſolo & per ipſum ſolum ad Deum nos adiungimus. IN QVIBVS ESTIS & vos. In quibus, inquit, gentibus, & his, qui obedierunt fidei, eſtis & vos vocati IESV Chriſti. Quod intelligendum eſt, cùm hoc modo loquitur Apoſtolus, vocati Apoſtoli, vocati Sancti, vocati IESV Chriſti: vocatos in his locis non in participij vi, ſed nominis eſſe prolatos. Hi enim ſic vocati ſunt, qui auſcultauerunt, & paratas aures vocationi Dei præbuerunt. De quibus in Euangelio CHRISTVS: Nemo venit ad me, niſi pater meus traxerit eum. Et rurſus: Oues meæ, quæ audiunt vocem meam.

Omnibus, qui Romæ eſtis dilectis Dei vocatis ſanctis, Gratia vobis, & pax à Deo patre noſtro, & Domino IESV Chriſto.

VOCATIS ſanctis, inquit, vocatis à IESV Chriſto in ſanctitatem & puritatem, & cognitionem Dei ac filij, quæ eſt vita æterna. Gratia autem & pax. quoniam patris gratia & benignitate factum eſt, vt veniret filius ad reconciliandam pacem hominibus cum Deo. Pater autem noſter eſt Deus, quia & fecit nos primò ad imaginem ſuam. Filius enim imago eſt patris, & pòſt arctioribus etiam neceſſitudinem vinculis in filios ſibi adoptauit.

Primum quidem gratias ago Deo meo per IESVM Chriſtum de omnibus vobis, quoniam fides veſtra annunciatur in toto mundo.

AGIT gratias Deo de aliorum bono, quod eſt veræ, agit autem per IESVM Chriſtum, quod eſt Chriſtianæ charitatis proprium, quæ tamen ſola vera eſt: ſola enim via, & vnica ad Deum

CHRISTVS est: & qui aliunde ad patrem nituntur ascendere, non per ostium, vt domestici, sed per pseudotyrum, vt fures conantur ingredi. Sed & in patre, & filio, & spiritu sancto tribus videlicet personis, cùm vnus sit Deus, nihil refert, cui personæ agas gratias. Per eam enim aut in ea agis Deo. Per eam, cùm per CHRISTVM, aut per Spiritum sanctum Deo agis gratias. In ea, cùm ipsimet agis patri. Cùm ergo gratias agit Paulus CHRISTO Iesu, quod eos, ad quos ipse scribebat, fideles suos effecisset, per eum nihilominùs agit Deo.

Testis enim mihi est Deus, cui seruio in spiritu meo, in Euangelio filij eius, quod continenter mentionem vestri facio, semper in orationibus meis precans, si qua iam aliquando dirigar in voluntate Dei, vt veniam ad vos.

DEVS est mihi apud vos testis, cui seruio in spiritu meo, id est, in syncero & vero corde. Nam quæ fiunt in spiritu, ea verè fiunt, & ab interiore homine fiunt, quoniam spiritus ad sese, vt qui simplex est, simulatione obduci non potest, nec aliud pro alio prætendere. Sed si instituit fallere & mentiri, corpus sibi aduocet necesse est, cuius ministerio vtatur ad decipiendum. Corpus enim spiritui tanquam persona est, quæ cùm extraneam formã, alienamque obtendit, interiorem, & veram non facilè sinit cognosci. Quod personatis accidit, qui fallere idonei sunt, quòd verè ipsi sunt intus occulentes, quod fictum fucatumq; est, aspectibus objicientes. Hanc personam Iudæi ita attendebant, vt in ea sola ferè insisterent, nec quod intus erat, perspicere laborarẽt. At neq; adoratio, neq; victimæ, nec oratio ipsa, vocisq; prolatio, nec frontis vultusq; demissio, flexusq; ceruicis veram seruitutem Dei indicat: possunt enim ista à contraria animi voluntate ad simulationem fallaciamq; conuerti. Ipsa autem voluntas seipsam non decipit. Est enim sui optimè conscia, & cùm seruit Deo, in veritate seruit. Quamobrem & hos adoratores, qui in spiritu adorent, & in veritate, quærere sibi Deum satis apertè apud Ioannem mulieri Samaritanæ disseruit Christus. Paulus igitur vt ostendat veritatem seruitutis suæ erga Deum, seruire illi sese ait in spiritu suo, quod est in interiore homine, & simul vt authoritatem Iudaicæ legis iam eneruare incipiat, quæ Deo seruiebat non in spiritu, sed in litera, & in iis operibus, quæ corporea sunt. Habet autem spiritus eiusmodi cognationem cum Deo, vt tanquam simile simili statim coniungatur, & pateat. In eo itaq; Paulus se, inquit, seruire Deo. At in quo seruire opere? In Euangelio filij eius inquit. Quod supra dixerat Euangeliũ Dei de filio suo, nunc euangelium id filij appellans, videlicet illud vt demonstret, non esse

opus neque à filio patris, neque à patre filij sciunctum vllum: & simul vt innuat filium ipsum rectè Euangelium vocari. Siquidem CHRISTVS idem & monstrator nobis, duxque viæ est ad cœlum, & ipsa via: docens veritatem, & ipse veritas, intromittens per ostium, & ipse janua, sic Euangelista ipse, & Euangelium, in quo quidem Euangelio Paulus ad seruiendum Deo est constitutus. Quo etiam patet id quod antè dixerat, se ab aliis omnibus curis, & negotiis in hanc vnam prædicationem Euangelij Dei, in qua Deo seruiat, separatum à Deo, segregatumque fuisse.

Desidero enim videre vos, vt aliquid impertiam gratiæ vobis spiritualis in confirmationem vestri, hoc est vt mutuum capiam solatium in vobis per alternam fidem, & vestram, & meam.

PRIVS tanquam præbiturus illis ex se, & sua in fidem Christi constantia, ac firmitate solatium, & in eadem fide firmitatem loquens pòst mitigauit orationem, ne velut censor, & magister loqui videretur: paremque sese, & vnum de illis fecit, vt alterno fidei exemplo inquiens, ego ex vobis, vos ex me consolationem, & lætitiam capiatis.

Nolo autem vos ignorare fratres, quòd sæpe proposui venire ad vos, & vetitus sum vsque adhuc, vt fructum aliquem habeam & in vobis, sicut & in reliquis gentibus & Græcis & barbaris, & sapientibus & insipientibus debitor sum, sic quantum est in me, promptus sum & vobis, qui Romæ estis, Euangelium prædicare.

CONSTITVI venire, inquit, vt fructum aliquem feram in vobis: Traiectio enim est, quam Græci ὑπέρβατον, cùm trans sententiæ, verbáue ponuntur, & aliis intersitis tunc demum ad ordinem reditur. In quo sanè vsu trajiciendi, & interponendi Paulus creber est. Fructum autem aliquem vt feram in vobis, si aut solatio alicui vestrûm fuero, aut aliquos reddidero firmiores: aut etiam si ex numero eorum, qui nondum credunt, aliquos docuero veritatem Euangelij, & ad veram fidem conuertero. Hi enim sanctis hominibus suorum laborum, & actionum sunt fructus, si quos in aliena procuranda vtilitate percipiunt. VETITVS sum vsque adhuc, inquit, non alio opere diuerso à prædicatione Euangelij, sed hoc ipso prædicandi officio apud alios per voluntatem Dei impeditus. Non enim Paulus cum rei familiari tempus impendisset, aut cùm prædia locasset, & quæ erant domi, composuisset, tum se conuertebat ad prędicationem

Euangelij. Hominum enim non Deo, sed sibi inseruientium ista sunt. Sed in hoc vno prædicandi munere totus ille & vsquequaque erat infixus, neque aliud quippiam curabat omnino, nisi vt per suum laborem, & diurnam, nocturnamq; sollicitudinem reliqui in gratia, & beneuolentia cum Deo esse possent. Itaq; sicut in cæteris gentibus, inquit, omnibus doctis, & indoctis (est enim hoc illud, & Græcis, & Barbaris, & sapientibus, & insipientibus, hoc est, & simplicibus & callidis, quoniam mūdi huius sapientia, calliditas potiùs, & versutia quædam est; sed sicut omni hominū generi, & conditioni omni in cæteris gentibus debitor sum huius prædicationis, quoniam hoc mihi datum est à Deo negotium, vt prædicem omnibus, sic & vobis quantum in me est, qui Romæ estis, cupio prædicare.

Non enim pudet me Euangelij CHRISTI: *potentia enim Dei est in salutem omni credenti, & Iudæo primum, & Græco.*

OMNIBVS gentibus, inquit, prædicandi Euangelij debitor sum, quod munus vsque eò non refugio, vt eo etiam glorier, quanquam Christianam secutus modestiam hoc verbo gloriandi non est vsus. Nam in infirmitatibus gloriari, & in ignominiis, & in ærumnis proprium magis est Christianæ virtutis, sicut ipse alibi: Libenter gloriabor in infirmitatibus meis. Et: Mihi absit gloriari, nisi in cruce Domini nostri Iesu Christi. In his autem rebus, quæ quandam nobilitatem, & gloriam apud homines præ se ferunt, exultare & gloriari non est Christi cultorum. Quod si res ipsa, quam agebat Paulus, ac non ipsius humilitas modestiaq; pendatur, quid magnificentius, aut maiore erat cum gloria prędicandum, quàm legatum electum esse ab omnipotente Deo ad veram felicitatem & vitam æternam omnibus gentibus annunciandam? Attamen in hoc non gloriatus est Paulus. Omnem enim gloriam rerum tantarum, & tam optandarum ad authorem Deum, & Christum referebat. Ipse verò legationis ministerium, prędicationem scilicet Euangelij non erubęscebat. At quamobrem non erubescębat? Quia Euangelium, inquit, potentia Dei est in salutem omni credenti. Nam alias quidem potentia Dei apparuit in puniendis, & exterminandis nō tam singulis sępe hominibus, quàm integris nationibus, vt in Sodomitis, & in Aegyptiis patuit, ac in ipsis quoq; Iudęis, multoq; magis in toto hominum genere diluuionibus aquarū abolendo. In conseruandis verò, & admittendis ad amicitiam sui, sic vniuersè, passimq. hominibus nusquam alibi Dei potentia, quam in Euangelio perspicua facta est. Hoc enim ipsum illud est Euangelium, quod salutem omnibus dat, quod à morte vindicat, quod immortalitatem donat, si credatur, in quo maximè sita est Dei potentia. Omnis n. illuminatio cæcutientiū, directio errantiū, iustificatio impiorū, langue-

languentium quoque vegetatio, & mortuorum exuscitatio istud ipsum Euangelium est:& ipse Christus, qui idem recte, vt in his verbis ostenditur, dicitur Euangelium, in quo nimirum qui credunt, ista omnia consequuntur. Nec vero alijs in rebus, aut operibus præstantius elucet Dei omnipotentis potestas, & magnitudo, q̄ in hoc Euangelio, quod solum salutem atque vitam omni credenti dat, siue ille antea Iudæus fuerit, siue Græcus. Licet enim Iudæus in lege, Græcus in sapientiæ studijs glorietur, nec ille tamen sine fide, nec hic nisi per fidem saluus esse potest. Nam quod ait, & Iudæo primum, & Græco, primum illud antecedentiam denotat, non dignitatis, sed temporis, vt primum dicatur, id est, ante Euangelium. Vterque enim cuiusuis antea fuerit generis aut professionis, vel Iudæus videlicet, vel Græcus, non ex eo quod ante fuit, sed ex hoc quod in Euangelium credit, salutem adipiscitur. Atque hoc vno modo illud primum intelligendum est, minus fortasse apte, si ad elegantiam linguæ attendas. Sed talis fermè Paulus non tam verborum cultum, quam sententiarum vim expendens. Animaduertẽdum autem est Græci nomine Paulum omnem hominem comprehendere, qui sit idolorum cultui, & adorationi deditus: duasq; tantum sectas hominum scripturæ sanctæ esse, Iudæos, qui verum Deum colant:& Græcos, qui falsos deos venerentur. Qua ratione & Romani, & Barbari omnes hoc quidem in loco, & in plerisq; scripturę locis sub Græcorum nomen succedunt. Nam quod paulo ante Græcos distinxit à Barbaris, id in literis, & in moribus fecit. Cum autem loquitur de sectis, Græci omnes dicuntur, qui sunt, aut fuerunt idolis dediti. Quod etiam in Matthęo, & in Ioanne, & in apostolorum actis, quà scribitur factum esse murmur Græcorum aduersus Hebræos, ita esse cernitur, vt Græcos perspicue scriptura prò omnibus qui coluerunt, aut colunt idola accipiat, & sanè perpetuis aliquot deinde sceculis, & ad nostra fermè tempora, quoad Romani principes sedem imperij Orientis Constantinopolim tenuere, quicunq; accersebantur hoc crimine, quod cultum idolis impendissent, ἑλληνισμοῦ dicebãtur accersi, vt vocabulo ipso indicaretur, nõ gentis, & nationis esse illud crimen, sed falsæ religionis.

Iustitia enim Dei in ipso reuelatur ex fide in fidem, sicut scriptum est, Iustus ex fide viuet.

QVOD dixerat Euangelium potentiam esse Dei, in salutem omni credenti, declarare nunc nititur, & ostendere, quomodo ex Euangelio sit salus, sic breuissime rem totam exponens. Quid ita enim Euangeliũ potentia Dei est in salutẽ omni credẽti? quia iustitia Dei in ipso reuelatur ex fide in fidem. Quod vt planius fiat, alio enim sensu ab Apostolo est positũ, sic exponemus. Diximus

ſupra Euangelium eſſe, & eum, qui annunciat, Chriſtum, & ea quæ à Chriſto annunciantur, æterna credentibus bona, quæ tamen ſi ſubtiliter inſpiciatur, ipſemet eſt Deus. Potentiam autem Dei Euangelium eſſe, quoniam eos qui credunt, & ſtatim iuſtificat, quamuis prius impios: & excitat ad vitam, Deo antea mortuos. Quorum vtrunque ſpiritualiter intelligendum eſt. Nam neque iuſtificatio in corpore eſt, ſed in ſolo ſpiritu: ſpiritus enim & pietatem, & impietatem ſolus accipit, corpus tantum miniſtrat, & ſubſeruit ſpiritui. Mortem autem & vitam vterque & ſpiritus ſcilicet recipit, & corpus. Dei ergo virtus & potentia, quod ipſum eſt Euangelium, & ipſe Chriſtus, ſimulatque in eum quis crediderit, & ſtatim iuſtificat: impium vero ſpirituali iuſtitiæ dono, & ſuſcitat mortuum, tranſlato à morte corporis vocabulo. Mors enim in corpore non quidem magis verè, ſed magis communiter vulgo ab hominibus dicitur. Sed ſicut corpus amiſſa anima huic luci, & huic vitæ defunctum eſt, ſic animus, & ſpiritus amiſſo Deo, veræ & vitæ, & luci eſt mortuus. Qui ſi ex illis terræ mortis ſpiritualibus tenebris, Euangelij tuba excitatus, aurem, animumque admouerit verbo Dei, qui eſt Chriſtus, fidemque habens ijs, quæ annunciantur, & illa ipſa annunciata bona, & Deũ ipſum, Chriſtumque concupierit, illique ſeſe dediderit, atq; permiſerit, ex mortuo repente fit viuus, & ex impio pius. Virtus igitur Dei, quæ vna facere iſta poteſt, excitare mortuos videlicet, & iuſtificare impios, quod ipſum eſt Euangelium cum ad faciendi actum deuenit: quod contingit ſimulatque quis in Euangelium pura mente credit, fit iuſtitia. Atque id dupliciter, quod & iuſte ipſa agit, & eos facit iuſtos, qui ſeſe illi permittunt, & ſeſe ad eam cum fide conferunt. At quomodo iuſtitia? ex vulgi enim ſenſu & vi vocabuli iuſti illi nominantur, & illa iuſtitia, quæ delinquentibus pœnam, bene autem meritis præmium refert. Hanc autem Dei ignoſcentiam non modo non exprobrantem vetera delicta, ſed etiam eos, qui illa perpetrarunt, ſi credere inſtituant Deo, in gratiam ſecum & amicitiam recipientem, miſericordiam potius, aut clementiam, & benignitatem nominabimus, ſicut ſæpe & Paulus, & omnis ſcriptura nominat: Iuſtitiam vero proprio vocabulo nequaquam. Sed animaduertendum eſt iuſtitiam hoc loco pro toto genere virtutis poni. Eſt enim iuſtitia non ſemper ſpecies illa virtutis, quę in faciendis iudicijs, & præmijs pœnisue diſtribuendis tota conſiſtit, ſed verius etiam, & illuſtrius iuſtitia eſt vniuerſa virtus, quæ in Deo potiſſimum huiuſmodi eſt, qui non habet diſtincta genera virtutum, ſed vnicam tantum in ſe virtutis rationem, diuiniore quodammodo in vnum ſimplex, atque ſummum virtutis partes omneis, & omnia nomina comprehendentem. Cuiuſmodi fermè Deo in ſacris literis iuſtitia attribuitur,

tur, vt cum dicitur, Iustitia tua iustitia in æternum, & lex tua veritas. Et Esaias, qua dominum inducit aspernantem ieiunia, quæ affligunt corpus, & potiora misericordiæ opera requirentem, suadentem dari panem pauperibus, errabundos recipi, nudos vestiri, & sic demum inferentem: Tunc erumpet vt aurora lumen tuum, & anteibit ante te iustitia tua. Iustitiam eo loco pro omni bonitate, humanitate, benignitateque accipit. Et alibi apud eundem Deus spirituali loquens Hierusalem, Non erit tibi amplius sol in lucem, inquit, sed dominus, & populus tuus omnes erunt iusti: quod est, omni bonitate, & innocentia præditi. Et in Euangelio: Nisi abundauerit iustitia vestra plus quam Scribarum, & Pharisæorum: hoc est, plus quam illa legis, vt vniuersa bonitas intelligatur. Item & illud: Quærite primum regnum Dei, & iustitiam eius: omnem illam virtutem, puritatemque intelligit, quæ sit regno illi, & cœlesti vitæ consentanea. Cuius quidem diuinæ, absolutæque iustitiæ, quam vniuersam bonitatem esse dicimus, indicium quoddam est, & simulacrum in hominum iustitiam, cum quis iustus ita esse dicitur, non quod res integrè, rectéque dijudicet, sed quod bonitate, & innocentia inter homines est ornatus, velut generalem illam iustitiam obtinens, quod nil agit, neque molitur, quod legibus sit, aut bonis moribus contrarium. Sed Dei iustitia singulari quodam, & multo excelsiore ex genere non innocentiæ solum, & integritatis, sed bonitatis, beneficentiæ, largitatis omneis numeros complectitur, diuino modo, & prorsus ineffabili, in ipso Deo longe eminens. In nobis vero cum Deũ, & iustitiam Dei imitatione assequimur, inferiore quidem est gradu, sed tamen longe præstantior, quam vt ad eam vlla humana iustitia possit aspirare. Hæc in Deo iustitia talis est, vt solem suum iubeat oriri super bonos, & malos, quæ si iustitia illa esset minor, membrum, & pars vniuersæ virtutis, auferret solem suum malis, & illucesceret bonis. Nunc cum super omneis illum educat, & proferat, ostendit diuinam bonitatem contentam se ipsa, & dotibus suis, immoto animo, atque imperturbato aliorum errores, & delicta perferentem, omniaque ita gerentem, ac dispensantem, vt quoad quidem fieri potest, omnibus salus ex sese & gloria pariatur. Quã qui in fide CHRISTI imitantur, eadẽ propè mente, eodem fini, omnibus ex sese animi perturbationibus quæ humanas cupiditates referunt, eiectis, ad illum supremum diuinæ bonitatis, & beneficentiæ gradum conantur ascendere. Sit igitur hoc nobis imprimis constitutum, Iustitiam Dei hoc loco totam esse virtutem talem, atque ex eo genere, quod in Deo esse conuenit, vel si noto magis, & communiore vocabulo est vtendum, vniuersam esse bonitatem, virtutum dominam cunctarum, cuius in Deo propria semper, & perfecta est absolutio. Hæc eã ipsa Dei iu-

stitia est, quæ in Euangelio patet, reuelataq; est cum omnibus antea seculis fuisset abscondita. Patet inquam quoniam, & si bonum esse Deum, etiam antea credebatur, bonitatisq; suæ ille pluta sæpe monumenta pluribus hominib. ostenderat, illius tamen nec Iudęi bonitatem cæteris esse gentibus propositam censebant neq; gentes tantum in Deo studium erga hominum salutem fuerant ratę: ita vtriq; de Deo inferius omnino, quam illius bonitas digna sit, existimabant. Sed etsi Iudęi, atq; gentes ab hoc errore fuissent deductæ, ampliusque de Deo, & magnificentius iudiciũ vtraque natio fecisset, ac Iudęi Deum communicassent gentibus, gentes vero sese Deo, & salutem suam vehementer curæ esse credidissent, tantam tamen illius, & tam immensam inenarrabilemque bonitatem, tantum nostræ procurandæ elaborandæque salutis studium, quantum ex euangelio nunc patefactum est, neutri vnquam potuissent existimare, neque credere. Etsi enim Deus ignoscebat antea etiam peccatoribus, per ambitum tamen operum, & sacrificiorum, per sacerdotes, & vota precantium ignoscebat: nunc per fidem solam breuissimo compendio facile, & libenter omnibus ignoscit. Efflagitatus antea, atque exoratus veniam dabat: nunc inopinantibus nobis veniam vltro, & salutem ex Euangelio obtulit. Qui si etiam nos ad veram vitam & ad salutem perpetuam pro sua bonitate erat vocaturus, per filium suumné, atque eundem vnicum, per imaginem potentiæ, & summæ gloriæ suæ, atque per eius filij laborem, dolorem, ignominiam, mortem, vt id faceret inaudita quadam charitate, & amore erga nos potuit adduci? At quemadmodum nos vocauit? primum omnes nostras veteres iniurias voluntaria obliuione obtriuit. Deinde cum ab eo nos penitus auersi, atque ad alias curas, aliaque studia planè conuersi, ipsius Dei hostes, & aduersarios nobis dominos, & Deos adsciuissemus, non est insectatus errorem nostrum, sed veluti clemens pater tunc maxime ad misericordiam, & ad amorem erga nos exarsit, cum maxime nos ab eo disiunctos vellemus, nec contentus ad gratiam, & amicitiam suam nos reuocare, fratres omnes IESV Christi filij sui eos, qui per fidem ad eum se contulerunt, & sibi filios adoptauit, ac fecit. Hæc est bonitas, hæc Dei iustitia, quæ in Euangelio reuelata est, omnis virtutis partes, æquitatem, sapientiam, humanitatem, liberalitatemq; complectens, quam Euangelium nobis perfecit, totamq; contulit ad salutem, & ad liberationem nostram. At quo pacto illa ex fide, & in fidem reuelata est? Nimirum quia fides erga Deum nostra huic iustitiæ Dei, in salute nostra sese ostendendæ aditum, & locum, & occasionem aptam attulit. Aperit enim se illa, & effundit super credentes. Quæ si fides non adsit, omnes habet introitus ad salutem nostram prorsus interclusos. Qui ergo sese Deo dedere

per fidem, atq. permittere, hoc est, qui spem in illo suam, totamque fiduciam ponere instituunt, quæ est virtus & doctrina Euangelij propria, hos illa diuina iustitia & bonitas, non in amicos solum, sed in charos, & dilectos filios planè accipit. Quorum neutrum nobis antea neq; speratum, nec cognitum, nunc ex Euangelio vtrunque est patefactum. Ita in Euangelio ex fide in Deum nostra illa infinita, & ineffabilis bonitas summi Dei insignisque iustitia apparuit, omnibusque communis, & perspicua facta est. Quomodo autem eadem patuerit in fidem, id nunc accuratè à nobis exponendum est, vt sensum omnē percipiamus Pauli sublimem, atq. altum, & maximarum rerum mysteria paucissimis verbis innuentem. Sunt enim illius hæc verba: Quòd iustitia Dei in Euangelio reuelata est ex fide in fidem. Ac ex fide quidem quemadmodum sit reuelata diximus: simul vt enim fidem Deo habere cœpimus, quod nobis per Christum & Euangelium contigit: Sic nobis statim incipit illius bonitas, & iustitia, omnisque erga nos benignitas & beneficentia apparere. In fidem vero eadem Dei bonitas ex eodem Christo, Euangelioque se ostendit, cum facit nos Deus sui imitatores, & similes, cum eadem iustitia, & bonitate nos insignit, qua est ipse præditus, cum qualis ipse nobis factus est, & apparuit, tales nos in proximum ipsum Deum imitando, & sequendo efficimur, quod est tamen Euangelij propriū munus, atque præcipuum. Qui enim vera fide ad Deum se conferunt, hoc est, qui & spes, & rationes suas in eo collocant, his facilis est, & prompta diuinarum virtutum imitatio: ab omni enim rerum mundanarum studio isti auersi, suosque amores in bonis cœlestibus optandis, & in illa cum Deo gratia, coniunctioneque ponentes, nullis earum affectionum motibus perturbantur, quæ ex mundanis curis solent excitari, in quo similitudo summi Dei, & illius iustitiæ, ac bonitatis species elucet. Ille nullo odio, nulla offensione animi vnquam permouetur, ex eo quidem, quod nullius est iniuriæ, nullius cupiditati expositus. Nihil enim habet, quod vel sibi eripi possit, vel quod ipse alij eripere contendat: sed semetipso contentus, atq; plenus, neq; aliud quicquam extra se requirens, id mauult atq; optat, vt exuberantiam bonorum suorum, quibus ipse redundat, in alios, qui accipere idonei sint, possit effundere. Similiter & nos fide in Deum præditi & illa bona tantum attendētes, quæ ex Deo sunt, summa, & immortalia, quæ eripi nobis non possunt, quæ communicatione, & participatu plurimorum crescunt, nō diminuuntur, quæ inuidiam, iniuriam, perfidiam non admittunt, imitatione eiusdem iustitiæ, & bonitatis ad Deum proximè accedimus. Ille ignouit nobis, nos cæteris ignoscimus. Iniurias ille non sentit: nos illas facilè dimittimus. Ille nos hostes antea suos recepit, & adoptauit in filiorū numero:

mero: hos inimicis quoque nostris fratrum, & parentum officia præstamus. Ita cum imitatores Dei sumus effecti, sicut filij parentis, tunc non solum ex fide nostra illa Dei in ipso patefacta est iustitia, verum etiam ab eodem Deo in nos redundauit, vt fides in nobis non modo Dei aperuerit iustitiam, sed eadem ipsa insuper diuino & incomparabili munere in nobis eisdem iustitia insignis sit facta. Imprimit enim Deus in hos qui ei confidunt (etenim fidem hoc loco pro ipsis fidelibus accipimus) imprimit in nos inquam, suæ diuinæ virtutis, iustitiæque similitudinem, quod est illud, quod Paulus inquit, Ex fide in fidem. cum primum fides credentium, prouocat Dei iustitiam, vt aperiat sese, & ostendat qualis, quantaque sit in ipso Deo. Deinde ipsa Dei iustitia iustos facit credentes, non humanæ genere iustitiæ, sed illo diuino, & incomparabili, quo Deus ipse iustus intelligitur & bonus. Quod & nos Dei æquanimitate, ac benignitate illa imitanda assequimur. Quod vbi nobis contigit, munere ipsius Dei, non cura, neque operatione nostra, tunc vere Deum patrem in filios ab ipso adoptati & nominamus, & colimus. Sumus enim illi prorsus effecti similes, illudque Euangelicum præceptum implemus, quo admonemur, vt simus perfecti, sicut pater in cœlis noster perfectus est. Porrò autem duplicem hunc actum diuinæ iustitiæ, quo & ipsa nostra ex fide sese in Deo aperit, atq; ostendit, & post in eandem fidem, hoc est in nos, qui credimus, sui imitatione, atque exemplo se insinuat, quotidie nos in dominica oratione Deum obsecrando vsurpamus, & repetimus, vt dimittat nobis debita nostra, sicut & nos dimittimus debitoribus nostris. Martyres verò ipsi, tot hominum millia virtute, & factis magis comprobauerunt: qui quod illis fecerat Deus, vt filium pro eis in mortem, & crucem traderet, ipsi imitando Deo, & filios, & semetipsos in eundem cruciatum, & mortem quo confirmarent cæteros, fortiter dediderunt. Ille autem in Euangelio seruus, qui rationibus subductis, domino inuentus debitor, atque exigi iussus, lachrymis, ac precibus impetrauit illud sibi omne nomen donari à Domino, ac remitti: non eadem ipse postea humanitate, & clementia erga conseruum vsus, id egit, vt non posset de eo dici, quod quam ipse benignitatem erga se in Domino expertus esset, eandem Domini imitatione in alios postea referret. Precibus enim suis flexit, ac molliuit ille quidem animum Domini sui, sed non est ipse precibus conserui delinitus. Ita in eo patuit quidem Domini clementia, cuiusmodi in Domino erat ex illius precibus, sed non patuit in preces, hoc est, in ipsum precantem, quatenus non ipse est Dominum in bonitate eadem, & animi mollitia imitatus. Nam quod Dominus pepercit illi, debitumque dimisit, nullum in seruo id affert bonitatis argumentum. Sed tantum effe-

ctum in eo Domini liberalitatis ostendit, totaque illa bonitas, & benignitas ad Dominum pertinet, quæ est ex precibus supplicantis serui in Domino patefacta. Si vero seruus hac erga se Domini humanitate edoctus, parem deinde ipse conseruo humanitatem exhibuisset, non solum ex illis precibus clementia Domini patuisset, sed in ipsas preces etiam, hoc est ipsum in precantem fuisset insinuata. Ac vt clarius etiam intelligamus, quantam cœlestis vim sententiæ in his paucis verbis cōstrinxerit Paulus, quà dixit: Iustitia Dei in Euangelio reuelatur ex fide in fidem: transferamus iustitiæ verbum in nomen potentiæ perinde vt si dicamus: Potentia Dei in CHRISTO reuelata est ex fide in fidem. Nam quomodo ex fide reuelata est potentia Dei? quia præter quam in solos credentes, in alium quidem neminem mirabilia illa opera operabatur CHRISTVS. Ille enim & cæco lumen reddebat, sed confitenti se credere, & confidere, quod ab eo esset illuminandus. Et dæmones eijciebat, languoresque corporum curabat, sed eorum, qui peterent, & fidem in eo se habere dicerent. Lazarumque excitabat è mortuis quatriduanum, quoniam fidem Marthæ ita confitentis audiebat. Denique ipsemet clamabat, & palàm, aperteque testabatur, Qui crederent in se, fidemque haberent, nihil esse tam arduum, nec tam naturæ insolitum, quod non in ijs facile factu esset. Hoc modo igitur ex fide virtus Dei, & potentia in patrandis miraculis ostendebatur: quæ si fides quidem non extitisset, fuisset in ipso Deo occultata, & abdita. In fidem vero eadem potentia patuit, cum discipulis ipse dixit, Si credideritis, fidemque habebitis, eadem facietis, & maiora his facietis. Neque solum dixit, sed præstitit etiam re, atque facto, vt qui ab eo fluxerunt Apostoli, cæterique discipuli, eiusdem fidei merito, qua Dei erga se mirabilem vim cognorant, ipsi deinde reliquis fierent admirabiles. Eandem enim virtutem, Deique potentiam in curandis omnium morbis, dæmonibusque eijciendis ipsi exhibuerunt, quam in magistro suo antea perspexerant. Ita & ex illorum fide, potentia Dei in ipso Deo manifesta facta est, & patuit in fidem, cum in illos ipsos credentes, fidemque habentes diuino beneficio ita traducta est, vt efficeret eos in eadem potentia Deo similes. Similiter igitur, atque eodem modo in Euangelio reuelata est Dei iustitia ex fide in fidem: quoniam & ex fide nostra illa in Deo patuit, & in ipsam deinde fidem, quod est in fideles ipsos eiusdem diuinæ benignitatis, & gratiæ munere, atque exemplo est translata, vt qualis est ipse Deus, tales efficerentur qui per fidem & Euangelium Deo se committere studuissent. Hanc eandem sententiam paulo infra Apostolus magis dilucide expromit, tanquam hæc verba interpretans, & hunc eundem locum alijs verbis exponens, quà ait: NVNC VERO seorsum à lege iustitia

Dei ma-

Dei manifestata est, testificata ab lege, & à Prophetis. Iusti
quam Dei per fidem IESV Christi. Atque hoc est, quod h
ex fide. Deinde sequitur: In omnes, & super omnes crede
quod iam est in fidem. Ita reuelata est iustitia Dei ex fide in fi
Et mox paucis interiectis verbis, declarans etiam apertius
iungit: In declarationem iustitiæ suæ ex remissione præte
rum peccatorum in tolerantia Dei, in demonstrationem iu
suæ in hoc tempore, qualiter ipse iustus est, quod est ex fide r
lari Dei iustitiam. Quod autem sequitur: Et iustificans eum
est ex fide IESV. Iam hoc est eandem iustitiam Dei in fiden
uelari. Ita ex fide in fidem iustitia Dei in Euangelio reuel
Tum IVLIVS: Arduum sanè, & difficilem locum mi frater
num, & facilem reddere es conatus. Etenim sæpe in horum
borum sententia exquirenda acriter, diuque versatus, non p
ipse mihi satisfacere, dissimilitudine etiam opinionum ex in
pretibus impeditus. Nunc videre mihi videor non solum,
mens Pauli sit, & quid sensus horum verborū ferat, sed non pa
etiam, quæ meum animum prius dubitationibus obturbab
mihi patefacta fore confido. Mihi enim illud occurrebat,
pacto iustitia Dei esset in Euangelio reuelata, quæ omnibus se
per seculis manifesta extitisset, non in creatis rebus inanimis
lum, vt in elementorum paribus momentis, vt in cœlestium
bium ordine, motuumq. constantia, sed in hominibus etiam
manisq; actionibus & consilijs, in quibus qui iustitiam, & vi
tem melius coluissent, his semper ad suam authoritatem; &
potentiam patriæ suæ amplificandam, aduersariorumq; minue
dam diuina vis iustitiæ propius affuisset. Quod non in rebus
lum publicis & conuentu populorum, sed in singulis etiam h
minibus sæpius accidisse monumentis testatum est. At nunc p
spicio, atq; intelligo non omnino de iustitia & bonitate Dei,
de ea, quatenus per fidem perspicua facta est, Apostolum loq
vt si dicamus, bonitatem quidem Dei patuisse antea in crean
rebus, eisdemque conseruandis. In ipso autem hominum gene
ex fide, & in fidem ante IESVM Christum non patuisse, vt n
iustitia, sed talis actio iustitiæ, quæ per fidem est, in Euangel
fuerit reuelata, quæ etiam potentia Dei esse dicitur, in salute
omni credenti. Quanquam enim potentiam suam, sicut & iust
tiam, ac bonitatem multis in rebus semper ostenderit Deus:
hominum tamen genere ad veram, perpetuamque salutem reu
cando, nusquam ostendit, neque declarauit apertius. Ac patefec
illam ipse quidem ex Iudæorum genere non paucis, quod in P
triarchis, & Prophetis est manifestum; ac fortasse in nonnull
quandoque, qui ex gentibus propius se ad eius amorē, & cogn
tionem contulerunt. Passim vero & omnibus tam Iudæis quam

Græcis, tam doctis, quàm indoctis, ac deniq; sine vlla exceptione vniuersis, qui ad credendum modò accederent, nunquam ante Euangelium IESV Christi iustitia ista Dei, & inenarrabilis benignitas ac bonitas demonstrata est. Ac nimirum, vt de potentia etiam Dei ad salutem credentium aliquid dicamus, mirabilior profectò extitit redemptio nostri generis, quã ipsa creatio. Nam creatio ordinem suum habuit, postquam semel fuerat institutus, perennem, ac ratum, quem ipsa natura inferior suscipere, & propagare in ætates, ac tempora potuit. Redemptio auté solius Dei sine alio instrumento, aut operis vicario effectus tantum est, qué nullo pacto natura possit imitari. Etenim si magnum est, ac mirabile suscitare homines mortuos, & qui cursum vitæ iam confecerint, in eandem rursus vitam restituere, quod est non naturæ, sed Dei potentiæ opus proprium: admirabilius multo esse debet, eos qui veræ vitæ, & diuinæ luci sint mortui, & in fœtore ac sordibus peccatorum iam extabuerint, & Deo, & ipsis viuos, ac ex nefarijs repente efficere sanctos. Hæc est igitur potentia, hæc iustitia, & bonitas summi Dei, quæ in Euangelio proposita, & demonstrata est, cum omnibus antea seculis latuisset, ex fide excita, & in fidem se imprimens, quam eandem omnibus cæterarum virtutum vocabulis, & clementiam, & benignitatem, & misericordiam, & gratiam à Paulo, atque à scripturis sanctis appellari, & tibi assentior, & iure appellatam puto. TVM EGO: Gaudeo mi frater inquam, quod me adiuuas, & laborem meum tua industria facis leuiorem, tuoque isto ingenio mirificè delector. Sed quod iustitia ista in Deo vniuersum genus sit totius virtutis, nónne etiam ea res perspicuè demonstrat? quod in animis & cordibus credentium impressa, non eos solum facit iustos ex ea parte virtutis, quæ in iudicando, & distribuendo sita est (possent enim qui eo modo iusti essent, vitijs aliquot ex alio genere laborare) sed eos vsque eò facit iustos, vt nihil illis desit, quod in vera, & eximia virtute sit expetendum: neque tamen ex vsitato hominibus, & legumlatoribus genere, hæc in illis virtus existit, sed diuinius multo & magnificentius, ac vt ad eam, tanquã ad proprium Dei donum nulla humana virtus comparare se audeat. Etenim vt humanæ iustitiæ & eius, quæ ex lege est, cum diuina iustitia contentionem aliquam faciamus, non eiusdem modi ambæ, neque vno profecto ex genere sunt: sicut neque solis, ac lychni lumen est vniusmodi. Sed illa Dei iustitia explodit, & eijcit humanas omneis cupiditates, neque eis apud se esse vult locum. Hominum autem iustitia affectiones, cupiditatesque neutiquam reuellit, sed eis saturandis, atque exercendis adhibet modum quendam. Possessiones enim & prædia a nobis magni æstimari vult, familias ali, vitam & corpus præcipuè defendi: Si quis iniuriam fecerit,

cerit, legibus illam persequamur, vim vi repellamus, honoris & dignitatis maximam rationem vt ducamus, nobis permittit lex. Eadem cum diligi amicos iubet, cum fœnus a fratre, & indigena vetat exigi, tacite potestatem præbere nobis intelligitur, & inimicorum vlciscendorum, & fœnerandorum alienigenarũ. Quin etiam oculum pro oculo, dentem pro dente, membrũ pro membro eadem repeti permittit. Denique omnia eiusmodi sunt in lege, vt cupiditati quidem modus, ordoque præscribatur, ne præceps ruat, ne vniuersa se effundat, non vt cupiditatem omnem ex animis tollat & affectiones omnes extirpet, quemadmodum facit iustitia Dei, quæ per fidem Christi imprimitur in nobis: quæ planè diuinum quiddam in nobis affigit, iubet terrena cuncta despicere, cœlestia concupiscere: Si quis pallium nobis eripiat, tunicam etiam dimittere: si quis maledicat, benedicere: si colaphum infringat, maxillam alteram offerre: vult inimicos vt diligamus, vt qui nobis malefaciunt, nos benigne eis faciamus. At hoc non hominum est, sed magnificentius quiddam propemodum quàm angelorum: & tamen hæc in nobis Dei imago, & vera similitudo est: de qua CHRISTVS in Euangelio: Hæc agite, vt sitis filij patris vestri, qui est in cœlis, qui & pluit, & lucet pariter super bonos, & malos, iustos, & iniustos, nec per alienam malitiam, ac prauitatem, suam corrumpi bonitatem sinit. Hæc est Dei iustitia, quam fides CHRISTI manifestam fecit. Quæ Deum fides primò impulit ad ignoscendum sceleratis. Ad ignoscendum ne tantum? imò vero ad eos in gratiam, & in cognationem accipiendum, vt ex hostibus faceret sibi filios. Quæ cum in nos ex eodem resiliens Deo fuerit in nobis impressa, & consignata, similes Deo erimus, & eiusdem diuinæ iustitiæ imitatores, paternamque hanc feremus Dei omnipotentis in nobis bonitatis imaginem, quam requirebat maxime, & ad eam æstuabat Paulus, cum ita scriberet ad Philippenses: Omnia pro nihilo duco, dum CHRISTVM lucrifaciam, & inueniar in ipso non habens meam iustitiam ex lege, sed quæ per fidem CHRISTI in Deo est, iustitiam ex fide. Illam autem legis iustitiam penitus abijciebat tanquam imperfectam, & degenerem, vt quæ nil tale in nobis valeat progignere. Sed vt ad Apostoli verba reuertamur, conuenit iam inter nos iustitiam non esse Dei cum hac iustitia legum vllo modo conferendam, sed vsque adeo excellere, vt melius multo sit diuinam illam imitari, quam humanæ huius iustitiæ esse authorem, sicut vberrimi fontis riuum, quam tenuissimi riuuli fontem existere magis est optandum. Nam quod sequitur ex scripturæ testimonio, iustus ex fide viuet, valet ad declarandum iustitiam Dei in Euangelio, non solum in ipso Deo ex fide, sed in ipsam etiam fidem patefactam esse. Qui enim per fidem ad

Deum

Deum se contulit, non illius tantum iustitiam erga se, & bonitatem experitur, sed eandem in sese ab eodem Deo haurit, & est id in Abacuch Propheta scriptum, Deus enim apud illum, Iustus, inquit, meus ex fide viuet. Iustus scilicet quẽ ego efficiam iustum, non quem lex. At quo pacto iustum? ex fide, inquit, non ex fiducia legis, operum, atq; factorum. Quid autem ille ex fide tuus ô Deus, iustus consequetur? vitam ait. Quid nónne in lege, & in operibus viuitur? viuitur, sed fragili & mortali vita, non illa felici, & sempiterna, in qua meam quoq; æternitatem, & vitã imitabuntur, qui iustitiam, & bonitatẽ fuerint imitati. PLANE ista ita sunt, Iulius inquit, sed perge quæso, in magnam enim iam non expectationem solum, sed cognitionem etiam maximarum rerum sum adductus, attendoq; diligentius, quid de hac iustitia Dei, deq; fidei potentia amplius dicturus, aut quibus argumentis vsurus Paulus sit. OPTIMIS atque fortissimis mi frater inquam; sed sermone aliquanto implicatius. Hic enim sanctissimus, & coniunctissimus Deo vir, vel propter altitudinem magnitudinemque cogitationum, quibus oratio par non suppetebat, vel ob humilitatem, & data opera, ac, vt ipse alio asserit loco, ne virtus Crucis vacua fiat, neque proprietatem in verbis, neque in oratione explanationem admodum est persecutus. Sed sententijs contextus, diuinorumque mysteriorum subtilissimus indagator vix locum interdum humanis ingenijs relinquit, quà ad eius sensa possit perueniri. Nos tamen adnitemur, non viribus nostris freti, sed illius fiducia, qui dixit, vt scrutaremur scripturas, quoniam ipsæ de eo loquuntur, illud primum admonentes, Paulum, quo illam Dei potentiam, quæ in Euangelio est ad salutem omni credenti melius exprimat, eiusque fructum in genere humano euidentius ostendat, velle statum humani generis ante Euangelium, cuiusmodi esset, ante oculos nostros ponere, & quod ad gentes pertinet, & quod ad Iudæos, licet haberent vtrique in quo confidere præseferrent, & quo gloriarentur, Græci philosophiam, Iudæi legem. Veruntamen quantum vtrisque sua gloriatio in contrarium ceciderit, ex sequentibus fiet manifestum, mundumque totum cum suo vitio interijsset, benignitate ac gratia Dei & CHRISTI, atque Euangelij virtute ad salutem, vitamque inueniendam eguisse apparebit, orditur autem primo de gentibus sic.

Reuelatur enim ira Dei è cælo in omnem impietatem & iniustitiam hominum, veritatem in iniquitate detinentium: quoniam quod cognosci de Deo potest, manifestum est in ipsis: Deus enim ipsis manifestum fecit. Inuisibilia enim eius ex creatione mundi, effectionibus ipsis intellecta perspiciuntur: æterna quoque

ipsius potentia, & diuinitas, vt sint ipsi inexcusabiles, quoniam noscentes Deum, non vt Deum glorificauerunt, aut gratias illi habuerunt, sed insa uati sunt in disputationibus suis, & obscuratum est insipiens eorum cor, dicentes se esse sapientes, stulti facti sunt, & mutauerunt gloriam incorruptibilis Dei in similitudine imaginis corruptibilis hominis, & volucrum, & quadrupedum, & serpentium.

REVELATVR hoc loco, non eodem modo quo supra dictum est, reuelari iustitiam Dei in Euangelio. Nam iustitia hæc Dei, quæ ex fide apparuit, & in fidem patefacta, certè in Euangelio est, cum ante omnibus seculis fuisset occulta. Ira autem Dei è cœlo super omnem impietatem nõ nunc primũ in lucem p̃ odit: diu enim antea eadem ira vigebat. Sed nunc primum animaduertitur. Veritate enim perspecta incipit nunc demum apparere falsitas, & lucis diurnæ obtuitus nocturnarum tenebrarum dat cognitionem, quæ ipse per se non intelligerentur, hominibus præsertim assidua in obscuritate viuere assuefactis, nisi radio solis repente oblato illarum caligo, & cæcitas deprehenderetur. Sic veritate, & vnitate summi Dei, & fidei vi, ac diuinæ gratiæ, iustitiæque munere hominibus oblato, fructibusque pacis, & gaudij, qui ex illa percipiuntur, cognitis: Nunc demum intelligitur infelix, & misera illorum vita, qui flagitijs toti cooperti, illiusmodique vitam potissimam existimantes, Dei offensionem atque iram aduersus se non intelligebant. Itaq; alijs idem hoc verbis ad Philippenses significans Paulus, Vt audiam, inquit, de vobis, quod stetis in vno spiritu, vna anima collaborantes fidei Euangelij nõ territi vlla in re ab aduersarijs, quæ quidem Euangelij fides illis est declaratio interitus, vobis autem salutis. Atqui hoc lapsu in vnam penè ruinam totum hominum genus deciderat, nisi Deus Iudæorum stirpem sibi ipse retinuisset, & ab hac eam cæcitate mentis ad luminis sui aspectum reuocauisset, electo sibi Abraam, qui postea pater futurus esset multarum gentiũ. Deus enim profectò cum hæc tanta, & tam præclara opera faceret, atque ea proponeret homini intuenda, atque consideranda, voluit in illis diuinitatis suæ virtutem speculantibus apparere. quã quidem prouinciam, munusque speculandi philosophia suscepit, vique ingenij & rationis, & duntaxat isto naturæ dono subleuata, atque adiuta per quod apta nata est hominis mens ad peruestigandum diuinum in creandis rebus constituendisq; consilium, & potentiam Dei, & vnitatem potuit cognoscere, atque ex visibilibus intelligere inuisibilia. Scriptum enim est, Cœli enarrant gloriam Dei, & opera manuum eius annunciat firmamentum. Ac de

rursus

rursus, In omnem terram exiuit sonus eorum, & in fines orbis terræ verba eorũ. Hoc itinere igitur, & his ductoribus ad Deum homines peruenientes, cum illius amplitudinem, maiestatemq́; cognouissent, & vnum esse naturæ dominum intellexissent, cumque eum adorare, & venerari, & omni cultu glorificare deberent, repentè vanitate quadam ingenij, & errore mentis cæcati vnitatem, & infinitatem illam omnipotentis Dei in plura quasi frusta discerpserũt, aliosq́; sibi Deos numero complures quos falsa opinione sibi depinxerant ad colendum asciuerunt inanes, & mortuos veluti ludibria quædam humanæ vanitatis, supposita à diabolo, atque subiecta, quo is naturam nostram, factam ad imaginem summi Dei, ipse ad Brutorum sensum detractam, atq; abiectam in potestate habere posset, nec tantum mortales homines, & bestias, auesque cœli, serpentesq́; terræ in honore, & in cultu Deo antetulerunt: sed horum etiam ipsorum inanimata simulacra, & imagines, ad extremum dementiæ, temeritatisq́; progressi, vt quod summe mortuum esset, summe etiam viuenti, quasi in illius contumeliam opponerent. Atq; hic quidem error, & commune penè humani generis delictum à sapientibus seculi, & ab authoribus philosophiæ in mundum fuit inductum. Hi enim sunt, qui veritatem in iniustitia detinuerunt, hoc est qui intelligentes de Deo quod verũ esset, summa cum illius diuinitatis iniuria falsum omne sectati sunt. Nũc videamus, quæ fuerit merces huic tanto errori, vel sceleri potius à Deo ipso relata, & tributa.

Ideo & tradidit illos Deus in desideria cordium ipsorum in inquinationem, vt dedecorent corpora sua in seipsis, qui permutarunt veritatẽ ipsius in falso, & coluerunt, ac seruiuerunt creationi creatore prætermisso, qui est benedictus in secula, amen. Propter hoc tradidit illos Deus in affectiones dedecoris, fœminæque illorũ permutauerunt naturalem vsum fœmineum in vsum præter naturam. Similiterq́; & mares dimisso naturali vsu fœminæ exarserũt in appetentia sui mutua, mares in maribus turpitudinem perpetrantes, & mercedem quam oportebat erroris sui in semetipsis recipientes. Et quemadmodum non approbauerunt Deum habere in cognitione, tradidit eos Deus in improbam mentem, vt facerent, quæ non decebat: repleti omni iniustitia, scortatione, prauitate, auaritia, vitio, pleni inuidia, cæde, rixa, dolo, more improbo; susurrones, detractores, Deo infensi, contumeliosi, superbi, iactatores, repertores malorum, parentibus dicto non audientes, sine prudentia, sine compositione vitæ, sine

amore, sine fœdere, sine misericordia. Qui iustam correctionem Dei cognoscentes, quòd qui talia agunt, digni morte sunt, non solum ea faciunt, sed & probando consentiunt facientibus.

VIDES mi frater quanta sylua malorum ex illo primo errore inducta in genus hominum sit ea re quòd Deum quem cognouisse videbantur, repente deseruerunt, & cultum, ac gloriam, quam deferre illi debuerant, ad muta simulacra potius, & ad fictas imagines hominum, aut brutorum contulerunt. Et sanè æquum fuit, vel oportuit potius, vt Apostoli verbo vtar, vt, qui tantum in Deo à veritate se remouerant, & qui tantum lumen diuinæ bonitatis non aspexerant, ne in cæteris quidem partibus, actionibusq; vitæ aut mente, aut oculis rite vterentur. Non enim fuit dignum, vt qui in Deo veritatem falsitate commutauissent, qui est summa, & prima veritas, in seipsis, qui sunt imago, & simulacrum illius veritatis, veram legem possiderent, etsi Deum non honorabant, vt suum honorem colerent, sed in capite veritatis falsa opinione hallucinati, cum idola Deo præferrent, in se quoque ipsis turpitudinem, & dedecus honestati antetulerunt, vt est in Psalmo scriptum, Homo cum in honore esset comparatus est cum iumentis insipientibus. In se ipsis autem, id est, in corporibus suis. Qui enim de mundo sunt, neque Deum conditorem, & remuneratorem hominis agnoscunt, hi cum de immortalitate animi, & de cœlestibus præmijs nihil admodum cogitent, corpus vnum habent, quod maximè excolant, seseque totos in illo constituant, & collocent, qui cum idem opes, diuitias, lauta vestimenta, equos, argentum, familiam, cæteraque huiuscemodi, idcirco maximè expetant, vt honestiores, & præstantiores cæteris esse videantur, nimirum ridiculosè errant, vel miserabiliter potius, cùm ipsi omni dedecore, turpitudineq; tanquam cœno obliti, his externis rebus oculos intuentium sese putant posse perstringere. In quo & peccatum sanè illis idem est, & pœna peccati. Ita enim peccant in semetipsos, vt sese turpissimos, miserrimosque ostendant.

Quapropter defensionem nullam habes ô homo quicunq; iudicas. in quo enim iudicas alium, teipsum condemnas. Eadem enim facis tu, qui iudicas. Nouimus enim quòd iudicium Dei est secundum veritatem in eos, qui talia faciunt. Putásne hoc ô homo iudicans eos, qui talia perpetrant, & ipse faciens ea, quòd tu effugies iudicium Dei? An diuitias bonitatis eius, & tolerantiæ, & longanimitatis despicis? ignorans, quòd bonitas Dei in pœnitentiam te deducit, secundum duritiam autem tuam, & impæ-

impœnitens cor, recondis tibi ipsi iram in diem iræ, & reuelationis, & iusti iudicii Dei, qui reddet vnicuique secundum opera eius.

DEMONSTRATA populorum omnium, qui cultum idolis impendebant, communi iactura, & clade, quodque propter peruersos cultus omnipotentis Dei in omnem turpitudinem, & dedecus cunctorũ scelerum lapsi erant, eos etiam nunc acrius coarguit qui in eisdem criminibus inuoluti, cum sese ipsi non respiciant, de aliorum vita, & moribus tam facilè obloquuntur, & felle liuoris maliuolentiæque suffusi, ac studiose cæteris obtrectantes, proximi famam lædunt. De his enim potius est, quàm de illis sermo Apostoli intelligendus, qui in magistratu, & potestate constituti legibus coguntur ad iudicandum. Illi enim legitimam iudicandi necessitatem habent, neque cum id iure faciunt, id illis vitio dari oportet. In eo potius errant, quòd quæ in alijs reprehenderunt, sæpe eadem ipsi agunt. Hoc autem hominum genus, quod de altero sponte iudicat, etiam à Domino in Euangelio notatum est, & reprehensum. Qui in Matthæo: Nolite iudicare, inquit, ne iudicemini. In quo enim iudicio iudicatis, in eo iudicabimini, & qua in mensura metimini, metietur & vobis. Quid aspicis palcam in oculo fratris tui? & in tuo trabem non animaduertis? Et certe hoc genus dupliciter iniustum est, quod & facit ea, quæ non decet, & iudicat eos, quos non debet. quo quidem genere criminis, ac vitij, hominum genus imprimis laborat. Nihil enim ferè promptius, nec celerius est vel cogitatione hominis ad suspicandum male de altero, vel detractione, & maledicentia, simulatque quis suspicatus est: Ita hoc crimen reliquis criminibus, quæ in hominibus multa, & magna paulò ante dicta sunt, maximum pondus, & momentum affert. Quid enim vel iniquius fieri potest, quàm iudicare alterum in eo ipso, quo tu qui iudicas, damnandus es? vel improbius, quàm ea agere, & perpetrare, quæ in altero damnatione digna iudicasti? Etenim satis eadem ipse agis, & perpetras, cùm, quibus de altero suspicionibus vt male sentias, permouere, in eo ipso te iudicas paria facturum, si eodem loco esses. Quandoquidem si esses bonus, nihilque in te mali recognosceres, neque improbi, ne de altero quidem improbe suspicarere. Ac illi quidem abs te qui iudicantur, specie quadam fortassis ignorantiæ, & inaduersione animi subleuari à grauitate delicti aliqua ex parte possunt. Tu vero qui eos iudicas, qui eo ipso quo iudicas, notionem, & scientiam habere te confitearis esse illud crimen dignum damnatione, quod reprehendis, cum illud idem ipse committis, qua nam defensione aduersus Deum es vsurus: cuius vnius iudicium in veritate est. Non enim leui coniectura, non suspicionibus incertis, non stu-

dio obtrectandi ad iudicandum ille adducitur, id quod tu facis, & qui apertum crimen proximi, si vllam partem æquitatis haberes, & te ipse respiceres, dissimulare potius, tegereque debebas, vltro occulta patefacis, suspiciosa coarguis, dubia in multo peiorem partem interpretare. Sed certissima cognitione & peccatorum, & cordium iudicat Deus. Eius enim vnius proprium est iudicare orbem terrarum in iustitia, & populos in æquitate, qui finxit sigillatim corda hominum, qui intelligit omnia opera eorum. Tu sola iniquitate ad faciendum iudicium de altero accedis. Putásne igitur, tu qui iudicas alios, & tu ipse facis, quæ in alijs reprehendis, quod effugies iustum iudicium Dei? Cum tuum ipsius iniquum, iniustumq; iudicium proximus tuus non effugiat? An forte eius tolerantia, & longanimitate, & patientia duceris ad despiciendum ipsius bonitatem, & moram, procrastinationemq; ad animaduertendum in te negligentiam harum rerum esse putas? longe falleris profectò, si ita arbitrare. Illa te bonitas Dei, illa patientia non te inultum sinit, sed spatium dat tibi aliquandò resipiscendi, & ad pœnitentiam, ac veniam reuertendi. Quòd si non flecteris animo, nec ad perfugium misericordiæ illius te confers, sed duro corde, & pectore pœnitendi nescio diuinæ illudis tolerantiæ, & bonitati: erumpet, crede, in asperiorem longe, & grauiorem aduersum te iram omnipotentis indignatio diuturna, expectatione collecta, & acerbata, atque in die iræ, & seueritatis eius tibi apparebit. Nouit enim ipse, & scit optime temporum mensuram, & suum cuiq; tempus, sua spatia præstituit, vltra quæ non est amplius veritatem iudicij sui, & præmium, aut pœnam pro meritis prorogaturus. Illud enim in die iræ, & reuelationis iusti Dei, quanquam de illo vltimo, generalique iudicio intelligi congrue potest, tamen melius refertur ad diem illum, quem singulis præstituit, vt de illis iudicium faciat Deus, qui quidem dies sæpe etiam in hac vita manifestus fit. Siue autem in hoc, siue in altero seculo, siue ad peculiare, & suum cuiusque, siue ad cunctorum vniuersum, communeque iudicium: singulis sua constituta, & præscripta dies est, qua ad disquisitionem anteactæ vitæ vocandi sunt, vt vel iusta seueritate Dei puniantur, si in malo se exercuerunt, vel bonitate, & clementia conseruentur, si id bonis, & sanctis operibus sunt promeriti. Est enim vnicuique Deus secundum eius opera mercedem redditurus. At quomodo redditurus? lege quæ sequuntur.

His quidem per perseuerantiam operis boni & gloriam, & honorem, & incorruptibilitatem quærentibus vitam æternam: his vero, qui contentiosi sunt, & non obediunt quidem veritati, obtemperant autem iniustitiæ, indignatio, & ira, compressio, &

angor

angor in omnem animam hominis perpetrantis malum. Et Iudæi primum, & Græci: Gloria autem, & honor, & pax omni paranti bonum, & Iudæo primum, & Græco. Non enim personarum est differentia apud Deum. Quicunque enim sine lege peccauerunt, sine lege & peribunt, & quicunque in lege peccauerunt, per legem iudicabuntur. Non enim auditores legis iusti apud Deum sunt, sed obseruatores legis iustificabuntur.

REDDET, inquit, vnicuique secundum opera eius, reddet, inquam, his qui per boni operis perseuerantiam quærunt vitam æternam, quid reddet? gloriam, & honorem, & immortalitatem, inquit. His verò, qui per contumaciam, & studium contradicendi, contraque faciendi veritatem non audiunt, neque se illi tradunt faciles & dociles, sed iniustitiam sectantur, illiusque prauis persuasionibus potiùs obtemperant, indignatio adest, atque ira à summo Deo, oppressioque, & angor in omnem animam hominis malum perpetrantis, & Iudæi primùm, & Græci. His quidem qui iustitiam sectantur & veritatem, præmium aderit gloriæ, vitæque immortalis. His verò, qui repugnant veritati, & se dant iniustitiæ, iam adest pœna indignationis summi Dei. Omnium enim talium anima iam oppressa angoribus, vexata solicitudinibus, stimulis prauarum cupiditatum puncta, atque exagitata, non habet locum, vbi respirare possit, sed monstris scelerum, quæ ipsamet in se perpetrando progenuit, assiduè perterrita premitur in angustum, nullumque in se sibi solatium constitutum habet, sed fallacium solamenta voluptatum interdum à corpore mutuata, post breuem illam, vanamque suauitatem, ad suos tamen mœrores intestinos redeat necesse est. Hæc, inquit, pœna iam adest omni animæ perpetranti malum, quæ non futuram gehennæ damnationem auferat, sed quæ iram Dei iam in hac vita sceleratis repræsentet: Quicunque ille fuerit, inquit, siue Iudæus antea genere, aut professione, siue Græcus, & è contrario, qui bonum operatus fuerit, & in rectè faciendo perseuerantiam adhibuerit, non alium sibi finem propositum habens præter Deum, & vitam æternam, immortali hic honore, & gloria à Deo afficietur, siue ille antea Iudæus fuerit natus, siue Græcus, non enim personas Deus, sed personarum facta, meritaque discernit. Atque in hoc loco quod suprà diximus, denuò repetimus. Illud, primum, non conditionis dignitatem vllam exprimere, sed notationem temporis. Antequam enim fides etiam CHRISTI reconciliationem humani generis cum conditore hominum per ipsius Dei clementiam efficeret, æstimabantur omnes apud Deum non ex nationis merito, sed ex operibus bonis,

aut malis, in quo Iudæorum leuior & labor, & ratio multò facilior fuit adipiscendi regni Dei. Legem enim habebant, qua instruebantur, sed & de gentibus, si qui veritatis vim cognouerant, & Dei amore capti illi sese in moribus, & voluntatibus suis conformauerant, ipsumq; sibi præmium, & vitam ab eo æternam depopocerãt: hos Dei æquitas, & misericordia nullo modo patiebatur spe, & voto suo esse deceptos. Atq; hoc prouidè Paulus interposuit, vt Iudęorum reprimeret insolentiã, ad quos mox coarguendos a reprehensione gentium erat transiturus, vt ostenderet curæ semper fuisse Deo, quocunque è genere eos homines, qui Deum sibi ipsum, summum bonum proposuissent. Iudæi enim cum magno se à gentibus discrimine separari persuasum sibi haberent, cognitione scilicet veri Dei, & obseruantia legis, legemque maximè & semper gentibus opponerent, & superbius illa quodam modo gloriarentur, omnemque in illa spem haberent repositam, ita se gerebant perinde ac Deus propter donum legis, quod Iudæorum nationi fecerat, ipsorum esset proprius Deus, & non cum aliis gentibus se communicaret. Quorum vt hanc tantam Paulus arrogantiam contundat, idcirco legem iam eneruare incipit, & omnem rationem salutis ante Euangelium quidem operibus bonis, in Euangelio autem fidei erga Deum per IESVM Christum acceptam ferri dicere. ERGO inquit IVLIVS, antequam CHRISTI fides mundo esset denunciata, non Iudæis solùm, sed vnicuique ex gentibus aditus in cœlum per bona opera patebat, in quo video a sanctis viris esse aliquibus dubitatum. Sed vt hoc sic abeat, qui illud, quemadmodum accipiendum est? vt operibus bonis nostris, non iam gratiæ omnipotentis Dei, nostræ sit salutis spes, & immortalis vita accepta referenda.

TVM EGO: Non mediocrem commoues disputationem mi frater, sed ego quam breuissimè potero, quæstionibus tuis occurram. Neque ita, vt mea dicta sic accipi velim, quasi ea rata, fixaque sint, verùm cum hac conditione, hocque pacto si authoritate Ecclesiæ fuerint approbata, quod idem vbique, & in omnibus volo intelligi. Ac quod ad primum tuum postulatum pertinet, non videtur esse dubium, quin hoc apertè decernat Paulus: Antequam virtus fidei per IESVM Christum mundo esset enunciata, licuisse veteribus illis tum Græcis, tum Iudæis, qui rectum ordinem vitæ secuti essent, & operibus bonis se excoluissent, ad cœleste præmium peruenire. Sed quæ sint opera bona, id enucleatius tradendum est. Bona opera sunt, quæ & ex bono initio oriuntur, & ad bonum finem pertendunt. Quicunq; enim boni operis sui finem aut in laude hominum (id quod ex gentibus, qui excelsiore animo esse videbantur, cuncti ferè faciebant)

aut

aut in pecuniæ præmio, aut in voluptatis, aut in opportunitatibus, & commodis vitæ degendæ ponit, is, vt illud assequatur, quod postulat, veruntamen fructum operis boni deperdit, qui est vita æterna. Rursus si quis ipsam vitam æternam appeteret, & ad eam omnibus suis consiliis, conatibusque contenderet, atque is opem tamen suo optato consequendo auxiliumque precaretur ab iis, quorum illius dandæ, & concedendæ non esset potestas, hoc est à falsis diis, næ iste quoque spe sua, & ratione tota falleretur. In ipso enim capite, & principio veritatis, errore lapsus in diuersum longè tenderet, quam sibi ipse ab initio proposuisset. Quid ergo est? ex vtraque parte necesse est, ex capite videlicet, atque ex fine non falli eum, qui sit honorem immortalitatis adepturus, & vt petat à summo, & vero Deo, & vt quod optimum est, petat, vitam scilicet æternam. Quapropter Paulus nouum hunc, & difficilem Iudæis proponens locũ, HIS, inquit, per boni operis perseuerantiam quærentibus vitam æternam, gloriam, & honorem, & immortalitatem largiturus est Deus. Et ad Hebræos: Oportet accedentem ad Deum credere primum, quod Deus est, & sit remunerator quærentibus se. His ergo, qui ab vno Deo & omnipotente quæsiuerunt vitam æternam, suique desiderij consequendi spem in ipso illo eodem per perseuerantiam in bonis operibus posuerunt, nullo vnquã tempore, siue illi Græci, siue Iudæi extiterunt, defuit Deus. Verùm ita se res ante CHRISTI fidem habebat, vt Iudæi & Græci in capite quidem discordes essent, in fine ipso consentirent. Quærebant enim vulgò non vitam æternam, non enim eam, neque gentes agnoscebant, neque Iudęi in lege propositam habebant: sed fructus terræ, & vitæ commoda consectabantur, opes, familias, liberos, regna, pacem, atq; otium, & eiusmodi bona, quæ absunt nimirum à summo bono, intraq; breue curriculum humanæ vitæ omnia conclusa sunt. In eo autem discrepabant, quod Iudęi ista ipsa terrena bona ab optimo tamẽ authore Deo expetebant, gentes ab ementitis & falsis diis. Ex quo patet etiam alteri tuæ dubitationi responsio. Non enim sine eximia, & peculiari gratia Dei, si quis ex hoc communi errore se emerserat, & ad Deum verum suæ immortalitatis spem votumq; direxerat, poterat aut in tam præclaro consilio insistere, aut tanti præmij honore non falli. Ac quod ad Iudęos quidem attinet, plurimos eorum nouimus ab ipso Deo edoctos non solùm de præsenti eius vi & maiestate, sed de CHRISTO futuro, ac venturis per ipsum in hominum posteritatem Dei beneficiis, multa, & magna, & mira cecinisse. De gentibus verò partim ante legem datam multos scimus à Deo in veritatem, & sanctitatem vocatos fuisse, vt Enoch, vt Noe, vt Melchisedech, ipsumque imprimis Abraam, partim pos-

quam lex fuerit tradita de ipsis Græcis, si qui verum, & vnicum Deum libenter agnouerunt, eumque adorando, & colendo venerati sunt, beneficiaque ab eo, quæ essent optima, petiuerunt, illius bonitati, potentiæque confisi, credibile est illos benignitate, & clementia summi Dei, sui exitum desiderij, & honorem immortalitatis esse assecutos. Quod enim gratiæ iam est, & liberalitatis suæ, bonis mentibus semper occurrit Deus, & illis ostendit lumen veritatis suæ, neque in hoc munere benignitatis, & iustitiæ, suæ vnquam bonitati finem, modumque præstituit, nec in beneficiis suis dilargiendis hominem ab homine, aut Iudęum à Gręco vult sibi esse eximium. Itaque Petrus in actis: Reuera percipio, inquit, quod non est personarum fautor Deus, sed in omni gente, qui operatur iustitiam, acceptus illi est. PRORSVS mihi ista probantur, inquit IVLIVS, estq; mihi abs te satisfactũ, sed qui restare videbatur scrupulus huiusmodi. Quid ergo attulit fides Christi, si ante eam licebat præmium adipisci, quod sola ipsa polliceri videtur? quoniam de hac re Paulus alio loco tractaturus est, suo loco potiùs id abs te petam. Nunc pergamus ad reliqua.

Quicunq; enim sine lege peccauerunt, sine lege & peribunt: & quicunq; in lege peccauerunt, per legem iudicabuntur.

VIDÉSNE æquitatem diuinæ legis, & conditionis? si enim omni peccanti siue in lege, siue extra legem, iudicium nihilominùs, & damnatio est cõstituta, necessariò omni rectè facienti, siue in lege, siue extra legem, suũ paratum præmium, & propositũ est.

Non enim auditores legis iusti apud Deum, sed obseruatores legis iustificabuntur: vbi enim gentes legem non habentes natura ea quæ sunt legis agunt, hi legem non habentes, sibiipsi sunt lex. Qui ostendunt opus legis scriptum in cordibus suis, contestante eorum conscientia, & alternis inter se ratiocinationibus accusantibus, aut etiam defendentibus in die, quando iudicabit Deus occulta hominum secundum Euangelium meum per IESVM *Christum.*

AMPLIVS etiam confirmatur ab Apostolo hæc ratio, aut enim legem habere, aut legem obseruare iustificat apud Deum. Si tantum habere, nihil omnino tribuendum est operibus bonis, sed solum nomen generis, & nationis valet apud Deum, omnesq; prorsus Iudæi in tuto sunt, etiam qui contra Deum, & legem peccando veniunt: Græci verò funditus & omnino sunt perditi, quamuis probi eorum aliqui, & iusti, de Deo & de iustitia Dei rectè senserint, factisq; quod senserunt, id præ se tulerint, & vitam cum pietate, ac ratione honoris Dei causa totam direxerint, hi ta-

hi tamen vniuersi & frustra in optimis actionibus se exercuerunt, & fide quâ spem locauerant in summo Deo, falsi, atq; decepti nihilominus interreunt, quod est à Dei veritate & iustitia remotissimum. Sin autem legis potius obseruatio facit iustitiam, etiam qui legem istam in tabulis non habuerunt, opera autem legis & præcepta naturæ dono, & voluntatis proposito obseruauerunt, hi apud Deum iusti sunt effecti. Legem enim quam in literis expressam non habebant, in cordibus suis scriptura meliore impressam habuerunt, & quoniam non est satis recte facere, nisi id etiam sponte, & recto consilio fiat, ideo adiecit Apostolus, Côtestante eorum conscientia, & alternis inter se ratiocinationibus accusantibus, aut etiam defendentibus. Illud enim opus vere bonum est, quod non casu, aut tantum vsu, sed quod mente recti côscia, post variarum disceptationes rationum diffinito consilio quis facit, in quo vno consistit virtus. Quod sequitur autem in die, quando iudicabit Deus occulta hominum, traiectio est, ad id enim retro trahitur, quod supra dictum est, quæ enim in cordibus nunc sunt scripta, hominibus occulta sunt, donec ad illius supremi iudicij diem veniatur, quo tempore vtique illa omnibus patebunt, & palam exposita erunt. Cuius quidem iudicij denunciatio in veteri quidem lege pluribus locis notata, à Christo autem Iesu in Euangelio clarius significata est, qui est iudicium illud pro patre Deo exerciturus, atque ideo dictum secundum Euangelium meum per Iesum Christum. Porrò Pauli Euangelium idem est, quod & Christi, sed non eodem modo. Euangelij enim author Christus, minister Paulus. Sed & cunctorum, qui rite credunt in Christum, vnum atque idem, quod & Dei, & Pauli Euangelium est.

Ecce tu Iudæus cognominaris, & acquiescis legi, & gloriaris in Deo & cognoscis volûtatẽ, & probas quæ meliora sunt instructus ex lege, persuasusq́; es te ducẽ esse cæcorum, lumen eorum, qui in tenebris sunt, eruditorem insipientium, doctorẽ simplicium, vt qui habeas formationẽ cognitionis, & veritatis in lege. Atqui tu docens alterum, teipsum non doces, qui prædicas non furandum, furaris: qui dicis non adulterandum, adulteras: qui abominaris idola, sacrilegium committis. Qui in lege gloriaris, per præuaricationem legis Deum inhonestas. Nomen n. Dei propter vos vituperatur inter gentes, quemadmodum scriptum est.

HOC scriptum est in Esaia dicente: Dominatores eius inique agunt, & iugiter tota die nomen meum blasphematur. Ezechielis quoq; est: Cum dicit dominus non propter vos ego faciam do-

mus Israel, sed propter nomen sanctum meum, quod polluistis in gentibus. Verum illud vrget Apostolus, non esse legi, neque scientiæ legis, sed bonis ex legis doctrina operib. confidendũ. Quamobrem Iudæi qui se Doctores aliorum, & tanquam duces cæcorum esse arbitrabantur, tumebantque fastu quodam ex scientia, & cognitione legis, cum ijs quæ ipsi nullo suo labore, sed tantum lectione diuinæ legis comparauerant admodum gloriarentur, sibique plurimum arrogarent, cæteros autem vellent habere subiectos sibi, & veluti discipulos, & cùm ea, quæ cæteris præcipiebant facienda, ipsi minime facerent, non modo nullam partem iustitię ex lege consequebantur, sed insuper dedecorabant inter gentes, & legem, & authorem, ac latorem legis dominum Deum. Nam quã ait: Qui abominatis idola, sacrilegium committis. De sacrilegio hoc sic intelligendum est. Iudæi qui propter Dei honorem idola abominabantur, & in hoc certe honorem Deo vero habebant, rursum eundem Deum ex alia parte suis malefactis dehonestãdo detrahere illi conabantur, quod prius concesserant, vt quem illa veneratione, illoque cultu habuerant dignum cuius causa idola detestarentur, nunc præ suis vitijs & cupiditatibus indignum rursus ducerent, cui in bonis moribus honor, & in pijs, ac sanctis operibus haberetur. Ita abominatio idolorum, pietatis illis laudem erga Deum exhibebat. Rursus autem Dei eiusdem dehonestatio, quem alio genere criminum dedecorabant, sacrilegij eisdem notam inurebat. Sed possunt hæc verba illo etiam modo exponi: Quod Iudæi scilicet: qui idola abominabantur, & omnia, quæ honori idolorum data consecrataque essent, eadem abominatione aspernabantur, statuebantque impura, & polluta esse, neque sibi licere illa ipsa contingere, ijdem tamen hoc fas & legitimum, auaritia adducti, aut intemperantia violabant. Sæpe enim nonnulli eorum partim depeculabantur donaria deorũ, partim ex ijs, quæ oblata fuerant dijs, esculentis, poculentisque vescebantur. Cum autem è sacro loco in profanum auferre sacrilegium sit, ipsi contraria quadam specie ex abominato loco, atque incesto in sacrum surripiebant, cùm semetipsos illarum rerum furto, contactuque pollucrent, legemque Dei, & præcepta illius præuaricando violarent, quod ipsum erat proprium Iudæis sacrilegium.

Nam circuncisio quidem prodest, si legem obserues: sin autem transgressor legis sis, circuncisio tua præputium facta est: si ergo præputium iusta legis custodiat, nónne præputium illius in circuncisionem reputabitur, & iudicabit ex natura præputium legem complens, te per literam & circuncisionem transgressorem legis?

legis? Non enim qui in aperto Iudæus, neque quæ in aperto in carne est, circuncisio est: sed qui in occulto est Iudæus, & circuncisio cordis in spiritu, non in litera est, cuius laus non ex hominibus est, sed ex Deo.

IAM intrat magis, vt inanes, irritosque ostendat exteriores ritus, & corporeas obseruationes legis fiduciamque super his, quã habebant Iudæi, penitus infringat, quodque veræ, & Deo acceptæ religionis est proprium, ritus externos, & corporeas obseruationes legis omnia ad interiorem hominem, & ad spiritũ cordis reducat, in quo solo est veritas. Ac circuncisionem ostendit prodesse quidem, si præcepta legis seruentur: si autem frangatur contrarijs operibus, & violetur lex, nihil iam inter illiusmodi circuncisionem, & inter præputium gentium interesse. Si enim intersit, & carnis circuncisio vim habeat iustificandi, nullum iam apud Deum virtutis & vitij, boni, & mali discrimen amplius sit, veraque vis diuinæ iustitiæ tota euanescat necesse est. Si vero hoc suscipi non potest, illud econtrario est necessarium, vt si gentes, quæ circuncisionem carnis non gerunt, corde tamen circuncisæ sint, expleantque naturæ quadam bonitate mandata legis, illarum præputium Deo pro circuncisione habeatur. Non enim qui se Iudæum profitetur, præsefertque abscissionem præputij, ille statim Iudæus est, nec carnis circuncisio, statim circuncisio, sed qui in occulto Iudæus est, ille vere est Iudæus, hoc est, qui non in carnalibus signis, sed in mente, & voluntate legem fert: qui vim legis intelligit, illique obtemperat, is Iudæus vere est. Item circuncisio cordis in spiritu non in litera vera circuncisio est. Nam circuncisio carnis signum illius est, quæ est in corde circuncisionis. Ac fallere quidem potest, & mentiri quæ in signo est circuncisio, illa autem cordis fallere, aut falli neutiquam potest. Ac vt aliquid de toto hoc ritu circuncisionis loquamur, Abraham cum per fidem, & obedientiam probatus Deo fuisset, gratiamque eius sibi iam comparauisset, non egebat ille quidem circuncisionis signo, quo apud Deum fieret gratior, sed cum circuncidi iussus est, in eo id est quæsitum, vt initium signo faceret in totam posteritatem suam, quo qui successuri spatio temporum essent, indicium gererent generis, & prosapiæ Abraam à reliquisque generibus distinguerentur, vt manifesta foret suo tempore benedictio gentiũ ex semine Abrahę profectura, & simul vt circuncisionem illam signum obedientiæ patris sui Abraam erga Deum præ se ferrent, cuius & ipsi in obtemperando Deo esse studerent similes, circuncisioque in cute facta, in spiritu tamen magis per illam vmbram corporis quæsita est, præsertimque in populo illo, qui duris semper fuit ceruicibus, ideoque in membro illo potissimum facta est

cir-

circuncisio, quod maxime aduersarium, & contumax est rationi. Hoc signo, vt diximus, non egebat Abraam. Eius enim coràm Deo humilitas, & reuerentia, & in omni parendi studio alacritas, atq; obedientia signum illud anteuenerat. Sed cæteris exemplo esse est iussus, vt per corporeum signum posteriores moniti ad considerandam fidem, & obedientiam Abraæ, quam is habuit Deo, ac perinde ad eam imitandam se conferrent. Igitur in populo diu terrestri, & carneo, & ad ea, quæ terræ sunt potius semper anhelanti, valuit obseruatio; & signum circuncisionis. Vmbræ enim illis, & signa pro veritate diu fuerunt. itaque illis, tanquam carnalibus terror legis, & pœnæ, & sacrificia victimarum, & acerba execratio aduersus eos, qui à præceptis legis deficerent, proposita est, vt adigerentur, qui sua voluntate nollent, quacunq posse ratione ad cultum, & obedientiam veri Dei, inuiti ò ut facerent, quod pater eorum Abraam sponte ante fecisset. Postquam vero aduenit plenitudo temporis eius, quod omnipotentis Dei consilio ante fuerat præscriptum, & in quo fractis legis, & iustitiæ omnibus repagulis, in omne genus criminum, hominum natura collapsa erat, tunc tanquam adultum iam hominem, non puerũ iam, aut impubem amplius, sed virum effectum, & ratione vitam, non sensu dirigere valentem, non minis, & supplicijs dominus, sed clementia, & humanitate voluit ad sese, & ad sui studium, amoremque reuocare. In quo multa, & magna suæ potentiæ, & bonitatis signa ostendit. Nam quod omnino perditos reuocauit ad vitam, præsertim facillimo genere remedij, quod in credendo Deo per IESVM Christum consistit, potentiæ illius fuit. Quòd sibi rebelles, & maxime aduersarios recepit in gratiam, infinitam hoc eius declarauit bonitatem, coniunctam pari iustitiæ, & sapientiæ gloria. Sapientiæ, quod nullis culpis, & sceleribus à benefaciendo deductus facilem viam ostendit ad sanitatem redeundi, & opus cæterorum propè nobilissimum, quod postremum operum suorum ipsemet effecerat, vitio suo corruptum, ad maiorem etiam quam prius integritatem restituit. Iustitiæ quod cogitauit, & respexit, non quid nobis, sed quid sua immensa virtute, & benignitate esset dignum. Egit autem nobiscum, quemadmodum ante egerat cum patre nostro Abraam: Iustius enim filij eius sumus, si fidei eius, quam si carnis reperiamur hæredes. Ita enim ait Apostolus: Scitis, quod hi qui ex fide sunt, ij sunt filij Abraæ. Porrò ita egit cum eo, vt eum euocaret, iuberetq; egredi ex domo, & gente, & cognatione sua, & in eas terras, quas ipse esset illi traditurus, migrare, pollicens semini eius illas æternas se daturum; semenq; ipsum & progeniem Abraæ sic multiplicaturum, vt numerari quondam non posset. Credidit q; Abraam Deo, & reputatum est illi ad iustitiam. Etsi enim in patria prius degendo, & inter populares,

pulares, cognatosq; viuendo, qui ad idolorum cultum deflexerant, offensam forte aliquam in Deum contraxerat, illiusque nomen, honoremq; violauerat: tamen eo ipso, quod Deo facile credidit, iustus statim est effectus. Maxima enim & potissima parte iustitiæ suscepta, minores illas iniustitias facilè elisit. Est autem maxima iustitia dare honorem Deo in cultu quidem etiam, & sacrificio, & voce, gestuq; corporis Sed hæc simulari possunt. Dare autem honorem in corde, & spiritu vera est Dei omnipotentis adoratio, quæ præcipue consistit in eo, si credatur illi, & pareatur, quanquam qui credunt, qui possunt non parere? Quod ergo egit Deus cum Abraam primò, egit idem postea nobiscum. Exciuit enim nos, eduxitq; ex domo & cognatione nostra in qua ipse parum rite colebatur, hoc est ex vitijs, & peccatis nostris, & a falsorum cultu deorum. Sicut scriptum est: Audi filia & vide, & inclina aurem tuam, & obliuiscere populum tuum, & domum patris tui, & concupiscet rex decorem tuum. Nouamq; in vitam transtulit, quam, si illi pareamus, æternam est nobis, & immortalem traditurus. Omnia enim quæ tunc in corpore, & carneo homine humano modo facta sunt, in spiritu, & veritate in nobis diuinitus implentur. Nam nec terram Chanaam, quam semini Abraę in æternum se daturum pollicitus est Deus, æternam tamen tradidit. Sunt enim Iudæi carnale semen Abraæ, iamdiu inde depulsi, atq; eiecti, nec rursus innumerabile, vt cœli stellæ, semen Abraæ extitit, quod quidem in carne fuit deductum. Sed & nos filij fidei eius innumerabiles, & possessio terræ æterna immortalis vita est. Omnis enim Dei promissio æternitatem continens, spiritualiter intelligenda est, quoniam in solo spiritu inest æternitas, terrena autem omnia caduca, & instabilia sunt, & ab ipso æternitatis iure perpetuo remota. Credidimus & nos Deo per Iesum Christum, & è vita pristina emersimus, in nouamque fuimus traducti. Fidesque ista nostra, & obedientia erga Deum, ad iustitiam nobis quoq; reputata est, in eumque statum, gradumque amicitiæ, & gratiæ apud Deum sumus prouecti, in quo fuit Abraam, antequam signum circuncisionis in exemplum futuræ posteritatis acciperet. Sed nec ipse tum circuncisione propter se egebat, neque nos egemus. Per fidem enim Christi intellecto circuncisionis mysterio, & eo vere, ac spiritualiter suscepto, inanis penitus, & supervacanea facta est carnis circuncisio. Non enim amplius signum, pactumq; obediendi, & credendi, sed fidem ipsam, & obedientiam obtinemus. Neque in carne opera legis, sed in spiritu ipso gerimus, qui filij Abraæ sumus, non per carnem, sed per fidem, in qua ne ille quidem eguit circuncisione, vt gratiam Dei acquireret. Ante enim circuncisionem illi & fides, & gratia Dei erat parta. Neque rursus signo opus nobis est, quò à cæteris gentibus

separa-

separemur. Non enim genus vnum, & progenies vna, sed omnes vndique homines ad fidem Christi inuitati, vocatique sunt. Circuncidamur igitur nos corde, quæ est vera circuncisio, carnis autem vmbras, & signacula repudiemus. Atque vtinam recte circunciderenur, amputatisque omnibus terrenis curis, affectionibusque, studio, & amore raperemur ad vnum Deum per Iesum Christum Dominum nostrum, qui extitit nobis huius diuini beneficij, gratiæque largitor, vt cum maxime oppressi, & cooperti omnibus flagitijs, criminibusque essemus, illamque etiam iustitiam penitus amisissemus, quæ in bonis operibus est sita, repente præter spem, nec opinantes ad multo maiorem, præstantioremq; iustitiam veniremus, vt credentes Deo, & per fidem credulitatis nostræ ipsius diuinæ iustitiæ signaculo insigniti, non hanc, illámue virtutem, sed totum, & vniuersum, quod est virtus, idque diuino propè modo, per Dei eiusdem gratiam assequeremur, vsq; eò quidem, vt non reconciliati solum, tanquam amici, sed adoptati à Deo, tanquam filij summum gradum honoris, & gloriæ fuerimus adepti. Sed pergamus ad reliqua. Nam quà ait Apostolus: Cuius laus non ex hominibus est, sed ex Deo, affirmat in omnibus prorsus spiritus veritatem qui simulatione nulla semetipsum obducit, sed rectus, & simplex fertur ad ipsum Deum, seseque illi vni ostendit, & probat, neque alium extra quærit synceritatis suæ spectatorem, aut iudicem. Caro autem contra se habet, & tota foras conuersa est, quæque in carne signa impressa, incisaue sunt, oculis hominum iudicantur, nō approbatione summi Dei. Quod si animi motus, & appetitiones, & consilia ad humanam laudem, aut cupiditatum terrenarum expletionem foras & ipsa spectant, carni [illegible] coniuncta & cum ea conflata carneum hominem efficiunt, qui totus pendet extrinsecus ex hominum iudicio, non ex probatione Dei, & laude, atque is cum varium, & mutabile sit illud, ad quod se accommodat, nihil enim est opinione hominum, & popularibus studijs, neque rursus affectu cupiditatum leuius, aut inconstantius, varias & ipse species, ac formas subeat necesse est, vt simulare, vt mentiri, vt fallere, vt nunc hoc præ se ferre, tū illud continue cogatur. Qui vero in vno Deo, & vnius Dei iudicio ac voluntate fixus spiritus est, is ipse quoque rectus, & vniusmodi, æternęque, & immutabilis compos veritatis, semper & vsquequaque sibi consentiens est, nec fallaciam vllam, aut vmbram, neque item fluctum varietatis admittit. Ex quo etiam patet ista recentior Maumethanorum lex, quæ ex duabus prioribus legibus Moysis, & CHRISTI decerpta, maleque cohærens neutrius vim, nec virtutem imitatur, quam praue, quamque peruerse acceperit Euangelium, & à spirituali intelligentia illius auersa fuerit, quæ cū à corporalibus ad spiritualia diuini ordinis fuerit processus ad huma-

humanum genus salutari doctrina imbuendum, atque erudiendum, ipsa retro rursus a spiritu ad carnem, corpusque redacta est. Quod si illa in corporeis hisce rationem salutis esse positam putat, quid attinuit legem nouam condere? & ab ea quæ Iudæorum est, vel tantulum deflectere? Quanquam de ista nihil quidem mirum est, plena etenim est tota ineptiarum, & insulsitatis. Quoque minus resipiscant, qui ex ea infatuati sunt, omnem bonarum literarum, & bonorum authorum lectionem, omnia studia artium optimarum sectatoribus suis inania ducit. Itaque fit, vt homines sua sponte carnales huius legis institutione ferrei penitus fiant, nullumque spirituale agnoscant hominis intestini cum Deo commercium. Tum IVLIVS: Ita se res habet, vt tu dicis, inquit. Sola enim recta est intelligentia, quæ spiritualis est, neque vllam habere potest rationem, id quod in corpore fit ad salutem, & vitam æternam necessario pertinere, nisi quatenus forte aut indicium aliquod præseferat, & velut testimonium interioris hominis voluntatis, aut ad reprimendos carnales affectus valeat, quanquam hoc posterius, si ratio ipsa per se reprimat, totum videri potest superuacaneum. In signo autem atque indicio maior sæpe inest religio. Qualis apud nos baptismus est, qui eius esse virtutis perhibetur, vt absque eo ad vitam æternam non liceat aspirare. Quod & ipse testatus est CHRISTVS, Qui crediderit, inquiens, & baptizatus fuerit, is saluus erit, perinde ac sine baptismo non queat quis saluus fieri. PLVRIMVM mi frater, inquam, nostræ baptismi rationi ab illa Iudæorum circuncisione interest. Illi enim in corporeo illo signo penitus inhærebant, nihilque ex eo intestinum, aut spirituale ex legis litera cogitabant. Nos hunc ex aqua baptismum sine Spiritu sancto, nos intus lauante infructuosum esse ducimus. Necessaria illis ad vitam, neque eam æternam, sed mortalem, talis erat circuncisio præputij manu videlicet facta. Quemadmodum scriptum est, quod masculinum non circuncidetur carnem præputij sui octauo die, anima illa dispereat è genere suo quoniam testamentum meum dissipauit. Nos nec tam præcisam & asperam præceptionem habuimus, nec tantam necessitatem huius per aquam baptismi agnoscimus, vt sine eo salui esse non possimus. Sæpe enim sanguine suo, sæpe ipso per se Spiritu sancto, ipsaque fide in Christum, sine aqua, & ministro baptizati ad vitam æternam sunt euecti, sicut & ille in cruce latro, & puerorum Bethleemitarum, multorumque præterea martyrum, aliorumque sanctorum res, & gesta indicant. Sed quoniam de hac eadem re aliquantò post erit disputandum, pergamus modo ad ea quæ sequuntur.

Quod ergo est id plus, quod habet Iudaeus? aut quae vtilitas circuncisionis? multum per omnem modum: primum quidem enim quod credita sunt illi oracula Dei.

ABIECTA iam circuncisione, qua maxime Iudaei gentibus se anteferebant, & sine ea ad CHRISTI fidem venientes saluos posse esse negabant, ne insultarent ex altera parte Iudaeis, & illos inciperent gentes contemnere, reuertitur ad illorum causam, famamque defendendam, & sibi ipse opponit, si circuncisio, & cerimoniae, & legitima Iudaeorum nullius ad iustitiam momenti sunt, quid est, in quo gentibus Iudaeus praecellat? Plurimum, inquit. Digna enim sola ea gens a Deo antehac habita est, quam ille & familiarem sibi haberet, & quam peculiari lege instrueret, sibique perpetuo tanquam semen foueret, ac conseruaret, è quo promissum patribus Iudaeorum aeternae haereditatis mundi authorem in lucem suo tempore esset producturus. Oracula enim Dei sunt, quaecunque ad docendum, regendum, & maximarum rerum promissionibus confirmandum populum Israeliticum a Deo prolata sunt, quae illi generi sunt credita, quod erat nota circuncisionis signatum, quoad pro semine genus illud fuit, fructu enim postea vniuersae salutis in omnes homines effuso, & virtute fidei passim omnibus demonstrata, non amplius signo ad iustitiam, sed nec ad vnius gentis distinctionem circuncisionis nota fuit opus. Sed rursus de indignitate Iudaeorum.

Quid enim si infideles eorum aliqui fuerunt, num infidelitas ipsorum fidem Dei abrogabit? Absit: sed sit Deus verax: omnis autem homo mendax, sicut scriptum est, vt iustificeris in sermonibus tuis, & vincas, cum iudicaris.

CVM opponeretur à detractoribus Iudaeorum multa quidem, & magna promisisse illis Deum, sed quoniam ipsi, quae vicissim promiserant Deo, nempe quòd eum vnum Deum colerent, signumque credendi & obediendi illi, quod in circuncisione carnis gerebant, ipso opere, effectuque praestarent, atque complerent, eique & ducibus praepositis ab eo obtemperantes essent, legemq; & praecepta custodirent, multo maiore ex parte non seruauerant, tametsi Apostolus, quod vniuersi fere egerunt, vt aduersus Deum & legem contumaces essent, signumque circuncisionis irritum haberent, oratione ipsa lenit, & mitigat, quosdam eorum, non omnes infideles appellando. Cum ergo exprobraretur, quia Deo fidem ipsi non seruauerant, nec Deum quidem ipsis fidem, quam dedisset, praestiturum esse, aut quae pollicitus esset, re impleturum. Ne sit hoc, inquit Apostolus, vt fides Dei propter perfidiam hominum

minum imminuatur, imò quo nos mendaces magis, & perfidi sumus, hoc magis fides illa Dei, & veritas elucet: sicut scriptum est, Vt iustificeris in sermonibus tuis, vt nunquam sermo tuus ò Deus sit irritus: & vincas, cum iudicaris. Cum oritur disceptatio, quid ita constans tu tibi, cum qui ex aduerso tibi obstricti sunt, à fide sua ipsi deficiant, nempe ideo vt tua vincat veritas, vt ipsa sola emineat, quæ non emineret, si tibi æqua fide ab hominibus responderetur. Vincere enim est pellere, & deijcere aduersarium, non pari cum eo marte contendere. Vincit ergo, & eminet tum maxime Dei veritas, & iustitia, cum nobis à nostra parte neutram illarum præstantibus, ipse ambas nihilominus inuiolatas retinet, & conseruat. Atque vt est Apostolus quæstionibus densus, & circunspiciens omnia quæ contra dici possunt, sic obijcit sibi statim, id quod & à multis fuerat oppositum, & quotidie ab amatoribus mundi opponebatur, qui ex sermonibus ansam quærentes, quo suis cupiditatibus liberius obsequerentur, verbis tamen consequi volebant, vt Deum nequaquam viderentur offendere.

Si autem iniustitia nostra Dei iustitiam commendat, quid dicemus? Num iniustus Deus, cum infert iram? secundum hominē loquor. Absit. Quoniam quo pacto iudicabit Deus mundum? Si enim veritas Dei meo mendacio eminentior facta est in gloriam ipsius, quid amplius velut peccator, ego iudicor, & non vt nos insimulamur, & sic vt affirmant quidam nos dicere, quòd faciemus mala, vt veniant bona, quorum iudicium iustum est.

SI Iudæorum infidelitas fidem Dei magis illustrat, & mendacium hominum illius veritatem: Itemque iniquitas iustitiam, nónne maius est hoc bonum, quo amplificamus honorem, & gloriam summi Dei iniuste agendo, quam malum istud ipsum, quod est iniuste agere? hoc alij fortasse sic sentiebant, alij nouæ sectæ Christianorum tanquam ita sentienti pro magno scelere obijciebant, & vtrisque occurrit Apostolus. His quidem sic sentientibus, atque ita persuasis & reputantibus iniustam esse iracundiam Dei, qua iniquis pœnam inferat, cum illorum iniquitas eius iustitiam reddat clariorem, obuiam id hac ratione, quod si ita res se haberet, vt iniuria talibus irasceretur Deus, non posset amplius ipse mundum iudicare. Quo pacto enim iudicaret, si scelus illi pro virtute, & virtus pro scelere esset iudicanda? Alijs vero, qui hoc cultoribus Christi obijciebant, cum eos & in ea esse sententia dicerent, & quod sentiebant, re ipsa efficere, vt mala agerent, quò bona sequerentur, hoc est, vt ipsi quidem se flagitijs pollucrent, quò gloriā Dei immortalis in veritate & iu-

stitia ostenderent ampliorem, atque illo potissimum modo à Deo gratiam inirent, qui hac inquam de re Christianos accusabant, & quod de illis suspicabantur, statim assensione animi sui confirmabant inauditosque, & indefensos suæ duntaxat opinionis iudicio condemnabant, cum essent de illis, contra quos paulo supra fuerat inuectus, qui scilicet tam facilè suspicantur & iudicant de altero, ait de istis ipsis iudicium iustum esse, vt iudicium accipiat hic pro damnatione, quemadmodum & alibi accipit, vt cum ad Timotheum scribit de viduis iunioribus: quæ vbi luxuriari cœperint, aduersus CHRISTVM volunt nubere habentes iudicium, quod priorem fidem abrogauerint, id est, damnationem. Ita & horum detractorum dicit condemnationem iustam esse, quasi temere quidem isti alios iudicent, ipsi autem à Deo cum veritate sint iudicandi. Nam quà ait, Secundum hominem loquor, excusat temeritatem loquendi. Cum enim Deum tanquam reum iniustitiæ in quoddam quasi certamen deducat, id ab sese dici affirmat humano modo. Sicut ad Galatas, cum de testamento, & firmitate testamenti, in Deo dicturus est, ait, Fratres, secundum hominem loquor, id est, humanum de testamentis exemplum ad Deum transfero.

Quid ergo? antecellimus? non omnino. Ante enim accusauimus Iudæos, & Græcos omnes sub peccato esse, quomodo scriptum est? Non est iustus, ne vnus quidem, non est intelligens, non est quærens Deum. Omnes declinauerunt, simul inutiles facti sunt, Non est, qui faciat bonum, non est vsque ad vnum, sepulchrum patens est guttur eorum, linguis suis dolose egerunt, venenum aspidum sub labijs eorum, quorum os execratione, & amaritudine plenū est, veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem, Contritio & miseria in viis eorum, & viam pacis non cognouerunt, non est timor Dei ante oculos eorum.

HOC testimonium scripturæ, quo omnes comprehendi sub peccato dicuntur, partim ex psalmis sumptum, partim ex Esaia est, licet in libro psalmorum legatur hæc a Paulo facta ex Dauidis & Esaiæ dictis compositio. Aduocat autem scripturam in hanc rem, vt retundat denuo Iudæos extollentes se ex honore illo, quem habuit illis Deus, quod credidit eis oracula sua. Ipsi enim sunt, qui dicunt. Quid ergo? antecellimus? Quibus respondet, nō omnino, id est, non prorsus antecellitis gentibus reliquis. Nam si eas paulo ante ostendimus sub peccato esse, vos quoque scriptura in eadem culpa esse coarguit.

Noui-

Nouimus autem quod quæcunq; lex loquitur eis, qui in lege sunt.loquitur, vt omne os obstruatur, & obnoxius sit omnis mũdus Deo, quoniam ex operib. legis non iustificabitur omnis caro coram ipso. Per legem n. cognitio peccati. Nunc vero seorsum à lege iustitia Dei manifesta facta est testificata ab lege, & à prophetis, iustitia, inquam, Dei per fidem Iesu Christi in omnes, & super omnes credentes. Nõ n. est distinctio, omnes n. peccauerunt, & egent gloria Dei, vt iustificentur gratis ipsius gratia per redemptionem quæ in Christo Iesu, quem proposuit Deus placamentum per fidem in ipsius sanguine, ad demonstrationem iustitiæ suæ ex remissione præteritorum peccatorum in tolerantia Dei ad demonstrationem iustitiæ suæ in præsenti tempore, qualiter ipse iustus est, & iustificans eum qui est, ex fide Iesu.

ALLATO ex lege testimonio, quo omnes etiam de populo Iudaico sub peccatum subiecti arguuntur, confirmat illud de Iudęis esse dictum, Quæcunq; enim loquitur lex his qui in lege sunt, id est, lege illa tenentur, & illi sunt subiecti, edicit, & loquitur. Legẽ videlicet appellans, sicut & sæpe alibi, scripturam veterem omnem, vt omne os, inquit obstruatur, & obnoxius sit totus mundus Deo. At quomodo omne os, si tantum lex Iudæis loquitur? Quia de gentibus satis suprà est demonstratum, eas esse cum prima statim professione, qua falsos Deos & mentitam religionem consectantur, tum omnium peccatorum, ac vitiorũ colluuione à Deo alienas. Atq; illarum quidem facilis, & perspicua fuit accusatio. Iudæi vero qui se populum electum, gentem sanctam, genus mundum esse existimabant, qui reliquos omnes prę se & præ lege sua, veluti pollutos, contaminatosq; despiciebant, nõ Apostoli verbis, sed legis testimonio redarguendi fuerunt. Ita Iudæis, Gręcisq; sub peccatum omnibus conclusis obnoxius est mundus Deo, ex vno illius arbitrio totus penitus dependens, siue ille iure damnare mundum velit, siue per clementiam, & benignitatem conseruare, quoniam ex operibus legis non iustificabitur omnis caro coram ipso. Per legem enim cognitio peccati. Non solũ nemo iustificatus est, inquit, omnes enim peccatorum cumulo obruti ab ea ipsa lege demonstrati sunt, in quo vitium & culpa ipsorum consistit: sed ne spes quidem est, si reuertantur ad legem, & mandata legis opere compleãt, vt sic etiam possint iustificari. Nõ enim iustificant opera legis, quæ iam est legis imbecillitas propria. HIC IVLIVS: Locum sanè difficilem & diu mihi dubitatum tetigisti, inquit, quo pacto ex operibus legis nemo iustificetur, cũ videatur si quis legem seruauerit diligenter, & decem illa man-

data, quæ duabus tabulis perscripta à Deo, vel ab Angelo Dei sunt, ac populo Israelitico per Moysen tradita, pia mente persecutus fuerit, merito illum cum Deo in gratia futurum. Sed & paulo ante quà dixit Apostolus, Non legis auditores apud Deum, sed eos, qui legem opere seruauerint, iustificatum iri: satis aperte mihi dicere visus est, ex operib. legis iustificationem coram Deo etiam esse. Hæc ego ita quæro, vt habeã aliquid quidem ipse, quod proferam, sed tamen ex te audire malim, quid sentias. IMO MI FRATER inquam, fare quæso id quod habes, audacterq; mecum communica, quando hoc imprimis fraternum est, cogitationum quoque me tuarum sicut & mearum te participem esse. TVM ILLE: Faciam, inquit, quando ita me hortaris, & quod mihi videatur exponam, quod est huiusmodi, vt cum hoc propositum sibi habeat Apostolus, vt inanem & vacuam virium fide CHRISTI iam inuecta ostendat esse legem, duplici id comparatione efficere conetur: Vna, qua Iudæos cum gentibus comparat, altera, qua legem cum fide in contentionem deducit, ac quod ad Iudæos, & gentes pertinet, cum esset nimia Iudæorum de lege gloriatio, per quam serui gentium cum essent, illis tamen se proponebant, perinde atq; à Deo soli habiti digni, quibus ille legislator existeret. Hanc eorum gloriam paulo supra infringere voluit Apostolus, dicens, nõ ex eo gloriari eos oportere, quod legẽ haberent, sed inde potius, si legẽ opere seruarent: cũ non lex, sed legis opera sint, quę faciant iustitiam. Quod si gentes, quæ legem non habent, opera ipsæ legis implerent, verius ipsas tanquam adeptas vim iustitiæ gloriaturas, quam Iudæos, qui non in operibus legis, sed in ipsa lege scripta ponerent suam gloriam. In quo apparet subtilius inspicienti legis opera Apostolum non in illis corporeis, & carnalibus, neq; in circuncisione cutis præputij, aut horum, ac illorum esculentorũ abstinentia (hæc n. gentes, quæ legem nõ habebant, nullo modo nosse, neque assequi poterant) sed in synceritate cordis, & in spiritualibus operibus intellexisse, in quibus solis vera est legis obseruatio, quæ in illis corporeis, tanquam signis, & imaginibus, longe degenerans tamen & simulationi obnoxia relucet. Hanc enim legis, & operum ex lege spiritualem obseruantiam habere etiam poterant ipsæ gentes, si vnius tantum Dei virtute, & veritate cognita cor suum ad cultum, imitationemque illius, quoad homini fas est, conuertissent, cuius pietatis, & iustitiæ caput fides nihilominus & persuasio hæc fuisset, Deum vnum esse, & pie se colentibus remuneratorem existere. Ac prima quidem ista fuit inter scripturam legis, & inter opera, ab Apostolo facta comparatio, tanquam iustius ex operibus, quàm ex legis dono apud Deum quis iustificetur. Quod iustificandi verbum, eo enim varie vtitur Apostolus,

non pro plena, & integra iustificatione hic accipitur, sed pro ea, quantam conferre,& tribuere lex potest: sicut etiam & publicanus, qui confessus suam indignitatẽ, discessit iustificatus domum suam, non ex vniuersa, absolutaq; iustitia, sed ex vna parte iustitiæ iustificatus est, quòd se humilem,& peccati pœnitentem exhibuit Deo. Hoc autem in loco iustitia fidei, cum iustitia operũ ex lege adducitur in contentionem, vt doceat id quod facere instituit, solam esse iustitiam fidei, & non legis, quæ vere, pleneque iustificet apud summum Deum. Ita opera quidem legis, magis quàm eiusdem legis professio apta erant ad iustificandum. Simpliciter vero neque ipsa apta, sed sola ex fide iustitia est, quæ coram Deo credentes iustificat. Quare cum in exortu fidei CHRISTI Iudæi etiam qui crediderant, ægrius tamen ferrent abijci, & pro nihilo haberi legem, illamque necessariam fidelibus esse dicerent, siue simulantes quæstus, & compendij sui causa, siue etiam verò ita existimantes, hoc loco,& alijs multis, his se opponens Apostolus legem omninò irritam, & opera legis cassa esse confirmat, ea re quidem, quoniã ex operibus legis nulla est carni iustificatio; vbi satis demonstrat se de eis operibus intelligere, quæ ad carnem pertinent, & corporea sunt, quà videlicet dicit ex operibus legis non iustificari omnem carnem coram Deo, hoc est omnem carni deditum, & carnis operibus fidentem hominem. Etenim si possit haberi ex lege iustificatio, magis illa ex spiritualibus, quam ex eis, quę in carne fiunt, operibus expectanda sit. Caro enim coram Deo comparere omnino non potest, nedum vt possit coram eo iustificari: & qui solus prodit in Dei conspectum spiritus non ex operibus carnis, sed ex suis recipit iustificationem. Commode MI FRATER, inquam, omnem hanc repugnantiam, quæ non exigua esse videbatur, ex Apostoli verbis, cum alibi ille opera legis abijcere, alibi adsciscere videatur, sustulisti, scripturamque legis, minus quàm opera, sed neque opera ipsa legis præ fidei iustitia multum valere ad iustificandum posuisti. Sed cernis ipse profecto, quam ex eisdem verbis nacti ansam hi, qui modo exorti fidem CHRISTI optime constitutam perturbare nituntur, opera ab sese legum remoueant, fidem solam retineant, verbo tenus, vnam illam magnificientes, opera despicientes, quò impune ipsi, & libere obtineant posse peccare: tanquam fides omnibus criminibus diluendis vna satis sit, nec solum pellendo illa,& abstergendo, cum ipsa adueniat, & suscipiatur: sed postquam etiam aduenerit, fueritque suscepta, ferendo ea, ac tolerando. Atque hi astute admodum & callide, dum obscuram, occultamque hominibus cordis sui sententiam, qua se habere fidem Deo prædicant, suis facinoribus prætendunt, imponere sese cæteris arbitrantur, & eos qui audiunt, tanti Apostoli authoritate constringere.

Ipsi autem interea cum Deo spectatore cordium agunt familiarius, & dum imperitis hominibus exterius se venditent, Dei intus iudicium, voluntatemque contemnunt. Et Apostolus quidem aperte, atque præcise non vno loco posuit ex operibus legis non iustificari omnem carnem: sed quomodo hoc intelligendum sit, qui interpretari, atque exponere conati sunt, auxerunt potius, quam sustulerunt difficultatem. Sunt enim adducti aliqui vt distinguerent opera legis partim in ea, quæ ad cerimonias pertinerent, partim in ea, quæ ad mores. Ac cerimonias quidem tanquã inanes ab iustificando reijcerent, mores amplecterentur, perinde quasi nos, qui verum Deum colimus, & filium Dei IESVM Christum, nihil in cerimonijs omninò momenti, & ponderis ad salutem nostram constituamus, sicut tu mi frater paulo ante, de baptismo, & de confessione quoque, ac de ieiunio, alijsque multis potest proponi. Alij vero non iustificari ex operibus legis quẽquam ita exposuerunt, eo quod legis opera ad vnguem perfecerit nemo. Quid si quis perficiat, num idcirco erit iustificatus? aut quomodo nemo illa perfecit, cum etiam si quis aduersus legem aliquid commiserit, indicta habeat sacrificia, & expiationes, per quas ad legis iustitiam ei liceat reuerti? At nec qui summe obseruauerit legem, ille propterea iustificatus fuerit. Quod enim nemo ex ea possit iustificari, non est id hominis vitium, sed scriptæ legis, & omnino neminem legi obtemperasse, illiusq; mandata diligenter custodijsse incredibile dictu est, cum præsertim scriptura non paucis det seruatæ legis testimonium, vt de Tobia, & de Daniele, & tribus pueris scriptum est, & in Euangelio de eo, qui petens à Domino beatæ vitæ consilium omnia se legis mandata ab ineunte ætate expleuisse, est professus. Quod item de Zacharia, & Elisabethe, & Simeone, deque ipso Ioseph est testificatum. Quare illa probabilior meo iudicio est expositio, quam tu mi frater paulo ante strictim attigisti, idcirco coram Deo non iustificare opera legis, quia lex nec menti, nec spiritui vim afferre imperando potest, sed tantum corpori, atque carni. Sui enim arbitrij semper est spiritus, caro autem præcepto, & præsenti pœnæ, si imperium legis detrectet, est obnoxia. Porrò autem in carne, & corpore nulla coram Deo est iustificatio. Etenim qui ita præcepta legis obseruant, vt omnem illorum cultum præ se se in operibus ferant, ipsi vero intus à Deo alieni humanis tantum opinionibus, quæ exteriora intuentur, quæsunt satisfacere, hi legi quidem iusti, de his enim solum, quæ in aperto sunt, iudicat lex, ipsum autem penes Deum iniqui, & iniusti iure optimo habentur. Quid si dixerit quispiam, aliqui sint, qui mandatis legis custodiendis Deo potissimum placere, moremque illi gerere studeant, num hi ex legis operibus iustificati erunt? cum præsertim illa

illa quoque in lege præcipiantur, vt vnum Deum colere, nomenque eius sanctum venerari, ipsum vero amare ex omni anima, & ex omni corde, & in proximum quoque eadem, qua erga se beneuolentia affici, vnicuiq; sit præscriptum. HIC IVLIVS: Non video mi frater, inquit, quid contra dici queat: atque illud quo pacto sustineri hunc qui ista egerit ex operibus legis non esse effectum iustum. Itaque expecto mox quid ipse dicas. QVID DICAM, inquam? Enimuero id quod necesse est, scilicet me his Apostoli verbis potissimum fidem habere, præsertim cum ille idem in alijs locis confirmet. Quemadmodum scribens ad Galatas, inquit: Nos cognoscentes, quod non iustificatur homo ex operibus legis nisi per fidem IESV CHRISTI, & nos in CHRISTVM IESVM credidimus, vt iustificaremur ex fide CHRISTI, & non ex operibus legis, quoniam non iustificabitur ex operibus legis omnis caro. Et rursus, si ex lege est iustitia, CHRISTVS frustra mortuus est. Videtur ergo nobis ex Apostoli verbis, ne si vim quidem legis totam, quatenus scriptura loquitur & præsefert non solum operibus externis, sed intestina etiam mentis religione erga Deum quis comprehendat, sic plene, & vere iustificatum eum esse. ET ILLE: Mirum profecto hoc, inquit, sed explana mihi quæso, qui res tibi ita se habere videatur. AGGREDIAR, inquam, sed te prius id monebo, cum anceps tibi locus in Paulo occurrerit aliquis, quem sit difficile explanare, atq; dissoluere, tu nihil in eo humile, nihil vsitatum, nihil terrenum vt consideres, sed omnia alta, singularia, diuina, si veros eius sensus voles consequi, veluti in hoc loco, cum de iustitia, & de iustificatione mentio fit, concipiendum est in animo excelsis quiddam, quã id, quod de vi, & notione communis iustitiæ in mentibus hominum insitum est. Ac quod diximus nuper, cum de iustitia Dei, quæ reuelatur in Euangelio verba faceremus, idem nunc reperimus, Iustitiam non singulare genus virtutis, sed vniuersam in Paulo sic nominari virtutem. Quam quidem in nobis humana etiam philosophia inuenit, vt iusti illi dicantur, qui nullo prorsus crimine cuiusq; generis, quod legibus vetitum improbatumque sit, impliciti sunt, neq; quicquam omninò contra leges committunt. Sed vt tunc disseruimus, & nunc de integro confirmamus hac humana iustitia, vniuerso videlicet genere virtutis potest quispiam homo ex lege, & operibus legis iustificari, coram Deo autem nequaquam potest. Sed is potest solus, qui diuinæ iustitiæ honore, atq; dono ab eodem Deo fuerit illustratus. Quantum autem Deus homini, & diuina ratio nostræ rationi, tantum genus generi, & illa Dei iustitia huic legum & hominũ antecellit iustitiæ. Porrò hanc suam iustitiam Deus, tum propter fidem, quæ habeatur ei, exercet ipse, & adhibet erga nos, tum etiam in

ipsa fide, hoc est, in habentibus ei fidem informat, atq; imprimit. Quod paulò ante dixit Apostolus, reuelari iustitiam Dei ex fide in fidem. Neque eam potest assequi iustitiam quisquam vel legis, vel hominis vllius eruditione, disciplinaque instructus, nisi is per fidem CHRISTI ad Deum se adiunxerit. Qualis autem illa Dei iustitia sit, & quo è genere censenda, ac definienda, vtinam quidem planè possemus exprimere: sed tamen de ea, vt aliquid dicamus adnitendum nobis est. Non enim desunt, qui dicant perfecta quoq; ad beatam vitam consilia in lege veteri expressa fuisse, eademq; prorsus mortalia præcepta, & Iudæis, & nobis esse: nisi quod nos gratia Dei per fidem magis adiuuamur. Sibi enim ipsis in lege, & suæ tantum opi, atque auxilio homines fuisse relictos, qui nunc in fide CHRISTI diuinæ gratiæ dono, & illustrantur magis, & ad melius Deo obtemperandum roborantur. Quod extremum vt verũ sit, (certè enim paratior nobis à Deo est gratia) non tamen nobis videtur neq; de perfectionis consilijs, neque de moralibus præceptis in lege scripta Moysis tam facile esse concedendum. Sed quomodo in fide CHRISTI planè iustificemur, id quod in lege non possumus, ratio nobis, quantum adiuuerit nos Deus, altior est inuestiganda, ad quam aditus primum nobis ex Apostoli verbis sit. Qui posteaquam ostendit, omnes omninò, & Græcos naturæ, & legi Iudæos præuaricatos esse, mundumque reum totum ancipiti euentu, è Dei omnipotentis iudicio dependere, ne forte obijciat aliquis, & dicat, Redeat ergo ad Moysis legem mundus, illiusque mandata custodiat, & iustificabitur vniuersus: refutat statim huiusmodi oppositionem, & diserte confirmat, neminem posse coram Deo non ex lege modo (hoc enim ante dixerat) sed ne ex operibus quidem legis, quod hic aperte pronunciat, iustificari: affertq; rationem dicti sui, Quoniam per legem, inquiens, cognitio est peccati. Quasi dicat iustitiam illam, quæ acquiritur ex lege, cognitionem tantum esse peccati, ad eum finem, vt peccatum vitetur. At illa, quæ ex Deo est, iustitia, num cognitio & ipsa peccati est, eiusq; vitatio? Minime illa vero: Nullum enim ea cognoscit, aut saltem non animaduertit peccatum, neque in peccatis vitandis, sed in omnibus præclaris, atq; sublimibus rebus, actionibusq; tractandis, ac suscipiendis occupata tota est. Quod totum, vt videamus cuiusmodi sit, intelligamus prius in quo Moysis lex à fide CHRISTI differt. Quà enim vtraque vnum Deum proponit colendum, atque amandum, consentiunt in idem ambæ. Vbi vero lex cultum Dei & amorem hominibus proponit, vt sit hominibus ipsis præsens, & propitius, ad bona terrę acquirenda, & possidenda Deus, in hoc statim CHRISTI fides ab ea incipit discrepare. Fides enim sic nobis amandum Deum proponit, vt omnẽ ex nobis amorem terrenorũ bonorum

norum penitus ejiciamus, atque illum vniuersum in vnũ Deum conferamus, vt sit nobis non tam author, & donator cæterorum bonorum Deus, quàm nostrum ipse bonum: neq; ab eo nos profecti ad alium finem contendamus, sed in eo ipso vno, vt fini nostro insistamus. Nam si in alienis ab ipso Deo bonis, & terram redolentibus infixa sint vota, & desideria nostra, atque ita Deum nobis adsciscamus, vt ipse dator nobis, & donator illiusmodi bonorum sit, quod Moysis lex, quatenus scripta est, semper, & præcipuè hominibus proponebat, quis non intelligat potiorem nobis tanquam Deum alterum illum esse, ad quem cupiditate potiundi anhelamus, quàm eum, à quo nostræ huiusmodi cupiditati speramus subuentum, & suppeditatum iri? Et enim finis semper præpollens, & præcipua causa omnium causarum est, in eamque maximè amore, & studio contendimus, vt appareat, cùm Deum ita amamus, vt bona alia quędam ex eo consequamur, nos illa magis bona, quàm Deum ipsum amare, & veluti Deum potiorem nobis ducere, in quem peruenire desideria nostra, quam à quo illa dirigi, & ad finem deduci volumus. In hoc statu lex Moysis, & filij legis eius fuerunt, vt colerent quidem, & venerarentur vnum Deum, verum idcirco colerent, vt eos ipse in terrã expectatam deduceret, propriamque eis illius possessionem traderet, quo regno terrenarum cupiditatum in populo Israël à lege permisso, cùm homines illa suos, patiatur magni æstimare diuitias, honores, imperiaque expetere, procreationi operam dare, familias augere, suum ius persequi, iniurias illatas liti, & iudicio vlcisci, atq; his deinde in hac tanta colluuione affectionum, & cupiditate rerum earum quæ certatim expetuntur, ab omnibusq; ambiuntur, quasdam regulas apponat, quantum, & quo pacto, & aduersus quos agere, quęrere, vindicareque sit licitum, hanc legem qui adsciuerint, eiusq; mandata seruauerint, iusti fuerint illi quidem, sed apud homines tantùm, & legi illi iusti. Apud Deum verò ipsum nullam veræ iustitiæ, quæ sola diuina est, laudem obtinebunt. Nam neq; Deus ipse hoc genere iustus est, vt eadem sibi expetat bona, quæ homines concupiscunt: in eis verò expetendis à violatione legis, & ab iniuria omni caueat. Sed est iustus Deus, omnibus diuitias bonitatis suæ distribuens, nihil ipse omnino infra se appetens, nullam à quoquam iniuriam, tanquam ipse lędatur, agnoscens. Quod faciunt eodem propè modo, in eoque Deũ imitantur, qui per fidem CHRISTI illius exemplo imbuti, neq; studio neq; cupiditate vlla inhærescunt in terrenis, sed omnem vim suam amandi ac cupiendi in Deo ipso, vt fini, & suo vnico bono constituunt. Hi enim hanc Dei iustitiam, & bonitatem æquabilem omnibus, bonum omnium expetentem, omnib. opem ferẽtem, nemini incommodũ, ne inimico quidẽ, aut hosti

molientem, salutarem cunctis, expertem terrenæ cupiditatis, aliorum maleficia suis beneficiis obruentem, hauriunt ipso Deo donante, & largiente ampliter, & in semetipsis accipiunt, Deoq; similes effecti, quoad quidem homini fas est, humanis animorũ morbis omnibus ex sese eiectis, deferunt imaginem in se omnipotentis Dei: neque regulas isti quærunt concupiscendi, sed nihil mortale, & caducum concupiscunt omnino, tantumq; abest, vt alienum quid appetant, vt ipsi vltrò suimet, suarumq; rerum omnium omnibus indigentibus sint liberales. Hæc nos per fidem opera iustitiæ, longè disiuncta à legalibus iustitiis & sectari, & colere vult Paulus, ad Philippenses scribens, vt synceri, & inoffensi simus, in diem CHRISTI, inquit, plenique fructibus iustitiæ his, qui per IESVM Christum sunt in gloriam, & laudem Dei. His talibus iustis vt Paulus idem alio loco ait, Lex non est posita, sed ipsi magis sunt lex, quorum si reliqui regerentur arbitrio, aut si similes eorum esse vellent, inutilis in totum lex, & superuacanea existeret, quæ illis tantum dominatur, atque præscribit, qui vias carnales, & lubricas insistentes, à prolapsione omni propter metum supplicij debent cauere. At hæc minimè preclara, neque apud Deum magni momenti vim obtinentis iustitiæ est ratio, vt ex ea possit verè quisquam apud ipsum iustificari. Illa præclara est, & solida, & integra, totiusque iustitiæ vim coram Deo obtinens, quæ sibi factorum, morumque suorum exempla ex Dei virtute, atque factis iudicat esse petenda. Hoc sic posito, videamus eadémne sint in fide CHRISTI, quæ & in lege morum præcepta, vel ipsæ morales potiùs actiones, quæ & si vtrobique à Deo deductæ sunt, illæ tamen legis, ad terræ premia conuersæ sunt, nostræ & ex Deo, & in Deo constituuntur. Illæ humanam quandam iustitiam respiciunt, vt cum hominibus, & inter homines tutò, pacateque viuere liceat; & in eo tamen gratia Deo habeatur. Nostræ illius diuinæ iustitiæ eminentis, & singularis exemplo, & imitatione sunt insignes. Nam vt de liberalitate nunc, & de beneficentia potissimùm loquamur, exemplumque in his virtutibus proponamus, num potest videri eodem modo fore liberalis is, qui pecuniam quidem propter alias etiam caussas, & propter ipsum se maximè diligit, atque conquirit: veruntamen ita conquirit, vt neque iniuriam propterea cuiquam vllam afferat, & apud se liberalitati quoque ex illa, & opitulationi egentium esse velit locum, & is, qui pecuniam non alio prorsus nomine amat, nec vllum ex ea fructũ alium cognoscit, quàm benignè facere cæteris, atque egenis opitulari? magnam profectò, iam oportet inter hæc duo liberalitatis genera interesse distantiam. nam qui ex illo priore genere fuerit liberalis, is pedetentim, & cautè sibi semper primo prospiciens, semper suorum commo,

commodorum potiorem rationem ducens, erogabit de suis bonis pauperibus, tanquam ancipiti cura distractus, quemadmodum possit rebus suis saluis, cęterorum quoque saluti, & necessitati subuenire. Noster verò nulla illiusmodi ratione sui habita, vt qui confidens Deo alias sibi opes, alias diuitias in cœlo paratas habet, de his terrenis opibus duntaxat id cogitabit, quo pacto per eas possit incommodum, & egestatem proximo suo depellere. Deus porrò qui vtrique & Iudæo, & fideli in agendo opere misericordiæ versatur ante oculos, quemadmodum versatur? nónne per terrorem Iudęo, fideli per amorem? Quod quidem sic se habere necesse est: Etenim Iudæus, qui bona terræ facit plurimi, Deumque sibi datorem illorum bonorum inuocat, & precatur, parebit Deo imperanti, & monenti, vt proximum suum ex illis bonis, cùm is eguerit, iuuet, & sustentet. Parebit autem ob eam causam, ne si minus illi dicto fuerit audiens, offensus, atque iratus Deus ab eis illum bonis, ad quæ ipse præcipuè amore, & cupiditate labitur, abducat, & abstrahat. Qui est in lege Moysis, quatenus litera fert, propositus imprimis legem illam adsciscentibus timor, vt colant vnum Deum, illique obediant: quo diutiùs terræ bona comedere, & tranquillè illis eos liceat frui, Deo obtemperantes. Qui si minus obtemperauerint, tum intelligant, & vereantur se & terra ipsa & fructibus terræ quibus tantoperè delectentur priuatos & spoliatos ab eodem Deo fore. Nos verò fide CHRISTI instructi, cum inopibus, & miseris subuenimus, idcirco opus misericordiæ præstamus, quod confidimus illo modo summum bonum nostrum nos adepturos ipsum Deum, in quo, non in alio fini aliquo nobis proposito omneis spes nostras, & omnia desideria figimus. Qui ergo possunt eadem esse moralia, si neque ex eodem iustitiæ, & bonitatis fonte depromuntur, neque ad eundem finem respiciunt? Sed in illis Iudaicis auaritia quædam semper commixta sit, quæ & in fini ipso spectatur: opes enim & bona terræ præcipuè expetit, & in agendo, operandoq; coniungitur, nunquam enim solutam & liberam sinit progredi misericordiã. Nobis verò & ex Deo ad operandum, faciendumque rectè profectis, & in Deum semper intuentibus, neque vspiã alibi pręmium actionum nostrarum constituentibus quam in eodem Deo, virtus, & iustitia non humano modo, sed diuinitus, neque ex præceptis legis, sed ex Dei exemplo, imitationeque suscepta est, quod in vna à nobis virtute dictum est, de omnibus sit eodem modo dictum. Quo etiam patet nullum perfectum cõsilium dari in lege, quod datur in fide. Ad terram enim tendentibus, & in terra, spe, atque amore constitutis, reputantibus ex bonis, & fructibus terræ subsidium sibi ad viuendum, & lętitiam, atque expletionem animi esse euenturam, nullum insigne consilium

filium dari potest, quod euadat ad perfectionem. Et si posset, nō ille, qui omnia legitima legis implesse se dixerat in Euangelio audisset à Domino, si vellet perfectus esse, vt abiret, venderetque omnia, quæ haberet, & distribueret pauperibus, reuersusque se sequeretur. Hæc enim perfectio & operis, & consilij in CHRISTO solo, & in Euangelio est: ea re quidem, quod nullus est credentibus consiliorum, & operum, nisi Deus ipsemet finis propositus, qui verò alios fineis, alia bona, ad quæ spe, & amore tenderent, sibi designauerunt: hi non modò ab imitatione diuinæ iustitiæ longè abfuerunt, sed ne ipsam quidem humanæ iustitiæ ex lege rationem cumulatè sunt adepti. Quod ergo dictum est, idq. sæpiùs à Paulo, quod ex operibus legis non iustificatur omnis caro coram Deo, & liberè est, & simpliciter dictum, quoniam vera iustitia ex lege non acquiritur. Nihil enim ad perfectum adduxit lex, vt idem ipse pronunciat ad Hebræos scribens: Estq; prioris mandati abrogatio facta propter imbecillitatem eius, inquit, & inutilitatem. Sed hæc de lege veteri, vt in litera descripta est, intelliguntur. Nam si spiritualiter illam accipiamus, idem est legi illi spectatus finis, qui nobis præsens, & cognitus iam est Christus. Accipimus autem hîc iustificationem non pro remissione duntaxat peccatorum, quod nonnulli interpretati sunt, sic enim esset & in lege iustificatio, in qua pro peccato offerentibus & sacrificia illa in expiationem sui facientibus identidem à Deo dimissio peccatorum proponitur. Sed hæc est iustificatio amplior quędam, diuinorumque iustitia, quæ ex similitudine Dei ab eo in nos fidem illi habentes ducta, & deriuata est. Quam Paulus vt assequeretur, illam humanam ex lege iustitiam pro stercore sibi haberi confirmauit. Hæc demonstrata, & cognita in fide Christi iustitia legem veterem Moysis antiquauit, & sustulit. Aut enim illius omnino cerimonias, tanquam vmbras abiecit, aut morum, & religionis præcepta ad sublimiorem finem erigere est conata. Si tamen antiquare est explere, atque absoluere, quod rude antea erat, & tantummodò inchoatum. Hæc, inquam, iustitia ea ipsa est quam in Euangelio CHRISTVS turbas, & discipulos docens, exponere erat solitus, cùm ita dicebat, Nisi abundauerit vestra iustitia plus, quàm illa Scribarum, & Pharisęorum, hoc est, plus quàm illorum, qui ex lege, & ex legis operibus iustitiam sunt consectati, non ingrediemini in regnum coelorum. Quam eandem iustitiam ipse describebat, enucleateq. tradebat, in quibus lex deficeret, demonstrans, & quomodo Deum debeamus in ipsis diuina illa iustitia imitari vbique nobis insinuans. Per legem autem quod cognitio est peccati, ad eum finem dictum est, quoniam lex populo Hebraico lata est, quæ illi esset tanquam adhuc puero & adolescenti pædagogus, illumque in

vnius

vnius Dei] cultu contineret, pręciperetque & doceret, quæ essent tantisper & cauenda, & fugienda, quoad tempus & opportunitas sanctioris præcepti adueniret, sicut ad Galatas scribit Paulus, Lex transgressionum causa apposita est, inquiens, quoad veniret semen, quod fuit promissum. Porrò imbecillitatis est sigillatim monere, & monstrare hoc, & illud deuitandum esse, & in eam quasi viam nos deducere, quæ omnibus periculis infesta, & obsessa difficilem vbique & anxiam habeat cautionem. Illa via est commoda, & longè magis nobis salutaris, quæ tutiore quadam semita nos sine suspicione, & metu ad optimum finem perducit. Proposita itaque est in lege peccati cognitio, vel vt illud, quoad poterat, vitaretur, ac effugeretur: vel si id minimè poterat, quemadmodum quidem non potuit, ad remedium præstantius confugeretur, quod est in Euangelio datum nobis, atque oblatum. INTELLIGO, IVLIVS inquit, & nunc demum mi frater confiteor ignoratum mihi hunc diu in Paulo locum, aperiente nobis Deo, patefactum nunc planè, atque illustratum esse: & reuera ita est, vt ex communibus hominum sensibus, atque ex quotidianis rerum terrenarum considerationibus nequaquam possit Paulus intelligi. Sed in cœlum ascendendum est, & ex diuinis illic virtutibus, atque consiliis huius hominis virtus, mensque inuestiganda, qui non iustificationem in carnis operibus, neque iustitiam Dei in humanis virtutibus, sed vtramque in Deo, & ex Deo diuiniore quodam modo, supra omnem rei creatæ captum statuit. In nobis verò per fidem CHRISTI imitanda Dei natura, & bonitate posuit, quod est maximum ipsum nobis à Deo beneficium. Itaque lumine hoc semel veræ intelligentiæ illato, non solùm iste locus, sed tota ferè epistola, quæ ad Galatas scripta est, mihi videtur esse declarata. ATQVI MI FRATER inquam, quod & hic, & ibi confirmat Paulus, iustum ex fide viuere, & si de eo nobis antè est dictum: tamen dicendum aliquid etiam nunc est, vt imbecillitatem legis melius comprehendamus, & ea quæ passim in Paulo tanquam semina diuinarum virtutum sparsa sunt, altosque, ac reconditos illius sensus percipere valeamus. Est igitur vita quædam quæ illam fidei nostræ donatam à Deo, impressamque in nobis iustitiam profectò comitatur, illi ipsi iustitiæ dignitate par. Sicut enim iustitia illa ex Deo in nobis inest, sic & vita. Et quemadmodum iustitiam ille nobis suæ bonitatis, iustitiæque effigiem, obsidemque erga nos optimæ voluntatis, sic & vitam præbet, imaginem suæ immortalitatis. Cumque Dei illa iustitia, qua credentes sibi fidemque habentes Deus ipse insignit, ita excellat, atq; emineat, vt cum ea legis iustitia comparata humanã istam omnem obscuret æquitatẽ, iniquitatemq; eam quodã modo potiùs videri cogat: sic vita illa,

quæ

quæ diuinæ comes est iustitiæ, mortalem vitã hanc morti, quam vitæ ostendit coniunctiorem. Etenim profectò bonus, & iustus est Deus, eosque, quos sui dedit esse imitatores, non solùm in virtute, atque in iustitia, sed in vitæ quoque genere voluit se imitari, vt immortalitatem Deo similem assequerentur, qui similem Deo essent eius singulari beneficio, iustitiam assecuti. Atque vt ipse semper vno modo beatissimus, sic hi, qui se ad eum per Christi fidem adiunxissent, in hac quidem vita beati, in altera verò essent seipsis etiam beatiores. Proinde totus iste ordo sic texitur, seriesque deducitur, vt nos quidem fidem erga Deum afferamus, quæ quanquam ipsa diuino munere alitur, & confirmatur in nobis, aliqua tamen est pars in ea nostræ voluntatis. Deinde ista fides Dei omnipotentis iustitiam excitat, per quam ille vt est verè bonus, non ignoscit solùm ad se accedentibus, & per fidem sese illi dedentibus: sed eos eadem propè iustitia, qua est ipse prædi-tus, & eodem genere bonitatis exornat. Tum autem sic ornatos, & effectos sanctos in gratiam, in amicitiam, in cognationem recipit, adoptatque in filiorum nomen, vitamque illis beatam, & immortalem tribuit, longè abhorrentem ab hac vita, quæ mœroribus, & doloribus, & periculis, quæ denique morti, & corruptioni tota addicta est. Quam quidem fragilem, ac mortalem vitam non iustitiæ illius donum, sed tantum naturæ retinemus, iustisque ea, atque iniustis promiscuè data est. Cuius etiam auferendæ, aut relinquendæ lex habet potestatem, tribuendæ verò nequaquam. Si quis enim commiserit in legem eo genere peccati, cui pœnam mortem lex ipsa sanxerit, is lege interimitur, nec habet potestatem lex pœnam illi remittendi, peccatumque condonandi. Nihil enim præter præscriptum, & constitutum nouare, nec quod semel in ea sanctum est, lex commutare litera vna potest. Qui verò legem ad vnguem seruauerit, nilque in ea offenderit, quamobrem morte esse dignus censeatur, huic non noua aliqua vita donatur, sed quam ipse per sese habet, ei vita illa relinquitur, quæ est naturæ, non iustitiæ vita, vt illud tantum legis sit donare vitam, quibus non eripiat. Quod si iustitiam illam, quam intelligimus ex iustificatione, & quærimus, sua certa vita consequitur, quæ non naturæ sit, sed eius ipsius iustitiæ propria, nullius aut donandæ vitæ habet lex facultatem. Igitur ne eam quidem iustitiam donare lex potest, per quam vita acquiritur præstantior. Quo perspicuum fit, non esse ex lege, neque ex operibus legis iustificationem. Atque ego hoc non planius exprimere possum, quàm ipsemet Paulus, ad Galatas sic inquiens: Si data esset lex, quæ posset viuificare, verè ex lege esset iustitia: sed conclusit scriptura omnia sub peccatum, vt promissio ex fide IESV Christi daretur credentibus. Quibus ex verbis patet: quoniam

vitam dare lex nobis suo, & proprio munere non potest, ne eam quidem posse ab ea dari iustitiam, quam necessariò vita illa consequitur. PRORSVS tibi assentior, IVLIVS inquit, & quoniam de quo antea sæpe dubitaueram, nunc soluto, & pacato sum animo, satis in memetipso concipiens neminem posse ex lege, neq; ex operibus legis iustificari, quando altior quædã iustitia, quàm ista humana ad iustificandum quæritur, quæ vni fidei donatur à summo Deo, vt is, qui ei credit in similitudinem, ac imitationem diuinæ iustitiæ deducatur, quoniam, vt dico, inquit, hæc iam mihi percepta est iustificatio, locusque difficilis, & arduus in Paulo explanatus, peto nunc à te, vt de ipsa fide, quid ea sit, & vnde tantum honoris, & gratiæ apud Deum obtineat, velis mihi explicare. Tametsi enim magnam partem per me ipse, quid illa sit, quantumque valeat, intelligere mihi videor, tamen non ita mihi ipse satisfacio, vt spero abs te iri satisfactum. RECTE HOC, inquam, mi frater exquiris, & ab hoc aditu, ac tanquam vestibulo nostræ disputationis, si dux, & mõstrator nobis affuerit Deus, ad illa secreta, occultaque veniemus, in quibus positum est summum & maximum fidei CHRISTI mysterium. Quare eiusdem Dei spiritum, opemque implorantes ab ipsa ordiamur verbi vi. Est enim multiplex in communibus hominum sermonibus, & in ipso quoque Paulo verbi huius significatio. Interdum enim fides est in dictis veritas, & in factis integritas, cùm fictè nihil, nec simulatè agitur, aut dicitur, ex quo vsus latini sermonis ita loqui consueuit, cùm quid sine dolo & fallacia factum sit, bona fide id fuisse actum. Itemque bona existimatio eorum qui negotiantur, fides appellatur, cùm rectè illis res pecuniaria committi existimatur, qua fide & forensia commercia, & omnis mercatura potissimùm continetur. Quod etiam latiùs patet in omni opinione integritatis, & iustitiæ, cùm eum, qui muneri alicui, imperióue præpositus sit, fidem suam præstaturum esse confidimus, vt cunctis affectis iniuria, & ad fidem illius confugientibus, paratum videatur esse in illius prudentia, æquitateque præsidium. In sacra scriptura aliquando fides est ipsa conscientia intus dijudicans, quid verum sit, & quid falsum, in his quæ aguntur, & quid simulatum, ac fucatum, quid sincerum, & simplex. Quo sensu Paulus: Quicquid ex fide non est, peccatum est, inquit, ex fide idem, quod ex veritate, & synceritate conscientiæ intelligens. Nonnunquam etiam fides constantia est in præstando, quod quis promiserit, vt paulò suprà Paulus: Nunquid horum infidelitas fidem Dei abrogabit? hoc est, si hi non steterunt in his, quæ Deo promiserant, num item non stabit promissis suis Deus? Sed vt hæc, & cętera fidei significata omittamus, quæ ad nos minùs pertinent, veniamus ad id, quod nostrum est, vt fidem intelligamus

gamus esse credulitatem, non eam, qua faciles sumus ad credendum, sed eam, qua credimus, qua in sententia, & facere fidem, & habere; & in ea fide esse vulgò homines loquuntur, quod est in omnibus credere, & vel persuadere aliis, vel persuasum ipsum esse. Sed nos, qui scripturarum more loquimur, fidem CHRISTI cùm pronunciamus, in vno hoc fidei verbo totum id intelligimus, quod est credere Deo, & CHRISTO, illique confidere. Non enim fides nostra simplex est credulitas, quanquam sedes, & fundamentum fidei credere est. Sed fides in Deum plena, atque integra est, ita credere, vt confidamus, hoc est, vt non minus spei insit in ea, quam credulitatis. Etenim ea credimus, quorum magna pars ad nos ipsos pertineat, & semper confidere, credere etiam est. Credere verò ipsum non continuò confidere, vt cùm credimus, Deum esse, rectum id quidem est, & necessarium, & fidei debitum. Sed tamen hoc veteres etiam Græci, gentesque ferè omnes crediderunt, nec vim propterea tamen fidei tenuere. Vbi ergo iam incipit apparere fides? cùm id, quod sequitur, etiam credimus Deum fieri remuneratorem omnibus quærentibus se. Hæc nimirum à Deo remuneratio cùm est à nobis credita, quoniam quidem pertinet ad nos, facit, vt confidere incipiamus Deo, & cum credulitate ipsa spem iunctam habeamus, si eum quæsierimus, atque cum amore, ac desiderio ad eum fuerimus conuersi, fore nos illius bonorum, benignitatisque participes. Quod confidere vtique est, & non solùm Deo, sed etiam in Deum credere. Ac vt maiore cum authoritate de fide ipsa loquamur, definitionem Apostoli in medium adducamus. Qui sic ad Hebræos inquit: Fides est susceptio rerum earum, quæ sperantur, index earum, quæ non cernuntur. HIC IVLIVS: Fidei, inquit, definitionem ex Paulo affers, quæque obscura semper habita fuerit, conflictatio omniũ ferè interpretum demonstrat. Sed tu mi frater verbum illud Græcum hypostasis, quod cæteri transtulerunt substantiam, cur susceptionem conuerteris, audire ex te aueo. Certè enim verbi huius ipsius cognitio, cùm ritè percepta fuerit, quasi lumen quoddam extiterit ad huiusce loci obscuritates, & tenebras illuminandas. SVSCEPTIONEM voco, inquam, vim, & sententiam Græci verbi secutus, quo ὑφίστασθαι non solùm subsistere, hoc est, manere, atque hærere in seipso, quo sensu treis in diuinitate ὑποστάσεις esse dicimus, quas nos transtulimus personas: sed sustinere etiam quoddam est, & submittere, ac supponere se, siue negotium aliquod, munúsue recipias, quod pro te subire, aut pro altero paratus sis, siue cuipiam spei, aut opinioni aut sententiæ temetipsum subiicias. Atque hoc verbum aliis quoque locis Apostolus: vt ad eosdem Hebræos: Cohortamur vos

ipsos per singulos dies, quoadusq; vocatur hodie, ne quis vestrûm obdurescat ex deceptione peccati: Participes enim facti sumus CHRISTI, siquidem principium hypostaseos vsq; ad finem firmum retinuerimus, hoc est, si permanebimus in eo, quod a nobis est susceptum, si non exciderimus spe, & fiducia erga Deum. Et ad Corinthios: Misi fratres, inquit, vt ne gloriatio nostra de nobis inanis sit in hac parte, vt quemadmodum dicebam, parati sitis, ne si fortè veniant mecum Macedones, & offendant vos imparatos, rubeamus nos, ne dicamus vos in hypostasi hac gloriationis, quod idem est, ac in eo, quod suscepimus, vt gloriaremur de vobis. Indicat autem hæc hypostasis non leuem quandam, neque improuisam, sed meditato consilio susceptam actionem. Vt item ad Corinthios: Quod loquor, non loquor secundum dominum, sed velut in insipientia in ista hypostasi gloriationis, quoniam multi gloriantur secundum carnem, & ego gloriabor. Vbi ostendit se volentem, & scientem suscipere hanc prouinciam gloriandi, quæ tamen non secundum Deum sit, sed secundum iactantiam, & gloriationem carnis. Verùm omissis vocabulis vt veniamus ad rem, cùm fides definiatur ab Apostolo, susceptio earum rerum, quæ sperantur, index earum, quæ non cernuntur, sic intelligamus huiusmodi definitionem, vt fides sit, vel sperare ex credendo, quæ oculorum visioni subiecta non sunt, hoc est, spiritualia, & æterna, vel credere sperando, quanquam fidei fundamentum sit credere, tamen spes ipsa continet in se fidem, & absq; spe fides inanis tota est. Atq; hæc est propria fidei CHRISTI diffinitio. Nam & Iudæi cùm vnum esse Deum crederent, eumque colerent, & venerarentur, atque illi confidere se dicerent, spemque in eo ponerent bonorum assequendorum: ea tamen ab eo sperabant bona, quæ oculis, & sensibus percipiuntur, hoc est terrena, atq; humana. Nos verò, qui & Deo credimus, & in Deum per vnigenitum filium eius IESVM Christum ita confidimus, & permittimus nos Deo, vt nihil ab eo mortale, nihil interiturum expetamus, neq; digna ista huiuscemodi munera tanto authore esse existimemus: Sed ea potiùs speremus, & expectemus ab illo, quæ tribuenti, & donanti consentanea sunt, magnitudine eximia, perpetuitate æterna. Est igitur vera fides CHRISTI & Deum, & Deo, & in Deum credere, quod est illi confidere, vt speres ab eo, quæ æterna bona sunt, ea porrò huiusmodi, vt nullis sensibus comprehendantur, sed sint tota in illa fide, & spe, si Deo confidamus, & si eum amauerimus, expectationi nostræ reposita. AVDIO mi frater, IVLIVS inquit, & de verbo hypostaseos, Christique fide, quo pacto illud intelligendum, hæc accipienda sit, tuam sententiam probo. Sed cur Apostolus de fide CHRISTI speciatim loquens, exempla fidei

constituerit ex illis, qui longè tempus Euangelij antecesserunt, & in Abel, Enoch, Abraam, Iacob, cęterisque Patriarchis, fidem hanc, quam diffiniebat, fuisse affirmauerit, hoc est, quod cupio mihi abs te explanari. Non enim videbatur propriè fides, in illorum rebus gestis, sed in Apostolorum, & Deo credentium per Iesum Christum diffiniri. QVONIAM, inquam, IVLI, & ad Hebræos Paulus scribens eos in patribus suis voluit commonefacere, vt plus haberet hortatio sua ponderis, & cùm exemplum tum graue sit, si ex antiquitate depromatur, ad vetusta, & celebrata maiorum facta eos reuocauit, veteresque illi tamen, cùm ea, quæ gererent, in corpore, atque in vmbra tanquam figuras, & simulacra præmitterent venturæ post aliquot secula veritatis, veritatem ipsam nihilominùs iam tum spiritu sancto edocti perceperant, & sic crediderant in futurum CHRISTVM, quomodo nos in eum, quem non vidimus, credidimus. Sed vt redeamus ad superiora: Fides CHRISTI hoc habet peculiare in se, vt ea, quæ nec cerni oculis, neque vllo sensu percipi possunt, a Deo sola, & potissima expectemus, confidamusque illius benignitati, & veritati nos ipsius diuino munere illa assecuturos. De quibus idem iste Apostolus, Quæ oculus non vidit, & auris non audiuit, & in cor hominis non ascenderunt, prompta habet Deus diligentibus eum. Et alio loco, Breuis, leuisque afflictio in nobis, inquit, æternum pondus gloriæ creat, dum non cogitamus ea, quæ videntur, sed quæ non videntur. Nam quæ videntur, ad tempus tantùm sunt, quæ non videntur, æterna. Quòd verò ista ipsa sperare, & concupiscere à Deo solo debeamus, quæ æterna, & inuisibilia sunt, illa ratio docet, quòd hoc solum verè est Deo credere, atque confidere. Nam si ita confidamus, ac credamus, vt ista appetamus ab eo nobis dari, quæ sunt terræ bona, non vnum iam Deum, sed complureis esse Deos suscipiemus: quotquot enim extiterint, ex quibus nobis sit spes potiundi bonorum mortalium & caducorum, illorumque fruendi, tot nobis deos, & dominos profectò constituemus. Nam siue a populo sperandus honos fuerit, aut potestas aliqua, aut emolumentum, populus ipse nobis erit Deus, plusque illius voluntati, quàm Dei opi confidemus, siue eadem postulabuntur a principe, Dei apud nos locum princeps obtinebit. Denique in amore terrenorum bonorum, qui suppeditauerit amori nostro, cupiditatibusque suffragatus fuerit, is nostram ad se omnem conuertet fiduciam: ex quo Iudæi, qui ad hæc terræ bona potissimùm aspirabant, ad asciscendos quoque & colendos falsos deos, faciles sæpenumerò, & prompti extitere. Non enim neque in rebus molestis, ac tristibus, illa bonorum spe à Deo insensilium se sustentabant, & sæpe oblatis aliunde præmiis, aut voluptatibus a Dei veri nomine de-

ne deficiebant. Quod cùm sæpe aliàs, tum in Ieroboam præcipuè, & decem tribubus Israël fuit manifestum. Ille enim vt regnum sibi stabiliret, quod ex dissensione populorum ceperat, illi vt regem haberent fauentem sibi, atque propitium ferè omnes à vero Deo, & cultu Dei, temploque ipsius sancto auersi, ad ementitos Deos, & falsa idola transfugerunt. Proinde nos quoque qui fidem CHRISTI profitemur, cùm Deo nos credere, & Catholicæ Ecclesiæ enunciamus, sic debemus de nobismetipsis cogitare inanem esse fidem hanc, nisi etiam in Deo speremus, & confidamus, atque ab eo illa expectemus, quæ futura sunt immortalia bona. Itaque qui cupiditatibus rerum terrenarum, & carnis illarum dediti, & vel etiam ambitione, vel auaritia excæcati summum in his bonum, quæ sensibus comprehenduntur, & suum omne studium collocant, atque constituunt, hi fidem, quam voce vsurpant, corde nullam retinent, neque Deum sibi, sed mundum dominum constituunt. Ex quo fit, vt in astutia, in malitia, in fraudando, in vlciscendo, in vim afferendo, in omnia miscendo, omnibusque modis attentando magis quàm in Deo, & Dei ope fidentes, conentur ad ea peruenire, quæ peruersa opinio, corruptaque cupiditas fingit, atque constituit sibi esse bona. Est omnino aditus, & tanquam ianua ad ipsam solidam ac perfectam fidem ista animi credulitas annuentis Deo se, & CHRISTO atque Ecclesiæ credere. Sed non in eo plena fides, quandoquidem sine firma spe, atque fiducia in summum Deum fides vera non est: spes autem, & fiducia esse non potest, si hæc interitura bona potiùs expetimus, de illis æternis minùs laboramus. Sed tamen qui suum in ista credulitate nomen professus Deo, & in nomine sancto CHRISTI baptizatus est, ad explendos fidei numeros omnes profectò fit paratior, quàm is, qui ne istam quidem fidei CHRISTI nominationem æquis auribus accipit. Verum in eo tamen est fides, vt credatur, & confidatur, idque certo consilio, & deliberata fiat voluntate, Fidem enim habere etiam sperare est, & confidere. Qui verò tantummodò verbo, nulla meditata in corde ratione sese annuunt credere, cùm in mundo iidem multò maximam spei suæ partem fiduciæque ponant, hi non tam fidem ipsam tenere, quàm ad fidem quendam introitum habere sunt existimandi. Quòd si is esset Deus, qui non omnia posset, & valeret vnus, aut si quæ ab eo suis cultoribus proposita sunt, non eadem essent optima, ac præstantissima, profectò & alios deos constituere, eisque confidere, & alias res appetere hominibus foret licitum. Vt enim diximus, qui quopiam confidit, Deum sibi quodammodo illum facit, in quo suam ponit fiduciam. Sed cùm & omnipotens Deus, & nihil illius donis cœlestibus sit præstabi-

 lius,

lius, atque adeò illa sola sint, quæ nobis à Deo ostenduntur, & promittuntur vera bona, ideo nec illis est quicquã à salute vera abertantius, qui à CHRISTI fide alieni sunt, neq; iis miserius, qui fidem ipsam CHRISTI ore, verbisq; professi alias alibi spes, & alios penè Deos, quibus potiùs confidant, sibi proponunt, & erigunt. Quocirca sic concludamus, certam, & veram fidem esse eam, quæ ea, quæ cernit oculis, manibusq; comprehendit, manifesta, & indubitata mortalis vitæ cõmoda abjicit vltrò, & segregat ab sese, vt ea, quæ sperat, & credit, adipiscatur à summo Deo, quæ quidem etiam fides hominem ex carneo & corporeo spiritualem prorsus reddit, agnoscentem cógnationem, quæ sibi cum Deo est, & ad Deum ipsum, tanquam ad suum summum bonum credendo & confidendo, illumq; imitando prorsus erectum, inq; eo solo eorum bonorũ, quæ ab omni sensu remota sunt, eademque & summa & immortalia existunt, spem, atq; expectationem omnem suam assequendorum reponentem, per quam fidem postquam ita credidimus Deo, vt spem omnem nostrã, omnemque fiduciam in illo constitueremus, amoremq; erga illum nostrum his terrenarum rerum studiis atque amoribus non pateremur decerpi, neque distrahi, illæ in nobis præclaræ, atq; eximiæ virtutes gignuntur, quæ diuinam in nobis referunt virtutum similitudinem. De quibus ad Galatas Paulus, Qui suppeditat vobis spiritum, & operatur virtutes in vobis, ex operibus legis, an ex auditu fidei id agit? & re vera, cui ista sordent interitura, & mortalia, solumque is ad cœlum, & ad Deum sperandis illis bonis cœlestibus erectus est, quis hunc potest, aut iustum, aut continentem, aut beneficum, & misericordem ex hoc humanarum virtutum genere æstimare? altiùs se multò attollit iste in omni genere virtutis, & proximè ad Deum imitatione accedit, quandoquidem promptior est illi, & paratior benefaciendi facultas, qui ea, quæ communicat cum aliis, & distribuit, parum ad se, aut nihil putat pertinere, solamque præclaræ actionis voluptatem cum Deo omnia conferens sibi retinet, operæ autem fructũ, & pecuniæ in alios dispertit quàm is, qui eisdem rerum terrenarum affectionibus implicatus, quas à suo proximo incommoditates depellit, in eas ipse veretur, ne quandoq; possit incidere. Certè enim ille prior ab omni rerũ harum affectione remotus genus benefaciendi singulare, & propè diuinum in seipso exprimet: hic posterior, bonus tantùm & iustus, inter homines habebitur. Atqui posteriorem hunc lex, illum superiorem CHRISTI fides conformat. Est enim fidei CHRISTI, vt sæpe iam diximus, negligere omnia humana, & mortalia, neq; illa nobis bona existimare, quæ hic tenẽtur, & possidentur, sed ad ipsa cœlestia, & nõ interitura aspirare, eorumq; locare, & ponere assequendorũ spem,

totam

totam in Deo, & confidentiam nostram. Sed quoniam de his, multis sæpe locis ab Apostolo fit mentio, erit nobis item locus de illis alias loquendi. Nunc redeamus ad Apostoli verba, qui tāquam rationem reddiderit, cur ex operibus legis nemo iustificetur, eo quod per legem cognitio peccati, hoc est, quoniam lex nihil seipsa maius demonstrat, neq; altius, sed solam tibi notionem peccati insinuat: aliud autem est vitare humanam iniquitatem, & aliud diuinam adipisci iustitiam, longeq; diuersum, disiunctumque est nosse peccatum, & ad gratiam aspirare, subiungit: Nunc vero seorsum a lege iustitia Dei manifesta facta est, testificata ab lege, & à prophetis. Nunc inquiens illa iustitia Dei, quæ sola facit vere iustos, in lucem est edita, atq; apparuit, de qua lex, & prophetæ dederunt testimonium. neq; id parce, atq; anguste, sed plurimis in scripturæ locis. De qua Esaias in persona domini, Propè est salus mea vt veniat, & iustitia mea vt reueletur. Ac vt non de humana, neque de legis iustitia appareat dici, quæ in præcipiendo, aut vetando, damnando, absoluendóue tota ferè consistit, etiam subijcit: Et erit opus iustitiæ pax, & cultus iustitiæ silentiū. Sola enim Dei est iustitia, quæ cum animorum pace, & silentio colitur, tanquam stirpes omnium cupiditatum ipsa ex animis elidens, neque vllum penitus in mentibus relinquens diffidium huiusmodi, quo pacto hoc appetendum, atque idem rursus alia ex parte fugiendum sit. Vel cum dicit huius diuinæ iustitiæ effectiones operaque demonstrans: Vocaui te in iustitia, & apprehendi manum tuam, & seruaui te, & dedi te in fœdus populi & in lucem gentium, vt aperires oculos cæcorum, & educeres de inclusione vinctos, & de domo carceris sedentes in tenebris. At hoc legis certè iustitia non facit. Hos enim ipsa potius incluserat, & vinxerat. Cui ergo esse potest dubium, talem Dei iustitiam viuificantem eos, qui in peccatis mortui sunt, & cæcos mente illuminantē, eam esse, quæ non in lege expressa sit, sed quæ cū fide conserta, atq; coniuncta cingulum circundat renibus, sicut scriptum est: Et erit iustitia cingulum lumborum eius, & fides cinctorium renum eius: & hanc a prophetis, & lege testificatam, tametsi nos pauca è multis testimonia, subiecimus, quæ plurima passim in tota scriptura, & de hac ipsa iustitia, & de vniuersa pariter gentium vocatione scatent, quas huius lex iustitiæ erat excitatura, & ex illis ecclesiam sanctiorem constitutura, de qua sic aperte, & perspicue Esaias, vt hæsitationi non sit locus: Vniuersi filij tui, inquit, erunt docti a domino, & multiplicabit pacem filiorū tuorum, in iustitia fundaberis. Hæc inquam Dei iustitia seorsum nunc à lege manifesta facta est, cui nihil cum lege rationis est, atque commercij. Alio n. ex genere, & ex alio ordine tota est, diuinarum virtutum videlicet in nobis creatrix, non humanarū, iusti-

tia inquam Dei manifesta facta per fidem IESV Christi in omnes, & super omnes credentes, hanc inquit, iustitiam Dei fides IESV Christi in lucem extulit. Antea enim in Deo quidem semper erat, & radios interdum suos, occulto tamen tramite in aliquorũ mentes & corda iaciebat, præsertimque eorum, qui essent ex semine Abraæ. Illud enim genus præcipue electum fuerat à Domino, vt quomodo ex eo author, & promulgator maximi mysterij edendus erat, diuino indicante spiritu prænosceretur ab eisdem, à quibus parturiebatur. Nunc vero IESV Christo docente, atq; monstrante Dei illa eminens, præcelsaque iustitia in toto mundo patefacta est meridiano solis lumine multo clarius. Non solum enim nouere homines, qui IESV Christo crediderunt, illam in Deo iustitiam cuiusmodi esset, sed eam ipsi in semetipsis sunt experti. Etenim quemadmodum Deus fidem intuens eorum, qui sese ei dederunt, & credendo, fidendoque permiserunt, nullas veteres iniurias, nihil pristinæ impietatis, nec iniquitatis illis exprobrauit, sed omnium præteritorum scelerum memoria statim obliterata: omnibus eos vltro affecit beneficijs, non vt liberaret tantummodo pœna, & supplicio: sed etiam vt sanctos efficeret, atq; iustos, quo patre Deo digni effecti, cœli hæreditatem iure adire possent: sic nos eadem Dei iustitia, eadem benignitate imbuti, atque ornati, ipsum illum, vnde eam hausissemus, imitaremur, nihil odio, neque iræ, nec libidini vlli tribuentes, ab earum rerum cupiditatibus alieni, per quas perturbationes huiuscemodi in animis nostris exoriuntur, ad benefaciendum tantum, & ad benemerendum intenti, quod sola fide in Deum nobis aduenire potest. Eadem enim fides per IESVM Christum tradita nobis, & insinuata, & iustitiam talem in Deo vt cognosceremus, effecit, & vt in nobis similem ab eodem Deo insitam & datam acquireremus, elargita est, quæ credentibus data est, hoc est huius ipsius fidei, & credulitatis nomine non tanquam legem habentibus, nec rursus tanquam probitate, & innocentia præditis, quippe cum nec gentes legem cognoscerent, & omnes omnino homines peccatis essent oppressi: sed data est gloriæ, & gratiæ, & beneficentiæ summi Dei. Nam si Hebræis tantum data fuisset, vbi Dei æquitas pari studio affecti ad omneis conseruandos, quos pariter creasset? Si tantum probis, & innocentibus, vbi Dei gloria? aut quis eius benignitati, & voluntariæ liberalitati fuisset locus? Data est ergo ea, & donata credentibus, qui suum nullum meritum afferunt, non enim credere, mereri est, & ijdem maxime ornant, atq; magnificant gloriam omnipotentis Dei. Proinde in hac communione indignitatis, & peccati, qua cuncti comprehensi erant, nulla erat prorsus distinctio, quamobrem huic potius, quam illi tribuenda esset, sed omnes pariter egebant gloria Dei, vt iustificarentur

rentur

rentur gratis eius gratia. Opus erat, inquit, vt suam gloriam ostenderet Deus, quatenus gratis, & sua innata benignitate, non ipsorum vllo merito eos iustificaret. Hæc enim est vera virtutis, & bonitatis, & diuinæ iustitiæ gloria, facere omnia gratis, & propter se, neque expectare, quoad quis mereatur, sed vltro suam gratiam, & benignitatem credentibus offerre. At quo interprete, quo instrumento hoc fecit Deus, per redemptionem, inquit, quæ in CHRISTO IESV, quem proposuit Deus placamentum per fidem, in ipsius sanguine. TVM IVLIVS: Adhuc mi frater, inquit, quæ abs te dicta sunt de iustificatione nostra, de fide in Deum, & de ipsa Dei iustitia ita mihi inhæserunt, vt nihil habeã certius, neque firmius, quàm ita habere se rem, neque id credulitate tantum simplici, sed clara & valida ratione adductus. Nihil enim est melius, quod attribuamus Deo, quàm eum talem esse, qualem hæc ipsa iustitia demonstrat. Quod si in Deo omne inest, quodcunque est optimum, & hoc, quod optimum est, inesse in eo necesse sanè est. Neque intueor tamen, omnibus meæ mentis viribus, & omni intentione animi circumcirca aspiciens, quid illustrius offerat, & quid magis persuadeat intelligentiæ nostræ illa tantopere laudata apud homines philosophia, cum argumentis & rationibus, quid concludit, atque firmat, quàm hæc pura, & simplex virtutem, & iustitiam & beneficentiã summi Dei summatim narrans oratio. Itaque ea non me docuit solum, sed etiam vehementer accendit, vt hæc mundi bona quotidie magis, magisque despiciens in illis tantum bonis, quæ cœlestia, & æterna sunt, à Deo expetendis studium omne meum, & omnem curam reponam. Video enim non secus ac si oculis idem cernerem, neque falli nos spe nostra, si verè confidamus Deo, neque ipsum Deum à natura, à iustitia, à bonitate sua posse deficere. Vnus adhuc restat scrupulus, is iste, ipse, in quo Paulus nunc versatur, nec mihi ille quidem, sed his, qui fidei CHRISTI libenter sæpe obtrectant, qui cum reliqua forte omnia concesserint, fidemque in Deum causam omnium virtutum in nobis assensi fuerint, nec sine ea ad gratiam posse veniri annuerint, illud tamen dicant, quod quotidie dicunt, nihil opus fuisse CHRISTO, nec CHRISTI morte, sed potuisse mundum inspirante Deo, nihilominus in hunc sensum & fidei mysterium sine CHRISTO peruenire, quasi hoc in nobis reprehendant, quod in istud fidei negotium, CHRISTVM ita admisceamus, vt absq; eo de salute & de Dei gratia penitus diffidamus. Nam quod Dei filiũ facimus, quod æqualẽ Deo, quod virtutẽ Dei omnem in seipso deferentẽ, alia fortasse disputatio sit, neq; propria huius loci. Quòd vero sine eo erga Deũ fides non sit, & quod hac vna omnino ianua ad vitã sit introitus, cuperem admodũ mi frater à te aliquid

proferri in medium, quod possemus horum talium molestissimis percontationibus respondendo opponere. DIVINVM est hoc consilium, quod quæris mi frater, diuina consideratio, quam nos homunculi non tam indagare rationib. & scrutari, quam venerari, suspicereq; debeamus. Est enim hoc fidei præcipuum & proprium, non inuestigare curiose, quod suscipias, sed id simpliciter, & syncere credere. Veruntamen quoniã quod cũ pietate agitur, nunquã ingratum id Deo, neq; infensum esse solet, afferemus aliqua non tã expressa in scripturis sanctis, q̃ adumbrate posita, per quæ hæc possit quæstio dissolui, Deum ante deprecantes, vt sensum nobis rectũ ita tribuat, inducatq; in omnem nos de filio suo veritatem, si eum nos verentes, & honorem ei toto animo deferentes ipsius benignitatis, & sapientiæ gloriam cupimus magnificari. FACIET mi frater, inquit, nam & ipse dixit, Quæcunque poposceritis patrem in nomine meo, dabit vobis. HAC fide in Deum freti inquam, asseueremus primum illud, quod indubitatum, certumque retinemus sola fide erga Deum per IESVM Christum posse nos saluos fieri, neque aliud nomen esse sub cœlo, vt Lucas inquit, in quo salus mundo sit proposita. Quorum etiam vtrunque cognoscere vita est æterna, & eum, scilicet, qui misit, Deum patrem, & eum, qui missus est, IESVM Christum filium Dei. ASSEVEREMVS, inquit, neque de huius fidei constantiã vlla omnino vnquam vis nos, vllius sententia deducat. AT QVI inquam, huiusce persuasionis nostræ & fidei argumentum, primum illud, & quasi fundamentum totius assensionis habemus, quod euentus rerum ita habere se rem cõprobauit. Hoc n. & miracula CHRISTI, quæ ab eo patrata sunt plurima, & maxima indicarunt, & mors ab eodem non suscepta solum sed præuisa etiã, & sæpius prænuntiata, & posteaquam obijsset tertio die à mortuis eiusdem consurrectio, ac sui viuentis discipulis ostensio: Deinde palam in cœlum tot conspecta oculis fidelium ascensio, post Spiritus sancti è cœlo discipulis missa, & dispertita in specie linguarum, & ignis donatio. Virtutes quoque maxime illis, ex eodem spiritu immissæ & inditæ sanandi ægrotos, liberandi à malis dæmonibus obsessos, mancos, & debiles integrandi, integros interdum in debilitatem inijciendi, consistendi sine timore, & perturbatione vlla aduersus magistratus & potentes, ac feroces sæpe minas superborum hominum ac tyrannorum, in mortem sicubi opus esset, & veritatis defensio postularet, alacri animo eundi, atq; hæc omnia tot atque tanta, vt aptè, & facilè, & admirabiliter agerent, non solum vis quædam inaudita cœlestis virtutis ac sapientiæ, sed etiam omnium linguarum vsus & cognitiones illis repente è cœlo datæ. Quarum quidem virtutum, & eius, qui in Apostolis operabatur, Spiritus sancti tãtã vis extitit, vt mun-

mundus, qui auaritiæ totus, & ambitioni, superbiæ quoque, & omnibus turpibus illecebris deditus erat, quiq; ea sola bona intelligebat, quæ ad corpus, & ad corporeas cõmoditates, aut quæ ad gloriam, & laudem inter homines pertinerent, nullam autem animorũ immortalitatem, nullum Dei regnum, nullam alteram vitam, & eam quidem multo potioré cogitabat, stupefactus horum hominum, si illos ex mundo spectes, ignobilissimorũ, & despectissimorum, si ex Deo altissimorum, & maximorum, vita, oratione, miraculis, atq; ea imprimis constantia, qua cruciatus corporum pro CHRISTO, & mortem fortiter sustinebant, conuersus repente ad Deum verum priora vitæ instituta relinqueret, & sese IESV Christo fidelem, subiectumq; traderet. Num paruum hoc tibi aut obscurum veritatis fidei nostræ argumentum videtur esse? MINIME, inquit ille, sed & illustre, & magnum, neque vnquam enim sine Deo, nec sine diuino numine nouæ fidei mysterium inexpectatum præsertim, & insolens, hominumque quotidianis & communibus studijs repugnans, atque contrarium tot sanctissimorum vita & virtutibus, tot miraculis, tantarum nationum concursu & cõuersione ad puriorem vitam potuit frequentari. QVID ILLA inquam, quæ in susceptione fidei, & in Euangelio nobis præcipiuntur, eiuscemodi ne sunt, vt aut plausibilia sint hominibus, aut cum aliarum legum præceptis, atque institutis videantur comparanda? Cuiusmodi sunt, quòd humanæ leges his, quibus sunt latæ, non stabilitatem solum & otium, & ordinem vitæ in cõmunione iuris, ac libertatis, sed etiam opes, imperium, potentiamq; inter finitimos conantur acquirere. Nos CHRISTI præceptis vitaq; eruditi humilitatem animi pro magnitudine, simplicitatem pro sapientia, credulitatem pro cautione, patientiam pro vlciscentia, ignobilitatem pro gloria, pro diuitijs paupertatem, pro potentia imbecillitaté, pro delitijs asperitatem vitæ eligimus, atq; in his spem maximi boni consequendi ponimus, quæ cæteris primo ipso aspectu molesta, difficilia, summa mala, iudicantur. Hæc ne tanta commutatio opinionũ, atque rerum, tamque contrarius & discrepans à perpetuo hominum vsu, & voluntatibus animorum sensus aut veritatem in se melioris vitæ retinere, aut sine Deo adipisci tantum authoritatis potuit? NE HOC quidem fieri vllo potuit modo, inquit, cum tamen nobis iam expertis, & ab IESV Christo edoctis, quantum cœlum à terra distat, tantum hæc vita, quæ oculis carneis despicabilis, & sordida, plenaque miseriæ, & stultitiæ videtur esse, illi; mentis, & spiritus integrioribus oculis cœlestis lætitiæ & verissimarum iucunditatum plenam sese ostendat. NEMPE quia à mundo penitus auulsa est, & in Deo tota defixa, eumque suum possidet bonum, quod summum est in omni natura bonum.

HAC

HAC ratione ipsa inquit. HIC inquam IVLI necesse est hoc vt consideretur, quale sit, quo quid mundi dicitur esse, aut Dei. Sic enim pronunciamus, atq; sentimus quasi alterutrius tantum nos esse necesse sit, vtriusque vero esse nequaquam sit licitum. EXPECTO, inquit, quid dicas, HOC inquam, quod videtur repugnare inter se, & contrarium esse Deo seruire, & mundo, sicut ipse dixit, Non potestis Deo seruire, & Mammonæ. Id porrò verbum Syrorum lingua diuitias significat, quarum quidem nomine omnis cura rerum terrenarum, omnis procuratio corporum comprehenditur. Sed Deus, & mundus Domini nostri sunt, non ambo simul, id enim fieri nequit, sed alteruter eorum, prout vtri nos magis voluerimus dedere, illumque, quẽ elegerimus Dominum & Deum nobis voluerimus constituere. Vtri enim hæserimus potius, & in vtro magis desideria nostra collocauerimus, is à nobis potior, & præsentior habebitur Deus: qui si mundum præoptauerimus Dominum, carnales homines reddemur: si Deum, spirituales. Verum, vt opinor, distinguendum perspicue est inter spiritualem hominem, & inter carnalem, vt quod ad mysteriũ CHRISTI pertinet, fidei nostræ rationem melius post exponamus. Porrò fiet hoc percommode, si operationes carnis, & operationes spiritus ex eiusdem huius Apostoli verbis in medium proferemus, qui sic ad Galatas inquit, scribens. Manifesta sunt opera carnis, quæ sunt hæc, Adulterium, scortatio, impuritas, petulantia, falsus deorum cultus, veneficium, inimicitiæ, iurgium, obtrectatio, iracundiæ, rixæ, seditiones, factiones, maleuolentiæ, cædes, ebrietates, comessationes, & similia his, quæ vobis prædico, quẽadmodum prædixi, quod qui talia agunt, regni Dei non erunt hæredes: Manifesta sunt opera carnis, inquit, quoniam carnalia, & corporea sensus feriunt, & à carnalibus oculis conspiciuntur: quæ quidem carnis opera, alia finis nobis sunt, & id, ad quod tendimus, extremum: alia sunt in his, quæ spectant, & pertinent ad finem. Finis corpus est, & corporis commoda, quæ in Græco epigrammate satis expressa sunt, quo dicitur optimum esse bene valere, honorari pulcherrimum, suauissimum eo frui quo quis maximè cupit. Ita valitudo, suauitas, dignitas carnalium hominum summa, & maxima bona sunt, & ille ex Euangelio hoc idem indicat, qui plenis domi horreis, ac cellis omnibus dicit animæ suæ, Anima habes bona multa reposita in plures annos, requiesce iam, comede, bibe, gaude. Hæc enim bona si cum pace, & sine dimicatione quærerentur, aut iam quæsita, & parta possiderentur, nimirum in his humanorum in corpore votorum summa consisteret. Quoniam autem affectata, anhelata, auide vndique quæsita sunt, neque omnibus pariter queunt communia esse, idcirco in his oppugnandis, insidiandis, contra petendis seditiones, &

nes, & rixas excitari necesse est, & reliqua mala facinora omnia suscipi, quæ non sponte sua, sed horum obtinendorum bonorum gratia perpetrantur. Ista igitur carnis opera, & qui hisce dediti operibus sunt, carnales homines habētur, qui omnes curas suas, & studia omnia ad carnem, corpusque referunt, nihil cogitationibus rerum à sensu remotarum, nihil futurarum post hanc vitam expectationi, nihil Dei prouidentiæ, nihil immortalitati, nihil denique fidei erga Deum tribuentes: sed illud tantum solidum & verum tenere se arbitrantes, quod manibus comprehensum sit. Atque hi tales ipsi cum sint, non modo regnum Dei, legemque rectè, & ordine viuendi nullam, sed ne ius quidem vitæ perpetuum, & firmum possunt recipere. Moritura enim caro, & carnalem secum hominem in eandem mortem rapit, ipsaq; Dei legibus nequaquam subiecta est, idcircoque omnis eius sapientia, apud Deum stultitia est, quoq; abscedit à Deo longius, quod hi faciunt, qui diuitijs, & potestatibus inhiandis quotidie magis in mundum se inuoluunt: hoc fit terrena ista tractando, appetendoque dementior. Atque hic homo carnalis à Ioanne Euangelista notatus, qui non ex Deo, sed ex sanguinibus, & ex voluntate carnis, ac viri natus est, à quo se cupiebat Dauid liberari, cum instaret apud Deum, Libera me de sanguinibus Deus, Deus salutis meæ, inquiens. Hic est, quē Adam nobis primus pater progenuit postquàm peccatum fecerat, & Dei dicto nō fuerat audiens, cum carnem nihil etiam tum admodum appetentem, neque arrogantem sibi, sed rationi prorsus, atque menti subiectam & deditam insperata illa victoria, quam nec ipsa quidem valde concupierat, ad superbiam excitauit, in eamque extulit insolentiam, & temeritatem, vt maius illa deinde ius suum in homine quam rationis semper pugnauerit esse. Quod carnis regnum mors iure est consecuta, quandoquidem caro cum operibus suis vitæ perpetuitatem non recipit, idque ab origine primi parentis peccatum vna cum morte in nos quoque, qui sumus progenies ipsius, & in vniuersam posteritatem propagatum est. Huic autem carnali è contrario spiritualis ille homo opponitur, qui fructus eos appetit, & ea sibi prima proponit, quæ sunt propria spiritus. Porrò autem illa sunt, Charitas, gaudium, pax, longanimitas, benignitas, bonitas, fides, mansuetudo, continentia. Quorum quidem omnium si ex origine, atq; ex authore illa spectentur, Deus caput est. Hauriuntur enim ab eo ista omnia, & referuntur rursus ad eum. Si vero ex nostra parte, illa propter fidem nobis insinuantur, simulac primum enim confidere incipimus Deo, & præmia ab eo illa expectare velle, quæ sunt ab humanis sensibus abscondita, statim dimissa carne ad spiritum nos reuocamus, repudiatisque mundanis, & terrenis bonis causas omnes vna excindimus se-

mus se-

mus solicitudinum, & cupiditatum, animoque intestinis morbis ac perturbationibus liberato pacati, atque modesti, omnibus benigne facientes, nunquam obtrectantes cuiquam, neque ad corpus velut ad finem aliquid referentes, sed omnia in Deo nostra reponentes, agimus beatam etiam in hoc seculo vitam, plenam lætitiæ, & verissimæ iucunditatis, cui nimirum vitæ neq; lex scripta, neq; mors dominatur. Immortalis enim spiritus est, & eius opera æterna. Atque hi sunt, qui per fidem nascuntur ex Deo, & filij Dei fiunt. Primum quia illi similes in omni illa diuina virtute, atque iustitia contendunt fieri, tanquam filij parenti, deinde quoniam abdicato patre mũdo, & pristino repudiato terreni generis nomine in aliud nomen, & familiam aliam transeunt, velut in cœleste genus adoptati, vnamq; illam, & solam expectant hæreditatem, quam de cœlestibus bonis illis largiatur Deus. AVDIO inquit IVLIVS, & hanc admirabilem fidei potentiam etiam atq; etiam magis nosco, cuius certè & author, & doctor fuit CHRISTVS, de quo si aliud argumentum nullum habeamus fuisse illum filium Dei, eundemque humani generis redemptorem, hæc vna quidem ratio, mea iam sententia satis sit, quod gustum, & fructum diuinæ huius sapientiæ attulit ipse in mundum, cæcisq; hominum mentibus lumen prætulit, quod nulla nostra lucubratio, nulla ingenij vis, nullum vnquàm studium potuisset inuestigare, idq; nisi ipse è sinu & gremio patris profectus ab eodem patre Deo ad nos detulisset, iaceremus adhuc omnes sine mente, & erraremus sine duce, & nullo bono consilio actiones nostras, vitamq; dirigeremus. Quamobrem perge tu quidem, vt cœpisti. Et si enim satis edoctus sum, nam persuasus semper antea fui, tamen audire etiam nunc expeto, quæ dicturus es. ATQVI mi frater, ne alterum quidem illud argumentum silentio prætereundum est, quod Paulus ad Ephesios scribens innuit magis, quã explicat, quã ait: In quo habemus (CHRISTO videlicet) redemptionem, per sanguinem ipsius, dimissionem peccatorum secundum diuitias gratiæ ipsius Dei, per quã exuberans fuit in nos in omni sapientia, & prudentia notificando nobis mysterium voluntatis suæ ex beneplacito suo, quo proposuerat in seipso, dispensata plenitudine temporum sub vnum caput redigere omnia in CHRISTO, quæcunq; in cœlo, & quæcunq; in terra. In seipso, id est, per CHRISTVM constituit Deus reuocare omnes ad cultum, & ad honorem sui, vt ipse esset omnium Deus, qui idem fuisset & creator, vt ne tam diuturno errore laberentur homines ponentes in mundo, & in mundanis dijs spem, & inani illa fiducia ad interitum deducti: PRÆCLARVM & hoc argumentum est, inquit, dignaq; imprimis Dei bonitate, & sapientia deliberatio, cuius vtique deliberationis vnicus in omni æuo transactor &

adm i-

administer fuit CHRISTVS, cuius & actio ista ipsa, & actionis euentus satis planè indicauit, & in tanto Dei consilio intelligendo fuisse in illo diuinā sapientiam, & in exequendo, ac perficiendo diuinam etiam potestatē. Nunquam enim homo duntaxat si extitisset, aut tam alte ille sapere, aut tantum complecti potestate valuisset. At nunc quidem orbis ab eo edoctus vniuersus, quanquàm diuisus postea in ritus, atq; sectas: vnicum tamen omnium Dominum, & Deum vnum agnoscit, ac veneratur. Ipsum autem consilium summi Dei, quo per CHRISTVM is voluit cuncta sub se caput reuocare, & redigere, cum venerabile per sese est. Nihil enim illius maiestate dignius, quam repulsa, atq; illusa inanium deorum turba gloriam suam æque omnibus hominibus, nationibusque patefacere, in quo Iudæi sanè quàm ridicule stulti sunt, qui tantum cœli, terræque effectorem peculiarem suum, & proprium vocant Deum, quasi aut cæteri quoque homines non sint, aut si sint homines, nō tamen ab eodem Deo facti, aut creati existant, aut si vtrunque horum ita esse suscipiatur, pacto tamen aliquo & conuento Iudæis obstrictus sit Deus, non se alium præter eos populum in fide, & beneuolentia sua recepturum esse. Sed, vt dicebam, cum venerabile est per se consilium Dei, & hæc illius communis atque æqua erga omnes homines voluntas, cumque omnibus nobis commodum, & salutare (illo enim cuncti consilio ad perpetuam salutem vocati sumus) tum vero ratiò, & via consilij illius perficiendi non modo inaudita, & noua, sed admirabilis, sed incredibilis, sed nescio vnde inuenta, atque in lucem educta extitit. Quid enim tam nouum, tamque præter omnium opinionem accidere vnquàm potuit, quàm ita instrui, atque erudiri homines, qui in mundo versarentur, & hasce tam varias, tamque innumerabiles oculis & manibus, omnique corporis contactu perciperent voluptates, quosque ad consectandas corporum commoditates vita, ad dominandi cupiditatem natura, ad appetendam laudem animi vis quædam erectior stimularet, vt hoc ita constituerent, idque certissimum existimarent, si veram vitam adipisci cuperent, hasce omneis res, quæ de mundo expetantur, diuitias, scilicet, honores, voluptatesque relinquendas, & pro nihilo esse habendas, vt cum hæc, quæ cernimus, & tangimus dimisissemus, tum ea speraremus atque expectaremus, quæ ab oculis, & ab omni sensu prorsus remota essent, præceptumque CHRISTI adimpleremus, sic nos adhortantis, dum ait, Qui vult venire post me, abneget semetipsum, & tollat crucem suam, & sequatur me. Quando quidem repudiare, & abijcere mundum, vnum atque idem propemodum iudicatur, ac semetipsum exuere, atq; abnegare. Atq; hoc cum mirabile admodum, & nouum ex parte imperantis, ac præcipientis CHRISTI, tum etiam

etiam mirabilius ex eorum factis, qui paruerunt. Creditum enim est, assensum est, concursum est in hanc rationem vitæ, & sententiam, neq; id infrequente populo, sed totis generibus hominum, & nationibus. Quodque tu frater paulò ante dicebas, ratio tota viuendi in contrarias partes commutata est, vt quæ apud mundum despicatui ducuntur, ea prima, & præcipua Christiano homini habeantur, quæ autem in mundo plurimi fiunt, postrema. Sed ego nimis longe progredior, tuæq; cursum impedio orationis. Tu vero ad institutum sermonem reuertere, & pertexe reliqua. ADIVVAS me inquam mi frater, non impedis, cum præcurris orationi meæ, viamque mihi aperis, qua facilius, & planius ad illa diuina mysteria adniti queam, quæ sunt in omnibus humanis considerationibus cæterarum longe altissima, vel potius non humana nobis, sed diuina mente, inspirationeq; traduntur, vt ego nunc ex his, quæ à te dicta sunt, sancto inflante spiritu aperiri mihi sentio arcani consilij euidentius rationẽ, & CHRISTI mysterium totum patefieri. De quo idem Paulus scribens ad Colossenses perobscure mihi loqui videbatur, qua sic ait: Pro corpore CHRISTI, quod Ecclesia est, cuius ego factus sum minister, secundum dispensationem Dei datam mihi erga vos, vt impleam verbum Dei, mysterium absconditum à seculis & à generationibus, quod nunc manifestum factum est sanctis eius, quibus voluit Deus notificare, quæ diuitiæ sint gloriæ huius mysterij in gentibus, qui est CHRISTVS, in vobis spes gloriæ. Hæc, vt dicebam, Pauli verba mihi admodum abstrusa esse videbantur, cum hoc mysterium non CHRISTI, aut de CHRISTO, sed ipsummet CHRISTVM esse diceret, nunc intelligo planè mysteriũ fidei nostræ non tam de CHRISTO esse, quam CHRISTVM ipsum: ipse etenim nostræ mysterium est fidei, & fides illa ipsa, sine qua nemini apud Deum gratiæ, neque misericordiæ diuinæ locus vllus est. Quòd siquis cum admittat fidem erga Deum, CHRISTVM tamen reijciat, is eam ipsam fidem, quam admittit, spernere eo ipso in quo admittit, & repudiare intelligendus est. ATQVI INQVIT IVLIVS, hoc quidem certe iam abstrusius est, quam vt possit per me statim percipi. Itaque attento sum animo, quorsum tandem euasura sit oratio tua. PERCIPIES IVLI, inquam, simul ac paulò amplius progressi fuerimus, & aliquid adiunxerimus ad ea quæ superiori oratione à nobis tractata sunt, cum noua, & mirabilia fidei Christi præcepta & opera recensentes maxime mirabamur in tam contrarijs mundo, repugnantibusque sententijs, vt quod paupertatem, quod ignobilitatem, quod iacturam, quod laborẽ illis commodis anteponeremus, quæ sunt his è regione opposita: locum tamen habuisse, & authoritatem sibi vindicasse hanc tam insuetam, & aspe-

asperam, maximeque aduersantem communibus hominum sensibus sententiam Christi, Deique voluntatem, vsque eò quidem, vt mundum totum pertraheret ad sese, ipsumque a seipso deficere, & in alienam naturam quasi transire cogeret. DICTA SVNT illa inquit, & in his mysterij Christi maxima vis demonstrata. SED ENIM IVLI adhuc superest, inquam, maius quiddam, & potentius, quod diuinam illam iustitiam, de qua sæpius à nobis iam dictum est, maximè in nobis depingit, atque format: cuius iustitiæ, tantiq; cœlestis boni ac muneris fides nostra erga Deum ab ipsomet Deo nobis sola est conciliatrix. QVIDNAM illud tandem, inquit? ID INQVAM, quod non solum tolerare, ac pati, atque æquo ferre animo iniurias, iniquitates, contumelias, damna, & detrimenta cuiusque modi in animum inducimus, sed quod excelsius multo atque maius, diuinæque illi iustitiæ maximè simile, ac genuinum est, etiam inimicis benefacere: bona pro malis reddere: quibus odio sumus, eos ipsos diligere: postremò quas solicitudines, atque curas rerum humanarum nostra causa non suscipimus, eas non recusare pro aliorũ salute, solatio, commoditateq; suscipere; vt hoc ipsum quod sumus, quod viuimus, nõ modo nemini omninò fraudi, damnóue sit: Sed etiam quod Dei summi, & præpotentis proprium imprimis est, ad commodum, & vtilitatem valeat vniuersis. PLANE ISTVD est inquit, quo diuinæ iustitiæ, & bonitatis similitudinem imitando maximè assequimur. Sed hæc mi frater nequaquam terrena cogitata sunt, verum cœlestia prorsus. Quando enim sponte ab hominis meditatione, atque cura, aut animaduersa omnino, aut siquis aliquando in eam cogitationem incidit, non irrisa illico, & repudiata extiterunt? ATQVI IVLI tum, inquam, cœlestia existimanda sunt, cum ad cœlum, & ad Deum sunt conuersa. Qui si Deus iustificat eos, qui à carne ad spiritum, & à mundo ad eum ipsum per fidem se recipiunt, accipitque in gratiam suam, quæ quidem gratia hærere ibi non potest, vbi æstus mundanarum feruent cupiditatum, nónne necesse est ad Deum per fidem illam accedenti, per quam ipse iustificat impios, mundana hæc studia vniuersa reijcere, & in eo vno spem suæ salutis ponere? PRORSVS, inquit, necesse est, sed ita, vt qui opes mundi non possident, hoc ipso gaudeant bono, quòd ad sectandum viam vitæ soluti sunt, & liberi, qui vero possident, ab eis nihilominus amore, animoque diuellantur, & cum Deo conglutinentur. PROBE istuc, inquam, sed & hoc puto te mihi concessurum, non posse ab eodem & mundum diligi, & Deum, nimium enim absunt, nimisque diuersa sunt, & ambo ista inter se, & quæ ad vtrunque ducunt curæ, studia, voluntates, quod significare solebat Dominus, cum diceret neminem duobus dominis seruire posse, quod aut

vnum dilecturus, alterum despecturus, aut huic adhæsurus, ab il-lo autem altero discessurus esset, & quod est apertius, qui animā suam diligeret, perditurum eam, & qui in hoc mundo illam odio habuisset, in vita æterna reperturum eam. CONCEDO, inquit, etenim quid potest contradici: QVO QVIS igitur, inquam, in hoc mundo tanquam in theatro aliquo, & velut spectaculi, ac scenæ tragico apparatu hisce popularibus studijs & cupiditatibus se dedens maior honoribus, opibus, diuitijs, superior imperio, potestate, gloriaque existit, & quo illius inceptis & conatibus fortuna magis suffragatur, vt vel inter ciues authoritate antecellat, vel in prælijs, & certaminibus victor, spolia, & trophæa referat in vrbem suam, maximisque cum plausu clamoribus, & gratulationibus accipiatur, hunc necesse est amantem, & studiosum rerum talium, si dictis, & confessis constare volumus, arctioribus mundo vinculis alligatum, & tanquam clauis affixum, ita implicari his terrenis bonis, & vsque eo hærere in mundi cupiditatibus, vt inter illas alacritates, lætitias, ouationes, conuiuia a summo Deo magis magisque auertatur, & terrenis studijs illaqueatus, ac deuinctus, a spe salutis, verique boni sui magis longe absit. QVIDNI absit, inquit, cum non ab Deo solum, sed à seipso quenque, & à bonitate naturæ sæpe suæ, consilioque recto fortunæ euentus prosperi cogant deficere? Et tamen ista sunt, inquam, quæ ad mundum, & sectatores mundi homines, quorum semper multo maxima extitit multitudo, felicitatis & fortitudinis, & sapientiæ obtineant appellationem. SVNT inquit, sed perturbato iudicio, quando sola animi bona probat Deus. MEMINISTIN' inquam, eius, quod ait Paulus? Quod stulta, & imbecilla, & quæ pro nihilo in mundo sunt, elegit Deus, vt sapientia, & fortia, & illustria mundi confunderet. Et item eius, quod in Euangelio est, quod altum in hominibus est id abominationem esse coram Deo? MEMINI inquit, idque mihi videtur prorsus per fidem Christi fuisse factum. RECORDARE igitur, quod paulò ante posuisti, cum dixisti sic posse quæri, quid opus fuit Christo, & morte Christi? nonne potuit mundus Deo inspirante per fidem in eum totus iustificari? Nunc enim tibi præcisè respondeo non potuisse, nisi forte nostri libertatem arbitrij qua hominis naturam præcipuè constare voluit Deus, idem etiam eam sub vim, & sub necessitatem redigere voluisset. Nam inspiratio illa ex Deo, si ijs, qui inspirabantur, vim allatura erat, eosque in id, quod voluisset Deus, etiam inuitos aut inopinantes omnino pertractura, non tam inspiratione, quam imperio, & potestate summi Dei ad iustificandos homines fuit opus. Sin autem suasione duntaxat agere voluit Deus, & quos inspirabat, non vim illis afferre, sed tantum hortando

& do

&docendo illos ad sese adducere intendebat, quemadmodum quidem in sanctis illis viris Patriarchis, & Prophetis fuit factum, non omneis mouebat illa inspiratio, sed tantum voluntate, & consilio bono ad accipiendum paratos, qui cum perpauci existerent, quippe qui singuli per interualla inspirabantur, non fuit diuinæ bonitatis & beneficentiæ largitatem cœlestis boni in tam exiguo numero conclusam velle. Igitur suasione semel & doctrina ad omneis homines, tanquam qui liberi, & suæ spontis essent, non vi, neque potestate vti voluit. Suasione autem non per insomnia, neque per obscuras prophetarum voces, quibus erudiri pauci, & ad Deum conuerti poterant: sed illustri, & euidenti, & ea, qua oculi cunctorum, & animi maximè permouerentur, vt & qui tardi ingenio, & qui moribus agrestes, & qui opinione de se inflati essent, & qui mundo, carnique dediti, omnes pariter claritate, magnitudineque exempli admoniti, atque edocti intelligerent, si cum Deo frui immortali vita vellemus, contemnenda nobis esse terræ bona, & appetenda cœlestia. Itaque hominem vnum elegit, & formauit ipse Deus, qui diuini huius documenti veritatem totam in semetipso deferret, suoque omnibus exemplo ostenderet, quantum veræ felicitatis, & gloriæ sequeretur eam vitam, quæ in terris misera, despectaque habeatur, dummodo illa non ingratis, neque contra animi sententiam, sed libenter ex Deo, & propter Deum suscepta esset. TVM IVLIVS exclamans, mi frater, inquit, diuinum profectò hoc consilium, diuina veritas, quam quidem diuinam illam veritatem nisi patefecisset nobis Deus, ratio hominis nulla vnquam apprehendisset. At quanto lumine iam effulget bonitas & consilium misericordis Dei, & erga humanum genus beneuolentia? sed tu perge quæso, & exple auiditatem meam, qui studio feror incensus, vt ea auribus percipiam, quæ tamen propemodum mente iam præcipio. VOLENS inquam, homines Deus veritatis non ignaros solum, verum etiam negligentes, conuertere ad amorem, & desiderium sui, atque vt beneficium suum latissime diffunderet, filium suum carne humana indui voluit, qui tum verbo, & doctrina, tum ipso opere, & facto quasi manu duceret eos in adeptionem summi boni, vt cum doceret eos spernenda esse terræ bona, ferendas iniquorum iniurias, labores si res posceret, pro veritate subeundos, mortem oppetendam, princeps ipse iniret eam viam, quam cæteris monstraret, qui primus in crucem tolli, primus ludibrio ab hominibus haberi, primus in omni vita, omnibus vitæ commodis, iucunditatibusque destitui, non solum æquo, sed etiam læto animo perferret, ac pateretur. Qui item cum prædicaret, & annunciaret, quanta eiusmodi vitam, quam agebat ipse vnà,

ac docebat, plenam patientiæ videlicet, & laboris, cœlestium donorum præmia, quanta felicitatis magnitudo, quæ vita, quæ gloria sequeretur, non probasset ista hominibus in mundi cura inuolutis, nisi consurgendo ipse à mortuis, & in cœlum palam ascendendo impleta in se ostendisset, quæ cæteris pollicebatur. Illo etenim imprimis facto, illo exemplo moniti, qui & docentem illum antea audierant, & mox mortuum, suscitatumque viderant, euntemque in cœlum conspicati fuerant, pauloque post sanctum illum è Deo spiritum etiam hauserant, conuersi ad considerationem sui, spernere mundum tum maximè, & pro nihilo ea ducere, quæ terrenis hominibus prima existimantur, per fidemque in IESVM Christum ad amorem solius Dei totis animis ferri, tendereque cœperunt, cum ita statuerent, atque decernerent, quæcunque IESVS dixisset, atque egisset, ea sola vera, sancta, rataque apud Deum esse, & de eius imprimis consilio atque sententia allata in mundum fuisse, solosque ad Dei gratiam admitti posse eos, qui per fidem in IESV Christo sub potestatem ipsius Dei se sic subiecissent, vt nihil mundo iuris, aut dominatus in seipsos esse sinerent: quæ viuendi ratio & conditio ipse est Christus mysterium fidei nostræ. Nec tantum illi hoc ita senserunt, sed dimanante ab eorum cordibus, & linguis vna cum spiritus sancti auxilio illa incensa erga Deum, & proximum charitate totus penè correptus terrarum orbis eodem igne amoris in Deum conflagrauit, fidemque IESV Christi, atque adeo Christum ipsum studiose est complexus. Nunc videamus quid iam ista concludunt, vt possimus necessitatem aduentus Christi, non commodum iam duntaxat, & vtilitatem cognoscere. Nam si fidem habere Deo, hoc est, illi credere, & planè confidere, nemo satis potest, qui mundo etiam confidit, & mundi præmijs, honoribusque ducitur: nam qui per fidem quærit apud Deum iustificari, quò dignus bonis cœlestibus efficiatur, is mundum, & glorias mundi renuntiet, necesse est, quod tamen aut sua, aut parentum voce profitentur omnes, qui baptismum accipiunt, dum sese Deo dedunt, & permittunt totos, pompasque Satanæ repudiare se testantur, & penitus eas ab sese, atque ab animo suo amouere. Necesse est itaq; mundum relinquere, & mundi res omnes, eum, qui cupiat ad Deum se adiungere, quando præsertim nec iustificari potest coram Deo, hoc est, veram illam, & integram diuinæ iustitiæ vim nequit obtinere, qui mundo, & mundi bonis cupiditate, atque amore sit affixus, porrò autem hoc fieri non potest, nisi credatur CHRISTO, & tanti ex illo exempli doctrina accipiatur. Igitur ille, qui sic docuit, & fecit, vnus ipse est, per cuius fidem iustificamur apud summum Deum. Atque hoc est mysterium fidei nostræ, vt spernamus mundum, & in Deo vno

spem

ſpem bonorum omnium conſtituamus, quod myſterium ipſe eſt Chriſtus, qui quatenus homo extitit, quæſo, quidnam aliud re vera fuit, quàm contemptio mundi, atque in Deum fiducia? Ille ad hoc factus, & in hunc mundum editus, quemadmodum ipſe teſtificatus eſt, vt teſtimonium daret veritati, idemque ipſe veritas, at quæ veritas? Nempe iſta, quòd verè viuere eſt mundum abijcere, & in Deo ſpem totam ponere: hæc eſt fides, hoc myſterium, hæc ſola hominis apud Deum iuſtificatio, in hoc ſalus noſtra, in hoc Dei gloria, in hoc nobis cum Deo non ſolum pax, amoriſque & amicitiæ vinculum, ſed cognatio etiam, conſanguinitaſque conſiſtit, vt habeamus illum in patrem, cuius & mores imitanda eius bonitate iuſtitiaque accepimus, & hæreditatem expectamus, quæ non per mortem parentis ventura nobis ſit, ſed per noſtram in terris quidem mortem, in cœlo autem immortalitatem nos cum æterno patre in perpetuum ſit coniunctura. Fuit igitur, fuit neceſſarium prorſus venire Chriſtum, qui non tam doctrinam ex Deo tanti myſterij ad homines deferret, quàm eſſet ipſe illa ipſa doctrina, nec tantum documentum in ſeipſo vitæ ex fide erga Deum, & ex contemptu mundi agendæ, ſed exemplum etiam vitæ gloriæque illius præberet, quæ huic tali erga Deum fidei eſſet propoſita atque coniuncta, vt quos res aſperæ, & dura illa à mundo diſiunctio, humanique affectus deterrerent, eos ſurrectio à mortuis incitaret, & in cœlum aſcenſio, & beatæ vitæ, ac immortalis adeptio. Itaque naſci eum, & mori, & conſurgere demum oportuit, vt plenum haberemus & integrum à Deo omnipotente in filio eius IESV Chriſto & ſuæ voluntatis ac beneuolentiæ erga nos, & noſtræ, ſi illi obtemperauimus beatitudinis documentum. Cui quidem IESV Chriſto qui non credunt, hi Deo quemadmodum credent? Non enim Deus familiariter loqui nobiſcum putandus eſt, neque Græco, Hebraicóue ſermone ad nos vti, ſed vt is infinitam ſuam poteſtatem per motus, & curſus cœleſtium orbium, ac luminum nobis explicat, ſic admirabilem bonitatem ſuam, ſtudiumque noſtræ ſalutis, & immortalitatis procurandæ, hac oratione, quæ eſt Chriſtus, nobis eſt effatus, nos per eum ſcilicet à mundo, ad ſe vocans, & ſpem fidemque noſtram ab his terrenis auellere, & in eo ipſo conſtituere nos edocens, vt eius ſermo, & vox, & doctrina totus eſſet ipſe Chriſtus: Ita qui Chriſtum à fidei erga Deum myſterio excludunt, neque hi fidem intelligentia, neque Deum complectuntur. Quod enim iſti aliud habebunt iudicium, atque argumentum Dei voluntatis, & beneuolentiæ aduerſus hominum genus? Quod ſpei & fiduciæ ſuæ in Deo firmamentum? quo authore, quo doctore nitentur? vt intelligant hanc vnam eſſe viam, & rationem ad Dei gratiam, & ad veram vitam peruc-

 niendi,

niendi, si mundi commoda posthabeantur, & in solo Deo summ
bonorum constituatur: nónne fit perspicuum, iamq; manifestè
apparet eos, qui Christo non consentiant, terrenos homines esse
mundo, carniq; deditos? cum simulac primum à mundo se qu
auellat, & abstrahat, statim illi in mente, atque in fide elucea
Christus, non vt doctor solum tanti mysterij, sed vt ipse myste
rium, qui eum ad Deum deducat, & quási de manu in manum pa
renti suo tradat ab illo in filium, ab se in frattem, & cohæreden
regni cœlestis adoptandum, adsciscendum. Quæ igitur absurd
tas est rationis, atque consilij hanc tam amplam, & tam illustren
Dei præpotentis in Christo Iesu filio suo suasionem ad homine
atque doctrinam, quemadmodum vita hîc degenda, & quò it
nere in cœlum perueniendum sit, contemnere, ac repudiare? v
occultior alia quædam & penè singularis via exquiratur, aut qu
mentis cæcitas diurni syderis lumen ad vitæ vsus non admitte
re, peculiare aliud lumen quærere? Significata est per Dom
num Iesum via, patefacta, monstrata, quæ recta, & vnica est, pe
quam ad cœlum, & ad Deum ingredientibus iter sit, nec digit
solum indicata, sed ipso præeunte munita, & complanata, han
tu non probes? & deuiam esse contendas? quæ sine errore vllo
& nullis anfractibus est, vt calles occultos quosdam & ignota di
uerticula quæras, ac perscrutere, per quæ ad Deum, & ad De
gratiam accedas? Cum ad Deum nisi per tale fidei mysteriun
perueniri non possit, quòd mysterium est CHRISTVS. Tu ve
ro in ipso statim initio ab infidelitate ducas exordium? Et ad
huc de CHRISTO perinde vt de homine dumtaxat locuti su
mus, qui idem & fuit, & semper est Deus, non fons quidem
origo ipse diuinitatis, sed sempiterna manatio ex patre conti
nenter effluens, tanquam lumen à sole, qui est eiusdem cum pa
tre substantiæ, per quem à patre omnia facta sunt, alius quiden
ille à patre, sed non alius Deus, quoniam in diuinitate, atqu
in essentia vna est amborum & spiritus sancti cum illis, eadem
que prorsus naturæ ratio, quæ sit ipsa summa, & absoluta vn
tas. Sed quoniam de his dabitur aliud dicendi tempus, redeamu
ad CHRISTVM, qui nisi Deum sibi perpetuo adiunctum ha
buisset, & si non extitisset idem ipse & Deus simul, & homo
quæro fuisset ne potis errare illum aliquando, an etiam erra
set? Quis enim est homo, tanta firmitate animi, tanto virtut
robore munitus, tamque sibi admirabiliter, & inuicte constan
qui non aliquo lapsu aliquando, aliquoque deflexu ad carnem
& carnis desideria protrahatur? quem nulla vnquam animi affe
ctio, nullus cupiditatum motus perturbet? Atque ego de his lo
quor, qui cum Deo viuunt, & illius voluntati, ac gloriæ sun
dediti, quos (non enim semper in vna illa Dei consideratio
con

consistere humanæ cogitationi est datum) simulatque despexerint, suspirare aut appetere aliquid mortale, ac terrenum necesse est, & ad semetipsos aliquid referre. Quod si CHRISTVS à vitæ suæ primordio vsq; ad crucis mortem id de se præbuit specimen, vt nusquam inclinasse ad curam, & cogitationem sui, nihil sua causa omnino voluisse, nullis mundi illecebris exhilaratus fuisse, sed pro salute cęterorum cuncta dixisse, egisse, perpessus esse intelligatur, quis eum cùm talis esset, hominem solum duntaxat, ac non Deum vnà & hominem audeat existimare? Missa nunc facio miracula, missas mortuorum suscitationes, etiam quatriduanorum, surdorum, mutorum, cæcorum redintegrationes mitto, qui in pristinum naturæ statum contra omnem naturæ vim, & consuetudinem solo verbo restituti sunt, qualia agere & posse est vnius Dei. De illa humana specie in eo loquor, quæ perfectam, & summam veritatis vim, hominis penitus à mundo, & ab omnibus mundi illecebris, & contagionibus soluti, ac liberi profectò ferre nunquam potuisset, nisi eadem cum Deo assiduà conflata, copulataque fuisset. Atque hoc argumento vsus est ipsemet CHRISTVS, cùm studeret mentes Iudæorum elatione animi, maleuolentiaque cæcatas ad intuendum lumen veritatis conuertere. Sic in Ioanne loquens: Qui verbum meum audit, & credit ei, qui misit me, habet vitam æternam, & in iudicium non veniet, sed à morte transiit ad vitam. Qui verbum meum audit, inquit, & credit ei, qui misit me, verbum ergo illius est, cui per hoc verbum credendum est, ac non tuum verbum bone IESV, nisi tute verbum illius esses, cui vt credamus, nos hortaris, quasi Iudæis hoc insinuans. Nam tum quidem orationem de aliis rebus illis non explicabat IESVS, neque verba apud eos faciebat, quemadmodum credendum, aut quo pacto agendum erga Deum esset, sed semetipsum credendum, noscendumq; proponebat, tanquam ipse esset Deus, & fides, & mysterium, quo verbo inquiens, pater meus, qua nos doctrina, quibus pręceptis melius queat instituere, ac docere, quàm memetipso, mea oratione, vita, factis? Ego enim euidens Dei sermo sum, non in somniis ostentatus, neq; ambiguis prophetantium vocibus nunc prolatus, non in lege scripta adumbratus, in qua carnis opera pleraque sunt. Ego autem carnem omnem vobis abjiciendam esse ostendo, & ad spiritum solum transeundum, in quo qui cum Deo viuunt coniuncti, hi in iudicium non adducuntur. Non enim legi vlli subiecti sunt, sed ipso facto habent vitam æternam. Ego, inquit, annuncio veram vitam vobis, ex Deo, vt illi credatis, Deus enim vester est, & mihi item tanquam verbo Dei credatis. Si enim somnio vt à Deo misso, si

Prophetis, si legi creditis, in quibus aut non tota, aut certè non illustris, sed obscura veritas significata est, mihi quare non creditis, qui sum vniuersa, & perspicua veritas, qui totum hoc, quod sum, doctrina vobis sum, qui meipsum nudum, atq; apertum vobis exhibeo, hominem nihil omnino de mundo haurientem, nihil meum prorsus, nihil proprium volentem, sed omnia ad Deum patrem referentem, cui ita credere debetis, vt mihi illius verbo etiam credatis. Et rursus: Mea doctrina non est mea, sed eius qui misit me, si quis voluerit voluntatem eius facere, cognoscet de doctrina, vtrum ex Deo sit, an ego à meipso loquar. Qui à semetipso loquitur, gloriam propriam quærit, qui autem quęrit gloriam illius, qui misit eum, hic verax est. Si nulla, inquit, esse potest doctrina præstantior, quàm ista, qua ego hominem totum à mundo ad Deum retraho, & ipso illo autore Deo hoc me agentem, ac docentem vobis indicare confirmo, omnis in me planè est veritas, & verbum sum patris, qui non diuellor à patre, neque separor, nec me in memetipso ab illo disiunctum constituo, & me vobis finem vltimumque propono. Id enim si ita esset, nec Dei ego amplius verbum, neque in me veritas esset, & vobis hæc quæ prædico, talia non prædicarem, meamque potiùs quærerem, quàm alterius gloriam. Sed si quis hæc, quæ demonstro, patrem velle, & petere a vobis, voluerit experiendo cognoscere, & huius meæ doctrinæ, atque vitæ gustum aliquem percipere, statim vna is intelliget, hanc Dei veram & doctrinã, & voluntatem esse, vt nemo ad se quicquam, sed ad ipsum Deum referat omnia, seseque vnusquisque a mundo abstrahat, & in Deo totum collocet, quod ego princeps & facio, & facturus sum, qui sum ad eam rem natus, atque factus, vt vobis, & ipsi mundo a Deo verbum sim, & sermo, & hortatio. Deo autem a mundo, & à vobis sum victima, qui iustitiam ad vos, & vitam ex ore Dei affero. Vitam, inquam, illam, quæ in Deo est optima, eademque immortalis. Ad patrem autem refero mundi, & carnis mortem, quam in mea carne sum ipse interfecturus, vt vos in voluntate vestra eandem perimatis. Animam enim meam deuoui ouibus meis, tantumque abest vt quicquam propriè mihi appetam, vt me totum prorsus mundo donem, atque adeò ei à patre donatus sim, vt vitam pro his sanguinemque effundam, qui ex mundo ad Deum voluerint se transferre. Hæc IESVS & similia multa in populis illis exponens, spiritualis vitæ veram beatitudinem, & diuinitatem, naturamque suam docere illos nitebatur, qui tamen carnis impliciti illecebris, & mundi curis occupati vim illam spiritus capere non tam nequibant, quàm nolebant. Torpebant enim & pigrabantur commouere se, & ex illis terrenis sordibus extollere, atque ejicere, quæ illis consuetudine fa-

ne factæ erant perquàm suaues. Repugnabat verbo Dei hominum illorum ambitio, obsistebat auaritia, aduersabatur voluptas, & qui est angelus Satanæ violentissimus, liuor & maleuolentia omnem in illis vim rectè intelligendi, & iudicandi penitus corrumpebat, cùm tamen morte pòst obita à Christo IESV, & cruce, illo cœlesti sanguine cruentata, impletoque omni nostræ redemptionis mysterio perfracti obices, & repagula Satanæ deiecta sunt, vicitque Dei sermo, & factus est IESVS mortuus, quàm ante mortem fuisset, multò potentior. Qui cùm etiam tum viuens prædicaret, & doceret, Iudęisque se credendum, noscendumque offerret, nunquam eos tamen in eam animi aduersionem potuit inferre, vt attenderent atque intelligerent, & si ipse quoque sibi assumere videretur diuinitatis honorem, nunquam eum tamen suam vllam omnino, sed tantùm patris sui gloriam ab illis expetere. Quemadmodum pulcherrimis, & optimis de rebus oratio aptè, commodeque pronunciata non suam ipsius, sed oratoris gloriam in animis eorum, qui audiunt, constituit. Hoc ipse indicat de se in Ioanne, ad Iudæos inquiens: Non possum ego facere à me ipso quicquam, sicut audio, iudico, & iudicatio mea iusta est, quoniam non quęro voluntatem meam, sed voluntatem mittentis me patris. Et rursus alio loco: Ego ex meipso locutus non sum, sed qui misit me pater, ipse mihi mandauit, quid dicerem, & scio, quòd mandatum eius vita æterna est. Istud autem ipsum mandatum paulò suprà expositum fuerat, granum frumenti in terra mortuum, multum fructum ferre. Et, qui amet animam suam in hoc mundo, in vitam æternam eam perdere. Et, tollendam crucem, Christumque sequendum, & similia. Porrò quonam sermone alio, aut quo genere orationis commodius, & aptius ad homines loqui, & voluntatem suam expromere potuit Deus, quàm CHRISTO filio suo? qui cunctus fuit concio patris ad sese vocantis homines, & eos sibi in filios adoptare cupientis, cunctus fuit, inquam, non solùm quod dixit, & fecit, sed illud ipsum quoque quod Deus, & homo extitit. Quà Deus, vim & maiestatem patris in seipso miraculis indicans, & voluntatem eius illis miris, & insolitis operibus enuncians. Quà homo, in contraria omnino parte mundo sese, & mundanis omnibus affectibus constituens, ludibriaque & ærumnas, & crucem, & mortem sponte perferens, vt cunctis fieret palam, iam non per ambages obscurè dictorum, nec per visa dormientium, sed per gesta, mores, vitamque IESV Christi eos, qui ad diuinitatis præmium velint peruenire, à mundi spe, ac fiducia oportere esse remotos. Hoc diuinæ doctrinæ pulcherrimum & maximum documentum hanc summam veritatis vim exemplo vnius in carne hominis in potestate Dei mun-

do toti exhibitam, & demonstratam, Maumethanæ legis sectatores, qui CHRISTVM alioquin miris laudibus extollunt, vt eum quasi intueri, atque agnoscere velle videantur, nescio quo pacto mox hallucinati aspernantur, atque illudunt quà dedecorosum putant esse CHRISTO, si is raptus ad mortem, & in crucem actus sit, mundani homines nimirum, nilque nisi terrenum, & carneum meditantes, vt qui inspicere non potuerint, quæ sit gloria spiritualis viri, quamque contraria existimationibus humanis. Sed illi quidem ita contagionibus mundi infecti, immersique penitus sunt, vt videatur noua lex illis reperta, quæ eos non ab ignorantiæ tenebris extractos ad veritatis lucem excitaret: sed quæ vltrò omne in illis lumen, omnem aciem spiritualis hebetaret, atque extingueret, penitusque eos in corpore, atque in corporeis cogitationibus infigeret, quæ primùm eos ad Iudaicas redigit obseruantias, vt spem non minimam salutis in illis ponant, deinde nullam artium liberalium atque optimarum magnoperè illis consectandam proponit. Postremò ea illis præmia actæ vitæ in cœlo dat, quæ sunt in hac quoque vita modestis, & probis, & sapientibus hominibus turpia. Sed vides mi frater, dum de iustificatione legis, & fidei loquimur, quam multa simus de CHRISTI fide persecuti, per quam solam iustificari homines apud Deum asserimus. ET ILLE: Hodierno die, mi frater, inquit, omnis mihi ignorantiæ caligo penitus ex animo discussa est, egoque & diei, & luci restitutus sum. Nunc enim lucent mihi planè in animo fidei nostræ mysteria, quæ antè perobscura esse videbantur, cùm quod credendum erat, facilè id quidem, & incunctanter crederem, submitteremque me & sanctorum patrum doctrinis, & sanctæ Ecclesiæ Catholicæ decretis: hodie verò primum quod noscendum etiam de illis fuit, Dei beneficio, vt noscam sum consecutus. Itaq; quod solebat crebrò vsurpari in disputationibus æqualium meorum, cùm sic objiceretur, cur tanto tempore pòst CHRISTVS ad seruandum hominum genus venit? quid ita tantum ante se seculorum passus est sine cognitione veritatis præterire? ei ego dubitationi nunc facilimè respondeam, eos quicunque hanc vitæ sectam omni tempore secuti sunt, vt mundum, & mundi commoda, præ cœlestibus commodis nihil fecerint, summumque in ipso Deo præmium sibi constituerint, per fidem illos CHRISTI cum Deo coniunctos fuisse: hoc enim est ipsum fidei mysterium, qui CHRISTVS est, cuius vis tota in hac inductione animi, sententiaque consistit, vti ab vno Deo præmia in cœlo nostra expectemus, bona autem & blandicias mundi negligamus, & tamen quod ad personam CHRISTI attinet, qui eius tantum hoc mysterium diuino munere habuerint

cogni-

cognitum, illis eadem bonitas Dei authorem, & caput mysterij profectò indicasse credenda est, vt vel venturum spiritu ante prospicerent, vel posteaquam venisset, etiam inauditum intelligerent, si qui extitere vspiam, hodieque existunt, ad quos hoc nondum sanctissimum CHRISTI nomen famaq; peruenerit. IAM ILLVD, inquam, Iuli intelligere te quoque puto, quemadmodum homines, qui prius generati mundo sunt, ex Deo rursus renascantur, & repudiato patre mundo, filij Dei fiant. Hoc est illud ipsum mysterium, quod CHRISTVS est, qui quà homo extitit, princeps in nomen & genus summi Dei adoptione est vocatus. Quatenus autem fuit, estque mysterium, in illo cuncti, & per illud honorem consequimur eundem, vt adoptati à summo Deo, & filij Dei efficiamur & appellemur. Atq; hæc est generatio populi Dei, quę nō ex Iudęis, neq; ex semine Abraam carnali illo, & corporeo, sed ex semine fidei, quę in Abraam patre nostro à principio eluxit, & in proprio verbo Dei, & ipso fidei mysterio, quod fuit IESVS Christus, ornandis & frequentandis cœli regionibus diuinitus est procreata: de qua, tametsi ipsum CHRISTI mysterium omnibus ante seculis occultum extitit, vt nemini prophetarum, ac patriarcharum, sed ne angelorum quidem cuiquam consilium Dei de CHRISTO perspicue fuerit patefactum, ipsa tamen nouæ prolis creatio, & sanctioris populi constitutio, ac nouæ vrbis Hierusalem ædificatio antiquitus à Deo pluribus prophetis est demonstrata. Quid enim est, quod sic loquitur Dauid? Et anima mea illi viuet, & semen meum seruiet ipsi, annunciabitur domino generatio ventura, & annunciabunt cœli iustitiam eius populo, qui nascetur, quem fecit Dominus. Et in Esaia Deus: Alienigenis, inquit, qui apprehendent fœdus meum, dabo eis in domo mea, & in muris meis locum, & nomen melius, quàm filijs, & filiabus, nomen sempiternum dabo illis, quod non peribit. Nonne & populo, quem Dominus facturus erat, cum diu quidem antea populus Iudæorum esset factus, & alienigenis, qui fœdus Domini apprehensuri erant, hoc est planè non Iudæis, nomen melius multo à summo Deo promittebatur spiritualibus filijs videlicet, quàm filijs terrenis, atque carnalibus, quod idem est, atque Iudæis? Quid de ipso CHRISTO Esaias, quam aperte, quamque perspicue, vt videatur penè id ipsum intueri mysterium quod nos occultum fuisse dicimus, cum sic inducit loquentem Deum, Ego suscitaui eum in iustitia, & omnes vias eius dirigam: ipse ædificabit ciuitatem meam, & captiuitatem meam dimittet, non precio, nec munere. Et rursus vim innuens futuri mysterij: Conuertit, inquit, Deus sapientes retrorsum, & scientiam eorum stultam facit, suscitat verbum serui sui, & consilium angelorum complet. Vel, cū de nouo populo prędicit, Ambulat;

bulare faciam cæcos per viam, quam non nouerunt, per semitas, quas non cognouerunt, calcare faciam eos, ponam tenebras ante eos in lucem, & praua in rectum. Nam quid obsecro erat ignotius, quid magis deuium ab itinere publico, quam hasce inire vitæ semitas, quæ nobis à Christo Iesu monstratæ sunt? quas nisi princeps ipse præeundo indicasset, & omnibus impedimentis, obicibusque præseptas progressu ipse suo purgasset, atque aperuisset, nemini eas non modo ingredi, sed ne dispicere quidem fuisset licitum. ITA EST, inquit, sed quæso mi frater, quidnam clarius esse iam potest, aut mysterio fidei, eiusque effectu, & operatione inter gentes, aut prophetarum vaticinijs ista ipsa annunciantibus? cum præsertim omnes ferè, qui à Spiritu sancto prædocti venturum seculum cognouerunt, cum denunciarent populo Israëlitico, Iudaicoque excidium, vrbi Hierusalem vastitatem, & ruinã, solitudinem regioni, internecionem propè Hebræorum filijs, filiorumque parentibus, repente post innumerabiles illas iacturas, & calamitates, tanquam mutato choro concinant corrigentem, restituentemque omnia, & ad seculum beatius transferentẽ Deũ, vt facilè appareat hominibus non tardissimis reiecto carnali populo, alium a Deo spiritualem populum institui, quo cum fœdus sempiternum futurum Domino sit. RECTE, inquam, loqueris Iuli, sed quando, quoad est nobis à Deo traditum fidei CHRISTI mysterium satis aperuimus, cuius cognitio, sicut ipsa re experiere ad intelligenda Pauli sensa, quæ nimis interdum retrusa, absconditaque videntur, mirum quantum profutura sit, videamus nunc de quo ante fuit dubitatum, quid in se momenti, aut necessitatis ad salutem consequendam baptismus habeat. Sic enim, si memoria tenes, disputabamus, non videri nobis iure derogari circuncisioni ipsi illi videlicet, quæ in præputio carnis vsurpabatur, cum in eo signo, & velut indicio suæ professionis Iudæi spem ponerẽt, quando eandem nos vim ad amicitiam cum Deo, & ad salutem acquirendam in baptismo nostro, quod item signum externum est, constituimus, de quo dicendum est, baptismum eum, qui ex aqua, & chrismate sacro fiat, non esse omnino necessarium ad fidei iustitiam, & tamen quodam modo necessarium esse. Nam cum sit baptismus professio eius sectæ, quam sequi volumus, & earum rerum, quas Deo promittimus, quasi pactio quædam ore enunciata, ac prolata, & coram Ecclesia, cœtuque fidelium testificata, per quam testificationem membrum Ecclesiæ, quæ corpus CHRISTI est, efficimur, quòd omnes in vnum corpus, vt ait Paulus, baptizamur, si incidat casus, & tempus eiusmodi, vt recepto, & credito CHRISTI mysterio id ipsum statim factis, & opere vsurpemus, protinusque mundum reipsa, per alienam tamen vim dimittamus, ad eum finem vtique, vt Deum, & promissiones Dei

assequamur, salutem absque hoc baptismo sine dubio inuenimus, sicut inuenit eam ille latro, qui pendenti CHRISTO in cruce, pendens ipse adhæsit. Quid enim erat opus illi, vt profiteretur Christum sequi velle, quem reuera sequebatur? & mundum velle dimittere, quem tum maxime dimittebat? Quo in supplicio crucis, & si legibus mortem subire, ac ferre in corpore cogebatur, animi tamen liber ipsum illum animum, quem in potestate habebat, ad præbendum se CHRISTO comitem applicabat, proptereaque absq; aqua in sanguine, & spiritu, est baptizatus. Quod item compluribus postea contingere potuit, quemadmodum de Emerentiana virgine, & Adaucto martyre monumentis est proditum, & si qui alij eiusmodi, quos in ipsa agnitione CHRISTI & fidei mysterium, quod intellexerant, opere statim implentes, atque vt Christo coniuncti essent, mundum, atq; vitam prompto animo relinquentes, nullo alio accepto baptismo, præter hunc spiritualem, & intestinum, quo nullus tamen sanctior est, ipsa Dei benignitas in gremio suæ immortalitatis excepit. At qui post agnitionem mysterij, spatium habuerũt & commodum sanctissimo hoc baptismi lauacro se abluendi, & in eo profitendi, quales ipsi erga Deum esse vellent, & quo pacto hærere illi, mundumque renuntiare præoptarent, si facere id neglexerunt, salutem quoque hi suam, & fidem ipsam eam, quam susceperant, prodidisse sunt existimandi. Aut enim, qui sic faciunt, per superbiam, contumaciáq; contemnunt, aut agunt profectò perfidiose, qui cum sese CHRISTO dedere velle simulauerint, deditionem ipsam verbis concipere, & confiteri palàm non audeant, neq; Deo se per baptismum, tanquam per syngrapham obligare. Ad hæc accedit, quòd si mysterium intellexerunt, dum ipsi mysterij iudicia, testimoniaq; nõ vsurpant, exemplo cæteris officiunt, neq; ipsi ad corpus Ecclesiæ, & CHRISTI se adiungunt, quod per hoc sacramentum potissimũ in vnitate continetur, si non intellexerunt, ne illis quidem signis, & cerimonijs doceri curant, & admoneri, vt per corporeos eiusmodi ritus ad spiritualem cognitionem perueniant. Quapropter sancte, & vere ab Apostolo est dictum: Corde credi ad iustitiam, ore autem confessionem fieri ad salutem. Quippe cum fides cordis sit, quæ Deo præcipue grata homines sola credentes iustificet apud eundem Deum, oris autem confessio & fidem illam cordis comprobet, & iustitiam conseruet fidei, ex qua est nobis vera ex Deo vita: quæquidem confessio nisi suscipiatur, quasi pudendũ nobis mysterium esse videatur, quod gloriatione dignissimũ est. Itaq; ab eodem Paulo peropportune est adiectum scripturæ testimonium, sic dicentis, Quòd omnis, qui credit in illum, non confundetur. De quo & dominus in Euangelio: Qui me negauerit coram hominibus, negabo eum & ego corã Deo, inquit. Atq;

eadem ista in lege veteri, de circuncisione potuissent dici, quam Moyses de populi illius duritate, petuicaciaque expostulans Israelitas, vt eam in corde coram Deo adhiberent, flagitabat. Et Hieremias populum monebat, vt circuncisus esset præputium cordis coram Deo, quòd spiritualis circuncisio illi, quæ in carne erat, circuncisioni & veritate & honore apud Deum antecedebat, & tamen illam ipsam carnalem circuncisionem prætermittere non erat fas, nisi quòd post inuectum fidei lumen circuncisio per baptismum sublata est. Baptismus autem, vt qui ad summum iam, absolutumque peruenerit, factus est sempiternus. Iam de operibus mi frater, quæ aspernantur hæretici, nec ea vllius esse ad salutem momenti dicunt, quam illi salutem vna in fide volunt esse positam, nónne sublata quæstio omnis est? cum si fidei virtus, & ipsum mysterium intelligatur, nullis cum operibus malis queat fides cohærere, de illis operibus loquor, quæ ex constituto fiunt, & ab animo prauo, maloque sunt profecta. Nam quin lapsu, & titubatione aliquando possit fidelis offendere, nos nihil contra dicimus habitus, propositum, deliberatioque delinquendi a vera fide remotissima sunt. Quo enim pacto reliquit mundum, & ad Deum se contulit is, qui nihilo secius mundi voluptates, & commoda omnia venatur: & quo cupiditatibus suis queat suppeditare, iræ, auaritiæque, & ipsi deseruit ambitioni? Ac nulla quidem tanta non modo est, sed ne esse quidem potest pestis, immanitasque vitiorum, nullus tantus aceruus scelerum, tam profligata, & perdita in omni flagitiorum genere voluntas, quę simul ac per fidem CHRISTI adiunxerit se propius ad Deum, & mundum præ illius amore repudiauerit atque ipsi Deo se totam tradiderit, atque permiserit, non statim ea, atque euestigio deletis omnibus maculis illis, vlceribusque peccati pura, mundaque resplendeat, & nouæ fidei aduentu sanctificata, illam cœlestem induat iustitiam, per quam ad Deum proxime bonitate accedat, qua iam hausta virtute, & tanto illo munere diuinæ liberalitatis accepto quis non intelligat, nihil iam fore illi in cuncta vita propositum, nisi vt Deum imitando omnia omnibus bona faciat semper, & dicat, ab omni semper iniuria, & ab omni terrena, ac sordida abstineat cupiditate, aliorum animo æquo iniurias perferat, nihil omnino extraordinarium appetat, saluos, atque honestos velit esse omnes, etiam inimicos, cum nemine lite, nec altercatione contendat? Quòd qui mundum nihili pendunt, his ista, quæ diximus, non solum facilia factu, verum etiam suauia, & iucunda sunt, & cum fide erga Deum ita coniuncta, vt diuelli non possint. Tu vero qui tantum tribuis fidei, vt nihil operibus bonis habendum honoris in vita, & salute adipiscenda putes, amabo de qua fide istud sentis? Nam cum ista quidem, quæ per IESVM CHRI-

STVM

&TVM in vnum Deum fides est, non potest oratio tua conuenire, siquidem illa cordis fides est, neque solum credit Deo, verum etiam vni illi ipsi confidit, ex quo sequitur omnium humanorum bonorum contemptio. Tu cum te dicis credere, & hoc vno verbo sic niteris, vt totum in eo, quantumcunque est, quod pertinet ad salutem, ponendum esse confirmes, confidas autem mundo, cui rei indicio est oratio, vita, mores denique reliqui tui, tum tanquam omni munere perfunctus, quod Deo, & fidei in Deum debitum sit, erumpas iam liber in omne genus flagitiorum? nihilque turpe ducas, quod libidini tuæ placitum sit? In mundum te totum ingurgites, & cunctis, qui tibi non assentiuntur, contumelias dicas, fortunas aliorum direptum eas, matrimonijs nefarijs illigére, seruias iracundiæ, vinolentiæ, intemperantiæ, atque ex his lustris egressus sic demum eructes verbum fidei, vt ex ea pendere vna salutis spem statuas, nec bonis operibus, & moribus tribuendum esse quicquam apud Deum disputes? Quid tam absurdum esse, aut tam abhorrens à vero potest? Quemadmodum porrò Paulum attendis, cuius te dictitas & doctrinam sequi, & authoritatem? Nónne is palam, & diserte ponit homines per fidem CHRISTI iustificari, & ea quidem illos insigniri iustitia, quæ maior omni humana virtute sit, vt fidei, iustitiæque appareat vnum, atque eundem esse constrictum sempiterni vinculo fœderis consensum. Porrò iustitia sine operibus bonis esse quæ potest? Nam & alio loco Paulus, Dei sumus effectio, inquit, conditi in CHRISTO IESV in operibus bonis, quibus præparauit Deus, vt in eis ambularemus. Nos vero dicamus, quòd sicut fides adueniens vetera omnia crimina delet, atque diluit, vnaque satis est ad obtinendam gratiam summi Dei, sic fidem ipsam, posteaquam aduenerit, hominemque cum Deo coniunxerit, non posse eam deinde cum moribus malis cohęrere, propter eam caussam quidem, quòd nec fides sine iustitia est, & praue agendo, recteque loquendo, non est credere id Deo, sed simulare. Ita aut iustitiam etiam non es adeptus, si fidem verbis tantum, & non corde comprehendisti, aut si eam corde, statim etiam iustitia fidem consecuta est. Porrò oris confessio sic valet ad salutem, si cordis credulitas profecerit ad iustitiam. Verum de his hactenus: non enim cognito iam fidei mysterio vlla vel minima dubitatio in his rebus amplius potest residere. Nos Deum potius precemur, horum vt hominum mentes, in eum sensum inducat, vt fidem, quam verbis profitentur, moribus, & iustitia teneant, dignique ab eodem efficiantur, quorum ad reprimendas aliorum immoderatas cupiditates, plus etiam exempli, & authoritatis vita, quàm persuasionis habeat oratio. PRECEMVR sanè Iulius, inquit, etenim Christianum hoc imprimis & nostrum est, atque illi iusti-

tiæ,

tiæ, quæ ex fide existit, maxime consentaneum. NVNC REDEAMVS ad Apostoli verba longo quidem interuallo, sed tamen non sine magna, & necessaria ratione, illa est à nobis facta digressio. Exposuimus enim, & demonstrauimus, id quod necesse imprimis fuit, quemadmodum nemo hominum apud Deum, nisi per fidem CHRISTI possit iustificari, sic enim loquitur Paulus: Nunc seorsum à lege iustitia Dei manifesta facta est, testificata ab lege, & à prophetis. Legem hic appellans veterem scripturam totam, in qua vbique elucent testimonia aduentus CHRISTI, & noui illius populi, qui in fide & iustitia cum Deo coniunctus, & sempiterno fœdere cum eo copulatus, futurus erat. Iustitia, inquit, Dei per fidem IESV Christi, in omnes, & super omnes credentes. Ex quibus verbis patet, non eos tantum qui se dicunt credere, sed qui sic crediderunt, vt iustitiam fidei adipiscerentur, illos IESV Christi vere fideles esse. Atque vt comprimat semper Iudæorum insolentiam, qui ægre admodum ferebant alios, qui extra legem essent, fieri secum socios eiusdem à Deo muneris & gratiæ, quasi quibus lex data ante esset, his solis deberetur & gratia, prosequitur Paulus, Non enim, inquiens, est distinctio. At quid ita non est? aut cur Iudæus non anteponatur Græco? Quia omnes, inquit, peccauerunt, & egent gloria Dei, vt iustificentur gratis, ipsius gratia. Quia omnes, inquit, in causa pari sunt, vt nullũ à se afferat quispiam discrimen meriti, sed apud Deum vnusquisque peccando offenderit. Egent ergo omnes clementia, & benignitate summi Dei, cuius exercitatio in Deo, sic etiam gloriosior est, quam si in benemeritos sua præmia dispertiret. Nunc enim totum quicquid est virtutis, atque boni, quod per fidem assequimur, totum, inquam, ex Deo est, & ex diuinis illius iustitiæ, bonitatisque thesauris, cuius si essemus nos aliqua ex parte nobis ipsis authores, quantum esset illud, quod ex nobis præberemus, tantum esset de Dei gloria, munificentiaque detractum. Iustificamur igitur omnes per fidem, sola illius gratia, hoc est, nullo nostro merito eiuscemodi, vt illud donum nobis a Deo debitum esse videatur. At quo pacto iustificamur? quo pacto etiam si in posterum efficiamur iusti, veteres tamen culpas, maculasque deponimus? per redemptionem, inquit, quæ in Christo IESV. Nam Christus IESVS cum sine peccato vllo esset, & tanquam peccator, nihilominus morte esset mulctatus, compensatio huiuscemodi facta est, vt vetus peccatum nobis non debeat amplius exprobrari. Si enim permissum est, vt qui non peccauit, plecteretur, cur non permittatur, vt qui peccauit, à pœna sit liberatus? confusum enim, & perturbatum iam est mortis iudicium. Mortuus porro est IESVS, non suis peccatis, sed nostris, quam mortem ipse sponte suscepit, vt placato per suos dolores & cruciatus Deo, nos mortem comitem pec-

cati effugeremus. Quid autem iste IESVS, quemadmodum hoc effecit, aut qua ratione in hanc mentem est illapsus, vt tantum amoris erga nos, & pro nobis studij, curæque susciperetur? Quoniam, inquit, hunc Deus proposuit placamentum per fidem in ipsius sanguine, Deus ipsemet inquit, non solum gratiam, & amicitiam suam instituit nobis largiri, sed per quod etiam illam mereremur, adiecit. Dedit enim nobis filium suum, à quo ipse placaretur, & omni veterum nostrarum iniuriarum memoria deleta, humano generi, per eum reconciliaretur, quod nulla per nos ratione potuit effici. Quisquis enim nostrum mortem illam suscepisset, licet pro omnibus vnus se deuouisset, idque egisset optimo animo, piaque voluntate: tamen ex infecto genere oriundus vix suam ille culpam, nedum salutem aliorum redimere potuisset. Atque in hoc maxime effulget magnitudo, & maiestas, & gloria summi Dei, qui totum expleuit nobis beneficium suum. Nec se solum placabilem, sed hostiam etiam, qua placaretur exhibuit, vt quo meriti minus nostra à parte esset, hoc magis clementiam, & bonitatem, & iustitiam illius deamaremus. Sed licet nihil ex nobis sit dignum, nihil vim aut rationem vllam meriti continens, tamen aliquid à nobis proficiscatur necesse est, in quo confidat Dei gratia, & iustitia, id porrò non est operis, sed bonæ duntaxat erga Deum voluntatis, quæ solam per fidem CHRISTI contingere nobis potest. Fides enim est quæ confidit, & totam se committit Deo, quod tum fit, cum & in futurum Deo placere instituimus, & de præterito confidimus omnem ex pristinis nostris sceleribus offensionem in illa diuina mente penitus esse deletam, atque horum vtrunque per fidem in Christo IESV assequimur, & disciplinam videlicet agendæ ex Dei voluntate, ac imitatione vitæ, & redemptionem iamdiu meritæ per nos propter peccata nostra mortis. Quorum vtrunque in sanguine CHRISTI nobis repręsentatum est, quod etiam ipsum subtilius est videndum, quemadmodum sanguis CHRISTI peccata nostra abluerit. Ac primum legem Moysis ita iubere cognouimus, vt sanguine semper aliquo peccata expientur, cui oportuit legi satisfieri, qua de re in epistola ad Hebręos copiose est scriptum. Sub ea enim lege dum voluit nasci CHRISTVS, illud quoque ex lege facere constituit, vt quos liberare redimereque volebat, pro his suum ipse sanguinem effunderet, suum autem, ob eam rem, vt non breuem illis, & cito interituram, sed æternam, & stabilem redemptionem inueniret. Nam sanguis victimarum, qui pro commisso, & perpetrato delicto fundebatur, susceptam quidem antea maculam abluebat, non erat autem futuræ integritatis, & innocentiæ sponsor. Itaque ad easdem sæpenumero victimas, & ad eadem sacrificia erat reuertendum. Sanguis vero CHRISTI quod

ad peccata vetera attinuit, legis, & sacrificij propriam expiationem fecit, quod ad ventura autem, maiore etiam mysterio omne humanum genus est complexus. Etenim gentes exteræ, quæ lege non tenebantur, & illam forsitan vim purgandi & expiandi per cruorem victimarum factam non intelligebant, hoc certe documento instructæ, eruditæque sunt, quòd mors illa CHRISTI, illa crux, ille sanguis cœlestis, doctrina omnibus nobis extitit, quemadmodum vitam nos quoque, & mortem ab illecebris mundi penitus disiunctam, & in Deo fixam decurrere debeamus. Itaque tum per fidem in CHRISTI sanguine Deum nobis conciliamus, si in illo sanguine, illaque CHRISTI morte nos etiam ascensione animi, voluntateque commoriamur, id est, si mundi, & vitæ huius blandimentis pro nihilo habitis bonorum omnium summam in Deo constituamus. Qui enim sic agunt, atque constituunt, illi cum CHRISTO peccatis mortui sunt, & ad fructum æternæ vitæ cum eodem postea suscitati. In illo igitur sanguine, Christique morte, cum fides tota nostra, tum Dei reconciliatio, & pax nobiscum facta consistit. Sequitur autē: In demonstrationem iustitiæ suæ, ex remissione præteritorum peccatorum in tolerātia Dei. Proposuit, inquit, IESVM placamentum Deus, in cuius sanguine ipse per fidem placaretur, vt demonstraret iustitiam suam, & summam, immensamq; bonitatem, per quam remisit peccata, quæ diu tolerauerat. Illa enim bonitas, illa longanimitas omnipotentis Dei in hoc quoque semper apparuit, quòd pertulit, & sustinuit eos, qui peccauerunt: sustinuit autē, non vt eos grauius plecteret, sed vt ansam & occasionem ignoscēdi in illis inueniret. Huius porrò perpetuæ Dei voluntatis, & clementiæ testis fuit IESVS, in quo etiam antiquis, & diu ante mortuis patribus, qui non in mundo omnia sua defixerant, sed ad Deum bonam partem cogitationum suarum direxerant, redemptio est facta. Et quoniam hoc est Pauli nationē aliquando integram, & Ecclesiam Christi, & genus hominū interdū vniuersum perinde ætatū gradib. diuidere, ac dispertire, ac si de singulari homine loqueretur, mundiq; ætates, & tempora ætatib. hominis accōmodare: sic nunc in isto loco de humano genere toto pinde, vt de homine vno loquēs, humanitatē, & tolerantiā, & bonitatem summi Dei, q̄ ipse fermè iustitiā appellat, qua de re satis alijs locis est dictum, quam in singulis hominibus adhibet Deus, vt eorum peccata diu, multumq; toleret, expectetq; occasionem ignoscendi, atque parcendi, eandem ipsam clementiam, & bonitatem in humano genere toto adhibuit, cuius cum tot seculorum pertulisset peccata, quo tempore maxime illa percrebuerant, ad summumq; peruenerant, præcidit ille tandem patientiam suam. Verū ita pręcidit, vt humanū genus, quod propter delictorū, & sceler

magnitudinē summo supplicio afficere debebat, summo sibi expiaret, vinceretq; beneficio. Atq; hoc est dignum Dei natura, & beneficentia, hoc illius benignitati, bonitatiq; consentaneum. Quid n. est, quod agat conuenientius sibi Deus, quàm vt in hunc modum tractet, atq; excipiat eos, qui prauis moribus, opinionibusque imbuti, ignari quid expediat, viam sibi ipsi muniūt ad exitium, vt sustineat eos videlicet, vt foueat, vt adiuuet, si forte velint aliquando per illius gratiam & misericordiā liberari. Hæc est illa Dei iustitia, de qua toties à nobis est dictū, quæ maxime demonstrat, atq; illustrat ipsius Dei gloriā, quam nos, qui in CHRISTVM credimus, fiduciamque nostram in Deo ponimus, per fidem veram imitamur, diuini illa generis, non humani, quam non lex, nō ius scriptum, non hominum mores, non parentum disciplina, sed fides sola nobis insinuat. Nam si velimus iustitiam interpretari in hoc loco illam, quæ habeat similitudinem legis, quæ ei, qui deliquit, nisi irrogata pœna, veniam dare non audeat, idcircoq; sanguinem CHRISTI Deus expetiuerit, vt possit illo modo quasi iuri, & legibus satisfactione facta, hominibus deinde ignoscere, videtur ex altera parte habere ista res iniustitiæ similitudinem. Qui enim æquum, iustumque sit, quò nocens absoluatur, innocentem condemnare? Quid enim dixerit quispiam, nónne CHRISTVS sanguine suo, pro cunctorum peccatis Deo satisfecit? Satisfecit enimuero, sed ista satisfactio subtilius est intelligenda. Non enim quod in exercitu sæpe fit, vt cohors, aut legio, si reliquerit locum, vel signum si amiserit, puniantur pauci, cæteri omni pœna liberati discedant, sic contigit in CHRISTO, vt plecteretur ipse, reliqui vero liberarentur omnes. Sed hi tantum liberi facti sunt, qui & mori ipsi cum CHRISTO volunt, vt sit necesse si per Christum salui esse volumus, eandem nos mortem pati, quam ipse perpessus est: necesse sit, inquam, non eodem tamen penitus modo. Nam Christus carnem hominis peremit in cruce, tanquam peccati fomitem, vt peccatum extingueret, quod è carne totum exæstuat, quò nos in illa carne CHRISTI carnem etiam nostrā fide, & voluntate peremptam haberemus, peccatisq; moreremur. At hoc nemini contingere potest, nisi volenti, & Christo IESV fidem istam habenti. Sic enim nos a morte, moriens liberauit Christus, vt qui ad vitam cum illo consurgere vellent, carnem suam vnà cum illius carne crucifigerent, in quo est vniuersa redemptio, non præteritorum solum, sed futurorum etiam peccatorum. Sumus igitur hac ratione potissimum salutem consecuti, quòd volumus Christo commori, si accidat vt res, & veritas ita poscat, etiam corpore: sin id minus opus sit, semper tamen volūtate, cuius index nobis mysterij, idemq; sacramētum, baptismus est. Carnis autem mors iudicio, & fide, & volun-

tate suscepta, hoc vtiq; in se habet, quòd peccato amplius locus nō est, viuitq; deinceps spiritualis iam homo, qui est ex Deo creatus, non amplius carnalis, qui ab Adam progenitus est, vt alio loco Paulus: Veritas, inquit, est in Christo IESV, deponere vos ex priori modo viuendi, veterem hominem corruptum per cupiditates deceptionis, & renouari spiritu mentis vestræ, & indui nouum hominem ex Deo conditum, in iustitia & sanctitate veritatis. Atqui tota vis in nobis mysterij, & CHRISTI est, vt cum illo in carne commoriamur, & cum eodem vnà in spiritu viuamus, neque potest quispiam ad illam veræ iustitiæ vitam cum Christo consurgere, in quo caro peccati non ante sit occisa. Quapropter ipse Christus, qui fuit nobis exemplum, & doctrina, & Dei patris oratio, quod in pleno, & perfecto documento conterendæ carnis necesse fuit, non solum voluntate, verum etiam ipsa re omnibus modis in carne est afflictus. Sic enim ipse de se in Luca pronuntiauit, quòd talia oportuit pati Christum & sic intrare in gloriam suam. Nos vero, qui ab illa tanta perfectione, præstantiaque IESV Christi longe absumus, satisfacimus in eo Deo, promptam voluntatem ad eadem perferenda afferimus. Hoc e enim carnem in nobis iam occidere, quod facere planè non possumus, nisi ab amoribus mundi prius diuellamur. Vbi vero ad corpus ipsum adigimur, & quod fide voluntateq; concepimus, faciendum est præstandum, tunc quantum nobis dominus dederit virium ferenda, & patienda incommoda sunt, dolorq; corporis subeundus, & ipsa mors toleranda. Hæc enim fides in Deum est, & Christi imitatio, per quam aditus nobis in cœlum aperitur, quem p refecit & aperuit ipse Christus. Ita & Paulus in Hierusalem tran turus, adhortans eos, quos in fide instruxerat, illud imprimis los admonet, quod per afflictiones multas oporteat nos intro in regnum Dei, siue in voluntate propria sic constituamus, siue peribus exequamur. Et ad Corinthios, Semper mortificatione Domini Iesu in corpore circunferimus, inquit, vt & vita IESV corpore nostro manifesta fiat. Et iterum, Semper nos viuentes mortem tradimur propter Iesum, vt & vita Iesu manifesta fiat mortali carne nostra, aut vestra, id est, carnis nostræ vita, qua p cato viuitur, in mortem traditur ob Iesum, cuius vim, & my rium in nobis suscipimus, vt in eadem carne ob peccatum mo li dempto, eliminatoque peccato, eadem vitæ immortalitas pareat, quæ in Christi Iesu carne manifesta est facta. Item qu mysterio Christi euidentius ad eosdem Corinthios: Qu Christus vnus pro omnibus mortuus est, vt qui viuunt, non plius sibi ipsis viuant, sed ille, qui pro ipsis mortuus & exci est. Et ad Galatas: Christus dedit semetipsum pro peccatis no vt eripiat nos ex præsenti seculo prauo. Et alio loco: Vt Deo v

ine

inquit, Christo concrucifixus sum, viuo autem non amplius ego, viuit autem in me Christus, & qui sunt Christi, carnem crucifixerunt cũ affectionibus, & cupiditatib. suis. Et eodẽ sensu ad Ephesios: Christũ soluisse parietem septimediũ inter Deum, & nos ait: quo distinebamur, & impediebamur, ne iungi, & adhærere Deo possemus, ipsum autẽ septum fuisse in carne nostra cum Deo inimicitiam, quam soluimus, cũ peccato morimur. Et vt idem ipse ait: Tunc Christum addiscimus & in Christo edocemur. Et ad Titum: Christus dedit seipsum pro nobis, vt redimat nos ab omni iniquitate, & purget sibi ipsi populum acquisititium, æmulatorem bonorum operum. Et Petrus: Christus passus est pro nobis carne, inquit, vt vos eandem mentem induamini, quoniam qui passus est in carne, destitit à peccato. Ioannis quoq; illa per os domini nostri de carne Christi, quæ panis est mundi, sine quo vita esse nõ potest. Et item de sanguine plena mysteriorum, & sublimitatis oratio admodum planè indicat morte Christi non tam simplici modo peccata nostra deleri, vt in lege veteri per victimam delebantur, quanq̃ & illi quoq; ritui, & religioni satisfecit Christi immolatio, sed plenũ esse mysteriũ illius mortis & crucis ad nostrã liberationem, si carnẽ nostram, cum ipsius mortuã esse velimus, si Christũ ipsum Iesum induamus, si illius afflictam, & maceratam carnem salutari cibo assumpto in nostram ipsorum carnem alendam, nutriendamq; adhibeamus. Sed de vi tota rationeq; mysterij Christi quoniam satis hoc loco dictum, & fortassis alibi dicetur, pergamus ad Apostoli verba, qui bonitatem & iustitiam Dei in eo magnificans, quod remisit peccata ea tandẽ diu quæ tolerauerat, alium etiam modum, & tempus vnà cũ modo, quo iustitia Dei declarata sit, adiungit, sic iterum repetens. Ad demonstrationem iustitiæ suæ in hoc præsenti tempore qualiter ipse iustus est, & iustificans eum, qui est ex fide Iesu, hoc secundum quod repetitur ad demonstrationem iustitiæ habet expressionem, ac si diceret, ad demonstrationem, inquam, iustitiæ suæ in hoc tempore, quo misit filium suum ad nos videlicet, totumq; sese nobis, & amorem suum erga nos patefecit, nec tantum in eo ostendit iustitiam suam, quod remisit, ignouitq; peccata, quæ tolerauerat, sed quod de illa sua diuina, singularique iustitia bonam etiam partẽ in nos per fidem Christi deriuauit, vt faceret nos ad imitationem, & similitudinem sui iustos, quod idem est, quod supra dixerat ex fide in fidem. Per fidem enim eandem Christi & Dei iustitia in ipso Deo patuit, & in nobis impressa, insinuataque est.

Vbi ergo gloriatio? exclusa est: per qualem legem? operum? nequaquam, sed per legem fidei. Putamus ergo fide iustificari hominem seorsum ab operibus legis. An Iudæorum Deus solum? non

autem & gentium? certe & gentium. Quoniam quidem vnu Deus, qui iustificabit circuncisionẽ ex fide, & praeputium per fidem. Legem igitur abrogamus per fidem? absit, sed legem constituimus.

EXCLVSA est, inquit, ò Iudæe gloriatio tua, qua de lege te iactas nec per aliam legem operum, quæ sit melior tua, nanq. fieri id nõ potest, lex enim Iudæorum, vt diximus, vt quæ veri Dei notionem præter cæteras haberet, peccatumq; & recte factum ex illius nutu, & voluntate dijudicaret, sola erat idonea, quæ appellaretur lex, nec lege alia ipsa, neq; eius opera alijs operibus poterant vinci, sed exclusa est per legem fidei, dignior enim facta est fides, qu authore & interprete cũ Deo nos coniungamus, & si minus proprio vocabulo tantum vt legi operum illud legis in fide redderet, lex fidei appellata est, quod idem est & fides, per fidem n. legis opera, quantũ ad acquirendam iustitiam, & Dei gratiam pertinet, principe laude exclusa sunt, hoc etiam magis, quòd ea si qua est quę ex lege veniat ad iustificandũ cõmoditas, angustis illa finib circunscripta est, & clausa, & in vna tantum, neq; ea maxima natione habet locum. Iudæis n. duntaxat illa lex est lata, vt si ex operib. legis solum sit iustificatio, exiguum tantum genus iustificari cæteros omnes à iustificatione excludi necesse sit. At Deus, qui vnus vbique, & semper omniumque omnino nationum idem est Deus, nullis terminis patitur benignitatem suamq; beneficenti concludi. Itaq. vtitur potius fidei instrumento, quàm legis, quod ad salutem omnium longe est communius. Nihil autem tam De est, q̃ omnibus esse æqualiter beneficũ, atq; communem. Cui re si fidei instrumentum est aptius, eo semper vno vtitur Deus, quod in quaq; re est optimum. Fides porrò & facilè, & generaliter omnibus est exposita, vt per eam quisq. possit ad Deum sese applicare, atq; conferre. Itaq; ea & circuncisionem iustificat, & sine circuncisione etiam præputium. Neq; nos cũ fidem legi anteponimus, facimus iniuriam legi, tanquam velimus illam antiquare sed legem potius sancimus cũ ad suum finem, quò intenta illa est eam deducimus. Siue n. lex Dei omnipotentis gratiam præcipue exquirebat, per fidem Christi ea voti compos melius effecta est siue Messiam suum beatioris seculi authorem expectabat, fide Messiam illi CHRISTVM demonstrauit, siue adeo in illis carnalib corporeisq; obseruantijs veritatem spiritus illa innuebat, spiritualemq; doctrinam quodammodo parturiebat. Hac iam inuecta spiritus doctrina reddita est & ipsa perfectior, atq; completior. Non dicitur autem antiquari, neq; aboleri id quod perficitur sicuti nec puer cum ad virilitatẽ perductus est, de naturæ suę substãtia amisisse quicq̃, sed acquisiuisse pfectionẽ magis est dicẽdu

Qu

Quid igitur dicemus Abraam patrem nostrum inuenisse secundum carnem, si enim Abraam ex operibus fuit iustificatus, habet, quo glorietur, sed non aduersus Deum. Quid enim ait scriptura? credidit Abraam Deo, & reputatum est ei ad iustitiam, operanti vero merces non reputatur secundum gratiam, sed secundum debitum, non operanti autem, verum credenti in eum, qui iustificat impium, reputatur fides eius in iustitiam.

RVRSVS affirmat quantum plus & gloriæ, & gratiæ acquirat apud Deum fides, quam opera, exemplo patris nostri Abraam, qui si antea etiam in operibus, & actionibus suis rectus fuit vir, & iustus (hoc enim est, quod ait: Quid dicemus Abraam patrem nostrum inuenisse secundum carnem?) id est, quam gratiam, quam laudem ex operibus carnis, humanis scilicet, & tanquam ex homine actionibus inuenisse? qui vt etiam in illis fuerit planè probus inter homines fuit, & inter illos potuit iure suo gloriari, erga Deum quidem certè nõ potuit. at quamobrem non potuit? quia illius, quam agebat, exercebatq; inter homines, iustitiæ, ipse sibi erat author. Sibi enim ipse constituebat, & præscribebat, quid esset faciendum, vt æquitatem cum cæteris, & societatem conseruaret. Illaque in eo iustitia & ab humano consilio proficiscebatur, & in humanis opinionibus tota consistebat, vt nulla esset in eo Dei gloria, sed omnis & in homine, & ex hominibus gloriatio. Fides vero erga Deum, & quam Deo Abraam habuit, fecit illum, vt non suo iudicio quicquam, sed Dei consilio, atque præscripto ageret omnia. Itaq; & patriam, cognationemq; suam illo iubente deseruit, & posuit tabernacula, quibus in locis est iussus, & ad concubitus vxoris iam desperatos se retulit, & filium Deo præbuit in sacrificium, & deniq; factus est illi in omnibus obedientissimus. Quòd si opera iustitiæ, quæ ab humana voluntate, consilioq; proficiscuntur, aliquam habent gloriam, quanto maiorem illa, quæ ab diuinis consilijs, & voluntatibus sunt profecta? tanto videlicet, quanto humanis virtutibus diuina virtus, iustitiaq; antecellit. Fidei ergo iustitia diuinæ non humanæ nobilitatis est, in qua & eius, qui credidit, gloriatio tota ex Deo est, & ad Deum rursus conuertitur, vt neque initium, neq; exitus huius gloriæ aliud quippiam sit, quàm ipse Deus. Gloriæ autem talis fundamentum est fides, quandoquidem in fidem solam hæc Dei excellens iustitia transmittitur. Igitur patere omnibus necesse est, quantopere sit fides, fideiq; iustitia operibus legis, aut humanis iustitiæ actionibus anteponenda. Ac ne ambigui quicquam in considerantiũ animis relinquamus, omneisq; vt euellamus dubitantiũ scrupulos, examinet vnusquisq; secũ, & cum animo intus

suo, quæ sit ista operum, & quæ fidei iustitia. Tum quantum huic ab illa intersit, intelliget. Operum iustitia ea est, qua quis in factis, & actionibus suis fidens, quòd rectè, atque integre cum hominibus se gesserit, collocat in illis spem cum laudis, tum salutis etiam suę, vt siue ex hominibus, siue ex ipso Deo spectandum pręmium sit, paratum sibi id esse confidat non alicuius dono, aut beneficio, sed merito imprimis suo, quod sic Apostolus exponit. Operanti vero merces non computatur secundum gratiam, sed secundum debitum. Deberi enim mercedem sibi putat, qui operas dedit, in quo quædam est vnicuique in seipso confidentia, & nonnulla etiam vel tacita arrogantia, vt sibi ille admodum placeat, quisquis est, & honorem persuncti operis sibimetipsi attribuat. Dei autem omnipotentis in eo nulla clementiæ, & liberalitatis sit gloria. Qui vero nullis suis meritis, actionibusve confisus, conferat se ad summum Deum, satis in illo statuens & potestatis & benignitatis esse, vt velit, valeatque quamuis impium & improbũ per fidem accedentem ad se iustificare, hic alio genere præstantioris iustitiæ probus effectus ostendit, atq; illustrat maximè Dei præpotentis gloriam. Atq; ille quidem primus operum sectator, sic adhibet in gerendis, suscipiendisque rebus iustitiam, quatenus tantum legi, hominibusq; satisfaciat. Hic vero ex Deo & ex Dei dono iustificatus illas operũ, legisq. iustitias tricamenta quædam terrenarum cogitationum esse putat, vt quæ nihil aliud sint, quàm explicare in eo se velle, quod totum sit implicatio, hoc est cum cupiditate, & studio in rebus terrenis hæreas, nõ inde vt euellaris, sed quemadmodum ordine quodam, & cum ratione in illis mouearis, exquirere, hic autem iustus Dei, quem sic appellat Deus in Abacuc inquiens, Iustus meus ex fide viuet, qui per fidem ex Deo & iustitiam adipiscitur, & vitam diuiniore longe modo, & maioris iustitiæ fit compos, legemque sibi gerendæ vitæ non ex lege operũ, sed ex imitatione Dei constituit. Fit enim vt à quo aliquid discendo perceperimus, cum id postea, quod didicimus, adhibemus in vsum ipsi atque experimur, eius, à quo id accepimus studeamus esse similes, in quo doctoris nostri, & præceptoris gloria per nos maximè amplificatur, & ostenditur. Hic tu Iudæe qui hanc ex fide nostri iustificationem non admittis, qui cunctos ad opera legis reuocas, quemadmodum constituis gloriam summi Dei? Accedunt gentes vt Deo sese offerant, illius gloriam expetentes, illius benignitati confidere paratæ. Quid ais tu Iudæe? frustra inquis laboratis, & adnitimini: non est hæc ad Deum perueniendi via, ad nos primo confugiatis oportet, & legem nostram accipiatis, carnemque præputij circumcidamini, atque omnia legis iusta impleatis, si donum vitæ & gratiæ apud Deum quæritis obtinere. Hoccine est glorificare Deum? an infi-

nitan

nitam illius maiestatem in angustum velle redigere? qui si non potest nec parcere, nec iustificare absq; lege, & victimis, vbi illius potentia? si non vult, vbi bonitas, ac beneficentia? At enim semel id ita constituit, vt sic fieret, rationemq; & modum, quo ipse placaretur, in lege instituit, nempe tum quidem tarditati tuæ cõsulens, cum tu spiritualis disciplinæ penitus expers, eiusq; in tuis primis illis rudimentis prorsus indocilis in corpore, & corporeis sensibus totus inhærebas. Quin tu recto nunc itinere fidei & humilitatis tendentes ad summum Deum in legis amplius semitas, ac diuerticula, & ad confractus operum ne coge, cunctasq; in nobis virtutis, & iustitiæ partes Dei esse sine, & non nostras, quò sic & virtus nostra perfectior, & Dei maiestas clarior, atq; augustior etiam sit, sicuti quidem fuit in patre nostro Abraam, qui non ex operibus suis, quæ fecerat, sed ex fide, quã habuit Deo, meruit iustificari. Quam præsertim in Deum fidem, non autẽ ex lege iustitiam sequitur beatitudo à Dauide etiã tuo significata, & testata.

Quemadmodum & Dauid dicit beatificat onem hominis, cui Deus computat iustitiam absque operibus: Beati quorum remissa sunt iniquitates, & quorum obtecta sunt peccata: beatus vir, cui non imputauerit Dominus peccatum.

HIC enim certè, qui beatus dicitur, nõ ex operibus legis, quæ minimè seruauit, alioquin quomodo eguisset, vt sibi à Deo peccata remitterentur? sed ex ipsa peccatorum dimissione cõsecutus est à Deo beatitudinem, in qua adipiscenda nullas ipse suas parteis attulit, nisi hanc ipsam fidem, quòd credidit à Deo, etiam sine operibus misericordiam sibi posse, clementiamq; præstari, ac omnem hanc gratiã beatificationis suæ soli Deo acceptã retulit.

Beatificatio igitur ista in circumcisionem? an & in præputium? Dicimus enim quod reputata est Abraæ fides in iustitiam, quomodo ergo reputata? cum esset in circumcisione, an cum in præputio? non in circumcisione, sed in præputio, & signum accepit circumcisionis notam iustitiæ ex fide, quæ fuerat in præputio, vt esset pater omnium credentium per præputium, vt reputaretur & illis iustitia, & pater circumcisionis his qui non ex circumcisione solum, sed qui etiam incederent vestigiis eius fidei, quæ fuisset in præputio patris nostri Abraam.

ISTA, inquit, beatitudo, quæ ex fidei iustitia, & propter eiusmodi iustitiam nobis tribuitur, per quam quidem iustitiam deletis à Deo, omnium peccatorũ nostrorum maculis ad illius summam voluntatem omnibus in rebus spectandam, atq; exequendam,

dam, & prompti efficimur, & habiles, quemadmodum & ipse Abraam ad parendum in cũctis Deo alacer, & paratus factus deinde est. Ista inquam, beatitudo attributa est Abraæ, cum adhuc in præputio esset, nec dum circumcisionem in se admisisset. Nam circumcisio post fidem illam iustitia iam adepta Abraæ ipsi imperata est, quæ futura esset indicium; & veluti nota illius ipsius ex fide iustitiæ, quã Abraam Deo credens in præputio esset adeptus, nota inquam, & indicium Abraæ genus carnale à cæteris generibus discriminaturum. Quoniam enim Deus illa fide Abraæ erga se, & in his, quæ ipse eidem Abraæ promittebat, illius certa spe & fiducia adductus dignum illum effecerat, in cuius semine gratiam & cognationem suam vniuerso generi humano impertiret, quo clarius extaret suæ promissionis fides, & ad nationum, ac seculorum omnium conscientiam esset testata, illo circumcisionis voluit signo Abraæ sobolem distingui, quod quidem signum futurum esset indicium ac monumentum eius promissi, & pacti, quod cum ipso Abraam Deus pepigisset, quæ quoniam promissio illi ab Deo ob ipsius fidem & fidei iustitiam erat facta, signum non tantum pacti, sed illius ex fide iustitiæ, quæ id pactum expresserat, facta est circumcisio. Ita signum circumcisionis fuit nota iustitiæ, qua Abraam Deo credens in præputio fuit ab eodem Deo insignitus, atque ornatus. Quod autem hic circumcisionem signum iustitiæ, in Genesi eandem signum pacti appellat, in quo libro sic scriptum est: Et circumcideris carnem præputij vestri, & erit in signum pacti inter me, & vos. Erat autem hoc pactum ex promissione Dei cum Abraam eiusmodi, vt cum hęreditate terrę & multiplicatione innumerabilis posteritatis id etiam illi polliceretur Deus, quòd ex semine ipsius prodiret olim, in lucemq; ederetur, qui eandem gratiam Dei, & iustitiam, terramque reuera æternæ possessionis in omnes tribus terræ propagaturus esset, qui vbi venisset, omnibusque fuisset factum manifestum ex semine illum Abraæ secundum Dei promissionem profectũ esse, Deumq; præstitisse, quod fuisset pollicitus, tum sublato circumcisionis signo, quod deinde inane, & irritũ futurũ esset, ad eam fidem in Deum cõcursus cunctorum fieret, per quam Abraam in præputio positus, Dei amicitiam, & gratiam, insigneq; ab eo donum cœlestis iustitiæ consequi valuisset: Ita circumcisio, quæ signum fidei, ac iustitiæ Abraæ in seipsa fert, si non sit sub signo fides, ac iustitia, inane signum est, & quatenus pactum indicat futuri ex Deo doni, quod in semine Abraæ sanctificarentur omnes gentes, iam exhibito dono amplius signum non est. Abraam porrò ipse duplicitet factus est pater & generis sui, ac posteritatis, per circumcisionem, & humani generis totius per fidem. Pater quidem omnium credentium, cum etiã tunc in præputio esset, fidemq; Deo habuisset,

vt qui-

vt quicunque item in præputio constituti similem in Deum habuissent fidem, simili apud Deum iustificarentur gratia, fidesque illis in iustitiam reputaretur. Pater autem circumcisionis, hoc est generis, & posteritatis suæ: si illud tantum signum posteri sequãtur circumcisionis, carnalis tantùm pater. Sin autem, quod signo illo admonentur, eiusdem fidei vestigiis, quibus ille in præputio ingressus est, velint & posteri eius incedere, verè illis pater, neque corporis solùm, sed animi etiam sui, & fidei erga Deum, partæq; propter eam ipsam fidem iustitiæ integram illis hæreditatem relinquens. Ex quo planè patet, fidem vbiq; esse & valere omnia: quod quidem ad acquirendam Dei gratiam, & ad conciliandum ab eo cœlestis iustitiæ donum ad vnumquemq; hominum spectat atq; pertinet, quando nec sine fide valet quicquam circumcisio, & cum fide præputium circumcisionem non desiderat.

Non enim propter legem promißio fuit Abraæ, & semini eius hæredem eum esse mundi, sed propter iustitiam fidei. Si enim qui ex lege, hi hæredes, inanis facta est fides, & vana promißio. Lex enim iram fabricatur. Nam vbi non est lex, neque ibi præuaricatio, propter hoc ex fide vt per gratiam, quo firma sit promißio omni semini, non solùm quòd ex lege, sed & quòd ex fide Abraæ, qui est pater omnium nostrûm, sicut scriptum est, Quoniam patrem multarum gentium posui te.

PROMISSIO illa, quæ facta est Abraæ à Deo, inquit, non ratione legis nec propter legem facta est, sed propter iustitiam fidei. Quia enim credidit Abraam Deo, & id reputatum est illi ad iustitiam, propterea ipsi Deus præclaram illam promissionem fecit hæredem eum fore mundi. Quæ promissio quanquam non eisdem verbis in Genesi est perscripta, ex aliis tamen verbis colligitur, quòd in semine ipsius erant sanctificandæ omnes tribus terræ, atque hæc promissio non propter legem Abraæ facta est, sed propter illam fidem, quam is Deo habuisset, quod ei præcipienti, ac pollicenti in cunctis credidisset, atque obtemperasset, propterque eam iustitiam, in cuius genere, & nomine fides illa Abraæ à Deo est existimata. Ita cùm Abraæ illa tum promittebat Deus, neque legem ita spectabat, vt ad eam suas promissiones dirigeret, neque posteaquam illa quæ promiserat, impleuit, id est legi, & legis operibus ab eo datum, sed cùm illi Abraæ fidei, atq; iustitiæ, tributum tum diuinæ imprimis constantiæ & veritati. Etenim si propter legem & illa promissio tunc Abraæ facta, & pòst Iudæorum generi eiusdem ratione legis exhibita fuisset, inanis ilicò Abraæ fides, & Dei promissio irrita extitisset. Ac quod ad Abraam pertinet, si fuisset à Deo spectata in suis

promissionibus lex, quid honoris, quid gratiæ obtinuisset apud Deum fides Abraæ, si non ipsi, nec fidei eius præcipuè, ac primo, sed generi, & posteritati ipsius datum fuisset, vt digni tantis à Deo promissionibus haberentur, qui in legem Moysis consensissent, & suum in illa nomen professi, eam religiosè, & diligenter coluissent, quando non præuaricatoribus, sed probis, & rectis suam impertitur benignitatem Deus. Quid ergo interfuit vtrum crederet Deo Abraam, necne crederet, si non propter se, nec propter fidem suam, sed ratione legis, eiusque posteritatis, quæ sub lege futura erat, illa à Deo fuisset promissio enunciata? Deinde quam Abraæ gratiam posteri eius debuissent, dum hæreditatem promissorum, quam accepissent, nō parenti suo Abraæ, nec fidei parentis, sed suis operibus retulissent acceptam. Postremò ne credere quidem firmè Abraam Deo, omnemque suam fidem in illius promissis constituere potuisset, si legem potissimùm, & in lege posteritatem spectasset illa promissio. Quo pacto enim quod pependisset ex incertis posterorum factis, spemq; constantiæ, & stabilitatis in alienis voluntatibus sitam habuisset, potuisset ab alio quopiam homine non suum negotium gerente, nec stipulante sibiipsi tanto post venturum tam firmè credi, vt non aliqua in animo ambiguitas resideret? non est autem eiusdem ambigere, & fidem habere. Quamobrem si in quo Abraam fidem habebat, in eo ipso rursus dubitare cogebatur, neque fides in eo certa inerat, & quoquo modo facta est, certè illi frustra est facta promissio. Porrò ex altera parte Dei ꝓmissio Abraæ facta si non Abraam ipsum, sed posteritatem eius imprimis spectasset, causam nullam grauem, nec dignam tanta maiestate in Deo habuisset, quamobrem ipsi Abraæ potissimùm videretur esse facienda. Etenim cùm quid cui promittitur, quod sit illi in eius posteritate persoluendum, id cùm præstatur, & datur, si non eius, cui promissum fuit, sed eius, qui pòst demum accipit, præcipuè habetur ratio, quis non videat inanem & vacuam rationis ac consilij, leuique potiùs ac futili, quàm graui, & certo authore dignam promissionem illam extitisse? cuius nimirum ad eum cui fuerit facta pars omnino nulla pertineat. Deinde si ob legem, & legis causa facta est promissio, ob eam rem profectò facta est, vt non habentibus legem, sed seruantibus ille honos haberetur, at per legem magis præuaricatores effecti sunt, qui illam adsciuerunt, quoniam vbi lex, ibi est præuaricatio, iramque Dei aduersum se potiùs prouocauerunt, quàm beneuolentiam, & gratiam illius promeruere. Ergo in omnem partem vana reddita est Dei omnipotentis promissio. Enim verò in DEVM vanitas non cadit, de quo est scriptum, In æternum Domine permanet verbum tuum, in seculum seculi veritas tua. Fidei ergo Abraæ &
cum

cum fide iustitiæ & in eo ipso, & in posteritate eius maximè persoluit DEVS, quæ parenti ipsi, & capiti generis promiserat. Ideoque ex fide, inquit Apostolus, vt totum esset gratia, ac non meriti merces, propterea que maneret immobilis cuncto semini Abraæ Dei promissio. Quod enim gratis, & innata sua bonitate à DEO promittitur, id cùm solum DEVM habeat authorem, pendeatque ab immutabili, & æterno, æternum quoque ipsum, & immutabile est. Quod verò labori, industriæ, diligentiæque proponitur, cùm ex hominum pendeat consiliis, & actionibus, quæ infirmæ semper, & vacillantes sunt, incertum item ipsum, & debile nullum vnquam habet perenne firmamentum stabilitatis suæ. Iam fides, quæ digna tantis honoribus à Deo efficitur, nullum ipsa ex se meriti pondus affert, sed tantùm vt materia formæ, sic illa Dei gloriæ, & beneficentiæ parata, atque exposita est, vt cùm fuerit a Deo diuinæ iustitiæ munere insignita per eam Dei bonitas, & iustitia magis ostendatur. Quæ si fides tantum gratiæ apud Deum, & beneuolentiæ in Abraam est assecuta, cur non item assequatur in nobis? aut quamobrem nos non multò digniores, qui hæreditatem adeamus patris nostri Abraæ, cum fidei illius filij simus propter quam fidem illi est facta promissio, quam qui eum carnis duntaxat, & generis agnoscunt parentem? Quanquam carnalis illa Iudæis cum Abraam cognatio, hunc à Deo honorem merita est, vt ad eos potissimùm docendos, & cōseruandos Dei filius mitteretur, si fidem illa filij Dei, sine qua salus esse non potest, suscipere, & altero quoque genere consanguinitatis, quod spirituale totum, & per fidem est, Abraam patri suo coniungere se voluisset. Nam & IESVS ipse palàm attestabatur se ad eos solos missum esse, atque vt oues requireret, quæ perierant domus Israël. Matth. 10. & 15. cap. Sed cùm illi patre Abraam in carne sola duntaxat gloriarentur, fidem autem patris nulla ratione admitterent, neque de spirituali genere, quod præstantius multò per fidem est, quicquam præclarum, aut sublime cogitarent, ex primo honore, atque ordine in postremum reiecti his qui per fidem filios Abraæ se faciebant, de hæreditate Dei concessere. Etenim non carnis consanguinitas prima ducenda est, sed potior multò, atque præstantior, Deique magis naturæ similis, & proxima est spiritus cognatio, quæ per fidem ipsam adeuntibus ad Deum, & iustitiam ab eo adipiscentibus cum ipso omnipotente Deo contrahitur, in qua nos præcipuè Abraæ filij sumus, ideoque est ei à Deo dictum, patrem illum multarum gentium fore, carnalium filiorum videlicet, aliorumque spiritualium. Porrò fides est, Abraæque in nobis imitatio & spiritualis nostra ad eum propinquitas, cùm id, quod egit ille, vt parentes, & domum, & patriam suam relinqueret, Deoque in alias eum regiones,

giones, & ad spes alias vocanti per fidem, & obedientiam se deducendum traderet. Item nos agamus; mundumque patrem nostrum & carnales affectus omnes, præsentiaque mundi bona, ab ipso Deo vocati libenter dimittamus, ac futurorum spe in ipso Deo consistentes per fidem innitamur. Atq; vt admirans intueare huius sanctissimi, sapientissimique doctoris sensa, & cogitationes ex summis diuinitatis consiliis esse depromptas, attende quemadmodum fidei vim, incredibilemque potentiam in paternitate Abraæ ante oculos nostros ponat.

INSTAR *eius, cui credidit Dei viuificantis mortuos, & vocantis ea quæ non sunt, vt si essent, qui præter spem in spe credidit, quod futurus ipse esset pater multarum gentium, secundum quod dictum, Sic erit semen tuum. Et non vacillans fide, non considerauit corpus suum iam enectum centum ferè natus annos, nec enectionem vuluæ Sarai, sed in promissione Dei non ambegit incredulitate, sed corroboratus est fide, dans gloriam Deo, & persuasus certò, quoniam quod promiserat, potens est & facere. Ideo & reputatum est ei in iustitiam.*

PATER multarum gentium, inquit, & in eo similis quodam modo Deo illi ipsi, cui credidit, quasi fides ea, quam habuit Abraam Deo similem cum Dei effecerit. Nam cùm Deus in vitam restituat mortuos, & vocet ea, quæ non sunt, haud secus ac si essent. Cùm, inquit, in mortuis nihil omnino insit vitæ, & in iis, quæ non sunt nihil essentiæ, in Deo tamen vtraque vtrumq; habent, & vitam mortua, & esse non entia, vt simulatque Dei voluntas & mandatum adsit, & præstò sit, quod non erat, & reuiuiscat mortuum quod iacebat. Sic Abraæ fides eisdem ferè ingressa vestigiis, & suscitauit mortuos, & qui nequaquam erant, nec alioquin futuri fuerant, eos vt essent, fecit. Ac mortuos quidem suscitauit, quatenus ipsummet Abraam, qui quod ad vim generandi attinet, mortuus iam erat & natura, & corpore, sic viuificauit, vt idoneus fieret generationi, quam vegetationem prius enecti propter ætatem corporis tam validè ille hausit, vt non solùm ad Isaac, sed ad alios complures postea liberos noua vis corporis fuerit propagata. Quà verò illam innumerabilem Abraæ posteritatem fides eadem progenuit, totque illi nepotes, & nepotum filios, tantamq; successionem & sobolem in lucem, & diem & naturam ipsam protulit, qui sine ea nulli vnquam fuissent, hoc fuit in illo vocare eos, qui nusquam erant, æquè vt si fuissent. Ita Abraam per fidem eadem ferè potuit quæ Deus per naturam. Verùm ita ipse potuit, vt omnem suam tamen poten-

tiam

tiam ex Deo, & Dei erga se gratia, munificentiaq; acciperet. Nec solùm in his fides Abraæ Dei virtutem est imitata, sed in illa ratione etiam, quod cùm Deus creator omnium quidem hominū sit, & per illam creationem quodammodo pater, pater autem verius, atq; coniunctius eorum, qui per fidem illi sese dedentes in eoq; renascentes, ipsum eum imitari, ei obtemperare, bonorumq; eius hęreditatem præcipuè student sibi comparare, sic Abraam iustius multò sobolis suæ per fidem, quàm seminis per carnem habendus est pater. Ac vt demonstret quo ex genere fides Abraæ quàm firma, quam valens, quàm pręter vsum & morem communis credulitatis fuerit, persequitur exponens de ipso Abraam. Qui pręter spem, inquit, in spe credidit, qui cùm respiciens sese, vxoremq; secum suam nullam omnino spem generandi haberet, sed in eiusmodi spe prorsus esset peremptus, Dei magnitudinē, bonitatemq; attendens, certissimam in spem venit, viuidusq; effectus in ea est, fore sibi progeniem frequentissimæ prosperitatis, eamq; spem, & erga Deum fidem corporis statim vigor ad conserendū genus, & facultas procreandi est consecuta. Non enim ambegit incredulitate ad promissionem Dei, sed omnes animi, & mentis suæ neruos ad credendum, & confidendum Deo intendit, dans illi meritam gloriam, quòd non solùm ex instrumento inutili per se, & effœto posset Deus efficere quæcunq; vellet, sed etiam quod promisisset, certò esset effecturus, ideoq; hæc illi fides loco iustitiæ existimata est. At quomodo iustitiæ loco? aut vt in Hebręo est, iustitia? Videtur enim ita esse scriptum, Et credidit Domino, & reputatum est illud ipsi iustitia. Quo pacto, inquam, fides Abraæ pro iustitia reputata est? Quia cùm per operum iustitiam mercedem, atque honorem à Deo expectemus, fides in Abraam habita est dignior, quæ illa ex Deo præmia assequeretur, quæ humana iustitia sibi solet arrogare. Ita fides Abraæ in iustitiæ loco æstimata est, tantoque præstantioris, & nobilioris iustitiæ, quantò in his honoribus & præmiis fidei tribuendis totum & gratiæ, & liberalitati Dei summi fertur acceptum, fructumque illius beneficentiæ, & gloriæ nullum nostrum meritum, nulla quæ nobis iure debeatur, merces decerpit. Hoc Abraam pater noster fecit, qui cùm omnino desperasset de se & de viribus suis omneis spei suæ partes in Deo vno constituit, vt ab eo solo agnosceret quicquid acquirebat, atque ita gloriam iustam & debitam dedit Deo, neque de ea ipse quicquam humanæ suæ iustitiæ operibus imminuit, quod fuit verè credere Deo, atque confidere. Iam cùm ex alio genere Dei iustitia, atque hominum sit, quantum quisque affert de humana iustitia, tantum occupat loci, quo accipiat minus de diuina, vt si ad hauriendam puro è fonte aquam accedamus, hydriamq; afferamus, in qua

nonni-

nonnihil turbulentæ insit aquæ, neque purum habemus iam ampliùs, neque plenum, quod petebamus, sic fides vas ad capiendam Dei iustitiam sola idoneum, non debet alterius genere iustitiæ, nec operibus, nisi ex diuina iustitia factis, vllo modo confidere.

NON *scriptum autem propter eum solum est, quod reputatum ipsi est, sed & propter nos, quibus debet reputari credentibus in eum, qui suscitauit* IESVM *Christum Dominum nostrum à mortuis, qui traditus fuit propter peccata nostra, & suscitatus ob iustificationem nostri.*

QVOD de Abraam commemorat scriptura, inquit, non est eiusmodi, vt in eo vno debeat valere. Non enim fides propter Abraam, sed Abraam propter fidem apud Deum gratiam obtinuit, & in eiusdem honorem fidei iustificatus est. Quæ si in illo tantum fides potuit, potest etiam in nobis, vt per eam iusti, & Deo grati efficiamur, si crediderimus, videlicet & mortuum corpus a Deo denuò viuificari, & nouam prolem per fidem procreari. Atque ista Abraam in semetipso credidit. Nos in CHRISTO Iesu eadem credimus Domino nostro. Credimus enim CHRISTVM Iesum cùm esset in mortem datus ob peccata nostra vt carnem peccati in nobis suæ carnis morte aboleret, atque extingueret. Ac si legis piacula etiam attendamus, vt subiret ipse supplicium pro vniuersis, lueretque suo sanguine pœnam, quam populi peccata meruissent, ipseque velut hostia peccatum in se omne susciperet. Cùm esset igitur mortuus propter delicta nostra, à Deo etiam patre credimus è mortuis eum excitatum pòst fuisse, & in vitam rursus, nec iam mortalem restitutum, vt nos quoque vnà cum eo, peccato priùs mortui, iustitiæ deinceps viueremus. Atque hæc fides nostra vt spiritualior longè est, ita etiā præstantior. Etenim Deus ex Abraam per fidem corporeæ generationis longam posteritatem pertexuit, per fidem autē CHRISTI infinitæ propè spiritualis generationis est author. In quo accuratè illud inspiciendum est, quam alto, & recondito consilio Deus fidem illam Abraæ, fidei nostræ, & corporea in eo signa carneasque seminis, & generis propagationes nostris spiritualibus procreationibus præmiserit, qui circumcidi voluit cunctam domum Abraæ, eiusque posteritatem in eo membro, quod est natura factum, attributumque generationi, vt signo illo potissimùm indicaretur, fidem reddidisse Abraæ, quod natura iam ademerat, vt si posteriore tempore qui per carnem genus ex Abraam duxissent, ab atauí sui fide erga Deum deficerent, commonefierent illo ipsomet circumcisionis signo sanctius aliud genus

nus & meliorem ſobolem ſemper Deum ex fide reparaturum eſſe. Quod cùm per IESVM Chriſtum & per fidem CHRISTI, qua Deo credidimus, factum ſit, nouaque ſpiritualis iam, non corporea proles in lucem & veritatem ſit edita, hęrent adhuc tamen Iudæi in carne & prępυtio, nec à carnalibus poſſunt ad ſpiritualia conuerti. Credimus igitur, IESVM Chriſtum mortuum peccatis noſtris fuiſſe poſtea à Deo è mortuis excitatum, idque ipſum fuiſſe myſterium noſtræ redemptionis, quòd & traditus fuit in mortem, donatusque mundo à Deo patre propter peccata noſtra, vt diximus, & ſuſcitatus rurſus ad vitam ob iuſtificationem noſtri, vt nos ad iuſtitiæ vitam reſurgeremus. Peccatum enim in nobis mortis eſt, iuſtitia autem ex fide cauſa eſt vitæ. Abſtulit ergo à nobis CHRISTVS morte ſua peccatum, & exſurrectione ſua tradidit iuſtitiam, vt quemadmodum ille reuixit in corpore, ſic nos in ſpiritu ad iuſtitiam reuiuiſcamus. Quod vtrunque alibi Apoſtolus: Vt mortui peccato, inquit, iuſtitiæ viuamus. Hæc enim virtus eſt fidei noſtræ in Deum per IESVM Chriſtum, vt ſi crediderimus datum eum à patre, & donatum nobis vt morte ſua in nobis cauſam peccati perimeret, ipſi nos quoque peccatum in nobis interimeremus. Rurſus ſi fidem hanc reciperemus, ſuſcitatum eum à Deo patre ſuo, poſtquam mortis ſupplicio pro nobis affectus eſſet, & in vitam nouam, deincepsque immortalem fuiſſe reſtitutum, etiam nos cum eo in nouam vitam eiuſdem beneficio DEI conſurgeremus, non illam carnis priſtinam, quam priùs abiecíſſemus ſponte CHRISTO commorientes, ſed in eam iuſtitiæ vitam, quæ cum Deo, & cum immortalitate ſemper eſt coniuncta. Suſcitatus eſt ergo propter iuſtificationem noſtri, id eſt, vt nos fide ſuſcitaremur ad vitam iuſtitiæ. Non enim erat ſatis, mortuos eſſe peccato, neque id ſolùm Dei beneficentia erga nos poſtulabat, ſed illud quoque fides noſtra à Deo nobis impetrauit, vt per exurrectionem CHRISTI in ipſa Dei iuſtitia perpetuò iam viuamus, in quo fides noſtra fidei Abraæ, vt ſpiritus corpori, & veritas imagini reſpondere cernitur, ſiue adeò potiùs longè antecellere. Ille enim corporis, & ætatis vitiò iam inhabilis ad generandum per fidem eſt adeptus, vt in eo membro reuiuiſceret quod gignendi vim habet. Nos in ea animi parte propter carnis vitium mortui, quæ iuſtitiæ & veritatis & diuini luminis particeps eſt, vimque in ſe continet noſcendi, & imitandi DEI, ac ſeſe ad eum patrem per ſpiritum applicandi per ſuſcitationem CHRISTI in ea parte ipſa, & in veræ rationis lumine credendo Deo, fidendoque reuiximus. Atque vt ille ſterilitatem fide perdidit, fœcunditatem eſt aſſecutus, ſic nos peccatum extinximus, & iuſtitiam ſumus nacti per fidem, quam in

Deo suscepimus ex morte, & surrectione Domini nostri IES[...] Christi.

IVSTIFICATI *igitur ex fide pacem habemus aduers[...] Deum per Dominum nostrum* IESVM *Christum, per quem [...] introductionem habuimus fide in gratiam hanc, in qua insisti[...]mus, & gloriamur in spe gloriæ Dei. Neq; hoc solùm, sed & glo[...]riamur in oppreßionibus, scientes, quòd oppreßio tolerantiam operatur, tolerantia autem probationem, probatio verò spem[...] spes autem non frustratur, quoniam amor Dei effusus est in cor[...]dibus nostris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis.*

POSTQVAM de fide, & vi fidei multa & magna sunt dicta, e[...] nunc se confert Apostolus, vt statum nostrum in fide manenti[...] cuiusmodi sit, ostendat: cuius verborum sententiam planè vt in[...]telligamus, illud CHRISTI mysterium, de quo ante satis dict[...] est, in memoria est habendum, per quod perspicuum factum e[...] fidem CHRISTI potissimùm consistere in eo, vt mundi postha[...]bitis bonis Deum vnum, & ipsius Dei præmia toto animo con[...]tendamus, quod mysterium quidem ipsemet fuit CHRISTV[...] Qui enim huius cœlestis verè mysterij vim mente penitus imbi[...]berunt, hi sunt, qui per fidem CHRISTO in carne commorien[...]tes, in animo, & virtute ad iustitiam cum eodem sunt excitati, ne[...] qualemcunq; iustitiam, sed illam gerentem imaginem iustitia[...] summi Dei. Hi ergo tales fide iustificati pacem habent cum Deo[...] Hostem enim Dei ipsi in se interemerunt, carnem peccati videli[...]cet, per quam rectoribus mundi & tenebrarũ harum impio ante[...] militiæ sacramento erant obstricti, quodammodoq; in Dei con[...]tumeliam viuebant, cùm accepta ab eo naturæ & rationis bene[...]ficia non ad agendas illi gratias, sed ad contemptum & ignomi[...]niam nominis eius conuertebant; hoc perempto Dei hoste, quo[...] nullo alio modo, quàm per CHRISTVM, & CHRISTI fidem[...] fieri potuit, eadem fide iustificati per ipsum Dei filium cum Deo in gratiam sunt reconciliati. Ideoq; ait Apostolus, quòd iustifi[...]cati iam ex fide pacem habemus erga Deum per Dominum no[...]strum IESVM Christum. Neque pacati solùm, & in amicitiam cum Deo copulati, sed per eundem CHRISTVM Dominum nostrum in hanc quoque gratiam fide peruenimus ipsomet de[...]ducente, & introitum nobis aperiente CHRISTO, in qua gra[...]tia insistentes, firmisque in ea vestigiis constituti efferimus nos, atque extollimus in spe gloriæ Dei. Non solùm inquit, ita cum Deo reconciliati sumus, vt nihil ab eo iam pœnæ, nihil iracun[...]diæ extimescere debeamus, sed vltrò etiam ab eo regnum glo[...]riamque speremus, qua spe viuimus læti, atque alacres. Quo[...]

li autem

si huic spei obstare videantur, quæ ex mundo damna multa incommodaque existunt, quæ vulgus mala esse arbitratur, neque ea putat cum hac Dei amicitia, & spe cœlestis gloriæ conuenire posse, responsione his Apostolus occurrit, exemplo quasi à gymnicis certaminibus inducto, in quibus qui se ad cursum, aut pugilatum apparant, non antequam exercitato per famem, sitimque, & per labores corpore sudorem & puluerem, & solem ipsum ferre, tolerareque didicerint, ad victoriæ spem habentur idonei, sic nos, inquit, non solùm extollimur spe, quòd Dei gloriæ futuri sumus participes, sed in illis quoque oppressionibus gloriam nostram ponimus, quæ nos vndique affligunt, & premunt, probè scientes, quòd oppressio, atque ærumna tolerantiam in nobis confirmat, tolerantia autem efficit probationem. Vbi enim perferre & tolerare didicerimus, tunc probamur, idoneique habemur, neque a cæteris tantùm, sed à nobis quoque ipsis. Ipso enim experimento percepimus esse nos ad dura, & aspera perpetienda fortes. Porrò autem ipsa probatio spem alacriorem in nobis excitat, magis nos Deo etiam futuros cordi, cui nostram fidem, constantiamque in rebus molestis, aduersisq; exhibuerimus. Quæ spes profectò nobis pœnitenda non est. Non enim illudimur ab ea, non decipimur, non illa nos nequicquam vt speremus facit, quando certus, & fidelis sponsor illius est amor ille erga Deum, quem totis cordibus hausimus, & Dei item erga nos, effusus in nos per Spiritum sanctum, qui ab eodem Deo nobis datus est.

HIC IVLIVS, amoris huius, inquit, vel diuini erga nos, vel nostri aduersus Deum, ex quo spei nostræ veritas demonstranda suscipitur, video causam ab Apostolo Spiritum sanctum afferri, qui Apostolis datus est, non occulto solùm afflatu, sed missione manifesta, cùm in flammeis linguis singulis eorum dispertitus est, quo quidem Spiritu sancto certi sunt facti spem apud Deum futurorum bonorum suam nequaquam irritam, neque inanem euenti fore. Non enim tantùm habuerunt necesse credere, sed viderunt planè, & tanquam manu contrectauerunt extare erga se studium, & beneuolentiam summi Dei. Itaque amore ipsi vicissim aduersus Deum conflagrauerunt, spiritusque idem in illis sanctus certissimus sponsor & ipsorum fidei, & Dei erga ipsos voluntatis fuit. Nobis verò, qui in hoc mundo ita viuimus, vt quotidianis variarum prælijs cupiditatum exposita sit vita nostra, qui ita stamus in fide, vt nonnunquam tamen, atque vtinam ne nimium sæpe carni, & cupiditati ipsi concedamus, quid polliceri potest certi iste in Deum amor nullo presertim perspicuo Spiritus sancti dono cõfirmatus? aut quomodo nostra non potest spes decipi? Nam quod in hoc loco à

 plerif-

plerisque sanctis viris asseritur amorem hunc nobis, & spiritu
simul sanctum in baptismo infundi, non mihi satisfacit, qui
pe multos qui videam sacramento illo initiatos, nec amo
tamen erga Deum, nec spiritus sancti vllius participes e
TVM EGO rem quæris Iuli cognitione dignam, locumque
psum sanè acutè es conspicatus, in quo percontandi occa
idonea sit. Facilè enim hæsitare quis possit; vbi Apostolus ce
nitur validò velle quasi argumento corroborare spem nostran
quòd vacua, & inanis ea esse non possit, illud præcipuè in co
firmando ponere, quod non minùs ipsum alia confirmatio
egeat, & iure quoque illud adiecisti, si Apostolis ipsis Spiritu
sanctus fuit apertè datus, vt dubitare non possent, nos non e
dem, qua illi conditione ad cognitionem tanti beneficij esse vo
catos, quorum imbecillitati consulendum etiam fuit, vt ea
Paulo argumenta ponerentur, quæ non in præsentia solùm
verùm etiam ad posteros vim comprobandi, & confirmandi,
quis fortè labasceret, essent habitura. Veruntamen ad Deu
eundem ipsum confugientes, quod in omnibus arduis, & diff
cilibus quæstionibus conuenit à nobis fieri, ipsiusque clemer
tiam & bonitatem implorantes oremus suppliciter, vt ex eode
Spiritu sancto, de quo loqui instituimus, veritatis nobis lume
ostendens sensum horum verborum, & argumenti vim, in qu
permagna est fidei, & spei nostræ confirmatio, patefacere d
gnetur. Ac vt reuocem te sæpiùs mi frater ad considerationen
mysterij fidei, quod est CHRISTVS, de quo tot & tanta du
dum locuti sumus, recordaris profectò vim totam & spei, & f
dei erga Deum nostræ in eo consistere, si contemptis mun
huius rebus nos totos in Deo penitus constituerimus, nihi
que duxerimus neque expetendum, neque bonum, nisi quo
ab eo ipso nobis promissum, ostentatumque sit, quo fundamen
to posito, videamus modò de Spiritu sancto, quo ille nob
pacto immittatur, & quemadmodum is certissimus sit sponso
futuros nos compotes cœlestis à Deo gloriæ. Etenim si ho
istud ipsum, quod mysterium fidei nobis, & CHRISTV
ipse enunciat negligenda esse terræ bona, & appetenda cœle
stia, verioris est iam, & melioris spiritus, ac rationis, quàm i
la sunt, quæ mundo nos, & mundanis cupiditatibus deuin
ciunt, vt cùm ratiocinamur quærendas esse opes, ambiend
honores, expetendam ab hominibus gloriam, si hoc inquam
quod credimus ad cœlum esse, & ad Deum solum adnitendum
dumque is possideatur, & teneatur, reliqua pro nihilo ducen
da, neque de mundo est, vt quod repugnans omnino, contra
riumq; sit cogitationibus humanis, & spiritus tamen est, qua
ille mundi multò præstantior, ipso primo statim afflatu fid
CHR

CHRISTI diuinioris iam Spiritus incipimus esse participes, quàm vt terreni homines existimari debeamus. Atque hæ sunt fores, & primus introitus ad plenam in Deum fidem, quem quidem aperuit nobis baptismus. Hoc enim sanctum, imprimisque salutare Ecclesiæ sacramentum obices eos repellit, & disijcit, quos ad aspernandam fidem CHRISTI prauis imbuta opinionibus sibi ipsa priùs præstruxerit contumacia. Sed intrandum magis est. Sequitur enim alterum Spiritus sancti donum, quo illa, quæ in veteri scriptura in corporibus, & corporum actionibus designata sunt, nos ad spiritualem intelligentiam transferimus. Qui enim aliter Rex perpetuus Dauid, regnum sempiternum, possessio terræ finem non habitura, templum semper stabile, chori, cœtusque illi canentes æternam laudem Deo queunt ritè intelligi, nisi ad spiritum, in quo solo est perpetuitas, referantur? Quid valebit circumcisio, quid sabbatorum requies, quid illa ipsa fides in Abraam, filiique eius Isaac immolatio, si non horum omnium spiritualis intelligentia fit? Quanquam quid singula commemorem, cùm quæ in Iudæorum legitimis germanisque voluminibus perscripta sunt, ad eandem omnia spiritus rationem accipienda sint, quod Iudæi ipsi non viderunt, vt qui velo interposito impediebantur, illo nimirum quo Moyses legem illis promulgans os suum obtexerat, quo nos reiecto velo in faciem ipsam legislatoris aspeximus. Hoc ne inane tibi donum à Spiritu sancto nobis tributum videtur esse? MINIME verò, inquit ille, sed & insigne, & certum, vt iam ex his duobus indiciis satis nosse valeamus, Spiritum sanctum à Deo nobis datum esse. ENIMVERO IVLI cùm aliquotiens Paulus dicat spiritum Arrabonem nobis datum futurorum bonorum, hoc est eorum, quæ oculis non comprehenduntur, sed sunt cœlestia, & immortalia, tametsi principes illum Apostoli, ædificatores Ecclesiæ CHRISTI in flamma, & sonitu etiam acceperunt, vt sentire eum, viderèque possent, num iccirco nos non sentiemus, quòd eum oculis minimè cernimus, cùm tamen in intimis nostris sensibus, hoc est in ipsa cognitione, atque mente illius nobis vis perspicua fiat? Nam quid est habere nos spiritum arrabonem futurorum bonorum, nisi quòd cùm sola spiritualia æterna sint qui spiritualia intelligat, atque optet, habere eum iam immortalitatis arrabonem? sicut ad Corinthios scribens ait Apostolus: Etenim qui sumus in tabernaculo gemimus onerati propterea quòd nolumus exui, sed superindui, vt absorbeatur mortalitas à vita. Qui autem fecit nos in hoc ipsum Deus est, qui idem dedit nobis arrabonem spiritus, vt ista ipsa intelligeremus videlicet, quæ optamus. Et alio loco: Qui confirmat nos vo-

biscum in CHRISTVM, & vnxit nos Deus, qui & obsignauit nos, & dedit arrabonem spiritus in cordibus nostris. Et ad Ephesios: In CHRISTO, inquit, speratis, & vos audientes verbum veritatis Euangelium salutis vestræ, in quo & credentes obsignati estis spiritu promissionis sancto, qui est arrabo hæreditatis nostræ. Certè enim is, qui intelligentiam nobis diuinorum veram dat spiritus, cùm idem etiam spem, & fiduciam dat illorum quæ penes Deum sunt adipiscendorum, verè illam dare nobis est accipiendus, vt sit idem spiritus, & doctor, & arrabo futurorum nobis bonorum: quem Ioannes spiritum vocat veritatis, eumque à mundo non posse capi affirmat, quia eum non cognoscit mundus. Qui enim queat nosse, cùm Spiritus sanctus nihil omnino rationis cum mundo habens, nos quoque abstrahat & auellat ab eo, ad superioraque pertrahat: ipse autem mundus in suis terrenis sordibus iaceat obuolutus.

PLANE ita est Iulius, inquit, & hoc certè spiritu, quod infitiari nemo potest, altiores efficimur, quàm vt in terrenis rebus aut animi & mentis lumen, aut spei nostræ fructum defigamus. QVID IVLI, inquam, cùm illas eodem spiritu adipiscimur virtutes, quibus comparatæ illæ, quæ ex lege, & operibus legis sunt, vsque adeò sordeant, necesse est, vt propemodum iustius in vitij partem, quàm in virtutis numerari posse videantur, cùm non ita suum cuique reddimus, vt nostrum teneamus, non ita sumus benefici aduersus amicos, vt inimicis malum minitemur, non sic fauemus, & suffragamur optatis cæterorum, vt dignitatem, & commoda, & fortunas nostras priores habeamus, sed diuino illo genere iustitiæ per fidem CHRISTI ornati, atque repleti, quò proximè accedimus similitudine ad ipsum Deum in iuuando, benigneque faciendo pares omnes ducimus, quibus cùm quippiam agendum nobis, & communicandum sit, cùm rem, operam, fidem, consilium, authoritatemque nostram inimicis æquè, atque amicis paratam esse volumus, cùm omnia agimus salutis cæterorum causa, nihilque omnino ad nos, sed ad Deum ipsum cuncta referimus: cùm inter humanas curas & solicitudines rerum innumerabilium, quas mundi æstus hominibus affert, nihil animo commouemur, sed in omni motu, tempestateque fortunæ tanquam inter fluctus scopuli firmi, atque hærentes in spe Dei consistimus: cùm sic nos gerimus, sic viuimus, sic proximos exemplo nostri erudimus, vt præ nobis feramus speciem non terrenorum hominum, sed mortalium quodam modo deorum. Istáne tot, ac tanta contra vsum consuetudinemque naturæ Christianæ mentis miracula, sic enim profectò appellanda illa sunt, absq; manifesta Spiritus sancti missione patrari posse à nobis ac effici credendum est: quæ maiorem
minu

mihi vim habere etiam videntur, clariusque præbere documentum potentiæ, & beneuolentiæ summi Dei erga nos, necnon veritatis fidei eius, quam profitemur, quam si mortuorum corpora ad vitam reuocaremus. Siquidem longe potentius est, & maiore admiratione dignum, vniuersam hominis naturam peremptam iam inde de principio in patre nostro Adam, & tot annorum millibus in terram defossam ac consepultam excitare subito ad cœlum, & ex corporea spiritualem reddere, quam vita defunctos facere vt reuiuiscant. ESTSANE, inquit. Et vero ista mi frater mihi iam aperiunt aliquanto etiam euidentiorem ex his esse nobis, quàm fuerit ex igne, atque flamma Apostolis, Spiritus sancti missionem. Et si illi quidem omni ratione illum hauserunt, & nimirum, quàm nos, multo abundantius, sed ille ignis tunc, & flammæ splendor illis datus est, vt quem admodum qui ædificiũ aliquod instituunt, & fundamentum ipsi operis explorant, & intuentur, quò deinde eorum freti fide, ac diligentia qui succedunt, confidant extructionis firmitati, sic primæ illi ecclesiæ fundamenta operis cum iaciebantur, inspiciunda data sunt, vt de quo principibus illis omnibus modis fuisset compertum, id postea nos pro non dubio acciperemus. ATQVI IVLI de his potissimum virtutibus & potentijs loquitur Paulus, cum Galatas dehortans à susceptione legis, in cuius fuerant ritus, & obseruantias a falsis apostolis inducti. Qui igitur, inquit, suppeditat vobis spiritum, & operatur virtutes in vobis, ex operibus legis, an ex auscultatione fidei id facit? Dum enim manifestum, & commune indicium ponit virtutes eas, quibus exornantur, qui auscultant fidei, de his profectò virtutibus loqui est existimandus, quæ hominem faciunt ipsum in semetipso, quàm in vllis extraordinarijs operibus & factis admirabiliorem: quanquam, vt dixi, nihil tam extra ordinem sit, quàm in corpore, carneque humana Deum habere ita coniunctum, vt in omnibus dictis, atque factis diuinæ semper virtutis imago ex nobis effulgeat, quas nimirum virtutes, cum se ad fidem Christi Galatæ contulissent, erant consecuti, vt continentes, vt probi, vt æquanimitate præditi, vt iniuriarum, damnorum, contumeliarumque tolerantes, vt à mũdi, & fortunæ præmijs, honoribusq; omnibus ob amorem CHRISTI facilè essent disiuncti. Quarum quidem virtutum ne vmbram quidem, aut simulacrum aliquod expressius poterat lex in moribus cuiusquam, animoq; formare, ad quã tum quidem legẽ, cum se referrent Galatæ, præclaram illam Christi, & fidei ædificationem destruebant, vimq; diuinæ iustitiæ, quæ homines in cœlum rapit, & ab omni seruitute animos liberat, sub legem rursus & sub præcepta legis subijciebant, vt fierent seipsis eo pacto inferiores. ERGO IVRE reprehensi ab Apostolo, & tanquam amentes

castigati sunt, inquit. QVARTVM restat adhuc, inquam, quod es palmarium, quo spiritum iam sanctum in igne & flamma aspici as, largumque ex eo lumen ad hanc Pauli indicandam illustran damque sententiam tuo arbitratu deriues. De amore ipso loquor quem erga Deum sic toto corde concipimus, vt exuberet largi ter, & in omnes deinde proximos etiam redundet, nihilque esse nobis gratum, neque iucundum sinat, quod non sit Deus. Nec ve ro idcirco Deum ipsum amamus, quod speremus, atque expecte mus ab eo terræ bona, liberos, sedes, domicilia, fortunas, & an nuos agrorum fructus in pace, atque otio fruendos. Hæc enim religio est Iudæorum propria, ob eam causam colentium Deum, vt ipsis bene sit, & ipsorum liberis in his vtique rebus, quæ ad in columitatem, & commoda mortalis vitæ spectant. Neque rursus amore in Deum ea gratia accendimur, vt cum hîc ad voluntatem nostram vixerimus, animoque & cupiditatibus varijs fuerimus obsecuti, nec quicquam nisi terrenum, & carnale cogitauerimus tum demum freti Dei misericordia, per quam peccatis nostris ad ignoscendum facilis est, ita cœli præmium ab eo expectemus, vt quicquid in hac vita nobis iucundum, & suaue habitum est, idem postea in cœlo & in altera illa vita nobis repræsentetur, hoc vno differens, quòd tum futurum sit sempiternum. Ad hos enim fi neis, & hãc huiuscemodi beatitudinem Maumethana tota lex in tenta est, hoc deterior etiam, quàm Iudæorum, quòd illa tamen Moysis lex à corporeis, & externis obseruantijs initium faciens procedebat ad spiritualia. Hæc cum in spiritualibus ipsis fide CHRISTI auxilio positam se comperisset ad carnem, & corpus re trò reuoluta est. Verum, vt dicebam, nos non ob hasce res Deum amamus, & colimus, quò in his, quæ extra ipsum nosque sunt, in dulgentiam ipsius experiamur, ac benignitatem, sed ipsummet ipsum, inquam, per se diligimus, ipsum appetimus, ipsum volu mus, neque est in cœlo, neque est terra, neque in voluptatibus neque in magnis honoribus, neque in bonis alijs quicquam, cu ius flagremus studio, præterquam ipsius Dei. Hic amor in nobis atque hæc in cordibus nostris charitas vbi accensa fuerit, quis non intelligat conuerso more naturæ molesta fore nobis, quæ vulgo sua via ducuntur, & quæ aspera cæteris, nobis periucunda vt quod Paulus hic ait in oppressionibus, omnibusque incom modis gauisuri simus, & de nostris damnis, calamitatibusque glo riaturi. EA RE QVIDEM, inquit IVLIVS, quòd cum maxi me locum occasionemque habituri sumus approbandæ Domi no Deo nostræ erga eum fidei, eximiæque voluntatis. Et vere m frater, mecum ipse, & cum animo meo reputans agnosco rem it sese habere, vt tu dicis, vt cum ad hunc gradum fidei perducti fue rimus, qui amoris, & charitatis totus est, cum sentiamus in nob

co

non hominem habitare iam amplius, sed Deum; siquidem maiora etiam omnia tunc agimus, quod pro humanis viribus. QVID MIRVM IVLI, inquam, cum & dimidium nostri tum penitus extinctum sit, atque adeo multo maxima potius pars, quantum scilicet ex nobis mortale, & caducum ad terram conuersum est, & in eius loco subditum, quod est cœleste, & sempiternum? Etenim quod iracundum est in nobis, quod auarum, quod elatum, quod contumax, quod insidiosum, quod voluptati, mollicici, cupiditatiq; addictum, tunc euanescat totum necesse est, quibus quidem ex partibus plurima fermè natura hominis conflata est, atque ex his constat. Illud autem modicum, & nobile, & è cœlo originem ducens, quod plerunque oppressum, & redactum in angustum coarctatur, sæpe vndique & a cupiditatibus premitur, & catenatum pertrahitur illo in DEVM amore excitatum, atque adiutum, vimque igneam è cœlo nactum abruptis, aut liquefactis captiuitatis suæ vinculis, non in libertatem sese modo, sed in imperium etiam vindicat, imperium autem eiusmodi, quo & reliquas partes animi in eundem secum erga Deum affectum trahat, & ipsum terrenis rebus iam deinde tanquam ad se minime pertinentibus nulla animi parte moueatur. De quo amore, & charitatis dono Paulus ad Corinthios æmulantes inter se maiora charismata, illudque præsertim linguarum excellere existimantes: Sectaminine, inquit, meliora charismata? etiam præcellentem vobis viam ostendo, sectemini charitatem, sine qua reliqua omnia dona Spiritus sancti mortua sunt. ASSENTIOR, inquit, & certissimum habeo, cum ad hoc studium amoris aduersus Deum peruenerimus, nihil esse, quod nobis à fortuna metuendum sit, nihil, quod ab insidijs hominum, aut violentijs formidandum, maximumque hoc esse indicium intelligo Spiritus sancti intra nos tabernaculum sibi ad commorandum statuentis, cum ærumnas, & labores, & res omneis asperas non modo sine vlla mœstitia, sed cum lætitia etiam ferimus, & cum voluptate. Quemadmodum de Apostolis scriptum est, discessisse eos è conspectu concilij gaudentes, quoniam digni habiti essent, pro nomine IESV contumeliam perpeti. IAM VERO IVLI spiritus iste, de quo iamdudum loquimur, tibine videtur præstantior esse, & melior, quam is, qui nos assidue in terrenis curis retinet occupatos, an illum tu fortasse huic anteponis? EGONE VT anteponam, inquit? Iam si ista essem sententia, quid me fieri posset amentius? NEMPE ERGO illum, inquam, qui nos ad cœlum & spem æternorum bonorum semper vocat, digniorem, & potiorem, & diuiniorem esse spiritum arbitrare, q̃ eum, cuius hortatu & monitis spei nostrę in terris omnia subsidia ponimus? NON arbitror, inquit, sed intelligo certo. ERGO veriorem etiam, nisi tu sine veritate præstare ali-

quid alicui, & dignius esse existimas. MINIME, inquit ille, puto; contraq; habeo hoc potius constitutum, cum mendax, & falsum quicquid est, infirmum id semper, & ignobile, sordidumque sit, nullam ibi præstantiam neq; dignitatem esse vbi non sit veritas. Si ergo spiritus iste ex mundo non est, & est præstantior multo, quam ille mundanus, ac veritatem omnem in se continet, cum aperit nobis fidei CHRISTI mysterium, mundumq; pro Deo vt derelinquamus, hortatur, cum corporea, & terrena illa opera ad spiritualem nobis intelligentiam conuertit, cum diuinis virtutibus nos exornat, cum amore in Deum totos rapit, nequaquam est pertimescendum profectò, nec vel minimum dubitandum, quòd spes nostra nos fallat, quam reposuimus in bonitate, & gratia & clementia summi Dei, nos esse illum videlicet in præmium fidei nostræ, & ipsius gloriam assecuturos, cum præsertim iste amor, qui in Deum nos inflammat, vnus sit, atq; idem cum Dei amore aduersus nos, in eodem enim Spiritu sancto, qui & amor Dei est, & ipse Deus, in cordibus nostris inhabitante, & beneuolentia Dei erga nos ostenditur, & nostra inflammatur erga ipsum Deum voluntas, ita tamen vt nostrum hoc ipsum Deum quòd amamus, ab ipso amore in nos Dei profectum sit. Ille enim nobis plurima nimirum, & maxima amoris sui indicia ostendit. Ille virtutes nobis dedit, ille veras intelligentias, ille animi robur ad perferenda aduersa, ille etiam quo nos sibi alienos, atq; adeo hostes in gratiam secum conciliaret, filium suum vnigenum in mundum misit, qui demonstraret nobis ad immortalitatem iter, & beatam vitam ostenderet, non in mundi delitijs, & prosperitatibus, sed in sola fide erga Deum positam esse, quibus de rebus videamus, quid loquatur Apostolus.

ADHVC enim Christus cum essemus imbecilli, tempore opportuno pro impiis mortuus est. Vix enim pro iusto quisquam morietur. Nam pro bono forte quispiam audeat mori. Confirmat autem suum amorem in nos Deus, quòd cum adhuc peccatores nos essemus, Christus pro nobis mortuus est, multo igitur magis iustificati nũc in sanguine ipsius seruabimur per ipsum ab ira. Si n. hostes cum essemus, reconciliati fuimus Deo per mortem filij eius, multo magis recõciliati seruabimur, in vita ipsius, neq; hoc solum, verum etiã gloriam habebimus in Deo per dominum nostrum Iesum Christum, per quem nunc reconciliationem accepimus.

REVERTITVR Paulus ad id, quod ante dixerat, quòd nunc ex fide iustificati cum pacem habeamus erga Deum sperare possumus æterna bona, atque ita sperare, vt certo illa expectemus,

idque sic se habere ex amore in nobis Dei, & ex ipso spiritu sancto probauerat, nunc alijs argumentis ex CHRISTO, & CHRISTI morte, ipsoque Dei amore erga nos idem vt comprobet, aggreditur, singulis penè verbis arduas multorum quæstiones explanans, & dubitata dissoluens. Erant enim qui se opponerent, rationem petentes, cur non ante CHRISTVS ad hominum genus redimendum venisset. His respondet Apostolus, quia eramus imbecilli, neque tantum mysterium ferre adhuc poteramus, quando quidem hominum genus tanquam homo vnus primis temporibus ætatis suæ lacte, non firmo cibo nutriri necesse habuit, ideoq; fuit non Christus populo Israëlitico, sed lex lata, quæ quasi lactis in eo alendo gereret vices. At cur nunc venit potissimum? quia tempus opportunum affuit. Vnde ista huic temporis opportunitas? huic est quæstioni alijs in locis ab Apostolo responsum, quoniam hoc pręcipuè tempore omnibus omnino hominibus in foueam interitus propter peccata delapsis magis eminuit Dei omnipotentis gloria, & præstantius erga nos beneficiũ. Quòd si ideirco datum nobis fuit, vt probiores, & iustiores, & Deo magis dediti redderemur, eo potissimum tempore decuit dari, & quo magis gratum nobis, & magis necessarium illud beneficium accideret. At quo pacto si hominum genus tunc maximè opertum, obrutumq; peccatis extitit, potuit esse idoneum, & valens ad capiendum mysterium Dei? Hoc enim præterea etiam videtur posse opponi, cui nos quæstioni respondemus, quia tunc maximè sibi ipsum diffidens de tota spe salutis suæ, habuit necesse in Deo solo confidere, quæ est fidei, & mysterij propria iam virtus, ipsaque Euangelij potentia, per quam vnam salui esse possũmus. Nunc ad declarationẽ, & ad Apostoli verba veniamus, quibus ipse exaggerat indicia beneuolentiæ Dei erga nos, quòd pro impijs filium morti, vt liberarentur ipsi, tradidit, quibus si adhuc hostibus vsque eo indulsit, vt filium suum vnicum mori pro eis vellet, quò eos secum redigeret in amicitiam, nunc amicis factis non modo perpetuam salutem, sed ne gloriam quidem suam est denegaturus. Atque hæc quidem in his verbis est sententia, si pro impijs enim, si pro hostibus, si pro peccatoribus filium Deus in mortem dedit: multo nunc magis eodem erga nos amore inductus pro fidelibus iam, pro iustis, pro amicis, non id modo est daturus, vt ab ira tuti simus, hoc est, ab ea pœna, quam iratus Deus peccatis nostris potis est infligere, sed vt vitam etiam filij sui illam iam immortalem, & non terrenam, gloriamque suam consequamur, idque per eundem D. N. I. C. qui sicut nobis cum Deo reconciliationis fuit author, ita erit vitæ, & gloriæ impetrator. Nam quod interpositũ est (Vix enim pro iusto quisquã morietur, nam pro bono quis forsitan audeat mori) sensum istum habet, vt

chari-

charitatem CHRISTI magis expendamus, inquit, qui pro impijs, & pro hostibus in mortem se dedit, ex communibus eam hominum sensibus, & affectionibus æstimemus, inter quos qui pro iusto volens mortem perferat, nullus fere inueniatur, at pro bono fortasse quis eam audentius subeat. In quibus verbis vnum vni, iustus impio, bonus hosti redditur. Sed qui pro iusto animum inducat mori, nemo reperiatur: pro bono aliquis, vt pro filio pater, amicus pro amico, seruus pro domino, quod in hos, pro quibus morimur, ita amore & affectu cordis propensi sumus, vt bonum nostrum in illis sit. Pro iusto autem mori, in quo iudicium tantum nostrum sit, non amor præterea etiam, neque animi insignis affectio prorsus inauditum est. Christus ergo in quo neutrum extitit (nam & nobis antea nos impij, & ipsi hostes eramus) cum est mortuus pro nobis, nouam profectò quandam, & omni inauditam tempore vim amoris erga nos, in Deo patre suo & in semetipso ostendit. TVM IVLIVS: Moueor, inquit, animo vehementer, cum ista ex te mi frater audio, quæ cum huius mihi maximi omnium doctoris magnitudinem mentis, admirabilemque scientiam, tum beneficium omnipotentis Dei, bonitatemque, & patientiam Iesu Christi ante oculos ponunt, iamque præclarè extare video, quod tu ante promiseras, siquis ista ipsa attentius inspexerit, diligentiusq; Euangelij doctrinam fuerit contemplatus, nequaquam cum vllo tempore de fide Christi dubitaturum. Ita illustris, & perspicua versatur mihi ob oculos fidei nostræ veritas, multisq; multarum quæstionum, & difficilibus scrupulis per te mi frater, vel per eam potius, quæ tibi tributa est ab Domino Deo facultatem liberatus sum, qui & si non me illi quidem vel tantulum mouebant, vt vllis Ecclesiæ in decretis hæsitarem: in eo tamen erant molesti, quod eos sæpe, quibus cum disputabam, cum hæc ipsa illi, & alia non pauca obijcerent, per quæ lumini, & veritati fidei tenebræ offundi quasi videbantur, non poteram, sicuti quidem cupiebam, ea refellere. Nunc aduersus illos, & contra omnes præterea calumniantium argutias egregiè armis spiritualibus instructus, nullum certamen deinceps pro veritate tuenda detrectaturus sum, nullius vim ingenij formidaturus. Illud tantum doleo, quod ad nos credentes iam peculiariter pertinet, ipsumque ad me imprimis, etenim qui in hac fide Christi nati, qui tanti mysterij participes, & consilij effecti, tanto veritatis lumine simulatque prodiuimus in vitam, per baptismi sacramentum illustrati fuimus, in eamque sortem diuino munere vocati, vt supra hominis naturam ad societatem, & similitudinem ipsius Dei adiungere nos queamus, quam nam ipsi Deo gratiam aut quod pietatis studium referimus? nónne multo maxima nostrorum pars ferè nunquam, nos vero qui doctiores,

ctiores, & acutiores reliquis volumus esse, sane quam perraro in eam cogitationem deuenimus, vt statuamus nobis pie, & caste, & sobrie esse viuendum? quod tamen consilium quasi volucrẽ vmbram celeriter à nobis sinimus auolare, & cum sana mente eiusmodi quippiam decreuerimus, non esse nobis a Deo, & à spiritu ad carnem discedendum, repente e uestigio alij facti in id ipsum nos conijcimus, quod fugere meditabamur. Quid est hoc? quæ hæc vis? qui animi error? quæ mentium caligo? Cur amor erga Deum noster, quem certè non inficiamur, in cordibus habere, cur beneficiorum ab eo acceptorum memoria, cur fides, cur spes, cur diuinum illud vitæ beatæ præmium, regniq; cœlestis, ac sempiterni expectatio nos continere in officio non potest? Tantum ne ista valet, quæ circum nos est inducta caro? Hæ terrenæ induuiæ tantum habent virium, vt me sæpenumero omnem cum Deo rationem habere meditantem è cœlo ipsæ deducant, atque eijciant, cupientemque hærere mentis, fideique complexu, in Christo Iesu meo, proturbent inde tamen, diuellantque à beata cura, & ad inquinatas ac sordidas detrahant cogitationes? Hei quàm vereor, ne ista ingenij, scientiæque facultas, quæ nobis idcirco à Deo donata est, vt ad eum facilius, amantiusque accedamus, recidat in contrarium fraudique nobis potius sit, qui quò plus intelligimus, hoc & offendimus grauius, & magis iure plectimur. NOLI oro te, inquam, mi frater humanæ nunc statum conditionis deflere, qui sic facti sumus, vt nequeamus in hac vita vllo à nobis pacto carnis molestias excutere? quippe illæ enim nobis natura agnatæ sunt, diesque, & noctes viuunt nobiscum, suosque eiuscemodi habent motus, vt non solum rationi nostræ, sed ne Dei quidem voluntati sint obtemperantes. Est enim nobis comparatum ab ipsa natura perpetuũ aduersus nosmetipsos certamen grauisq; & laboriosa dimicatio, cum vt Paulus ait: Concupiscat caro aduersus spiritum, & spiritus aduersus carnem, in qua assiduitate pugnandi aliquando carnem superare non mirum sit. Illam quidem Dei, & nostri proditionem nefariam refugere debemus, vt ne carni spiritum subijciamus volentes, quo profectò nihil foret perfidiosius. Quòd si mente, & voluntate perpetuò cum Deo erimus coniuncti, quemadmodum retentis mœnibus etiam si hostis volitet in suburbijs, spes tamen salutis adhuc firma est, sic nobis hærentibus in ipso Deo quàm vehementes, & subiti cupiditatum motus possunt interdum nos quidem affligere in terram, capere autem, abducereque in seruitutem non possunt. Ad eam enim ipsam Dei gratiam, è qua paulisper excidimus, dono illius misericordiæ cito restituimur. Itaque imagine similitudinis quadam, si tamen est fas ista sic proferre, & diuinis assimilare mortalia, Christus ipse quoque in arce

patris

patris sui, solioq; omnipotentis Dei nihilominus permanens ad carnem accipiendam inter homines delapsus est, qui quòd solus omnium hominum nullos vnquam eius motus, nullas omnino carnis illecebras sensit repugnantes Deo & rationi, fuit hoc diuinæ in eo naturæ, & sine patre generationis proprium, ad quam nos facultatem non possumus aspirare. Sed nunc mi frater quoniam ad vesperum iam inclinat dies, & ista ipsa de qua iamdudum loquimur, ad curam sui nos inuitat caro, concedendum illi est, maiorq; nobis fidei nostræ, qui illam alendam, tuendamque suscepimus, quàm illius iniuriarum ratio habenda. Cras, & perendie, quando festi dies sunt, persequemur reliqua. Nunc deambulemus paulisper si placet, animumque ab hac seueritate disputandi relaxemus.

LIBER SECVNDVS.

MAGNA nobis aggredientibus ad hanc rationem, exercitationemq; de Deo, & de diuinis rebus scribendi, atq; tractandi, proposita spes fuit, nos non ingenium modo, quod à Deo accepimus, nec cognitionem artium optimarum, si quam eiusdem Dei beneficio obtinemus, ad eius ipsius, vnde ista profecta sunt, honorem, & laudem grato animo conuersuros, sed cæteris etiam affectionibus animi, quæ multæ sæpe, & variæ nos à rectis consilijs proturbant, modum et ijs aliquē, & cum bona ratione concordiam esse reperturos. Quæ spes, & cogitatio nostra nos certè non fefellisset, si, vt mentem, & voluntatem habere in potestate, sic etiam imperare facilè cæteris animi partibus potuissemus. Nam cum ea, quæ sunt consilij & voluntatis in nobis, ita iam pridem Deo per nos dicata sint, vt firmiter in eo hæreant, nec videantur vlla vnquā vi indè se diuulsura, illam alteram partem infidam, & turbulentam, quæ in affectionum varijs permotionibus consistit, sic cum alias sæpe, tum vero in hoc ipso munere, officioq; scribendi, incertam, fragilemque experimur, vt nomen optimi, & charissimi fratris, quod nobis sumpseramus ad animi iucunditatem per eam nobis conuersum sit ad dolorem. Labefactauit enim animum meū, & de constantiæ statu conuellit illius nobis adempti, ereptique memoria, quæ hoc etiam acrior remansit in nobis, quòd graues nostri casus, & post mortem eius secuta tempora sæpenumero me commonuerunt, quantum mihi in illo opis, atque subsidij ad omnes fortunæ motus fuisset ablatū. Non enim profectò mediocre aliquid in eo, neq; vsitatum amisimus, sed cum summum illud ingenium

nium, quod cuncti in eo, qui id nouerant, mirabantur, cęteri propter magnitudinē famæ, atq; rei vix credibile esse arbitrabantur, ita in omni optima arte se excoluisset, vt non solum naturam, & consuetudinem reliquorū, sed nostra etiam, qui instabamus, atq; hortabamur, studia superaret, tum summus inter nos amor, summa concordia, summa communicatio rerum, consiliorumque omnium, quæ semper fuit, hanc etiam nunc vim habet in nobis, vt nequeamus, nō & incommodum nostrum tot in illo rebus iucundissimis orbati, & acerbam illius, ac immaturam mortē lugere, octauum enim annum, & vigesimum vix attigerat, cum ex hac vita migrauit, cum si velimus ea, quæ gessit, & quę consecutus est, expendere, & numerare, nō ille propè adhuc adolescens, sed iam senex fato functus videatur. Nam vt Latinas, Græcasq; literas à prima pueritia penitus hauserat, tum legendis, ac perdiscendis, vtriusq; linguæ optimis authoribus reliquam, quoad domi mansit, consumpsit ætatem. post ad me conueniendum Romam profectus, cum cerneret genus illud vitæ, quod apud principes cum authoritate, & gratia in maximis rebus agendis, deliberandisq; versatur, egregiam quandam habere ad benemerendum de plurimis facultatē, idem ipse vitæ genus, atq; eadem studia appetiuit. Fuit enim, si quisquam vnquam, ad humanitatem, ad liberalitatē, ad beneficentiam & natura, & voluntate propensus. Sed vt ad res gerendas omnibus copijs, opibusq; prudentiæ in omnem partem fieret paratior, ad eam sibi præcipuè comparandam incubuit, quam in omni parte, & actione vitæ plurimum valere sentiebat eloquentiā. Eam porrò, cùm intelligeret sine philosophia expolitam planè, atque perfectam haberi non posse, admirabili quodam, & inaudito studiorum cursu, omnia Platonis scripta, Aristotelisque perdidicit. Non enim fuit illi ingenium ex eo genere, quod laudare tantummodo & probare, sed quod admirari, & vt superius hominis facultate, suspicere etiam solemus: memoria porrò tanta, vt quæcunque audierat, legerat, aspexerat, ea vel semel notata, atque animaduersa, in promptu postea proferre semper posset. Igitur translatus ad actiones, & negotia, id de se breui tempore præbuit specimen virtutis, humanitatis, integritatis, prudentiæ, vt nulli iam maximè rei non cùm ab ipso principe, tum à reliquis omnibus idoneus, & par esse iudicaretur. Sed nos hæc ipsa in eo intuentes, tum quidem, & admirantes, & si in tantis coniunctissimi fratris, ad omnem virtutem processibus, gaudio efferebamur, spemque non dubiam eximiæ in eo dignitatis constitutam iam habebamus, tamen quòd vim illam incredibilem ingenij in corpore præsertim tenui, & imbecillo, cuiusmodi illius corpus fuit, vix diuturnam fore sperare poteramus, erat quædam admixta cum illa lætitia nostra

animi

animi pietas, & solicitudo, quæ me miserum tamen non fefelli
Atque vt omnia, quæ ante dixi, in fratre mei amantissimo, & m
cum concordissimo, quamdiu illis perfrui licitum fuit, vitam m
hi iucundam, & lætam effecerunt, sic illo postea adempto, il
suauitate fraterna, illa spe, illis officijs, consuetudinibusque pr
uatus, acerbum habui penè omne tempus, quod secutum est. N
hoc ex Christiana veritate, ac disciplina, peccatum enim meu
primus ipse confiteor, neque in hoc fratri ipsi meo par esse po
sum: ille enim, quoad vixit, cætera ita egit, atque suscepit, vt
Deum semper omnia referret. Ego, qui planè habeo cognitu
taleis animos, atque ita institutas in CHRISTI religione me
tes, qualis illa fratris mei profectò extitit, non sibi finem vita
sed immortalitatis initium in ipsa morte acquirere. Moueor t
men, & frangor animo, neque in recordatione optimi fratris
gemitu, & lachrymis temperare possum. Quando enim sibi aliu
tale inueniet solatium, iam senescens ætas mea? quando eti
qui mihi illum referat, in cuius item amore, & beneuolenti
sicut in illo faciebam, possim conquiescere? Quis mihi postha
illam curarum, cogitationumque communionem, & societate
simili cum fide consensioneque præstabit? Atque vt hæc omn
aliquo Dei immortalis beneficio aliquando mihi contingan
illum animum excellentem, ac singularem, illam vim inaudita
virtutis, atque ingenij, quis mihi generi, nomini, familiæque n
stræ restituet vnquam? ô fallaces ferè semper spes nostras, in
nesque, & fluxas cogitationes, quæ cum sibi sæpe magna prop
suerunt, eaque certo cursu comprehendere iam, tenereq; vide
tur, repente tanquam vmbris illusæ, & irritæ, nihil se solidum
ctatas, sed tantum sibi pœnitere reliquum esse agnoscunt, atq
intelligunt, nec tamen ista omnia, vt contemnant, adducunt
Ego cum fratrem non amiserim meum, sed in eum locum p
miserit Deus, in quo vnò beate, & sempiterne datur viuere,
quiddam tamen, quod me angit, & vrget, nec esse sedato anim
sinit, quod mihi fratrem ipsum meum desideratissimum, atq
optimum, dies ac noctes offert, non ad lætitiam animi, quo
dam vt solebat, sed ad renouandum illius mortis dolorẽ. Que
aliquando omnem quæso abijciamus, & in te, ô bone IES
omnia vitæ solatia potius constituamus. Namque has curas,
solicitudines rerum humanarum, si quis altius in eis se mergat,
fluctibus illis ferri se patiatur, quis non intelligat, non vllum t
tum ad portum, sed ad calamitates vitæ, & ad naufragia perd
cere? Vnus est portus capiendus nobis, atque tenendus, si esse v
lumus salui, firma in Deo spes, & in obtemperando illius volu
tati dedita nostra voluntas, quæ etiam si vehementiore aliq
animi motu perturbatur, & exterarum rerum impulsu concu

tur: hærere tamen in Deo parte sui potissima semper debet, neque vnquam ab eo se totam dimouere. Quod si humanæ naturæ imbecillitate, nostra sæpe consilia franguntur, quæ sunt sua sponte directa ad summum Deum, tuum est, bone IESV præbere te ignoscentem prolapsionibus nostris. An tu cum nihil antea rei tecum nobis fuisset, cum alios quosdam etiam tunc deos, alios fineis, aliam vitam intueremur, in qua quidem ratione cæci, amentesq; eramus, accessisti vltro ad nos, veritatē indicasti, peccata condonasti, vitam beatam promisisti. Nunc cum volumus, cum adnitimur, cum laboramus, si nō omnia prorsus impleuerimus, quæ abs te ad agendam diuiniorē vitā præcepta nobis sunt, idcirco nō aderis nobis? neq; audies vocatus? nec labenteis manu sustinebis? sed corruere potius, & allidi patiere? Hem IESV bone, suscipe nos, & qui pro inimicis mortem volens subijsti, nos certè iam amicos à morte vindica. Ac ne diutius in hac cogitatione teneatur oratio nostra, cum de Dei bonitate, & clementia ad ignoscendum dubium nemini sit, nosque his de rebus pluribus locis dicturi simus, redeamus ad ea, quæ nobis instituta sunt, vt mysteria fidei CHRISTI in ipso Paulo peruestigemus. Quorum si partem aliquam, bonorum ingeniorum dignam cognitione, Deo nobis inspirante, primo libro aperuimus, alter hic qui sequitur, non inferiora continebit. Nam vt surreximus mane, ego & Iulius frater, partemque eam temporis diuinis rebus dedimus, quæ erat bono mori, & religioni debita, tum complexi manus inter nos, ducto lectore nobiscum, ad easdem vmbras perreximus, & in eadem, qua pridie fueramus, consedimus exhedra. TVM IVLIVS: Non dici potest, mi frater, quàm me tua hesterna disputatio delectauerit, eis de rebus habita, quæ tamen solæ, aut præcipuè mentes bonas delectant. De Deo enim, & amore Dei erga nos, nostroque vicissim erga eum, qui audiunt, & intelligunt, nisi ijdem penitus ab omni recto sensu abhorrentes sint, iucundos quosdam motus interioris lætitiæ sentiant, necesse est, nequaquam comparandos cum voluptatibus cæteris. Sed me cum alia multa affecerunt, noua mihi quidem, & antea inaudita, quæ abs te prolata sunt, tum illud admirabile, penitusque reconditum præpotentis Dei consilium, quo filium ille suum vnicum, in carne hominis misit, ad perhibendum testimonium veritati, ita me cœpit, vt nunc iam non credere, nec persuasus esse, sed planè tenere, & scire mihi videar, CHRISTVM esse vnum, ex quo nobis sit vita, neque aliud nomen esse sub cœlo, per quod credentes, salui fieri possimus. Proinde ego hac nocte mecum cuncta ista diutius volutans, & non pauca subijciens cogitationibus meis, scripturæ loca, præsertimque ex Ioanne: Ille enim altius profectò in ipsa diuinitatis consilia se immersit,

meruit, illam veritatem spiritus, & natos ex mundo, aut ex Deo homines, & quorum non carnis, neque viri voluntas, sed Deus pater est: tum alia permulta, quæ in eius Euangelio, tanquam semina veræ, & vitæ, & sapientiæ dispersa sunt, sic percepi omnia probè, & enucleatè, hoc per te introitu mihi patefacto, vt quæ antea mihi erant perobscura, nunc lucere ea meridie clarius, & ante oculos posita esse videantur. Quod idem in Paulo mihi vsu venturum confido. magno enim lumine semel introducto patere omneis recessus, & angulos quamlibet occultorum locorū necesse est. Sed tu, mi frater, intelligentiam huius mysterij, num ex commentatione multa, nocturnisq; vigilijs, ac lucubrationibus, an alia quapiam ratione tibi comparasti? nam mihi quidem, si fari licet, quod sentio, quod cum bona venia tua dixerim, hoc mihi hominis ingenio multo videtur maius. AN VERERIS, inquam, ne mihi molestus sis, meumque offendas animum, si hæc quæ loquimur de Deo, & de consilijs Dei, à meo tibi ingenio non videantur profecta? Non sumus, opinor, tam insolentes. Nouimus enim vires, & facultates nostras. Sed cum commisimus nos Deo, toto corde, & pectore, vbi quid de talibus agendum, aut disserendum est, tum quòd menti nostræ ab eo illucescit, sic arripimus, tanquam id anteponendum longe sit ijs, quæ diutissime à nobis quæsita, & inuestigata sunt. Quod vt magis credas, & mirere, Deum ipsum testamur, cui vni dediti sumus, nunquam ante hunc diem in quo de his agere cœpimus, mihi huius arcani mysterij, non modo plenam notionem, sed ne vestigium quidem, ad indagandum vllum in mentem venisse, quod nunc repente mihi totum apparuit, vt facilè Dei donum id intelligatur, nec tam mea causa ab eo mihi tributum, quam & tua primum mi frater, qui ista maximè expetis, & eorum deinde omnium, qui ad Deum propius adiungere se volentes, ea, quæ mundi sunt, spernere, & repudiare sunt parati. Nam qui in mundo curas, & cogitationes suas defigunt, ad hæc lumina cœlestis sapientiæ prorsus sunt conniuentes, tamque illa sibi habent tenebricosa, & obscura, vt nos ea lucere, & clarissima esse intelligimus. Quorum infelix sanè, & miseranda est conditio, hoc quidem etiam magis, quòd isti ipsi admodum sibi sapere, nimiumque esse docti, & callidi videntur: qui nobis etiam illudere soliti sunt, quòd persuasum habeamus, ea nobis præoptanda esse, quæ ad manum non sunt, quorum autem est præsens, & parata possessio, ea posthabenda esse constituamus. etenim mens illis est hoc cœno, sordibusque terrenis coinquinata, & obruta, & erigere sese ad intuendam cœlestis spiritus vim nullo modo possit, nec in illo altero regno, quod à sensibus absconditum puris tantum, & rite institutis mentibus manifestum est, partem aliquam

quam sibi, aut locum designare. Qui si, vt fidei, & CHRISTI causam nunc omittamus, virili saltem animo, & consilio forent præditi, sine vlla nimirum dubitatione, statuerent plus esse in his ponendum, quæ sempiterna promittuntur, quam illis tribuendum, quæ certo noscuntur esse interitura. Quid est enim dementius, quàm ijs confidere quenquam, & gloriari, tanquam suis, quæ sua esse non possunt, atque illa contemnere, quæ si eius fieri possent, propria illi, & perpetua semper essent? Cum vero, si fidei CHRISTI vim, & diuinæ naturæ bonitatem attentius inspiciamus, neque inanis spes nostra, nec Dei fallax promissio esse possit, quis erit tam auersus à vero, qui fidem nostram, inanem, infirmamque credulitatem, ac non stabilem, singularemque sapientiam, illam autem rationem, quæ mundum magis sequitur, cognitionem certam, potius quam leuem in opinando temeritatem esse constituat? TVM IVLIVS, Verissima sunt hæc, mi frater, inquit. Namque & ego fidei vim tacitus mecum contemplans, plus etiam sapientiæ in ea, quam credulitatis, videor agnoscere, quanquam inest quidem vtrumque, sed istud magis. nam & confidere Deo, magis quàm mundo, verioris sapientiæ est, & sempiterna appetere, potius quàm mortalia, animi multo præstantioris. At enim ista à sensibus remota sunt. Quid tum? nonne & in istis curis, & cupiditatibus, quæ mundi sunt, sæpe ea, quæ possidentur, & tenentur a nobis, spe plus habendi, vel in honore, vel in pecunia erogamus, atque effundimus? certumq; quod est abijcimus, vt quod incertum, consectemur? in quo crebrò solet cupidos homines fortuna ipsa refellere. Atque hoc illis eo incommodius accidit, quòd infinitis prius sumptibus, laboribusque iactati, etiam si assequantur id, quod concupierunt, in quo sperarant, tandem se quieturos, in eo ipso maximè inducti, atque decepti, omnium curarum stimulis, & sollicitudinibus anguntur. Nostra autem fides, hoc est, IESV Christi, ea nobis sola optanda, sperandaque proponit, quorum non in adeptione solum beatitudo, & immortalitas, sed etiam in ipsa spe, atque expectatione iucunda vita consistit. Non enim pollicetur nobis quicquam exiguum, aut mediocre, neque quod cum alia re, si comparetur, ex ipsa contentione tenue, aut aspernabile queat videri, sed ipsum omnium rerum caput, naturæ totius principem, fontem lætitiæ, veritatis, immortalitatis, propria nobis possessione promittit, atque offert, cuius tam præcelsi muneris magnitudinem, si vere volumus pendere, atq; æstimare, omnis ex mundanis voluptatibus delectatio, omnis amplitudo imperij, atque honoris, cœnum nobis, & sordes præ illo videatur necesse est. Etenim omnes Deum, etiam inuiti, aut ignorantes appetimus, summumque in eo bonum nostrum, si non cogitato,

& explicito mentis consilio, at tacita naturæ cupiditate consl tuimus. In Deo enim omnes conditi, & facti sumus, in illo & uimus, & mouemur, quantumque ad illum contendimus appr pinquare, ad eumque nos adiungimus, tanta nobis nostrimet eius, quo vere sumus, semper fit accessio, quæ vsque ad diuinit tis consortium nos pertrahit, deosque esse facit, vt omni mort litatis fragilitate, morteq; calcata, in sempiternis gaudijs, hon ribusque viuamus. Hoc vnum prorsus, si incomparabile donu est, si digna Deo vox hæc, & tanti præmij in eo fidentibus, fac repromissio, vox, & oratio Dei ista ipsa CHRISTVS est, quo l cutus est nobiscum Deus, quomodo optime, & commodissim loqui potuit, Christi IESV videlicet exemplo, vita, sermonibu per eum ipsum nos admonens, vt a mundi cultu, amoreq; diuul omneis in se vno amores nostros poneremus. Atque hæc vera, vnica in Deum fides est, quam sequitur diuinæ imitatio iustitia cui quidem iustitiæ similis & par vita coniuncta est particeps ipsa diuinitatis, atque eiusdem cum ea sempiternæ beatitudin consors, ad quam per vnum CHRISTVM est aditus. Ipse enin est illud ipsum mysterium, quod est abnegare mundum, & in vn Deo spem ponere, quemadmodum ipse in Ioanne attestatu qua discipulos commendat Patri: Ego dedi eis, inquit, sermo nem tuum. Dedisti planè IESV bone, quippe, qui temetipsu nobis, & saluti nostræ tradidisti. Et mundus eos odio habui Quid ita vero odio habuit? quia non sunt, inquit, de mund Iam enim deseruerunt, iam repudiauerunt mundum, & idcirc odio sunt apud illum, quem ipsi contempserunt. At cur de mun do non sunt? nónne & in mundo, & de mundo erant nati? erar enimuero, sed vt me consequerentur, à mundo sunt diuulsi, a que abstracti. Quia & ego, inquit, non sum de mundo, de mun do non sunt, sicut & ego non sum de mundo. Quid autem quæ hoc tantum est, non esse de mundo? & esse in hoc similem tu quia aliter, inquit, vere sancti esse non possunt. Sanctifica ec Pater in veritate. quæ est ista veritas? Sermo tuus, inquit, verita est. Quid iste sermo, quid, inquam, est? vt abnegetur mundu & solus expetatur Deus, quandoquidem vtrique simul dediti es non possumus. Iste sermo si in seipso spectetur, & in naturæ su veritate pendatur, Deus ipse est, qui in CHRISTO fuit cum ho mine coniunctus, si in nobis vera est iustitia, & sanctitas, & vit in nos per Christum IESVM ab eodem Deo infusa, atque tradi cta, in quo fidei CHRISTI diuinum planè mysterium cernitu Atque hic idem sermo, primò vt ex ore Dei egressus, & prolatu est, a Deo in mundum fuit missus, qui fuit CHRISTVS. Deind per nos a CHRISTO in eundem mundum propagatur, vt præ dicantes omnibus diuinam veritatem & tanquam palmites

vit

vitę fructum vberem ferentes, quàm plurimos in vnum quasi corpus coagmentemus, quod vno capite CHRISTO, pluribus distinctum membris huius totum sermonis veritate, tanquam diuinitatis spiritu animetur, ac regatur. Sed ego nimium longe progredior, teq; ab instituta interpretatione impedio, sed ignosces mi frater, ego enim nocturnas meas cogitationes ardore animi quodam erga Deum incitatus, quin exponerem tibi, continere sane me non potui. FECISTI planè bene, mi charissime frater, qui hesternis disputationibus nostris, extremam manum imposuisti, remque ita expolisti, vt sic demum fore perspicuum arbitrer omnib. nosse ista volentibus, fidem in Deum illam, quæ ex Deo sola sit, & quæ vna hominibus veram tradat iustitiam, comitemque iustitiæ adiungat immortalitatem, nisi in CHRISTO per CHRISTVM nequaquam haberi posse. Quapropter hoc insigni & primario fidei mysterio, DEO nobis reserante, iam indicato atque monstrato, ad reliqua in ipso Paulo examinanda accedamus. Quod vt ordine instituto melius fiat, lege tu in Codice quod scriptum est.

Propter hoc, sicut per vnum hominem peccatum in mundum intrauit, & per peccatum mors, & sic in omnes homines mors commeauit, in quo omnes peccauerunt, vsque enim ad legem peccatum erat in mundo, peccatum autem non imputatur cum non est lex. Verum regnauit mors ab Adam vsque ad Moysem etiam in eos, qui non peccassent, in similitudinem præuaricationis Adam, qui est forma futuri.

CVM SVPRA dixisset Apostolus, de quo heri satis fuit disputatum, nos in CHRISTI morte, & sanguine Deo patri fuisse reconciliatos, & quod, si ille hoc pro nobis, cum adhuc essemus inimici, egerat tamē, & perpessus fuerat, vt filium in mortem pater pro nobis traderet, filius mortem eam ipsam libente animo susciperet: multo nunc magis amicis iam factis vitā illam, quam ipse recuperasset à mortuis excitatus, immortalèmque iam possideret, CHRISTVM nobis daturum esse, & communicaturum, ne Iudæus possit mirari, & forsitan hæsitare, quid nobis cum CHRISTI morte, & surrectione sit, aut quo illa pacto pertineant ad nos: Eodem, inquit, quo peccatum, & mors Adæ in nos, hoc est, in omne hominū genus fusa est, & propagata. Sicut enim in peccato Adæ proprio, & voluntario, illiusq; morte nos nulla nostra peculiari culpa, similitudine tantum illius præuaricationis, comprehensi sumus, vt & peccatores simus pariter, & moriamur: sic in CHRISTI morte, & surrectione nos nulla nostra propria virtute, & iusti coram Deo effecti sumus, & vitam

nouæ huius iustitiæ comitem accepimus, purgati enim à peccatis, atque illis mortui in similitudine mortis CHRISTI, & in similitudine eiusdem exurrectionis ad iustitiam restituti, vitam eandem iure, quam ipse habet, consequimur. Quemadmodum enim in Adam, qui typus fuit, & forma humanæ speciei totius, quæ ex eo erat oritura, impressio peccati, & mortis inusta eodem exemplo peruasit in nos, & in totú posterum genus permanauit, vt quod ab illo iudicio, & voluntate patratum fuit, id nobis postea, quatenus ex illo progeniti sumus etiam nil tale cogitantibus, naturale sit factum, quòd à principio, & capite generis nostri dissimiles esse non possumus, sic in CHRISTO, qui typus fuit consequentium, cum hominum mors pro aliorum peccatis suscepta, vitaque mox recepta, & peccatum interemit in his omnibus, qui è Deo geniti sunt, hoc est, spirituali generatione procreati, & iustitiam eisdem, vitamque insinuauit. Ac sicut propter Adam, non nostram nos, sed illius mortem morimur, hanc communem videlicet, quæ in nobis naturæ est, in illo fuit culpæ, ex qua deinde culpa extitit, & facta est moriendi natura, sic propter CHRISTVM à mortuis excitatum non nostram viuimus, sed CHRISTI ipsius vitam, illam iustitiæ scilicet, quod propria illa vita CHRISTI, facta est fidelibus cunctis communis. Mortuus enim nobis est CHRISTVS, vt nos illi viuamus. Ita enim ad Corinthios, Si vnus pro omnibus mortuus fuit, ergo omnes fuere mortui. Et pro omnibus mortuus fuit, vt qui viuunt, non amplius sibi ipsi viuant, sed ei, qui pro ipsis mortuus est, & surrexit. In CHRISTO autem mors, vt non peccatum ipsius proprium, sed nostrum secuta est, ita ista vita recta, atque sancta nobis per eum tradita, non propriæ nostræ, sed diuinæ in nobis per fidem iustitiæ est comes. Quod alibi Paulus innuit, sic inquiens: Omnia duco esse quisquilias, dum CHRISTVM lucrifaciam, & reperiar in eo, non habens meam iustitiam ex lege, sed eam, quæ per fidem est CHRISTI quæ ex Deo est, iustitiam super fide. Exemplum itaque & vis ex forma mortis, & surrectionis IESV Christi similitudine eadem in nos transmissa est, sicut peccatum, & mors per similitudinem præuaricationis Adæ in nos fuit deriuata. Sed sermo Apostoli mancus esse existimatur in hoc loco ab ijs, qui parum attendunt hoc exemplum Adæ non ideo præmitti, vt deinde sequatur in CHRISTO, quasi par pari facta relatio (Nam id Paulus, aut nequaquam post, aut longo interuallo facit) sed sequi proximè dicta, & cum illis comparari. Sic enim CHRISTVS sanguine, & morte sua Deo nos reconciliauit, & per reconciliationem vitam etiam suam nobis dilargitus est, quemadmodum Adam peccato suo a Deo nos diltraxit, & per peccatum mortis effecit participes. Itaque ill-

da

duo verba, propter hoc, superioribus verbis magis adnectenda sunt, vt ita legatur, Sed etiam gloriantes in Deo per IESVM Christum Dominum nostrum, per quem reconciliationem accepimus, propter hoc, id est, quia pro nobis & suscepit mortem, & exurrexit, vt non solùm quis Deo nos reconciliauerit, sed qua etiam ratione, & quo pacto id egerit, à Paulo sit expositum, & vt exemplo id confirmet. Quemadmodum, inquit, per vnum hominem peccatum, hoc est, simultas, & dissensio cum Deo, & per peccatum mors in hominum genus est transuecta. Sed tu fortasse Iuli, & de peccato, vt nostri appellant, originali, & de eius mortisque propagatione in posteritatem aliquid hoc loco audire vis. IMMO, inquit, & id quoque præterea, quomodo illam in patre primo generis nostri labem reparauerit, CHRISTVS, cum nihilo post eum minùs quàm antea, & moriamur, & à peccando nequeamus esse immunes. FACIENDVM est, inquam, vt tu vis mi frater, & quoniam horum verborum in Paulo difficilis est explanatio, cùm auxilium ex Deo postulandum nobis est, tum tota res altiùs aliquantò repetenda. ID QVIDEM nobis etiam commodius fuerit, inquit, etenim quid aliud omnino quærimus, quàm intelligere? BENE SANE: Verum videamus, quid ait scriptura, quæ Deum formasse hominem asserit è terra, gleba accepta, & inspirasse in eum flatum vitæ hortumque mox constituisse in Eden ad Orientem, in quo hominem locauerit, quem finxisset, eduxisse quoque è terra in illo horto arborem omnem aspectu pulchram, gustatu iucundam. Porrò horti in medio duas vel imprimis nobiles produxisse arbores, Arborem vitæ, cuius pomorum esus à senectute, morteque defenderet, & arborem cognitionis boni & mali. Cùm ergo posuisset hominem Deus in hoc ipso horto, vt coleret eum & custodiret, ita illi omnia fruenda in eo, possidendaque permisit, vt solam interdiceret arborem noscendi boni & mali, de cæteris inquiens pomis, & nucibus cunctarum arborum vestro arbitratu comedetis, ex arbore notionis boni, & mali, fructum nullum edendi causa attingetis, qua enim die cunque comederitis, morte moriemini. Hoc Dei præceptum quorsum accipiendum sit, difficilis est consideratio. Nam nec inuidisse homini Deus tam præclaram cognitionem, vt illa boni, malique est, vllo modo est existimandus, & quomodo ex illa cognitione mors sequatur, item est admirandum. Sed nos contentionibus omissis, breuiter quod sentimus, exponere conabimur. Est igitur bonum duplex: Vnum est summum illud, & primum, quod Deus est, cui nullum omnino malum est contrarium, siquidem ei, quod summè est, nihil è regione omnino est, quod aduersum respondeat. Alterum est bonum, cui contrarium

opponitur, ex aduerso malum. In primo illo bono, vt omnis mali experte, vita tantummodò est. In hoc altero autem bono, quod nunquam solum, neque syncerum, sed, vt sunt humana, mixtum contrario malo semper est, & vita, & mors similiter est coniuncta. Cum ergo prohibebat hominem Deus, ab esu illius pomi, in quo boni, & mali cognitio insita erat, consulebat illius saluti, mortem enim cum nolebat, verùm ita attemperabat voluntatem suam, vt hominem tamen, quem liberum fecerat, præcepti necessitate nollet alligare. Boni itaque illius malique cognitio, vt vitaretur, demonstrata homini est a Deo, vt ne in mali homo, & mortis plagas constringeretur, cui beatior multò fructus veri eius boni noscendi & possidendi propositus esset, cuius gustum, & suauitatem nulla ex contrario malè amaritudo in vita, nullus mortis timor posset prætertumpere. In quo bono nimirum, qui Deus summus est, si se homo figere, & collocare constituisset inuiolatam malis vitam, eamque immortalem fuerat adepturus. Quoniam autem dimisso principe bono, alterum id genus boni potiùs est consectatus, quod malum in se admixtum contineret, non mirum est, si in ea vita, quam magis appetiuit, mortem etiam contraxit, quæ vitæ illi necessariò inerat adiuncta. Sed scrupulus rursus & dubitatio. si enim huiusce boni, malique cognitio, effectrix est mortalitatis, quî potest illa esse in Deo? cùm tamen Deus in scriptura sic loquatur, Ecce Adam factus est tanquam vnus è nobis, noscens bonum, & malum, quem Dei sermonem, qui per ironiam esse prolatum volunt, hi mihi nō solùm Dei maiestati, sed etiam scripturæ sanctæ grauitati, summæque authoritati detrahere videntur. Non enim certè, ironice id protulit, quod secutum est, vt prouideretur, ne de ligno vitæ ederet, & viueret in æternum, quo Dei decreto Adam præceps paradiso exturbatus est. Nos autem dicamus huiusmodi boni, & mali diuersam in Deo ac nobis esse cognitionem. Deus enim à principio & tanquam à causa ad cognoscendum illud decurrit, totaque mentis, & intelligentiæ in Deo est cognitio, nos verò à sensu, ab vsu, à contactu, ab experiundo, discernendoque ad eandem nixi intelligentiam ascendimus. Porrò autem non in eo quod intelligitur, sed in eo, quod sentitur bonum, hoc & malum mortis causam affert. Itaque ab ipso Deo non interdictum oculis hominis, qui & ipsi vim suam cognoscendi habent, quanquam non principem illam, neque præcipuam, quæ est mentis & rationis propria, sed palato prohibitum, & gustatui fuit. Id enim iam erat bonum, malumque in nos ipsos accersere, atque insinuare si pomum comederetur. Hoc igitur bonum, quod prohibebat homini Deus in pomi esu, mortemque pœnam præuaricanti proponebat, mundus iste est, & mundana hæc vita, quæ

falsis illecta, inductaque voluptatibus veram adulterantibus speciem boni, vbi à vero & summo bono nos abstraxerit, in mœstitias, & solicitudines nos mergit, & in ipsam comitem mœroris denique rapit mortem. quod totum nobis accidit, quia mundi amatores effecti ab ipso Dei summi amore nos disiunximus. Hoc bonum secutus Adam, qui primò à Deo, tanquam in confinio vtrorumque bonorum constitutus, & simplicis illius, atq; summi, & huius cum malo, & cum calamitate mixti, vt verum veller, sibi deligeret, vbi se ad Euam, hoc est ad carnem suam, & ad mundanum bonum inflexit, dimisso diuino, hancque naturæ suæ insitam conditionem esse voluit, vt mundi amator esset homo, & peccatum ipse commisit, mortemque contraxit, & nos ex se progenitos in eandem mortis, atque peccati induxit labem. Est enim in nobis etiam reluctantibus, & inuitis ingeneratus profectò iste mundi amor, & dulcedo quædam mortalis vitæ, à Deo nos distrahens, & boni illius fructum nobis diripiens, quod non summum modò, verùm etiam solum bonum est. Atque hoc est peccatum originis mi frater, quod in natura nostra tantum labis induxit. quod si attentiùs considerare velimus, quomodo & susceptum a primo patre Adâm, & in nos natura transfusum sit, mortemque acciuerit in humano genere, facilè id possumus intelligentia percipere, ab hoc enim improbo, & Deo infenso mundi in nobis amore cum contumacia illa nascitur, quæ nos Dei imperio, & voluntati facit repugnantes, tum cupiditatum etiam in nobis, & amentium appetitionum, morborumque animi, & perturbationum omnium turba exoritur, quæ tanquam rebellis familia, dominam suam oppugnat rationem, nullamque ei partem temporis neque diurni, neque nocturni puram, & vacuam à molestia relinquit, quod quidem homini iure euenit, quando ordine turbato si nos Dei imperio minus audientes simus, nec animum ipsi nostrum in potestate habere debeamus. Natura igitur nobis iam agnatum est, quod in parente nostro fuit voluntarium, vt & amemus mundum, & idcircò moriamur, præclaraque hæc hæreditas mortis, atque peccati ab illo parente nobis tradita est, quam necessariò sequitur à summo bono alienatio, vt quia Deum non toto corde diligimus, omnes filij iræ in natura producamur, repulsi ab oris regionibusque cœlestibus, & terræ damnatis partibus potiùs addicti. Carnis enim & concupiscentiæ sectam, imperiumque sequentes, quæ ad terram nos, & ad terrena bona deripit, spemque in illis omnem, & fructum vitæ constituentes, dominum nobis mundum posthabito Deo facimus, & adoptamus. Ob quod videamus, quid dicat scriptura factum fuisse Adæ: Et emisit eum, inquit, Dominus ex paradiso voluptatis ad colendam terram, ex qua fuerat sumptus, &

eiecit Adam, & collocauit eum è regione paradisi delitiarum. Vidésne mi frater totius humanæ vitæ formam, antequam Christus venisset ad nos, in his scripturæ verbis expressam esse? ex quibus intelligimus peccatum in nobis, quod hausimus ex Adam, atq; accepimus, hoc ipsum esse, quod ad propiora hæc nobis, & præsentiora terræ bona delabentes, dominum mundum sequimur, Deum verum relinquimus: Deus porrò ipse zelotes est, neq; patitur deos alios præferri sibi, & anteponi. Ita enim inquit ad Israël: Non curuabis te ante sculptile, neq; id coles, quia ego Dominus Deus tuus, Dominus zelotes visitans iniquitatem patrum in filios. Atqui sanè qui mundum colunt, non sese curuant duntaxat ante illum, sed totos se in illum prosternunt, atq; abjiciút, vt nullius sculptilis cultus, quàm hic mundi amor, & seruitus animi, quà terrenis bonis sumus adstricti, Deo infensior atq; inimicior esse possit. ATTENDO, inquit, & simul intelligere iam incipio, quid attulerit nobis Christus, & quemadmodum is commune damnum humani generis aduentu suo correxerit, qui certè auocauit nos à mundo, & ad Deum verum conuertit, docuitq; nos illo admirabili, vereq; diuino vitæ suæ cursu, vt rationes vitæ nostras non in hoc mundo, neq; in fluxis illius, & fugacibus bonis, sed in Deo & sempiterno bono omnes poneremus. Quam etiam deliberationem vitæ agendæ in baptismo profitemur. Verùm mi frater scire ex te optarim, priusquam ad vlteriora gradiamur, quæ fuerit futura in Adam immortalitas, si peccatum ille non admisisset, & quo pacto in nobis mors ex peccato sit producta. CVM FECISSET, inquam, hominem primum Deus, sic illum compactum esse voluit ex mente, & corpore, hoc est, ex immortali, & ex mortali parte, vt pars tamen inferior superiori fuerit adhæsura, si in ipso fonte vitæ Deo mens primo ipsa hærere voluisset: aspectus enim ipse ad Deum, mentisque conuersio prorsus illi subiecta, & dedita, nequaquam vllam in partem sese commouens, spiritum inde illum vitæ assiduè excipiebat, à quo primo facta fuerat in animam viuentem, eumque ipsa spiritum, deinde in omne corpus rectis ordinibus transmittebat, quod totum è rationis Deo inhærentis arbitrio dependens, nullis ipsum suis agitationibus turbatum, neque cum mente discors eodem illo Dei flatu implebatur, seseque cum mente, & cum Deo vno nexu continebat, vt aditum nullum sibi mors, neque ianuam ad conuellendum illam consensionem posset inuenire: pòst verò mente, & ratione, per gustatum vetitæ arboris à Deo diuulsa, & in transuersas detorta partes, cú obstructis aut declinatis meatib. illis, qui recti antea, & inter se congruentes spiritú Dei, & vitá in totum hominem influebant, mens primú ipsa, quã

quam

quam suapte natura immortalis, meliorem tamen in se diuinæ gratiæ, quam naturæ suæ vitam amisisset, corpus quoque, quod sua sponte fragile, & pronum in terram esset, neq; amplius medio intersepto cursu, vitam è Deo haurire, vt antea posset, morti concedere necesse habuit, quandoquidem nec stare ipsum valeret per se, neque ipsius diutius in vita sustinendi vllam amplius haberet ratio potestatem. Ita omnibus in homine partibus dissipatis, atque conuulsis, secumque, & cum Deo discordibus effectis patefacta morti via est, omnesque sub illius potestatem postea successere. Ac duarum quidem arborum illarum, quas in paradisi medio à Deo productas legimus, altera fructus suos iam extulit cognitionem boni, malique videlicet, quæ est à nobis carè admodum, atque infeliciter miseria primum totius vitæ, deinde ad extremum ipsa morte comparata, alterius verò poma arboris nullum certe non ad finem à DEO producta sunt, quæ sunt vitæ effectricia, & immortalitatis. Nihil enim frustra, nonque ad certos fines vnquam agit Deus. Sed quoniam ita cecidit, vt seculum prius, & ista antecedens primi parentis vitio hominum auersio à summo Deo, & ad mundum, terramque conuersio arborem illam mortis & præuaricationis anteferret, altera arbor, quæ sit immortalitatis nobis restitutrix filio ipsius Dei, qui nos erat à mundo ad Deum reuocaturus, futuroque illi seculo, in quo non amplius carnales sed spirituales victuri sumus, fuit profecto reseruata, cuius vim, & admirabilem potestatem crux CHRISTI gloriosa in sememetipsam suscepit. Ea enim vitæ vera arbos est, propagine culturæ cœlestis illinc huc traducta, quæ filium Dei in se panem vitæ & immortalitatis sublatum alte mundo exhibuit, quæ exportata fuit è Hierusalem eius ipsius humeris, quem ipsa latura erat, quò planum fieret cunctis ista animaduertentibus redemptionem humani generis non in vna Iudæorum natione conclusam, sed cuncto orbi terrarum à Deo communicatam, & expositam esse, quam crucem cum esset illa teterrimum antea omnibus, turpissimumque supplicium, idcirco CHRISTVS suscepit, vt suum diuinum mysterium penitus cōpleret, quo mundi infima omnia, asperaq; elegit, vt alta illius expetitaq; prosterneret, ne ad cœlum Deumque ascendere nitentibus ea forent impedimento, cunctosque commonefaceret & doceret non amplectendis mundi suauitatibus, & præmijs, sed vno Deo amando atque expetendo ad honorem nos immortalitatis, & ad vera vitæ bona peruenire oportere. Verum vt redeamus ad conditionem humanæ vitæ, quam nobis primi parentis nostri culpa constituit, eiecto, atq; exturbato ex pacato illo loco in exteriorē terram homine, proposuit illi Deus labores, & sudores, vitamq; vt ageret difficilem, ac ærumnosam, mortique demum cederet, natu-

ræ lege sanxit. Igitur ille miser gratia Dei pristina, arctaque amicitia spoliatus, atque orbatus, secum ipse semper discors, agitatusque metu assiduo mortis, & vitam trahens difficilem, atque duram, mox in ipsa quoque morte angelorum ferè illorum præda efficiebatur, qui grauiore errato, asperiore contumacia in ipsis suæ creationis primordijs Deo rebelles esse desiuerunt, cum Deum subijt misericordia, & cogitatio eiusmodi. Liceat enim nobis, qui inter homines loquimur, & loquendo tempora producimus, de illis diuinis sine mora, & tempore consilijs humano modo loqui, in illa, inquam, æterna & incommutabili mente sic misericordia locuta est. Hoccine est Deus opus tuũ illud illud tuũ quod vt dignitate cæteris præcelleret, manibus ipse tuis supremũ effecisti? quod ad imaginem tuam confinxisti? quod inferiori mundo, & animantibus reliquis tanto cum honore præfectum voluisti? quo te cogitabas hæc cœli spatia, & has mentium sedes beatarum, frequentiores etiam, ornatioresque redditurum, & in eorum loco, qui scelere suo inexpiabili cecidissent, incolas cœli homines te facturum, in quibus animum immortalem cum mortali corpore coniunxeras non vt deterior pars meliorem obrueret, sed vt deteriori melior de sua nobilitate impertiret, quę nunc conuersa ratio, & tota commutata est. Iacet princeps corporeæ naturæ homo à tua facie repulsus in vmbra mortis, squalens, sordensque, tantum iam natus ad mœrores, atque ad ærumnas, ne finem quidem miseriarum in ipsa sibi morte reperiens, qui hoc dignior & nobilior videtur fuisse factus, vt calamitosius deinde, turpiusque concideret. Læsit ille te, violauit, offendit, fateor, sed tamen semetipsum grauius, nec cuiquam, quam sibi inimicior fuit, vt certe immensam tuam bonitatem illius hæc culpa nõ debeat superare. Quòd si ego è tua mente non penitus excidi, si pristinus mihi apud te manet locus, si meæ tibi semper acceptæ, & nunquam ingratæ acciderunt preces, miserere ò pater æterne operis tui, & redue illud in gratiam tuam, tuumque primum verius & potentius sit consilium, quàm hominis error, qui ea, quæ tu illi ad salutem attribueras, conuertit sibi ad perniciem. Quòd si te hæc ratio & miseri, atque afflicti hominis nõ moueat misericordia, etiam ne impium illud genus perditorum angelorum, quod tibi è regione infestum semper & aduersarium est, hac iam opulenta præda, & triumpho deuicti, ac capti generis nobilissimi es donaturus? Hac oratione commotus Deus iam peccati, & iniurię immemor, respexit ad sese, & ad bonitatem suam, sapientiaque sibi sua in consilio adhibita, damnum quod primi hominis culpa cuncto generi humano fuerat illatum, reparare constituit. IVRE TILLE quidem mi frater, Iulius inquit: quippe qui non ex misericordia minor sit, quàm ex infinita virtute, & potestate sua. SADO

huiuſ-

huiusmodi reparationem, inquam, multa fuerunt opus. Nam cum semel à Deo, quod statutum est, nunquam postea possit, debeátue rescindi, non alterius potuit sapientiæ esse, quam diuinæ ita dirigere cursus rerum, ordinesque actionum, vt in restituendo, & in reuocando ea, quæ conuulsa, collapsaque procumbebãt, nullus fieret tumultus, nulla confusio, nulla conflictatio earum rerum, quæ simul stare, conuenireque non possent: sed Dei consilium solutum & liquidum, non impeditum, neque anceps ad fines suos pertenderet. Itaque cum duplicem homo mortem contraxisset, & illam corporis comitem iam naturæ humanæ decretam, atque adiunctam, & duriorem, atque infeliciorem alteram qua a coniunctione & gratia summi Dei errore voluntario idem homo cecidisset, ei in vtroq; opitulari constituit Deus, vt & mẽtem hominis ad amorem sui, studiumque retraheret, & corpus indueret, ac vestiret immortalitate. Sed hoc posterius, in quo nullæ nostræ partes sunt, totumque est Dei potestas & deliberatio, sic est à Deo institutum, atque ordinatum, vt optime, ac congruentissime institui potuit. Est enim corporum immortalitas in id tempus reiecta, quo lege expleta omnibus moriendi, quam semel legem latam rescindere non fuit fas, omnibus quoque vnà nouã ad vitam corsurgendi facultas concederetur, vel excitarentur potius omnes ad immortalitatem, non ex sua voluntate, sed ex vocatione diuina, qui si vt mortem oppetijssent singuli, statim in vitam restituti fuissent, clamor, & concursatio & strepitus abeuntium multorum, aliorumque redeuntium, tum autem mœror in his, qui adhuc viuerent, in illis, qui iam reuixissent, exultatio & ob futuram deinde impunitatem maior ad explendum oblatas cupiditates alacritas, Deique tuta contemptio omnia in orbe terrarum confusione, & discordia, & insolitis motibus perturbassent. Itaque sancte ac seuere, summoque diuinę sapientię consilio in vnum, atque id extremum & vltimum tempus cunctorum excitatio ad immortalitatem est reseruata. In altera vero parte vt ad amorem Dei homo reduceretur, mundumque præ eo contemnere vt persuaderetur, quoniam in ea non solius Dei partes sunt, sed ad illius virtutem, & potestatem necessaria etiam est nostræ voluntatis consensio, quæ ab ipso nobis Deo libera est attributa, multo plus negocij ad prouidendum, & laboris fuit. Non enim solum suasionibus, & monitis in eam voluntatem homo adducendus fuit, vt repudiato domino mundo, totum se Deo dederet, atque dicaret, sed & exemplis instruendus, & terroribus adigendus, & præmijs, atque honoribus fuit inuitandus, quod quidem postremum in libera natura, atque ingenua plus habere virium, & momenti debuit. Itaque huc potissimum incubuit diuina sapientia, cumque cunctorum præmiorum, quæ sensus moueant,
præci-

præcipua videatur esse immortalitas, quæ sit cum beata vita semper cohærens, atque coniuncta, huius maxime spe atque expectatione consequendæ fulciri hominem, & corroborari oportuit, ne illecebris mundi delinitus, quæ languorem, & effœminationem semper afferunt, ab illa intentione animi deficeret, quæ esset conuersa, & directa ad vnum Deum. Igitur de principio Deus cum ipse per se à mundi initio vsque ad Moysen aliquot sibi homines delegisset, quos sponte sua, vt cæteros ad cupiditatem mundi prolabentes, in sui tamen studio, & amore retineret, lege post per Moysen promulgata & lata, prophetas per interualla temporum misit, qui salutari fungentes legatione ad hominum genus perferrent hanc DEI erga ipsos plenam clementiæ, & benignitatis voluntatem, qui tamen cum homines & ipsi essent, sæpeque in his offenderent, a quibus alios, vt cauerent, admonebant, nec verbi diuini vim, quam mortalis infirmitas non sustinebat, pleno documento hominibus enunciarent, filius est Dei ad nos postremo missus, cuius facta verbis cum potiora etiam essent, cum nulla præcepti vis tam absoluta esse possit, vt eam non ille vita æquaret, atque expleret, facilè est intellectum non eum nuncium duntaxat præcepti, verbique paterni, sed verbum ipsummet, & præceptum patris fuisse. Qua de re satis à nobis heri fuit dictum. Verum is in mundo apud nos constitutus, & ad eam rem natus, atque factus, vt illa nos doctrina cœlesti erudiret, mundi bona, malaque in neutram partem nobis æstimanda, sed tantum in Deo spes ponendas esse, non solum ipse mouendo, agendoque id nos docuit, verum etiam exemplo certo, atque præclaro in semetipso nobis ostendit, quanta eam vitam, quam nobis agendam proponebat, apud Deum præmia, atque ornamenta sequerentur. Surrexit itaque in nouam vitam, & corpore immortali iam, atque impatibili effecto, in cœlum palàm ascendit, regnumque sempiternum apud patrem est adeptus, aditu eodem nobis patefacto, vt si sequi illius vestigia velimus, ad eandem & regni, & immortalitatis gloriam valeamus prouehi. DIGNVM HOC mi frater, Iulius inquit, illa diuina bonitate consilium, plenaque sapientiæ, & humanitatis deliberatio. Et quidem fuit æquum, vt primum consilium Dei, quo ille erat ab initio hominem, vt is in perpetuum potius viueret, fabricatus, cum de his, quæ esse possunt, quod melius est semper velit Deus, æquum inquam fuit, vt pristinum illud Dei consilium, errori, & peccato hominis præcelleret, hominique ipsi per clementiam, & benignitatem id redderet, quo sua ille culpa fuerat priuatus. ATQVI INQVAM Iuli, si oportuit CHRISTVM Dei filium hoc ita facere, vt exurrectionem corporum futuram, ipse à mortuis primus exurgens in semetipso cæteris ostenderet,

eundem vtique necesse fuit prius etiam mori. AD MODVM inquit. QVID, nónne hoc oportuit fieri reuera, non imagine, & simulacro, quandoquidem nequaquam est diuinæ veritatis præstigijs vti, neque velle quenquam in errorem inducere? OPORTVIT PLANE. NVNC adhibe animum huc quæso, & rationem meam considera. Electus est, qui suscitationem corporum hominibus in suo corpore ostenderet, eosque illa spe, & expectatione tanti præmij ad Dominum Deum conuerteret, qui si ipse fuit suscitandus, mori etiam antequam suscitaretur debuit, & quidem ante mortem vitam aliquam degere. Nũc tu totum cursum hunc vitæ, mortis, surrectionisque IESV CHRISTI itáne expendis, & æstimas, vt in eo tantum spectata sit exurrectio, mors vero ipsa Christi & vita appendices duntaxat fuerint, nec aliquid ipsę per se vtilitatis & commodi humano generi ad cognoscendum Deum colendumque attulerint? QVIS HOC impius sic fateatur, inquit: cum vita, & mors CHRISTI tanto excellentiorem, quam corporis exurrectio nobis ostenderit vitam, quanto beatius est fide, ac pietate hærere in summo Deo, quam ipso corpore immortalem viuere. Nanque & hanc corporeæ vitæ perpetuitatem, si à Deo auersa, alienaque sit, miserrimam dicere non sum dubitaturus. RECTE TV quidem mi frater, inquam, etenim hac profectò magnitudine, & infinitate sapientiæ est Deus, vt cum quid agit, & constituit, non extrema tantum consiliorum suorum, sed & principia, & media diuinis velit referta esse mysteriis. Sed iam comparemus, quid ad reparandum Adæ detrimentum retulerit nobis Christus. Hoc enim opinor primo abs te fuisse quæsitum. Primum dico, quòd præstantissimam omnium vitam nobis retulit eam mentis, animæque videlicet, quam solam veram dicere non dubitamus, cum sumus in gratia, & amicitia cum Deo, quæ tota nobis per Adam fuerat amissa. Deinde quòd immortalitatem corporum restituit, quanquam hanc quidem distulit in suũ tempus optimis rationibus adductus. Sed eam certe in se ipse iam patefecit, planeque ostendit nobis non defuturam. Verum quæ illis duntaxat, qui cum pietate, & fide ad Deum se contulissent, iucunda, atque optabilis, cæteris misera, atq; ærumnosa esset aduentura. Nam quod solet quæri vtrum CHRISTI fides nobis originale peccatum abstulerit, abstulit nimirum ex ea parte, quatenus dissidebamus cum Deo, Deumque nobis alium & dominum mundum constituebamus, quod erat tamen in nobis omnium malorum maximum. Carnis quidem repugnantiam, & dissidium cupiditatis cum ratione, menteque reliquit, non vt ea nos obrueret, in terramq; deprimeret, quod ante aduentum CHRISTI vsu veniebat, sed vt vim in nobis virtutis, tolerantiæque acueret, prçmiumq; nostrum coram Deo, & laudem ex victoria nobis redderet

deret insigniorem. Verum his iam enodatis, vt ego arbitror, & ad clariorem intelligentiam adductis redeundum nobis est ad Apostoli verba, nisi tu forte aliud mauis. Hoc ipsum, inquit, nam mihi abs te de omnibus satis est factum. Cum Apostolus, inquam, ex morte, & exurrectione Iesv Christi conciliationem ac nos cum Deo, & salutem, ac vitam diceret esse transmissam, ac nequis in modo, ac ratione dicti dubitaret, subiecisset statim exemplum Adæ, qui & ipse potuisset à se peccatum & mortem in posteros transfundere, in hoc ipso Adæ errato aliquantum immoratur, vt melius demonstrata communi calamitate generis nostri, quantum Deo per Christvm gratiæ debeamus, liquidius etiam intelligamus. Quemadmodum, inquit, per vnum hominem peccatum in mundum ingressum est, & per peccatũ mors & sic in omnes homines mors peruasit, in quo omnes peccauerunt, in vno illo homine videlicet. In Adam enim generis capite omnes peccauerunt, cum peccauit ille, propriumq. & voluntariũ peccatum suum nobis commune & naturale reliquit. Quod & alibi Paulus, Quemadmodum in Adam, inquit, omnes moriuntur, ita in Christo omnes viuificabuntur. Quòd si in vno illo generis parente omnes peccauerunt, similes illi deinceps nati, atq; producti, peccati autem naturæ semper natura mortis apposita est, sicut in Adam peccauere omnes, ita & in Adam omnes moriuntur, eadem enim ratione, qua similes illi in peccato sumus producti, similes etiam in morte obeunda sumus. Vsque enim ad legem, inquit, peccatum erat in mundo, peccatum autem non imputatur, cum non est lex. At quænam ista lex? nec dubitandũ diutius est, quin de Moysis lege sentiat, licet à doctissimis aliter sit interpretatum. Nam si de lege naturæ intelligat, quonam modo quæso exprobrat illa hominibus peccatum, & pœnam peccati irrogat, quæ vno ordine omnes ad pœnam, & ad mortẽ vocat tam innocentes, quàm noxios? Deinde quando ista naturæ lex non fuit, quam ante in mundo cum esset, nihilominus peccatum post aduentum eius primo cœpit exprobrari, cum antea non exprobraretur? In pueris aiunt, quibus antequam lex rationis adueniat, peccata vitio non attribuuntur: Ergo in mundo Apostolus in pueris voluit intelligi? quod nequaquam consonat. Nos vero potius intelligamus, & ante, & post Moysis legem peccatum quidem fuisse in mundo, verum ante legem incognitum fuisse, ideoque nec exprobratum vera illa exprobratione scilicet, qua id peccatum est, in quo intelligitur Dei esse offensio, qui peccati intellectus per legem primum est cognitus. Ideoque Apostolus, Per legem, inquit, est cognitio peccati. At enim fuit diu ante a Deo & Cain, & Sodomæ, & in diluuio omnibus exprobratum peccatũ sed nos de hominum iudicio, & existimatione loquimur. Nam si

velimus

velimus Deum comprehendere, cum sit per legem cognitio peccati, sine lege Deus vel Moysis, vel naturæ notionem peccati nullam habuisset, non exprobrabatur igitur peccatũ cuiquam ante legem, quia nec sub vera peccati ratione cognoscebatur, neq; tamen ita anguste hoc interpretandum est, vt nemo vnquam ante legem aut suum, aut alterius peccatum intellexerit, potuerunt enim id multi cognoscere, ex illis præcipue antiquioribus, qui propius ab origine, & creatione diuina cum abessent, eiusdem monitis Dei & legis vim, & peccati nosse potuerunt: sed quod in maxima multo parte neque hominum modo, verum etiam temporum vsu venerat vt peccatum ignoraretur, id pro communi sumpsit Apostolus, qui etiam caute admodum locutus est, cum dixit, non imputatur: non autem dixit, quod nemo illud imputat. Quòd si occurratur ante Moysis legem etiam alias aliarum extitisse gentium leges, quæ peccata hominibus exprobrarent, eaque plecterent, iam dictum est solum id esse peccatum, in quo sit offensio omnipotentis Dei, quod ante Moysis legem ignoratum mundo fuit, in quo quidem genere vno peccati sic intelligendo & hic, & vbique insistit Apostolus: Ante legem ergo quod erat in mundo nihilominus peccatum, post legem demum cœpit obiectari, nanq; & ante legem ab Adam vsque ad Moysem mors regnauit, quod videtur eo sensu dictum quasi ex stipendio peccati, quod est mors, ostendere velit peccatum in primo illo homine ab omnibus hominibus admissum vna & patratum fuisse quippe cum omnibus item mors obeunda sit, vt ab illo fuit obita, in quo firmissimum sibi è lege aduocat argumentum. Etenim si lex, inquit, quæ est à Deo omnia intelligẽte tradita, peccata quędam hominibus describit, eaq; suscipi interdicit, & vetat, quam si contra veniatur, peccatumque admittatur, mors est, non obtemperanti pœna proposita, tanquam semper peccatum necessario mors sequatur: eadem profecto ratione, sed conuerso ordine, si mors omnibus etiam ante legem illata semper est, pro aliquo vtique peccato ab eodem summo Deo qui & legem & in lege mortem peccatis pœnam proposuit, illis fuit præstituta, sed non omnes peccatis proprijs certa à se susceptis voluntate offenderunt, qualia postea multa suscipi posse indicauit lex, & tamen omnes mortui sunt: ergo in vno homine, & parente primo ab omnibus communiter hominibus fuit offensum. Hoc argumentum quantam vim habeat subtiliter intuentibus facile poterit apparere. Conclusum enim certè est, omnes in vno homine homines peccauisse, etiam qui peculiare crimen in se non admisissent. Regnauit ergo mors ab Adam vsque ad Moysen, quod idem est, ac libero suo iure est perbacchata, neminem sibi eximium, cui parceret, ducens, ne ex eo quidem numero, qui ipsi ex sese pec-

catum non perpetrassent. At cur his saltem non pepercit? qui quit, si non proprium illorum, at originis peccatum, quod litudine præuaricationis Adam transtulerant in sese, in ill persecuta. Forma enim totius generis humani in Adam prim titit, vt quod in illo contigit, quãtum ad peccatum spectat, q tumque ad mortem, idem deinceps transeat in omnes. Ip nim Adam forma futuri est, vt quod in illo factum est, in alijs Vt & ad Philippenses, Imitatores mei estote, & considerat ambulantes, vt habetis formam nos, hoc est, vt quemadmod ego me gero, item vos geratis. Sed quid? nonne & post Mo mors regnauit? regnauit vtique. Verum illud Apostolo im mis est propositum, vt vno parentis primi peccato omnes om no concidisse ostendat, idque ex vna omnium morte nita comprobare, quæ etiam ante Moysen commune peccatum h mani generis vlta fuerit, vt quasi regnare sit, suo iure, libere, suo arbitratu vsam illam fuisse, quæ postea sub lege cum que piam legis violatorem perimebat, non tam suo iure in eo vte tur, quam ex præscripto agebat, hoc est ex imperio, & pote te legis, vt regnare ante legem esset libero suo iudicio, & non terpellato iuris sui cursu generale peccatum in hominibus nire: post legem vero, ministrare iam legi, & seruitutem qu dam in obtemperando illi suscipere, atque contrahere. N si in hoc quoque loco studeamus id asserere morti domina ti in animas simul hominum & in corpora legem primum Mo sis obuiam isse, illiusque tyrannidem vocandis hominibus ad h norem, & cultum summi DEI, & ijs in bonis moribus institue dis repressisse, dicimus & ante legem vocatos à DEO in am rem, & cognitionem sui fuisse multos, legeque non tam subla post peccata, quàm aucta potius, multiplicataque fuis quod & mox Paulus, & in alijs sæpe locis repetit, atque co firmat.

SED NON *vt delictum, sic & donum. Si enim vnius d licto multi occiderunt, multo magis gratia Dei, & donum i gratia vnius hominis IESV Christi, in multos abundauit. & non sicut, per vnum qui peccauit donum. Iudicium enim ex vn in condemnationem, Donum autem ex multis delictis in iust ifi cationem.*

ABSOLVTA priore comparatione, qua ostenderat exem plo Adæ aduersus Iudæos obtrectantes CHRISTO reconcilia tionem cum Deo, & vitam per vnum Iesum CHRISTVM in o mnes homines transmissam esse, sicut per Adam peccatũ & mort

in omnes fuerat transuecta: Nunc vtriusque factum inter se & Adæ, & CHRISTI comparare aggreditur, vtrum fuerit eorum validius, & fortius. In qua quidem contentione, gratia, offensione reperietur potentior, non numero quidem eorum, qui seruandi sunt, præ his, qui periere, siuntue perituri. Non enim id nunc intendit Apostolus, nec libertatem suam cuiquam adimit, eligendi vtram velit sectam, siue interire ex præuaricatione Adæ constituat, siue seruari, ex obedientia CHRISTI. Non enim numerus eorum hic, qui aut beneficio, aut damnatione comprehenduntur, inter se confertur, sed vis, & potestas peccati atque gratiæ in comparationem est adducta. Primoq; ex vtriusque authore, & capite delicti, ac gratiæ fit contentio, deinde ex duplicibus & gratiæ, & delicti effectibus. Ac primum, Si, inquit, vnius delicto reliqui mortui sunt, hoc est, quod ipse appellat multi, ipsa multitudo videlicet, multo magis gratia Dei, & donum, in gratia vnius hominis Iesu CHRISTI in multos abundauit. In his enim verbis vis & peccati, & gratiæ, ex nobilitate, & potentia eorum, qui vtriusque authores sunt, in contentionem adducitur. Peccati enim author est homo, gratiæ, & doni Deus. Si peccatum igitur ex vnius peccato tantum ad mortem potuit, donum, & gratia ex Deo multo plus valebit. Ad quid autem sit valitura, paulo post exponet, vt nimirum regnetur in vita. Porrò quantum inter Deũ, & hominem interest, tantum interest inter peccati vim, & vim gratiæ. Quod autem ait, Gratia Dei & donum in gratia vnius hominis IESV CHRISTI in multos abundauit, sic est intelligendum, quòd primus homo IESVS CHRISTVS hanc in se Dei gratiam, & hoc donum accepit, & in seipso omnibus, sicut Adam primus peccatum in se concepit, & in seipso omnibus. Sicut enim Adam naturam in se hominis ad carnis, & mundi amorem posthabito Deo conuertit, & in eo omnibus Adæ filijs carnalibus illa ad mundum conuersio est facta: ita homo IESVS CHRISTVS mortem carnis peccati in semetipso concipiens, candẽ in omnes Dei filios spirituales immisit. At cur non spirituales homines eodem modo filij CHRISTI sicut Adæ carnales? Nempe ob eam rem, quòd caput, & fons peccati, atque carnis est homo. Ideoque in carne filij Adæ sumus, gratiæ autem, & spiritus non est homo pater, sed Deus. Primus itaque Adam homo peccare per sese ipse potuit, sicuti peccauit, & ideo est contaminati generis pater, surgere autẽ ad gratiam per sese homo non potuit, iccircoq; illã gratiam, & iustitiam, & vitam hausit ex Deo homo CHRISTVS Iesus, & ex eodem Deo in CHRISTO nos hausimus, qui per spiritum, & obedientiam, & fructum gratiæ Dei filij effecti sumus. Atque hac cõparatione inter authores peccati, & gratiæ facta, ad comparandos effectus vtriusq; peccati, gratiæq; procedit.

Ac non sicut per vnum, qui peccauit, donum quod. Concisus enim est horum verborum sensus, perinde est, vt si diceret, Ac non sicut peccatum, ita donum, quorum vtrunque per vnum introductum est. At quamobrem non sic? Quoniam, inquit, iudicium quidem ex vno in condemnationem, donum autem ex multis delictis in iustificationem. Hoc est, inquit, interuallum, hæc distantia inter peccatum Adæ, & inter donum ac beneficium summi Dei: quod si ex vnius iudicatione peccati omnes damnati sumus, tantumque potuit peccatum vnum, vt valuerit cunctis ad damnationem, quantum vim illius beneficij esse oportuit, quod non ex illo vno peccato humani generis communi duntaxat, sed ex plurimis postea peculiaribus etiam peccatis nos restituerit in iustitiam?

SI ENIM vnius delicto mors regnauit per vnum, multo magis abundantiam gratiæ, & doni iustitiæ qui ceperint in vita regnabunt per vnum IESVM Christum. Igitur sicut per vnum delictum in omnes homines in condemnationem, sic & per vnum iuste factum in omnes homines in iustificationem vitæ. Quemadmodum enim per inobedientiam vnius hominis peccatores constituti sumus multi, sic & per obedientiam vnius iusti constituentur multi.

IN EADEM insistit contentione Paulus apostolus delicti, atque doni, & quod modo contulit vim, & facultatem illorum inter se, ex authoribus primum, ac deinde in seipsis & effectibus eorum comparans atque inquiens, quòd si vnum tantum potuit peccatum, vt omnes condemnaret, quantum plus potuit donum, quod ex plurimis peccatis ad iustitiam reuocaret? Nunc effectum alterum vtriusque adducit in comparationem, quòd si à delicto regnum mortis per vnum inductum est, multo magis per vnum IESVM CHRISTVM abundantiam gratiæ, & donum iustitiæ qui acceperint regnabunt in vita, hoc est, si tanta est inter peccati authorem, authoremque gratiæ differentia, quòd vnus illorum homo est, alter Deus, si tantum inter vim quoque & peccati & gratiæ interest, quòd vno ex peccato inducta est condemnatio, gratia non vnum modo peccatum, verum innumerabilia peccata sustulit, cum fructus peccati sit mors, gratiæ vita: tantum etiam interuallum inter hanc mortem, hancque vitam esse necesse est, quantum inter illa priora interfuit, vt quantum Deus homini, gratia peccato, tantum etiam vita hæc quæ ex gratia Dei per iustitiam in nos fluxit, illi morti præponderet, quæ est ex peccato vnius hominis inuecta, atque hæc effectuum vtriusq

triusque contentione facta, deinde in sequentibus verbis modum exponit, quo per Adam læsi fuimus, & quo per CHRISTVM seruati, quà dicit, quod per vnius inobedientiam peccatores effecti sumus, & per vnius obedientiam iusti. Verum quo pacto ex vnius inobedientia nos peccauerimus, dictum iam est, nempe eo quòd Adam à consideratione, & respectu Dei ad mundum, & carnem potius conuersus, in eoque non obediens Deo, eundem mundi amorem, & propterea in Deum inobedientiam transmisit ad nos, à quo mundi amore CHRISTVS sua cruce, & morte ad Deum nos reuocans subiectos ipsi Deo, & in obedientia deditos omnes, qui simul mundo cum eo mori voluerunt, effecit.

Lex autẽ interuenit, vt multiplicaretur delictum, vbi autem multiplicatum est peccatum, superabundauit gratia, vt quemadmodum regnauit peccatum in morte, sic & gratia regnet per iustitiam in vitam æternam per Iesum Christum.

QVOD pauloante posuerat in comparando maiorem multo potentiam fuisse gratiæ, quæ nos ex peccatis plurimis ad iustitiam, vitamque reduxerit, quàm peccati quod vnum, & per vnum nos damnationi subiecerit, nunc id demonstrat, quo modo ex peccatis plurimis in nobis collectis & coaceruatis vim maiorem suam ostenderit gratia. Quoniam, inquit, vt grauius etiam, & copiosius peccaremus lex interueniens effecit. Ad peccatum enim originis & naturæ, quod est in amore mundi, & propter eam causam in imperio & dominatu carnis ac cupiditatis implicitum esse, accessit lex, quæ hoc in nobis effecit, vt cum nihilominus carni, & cupiditatibus seruiremus, tum contumaciam quoque & contemptum Dei præceptorumque eius non seruanda lege susciperemus, ex quo pondus maius additum est peccato. Itemque illud ex lege nacti sumus, quòd multa, quæ suapte natura peccata non sunt illius interdictione, aut præcepto iubentis illa fieri, aut vetantis peccata inueniuntur, si non ex præscripto legis fuerint obseruata. Lex igitur accessit, vt multiplex redderetur delictum, vt inquit, ergo iccircóne data lex, vt frequentaretur etiam magis, & maiorem vim nancisceretur peccatum? nequaquam illa quidem ob eam rationem, & causam data est, sed vt peccatum potius cognosceretur. Per legem enim cognitio peccati. Quid autem facit ista cognitio? Hoc nimirum vt cognita nostra imbecillitate ad auxilium gratiæ Dei confugiamus, nostramque nullius momenti iustitiam ducentes, illam à Deo ipso iustitiam expetamus, quæ in CHRISTI fide, & mortis illius dono nobis est ostentata. Proinde etiam si dicamus ideo legem fuisse datam, vt multiplicaretur delictum,

non absurde sentiamus, dum ne in hoc tamen fini insistamu
Non enim finis, & extremum legis est, vt grauius peccetur, s
vt admissis & cognitis grauioribus peccatis, ad quæ propulsa
da virtus nostra est impotens, fiducia in Deo nostra, & in ipsi
gratia ac benignitate tota constituatur. Quo vno modo m
xime, lex ad fidem CHRISTI fuit præparatio, ideoque Iuda
potissimum diuino egregio beneficio data, vt genus a Deo ia
inde in patre suo Abraam electum, & è quo oriturus erat CHR
STVS illorum ex lege peccatorum multiplicatione admon
tum, & princeps recognosceret se, & sibi ipsi diffidens ad Deu
iam humilitate, non legis opere se adiungeret. Superabund
uit igitur gratia, vbi multiplicatum est peccatum apud Iudæ
videlicet, in quo & ipsa gratia potentiam suam apertius indic
uit, & gratiam illam nobis impertientis Dei amplior atque ill
strior facta est gloria. Superabundauit autem vt quemadmodu
peccatum in mortem nostram regnauerat, id est, per mortem o
pressos nos tenuerat, ipsa ita nunc Dei gratia in nobis regnet p
iustitiam, per quam vbi iustos nos effecerit, ab illa iustitiæ vita,
vitam æternam, & beatam, intromittat, authore IESV CHRIST
Domino nostro, qui fuit nobis Adam iustitiæ, & vitæ immortal
sicut alter ille prior fuerat mortis.

Quid igitur dicemus? manebimus in peccato, vt gratia mul
plicata sit? absit. Qui mortui sumus peccato, quomodo ampli
viuemus in eo? An ignoratis quòd quotquot baptizati sumus
Christum Iesum, in mortem eius baptizati sumus?

ECCE vis baptismi & mysterium fidei nostræ, statusque e
rum qui fidem CHRISTI rite amplectuntur, de quo nunc l
quitur Apostolus, paulopost de statu eorum, qui viuunt in le
etiam locuturus. Cum enim CHRISTVS morte sua carne
in se perimeret, quæ in eo caro non fuit peccati, sed similitu
nem carnis peccati in se pertulit: ipse enim se pro nobis fecit pe
catum, vt in carne nostra peccatum perimeret. Nos qui carnē p
cati vere amicti sumus, quam ex Adam infectam, & contamin
tam traximus, morimur in morte CHRISTI cum baptismum a
cipimus, in eoque profitemur nos Satana, & pompis eius renu
ciatis atque abiectis, Deo soli credere, & confidere paratos. Sa
nam enim & pompas eius, id est, mundanas omnes spes cupidi
tesque reijcere, idem est ac carne peccati se exuere, sed CHRIST
in similitudine quidem peccatum quod nullum habebat, in
ipso extinxit, carnem in veritate, quæ tamen caro quoquo mo
in homine interempta est, secum ipsa perimit, & interficit pec
tum. Nos similitudinē in morte carnis vsurpamus, in veritate p
catum in nobis interimimus, tametsi si res, tempusq; ferat, &

sen-

fensio, aut declaratio veritatis sic postulet, etiam carnem re uera proijcere sumus obligati. Sed hoc casus & dies aliquando affert. Illud quidem solenne & statum omnibus est, vt in baptismo hanc fidem, & sectam vitæ profiteamur, quemadmodum posthabitis terrenis omnibus in Deo vno fidem nostram constituimus & locamus. Itaque mortui sumus peccato omnes, qui in CHRISTO baptizati sumus, quod si non simulate, sed vere illa est à nobis & corde concepta, & ore, ac verbis enunciata vitæ professio, qui possumus amplius manere in peccato, aut quo pacto operationes malæ, prauæque cum fide CHRISTI hærere in nobis possunt? Nam qui dicunt sola ex fide saluos nos fieri, neque ad salutem bonas operationes requiri, ipsi se impediunt, suum ipsi dictum refellunt, & redarguunt. Fides sola satis est ad salutem, fateor, sed vt integra sit, neque vlla sui ex parte diminuta. Fides porrò est peccato esse mortuum, & viuere Deo: hoc est, ea quæ agat quisque, & quæ speret habere omnia posita in vno Deo, neque cum mundo commercij quicquam, aut nimis arctæ rationis contrahere, hoc enim est mortuum esse peccato. Tu vero qui vna in fide spem vitæ constituis, cum ab ea disiungis, & auellis peccati mortem, quid iam amplius fidei, quo illa merito fides appelletur, relinquis? nec vero illa ratio veræ rationis est particeps manendum esse in peccato, vt Dei benignitas, & gratia magnificetur, siquidem ibi magis illa abundat, vbi est grauius, frequentiusque delictum. Si enim hoc ita sit, nequaquam magnificatur Dei benignitas, sed opprimitur. Illa enim in hoc sese exhibet illustrem atque amplam, diuinæque iustitiæ, & bonitatis suæ lumen ostendit quòd aufert à nobis peccata, & iustitiam suam nobis iam factis fidelibus impertit. Qui vero perseuerant in peccato, non modo non illustrant Dei summi beneficentiam, sed ne illi quidem locum, vbi se explicent, relinquunt.

Consepulti sumus igitur cum illo per baptismum in mortem, vt quemadmodum excitatus fuit CHRISTVS *è mortuis per gloriam patris, sic & nos in nouitate vitæ ambulemus. Si enim consiti fuimus similitudini mortis illius, nempe & resurrectionis erimus. Hoc noscentes quòd vetus noster homo cruci vnà affixus fuit, vt aboleretur corpus peccati, ne quo deinceps seruiremus peccato. Nam qui mortuus est, iustificatus est à peccato, si autem mortui sumus cum* CHRISTO, *credimus, quòd & viuemus cum eo.*

MAGIS etiam ac magis Apostolus vim eam sacramenti, quæ in baptismo est, & fidei CHRISTI mysterium declarat. Ac in baptismo quidem trina illa nostri in aqua immersio, rursusq; ter

facta ex aqua emersio, & cum CHRISTO nos sepeliri in fide veræ trinitatis, & cum CHRISTO item resurgere in eadem fid denotat. Sed vt videamus clarius similitudinis nostræ cũ CHRISTO, & rerum earum, quæ inde eueniunt, consequentiam, si consideremus. Mors carnis, & corporis id profectò affert, vt peccatum simul cum ea, & peccati effectrix cupiditas moriatur CHRISTVS porrò in cruce mortuus est sponte, ac volens, cœleste illud hominibus præbens documentum nulla esse mund bona, quæ vere expetenda sint, quandoquidem nec vita propter quam bona illa ipsa mundi expetantur, facienda tanti sit, vt non illi longe Deus, & sperata ex eo bona anteponantur, hoc est plenum, & integrum fidei CHRISTI mysterium, quæ sese fide tota in Deo, & spe Dei collocat, a mundo autem, & mundi bonis auellit, atque abstrahit. Nos ergo qui fidem istam amplectimur, & CHRISTVM sequi, colereq; instituimus, nisi in eadem simus, qua ille & volũtate, & sententia, falso Christianum nomen vsurpamus. Quid ergo? dixerit quispiam, num corpus & vitam abijcere statim debemus, vt cum CHRISTO fideles Deo inueniamur? Minimè istuc quidem re, sed voluntate debemus, ita esse parati, vt si eam à nobis Deus depoposcerit, si nos ipse in certamen pro veritate deduxerit, si est mors nostra fructum proximi suscipiendę veritatis, pietatisq; allatura, corpus nostrum aliorum acerbitati facilè permittamus: ipsi vero nequaquam ægre id ferentes, sed Deo gratias agentes, qui tantum nobis honoris voluerit habitum, pro illis ipsis Deum insuper deprecemur, qui no ferro, & igne ad perniciem vitæ fuerint insectati. Hæc est summa fidei nostræ, hæc vis, hoc præpotentis Dei in salute nostra consilium. Verum non sæpe hoc a nobis postulat Deus, vt re ipsa moriamur. Dies erit cuique sua moriendi constituta. Voluntatem quidem huiuscemodi nostram & decretum mentis nostræ postulat, vt statuamus pro Deo, & pro ijs bonis, quæ a Deo nobis proposita sunt, non inuitis, si accidat, esse moriendum. Re autem & facto semper vtique hoc postulat, vt ea quæ sequuntur, carnis, & corporis mortem, atq; vna cum eo occidunt, & commoriuntur cuiusmodi est mundi amor, & cupiditatum regnum, & voluptatum illecebræ, & auri, argenti, lautæq; supellectilis studiosa comparatio, honoris quoque & opum & potestatum ambitus omnia prorsus intereant in nobis, & quanquam in carne etiam nunc viuamus, carnis tamen operibus, & effectionibus simus mortui alioquin si ista carnalia abijcere renuimus, si pergimus in cupiditate, & ambitione viuere, quo nam pacto probemus nos ad deferendam vltro pro Deo vitam voluntate esse paratos? CHRISTVS igitur totum hoc documentum ipse in se expleuit, cum corpus suum addixit morti, quo nos morti illius similes facti su

premant

premam quidem corporis mortem Dei arbitrio libentes reseruemus. Interim vero, quod muneris nostri, & Christiani imprimis officij est, partem illam mortis in corpore subeamus, quæ non penitus corpus sed luxum, & diffluentiam corporis, animiq; prauos motus ad corpus se accommodantis abolet in nobis, atque interficit, qua ratione quidem peccato mortui verè & dicimur, & sumus. Rursus cum CHRISTVS in carne resurrexit, illamq; recepit vitam, quæ non amplius occasura, sed futura erat in eo iam immortalis, cumque ascendit in cœlum, & ad dexteram patris consedit, alteram partem mysterij plenam, & perfectam in se nobis ipse demonstrauit, quæ præmia videlicet, & qui à Deo honores eos consequantur, qui pro Dei honore, & pro cœlestibus præmijs mundum & suauitates mundi fuerint aspernati, vt nos, qui illam adhuc vitam obtinere non possumus, obtinebimus autem postea, interim tamen ea consectemur, quæ illius vitæ propria, semperque illi adiuncta futura sunt, innocentiam dico, iustitiam, pietatem, charitatem: nam & hæc quoq; nunquam moriuntur, fructusq; immortalis animi nostri immortales & hi sunt. Quòd si ex illa morte peccati, qua peccatum iam in nobis CHRISTO commortui interemimus, ad hanc nouam vitam iustitiæ, quæ diuini generis iustitia est, non humani, negligamus exurgere, ne ad illam quidem vitam, quæ in corpore futura apud Deum est beata, atq; immortalis magnopere aspiramus. Ex his satis patere arbitror, quod sit mysterium fidei, & quæ baptismi vis, nostraque cum CHRISTO mortis veteris hominis, hoc est, eius qui ex Adam progenitus est, & nouæ vitæ ex Deo, cum Deoque similitudo. Sicut autem CHRISTI à mortuis exurrectio gloriam Dei patris illustrem reddidit, sic nostra ex peccati morte ad nouam iustitiæ vitam excitatio non virtutibus nostris, sed eidem bonitati, & gloriæ Dei ascribenda est. Consiti ergo si fuimus similitudini mortis CHRISTI, & resurrectionis erimus? hoc est, si similitudinem mortis eius in carne nostra, quatenus scilicet morimur peccato, non totam mortem ferimus, & resurrectionis illius similitudinem feremus. Nunc quidem non resurrectione tota, sed quatenus ad vitam iustitiæ resurgimus, post autem & integram resurrectionem, cum in supremo mundi iudicio reuiuiscemus, & mortem item suscipiemus integram, cum vltimum nostrũ diem obibimus. Consiti autem, inquit, vt non ore tantum, neq; enunciatione verborum, sed corde, menteque coniuncti, & in vnum quasi conflati cum CHRISTO ipso in mortem, & vitam simus. Nam sic quidem vetus homo noster cum eo crucifixus fuerit, corpusque in nobis peccati interierit, corpus autem peccati quatenus ex eo oritur, seruetque peccatum, vt ne amplius deinceps seruiamus peccato. Nam qui mortuus est, purgatus est à peccato.

Quòd si vere cum CHRISTO mortui sumus, fide & volun videlicet, credimus etiam, & confidimus cum eo nos victuro hoc quidem seculo nouæ iustitiæ vita, in altero etiam corpore immortali illa totius hominis gloria.

Scientes quod CHRISTVS *suscitatus è mortuis, amp non moritur, mors illi non amplius dominatur. Quod enim n tuus est peccato mortuus est semel, quod autem viuit, viuit D sic & vos existimate vos ipsos mortuos quidem esse peccato, uentes autem Deo in* CHRISTO *Iesu domino nostro.*

INSISTIT Apostolus, & similitudinem eandem in no prosequitur, per quam mortem, & vitam CHRISTI imitatio quadam referimus. Vt enim mortem illius ab eo in corpore ceptam nos in peccati morte, quæ pars est vniuersæ mortis e pimus, sic eiusdem vitam vniuersam & integram, qua ipse & c pore & iustitia in æternum iam viuit, nos in ea parte nunc r piamus qua iustitiæ viuitur. Ac sicut illa in eo vita iam immor lis est, sic in nobis non amplius moriatur iustitia, semel ille pec to mortuus est nostro nimirum, & nos semel simus mortui, n in id denuo incidamus, vt rursus in eo nobis sit moriendum. stitiæ autem vitam, quam ipsius vitæ CHRISTI à mortuis e tati imitatione suscipimus inuiolatam, & perpetuam iam ten mus, in qua viuimus iam Deo, non peccato, aut mundo. At hæc in nobis imago sit vitæ eius quam Deo viuit nune CH STVS. Ille enim ita Deo viuit, vt & in æternum cum eo viuat Deus ipse sit: Nos ita in hac iustitiæ vita viuamus, vt ab ea n quam discedamus, & Dei similes in illa, ac tanquam filij & no nemur, & simus: quæ quidem vita peccato mortuum esse & iustitiam viuere Deo, totum est fidei nostræ mysterium, qui CHRISTVS consilium, & sermo omnipotentis Dei, in quo hanc vitam nobis viuere concessum est. Vbi enim non est CH STVS, neque mundo, & peccato mori quempiam contingit, que item viuere ipsi Deo.

Ne igitur regnet peccatum in mortali vestro corpore, vt reatis illi in cupiditatibus eius, neue præbete membra vestra ma iniustitiæ peccato, sed præbete vos ipsos Deo velut ex mort viuentes, & membra vestra arma iustitiæ Deo. Peccatum en vobis non dominabitur. Non enim estis sub lege, sed sub grat

CVM peccatum regnat in nobis, nosque ei subiecti, & di audientes sumus, tunc exhibemus illi membra nostra, & to corpus, vt ad peccati nutum, atq; imperium illa præsto sint. Pe

in

imperat peccatum voluntati nostræ, tanquam militi, & apparitori suo, vt ad omnes corporis cupiditates explendas membra cuncta veluti arma, & parata habeat, & quotienscunque annuerit cupiditas, capiat illa atque administrandum corpori in suis cupiditatibus accurrat: quibus quidem armis ad iniustitiam, hoc est ad omne genus sceleris & improbitatis peccatum vtitur, quod nos dehortatur, ne in corpore nostro patiamur Apostolus, rursusque idem hortatur, vt exhibeamus nosmetipsos Deo, velut ex mortuis viuentes, & membra nostra arma iustitiæ eidem Deo vt sint prompta & præstò ad omne imperium Dei, qui his membris vt armis ad iustitiam, hoc est ad omne genus virtutis & probitatis est vsurus. Sed quod ait, velut ex mortuis viuentes, idcirco ait, quòd iustitia vita animæ est, ad quam quidem iustitiam posteaquam CHRISTO à mortuis surgente nos quoque cum eo illius nouæ vitæ referendo similitudinem consurreximus. Nam & ipse surrexit ob iustificationem nostri, vt scilicet & nos ad iustitiam exurgeremus, postquam, inquam, sicut mortui fueramus peccato in CHRISTO mortuo, sic ab ipso peccato, & iniustitia per surrectionem eiusdem tanquam à morte in vitam iustitiæ restituti fuimus, hanc ipsam iustitiam, & vitam, quam à Deo accepimus illi ipsi, vnde profecta est, exercere, & conseruare debemus: hoc etiam magis, quòd in memoria habentes & grato recolentes animo, quã tetra ex peccati morte ad cuiusmodi cum Deo, & in Deo iustitiæ vitam traducti fuerimus, vt magis agnoscere discamus beneficium omnipotentis Dei, & plus illius gratiæ tribuere obligati sumus. Velut ex mortuis igitur viuentes, id est, qui hanc nouam vitam ipsius Dei beneficio obtinemus, cum peccato nostro antè essemus ipsi mortui. Atque ideo ipsam hanc vitam illius voluntati totam subjiciamus. Peccatum enim vobis non dominabitur, inquit: Non enim estis sub lege, sed sub gratia. Rationem dat, quare nobis non dominabitur peccatum: quia sub gratia sumus, & nõ sub lege, quia spiritualem iam vitam viuimus in CHRISTO, non ampliùs carnalem, ex qua parte duntaxat & carnis, & corporis subiecti sumus legi. Nam ex spiritu certè illi non subjicimur. Non dubium autem est, quin dum sub gratia sumus, peccatum nobis nõ dominetur, sed illud est dubiũ, quòd & qui sub gratia sunt, interdum etiam peccant, ex eóque gratiam amittere videntur, & qui sub lege sunt, videntur posse non peccare. Sed semper nobis ista vt intelligamus, ad mysterium fidei reuertendum est, ex quo illa à Deo nobis adest gratia, quòd Spiritu sancto nos admonente, à mundo, & mundi bonis diuulsi, atque abstracti, bonum omne nostrum in Deo vno, & in eis duntaxat premiis, quæ ab eo nobis in cœlo sunt proposita,
statui-

statuimus & locamus. Hæc enim ex Deo illuminatio nostra, hęc directio mentis, & voluntatis, gratiam, & iustitiam illius in nobis imprimit, vt qui veritatem tanti mysterij, non auribus hausimus solùm, neque in aliena fide, atque authoritate repositam duntaxat habemus, sed corde, & mente percepimus ipsi vt aliquando etiam in peccatum prolabamur, quoniam tamen id pręter animi nostri constitutum est, nunquam illud in nobis regnare, neque dominari patiamur. Qui verò sub lege Moysis sunt, vt qui mundo, & mundi cupiditatibus sunt affixi, licet præcepta quædam habeant ex lege, quo se pacto in cupiditatibus illis gerere & gubernare debeant, tamen serui necessariò sunt peccati, quando totum etiam illud, quod lege eis est permissum, vt bona terrena magni æstiment, coram Deo quodammodo peccatum est: ex quo etiam dictum fuit à Paulo, & aliis locis dicitur, quòd ex operibus legis coram Deo non est iustificatio, & item ad Philippenses, quòd cùm ipse secundum iustitiam, quæ est in lege, factus esset irreprehensibilis, quæ tamen ei lucra ex ea fuissent, propter CHRISTVM, illa arbitratus sit damnum sibi esse, & etiam nunc arbitrari sibi damnum, in quo profectò ostendit legis iustitiam coram Deo, quoniam ab radice sua in terra teneatur, peccatum potiùs esse. Quo enim pacto aliter damnum ea sit? nisi quòd nihil tam discrepans fieri potest, neque tam dissonum, & insociabile inter se, quam & mundana appetere, & Deum simul amare. Ergo nobis iam non dominabitur peccatum, qui sub hac gratia & non sub lege amplius sumus.

Quid igitur? peccabimus, quando non sumus sub lege, sed sub gratia? Absit. Nónne scitis, quòd cui exhibetis vos ipsos seruos in obediendo serui estis, cui obeditis, siue peccati in mortem, siue obedientiæ in iustitiam? Gratia autem Deo, quòd eratis serui peccati, obedistis autem ex corde, in quam traditi fuistis formam doctrinæ, liberati autem à peccato, serui facti estis iustitiæ.

HAEC postulatio interrogantium si peccandum est, postquam sumus sub gratia, & non sub lege Iudæorum propria est non intelligentium, quantum seruitutis & mali sit in peccato ipso, præter effectum etiam illum peccati, qui est mors, quæ maximè in lege peccantibus proponebatur, quando in fide CHRISTI nihil nobis à Deo tam sit expositũ, atque promptum, quàm ignoscentia, & venia, quam illi gratiam vnam appellari existimabant: quorum etiam imbecillitatem carnalis mentis paulò pòst declarat Apostolus. Illi ergo cùm putarent non vsque eò seuerè agere Deum interprete IESV Christo vt agebat lex, nuæ

pœnam,

pœnam, ac non veniam peccato proponebat, atque iidem ipsi carnis explere cupiditates, seruatis formulis quibusdam, iucundum & optabile esse ducerent, hoc ipsum quærunt, num peccari liberè, atque impunè iam possit, postquam à IESV Christo venia non pœna peccatoribus est allata, quorum inscitiam refellit Paulus, humanas similitudines in medium proferens, quando ad altiora capienda consilia necdum erant idonei, Absit, inquiens, quòd peccare liceat sub gratia constitutis. Quî enim liceat, cum gratia ea sit, quæ ad libertatem nos duxerit, & ad iustitiæ vitam, peccatum autem sub seruitutem iniquitatis & mortis nos redigat? siquidem cui nos exhibemus seruos, in obediendo eius serui efficimur, quatenus ei obedientiam præstamus. Ita vt habeat is, cui obediendo seruimus, in nobis potestatem, per quam ad suam naturam & voluntatem nos pertrahat. Porrò peccati natura mortis effectrix est: qui ergo seruiunt per obedientiam peccato in mortem, illi seruiunt, & sub eo moriuntur. At iustitia per gratiam dat vitam. Igitur si serui vnà esse non possumus, morti & vitæ, nec peccato item possumus esse simul & iustitiæ. Seruire etenim est agere ad alienæ voluntatis, naturæque præscriptum, quod idem est ac illi, cui obedias, seruum esse, siue peccato in mortem, siue obedientiæ in iustitiam: hoc est, siue peccato obedias, ista te seruitus ex vi, naturaque peccati ad mortem detrudit, siue obedientiæ pareas, istud parere obedientiæ deducit te ad iustitiam, cum qua semper vita coniuncta est. Fermè enim vtitur hoc vocabulo Paulus iustitiæ ad sensum etiam vitæ, quoniam vita cum illa ex fide iustitia conflata ita est, vt non possint inter se distrahi, sed ipse in his verbis posterioribus suo more concisus, & subterlabens, obedientiam in iustitiam, sic strictim posuit pro obedientia erga Deum in fide CHRISTI, quæ nos deducit, & vocat ad iustitiam, consequenterque ad vitam. Hoc enim par pari quod referendum erat, vt quemadmodum dixerat peccati in mortem, sic diceret iustitiæ in vitam, totum conclusit in ipso iustitiæ verbo, & reliquit nostris cogitationibus intelligendum. Sed gratia, inquit, Deo sit, quòd cùm antè essetis serui peccati, obedistis ex corde fidei, & CHRISTO, hoc est, quod modò dixerat obedientiæ in iustitiam secundum formam doctrinæ, quæ vobis fuit tradita, id est secundum Euangelium, eiusque doctrinam, ex quo liberi facti estis à peccato, & ad seruiendum iustitiæ vocati: quo pacto ergo licitum sit peccare sub gratia, si hoc proprium in vobis est gratiæ donum, quòd vt mortem vitaretis, à peccato fuistis liberati, & subiecti facti iustitiæ, vt vitam obtineatis.

Humanum quid loquor ob imbecillitatem carnis vestræ,

quem-

quemadmodum enim præbuistis membra vestra serua impuritati & iniquitati in iniquitatem, sic & nunc præbete membra vestra serua iustitiæ in sanctificationem. Quando enim serui eratis peccati, liberi eratis iustitiæ. Quem igitur fructum habebatis tunc in his, ex quibus nunc verecundamini? Finis enim illorum mors. Nunc autem liberati à peccato, & serui Dei effecti, habetis fructum vestrum in sanctificationem, finem autem vitam æternam. Pabulum enim peccati mors. Donum autem Dei, vita æterna in CHRISTO *Iesu Domino nostro.*

HVMANVM quid loquitur, quoniam cùm ex his, quæ senserunt illi, expertique in seipsis sunt, velit eos nunc commonefacere, omittit tantisper sublimitatem mysterij mortis nostræ in CHRISTO, & cum eodem ad iustitiæ vitam resurrectionis, illosque ex propriis ipsorum erratis, erratorumque doloribus, & pœnitentiis erudit, vt velint hanc multò potiorem, quæ in innocentia & sanctitate posita est, vitam constituere. Igitur hortatur eos, vt sicut ante acceptæ fidei lumen præbuerant membra sua serua impuritati, & iniquitati in iniquitatem, hoc est, prauo animi habitui, & voluntatis vitio, in quotidianas, & singulares iniquitatis actiones, sic nunc præbeant eadem serua iustitiæ in sanctificationem, reducitque illos in memoriam eorum, quæ antè perpetrare soliti erant, ex quibus pudore ipsi nunc afficerentur, tanquam illa per se turpia, & flagitiosa fuissent, quippe qui quo tempore seruiebant peccato penitusque erant illi dediti, nihil in se tunc iuris, neque imperij iustitiæ esse permittebat, & ideo ab illa dicuntur fuisse liberi, quasi nihil cum iustitia rationis tunc contrahentes, neque vlla in re illi obtemperantes, & ne fortè quis interpellet etiamsi in se, & ex se turpia illa fuerint, finem tamen illorum optabilem esse, quasi in his posita sit iucunda, & diuturna vita, hoc etiam excludit, inquiens finem illorum fuisse mortem, quod in omnem quidem partem, id est, in omni genere mortis tam corporis, quàm animæ ita esse constat: fructum quoque illum prioris vitæ inutilem & perniciosum ostendit. Nam cum ipsa illa, quæ antea gerebant & sectabantur, erant ex se turpia, tum eadem approperabant, & præcipitabant mortem popularem hanc quidem, & communem omnibus, quæ est corporis, animæque diremptio, cui nihil cognatius est, quàm cupiditatum, & libidinis dominatus, sed & illam animæ præterea exitiosiorem, ac perpetuam, vt si maximè illa suauia, appetendaque existerent, quod nequaquam ita erat, morte tamen citò tollerentur: Ita omni ratione erant illis pudenda, & pœnitenda, quòd inhonesta, quòd pestifera, quòd incerta etiam, & citò interitu-

ſtura eſſent. Nunc autem liberati à peccato, & ſerui facti Deo habent fructũ in ſanctificationem, & finem eius vitam æternam, quod optimè quadrat. Si enim ex peccato mors, ex ſanctificatione profectò eſt vita, quæ quoniam ſanctificatio procedit ex Deo ſecum deferens vitam, ex æterno vtiq; Deo vitã quoq; æternam planè in nos traducit. Hoc etiam magis, cùm donum ipſa Dei ſit, ex illo totum dependens, non autem ex nobis originem vllam trahens, deceatq. dona donanti ſimilia, & imprimis ipſo digna exiſtere, qui donat, quod quidem donũ a Deo per Ieſum CHRISTVM nos accepimus, & in CHRISTO Ieſu illo perfruemur.

An ignoratis fratres, ſcientibus enim legem loquor, quòd lex dominatur homini, quandiu viuit? Nupta enim mulier viuenti viro alligatur lege, ſi autem moriatur vir, ſoluta eſt à lege viri: ſic igitur viuente viro adultera iudicabitur, ſi hæreat viro alteri: ſi verò moriatur vir, libera eſt à lege, vt non ſit adultera, ſi hæreat viro alteri. Quare fratres mei & vos peremptι eſtis legi per corpus Ieſu Chriſti, quo hæreatis vos alteri ei, qui ex mortuis excitatus eſt, vt fructum feramus Deo.

RATIO iſta Apoſtoli tota intenta eſt ad cohortandos Iudęos, vt audacter deſciſcant à lege, & dicent ſe CHRISTO tanquam ipſi legi mortui ſint, & lex ipſis. In illis enim fidei nouæ primordiis complures adhuc eorum titubabant, noſcentes quidem vim, & veritatem myſterij Chriſti, ſed inſito metu legis, in qua inueterauerant, patresque ſuos & auos in eadem profeſſos cultũ Dei veri meminerant, in ancipites curas diſtrahebantur, vt non planè ſtatim decernerent, quid ſibi eſſet faciendum: hos ſic hæſitantes, & ambiguos, nequaquam aſpernantes fidem Chriſti, ſed dubitantes tamen, impellit Apoſtolus, vt toto pectore Chriſtum amplectantur eo, quòd nullum ampliùs in eos imperium habeat lex, quippe cui ipſi mortui ſunt, lex verò in eis tantum ius ſuum exerceat, qui in vita hac illi ſunt ſubiecti, quod autem homine mortuo ſoluatur in eum imperium legis, exemplo ex ipſa lege ſumpto planum facit. Eſt enim in lege poſitum, vt mulier viro nupta tota ſit viri, nec alienum virum vllo modo expetat, quem ſi expetierit, vt adultera puniatur: hoc ex lege vinculum viro mulierem obſtringens, ſi vir moriatur, diſſolutum ſtatim eſt: nec ad alterum virum tranſiens mulier, iam eſt adultera ampliùs iudicanda. Atque hoc quod in parte quadam, & in vno prçcepto legis perſcriptum eſt, idem profectò valet in vniuerſam legem, quæ ſiue ipſa antiquetur, ſiue illa qui tenentur, vita ipſi defuncti ſint, ſolutum eſt omne vinculum, neque ampliùs mortui qui iam ſunt, legi ipſi ſubjiciũtur, neq; ſanè refert quod eſt in

exem-

exemplo viri & mulieris positum, vtrius solutio & mors in eo cogitetur, quando alterius vtriusuis morte alter solutus est, & à vinculo legis quod ad matrimonij ius pertinet, per illius mortem liberatus, nosque cùm morimur legi, lex etiam moritur nobis. Sed vt nostram hanc cum lege coniunctionem explanemus, ac nunc de nobis tanquam de Iudæis illis loquamur. Quemadmodum si coniugio deuincti non sumus, nihil habet potestatis in nos ea lex, quæ de coniugio est posita, & si publica non redimimus, leges publicanorum non sunt nobis latæ, nec quæ de finibus regundis sunt, si agrum non possidemus, nec quæ de stillicidiis, si domicilio sumus priuati, sic in vniuersum cum tota Moysis lex regendis, & docendis hominibus lata sit, quo pacto illis in hac vita, & in his terrenis mundanisque rebus, actionibus, studiis, commerciisque sine offensione Dei versandum, agendumque sit, si terrena ista omnia negligantur, & pro nihilo pendantur, neque è corporeis, & carnalibus his curis quispiam pendeat, iste legi profectò iam mortuus est, & lex ipsi, neuterque cum altero quicquam ampliùs rei habet, nec rationis: sed qui fidem Christi secuti sunt, & Christo sese totos, ac per Christum Deo dediderunt, hisce omnibus mundi rebus & mundanis studiis mortui sunt, quippe qui cuncta abiecere corporea, & repudiauere, solisque in cœlestibus spem suam collocauerunt, in hos ergo imperium iam nullum, neque potestatem habet lex, solutum enim est vel discissum vinculum potiùs corporis, & corporeorum, quo antea legi tenebantur obstricti. Liberè ergo possunt sicut mulier priore viro orbata ad virum alterum, sic ipsi per mortem Iesu Christi, in cuius omnes corpore, qui Christi esse volumus, commortui cum illo sumus, à legis imperio liberi effecti conferre se ad alterum cum ipsum videlicet, qui è mortuis idcirco excitatus est, vt nos vnà cum illo quoque excitati fructum iam Deo, & non ampliùs legi feramus, vt seruitus deinceps nostra in his sit, quæ sola Deo verè accepta, grataque sunt, quæ à dedita illi voluntate, & spe eiusmet fruendi, possidendiq; terrenis penitus abiectis studiis proficiscuntur, in quibus studiis terrenis lex imbecillitatis tantùm nobis est carnisq; directrix.

Quando enim eramus in carne, infectiones peccatorum quæ per legem sunt, operabantur in membris nostris, vt fructum ferremus morti. Nunc autem soluti sumus à lege morientes in eo, quo continebamur, vt seruiamus in nouitate spiritus, & non vetustate literæ.

QVASI declarans, quid sit fructum ferre Deo, ostendit quid antea erat ferre fructum morti, quando carnalem vitam sequebamur,

bamur, inquit, hoc enim est quando eramus in carne, cùm carnis desideria,& commoda magni æstimabamus, in quibus discriminandis, & regendis authoritatem, & diligentiam omnem suam adhibet lex, tunc infectiones peccatorum, quæ per legem sunt, id est, illa intentio, multiplicatioque peccatorum, quæ per occasionem legis in nobis facta est, quandoquidem per legem & vnumquodque peccatum maiore culpa committitur, & plura id vnum peccata necessariò pòst sequuntur: istæ ergo infectiones, pullulationesque peccatorum operabantur in membris nostris, quod est, membra omnia nostra ad sibi succurrendum, inseruiendumque aduocabant. In quo attentè inspiciendum est volentibus intelligere, qua ratione lex ansam præbeat ad grauius, multipliciusque delinquendum. hoc in his paucissimis verbis ab Apostolo indicatum esse. Id porrò nos sic explicemus: Omne peccatum si nulla sit posita lex, licet peccatum sit, Deumq; aut proximum dedecore, damnóue offendat, tamen si patretur, atque admittatur, neque conscientiæ morsus graues habebit, vt quod nulla lege reprehensum sit neque demonstratum, neque prohibitum, neque terroribus animum perturbabit, nulla illi peccato pœna in lege proposita, sed ipsum per se languens,& tacitum, atque ad fodiendas stimulis curarum mentes nostras inerme terminabitur in sese, expletaque cupiditate,& libidine sua conquiescet, quòd si accedat monitio, & doctrina alicuius grauis & authoritatem habentis viri, qui demonstret & doceat, quàm sit iniquum & turpe iniuriam proximo facere, idemque quod sit æquum & rectum commoneat: suadeat abstinere à talibus, hortetur vt in pudore, & in officio quisque permaneat: hac iam accepta cognitaque disciplina, si quis postea contra huiusmodi præcepta deliquerit, cum peccato grauiore deliquerit, quippe in quo præter facinoris culpam, quæ in facinore ipso sita est, contemptus etiam præcepti sanctioris fuerit additus, quod ipsum per se non leue est peccatum. Tum verò intus sentiet reprehensiones quasdam veluti rationis acrius ipsum obiurgantis, quòd eam rem, quam prauam, & nefariam esse intelligeret, nihilominùs suscepisset, neque bono in ea re consilio, sed inconsultæ potiùs cupiditati paruisset. Hæc intestina rationis reprehensio nata iam ex monitionibus illis, quæ doctrinam dederant, recti prauique internoscendi,& peccatum magis vt graue sit,& id magis etiam, vt intelligatur, facit: vt cùm duplex quodammodo & geminatum peccatum ex simplici, atque vno sit factum, tum eius in anima infectio tanquam vibex, & verberatio quædam illa ipsa insideat conscientiæ obiurgatio, per quam peccatum ad nos intùs perturbandos vegetius redditum est. Quòd si præter doctrinam, & suasionem lex feratur, quæ pœnam peccato mortis, exi-

lij, ignominiæque proponat, nónne quot interdicta in l
sita sunt, tot fiunt accessiones magnitudini, grauitatiq;
totq; in anima ex peccato ipso oriuntur infectiones, non
iam conscientiæ solùm, sed assidui metus, sed infestæ susp
cum diurnis nocturnisque solicitudinibus vrgemur, cùm
pertimescimus, cùm vt eam effugiamus, aut fraudem al
quam, aut vim etiam suscipimus, & meditamur, nec pecc
admissi terrorem sine alio peccato excutere nos posse cre
Atqui ista sunt pathemata, vt Paulus inquit, peccatorum
membris nostris operantur, per quæ peccatum nostris m
imperat, vt ad sibi succurrendum, & subueniendum omn
stò sint. Lingua inficiando crimina ad periurium vocatur
atque vultus simulationem suscipiunt, manus ad cædem
tur, pedes expediuntur ad effugium, è corde omnia malit
silia euocantur. Atque hoc examen facinorum, & sceleru
ge, & per legem in nobis coortum, totos nos corripit, & i
tutem redigit peccati, vt perturbationibus intestinis a
mnia membra nostra deseruire cogantur. Quorum quid
cinorum multò maxima parte, si lex nulla extitisset, potui
facilè carere, horum nunc infectionibus vexati, atque o
fructificamus morti, quò enim ampliùs inuoluimur in pe
hoc ius morti maius in nosmetipsos tradimus. Atque ha
cati velut hydram quandam multiplicatam ex vno capite
nie numerosa & produxisse quodammodo videtur, & alu
lex, & si legi hoc quidem non sua ipsius omnino culpa, &
aliqua culpa ipsius accidit, quæ non hydram hanc fœcu
ad plurimos fœtus educendos cupiditatem istam ipsam
elisit ex animo, sed eam quidem cùm reliquisset, frænis
busdam regere posse existimauit, vt non vltra quam perm
foret, illa progrederetur. In quo & spe, & opinione sua lex
pta est. Quid enim dixerit quispiam, qui legem illam tulit
inopia consilij in hunc errorem lapsus est? minimè ille ver
que adeò labi potuit, sed cùm ipse verbis, sententiisque
nis, atque ipso sono, voceque literæ terrena, & corporea p
proposuisset, spiritualia sub illis, & diuina voluit intelligi, a
intelligentia qui peruenissent, nucleumq; iam inuenissent
ticem mox abjicerent, neque in litera peccati, & mortis a
trice, sed in spiritu viuificante ad Deum, & ad Dei iustitia
niterentur. Quod nos per fidem Christi verè facimus, qui
à iugo legis, & literæ cupiditatis nostræ morte, hoc est Chr
corpore peccati cômortui, per quod corpus legi subijcieb
& per illud in potestate legis tenebamur, ad excitatum a m
iam Christum sine præuaricationis nota confugientes
mus Deo in nouitate spiritus, cuius mysterium modò p

ctum est, non amplius in vetustate literæ, quæ exauthorata, & dimissa iam obsoleuit.

Quid igitur dicemus? lex peccatum est? absit, sed peccatum non cognoui, nisi per legem. Nam & cupiditatem non cognoscebam, nisi lex dixisset, Non concupisces. Occasionem autem capiens peccatum per præceptum peperit in me omnem cupiditatem. Absq; enim lege peccatum mortuum est. Ego verò viuebam absq; lege aliquando, adueniente autem præcepto peccatum reuixit, & ego mortuus sum, & repertum mihi est præceptum, quod erat ad vitam, id esse ad mortem: peccatum enim occasionem capiens per præceptum decepit me, & per præceptum ipsum me peremit. Quamobrem lex quidē sancta, & præceptum sanctū, & iustum, & bonum. Quod igitur bonū mihi factum est mors? absit, sed peccatū vt appareat peccatum per bonum mihi parere mortem, vt fiat præter modū culpabile peccatum per præceptum.

HOC est, vt ab vltimis verbis incipiamus interpretari, quoniam peccatum, quod per se si non incuseretur, neq; ad supplicium vocetur, languidum, atq; iners minimè mentem atque animum meum conturbabat, aduentu legis acrius factum est, & ad inferendam mihi mortem valentius. Qua ratione manifestum fit, multiplicatum ex occasione præcepti & maius ac vehementius factum esse peccatum. Nam cùm propositum Paulo sit omnibus modis elidere legem, quæ obicem, & offendiculum fidei CHRISTI opponebat, nec sinebat homines liberè, ac soluto animo ad Christum se conferre, & ante eius inutilitatem noua fide aducta, superstitionemque declarauit, & nunc illud quoque ex ea damnum, detrimentumque monstrat, quòd auctum est per eam potiùs, quàm diminutum peccatum, neque propterea tamen legem quis malam fuisse suscipiat, quippe quæ lata fuerit, vt remoueret peccatum, sed vitio peccantium ansam ipsa præbuit grauius asperiusque delinquendi. Nec verò video, cur tantoperè pertimescant in his verbis Pauli nonnulli sancti viri, ne arguere legem ipsi, atque eam tanquam effectricem peccati accusare videantur, non enim vim, sensumque Apostoli satis diligenter attendunt, qui quod tautè, & honestè de lege loquitur, auribus Iudæorum dat, vt ne reprehensione legis nuda, atq; aperta illi incendantur: quà verò rejicit illam, atq; condemnat, cordibus verè illorum id nititur insinuare. Nihil enim magis ab Apostolo spectatum est, quàm vt ab lege tanquam damnosa, inutiliq; Iudæi recedentes omne studiū pietatis in CHRISTO vno constituant. Atque hoc nos de lege tota dicimus, noxiam

iam illam esse, & pestiferam, in CHRISTO credentib
uersa suscipiatur, & quatenus porrecta in litera est à n
seruetur, licet partes ex ea aliquot in moris nostri obs
si pergamus esse carnales, rectè translatæ sint. Nam spir
nobis, & in CHRISTO plena fide hærentibus in totum
& superuacanea est lex. Non enim eadem in illa præce
in Euangelio sunt, quando non ad eundem finem, no
dem spem vtrobique sunt intenta. De quo in priore lib
ximus. Verùm eadem lex, si posthabito sono literæ ad
& mysterium veræ in Deum fidei, posthabendis terren
bus traducta sit, sanctam illam semper & a nobis colen
nerandamq́ esse prædicamus, quo vno illa modo ad finē
STI transitus gradusque est, non ab eadem fide diuersi
igitur lex ipsa peccatum est, inquit Paulus, sed indicatio
stratioque peccati. Non enim noscebam concupiscen
quit, nisi lex dixisset, Non concupisces. Quod est in qua
te concupiscendi a lege interdictum, nam vniuersam qu
piditatem, alit potiùs, & fouet, quàm abjicit lex, qua
terrena bona, semper familias, & liberos, semper pluu
res cœli, ad vbertatem frugum hominibus proponit. S
lex, quod iam alterius factum esset, id ab alio quopiam
pisci. Nec rem inquiens, nec vxorem concupisces ali
per hoc præceptum, & interdictum legis occasionem
peccatum amplificauit in me omnem concupiscentiam
tem pacto amplificauit? Quia vbi semel esset lapsa cup
ue errore, & incuria quadam, siue etiam malitia, qua
dem ardentius, & pertinacius ad vetita contendere sole
quidem semel illa ad raptum, & ad libidinem se proiecis
torum deinde facinorum comitatu necesse habuit se co
re, ac præter priorem illum contemptum legis, atque p
aliorum quoque peccatorum, vt iam diximus, inge
uam secum trahere, quibus lex occasionem præbuiss
tur, quoniam absq; lege peccatū mortuum est, inquit. C
tuum? nónne & sine lege mortiferum antea peccatum
enimuerò, id enim & è paradiso Adæ eiectio, & co
Sodomæ, & ipsæ præcipuè vndæ diluuij satis indicaue
vt ne de peccatis solùm voluntariis intelligamus, &
malitia, & certo consilio proficiscuntur, illud ipsum p
quod ex patre primo Adam domesticum nobis, & na
ctum est, quod vel inuiti, vel ignorantes gerimus, ipsu
inquam, peccatum nobis est ad mortem, per quod nat
postolus ait, omnes filij iræ sumus. Ita semper qui
peccatum causa mortis, sed leni, tacitoque veneno si
tebatur, vt cum voluptate quadam delaberemur ad

mortem autem vtramque & corporis, & animæ, quoniam in vtrumque inferendæ mortis peccato est potestas. At postquam aduenit lex, quæ & monstrauit, & prohibuit peccatum, pœnamque illi insuper sanxit, tunc exorta sunt quamplurima ex peccato pathemata, quæ nos variis modis perturbarent, metus, fugæ, latebrarum conquisitiones, aliorum solicitationes, fraudes, cędes, insidiæ, periuria, & omnis illa scelerum manus, quæ nocentem animum solita est comitari, instincta mœroribus, angoribus, diurnis, nocturnisque solicitudinibus, quæ cuncta arma sunt peccati, ad dominandum membris nostris, mortisq; specimen diu antè nobis, & illius vim, terroremque ostentantia, ad quam postremò mortem cùm fuerit ventum, acerbiore etiã illa multò, & tetriore excipimur, quàm si ignari, quídnam esset peccatum, & nihil tale cogitantes ad eam sensim deuenissemus. Illo enim modo certè & quietiorem traduxissemus vitam, & fuissemus morti leniori addicti. Atqui tanta hæc acerbitas, multiplicatioque peccati occasionem, atque ansam ex lege accepit, ex lege autem Moysis, nequaquam enim de hoc dubitandum est, nec quod de lege alia loquatur Apostolus, existimandum. Sola enim ista lex veram notionem peccati afferebat. Cuius culpam, & crimen sola metiebatur ex ira, & offensione omnipotentis Dei, quod est vnum peccare verè, & scelus, culpamque suscipere. Quoniam absque lege peccatum mortuum est, inquit. Ego autem absque lege viuebam aliquando, quod intelligendum est de illa ætate, in quam ius legi adhuc nullum est, quòd nec peccatum in illa, vt peccatum accipitur, & à pœnis, sanctionibusque legis immunis eadem ætas est, & libera, cuiusmodi pueritia, & illa principia ineuntis adolescentiæ sunt. idem enim est illa esse sine lege, & legem in ea ius non habere. Quod si ab vnius hominis statu, atque vita ad nationem totam Iudæorum, ratio similis transferenda est, id quod Apostolo est vsitatum, & frequens, ab Abraam vsque ad Moysem si populum Hebræum accipias quandiu egit, & vixit sine lege, tempus illi huius pueritiæ accommodes, quando in lege nondum eruditus, neque admonitus ex ea, quid cauendum esset, & quid sectandum, peccati vim in se nullam, neque ex eo molestiam animi sentiebat. Viuebam ergo sine lege aliquando, hoc est, securo & tranquillo animo ea tam, nullis intus ex peccato stimulis, morsibusque vrgebar, quippe qui peccatum non agnoscebam, fructumque hunc vitæ quietioris capiebam. At postquam aduenit præceptum, cœpitq; lex habere in me potestatem, reuixit peccatum, & ego mortuus sum. Tunc peccatum accepit vim, tunc ex agnitione ipsa, vitio tamen meo acrius & vehementius illud factum est, multisque se circum satellitibus instruxit, atque ego sum mortuus. exturbata enim

pace animi, atque angoribus, & timoribus multis introductis, criminibusque multiplicatis, atrox mihi imago mortis repræsentata est, cœpitque in me tanto ante mors vim, & ius suum exercere. Quod idem de cognitione peccati, & turbulenta propter hoc ipsum vita testatus est Dauid, Quoniam, inquiens, iniquitatem meam ego cognosco, & peccatum meum contra me est semper. Compertum est itaq; præceptum legis, quod datum mihi erat ad vitam, quod ego si custodissem, vitā eram habiturus, quam & vt adipiscerer, idcirco mihi fuerat traditum: id, inquam, præceptum compertum est fuisse mihi ad mortem, non ipsum quidem ex se, neque ex natura sua, sed meum vitium & peccatum, ex præcepto illo occasionem capiens decepit me, quibus enim armis vtendum erat ad salutem, & quæ propter eam causam erant facta, vt ex illis ego vitam adipiscerer, ipsis illis armis peccatum me interemit. Nam præceptum quidem ad eam rem erat datum, vt tolleret peccatum, atq; vt excinderet, quod cùm facere non potuisset, coegit illud increbrescere, adiuncta enim resistendi contumacia, ac neglectu legis, cęterisque ad effugiendum pœnam criminibus accersitis, & maius, & impotentius factum peccatum est. Proinde lex quidem sancta est, & præceptū sanctum, iustumque, & bonum, id est, sanctum ipsum quidem ex se, & bonum, & ad bonum finem pertendens, si materiem sibi commodam, & tractabilem offendisset. Sed quoniam rebellem, & contumacem reperit, non solum ordinem illi, & formam afferre non potuit, sed dedit causam quodam modo turbidius etiam, & deterius se habendi, sicut sæpenumero in cataplasmatis vsuuenit, quæ eruptionibus pituitæ in corpore imposita, cùm non ad totam pituitam extenuandam vim habeant, sed illius impetum in aliqua parte corporis reprimere conentur, dant ferè causam, & motum pituitæ, vt asperius, & violentius se ejiciat. De quibus quidem cataplasmatis, idem quod de præceptis legis dici potest bona esse illa, & salutaria, & commoda, sed ipsam tamen pituitam occasionem ex illis interimendi hominis cepisse, eam similitudine bona lex, & iusta, sanctumque præceptum, sed quia non vniuersam in animo cupiditatem excidit, aliquasque eius partes duntaxat, extinguere est conata, idcirco & commouit magis, exasperauitque cupiditatem, & occasionem illi attulit animæ maturius, acerbiusque interimendæ. Hoc sensu in Euangelio Dominus, Si non venissem, inquit, peccatum non habuissent. Quid ergo, aduentus Domini causa illis fuit peccati? Minimè per se quidem, ipse enim venerat, vt eos ab omni peccato eriperet, sed ipsorum neglectus, & contumacia, & aspernatio noscendæ, amplectendæque veritatis grauius in illis peccatū ex aduentu CHRISTI constituit. Ita non id quod bonū est, fit

sui-

cuiquam mors, sed peccatum potius est, quod id bonum ad detrimentum, perniciemque conuertit, quandoquidem ipsum peccatum contra bonum stando, idque reijciendo, & conculcando fit longe grauius, & cupabilius peccatum, quam si nullum ex aduerso bonum habuisset, contra quod tenderet, & ex cuius contentione irritatum ipsum asperius fieret.

Scimus enim quod lex spiritualis est. Ego vero carneus sum, venditus sub peccatum. nam quod operor, non cognosco. Non enim quod volo, id ago: sed quod odi, id facio. Quòd si quod nolo, id facio, consentio legi, quòd bona. Nunc autem non amplius ego id operor, sed quod habitat in me peccatum. Scio enim quòd non habitat in me, hoc est, in carne mea, bonum. Nam velle adest mihi, facere autem honestum non reperio. Non enim quod volo, facio bonum: sed quod nolo malum id facio. Si vero, quod ego nolo, hoc facio, non iam ego id operor, sed id, quod in me habitat, peccatum.

POSTEAQVAM dixerat peccatum ex interdicto, & prohibitione legis ansam sibi acquisiuisse, per quam ipsum grauius & deterius fieret, quæstioni tacitæ nunc occurrit. Potuit enim occurrere aliquis, & dicere: Cur ergo peccatur in id, quod lex prohibet, aut si omnino fuerat peccandum, quid ita data lex est, quæ auctura esset peccatum, & multiplicius id effectura? difficilis sane quæstio. Itaque respondet Apostolus, duasque nostri partes esse ostendit, quarum partium alteri, & probata & accepta lex sit, altera pars sit legi, & parti illi, quæ cum lege facit, contumax & aduersaria. Quarum duarum partium inter se contentionem, atque pugnam exponere conatur, hominem illum exprimens, qui ante aduentum gratiæ Dei, & CHRISTI, in lege Moysis fuit, is enim maxime his certaminibus & prælijs carnis aduersus mentem erat expositus. Nec sane in hoc loco legi naturæ locus est, habebat illa quidem in se simulacra quædam certaminum huiusmodi, potius quàm certamina, sed veluti quæ nihil ad Deum penitus referebat: ad coitionem vero quandam hominum retinendam, & conseruandam studia sua dirigebat, & quicquid non esset contra societatem communem, liberum hominib. & permissum relinquebat, admittebatq; libidines, nec vlla vitæ oblectamenta, quæ fraudi modo, & detrimento proximo non essent ab se, & ab quotidiano cultu, victuq; suo reijciebat, non est ad verum, & proprium legis nomen illa lex naturæ applicanda, atque aptanda. Quapropter de lege Moysis oratio tota est. Quam quidem scimus legem, inquit, quòd spiritualis est, id est, ei parti hominis edicta, & lata, quæ ex mente rationeque

consistit. Sic enim spirituale hoc loco, vt cupiditati, & sensui, quæ magis corporeæ sunt affectiones, opponitur, intelligendum est, qualis interior homo est, qui non videtur, nec tangitur, quod est proprium spiritus, vt distinguitur ab homine externo & corporeo qui iam sensioni, & oculis subiectus est. Porro autē mens, & ratio spiritualis pars hominis, quæ sensum omnem corporis effugit, verius, & dignius ipsa est homo, quam aut caro, aut qui in carne affectus sedem, & locum obtinent, cui ipsi parti potissimæ, & principi lex est præcipue lata, quæ instrueret mentem, atque erudiret genere illo scientiæ, per quod prauum illa à recto, bonum à malo, quodq; Deo gratum esset ab eo, quod ingratū sciret, possetq; distinguere, & cum illud persequi, quod probari Deo intelligeret, tum id vitare, quod esse illi odiosum, aduersariumque arbitraretur. Spiritualis est igitur lex, quoniam huic parti lata est, quæ est longe aliena, & dissentiens à corpore, tum natura, tum etiam studiis ferè & voluntatibus, per quam partem postea etiam in sensus affectionesq; corporis dimanare legis vis & præceptum bene agendi, recteq; concupiscendi possit. Sed vt nequaquam fuit difficile vinci à lege rationem & subijci, ita illud difficilimum per rationem, & per legem, temeritatem carnis contundi, & comprimi. Obstat enim semper hic corporeus homo rationali homini, neq; illi dicto patitur audiens esse, & cum in vnam partem ab illo discedere iussus est, in aliam, & diuersam nequiter ipse contendit, quod cum facit, non ille menti eripit concordiam, & consensionem conueniendi cum lege, sed in seipso illius vim, & facultatem irritam facit, vt corporeo homini nequeat lex dominari, eo quòd is & legi, & rationi contumax sit. Hunc vtrunq; hominem in semetipso exprimens Apostolus, tanquam vterque loquitur, & nūc se in parte carnis, nunc in spiritus ponit, Nouimus, inquiēs, quòd lex spiritualis est, hoc est menti, & rationi lata, & in ea imperium obtinens. Sed ego homo carneus sum, venditus sub peccatum, mancipium factus peccati, cui caro ipsa me vendidit. Illa enim tantummodo id cogitans, quo pacto posset explere cupiditates suas, reliqui hominis in me rationem nullam duxit, sed voluptatis pretio empta dedit peccato me possidendum. Itaque quod facio, non cognosco, cum ego seruio peccato, non id agnosco meum, non mei illud iudicij, non liberæ voluntatis est, non enim, quod volo, id ago, sed quod odi, id facio. Ita in vtroque est vis, cum neque quod volo, id agere mihi permissum est, & ad id, quod odi, faciendum detrudor. Sed in hac tamen dissensione apparet, si id quod ago, non agere magis vellem, quòd ego internus homo videlicet, & ex ea parte qua spiritualis sum consentio legi, & eam approbo, atque adscisco, tanquam bonam: quod si contra eam ipsam ago, non iam is ego sum interior homo, qui legem

gem frangam, sed est peccatum illud, quod habitat in me. Peccatum quod habitat, inquit, cuius & fomes natura nobis insitus est, seminarium cupiditatum, & seditionum omnium, quod nequaquam à nobis auellere possumus, & ipsa deinde frequentatio, cõfirmatioq; peccati, quæ peccandi consuetudine in habitum moris adducitur, etiam contra legem est, & contra mentis rationem valentior. Atq; illa quidem naturalis carnei hominis ad peccatum propensio præceptum illud legis aspernatur, quod est, non concupisces. Habitus vero ipse peccandi, reliqua præterea omnia cõstituta legis, atq; mandata confundit, & dissipat. quod cum innita, & reluctante ratione fit, quod accidit fermè in ijs, qui scientia instructi ad cognitionem boni, maliq; sunt, vt non prorsus ruant, neq; ad delinquendum proiiciant sese, sed vi tacita quadam sensim eò pertrahantur, tunc est rationis & voluntatis cum habitante in carneo homine, peccato dissidium, vt voluntas quidem legem amplectatur, illiq; hærere cupiat, peccatum autem & legi, & voluntati vim afferat. Non enim, inquit, in me, hoc est, in carne mea, habitat bonum. Nam si habitaret, cum ego bonum velim, agerem id etiam. Quid ita autem non ago? Quia cum id cupio agere, non inuenio viam, quæ me eò deducat, quòd & vi alia quadam distrahor, & lumini mentis meæ quasdam intus tenebras offundi sentio, cum illa vaporibus, fumisque cupiditatum turbata, atq; aberrans, neq; consilium pristinum firmum, neq; rectam semitam amplius tenere scit.

Reperio igitur legem volenti mihi facere bonum, quòd mihi malum appositum est, condelector enim legi Dei, secundum internum hominem: verum aspicio aliam legem in membris meis, repugnantem legi mentis meæ, & captiuum me dedentem legi peccati, quæ est in membris meis. Miser ego homo, quis me liberabit è corpore mortis huius? Gratias ago Deo per Iesum Christum, D. N. *Igitur idem ego mente quidem seruio legi Dei, carne autem legi peccati.*

PERGIT eundem statum demonstrare Iudæi hominis ex lege vitam agentis, in quo ista pugna mentis, & carnis assidua est, neque vllo pacto potest ad concordiam conuerti, quod in illa lege accidit, quia & si spiritum ac rationem lex instruebat: carni tamen bonam, & magnam partem relinquebat. Nam & diuitias magnifieri permittebat, & connubia etiam plura non interdicebat, eaque a Domino Deo peti suadebat, quæ essent carni, corporique accommodata, atque apta, vt pluuias, vt fertilitates, vt terræ fructus, vt familiarum, & armentorum sobolem, ac denique videbatur lex ita Deum Hebræis proponere colendum,

non vt eum ipsius causa hi venerarentur, sed vt ad sua terrena optata consequenda illius maiestate, & numine abuterentur. Et si non hoc vitium omnino erat legis, sed error eorum, qui legem tantum ex verbis, & literis attendebant, eueniebat quidem illud necessario, vt permisso semel cupiditati regno, regi postea cupiditas, ac sustineri, vti voluisset lex minus facile posset. Reperio igitur, inquit, legem, quòd volenti mihi agere bonum, malum adiunctum est, hunc, inquit, effectum in me legis, hanc doctrinam sentio, quòd scio iam discernere, & distinguere in memetipso aliud esse mei, quod assentiatur legi, aliud, quod repugnet. Quod si non esset lex, nequaquam ego id animaduertissem, sed totus inclinassem ad cupiditatis nutum. Nam recti quidem, & honesti, quatenus cū Deo, & ex Deo ratio illius ducenda est, incogitans fuissem. Distinguo itaq; in memetipso, ex doctrina legis, & docente me lege, quod Dei lege delector secundum internum hominē rationalem, spiritualemq; videlicet, secundum autem externū & carneum, repugno legi mentis meæ, quæ eadem est, & Dei lex, quando ipsi quidem legi Dei, mea mens assentitur, & annuit: homo autem in me carneus, captiuum me redigit sub peccatū. Nam quòd hoc legis vocabulo, & in membris, & in peccato abusus est, nequaquam id est proprie dictum. Sed vt solemus dicere Mammonam dominum, ac ventrem Deum, non quòd aut dominus ille, aut hic Deus: sed quia sunt, qui illis sese nimium subijciant seruos, sic legem membrorum, & peccati, non quia ista lex, vt quæ è contrario omnium legum potius sit perturbatio, sed quòd a multis peccato & carni nimium inseruiatur. Ex lege itaq; hoc didici, inquit, vt discernerem, & nossem, cum cupio facere bonum, malum mihi adiacens, & appositum esse, quod iam ante alijs verbis dixerat, per legem scilicet esse cognitionem peccati. Iam cognosco peccatum. Video pugnam, intelligo quid intersit, sed quis est tamen, qui me ex hac eruat, & liberet seditione, atq; pugna? Quis est, qui huic corpori mortis, & carni peccati, hoc est, his corporis & carnis meæ incolis peccato, ac morti silentium, pacemq; imponat? Et statim tanquam hic innuens, quod paulo post apertius est dicturus, non esse hanc opem à lege expectandam, quoniam ea huius ferendi auxilij facultatem nullam habeat, & ad eum se conuertens, qui solus potest iuuare, Gratias, inquit, ago Deo per Iesvm Christvm, D. N. is enim me liberat Deus, neque per legem tamen, sed per Iesvm Christum. Nam ego quidem vt Iudæus in lege spem reponens vnus, atque idem cum sim, mente quidē seruio legi Dei, carne autem inseruio legi peccati, vt autem per Iesvm Deo seruio, ne carne quidem subijcior sub peccatum, & ab hac molestissima rixa, assiduaq; contentione iam ereptus, quod in verbis sequentibus latius declarat.

Nulla

Nulla igitur nunc condemnatio his, qui in Christo Iesu, non secundum carnem ambulant, sed secundum spiritum. Nam lex spiritus vitæ in Christo Iesu liberauit me à lege peccati & mortis. Quod enim impossibile erat in lege, & in quo illa impotens erat propter carnem, Deus suum ipsius filium mittens in similitudine carnis peccati, & ob peccatum condemnauit peccatum in carne, vt correctio legis impleretur in nobis, qui non secundum carnem ambulamus, sed secundum spiritum.

HIC IVLIVS, Ad eum locum in Paulo venimus iam, inquit, qui & fuit antea semper, & futurus erat inexplicabilis, nisi summum fidei nostræ mysterium hesterno die nobis Deus indicasset. Nam per Deum ipsum immortalem, quid aut verbis his pressius, aut sententijs absconditius potis est quisquam cogitare, aut proferre? cum si illud vnū duntaxat hic opponatur, disseri hic quidem de illa carnis rixa, quam nobis natura agnatam, & pertrahentem nos sub dominatu peccati frangere, & superare non potuit lex, quòd eam CHRISTVS à nobis remouit, atque abstulit. Nullam tamen hic dari rationem, nec causam, quamobrem, & quo pacto hoc ita fuerit factum, præsertim cum experiamur quotidie fere omnes, qui in CHRISTI etiam fide Deo subiecti sumus, carnam, carnisque peccata in nobis locum habere, si hoc vnum, vt dico, hic obijciatur, quæraturque cur non idem potuerit lex, quæ & cognitionem peccati tradidit, & vitari illud præcepit, & præterea præsentem quoque pœnam non obtemperanti apposuit, quod potuit CHRISTVS, qui sine lege, sine vi, sine præsenti terrore damnationis, atque mortis tantummodo pœnam & supplicium in illum extremum diem differens, carnis tamen peccatum dicitur interemisse, qui vere, & clare respondeat, & qui in his verbis Pauli exponendis digitum rectè queat progredi, profectò nemo reperiatur, nisi si quis ad respondendum accedat illius cœlestis mysterij plena notione, intelligentiaq; instructus. Itaq; video æstus, laboresq; eorum, qui hunc locum interpretari conati sunt, tanquam in medijs fluctibus manus, pedesque agitantium, quò se aliquando eximere è tanto pelago, & vindicare in aliquam terram possint: quorum tamen sedulitas nobis non est infructuosa. Fecerunt enim illi suo labore, atque cura, vt & leuior noster labor, & vehementius in nobis studium inquirendæ, ac noscendæ veritatis existeret, verum illi partim cōuersi ad prędicandam magnitudinē diuini beneficij, quod quidem iure, ac merito faciunt, dignasq; in eo Deo gratias, & debita laudum pręconia tribuentes, illud, quod vnū maximè noster audire, & nosse expetit animus, quodq; vnū ad dissoluendas omneis

quæ-

quæstiones aptum, appositumque est, quare hoc gratiæ magis ex Euangelio nobis contigerit, quam ex lege, tanquam compertum omnibus prætermittunt, quod ab omnibus maximè ignoratur. Partim quandam velut rationem reddere se credunt, quòd in lege nostro ipsorum arbitrio, & nostris duntaxat viribus relicti expertes in ea eramus eius gratiæ, quam nobis per CHRISTVM Deus communicauit, & contulit, quasi non huius ipsius ratio sit quærenda, quid ita in lege expertes suæ gratiæ nos voluerit Deus. Ast ego tua hesterni diei disputatione edoctus, & quòd summum mihi fidei CHRISTI mysterium id planè demonstrasti, in quo præiuit nobis CHRISTVS, & perspicuè viam patefecit, vt contemneremus, relinqueremusque mundanas cupiditates, atque ea, quæ sensibus percipi, & corpore contrectari possunt in minimis haberemus, appeteremus autem magis, speraremusque cœlestia quæ nec cerni possunt, neque tangi: atq; horum spem potiundorum, in vno Deo totam constitueremus, cum & quæ hanc vitæ sectam, hocque Christianæ propositum voluntatis præmia sequerentur, CHRISTVS ipse surrectione ad immortalem iam vitam, & ascensione in cœlum sua nobis ostendisset: cum hoc, inquam, verissimum, altissimumque CHRISTI mysterium patefactum mihi sit, facile iam ego possim rationem reddere, cur non potuerit lex: Fides autem in CHRISTO possit temeritates, & petulantias carnis in nobis cohibere. Et enim fini commutato, & alio inducto genere sanctioris, & verioris, ac flagrantioris etiam cupiditatis pristina illa carnis cupiditas deflexa ad mundum concidat, & intereat necesse est, vt etiam si interdum quasi de improuiso capti, deprehensique in delinquendo labimur, ab illo tamen proposito delinquendi, & ab omni cogitatione in terrenis rebus infixa penitus abhorreamus, atque ita vel peccatum totum nobis, vel saltem animi seruitus, per quam peccato is subiectus est, sit ablata, atque erepta: quod tamen contingere nemini potest, nisi cum CHRISTO in carne commorienti, & cum eodem a mortuis excitato, in eiusdem societate spiritus mox viuenti. Illud tantum ex te quæro, quamobrem Paulus hoc fidei mysterium, quod CHRISTVS est, non ita aperte vbique exposuerit, vt omnibus esset in promptu, neu necesse nobis foret per tot mysticas, & arduas verborum, rerumque intelligentias in id scrutando & inuestigando peruenire. QVONIAM inquam, Iuli idipsum, quod fecit CHRISTVS, idem illud Paulus in semetipso retulit, atque ostendit, qui mysterium fidei, & vita docuit, & factis, ipse enim terrena item, & mundana omnia contemnendo, & quo alijs esset vsui, atque saluti prouidendo, at salutis suæ & commodorum suorũ rationem nullam ducendo; tum autem tendendo ad superna, atque cœlestia, illorumque spem assequendo-

tum in

rum in Deo vno collocando, planius multo cognitu, illustriusq; faciebat fidei mysterium, quam si illud lingua, & verbis tantummodo explanasset. Quanquam & satis, vt mihi quidem videtur, in ipsius epistolis, & scriptis non modo iacta huius doctrinæ semina, sed etiam fruges lectissimæ, & optimæ eductæ sunt: vt in his ipsis verbis, quæ modo recitata sunt, aperte patet, & perspicuè, vt cum se dicit spernere omnia, quæ cernuntur, tanquam mortalia, & quæ non cernuntur, appetere, quòd ea sint sempiterna, vel cum ex oppressionibus spem confirmari fidelium testatur, vel cum gloriatur incommodis, quæ pro CHRISTO plurima perpessus est, vel cum in hanc sententiam sæpe loquitur, veritatem esse in CHRISTO, deponere nos veterem hominem corruptum, secundum cupiditates, & renouari spiritu mentis, induereque nouum hominem secundum Deum conditum in iustitia, & sanctitate veritatis. Ac si verum proferre volumus, totus potius Paulus mysterij est declaratio, quàm vt in eius aliquot verbis debeamus quærere, venarique mysterium. Sed vt ad ea mi frater reuertamur, quæ ad intelligentiam horum Pauli verborum, quæ tu iure difficilima esse dixisti, apta, appositaque sunt: vides profectò ipse hoc, vt tu inquis, fidei mysterio edoctus, nullo modo potuisse legem, hæc carnis vitia comprimere, iubendo, aut vetando, quæ facilime comprimat fidei virtus. Cuius impotentiæ, & imbecillitatis in lege illa est ratio quòd lex quamuis spiritualis sit, hoc est, eius nostræ partis causa lata, quam interiorem in nobis hominem dicimus, is enim spiritus est corpori dissimilimus natura, atque substantia, atque vt ipsa nobis indicaret, atq; ostenderet, in quo esset error, & culpa, & peccatum, idque vt discerneremus, ac vitaremus, instrueret: tamen non vsque eò fuit spiritualis, vt nos totos ad ea euocaret, quæ cognata, & propria sunt spiritus. Sed cum in carnalibus, & terrenis nos versari permitteret, spiritum, hoc est, rationem, mentemque nostram veluti ministram subiecit corpori, & carni vt in illius tantum affectionibus, motibusque dirigendis, & gubernandis esset occupata, ipsa autem ex sese nihil sibi cœleste, neque diuinum proponeret, ad quod solum contenderet, & in quo summam constitueret beatitudinis suæ. Itaque quemadmodum auriga, qui frænandis & cohibendis equis appositus est, aut gubernator, qui naui inter fluctus dirigendæ præest, nullam vnquam artem tam exquisitam, tam certam potuit reperire, qua fretus, non solum grauis tempestatum casus, sed etiam quotidiana omnium horarum pericula vitaturum se confideret, sic illi Mosaicæ contigit legi, vt dum sancto illa quidem, sed tamen terreno, humilique consilio aliorum peccatis obuiam ire vult, efficeretur ipsa magis occasio peccati, quando ad carnis vitia, atque culpas, quas tollere illa non potuit,

fuit, accessit etiam præuaricatio. Nil igitur mirum, si nequiuit lex hominem carnalibus studijs deditum, frænare, & coërcere. At fides CHRISTI, quæ hominem totum excitauit è terra, & à mortalibus, interiturisque bonis curandis, atque expetendis, ad cœlestia, & immortalia desideranda bona transtulit. Vtque horum terrestrium sordes, ignobilitatemque contemnens, illorum diuinorum præstantiam, nobilitatemque adamaret, doctore Christo, persuasit, atque impulit. Quid mirum, si ea nullum peccato, & carni reliquit locum, quò illud in carne considere, & dominari aduersus spiritum, vitamq; posset? Atque cum de Iudæorum statu, & eorum, qui legem colebant, proximè dixisset Paulus, rixamque in illis carnis atque mentis sua ipse in persona, ante oculos exposuisset, nunc ad vere Christiani hominis statum, & conditionem demonstrandam se confert, Nulla, inquiens, his est condemnatio, qui sunt in CHRISTO Iesu, qui non secundum carnem ambulant, sed secundum spiritum. Nam hi neque legi subiecti, vt qui mundo, & carni, & terrenis omnibus mortui sunt, nec ius in eos lex, nec potestatem vllam obtinet iudicandi, atq; damnandi, sub regnum enim spiritus, & vitæ in CHRISTO IESV transeunt, quam nimirum vitam, neq; dare, aut dimittere nobis, neque item auferre potest lex. Non enim absoluimur, neque condemnamur per legem, quicunque in spiritu ambulamus. Nam lex spiritus vitæ in CHRISTO IESV, inquit, legem hic non suo nomine appellans, sed vocabulo abutens, vt Mosaicæ legi par verbum legis in spiritu referat, quod est Apostolo vsitatum. Nam viuere spiritu totum amoris est, & voluntarium vnicuique: legis autem est iubere, & vetare, idque agere pro imperio, & minas quoque ac metum pœnæ adhibere. Lex ergo spiritus vitæ in CHRISTO liberauit me à lege peccati, atque mortis, id est, illa spiritus vita, qua ego post obitam mortem cum CHRISTO, per quam mundo, & carni fui peremptus, cum eodem mox CHRISTO ad vitam iustitiæ suscitatus sum, vt viuam posthac Deo & non mundo: ista inquam suscitatio, per CHRISTVM mihi communicata ad spiritualem iam degendam vitam, liberum me reddit à lege peccati, atque mortis. Iam enim in me neq; peccato potestas est, nec per peccatum morti, neque adeò ipsi quoque Mosaicæ legi, quæ est his vtrisque posita, & vt peccatum nobis demonstret, videlicet atque arguat, & vt peccato mortem pœnam, nisi cauerimus, irroget. ab ipsa enim tota lege per hanc iustitiæ vitam iam sum liberatus. Sicut enim CHRISTI mortem in carne illi obitam, ego in voluntate mea, & in proposito animi imitator, quod carnem meam vnà cum illius mortuā peccato volo, sic & eiusdem resurrectionem imitatione assequor, cum ad spiritualem iustitiæ vitam cum eo ipso vnà excitor, atque consur-

consurgo. Quo in statu iam mihi consistenti neque peccatum, neque mors, & propterea neque lex potest dominari. Quod enim impossibile erat in lege, & in quo illa impotens erat, propter carnem, propter carnem, inquit, impotens erat lex liberare nos a peccato, quod exprimere non potuit clarius, quàm imbecillitatem propter carnem legi attribuere. Quoniam enim lex carni suum regnum, & cupiditates suas terrenas relinquebat, illas autem ipsa regere bono more duntaxat, & metu eas pœnæ ex Deo, atque item ex se moderari nitebatur, ad tollendum totum ex homine peccatum, nequaquã ea virium satis habere poterat. Deus vero misso filio suo, in similitudine carnis peccati, vera quidem in carne misit filium suum Deus, sed in hoc tantum simili carni nostræ, quod insitum, inhærensque peccatum sicuti habet nostra, illa CHRISTI caro non habebat. Integra enim erat, neque ex Adam producta, è quo nos qui processimus, infectam peccati vitio carnem cuncti retinemus. Ita similitudinem illa in hoc quidem humanæ carnis gerebat, ac non eandem omnino carnem, in cæteris vero nihil nostra à carne neque natura, neque infirmitate illa caro differebat. Nata enim erat & ipsa, atque facta ad externas accipiendas iniurias, vnamque in eo, atque eandem cum carne nostra rationem communicabat, ad inferendas autem, & faciendas nequaquam: ad quod nostra nimis quidem prompta, & propemodum præceps semper est caro, quæ non solum extra, verum etiam intus obtrectando rationi graues assidue pugnas, & quotidiana prælia nullo iure concitat. Misso igitur in similitudine carnis peccati filio suo, & ob peccatum misso, hoc enim est, quod in Græco est scriptum, καὶ περὶ ἁμαρτίας, non enim ab eruditis potest de peccato conuerti, sed aut ob peccatum, aut pro peccato, quod tamen vtrunque intellectu idem est, sicque in scripturis hæc locutio solet accipi, vt in epistola ad Hebræos ὅπου ἄφεσις τῶν ἁμαρτιῶν οὐκ ἔτι προσφορὰ περὶ ἁμαρτίας, id est, non amplius pro peccato sacrificium. Et paulo infra: οὐκ ἔτι περὶ ἁμαρτιῶν ἀπολείπεται θυσία. Et rursus: ὧν εἰσφέρεται ζώων τὸ αἷμα περὶ ἁμαρτίας. Et apud L X X. in Esaia: ἐὰν δῶτε περὶ ἁμαρτίας ἡ ψυχὴ ἡμῶν, ὄψεται σπέρμα μακρόβιον: hoc est, Si detur pro peccato anima nostra. Itaque misso filio suo in similitudine carnis peccati, & pro peccato, aut ob peccatum misso, hoc est, quia peccatum erat, quia pollebat, dominabaturque peccatum, ita & missionem filij ab Deo, & modum quo modo missus, quòd in carne simili huic peccatrici carni in mundum est destinatus, & causam, cur eum Deus miserit. misit enim ob peccatum, vt obuiam iret, prouideretque peccato, ne id omnia ad sese traheret, atque conuerteret, ac effectum quoque illius missionis ostendit, quòd in carne sua simili carni peccati

conde-

condemnauit peccatum in carne. Illud enim peccatum, quod propter carnem irritam vim legis in nobis faciebat, nosq; sanctis monitis eius, obtemperare non sinebat, illud, inquam, peccatum suscepta carne nostra, & cruci mortique addicta in carne ipse peremit, quatenus nos extinctis in carne nostra cupiditatibus deceptionis, totos ad cupiditates transtulit veritatis, vt correctio, inquit, legis impleatur in nobis. Nam & sic necesse est verbum Græcum, δικαίωμα correctionem verti. Non enim intendebat lex nos sic dirigere, vt omissis omnibus mundanis cupiditatibus, cœlesteis tantum curas, cupiditatesq; sectaremur: hoc enim non legis, sed fidei CHRISTI est proprium, nisi & ipsa lex in sensum fidei spiritualiter accipiatur. Sed intendebat lex nobis in mundo, carneque versantibus, modum tamen quendam cupiditatibus, & ordinem adhibere, in quo opinione sua longe decepta fuit. Itaque hunc errorem legis, hanc diminutionem illius, tum authoritatis, tum consilij correxit in nobis fides, quæ totos nos ex ipsa carne eiecit, atque extulit, vt exemplo CHRISTI, & diuinæ illius doctrinæ documento instructi in spiritu iam deinde, non in carne amplius ambularemus. De quo ad Galatas hanc distinctionem legis, & CHRISTI, Iudæi, & fidelis, ac vtriusque statum breuiter ostendit. Spiritu ambulate, inquit, & cupiditatem carnis non explebitis. Atque hoc Christianum est, mox alterum, quod sequitur iam Iudaicum. Nam caro, inquit, concupiscit aduersus spiritum, spiritus aduersus carnem, opponunturque inter se, vt ne quæ velitis, ea faciatis. Videsne quod pluribus verbis paulo ante disputauit, certamen, & rixam in homine ex lege dirigente terrenas cupiditates ante oculos exponens, idem paucioribus ad Galatas verbis ab eo esse expressum? Atq; ideo etiam ibidem adiecit, Quod si spiritu agimini, non estis sub legem. euaserunt enim ex lege, & imperio legis, qui dimissis carnalibus, in quibus maximè elaborat lex, ad spiritum se, & ad spiritualem vitam contulerunt.

Qui enim secundum carnem sunt, ea quæ sunt carnis student: qui autem secundum spiritum, ea, quæ sunt spiritus. Nam studium carnis, mors est: studium autem spiritus, vita, atque pax. Ideo studium carnis inimicitia est in Deum. Legi enim Dei illud non subiicitur, neque adeo potest. Qui autem in carne sunt, Deo placere non possunt. Vos autem non estis in carne, sed in spiritu, si quidem spiritus Dei habitat in vobis. Si quis autem spiritum CHRISTI *non habet, hic non est eius. Si vero Christus in vobis, corpus quidem mortuum est ad peccatum: spiritus autem vita, ad iustitiam.*

PERGIT in eodem Apostolus insistere argumento, vt qui in spiritu sunt,& qui in carne, distinguat,& vtrorumque fructum, finemque demonstret: Qui secundum carnem sunt, inquiens, qui vias carnis insistunt, illi ea meditantur, quæ sunt carnis, caro porrò in terram est conuersa, & prona, ergo eorum meditatio tota terrena est. Qui vero in spiritu sunt, qui ad naturam spiritus se referunt, quæ nequaquam corporea, neque sensibilis est, illi ea meditantur, quæ sunt spiritus: spiritus autem in sublime se effert, amat, & appetit cognationem suam, quæ cœlestis, & immortalis,& nuda omni corpore est: ergo horum meditatio in cœlo & Deo fixa est. Ita meditatio carnis mors est. Cum enim caro tendat & inclinet ad ea appetenda, quæ caduca sunt, & diu stare non possunt, eaque vt cognata,& familiaria diligat, & ipsa necessario cum meditatione sua, & item illa, ab ea quæ appetuntur corruptibilia sunt,& fini, mortique addicta atque nata. Meditatio autem spiritus, quæ in cœlestibus versatur, vita est,& pax. Nam & in his hæret, quæ immortalia sunt, tanquam cognatis, in quibus & ipsa perpetuò viuit, & pacis fructu potitur, quòd neque morsus vllos conscientiæ sentit, qui lætitiam animi, quod in voluptatibus carnis contingit, intus illi faciant amariorem, & cum summo bono ipso, nimirum Deo, pace & concordia semper iuncta est. Nihil enim vult, quod non ex ipso, & per ipsum, vel potius, quod non ipse Deus sit. Atque ideo meditatio carnis inimicitia est in DEVM: auertit enim ab eo, & ad contrarias partes reuocat, atque diuellit, quod est proprium inimicorum & eorum, qui cupiunt obesse. Contraria porrò sunt terrena cœlestibus, infima summis, inquinata mundis, caduca immortalibus. Quarum quidem deteriorum cura, & meditatio, quæ carni sua,& peculiaris est, nec vnquam subiecta est legi Dei, neque vero etiam potest subiici, ex aduersario enim genere, & penitus alieno tota conflata est. Itaque qui in ea ipsa carnis voluntate consistunt, nequeunt Deo placere, quandoquidem hi se ad infensas Deo, & inimicas potius dant partes. Sed quod ait legi Dei non posse subiici meditationem carnis, cum de lege Moysis intelligendum est, quæ in hoc præcipuo vno opere occupata, vt carnem sibi subigeret, nunquam tamen potuit illius feram, indomitamque naturam ad mansuetudinem, modestiamque redigere: tum etiam legem Dei, ipsum illum spiritualem viuendi modum, ordinemque describit, à quo etiam magis caro remota est. Vos autem estis non in carne, sed in spiritu, si quidem spiritus Dei habitat in vobis. In illis dicitur spiritus Dei habitare, quorum spiritus cum Deo, & Dei spiritu coniunctus amore fertur in Deum, vt idem velit cum Deo,& consentiēs illi sit. Spiritus enim ille Dei diuinus amor est. Porrò qui huiusmodi sunt, nihil cum carne, carnisque desiderijs,

commercij, aut rationis habent, aut si habent, necesse est, vt tantum se distrahant a Deo, quantum studij, & amoris in carnis studia conferunt. In quibus igitur habitat Dei spiritus, hi non sunt in carne iam illi quidem, sed in spiritu, qui hoc modo sponsor est nobis, & arrabo futurorum bonorum, & beneuolentiæ Dei summi erga nos, vt supra Paulus, & Ioannes alibi, qua dicit: In hoc scimus, quoniam Deus manet in nobis, quoniam de spiritu suo dedit nobis. Quòd siquis spiritum CHRISTI non habet, hic non est eius. Nunc spiritum CHRISTI, paulo ante Dei, quoniam vnus, atque idem omnino spiritus est, & in eo tamen diuisa est erga nos operatio. Nam spiritum Dei magis agnoscimus in surrectione nostra ad iustitiam, & in fini ipso rerum diuinarum, æternarumque, quas petimus: CHRISTI autem spiritum, & in hoc, & item magis proprie in illo, quòd carnem peccato mortuã continemus. Hac enim ex parte propria est actio in nobis spiritus CHRISTI, ex qua tamen ad illam alteram partem fit transitus, ideoque qui hunc CHRISTI spiritum non habet, is non est CHRISTI, & quod necesse præterea etiam est, non est is Dei. Nõ potest enim surgere ad vitam, & ad iustitiam qui nõ prius obierit peccato carnis mortem. At qui nam est spiritus CHRISTI? & in quonam inest CHRISTVS In eo, inquit, cui corpus mortuum est propter peccatum, id est, vt ne peccet, mortuum est. Et ad hunc effectum non peccandi mortuum, & cui spiritus vita est propter iustitiam, quod est, qui viuit spiritualiter omni bonitati, atque virtuti, in eaque virtute Dei iustitiam, diuinamque bonitatem imitatione assequi conatur. Atque hic quoque in his verbis satis expressum est fidei CHRISTI mysterium, quanquam Apostolus compresse & suo more locutus est. Est igitur is CHRISTI, & in eo Christus est, qui corpus habet mortuum peccato, & spiritum viuentem habet, non cuilibet curæ, neque humanæ cogitationi, sed assequendæ, & imitandæ iustitiæ summi Dei, ad quam iustitiam cum surrectione Christi is quoque consurrexit.

Si vero spiritus eius, qui excitauit IESVM è mortuis habitat in nobis, qui excitauit CHRISTVM è mortuis, viuificabit & mortalia corpora vestra per inhabitantem ipsius spiritum in vobis.

HÆC accessio ad ea, quæ ante dicta sunt à Paulo apposita est, vt quod de morte corporis, & de vita spiritus mentionem modo fecit, ne existimarent legentes totum esse quod in CHRISTI fide a Deo nobis ostentatum sit, & propositum, quod immortales quidem spiritu, & anima futuri essemus, corpore autem mortui. Remouet statim dubitationem hanc, & futuram corporum resurrectio-

rectionem ostendit, causamque, & rationem affert. Quod si spiritus Dei, is enim CHRISTVM Deus excitauit à mortuis, in nobis habitauerit, hoc est, si anima nostra proprium domicilium Dei fuerit, si nulla pars animæ diffluet a Deo, neque in alienas curas, alienósue amores se deflexerit, sed hærebit omni sua cupiditate, & appetitione in summo Deo, sic enim illum in se inhabitantem continebit, cum nihil, quod non ex illo sit, spiritus noster cogitabit, aut appetet. Si igitur is Dei spiritus habitauerit in nobis, qui excitauit IESVM à mortuis, Deus is ille ipse mortalia quoque nostra corpora ad vitam excitabit per inhabitantem illum suum in nobis spiritum, qui non patietur corpora in perpetuum iacere, quando ipse Dei spiritus maiore nixu, atque vi in cœlum, vitamque tendit, quàm vt queat in terra à corpore retineri & deprimi, ad eam autem vitam excitabit, quæ cum eodem semper Dei spiritu cohærens sit futura. Nanque hæc propria futura est spiritus Dei in nostris corporibus excitatio, siquidem omnia passim humana corpora excitabuntur, neque in omnibus tamen fuerit inhabitans Dei spiritus. Verum illa corporum vulgaris excitatio immissione animæ in quodque corpus suæ facienda est, quæ cum per se vitam anima deferat, reuocata in corpus vitam statim suam cum illo communicabit. Sed quæ anima Deo ita coniuncta fuerit, vt spiritum suum aluerit, & conformarit, spiritus omnipotentis Dei, seque ipsam Deo habitaculum præbuerit, illa in corpus rediens, non suam solum corpori, sed & illam spiritus Dei vitam insinuabit, atque inferet, quæ erit ipsi Deo similitudine, imitationeque propinqua. Non viuet enim modo illud corpus, sed & beate viuet, & Dei consuetudine perpetua, amicitiaque perfruetur, quod cæteris corporibus non continget, quæ fuerint animabus tantum suis absque Dei spiritu in vitam restituta, & reposita.

Quapropter fratres debitores sumus non carni, vt secundum carnem viuamus. Nam si secundum carnem viuatis, debetis mori: si autem spiritu actiones corporis perimitis, viuetis. Quotquot enim spiritu Dei ducuntur, hi sunt filii Dei. Non n. cepistis spiritum seruitutis, rursus in formidinem. Sed accepistis spiritum adoptionis, in quo clamamus abba pater. Ipse spiritus contestatur spiritui nostro, quòd sumus filii Dei: si autem filii, & hæredes: hæredes quidem Dei, cohæredes autem Christi.

DEBITORES sumus, non carni, inquit, vt secundum illam viuamus, id est, nihil debemus carni, vt ad illius nutum viuere debeamus, nullo n. illa beneficio sibi nos obstringit, sed inducit potius in fraudem, vt quæ interitum & mortem suis sectatoribus

 offerat,

offerat, debemus autem spiritui, à quo vero beneficio, summoque afficimur, quòd ab eo vitam, & immortalitatem obtinemus. Si igitur volumus viuere, si nos delectat vita, huncq; viuendi fructum proprium, & perpetuum tenere cupimus, spiritu actiones corporis perimamus, eas scilicet in quibus corpus spiritui repugnat. Has enim si interemerimus, cum hæ nobis mortem accersant & concilient, mortem ipsam in nobis interemptam habebimus, extabitque, & eminebit spiritus vita, quæ illi semper comes, & cõiuncta est, in hoc quidem seculo operatrix iustitiæ, in altero vero æternæ beatitudinis assecutrix. Quicunq; enim, inquit, spiritu Dei aguntur, hi sunt filij Dei. Ecce immortalitatis & beatitudinis nostræ rationem. Cum enim necesse sit, vt aut Dei spiritum habeamus in nobis, aut spiritum mundi, si cum spiritu mundi conflatũ, & conspirantem spiritum nostrum habuerimus, filij mundi nominabimur, & illi erimus tanquam filij patri subiecti, & obedientes, aut potius, vt domino serui parebimus, iniqua enim illius, iniustaq; imperia & suscipiemus, & exequemur, quod est, vt seruientium tyranno, non vt parenti obedientium ministerium. Si vero spiritum nostrum cum Dei spiritu copulauerimus, patrem nobis vere noscemus esse Deum, etenim illius mandata, atq; imperia omnia nobis ad salutem, ad lætitiam, ad vitam esse experiemur, ipsiusque indulgentiam erga nos intelligemus. Quæ Dei nobiscum, vt patris cognatio ex fide CHRISTI nobis peculiaris est. Nanque Iudæi, qui vtrunque & Deum, & mundum adsciscebant, duosque sibi dominos confusa mente commiscebant, magis tamen erant filij mundi, quàm Dei. Etenim mundum quidem amabant ipsum, appetebantque eius bona, atque in illis fructum vitæ constituebant: Dei autem metu & timore ad suas frænandas cupiditates adducebantur. Ideo enim verebantur, & cauebant Deum lædere, ne ab eo terrena possessione priuarentur. Sed tamen quoniam & ipsi spiritu Dei educti ex Ægypto, & in solitudine custoditi, & lege instructi sunt, ne de eis quoque intelligeretur filios Dei, sicut nos sumus, item illos esse, quoniam & ipsi spiritu Dei quodãmodo ducti sunt, Ideo subiunxit Apostolus, nos nõ accepisse spiritum seruitutis rursus in formidinem, sed accepisse spiritum adoptionis, in quo clamamus, Abba pater, qua eadem geminata paternæ appellationis voce, in Marco ad patrem vtitur IESVS, & vtrunque nomen patris est, alterum Syra, Hebræaque, alterum Græca, & Latina lingua, vt Deum communem patrem omnibus esse ostendat. Ac nos quidem in quotidianis nostris ad Deum precibus primo statim effatu patrem illum inuocamus, ab ipso IESV CHRISTO admoniti, ac edocti. Sed & affectus quidam animi est interior, qui Deum non solum nominat sibi, sed cognoscit etiam patrem. De quo etsi hesterno die non pauca

pauca diximus, tamen hic quoque aliqua dicenda sunt, vt virtutem fidei nostræ, & beneficia Iesu CHRISTI sæpius nobis in memoriam reducamus. Pater quidem ergo omnibus nobis Deus est, quatenus semen cognationis, cum illo in nobis obtinemus, quòd ad similitudinem ipsius fuimus creati. Sed & Adam pater est omnibus nobis, quòd naturam nostram, atq; substantiam hunc animalem videlicet hominem totum ex illo hausimus. Est enim ita de eo scriptum. Et factus est primus homo Adam in animam viuentem. Homo igitur animalis, hoc est, qui anima, & vita tantum nititur, cuius omnia officia sunt ad eum finem, vt hanc vitā mortalem custodiat, illius terreni hominis Adæ, vt ipse ad Corinthios Paulus scribit, filius est; qui semen præstantioris suæ cognationis cum Deo, aut non attendens in semetipso, aut despiciens carni, & corpori sese ferendum totum dat, illisq; fouendis & explendis omnem diligentiam adhibet, qui huiuscemodi homo morti omnino addictus est, sic moriturus vt non vnquam amplius talis exurgat. Sed in ipso homine post aduentum adultæ iam rationis, si diuinum semen illud & cognatio cum Deo fuerit animaduersa, & cognita, statueritque, qui animaduerterit, Deum patrem recognoscere, & in illo spes suas ponere, tunc duplex illi via, & ratio proposita erit, vna in lege Moysis, altera in fide CHRISTI. Lex Moysis Deum sic patrem colentibus eum proponit, vt non ipsum tamen filijs, neque illius non visa, & sensibus non percepta bona, sed ea, quæ sentiuntur, & cernuntur ab eo optanda esse doceat, atque vt eorum adipiscendorum authorem sibi Deum velint esse, illos admonet, quem patria quadam indulgentia erga eos præditum suscepturum illorum curam, tanquam filiorum patrem prædicat, & in promissam terram mel, & lac fluentem illos deducturum, pluuiasque illis tempestiuas, & fructus annuos producturum. Atque hic primus aditus est, atque ingressus ad tribuendum Deo honorem, tanquam patri, propter quam causam in veteri scriptura Iudæi filij Dei sæpenumero appellantur, & quidem ab ipso imprimis Deo, vt cum ait: Ego dixi, dij estis, & filij altissimi omnes. Vel cum, Ego filios genui, & extuli, & primogenitus meus Israel. Idem quoque Moyses ad populum arguens, & increpans, Deum qui te genuit, dereliquisti. Et Malachias: Deus vnus est, & pater omnium vestrum, quod in persona Dei Hieremias: Patrem vocabis me, inquit. Vel cum dominus dicit de stirpe Dauid: Ego ero illi in patrem, & ipse mihi in filium. Iudæi quoque CHRISTO de semetipsis: Nos vnum patrem habemus Deum. Ex quibus omnibus manifestum fit, eos filios Dei iam rite nominari, qui Deum vnum authorem suum agnoscunt, & venerantur. Sed vt contingit in pueris, qui etsi parentes suos nouere, illisque blandiri, & habere honorem didicerunt: non id tamen agunt parentum

causa, neque quòd illorum voluntati penitus velint esse obtemperantes: sed vt per cultus illos, ac blanditias aliquid earum rerum à parentibus consequantur: quas ætas illa concupiscit, propter quam causam etiam metu, & minis coercendi sunt, ne affectionibus illis inducti, in praua fortasse studia incidant, & malis moribus imbuantur: Sic accidit Iudæis, vt illum spiritum Dei, quem ad Deum vnum colendum, cognoscendumque acceperant non in amore acciperent, sed in metu, & formidine, ideoque spiritum eum seruitutis appellat Paulus. Amare enim vere non poterant Deum, quem idcirco amare præseferebant, vt ea, quæ magis amabant, aliena à Deo, atq; diuersa, per eum consequerentur, & in illis ipsis expetendis ac potiundis, quæ amabant, ne grauius ruerent, proximumq; sæpe allidcrent, pœnis erant propositis, minisq; coërcendi. Filij ergo illi Dei, sed tanquam pueri effigiem solum Dei inchoatam, ac rudem in seipsis deferentes, qui si postquã viri facti essent, & animo, & studijs patrem voluissent imitari, atq; illi penitus se conformare, & tradere, neque extra eum aliorum hæreditatem bonorum ex alijs parentibus constituissent quærere, verum & integrum nomen filiorum fuissent meriti. Non enim puerili affectu quodam, sed stabili, grauiq; iudicio Deum patrem percoluissent. Et quoniam ad hanc spem, hancq; finem alebantur de principio ab ipso Deo, atq; instituebantur, statim à primo filij vocari cœpti sunt. Atq; ideo Paulus conditionem nostram illorum conditione seiungens ait nos non ita accepisse spiritum Dei, vt is nobis veluti seruis ad timorem, formidinemq; sit, quemadmodũ quidem Iudæis fuit, sed ita accepisse, vt ingenui, & liberi in filios Dei adoptati paternæ vnà nomen necessitudinis, & amorem, ac sanctitatẽ eam, quæ ei nomini debeatur, suscepimus, atque vt in his adoptionib. quæ inter homines legib. fiunt, qui ex vno genere adoptatur, in aliud genus emancipatus à priore patre in alterius transit potestatem, nomenque nouum fert, & mores, gentem sacraq; cõmutat, fitq; totus eius patris, cui se dederit adoptandũ, & ex eo iam dependet, bonorumque illius expectat hæreditatem: sic nos dimisso patre mundo, genus Adæ reijcientes renuimus esse animales, illamq; corporeorum, & terrenorum bonorum hæreditatem, quæ ab genere illo nobis veniebat, repudiamus, & abijcimus, solaq. ea bona expectamus, quæ ex Deo, & à Deo promissa nobis sunt. Ita in nouam familiam, nouum nomen, nouæ, & æternæ hæreditatis spem traducti, vbi non amplius terreni, sed cœlestes, non in patrimonio corruptibili, sed in nunquã interituris bonis, spe, & desiderio, infixi sumus, tum vero Deum nobis appellamus patrem, tum optimorum filiorum charitate, & studio erga illum accensi fructus eos pietatis nostræ iam in hac vita capere incipimus, qui tali parente digni sunt. Nam hoc pri-

mum amore, & spiritu altiores efficimur, & è communibus istis humanis studiis & appetitionibus in cœlum longè eminemus, pacatique & beati nihil intra nos sentientes, quod intestinæ illi lætitiæ officiat, hęremus contenti in ipso complexu omnipotentis Dei. Ille verò in suo sancto Spiritu nobiscum semper est, & sese nobis demonstrat, regnumque cœli in animis repræsentat nostris. Quod ipsemet in Luca testatus Dominus est, iam intra nos & in hac vita esse, in qua quidem status nostri beatitudine, in quo animi gaudio conuersi ad Deum creatorem nostrum, & patriam illius indulgentiam erga nos, veritatemque eius bonorum, ac admirabilem fructum illorum, in nobis intelligentes, clamamus, amoris voce, atq; cordis, O pater, pater, ô verè patrium erga nos animum, atque amorem gerens. Et quídnam est præterea, quod ab optimo patre & eodem patre omnipotente aut sperare ampliùs, aut verò etiam optare debeamus? Ergo is spiritus, qui nos in hunc sensum rapit, qui ponere nos reliquas mundi curas, & sperare in solo Deo iubet, qui bona illius nobis indicat, atq; impertit, qui beatos & contentos iam in hac vita facit, idem ille ipse Spiritus Dei sanctus, qui & ipse Deus testimonium prębet spiritui nostro indubitatum, atq; certum, quòd sumus filij Dei, quando ab illo patre nostro sic tractamur, vt amantius, indulgentius, liberalius tractari nequeamus, cuius quidem spiritus diuini testimoniũ spiritus noster qui illi est coniunctus, & adhęrens sic accipit, vt sese gerat pro filio Dei, cuius tantã erga se experitur indulgentiam, vt præ bonis animi, quæ ex illo possidet mundum, & mundi bona, quęcunq; lingua nuncupare, aut sibi potest cogitatio depingere, tanquam cœnũ omnia ducat, & in vno ipso Deo etiam nunc hic viuens, & terrenis affectionibus etiam nunc pulsatus constituat summam omnis felicitatis suæ: qui si persuasus est, habetq; exploratum se filium Dei esse, tanti fide testimonij, & tot donis testimonium comprobantibus adductus, eidem testi profectò credet, se cùm filius sit, hęredem quoq; Dei fore, atq; eorum bonorum hęredem, quorũ hęreditatem maiorem suum fratrem Christum iam adiisse crediderit: quæ nimirum bona ea sunt, vt surrecturus homo totus è mortuis, & futurus deinceps sit immortalis, idemque in cœlum ascensurus, & ad dexteram Dei sit consessurus, vbi enim caput, ibi & corpus manere est necesse propinquum similiter, & adiunctum Deo, non quidem pari dignitatis æqualitate, sed in capitis sui maiestate. Porrò autem caput nostrum est CHRISTVS. Credet ergo & confidet certò spiritus noster se ita hęredem fore Dei, vt sit cohęres IESV Christi.

Siquidem vnà patimur vti vnà & glorificemur. Reputo enim.

nim quòd non digna sunt ærumnæ præsentis seculi, ad eam gloriam, quæ in posterum nobis reuelabitur.

SIQVIDEM, inquit, nostræ fidei possessio est, velle pati cum Christo, vt ad eandem cum Christo gloriam etiam vna prouehamur, ac ne nos perturbet mentio patiendi, speratamque illam tot bonorum lætitiam incommodorũ coniunctione diminuat, subiungit statim sapienter, & prouidè reputare se, hoc est subducere rationem, & facere summam, quemadmodum facere soliti sunt, qui calculos, & numeros in summas colligunt, quod est perpendere ex vtraque parte, & æstimare. Quid est autem, quod reputet? nempe hoc, quòd omnes huiusce seculi molestiæ, omnes ærumnæ, incommoda omnia, quæ cum Christo à nobis subeantur, non sunt idonea ad tantum promerendum, quantum illis incommodis præmium propositum est, quandoquidem collecta, & coaceruata in vnum, si in contentionem futuræ gloriæ deducantur, illius longè magnitudine, & felicitate sint inferiora. Quod idem ipse alio loco. Quod nunc nos conterit excedens leuitate, inquit, æternam excedentem grauitate gloriam comparat nobis non cogitantibus ea, quæ videntur, sed quæ nõ videntur: atque hoc est spe attollere animum, & diminuere eadem opera laborem. Quid vero num patimur omnes cum CHRISTO qui in hanc fidem venimus? patimur enimuerò, qui si etiam non in vinculis, & plagis, & in omni corporis laceratione, ac supplicio CHRISTI fidem constanter profitemur, neque in crucem tollimur, sicut ille fuit sublatus, eo ipso tamen, quòd & ad ista parati animo, si accidat, sumus, & in mediis mundi cupiditatibus, atq; curis sustinemus quotidie pręlia pertentantiũ nos & dolorum, & voluptatum, atque à cogitatione Dei transducere ad se nitentium, hisque quoad licitum est, obsistimus, & repugnamus, gerimus ipsi quoque crucem nostram, & abnegantes nosmetipsos, pristinum genus nostrum toto pectore adnitimur, vt efficiamur filij Dei. Et quoniam longo iam processu spiritum vehementer extulit Paulus, eumque habere testimonium Spiritus sancti, quòd filius Dei sit, disseruit, vitamque ex eo pendere vno, & bonorum Dei hęreditatem, futuramque gloriam paratam illi esse dixit. Corpus autem & carnem in totum abiecisse visus est, ne qui fortè suspicetur nihil istam partem apud Deum honoris habituram esse, neque ad immortalitatem aspirare eam posse, ob hancq; causam nec tantum futuræ illi gloriæ fortasse deferatur, quantum opus est, & corporis commoda minùs contemnantur, veluti quod iniquè, atque iniuria his præsentibus priuetur bonis, si id in posterum fructus nullos cœlestium illorum bonorum est percepturum, reuertitur Paulus ad confirmandum

dum, corpus quoque nostrum nobiscum vnà futurum immortale, & bonorum eorundem cum spiritu particeps, implicatè ille quidem, & contortè, sed tamen vt accuratè & subtiliter intuentibus, hic Pauli in hoc loco intelligatur esse sensus. Nunc eius audiamus verba.

Vehemens enim expectatio creaturæ reuelationem filiorum Dei expectat. Nam vanitati creatura subiecta fuit, non sponte, sed propter eum, qui subiecit in spe, quod & ipsa creatura liberabitur à seruitute corruptionis in libertatem gloriæ filiorum Dei.

VEHEMENS expectatio creaturæ, inquit, hoc vocabulum κτίσις, quod nos cæterorum opinionem secuti creaturam transtulimus, melius nostro iudicio conuerteremus fabricam, habemus quidem verbum verbo par condere, quod est græcè κτίζειν, idque in corporeis potissimùm naturis, & rebus vsurpamus: sed quoniam vocabula, quæ ex eo verbo ducuntur, vt conditio, vt conditura, inciderent in alienos sensus, mentemque legentis obturbarent, conditionis loco fabricationem proferimus, cuius verbi vis cognata tamen est priori vocabulo, atque propinqua. Igitur his, vt dico, nominibus ad corporum naturam vtimur, quibus creatio vt longè communior est, sic ferè etiam est spiritualior. Creare enim animas Deum rectè dicimus, condere, aut fabricari non ita dicimus. Sed quòd κτίσις in hoc loco pro omni eo quod fabricatum à Deo est, hoc est pro cœlo, terra, elementisq; accipienda sit, quorum vna cum gloria filiorum Dei sit facienda nouatio, quando ista propter hominem effecta, & fabricata, hominis ipsa quoq; conditionem in vtramq; partem sequũtur, vt & laborante eo laborent, & pacato quietura sint, multa hic & præclara dicuntur à sanctis viris, quasi nos vt adhortentur acuendas esse nobis vires animi, vt fortius certemus, quibus non pro nobis solùm, sed tanquam pro aris ac focis sit etiam decertandum. Siquidem in illam perpetuam gloriam per patientiam, tolerationemq; certaminum postea introducti, & terram peccato primi hominis execrationi traditam, & cœlos senio, laboriq; destinatos, de quibus scriptum est, quòd omnes tanquam vestimentum veterascent, & sicut amictus mutabuntur, in nouam, & perpetuam pulchritudinem nobiscũ simul restituemus. Sed ego in eam mentem inclino potiùs vt de fabrica corporis nostri intelligendum putem. Nam & cœli ante peccatũ Adæ currere circumcirca, & se voluere instituerunt, & feracitas terræ, ac cæterarum rerum opportunitas non tam sibi, quàm nobis in laborem est versa. Atq; vt ea etiam ita se habeant, nec enim inficiamur, ne nos quidem, quin cuncta in seculorum fini, & in aduentu magni Dei nobiscum vna nouanda, & in potiorem statum commutanda

 sint:

sint: tamen argumenta futuræ immortalitatis nostræ magis ex nobismetipsis, & iis, quæ in nobis experimur & sentimus, ducenda sunt, quam ex alienis ac longe dissitis rebus. Itaq. & hoc vocabulo Marcus in Euangelio pro hominis tantùm conditione, & creatione vsus est, qua IESVS discipulis præcipit in illo, vt euntes in mundum omnem prædicent Euangeliũ omni creaturæ, q. est πάσῃ τῇ κτίσει. In quo illud quoq. apparet & existit, quæ nobis maxime aduersaria sunt ad victoriam, palmamq. contendentibus, & quæ inuincibilem videntur habere vim impediendi, atq; obstandi, posse ea nõ difficiliter a nobis superari, quando nobiscum ipsa quoq; ad eandem gloriam immortalitatis aspirant. Sic igitur se habet verborum istorum intellectus. Vehemens enim expectatio creaturæ, hoc est fabricæ, & illius in nobis partis, quæ cõdita corporea est, ipsa quoq; expectat, vt accipiat reuelationem filiorum Dei, vt particeps etiam ipsa sit, vt eandem immortalitatem communicet. Est enim ἀπεκδέχεσθαι compositum verbũ ab expectando, & capiendo, quod est quasi hiare expectando, vt accipiat. Reuelationem autem, quoniam arcanum consilium Dei de electis suis in illo extremo iudicij die omnibus reuelabitur, & tunc palàm in mediũ omnia perferentur. Atq; hoc verbo sic positum ab Apostolo est, expectari a corpore nostro eandẽ immortalitatem, cuius quidem expectationis ratio communior illa sit, quod nihil est effectum, & in natura conditum, quin etiam si non ratione, & consilio, at tacito tamen desiderio ad melius semper spectet, & moueatur. Verum cum altera statim existat quæstio, qui possit corpus immortalitatem appetere, quod ad ea omnia potius propensum, præcepsq; sit, quæ sunt penitus contraria immortalitati, vt est tectus Apostolus, & munitus, omnia subitò circumspectans, & prouidens, occurrit e vestigio quærẽtibus, & anteuenit, dicens istam ipsam fabricam partis sensibilis in nobis, corpus, carnemq; videlicet, non sponte sua subiectam fuisse vanitati, sed propter eius crimen, qui illam subiecit, hoc est propter Adæ crimen, qui obedientem illam primò rationi, & ex ea immortalitatem haurire in se paratam, suo peccato, & vitio deiecit ad corruptionem. Nam vanitatem hoc loco Apostolus, vana carnis desideria, & cupiditates inaneis vocat, quæ fructum, mortem & corruptionem afferunt, quas alibi cupiditates nominat deceptionis, quæ quidem efficiunt, vt vanos filios hominum, mendaces filios hominum appellet scriptura, & in imagine non in veritate transire hominem confirmet. Etenim simul vt caro, quæ nullum suum habet ordinis, nec rationis lumen ab illa in primo patre nostro cum mente, & ratione concordia diuulsa est, neque quod cuperet, cuiusmodi id esset, cognoscere ampliùs ipsa potuit, neque in eo ipso quod cupiebat, modum sibi, & finem constituere. Sed & si

vanitati, ac corruptioni ex eo animalis homo addictus fuit, retinuit tamen sibi spem, & illud insitum, atq; occultum naturæ desiderium non abiecit, sese cum filijs Dei in pristinam aliquando nobilitatem, & veterem gratiam redintegrandum esse, vel eo etiam maiorem, quòd tunc in ipso Adam in ancipiti, & lubrico positus poterat, & stare perpetuò si decreuisset & cadere, si hoc ei magis collibuisset. Posthac vero si fuerit redintegratus ac repositus, & maiorem multo, & in perpetuum stabilem gloriam est adepturus. Ab omni enim tum penitus seruitute corruptionis liberabitur: id est, ab ea terrenarum cupiditatum seruitute, quæ illum constrictum tradit corruptioni atque morti, quibus etiam in Apostolo verbis iudicatur de fabrica corporis nostri fuisse dictum. Non enim cœlum, neq; terra huiusmodi corruptionis seruituti sic subiecta est, vindicabitur igitur corpus nostrum à seruitute corruptionis, & in libertatem gloriæ filiorum Dei liberabitur. Erit enim hominis animalis liberatio, accessio eius liberationis, quam vt spiritualis, & filius Dei regeneratus, videlicet ex Deo, & natus homo consequetur, quæ tunc quidem fuerit libera & secura gloria, cum extra belli periculum, & huiusce vitę lapsus, in exurrectione corporum propria & perpetua possidebitur.

Nouimus enim quod omnis creatio consuspirat, & congemiscit vsque ad præsens: neque ea solum, sed & ipsi primitias spiritus habentes, & nos ipsi in nobis ipsis suspiramus, qui adoptionem in filios expectamus redemptionem corporis nostri.

OMNIS creatio vel fabricatio in hoc loco, & in vno quoque homine totus homo, & in vniuerso tempore totum genus humanum intelligitur, quorum vtrunq; scire se, & nosse affirmat Paulus, gemere vna & suspirare huius inueniendæ immortalitatis desiderio. Ac natura quidem res sese ita habet, vt quod Paulus alio loco, suspiramus, inquit, & affectamus, nolentes quidem exui, sed superindui, vt absorbeatur mortalitas à vita, quoniam sic facti, atque conflati ex anima, & corpore in vnam rem fuimus, totum hoc quod sumus, diligamus in nobis ipsis, & incolume, ac saluum totum esse cupiamus. Neq; erit quispiam pertentans animum suum, & omneis occultos sensus mentis suæ cogitatione peragrans, quin in semetipso intelligat ferri nos amore, & studio conseruandi nos ipsos, atque ita conseruandi, vt nec partis in nobis, nec temporis iacturam aliquam libenter admittamus. Sumus quidem eo animo, si qui bene, & recte fuimus instituti, vt si alterutrum perdendum sit, corporis pati, quam animæ detrimentum præoptemus. Verum enimuero non est plena, neque integra animi nostri consolatio, si tamen amissio corporis facienda sit, hoc desideriũ adipiscendæ & fruendæ immortalitatis, ita in vno

quoque

quoque homine insitum est, vt neque obliuione, nec contrario studio, aut ratione vnquam vlla possit auelli, quod in alijs rebus, quas inaniter, & temere cupimus, nec possumus vllo modo adipisci, facilè est prouidere ratione, ne cupiamus aduersus quidem totam hominis immortalitatem, quominus ea optetur, & anhelerur, non vis, non suasio, non consilium vllum, non temporis longinquitas, non studiorum diuersitas potest, non denique ratio, non cuiusquam authoritas obstare, & prohibere. Quod studium si innatum nobis vsque eò est a natura, vt nequeat deponi, ne illud quidem simile, aut affine veri est, frustra id in nobis, & nequicquam ab eadem natura fuisse insitum. Ad hæc accedit ratio longe fortior, quæ Paulo, & nobis in Deum rite credentibus huius eiusdem rei scientiam corroboret, quòd omnes, qui Deum quoquo modo cognorunt, & ab eo sunt vel inspirationibus & nuncijs è cœlo missis vel Moysis lege instructi, atque edocti, cuncti in hanc spem terræ mandati, & in sepulchris conditi fuerunt, tanquam denuo reuicturi, neque amplius postea in mortem essent recasuri, fuerit licet Saducæorum factio quædam apud Hebræos, quæ sustulerit resurrectionem, & Paulum de eadem re Athenis differere incipientem philosophia irriserit, sintque etiam nunc quampiurimi, qui corpori vni excolendo, & saturando neglecta fide immortalitatis adhibeant curam: tamen aliud in istis lingua, atque mores, aliud mens ipsa intus, si consulatur, exclamat, præsertim si ea aliquo pacto sacrarum rerum, & rationum vel solis auditionibus fuerit imbuta. Est enim in Iob, est in Prophetis, & denique penè in omni scripturæ contextu, de surrectione futura corporum passim plurima obuia testimonia. Horum porrò prædicatio, & expectatio aliorum si non vana, sed vera est, vt quæ a summa Dei veritate profecta, & inspirata sit, scire iam potest Paulus, & cum Paulo omnes qui Deo fidem habemus cunctum hominum genus in hac spe fuisse corruptioni, & morti ad tempus addictum, vt extremo in tempore consurgat ad vitam, nec mortem postea amplius vnquam oppetat. Nam aut qui hoc ex Deo perceptum habuerunt, certi spei suæ, & surrectionis, intelligentesque quid sperarent, tantisper naturæ, & morti concessere, aut si a tanto doctore non fuerunt moniti, nullamque huiusce spei curam, nec cogitationem in animis suis volutauerunt: occultum tamen naturæ, & mutum immortalitatis desiderium abdicare a se nō potuere. Quare genus omne humanum, & quod mortuum est iam diu, & quod viuit, suspirat vniuersum, & anhelat ad hanc immortalitatem eamque ad totius integram hominis, nō alicuius certæ in homine partis, vt & totum genus, & homo totus ad incorruptionem, & vitam recuperandam contendat. Et quoniam de animo erat persuasibilius, de corpore magis ambi-

ambiguum, alio etiam validiore inter viuos vtitur argumento, quò & animus ipse corpori, & testimonium spiritus sancti huic de corpore spei subuenit, & astipulatur. Non solum, inquit, hæc communis est totius humanæ fabricæ, creationisque expectatio, reuiuiscendum denuo esse, & immortalem deinceps vitam agendum, sed & illi qui spiritus primitias habuerunt, quod est intelligendum de Patriarchis, & Prophetis, in quibus primò cœpit operari spiritus sanctus, & nos ipsi in quibus idem spiritus assiduum sibi iam domicilium constituit, qui non primitias tantum, sed integram messem spiritus sancti possedimus, quibus ille non solum flatu, sed flamma, & lumine amorem, & cognitionem summæ veritatis infudit, & qui adoptionem in filios Dei iam ex parte nacti pleniorem etiam posthac, & illustriorem eiusdem Dei hæreditatem expectamus. Hoc enim sibi velle iam diximus ἀπεκδέχεσθαι, quasi expectare interim accipiendo, nos inquam, qui plenitudinem spiritus ex Deo hausimus, quē habemus intus omnis nobis veritatis certissimum, & sponsorem, & testem: suspiramus item ipsi, & expectamus redemptionem corporum nostrorum, quod non faceremus, si hæc nostri pars, non ad obtinendam perpetuitatem, ipsa quoque nata, factaque existeret. Ac nequis hoc tantum dicat sperare esse, spe autem nostra falli, & decipi nos posse, refutat statim, sic inquiens:

Spe enim seruati sumus: spes autem cum cernitur, non est spes. Quod enim cernit quis, quid etiam sperat? quòd si quod non cernimus, speramus, per patientiam expectamus.

EA SPES, inquit, quæ de præterito pignus maximum nobis dedit, non se esse fallacem, vt per quam spem, salutem sumus adepti. Nam à primo cum credidimus Deo per IESVM Christum, & spes nostras a mundo auferentes, in illo omnes collocauimus, & fiximus, statim mercedem spei nostræ accepimus salutem nostram. A seruitute enim iniquitatis, & mortis ad vitam, & iustitiam Dei fuimus translati, in genusque, & nomen filiorum Dei venimus. Illa igitur spes, quæ nos, vt alter ait Apostolus, Pauli consors, atque collega, regenerauit in spem viuam, tantumque nobis bonorum cum promitteret, plus etiam dedit, vt quæ dignitatem humanæ nobilitatis, quam omni vitio, & culpa contaminati homines amiserant, cum se restituturam illis polliceretur, vltro Deos ipsos, & Dei filios effecit. Illa inquam spes, de futuro nos profectò non fallet iam tot rebus, & argumentis nobis explorata, & perspecta. Sicuti non fefellit ne tunc quidem, cum ad eam nullo adhuc certo obside illius firmitatis inducti accessimus. At nunc posteaquam per eam nostræ illustratæ mentes, & cognita omnis veritas, commerciumq; cum Deo, & cum spiritu

sancto salutis, & beatitudinis nostræ nobis initum est, quid est vel quod minimum dubitemus, quin hanc quoque immortalitatem integri hominis ex corpore, animoq; conflati, quam pollicetur nobis, sit præstatura? mödo patienter, & cum tolerantia expectemus, quod est proprium eorum, qui in Deo, & fide Dei firmiter hærentes, solantur spe illa expectationem suam. Namque & qui expectant patienter, & qui impatientes sunt, omnes quidem in vitam perpetuam cum corpore simul sunt resuscitandi. Sed illam solam immortalitatem, & veram vitam sentit Apostolus, quæ electis Dei futura est. Hi enim immortalem vere vitam: qui autem a Deo damnati, & repudiati fuerint, mortem potius immortalem sunt inuenturi. Spes igitur & in sperando, atque expectando patientia suscipienda nobis est, quando nec spes quidem amplius esset, si quod speramus, id iam teneremus. Atque vt animaduertas altitudinem Pauli sensorum, & quamobrem hanc spei disputationem interposuerit, perspice tute, & cum animo tuo considera, vt intelligas, non esse locum calumniantibus ad hanc infirmandam spem, cuius probationem in hac vita, non modo consequi, verum nec desiderare quidem possumus. Si quis enim contradicat, & asserat sperare nos vana, & expectatione nostra decipi, nempe id ita dicat, quoniam vtrum spes ista vera sit, an ne falsa in hac vita cupiat experiri, argumentaque veritatis de hac spe ex his, quæ hic apparent, & cernuntur, ducenda esse constituat. At hoc nihil est, quod minus optari possit. Cupias enim vna si istud cupias, & viuere, & mortuus esse. Dum enim in hac vita sumus, in ænigmate sumus, & tanquam in imagine, ac simulacro ambulamus, cunctaque felicitas, & beatitudo nostra spe futuræ vitæ continetur. Quid ergo optes huiusce spei sensibile argumentum, cum si hoc obtineas, quod optas, amplius ipse sensibilis non sis? Itaque spem quidem istam contemnere, & postmittere, atque ad explendos sensus totum conferre te possis. Argumentari autem contra eam ex his, quæ cernuntur, aut testimonium flagitare certum, quod illam tibi ex sensibus confirmet, nullo modo possis, quin continuo repugnantia dicas, & id quod affirmas, simul etiam inficiere. Ac quemadmodum siquis marinos fluctus solidam terram cupiat esse, ita tamen, vti fluctus nihilominus sint, ipseq. ab illo nauigandi motu, & gestatione non deseratur, is huius sui optati nullam stabilem & constantem habeat rationem, sed sibimet ipsi contrarius, & repugnans sit: sic qui futuræ vitæ spem ex his quæ sensibilia sunt, volunt comprobari, hi & sentire simul, & non sentire quod desiderant, volunt. Quando ab omni sensu humano, isto videlicet, & mortali aut spem, aut te abesse necesse est, solis huiusce spei sensum aliquem percepturus. Illa igitur tibi argumenta spei mollis, evidentem faciant,

que

quæ ex eadem ſpe ducta ſunt, quam cum videamus in eis rebus, quas in hac vita poſſumus experiri, promiſſionis ſuæ fidem nobis præſtitiſſe, quòd reuocauit nos à peccati morte, & in iuſtitiæ vitam inſinuauit, exq; aduerſarijs Dei, & hoſtibus effecit eius filios. Cum, inquam, videamus ſpem noſtram in Deum tot nobis & tam præclara promiſſa expleuiſſe, eandem certò confidamus ea, quæ adhuc ſuperſunt, quæ in alteram vitam reſeruata nobis ſunt, etiam expleturam, cum horum præſertim, quæ iam potiti ſumus, illa quæ expectamus, quaſi comitatus quidam, & appendices eſſe intelligantur. TVM IVLIVS, proh Dei immortalis fidem mi frater, inquit, Quid eſt nobis de hoc homine dicendum? vtrum eum ex humano, an ex cœleſti magis ordine ſtatuamus? qui tantos curſus cogitationum, tanta mueilucra diuinorum conſiliorum in tam paucis verbis conſtringat, & alliget, & cum breue ſpatium progreſſus videatur, cœlum & terras & maria peragrarit: Quod porrò pelagus doctrinæ, quæ vis inaudita cœleſtis ſapientiæ non in his verbis indita, & impreſſa eſt? oſtendit penè digito nos eſſe filios Dei, teſtes aduocat omni fide digniſſimos: quippe illos ipſos, qui planè noſcunt, intelliguntque veritatem, ſpiritus duos videlicet, & illum Dei, qui eſt ipſa veritas, & noſtrum quatenus cum illo copulatus eſt, hoc eſt cum veritate Dei hærens atque coniunctus. Atque in tantam nobilitatem, gloriamque ſublatos, gerentesque Dei cognationem, atque nomen, reuocat nos deinde ad reſpiciendam conditionem huius vitæ, quæ addicta ſit laboribus, incommodiſque perſecundis, in quibus nos verſari æquo animo debeamus, & ad exemplum, ac imitationem CHRISTI IESV ærumnas, & dolores hic libenter pati, vt cum illo quoque vnà eandem poſteà gloriam adipiſcamur. Tum deinde conuerſus ad demonſtrandam conditionem noſtri corporis, quod fragilitati, & morti videatur relictum, immortale illud quoque fore confirmat, & in tempore reuelationis gloriæ filiorum Dei, etiam ipſum ad vitam perpetuam reſtituendum eſſe dicit, atque in vna re vtranque rem expedit, & vt nos futuros ex omni parte oſtendat immortales, & vt animum augeat, fiduciamque corroboret, poſſe nos corporis & carnis cupiditates vincere, cum iſta quoque pars noſtri in eiuſdem expectatione, ac deſiderio ſpei nobiſcum, & cum ſpiritu noſtro conſentiat. Non enim pergraues eſſe aduerſarios, inter quos de ſumma rei conuenire eſt licitum. Atque ad hanc corporis probandam immortalitatem, huiuſceque immortalitatis ſpem non ex his rebus, quæ cernuntur, confirmandam, cum id fieri nulla ratione poſſit, ſed ex eadem ſpe adminiculandam, vt ſpes ſpei teſtimonio, & certo documento ſit, parſque iam adepta expectatæ partis faciat fidem, tot, & tam denſa aliud in alio intexit argumen-

gumenta, vt assequi hominis penè sensum cogitatione nostra nequeamus. Ac video equidem aliter hæc verba ab alijs exponi. Sed ego facilè suscipio rationem istam tuam, creationemque, vel fabricam potius, vt tu vis, ac recte quidem, mihi vt videtur, de ipso tantum homine intelligo, quà is corporeus, & sensibilis est, quam nostri quoque partem ad immortalitatem suspirare nobiscum affirmanti Paulo credo, quippe quæ si non aperta voluntate, at communi desiderio naturæ ad melius ipsa etiam moueatur, veterumque prophetarum, & sanctorum hominum dictis atque scripturis, ac præsertim APOSTOLIS, & præconibus summi DEI fidem de hac re indubitatam habeo. Verum illud tamen quæro de ipsa carne scilicet, deq; tota corporis natura, qui non sit contraria, & semper inimica rationi, cum ad extremum vsque spiritum nunquam ea turbare pacem animi, neque gerere bellum aduersus rationem desistat? quòd si maior aduocanda est authoritas, cur Paulus carnem concupiscere aduersus spiritum, cur idem illius se non posse stimulos, ac molestias propulsare ab sese dicit? Cur dominus illam infirmam appellauit? neque hæredem regni fieri posse sæpe testatus est? Cur illa in terram, & mortem nos semper trahit: cum ad cœlum, & ad vitam exurgere contendamus? Qua denique illa ratione peruincit, vt maiorem multo hominum partem suarum vanissimarum laqueis cupiditatum astrictam teneat, atque vinctam? si non hoc malum est in eius natura proprium, vt opprimat semper & suo decore spoliet rationem? Quòd si hoc illi natura vitium inest, quo pacto illud contrarium inesse potest, vt natura appetat etiam ipsa reuerti immortalis? VITIVM inquam, Iuli, carni inest, sed non vt est caro, nam si hoc ita esset, etiam antequam peccasset Adam vitio infecta caro, & rationi aduersaria fuisset, quod non erat ea tunc quidem antequam ad esum interdicti pomi, & neglectionem diuini præcepti fuit deuentum. At postquam illo crimine corrupta ex pristina sua integritate decidit, ignorantiæ continuò tenebris cooperta tota, & ius quoddam, ac arbitrium suarum libere exequendarum appetitionum sibi stulte vindicans, eadem arrogantia nititur aduersus mentem, qua mens, & ratio primo extulit sese aduersus DEVM. Sed & si talis effecta parentis nostri crimine, & propter primam illam culpæ labem, in prauos sensus, cupiditatesque est coniecta: insitum tamen illud naturæ desiderium non potuit eijcere, quin cuperet ipsa quoque particeps esse honoris, atque vt ex euidentibus in animo nostro factis atque exemplis, illud occultum in rebus quæ carent ratione, naturæ consilium melius deprehendamus. Vidisti ipse profecto, idque sæpius homines vino, atq; ebrietati deditos, qui cum in vno illo studio curas omnes suas, temporaque consumant, idque summum bonum in vita esse arbi-

arbitrentur, nihilo tamen minus tacitis interdum confodiuntur stimulis, vt in media ipsa potandi alacritate, ac lætitia ipsi sibi displiceant, ac modestorum & sobriorum hominum cupiant esse similes: neque à vino tamen propterea, crapulaque desistunt, sed plenis poculis hilaritatem prouocantes, sentiunt amarum quiddam in animo, quod suauitatem illius lætitiæ infuscet & imminuat. Atque horum corrupta quidem vitio, & consuetudine ratio pergit in ipsum dedecus, seque in eo magis quotidie, magisque ingurgitat, neq; ea tamen sine cura, & stimulo, ac dolore tacito potest consistere, cum id quod studet, & vult, sibi intelligat esse exitiosum. Simile quiddam nunc in corpore, & carne ipsa cogita inanimaduersum illi quidem, & incognitum: sed nobis, qui lumine, & ratione vtimur, perspicuum, & euidens. Illa enim corrupta, atq; infecta prauitatis labe agit, & cōtendit quidem omnia, quæ & sibi sunt ad immortalitatem aspiranti & nobis, qui pacem, ac concordiam cuperemus, infesta, atque inimica: sed tamen dolore quodam naturæ necessario ipsa tangitur, nec intestinum illud desiderium amittit, quin cupiat esse compos immortalitatis, quod quidem desiderium, quoniam pro nobis est: vitium autem carnis, ac præsens eius contaminatæ studium & contra nos, & contra ipsam carnem pugnemus forti animo, & præliemur, tanquam in vniuersum victores futuri, etiam si in aliqua parte aliquando vitio carnis victi, peccato succumbamus. PROBO ista, inquit Iulius, & rationem tuam accipio: sed quod restare mihi etiam videtur ad dubitandum, id ex te exquiro. Etenim si ista futuræ surrectionis in carne quoque, & corpore expectatio cognita Iudæis fuit, hancque eandem expectare, & cognoscere præcipuum propè est fidei nostræ mysterium, idq. imprimis & alleuat laborem, confirmat animum, vt pugnare, & niti, & sperare victoriam aduersus carnis vitium debeamus, quid ita illi aut resistere carnis vitijs æque vt nos, non potuerunt, qua de re satis ante est disputatum, & dictum? aut in eiusdem penè expectatione præmij non eandem ipsi in Deum fidei viam, & rationem, quam nos institere? Quanquam ego ista dum percunctor, ad illud diuinum fidei nostræ mysteriū, quod hesterna die nobis patefactum est, intuens reperio statim horum, quæ percunctor, dissolutionem. Illi enim sic restitutionem corporum sperabant, vt ad easdem iucunditates, eademque mundi commoda, quæ in hac vita faciebant maximi, redituros in altera se confiderent, vxoresque suas, & domicilia, & agros recuperaturos. De qua illorum spe atque opinione etsi non palam est, neque diserte in Moysis lege scriptum, tamen ex interrogatione Saducæorum, quā de septem illis fratribus eandem vxorem deinceps ducentibus, quid in resurrectione corporum futurum esset, Dominum illi IESVM sci-

scitati sunt, quæ fuerit Iudæorum mens, & de futuris bonis expectatio, liquido potest intelligi. Qui igitur bona hæc corporea & terrena tanti æstimabant, vt fructum in illis perpetuæ vitæ ponerent, non poterant illa ne in hac quidem mortali vita sic contemnere, vt mentes suas ab illis ad Deum penitus auocantes facilè resisterent carnis prælijs, atque oppugnationibus; id quod nos melius possumus, qui & diuellimur in hac vita ab omni huius mundi iucunditate & illecebris propter Deum, & in futurum cœlestia, non terrena bona expectamus. Ita illi neque fidem in Deum eandem, neq; parem firmitatē animi ad resistendum carnis cupiditatibus inuenire potuere. Nunc lege tu, quæ sequũtur.

Similiter autem & spiritus coopitulatur infirmitatibus nostris. Hoc ipsum etenim, quod oraturi Deum sumus, quemadmodum oporteat, nescimus. Verum ipse spiritus intercedit pro nobis gemitibus inenarrabilibus.

HÆC PAVLI sensa vnum post aliud ipsius quidem more loquendi obscuro & implicito, cum difficilia cognitu semper sunt, tum diuulsa sæpe, & interrupta, vt vix cohærere posse inter se videantur. Sed nobis non tam ex verbis interdum eius quàm ex spiritu, & mente facienda est interpretatio, vt in hoc loco. Quoniam enim de tolerantia, quam in illa spe futuræ gloriæ sustinemus, fuerat iam sępius verbum factum, vt eam ipsam tolerantiam fortius constantiusque teneamus, alio quoque subsidio & firmamento nos instructos demõstrat spiritu nostromet, qui vota, precesq; nostras ita dirigit erga Deum, vt nobis tuta, & salutaria postulemus. Atque hoc monstrato ad Deum deinde ipsum reuocat omnem nostram facultatem, & consistendi, & tolerandi. Quod ergo hic ait, similiter & spiritum opem ferre infirmitatibus nostris, in eam rationem intelligamus esse dictum, vt duplicem vim habeat. Nam quod spiritus curam suscipit infirmitatum nostrarum, id est, earũ, quæ sunt ex parte carnis, & corporis, cum paulò ante positam rationē comprobat, corpus eiusdem gloriæ socium fore nobiscum. Quî enim alioquin tantam de eo curam spiritus suscipiat, vt & redemptionē illius suspirando desideret, & in infirmitatibus, ac periculis ei opituletur? tum illud quoq; efficit, vt hoc quoq; fulti, munitiq; subsidio alacrius tolerantiam, & firmitatem resistendi capiamus. Nam quod sæpe iam Paulus totũ hominem in sese alicui hominis parti componit, & tanquã de duobus in vno, & eodem loquitur, nunc hominem totum in spiritu cõstituens, vt qua dicit, Nos in nobis suspiramus expectantes redemptionem corporis nostri, nunc in corpore collocãs, vt in hoc loco spiritus opitulatur infirmitatibus nostris, est hoc quotidiano loquendi more vsitatum, Spiritus igitur vtrunq; facit, & confirmat

firmat nos ad perpetiendum, & ferendum, quandoquidem nos per patientiā expectamus, & fraternam de corpore suscipit curā, vt id ab errorum lapsionibus continendo in viam, spemque inducat iure optandæ, atq; expectandæ immortalitatis. At qui spiritus? non enim de isto mediocris est disceptatio. Sed nos missas facientes controuersias, quoniam id tantum proferre, & effari volumus, quod nobis suppeditat, & inspirat Deus, dicamus nostrum hunc esse spiritum, quatenus is tamen ad Deum conuersus est, & totus aptus, atq; dependens ex eo, quod facere ille nō potest, nisi cum sancto spiritu sit coniunctus. Et sanè propria voluntas nostra, & ratio cum in Deo locata est, solaque spectat diuina, & immortalia, spiritus est, & eo nomine nuncupatur, quæ si deflectat ad mūdum, atq; carnem, ita caret spiritus appellatione, & nomine, vt rationis tamen, voluntatisq; retineat, sed sit carnalis, & terrena ratio. Caro porrò, & spiritus vsq; eo diuersa inter se, alienaq; sunt, vt apte, propriéque loquendo in vnum nequeant coniungi. Ista ipsa igitur nostra ratio copulata cum Deo, & nihil planè volens, quod Deus ipse nolit, est, quæ opem fert infirmitatibus nostris. Nam & cum auocat nos ab eis expetendis, quæ sunt caduca, & corruptibilia, pulchrioraq; multo, & amabiliora ex Deo, quæ appetamus, proponit, nimirum illa magnum momentum affert ad constantiam animi, atq; ad virtutem in rebus variè mentem nostrā labefactantibus, seruandam nobis, ac retinendam, & plurimum in eo quoq; nobis conducit, quòd desiderantibus nobis orare Deum, & petere ab eo aliqua nominatim, quæ ipsi grata sint & nobis salutaria, quoniam in hoc falli facilè possumus, atq; adeò sæpenumero fallimur, ipsa ratio, quæ est non sanctus, sed sanctificatus in nobis spiritus, qui tamen sine coniunctione spiritus sancti talis esse non potest, intercedit pro nobis ad Deum gemitibus inenarrabilibus. Atq; hoc vnusquisq; in sese aliquando potuit experiri, vt cum ea optauerit, quæ sibi putaret vtilia, rationemque secum in optando consentientem habuerit, deinde vsu, euentuq; edoctus, illa esse perniciosa, vanaq; senserit, cōuertat se cum gemitu ad summum Deum, & ante illum prostratus, ac lachrymans proferat simul cum Psalmista, Deduc me Domine in semitam mandatorū tuorum, quia ipsam volui. & illud, Domine ante te omne desiderium meum, & gemitus meus à te non est absconditus. Præsertim cum & sapientissimi Regis dictum sit, Viam esse, quæ videatur homini iusta, & nouissima tamen illius tendere ad mortem. Et simile item quiddam IESVS Dominus societatem regni quærentibus Zebedæi filijs responderit, nescire eos, quid peterent. Ergo cum quid à DEO nobis petitur nominatim, intenta quidem & cupida est voluntas illius adipiscendi, sed spiritus & si ipse quoque in idem studium inclinans, tamen exti-

nescens, ne forte incidat in aliquam fraudem, & pro commodo, ac salute damnum, periculúmue referat, postulatione illa facta, totam rem rursus permittit DEO, & illum vsurpat Domini nostri sermonem sic orantis, Pater si fieri potest, transeat à me calix iste, verum tamen fiat non quod ego volo, sed quod tu. Sic enim orando, & deprecando DEVM, quod quotidie tamen in oratione dominica facimus, cum vt fiat DEI voluntas, deprecamur, iustiores ipsi, & sanctiores, & ad spem exoptatæ gloriæ alacriores efficimur.

At qui scrutatur corda, noscit quod est studium spiritus, quoniam secundum Deum intercedit pro sanctis.

DEVS qui scrutatur corda, inquit, intelligit, quod est studium spiritus, quid sibi velit, quid optet. Id enim nimirum optat, vt obtineat nobis à Deo ea quæ sancta sunt, quæ illi placita, quæ nobis salutaria, non quæ hac aut illa cupiditate affecti nominatim postulamus. Pro sanctis autem hoc loco quadrat ad vtrunque, siue quod sanctas res postulat, & pro ijs intercedit, siue pro sanctis etiam viris, qui à Deo vocati in sanctitatem, & in ea firmati diuino decreto sunt, quo de genere sanctorum ac electorum continuo facturus verba est Paulus. Sed & illud quoque attendendum ex his verbis est, quod de spiritu nostro proxime intellexerit, & non de spiritu sancto. Quod enim ait, quòd Deus scrutans corda, noscit voluntatem spiritus, satis declarat se de spiritus nostri voluntate loqui, quam in suo sancto spiritu, vt noscat Deus, non necesse habet scrutari corda nostra.

Nouimus autem, quòd diligentibus Deum, omnia cooperantur in bonum his, qui secundum propositum vocati sunt.

HÆC iam est constans, & inuicta ratio nostræ tolerantiæ, & firmitatis, per quam quidem rationem omnia vertuntur nobis in bonum, quod ab omnipotente Deo ante omnia secula electi, & destinati ad potiundam hæreditatem æternæ gloriæ vna cum CHRISTO fuimus. Quoniam, inquit, Deus scit studium spiritus nostri, qui nihil vult, nec postulat ab eo, nisi quod ipsi gratũ, & sibi sit ad gratiam illam, quam habet apud Deum, conseruandam vtile, quod est amantis, & vere diligentis Deum. Iccirco his, qui hoc modo diligunt, qui omnia sua bona ad Deum referunt, & in eo vno constituunt, quos proposuit Deus ante initia temporum efficere suos, & in illis collocare gratiã, & beneficentiam suam. Hi enim sunt, qui se totos conferunt, & insinuant in ipsum Deum, atque in illo amore, & in illa fide permanent, quod est ex Dei proposito esse vocatos. Sicut in alio loco: In CHRISTO, inquit, IESV hæreditatem sortiti sumus præfiniti secundum propo-

propositum eius, qui omnia operatur. His inquam talibus omnia & aduersa mundi & prospera in bonum cooperantur arctiusque cuncta constringunt necessitudinem, & amicitiam initam illis cum Deo, vt diuelli ab eo & abripi nullis periculis, neq; terroribus, nulla externa vi, nulla, vt ipse mox dicturus est, humana aut angelica potentia queant. Atque hæc quidem Pauli mens. Sed nos & illud addimus, Non tantùm rectè facta, aut fortiter suscepta propter Deum incommoda, sed lapsus etiam ipsos, & peccata interdum corporis his ad incrementũ gratiæ proficere. Non enim eripi hi Deo semel ab eo constituti, atq; electi, qui Dei nomen in frontibus suis ferant, sed tantùm in se concuti, & labefactari aliquando possunt, vt vel occultum aliquod in seipsis deprehendant vitium, quod minus antea animaduerterant eiq; medeantur, vel vt humilitatem animi in magnis Dei muneribus teneant, neque se ad superbiam, & inanem animi elationem patiantur attolli, vel etiam vt casu illo admoniti, atque docti ad minus confitendum sibiipsis, & ad implorandum magis Deum reddantur diligentiores. Ita enim & Petro trina filij Dei negatio plus humilitatis in posterum, & amoris erga magistrum suum contulit, & acerbitas Pauli, qua depopulabatur CHRISTI Ecclesiam, maius post de CHRISTO illius testimonio pondus, & maiorem addit authoritatem, eademque in illo effecit, vt acriore animo deinde offerret se laboribus, resisteret periculis, omniaque ad Deum, & proximum quæ pertinebant, studiosius obiret, quò veterem culpam apud Deum suam nouis quàm plurimis officiis posset delere atque extinguere. Atque horum nos duorum principum testimonio, cùm innumerabilia alia se offerant, hic contenti erimus. At quid ita his vocatis Dei, ac diuinæ voluntatis proposito ad tantum decus electis in bonum omnia cooperantur? vt etiam quæ obesse & lædere nata sunt, reddantur illis commoda, atque bona, accipe rationem, & magnitudinem diuinæ prouidentiæ simul attende.

Quoniam quos præneuit, & prædefiniuit conformes imaginis filij sui, vt sit ipse primogenitus in multis fratribus. Quos autem prædefiniuit, hos & vocauit, & quos vocauit, hos & iustificauit: quos autem iustificauit, hos & glorificauit. Quid igitur dicemus ad hæc? Si Deus pro nobis, quis contra nos?

TOTA ratio eius, quod dixit, omnia diligentibus Deum cooperari in bonũm, & aliorum etiam, quæ paulò pòst in hanc eandem sententiam dicturus est, ex eo nimirum dependet, quòd sic à Deo statutũ fuit, & diffinitum. Namq; quod attinet ad partes nostras, nihil in nobis stabile, nihil perpetuum habemus, iactamurq; semper incertis studiis & volũtatibus. At quòd fixi, atq;

firmi in hoc bono hęreamus, vt nunquam separemur à Dei gratia, ipsius Dei proprium donum est, propria deliberatio, statuit enim ipse æterno ex principio, quos erat vocaturus in suam iustitiam, & gloriam, eosq; prædiffiniuit, vt essent fratres, & consortes IESV Christi, quatenus homo est Christus. Nam vt homo ipse etiam adoptatus est, ipsa porrò adoptio imago est naturalis generationis, & eum, qui est naturâ filius, is qui per consensionem legibus adoptatur, similitudine quadam generis imitatur. Prædiffiniuit ergo Deus quos prænouerat, vt conformes essent imaginis filij sui, qui vt Deus, naturâ est Dei filius, vt homo adoptione filius. In adoptione ergo fratres futuri erant, & in hoc genere fraternitatis Christus, qui naturâ est Deo vnigenitus, in adoptione futurus erat primogenitus. Multos enim fratres adducturus erat ad Deum secum, simul & ipsos in filios Dei adoptandos curaturus. Neq; verò alia de causa ipse in mundum venit, & cùm patrem Deum naturâ haberet, hanc quoq; ex adoptione cognationem suscepit, qua is certè non egebat, nisi vt quos naturæ genere non poterat, adoptionis iure plurimos fratres haberet. Itaq; a Deo patre & ille missus, & hi prædiffiniti, vt esset cognatio ista adoptionis frequens, atq; multa, in qua & primus filiorum Dei, & inter fratres caput esset CHRISTVS. Atque hoc est, quod magnum, excellensq; mysterium in tam paucis verbis innuit Apostolus, cùm dicit, vt esset ipse primogenitus in multis fratribus. Nam & rationem aduentus CHRISTI, & in electorũ prædiffinitione consilium Dei comprehendit. SANE ITA est, inquit Iulius, & quo plus progredimur in huius hominis dictis, sententiisque expendendis, hoc maior subit animos nostros admiratio: non quidem vnde ista in eum deducta sint, sed quomodo ipse tantam ex Deo affluentiam altissimorum consiliorum capere potuerit. Sed nimirum Deus in illo arcana suæ sapientiæ hominibus aperiebat. Verùm mi frater, quod tibi est hic, aut in proximè sequentibus necessariò faciendum, elige vtro in loco malis de prædiffinitione ista, siue prædestinatione Dei, ac de libertate arbitrij nostri disputare, atq; disserere, & vtrum nos ex nobis aliquid afferamus ad consequendam filiorum gloriam, an totum potiùs a Deo sic accipiamus, vt nullæ nostræ in eo partes sint. Scis enim ipse quanta, & quàm difficilis sit de hac re quæstio. Cùm si omnia prorsus ex Deo nobis sint ita diffinita ab eo, & destinata, quæ quidem spectent ad virtutem, & gratiã adipiscendam, vt deliberationem nostram ipsa impellant, nihil omnino loci nostro arbitrio reliquum esse videatur. Sin autem è contrario merita nostra gratiam Dei anteueniant, omnem a Deo prorsus benignitatis, & clementiæ gloriam auferamus. Quorum hoc posterius vt magis impium sit, illud primum aliquantò certè de-

tius. Ac mihi quidem sæpiùs iam reuerso ad consideranda ea, quæ in vtramque dicuntur partem, & rationum momenta perpendenti liquere adhuc non potuit, nisi quòd Pelagianam impietatem sine vlla dubitatione detestor, qui tantùm meritis nostris honoris tribuit, vt diuinæ gratiæ liberalitatem conetur extinguere. Nihil enim arrogantius, nec quod magis superbum esse possit, suscipi a nobis potest, quam ita nos placere, & assentari nobis ipsis, vt si quid præclarum, & eximiũ obtineamus, id facultatib. nostris ac nõ beneficentiæ summi Dei feramus acceptũ. Sed ex altera quoq. parte, & si ab ea stat doctor omniũ maximus, idẽque grauissimus, & sanctissimus vir: tamen durũ admodum mihi videtur, quodq. illabi non facilè queat ad sensus nostros, si omnino a nobis nihil sit, quod valeat ad obtinendam gratiam, in pari cõditione cunctorum ita quosdam a Deo eligi, vt cęteri in calamitate, & damno destituantur. Et si enim iuste omnes rejicimur, eò quòd natura filij iræ sumus, tamen vt in ortum & naturam tales produceremur, nullæ nostræ apud Deum antea preces, nulla intercesserat flagitatio. Sed ipse cum sua bonitate nos lucis, naturæq. participes facere instituisset, cur subitò mutatus bonitatem suam, occasionem nostri exitij esse voluerit, dispicere satis nõ possum. Vt iustitiam, inquit, etiã suam demonstret in iis, quos destituit, sicut in illis, quos eligit, ostendit bonitatem. At quo pacto iustitia sit, si nihil ego delinquens, in hoc ipsum creor, & producor in lucem, vt damnandus sim, meiq; exitij, atq; damni ipsa Dei creatio initium, & causa sit? Deinde hanccine illi in Deo appellãnt iustitiã? quasi vlla in Deo pręstantior iustitia sit, quam ipsa bonitas. Itaq; Gręci, & doctores Latini reliqui, quib. vetustas addidit authoritatem, meo iudicio moderatiores, qui sic nobis aliquid tamen relinquunt, vt totũ, quod habemus virtutis, & meriti, ad Dei gratiam nihilominus referant, quorum neq; doctrina illorum eruditione, qui secus sentiunt, neq; religionis sanctitas sanctitate est inferior. MAGNVM, inquã, concursum acerrimarum disputationũ excitas mi frater, & magnũ mare commoues, cùm hanc difficilimam omnium quæstionem, & si verum fateri volumus, penè inexplicabilem a nobis vis tractari, & si eam quidem defugere honestè non possumus. Locus enim iste fert, & eorum expectatio, qui Paulum nosse cupiunt, hoc imprimis postulat, vt aliquid de hac ipsa re in medium proferamus, quando explanationem Pauli sumus professi. Verùm vt statim de principio notam tibi faciamus sententiam nostrã, nos de illorum numero sumus, qui aliquid etiam in nobis esse positum volunt, quatenus tamen cum illis consentire sine fraude, & sine detrimento veræ fidei possimus. Atq; vt tu modò ipse dicebas, si in pari conditione omniũ nostrũm hi à Deo eligantur, alij rejiciantur, non

posse à nobis dispici, neq; animaduerti Dei iustitiam: sic illud addo, ne in eodem quidem intelligi à nobis eius sapientiam, si nulla causa, ac ratione discrimen faciente alios improbet, rejiciatq; ad interitum, alios ad salutem, & gratiam suam recipiat, cum isto agere modo, atq; operari casus potiùs, quàm consilij esse videatur. Quanquam sic nos loquentes in illam fortasse incidimus petulantiam, vt videamur quasi è regione resistere velle Deo, & in disquisitionem illum, atq; ad iudiciū accersere, quod nullo modo intendimus, sed prostrati animo, & corde ante ipsum, veniamque ab eo, & misericordiam poscentes, ipsum precamur supplices, vt verba nostra ipse dirigens facultatem nobis det, quo illi tam in oratione, quam in voluntatis studio placere valeamus. Cupimus enim inuestigare, quid verū sit, neq; id solum, sed quod cum veritate pietatem quoq; prǽterea erga Deum habeat coniunctam. Tibi verò mi frater, & si te assensorē nobiscum eiusdem sententiæ habemus: tamen dicendum erit contra assertiones nostras, sicubi tibi minùs rectè videbimur loqui, quando vnum hoc ambo adnitimur, vt quod verum sit, id comprehendamus. FACIAM vt iubes inquit, quamobrem aggredere ad dicendū. PRIMVM hoc te rogo, inquam, num tu Pelagium quicquam sensisse recti existimes, qui merita nostra præcurrere diuinæ gratiæ, & beneficentiæ voluit, vel prouisa ante à Deo prædiffiniente electos suos, vel pòst operibus iam ipsis probata eidem, & cognita. MINIME, inquit, existimo, nec mihi videtur quicquam potuisse dici iniustius. QVIPPE, inquam, cùm duo statim vulnera sententia ista accipiat immedicabilia, vt ego arbitror: primum quòd gratia Dei si ita sit, non est ampliùs gratia, sed debita operæ merces, nihilq; benignitati, & gloriæ summi Dei in eo est relictum: qua de re a Paulo, & à nobis hesterno die satis dictum fuit. Alterū, quod antequam in gratia, & amicitia apud Deum simus, cœlum iam, & beatam in cœlo vitam demeremur, quod non modò colentibus Deum ritè, ac legitimè, quod duntaxat in CHRISTO Iesu facere hominibus datum est, verùm etiam virtutem & Dei cultum ex philosophia amplectentibus contingere est licitum. Siquidem dignitas tanti meriti non ex Deo nobis, sed à nobismetipsis insit: quo nihil est nostræ imbecillitati incongruentius. ITA SE res habet, inquit, & est illa superba, insolensq; sententia. ET TAMEN ille, inquam, nescio quid spectauit. Non enim reperiebat, quo pacto de Dei iustitia alios sibi deligente, prætereunte alios, seipsum, & cogitationes explicaret suas, nisi merita priora ex parte nostra poneret: sanè parum attendens aliam in summo principe, aliam in datis ab ipso iudicibus iustitiæ, & distributionis rationem existere, quòd illa principis soluta legibus in ignoscendo, & in obligando muneribus ac beneficiis, magis quam in pu-

in puniendo, mercedemq; reddendo cùm præstantior ipsa in sese est, tum principis fama, & maiestate multò dignior, qui quos accipit, quamuis perfidiosos, & improbos non supplicio statim, neque pœna, sed cum beneuolentia, & cum humanitate accipit, facitq; eos ipsi se dedentes sua comitate, eximiaq; bonitate & fideles, & probos: hanc vt dico diuinæ magnitudinis gloriam Pelagius non vidit: quam si vidisset, non omnem illius beneficentiam ad merita nostra contraxisset, neque nos tanquam alteros Deos dantes priùs illi, vt postea reciperemus, quasi exaduersum Deo constituisset: qui si tantopere hanc meritis nostris tanquam ponderibus examinatam Dei iustitiam amplexabatur, misericordiam Dei, qua liberat peccatores, quo in loco relinquebat? An si qui malè meriti de Deo sunt, hi Dei clementia & venia sæpe habentur digni, qui nihil meriti in neutram partem sunt, non eiusdem sæpe liberalitate benignitateque perfruentur? Imò verò ego hoc ampliùs dico eosdem sæpenumero esse, quibus ignoscat Deus, peccataque plurima, & culpas graues condonet, & in quos maxima monumenta conferat & gratiæ, & liberalitatis suæ, hocque esse proprium infinitæ iustitiæ, & bonitatis summi Dei, & quo illius gloria maximè lucet, atque eminet, nisi quidem conuertere se ad Deum, & veniam ab eo petere in partem meriti ponendum est. Quòd si ita est, humanæ leges omnes iniquè latæ sunt, quæ delinquentibus non veniam, quam postulant, sed pœnam, quam merentur, peccato & crimini volunt esse propositam. Verùm nos Pelagium cum sectatoribus suis relinquamus iure à sanctissimis viris fractum, atque conuictum. De illis nunc videamus, qui in contrariam, diuersamque sententiam ita discessere, nihil omnino vt in medio nobis reliquerint, nihil vt potestati nostræ, ne in voluntate quidem ipsa permiserint: sed Deo omnia prorsus ita ferri velint accepta, vt in omnibus, quæ conamur rectè, atque suscipimus, ille primus, ac solus impulsor animi nostri, conuersorque voluntatis sit, vsque eò quidem, vt ipsos primos afflatus cogitationum nostrarum, non à nobis, sed à Deo pelli, & moueri putent. Quæ sanè sententia in maximas item ipsa incidit difficultates: primum, quòd non iustitiã solùm istam in Deo distribuentem cuique, quod cuique conuenit, sed illam etiam liberalitatis, & beneficentiæ gloriam, quam maximè amplexatur, videtur imminuere. Quid enim potest esse in eo beneficio dignitatis, quod casu, non consilio datum esse videatur? Cõsilium autem quod? si in pari prorsus omnium causa, hi sine ratione certa illis præferuntur? At Dei voluntas summa rationum omnium est, fateor, sed summam tamen in Deo, infinitamque rationem aliquid sine ratione facere absurdum est. Non est nostrûm, inquiunt, indagare tam alta, cur alia tot & tanta indagamus,

mus, & quærimus? Estne igitur rectum aliquid in nobis, quod nobismetipsis, ac non Deo ferre debeamus acceptum? nihil earum quidem rerum, in quibus hærere iam meritum, & laus operis potest, aliquos tamen ad eas res voluntatis motus in nostra dicimus esse potestate, alioquin nostri arbitrij libertatem, quam asseris tu idem, quo in loco obtinemus? Quoniam peccare possumus, inquis, & id velle nostrum est, rectè autem velle agere non nostrum, sed ex Deo. Itáne verò liberum tu arbitrium illud vocas, quod ad vnam tantùm partem ita astrictum est, vt in altera iuris nihil omnino, nec facultatis obtineat? Quid autẽ si peccare velle possumus ex nobis, nónne etiam possumus non peccare velle ex eisdem nobis? Aut si id non potest non tam profectò possumus peccare velle quam necessariò peccare volumus. Necessitati porrò quæ lex, aut quæ præscripta pœna est? At enim ex contaminato genere oriundi ipsa iam natura ad interitum facti sumus, vt quos prætermittit, neq; ad se reuocat Deus, ij conquerendi causam non habeant. At ego video in futuro mundi iudicio non ita laturum sententiam CHRISTVM Iesum qui illud iudicium pro patre exercebit aduersus eos, quos est damnaturus, vt ita proferat. Quandoquidem vos ex infecto genere Adæ producti estis, culpamq; & vitiũ parentis vestri contraxistis, ob eam rem vos æternis ignibus cruciandos trado, non ita proferet: Sed quid dicet? Ite maledicti in ignem æternum, qui cùm esurientem me videretis, non pauistis: cùm nudum, non vestiuistis: cùm infirmum, non subleuastis. At hæc non communia generis humani, sed peculiaria singularium hominum sunt peccata, quæ idcirco illis præcipuè tunc exprobrabuntur, vt ne in illo acerbo cruciatu animi, & dolore audeant illi Dei implorare misericordiam, quam aliis ipsi implorantibus denegauerunt. Iam ista horum sententia omnem prorsus ad bonum arbitrij nostri consensum nobis auferentium, nónne omnia videtur reuocare ad necessitatem? nónne bonis mentibus scrupulosa est? nónne extinguit studium vigilandi, & adnitendi? animosque nostros retardat, atque deterret, ne labore, ac diligentia, quoad possumus, contendamus? Quæ etiam, his recentibus hæreticis occasionem præbuit, vt de seruo iam, non ampliùs de libero arbitrio auderent conscribere. Impiè illi hoc quidem, vt pleraq; alia, nec veterum in eo doctorũ pietatem, & sanctitatem, sed sua tantùm religionis omnis euertendæ studia insequentes: veruntamen qui in authoritate sanctissimorum hominu se putent delitescere. At enim multa sunt scripturæ testimonia Deo omnia attribuentis, quib. refragari valde iniquum sit. Ego iniquũ confiteor esse, & refragari scripturæ testimonio, & negare omnia attribui Deo bona oportere: & tamen idẽ ego hoc dico deuitata hac iniquitate non-
nihil

nihil quoque libertati nostri arbitrij loci, ac muneris reliquum esse. Verum quæ sunt ista tamen scripturæ testimonia, quibus necessario assentiri debeamus? In Euangelio, inquiunt, CHRISTI est discipulos alloquentis: Non me vos elegistis, sed ego elegi vos. Et alibi: Nemo potest venire ad me, nisi pater meus traxerit eum. Et, Vobis datum est nosse regnum Dei, cæteris in parabolis, quæ omnia, & alia item multa declarant donum Dei esse, quicquid in nobis ad Deum rite conuersum est, quod nos pie, planeq; confitemur. Nam & electio nostra ex DEO est, siquidem ante ille nos elegit, quam in natura editi essemus, & applicatio ad CHRISTVM, cognitioq; regni cœlestis, & beatissimæ vitæ assequendæ spes dona DEI nobis sunt, & ea quidem primaria, & maxima, sed tamen illa nobis collata volentibus. At nos non elegimus, sed fuimus electi, nempe volentes, siue in præsentia tunc cum fuit facta electio, siue iamdiu si illa facta est ante mundi secula, quoniam in ea futuri voluntate præcogniti fuimus, vt pareremus vocati, quos enim præcognouit, hos prædiffiniuit. Et quanto planior, ac solutior Pauli ista deductio est, ipsa etiam erga nos beneficia, & decretum, deliberationemque summi Dei ad præcognitionem in eo futurorum reuocantis, cum quo conueniens caput Apostolorum Petrus, electos hos eosdem vocat secundum præcognitionem Dei patris in sanctificatione spiritus. Quid ergo, quod ex æterno tempore is deliberat, & eligit, causáne est in nobis, qui id merituri tanto post sumus? minime, neque vllum nostrum electionem DEI de nobis prouocat meritum, sed causa diuini illius constituti, ipsius est DEI præcognitio. Quid porrò præcognoscit? futuros nos ministros sui glorificandi nominis, non virtute nostra idoneos, non meritis, non ingenij, aut animi facultatibus, quæ in nobis nullæ non a Deo sunt, siue illæ communi, siue proprio beneficio nobis datæ, sed eo vno aptos, aut vt planius etiam loquar, accommodos, quod vnum in nobis situm est, inductione animi videlicet ad non aspernandum, neq; repudiandum mandata, & vocationes summi Dei. Hoc præcognito in nobis, quod faciles ductu erimus, tum Deus sapienter vna, ac liberaliter bonum suum omnibus impertire cupiens, diuinorum suorum beneficiorum iam inde de principio nos digna constituit fore receptacula: nec tamen propterea in nobis meritum gratiam Dei anteuenit, sicut nec solum quidem, aut area ipsa sola accommodatione sui vim habet vllam promerendi, nisi abuti vocabulo velimus, vt ædificiũ in ea nobile extruatur. Sed illa tota est architecti, ædificatorisq; deliberatio, cuius prouidentia, atque cura, & aptatur etiã magis solũ, commodiusq; fit, & ipsa ædificatio cõstituitur, atq; suscipitur: sic nostrum credere simplex illud & inchoatum, quo ad obediendum Deo incipimus inclinari, non cõtinuò

mere-

mereri est: sed tunc meremur, cum firmati iam in bona voluntate ab ipso Deo, & in ipsius cognitionem, amoremque traducti, omnia ex illo, & propter illum agimus. At enim ista animi inductio voluntas quædam est, quam voluntatem necessario antecedit cogitatio. Sed ne sumus quidem idonei cogitare aliquid ex nobis, vt ipsemet Apostolus Paulus attestatur scribens ad Corinthios. Non (inquit) quòd idonei sumus à nobis ipsis cogitare aliquid tanquam ex nobis, sed hoc totum, quod idonei habemur, ex Deo est. Quare si nec cogitare quicquam possumus nisi ex Deo, ne velle quidem quicquam sine eodem Deo possumus. Ad quod dicendum est verba ista Pauli aliam quandam spirare, deferreque sententiam, quàm eam, quæ ab hisce intenta est. Non enim in illis de ipsa qualibet cogitatione sermo ita est, vt insistat Paulus, & commoretur in ea, sed de ipsis cogitandis operibus intelligit egregijs, & mirabilibus, & ad illustrandam gloriam Dei magnificis, quæ non nauare modo quisquam, sed ne cogitare quidem, nisi ex ipso Deo idoneus est. Non enim ista huiusmodi cogitatio inchoata, & rudis inceptio quædam est, animi etiam nunc molientis primos illos motus inclinationis ad Deum, & voluntatis suæ, sed cogitatio sapiens, atque magna maximarum simul, sanctissimarumque rerum & suscipiendarum, & administrandarum, quas res fatetur ne idoneum quidem se esse, vt existimet à se esse profectas, hoc est non se existimare idoneum authorem illarum esse. Sed, ita enim sequitur, idoneitas nostra ex Deo est, idoneitas repetit, & non, cogitatio, quæ sit ex Deo. Quæ autem ista idoneitas? qui idoneos ministros nos fecit, inquit, noui testamenti, vt facultatem & virtutem noui testamenti prædicandi, atque publicandi à Deo se totam accepisse confiteatur. Quem Pauli sensum, qui illum locum accuratius legent, facile intelligentia consequentur. Sed est locus difficilior, in quo Paulus ad Philippenses scribens, sic loquitur: Dilecti mei sicut semper auscultauistis, non in præsentia mea solum, sed multo magis in absentia cum metu, & tremore vestram ipsorum salutem procurate. Deus enim est operans in vobis & velle, & agere pro bona voluntate, vt etiam velle nostrum appareat esse a Deo, quod nos confitemur in illis voluntatibus, quæ ad præclara Dei opera agenda incensæ, & paratæ sunt. Nihil enim perfectum esse à nobis potest. Sed nostra sunt initia, & cogitandi, & volendi. Atque ita nostra, vt magnam quoque partem in illis obtineat Deus. Ipsum enim necessariò propositum nobis habemus, cum ipsum volumus, & cogitamus, vt sit ipse prius nostrarum cogitationum, voluntatisque inuitamentum, ad quem cum inclinauerimus, quod bonum propositum in nobis vocat Paulus, velle deinde, & operari ex illo bono proposito perfectius à Deo nobis est cum ipsius ope, & subsidio ad recte agendum, constanter-

stanterque volendum,& fulciamur,& promoueamur. Reliqua est obiectio. Cum nihil omnino in rerum natura, nisi per Deum, & ex Deo fit, quoniã nulla res est, cuius rei hoc ipsum, quòd est, non proficiscatur à Deo, ne velle quidem ipsum, & cogitare in actum egredi potest, nisi author voluntatis, & cogitationis sit Deus, quod vt ita esse concedamus, sine Deo etenim nulla omnino res est, illa tamen Dei adsistentia, vt sic loquar, & concomitatio in rebus quæ sunt, non rationem causæ impellentis, sed tanquam fulturam, & subsidium rei existentis in se habet. Nos vero cum quærimus vtrum velle sit à nobis, an à Deo, id ita quærimus, vt non voluntásne nostra in Deo nitatur, atque consistat, sed an ab ipso tantum Deo in nobis ea moueatur, nosque nullas nostras partes ad volendum afferamus, cupiamus inuestigare, atque nosse. Qui si nihil omnino ex nobis ad bonas cogitationes, & sancta consilia afferimus, neque illam primam saltem inductionem animi, quæ quasi cardo quidam voluntatis est, huc vel illuc se voluẽtis in nostra habemus potestate, liberi profectò arbitrij non sumus, sed nos pro inanimi, aut certe pro experte rationis instrumento ad suos vsus adhibet Deus, eaque item ratione, nulla est in nobis ratio promerendi. Sin autem idcirco quòd nos nostrum velle, & parere Dei constituto imperioque subijcimus, omnis bona, & sancta actio in nobis producitur à Deo, cuncta quidem illius actionis gloria, & omnis virtus, & omne meritum planè ex Deo est. Sed quod nisi obedientiam nos nostræ voluntatis, tanquam staminis filum diuinæ contexendi prudentiæ subiunctam teneamus, hæsurum in nobis non sit. Cuius rei signum maximum, quod in medio cursu rerum bene gerendarum auerti retro, & resilire possimus. Quod si possumus resilire, possumus etiam non resilire, & aut est vtrunque in nostra potestate, aut non tam arbitrio libero, quàm necessitate resiliemus. Quod si hoc ipsum, quod nolumus resilire, vel quod volumus in obedientia perstare (vnum enim atque idem vtrunque est) nequaquam à nobis, sed à Deo tantum est, cum sine pœnitentia sint dona, & vocationes Dei, vt alio loco scriptura ait, quì fieri poterit, vt qui semel fuerit in bonam voluntatem inductus, resiliat postea, retroque se conuertat, nisi Deũ pœniteat vocationis suæ, quod iam existimare est nefas? Est igitur aliqua nostra in actionibus rectis cum Deo vnà cooperatio, minima quidem ad agendum partem ipsa conferens, verum aliquam tamen. Quemadmodum Paulus ad Corinthios: Abundantius, quàm omnes illi, laboraui, non autem ego, sed gratia Dei mecum, inquit. Et Petrus: Ideo fratres studete firmam vestram vocationem, & benedictionem efficere, hoc est, estote in obediendo constantes. Et cum legitur: Dedit eis potestatem filios Dei fieri, his qui credunt in nomine eius. Dedit eis potestatem vt fierent, inquit,

inquit, non statim fecit filios, quoniam ab eorum parte credulitatem, & voluntatem requirebat. Aut cum dicebat CHRISTVS, Fides tua te saluum fecit, quod mulieri dictum importunius instanti, quam præsertim initio dominus repellebat. Et, Si potes credere, omnia possibilia credenti, cum statim clamans pueri pater cum lachrymis, Credo domine, inquit, subueni incredulitati meæ. Et cum cæcitati eorum, qui non credebant, in synagoga irascebatur. Et cum dicebat, Qui sermones meos audit, & credit mittenti me. Et, Qui vult venire post me. Et, Si vis saluus fieri. Et cum paterno illo cordis affectu super Hierusalem fleuit. Cum si ciuitas illa ad credendum nullas suas partes allatura erat, non tam flere super illam opus fuit, quàm vt crederet imperare. Et ad Thessalonicenses Paulus, Dignetur vos vocatione Deus noster, & impleat omne propositum bonitatis, id est, quod bene proponitis perficiat, & impleat in vobis. Quanquam de libertate arbitrij, ac motu nostræ voluntatis in nobis posito, neque certius afferre exemplum, quàm de ipso Adam possumus, qui cum nondum filius iræ esset, neque naturæ vitio ad malum impelleretur, vita tamen sibi morteque proposita in deteriorem volens partem se demisit. Neque authoritatem illustriorem, quàm Salomonis, qui in Prouerbijs, Hominem, inquit, à Deo fuisse relictum in manu consilij sui. Et quod euidentius adiungit, Seruaturum illum mandata, si voluerit. Et item, Apposita fore illi ignem, & aquam, vitamque, & mortem ante oculos, & vtrum volet, atque vtro manus tendet, id illi iri datum. Et item, Hominis sunt præparationes cordis, & à Domino est responsio linguæ, moxque adiungit, Verte ad Dominum opera tua, & confirmabuntur cogitationes tuæ, magisque item perspicue: Cor hominis cogitabit viam suam, Dominus autem diriget gressus eius. Iam præter dicta, & testimonia scripturæ, quæ plurima sunt, ipse mos, ordoque catholicæ Ecclesiæ nónne aliquid esse à nobis, & ex voluntate nostra indicat? Quid enim aliud cohortationes, quid præcepta, quid minæ, quid obtestationes superiorum, & authoritatem habentium, aut doctorum etiam nostrorum sibi volunt, nisi vt nos tanquam voluntatis nostræ dominos in meliorem, & sanctiorem conuertant partem? aut quem alium ad finem CHRISTVS Iesus carnem hominis assumpsit docendoque, & conuiuendo in mundo est diuersatus: Labores, ærumnas, ludibriaque pertulit: morte, & cruce affici se passus est, ac nihilominus humilitatem illam, patientiamque suam mirandis illis diuinitatis operibus interdum distinxit, nisi vt commonefaciendo, & rectum in cœlum iter commõstrando, hominum voluntates ad se alliceret, & per se in Deo patre collocaret? quæ si per se moueri, nisi eo iubente non poterant, cur per tot anfractus operum & laborum, ac non voce ipsa,

iussu-

iussuque diuino mundi conuersio protinus ad Deum facta est? Verum vt aliquando finem faciamus disputandi, atq; id concludamus, quod nobis videtur æquum, confiteamur illud primum omne bonum in nobis ex Deo esse. Nec tantũ cõmune hoc, & natura omnib. datum, quòd mẽtis, & rationis participes facti sumus totq; præterea instrumentis, ad nostrũ munus obeundum ab ipso Deo locupletati, atq; ornati, hæc enim diuina esse prorsus in nobis beneficia nemo vel mediocriter sapiens dubitauit vnquam, sed de his in præsentia non agimus, de illis loquimur bonis, quæ post exortum, & constitutionem nostri à nostræ arbitrio voluntatis proficiscuntur, vt hoc velimus potius, quàm illud, huic magis consilio, quam illi acquiescamus, hoc enim proprium iam esse vniuscuiusq; opus, propria animi inductio, quæ si ad Deum, & Dei partes se dediderit, in illo genere bonorum constituitur à nobis, quæ sola vere sunt, & in sacris literis appellantur bona, in quibus diserte sanè, vereq; dicitur, omne bonum nobis à Deo esse, vt non solum actio, neq; voluntas, consiliumq; duntaxat, verum prima etiam illa cogitationis commotio, si ad sanctitatem, & fidem se conuertat, ex Deo nobis moueatur, & insit, verum alio, atq; alio modo. Nam cũ Deus dupliciter causa bonarum rerum sit, vel vt effector, & ipse agens, vel vt finis, resq; desiderata, priore quidem modo quicquid facit Deus, ipsius est actio, & opus eius proprium, nihilq; eò nos a nostra parte afferimus, qua ratione, per voluntatem, & constitutum omnipotentis Dei, quicquid est in nobis perfectũ, & constans in amore erga ipsum, & in rebus asperis pro ipso perferendis, prosperisq; temperãdis, quicquid firmitatis in bono proposito, quicquid fidei rectæq; religionis obtinemus, id totum à Deo nobis authore ita datur, vt agnoscere debeamus nos facultatibus nostris eò aspirare non potuisse, nisi Deus nos in illa gratia, & gloria ipse suis penè manibus collocauisset. Atq; hæc prædiffinitio est, & vocatio à Deo, & glorificatio nostra. Sic n. ab eo electi ante constitutionem mundi fuimus, vt per illum, & ex illo omnem diuinorum bonorũ copiam suo ipsius solo beneficio non meritis vllis nostris ante euntib. habituri essemus. Verũ qua Deus finalis rerum causa est, & ad eum, vt ad summum bonum mentes nostræ mouentur, nostra hactenus voluntas, & cogitatio, & prima illa atq; inchoata actionum nostrarum consilia ex Deo quoq; ita sunt, vt nihilominus libera sit nobis facultas illum appetẽdi, aut auersandi. Non enim tunc vt mouens, atq; impellens, author ipse est, & principium vniuersum nostræ voluntatis, sed vt appetitus: & desideratus. Magnum quidem tum quoq; momentũ afferens ad inclinandum nos, atq; alliciendum, veruntamen vim non adhibens, quin possimus diuertere in partem aliam, atque deflectere, neque ita imperãs, vt sit necessariò nobis parendũ, sed vella

nostrum

nostrum in nobis tunc est. Itaque adduci, & attrahi nos permittimus, si tamen volumus. Ex quo apparere iam arbitror, quæ sit huius difficillimæ quæstionis non improbanda solutio, quæ idcirco tot doctorum mentes impeditas adhuc tenuit, quod hanc finalem causam in Deo cum agente illa, atque efficiente in vnum miscuerunt, neque distinguere inter se, & separare sunt conati. Nos vero prædicamus, Deum esse in nobis omnium bonorum causam etiam voluntatum, primarumque cogitationum, sed si qua sunt in nobis perfectiora, longiusque progressa bona, tota ea à Deo prorsus nobis existere, neque esse in illis quicquam in quo nobis assentari, aut ad partes id nostras dedere debeamus. Principia vero bonarum cogitationum, & voluntatum ex Deo ita existere, vt nostri quoque tamen arbitrij illa sint, vt cum ad ipsum tanquam expetendum, ac exoptabile bonum nosmetipsos sponte vertimus, magnam quidem vim in eo, illiciumque nos trahendi inueniamus, sed quo tamen libertas animi nostri non constringatur. Quamobrem demus illius omnipotenti nomini debitam gloriã, ac subijciamus illi corda nostra, totosque nos aptos ex eo pendere ita intelligamus, vt vitia quidem nostra sint: omne autem bonum, & omnis virtus, & omnis apta ad promerendum actio, ex illo tota sit, nullamque nostram partem in sese habeat, quicquid autem libera voluntate cogitamus atque suscipimus, id solum ita nostrum, vt magnas eius quoque partes Deo attribuamus, vt aut ab eo, aut non sine eo omnia nobis bona, etiam bonorum initia constare sit necesse. Intelligo, Iulius inquit, & vere mihi antea hallucinanti in hac quæstione ardua, & difficili nunc primum datur aliquid cernere, in quo oculus mentis meæ conquiescat. Video enim hanc distinctionem tuam ita conseruare Deo suam gloriam incolumem, vt tamen nobis nostri libertatem arbitrij non auferat, & si illud quoque intelligo voluntatis huius nostræ Deũ cum ei libeat, non modo illicium, & inuitamentum, vt finem, sed etiam vt mouentem, & impellentem dominum esse, quod est in Paulo nostro patefactum, quem inuitum & reluctantem per vim traxit Deus, ad cognitionem sui. Atque ista quidem voluntatum & cogitationum principia voluẽtia se cum amore ad finem Deũ, & se tanquam stamen vt tu modo dicebas, illius sapientiæ, operationique subijcientia, nimirum illa sunt, quibus à Deo in futuris sanctis tanto ante præcognitis fit iudicium ab eo, & deliberatio hos seligendi, sibique reseruandi, in quibus, & per quos suam omnipotentem gloriam in cæteros postea demonstraret, quæ iam electio, & prædestinatio causa deinceps est, non vt finis, & appetitum, sed vt agens ipsa, atque efficiens, vt tot in ipsis electis diuina beneficia eluceant. Verum reliqua etiam apud me nonnulla, de hac ipsa prædestinatione, seu prædiffinitione dubitatio est. Num

hi sic

hi sic electi, & diffiniti ab ipso Deo peccare postea possint, & sese à Deo, & ab illius amore auertere? Si enim possunt, quęnam est prędestinatio? Si non possunt, quò abijt tam subito conditionis nostræ infirmitas? aut quid isti mereri iam præmij, aut mercedis queunt, si nequaquam ex se, sed ex Deo in bonis, & sanctis operib. continentur? Peccare possunt, inquam, Iuli, nec imbecillitatis humanæ cõditio ad impatibilem firmitatem in illis conuersa est, atq; adeo etiam peccant, & peccabunt. Quis enim est vsq; eò in cœlum oculis animoq; intentus, qui si pedibus per terram ambulet, non offendat aliquando in aliquem lapidem? Veruntamen illis sua peccata non vsq; eò valebunt, vt ad interitum eos, & cum Deo inimicitiam deducant, semperq; ratum erit, quod à Deo de illis fuerit diffinitum. Atq; ipsi quidem ex sese, suaq; impotentia, & labi, & ruere, & pessum ire penitus possunt: neq; vt non possint, operabitur in illis Deus, neq; efficiet, vt sint ipsi ex seipsis impeccabiles, verum ipse excubijs illos custodiens suis, & quæ ad deijciendos illos idonea essent, sua potestate propulsans, vimque, & impetum frangens venientium tutabitur assidue electos suos, & sinet quidem eos interdũ labi, vt suæ infirmitatis admoniti Dei in se gratiã maiore amore cõplectantur: capi autẽ, & obrui, ab seq; abduci nunquam sinet. Sic n. scriptum est: Qui habitat in adiutorio altissimi in protectione Dei cœli commorabitur. Et de Dauid suo Deus, Inueni Dauid seruum meum, oleo sancto meo vnxi eũ, manus enim mea auxiliabitur ei, nihil proficiet inimicus in eo, & filius iniquitatis non nocebit ei. Quid ita vero non nocebit, cum & is sit Dauid, cui possit noceri? Quoniam manus mea, inquit, opitulabitur ei. Et ad Abraam Deus, Ne timeas Abraam, ego clypeum ante te gero. In Euangelio etiam, quà dominus de Antichristo verba faciens, eius aduentum, operaq; prædicit, fraudis plena & impietatis, tot illum signis asserturum potentiam, & authoritatem suam exponit, vt si fieri possit, erraturi etiam sint electi, tanquam illi quidem per se errare possint, sed à Deo custodiantur. Quo etiam minus hi ferendi sunt, qui ad libidines, & intẽperantiam suam omnia referentes, quo ijs solutiore animo indulgeant, dictitare soliti sunt, si pręuiderit eos Deus esse damnandos, quoniam effugere Dei præscientiam non queunt, velle sese interim his mundanis voluptatib. perfrui, ne in vtroq; seculo incommoda, & mala perpeti cogantur, quasi vero non ista horum oratio factis comprobata ipsorum damnationis causa sit, aut quicquam illorum ad interitum præuidentia Dei afferat, prçter solam cognitionem. Sed hæc quæ in scholis quotidie disputantur, prætermittenda nobis sunt. De meritis dicendũ, cum nulla sit hominis virtus, quæ sua vi niti, aut tam altè aspirare ad cœli præmium possit, necesse esse Deũ eundem, ad quẽ tendatur, tendentibus ad-

iutorem,& ducem ad semetipsum inueniendum, potiendumque existere. Nunc ad ipsam verborum Pauli expositionem reuertamur, qui confirmare illud volens, quod ante præmiserat, omnia diligentibus Deum cooperari in bonum, rationem dicti sui totam ita à Deo, & deliberatione Dei deducit, vt nescio quid paruulum nobis tamen relinquat, quod est in principio positum tanquam fundamentum,& solum ad sustinenda Dei dona. Quoniam quos præcognouit,inquit,hos & prædiffiniuit, vt appareat aliquid nostri in nobis à Deo præcognitum, in quo ipse suum opus beneficentiæ collocaturus iam inde à seculorum initio sic decernat,& statuat,atque hæc ambo ante omnia tempora. Mox autem in tempore, Quos autem prædiffiniuit, hos & vocauit, & quos vocauit, hos & iustificauit. Ecce primum Dei in nobis quod appareat beneficium, & prima gratia ipsa iustificatio, per quam digni a Deo, iam deinde efficimur, qui ipsius gloriam mereri debeamus. Itaque subiungit statim: Quos autem iustificauit, hos & glorificauit. Non enim talem gloriam, nisi iustitiæ merito nobis vindicamus. Porro ipsa iustitia Dei donum est, ergo omne meritum ex Dei munere obtinemus. Quis ergo dubitabit,cum hæc ita sint, quin omnia Deum diligentibus coopitulentur in bonum? etenim si Deus pro nobis, quis contra nos? si ipse defensor, quis oppugnator noster erit? Aut si etiam oppugnabimur, quid contra diuinam omnipotentem defensionem humana,& fragilis poterit oppugnatio? Atque vt quod dixit, de electione, & glorificatione nostra, quam adhuc in spe obtinemus,ex ijs,quæ iam accepimus,confirmet,sic argumentum interrogando facit.

Qui vtique proprii filii parcus non fuit, sed pro nobis omnibus tradidit illum, quomodo non & cum ipso omnia nobis largietur?

QVI in re summa,& sibi omnium charissima prolixe, & largiter liberalis erga nos Deus fuit, cum vnigenitum filium suũ tradidit pro nobis in hanc humanam infirmitatem & mortem, is quòd sibi quicquam residui faciat, quod nobis non cõmunicet, nequaquam est existimandus,sed maxima concessa re etiam ea, quę minora sunt, quę illud filij donũ primarium consequuntur, nobis libenter est donaturus. Qui n. filium dat, amore nostri inductus, etiam filij gloriam dabit, etiam nos pro filijs diliget, & paternam erga nos capiet voluntatem, qua hæredes nos faciet cœlestium omnium suorum, immortaliumque bonorum.

Quis criminabitur electos Dei? Deus est iustificans. Quis erit condemnans? Christus mortuus, magis autem & suscitatus, qui

& est

& est in dextera Dei, qui & intercedit pro nobis. Quis nos separabit à dilectione Dei?

Hoc ideo dictũ est, quoniã magna erat inter multos admiratio, quidnam sibi isti nouæ religionis introductores vellent, & suspicio quędam eiusmodi ducta ex communibus hominum malitijs, & cupiditatibus, aliquid eos sibi quærere lucri, & authoritatis, quod fermè nouantibus res solet esse propositum, tum autem illa magicæ superstitionis inuidia, de qua heri in nostri sermonis exordio diximus, Christianum nomen exoriens grauiter afflixit. Quibus rebus fiebat, vt qui verbum fidei alioquin non aspernabantur, ad profitendam tamen eam redderetur tardiores, vel iam professam, cum pudore quodam dissimulare conarentur. Quorũ timiditati ista Pauli libertas, & vis animi ardens in Deum, atq; illius amore inflammata mens alacritatem, & fiduciam addit, quasi ita arguat. Electi à Deo fuimus, & in eius iustitiam gloriamque vocati, huiusq; ipsius spei firmitatem ex ijs, quæ iam ab eo nobis tradita sunt, obtinemus. Qui enim proprium suum, vnigenumq; Filium largitus nobis est, quo pacto non largietur cætera, quæ à tanto illius erga nos amore expectanda sunt? & nos inepto pudore quodam, metuq; ignominiæ apud imperitos, à prędicando palam ipsius Dei nomine, & apud omnes glorificando absistemus? detrahant qui volunt de nobis licet, & grauium criminum nos insimulent, nonnullorum etiam commissorum ante forsitan & patratorum, quid nobis obest vllius iam criminatio? Illa nempe peccata baptismo, & fide erga Deum abluta sunt. Deus est, qui nos iustos facit, & qui taleis nos esse iudicat. Quis alius nos iam condemnat? non moueamur vllius insimulatione, non deterreamur ignominia, quin hunc primum gratiæ Deo habendæ actum, & hanc primam vocem testem nostræ vicissim erga illum beneuolentiæ mittamus, vt palam, & libere ipsius sanctum nomẽ profiteamur, multa sunt fortassis proposita pericula, CHRISTVM annunciantibus, verum ea metuere non est amoris. Ille mortuus est pro nobis, in quo est absolutio à criminibus nostra, vt iam insimulatores contemnere debeamus, ille etiam magis nobis exurrexit, in quo nos sumus à Deo iustificati, ad iustitiam quippe cum illo exurreximus. Ille sedet in dextera Dei, quam eandem gloriam adituros nos confidimus. Ille apud Deum interuenit, & instat pro nobis, vt stabilis & firma sit electio nostra, & ipsius Dei de nobis prædiffinitio, & cum hæc ita sint, taménne erit quicquam, quod scrupulum nobis aliquem, dubitationémue afferat, quasi diuelli possimus ab amore omnipotentis Dei? & quidnam erit istud: Sic enim ista profert Paulus, tanquam correptus numine, & totus igne diuini amoris sit flagrans.

Afflictio? an angustia? an persecutio? an fames? an nuditas? an periculum? an gladius? quemadmodum scriptum est: Quoniam propter te in mortem tradimur tota die, reputati sumus velut oues occisionis. Sed in his omnibus superuincimus per eum, qui dilexit nos. Confisus enim sum, quòd neque mors, neque vita, neque angeli, neque principatus, neque potestates, neque instantia, neque futura, neque altitudo, neque profunditas, neque vlla condita res alia poterit nos separare à dilectione Dei, quæ in Christo Iesu Domino nostro.

HÆC est firmitas à Deo electorum, & prędiffinitorum inuicta, atque constans, in omni rerum humanarum turbine, vt vi nulla conuelli, neque prosterni possit, quæ tota ipsa in Dei amore statuta est, in Dei amore, inquam, inter ipsum, & nos mutuo. Sic enim semper intelligendum est, cum in veris, sanctisque amoribus alter sine altero amor esse non possit, quanquam hoc præcipuum fit in Deo, cum, sicut alio loco à nobis dictum est, eodem Spiritu sancto, qui est Dei amor, in cordibus nostris inhabitante, & ipsius amorem Dei erga nos sentimus, & ipsi erga Deum amore conflagramus, vt ab illius amore tamen amor noster exoriatur. Quocunque igitur loco de Dei amore in Paulo scriptum est, ita vti ambiguum videatur, de vtro sit intelligendum, de vtroque accipiatur, quando ambo ex eodem fonte, & ex vno Spiritu sancto sunt profecti. Atque hic quidem Paulus non multitudinem solum malorum commemorat, quæ nos à Deo videantur posse separare, neque separant tamen, sed in eo etiam magis confirmant, hoc enim est, quod ait: Sed in omnibus his superuincimus, per eum, qui dilexit nos, qui sic amore nostri inductus, & quia nos amauit, constituit, & prædiffiniuit, vt essemus ab eo omnino inseparabiles: hoc est enim superuincere, non modo non diuelli, sed magis etiam cum DEO, ex incommodis conglutinari. Non solum inquam calamitates, & pericula, & angustiæ, atque ipse gladius, quod omnium extremum est, de quo in psalmo XLIII. dictum, quòd propter te necamur omni die, reputati sumus vt oues occisionis, non distrahunt nos à Deo, neque auertunt, sed neque alia vlla vis, aut potestas, siue illa humana, siue cœlestis sit, siue etiam tempus ipsum futurum, aut præsens, siue quæ supra sunt, siue quæ infra, siue tota hæc mundi creatio, quam videmus, siue pręter hanc aliqua præterea vlla sit: confido, inquit, quòd nihil horum vnquam poterit nos seiungere ab amore DEI, quem in CHRISTO Iesu Domino nostro gerimus, quòd ideo addit in CHRISTO Iesu Domino nostro, quoniam sicut in ipso Deus nos elegit, & prædiffiniuit maiori fratri nostro, & spiritualis

familiæ

familiæ principi futuros comites, atq; in eodem ipso, & per eundem amoris sui documenta nobis maxima tribuit: sic nos in ipso eodem CHRISTO IESV, & gratiam Deo habemus, & amorem eius agnoscimus, & Deum ipsi quoque vicissim diligimus, atque hæc Apostoli tot rerum aggregatio, quarum vis, & multitudo non tamen diuellere nos potest à beneuolentia, & coniunctione summi Dei, quasi mentis impetu quodam & excessu facta est, ad eum finem, vt demonstraret, quanta sit stabilitas diuinorum decretorum. Nam quòd angeli & principatus, aliíque illi spiritus cœlestes studeant nos separare à summo Deo, ne cogitare quidem fas est, sed quòd ne possint quidem, si id studeant, verissime est dictum. Nulla enim omnino creatio creatoris consilio, vel tantulum moræ affert, nedum vt queat diuina consilia frangere, aut peruertere. Et in hoc percursu tantarum rerum id à Paulo est quæsitum, vt probet omnia diligentibus Deum cooperari in bonum, æternaque Dei decreta sanctos suos eligentis & diffinientis immutabilia semper esse, illiusque constituti, & decreti, quo quia à Deo in iustitiam, & gloriam selectus est, amorem semper ministrum, & conciliatorem existere, qui & Deum fecit, vt is nos sibi deligeret, & facit nos vt propter ipsum cætera omnia paruipendenda esse existimemus. Multis igitur, & præclaris habitis sermonibus, in quibus de fidei CHRISTI virtute & veritate est dictum, transit rursus ad Iudæos, & arguendos, & consolandos.

Veritatem dico in CHRISTO, *non mentior, attestante mihi conscientia mea in spiritu sancto, quòd mœror mihi est magnus, & assidua lamentatio cordi meo. Optarim enim egomet anathema esse à* CHRISTO *pro fratribus meis, cognatis meis secundum carnem, quicunque sunt Israelitæ, quorum est adoptio, & gloria, & testamenta, & legislatio, & cerimoniæ, & promissiones, quorum sunt patres, & ex quibus est* CHRISTVS, *quantum ad carnem, qui est in omnibus Deus benedictus in secula. Amen.*

CVM proxime amoris sui erga Deum Paulus indicia maxima exposuisset, vt quem ab illo nulla vis, nulla potestas, nullum incommodum posset auertere, nunc suæ quoque in proximum beneuolentiæ, & charitatis ingens testimonium affert planè illud retinens, quod est in vtraq; scriptura, & laudatum, & præceptum, vt amet quisq; proximum suum sicut seipsum. Et ad Iudæos quidem consanguineos, & fratres suos sermonem habiturus, eorumque duritiem, per quam ad CHRISTVM conferre se renuebant, & ex lege veteri in fidem nouam migrare argumentis, & te-

stimonijs ipsorummet scripturæ refutaturus, præmunit sibi de principio aditum, & viam, quò ad illos coarguendos mollius, & minore illorum cum offensione accedat, habeatque animos ad audiendum paratiores. Et quoniam Romæ credentium Ecclesia ex vtroque genere constabat, & Iudæorum, & gentium ad communem illum cœtum scribens omnibus significat, quanto ipse amore, quo studio procurandæ, atque optandæ salutis feratur, & moueatur erga cognatos suos. In quo & prudentia Pauli ita postulabat, vt faceret illos ad discendum promiores, quando quod optimo animo fit, maiorem ad persuadendum affert vim minusque etiam si displiceat, conturbat. Et reuera sic se res habebat, vt in maximo ipse dolore, mœroreq. esset, quòd videret genus suum à summo illo bono, quod ostentatum illi, & propositum imprimis erat, pertinacia quadam duritiaque animi, & errore mentis abalienatum esse, quem suum animi dolorem magnis testibus confirmat CHRISTO, & conscientia, & spiritu sancto. Ac CHRISTVM quidem vt Deum testem aduocat. Veritatem dico in CHRISTO, sic enim vsurpatur in communi more loquendi. Veritatem in Deo loquor, quod est testem meæ veritatis facio Deum, in quo attestatur mihi conscientia mea, neque ea conscientia, quæ alicui meæ affectioni aut odio, aut amori præbeat testimonium, in quibus animi perturbationibus sæpe accidit, vt etiam si se errare conscientia ipsa non putet, nihilominus tamen erret. Sed ea conscientia, quæ in spiritu sancto veritatis testis est, quæ Deum sibi propositum, & illum sanctum, verumque amorem fraternæ erga proximum charitatis adiunctum habet. Quod porro verum est istud, quod tanta Paule confirmatione præmunis? Quod, inquit, mœror mihi est magnus, & assidua lamentatio cordi meo propter fratres meos, hoc enim adijciendum est, vt plenum sensum habeamus. Deinde addit: Optauerim enim abdicari ipse à CHRISTO quò illi reciperentur, hoc enim est anathema esse à CHRISTO. Aliud enim est, Deo esse anathema, quod consecratum, & dicatum Deo est, aliud a Deo anathema, quod est è sacro, & religioso eiectum, quo vocabulo etiam nunc in ijs, qui è consortio fidelium eijciuntur, Ecclesia vtitur. Ast vbi tuus ille amor erga CHRISTVM Paule, cui omnia modo posteriora longe ducebas, in quo solo inhærebas, à quo nec vitam, nec mortem, nec cœlum, nec terram, nec præsentia, nec futura posse te abstrahere, tanta cum fide, & asseueratione profitebare? nisi quod rem eiusmodi postulabas, quæ in illo dolore animi, & nube mœrentium cogitationum, quas pro fratribus suscipiebas tuis, syncero quidem te hoc corde optare compellebat, vt diuellerere à Deo & CHRISTO, fratrum tuorum causa: sed eo magis postulatio illa ad Deum te, & ad CHRI-

STVM

STVM arcte constringebat. Postulabas enim, non commodum aliquod tuum, quod seorsum à Deo tibi velles adesse, sed maiorem, & celebratiorem postulabat Dei gloriam, fratresque tuos saluos, atque incolumes cupiebas, in quo sane euidentior Dei apparuisset gloria, si ad veram fidem omnes illi perducti essent. Illi enim primi à Deo fuerant filij appellati, illi in eam gloriam vocati, vt gens sancta soli, & populus electus, & Dei hæreditas esse censerentur: illorum erant pactiones, & testamenta Dei, vtraq; nimirum, & primum vetus illud, quo terræ illis data est, & istud secundum, quo cœli eisdem possessio est promissa. Illis data lex, & quemadmodum Deum colere rite deberent, cerimoniæ veteris religionis traditæ, & factæ promissiones ab summo Deo in eorum patribus, qui cuncti ex illo genere extiterunt: ex quo etiam genere denique fuit CHRISTVS, quantum ad carnem attinet, qui quod ex Deo est, ipse Deus est benedictus in omne seculum. Hi ergo quibus spes tot bonorum fuerat ostentata, & ex quibus, eorumque ex scripturis, & patribus fides CHRISTI nacta primum authoritatem, maioribus deinde ex se, ac illustrioribus signis virtutum, & miraculorum, & sanctissimorum morum in toto terrarum orbe coruscabat, cum ipsi ad fidem minus prompte accederent, neque sibi facilè illam persuaderi sinerent, obicem quendam, & offendiculum ponebant in ipso limine credendi, quod adeuntibus afferret hæsitationem. Dubitabant enim nonnulli, & insistebant, cum illos ipsos, qui festinare, & ingredi, & scire ista maximè deberent, intuerentur dubitantes, atque ita nomini sancto Dei, & libero processui illius gloriæ impedimentum quoddam afferebatur. Ergo idem Dei amor, qui Paulum totum rapuerat ad sese, qui nusquam eum alibi veram rationem boni sui ponere permittebat, adigebat eiusdem animum Pauli magnitudine quadam inauditi amoris, vt id interdum optaret, quod est vnum omnium maximè contrarium amori. Nihil enim magis optat is, qui amat, quàm vt mutuò ametur. At tantum Paulus in amando Deum progressus fuerat, vt pro illius magnificatione gloriæ passurus videretur æquo animo, se ab eo non redamari, & tamen quod optabat, extra omne periculum optabat. Nam vt laqueorum natura, & comprehensio eiusmodi est, vt quo effugere magis coneris, hoc illigatus arctius teneare, sic quicquid propter amorem fit, etiam si videatur ex amore velle elabi, in ipso amore tamen fit id constantius. Quid autem reuera, num hoc Paulus optabat, excidere ipse ex amore DEI, quo cognati sui in gratiam reciperentur? Hic respondendum est, ex affectu illum doloris verè hoc optasse, ex consilij, & rationis iudicio nequaquam. Nam cum affectionum natura ea sit, primum vt officiant semper consilio, & cogitationi, deinde vt in vna

re diu nunquam permaneant, fit, vt ad quamcunque affectionem te dederis, illa tibi & veras res offerre, & cupiditates tuas iustas facere videatur: quæ mox si affectione extincta ad rationis iudicium reuocentur, inanes & præposteræ fuisse deprehendantur. Aliud porrò est ex consilio rationis, aliud ex affectionis motu aliquid optare. Stare in amore Dei Paulus, & iudicio mentis semper volebat, & cum per affectum quoque animi in eam cogitationem ferebatur, illa tunc ardentia, & magna proclamabat, Quid nos ex amore Dei abstrahet? num mors, num vita, num homines, num angeli: & cætera. In quibus memorandis paulò ante quasi in spiritu, & igne perbacchatus est. At cum illo affectu aliquantisper sedato in aliam curam eum de fratribus suis dolor, & cogitatio pertrahebat, tunc alio affectu delatus, atque incitatus, illorum salutem præoptabat, & de sua negligens esse videbatur. Contigit hoc idem Moysi amico, & famulo Dei erga ipsum Deum, vt cum eum iratum populo, & excidium illi, internecionemque minitantem, placare, & deprecari Moyses niteretur, inueniretque difficiliorem, inter medias preces in hanc vocem prorumperet, Si dimissurus es domine iram tuam populo tuo, dimitte: sin minus, dele nomen meum de libro, quem scripsisti. In eo enim affectu tunc positus, vt de periculo suorum esset so icitus, quorum salutem faciebat maximi, paulisper in obliuionem suæ salutis venerat, & tamen nullo periculo, quod postu'abat, postulauit, quippe cum causa ea, propter quam id petebat, causam eidem Deo grauiorem præberet, diligendi eum magis, atque probandi. Atque idem Moyses, qui tunc pro populo ad Deum se de libro vitæ deleri postulabat, post populum pro Deo adorantem idola interficiebat. Attamen Paulus CHRISTVM & spiritum sanctum testem animi sui, & voluntatis aduocat, vt appareat eum vere sic sentire, & loqui. Aduocat enimuero, sed tristitiæ animi suæ, & doloris, quem de fratribus suis capit, vocat testem, quo reuera ipse vehementissime commouebatur. Quod autem mox subiungit de optato suo in quo salutem suam donare, & concedere saluti fratrum suorum paratus est, id iam non CHRISTI, nec spiritus sancti testimonium est, sed affectionis animi sui erga fratres indicium. Namque quod ad Iudæos attinet, omnis profecto Dei omnipotentis beneuolentia & inclinauit de principio ad illos, & deinceps semper donis, promissionibus, præcipuoque studio erga illos declarata est, sicut & testamentum omne vetus, & noua scriptura pluribus locis ostendit. Nam & CHRISTVS ipse aliquoties dixit, testatusque est, se tantummodo missum ad oues Israël, quæ perierant, & se non adempturum panem filijs, quem canibus proijceret. Et in Apostolorum actis: Vobis oportuit Iudæis primum prædicari regnum Dei,

Dei, sed quoniam indignos vos facitis, ecce conuertimur ad gentes, vt Iudæi post illa Dei gratia deiecti, cum gentes ægre ferrent, quæ Deum nunquam coluissent, in eius ipsius gratiæ, quam ipsi amiserant, possessionem vocatas, de seipsis deberent, non autem de Deo dolere, & conqueri, neque de ipsius Dei tanquam fidem sibi non præstantis gloria, famaque detrahere, quando is nihil earum rerum prætermisisset, quæ ad docendos eos in gratiamq; accipiendos in nomine, & fide IESV Christi filij sui forent aptæ. Nam & CHRISTVS Dei filius ex Iudæis est secundum carnem, qui est idem alia ex natura Deus benedictus in secula. Quod hic aperte à Paulo est prolatum, nisi velimus ad similitudinem antecedentium hoc quoque accommodare, quorum sunt patres, & ex quibus CHRISTVS, & quorum est Deus verus, quem aliæ præter Iudæos non agnoscebant nationes.

Non ita autem, quòd exciderit verbum Dei. Non enim omnes qui ex Israel, hi Israel: neque quòd sunt semen Abraæ, omnes filii. Sed in Isaac vocabitur tibi semen: hoc est non filii carnis, hi filii Dei, sed filii promissionis reputantur in semen: promissionis enim sermo iste est. Ad hoc tempus veniam, & erit Sarræ filius.

SED etsi, inquit, Iudæi magna ex parte repulsi, quibus erant promissiones factæ, & nationes aliæ in præmia vocatæ promissionum sunt, non tamen fides Dei titubauit, neque illius excidit verbum, sed in sua æterna veritate perstitit. At qua ratione perstitit? si reiecit quibus promiserat, eos autem vocauit, quibus promissum nullum fecerat? Quia, inquit, non carnis, sed verbi Dei filij hi sunt, qui vocãtur. Non enim omnes, qui ex Israël, hi Israël sunt, nomine fortassis quidem, & vocabulo omnes appellantur Israëlitæ, & Israël, sed reuera illi sunt Israel, qui recti Dei sunt, aut quoniam huius Hebraici vocabuli vana est interpretatio, qui Deum mente cernunt, siue etiam cum Deo principes sunt. Isti ergo Israel, qui nomen factis comprobant, sed neque omnes qui semen Abraæ existunt, etiam sunt Abraæ filij, sed qui tantum ex Isaac ab Abraam fluxerunt, sic enim illi diuinitus est annunciatum, in Isaac vocabitur tibi semen. Non enim ex Ismaële, quem ex ancilla genuit, neque item ex alijs Cheturæ filijs, qui magnarum posteritatum fuere principes, omne semen Abraæ, quod dilatatum in carne fuit, in genere, & honore filiorum comprehensum est. Quippe cum cæteros omnes ex alijs mulieribus genitos à facie Isaac, sicut dicit scriptura, Abraam separatos in alias veluti colonias dimiserit. Sed soli, qui ab Isaac in illa Dei promissione profluxere, filij extitere & Abraæ secundum carnem, & secundum spiritum diuinæ promissionis, ac ipsius Dei filij. Qua etiam

ratione neq; ipse Esau filius Abraæ, nisi per carnem extitit, quando in illo Dei promissio non est propagata. Quacunq; ergo persuasit, & ad quoscunque peruenit Dei illa promissio Abraæ facta, hi vere filij Dei, & semen Abraæ ex promissione reputandi sunt. Nam neque Isaac filius in totum Abraæ ex carne extitit, quando effœto iam semine patris, & matris vtero, nihilque omnino illis ad generandi facultatẽ amplius afferentibus totam naturæ vim in eo, non tamen sine viro, & vtero sola tunc promissio Dei expleuit. Ergo ex Abraam, postea per Isaac producti magis promissionis, quàm carnis filij profecto sunt existimandi, maiorq; est in promissione, quàm in carne cum Abraam & cum Deo consanguinitatis coniunctio. Proinde cum Israelitis, aut Iudæis, aut etiam Hebræis, siue quocunque nomine illa natio delectetur, promissiones à Deo factæ sunt, & adoptio in filios nunciata, terræque, & regni stabilis, & perpetua possessio, non illæ nomini, & voci, sed ipsi rei factæ sunt. Porrò in re multo maximam partem habet promissio. Ergo sicut ex semine, & carne Abraæ, qui producti sunt, plurimi ex ijs, & longe numero superiores ab honore filiorum Abraæ repulsi sunt, sic qui in promissione illi successere, iustius multo, & verius filij sunt appellati. Quare nec Iudæorum reiectio, nec vocatio, adoptatioq. gentium, quicquam de verbo, & fide summi Dei diminuit, quando ab eo potissimum spectata est, non carnis ex Abraam, sed promissionis suæ ad Abraam generatio. Ac ne Iudæi respondeant, se tamen non ex alijs eiectis ab Abraam filijs, sed ex ipso Isaac fuisse progenitos, qui non solum carnis, sed promissionis filius extiterit, remque, quod semper agunt, à spirituali generatione ad carnem, corpusque traducant, confutat illos protinus adiecto de filijs Isaac eiusdem scripturæ notabili testimonio.

Neque hoc solum, sed & Rebecca ex vno ventrem ferens Isaac patre nostro, nondum enim genitis, neque cum fecissent quicquam bonum, aut malum, vt secundum electionem Dei propositum maneret, non ex operibus, sed ex vocante, dictum est illi, quòd maior seruiet minori, sicut scriptum est, Iacob dilexi, Esau autem odio habui.

IN OMNI veteri testamento plurima posita sunt, quæ aduentum filij Dei seruaturi genus humanum, & gentium vocationem, nouamq; legem spiritus in cordibus scribendam, non in literis, partim vaticinijs, & prædictionibus, partim figuris, partim ipsa rerum gestarum historia admonent, & ostendunt, inter quæ id quod ad futuram adoptionem gentium, repudiationemq. Iudæorum pertinebat, sæpius qui primogeniti parentibus suis fuerant, è

rant, è capite generis exclusi minoribus natu fratribus loco, & honore primi ordinis concessere, quod iudicium euidens, & vaticinium semper fuit, Israel primogenitum Dei filium alteri post se genito de honore primo decessurum. Ac ne hoc fortuitum, aut obscurum cuiquam videri possit, in ipsis principibus nominis, & generis Iudæorum, Patriarchis videlicet, & ducibus omnibus fere vsu contigit, vt qui primi eos parentes fecissent, patrumq; nomine appellauissent, ex filiorum ipsi priorum loco exciderent, posterioresq; fratres suos cernerent, in primum honorem generis accersitos, atque sublatos. Nam & Abraam cùm Ismaelem primum filium extulisset, Isaac secundum illi prætulit, & Isaac duobus filiis geminis vno fœtu sibi natis, eum qui posterior exierat, primum hæredem constituit. Et Iacob, non Ruben solum primogenitum, illo honore deiecit, Iudamq; in eius locum induxit, sed & postea cùm accessisset ad Aegyptum, senexq. & oculis captus, filios Ioseph sibi in liberos adoptaret, venturaq; omnibus prædiceret, formatis in modum crucis brachiis, & dextra manu supra caput Ephraim, qui minor natu erat, eique sinister astabat posita, & sinistra supra Manassem primogenitum Ioseph, ad dextrum latus translata, per illam crucem ordines, gradusque permutans signo clarissimo futurarum rerum ita minorem filium in benedictione antetulit, vt illo admirabili vaticinio apertissimè ostenderet posteriores Dei filios, quos crux illa distinxisset, multo maiore in honore, & gratia apud Deum futuros. Talia igitur exempla nunc proponens Paulus indignantibus Iudæis, & iniquo animo ferentibus se posteriores quodam modo à Deo habitos, & gentes esse in primum honorem gratiæ vocatas, quoniam quod de Abraam dixerat præferente Isaac Ismaeli poterat habere aliquam apud Iudæos obiectionem iure id in illis accidisse, quorum alter de ancilla natus esset, posterior de libera, sese autem omnes ex liberæ filio Isaac natos esse, repetit rursus rationis suæ vim in ipso, item Isaac, qui cùm esset ille electus ab Abraam filius, duosq; ex eadem vxore Rebecca liberos vno partu sustulisset, prius egressum in lucem ex matris vtero Esau, & posterius secutum Iacob, tamen non tam is quidem sponte, quam diuina prouidentia compulsus minorem filium maiori præposuit. Ac ne humanis ista attribuerentur euentibus, hominumque forsitan authoritas parui esset, adiungit diuinum de eadem scriptura testimonium, inquiens, non solùm hoc factum fuisse in Abraam, & in illis duobus non de eadem matre liberis, sed etiam in iis, qui ex vna matre, vnoque patre sunt editi. Namque Rebecca vxor Isaac cùm ex viro vno conceptum haberet, quo quidem conceptu geminos parturiebat, atq; illos inter sese in vtero colluctantes sentiret, audiuit ex Domino, antequã illi in lucem prodiis-

prodiissent, antequam quicquam boni fecissent, aut mali, audiuit, inquam, quòd maior seruiret minori. Et in alia scriptura Malachiæ Prophetæ idem Dominus dicit, Iacob dilexi, Esau autem odio habui, quæ sunt ab Apostolo inducta ad comprimendam alteram illam Iudæorum querelam, qua se primò à Deo genitos, post reiectos, & gentes in primum honorem filiorum introductas non mediocriter conquerebantur, detrahereque tentabant de omnipotentis Dei fama, atque gloria, tanquam is iniquum quippiam, & inexpectatum egisset, ostendit enim Paulus ita solitum agere Deum, cùm ipse bonum, ita factu atque rectum diuino suo consilio esse iudicat, cuius iustitiæ, & æquitatis veritatem ipse ante seculum omne cognoscat, nos postea euentis rerum edocti perspicamus. Atque ita duabus iam querimoniis Iudæorum elisis, atque abiectis, vna, qua querebantur fidem illis promissionum à Deo non fuisse seruatam, quando eam Deus Israëli præbuisset, gentibus persoluisset: in quo responsum ab Apostolo est, Israël esse semen, & filios promissionis, non generationem carnis. Altera, qua secundos filios primis prælatos esse grauiter ferebant, quod in ipsorum principibus, & Patriarchis ostēdit Paulus Deo fuisse vsitatum. Nunc ad asperiorem multò, & grauiorem querelam tertiam confutandam maiore apparatu se confert. Dicerent enim Iudæi, id quod & dicebant, & non sine causa dicere videbantur, Quid ergo? num nobis gentes antelatæ sunt, eo quòd meliores nobis sunt? num illæ nobis iustiores, aut continentiores? Num in vno Deo colendo diligentiores? quem ipsæ non nouerunt, atque adeò ne nosse quidem curauerunt, nos & nouimus, & prędicamus, & colimus, hæccine igitur gratia nobis bonorum operum relata est? vt ab his, qui solas suas cupiditates explere pro Diis sibi, & pro religione habuerunt nos, qui multa nobismetipsi facienda, patiendaque præscripsimus, qui pluribus rebus propter honorem Dei, & legis à Deo nobis latæ abstinemus, in præmio apud Deum, & in honore vinceremur? Huic grauissimæ, acerbissimæque querimoniæ, quæ tota nixa est bonorum fiducia operum, in quibus Iudæi sibi multum arrogabant, respondet nunc Apostolus, opera semper hominum aspernans, & gratiam Dei, gloriamque magnificans, electionem illam Dei ex ipsius deliberatione, & proposito, quo vno modo maximè rata ea, & permanens deliberatio est, ac non ex nostris operibus pendere. Itaque ante natos Iacob, & Esau, antequam boni quicquam ex illis, aut mali fuisset editum, Deum sic elegisse Iacob minorem fratrem, vt maiorem illi Esau in seruitutem dederet, & quod etiam apertius, & significantius dictum est in Propheta, antequam vterque eorum nasceretur, Iacob Deo dilectum fuisse, Esau autem odio habitum. Et quoniam huiusmodi

modi responsio ea erat, quæ in multas, & magnas incurreret difficultates, magisque exulceraret eorum dolorem, qui expostulabant de Deo, & conquerebantur, quàm leniret, idcirco insistit diutiùs Apostolus, & commoratur in ea, nunc sibi ipse objiciens, quod ab illis intelligebat iri obiectum, nunc obiecta dissoluens.

Quid ergo dicemus? num iniustitia apud Deum? absit. Moysi enim dicit: miserebor, cuius misereor, & miserabor, quemcunque miseror. Itaque non volentis neque currentis, sed miserentis est Dei.

QVID mirum, inquit, si dixi tibi electionem Dei, quam de nobis facit ex ipsius proposito, non est operibus nostris esse aptã? non est hæc iniustitia Dei, non enim habet ille, quibus præmia hominum iure debeat, quandoquidem omnes filij iræ nascimur, nec solùm parentis primi labe, & vitio, sed nostris deinde quisq; peccatis peculiaribus inquinati. Nec est cur quisquam ex operibus sibi arroget, & veluti pro suo iure petat, vt honoris apud Deum, & præmiorum fiat particeps. Sed hi eliguntur, hi non eliguntur, quia horum Deus miseretur non illorum. Dei enim eligere, misereri certè est, quia nullius opera tanti sunt, vt mereantur, & non misereri Dei est rejicere, quòd omnium opera magis promerentur. Quemadmodum Deus ipsemet in communi peccato filiorum Israel, qui vitulum aureum in solitudine adorauerant, Moysi dicit, se misertturum, quorum tunc misereretur, & non misertturum quorum non tum misereretur. Quanquam hoc secundùm non sic disertè pronunciatum à Deo, sed ex priore illo necessariò est intellectum. Quòd si ita sit, adipisci gratiam, & dignum præmio fieri, non volentis est, neque currentis, quod à gymnicis certaminibus est inductum, & pro omni conatu rectè agendi, omniique bona operatione ponitur, sed miserentis est Dei, vt quicquid honoris, ac loci apud Deum obtinemus, non operibus id nostris, nostræque voluntati, quam hic certè Apostolus innuit esse nostram, sed Dei ipsius proposito, & misericordiæ tribuamus. Et rursus in alio scripturæ loco.

Dicit enim scriptura Pharaoni, quòd in hoc ipsum suscitaui te, vt ostendam in te potentiam meam, & vt annuncietur nomen meum in omni terra.

HOC est Dei iam non miserentis, atque ideo nec eligentis, quod Pharaoni contigit, quem non solùm excitauit Deus, vt offerret se ille spectaculum toti mundo mirabilium, & potentiæ summi Dei: verùm etiam ad hunc ipsum finem Deus illum se excitasse testatus est, vt ostenderet ipse in eodem illo vim suam, glo-

gloriamque nominis sui in orbe toto diffunderet. Et quoniam prior dubitatio nondum soluta est, etenim si misereretur Deus, quorum illi videtur, cæterorum verò non miseretur, nulla autem appareat huiuscemodi differentiæ causa, nisi sola voluntas præpotentis Dei, de duobus alterum videtur necessariò consequi, vt aut iniustus Deus sit, huic magis quam illi sine ratione fauens, aut nostra, qui delinquimus, peccata minimè sint plectenda, quando ipso DEO volente sic perpetrata sunt, quod proximè de Pharaone scriptura videtur indicare: idcirco Apostolus insistit iterum, & sibimetipse has dubitationes opponit.

Igitur cuius vult, miseretur, & quem vult, obdurat. Dices igitur mihi: Quid etiam nunc queritur? voluntati enim eius quis resistit? Imò ô homo, quis es tu ex aduerso respondens Deo? Num dicet fictile ei qui finxit, cur me fecisti huiusmodi? an non habet potestatem figulus luti ex eodem mixto faciendi hoc quidem in honorem vas, hoc autem in despicatum?

PRIMA ista verba Apostoli sunt concludentis ex illis scripturæ locis, quòd omnia nostra ex electione, & proposito Dei sunt, non ex operibus nostris. Quando ipse Deus, quorum vult, miseretur, & quos vult, obdurat. Nam & ipsemet Deus in Exodo Moysi dicit, Obdurans obdurabo cor Pharaonis, vt ne dimittat populum meum. Et quoniam acris obiectio exoritur, quid ergo nos pœnæ meriti sumus, cùm quid delinquimus, aut cùm ad cupiditates nostras toti delabimur, si Deum sic volentem tanquam authorem culpæ, & criminis habemus, cuius voluntati non possumus non parere? Hoc responsum hominum velut in indagatione, atq; ira loquentium, ipséquoq; commotus eorum petulantia Apostolus asperius refellit, vt discant modestius & reuerentius de summo authore omnium bonorum Deo, & de immensa, ac inscrutabili illius Sapientia loqui. Tu quínam es, inquiens, qui sic audacter, & superbè tanquam par pari, & nihil illi concedens respondeas Deo? An hoc modo figulum interrogant fictilia, Cur me non honestum, neq; exornatum vas, sed incomptum, despicabileq; fecisti? Nónne figuli est potestas ex eadem creta fingendi vas cuiusce modi velit, siue mensis illud paratum velit esse, siue sterquiliniis? Enimuerò Deus maior multò figulo est: & tu homo præ Deo luto etiam es contemptior, quæ ergo temeritas te aduersus Deum concitat? exquire potius cunctanter, & venerabunde harum rerum rationem & causam, & ostendetur tibi, quam sic proterue in reprehensionem Dei erumpas, quæ ratio ea est.

Si autem volens Deus ostendere iram, & notificare, quantum

possit

possit ipse, tulit in longanimitate multa vasa iræ accommodata in interitum, atque vt notificaret diuitias gloriæ suæ in vasa misericordiæ, quæ præparauit in gloriam, quos & vocauit nos non solùm ex Iudæis, verum etiam ex gentibus, sicut & in Osea dicit: Vocabo non populum meum, populum meum: & non dilectam, dilectam: & erit in loco vbi dictum fuit eis, Non populus meus vos, ibi vocabuntur filij Dei viuentis.

PAVLVS vt est contextus sententiis, & implicitam ferè vnam cum altera cogitationem proferens, soluere quidem incipit obiectas quæstiones, sed antequam inferat conclusionem in alteram statim probandam rationem insilit, legentibus relinquens prioris concludendi, & stabiliendi argumenti cogitationem. Erant autem querelæ, & quæstiones ab Iudæis partim, partim à quibusuis motæ, atque illatæ. Iudæorum illæ propriæ: Vna quòd fidem illis eorum quæ premiserat, non videbatur præstitisse Deus, cui respondit Apostolus, non omnes esse Israelitas qui dicantur Israelitæ, sed Israelitis spiritualibus, & ex verbo Dei profectis promissiones suas fecisse Deum, eisdemque illas persoluere, ac persoluisse. Altera quòd cùm ipsi primogeniti Dei filij iam antè extitissent, à secundis liberis venientibus in adoptionem honore, & gratia omni apud Deum vincerentur. In quo ostendit Paulus quod factum in se ægrè ferant, & tanquam iniquum, ac nouum conquerantur, Deum in patribus ipsorum & primis illis generis principibus omnibus ferè diu antea fecisse, vt primogenitos illorum filios principatu generis dejiceret, & minores fratres in deiectorum locum substitueret. Sicut in Ismaele, & Isaac, in Esau, & Iacob, diuino consilio fuit demonstratum. Tertia iam querimonia Iudæorum grauissima illa erat, quòd cùm ipsi & legis iustitia edocti, & operibus bonis meriti essent, vt maiore multo in honore apud Deum esse deberent: à gentibus tamen, quæ neque iustitiam, neque legem antea cognouerant, neq; Deo vero honorem vllum habuerant, in adoptione nouæ gratiæ anteirentur. Quam illorum conquestionem refutat Apostolus ea ratione, quòd non ex meritis nostris, neque ex operibus gratiæ apud Deum nobis gradus acquiratur: sed ex Dei ipsius misericordia duntaxat, & voluntate, quam rationem ex longè diuersa conditione duorum fratrũ Iacob, & Esau iam inde à Deo illis destinata, antequã in lucem ij prodiissent, & ex scripturæ testimonio duplici confirmat. Et hactenus quidẽ Iudæis nominatim est responsum. Quoniã vero postrema ista responsio nouam rursus, & perdifficilem excitabat quæstionem

nem

nem nec illam magis à Iudæis quàm à cæteris, ad eam quoque dissoluendam aggreditur Paulus. Diceret enim quilibet: Si nihil est à nobis, & Dei omnia subiecta voluntati sunt, quid de nobis conqueritur? si minùs ipsi probi, integrique sumus, si voluptates nostras aut emolumenta illius honori, & cultui anteponimus. Hanc obiectionem primò refellit asperius arrogantiam contundens istorum, & exemplo figuli ostendens nō debere eos tam superbè in disquisitionem huiusmodi summum Deum accersere. Deinde hac etiam eam responsione dissoluit, non esse causam exprobrandi quicquam Deo, nec prauis cupiditatibus propterea indulgendi, quòd videamur id quasi necessariò sic Deo volente facere, quandoquidem non est ista culpa in Deo posita, sed in nobis. Pharaonem enim longè iam antè accommodantem se, vt fieret vas despicationis atque iræ, & semetipsum ad interitum concinnantem, posteaquam diu, & multum pertulisset, eiusque extremam amentiam Deus patienter expectasset, vt vidit occasionem existere aptam, qua produceret illum in medium, & quasi in aciem atque in certamen contra se pertraheret, quò declararet omnibus in illo vim & potestatis, & magnitudinis suæ, atque item ex altera parte, vt patefaceret, notasque redderet diuitias gloriæ suæ in ea vasa misericordiæ, quæ præparauerat ipse ad gloriam, hoc est in eos homines, qui sese quidem aptauerant ipsi, quoad in illis fuit, vt essent misericordiæ receptacula, aut certè non se ad iram & interitum accommodauerant. Verùm quos imprimis ipse Deus ex æterno principio ad gloriam ipse suam electos, & prædiffinitos præparauerat. Nam nos quidem per nosmetipsos ad gloriam non possumus præparari, Deo opus est & diuino auxilio, atque adeò ex Deo totum est, quòd efficimur apti, per quos ille suam gloriam omnibus hominibus ostendat, a nobis aliqua initia quidem bonæ voluntatis, vt præparati ad misericordiam apti simus, proficiscuntur, sed neque ea sine Deo tamen, vt antè dictum est, ipsa autem præparatio ad ministerium diuinæ gloriæ Dei opus est, & non nostrum. Igitur inquam, si fuit tum occasio Deo idonea, atque opportuna in vtramque partem sic se demonstrandi, vt in illo potentiam, & virtutem, in his gloriam suam & misericordiam indicaret, quid est, quòd tu arbitrere (hoc enim deest sententiæ, ac conclusioni, & supplendum est) tuis sceleribus, & peccatis excusationem tibi ex Dei voluntate prætendendam esse: non ille vult, neque creat tuum crimen, sed cum te iam profligatum penitus, perditumque cognoscit, excitat in medium, vtiturq; tanquam vase proiecto, atque inutili, neque amplius vult vllam suam admonitionem denunciationémue periculi vllum pœnæ atque exitij metum ad pœnitentiam tibi aut ad spem implorandæ mi-

dæ misericordiæ valere. In quem sensum & à Deo Moysi dictum est se obduraturum cor Pharaonis, vt ne dimitteret populum. Et in Hieremia, se occæcaturum oculos eorum, vt ne videntes viderent, & meditantes ne intelligerent, ac conuerterentur, & ipse sanaret eos. Non enim eos Deus, qui tenebrarum filij iam effecti sunt, quiq; omnem vim, & potestatem rationis, ac voluntatis suæ improbitati, & libidini penitus subiecerunt ad lucem ampliùs, & ad salutem erigere vult, hoc est, vt conuertantur, vlterius expectare: sed cùm occasio adest, atq; opportunitas, qua pœnam illorum ad gloriam sui nominis, & ad exemplum, doctrinamq; bonorum proficere posse intelligit, tunc productos in spectaculum, tanquã in harenam dignisq; suppliciis damnatos veluti foris objicit, vt in vtroq; appareat magnitudo gloriæ suæ, & in plectendo perditos, & in miserendo his, qui se paratos, & idoneos ad decipiendam misericordiam prębuerint. Porrò autem hi sunt, qui non ex Iudęis tantùm sunt ab ipso Deo, sed ex gentibus vocati, qui non carnis, sed promissionis filij, & verè Israëlitæ sunt. Quod denuò aduersus Iudęos est prolatum, qui se vnos arbitrabantur Dei electione dignos, gentes autem reliquas tanquam pollutas, atque impuras ab omni Dei cura, & prouidentia opinione sua abdicabant, quam eorum opinionem Apostolus aliquot scripturæ testimoniis deinceps refellit, ex Osea primum, apud quem Deus, Vocabo nõ populum meum, populum meum inquit. Quod quidem manifestè de gentibus est dictũ. Et non dilectam, dilectam congregationem, Ecclesiamq; videlicet, quam in amore non habebam, amaturus mox sum. Et erit quemadmodum dico, scilicet, Quid autem erit? Quod quo in loco dicebatur, Non populus meus vos, in eo vocabuntur loco, non modò populus, verùm etiam filij Dei viuentis.

Hic Ivlivs, etsi planus hic mihi videtur Apostoli sensus, inquit, tamen cùm ad ea quæ paulò antè disputata à nobis de libero arbitrio nostro, deque Dei in nobis iudicio voluntateque sunt, aliqua hîc à Paulo posita aduersari videantur, peto à te, vt regrediare paulum ad hæc ipsa diluenda, quæ vsque eò nihil in nobis positum esse constituunt, per quod Deus hos illis in eligendo habeat potiores, vt nec ipsius Dei in discernendo, seligendoq; sapientiam, nec arbitrij nostri libertatem videantur relinquere. Etenim obsecro, quid est, quod de Iacob & Esau scriptum antequam essent geniti, antequam boni quippiam, maliue fecissent, vt ex electione propositum Dei maneret, & nõ ex operibus, sed ex vocante, vnum esse alteri in seruitutem fratrem datum, & alterum dilectum Deo, alterum odio habitum, nisi quòd voluntatem Dei in illorum vtroq; non modò sors, & conditio vitæ, sed diuersa etiam studiorum & voluntatum susceptio secuta est? Aut

quid aliud indicat, Miserebor cuius miserebor: &, Non volentis est, neque currentis, sed miserentis Dei. Et rursus, Cui vult miseretur, & quem vult obdurat, nónne nos totos ita ex Deo pendere, vt nullam in partem ex libero arbitrio nostro, sed tantùm impellente ipso commouere nos valeamus? Quæ quanquam mihi duriora, & multis implicita difficultatibus videntur, egoq́; pristinam tuam opinionem & sententiam illam leniorem videlicet, magis probo, qua aliquod initium nostræ voluntatis non quidem sine Deo, sed tamen nec sine nobis statuebas positum esse in nobis, tamen quoniam & ab hac parte multi stant docti homines ac probati, resq́; digna consideratione graui est, peroptatum feceris mihi, si adhibueris diligentiam, quo ista, quæ hîc ab Apostolo aduersus liberum arbitrium dicta esse existimantur, non tamen talia omnino esse, neq; facultatem liberè quod velimus eligendi auferre nobis intelligantur. FACIS inquam Iuli, quod discere cupientium maximè proprium est, vt nullum verbum velis in Paulo non bene examinatum ac perpensum præterire. Nam nec ille in tantis cœlestium mysteriorum explicationibus vel vnam minimam literam in scribendo sine consideratione maxima disposuit. Sed tamen hæc, quæ hîc à Paulo sunt posita, non mihi ita obstare libero nostro arbitrio videntur, vt illud tollant. Quin, & si ea Dei potestas in nobis est, quæ certè est, vt nihil absq; eo rectum, neq; nobis salutare suscipere, aut exequi possimus: tamen voluntatem nostram liberam teneamus. Vt enim paulò antè dixi, velle certè à nobis quadam ex parte est, siquidem Dei in nobis operationi & ipsi cooperamur, itemq́; in nobis est moliri nonnihil atq; contendere, vt tanquam manus Deo porrigentes subleuemur ab eo primùm, deinde recti constituamur. Verùm ita se habet omnis nostra molitio, vt inanis, & vacua ipsa per se sit, nisi gratia Dei, misericordiaque aduenerit, quæ illam compotem voti, atque ipsi Deo gratam faciat, & acceptabilem. Non enim est volentis, neq; currentis, sed miserentis Dei. Quòd si velle, & currere nihil omnino ex nobis, sed ex Deo totum esset, non magis esset dictum miserentis esse Dei, quàm volentis: quippe cùm velle decretum, & constitutum in se habeat, misereri verò opem, atque auxilium, voluntasque Deo libera, & absoluta in se sit, misericordia verò ad illum hominem aspectum referat, cui misereatur. Etenim volentibus sibi opem & misericordiam tribui, miseretur Deus. Nam cùm sub seruitute peccati nati nos simus, neque nostra ope, ex illo, nostrisq́; viribus emergere, atque ejicere nosmetipsos queamus, volumus quidem ex nobis etiam & adnitimur, veruntamen ad consurgendum Dei omnipotentis ope indigemus, qui tendentes brachia ad sese, corpusque agitantes vt euoluantur, misericordia sua adiuuat, ignauos verò, & de-

& desides, neque quicquam agentes, quamobrem debeant subleuari, in ipso luto infixos, perditosque relinquit. Nam quod Paulus sic ponit, vt secundum electionem propositum Dei maneret, non ex operibus, sed ex vocante, in hunc mi frater modum debes intelligere, atque adeò necessariò sic intelligendum est, vt quoniam, quæ ventura sunt circum electos & vocatos Dei ea à Deo prouisa, & prædiffinita iam sunt, non sit eorum euentus, atque decursus humanis actionibus permittendus, quæ fragiles, & mutabiles suapte natura si ducerent ipsæ, & regerent decreta Dei, nullum eorum stabile, & immutatum sinerent, verum quòd non mutant illa, quòd rata, firmaque sunt, quòd nullo vnquam tempore euentu suo frustrantur, hoc est non operum nostrorum, sed electionis, & vocationis, & propositi summi Dei. Ergo quæ circa duos fratres euentura Deus tantò antè prouiderat, atque vti ita euenirent, decreto ipse suo imprimis diffiniuerat, ille quidem præcognitis ambobus, sic iam tum disposuit, & diffiniuit, vt maior minori frater seruiret fratri, ipseque diligeret alterum eorum, alterum odio haberet: Verum est id ad eum quoque finem ab Apostolo inductum, vt quòd adsciscerentur gentes in filiorum nomen, ipsi autem priores filij ejicerentur, non nouam aliquam Iudæi mutationem animi, sed vetus & stabile decretum in omnipotenti Deo esse intelligerent, apud quem in decernendo, ac constituendo nullum tempus est, neque præteritum, nec futurum, sed omnia vnà, atque simul in eodem vniuersæ æternitatis momento illi sunt præsentia, quæ diffinita semel à Deo nullum tempus deinde, nulla vis, nulla nostra actio possit infringere, aut variare, quo etiam sensu dicitur se misertum, cui iam miseretur, vt inuiolabile constitutũ Dei esse perspicias. Nam quòd obdurat, quem vult, tunc quidem dicitur obdurare, cùm desperatum iam hominem, & in vitio suo penitus perditum producturus in spectaculum aliquod, in quo aut seueritas Dei ad vnius pœnam, cæterorumque disciplinam, aut vis, & potestas & magnitudo eiusdem aduersus superbos, & impios ostendenda sit, non patitur ampliùs moram vllam neque damnato dat locum respirandi, nec resipiscendi, quod in Pharaone fecit, quem tamen ipsum cùm se obduraturum antea prædixisset, potentemque manum suam in illo exerciturum, quot tamen modis (ô clementiam inenarrabilem) quibus castigationibus, & monitis, quanta cum patientia, & longanimitate ab illa impia voluntate deducere est conatus? quoties illi spiramenta incommodorum præbuit? & tanquam illi crederet affirmanti dimissum ab eo iri populum, plectentem manum suam, & verberantem tantisper ab eo amouens, ab illa duritie animi studuit reuocare? vsque adeò alienum à Deo est, ipsiusque bonitati,

& humanitati contrarium damnare, aut nocere, aut malefacere cuiquam, nisi nosipsi nobisinet illam extremam pestem illius abalienatæ opis accerseremus. An existimamus aliud esse causæ, cur homines impij, & scelerati in hac sæpe vita sic sustineantur? est hoc consilium, & admirabilis clementia omnipotentis Dei, qui perfert prauos vt resipiscant, semperq; omnibus adest, vt excipiat malos, si fortè velint, atque instituant boni fieri, & bonos, atque electos scuto veritatis, & decreti sui circumdet, & protegat, vt ne terreantur à timore nocturno, a sagitta volante in die, à negotio perambulante in tenebris, ab incursu, & dæmonio meridiano. Et quoniam in natura hominum parum est firmitatis, non ex operibus illorum, sed ex electionis suæ decreto stabile DEI propositum in suis electis glorificandis maneat. Sed ne diutiùs euagemur, redeamus iam ad Pauli verba, à quibus discessimus.

IMO VERO mi frater, inquit Iulius, non hoc est vagari, sed certo in loco consistere, cùm ista de Deo, & cogitamus, & loquimur, illiusque infinitam vim bonitatis & recordatione nostra sæpiùs, & prædicatione vsurpamus, sed tamen tu ad institutum reuertere.

Esaias autem clamat super Israel, si sit numerus filiorum Israel, vt harena maris, reliquiæ saluæ fient. Sermonem enim consummans, & corripiens in iustitia, quoniam sermonem compendiosum faciet Dominus in terra, & sicut prædixit Esaias, Si non Dominus Sabaoth reliquisset nobis semen, vt Sodoma facti essemus, & sicut Gomorra similiter fuissemus.

DVO hæc testimonia hîc inducta sunt, ad ostendendum non Israël, nec quà Israël, sed solos electos Dei saluos esse, & tamen spirat in illis fidei nostræ mysterium. Dicit enim in Esaia Dominus, Quantumuis numerosus, & multus sit Israël, non eum vniuersum, sed reliquias saluas fore, quod indicat, & denotat electorum ex Israël paucitatem. Quòd si Israëlis, hoc est populi Israëlitici salus, & promissio, & gratia propria esset, non reliquiæ Israelis, sed vniuersus Israel salutem inuenisset. At quomodo reliquiæ saluæ? quia, inquit, Dominus est (hoc enim intelligendum) terminans, & corripiens sermonem in iustitia: quia, inquit, sermo Domini omissis tot controuersiis, & obseruationibus, & anfractibus Mosaicæ legis, breue faciens, quod necesse est salutis totam rationem in vna fidei iustitia ponet, atq; concludet. Nam legis iustitiæ, vt quæ in variis curis, & actionibus, & litibus de humanis reb. appetendis, dirigendisq; versantur, plures ipsæ quoq; & variæ necessariò sunt. Vna autẽ est ad salutem iustitia, quæ sola apta

apta sit, nihil omnino videlicet, tribuere rebus humanis, & ad ea sola bona, quæ cœlestia sunt, spe, & cupiditate contendendo sese omni cum fiducia totum Deo permittere, qui sermo est Domini, & ipse CHRISTVS hanc iustitiam veram, & singularem qui obtinet, quam ex sola CHRISTI fide Deo donante potest adipisci, nihil cæteris legis iustitijs indiget, neq; in tot chartis, librisq; euoluendis, sed in hoc solo fidei tenendo sacramento spem certam suæ beatitudinis retinet. De quo idem Esaias: Quoniam sermonem, inquit, compēdiosum faciet dominus in terra. Ergo illi, qui ex Israel electi sunt, reliqua omni neglecta, posthabitaq; multitudine in hoc sermone breui sunt seruati, vel quod spiritu eum sancto edocti prouiderunt, & crediderunt, vel quod à Deo in eorum, qui promulgaturi illum toto orbe terrarum erant, semen & stirpē sunt relicti. De quo item Esaias, Nisi dominus Sabaoth reliquisset nobis semen, sicut Sodoma, & sicut Gomorra similiter cecidissemus. In quo indicat propheta vt esset semen eorum, qui verbum compendiosum suscepturi erant, hoc est, vt conseruarentur patres, auiq; eorum, qui fidem CHRISTI accepturi, atq; vt tanquā semen ad spem exoptatæ frugis retinerentur, icirco cunctum reliquum Israel a Deo sustentatum fuisse. Non habet igitur Iudæus, cur tantum confidat generi, & nomini Israel, aut cur ad promissiones illas Dei tantopere attendat, quando non vt ex Israel, sed vt ex eligente, & vocante Deo quisq; salutem, & gratiam adipiscitur, ideoq; nec mirum est illam, & salutem, & gratiam etiam gentibus fuisse datam.

Quid igitur dicemus? quando gentes quæ non sectantur iustitiam, apprehenderunt iustitiam: iustitiam autem, quæ ex fide. Israel autem sectans legem iustitiæ, ad legem iustitiæ non euasit. Quid ita? quia non ex fide, sed vt ex operibus legis. Offenderunt enim in lapidem offensionis, sicut scriptum est: Ecce pono in Sion lapidem offensionis, & petram scandali, & omnis credens in eo non confundetur.

GENTES, quæ de iustitia minime antelaborabant, quæ solam vitam illā rectam, & congruam esse existimabāt, quæ est animo suo gerere morem, & cupiditates suas pascere: ita tamen vti cum ipsis vnà voluptatibus incolumitatis, & valitudinis & apud præstantiores animo etiam dignitatis ratio duceretur, hæ repente fidei iustitiam, hoc est breuem illum sermonem sunt amplexæ, suasque spes omnes è terris transtulerunt in cœlum, & ad Deum penitus è modo commigrauerunt. Iudæi vero, qui legem iustitiæ sectabantur, non peruenerunt ad iustitiæ legē, quoniam in breui illo sermone non crediderunt, nec vt anteferrent illum verbosæ

legi Moysis in animum induxerunt: sed in ipsis multiplicibus, & varijs legis operibus agitati, atq; iactati, infirmasq;, & tenues consectati iustitias, quæ laborem animi, corporisq; permagnũ, nullum autem fructum illustrem, neq; cogitationem veræ gloriæ afferebant, ab ipsa comprehensione veræ iustitiæ, quæ ex CHRISTI fide est, aberrauere. Offenderunt enim, inquit, in lapidem offendiculi, quod certè non debebant, cum ab eodem illo Esaia tanto ante prænunciante admoniti fuissent, positurũ Deum inter ipsos lapidem offensionis, & petram scandali: qui & si eos esset à veteri lege in nouam fidem auocaturus, & ab vsitatis iudicijs, ac purgationibus, & cerimonijs legis in simplicem, & inauditam iustitiam inducturus (hoc enim erat lapidem esse offensionis) quando omnis vetus mos probatus patrum, auorumq; iudicio, ac præsertim etiam authoritate Dei confirmatus, noui ritus, atque moris maiorem, illustrioremq; veritatem, atq; iustitiam non nisi à probis, & omnia æquo animo auscultantibus hominibus finit agnosci, vt maior multo pars contemptu, & contumacia quadam in ipso statim initio ab omni cura cognoscendi, & intelligendi se auertat. Sed etsi nouam, & insolitam simplicis iustitiæ legem in illo breui sermone erant audituri, ei tamen si credidissent, fidemq; CHRISTO Domino habuissent, nulla eos verecundia, nulla pœnitentia erat exceptura. Nam & propheta idem ais, Et omnis credens in eo non confundetur.

Fratres propensio quidem mei cordis, & deprecatio ad Deum pro Israel est in salutem. Testimonium enim illis do, quòd zelum Dei habent, sed non secundum cognitionem. Ignorantes enim Dei iustitiam, & propriam iustitiam, quærentes statuere, iustitiæ Dei non se summiserunt. Finis enim legis Christus in iustitiam omni credenti.

RVRSVS Iudæos accusaturus, qui fidem CHRISTI suscipere renuebant & apud communem Romanæ ecclesiæ cœtum, in quo non pauci erant ex Iudæis credentibus cum horum ipsorum, qui crediderant, nimium tamen legis studium, tum aliorum obstinatum in non credendo animum argumentis, & authoritatibus conuellere tentaturus, ne incurrat odium, atque iram generis sui, néue ipse inimico potius animo, quàm beniuola voluntate aduersus eos videatur agere, præponit indicia suæ in illos beneuolentiæ, vt quicquid dicturus de eis, & in eos est, in bonam partem ab illis potius accipiatur. Nam & propenso se corde in eos esse dicit, & omnem pro illis deprecationem, qua ad Deum vtatur, ad salutem illorum spectare, ac pertinere, præterea dat illis testimonium quòd zelum Dei habeant, quòd vellent ipsi quidem,

dem, ac cuperent gratum facere Deo, & sese illi adiungere, atque applicare, quæ sunt probæ, & piæ voluntatis indicia: sed errare illos ex ea parte, quòd quo id pacto oporteat agi, non planè bene nouerint. Atque hactenus quidem non est eorum vitium, si cupiunt illi quidem, verum ignorant viam. Est enim ignorantiæ excusatio apud æquos, dum voluntas bona adsit, venia digna. Verum quod iam graue illorum crimen, & inexcusabilis est error, id quod ignorant, ne patiuntur quidem se doceri, vltroque docentibus, & monentibus infesti, & intractabiles sunt, quanquam hanc illorum propriam culpam profectam ab iniquitate animi, & ab contumacia non palàm, neque aperte coarguit Apostolus, sed cum modestia, & humanitate ad arguendum aggreditur: Vellent quidem DEVM, inquiens, sed ignorant modum adipiscendi, quippe qui Dei iustitiam non cognoscentes, & in sua ipsorum iustitia, quam ex legis sibi operibus conantur comparare, plus fiduciæ ponentes, non summittunt sese iustitiæ summi DEI, hoc est, boni ipsi ex se fieri contendentes, spem bonitatis suæ totam Deo non permittunt. Non enim de illo sic arbitrantur, etiam si nullam ipsi partem bonitatis attulerint: illius tamen infinita bonitate, & clementia, si de eo ita senserint, atque crediderint, se saluos futuros. Etenim finis legis CHRISTVS est, vel vt spectatus ipse, & propositus à lege, ad quem lex tota tanquam ad vltimum, summumque contenderet, vel vt legis perfectio, qui addiderit legi, quod ex se lex habere non potuit. Illa enim cum gratiam ac beneuolentiam cum Deo in multis, & magnis laboribus, solicitudinibusque quæreret, non gloriam in ea re DEI, sed operam, & meritum nostrum intendebat. Fides autem & CHRISTVS, id in quo lex laborabat, neque assequi poterat, ipsa omni cum facilitate, compendioque perfecit, vt non operum tantorum obitu, neque sudorum, sed sola credulitate, & fiducia in bonitate Dei salus nobis, & vita continuo pareretur. Et hæc est ipsa fidei iustitia, quæ credentibus donatur, quæ cum hominibus salutem à Deo quærentibus facilior est, & planior, tum Dei bonitas in ea, & magnitudo ipsius gloriæ magis illustratur. Nihil enim de honore diuinæ iustitiæ, atque clementiæ labores nostri, & opera illa ratione decerpunt, quæ tum decerperent, si fructum salutis, quem percepissemus, non vniuersum DEO, sed nobis quadam ex parte acceptum referremus. Ergo in lege velle insistere, in eaque permanere longe nobiliorem, & potiorem rationem inueniendæ salutis reijcit, & aspernatur, gloriamq; Dei, & magnitudinem illius potestatis, clementiæque diminuit. Quod tu Iudæe si ignoras, cur te doceri non pateris, & qui id ostendere, ac declarare tibi volunt, non eos æquo animo auscultas? Finis itaque legis CHRISTVS est, ad adipiscendam veram, ple-

namque iustitiam, quæ solum credentibus datur: sudantibus autem, & laborantibus absque fide est interclusa, quando isti habere potius in seipsis volunt, quo confidant, neque inducunt animum totum Deo committere, & sese illius penitus iustitiæ, ac bonitati summittere.

Moyses n. describit iustitiam ex lege, quòd qui fecerit hæc homo viuet in ipsis: ex fide autem iustitia sic dicit, Ne dixeris in corde tuo, Quis ascendet in cœlum, hoc est ad deducendum Christũ, vel quis descendet in Abyssum, hoc est ad Christum è mortuis reducendum. Sed quid ait? prope te verbum est in ore tuo, & in corde tuo: hoc est verbum fidei, quod prædicamus, quoniam si confiteberis in ore tuo dominum Iesum, & credideris in corde tuo, quòd Deus ipsum excitauit è mortuis, saluus fies. Corde enim creditur ad iustitiam, ore autem confeßio fit ad salutem. Dicit enim scriptura, Omnis credens in illo, non confundetur.

ITERVM hic comparat iustitiam legis cum iustitia fidei, & illam legis cum operosiorem & laboriosam magis, cum Dei honori & gloriæ minus tribuentem, tum etiam haud ita veram, nec synceram esse ostendit, vt est fidei iustitia. Quæ ergo est legis iustitia? Nempe quam Moyses sic describit, postquam præceperat, quæ essent seruanda, quæ agenda, & à quibus esset abstinendum: Homo, qui hæc fecerit, inquiens, viuet in his; vt & in faciendo labor, & quòd victuri essemus, non Deo id, sed labori nostro ferremus acceptum: cumque in factis, & operibus iustitiam constitueremus, in ijs eam poneremus, quæ veritatis ex sese expertia æque ad simulationem, ac ad synceritatem sunt parata. Iustitia vero fidei, & in solo corde plena est, & fiduciam tantummodo in bonitate Dei à nobis postulat, salutisq; nostræ vniuersam laudem, & gloriam vni Deo attribuit, atq; hoc etsi præclarum continuo, & euidens: tamen quoniam Iudæis insolitum est, ac nouum, semper in ipsis operibus, & obseruantijs legis, cura, animoque occupatis, quò illis planius id, & facilius cognitu efficiat, affert opportunissimum ex lege testimonium, in quo fidei, & iustitiæ ex fide imago quædam illustris ab eodem Moyse est expressa, Is n. in Deuteronomio, iam ad moriendum vicinus, legemq; populo commendans, cum hortaretur omnes, vt sequerentur rectam viam Domini, illiusq; præcepta, & mandata seruarent, cauerentque, ne præuaricatores, & exleges effecti inciderent in execrationes nõ seruatæ legis, tum addit, Si forte eos Deus tanquam contumaces, & minime sibi deditos eijceret ex donata terra, ac per orbem terræ in varias gentes dispergeret, fore vt in eandem terram restituturus

rus

rus esset illos, ac ad priora, & vberiora etiam bona reducturus, si reuersi essent ipsi ad dominum Deum suum, toto corde suo, & tota anima sua, continuoq; subiungit: Quia mandatum hoc, quod præcipio tibi Israel, hodie non occultum à te, neq; longinquũ est, non in cœlo est, vt dicendũ tibi sit, Quis pro nobis ascẽdet in cœlum, & deferet illud ad nos, atq; vt audiamus efficiet? & faciemus illud. Et nec trans mare est, vt sit dicendum, Quis transfretabit pro nobis mare, & id nobis referet, facietque, vt audiamus? & faciemus illud. Nanque propinquum est tibi maxime verbum hoc, in ore tuo est, & in corde tuo, vt facias illud. Si reuersus fueris ad dominum Deum tuum, Moyses inquit, toto corde tuo, & tota anima tua, quod iam non operum, neq; laboris, sed tantummodo cordis actio quædam est, proxima illa tibi, atq; adeo insita in ipso te, vt ad eam suscipiendam, & conficiendam non è summo cœlo detrahendum tibi quicquam, neq; trans mare accersendum sit. Hanc sententiam Moysis tanquam descriptionem, & formã veræ in CHRISTO fidei vsurpans sibi Apostolus, & in CHRISTO cõstituens, fidem CHRISTI eisdem penè verbis, cuiusmodi sit demonstrat. Non enim (ait) necesse est, si CHRISTO debeas credere, vt sic dicas in corde tuo, Quis ascendet in cœlum? quasi CHRISTVM inde nobis deducturus, vt credamus eius è sinu, & consortio Dei patris ad homines descensum & susceptam pro nobis ab eo hominis carnem. Aut rursus, Quis descendet in Abyssum? hoc autem, vt CHRISTVM nobis è mortuis reducat, noscamusque eius resurrectionem. Non enim tanta tibi conquisitione, nec tanta circuitione est opus. Sed quid ait fides? prope te verbum est in ore tuo, & in corde tuo. Hoc est verbum fidei quod prædicamus. Quodnam id cedò? Quoniam si confiteberis in ore tuo dominum IESVM, & credideris in corde tuo, quod Deus eum suscitauit è mortuis, saluus fies, quo quid tibi potest esse facilius? aut promptius? Non hic labor, non opus, non diuturna, & dura quæritur inuestigatio, sed animi tantum inductio, & conuersio mentis ad credendum, & confitendum, etenim corde creditur ad iustitiam. Solum enim cor iustificationem accipit, sola vera est cordis credulitas, & fides CHRISTI si vere suscipiatur, corde suscipitur, statimque veram fidem diuina illa iustitia concomitatur, ore autem confessio fit ad salutem, eo quòd non est satis occultum, & compressum fidei verbum retinere, sed proferendum est, sed in medium producendum, vt & alios doceas, ac cohortere, & si illa actio inter immanes homines, & barbaros minus etiam libera tibi sit, non tamen nomen Dei omnipotentis & Domini IESV CHRISTI non ore tuo celebrandum, & glorificandum est, quandoquidem si eius apertam, & liberam confessionem repressam metu contineas, habeas profectò aliud quid,

quod pluris arbitrere, vel existimationem inter homines. De qua Ioannes, Magis inquit, gloriam apud homines, quàm apud Deũ quæsiuerunt, vel incolumitatem corporis, atq; vitam, ex quo minime verè fidem recepisti, si illa tibi aut pudenda, aut pœnitenda esse videatur, vel certe imbecillam, & infirmam illam obtines, vt non habitura sit perseuerantiæ præmium, in qua præcipue est salus, ita corde credere ad veritatem pertinet, ore autem confiteri ad perseuerantiam, & firmitatem. Quorum ex primo iustitia, sanctitasq; comparatur. In secundo salus præcipue posita est, quam quidem in confessione oris, fidei firmitatem significans scriptura per Esaiam ait: Et omnis, qui credit in illo non confundetur, quod est, intrepide, & constanter id aget, nec infamiam is apud veritatis ignaros, aut supplicium apud crudeles verebitur, sed audacter, & libere de Deo & fide CHRISTI pronunciabit, sicut & in Euangelio CHRISTVS: Quem mei puditum fuerit coràm hominibus, inquit, eius & me pudebit coràm patre meo. Quoniam autem dixit propheta, omnis qui credit in illo, non confundetur, verbum illud omnis, Apostolus contra Iudæorum opinionem & spem continuò interpretatur.

Non enim est distinctio Iudaiq;, & Graci. Idem enim dominus omnium abundans in omnes inuocantes ipsum. Omnis enim qui inuocauerit nomen Domini, saluus fiet.

QVOD Iudæi arbitrabantur, gloriæque sibi ducebant Deum cœli proprium suum esse Deum, id & alibi supra, & in hoc loco Apostolus non tam ratione quidem, quæ euidens ipsa quoque, & manifesta est, quàm authoribus prophetis confutat, qui diuitias bonitatis Dei omnibus hominibus affatim suppetere intelligentes non restrinxerunt earum largitatem, & affluentiam in solis Iudæis. Itaque & Esaias dixit, Omnis qui credit in illo. Et Ioël, Omnis qui inuocauerit nomen eius. Quo quidem loquendi modo vterque Græcos à Iudæis non distinxit nec separauit, nec vero in lege, aut in operibus legis, sed in fide, & confessione, quæ est diuini nominis inuocatio, salutem nostram posuit, quasi duorum prophetarum coniuncto testimonio affirmans, quod ante dixerat, Corde credi ad iustitiam, ore autem confessionem fieri ad salutem.

Quomodo igitur inuocabunt, in quem non crediderunt? Quomodo autẽ credent in eum de quo non audierunt? Quomodo autem audient absq; prædicante? quomodo vero prædicabunt, si nõ missi fuerint? sicut scriptum est. Quàm speciosi pedes euangelizantium pacem, euangelizantium bona? At non omnes obedierunt Euangelio. Esaias enim dicit, Domine quis credidit auditui

tui nostro? Ergo est fides ex auditu, auditus autem per verbum Dei: sed dico an non audierunt? Imò in omnem terram exiuit sonus eorum, & in fines orbis terræ verba eorum.

QVOD studium Dei, zelumq; Israëlitæ habebant, paulò antè dixit Apostolus, verum non recta cognitione in eo se gerebant. Peccabant enim in pluribus. Primum quòd iustitiam fidei non accipiebant, quæ & facilior multo, quàm illa legis, & præstantior longe, ac Dei gloria dignior est. Deinde quòd Deum cunctorum dominum ad suam ipsorum vnam nationem contrahebant, in hoc quoque illius maiestati, & nomini derogantes, deinde quòd gentes cæteras præ se contemnebant, & veluti pollutas aspernabantur, nequaquã ne in hoc quidem imitantes clementiam, & bonitatem summi Dei, cui se deditos esse fatebantur, qui vt suorum operum, & effectorum fructus ac commoditates, ita semetipsum omnibus propositum, atq; appetitum esse vult. Etenim ille solem suum, & sydera, & rores ac pluuias omnibus hominibus communes iubet esse. Postremò, quòd multis rebus, & indicijs testimonijsque admoniti, ea, quæ ignorabant, minimè intelligere, sed per contumaciam, & nequitiam animi ignorare velle perseuerabant. Ac superiores quidem ignorantiæ venia aliqua fortassis dignæ, hæc vero postrema inexcusabilis omnino erat. Totiens igitur rationibus, argumentisque edocti totiens Prophetarum conuicti testimonijs, nequaquam adhuc dimissa contradicendi pertinacia, vt se ad omnia sigillatim opponebant: sic opponentibus ad singula respondet Apostolus, dense, & complexe ille quidem, sed vt sit illius nobis sententia latius explicanda. Erant sanè ista omnia dubitata, quæstionesque Iudæorum aduersus Apostolos CHRISTI hortantes, vt acciperent nomen Domini, & inuocarent illud, atque in vna illa inuocatione spem maiorem salutis suæ ponerent, quàm in elaboratis, atque fucatis operibus legis, quemadmodum & à CHRISTO edocti fuerant, & ab ipsis tunc docebantur. Opponebant enim illi contra Apostolos cum alia multa quidem de lege, & operibus legis, & de Deo peculiari ipsorum Deo, Abraamque primo Iudæorum patre electo Dei, cui, & ipsius generi soli factæ essent à Deo tantarum rerum, donorumque promissiones, & similia pleraque, quæ cuncta toto decursu Apostolici sermonis vsque adhuc dissoluta sunt. Nunc illud item opponunt, quod ad cõuersionem imprimis gentium pertinet, quas sub illo verbo, Omnis Ioëlis Prophetæ scriptura comprehendit, quà ille dicit, Omnis qui inuocauerit nomen Domini saluus fiet. Ad eas enim missos à Deo Apostolos Iudæi non credentes sic contradicunt, & argumentantur, se cum nec inuocari possit Dei nomen illius, in quem nõ creditur,

ditur, nec in eum credi, de quo nihil audiatur, nec audiri vero nisi prædicetur, sed nec prædicari, nisi is, qui prædicat, a Deo ipsomet huic prædicandi officio delegetur, in hoc extremo esse hæsuros, neque ante ad habendum fidem de vocatione gentium se accessuros, quàm planè nouerint delegatos à Deo esse istos, qui nouæ fidei regulam nominent Euangelium. Huic enthymemati in ipso quoque extremo, & tanquam nodo dubitationis occurrit Apostolus, Esaiam statim aduocans, sic dicentem, Quam speciosi pedes Euangelizantium pacem, euangelizantium bona? Videndum enim est, inquit, quid nos tandem annunciemus, nónne pacem, non tantum inter homines, sed cum ipso Deo? nónne bona, non interitura, & fugacia, sed solida, & sempiterna? Qui porrò habitus noster? quæ species annunciandi? discurrimus per omnes gentes, nusquam domicilium stabile retinemus, vagamur, peragramus, in hoc vnum opus intenti, atque addicti, vt hominibus amicitiam cum Deo conciliemus, vt vitæ æternæ in omnium mentibus, ac voluntatibus, spem, desideriumq; insinuemus. Qui ergo sunt pedes euangelizantium pacem, euangelizantium bona, nisi eorum qui & pacem illam, quæ tutissima, & tranquillissima est, & bona ea quæ præstantissima omnibus hominibus annunciant, & prædicant, quiq; quod item à Prophetis prædictum est, a gentibus iam audiuntur, & ad cultum veri Dei nationes exteras adducunt, qui orbem terrarum pedibus assidue perambulantes, nullo vsquam vt proprio in loco commorantur, qui si & à Propheta pronunciati, & a Deo missi sunt, si pacis, & bonorum Euangelium prædicauerunt, si id non iam inauditum, immemoratumque fecerunt, si fidem omnium etiam gentium ad credendum prouocauerunt, credatur iam nomen domini à Iudæis, & inuocetur. Ita quod Iudæi à primo ad postremum sic deducebant, vt in postremo ipso insisterent, arcemque inibi suæ iniquitatis & pertinaciæ facerent, ipsa illorum arce capta, & solo æquata Apostolus à postremo ad primum facili cursu probationis redarguendo peruectus est: nec tamen adhuc desistit contentio, semperq; molitur aliquid peruicacia, vt ne optimis victa rationibus acquiescat. Resistunt enim rursus Iudæi, atq; obijciunt, Si vos à Deo missi, & à Propheta prædicti Euangelium Dei annunciatis, cur non credunt omnes euangelio? Quos refutat euestigio Paulus, scripturam illis prætendens, & inquiens, Nónne vos Esaiam Prophetam à Deo missum admittitis? Cur ergo ille dicit, Domine quis credit auditui nostro? Quòd si necesse esset ab omnibus credi, quodcunque Apostolorum, & Prophetarum præconio à Deo esset denunciatum, non sic verba illa posuisset. Atqui illi etiam minus, quam nobis credebatur. Illius enim monita, & præcepta non modo nihil quicquam Iudæis profecerunt,

verum

verum ipsi vltro præcipienti, & monenti fuere exitio, nos & multorum mentes ad cognitionem Dei trahimus, & si pro CHRISTI fide obeunda mors sit, non illam nobis exitio, sed saluti, & felicitati fore confidimus. Verum idcirco nō necesse est ab omnibus credi verbum Dei, & suscipi, quia fides, & credulitas hominum arbitrij, & liberi animi est. Restabat ergo, vt qui parati ad credendum essent, præconium Euangelij auribus perciperent, vt ex auditu ipso verbi Dei fides in illis constitueretur. Cui etiam rei ample, & largiter prouisum est. Siquidem in omnem terrā exiuit euangelizantium sonus, & in omnes fines terræ verba eorum, nisi forte Israel solus non audiuit, qui non modo in recentibus præconijs Apostolorum, & in Euangelistarum, verum & in prædictionibus, ac vaticinijs legis, & prophetarum tritas iam habet aures ad exaudiendum si velit, & statim intelligendum sonum Euangelij, de quo Apostolus prosequitur.

Sed dico num non cognouit Israel? primus Moyses dicit: Ego ad æmulandum prouocabo vos in non gente, in gente stulta irritabo vos. Esaias autem audacter agit, & dicit: Inuentus sum iis, qui me non quærebant. Manifestus factus sum iis, qui me non interrogabant. Ad Israel autem dicit: Tota die expandi manus meas ad populum non obedientem, & contradicentem.

GENTES, inquit, ex hoc tempore audiuerunt, & nouerunt Euangelium, Iudæi ex priscis temporibus. Primus enim Moyses, & alter Esaias prædicant illud, atque ostendunt. Nam in Deuteronomio Deus iratus Israelitis, quòd se in falsis dijs illi ad iram prouocassent, & in vanitatibus irritassent, voce Moysis sic de eodem populo pronunciat. Quod eum vicissim esset ipse in nō gente ad æmulationem compulsurus, & in gente stulta ad iram prouocaturus, quod nūc eueniebat, cum & gentes à Deo in gratiam reciperentur, & eam rem Iudæi valde iniquo animo paterentur: Esaias autem apertius loquentem Deum inducit, & de gentium studio, atque applicatione ad se. De Iudæorum vero insolentia, & peruersitate sic distinguentem, Inuentus sum iis qui me nō quærebant: Manifestus factus sum ijs, qui me non interrogabant. At hoc videbantur vtrunq; Iudæi facere, & quęrere semper Deum scilicet, per functiones, operationesque legis, & illum illiusque mandata cognoscere. Qua de re Barachias: Beati sumus ô Israel, inquit, quoniam quæ placita sunt Deo, manifesta sunt nobis. Et neutrum tamen illi effecerunt, sed gentes, quæ nullum antea laborem, nullam solicitudinem, atq; curam ad quærendum Deum noscendumque adhibuerant, quæque in omnia contraria Deo studia diuersæ abierant, statim, & facilè oblato sibi Deo se totas ad illum

ad illum contulere. Breue enim compendium verbi Dei, non longos illos logos legis didicerunt. Israel vero, qui anfractus, & circuitiones præceptorum, ac operum sectatus est, non modo ad vtilitatem & fructum summi præcepti non peruenit, qui fuit CHRISTVS, verum ne passus quidem est, ea de re admoneri se, & doceri. De quo idem apud Esaiam Dominus, Tota die expandi manus meas, inquit, quod amantis est, & paterno animi affectu in sinum, & complexum suum inuitantis Dei, imagoque in eo è cruce pendentis CHRISTI prorsus expressa. Expandi manus, inquit, ad populum non parentem & contradicentem, quod est non leuitate solum, & vecordia quadam auersum, sed per nequitiam etiam, & per contentionem mihi se opponentem. Ex quibus omnibus tum Prophetarum testimonijs, antiquæque legis authoritatibusque Euangelij præclaris, & illustribus doctrinis, atque euentis, tum gentium facilitas ac obedientia ad inueniendam Dei gratiam, tum peruersitas Iudæorum ad eandem amittendam merito valuisse cognoscitur, iureque illæ adscitæ in nomen, & genus filiorum Dei, hi eiecti, & repudiati ab eodem Deo intelliguntur, neque Israel tamen ipse vt Israel repudiatus est. Sic enim loquitur.

Dico igitur, num repulit Deus populum suum? Absit. Nam & ego Israelita sum ex semine Abraæ, tribu Beniamin, non repulit Deus populum suum, quem præcognouit. Nónne scitis in Helia quid dicit Scriptura? Quemadmodum alloquitur Deum aduersus Israel, dicens? Domine Prophetas tuos occiderunt, & altaria tua euerterunt, & ego relictus sum solus, & quærunt animam meam. Sed quid dicit ei oraculum? Reliqui mihi ipsi septem millia hominum, qui non flexerunt genu simulacro Baal. Sic igitur & in hoc tempore residuum secũdum electionem gratiæ fuit. Si autem gratia non iam ex operibus, quoniam gratia, non amplius est gratia. Si autem ex operibus, non iam est gratia: quoniam opus non amplius est opus.

EOSDEM Iudæos Apostolus, quos videbatur penitus à Deo repulsos, atq; abiectos ostendere voluisse, rursus nunc restituens, vt intelligatur non ipsum Israel, neq; semen Abraæ fuisse à Deo repulsum, sed qui ex illo genere, illaque natione aduersus fidem Christi contumaces perstitissent, fiduciamq; spei suæ in lege potius, & in operibus legis, quam in Dei gratia ponere perseuerassent, hos esse, qui cecidissent ex gratia, & beneuolentia summi Dei, neq; amplius in promissionibus ad Abraam factis comprehensi essent, exemplo ex seipso probat. Non populum, qui antea popu-

populus Dei appellaretur, neq; semen Abraæ à Deo esse eiectum, quandoquidem si ita esset, & ipse qui est ex illo semine, eiectus vna fuisset, sed de illo populo saluos fuisse, quos prænouisset Deus. Quæ quidem cognitio in eum modum accipienda est, quo vtimur in scripturis. Nam si simpliciter cognoscere accipiatur, omneis planè Deus cognoscit & bonos, & malos. Si vero illa cognitio animorum est coniunctio, & beneuolentiæ indicium, solos Deus cognoscit bonos, quem in sensum dicitur, Ego cognosco meas, & cognoscunt me meæ, & ex contrario, Discedite à me omnes operarij iniquitatis; quia ego non cognoui vos. Hac itaque ratione positum in hoc loco est: Non repulit Deus populum suum, quem præcognouit. Et supra, Quos præcognouit, hos & prædiffiniuit. Ac præcognitio quidem (decet enim occurrere ipso initio statim dubitantibus, & viam facilem ad intelligendum reddere) præcognitio, inquam, Dei futuram hominum propensionem, & quasi parabilitatem quandam ad credendum, & amandum Deum prouidet. Prædiffinitio vero tota gratia Dei est, neque quicquam in illa nostræ operæ inesse, aut partis intelligitur. Nam quòd ego facilis voluntate, & animo paratus ad fidem in Deum accipiendam sum, mei est illud iudicij, & mei liberi arbitrij, idque ante omnia tempora præuidit in me & præcognouit Deus. Sed hoc nihil etiam nunc est, doctor accedat oportet, & itineris recti demonstrator, qui mihi portũ salutis, & vitæ ostendat. Neque tamen hoc etiam satis. Volens enim & cupiens viam bonam insistere, & stationem tenere eam, quæ mihi felix, & tuta sit proposita, multis tamen ab ea mente periculis, multis obiectis voluptatibus, multa denique cum iucundarum, tum molestarum rerum varietate abstrahor, atq; auertor. Ergo his tot malis, tantisque discriminibus, quæ imminent in nos vndique, nosque proturbant, & auferunt, nobis ipsis opem fert Dei voluntas, & prædiffinitio, quæ gratiæ tota est, quæ id, quod nostrum solum est, flexum mentis scilicet & inclinationem liberæ voluntatis tot diuinis muneribus vestit vndique, & cõfirmat, vt quod est ex nobis minimum quiddam sit, nec meriti rationem vlla ex parte obtineat. Illa vero Dei liberalitas, & prædiffinitio integram in se contineat totius gratiæ laudem. Ista ergo prædestinatio, & Dei gratia septem illa millia virorum sibi ipsa conseruauerat, qui vel regis impij metu, vel exemplo tribulium, & popularium suorum licet bona erga Deum voluntate essent, statuam tamen Iouis adorauissent, nisi illorum imbecillos animos, & infirmas mentes gratia, & electio Dei corroborauisset, quæ gratia omnis quidem ex ipso Deo est, donumque eius liberale, & proprium, quod nullo à nostra parte merito, sed à diuina beneficentia totum proficiscitur. Sed vt redeamus ad exponendum, Non repulit Deus populum

pulum suum Israel, vt Israel, & semen Abraæ, vt illius semen, sed gratiam Dei non agnoscentes, & in lege operibusq; pertinacius hærentes, nos nimirum repulit, qui si ex tanto hominum numero, ac frequentissima natione forsitan pauci esse videantur, regredere animo, & cogitatione ad præterita, & intelliges non solum in CHRISTI fide accipienda, sed in veteri lege seruanda paucos tum quoque à Deo fuisse diffinitos. Etenim sic ipsemet grauiter accusanti populum Israel Heliæ respondit, se reliqua adhuc fecisse sibi septem millia virorũ, quæ ante Iouis simulacrum genua non incuruauerint. In quo animaduerte gratiam quòd sibi ea ipse fecerat reliqua, & intuere paucitatem, quòd ex innumerabili populorum multitudine septem tantum millia salua facta sunt. Sic, inquit Paulus, in hoc tempore, quod è populo Israel ad fidem CHRISTI accessit, residuum est ex multitudine reliqua, quod per electionem gratiæ Dei effectum est saluum. Sicut enim tunc illa septem millia ope, & patrocinio suo Deus ab errore continuit: sic hoc tempore & Apostolos primum, ac discipulos reliquos, quos CHRISTVS adhuc viuens sibi ipse delegerat, & deinde post CHRISTI mortem exurrectionemq; priora illa tria millia, ac deinde alia quatuor millia, postea etiam alia quædam millia, quæ Deus præcognouerat, & sibi ipse delegerat, ac in patrocinium suum iam inde æterno ex principio susceperat per electionem diuinæ gratiæ ex innumerabili multitudine non magnus hominũ numerus ad fidei, & salutis portum perducta sunt, non ex operibus ipsorum, quod quidem aduersus Iudæos opponitur. Quoniam gratia, & donum Dei nõ ex operibus est, inquit, non inquam, ex operibus est gratia, neque illa, quæ æterno ex principio eligendo, ac prædiffiniendo antecedit, nec vero quæ post productos nos in naturam protegit semper & comitatur. Nam si operib. dona Dei tu promeritus sis, euanescit statim gratia, totumque, quod tibi à DEO datur, non tibi donari ab eo, sed reddi potius videtur, in quo tu vt iustitiam & virtutem tuam cõstituas Dei liberalitatem, gloriamque extinguis. At hæc vera est virtus, & benignitas, & gloria summi Dei, gratis conferre munus suum, & bonitatis suæ magnitudinem in propria liberalitate, beneficentiaque constituere. Gratia porrò, & opus sic inter se contraria insociabiliaq; sunt, vt si ex operibus, non iam amplius gratia sit gratia. Si autem sit gratia, opus iam amplius opus non sit. Non enim vtrunque stare potest simul, sed alterutrum tantum adesse necesse est, idque incomitatum ab altero, atque solum.

Quid igitur? quod quærit Israel, hoc non est potitus, electis autem potita est, reliqui vero cæcati sunt, sicut scriptum est: Dedit eis Deus spiritum compunctionis, oculos vt non videant, & aures,

aures, vt non audiant vsque in hodiernum diem. Et Dauid dicit: Fiat mensa eorum in laqueum, & in captiuitatem, & in scandalum, & in retributionem ipsis: Obscurentur oculi eorum ne videant, & dorsum illorum semper incurua.

QVID est igitur, quod concludo, & statuo? hoc, inquit, quòd id quod quærit Israel potitus eo ipse non est, electio autem est potita. Ast quamobrem non potitus? nónne volebat? non conabatur? non ad Deum studio, & voluntate se ferebat? nónne hi, qui huiuscemodi existunt, illi ipsi sunt, quos præcognitos antea Deus sibi ipsi solet diffinire, atq; eligere peculiares? Cur ergo isti in electione non sunt comprehensi? Quoniam sibi ipsi nimium confisi sunt, quoniam & si illi Deum verum quærere se prædicabant, illum ipsum tamen externis, atque alienis operationibus, non puro, neque humili corde quæsiuerunt, quæ est via quærendi, & inueniendi Dei vnica. Cuius rei cognitionem illi cum se optime tenere, & scire arbitrarentur, opinione sui elati, ac tumentes, cæterorum doctrinas, & monita sunt aspernati, neque id solum, sed docentibus quoque ipsis, & recta monstrantibus infesti, inimici intractabilesque extitere, electi vero finis eius, qui quærebatur, ab vniuerso Israel pauci homines videlicet, & ex magno numero residui, ac reliqui per gratiam Dei potiti sunt, qui cum Deum corde bono, & voluntate appeterent, monstrantibus viam ad eum perueniendi attento, & facili ad obtemperandum animo auscultauerunt. Non enim opinionem suimet, & de seipsis, suaque scientia, ac doctrina superbam persuasionem tanquam murum opposuerunt rectiora admonentibus. Sed cum & ipsi per operum legisque obseruantias, ad DEVM interea niterentur breuiore sibi, & tutiore multo fidei via demonstrata, libenter, ac prompte in eam se dedere, cum illi inflatiores, sibique ipsis maiorem in modum chari, atque iucundi in vetere instituto manerent obstinati, nec rationem vllam aduersantem opinionibus suis vel auribus modo admittere sustinerent. Etenim est hoc præcipuum, & maximum inter probas animas, prauasque discrimen, quòd qui faciles ductu ad DEVM sunt, vbi vllum de Deo audiunt proferri verbum, extemplo attenti, dociles q; expectant, num quid exponatur quod ipsis queat esse doctrinæ, ac emolumento, quodque in eis pietatem, & studium Dei adaugeat, idque si eiusmodi inueniant, gratantes, ac læti in cordibus suis reponunt. Qui vero agunt secus, qui suimet opinione inducti videntur sibi valde esse sapientes, vt non doceri ipsi ab vllo velint, sed alios semper docere: hi nomen Dei, quod in sermonibus vsurpant, non ad ipsius Dei gloriam, sed ad suam ipsorum ambitionem, quæstumque conuertunt, ideoque maximè, in operibus

versantur exterioribus, legemque scriptam mordicus tenent, neque in illo intestino, occultoque homine vere requirunt Deum, quod si facerent, cum ipsi intus humiles essent, tum cuilibet benè suadenti ad obtemperandum parati, & dociles, sed in eo qui cernitur, oculisq; est homo expositus, quasdam tanquam Deum colentium similitudines appingunt. Cui porrò externo homini inter homines cæteros se ostendenti doceri, ignominia est, castigari conuitium, refelli autem, & coargui iniuria morte acerbior. Enimuero qui tales sunt, cum videantur Deum quærere, Deo tamen non potiuntur. Atque hi sunt, qui ne putentur eguisse aliorum monitis, falsum suum potius cum pertinacia defendunt, quàm aliorum verum amplectuntur. Inimici omnibus a se dissentientibus, qui non modo alienam doctrinam aspernantur, & contemnunt, sed ipsos quoque doctores acerbo & capitali insequuntur odio. Quemadmodum Iudæi & in CHRISTO antea fecerunt, & tunc in Apostolis CHRISTI, ipsoq; præcipue Paulo faciebant, quos cæcatos fuisse dicit Apostolus, eo quòd illa vana, & atrogans de semetipsis persuasio aciem mentis in illis, animique oculum occæcauerat. De quibus Esaias: Dedit eis Deus spiritum compunctionis, oculos vt ne viderent, & aures vt ne audirent vsque in hodiernum diem. Quod postremum adiectum ab Apostolo est, vsque enim eius ad ætatem Iudæi in eadem manebant cæcitate, & ignorantia. Sed & hæc ipsa Esaiæ sententia non ex vno Prophetæ loco decerpta est. Atque hic spiritum compunctionis Esaias stimulos inuidiæ, & obtrectationis voluit significare, qui pungunt eos maximè, & fodiunt, quos gloriam apud homines, existimationemque quærentes in eo maxime, ambitio, & liuor male habet, quòd quam ipsi opinionem, & laudem ab hominibus quærunt, alios melius vident, non id cogitantes, neque spectantes adipisci, qui quidem stimuli eiusmodi sunt, vt oculos, & aures ad intuendam, audiendamque veritatem nequaquam suo sinant vti iudicio. Porrò hos illis stimulos per occasionem dedit Deus, non dedita opera in illis inseuit, sed dum aspirat, & subuenit ope diuina conatibus eorum, qui vera cum charitate, & synceritate prædicant verbum vitæ, idq; non ad commodum, neque ad vtilitatem propriam, sed ad audientium fructum, salutemque conuertunt. Horum ex ipsa contentione & comparatione cor æstuare maleuolentia, stomachus odio repleri, ipsi rabie quadam inuidiæ, obtrectationisque accendi, vt frenderent dentibus in Apostolos, vt plagis & contumelijs appeterent, seditionibusque agitarent, omnia denique permiscerent, quo ne illis esset in eis ciuitatibus locus, in quibus ipsi ab incolis & quæstum sibi, & sapientiæ opinionem aucuparentur. Atqui tales semper Iudæi & vetustioribus seculis in patres, atque Prophetas, & tempore

pore postremo in Apostolos extitere, hodieque adhuc sunt ijdem illi ipsi pleni perfidiæ scilicet, & iniquitatis, quo animi morbo qui aguntur, neq; oculis rite vtuntur, neque auribus. Quòd autem spiritum compunctionis hoc loco, stimulum inuidiæ denotauerit Esaias, audi & Dauid ad Dominum loquentem, Vt psallat tibi gloria mea, & non compungat. Quæ psalmographi sententia declarat gloriam eam, quæ in vnoquoque ad Deum referatur, inuidiæ stimulos non sentire. Si autem ad seipsum quis referat, sentire. Iam & de eisdem Iudæis Dauid, Fiat mensa illorum in laqueum. Quod quidem non imprecantis est, sed quæ futura sunt, prouidentis Prophetæ. Atque hæc illis mensa, bona sunt seculi, quæ illi imprimis expetunt, & quorum amore correpti incidunt in laqueum, & in captiuitatem, & in offensam, siue hic spiritualiter velimus intelligere in amissionem gratiæ summi Dei, siue etiam corporaliter, quòd propter bonorum mundanorum studium, auersi à Deo, & ab eo in captiuitatem gentium, & seruitutem traditi, ne adhuc quidem oculos aperire ad perspiciendum verum, nec eos attollere ad intuendum Deum possunt.

Dico ergo: Num offenderunt vt caderent? absit, sed ipsorum casu salus est gentibus in prouocando ad æmulationem ipsos. Si autem casus ipsorum, diuitiæ sunt mundi, & diminutio ipsorum, diuitiæ gentium, quanto magis plenitudo ipsorum?

CALLIDE, & sanctè in verbis Apostolus licet Iudæos consolari videatur, gentibus tamen totam laudem ascribit, plectitque alternam quandam relationē, vt & Iudæis, & gentibus conserta inter se, & communicata, fidei, & salutis vtilitas appareat. Non enim Iudæi, inquit, cum offenderunt, & in peccatum lapsi sunt, id secutum tantum est, ipsi vt caderent: sed illud magis euenit, idque à Deo magis prouisum spectatumque est, vt lapsus eorum salus mundi existeret. Nam illi & in CHRISTO IESV cruci affigendo redemptionis humanæ mysterium absoluerunt, & in fugandis, exterminandisq; Apostolis fidei verbum in omnes gentes disseminauere. Errauerunt igitur, non vt ipsi caderent, sed vt cæteros illorum error conseruaret. Et rursus, quoniam illi sua culpa minus idonei effecti sunt ad agnoscendam fidei CHRISTI veritatem, cum intuerentur tanto eam studio à gentibus adsciscì, & comprobari, æmulatione quadam & ipsi prouocati ad inspiciendam rem, ac melius considerandam se referrent, ex quo in eos postea salus posset à gentibus redundare. Ita Iudæorū lapsus, atque error gentibus quidem recta, & ipso primo progressu profuit: à gentibus autem in Iudæos, tanquam ex repercussu resiliens, poterit prodesse. Quod si casus ipsorū, diuitiæ sunt mundi, si

quod illi obtrusi, & imminuti, ac tanquam bonis suis spoliati sunt id gentibus ad opitulentiam cessit: quanto magis si ipsi quoque accesserint, & ad exemplum gentium se conformauerint, vt CHRISTVM, & fidem CHRISTI illarum exemplo prouocati accipiant, hoc gentes faciet gratiæ apud Deum, & meriti locupletiores?

Vobis enim dico gentibus, inquantum quidem ego sum gentium Apostolus, ministerium meum glorifico, si qua prouocem ad æmulationem meam carnem, & seruem aliquos ex ipsis. Si enim abiectio illorum reconciliatio mundi est, quæ erit assumptio? nisi vita ex mortuis? Si autem primitiæ sanctæ, & acceruus: & si radix sancta, & rami. Quòd si quidam ex ramis defracti sunt, tu vero cum oleaster esses, insitus fuisti illis, particepsq; radicis, & pinguedinis oleæ factus, ne insulta ramis. Si vero insultas, non tu radicem fers, sed radix te.

QVOD tantum laudis attribuerat gentibus, & tam acriter, ac varie coarguerat Iudæos, vtrunque nunc volens ad temperamentum quoddam redigere, gentibus se testatur, ea dedisse præconia, vt quoniam ipse gentium esset destinatus Apostolus, ministerium imprimis suum cohonestaret, in quo & gentium sibi allicit beneuolentiam, quatenus earum se proprium ministrum dicit, & excusationem ad Iudæos comparat, qui non ægre debeant pati tantum eum tribuere gentibus, cum his ipse officio, & munere prædicandi sit addictus. Neque tamen omnino Iudæos suos contemni vult. Adijcit enim non solum se collaudare gentes, vt honestet ministerium suum, sed etiam ob eam rem, vt laudibus illis carnem suam, quod verbum affectum amantis in se habet, plusque continet, quàm gentiles, quàm necessarios, quàm cognatos, ad æmulationem eiusdem accipiendæ fidei prouocet, si quo pacto aliquos illorũ queat conuertere, & seruare. Qui si ob incredulitatem à Dei gratia repulsi, & abiecti: conciliationem tamen mundo cum Deo attulerunt, quid facient assumpti ad eandem fidem, & in Dei gratiam, ac beneuolentiã reducti? Nónne videbuntur per vos quodam quasi miraculo ô Gentes velut ex mortuis iterum redditi viuentes? Quod alto profectò consilio in laudem gentium profert Apostolus, innuens vim fidei. Si illorum enim per incredulitatem abiectio vobis per fidem gratiam Dei contulit, nónne assumptio eorundem maiorem vobis gratiam eiusdem Dei afferet? cum iam hac in vobis fidei potentiam cognituri sitis quòd ex mortuis estis facturi eos viuentes. Ac ne forte videantur dici repugnantia, si reiectio Iudæorum salus fuit mũdi, qui posset idem esse redintegratio, intelligendum est, non

eodem

eodem modo reiectos salutem mundi fuisse, & futuros assumptos, sed vt reiectio per occasionem locum, & accessum præbuit gentibus, sic per exemplum, & æmulationem fides Gentium Iudæis vt resipiscant, occasionem est allatura: quo in vtroq; consilium Dei, & ex malis bona, & bona item ex bonis producentis, primarium summumque cernitur, & vbique semper extat ipsius gloria, & gratia. In gentibus verò ipsis, atque Iudæis, quod ex facto gentium exoritur ad incitationem, & prouocationem Iudæorum, id in gentibus quidem virtutis & meriti speciem aliquam præ se fert, in Iudæis autem penitus nullam. Ac vt repugnantiam, quam diximus, melius dissoluamus, non hæc assumptio huiusmodi, quæ Iudæos antè reiectos recipit, sed si illi statim initio ad CHRISTVM se contulissent, neque commisissent, quamobrem rejicerentur, saluti id, & lucro, & locupletationi mundi fuisset aduersatum. Incluso enim in Iudæa fidei CHRISTI mysterio, vel nequaquam, vel serius ad gentes Dei liberalitas, & gratia se effudisset. Atq; his dictis, ne omnia gentibus tribuere videatur, procedit Apostolus ad ornandum genus suum certis laudibus, quæ non in ipsos tamen, sed in patres ipsorum, & in honorem generis, nominisq; redundent, quò accessionem etiam illorum ad fidei cultum iure amplificaturam mundi diuitias ostendat. Si primitiæ, inquit, generis mei sanctæ fuerunt, & aceruus est sanctus, & si radix sancta, sancti & rami, duabus similitudinibus volens denotare familiam illam, quæ ex authore generis probato, atq; sancto producta sit, etiam si non suis ipsa operibus digna inueniatur, parentum tamen causa in honore esse debere. Et ne gentes laudatæ à Paulo, atq; dilectæ minoris fortasse æstiment Iudæos, quàm par sit, in secunda illa similitudine radicis, arborisq; insistens, egregiam texit argumentationem, quamobrem Iudæis deferendus honor, & natio tota in aliqua existimatione habenda esse videatur. Quandoquidem illa tanquam oleæ arbor est, gentes verò reliquæ tanquam oleastri, quæ in veram, & naturalem oleam insitæ, omnem suæ in melius mutatæ conditionis dignitatem ex aliena radice, & planta accipiũt. Ac sanè oportuit ex vera olea defringi ramos, si ramos alios oleastri in ea inseri decuit. Neque enim fuisset peregrinis, & adsciritiis surculis locus, si naturales, & domestici in sua arbore integri permansissent. Veruntamen habet vim istam insitio, vt qui ex aliena arbore insiti rami sunt, radicibus, & viribus hospitæ arboris sustineantur, coalescantq; in eandem totius corporis qualitatem. Itaq; radix, & planta Hebraici generis ipsa est, quæ succum, & vim nouis suppeditat ramis, vt fructum deinde illi ex sese iustitiæ per fidem possint efferre. Est enim radix Abraam, & Dauid, truncus CHRISTVS, succus verò, & spiritus, fides ipsa, ac iustitia. Atq; ibi ar-

boris totius author, & propagator Deus. Non ergo contemnenda arbor in ramis suis, quæ in radice, & trunco tanto honore digna est.

Dices igitur, defracti sunt rami, vt ego insererer, probè infidelitate sunt defracti. Tu autem fide stetisti, ne altè sentias, sed verere. Si enim Deus naturalibus ramis non pepercit, ne qua tibi nec parcat. Aspice igitur bonitatem, & seueritatem Dei, in cadentes quidem seueritatem, in te autem bonitatem. Si permanseris in bonitate, quoniam & tu excideris: & illi item, si non permanserint in infidelitate inserentur. Potens enim Deus est rursus inserere ipsos. Si enim tu ex naturali excisus es oleastro, & præter naturam insitus in bonam oleam, quantò magis hi secundum naturam inserentur in familiari olea?

PERSTAT in similitudine insitionis, & arboris, illudq; discrimen, & iudicium summi Dei, quo Iudæos ille excidit è vera olea, & gentes ex oleastro abscissas in ipsam veram oleam inseruit. Nō Iudæis, neq; gentibus, sed fidei dicit, & infidelitati fuisse datum, vt Iudæi quorum radix, & planta bonæ arboris propria, ac domestica erat, tanquam stolones, & rami inutiles abscinderentur, propterea quòd non vtebantur succo trunci, atq; radicis, hoc est, in fide Abraæ, & CHRISTI, ad Deum non nitebantur. Atque in eorum abscissorum locum translati ex oleastro surculi insererentur, qui in ipsa ingenua, & naturali olea coalescentes geniales illos succos biberent ex radice, iisq; alerētur, quos naturales priùs rami respuissent, in seseq; attraherent, atq; in substantiam, ac viriditatem conuerterent suam fidei ex Abraam, & redemptionis ex CHRISTO nutrimentum. Itaq; non est Iudæi, neq; Gentilis, sed fidei, & infidelitatis facta distinctio, quæ eadem fides mutare, & traijcere conditionem illam in alternas, & contrarias partes potest. Nam & qui insiti sunt ex aliena arbore in nobiliorem arborem propter fidem, nisi hi in fide illa ipsa manserint, ipsi quoque excindentur. Causam enim cur excindātur, accersent sibi infidelitatem. Et qui propter infidelitatem è propria arbore fuere defecti, si ad fidem se contulerint, facilius etiam & melius in familiarem plantam inserentur.

Nolo enim vos ignorare fratres mysterium istud, vt ne sitis apud vosmetipsos sapientes, quòd cæcitas ex parte Israeli facta est vsq; eò, donec plenitudo gentium introeat: & sic omnis Israel seruabitur, quemadmodum scriptum est: Veniet ex Sion liberans, & auertet impietates à Iacob. Et hoc ipsis à me pactum, quando abstulero peccata eorum.

ISRAEL

Israel est populus omnis Hebræorum carnalis ex Abraæ semine oriundus, & Israel est populus spiritualis ex fide Abraæ progenitus, & natus: est autem cæcitas carnali populo Israel ex parte facta, vt introiret in semen fidei Abraæ plenitudo gentium, & sic vniuersus spiritualis Israel, salutem adipiscatur. Nam si de carnali Israel seruando volumus intelligere, quota portio erit populi Hebraici, & vniuersi generis Iudæorum ætas illa, quæ in aduentu Heliæ extremo iam instante mundi iudicio seruabitur? Sed vt totus planè seruaretur Israel, permisit Deus Iudęos in CHRISTVM, tanquam in lapidem offendere, vt offensione illa ex suo loco pristino dimotus lapis in caput anguli discederet. Sicq; illis cæcitate quadam rectam viam non tenentibus, & è semita cadentibus, gentes succederent, quæ in lumine veritatis oculos melius figerent, & ad populos reliqui orbis eadem lux funderetur. Atque item deinde, vt concursus gentium ad CHRISTVM, veramque in Deum fidem frangeret animum, & pertinaciam Iudæorum, plurimosque eorum ad eandem fidem adduceret, alto mysterio Deus composuit, & dispensauit. Cui prouidentiæ, & mysterio Dei omnia sunt attribuenda, non à quopiam sibi ipsi. Non ergo nec gentes nimis glorientur, quod est, ne nimium sibi ipsæ sint sapientes, ne attribuant hoc ingenio, & intelligentiæ suæ, si in fide accipienda Iudęis ipsæ pręcelluerunt. Id enim prouisum in illis, & datum à Deo est, Iudæique permissi hallucinari, vt ad gentes ipsas verum lumen accederet, neque ob eam rem valde contemnant Iudæos. Etenim idcirco ipsæ adscitæ in gratiam, & amicitiam cum Deo sunt, vt suo exemplo Iudæis afferant studium eiusdem æmulandæ fidei, & salutis. Atque ita diuersis modis, & rationibus in vtrosque misericordiam suam exercet Deus, & vt ex cæcitate Iudæorum gentibus lumen ostendat, & ex illuminatione gentium aditum inueniat Iudæis miserendi, atque parcendi. Nam authoritas Prophetæ Esaiæ ab Apostolo inducta, hoc sibi vult, quòd conclusio & exitus vniuersæ salutis spiritualis Israelis, Israel ipse carnalis futurus est, vt & agminis sancti atque electi, ductor Israel, & idem etiam coactor sit futurus. Namque fides primò & orta à Iudæis, & ab ipsorum non paucis suscepta est. Pòst cum eiectione, & repudiatione eorum, qui ex carnali Israel fidem CHRISTI non admisere, ad gentes emigrasset, rursus introductis gentibus ad eum electorũ numerum, qui à Deo est præfinitus, inde in eosdem ipsos Iudæos tempore extremo est redundatura. Huius nunc & rei, & temporis facit Propheta vaticinium: Veniet ex Sion Dominus, hoc iam principium est germinantis fidei: & auertet impietates à Iacob, à spirituali auertet: qua quidem criminum & impietatum abstersione non Iudæos solùm comprehendit, verùm etiã alienigenas,

qui per fidem in ipsum Israel inserentur. Deinde verò ad carnale semen iterum reuersus, non iam relinquet in omni Iacob & spirituali simul, & carnali, quod sit ampliùs peccati, impietatisque auertendum. Etenim extremo illo tempore, quo ad iudicandum filius Dei venerit omnium omnino electorum numerus explebitur, neq; erit ampliùs macula aliqua in Iacob. Et hoc est ipsis pactum meum, dicit in eodem Propheta Dominus, quod mox Apostolus suis verbis ex persona Domini interpretatur: Quando abstulero peccata eorum, inquiens, Dominus autem in Propheta populo suo sic loquitur: Hoc est pactum aduentus mei ad vos: id est, Tunc veniam ad vos, tunc præstabo de meo aduentu id quod nunc paciscor, tempusque mei accessus ad vos tunc fuerit, cùm non relinquam ampliùs in Iacob, quod debeat abstergi, cùm omnium fuerit ordo, & numerus conclusus electorum, cunctusque Iacob spiritualis fuerit completus. Cuius, vt diximus, spiritualis cœtus, verique Iacob & principium, & finis ille Iacob carnalis futurus est, quem in fine seculorum anteuertens Dominum Helias instruet, & quæ sunt salutis, ac fidei edocebit. Ac vt Apostolus vicissitudinem istam commeantis ab Israel ad gentes fidei, & rursus ab eis ad Israelem reuertentis clarius ponat ante oculos, sic prosequitur.

Secundum quidem Euangelium inimici propter vos, secundum autem electionem amabiles propter patres. Impœnitenda enim sunt dona, & vocatio Dei. Quemadmodum enim & vos quandoq; non credidistis Deo, nunc autem consecuti misericordiam estis horum incredulitate: sic & isti nunc non crediderunt misericordiæ vestræ, vt & ipsi misericordiā consequantur. Conclusit enim Deus omnes in incredulitatē, vt omniū misereretur.

GENVS, inquit, electum à Deo Hebræorum in ipsis patribus amabile semper est eidem Deo, neque vnquam reiecit illud, aut repulit ab sese Deus, nisi si quos ex numero illo, nomine infidelitatis abiecit. Nam ipsam quidem nationem habuit semper in gratia, & in amore. Non enim pœnitet Deum beneficiorum suorum, nec vocationis vnquam suæ, quorum extitit semper nationi Iudæorum liberalis, quam seuocauit ex reliquis nationibus, vnamque sibi delegit, suisque cœlestibus tum beneficiis, tum etiā aliorum semper beneficiorum promissionibus largiter prosecutus est. Sed in hoc recente Euangelij dono, quo nullum maius, neque salutarius generi humano ab ipso Deo potuit concedi, tantisper se auelli ab suis Iudæis passus est, vt hæc simultas Deo cum illis aditum gentibus patefaceret ad consequendam apud eundem Deū misericordiam. Hic occurrat quispiam.

Quid?

Quid? nónne Iudæos simul, & cæteras gentes eodem dono misericordiæ pariter comprehendere, & complecti Deus potuit? aut quid attinuit tantisper rejici Iudæos, quoad gentes ingrederentur? hic nos, & si fortassis audaciæ est consiliorum Dei dare velle rationem, tamen venerabundi, & timidi dicamus frustra videri potuisse summum Deum delegisse sibi propriam Iudæorum nationem, si ea, quæ illis scorsum beneficia promitteret, communiter ceteris erat præstaturus. Sed cùm illi ea non reciperent, atque adeò potiùs aspernarentur, causam oblatam Deo honestissimam, & optimam, suam benignitatem & misericordiam in omnes homines effundendi, quod ille tamen sic futurum sua infinita sapientia prçuidisset: certè quidem sic factum est, vt repellentibus Iudæis verbum CHRISTI, & illud ex suis finibus exterminantibus in reliquas orbis terræ regiones fidei veritas extenderetur. Inimici ergo Iudæi tantisper Deo dum Euangelium gentibus communicatur, verum ipsi propter se, & propter patres suos amabiles, atque ita amabiles, vt nec vocationis, hoc est, electionis, nec suorum in eam gentem beneficiorum Deum pœniteat. Ac sicut vos ô exteræ gentes, inquit, quæ antea non credebatis, neque Deo fidem habebatis, ex Iudæorum incredulitate, infidelitateque occasionem nactæ estis credendi, & per fidem misericordiā à Deo consequendi, vocatæq; estis ad eiusdem Dei, non notitiam solùm, verùm etiam cognationem: sic Iudæi, qui antea Deum verum noscebant, atq; colebant, tuncq; egere minimè misericordia videbantur, in infidelitatem & ipsi, incredulitatemq; delapsi sunt, vt ipsis quoq; necessaria fieret à Deo misericordia. At cuiusmodi ista infidelitas Iudæorū? quia non crediderunt vestræ misericordiæ, inquit. In quo licet intueri singulare acumen, & admirabilem sapientiā tanti Apostoli. Quid enim est hoc, quòd ait, non crediderunt misericordiæ vestræ, nisi quòd nō putauerunt veram esse in Deum fidem illam, veram Dei erga homines misericordiam, cuius esset gentibus, & aliis nationibus copia facta, quando ipsi sibi solis, nominique & generi Iudæorū soli omnia Dei beneficia, & cœlestes diuitias omnes debitas esse arbitrabantur, quæ opinio peculiaris apud Deum gratiæ, & in illo Hebræorum populo arrogantia non modò in contumacibus aduersus CHRISTVM Iudæis, verùm etiam in conuersis, & venientibus ad fidem longo tempore permansit, vt vix possent credere, sibique persuasum habere, gentes tali diuinitus beneficio esse communicatas. Conclusit enim Deus omnes, inquit, in infidelitatem, vt omnium misereretur. Sicut & antè dictum est, Conclusos omnes sub peccatum, vt in omnibus Deus gloriam, & iustitiam suam ostenderet. Atq; hactenus mi frater explicatis ab Apostolo fidei nostræ mysteriis, & veritate Christianæ religionis

penitus patefacta, atq; in aspectum mentibus nostris prolata statuendum nunc tibi est, vtrum aliquid putes residere posse scrupuli, & dubitationis in cordibus eorum, qui hæc ipsa attentè legerint, accurateq; considerauerint, an verò id quod ego de principio dixi, constare planè incipiat, quicunque Paulum legerit, eumq; & in manibus crebrò, & in cogitatione, ac mente assiduè gesserit, itemq́, dicta eius, atq; scripta non ad suas odio nonnunquam, aut amore corruptas opiniones, id quod hæretici fermè agunt, sed ad veritatem, & spiritum scribentis fuerit interpretatus, fore illum non tantum verbo & simulatione, sed pietate integra, & sanctis moribus, ac deniq; reuera Christianum.

STATVTVM iamdudum est, inquit, planeq; extat hoc imprimis doctore fidei CHRISTI, atq; magistro, omnes non modò de fide ipsa ambiguitates, & controuersias, quæ ignaros intimi mysterij interdum torquent: verùm etiam errores animi penitus fore sublatos, vt cui in amore Paulus, atq; in delitiis fuerit, aut singularis illi totius vitæ munditia, atq; integritas, aut certè animus vacuus, ac liber ab intestinis vitiis sit futurus. Etenim amabo te mi frater, quid est tam altum & arduum, quod iste maximus Apostolus non nobis planum, facileq; reddiderit? quid tam abditum, quod non patefecerit? tam abstrusum, quod non inuestigauerit? vt videamur nunc quidem nos in mediis ipsis diuinitatis consiliis, ambo fuisse versati. Atqui mi frater, inquam, non sic sese res habet. Sed accidit Paulo, quod solet vsu venire iis, qui oceani maris magnitudinem magis nauigando, quàm è littore prospectando soliti sunt admirari. Nam qui vno illo aspectu tantummodò permouentur, cum oculis eorum finis nulla, sed tantùm immensitas aquarum se objiciat, concipiunt illi quidem in animo vastum quiddam, & latè se fundens, ipsáque etiam cogitatione formidolosum, sed tamen quod aliquando confici, & peragrari posse videatur, quippe quorum simplex est, & vnica admiratio. At qui se intro iniecerunt, qui longè ingressi sunt, qui pernauigauerunt, atq; in remotissimas oras, ac regiones longa nauigatione prouecti sunt, eandem semper faciem interminabilis pelagi conspexere, quoq; enixius, spe animisq; inflati contenderunt, vt contento cursu peruenirent ad vltimum, tantò illis longiora semper, & difficiliora ad conficiendum occurrerunt maris spatia: hi sunt, qui non vnam, sed plurimas concipiunt admirationes, qui sępe etiam silentio cogitationes suas premunt, cùm satis intelligant si quid de illis reb. loqui velint, nó se minimam earum rerum partem vlla oratione esse assecuturos: sic Paulus noster licet altè ingressus in cõsilia summi Dei, licet ad ea peruectus intelligendo spatia, quo nemo fortassis alius vnquã, licet adiutus, ac refertus gratia, lumine, Spiritu sancto, tamẽ quo

plura,

plura, maiora, præstantioraq; cognouit, quo factus est illorũ altissimorum arcanorũ magis particeps, hoc magis intelligens illã infinitam diuinæ mentis altitudinem nullis humanis cogitationibus posse peruestigari, in eam prorumpit meritò vocem, in quam & nos vnà cum illo adorantes Deum prorumpamus, & exclamando admirandoq; dicamus:

O altitudo diuitiarum, & sapientiæ, & scientiæ Dei, quàm inscrutabilia iudicia eius, & inuestigabiles viæ eius? Quis enim cognouit mentem domini? aut quis consiliarius eius fuit? aut quis prior dedit illi, & retribuetur ipsi? Quoniam ex illo, & per illum, & in illum omnia, ipsi gloria in secula. Amen.

Hic Iulius: Recte mi frater, inquit. Fons etenim est ipse omniũ bonorum inexhaustus, & perennis, ante quem non est quicquam, nec post ipsum futurum est, omniaq; ex illo, & per illum sunt, atq; retinentur, ac ad eundem conuersa, atq; intenta sunt, cui iure, & merito omnis debetur gloria, neque præterea cuiquam alij, in Christo Iesv domino nostro, & in Sancto spiritu. Amen. Nunc quoniam satis huic diei datum est, surgamus deambulatum, quod hoc hilariore faciemus animo, quod difficilimis locis huius epistolæ iam enodatis, atq; transactis crastinum diem laxiorem, & liberiorem habituri sumus, in quo de Christianis duntaxat moribus quæretur. Recte admones, inquam. Cumq; surrexissemus, finem fecimus de his rebus disputandi, ac loquendi.

Finis libri secundi.

LIBER TERTIVS.

Tertio huius à nobis institutę disputationis die cum bene mane surrexissemus ego, & Iulius frater, iamque ad rem diuinam essemus parati, nunciatum nobis subito à statore nostro est Augustinum Triultium Cardinalem sancti Adriani, hominem summa nobilitate, summaque prudentia, tum autem his præterea ornamentis ingenij, doctrinæ, humanitatis præditum, vt ille honos, & fortunæ decora, quæ alioquin in illo permagna erant, minorem tamen partem in eo ornando obtinerent, cum ab ostio de nobis percontatus esset, an essemus intus, aperta ianua in hortos ingressum esse, rectaque ad nos tendere, & esse vnà cũ eo Gulielmũ Bellaium, quem Langeũ cognomine vocabamus, legatum Francisci Christianissimi regis apud Pontificem maximum. Quod ille legationis munus atque officium

officium tanta cum dignitate, elegantiaque gerebat, vt facile appareret artes eas, quas liberales dicimus, quibus ille apprime erat eruditus, vbi ad egregiam naturam se applicuerint, nihil omnino relinquere, quod desiderari debeat in eo, qui illas comprehenderit. Igitur horum nos duorum amicissimorum nobis & summorum hominum aduentu improuiso commoti, cum vestimenta propere sumpsissemus, vt procederemus illis obuiam, offendimus eos ad interius viridiorum septum iam appropinquantes. Qui simul vt nos viderunt, amiceque inter nos consalutauimus, AVGVSTINVS, Num tibi videmur, inquit, nomine me compellans, hodie satis mature è lecto surrexisse, dum te ipsum quærimus, cupimusque sermonum huiusmodi vestrorum esse participes: tametsi hoc quidem vereor, miserius à nobis factum sit. Nam vt tu scias, heri vesperi cum pueros tuos obuiam habuissemus, quæsissemusque de eis, vbinam esses, & quid rerum gereres, ij nobis renunciarunt, te cum Iulio fratre tuo alterum iam hic diem esse, multasq; quotidie diei horas secreto in disputationibus, & literis cum eo consumpsisse, & esse quoque hunc diem eidem operæ destinatum tertium, quod vbi audiuimus, constituimus statim ego, & Langeus hodie summo mane huc conuenire ad te. Fecimus enim illam coniecturam, quæ si bene morem vtriusque vestrum nosco, nos profecto non fallet, vbi essetis vos, non posse ibi de rebus, nisi ad doctrinæ studia pertinentibus agi, quod & tempus hoc vacuum negocijs id de vobis polliceri videbatur, & scimus vbicunque adest Iulius, ocium ibi à literis, & silentium esse non posse. Quod si aduenimus tempore, vt aliquas saltem partes hesterni vestri sermonis excipiamus, habebimus occasioni, & huic diei magnam gratiam. Sin minus, illud saltem assequemur, vt in hac amœnitate, & lætitia, quæ huic loco profecto singularis semper est, vobiscum vnà familiariter hunc conteramus diem. TVM ego, Vellem Augustine, inquam, nostris vt sermonibus non tam interfuisses tu quidem, quam præfuisses, magnis enim certè de rebus inter nos egimus, verum nos haud magni. Atqui illa tale ingenium, quale tuum est, atque istiusmodi excellens iudicium requirebant. Sumus enim in Paulo, & in altissimis illis diuinæ erga nos beneficentiæ mysterijs versati, quarum de rerum semper perstudiosum cognouimus, & si non tam fortasse ingenio in illis opus est, quàm Dei auxilio, cuius cum ex alio genere consilia, & ea longe remota sint à meditationibus humanis, absque eo ipso Deo deductore, & monstratore, ne aspirare quidem ad illa hominibus licitum est. Verum partes quidem eæ adhuc restant, quæ sunt de moribus, & quo pacto agere inter se Christianos homines, ac versari conueniat. Quarum rerum & si facilior videtur esse explicatio, est illa tamen eiusmodi, & his referta sententijs, atque præceptis, quæ
non

non è philoſophorum fonte, ſed ex illo cœleſti manaſſe ac profluxiſſe intelligatur.

GAVDEO, inquit ille, ad quaſcunque venerim partes, & aduentum gratulor. Sed tu Iuli nunquid bidui huius diſputationem ſic præterire paſſus es, vt tota ea defluxerit: an ſi recte ego te noui, ea potius habes notata omnia, atque deſcripta? quæ mecum communices, & in illis etiam diſſeras interdum doctorum hominum concilijs, quorum in pari tecum ætate, ac ſtudio tua tamen virtus, induſtriaque excellit.

HIC ille paulum cum erubuiſſet, erat enim ingenuo pudore quodam, & ſingulari modeſtia præditus, Facis tu quidem perhumane ſemper, inquit, Triulti optime, qui cæteros libenter, & prolixe laudas, tuamque iſtam præſtantem, atque eximiam grauitatem, & ſapientiam, cuius eget ſemper ope, & præſidio reſpublica, etiam decorandis hominibus impertis, ſi qui tibi videantur paulo accuratius in bonis artibus inſudare, quorum me eſſe de numero non inficior, verum maiore tamen labore, & ſtudio, quàm ingenij facultate. Sed quod requiris ex me, num annotauerim, & collegerim, quæ à fratre meo in diſputando his diebus, expoſita ſunt, non fuiſſe illa arbitror ex eo genere, quod contemni debuerit, etenim vt rem melius intelligas, ſcito me, cum diu, & ſæpe in Pauli ea epiſtola, quæ ad Romanos ſcripta eſt, ſcrutanda, atque excutienda fuerim verſatus, nunquam tamen ante heſternum diem, & nudius tertius, in abſtruſa illius, & intima ſenſa, atque conſilia penetrare potuiſſe. Quod nunc nobis noſtra ope ſi contigiſſet, mirarer. Quid enim, vt fratre meo audiente, & hoc ferente æquo animo dicam, ſumus nos, qui audeamus iſta nobiſmetipſis attribuere? Sed contigit ſingulari Dei beneficio, qui niſi ipſe lumen mentibus noſtris prætuliſſet, nunquam in tantarum conſideratione rerum (quæ amplitudine magis ſua, quàm obſcuritate caliginem animis noſtris offundunt, atque obijciunt,) aut intueri rectis oculis, aut ſtabili veſtigio inſiſtere potuiſſemus. Ac ſunt quidem omnia à me, quod petebas, noctium vigilijs ſcripta, atq; collecta, tibique cum voles, communicabuntur, necnon & cæteris harum rerum ſtudioſis, & amantibus viris. Verum illud tamen doleo te principijs non interfuiſſe, qui ad extrema acceſſeris.

TVM ille: Sanè vellem affuiſſe, inquit, ſed tamen haud multum fuerit iacturæ, quando eſt quidem, vt te audio dicere, vnde illa accipere ſtatim poſſimus. Quid? inquit, LANGEVS, cum ſol iam ſe explicuerit, ſerenumque nobis, & ſplendidum hunc apportet diem, ſumúſne paſſuri, bonas horas ſic præterire, vt non e veſtigio, quæ ab his in diſſerẽdo reliqua facta ſunt, audire ſtudeamus? nam ego quidem cupiditate cognoſcendi ita incenſus ſum, poſtquam intellexi Paulum, & Pauli ſcripta vobis in manibus eſſe, vt

tempus

tempus omne, quod intercedit, nimium longum iudicem. Fui enim, & sum huic vni summo Apostolorum, & maximo ita semper addictus, vt videar mihi plus ex huius doctoris lectione diei vnius, quàm ex assiduis, & diuturnis cæterorum omnium volutationibus, ac studiis opis mihi, atque præsidii ad beatam vitam comparare. Et reuera ita est, in hoc enim vno, præcipue sita sunt, quæ & ad cognoscendam vim diuinæ bonitatis, & ad nostram mentem in Deo constituendam maxime sunt apposita. Sed tu, inquit, cum in me intueretur, si quid etiam nunc est, quod per te Deo, & religioni sit tribuendum, quæso id cito persoluito, vt quam primum te nobis dedas, qui diuinæ rei quod satis sit, operati, hic te interim opperibimur inambulantes. Quod cum constitutum, atque ita factum esset, increbescente iam die, atq; sole, in syluā nos contulimus. HIC EGO: Deus, inquam humanissime Triulci, & tu Langee optime omnium creator, conditorque rerum, & solus bonorum nobis author, cum mundum hunc ex nihilo vt esset, effecisset, eumque varijs potissimum animantium frequentasset generibus, non alia profectò ratione magis adductus est, vt ita faceret, quàm bonitate. Bonum enim quod non tam in ipso, quam ipsemet erat, communicare voluit, vt essent primum, quæ non antea erant: deinde eiusmodi vt essent, qualia poterant esse, plena quæq; in genere suo, atq; perfecta, nihil vt eis denegatum appareret, quod eorum capere natura, & sustinere potuisset, quod tamen ipsum proprium est bonitatis. Sed hanc ille benignitatem, & variam, atq; diffusam dispensationem sui boni, non ex æterno tempore rebus impertiuit, quemadmodum vetus videtur philosophia velle astruere. Sed certo quodam ex principio & res, & tempora in naturam ab eodem Deo producta sunt, alioquin non fuisset eius libera, nec voluntaria bonitas: aut quoniam esse, & videri cognata sunt, magnaque est coniunctio veritatis, & luminis, talis ea certe visa non fuisset. Cursus enim ille rerum perpetuo sibi succedentium, & à nullo primo ortu procurrentium, semperq; ante se alias res habentium, non liberam potestatem eius vnde illæ effluunt, atq; manant, sed necessitatis cuiusdam vinculis adstrictā sine vlla dubitatione arguere videretur. Deus autem vnus est, cui & semper esse, & ante omnia esse conuenit soli, idq; vniuerse, atq; simpliciter, hoc est, non vt hoc quidem modo ante esse, illo autē minime dicendus sit, quasi natura quidem prius sit, non autem tempore, sed omnino, & sine exceptione ante omnia esse primus, vt sit post illum principium etiam temporis. Verum hæc, quę forsitan reconditiora sint, & longiorem postulent orationem, in aliud tēpus reijcienda sunt. De illis dicamus, quę nostris sermonibus magis sunt coniuncta. Nam cum Deus, vt exponere cœperam, varia genera creasset animantium, eaque singula peculiaribus natu-

ris suis, atque officiis insignisset, cætera quidem omnia dimisit ab sese, & in stadium vitæ, tanquam in rectam lineam deducta, cursum suum agere iussit, cuius ad finem cũ peruenissent, veluti trãsactis partibus, quarum causa in naturam venerant, ad nihilũ rursus conciderent. Homini autem soli mentem, & rationem dedit, per quam si ipse se respicere, & quid sui esset muneris, atq; officij existimare recte vellet, non ad anteriora semper tenderet. Is enim motus, atq; cursus vt finẽ spatii in sese, sic & currentis interitũ habeat, necesse est. Sed volueretur potius in quendã quasi orbem, & semper ad eundem Deum, vnde profectus esset, se reciperet, quòd hac vna ratione agendi, & se mouendi, cũ perpetuò agere, & moueri licitum est, tum vero immortalitas in eo, & beata vita continetur. Et re vera siquis acutius inspicere conetur vim, & naturam mentis ac rationis, aut si verbo ex Græco ducto magis vti placet, essentiam, is intelliget orbem illam quendam esse, non ea figura, quam oculus perspicere, sed quam intueri ratio ipsa possit. Quæ enim valentia sunt maxime, eademq; immortalia (de spiritualib. loquor, & his, quæ ab omni natura corporis secreta sunt) omnia sunt eiusmodi, vt eorum formam, atq; essentiam nulla res corporea referre alia, quàm circuli imago possit. Itaq; & Deum summũ, atq; omnipotentem, cœlestes globi, quos sphæras Græci dicunt, maxime referunt, vt qui illius infinitam naturam similitudine corporis quodammodo infiniti, & perpetuam, ac nunquam desinentem vim gubernantis omnia, atq; regentis perpetuitate sui motus imitantur, & ratio ipsa nostra, atq; mens, tum ex sese maxime agit, atque operatur, cum in circulum agitur & versatur. Cuius rei certum indicium, quòd quæ vera sunt, & salutaria animi consilia ea non aliud quippiam profectò sunt, quàm processus rationis sic extra se tendentis, ad id, quod occurrerit, vt cum deliberet, sitné illud sibi suscipiendum, necne sit, quod appetit: non tamen in eo statim acquiescat, sed circumeundo prius omnia, & circumspiciendo redeat rursum ad sese, orbemque totum compleat. In quo decursu toto, atque obitu si nil confragosum, aut infectum offenderit, tum libere animo, & cupiditati suæ gerat morem. Quæ quidem vna agendi, & consulendi ratio boni est iudicij, & veræ prudentiæ propria, cum qui non ita agunt, ac vt primum ab se egressi sunt, in eo protinus, quod appetierint, immorantur: hi aut leuitate ridiculi sint, aut affectionum impetu effrænati, atque præcipites. Sed in hoc ipso mentis opere atque officio, magni interest tamen, quo pacto orbis agatur. Etenim si mens ipsa ex sese orta sua tantum vi, & virtute niteretur, neque haberet aliud præstantius supra se, ad quod sibi cognatum, & accommodum, cum se applicuisset, fieret ipsa quoque maior, atque præstantior; recte nimirum illa ipsam se finem

rebus

rebus constitueret, & cum sibi ipsi satisfecisset, omneis esset numeros virtutis, & sapientiæ probe consecuta. Quo in genere maiores illi veteres Italiæ, atque Romani antequam Deũ, & CHRISTVM cognoscerent, maxime elaborauerunt, ad seipsos etenim omnia referentes, cum dignitatis, & authoritatis, & potentiæ suæ primam ducerent rationem, cæteris sic imperandum esse hominibus existimauerunt, vt omnia commoda ex illis ad sese tamen reuerterentur. Atque hæc vt dico, humanæ prudentiæ ratio si potentiam, & gloriam apud homines spectes, habere speciem quandam videtur illustrem, atque amplam, & præstantibus dignam animis, quam cæteri semper omnes maiorem in modum mirati sunt, qui cum eadem assequi cuperent, non eodem tamen consilio, nec tam excelso animo ad res gerendas se contulerunt. Sed si verum hominis bonum, & vera dignitas attendatur, quoniam istiusmodi ratio sibi ipsa confidens, & vi tantum sua nixa, ab illo summo bono, qui DEVS est, auellitur, & neque illum, vt principem sui boni recognoscit, neque ad eundem, vt ad finem sua consilia refert, manca ea, & imperfecta imprimis existimanda est, eadem mendacij magis, quam veritatis particeps, quæ orbem quidem agere, & circunducere videatur, cum à se exorta, redeat rursus ad sese: sed quæ primam tamen, & potissimam sui boni, & suæ sapientiæ partem extra se relinquat, & neque vnde oportebat, incipiat circumagi, neque eò, quò maxime est opus, reuertatur. Alterum est genus humanæ mentis non tam superbum quidem, neque tam insolens, quàm hoc, quod modo dixi, sed tota sui ratione abiectius, quod item à DEO alienum, & proficiscens ab sese, nullum tamen orbem ducere, nec in rebus appetendis, aut etiam declinandis ad se rursum respicere laborat: verum recta tendit in terram, & in terrenis inquinamentis, ac sordibus totum se prouoluit, & implicat, nihil omnino, neque ad dignitatem, neq; ad studium laudis referens, sed vnam tantum spectans illam animi voluptatem, quo pacto cupiditates suas, quæcunque illæ sint, exsaturet, atque expleat. Quod genus simile brutorum esse voluit magis quidem, quàm hominum. Sed hæc duo genera quæ commemorauimus non probanda, vt considerantibus continuo apparet, à DEO ambo auulsa sunt, nullamq; cum summo bono coeunt societatem. His porrò contraria altera duo, iam sanctiore cõsilio respiciunt ad summum Deum, sed inter se tamen præstantia, & dignitate differunt. Vnum est eorum, qui à DEO ipso egredientes, & suorum ortus, principiaque bonorum illi referentes accepta, decurrunt tamen rectam lineam, neque curant ad eũ ipsum, vnde profecti sunt, posteà amplius reuerti, sed velut verso solo cũ se in aliam ciuitatem dediderunt, & alteram sibi gentem ipsi adsciuere, tanquam è magna patria in ignobilem coloniam missi, domi-

domicilia suarum fortunarum in terra constituunt, terreniq; ex cœlestibus effecti, habent quidem gratiam illam Deo, quòd sibi ab eo dari, & donari illa existimant: ipsum tamen Deum vt summum suum bonum, & suæ finem atque extremum beatitudinis non intelligunt. Qua in religione, & mente natio Iudæorum fuit, veri Dei colens illa quidem, & sanctum illius nomen adorans, nõ tamen circulo se ad eundem referens, neque ipsum, vt bonũ suũ, sed vt authorem sibi mortalium horum bonorum semper venerata. Neque illa tamen in hac Dei cognitione princeps, sed & qui in ipsis naturæ primordiis, à creatore Deo primi producti sunt, quique post propius à generis humani origine absuere aliquot seculis in ea mente constiterunt, vt à Deo peterent, quæ sibi petenda esse arbitrarentur, & accepta illi ferrent, quæ adepti essent, sed vt illa tamen forent, quæ concupiebant, terrena omnia, atque mortalia. Post vero sensim, atque obscure hac varietate rerum tot, atque tantarum, quæ aut oculis cernuntur, aut à sensibus cæteris cum voluptate percipiuntur, animos, mentesque occupante, & vniuersum hominem ad se abripiente, disiunxisset se penitus à Deo humanum genus, omnemque illius cultum, atque memoriam in se ipso obliterasset, nisi admirabili suæ sapientiæ arcano præpotens Deus eximiam sibi retinuisset Iudæorum nationem, in qua, tanquam in materia rudi quidem adhuc, & impolita, sed tamen hærente quadam ex parte in cultu veri Dei, dolando ipse, & poliendo exprimeret aliquando illam absolutissimam, & perfectissimam humanæ mentis rationem, quæ est in eo, vt à Deo egrederemur, & ad eundem Deum rursus nos conuerteremus, orbemq; illum conficeremus, in quo omnis virtus, & omnis sapientia, & omnis diuini boni possessio continetur. HIC AVGVSTINVS: Præclare tu quidem, inquit, mihi ordiri Sadolete visus es, & initium nostri sermonis à re magna ducere. Hæc enim omnis oratio, si rite coniector, eò tendit, vt hanc summam, & absolutam hominis rationem in fide Christi solum esse intelligamus. Quippe quæ vna nos eò maxime reuocat, vnde sumus profecti, atque ita iubet decurrere orbem istum, quem tu apte nimium, atq; apposite intulisti, vt quacunque peragremus, aut peruagemur, in ipso tamẽ principio, eodemq; fini, qui Deus est, semper voluntate, & proposito maneamus. Sed tu cur tam alte exorsus sis, aueo scire ex te. Non enim hæc ad mores pertinere videtur oratio, sed ad illa arcana potius, altaque mysteria, de quibus heri inter vos fuistis locuti. QVIA INQVAM, cum de eis moribus agendum sit, quorum est tractatio huius sententiæ propria, præponi ista oportuit, quæ facerent intelligentiã sequentiũ faciliorem, & simul vobis vt exponerem CHRISTI mysteriũ, quo fidei nostræ perspicua veritas intelligitur, idcirco illa à me inducta sunt. Nanq; & de moribus

sic suscipere debetis, non esse mores nostros ex eis generibus virtutum; quæ vel a philosophia traditæ, vel a claris, & potentibus viris in rebus gerendis antiquitus vsurpatæ sunt. Et mysterium CHRISTI illam vim habet, vt eo non cognito, ne cætera quidē satis cognosci possint, quæ sunt ad fidē nobis, & ad spem adipiscēdi Dei necessaria: in cuius quidem sensum mysterij, illiusq; intelligentiam nos nudiustertius inopinatò venimus, cum tāquam diligentes, & seduli venatores exoptati boni odorantes vestigia, in ipsum cubile repentè diuino munere incidissemus.

AGE porrò, inquit ille, & ipsum hoc mysterium nobis explica, namque operæpretium quidem, vt te audio, fuerit id cognosse, ex quo ad cognoscenda reliqua facilior aditus fiet. FACIAM equidem, quoad potero, inquam, & eundem supplex Deum deprecabor, vt qui nobis princeps ad ineundam viam hanc fuit, idem sit deductor ad conficiendam. Sed tamen ad superius argumentum redire nos oportet, vt consentiamus omnes, & fiteamur, nihil esse perfectum, nec sapiens, neque adeo veri, aut summi boni cōpos, quod non hoc orbe sit circumactum, vt exeat ex ipso Deo, & rursus ad Deum redeat, totoq; illo flexu, atq; decursu finem, atq; vltimum omnium suorum bonorum exoptet semper, atque appetat ipsum Deum.

CONFITENDVM est, inquit, etenim quid dici potest verius? ATQVI hæc veritas, inquam, vt commemorabam modò, ante aduentum, & mortem CHRISTI ignorata omnibus fuit, nisi siquos Deus occulta suæ sapientiæ vi in hanc cogitationem, mentemq; iniecit, vt intelligerent huius virtutem mysterij, Christumque venturum præuiderent, quod in patriarchis, & prophetis credimus fuisse factum. CREDIMVS, inquit, & certe ita factum est. EST AVTEM, inquam, huius mysterij tota vis, vt quoniam orbem illum sic agere debemus, vt nihil in medio cursu nos remoretur, quod alio fini proposito detorqueat nos a summo bono, atque impediat, quo minus intenti semper, & auidi ad Deum ipsum contendamus, in quo vno vera nobis bona, eademque immortalia statuta sunt, reliqua omnia mundi oblectamenta sic debemus tanquam prætereuntes libare, atque attingere, vt ne in illis cura, aut studio animi aliquo simus infixi, quandoquidem quantum in illis amoris, diligentiæque ponimus, tantum de illa beata cura detrahamus, deque diuino amore illo diminuamus, in quo omnis nobis spes veræ & sempiternæ felicitatis est reposita. Quòd si etiam res asperæ, atque aduersæ nos vrgeant, illam nobis expeditiorem, & tutiorem viam ad beatum portum perueniendi esse existimemus. Atque hoc cœleste; salutareq; consilium vitæ nobis mortalis in hunc modum agendæ, atq; expectandæ ex Deo immortalitatis non CHRISTVS nobis dedit.

Non

Non enim sic de illo, vt de vno quodam homine, existimandum est, cuius ore, & lingua locutus nobis fuerit Deus. Hoc enim & per prophetas, & per quosuis nuncios potuit effici. Sed CHRISTVS ipse totus oratio est Dei loquentis nobiscum, nosque admonentis, atque docentis, vt contemnamus bona mundi, atq; in se vno spes nostras constituamus. Non enim latino sermone, neq; Græco, neque rursum Syra, aut Hebraica lingua loqui censendus Deus est, sed illo modo loqui, qui tantæ dignus authoritatis, & maiestatis sit, vt agendo potissimum, faciendoq; loquatur, sitq; idem in illo & actio ipsa, & oratio. Atq; vt comparatione quadam notius faciam id, quod dico. Quemadmodum cœli nihil aliud profectò quàm administratio Dei sunt regentis & gubernantis illo circumactu vniuersa, quippe qui neque materiam vllam habeant, alioquin essent corruptibiles, neq; rursus pura, & simplex forma sint, non enim mouerentur, sed tantummodo sensibiles actus quidam diuinæ virtutis existant, nequaquam ipsi, cum aliud quiddam per se essent, ad hoc deinde officium gubernandi, munusque adhibiti, sed quòd illorum effectio, & natura ipsa est gubernatio: sic CHRISTVS ipse vox & sermo est DEI patris omnipotentis, reuocantis homines ab hoc mortali seculo, & ad seipsum eos pertrahentis, simulque illis demonstrantis tanquam verbo & oratione sua: sic dura illa, & laboriosa CHRISTI vita, eiusdemque ad extremum cruce, atque morte ad omnium salutem, doctrinamq; suscepta voluptates mundi, & vitæ huius illecebras, vt quæ falsam speciem boni, nobis obijciendo maxime à vero bono, & à Deo nos deducunt, à nobis esse præ Deo contemnendas, solamque illam vitam appetendam, quæ, cuiusmodi futura sit, in resurrectione CHRISTI à mortuis nobis est patefactum, quæ illis est proposita, qui in hac agenda vita CHRISTVM imitari, hoc est Dei verbo obtemperare voluerint, cuius voluntatis in nobis ac sententiæ baptismus professio est. Atque hoc nobis CHRISTVS non tam à Deo mysterium attulit, quam fuit ipse mysterium: sine quo ad Deum quicunque adiungere se cupiunt, illudere sibimetipsi, & non tam Deum quærere, quàm spernere videantur. Etenim si orbis ille respectus & reuersionis in summum Deum, quem in CHRISTO duntaxat circumagi recte diximus, non est hærere in medijs, neq; ab illis nolle diuelli, sed in eo est, vt instemus, & vrgeamus susceptum cursum, quo exoptatum ad finem veniamus, quicunq; Deo dedere se instituunt, atq; hi nihilominus mundum & mundi bona complectuntur, cum falluntur opinione sua, atq; iudicio, tum repugnantia certe suscipiunt. Qui vero ita Deum, & summum bonum appetunt, vt sordeat illis mundus, nulloq; amore, cum eo tanquam glutino contineantur, his vel ignaris, atque inopinantibus per CHRISTVM & fidem CHRISTI accessus

ad Deum est. Agere enim hoc ipsum fides CHRISTI est, ipseque omnino CHRISTVS Dei est, hoc nos docentis, & sic vt agamus præcipientis oratio in vnius hominis ad hoc diuinitus facti, atque instituti vita, atque morte, necnon & eiusdem a mortuis exsurrectione, in cœlumque ascensione ad omneis homines palam, tanquam clarissima voce habita, atque prolata. In quo quidem CHRISTO, & humanitatem simul, & diuinitatem agnoscimus, eumque non tam doctorem huius mysterij, quam mysterium ipsummet intelligimus. De quo Paulus ad Colossenses, Oeconomiam datam mihi a Deo, in vos, inquit, vt consummarem sermonem Dei, mysterium reconditum a seculis, & generationibus, quod nunc patefactum est sanctis eius, quibus voluit DEVS patefacere, quæ sint diuitiæ gloriæ mysterij huius in gentibus, qui est CHRISTVS, in vobis spes gloriæ. Sed quoniam est a nobis de his rebus copiosius primo die actum, omniaque tum demonstrata, atque dicta, quæ ad huius mysterij explanationem pertinent, quæ se meus frater habere dicit relata in volumen, atque descripta, peteris ab eo, siquid nunc à me, dum breuis volo esse, dictum sit obscurius. Hæc quidem a me idcirco præposita sunt, vt quoniam de Christianis moribus est dicendum, intelligeretis eorum disciplinam & tractationem, non ex eo genere esse, quod ab sese in vno quoque, aut etiam in nationibus quibusdam ab authore DEO exortum, atque egrediens in terram totum mox demersum est. Abiectum enim & sordidum imprimis est hoc genus, neque vlla in eo de moribus rectis, atque honestis ratio vera, aut cogitatio continetur, neque rursus ex genere illo existere altero, quod progrediens ab se se, & ad seipsum reuertens maxime superbum, atq; elatum est, nullamq; potiorem ducit rationem, quam potentiæ, & dignitatis, & amplitudinis suæ. Quod quidem genus & si specie quadam humanæ virtutis, atq; prudentiæ splendidius multo videtur, quam illud primum, hominumq; oculos, & studia præcipue in se conuertit, magis tamen etiam remotum à Deo, & à summo bono est, vel potius Deo ipsi infestum, atq; contrarium. Suum n. regnum quoddam separatim sibi facit, seq; alterum è regione cõstituit regem, qui se illi altissimæ potestati nõ summittit, cuius voluntate, & nutu condita sunt omnia. Atq; hæc est illa pestifera, tumensq; superbia, quę & angelos primum deiecit è cœlo, & sæpe homines prosperis rebus corruptos in eandem perniciem trahit, qui quidẽ in ambitu honorum, & in mundanis opibus studia, & spes suas collocauerunt. Quid ergo est? De his moribus tractaturus Paulus est, qui illi generi hominum conueniunt, quod ex Deo natũ rursum se recipit ad eundem Deum, qui orbis veræ vitæ, cœlestisque sapientiæ nimirum CHRISTVS est, qui si ita auulsus fuit a mundo, vt nihil vnquam quod aut delectet in hac vita,

aut illecebris capiat, nō modo vinxerit, aut detorserit illius mentem, sed ne voluntati quidem arriserit. Vsque adeo intento ille cursu, & defixo in Deum animo ferebatur, sciens, vt Ioannes inquit, quod à Deo venit, & ad Deum vadit. Nobis quoque est filium Dei imitantibus conandum, vt quoad possumus, ab omnibus quidem mundi vitijs, & amore nimio rerum terrenarum abstineamus: sed si interdum prægrauat caro, quæ in nobis imbecilla est eadem in CHRISTO vas fuit diuinitatis, si inquam, adigimur nonnunquam carnis vitio, vt labamur, atq; offendamus, ab illis certè refugiamus maculis, quæ animum ipsum inficiunt, penitusque eum auertunt, atque abstrahunt à summo Deo, vel etiam aduersus Deum efferunt, atq; attollunt, quo quidem genere peccati lethalius nullum est, cuiusmodi superbia est, & nimia animi confidentia. HIC AVGVSTINVS, Etsi ad ea quæ de moribus dicenda sunt, auido animo properabam, inquit, vt ad quas tractandas partes fortuitò fueram appulsus: tamen facile te paterer Sadolete totum diem hunc in his sermonibus consumere: Ita meum animum commouet, atq; afficit, hoc quod abs te prolatum est CHRISTI mysterium, de quo à te dictum quidem est concisius, quàm tantæ rei magnitudo postulabat. veruntamen quod nobis in præsentia fuerit satis, præsertim cum habeamus vnde hauriamus largius, Siquidem hæc Iulius scriptura se diligenter persecutum esse dicit. Sed ego agnoscens clementiam & benignitatē summi Dei, qui eorum mentes qui illum cum amore quærunt, maiore sui intelligentia semper refercit & illuminat, clarius intueri nunc incipio, quod antea pia tantummodo persuasione credebam, sicut enim verbo ponebatur, ita accipiebatur à nobis, vnam spem salutis esse per fidem CHRISTI in Deum credere, nunc liquido perspicio, certum id ita esse, vt contradici non possit, planamque & perspicuam video esse veritatem, neminem omnino posse, nisi per fidem CHRISTI ad Deum se conferre, quandoquidem CHRISTVS ipse verbum Dei est, neq; eo pacto verbum, quo prædicat vetus scriptura factum esse verbum Dei ad Micheam Prophetam, vel ad Hieremiam, vel ad Ioël, quo quidem modo aliud est Dei verbum, aliud is, qui illud enunciat Propheta. Sed CHRISTVS verbum Dei ipsummet est, Dei, inquam, hoc suo ore nos docentis, si salui, & beati esse volumus, appetenda esse sempiterna bona, & contemnenda mortalia, vt sit verbum Dei, idem quod ipse Deus, in quo quidem verbo & doctrina simul sit, & actio, id est, vt id verbum, quod nos docet, idem etiam deducat in immortalem vitam. Deducat autem, non vt monstrator solum neque doctor: sed vt dicebas ipse, Paulumque in eo testem adducebas, vt huius ipsius deductionis mysterium, ipsaq; quasi deductio, cum illius sanguine & morte consecuti si-

mus, vt natura hominis quæ antea à Deo auersa & illi infensa erat, in CHRISTI corpore fuerit cum eodem Deo reconciliata, indeque tota defluxerit humani generis redemptio, carnis enim inimicitia cum Deo, quæ nos in terra fixos detinebat, rebellesq; & contumaces efficiebat aduersus Deum, in CHRISTI carne per obedientiam soluta est, qui carnem ipsam primum in se, & ex se, deinde in omnibus à seruitute rerum terrenarum abstractam Deo penitus subiecit, sanguinemque & vitam suam factus Deo vsque ad crucis mortem obediens, pro salute nostra effudit. Verum hanc mysterij tam sublimis veritatem nunc quidem tanquam in peristromate nobili quasi præteriens aspicio. Post vero vbi dabitur spatium ista ipsa subtilius, accuratiusq; contemplandi spero omneis eius partes clare mihi, ac lucide sese ostensuras. Nunc tu Sadolete pertexe reliqua, atque has meas interpellationes æquo animo patere. QVIDNI patiar, inquam, quibus præsertim maiorem in modum delecter. Non enim me admodum laboraturum intelligo vt vobis ea tradam, quæ in animo ipse intus habeo concepta, cum vos orationem penè meam intelligentia vestra anteueniatis, quanquam hoc quidem ingenij tui semper Triulti fuit, neq; de Langeo nostro secus esse intelligo. TVM ILLE, Perge tu modo, inquit, nolique ex silentio meo conijcere quid ego intelligentia assequar, & quid non. Illud scito planè me comprobare ea, quæ abs te dicta sunt, maioraque suspicari, quàm vt breui ista oratione possint exponi, tum vero expectare idem ocium, atque tempus, quo cum Triultio, & Iulio eadem ista ipsa diligentius consideremus. POSTQVAM igitur, inquam, hoc primum nostri fundamentum sermonis positum à nobis est, CHRISTVM verbum esse Dei docentis nos, atque hortantis, vt cæteris posthabitis rebus omnibus, ad ipsum nos amore, cordeq; adiungamus, spemque cunctam beatitudinis nostræ in ipso vno constituamus, illud quoq; alterum substruendum nobis est, vt de ipso amore erga nos præpotentis Dei, deque ea cura, quam pro nobis ille, & pro salute nostra suscepit, aliquid commemoremus, qui filium suum consortem secum diuinitatis, & in quo sibi maximè pater Deus placet, miserit è sinu suo, atque ex sanctissimæ virginis vtero, nullo virili coitu se admiscente, sed spiritu sancto eius gerente vices, humanam speciem suscipere & induere voluerit atque etiam mori, & cruci affigi sit passus, & carne illa in filio perempta, quæ a peccato omni aliena semper fuit, nos redempti in illo sanguine, & doctrinam Dei in CHRISTO imitantes, in carne nostra peccatum interimeremus, mundique, & nitidi appareremus coram Deo, Christoque à mortuis exurgente, in vitam simul cum eo non corporis adhuc quidem, & si ea quoq; nobis mox immortalis aduentura est, sed in vitam modo iustitiæ, &

veræ cum Deo amicitiæ, ac cognationis excitaremur, cum vt tanta à Deo beneficia acciperemus, quibus maiora esse amabo quæ possunt? nullis à parte nostra meritis, vel potius male ipsi de Deo merentes, sola eiusdem Dei bonitate, atque clementia & de erroribus nostris misericordia, simus assecuti. SANE ita est, Langeus inquit, & ea re quidem plurimum illi debemus, vt si non impij penitus, & inhumani velimus esse, gratiam nostram, & tanti memoriam meriti nulla vnquam obscurare debeat obliuio. ATQVI inquam, ne aliam quidem ipse gratiam à nobis repetit, quam vt amori suo erga nos mutua ipsi voluntate respondeamus, quod ipsum nobis etiam est emolumento, atque bono. Itaque Paulus explicatis ante, atque enarratis CHRISTI, & fidei mysterijs, de quibus biduo hoc à nobis est disputatum, huc nunc conuertitur, vt posteaquam docuit, quid de Deo, & fidei mysterio sentiendum sit, doceat etiam deinceps, quo pacto erga Deum, & propter ipsum Deum inter nos nobis sit agendum, cuius tempus esse iam videtur, vti verba audiantur.

Adhortor igitur vos fratres per miserationes Dei, vt sistatis corpora vestra hostiam viuentem, sanctam, beneplacitam Deo, rationalem cultum vestrum, & ne configuremini seculo huic, sed transformemini renouatione mentis vestræ in explorando vos, quid sit, quod velit Deus bonum, & beneplacitum, & perfectum.

A MYSTICIS ad moralia transiturus, fratrumque imprimis contentiones ante oculos habens, quæ præcipue ex Iudæis ad CHRISTI fidem conuersis, & tamen quæstum etiam vel ambitioné suam spectantibus oriebantur, etenim docere alios omnes, illi, & sibi authoritatem magistrorum arrogare, legemque semper proponere, & quodammodo cæteris dominari meditabantur, quod quidem erat, non Deo, & CHRISTO, sed mundo sese conformare, ac dedere: huic primum malo mederi vult, precibusque, & monitis erga eos agit: Dei misericordias, hoc est, quotidianas eius benignitates ad ignoscendum peccatoribus secum aduocans, per quas & prius illi salui in CHRISTO facti, & quotidie habent ex omni facinore, & culpa paratum in Dei clementia & bonitate perfugium. Per eas igitur obtestatus vt gratos Deo tot beneficijs se ostendentes, rationalem, & verum cultum exhibeant eidem Deo, non autem hunc fucatum, & studium magis mundi quàm Dei in se continentem. Quanquam hanc alteram partem obiurgatricem eorum culpæ, ne eos palàm coarguere videretur, reticuit Apostolus, dissimulataq; vitij mentione eos tantũ in parte bona cohortatus est. Et quoniã hi, ad quos scribebat, bona pars Iudæi, aut institutis Iudæorũ pleriq; imbuti erant

iccirco eos docens, & admonens per comparationem quandam priorum ex lege sacrificiorum ad sanctum, & immaculatum Deo præstandum sacrificium illos hortatur. Nam in Moysis lege victima, quæ Deo offerebatur, vt munda esset, & integra, omnis ab illis, qui illam offerebant, diligentia adhibebatur, primum vt toto corpore esset sana, non scabie aut impetigine, aut simili aliquo morbo infecta, deinde vt non auribus mutila, non cauda decurtata, non aliqua infecta notabili macula esset, talemque illi hostiam sanctam, & mundam, & Deo acceptam arbitrabantur, atq; in corporeo illo sacrificio Dei sibi veniam, & gratiam reconciliare meditabantur. Nos vero qui omne sacrum, quod Deo offerimus, abducimus a corporeis, & ad veritatem, spiritumque transferimus, illis externis victimis omissis, nosmetipsos Deo potissimum dedicamus. Hortatur igitur Apostolus vt sistant corpora sua, non aliena, hoc est non hircorum, aut vitulorum hostiam viuentem, non morti addictam, quod in illis vetustis & Mosaicis sacris fiebat, sed vitæ meliori, & vegetiori paratam, quod quidem in Christiano sacrificio iure euenit. Etenim si tunc in aliena morte vitam sibi quisq; ex misericordia Dei procurabat, quanto magis nunc semetipsum hostiam sistendo, atque offerendo iustiore Dei misericordia viuet? cum propius, atque interius ista oblatio corporis sui pariat in vnoquoque sibi à Deo vitam, quàm possit disiuncta, & aliena oblatio, eandem in illo vitam reparare. Sed hanc hostiam, quam offerimus Deo, corpus nostrum videlicet, quanquam eam viuentem, & victuram nos, Iudæi in vituli, aut arietis corpore morituram sistebant, cæteris tamen rebus similiter atq; apud illos accuratam, & selectam esse conuenit, vt sancta sit, & vt Deo bene accepta, quod continget, si vt illi in omni parte integram, atq; mundam, sic nos & ab eis vitijs, quæ totum hominem occupant, & ab eis, quæ in parte aliqua suscipiuntur, immunem, ac nitidam Deo offeremus. Atque vt ostendat, quantum interuallum sit inter sacrificia Iudæorum, & nostra, subiungit breuiter hostiæ nostræ conditionem rationalem esse cultum Dei, non corporalem. Quæ enim illi in corporibus mundis, & nitidis offerebant, nos in spiritu, & veritate sanctitatis Deo cõsecramus. Itaq; illa sæpe sacra, & illas victimas aspernabatur Deus, nostrum autem sacrificium nunquam aspernatus est. Talem igitur hostiam suadet nos offerre, quæ sit cultus Dei rationalis, non corporeus, quod rite fiet, si nostra ratio in colendo Deo non ad mundum spectauerit, sed ad ipsum Deum. Nam qui in ipsis quoque sacrificijs, & cultibus omnipotentis Dei ad mundum conuersi sunt, laudemq; humanam ex religionis studio aucupantur, hi maximè impio, & detestabili scelere veritatẽ in simulationem quærũt conuertere, seculoq; illi maximè configurantur. Hoc est,
figuram

figuram huius seculi in se accipiunt, fallacem, infidam, variam, oculis tantummodo, & opinionibus seruientē, quæ cum eadem sit instabilis, transeatq; figuræ, & figmenti modo, nos quoque secum vnà in eundem fluxum corripit, falsisq; bonis illectos, & captos veluti fluctu super fluctum, sic super mœrorem voluptate, & pœnitentia super voluptatem vicissitudinibus varijs ante obruit, quam potuerimus, quid verum nobis bonum sit, aut in quo portu tutò consistamus, experiundo cognoscere. Etenim quid aliud est, quod ait scriptura, In imagine pertransit omnis homo. Et, dormierunt somnum suum: quodque alio loco Paulus. (Transit figura mundi huius) nisi cum hi, qui huic seculo configurantur, decurrant suam ætatē in simulacro & imagine, debere nos mentis nostræ nouatione transformari, vt vitam nostram collocemus in bono stabili, & in veritate, qui est ipse Deus? Nouari enim mens nostra rectè dicitur, cum omisso hoc iam trito, & vetusto calle mundani gressus, in quo omnia ficta, & fucata transeunt, in vnius cultu, & adoratione Dei vera voluntas, & verum studiū ponitur, & sunt hæc præcepta tamen memoratis antea CHRISTI mysterijs apta, & congruentia. Quid enim aliud fides nobis CHRISTI imperat, quā vt deposito vetere homine, qui secundum mundum, & seculum hoc factus est, nouum alterum hominem ex Deo natū, & in veritate factum induamus? Sed hæc adoratio, & cultus vnius Dei nō semper vere ab hominibus, sed nonnunquam etiā specie falsa vsurpatur, quod duobus fermè modis fit. Sunt enim qui terrena ista magni æstimātes, quæ seculi huius nomine denotantur, & in quibus opum, & potestatum, necnon humanarum cupiditatum, & certaminum strepitus ingens est, & species sonora quædam oculos feriēs, auribusq; eadem tinniens, cum se ijdem ad visibilem Dei cultum, & venerationem conuertunt, transferunt eundem mundi sonum, atq; eandem pompam ad illius sanctum nomen inuocandum, atq; adorandum, ac cum honore ipsius Dei sui quoque nominis celebritatem esse coniunctam volunt, popularemq; ambiunt admirationē, vt existimentur in colendo Deo opulenti imprimis esse, & perliberales, quod genus cultus, & sacrificij ab illa Iudaica religione non est dissimile. Illi etenim in externis quoq; ritibus, & sacrificijs oculos magis & sensus hominum, quam corda ipsa feriebant, neq: in oblatione hostiarum, tam ipsi Deo, quàm legi, & cerimonijs quærebant satisfacere. Alij longe contraria, & deteriore ratione ipsum Dei humilem cultum præseferentes, atq: se a mundo disiunctos esse simulantes, nihilominus ficta illa religione quæstus sibi, aut rumusculos ab hominibus suffurantur, quod genus in societate imprimis difficile, & morosum est. Etenim hi sunt, qui cum se sanctos, & inaccusabiles haberi velint, cæteros ipsi non desinunt

quacunque de causa accusare & reprehendere, dantq; consilium non rogati, suamque doctrinam & authoritatem passim ingerunt: & si non continuò sibi pareatur, scelus magnum clamantes, contentionem inter fratres, & dissidia nituntur conserere. Quos omnes hortatur, & monet Apostolus, vt ne configurentur huic seculo, sed transformentur renouatione mẽtis in explorando, quid Deo maximè acceptum sit, qui certè illud vult quod & ab ipso profectũ est, & ad eundem tendit, hoc est, vt in eo quodcunq; agitur, aut suscipitur, non aliud genus boni vllum spectetur, nisi id, quod probatũ Deo, & eidem gratum intelligatur atq; acceptum, hoc est, iterum vt interpretemur, Vt in omnibus, quæ agimus, quæq; consectamur, semper nobis ante oculos propositus sit Deus, nusquamq; ab eius nutu, & voluntate deflectamus. Illud enim verum est bonũ, & vere placitũ Deo, quod in eo ipso, vt fine, & solo bono consistit, neq; est labe vlla mundi adiuncta pollutum, & inquinatũ, quod est proprie, vt alibi Paulus ait, sanctificatio nostra. Eam porrò assequi non possumus, nisi mentem nostram in aliam formam nouemus, quæ ab huius seculi figura longe remota sit, totamq; ex ipso Deo formemus, & ex veritate, & spiritu sancto. Sicut in Psalmo scriptũ est: Et spiritum rectum innoua in visceribus meis. Hoc enim ita si egerimus, statim intelliget ipsa mens nostra semet esse debere, quæ seipsam dedicet Deo, quæ sese illi offerat, votaque, & sacra, & dona Deo debita intra seipsam contineat omnia, neque hoc solum, sed omne etiam suæ pietatis præmium, omnemq; rationem boni sui, in vno ipso Deo collocet, atque constituat. Hoc enim est mente renouari, quod in fide CHRISTI totum positum est, veterem hominem exuere, & nouum fieri, formamque nouam spiritus & veritatis induere, quæ antiquis seculis fuit ignorata, & desciscere à vetustis, quæ mundana, & corporea scilicet sunt. Inueterascunt enim quæ sunt corporis, atque quod alibi Paulus, hoc est in nouitate spiritus, non in vetustate literæ ambulare.

Dico enim per gratiam datam mihi, cuicunq; existenti in vobis, ne plus sapiat præter id, quod oportet sapere: sed sapiat ad temperantiam, sicut vnicuiq; Deus impartiuit mensuram fidei. Quemadmodum enim in vno corpore membra multa habemus, membra autem omnia non eandem habent actionem: sic multi vnum corpus sumus in Christo, singuli autem inter nos membra.

QVOD modo commonuit, vt ne configurarentur huic seculo, id nunc loquitur expressius ab eo fratres errore reuocans, in quẽ nonnullos eorum lapsos intelligebat, qui religionem CHRISTI & professionem Christianæ humilitatis ad ambitionis studium,

dium, & ad elationem animi conferebant, quoque maiores ipsi, atque eminentiores inter fratres viderentur, cùm pollicebantur de se plura, quam præstare poterant, tum autem ad suam potestatem, suumque iudicium contemptis cæteris regimen, & administrationem rerum nitebantur reuocare, quorum duo hæc vitia infesta præcipuè consensioni, atque concordiæ, ostentationis vnum, & alterum ambitus duabus præclaris rationibus Paulus castigaturus, ne in id ipse incidere arrogantiæ vitium, quod est in illis, reprehensurus videatur, primum agit cum eis lenissimè, deinde proponit se hoc docendi, monendique officium suscipere non temere, nec propter arrogantiam, sed per gratiam, quæ sibi data sit, nempe Apostolatus, & legationis à summo Deo, vt sit ipse cum vniuersi CHRISTI mysterij, tum eorum morũ, qui Christianæ fidei conueniunt, omnibus hominibus, & prædicator, & doctor. Præcipit ergo vt ne quis sapere contendat plus quam oportet, sed vnusquisque hactenus sapiat, vt ne prętereat temperamentum, quod quidem temperamentum sibi quisque ex ea intus animi fiducia admetiatur, quam impartiuit illi Deus. Fidem enim hîc pro fiducia posuit profectò Apostolus, quod idem & infra facturus est, quà dicet, omne quod ex fide non est, peccatum esse, id est, omne quo quis magis se ostentat quàm conscius ipse sit posse à se præstari, id peccatum esse: quippe quod crimen in se contineat, semper quidem mendacij, sæpe auaritiæ, nonnunquam etiam ambitionis. Verùm hæc fiducia animi, interiorque conscientia, quæ sępenumero propter ignorantiam, & simplicitatem eorum, inter quos versamur, efficere, & consequi multa posset non sua vi, neque veritate freta, sed illorum imbecillitate, qui facilè inducerentur, quo quidem casu non fiducia esset, sed fraus, atque astutia, hæc, inquam, fiducia tunc demum vera rectaque est, & veram mensuram accipit, si eam accipiat à summo Deo, & sese illi approbet, ipsumque præ mentis oculis habeat. Fidere ergo nostrum, sanctum, verumque in eo potissimùm exiſtit, cùm illa fiducia à Deo vnicuique dimensa est, cùm est nixa veritate, cùm non ex errore hominum se metitur, sed suiipsius bene conscia tota ad Deum conuersa est, habetque eum sibi finem propositum, in quo humilitas animi cernitur, & illa modestiæ, ac temperantiæ virtus, quæ solis nobis, qui in CHRISTVM credimus, planè nota, animaduersaq; est, ab hominibus verò, qui sunt mundi, penitus ignoratur. Mundus enim qui in eo totus est, vt videatur res esse, non vt ita sit, tantum quemq; postulat ingerere se, atque agere, quantum cæteris persuadere potis est, siue eos fallere, atque inducere arte valeat, siue etiam cogere, vimque afferre, semperque illi mundi opinionibus magni, & præstantes viri existimati sunt, qui vt superiores

cæte-

cæteris essent, quoquo modo vincere, atque efficere valuerunt. At non hoc a nobis postulat aut expectat Deus, sed omnis nos diuina ratio, & CHRISTI Iesu Domini nostri actio, atque admonitio ad humilitatem animi, & ad paupertatem spiritus conuertit, vt summisè semper, & modicè de nobis ipsis sentiamus, sic & nos docet in Euangelio CHRISTVS vsque adeò de nobis nihil elatè sapere, vt cùm omnia rectè, riteque egerimus, nihilominùs inutiles nos seruos tum quoque confiteamur. Et in monte rursus ad discipulos verba faciens, beatos eos inprimis vocat, qui sunt pauperes spiritu, neque ipse tamen ea abiectione animi esse nos vult, vt non audeamus talentum nobis creditum exercere. Ignauiæ enim id crimen, atque desidiæ, non humilitatis est, neque moderationis studium, sed vt caueamus ne supra id, quod decet, & quod oportet, & industriam nostram & operam studeamus extollere. Sapere ergo oportet ad temperantiā, quod duobus modis fit, vno modo cùm in eo, quod profitemur, nequaquam plus promittimus, quàm quod præstare cum integritate possimus, sed tantum, quantum fides conscientiæ nostræ, & ex Deo ducta, dimensaq; fiducia suppeditat. Altero, cùm in nostro munere, officioq; insistimus, neq; alienas curationes inuadimus atq; vsurpamus. Hoc enim vbi fit, graues ibi, acerbæq; querimoniæ & assiduæ inter fratres excitantur contentiones, corpusque Ecclesiæ discinditur, quod ad humani corporis similitudinē vno CHRISTI spiritu vegetatum, & alitum habet tanquam membra quidem varias in se operantium facultates, sed ita inter se distinctas, vt in diuisis singulorum actionibus vna omnium communis procuretur salus. Quod si membrum vnum aliquod aliorum sibi membrorum functiones vsurpare contendat, iam confusio in corpore & ordinis, & societatis fiat perturbatio. Quemadmodum ipse ad Corinthios scribit: Si totum corpus oculus, vbi auditus? si totum auditus? vbi olfactus? aut si essent omnia vnum membrum, vbi corpus? Malus ergo, & seditiosus homo ille est, qui in societate & cœtu omnia ad se, & ad suam authoritatem conatur attrahere, cæterisq; antecellerē vult, etiam in quo minimè est officio a Deo ipse delectus, neq; ille seruit CHRISTO, sed ad mundum præpostera quadam ambitione reuoluitur, regulamq; suæ facultatis non ex Deo metitur, neque ex conscientia, sed ex errore reliquorū, & elatione animi sua, a quo vitio vt maximè velint abesse, fratres suos admonet, & obtestatur Paulus.

Habentes autem dona secundum gratiam datam nobis differentia, siue prophetiam secundum portionem fidei: siue ministerium, in ministerio, siue qui docet in doctrina, siue qui hortatur, in hortatione.

Hæc sine dubio dona omnia sunt Dei. Vt enim quis aptus, atque idoneus ad quamque rem magnam, præclaramque sit, Dei totum benignitati, & gratiæ ascribitur. Et dantur quidem ista à Deo, exercentur autem à nobis pro portione conscientiæ, quantum quisque ex Deo fidit, aptumque se & commodum ad exercenda illa intelligit. Siue ergo prophetiæ donum à Deo obtinuerimus, in illa nos exerceamus, sed vsque eò, quoad conscij nobis sumus à Deo fuisse impartitum, néue falsos illos Prophetas veteres imitemur, qui captandæ humanæ gloriæ causa, ea prædicebant, quæ sibi incognita esse, nec ipsi quidem nesciebant. De quibus veri Prophetæ in scripturis tam grauiter conqueruntur. Quòd si prophetiam sic accipiamus, vt declarationem obscuriorum in scriptura locorum, id est, abditorum mysteriorum reuelationem, cuiusmodi quibusdam in locis videtur accipere Paulus: in omnibus tamen eadem fidei, hoc est conscientiæ mensura adhibenda est, vt ne plus polliceamur, quam conscij nobis sumus, posse nos præstare. Sic etiam in ministerio regula eadem teneatur, præclara autem fermè est etiam exercitatio ministerij, vt fuit eleemosynis, cibisque dispertiendis Stephano, & Nicanori, & aliis quinque, vt Paulo, & Timotheo in ferendis ad sanctos Hierusalem Græcorum, Macedonumque donis, atque subsidiis, vt Petro, & Ioanni per concilium Apostolorum missis ad Samaritas. Nam & egregiam comitatem eiusmodi administratio requirit, & insignem prudentiam, in qua tamen quisque tantum se exhibeat, quantum ferre idoneus est, sic & in docendo, & in exhortando fines eos quisque teneat, intra quos possit verti, néue plus se ostentando in vitium arrogantiæ, ambitionisque procurrat, idemque in suo, non in alieno versetur munere, atque officio. Atque hæc, vt diximus, dona omnino Dei sunt. Spirituales enim sunt virtutes, quæ autem sequuntur, partem in se habent nostræ etiam voluntatis, animique inductionis.

Qui impertit in simplicitate, qui patrocinatur in diligentia, qui miseretur in hilaritate, dilectio non simulata: odio habentes, quod prauum est, Agglutinati bono, fraterna dilectione inter vos amantes, honore alius alium anteuenientes, studio impigri, spiritu feruentes, Domino seruientes, spe gaudentes, in angustia tolerantes, in oratione perseuerantes, necessitatibus sanctorum communicantes, hospitalitatem sectantes.

Qvi partem dat, hoc est, qui alium secum participem facit, qui rem aut consilium, aut operam suam proximo impertit, atque communicat, id agat simpliciter, & liberaliter, néue mansi

ani-

animumque restringat, neque astutè ad se aliquid referat, sed illius tantùm causa, quem ope sua subleuat, ad commodandum illi, & ad ferendũ auxilium adducatur, neque spectet in eo quam minima opera, aut impensa facere id possit, sed vt quam optimè illi consulat. Hoc enim est communicare, & participem facere in simplicitate, quòd ea simplex, & mens est, & manus, quæ aperta est. In quo genere communicandi, & impertiendi maximè ingenuum, & come est, pertinetq; imprimis ad simplicitatem ita communicare te alteri, vt non eo quòd illum adiuues, tibi esse maior, sed quòd per illum tibi occasio benignè faciendi oblata sit, gratiam quandam tu illi debere videare. Qui verò patrocinatur, diligentiam adhibeat, vt curam suscepti muneris non solùm corpore, sed studio etiam animi strenuè exequatur, fidemque suam præstet, siue ille sponte suscepto negotio pupillis, & viduis tutandis adsit, ægrotisque curandis, siue etiam suffragio cæterorum simili officio alicui, aut muneri sit præpositus. Sic enim omnis curatio, omnisque patrocinatio Christiano homini, Deoque ritè seruienti gerenda est, non vt ea domesticum ad commodum, sed vt ad salutem & vtilitatem eorum quibus moderatur, prorsus tota conferatur. Misereri autem in hilaritate, est effectum misericordiæ iucundè, hilareque præstare, qui animi habitus cùm adest miserentibus, non modò hi non fugiunt miserendi tempora, sed appetunt etiam vltrò ea, atque insectantur. Quòd si ne apud gentiles quidem illa pietas probabatur, quæ coacta erat, & mœsta, vt etiam vulgari illorum prouerbio circumferretur, neminem, qui pietatem caueret, esse pium, quantò magis nobis hæc terrena bona libenter communicantibus, vt in cœlo multiplicata alia, & longè pręstantiora consequamur, conuenit cum voluptate, ac lætitia hanc mercem commutare, subuenireque egestatibus aliorum, vt cœlestibus ipsi diuitiis reddamur affluentiores. Itaque & alibi Paulus: Non ex tristitia, inquit, aut ex necessitate; hilarem enim datorem diligit Deus. Et in Euangelio Dominus: Beati misericordes, inquit, quoniam misericordiam consequentur, & beatum eum vocat Dauid, qui respicit super egenum, & pauperem, quoniam in die mala liberabit eum Dominus. Et verè si volumus existimare, illa maximè in dando, subueniendoque hilaritas regni nobis cœlestis est conciliatrix. Nullum enim graue facinus, nullum atrox delictum hærere posse videtur in natura eiusmodi, quæ ad benignitatem, & ad misericordiam erga pauperes propensa sit, nec verò alia re magis ad imitationem Dei propè accedimus, quam miserendo, benignèque faciendo. Hæc est virtus maximè Christiani nominis propria, hæc vna nos cum Deo præcipuè coniungit, hęc facit, vt verè fidem adepti, & veram ex fide iustitiam

a Deo

à Deo consecuti esse videamur. Etenim quinam alius fuit introitus, aut quod principium beneficentiæ, & bonitatis Dei erga nos, simul vt sperare in eo, & confidere per IESVM Christum cœpimus, quàm misericordia, & per misericordiam diuinorum bonorum effusè nobis, & liberaliter facta largitio? Nos verò quo pacto eandem Dei benignitatem, & iustitiam in nosmetipsos imitando transferimus, & ex eadem diuinæ bonitatis forma sumus insigniti, si non efficiamur & ipsi misericordes? Quæ denique virtus, quod institutum vitæ, quæ actio in illo summo, seueroque iudicio in regnum, & partem electorum Dei nos introductura est, nisi quòd egentium & calamitosorum in hac vita fuerimus miserti? At non cuncti diuites sumus, nec qui queamus aliorum difficultatibus subsidio esse, ne perturbare animo, affectum tuum Deus accipit, de facultatibus verè existimat, & simul in memoriam redi anuis illius ex Euangelio, quæ cùm duos æreos minutos in templum contulisset, facilè omnium opes, & dona superauit. Nulla est virtus, quæ quidem Christiana sit, quæ non omnibus sit communis. Nam neq; Deus ipse, qui est vnus nobis vniuersa virtus, cuiusquam est proprius Deus, sed omnium communis, quicunq; eum appetunt, voluntque. Verùm & si tanti est in homine Christiano misericordia, vt ipsa introitus quodam modo, & vestibulum ad imitandum verè Deum esse videatur, tamen & ea ipsa virtus, & cæteræ omnes in principe virtutum charitate continentur. Porrò est charitas dilectio non simulata, neque tamen hoc satis. Potest enim esse etiam in malis dilectio, sed est charitas dilectio in bonis non simulata. Itaq; adiungit ad dilectionem huiusmodi, vt odio habeant prauum, non id tantum deuitent & agglutinati sint bono, non solùm id sectentur, hoc est, vt nunquam accedant ad malum, à bono nunquam recedant, additque vt fraterno amore inter se diligant, quandoquidem fratres iam sunt, non ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, qua quidem ratione, etiam disiuncti longissimè inter se, atque alieni esse possunt, sed ex eodem patre Deo renati, & progeniti, quod est sanctissimum, & maximum veræ germanitatis vinculum. Quo autem fraterna hæc necessitudinis inter eos coniunctio firmior habeatur, sapiens & salutare dat documentum, vt alium alius in honorando antecedat, quæ est concordiæ, & pacis arcta connexio. Namq; existimare honorem sibi potiùs deberi, quam alteri præstandũ esse, nequaquam Christianum, neq; adeò fraternum est. Habet enim fraternitas summam æqualitatem, quam euestigio turbat, atq; infringit, qui sibi plus arrogat, quàm alteri ipse paratus sit deferre. Et tame ista superbiæ, & fastus quasi rudimenta prima sunt, appetere honorem ab altero libentiùs, quàm alteri habere, quibus à CHRISTI fide nihil est alienius.

Sequi-

Sequitur vt studio impigri esse debeamus, spiritu feruentes, quæ sunt certa indicia firmati iam in bona parte habitus nostri, cùm quod agimus rectum, cùm voluptate id agimus, ex qua deinde quidem voluptate, ad libentius, sæpius, studiosiusque id agendum nostra excitatur, accenditurque voluntas. Sed vt in his omnibus Domino seruiamus, non nostræ videlicet vtilitati, neque gloriæ, sed ad Dominum Deum omnia referamus, quòd si ad nos quoque aliquid referendum sit, id ex eo genere bonorum sit, quæ sperare tantummodò in hac vita, assequi verò nullo pacto, nisi sola sperandi lætitia & voluptate valeamus, istiusmodi bona sunt cœlestia, & sempiterna, quæ hæreditate patris nostri Dei in futuro seculo sumus adepturi. Ex omnibus igitur studiis operationibusque nostris, quas propter Deum illius honori, & nomini inseruientes suscipimus nihil omnino ad nos quod præsens bonum afferat, sed tantummodo bonorum spem futurorum, & ex ea spe gaudium quidem præsens ac lætitiam conuertamus. Hanc porrò spem consequitur tolerantia rerum difficiliũ, cum aut fortuitis casibus, aut hominum iniuriis oppressi, atque vexati, eadem futurorum bonorum spe, quorum per alienas iniurias eripi nobis adeptio non potest, nosmetipsos consolamur, in quo alternis quodammodo adminiculis, & patientia ipsa spem magis confirmat, & spes fulcit, corroboratque patientiam. Nam & suprà dixit, quòd patientia probationem conficit, & probatio spem. Firmius enim tunc certè speramus, cum facto in rebus aduersis nostri periculo, hic quoque intelligimus Dei opem nobis, atque auxilium ad tolerandum fortiter aduersa non defuisse. Atque ex his, quæ iam nobis præbuit, ad ea, quæ restant donanda ac largienda, obsidem eum nobis suam beneuolentiam, voluntatemque dedisse. Et quoniam qui spe suffulti gaudent, illa identidem in animo volutant, quibus sperandis, cogitandisque lætantur: ideo comitem huius quoque spei, & ex spe lætitiæ addidit orationem, in qua perseuerantes sunt, qui illa æterna bona, & eorum authorem bonorum Deum adamauerunt. Sæpe enim colloqui cum eo, & desideria sua exponere illi, quem quis amet, iucundum imprimis, & optabile est, & est hæc maximè crebra, ac continens oratio. Neque solum ferre nos, & tolerare difficilia, sed in illis etiam communicare cum sanctis viris hortatur, & admonet, quasi si immunes ipsi esse possimus, nolimus id tamen, sed præoptemus magis in societate sanctorum ærumnas omnes perpeti, quam separatim liberi, & pacati viuere, quod non tantũ cordis affectu, sed etiam re ipsa, & opere præstare debemus. Hoc faciebant, qui sua omnia venundantes, pretia ad pedes Apostolorum deferebant, qui vinctos, & male vexatos fideles CHRISTI, sua cura, & ope, & obsequio sublenabant, eiectis, & pere-

gri-

grinantibus comites se adiungebant, qui illos denique certare cum tortore pro CHRISTI nomine cùm viderent, vltro se quoque ipsi in idem certamen sistebant, atque offerebant. Iam hospitalitatis amor, diligensque sectatio cæteris antè dictis virtutibus consentanea est. In qua Lot, & Abraam egregium studium adhibuere. Abraam quidem vsque eò, vt non modò venientes hospites hilare exciperet, verùm etiam ad diuertendum, & ad commorandum precibus obtestationibusque cogeret, cuius quidem humanitatis vterque eorum dignum à Deo præmium est consecutus. Atque omnes quidem adhuc commemoratæ virtutes cùm præclaræ sunt, & Christianæ, & hac professione dignæ, quæ cœli tantum studium, & immortalitatis suscipit, nulli autem terrenæ curæ, neque interituræ rei est affixa, tum verò, quæ sequuntur etiam magis ex intimo sacrario fidei, & religionis nostræ depromptæ sunt, nullamq; omnino habent cum vsitatis hominum virtutibus communionem.

Benedicite insectantibus vos, benedicite, & ne execramini gaudere cum gaudentibus, & flere cum flentibus: idem alius de alio vicißim sentientes: non alta spirantes, sed humilibus simul inclinati. Ne estote sapientes apud vosmetipsos. Nemini malum pro malo reddentes: procurantes honesta coram omnibus hominibus. Si fieri potest, quantum est in vobis, cum omnibus hominibus pacem seruantes. Non vosmetipsi vlciscentes dilecti, sed date locum iræ: scriptum est enim, Mihi vltio, ego rependam, dicit Dominus. Si ergo esurit inimicus tuus, pasce eum: hoc enim agens, carbones ignis aceruabis in caput eius. Ne vincare à malo, sed vince in bono malum.

IAM benedicere maledicentibus, & benignum esse aduersus eos qui te insectentur, commodeque de illis, & ad illos loqui, nec non bona omnia optare iis, qui tibi mala inferant. Rursusque & gaudia tua, & mœrores ita ad aliorum affectus accommodare, & flectere, vt ex illorum conuersionibus animorum, atque sensibus tua pendeat affectio, quodque communius est, & tanquam vniuersè dictum eodem erga proximum affectum animo esse, quo ipse erga semet proximus affectus sit, propriæ Christiani hominis virtutes sunt prioribus non vsquequaque intellectæ seculis, quas illa per fidem CHRISTI nobis ex Deo insinuata, & ad imitationem eius suscepta iustitia palam proposuit, & demonstrauit. Neque earum vsum, & cognitionem iustitia legis tam exprimere potuit, quam adumbrare. Nam & illa dixit, si incideris in bouem inimici tui, aut asinum errantem, reducito eum; & si sub onere succumbentem aspexeris, subleuato. Ac humani-

tatis quidem officium illa inimico exhiberi voluit, vt esset ad tollendas inimicitias occasio, virtus verò Christiana est, nullum omnino habere inimicum, sed vt ita consociemus cor nostrũ cum corde proximi, vt in vnum quasi cum eo sensum coeamus, quæ tamen virtus illud mysterium fidei, & CHRISTI necessariò consequitur. Etenim cùm eorum, quæ ex hoc mundo sunt, nihil omnino nostra magni interesse putemus, solaq; illa iudicemus, & expetamus bona, quæ nobis à Deo in altera vita proposita sunt, nulla ex his rebus cupiditate immoderata, nullo impetu animi perturbamur, quò minùs piam, atq; inuiolatam pacem cum proximo, & fraternæ charitatem necessitudinis teneamus. Itaque & possumus iniurias insectantium placatè ferre, & illis loqui, atque optare bona, qui nos afflictos, & oppressos volunt, quando illi nihil nobis auferre possunt eorum bonorũ, quæ sola nobis chara sunt, & quæ vnicè appetenda ducimus, quinimò eos auidè cupimus ipsi resipiscere, & sanam illis mentem à Domino Deo deprecamur. Ac ferre quidem conuitia, & iniurias insolentium hominum, atq; inimicorum etiam Philosophorum nonnunquam est: reddere autem pro conuitiis laudationes, & beneficiis maleficia compensare, hoc non cuiusuis iam, sed Christiani tantummodò & animi, & instituti esse potest. Ita & in Matthęo Dominus, Diligite inimicos vestros, & orate pro persequentibus, & calumniantibus vos. Cùm autem gaudemus cum gaudentibus, & flemus cũ flentibus, omnem funditus liuorem, & maleuolentiam ex animo ejiciamus, vt inuideamus omnino nemini, qui floreat, & abundet, siue virtutis laude, siue etiã opibus, & apud homines authoritate, atq; fama. In quo enim maximè rationem boni ponimus, in mutuo videlicet inter nos Dei amore, atq; nostro, scimus nos in eo si velimus à nemine posse superari. Nec verò ipsum hoc bonum nobis solis appetimus, sed cupimus cæteros quoq; omnes illius nobiscum esse æquè participes. Atq; vt animum immunem ab inuidiæ labe retinemus, facileq; eodem gaudio cum gaudentibus communicamus, sic ad miserias aliorum animo frangimur, mœroremq; nostrum, & lachrymas cum mœrentibus coniungimus, etenim hęc affectio imprimis naturalis est, neq; Deo aduersaria, sed animis digna misericordibus, qui ad subueniendum, & opitulandum calamitoso propensi sunt, qui tunc verè Christiani sunt, vereq; fideles, si quas ipsi calamitates, hominumq; iniurias, corporis morbos, fortunarum amissiones fortiter, & constanter in se ferunt, eas in proximo suo nequeunt immoto animo ferre; sed ad conspectum, & sensum hominum calamitosorum misericordia collabuntur. Et sanè gaudere cum gaudentibus probum & pulchrum, sanctumque est, animiq; ab omni labe, & inquinamento maleuolentiæ puri, maximèque proprium. Flere autem

cum flentibus perhumanum, & mite. Oportet autem nos si hæc implere rectè, & consequi omnia volumus, fingere animos nostros ex aliorum voluntatibus, atq; animis: cumque affectione nulla ipsi propter nosmetipsos perturbemur, ex alienis tamen animorum permotionibus affici, vt idem vicissim inter nos sentiamus, & proximorum vnusquisque prosperitates, atq; ærumnas, nihil de suis interim laborans, reputet suas. Sic enim & lætitias proximorum gratulando simul cum illis, lætandoq; augebimus, & diminuemus, ac subleuabimus mœrores condolendo. Quod si hoc fiet, vt ex affectibus aliorum, non ex nostris afficiamur, omnibus aliis perturbationibus ex animo nostro excisis, atq; eiectis, duobus tantùm motibus impellemur. Lętitia ex proximi rebus secundis, & ex infestis misericordia. Irasci enim & inuidere, & odio habere, & cupiditate adigi, affectus sunt eorũ, qui sibi ipsis afficiuntur, nõ proximo. Sequitur, vt ne alta nobis proponamus, ne ad magna, quæ mundi sunt, aspiremus, ne administrationes rerum publicarum, ne magistratus, honores, imperia, ne gloriam appetamus: sed in paruis, & obscuris, & ignobilibus mundi libentiùs consistamus, nec solùm extra debemus esse humiles, sed nobis etiam ipsis & intus exigui. Est enim hoc illi finitimum, & simile, à quo cauere nos admonet, vt nec simus nobis ipsis sapientes: id est, ne ita ipsi nobis placeamus, vt egere nos minimè aliorum consilio arbitremur. De his & alio loco scriptura, Væ iis, qui sibi ipsi sapiunt, & coram se ipsis sunt scientes. Hos & grauius increpat ac refellit Salomon, Vidistine, inquiens, virum sapientem in oculis suis? spes de insano maior, quam de eo est. Et nimirum putidi isti omnes, & molesti imprimis sunt, ac in cœtu, & conuentu cæteros fastidientes, quod præcipuè vitium consensionem aufert, & concordiam de Ecclesia. Non enim isti membrum se esse pati possunt, sed caput, vel potiùs ex sese corpus aliud conantur facere. Ita & pauperes vt essemus spiritu, nos hortatus est CHRISTVS. Nemini malum pro malo vt reddamus, in quo lex contraria, quæ oculum pro oculo & dentem pro dente rependi iubet: ideoq; ea nõ est ad veram Dei iustitiam, quam postea fides CHRISTI consecuta est, suo munere peruecta. Nihil quidem huiusmodi omnino in Euangelio est, vt procuremus honesta coram hominibus, vt neminem exemplo malo lædamus, & exemplo bono cunctos ad virtutem, & ad iustitiam prouocemus, vt habeamus pacem cum omnibus, quantum in nobis est, hoc est, vt neque excitandis, neque alendis contentionibus, & discordiis vlla à nobis ansa, vllus fomes præbeatur. Cum omnibus verò tam fidelibus, quàm etiã infidelibus, quod idem ad Corinthios, Sine offensione estote Iudæis, & gentibus, & Ecclesiæ Dei. Et quoniã hoc fortasse facilius factu sit, non præbere causam, neq; initium

 iræ,

iræ, fugereq; rixandi, & altercandi occasiones, illud quod est difficilius, nominatim interdicit, vt neq; etiam lacessiti iniuria & prouocati de vlciscendo cogitemus. Sæpe enim vsu venit, vt qui discordiis causam non dederunt, offensione tamen primò accepta iram deinde, & odium diutiùs ipsi foueant, nutriantq; dissidia, quæ alij intulerunt. Sed vt non esse authorem dissensionum vulgaris prudentiæ est, sic acceptam iniuriam non persequi eminentioris virtutis. Dare igitur spatium iræ nos suadet, & concitos illos animi motus primò cohibere, deinde in totum permittere Deo, qui iustissimus vltor est eorum, qui iniuria læsi sunt. Ac cum tanta quenquam esse constantia, & firmitate animi, vt iniuria nō moueatur, maximum videri possit. Addit tamen aliud maius & multò admirabilius, vt eos ipsos inimicos nostros, qui nos læserunt, qui damnis & ignominiis nos vt afficerent, operam omnem impenderunt, inopia & necessitatibus oppressos ope nostra subleuemus, vt pascamus famelicos, vt sitientes potu recreemus, vt præstemus denique illis in egestate eorum, & penuria officia amicorum, & beneuolentium hominum. Quo quid memorari potest iam diuinius? Atque hæc sunt non documenta solùm Christianæ fidei, sed monumenta etiam in nobis Dei bonitatis, quibus ad tantæ, & tam præcelsæ virtutis cognitionem atque vsum, illo donante sublati sumus, quanquam est hoc præceptum traditum idem à Salomone: & totidem penè verbis ab Apostolo relatum, vt esurientem pascamus inimicum, sicque in caput illius prunas aceruemus. Quid ergo interest, quæsierit aliquis, si ex lege quoque præcepta huiusmodi habentur, aut quomodo hæc erunt Christianæ fidei propria? Illud nimirum, quòd ea data illis sunt ad terrenam pacatiùs traducendam vitam, nobis ad immortalem alteram illam acquirendam, & apud illos rationem quandam prudentiæ humanæq; sapientiæ continent, apud nos diuinæ virtutis, & bonitatis. Vt enim diximus, nos non inimico tantum commodare (id enim iubet etiam interdum lex) sed inimicum vltro diligere iubemur, quod nobis, qui iniuriam nullam agnoscimus, perfacile est. Illis verò mundi bona sectantibus prorsus difficilimum. Et tamen in ipsa quoque veteri lege quædam interdum existunt scintillæ, tanquam CHRISTVM & Euangelium patefacere volente. Sed tenues eæ, & imperfectæ, vt hoc ipsum, quod de pascendo inimico protulit Salomon, Christianum planè videretur, nisi finis in eo appareret, non obsequium, & gratificatio erga Deum, sed ipsius inimici rubor, atque confusio, quæ etsi ratio ab Apostolo quoque per occasionem inductæ authoritatis posita est, nō tamen verecundia inimici, vt finis ab eo, sed quod placitū sit Deo præcipuè spectatum est. Igitur hæc plena, & propria fidei nostræ præcepta sunt, quæ non

auri-

auribus solum percepta, sed omnibus animi sensibus comprehensa teneamus, si vere CHRISTO sumus dediti, & fideles. Quæ quis vnquam quæso inuenit Philosophus? aut quæ animis hominum sapientia insinuauit, quæ priscæ literæ, qui mores, quæ rerum, aut temporum conuersio huiusmodi genus prudentiæ, huiusmodi genus virtutis, humanitatis, liberalitatis, temperantiæ, aut vsu docuit, aut præceptis, legibusque monstrauit, vt statueremus opes, facultatesque nostras inimicis æque nostris ac coniunctis & familiaribus debere esse paratas? Et tamen si vere existimare volumus, hac vna ratione maxime tolluntur discordiæ ex societate, iræ sedantur, odia placantur, firma, & fidelis consensio constituitur: ita animo ab hisce perturbationibus vacuo, atque soluto hærere planè in Deo nostra mens, & frui beato gaudio illius suauissimæ, & longe nobilissimæ contemplationis permittitur. Nam quòd addit Paulus eos, qui sic fecerint, vt pascant, & alant esurientem inimicum, prunas ignis in caput illius aceruaturos, eò pertinet, vt futurus ille sit sui ipsius obiurgator acerrimus, qui iniquitatem suam tali humanitate cognouerit remunerari. Itaque rubore, & conscientia, & morsu animi perurgebitur, maioresque ipse exiget à se pœnas erroris sui, quàm ad irati inimici arbitrium fuisset persoluturus, quod quidem illi cedere poterit ad correctionem, emendationemque prioris sententiæ, nobis vero siqui ita egerimus, insignem ea res apud Deum gratiam, & singulare solatium iam perfectæ in nobis fidei erga Deum allatura est, ad hoc idem valet etiam quod sequitur, vt ne vincamur à malo, sed vincamus in bono malum, quod quidem maiorem semper boni, quàm mali esse potentiam indicat; cum possit quidem ab alterius malo bonum nostrum non vinci, nunquam autem possit hoc, ad quod hortamur, bonum non alienum malum vincere.

HIC Langeus, Præclara nimirum, inquit, & egregia morum documenta præbet nobis Paulus. Atque vt tu modo Sadolete dicebas, non cum aliorum legibus, institutisq; communia, sed propria nostræ fidei, atque ex sanctissimis deprompta Christianæ religionis adytis, in quibus hoc video ab ipso præcipue quæri, vt omnium nostrorum consiliorum, atque factorum constans, & solida ratio, quæ ex solo Deo, & ex interiore cuique conscientiæ iudicio spectanda est, ad mundi opiniones, & studia ne prolabatur. Nam quemadmodum flumen cum peruenerit in mare, amisso fluminis nomine, & natura, naturam illam accipit, qua cum permixtum iam, atque confusum est, ipsamq; simul maris subit appellationem; sic mihi videtur vereri Paulus, ne si vera virtus, & ea, quæ ex Deo suscepta est, ostentare se instituerit, & opiniones hominum & studia aucupari, proprium statim virtutis nomen amittat, sitque non amplius Christiana virtus, sed popularis. Ita-

que illam ipsam tanquam castissimam virginem ab omniũ oculis aspectibusque semotam sedere domi in intimis penetralibus iubet, sua ipsam veritate, conscientiaq; contentam. Deumq; sibi vnum, & semper proponentem, cui placere soli, & se probare studeat. Omnem autem ab hominibus famam, omnem externæ cõmendationem laudis sedulò deuitantem, ne si fortè oculis sermonibusq; se dederit, à Deo paulatim segregata, & ex integritate sua deducta corrumpatur. Sanctum hoc consilium, & salutaris sententia profectò est, vti ita semper in veritate maneamus, ne opinionibus vanis auferamur. Sed si est liberè dicendum, quod sentio, non virilem in nobis virtutem instituere videtur Paulus, sed virginalem quandam potiùs, & timidam omneis offensiunculas, & omnia vndique pericula metuentem, quæ si huiuscemodi sit, sibi quidem forsitan illa satisfaciat, & sit seipsa contenta, ad commoda autem, & vtilitates aliorum parum fructus, & emolumenti afferre videatur. Atque vt quemadmodum ego intelligo, apertiùs vobis sententiam meam exponam. Cùm duo sint hominum genera, quæ Deo rectè seruire studeant, vnum eorum, qui in solitudinibus, aut in locis ad hanc ipsam rem factis semoti ab vsu, & familiaritatibus multorum placatam sibi, & tranquillam eligunt vitam, suosq; sermones, & consilia non cum hominibus, sed cum Deo ipso conferunt. Alterum, quorum robustior est animus, & ad omneis fructus rerum humanarum subeundos, ac sustinendos aliquantò fortior, qui sese cum cæteris hominib. dedunt, qui in populo versantur, qui instrumentum illarum, quas à Deo acceperunt virtutum, non domi inclusum continent, sed proferunt ad vsum, vtilitatemque communem, offeruntq; sese temporibus, atq; periculis, sæpe iracundiis aliorum, sæpe calumniis, sæpe improbitatibus, sæpe ignominiis, damnisq; expositi: horum inquam, duorum generum, & si vtrumq; sanctum est Deoque ritè seruiens, nempe ego tamẽ magis hoc probauerim, quod cœlestes illas ex Deo opes, quas possidet, non sepositas sibi soli, sed cunctorum vsui, & commodo vult esse propositas. Etenim mihi quidem hic videtur propiùs se ad Deum illum ipsum intuendo, imitandoq; adiungere. Porrò ipsius Dei cùm bonitas illa sit, vt ea in se primum infinita & immensa in omnium deinde hominum, atq; rerum salutem, vtilitatem, commodumq; diffundatur: sic qui bonum suum reliquis impartiunt, hi mihi videntur diuinam illam bonitatem apta quadam inter homines imaginis similitudine melius referre. Atq; hos ego, vt longè aliis antepono, sic non contemno ne illos quidem, qui sese in silentium, & in solitudinem abdiderunt, remotiq; ab omni iactatione populari, & tanquam in portum ex fluctibus delati, quietam, & securam ducunt vitam, in eius quem vnum præcipuè adamauerunt contempla-

templatione Dei perpetuò inhęrentes, tuta hæc & beata ratio degendæ vitæ, ac toto suæ ætatis decursu pacatior longè, atque dulcior: sed quam tamen celebritate nimia illam appetentium frequentari non expediat. Etenim quid cęteris fiet, si omnes qui ad Deum statuerint se conferre, illud vnum iter, & illam ad cœlum perueniendi viam fuerint ingressi: quis populum reliquum bonus author reget: quis vulgo moderabitur? quo pastore vigilanti, & fideli custodientur oues? quis aut certare pro iustitia, aut arguere improbitatem, aut iniquitati obuiam ire, aut tueri innocentia conabitur: sint sanè sancti isti, qui ab communis vitæ strepitu, atq concursu seiuncti sunt, qui ab mundo se abalienauerũt, suntq; ad Deum vnũ mente animoq; conuersi, sint beati, sint ipsis propemodũ angelis, vt dicitur, pares, ego hos nimirum illis præpono, qui versari æqualiter cum reliquis constituerunt, qui morem illum pręcipue secuti sunt, quem a quotidiana consuetudine viderũt approbari, & cùm externos cultus corporis, ordinemque totius vitæ similiter atq; cæteri susciperent, ac sectarentur, in veritate tame, & integritate animi, & in ipso Deo præter cęteros permanserunt. Nec verò CHRISTVS Dominus hoc præcipuè genus, & hanc sectam hominum sese communi vitæ dedentium atq; accommodantium non maiore aliquantò honore est prosecutus, qui cùm Petrum antetulit Ioanni, iusq; eximiæ illi authoritatis, & curam, rectionemq; ouiũ suarum attribuit, satis palam indicauit negotiosam se, & laboriosam vitam, huic tranquillæ, feriatæq; præferre. At enim labi isti facilius, & offendere periculosius, & sæpius abduci ab optimis institutis queunt fateor, sed quis est sibi ipse tam confidens, aut tam fortiter de cęteris audacterq; existimans, qui statuat hominem quocunq; è genere vitæ exstiterit, alienum a prolapsionibus, & ab offensionibus esse? fragilis est natura nostra, & voluntas infirma, vt quam nõ solùm impetus, & turbines externarum rerum, sed tacitæ ipsæ sępę cogitationes quatiant, atq. peruellant, quæ tamen dum in fini ipso cõstanter hæreat, hoc est ad Deum semper, & ad primum bonum sit directa, in cursu ipso interdum si prolabatur, nequaquam hoc illi capitali fraudi esse debet, nam aliter, vbi, quandóue erit diuinæ misericordiæ locus? An verò ista virtus misericordiæ tanta, & tam eximia iners penitus in Deo, & vacua censenda est? Iam qua illo sui parte, aut sibi melior, potentiorq; est, aut nobis commodior, atq; communior? cùm si misericors ipse non sit, nos salui esse nequeamus, sin autem nos perpetuò innocentes, illius inanis videatur esse misericordia. At ea illi præcipuam gloriam, nobis autem certiorem semper salutẽ prębuit, quibus nõ integritate, & innocentia nostra, sed Dei clemẽtia semper magis est nitendũ. Quamobrem nemo quidem me ab hac vita occupata, & populari illa ratione deterruerit, quod eam dicat lapsionibus, & periculis magis

 expositam

expositam esse, vt enim hoc ita sit, tum fructus quidem ea certe ex se fert in aliorum salute procuranda vberiores, tum ipsa duplici Dei præsidio munita est. Nam & vim illam recte agendi, recteque sentiendi hoc magis accipit ab summo Deo, quo ad difficiliores multo res, & ad duriora vitæ impedimenta dimouenda conuersa est: & siquid aliquando titubauerit in cursu, errandoque deliquerit, per eiusdem Dei misericordiam purgata, atque abstersa, fit splendidior, quam vlla humana accuratione aut diligentia potuisset splendescere. Quod si ita est, neque ego secus esse existimo, quæso quanam ratione Paulus, & tu cum Paulo Sadolete consentiens, omnem paulo ante Dei omnipotentis cultum ita ad spiritum, & ad mentem redigebatis, vt nihil prorsus externis cerimoniis, nihil oculis, nec auribus, nihil communibus hominum sensibus reliquum faceretis? an omnis omnino religio, omnis adorandi, venerandiq; Dei cerimonia in ipsis intimis, abditisq; cogitationibus, & in tacita sola voluntate cōstituenda est, neq; est extra signum aliquod, indiciumque proferendum quod inclusam nostram pietatem erga Deum, ad oculos spectantium traducat, & deferat: Quid sibi ergo templa ista volunt, quæ tanto, & tam magnifico opere vbiq; ferè gentium, qua Christianum nomē in honore est facta, atq. ornata extant? Quid assiduæ in illis Deum personantium, & pro populo rogantium sacerdotum preces? quid ipsi ordines, gradusq; sacerdotiorum? quid aræ, quid ignes, quid vestes luculentæ, & variæ, atq; (vt poeta inquit) auro, ostroq. rigentes? quas dum ad sacrificandum Deo se apparant, more solenni, atq; prisco induere sacerdotes solent, neq. putant fas sine illis in mysticis sacris tractandis Deo se offerre. Cantus vero, & voces, & tibiæ, & symphoniam chori celebrantes, tum autem minorum maioribus assurrectiones, inter pares mutuæ ceruicū inflexiones, amplexus, cōprecationes, pacis oscula, quæ cuncta à cōmuni Ecclesia non adscita modo, atq; recepta: verum etiam præcepta, atque instituta omnibus sunt, nónne perspicue indicant cultū & religionē in summum Deum, non solum in spiritualibus, & intimis adorationibus, verum etiam externis in cerimoniis suscipi, & adhiberi oportere? Nam illud quidem credi nullo modo potest, quæ spiritu Dei catholica Ecclesia regatur, eam ad hæc agenda, atq; instituenda nullo bono consilio, sed inani, & irrita ratione fuisse motam. Ita ego nouos hosce hæreticos, qui nuper exorti omnia perturbauerunt, non alio magis nomine esse detestandos censeo, quam quòd ritū hunc omnem, & cōmunem Ecclesiæ cōsentientis cerimoniā, quæ in ordine quodam, & in pulcherrimo more sita est, suo quidq; loco, & suo tempore agendi, nec non ad agendum sic se vnumquenque vti legibus præscriptū est, aptandi, atq. apparandi, miscere penitus, & confundere sunt conati, vt cū

hoc externum nostrę pietatis testimonium sustulissent, seq; ea ratione ab hominum oculis, & animaduersionibus quasi in occultum, & abditum recepissent, tum demum licentius gererent se erga Deum, atq; intestinæ voluntatis arbitrium, quod iam à populi conspectibus absconditum esset, ad quas vellent, tutò cupiditates conuerterēt, atq; ij tamen hæc Pauli verba nos ad interiores cultus Dei semper reuocantis, & ab externis ostentationibus auocātis suis temerarijs opinionibus prætendunt, quæ equidem verba si sic pręcise intelligantur, cum magnam ea profectò perturbationem morum solennium, & vsitatorum in Christiano populo paritura sint, lenius, & consideratius interpretanda censeo, rursus & alio loco, quà præcipit Paulus, vt ne sapiamus plus quam oportet, sed sapiamus ad temperamentum, néue de nobis plus, aut de facultatibus nostris profiteamur, quàm quantum conscij sumus posse à nobis præstari, atq; vt hanc ipsam conscientiam, non opinione elata, atq; inani, sed diuina veritate metiamur, habet nimirum ista præceptio rationem illustrem & splendidam, quòd hoc semper, & imprimis prouidet Apostolus, ne ad ostentationē nostri, & ad aucupandam populi famam delabamur, omissoq; vero Dei cultu in imaginibus vanis, atq; vmbris insistamus. Sed tamen si, vt verbo positū est, ita nude intelligatur, multa accidere necesse est, quæ sint societati hominum, & recte institutis cœtibus, conuentibusq; damnosa. Quod sic mecū quæso considerate. Ac primum totam huius Pauli sententiæ accipite ambiguitatē, etenim ita quæro, quam metiri iubemur ex Deo facultatū nostrarū conscientiam, vtrū eam vt comparatam cū Deo ipso metiemur, an vt ad homines conuersam? Si vt erga Deum, obsecro quis nostrorū est, aut cunctorū omnino hominum, modo is à mēte sua, & à bono consilio penitus non sit derelictus, cui possit coram Deo aliquod suæ facultatis, & puræ, integræq; cōscientiæ vestigium reliquum videri? qui non in illa infinita vi, atq; virtute, si seipsum aduersus illam spectet, atque expendat omnes suos sensus, omnes intestinas animi cogitationes disperdi longe sentiat, & obrui, vnaque cum psalmo exclamet, atque proferat? Ego sum vermis, & non homo, opprobrium hominum, & abiectio plebis. Non enim cuiquam est in oculis Dei sibi iure placendi, aut de se bene existimandi locus, quòd vt aduersus solem omne lumen tenebræ sunt: sic nosmetipsos Deo si comparemus, omnis veritas humana mendacium est, & vitium, atque labes omnis nostra integritas, in tanto enim interuallo, quantum inter nostram, & Dei bonitatem interest, quod profecto immensum, & imperagrabile est, quæ tantopere à Deo, & tam longe discedit ratio, ea non amplius in se ipsa consistere, sed ad contrariam rationem adiungere se videtur. Quare nemini est erga Deum de facultatibus suis, & de conscien-

tiæ fiducia quicquam existimandum, aut confidendum. Sin autem vt ad homines nos conuertimus, & nosmetipsos illis exhibemus, ita debemus esse cauti, ne plus de nobis alijs polliceamur quam quantum idonei sumus præstare, néue falsas in vllis de nobis opiniones excitemus, sed fiduciam nostram suscipiendi aliquid, aut promittendi ex Deo, & ex veritate conscientiæ metiamur. Quod magis sentire velle videtur Paulus, ne sic quidem mihi videtur ista ratio simpliciter, & vniuerse accepta posse consistere, etenim multa sæpe vsu veniunt necessario, in quibus & videri meliores quàm sumus, & plus ostentare, ac profiteri, quam valemus, & virtuti nostræ, & bono mori, & communi vtilitati conducit, atq; expedit. Vt verbi causà, in magistratu si quis constitutus sit, siue eum honoris gradum is obtineat, ex quo præcepto tantummodo, atq; exemplo populum docere, & in viam veræ salutis inducere iubeatur, quales fermè sunt curationes Ecclesiasticæ, atq; potestates, siue etiam ius & authoritatem habeat vindicandi in improbos, & terrore, ac metu hominum vitia, & facinora comprimendi, cui est potestati gladius vindex delictorum ab ipsis legibus datus. Quæro ego à vobis, si vtrunque imperium & hoc seuerũ, atq; vehemens, & illud moderatum, ac mite hac miti regula, & ad conscientiæ interioris veritatem dirigere omnia, atque agere instituerit, num nam multa non videatis inuectum iri damna, & detrimenta Reipublicæ? Primum qui in Ecclesiastico ordine constitutus, aliqua se macula, & labe delicti affectum senserit, quo ore audebit cæteros monere, atque hortari, vt se integros præbere Deo, & sacrificium iustitiæ illi studeat offerre, cum ipse ad conscientiam suam respiciens minus se idoneum doctorem vllius esse virtutis cognouerit? quis libidine aliqua contaminatus, ad castitatẽ, quis amore pecuniæ æstuans, ad abstinentiam, quis elatior, ad humilitatem, contumacior, ad facilitatem, iracundior, ad lenitatem alterum recte poterit hortari? aut denique, quoniam rarum omnino, & penè inauditum est hominem quenquam existere, qui non peccato aliquo proprio laboret, & ad suum, ac peculiare quodpiam vitium non sit propensus, quis reperietur tanta animi confidentia præditus, si idem Paulo assentiri voluerit, atque auscultare, qui audeat partem vllam, curamq; suscipere docendi cæteros, atque instituendi? cum etiam si nullius culpę grauioris conscius sibi ipse sit, communem tamen conditionem infirmitatis humanæ horreat, atq; extimescat necesse est, illamq; grauissimam offensionẽ reformidet, quę ipsum quoq; Paulum solicitum imprimis habebat, ne cum alijs prædicauerit, improbus ipse reperiatur. Quod si ita sit, & hæc est Apostoli in hunc modum accipienda sententia, mitto reliquos gradus, ordinesq; Ecclesiasticos, quibus Ecclesia tota distincta, ornataque

est, tam-

est, tametsi omnes quidem illi ad exemplum, doctrinamq; bene agendæ, & ad vnius Dei studium dirigendæ vitæ populo cuncto propositi sunt. Sed tamē mitto cæteros, Episcopatum ipsum specimen innocentiæ, normam totius virtutis, magisterium fidei, pietatis, religionis, quisquam erit omnium tam impudens, tam audax, tam confidentia, temeritateq; proiectus, qui aut ipse sibi petere, aut alij gerendum, administrandumq; offerre, & suadere sustineat? quod quidem munus, & quæ curatio tanquam non ex hominū numero is sit, qui illam gerit, atq; exercet, sed tanquam Deus, qui securus periculorum suorum, alienæ salutis custodem se profiteatur, ita cæteris cōsulere intendit, quasi qui ea præditus est, ab omni ipse cura, & solicitudine de se vacuus, id solum curare debeat, vt alienis morbis, & offensionibus medeatur. Ac si illud tamen reliquum factum fuisset, vt quoniam quorum flagitia aperta, manifestaque sunt, horum in monendo, atque arguendo alios inanis est authoritas, illis saltem liceret, fasq; esset, qui labes suas occultas continere potuissent, aliorum perspicuas, & notas coërcere, atq; in docendo, ac reprehendendo, tales foris se ostendere, quales profecto intus non essent, vt grauiores authores scilicet, & meliores esse, quàm reuera existerent, populo viderentur, esset tum quoque exemplo & monitioni, & doctrinæ superiorum erga inferiores aliquis relictus locus. Nunc vero, cum omnis huiuscemodi actio, omnisque professio ad interioris conscientiæ fidem, & regulam redacta sit, quis erit, cui non expediat, atque adeo cui non necesse sit de seipso tantum laborare, de cæteris nullam curam gerere omnino? quod si fiat, & sibi priuatim omnes consulant, Reipublicæ autem nemo, sublatus statim ordo de vita & temeritatis vindex magistratuum authoritas perempta penitus sit, ex quo necesse sit omnium legum, atq; morum interitum, & perturbationem magnam sequi. Quòd si non licitum est Christiano homini plus de se foris ostendere, quam quantum intus se valere intelligat, primum cur Episcopis, & cæteris Christianæ religionis antistitibus adiuncta est iurisdictio, cum episcopatus ipse humilitatem, & pietatem, & cultum vnius Dei, Iurisdictio seueritatem, & ex seueritate metum improbis, nocentibusque requirat? Metus porro vt afferatur hominibus maleficis, facinoraque coërceantur, sæpe necesse sit maiore quodam strepitu, & apparatu, quam quanta sit nostræ potestatis vis oculos spectantiū, & sensus reliquos perstringere, atque occupare. Quod maximè in prophanis imperijs intueri licet, quæ fastum, & authoritatem suam externis insignibus, atque ornamentis maxime adaugent, vt videantur hominibus formidabiliores, quibus si lex ista imponatur, vt ne se ostentent populis, néue maiores, & robustiores, quam reuera sint, apparere cæteris studeant, sæpenumero eueniat profe-

profecto, vt malorum hominum vis nullo metu coercente congregata, atq. collecta, consensione bonorum, & vi magistratuum efficiatur potentior. Sed quid ego ista sigillatim colligo, cum liceat mihi vno in loco simul complecti omnia, atque proferre? si illud dicam, quod necesse est dici, simulationem, & dissimulationem in omni vita tantam vim obtinere, vt sine illa nec agi quicquam recte, neque ordine administrari gubernatio vlla possit. Ac de dissimulando quidem video mihi ab omnibus concedi, etiam qui sacris doctrinis instituti, & præceptis Dei obedientes sunt. Nam cum crimina hi sua tegere, occultareque iubentur, si qua forte ab sese clam suscepta sint, ea re quidem, vt ne proximum suum, quem simulata foris bonitate in officio continent, si dissimulationem deponant, delinquendi, malo exemplo insuper lædant atque corrumpant. Tum vero qui egregijs virtutibus ornatos se intelligunt, suntque innocentia, & integritate insignes, contra tamen ipsi de se loqui, & veras à cæteris laudes auersari coguntur, vt ne incidant in elationis vitium, & populari gloria plusquàm satis opus sit, ducantur: ex quo & illud Euangelicum recte se habere visum est, quo monemur à Domino, vt cum etiam omnia sedulo impleuerimus, dicamus tamen de nobis ipsis, quòd serui sumus inutiles. Simulatio vero ad singulas penè res si non adhibeatur, quid est tandem omnium rerum, quod possit ad optatum exitum, finemque perduci? Nullum est vitæ communis commercium, nullum pactum conuentum, nulla communicatio, nullum belli, pacisue fœdus, nullum consilium. Nec vero amicitiæ, societatis, connubij conciliatio est vlla, quæ si simulatio penitus absit, cõcludi rite queat aut confici. Multa enim verbis simulare oportet, multa etiam factis, si ad nostrorum consiliorum rationes, & exitus cupimus peruenire. Atque vt in connubijs conciliandis, quoniam de his modo mentio facta est, eos qui interpretes sunt sponsalium paciscendorum multa nunciare citro, vltroque oportet, quæ ad mouendum, & persuadendum sunt idonea, vt de sponso, & de sponsa omnia bona loquantur, & vtrumque virtutes in maius prædicando augeant. Vitia vero si qua existunt, extenuent vehementer, aut si patiatur res, dissimulent penitus, atque tegant. Cui etiam rei munditia, elegantia, cultus, vestitusque corporis seruiunt, & lenocinantur, idque præcipuè agunt, vt videantur omnia venustiora esse, & pulchriora profectò, quam reapse sint: sic omnis tractatio, & communicatio vitæ, hominumque inter ipsos conuictus, & participatio veluti nuptiarum, conciliatio quædam est simulationum, & dissimulationum inuolucris quibusdam, & tanquam lenocinijs fucata, atque illita, quæ si ad circumueniendum proximũ intenta essent, equidem haud negarim improba esse, & ab ipsis legibus, magistratibusque

busque vindicanda. Verum cum nil confici probe, neque ex hominum vsu & communis vitæ commodo tractari apte queat, si simulatio omnis absit, & dissimulatio, sitque tota personata fere vita, plus in vultu, & gestu, & omni corporis habitu de se ipsa ostendens, quam quantum intus gerat, atque possideat virium, & facultatis, nequaquam ego putarim vitio dari debere, si quis sapere plus studeat ad populum, & inter cæteros, quàm fortasse sapiat sibi, vimque, & potestatem suam maiorem foris ostendat, quàm reuera illa sit, atque id tamen agat cum ad salutem bonorum, tum ad terrorem, & pœnàm improborum, nisi Paulus nimirum hanc modestiam, temperantiamque animi, & fugam totius ostentationis illis tantum hominibus præscribat, qui aut soli, aut cum paucis in aliquem conclusum, & secretum locum se conferunt, ibiq; separati à pópulo, & ab hac vitæ agitatione communi disiuncti, Deo vni in pace, silentioq; deseruiunt. In his enim planè confiteor hæc instrumenta ciuilis, & negotiosæ vitæ, quæ in simulando & dissimulando sita sunt, superuacanea penitus, & inutilia esse. Quod idem de externis censeo cerimonijs, atque his obseruationibus, ac ritibus, qui in Ecclesia palàm adhibentur, quando quidem his talibus hominibus, quos Græco vocabulo monachos, eremitasque appellamus, quorum quondam sanctitate, & frequentia Ægyptus imprimis enituisse dicitur, cum Deo vno ratio solum sit, qui puram tantummodo, & synceram postulat veritatem, omneque quod præterea est, inane, & vacuum esse ducit. Nobis vero in turba, populoque versantibus illa est vitæ ordine degendæ suscipienda ratio, vt quoniam homines sensibus ferè magis, quàm intelligentia, menteq; mouentur, ea inter eos rerum gerendarum instrumenta nobis aduocemus, quæ ad suadendum, & dissuadendum maiorē quandam ostentationem foris præseferant, quam contineant intus veritatem, si modo oculis hominum seruire & proprium recte agendi, ordineque viuendi modum & tenere ipsi volumus, & cæteris tradere, atq; insinuare.

QVÆ CVM DIXISSET Langeus: tum Triultius qui attentissimo animo omnem exceperat illius orationem, ad me conuersus, Quàm diserte, & copiose Langeus, inquit, ea de quibus dubitabat in Paulo, oratione persecutus est, nec vero ego aliter de eo vnquam existimaui, semperque ita sensi, quicquid hic dicere instituisset, eum non modo id fortiter, atque prudenter, verum etiam ornate, docteque esse dicturum. Noui enim excellens huius ingenium. Noui etiam studium. Quanquam hæc quidem laus cum fratribus ipsius communis est. Sunt enim omnes ex eadem disciplina ad omnem virtutis excellentiam instructi. Ex quibus video a te plurimum Sadolete diligi, maximoque opere probari eum, qui mihi quoque, & omnibus mirifice probatus est, Ioannem

nem Bellaium Episcopum Baionæ, cuius præstantissimum ingenium, & virtus, & fidelitas apud regem magno iam in honore est, estque illi aditus ad omnem amplissimam dignitatem merito patefactus. Sed vt de hominibus loqui omittamus, veniamus ad ea, quæ ab isto dicta sunt. Duo enim video Langee à te fuisse posita; vnum quod cultum hunc omnipotentis Dei, & obseruantiam sanctæ religionis non in spiritu tantum, & veritate, quemadmodum semper velle videtur Paulus, sed in externis quoque ritibus, & cerimonijs recte adhiberi putas, in quo ego tibi nimirum assentior, istaque signa, & indicia Christianæ pietatis, quæ ab intestina veritate egressa oculos, & sensus hominum foris impellunt, in communem Ecclesiæ morem inducta vehementissime probo, audaciamque, & temeritatem horum hæreticorum coarguo qui ista perturbare, confundereque sunt conati. Alterum illud tuum est, quòd cum Paulus neminem sinat in suscipiendo aliquid, aut in pollicendo plus de se profiteri, quam præstare sit idoneus, velitque vt vnusquisque à conscientiæ suæ lege, atque fide ne tantulum quidem discedat, tu simulationem, & dissimulationem in vita non modo commodam, atque sanctam, verum etiam necessariam esse affirmasti, quippe sine qua (sic enim es locutus) neq; geri, aut administrari vnquam recte, nec ad optimos exitus perduci vlla res posit, quod videri cuipiam fortasse posit Pauli esse verbis, sententiæque contrarium, quanquam de isto post videro. Nunc de externis cultibus, ceremonijsque dicamus ea, quæ ad rem putamus pertinere. Non enim nescij sumus vbique ferè locorum Paulum ita conuellere, elidereque cerimonias, vt nullam omnino partem in pietate colenda, nullum eis locum relinquere videatur. Nam & Moysis legem semper infringit, & eleuat, quæ tota ferme est in cultibus, & ritibus cerimoniarum occupata, & totos illos mores sacrorum, holocausta victimarum, ornatus templorum, ac sacerdotum, cætera quoque in lege sancta, atque præscripta, cuncta propemodum reijcit, quæ quidem sunt hominum sensibus, aspectibusque exposita, cuiusmodi circumcisio est, & sabbatorum obseruatio, & ciborum, dierumque distinctio. Atque ita reijcit, vt in vno illo cultu & conuersu ad summũ Deum, quo se effectori tantum suo applicat interior, & rationalis homo, omnem sitam esse ostendat veram aduersus Deum religionem, atq; fidem. Non ignoro, inquam, ista, Paulumque velut fortem athletam maximè contra legem decertasse intelligo, vt illius authoritate deiecta, alibi quã in templo, & legis cerimonijs Dei colens, & metuens homo suam esse salutem locatam intelligeret. Sed nos hanc rationem sic exponamus, ac primum illud dicamus, quod & maximè verum est, & imprimis necessariũ totum hunc cultum omnipotentis Dei, totam pietatis vim, ac religionis, per

nis, per quam homo cum Deo reuera coniunctus est, & illius numini, maiestati deditus, in mente, & spiritu, & in ipsa intestina voluntate cõsistere. Etenim si hæc ipsa sola satis est, quæ nos cum Deo copulet, atq; coniungat, cætera autem, quæ extra sunt, si ab hac mente, & voluntate deserantur, nihil omnino sunt omnia; neq; quicquam, quod vllius sit momenti afferunt ad promerendam gratiam, & misericordiam summi Dei, quis dubitet, quorũ vnum idoneum per se ad agendum aliquid, & conficiendum, alterum vero sine isto ad eandem rem præstandam nullam vim habet, quin eius, quod oporteat agi tota vis, & potestas posita in eo sit, quod solum per se ad id efficiendum est accommodum? Nec vero Paulus solum in hoc spiritu semper, & in hac veritate mentis insistit. Sed & Samaritanæ mulieri Dominus diligenter percunctanti vtro potius in loco adorare Deum conueniret, in montẽne eo, in quo prisci adorauerant patres, an in templo Hierosolymis: respõdit neutrobi amplius Deum adorari oportere, sed venturos adoratores, qui adoraturi eum essent in spiritu, & veritate. Quo responso planè ostendit sibi nõ esse cordi locorum religiones, neque rituum cerimonias, sed mentis, cordisque affectum, qui mentiri sibi ipse, & simulando suscipi non potest, ab se præcipuè quæri. Cui ergo rei, dixerit quispiam, cerimoniæ istæ sunt, gradusque ordinum, & cœtus templorum, & genuum flexiones, & symphonię in templis, & thuribula, aut quem pietatis fructum afferunt, si sunt à Domino, & à præcone Domini Paulo repudiata, atq; abiecta? hoc enim esse arbitror, quod turbatores Ecclesiæ induxit in fraudem, vel potius fraudi illorum, & temeritati ansam præbuit, quam nacti ipsi sibi visi sunt, non tam cerimonias (has enim haud ita grauiter oderunt) quàm Ecclesiam Catholicam, cui sunt inimicissimi, ornatam cerimonijs, & sese in illis insigniorem exhibentem posse euertere, ad nihilumque redigere. Quibus nos dicamus, Quod cum mens, & ratio in hoc nobiscum corpore simul conclusa sit, atque ita diuino numine copulata, vt quoad Deus idem, qui nos effecit, & condidit, hanc ipsemet animæ, corporisque iunctionem diremerit, vinculumque mortalis vitæ dissoluerit, debeat ea interea totam hominis molem regere, & sustinere, illamque secum, in quam ipsa cunque partem se verterit, trahere, atque conuertere, nequaquam esse abhorrens, neque alienas piæ, ac religiosæ menti habendas cerimonias, quibus dominam suam rationem corpus tendentem ad Deum, & ad illum propius applicare se cupientem, suis & ipsum motionibus, suis compositionibus, & figuris, suo habitu, gestu subsequi conetur, quippe quod capiti, & duci suo obsecundans ad imperium illius præsto sit paratumque se exhibeat. Quòd si mens nuda esset ipsa in sese, & nullo membrorum inuolucro irreti-

irretita, aut etiam si iuncta, & implicata cum corpore, sola tamen agere per se, & sine corporis adminiculo moueri, ac niti ad summum Deum posset, essent fortassis externæ corporis gestiones ad colendum, & venerandum Deum minus necessariæ. Cum vero illis imaginibus rerum corporearum, quæ per varios sensus in anima impressæ corporeã semper menti, & cogitationi nostræ suggerunt naturam, ratio ipsa ita nitatur, vt quam diu in hac vita sit, his tanquam fundamentis, & gradibus sublata, sic demum scandere in cœlum, & se constituere in summo bono posse videatur, cumque illæ ipsæ imagines, quæ menti Deum contemplanti subseruiunt, eædem sint corporis, & membrorum dominæ ad ducendum illud, atque flectendum, in quam visum fuerit partem. Quis est tam auersus à vero, qui has in corpore, & motu corporis cerimonias, mentis iudicio, & voluntati parentes, illiusque veritatem, & synceritatem consequentes, alienas esse à pietate audeat dicere? cum præsertim eadem veritas, quæ animum, & voluntatem erga Deum commouit, corpus vna cum voluntate, eodem motu impellat, vnamque ac inter se connexam secum trahat seriem, & mentis Deo se summittentis, & corporis mentem tanquam dominam sequentis. Quòd si in omnibus planè agendis, tractandis, considerandisque rebus corporis consensu, & ministerio animus vtitur, num in adorando, & venerando Deo illius tantum reijciet societatem, consensumque nihili ducet? & hac vna in re agenda duntaxat ab illo se segregabit? Qui etsi a Deo Dominus ipse corporis est creatus, corpus tamen ab eodem authore factum, atque compactum, socium secum eiusdem humilitatis, & erga Deum obseruantiæ non debet repudiare. Iure itaque nos, neque id natura solum, sed consilio etiam perbono ita motum mẽtis, motionibus corporis assequimur, vt siue animus peccati, & culpæ conscius prosternat se, atque abijciat coram Deo, corpus eundem gestum, eundemque actum subeat, atque conficiat, siue agendis pro accepto beneficio gratijs mentẽ ad Deum, cogitationemque tollamus, eandem ad Deum sublationem vultus, oculi, manusque sequantur, siue quid quoquo modo studeat animus, atque decernat repente, tanquam in speculo: sic in corporis motu, illud intestinum animi consilium, voluntasque cernatur. Iam illæ pectorum percussiones, capitum inclinationes, genuum inflexiones, quæ passim in communi Ecclesia adhibentur, imitationes sunt, & simulacra animi varios in se affectus erga Deum suscipientis, quæ si falso, & per simulationem vsurparentur, essentque ementita, atque ficta, maximum nimirum hoc crimen, & nefaria improbitas conscelerataæ mentis existeret. Sed si ita habet se intus res, si est voluntas conuersa rite ad Deum, si mens tota in ipso Deo vere collocata est, cur repellamus corpus

a pie-

à pietatis huius, atque aduersus Deum venerationis consortio? quod præsertim huic rei factum natumque est, vt præceptionibus animi, & imperijs, eius opera, & ministratio semper parata sit? An cum & ipsum in partem gloriæ, & immortalitatis venturum aliquando apud Deum sit, non in hac vita cupiditatem quoque eius rei suam aliquibus signis præseferet? Non gratias aget conditori suo? non illum colet, quibus poterit modis, ac venerabitur? Non est profecto ne corporis quidem ipsius humilitas, ac reuerentia Deo ipsi ingrata, qui se ita coli, atque appeti ab omnibus creatis rebus vult, quantum est in vnaquaq; re naturæ ad id faciendum, & facultatis, in quo tamen genere corpus præsertim humanum naturis cæteris antecellit, vt quod etiam si ipsum ratio non sit, domestica: tamen ratione, atque mente regatur, ac moueatur. Itaque ipsum iure spiritus sancti templum appellat Paulus, idemq; cum assiduas preces, obsecrationesque exigit, vt omni tempore fundamus ad summum Deum, nónne mentem in illis precibus è suis penetralibus sedibus egressam in vocem, & in labia iubet progredi? corporisq; sibi vsum, & ministerium aduocare? Nam quòd detecto capite viros, velata coma mulieres in Ecclesia vult esse, num non ad externas iam id pertinet cerimonias? Ieiunium vero, & decimarum Deo dicatio, percussioq; pectoris, necnon deiectus oculorum in terram, orisq; demissio, quę sunt cuncta in publicano illo veniam sibi à Deo deprecante per Dominum Iesum CHRISTVM exposita & comprobata, nónne in corpore testimonia sunt animi cum Deo rationes suas pie conferentis? Quanquam quid ego singula colligo potius, quàm illud vniuersum proloquor, cultum & venerationem summi Dei cum in anima, & in corde vere susceptus sit, etiam in corpore propè necessario suscipi: tum quia corpus animam, tanquam imago semper sequitur, tum quoniam æquum, rectumq; est, vt tota nostra creatio, quæ à Deo simul effecta, compactaque est, simul etiam authori suo & conditori agat gratias, cum præsertim, si veritas ea, quæ animum in Deum commouit, eadem & corpus ad affectus animi imitandos moueat, non queat extraneum, neque alienum dici, quod ductum ab animo, & eadem cum illo veritate conflatum in vnam, atq; eandem conuenit operationem. Sed de his corporis gestibus, & cerimonijs, quæ sunt animi motibus, & voluntatibus adiunctiores, non tam acris fortasse apud litigiosos homines quæstio sit, & si hæretici prorsus eas omnes repudiasse visi sunt, cultumque & studium omnipotentis Dei, in vna tantum fidei professione posuisse: Veruntamen nō tam forte illi in his obijciendis insistunt. Illæ sunt ab illis in contemptum, atq; irrisionem cerimoniæ præcipuè vocatæ, quæ longius etiam à corpore progredientes, in sacramentis Ecclesiasticis, in ordi-

num distributionibus, in apparatu, in tempore, in cultu, & ornatu corporum, deniq; in toto isto ordine, quid, a quo, quo tempore, quóue pacto suscipi, agi, tractariq; conueniat, positae, & constitutae sunt. De quibus si velim singula enucleate persequi, dies me deficiat. Nam & honorum gradus omnes hi sustulerunt, vt non parem solum sacerdotem Episcopo, sed Christianum hominem quemlibet sacerdoti esse constituerint. Ex quo omnis illis non modo distinctio ordinum, sed ratio etiam, religioquè consecrandi, per quam varijs modis, & ritibus ipsi ordines discernuntur, habentque diuisas inter se, & saparatas potestates, penitus repudiata est, & id, quod maximè nituntur, & quò præcipuè anhelant, regale summi pontificatus sacerdotium ex Catholica Ecclesia conati sunt auferre, qua mente, & quo consilio satis ipsi de se indicant, qui leuibus quibusdam argumentis, & rationibus innixi, cum graues aliorum, & solidas rationes audire non perferant, ea temeritate, vesaniaq; feruntur, vt ingerendis cõtumelijs, clamoreque profundendo maleuolentiam maximè expromant suam. Nihil enim, neq; euidentius est à CHRISTO IESV Domino nostro, nec populis fidelibus salutarius constitutum, quam vt vnus dux, & vnum caput communis Ecclesiæ sit. Quod si publici cõmodi ratio est ducenda, cæteros omnes in fide vna, & veritate, & bono ordine contineat, cum id quidem alia ratione nõ modo recte fieri, sed omnino fieri nec possit. Si vero vis altioris mysterij attendenda est, quemadmodum corpus reliquum militantis in hoc seculo, & quasi peregrinantis Ecclesiæ ad illius, quæ in cœlesti patria triumphat, imitationem, atq; formam distinctum, ornatumq; est, quod legitur Moysi Deus præcepisse, vt tabernaculum, omnemque ornatum tabernaculi, & apparatum ad exemplum formæ illius efficeret, quæ fuerat illi in monte demõstrata, quemadmodum, inquam, hæc quæ in terris est Ecclesia, cœlestem illam Ecclesiam imagine, & simulacrô in cæteris partibus refert, sic in hac caput aliquod, quod illius capiti respondeat, necessario est dandum. Non enim aliter integra, neque absoluta sit similitudo. Vt vero aut corpus hoc veluti truncum sine capite, aut illud in cœlo caput duorum corporum idem, atq; vnum esse possit, vtrunq; horum non solum incongruum, abhorrensq; est, sed monstri etiam simile. Nihil autem conuenit esse diuina in rebus constituendis, atq; ornandis virtute, bonitate, prouidentiaque perfectius. Nam quòd idem, qui caput est Ecclesiæ cœlestis CHRISTVS, terrenæ etiam huius coniunctum, atq; hærens esse possit, vnaque, & eadem operà, & triumphator simul, & miles, & in via, & in patria esse intelligatur, ne concipi quidem cogitatione vlla potest. Sed nos sigillatim ista non exequimus, de vniuerso genere cerimoniarum huiusmodi loquimur, quæ etiam si ab homo sunt

mo sunt remotiores, & à corpore quoque disiunctæ, vt iam alienæ, atq; extraneæ iure vocari posse videantur, nec vllam præseferant illustrem, & perspicuam ad Deum se adiungendi, & illius numini rite deseruiendi necessitatem, tamen in illa semper ratione, & sententia positæ fuerunt, vt per eas rudiorum hominum, & sensu magis, quam ratione se mouentium mentes in animaduersionem summi Dei, & ad studium colendæ pietatis adducerentur. Ita duplex ordo rituum, ac cerimoniarum inductus est. Sunt enim quæ à veritate mentis profectæ cerimoniæ in corpore ipso continuo, & in his, quæ iuncta sunt corpori suscipiantur, quas non semper pias, semper sanctas, & salutares esse dicimus. Quod genus preces, Deique inuocationes sunt, & sublationes, deiectionesque vultuum, & oculorum, & capitis, corporis, genuum flexiones, in quibus summum bonum est veritas, summum scelus, simulatio. Sunt item è contrario, quæ non magis à veritate proficiscuntur, quàm aspirant, & contendunt ipsæ ad veritatem, cuiusmodi istæ iam existunt exteriores, quæ in templis, ornatibusque templorum in varietate ordinum, in ritu quorundam sacrorum, in cantibus, in vestibus, in festorum dierum celebrationibus sitæ sunt, quarum omnis tractatio, & actio ad doctrinam, & eruditionem populi sumpta, atque instituta est. Sunt enim plerique homines profecto, atque vtinam non maxima multò hominum pars, qui cum suis cogitationibus excitari, atque adduci ad Deum agnoscendum, & ad illius eximiam benignitatem erga nos intelligendam, gratiasque illi pro facultate agendas non queant, his externis rebus, atque exemplis, quæ in oculos incurrunt, quæ sensibus offeruntur, pulsati sæpius, & admoniti, curam, & meditationem aliquam suscipiant Christiano homine dignam. Quorum in animos, intimasque mentes hæc simulacra fidei, ac pietatis, tanquam à foribus sensuum infarcienda sunt, vt possit deinde in illis vera aliquãdo fides, & pietas aduersus Deum sedem sibi, & locum domicilio constituere. Hæc si me quispiam, num ad salutẽ sint necessaria, interroget, distinguam, & respondebo, aut de homine eo agi, qui suo ipse iudicio Dei venerationi sit deditus, & hunc hominem fatebor, etiam si nunquam in celebritate vixerit, etiam si nil horum vnquam fuerit conspicatus, in quantumuis deserta regione, in solo loco amabilem Deo, & gratum effici posse. Aut si de populo mentio habeatur, & de eo genere hominum, quod sanè plurimum, & frequentissimum est, quod affectionibus animi magis regitur, quàm consilijs, habetque sibi non quomodo rectè Deum colat, sed quemadmodum licenter, & suo arbitratu viuat præcipuè, propositum: huic ego hominum generi instabo, & contendam non solum vtilia, sed necessaria etiam huiusmodi esse cerimoniarum documenta,

menta, quæ per auditum, & visum animos spectantium commoueant, vt Dei esse velint studiosi, ac colentes, quod vel imprimis formæ, & simulacra diuorum ex marmore, aut ex ære ducta, aut in tabulis, parietibusque depicta facere intelliguntur, in quæ impij homines eo intemperantius, furiosiusque debacchati sunt, cum ea è templis, atq; delubris, è locis sacris, prophanisq; omnibus eijcerent, & abolerent, quo per illa acrius admonebantur, vt continentiæ, & innocentiæ, necnon omnis patientiæ & sobrietatis vellent esse memores. Sancte igitur & sapienter hæc omnia à communi Ecclesia indicta, obseruataque esse dico. Siquidem Christianæ proprium est pietatis non quenquam velle sibi soli regnum Dei quærere, sed cupere reliquos omneis eiusdem secum boni esse participes. Hæreticosque qui ista perturbare, & violare ausi sunt, non modo reprehensione, verum etiam pœna dignos iudico, qui præsertim quotidianum quoque rei diuinæ sacrificium commutauerunt, sublatis ex illo solenni ritu partibus quibusdam, alijsque inductis, in quo mirari satis non queo, quidnam ab illis fuerit spectatũ. Cerimonias despexerunt? Cur alium ipsi ritum, & modum alium cerimonijs statuere? An improbarunt, quæ a Romanis Pontificibus statuta, & à fidelium cœtu adscita ante fuerant? quæ ista tanta fuit audacia, quæ temeritas? Quis illis hoc dedit negocij? quis potestatem, & authoritatem tribuit? Nónne patet, perspicuumque est consilia eiusmodi non à Deo, neque ab amore Dei, sed à libidine esse, & ab arrogantia profecta? Quòd si passim licitum fuerit ad suum cuiq; arbitrium confundere omnia, & permiscere, nónne ordine sublato, & antiquatis, ac conculcatis legibus omnibus, non in societate, & conuentu hominum, sed inter feras degere satius multo fuerit? Nam ꝙ sacramenta Ecclesiæ vnicuiq; conficere liberum esse voluerũt, nónne sustulerunt omnes gradus? Confuderunt omnes ordines? Cur ergo non omnibus omnia conficere erit licitum? quod si fiat, vbi dispertita sunt dona spiritus sancti? Vbi erit oculus in corpore, si totum sit manus? aut vbi caput, si totum eiusmodi corpus? Verum nos ab istorũ iam abeamus reprehensione, quos nec ratio vnquam vlla edocuit, nec castigatio fecit meliores, ad has de quibus sermo nobis est, cerimonias reuertamur. Quarum maxima semper fuit apud Iudæos, & instituendarum accuratio, & obseruatio institutarum. De illis loquor, quæ ad Deum agnoscendum, meliusque colendum, tanquam ad finem referuntur, atque ab externis sensibus in animum ingressæ, Dei in illo curas, & cogitationes aliquas excitant. Hæ enim sine dubio acceptæ, adscitæque a Iudæis in Ecclesiam nostram translatæ sunt, eædem apud illos monstrante Deo inuentæ, atq; præceptæ, quæ si haberentur inutiles, nequaquam illæ profecto tanti authori-

tate

tate doctoris quantus Deus est, ad constringendos hominum religione animos comprobatæ fuissent. Itaq; & in sacris literis spiritus sanctus per Dauidem nos Deum laudare iubet, neque eum in ipso duntaxat, & in diuinis virtutibus eius, rebusq; omnibus ab eodem creatis: sed & in sono tubę laudate eum, inquit, & in Psalterio, ac cithara, & in tympano ac choro, in fidibus, & tibijs, in cymbalis lætitiæ, atque ad extremum, Omnis spiritus laudato Dominum, inquit. At enim quid ita eas tantopere refellit Paulus, omnibusque modis illarum vsum, obseruantiamque insectatur, atque redarguit? Videnda est nobis Apostoli mens, & consilium certè hominis ratione altius. Ac cum illud quidem dici potest, quod sæpenumero & à multis est dictum, idcirco argui à Paulo cerimonias, quòd homines veritatis & Dei rite colendi penitus ignari non in spirituali illa, intestinaque adoratione, sed in his, quæ extra posita sunt, sacrificijs, mundicijs, purgationibus, totum illius cultum & pietatem veram positam esse arbitrabantur, quos ille ab errore retrahere cum cuperet, contrariam ipse viam & rationem est ingressus, vt penitus despiceret, abijceretque cerimonias, & religionis, ac fidei erga Deum veritatem in vna ipsa mente, ac voluntate constitueret. Et reuera in quibus est hic error, vt placare, & conciliare sibi Deum his externis rebus, & ritibus arbitrentur, non est in his huiusmodi religio magistra pietatis, sed incitamentum potius criminis. Licere enim sibi isti putāt impune circumuenire proximum, & spoliare hospitem, & suis prauis cupiditatibus indulgere, qui iram Dei forte aliqua re contra se concitatam non mœrore cordis, neq; pœnitentia repudiationeque peccati, sed paruulo sumptu victimæ, aut aspersione cineris confidunt se redempturos, quales è numero nostrorum nōnulli etiam sunt, qui posteaquam notos omnes atque vicinos fœnore expilauerunt, remque vndecunque quacunque ratione coaceruarunt, si hæredem demum iusserint sacellum aliquod inædificare, statasq; in eo precationes & sacrificia Deo cōstituere, purgatos se, & mundos ex hac discedere vita arbitrantur. Hac ergo quidem etiam de causa ritus legis, & cerimonias aspernabatur Paulus, sed erat ratio alia subtilior, eademq; magis efficax, quamobrem hoc illi faciendum necessario esset. Etenim si illæ Iudæorum cerimoniæ ex eo erant genere, quod non ab intestina mentis manat veritate, sed ipsam menti veritatem potius insinuat, fuerantque illi genti pręcipue ob eam rem datæ, atque pręceptæ, vt populus ille suapte natura durior, & terreno sensu præditus, fingeretur paulatim tanquam manu atq; illis figuris, significationibusque erudiretur, quò aduentante postea Dei filio, & perspicuam omnibus salutem, ac pietatem veram erga Deum afferente, intelligeretur statim diuinum consilium, atq; admitteretur.

 Siqui-

Siquidem finis legis CHRISTVS & ritus illi, obseruantiæq; Iudæorum tanquam imagines erant futuræ veritatis, gens peruersa, & contumax illis cerimonijs imbuta, & assuefacta, vbi a simulacris transeundum ad veritatem, & in fini ipso conquiescendum fuit, renuit eò transduci, quò toto illo cursu superiorum temporum, apparatuque cerimoniarum contendisse videbatur. Igitur Paulus cupientissimus illorum salutis, & prauam ignorantiã generis sui ægreferens, omni ope infringit, labefactatque cerimonias. Quippe quas intuetur non adiumento illis ad animaduertendam veritatem, sed ad eandem veritatem & cognoscendam, & accipiendam maximo potius impedimento esse, quando illi quidem sapiens Dei, & salutare in ipsis erudiendis consilium sua stultitia, pertinaciaq; peruerterent. Hæc Paulo causa, & ratio inimicitiarum aduersus legis cerimonias fuit, cum eas niteretur infringere, atque deijcere, quæ aditum CHRISTO & fidei CHRISTI intercludebant. Quam etiam amentiam Iudæorum, & cæcitatem illi confirmabant, qui pseudo Apostoli CHRISTI prædicantes eam aiebant cum cerimonijs legis iungi oportere, quos contra vbique quidem acriter, sed in epistola ad Galatas præcipuè inuehitur Paulus: ostendens si circumcisio, & legis opera admittantur, inanem ad salutem fore CHRISTVM. Et sanè ita est, vt si via aliqua inita sit, qua perueniatur in oppidum, & cum ad mœnia, portasque accesseris, retro rursum te referas, quod in itinere faciundo, non in eo, quò accedebas oppidi finem te adeptum, ad quem contendebas, existimes, stultus nimirum sis, & aut monitione, si leuis, aut conuitio etiam, si pertinax, redarguendus, sic qui cerimonijs tanquam itineribus ad CHRISTVM ducebantur, cum iam venissent ad vltimum, Christumque in manibus haberent, repente auersi & ad easdem se cerimonias referentes grauiter a Paulo fuerunt obiurgandi, illæque eleuandæ, & despiciendæ cerimoniæ, quæ se Iudæis duces ad veritatem professæ maiore illos in errore constituebant. HIC EGO vere, inquam, hoc Triulti abs te dictum est, tibique ego vehementer assentior, legis cerimonias ex genere eo fuisse, quod cum tenderet ad veritatem, inuenta mox veritate inane factum sit. Etenim illæ eiusmodi cerimoniæ non ad Deum primo, neque potissimum, sed ad CHRISTVM contendebant, vt cum in illo se terminassent, consumptæque essent, tum veriores deinde in eo, & sanctiores ad Deum se conuerterent. Nostræ vero ex eo sunt genere, quod non flexu aliquo, sed curriculo recta ad Deum nos deducat, siqui hac tamen deductione indigeant, quæ certè pars multo maxima est. Quapropter de illis sic statuo, de eis loquor cerimonijs, quæ ad insinuandam tantummodo pietatem in rudes animos a communi Ecclesia constitutæ sunt, cuiusmodi varietas symphoniarum

est, & cantus in templis altior, & diuitiæ, ornatusque fanorum, & sacerdotum, has ob eam rem potissimum inuentas, vt quæ ratiocinatione sua mens ad intelligendum Deum, pieq; eum colendum minus adducitur, eadem hisce rebus, ac sensionibus veluti manibus pulsata, & admonita, ad benignitatē summi Dei suamque ex illo animaduertendam sperandamq; salutem fiat aptior, quæ certè cum edocta est, amplius harum rerum non egeret, si non maximam semper multitudinem his rebus doceri, erudirique esset necesse, quanquam ne illud quidem non proficit eruditis, vt quibus adminiculis in sanctas cogitationes sublati sunt, per eadem subsidia, & veluti firmamenta in illis contineantur. Quòd igitur vnusquisque in optima mente erga Deum vel ponendus est, vel retinendus, iure vsum huiusmodi cerimoniarum & semper coluit, & nunc diligenter tuetur Ecclesia. Equidem recordor haud ita multis annis cum duo doctissimi & sapientissimi viri Thomas Caietanus, & Ægidius Viterbiensis tecum vnà in senatū, & in istum amplissimum Cardinalium ordinem cooptati essent, suamque pristinam dignitatem, quam quemadmodum tute scis, laudibus doctrinæ, & integritatis insignem obtinebant, hoc etiam honore illustriorem fecissent, me ad eos gratulatum tunc accessisse, sermonemque inter nos protinus inductum fuisse, quid purpura ista, & amictus, & comitum stipatio ad ius, & ad causam religionis valeret, in quo videbam illos consentire, hæc ipsa ornamenta status, & dignitatis, siquis illos tantum spectet, quibus commissa sunt, inania ad pietatis fructum existere. Si vero multitudinis, & eorum, qui vt in officio contineantur, superiorum indigent cura, ratio ducenda sit, ad communem religionem conseruandam vehementer esse vtilia. Quam ego illorum sententiam, & quæ præterea de communi genere cerimoniarum, ac de illis Iudaicis quoq; ritibus ab illis dicta sunt, valde tum me probare memini. Etenim cum tales ambo sint, vt etiam si rationem nullam sui dicti redderent, authoritate tamen quemuis commouere possent, tum his vtebantur rationibus, & argumentis, quæ abs te modo Triulti exposita planè ad probandum valida esse & firma intelligo. Illud abs te præterea subtilius cognoui dictum, quod non iudicio solum, sed stomacho etiam quodam sancto, atque iusto adductus Paulus grauius contra legis cerimonias inuectus esset, quod illarum cultus, & obseruantias apud obstinatos Iudæorum animos intelligentiæ fidei, & communi gentium saluti non parum intelligeret obstare. ATQVI INQVIT ILLE, si hæc vera sunt, vti certe sunt, aliquidque suscipi rectè licet, quod in seipso minus synceerum, atque verum, cæteris tamen ad veram, & sanctam conducat vtilitatem, soluta iam altera Langei quæstio est, quæ

ille ſimulationem, & diſſimulationem in vita tanquam neceſſariam ad plurimas res gerendas eſſe admittendam exiſtimat, quod tamen Paulo videatur eſſe contrarium. Sapere enim vnumquemque tantum, quantum ſolum oportet, nec plus ſuſcipere curationis, aut negocij, quàm quod probare fidei, & cõſcientiæ ſuæ poſſit, quæ quidem ipſa conſcientia ex Deo etiam, non ex animi ſui ſtudio cuiq, ſit dimetienda. Ad id ego præcipuè exiſtimo pertinere, vt non aliorum vtilitatem, quæ ſimulando ſæpe, & diſſimulando à rectoribus probis, & prudentibus curanda eſt, ſed propriã cuiuſq; auiditatem gloriæ, & ambitionem ſeſe oſtentandi, atque ingerendi hoc Pauli præcepto putem eſſe repreſſam, quandoquidem hoc ambitioſæ cupiditatis genere nihil Chriſtianæ humilitati, & inter fratres cõcordiæ, ac conſenſioni poſſit eſſe infeſtius. Nam quæ ad commodum, & fructum aliorum ſuſcipitur ſimulatio, ſiue ea ad inducendum hominum mentes in ſtudium ſanctæ, & rectæ religionis, ſiue ad eoſdem ab aliquo crimine, & vitio deducendum ſuſcepta ſit, ſiue eadem ob rem illam, cauſamq; ſumatur, vt occultatis proprijs cuique, & peculiaribus peccatis, ne aliquo malo exemplo cæteri ad peccandum prouocentur, ſiue quoquò modo quis ſimulat, vt ſimulatione ea reliqui meliores, prudentioresq; efficiantur. Nihil autem ex ea ſimulatione ad illum ipſum qui ſimulat, aduentitiæ gloriæ, vtilitatiſque referatur, ſed ſit totum illud conſilium ſimulandi, aut diſſimulandi ad æquum, ad bonum, ad commodum cæterorum, ad laudem, gloriamque Dei intentum, atq; ſuſceptum, nunquam ego ſimulationem eiuſmodi, aut ab Apoſtolo interdictam, aut Deo, & conſcientiæ aduerſariam confitebor, quippe quam video planè non participem eſſe vanitatis, ſed miniſtrã potius & comitem veritatis. Et ſi enim in progrediendo ea, & in agendo contrahat forſitan aliquid extrinſecus fucatæ apparitionis, quo perſtringat animos intuentium, eoſque habere poſſit in poteſtate: tamen cum ab optimo profecta animo, ad optimum item, & cæteris ſalutarem contendat finem, quæ in extremo & primo proba eſt, ne in medijs quidem degenerare eſt exiſtimanda. Nec vero quicquã foras egredi falſum ex animo, aut reprehendendum poteſt, quod ſuapte natura ſanctum ſit. Sed nihil ſanctius eſt, nihil in omni genere Chriſtianæ virtutis præſtabilius, quàm procuratio alienæ ſalutis. Ea enim charitas eſt & cum Deo maxima neceſſitudinis, bonitatiſq; cognatio. Quæ ergo ad hanc aliorum curam amanter prouideq; gerendam ſuſcepta interdum ſimulatio eſt, non illa ex mendacio ducta, ſed ex veritate orta eſſe intelligatur. Non igitur ſemper malum eſt ſimulare, ſed tunc ſimulare malum eſt, & peſtiferum, & fugiendum, cum ipſa ſimulatio nequaquam alienum, ſed ſuum cõmodum reſpicit, quod eſt ferè cum alterius damno, iniuriaque

coniun-

coniunctum. Itaque & Dominus Iesus natura hominis assumpta, diuinitatis vim nonnunquam dissimulauit, & Petrus cùm se à gentium conuictu abduxit, ne ex Iudæa hospites in ipso offenderentur: Paulus quoque noster cùm Timotheum iussit circumcidi, cumque ipse ante templi ingressionem legitimis illis purgationibus se expiauit, simulauerunt omnes isti profectò, aliudq; in vultu, & opere promptũ habuerunt, quàm in animo gererent, & in conscientia, sed simulârunt in alienum, non in suum commodum. Idcirco neque illorum simulationi repugnauit veritas, & consilium iuuandi, ac confirmandi cæteros approbatio in illis conscientiæ est consecuta. Quia quod agere instituerant, vt ne turbarent cæteros, in eo simulare, aut dissimulare aliquid nequaquam à Deo alienum esse duxerunt. Quare tibi assentior Langee simulationem interdum, & dissimulationem in vita rectè suscipi posse. Illud quoque difficilioris operæ, & maioris laboris esset dijudicare, vtra sit Deo gratior, & ad hominis felicitatem accommodatior, vita pacatane, & Deo in solitudine, ac silentio seruiens: an quæ in negotiis occupata est, & districta, non huius ea de re agere statuo esse temporis. Est enim maximis causa illa implicita difficultatibus, multosque habet ex vtraque parte patronos, quorum nunc controuersias disceptare longum esset. Nam quòd tu factum Domini in præponendo cæteris Apostolis Petro tecum facere arbitraris, alius tibi dictum Domini eiusdem, & tanquam decretum facilè opponeret, quo is Marthæ de Maria sorore conquerenti, quòd se in cura, & labore apparandi hospitij illa deseruisset, tantumque in audiendo Domino esset occupata: Respondit sororem eius Mariam optimam elegisse sibi partem, quæ illi nunquam adimenda esset. Sed, vt dixi, non intrabo altius, neque hunc diem Paulo destinatum in aliud genus disputationis conuertam, hocque libentiùs sermonem hunc relinquam, quòd spero hunc eum ipsum (sic autem loquebatur me intuens) aliquando tempus, ociumque capturum, quo nobis separatim de ista ipsa re quid sentiat ipse, vel disputando, vel in scriptis tradat, atque demonstret. Quamobrem nunc quidem Sadolete reuertitor ad Paulum, & quæ iamdudum exorsus es, ea nobis porrò pertexito. EGO VERO, inquam, ita faciam, ac lubens. Vestris enim istis sermonibus tanquam bono cibo, ac bene condito recreatus, ad omnem nunc laborem exurgam paratior. Ac primum vobis illud proponam, Paulum tanquam dispensatorem bonum, & corpus totum Ecclesiæ concors, atque vnum retinere cupientem, suppeditantem partibus singulis, quæ cuique congrua sunt, primò fecisse verba de his, qui in societate fratrum, & in æqualium cœtu pares inter se sunt, quorum nemo quidem debet plus quam ab aliis concessum sibi sit,

aut in curatione, aut in consilio dando velle sibi appetere, ne aut curiosus & molestus, aut etiam sectator inanis gloriæ esse videatur. Nunc verò etiam de iis, qui inferiores sunt, quo pacto gerere se debeant erga maiores, necnon quemadmodum maiores, & potentiores ipsi imbecillioribus se dedant, idonea præcepta tradere. Nunc lege tu, quod sequitur.

Omnis anima potestatibus excellentibus subiecta esto. Non enim est potestas nisi à Deo. Quæ autem sunt potestates, à Deo ordinatæ sunt. Quare oppositus potestati, Dei ordinationi obstitit. Qui autem obstiterunt, sibiipsis iudicium capient. Principes etenim non sunt terror bonorum operum, sed malorum. Vis non formidare potestatem? bonum fac, & habebis laudem ex illa. Dei enim minister est tibi in bonum: Si verò malum facias, formida. Non enim frustra gladium portat. Dei enim minister est vindex in iram malum agenti. Ideo necesse subiici, non solùm propter iram: sed & propter conscientiam. Propter hoc enim & vectigalia penditis. Ministri enim Dei sunt in hoc ipsum insistentes.

OMNEM à Deo ordinatam, & constitutam potestatem vita ipsa demonstrat, quæ si non ordinibus his, & gradibus distincta esset, vt subessent alij, alij verò præessent, nec legi vsquam, nec bono mori esset locus, omniaque confusa, & perturbata fluitarent. Porrò omnis ordo, & omnis bona ratio à Deo est. Sunt igitur à Deo principatus, & potestates. Atque hîc de ipsis potestatibus, non de principibus est sermo. Omnis enim sancta, & commoda potestas est, non omnis princeps commodus. Nam multi quidem ad principatum per scelus, nefasq; perueniunt, & in eo, quod malè sunt adepti, flagitiosius etiam versantur. Quid ergo? Num malo principi subiecti esse debemus? Debemus nimirum, vt feramus patienter illius insolentiam, nō autem vt alacriter parere illi debeamus. Etsi enim princeps improbus est, tamen sancta est potestas. Ex quo quis nouos hosce hæreticos non coarguendos esse intelligat, qui hoc caput Pauli cùm optimè nossent, cùm cæteras quidem humanas potestates, tum verò illam, quæ præcipuè ex Deo est, pontificatus summi authoritatem infringere sunt conati? Si enim potestas omnis à Deo est, cur non ista sit, quæ ab illo nominatim Petro fuit commissa? Aut igitur negent Petro quicquam peculiariter à Deo fuisse commendatum, & traditum, aut si inficiari hoc non possunt, pontificatum summum fateantur potestatem esse institutam a Deo.

Ate-

At enim si quid Deus Petro commisit, ipsi vni commisit, successionem autem eiusmodi commissionis ad posteros nullam voluit dimanare. Quæ ergo ista est potestas, quæ in vno homine, & cœpta, & terminata est? aut quam huiuscemodi potestatem, hominum cognoscit vita? Saulem regem primum post iudices in Israel creauit DEVS, neque mentionem successionis fecit, nunquid vnus homo rex duntaxat nominatus est? an regnum genti illi constitutum, & factum, in quo qui successerunt, eandem quam Saul potestatem omnes sunt adepti. Quod si quis regno malè, aut pontificatu vsus sit, omnino Christianæ fuit pietatis pati, atque perferre, aliorumque malitiam, vt suæ virtutis exercitationem accipere. Sed tamen si reclamandum fuit, & resistendum, homines erant notandi, non ipsæ labefactandæ, euertendæque potestates. Vtinam quidem omnes, qui ad hunc sacrum, sanctumque honorem à Deo sunt sublati, nosse vellent, atque animaduertere, quid sui muneris officijque sit. Ipsum quidem munus, atque officium nos institutum à Deo, & credimus, & veneramur, quòd is, qui nunc gerit optimus certè Pontifex, & Religione ac pietate erga DEVM præditus, difficillimè, vt videris, potest sustinere, quando superiorum errata grauia Pontificum molem hanc malè hærentis Ecclesiæ, quam ipsi labefactárunt, & cuius ipsi fundamenta conuellerunt, in huius innocentissimi caput cogunt procumbere. Ita omnia vbique sunt cùm domesticis dissensionibus pessimisque voluntatibus; cùm bellis, atque armis violata, atque rupta: quodque dolentius deplorandum est, tanta facta est legum, & bonorum morum vastitas, vt omne propè iam fidei Religionisque in Christiana societate vestigium oppressum, aut deletum esse videatur. HIC LANGEVS. Iure ista, inquit, deploras Sadolete, quæ hac nostra ætate cuncta fermè in deterius lapsa sunt, nec dum malorum finem cernimus. Regem quidem nostrum sæpe audio loqui, quoties de his hæreticis sermo est, non se videre, cui rei, aut cui hominum vtilitati ista noua factio exorta sit. Nam cæteros antè, qui nouas aliquas opiniones, & sectas in Ecclesia Dei intulerunt; bene moratos ipsos, atque castos, modestiam quandam, & temperantiam præ se tulisse, atq; aliquid omnino in commune attulisse, quod ad correctionē vitæ pertineret. Hos verò, qui & contaminatis morib. viuerent, & ea, quæ in fide CHRISTI, ac credulitate posita sunt nefariis, & prauis, sępeq; antea damnatis opinionib. peruerterent, nullo modo esse ferēdos. Itaq; acriter illos edictis, armisq; insequitur, nec in tanta amplitudine regionū, quantas ipsius imperio scitis esse subiectas, vllū patitur istorū sceleris & impietatis vestigiū remanere. Nam ꝙ ad cęteros ingenuos mores attinet, nulli omnino terrarū arbitror Galliā nostra, neq; æquitate

tate inter suos, nec humanitate aduersus hospites, neque verò erga Deum pietate, ac religione concedere. MAGNA inquam, ista est laus, cùm totius gentis, tum imprimis Christianissimi regis nostri Francisci, cuius ego quoque imperio, & potestati subiectus sum. Namque, quemadmodum ambo nostis, Carpentoracte vrbs in Gallia prouincia, cuius quidem curam, rectionemque ciuitatis, quod ad spiritualem prouidentiam attinet, Pont. Max. voluit me gerere, ipsa quidem pontificiæ ditionis est, feliciterque sub tutela ecclesiasticæ mansuetudinis acquiescit, Sed habet suæ diœceseos partem in Galliæ regno constitutam, qua occasione, quoque iure ipsi quoque regi fidelitatis sacramento sum obstrictus, gaudeoque plurimum mihi ita contigisse, vt sub duobus optimis, & clementissimis principibus illa mihi cura, & administratio spiritualis muneris gerenda sit. Non enim vereor tantis præsidiis munitus, quin meum mihi certè charissimum & dilectissimum gregem ab incursione, insidiisque luporum facilè tutari possim, præsertim cum Regis iustitia, & prouidentia, vt te memorare audio Langee, itemque omnium communi sententia fertur, in ingenuis, & rectis motibus Gallia permaneat. Ex quo illam sapientissimi hominis vocem iure probari ab omnibus intelligo, Quales in rebus publicis principes ipsi regesque sint, tales ferè reliquos ciues esse solere. Et verè vobis, vt confitear, amicissimis mihi hominibus, iampridem est cùm ego nihil appeto, cupioque ardentiùs, quàm me ad meam conferre Ecclesiam, atque in ea Deo perpetuò deseruire, vt ibidem etiam vestra ista tranquillitate mi Langee, & humanitate Galliæ perfruar. Ex qua quidem regione cùm te ortum, & tam insigni morum elegantia præditum esse conspicor, facilè de genere vniuerso amplè, honesteque existimo. Quanquam cùm alios quoque complureis illinc habeo cognitos egregios & præstantes viros, de quibus sæpe, & libenter loqui soleo, tum verò vnum habeo semper in ore, quem maximè admiror, Antonium Pratum summi senatus in Gallia principem, qui nunc Senonum Archiepiscopus est. Quo homine quid quæso maius aut admirabilius dici, aut proferri potest? Ac mitto doctrinam in eo, iurisque ciuilis scientiam, in qua etsi est maximus: summam tamen laudem aliunde sibi, atque ex eo potiùs peperit, quòd est ingenio, quòd prudentia, quòd integritate eximius, quòd illius cura, & prouidentia optimo rege sic volente leges, & iura in Gallia præcipuè vigent, locusque fraudibus, atque iniuriis angustior est relictus. Sed ego habeo aliud in eo, quod me maiore admiratione afficiat. Homo enim prouectiore iam ætate, grauibus iam diu curis, & tantis laboribus perfunctus, quantos videlicet afferre potest amplissimi regni, & tantarum rerum procuratio orne:

qua-

quaquam adhuc tamen neq. labori succumbit, nec oneri. Quod incredibile videri possit, nisi si quis ingenij eius, atq animi vim, prestantiamque cognoscat, quæ ea, quæ difficilima sunt, redigit illi facilia. Regis quidem sapientiam summoperè laudo, qui talium virorum opera atque industria libenter vtitur. Hoc enim mihi præcipuum semper visum est imperij firmamentum, vt ij homines adhibeantur ad gerendas, & communicandas res, qui honorem, ac fidem in vita esse primariam putent. Sed vt dicebam, veniet profectò illa dies, & aliquando dabitur illud tempus quo me ex his curis, negotiisque euolutum pacata, & tranquilla excipiet vita, licebitque operam omnem impendere optatissimis studiis, tuncque inquirere, & videre vtra vita sit prestabilior, quæ in silentio, & quiete posita est, an quæ in turba, & negotio. Quod ego exquisitiùs fortasse potero disceptare, quàm plerique, quòd non tam doctrina quidem, quàm vtriusq; vitæ vsu fuero edoctus. Et quidem huic Pontifici optimo, ac prudentissimo libentissimè inseruio. Quid enim illo est probius? quid mansuetius? quid dignius? quod ametur ab omnibus, atq; colatur? Veruntamen meum hinc discessum, & hanc relictionē rerum alienarum, ad meumque gregem accessum, & profectionem mei à me officij ratio, & Deus, & conscientia ipsa vehementer efflagitat. TVM TRIVLTIVS, Ecquid animaduertis, inquit, Paulum affirmare omnem oportere animam subiectam esse potestatibus excellentibus? Cur igitur de te mittendo, aut retinendo non Pontificis fuerit potestas? Et tamen non te dehortor, quin adiuuabo etiam, vt quod tantoperè expetis, id tibi facile factu sit, ex tuaque sententia eueniat. Spero enim si in ociū te contuleris, aliquid per te effectum iri, quando tantoperè studiorum auidus es, quod nobis quoque amantibus tui magnis licet regionibus, spatiisque disiunctis & iucunditati, & emolumento esse possit. Nec Pontificem ipsum arbitror in alia futurum esse voluntate, qui vt humanissimus est, & liberalibus studiis egregiè fauens, animum istum tuum boni consulet, & in optimā certè accipiet partem. Illud tibi confirmo, si te in Galliam, & ad Ecclesiam tuam contuleris, futurum vt nec prouinciæ te, nec illorum hominum pœniteat: Regi quidem optimo, & prestantissimo principi tuam etiam quietem, & tranquillitatem curæ fore non dubito. Sed redeamus iam, vnde sumus digressi. RECTE ADMONES, inquam, & cernis quidem Paulum in paucis his verbis cùm obedientiam, & studium parendi in subiectis, tum etiam in principe modum, & rationem potestatis exprimere, vt se præsidem, & curatorem intelligat constitutum esse à Deo ad salutem, pacemque bonorum, & ad terrorem ac metum improborum. Potestas autem varia est, & multiplex. Vel enim vt paren-

parentis in filios, vel vt regis est in subiectos, quanquam ex patria quidem potestate regia illa videtur initium, originemque duxisse. In eo certè differunt inter se, quòd pater, quæ per amorem facienda sunt, vt qui ab eo reguntur, probi, rectique euadant, in iis acrius se, diligentiusque exercet: Rex verò in iis quæ per potestatem, & timorem. Domini quoque in seruos imperiũ certum est, atq; in discipulos magistri, qui tamen sponte illis se subjiciunt. Virorum porrò in fœminas naturalis quædam est potestas. Nam seniores iunioribus non imperant, sed ab illis in honore habiti, & ob ætatis reuerentiam culti ius quoddam authoritatis, & doctrinæ in illos videntur obtinere. Has potestates legitimas, atque sanctas, à Deoque institutas qui peruertunt, ac labefactant, vel detrectando aliorum imperia, maioribusque repugnando, vel illas ipsi in se praue, perniciosèque gerendo, omnes hi Dei sunt hostes, magnoque suo cum damno, atque adeò exitio opponunt se ordini, & instituto summi Dei. Est enim planè princeps Dei minister ad insudandum, & vigilandum, vt ius teneatur, & omnium ordine constituta vita sit. Atque ob eam causam & vectigal illi penditur, & tributa persoluuntur, quæ principi, & regi libenter reddenda sunt. Nam quòd ait, nos debere principibus esse subiectos, non solùm propter iram, sed etiam propter conscientiam: Alterum dictum est, vt malum ex iracundia contempti regis vitemus, alterum, vt virtutis, & boni moris simus participes, quod assequemur, si non coacti, vt nolentes, ac repugnantes, sed tanquam edocti esse in principibus publicam vtilitatem constitutam, sponte illis, & libente animo subjiciemur.

Reddite igitur cunctis id, quod debetur: cui vectigal, vectigal: cui tributum, tributum: cui timorem, timorem: cui honorem, honorem. Nemini quippiam debeatis, nisi vt diligatis inter vos. Qui enim diligit alterum, legem impleuit. Etenim non adulterabis, Non occides, Non furabere, Non pro testimonio mentieris, Non concupisces: & si quod aliud præceptum est, in hoc sermone comprehenditur, qui est, Diligas proximum tuum, sicut teipsum. Dilectio proximo malum non operatur. Complementum igitur legis est dilectio.

REDDITE dixit, quoniam debentur ista, non donantur, & omnia ad principes, ac potestates relata sunt, quorum vt retineatur imperium, & authoritas, vectigalia necessaria sunt, quæ sunt certa, & annua emolumenta Reipub. Tributum verò extraordinaria coactio pecuniarum est ex aliqua noua, & aduentitia ratione indicta, cum proportione opum, & facultatum vniusquis-

quiſque contribuit. Timor autem, atque honor eidem principi debentur. Et ſanè expediebat nouos docere Chriſtianos, non eſſe illis libertatem, quam ex CHRISTO acceperant ad contemptum principum, & legum conuertendam. Reddi igitur illis, quæ eorum ſunt, iubet, nihilq́ue quod cuiquam debeatur teneri, præter vnum, quod eiuſmodi eſt, vt & reddatur ſemper, & debeatur, quod eſt, vt diligamus inter nos. Mutuæ enim beneuolentiæ eſt hoc proprium, vt ſe acuat ſemper, vegetetq́ue alternus amor, neque illud, quod intercurrit mutuum, refrigeſcere vnquam, aut extingui ſinat. Et certè qui hanc proximo beneuolentiam impendunt, legem totam obſeruant, quatenus illa ad prohibendas iniurias, & offenſiones lata eſt. Non adulterabis enim, Non occides, Non facies furtum, Non in alterius iacturam mentiere: Nihil deniq; alienum, & non tuum concupiſces. Si proximum tuum tanquam temetipſum amabis. Itaq; ſumma omnium huiuſmodi præceptorum proximi dilectio eſt, in eaque completur imperium legis, quoniam qui propter amorem, bene vt ſit alteri optat, non quemadmodum illum lędat, ſed quo pacto illi ſit vtilis, & commodus, aget potiùs ſemper & cogitabit.

Et hoc cùm ſciatis temporis opportunitatem, quoniam hora vos iam è ſomno excitari. Nunc enim propius eſt noſtra ſalus, quàm quando credidimus. Nox præceſſit, dies autem appropinquauit. Deponamus ergo opera tenebrarum, & induamur arma lucis: ſicut in die honeſtè ambulemus. Non comeſſationibus, & ebrietatibus: non cubilibus, & petulantiis: non contentione, & obtrectatione: ſed induamini Dominum IESVM *Chriſtum: & carnis procurationem ne facite in concupiſcentias.*

TANTO, inquit, ſtudioſius mutua inter vos charitate ametis, quantò acceditis propiùs ad vitam alterã, in qua eſt nobis ſalus, & beata vita repoſita. Eſt enim tempus nunc maximè aptũ, atque opportunum, iamq́ue inſtat hora, vt debeamus exurgere ex ſomno, quando fides noſtra ad exitum huius mortalitatis eſt propior, quam tunc cum initio ſuſcepta eſt. Etenim hoc loco ſomnus atq; nox vitæ adhuc remiſſiori, & in terrenis rebus implicitæ comparatur, in qua ſomnia, & tenebræ omnia optata noſtra ſunt. Vt etiam ſi à turpibus actionibus remoti aliquam bonorum rationem ſine CHRISTO tamen ducamus, ſomnia eſſe iſta intelligamus, quemadmodum Iudęis illæ legis vmbræ cerimoniæque fuerunt. Nam vera, & ſola virtus in CHRISTO, & per CHRISTVM eſt. Sin autem omni dimiſſa virtutum, & bonorum morum cura, in turpitudine, & in flagitiis viuamus, in nocte, tenebriſq́ue verſamur. Nam dies, & lux in eodem tantùm

CHRISTO est. Iubemur ergo si quid etiam nunc remanet in nobis noctis, & somniorum, excutere id totum, atque abjicere, surgereque velut oriente die, id est, appropinquante tempore vitæ beatioris, cùm Deum non in ænigmate ampliùs, neque sub inuolucris, sed toto contuitu nostro contemplaturi mox simus. Cui luci & diei hæc comparata vita, non quidem nox est, si bonis, & sanctis operibus traducatur, sed diluculum potiùs, & auroræ prima illa prægressio diem nondum afferentis, sed annunciantis, cum qua nos excitati, ac consurgentes nosmetipsos componimus, atque adornamus, vt honestiores, ac decentiores ingrediamur. Huius enim compositionis curam dies à nobis postulat, nox remittit. Atque hic videndum est, cùm Apostolus inter fidei nostræ in CHRISTVM credulitatisque initium, & inter finem, exitumque vitæ, nos tanquam in operibus carnis, & concupiscentiæ adhuc positos ad modestiam, & continentiam, & ad CHRISTVM ipsum reuocet, falsam esse illorum sententiam, qui existimauerunt, & si qui in eadem nunc opinione sunt, post acceptam fidem CHRISTI, & post baptismum nullum ampliùs peccatum, quod committatur, veniam, aut pacem apud Deum inuenire. Ecce enim disertè hoc loco, & palam homines cognito, & adscito iam fidei mysterio, in comessationibus, & in contentionibus implicitos excitat rursus Apostolus, & prouocat ad induendum CHRISTVM: quòd profectò non faceret, si esset spes veniæ & misericordiæ post criminum nouationem peccatoribus penitus interempta. Non is est CHRISTVS seruator noster, qui tam seuerè, & asperè nobiscum agat. Non talis in eo erga nos amor, neque tam infirma, & fragilis ad opitulandum nobis diuina voluntas. Venit ille in mundum, vt saluti omnibus esset, neque semel hoc effecit, vt fraternam suam erga nos ostenderet charitatem. Non facit autem quotidie, imò diebus omnibus, neque diebus solùm, sed & horis, atque punctis, quos pœnitet criminum suorum, hos de integro amplectitur, & consortes secum paterni regni nominat. Cuius tantam humanitatem, tam excellens, & singulare nostræ salutis studium iniqui sanè simus, si non agnoscamus, si non omnis illi gratiæ, omnis beneuolentiæ, omnis officij ac studij fateamur nos debitores, nec tantum fateamur, sed quoad possumus, id quod debemus alacriter persoluamus. Non enim principi, & proximo iubemur reddere, quod debitum sit, & non reddemus Deo? Verùm Nouatiani, qui huius sententiæ dicuntur fuisse authores, quiq; potissimam in Deo virtutem benignitatis, & misericordiæ illi adimere studuerunt, pœnitentiamque superuacaneam in nobis, & sine fructu veniæ inanem constituere, piè, & sapienter ab Imperatore Constantino illusi sunt, cùm is iussisset illos qui talia prædica-

dicarent scalam capere ipsos, si possent, & in cœlum solos ascendere. Nos verò cum Paulo, & cum veritate sentiamus, quo magis ad exitum vitæ accedimus, & quo lumini melioris vitæ efficimur propiores, hoc nobis studiosiùs esse, enixiusque curandum, vt deposito nocturno habitu carnalium appetituum, diei, atque lucis compotes reddamur, tanquam in conspectum hominum prodituri. Quòd si per vrbem interdiu ambulantes vestimenta ea gerimus, quibus membra nostra ab oculis intuentium obtegantur, pudorisque in ea re, & honestatis rationem summam habemus, quæ obsecro vestimenta sumemus, quæ oculis Dei nos occultent: qui quoniam intus, & in ipso corde nos cernit, nulla alia veste obtegere, & velare nos valemus, quæ arceat illius conspectũ à turpitudinibus nostris, præterquam pudore, & continentia, ipsáque veritate, qui est CHRISTVS. Hunc igitur ipsum depositis, & reiectis illis carnis vestibus, quæ non corporis superficiem duntaxat, sed hominem totum tegunt, atque obnubunt, comessationibus videlicet, & petulantiis, & rixis, induere penitus debemus tanquam vestimentum eiusmodi, quod nullam corporis, animæque partem, expertem honoris, & venustatis esse sinat. Quo mortuo pro nobis, quoniam & nos quoque cum illo commortui carni peccati esse debemus, idque in baptismo, & fidei sacramento sumus professi, carnis curam vllam ne geramus, quatenus ad concupiscentiam illa propensa est, hoc est, nihil illi indulgeamus præter id, quod debetur, nec auiditati illius intemperantiæque seruiamus, sed tantùm ea suppeditemus, quæ ad obeundum munus communis vitæ sunt necessaria.

Imbecillum autem fide suscipite, non in disceptationes disputationum. Hic quidem fidit vesci omnibus. Imbecillus verò oleribus vescitur. Qui vescitur, non vescentem ne aspernetur: & qui non vescitur, vescentem ne iudicet: Deus enim eum suscepit. Tu qui es, qui iudicas alienum famulum? Proprio Domino stat, vel cadit: statuetur autem. Potens enim est Deus statuere ipsum. Hic quidem iudicat diem ad diem: hic autem iudicat omnem diem. Vnusquisque in proprio sensu sibi satisfaciat. Considerans diem, Domino considerat: & non considerans diem, Domino non considerat. Qui vescitur, Domino vescitur: gratias enim agit Deo: Et qui non vescitur, Domino non vescitur, & gratias agit Deo.

SCIO horum Pauli verborum communem hanc doctorum interpretationem esse, quòd cùm fides CHRISTI iugum illud legis Mosaicæ laxasse videretur, & onus subleuasse, quod vt Apo-

stolus Petrus in actis, inquit, etiam antiqui patres ferre non po-tuerant, essentque illæ obseruationes & differentiæ dierum ci-borumque sublatæ, vt CHRISTVM iam sectantibus nihil im-mundum, neque aspernabile videretur esse eorum, quæ cr... affert Deus, contingebat, vt hæc persuasio, quæ est nil habere distin-cti, neque discreti, neque in tempore, neque in cibo a multis sus-ciperetur, & re, atque facto vsurparetur, quam aliqui è contra-rio tanquam ex Iudaismo, & ab illis multis obseruationibus ad-huc recentes exhorrescebant, duplici quidem de causa hæsitan-tes. Primũ quia longa illa opinione imbuti per huiusmodi absti-nentias & obseruationes iustitiam, & virtutis habitum ad Deum rectiùs colendum acquiri, nondum ab illa voce legis, illoque imperio animum suum vacuum liberumque habebant. Deinde quòd diuturno iam vsu quiddam naturæ simile contraxerant, vt a cæterorum esculentorum consuetudine, atque esu non pos-sent non abhorrere. Ac prior quidem ille legis timor ad imbecil-litatem fidei pertinebat, hoc autem posterius quorundam cibo-rum fastidium ad carnis infirmitatem, quæ tamen poterat ali-quo modo excusari. Nam metus ille legis in noua CHRISTI vita, reprehensione vera non carebat: Fiebat autem vt in hac vo-luntatum, & consuetudinum disparitate aliquæ inter eos dissen-siones existerent. Cùm qui esculenta omnia ad vescendum ad-mitterent, tanquam nihil in his rebus esset, quod ad diuinæ gra-tiæ adeptionem alterutram in partem momentum aliquod af-ferret, neque in obseruationibus & discriminibus dierum, aut ci-borum salus nostra, sed solùm in vera fide erga Deum per Iesum Christum esset posita, illos contemnerent, qui in ea adhuc cura essent occupati, vt cibos, diesq; alios susciperent, alios asperna-rentur, idq; imbecillitati, & inconstantiæ illorum fidei ascribe-rent. Illi verò è contrario hos, qui omnia passim admittebant, nullamque distinguendo rationem ducebant, neq. ciborum, nec temporum, intemperantes, & irreligiosos esse arbitrarentur. Quæ illorum dissidia præmetuens Apostolus, ne ad dedecus illa Chri-stianæ fidei, & ad detrimentum pacis, charitatisq; erumperent, huic malo mederi nititur, atq; hoc ostendere non in his distin-ctionibus, neq. in obseruantiis ciborum, & dierum, sed in chari-tate, & pace, Dei regnum consistere. Atq; ipse quidem illorũ par-tes magis amplectitur, qui in meditationibus spiritualibus vi-res fidei exercentes hęc exteriora ne animaduertebant quidem, ea-demque, & paria omnia esse ducebant. Hi enim cùm & liberiores & fortiores erant, profectò tum in virtute fidei multò firmiores. Sed tamen conueniebat, vt qui iam in fide robustiores erant, im-becillorum & lapsantium potiùs misererentur, quam per repre-hensiones, & iurgia illis molesti essent. Quin etiam cùm viderent

cos

eos illa in se suspicione offendi, quod communem ciborum omnium vsum magis ad intemperantiam vitæ, quàm ad fidei robur illi putarent pertinere, causam illius offensionis iis adimit Paulus, & hos firmiores hortatur, docetque æquius esse, vt inclinent se,& accommodent ad alienam infirmitatem, deq. illa esculentorum libertate aliquid remittant, quàm insistendo in eadem sociis causam malè de se sentiendi, grauiterque suspicandi. Quandoquidem,inquit,regnũ Dei non potus est,neq; cibus, sed pax, & inter fratres charitas. Hæc est monitio Pauli ad robustos, ad imbecilles altera. Ne de his ipsi, qui omnia vt munda suscipiunt,nullumq. faciunt discrimen aut dierum,aut ciborum, tanquam de incontinentibus,& intemperatis audeant iudicare,cùm hi a Domino in numerum seruorum iræ recepti sint,& Domini sit de seruis suis iudicatio,nõ autem nostra. Quod si & qui cunctis vescitur,vescatur Domino,agatq; illi gratias,& qui plerisq; abstinet, Domino item abstineat, hoc est, si vterq; vtrumq; in honorem Domini agat, & in illius gratiam, laudemq; moueatur, non in abstinendo est, neq; in vescendo, sed in inseruiendo Deo vera religio. Hæc mens verborum esse Pauli existimatur,& ad hunc finem tota hæc suscepta monitio,ac cohortatio,perspicuè quidem vt ostendat omnia munda mundis, latentius autem, vt etiam illud inferat legis regulas,& interdictiones de esculentis obseruationibusque temporum nullius ad salutem momenti existere, quando salus quidem in spiritu, & fide in Deũ per IESVM Christum, tantùm reposita est. Sed ego in hac potiùs sententia sum, quòd non de abstinentiis, & obseruationibus legis fit sermo, sed de his, quas sibi quisque ob cupiditatis, & carnis motus comprimendos ad arbitrium suum statuit, atque præscribit, cuiusmodi multæ nunc sunt ab Ecclesia de ieiuniis, discriminibusq; temporum, ac ciborum legibus latis obseruantiæ indiciæ. Vt autem sic intelligam illa imprimis firma, & valida ratio me mouet, quòd si de differentiis esculentorum his, quæ a veteri lege statutæ sunt, oratio haberetur, nequaquam hortaretur Paulus, ac ne permitteret quidem eos, qui in fide iam robustiores delectum eduliorum omisissent, ad eorum,qui in fide adhuc titubarent, ac Iudaicis ritibus tenerentur superstitionem inclinare. Non enim id esset alios in fide confirmare, sibique eos adiungere, sed ipsos potiùs fidei præuaricari. Quo igitur pacto intelligendum est? primùm vt fidem hic pro fiducia accipiamus. Etenim huius verbi in hac sententia vis à Paulo non rarò est vsurpata, neque ea tamen à communi intelligentia aliena abhorrensque est. Deinde vt credere, quod Græcè πιστεύειν, transferamus confidere. Qui ergo sibi parum confidebant, nec se facilè frenare cupiditates suas, aut carni posse resistere arbitrabantur, opem sibi,

 & re-

& remedium à ciborum lautiorum abstinentia quętebant: qui verò è contrario in fide, & amore Dei erant flagrantiores, facilè illo ardore animi erga Deum inflammati, cupiditatum stimulos omneis obruebant, intentique, & ablati rerum diuinarum inuestigatione nec cibos, nec tempora vlla discernebant, parem in omnibus honorem, & gratiam Deo habebant, quod sanè erat potentioris, & firmioris fidei iudicium. Verùm accidebat, vt in diuersis consiliis, & actionibus alteri de alteris minùs commodè suspicarentur. Qui enim spiritu feruentes carnem non agnoscebant, infirmiores illos luctanteis aduersus carnem, & ieiuniis, atque inediis impetum illius frangere meditantes quodammodo irridebant, & veluti molles, atque eneruatos habebant despicatui, hocque agebant non vt parum fideles, aut spirituales, sed vt parum prouidi, tanquam qui doctrinæ prudentioris indigerent. At illi è contrario, qui molestias carnis ne esu quidem olerum duntaxat, & pomorum poterant propulsare, primum hos mirabantur ad omnia passim manus, osque admouentes, deinde grauius etiam aliquid de eis suspicabantur, nec fieri posse existimabant, vt cum virtute, & continentia, & religione vsus omnium ciborum, & licentia iungeretur. Ita horum vterq; ordo alteri ordini peccandi aduersus fratrem, & charitatis vinculum violandi præbebat occasionem, à quo nunc vitio eos Paulus, atque errore dimouere nititur, redigereq; in vnum studet omnes, & in consensu mutuo, ac fraterna societate continere. Sed quid est Langee, quod inceptas? Video enim ex gestu, atque vultu habere te aliquid, quod nostris sermonibus putes opponendum. HABEO enimuerò, inquit ille. Et profectò quando de ieiuniis & obseruationibus inducta est mentio, aut hodierno die, magna ac diuturna animi mei dubitatione exoluar, aut nunquam alias. Etenim quòd illæ obseruantiæ temporum, & ciborum, quæ præscriptæ, & traditæ in lege Moysis sunt, minimum siue adeò nihil ad comparandam salutem valeant, planè persuasus sum, idque iamdiu & Paulo totiens affirmanti, & fidei Christianæ credidi, sed quòd eædem mox in fide CHRISTI, & in nostris moribus, ac ritibus magna ex parte relatæ sunt, quam obsecro te causam, aut quam habere rectam rationem ista res potest. Neque ego nunc consilium reprehendo Ecclesiæ, quam & semper syncera mente veneror, & omnia eam sanctè ac sapienter instituisse iudico. Sed non intelligo hoc planè cuiusmodi sit, cupioq; id mihi explanari per te, & disseri. Equidē hęreticos hosce, qui ita superbè, & petulanter spretis ipsius Ecclesiæ decretis, legibusq; nuptis & cibos, & tempora ad suum arbitrium, libidinemq; reuocauere, non solùm accusandos, verùm etiam detestandos, & cum horrore quodam eorum contagionis à cunctis, qui in fide CHRISTI consistunt, resu-

re fugiendos esse censeo. Veruntamen inter nos, quod cum modestia, & pietate licitum sit, & quæri de his rebus, & disputari non est incongruum. Quæro itaque de te, cùm legis veteris decreta, quatenus ad differentias ciborum, & ad dierum quorundam delectus, & discrimina pertinent, mundarumque, & inquinatarum in se rerum distinctiones, necnon purgationum, & aspersionum continent præcepta, noua CHRISTI fide abrogata, antiquataque sint, nosque ab his oneribus, & vinculis soluti, Christiana libertate perfrui debeamus, cur sanctorum patrum decretis, & Romanorum Pontificum institutis ad eadem penè, aut grauiora etiam perferenda rursus simus redacti atque adstricti: cùm si vis veræ religionis capienda sit, in vna fide erga Deum, & in spirituali nostro Dei cultu, nostræ salutis ratio posita esse intelligatur. Quid sibi ergo voluerunt summi Pontifices, antistitesque Romani? quí quasi hac re potissimùm sui pontificatus memoriam ad sermones hominum commendare cuperent, addiderunt penè vnusquisque aliquid, de antiquioribus illis loquor, quo nostra seruitus in obseruandis eorum scitis, atque præceptis indies fieret grauior, & maioribus propè quàm apud Iudæos oneribus premeretur. Ac vt nonnulla, ex vetustis Iudæorum ritibus, & obseruationibus ciborum atque temporum, nec non purorum impurorumque contactuum (nam de cerimoniis supra abundè dictum est) in medium adducam, eaque cum nostris conferam moribus, festum illi diem obseruabant septimum redeuntem in orbem tempore suo semper, dieque eo ab omnibus omnino gerendis, tractandis, communicandisq; rebus abstinebant, ea ratione quidem, quòd Deus item illo ipso die, cùm in antecedentibus sex diebus mundum, & omnes mundi partes fabricatus esset, quietem sibi demũ, & ab omni opere cessationem constituisset. Nos hoc sabbatum ipsum exauthorantes, & inter prophanos dies numerantes, diem solis, quem Dominicum appellamus, hebdomadis primum, & initium dierum consequentium pro septimo illo in honorem adduximus, ocioque, ac cessationi totum consecrauimus. Esto, sit huiusce quidem rei aliqua bona ratio, non enim minor videtur deberi honor luci huic, qua in nouam vitam exurgente à mortuis CHRISTO producti sumus, quàm illi, qua à vetere vita, & occupata cessauimus. Verum illud mihi mirari sæpe in mentem venit, quòd cùm extra diem septimum, & nouarum lunarum exordia, quibus vnum diem festum singulis mensibus Iudæa tribuebat, cæteri penè omnes festi solennesque Iudæorum dies, neque numero multi, & cuncti penè in vnum collati mensem essent, quem illi septimum, nos septembrem appellamus. Etenim excepto Phase die festo, qui mense illis primo, hoc est apud nos, quoad ratio mensium con-

gruere poteſt, Martio celebrabatur, & Pentecoſtes, quæ poſt Phaſen die quinquageſimo colebatur, quinq; celebritates reliquæ, neq; enim plures apud Iudæos exiſtebant, in menſe Septembri erant collatæ. Nos neq; menſem certum, nec moderatum dierum numerum diebus noſtris feſtis videmur tribuiſſe. Sed cùm multos ſolennes, & ſtatos dies in honorem, & memoriam rerum earum, quas Dominus noſter IESVS aut geſſit pro nobis, aut perpeſſus eſt, in varia anni tempora diſperſos agamus. Damus quidem hunc honorem DEO & Dei filio à nobis debitum, neq; tam pura, & religioſa mente à nobis quicquam, quàm hoſce dies colendos, & venerandos ducimus. Addamus his & illos, quos ſanctiſſimæ, & immaculatiſſimæ virginis eius, quæ DEI filium ſeruata ſemper corporis, & animi integritate ex ſuo vtero hominibus effudit, honor à nobis, & tanti beneficij memoria requirit. Principibus item Apoſtolorum Petro, & Paulo diem ſuum concedamus, quo & ipſorum ſingularis ac diuina virtus, & Apoſtolici collegij totius memoria in honore à nobis habita eſſe videatur. Tantum quidem præterea feſtorum, ocioſorumque dierum numerum, qui intus ab Eccleſia in noſtros mores, & inductus eſt, & colitur, nónne ſunt, qui arbitrentur magis ad diſſolutionem animorum, & corporum, quàm ad vllam egregiam pietatis vtilitatem vim habere? quanquam ſanctè quidem omnia ab Eccleſia conſtituta, & optimo animo inducta fuiſſe non dubito. Veruntamen euentus rerum effecit, vt nonnulli, qui detrimentum, & iacturam ex nimio ocio ſentiebant, conſilium autem Eccleſiæ non ita planè perſpiciebant, alium ſibi ordinem ipſi, & alium modum feſtorum colendorum dierum citra Eccleſiæ conſenſum adſciſcerent, ſuiq; huiuſce conſilij, atq; facti approbationem non ex aliorum authoritate, ſed ex ſua temeritate ipſi ſibi conſtituerent, qui vt licenter, audacterque fecerint, ſicuti quidem fecerunt, cùm ad caput & ad authoritatem Eccleſiæ deferre iſta omnia multò æquius ſit, & opem ſibi ac conſilium ex illa petere, tamen ipſo exitu rerum apparuit tantam multitudinem ſacrorum, feriatorumque dierum populo Chriſtiano non minùs ferre incommodi, quàm vtilitatis. Et ſanè videntur, qui de his rebus diſputant, idque agunt modeſtè, & temperatè, intelligendi tantùm cauſa, non vt hæretici ſuperbe, & inſolenter, aliquas afferre rationes præ ſe ferentes ius & æquitatem. Aut enim, inquiunt, opulenti & diuites homines ſunt, & his talibus dierum feriatorum numerus augendus etiam magis, quàm minuendus eſt, quippe qui omni tempore anni, atque in his potiſſimùm delectis, conſecratiſque diebus gratiarum Deo agendarum, & excolendi ſpiritus præcipuè ſunt debitores, idq; nullo domi detrimento tutò agere poſſunt. Aut ex eo ſunt genere, quod manibus
ſibi

sibi victum, & labore corporis quærit, quibus cùm damnosa omnis cessatio, operæq; vacatio sit, conueniret certè multorũ pauperum, atq; egentiũ commodo & necessitatibus prospici. Quòd si omnes, qui a diurnis operis, & opificiis interdictione dierum festorum prohibentur, homines essent spirituales, menti, & contemplationi rerũ diuinarum dediti, conduceret forsitan magis, vtiliusq; esset vacare, quam operari. Quando maior semper vtilitas minori præponenda est. Nihil autem omnium rerum est vtilius, quam in Deo, & in Dei beneficiorũ memoria perpetuò defixum esse. Sed cùm tales vulgò homines sint cœlestium rudes rerum, terræque addicti, & sensibus magis, quam ratione viuentes, r ómnc patet, manifestumq; est, hanc illos cessationem, quam sacri indicunt dies, non ad meditationem rerũ diuinarum, sed ad delectationem humanarum conuertere? cum matutinis exceptis horis dies illis ferè in cantibus & lusibus, & in comessationibus, vinoq; agantur. Sed vt abeamus à festis diebus, atq; sacris, in quibus non tam onus nobis impositũ, quam nimia licentia esse tradita videtur, ad illa veniamus, quæ verè, & propriè sunt onera, quorum longè maximum, & vt plerisq; videtur durum, ac perdifficile ieiunium est, quod in veteri lege vno tantùm singulis annis die Israëlitico populo indictũ, qui dies festum tabernaculorũ antecedit, nos in omne tempus anni ita diffudimus, & sparsimus, vt totum penè annum in seruitute viuere, & nunquam vacuo animo esse posse videamur. Ac Iudæi quidem præter illum diem ieiunij statum, atq; solemnem, qui illis vnicus in toto annuo orbe a Deo seruandus propositus est, quatuor sibi pręterea ieiuniorum adsciuerunt dies, quos quasi atros ipsi obseruant in luctum videlicet, & in priscarum memoriam calamitatum institutos. Nos verò & triduana quater in anno ieiunia, & omnium festorum dierum pridianos dies, & quadragenarium præcipuè dierùm numerum coactum, & cumulatum in vnum ieiunare sumus iussi, quibus quidem quadraginta diebus, quasi exiguus iste dierum numerus esset, sex postea alij etiam adiecti sunt, vt dierum sex & quadraginta perpes, & continuatum ieiunium nobis existeret. Atque cùm hęc, quæ ad ieiunium pertinent grauiora nobis multò, quam populo quondam Iudaico sunt imposita: tum verò Iudęis licitum est seruato adusque solis occasum ieiunio, eos demum cibos adhibere, quos illis libuerit. Nobis verò in ieiunando etiam illa lex est posita, vt ab esu omnium carnium penitus abstineamus, semelque tantum cibum sumamus, idq. circiter meridiem, qui autem fecerit secus, cunctisque legibus ieiuniorum, dierumque festorum sextæ quoq; & septimæ in hebdomadibus dici, quarum vtraq. si minùs seuero illo, strictoq. ieiunio, carnium tamen abstinentia, & interdictione ab Ecclesia ipsa

notata est, qui inquam, omnibus his legibus ad vnguem non paruerit, non pœna adiecta est aliqua moderata, atq; mitis, vt prouidentia pastorum nobiscum agi videatur, aut lenitate, indulgentiaque parentum, sed perinde ac nostrarum iactura animarum apud rectores nostros parui momenti sit, capitalis peccati pœna, & ademptione regni cœlestis qui contrauenerit, punitur. In quo quantò lex Iudæorum fuit tolerabilior, quæ præuaricatoribus legis non animæ mortem, sed corporis præstituit? Quendam in Græcia sapientem ferunt, cùm leges conderet ciuibus suis, etiam mediocrium, & leuium peccatorum mortem pœnam constituisse. Ex quo cùm quæreretur, quid ita æquaret parua errata magnis, vt omnia iuxta mortis supplicio plectenda esse censeret, dicitur respondisse, quia tenuia etiam peccata morte digna esse existimaret, maioribus delictis grauius supplicium non inueniret. Quæ dura imprimis, & aspera visa est sententia. Itaque increbruit hominum illorum prouerbio, leges illas non atramento, sed sanguine fuisse scriptas. Quantò nostri legumlatores acerbius? qui cùm id, quod per se, & suapte sponte nō est improbum, ipsi vetando, vt vitaretur, effecissent, eam insuper pœnam non obtemperantibus addiderunt, qua nulla esse possit durior, neq; asperior, siquidem æterna morte damnari deterius multò est, quam hanc mortalem vitam amittere. Hæc, vt dico, disputant isti sæpenumero, qui hoc ab sese iugum nimium asperæ seruitutis, vt ipsi prædicant, cuperent excutere, non hi solùm, qui iam excusserunt, quorum quidem scelus, & arrogantiam nulla vnquam satis digna pœna vlcisci posse videatur. Non enim ratione, sed libidine, nec vt spiritum ab onere seruitutis subleuarent, sed vt cupiditatibus obsequerentur, ad id faciendum sunt adducti. Verùm nos qui Ecclesiæ decretis facilè obedimus, semperque illi parendum, non semper flagitandam eorum, quæ ab ea decernuntur, rationem existimamus, possumus tamen causas harum rerum & rationes, & petere inter nos, & dare, non vt nouum ipsi consilium aliquod capiamus, sed vel vt reperta ratione hæreticis respondeamus, qui & imperantem Ecclesiam, & nos & parentes ludibrio, & irrisui habere non desinunt: vel si quid fortasse ratio nobis monstrauerit esse corrigendū id tam ad summi Pontificis iudicium, & ad Ecclesiæ authoritatem referamus. Quod item si tibi videbitur, de hac religionum & ordinum, vt appellant, multitudine, atque turba, quæ habitu amictuque vestium vario, nouis, & inter se dissimilibus institutis in vnitate fidei, & simplicitate CHRISTI locum habere non debuisse videbatur, estque item ab his improbis illusa, atque reiecta, faciendum erit, vt aliquid dicas, vt posthac instructiores ad respondendum contradicentibus & magis parati esse possi-

possimus. Tvm Ivlivs: Sanè mihi videris Langee, inquit, tempestiue admodum harum mentionem rerum intulisse, cum de his modo à Paulo ipso agatur, qui præsertim videatur in ea esse sententia, vt robustiorem fidem, & virtutem existimet eorum, qui nullo ciborum, neque temporum delectu habito, neque animi sui cura sub hasce res subiecta magis in ipso cogitando, & amplectendo Deo omnibus mentis sensibus semper sunt intenti, quibus quicquid ad vescendum offeratur, sine discrimine accipitur, euangelicumque in eo conseruatur præceptum, quo Dominus discipulos missos ad prędicandum admonuit, vt comessent, quæcunq; sibi essent apposita. Et nimirum hoc magis videretur conuenire Euangelicæ, apostolicæque doctrinæ, vt nulla omninò cura, neque delectus in cibis, neque discriminis in temporibus ab hominibus deditis Deo duceretur, qui in contemplatione diuinarum rerum positi, cum cibos nō ad voluptatem, sed tantum ad necessitatem vitæ soliti sint accipere, illa distinguendi, & variandi solicitudine interpellari non debuissent, nisi horum talium summa esset paucitas, aliorum vero, qui voluptati, atque ventri plus æquo indulgeant, maxima multitudo. Qua etiam ratione cum Romanos Pontifices, tum cōuentus eos fidelium, quos concilia vocamus, adductos fuisse puto, vt talium & ciborum, & dierum differentias, obseruationesque instituerent. Quorum quidem consilium, vt tu rectissime ais, debemus potius nos venerari, quam reprehendere. Quòd si aliqua tamen harum rerum ratio reddenda est, hac lege inter nos quæramus, ac disceptemus, vt quicquid nobis rectius visum fuerit, id si forte à maiorum institutis discrepauerit, nostrum semper consilium illorum sapientia iudicemus inferius. Equidem memini cum essem apud collegas tuos Triulti, eos ipsos, qui paulò antè à fratre meo nominati sunt, Ægidium Viterbiensem, & Thomam Caietanum homines eruditissimos, ibidemq; vnà adesset Laurentius Campegius collega item vester, vir ea sapientia, & grauitate vitæ, necnon in gerendis rebus consilio, magnitudineque animi, qua vos scitis, & cui in Pontificio iure, ac ciuili primas propè partes nostræ ætatis homines soliti sunt concedere, incidisse de his rebus acrem disputationem, cum hanc Thomas sententiam defenderet, probareq; adniteretur omissionem ieiunij, quæ in cōtumeliam modo præcepti non fieret, ad capitale peccatum nemini valere, quando solum illud crimen statuendum esset, quod aut de honore summi Dei detraheret, aut de commodo proximi: id est, quod Christianam charitatem, quæ & ad Deum, & ad proximum intenta est, violaret aut frangeret, quorum neutrum cum in prætermittendo ieiunio accideret, non esse id peccatum exitiabile habendum, quod charitati ipsi nequaquam officeret. Huic opinioni Campegius

gius adstipulabatur, hoc ab legũ interpretibus defensitatum esse memorans, cum ieiunium ad eam rem indictum esset, vt per abstinentiam quorundam esculentorum fractis cupiditatibus facilis vnicuiq; fieret virtutis, continentiæq; exercitatio, siquis eam ipsam continentiam iam obtineret, cuius assequendæ causa fuissent ieiunia instituta, cupiditatesq; suas haberet in potestate, nõ tantopere cũ ad obseruationem ieiuniorum, nec tanto cũ animæ periculo adstrictum esse. Repugnabat acriter ex aduerso Ægidius, & Campegio quidem respondebat, si ieiunij indictio, suasio tantum esset, & non præceptum legis seuerum ac diligens, vim habituram vtique esse eius rationem, quoniam quicquid alterius rei adipiscendæ gratia suadeatur, aut consulatur, si ea ipsa res alia quadam via & ratione obtenta sit, recte id, quod suasum sit, prætermitti posse videatur: vbi vero præceptum in imperando, & non suasio sit, sine peccato graui præteriri id non posse. Ad Thomam vero dicebat eodem modo posse concludi de binis hebdomadum diebus, quibus esus carnium interdictus esset, ac de cæteris festis solennibusque diebus, qui cum essent ad Dei cultum instituti, atque dicati, dum coleretur Deus, qui quidem pura imprimis mente, & religione colitur, licitum fore sine peccato ad suum cuique diurnum munus, suaque opificia redire. Ac multa tum quidem in omnem partem dicta disputata sunt, quæ hominibus doctissimis erant in promptu, ex quibus Thomas plura, & præclara ingenii sui, & doctrinæ monumenta iam in scriptis edidit, reliqui autem duo idem existimantur esse facturi. In summa ab illis in eam sententiam conueniebatur, æquum fore, vt summus Pontifex, cuius vniuersa esset potestas, hunc scrupulum ex animis fidelium eriperet, ieiuniique hanc legem, & conditionem ediceret, vt qui seruassent illud, magnis a Deo indulgentiarum, quas appellant, præmiis afficerentur, qui verò non seruassent, dum ijdem abessent à contemptu, & contumacia, non propterea tamen capitalis peccati scelere intelligerentur obstricti. Distinguebatur porrò ab illis aliud ieiunium esse, aliud abstinentiam. Ac abstinentiam quidem in eo intelligi, cum statis temporibus, & diebus a quodam esculentorum genere, vtpote carnibus abstineretur. In ieiunio autem præter abstinentiam id etiam adiungi, vt semel in die tantum cibus caperetur. Quod quidem posterius illi arbitrabantur rectè, & tuto posse corrigi, si summi authoritas pontificis intercederet, ea quidem ratione, quoniam & qui illam legem ieiunij retinerent, cum darent hoc legi, vt semel tantum in die vescerentur, suæ mox dabant intemperantiæ & voluptati, vt se effusius, atque immoderatius in epulando explerent, quos verò illa lex ieiunij non contineret, quominus in die plus quã semel comessent, eos in graue suarum animarum periculum incidere, cui detri-

detrimento præberi occasionem, & sterni quodammodo ab ipsa lege viam, longe alienum à mansuetudine Christiana esse optimis illis viris, & dignitate omni præstantibus videbatur. TVM TRIVLTIVS, Mihi accidit, inquit, qua primum tempestate in hanc vrbem admodum adolescens veni, vt ad salutandum Oliuerium Carapham Cardinalem Neapolitanum accederem, cuius tu Iacobe in domo & disciplina aliquot annis educatus es. Etenim eius ego visendi & alloquendi miro desiderio tenebar, de quo tot, tantaque absens virtutis & sapientiæ, & singularis cuiusdam integritatis testimonia cognoueram. Atque is vt erat humanissimus, summamque granitatem cum illa humanitate coniunctam obtinebat, accepit me quidem iucunde, atque amanter, cum ita diceret, neminem sibi dari potuisse, cuius libentius aspectu, quam meo frueretur, id adeo & mea causa, & familiæ nostræ nobilissimæ (sic enim loquebatur) in qua lumen adhuc residere priscæ fortitudinis affirmabat. Erat enim vt sciunt, qui eum norunt, Ioanni Iacobo patruo meo, qui tunc præstantissimus rei militaris author & dux habebatur, amore, officiisque coniunctus. Sed ego summi illius viri aspectu, & sermonibus tum perfruens, cum esset cum eo vna Nicolaus Fliscus eiusdem ordinis vir egregia doctrina, & authoritate, quem nuper vt scitis mortuum, cum gemitu, & lachrymis prosecuti sumus omnes, sensi hac de re inter eos agitari vtrum istas religiosorum hominum societates, quas fratrum religiones vulgo nominamus tot iam præsertim, & tam varias, habitu, institutis, appellationibusque differentes, sic permitti, & tolerari expediret Christiano nomini, an eas certum ad numerum, eumque exiguum redigi vtilius esset. Et manarat fortè illis diebus rumor in populo prospici huic rei à summo pontifice, & de hac redactione in senatu actum iri Atque illi quidem leuiter inter se dissidebant, cum Oliuerius fortissimus semper antiquitatis defensor diceret, non fuisse bonorum pontificum eos, qui sese nouis quotidie legibus obligare, ac supponere ad carnis motus magis coërcendos, Deumque liberius contemplandum sponte sua vellent, non in illorum optima voluntate confirmare, necesseq; item fuisse dari illis potestatem proprios quosdam cœtus, conuenticulaq; constituendi, habituq; & nominib. à cæteris se distinguendi, quo & ipsi inter ipsos nosse se possent, & à reliquis internoscerentur. Contradicebat Nicolaus exitum rei declarare hanc varietatem religionũ Christiano nomini [illegible] commodam esse, quod & qui eorũ ad maximas diuitias peruenissent, his ferè illi iam ad alenda corpora diuitiis, non ad misericordiã, neq; ad bonitatem vterentur, & quę professæ inopiam ac paupertatem religiones victum sibi ostiatim aut à prætereuntibus mendicarent, genus in Christianos

nos mores inducerent minimè ingenuum, neq; liberale, quippe cum quotidiana illa flagitatio & pudorem in hominibus extingueret, & authoritati religionis detraheret, & impediret etiam studia de Deo cogitandi, atq; in eius vnius contemplatione acquiescendi. Quòd si contractis, & imminutis dissimilitudinibus vna tantum monachorum, quos vocamus, religio linqueretur, qui in solitudine, & silentio, à turba, & fluctibus huius seculi semoti in inuestigando Deo præcipuè insisterent, dum illi tamen id, quod minimè faciunt, optimis literis, & studijs dare operam cogerentur: Duæ verò reliquæ darentur religiones, quibus versari inter homines docendo, atque hortando, annunciare pœnitentiam, insinuare in populo sensum scripturarum, laborare, insudare, seruire publicæ vtilitati necesse esset, se iudicare multo commodius cum populo Christiano actum fore, quàm quomodo nunc agitur in tanta tot ordinum dissimilimorum differentia, & varietate. Duas autem illas idcirco se velle esse religiones aiebat, quæ negotiosam, & laboriosam perferrent vitam, vt sancta & pia æmulatione inter se alterni ordines contenderent, vter eorum maiorum, & plurium bonorum author Christiano populo existeret. Hæc tum duorum amplissimorum hominum, & in Ecclesia principum disputatio cum insueto mihi auditionum talium ad aures prima accidisset, aculeos quosdam mihi in animo reliquit, qui me postea crebro admonuerunt, vt de hisce rebus mihi meditandum, & aliquanto diligentius considerandum putarem. Itaque re sæpius excussa, atque examinata possum vobis liquidò de meo sensu pronunciare. Harum tot religionum, & tam variarum consilium si ad rationem eorum referatur, qui aut petiuerunt primi institui, aut qui indulserunt petentibus, & instituerunt, sanctum illud, & iustum, & imprimis graue, ac sapiens extitisse. Non enim alium ad finem tam multæ istæ fraternitates inductæ sunt, nisi vt homines illi, quos leges istæ communes, & iam vsu contritæ minus in officio continerent, arctioribus quibusdam vinculis in pietatis studio, & continentiæ tenerentur, nouasque propterea leges sibi adsciscerent, in quas voluntaria primo inductione animi cum iurassent, earum mox seruandarum necessitate constringerentur. Consulebatur igitur hac ratione vel maximè hominum virtuti, & integritati, si humana infirmitas perpetuò manere in robore animi, & constanter, quod susceperat, nauare potuisset. Sed cum pleraque videamus nostris temporibus commutata esse, atq; inuersa, equidem [illegible] rem sententiam si liceret, & si licebit vnquam, dicam videri mihi nostræ religioni, ac Christianæ Reip. melius consultum fore, si triplex illa ordinum institutio induceretur, quæ non tam quidem de numero religiosorum duminueret, quam varietatem, & dissimilitudinem re-

nem religionum prohiberet. Quod si explanatius de hac re aliquid dicendum est, placeret admodum mihi, & mendicitatē tolli, quæ speculationi, & pudori, & opum affluentiam, quæ integritati est aduersaria. Quid ergo est potissimum, quod ego de hac re recte statui arbitrer? Illud nimirum, si habito censu huiusmodi bonorum, & facultatum, dimidiam totius summæ partem, duabus illis sodalitatibus assignari viderem, quas in opere, & in negotio docendi homines, ac cohortandi versari assidue, ac laborare conueniret: Alteram vero partem dimidiam ei religioni reseruari, quam tranquillam, & tacitam, Deoque, & sibi seorsum vitam agentem Græco vocabulo monasticam appellamus. Atque huius tamen silentis, atque pacatæ fratrum, religiosorumque hominum coitionis eas vellem esse leges primum, vt literis bonis in ea, & liberalibus studijs ab omnibus opera daretur, quorum studiorum, atque eruditionis exordia ducta a grammatica, & deinde in rhetoricis, dialecticisque instructa ad extremum terminarentur, in philosophia, theologiaque. Deinde vt liceret ex quolibet hominum genere parentibus liberos eò mittere in disciplinam, qui acutiores natura, & ad literas perdiscendas apti essent, indolemque ingenij bonam præ se ferrent, qui si ab ipsis præsidibus, & collegiorum rectoribus, qui recipi deberent idonei iudicarentur, cum alerentur sumptibus religionis communibus, tum autem industrie, diligenterque instituerentur ad omnem exercitationem, & studium adipiscendæ doctrinæ, atque virtutis, quandiuque manerent in conuentu illo, quod illis ad certum tempus esset licitū, quoad videlicet in literis & moribus probè instructi essent, eodem omnes vestitu, eodem victu, eademque prorsus vitæ regula vterentur, post vero tempore exacto liberum foret vnicuique & leges sibi vitæ rectè degendæ, quas vellet, & quibus vellet in locis domicilium eligere. Etenim siquid est humani, quod præstari à nobis possit, audacter vobis confirmo hoc huiusmodi more inducto in consuetudinem, quemadmodum ex seminario acceptas arbores, & per sua deinde spatia dispositas hortos videmus, & viridia ornare, atque illustrare, sic hos ex optima disciplina educationeque profectos, & in diuersas missos vitæ functiones, eas regiones orbis terrarum, in quibus insedissent, optimis esse moribus, & præstantibus virtutibus illustraturos. Quòd si id quoque accederet, vt à principibus, & à maximis regibus, summisque imprimis pontificibus prouidentia, curaque adhiberetur, vt ex horum numero potissimum eligerentur, qui præficerentur Ecclesijs, & sacerdotijs, & qui ad magnas res gerendas adhiberentur: næ ego pro certo ausim polliceri statum orbis terræ, qui nunc perturbatione legum, atque morum, omniumque concursu propemodum calamitatum collabascere videtur, estq;

ruinæ,

ruinæ, & confusioni proximus, firmitatem ac stabilitatem, decúsque & ordinem bene agendæ vitæ facile recuperaturum. Sed quoniam nos hoc tempore leges non scribimus, tantumque innuimus, quid nostræ sententiæ, & opinionis sit, concludamus illud Langæe, quod in tua oratione positum fuit extremum, hos, qui hasce religionum sectas accusant, si consilium reprehendant instituendarum, falsa illos ratione duci, atque aberrare. Si mores, vitiaque quorundam insectentur, iam hoc esse hominibus, non rei ipsi detrahere, in quo ego cum illis vna consentio, fateorque non pauca esse in abusionem his temporibus inducta, atque prolapsa, quod quidem ad religiones attinet, quæ prudentium iudicio minime possint probari. illud dico, neminem, qui sanus sit, æquo ferre animo, ac pati inuentos esse homines perditos, qui annis permultis in religione cum fuissent, legibusque illis, quibus voluntate sua primò se obligauerant, diutius paruissent, repente mox nulla idonea de causa, neque expectata authoritate maiorum ipsi inde se proripuerint, a vetereque religionis instituto ipsi se abdicauerint, quanquam hactenus fortassis fuerit illis cōcessum, sed vt appareret, quæ eos ratio, aut quæ amentia potius impulisset, non modo ad prophanam de integro vitam, sed ad omne genus intemperantiæ fuerint relapsi, quorum alij nefariis nuptiis se obligauerunt, alij dierum, & ciborum obseruantias sustulerunt, mandataq; omnia ecclesiæ irrisui habuere, cuncti verò superbas, & impias aduersus Deum, ipsaq; Dei præcepta, quæ in humilitate animi, & erga proximum charitate præcipue consistunt, extulerunt mentes. Hic ego iure istis talibus irasceris Triulti, & hominum damnas temeritatem. Sed quod ad obseruantiam ieiuniorum attinet, haud ita quaquam dies multi sunt, cum me appellauit Clemens VII. Pontif. Max. quæsiuitque ex me, quid mihi videretur de ieiuniis? num ego ea populis recte relaxari censerem. Quærebat autem hactenus, non vt percontaretur, licerétne passim vesci cibis omnibus, id enim incontrouersum est, nec dubium non licere, sed an semel tantum ieiuniis vesci id necessarium esse existimarem. Cui cum dixissem ieiunium eiusmodi, quod temperatis hominibus detrimento esset, helluonibus causam grauioris intemperantiæ afferret, quodq; non minus læderet prætermissum, quam prodesset seruatum, cum præsertim in tam dissolutis morib. paruam ad continendum homines vim id iam haberet, recte mihi videri, remitti posse, aperuit mihi sententiam suam, seq; in eo velle prospicere communi Christi gregis saluti affirmauit. Cuius ego laudata probitate, & clementia (est enim, vt scitis, omni prorsus humanitate, & bonitate lenissimus, eamq; populorum sibi creditorū curam gerit, quam filiorum optimus pater) tamen dixi expectandum mihi videri,

quoad

quoad peteretur ista remissio, non vt vltro illa, & inopinantibus deferretur. Quo ille responso vsque adhuc retardatus est. Itaque quod ad vnicam istam in die sumptionem cibi pertinet, potestis iam intelligere sententiam meam nequaquam a Thomæ Caietani sententia discrepare, qui etiam sui dicti rationem hanc reddidit, non se arbitrari priscos illos patres prætermissione ieiuniorum voluisse homines ad capitale crimen obligare, qui præsertim paterna quadam charitate cunctis prodesse, & consulere studuissent. Sed hoc illorum ieiunandi præceptum modò absit contemptus, in eam potiùs partem accipi conuenire, vt doceantur homines, quid recti moris sit, conducatq; ad vitæ continentiam, non vt cogantur, quæ mihi imprimis bona visa est sententia, nisi ego hoc fortasse meæ imbecillitati tribuo, qui cum malo stomacho sim, soleo equidem interdum semel tantum cibo vti, cùm id meæ valetudinis ratio à me postulat. In ieiuniis autem ipsis, si accidat, vt appetam cibum, diuidere libentiùs in duo tempora soleo, ita vt in vtroq; tempore me geram, quam moderate præsertim, cùm mihi necesse sit ob corporis periculum à leguminibus omnino, & a salsamentis, maxima quoq; ex parte oleribus, & piscibus abstinere, quòd hæc esculentorum genera perniciosiora mihi sint. Ac sic equidem agendi veniam sum, & facultatem nominatim à Pontifice adeptus. Sed quoad authoritate Ecclesię, atq; Pontificis vinculum istud ieiunandi retinetur, legibus parendum censeo. De cibis autem ipsis, deq. eorum dierum peculiari abstinentia, qui bini semper in singulis hebdomadibus interpositi sunt, necnon de aliis vigiliarum, & temporum, & quadragesimæ (sic enim appellamus) diebus vix quicquam ego putem vtilius, ac sanctius constitutũ ab Ecclesia fuisse. Quid enim aiunt isti qui contra pugnant: legem improbatam fuisse Iudæorum, quæ tanta superstitione cibos distingueret, vt alios reijceret, alios verò admitteret, iure ego improbatam patefacta veritate confiteor, nullaq; nobis cibos superstitione inter se differre. Itaq; omnibus passim vtimur. Cur ergo aliquos aliquando repudiamus? quia rationum & temporum discrimen est, non ciborũ. At hoc est, quod Paulus reprehendit, Ne quis nos iudicet in cibo, aut potu, inquiens, aut in parte diei festi, aut nouilunij, aut sabbatorum. Et rursus abjiciens decreta legis, Ne tetigeris, ne gustaris, ne contrectaris, quæ ipso pereunt abusu, inquit: alioq; item loco sub elementis mundi in seruitutem adactos nos minimè esse vult. Quæ ego omnia ita esse concedo, nullamq; confiteor in escis, & potionibus ad inquinandum esse, & ad commaculandũ insitam vim. Sed neque item in temporibus, quatenus ipsa per se tempora spectentur. Verum si agitur in illis memoria aliqua gestarum rerũ, si & pro illis, quæ nobis lęta, & salutaria diuinitus tribu-

tributa sunt, in agendis Deo gratijs dies nonnullos ponimus, quod festorum, & solennium dierum proprium est, & recordatione rerum tristium, quæ obuenerunt, aliquam speciem præ nobis mœroris ferimus, quam maximè ciborum quorundam indicat abstinentia, quis hunc optimum, & sanctissimum morem in Christiano populo indictum, indicem gratæ aduersus DEVM voluntatis, coarguere iure possit? nisi sit is, qui redarguerit, ab omni ipse hominis sensu, & humanitate remotissimus? Nulla vnquam gens fuit, neq; tam corrupta, & profligata moribus, neque natura tam immanis, ac barbara, quæ non aliquas dierum quorundam religiones haberet, quos dies partim atros custodiret, partim celebraret lætos. Sed sit hic humanus mos, non tamen à bona ratione abhorrens, neque ijs non concedendus, qui sua laboris, & quietis tempora cum honore Dei immortalis dispertiunt. Nos vt longius rem aliquanto repetamus, dicimus totam istam rationem festorum, solenniumque dierum idcirco inuentam fuisse primò, in consuetudinemque adductam, vt mortalis fragilitas, quæ continenter ferre corporis laborem, & contentionem animi non potest, festos huiuscemodi dies haberet, tanquam interualla, & spiramenta occupationum, atque curarum, quod necessitati primò datum, & hominem deinde sapientum prouidentia ad honorem deorum contulit. In quo orbis terræ communis prope fuit error, vt in opinione olim deorum homines fallerentur, quos commentitios, & falsos pro veris accipiebant. Eum porro errorem verus Deus genti à se delectæ Iudæorum cum eripuisset, festosq; agi ab illis dies in honorem sui præcepisset, remissionem illam animorum à terrenis curis humanæ infirmitati attribuit, honorem & celebritatem lætitiæ sibi, quod in nostros mores, ritusque relatum, quis iure queat reprehendere, aut condemnare? at cur ieiunamus pridianis festorum diebus? quia decet, rectumque est, quem diem tribuere debemus laudibus, & commemorationibus beneficiorum summi Dei, quæ ab eo in nos beneficia, vel in ipsomet, vel in sanctis eius collata sunt, ad eam nos diem imprimis castos, sobriosque accedere, vt experrectiore & vigilantiore animo cogitemus, quantum ipse de nobis meritus sit, quarum illi agendarum, & ferendarum gratiarum simus debitores. Sexti vero quique, & septimi in hebdomadibus dies idcirco à cibis lautioribus, esuque carnium diremptі sunt, quò speciem habeant mœrentium, atque lugubrium, quòd illorum dierum altero in crucem sublatus seruator noster est, altero iacuit sepultus, quanquam & in vtroq; altera præterea spectata ratio est, quoniam enim sextum illum diem tanquam Veneris sacrum in ludis, & epulis, nequitijsque omnibus gentes consumebant, Sabbatum autem Iudæi præcipuè in honore, & in obser-

obſeruantia gerebant, ſapienter, & pie maiores noſtri eoſdem ipſos dies, quos illi hilares, lætosque ducerent, nobis tanquam atros habendos conſtituerunt, ne quos a ritibus illis, & ſuperſtitionibus auocare cuperent, eos viderentur, ſi eſſent in dierum cultu imitati, non tam auocare, quam in ſuis priſtinis erroribus confirmare. Verum & in ſabbato eadem illa concurrit, quæ in diebus feſtas celebritates antecedentibus ratio. Eſt enim hic dies diei dominico pridianus, qui imprimis ſtatus apud nos, celeberque eſt. Quadraginta autem dierum ieiunium Dei omnipotentis honori ita datum eſt, vt quaſi decumas in eo annui temporis Deo pendere inſtituamus. Verum id potuit diebus ſex, & triginta confici: quatuor porrò reliqui adiecti ſunt, ad imitationem quadragenarij ieiunij, quod Dominus IESVS CHRISTVS in ſolitudine continens, & perpetuum ſeruaſſe legitur, quod etiam antea in monte Syna à Moyſe tanquam ſimulacrum rerum futurarum vſurpatum eſt. Demptis enim dominicis diebus dies integros quadraginta in ieiunio iſto numeramus, additi trini præterea in ſingulorum trium menſium ſpatia dies, veluti indices quaternorum temporum, quæ aut accedens ſol, aut recedens anno ipſo voluendo diſtinguit, & variat, quaſi fas rectumque ſit auſpicari à Dei immortalis honore, & nomine temporum cunctorũ initia. Verum vt à reddendis dierum rationibus abeamus, quæ ſunt omnes a maioribus noſtris cum inuentæ ſapienter, tum imprimis ſancte conſtitutæ. Si opponatur nobis in differentijs nos inſiſtere ciborum, & temporum, atque eo pacto Iudaicam ſuperſtitionem referre, negabimus planè vtrunque, atque id profitebimur, habere nos, & ducere in obſeruationibus noſtris non dierum, neque ciborum, ſed ſobrietatis noſtræ, ac temperantiæ, & erga ſummum Deum honoris rationem. Nam diſcrimina illa Iudæorũ ad abſtinentiam minimè pertinebant: hanc dico ſanctam, & ſpiritualem. Quid enim aut ſolidis animantium vngulis, aut etiam multifidis, auibus quoque rapacibus, & piſcibus ſquama non contectis, cum ſpiritu, cum ſanctitate, cum abſtinentia negocij eſt? quæ ſi Iudæis vetita ſunt, vt in moribus illi erudirentur, humanam redolent philoſophiam, non diuinam. Sin quoniam ſunt inſalubria, iccirco illis fuerunt interdicta, quis eſt, qui non intelligat Moyſem Ægyptiorum artibus imbutum extitiſſe? Quòd ſi id quod verius eſt, ſimulacra quædam, illæ res fuerunt, & veluti argumenta futuræ veritatis, inducta iam veritate ſimulacris amplius non indigemus. Iudæi ergo in cibis, & in temporibus inhærebant. Nos ad Deum, & ad ſpiritum omnia referimus, neque in hoc genere abſtinendi, aut obſeruandi aliud quid ſequimur, niſi & vt noſtrorum laborum interualla conſecremus commemorationi diuinorum beneficiorum, & nos ipſi ad reco-

lenda illa eadem Dei beneficia vigilantiores, ac paratiores per abstinentiam reddamur. At enim vis (inquiunt) non debuit afferri, sed cunctos suo ipsorum arbitrio oportuit permitti, quando fides CHRISTI libertatem omnibus dat, neque vult quenquam veteris legis vinculo, aut eiusmodi necessitate aliqua astrictum esse. Quibus ego respondeo, vt se ita habeat res; quemadmodum exponunt ipsi, vtrum tamen fuit æquius, & Christianæ mansuetudini conuenientius his de rebus modeste expostulare, & conqueri, causamque ad caput, & ad principes Ecclesiæ deferre, an ipsosmet per temeritatem, & arrogātiam nouum sibi capere consilium, seque à communi more fidelium abscindere? Nam quòd dicunt non se concedere, vt Ecclesiæ caput Romanus pontifex sit, omnes semper concesserunt, quicunque ante in Christiano nomine fuere, exceptis paucis quibusdam, qui eo ipso nomine apud maiores nostros condemnati sunt. At illi stolidi, excordesq; fuerunt, omnesque errore opinionis sunt lapsi. Vos ergo soli in omnibus seculis, in omnibus hominibus, vestra prædicatione estis sapientes. Quid ergo ait Salomon? Vidistin' hominem, qui sibi ipse sapiens videtur? spes est de stulto, quàm de eo longe maior. Certe hanc vobis sapientiam, quam assumitis ipsi, nemo facile concedit. Quid potius sentiant de vobis cæteræ nationes, ego non dicam, varia est enim, & multiplex vituperatio, tametsi sub hæreticorum nomen, atque appellationem omnia crimina subire, & succedere videantur, vosque penitus amentissimi estis, si hoc non intelligitis. Sed vt veniam ad libertatem fidei, quæ à vobis proposita est, fateor CHRISTI fidem esse libertatis magistram, nullisque eiusmodi legibus, nec seruitutibus eam nos astringere, quæ ad corporum cultum, curamúe pertineant, sed tamen vt Apostolus Petrus inquit, non debet illa libertas mantellum malitiæ esse. Quicunque enim spiritu intentus in Deum est, huic omnia corporea, & terrea minimi momenti sunt, neque ille diem operosum à festo, nec escas ab escis, potiónésue discernit, quippe qui aliis curis, aliis studiis, contemplationibusque ducatur, semperque in sobrietate sit, & in Deo corde, cogitationeque inhęreat. Atque illud quoque adiicio, si tales Christi fideles, quales quidem esse debuerunt, extitissent, non hanc futuram fuisse necessariam legum condendarum solicitudinem, & curam, per quā in officio homines, & in sobrietate continerentur, fuisset enim sibi tum vnusquisque lex, neque in se solum, sed in cæteris quoque exemplo, & doctrina moderandis habuisset authoritatem. Sed si perquam sanè pauci isti sunt, qui spiritum sequantur, qui Christi fidem, quemadmodum quidem oportet, teneant, si maxima longe multitudo ad carnem, corpusq; delabitur, & ab his, quæ fidei sunt, non solum vsu, sed etiam intelligentia est remota, quid tandem

dem decuit fieri? Quæro enim abs te Luthere, qui primus hasce leges, & obseruantias damnare ausus es, Cum peccarent homines cum laberentur, cum ad libidines, & ad facinora procliues essent, cum epulis, vino, luxuriæ se dederent, cum verbis tantum, & voce CHRISTVM confiterentur, cætera gentium similes existerent, quid fieri fuit necesse? Sinere eos, & suo arbitratu ferri, sua libidine permittere? qui ergo non male, & perperam leges imperatoriæ latæ sunt, quæ delinquentibus pœnas, & summum sæpe supplicium proponunt? quas te authore antiquari oportet, & imperatorum consilium condemnari. Astringunt enim homines seruitute leges istæ, quos CHRISTVS liberos esse omneis voluit. Quam igitur vitæ spem, aut quem ordinem rerum, aut publicarum, aut etiam priuatarum hominibus relinquis? Quòd si in his, quæ ad societatem pertinent ciuilem, cœtusque hominum, quas ciuitates vocamus, in officiis mutuis, & in concordia continent, necessario fuit prouidendum, legesque ponendæ, quæ delicta hominum pœnis comprimerent, ne facinorosis, & audacibus Respub. prædæ aut ludibrio esset, fideique CHRISTI in eos quo minus ita fieret, non est spectata, neque animaduersa libertas, tibine minus iusta, aut minus idonea videbatur ratio homines ad abstinentiam, & sobrietatem legibus adigendi, quo nomen omnipotentis Dei, & ratio vera fidei nostræ, quæ in spiritus libertate, non quæ in carnis licentia posita est, etiam ab inuitis quoquo pacto coleretur. Equidem video monumentis esse traditum, primo illo inductu fidei nostræ, cum increbresceret quotidie CHRISTI nomen, hominesque ardore quodam amoris ad Deum se adiungerent, nullas huiuscemodi leges, neque conditiones rerum necessario seruandarum impositas hominibus fuisse, cum ipsum studium fidei, atque Dei sat valida per se lex esset omnes a corporeis studiis ad spiritualia reuocandi. Itaque & quadragesimam legimus nulla indicta lege, quæ communiter teneret omnes, tantum suo cuique arbitratu, & sua sponte obseruatam tunc fuisse. Qua de re in antiquis historiis est scriptum, quòd in ipsis quadragesimæ ieiuniis aliæ apud alios obseruationes vigebant. Romani treis ante pascha hebdomadas continuato ieiunio obseruabant: Illyrium, & Græcia, necnon Alexandria, totaque Ægyptus hebdomadas sex, quod ieiunii tempus vocabant quadragesimam. Alii vero septem ante pascha hebdomadibus ieiunium inchoantes, primis tribus confectis duas intermittebant deinde in duas reliquas hebdomadas resumebant ieiunium, quos dierum numerum non tenentes, quadragesimam tamen id tempus appellare parum congruum etiam temporibus illis videbatur. Ciborum quoque mos, & abstinentia non omnibus par. Nam alii omnino ab animatis abstinebant, alii ex animantibus

pisces solos recipiebant, addebant alij & volucres, tanquam aëreum id genus à Moyse, non terrestre fuisset iudicatum, quidam ne oleribus quidem vtebantur, sed arido tantum vescebantur pane. Nonnulli panem quoque ipsum reijciebant, olera duntaxat adhibebant. Alij ad nonam vsque horam ieiunantes, quocunque cibo post indifferenter reficiebantur. Ita variæ apud diuersos vigebant consuetudines. Et quoniã huius rei (est enim hoc quoque in historia ascriptum) nullum vetus præceptum inueniebatur, credibile fuit Apostolos hoc vniuscuiusque arbitrio liberum reliquisse, vt timore nemo nec necessitate, sed voluntate, & libero corde sibi id præscriberet, quod salutare, & bonum ipse iudicasset. Videmus igitur hoc vetustatis testimonio, quod circiter Constantini tempora, aut paulo infra literis mandatum est, quoad vis fidei in cordibus hominum fortiter versata sit, nullum tale præceptum abstinendi, aut ieiunandi hominibus datum, neque vim impositam legibus latis fuisse. Non enim tum erat causa præcipiendi, cum æqualiter omnes voluntariam moderationem, abstinentiamque præstarent. Quòd si præcipere tunc opus non fuit, in communi illo more, & hominum bonorum, & temporum, concede postea necessarium fuisse, quàm homines sensim illo timore Dei, & cœlestium rerum cura soluti indulgere flagitijs, & in omne genus intemperantiæ dedere se cœperunt. Quibus si aliqua ratione obuiam non fuisset itum, nónne ignoratio Dei, & gentilitas penè ipsa in Christianum nomen reuertisset? Sanctum igitur, & salutare fuit Ecclesiæ institutum talibus immoderationem legibus, & licentiam coërcendi, quibus etiam qui nollent, ad curam aliquam tamen & ad cogitationem colendi Dei adigerentur. Quòd si altior quoque horum ieiuniorum ratio reddenda est, & cum CHRISTI, fideique mysterio coniunctior, sic intelligendum est, accessum, atque aditum ad regnum Dei, & ad honorem beatæ immortalitatis in eo maximè constare, si qui illò ingredi conantur, omne imprimis onus, & carnalem sarcinam mundanarum curarum, voluptatumque deponant, & dimissis terræ impedimentis ad Deum se conferant expediti, atque alacres: Quòd si gula, & palatum, & ciborum omnium suauiorum voluptas corporea maximè est nec solum ipsa per se vituperanda, sed quæ pluribus præterea indecoris, & inhonestis voluptatibus præbeat ortum, vt plurimarum turpitudinum sit mater, tum autem eadem in amore mundi præcipuè nos contineat, spiritualiumque virtutum & operationum sit inimica, necesse fuit nimirum ad Deum, & ad spiritum nos inuitantibus huic errori hominum, & corporeæ labi, culpæque obsistere. Itaq; & CHRISTVS ipse suo primus exemplo à baptismo Ioannis, tanquam ab ipsis foribus, aditúque fidei, in cognationem Dei, & regni spem intro-

[illegible] missus,

missus, vt cæteris iter ostenderet, quà transituri essent, qui idem regnum appeterent euestigio in desertum, & ad ieiunium translatus est. Et populus Hebræorum, cum Ægyptum tanquam mundum, & regnum carnis relinqueret, atque in promissam terram, quæ figura, & simulacro cœlestem patriam referebat, iter esset facturus, ante eò quàm perueniret, atque in illis speratis, atque exoptatis sedibus collocaretur, per annos quadraginta in deserto, & retentus, & instructus, & omnibus patientiæ operibus examinatus est. Moyses quoque neque congredi cum Deo, neq; tabulas accipere diuinæ legis potuit, nisi quadraginta dierum præeunte ieiunio, quem eundem numerum dierũ Helias ieiunauit, vt ad montem Dei posset se conferre. Ac deniq; si & documenta vetustatis, & scripturæ sacræ testimonia diligentius inspiciantur, facilè apparebit intuentibus, atque intelligetur hanc esse ieiunij, & abstinentiæ vim, vt ea homines maximè, & in spiritualibus virtutibus confirmet, & ad regnũ cœleste obtinendum faciat aptos. Quod etiam in illo genere malorum dæmonum difficiliore ad expellendum ostendit nobis CHRISTVS, cum illud tantum eijci posse dixit in oratione, & ieiunio. Cur autem quadragenarius iste numerus potissimum spectatus sit, qui à quaternario ducitur, qui & ipse est in quaternis temporibus anni ieiunio consecratus, vt nesciam, aut, vt illud dicam, quod à plerisque dicitur, hunc numerum imprimis corporeum esse, vel ex quaterno elementorum numero, vel quòd quaternarius primus plures accipit sectiones in paria membra diuisas, quæ natura corporum propria videtur esse, verum vt magis istud nesciam, neq; enim omnia scire nobis est fas, illud quidem scio, quod video hunc semper ferè numerum in tristitia, & mœroribus à scriptura adhiberi. Itaque & in ieiunio CHRISTI, & Heliæ, & Moysis is numerus ponitur, & in commemoratione populi in deserto, & quadraginta, in terris diebus post exurrectionem CHRISTVS, & totidem Niniuitis ad pœnitendum præscripti dies, & XL. annis desertam fore Ægyptum Ezechiel testatus est. Idemq; tot dierum somnum in dextrum latus pro tribu Iuda obdormijt. Pluuiæ quoque diluuij diebus XL. in terram se effudere, vt cum tot exemplis, & monumentis antiquarum rerum videamus hunc præcipuè numerum comprimenda corporis, carnisque luxuria diuino consilio imprimis consecratum quasi fuisse, iure is in ieiunium quadragesimale relatus, & summa cum ratione indictus esse videatur. In quo sanè pudor, & moderatio veterum Romanorum Pontificum iure laudanda est, qui non domesticum quadragesimæ ieiunium, quod ipsi obseruabant, ne nimium sibi tribuere, & ad suam authoritatem omnia retrahere viderentur, sed illud Ægyptiacum, & Alexandrinum Christiano populo indixere, sequuta

lege primum, tum cæteros deinde omnes voluere esse constrictos, quæ lex voluntarium antea morem illum ieiunandi, & abstinendi fluentem iam desidia, & ad luxuriam, intemperantiamque collabentem necessaria quadam obseruatione vinciret. Nam quòd sancti quoque & spirituales viri his legibus comprehensi sunt, non fuit hoc quidem consilium legis hos taleis comprehendere, neque enim hi præcepti, aut admonitionis indigebant. Sed cum lex in vniuersum posita sit, nec fieri commode queat ista distinctio, æquius multo fuit paucos subiici legi, quam vniuersos sine lege viuere. Quid autem, num hi legibus tenebuntur, quibus superuacanea est præceptio legis? tenebuntur enimuero. Etenim præclarum est bono exemplo continere in officio cæteros neq; minus necessaria probis, & rectis exercitatio virtutis, quàm lubricis, & inconstantibus vitij interdictio. Atque ego istos recte si noui, qui spiritum, non carnem diligenter excolunt, nequaquam vereor, quin se libenter hi sub præceptum subiecturi, & imperium legis non grauate accepturi sint. Non enim illi elatione animi, & arrogantia, sed humilitate, & sobrietate sunt sapientes. Quod si qui sunt, qui aut valetudine infirma sint, aut à pristinis moribus ægre dimoueantur, aut etiam qui sibi indulgeri aliquãtum plus velint, causasque dicant quaslibet, non solum graues & necessarias, verum etiam leuiores, vt itinerum, vt studiorum, vt laborum. Denique qui quoquo modo remitti sibi hanc necessitatem postulent, quid est ad indulgendum his, moremq; gerendum Ecclesia Romana, & hac apostolica benignitate propensius? quæ non modo hanc veniam poscentes, nunquam non audit, sed sæpe etiam vltro nil postulantibus offert. Cuius authoritatem infringere, & clementiam aspernari hominum est, non libertatis ius, nec veritatem fidei tutantium, sed totos se superbiæ, maleuolentiæque permittentium. Verum de his quoniam satis dictum est, ad Apostoli verba, si placet, redeamus. REDEAMVS, inquit, Langeus, quando sedato iam incipio esse animo, scrupulosque mihi eos disputatio tua extraxit, qui me ante & crebrò, & valde stimulabant. Facile enim nunc intelligo optimo ista consilio, & a catholica Ecclesia indicta, & à populis fidelibus suscepta, obseruataque fuisse, nempe quæ viris temperatis, & sponte sua spiritum excolentibus, ingrata esse non possunt. Intemperantes vero, & carneos ad aliquam habendam modestiæ, & sobrietatis rationem compellunt, vt compressis per abstinentiam effusis illis animorum motibus castus in hominibus mos & probus insinuetur. Denique quod caput est, homines à terrenis, & carneis voluptatibus ad illa diuina, & spiritualia gaudia per hæc abstinendi præcepta video reuocari. Quamobrem istos plane non probo, qui tam proiecte, & petulanter aduersus principes, autho-
res-

resque Ecclesiæ & contra abstinentiæ decreta non verbis irruunt modò, verum etiam factis, cum præsertim, vt dicis, nemini cupienti his se legibus exolui suam ecclesiastica mansuetudo benignitatem intercludat. Et sanè ita est, vt non sint leges consilio, & sapientia latæ, temere, atque ad arbitrium cuiuslibet infrigendæ, hæque ipsæ minime, quæ diuturno vsu vetustatis comprobatæ sunt, sed earum moderatio, si quid forte incidat nouæ rationis, & temporum inclinatio sic postulet, vt mutandum aliquid in eis, aut corrigendum esse videatur, ab illis ipsis petenda, qui earum condendarum habuerint potestatem. A quibus equidem id postularem, vt saluis præceptionibus cæteris cibum tamen ieiuniis semel tantum in die suscipi non foret necesse, cum, vt tu re respondisti, id temperatis hominibus sit detrimento, intemperantibus vero nullam vtilitatem afferat, neque enim propterea hi fiunt continentiores. Quadragesimæ autem tempora, quæ dominicis quoque diebus in eandem abstinentiam coniectis ad dierum sex & quadraginta numerum excreuere, sic putarem moderanda, vt maneret quidem ieiunium vetus Romanum illud, quod tribus hebdomadibus ante pascha religiosissime seruabatur, idque ita præcepto, & lege sanciretur, vt graue esset crimen, & spiritualis mulcta illud violantibus, reliquos autem quinque, & viginti dies non tam metus criminis, quàm meriti apud Deum spes faceret religiosos: quos vt qui possent, libentius retinerent dierum illorum abstinentiam spiritualibus donis indulgentiarum prouocari, & populis commendari putarem conuenire, hoc quidem etiam magis, quòd in hac vulgo hominum insolentia, & temeritate, hisque contaminatis moribus cum contra leges & loqui, & facere iam populare esse videatur, quæ ad continendos in virtute, & religione homines sanctissimo consilio reperta sunt, ea non tam nunc continere, quàm ad delinquendum grauius illicium, & causam subiicere videntur. DEI STOC videbitur, inquam, alio tempore, sic accidet, vt ista res veniat in disceptationem. Nunc quidem illud constare nobis est necesse, si volumus esse hi, qui debemus, hoc est, si in Christiana humilitate, & modestia constituimus viuere, leges maiorum nostrorum à nobis diligenter esse retinendas, quas præsertim optima ab illis mente, & salutari consilio latas constet fuisse. Etenim post fidei, & charitatis erga Deum, & erga proximum præcepta, quid magis nobis præscriptum, indictumque est, & in euangeliis, & in Paulo, quam repressio carnis, vsusque ieiunii, & oratio ad Deum continens? Qui enim corpus suum in seruitutem redigebat, ne, cum aliis prædicasset, ipse incontinens reperiretur, nónne leges abstinentiæ, ieiuniique prædicabat? quanquam illas tunc voluntarias, quas postea in

 legem

legem scriptam, necessitatemque relatas, si temporum nunc ratio ex parte aliqua peruellit, ac duriores, quàm antea facit videri, non id est vitio legis, sed nostro attribuendum, qui si in ea cura intenti mansissemus, vt spiritu viueremus, non corpore, hoc est, vt cum Deo, non cum mundo rationes nostras duceremus, ne animaduertendi quidem, & distinguendi spatium haberemus, quo quisque ex genere cibus, aut quota diei hora sumendus esset. Sed tantum cum flagitaret corporis necessitas, ad ea, quæ prima nobis oblata essent, edenda prouocati, vt primum naturæ, & fami satisfecissemus, ad beatas statim cœlestium rerum curas reuerteremur. Atqui hoc fortioris est, & constantioris fidei proprium, nullum facere discrimen in escis, & potionibus, omniaq; ista paria, atq; vniusmodi ducere. Quòd si cibos, qui distinguunt, vt lautioribus abstineant, veluti infirmiores habendi sunt, quantò magis, qui eos discernunt, vt exquisitissimis vtantur, hi sunt reprehendendi? Quanquam Paulo hic quidem non de intemperantibus & luxuriosis est oratio, sed de his, qui partim in cibis, & temporibus discrimen nullum faciebant ea fiducia, quòd nihil fidei firmæ perniciosum in illis, neque aduersarium virtuti esse arbitrabantur, partim, qui carnis motum sentientes ad ipsam retundendam, & debilitandam carnem temporum, & ciborum obseruantias adhibebant, quos tanquam diffidenteis, & imbecillos suscipi a fortioribus, & foueri, ac sustentari indicat debere. Hec enim est, quod ait, Assumite ne fiat sectio, id est, ne dissimilitudo opinionum, ac morum dissidium aliquod gignat ac pariat, aggregate vobis illos, & si illi se erigere, atque attollere ad parem vobiscum fiduciam non possunt, inclinamini ad illos, vosque demittite, vt coëat in vnum fraterna vestra consensio. Eis vero reprehensionibus, ac disceptationibus, quæ inimicæ pacis sunt, exasperantque animos, non placant, penitus supersedete. Non enim litigando, neque arguendo, sed pariter agendo, cumq; illis vna abstinendo multo eos facilius in vestrum sensum, iudiciumq; pertrahetis. Et qui ergo fidit posse absque periculo omnibus vesci, diffidentem is ne spernat. Et qui diffidit, ne iudicet fidentem, hoc est, illam in cibis communiter admittendis animi libertatem, ac fiduciam male ne interpretetur. Qui enim confidit, a Deo assumptus est, hoc est per fidem, & professionem Christianam homo iam Dei factus, ad eumque aggregatus, qui videtur in eo hærere etiã constantius, quando illius amore tectus, atq; munitus, carnis lapsus, & pericula haud ita pertimescit, cuius quidem Deo iam mancipati, & traditi serui ad te neutiquã pertinet iudicatio. Siue enim steterit ille seu cadet, Dominum suum habet iudicem, cui & stat, & cadit, & à quo si ceciderit, etiam restituetur. Iudicare porrò diem, ad diem, inter dies & tempora discer-

nere

nere est, iudicare omnem diem, est dies omneis pares, & eorum nullum eximium habere, quod respondet illi, quod sequitur, Qui non considerat diem, Domino non considerat. Siue enim abstineatur, siue non, siue tempora discernantur, siue paria ducantur, dum vtrumque in Dei honorem fiat, & in vtroque Deo gratia habeatur, in neutro est quicquam, quod iure possit reprehendi. Nam quod interponit Paulus, Vnusquisque in his animo suo satisfaciat, minimè certè interposuisset, si de obseruantiis, & ritibus Mosaicæ legis, ac non de priuatis legibus abstinendi, quas sibi quisque fert, fuisset dicendum. Illæ enim semper Christiano hómini interdictæ sunt, propterque earum obseruantiam grauiter à Paulo Petrus fuit increpitus. Nec verò ex eo sunt genere, quod ad comprimendam carnis petulantiam valeat, sed quod ad superstitionem animis afferendam. Qui enim adhibet illas, vt in epistola ad Galatas est scriptum, is à CHRISTI gratia, & præmio crucis deseritur, neque simul potest fidem & operum, & fidei iustitiam exhibere, confidereque sibi ipsi, & in DEO spem suæ salutis ponere.

Nemo enim nostrum sibiipsi viuit, & nemo sibiipsi moritur. Siue enim viuimus, Domino viuimus: siue morimur, Domino morimur. Siue ergo viuimus, siue morimur, Domini sumus. Ad hoc enim Christus & mortuus est, & surrexit, ac reuixit, vt & mortuorum, & viuentium sit Dominus. Tu verò quid iudicas fratrem tuum? Et tu quid aspernaris fratrem tuum? Omnes enim sistemur ad tribunal Christi. Scriptum est enim, viuo ego dicit Dominus: Mihi curuabitur omne genu, & omnis lingua confitebitur Deo. Itaque vnusquisque nostrum de seipso rationem dabit Deo. Ne ampliùs igitur inter nos iudicemus. Sed hoc iudicate potiùs, ne ponatis offendiculum fratri, vel scandalum.

DETERRET semper Paulus à iudicando proximo, & ab eo iudicio, quod fit in deteriorem partem. Nam bene sentire de altero, commodeque opinari, atque in melius interpretando accipere omnia, non solùm Christianæ est charitatis, sed communis etiam humanitatis officium, cuiusmodi quidem iudicia de proximo facere rectè possumus. Capere autem ea, quæ fiunt, quæque dicuntur, in non bonam partem, & iudicium illis nostræ peruersæ existimationis adiungere, animi est non alienam prauitatem coarguentis, sed suam potiùs indicantis. Quid ita enim si ad te nihil eiusmodi quicquam pertineat, de alieno facto fers sententiam, in qua ferenda non dolore, & misericordia

commoueris, quasi alterius damnum ægrè patiare. Nam id quidem forsitan tolerabile sit, aut ascribendum etiam charitati. Sed tuam maleuolentiam cura illa oblectas, perinde ac tibi accedat, quicquid bonæ de altero opinionis detrahitur. Hoc genus iudicandi de altero, maleque sentiendi cum de principio huius epistolæ grauiter confutauit Paulus, tum nullo loco, cùm incidit, omittit, quin insectetur. Nec Paulus tamen magis, quàm ipsemet CHRISTVS. Illam enim synceritatem Christiani animi, sanctamque simplicitatem, quæ pura semper, & integra nititur conscientia, iste curiositatis & maleuolentiæ liuor tanquam fuligine quadam sic infuscat, vt non ampliùs queat Deus in illa, tanquam in domicilio mundo residere. Ad nostrum igitur neminem spectat iudicium tale facere de eo, qui seruus CHRISTI sit effectus. Est enim is non nostra, sed aliena possessio, habetque à quo iudicetur, & cuius vel lucro stet, vel detrimento concidat. Quanquam nequit Deus quidem vllum in se ex iactura nostra detrimentum accipere, sed ad amplificationem tamen gloriæ illius pertinet, plurimos esse, qui ei cum fide, & cum honore deseruiant, quorum salus, & vita lucrum est gloriæ Dei, damnumque econtrario eorum mors, atque interitus. Est enim propria hæc seruorum, quatenus serui sunt, conditio, vt nemo eorum sibi ipsi viuat, aut moriatur, sed vtrunque agat Domino suo. Nec verò quisquam vlla pecunia emptus tam sui Domini seruus fuit, quàm nos sumus serui Iesu CHRISTI. Empti enim sumus precio magno, vt Apostolus inquit, & vitam, quam viuimus, totam debemus Deo. Etenim ipse CHRISTVS ob hoc ipsum & mortuus est, & surrexit, ac reuixit, quo fieret Dominus mortuorum, ac viuentium. Mortuorum porrò hoc loco intelligendum est, eorum, qui in hac vita stantes, ac spirantes, Deo tamen summo non spirabant, neque viuebant, quorum ipse CHRISTVS mortuorum suscitator secum vnà factus est. Nam & mortuus ipse est, vt isti cum eo simul commorerentur, & reuixit, vt iidem isti in nouam & incorruptam vitam restituerentur. Quod verò ad iudicandum hominum consilia, atque facta vel proba, vel secus pertinet, nemo sibi assumat hanc curam, solicitudinemque iudicandi. Non deerit enim iudicium, cùm sistendi simus omnes in nouissimo die ante tribunal CHRISTI, neque fideles tantùm qui sumus, & erimus, verùm omnes prorsus. Sic enim Dominus per Esaiã, Viuo ego, inquit, quæ est iurisiurandi formula vulgata apud Hebræos, vt cùm aiebant, Viuit Dominus, quoniam sic fiet, quod erat idem, ac si iuraret ille, & diceret, per DEVM viuentem. Ita, viuo ego vsurpatur, cùm per semetipsum iurat Deus. Sed quid ait Dominus in Esaia? Viuo ego, quòd mihi flectetur omne genu, & omnis lingua confitebitur Deo. Reddet quoque vnus-

vnusquisque tunc nostrum suorum factorum rationem, quamobrem nequaquam inter nos nunc quidem iudicemus. Illud potiùs agendum, & iudicandum est à quoque nostrûm, ne creet quis offendiculum fratri suo, néue eum in duram suspicionem inducat. Habere videmini, in quo vos alter alterum coarguatis. Hic quidem illum, vt imbecillum, & diffidentem spernit. Ille hunc, quòd nimis eum fidere, longiusque progredi suspicatur. Amputet vestrum vnusquisque ansam, qua occasionem alteri dat malè sentiendi, tu qui confidis, de ista tua fiducia aliquid remittito, non in opinione quidem, & fide, sed in opere, ne quòd cunctis sic passim & liberè vteris, id tam videare facere, quia ipse firmus es, quam vt proximi tui infirmitas contemnatur. Tu autem econtrario, qui alterius fiduciam condemnas, plus statue in fide illius roboris, & virtutis esse ad consistendum, quàm in cibis ad labefactandum, vt & tu quoque addiscas melius tibi in Domino, & in spiritualibus operibus fidere. Sic enim agendo, & remittendo vterque ordo aliquid in accommodationem alterius, stabit, & cohærebit domus Dei, ac ædificatio, quæ fidelium est societas, in vno mutuæ charitatis spiritu iuncta, & coagmentata. Et cùm ad omnes quidem pertinet sic facere, tum multò magis ad robustiores, hi sunt enim, qui se inclinare debent, ac summittere, vt debiles subleuent, & secum deinde attollant, quando illi sua vi attollere se non possunt.

Scio, & confisus sum in Domino Iesu, quòd nihil commune est per se: nisi reputanti aliquid commune esse, illi est commune. Si autem propter edulium frater tuus contristatur, non iam secundum charitatem ambulas, ne esu tuo illum interimas, pro quo CHRISTVS *mortuus est. Ne accusetur igitur vestrum bonum. Non enim est regnum* DEI *esca, & potus, sed iustitia, & pax, & gaudium in Spiritu sancto. Qui enim in his seruit* CHRISTO, *gratus Deo est, & probatus hominibus. Proinde ea, quæ pacis sunt, sectemur, & quæ sunt ædificationis mutuæ. Ne propter escam dissoluas opus Dei.*

HÆC est remotio scrupuli cuiusdam, & suspicionis, quam videbatur ingenerare Paulus in animis eorum, quos ad summittendum se debiliorum fratrum opinioni hortabatur, cùm moneret, & obsecraret, vt desisterent potiùs ab illo libero vsu omnium ciborum, quam fratrem imbecilliorem offensum illa libertate, in culpam, & crimen malè opinandi conjicerent. Nam & si illos quoq; infirmiores est hortatus, vt ne facerent iudicium de alieno seruo, quandoquidem omnes serui CHRISTI essent, néue alic-

alienum ab se, & ad Deum pertinens sibi vsurparent iudicandi officium, tamen cum robustioribus hoc agit diligentius, quòd eos intelligit dociles magis existere. Nam illi quidem imbecilli imprudentia labebantur, vsum esculentorum, non vt erat, sed ex animi, & ingenij sui imbecillitate metientes. Vult autem hos fortiores inducere ad sese demittendum, quando hoc ipsis facilius est, quàm illis infirmioribus niti ad se erigendum. Remouet ergo a verbis suis, & à monitionibus suspicionem, ne fortè videatur illos ab vsu promiscuo ciborum deterrere, eò quòd aliqua genera esculentorum immunda, & sordida sint, quod erat in prima illa Ecclesia paulò antè ab Iudaismo egrediente vehementer suspiciosum. Non enim se inquit ea de causa facere, nam nec se arbitrari quicquam esse inquinatum, sed vt seruetur Dei ædificatio quæ est fratrum pax inter se, & concordia Spiritu sancto conflata atque conspirans. Scio equidem, inquit, & fidem habeo in CHRISTO Iesu, qui has ciborum differentias exæquauit, quòd nihil est commune ex se, id est, sua vi, sua natura commune. Est autem commune vsitato scripturæ vocabulo idē, quod immundum, quòd gentes communia omnia, Iudæi sua selecta genera escarum, eduliorumque habebant, quorum obseruatio non erat cum gentibus communis. Ita in Actis Petrus, demisso è cœlo linteo, in quo cuncta animantium genera continebantur, iussus mactare vulgo, & vesci. Minimè, inquit, Domine. Non enim quicquam commune, aut immundum ingreditur in os meum. Cui vox est reddita. Quod Deus mundauit, tu ne commune dixeris. Nihil igitur per se commune est. Vidit enim Deus omnia, quæ fecerat, & erant valde bona. Sed fit commune opinione sua cuique, si quis videlicet, quod commune, & immundum esse arbitratur, eo nihilominus vescatur. Hic enim sibi comparat inquinamentum, non ab esca quidem, sed ab opinione sua. Facit enim id, quod minimè existimat esse faciendum, estque ipsemet suæ conscientiæ aduersarius. Ne ergo Paulus quā illos dehortatur ab illis sumendis cibis, qui debilioribus fratribus iniiciunt scrupulum, facere id videatur ipsa ciborum ratione, tanquam communium, ac inquinantium, negat se quicquam existimare commune eorum, quæ in escam accipiuntur, nec reuera esse commune, nisi ei, qui reputet aliquid esse commune. Sed & si omnia rectè edulia sumi possunt, non est tamen cibi, & epularum causa frater in tristitiam, & suspicionem conjiciendus, qui in eo, quod spernitur, doleat necesse est, in quo verò alterum intuetur, sine delectu cibis omnibus vescentem, suspicatur aliquid grauius, illamque libertatem edendi non ad fidem, sed ad intemperantiam putat pertinere. Est ergo hæc illi causa sic suspicandi auferenda. Alioquin non secundum charitatem ambulas.

bulas. Porrò hoc vult charitas, vt frater tibi tuus, quàm cibus charior sit, quem si in animi hæsitationem esu tuo inducis, abstine potiùs ab edendo, néue eum perime, pro quo Christus mortuus est, hoc est, ne illi tribuito peccandi occasionem, qui a peccatis vt extergeretur, Christus pro eo mortuus est. Et simul hic admonet, quantum fratris causa nos velle debeamus, cui ipse etiam Christus vitæ, & sanguinis sui putauerit se debitorem. Ac bonum quidem est nullum adhibere delectum ad cibos, sed hoc bonum ex altera parte noxium esse non debet, vt obsit fratri. Plus enim mali est charitate violanda, quam boni in eo, si illud ciborum discrimen sustuleris. Neque enim regnum Dei esca, aut potus est, inquit, quæ magna per se non sunt neque habent vim in pietate, & religione admodum animaduertendam, sed regnum Dei iustitia, paxq; est, & gaudium spirituale. Id enim est in Spiritu sancto ne hoc gaudium, quod regnum Dei est, vllo pacto ad corpus, & ad carnem referatur. Nam qui in his, inquit, seruit Christo, ille & Deo acceptus est, & hominibus probatus. Quapropter cedant minora maioribus, si occasio ferat, vt simul stare non possint. bonum est ciborum tollere differentias, nec habere animum occupatum in discernendo, bonum nimirum, habemus enim potiora in quibus melius, & sanctius curam animi ponamus. Sed si frater tuus ex tua ista libertate offenditur, melius multò est prospicere, & consulere fratri ac charitatem retinere fraternam. Namque distinctio illa ciborum, atque adeò etiam exæquatio parum admodum pertinet ad regnum Dei. Pax autem, & charitas ipsum est Dei regnum. Abstine ergo & tu, ne tua indistinctio, ciborumque coæquatio sanctum hoc charitatis vinculum interrumpat, ne pacem violet, néue illam humanitatem, quam debemus fratri, quæ quidem germana, & propria iustitiæ est, ac bonitatis summi Dei imitatio, inficiat, ac turbet. Ex quo spirituale gaudium illud corrumpatur, quod non ex cibo nascitur, sed ex concordia inter fratres, & ex charitate, quod quidem gaudium ex Spiritu sancto regnum etiam Dei a CHRISTO est appellatum, cùm dixit, Regnum Dei intra vos est in hoc gaudio, in hac bonitate, & pace, qui Christo seruiunt, illi & Deo probati sunt, & hominibus. Quapropter quæ pacis sunt, præcipuè sectemur, retineamusque ædificationem mutuam, qua inuicem nos adiuuamus, vt alter alteri vicissim demus causam lætandi de nobis, beneque suspicandi, quam ædificationem concordiæ, & consensionis exemplis mutuis iustitiæ, humanitatisque constructam, proprium Dei opus, minimè debet quisquam escarum causa dissoluere.

Omnia quidem pura, sed malum homini est, qui per offensionem

sionem vescitur. Bonum est non esse carnes, neq; bibere vinum, neq; in quo frater tuus offenditur, aut perturbatur, aut imbecillus fit. Tu fiduciam habes per teipsum. Habe in conspectu Dei. Beatus qui non iudicat semetipsum in eo, quod probat. Qui autem ambigit, si comedat, condemnatus est, quia non ex fide. Omne autem, quod non ex fide, peccatum est.

QVAE PER se munda sunt, inquit, qualia quidem sunt omnia facta, & creata à summo Deo, fiunt immunda tamen si gignant, & excitent in fratris animo scrupulum, & offensionem. Nam quod ex se bonum alioquin est, illo modo fit malum, cùm ex eo frater perturbatur. Itaque idem ipse ad Corinthios scribens, inquit, Si esca perturbat fratrem meum, non edam vllo tempore carnes, ne perturbem fratrem. Quare etiam è contrario, quod per se est malum abominari, & euitare esculentorum genera quædam videlicet propter ipsa, tanquam ea suapte natura, & insita labe immunda sint, efficitur bonum, si propter eam causam vitentur, vt inde oriatur ædificatio fratris. Ac quòd de illis legis inquinamentis, quæ sunt certis generibus eduliorum attributa, nequaquam loquatur Paulus, satis ex eo perspicuum est, quod etiam vino differit bonum abstinere, à quo frater abstinet imbecillus, ratus ex eo luxuriæ fomentum subijci. Quare mens Pauli tota est, vt ostendat, & doceat in rebus quidem ipsis, quantum ad discrimen, aut æqualitatem ciborum attinet, bonum, malum q; accidere, si aut per superstitionem discernantur, aut recta, & libera animi fiducia exæquentur, sed hoc bonum, malúmue, quod in æquando, aut discernendo est, non tanti tamen momenti ipsum esse, vt cum maiore bono, malóue collatum non immutet naturam suam, atq; in naturam illius maioris transeat, vt superstitio discernendi & deligendi, etiam si non bona sit, quia & inanis, & cura inutili occupata, si tamen fratris contineat ædificationem, veluti bona adsciscenda sit, contraq; exæquatio bona ex sese, si lędatur ex ea, & turbetur animus fratris pro mala habenda sit, & rejicienda. Siquidem paci, & charitati, commodoq; priùs proximi, quàm escæ, & vino consulere obligati sumus. Ex quo fit, vt quod non bonum ex sese est, abstinere videlicet vino, atque carnibus, efficiatur bonum, si in eo fratris saluti, & tranquillitati animi consulatur. Et si enim tu, qui tua ipsius causa non abstines, rectè confidis, & persuasus es, nihil in carnium, viniq; vsu vitij, labisq; inesse, istam tamen tui animi fiduciam tecum habe, & aduersus Deum. Actionem verò eius rei vllam suscipere, qua tuus frater offenditur, absiste, & desine. Ac beatus quidem ille est, qui expertus in semetipso, & vsu iam edoctus nullum

hum sibi genus cibi officere, neque ad luxuriam, neque ad distractionem animi à summo Deo, neque ad fratris damnum, aut offensionem in eo, quod probat, esseque rectum existimat, sine conscientiæ scrupulo vllo versatur. Qui verò conscius sibi ipse est, si esculentis quibusuis liberè vescatur, aliquod sibi vnum horum incommodorum euenturum esse, si comedit is nihilominùs, & vescitur, incidit in crimen, atque ea re incidit, quòd non ex fide comedit, hoc est, non ex fiducia interiore, non ex libera conscientia, quæ cùm reclamet, admoneatque periculum esse nisi abstineatur, in non abstinendo commissum iam peccatum est, quicquid enim contra iudicium conscientiæ committitur, in criminis, & vitij parte id numeratur, peccatumque iudicatur. Si ergo iudicat quis non se posse absq; proximi offensione carnibus, & vino vti, & tamen vtitur, quod non per se malum est, illi efficitur malum, quia suæ conscientiæ iudicio ille condemnatur. Etenim illa intima cordis approbatio, atque consensio in omnibus spectanda est, quæ si non reclamet solùm, ac dissentiat, verum hæreat modò, & titubet, quòd non de illius sententia, & suasione factum sit, vim nanciscitur criminis, vt non nequicquam antiquo prouerbio vsurpatum sit, non esse faciendum, quod dubites. Sanctè quoque & rectè Iob, Nunquam me in vita cor meum adhuc reprehendit, inquit, tanquam omnis cognitio, animaduersioque peccati ab illo intestino mentis, conscientiæque oculo sit ducenda, qui cùm solus finem intueatur, quò tenditur, solus habet etiam veri, falsique, nec non recti, praniq ue iudicium.

Debemus autem nos fortes imbecillitati impotentium sublevare, & non placere nobis ipsis. Quilibet enim nostrum proximo placeat in bonum ad ædificationem. Etenim Christus non sibi ipsi placuit, sed sicut scriptum est, Opprobria opprobrantiũ tibi ceciderunt in me. Quæcunque enim antea scripta sunt, in nostram doctrinam sunt scripta, vt per patientiam, & consolationem scripturarum spem habeamus.

Hæc est charitas vera, atque plena, vt summittamus nos ad vtilitatem fratris, quo illum paulatim parem nobis in virtute, & fidei firmitate faciamus. Tu potis es vino abstinere, habes autem fratrem, qui te vult quidem, sed nequit imitari, ideoq; in periculum vitæ se demittit, aut stomacho languente a pietatis reliquis operibus abducitur. Declina, & subueni fratri tuo, vinoq; & tu vtere, vt illum ab illa opinione dimoueas. Aut è contrario tibi vinũ non obest, obest autẽ fratri tuo, atq; ille putans luxuriã esse in vino, quod & Paulus alibi admonuit, suadens ne inebriemur

mur vino, quòd in eo est luxuria, ipse abstinet sibi cauens, te verò, qui non abstineas, miratur, & tacita sua suspicione de te malè iudicat, demitte te ad fratris opinionem, vt ne causam illi prauè suspicandi afferas. Denique piorum est, & prudentum, & cum ratione bona, consilioque charitatem sectantium, non sua tantùm niti sententia nec suo ipsorum solùm iudicio viuere, sed accommodare sese, atque inflectere ad aliorum quoque sententiam, & iudicium, siquidem illa inflexio, ad bonum illorũ, quorum voluntati te dedas, & ad illos in fide & charitate, omnibusque Christianæ virtutis operibus construendos intenta, aptaq; est. Atque ex hoc illi meliores, & fortiores futuri sunt, posteaq; tecum vnà ad sublimiorem gradũ virtutis ascensuri, vt cùm eos, quasi manu traxeris in locum stabilem, atque tutum, ipse quidem nihil de firmitate tua constantiaque perdideris, proximo autem tuo pacatioris animi, & conscientiæ sedatioris fueris author. Faciendum igitur nobis semper est, vt vitæ nostræ actiones, & consilia ad vtilitatem, ac salutem proximi dirigamus: nec tam studeamus nobis ipsis, quàm fratribus satisfacere. Atque vt omnia Paulus sua consilia inde maximè comprobet, vnde omnis veritas, & sapientiæ lumen omne est exortum, Christum exemplo inducit, quem hoc modo operatum nos imitari cuncti debeamus. Ille enim cùm haberet, quare sibi meritò, maximeque placeret, quòd Dei filius cùm esset, pari cum patre gloria, potentiaque fruebatur, demisit tamen sese, & tradidit in conditionem longè inferiorem, factusque homo est, vt eos, qui humanæ erant conditionis, posset ad suam gloriam, regnumque perducere, descenditque ex alto, vt nos deinde attolleret in altum. Et sanè vsitatum admodum Paulo est, cùm suadere aliquid, aut dissuadere vult, exemplum ducere a Christo. Ad misericordiam vbi nos hortatur, Agnoscite, inquit, gratiam Domini, qui diues cùm esset, pauper propter nos est effectus. Et rursus, cùm ad mutuam charitatem hortatur, sicut Christus nos dilexit ait, Tolerantiam quoque contumeliarum, & insectationum, cruce, & ignominia Domini nostri sæpe confirmat. Hoc quidem in loco testimonium Psalmi adducit, in quo Dauid cecinit ex persona Christi, Opprobria opprobrantium tibi ceciderunt in me. Quibus in verbis duplex Christi humilitas cernitur. Et quod cùm esset Deus, cui nulla ex hominibus digna potest reddi gloria, factus est is, qui probris esset, despicationibusque subiectus, hocq; hominum causa. Et quod patris quoque sui omnipotentis Dei vicem subiit, cùm submisit sese Iudæorum insolentiæ, & prauitati, qua illi patrem Deum & in solitudine a principio, vt primùm egressi ex Aegypto, & postea terra iam parta, atque possessa diuinis sæpe mandatis obtrectantes, falsosque sibi Deos in contumeliam

liam veri Dei adſciſcentes, omnibus modis exaſperare conati fuerant. Namque omnia illa gentis præpoſteræ conuitia, & exprobramenta, quibus aduerſus Deum vſi ſæpe fuerant, in Chriſtum ſunt collata. Scripta porrò hæc, quorum vetus, & conſtans tot priùs ſeculis authoritas, in Chriſto Ieſu poſtea & in eius vita, doctrina, factisque declarata eſt: propter hanc cauſam iam diu ſcripta ſunt, vt nos illis edocti, & confirmati in patientia & ſpe vitam noſtram traducamus. Nam idcirco Prophetæ prædixerũt, vt poſtea euentus rerum, illorum prędictiones cùm probaſſet, nos conſtans, & perpetuum conſilium Dei duobus pręclaris teſtimoniis cognoſceremus, quorum alterum futura nobis indicaret, alterum iam facta, quæ prænunciabantur, oſtenderet, nosq; ex vtroq; ſolatium ingens in hiſce mundi agitationibus adepti, & pateremur fortiter aduerſa, & ſperaremus felicia. Felicia verò eiuſmodi, in quibus non dolor, non mortis timor, non incerti caſus rerum humanarum partem aut locum vllum haberent, ſed quæ futura eſſent ſumma, & immortalia, qualia apud vnum Deum in altera illa vita tantùm conſequi licitum eſt. Et ſanè vt alio loco dictum eſt, ſpes & patientia ita ſe inuicem fulciunt, vt altera alteram & augeat, & ſuſtineat. Quantò enim duriora & difficiliora propter Deum patimur, hoc meliore in ſpe ſumus, & quo ſperamus alacrius, hoc ſumus in perferendis rebus aduerſis magis fortes.

Deus autem patientiæ, & conſolationis det vobis idem ſapere in vobis mutuò ſecundum Chriſtum Ieſum, vt vnanimiter in vno ore glorificetis Deum, & patrem Domini noſtri Ieſu Chriſti. Ideo ſuſcipite inuicem vos, ſicut & Chriſtus ſuſcepit nos in gloriam Dei. Dico autem Chriſtum Ieſum miniſtrum fuiſſe circumciſionis pro veritate Dei, ad confirmandum promiſsiones patrum. Gentes autem vt pro miſericordia glorificarent Deum, ſicut ſcriptum eſt, Propter hoc confitebor tibi in gentibus, & nomini tuo pſallam. Et rurſus dicit, Lætamini gentes cum populo eius. Et rurſus, Laudate Dominum omnes gentes, & collaudate eum omnes populi. Et item Eſaias inquit, Erit radix Ieſſe & erectus ad imperandum gentibus, in eo gentes ſperabunt.

SCRIPTA ſunt omnia, inquit, ad doctrinam noſtram, vt per patientiam, & conſolationem ſcripturarum ſpem habeamus. Verùm hanc patientiam, & conſolationem plenam habere, vt poſſumus, tribuat nobis Deus, vt ſimus inter nos concordes, eademque ſentiamus, quod idem ſæpe ad Corinthios ſcribens illos admonet, Id ipſum dicatis omnes, inquiens. Et alio loco, Idem

sentire, pacem habere. Quem tamen vnanimis concordiæ consensum secundum CHRISTVM Iesum esse vult. Est enim consensio earundem voluntatum etiam mundanæ inter homines amicitiæ præceptum primarium. Sed nos diuina quærimus, & ad vnum Deum omnipotentem omnia referimus. In cuius honorem, & venerationem, & gloriam consentire proprium est cœlestis, perfectæq; amicitiæ. Consentire autem per Iesum Christum in Christo Iesu, inq; ea fide, quæ à Christo nobis præcepta est. Et, est ad eum finem dictum, vt & Iudæi, & gentes in eo vna consentiant, quando inter se alioquin sint dissidentes. Nam siue legem attendas, illa vni soli Iudæorum nationi, non cæteris gentibus lata est, siue Dei cultum, in eo gentes longè aberrauere. Quòd si dicatur ad legem licitum fuisse accedere etiam gentibus, Proselytosque ex eo numero fuisse, qui se ex alienis ritibus, & gentibus legi Mosaicæ seruandæ addixissent, idcircóne id illi faciebant, vt esset populo Israelitico illa superbia, qua in construendo templo solos se liberos, seruilia autem opera per huiusmodi proselytos fieri debere omnia commemorabant. Non est idoneum profectò vinculum communis concordiæ superbia, cui quidem superbiæ lex causam præbebat. Vera est, & sola cunctorum exæquatio Christus Iesus, apud quem non est diues, nec pauper: Dominus, vel seruus, homo, aut fœmina, sed omnes in honore pari, & gratia sunt locati. Fidei enim mysterium humilitas tota est, atq; vbi de humanis agitur necessitatibus, maior pro alio, quàm pro seipso solicitudo, si æternæ salutis ratio ducatur, par certè de aliis, ac de semetipso cura ac diligentia. Quo in genere duntaxat, vitæq; instituto fides erga Deum, & charitas perfecta inest. Est enim ipsa charitas alteri velle, ac studere illud idem, quod sibi, neque sua quenq; causa seorsum laborare, sed curare, vt eodem æquè labore fratri consulatur, quod aliter fieri, quàm in Christo non potest. Qui verò inuicem se sic fouent, & amplectuntur, quiq; inter se hoc pacto diligunt, vt in Deo omnes vnũ, idemque sentiant, hi Dei ministri veri sunt, & vnanimes cuncti, vnoque ore glorificant Deum. Ab vno enim spiritu, vnaque, & eadem omnes voluntate ad prædicandam Deo gloriam, gratiamque adducuntur. Atque, vt dico, hoc in solo Christo Iesu fas est fieri. Non enim iniuria Christus ad patrem opem ab eo discipulis suis, & præsidium deprecans, In hoc cognoscent omnes, inquit, quòd tu me misisti, si fuerint vnum. Ac nemo quidem potest, nisi à Deo missus, vel potiùs ipse Deus, hanc conspirantem in cordibus hominum mutuam inter ipsos voluntatem creare, in vnumque sic conflare, vt nemo alius alij in ea omnino antecellere velit, sed omnes studeant esse pares, vel etiam qui præstantiores virtute, prudentiaque sunt, inferiorem hi locum,

eum, & conditionem appetant. Namq; in humanis societatibus, & conuenticulis, cùm illud imprimis quæratur, vt aut vnius præcipua potentia sit, aut certè ciuitas, genusque hominum certum cæteris gentibus, nationibusq; dominetur, in quo vnius aut paucorum emineat potestas, cæteri ducantur serui, Christus vnus & omnibus esse ipse par, & reliquos inter se æquales voluit esse. In hoc ergo iugo coniuncti in vnum cum gentibus Iudæi, omissis propriis vitæ prioris insignibus in communem habitum, & voluntatis, & fidei ad Dei omnipotentis gloriam cum cæteris conueniant, & in angulari lapide Christo coagmententur. Quod hoc modo optimè facturi sunt, si quemadmodum Christus summisit, inflexitq; se ad eorũ gradum, & conditionẽ, quos erat seruaturus, sic nos inter nos ad eorũ captum deflexerimus, qui fortasse nobis fuerint infirmiores, vt cum illis primò nos constituamus pares, quo deinde illos nobiscũ ad altiora opera virtutis, & fidei subleuemus. In quo est animorũ consensus, & cõciliatio, quã maximè Deus à nobis postulat, & quæ per Iesum Christum nobis est demonstrata, & tradita. Etenim ille, vt compleat veritatẽ Dei, Iudęos ad se adducit, gentes autem in eundem cœtum vocat, vt eiusdem Dei misericordiã demonstret: Nam cum Iudæis in Abraam fuisset promissum ex eorũ semine venturum, in quo gentes omnes benedicerentur, iccirco sub circumcisione CHRISTVS nasci voluit, vt seruaretur veritas factarũ posteritati Abraæ à Deo promissionũ. Vt verò gentes ad cognitionem veritatis eiusdem, & ad præmium cœlestis regni vocarentur, nõ promissio amplius extitit, sed Dei misericordia. Non enim ad illas, sed de illis facta fuerat olim semini Abraæ promissio, sic vnanimi corde prorsus omnes Deum glorificaturi sunt. Iudæi, quòd veritatem illius in seruando, quæ promisit. Populi gentium, quòd eiusdem erga se misericordiam sunt laudaturi. Atque hæc tamen gentium vocatio non minùs ipsa ferè Prophetarum vaticiniis denunciata, eorumque vocibus tantò antè prædicta, quàm expectatio Iudæorum promissionis Dei extitit. Nam & Dauid in persona CHRISTI Deum patrem alloquens, Constituens me in caput gentiũ, inquit. Et paulò infra, Propter hoc confitebor tibi in gentibus, & psallam nomini tuo. Et alibi scriptura: Lætamini gentes cum populo eius. In quo consensio gentium cum Iudæis in laude, & lætitia vnius Dei nunciata est. Itemq; Dauid, Laudate Deum omnes gentes, & vt cum Iudæis concors sit laudatio, addit, Et collaudate eum omnes populi. Rursus Esaias, Erit radix Iesse, & qui exurget vt imperet gentibus, in eo gentes sperabunt. quod apertissimè de CHRISTO fuisse dictũ, rerum exitus comprobat. Nec est tergiuersandi, aut calumniandi cuiquã locus. Vt ergo hîc cõcentus concordis hymni & ab vno ore, animoq; cunctorum con-

ſpirans, conſentiensq; procedat Dei laudatio, quoniam & huius charitatis inter nos iucundiſſimæq; concordiæ, & omnium bonorum noſtrorum vnus author nobis Deus eſt, ad eum ipſum orandum, ac precandum Deum conuertitur Paulus.

Deus autem ſpei impleat vos omni lætitia, & pace in credendo, vt abundetis in ſpe, in potentia Spiritus ſancti.

DEVS ſpei, inquit, in quo ſpes noſtras figimus, qui finis eſt noſter, & extremum bonorum omnium, vel vnicum ipſe bonum potiùs, quo aſpiramus atque contendimus, quiq; nobis extitit author miſſione CHRISTI Ieſu filij ſui, vt in eo vno locaremus ſpes noſtras, impleat vos omni lætitia, & pace, hoc eſt, quod dixit ſuprà, Deus conſolationis. Et verè lætitiam, pacemq; in hac vita, niſi ſpei huius in Deum munere habere non poſſumus. Nam nec læti eſſe illo ſancto, ſpiritualiq; gaudio ſine ſpe poſſumus futurorum bonorum, neque habere ſtabilem pacem, ſi non à mundi huius bonis ſpem noſtram dimoueamus, & in cœlum totam transferamus. Quapropter iſta in Deo ſpes omnis nobis eſt lætitiæ, pacisq; firmamentum. Porrò autem ſpes abſq; fide haberi nequit. Deus ergo ſpei impleat vos omni lætitia, & pace in credendo, vt tantò magis abundet in vobis ſpes, quò firmiore fide fuerit nixa. Quorum vtrumque in vobis ſit à Spiritu ſancto. Eſt enim hæc quaſi functio propria Spiritus ſancti inſinuandi in nos fidem, ſpem, amorem. In quo quidem amore præcipuè eſt lætitia, atque his tribus tota Chriſtianæ religionis extructio continetur. Pater enim filium miſit, vt doceremur ab eo, eumq; ipſe voce è cœlo edita, vt audiremus, hortatus eſt. Filius acceſſit ad nos, verboque, & exemplo nos erudiit. Vim autẽ doctrinæ, & monitionis Spiritus ſanctus ad cor noſtrum, & ad inteſtinos animi ſenſus influendo accommodat, iccircoque eſt dictum, Qui peccauerint in Spiritum ſanctum, hoc eſt, qui eum excluſerint, qui intimos animi ſenſus ei non patefecerint, veniam illos non reperturos. Et reuera parum prodeſt crucis, & mortis Domini noſtri IESV Chriſti audiſſe myſterium, eiusque fidem, & nomen profeſſum fuiſſe, ſi intro ad animum non allabatur vis & potentia Spiritus ſancti, quæ molliat corda noſtra, illaque Deo prompta, parataq; exhibeat, vt ea cum præceptis Dei fingi, iuſtitięq; imitatione formari, tũ diuino amore incendi facilè poſſint.

Perſuaſus ſum porrò, fratres mei, & ipſe ego de vobis, quòd & ipſi pleni eſtis bonitatis, referti omni cognitione, valentes & alios præcipere. Audacius autem ſcripſi vobis fratres in aliqua parte, vt commonefaciens vos propter gratiam datam mihi à Deo, vt ſim miniſter IESV Chriſti erga gentes, ſacrum gerens

mini

ministerium Euangelij Dei, vt sit oblatio gentium bene acceptabilis, sanctificata in Spiritu sancto.

PRVDENS Paulus & humilis, cùm & doctoris officium, & præceptoris curam, diligentiamque præstitisset, partimque docuisset fidei CHRISTI mysteria, nimirum ex diuinis hausta illa consiliis, partim etiam quæ ad mores pertinent,& ad communem pacem, concordiamque sunt idonea, admonuisset,fecissetque vtrumq; ob eam rem, quòd egebant illi vtroque, declinans nunc offensionem, excusat audaciam suam, quasi non ignorans quidem & doctos illos quoq; & probos eximiè esse, sed vt impleret munus à Deo sibi commissum, iccirco pro parte sua illos commonefecisset. Porrò suum esse munus datum sibi à Deo per gratiã,non ob meritum,vt foret ipse minister IESV Christi,erga gentes, delectus qui illud Dei Euangelium, quod à Christo IESV è cœlo deportatum, & hominibus communicatum fuisset, disseminaret vbique & spargeret, veluti sacerdos sacram curationem gerens, & diuinam rem inter homines tractans, vt quæ ex gentibus Deo futura esset oblatio, illa eidem Deo grata, optabilisque existeret, tanquam sanctificata,non in sanguine neque in aspersione cineris,aut aquæ,sed in Spiritu sancto,quæ quidem propria est, & peculiaris in fide CHRISTI mundatio.Atque vt consilium Dei de se ostendat, tanquam diploma officij,& muneris sui breuiter narrare ingreditur,quàm latè CHRISTI Euangelium prædicauerit.

Habeo igitur gloriationem in Christo Iesu in his, quæ ad Deum pertinent. Non enim audebo loqui quicquam eorum, quæ non operatus sit Christus per me ad credulitatem gentium, sermone & opere in potentia signorum,& miraculorum,in potentia Spiritus Dei,vt ab Hierusalem, & circum illam regionibus, vsque ad Illyrium refերserim Euangelium Christi, sic contendens euangelizare, non vbi nominatus erat Christus,ne in alienum fundamentum ponerem ædificium, Sed quemadmodum scriptum est, Quibus non nunciatum fuit, de eo videbunt, Et qui non audiuerunt, intelligent. Ideoque interruptus fui sæpe, quò minùs venirem ad vos. Nunc autem non ampliùs locum habens in regionibus his, desideriũ verò habens veniendi ad vos à multis iam annis,cùm iter faciam in Hispaniã,accedam ad vos. Spero enim præteriens videre vos,& quod prosequimini me tũtem illuc,cùm vobis priùs aliqua ex parte fuero saturatus. Nunc autem proficiscor in Hierusalem, ministrans sanctis. Placuit e-

nim Macedonia, & Achaia communionem quandam facere in pauperes sanctos, qui sunt in Hierusalem. Placuit ipsis, Et sanè illis debitores sunt, Etenim si spiritualibus illorum communicatæ sunt gentes, debent hæ & in carnalibus suppeditare eis. Hoc igitur vbi perfecero, & consignauero illis fructum hunc, decedam per vos in Hispaniam. Scio autem, quòd veniens ad vos, in complemento benedictionis Euangelij Christi veniam.

HAEC DE suis factis prædicatio, quoniam videtur præ se ferre quandam gloriam. Idcirco Paulus quicquid gloriæ est, ad Deum totum conuertit, nihil sibi, neq; virtuti suę, sed omnia Deo, Christoq; tribuens, à quibus ipse minister adhibitus fuerit, Gloria, inquit, mea in CHRISTO Iesu est, & de eis rebus duntaxat, quæ pertinent ad Deum. Nihil enim meum proloquor, sed quæ per me operatus est CHRISTVS, ex quibus fides, & credulitas gentium, sermone, & opere, meo quidem vt ministrantis, sed Dei vt operantis, in potestate signorum, & miraculorum, & in virtute Spiritus sancti excitata est. Et sanè ista opera eiusmodi sunt, vt humana sibi virtus illa nõ queat adsciscere. Diuina enim planè sunt, & potentiam indicant immensam, omniaq; valentem, quæ sunt per Paulum à Deo ad hominum salutem gentibus administrata, & tradita. Quibus ego Deo fretus, inquit, ab Hierusalẽ ambiens regiones vsq; ad Illyrium inserũi passim Euangelium Christi, nõ ibi contendens prædicare, vbi iam nominatus fuisset Christus, ne super alienum ædificarem fundamentum, sed apud eos populos, & nationes, de quibus scripsit Esaias, Quibus non nunciatum fuit de ipso, hi videbunt. Et qui nõ audiuerunt, intelligent. Quod ab illo Propheta prædictum est futurum, quoniam inter gentes per Christum celebrandus esset Deus, ideoque, inquit Paulus, hoc euangelizandi negotio sæpiùs recordatus sum, quò minùs cùm cuperem proficisci possem ad vos. Et respondet huius epistolæ conclusio procemij etiam sententiæ, quatenus & excusationẽ quandam affert libertatis suæ in docendo, monendoque, & desiderium eos visendi præ se fert. Sed nunc, inquit, cùm nõ ampliùs locum habeam in his regionibus, cùm quod per me fuit faciendum, effectum sit, iamq; hoc negotio sim vacuus, obsequar desiderio annorum iam multorum meo, vt veniam ad vos, tum, cùm iter in Hispaniam faciam. Quid est autem, Locum non habeo? Num omnes ad fidem iam conuersi in tantis terrarum spatiis, & salutaribus documentis planè erant instructi? Nequaquã omnes: sed quos per Paulum Deus voluit conuerti, hi conuersi iam, & eruditi in fidei doctrina fuerant: Sic & Dominus Paulo Corinthi multum sibi esse in illa ciuitate populum dixit. Sed quòd in Hispa-

ſpaniam profecturus, & quaſi corollarium itineris ſui diuerſionem ad vrbem Romam facturus eos ſe inuiſurum pollicetur, nónne illis futurum erat hoc moleſtum tanquam exigui amoris id ſignum eſſet? Erat fortaſſe, verum id veretur Paulus, ne grauius accipiant, ſi ad eos ipſe tanquam magiſter, & cenſor videatur accedere. Huic ergo ſuſpicioni, quæ eſt acrior, medetur, quòd eum tanquam hoſpitem pergentem in alias terras, non vt aſſiduũ doctorem eſſent accepturi. Et tamen illa amoris verba affert, ſe tunc ad ſuum iter in Hiſpaniam egreſſurum ipſis etiam proſequentibus, cum eorum vſu, & familiaritate, quando omnino non poterit, in quo eſt ſignificatio vehemens cùm amoris ſui, & deſiderij, tum illorum virtutis, atq; humanitatis, aliqua tamen ex parte fuerit ipſe ſaturatus. Nunc autem, inquit, proficiſcor Hieruſalem ſubſidium pauperibus ſanctis, qui ſunt illic, à Macedonibus, & Achæis, deferens, quod ſubſidium communionem vocat ipſe, ſiue vt communiter munus ſanctis collatum, ſiue vt denotetur alterna quædam permutatio inter vtroſq; facta, cùm iſti ſuppeditent carnalia, & ſuppeditati ſint ſpiritualibus, quod & ipſe paulò pòſt quaſi interpretatur, iuſtum, & debitum eſſe demonſtrans, vt ſic ab iſtis fiat, quando ipſi adiuti in ſpiritualibus viciſſim debent in carnalibus ſuppetias ſanctis ferre. Hanc communionem cùm illuc tulero, & conſignauero ſanctis, inquit, tum decedam per vos in Hiſpaniam, quod deinde & fecit, ad vrbem vti accederet, neq; tam accederet tàmen, quàm traheretur: Vinctus enim Hieruſalem, & ad Cęſarem, ad quem prouocauerat reiectus, Romam ſub cuſtodia perductus eſt, in qua per biennium ex Actis Lucæ manſit, neq; de eius pòſt in Hiſpaniam profectione, ſed de morte, & martyrio in eadem vrbe plurimorũ literis, & vetuſtatis memoria eſt traditũ. Scio enim, inquit, cùm acceſſero ad vos, quod in complemento benedictionis Euangelij CHRISTI accedam, hoc eſt: Si quid deerit, ſi quid erit faciendum, aut intelligendum ampliùs, noſter congreſſus, & aliquot dierum conſuetudo, ac communicatio ſermonis, & conſiliorum explebit id, ac perficiet, vel fortaſſe melius, quòd eos offendet ita cumulatos benedictione ea, quæ per Euangelium CHRISTI hominibus allata eſt: quæ quidem eſt in fide poſita, & in virtutibus illis, quæ veram fidem ſequuntur, vt non ſit operæpretium futurũ diutiùs apud eos commorari, quæ quaſi quędam ſit facti ſui defenſio, & ratio conſilij initi, quòd eos in tranſitu, & non data opera ſit inuiſurus.

Obſecro autem vos fratres per Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum, & per dilectionem ſpiritus, vt collaboretis mecum in deprecationibus pro me, ad Deum, quo liberer à non credentibus in Iudæa, & vt miniſtratio hæc mea in Hieruſalem grata ſit

sanctis, vt in gaudio veniam ad vos per voluntatem Dei, & requiescam vobiscũ. Deus autem pacis cum omnibus vobis, Amen.

RVRSVS eleuat seueritatem superiorum monitionum, ac pręceptorum, tanquam nõ ea scripserit indigentibus, sed vt officij sui munus impleret. Itaq; & modò excusauit audaciã, & nunc optimã suam de illis indicat opinionem, quando eorum ad Deũ orationibus se iuuari cupit. Per dilectionem autem spiritus ait, quia cùm ex vultu & facie Paulum nondum nossent, spiritu eum amabant, non sensu, quasi dicat, per amorem illum quo me incognitum, & non visum, mentibus tamen vestris amatis. Petit autem supplicari per eos Deo, vt ipse ab infidelibus Iudęis liberetur, quorum intelligebat acerbas, & implacabiles contra caput suum atq; vitam flagrare inimicitias, cùm illi odio inexpiabili Paulũ insequerentur. Quos illorũ impetus, & quas acerbitates vt gentis iniquissimæ iramq. & inimicitiam nulla lege moderantis, quibus in Paulum postea grassati, atq; incitati sunt, qui nosse vult, ex Apostolorum discat actis, non ab re quidem, neq; inani metu ab illis Paulus se liberari optat, cunctorumq. sibi auxilio apud Deum aduocat preces, itemq; ab eodem Deo, & per se, & per alios obsecrando postulat, vt sedulitatem suam, & subsidium, quod ipse fert sanctis, illi, quibus id defertur, æqui, boniq. consulant, gratumq; sibi habeant Pauli ministerium. Eo enim opere confecto lætum se reuersurum ad eos, qui sunt Romæ, pollicetur, si Deo volente fuerit datum, vt cum illis conquiescat, non solùm reficiendo ex labore itineris corpore, sed multò magis mente spiritualibus epulis, & gaudio fraternæ pacis, charitatisq; recreanda. Atque vt mos ei est, post obtestationes, & monita, vt Deum semper aduocet, propitiumq; precetur, illis, quos est obtestatus, Deus pacis, inquit, sit cum omnibus vobis, Amen.

Commendo autem vobis Phœben sororem nostram, quæ est ministra Ecclesiæ in Cenchreis, vt eam excipiatis in Domino, sicut decet sanctos, & adsitis ei in quocunque vobis eguerit negocio, nam & ipsa affuit multis, ac mihi ipsi. Salutate Priscam, & Aquilam, cooperarios meos in Christo Iesu, qui pro vita mea suummet iugulum supposuerunt. Quibus non ego solus gratiã habeo, sed & omnes Ecclesiæ gentium. Et quæ domi est apud illos cõgregationem. Salutate Epenetũ dilectum meum, qui est primitiæ Achaiæ in Christo. Salutate Mariã, quæ multum laborauit erga nos. Salutate Andronicum, & Iuniam, cognatos meos, & concaptiuos meos, qui sunt insignes in Apostolis, qui & ante me fue-

fuerunt in Christo. Salutate Ampliam dilectum meum in Domino. Salutate Vrbanum cooperarium nostrum in Christo, & Stachin dilectum meum. Salutate Apellem probatum in Christo. Salutate eos, qui sunt ex Aristobuli familia. Salutate Herodionem cognatum meum. Salutate eos, qui sunt ex Narcissi familia in Domino. Salutate Triphenam, & Triphosam, quæ laborant in Domino. Salutate Persiden dilectam, quæ multum laborauit in Domino. Salutate Ruffum electum in Domino, matremq; ipsius, & meam. Salutate Asyncritum, Phlegontem, Hermam, Patrobam, Mercurium, & qui cum his sunt fratres. Salutate Philologum, & Iuliam, Nereum, & sororem eius & Olympam, & qui cum his sunt omnes sanctos. Salutate inuicem vos in osculo sancto. Salutant vos Ecclesiæ Christi.

Hæc salutatio nominatim multis missa cùm humanitatem ostendit Pauli, virtutemque illorum, quibus salus missa est, tum vero nobis lumen præfert, vt intelligamus, quo pacto Christi nomen fuerat Romam allatum. Multi enim ex hoc numero Iudæi sunt, quos in illo furore persecutionis, quo Iudæi Christi discipulos ex Iudæa expulerunt, nouæque fidei surgenti, & crebrescenti illa exterminatione interitum & obliuionem posse afferri rati, illam per orbem magis terrarum disseminauerunt feceruntque iniquitate suæ iniuriæ claram inter gentes, ac illustrem, vrbs Roma ad se venientes excepit, illorumque vocibus erudiri cœpta, paulatim nomen Domini Iesu Christi didicit non aspernari. Atque hi quidem primo cum suæ gentis hominibus collocuti, quorum semper erat in vrbe magna copia quibusdam eorum persuaserunt, vt ad fidem Christi se conferrent. Deinde etiam inter natiuos Italos, aliarumq; nationum homines sanctum Christi Iesu nomen vulgari, & adorari est cœptum. Cumque conuentus cunctorum gregatim fierent, coirentq; in vnum Iudæi cum gentibus, lenibus a principiis exortæ erant discordiæ, quòd Iudæi præsertim recens conuersi, legis nomen, & authoritatem relinquere nō poterant: gentes vero cum se faciles Christo, docilesque præberent, legi obligari, & se addicere recusabant. Ita paulatim crescente dissensione, animi illorum inter se mutuò exasperabantur, nec tantum poterant habere authoritatis Priscilla, & Aquila, Andronicus, & Iunius, cæterique ex Iudæa noui hospites, & aduenæ, vt comprimere penitus, & sedare valerent lites, contentionesque inter fratres commotas. Proinde alium quoque fructum illis affert ista salutatio, quod Apostoli testimonio, quod graue & sanctum apud omnes habebatur, propter sapientiam quidem etiam

& celebres virtutes Pauli, sed multo etiam magis propter conuersionis modum commemoratum apud omnes, quo a CHRISTO ipse fuerat vocatus atque compulsus, illi qui recte de fide sentiebant, cæterorum opinionibus, & mentibus commendantur, quo plus in eorum sententia ponderis, & momenti apud fratres existeret. Sunt autem omnes ferè non sine aliqua insigni laude nominati. Ac Phæbe quidem fuit, quæ pertulit hanc epistolam. Priscillæ autem, & Aquilæ etiam Lucas perhibet testimonium non solum religionis, atque virtutis, verum etiam cum Paulo familiaritatis, & amicitiæ, qui etiam cum illis necessitudine hospitii coniunctus fuit. Nam quòd se illi pro eo morti, & periculo obiecerint, non est quidem nominatim in historia scriptum, sed argumento sunt hæc Pauli verba eos in Iudæa, cum efferuesceret Iudæorum in ecclesiam CHRISTI crudelitas, præcipueque Paulum illa vis furoris appeteret, hos causam fortassis Pauli, & sententiam defendentes, in discrimen capitis fuisse ipsos adductos. Magnam certe se illis gratiam debere testatur Paulus, & propter se cæteras quoque gentium Ecclesias, quæ veritatis a Paulo habere notionem nequiuissent, nisi istorum duorum opera incolumis ipse illis seruatus fuisset. Andronicum autem, & Iuliam quis afficere honore, & laude maiore possit, quam eos insignes inter Apostolos vocare? Domus porrò Narcissi, illius vt opinor, qui Claudij Cæsaris libertus imprimis gratiosus, & potens, principio imperij Neronis Agrippinæ opera est interfectus, vel mortuo iam tunc Domino aliqua adhuc ex parte cohærebat; vel tẽpus, quo scripta est hæc epistola, non exiguum ante aduentum Pauli ad vrbem significat. Sed nos de his, quæ incerta nobis sunt, nihil diffinimus. Illud tenemus certò iam tum conflatam ex Iudæis, & gentibus ecclesiam Romæ constitisse, quæ à fugientibus ex Iudæa discipulis CHRISTI congregata primò esset. Illi enim narrandis rebus gestis Domini, & miris illius operibus prædicandis quæ præsertim etiam ipsi signis, & virtutibus comprobarent, illexerant complurium animos, vt sanctissimam illam, omniumq; saluberrimam acciperent doctrinam, quæ est Deo per Christum Iesum in sola spe, & cupiditate cœlestium pręmiorum, mundanis rebus contemptis velle & adhærere, & credere. Illa in his salutationibus subiuncta est hortatio, vt salutent inuicem se in osculo sancto, quod tanquam pignus sit reconciliatæ inter omnes gratiæ, discordiæq; pacatæ, & animarum in vnum spiritũ, voluntatemq; conuenientium pius consensus. Salutem illis postremò ab ecclesiis Christi quas ipse constituerat, vel per eum Christus, verbis impartit. Atq; vt non humano more terminet epistolam, sed ad Christianum reuertatur institutum, subiungit rursus salubre præceptum, vt deuitent eorum consuetudinem,

qui

qui per præposteram, peruersamque doctrinam lites, & seditiones inter ipsos disseminant.

Adhortor autem vos fratres animaduertere eos, qui dißidia & offensiones præter doctrinam, quam vos didicistis faciunt, & declinate ab eis. Hi enim tales Domino Iesu Christo non seruiunt, sed suo sibi ventri, & per bonum, benedicumq; sermonem decipiunt corda minime malorum. Nam obedientia vestra in omnes permeauit. Gaudeo igitur de eo quod in vobis est. Volo autem vos sapientes quidem esse in bonum, simplices vero in malum. Deus autem pacis conteret Satanam, sub pedibus vestris cito. Gratia Domini nostri Iesu Christi vobiscum sit.

SOLENT enim qui sunt fraudulentiores, & vafri prætexere honestos, probosq; sermones prauitati suæ, vt cum authoritatem sibi, nomenq; comparauerint, tum demum effundant venenũ suæ impietatis, sibique commoda comparent, non illis consultant, quorum se profitentur doctores, ac magistros. Atq; hi hoc se facilius agere posse confidunt, cum sunt, & versantur inter simpliciores, hoc est inter eos, qui audiunt quidem libenter omnia, quę ad fidem, & pietatem existimant pertinere, animum autẽ eorum, qui docent, & consilij exitum haud ita perspiciunt, sed quo ipsi animo simplici, rectoq; sunt, eodẽ doctores suos esse præditos arbitrantur, suntq; ad auscultandũ, & ad parendum imprimis faciles. Quales nimirum isti erant, quibus Paulus annunciat obediẽtiæ, & humilitatis ab omnibus gentib. dari testimonium. Igitur leni eos, & sancta monitione corrigit, vt hanc quidem bonitatẽ cordisq; puritatem adhibeant ad ea, quæ mala sunt, quasi totius generis eius, quod in fraude, & malitia, & nimio amore suimet consistit, expertes penitus, rudesq; sint, ad discernendũ autem, & distinguendum, quæ sunt bona, prudentiam sibi, & calliditatem retineant, vt sciant segregare mala, & deuitare. Quî autem poterunt, dixerit aliquis, si ipsi malarum artium ignari omnino fuerint, illa in aliis vitia ad declinandum pernoscere? Quia inquam, quod bonum est, cum tenuerint, & scierint, omnem a bono, & recto declinationem facilime intelligent malum esse, nec se ab arce boni consilij, vllius malo consilio patientur deijci. Satis est enim contrarijs in duobus illud experiri, & nosse, quod est præstãtius, quandoquidem alterum, quod est inferius huius præstantioris veluti discessus, & defectio quędam est. Itaq; & Dominus discipulos suos monuit, vt prudentes essent, sicut serpẽtes, simplices vero vt columbæ. Et reuera nosse malum, vt malum est, præclara est imprimis, vtilisq; scientia. Fugitur enim ab omnibus omnino

malum,

malum, cum cognoſcitur. Boni autem ignoratio maximum eſt malorum omnium. Hæc enim facit, vt ſæpe pro bonis mala accipiamus, vitamque noſtram propterea acerbis, & variis mœroribus, & curis infeſtam habeamus. Quòd ſi fuerimus ad intelligenda bona experrecti, & callidi, ſcientiam mali cognoſcemus illius eſſe fugam, & deuitationem. Deus autem pacis, inquit, conteret Satanam ſub pedibus veſtris vt non perturbet pacem veſtram, quam & inter vos tueri, & erga Deum ipſum præcipue debetis. Pax enim erga Deum ſanctitas eſt vitæ, per quam etiam cum hominibus diſſidia, diſſenſionesque excluduntur. Gratia autem Domini Ieſu Chriſti fidei donum eſt, perfectæ illius videlicet, quæ viuida ſpe, charitateque munita, & in hac vita ſolidam lætitiam præbet hominibus, & in altera æternam beatitudinem.

Salutant vos Timotheus cooperarius meus, & Lucius, & Iaſon, & Soſipater cognati mei. Saluto vos ego Terentius, qui ſcripſi hanc epiſtolam in domino. Salutat vos Caius hoſpes meus, & eccleſia totius. Salutat vos Eraſtus gubernator ciuitatis, & Quartus frater. Gratia Domini noſtri Ieſu Chriſti ſit cum omnibus vobis.

Hæ interpoſitæ, relatæque ſalutationes ſimplicitatem illam cordium declarant, quæ Chriſtianorum debet eſſe propria. Non enim ordinem lautum illum ſeruant, & elegantem, ſed tanquam vndis quibuſdam amoris feruntur, & referuntur, idque imprimis præſeferunt, quod mos amantium continet, vt ne videantur poſſe à ſcribendo, quaſi à colloquio chariſſimorum diſcedere. Atque vt omnis bonorum operum inceptio à Deo oriatur, & item ad Dei gloriam terminetur, ſubiungit tanquam baſim epiſtolæ Chriſtiani myſterij breuem commemorationem ad ſummi Dei honorem, gloriamq; relatam, ſic inquiens.

Ei autem, qui potens eſt nos firmare ſecundum Euangelium meum, & præconium Ieſu Chriſti per reuelationem myſterii, temporibus æterni taciti, patefacti autem nunc, & per ſcripturas propheticas ſecundum præceptum æterni Dei in obedientiam fidei in omnes gentes notificati, ſoli ſapienti Deo per Ieſum Chriſtum, cui gloria in ſecula. Amen.

Hæc alio quodam huius epiſtolæ loco verba à doctoribus Græcis poſita leguntur, quæ nobis viſa ſunt in hoc fini ſcriptionis ſat commode quadrare. Eſt autem breuis commemoratio ferè cunctorum, quæ ante dicta ſunt. De hoc enim myſterio fidei potiſſimum eſt diſputatum. Quod à nobis quoque ſtrictim hic repetendum eſt. Etenim æternum Dei altiſſimi conſilium iam inde à

&c à principio extitit, hominem imprimis nobilem creationem suam velle sibi adiungere, & participem facere liberalitatis suæ. Verum ita hoc voluit, vt tanti honoris præmium non ignauiæ, desidiæué proponeret, sed industriæ, & fortitudini. Itaque illum in mundum hunc inferiorem induxit, præfecitque rebus omnibus, & comitatu locuplete sensuum honestauit, quorum ductu, atque subsidio appeteret, & compararet sibi ipse ea, quæ vtilia, ac salutaria esse cognouisset, deuitaretque contraria. Mentem autem in eo, & rationem natam ad dominandum, principem totius animi inseruit, quæ in ipso ortus principio ignara quodammodo sui, & vim suam non sentiens, mox processu temporis, & rerum vsu condocefacta agnosceret semetipsam, illudque primum intelligeret se id potissimum in homine existere, quod colendum esset, & omnibus modis in honore habendum, quod tum quidem ipsi meritò contingeret, si nosset ipsa præcipue, & modis omnib. veneraretur, authorem, & principem, & conditorem sui Deum. Hac conditione, & natura primus homo factus & in possessionē præclarissimæ virtutis à Deo statim inductus, cum sua culpa, & crimine haud ita multo post, defecisset, mentique imperiū quod in regendis sensibus habebat, conseruare proprium neglexisset, præterito imperio omnipotentis Dei, ipse quoque est æternam in seditionem, & continens bellum cum semetipso datus, atque repulsus, sedibusque commutatis, cum è requie in laborem, è paradiso incultam in terram immigrasset, curis, solicitudinibus, operum labore, cupiditatibus quoque variis, & turbulentis, falsis vt plurimum gaudiis, veris doloribus implicatus est, atque ita implicatus, vt exoluere se ipse, subleuareque deinceps, aut erigere ad Deum, nisi illo opem sibi afferente non posset. Non desistebat quidem Deus, quamuis rebelli homini, & ad deteriora semper procliui atque prono, humanitatem tamen, & misericordiam, & clementiam suam ostentare, nunc docendo illum, nunc adiuuando, nunc somniis, visis, oraculisq; deterrendo, multa quoque ignoscebat, alia dissimulabat, quæ quanquam crimina essent, tamen quòd à summi sceleris culpa aberant, nequaquàm homini tunc exprobrabantur. Sed cum corrupta hominis natura longius sese à Deo semper abduceret, cumque bonitatem omnipotentis Dei, memoriamq; accepti ab eo beneficij non obliuione solum, verum contemptu etiam, & impietate obrueret, ad obruendum ipse vicissim genus nostrum illuuione aquarum est adductus, quasi nouam de integro creationem instituens. Atque vt experiretur, num genus humanum, quod flecti beneficio ad colendum imprimis creatorem suum non potuisset, compressum pœna, atq; supplicio ad meliorem aliquando mentem se conuerteret, cui etiam consilio, & rationi summi Dei cum improbitas hominum aduersaretur,

saretur, omnesque ferè communi quasi constituto, atque pacto ad ementitos, & falsos pro spei quisque suæ errore colendos Deos se conferrent, nō amplius ratus hominem temeritati suæ permitti penitus oportere, aliquot sibi ipse elegit ex illa prisca, & celebrata antiquitate viros, quos maiore quodam conatu, & clarioribus suæ beneuolentiæ signis in sui nominis honore, & cultu retineret, quod potissimum Dei occulto, inscrutabiliq. iudicio parenti fidei nostræ Abraam contigit, ex quo gens deinde nata, profectaq; est, quæ lege per Moysen a Deo lata, à nationibus reliquis hac vna re distincta est, quod sola perstitit, atq; mansit in veneratione, & cultu vnius Dei, anceps illa quidem sæpe etiam, & lubrica, sed tamen quæ diuinis fulta subsidiis hoc in orbe terrarū exemplum intermori non fineret, vnum esse solum in cœlo, & in terra hominibus colendum & adorandum Deum. Huic porrò genti ita electæ à Deo, atq; adscitæ eiusmodi erat tradita lex, quæ eos quidem in terra spes suas, & suorum optata bonorū collocare non prohiberet, sed illos ea ipsa bona expetere, & poscere, à summo tamen Deo, atq; illi accepta referre consuefaceret, vt si ex vna parte natio illa mundana esset, & altera tamen parte existeret cœlestis. Non enim ab vno extremorū ad contrariū extremū alterum illico transitus est, sed oportet per interiecta, & media ad finem optimū peruenire. Hac igitur lege diuturnis manente tēporib. cum illius quoq. sensim diminui vis, & obsolescere authoritas cœpisset, aut siqui constantius eam retinuissent, omnia illi iam non ad sincetam veritatem, & ad intestinam animi virtutē, sed ad superstitionis cultū magis conuerterent, essentq; peccata & facinora inter homines hoc grauiora, quod obicib. prostratis, & tanquam repagulis continentiæ refractis, vniuersa improbitas cateruatim se effuderat: tum vero statuit Deus bonitatis semper suæ, & misericordię memor maximo, & vltimo suo beneficio cūctum hominū genus sibi obligare, & adiungere, missoq; filio suo in carne, naturaq; hominis non solum veniam nobis ab sese atq; pacem, sed patrium etiam nomen, illamq. charitatem, quæ in patris affectu erga filios est innata obtulit, & pollicitus est, si nos vicissim infidos illos & turbidos mundi amores deponentes in ipsum Deum amorem omnem nostrum, omne animi studium cōtulissemus, neq; in his, quæ mundi sunt, sed in ijs, quę ab ipso maiora nobis multo ac pręstantiora proponūtur, figere spes nostras, & cupiditate illorum flagrare instituissemus. Hic mihi nemo obijciat, quid ita per hosce gradus Deus tam consiliorū suorū, quam temporum, ac non de principio statim hac opitulandi ratione vsus sit, vt benignitate magis, quam pœna nos vinciret. Nescit n. qui talia opponit, profectò cogitare, quæ sint curricula, & processus diuinæ prouidentiæ, quę in seipsa stabilis, vnaq. semper habet

bet in creatis reb. interualla, neq; se aliter ostēderet, si non distincta foret spatiis, & operib. Quid enim dixerim ego fructib. terræ habendis, cur annuum tempus datum est, ac non protinus sata continuò demessa sunt. Quòd si his ad pubem, frugemq. perducendis ortus, & auctio, & maturitas est attributa, alioquin si progressus isti non fiant, & veluti gradus, neq. tempora distingui, neque cœlum conuerti sit necessarium, omnisq; & motus rerum, & varietas, & differentia fuerit sublata, si inquam, omnibus in reb. quæ sub motu naturæ sunt, quædam primum ingressiones, deinde moræ, mox reprehensiones instituti conatus, & aduersus impedientia luctationes, cursus deinde liberior, approperationesq; ad potiundum finem suum existunt, quæ omnes interuallis quibusdam, & velut passib. paulatim productæ, curriculum tandem omne emetiuntur, cuius stultitiæ est quærere, & sciscitari hoc in ipso Deo, cuius consilia arcanis ponderata rationib. ad opportunitates temporũ dimensa, effectibus dispertita, vno tamen, atque eodem fini ad salutem hominum gradatim ab eo deprompta, & patefacta sunt? Voluit igitur Deus in extremo tempore, æterno suo ex consilio nouum, & inexpectatum beneficium hominibus afferre, vt vnigenum filium suum pro nobis vitę mortali, & vitam illam consequentib. ærumnis, necnon ludibriis, ignominiis, morti, cruciq. addiceret, ad eum finē, vt nos præclaro illo, admirabilique exēplo è mundo penitus euelleret, sibiq; cōiungeret. Et quoniam durius esse hoc videbatur, tam multarũ rerũ iucundissimarum, quę è terra nobis blandiũtur, tanta varietate diuelli, in Christi suscitatione ascensuq; in cœlum ostenderet, quanto maiora contemptorib. terrenorũ bonorum, & in cœlo mentes suas collocantib. ac diuiniora apud Deũ præmia essent proposita. Vt n. heri, & nudiustertius disputauimus, Christus ipse oratio est, & sermo Dei patris habitus ad homines, per quem veram doctrinam nacti sumus adipiscendę salutis, & immortalitatis, si Deo ipsi credere, & fidē illi habere summi, & æterni boni nostri in animũ induxerimus, quod quoniam sine Christo facere non possumus, ipse n. Dei veritas est, & Dei consilium, idemq. via nostra, atq; iter, quo ad Deum perueniamus, totũ in Christo sitũ est salutis hominum mysteriũ. De quo quãdo satis hoc biduo dictũ est, illaq; à nobis, quę inspirante Deo ꝓlata de eo expositaq; sunt, omnia Iulius frater habere se dixit, in cōmentario relata, petetis ab eo, cũ vobis libuerit, ꝙ quidem ad hæc pertinet Pauli verba, patere vobis iam arbitror hoc mysterium æterno ex tempore absconditũ omnib. & occultũ fuisse, neq; hominib. solum, verum etiam angelis, non quin partē eius aliq̃ aliqui aliquando ꝑspexerint, tum angeli, tũ etiam homines, sed quod totũ planè nunquam cuiquam est patefactum. Vidit Hieremias vim nouę legis, quę in cordibus hominum

minum vocem suam, non autem in litera amplius expressura esset, Vidit Esaias ducem melioris seculi deformatum, & contemptum, suo mœrore & luctu lætitiam cęteris, gaudiumque afferentem, Videre multi prophetarum, & patriarcharum de Christo multa, neque enim omnia hic referri est necesse, sed vt plures cõplura viderint, illud tamen fœdus inenarrabileque coniugium diuinitatis cum humanitate nemo satis videre, aut perspicere potuit vnquam. Qui vero præpotenti Deo propiores semper sunt, assidueque astant in eius conspectu angeli, potestates, & cœlestes mentes reliquę facilè quidem illi noscebant collegam propè suũ, & socium eiusdem naturæ hominem in errorem ideo lapsum, auersumque planè à Deo, quod nimis magnam rationem terrenorum bonorum duceret, huicque malo, quod lex non fecerat, datum iri remedium à Deo præuidebant, tantam illam tamen humanitatem, tam inauditam, inusitatamque clementiam, tam incredibilem Dei erga homines amorem ne potuerunt quidem suspicari, vt filium is mitteret veluti legatum suæ voluntatis. Primũ hoc quanti? Deinde vt ad mortem & ad ignominiam mitteret, hoc vero est, quod cum attendere, & considerare incipimus, si nõ sumus planè ferrei, in lachrymas, & gemitus erumpamus oportet, tantúmne amorem, tantúmne de nobis studium, tantam cupiditatem, & curam salutis incolumitatisq; nostræ suscepit Deus, nos vt iudicarit dignos, quorum gratia æqualem sibi filium non minorem solum angelis, sed ne potentibus quidem & claris inter homines viris parem efficeret? Cum & antea sæpe patriarchis, & prophetis, ipsoque ad nos angelorum ministerio docendos, & adiuuandos vsus esset. Verum hoc, quod postea factum, ipsa cœlestis exercitus multitudo nato in paupere tugurio Christo admirata voce sua imprimis, cantuque celebrauit, pastores mox cognouerunt, nos mortales reliqui maximo nostro cum bono, incomparabili erga nos omnipotentis Dei beneficio sensimus ante aliquot secula prophetarum vaticiniis, & prædictionibus significatum, annunciatum, promulgatum, non tamen quantum nec cuiusmodi futurum esset, potuit planè intelligi, quo quidem diuino suo munere, & filii sui exemplo nos instituit Deus, vt illi, quoad homini fas est, fieri velimus similes, vnamque in hac Dei imitatione, & similitudine, quæ ex fide iustificatio sæpe dicta Paulo est, virtutis veræ, & constantis rationem constituamus. Nam cætera quidem, quæ ex mundanis honoribus, atque laudibus vel ex ipsa etiam traduntur philosophia virtutum curricula, atque inuitamenta, neque soliditatem habent stabilem, neque ad immortalitatis præmium nos deducunt. Hæc similitudo Dei ex imitatione Iesu Christi vna sola est crepido stabilitatis nostræ, eadem inuicta seculis, immota cupiditatibus, quæ cum veluti procellæ quædam
& tem-

& tempestates vitam nostram assidue quatiant, hac fide CHRISTI sola frangi, & propulsari queunt. Firmati enim à Deo per fidem ac iustitiam, in eaque statuti, cum Christum habeamus verbum patris, viam nobis per aspera, & ardua aperientem, quam etiam ipsum subeũtem videmus, atq. excipienté durissimos mundi casus, quo illi leuiores deinde, & tolerabiliores in nos incidant, denique prætereuntem quoque nobis in cœlum, & suo illuc ascẽsu eodem nos vocantem, nos spe illorum cœlestium bonorum incitati, neque abducimur postea mundi blanditiis, nec asperitatibus deterremur, quin certi, atque constantes etiam si offendimus interdum in via, & labimur, mente tamen, atque animo in Deo hæreamus. Hæc itaque firmitas nobis à Deo ex Euangelio Pauli est, quod est totum præconium Iesu Christi, in quo mysteriũ nostræ salutis nunc demum reuelatum est, quod ex æternis seculis delituit, obscurumque permansit, tametsi Deus per prophetas suos aliquas eius partes in omnes mundi oras voluit promulgari, idcircoque effecit, vt late diffusum Iudæorum nomen, & in omnibus ferè prouinciis, ac ciuitatibus disseminata illa natio legis suæ vim, & notionem hominibus proponeret, quo Iesu Christi futuri seruatoris testimonio prædicato vbique inter homines, & publicato cum ipse postea Christus aduentasset, facilius à gentibus, planiusque agnosceretur, fidesque eius, tanquam vnici filij Dei acciperetur. Huic igitur sic nos firmanti, & curanti, & tantopere nos amanti soli sapienti Deo honor à nobis, & gloria per Iesum Christum Dominum nostrum in seculorum sempiternas ætates, Amen. HIC TRIVLTIVS, Iure sanè, inquit, atque addecet ita fieri. Solus enim & sapiens, & laudabilis est Deus, qui si etiam non alio nobis indicio suam beniuolentiam ostendisset, quam quod mundo inferiori nos præfecit, cæterorumque animantium cunctorum constituit dominos, esset tamen eius liberalitas & sapientia cum amore nobis, & cum veneratione omni recolenda. Cum vero humanis beneficiis non contentus, diuinæ etiam hæreditatis præmium nobis proposuerit, atque id nos facilius, vt adipisci possemus post multa, variaque suæ prouidentiæ, doctrinæque indicia, filium suum vnicum postremo legauerit ad terras, morique eum pro nobis, & in crucem tolli permiserit, quo nos cum eo vnà in terrenis nostris affectibus mundo crucifixi, nihil nisi cœlestia, & alta cogitaremus, quid possumus quæso amoris, & gratiæ Deo, quod tanto illius, & tam singulari beneficio respondeat, à nostra parte exhibere? Equidem angor animo non hæc vbique gentium cognita, & diuulgata esse, quæ disputata heri a te & nudiustertius, nos hodie tantum quasi delibando tractauimus, & ea tamen breui ipsa commemoratione perspicuam ostendunt sui luminis veritatem. Quid enim potest esse illustrius quam esse vnicum hũc

æternæ, & veræ assequendæ beatitudinis modum, si à Deo primum egressi, ad Deum item nos recipiamus? quod nostræ perpetuæ salutis mysterium totum abstrusum olim gentibus, Iudæis dimidia ex parte datum, nos integrum, & plenum in omnem partem accepimus. Dux porrò, & monstrator huius mysterii solus Christus, vel potius ipse mysterium, (sic enim te exponente cognoui id quod magis, magisque deinceps animo volutans intelligo esse verissimum,) Christum ipsum doctrinam, & verbum existere patris nos monentis, & condocefacientis, si cœlestium bonorum compotes esse velimus, eius omnia præcepta nobis esse perdiscenda, hoc est Christum induendum, & quod vt iterum interpretemur, terrenarum rerum amoribus deserendis, atque abiiciendis & cœlestibus capessendis solam Dei gratiam, & cum eo cognationem nobis esse appetendam. Cuius rei documentum nobis est ipse Christus, missus ob hoc ipsum è cœlo, & quatenus homo ad hanc ipsam rem creatus totus, atque factus, nomen vt nobis filiorum Dei, & paternam secum cœli hæreditatem tanquã charissimis fratribus communicaret. Hoc igitur vt dico, tam perspicuæ sapientiæ, & veritatis lumen, quod veluti fulgur è mediis olim regionibus terræ in omneis circumcirca rerum fines emicuit, voceque ea insonuit, vt non illa ab homine prolata vox, sed è cœlo edita planè intelligeretur, quo quidem tempore cunctæ propemodum gentes & nationes quantumuis feræ & barbaræ ad Deum sese facilè, & ad Christum contulerunt, hoc, inquam, lumen nunc relanguisse vsque adeo, vt non iam firmo, & recto intuentibus oculo, sed quasi hallucinantibus apparere videatur. De his loquor, qui illud quoquo modo tamen accipiunt, & se id præferre suis actionibus profitentur, à multo maxima vero parte aut ignorari idem illud, aut etiam contemni, quis pij hominis sensu præditus grauissime potest non dolere? Cernimus Christianum nomen eò deductum esse, primum vt qui illud tenent, & norunt, verbo quidem vsurpent, re autem, atque factis omnia alia potius consectentur, quam quæ sunt huic professioni, & nomini consentanea. Nolim equidem integris, probisque hominibus, quicunque illi sunt, & vbicunque terrarum sunt, vllam meis verbis labẽ, maculamque afferre. Non enim hos reprehendere, aut violare intendo, sed de communi hominum, qui se ostendunt, & offerunt more, & de vsitato genere viuendi loquor, quod in eo positum nunc est, vt videamus omneis ferè quærere, quæ sua sunt, vt Apostolus ait, non quæ Iesu Christi. Atque vtinam tamen quæ sua essent verè quærerent, neque in alienis & externis rebus appetendis occuparentur vano profectò labore, dum solicitudines suas ad eas res conferunt, quarum propria, & certa nunquam est possessio. Etenim quid magis proprium, magisque copulatum, atque hærens,

hærens, quam sibi vnusquisque? Et tamen qui hoc cogitet, & sapiat, suamque imprimis integritatem, & suimet curet incolumitatem quotus iste reperiatur? Imminemus foras penè omnes, & nostrimet obliti ad illa externa propendimus, quæ sonitu, & rumoribus complent aures nostras, falsoque splendore oculos perstringunt, quibus dum potiamur, & compotes eorum simus, exinanimus nosmetipsos veritate propriorum bonorum, iustitiæq; & fidei, & ipsius sæpenumero Dei, qui solus salus nostra est, cum possessione fallacium bonorum facimus commutationem. Nam quod vita plena est simulationis, insidiarum, mendacii, quod adulamur, quod vultus fingimus, quod assentamur præsentibus, absentes laceramus, quod dum ad optata nostra perueniamus non æquitatis, non concordiæ, non publici commodi, non pietatis, aut charitatis, aut religionis ducimus rationem, quis non intelligat causas omnium malorum, quæ Christianam iam diu depopulata Remp. sunt, hodieque maxime & vastant, & depopulantur, in hoc errore hominum, & communis vitæ consistere? Eò enim adducti his moribus sumus, vt non amplius videamur, neque nostro consilio salui fieri posse, neque Dei ope, atque auxilio, propterea quod alterum iniustis cæcati cupiditatibus non videmus, altero sumus indigni. Itaque præter bella, & seditiones intestinas, quibus longo iam tempore laborat Christiana Resp. accessit paucis his annis grauis ista hæresis, quæ & concordiam publicam, & religionis authoritatem aliquot in locis vehementer comminuit, metuque legum sublato, suapte sponte homines ad carnis licentiam, & ad cupiditatum studia proiectos, non solum exoluit timore, frænoque conscientiæ, sed animauit etiam vltro, atque ad explendos improbos animorum affectus hortata est. Nā quid de nostro, & fidei nostræ ac religionis perpetuo hoste principe Turcarum dicam? cuius admirabiles & inauditi fortunæ cursus nónne indicant manifestò alienatum à nobis Dei animum, & abhorrentem ab vtilitatibus nostris illius voluntatem esse? vt quoniam nos, quod debemus, id minime agimus, hostis noster quicquid ipse agit, facile sibi id factu, & quasi paratum inueniat. Atq; vt appareat magis, quæ sit in hac re voluntas, & quod iudicium summi Dei, potestnè esse certius quicquam, quam si velimus nos, hoc est, si principes nostri in vnum consentiant, facilè illum repressum ab his, in quæ imminet, quæ nobis ex amplo, & vetere Christiani nominis imperio pauca iam reliqua sunt facta, neque hoc solum, verum etiam ex illis, quæ iam diu occupat, quæ ex damnis nostris possidet, non maximo negocio eum expulsum iri? Nihil est profectò, quod patere possit magis. Quid igitur est causæ, quod non prouidetur, quod non occurritur, quod impendens cunctis exitium non attenditur? Cæci, cæci, inquam, sumus, neq;

conſpicimus,quid timere oporteat,quid cauere rectum ſit,deſertiq; à Deo, & derelicti, nec conſilii capiendi, nec bonæ rationis ineundæ vllam habemus facultatem. Atq; ille quidem aucto ſuo in immenſum,amplificatoq; imperio, quod ex ruinis totum noſtris coagmentauit, atq; extruxit non contentus Syria, Ægyptoque,quam paucis his annis,armis eſt adeptus, cum Aſiam cunctã nobis antea abſtuliſſet,Græciam occupauiſſet,Illyrium eſſet vniuerſam depopulatus,munitiſſima recens nunc quoque Pannonię oppida expugnauit, imminetque regno illi, quod ſi ceperit, ac poſſederit, quanquam quo minus accipiat, nihil a nobis remedii paratum eſſe video, non poſthac mari diſcretum quoquo modo hoſtem, ſed in faucibus Italiæ habituri ſumus. Recitantur quotidie in ſenatu ex Pannonia literæ, etenim illic legatione, vt ſcitis,pro ſummo pontifice fungitur vir nobiliſſimus Siculorum, idemque ſine omni controuerſia prudentiſſimus Antonius Pulleo Burgius, tuus Sadolete vetus amicus, atque hoſpes, de quo tibi maxime debet eſſe notum, tua enim iſtæc eſt curatio, tuum munus de his, quæ ad regnum illud, & legationem pertinent, pontificem quotidie conſulendi, literiſque accipiendis, & mittendis rerum,ac temporum conſilia communicandi. Sed vt dicere inſtitueram, leguntur in ſenatu crebrò literæ ſummum illarũ nationum periculum ſignificantes,nec tamen ſpem vllam oſtendentes ſalutis,niſi forte tale quid eueniat, quo hoſtis ab inſtituto, & voluntate huiuſmodi deducatur, ita illi volenti in manibus victoriam eſſe legati noſtri renunciant. Qua in re maxime notare, & animaduertere ſoleo Clementis VII. Pontif. Max. pietatem, bonitatemque,qui cum & tanto pondere auri,quam tum ab ipſo effici potuit,regno illi ſubuenerit, & labore, cura,vigiliiſque nihil prætermittat,quin omnia tentet,atque experiatur,ſi quid bonæ ſalutis collabentibus illis rebus queat afferre, tum autem vultu, aſpectuque denunciat dolore animi ſe contabeſcere, neque vllam diurnæ, aut nocturnæ partem capere quietis, dignus profectò, cuius & aſſiduas preces ex alto Deus, & quotidiana monita, atque conſilia Chriſtiani in terris principis exaudiat. Sed videtis, quæ impedimenta ſunt, flagramus in Italia bello acerbo,ac diuturno, duobus potentiſſimis regibus inter ſe decertantibus,qui totum robur Chriſtiani nominis ſecum deferunt, quorũ non meũ quidem eſt diiudicare controuerſias.Illud meum,vt de Franciſco rege Chriſtianiſ. id dicam, quod aut meus in illum amor,aut meum perpetuum,& conſtans de ipſius virtute, & magnitudine animi iudicium me cogit dicere. Sic enim mihi perſuaſum habeo,ſi illi aliquando contigerit liberum eſſe ab his ſocialibus bellis, quæ dum res repetit ſuas, neceſſariò ſuſcipere coactus eſt, hanc eum prouinciam, expeditionemque liberandæ ab ho-

ab hostibus Christianæ Reip. & suscepturum maximo animo, & nauaturum fortiter esse, quod vt sperem adducor, non solùm ex eis, quas perspicor in eo esse, virtutibus, quod honoris, quod laudis, quod eius gloriæ præcipuè cupidus est, quæ sit ad Deum ipsum, & ad Reip. commodũ conuersa, sed eò etiam magis, quod ipse in sermonibus, quotidianisq; colloquiis singulare quoddam semper eius rei studium, & insignem cupiditatem præ se fert. Etenim eo est animo prędirus, vt se à nemine suorum proauorum, atque maiorum, qui plures multa, & magna pro Christiana Repub. egerunt, in hac præclara laude passurus sit superari, vtinam modò acerbæ istæ discordiæ, exitiabilesque contentiones, quæ tanto publico officiunt bono, Dei primùm ope, ac beneficio, tum deinde Clementis Pont. nostri consilio, qui nihil aliud dies noctesq; cogitat ad tolerabilem aliquam conditionem finiantur, paceq; & compositione quandoq; terminentur. In qua quidẽ cura, & labore pacificandi video te Sadolete cùm in intimis rerum deliberationibus Pontifici assiduè adsis, laborare præcipuè, & præter cæteros solicitum esse. SVM enimuerò, inquam, nec mihi quicquam est optatius, quàm intueri aliquando quiescentem Italiam, & ista ipsa arma, quæ tam facilè vibrantur inter nos, pro propugnatione fidei Christi aduersus impios hostes conuersa aspicere. Habeo autem mecum eiusdem muneris, animiq; collegam, hunc, qui ætate quidem adhuc penè adolescens, ingenio, virtute, eloquentia, cum summis viris est comparandus, Benedictum Accoltum Archiepiscopum Rauennæ. Sed quàm facile sit in mediis ipsis ardoribus inimicitiarum animis contentione, iraque exasperatis sanum, & salubre valere posse consiliũ, existimare ipsi per vosmetipsos potestis. Pontifex quidem optimo animo, & incredibili vrget studio, vt molliantur corda, pacisque aliqua cogitatio suscipiatur. Sed nihil adhuc profectum est, Deo, vt ego suspicor, nostris rationibus suorum perfugia auxiliorum obstruente, qui quoniam vnde ipse abest, nihil ibi omnino recti, nec commodi capi potest consilij: à nobis Triulti orandus, atq; obsecrandus est, vt populos aliquando suos benigniore oculo aspicere dignetur. FACIVNDVM id quidem est, inquit, & fuit his aliquot annis etiam factũ, cum Leone X. Pontifice maximo quinquennales illæ induciæ in omni Christiano nomine indictæ fuerunt, quo quidem tempore constare inter homines vsu rerum edoctos, & sapientes intelligebam vno illo in consilio, & in illa vna saltem ad tempus suscepta Christianorum principum concordia, salutem Christianæ Reipub. consistere. Sed vt reuertar ad Deum, cùm essemus tunc in senatu, literasque omnium penè principum haberemus significantes animi mœrorem, quem ex felicitate, & victoria hostis nostri Turcæ eorum quisq; cepisset:

(etenim tempore illo Turcarum rex Syriam, atq; Aegyptum armis occupârat, videbaturq; nouis imperiis auctus, & maiore multò quam priùs, ac propè duplicata cumulatus potentia ad inferendum nobis detrimenta, atq; clades futurus paratior) recordor initum fuisse nobis repentè id consilium, vt in quinquennium fœdus, & amicitiam Christianis principibus indiceremus, decerneremusq; omnipotenti Deo aliquot dierum ad omnia templa, & puluinaria supplicationes, vt quando nos nostris operibus nil mereremur, sua is misericordia, & bonitate opem ferret Christianæ Reipub. eosque, qui ipsius sanctum nomen colerent tamen, atque adorarent, à potestate, & libidine crudelissimorum hostium redderet saluos, quas tum supplicationes omnibus in locis, à cunctis qui Christianam Remp. saluam cuperent, cum coniugibus, & liberis iussimus celebrari. Dixit sententiam in senatu homo omni grauitate, sapientia, authoritateq; amplissimus Antonius à Monte, qui iam diu in principibus est nostri ordinis, cui ad vnum omnes fuimus assensi, nec potuit meo quidem iudicio sapientius tum agi, quam actum fuit. Et sanè in tantis mœroris, & tristitiæ tenebris, quantæ animos cunctorũ tunc occupauerant, lux quędam spei bonæ, salutisq; communis cœperat apparere, nisi illud lumen optimi consilij familiaris ista nostratum caligo cupiditatum citò extinxisset. AST EGO, inquit, Iulius cùm in Gallia tunc essem, fui enim illis in locis, vt meminisse potestis, biennium, cùm Bernardus Diuitius Bibienna summi ingenij, & magni consilij vir, ex vestro Triulti ordine Cardinalis legatus ibidem summi Pontificis existeret, egoq; omnibus illis in rebus, & consiliis semper interessem, dicam quod vidi egomet, affuiq; præsens, cùm fieret, neq; hunc clarissimum, & pręstantissimum regem suæ virtutis, & gloriæ testimonio fraudabo, qui cum hac ipsa de re, induciisq; edictis, causaq; quamobrem edictæ illæ fuissent, literas, & nuncios ab vrbe accepisset, itemq; de eadem re à nobis fuisset edoctus, vehementer commotus animo, & Christianæ detrimentum religionis grauiter ferens, quam amplificata hostium potentia proximã esse periculo intelligebat, non continuò respondit, diemq; sibi potiùs sumpsit ad deliberandum, quæ cùm venisset dies, essetque frequens coactum nobilissimorum procerum, & grauissimorum hominũ, ornatissimorumq; consilium, pro suggestu instituit respondere: credo, vt quod erat Deo, & fidei CHRISTI oblaturus, id in cõuentu illustrium, grauiumque virorum & testatum magis, & maiore firmitate ratum esset. Atque ibi commemoratis maximis beneficiis, quæ sibi tam in seipso, quàm in maioribus suis diuinitus collata fuissent, suaq; exposita cupiditate referendæ quoad liceret, Deo gratiæ, obtulit ad extremum pollicitusq; est, si

Chri-

Christiani cæteri principes induciis assensi essent, causamq; Dei priuatis dissensionibus præuertendam esse constituissent, sese cum quadraginta millibus peditum, duobus millibus cataphractorum equitum ad bellum, atque in expeditionem aduersus Turcas iturum, neq; ante finem facturum, quam profligato bello, atque confecto, aut vitam suam quam deuoueret Deo, aut veteres prouincias, quas Christianæ iampridem Reipublicæ impij hostes eripuissent, eidem Deo restituisset. Quo ego spectaculo nullum vnquam me arbitror maius visurum, neque magnificentius. Etenim cùm virtus regis, atq; animus, illaq; mentis magnitudo, qua insigni prẹditus est, totam se in illo facto tunc ostendit, ac patefecit: tum verò nos in eam spem, atque opinionem omnes discessimus, vt non ampliùs de metu, aut periculo, sed de victoriis, ac triumphis cogitari à nobis putaremus oportere, quæ tamen spes, vt dixi, celeriter nobis è manibus elapsa est, quorum culpa non dico, est enim nobis positum ante oculos. Illud mœreo, grauiq; ex eo dolore animi afficior, quod iam ad omnium nostrûm perniciem, & certè ad perspicuam infamiam nominis Christiani pertinet, quod ex his nostris importunissimis dissensionibus principem Turcarum impium orbis terræ affectantem vagandi quà velit impunè, omniaq; corripiendi intelligere video facultatem sibi esse concessam. TVM LANGEVS, Quæ tu Iuli de rege nostro palàm ab eo facta, atq; dicta vidisse te ais, ego qui illius consiliis intimus sum, totamq; eius vitam speculor, quippe qui in cubiculo semper illi sum proximus, facilè asseuerare tibi possum eo animo fuisse dicta, vt non consilium repentinò captum, sed perpetuæ in eo voluntatis testis oratio illa extiterit. Atq; vtinam videre interius possetis domesticas illius actiones, & priuata studia, amaretis profectò humanitatem, liberalitatem, bonitatem, quæ etsi extra quoque, & in publicum proferunt, domi tamen, atq; intus expressiora sunt. Nam quod ad hanc in fidei hostes expeditionem pertinet, noui ego illius motus animi, & conatus, nil nisi de laude, & de gloria cogitantes, scioq; quanta is rerum magnarum flagret cupiditate gerendarum, vtq; totus ad Deum, & ad studium tutandæ religionis sit conuersus. Quod quidem in hac nouarum hæresum, atq; opinionum labe à suis populis propulsanda facilè potestis animaduertere. Itaq; sperare iure debemus, si hac illius firmata, & stabili voluntate occasionem ipsi Deus & ab his ciuilibus penè, vt ita dicam, quæ inter Christianos agitantur, dissidiis pacem, ociumq; præbuerit, futurum eum Christiani nominis in veterem potentiam, amplitudinemque vindicandi, & authorem, & principem VTINAM, inquam, Langee hoc ita fiat, sicq; iubeat ille, qui omnium potens est Deus, quem rogamus supplices, vt in consti-

tuen-

tuenda quando illi cunque fuerit visum salute nominis nostri: quod certè externis, intestinisq; hostibus, sed multò etiam magis vita hominum corrupta, & contaminatis moribus grauiter laborat, hanc velit propriam esse gloriam Francisci regis nostri Christianiss. vt ipse electus præcipuè à Deo ad hoc præclarum munus virtute, & victoria, & felicitate Christianam rempublicam stabiliat, cuius deinde gloria beneficij in vniuersa posteritate perpetua, illustrisq; sit. Cui à nobis Deo soli potenti, & sapienti, & optima semper volenti honor sit, & gloria in sempiterna secula, Amen.

Hic idem omnes cùm precati essent, Deumque supplices cum pietate adorauissent, iamque in Vaticanum nos ad suas quenq; de Republica curas diei tempus reuocaret, soluto cœtu discessimus.

FINIS.

